Fq 5003

MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1970

XXV. új évfolyam

10

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

Tartalommutató
a Jogtudományi közlöny XXV. 1970. évfolyamához[1]

I. ÁLLAM- ÉS JOGELMÉLET

Tanulmányok

Benedek Károly: A jogrendszer stabilitása 183
Szabó Imre: Méltányosság a szocialista jogban ... 137

Szemlecikkek

Varga Csaba: A „Jogforrás és jogalkotás" problematikájához [Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. Akadémiai Kiadó, 1965. 497 p. c. könyvéről.] 502
Vas Tibor: Seidler, G. L.: Politikai gondolkodás az ókorban és a középkorban. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 454 p. [Könyvism.] 615

II. ÁLLAMJOG. ALKOTMÁNYJOG

Tanulmányok

Ádám Antal: Az állami szervek mellérendeltségi kapcsolatainak főbb csoportjai és eszközei 625

III. ÁLLAMIGAZGATÁSI JOG

Tanulmányok

Völgyi Lajos: Az egészségügyi feladat körébe utalt felnőttvédelmi szociális gondoskodás 25 éves fejlődése és a fejlesztés perspektívái ... 335

Szemlecikkek

Nagy Tibor: Megyei szociálpolitikai csoportvezetők országos értekezlete 443

IV. POLGÁRI JOG

Tanulmányok

Egri Károly: A Legfelsőbb Bíróság XXXI. sz. polgári elvi döntése és néhány kérdés a kellékszavatossági jog érvényesítéséről, valamint a hibás teljesítéssel okozott kárról 533
Falvai Ferec: A vegyes szerződések néhány problémája 10
Hoffmann, Éva: Az áru külső kiképzésének jogintézménye a Német Demokratikus Köztársaság védjegyjogában és a jövőbeli új szabályozás problematikája 117
Karátson László: A szerződési alapfeltételek szerepe a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolataiban 393
Prugberger Tamás—Pósfai József: A népgazdasági jelentőségű szerződésekre vonatkozó hazai jogalkotás egyes anyagi és eljárásjogi problémáiról 86
Törő Károly: Eszmei kártérítés 401
Világhy Miklós: A magyar civiljogtudomány 25 éve 257
Zoltán Ödön: A szavatossági jogok új szabályozásáról 69
Zoltán Ödön: A szavatossági jogok érvényesítésének új szabályozásáról 341
Zoltán Ödön: A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség és a jótállás új szabályozásáról 480

Szemlecikkek

Csizmadia Andor: Ogris, Werner: Az osztrák magánjogtudomány fejlődésének útja a 19. században [Könyvism.] 686
Gáspárdy László: Weiss Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1969. 584. p. [Könyvism.] 123
Gáspárdy László: A polgári jog fejlődése Közép-Európában. Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa. Hrsg. K. *Kovács*—A. *Csizmadia.* Bp. Akad. Kiadó, 1970. [Könyvism.] 682
Mureşan, N.—Balogh, S. —Surdu, G.: A szárazföldi fuvarozás tervezéséből eredő jogi kérdések Romániában. 673
Sárközy Tamás: Kampis György—Varga József: Kisajátítás. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1970. 503 p. [Könyvism.] 678
Szászy István: Rudolf Lóránt: Adás-vétel az új gazdasági mechanizmusban. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1969. 375 p. [Könyvism.] 57
Tamás Lajos: A vállalatok közötti együttműködés polgári jogi formái és problémái a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban 565
Trócsányi László: Le droit civil Tchécoslovaque. Bratislava, Maison d'Edition de l'Académie Slovaque des Sciences, 1969. 328 p. [Könyvism.] 63

V. CSALÁDJOG

Tanulmányok

Csiky Ottó: Az apaság vélelmének elhárítása a Csjt. rendszerében 161
Rácz István: Gyermekelhelyezés—állami gondozás 552
Szegő György: Az „állandóság" elvének tapasztalatai a gyermekelhelyezési perek legújabb ítélkezései gyakorlatában 493
Takács József: A gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatásköre 26
Hozzász. Csiky Ottó 497. p.
Weiss Emilia: A családjogi tartási kötelezettség problémái — de lege ferenda 292

[1] Az évfolyam a 12. számmal (a 688. oldalon) zárul.

Szemlecikkek

Csiky Ottó: Reflexiók a gyámhatóság hatásköréhez [Takács József cikkéhez] 497

Halgasch, Richard: Beszámoló a Jenában megrendezett harmadik nemzetközi családjogi konferenciáról 239

Hernádi László: Az ideiglenes gondnok 306

Révai Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei. Szerk. Pap Tibor. Bp. MTA Kesz. Soksz. 1969. 493. p. [Könyvism.] 242

VI. MUNKAJOG

Tanulmányok

Gáspárdy László: Rendeltetésellenes joggyakorlás és joggal való visszaélés a munkajogban 592

Rabofsky, Eduard: Az osztrák munkajog kodifikációjának problémái 96

Román László: A munkáltatói utasítás elhatárolása az államigazgatási konkrét utasítástól 365

Szemlecikkek

Köles Tibor: A Munkaügyi Minisztérium és Szakszervezetek Országos Tanácsa elvi állásfoglalásainak felülvizsgálata 45

VII. MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETI JOG. FÖLDJOG

Tanulmányok

Földes Iván: Lenin és a szövetkezetek 329

Gellért György: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége a földjog területén 453

Gellért György: A Legfelsőbb Bíróság mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi állásfoglalásai 169

Molnár Imre: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának jogi kérdései 186

Nagy László: A szövetkezeti jog fejlődésének időszerű kérdései 207

Németi László: A szövetkezeti érdekképviselet rendszere 216

Seres Imre: A szövetkezeti tulajdon különös figyelemmel a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonra 195
Hozzászólások [A Budapesten tartott mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi nemzetközi konferencián] 223

Prugberger Tamás: A termelőszövetkezet és tagjainak a háztáji gazdaságot érintő együttműködési megállapodásai 418

VIII. BÜNTETŐJOG. BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK

Tanulmányok

Bagrij—Sahmatov, L.: A büntetésvégrehajtás jogi szabályozása a Szovjetunióban 632

Balázs József: A bűnözési statisztika koncepciójának kérdéséhez 412

Erdősy Emil: A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme a vállalati gazdálkodás vonatkozásában 276

Petrik Ferenc: A szülők büntetőjogi felelőssége. Az ifjúság elleni bűntett 284

Wiener A. Imre: A felelősségi és büntetési rendszer két új szocialista kódexben 75

Szemlecikkek

Rex-Kiss Béla: Irányelvek a vércsoport-vizsgálatokon alapuló szakértői véleményezéshez ... 53

Székely János: A szociológia és a bűnöző stereotípusa 617

Székely János: Kandidátusi értekezés vitája. [Huszár Ilona: Kísérlet a beszámíthatóság korszerű meghatározására c. értekezés vitája] ... 569

Szekeres Károly: Handwörterbuch der Kriminologie 1. Bd. Berlin, de Gruyter, 1966. 519. p. [Könyvism.] 509

IX. TÖRVÉNYKEZÉSI SZERVEZET

Tanulmányok

Tamás András: Gondolatok a társasbíráskodásról és a népi ülnökrendszerről 427

Turi István: Az ügyészi szervezet kialakulása Magyarországon 353

Zoltán Ödön: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységéről 268

Szemlecikkek

Újlaki László: Loginov, P. V.: Az állami döntőbíróság lényege. Moszkva, Áll. Egyetem Kiadója, 1968. 114. p. [Oroszul] [Könyvism.] ... 316

X. POLGÁRI ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Boros József: A keresetlevél elutasítása 109

Hámori Vilmos: Tárgyi bizonyítékok a polgári perben 102

Hámori Vilmos: Okirati bizonyítás a polgári perben 599

Névai László: A polgári per hatékonyságának problémája a gazdaságirányítás új rendszerében 513

Pósfai József—Prugberger Tamás: A népgazdasági jelentőségű szerződésekre vonatkozó jogalkotás egyes anyagi és eljárásjogi problémáiról 86

XI. BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Nagy Lajos: A büntetőbírósági tanács döntésének kialakulása 523

Pusztai László: A szemle helye a bizonyítás tanában 346

Szemlecikkek

Kratochwill Ferenc: Vitaülés Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben" c. könyvéről. [Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1966. 662 p.] ... 500

XII. NEMZETKÖZI JOG

Tanulmányok

Valki László: Szuverenitás, nemzetekfelettiség és a nyugat-európai integráció 542

Szemlecikkek

Herczegh Géza: A nemzetközi kapcsolatok szerepe és a történelmi közfelfogás. [Nemeskürthy István: Ez történt Mohács után. 2. kiad. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1968. 309 p. c. könyvéről] 312
Somorjai László: Korszakunk atomjoga 301
Szádeczky-Kardoss László: A világűrkutatással kapcsolatos reális jogi problémák. [Gál Gyula: Space Law. Bp.-Leiden, Akad. Kiadó-Sijthoff 1969. c. munkájáról.] 127
Valki László: Monográfia az általános jogelveknek a nemzetközi jogban betöltött szerepéről. [Herczeg Géza: General principles of law and the international legal order. Bp. Akad. Kiadó, 1969. 129. p. c. munkájáról.] 60

XIII. NEMZETKÖZI MAGÁNJOG

Tanulmányok

Lázár Ernő: A külföldi tőkés magántulajdonhoz való viszony egyes jogi problémái a fejlődő országokban 661
Réczei László: A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítéséről 1
Réczei László: A visszautalás 151
Révai Tibor: A KGST-államok szervezetei közti jogviták elbírálásáról 472
Sólyom László—Vörös Imre: Kelet–nyugati termelési kooperációs szerződések 642
Schelnitz György: A külföldi jogi személyek honossága 42
Schelnitz György: A külföldi jogi személyek perbeli képviselete 485
Vékás Lajos: A kollíziós jog kodifikációjának elveihez 651

Szemlecikkek

Karlócai János: Walaszek, Bronislaw — Sośniak, Mieczyslaw: Zarys prawa miedzynarodowego prywatnego. Warszawa, 1968. [Könyvism.] ... 245
Szádeczky-Kardoss László: A világűrkutatással kapcsolatos reális jogi problémák. [Gál Gyula: Space Law. Bp.-Leiden, Akad. Kiadó-Sijthoff, 1969. 320. p. c. munkájáról] 127
Szászy István: Valladeo, Haroldo: Direito international privado. Rio de Janeiro—Sao Paolo, Livrarie Freitas Bastos, 1968. [Könyvism.] ... 132
Valki László: Monografia az általános jogelveknek a nemzetközi jogban betöltött szerepéről. [Hercegh Géza: General principles af law and the international legal order. Bp. Akad. Kiadó, 1969. 129. c. munkájáról] 60

XIV. ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET. RÓMAI JOG

Tanulmányok

Kovács Kálmán: Feudális vonások a magyar földtulajdonjogban a polgári korszak idején ... 32
Schönwald Pál: A magyarországi 1918—[19]19-es polgári demokratikus forradalom néptörvényeiről 577
Somos József: A Tanácsköztársaság katonai igazságszolgáltatása 606

Szemlecikkek

Hajdú Lajos: Vargha Endre: Polgári peres eljárás a Királyi Curián. [Szerző több, ilyen tárgyú munkájának ismertetése] 384
Horváth Pál: Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte. Hrsg, Abteilung Staatsund Rechtsgeschichte der Humboldt-Universität zu Berlin. Berlin, 1968. 236 p. /Wissenschaftliche schriftenreihe der Humboldt-Universität zu Berlin./ [Könyvism.] 122
Máthé Gábor: Hajnik Imre centennáris munkája, a [Magyar alkotmány- és jogtörténelem. 1. füzet. Bevezetés a magyar alkotmány- és jogtörténelembe. Pest. Heckenast Gusztáv, 1869. 38 p.] a magyar jogtörténet szerepéről. [Könyvism.] 381
Molnár Imre: Jogtörténeti és római jogi nemzetközi munkaértekezlet Szegeden 436
Pecze Ferenc: Egy hasznos külföldi munka a jogfejlődés összehasonlító kutatásaihoz. [Klabouch, Jan: Staré českе soudnictví. Praha, 1967. 420 p. c. munkájáról] 130
Vargyai Gyula: Bianchi, Leonard: Die Tschechoslowakische Republik als bürgerlich-demokratischer Staat. 1918—1938. Frankfurt am Main-Berlin, A. Metzner Verl. 1969. [A Csehszlovák Köztársaság, mint polgári demokratikus állam.] [Könyvism.] 449

XV. JOGTUDOMÁNY. TUDOMÁNYOS ÉLET. VEGYES TÁRGYÚ CIKKEK

Tanulmányok

Gergely Ernő: A budapesti Tudományegyetem jog- és államtudományi karán szervezett kétéves esti munkástanfolyam és munkás-szeminárium 584
Nagy Lajos: A jogszabálynyilvántartás gépi kezelésének lehetőségei 16

Szemlecikkek

György Ernő: Külkereskedelmi jogi tájékoztatás 52
Horuczi László: Gondolatok Kulcsár Kálmán „Az ember és társadalmi környezete" c. munkáról. [Bp. Gondolat Kiadó, 1969. 369 p.] [Könyvism.] 446
Lamm Vanda: Nemzetközi jogösszehasonlító kerekasztal-konferencia Budapesten 231
Nagy Lajos: Az új román bibliográfia. [Bibliographie juridique roumaine. 1944—1966. Red. Tr. Ionaşcu—Dr. Rusu Bucureşti, Edit. Acad. RSR. 1969. 410. p. c. munka ism.] 387
Vadas György: Egyes jogpolitikai kérdések 373
[Nagy Lajos] Új könyvek 319, 571

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének dokumentációs csoportja. Szerk. *Alth* Guidó. 56. sz. (1970. évi 1/2 sz.) Bp. Egyetemi ny. 1970. 66 p. Melléklet az 1970. évi 2—3. számhoz; ua. 57. sz. (1970. évi 3—4. sz.), 1970. 69—124. p. Melléklet az 1970. évi 5. számához; ua. 58. sz. (1970. 5/6. sz, 1970, 129—177, p. Melléklet az 1970. évi 9. számhoz.
A Jogtudományi Közlöny 1969. évi tartalommutatója. Bp. Egyetemi ny. 1970. VI. p. Mellékelve az 1970. évi 4/5. számhoz.

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XXV. 1970. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ádám Antal ... 625
Bagrij-Sahmatov, L. ... 632
Balázs József ... 412
Balogh S. ... 673
Benedek Károly ... 183
Boros József ... 109
Csiky Ottó ... 161, 497
Csizmadia Andor ... 686
Egri Károly ... 533
Erdősy Emil ... 276
Falvai Ferenc ... 10
Földes Iván ... 329
Gáspárdy László ... 123, 592
Gellért György ... 169, 453
Gergely Ernő ... 584
György Ernő ... 52
Hajdú Lajos ... 584
Halgasch, Richard ... 239
Hámori Vilmos ... 102, 599
Hercegh Géza ... 312
Hernádi László ... 306
Hoffmann, Eva ... 117
Horuczi László ... 446
Horváth Pál ... 122
Karátson László ... 393
Karlócai János ... 245
Kovács Kálmán ... 32
Köles Tibor ... 45
Kratochwill Ferenc ... 500
Lamm Vanda ... 231
Lázár Ernő ... 661
Máthé Gábor ... 381
Molnár Imre ... 186, 436
Mureşan, N. ... 673
Nagy Lajos ... 16, 387, 523, 319, 571
Nagy László ... 207
Nagy Tibor ... 443
Németi László ... 216
Névai László ... 513
Pecze Ferenc ... 130
Petrik Ferenc ... 284
Pósfai József ... 86
Prugberger Tamás ... 86, 418
Pusztai László ... 346
Rabofsky, Eduard ... 96
Rácz István ... 552
Réczei László ... 1, 151
Révai Tibor ... 242, 472
Rex-Kiss Béla ... 53
Román László ... 365
Sárközy Tamás ... 678
Schelnitz György ... 42, 485
Schönwald Pál ... 577
Seres Imre ... 195
Sólyom László ... 642
Somorjai László ... 301
Somos József ... 606
Surdu, G. ... 673
Szabó Imre ... 137
Szádeczky-Kardoss László ... 127
Szászy István ... 57, 132
Szegő György ... 493
Szekeres Károly ... 509
Székely János ... 569, 617
Takács József ... 26
Tamás András ... 427
Tamás Lajos ... 565
Törő Károly ... 401
Trócsányi László ... 63
Túri István ... 353
Újlaki László ... 316
Vadas György ... 373
Valki László ... 60, 542
Varga Csaba ... 502
Vargyai Gyula ... 130, 449
Vas Tibor ... 615
Vékás Lajos ... 651
Világhy Miklós ... 257
Völgyi Lajos ... 335
Vörös Imre ... 642
Weiss Emilia ... 292
Wiener A. Imre ... 75
Zoltán Ödön ... 69, 268, 341, 480

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES

RECHTSWISSENSCHAFTLICHES MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Pap Tibor.
Szerkesztőség: Budapest I. Országház u. 30. Telefon: 160-160/247.
Felelős kiadó: A Lapkiadó Vállalat igazgatója.
Megjelenik havonta

71.5667 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Fq 5003

XXV. új évfolyam 1. szám Budapest, 1970. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

RÉCZEI LÁSZLÓ:
A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítéséről ... 1

FALVAI FERENC:
A vegyes szerződések néhány problémája ... 10

NAGY LAJOS:
A jogszabálynyilvántartás gépi kezelésének lehetőségei ... 16

TAKÁCS JÓZSEF:
A gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatásköre ... 26

KOVÁCS KÁLMÁN:
Feudális vonások a magyar földtulajdonjogban a polgári korszak idején ... 32

SCHELNITZ GYÖRGY:
A külföldi jogi személyek honossága ... 42

Szemle:

KÖLES TIBOR:
A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa elvi állásfoglalásainak felülvizsgálata ... 45

GYÖRGY ERNŐ:
Külkereskedelmi jogi tájékoztatás ... 52

REX-KISS BÉLA:
Irányelvek a vércsoport-vizsgálatokon alapuló szakértői véleményezéshez ... 53

Jogirodalom:

Rudolf Loránt: Adás-vétel az új gazdasági mechanizmusban (SZÁSZY ISTVÁN) ... 57

VALKI LÁSZLÓ:
Monográfia az általános jogelveknek a nemzetközi jogban betöltött szerepéről ... 60

Le Droit Civil Tchécoslovaque (TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ) ... 63

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Реуэи:* Новый шаг по пути унификации международного торгового права. — *Фэрэнц Фалваи:* Некоторые проблемы смешанных договоров. — *Лайош Надь:* Возможности ведения учета законодательных актов с помощью машин. — *Йожеф Такач:* Компетенция органов опеки по размещению и содержанию детей. — *Калман Ковач:* Феодальные черты в венгерском праве земельной собственности в буржуазную эпоху. — *Дьёрдь Шелниц:* Подданство иностранных юридических лиц. — *Обзор: Тибор Келеш:* Пересмотр принципиальных постановлений Министерства труда и Общегосударственного Совета Профсоюзов. — *Эрне Дьёрдь:* Правовая информация по вопросам внешней торговли. — *Бела Рекс-Киш:* Руководящие указания к экспертизам, основанным на исследовании группы крови. — *Юридическая литература:* Купля-продажа при новом механизме управления народного хозяйства. —(Иштван Саси). — *Ласло Валки:* Монография о роли общих принципов права в международном праве. — Le Droit Civil Tchécoslovaque (Ласло Трочани).

INHALT: *László Réczei:* Ein neuer Schritt zur Vereinheitlichung des internationalen Handelsrechts. — *Ferenc Falvai:* Einige Probleme der gemischten Verträge. — *Lajos Nagy:* Die Möglichkeiten der maschienellen Registrierung von Rechtsnormen. — *József Takács:* Kinderunterhalts- und Unterbringungsbefugnisse der Vormundschaftsbehörden. — *Kálmán Kovács:* Feudale Züge im ungarischen Bodeneigentumsrecht zur Zeit der bürgerlichen Epoche. — *György Schelnitz:* Die Staatsangehörigkeit ausländischer juristischer Personen. — *Rundschau: Tibor Köles:* Die Überprüfung der prinzipiellen Stellungnahmen des Ministeriums für Arbeit und des Landesrats der Gewerkschaften. — *Ernő György:* Information über das Aussenhandelsrecht. — *Béla Rex-Kiss:* Richtlinien der Sachverständigergutachten die auf Blutgruppenuntersuchungen beruhen. — *Rechtsliteratur: Lóránt Rudolf:* Kauf und Verkauf im neuen Wirtschaftsmechanismus *(István Szászy).* — *László Valki:* Eine Monographie über die Rolle der allgemeinen Rechtsprinzipien im Völkerrecht. — Le Droit Civil Tchécoslovaque *(László Trócsányi).*

SOMMAIRE: *László Réczei:* Un nouveau pas ver l'unification du droit du commerce international. — *Ferenc Falvai:* Quelques problèmes des contrats mixtes. — *Lajos Nagy:* Les possibilités du traitement mécanisé des informations sur le droit positif. — *József Takács:* Les compétences des autorités de tutelle en matière de l'entretien et de garde des enfants. — *Kálmán Kovács:* Traits de caractère féodal dans le droit hongrois de la propriété foncière pendant l'époque bourgeoise. — *György Schelnitz:* La nationalité des personnes morales étrangères. — *Revue: Tibor Köles:* La révision des prises de position de principe du Ministère de Travail et du Conseil National des Syndicats. — *Ernő György:* Information relative au droit du commerce extérieur. — *Béla Rex-Kiss:* Directives pour les expertises en matière de détermination des groupes sanguins. — *Littérature:* Loránt Rudolf: La vente dans la nouvelle direction de l'économie. *(István Szászy)* — *László Valki:* Une monographie sur le rôle des principes de droit généraux dans le droit international. — Le droit civil tchécoslovaque. *(László Trócsányi)*

TABLE OF CONTENTS: *László Réczei:* New step toward the unification of international trade law. — *Ferenc Falvai:* Some problems of mixed contracts. — *Lajos Nagy:* The possibilities of a mechanised handling of registering statutes. — *József Takács:* The powers of guardianship authorities in regard to the alimony and custody of children. — *Kálmán Kovács:* Feudal aspects of land ownership during the bourgeois epoch in Hungary. — *György Schelnitz:* The nationality of foreign juristic persons. — *Review: Tibor Köles:* The review of the decisions of the Ministry of Labour and the National Council of Trade Unions on matters of principle. — *Ernő György:* Information on foreign trade law. — *Béla Rex-Kiss:* Directives on expertise based on blood group examination. — *Literature:* Lóránt Rudolf: Sale in the new economic mechanism. *(István Szászy).* — *László Valki:* Monograph on the role of the general principles of law in international law. — Le droit civil tchecoslovaque *(László Trócsányi).*

XXV. évfolyam 1. szám Budapest, 1970. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítéséről

E beszámolónak előzménye van, amelyről a jogirodalom iránt érdeklődők megfelelően tájékozva vannak.[1] Így felesleges az előzmények összefoglalása, vagy az UNCITRAL létrejöttének és szervezetének ismertetése. Ez csak ismétlése volna annak, amiről Ustor Endre és Katona Péter részletesen beszámoltak. Csupán arra emlékeztetek, hogy az ENSZ kereskedelmi jogi bizottsága évenként kb. egy hónapra ül össze, s 1969. évi (második) ülését ez év márciusban tartotta Genfben.[2]

I.

Az ülésszak napirendjén elsősorban azok a kérdések szerepeltek, amelyeknek a munkaprogramot összeállító 1968. évi (első) ülésszak prioritást adott. Ezek voltak: 1. a nemzetközi adásvétel, 2. nemzetközi fizetések, 3. nemzetközi választott bíráskodás.

További fontos napirendi pont volt annak a megvitatása, hogy a nemzetközi hajózási törvényhozás kérdései is a soronkívül kidolgozandó javaslatok listájára kerüljenek-e. Ilyen javaslatot a csilei delegátus már az első ülésszakon előterjesztett s ezt a fejlődő országok képviselői messzemenően támogatták.[3] A javaslat azonban az ülésszak vége felé és akkor érkezett, amikor az ülésszak — hosszú vita után — egyetértésre jutott az elsőbbség kérdésében. A döntés után újabb elsőbbségi vita indítása az elért megegyezést is érinthette volna, ezért e javaslatot a bizottság érdemben nem tárgyalta.

Az UNCTAD azonban, — amely a harmadik világ országainak gazdasági fejlődését igyekszik előmozdítani —, 1968-ban Új-Delhiben tartott ülésén a hajózási törvényhozás revízióját és egységesítését sürgős kérdésnek minősítette. Évégből külön bizottságot hozott létre, hogy az UNCITRAL-lal együttműködve, *vagy enélkül is,* fogjon hozzá e *jogi* feladat elvégzéséhez. Ezzel az UNCTAD mintegy kész helyzet elé állította az UNCITRAL-t: vele vagy nélküle, de a nemzetközi hajózás jelenlegi szabályozásán változtatni akart.

A második ülésszak tehát az elsőbbséget nyert három téma mellett foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy a hajózási törvényhozás kérdéseit is felvegye-e az elsőbbségi listára.

Állást kellett foglalni elsősorban az egyes delegációk által vitatott abban a kérdésben, hogy a hajózási törvényhozás a bizottság hatáskörébe tartozik-e vagy pedig ez az UNCTAD feladata. Emellett többen voltak azon a nézeten, hogy a tengerhajózás jogi kérdéseivel számos nemzetközi szervezet[4] foglalkozik, így elég volna ezek munkáját összehangolni s ezzel a zavart és költséget okozó kettősséget elkerülni. Évégből egyes delegátusok azt javasolták, hogy az ENSZ főtitkára készítsen tanulmányt a kidolgozandó tengerjogi kérdésekről s ezekre vonatkozó új tervezetek kidolgozását megfelelő elosztásban bízza azokra a nemzetközi szervekre, amelyek eddig is ezzel foglalkoztak.

Ez csak néhány példa a felhozott számos vitatott nézet közül. Talán jobban kifejezi a né-

[1] Ustor Endre: A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és az ENSZ. JK. 1965. 487—496. old. — A nemzetközi kereskedelem jogának fokozatos fejlesztése; az ENSZ új programja. (Acta Jur. Acad. Tomus 9. 279—306. old., stb.; Katona Péter: A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. Az UNCITRAL első ülése. JK. 1968. 12. és 1969. 1. sz.

[2] Március 3—31. között. A napirendre figyelemmel az ülést hosszabb időre tervezték. ENSZ tisztviselők szerint, az ENSZ gyakorlatában ez volt az első eset, hogy konferenciát a tervezett idő előtt be tudtak fejezni.

[3] Tulajdonképpen az emiatt elhúzódott vita következtében fejeződött be a tervezettnél később az első ülésszak.

[4] Kormányközi Tengerhajózási Tanácskozó Szervezet (IMCO), Nemzetközi Tengerhajózási Bizottság (IMC), stb.

zeteltérések mélységét az, hogy a bizottság öt ülésén vitatta meg az elsőbbségi kérdést. A vita március 12-én kezdődött és a határozati javaslatot az ülés március 27-én fogadta el. E 15 nap alatt úgyszólván szünet nélkül folytak az üléseken kívüli egyeztető megbeszélések.

Végül is az a felfogás vált általánossá, amely abból indult ki, hogy az UNCITRAL-nak, az alapítását elrendelő közgyűlési határozat (2205/XXI.) szerint csupán egyik feladata, hogy a jogalkotással foglalkozó nemzetközi szervezetek munkáját összehangolja s ezzel az egymásról nem tudó s egymást fedő munkákat igyekezzék megszüntetni. Másrészt azonban maga is önállóan végzi munkáját és dolgoz ki egyezmény tervezeteket. A tengeri fuvarozás joga szerves része annak a jogterületnek, amit a közgyűlés határozata „a nemzetközi kereskedelem joga" elnevezéssel utalt a bizottság hatáskörébe, ezért a jogterület gondozását a bizottság nem utasíthatta el magától. Ezenkívül közgyűlés fentidézett határozatának f) pontja külön kiemeli az UNCTAD-ot, mint olyan szervet, amellyel a bizottság a legszorosabb együttműködést köteles megvalósítani. Már ez okból sem lehetett a hajózási törvényhozás területén a soronkívüliség kimondásának megtagadásával az UNCTAD-dal való együttműködést veszélyeztetni. Így a bizottság az elsőbbségi listára felvett három témacsoport mellé negyedikként a hajózási törvényhozást is felvette.[5]

A munka folyamatosságának biztosítására a bizottság hét tagú munkacsoport felállítását határozta el,[6] amelynek az a feladata, hogy az UNCTAD és szervei ajánlásait figyelembe véve tegyen javaslatot a harmadik ülésszakon a kidolgozandó tervezetekre és a követendő munkamódszerre nézve.

II.

Az „Áruk nemzetközi adásvétele" (International sale of goods) címen elsőbbséget nyert feladat több kérdést foglal magában, mint az a címből következnék. E témakörön belül ugyanis foglalkozik a bizottság az 1964. évben készült két hágai egységes tervezettel,[7] az 1955. évi hágai egyezménybe foglalt és hét ország között már hatályba lépett ún. kollíziós egyezménnyel, — az elévüléssel, adásvételi típusszerződésekkel, általános feltételekkel, stb. a nemzetközi fizetésekkel és a nemzetközi választott bíráskodással.[8]

a) az 1964. évi hágai tervezetek

A kérdés megvitatását alapos előkészítés előzte meg. Az ENSZ főtitkára valamennyi kormánytól választ kért arra, hogy szándékában áll-e ratifikálni az egyezmény-tervezeteket s kérte azt is, hogy állásfoglalásukat indokolják. Az UNCITRAL-ban képviselt 29 kormánytól pedig elemző tanulmányt kért e kérdésről.[9] Számos kormány tett eleget e felhívásnak az ily módon beérkezett értékes anyagot az ENSZ főtitkára kitűnő összefoglalásban terjesztette a bizottság elé.[10]

A vita a következő kérdések körül folyt: milyen téren segítsük elő a jogegységesítést, anyagi vagy kollíziós szabályok egységesítése útján? Félreértések elkerülése végett sietek hozzátenni a következőket: mivel az egységesítés egyik célja és következménye a kollíziók megszüntetése, abban teljes volt az egyetértés, hogy *objektive* az anyagi szabályok egységesítése volna előmozdítandó. Mivel azonban ez összehasonlíthatatlanul hosszabb időt venne igénybe, mint a kollíziós szabályozás egységesítése, ezért voltak egyes delegációk azon a nézeten, hogy a kollíziós szabályozás egységesítése előzze meg az egységes anyagi szabályozást.

Az egységes anyagi szabályok ratifikálása esetén feleslegessé válik-e az alkalmazandó jog egységes szabályozása vagy szükséges-e továbbra is? E vita során felmerült a javaslat, hogy a hágai tervezet 2. cikkét és az Egyezménytervezet IV. cikkelyét törölni kell,[11] ez utóbbiban foglalt fenntartás nem engedhető meg.

A hágai 1964-es tervezetekkel kapcsolatosan még felmerült az, hogy ezek egyáltalán nem

---

[5] A realitásokat figyelembe véve, látnunk kell, hogy a „prioritás" nem azonos a „sürgősséggel". Ez csupán azt jelenti, hogy a bizottság e négy kérdést előbb kívánja megoldani, mint a munkaprogramba felvett több tucat egyéb feladatát. Gazdasági és politikai érdekek ütköztek itt össze technikai kérdésbe burkolva. A tengeri fuvarozásban vállalkozóként, tehát a mai jogi helyzet fenntartásában érdekelt hatalmak delegátusai joggal tartanak attól, hogy a ma érvényes szabályozás megváltoztatása olyan kompromisszum útján mehet csak végbe, amelynél ők lesznek kénytelenek engedményt tenni. A tengeri fuvarozás hátrányos feltételeit és anyagi terheit viselő fejlődő országok a jogszabályok módosításától a terhek csökkenését várják. Természetesen nem *egyedül* ettől. A tengerhajózási nemzetközi szervezetek munkája iránt pedig bizalmatlansággal viseltetnek: az UNCITRAL-nak tagjai, e szervezeteknek nem.

[6] Tagjai: EAK, Chile, Ghana, India, Nagy-Britannia, Olaszország és a Szovjetunió.

[7] Az ingó dolgok nemzetközi adásvételéről és a szerződés létrejöttéről (formation).

[8] Vö. Katona Péter id. cikk. JK. 1969. 1. sz. 52. s köv. old.

[9] Katona P. uo.

[10] A (CN. 9.) 11, Corr. 1. Add. 1 és 2., — A (CN. 9.) 17. A bizottság tagországai közül EAK, Szovjetunió, Japán, Magyarország, Norvégia terjesztették elő figyelemre méltó elemzést.

[11] Az egységes tervezet 2. Cikke: „Hacsak a jelen törvény másként nem intézkedik, a jelen törvény alkalmazása céljából a nemzetközi magánjogi szabályok nem vehetők figyelembe." Az Egyezmény-tervezet IV. cikke: „Bármely állam, amely a nemzetközi vételre vonatkozó egy vagy több nemzetközi magánjogi egyezményt előzetesen ratifikált, vagy ahhoz előzetesen csatlakozott, a jelen Egyezményhez való csatlakozási vagy ratifikációs okmányok letétbe helyezése alkalmával a holland kormányhoz intézett nyilatkozat útján kijelentheti, hogy az előzően kötött Egyezményei által szabályozott esetekben a jelen Egységes Törvényt csak akkor fogja alkalmazni, ha ennek alkalmazását az előbb kötött Egyezmény kívánja."

szolgálhatnak a bizottság további munkájának alapjául, — egyrészt, mert az ENSZ tagállamok csak kisebb része vett részt a hágai konferencián, másrészt, mert ennek készítésekor egyáltalán nem vették figyelembe a fejlődő országok érdekeit. A legtöbb észrevétel azonban a tervezetek *szövege* ellen merült fel, — így a többség észrevehetően hajlott arra, hogy a bizottság ne vállalkozzék teljesen új tervezet kidolgozására, hanem a hágai tervezetek szövegéből induljon ki. Ezek módosítása tekintetében azonban semmi megkötöttsége nincs, mert a cél olyan szöveg kidolgozása, amely az országok minél szélesebb köre által elfogadható. A határozat úgy rendelkezik, hogy e cél érdekében teljesen új szöveg kidolgozására is vállalkozhatik a bizottság és bármilyen más utat választhat, amely a nemzetközi kereskedelem jogának összehangolásához vagy egységesítéséhez elvezet.[12]

A munka folyamatosságának biztosítása végett a Bizottság 14 tagú munkacsoportot hozott létre, amely köteles a harmadik ülésszak előtt munkáját megkezdeni és annak állásáról a harmadik ülésszakon beszámolni.[13]

b) Az 1955. évi hágai nemzetközi magánjogi Egyezmény

Ennek a néhány állam között már életbelépett egyezménynek a bizottság kevesebb figyelmet szentelt, — bár az 1964. évi tervezetek ellen felhozott észrevételek egy része erre is vonatkozott. Így az, hogy az ENSZ tagállamoknak egy töredéke alkotta, hogy annak a főszabálya, amely az „eladó jogát" rendeli alkalmazni, nem nyújt adekvát védelmet mindkét szerződő félnek stb. Javasolták, hogy a nemzetközi adásvételre vonatkozó egyezmény tartalmazzon kollíziós szabályt, az egyezményben nem szabályozott tényállás felmerülése esetére, — így külön egyezményre nincs szükség.

A bizottság határozata a kollíziós kérdések megoldását is a 14 tagú munkabizottságra bízta. Így az anyagi szabályozással a jogszabályösszeütközések kérdése együttesen nyer megoldást. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy tervezetben, mert a határozat e kérdésben is szabad kezet ad a munkabizottságnak.

c) Elévülés

Az egyes országok szabályai rendkívül nagy eltéréseket mutatnak abban a kérdésben, hogy valamely jogcselekményt *milyen időponttól számítva és meddig* lehet elvégezni, igényt mennyi idő eltelte után nem lehet többé érvényesíteni, az idő elmulasztása igazolható-e vagy jogvesztéssel jár, az eltelt idő után is perben *kifogásként* fel lehet-e hozni az elévült igényt, az ügyre alkalmazandó anyagi jog szerint kell-e az időtelést figyelembe venni, vagy az eljáró bíróság joga szerint (anyagi jogi vagy perjogi kérdés-e az elévülés), stb.

Az ülésszak munkáját megkönnyítette, hogy négy figyelemre méltó tanulmány érkezett e tárgyban,[14] s rendelkezésre állt, a bizottságnak az az egyezmény tervezet, amelyet e tárgyban Dr. Jozef Trammer lengyel egyetemi tanár készített. Ezek és a vita alapján lehetséges volt leszűkíteni a témát olyan területekre, amelyeken gyors előrehaladás remélhető s amelyeken az egységes szabályozásnak a priori nem akadálya, hogy a belső jog szerint az elévülés anyagi vagy perjogi kérdés. Ellenkezőleg: ha e szabályozás sikerült, akkor ez a *minősítési* kérdés a nemzetközi kereskedelemben *közömbössé*, eldöntése tehát szükségtelenné válik. Az ülésszak, — reméljük nem alaptalan optimizmussal —, 1970 vagy 1971 évre lehetségesnek tartja e kérdésben nemzetközi egyezmény előzetes tervezetének megvitatását s ennek kidolgozása céljából héttagú munkacsoportot hozott létre.[15] A munkacsoport feladata, hogy javaslatba hozzon egy olyan *általános* elévülési időt, amelynek elteltével az eladó vagy vevő joga megszűnik, illetve többé nem érvényesíthető. A bizottság ne foglalkozzék olyan különleges határidőkkel, amelyek elteltével a vevő vagy eladó egyes részjogosultságai megszűnnének (áru rendelkezésre bocsátása, áruszállítás megtagadása, kártérítés minőséghiány okából, stb.). E különleges határidők kérdését azért vonta ki a bizottság a munkacsoport feladatköréből, mert ezek elválaszthatatlanok a nemzetközi vételre vonatkozó egyéb szabályoktól, így egységesítésük a 14 tagú munkabizottságra tartozik.[16] Az elévüléssel foglalkozó munkacsoport főképp a következő kérdéseket vitatja meg: *a)* az elévülési idő kezdőpontja, *b)* az elévülési idő tartama, *c)* mely körülmények függesztik fel vagy szakítják meg az elévülést, *d)* mely körülmények esetén ér véget az elévülési idő, *e)* a felek szerződésével megváltoztatható-e és milyen határok közt az elévülési idő, *f)* hivatalból vagy csak a fél kifogására kell-e az elévülést figyelembe venni, *g)* az előzetes tervezet egységes törvényt hozzon-e javaslatba vagy belső törvényhozásra szolgáló törvényszövegmintát (model-law), *h)* szükséges-e kimondani, hogy az elévülés anyagi vagy perjogi intézmény, *i)* milyen mértékig szükséges tovább is jogszabály összeütközést megoldó szabályozás.[17]

[12] A határozati javaslat tervezetét a magyar delegáció terjesztette elő. Csatlakoztak hozzá: Brazília, Egyesült Államok, Ghana és India delegációi. (A/CN. 9./L. 10. sz. okmány.)

[13] A munkacsoport tagjai: Brazília, Franciaország, Ghana, India, Irán, Japán, Kenya, Magyarország, Mexikó, Norvégia, Tunisz, Nagy-Britannia, Szovjetunió, Egyesült Államok. Ülésüket 1970. január 5-én kezdték meg.

[14] Belgium, Csehszlovákia, Nagy-Britannia, Norvégia részéről.

[15] Tagjai: Argentína, Belgium, Csehszlovákia, EAK, Japán, Nagy-Britannia, Norvégia. A határozati javaslatot az angol és magyar delegáció együttesen terjesztette elő.

[16] L. 13. sz. jegyzet.

[17] A munkacsoport ez év augusztus 18—24. között tartotta első ülését Genfben.

d) Általános feltételek és típusszerződések

Ismeretes, hogy számos nemzetközi szervezet elismerésre méltó eredményt ért el általános feltételek, szerződés-minták, kereskedelmi feltételek egységes szövegének kidolgozása terén. Így az Európai Gazdasági Bizottság, a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (Incoterms), stb. A szerződő felek az ilyen egységes feltételeket szívesen alkalmazzák, mert kidolgozásuk általában vevők és eladók együttes munkájának eredménye, másrészt, mert részletesebben rendezik a szerződés tartalmát, mint amennyire ezt a felek el tudnák végezni. Hátrányuk azonban jogi jellegükben van: szerződésnek és nem jognak minősülnek, így az *egyébként irányadó* törvény kógens szabályaival szemben a szerződés-mintában foglalt rendelkezés nem nyerhet alkalmazást. Kiválóan szolgálják tehát azt a célt, hogy a különböző országok kereskedői között *azonos* feltételeket tesznek *szokássá,* — de ebből még azokban az országokban is rendkívül hosszú idő múlva keletkezik *jog,* amelyek a szokást jogkeletkeztető tényezőnek tekintik. Fokozottan áll ez a kogens szabályokkal szembekerülő feltételekre, mert itt egyenesen törvényrontó szokásként kell az ilyen kikötésnek áttörnie magát, hogy joggá válhasson.

E nehézségek elismerése ellenére, a bizottság felismerte annak fontosságát, hogy a jogegységesítés egyik értékes eszközét jelentik e „feltételek", ezért a bennük rejlő lehetőséget ki kell használni és elő kell mozdítani egyrészről azt, hogy a különböző nemzetközi gazdasági szervezetek által kidolgozott (többnyire regionálisan vagy szakmánként használt) ilyen minták feltételei egymáshoz *közeledjenek,* s törekedni kell azonos minták minél szélesebb körű bevezetésére. Felkérte a bizottság az ENSZ főtitkárát, hogy az Európai Gazdasági Közösség által kidolgozott egyes általános feltételeket (gyárberendezés, gépek, faáru, stb. adásvételére) küldje meg más regionális gazdasági szervezeteknek[18] s a fenti célok tekintetében véleményüket és együttműködésüket kérje.

Nem értett egyet a bizottság azzal a nézettel, hogy az általános vételi feltételek biztosítanák a legmegfelelőbb utat az egységesítéshez, annálfogva, hogy a gyakorlati életre támaszkodnak s elfogadtatásuk könnyebb és gyorsabb, mint alapvető jogi nézeteket és intézményeket érintő nemzetközi egyezményeké. A bizottság létrehozása egymagában mutatja, hogy az ENSZ tagállamai a jogegységesítés kérdését nem kívánták *spontán* folyamatra bízni. Azt a lehetőséget, amit e feltételek nyújtanak, a bizottságnak fel kell használnia, de minden más lehető úton és módon is igyekeznie kell az eléje tűzött célt megvalósítani.

A bizottság nagy érdeklődést mutatott a KGST Általános Szállítási Feltételei iránt. Elismerték, hogy jellegében közelebb áll az egységesített joghoz, mint a „szállítási feltételek", tehát szerződések kategóriájához.

Fontosnak tartotta a bizottság, hogy tagjai ezt alaposan tanulmányozhassák. Évégből felkérte az ENSZ főtitkárát, hogy a KGST-től angol nyelvű szöveget kérjen s azt az ENSZ munkanyelveire lefordítva, küldje meg a bizottság tagjainak.

III. Nemzetközi fizetések

Mint a nemzetközi adásvételnél, úgy itt is több kérdést foglal a cím magában. E kérdéseket a bizottság elkülönítve vitatta meg: a) forgatható értékpapírok, b) bankkezesség, c) garanciák és biztosítékok témakörökben.

a) Forgatható értékpapírok

A nemzetközi gazdasági életben a forgatható értékpapírnak az a rendeltetése, hogy az árunak vagy a pénznek a mozgását elősegítse.[19] Világos azonban, hogy a nemzetközi fizetések cím alá csak azok a forgatható értékpapírok tartoznak, amelyek a pénzmozgást helyettesítik, fizetés végett vagy fizetés helyett vannak forgalomban. A bizottság tehát elsősorban a váltó és csekk nemzetközi szabályozásával foglalkozott. Mivel az európai országok jelentős része csatlakozott az 1930. és 1931. évi genfi egyezményekhez, amelyek egységes szabályozását adják a váltónak és csekknek, — elsősorban vizsgálni kellett, hogy mi módon lehetne a két egyezményt az államok minél szélesebb körével elfogadtatni. Ismeretes, hogy ennek egyik legfőbb akadálya az a jogi különbség, ami a common law államok jogában meghonosodott váltó és csekk és a kontinentális jogú váltó és csekk között fennáll. Közelebbi vizsgálat azt is világossá tette, hogy a „common law" rendszeren belül az angol és amerikai váltó és csekk is különböznek egymástól. Ebből további különbségek keletkeztek azokban az országokban, amelyek angol vagy amerikai mintára alkották meg értékpapír-jogukat. Az egységesítés első feltétele tehát az volna, hogy megtörténjék a két párhuzamos jogrendszeren *belül* az egységesítés. Ez a szokásjogon és bankgyakorlaton alapuló angol—amerikai jogrendszeren belül nagy nehézségbe és mindenekfelett hosszú időbe kerülne. Ez az út tehát belátható időn belül nem vezetne el az egységesítéshez. Ugyanígy nem volna célravezető — a bizottság nézete szerint a vonatkozó kolliziós szabályok egységesítése (noha ez a genfi egyezményekben megtörtént), mert ez nem szüntetné meg az értékpapírokra vonatkozó anyagi jogi szabályozás különbözőségét, sőt megmerevítené a jelen helyzetet.

A bizottság ezért érdemben a következő al-

[18] Afrikai Gazdasági Bizottság (ECA), Ázsiai és Távol-keleti Gazdasági Bizottság (ECAFE), Latin-Amerikai Gazdasági Bizottság (ECLA), stb.

[19] Részvény, közraktárjegy, hajórakjegy (Bill of Lading) váltó, csekk, stb.

lernatívákat vizsgálta: *a)* az 1930. és 1931. évi genfi konvenciók szélesebb körű alkalmazásának biztosítását, *b)* e konvenciók revízióját, *c)* új forgatható értékpapír kreálását a nemzetközi kereskedelem céljára.

Bármennyire utópisztikusnak tűnik, a bizottság harmadik megoldást választotta a következő megfontolások alapján.

Az *a)* alatti megoldás sikere nem remélhető azokban az országokban, amelyek váltó- és csekkjoga az angol—amerikai mintára épült. Ez nem érhető el abban az esetben sem, ha a genfi egyezmények kifejezetten védelmet és elismerést biztosítanak *mindkét* típusú váltónak. A különbség ugyanis nemcsak a váltó és csekk alakiságaiban, hanem a kapcsolatos eljárásban, az értékpapír absztrakt jellegében (elegendő ellenérték követelménye) hamis aláírás megítélésében stb. mutatkozik, — mindkét típusú értékpapír tehát *saját jogrendszerén* épül fel s ez akadályozná azt, hogy az idegen jogrendszerekbe beágyazott s azokra épült egyezményhez csatlakozzanak.

A *b)* alatti megoldás, — vagyis a genfi egyezmények revíziója, — ugyanez okból okozna nehézséget azokban az országokban, amelyek azt már ratifikálták. Szem előtt kell ugyanis tartani azt, hogy ezekben az országokban az egyezmény *belső törvény is*, szabályai a belső használatra kibocsátott váltó és csekk viszonylatában is alkalmazást nyernek. Alig valószínű tehát, hogy a genfi egyezményhez csatlakozott országok belső jogukat gyökeresen megváltoztatnák azért, hogy a váltó és csekk nemzetközi célra is egységesen felhasználható legyen.

A valószínűség és elvárhatóság mérlegelése eredményezte tehát azt, hogy a bizottság a nemzetközi tranzakciók céljára szolgáló új értékpapír típus megalkotását találta célravezetőnek. Mielőtt e munkát megszervezné, a kormányokhoz, nemzetközi szervezetekhez és bankokhoz kérdőívet küld szét, s a válaszok beérkezte után, a harmadik ülésszakon fog a további teendőkről határozni.

b) Bankkezesség

E körben a bizottság főleg az okmányos meghitelezés kérdéseivel foglalkozott, elsősorban a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által készített tanulmány alapján.[20] E jelentés az „Okmányos meghitelezés egységes szokványai és gyakorlata" 1962-ben revideált szövegén alapult. A bizottság megállapította, hogy ez a gyakorlat által elfogadott kódex nagyban egészben bevált, bár a gyakorlatban felmerült egyes nehézségekre a delegációk rámutattak. Mégis egyetértés mutatkozott abban, hogy a kódex javítása és annak a gyakorlati élet követelményeihez való alkalmazása, tehát adott esetben módosítása, a jelen körülmények között elegendőnek látszik. Kéri ezért a kormányokat, hogy a gyakorlatban felmerülő minden nehézségről tájékoztassák a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarát. A bizottság pedig a harmadik ülésszakon csak oly mértékben fog a kérdéssel foglalkozni, amennyire ezt a Kamarának, s ezen keresztül az ENSZ főtitkárának tett jelentések szükségessé teszik.

c) Garanciák és biztosítékok

A nemzetközi fizetésekkel kapcsolatos garanciák és biztosítékok tárgyában két tanulmány készült; egyiket az ENSZ titkársága, másikat a magyar delegáció terjesztette a bizottság elé.[21] A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara bejelentette, hogy e tárgykörbe tartozó egyes kérdések ott kidolgozás alatt vannak. A bizottság ezért elhatározta, hogy e napirendi ponttal a harmadik ülésszakon fog foglalkozni. Addig a főtitkár kérésére az érdekelt országok tegyék meg észrevételeiket és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara is adjon jelentést az addig végzett munkájáról.

IV. Nemzetközi Választott Bíráskodás

A választott bíráskodás (állandó jellegű és ad hoc) ma már az egész világon elterjedt s számos országban működik szervezett választott bíráskodás. Ezek természetesen nem szorítkoznak kizárólag belföldiek közötti vitás kérdések eldöntésére, többnyire közömbös számukra az, hogy a peres felek azonos országbeliek vagy sem. Ezek számához képest viszonylag csekély azoknak az intézményesen szervezett választott bíróságoknak a száma, amelyek rendeltetésüknél fogva *kizárólag* nemzetközi tranzakciókból keletkezett vitás ügyekben döntenek.[22] Az új gazdaságirányítási rendszer folytán a Magyar Kereskedelmi Kamara Választott Bíróságának ez a kizárólagos külföldi jellege ugyan jogilag megszűnt, — mégis úgy vélem nem követünk el hibát, ha a szocialista országok kamarai választott bíráskodását is kizárólag nemzetközi ügyletekből keletkezett viták eldöntésére rendelt szerveknek tekintjük —, noha maguk a kamarai választott bíróságok belföldiek.

E sokféle célból létrejött választott bíróságok statutumai között jelentős eltérések vannak. Ezek felsorolása természetesen túlhaladná a jelen beszámoló kereteit, de az eltérések területéből néhányat példaszerűen meg kell említeni. Így a vita „nemzetközi" jellegének megállapítása; felek azonos lakhelye s eltérő állampolgársága, vagy eltérő lakhelye és azonos állampolgársága ezt mennyiben befolyásolja. Írásbeli formát minden statutum megkövetel, de mi tekintendő annak? Távirat, telex, a választott bírói kikötést magában foglaló ajánlat egyszerű elfo-

[20] A/CN. 9./15, Annex I. sz.

[21] A/CN. 9./20. illetve A/CN. 9./L. 13. sz. a.

[22] Pl. Nemzetközi Kereskedelmi Kamara Választott Bírósága, az ECAFE Választott Bírósága, Amerikaközi Kereskedelmi Választottbírói Bizottság, Világbank Választott Bírósága, stb. l.: Pieter Sanders „The Role of Arbitration Agencies Practical Suggestions" III. Nemzetközi Választottbírói kongresszus, Velence, 1969. okt. 6—8.

gadása, vagy a klauzula megismétlése, stb. Ha nincs megegyezés a választott bíró vagy bírók személyére, hogy történik a kijelölés? Felek vagy a bírák határozzák-e meg az ítélkezés országát? Milyen anyagi és milyen eljárási jog irányadó az ügyre? Szükséges-e az ítélet indoklása, vagy mellőzhető-e, stb.

Eltérések nemcsak az életbelépett statumok és egyezmények között vannak. Számos tervezet készült az utóbbi években regionális vagy valamely szakma céljára. Ezek fokozatos elfogadása esetén még több jogszabály közelítése vagy egyeségesítése válnék szükségessé.

E kérdések vitája során az is nyilvánvalóvá vált, hogy olyan országok, amelyek ugyanazon választott bírói egyezményhez csatlakoztak, azt egymástól eltérően értelmezik, — így az egységes szöveg sem hozott egységes gyakorlatot.

A bizottság megfelelően értékelte a „Külföldi Választott bírói ítéletek elismeréséről és végrehajtásáról szóló" 1958. június 10-i ENSZ egyezményt,[23] és az 1961. április 21-i Európai Egyezményt a Nemzetközi Kereskedelmi Választottbíráskodásról. A bizottság egyetértett abban, hogy erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy minél több ország csatlakozzék — különösen az ENSZ egyezményhez.

A további teendők megvitatása előtt azonban szükségesnek mutatkozott annak a felderítése, hogy milyen értelmezési eltérések vannak az egyes egyezmények alkalmazása terén. Ezt a bizottság külön előadóra (special rapporteur) bízta,[24] azzal, hogy az egyezmények alkalmazásával és értelmezésével kapcsolatos legfontosabb kérdéseket, a bizottság tagjaival, az érdekelt kormányközi és nem kormányszintű nemzetközi szervezetekkel együttműködve dolgozza fel s a harmadik ülésszakon munkája eredményéről számoljon be.

V.

Látszólag kisebb jelentőségű kérdések, de a jogegységesítés kérdéseivel gyakorlati vagy tudományos téren tevékenykedők számára fontos határozatok születtek a „Szövegjegyzék", a „Szervezetjegyzék", „Bibliográfia" és „Évkönyv" tárgyában.

E jegyzékek célja egyrészt az, hogy a szükséges adatok, nemzetközi egyezmények, nemzetközi szervezetek stb. a bizottságok tagjainak rendelkezésére álljanak, másrészt, hogy kívülállók, hatóságok, tudományos intézmények stb. ugyancsak hozzájussanak ezekhez. Figyelemmel arra, hogy minden dokumentáció az ENSZ négy munkanyelvén készül, itt a pénzügyi fedezet előteremtése jelentett problémát. A bizottság a jegyzékek (register) felállítását egyelőre csak a négy elsőbbséget nyert témakörben tartja szükségesnek. A kiadás olyan formában történik, hogy az kereskedelmi forgalomra is alkalmas legyen. Ezúton a költségek egy részének megtérülése várható.

E kiadványok között különös jelentősége van az Évkönyv kiadásának. Az eddigi két ülésszakról adott beszámolókból — úgy vélem — kitűnik, hogy a bizottság munkája sok év múlva és apránként hoz csak eredményt. Az egységesítés hosszú és nehéz folyamat. A bizottságot sok éven át fogja foglalkoztatni egy-egy téma, amíg az annyira megérlelődik, hogy siker reményével lehet az arról készült tervezetet diplomáciai konferencia elé terjeszteni. Az ENSZ tagállamok közül azonban csak 29 állam tagja a bizottságnak, s az alapító határozat szerint 3 évenként a tagok fele része helyett új államok választhatók. Igy, — noha az újraválasztásnak akadálya nincs, — szabályként mégis arra kell számítani, hogy az UNCITRAL tagjai hatévenként teljesen cserélődnek. Az új tagok valamely téma előzményeiről legjobban az ÉVKÖNYV útján tájékozódhatnak, a bizottsági munka folyamatosságának tehát értékes eszköze lesz az Évkönyv. Emellett a tudományos világot is tájékoztatja a bizottság tevékenységéről.

VI.

A bizottság második ülésszaka jelentős lépést tett előre feladatának megvalósítása felé. Az első ülésszak elsősorban szervezeti kérdésekkel, munkaprogram felállításával s ezek közül az elsőbbséget nyert feladatok kiválasztásával foglalkozott. A második ülésszak megkezdéséig minden közbeeső munka az ENSZ titkárságra várt.

A második ülésszak már megkezdte az érdemi munkát, de legfőbb érdeme, hogy ennek a munkának a *folyamatosságát* biztosította a munkacsoportok szervezésével és külön előadó megbízásával. A bizottságra bízott feladat fontossága miatt sem engedhető meg, hogy évenként egy hónapon át foglalkozzék feladatával s utána 11 hónapon keresztül semmi ne történjék az előrehaladás érdekében. Ezzel egyben a követendő munkamódszer kérdése is tisztázást nyert.

A bizottság munkájának a jelentőségét a részt vevő országok kormányai is felismerték. Talán az a statisztikai adat mutatja ezt legjobban, hogy a delegációkban 21 egyetemi tanár vett részt, s több országot magasan kvalifikált bírák vagy ügyészek képviseltek. Megfigyelőként 18 nemzetközi szervezet volt jelen.

A delegációknak e túlnyomórészt szakértőkre alapozott összetétele nem tette a tanácskozást „politikamentessé". A viták jogi kérdések körül folytak, de mögöttük ott volt a védeni kívánt gazdasági vagy politikai érdek, amelyek kompromisszumokra késztették a szembenállókat. A szakmai ismeret azonban nagy „egyeztető": a második ülésszakon — éppúgy mint az elsőn — szavazásra nem került sor, a jelenlévők megállapítható konszenzusa volt a határozatok ho-

[23] Eddig 34 ország ratifikálta.

[24] Prof. Ion Nestor, a román delegáció vezetője.

zatalának módja. E kérdésekben a kompromisszumok módszere nyilvánvalóan megfelel a kormányok akaratának. Az UNCITRAL-t a Közgyűlés *egyhangú* határozattal hozta létre abból a célból, hogy világkereskedelem fejlődését gátló számtalan jogrendszer helyére egységes szabályokat dolgozzon ki. Ez pedig — szuverén törvényalkotók között, — csak kompromisszum útján lehetséges. Szavazatok senkit sem kötelezneк.

A konszenzussal hozott határozatok tehát biztató jelnek tekinthetők a bizottság jövő munkájának eredményessége szempontjából. De nem húnyhatunk szemet a várható nehézségek előtt sem. A bizottsági jelentés vitája alkalmával az ENSZ VI. (Jogi) Bizottsága már több alkalommal fordult a szavazás eszközéhez a közgyűlés elé terjesztendő határozati javaslat végleges szövegének a megállapítása végett.[25] A közgyűlés egyébként 1969. november 13-i ülésén a VI. Bizottság javaslata alapján jóváhagyta az UNCITRAL második ülésszakáról benyújtott jelentést és az ülésszak határozatait.[26] Ez a jóváhagyás megerősíti a bizottságot abban, hogy munkáját jól szervezte meg s legfontosabb feladatait körültekintően választotta ki. A „elsőbbség" azonban nem merevíti meg a bizottság tevékenységét: a változó követelményeknek megfelelően változtatnia kell feladatait, állandóan ellenőrizni munkaprogramját, — munkájának a tényleges szükséglet kielégítését kell szolgálnia. Ez a szükséglet azonban időről időre változhatik. A Közgyűlés határozata magában foglalja a bizottságnak azt a kötelezettségét is, hogy „a nemzetközi kereskedelmi jog összehangolásának és egységesítésének előmozdítása során különös gondot fordítson a fejlődő és tenger nélküli országok érdekeire."[27]

VII.

A bizottság jövő munkájában várható nehézségek egy része már érezhető volt a VI. Bizottság vitája során. Elhangzottak olyan aggályok, hogy a munka folyamatossága, amit a bizottság, munkacsoportok alakítása útján kívánt biztosítani, az eredménnyel arányban nem álló költségeket okozhat. Mivel azonban ilyen bizottságok csak az elsőbbséget nyert négy téma kidolgozása érdekében alakíthatók, ez önmagában korlátozza a bizottságok számát, — így ez az aggály nem befolyásolta a döntést.

A bizottság hatáskörével kapcsolatosan már az UNCITRAL első két ülésszakán is, de a VI. Bizottság mostani ülésén is állandóan visszatérő vitakérdések merültek fel. Több delegáció azt kívánta, hogy a bizottság maga ne végezzen jogalkotó munkát, szorítkozzék csupán arra, hogy koordinálja a jog egységesítésével foglalkozó már meglevő nemzetközi szervezetek munkáját. Mások úgy vélték, hogy a hajózási törvényhozás vagy pl. az elévülés egyes kérdései (limitations) is túlhaladják a bizottságnak a Közgyűlés által megszabott hatáskörét. Ezzel szemben felmerült az a javaslat, hogy a bizottság foglalkozzék minden olyan kérdéssel, amely a nemzetközi kereskedelem fejlődésének útjában álló akadályokkal kapcsolatosak, — akkor is, ha jellegüknél fogva a *nemzetközi közjogba tartoznak* (pl. diszkrimináció tilalma).[28]

Számítani kell tehát arra, hogy a harmadik ülésszak, — amelyen a bizottság már nem hatásköri munkamódszerbeli, hanem anyagi jogot érintő javaslatokat fog megvitatni —, a ma még látens nézeteltérések sorát fogja felszínre hozni.

Eddig nem jogi megoldások, elvek, tervezetek felett folyt a vita, hanem inkább a „késleltetők" és „türelmetlenek" álltak szemben egymással. Észrevehető volt egy tendencia, amely még a prioritásra érdemesnek talált témák megoldását is hosszú évek munkájának szánta, szemben azokkal, akik a jelenlegi jogi zűrzavar hátrányait legjobban érezve, abból minél előbb ki akarnak törni. Ezek elsősorban a fejlődő országok, amelyek delegációi a bizottság hajtómotorjai. Az ő országuk önálló részvétele a világkereskedelemben rövid múltra tekint vissza, joggá vált évszázados rutin nem köti kereskedőiket a régi joghoz: ellenkezőleg céljuk az, hogy egy jog szabályozza a világ kereskedelmét, s ne annyi joggal kelljen számot vetniök, ahány országgal kereskednek.

Az ENSZ ténylegesen megállapítható szükségességnek engedelmeskedett, amikor időszerűnek látta olyan bizottság felállítását, amelynek feladata a nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. A magyar kormány ez irányú javaslatának érdeme, hogy felismerte a kor által megérlelt szükségességet és azt pontosan megfogalmazta s javaslat formájában előterjesztette. Ha az ez alapon létrehozott bizottság nem *objektíve létező* szükséglet kielégítését szolgálta volna, a javaslat nem talált volna egyhangú helyeslésre az ENSZ XXI. közgyűlésén.

A jog egységesítésére, arra, hogy ilyen vállalkozás lehetséges, számos biztató precedens van, „Magyar szerzőnek már nemzetközi büszkeségből is hinnie kell — jobban, mint bárki másnak — a nemzetközi kodifikáció realitásában...", mondja Mádl Ferenc.[29]. Egységes törvényeket hosszan lehetne sorolni, mindazonáltal *világméretben egységes törvény még nincs.* A szárazföldi, légi vagy tengeri fuvarozás egyezményei, váltó és csekk egyezmények, ipari tulajdon védelme, szerzői jogi egyezmények, stb. az országok kisebb-nagyobb hányadában egységes jogot

[25] A/C. 6/L. 718. és Add. 1. és 2. A javaslatot 13 ország nevében India terjesztette elő.

[26] A 7747 sz.

[27] Rezolució 10/d pontja.

[28] Ezt a kérdést az első ülésszak a bizottság munkaprogramjába felvette, de prioritást nem nyert, mert az ENSZ nemzetközi közjogi bizottságának a napirendjén már szerepel.

[29] „Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban" Állam és Jogtudomány, 1969. 84. old.

hoztak létre, — de mindegyikükhöz csak az államok kisebb fele csatlakozott. Alapos vizsgálat megmutatná, hogy az új gyakorlat során fejlődésben levő modern *lex mercatoria* világméretekben csak egy-két olyan „magától értetődő" szabályt tartalmaz, hogy az érvényes szerződés kötelező, hogy annak eleget kell tenni, stb. De nincs *lex mercatoria* arra, hogy *mikor* érvényes a szerződés, *hogyan* kell teljesíteni: a szankciók és a kikényszeríthetőség szabályai már kiismerhetetlenül eltérnek egymástól. A nemzetközi tranzakciók nem simán és mindkét szerződő fél intenciói szerint lebonyolított, tehát „bajbajutott" szerződései, a különböző jogrendszernek útvesztőibe kerülve, újratermelik és tartósítják a jogbizonytalanság állapotát, ezzel útját állják korunk egyik *objektív folyamatának* az integrálódásnak, annak, hogy „a nemzetközi gazdasági kapcsolatok világszerte új szervezeti formációkat igényelnek és teremtenek meg", akadályozzák a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődését és nem fejezik ki az egymástól való kölcsönös függésnek a mai állapotát.[30]

VIII.

„A világméretben egységes törvény" azonban nem mennyiségi kérdés. Milyen követelményeknek kell eleget tennie annak az egységes tervezetnek, amelyet a világ legfejlettebb tőkés és szocialista és a világ legfejletlenebb, — de a nemzetközi kereskedelemben már részt vevő —, állama egyaránt elfogadhat és alkalmazhat? Mi teremti meg az ilyen törvénynek a gazdasági alapját és milyen módszer alkalmas a cél elérésére?

Az egységes szabályozás szükségességét az államok gazdasági egymásrautaltsága már megteremtette. De az egymásrautaltság ugyanakkor regionális elzárkózásra is vezetett és egészen biztosra vehető, hogy egyes szervezeti elkülönülések belátható időn belül megmaradnak. A Közös Piac vagy a KGST egymás között nem fognak „integrálódni", legfeljebb szerződéses kapcsolataik bővülhetnek. Társadalmi-gazdasági rendszerük különbözősége útját állná az integrálódásnak akkor is, ha ipari fejlettségük egyforma volna. Szupranacionális szervezetek még nem jöttek létre, „az államok szuverénitásának gondolata még erős és a szuprancionális fejlődésnek egyik legfőbb akadálya", — mondja Schnitzer[31], de a puszta interdependencia, a kölcsönös függés egymástól már együttes szabályozást kíván, már *alapja* az egységes szabályozásnak.

Meghaladná e beszámoló kereteit a jogegységesítéssel felmerülő gyakorlati nehézségek tárgyalása. Ez ma már a jogtudomány állandó témája. A bizottság munkája során magának a bizottságnak számos kérdést kell tisztáznia, hogy egy lépéssel tovább haladhasson. Remélem azonban, hogy az Évkönyv, ami a bizottság munkáját a tudományos világ számára hozzáférhetővé teszi, felkelti az érdeklődést és kivülről is érkezik segítség a feladatok megoldására.

Az egymástól való kölcsönös függés — interdependencia — amely, talán mondhatjuk így, alsófokú tényezője az egységesítésnek, sem egyértelmű fogalom. E kölcsönös viszonyban szereplő országok egymásrautaltsága nem egyenlőfokú, tehát nem is egyenlően érzik a kölcsönös „függést". „A fejlődő országok zöme részben kezdetleges, részben deformálódott gazdasági struktúrájánál fogva erős világpiaci függőségben *szenved*", mondja Bognár József.[32]

A világpiaci függőség mindenesetre nem két, hanem többoldalú függőséget jelent, a „szenved" kifejezés használata pedig elég plasztikusan mutatja, hogy e komplex kapcsolatok alanyai nem azonos „súlycsoportba" tartoznak. Van-e reménye a jogegységesítésnek arra, hogy a diszpozitív szabályok körét szűkíti és a gyengébb szerződő félre hátrányos kikötések kogens szabályokkal ütköznek? Vagy lehet-e más jogi eszközt találni a fejlődő országok *különös* védelmére? A szerződések joga minden jogrendszerben a felek egyenlőségéből, akaratuk egyenlő értékűségéből indul ki, — az egységesítés azt jelenti, hogy a fejlődő és fejlett ország egyaránt egyszer eladói, egyszer vevői pozicióban kerül *ugyanazon* törvény hatálya alá. Az erősebb fél visszaélhet a gazdasági egyenlőtlenségből fakadó előnyével, de kérdés, hogy ha így *akar* eljárni, elfogad-e olyan törvényt, amely ebben akadályozza?

E gondolatmenet nem jogi mozdulatlanságot akar javasolni; ez főbenjáró bűn is volna — mondja Schnitzer[33], de rá kell mutatni a jogi eszközök gyengeségére, ha nem járnak együtt hatékony gazdasági intézkedésekkel. Az alku a jogon kívüli szféra, a szerződés a jog szférája. Az alkunak meg kell előznie a szerződést. Ez indokolja az UNCTAD és UNCITRAL szoros együttműködését.

Úgy vélem, hogy a bizottság további munkája során kénytelen lesz tisztázni az eléje tűzött fő célnak minden egyes fogalmát; feladat: a nemzetközi kereskedelem jogának progresszív harmonizálása és egységesítése. E beszámolóból kiderül, hogy a bizottság kompetenciája körüli vita formájában már felmerült az, hogy mit is kell a „nemzetközi kereskedelem joga" alatt érteni. Általános tisztázást a kérdés nem nyert, de talán nem is szükséges, a gyakorlat céljára eddig bevált az esetenkénti kompromisszum.

De mi a „progresszív" változás a jogban? Mikor mondhatjuk valamely új jogszabályra,

[30] Mádl: „A gazdasági integráció jogi struktúrája felé" Állam és Jogtudomány. 1969. 269. és 274. old.

[31] „Réfléxions sur l'intégration supranationale et l'unification du droit privé" Boletin Mexicano de Drecho Comparado, 1968. 1. sz. l. 381. old.

[32] „A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő világban" Budapest, 1967. 209. old. (kiemelés tőlem).

[33] Id. cikk 388. old.

hogy előrelépés a múlthoz képest? A belső jogban e kérdés egyszerűbb, mint nemzetközi viszonylatban. Világos, hogy egységes joggá nem válhat olyan szabályozás, amely a világ legfejlettebb országának vagy országainak a jogintézményeit átvéve, ezekből alkotja meg az új kereskedelmi „világjogot". A fejletlen országok számára ez olyan végzetes csapdává válhat, amibe nem mehetnek bele. A fejlett kereskedelem követelményének a szabályozásban kifejezésre kell jutnia, de a legfejlettebb jogok kereskedelmi szigorához ma még a fejlődő országok kereskedelme nem volna képes alkalmazkodni. Ezért a bizottság „training and assistance", gyakorlati és oktatási programjának egyidejű végrehajtása elengedhetetlen feltétele annak, hogy az egységes szabályozás, — ha nem is a legmagasabb, — de minél magasabb színvonalon történjék. De az ilyen szabályozás elfogadása és ratifikálása a legfejlettebb jogú országokra nézve nem progresszív, vethetné fel valaki. Az ő kereskedelmük már fejlettebb szabályozást kívánt és kapott, — a kevésbé fejlett retrográd lépést jelentene. Itt mindenekelőtt figyelembe kell venni azt, hogy az egységes jog belső joggá válása ugyan kívánatos, de semmiféle szabályozás nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a belső viszonyokat rendező jogszabályokat kiszorítsa és a nemzetközi kapcsolatok rendezésén túl, a tiszta belföldi kapcsolatok rendezője is legyen. A „progresszív" jelleg tehát nem a belső joghoz viszonyított fejlettségben van, hanem abban, hogy az egységes jog, ha egyszerűbb szabályokkal is, de egy lépés *előre* a nemzetközi gazdasági életet akadályozó jogi káosz kiküszöbölésére. A mércét tehát nem a belső jog fejlettségi állapotából kell venni, hanem a kaotikus — alig szabályozott — nemzetközi jogi szabályozás állapotából. Ehhez képest *ma még* könnyű progresszív lépést tenni.

A másik tisztázatlan fogalom a „harmonizálás" kérdése. Tudjuk, hogy ez a jogok közelítése, különbségeik lépésről lépésre való kiküszöbölése, amelyhez számos út és lehetőség kínálkozik. A kérdés: haladjon-e ezen az úton a bizottság? Minden okmány, amely a bizottság elé tűzött célról szól, együtt említi a közelítést és egységesítést (harmonisation and unification), és minden okmány, amely beszámol a bizottság munkájáról, arról szól, hogy a bizottság hogyan törekszik „egységesítésre". A *munka során* a harmonizálás háttérbe szorul. A kérdés ez: külön feladat-e a harmonizálás? Ez esetben ennek programját, módszerét éppúgy ki kell dolgozni, mint az egységesítést. Vagy az egységesítésre kell törekedni s ha az teljesen nem sikerült, egyik hasznos „melléktermeke" lehet a közelített, harmonizált jog. Például a bizottság valamely tárgyban elfogadásra ajánl egy minta-javaslatot (Model Law), amit a részt vevő országok elfogadnak, de saját jogrendszerükhöz alkalmazva, azon módosításokat hajtanak végre. A változatlanul ratifikált model-law: egységes jog, — az országonként módosításokon átment model-law: közelített, harmonizált jog. A bizottság egységes jogon fáradozott, az eredmény harmonizált jog lett. Természetesen tiszteletben tartok olyan nézetet, amely a harmonizálásban többet lát, mint — vulgárisan kifejezve —, elvetélt egységesítést, de eddig a bizottság a két tevékenységet tudatosan nem határolta el.

Problémát fog okozni az egységesítés fogalmának tisztázása is. Ebben van mennyiségi kérdés is, az államok közül hánynak az elfogadásával nevezhetjük az egyezményt egységesnek, *UNCITRAL elé tűzött feladat megoldása szempontjából!* Ma számos egyezmény tartalmaz „egységesnek" nevezett és elismert szabályozást, de ezek között nagyon kevés van olyan, amelynek tőkés, szocialista és fejlődő ország egyaránt részese. Erre az útra most tért rá a bizottság. Mindenesetre tág lehetősége van arra, hogy többféle módszerrel kísérletezzen. Valószínű, hogy egész működése során a metódusok valamennyi választékát igénybe kell vennie. A gyakorlat fogja megmutatni, hogy az integrációk belső regionális szabályozása mennyiben hat merevítőleg az elkülönült jogrendszerekre, vagy mennyiben lehet azokat az egységesítés felé vezető út egyik hasznos állomásának tekinteni. Az egységes jog, — s ezt hangoztatni kell az integrációk belső használatára készült egységes szabályozással szemben —, nem számít arra, hogy hatására integrálódás fog bekövetkezni. Épp az a célja, hogy a gazdasági kapcsolatoknak biztos jogi alapot és kifejezést adjon ott is, ahol az azonos gazdasági-társadalmi viszonyok vagy azonos érdekek *hiánya* csak tartós együttműködést tesz lehetővé, de nem integrációt. Az egységes jog nem a világ jelenlegi gazdasági struktúráját kívánja megváltoztatni, hanem a különböző gazdasági rendszerek kapcsolatainak zavartalan fejlődését biztosítani.

Ebből a szempontból jelentősége van annak, hogy az ENSZ közgyűlés 1969. november 13-i már idézett határozata túlmutat az ENSZ tagállamok körén, mert a világ kereskedelmi és gazdasági kapcsolataiban nemcsak az ENSZ tagállamai részesek és érdekeltek. A határozat 11. pontja szerint a Közgyűlés „ajánlja továbbá, hogy az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Kereskedelmi jogi Bizottsága továbbra is teljesen működjék együtt azokkal a nemzetközi szervezetekkel, amelyek a nemzetközi kereskedelmi jog terén tevékenykednek". Ez lehetőséget ad arra, hogy e szervezetek útján az UNCITRAL munkáját segítsék olyan országok is, amelyek ma még nem tagjai az ENSZ-nek. A második ülésszak elnöke a VI. bizottság előtt a Jelentéshez fűzött szóbeli magyarázatában ezt ki is emelte: „Úgy gondolom tehát, hogy a nemzetközi szervezetek a leghatékonyabban akkor tudnak hozzájárulni a Bizottság erőfeszítéseihez, ha feladataik megvalósításában nemcsak saját tagjaikra és a tagországok szakértőire támaszkodnak, hanem minden olyan országra és ezek szakér-

tőire, amelyek a nemzetközi kereskedelemben érdekeltek."

Az egységes kereskedelem joga — ha létrejön — nem szolgálhat arra, hogy valamiféle „klub" belső szabálya legyen. Mindazok, akik kötve vannak általa, érdekeltek lesznek abban, hogy kereskedelmi partnereik is e jog hatálya alatt szerződjenek. *Réczei László*

A vegyes szerződések néhány problémája

1. A polgári jog szerződésekről szóló szabályai tartalmazzák az adott gazdasági-társadalmi viszonyoknak megfelelő, azokra jellemző szerződéstípusok szabályait. Az egyes szerződéstípusok egyrészt a bennük foglalt kötelem tárgya, másrészt a kötelem sajátos funkciója alapján különülnek el. E szerződéstípusok az adott gazdasági-társadalmi alapok talaján jönnek létre, és ezek fejlődését szolgálják. Az alapjul szolgáló viszonyok változása folytán a jellemző szerződéstípusok vonatkozásában is változások állnak elő. Egyes szerződéstípusok elavulttá válva újaknak adják át helyüket, illetve egyes szerződéstípusokból mint főtípusból új szerződéstípusok válnak ki, s önálló szerződéstípusként élnek tovább. E jelenséget figyelhetjük meg a szerződéstípusok jogi szabályozásának története során. A fejlődés korábbi szakaszában már ismert szerződéstípusokhoz a későbbiek során újabbak járultak, így pl. az áruforgalom bővülésével megjelent a megbízási szerződésből kiválva a bizomány, majd a szállítmányozás.

Polgári Törvénykönyvünk a klasszikus szerződéstípusokat szocialista gazdasági-társadalmi rendünk szolgálatába állítva szabályozta. A klasszikus szerződéstípusok mellett azonban inkorporálja az új, sajátosan a változott gazdasági-társadalmi viszonyokból kinövő szerződéstípusokat is, mint a szállítási szerződések, vagy a mezőgazdaság vonatkozásában korábban a termelési szerződések, újabban pedig a mezőgazdaság nagyüzemi rendszerének megerősödése folytán ezek helyébe lépő termékértékesítési szerződések.

A Ptk.-ban tételesen szabályozott szerződéstípusok azonban nem ölelnek fel valamennyi, a jogalanyok közötti, szerződéses kapcsolatot. Az alapul szolgáló gazdasági társadalmi viszonyok nem teszik szükségessé egy zárt szerződéses rendszer kialakítását, sőt éppen ellenkezőleg, az adott társadalmi-gazdasági alapok dinamikus jellegénél fogva az kívánatos, hogy *a jogalanyok bizonyos általános jogszabályi korlátok keretei között maguk döntsék el, hogy milyen tartalommal kívánják egymáshoz való jogviszonyukat a szerződés keretében szabályozni.* Ez az elv érvényesül a Ptk. 200. § (1) bek.-nek azon rendelkezésében is, hogy „A szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg". E szabály rejti magában a jelenlegi fejtegetés tárgyát, nevezetesen a vegyes szerződések problémáját. A Ptk., mint már említettük törekedett ugyan a jogalanyok közötti szerződéses kapcsolat minél teljesebb szabályozására, azonban épp e kapcsolatok állandóan változó sokrétű megjelenési formája folytán a teljesség igényével nem léphetett fel. Ennek a realitásnak a kifejeződése, a fent idézett törvényi rendelkezés is. Ilyen körülmények között a szerződést kötő feleknek lehetőségük van arra, hogy a Ptk. kötelmi jogának különös részében szabályozott szerződéstípusoktól eltérő vagy azoknak csak részben megfelelő szerződések kötését határozzák el. Ezeket a szerződéseket általában nevesítetlen szerződéseknek nevezzük. Jellemzőjük, hogy tényálláselemeik csak távoli rokonságot mutatnak, a nevesített szerződések tényálláselemeivel, illetve e rokonság mértéke olyan, hogy tényálláselemei az egyes tipizált szerződések tényálláselemeit legfeljebb csak részben valósítják meg. E jellemzővel kíséreljük meg a nevesítettlen szerződéseknek a tipizált szerződésekhez való viszonyát bemutatni. Lényegük közelebbi meghatározása éppen szabályozatlanságuk s az életben mutatkozó sokszínűségük folytán nem lehetséges. A döntő elem bennük az az eltérés, amely a tipizált szerződésektől való megkülönböztetést szükségessé teszi. A tipizált szerződésekkel való rokonságuk ezek sokfélesége folytán mindig megállapíthatók, azonban azoktól való elhatárolásuk a döntő tényálláselemek különbözősége miatt szükségszerű.

A nevesítetlen szerződések tényállásaiban tehát épp a szerződéses szabadság elvének érvényesülése folytán a legkülönbözőbb elemek fellelhetők. Ide tartoznak a Ptk.-ban nem szabályozott különös szerződések, mint amilyen a gépkocsik parkolására (őrzési kötelezettség nélkül) kötött szerződés,[1] továbbá az általánosabb tartalmú szerződések különböző válfajai. Ez utóbbi keretén belül például a felek szerződéses szabályozás útján rendezhetik a tulajdonközösségi viszonyokat, haszonélvezet vagy szolgalmat létesíthetnek, továbbá a kötelem megerősítésére szolgáló biztosítékot köthetnek ki. A kötelmi jog keretein túllépő területeken is felhasználható a polgárjogi szerződés, pl. a szellemi alkotások

[1] *Benedek—Világhy:* Határesetek a polgári jogban. (Magyar Jog 1968. 4. sz.)

joga vagy az öröklési jog egyes jogviszonyainak rendezésében.[2]

2. A nevesítetlen szerződések birodalmának egy szűkebb tartományát képezik a tulajdonképpeni vegyes szerződések. Ezek határvonala az általános nevesítetlen szerződések vonatkozásában csak hozzávetőlegesen határozható meg, mégpedig úgy, hogy a különbséget abban látjuk, hogy a tipizáltan szabályozott valamelyik szerződésfajta lényeges tényálláseleme konkréten megvalósul az adott szerződésben. Ez utóbbi esetben beszélhetünk a szó valódi értelmében vett vegyes szerződésekről. E megvalósulási forma lehet egy vagy több tételesen szabályozott szerződéstípus vonatkozásában is észlelhető. A lényeg ill. a differencia-specifica tehát az, hogy a vegyes szerződések vonatkozásában *konkréten valósul meg egy vagy több nevesített szerződéstípus tényállása más nevesítetlen szerződéses tényálláselemmel vegyülve, vagy több nevesített tényállás egységes tényállásba olvad össze.* A nevesítetlen szerződések nagyobb családjába viszont minden olyan szerződés beletartozik, amely nem sorolható a Ptk.-ban tételesen szabályozott nevesített szerződéstípusok közé.

A vegyes szerződések mintegy középhelyet foglalnak el a tipizált és a nevesítetlen szerződések szélesebb családja között. Ez utóbbitól való megkülönböztetését éppen a sajátos helyzete indokolja, mert a gyakorlatban a tipizált szerződések szabályainak alkalmazhatósága veti fel a megoldásra váró problémákat.

A további kérdések megvilágítása előtt éppen a problémakör egyszerűsítése érdekében szükségesnek látszik néhány, a vegyes szerződések köréhez kapcsolható, fogalom leválasztása, illetve ennek alapján a vegyes szerződések fogalmának megtisztítása. E körben merül fel elsősorban a vegyes szerződéseknek az ún. szerződéshalmaztól való elhatárolásának kérdése. Ez utóbbi esetben ugyanis tulajdonképpen csupán arról van szó, hogy több szerződés áll fenn, melyek önállóan léteznek, azonban ezeket valamilyen közös elem összekapcsolja. Ez a közös elem illetve mozzanat lehet időbeli, a szerződés megkötésének vagy teljesítésének helyére vonatkozó stb. Ilyen esetben a felek között több szerződés van, s ennek megfelelően történik a közöttük fennálló jogviszony elbírálása is. Szerződéshalmaz esetében tehát a közös mozzanat esetleges jellegű, s ennek nincs kihatása a felek között fennálló jogviszonyok megítélésére.[3]

Ugyancsak nem tartozik a vegyes szerződések körébe a mellékszolgáltatás sem. Ez esetben ugyanis az adott szerződés célját szolgálja, illetve segíti elő a mellékszolgáltatást magában foglaló kiegészítő megállapodás. Ennek rendkívül fontos szerepe lehet a szerződéses kikötés realizálását illetően azonban a szerződéses kikötéshez képest alárendelt jelentőségű. A kérdéses mellékszolgáltatás kapcsán létrejött külön megállapodás csupán az egységes szerződés részeként jelentkezik. A gyakorlatban természetesen a mellékszolgáltatás jelentősége különböző mértékű lehet, s előfordulhat, hogy a mellékszolgáltatás az adott speciális tényállásban olyan jelentőségű, hogy a kérdéses szerződéses tényállás ehhez képest sajátosan módosul, vagyis a mellékszolgáltatás az egész szerződéses kapcsolatra jelentős befolyással van. (Ilyen pl. a göngyöleg vonatkozásában alkalmazott különleges kikötések az áru megóvása érdekében, ha az általánostól eltérő különleges csomagolásra van szükség.)

Vegyes szerződésről tehát csak akkor beszélhetünk, ha az egyes szerződésekre jellemző tipikus tényálláselemek egymással, ill. nevesítetlen szerződések tényálláselemeivel vegyülnek, s ennek folytán kérdésessé válik az adott szerződés minősítése. A különböző szerződési elemeknek vegyülése a vegyes szerződésen belül olyan intenzív, hogy *ezek csak együttesen szemlélhetők, az adott szerződésben egymást feltételezve, egymásra tekintettel jelennek meg.*

A szerződéses szabadság s a típuskényszer ebből fakadó hiánya folytán a felektől függ, hogy milyen variációs lehetőséget használnak fel a vegyes szerződések kialakítása során. Ennek folytán a variációs lehetőségek száma meg sem határozható. Természetesen bizonyos variánsok azok gyakorisága folytán fokozott jelentőségre emelkednek.

A vegyülési lehetőségek leggyakoribb eseteit az alábbiakban foglalhatjuk össze. Adásvétel és ajándékozás elemei vegyülnek a tényleges értéknél alacsonyabb áron eladott dolog vonatkozásában kötött szerződés esetében. Gyakran vegyül az adásvétel tartási vagy életjáradéki, valamint vállalkozási elemekkel. De más szerződéstípussal való vegyülése is előfordul, mint pl.: a haszonbérleti szerződés tipikus elemeivel együtt való jelentkezése[4] abban a szerződésben, amelyben az eladó meghatározott számú állatot ad el, melynek fejében a vevő évenként meghatározott pénzösszeget köteles fizetni, majd 5 év múlva azonos fajtájú és számú állatot köteles visszaszolgáltatni az eladó részére. Érdekes vegyülési tényállás valósul meg az adásvétel és a megbízás elemeinek együttes jelentkezése folytán abban a szerződésben, amelyben a kivándorló személy eladja belföldön levő ingatlanát, s a kikötött vételár mellett olyan feltételt is tartalmaz a felek között létrejött szerződés, hogy a vevő köteles az eladó itthon eltemetett hozzátartozói sírjának gondozását élete végéig ellátni.

A vállalkozási szerződés is igen gyakran vegyes formában jelenik meg. A már említett adásvétellel való vegyülése sokszor rejtett marad, miután az adásvételi elem mértéke olyan

[2] *Bense István:* A szerződések szabályainak érvényesítése az újítási jogviszonyokban. (Magyar Jog 1965. 4. sz.)

[3] *Szladits Károly:* Magyar magánjog IV. kötet. (Kötelmi Jog különös rész, Bpest, 1941.)

[4] *Zoltán Ödön:* Adásvétel és csere. (Bpest, 1964.)

csekély, hogy amiatt az a felek tudatán kívül esik és ezzel kapcsolatban problémák nem is vetődnek fel. (A szabó által a megrendelő tulajdonában levő anyagból készített öltönyhöz a vállalkozó szolgáltatja az elkészítéshez szükséges cérnát, gombokat stb.) Vegyülhet azonban a vállalkozási szerződés az előbbi esettel analóg módon az ajándékozásnál is, de az ajándékozáson túlmenően egyidejűleg az adásvétellel is (amikor a vállalkozó saját anyagából készíti el a művet, s ennek ellenértékét csak részben számítja fel). Vegyülhet a vállalkozási szerződés igen gyakran a bérleti szerződéssel, amikor is a bérelt dolog bérleti díjának fejében a bérlő meghatározott munka elvégzésére vállalkozik. Vagy a letéti szerződéssel, amikor a megőrzött dolog karbantartását vállalja.

A bizományi szerződés számos vegyülési lehetősége közül megemlítjük a kölcsönnel való vegyülést, amikor meghatározott összegű kölcsön visszafizetése részben vagy egészben úgy történik, hogy az adós meghatározott dolog megvételét vállalja. (A kölcsön visszafizetése fejében a hitelező részére.)

3. Bizonyos vegyes tényállások megoldására már maga a jogszabály megadja a megfelelő rendelkezéseket. Ilyen esetben a vegyes tényállások gyakorisága, illetve jelentősége, továbbá bizonyos szerződéstípusok alapszerződés-típus jellege szolgált az ilyen törvényi rendezés alapjául. E vonatkozásban nemcsak az adásvétel és a csere szabályainak azonosságára utalhatunk, hanem számos más törvényi összefüggés is található a Ptk.-ban, melyek a rokon szerződéstípus alkalmazását rendelik (ilyen szabályok a bérletre való hivatkozás a haszonbérlet kapcsán, továbbá pénz vagy más helyettesíthető dolog letéte esetén a kölcsön szabályaira való utalás a Ptk. 472. § rendelkezése szerint, továbbá a Ptk. 528. §-ának az a kiterjesztő szabálya, mely szerint kölcsönnek minősül nem pénz, hanem más helyetesíthető dolog időleges használata is). Ezek az összefüggések szélesebb alapon valósulnak meg a bizományi szerződésnek más szerződéssel való kapcsolatában a Ptk. 513. §-a szerint. E rendelkezés szerint ugyanis a bizományi szerződés szabályai nemcsak adásvételi, hanem más szerződés kötésére vállalt kötelezettség esetén alkalmazandók. Ugyanakkor a megbízás szabályai érvényesülnek a bizományi szerződés vonatkozásában, amennyiben ez utóbbi szerződéstípusra külön szabályok nem vonatkoznak. E szabály világosan utal tehát a megbízás alapszerződéstípus jellegére.

A letéti és a bérleti szerződés közötti összefüggés törvényi figyelembevétele valósul meg a szállodai szerződés vonatkozásában. Ez esetben a szállodai szerződés bérleti jellege mellett a letéti szerződés speciális válfaja is megjelenik és jut érvényre a törvény koogens rendelkezései szerint a szigorú felelősségi szabályokban. A Ptk. 464. § (1) bek.-e további összefüggést szabályoz a letéti és a megbízási szerződés között. Amennyiben ugyanis a letett dolog kezelése vonatkozásában annak természete, vagy a felek kikötése alapján a letéteményes kötelezettsége fennáll, e vonatkozásban a megbízás szabályainak alkalmazását rendeli.

4. A Ptk. szabályaiban tükröződő összefüggéseken túlmenő kapcsolatok az egyes tipizált szerződések között, illetve a tipizált szerződéseknek nevesítetlen szerződésekkel való vegyülése már kívül esik a jogalkotás által közvetlen szabályokkal meghatározott területen. A Ptk. e vonatkozásban a bevezetőben idézett szabályon túlmenően csak az indokolásban tartalmaz az e témakört érintő utalást. Az indokolás elismeri a Ptk.-ban nem szabályozott szerződéses kapcsolatok lehetőségét, s ezek megoldása vonatkozásában azt mondja, hogy az ezekkel kapcsolatos problémákat a szerződések közös szabályai, valamint a jelleg szempontjából legközelebb eső és a szabályozott típusra vonatkozó rendelkezések alkalmazásával megfelelően meg lehet oldani. A bírói gyakorlatra bízta tehát az e téren felmerülő problémák megoldását. E tekintetben fontos szabálynak tartjuk a Ptk. 2. § (2) bekezdését, mely szerint „a törvény biztosítja az állampolgárok és szervezeteiknek az őket megillető jogok szabad gyakorlását, e jogok társadalmi rendeltetésének megfelelően". Ezt az általános elvet tartjuk alapvető fontosságúnak a vegyes szerződések elbírálása s az ennek során adódó problémák megoldása tekintetében.

A bírói gyakorlatokban felmerült jogesetek során észlelt vegyes szerződéses kapcsolatok megoldásánál igen gyakran a meghatározó szerződéstípus alkalmazása megadja a vegyes jellegű szerződéses kapcsolatokból adódó jogviták megoldásának kulcsát, mert e szerződéstípus megtalálása folytán a felek akarata és a szerződéses kapcsolat társadalmi funkciója is találkozik. Az adásvétellel vegyes ajándékozási szerződések vonatkozásában, pl.: több jogeset kapcsán, felvetődött a tulajdonostárs elővásárlási jogának kérdése. A megoldás ez esetben annak megállapítása, hogy melyik elem a döntő, tehát az adásvétel, vagy az ajándékozás. E vonatkozásban folytat le a bíróság általában bizonyítást, s amennyiben az adásvételi elemet ítéli jelentősebbnek úgy az elővásárlási jog érvényesülését rendeli. E megoldás alkalmazása összhangban áll a kógens jogszabály alapján biztosított elővásárlási joggal, biztosítja, hogy ez a jog ne lépje túl társadalmi rendeltetésének kereteit.

Hasonló meggondolások érvényesülnek az eltartási és életjáradéki szerződések vonatkozásában tapasztalható igen gyakori vegyülések elbírálása során. E szerződések sajátos funkciója a rendszerint munkaképtelen eltartottakról való gondoskodás. Ez sokféle vegyes alakzatban jelentkezik. Ezeket a vegyes alakzatokat a bíróságok általában mindig a tartási, ill. az életjáradéki elem döntő voltára tekintettel bírálják el. Ennek jogilag is alátámasztható indoka e szerződés szerencsejellegével függ össze. Nem lehet általában megbízható összehasonlítást tenni pl.: a tartás fejében átruházott dolog értéke és a

nyújtott tartás ellenértéke között. Ez utóbbi ugyanis minden esetben bizonytalan. Ennek következtében a tartási és életjáradéki szerződés szabályai szerint alkalmazza a bíróság a felek kielégítését akkor is, ha a tartási szerződés adásvétellel, ajándékozással vagy vállalkozással vegyesen jelentkezik.

A Fővárosi Bíróság PF 27 760/66. sz. ügyében az eltartott ingatlanát ingyenesen ruházta az eltartóra, kikötötte azonban, élete végéig az ingatlanra vonatkozóan a gyümölcsszedési jogát, továbbá vállalta a kötelezett az eltartott eltemettetését is. A Bíróság a felek időközben megromlott viszonyára tekintettel a felek jogviszonyát úgy változtatta meg, hogy a gyümölcsszedés jogát évi pénzösszeg, vagyis járadék fizetési kötelezettséggé, ill, joggá alakította s ugyancsak pénzbeli megváltást rendelt el az eltemettetés természetbeni alkalmazása helyett. A kérdéses szerződésben az atipikus az volt, hogy a gyümölcsszedés joga szerepelt ellenszolgáltatásként, ami sem az eltartási, sem az életjáradéki szerződés kategóriájába való besorolást nem tette lehetővé. Az ajándékozási elem megléte azonban a szerződés megnevezésétől függetlenül vitatható éppen a fenti járadékszerű kötelezettség bizonytalan időtartama, illetve összege miatt.

A Ptk. 590. § (4) bek.-e úgy rendelkezik, hogy az ingyenes tartásra az ajándékozás szabályait kell megfelelően alkalmazni. A megfelelő alkalmazás e vonatkozásban nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a tartási szerződés célhozkötöttségéből kiindulva kell a felek közötti jogviszonyt rendezni, s ezen elv alapján lehet csak az ajándékozási szabályok alkalmazását érvényre juttatni.

Ritkán előfordul olyan jogeset is, amikor az életjáradéki elem jelentősége olyan elenyésző, hogy ennek folytán a jogeset elbírálása során mégis háttérbe szorul a másik szerződéstípus mellett. Erre találunk példát az ingatlan adásvételi szerződés kapcsán, amikor meghatározott mennyiségű bor évenkénti szolgáltatását is vállalta a vevő a vételár mellett egészen az eladó haláláig. Ennek mennyisége azonban a bizonytalansági tényezőt figyelembe véve is csekélynek volt mondható, az ingatlan vételárakhoz képest. (Nagykátai Járásbíróság P IV 21.616/63.) Az ilyen tényállástól eltekintve azonban a bírói gyakorlat az eltartási szerződések szabályait alkalmazza az eltartással vegyes szerződések elbírálásánál. Ez az elv akkor is érvényre jutott, amikor az eltartott megbízásából vásárol az eltartó ingatlant az eltartott által neki adott pénzösszegből, az így vásárolt ingatlan képezte az eltartás elenértékét az eltartó vonatkozásában. (Pestvidéki Járásbíróság P IV 22.639/64.) A jelenlegi hatósági jóváhagyáshoz való kötést elrendelő jogszabály alapján azonban nyilvánvalóan másként kellene az adott tényállás alapján a jogi következtetést levonni. Ezen új helyzet alapján azonban még nem állnak rendelkezésre olyan jogesetek, amelyekről az ezzel kapcsolatos problémák megoldási módját a bírói gyakorlat tükrében megvizsgálhatnánk, ill. értékelhetnénk. Ha azonban az új jogi helyzetet figyelembe véve a felek elmulasztják a hatósági jóváhagyás kérését, illetőleg a hatóság a jóváhagyást megtagadta, érvénytelenségi ok áll fenn a tartási szerződés vonatkozásában. Amennyiben azonban a felek között létrejött szerződés pl. írásba van foglalva, szóba kerülhet véleményünk szerint a konverzió Ptk. 234. § (2) bek.-e szerinti alkalmazása. Ez végeredményben a felek szerződési akaratának, illetve az alakszerűségi előírások betartásának körülményeitől függ. Ennek alapján szó lehet pl. a részletvétel szabályainak alkalmazásáról.

Amennyiben a tartási szerződésnek csak bizonyos elemei valósulnak meg, pl. azt csupán meghatározott időre kötik, vagy csupán a tartási szerződés keretébe tartozó szolgáltatások egyikét vagy egy részét kötik ki a felek a bírói gyakorlat helyesen nem ismeri el a tartási szerződés fennforgását, hanem a tényállástól függően az adásvétel szabályait alkalmazza, vagy a megbízási szerződésnek minősíti. (P. törv. II. 20.930/67, BH 1968/2, ún. gondozási szerződés.)

Ismeretes, hogy jogszabályaink az öröklési szerződés vonatkozásában az eltartási és az életjáradéki szerződés szabályainak alkalmazását rendelik. E szerződés kapcsán tehát a gyakorlatban probléma nem merül fel, a minősítés vonatkozásában s ennek megfelelően az alkalmazandó jogszabály tekintetében. E jogi megoldás vegyes jellegű abban a vonatkozásban, hogy egy kötelmi jogi szerződéstípus érvényre juttatását figyelhetjük meg egy olyan öröklési jogi intézmény területén, amely a végrendelet sajátos formáját képezi. A komplex jogi megoldás szemlélteti a kötelmi és öröklési jogi szabályok sajátos összefüggését.

A vállalkozással vegyes adásvételi szerződés elbírálása során a bíróságok mindkét szerződéstípus szabályait alkalmazzák. A szerződés adásvételi vonatkozásában pl. érvényre jut a jogszavatosság szabálya. A jogszavatosság intézménye egyébként is sajátos vegyes jelleget mutat, miután nemcsak az adásvételnél kerülhet sor alkalmazására, hanem véleményünk szerint megfelelően felhasználható az eltartási szerződések esetében is, ha tulajdonátruházásra kerül sor a jogviszony kapcsán. Ez esetben a jogszavatosság intézménye a tartási szerződés funkcióját figyelembe véve hasznosan szolgálhatja a jogok rendeltetés szerinti gyakorlásához fűződő társadalmi érdeket, ill. a felek méltányos érdekét.

A bírói gyakorlatban mutatkozó jogesetek azt mutatják, hogy a megbízás mint általában hézagpótló szerződéstípus, igen sokféle tényállást olvaszthat magába. E vonatkozásban főként elhatározási probléma jelentkezik a gyakorlatlátban. Érdekes s a megbízásra jellemző a XXXII. sz. elvi döntés, amely a megbízás nélküli ügyvitel szabályainak megfelelő alkalmazásával látja a vállalkozási szerződés kereteit meghaladó szolgáltatás esetén a felek közötti jogviszonyt rendezhetőnek. E vonatkozásban

tehát azt látjuk, hogy a megbízás nélküli ügyvitel mintegy kisegítő szerepet játszik az olyan szolgáltatás megítélésénél, amelyre szerződéses jogviszony a felek között nem áll fenn. Alapjában véve azonban az a kisegítő szerepe természetesen csak végső megoldásként jöhet szóba. A tényállástól függően ráutaló magatartással való szerződésmódosítás alapján is áthidalható a jogviszony.

Sajátos, de a polgári jog világába tartozó vegyülési jelenség mutatkozik a társasági szerződés kapcsán. A bírói gyakorlat itt egyértelműen hangsúlyozza a polgári jogszabályok alkalmazásának, kizárólagosságát mellőzve a családjogi szabályokat. Ez a vegyülési forma a rokonok és élettársak közötti gazdasági tevékenység, ill. az ebből eredő vagyoni viszonyok rendezése. Már a 827-es kollégiumi állásfoglalás vegyes jellegű szerződéses kapcsolatnak minősítette az élettársak közötti jogi viszonyokat, melyekre a társasági szerződés szabályai sajátos, a körülményeknek megfelelő formában lehet csak alkalmazni. Ez az alkalmazási forma több jogeset kapcsán hangsúlyozást nyert. Ennek lényege, hogy a társasági szerződéstől eltérően nem tételes elszámolás alapján kell az ilyen vagyoni viszonyokat rendezni, hanem a vagyonszaporulatból kell kiindulni, s ennek a közösség tagjai között való megosztása vonatkozásában a bevitt vagyontárgyak értéke, valamint az egyes tagok jövedelme és munkája alapján kell a döntést meghozni. Ezek az elvek tükröződnek a BH 1963/11/3771, továbbá a BH 1964/5. sz. 4000. sz. jogesetekben.

5. A bírói gyakorlat elemzése azt mutatja, hogy az elmélet által kialakított különböző elvek (abszorpciós, kombinációs és kreációs) mindegyike érvényesül. Ez első tekintetre talán meglepő eredmény alaposabb vizsgálatra szorul.

a) Az abszorpciós elv alapján jár el a bíróság ha az adott jogviszonyban valamelyik szerződéstípus meghatározó jelentőségű. Példaként említett jogeseteink közül azt, amelyben a tartási szerződések, valamint az elővásárlási jog érvényesülése kapcsán került sor az abszorpció alkalmazására. E tényállásokat elemezve megállapíthatjuk, hogy itt lényegében szükségszerűen kell jelentkeznie ennek a megoldásnak, mert a tartási szerződések vonatkozásában ezek szerencsejellege folytán mindenképpen a döntő elem megragadása az előfeltétele a jogviszony megítélésének. A döntő elem pedig nem vitásan a tartási jelleg, s ennek folytán a többi elem szükségképp háttérbe szorul, mert a szerződés szerencsejellege folytán a nyújtott szolgáltatás előre pontosan nem határozható meg, csupán a szerződés céljellege vitathatatlan a szerződés megkötésétől kezdődően. Ilyen körülmények között más megoldás nem is vezethetne jogrendszerünk elveinek megfelelő és egyben méltányosnak mondható megoldás. A bírói gyakorlat, mint láttuk, helyesen mérlegel a döntő mozzanat vonatkozásában, s amikor ezt a nem járadék jellegű szolgáltatásban, hanem más szerződéstípusban találja meg, mellőzi az adott esetben másodlagos jelentőségű járadékjellegű szolgáltatás következményeinek érvényesítését az adott szerződéses kapcsolat minősítése vonatkozásában.

Az elővásárlási jog gyakorlásának kérdése tekintetében e jog céljának biztosítása érdekében alkalmazza a bírói gyakorlat a minősítésnél az abszorpciós elvet. Ezzel ugyanis elkerülhető különböző szerződésfajták egymás melletti fennállása folytán az a következmény, hogy az arásvétel tárgyát képező dolog tulajdonközösségi viszonyainak még további bonyolódása következzen be, amely nem lehet társadalmi cél, s a felek feltehető akaratának sem felel meg.

b) Amikor egyik szerződéstípus sem látszik meghatározó jellegűnek, a kombinációs elv alkalmazása vezethet helyes megoldásra. Általános irányelvként lehet megállapítani, hogy amennyiben a vegyes szerződéses kapcsolat eltérő minősítése valamilyen más, speciálisan ható mozzanat folytán nem kívánatos, úgy a kombinációs elv az irányadó. Ennek érvényesülését figyelhetjük meg a vállalkozással vegyes adásvétel, valamint általában más vegyes típusú tényállások esetében is.

A kombinációs elv alkalmazása során az adott jogviszony különböző szerződéstípust megvalósító elemeit kell meghatározni, és ezeknek az elemeknek a meghatározása után lehet az adott jogviszonyból adódó problémákat megoldani. A jogviszony, mint egész, azonban természetszerűleg számos esetben olyan sajátosságot ad különböző szerződéstípusú, de egységes kapcsolatnak, amelyek alapján az adott jogviszony elemei is szükségszerűen kihatással vannak egymásra. Különösképpen észlelhető ez a kölcsönösség a szerződéses kapcsolat módosítása vagy megszűnése, ill. a szerződéses kötelezettség teljesítésének lehetetlenülése tekintetében. Ilyen esetben pl. az egyik szerződéstípust megvalósító kötelezettség teljesítésének lehetetlenülése vagy módosítása az egész szerződéses kapcsolat sorsát befolyásolja. E vonatkozásban konkrétabb iránymutatást csak az adott tényállás adhat, melynek elemeit gondosan mérlegelve lehet a kombinációs elvek bizonyos módosulására szükség. Ilyen esetben tehát az egyik szerződési elem kiesése vagy jelentős módosulása nem azt eredményezi, hogy a felek között a fennmaradó szerződéses kapcsolat továbbra is változatlan, hanem esetleg az egész szerződéses kapcsolat megszüntetését ill. fennmaradó részét illetően is jelentős megváltoztatását teszi szükségessé.

c) Alkalmazásra kerül kivételesen a kreációs elv is bírói gyakorlatunkban. Mint láttuk, az élettársak és rokonok vagyoni viszonyainak rendezése során alkalmazza a bíróság a társasági szerződés szabályait. E vonatkozásban tulajdonképpen joghézag kitöltésére került sor, melyet a bíróság úgy végez el, hogy az adott tényállást társasági kapcsolatként fogja fel, alkalmazva azonban e jogviszony sajátosságából adódóan az eltéréseket. A kreációs elv alkalmazására más

esetekben is sor kerülhet, amikor hasonlóképpen joghézag fennállását észleli a bíróság, és a joghézag áthidalása valamely szerződéstípus megfelelő alkalmazásával biztostíható. Ennek alkalmazása természetesen szocialista viszonyaink között csak kivételes és szűk körű lehet. Olyan jogviszonyok esetében kerülhet erre sor, ahol az adott társadalmi viszony átmeneti, ill. egyedi jellege folytán nem kívánatos, ill. nem lehetséges a törvényi szabályozást megvalósítani, így tehát egyetlen lehetőségként marad az ilyen társadalmi viszonyokhoz leginkább hasonló viszonyok megfelelő alkalmazása. Adott esetben tulajdonképpen az általunk meghatározott vegyes szerződésről nem is beszélhetünk, hanem önkéntelenül a nevesítetlen szerződések világába tévedünk. E példa is bizonyítja, hogy a kettő között éles határvonalat tulajdonképpen nem tudunk vonni, ezért adódik szükségképpen ilyen helyzet. A nevesítetlen szerződések egy része ugyanis olyan a tipikus szerződésfajták valamelyikével rokonságot mutató jellemzőket tartalmaz, melynek alapján a kötelmi jog általános rendelkezéseit megelőzően e rokonvonásokat mutató szerződéstípus alkalmazása látszik a legcélszerűbbnek.

6. A szocialista szervezetek közötti szerződések terén a vegyes szerződések problémájával kapcsolatosan jelentkező kérdések tulajdonképpen újkeletűek. Korábban ugyanis, mint ismeretes, a típuskényszer volt a jellemző, s ennek folytán a vegyes elemek csak rejtetten fordulhattak elő. Az új mechanizmus kapcsán megváltozott szerződéses rendszer viszont most már feloldotta e vonatkozásban is a típuskényszert (25/1967. Korm. sz. rendelet). Ezen új lehetőség folytán e vonatkozásban is érvényre jut a bevezetőben már említett Ptk.-beli szabály a szerződéses típusszabadság vonatkozásában.[5]

A korábban uralkodó szállítási szerződések most már csupán egyik fajtáját képezik a szocialista szervezetek közötti szerződéses kapcsolatoknak, s emellett széles körben érvényesül az ún. raktári beszerzés, melyre az adásvétel szabályai alkalmazandók. Az utóbbi időben számos más szerződéses típus is megjelent, ill. nyert jogi szabályozást.

A szállítási szerződések eddigi kategóriájából kivált a vállalkozási szerződés. Ezzel egyidejűen a vállalkozási szerződésen belül különböző altípusok jelentkezését is megfigyelhetjük. Ezek közül témánk szempontjából különösen a kutatási, ill. műszaki fejlesztési feladat megoldására irányuló szerződés érdemel figyelmet, amely már a jogalkotó akaratából is jelentős eltérést mutat a vállalkozási szerződés általános típusától a szerződésszegés vonatkozásában fennálló felelősség tekintetében. Ez a szerződés altípus a megbízási szerződéshez közelálló sajátos jelenség. Ez a körülmény a kutatási fejlesztési munka sajátosságából adódik. Ennek a jellegnek figyelembevétele mutatkozik meg a tételes szabályozás tekintetében is, amely a vállalkozási szerződés mint mögöttes jogterület mellett további utalást tartalmaz a megbízás és a társasági szerződés szabályaira, továbbá a Ptk. általános kötelmi jogi szabályaira. E szerződés altípus vállalkozási szerződéstípusba való sorolása így tulajdonképpen arra utal, hogy a műszaki fejlesztési vonatkozásban az eredményhez kötöttség döntő jelentőségű, azonban számol a konkrét mű nélküli előre pontosan meg nem határozható tevékenységgel is a jogszabály, amikor a fenti szabályokra való visszautalást alkalmazza.

A külkereskedelmi tevékenység kapcsán is megjelent a megbízási jogviszony (ügynöki megbízás), ill. a bizományi szerződés (uralkodó szerződéstípus). A vállalatok közötti társasági szerződéses kapcsolatok szintén széles körben, bár egyelőre még sok tekintetben tisztázatlan keretek között és jogi formákban jelentkeznek. Ezek egy része nyilvánvalóan kinő a kötelmi jog területéről, más része viszont megmarad a kötelmi kapcsolat keretei között, és a közreható tényezők kedvező alakulása esetén vállalatok közötti kapcsolat legfontosabb szerződéses eszközévé válhat.

A szocialista szervezetek közötti szerződéses kapcsolatok vonatkozásában megfigyelhető a különböző szerződéstípusok elterjedése mellett az a további jelenség is, hogy a szerződéses viszonyt általában és hosszabbtávra egy-egy keretszerződés határozza meg, amelyet azután a konkrét kapcsolat vonatkozásában további részletesebb feltételeket tartalmazó szerződések töltenek ki. Ilyen jelenség tapasztalható a szállítási szerződések vonatkozásában, az ún. kapacitáslekötési szerződés, a vállalkozási szerződés esetén a kapacitásfoglalási szerződést illetően.

Ez a jelenség mutatkozik továbbá a hitelnyitási és a kölcsönszerződés viszonylatában is. Ez a fejlődés tendencia felveti az ún. előszerződések problémáját, amelyeket esetleg a felesleges átfedések kiküszöbölése érdekében célszerű lenne általános jelleggel szabályozni, miután ezeknek a keretszerződéseknek a célja nyilvánvalóan a tulajdonképpeni konkrét szerződés eredményesebbé tétele, illetve hatékonyságának biztosítása. Az előszerződés e jelensége az ehhez kapcsolódó különböző szerződéstípusok vonatkozásában mutatkozó integrálódási folyamat megnyilvánulása.

A fenti keretszerződésekkel mutat bizonyos rokonságot a több vállalkozó tevékenységét ugyanazon létesítmény vonatkozásában összehangoló ún. együttműködési szerződés, amely tulajdonképpen a vállalkozási szerződés mintegy általánosabb érvényű előfeltételeként adja meg a konkrét szerződéses jogviszony realizálásának keretét.

A típuskényszer feloldása folytán már jelentkeznek a gyakorlatban is az ún. vegyes tí-

[5] *Eörsi Gyula:* A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. (Bpest, 1968.)

pusú szerződések.[6] Ilyen pl. az alapanyag eladása a készterméket szállító vállalatnak, azzal a feltétellel, hogy az alapanyagot eladó a készáru értékesítés nyereségéből meghatározott mértékben részesedik. Hasonlóképpen vegyes jellegű szerződés az is, amelyben az egyik vállalat anyagi hozzájárulást biztosít, a másik vállalatnál megvalósuló beruházáshoz azzal a kikötéssel, hogy a beruházás eredményeképpen létrejött üzem által előállított termék egy részét külön szerződés alapján ő fogja megkapni. Számos vegyes jellegű szerződéses forma keletkezett a nagy- és kiskereskedelem között is, amelyek többnyire a bizománynak társasági elemekkel való vegyülését mutatják. Ezek a szerződések egyelőre csupán a megkötésig jutottak, s azok teljesítésével, ill. az ezekből adódó problémák megítélésével kapcsolatosan még nincsenek tapasztalatok. Mint már említettük, azonban ezeket a törekvéseket nemcsak a gazdasági, hanem jogi oldalról is helyes és támogatásra méltó kezdeményezéseknek tartjuk, mert összhangban állnak a Ptk.-ban lefektetett s a szerződéses szabadság elvét kifejező rendelkezésekkel, s így beleilleszkednek a polgári jogi szerződéses rendszerbe. A vegyes szerződésekből adódó problémák várható megoldási módja így e téren is nyilvánvalóan az általánosan érvényesülő elvek szerint alakul.

Falvai Ferenc

A jogszabálynyilvántartás gépi kezelésének lehetőségei

A jogalkotás terén a társadalmi fejlődéssel együttjáró, a társadalmi viszonyok differenciálódása által szükségszerűen meghatározott és ezért talán a társadalmi rendszerektől is függetlenül jelentkező inflációs folyamat köztudomású. A jogalkotással és jogalkalmazással kapcsolatos adatszolgáltatás terén az államvezetés információs igényei ezzel párhuzamosan mind mennyiség, mind pedig minőség tekintetében szinte ugrásszerűen emelkednek. Elkerülhetetlen tehát azoknak a megoldásoknak keresése és kidolgozása, amelyek az állami tevékenység legfontosabb területein felhasználják a technikai fejlődés eredményeit. Az információs tevékenység automatizálása: az informatika a társadalom gazdasági, kulturális és politikai tevékenységének is egyre több területén és egyre növekvő viszonylatokban kerül felhasználásra s ennek társadalmi-politikai kihatásai[1] hasonlóképpen szükségszerűen jelentkeznek az állami életnek szinte minden területén.[2] Az alábbiakban az állami vezetésnek egyik egészen kis területén: a jogszabálynyilvántartás gépi kezelésének terén adódó lehetőségeket vizsgáljuk meg, a hazai adottságok figyelembevételével. Az e téren való állásfoglalás azonban rendkívül fontos, mert a gépi adatkezelés — a gépadta lehetőségek kihasználhatóságát tekintve — viszonylagosan szűk területén a megoldások kidolgozása és gyakorlati megvalósítása az egész jogi dokumentációban[3] az adatkezelés továbbfejlesztésének kulcspontja. A jogi dokumentáció alapvető szakterületeivel[4] kapcsolatban ugyanis a tételes jogszabálynyilvántartás rendszere az a kiinduló pont, amely — nem tekintve most az egyes jogi dokumentációs szakterületeken sokszor egészen sajátosan jelentkező igényeket — a jogi tevékenység két legfontosabb ágazatában: a jogalkotásban és a jogalkalmazásban a további megoldások kidolgozásával kapcsolatban meghatározó jelentőségű.

Szükséges előrebocsátani, hogy a tanulmány szűkebb tárgykörének, a jogszabálynyilvántar-

[6] *Soós László:* A könnyűipar szerződései az új gazdasági mechanizmus kezdeti szakaszában. (Döntőbíráskodás 1968. 9. sz.)

[1] Az információs adatkezelés automatizált technikájának társadalmi, elsősorban gazdaságpolitikai kihatásairól ld. újabban BARRON, Guy—LAPLACE, Jean: Informatique, révolution technologique, contradictions sociales c. tanulmányát. (Economie et Politique [Paris] 1968. nov.—déc. No. 172—173. 97—168.)

[2] Franciaországban pl. külön jogszabály (67—7— 1967. jan. 2.) mondja ki, hogy az egyes minisztériumokban informatika-bizottságokat kell szervezni. A törvény alapján az Igazságügyminisztériumban 1967. febr. 27-én létesült informatika-bizottság feladata mindenfajta jogi információ kezelésével kapcsolatos tudományos, műszaki, igazgatási és pénzügyi megoldás kidolgozása.

[3] A *„dokumentáció"* megjelölés az alábbiakban minden értelmi tevékenység eredményeinek összegyűjtését, rendezését, visszakeresését és felhasználását jelenti. A hazai normatív anyagban és irodalomban használt „szakirodalmi tájékoztatás" megjelölés ugyanis, éppen jogi területen, nem fejezi ki pontosan mindezt, minthogy a jogi dokumentáció területén nem csupán — és nem elsősorban — irodalmi, hanem egyéb (jogszabályról, bírói stb. gyakorlatról szóló) adatgyűjtés stb. is feladat.

[4] Három sajátos szakterületen (jogszabály, bírói gyakorlat, irodalom dokumentációja) vizsgálja a kérdést NAGY 1959. 298. s köv., IVANOV—MOSZKVIN 1968. 361.) szintén három szakterületet (információ, jogalkotás, jogalkalmazás) határol el, kb. az előbbivel azonos tartalommal. IVANOV—SLJAHOV (1968. 75.) szerint a jogi információs rendszernek (AIPSZ = Avtomatizirovannie Informacionnoj Poiszkovoj Szisztemü) tartalmaznia kell: 1. a SZU és a szövetséges köztársaságok összes jogszabályait; 2. a SZU és a szövetséges köztársaságok hatályos jogszabályait; 3. a külföldi jogszabályokat; 4. a jogi irodalmat. MERMIN (1967. 43.) — a gyakorlati megvalósításokat figyelembe véve — hét szakterületet (a jogi döntés, az ügyvédi irodák kérdései, a bírósági bizonyítás, közigazgatási és igazságszolgáltatási szervek ügyintéző és végrehajtó munkája, jogalkotás, anyagi jog) különböztet meg.

tásnak abból a feltételezéséből indult ki, hogy a hazai viszonyok között a *jogszabálynyilvántartás országos, központi rendszerének* elgondolásait kell kidolgozni. Ennek az elgondolásnak természetesen olyannak kell lennie, hogy az a jogi tevékenység egyes részterületein is alkalmazható legyen, azonban ne zárja ki, hanem éppen feltételezze azt, hogy ezek a részterületek, amelyek egységes elgondolás alapján alakultak ki és működnek, *egységes egészbe, országos tételesjogi információs rendszerbe legyenek beilleszthetők,* mint az országos információrendszer egyes elemei. A megoldások részleteinek kidolgozásánál kiinduló pont a meglevő helyzet: a gyakorlatilag alkalmazott, élő, hagyományos módszereknek, illetőleg azok eredményeinek áttekintése. A gyakorlati megoldások ugyanis — esetleg évszázadokon keresztül — olyan követelményeknek tettek eleget, amelyeket, természetesen ellenőrizve azok gépi kezelésre való alkalmazásának célszerűségét és lehetőségeit, szűkebb tárgykörünk esetében is tekintetbe kell venni és a módszerek kidolgozásánál alkalmazni kell.

1. A jogszabálynyilvántartás hagyományos módszerei

A tételes jogszabályok olyan tartalmi feldolgozásával összefüggő sajátos feladatok, amelyek a jogszabályok visszakeresését lehetővé teszik, elsősorban az adott információk *pontosságához* fűződő állami és állampolgári érdekkel, továbbá a jogszabályanyagot keletkeztető szervek nagy számával, terjedelmével, az egyes jogszabályokban levő rendelkezések sokféleségével, szerteágazó jellegével kapcsolatban adódnak. Itt nem csupán a jogszabálykeletkeztetésre rendelt szervek munkájának nyilvános forrásokban közzétett eredményéről van szó, bár ez az anyag is rendkívül nagy terjedelmű. Ismeretes ugyanis, hogy az állami fejlődés mai fokán rendkívüli módon megnőtt azoknak az állami szerveknek a száma, amelyek akár a minden állampolgárral szemben hatályos, akár pedig csupán az állami szervekre kötelező szabályokat adhatnak ki. A tartalmi feldolgozás szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az anyag melyik csoportba tartozik. Ez utóbbi anyagnak nyilvántartása ugyanis, a jogalkotási és jogalkalmazási feladatokat ellátó szervek részére éppen olyan részletes és szerteágazó nyilvántartási tevékenységet tesz szükségessé, mint a minden állampolgárt kötelező, tehát szélesebb körben közzétett jogszabályoké. Mindezek következtében valamely ország tételes jogszabályanyagának nyilvántartása rendkívül nagyarányú és szerteágazó gyűjtési, rendezési és visszakeresési apparátust tesz szükségessé. Érthető tehát az az erőfeszítés, amellyel a jogalkotási tevékenység területén igénybe veszi a gépi adatkezelést.[5]

A tételes jogszabályanyag összegyűjtésére és együtt-tartásuk útján nyilvántartásukra különféle módokat, megoldásokat ismerünk. A legrégibb megoldásokban a jogszabálymutató nem önálló kiadványként, hanem a jogszabálygyűjtemények mellékleteként, mint a gyűjteményben foglalt anyag tárgymutatója szerepel s csupán később, a fejlődés egy magasabb fokán jelentkezett a jogszabálymutató mint önálló kiadvány. A jelenség azért érdekes, mert — amint látni fogjuk — a kérdés a mai nyilvántartási rendszereknél is újból jelentkezik, s a megoldás tekintetében hozott döntés az egész problémában alapvető állásfoglalást jelent. Az egyes államok akár időszakonként, rendszeresen,[6] akár pedig különböző időpontokban, csupán a hatályos jogszabályokra kiterjedően adnak ki a kurrens közzétételi formákban nyilvánosságra hozott anyagból bizonyos — vagy összefoglaló jellegű vagy csak bizonyos jogszabálytípusokra korlátozott — jogszabálygyűjteményeket, amelyek kódexek megalkotásához kapcsolódva, egy-egy jogágnak vagy csupán egy-egy tevékenységi területre vonatkozó jogszabályoknak és a gyakorlat anyagának összefoglalásával próbálják meg a mindennapos gyakorlat számára áttekinthetővé tenni a vonatkozó jogterületet rendező szabályokat. Az ilyen, rendszeresen kiadott jogszabálygyűjtemény tájékoztatásának az értéke azonban mindig csupán viszonylagos. Az ún. hatályos jogszabálygyűjtemények lényegükben már megjelenésük pillanatában elavultak, minthogy a — sokszor elég hosszú — nyomdai átfutási idő következtében az időközben megjelent új jogszabályanyagot ezek a gyűjtemények már nem tartalmazhatják, lényegében tehát — minden, elismert hasznosságuk mellett — naprakész információt nem adnak. Ez a körülmény is szükségessé tette a rugalmasabb eszköz kialakítását.

A jogszabályanyag feltárásának, visszakeresésének önálló hagyományos eszköze a jogszabálymutató. A belső használatra készült kurrens jogszabálymutató rendszerint kartotékrendszer, cédulakatalógus.[7] Ennek legfőbb jelentősége,

[5] Az USA-ban pl. MERMIN (1967. 53—54.) adatai szerint 1967. februárig nyolc állam használt a törvényhozási anyag kezelésére számítógépet. A további fejlődésről nincsen adatunk.

[6] A legrészletesebb összefoglalás az egyes országok jogszabálygyűjteményeiről a Comité international pour la documentation des sciences sociales és az Association internationale des sciences juridiques gondozásában megjelenő: *Catalogue des sources de documentation juridique dans le monde* c. munka 2. kiadása (Paris, 1957, 523 p.), amely ugyan eléggé elavult, de — egyéb anyag hiányában — gyűjtési időkörén belül jól használható. Csupán a történeti anyagra használható Konrad STOLLREITER standard munkája (Internationale Bibliographie der juristischen Nachschlagwerke. Frankfurt/M. V. Klostermann [é. n.] 468 p.).

[7] Ilyen kartotékrendszerű katalógus nálunk pl. az Igazságügyminisztériumban vezetett jogszabálymutató, amelyről néhány adatot közöl CSALÓTZKY György: A korszerű ügyviteltechnika felhasználása a jogszabálynyilvántartásban. Számvitel és Ügyviteltechnika 1968. 16. Közismert, hogy emellett csaknem minden fontosabb központi állami szerv, sőt sok intézmény, vállalat stb. is vezet valamilyen kartotékrendszerű „házi" jogszabálymutatót. Franciaországban pl. a Miniszterelnökség mellett működik egy ilyen cédulakatalógus a Journal Officiel-ben megjelent jogszabályanyagról.

hogy naprakész állapotban tartható. A nyomdai úton, sokszorosított stb. formában közzétett, retrospektív jogszabálymutató szerkesztésének különféle, az egyes országokban hagyományosan kifejlődött módszerei vannak. Közös bennük az, hogy az alapvető, tárgyi-tartalmi csoportosításban összeállított, betűrendben közölt vezérszavas rész mellett, különféle visszakeresési lehetőségekre alkalmas mutatókat is (számmutató, időrendi mutató, a jogszabálykeletkeztető hatóságok szerinti mutató stb.) tartalmaznak. Gyakorlati jelentőségük igen nagy, mert bizonyos áttekinthetőséget mindig biztosítanak s ezt úgyszólván az íróasztalra viszik.

Annak ellenére, hogy az ilyen, hagyományos módszerekkel készített jogszabálymutatók jelentősége úgyszólván felbecsülhetetlen a jogalkotás és jogalkalmazás számára, ezek a módszerek elavultak és még azokban az országokban is, ahol az ilyen jellegű katalógusok készítésének szinte évszázados, folyamatos hagyományai vannak, a jogszabályanyag nyilvántartásának és visszakeresésének ez a „kézműves" módja már teljesen időszerűtlen.[8] Olyan szervezett intézmény kiépítése, amely egyesítve a jogszabálynyilvántartásra fordított, rendkívül szétágazó munkát, központilag tárolná az adott ország jogszabályanyagát és egységes rendszerezési, illetőleg a visszakeresési tevékenység megszervezésével biztosítani tudná a hatályosság ellenőrzését is, az egyes európai országokban mindmáig megoldatlan feladat maradt. Nyilvánvaló azonban, hogy a társadalmi fejlődés mai fokán az ilyen nyilvántartás csupán a gépesítés valamilyen formájának, illetőleg fokának a jogszabálynyilvántartás területén való felhasználásával oldható meg eredményesen.

2. A gépi adatkezelés feladatai

Az adattároló és feldolgozó gépeknek bármely dokumentációban való felhasználásával általában biztosítani kell:

a) A dokumentációs anyag gyakorlatilag korlátlan mennyiségű *gyűjtését és tárolását;*

b) Az elraktározott dokumentációs anyagból a szükséges *információk szolgáltatását,* e célból az adatok *kezelését* (rendezését, nyilvántartását és visszakeresését) a legrövidebb időn belül biztosító és a legkevesebb energiafordítást igénylő technikai (mechanizált vagy automatizált) megoldásokat.

A dokumentáció általános feladatkörén belül a jogi dokumentációnak mindezekkel kapcsolatban megvannak a maga különös feladatai és sajátosságai, amelyek részletes elemzése még a jövő feladata.[9] Mielőtt a jogszabálynyilvántartás gépi kezelésének problémáira, mint a jogi dokumentáció egyik sajátos tevékenységi területének kérdéseire rátérnénk, előre kell bocsátani néhány, általában a jogi dokumentáció gépesítésével[10] összefüggő kérdést, amelyekkel kapcsolatos állásfoglalás a jogszabálynyilvántartásra vonatkozó megoldások kidolgozása tekintetében is irányadó. Előre kell itt még bocsátani, hogy a jogi dokumentáció által nyújtandó információk mennyisége, illetőleg az e célból alkalmazandó rendszer kiválasztása természetesen azoktól a szükségletektől is függ, amelyeket az adott esetben a dokumentációnak kell ellátnia.[11] A szűkebb tárgykörünket illetően — amint már előre bocsátottuk — egységes, központi információs rendszer megoldásait kerestük.

A nyilvántartási rendszer kidolgozása nem teljesen független attól, hogy a gépi jogszabálynyilvántartás a teljes jogszabályszövegre terjed-e ki (ez esetben a gépben tárolt teljes szöveggel *együtt* kell a gépben a visszakeresésre alkalmas adatokat tárolni), vagy pedig attól, hogy *csak* ezeket az adatokat tárolja a gép és ezeknek az adatoknak a segítségével lehet azután visszakeresni, azonosítani szám alapján az adatbázisból a kívánt szöveget, dokumentumot. Nem teljesen független a feldolgozás továbbá attól sem, hogy a visszakeresés csupán jogszabálynyilvántartási szempontból — tehát adott esetben a vonatkozó, hatályos jogszabályok adatáról történt információ-szolgáltatás céljaira történik-e, vagy pedig már bizonyos keretek között (egyes írók és az általuk javasolt gyakorlati megoldásokból következtethetőleg) jogalkalmazási feladatokat is kell ezzel kapcsolatban teljesíteni. Az alábbiakban azonban csupán szűkebb tárgykörünk, a jogszabálynyilvántartás vonatkozásában érintjük a kérdést.

A jogszabályanyag gépi tárolásával kapcsolatban ugyanis mindkét megoldásnak megvannak a maga előnyei és hátrányai. A kérdésben való döntés végeredményben a tételesjogi anyag dokumentációs feldolgozásának is alapvető jelentőségű s ezért szükséges röviden a megoldás kérdésében való döntésre vonatkozóan néhány érvet mérlegelni.

Előre kell itt még bocsátani, hogy — eltekintve most a teljes forrásanyag gépbe való bevitelének szükségességétől, illetve célszerűségétől —, ezzel kapcsolatban talán nem is a tárolási problémák a megoldhatatlanok vagy nehezen megoldhatók, mert gyakorlatilag ennek nincs

[8] A különböző összefoglaló jellegű francia kiadványok betűsoros tárgymutatóinak e célra való használhatatlanságáról ld. MEHL 143. és DEGOUY 14—15. stb.

[9] DAVID (1968. 11.) különösen a jogi dokumentáció automatizálásával kapcsolatos alapkutatások problémáit vázolja, rámutatva a matematikai és logikai módszerek alkalmazásának szükségességére.

[10] Gépesítésen itt és a továbbiakban a jogi dokumentációs anyagnak — szűkebb tárgykörünk vonatkozásában a jogszabályanyagnak — minden „gépi" eszközzel való kezelésre gondolunk, tekintet nélkül arra, hogy elektro-mechanikus vagy elektronikus berendezésekről van szó.

[11] Pl. elképzelhető dokumentáció helyi, területi, országos, nemzetközi, világ-méretekben, továbbá egyetlen jogág, intézmény, vagy igazgatási ág, illetőleg tevékenység stb. mint meghatározott terület dokumentációja.

nagyobb akadálya. Itt a legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a beviteli formák nincsenek még megoldva. Ez a munka ennek folytán rendkívül igényes, nem végezhető el a nyilvántartási, illetőleg a visszakeresési lehetőségekkel technikailag azonos szinten és eredményességgel és rendkívül hosszadalmas.[12] Remélhető azonban, hogy ebben a vonatkozásban a technikai fejlődés nemsokára utoléri a tárolási és visszakeresési lehetőségeket és így ez az akadály elhárul.

A jogszabályok teljes szövegének a gépbe való bevitele mellett, illetőleg a bevitel ellen szóló érvek:

Csupán a teljes szöveg tárolásával lehet naprakész állapotban tartani a teljes hatályos jogszabályanyagot és csupán ezen az úton lehet az esetleg nehezen hozzáférhető anyagot mindig a kereső rendelkezésére bocsátani. A teljes szöveg gyűjtése és — szükség esetén — közlése tehát időmegtakarítással jár, tökéletes biztonságot nyújt,[13] ennek alapján minden pillanatban ellenőrizhető a hatályos anyag.[14] Közbevetőleg meg kell itt jegyeznem, hogy nem érinthetem a jogszabályok hallgatólagos hatályon kívül való helyezésével összefüggő problémákat, amely nem csupán technikai kérdés, hanem a jogforrástannak igen nehéz, és a gyakorlatban még sok vitára alkalmat adó problémája.[15]

A teljes szöveggyűjtés ellen szóló legsúlyosabb érv az, hogy ez a megoldás csak akkor lehet eredményes, ha azonnal és közvetlenül *külön gép* áll a jogszabálynyilvántartás rendelkezésére. További ellenérv, hogy a jogszabályanyag valamilyen formában (nyomtatásban, sokszorosításban stb.) amúgy is megjelenik és terjedelme miatt túlságos költséget jelent a gépi adathordozóra való átvitele. Jelenlegi közzétételi formájában az adatbázison is tárolható, bár terjedelme miatt esetleg nehezen kezelhető, a terjedelme azonban általában nem elháríthatatlan akadálya adott esetekben a feltárásnak. Ezzel szemben ellenérv, hogy már bizonyos mechanografikus gépek is (pl. már a mikrofilmes és a mikrokártyás gépek) lehetővé teszik, hogy nagyobb terjedelmű jogszabályanyagot viszonylag kis helyen lehessen kezelni.[16]. Az elektronikus gépek tárolókapacitása pedig — nem érintve most a bevitel nehézségeit — gyakorlatilag korlátlan. Itt kell megemlítenem a bizalmas jellegű jogszabályanyag gépbe való bevitelével felmerülő nehézségeket is, amelyek szintén a teljes anyag tárolása ellen szólnak.

Ugyancsak a teljes szöveggyűjtés ellen szóló érv, hogy teljes szöveggyűjtés esetében — a már említett költségeken túlmenően — csak rendkívüli nehézségek árán lehetne a sokszor jelentős terjedelmű[17] módosításokat átvezetni. Ezzel az indokkal szemben ellenérv, hogy lehetséges és célszerű a nagyobb terjedelmű jogszabályoknak az adott dokumentáció gyakorlati szükségleteinek arányában elhatárolt részekre történt feldolgozása (pl. a polgári törvénykönyvet egyes részeire, intézményekre stb. vagy még ezeknek is egyes elemeire, szabályaira stb. bontva kell feldolgozni, pl. a tulajdonjogon, bérleten, örökjogon stb. belül is még további elemekre, jogi helyzetre, a lehetőség szerint jogügyletre, cselekményre stb. való bontás), s ez lehetővé teszi a módosítások átvezetését a megfelelő részekhez.[18] Mindez szükségszerűen előreveti azt a követelményt, hogy — amint erre még visszatérünk — a visszakeresési megoldások kidolgozásánál a jogrendszer szerkezeti felépítése (jogág, jogintézmény stb.) mint logikai megközelítési szempont is érvényesüljön.

Végül ugyancsak a teljes anyag feldolgozása ellen szólnak még a már említett technikai nehézségek: a nagyterjedelmű hatályos jogszabályanyagnak lyukkártyára vitele, gépbe való betáplálása stb., illetőleg az, hogy mindez a meglevő dokumentum-anyag adott kezelési lehetőségein túlmenően az igényelt munka- és költségtöbblettel arányban álló, jobb kezelési lehetőséget nem biztosít. Bár — amint erre már utaltunk — a teljes feldolgozás melletti további érv, hogy ezek a nehézségek a napról napra fejlődő technikai (leolvasógépek stb.) folytán csökkennek a nehézségek, pillanatnyilag még olyan jelentősek, hogy a megoldásnak ezt az útját

---

[12] Erre a nehézségre utal a szervezéssel kapcsolatban KOVÁCS Győző: Az elektronikus számítástechnika alkalmazásának távlati tervezése. Számvitel és Ügyviteltechnika 1968. 122.

[13] IVANOV—SLJAHOV (1968. 74—75.) szerint a jogi információ egyik sajátossága, hogy míg az irodalomban elégnek mutatkozik a jól elkészített referátum, addig a jogszabályokról szóló adatszolgáltatásban teljes és pontos szöveg szükséges. Ugyancsak a teljes szöveg bedolgozását tartják szükségesnek — de gyakorlatilag, tanulmányuk időpontjában — meg nem valósíthatónak SLJAHOV—EDZSUBOV (1966. 39). IVANOV—MOSZKVIN (1968. 360.) — akik a gépi kezelésnek jogalkalmazásra való felhasználását is lehetségesnek tartják s ezzel kapcsolatban folytatnak kísérleteket — bizonyos esetekben a teljes jogszabályszövegeknek gépi tárolását tekintik tanulmányukban teljesítendő igénynek. Ugyancsak a teljes jogszabályszövegekkel dolgoztak a kanadai jogszabályanyagnak kísérleti célokra történt feldolgozása során. (SKELLY 1968. 11—12.). A MERMIN (1967. 63.) által közölt legtöbb esetben a teljes jogszabályanyagot dolgozták fel. Ez pl. Pennsylvania esetében 6 millió szót jelentett.

[14] A pittsburgi rendszerben a gép teljes szövegében adja ki a keresett jogszabályt. Ld. KERIMOV—POKROVSZKIJ, 1964. 581.

[15] Vö. IVANOV—SLJAHOV 1968. 75. és IVANOV—MOSZKVIN 1968. 361.

[16] Pl. a *Pathé—Kodak* (Paris) cél által forgalomba hozott, fotocellás úton visszakereső mikrokártyás megoldású *Miracode* elnevezésű készülék kezelője, ülve 900 000 oldalt tud kezelni. Most részletesebben nem vizsgálhatjuk azt, hogy mindez (gazdasági stb. kihatásaival együtt) mennyire célszerű és alkalmas megoldás.

[17] Így pl. a nálunk az 1964/1965-ben kiadott hatályos jogszabálygyűjtemény négy kötetéhez már kb. egy kötetnyi módosítást kellene beiktatni.

[18] Az IVANOV—MOSZKVIN (1968. 361.) által javasolt feldolgozási módszer erre a lehetőségre külön is kitér.

még mindig nagyon nehezen járhatóvá teszik.[19] Itt említjük meg, hogy a gépbe táplált teljes szövegekről az adatszolgáltatás külön problémakört jelent a jogi dokumentációs területén.[20]

A második megoldás szerint a teljes szövegeknek a gépbe való bedolgozása helyett a szöveges részeket őrző, kezelő dokumentációs adatbázis, könyvtár mellett, annak anyagára támaszkodva kell a gépi feldolgozást kiépíteni s csupán a megfelelő forrásokra: *jogszabályhelyekre* (a jogszabályra, valamint ezen belül az azonosítási adatokra: szakasz, bekezdés, pont, alpont stb.) *való utalást, hivatkozást* kezeli a gép. A kívánt dokumentumot a gép által közölt azonosítási adatok segítségével, a hagyományos módon kell kikeresni. Ennél a megoldásnál a központi adatbázisnál természetesen szintén megfelelő berendezés szükséges a kikeresett dokumentumról az igényelt másolat elkészítése céljából.[21]

A megoldás célszerűségére vonatkozó érveket és ellenérveket már fentebb vázoltuk.

A gyakorlatban külföldön több ilyen jellegű — tehát csak a jogszabályi helyeket megjelölő — megoldást ismerünk.[22] A kísérleti adatok között is több utalás van ilyen jellegű megoldásra, illetőleg történik hivatkozás annak célszerűségére. A megoldás eredményességének nemcsak előfeltétele, hanem úgyszólván kulcsproblémája természetesen a visszakeresés alapjául szolgáló adatoknak, az elemző kártya adatainak célszerű összeállítása. Erre a kérdésre alább még visszatérünk.

A kérdésben való állásfoglalásnak a továbbiak szempontjából az a döntő jelentősége, hogy mindaddig, amíg nem valósítható meg a teljes jogszabályanyagnak gépbe való betáplálása, csupán magát a folyamatos jogszabálynyilvántartó tevékenységet lehet és kell különféle megoldásokkal gépesíteni olyan módon, hogy *a visszakeresési eszköz előállítását a gép végzi, maga a visszakeresés azonban továbbra is hagyományos eszközökkel történik.*[23] Ez a megoldás a jogszabályok gépi kezelésének fejlődési folyamatában az első és feltétlenül szükséges fázis. A visszakeresési eszköz akkor is mellőzhetetlen, ha — a technikai fejlődéssel, illetőleg a megoldás anyagi lehetőségeinek megteremtődésével — maga a visszakeresési folyamat is gépesíthető. Ebben a — szerintünk második — fázisban a gép által előállított visszakeresési eszközök alapján a gépbe táplált adatok visszakeresése is a gép közbejöttével történhetik.

b) Adatszolgáltatás

A jogszabálynyilvántartás gépi kezelése elé állítható feladatok tekintetében alapvető jelentősége van a gépek által adandó információk *minőségével* kapcsolatban elfoglalt álláspontnak is. A legáltalánosabb értelemben vett jogászi (jogalkotói és jogalkalmazói) tevékenység lényegét figyelembe véve, ezzel kapcsolatban az alábbiakból indulunk ki.

Az irodalom a jogi dokumentáció automatizálásának általános kérdéseivel kapcsolatban a különféle jogászi tevékenységek területén alkalmazható gépek két alapvető típusa: az „adatszolgáltató", a „memóriagép" (az alkalmazandó jogszabályszöveget, az alkalmazható precedenst stb. kiválasztó gép) és az „ítélkező", a „konzultációs gép" (a problémamegoldó gép) elé állítható feladatokat vizsgálja.

Korábban az irodalomban általában az a felfogás érvényesült, hogy a gépek csupán adattárolásra és visszakeresésre alkalmas információs feladatokat láthatnak el.[24] Részben újszerű álláspontot képviselnek viszont ebben a vonatkozásban IVANOV—MOSZKVIN (1968. 360.). Szerintük a kibernetikát fel lehet használni nemcsak az adott kérdésre vonatkozó jogszabály kiválasztására és a jogi normának kibernetikai-matematikai módszerekkel való elemzésére, amely lehetővé teszi emellett a jogszabályok hiányosságainak feltárását, hanem a jogszabályoknak az adott körülményekre, tényekre alkalmazását is.[25]

---

[19] A gépbe táplált teljes jogszabályanyagról adandó információk problémáit (gépi kiírás, fotómásolat stb.) érinti SKELLY (1968. 14.) azzal, hogy a kérdésben J. *Lyons*-szal közösen fog megoldást kidolgozni.

[20] IVANOV—SLJAHOV (1968. 76.) szerint pl. a SZU tételesjogi szabályainak a gépre való feldolgozása „kolosszális" munka lenne. Ezért ők is elvetik a teljes szövegű anyag tárolását és — gyakorlati, ideiglenes megoldásként — a kulcsszavakkal való visszakeresési rendszer kiépítését javasolják. Az USA-beli teljes szövegű feldolgozásra ld. MERMIN (1967. 63.)

[21] A használható reprográfiai eljárásokra PÉTERVÁRI László a Könyvtári Figyelő 1967. évi 1. és az 1968. évi 1. és 4. számaiban megjelent közleményeit a II. Nemzetközi Reprográfiai Kongresszusról (Köln, 1967. okt. 25—30.).

[22] Pl. a párizsi közjegyzői kamara nyilvántartása (CRIDON), a brüsszeli CREDOC nyilvántartása stb. A számítógéprendszerre való áttérés mindkét helyen perspektivikus terv.

[23] Kétségtelen, hogy a kétféle visszakeresés között lényeges különbségek vannak, különösen ott, ahol nagyobb számú adatból kell a megfelelőt kikeresni. A jogszabályanyag mechanografikus módszerekkel való kezelésére, a jogalkotási feladatok céljaira — ld. KAZIMIRCSUK, V.—TUMANOV, V.—STEJNBERG, V.: Diritto e ricerce sociologice nell' URSS. = La sociologia del diritto. Red. *Treves*, R. Milano, Edizioni di Communità, 1966. 142. A manuális és a gépi visszakeresés eredményességére vonatkozóan MERMIN (1967. 64—65.) közöl összehasonlító adatokat.

[24] MEHL szerint (21—29.) az ítélkező, az új megoldást kidolgozó, az új problémára feleletet adó gép még akkor is, ha a megoldás következik a betáplált szabályok rendszeréből, az álom világába tartozik. Viszont a gép felhasználása abban az értelemben, hogy az „keres és talál, de nem kitalál ,vagy feltalál", nézete szerint eredményes lehet. Vö. még hasonló értelemben DEGOUY 11—13.; DEL MARMOR 5—8. stb. A CATALIA—FALGUIERETTES által végzett kísérleteknél az elektronikus számítógépet hasonlóképpen a joggyakorlati anyagból precedensek kiválasztására használták fel. A MERMIN (1967. 63. s köv. által ismertetett nagyszámú gyakorlati megoldás lényegében szintén információ-szolgáltatást jelent a jogalkotás, illetőleg a jogalkalmazás területén.

[25] Az IVANOV—MOSZKVIN (1968. 360. s köv.) a nyugdíjügyek intézésével kapcsolatban dolgoztak ki

A továbiakban abból indulunk ki, hogy a jogalkotás területén a jogi dokumentáció — és így a jogszabálynyilvántartás — gépesítése, az adatok gépi kezelése csupán a szükséges információkat tárolhatja és adhatja vissza. Ebben a vonatkozásban nem jelent lényegi változást IVANOV—MOSZKVIN előbb ismertetett álláspontja, mert a jogszabályokban levő hiányosságok stb. feltüntetése, az ellentmondások feltárása lényegében szintén csupán információ-szolgáltatást, és nem — jogi értelemben vett — döntést jelent.

A jogalkalmazás tekintetében viszont álláspontunk szerint a gépi kezelésre alkalmas információk tömegének jelentőségük, súlyuk szerinti kiválogatása, következtetések megalkotása már meghaladja a gépi kezelés lehetőségeit. A gépek alkalmazása tehát *csak a mindenfajta jogi tevékenység során a döntéshez szükséges és elegendő információ-szolgáltatás mechanizálását és automatizálását jelentheti,*[26] *de nem helyettesítheti a jogi gondolkodást: a széles értelemben vett értékelő, a lényeget megragadó, kiemelő, mérlegelő és mindezek alapján végzett döntési tevékenységet.* A döntéshez szükséges információk gépi vagy automatizált kezelése nem alkalmas arra, hogy teljesen gépi úton valósítsa meg a jog alkotását, magyarázatát vagy alkalmazását, vagy hogy a gép ezeken a területeken bármilyen szűk vonatkozásban is, helyettesítse az emberi logikát.

Az irodalomban ebben a vonatkozásban uralkodó felfogást csak kiegészíti, de nem változtatja meg IVANOV-ék előbb ismertetett álláspontja, akik bizonyos jogalkalmazási tevékenység körében is lehetőnek tekintik a gépi döntést. A jogalkalmazás két legjellegzetesebb területén: a tényállás megállapításánál — ezt részben Ivanovék is elismerik — továbbá a mérlegelési tevékenység területén — ideértve mind a bizonyítékok mérlegelésének mind pedig adott esetben pl. büntető ügyekben az alkalmazandó szankciók mérlegelését — ugyanis a gép nem képes a feladat megoldására.

3. *A jogszabálynyilvántartás gépi kezelésének hazai problémái*

Amint már előljáróban említettük, a hazai lehetőségek vizsgálatánál olyan, országos szintű, központi jogszabály-információs rendszer kialakítását tartjuk megvalósítandó célnak, amelybe az egyes részterületeken kialakított adatszolgáltató tevékenységek a fejlődés későbbi fokán beilleszthetők. Később eldöntendő és itt nem vizsgált kérdés, hogy a jogi dokumentáció egyéb területeit (a bírósági és döntőbírósági gyakorlat, az államigazgatási szervek gyakorlata, ideértve a gazdaságirányítási rendszer kapcsolatos kérdéseit is, az irodalom, a korlátozott nyilvánosságú anyag feldolgozása, statisztikai feldolgozások stb.) mennyiben szükséges és lehetséges a központi jogszabályi információ-rendszerbe beépíteni. Természetszerűen nyitva maradnak a megoldási vázlattal kapcsolatos szervezeti kérdések is.

a) Az adatgyűjtés és adatfeldolgozás

A hazai jogszabályanyag terjedelme nézetünk szerint technikailag nem zárja ki eleve a teljes anyagnak jelenlegi közzétételi formáiban való tárolását.[27] A technika tökéletesedésével — perspektivikusan — bizonyára ez lesz a végső megoldás. Minthogy azonban előreláthatólag a jelenlegi jogszabályanyag, különösen annak a felszabadulás előtti része, de nem jelentéktelen részben a felszabadulás utáni részre is a hatályosság szempontjából[28] alapos felülvizsgálatra szorul, ami az elkövetkező évekre tervezett kodifikációs munka, nyilvánvaló, hogy a *teljes hazai jogszabályanyag gépi tárolásának kérdésében* — figyelembe véve az addig remélhető technikai fejlődés eredményeit is — *csak ennek a munkának befejezése után lehetne dönteni. Eddig az időpontig tehát csupán a jogszabálynyilvántartás gépi kezelése célszerű, amelynek eredményei egy későbbi időpontban felhasználhatók a teljes szöveggyűjtésből az adatok visszakeresésére.* A jogszabálynyilvántartás gépi kezelésének gyakorlati megvalósítása — amint erre már utaltunk, kulcshelyzeténél fogva — az első lépés lehetne a jogi dokumentáció gépesítése terén. Más — és itt részletesebben nem vizsgálható kérdés —, hogy bizonyos gépi feldolgozás mennyiben szükséges egy ilyen felülvizsgálat eredményességének biztosításához és meg

jogalkalmazási lehetőségeket. Munkajogi esetekkel kapcsolatos szovjet jogalkalmazási kísérletet ismertet FROSINI (1968. 29—33.).

[26] A CSALÓTZKY (1968. 13.) által felsorolt példák szintén csupán ebbe a körbe tartoznak.

[27] A hazai jogszabályokra vonatkozó néhány adat: Közgazdasági és Jogi Kiadó által 1964—1965. 4 kötetben közzétett hatályos jogszabálygyűjtemény kb. 3700 old., a „Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye" (Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó) évenként kb. 500 oldal, Magyar Közlöny egy évfolyama kb. 1800 oldal, a 15 tárcalap teljes évi terjedelme viszont ezzel szemben kb. 500—700 oldal, amiből a többi személyi rész, hirdetmény. Technikailag tehát évenként kb. 500 nyomtatott A/4-es oldal tárolásáról lehetne szó. Amint láttuk (16. sz. jegyzet) már a mikrokártyás módszerekkel is közel egymillió oldalnyi anyagot lehet mechanografikus gépben tárolni. Összehasonlításul néhány külföldi adat: DEL MARMOL (19) szerint a belga kódexek utolsó kiadása kb. 5000 oldalt tesz ki. DEGOUY (5—6.) szerint a nem csupán kódex-szöveget, hanem alacsonyabb szintű jogszabályokat is tartalmazó *Recueils Dalloz législatifs* 1926-ban 1251 oldal, 1939-ben 1954 oldal, 1959-ben pedig 1310 kéthasábos oldal volt. MERMIN (1967. 63.) szerint Pensylvania állam teljes jogszabályanyaga 6 millió szót tett ki.

[28] Vö. ugyanígy IVANOV—SLJAHOV (1968. 75.). *Ivanovék* felhívják a figyelmet azonban arra, hogy ennek jogalkotási úton kell történnie, mert nem hatalmazható fel a jogszabálynyilvántartást feldolgozó személy arra, hogy ilyen módon helyezzen hatályon kívül jogszabályokat. Még az általuk szövegezett formában is aggályosnak tartom viszont IVANOV—MOSZKVIN (1968. 360.) nézetét, amely szerint bizonyos kiszűrési munkálatokat a jogszabálynyilvántartás céljaira való feldolgozás során is el lehet végeztetni.

lehet-e azt megnyugtatóan oldani egy ilyen gépi adatkezelés segítsége nélkül?

Az első lépés most ezen a téren az egyszerűbb eszközök felhasználása lenne olyan módon, hogy azokat később magasabb szinten is használni lehessen. Ennek megfelelően célszerű volna elkezdeni gyakorlatilag is felhasználható kísérletezés céljaira a kb. a Magyar Közlönyben, illetőleg a Törvények- és rendeletek hivatalos gyűjteményében közzétett kurrens jogszabályanyagnak (a fentiek szerint kb. évi 500 oldal) megfelelő gépi adathordozóra való feldolgozását. Ennek gyakorlati megoldására alább térünk részletesen vissza. A kurrens jogszabályanyag folyamatos feldolgozása elsősorban az ilyen jellegű jogszabálynyilvántartás gyakorlati használhatóságának ellenőrzése céljából kísérletileg is hasznos volna mindaddig, amíg az előbb említett kodifikációs munka befejeződik, s ezt követően az éves, kurrens gyűjtésekkel és feldolgozással is megszerzett, amúgy is szükséges tapasztalatok alapján lehetne megkezdeni a visszamenőleges feldolgozást.

A gépi adatkezelés céljait szolgáló feldolgozásokat illetően külföldről számos kísérletről, illetőleg gyakorlati megoldásról van tudomásunk. A jogszabályanyagnak gépi feldolgozását előkészítő munkálatokkal kapcsolatban az irodalomból ismert különféle megoldások[29] közös jellemzője az, hogy a jogszabályanyagot — esetleg külön-külön jogterületekről — jogi szakértők gyűjtik össze, a jogszabályszövegekből kijelölik a visszakereséshez szükséges jegyeket (kulcsszavak, megismétlődő szavak stb.) ennek alapján valamilyen kézi eljárással dolgozzák ki a visszakereséshez szükséges jeleket s ezt követően már legtöbbször gépi úton viszik át az adatokat a gépi feldolgozás, visszakeresés stb. céljaira alkalmas adathordozókra (lyukkártya, lyukszalag, esetleg többszörös áttétel: mágnesdob, mágnesszalag stb.). Meg kell itt még jegyezni, hogy hazai vonatkozásban is ismerünk több megoldást.[30] Mindezek azonban ezek nem tekinthetők még a jogszabálynyilvántartás gépi kezelése terén átfogó jellegű — vagy akár abba a vázoltak szerint beilleszthető — megoldásoknak.

b) Visszakeresés. Adatszolgáltatás

A tételes jogszabályanyag nyilvántartása és gépi kezelése céljaira történő feldolgozásának, kódolásának igen célszerű és gyakorlatias módja volna a jogszabályok rendszerében végzett, a jogszabályi fogalmak logikai bontásával (fontosabb jogintézmények, a törvénykönyvek fejezetei és szakaszai stb.) mellé- és alárendeltségi viszonyaik szerinti rendezés. A megoldás nem lehet azonban az alapja általános, tehát több, vagy minden jogterületet felölelő rendezésnek, illetőleg olyan rendszernek, amelynek további célja, hogy ilyen átfogó, általános rendszerbe beiktatódva, annak egyik részterületét ölelje csupán fel. A besorolható anyagot kétségtelenül meghaladó terjedelmű, nagyszámú jogszabály ilyen módon ugyanis nem sorolható be a törvénykönyvek rendszerébe s így ezek valamilyen más osztályozás szerint rendezendők.

A rendezés alapja ezek szerint a gépesített visszakeresésnél csak valamilyen szótár jellegű, illetőleg — esetleg — eredetileg számjelekben kódolt összeállítás[31] lehet, amelybe az egyes fogalmak rendszerint betűsorban kerülnek s ezeknek a fogalmaknak az alapján kereshető vissza az adott esetben szükséges információ.

A jogi kulcsszó-tár szerkesztésének külföldön már jelentős irodalma van.[32] Gyakorlatilag a kulcsszó-tár szerkesztése eredményesen csak az adott szakterület és az adatfeldolgozási elmélet, illetőleg technika szakembereinek közreműködésével történhetik.[33] Az együttműködés már a munkálatok alapvetésénél feltétlenül szükséges és ez az általános jellegű programozásoknak a jogi kutatás céljaira való átdolgozásában je-

---

[29] A mechanografikus gépekre vonatkozóan a: CRIDON-ban a lyukkártya nagyrészét a gépírásos szöveg részére tartják fenn, amely nemcsak a lelőhelyet, hanem a tartalomra való utalásokat is magában foglalja. Hasonló jellegű a MIRACODE-rendszerű gépek mutatója is. A számítógépekre alkalmazott rendszerek közül a pittsburgi központban a jogszabályokat felbontják, gyorsírógéppel lyukszalagra, erről lyukkártyára viszik át, a lyukkártyákat kódolják és viszik át, kódolási jegyzékkel együtt mágneses szalagon a gépbe, a visszakeresésnek ez az alapja. Vö. KERIMOV—POKROVSZKIJ 678., s köv. Hasonló megoldásokra az USA-ban ld. MERMIN (1967. 65.). A BURHENNE (32.) által kísérletezett eljárásban a jogszabály-szövegeket részletesen felbontják kulcsszavakra, ezekről külön elemző lap készül, a jogszabály egyéb adataival (ország, nyelv, cím rövidítve, tárgy, kelet, lelőhely az eredeti szöveg intézeti raktári sorszáma). Ezeket az adatokat viszik át gépi úton lyukkártyákra, majd mágnesszalagra, ami a gépi visszakeresés alapja.

[30] A Nehézipari Minisztériumban vezetett jogszabálymutatóra ld. SZABÓ Béla: Jogszabályok nyilvántartása peremlyukkártyán. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 1966. 25—43. A PM Szervezési és Ügyvitelgépesítési Intézetének (a továbbiakban: SZÜI), az Igazságügyminisztérium számítógéppel végzett kísérlete, amely kísérletnek eredményeiről külön jelentés számol be.

[31] A kulcsszó-tár jelentőségére DEGOUY 15., DEL MARMOL 16., RANDALOU 16. A Société de la Législation comparée-ban. 1967. dec. 7-én tartott előadásában („Informatique juridique et droit comparé") L. MEHL újólag aláhúzta a jogi szótár fontosságát. A szovjet irodalomban ld. újabban IVANOV—SLJAHOV, 1968. 75.

[32] A szovjet irodalomban az általános visszakeresési irányelveknek (AIPSZ-rendszer) a jog területére vonatkozó sajátos kérdéseit dolgozzák fel IVANOV—SLJAHOV (1968. 74. s köv.). A szerzők a gyűjtési szempontok eldöntése után a legfontosabb feladatnak az osztályozási módszerek kidolgozását, az információs algoritmusok és a tájékoztatási kódolás legészszerűbb kidolgozását tartják elsősorban időszerű feladatnak. A kulcsszótár néhány szerkesztési elvére ld. MEHL (1960. 142. s köv.). A visszakeresési program készítésére ld. még KERIMOV—POKROVSZKIJ 581. s köv.

[33] A CATHALA—FALGUERIETTES kísérleteinél jogász és matematikus, nálunk a SZÜI kísérletnél szintén jogász és matematikus működött közre. Vö. még BURHENNE, 31., IVANOV—SLJAHOV 1968. 75.

lentkezik,[34] de a további működés kapcsán is az eredményesség előfeltétele.

Meg kell még itt jegyezni, hogy külföldön egyre több, újabb eredményről értesülünk a jogi anyaggal kapcsolatban is, egyes alapvető jogszabályokra,[35] illetőleg jogintézményekre vonatkozó összeállításokról.[36] A gyakorlati megoldási lehetőségek kialakítása szempontjából igen hasznosak a társadalomtudományok egyéb területein — egyelőre kísérleti céllal — végzett adatfeldolgozási, illetőleg visszakeresési munkák.[37]

A visszakeresési munkaeszköz, a kulcsszavakat, vezérszavakat stb. tartalmazó index szerkesztésével kapcsolatban, kiindulva a két alapvető típusnak[38] szerkesztésénél figyelembe veendő szempontokból, a jogszabálynyilvántartás céljaira szerkesztett index összeállításánál néhány sajátos követelményt kell figyelembe venni.

A jogszabálynyilvántartás céljaira szolgáló és az adatfeldolgozás — az ún. elemző kártyák adatainak felhasználása — alapján készített index szerkesztésénél alapvető szempont, hogy figyelembe kell venni mind a jogrendszer tagozódásából adódó logikai megközelítési lehetőséget, továbbá a mechanikus elrendezésű (betűsoros, illetőleg számsoros) szótár-jellegű munkák szerkesztésének követelményeit.

A jogrendszer logikai felépítése, a jogágakra, jogintézményekre, ezeknek egyes elemeire, statikus és dinamikus összetevőire, tényezőire stb. való bontás a megközelítés egyik, feltétlenül szükséges eleme kell, hogy legyen.[39] A másik szempont viszont az, hogy bármennyire is részletes lehet a jogrendszernek ilyen módon egyes elemeire stb. való bontása, bármennyire is megszilárdultak az egyes elemek ismervei, fogalmai, a mindennapi fejlődést sohasem lehet beleszorítani valamilyen ilyen, merev rendszerbe. A másik megközelítési vonal tehát a mindennapi szóhasználat, a jogszabályokban levő egyes fogalmak, megjelölések stb. sora, amelyet minden egyes jogszabálynál meg kell vizsgálni és a visszakereséshez szükséges részletességgel fel kell dolgozni. Ez biztosítja a gyakorlati szempontok érvényesülését.[40] Természetesen ennél az utóbbinál meg kell keresni annak lehetőségeit, hogy az ilyen fogalmakat is beleillesszük a jogrendszer logikai tagozódásának kategóriájába oly módon, hogy a mindennapi szóhasználatot megfelelő utalásokkal szintén egyik megközelítési módként kell kezelni.

Jogi kulcsszótár-anyag összeállításával kapcsolatban hazai vonatkozásban számos gyakorlati megoldást ismerünk. A legjelentősebbek ezen a területen természetesen a már megjelent — akár önálló kiadványként közzétett, akár más munkák (pl. jogszabálygyűjtemények stb.) mellékleteként szerkesztett — jogszabálymutatók, amelyeknek gyakorlati tapasztalatait figyelembe kell venni és a gépi adatkezelés lehetőségeit alkalmazva (átfedések kiküszöbölése, állandó jellegű utalások készítése, felesleges kettőzések kiszűrése és utalásokkal való helyettesítése stb.) lehet a továbbiakban felhasználni. Fel kell használni emellett az újabb, többszörös bontású megoldások használható elgondolásait.[41] Ezen túlmenően, kísérleti célokra, egyetlen jogintéz-

[34] Ezek szükségességéről IVANOV—SLJAHOV 1968. Egy általános rendszernek a jogi kutatásra, illetőleg a jogi kutatás valamely korlátozott területére való átdolgozására. BURHENNE (34—35.), aki lényeges tartalmi szempontok közlése nélkül ismerteti kidolgozási módszerét. Az ismertetés szerint az Internationale Union für Erhaltung der natürlichen Hilfsquellen (RIUCN) c. nemzetközi szervezet több országból származó jogszabályanyagának nyilvántartása volt a feladat. Ehhez a SIR (Selektiver Informations Ringtausch) módszerét dolgozták át jogi feladatokra, az itt kidolgozott elvek szerint összeállított kulcsszógyűjtemény (Stichwort—Thesaurus) alapján dolgozzák fel a jogszabályanyagot és veszik át számítógépi tárolásra. Az USA-ban alkalmazott főbb visszakeresési rendszerekre ld. MERMIN (1967. 65.). Ezek lényege, hogy — nagy energiaráfordítással — számítógéppel dolgozzák ki a kulcsszó-tárat.

[35] A SZU-ban pl. a nyugdíjtörvényre IVANOV—MOSZKVIN (1968. 360. s köv.), a nyugdíjtörvényre és a dolgozók anyagi felelősségére IVANOV—SLJAHOV (1968. 75.) végeztek kísérleteket.

[36] Bibliográfiai kiadványokból vett értesülés szerint a Law Research Service c. vállalkozás (New York, 1966.) témák szerint, sorozatban tesz közzé angol nyelvű kulcsszó-tárakat. Eddig — ugyanebből a forrásból — ismert részletek: Birtok és végrendelet (Estate und Wille), Dologi és személyi tulajdon (Real and personal property), Bizonyítás és eljárás (Evidence and procedure). Ezek az adatok 1966-ból valók, a sorozat további füzetei nem ismeretesek.

[37] A Comité international de documentation pour les sciences sociales megbízásából G. K. *Thomson* által, Genfben, a Munkaügyi Hivatal Könyvtárában végzett kísérletek kapcsán összeállított kulcsszó-tár (International Labour Office, Central Library and Documentation Branch. *List of descriptors.* Edition 2. August 1966. Genève [soksz.] 1966. (LD Notes 17.) amelyhez ismereteink szerint eddig 1968. május 27. — összesen hat kiegészítés — Amendment — jelent meg.

[38] A két általános típus: a szövegkörnyezetes (szövegből vett) = KWIC-rendszer (Key word in context) és a szövegen kívülről vett = KWOC-rendszer (Key word aut of context).

[39] A teljes jogszabályanyag feldolgozásának rendje IVANOV—MOSZKVIN (1968. 361.) szerint az, hogy először a kodifikált normákat, kódexet kell a gépi adatkezelés céljaira feldolgozni, mert azok a társadalmi viszonyok adott részére vonatkozó jogszabályokat összefoglalják. Az egy meghatározott jogintézményre, illetőleg jogágra vonatkozó jogszabálycsoportok feldolgozása után egy csoportba kell összefoglalni az ugyanazt a kérdést szabályozó, de különböző rendelkezésekben található jogszabályanyagot. Egyébként a jogszabályok szerkezetének ez a vizsgálata — amely nagyjában az előbbi megközelítési módszert jelenti — szerintük szintén a gépi úton dolgozandó ki.

[40] Így pl. a dolgozók vasúti kedvezményeiről szóló jogszabályokat a köznapi szóhasználat („arcképes igazolvány", „félárú igazolvány") stb. alapján is kereshetik. Ezek a megjelölések viszont a jogszabályban nem szerepelvén, egy tisztán mechanikus szempontú feldolgozás esetében nem szerepelnének a mutatóban. Ezeket a megközelítési módokat tehát csupán a hosszabb feldolgozási gyakorlat alapján lehet részletesebben is kidolgozni s a vonatkozó utalásokat a visszakeresési rendszerbe beiktatni.

[41] SZABÓ közlése szerint (1936. 23. s köv.) a Nehézipari Minisztérium számára összeállított nyilván-

ménnyel kapcsolatban összeállított jogi kulcsszótár használhatóságának kérdését, a kérdéses jogintézmény (öröklési jog) keretén belül vizsgálták. Az eredményekről csak egészen összefoglaló jellegű — a kísérletet lefolytató Intézet részéről eredményesnek tekintett — értékelésünk van.[42]

Közbevetőleg meg kell itt jegyezni, hogy utalásszerűen sem érinthetjük azokat a megoldási lehetőségeket, amelyeket a szavakban, szóösszetételekben szerkesztett visszakeresési rendszerek mellett az elsődlegesen számjelzettel dolgozó Egyetemes Tizedes [könyvtári és dokumentációs] Osztályozási rendszer (ETO) nyújt a gépi visszakeresés céljaira. Még ilyen keretek között is meg kell azonban állapítani, hogy az ETO-nak alapvető elvei[43] különösen az összefüggések jelzései, — a hely, idő, nyelv, szempont, szervezet, forma szerinti, továbbá a közös és a korlátoltan közös alosztások stb. rendszere — mennyire alkalmazhatók[44] a jogszabálynyilvántartási rendszer kidolgozásánál. Az ezzel kapcsolatos részletek vizsgálata — különösen jogi vonatkozásban — még egyébként is a jövő feladata; mint lehetőségre, legalább ebben a keretben utalnom kellett.

c) A gyakorlati megoldási lehetőségek

A gépi adatkezelés céljaira történő feldolgozás és a visszakeresés alapjául szolgáló kérdések áttekintése után befejezésül megkíséreljük összefoglalni azokat a lehetőségeket, amelyek a jogszabálynyilvántartással kapcsolatban, hazai vonatkozásban elérhetők. Amint az az alábbiakból kitűnik, a jogszabályok *gépi visszakeresése* nézetünk szerint nálunk gyakorlatilag még nem valósítható meg, a visszakeresés eszköze, *a jogszabálymutató azonban gépi úton igen előnyösen előállítható,* s a hagyományos módon végzett visszakeresés alapjául szolgálhat.

Következtetéseinknél abból indultunk ki, hogy a teljes jogszabályszövegek tárolásának feltétele az, hogy a jogszabálynyilvántartás rendelkezésére közvetlenül álljon egy számítógép, amelyben naprakész állapotban kell a hatályos jogszabály-anyagot tárolni. Ez a teljes hatályos jogszabályanyagot tartalmazó információkat naprakész állapotban tudná szolgáltatni. A jogszabálynyilvántartás szempontjából — a géppark beszerzési és üzemeltetési költségei és nem kellő kihasználhatósága mellett — ez a megoldás azonban ma hazai vonatkozásban tárgytalannak tekinthető. A technikai fejlődés eredményeként, továbbá a feldolgozásnak a már felsorolt, más jogi szakterületekre való kiterjesztése után viszont a megoldás perspektivikusan nem zárható ki.

A másik lehetőség az, amikor a teljes tételes jogszabály-anyagot nem tárolják a gépben, hanem csupán bizonyos időközökben lehet a géppel a jogszabálynyilvántartással kapcsolatban konkrét feladatokat (pl. — a szükségletektől függően — retrospektív jellegű adatszolgáltató eszközök előállítását) megoldani.

Az elgondolás részletei úgy képzelhetők el, hogy az adatbázis mellett megszervezett feldolgozó részlegek által a jogszabályszövegekről készített elemzőkártyák alapján a jogszabálynyilvántartás sajátos céljainak megfelelően kidolgozott szerkesztési elvek szerint előre meghatározott, szabályos időközökben számítógépek segítségével ún. *permutált indexeket* készítenek.[45] *A jogszabálynyilvántartás eszköze a gépi úton előállított és rendszeres időközökben ugyancsak gépi úton kiegészített, módosított index.* Ebben a változatban tehát a gépet csak meghatározott, rendszeres időközökben kell igénybe venni. A gépi úton előállított jogszabálymutatók megjelenése közötti időszakokban az információk szolgáltatása — a meglevő anyag alapján — a hagyományos módszerekkel lehetséges.

A jogszabálymutatók, indexek gépi úton való rendszeres előállításnak előfeltétele az ilyen

tartásban 5 főfogalomcsoport szerepel (témakör, népgazdasági ág, kibocsátó szerv, kiadási év, egyéb).

[42] PM Szervezési és Ügyvitelgépesítési Intézete által az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztályának megbízásából végzett kísérlete során a Ptk-nak az öröklésre vonatkozó rendelkezéseit (kb. 80 törvényszakasz és miniszteri indokolás) és az idetartozó bírósági állásfoglalásokat (a BH-ban közzétett kb. 40 állásfoglalás) dolgozták fel három részből álló adatra: kulcsszám, az adattípus betű-jelzése, az információ stb. (Ptk. szakasz és bekezdés száma stb. 4 decimálisig terjedő jelzőszámból). Az anyagot kis memoriakapacitású ODRA gépre vitték kb. 300—350 adatban; a visszakeresési eredmények a jelentés szerzői szerint megfelelőek. A kísérletnél használt kulcsszó-tárat a jelentés nem tartalmazza. Utólagos értesülés szerint azok megsemmisültek.

[43] A hazai irodalomban ld. erre OROSZ Gábor: Az ETO alkalmazása a gépesített dokumentációs és könyvtári munkában. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 1967. 541—565., a külföldi irodalomban DMITRIEVSZKIJ, N. N.: Iszpolzovanie UDK dlja koordinatnogo indekszirovanija i poiszku dokumentov. Naucsno-tehnicseszkaja informacija. Szerija 1. 1968. Nr. 1. 14—16.; MÜLLER, D.: DK und, maschinelle Dokumentation. DK Mitteilungen. Bd 10. 1965. 24—25. Ugyancsak az ETO fokozott jelentőségére mutat az is, hogy a SZU Minisztertanácsa mellett működő Tudományos és Műszaki Állandó Bizottság határozata alapján bevezették az összes természettudományos és műszaki közleményeknek az ETO szerinti kötelező osztályozását (MIHAJLOV—CSERNÜJ—GILJAREVSZKIJ: Az informatika fejlődése a Szovjetunióban. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 1968. 743.).

[44] A frankfurti Zentralstelle für maschinelle Dokumentation (ZMD) már konkrét megoldásokat dolgozott ki egy, KWOC-rendszerben alkalmazható ETO-jelzeteknek a gépi adatfeldolgozás céljaira való átírására. Vö. SCHNEIDER, D.—KOCH, K. H.: Verwendung von DK Zahlen für maschinelle Registerherstellung und Information Retrieval. Frankfurt a M. Beuth Vertrieb. 1967. 67 p. /ZMD — A—10./

[45] Ezzel kapcsolatban pl. gyakorlati megoldás lehetne:

aa) *Negyedévenként* korlátolt példányszámban, gépi úton előállított, gépírással sokszorosított indexek;

bb) Ugyanezen anyag alapján, sokszorosítással, nagyobb példányszámban készített, gépi úton előállított *éves* kumulációk;

cc) Ugyanezen anyag alapján, gépi úton előállított, sokszorosítással, illetőleg nyomtatásban a szükség szerinti nagy példányszámban előállított *többéves* kumulációk készítése.

követelményeknek megfelelő feldolgozási művelet. Ennek a műveletnek a lényege az, hogy a feldolgozásra kerülő szövegekről jogi szakemberek — itt szóba jöhet a különféle jogterületek szakembereinek egységes feldolgozási szempontokat következetesen érvényesítő együttműködése — ún. *elemző kártyákat* készítenek, kb. az alábbi adatokról. Ezeket az adatokat kell megfelelő adathordozóra, pl. lyukszalagra átvinni. A lyukszalag alapján mindenkor gépi úton megfelelő mennyiségben és minőségben elkészíthetők a visszakeresési eszközök: a jogszabálymutatók. A folyamatos nyilvántartás céljaira emellett lyukszalagkártyák is készítendők. A mindenkori teljes lyukkártya- illetőleg lyukszalaganyagnak alapján újbóli — ugyancsak gépi úton történt — rendezése alapján a nyilvántartási eszközök utólagosan, rendszeres időközökben módosíthatók, kiegészíthetők, tökéletesíthetők.

A visszakeresésre, tehát a jogszabály tartalmának feltárására és annak alapján megfelelő információ adására alkalmas összes adatokat tartalmazó *„elemző kártya"* gyakorlatilag[46] kb. a következő elemekből állhatna: *a)* A feldolgozott jogszabályok azonosításához szükséges adatok (a jogszabály keletkeztető szerve, a jogszabály száma, közzétételi forrása); *b)* A jogszabálynak az indexben szereplő sorszáma; *c)* A jogszabályok tartalmát megjelölő és így azok visszakeresését biztosító adatok, (fogalmak, kulcsszavak; vezérszavak, deszkriptorok). Az ezzel kapcsolatos megközelítési módszerekre (logikus-mechanikus) részletesebb utalások történtek. *d)* A kulcsszóra stb. vonatkozó jogszabályhely megjelölése (szakasz, bekezdés, esetleg fordulat stb.); *e)* A szükséges földrajzi, időrendi stb. alosztások.

Az elemző kártyán szereplő egyes adatoknak az indexben való feltüntetése, a kulcsszavak kidolgozásánál a már vázolt megközelítési szempontok érvényesítése, a terminológia egységesítése, a megfelelő utalási rendszer, rövidítések stb. kidolgozása természetesen mind olyan részletkérdés, amelyre a tanulmány keretében nem térhettünk ki, s amelyek megoldására szintén szükség van.

Az elemző kártyák alapján számítógéppel összeállítandó jogszabálynyilvántartási indexek számára — figyelembe véve más tudományágak területén, hasonló eljárással készített visszakeresési eszközöket[47] — kb. a következő szerkezet javasolható: I. *Kulcsszavak (stb.) szerinti mutató* (tárgymutató). Az elemző kártyákban szereplő összes kulcsszavak alapján készített permutált index, a b) alatti sorszámokra történt utalásokkal; II. *Jogszabálycím-mutató.* Az elemző kártyán szereplő adatokkal, sorszámozással (pl. időrend alapján); III. *Jogszabálykeletkeztető* szervek szerinti csoportosítás, a b) alatti sorszámokra utalással; IV. *Számmutató,* a b) alatti sorszámokra utalással.

A tanulmány befejezéséül ismételten hangsúlyozni kell, hogy az itt felvetett megoldási lehetőségek szükségképpen módosításra, kiegészítésre szorulnak. A hazai jogszabálynyilvántartási feladatok teljesítése terén a gépi adatkezelés bevezetését a reális adottságokat figyelembe vevő, célszerű és eredményes megoldás végleges kidolgozása céljából még nagyon sok szervezeti és működési kérdés elemzésének és — esetleg kísérletek alapján történő — eldöntésének kell megelőznie. A tanulmány azonban tulajdonképpeni célját már el is érné, ha a kérdésnek ilyen formában történt felvetése, a vonatkozó irodalom rövid áttekintése és az elképzelhető megoldás körvonalainak vázolása megnyitná az utat a kérdésben a további vitához.

Nagy Lajos

Irodalom:

BURHENNE, W. E.: Informationstechnik für den Juristen. IMB Nachrichten. Sindelfingen, 1968. Februar No. 187. 30—35.; CATALA, M. P.—FALGUEIRETTES, M. J.: Le traitement de l'informatique juridique sur ordinateurs. La semaine juridique, ler février 1967. Doctrine 2053.; DAVID, Aurel: Plan de recherche concernant la documentation juridique automatique. = Law and Computer Technology. Vol. 1. No. 1. 1968. January 11—13.; DEGOUY, R.: Le droit et l'information instantanée par cybernétique. Cybernetica [Namur]. Vol. IV—1961. 6—19.; DEL MARMOL, Charley: Le traitement électronique de la documentation juridique. = Bulletin de l'Académie Royale de Belgique. Bull. de la Classe de Lettres. 1966. No. 1. = 3—16.; IVANOV, V. I.—MOSZKVIN, Sz. Sz.: Kibernetika a jogalkalmazásban. Fordítás a Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo 1967. 12. sz.-ból. Magyar Jog 1968. 6. sz. 360—363.; IVANOV, V. V.—SLJAHOV, A. R.: Organizacija avtomatizirovannoj szpravocsno — informacionnoj szluzsbü v oblaszti prava. Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo 1968. 5. sz. 72—78.; KERIMOV, D. A. — POKROVSZKIJ, I. F.: Kibernetika' eszközök felhasználásának tapasztalatai a jogi információs szolgálat automatizálása terén. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964. 577—581.; MEHL, Lucien: Les sciences juridiques devant l'automation. Cybernetica [Namur] 1960. Vol. 5. 22—41., 142—171.; MERMIN, Samuel: Computer, law and justice: an introductory lexture. Wisconsin Law Review [USA] Vol. 1967. No. 1. 43—87.; NAGY Lajos: A hazai állam- és jogtudományi dokumentáció kérdései. Állam- és Jogtudományi Értesítő 1959. 297—308.; RANDALOU H. A.: Jogi információs szolgálat szervezése. [Fordítás a Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo 1967. évi 3. sz.-ból.] Magyar Jog 1967. 564—565.

NB. A kézirat lezárása (1969. márc. 31.) után érkezett meg a Revue internationale de droit comparé XX—1968. évi 3—4. száma, amely elméleti részében a jogi informatika elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Az itt közölt tanulmányokat azonban már nem vehettük figyelembe.

[46] Az elemzőkártya terjedelmét a lyukszalagra vihető terjedelem korlátozza.

[47] Pl. KWIC-rendszerre: Ügyvitelgépesítési, számítástechnikai, szakirodalmi KWIC index. 1968., [Közzéteszi az] Országos Ügyvitelgépesítési Felügyelet. Készült a KSH ICT 1904. típusú számítógépén. A programot készítette *Eöry* Attila. Szerk. *Páll* Sándorné. Budapest, 222 lap. A kiadvány I. része az ügyvitelgépesítési stb. tárgykörből vett vezérszavakat, a második része a bibliográfiát a harmadik része a szerzői mutatót közli. A KWOC rendszerre a külföldi irodalomban; Political elite. A selected computerized bibliography. By C. *Beck.*—J. Th. *McKechnie.* Cambridge — Massachusetts — London, M. I. T. Press, 1968. 661 p., amely szintén háromrészes.

A gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatásköre*

Fejtegetéseink tárgya napjainkban meglehetősen elvontnak látszik, hiszen a Családjogi törvény — legalábbis látszólag — pontot tett a hatáskör közel évszázados vándorlására, s azáltal, hogy a kiskorúakkal kapcsolatos és a rokoni tartás körébe vont más személyek tartása között nem tett különbséget, illetőleg, hogy az elhelyezés kérdésében is kifejezetten a bíróság hatáskörét állapította meg, de lege lata világos helyzetet teremtett. Joggal tehetjük fel azonban a kérdést: vajon tényleg így áll-e a helyzet, s amennyiben erre a konklúzióra kell jutnunk, de lege ferenda is helyeselhetjük-e ezt?

Bár az elmondandók elsődlegesen gyakorlati kérdéseket tárgyalnak, s mind problémafelvetésükben, mind a megoldás tendenciájában gyakorlati jellegűek, megalapozásukhoz elkerülhetetlennek látszik a problematika dialektikus összefüggéseinek feltárása. Enélkül érvelésünk sem lehet meggyőző, s nem juthatunk el a végső következtetések levonásáig abban az alapvető kérdésünkben, hogy a gyermektartási és elhelyezési ügyek intézésében a bíróságok, vagy a gyámhatóságok hatásköre ésszerűbb, korszerűbb, s a haladó hazai jogi hagyományokhoz közelebb álló, de mindenekfölött: mi felel meg jobban a társadalmi igényeknek, a kiskorúak érdekeinek.

A gyermektartási és elhelyezési hatáskör kérdésének tárgyalása jogirodalmunkban nem ismeretlen. A gyakorlati célzatú vitacikkekre való reagálás túlságosan hosszadalmas lenne, de egyben felesleges is, hiszen bőséges ismétléseket jelentene, s nem is illene bele az elméleti alapvetés keretébe. Ehelyütt és ezúttal abból az aspektusból indulunk ki, ami a jogirodalomban úgy jelentkezett, hogy nemzetközi viszonylatban, történetileg és tételesjogilag a különböző gyermek- és ifjúságvédelmi rendszerek miként alakultak ki és nyertek szabályozást, s ezek között, hogyan helyezkedett el a sajátos magyar szervezeti és jogi szabályozás.

A nemzetközi összehasonlítással foglalkozva Csorna Kálmán a gyermekvédelmi rendszerek három alaptípusát különböztette meg, éspedig a germán, a latin és az angolszász szervezeti berendezkedését és hatásköri megosztását.[1] A germán rendszerben az erre a célra létrehozott külön szervek működését észleli, a latin jogrendszerek fő jellemvonását az állam vezető szerepe mellett bizonyos nemzeti jellegben látja, az angolszász berendezkedést pedig, mint elsődlegesen a társadalmi úton való megoldásra törekvést jellemzi. Eltekintve ennek a felosztásnak túlzott általánosságától és egyben hiányosságától is, a szakirodalomban a kérdés szinte egyértelműen úgy jelentkezett, hogy az állami feladat és a bírói hatáskör közé egyenlőségjelet tettek. Kétségtelen, hogy a kiskorúak jogvédelmét nemzetközi viszonylatokban általában bíróságok látták és látják el, ha azonban a sajátos hazai jogfejlődés alapján kialakult „árvaszéki" szervezetet egyszerűen szembeállítjuk a bírósági szervezettel, vagy a montesquieui felosztásnak megfelelően a bírói-közigazgatási hatáskör kérdésévé tesszük, nem járunk el helyesen. Az a körülmény — ugyanis — hogy számos külföldi jogrendszerben bíróságnak nevezik a kiskorúak jogvédelmének szűkebb, vagy szélesebb hatáskörében eljáró szervét, a tárgyalt téma szempontjából nem jelenti a gyermektartási és elhelyezési ügyekben a rendes bíróságok hatáskörét, mert a külföldi tételesjogok felületi áttekintésénél is azt láthatjuk, hogy külön erre a célra szervezett hatóságok vannak, s ha ezeket — elnevezésükben — bíróságnak is nevezik (olykor elnevezésükben is „családi" bíróságok) lényegében azt a szerepet töltik be, mint a mi gyámhatóságaink. Számos esetben egybe is épülnek ilyen „gyámbíróságok", „népi bíróságok" a helyi tanácsokkal.[2]

Ami a hazai szervezeti jogfejlődést illeti, éppen sajátosságaiban érdemel külön megbecsülést. Az önkormányzatok — korukhoz mérten haladó — törekvéseinek eredményei közé tartozik a gyámhatóságok közigazgatási szervezetben tartása. Az elnyomó központi hatalommal szemben a megyék és városok közigazgatási hatáskörének izmosodása, olykor egymáshoz viszonyítva is egyenetlen, de összhatásában nemzeti jellegű fejlődése haladó hagyományaink közé sorolható.[3]

Marx és Engels a „Kommunista kiáltvány"-ban mondják: „A burzsoázia leszaggatta a családi viszonyról a meghatóan szentimentális fátylat és puszta pénzviszonyokra vezette vissza". Meg merjük kockáztatni azt az állítást, hogy a győztes polgári forradalom hiányában feudális elemeket tartalmazó magyar társadalmi rendszer éppen a XIX. század második felében alkotott törvényeiben (s így az ezúttal tárgyalt témán belül az 1877-ben alkotott Gyámsági törvény vonatkozásaiban, bár az osztrák jog koloncaival terhelten), viszonylag szerencsésen egyesítette néhány haladó anyagi jogi rendel-

* Vitacikk. *(Szerk.)*

** A kézirat leadása után jelent meg a gyámhatósági eljárásról szóló 6/1969. (VIII. 30.) MM sz. rendelet, ez azonban sem elvileg, sem konkrét rendelkezéseivel nem változtatott az elmondottak aktualitásán, sőt fokozta azt.

[1] Csorna Kálmán: A szociális gyermekvédelem rendszere. Bp., 1929., Eggenberger, 278. p.

[2] Bergmann, Alexander: Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht. Frankfurt am Main, 1965. — (Szabadlapos, folyamatos kiegészítésekkel).

[3] Nagyon részletes képet ad a szervezet hazai fejlődéséről Degré Alajosnak kandidátusi disszertációja, amely sajnos csak kéziratban áll rendelkezésre „Az árvák hatósági védelmének kialakulása Magyarországon" címen.

kezését olyan eljárási, szervezeti rendezéssel, amely a szülő és gyermek közötti legszorosabb családi kapcsolatot, nem a szerződések alapján keletkezett jogvitákat eldöntő bírósághoz, hanem ahhoz a gyámhatósághoz utalta, amelynek alapvető feladatává tette „a gyámoltak és gondnokoltak szellemi és anyagi érdekeinek megóvását és előmozdítását."[4]

A gyámhatóságok történetéről és hatásköréről általánosságban mondottak után — választott címünknek megfelelően — a gyermektartási és elhelyezési hatáskör módosulásairól is szólnunk kell.

A kérdés kodifikált rendezésére a Gyámsági törvény megalkotásával került sor. A törvény indokolása mondja: „... az árvaügyeknek a közigazgatási közegekre lett átruházásánál azon eszme szolgált irányadóul, hogy e közegek nyomozó eljárásukkal alkalmasabbak a polgári bíróságoknál, melyek rendszerint csak panasz folytán és felek által felhozott adatok alapján határoznak".[5] Ha az indokolás archaikus ízét elhagyva is, de lényegében, és a későbbiek során mindig alapvetően erre hivatkozott a gyámügyi szakirodalom. Valóban a gyakorlat azt igazolta, hogy a közigazgatási hatáskör gyorsabb, az igényekhez simulékonyabb volt, hibái ellenére is. A tényállás hivatalból történő felderítése, a kiskorúak érdekeinek meghatározó aspektusa, s főként az a körülmény, hogy a gyermektartás és elhelyezés kérdése az esetek lényegesen kisebb részében jelentkezett párhuzamosan a szülők között folyó bontóperrel, empirikusan is igazolni látszott a hatáskörnek említett rendezését. A szabályozás, a Gyámsági törvény tételes rendelkezései szerint a következő volt: „A kiskorú gyermek, vagy unoka részéről, a szülő, vagy amennyiben ennek a fennálló jogszabályok szerint helye van, nagyszülő részére és viszont fizetendő tartási összeget a gyámhatóság állapítja meg".[6]

A közel két évtizeddel később alkotott Házassági törvény, bár még helyesen figyelembe veszi azt a lényeges szempontot, hogy a gyermektartás és elhelyezés kérdése nem óhatatlan velejárója a bontópernek, de az akkor fokozottabban ható „liberális-demokratikus" polgári irányzat hatására, már a következőket mondja erről: „A törvényjavaslat nem kívánja mellőzni a gyámhatóság felügyeleti és rendelkezési jogát. Mert, ha a válóper befejezése után a gyámhatóság úgy találná, hogy az időközben változott körülmények a gyermekek érdekében a bíróság határozatától eltérő rendelkezéseket tesznek szükségessé, azokat megtenni és foganatosítani jogában áll".[7]

A Házassági jogról szóló törvény a gyermektartási és elhelyezési ügyek hatáskörét illetően, ennek megfelelően már így rendelkezett: „A bíró a felbontó ítéletben, a közös kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása felől is határoz". „Ha a bíró a perben kiderített ténykörülményeket nem találja elegendőknek arra, hogy a gyermekek elhelyezése és tartása felől határozzon, az erre vonatkozó rendelkezést mellőzi és a per befejeztével az ügyiratokat intézkedés végett átteszi a gyámhatósághoz." A perjogi rendszer alapelveivel szemben („ius facit inter partes", „res iudicata pro veritate habetur", illetőleg „ne bis in idem") ezen túlmenően azonban a gyakorlati tapasztalatok és a logika markában még olyan rendelkezést is tett, amely szerint: „Ha a bíró a felbontó ítéletben a gyermekek elhelyezése és tartása felől határozott, de határozata a megváltozott körülmények következtében a gyermekek érdekeinek többé meg nem felel, a gyámhatóság a bírói határozattól eltérőleg intézkedhetik."[8] Így jött létre egy olyan intézmény, amely a bírói-ügyvédi vizsgák egyik forszkérdésévé is vált, hiszen még az államhatalmi főtevékenységek elválasztásának klasszikus elvét is sértette, hogy ti. megváltoztathatja-e közigazgatási hatóság a bíróság ítéletét? (Egyébként ez az egyetlen ilyen eset volt.)

A Kommunista Kiáltvány szerint a hűbéri szemléletet jellemző *„szentségi elv"* helyébe lépő „szerződési elv" fokozódó érvényesülését jól jellemzi a további fejlődés során a polgári perrendtartásról szóló törvény életbeléptetésével kapcsolatban hozott törvény miniszteri indokolása, amely a Gyámsági törvényre utalva vissza, a következőket mondta: „A törvény itt a gyámhatóságra oly hatáskört ruház, amelynek gyakorlására az éppen nem alkalmas. A gyámhatóság nem bíróság, hanem a kiskorú érdekeinek gondozására hivatott hatóság." Az indokolás arra hivatkozott, hogy a gyámhatóság nem elfogulatlan, s azt az — egyébként nem nagyon szerencsés és nem meggyőző — indokot hozta fel, hogy fonák helyzet áll elő, ha kiskorú és nagykorú tartási igényének találkozásáról van szó. Mindezek ellenére belekényszerült egy engedménybe, amikor azt mondta, hogy egy kivétel van, amikor a tartósan különválva élő szülők gyermekének igényéről van szó. Ilyenkor nincs bírósági eljárás és ezért ebben az esetben meghagyta a gyámhatóság hatáskörét.[9] Ennek megfelelően a törvény hatályon kívül helyezte a Gyámsági törvénynek azt az ismertetett rendelkezését, amely a gyám-

[4] 1877. évi XX. tv. 263. §.

[5] Az 1875. évi augusztus 28-ra hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Irományok X. 409. sz.
Iromány. 405—406. p. A „szentségi elvet" is jól tükrözi az itt adott indokolás: „...a szülői hatalom gyakorlása a családfőnél kötelesség, az a többieknél csak jog..."

[6] 1877. évi XX. tv. 11. § (5) bekezdése.

[7] Az 1892. évi február 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Irományok. XV. kötet, 513. sz. 231. p.

[8] 1894. évi XXXI. tv. 95—97. §§.

[9] Az 1910. évi június 25.-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Irományok XI. kötet, 330. szám, 292. p.

hatóságok részére biztosított általános hatáskört, s csak ideiglenes hatáskört hagyott meg, a bontóperi bírói ítéletig.[10]

A szerzett tapasztalatok, a gazdaságosság és ésszerűség követelményei azonban annak felismeréséhez vezettek, hogy az átfedések, a hatásköri zavarok éppen az ellenkező megoldással kerülhetők el. „A Törvénykezés egyszerűsítéséről" szóló törvény indokolása kifejtette, hogy új rendezésre van szükség, amelynek célja az, hogy a kiskorúak tartásának és elhelyezésének kérdésében az addig felmerült hatásköri összeütközéseket, s az ezekből folyó késedelmeket megszüntesse. Rámutatott az indokolás arra, hogy a súrlódások fő oka az a helytelen hatásköri intézkedés volt, amely szerint lényegesnek kellett tekinteni, hogy a szülők együtt, vagy különváltan élnek-e. „A gyámhatóság hatáskörének kijelölésével elkerülhető az egyik hatáskörből a másikba való átmenet."[11]

Az említett hatásköri rendelkezés törvény szerinti megfogalmazása, ennek megfelelően, így történt: „Törvényes kiskorú gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében a gyámhatóság határoz. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a házassági per folyamán (Pp. 674. §.) a házassági per bírósága szükség esetében ideiglenesen határozzon ebben a kérdésben, ha a gyámhatóság nem határozott."[12] Tehát: csak *a)* szubszidiáriusan, *b)* szükség esetében, *c)* ideiglenesen és *d)* a gyámhatóság határozatának hiányában maradt meg a bontóperi bíróság aktorátusa.

A Családjogi törvény több, mint két évtizeddel később a fejlődésnek ezt a vonalát — sajnálatos módon — nem vette figyelembe. A jogirodalomban akkor gyéren, de mégis felvetett kérdés[13] eldőlt azzal a jogszabályi rendezéssel, amely szerint a gyermekelhelyezés kérdésében — a szülők megegyezésének hiányában — a bíróság dönt, illetőleg a gyermektartásnak a rokoni tartás körébe való vonásával.[14]

A jogszabályi rendezés ilyen megoldásában közreható okok mélyebb elemzésre szorulnának. A napvilágot nem látott, csak jogi viták során elhangzott szakvélemények szerint a tanácsok létesítésével egyidejűen megszüntetett árvaszékek helyébe lépő „fiatal" gyámhatóságok helyett megnyugtatóbbnak látszott a jogvitás ügyeknek bírói hatáskörbe történő utalása.

Ha ez így van, és feltehetően így van, akkor a kérdés — napjainkban — a következőképpen tehető fel: *a)* eléggé megfontolt volt-e a hatáskörnek ez a rendezése, *b)* következetesen érvényesült-e az egyidejűen, de bizonyos mértékig más területen, vagy később hozott jogszabályok ezzel kapcsolatos hatásköri rendezése és végül *c)* időszerű-e ma is, vagy újabb megfontolást igényel?

Helytelen lenne most vitát nyitni az első kérdést illetően. Értelmetlensége mellett nehéz is lenne ma objektív kritika tárgyává tenni a fejlődésnek és jogfejlesztésnek abban az időben adott és ismert tényezőit. Annál inkább érdemes azonban közelebbi vizsgálat tárgyává tenni a másik két kérdést éspedig az előbbit de lege lata, az utóbbit de lege ferenda.

Bármilyen különösnek is tűnik, határozottan állíthatjuk: tételes jogszabályaink szerint ma is jelentős a gyámhatóságok hatásköre a gyermekek tartási és elhelyezési ügyében, sőt éles ellentmondásként éppen a nagyobb körültekintést igénylő, nagyobb jogvita lehetőségét nyújtó kérdésekben, ahol egyrészt a bölcs megfontolásra, másrészt a széles körű jogi tudásra van szükség, ahol a diszkrecionárius elbírálás lehetősége fontosabb, ahol a tényállás felderítése nehezebb, ahol a döntés jelentősége nagyobb jogkövetkezményekkel jár.

Általánosságban talán arra az eljárásjogi alapvető rendelkezésre kell utalnunk, amely szerint „a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz általában kötve van".[15] Jóllehet ez alól, éppen az általunk vizsgált területen szép számmal akadnak kivételek, az alapelv világosan mutat arra, hogy mi a bíróság rendeltetése. Ez szöges ellentétben áll az érdekvédelmi szervek államigazgatási tartalmú, alapvetően a hivatalból való eljárásra, a tényállás felderítésére irányuló tevékenységével.

Anyagi jogi vonatkozásaiban a Polgári Törvénykönyvre kell hivatkoznunk. Kötelmi jogi részében kifejezésre jut a megállapodás szabadságának alapelve, s jogviták esetén a bírói útra utalás. Sajátos módon azonban, bár nem általános társadalmi érdekből való korlátozásról van szó, a kiskorú gyermekek tartási és elhelyezési ügyeiben — szükségszerűen — közbeiktatódik egy hatósági szerv: a gyámhatóság. Ha pl. a tartás egy összegben való megváltására vonatkozóan állapodnak meg, ehhez a gyámhatóság hozzájárulására van szükség. Hasonló a helyzet a gyermek elhelyezésének kérdésénél, ha a szülők a bontóper során megállapodással rendezik azt.[16] Általánosságban is megkülönböztetéseket tesz tételes jogunk a gyermektartás és elhelyezés kérdésében, kidomborítva annak egyidőben jelentkező érdekvédelmi elemeit.

Még jobban közelíthető meg a kérdés és bizonyítható az az állítás, hogy hatályos jogszabályaink a gyermektartás és elhelyezés kérdésében a gyámhatóságok részére jelentős hatáskört biztosítanak, ha konkrét rendelkezéseket teszünk vizsgálatunk tárgyává.

---

[10] 1912. évi LIV. tv. 21. §.

[11] Magyar Törvénytár. Milleniumi kiadás. Bp. 1931, Franklin. 531. p.

[12] 1930. évi XXXIV. tv. 137. §.

[13] Ld. Családi bíróság címen Mócsy Aba és Takács József cikkeit a Jogtudományi Közlöny 1948. évi 14. ill. 15—16. számában.

[14] 1952. évi IV. tv. 60—69, ill. 76. §§.

[15] 1952. évi III. tv. 4. §.

[16] Pap Tibor: Magyar családi jog. Bp., 1967. Tankönyvk. 256., 272. p.

Míg a kiskorú gyermeknek szüleivel szembeni tartási igénye — aminek jogalapja nyilvánvalóan nem vitás — a bíróság elbírálása alá tartozik, a gyámhatóság hatáskörébe tartozik a tartási költségek megállapítása gyermekvédő intézetben történt elhelyezés esetén ugyancsak a szülőkkel (örökbefogadó szülőkkel), de ezenkívül a nagyszülőkkel, a testvérekkel, sőt olyan idegen személyekkel szemben is, akik a gyermek eltartására kötelezve vannak, illetőleg kötelezettséget vállaltak.[17] Azért is élesebb ez a hatásköri ellentmondás, mert a gyámhatóság a tartásdíj megállapítása körül ugyanannak a jogszabálynak rendelkezéseit köteles alkalmazni, amelyik a gyermekek és anyák fokozott bírói jogvédelméről szólva direktívákat tartalmaz a gyermektartás mértékét illetően.[18] Nehezen fogadható el tehát a gyámhatósági hatáskörrel szemben támasztott az az aggály, hogy nem képes megfelelően mérlegelni a gyermektartásdíj szülőkkel szembeni megállapítása során. Hogy azonban az intézeti költségek térítése fejében megállapított összeg kiszámítása semmivel sem könnyebb feladat, mint a gyermektartásdíj megállapítása általában, arra világosan mutat a gyakorlat: az a tény, hogy a megállapítás során is meg kell vizsgálni, vajon a gyermek esetleges vagyonának jövedelme milyen mértékig számítható be.[19] A jogesetekkel kapcsolatos elvi állásfoglalások sorából elég néhány témát kiemelnünk annak érzékeltetésére, hogy mennyire nehéz mérlegelő munkát kell végezniök e tekintetben is a gyámhatóságoknak: „Apaság bírói megállapítása nélkül is állami gondozási díjtérítés fizetésére kell kötelezni azt a férfit, akinek tartási kötelezettségét a bíróság megállapította". Felületes szemlélet mellett nem volna észlelhető az sem, hogy pl. az állami gondozási díj megállapítása és a gyermek családi jogállásának rendezése miként függ össze, az élet azonban felvet olyan eseteket is, amikor a gyámhatóság az állami gondozási díj megállapítása előtt lehetőséget ad az apának a gyermek családi jogállásának tisztázására. Ilyenek továbbá: „A házastárs köteles háztartásában eltartani a vele együtt élő házastársának olyan tartásra szoruló kiskorú gyermekét, akit házastársa az ő beleegyezésével hozott a közös háztartásba, de nem köteles utána az állami gondozási díjat fizetni"; „A szülők között a tartás ügyében kötött korábbi megállapodás nem szűnteti meg az állami gondozási díj fizetési kötelezettségét"; „A tartásra köteles szülők külön-külön kötelezendők állami gondozási díjtérítés megfizetésére, s ezzel ellentétes egyezséget a gyámhatóság nem vehet figyelembe; „Az állami gondozási díjtérítés megállapításánál vétkességi elvet sem a jogszabály, sem a gyámhatósági gyakorlat nem ismer"; „A szülő elhelyezkedésének szorgalmazásával is megteremtheti a gyámhatóság az állami gondozási díjtérítés megállapításának feltételét" stb.[20] Nem jogászi gondolkodásra, hanem a formális logikára mutatna mindezekkel szemben olyan ellenvetés, hogy az állami gondozási díjtérítés nem azonos jellegű a gyermektartásdíj megállapításával. A kettő közötti különbség csak az, hogy ki az igénylő (a „felperes"), s nem, hogy kiről, kinek eltartásáról van szó. Egyébként még fokozná is a párhuzam elvetésének különösségét az, hogy a gyámhatóságot nem fogadja el a kiskorú érdekében eljáró, s tartási igényt megállapító hatóságnak, ha a kiskorú érdekeiről van szó, de elfogadja, ha az társadalmi jogigényt biztosít.

Már az előbbi konkrét példánál is felmerült a kiskorú vagyonának (ott vagyona jövedelmének) belejátszása a tartás kérdésébe. Még fokozottabb tényállási vizsgálatot és jogi distinkciót kíván a vagyonállag felhasználásának kérdése. Bár a Családjogi törvénynek van olyan rendelkezése, amely szerint a bíróság is vizsgálja, vajon a gyermek tartása vagyonának állagából kitelik-e,[21] más helyütt kifejezetten gyámhatósági hatáskört jelöl meg annak vizsgálatára, hogy a gyámhatóság megengedi-e a gyermek vagyona állagának igénybevételét.[22] Lényegében ugyancsak ebbe a körbe tartozik annak gyámhatósági elbírálása is, hogy a szülők vagyonkezelése megfelelő-e, tehát ezen belül az is, hogy a kiskorú tartásáról megfelelően gondoskodnak-e, mert ennek biztosítására is szolgálhat az az intézkedés, hogy a vagyonkezelést így, vagy úgy korlátozza, felügyelet alá vonja stb.[23]

Kérdéses lehetne, hogy melyik szerv hatáskörébe tartozik annak elbírálása: a kiskorú saját keresményéből milyen mértékben járuljon hozzá a háztartás költségeihez? Hasonlóan tartási jellegű kérdés az is, hogy a szülők a gyermek vagyonából követelhetik azoknak a kiadásoknak megtérítését, amelyeket saját vagyonukból a gyermek személyére, vagy vagyonára fordítottak.[24] Ebbe a kérdéscsoportba tartozik végül a Családjogi törvénynek az a rendelkezése, amely szerint a kiskorú pénzének és értéktárgyainak folyó kiadásokra történő felhasználása tárgyában — és nyilvánvalóan ilyen az eltartás is — a szülők csak a gyámhatóság jóváhagyásával rendelkezhetnek.[25]

A tartás kérdésénél még világosabban domborodik ki egyrészt az átfedések zavara, más-

[17] 51/1954. (VIII. 6.) M. T. sz. r.

[18] 7/1952. (II. 8.) M. T. sz. r.

[19] A gyámügyi eljárás kézikönyve. Bp., 1959. Tankönyvk. 195. p.

[20] Hatósági állásfoglalások. I. (Szerk. Varga József.) Bp. 1969, Hazafias Népfront-Közalk. Szakszervezete, 464. p. (Tanácsok Könyvtára 5.) A gyámügyi állásfoglalásokat Fekete Géza és Rácz István közli a 326—339. p.

[21] 1952. évi IV. tv. 67. § (1) bek.

[22] 1952. évi IV. tv. 82. § (2) bek.

[23] 1952. évi IV. tv. 80. § (2) bek.

[24] A Csjt. szellemében aligha juthatunk más következtetésre, mint hogy a kiskorú tartásával szoros összefüggésben keletkezett jogvitát a gyámhatóságnak kell eldöntenie. Annál is kevésbé, hiszen a szülők vagyonkezelő jogáról szóló fejezetben kaptak helyet ezek a rendelkezések.

[25] 1952. évi IV. tv. 81. § (2) bek.

részt a gyámhatósági hatáskör széles területen való érvényesülése a gyermekek elhelyezésénél.

Ha a gyermektartási hatáskör megállapításánál bizonyos — szerintünk álobjektivitási — törekvések még el is vezethettek a bevezetőben idézett indokolásig, miszerint a gyámhatóság nem alkalmas a tárgyilagos döntésre, mert a kiskorúak érdekvédelmére van hivatva,[26] még formailag sem alkalmazható ez az elv a gyermekelhelyezésre. Maga a Családjogi törvény utal a hatáskör megállapításánál arra, hogy az általános szabályoktól „a gyermek érdekében el lehet térni".[27] Ahhoz viszont aligha fér kétség, hogy a gyermek érdekeinek megállapítása a gyámhatóság elsődleges feladata.

Érthetetlennek látszik a Családjogi törvénynek az az ellentmondása is, hogy az elhelyezés kérdésével valóban szorosan összefüggő kérdést: a gyermeknek szüleivel (sőt nagyszüleivel) való érintkezésének szabályozását viszont a gyámhatóság hatáskörébe utalta.[28] A logikai ellentmondáson túl minden gyakorlati szakember tudja, hogy az érintkezés hatósági szabályozása sokkal kiélezettebb helyzetben válik szükségessé és a tényállás felderítése és a jogi megítélés szempontjából egyaránt nagyobb felkészültséget kíván.

Míg azonban maga az elhelyezés bírói hatáskörbe tartozik, annak jogilag is sokkal komplikáltabb eseteiben a gyámhatóságoknak kell eljárniok.

Az állami gondozás elrendelése a gyámhatóságok feladata.[29] A gyermekvédő intézetbe való beutalásra attól függetlenül sor kerülhet, hogy a szülők között milyen viták állnak fenn, akár a gyermek elhelyezése kérdésében is. Adott esetben a gyámhatóság határozata megváltoztathat jogerős bírói ítéletet is, ha az állami gondozás elrendelésére vonatkozik. Ez az „elhelyezés" nem is csak egy, hanem mindkét szülő vitatott jogát is érintheti. Joghatásában azonban még mindezen túlmenően a szülői felügyelet kérdését is érinti, hiszen a kiskorú az állami gondozás ideje alatt intézeti gyámság alá kerül, s a gyám az intézet vezetője (igazgatási helyettese) lesz, a szülői felügyelet pedig szünetel.[30] Számos jogesettel és hatósági állásfoglalással igazolható, hogy az állami gondozás mennyire elhelyezési kérdés is egyben. „A szülők között a gyermekelhelyezés kérdésében folyó jogvita nem akadálya a kiskorú gyermek állami gondozásba vételének"; „A gyámhatóság a gyermekelhelyezési per bíróságának megkeresésére is állami gondozásba veheti a kiskorút"; „Az állami gondozásba vételt a láthatás miatt a szülők között kiéleződött helyzet is megalapozhatja, ha ez a helyzet a kiskorúra nézve kifejezetten károsnak bizonyul"; „Az állami gondozásba vételre alapul szolgáló erkölcsi ok magában foglalja a környezeti ártalom miatti nevelési okot is"; „A gyámhatóságnak munkálkodnia kell az állami gondozásba vett kiskorú családi körülményeinek megjavításán"; stb. Ezek az elvi hatósági megállapítások világosan bizonyítják az állami gondozásbavétel gyermekelhelyezési hatáskörének igényét és valóságát és egyben rámutatnak az elhelyezési és érintkezési ügyek összefonódására, tehát a hatásköri szétválasztással kapcsolatban fentebb elmondottak igazolására. A gyermekelhelyezési per és az állami gondozás megszüntetése iránti eljárás összefüggései, valamint a bírói eljárás oldaláról támasztott igények („A bíróság az egyik szülőnél helyezte el a gyermeket azzal a kötelezettséggel, hogy a szülő nevelőotthonban oldja meg a gyermek neveltetését"; „A gyámhatóság a gyermekelhelyezési per bíróságának megkeresésére is állami gondozásba veheti a kiskorút" stb.) szintén a szoros összefüggéseket, s egyben a hatásköri átfedéseket mutatják.[31]

A kiskorú elhelyezését jelenti a gyámhatóság részére sokkal komplikáltabb esetre biztosított hatáskör, amikor a gyámhatóság engedélyt ad a tizenhatodik életévét betöltött gyermek számára, hogy a szülői házat, vagy a szülők által kijelölt más tartózkodási helyet a szülők beleegyezése nélkül is elhagyhassa.[32] Ez az engedély — minden megkötöttség hiányában — olyan esetre is kiterjedhet, amikor a kiskorú az egyik szülőtől a másikhoz megy, tehát elhelyezési jellege aligha vitatható.

Hasonló az a rendelkezés, amely szerint a gyámhatóság jóváhagyása szükséges a belföldön lakó szülő minden olyan jognyilatkozatához, amelynek tárgya a gyermek külföldre távozása, illetőleg külföldi tartózkodási helyének kijelölése.[33]

Lényegében az elhelyezés kérdését is érinti a gyámhatóságnak az a hatásköri jogosítványa, amely alapján a kiskorú életpályaválasztása kérdésében dönt akkor is, ha a szülők között támad vita, s akkor is, ha gyámság alatt áll, s a gyám és a kiskorú között nincs egyetértés (jóllehet ebben az utóbbi esetben a törvény kifejezetten kimondja, hogy a gyámhatóság a gyám jogkörét az elhelyezés kérdését kivéve korlátozhatja csupán).[34]

A többen mindenképpen benne van a kevesebb is. Az a körülmény, hogy a gyámhatóság nemcsak az örökbeadó vérszerinti szülők hozzájárulása esetén, hanem állami gondozott kiskorú esetén a szülők ellenzése dacára engedélyezheti az örökbefogadást, implicite az elhelyezés kér-

[26] Ld. a 9. alatti jegyzetet.
[27] 1952. évi IV. tv. 76. § (1) bek.
[28] 1952. évi IV. tv. 93. § (1) bek.
[29] 51/1954. (VIII. 6.) M. T. sz. r.
[30] 1952. évi IV. tv. 99. §; 107. § (2) bek.
[31] Ld. a fentebb idézett „Hatósági állásfoglalások" 308—324. p.
[32] 1952. évi IV. tv. 76. § (3) bek.
[33] Ezt a rendelkezést az 1957. évi 18. sz. tvr. iktatta be a Csjt. 76. §-ába.
[34] 1952. évi IV. tv. 77., ill. 104. §§.

désében való döntést is jelenti. Nincs szükség ugyanis annak a szülőnek a hozzájárulására, akinek szülői felügyeleti joga a gyermek feletti intézeti gyámság miatt szünetel.[35] Hogy ez mennyire többletjog a hatáskört illetően is, az világosan kitűnik abból, hogy a gyámhatóság csak meghallgatni köteles a szülőket, de előttük még a kiskorú tartózkodási helyét és az örökbefogadók nevét is eltitkolhatja.

Ugyancsak implicite jelent elhelyezési kérdést, de az egyszerű, napi elhelyezési kérdéseknél sokkal összetettebb, igényesebb eljárás előfeltételezésével, a kiskorúak házasságkötésének engedélyezése, amelynek eldöntése szintén a gyámhatóságok hatáskörébe tartozik.[36] A gyámhatóság ilyenkor a törvényes képviselőt meghallgatja, de az engedélyezés saját hatáskörébe tartozik.

Az elhelyezésnek — családjogi problematikáján kívül — államigazgatási elemei is vannak, amelyek önmagukban is megfontolásra késztetnének a hatáskör megállapítását illetően. Így pl. a gyermek- és fiatalkorúakkal szemben szükséges védő- és óvóintézkedésekről, valamint a pártfogó felügyeletről szóló jogszabály kifejezetten előírja, hogy a gyámhatóság környezettanulmányt végezzen és ezután maga határozza meg a kiskorú tartózkodási helyét, amelyet az később is csak a gyámhatóság előzetes engedélyével változtathat meg. A megfelelő családi gondozói környezet kijelölése is a gyámhatóság feladata.[37] Mindez szorosan értelmezve is gyermekelhelyezési hatáskör, komplikáltabb esetekben, nemcsak egyszerűen a szülők közötti vitában.

*

Az elmondottak nem öncélú fejtegetések, nem rabulisztikai gyakorlatok, hanem jogpolitikai, jogfejlesztési, ésszerűségi és gazdaságossági szempontokat kívánnak felvetni új jogi rendezés érdekében.

Ha egyszer a feudális-kapitalista szemléletű magánjog és eljárásjog eljutott annak felismeréséig, hogy a felesleges átfedéseket, a bürokráciát lehet kiküszöbölni a kiskorúak érdekvédelme céljából szervezett gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatáskörének kimondásával, aligha lehet helyes visszalépni és bírói döntést igénylő kötelmi kérdéssé tenni, amelyet csak a bíróságok dönthetnek el megnyugtatóan.

Nizsalovszky Endre igen meggyőzően fejti ki azokat a különbségeket, amelyek a családjogi tartási kötelezettségeket az általános polgári jogi kötelezettségektől elválasztják.[38] Valóban nagyon helytelen, korszerűtlen és ideológiailag is hibás szemlélet mellett lehet csak egyenlőségjelet tenni ezek közé. Önmagában az a körülmény, hogy szocialista jogrendszerünkben a családjog külön jogágazattá vált, már új szemlélet és a fejlődés jele. Ehhez képest tehát visszalépés a családjogi érdekvédelem polgári jogi besorolása.

A jogalkalmazás gyakorlati szempontjai hasonlóképpen arra indítanak, hogy a gyermektartás és elhelyezés kérdésében gyámhatóságaink kapják vissza az intézkedési jogkört. Aligha lehetne ma ezzel szemben olyan aggodalmas álláspontra helyezkedni, hogy államigazgatási szakszerveink nem képesek ezt a feladatot ellátni. Mindezt annál is kevésbé, mert tételes jogszabályaink már ez idő szerint is sokkal alaposabb körültekintést és jogtudást igénylő feladatokkal bízzák meg a gyámhatóságokat.

Világosan kell látnunk, hogy a bírói hatáskör megállapításánál az a téves szempont volt a döntő, hogy a gyermektartási és elhelyezési kérdések a bontóper velejárói, holott az esetek túlnyomó többségében a még együtt élő, vagy különvált, de bontóperi eljárást még nem kezdeményező, végül olyan szülők között merülnek fel jogviták, akik már régebben elváltak, de a gyermektartás, illetőleg elhelyezés kérdésében akkor hozott bírói határozat a megváltozott körülmények folytán már nem felel meg a kiskorúak érdekeinek.

A gazdaságosság és egyszerűsítés szempontjai szintén beláthatók. Elég, ha e tekintetben csak egy olyan jogszabályra hivatkozunk, amely a bíróságok és gyámhatóságok közötti vita lezárása érdekében a gyámhatóságok kötelességévé tette, hogy a bíróságok részére gyermekelhelyezési perekben környezettanulmányokat végezzenek.[39] Milyen célszerűség indokolhatja, hogy az egyik hatóság derítse fel a tényállást és tegyen javaslatot, egy másik szerv pedig ezt — lényegében és csupán — „jogerőre emelje". Miután pedig ez megtörtént, ez utóbbi ismét visszaküldje az iratokat az előbbihez abból a célból, hogy az az előbbivel szorosan összefüggő, s a szülőkkel való érintkezés kérdésében döntsön.

Az elmondottak — hisszük — elegendő indokolást adnak a végső konklúzió levonásához: gyermektartási és elhelyezési ügyekben a gyámhatósági hatáskör visszaállításához.

Takács József

[35] 1952. évi IV. tv. 48. § (3) bek.
[36] 1952. évi IV. tv. 10. § (3) bek.
[37] 5/1963. (VIII. 25.) M. M. sz. r.
[38] Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Bp., 1963, Akadémiai Kiadó, a 45. és köv., valamint a 184. p.
[39] 22 037/1963. I. M. III. 2. (I. K. 1963. évi 3. sz.)

Feudális vonások a magyar földtulajdonjogban a polgári korszak idején

I.

Magyarországon a kapitalizálódás folyamata és — ezzel összefüggésben — a burzsoá magánjog kialakulása anélkül ment végbe, hogy lett volna következetesen végigvitt, győztes polgári forradalmunk. Az 1867-es kiegyezés után, amely a polgári forradalom törekvéseinek „felülről" történő lezárása volt, a gyors ütemben fejlődő polgárság és a földbirtokos osztály között sajátos osztályszövetség jött létre. E két erő — olykor egymás közötti küzdelmekkel terhes — kompromisszumos uralma, az 1919-es rövid megszakítástól eltekintve, az egész polgári korszakon át, a korszaknak mind a liberálkapitalista, mind pedig a monopolkapitalista szakaszában egyaránt fennállott,[1] s annak csak az 1945-ös felszabadulás vetett véget. Ezekben az uralmi viszonyokban leli magyarázatát az a tény, hogy a magyar burzsoá magánjog mindvégig megőriz egy sor feudális maradványt. Az eléggé gyorsütemű iparosodás, kapitalizálódás szükségleteinek megfelelően a liberálkapitalista szakaszban viszonylag fejlett magánjog alakult ugyan ki, amely azonban nem tudta következetesen leküzdeni a feudális elemeket, minthogy a tőkésosztály megosztozott a hatalomban a földbirtokos osztállyal.[2]

A hűbéri maradványok nagymértékben megtalálhatók a családi jogban, — kivéve a házassági köteléki jogot — az öröklési jogban és a mezőgazdasági „munkajogban" egyaránt. A legszembetűnőbben azonban a feudális elemek a tulajdonjog, azon belül is főként a földtulajdonjog területén konzerválódnak. A hűbéri korszakban kialakult kötött földtulajdoni formák jórésze (koronajavak, egyházi holtkézi birtokok stb.) ugyanis tovább él, a családi hitbizomány pedig, mind számát, mind területét tekintve, a liberálkapitalista korszakban jelentősen meg is növekszik. Ugyanakkor viszont az ingótulajdon vonatkozásában ilyen feudális maradványokkal nem találkozunk, minthogy az uralkodó osztály nagybirtokos elemeinek nem állott érdekében, hogy e tekintetben hátráltassák a polgári fejlődést.

Nincs terünk ahhoz, hogy a feudális maradványok továbbélését a földtulajdonjogban az összes kötött tulajdoni formák tekintetében vizsgálat tárgyává tegyük, csupán azt tűzhetjük ki célul, hogy a liberálkapitalista szakaszban a hitbizományt, a monopolkapitalista szakaszban pedig, az ekkor is tovább-existáló családi hitbizomány mellett, a hitbizományszerűleg kötött földtulajdon egyéb, újonnan létrehozott alakzatait és azoknak változásait felvázoljuk.

II.

A családi hitbizomány intézményét,[3] amelyet osztrák mintára Magyarországon a mágnások részére az 1687: IX. tc. honosított meg, s az 1723: L. tc. a köznemesekre is kiterjesztett, az 1848-as törvények nem szüntették meg. A szabadságharc leverését követő abszolutizmus idején a hitbizományra vonatkozóan is az 1853. május 1-én Magyarországra oktrojált Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: OPTK) szabályai léptek érvénybe.[4] Az OPTK hatályának megszűnése után, az 1861. évi Országbírói Értekezlet a hitbizományi intézményt a vele kapcsolatos hajadoni joggal (jus capillare) együtt, érintetlenül hagyta,[5] ezzel a hitbizományokra visszaállította a régi feudális törvények hatályát. E jogszabályoknak elavult és hézagos rendelkezései helyett, a hitbizományokra vonatkozóan 1862-ben királyi leirat (15 742/1862. sz. Udvari Rendelet) hoz lényegileg az OPTK elveinek megfelelő, 69 §-t tartalmazó, részletes sza-

[1] A magyar burzsoá magánjog liberálkapitalista szakasza nagyban-egészben az 1867-es kiegyezéstől az első világháborúig, monopolkapitalista szakasza pedig az első világháborútól az 1945. évi felszabadulásig tart. Lásd *Világhy Miklós—Eörsi Gyula:* Magyar polgári jog I. köt. Budapest, 1962. 49. o. — Az egyes szakaszok határainak megvonására vonatkozóan legújabban lásd *Asztalos László:* A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig, Acta Fac. Pol. — Jur. Univ. Sci. Budapest, X. 71—89. o. 1968. 1. o.; továbbá *László Asztalos:* Entwicklung der ungarischen bürgerlichen Privatrechtswissenschaft vom Ausgleich bis zum I. Weltkrieg. Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848—1944. Red. *Andor Csizmadia* und *Kálmán Kovács,* Budapest, Akadémiai Kiadó (sajtó alatt.)

[2] V. ö. *Eörsi Gyula:* A tulajdonjog fejlődése, Budapest, 1951. II. köt. IV. rész, továbbá *Világhy Miklós—Eörsi Gyula:* Magyar polgári jog, Budapest, 1962. I. köt. 7. §.

[3] A családi hitbizomány jogi természetének, szerkezetének stb. tárgyalásától itt eltekintünk, minthogy ezek semmilyen külön magyarországi jellegzetességet nem mutatnak. A hitbizományokra a polgári korszakban (az 1936. évi törvényig) Magyarországon érvényes szabályozás, az 1862-ben kiadott királyi leirat, szinte szószerint megegyezik az 1812. évi OPTK, valamint az e tárgyban 1844-ben kibocsátott osztrák udvari rendelet rendelkezéseivel. L. *Pfaff* und *Hoffmann:* Excurse, Band II. Heft II. und III. — A hitbizomány intézményének magyarországi kialakulásával és meghonosodásával részletesen foglalkozik *Erdélyi Aladár:* Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542—1852) I.—II. köt. Budapest, 1912.

[4] *Zlinszky Imre:* Magyar magánjog, Budapest, 1888. 214. o. 2. lábjegyzet. — Megemlítjük, hogy az ősiségi nyíltparancs 13. §-a is tartalmaz rendelkezést a hitbizományra vonatkozóan.

[5] Az 1861. évi Országbírói Értekezlet által elfogadott Ideiglenes Törvénykezési szabályok 3. §. 2. bekezdése kimondja: „A hitbizományi intézmény azonban a vele kapcsolatos hajadoni joggal együtt érintetlenül hagyatik." Lásd *Ráth György:* Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában, I. kötet, Pest, 1861. 208. o.

bályozást,[6] a hitbizományi ügyekben követendő eljárást pedig 1869-ben a magyar igazságügyminiszter rendeleti úton szabályozta.[7] Hitbizományi törvény az egész liberálkapitalista szakasz folyamán nem született, noha — különösen a 19. század vége felé és a 20. század elején — szinte állandóan napirenden volt a hitbizományi jog reformjának ügye. *A hitbizományok* száma és területe ugyanis a kiegyezést követő évtizedekben erős ütemben növekedett. Míg a feudális korszakban, tehát 1848-ig mindössze 27 hitbizományt alapítottak 1 503 231 kat. hold területtel, amelyekhez az abszolutizmus idején az ősiségi pátenset követően 5 újabb hitbizomány járult (területük 82 341 kh.), a kiegyezéstől 1895-ig a hitbizományok száma 32-ről 93-ra (közülük 88 volt az ingatlanhitbizomány), területük pedig 1 586 582 kh-ról 2 328 485 kh-ra növekedett.[8] A gyors ütemben kibontakozó kapitalizmus viszonyai között ugyanis a nagybirtokos réteg a feltörekvő burzsoáziával szemben ily módon, a földbirtok felaprózódásának megakadályozása útján igyekezett konzerválni vagyonát, gazdasági erejét és az ezen nyugvó politikai hatalmát. Talán nem lesz érdektelen itt megjegyeznünk, hogy — mint az a hitbizományos családok Katona Mór által összeállított névsorából kiviláglik — *a feudalizmus idején egyetlen köznemesi család sem alapított hitbizományt,* holott az 1723. évi törvény, mint említettük, megadta erre a lehetőséget. 1848. és 1895. között viszont tíz nemesi hitbizomány keletkezett.

A 19. század utolsó évtizedében Szilágyi Dezső igazságügyminiszter megbízásából Földes Béla készített *tervezetet a hitbizomány reformjára,*[9] de a tervezet, — amely a hitbizomány alapítását az országgyűlés engedélyéhez kívánta kötni és maximálni akarta a leköthető vagyon mértékét, a hitbizományi lekötést pedig csak meghatározott időre engedélyezte volna — nem került tárgyalásra. — *A magyar magánjog kodifikációs kísérletei során* is többízben felmerült a hitbizományi jog újbóli szabályozása. A kodifikációs bizottság 1898-ban Lányi Bertalan előadói tervezete[10] alapján sorozatosan foglalkozott a problémával.[11] A bizottsági tárgyalás során igyekeztek a hitbizományt a kapitalista jogrendszerhez közelebb hozni anélkül, hogy azt a Ptk. rendszerébe be lehetett volna illeszteni. A Földes-féle tervezettel kapcsolatban fentemlített alapelveken kívül a bizottság az utódlás tekintetében csak a primogenitúrát (s esetleg a seniorátust) kívánta megengedni azzal az indoklással, hogy az apáról fiúra szállás áll legközelebb a köztörvényi örökléshez. Törvényileg akartak gondoskodni az elhunyt hitbizományi birtokos özvegyéről, leányairól és a városmányos fiukról is, apanage megállapítása által. Bizonyos birtokpolitikai elgondolásokat óhajtott érvényre juttatni a bizottságnak az a javaslata, amely szerint a hitbizományi birtokok egyes részei kényszerű kisajátítás alá vonhatók, megfelelő „politikai tapintattal megvont határok között", ha a népesség természetes szaporodásából származó terjeszkedésnek útjában állanak. Nem érintheti azonban a kisajátítás a caput bonorumhoz tartozó 2—4000 holdat. A kisajátítási összeg a kisajátított föld helyébe lépne s mint jól elhelyezett tőke, a legbiztosabban jövedelmező vagyonállaga lenne a családi hitbizománynak. A hitbizomány kötelék feloldható legyen, ha ebben minden érdekelt megegyezett; újabb hitbizomány alapítása csak közéleti kiválóságok részére engedtessék meg.

A következő évben, 1899-ben *a Magyar Jogászegylet tűzte vitára a hitbizomány kérdését,* Lányi tervezete[12] alapján, amely ennek a feudális eredetű intézménynek kapitalisztikus színezetet kívánt adni. A vitában egyedül Szászy-Schwarcz Gusztáv, a liberális polgári nézeteket valló kiváló jogtudós foglalt állást — a jogegyenlőség nevében — a hitbizomány teljes eltörlése mellett. „Nemzeti csapás"-nak nevezi a több-tízezer holdas hitbizományi birtoktestek „perpetuálását", amely a legbefolyásosabb családok hatalmas magánérdekeit szolgálja. A vita többi résztvevői mind a hitbizomány intézményének fenntartása és továbbfejlesztése mellett emelnek szót, gyakran rendkívül retrográd politikai érvekkel, de a nemzeti érdekek álarca mögé bújva. A hitbizomány eltörlése „oly érvágás volna a nemzeten, amit mi el nem bírnánk", hangoztatja Székács Ferenc. „Nem szabad gyengíteni a főnemesi osztályt", a hitbizomány a királyi hatalomnak, a monarchikus elvnek az erősítését szolgálja, így érvel Kobler e jogintézmény fenntartása mellett. Vannak olyan hangok is, így pl. Hammersberg véleménye, amelyek

[6] Az 1862. október 9-én a m. kir. kuriához intézett királyi leirat szövegét közli *Katona Mór:* A magyar családi hitbizomány, Budapest, 1894. 368—384. o.

[7] 1090/1869. I. M. E. sz. rendelet. — Meg kívánjuk jegyezni, hogy az 1868: LIV., tc. (Polgári törvénykezési rendtartás) 21. §-a és az 53. § 1. pontja, valamint az 1898; X. tc. 1. § 11. pontja, továbbá az 1911: I. tc. 2. és 42. §-ai is tartalmaznak rendelkezéseket a hitbizományokkal kapcsolatos peres eljárás egyes részkérdései tekintetében.

[8] L. *Katona Mór: im.* Függelék, 364—367. o., valamint: A hitbizományi stb. birtokok megoszlásának kimutatása. Kiadja a földművelődésügyi miniszter, Budapest, 1894. — Megjegyezzük, hogy az öt legnagyobb hitbizomány összterülete 1 067 794 kat. holdat tett ki, ami az összes hitbizományok területének mintegy 46%-a. A legnagyobb terjedelmű hitbizomány, 402 820 kat. hold területtel, a herceg Esterházy-család tulajdonát képezte.

[9] L. *Földes Béla:* Adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez. Akad. Értesítő 55. füzet.

[10] *Lányi Bertalan:* Előadói tervezet a családi hitbizományok rendezéséről, a Jogtudományi Közlöny külön lenyomata.

[11] L. A magyar általános törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei. V. füzet, Budapest, 1899. 130—240. o.

[12] *Lányi Bertalan:* A családi hitbizományok reformjának jogászi szempontjai. Magyar Jogászegyleti Értekezések (továbbiakban: MJÉ.), XVII. 152. Budapest, 1899

szerint az óriási terjedelmű hitbizományok megszüntetésével nagyobb számú, de egyenként kisebb terjedelmű hitbizományok alapítása felelne meg a magyar nemzet érdekeinek.[13]

A vita nem hozott semmi gyakorlati eredményt, a *hitbizomány semminemű reformjára nem került sor az egész dualizmus idején,* olyan befolyásos erők ragaszkodtak e jogintézmény változatlan fenntartásához. Az I. világháború vége felé, a szociális feszültség növekedésének a hatására ismét előtérbe került a hitbizományi reform gondolata, de az e tárgyban 1917-ben és 18-ban készült, 10 §-ból álló ún. Wekerle-féle tervezet, amely a hitbizományok megszűnését kívánta kimondani, nem került a törvényhozás elé.

Ami pedig *a magánjog kodifikációs munkálatait* illeti, a hitbizományi jog szabályozását végül is teljesen kihagyták mind a polgári törvénykönyv tervezeteiből, mind pedig az 1912-ben beterjesztett törvényjavaslatból. A polgári törvénykönyv első tervezetéhez 1901-ben kiadott indokolás ezt azzal magyarázza, hogy „a hitbizomány keletkezése, szervezete, kezelése és megszűnése számos politikai, társadalmi és gazdasági kérdéstől van feltételezve, amelyeknek tüzetes méltatása az általános magánjog keretén kívül esik." (I. kötet, 7. old.)

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság idején a közép- és nagybirtokok társadalmi tulajdonbavétele kapcsán[14] természetesen a hitbizományok is megszűntek.

A Tanácsköztársaság megdöntése után hatalomra jutott ellenforradalom állama ismét *visszaállította a régi hitbizományokat,* ideiglenesen megtiltotta azonban új hitbizományok alapítását, a meglevők növelését.[15] 1921-ben törvény[16] rendelte el, hogy ha a hazaárulás címén vagyoni felelősséggel terhelt személy hitbizomány birtokosa vagy várományosa, a felelős személy és az ő ágán utódlásra jogosult leszármazók életének tartamára a hitbizományban való jog az államra száll. Joga van azonban az államnak e helyett a hitbizomány állagából legalább felerészt véglegesen magának követelni. A felelős személy és leszármazói a hitbizomány fennmaradó részének birtoklásából és várományából is kiesnek, érdemtelenség címén.[17] A törvénynek ezek a rendelkezései mindenekelőtt Károlyi Mihály ellen irányulnak, aki az 1918—19. évi polgári demokratikus forradalom idején a „Népköztársaság" miniszterelnöki, majd köztársasági elnöki tisztségét töltötte be.

E törvény meghozatalát követően másfél évtizeden át nem találkozunk a hitbizományra vonatkozó jelentősebb szabályozással. Bár a nemzetgyűlés 1923-ban utasította a kormányt, hogy a következő ülésszakon terjesszen elő törvényjavaslatot az elavult hitbizományi jog reformjáról,[18] a két év múlva elkészült törvénytervezetet azonban, amely a hitbizományi vagyon terjedelmét korlátozni, a többletet pedig a kötöttségek alól felszabadítani kívánta, gróf Bethlen István miniszterelnök nem volt hajlandó a törvényhozás elé benyújtani. Ugyanilyen sorsra jutottak a Bethlen-kormány idején e tárgyban készült további tervezetek is, holott az I. világháborút követően a Magyarországot környező államoknak úgyszólván mindenike megszűntette a hitbizományokat, illetőleg kimondotta azok megszüntetését.[19]

III.

Hitbizományi törvény megalkotására Magyarországon Gömbös Gyula szélsőjobboldali kormánya idején került sor. Természetesen nem a hitbizomány intézményének megszüntetése, hanem annak „korszerűsítése" és az addiginál szélesebb körű kiterjesztése került ekkor napirendre. Ebben az időszakban Magyarországon a korlátolt forgalmú birtokok területe — az ún. vitézi telkeket nem számítva — 3,8 millió kat. holdat tett ki,[20] amelyből a hitbizományi ingatlanok területe 822 ezer kat. hold volt. A 67 hitbizományból 61 volt ingatlan hitbizomány, az alábbi területi megoszlás szerint: egy hitbizomány 209 ezer, további egy 70 ezer, ugyancsak egy 42 ezer hold, három hitbizomány 30—40 ezer, négy 20—30 ezer, hat 10—20 ezer, húsz 5—10 ezer, nyolc 3—5 ezer, tizenkettő pedig 1—3 ezer kat. hold, végül öt hitbizomány ezer holdon alul.

A családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936: IX. tc.-ben szabályozott hitbizományi reform törvényerőre emelkedését

[13] A MJÉ. 152. sz. 1899. közli a vita anyagát. A vita lényeges vonásait feldolgozza és értékeli Eörsi i. m. 315—319. o.

[14] A Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. sz. rendelete.

[15] 5200/1919. M. E. sz. rend. 9. §. Ezt a tilalmat az 1920: XXXVI. tc. végrehajtása tárgyában kibocsátott 60 000/1921. F. M. sz. rend. 250. §-a hatályában továbbra is fenntartotta.

[16] 1921: XLIII. tc., illetve az ennek végrehajtására vonatkozó 10 419/1922. M. E. sz. rendelet. Az 1921. évi törvény tulajdonkeppen a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915: XVIII. tc.-t alkalmazza Károlyi Mihály esetére úgy, hogy a hitbizományi alapítólevelet bizonyos mértékig tiszteletben tartja és a Károlyi Mihály leszármazóin kívüli várományosok bizonyos jogait elismeri.

[17] Vö. *Szladits Károly:* Dologi jog. Budapest, 1930. 53—54. o.

[18] A nemzetgyűlés 1923. december 15-i ülésének határozata.

[19] 1. *János Áron:* Megjegyzések a hitbizományi reformhoz. Magyar Közigazgatás, 1935. évi 45. sz. 5. o. — A környező államok intézkedései közül haladó jellegével kiemelkedik a hitbizományokat feloszlató 1924. július 3-i csehszlovák törvény.

[20] A korlátolt forgalmú birtokok területének megoszlása ezer kat. holdban: a kir. kincstár tulajdonában 238, községek és közbirtokosságok tulajdonában 1482, egyházi birtok, vallási alap stb. birtokai 1100, részvénytársaságok és bankok tulajdonában 152, hitbizományi ingatlanok 822 kat. hold. Lásd: *János Áron:* im. 3. o.

nagymértékben előmozdította az, hogy a törvény a hitbizományi birtokosok nem-városnyos családtagjai számára, akik a parlament mindkét házában jelentős számban voltak képviselve, kedvező elbánást biztosított. — A törvény miniszteri indokolása a hitbizomány intézményének eltörlése vagy akár jelentősebb csökkentése ellen többek között így érvel: „A nagy történelmi múlttal bíró, erős faji és nemzeti hagyományokkal telített családok gazdasági erejének viszonylagos fenntartása ... fontos nemzeti érdek." — A törvény egyébként hármas célt tűz ki: „a túlnagy hitbizományok korlátok közé szorítását", továbbá új hitbizományok alapításának lehetővé tételét, végül — a zsírosparasztság gazdasági erejének megszilárdítása és növelése érdekében — a hitbizományi kisbirtok jogintézményének megalkotását. A törvény indokolása nyomatékosan hivatkozik a porosz hitbizományi reformra, amely a hitbizományok felszabadítása után is módot nyújt újrendszerű kötött családi nagybirtokok, valamint önálló, kötött parasztbirtokok létesítésére.

Ami a fent említett első célkitűzést illeti, a *törvény megállapítja a megmaradó hitbizományi vagyon felső határát,* a 2. § ugyanis kimondja, hogy a hitbizományok mezőgazdasági ingatlanaiból továbbra is lekötve marad 30 000 korona kataszteri tisztajövedelemnek megfelelő terület, de a mezőgazdasági ingatlanoknak legalább 30%-a. Ezenkívül lekötve maradnak az erdők, nádasok, bányák, halastavak, készpénz, bérházak, családi gyűjtemények, műkincsek, régiségek, drágaságok és kastélyok. Külön lekötve marad a kastélyok és műemlékek fenntartására még további 5000 korona kataszteri tisztajövedelemnek megfelelő terület. A 822 ezer kat. hold összterületből János Áron számításai szerint összesen mintegy 590 ezer hold maradt hitbizományként lekötve, melyből erdő, nádas stb. kb. 360 000 kat. hold; szántó, rét, legelő, szőlő és kert 230 ezer kat. hold. A hitbizományi kötöttség alól összesen csupán mintegy 233 ezer kat. hold mentesült volna, mint a hitbizományi vagyonnak a maximált terjedelmet meghaladó része. De ez a földterület is csak a hitbizományi birtokosnak — esetleg hosszú évtizedek múlva bekövetkező — halálakor vagy birtoklási jogáról való lemondása esetén szabadul fel, és kerül felosztásra a legközelebbi városnyosok között, ilyenek nemléte esetén a törvényes vagy a végrendeleti örökösök között. Az így felszabaduló ingatlanokat is további 12 évig elidegenítési és terhelési tilalommal köti meg a törvény. Valójában tehát belátható időn belül a hitbizományok területét érintően semmi jelentős csökkenés nem következhetett és nem is következett be. Konkrétan bizonyítják ezt a tényt az alábbi adatok: 1937-ben a hitbizományi birtokok területe 821 747 kat. hold volt,[21] 1942-ben pedig 809 185 kat. hold.[22] A csökkenés mindössze 12 562 kat. hold, azaz a hitbizományok összterületének 1,5%-a. A hitbizományi „reform" egyáltalában nem változtatott a földbirtokok területének egészségtelen megosztásán, a nagy latifundiumok nyomasztó túlsúlyán.

Ugyanakkor *a törvény lehetővé tette új hitbizomány alapítását* nagybirtokokból és főként középbirtokokból — államfői engedéllyel — azok számára, akik a közélet, a tudomány, a művészet terén vagy „a hazáért teljesített *szolgálataikkal*" különös *érdemeket* szereztek (65—77. §).

Új intézményként — mint arra már utaltunk — létrehozza a törvény (IV. fejezet) *a hitbizományi kisbirtokot,* azaz — amint a miniszteri indokolás mondja — a törzsöröklési rendhez (Anerbenrecht) hasonlóan osztatlan egészben utódról utódra szálló kötött birtok intézményét a mezőgazdálkodással hivatásszerűen foglalkozó „kisbirtokos rétegek számára", ily módon is elősegíteni kívánja, hogy „a falusi lakosság vezetésére alkalmas társadalmi réteg alakuljon ki."

A hitbizományi kisbirtok legkisebb területe 30 kat. hold és kataszteri tiszta jövedelme 250 koronánál nem kevesebb s ezer koronánál nem több. Jogi szerkezete lényegesen egyszerűbb a hitbizományénál; alapításához nem szükséges államfői jóváhagyás, csupán az egyik vármegyei szervnek, a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának engedélye. Az írásbeli végrendeletre megszabott alakban létrejött alapító rendelkezést is a gazdasági albizottság hagyja jóvá, a községi előljáróság és a városnyosok meghallgatása után. A hitbizományi kisbirtok nem áll *állandó* hatósági gazdasági felügyelet alatt, mint a hitbizomány.[23] A hitbizományi kisbirtokot is jellemzi azonban az elidegenítési és terhelési tilalom (bizonyos kivételekkel), a köztörvényi öröklés teljes kizárása[24] és a családon belül előre meghatározott rendben következő egyéni, kizárólagos utódlás. — A hitbizományi kisbirtokos köteles birtokelődje özvegyének és kiskorú leszármazóinak eltartásáról gondoskodni, a leányivadékokat pedig kiházasítani. Az elő-

[21] *Katona Béla:* Magyarország közgazdasága, Közgazdasági Évkönyv 1937-ről, Budapest, 1938. 432. o.

[22] Magyar Statisztikai Évkönyv 1942. Budapest, 1944. 92. o. (A hitbizományok száma ekkor 61 volt, a haszonélvezőké pedig 54.)

[23] A családi hitbizományok felett az állandó felügyeletet a királyi törvényszék, mint hitbizományi bíróság gyakorolja, a hitbizományi gondnok segélyével (l. *Szladits,* im. 52. o. 17. lábj.). A hitbizományi kisbirtok felett a gazdasági albizottság bizonyos felügyeleti és intézkedési joggal bír.

[24] A hitbizományi kisbirtok öröklésével kapcsolatos jogi problémákra vonatkozóan lásd *Nizsalovszky Endre:* A rendkívüli törvényes öröklési rendek. Kir. Közjegyzők Közlönye, 1936. évi 9. sz. 346. o. — Megjegyezzük, hogy a hitbizományi és egyéb kötött kisbirtok intézményével, bizonyos levéltári anyagokra is támaszkodva foglalkozik *Sápi Vilmos:* A kötött kisbirtok Magyarországon (A haditelektől a hitbizományi kisbirtokig). Pol. — Jur. Univ. Sci. Bp. Tom. I., fasc. 1. 27—50. o. Adatainak egy részét tanulmányunkban hasznosítottuk.

keresőképes és nagykorú leszármazói is követelhetnek tartást, ha arra rászorulnak. Viszont a tartásra jogosultak kötelesek a hitbizományi kisbirtokos családfői irányítása alatt a gazdaságban vagy a háztartásban munkájukkal közreműködni (91. §).

A fent tárgyalt „paraszthitbizomány" intézménye ellen mind a parlamentben, mind a szaksajtóban éles támadások hangzottak el, amelyek joggal hangoztatták, hogy ez az intézmény teljesen életképtelen és nem valósítható meg a gyakorlatban, a falusi lakosság ellenérzése miatt (a munka fejében történő természetbeni tartás stb.); a pulverizáció megakadályozására egyáltalán nem alkalmas; maga után vonná az egyke további terjedését; megvalósulása esetén feleslegesen és károsan kötné gúzsba az ország jelentékeny földterületét stb. E viták részleteinek taglalására nem térünk ki, márcsak azért sem, mert 1936—1945-ig *egyetlen egy paratszhitbizományt sem létesítettek* Magyarországon.

Ami pedig magát az 1936. évi hitbizományi törvényt illeti, arról még a konzervatív szemléletű Kolosváry Bálint is rezignáltan állapítja meg, hogy ez a jogszabály „a történelmileg és gazdaságilag többszörösen kompromittált intézményt" nemcsak hogy nem törli el, hanem a jövőben egy helyett háromféle hitbizományunk lesz: régi, részben feloldott, új alapítású, valamint kisbirtokos hitbizomány.[25] Pedig a hitbizomány intézménye nem egyéb, mint „rabbilincs és börtönfal ... a terjeszkedni akaró falusi tömegek számára."[26]

A monopolkapitalista korszakban, a fasizálódás fokozódása idején tehát az uralkodó osztályok arra törekedtek, hogy a feudális hitbizományi intézményt tovább kiterjesszék és azt — bár teljesen sikertelenül — az ellenforradalmi rendszer szolgálatába állítsák.

IV.

Mint azt a továbbiakban látni fogjuk, a hitbizományi kisbirtok intézményének létrehozása nem az első kísérlet volt Magyarországon arra, hogy a jómódú paraszti birtokok területét jogi eszközökkel a lehetőség szerint konzerválják és a pulverizálódástól megvédjék. Az ilyen törekvések gyökerei messzebb nyúlnak vissza.

Már a feudalizmus felbomló szakaszában, az ún. reformkorban törvénnyel (1836: V. tc. 4. §) igyekeztek gátolni a parasztbirtokok, a jobbágytelkek további felaprózódását.[27]

Az úrbériség felszámolása után, a liberálkapitalista korszakban a szabad földtulajdonná vált birtokok fokozódó felaprózódására keresnek orvoslást, a jog eszközeivel szeretnék megakadályozni az életképtelen törpegazdaságok elszaporodását, az agrárproletáriátus számának rohamos növekedését. Az alkalmazandó jogi eszközök megválasztása tekintetében többféle elgondolás alakult ki.

a) Ebben az időszakban szinte Európa-szerte keletkeznek olyan irányzatok, amelyek a fenti célt *öröklési jogi megoldásokkal*, az örökösök közötti osztályt szabályozó rendelkezéseknek az ingatlanhagyaték tekintetében történő módosításával, vagy éppen külön parasztöröklési jog megteremtésével, illetve újjáélesztésével kívánták elérni. A német tartományokban és Ausztriában kézenfekvőnek tűnt, hogy a feudalizmus idején kialakult, de a polgári átalakulás során általában megszüntetett *Anerbenrecht intézményét* korszerűsített formában visszaállítsák. A feudáliskori Anerbenrecht lényege az volt, hogy a parasztbirtokot több örökös léte esetén is osztatlanul csak azok egyike örökölhette, elsőszülöttség szerint, vagy a földesúr kijelölése alapján.

Németországban az egyes tartományok, különösen az 1870-es évektől kezdve, a partikuláris törvények egész sorával keltették újra életre az Anerbenrecht különböző változatait. Ausztriában pedig az 1889. február 1-i törvény tett kísérletet a jogintézmény visszaállítására. Az Anerbenrecht újjáélesztett rendelkezései szerint a földbirtok tényleges örököse, az Anerbe, köteles örököstársait kielégíteni, több évre felosztott részletekben, esetleg járadék formájában.[28] A 20. század elején az ún. *Höferolle* intézményét hozták létre előbb Tirolra, majd Galíciára és Ladomériára vonatkozóan.[29]

Magyarországon a paraszti birtokkal kapcsolatosan az Anerbenrechthez hasonló intézmény sem a feudalizmus idején, sem a dualizmus korában nem valósult meg. A 19. sz. vége felé és a 20. század elején a földbirtok-minimum kérdése körül folytatott vitákban nálunk is hangzottak el erre irányuló javaslatok, így pl. Fellner Frigyes javasolta *a törzsökösödési jog* olyan bevezetését, „amelynek lényege, hogy egy utód örököl, a többit egy bank pénzben kielégíti, az örökös pedig a banknak a termésből könnyen kifizethető járadékokban törleszt."[30]

Az első világháború idején, 1916-ban a Kivándorlási Tanács felkérésére szerkesztett törvényjavaslat-tervezet az ún. *örökös kis- és kö-*

[25] Szladits — szerkesztette, Magyar magánjog, V. köt. Dologi jog. Budapest, 1942. 167. o. *(Kolosváry Bálint:* A tulajdonjog.)

[26] *Kováts Miklós:* A hitbizományi reform és a telepítés. Magyar közigazgatás, 1935., 38. sz. 3. o.

[27] V. ö. még: 1836: IV. tc. 9., 10. §, valamint 1840: VIII. tc. 4. §. — A jobbágytelkek rendkívül különböző nagyságára és azok elaprózási lehetőségére vonatkozóan plasztikus képet ad *Frank Ignácz:* A közigazság törvénye Magyarhonban, I. Rész, Buda, 1845. 376. lapjához tartozó táblázat.

[28] V. ö. *W. Meyer:* Theilungsverbot, Anerbenrecht und Beschränkung der Brautschätze. Berlin, 1895., *Baross János:* Agráröröklési jog, 1902., *Mattyasovszky Miklós:* Törzsöröklés és szokás. 1904.

[29] Tirolra az 1900. VI. 12-i, Galiciára és Ladoméria nézve pedig az 1905. II. 15-i törvény. Lásd *Sebess Dénes:* Földbirtokjogi törvényjavaslatok és azok indokolása, Budapest, 1916. 28. §.

[30] *Eörsi Gyula:* im. 33. o.: Fellner javaslatát l. részletesen MJÉ. 186. sz. 1901. 8. o.

zépgazdaságok intézményét akarja megvalósítani, olyan földbirtoktípust, amelyet csak egyetlen örökös örökölhet, aki örököstársait öt éven belül kielégíteni tartozik. A tervezet az örökös gazdaságok létesítését a földművelésügyi miniszter engedélyéhez kívánja kötni. Kifejezetten ellenzi viszont a hitbizomány intézményének a paraszti birtokra való kiterjesztését.[31]

b) A birtokelaprózódás megakadályozására vonatkozóan voltak olyan elgondolások is, amelyek nem annyira öröklési jogi megoldásokkal, hanem a tulajdon szabadságának más természetű korlátozásával: *elidegenítési és terhelési tilalommal,* illetve *a végrehajtás alóli bizonyos mentességgel* stb. vélték elérhetőnek a kívánt célt. Ezek az utóbbi törekvések képezik alapját az ún. homestead-mozgalomnak és a homestead-törvényeknek. *A homestead,* az „otthon" jogi fogalma — mint ismeretes — az Egyesült Államokban keletkezett, ahol a legtöbb államban, az 1839. évi, Texasban meghozott törvény (homestead-exemption) mintájára ún. otthont mentesítő törvényeket hoztak. E törvények a megvédendő „otthon" fogalmán általában a tulajdonos házát, melléképületeit s a hozzájuk tartozó földet (40—200 hold) értették. Az ezekre vonatkozó *végrehajtás alóli mentesség* azonban csak olyan személyes természetű adósságokkal szemben állt fenn, amelyek nem kifejezetten gazdasági célból keletkeztek és bekebelezéssel nem voltak biztosítva. Megjegyezzük, hogy az 1862. évi szövetségi homestead-törvény lényegében nem más, mint a bevándorlást elősegítő telepítési intézkedés, s így ezt világosan meg kell különböztetni az egyes államok említett homestead-exception törvényeitől. Az amerikai homestead intézményének Európában tévesen tulajdonították azt a célt, hogy valamiféle családi hitbizomány módjára a földbirtokost a földhöz kösse. Nyugat-Európában ez a gazdaságpolitikai irányzat a 19. század hetvenes éveiben, az akkori gazdasági válság idején kezdett jelentőségre szert tenni. Sokan, félreértve a homestead lényegét, ebben látták az eszközt a kis- és középbirtokok nagy arányokat öltő pusztulásának meggátlására. (Meyer, Stein stb.)

A mozgalom jelentős visszhangra talált Magyarországon is.[32] Az 1896-ban tartott XI. magyar jogászgyűlésen is szóba került a homestead intézménye, a birtokminimum kérdésével kapcsolatban.[33] A 20. század elején pedig tervezet készült a homestead helytelenül értelmezett intézményének magyarországi meghonosítására. Az Igazságügyminisztérium 1906-ban közzétette *a családi otthonról szóló törvényjavaslat* tervezetét, amelyet Dévai Ignác készített.[34] A tervezet szerint „családi otthont" 8000 koronát meg nem haladó értékű házból és földingatlanból csak családos ember alapíthat. Az alapítás nincs engedélyhez kötve, hanem az a telekkönyvi hatóságnál szóbeli nyilatkozattal és a „családi otthon" minőségnek telekkönyvi feljegyzésével történik. Az ingatlan tulajdonjogát bizonyos határok között, terhelési és végrehajtási tilalom korlátozza; átruházásához a házastárs, illetve a gyámhatóság hozzájárulása szükséges. A családi otthont, amelynek megosztását az alapító halála után a gyermekek nagykorúságáig ki lehet zárni, az örökösök bármelyike a többitől magához válthatja. — A családi otthonról szóló törvénytervezet nem került a megvalósulás útjára.[35]

V.

A monopolkapitalista korszakban, mindjárt a Horthy-rendszer hatalomrajutását követően, kísérletet tesznek arra, hogy — felhasználva mind a német Anerbenrecht, mind pedig a homestead bizonyos elemeit — olyan kötött földtulajdoni formát hozzanak létre, amely elsősorban a gazdag parasztokat és a kisebb úribirtokosokat volt hivatva megvédeni az eladósodástól és birtokaik elaprózódásától, továbbá gazdasági és politikai hatalmuk elvesztésétől. Ezt a feladatot kellett volna betöltenie az ún. *családi birtok,* valamint *az oszthatatlan családi birtok intézményének,* amelyeket 1920-ban *a Nagyatádi-féle földreform-törvény*[36] próbált meghonosítani a magyar jogrendszerben.

---

[31] A tervezetet és indokolását lásd *Sebess Dénes* i. m. (v. ö. 29. lábj.) 1—59. o.

[32] gr. *Andrássy Géza:* Otthont mentesítő törvények, Budapest, 1882.; *ifj. Széchenyi Imre:* Amerikai levelek, 1883., Birtokminimum és homestead, Budapest, 1883., *Láng Lajos:* Minimum és homestead, Budapest, 1883. Láng szembeszáll az előbbi szerzők nézeteivel.

[33] l. A XI. magyar jogászgyűlés évkönyve.

[34] Igazságügyi Javaslatok Tára, VI. évf. 3. füzet.

[35] A félreértett homestead-gondolat, amely *Dévai Ignác* fent említett törvénytervezetében is megtestesült, hatással volt a polgári törvénykönyv előmunkálataira (öröklés esetében a mezőgazdasági ingatlanoknak ún. hozadéki értékben történő számítása). A törvényjavaslat 1794., továbbá az 1945—1947. §-ai, a bizottsági szöveg megfelelő szakaszai, valamint a Horthy-korszakban az 1928. évi magánjogi javaslat 2018., 2137—2139. §-ai adják ennek bizonyságát. V. ö. A törvényjavaslat indokolása. V. kötet 184. és 310. o.

[36] 1920: XXXVI. tc. „a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről" 70—76. §. A törvény egyébként lényegileg semmit nem változtatott a földtulajdon rendkívül egészségtelen megoszlásán, az óriási terjedelmű latifundiumok szinte érintetlenül fennmaradtak. A szegényparasztság, „a hárommillió koldus" helyzete ugyanolyan nyomorúságos maradt, mint a látszatföldreform előtt volt. A nagybirtokosoknak az állam a megváltási ár kétharmadát készpénzben előre kifizette, egyharmadáért pedig értékesíthető kötvényeket adott. — A törvény a földreform lebonyolítását az Országos Földbirtokrendező Bíróságra bízta, amely „felette nehéz hivatását bölcs mértékletességgel teljesítette s megmentette a magyar nagybirtokososztályt". Lásd báró *Kornfeld Móric:* A földreform befejezése. Magyar Szemle, 1928. IV. köt. 3. (15.) szám. — A reform során, amely az ország megművelt területének kevesebb mint 5%-ára terjedt ki, 556.061 személy kapott 774.646 kat. hold földet, beleértve a házhelyeket is; szántóföldet mindössze 349.307 személynek juttattak, 705.464 kat. hold terjedelemben. Lásd *Sápi Vilmos:* A kötött kisbirtok Magyarországon. (A haditelektől a hitbizományi kisbirtokig.) Acta Fac. Pol. — Iur., Univ. Sci. Pudapest. Tom. I., fasc. l., 28—29. o. 1959.

a) E törvény rendelkezései szerint *családi birtokot* „a családi tűzhely tartós biztosítása végett" elsősorban a földreform során egyeseknek juttatott földekből lehet létesíteni. Ha a juttatás kedvezményesen történt, akkor az ingalant az állam arra illetékes szerve, az Országos Földbirtokrendező Bíróság (a továbbiakban: OFB) nyilváníthatja családi birtokká. Nem kedvezményesen juttatott földből vagy egyéb saját ingatlanaiból maga a tulajdonos létesíthet családi birtokot, az OFB hozzájárulásával. — Az ingatlan „családi birtok" minőségét a telekkönyvben fel kell jegyezni. — A családi birtok terjedelme nem lehet nagyobb egy népes család szokásos, illő ellátását biztosítani képes földbirtok háromszorosánál.

Ami a családi birtok kötöttségeit illeti: az ilyen birtokot elidegeníteni, bérbe vagy haszonbérbe adni, megterhelni általában csak az OFB hozzájárulásával szabad; végrehajtást vezetni a családi birtoknak sem állagára, sem haszonvételére nem lehet, családi birtokról csak igen korlátozott mértékben lehet végrendelkezni, öröklése azonban lényegileg a törvényes öröklés rendes szabályai szerint történik. Törvényes öröklésre jogosult lemenők, házastárs és szülők nemlétében azonban az örökhagyó a törvényes öröklésre hivatott rokonok egyikét egyetlen örökösévé nevezheti.

b) „Oszthatatlan családi birtok" akkor jön létre, ha a családi birtok létesítésekor vagy annak átvételekor a tulajdonos az OFB hozzájárulásával kiköti, hogy a birtok öröklés esetében osztatlan egészként egy örökösre szálljon. Ha az örökhagyó nem jelöli ki az átvételre jogosult örököst, a családi birtok az elsőszülöttség rendjében a fiúivadékra száll, ilyennek hiányában a leányivadék örököl. Az osztatlan családi birtokot átvevő örökös az örököstársakat kielégíteni köteles, készpénzben vagy járadékszerű szolgáltatásokkal (termény, pénz). Ha nem akad olyan jogosult, aki az oszthatatlan családi birtokot a vele járó súlyos kötelezettségekkel átvenné, az ingatlan tulajdona az államra száll.

A „paraszti hitbizománynak" ez az első kísérleti formája[37] Magyarországon egyáltalán nem tudott meghonosodni. Oszthatatlan családi birtok másfél évtizeden át mindössze egyetlen egy létesült. De az „egyszerű" családi birtoknak sem volt sokkal nagyobb sikere, 1936-ig alig néhány ilyen birtok létesült, ezek is főként házhelyek. Erre tekintettel mondta ki a fentebb tárgyalt hitbizományi törvény,[38] hogy a jövőben ingatlant családi birtokká nyilvánítani nem lehet. A miniszteri indokolás szerint ugyanis ez a tulajdoni forma mindkét alakjában „teljesen élettelen hajtása jogrendszerünknek". Helyettük hozza be a törvény 1936-ban a hitbizományi kisbirtok intézményét, amely azonban — mint láttuk — szintén nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

Meg kívánjuk itt említeni, hogy mindazok az ingatlanok, amelyeket az állam az 1920. évi földreformtörvény[39] alapján egyeseknek juttatott, tulajdonkorlátozásokkal voltak terhelve akkor is, ha ezeket nem nyilvánították családi birtokká. A különbség csupán abban állott, hogy az elidegenítési, terhelési és végrehajtás alá vonási korlátozások tartama ezeknél az ingatlanoknál tíz évben volt megállapítva.[40]

VI.

A Nagyatádi-féle, 1920. évi földreform-törvényben a családi birtok mellett egyéb korlátozott, illetve kötött földtulajdoni formákkal is találkozunk. Ilyenek: *a haditelek,* valamint *a vitézi telek* intézménye. Ezeket a birtoktípusokat azonban nem a földreform-törvény konstituálta; *eredetüket és rendeltetésüket tekintve eltérnek az eddig tárgyalt kötött földtulajdoni formáktól.*

a) Az I. világháború éveiben különféle tervek és javaslatok születtek annak érdekében, hogy a fronton harcoló szegényparaszt-katonák százezreinek az értelmetlen vérontással való szembefordulását ellensúlyozzák, „helytállásra" buzdítsák őket, továbbá, hogy lehetőleg csökkentsék a háború elhúzódása folytán egyre fokozódó szociális feszültséget, amelyet az uralkodó osztályok növekvő aggodalommal szemléltek. Ezeket a célokat többek között a harcokban kitünteknek, illetve az elesettek hozzátartozóinak valamilyen formában történő földhözjuttatásával kívánták elérni.[41]

A kormányköröket szintén foglalkoztatta ez a probléma és 1917-ben gróf Tisza István mi-

[37] V. ö.: *Nagy László:* A mezőgazdasági földtulajdon-viszonyok a Horthy-korszakban. Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Budapest, 1958. 143. o.

[38] 1936: XI. tc. 113. §.

[39] A magyarországi földreformot is beleértve, az első világháború után Európa egyes országaiban megvalósított földreformokról áttekintő képet nyújt G. *Acerbo:* La riforma agraria del dopuguerra in Europa c. 1932-ben megjelent könyve, valamint a Société des Nations 1939-ben kiadott dokumentációja. Ezek szerint a legradikálisabb földreform a Baltikumban zajlott le, mindjárt ezután Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia következtek, enyhébb lépések pedig Finnországban, Bulgáriában és Magyarországon voltak észlelhetők. Acerbo kissé egyszerűsítő nézete szerint a a fentieknek az a magyarázata, hogy a földreformnak több országban lényeges célja volt a nemzetiségi kisebbségbe szorult földbirtokos-réteg depossedálása; ahol ez a depossedálás nem volt politikai cél, ott a földreform is elmaradt vagy megszelídült. V. ö.: *Nizsalovszky Endre:* Az átengedésre kötelezés, 1943. (Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam, szerk.: *Mártonffy Károly.* 1943. évi kötet, Földművelésügyi Igazgatás, 661—673. o. Vö. még: *Dolmányos István:* A kelet-európai földreformok néhány problémája (1917—1939). Agrártört. Szemle, 1962. 3—4. sz.

[40] V. ö. *Zachár Gyula:* Magánjog, 145. o.

[41] *Farkass Jenő:* A Vitézi Rend a magyar élet távlatában. Magyar Szemle, 1928. IV. kötet, 4. (16.) szám, 317—326. o. és *Sápi Vilmos* im. 33. o.

niszterelnök kormánya rendelettel[42] létrehozta *a haditelek intézményét,* az 1920. évi földreform-törvény pedig azt fenntartotta és megerősítette. Haditelek a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák részére közadakozásból vagy bárki által természetben felajánlott ingatlanokból volt alapítható az Országos Hadigondozó Hivatal jóváhagyásával. A rendelet lehetőséget ad saját ingatlannak haditelekké való nyilvánítására is. A haditelek öröklésére a törvényes öröklés szabályai az irányadók. A haditelekhez fűződő korlátozások nagyban-egészben hasonlóak azokhoz, amelyeket az egyszerű családi birtokkal kapcsolatosan tárgyaltunk. — Ezeket a korlátozásokat azonban bizonyos idő elteltével, 32 év múlva vagy a hadiárva, illetve a haditelek örökösének nagykorúvá válásával meg lehetett szüntetni. Érdekes jellegzetessége a juttatott haditeleknek, hogy az adományozó azt bizonyos esetekben (állam elleni bűncselekmény miatti elítélés stb.) visszaválthatja.

A haditelek intézménye nem tudott elterjedni, ehhez nem állt rendelkezésre megfelelő anyagi alap, adományozás céljára felajánlott birtok, a nagybirtokosokat ugyanis az ellenforradalmi rendszer hatalomrajutása után igen kevéssé érdekelte a hadirokkantak, hadiárvák sorsa. Másrészt a haditelek éppúgy, mint a többi feudális jellegű, kötött tulajdoni forma, anakronisztikus jellege miatt népszerűtlen volt a dolgozó parasztság körében s így saját ingatlannak haditelekké nyilvánítására is alig került sor.

A monopolkapitalizmus idején tehát a feudális jellegű, különféle újabb földtulajdoni intézmények (a családi birtok, a haditelek, az új hitbizomány, a hitbizományi kisbirtok), papíron maradtak s ez a tény „mindennél jobban bizonyítja, hogy a gazdasági alap ilyen intézményeket nem kívánt és a hatalom rá se tudta nevelni a népet ezeknek az igénybevételére."[43]

b) A monopolkapitalizmus idején különféle jogszabályokkal létrehozott kötött földtulajdoni formák közül egyedül az ún. *vitézi telek* intézménye tudott valamelyest elterjedni, habár gazdasági jelentősége mindvégig csekély maradt. Az ellenforradalmi korszaknak ezt a politikai rendeltetésű, legsajátosabb földtulajdoni formáját Horthy hatalomrajutását követően, 1920 nyarán gróf Teleki Pál miniszterelnök kormánya rendelettel[44] hívta életre.

Ez az intézmény, amelyet forgalmi kötöttség és személyi függőség jellemez, a legpregnánsabb példája annak, hogy a hűbéries formákat hogyan próbálták nálunk — Hitleréket messze megelőzve — fasiszta jellegű, ellenforradalmi célok szolgálatába állítani.[45] A vitézi telek egy sor olyan feudális jogintézményt elevenít fel, mint az adománybirtok, a hűbér, a visszaháramlás (devolutio), a hitbizomány, a fiúsítás stb. és ezek jellemző sajátosságait „modernizált" alakban egyesíti magában.[46] „Jogunk e sajátos kötött-ingatlan típusának intézményi alapgondolata *a földre való érdemesültség* és a köz érdekében tett *szolgálatok* jutalmazása."[47]

A vitézi telek kétféle módon létesülhet: vagy *adományozás* vagy *alapítás* útján. Az adományozás történhet 1. az államfő részéről, 2. más természetes vagy jogi személy részéről.

1. *Az államfő,* a kormányzó adományozhat vitézi telket: a) adománylevéllel, *ellenszolgáltatás nélkül* (justo servitio), hasonlóan a feudáliskori ún. tiszta-adományhoz (donatio pura), „a magyar állam védelmében kitűnt feddhetetlen honfiak részére", a háborúban, illetve az ellenforradalom során teljesített szolgálataik jutalmazására. Az adományozás azokból az ingatlanokból történik, amelyeket magánszemélyek, köz- vagy magántestületek felajánlanak vagy amelyek erre a célra egyébként rendelkezésre állanak. — b) Az adományozás történhet *pénzbeli ellenszolgáltatás,* letörlesztendő vételár fejében[48] is (vegyes-adomány, donatio mixta).

2. A saját földbirtokából *bármely természetes vagy jogi személy adományozhat* vitézi telket; a magánadománylevél azonban csak a kormányzó megerősítésével válik érvényessé.

Vitézi telket *alapíthat* a tulajdonos a saját ingatlanából a maga vagy leszármazója részére, a Vitézi Szék előzetes engedélyével. Az alapítólevél érvényéhez azonban szintén államfői megerősítés szükséges.

Ami a vitézi telek jogi természetét illeti, dologi és kötelmi jogi vonatkozásban: az ilyen ingatlant elidegeníteni, használatát vagy haszonélvezetét másnak átengedni semmi körülmények között sem lehet. Megterhelni, bérbe vagy haszonbérbe adni is csak kivételesen, a Vitézi Szék hozzájárulásával lehetséges.

A vitézi telek csak osztatlan egységként szállhat át az arra alkalmas, egyetlen örökösre, általában az elsőszülöttség szerinti fiúutódra, ha az adománylevél, illetve az alapítólevél másként nem rendelkezik. A telek átvételére alkalmas

[42] 1.820/1917. M. E. sz. rend.; hatályában fenntartotta az 1920: XXXVI. tc. 77. §. A rendelet a haditeleken kívül *hadi-haszonbérlet* létesítését is lehetővé teszi, az Országos Hadigondozó Hivatal jóváhagyásával. A hadihaszonbérlet a bérelt ingatlannak bármely módon (végrehajtás, csőd-eljárás) történő eladása esetében is érintetlen marad (10. §.)

[43] *Nizsalovszky Endre:* Megjegyzések a tulajdonjog fejlődéséhez, különös tekintettel Eörsi Gyula könyvére. Állam és Jog, 1. sz. 1952. 109. o.

[44] 6.650/1920. M. E. rend. (a továbbiakban: *alaprendelet);* megerősíti az 1920: XXXVI. tc. 77. §. — A vitézi telekre és a Vitézi Rendre vonatkozó egyéb jogforrások, többek között: az alaprendelet 10. §-a alapján készült Szervezeti Szabályzat; a Vitézi Rend Kiskátéja, kiadja az Országos Vitézi Szék: a 46.000/1920. I. M. sz. rend.: a 9.200/1920. B. M. E., a 85.898/1920. B. M., a 3.670/1921. B. M. sz. rend.; az 1925: IX. tc. 8. § (2) bek.; az 1.600/1929., P. M. sz. rend., az 5.580/1931. M. E. sz., a 6.450/1931. M. E. sz. rend., az 1936: XLVI. tc.; az 5.280/1941. M. E. sz. rend., az 529/1945. M. E. sz. rend. 3. §.

[45] V. ö. *Eörsi Gyula:* i. m. 361. o.

[46] *Szladits Károly:* i. m. 59. o.

[47] *Kolosváry Bálint:* i. m. 193. o.

[48] 1.600/1929. P. M. sz. rend. 4. § (3) bek.

fiúutód hiányában a vitézi telek tulajdonosa — a kormányzó által megerősített végrendelettel — örökösül jelölheti nőleszármazója férjét vagy leendő férjét, akit arra is kötelezhet, hogy a saját neve mellett a felesége családi nevét is viselje. Ily módon életre kel a feudáliskori fiúsítás, praefectio, némileg változott formában. A quasi-praefectio magára a leányutódra nincsen kihatással, a tulajdonos ugyanis a férj lesz. A fiúsítás teljes hatásában csak az ivadékokban nyilvánul meg.[49] Ha öröklés esetén az átvételre alkalmas utód nincsen, vagy az nem igényli a vitézi telket, a birtok felszerelésével együtt az államra háramlik.

A tulajdonosról még az ő életében a legközelebbi alkalmas várományosra száll a vitézi telek, ha annak tulajdonosa a telekhez kapcsolódó kötelezettségeit nem, vagy nem híven teljesíti, ha a „közbecsülésre" alkalmatlanná válik, ha megfelelő időben családot nem alapít stb. — A tulajdonos egyébként bármikor lemondhat a vitézi telekről. Ekkor az utódlás tekintetében az öröklésre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.

Ha a tulajdonos hazaárulást követ el vagy vitézi esküjét más módon megszegi, a vitézi telek és a velejáró felszerelés tulajdonjoga *az államra száll.* A visszaháramlott vitézi telket a kormányzó újból eladományozhatja, addig pedig a birtok kezeléséről a Vitézi Szék gondoskodik. Minden vitézi telek ex providentia gubernatoris regni ered s azokon *állami főtulajdon* áll fenn.[50]

A vitézi telekhez bizonyos jogok, továbbá meghatározott közszolgálatok és személyes kötelezettségek fűződnek. Az idevonatkozó jogszabályok általában hallgatnak arról, hogy mik is ezek a személyes kötelezettségek és szolgálatok. Pedig éppen ezek a személyes kötelezettségek világítják meg a lényeget: hogyan állította a Horthy-rezsim az ellenforradalom, a sovinizmus, a fasizmus szolgálatába ezt a feudális jellegű kötött tulajdoni formát.

A vitézi telek tulajdonához fűződő kötelezettségeket a Szervezeti Szabályzat, illetve a Vitézi Rend Kiskátéja[51] részletesen szabályozza. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a vitézi telkek tulajdonosaiból lesznek falujuk, községük érdemes vezetői, a belső rend erős támaszai, ezért tehát meg kell követelni, hogy „a vitézek követésre méltó buzgósággal teljesítsék nemzetvédelmi és fajvédelmi kötelezettségeiket." A vitézi telek tulajdonosa 50. életéve betöltéséig, a telek várományosa pedig 17. életévének betöltésétől kezdve köteles a Vitézi Szék által részére előírt utasításokat *hűséggel* teljesíteni.

A vitézi telek tulajdonosa köteles a belső és külső ellenséggel szemben — idézzük: — „az államrendőrségi és egyéb hatóságok legbuzgóbb támogatására lenni és e ténykedéseivel is követendő példát adni minden állampolgárnak."

Köteles továbbá „a magyar nemzeti irányú törekvéseket és szervezkedéseket" — itt természetesen soviniszta, irredenta, ellenforradalmi stb. törekvésekről van szó — teljes odaadással támogatni. Másrészt köteles az ún. nemzetellenes tevékenységet, — tehát a demokratikus, antifasiszta vagy éppen szocialista, kommunista tevékenységet — figyelemmel kísérni és már csírájában elfojtani. Az ilyen jellegű tevékenységről szerzett értesüléseit a közigazgatási hatóságokhoz idejében jelentenie kell.

A vitézi telekhez fűződő tulajdonjoggal, illetve várományi joggal együttjár a tulajdonos és a várományos magánéletébe történő messzemenő beavatkozás. A vitézi teleknek úgy a tulajdonosa, mint a várományosa köteles megfelelő időben családot alapítani, de a nősüléshez, tehát élettársa megválasztásához ki kell kérni a Vitézi Szék engedélyét.

A vitézi telek olyan tulajdonosai, akiknek idegen hangzású nevük van, kötelesek azt a belügyminiszter engedélyével magyar hangzású névre felcserélni.

A vitézt megillető jogokat, hasonlóan a kötelezettségekhez, részben az alaprendelet (8. §), részben pedig a Szervezeti Szabályzat állapítja meg. A vitézi telek tulajdonosa és a legközelebbi várományos az eskü letétele után a vitézi jelvényt, valamint családi neve mellett a „vitéz" jelzőt viselheti. Őt magát a „nemzetes úr", feleségét a „nemzetes asszony" titulus illeti meg. Anyagi és erkölcsi támogatásra számíthat a Vitézi Széktől, továbbá hathatós segítségre és támogatásra tarthat igényt mind a polgári, mind a katonai hatóságok részéről is.

Megjegyezzük, hogy a 30-as évek elején külön jogszabály,[52] illetve a módosított Szervezeti Szabályzat[53] a jogokat és a kötelezettségeket a Vitézi Rendnek azokra a tagjaira is kiterjesztette, akik vitézi telekben „még nem voltak részesíthetők." A vitéz ugyanis felavatása által telekadományra lett volna jogosult, a tényleges földhözjuttatást azonban sem a nagybirtokos osztály, sem az állam nem biztosította a szükséges mértékben. Az első évben mindössze 11 ezer holdat ajánlottak fel vitézi telek céljaira.[54] Megkísérelték, mint azt a „vegyes-adomány" esetében láttuk, hogy az ún. vagyonváltság-földekből[55] juttassanak vitézi telket, vételár fejében;

[49] *Fekete László:* A vitézi telek. Kir. Közjegyzők közlönye. XXVIII. évf. (1929) 4. sz. 150. o.

[50] *Nizsalovszky Endre:* A rendkívüli törvényes öröklési rendek. Kir. Közjegyzők közlönye, XXXV. évf. (1936) 9. sz. 347. o.

[51] 2. kiadás, Budapest, 1922.

[52] 5.580/1931. M. E. sz. rend. a „vitéz" jelző viseléséről.

[53] Országos Levéltár, Ig. min. T. 473/50. Lásd *Sápi Vilmos* i. m. 35. o. 21. lábjegyzet.

[54] *Farkass Jenő:* im. 324. o.

[55] Az állam eladta a Vitézi Széknek vitézi telkek létesítése céljából azoknak a földeknek egy részét, amelyek az 1921: XLV., az 1922: XXVII. tc. és egyéb törvények alapján ingatlan-vagyonváltságként kerültek állami tulajdonba. A „vitézek" ezekhez a telkekhez nem ingyenes adományozás útján jutottak, ez okozta azután, hogy a vitézi teleknek az adományozásra felépített egész jogi konstrukciója fogyatékos és ellentmondásos volt.

majd pedig újabb jogszabályokkal[56] igyekeztek előmozdítani a vitézi telkek számának és területének gyarapodását, viszonylag kevés sikerrel. Egyre több lett a telek nélküli „armalista" vitéz, aki nem kapott birtokadományt. A II. világháború küszöbén a vitézek száma meghaladta a húszezret. Vitézi telek azonban 1937-ben mindössze 1768 volt, 33 003 kat. hold területtel.[57] A Szovjetunió elleni háború idején Horthy telekadomány nélkül igyekezett a harcban „kitűnt" elemekből rohamosan növelni roskadozó rendszere támogatóinak, a vitézeknek a számát. A Vitézi Rend tagjai részére a közhivatalokban, a fegyveres testületekben, az állami, továbbá az államilag támogatott magánvállalkozásoknál stb. jelentős előnyöket biztosítottak, a faji megkülönböztetést bevezető fasiszta jogszabályok végrehajtása során pedig a kiszorított üzletemberek helyeinek betöltésénél élveztek a vitézek privilegizált helyzetet. (5.031/1927. H. M., 180.000/1936. B. M. r. 11. §. 404.714/1938. H. M. r. 1938: IV. tc., 741/1939. B. M. rend., 1940:IV. tc. 29. §. stb.)

A vitézi telek tulajdonosai, majd pedig a telek nélküli vitézek is politikai és katonai jellegű szervezett testületet, *a Vitézi Rendet* alkották, a felettük álló vitézi szervekkel együtt.[58] A felsőházról szóló 1926:XXII. tc. 19. és 20. §-a alapján a Vitézi Rendet a parlament felsőházában, illetve az 1929:XXX. tc. 2., 4. és 13. §-ai szerint a törvényhatósági bizottságokban képviselet illette meg. A vitézek főkapitánya Horthy Miklós kormányzó volt, a Vitézi Rend legfőbb testületi irányító szerve pedig az *Országos Vitézi Szék,* ez volt *a vitézi telkek felügyeleti hatósága* is. — A Vitézi Rendbe való felvétel külön előfeltételekhez és követelményekhez volt kötve és meg volt határozva, hogy úgy a legénységi állományú, mint a tisztikarhoz tartozó egyéneknek milyen kitüntetésekkel és érdemekkel kell rendelkezniük ahhoz, hogy vitézi telket kaphassanak vagy alapíthassanak, illetve, hogy a vitézi címet és jogállást elnyerhessék.

A Vitézi Rendbe felvett tagok felavatása évenként egyszer (első ízben a budai várban, majd a Margit-szigeten) fényes ünnepség keretében, a középkori lovaggáütési szertartások mintájára ment végbe, a vitézzé ütési ceremóniát díszkarddal a kormányzó végezte.

A Vitézi Rendet, az Országos Vitézi Széket s ezzel a vitézi telek intézményét is a felszabadulás után az új, demokratikus Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya 1945. március 17-én szüntette meg „a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlatásáról" szóló rendeletével.[59]

A vitézi telek sorsában 1945. tavaszán osztozott az előbbiekben tárgyalt többi kötött földtulajdoni forma is, amelyek a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhözjuttatásáról intézkedő, március 15-én kibocsátott, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlés által törvényerőre emelt kormányrendelet[60] végrehajtása során, illetve az antidemokratikus jogintézmények felszámolásának eredményeképpen örökre eltűntek a magyar jogrendszerből.

Kovács Kálmán

---

[56] 1936: XXVII. és XLVI. tc.; 1940: IV. tc.; 99.000/1941. F. M. sz., 5.280/1941. M. E. sz. rend. stb.

[57] *Katona Béla:* im. 432. o. *Sápi V.:* im. 34. o. szerint 1938-ban 4.325 vitézi telek volt 70.337 kat. hold területtel.

[58] A Vitézi Rend szervezetének részleteire lásd a Vitézi Rend Kiskátéját, (44. lábj.) továbbá *Farkass Jenő* im. 326. o. és *Fekete László* im. 201—202. o. — A Kiskáté szerint a Vitézi Rend célja „utódaikban is jutalmazni és az ország hűségében megtartani mindazokat, akik a világháborúban és a forradalmak alatt egyéni vitézségükkel és nemzeti érzésükkel kitűntek." Maga a szervezet két részből áll: a vitézi rend szervezeti szabályzatában meghatározott követelmények alapján *vitézi telekben részesülő vitézekből* és a felettük álló *vitézi szervekből.* Az egy járásban lakó *telkes vitézek* alkotják a vitézi *járásszakaszt,* ennek élén *a járási vitézi hadnagy* áll; a megyében a vitézi járásparancsnokok (hadnagyok) felett áll *a vármegyei vitézi székkapitány,* a Vitézi Megyei Szék vezetője. Több vármegyét egyesít *a Vitézi Törzsszék,* élén *a vitézi törzskapitánnyal.* Az ország 8 vitézi törzsszékre oszlott. Az összes vitézi törzskapitányokból és a kormány képviselőiből alakul *az Országos Vitézi Szék,* amelynek elnöke és egyúttal *a vitézek főkapitánya:* Horthy kormányzó. Az Országos Vitézi Szék adminisztratív, intézkedő szerve *a Vitézi Rend Főszékhatósága.* — A vitézi telek elnyeréséért külön kell folyamodniuk a vitézeknek, erre nézve külön szabályzat mérvadó.

[59] 529/1945. M. E. sz. rend. 3. §. — Megjegyezzük, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak közérdekű jogorvoslat alapján hozott 3. sz. határozata kizárta a vitézi telekre vonatkozó különleges öröklési szabályok alkalmazását akkor is, ha a vitézi hagyaték a vitézi intézményt megszüntető 529/1945. M. E. sz. rendelet hatályba lépése előtt nyílt meg.

[60] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. sz. rendelete; törvényerőre emelte az 1945. évi VI. tc.

A külföldi jogi személyek honossága*

I.

Amiként a jogszabályok a természetes személyek körében különböztetnek belföldi és külföldi állampolgárok között, ugyanúgy érvényesül ez a megkülönböztetés a jogi személyek tekintetében is, s hasonlóan a természetes személyekhez, a jogi személyek „állampolgárságáról", „honosságáról" is beszélünk.[1] Amíg azonban a természetes személynél az az előkérdés, hogy milyen állampolgár, mindig *ténykérdés,* amit vagy az illetékes állam belügyminisztere által kiállított bizonyítvány igazol, vagy megállapítható annak az államnak az állampolgársági törvénye alapján, amely ország alattvalójának állítja magát az illető személy, addig a jogi személy honossága minden esetben egy adott állam jogrendszeréhez kapcsolódóan elbírálandó *jogkérdésként* jelentkezik.[2]

Azt a kérdést, hogy a szóban forgó jogi személy belföldi vagy külföldi-e, az illető állam nemzetközi magánjogának tételesjogi rendelkezései állapítják meg, ilyenek hiányában pedig a probléma taglalása a nemzetközi magánjog tudományának a tárgykörébe tartozik.

A külföldi jogi személyek perbeli képviseletére vonatkozó problémák boncolgatását megelőzően, talán nem lesz felesleges összefoglalóan emlékezetünkbe idézni — a magyar nemzetközi magánjogi szerzők művei alapján — a jogi személy honosságáról szóló különböző tanításokat, az erre vonatkozó különböző időkből származó kodifikációs törekvéseket, majd ez után áttekinteni az 1945. évi felszabadulás után megkötött nemzetközi jogsegélyszerződéseink idevágó rendelkezéseit. Mindezek alapján kíséreljük meg levonni az általunk helyesnek tartott következtetést.

Abban a kérdésben, hogy a jogi személy personalstatutumát, azaz honosságát melyik állam joga alapján kell elbírálni, a vélemények erősen megoszlanak. Így vitás a nemzetközi magánjog irodalmában, hogy a jogi személy honosságának meghatározása szempontjából a társasági szerződés létrejövetelének helyét (locus contractus), a tagok, illetve az igazgatósági tagok vagy ügyvivők állampolgárságát, az üzem helyét (centre d'exploitation), a jogi személy székhelyét, a vagyon fekvési helyét, vagy pedig azt kell-e irányadónak tekinteni, hogy a jogi személy az olyan államban, amelyben az engedélyező rendszer van hatályban, mely államtól kapta az engedélyét.[3] Szászy István felfogása szerint a jogi személy honossága elvileg a jogi személy valóságos székhelyéhez igazodik, mert a székhely általában határozott, könnyen felismerhető s nem változékony ismérv.[4] Réczei László nem ért egyet ezzel az okfejtéssel s arra mutat rá, hogy minden ország, amely a vállalat székhelyének a jogát (siege social) tekinti irányadónak a jogi személy honosságára, a siege social kapcsoló elvet nem értelmezi egységesen. Ez a kapcsoló elv az angol—amerikai jog szerint annak az államnak a jogát jelenti, amelynek törvényei szerint alakult a jogi személy (alapítási elmélet), a német, svájci, francia jog szerint viszont annak az államnak a jogát, ahol a vállalat székhelye van. A siege social fogalmának bizonytalanságát fokozza az is — folytatja a gondolatmenetét Réczei —, hogy a jogtudomány megkülönbözteti a főtelep helyét, az alapszabály szerinti társasági székhelytől és a valóságos társasági székhelytől, ahol az igazgatás történik. Réczei László a kifejtett aggályai következtében a valóságos székhely jogának kapcsoló elvét nem fogadja el, s a maga részéről a jogi személy honosságának megállapítására nézve az alapítás helyének a jogát tekinti irányadónak.[5] Egy harmadik nézet híve Mádl Ferenc, aki szerint a bejegyzés jogának elfogadása látszik a legindokoltabbnak, ezt kellene — tanácsolja — a magyar kodifikátornak is magáévá tennie.[6]

---

* Ez a cikk a külföldi jogi személyek perbeli képviseletével foglalkozó tanulmánynak az első — terjedelmileg rövidebb — része, amelyben a szükségképpeni előkérdésként felvetődő azokat a sajátos ismérveket foglaljuk össze, amelyek alapján elbírálható az adott jogi személy külföldi volta.

Egyes nemzetközi magánjogi írók megkülönböztetést tesznek a jogi személy személyes jogának és honosságának fogalma között. Minthogy a jogi személyre nézve irányadó személyes jog a honosságot, mint eredményt meghatározza, mi csak ezt az utóbbi kifejezést használjuk.

[1] Honosságon azt a kapcsolatot értjük, amely valamely természetes vagy jogi személyt egy bizonyos államhoz fűz. Annak ellenére, hogy a különböző országok állampolgársági törvényei csak a természetes személyek állampolgárságával foglalkoznak, bizonyos értelemben a jogi személyek állampolgárságáról is lehet beszélni; vö. Erwin Riezler: Internationales Zivilprozessrecht und prozessuales Fremdenrecht 1949. 139. és köv. old.

[2] L. Réczei László: Nemzetközi magánjog. Második, átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó, Bp. 1959. 142. old.

[3] L. e különböző nézetek kifejtését. Dr. Szászy István: Nemzetközi magánjog c. művében. A MTA Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata 9. szám Bp. 1938. 227. old.

[4] Szászy István: im. 230. és 228. old. Ugyanezt az álláspontot foglalja el az említett szerző: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga c. könyvében is (Akadémiai Kiadó Bp. 1962. 177. old.).

[5] Réczei: im. 143—144. old.

[6] Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium. Nemzetközi magánjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1966. 109. old.

A jogi személy honosságának megállapítására nézve létezik még az ún. kontroll elmélet és az ellenséges jogi személy fogalma. A kontroll elmélet szerint a jogi személyek honossága szempontjából azoknak a természetes személyeknek az állampolgársága a döntő, akik a vállalat urai, akiknek a parancsa érvényesül a vállalat vezetésében. A kontroll elmélet alkalmazásának különösen háborús intézkedések esetében van helye, pl. az ellenséges vagyon lefoglalásánál.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy ilyen — nem is a maga teljességében felvázolt — elméleti tarkaság közepette, kodifikált álláspont nem alakult ki, s nyilván ezzel is magyarázható, hogy a jogi személyek honosságának mikénti elbírálása jogunkban ma is szabályozatlan kérdés. Igaz ugyan, hogy az 1875. évi XXXVII. törvénybe foglalt kereskedelmi törvénynek a külföldi részvénytársaságokról szóló, s az 1960. évi 11. számú tvr. 95. §-ában említett melléklet által hatályában fenntartott VI fejezete[7] (210—217. §) két helyen is érinti a jogi személy honosságának a témáját. Az egyik rendelkezés a 211. § 1. pontja, amely úgy szól, hogy minden külföldi részvénytársaság köteles a bejegyzés kérelmezésekor alapszabályait a kereskedelmi cégjegyzékbe bevezetés végett az illetékes magyar bíróságnak hiteles alakban bemutatni és egyúttal igazolni, hogy hazája törvényei szerint megalakult, és tényleg működik. Ebből a rendelkezésből vonja le Réczei László azt a megállapítását, hogy a magyar jogban a siege social kapcsoló elvén általában annak az országnak a jogát kell érteni, amelyben a jogi személy alakult s bejegyezték. A kereskedelmi törvény másik rendelkezése, amely utalást tartalmaz a jogi személy honosságára nézve a 217. § 3. pontjában található; e szerint a bejegyzés törlése bárkinek kívánatára elrendelhető, ha „igazoltatik", hogy a külföldi állam, melyben a társaság székhelye létezik, az itteni részvénytársaságok tekintetében a viszonosság elvétől eltért. E szabály alapján vonja le Szászy István a maga következtetését, nevezetesen azt, hogy a magyar bírói gyakorlat is, és az irodalomban uralkodó felfogás is a főszékhely, mégpedig az ügyvezetés helyének jogát tartja, vagy legalábbis tartotta alkalmazandónak. Úgy vélem, hogy a kereskedelmi törvény idézett két indirekt rendelkezése a jogi személy, illetőleg azok sorából a részvénytársaság honosságának elbírálására nem ad egyértelmű, világos szabályozást, amit az is bizonyít, hogy az ellentétes nézetet valló mindkét szerző a maga elméleti álláspontjának a megerősítését a kereskedelmi törvényben igyekszik megkeresni és ezt a törvényi alátámasztást annak más-más rendelkezéséhez kapcsolódóan valóban meg is találják.

Arra vonatkozóan, hogy ne csak egy meghatározott típusú jogi személy, hanem általában minden fajta jogi személy honosságának elbírálhatóságára legyen jogi szabályozás, a különböző időkből származó, magyar nemzetközi magánjogi kódextervezetekben történtek kísérletek. Az első ilyen kódextervezetet Szászy István készítette el,[8] aki korábbi elméleti álláspontjának megfelelően, a tervezet 7. §-ában adott szabályt úgy fogalmazta meg, hogy a jogalanyisággal felruházott személyegyesülésre vagy vagyonösszességre azt a jogot kell irányadónak tekinteni, amelynek területén a személyegyesülés vagy vagyonösszesség székhelye van. Székhely — Szászy javaslata szerint — az ügyvezetés helye. E jog szerint kell elbírálni azt is, hogy a személyegyesülést vagy vagyonösszességet jogalanynak kell-e tekinteni.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Polgári Jogi Osztályának keretében, 1966-ban létrehozott bizottság által kidolgozott tervezet[9] 21. §-ának (1) bekezdése olyan szabályozást javasol, hogy a jogi személy honosságát annak az országnak a joga szerint kellene megállapítani, amelynek területén a jogi személy megalakult, illetőleg azt nyilvántartásba vették. Ez a rendelkezés irányadó — a tervezet szerint — a külföldi jogi személy Magyarországon nyilvántartásba vett fiókjaira, telepeire is. Ez alól annyiban van kivétel, hogy — a 23. § (2) bekezdése szerint — külföldi honos jogi személy a Magyar Népköztársaság területén kifejtett tevékenységére nézve devizabelföldinek minősül. Ennek a sokszorosítás útján közzétett tervezetnek a megjelenését követően, a Budapesti Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Jogi tanszékének munkaközössége vállalkozott immár a harmadik kódextervezet elkészítésére. A harmadik kódextervezet 17. §-a szerint a jogi személy keletkezését, jogképességét, képviseletét, egyesülését, megosztását, feloszlását és a megszűnés egyéb eseteit, továbbá a személyhez fűződő jogait — ha a tervezett törvény másképp nem rendelkezik — székhelyének joga szerint kell elbírálni. Ez a rendelkezés látszólag visszatérést jelent a Szászy-féle első kódextervezet szabályához, amely ugyancsak a székhelyet tekintette irányadónak. A hasonlóság azonban mégis csupán látszólagos, mert amíg Szászy felfogásában székhelynek az ügyvezetés helye minősül, ezzel szemben a harmadik kódextervezet 18. §-ának (1) bekezdése akként rendelkezik, hogy a jogi személy székhelyének joga annak az államnak a joga, amely szerint a jogi személyt nyilvántartásba vették. Az ügyvezetés helyének jogát a 18. § (3) bekezdése csak kisegítő szabályként tartja alkalmazhatónak, arra az esetre, ha a jogi személynek az alapszabálya szerint nincs székhelye, vagy pedig több székhelye van.

Az a tarka kép, amely a jogi személyek honosságára vonatkozó hazai szerzők elméleti né-

[7] Réczei László idézett művének 144. oldalán azt a megállapítást teszi, hogy a kereskedelmi törvény (Kt) 211. §-a „már nem tekinthető hatályosnak". Hasonlóképpen Szászy István „Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga" c. művében (Akadémiai Kiadó Bp. 1962.) a 177. oldalon a Kt 217. §-ának 3. pontjáról, mint nem élő rendelkezésről, múlt időt használva tesz említést. A Ptké 95. §-a értelmében azonban nem kétséges, hogy mind a két hivatkozott rendelkezés ma is hatályban van.

[8] Szászy István: Magyar nemzetközi magánjog. Törvénytervezet és indokolás. Egyetemi Nyomda. Bp. 1948.

[9] Tervezet Magyarország nemzetközi magánjogi törvényéhez. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete polgári jogi osztályának kiadványa. Bp. 1968.

zeteinek és az eddigi három magyar nemzetközi magánjogi kódextervezet kodifikációs törekvéseinek áttekintésekor szemünk elé tárul, nem tűnik el akkor sem, ha a Magyar Népköztársaságnak a szocialista országokkal kötött, kétoldalú jogsegélyszerződéseire fordítjuk figyelmünket. Ebből a szempontból a nemzetközi jogsegélyszerződéseink négy csoportba oszthatók: *a)* vannak olyan megállapodások, amelyek a jogi személy honosságának rendezését szabályozatlanul hagyják; nem szól erről a kérdésről az 1958. évi 38. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett magyar—szovjet, az 1960. évi 25. számú törvényerejű rendeletbe foglalt magyar—albán, valamint az 1969. évi 11. számú törvényerejű rendeletben közzétett magyar—mongol jogsegélyszerződés; *b)* jogsegélyszerződéseink többsége olyan szabályozást tartalmaz, hogy a jogi személyek honosságára (ezt a fogalmat a jogsegélyszerződések sohasem használják) annak a Szerződő Félnek a joga irányadó, amely szerint az megalakult;[10] *c)* a magyar—jugoszláv jogsegélyszerződés úgy rendelkezik, hogy a jogi személy honosságát (jogképességét) annak a Szerződő Félnek a joga határozza meg, amelynek területén székhelye van [1969. évi 1. számú tvr 2. §-ában foglalt 23. cikk (2) bekezdése]; *d)* egészen sajátosan, a többitől elütő módon rendelkezik a magyar—NDK jogsegélyszerződés 24. cikkének (3) bekezdése, azt írja elő ugyanis, hogy a Szerződő Felek valamelyikének területén székhellyel rendelkező jogi személyek honossága (jogképessége) tekintetében annak az államnak a joga irányadó, amely szerint a jogi személyek megalakultak. [A *b)* pontban említett jogsegélyszerződésektől az NDK-val kötött jogsegélyszerződés abban tér el, hogy ez utóbbi csak akkor ismeri el a jogi személy jogképességét, ha annak a székhelye az egyik Szerződő Fél területén van; a *b)* pont alá eső jogsegélyszerződésekben ilyen feltétel nem szerepel.]

II.

A nemzetközi munkamegosztás fokozódó érvényesülése és a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesedése következtében fontos gazdasági és jogi érdek fűződik a jogi személyek honosságával összefüggő, a nemzetközi magánjog szabályozásának a körébe tartozó és ott is több oldalról vitatott, a magyar kodifikációban és a hazánk által kötött kétoldalú jogsegélyszerződések gyakorlatában mind ez ideig megoldatlan probléma elvi igényességű tisztázásához.

A jogi személy honosságának a megalakulás helye szerint történő elbírálását javasló megoldást — véleményem szerint — mindenképpen el kellene vetni. Abban, hogy valamely jogi személy hol, melyik állam területén jön létre, sok esetlegesség, véletlenszerűség vagy pedig éppen bizonyos céltudatosság (pl. kedvezőbb adózási feltételek elérése[11]) játszhat szerepet, s nem ritka, hogy a jogi személy olyan államban alakul meg, amelynek jogrendszeréhez a működése során később semmiféle vonatkozása, kapcsolata nincs. Ha az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Polgári Jogi osztályának a keretében létrehozott bizottság által kidolgozott tervezet elgondolása megvalósulna, ez — az elsődleges szabályozási javaslat értelmében — azt jelentené, hogy pl. az 1964. júliusában Moszkvában Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország kormányainak képviselői részéről aláírt egyezménnyel létesített „Intermetall" Vaskohászati Együttműködési Szervezet jogviszonyaira — függetlenül attól, hogy a Szovjetunió a Szervezetnek eredetileg nem is volt tagja — a szovjet jogot kellene alkalmazni, mivel a Szervezet megalakulása a Szovjetunióban történt. A jogi személy honosságának megállapítását olyan ismérvhez kellene kötni, amely *valóságos* és *szükségszerű* kapcsolatot fejez ki annak az államnak a jogrendszerével, amelynek alapján a kérdéses jogi személy legalapvetőbb jogviszonyait el kell bírálni. A jogi személy megalakulásának helye ilyen valóságos és szükségszerű kapcsolat kifejezésére nem látszik alkalmasnak.

A jogi személy honosságának elbírálására szolgáló ismérv helyes megválasztásánál figyelembe kellene venni a polgári eljárásjog szabályait, s kívánatos lenne, ha a készülő nemzetközi magánjogi törvény idevonatkozó rendelkezését a polgári eljárásjog szabályaival összhangban alakítanák ki.

A Pp 30. §-a (1) bekezdésének második mondata szerint a jogi személy székhelyének — kétség esetében — az ügyintézés helyét kell tekinteni. Ugyanennek a §-nak a (2) bekezdése arra az esetre is ad szabályozást, ha valamely jogi személy ügyintézését több különböző szerv látja el, ilyenkor a jogi személy általános illetékességét a központi szerv székhelye alapítja meg.

A külföldi jogi személy honosságát tehát — véleményünk szerint — a székhelyhez kapcsolódóan lenne célszerű megállapítani. Ámde a székhely meghatározása sem vitamentes. Arra vonatkozóan, hogy a jogi személy székhelyének fogalmán közelebbről mit kell érteni, más szóval a székhely milyen ismérvek alapján állapítható meg, a szabályozásban bizonyos lépcsőzetességnek kellene érvényesülnie.

[10] Így rendelkezik jogsegélyszerződéseink közül a magyar—román (1959. évi 19. számú tvr. 2. §-ában foglalt 21. cikk (2) bekezdése), a magyar—lengyel (1960. évi 5. számú tvr. 2. §-ában foglalt 29. cikk (2) bekezdése), a magyar—csehszlovák (1962. évi 15. számú tvr. 2. §-ában foglalt 16. cikk (2) bekezdés), a magyar—bolgár (1967. évi 6. számú tvr. 2. §-ában foglalt 16. cikk (2) bekezdése).

[11] Lichtensteinben nyugat-európai és tengerentúli nagyvállalatok tucatjai nyitottak valódi vagy látszatirodát, minthogy ott nem adóztatják meg a bejegyzett cégeket. Erről ad hírt a „Jubileum az adóparadicsomban" c. cikk, a Népszabadság 1969. július 6. számában (13. old.).

A legkézenfekvőbb megoldásnak az látszik, hogy a külföldi jogi személy honosságát annak az államnak a joga határozza meg, amely államban az adott jogi személyt nyilvántartásba vették, vagyis — főszabályként — a székhelyet a nyilvántartásba vétel helye szerint kellene megállapítani. Ez a megoldás azonban csak főszabályként, nem pedig minden esetre szólóan érvényesülhet, lehetséges ugyanis, hogy a külföldi jogi személyt nem vették nyilvántartásba, vagy pedig éppen több államban történt meg a nyilvántartásba vétel. Ezekben az esetekben az általunk javasolt szabályozás nem vezet eredményre, ezért a főszabály mellett kisegítő szabályokat kell alkotni. Az egyik ilyen kisegítő szabály az lehet, hogy ha a külföldi jogi személyt nem vették nyilvántartásba, abban az esetben a honosságát az alapszabályban megjelölt székhely államának a joga szerint kell megállapítani. Ugyanezt a kisegítő szabályt kellene alkalmazni arra az esetre is, amikor a külföldi jogi személyt több állam területén vették nyilvántartásba.

A másik fajta kisegítő szabály arra az esetre szólhatna, ha a jogi személynek az alapszabály szerint egyáltalán nincs székhelye, ilyenkor a honosságot annak az államnak a joga szerint kellene meghatározni, amely államban a külföldi jogi személy ügyintézési helye van.

Ez a lépcsőzetes szabályozás egyértelművé tenné, hogy a magyar jog rendelkezése alapján az adott jogi személyt mikor kell külföldinek tekinteni.

Schelnitz György

SZEMLE

A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa elvi állásfoglalásainak felülvizsgálata*

I.

A Munkaügyi Minisztérium a Szakszervezetek Országos Tanácsával egyetértésben 1965-ben felülvizsgálta és a Munkaügyi Közlöny 1965. évi 25—26. számának mellékleteként közzétette a korábban hozott és felülvizsgált munkajogi állásfoglalásokat. Az akkori felülvizsgálatot a Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendeletének 1965. január elsejével történt módosítása indokolta.

1968. január elsejével életbe lépett az új Munka Törvénykönyve és különböző szintű végrehajtási rendeletei, valamint megalkotásra kerültek az új típusú kollektív szerződések.

A munkaügyi jogszabályok mind felépítési rendszerükben, mind tartalmukban lényeges változást mutatnak a korábbi jogszabályokhoz képest. A felépítési rendszerrel nem kívánok foglalkozni, mert ez kívül esik e cikk keretein.[1]

Tartalmi szempontból az új Munka Törvénykönyvében két alapvető elv érvényesül. Az egyik, a gazdaságirányítás új rendszerének megfelelően a vállalatok önálló gazdálkodásának erősítése, a másik, az előbbivel összhangban, a dolgozók jogainak fokozottabb védelme. Az elvek megvalósulása érdekében az új jogszabályok számos új jogosultságot és kötelezettséget alkottak, másokat megszüntettek, több jogintézményt pedig lényegbe vágóan új tartalommal töltöttek meg. A vállalat önálló gazdálkodásának erősítését szolgálja például a dolgozóknak a vállalaton belüli könnyebb mozgatása, a munka megszervezésében, valamint a munkaidő beosztásban megmutatkozó nagyobb vállalati önállóság, a jutalmazás és fegyelmezés körében való döntési jogkör, általában a felsőbb szervektől való nagyobb függetlenség. A dolgozók fokozottabb védelmét biztosító rendelkezések köréből csak néhányat emelek ki: a felmondáshoz fűződő hátrányos jogkövetkezmények eltörlését, a felmondási védettség kiterjesztését, a nők védelmének további szélesítését, a vállalatok anyagi felelősségét a dolgozók ingóságaiért. Tartalmában változott a munkaviszonyban töltött idő számítása, a felmondás és áthelyezés rendszere, s. i. t.

A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa munkajogi magyarázatai és állásfoglalásai természetesen a régi jogszabályokhoz kötődtek. Nem volt ugyan jogszabályi erejük, de mint hivatalos állásfoglalások, a napi gyakorlati jogászi munkában, a vállalatok és intézmények életében, a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban követendő irányelvként érvényesültek. Tartalmuk széles körben ismertté, a jogi gondolkodás részévé vált. Az irányelvekként érvényesülő állásfoglalásokra a jövőben is szükség lesz a munkajog területén foglalkozók részére, mert munkájukban nagy gyakorlati segítséget nyújtottak eddig is és ez a szerepük a jövőben sem fog változni. Tartalmukat illetően a jogszabályokat hivatalos jelleggel magyarázzák, a fennálló vagy látszólagos joghézagokat kitöltik, ahol szükséges, egyszerű példákkal segítik az egyes konkrét ügyekben való eligazodást és általában alkalmasak arra, hogy az érintett kérdésekben a gyakorlat egységesen alakuljon.

Ahhoz, hogy szerepüket az állásfoglalások be tudják a jövőben is tölteni, szükségessé vált az újbóli felülvizsgálat, valamint néhány új állásfoglalás megalkotása.

A felülvizsgálat módszere a következő volt:

A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa valamennyi érvényben volt állásfoglalást a vizsgálat körébe vont, kivéve a kiküldetéssel, illetőleg külszolgálattal valamint a más helységbe áthelyezettek járandóságával kapcsolatosakat, mert az alapjukat képező jogszabályt nem

* A Magyar Jogász Szövetségben 1968. évi november hó 8. napján tartott előadás nyomán.

[1] A felépítési rendszerrel, illetőleg a szabályozás formai megoldásaival részletesen foglalkozik Nagy László „A Munka Törvénykönyve" c. cikke. (Magyar Jog 1967. 578—580. old.)

érintette a Munka Törvénykönyve hatályba lépése. Ezek az állásfoglalások tehát változatlan tartalommal maradnak érvényben és megtartják eredeti sorszámukat is. (117—140. sz.) Újbóli közzétételükre nem volt szükség.

A felülvizsgálat eredményeként a korábbi állásfoglalások egy része hatályát vesztette, mások módosultak.

Egyes állásfoglalások elhagyása két okra vezethető vissza.

Korábban voltak olyan állásfoglalások, amelyek megalkotására azért került sor, mert a jogszabály a kérdést nem rendezte, de az élet a megoldást igényelte. Az új jogszabályok ezeket a joghézagokat figyelembe vették és jogszabályi szinten rendezték. Nyilvánvaló, hogy az ilyen hézagpótló állásfoglalások fenntartása indokolatlan lett volna. (Pl. a régi Mt. V. 83. §-a nem tartalmazott rendelkezést a töredéknapok számítására a rendes szabadság kiadása esetén. A 6/1967. (X. 8.) MüM. sz. rendelet 13. §-a azonban a kérdést rendezte, így a kérdés megoldására irányt mutató 162. MüM. számú állásfoglalás meghaladottá vált.)

Másik indoka egyes állásfoglalások elhagyásának az, hogy a jogszabály a kérdést a korábbi szabályozástól eltérő tartalommal rendezte, így az állásfoglalás most már ellentétben áll a törvényes jogszabályokkal. (Pl. az új Munka Törvénykönyve a dolgozó áthelyezését közös megegyezéshez kötötte, így hatályukat vesztették azok az állásfoglalások, amelyek az áthelyezés korábbi rendszerével voltak kapcsolatosak.) 102., 148., és 149. sz. állásfoglalások. Az elhagyott állásfoglalásokkal a továbbiakban nem foglalkozom.

A felülvizsgálat eredményeként valamennyi továbbra is érvényesülő állásfoglalás módosult. A módosulás eredményeként új számot kaptak, az állásfoglalás végén azonban zárójelben utalás történt a régi számra. Az új számozás követi az Mt. illetőleg az Mt. V. rendszerét, így a korábbi összeállításhoz viszonyítva sorrendi módo ulás következett be, de ez szükséges volt, mert alkalmazásukat megkönnyíti.

Ha a módosult állásfoglalások új szövegét gondosan összevetjük a régi szöveggel, azonnal szembeötlik, hogy azok egy része tartalmilag azonos és csak lényegtelen szövegezésbeli módosulás történt. Példaként utalok a terhes és szülő nők védelméről, a munkabérszámolásról, a helyettesítés folyamatosságáról szóló állásfoglalásokra.

A példákat még lehetne tovább sorolni. Ezek módosítását az új törvényhely, a szabálynak a jogszabályon belüli elhelyezése, az új jogszabályok által használt kifejezések megfelelő beépítése, továbbá egyes helyeken a korábbi szövegezésbeli lazaság indokolta. Ezeknek az állásfoglalásoknak e cikk keretében való további tárgyalása szükségtelen.

A továbbiakban azokkal az állásfoglalásokkal kívánok részletesebben foglalkozni, amelyeknek tartalma lényegesen módosult. A módosulás az esetek egy részében kifejezetten az Mt. új rendelkezésére tekintettel következett be. Más esetekben a felülvizsgálat során megállapítást nyert, hogy az állásfoglalás a tárgyalt kérdésnek csak egyes oldalait rendezi. Ezeknél szükséges volt a téma több oldalról történő megvilágítása. Ezekre a későbbiekben visszatérek.

A cikk utolsó részében pedig a megalkotott új állásfoglalásokat ismertetem.[2]

II.

1. Következmények a bérközlés elmulasztásáért. (Mt. 22. §. (2) bek., Mt. V. 17. § (1) bek.)

Az állásfoglalás új száma: 191. A régi szám: 141.

A régi Mt. V. 27. §-a, valamint az új Mt. V. 17. § (1) bekezdése lényegében azonos rendelkezést tartalmaz, azaz, ha a felek a munkaszerződést nem írásban kötötték, a vállalat a munkába lépéstől számított 3 napon belül köteles a dolgozót személyi alapbéréről értesíteni. A régi állásfoglalás megalkotására több okból is szükség volt. Már maga az a tény is vitás volt, hogy közlés elmulasztása esetén egyáltalán érvényesen jött-e létre a munkaviszony. Továbbá a jogszabályok nem adtak egyértelmű útmutatást arra, hogy ha a munkaviszony érvényes, hogyan orvosolható az, ha a vállalat az előírt kötelezettségének nem tesz eleget. Van-e erre hatásköre a munkaügyi döntőbizottságnak?

A régi állásfoglalás pozitív válaszokat adott. Leszögezte, hogy a munkaszerződés érvényesen létrejött és a dolgozó panasszal fordulhat a munkaügyi döntőbizottsághoz. Az állásfoglalás tartalma a jövőre nézve is helyes, azonban azt ki kellett egészíteni.

Az Mt. V. 16. § (2) bekezdés ugyanis kiterjesztette a dolgozók jogait, feljogosította a dolgozót, hogy mindaddig ne álljon munkába, amíg a vállalat kérése ellenére nem foglalja írásba a munkaszerződést. Ha pedig már a munkát megkezdte, azonnali hatállyal ki is léphet, ha kérését 3 napon belül nem teljesítik. Ezt a jogát a munkába lépéstől számított 30 napon túl már nem gyakorolhatja.

A munkaszerződés írásbafoglalásának és a személyi alapbér közlésének elmulasztása a dolgozó oldaláról nézve azonos hatású. A dolgozó legalapvetőbb jogai közé tartozik a munkabér iránti jogosultság. A munkabér összegében való összes jövőbeli vitát kizárja annak írásban való rögzítése. Az állásfoglalás szerint tehát az Mt. V. 16. § (2) bekezdésében biztosított jog a dolgozót akkor is megilleti, ha nem a munkaszerződés írásbafoglalását, hanem a személyi alapbér közlését kéri és a vállalat ezt tagadja meg, vagy mulasztja el.

2. A munka teljesítésének helye változó munkahelyre alkalmazásnál. (Mt. V. 18. §)

Az állásfoglalás új száma: 193. A régi szám: 9.

Itt elsősorban rámutatok a címben bekövetkezett változásra. Az állásfoglalás régi szövege is csak a változó munkahelyre alkalmazás egyes kérdéseit taglalta, tehát a cím kiegészítése a régi lazaságot szüntette meg.

Az új Munka Törvénykönyve lényegében változtatta meg az áthelyezés rendszerét. Korábban lehetőség volt a dolgozó áthelyezésére beleegyezése nélkül is. Ezért, ha az eredetileg állandó munkahelyre alkalmazott dolgozót változó mun-

[2] A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa hatályos elvi állásfoglalásainak teljes szövegét a Munkaügyi Közlöny 1968. évi 6. és 7. száma tartalmazza. (A változatlanul hagyott 117—140. sz. állásfoglalások a Munkaügyi Közlöny 1962. évi 8—9. számában találhatók.)

kahelyre kívánták alkalmazni és ebbe a dolgozó nem egyezett bele, az áthelyezés szabályai szerint lehetett eljárni és a dolgozó legfeljebb munkaügyi vitát kezdeményezhetett.

Ma már az áthelyezés kérdésében a dolgozóval meg kell állapodni, ha abba nem egyezik bele, nincs rá lehetőség. Az eredetileg állandó munkahelyre alkalmazott dolgozónak változó munkahelyre való beosztása a munkaszerződés módosításának tekintendő, így az állásfoglalás szövegét eszerint kellett módosítani. Ezzel szükségtelenné vált a munkaügyi vita megindításának lehetőségére való utalás is. Ha ugyanis a felek a szerződést módosították és ennek folytán osztották át a dolgozót változó munkahelyű munkakörbe, fel sem merülhet a munkaügyi vita. A dolgozó természetesen adhat be panaszt a munkaügyi döntőbizottsághoz, ha áthelyezése nem a szerződésmódosításnak megfelelően történt, de ez már más téma.

3. A munkaviszonyon kívül töltött idő figyelmen kívül hagyása. [Mt. V. 19. §, 5/1967. (X. 8.) MüM. sz. r. 8. §]

Az állásfoglalás új száma: 194. A régi szám: 55.

Az állásfoglalás eredeti szövege szerint a folyamatos munkaviszony megállapításánál a megszakítás nélküli munkaviszonyt kell figyelembe venni. Munkaviszonynak pedig csak a munkavállalói minőségben eltöltött időt lehet tekinteni.

Az 5/1968. (X. 8.) MüM. sz. rendelet 8. §-a szerint munkaviszonyban töltött időként minden munkaviszonyban töltött időt egybe kell számítani az egyes munkaviszonyok megszűnése módjától és a közöttük levő időkiesések tartamától függetlenül. A jelenlegi jogszabályok már nem fűznek következményt a munkaviszony folyamatosságához, a folyamatosság jelentősége tehát megszűnt. Ennek okszerű következménye volt az állásfoglalás szövegének átdolgozása, a folyamatosságra utaló részek elhagyása. Kiegészítését pedig a 11/1967. (OÉ. 1968. évi 2. sz.) OV számú határozata 4. § (1) bekezdésének *e)* pontja tette szükségessé. Eszerint a munkaviszony tartamába többek között azt az időt is be kell számítani a megfelelő feltételek fennforgása esetén, amely alatt a szövetkezeti tag kisiparosként vagy háziiparosként dolgozott, illetőleg annak segítő családtagja volt. Ez a szabály azonban csak az adott szövetkezeten belül, a pótszabadság tartalmának meghatározásánál érvényesülhet, mert a beszámítás szélesebb körű alkalmazása ellentétben állna az idézett MüM. sz. rendelet 10. § (1) bekezdésében foglaltakkal. Ezért a felmerülhető viták kiküszöbölése, illetőleg a helyes jogértelmezés elősegítése érdekében az állásfoglalás kimondta, hogy ezeket az időket nem lehet munkaviszonyban eltöltött időnek számítani.

A jogszabály ilyen értelmezésével az OKISZ Vezetősége maga is egyetértett.

4. A próbaidő tartamának számítása. (Mt. 23. § (2) bek.)

Az állásfoglalás új száma: 198. A régi szám: 8.

Az állásfoglalás első három bekezdését teljesen át kellett dolgozni, mert a próbaidő tartamának törvényi meghatározása megváltozott. A régi Mt. szerint a próbaidő tartama 7 nap volt, illetőleg a miniszter és a szakszervezet által meghatározott munkakörökben 30 nap. Az új Munka Törvénykönyve 23. § (2) bekezdése szerint a próbaidő tartama egységesen 30 nap, a felek azonban a munkaszerződésben ennél rövidebb, vagy hosszabb, de legfeljebb három hónapig terjedő próbaidőben is megállapodhatnak. Az új szövegű állásfoglalás már az új törvény szövegét idézi.

Továbbra is érvényesül a régi állásfoglalás utolsó bekezdése, mely szerint a próbaidő naptári időtartamot jelent, annak hosszát semmi sem hosszabbítja meg.

5. A vállalat jogorvoslati úton nem kötelezhető arra, hogy a dolgozónak más vállalathoz való áthelyezéséhez hozzájáruljon. [Mt. 25. § (2) bek.]

Az állásfoglalás új száma: 202. A régi szám: 157/b.

A régi 157. sz. állásfoglalás a más vállalathoz áthelyezésnél vizsgálandó egyes körülményeket tárgyalta és ennek körében két kérdést érintett. Az állásfoglalás első részében a „kötelező áthelyezés" megállapíthatóságához adott hivatalos magyarázatot. Az áthelyezés új rendszere folytán az állásfoglalásnak ezt a részét teljesen el kellett hagyni. Kötelező áthelyezés ma már fogalmilag nincs.

Néhány apróbb szövegezésbeli módosítással, de tartalmában változatlanul maradt a régi állásfoglalás második része, amely szerint a más vállalathoz történő áthelyezéshez való hozzájárulás a vállalat belátására bízott olyan kérdés, amely a munkaügyi döntőbizottság útján nem kényszeríthető ki. Az állásfoglalás első részének elhagyása folytán az állásfoglalás címe is megváltozott.

6. Rokkant dolgozó munkaviszonyának megszüntetése. (Mt. 26. §)

Az állásfoglalás új száma: 205. A régi szám: 153.

Az új Mt. átalakította a felmondás rendszerét, a régi törvényben taxatíve felsorolt munkáltatói felfelmondási okokat elhagyta. Az új Mt. 26. § (2) bekezdése szerint a vállalatnak a felmondást írásban kell közölni, s abból a felmondás okának világosan ki kell tűnnie. Megállapítja azokat az eseteket is, amikor a felmondást még indokolni sem kell. Az állásfoglalásból tehát ki kellett iktatni azt a szövegrészt, amely a felmondási okokra utalt. Ez szövegezésbeli kérdés volt. Érdemében változatlan maradt az állásfoglalás azon része, amely leszögezi, hogy a rokkant nyugdíjra jogot szerzett dolgozó munkaviszonyát úgy lehet megszüntetni, mint bármely más dolgozóét. E dolgozók esetében nem érvényesül az a védettség, amelyet a táppénzes-állományban levő beteg dolgozó élvez.

Az első lényeges változást az új Mt. 19. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés szülte. A korábbi jogszabályok szerint a vállalat nem volt köteles újra alkalmazni a dolgozót, ha az munkaképessé vált. Az új Mt. rendkívül fontos, a dolgozók érdekét szolgáló szabálya az, amely kötelezi a vállalatot, hogy újból alkalmazza azt a munkaképessé vált dolgozót, aki nála üzemi baleset vagy foglalkozási betegség folytán megrokkant. E fontos rendelkezést az állásfoglalás szövegébe fel kellett venni az ezzel ellen-

tétes korábbi megállapítások helyébe.

Továbbá az új Mt-vel egyidőben lépett hatályba az 1/1967. (XI. 22.) MüM—EÜM—PM sz. együttes rendelet, amely a csökkent munkaképességűvé vált dolgozók helyzetét rendezi. Az újra szövegezett állásfoglalás felhívja a figyelmet arra, hogy a csökkent munkaképességű dolgozók nem tekinthetők rokkantaknak, tehát munkaviszonyukat a jogszabályban előírt kivételtől eltekintve nem lehet felmondással megszüntetni, rájuk is vonatkozik az Mt. V. 26. § b) pontjában foglalt védettség.

7. A kuionösen indokolt eset és a rendkívul indokolt eset a felmondási szabályok alkalmazásánál. [Mt. V. 27. § — Mt. 26. § (3) bek.]

Az állásfoglalás új száma: 209. A régi szám: 17.

A régi és új Mt. V. egyaránt tartalmazza azt a relatív felmondási tilalmat, amely szerint a jogszabályban előírt esetekben a vállalat a dolgozó munkaviszonyát csak különösen indokolt esetben szüntetheti meg felmondással. A megoldás rendszere: a védett dolgozók köre és az alkalmazhatóság esetei azonban különbözőek. Továbbá a régi jogszabályok nem ismerték az új Mt. 26. § (3) bekezdésében felvett rendkívül indokolt eset fogalmát. Az állásfoglalás átdolgozását ezek a jogszabályi változások tették szükségessé.

A régi állásfoglalás szorosan a régi Mt. V. 38. § (1) bekezdéséhez tapadt, amely szerint a különösen indokolt eset, mint felmondási védettség csak a vállalat vagy a termelés átszervezése esetén érvényesült. Az új Mt. V. 27. § (1) bekezdése szerint viszont bármilyen indokból történő felmondásnál vizsgálni kell a különösen indokolt eset fennforgását. Ez a jogszabályi módosulás természetes következménye annak, hogy az Mt. a felmondási okokat nem ismeri. Ezért a módosult állásfoglalás általában foglalkozik a különösen indokolt eset kérdésével, megadja annak tartalmát. Eszerint a különösen indokolt eset fennforgásának megállapításához mindig olyan *súlyos ok* szükséges, amely mellett a vállalat részére tarthatatlanná válna vagy aránytalan terhet jelentene a munkaviszony további fenntartása. Ez a megfogalmazás a régivel szemben pontosabb és a fogalmat jobban körülhatárolja, elhagyva az „egyéb nehézségek" nehezen megfogható, bizonytalan tartalmát.

Javult az állásfoglalás tartalmi felépítése is. Meghatározza, hogy a „súlyos ok" egyrészt jelentkezhet a dolgozó személyével összefüggésben, másrészt bekövetkezhet a vállalat gazdálkodása körében is. Ezután példálózó tájékoztatást ad a dolgozó személyéből és a vállalat gazdálkodási köréből adódó, a leggyakrabban előfordulható súlyos okokból. Kiemeli, hogy a dolgozó személyében akkor valósul meg a súlyos ok, ha munkaviszonyból eredő kötelezettségeit szándékosan szegi meg, de akkor is, ha a kötelezettségek megszegése ugyan gondatlanul de sorozatosan, ismétlődő jelleggel történt. A gazdálkodás köréből pedig — ugyancsak példálózva — az átszervezést, a létszámcsökkentést, és a gazdálkodás színvonalának emelése érdekében végrehajtott személycseréket említi.

Már utaltam az Mt. 26. § (3) bekezdésében meghatározott új intézményre, a rendkívül indokolt esetre. Az állásfoglalás II. része röviden ezzel a kérdéssel foglalkozik. Leszögezi, hogy a különösen indokolt esettel kapcsolatban elmondottak itt is alkalmazandók azzal az eltéréssel, hogy az aránytalan teher fennforgásának megállapításához még szigorúbb feltételek szükségesek.

8. A közügyektől való eltiltás következménye. [Mt. 30. § (3) bek.]

Az állásfoglalás új száma: 215. A régi szám: 56.

A bíróság által elrendelt közügyektől eltiltásnak a munkaviszonyra való kihatását más szövegezéssel, de lényegében azonos módon szabályozza a régi Mt. V. 48. §-a és az új Mt. 30. § (3) bekezdése. A régi állásfoglalás azonban a közügyektől eltiltásnak azt a következményét emelte ki, hogy a munkaviszony folyamatossága megszakadt. A 194. sz. állásfoglalással kapcsolatban idéztem az 5/1968. (X. 8.) Mü.M. sz. rendelet 8. §-át, amely már nem fűz következményt a munkaviszony folyamatosságához, illetve annak megszakadásához, általában az új központi jogszabályok ezt a fogalmat nem is tartalmazzák. Ezért az állásfoglalásból ki kellett hagyni a folyamatosságra való utalást.

Továbbá, az új szöveg kiemeli, hogy a dolgozónak *csak az eltiltás hatálya alá eső* munkaviszonya szűnik meg. Ezt a régi szöveg nem tartalmazta, tehát ha a jogalkalmazó az állásfoglalást nem vetette össze a jogszabály szövegével, azt a téves következtetést vonhatta le, hogy közügyektől való eltiltás esetén minden munkaviszony megszűnik.

Végül, a törvény szerint a munkaviszony azonnal szűnik meg. Az állásfoglalás tisztázza azt, hogy ez az időpont az ítélet jogerőre emelkedésének időpontja.

9. Az egy napra eső munkabér egyenlőtlen és feladatokhoz igazodó munkaidő-beosztás esetén. (Mt. V. 44. §)

Az állásfoglalás új száma: 224. A régi szám: 39.

Az új Mt. nem használja az „egyenlőtlen munkaidő" kifejezést, de a 37. § (2) és (3) bekezdése, valamint a 39. § lehetővé teszi a vállalatoknak — hogy a törvényes munkaidő keretein belül — a termelés és technológia követelményeihez igazodó munkaidő-beosztást, szükség esetén ún. egyenlőtlen vagy feladatokhoz igazodó munkaidő-beosztást alakítsanak ki. Az egyenlőtlen munkaidő kifejezés közhasznúvá vált, rövid és megfelelően fedi is a fogalmat, ezért az állásfoglalás fenntartja.

Maga az állásfoglalás különben azt a kérdést rendezi, hogy az egyenlőtlen munkaidőbeosztású havidíjas dolgozónak a vállalat által nem fizetett távolléte (fizetésnélküli szabadság, betegség, igazolatlan mulasztás) esetén milyen összeget kell levonni a munkabérből. A régi állásfoglalás úgy rendelkezett, hogy minden alkalommal a napi átlagos munkaidőnek megfelelő munkabér kerül levonásra.

Az új szövegű állásfoglalás alkalmas a munkaügyi viták csökkentésére. Ugyanis a törvény szövegére hivatkozva elvi éllel mondja ki, hogy a dolgozóval az egyenlőtlen munkaidőben való foglalkoztatás esetén is közölni kell feltétlenül a munkaidő-beosztást, még akkor is, ha az adott napon — a köz-

léskor — a dolgozó nem tartózkodik az üzemben. Legfeljebb a dolgozó az adott munkabeosztásról nem szerez tudomást, de így ebben az esetben fel sem merülhet vita, hogy hogyan kell elszámolni a dolgozóval abban az esetben, ha nem végez munkát, minthogy már előre rögzítették, hogy a mulasztott napon a dolgozóknak hány munkaórát kellett volna teljesíteni. A levonás tehát a ténylegesen mulasztott órák számának felel meg.

Természetesen előfordulhat, hogy a vállalat a törvény rendelkezése ellenére nem határozza meg a munkaidő-beosztást. Ebben az esetben az látszott a helyes megoldásnak, hogy ilyen esetben a távollevő dolgozó munkaidejét a részleg többi, hasonló munkát végző dolgozója munkaidejével számolják el. Ha viszont ilyen hasonló munkát végző dolgozó nincs, akkor a korábbi időszakra vonatkozó munkaidő-beosztást kell alapul venni.

Végül, a régi állásfoglalás nem foglalkozott azokkal a dolgozókkal, akiknek nincs munkaidő-beosztásuk, mert a munkavégzést a feladatok szabják meg. Ilyenek az újságírók, üzletszerzők, gépkocsivezetők és házfelügyelők. Ilyen munkakörök esetében fogalmilag kizárt a munkaidő-beosztás előzetes közlése. E dolgozók esetében a kiesett munkabért a rájuk vonatkozó átlagos napi munkaidő alapján kell meghatározni.

10. Munkaköri pótszabadság munkakörváltozás esetén. (Mt. V. 52. §)

Az állásfoglalás új száma: 235. A régi szám: 48.

Az állásfoglalás első bekezdése változatlanul maradt, ugyanis az az elv, amely szerint a pótszabadság mértékét érintő áthelyezés esetén az áthelyezés előtti időre a korábbi, az áthelyezés utáni időre a későbbi munkakör alapján jár a pótszabadság, változatlanul érvényesül a jövőben is.

El kellett azonban hagyni az állásfoglalás második bekezdését, amely a vezető állású dolgozók pótszabadságának mértékét rendezte arra az esetre, ha a vállalat státusa változik valamilyen formában. Az Mt. V. 52. § (1) bekezdése szerint ugyanis a vezető állású dolgozók pótszabadságának feltételeit és mértékét a kollektív szerződés állapítja meg.

11. Az alapbér meghatározása. [Mt. V. 61. § (1) bek.]

Az állásfoglalás új száma: 241, a régi szám: 164.

Ezzel az állásfoglalással csak röviden kívánok foglalkozni. A régi szövegű állásfoglalás a bérezéssel kapcsolatos egyes meghatározásokat tartalmazta, ezek között foglalkozott az alapbér meghatározásával, megadta az alapkereset fogalmát és az átlagkereset számításának módját. Ezek közül csak az alapbér meghatározását kellett az állásfoglalás új szövegébe felvenni, mert a bérpótlékok alapjául szolgáló alapkereset meghatározása a központilag megadott keretek között a vállalat hatáskörébe tartozik, az átlagkereset számításának szabályait pedig a 7/1967. (X. 8.) Mü M. sz. rendelet 7. §-a rendeleti szinten szabályozza.

12. A büntető és a fegyelmi eljárás kapcsolata. (Mt. 55. §)

Az állásfoglalás új száma: 246, a régi szám: 88.

Az állásfoglalás új szövegére a kérdés sokoldalú feldolgozása és az új intézmény (az eljárás nélkül kiszabott büntetés) bedolgozása a jellemző.

Az állásfoglalás rámutat arra, hogy a büntető és a fegyelmi eljárás egymástól különálló eljárások. Ez abból adódik, hogy a bűncselekmény és a munkaviszonyból eredő kötelezettségek vétkes megszegése esetében más a jogvédte érdek és főleg nem azonos súllyal jelentkezik. Más a társadalmi veszélyesség foka és köre. A bűncselekmény az egész társadalomra veszélyes, a fegyelmi büntetést maga után vonó magatartás csak egy szűkebb közösség termelési vagy a munkaviszonnyal összefüggő egyéb érdekeit sérti. Ebből következik, hogy a munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségek vétkes megszegése bizonyos esetekben bűncselekményt is megvalósít, de nem feltétlenül, és fordítva, a bűncselekménynek minősülő magatartás nem minden esetben vonja maga után a fegyelmi büntetést. Ha azonban a két eljárás egymástól különálló is, de nem független. Az állásfoglalás részletesen taglalja a két eljárás kapcsolatát.

Az új szöveg a büntető eljárás eredményének a fegyelmi eljárásra való hatását abból a szempontból vizsgálja, hogy a dolgozóval szemben ítéletet hoztak-e vagy a büntető eljárást valami okból megszüntették.

Elvi éllel szögezi le, hogy az elítélést tartalmazó ítélet csak annyiban irányadó, hogy a dolgozó magatartása bűncselekménynek minősül. A fegyelmi eljárásra tartozik azonban annak megállapítása, hogy a bűncselekmény egyben a munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségek olyan vétkes megszegésének minősül-e, amely fegyelmi büntetés kiszabását indokolja. A felmentő ítélet is csak annyiban köti a fegyelmi jogkör gyakorlóját, hogy nem indíthat fegyelmi eljárást, illetőleg a már megindított fegyelmi eljárást haladéktalanul meg kell szüntetnie, ha a büntető felmentés az okból történt, mert a dolgozó a büntető és fegyelmi eljárás alapját képező cselekményt el sem követte, illetve nem ő követte el.

Külön foglalkozik az állásfoglalás az egyéb okból történt felmentéssel és a megszüntető határozattal (végzéssel) befejezett büntető eljárásnak a fegyelmi eljárásra gyakorolt hatásával. Ezekben az esetekben is a fegyelmi eljárásban kell elbírálni, hogy a cselekmény, amelynek elkövetése miatt a dolgozót a büntető eljárásban nem ítélték el, a munkaviszonyból eredő kötelezettségek vétkes megszegésének minősül-e.

Leszögezi az állásfoglalás, hogy a fegyelmi eljárás lefolytatása a büntető eljárás után, mintegy annak folytatásaként csak akkor kötelező, ha az ügyész a nyomozás megtagadása, illetve a bíróság az eljárás megszüntetése mellett az ügyet fegyelmi felelősségre vonás végett átteszi a fegyelmi jogkör gyakorlójához. Ezekben az esetekben is a fegyelmi eljárás során kell elbírálni, hogy a büntetés kiszabása indokolt-e.

Itt azonban az állásfoglalás szövegével kapcsolatban egy apróbb korrekcióval kell élnünk. Az ügyész ugyanis a Be. 160. § (1) bek. *e)* pont-

ja alapján a terheltet figyelmeztetésben is részesítheti és a 161. § alapján átteheti az ügyet ezután a fegyelmi jogkör gyakorlójához, az eljárás lefolytatása végett. Ez az eshetőség az állásfoglalásból kimaradt. A dolognak két oldala van. Egyik a figyelmeztetés, másik az áttétel. A figyelmeztetésnek nincs jelentősége, utalok itt az elítélést tartalmazó ítélettel kapcsolatban kifejtettekre. Ott azonban már kiegészítésre szorulna az állásfoglalás, hogy ebben az esetben is kötelező a fegyelmi eljárás megindítása. (Természetesen itt sem szükségszerű a fegyelmi büntetés kiszabása.)

Végül leszögezi az állásfoglalás, hogy tartalma a fegyelmi eljáráson kívül kiszabott fegyelmi büntetésre is vonatkozik. Így például, amikor a fegyelmi eljárás kötelező lefolytatásáról tesz említést, azt úgy kell érteni, hogy a törvényben előírt feltételek fennforgása esetén a fegyelmi felelősségre vonás ezen a módon is lehetséges.

13. A fegyelmi ügy alakulása a dolgozó halála esetén. [Mt. 56. § (3) bek.]

Az állásfoglalás új száma: 252, a régi szám: 178.

Bár a módosult állásfoglalások sorába tartozik, mind a felépítést, mind a megoldást illetően újnak tekintendő. A témát részletesebben fejti ki, mint a korábbi, és megoldásában közelít a büntető joghoz. Ezt indokolja az elérni kívánt közös cél: a nevelés és másodlagosan a megelőzés. Végső soron — mint fentebb már kifejtettem — a munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségek vétkes megszegése is veszélyes magatartás, ha az nem is társadalmi méretekben jelentkezik. Ha a súlyosabb — büntető — ügyben az elkövető halála büntethetőséget megszüntető ok, még inkább kell ennek érvényesülni az enyhébb fegyelmi eljárásban.

A fegyelmi eljárást, valamint a munkaügyi döntőbizottság előtt folyamatban levő eljárást tehát meg kell szüntetni a dolgozó halála esetén és a halál ténye a kiszabott, de végrehajthatóvá nem vált fegyelmi büntetést is hatálytalanítja, ahhoz a fegyelmi jogkör gyakorlójának, vagy a munkaügyi vitát folytató szervnek formális határozata nem szükséges.[3]

Az elvi tétel következetes végigvitelét jelenti az, hogy a dolgozó örököse a fegyelmi eljárást, vagy az azt követő munkaügyi vitát nem folytathatja. Annak nem is lenne értelme, mert halál folytán hatálytalanná vált fegyelmi büntetésből hátrány nem éri. Ha tehát például a fegyelmi büntetés valamely juttatás megvonása volt, azt az örökös részére ki kell fizetni. Nem követelheti az örökös magából a fegyelmi eljárásból adódó anyagi hátrány megtérítését (például a kiesett munkabért, a felfüggesztés időtartamára visszatartott illetményt stb.), mert az állásfoglalás kimondja, hogy az eljárás megszűnéséhez nem kapcsolódnak azok a következmények, mint amelyek akkor érvényesülnek, ha a törvényellenesen meghozott fegyelmi határozatot hatályon kívül helyezték, illetve megváltoztatták.

Anyagi természetű vita azonban folyhat a munkáltató és a meghalt dolgozó örököse között. A törvény szerint vannak esetek, amikor a fegyelmi felelősségre vonás előkérdése valamely eljárásnak, illetve attól függ a felelősség mértéke. Ha a fegyelmi felelősségre vonásra azért nem volt lehetőség, mert a dolgozó meghalt, az adott eljárásban mint szükséges előkérdést lehet és egyben kell tisztázni azt, hogy a dolgozó magatartása a munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségek vétkes megszegésének minősül-e.[4]

Ez az állásfoglalás is rögzíti azt, hogy tartama teljes mértékben vonatkozik arra az esetre is, ha a dolgozóval szemben fegyelmi eljárás nélkül szabtak ki büntetést.

14. A kultúrrendezvényen, okozott kár esetében érvényesülő felelősségi szabályok. (Mt. 57—62. §)

Az állásfoglalás új száma: 257, a régi szám: 103.

Itt is elsősorban a kérdés sokoldalú, differenciált felvetésére és megoldására hívom fel a figyelmet. A régi állásfoglalás kategorikusan leszögezte, hogy a dolgozó által a kultúrrendezvényre elvitt dologban bekövetkezett kár megtérítése iránt nem lehet munkaügyi vitát kezdeményezni.

Az új Mt. a munkaviszony keretében okozott kárért való felelősség egységes rendszerét teremtette meg, és átfogóan szabályozza mind a dolgozó, mind a vállalat felelősségét a másik félnek okozott kárért. Felmerült tehát az igény, hogy az újra szövegezett elvi állásfoglalás szélesebb körben, a leggyakrabban előforduló esetekre adjon iránymutatást.

Az állásfoglalás így külön tárgyalja a dolgozó javait és a vállalat kezelésében levő dolgokat ért károk tekintetében a felelősség kérdését, ha a kár a kultúrrendezvényen következett be. Nem tartja fenn a korábbi állásfoglalás általános érvényű tételét, mely szerint a kár semmiképpen nem lehet munkaügyi vita alapja.

A hatáskört és az alkalmazásra kerülő anyagi szabályokat az szabja meg, hogy a káreset kapcsolódik-e valamilyen formában a munkaviszonyhoz, vagy attól független. Az előbbi esetben munkaügyi vitának van helye és a felelősség kérdését a munkajogi szabályok szerint kell elbírálni, az utóbbi esetben pedig az ügy a bíróság hatáskörébe tartozik és a polgári jogi szabályok érvényesülnek.

15. A munkaügyi vita alakulása a vállalat megszűnése vagy a dolgozó halála esetén. [Mt. 66. § (4) bek.— 9/1967. (X. 8.) MüM. sz. r. 43. § (1) bek. *d)* pont.]

Az állásfoglalás új száma: 260, a régi szám: 108.

A korábbi állásfoglalás a kérdésnek csak az egyik oldalával, a dolgozó halálának a munkaügyi vitára gyakorolt hatásával foglalkozott. Az új szöveg bármelyik félnek az eljárásból való kiesését vizsgálja és a kérdésre kimerítő választ ad.

A követendő eljárásra attól függően ad iránymutatást, hogy a meghalt dolgozó, illetve a megszűnt vállalat az igény érvényesítője volt-e, vagy az igényt ellene érvényesítették. Az előbbi esetben az eljárást meg kell szüntetni, kivéve, ha a jogutód a tárgyaláson megjelenik és kéri az eljárás folytatását. A jogutód személye ugyanis

[3] A kérdés eljárásjogi oldalával foglalkozik a szerző „A munkaügyi döntőbizottsági eljárás megszüntetése" c. tanulmányában. (Magyar Jog 1968. 549. old.)

[4] Mt. V. 95. § (3) bekezdés utolsó mondata.

rendszerint ismeretlen a munkaügyi döntőbizottság előtt és azt sem lehet tudni, hogy az igényt kívánja-e a jogutód érvényesíteni. Minthogy az igény érvényesítője az eljárásból kiesett, érdemi határozatot nem lehet hozni, a félbeszakadás intézményét a 9/1967. (X. 8.) MüM. sz. rendelet nem ismeri, így csak az eljárás megszüntetése jöhet szóba. Ha azonban a jogutód a tárgyaláson megjelenik, és bejelenti, hogy az igényt érvényesíteni kívánja, semmi akadálya az eljárás lefolytatásának.

Ha az a fél esik ki az eljárásból, akivel szemben az igényt érvényesítették, az eljárást csak akkor lehet megszüntetni, ha a másik fél a munkaügyi döntőbizottság által megadott határidő alatt a jogutód személyét nem jelenti be. Ebben az esetben ugyanis más a helyzet. Itt megmarad az igény érvényesítője, meg kell adni neki a lehetőséget arra, hogy az eljárásból kiesett fél jogutódját felkutassa, hogy azzal szemben az igényt érvényesíteni tudja. A munkaügyi vitáknál egyébként is alapelv az ügyek gyors intézése, az érdemi határozathozatalra való törekvés és az elvi állásfoglalás ennek a célnak az érdekében rendezi a kérdést.

Felhívja az állásfoglalás a figyelmet arra, hogy az eljárás fenti okokból történő megszüntetése esetén az igényt az elévülési időn belül a jogutód újból érvényesítheti, illetőleg a jogutód ellen lehet érvényesíteni.

Rendezi az állásfoglalás a követendő eljárást arra az esetre is, ha a vállalat megszűnése egyben a munkaügyi döntőbizottság megszűnését jelenti, valamint a tárgyalt esetektől elkülöníti a fegyelmi eljárást követő munkaügyi vitát, amelyre nem ez, hanem a már ismertetett 252. sz. állásfoglalás ad iránymutatást.

III.

Végül az újonnan megalkotott négy állásfoglalást ismertetem.

1. Az egyenlőtlen munkaidő-beosztás alkalmazásának keretei (Mt. V. 44. §)

Az állásfoglalás száma: 223.

Az állásfoglalás meghatározza a fogalmat, mely szerint egyenlőtlen a munkaidő-beosztás, ha a munkában töltött napokra eltérő munkaidőt állapítanak meg. Elhatárolja az egyenlő munkaidő-beosztástól és rámutat, hogy nem minősül egyenlőtlennek a munkaidő-beosztás, ha a hét öt napján a dolgozó azonos időt, szombaton pedig kevesebb időt tölt munkában. Viszont egyenlőtlen munkaidő-beosztással állunk szemben akkor is, ha heteken vagy hónapokon keresztül a napi munkaidő azonos, de az év másik részében ennél rövidebb, vagy hosszabb.

Megadja továbbá az állásfoglalás az egyenlőtlen munkaidő-beosztás célját, amelyet a szükségességből vezet le. Eszerint csak ott alkalmazható, ahol a feladatok egyenlőtlen jelentkezéséből, a munka idényjellegéből vagy egyéb okokból időszakos munkatorlódás jelentkezik, és csak abból a célból, hogy a felmerült nehézséget áthidalja. Ez előfordulhat egyes munkakörökben, üzemrészekben, vállalati, de iparági szinten is. A fentiekből következik, hogy más célok érdekében — például az ún. „szabadszombat" biztosítása végett — egyenlőtlen munkaidő-beosztást nem lehet elrendelni.

2. A tanulmányi kedvezmények mértéke. (Mt. V. 60. §)

Az állásfoglalás száma: 240.

A tanulmányi kedvezmények meghatározása a 15/1967. (XI. 18.) Mü.M. sz. rendeletben az adott felsőfokú oktatási intézmény nappali tagozatára előírt tanulmányi idő alapulvételével történt. A tanulmányi kedvezmény mértéke attól függ, hogy az adott felsőfokú intézmény nappali tagozata három-, vagy négyéves, illetőleg ennél hosszabb. Vannak azonban olyan felsőfokú tanintézmények, ahol az esti, vagy levelező tagozat tanulmányi ideje három és fél év. A gyakorlatban ezért nagyfokú bizonytalanság mutatkozott a tanulmányi kedvezmény mértékét illetően. Ezért a kérdést rendezni kellett.

Az esti és a levelező oktatás tanulmányi ideje más és más, az iskola jellegétől és a tananyagtól függően azonos, vagy hosszabb mint a nappali tagozat oktatási ideje. A kérdés rendezésénél ezért a nappali tagozat tanulmányi idejéből kellett kiindulni, mert csak ez biztosított a kiinduláshoz egységes alapot.

Az állásfoglalás tehát a nappali tagozat tanulmányi idejét vetíti ki az esti, valamint a levelező tagozatra, függetlenül attól, hogy ezeknek a tagozatoknak a tanulmányi ideje azonos-e, vagy hosszabb. Ez a megállapítás azonban csak a tanulmányi kedvezmény szintjére vonatkozik, vagyis az utolsó (hetedik) félévben is megilleti a dolgozót tanulmányi kedvezmény, amelynek mértéke a teljes évre biztosított kedvezmény fele.

Az állásfoglalás így rendezi a felsőfokú technikumok esti és levelező tagozatán tanuló hallgatók helyzetét és ugyanilyen elvi alapon ad iránymutatást a felsőfokú végzettségű szakemberek részére szervezett iskolarendszerű továbbképzésben részt vevők, valamint a Felsőfokú Munkavédelmi Tanfolyam szaktechnikusai tagozatán továbbtanuló dolgozók tanulmányi kedvezményének mértékére is.

3. A jubileumi jutalom kifizetése a korábbi munkaviszony 1968. január 1. napja utáni beszámítása esetén. (Mt. V. 66. §)

Az állásfoglalás száma: 244.

Az 1968. január 1-én életbe lépett központi munkajogi szabályok közül talán a legnagyobb vihar az Mt. V. 130. §-ának azon rendelkezése körül keletkezett, amely a 33/1964. (XII. 18.) Korm. sz. rendeletet a 18. (3) bekezdése kivételével helyezte hatályon kívül. Nem azért, mintha valaki is kifogásolta volna a jubileumi jutalmak további ütemezett kifizetését, hanem sokan idegenkedtek a jogszabályok olyan értelmezésétől, hogy azokra ne vonatkozzanak az említett 18. § (3) bekezdésében előírt korlátozások, akik korábban nem, hanem csak 1968-ban kérték korábbi munkaviszonyuk beszámítását. Igazságtalannak tartották, mondván, hogy a rendes dolgozók, akik időben kérték a beszámítást, most hátrányosabb helyzetben vannak, mint azok, akik nemtörődömségből azt elmulasztották. Ennek a hanyagságnak a megjutalmazásaként fogták fel a korlátozások további megszüntetését.

El kell ismerni, hogy ebben a gondolatban sok igazság van. Az állásfoglalás azonban ennek ellenére azt az álláspontot foglalja el, hogy 1968. január 1. napja utáni beszámítási kérelmek esetében a korábbi korlátozások nem érvénye-

sülnek, így ha valaki 1969-ben kérte munkaviszonyának beszámítását és már ebben az évben megnyílik az igénye a jubileumi jutalomra, annak felvételére már most jogosult.

Ugyanis a korábban elrendelt ütemezés már elrendelése időpontjában is átmeneti jellegű volt azzal az egyetlen indokkal, hogy a népgazdaság számára ne jelentsen aránytalan megterhelést a jubileumi jutalmak egyszerre történő nagytömegű kifizetése. Nem indokolt azonban az ilyen függő ügyek számának növelése és a bonyolult számítások, nyilvántartások szaporítása. Ez a probléma 1970-ben amúgyis véglegesen meg fog szűnni. Gazdaságilag nem szükséges az ütemezés kiterjesztése, továbbá az állásfoglalás megfelel a törvény helyes értelmezésének és biztosítja az egységes joggyakorlat kialakítását.

4. Az 1967. évre járó juttatásokra való jogosultság. (Mt. 45. és 50. §)

Az állásfoglalás száma: 245.

Legutoljára röviden ismertetem a 245. számot viselő állásfoglalást, amely az előzőhöz hasonlóan átmeneti jellegű és élettartama az 1968. évre korlátozódik. Ez már az állásfoglalás címéből is kitűnik.

Sokan arra a véleményre helyezkedtek, hogy az új Mt. szabályait kell alkalmazni az 1967-re járó, de 1968-ban kifizetésre kerülő juttatások esetén. Ennek eredményeként azután oda jutottak, hogy kifizethetőnek tartották az 1967-re járó juttatásokat akkor is, ha a dolgozó a jogosultságát 1968. január hó 1. napja előtt elvesztette.

Ez az álláspont azonban nem vezethető le a jogszabályokból, és annak a téves gondolatnak a következménye, amely az összeg kifizetését azonosnak tekintette a jog megszerzésével, holott ez nem így van. A kifizetés csak technikai művelet, másodlagos tényező. A jogszerzés, illetve annak elvesztése, még 1967-ben történt, akkor le is zárult. Az Mt. V. 126. § (1) bekezdése nem tartalmaz visszaható hatályt a törvény alkalmazása szempontjából, tehát a jogosultságot az 1967-es szabályok szerint kell elbírálni, hacsak valamely speciális jogszabály ettől eltérően nem rendelkezik.

Köles Tibor

Külkereskedelmi jogi tájékoztatás

A címben felvetett problémakör különleges figyelmet érdemel a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat érintő változások tekintetében. A külkereskedelmi mechanizmusnak az 1/1967 GB-határozatban körvonalazott átalakítása, amely a kijelölt vállalatok számára a saját számlára történő export—import lebonyolítás alkalmazásának engedélyezését teszi lehetővé, lényeges mértékben kibővítette a külkereskedelmi tevékenységet kifejtő vállalatok körét. Ez idő szerint ezek száma már a 100-at közelíti meg.

Ha e változások figyelembevételével azt vizsgáljuk, hogy a külkereskedelmi tevékenységbe most közvetlenül bekapcsolódó vállalatok számára a megfelelő eredmények elérése milyen újszerű feladatok megoldását teszi szükségessé, úgy a jelentős műszaki és kereskedelmi problémák, a megfelelő piaci tájékozottság mellett elsődleges jelentőséget kell tulajdonítani azoknak a széles körű jogi vonatkozásoknak is, amelyek itt szinte áttekinthetetlenül széles körben jelentkeznek. A külkereskedelmi ügyletet lebonyolító vállalatnak a felmerülő lehetőségek és kockázatok számbavétele szempontjából ismernie kell egyebek között a valutáris, export—import szabályozást, vám- és iparjogvédelmi rendelkezések mellett a szerződési és eljárási jog nemzetközi kihatású szabályait. Az így felmerülő kérdések áttekintése, az azokban való tájékozottság nemcsak a most bekapcsolódó vállalatok vezetői és üzletkötői, de jogászai számára is az újszerű problémáknak, az ezekhez fűződő ismeretanyagnak igen széles körét öleli fel, a belföldi vonatkozásban végbe menő vállalati profilváltozástól eltérően, amely a jogász számára általában kevés újszerű kérdést vet fel. A megoldáshoz hozzájárult az a körülmény, hogy több oly vállalat, amely az export—import bonyolítási jogosultságot a 17/1967. KKM. sz. utasítás alapján nyerte el, átvette az e tárgykört lebonyolító külkereskedelmi vállalat jogi osztályának e joganyagban megfelelő gyakorlattal rendelkező dolgozóit. A szakirányú tájékoztatás terén igen hasznosnak bizonyult a Külkereskedelmi Minisztérium által rendezett külkereskedelmi szakjogi továbbképző tanfolyam.

A külkereskedelmi tevékenységbe korábban közvetlenül be nem kapcsolt vállalatoknak ily irányú aktivizálódását megfelelő hatékonysággal érvényesítette az 1/1967. GB-határozat azon rendelkezése, amely szerint a termelés és a külkereskedelmi tevékenység gazdasági egységét kell a külkereskedelmi mechanizmus körében kialakítani. Ennek megvalósítása érdekében a külkereskedelmi vállalatok részéről a saját számlára történő lebonyolítás alkalmazására csak korlátolt keretben, ott kerülhet a sor, ahol más forma gazdaságosan nem alkalmazható. Minthogy a 32/1967. Korm. sz. r. értelmében a külkereskedelmi vállalatok és a belföldi szocialista szervezetek szállítási szerződést csak a külkereskedelmi miniszter által meghatározott körben köthetnek, a jogszabályban foglalt egyéb szerződésformák köréből, mind export, mind import vonatkozásban, igen széles körben nyer a bizományi szerződéstípus alkalmazást. A 32/1967. Korm. r.-nek a bizományi szerződésre vonatkozó rendelkezései, a bizományi jogviszony jellegének megfelelően, a belföldi megbízó számára messzemenő rendelkezési jogot biztosítanak a külkereskedelmi szerződések mikénti kialakítása tekintetében. A 18. §. 2. bek. értelmében a felek a külkereskedelmi szerződés feltételeit a bizományi szerződésben meghatározhatják s egyetértés hiányában ezeket a megbízó egyoldalúan állapíthatja meg. Az így meghatározott feltételeknek a külkereskedelmi szerződésben történő érvényesítését a külkereskedelmi vállalat csak a jogszabályban megjelölt nyomatékos akadályozó körülmények fennforgása esetén tagadhatja meg. Ezek szerint a külkereskedelmi szerződéskötésbe eddig be nem kapcsolt, ez irányú gyakorlattal nem rendelkező belföldi megbízó vállalatok jogosultak a külföldi féllel megkötésre kerülő szerződések sajátos jogi kikötéseinek kialakítása tekintetében is dönteni. Nyilvánvaló, hogy a szocialista vállalatok együttműködésének jegyében a megbízó vállalatnak figyelemre kell méltatni a tapasztalatokkal rendelkező külkereskedel-

mi vállalat észrevételeit. Ezek helyes mérlegelésének, az ezen alapuló döntésnek mellőzhetetlen feltétele a megbízó vállalatoknak az ily jogkérdésekben való megfelelő tájékozottsága.

Az itt figyelembe jövő problémák széles köre, azok a lényeges eltérések, amelyek a szocialista és tőkés országokkal lebonyolításra kerülő ügyletek körében jelentkeznek, előtérbe állította a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok tekintetében a tanácsadás és tájékoztatás intézményes kiépítésének szükségességét. Ennek a feladatnak az ellátására hivatott a Magyar Kereskedelmi Kamara keretében szervezett Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Iroda, amelynek létesítéséről a külkereskedelmi miniszter 18/1967. sz. utasítása rendelkezik, az iroda feladatai körében első helyen jelölve meg a külkereskedelmi tevékenységet érintő bel- és külföldi jogszabályok és bírói gyakorlat rendszerezett gyűjtését s az ezekről való rendszeres tájékoztatást, valamint eseti információnyújtást. Ez utasítás alapján az iroda a tevékenységét meghatározó, a Kamara közgyűlése által megállapított ügyrend szerint kézi szakkönyvtára és folyóiratgyűjteménye alapján építi ki a szükséges anyagok és információk egybegyűjtését, gondoskodik a tagok részére a dokumentáció rendszeres közzétételéről. A Kamara tagjainak körébe ez idő szerint, saját számlás külkereskedelmi lebonyolításra jogosított 96 vállalattal együtt, 263 vállalat tartozik. E tájékoztató anyagot egyébként előfizetés útján oly szervezetek és vállalatok is megkaphatják, amelyek nem tagjai a Kamarának. Az az egyéves időszak, amely ez iroda működésének megindulása óta eltelt, teljes mértékben beváltotta azokat az elképzeléseket, amelyek e szervezet életrehívására vezettek. Az eseti információnyújtáson és tanácsadáson túlmenően ennek komoly bizonysága az a terjedelmében és minőségében jelentős dokumentációs anyag, amelyet ez Iroda immár öt, Tájékoztató megjelöléssel ellátott dokumentációs füzetében bocsátott közre. Az anyag kiválasztása, a közlés módja s a gyakorlati igények magas színvonalon történő kielégítése az Iroda vezetőjének, Varró Józsefnek elismerést érdemlő munkájáról ad számot. Az anyagközlés módja tekintetében megállapítható, hogy ez nem minősülhet folyóirat jellegűnek, jogtudományi szaklapnak, sem a tagok részére nyújtott levélszerű tájékoztatásnak. A közreadott széles körű anyag, amely a rövidre szabott, de így is eligazító tájékoztatást a hivatkozott információs forrásokból meríti, a nemzetközi gyakorlatban kialakult magas szintű dokumentációnak, a gyakorlatban jól felhasználható jelentkezési módja. A feldolgozás különleges értéke, hogy a nemzetközi kereskedelmi forgalom sok ágú, széles változatú problémakörére terjeszkedik ki, mindenkor figyelemmel a gyakorlat előtérben álló igényeire.

Teljességre való törekvés nélkül említjük itt meg az eddig közreadott Tájékoztatók néhány fontosabb témakörét.

Az I. sz. 1968 novemberében, valamint a 4. sz. 1969-ben kiadott Tájékoztatók a különböző országok jogszabályainak és joggyakorlatának széles körű anyagára terjeszkednek ki. Az országonként csoportosított anyag számos témakörben foglalkozik a fejlett tőkés országok mellett több fejlődő ország, valamint a szocialista országok fontosabb joganyagával. A források pontos megjelölésével közreadott, a problémák lényegére rávilágító közlések sorában találkozunk egyebek között a nemzetközi magánjogot, az alkalmazandó jog kérdését érintő, az eljárási, fuvarozási, váltó, verseny, és iparvédelmi jog körébe eső jogalkotásokkal és bírói döntésekkel. Érintik a dokumentációs közlések a nemzetközi egyezmények, valamint a Közös Piac jogi szabályozási körének több figyelmet érdemlő kérdését. E Tájékoztatók is nagyobb figyelmet szentelnek a választott bírósági témakörnek, figyelemmel azokra a speciális problémákra, amelyek ily kikötések alapján a gyakorlatban felmerülnek. A 3. Tájékoztató egész anyaga e témakörrel foglalkozik. Egész terjedelmében közöl itt egy svájci választott bírósági ítéletet, főképp annak a végrehajthatóságot érintő államjogi jellegzetességeire való tekintettel. Külön összefoglalás tünteti fel az angol választott bíráskodásnak a kontinentális jogtól eltérő megoldásait, amelyek, az itt jelentkező kockázatok elhárítása szempontjából, a szerződési kikötésekkel kapcsolatosan különösebb jogászi figyelembevételt érdemelnek. A 2. Tájékoztató a nemzetközi kereskedelmi forgalomban széles körben elfogadott, a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által kidolgozott, Incoterms megjelölésű szokványnak két új paritás klauzuláját, az annak értelmezésére vonatkozó nemzetközi szabályok teljes magyar és angol nyelvű szövegét adja közre.

Az 5. Tájékoztatóként kiadásra kerülő előadást Dr. Jürgen Lebuhn hamburgi ügyvéd tartotta ez év májusában a Magyar Jogász Szövetség nemzetközi magánjogi szakosztályában a container fuvarozás jogi és gazdasági problémáiról. Minthogy a fuvarozás ez új, gazdaságosnak bizonyuló rendszerébe országunk is intenzívebben bekapcsolódott, az ennek körében felmerülő jogi problematika is megfelelő figyelmet érdemel.

A Tájékoztatók témaválasztásuknál és a feldolgozás módjánál fogva alkalmasaknak mutatkoznak arra, hogy rendeltetésüket, az érdekelt jogászok tájékozottságának elérését előmozdítsák.

György Ernő

Irányelvek a vércsoport-vizsgálatokon alapuló szakértői véleményezéshez. (Richtlinien für die Erstattung von Blutgruppengutachten.) Bundesgesundheitsblatt 7.215.1964.

Ismeretes, hogy származásmegállapítási perekben legrégebben és legelterjedtebben a Skandináv-államokban és a két Németországban végzik a vércsoportvizsgálatokat, így az ezirányú (vércsoport szerogenetikai, biológiai) szakértői tevékenység szabályozása is ezekben az országokban tekinthet vissza a legrégibb múltra. Hazánkban 1947 óta van nagy jelentősége a vércsoport-vizsgálatoknak a származásmegállapítási peres ügyekben a bizonyítási eljárás során. Több rendelet is szabályozza a vércsoport-vizsgálatok alkalmazását a polgári peres ügyekben, azonban a vércsoport-szakértői tevékenység, eljárás a szakvélemény megalkotásához elvégzendő vizsgálatok lefolytatása tekintetében, mindezide-

ig szabályozatlan maradt. Éppen ezért úgy véljük, hogy érdeklődésre tarthat számot, ha közöljük az NSZK-ban jelenleg érvényes irányelveket, amelyek a szakértői tevékenységet a vércsoport-vizsgálatok elvégzése és a szakvélemény megalkotása terén szabályozzák, annál is inkább, mert ezek az irányelvek alkalmasak arra, hogy hazai gyakorlatunkban is nagy figyelmet szenteljünk nekik, addig is, amíg ezeket a kérdéseket hazai irányelvek nem szabályozzák.

Az NSZK-ban útoljára 1960-ban szabályozták az igazságügyi szakértői vércsoport-vizsgálatok kivitelezését. Tekintettel a vércsoportszerológia rohamos fejlődésére, alig néhány év után szükségessé vált az újabb szabályozás. De biztosra lehet venni, hogy nem sokáig kell várni arra, hogy újabb irányelvek is napvilágot lássanak. Az Irányelvek az alábbi vér- és szérum-csoportrendszerek vizsgálatával foglalkozik: 1) A_1 A_2 BO, 2) MNSs, 3) Rh: CC^wcDEe, 4) Kell (K, k), 5) P, 6) Duffy (Fy/a) és (b/), 7/Haptoglobin, 8) Gm, 9) Gc.

A felsorolt vércsoport-tulajdonságok vizsgálata útján elért szerogenetikai apaság-kizárási eredményeknek teljes bizonyítóerőt tulajdonítanak; ez alól kivételek az s, P, k, Fy (a) és (b) jellegek, amelyek esetében a szerológiai apaság-kizárás ma még (technikai és statisztikai okokból kifolyólag) csak az apaság elleni bizonyítéknak tekintendő, amely bírói mérlegelés tárgyát képezheti.

Az Irányelvek megjelenése óta természetesen a felsoroltakon kívül ismét jónéhány örökletes vörösvérsejt- és szérumcsoport tulajdonság (így köztük az ún. örökletes isoenzymvariációk) nyert alkalmazást az igazságügyi vércsoportszakértői gyakorlatban. Ezekkel azonban jelen ismertetés keretében nem foglalkozhatunk.

A vér örökletes csoport-tulajdonságainak a meghatározásához különleges és sokoldalú szakismeretekre, valamint sok különleges szerológiai, fizikokémiai és biokémiai jellegű vizsgáló eljárás ismeretére van szükség, amihez jól felszerelt laboratórium is hozzátartozik. Az Irányelvek tartalmazzák a feltételeket a szakvéleményező személye, a vércsoport-laboratórium és minden a szakértői tevékenységgel összefüggő kérdéssel kapcsolatban.

1. *A szakértő.* Vércsoport-szerológiai szakvélemény adására csakis olyan személy (orvos) jogosult, aki a vércsoport-szerológiát magas színvonalon tudományosan műveli. Rendelkeznie kell a szükséges speciális (szerogenetikai) szakismeretekkel, valamint több éves vércsoport-laboratóriumi gyakorlattal, beleértve a szükséges módszerbeli tapasztalatokat is.

2. *A vércsoport-laboratórium.* A laboratóriumnak meg kell felelnie az összes követelményeknek (férőhely, személyi ellátottság, műszeres felszerelés, stb.), amelyeket a korszerű vércsoport-szerológiai vizsgálatok igényelnek. Rendelkezésre kell, hogy álljanak a vizsgálatokhoz szükséges összes tesztszérumok és reagensek, kellőszámú kontroll és összehasonlító vér- és szérumminta, beleértve a különösen ritka vércsoport kombinációkat is.

A labor. technikai személyzete csak a szakértő felelőssége, irányítása és utasítása szerint dolgozhat.

3. *Tesztszérumok, tesztreagensek.* A szakvélemény alapjául szolgáló vizsgálati eredmények megbízhatósága jelentősen függ a használt tesztszériumok minőségétől. A szérumok minőségi alkalmasságáról már a szakértői vizsgálat előtt meg kell győződnie a szakértőnek, és a vizsgálat eredményét jegyzőkönyvben rögzítenie kell. Ezt a vizsgálatot ugyanazon tesztszérumok használata esetén is kb. 4-hetenként meg kell ismételni. A tesztszérumok használhatósága szempontjából az előállító gyári, vagy az ellenőrző állami vizsgálat nem jelent biztosítékot a szakértői gyakorlat számára. A tesztszérumokhoz csatolt használati utasítástól kényszerítő ok nélkül eltérni nem tanácsos. Nem teljesen kifogástalan tesztreagenseket a szakértői gyakorlatban használni nem szabad.

Az összes használandó tesztszérumokat vizsgálni kell specificitásra kvalitatív-, és hatásosságra kvantitatív vizsgálatokkal. Ezeket a vizsgálatokat ugyanazon módszerrel és ugyanazon feltételek mellett kell elvégezni, mint a vizsgálandó vérminták vizsgálatát. A vörösvérsejtek tulajdonságainak vizsgálatára használt tesztszérumokat specificitásra mindig friss (2 napnál nem hosszabb ideig tárolt) ismert tulajdonságú teszt-vörösvérsejtekkel kell vizsgálni, míg hatásosságra idősebb (3—5 napja tárolt) teszt-vörösvérsejtekkel. A különböző tesztszérumok és reagensek vizsgálata:

a) *Az anti-A, anti-B és anti-A+B tesztszérumok* lehetnek normál isoszérumok vagy isoimmunszérumok. Ezeknek teljesen specifikusaknak kell lenniök. Hatásosság tekintetében az A_1- és B-típusú vörösvérsejtekkel szemben 1:64-es, az A_2-vörösvérsejtekkel szemben 1:32-es legalacsonyabb titerrel kell rendelkezniök és nagyfokú aviditást kell mutatniok. Az anti-A+B tesztszérum esetén elegendő az 1:32-es titer az A_1-vörösvérsejtekkel szemben.

b) *Az A_1- és A_2-alcsoportok vizsgálatára használt tesztszérumok és reagensek:* az A_1 meghatározáshoz használt természetes isoanti-A szérumok és az A-specifikus birkavéramboceptorok az A_2-alcsoportú vörösvérsejtekkel történő kimerítés után az A_1-alcsoportú vörösvérsejtekkel szemben legalább 1:16-os titerrel rendelkezzenek és nem szabad reagálniok az A_2-alcsoportú vörösvérsejtekkel. Az A_2-alcsoport vizsgálatához használt és A_1B vörösvérsejtekkel abszorbeált állati szérumoknak az A_2-vel szemben legalább 1:8-a titerrel kell rendelkezniök. Az A_1-specifikus phytagglutinineknek és az $A_2(H)$ specifikus phytagglutinineknek megfelelő hatáserősséggel és specificitással kell rendelkezniök.

c) *MNSs-rendszer tesztszérumai:* az M és N tulajdonságok kimutatására abszorbeált heteroimmunszérumok szolgálnak, amelyeknek a specificitás mellett legalább 1:8-as titerrel kell rendelkezniök az MN-típusú vörösvérsejtekkel szemben. A kereskedésben forgalomban levő, használatrakész anti-M és anti-N tesztszérumok kizárólagos használata nem elegendő: a szakértőnek saját készítésű anti-M és anti-N tesztszérumokkal is kell rendelkeznie.

Az S-jelleg kimutatására isoimmunszérumok használatosak, amelyek az S-jellegre specifikusak és a heterozygota Ss-típusú vörösvérsejtekkel szemben legalább 1:8-as

titerrel kell redelkezniök. Ugyanez vonatkozik az anti-s tesztszérumokra is.

d) *Az Rh-rendszer tesztszérumai.* A használatrakész anti-Rh tesztszérumoknak legalább 1:8-as titerrel kell rendelkezniök a homolog jelleg tekintetében heterozygota egyének kritikus vörösvérsejtjeivel szemben (poziciós-hatás vizsgálata és kimutatása), és csakis a homolog jelleg jelenléte esetén adhatnak pozitív reakciót. A tesztszérumok vizsgálata specificitásra olyan különböző kritikus vörösvérsejteket tartalmazó vérmintákkal történjék, amelyek a homolog jelleget nem tartalmazzák. Az anti-Rh tesztszérumok természetesen nem tartalmazhatnak anti-A és (vagy) anti-B isoagglutinineket.

Ajánlatos olyan anti-Rh tesztszérumokat is készenlétben tartani, amelyek alkalmasak a gyengébb vagy defekt jellegek felismerésére is.

e) *A Kell-rendszer tesztszérumait* (anti-K és anti-Cellano) is értelemszerűen az anti-Rh tesztszérumokhoz hasonlóan kell specificitásra és hatásosságra vizsgálni.

f) *A Duffy-rendszer tesztszérumainak* (anti-Fy/a és anti-Fy/b) vizsgálatára is ugyanazon szabályok érvényesek, mint az Rh- és Kell-tesztszérumokra. A legtöbb anti-Duffy tesztszérum inkomplett típusú és csak indirekte, az antihumanglobulin-teszttel használható, így használatuk előfeltétele, hogy megfelelő minőségű antihumanglobulinszérum álljon rendelkezésre.

g) *A P-rendszer tesztszérumai.* A P-meghatározáshoz használhatók emberi vagy állati eredetű normális vagy immunszérumok. Erős reakciót kell adniok a gyenge P-pozitív vörösvérsejtekkel is. Különösen ügyelni kell arra, hogy minden vizsgálat azonos hőmérsékleten történjék.

h) *Egyéb tesztszérumok.* Ezekre is vonatkoznak a fentebb mondottak. Vizsgálni kell őket használatba vétel előtt specificitásra a homolog jelleget nem tartalmazó vörösvérsejtekkel, és hatásosságra a megfelelő jelleget tartalmazó (lehetőleg erre nézve heterozygota típusú) vörösvérsejtekkel. Csak teljesen specifikus és kellően hatásos szérumoktól várhatunk megbízható eredményeket.

i) *Antihumanglobulin (Coombs)-szérum.* Egyes vörösvérsejt-tulajdonságok kimutatása a rendelkezésre álló tesztszérumok minőségétől függően csak indirekte, az antihumanglobulin-teszt segítségével lehetséges, amely bizonyos hibalehetőségeket rejt magában. A szérumot a speciális alkalmazási célnak megfelelően kvalitatíve és kvantitatíve is vizsgálni kell megfelelő típusú vörösvérsejtekkel, betartva az egyes vörösvérsejt-tulajdonságok kimutatásához használandó tesztszérumok használati utasításait.

j) *A haptoglobin-fenotípusok meghatározásához szükséges reagensek.* A vizsgálat keményítő-gél elektroforézissel történik. A használt keményítőgélnek és apparaturának alkalmasnak kell lenni arra, hogy a vizsgált szérumminták Hp-fenotípusait (1—1, 2—1, 2—2) tökéletesen differenciáltan kimutassa. A vizsgálathoz szükséges haemoglobin-oldatot friss vérmintákból kell készíteni és kis adagokra elosztva —25 C fokon tárolni.

k) *A Gm-rendszer vizsgálatához szükséges tesztszérumok.* A Gm-tulajdonságokat 2-fázisú indirekt haemagglutinatió-gátlási vizsgálattal mutatjuk ki. Nagyon fontos a vizsgálathoz használandó Rh-pozitív vörösvérsejtek minősége. (Legjobb, ha ccDEE vagy CcDEe fenotípusú, lehetőleg P-negatív vörösvérsejteket használunk). Ezeket előbb alkalmas ellenanyaggal (pl. anti-D-vel) fedjük. Az anti-Gm tesztszérumok optimális használati hígítását és a teszt-vörösvérsejtrendszer optimális szenzibilizálását előbb ki kell kísérletezni. A reakció specificitását kellő számú Gm-pozitív és negatív szérumminta beállításával (az optimális anti-Gm tesztszérum hígítással) kell biztosítani.

l) *A Gc-rendszer fenotípusainak meghatározásához szükséges reagensek.* A Gc-fenotípusokat (1—1, 2—1, 2—2) immun agargel-elektroforézissel állapítjuk meg. Megfelelő számú, ismert Gc-fenotípusú szérumminta beállításával biztosítani kell, hogy a használt anti-Gc tesztszérumok minősége megfelelő-e, és hogy rendszerünk alkalmas-e a Gc-fenotípusok biztos megállapításához.

4. A vér- és szérumcsoport jelegek szakértői vizsgálata.

Alapelvnek kell tekinteni, hogy 2 különböző eredetű tesztszérumot kell használni, vagyis minden esetben 2 parallel vizsgálat végzendő.

A vizsgálatokról felvett jegyzőkönyvben fel kell tüntetni a használt tesztszérumok eredetét (gyártási szám, sorozatszám, donor neve stb.). Ezenkívül fel kell tüntetni a kontrollként használt vörösvérsejtek, ill. vérsavóminták eredetét, jelzését is.

A tesztszérumok ellenőrző, alkalmassági vizsgálatától függetlenül, a szakértői vizsgálattal egyidejűleg ellenőrzésképpen be kell állítani ismert típusú pozitív és negatív vér-, ill. vérsavómintákat is. Ezenkívül a vizsgált vörösvérsejteket a használt szuszpendáló médiumban külön vizsgálni kell auto- és pseudoagglutinatióra.

A vizsgálatok eredményeinek leolvasásánál a vizsgálati jegyzőkönyvben fel kell tüntetni különkülön az egyes tesztszérumokkal kapott reakciók eredményeit is, nemcsak a vércsoportjelleg szimbolumát.

a) *ABO-rendszer.* A vizsgálatnál külön-külön, vizsgálni kell az A és B vörösvérsejt-tulajdonságokat és a vérsavó isoagglutininjeit. Ajánlatos magastiterű immun-anti-A tesztszérum használata is, amivel az igen gyenge A-tulajdonság is kimutatható a vörösvérsejtekben. Az isoagglutininek kimutatásához ismert A_1, B_2, B és O teszt-vörösvérsejteket kell használni. Csak abban az esetben tekinthetjük a vércsoportjelleget biztosan megállapítottnak, ha a vérsavó (isoagglutinin) vizsgálat eredménye megfelel a vörösvérsejt-vizsgálat eredményének.

b) *A_1 és A_2 alcsoportok vizsgálata.* Direkt agglutinációs vizsgálattal történik, amelyhez legalább 2 anti-A_1 tesztszérumot (reagenst) és 1 anti-A_2(H) teszszérumot, ill, reagenst kell használni. A vizsgálat eredményének megítélésénél az anti-A_1 tesztszérummal kapott reakciók eredménye a mérvadó. Kontrollképpen megfelelő számú ismert A_1 és A_2 (ill. A_1B és A_2B) teszt-vörösvérsejteket kell beállítani.

Apaságkizárás eredménye esetén az eredményt kiegészítő vizsgálattal kell megerősíteni. Erre a célra a titrálásos vizsgálat vagy az ab-

szorpciós eljárás jöhet szóba, amelyeknél elengedhetetlen ismert alcsoportú teszt-vörösvérsejtek egyidejű kontroll vizsgálata.

c) *MN-rendszer.* Mivel előfordulhat, hogy az M vagy az N tulajdonság egyes vérmintákban a normálisnál gyengébben fejlett, ezért szükséges, hogy a vizsgálathoz minél több (legalább 3—3) különböző gyártmányú, ill. előállítású anti-M és anti-N tesztszérumot használjunk. Apaságkizárási eredmény esetén az eredményt abszorpciós vizsgálattal vagy titrálásos eljárással kell biztosítani. Minden egyes vizsgálat alkalmával kontrollképpen ismert típusú pozitív és negatív (MN, M, N) vörösvérsejteket is be kell állítani.

d) *Ss-rendszer* Az S-jelleget direkt agglutinációval, anti-S tesztszérummal mutatjuk ki. Ismert S-pozitív és negatív kontrollvérminták vizsgálata szükséges. Ha a „s" jelleget is vizsgáljuk (anti-s tesztszérummal) és eredményként apaságkizárási eredményt kapunk szembenálló homozygotia alapján (SS — ss), akkor ki kell terjeszteni a vizsgálatot az S^u-faktor esetleges jelenlétének kimutatására is.

e) *Rh-rendszer.* A vizsgálatot 2 különböző eredetű tesztszérum-sorozattal kell elvégezni, amelyek közül az egyiknek inkomplett típusúnak kell lenni. A vizsgálathoz hozzátartozik a C^w jelleg meghatározása is specifikus anti-C^w tesztszérummal. Pozitív kontrollokként olyan ismert vérmintákat kell beállítani, amelyek a vizsgált homolog jelleget egyszeri dosisban tartalmazzák (pl. Cc, Ee), negatív kontrollként pedig a homolog jelleget nem tartalmazó vérmintákat.

Hogy a gyengült vagy gyengébben fejlett jellegeket (pl. positiós-hatás vagy depressor-gen-hatás következtében) és a D^u jelleget is felismerhessük, pótlólag el kell végezni a tudomány aktuális állása szerint e célra legalkalmasabbnak tartott vizsgálatokat is.

Az apaságkizárás eseteiben, amelyekben szemben álló homozygotia esete áll fenn (pl. CC—cc, EE—ee), a vizsgálatot meg kell ismételni, különös tekintettel az Rh-variánsok vagy defekt-típusok előfordulásának lehetőségére. Variánsok jelenlétének megállapításához szóba jöhet a titrálásos vizsgálat is.

f) *Kell—Cellano rendszer.* A vizsgálathoz lehetőleg friss vérmintákat kell használni. Kontrollként ismert K-, ill. k-pozitív és negatív vérmintákat is vizsgálni kell.

g) *Haptoglobin-rendszer.* Az esetleges savóminta elcserélés megakadályozása végett parallel vizsgálatot is kell végezni, amelynél a vérsavót közvetlenül a teljes vérmintából vesszük le. Ismert Hp-fenotípusú savóminták beállítása minden vizsgálat alkalmával szükséges kontrollképpen.

h) *Gm-rendszer.* A vizsgálatokat itt is legalább 2 különböző eredetű tesztszérummal kell elvégezni. Előnyben részesítendők a SNAGG-típusú tesztszérumok, mivel a RAGG-típusú anti-Gm szérumok használata a specifikus agglutinációhoz vezethet. Minden vizsgálatnál elengedhetetlen ismert Gm-pozitív és negatív savóminták beállítása. Gyermekeknél egyértelmű és helyes vizsgálati eredmények csak akkor várhatók, ha 6. hónapjukat már betöltötték. Ennek ellenére még idősebb (1 éves) korban is számolhatunk olykor bizonytalan eredményekkel. Itt különösen a hypo- vagy agammaglobulinaemia előfordulása zavarhatja az eredményeket.

l) *Gc-rendszer.* A rendszer fenotípusainak (1—1, 2—1, 2—2) meghatározása agargel immunelekroforézises vizsgálattal történik. Minden esetben paralellel vizsgálat is végzendő, mégpedig különböző eredetű tesztszérum alkalmazásával és ismert fenotípusú savóminták beállításával. Ezek a fehérjék szenynyeződés, állás, hőmérsékletingadozás stb. következtében olyfokú változást szenvedhetnek, hogy a Gc-fenotípus nem minden esetben ismerhető fel kifogástalanul. Az eredmény leolvasását nemcsak natív, hanem festett készítményben is el kell végezni.

5. *A szakvéleményezés.*

Az egységesség érdekében a szakvéleményben szereplő személyek sorrendje legyen mindig ugyanaz. Tehát pl.: 1) anya, 2) gyermek v. gyermekek, 3) törv. v. vélelm. apa, 4) tanú v. tanúk. Ugyancsak állandó sorrendet kell tartanunk a vizsgált vércsoportjellegek eredményeinek feltüntetésénél is. Tehát: A_1A_2BO, MNSs, Rh, Kell, P, Duffy, stb. Hp, Gm, Gc stb. Az Rh-rendszerben Európában az angol nomenklatúra honosodott meg, a köv. sorrendben: C, c, D. d, E, e. Egyéb vércsoport-tulajdonságok jelenlétét vagy hiányát pozitív vagy negatív megjelöléssel jelezzük.

Ha a vizsgálat biztossága tekintetében kétség nem forog fenn és az illető vércsoport-tulajdonság (rendszer) öröklésmenete statisztikailag bizonyított és elismert, akkor a szerogenetikai apaság-kizárási eredmény egyenlőnek vehető „az apaság nyilvánvaló lehetetlenségével", ami azt jelenti, hogy ezzel szemben más bizonyíték nem érvényesülhet. Minden egyéb esetben az apaságkizárás csak „igen nagy valószínűtlenséget" vagy „valószínűtlenséget" jelent, a körülményektől és a vizsgált vércsoport-rendszertől függően. Vagyis ezekben az esetekben más bizonyítékokat is mérlegelhet a bíróság. Erre alkalmas esetekben a szakértő ajánlhatja a bíróságnak az indirekt apaságkizárás megkísérlését, azaz a vércsoport-vizsgálat kiterjesztését a vérszerinti rokonokra.

Egyes esetekben a szakértő szakvéleményében javaslatot tehet a bíróságnak a vizsgálat megismétlésére más szakértővel. Ilyen esetek lehetnek: A-alcsoport, P-, Kell-, Ss és más jellegek alapján történt szerologiai apaságkizárás, vagy pl. olyan Rh-kizárás esetében, amikor a kizárás szembenálló homozygotia alapján (pl. CC-cc) történt. Ellenőrző szakértői vizsgálatot ll javasolni a szakértőnek minden olyan esetben is, amelyben az apaságkizárás egy újonnan bevezetett vagy még általánosan el nem ismert vércsoport-tulajdonság vizsgálata alapján történt.

Ha egy ügyben 2 szakvélemény megállapításai között ellentét mutatkozik, ill. a bíróság az ügyet nem látja tisztázottnak a 2 szakértői vélemény alapján, akkor bevonandó felülvéleményezésre ill. a vizsgálat újbóli elvégzésére 3. szakértő is. Mindenesetre az újabb, ill. ellenőrző vizsgálatnak ki kell terjednie minden, az előző szakvéleményben szereplő vércsoportjelleg vizsgálatára. Csupán 1—2 kérdéses eredmény ellenőrzése nem helyes.

Rex-Kiss Béla

JOGIRODALOM

Rudolf Lóránt:

*Adás-vétel az új gazdasági mechanizmusban**

I. A polgári jog tudománya Magyarországon hosszú múltra tekinthet vissza. Huszti István (1745—1749), Fleischacker Jakab (1795), Kövy Sándor (1800—1835), Kelemen Imre (1814—1818), Szlemenics Pál, Georch Illés (1804), Frank Ignác (1848/49) és mások fektették le az alapjait annak az elméleti rendszernek, amelyet aztán a múlt század második felében és a XX. század első felében Wenczel Gusztáv, Zlinszky Imre (1880), Grosschmid (Zsögöd) Béni, Raffay Ferenc, Kolosváry Bálint, Szladits Károly, Szászy-Schwartz Gusztáv és Nizsalovszky Endre építettek tovább.

Ami a polgári jognak a felszabadulás előtti magyar tudományát illeti, ezt főleg az jellemezte, hogy Magyarországon sem a fogalomelemző pandektatudomány, sem a szociológiai módszer alkalmazását követelő irányok túlzásai nem találtak termékeny talajra. A magyar jogász mindig megtalálta az egyensúlyt a jogbiztonság követelte törvénytisztelet és az individualizáló igazságosság követelte életszerűség között (Szladits). A múlt század utolsó évtizedeiben a fogalomelemző pandektatudomány gyakorolt különös befolyást főleg az osztrák jogi irodalom (Unger) közvetítésével hazai iróinkra (Sághy, Zlinszky), a jelen század elején pedig Ihering célelmélete (Szászy—Schwartz). Grosschmid és tanítványai, Tóth Lajos és Kolosváry Bálint inkább a dogmatikai elemzés mesterei, Meszlényi Arthur és Kuncz Ödön inkább az érdekkutató módszer képviselői voltak. A szabadjogi iskola és Kelsen tanításai hazánkban egyaránt hatás nélkül maradtak. A jogtudomány módszerének szükségszerű többoldalúságát hangsúlyozták Szladits Károly, Villányi László és Nizsalovszky Endre is.

II. A második világháború után a polgári jog tudományának fejlődése újból nagy lendületet vett. A szocializmus alapelvein nyugvó kiváló munkák jelentek meg polgári jogi irodalmunkban Nizsalovszky Endre, Beck Salamon, Szabó Imre, Eörsi Gyula, Világhy Miklós, Pap Tibor, György Ernő és mások tollából, és ezek között is kiemelkedő helyet foglal el Rudolf Lóránt új könyve, amely az adásvétellel kapcsolatos jogi problémákat elemzi az új gazdasági mechanizmusban. A könyvet igen kiváló munkának tartom, újabb jogirodalmunk egyik legértékesebb alkotásának.

III. Rudolf Lóránt könyvének anyagát három részre osztotta.

Az első részben tárgyalja az adásvétel mibenlétét a szocializmusban, mégpedig az adásvétel szerepét a szocialista gazdasági rendben általában (11—15. l.), majd ezt követően az adásvétel és adásvételszerű megoldások szerepét az új gazdasági mechanizmusban (16—26. l.), az adásvétel fogalmát (27—38. l.), az adásvételhez hasonló tényállásokat (39—55. l.) és a jogi szabályozás irányelvei érvényesülését az új gazdasági mechanizmusban (56—62. l.).

A második részben az adásvétel keletkezésének és tartalmának szabályozásával foglalkozik: az adásvételi szerződés megkötésével (63—111. l.), az adásvételi jogviszony tárgyának és tartalmának szabályozásával (112—117. l.), az eladó (118—166. l.) és a vevő kötelezettségeivel (167—217. l.), végül a különleges tárgyú, tipizált vételek magyar szabályozásával (218—224. l.), mégpedig az utóbbiakkal ezúttal csak igen röviden.

A harmadik részben a szerző az adásvételi jogviszonnyal kapcsolatos szerződésszegéseket teszi tanulmányozás tárgyává, mégpedig: a szerződésszegéseket általában (225—228. l.), az eladó késedelmét (229—247. l.), a vevő késedelmét (248—266. l.), a joghiányt (267—285. l.), a kellékhiányt (286—362. l.).

IV. Ami Rudolf Lóránt könyvének bírálatát illeti, a könyv fő érdemének azt tartom, hogy feldolgozta benne az adásvétel jogi szabályozásával kapcsolatban felmerülő összes lényeges jogi problémákat, javasolt megoldásai, a felvetett kérdésekre adott válaszai helyesek, okfejtései világosak és meggyőzőek, előadása érdekes. A szerző könyvében számos új gondolatot vet fel, és sok új megállapítást tesz. Ismeri a kérdéssel kapcsolatos legfontosabb szocialista irodalmi műveket és a szocialista országok jogalkotását és bírói gyakorlatát. Elemzései mélyrehatóak, a különböző magyar jogszabályokkal és bírói határozatokkal kapcsolatos bíráló megjegyzései helytállóak.

V. A szerző különös érdemének tartom azt is, hogy az összehasonlító módszert kiválóan alkalmazza, és hogy annak ellenére, hogy a szocialista adásvétel szabályozását tanulmányozza, foglalkozik a tőkés jogrendszerek szabályozásával is. Csak az ismerheti meg igazán a szocialista szabályozás lényegét, aki összehasonlítja a szocialista szabályozást a tőkés szabályozással, és megvizsgálja a kettő közötti eltéréseket.

Ami a tőkés rendszereket illeti, azokat a következő jogcsoportokba kell osztani. Nézetem szerint meg kell különböztetni 1. a német (germán—római) jogcsoportot, amelybe tartozó jogrendszerek germán és római jogi alapokon nyugszanak, és amelybe tartoznak a német BGB-én és az osztrák OPTK-n kívül többek között a görög, a japán, a thaiföldi jogok is; 2. a latin (román) jogcsoportot, amelybe tartoznak a francia jogon kívül az olasz, a spanyol, a portugál, valamint a spanyol típusú dél- és közép-amerikai jogokon kívül a holland jog is; 3. a német és latin jogcsoportok között helyet foglaló, a két jogcsoport között közvetítő szerepet betöltő, a két jogterület határán álló svájci jogcsoportot, amelybe tartoznak a svájci jogon kívül a lichtensteini és a török jog is; 4. az angolszász jogcsoportot, amely tisztán germánjogi alapokon nyugszik, és amely erősen érezteti hatását az angol gyarmati uralom alól újabban felszabadult országokban is; 5. a skandináv jogcsoportot, amelybe a svéd, dán, norvég, finn jogok tartoznak; 6. a Koránon alapuló muzulmán jogcsoportot, amelybe tartoznak az ázsiai és afrikai mohamedán vallású országokban hatályban levő jogok, és amelyek alapelvei újabban modern kódexekben nyertek törvényi szabályozást Egyiptomban, Szíriában, Líbiában, Irakban, Marokkóban, Tuniszban. Ezenkívül is vannak jogrendszerek, amelyek egyik említett csoportba se sorolhatók, de

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1969. 375 p.

ezeknek jelentősége különösen a vétel szabályozása szempontjából általában nem nagy.

E jogcsoportok megkülönböztetésének — amint arra „A kötelmi jog általános tanai" cím alatt 1943-ban megjelent könyvemben rámutattam (115. köv. l.) — már az adásvétel fogalma meghatározásának szempontjából is jelentősége van.

A vételi szerződés fogalma nem minden jogrendszerben ugyanaz. A régebbi pandektajogi elmélet éppúgy, mint a mai magyar jog és a szovjet jog is (1964. évi új Ptk 237. § 1. bek.) megkülönböztette a vételi szerződést, amelyet konszenzuális kötelmi jogi szerződésnek tekintett, a tulajdonátruházástól, ami a traditióval ment végbe. A tulajdonátruházó tradíció (modus) e felfogás szerint jogcímes szerződés volt, mert érvényessége függött a vételi szerződés [titulus] érvényességétől. A későbbi pandektajogi elmélet (Savigny) is megtartotta a megkülönböztetést a vétel és a tulajdonátruházás között, ez utóbbit azonban elvont ügyletként fogta fel, amelynek érvénye független a vételi szerződés érvényétől.

A mai modern tőkés jogrendszerek a vétel fogalmának és jogi természetének meghatározása szempontjából négy nagy csoportba oszthatók:

a) A német és a svájci jogcsaládokhoz tartozó jogrendszerek, valamint az új görög kódex is mind élesen megkülönböztetik a vételt, mint kötelmi szerződést, a tulajdonátruházástól, mint dologi szerződéstől. Abban azonban eltérnek egymástól, hogy egyesek közülük, pl. a mai német jog, a *későbbi* pandektajogi elmélet, mások viszont, pl. az osztrák jog, mint a magyar és a szovjet jog (új PTK 212. § 2. bek.), a *korábbi* pandektajogi elmélet álláspontját fogadták el, másszóval az előbbiek a tulajdonátruházást elvont jogügyletnek, az utóbbiak jogcímesnek minősítik. A svájci jog az ingatlanoknál a régebbi, az ingóknál a későbbi pandektajogi elmélet álláspontján áll (ZGB. 974. § bek.). A német jog a vétel alapján létrejött engedményt is elvont ügyletnek fogja fel, ugyanígy a svájci jog is (uralkodó elmélet és köt. tv. 165.), az osztrák jog azonban — mint a magyar jog és a szovjet (új PTK. 212. § 2. bek.) — az engedményt a vételtől teljesen nem függetleníti, és abban legalább az engedményező és az engedményes közötti viszonyban jogcímes ügyletet lát.

b) Az említett jogrendszerekkel szemben a francia rendszer nem választja el egymástól a vételt (mint kötelmi szerződést) a tulajdonátruházástól (mint dologi szerződéstől), hanem a „reálvétel" alapelvén állva a *tulajdont közvetlenül a vételi szerződés megkötésével átviszi a vevőre.* Ennek magyarázata, hogy eredetileg felvettek egy olyan záradékot minden vételi szerződésbe, amelynek értelmében úgy tekintették a felek, mintha a traditio a szerződés megkötésével megtörtént volna (traditio ficta). Később ez a záradék elmaradt, de ez a „reálvétel" alapelvén, vagyis azon a principiumon, hogy a tulajdon a vételi szerződés megkötésével rögtön átszáll a vevőre, nem változtatott, amihez nagyban hozzájárult a természetjogi iskola tanítása is. Ez a tulajdonjogot a birtoktól merőben különböző „erkölcsi jog"-nak fogta fel, amely a birtok átruházása nélkül, egyedül a felek akaratmegegyezésével is átruházható. Habár Pothier állást foglalt e felfogással szemben, ez az elmélet mégis átment a Code civilbe (1138., 1583.) és onnan a belga, olasz (régi 1125., új 1376.), portugál (715., 716., 1549.) és egynéhány dél- és középamerikai állam Ptk-jába (Venezuela 1200., 1514., San Domingo 1538., Peru 1308). Ezzel szemben egyes, a latin jogcsaládhoz tartozó jogrendszerek megtartották — mint a magyar és német jog — a megkülönböztetést a vétel mint kötelmi szerződés és a tulajdonátruházás mint dologi szerződés között. Ez utóbbiak közé tartoznak a németalföldi (639., 1495.), a spanyol (609., 1095.) és egy-két dél-amerikai Ptk. (pl. Argentína 2524., Brazília 530., 620., Chile 588., Columbia 673., 740.). A reálvétel a francia jogban az ingatlanvételre és az engedményre is alkalmazást nyer.

c) A mai angol jogban különbséget kell tenni ingó- és ingatlanvétel között. *Ingatlanvételnél a Common law* — mint a germán—római és svájci jogrendszerek — *ma is megkülönbözteti a kötelmi szerződést a dologi szerződéstől* (conveyance), az Equity-jog azonban egyes vonatkozásokban a vevőt már a vételi szerződés megkötésétől kezdve tulajdonosként kezeli (considered as done, what ought to be done). Hasonló különbség áll fenn a Common law és az Equity között a *követelések vételénél* is. *Ezzel szemben ingóvételnél* a tulajdonátruházás időpontjának meghatározása tekintetében a *felek szándéka* (intention of the parties) az irányadó, vélelem szól azonban a mellett, hogy a tulajdon a vételi szerződés megkötésével, fajlagos vételnél a koncentrációval rögtön átszállt a vevőre. Ez az álláspontja amerikai Uniform Sale Act-nek is, amelyet 1907 óta az Unió legtöbb állama elfogadott, úgyhogy gyakorlatilag végeredményben ingatlanvételnél az angol jogban, legalábbis a Common law szerint, a magyar és német rendszer, ingóvételnél viszont a francia rendszer érvényesül. Érdekes, hogy az ingóvételnél az angol jog mai álláspontja csak a XV. század óta alakult ki, a régi angol jog ugyanis a vételt eredetileg reálszerződésnek tekintette, és a tulajdonátruházáshoz a birtokátruházást is megkövetelte. Meg kell jegyezni még azt is, hogy az angol Common law még ma sem ismeri el a vevő részére a teljesítési keresetet, mert a kötelezettséget (a Schuldot) elvileg nem érvényesíthetőnek tekinti, csak kártérítésre lehet perelni a kötelezettség megszegése miatt. Az Equity is csak egyes esetekben ismeri el a specific performance, a természetbeni teljesítés követelésének jogát.

d) A skandináv jog közvetítő szerepet tölt be a kontinentális és az angolszász rendszerek között. A vételi szerződés jogszabályai a skandináv államokban ma — külön törvénybe foglalva —, de egységesítve vannak (Svédország 1905. június 20-iki törvény, Dánia 1906. április 6., Norvégia 1907. május 24., Izland 1911. július 11.). Az angolszász rendszert nemcsak annyiban követi a skandináv jog, hogy a vételt külön törvényben szabályozza, mint Angliában és Amerikában, és nem az általános Ptk-ban, hanem abban is, hogy kellékszavatosság címén a skandináv országokban a vevő tágabb körben követelhet kártérítést, mint a kontinentális jogok szerint (42. § 2. bek.). A kontinentális rendszert ezzel szemben

annyiban követi a skandináv jog, hogy elismeri az angol joggal ellentétben a teljesítési keresetet. Ami a vételi szerződés viszonyát illeti a tulajdonjogátruházáshoz, *az uralkodó skandináv felfogás francia mintára a tulajdont a vételi szerződés megkötésével viszi át a vevőre.* Megjegyzendő azonban, hogy a skandináv országokban vételnek minősítik az olyan kötelmi szerződést is, amelynél az eladó csak kötelmi kötelezetséget vállal a tulajdonátruházásra. Az uralkodó felfogás is elismeri, hogy abban az esetben, midőn a tulajdon a vétel megkötésével azonnal átszáll a vevőre, a vevő csak feltételes tulajdont szerez, amely a vételár kifizetésétől van függővé téve.

VI. Ugyancsak nagyon érdekesnek tartom a szerzőnek az adásvétel lebonyolításával kapcsolatban fellépő zavarokról szóló fejtegetéseit is (225—3621 l.). A szerző felfogása itt ugyan több vonatkozásban eltér a hitelező és az adós oldalán fellépő lebonyolítási zavarok tekintetében általam vallott és a „Kötelmi jog általános tanai" című könyvemben kifejtett álláspontomtól (204. köv. l.), azonban a szerző felfogását érdekesnek és sok vonatkozásban újszerűnek is tartom. Ezzel kapcsolatban a szerző fejtegetéseinek kiegészítése céljából meg akarom említeni még, hogy a lebonyolítási zavarok beszámításánál a külföldi tőkés jogrendszerekben nem mindenütt uralkodnak ugyanazok az alapelvek, mint a magyar jogban és általában a szocialista jogokban.

A római jogban a kötelem lebonyolításának zavarai a hitelező oldalán nem minősültek kötelemszegésnek, a germán jogban (a lex Burgundionumban) azonban egészen a XVI. századig igen. A pandektajogban vitás volt még, hogy a hitelező zavaró magatartása beszámításának feltétele-e a hitelező vétkessége. Dernburg és Windscheid szerint igen. Kohler szerint nem. Dernburg hivatkozott két forráshelyre (L. 37. D. 17. l. és L. 72. pr. 46. 3), továbbá a hitelező- és adóskésedelem között fennálló párhuzamra. Windscheid pedig arra, hogy a hitelezőkésedelemnek a hitelezőre hátrányos következményei vannak, ilyenek pedig ártatlan személyt nem érhetnek. Szükségesnek tartotta a vétkesség fennforgását a porosz Allgemeines Landrecht is. (I., 11, 98, 102, 103, 939, 940. 7), és szükségesnek tartja a szovjet Ptk. 227. §-nak 3. bek.-e is. Az új német BGB (293) és az azt követő kódexek a hitelezőkésedelemnél már az objektív felelősség alapján állanak. A svájci köt. tv. 91. §-a ezzel szemben a hitelezőkésedelem feltételének tartja a hitelező vétkességét, mert ez csak akkor következik be, ha a hitelező indokolatlanul (ungerechtfertigerweise, „sans motif légitime", „senza legittimo motivo") tagadja meg a szolgáltatás elfogadását. Érdekes, hogy ennek ellenére az uralkodó elmélet (Oser, Becker, Schneider, Hafner stb.) a vétkességet a hitelezőkésedelem feltételének nem tekinti. A svájci jogot követik a spanyol és mexikói kódexek. A francia és azt követő latin nyelvű jogok, valamint a skandináv jogok, az ibero-amerikai kódexek és az angolszász jogok egyáltalában nem ismerik a hitelezőkésedelmet mint önálló intézményt.

Az adós oldalán mutatkozó lebonyolítási zavarok szempontjából sem tekinti minden jogrendszer az adós felelőssége megállapítása feltételének az adós vétkességét.

A római jogban a *mora debitorisnak* feltétele volt, legalábbis Justinianus óta, az adós vétkessége. Ez kedvezést jelentett az adós javára, aminek az akkori rossz gazdasági viszonyokban volt a magyarázata. Ugyanezen az állásponton álltak a kanonisták is, akik a mora delictualis jellegével igyekeztek megmagyarázni az adós késedelmi kamatfizetési kötelezettségét, ami az uzsorára és a kamattilalomra vonatkozó álláspontjukkal különben ellentétben állott volna. A vétkességet az adósi kötelemszegés beszámításának feltételéül tekintik a pandektajog, a BGB., a svájci köt. tv., az Optk, a skandináv vételi törvény és a latin jogcsaládhoz tartozó kódexek is. A francia és az azt követő jogokban azonban a vétkességi alapelv az adósi kötelemszegés szabályozásánál nem érvényesül olyan szigorúan, mint a magyar jogban és általában a szocialista jogokban, mert itt önálló felelősségi alapelvként szerepel az adós vétkessége, a „faute" mellett a „fait du débiteur" (az adós ténye) (1245), a „force majeur" és a vele egyértelmű „cas fortuit" (erőhatalom) (1148), valamint a „cause étrangère au débiteur" (az adóstól független ok) (1147) fogalma is. Egyáltalában nem tekinti elvileg sem az adós felelőssége feltételének a vétkesség fennforgását az angolszász jog, bár ez is elismer egyes szoros meghatározott kimentési okokat az adós javára. Az angolszász joghoz csatlakozott a fajlagos kötelemnél a skandináv jog is. Az adós feltétlen tárgyi felelősségének alapelve az angol jogban az „action of trespass" nevű, a hitelezőt a jogellenes békét sértő jogsértésekért megillető keresetből kialakult „action of assumpsit" nevű kereset kifejlődésével áll kapcsolatban, amelynek deliktuális eredete kifejezésre jut abban, hogy csak kártérítés követelésére irányulhat. Ez az „action of assumpsit" a magyar jogban a szerződés természetbeni teljesítésére irányuló keresetet pótolja, és azon alapszik, hogy az adós hallgatólagosan elvállalta annak a kárnak megtérítését, amelyet a hitelező annak folytán szenved, hogy másvalakinek kívánságára vagyoneltolódást létesített. A mai angol jogban tehát az adós feltétlenül, vétkességére való tekintet nélkül felel a kötelemszegésért. Ez alól a szabály alól az angol jog újabban csak egy kivételt állapít meg: ha a szerződési alap maga szűnt meg. Blackburne óta ugyanis hallgatólagos feltétel (implied condition) gyanánt benfoglaltnak tekintik minden szerződésben azt az alapelvet, hogy az adós kivételesen abban az esetben mégis kimentheti magát, ha a szerződési alap elesett.

Az ellentét a német és azt követő jogok között egyrészről, amelyek a kötelemszegést az adós terhére csak ennek vétkessége esetén számítják be, és az angolszász jogok között másrészről, amelyek feltétlenül, vétkességére tekintet nélkül számítják be, a gyakorlatban elhomályosul annak folytán, hogy minden jogrendszer, tehát a vétkességi alapelven állók is, az adóst terhelik meg a vétlenség bizonyításának terhével, továbbá azért, mert minden jogrendszer elismeri az adós felelősségét a teljesítési segédek vétkességéért. Végül annak következtében, hogy minden

jogrendszer nagyjában hasonlóan szabályozza a beszámítás kérdését a fajlagos kötelmeknél.

Igaz, hogy az egyes részletkérdésekben az egyes jogrendszerek ezeken a pontokon is eltérnek egymástól.

Így amíg a német és az azt követő jogok szerint elegendő, ha az adós azt bizonyítja, hogy mindazt a gondosságot kifejtette, amiből prima facie a lehetetlenülés vétlenségére lehet következtetni, a francia jog szerint azt bizonyítania kell, hogy konkrét esetben miért vált lehetetlenné a szolgáltatás. Pl. amíg a német jog szerint elég bizonyítania, hogy a dolgot ellopták, vagy elégett, a francia jog szerint azt is bizonyítania kell, hogy a lopás, vagy a tűzvész az adósnak nem róható fel. A francia jogot követi a németalföldi jog is.

Ami a teljesítési segédért fennálló felelősséget illeti, az adós, az új görög (334) és a német joggal (BGB. 278.) ellentétben, a Svájcban uralkodó felfogás szerint (ellenkezően Thur), a skandináv jog és az angolszász jogok szerint a teljesítési segéd nem vétkes magatartásáért is felelős. Amíg továbbá a német jog szerint a törvényes képviselő a teljesítési segéddel egy tekintet alá esik, a többi állam kódexe ilyen rendelkezést nem tartalmaz. Eltérő az egyes jogrendszerek álláspontja abban a kérdésben is, hogy az adós olyan károkért is felel-e, amelyeket a teljesítési segéd nem a teljesítéssel, hanem a teljesítés „alkalmával" okozott.

Habár a fajlagos kötelemnél mindegyik jogrendszer elismeri a *„genus non perire censetur"* elvet, az adós felelőssége a koncentráció előtt és után a részletekben az egyes jogrendszerek szerint szintén különbözőképpen van szabályozva. Így pl. különböző az egyes jogrendszerek álláspontja abban a kérdésben is, hogy a faj megsemmisülésével egyenlőnek tekinthető-e a gazdasági lehetetlenülés, továbbá, hogy az áru belföldi beszerzésének lehetetlensége, vagy aránytalan nehézsége esetén, tehát válságok idején, mikor alakul át a fajlagos kötelem zártfajú kötelemmé.

Szászy István

Monográfia az általános jogelvek a nemzetközi jogban betöltött szerepéről

Kevés szerződési rendelkezés váltott még ki annyi vitát a nemzetközi jog elméleti és gyakorlati művelői között, mint a Nemzetközi Bíróság statuma 38. cikke (1) bekezdésének c) pontja. E cikk sorolja fel azokat a forrásokat, amelyek felhasználásával a bíróság megvizsgálja és eldönti az államok által eléje terjesztett vitás ügyeit. Mint ismeretes, e jogi eszközök közül a statutum elsőként a nemzetközi szerződéseket, másodikként a nemzetközi szokásjogot, a c) pontban pedig a „művelt nemzetek által elismert általános jogelveket" említi. A vita általában a következő fő kérdések körül forgott: — hogyan értelmezhető a c) pont? A nemzetközi jog, vagy a belső jog általános elveire utal, vagy mind a kettőre? — a 38. cikk tartalmazza-e a nemzetközi jog forrásainak a teljes felsorolását, vagy sem? — lehetnek-e a nemzetközi jog önálló forrásai a belső jog általános elvei, ill. a nemzetközi jog általános elvei? — végül mi a szerepük a nemzetközi jogban a belső jog általános elveinek?

Herczegh Géza kandidátus az Akadémiai Kiadó gondozásában angol nyelven kiadott monográfiájában* elsősorban a fenti kérdésekre kíván válaszolni. Számára a 38. cikk c) pontjának értelmezése azonban csupán alkalmat szolgáltat arra, hogy a modern nemzetközi jog egyik fontos problémakörének, a jogforrástannak legvitatott kérdéseiben marxista alapokon álló, tudományos igényű álláspontot fogalmazzon meg. Csak helyeselhetjük azt a — bevezetőben található — megállapítását, hogy e kérdések a nemzetközi jog számos lényeges tételét érintik, s hogy olyan kritikus pontról van itt szó, ahonnan a mai nemzetközi jog rendszere áttekinthető, sajátosságai könnyen felismerhetők.

A monográfia első fejezete a kiinduló kérdést teszi vizsgálat tárgyává: hogyan értelmezhető a 38. cikk c) pontja? A szerző mindenekelőtt az Állandó Nemzetközi Bíróság alapító okiratának a megfelelő szakaszát elemzi, mivel az ENSZ égisze alatt létrejött bíróság lényegében átvette annak megfogalmazását. Az ÁNB statutumának előkészítő iratai és a tárgyalási jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy az érintett pont vonatkozásában kompromisszum jött létre a tárgyaló felek között. Egyrészt szükség volt olyan rendelkezések megszövegezésére, amelyek minél több állam csatlakozását teszik lehetővé, másrészt szükség volt arra is, hogy ne kössék meg a bíróság kezét a nemzetközi jog továbbfejlesztése tekintetében. Az ÁNB létrehozásának az időpontjában továbbá a nemzetközi jogközösség államai még meglehetősen az elején állottak a kodifikációs tevékenységnek, ezért a bíróság által használható forrásoknak a szerződési és szokásjogi szabályokra való korlátozása jelentősen nehezítette volna az ítélethozatali processzust. Az akkor választott megszövegezés éppen nem-világos voltával, homályban hagyott tartalmával voltaképpen a bírói gyakorlatra bízta az értelmezést, tehát azt, hogy a jogelvek nemzetközi jogi, vagy belső jogelveknek tekinthetők-e. Az ENSZ Nemzetközi Bíróságának statutumát létrehozó san-franciskói konferencián érdemben nem foglalkoztak a c) ponttal, mivel az ÁNB gyakorlatát megfelelőnek tartották, az irodalomban időközben kialakult értelmezési vitát pedig nem akarták eldönteni. Így az eredeti szöveg változatlanul maradt.

A szerző ezek után ismerteti a szakirodalom álláspontját. Megállapítja, hogy a magyar nemzetközi jogászok véleménye megoszlik az említett kérdésben, míg a szovjet irodalomban az az uralkodó álláspont alakult ki, hogy a c) pont a nemzetközi jog elveire utal. Ez utóbbinak az eredője az, hogy a szovjet szerzők alkalmasnak vélték a c) pontot a modern nemzetközi jog új, demokratikus elveinek a hangsúlyozására, azokat kiemelt jogforrásként tüntetve fel. A polgári irodalomban nem alakult ki egységes nézet, számos neves jogtudós képviseli azt az álláspontot, hogy itt tulajdonképpen a belső jog elveiről van szó. Herczegh Géza ez utóbbi felfogással ért egyet. Az ÁNB statutumának előkészítő ira-

* General Principles of Law and the International Legal Order, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 129 p.

tai szerinte ugyan nem adnak választ egyértelműen a feltett kérdésre, néhány közvetett bizonyíték azonban amellett szól, hogy az előkészítő munkában résztvevők a belső jogi elvekre gondoltak. A bíróság gyakorlatában továbbá valóban felhasznált egyes általánosan elismert belső jogi elveket — anélkül, hogy a c) pontra hivatkozott volna —, ezt azonban mégiscsak a c) pont alapján tehette meg értelemszerűen. A nemzetközi jog általános elveit nem lehet kiemelni és — a szerződésektől, valamint a szokásjogtól független — önálló csoportba foglalni, hiszen ez ellenkeznék a szerkezet logikájával is. A bíróság feladata továbbá az, hogy az eléje került ügyeket a nemzetközi jog szabályai alapján döntse el, nem lehet akadálya azonban annak, hogy a belső jog általános elvei is alkalmazásra kerüljenek, ha egyszer az államok így akarják.

A következőkben a szerző néhány fogalmat — elsőként a „jogelv" fogalmát — tisztázza. Megállapítja, hogy a *jogelv* „olyan általános hatályú és tartalmú norma, amely nem egyetlen tételes rendelkezésben, hanem mindig egymással kapcsolatban álló jogszabályok csoportjában, vagy rendszerében jelenik meg, és mint ilyen, éppoly kötelező, mint azok a részletrendelkezések, amelyek valamely jogelv tartalmát konkretizálva, annak megvalósításaként, végrehajtásaként jöttek létre." (36. old.) Ami a 38. cikkben szereplő *„művelt nemzetek"* kitételt illeti, itt véleménye szerint a múltból, a gyarmati rendszer korszakából fennmaradt helytelen megjelölésről van szó. Helyes értelmezése ma csak az lehet, hogy művelt nemzetnek egészen egyszerűen államot alkotó nemzetek tekintendők, mivel ma már nem lehet különbséget tenni a „civilizált" és „civilizálatlan" népek között. A tulajdonképpeni probléma nem is ebben van, hanem abban, hogy hány nemzetnek kell egy jogelvet elfogadnia ahhoz, hogy az „általános" legyen. A szerző szerint a döntő az, hogy az érintett állam elfogadja-e belső jogrendszerében az adott elvet, vagy sem. Egy állam sem kötelezhető ugyanis egy más államban kialakított jogelv figyelembevételére.

Áttérve a *nemzetközi jog alapelveire,* a szerző ezek alatt konkrét nemzetközi jogszabályok általánosítását érti, illetőleg azokat a jogszabályokat, amelyek általános jellegűek. Nemzetközi jogi alapelvek tehát csak azok lehetnek, amelyek a szerződésekben, ill. a szokásjogban feltalálhatók. Ezután ismerteti a különböző alapelv-megállapítási kísérleteket. Ezek tudományos jellegűek. Több nemzetközi szerződés ugyanakkor valódi jogszabályi rendelkezések formájában is összefoglalja a nemzetközi jog általános elveit. Ezek között kiemelkedő jelentőségű az ENSZ Alapokmányának 2. cikke, amely hét ilyen elvet fogalmaz meg. A nemzetközi jog általános elveinek a szerepét nem önálló jogforrási jellegükben kell keresni, hanem abban, hogy az egyes konkrét rendelkezések értelmezésénél és alkalmazásánál nélkülözhetetlen iránymutatóul szolgálnak, sőt, részben kijelölik a nemzetközi jog fejlesztésének további irányait is.

Ezzel összefüggésben a szerző röviden összefoglalja a *nemzetközi jog forrásairól* alkotott nézeteit. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a jogforrásokon nem a jogot alkotó tényezőket, hanem a jogszabályok megjelenési formáját érti. Előrebocsátva megjegyzi továbbá, hogy a nemzetközi jog forrásai — álláspontja szerint — csak a szerződések és a szokásjogi szabályok lehetnek. Ezután a pozitivista és a természetjogi megközelítésű tudományos irányzatokat elemzi. A pozitivista szemlélet Herczegh Géza terminológiájában azt jelenti, hogy a nemzetközi jog szuverén államok által alkotott tételes jog, amely kizárólag az államok akaratmegegyezésének az eredményeként jöhet létre. Ilyen értelemben a szocialista jogtudomány álláspontja is pozitivista, de ez korántsem azonos a polgári pozitivizmussal, s élesen szembenáll az utóbbi időben újból erőre kapott antipozitivista irányzatokkal. Ez utóbbiak lényegében szemben állanak az állami szuverenitás intézményével, a nemzetközi jogot államok felett álló jognak tekintik. Voltaképpen erre vezethetők vissza a jogforrások kérdésében kialakult nézetek, amelyek a szerződéseken és a szokásjogon túl egyéb, az állami akarattól független jogforrásokat igyekeznek kreálni. A szerző monográfiájának további részeiben bizonyítja, hogy a belső jogelvek alkalmazása is voltaképpen az államok egy sajátos módon megnyilvánuló akaratmegegyezésére vezethető vissza.

Ami a *nemzetközi jog alapelveinek a kialakulását* illeti, itt a szerző szerint kétféle folyamat figyelhető meg. Egyrészt létrejöhetnek ilyen alapelvek tudatos politikai akciók eredményeképpen (pl. a népek, nemzetek önrendelkezési joga), másrészt az ösztönös módon kialakított nemzetközi gyakorlat következtében, amelyből azután a tudományos absztrakció következtet a jogelvek létezésére (pl. a szuverenitás elve). Bármilyen konkrét folyamatnak köszönheti is a létét az adott nemzetközi jogi elv, mindenképpen az objektív, és szükségszerű társadalmi-gazdasági folyamatok felépítményben való tükröződéséről van szó.

A szerző a következőkben az ún. *programjellegű normák* és az általános nemzetközi jogi elvek viszonyával foglalkozik. Az előbbi, Buza professzortól származó kategória olyan tételes nemzetközi jogi normákat jelöl, amelyek ugyan az érintett állam magatartására vonatkoznak, de egy másik állam számára alanyi jogot nem statuálnak a normákban meghatározott magatartás jogi úton való kikényszerítésére. A programjellegű normáknál tehát konkrét kötelezettségekről nem beszélhetünk, s ebben fedezhető fel a különbség az általános nemzetközi jogi elvekkel szemben, amelyek viszont kötelezőek az elfogadó államra nézve. Azt is lehet mondani, hogy az említett elvek túljutottak már a programjellegű normák szakaszán. A programjellegű normák nem fogják át továbbá a nemzetközi jog egészét, arra nem jellemzőek, nincs irányadó szerepük a nemzetközi jogszabályok értelmezésénél — e tulajdonságaik is ellentétesek az általános nemzetközi jogi elvek ismérveivel.

Herczegh Géza ebben a fejezetben tér ki a *jus cogens* problémájára. Megítélése szerint abban általában már nincs vita a nemzetközi jogászok között, hogy elismerhető-e jus cogens intézménye, vagy sem. Annál inkább megoszlanak az állás-

pontok a tekintetben, hogy mely szabályok sorolhatók a cogens jellegűek közé. Anélkül, hogy belemenne az e téren kialakult vitába, megállapítja, hogy a nemzetközi jogban voltaképpen nincsenek a belső jog értelmében vett cogens szabályok, hanem inkább olyan elvekről van szó, amelyeket a nemzetközi jogközösség ilyenekként elfogad. A cogens szabály tehát csak az egyes államok szempontjából cogens, a nemzetközi jogközösség szempontjából dispozitívnak tekinthető, éppúgy, mint bármely más nemzetközileg elfogadott rendelkezés. Nem tévesztendő továbbá össze a cogens szabály a nemzetközi jog, vagy a jog általános elveivel, ebben a viszonylatban legfeljebb átfedésekről lehet szó.

A következő fejezetben a szerző rátér a *belső jog elveinek a nemzetközi jogban való alkalmazhatóságára.* Első lépésként megvizsgálja a XIX. század végének és XX. század elejének döntőbíráskodási gyakorlatát. Arra a megállapításra jut, hogy a döntőbíróságok számos alkalommal hivatkoztak a belső jogban már kialakult, de a nemzetközi jogban még egyáltalán nem alkalmazott elvekre. A belső jog elveinek alkalmazására feltétlenül szüksége volt a bírói gyakorlatnak, hiszen a nemzeti jogrendszerek lényegesen differenciáltabbak és fejlettebbek voltak a nemzetközi jogrendszernél. Ennek alapján Herczegh Géza szerint olyan nemzet közi szokásjogi szabályra következtethetünk, amely felhatalmazta a bíróságokat arra, hogy a jogesetek eldöntése során a nemzetközi szerződési és szokásjogi rendelkezések mellett az államok nagyrészének a belső jogában fellelhető jogi normákra — alapelvekre — is támaszkodjon. Így a későbbiekben az Állandó Nemzetközi Bíróság statutuma csupán szerződési formába öltöztette az addig szokásjogon alapuló gyakorlatot, az addig íratlan szabályt. Mint a szerző írja, azok között, akik ezt a nézetet elfogadják, vita van abban a kérdésben, hogy a belső jogban mely jogág elvei jöhetnek számításba. Szerinte nem lehet e tekintetben különböztetni a belső jog egyes ágai között. A helyzet ugyanis az, hogy az egyes államok jogrendszerüket teljesen eltérő módon bontják jogágakra, felosztásuk a legváltozatosabb, különösen, ha a szocialista és tőkés országok jogrendszereit vetjük össze. Ezért szükség esetén bármely jogág elvei — ha az egyéb követelményeknek megfelelnek — alkalmazhatók a jogi viszályok eldöntésénél. Újabb probléma merül fel azonban akkor, ha a szocialista és a tőkés országok jogi elveit tartalmi szempontból hasonlítjuk össze. Több jogtudós abszolút különbséget lát a két társadalmi rendszer joga között, szerintük a jogszabályok és jogelvek esetleges formai, technikai azonossága gyökeresen más tartalmakat takarhat. Herczegh Géza szerint mégis alkalmazhatók az azonos jogszabályi formában jelentkező elvek, mivel ezek a nemzetközi kapcsolatokban egyébként is teljesen más jelleget öltenek, lévén eredetileg eltérő típusú életviszonyok rendezésére hivatottak. Más kérdés az, hogy a Nemzetközi Bíróság által való használatuk a bíróság mostani összetétele mellett erősen kérdéses, így a c) pont alkalmazásának lehetősége szintén problematikus.

A következő kérdés, amelyet a szerző felvet, hogy *van-e a belső állami jog általános elveinek jogforrási jellegük?* A válasz nemleges: az államok nem azért hoztak létre belső jogukban azonos tartalmú vagy formájú szabályokat, mert azokat kötelezőkké akarták tenni egymásközötti kapcsolataikban is. Csak belső jogot akartak alkotni, és nem nemzetközi jogot. Ennélfogva a belső jog szabályai nem kötelezhetik az államokat, csupán arról van szó, hogy — mint fentebb írtuk — az államok előbb szokásjogi, majd szerződési úton felhatalmazást adtak a belső jog általános elveinek kivételképp történő alkalmazására. A Nemzetközi Bíróság Statutuma egyébként sem a nemzetközi jog forrásait, hanem a bíróság által a jogviták eldöntésénél igénybe vehető eszközöket, forrásokat sorolja fel. A szerző itt egy szellemes hasonlattal él: a belső jog szabályainak nemzetközi bíróság által való használata analóg a nemzetközi magánjogi típusú megoldással. A 38. cikk (1) bekezdésének c) pontja csak utal a — nemzetközi jog szempontjából nézve — „idegen" jogra, azaz az államok belső jogára. Ezt azonban nem „külföldi" tényállás esetén teszi, hanem akkor, amikor a nemzetközi jog nem szolgál egy adott ügyben megfelelő rendezéssel, ugyanakkor pedig feltételezhető, hogy az adott tényállás szabályozatlanul hagyása nem állott az államok szándékában. E vázolt helyzetnek a kialakulása gyakori a nemzetközi jogban a jogalkotási mechanizmus közismert nehézkessége miatt.

Problémát jelentett az irodalomban a *38. cikk (2) bekezdésének az értelmezése* az (1) bekezdéssel összefüggésben. Az előbbiben az ex aequo et bono ítélkezés lehetőségére való utalás ugyanis azt a látszatot kelti, mintha egy belső jogi elvet a jogalkotók külön kiemeltek volna a c) pontból. Az a rendelkezés pedig, amely a (2) bekezdésben az államok hozzájárulásának a szükségességét állapítja meg, arra a következtetésre vezetheti e cikk értelmezőjét, hogy a c) pont esetében is szükséges az államok külön hozzájárulása a belső jogelvek alkalmazásához. Valójában azonban a (2) bekezdés egy szabályos döntőbírósági jellegű eljárásra vonatkozik, ahol az elsődleges szempont a méltányosság. A Statutum megfogalmazói nem egy belső jogi elvet akartak külön kiemelni, hanem lehetőséget biztosítani az ex aequo et bono döntésre, ha a vitában részes felek úgy kívánják.

A monográfia a belső jogi elvekkel összefüggésben foglalkozik a *nemzetközi jog hézagainak* problémájával is. A szerző mindenekelőtt leszögezi, hogy a joghézag létezése — többek állításával ellentétben — elismerhető. A bíróságoknak a feladata az, hogy e hézagokat korrigálják. A bíróságok ezt az analógia eszközével hajtják végre, amikoris a belső jog elveiből merítenek ítélkezésük során. Ez azonban semmiképpen nem jelenthet jogalkotást, a bíróság csupán felderít egy lappangó jogszabályt, s azt alkalmazza. A szöveg hiányosságait pótolja a jogalkotó intenciója szerint.

Milyen hatása van a belső jogelvek alkalmazásának a nemzetközi jog fejlődésére? A szerző megállapítja, hogy — jóllehet a bíróság nem alkot nemzetközi jogot — a belső jogelvek alkalmazása mégis igen jelentős. Megindíthat ugyanis egy olyan folyamatot, melynek so-

rán végülis szokásjogi szabályok jönnek létre. Ha egy precedens — az adott jogelv alkalmazása — többször megismétlődik, az államok egy idő múlva már nemzetközi jogi elvként tartják számon a belső jogi elvet. Ez utóbbiak alkalmazása tehát a nemzetközi jog gazdagodásához, differenciálódásához, árnyaltabbá válásához vezet, többek között ezen a csatornán áramlanak a nemzetközi jogba a fejlettebb belső jogi rendszerek technikailag magasabbrendű jogintézményei.

Úgy véljük, a fenti szűkreszabott ismertetésből is kitűnik, hogy Herczegh Géza monográfiája — mint ezt a bevezetőben már megjegyeztük — messze túlmegy a Statutum 38. cikke (1) bekezdés c) pontjának az értelmezésén. Tiszta, áttekinthető képet ad a belső jog és a nemzetközi jog általános elveinek a viszonyáról, olyan fogalomrendszert alakít ki, amelynek segítségével az olvasó könnyedén eligazodhat a nemzetközi jog egyik legbonyolultabb problémakörében, a jogforrástanban. A rendkívül világos stílusban megírt monográfia a szerző elmélyült marxista ideológiai képzettségéről tanúskodik. Herczegh Géza művében megfelelő kritikáját adja az e tárggyal összefüggő polgári nézeteknek, ugyanakkor szakít a marxistának feltüntetett vulgáris megközelítésekkel is. A nagyobb jelentőségű elméleti tételek megfogalmazása mellett kitér néhány olyan részletkérdésre is, amelyek vita tárgyát képezték az irodalomban. Válaszai, megoldásai e területeken is átgondoltak, és sokrétűen indokoltak. Csak helyeselhetjük az Akadémiai Kiadó vállalkozását, hogy ezt a nemzetközi érdeklődésre számot tartó magas színvonalú munkát megjelentette. Korántsem tarthatjuk azonban helyesnek, hogy a magyar nyelvű kiadásra mind ez ideig nem került sor.

Az értékes mű kitűnő tolmácsolókra talált — a fordítás *Pulay Gábor* és *Decsényi József* gazdag nyelvezetről tanúskodó munkája.

Valki László

LE DROIT CIVIL TCHÉCOSLOVAQUE

(A csehszlovák polgári jog. Bratislava 1969. Maison d'édition de l'Académie Slovaque des Sciences, 328 old.)

Amikor e munkaközösségben írt művet kezünkbe vesszük, önkéntelenül is úgy érezzük, hogy S. *Lubynak* a csehszlovák polgári jog területén végzett egész munkásságáról tükörképet kapunk. E munkának nem csupán szerkesztője és több mint felének szerzője, hanem egyben a mű azt is érzékelteti, hogy munkássága milyen hatalmas területet fog át. A polgári jognak csaknem egész területét felöleli, ideértve a polgári jogviszonyok nemzetközi vetületeit. A kötet ugyanis tanulmányok gyűjteménye formájában a csehszlovák polgári jog egészéről kíván tájékoztatást adni és S. Luby csaknem minden részéhez egy-egy értékes adalékkal járul hozzá. Közelebbről a 20 tanulmány közül nyolcnak a szerzője; három tanulmányt K. *Plank*, két tanulmányt, D. *Hanes*, egy-egy tanulmányt J. *Bavorsky*, L. *Bianchi*, D. *Kokavec*, J. *Petruláková*, O. *Planková*, J. *Spišiak*, egy tanulmányt pedig közösen O. *Ovečková* és J. *Steiner* írtak.

S. Luby neve és munkássága nem ismeretlen a hazai jogászközönség előtt. Fontosabb civilisztikai műveiről jogi szaksajtónk időről időre beszámolt.[1] Már viszonylag kevesebben tudják, hogy eredeti érdeklődési területe a jogtörténet volt és „A magánjog története Szlovákiában" című monográfiájában áttekintést ad a magánjogi intézmények fejlődéséről a legrégibb időktől kezdve 1918-ig.[2] Későbbi műveiben is mindig a tárgyalt kérdések alapos jogtörténeti kifejtésére törekedett. Munkásságának másik jellemvonása a jogösszehasonlító módszer eredményes alkalmazása a konkrét kérdések tárgyalása során. A külföldi jogokból pozitív és negatív irányban egyaránt levonta a szükséges következtetéseket annak érdekében, hogy a hazai megoldások számára a legmegfelelőbb alap kimunkálását elősegítse.

Luby most tárgyalandó tanulmányaira — már a kötet jellegénél fogva is — a szintézis a legjellegzetesebb vonás. A hatályos jog alapul vételével elemzi és összegezi a csehszlovák polgári jog alapproblémáit, elsősorban abból a célból, hogy azokról a külföldi érdeklődők számára komplex képet adjon. Vegyük most tehát szemügyre egyes tanulmányait.

A csehszlovák polgári jog rendszerével, forrásaival és nemzetközi jelentőségével a szerző a kötet bevezető tanulmányában foglalkozik (9—17. old.). Utal a polgári jog tárgyával kapcsolatos kétféle felfogásra, nevezetesen arra, hogy az egyik felfogás szerint a polgári jog keretében a szocialista szervezetek közötti kölcsönös vagyoni viszonyok is bele tartoznak (civilista felfogás), míg a másik felfogás szerint, az utóbbiak külön jogág, a gazdasági jog tárgyát alkotják. Utal arra, hogy a tanulmánykötet inkább a civilista felfogást tükrözi, minthogy a polgárok és a szocialista szervezetek jogviszonyaira egyaránt kiterjeszkedik, sőt túl is halad e felfogáson, amennyiben a kapcsolódó eljárási jogviszonyokat sem hagyja figyelmen kívül, jóllehet a civilista felfogás álláspontja szerint is e területek külön jogág tárgyát alkotják. A bevezető tanulmány ad továbbá képet a csehszlovák polgári jog leglényegesebb forrásairól és azok főbb vonásairól, majd felhívja a figyelmet a polgári jogi viszonyok fontosságára a külföldi kapcsolatok szempontjából.

A polgári jog általános részének intézményeiről szóló tanulmány (18—38. old.) a polgári jogviszonyból indul ki, amely a szerző felfogása szerint lehet vagyoni, személyi, továbbá egyidejűleg személyi és vagyoni jogviszony. Utóbbi alatt a csehszlovák polgári jogelméletben kifejezésre jutó felfogásnak megfelelően azokat a jogokat érti, amelyek a szellemi alkotó munka eredményeihez kapcsolódnak és egyfelől személyi, másfelől vagyo-

[1] Luby: Prevencia a zodpovednost v občanskom práve. (A megelőzés és a felelősség a polgári jogban.) Bratislava, Vydavatelstvo Slov. Ak. Vied, 1958. 1—2 kötet, 664, 508 old. Ismertetés az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjében, 1961. 1—2. sz. 281—285. old.; Autorské právo. (Szerzői jog.) Bratislava, Vydavatelstvo Slov. Ak. Vied, 1962. 404 old. Ismertetés Állam és Jogtudományban, 1963. 132—139. old. Práva príbuzné právam autorským. A szerzői jogokkal rokon jogok. Praha, Československé Akadémie Véd. 80. old. Ismertetést ld. Jogtudományi Közlöny, 1964. 521—523. old.

[2] Dejiny sukromného práva na Slovensku, Bratislava, 536 old.

ni elemet tartalmaznak (pl. a szerzői alkotás reprodukálásához vagy terjesztéséhez való jog, szabadalom iránti kérelem előterjesztéséhez való jog). Utal arra is, hogy a szóban forgó jogviszonyokat Csehszlovákiában 3 kódex, éspedig a Polgári Törvénykönyv, a Gazdasági Törvénykönyv és a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokról szóló törvénykönyv szabályozza, továbbá, hogy emellett egyes speciális polgári jogviszonyok szabályozása külön törvényekben található (pl. szerzői jogi törvényben). Jelzi a polgári jogviszonyokra jellemző elveket és kiemeli, hogy a polgári jogviszonyok elsősorban vagyoni viszonyok (tulajdoni, használati, kötelmi és öröklési jogviszonyok). Majd részletesen foglalkozik a polgári jogviszony alanyaival, tárgyával, a polgári jogviszony keletkezésével, módosításával és megszűnésével, valamint az idő folyásának jogi jelentőségével.

Luby következő tanulmánya a *személyi tulajdon* problematikáját öleli fel (55—67. old.). Kiemeli, hogy a személyi tulajdont három vonás jellemzi: elválaszthatatlan kapcsolatban áll a társadalmi tulajdonnal, éspedig mind eredetét és fejlődését, mind funkcióját illetően, keletkezését tekintve túlnyomó részében munkára épül. Ugyanakkor a személyi tulajdon szerzése nemcsak munkaviszony alapján, hanem társadalmi juttatások révén is lehetséges, végül jellemzője a személyi tulajdonnak, hogy az anyagi és kulturális szükségletek kielégítésére szolgál. Kiemeli a szerző, hogy a személyi tulajdon alanya csak természetes személy lehet, tárgyát pedig kizárólag személyi fogyasztásra, illetőleg személyi használatra szolgáló dolgok alkothatják (ezeket egyébként példálózva a csehszlovák alkotmány 10. §-ának 1. bekezdése és a Polgári Törvénykönyv 127. cikke sorolják fel.) A személyi tulajdonjog címzettjének jogosítványai közé tartozik a dolog birtoklásához, használatához, hasznai vételéhez és a dologgal való rendelkezéshez való jog. E tanulmányt a személyi tulajdon megszerzésére, megszűnésére és védelmére vonatkozó fejtegetések egészítik ki.

A következő tanulmányban Luby a *személyi, az egyidejűleg személyi és vagyoni, úgyszintén az ezekhez kapcsolódó vagyoni jogok* területére vezet el bennünket (68—81. old.). Már egyik korábbi tanulmányában[3] is rámutatott arra, hogy a személyi, továbbá a személyi-vagyoni jogok egyes fajtáinak az egyes jogágakhoz való tartozása tekintetében különböző álláspontok alakultak ki, aminek következtében az egyes országok törvényhozásai is e kérdésben eltérő módokon foglaltak állást. Felfogása szerint azok a személyi jogok, amelyek vagyoni jogokhoz nem kapcsolódnak és azokkal mint vagyoni jogok tárgyával rendelkezni nem is lehet, hanem a polgári személyiségnek egyes oldalaihoz fűződnek, az igazgatási alanyi jogok köréhez tartoznak (élethez, testi épséghez, egészséghez, szabadsághoz, méltósághoz, polgári státushoz, névhez, stb. való jogok). Ezzel szemben azok a jogok, amelyek a személyiség egyes oldalainak anyagi formában történő megnyilvánulásai, mint az arcképhez, fényképhez, hangfelvételhez, személyi jellegű iratokhoz való jogok, a polgári jogok köréhez tartoznak. A harmadik csoporthoz a szerző szerint azokat a jogokat kell sorolni, amelyek alkotó munka eredményei. Ilyen védelemben részesülnek a szerzői alkotások, a művészi teljesítmények, a felfedezések, a találmányok és az ipari minták. Ezek egyidejűleg személyi és vagyoni elemet tartalmazó jogok és a polgári jogok világához tartoznak. Végül, a polgári alanyi jogok közé sorolja a szerző ebben az összefüggésben az egyes kapcsolódó vagyoni jogokat mint a hangfelvételt készítők jogát, a rádió és televízió vállalatok sugárzáshoz való jogát, az újítói és védjegyjogokat.[4]

A szerző külön tanulmányt szentel azután *a szerzői jogoknak, a szerzői jogokkal rokon jogoknak, a felfedezésekhez, találmányokhoz és újítási javaslatokhoz való jogoknak* (82—118. old.). Elöljáróban a szerző utal arra, hogy a szerzői jogok, az előadó művészek rokon jogai, a felfedezésekhez, találmányokhoz való jogok mindig szellemi alkotó munka eredményeihez kapcsolódnak és természetes személyeket megillető jogokról van szó. Jogi személyek a szóban forgó javakra jogokat csak származékos úton szerezhetnek. Az újítási javaslatokhoz fűződő jogok szintén alkotó munkával állnak kapcsolatban, jóllehet ez a csehszlovák jog szerint nem szükségképpeni. Keletkezésüket tekintve pedig szintén természetes személyeket illető jogokkal állunk szemben. A rádió és televízió vállalatokat és a hangfelvételt készítőket megillető azok a jogok azonban, amelyek ipari jellegű kivitelezéshez fűződnek, már keletkezésüktől fogva a szóban forgó szervezeteket illetik meg. E tanulmány részletekbe menően elemzi a szóban forgó egyes jogokat, továbbépítve és összegezve a szerző korábbi műveiben kifejtett gondolatokat.

A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok körében keletkező kötelmekről szóló tanulmányában (179—194. old.) a szerző többek között azokkal az okokkal foglalkozik, amelyek Csehszlovákiában a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok szabályozására külön törvénykönyv alkotását indokolták, meghatározza e kódex helyét a polgári jogviszonyok szabályozásának rendszerében, figyelmet szentel e szabályozás jogi természetének, majd legfontosabb rendelkezéseinek alapul vételével a külkereskedelmi kapcsolatok polgári jogi mechanizmusának legfontosabb kérdéseiről tájékoztat.

E tanulmány kiegészítésének tekinthető a *választott bírósági eljárásról* szóló tanulmány (281—291. old.), amely a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok terén keletkező viták eldöntésének szabályait mutatja be. Így többek között foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen feltételek mellett kerül sor erre az eljárásra, utal a választott bírósági szerződés tartalmi és formai kellékeire, úgyszintén jellegzetes vonásaira, vázolja a választott bíróság szervezeti felépítését és az általa lefolytatott eljárás főbb vonásait.

Végül *a nemzetközi magánjog, illetve polgári eljárási jog és a külföldiek joga* című tanulmányról (292—304. old.) kell megemlékezni.

[3] Právny Obzor, 1964. 4. sz. 194. old.
[4] Erről a tárgyról ld. még S. Luby: A személyi- vagyoni jogok közös elméleti és gyakorlati problémái" c. tanulmányát az Osobno-majetkové práva (Személyi-vagyoni jogok) című tanulmánykötetben. Bratislava. Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1968. 13—68. old.

Ebben Luby utal a nemzetközi magánjog tárgya tekintetében kialakult különböző nézetekre, a nemzetközi magánjog funkciójára, forrásaira, majd a csehszlovák nemzetközi magánjog legfontosabb kapcsoló elveivel foglalkozik. E tanulmány a külföldiek jogállására vonatkozó kérdések összefoglalásával zárul.

A tanulmánykötet — úgy véljük — mindazoknak jó szolgálatot tesz, akik a csehszlovák polgári jogról átfogó, ugyanakkor az egyes részletek tekintetében is tájékoztató képet kívánnak kapni. S. Luby érdeme elsősorban, hogy ez sikerült. Most, amikor 60. életévét betöltötte, abban a bizonyosságban vagyunk, hogy jövő munkássága is a polgári jogtudomány számára iránymutató lesz.

Trócsányi László

Ласло Рецэи:

Новый шаг по пути унификации международного торгового права

Автор отчитывается о сессии Комиссии по Международному Торговому праву ООН, проведенной в Женеве с 3 по 31 марта 1969 года. Это была вторая сессия Комиссии (по-английски UNCITRAL, по-русски УНСИТРАЛ, по-французски CNUDCI). На первой сессии комиссия выдвинула 3 рабочие программы, обеспечив первоочередность их разработки: международная купля, международная оплата, международный арбитраж. Вторая сессия — главным образом по настоянию УНСТАД — приоритет придала вопросу законодательства о торговом мореплавании, этим самым число пользующихся приоритетом тем повысилось до четырех. Те страны, которые заинтересованы в нынешнем мореплавании, как плавающие (собственники судов), выступали против этого приоритета, но длительные (вне заседаний) переговоры привели, наконец, к результатам.

Важным шагом в работе комиссии было то, что вопрос унификации торгового права был поручен не сессии, собирающейся ежегодно на один месяц, а комиссия позаботилась о такой организации своей работы, которая и в период между двумя сессиями обеспечивает продвижение к намеченной цели. Созданы три рабочие группы, задачей которых является разработка порученных им тем и в зависимости от продвижения их работы вносят на ближайшую сессию или проект, или же будут докладывать о ходе их работы. Такая комиссия занимается вопросом международной купли-продажи, давностью (time limit and limitations), а также законодательством о мореплавании (shipping legislation). Проблематичные вопросы международного арбитража комиссия поручила особому rapporteur-y, который о своей работе будет докладывать III сессии.

Важным результатом сессии является то, что по ее предложению ассамблея утвердила издание „Ежегодника"

Наконец, автор рассматривает вопрос о том, что в случае присоединения государств к какому-либо соглашению, когда можно считать это «единым» правом, учитывая то, что присоединение тех или иных государств было бы нереальным.

Фэрэнц Фалваи:

Некоторые проблемы смешанных договоров

Смешанные договоры составляют своеобразную группу не имеющих названия договоров. Характерным для них является то, что они содержат в себе и характерные черты какого-либо известного типа договоров. Установление встречающихся в судебной практике фактических обстоятельств вызывает осуществление различных принципов в зависимости от того, имеется ли такой известный тип договоров, который имеет решающее значение, или же о таком нельзя говорить. В соответствии с этим применяется абсорбция или комбинация, а в случае некоторых фактических обстоятельств, показывающих специфические свойства, применяется креация. В отношении договоров между социалистическими организациями в наши дни начинает складываться форма смешанных договоров. В этом отношении, естественно, приобретенные в случае иных договоров опыты служат разрешению вышеназванных случаев.

Лайош Надь:

Возможности ведения учета законодательных актов с помощью машин

Статья анализирует возможности в Венгрии ведения учета законодательных актов с помощью машин, включаемого в общегосударственную систему информаций. Вслед за показанием традиционных средств ведения учета статья рассматривает задачи ведения учета законодательных актов машинами (traitement) исходя из того, что механизировать можно лишь предоставление информации, необходимой для вынесения юридического решения, но нельзя замещать правовое мышление посредством того, что от машины требовали бы разрешения, вынесения решения по правовым вопросам. В отношении нашей страны автор не советует ведения учета законодательных актов с их полным текстом, а считает осуществимым лишь такое разрешение, при котором машина давала бы лишь указание на ссылку на отдельные части законодательного акта, на отдельные данные. При исследовании проблем и возможностей машинного ведения учета законодательных актов в Венгрии приходит к заключению, что средство отыскания, указатель на законодательные акты машинным путем может быть выгодно достигнуто и в процессе механизирования осуществление этого по времени является первоочередной задачей. В дальнейшем статья рассматривает самые важные частные вопросы этого разрешения.

Йожеф Такач:

Компетенция органов опеки по размещению и содержанию детей

Статья занимается тем своеобразным, сложившимся в Венгрии положением, которое решение по делам о содержании и размещению малолетних детей, родившихся вне брака, вот уже почти в течение столетия относило к компетенции органов опеки, действующих в качестве административных органов, и которое было изменено Законом о семье, вступившим в действие с 1-го января 1953 года. С тех пор суды (не будучи особыми «судами по семейным делам») решают по делам, связанным с содержанием и размещением малолетних детей, сохранив по-прежнему за органами опеки регулирование общения детей с их родителями, дедом и бабкой. На конкретных примерах автор показывает, что во многих случаях к компетенции органов опеки закон относит и более важные спорные вопросы, включающие в себе содержание и размещение ребенка, вследствие чего возникает много излишних повторений. В своих выводах автор доказывает, что правовой безопасности и интересам малолетних больше способствовала бы передача в компетенцию органов опеки разрешение всех вопросов, связанных с содержанием, размещением, местом жительства детей.

Калман Ковач:

Феодальные черты в венгерском праве земельной собственности в буржуазную эпоху

Венгерское частное право, в особенности право земельной собственности, в течение всего буржуазного периода сохраняет и оживляет ряд феодальных остатков. Статья в процессе исследования связанных форм земельной собственности занимается институтом семейного майората, затем направленными на его реформу кодификационными работами и свя-

занными с этим дискуссиями. Затем анализирует закон о майорате (XI/1936) периода Хорти. В дальнейшем показывает юридическую природу, ограничения иных типов ограниченной земельной собственности: «семейного поместья», «нераздельного родового поместья», а также «военных участков». Наконец, подробно раскрывает самую своеобразную форму земельной собственности режима Хорти, имеющую политическое назначение, институт «участков витезей», для которого характерно ограничение в обороте и одновременно и личная зависимость. «Участки витезей» являются самым характерным примером того, каким образом пытались феодальные формы, феодальные элементы земельной собственности поставить на службу фашистских по характеру, контрреволюционных целей в Венгрии, далеко опередив гитлеровскую Германию.

Дьёрдь Шелниц:

Подданство иностранных юридических лиц

По вопросу о том, что подданство юридического лица на основе права какого государства следует оценивать, в литературе по международному частному праву сильно расходятся. Определение подданства юридических лиц в нашем праве еще не урегулировано и настоящее время.

Установление подданства юридического лица следует связывать с таким критерием, который выражает *действительную* и *необходимую* связь с правовой системой того государства, на основе которой следует рассматривать самые важные правоотношения юридического лица. Подданство юридического лица было бы целесообразно определить в соответствии с резиденцией. Но понятие резиденции не лишено споров. По основному правилу резиденцию следовало бы определять по месту взятия на учет. Если юридическое лицо на учет не поставлено, его подданство следует устанавливать по праву государства, назначенного по уставу резиденцией. Это же вспомогательное правило правильно было бы применять и на тот случай, когда юридическое лицо поставлено на учет на территории нескольких государств. Вспомогательное правило другого вида следовало бы применять на тот случай, если юридическое лицо по уставу не имеет резиденции, в таких случаях его подданство следовало бы определять по праву того государства, в котором юридическое лицо ведет свое делопроизводство.

László Réczei:

Ein neuer Schritt zur Vereinheitlichung des internationalen Handelsrechts

Der Verfasser berichtet über die in Genf zwischen dem 3—31. März 1969. stattgefundene Sitzungsperiode der Internationalen Handelsrechtskommission der UNO. Das war die zweite Sitzung der Kommission (UNICITRALCNUDCI). In der ersten Sitzungsperiode wurden von der Kommission drei Arbeitsprogramme hervorgehoben und denen bei der Ausarbeitung Vorrang gesichert, diese sind: der internationale Kauf, die internationalen Zahlungen, und die internationale Schiedsgerichtsbarkeit. Die zeweite Sitzungsperiode gab — hauptsächlich auf die Urgierung der UNCTAD — den Vorrang auch den Fragen der Gesetzgebung der internationalen Schiffahrt, und damit ist die Zahl der Thement, die eine Priorität errangen, auf vier angestiegen.

Einen bedeutenden Schritt bedeutete in der Arbeit der Kommission, dass die Frage der Vereinheitlichung des Handelsrechts nicht der jährlich einmal für einen Monat zusammentretenden Sitzungsperiode übertragen, sondern die Arbeit so organisiert wurde, dass diese zwischen zwei Sitzungsperioden auch einen Fortschritt in Richtung der gesetzten Ziele machen kann. Es wurden drei Arbeitsgruppen aufgestellt, deren Aufgabe es ist die anvertrauten Themen zu bearbeiten und der nächsten Sitzungsperiode dann einen Entwurf oder Bericht über ihre Tätigkeit zu unterbreiten.

Solche Arbeitsgruppen beschäftigen sich mit den Fragen des internationalen Kauf-Verkaufs, der Verjährung (time limit and limitations) sowie der Gesetzgebung der Schiffahrt (shipping legislation). Die problematischen Fragen der internationalen Schiedsgerichtsbarkeit wurde einem Rapporteur anvertraut, der der dritten Sitzungsperiode Bericht erstatten wird. Ein wichtiges Ergebnis der Sitzungsperiode war ferner, dass ihr Vorschlag über die Ausgabe eines Jahrbuches von der Vollversammlung bestätigt wurde. — Es wurde ferner vom Verfasser die Frage behandelt, dass der Beitritt eines Staates zu einer Vereinbarung wann als „einheitliches" Recht zu betrachten ist mit Rücksicht darauf, dass den Beitritt aller Staaten zu erwarten unreal wäre.

Ferenc Falvai:

Einige Probleme der gemischten Verträge

Die gemischten Verträge bilden eine spezielle Gruppe der unbenannten Verträge. Ihr Charakteristikum besteht darin, dass in ihnen auch die Merkmale irgendwelchen benannten Verträge anzutreffen sind. Die Beurteilung solcher Tatbestände, die in der Gerichtspraxis vorkommen, weisen die Geltung verschiedener Prinzipien danach auf, ob es einen solchen benannten Vertragstyp gibt, der hier eine entscheidende Bedeutung hat, oder man kann von einer solchen nicht reden! Danach wird die Absorbtion bezw. die Kombination angewendet und bei Tatbeständen, die besondere Eigenartigkeiten aufweisen, die Kreation. Bei den Verträgen zwischen den sozialistischen Organisationen beginnt sich heute die Form der gemischten Verträge zu entwickeln. In dieser Hinsicht führen natürlich die bei anderen Verträgen gemachten Erfahrungen dann zur Lösung der Tatbestände.

Lajos Nagy:

Die Möglichkeiten der maschienellen Registrierung von Rechtsnormen

Die Abhandlung analysiert die einheimischen Möglichkeiten der Mechanisierung eines Rechtsnormkataloges, die in einem Informationssystem im Landesmasstab eingegliedert werden kann. Nach dem Überblick über die traditionellen Mittel der Katalogisierung der Rechtsnormen, untersucht der Verfasser die Aufgaben der maschinellen Behandlung (traitement) des Rechtsnormkataloges und geht davon aus, dass die Maschine nur die zur rechtlichen Entscheidung nötigen Informationsleistungen mechanisieren, aber die rechtliche Denkungsart nicht ersetzen kann; von der Maschine können also keine Lösungen, Entscheidungen von Rechtsfragen verlangt werden. In ungarischer Beziehung schlägt er kienen Rechtsnormkatalog mit dem vollständigen Text, sondern nur eine solche Lösung vor, laut welcher die Maschine nur die Angaben, Hinweise der betreffenden Rechtsnormstellen behandelt. Er kommt zu der Feststellung, dass das Suchen, die Wiederauffindung der Rechtsnorm maschinell vorteilhaft durchzuführen wäre und im Zuge der Mechanisierung sollte das terminmässig die erste Aufgabe sein. Im Weiteren werden die wichtigsten Fragen dieser Lösung und deren Möglichkeiten besprochen.

József Takács:

Kinderunterhalts- und Unterbringungsbefugnisse der Vormundschaftsbehörden

Die Studie befasst sich mit der ungarischen Spezialität, welche die Unterhalts- und Unterbringungsangelegenheiten von minderjährigen, ehelichen Kindern fast ein Jahrhundert hindurch in die Kompetenz, der als Staatsverwaltungsorgane funktionierenden Vormundschaftsbehörden verwies; diese Lage wurde nur duch das am 1. Januar 1953 in Kraft gesetzte Familienrechtsgesetz geändert. Seit dieser Zeit verfahren in den Un-

terhalts- und Unterbringungsangelegenheiten die ordentlichen Gerichte (da keine „Familiengerichte" existieren). Unverändert blieb aber in der Kompetenz der Vormundschaftsbehörden die Regelung des Umgangsverkehrs mit den Eltern und Grosseltern. Der Verfasser stellt an konkreten Beispielen dar, dass das Gesetz oft auch strittige Unterhalts- und Unterbringungsfragen von grösserer Bedeutung in die Kompetenz der Vormundschaftsbehörden verweist, wodurch viele unrationelle Überdeckungen entstehen. In der Konklusion beweist er, dass es sowohl die Rechtssicherheit als auch die Interessen der Minderjährigen besser dienen würde, wenn man die Entscheidung aller Unterhalts-, Unterbringungs- und besuchsrechtlichen Fragen in die Kompetenz der Vormundschaftsbehörden überlassen würde.

Kálmán Kovács:

Feudale Züge in dem ungarischen Bodeneigentumsrecht zur Zeit der bürgerlichen Epoche

Das ungarische Privatrecht, besonders das Bodeneigentumsrecht, hatte in der ganzen bürgerlichen Epoche eine Reihe von feudalen Überresten bewahrt beziehungsweise wiederaufgenommen. Die Abhandlung befasst sich im Zuge der gebundenen Bodeneigentumsformen mit der Institution des Familienfideikommisses, ferner mit den Diskussionen und Kodifikationsplänen, die eine Reform dieser herbeiführen wollten, und anschliessend wird das Fideikommissgesetz (XI/1936) der Horthy-Periode analysiert. Dann folgt die Erörterung der Rechtsnatur und der Gebundenheit des übrigen beschränkten Grundbesitzes: des „Familienbesitzes", des „unteilbaren Familienbesitzes" und des „Kriegsbesitzes". Eingehend wird auch die eigenartigste Bodeneigentumsform des Horthy-Regimes der „Heldenbesitz", welcher mit politische Bedingungen verbunden war, und, der von Umsatzgebundenheit und persönlicher Abhängigkeit charakterisiert gewesen war, besprochen. Der Heldenbesitz ist ein pregnantes Beispiel dafür, wie man in Ungarn versucht hatte die Lehnsformen, die feudalen Elemente des Bodeneigentums — sogar Hitler-Deutschland weit überholt — im Dienste der faschistischen und konterrevolutionären Ziele zu stellen.

György Schelnitz:

Die Staatsangehörigkeit ausländischer juristischer Personen

In der Frage, nach welchem Recht eines Staates die Staatsbürgerschaft einer juristischen Person zu beurteilen ist, sind die Meinungen in der Literatur des internationalen Privatrechts recht verschieden. Wie die Staatsbürgerschaft der juristischen Personen zu beurteilen ist, ist in unserem Recht auch heute noch ungeregelt.

Die Feststellung der Staatsbürgerschaft einer juristischen Person sollte man zu einem Merkmal binden, das eine *wirkliche* und *notwendige* Beziehung zum Rechtssystem jenes Staates ausdrückt, nach dessen die grundsätzlichsten Rechtsverhältnisse der juristischen Person zu beurteilen sind. Die Staatsbürgerschaft der juristischen Person wäre zweckmässig nach dem Sitz zu bestimmen, aber der Begriff des Sitzes ist heute auch noch streitig. Als Grundregel sollte der Sitz nach dem Registrierungsort festgestellt werden. Ist die juristische Person nicht registriert, so sollte seine Staatsangehörigkeit nach dem Recht jenes Staates bestimmt werden in dem der im Statut benannter Sitz liegt. Diese Aushifsregel könnte man auch in dem Fall anwenden, wenn die juristische Person in mehreren Ländern registriert wurde. Eine andere Aushifsregel könnte sich auf den Fall beziehen, wenn die juristische Person nach dem Statut überhaupt keinen Sitz hat; da sollte man die Staatsangehörigkeit nach dem Recht jenes Staates festlegen, in dem der Ort der Geschäftsverwaltung der juristischen Person liegt.

László Réczei:

Un nouveau pas vers l'unification du droit du commerce international

L'auteur donne un compte rendu sur la session de la Commission du Droit de Commerce International de l'O. N. U. tenue à Genève, entre les 3 et 31 mars 1969. C'était la deuxième session de la Commission (en anglais et russe: UNCITRAL, en français: CNUDCI). A la première session la Commission a donné du relief à trois programmes de travail, en assurant la primauté à leur élaboration, notamment: la vente internationale, les paiements internationaux et l'arbitrage international. La deuxième session a considéré comme tâche primordiale — surtout sur l'insistance de l'UNCTAD — d'élaborer les problèmes de la législation relative a la navigation internationale; le nombre des thèmes obtenant la priorité s'est donc élevé à quatre. Les pays qui sont intéressés dans la navigation maritime actuelle comme nagivateurs (propriétaires de navires) se sont opposés à l'adoption de cette priorité, mais des longs pourparlers (hors des séances) ont abouti enfin à un accord.

Un progrès important dans le travail de la Commission était le fait qu'elle ne confiait pas le problème de l'unification du droit de commerce à sa session se réunissant une fois par an pour une durée d'un mois, mais a pourvu à l'organisation de son travail d'une manière qui assure l'avancement continu des travaux vers les buts envisagés. Trois groupes de travail se sont formés, dont la tâche est d'élaborer des thèmes leur confiés et au fur et à mesure de l'avancement de leur travail de présenter un projet à la session prochaine, ou bien de faire un rapport sur l'état des travaux. Une telle commission s'occupe de la question de la vente internationale, de la prescription (time limit and limitation), ainsi que de la législation ayant trait à la navigation (shipping legislation). Les problèmes controverses de l'arbitrage international ont été confiés à un rapporteur particulier, qui rendra compte de son travail à la IIIe session.

Un résultat signifiant de la session est encore qu'à sa proposition l'asemblée générale a approuvé la publication d'un ANNUAIRE.

Ferenc Falvai:

Quelques problémes des contrats mixtes

Les contrats mixtes forment un groupe particulier des contrats innoméés. Leur particularité consiste dans le fait, que dans ces contrats on peut retrouver aussi les caractéristiques d'un certain contrat nommé. L'appréciation de faits de cette nature par la jurisprudence montre l'application de différents principes selon que dans le cas d'espèce on se trouve ou non en présence d'un contrat nommé d'une importance décisive. C'est selon cette situation que sont appliquées l'absorption, la combination et, concernant des états de fait révélant des particularités spécifiques, la création. Dans le domaine des contrats conclus entre les organismes socialistes, le forme des contrats mixtes commence actuellement de se former. A leur sujet, les solutions s'appuient naturellement sur les expériences tirées des autres espèces contrats.

Lajos Nagy:

Les possibilités du traitement mécanisé des informations sur le droit positif

L'étude analyse les possibilités d'une mécanisation des informations sur le droit positif de notre pays, d'un système national des informations. Après avoir passé en revue des méthodes traditionnelles de ces informations, l'auteur passe à l'examen des tâches de leur traitement mécanisé; il part de la considération que c'est seulement la prestation des informations, nécessaires à la décision juridique, qui peut être mécanisée, sans que cette mécanisation puisse rempla-

cer le raisonnement juridique. On ne peut pas attendre d'une machine qu'elle donne la solution des questions juridiques ou qu'elle les décide. Tenant compte de la situation de notre pays, il ne propose pas que les informations contiennent le texte intégral des règles de droit; il considère comme réalisable seulement une solution visant le traitement mécanique des renvois à des règles de droit, ensemble avec des données y afférentes. En analysant les problèmes du traitement mécanique des informations sur les règles de droit qui se présentent dans notre pays, l'auteur constate que le moyen des cherches, c'est-à-dire un index des règles de droit, pourrait être facilement établi par voie mécanique, ce qui serait la première tâche à accomplir lors de la mise en oeuvre d'un programme de mécanisation. En ce qui suit, l'auteur traite les questions de détail les plus importantes d'une telle solution.

József Takács:

Les compétences des autorités de tutelle en matière de maintien et de garde des enfants

L'étude s'occupe de la situation particulière en Hongrie où pendant presqu'un siècle les affaires du maintien et de la garde des enfants d'âge mineur issus d'un mariage relevaient de la compétence des autorités de tutelle, fonctionnant comme des organes administratifs; situation qui a été modifiée seulement par effet de la loi sur le droit de la famille entrée en vigueur le 1er janvier 1953. A partir de cette date ce sont les tribunaux ordinaires qui s'occupent des affaires du maintien et de la garde des mineurs, tandis que les questions relatives à la fréquentation des enfants par leurs parents et grands-parents sont restées dans la compétence des autorités de tutelle. L'auteur démontre à l'aide d'exemples concrets, que dans beaucoup de cas la loi renvoie à la compétence des autorités de tutelle nombre d'importantes questions litigieuses, ce qui entraîne beaucoup de parallélismes inopportuns. L'auteur conclut dans le sens, que la sécurité juridique et les intérêts des enfants seraient mieux servis par une règlementation que renvoyait à la compétence des autorités de tutelle toutes les questions relatives au maintien, à la garde et à la fréquentation des enfants.

Kálmán Kovács:

Traits de caractère féodal dans le droit hongrois de la propriété foncière pedant l'époque bourgeoise

Le droit civil hongrois et en particulier le droit de la propriété foncière ont conservé, voire ont fait ressusciter pendant l'entière époque bourgeoise nombre de restes de la féodalité. En examinant les formes de la propriété foncière restreinte, l'étude s'occupe de l'institution du fidéicommis familial, des projets de codification et des discussions relatifs à la réforme de cette institution, puis elle analyse la loi sur les fidéicommis du régime Horthy (10i no. XI de 1936). Dans la suite l'auteur traite la nature juridique et des restrictions comportées par d'autres types de propriétés restreintes telles la „propriété familiale", la „propriété familiale indivisible" et les „fonds de guerre". Enfin l'auteur traite dans tous ses détails, la forme la plus spécifique de la propriété foncière, créée dans des buts politiques par le régime Horthy, à savoir l'institution du „ténement des braves", caractérisé non seulement par des restrictions existant quant à la possibilité de son aliénation, mais aussi par une dépendance d'ordre personnel. Cette forme de la propriété est un exemple frappant de la manière dont on a voulu faire usage en Hongrie des formes féodales, dans des buts de caractère fasciste et contre-révolutionnaire, en précédant en ceci de loin l'Allemagne hitlerienne.

György Schelnitz:

La nationalité des personnes morales étrangères

Quant au droit de l'Etat qui doit servir de base à la détermination de la nationalité des personnes morales, les opinions se manifestant dans la littérature du droit international privé, sont très sensiblement partagées. La question de la nationalité des personnes morales n'a pas trouvé règlement dans le droit de notre pays non plus.

Or, la constatation de la nationalité des personnes morales doit avoir pour base des critères qui expriment des liens *réels* et *nécessaires* qui unissent la personne morale au système de droit de l'Etat, qui régit les rapports de droit les plus essentiels de la personne morale dont il s'agit. Cette nationalité pourrait la plus opportunément être constatée sur la base du siège, cependant la notion du siège est également sujette à des contestations. Comme règle principale, le siège de la personne morale devrait être celui du lieu de son enregistrement. A défaut d'un tel enregistrement, la nationalité devrait être établie selon le droit de l'Etat du siège figurant dans les statuts de la personne morale. Cette règle subsidiaire pourrait être appliquée aussi au cas, où la personne morale a été enregistrée dans plusieurs Etats. Une autre règle subsidiaire pourrait enter en ligne de compte pour le cas où le siège n'est pas prévu par les statuts; en ce cas la nationalité devrait être établie selon le droit du pays où est le centre de la gestion des affaires de la personne morale.

László Réczei:

New step toward the unification of international trade law

The author surveys the session of the UNCITRAL held in Geneva between March 3—31, 1969. This was the second session of the UNCITRAL. At the first session the Committee designated three programmes of work securing priority for these: international sale, international payments (settlements), international arbitration. At the second session due mainly to the insistence of the UNCTAD, it has given priority to problems connected with international shipping raising thereby to 4 the priority subjects. Representatives of countries which have interests in maritime shipping as carrier (ship-owning) countries resisted the giving of priority but the lengthy discussions conducted outside the session have born result.

A major step forward in the Committee's work was that the problem of unifying international trade law has not been entrusted to the session held once a year lasting for a month but it has taken action to organize its work in a way which secures progress toward reaching the objectives also between sessions. Three working groups have been formed, the task of which is the working out of subjects referred to them, — and, in keeping with the progress made in their work either submit a draft to the next session or make a report on the progress made. Such a group is charged with the problems of international sale, time-limit and limitations and shipping legislation. The problematic issues of international arbitration have been referred to a rapporteur who will report on his work to the IIIrd session.

It is a great achievement of the session that the General Assembly has approved, upon its proposal, the publication of a Year Book.

The author deals, among others, with the question when can a convention to wich states have adhered be deemed as a „uniform" law.

Ferenc Falvai:

Some problems of mixed contracts

Mixed contracts constitute a particular category of unspecified contracts. Their characteristic feature lies in the fact that the characersitics of one of the specified contract types can be also discovered in them. The appraisal of such facts in judicial practice reflects the assertion of different principles according whether a type of specified contracts which

is of a decisive significance does or does not exist. This fact governs whether absorption respectively combination, and in cases which display special characteristics creation is resorted to. Recently the pattern of mixed contracts has been taking shape in respect of contracts between socialist organizations. In this respect it is of course experiences gained in connection with other contracts which provide the solution connected with such facts of the case.

Lajos Nagy:

The possibilities of a mechanised handling of registering statutes

The possibilities available in Hungary of mechanizing the registering of statutes to be fitted into a system of information on a national level are analyzed in the paper. After giving a survey of the traditional means of registering statutes the tasks connected with the mechanized handling of the registering of statutes are discussed taking the point of departure that machines are capable of mechanizing but they cannot take the place of legal thinking by requiring machines to solve and to decide on legal issues. As far as Hungary is concerned the author does not propose a registering of statutes containing full texts and considers only such solutions feasible in which references and information relating to parts of statutes are handled by machines. When analyzing the problems and possibilities of a mechanical handling of the registering of statutes in Hungary the author comes to the conclusion that the means of checking up the register of statutes can be laid out in a mechanized way at very favourable conditions and in the course of mechanization to attain this purpose should be the first task to be accomplished. Subsequently the major details of such a solution are examined.

József Takács:

The powers of guardianship authorities in regard to the alominy and custody of children

The paper deals with the special situation prevailing in Hungary under which matters connected with the alimony and custody of children born of wedlock came, for almost a century, under the competence of guardianship authorities, which were public administrative organs; this situation was changed as a result of the Act on family law which entered into force on January 1st 1953. From this date it is the ordinary courts (special „family courts" not existing) which have powers in matters connected with the alominy and custody of minors but the regulation of contacts with parents and grandparents has continued to remain within the powers of guardianship authorities. It is illustrated by the author by way of examples that in numerous instances major issues under dispute and containing elements of alimony and custody come under the powers of guardianship authorities which results in many unreasonable overlappings. It is proved in his conclusions that legal security and the interests of minors were better served if the adjudication of all issues connected with alimony, custody and personal contacts would come under the powers of the guardianship authority.

Kálmán Kovács:

Feudal aspects of land ownership during the bourgeois epoch in Hungary

Quite a number of feudal remnants were retained respectively revived in Hungarian private law in the bourgeois epoch. The paper, examining the patterns of bonded landed property, deals with the institution of family fee—tail as well as the draft and debates connected with its reform then gives an analysis of the Act on Fee-tail/Act No XI of 1956/during the Horthy-government. Then the author goes on to deal with other types of bonded landed property: „family land", and the indivisible „family land", „war plot", their legal nature and perpetuity. In conclusion a detailed analysis is provided of the politically motivated, very specific pattern of landed property during the Horthy-government, the „warrior's plot" which was characterized by restrictions on its sale and also by a personal dependence. The „warrior's plot" serves the most illustrative example how feudal patterns, the feudal elements of landed property were made the subjects of attempts, well before Hitler's Germany, to make these serve fascit-type, counterrevolutionary objectives in Hungary.

György Schelnitz:

The nationality of foreign juristic persons

Views as to the law of which state should govern the nationality of foreign juristic persons are strongly divided in the literature of private international law. The problem of adjudging the nationality of juristic persons has not been regulated in Hungarian law either.

The establishment of the nationality of juristic persons should be tied up with a criterion which reflects a *real* connection based on *necessity* with the legal system of the state on the ground of which the most fundamental legal relationships of the juristic person have to be adjudged. It would be conducive if the establishment of the nationality of a juristic person would be connected with its registered offices. But the notion of the registered offices is by no means settled either. The principal rule should be that the registered offices of a juristic person should be established according to the place of registration. In the event a juristic person has not been registered its nationality should be established according to the law of the state of the registered offices specified in the articles of association. The same supplementary rule should be resorted to in cases where a juristic person has been registered in more than one state. Another kind of supplementary rule should be applied in contingencies where the articles of association of a juristic person do not stipulate a head-quarters; in such instances the nationality of such a juristic person should be established according to the law of the state where its management offices are situated.

Ára: 8,— Ft

INDEX: 26 422

E lapszám (XXV. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Réczei László* egyetemi tanár. — *Dr. Falvai Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Nagy Lajos* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Takács József* a MTA elnökségi titkárságának osztályvezetőhelyettese. — *Dr. Kovács Kálmán* egyetemi tanár. — *Dr. Schelnitz György* az Igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Köles Tibor* bírósági tanácsvezető. — *Dr. György Ernő* jogtanácsos. — *Dr. Rex-Kiss Béla* főorvos. — *Dr. Szászy István* a MTA levelező tagja. — *Dr. Valki László* egyetemi adjunktus. — *Dr. Trócsányi László* MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.3350 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

1970 MAJ 28

XXV. új évfolyam **2—3.** szám Budapest, 1970. február—március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

ZOLTÁN ÖDÖN:
A szavatossági jogok új szabályozásáról 69

WIENER A. IMRE:
A felelősségi és büntetési rendszer két új szocialista kódexben 75

BENEDEK KÁROLY:
A jogrendszer stabilitása 83

PRUGBERGER TAMÁS—PÓSFAI JÓZSEF:
A népgazdasági jelentőségű szerződésekre vonatkozó hazai jogalkotás egyes anyagi és eljárásjogi problémáiról 86

RABOFSKY, EDUARD:
Az osztrák munkajog kodifikációjának problémái 96

HÁMORI VILMOS:
Tárgyi bizonyítékok a polgári perben 102

BOROS JÓZSEF:
A keresetlevél elutasítása 109

HOFFMANN, ÉVA:
Az áru külső kiképzésének jogintézménye a Német Demokratikus Köztársaság védjegyjogában és a jövőbeli új szabályozás problematikája 117

Jogirodalom:

Marxiste Beiträge zur Rechtsgeschichte (HORVÁTH PÁL) 122

Weiss Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban (GÁSPÁRY LÁSZLÓ) 123

SZÁDECZKY-KARDOSS LÁSZLÓ:
A világűrkutatással kapcsolatos reális jogi problémák 127

PECZE FERENC:
Egy hasznos külföldi munka a jogfejlődés összehasonlító kutatásaihoz 130

Haroldo, Valladao: Direito Internacional Privado (SZÁSZY ISTVÁN) 132

Mellékelve: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Эдэн Золтан:* О новом регулировании прав, связанных с гарантией. — *Имре А. Виенер:* Система ответственности и наказания в двух новых социалистических кодексах. — *Карой Бэндэк:* Стабильность правовой системы. — *Тамаш Пругбергер—Йожеф Пошфаи:* О материальноправовых и процессуальноправовых проблемах отечественного правотворчества, относящегося к договорам народнохозяйственного значения. — *Эдуард Рабофски:* Проблемы кодификации австрийского трудового права. — *Вилмош Хамори:* Вещественные доказательства в гражданском процессе. — *Йожеф Борош:* Отклонение искового заявления. — *Ева Гоффманн:* Правовой институт внешнего оформления товаров в производственной марке в ГДР и проблематика его нового регулирования. — *Юридическая литература:* Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte *(Пал Хорват)*. — Эмилия Вейс: Недействительность договора в гражданском праве *(Ласло Гашпарди)*. — *Ласло Садэцки-Кардоши:* Реальные правовые проблемы, связанные с исследованием космического пространства. — *Фэрэнц Пэце:* Полезная зарубежная работа о сравнительном исследовании правового развития. — Haroldo, Valladao: Direito Internacional Privado *(Иштван Саси)*.

INHALT: *Ödön Zoltán:* Über die Neuregelung der Gewährleistung. — *A. Imre Wiener:* Das Verantwortungs- und Strafsystem in zwei neuen sozialistischen Kodexen. *Károly Benedek:* Die Stabilität des Rechtssystems. — *Tamás Prugberger—József Pósfai:* Einige materiell- und verfahrensrechtliche Probleme der ungarischen Rechtssetzung über Verträge von volkswirtschaftlicher Bedeutung. — *Eduard Rabofsky:* Die Probleme der Kodifikation der österreichischen Arbeitsrechts. — *Vilmos Hámori:* Objektive Beweise im Zivilprozess. — *József Boros:* Die Abweisung der Klageschrift. — *Éva Hoffmann:* Das Rechtsinstitut der äusseren Ausbildung der Ware im Patentschutzrecht der DDR und die Problematik einer zukünftigen Regelung. — *Rechtsliteratur:* Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschidhte *(Pál Horváth)*. — Emilia Weiss: Die Ungültigkeit des Vertrags im Zivilrecht. *(László Gáspárdy)*. — *László Szádeczky—Kardoss:* Die realen juristischen Probleme der Weltraumforschung. — *Ferenc Pecze:* Eine nützliche Arbeit zur vergleichenden Forschung der Rechtsentwicklung. — *Haroldo, Valladao:* Diretio Internacional Privado *(István Szászy)*.

SOMMAIRE: *Ödön Zoltán:* Nouveau règlement des droits à la garantie. — *A. Imre Wiener:* Le système de la responsabilité et de la sanction dans deux nouveaux codes socialistes. — *Károly Benedek:* La stabilité du système de droit. — *Tamás Prugberger—József Pósfai:* Problèmes de la législation hongroise de fond et de procédure concernant les contrats d'une portée intéressant l'économie nationale. — *Rabofsky, Eduard:* Problèmes de codification du droit du travail autrichien. — *Vilmos Hámori:* Preuves matérielles dans le procès civil. — *József Boros:* Le rejet de la requéte. — *Hoffmann, Eva:* L'Institution de la formation extérieure de la marchandise dans le marques de la République Démocratique Allemande et les problèmes de la nouvelle réglementation future. — *Littérature:* Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte *(Pál Horváth)*. — Emilia Weiss La nullité du contrat dans le droit civil *(László Gáspárdy)*. — *László Szádeczky-Kardoss:* Problèmes juridiques réels des recherches relatives à l'espace. — *Ferenc Pecze:* Un ouvrage étranger utile aux recherches comparatives relatives au développement du droit. — Haroldo, Valladao: Diretio internacional privado *(István Szászy)*.

CONTENTS: *Ödön Zoltán:* On the new regulation of warranty rights. — *Imre A. Wiener:* The system of responsibility and penalty in two new socialist criminal codes. — *Károly Benedek:* Stability of the legal system. — *Tamás Prugberger—József Pásfai:* On some problems of substantive and procedural law in Hungarian law-making on contracts of national economie significance. — *Eduard, Rabofsky:* Problems of codification of labour law in Austria. — *Vilmos Hámori:* Exhibits as coidence in civil actions. — *József Boros:* Dismissal of the statement of claims. — *Éva Hoffmann:* The legal institution of the outward design in the trade mark law of the German Democratie Republic. — *Legal Literature:* Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte. — (Marxist contributions to legal history) *(Pál Horváth)*. — Emilia Weiss The invalidity of contract in civil law *(László Gáspárdy)*. — *László Szádeczky Kardoss:* Real legal problems of space exploration. — *Ferenc Pecze:* A useful foreign work on comparative Teseaarches in the evolution of law. — Haroldo, Valladao: Diretio Internacional Privado *(István Szászy)*.

XXV. új évfolyam 2—3. szám Budapest, 1970. február-március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szavatossági jogok új szabályozásáról

I.

1. Ismeretes az a rendkívül fontos szerep, amelyet a szerződések a szükségletek kielégítése terén betöltenek. A szerződés jogintézményének ez a gazdasági és társadalmi rendünkben betöltött funkciója szükségessé teszi, hogy jogunk minden lehető eszközzel biztosítsa a *szerződések teljesedésbe menését* úgy, amint azt a felek a szerződés megkötésekor számbavették. A szerződés célja ugyanis az ilyen teljesítéssel valósul meg. Az említett követelmény tükröződik a teljesítés általános szabályában, amely szerint a szerződéseket tartalmuknak megfelelően, a megállapított mennyiség, minőség és választék szerint kell teljesíteni [Ptk 277. § (1) bek.]. De a szerződések teljesítését — s így a jogintézmény társadalmi funkciójának betöltését — szolgálják a szerződések megszegését szankcionáló részletszabályok is, amelyeknek az említett szempontból kiemelkedő jelentőségük van. A szerződésszegés jogkövetkezményeinek szabályozásánál ezért két egészen általános jellegű fő szempont kerül előtérbe: az egyik a szerződésszegésektől való tartózkodásra nevelés, a másik pedig a szerződésszegéssel okozott zavarok legmegfelelőbb módon való kiküszöbölésének szempontja.

A szerződésszegés különböző fajtái közül különösen a hibás teljesítés jogkövetkezményeinek megfelelő szabályozásához fűződik fontos társadalmi érdek. Kiemelkedő jelentőségűek tehát azok a jogintézmények (kellékszavatosság, kártérítési felelősség, jótállás), amelyek a *hibátlan teljesítés biztosítását,* s ezen az úton a *minőségvédelmet* szolgálják. A szabályozásnak ezért olyannak kell lennie, hogy az említett jogintézmények a specifikus funkcionálásukkal a lehető legjobban, az általuk befolyásolható területen a lehető legnagyobb hatásfokkal szolgálhassák társadalmunk fejlődését. Ez az igény fokozottan jelentkezik az új gazdasági mechanizmus viszonyai között. A termelést, a javak szolgáltatását tömegméretekben megvalósító, s még nemegyszer monopolhelyzetben levő gazdálkodó szervezetek önállóságának, hatáskörének megnövekedése, s ezzel összefüggésben a szerződéses kapcsolatok bővülése és differenciáltabbá válása idején — a jó minőség szolgáltatására közvetett, közgazdasági eszközökkel történő ösztönzés mellett — különös jelentőségű a szóban levő érdekeknek a polgári jog eszközeivel való hatékony védelme.

2. A gazdaságirányítás új rendjére való áttérés nagy nyomatékot adott annak a már korábban is jelentkezett igénynek, hogy a hibás teljesítés jogkövetkezményeinek szabályozását *korszerűsíteni* kell.[1] Ez az igény fennáll:

a) magával a Ptk-ban foglalt szabályozással kapcsolatban, mert ez a gyakorlatban több vonatkozásban nehézkesnek, bonyolultnak, a minőségvédelemhez fűződő társadalmi érdeket nem kellő intenzítással szolgálónak bizonyult;

b) a hibás teljesítés egész szabályozási komplexumával kapcsolatban, mert a különféle jogszabályokban szétszórt, az eltérések elvi megalapozását nélkülöző, nemegyszer megfontoltság-hiányt, ötletszerűséget, partikuláris érdekek vagy szubjektív szempontok érvényesülését sejtető szabályozások jelentős mértékben áttekinthetetlenné, zavarossá tették a helyzetet, nehezítették az eligazodást és a jogalkalmazói munkát.

3. A szabályozás korszerűsítésénél általában irányadó főbb *jogpolitikai és egyéb szempontok* az alábbiakban foglalhatók össze:

[1] A kérdés nagy jelentőségét jelzi az a vita is, amelyet az Állam- és Jogtudományi Intézet szervezett, s amelynek eredményéről Harmathy Attila és Lontai Endre számolt be az „Állam- és Jogtudomány" 1968. évi 3. számában (474—479. p.) „Vita a minőségvédelem polgári jogi kérdéseiről" címmel.

A szabályozás korszerűsítésének szükségességét hangsúlyozta Benedek Károly is „A minőségvédelem korszerűsítése polgári jogunkban" című tanulmányában (Magyar Jog, 1969. évi 1. sz.).

a) A szabályozásnál alkalmazott megoldásoknak szolgálniuk kell a szükségletek egyre magasabb szinten történő kielégítéséhez, a jó minőséghez, a szerződésekbe vetett bizalom erősítéséhez és a forgalom biztonságához fűződő érdekeket.

b) A szabályozás alaptónusát a jogosulti (fogyasztói) érdek elsődleges védelmének kell megadnia, figyelemmel arra is, hogy a társadalmi szükségletet a dologszolgáltatások jogosultjai (vevők, megrendelők stb.) szükségleteinek összessége fejezi ki, s ezért a szükségletek kielégítéséhez fűződő társadalmi érdeknek is a jogosultak a hordozói. E vonatkozásban nem hagyható figyelmen kívül egyes termelő, szolgáltató vállalatok vagy más gazdálkodó szervezetek monopólhelyzete, illetőleg monopólhelyzet-szerű pozíciója, továbbá — természetesen — az sem, hogy a dologszolgáltatás kötelezettje az, aki a vállalt kötelezettségét nem teljesítette a szerződésnek megfelelően, tehát a szerződés megszegésével maga nyitotta meg az utat a jogkövetkezmények alkalmazása előtt.

c) A szabályozásnak megfelelően bele kell illeszkednie a Ptk. rendszerébe.

d) Le kell küzdeni a megszokottság visszahúzó erejét, a különféle jogszabályok által alkalmazott, s egyes szektorokban megszokott megoldásokhoz való elvtelen ragaszkodást, ugyanakkor azonban meg kell őrizni a gyakorlatban valóban bevált, az igényeket jól kielégítő s ezért a jövőben is hasznosítható megoldásokat.

e) Olyan megoldásokra kell törekedni, amelyek minél több szerződéstípus tekintetében fogadhatók el általános szabályként, s ezzel — a célszerűség és az indokoltság határai között — a szabályozás tartalmi integrációját valósítják meg, tehát a lehető legnagyobb mértékben teszik szükségtelenné a speciális szabályozásokat.

f) A szabályozásnak rugalmasnak kell lennie, tehát olyannak, amely a jogalkalmazó szervnek lehetőséget nyújt a konkrét tényállások sajátosságaival számoló differenciált megoldásokra.

g) A szabályozásnak világosnak, könnyen áttekinthetőnek, a lehetőségekhez képest egyszerűnek kell lennie, alkalmasnak arra, hogy elősegítse a minél könnyebb eligazodást, és megszüntesse a jelenlegi szabályozás kuszáltságát. A hibás teljesítésből eredő igény érvényesítésére vonatkozó szabályokat meg kell szabadítani a felesleges buktatóktól, az igényérvényesítés útját minél simábbá kell tenni, ugyanakkor azonban — a forgalom biztonsága érdekében — tartózkodni kell a túlságos fellazítástól.

h) Figyelemmel kell lenni a nemzetközi vételi jogban kialakult megoldásokra. Ezek azonban nem lehetnek meghatározók, mert nemzetközi megegyezéseknél fontos szerephez jutnak a nemzetközi együttműködésen alapuló megfontolások, ami nem mindig az elvileg helyes megoldásokhoz vezet.

A hibás teljesítés jogkövetelményeinek új szabályozásával kapcsolatban a következő kérdések igényelnek közelebbi megvizsgálást: a szavatossági jogok, a szavatossági jogok érvényesítése, a hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség és a jótállás. A következőkben a *szavatossági jogok* szabályozásáról lesz részletesebben szó.

II.

1. A szolgáltatás hibátlan teljesítésére vonatkozó kötelezettség a szerződés alapján áll fenn. A hibásan teljesítő kötelezett tehát megszegi a szerződést, mégpedig az egyik legalapvetőbb kötelezettségét szegi meg. Az ilyen magatartás megfelelő szankcionáláshoz s íly módon a jó minőség védelméhez — a már kifejtettek szerint — fontos társadalmi érdek fűződik. A szabályozás jelentőségét a *rendszerbeli elhelyezéssel* is érzékeltetni kell.

Ezért indokolt a jelenlegi rendszerbeli elhelyezés fenntartása: a hibás teljesítés jogkövetkezményeit a szerződésszegésre (ennek különböző fajtáira) vonatkozó általános rendelkezések között (a kötelmi jog általános részében) kell szabályozni. A szolgáltatás jellegéből folyó esetleges eltéréseket az egyes szerződéstípusokra vonatkozó külön rendelkezéssel kell meghatározni.

2. A *szavatossági jogokra* vonatkozó rendelkezések jelenleg különböző jogszabályokban találhatók, s ezek között jelentős tartalmi eltérések vannak.

Az általános szabályt a *Ptk. 305. §-a* tartalmazza, ettől azonban több vonatkozásban is eltér a *szállítási szerződésekre* vonatkozó szabályozás:[2]

a) A Ptk. különböztet aszerint, hogy egyedileg vagy pedig fajta és mennyiség szerint meghatározott dolgot kell-e a szerződés alapján szolgáltatni. Szállítási szerződés esetében ilyen megkülönböztetés nincs.

b) A Ptk. szerint fajta és mennyiség szerint meghatározott dolog szolgáltatása esetében a jogosult — a kijavítás és az árleszállítás mellett — kicserélést is követelhet. Szállítási szerződés esetében ez a szavatossági jog csak akkor illeti meg a megrendelőt, ha a szolgáltatás tárgya a rendeltetésszerű használatra alkalmatlan.

c) Mások az elállás feltételei a Ptk. szerint, mint szállítási szerződés esetében.

d) A Ptk. szerint a jogosult a hibát akkor javíthatja vagy javíttathatja ki, ha a kötelezett a kijavítást megfelelő határidőre nem vállalja vagy nem végzi el. Szállítási szerződés esetében ez a jog az említett feltétel nélkül is megilleti a megrendelőt akkor, ha a hiba kisebb jelentőségű.

[2] A 46/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelettel módosított 10/1966. (II. 14.) Korm sz. rendelet (SZR) 40. §-a.

A *raktári beszerzésre* azonban szocialista szervezetek egymásközti viszonyában is a Ptk. szabályait kell alkalmazni.[3]

Szocialista szervezetek egymással kötött *vállalkozási szerződéseinek* hibás teljesítése esetében érvényesíthető szavatossági jogok szabályozása[4] részben eltér mind a Ptk. szerinti, mind pedig a szállítási szerződésekre vonatkozó szabályozástól. Ha azonban a vállalkozási szerződés *csekély értékű*, a Ptk. szabályai az irányadók.[5] Mindezektől különbözik az *építési szerződésre*[6] és a *tervezési szerződésre*[7] vonatkozó szabályozás.

Mezőgazdasági termékértékesítési szerződés hibás teljesítése esetében a Ptk-ban meghatározott szavatossági jogokat lehet érvényesíteni.[8]

Speciális szabályok irányadók az *állami, szövetkezeti és magánkereskedelmi tevékenység körében* közvetlenül forgalombahozott árukra.[9]

A Ptké. 61. §-ában felsorolt *nyolc fajta állat* adásvétele esetében a Ptk. 383. §-ában meghatározott szavatossági jogok érvényesíthetők. Ezek eltérnek a Ptk. 305. §-a szerint általában érvényesíthető szavatossági jogoktól.

A szavatossági jogokra vonatkozó speciális szabályozást tartalmaz az *ÁSZF*[10], valamint a vételi jog nemzetközi egységesítéséről szóló *1964. évi hágai nemzetközi egyezmény.*[11]

3. Meghökkentő az a kép, amely az említett jogszabályokból elénk tárul. A szabályozásnak ez a kuszáltsága, ötletszerűsége joggal kelti azt az igényt, hogy a szavatossági jogok szabályozása a jövőben egyszerűbb, világosabb, s ugyanakkor rugalmas és a jogosulti érdeket hatékonyan szolgáló legyen.

a) A szükségletkielégítési, termelési célok megvalósulásához, a minőségvédelemhez s ezekkel kapcsolatban a szerződéseknek a tartalmuk szerinti teljesítéséhez fűződő érdekekre figyelemmel, indokoltnak mutatkozik a *Ptk. szerinti szabályozási modell* (vállalkozási — adásvételi modell) fenntartása.

b) A felek a szerződésükben a szolgáltatást meghatározhatják *egyedileg* (egyedkötelem), valamint *fajta és mennyiség szerint* (fajlagos kötelem). Ez utóbbitól — mint ismeretes — különbözik a helyettesíthetőség, amely a dolgok forgalmi tulajdonsága (a fajlagosság pedig a szolgáltatás meghatározásának módja). A helyettesíthető dolog is lehet egyedi szolgáltatás tárgya, s a helyettesíthetetlen dolog is lehet fajlagos szolgáltatás tárgya. Ennek figyelmen kívül hagyása a gyakorlatban nemegyszer zavart okoz, sőt van olyan jogszabály is [pl. az 1/1964. (I. 11.) Bk M sz. rendelet], amely az említett két jogi fogalom összezavarását sejteti.

Azt a tényt, hogy van egyedkötelem és van fajlagos kötelem, a szavatossági jogok meghatározásánál sem lehet figyelmen kívül hagyni. Ez annál is inkább így van, mert pl. a vállalkozási szerződések körében a tipikus a szolgáltatás egyedisége, a szállítási szerződések körében viszont a tipikus a szolgáltatás fajlagossága.

c) A szavatossági jog elsődleges rendeltetése a szerződésben meghatározott szolgáltatás kikényszerítése. Ha tehát a szolgáltatás hibás, a jogosultat megilleti az a jog, hogy a kötelezett tegye a szolgáltatást hibátlanná. Ezért a jogosult részére a *kijavítás* követelésének jogát — mint szavatossági jogot — biztosítani kell (az a szolgáltatás jellegétől függ, hogy a kijavításon mit kell érteni, s hogy — a szolgáltatás jellegére tekintettel — a kijavítás egyáltalán szóba jöhet-e). Különösen fontos szerepe van a kijavításnak a vállalkozási szerződések körében, ahol sok esetben — a szolgáltatás jellegéből folyóan — éppen a kijavítással orvosolható legmegfelelőbben a jogosult érdeksérelme.

d) Hibás teljesítés esetében a szolgáltatás nem teljes értékű. A jogosultat tehát mindenképpen megilleti az a jog, hogy *árleszállítást (díjleszállítást)* követeljen. Az árcsökkentés (díjcsökkentés) elfogadására azonban a jogosult általában nem kényszeríthető (ragaszkodhat ugyanis a szerződésnek megfelelő hibátlan szolgáltatáshoz).

e) Szavatossági jogként kell megadni a *kicserélés,* illetőleg vállalkozási típusú szerződés esetében a *munka újból való elvégzése* követelésének a jogát is, minthogy a hibás teljesítés folytán elszenvedett sérelem orvoslásának adott esetben éppen ez lehet a legmegfelelőbb, adásvételi típusú szerződés esetében pedig egyben a leggyorsabb útja. Egyébként vállalkozási szerződés esetében a kijavítás és a munka újból való elvégzése között rendszerint valójában csak mennyiségi különbség van (a hibás mű kijavítása is lényegében a munka egy részének újból való elvégzése). Annak ellenére tehát, hogy a vállalkozási szerződés rendszerint egyedkötelem, a kicserélésnek, illetőleg a munka újból való elvégzésének követelése szóba jöhet. A jelenlegi szabályozás e vonatkozásban nem pontos.

Kicserélésre természetesen csak akkor kerülhet sor, ha ezt a szolgáltatás jellege lehetővé teszi. Ez a lehetőség nemcsak fajlagos kötelem esetében áll fenn, hanem egyedkötelem esetében is, ha a szolgáltatás tárgya helyettesíthető dolog. Ha pl. a vevő a sorozatban gyártott „Ori-

---

[3] SZR 66. § (2) bek.

[4] 44/1967. (XI. 5.) Korm sz. rendelet (VR) 23—24. §-ai.

[5] VR 36. § (2) bek.

[6] Az 5/1968. (VI. 6.) ÉVM sz. rendelettel megállapított „Alapfeltételek" 29—31. §-ai, illetőleg a rendelet 2. §-ának (3) bekezdése.

[7] A 10/1968. (X. 10.) ÉVM—KGM—NIM sz. együttes rendelettel megállapított „Alapfeltételek" 13. §-a, illetőleg a rendelet 5. §-ának (3) bekezdése.

[8] 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 15. § (1) bek.

[9] Az 5/1968. (III. 25.) Bk M sz. rendelettel módosított 1/1964. (I. 11.) Bk M sz. rendelet, valamint az 1/1964. (XII. 20.) Bk B — Kip M sz. együttes rendelet.

[10] A KGST-tagországok szervezetei közötti áruszállítások 1968. évi Általános Feltételei (75., 77., 81., 82. §).

[11] 41. cikk.

on" rádiókészülékek közül kiválaszt egyet, mert valamilyen oknál fogva (pl. a hangja miatt) ez tetszik neki a legjobban, egyedkötelemről van szó. Azonban az „Orion" rádiókészülék helyettesíthető dolog, s a vevő igényét is legtöbbször nyilvánvalóan kielégíti az, hogy a sok ilyen rádiókészülék közül egy másik megfelelőt kap. Ezért életszerű, rugalmas megoldásra van szükség. A jogosultnak célszerű megadni azt a lehetőséget, hogy helyettesíthető dologra létesült egyedkötelem esetében a kötelem individualizáltságát, a szolgáltatás tárgyának egyedi, konkrét meghatározottságát maga feloldja és a szolgáltatás tárgyának kicserélését követelje. A kötelezettnek viszont nem volna célszerű megadni azt a jogot, hogy egyedkötelem esetében — még ha a szolgáltatás tárgya helyettesíthető dolog is — más dolgot kényszerítsen rá a jogosultra, ha ez az őt megillető szavatossági jogok közül nem a kicserélést választotta.

Mindezekre figyelemmel az új szabályozásnál a szavatossági jogokat nem kellene formálisan két csoportra osztani (egyedkötelem és fajlagos kötelem esetén érvényesíthető szavatossági jogokra), hanem csak fel kellene sorolni a szavatossági jogokat, s a kicseréléssel kapcsolatban úgy rendelkezni, hogy a *jogosult kicserélést követelhet, ha a szerződés fajta és mennyiség szerint meghatározott dolog szolgáltatására irányul, vagy a szolgáltatás tárgya egyébként is helyettesíthető dolog.*

A kicserélés szempontjából a rendeltetésszerű használatra alkalmas és alkalmatlan dolog közötti különbségtételt meg kellene szüntetni.

A *kötelezettnek* viszont meg kell adni azt a jogot, hogy fajlagos kötelem esetében a jogosult által választott más szavatossági jog helyett a dolgot *kicserélhesse,* ha ez a jogosult érdekeinek sérelme nélkül megtörténhet.

f) A Ptk. szerint az *elállási jog* gyakorlásának feltételei: a rendeltetésszerű használatra alkalmatlanság *és* a megfelelő kijavítás lehetetlensége vagy túlságosan hosszú időt igénylése, illetőleg a kötelezett által nem vállalása *és* — fajta és mennyiség szerint meghatározott dolog szolgáltatása esetében — érdekmúlás.

Szállítási szerződés esetében az elállás feltételei: a rendeltetésszerű használatra való alkalmatlanság *és* érdekmúlás.

Szocialista szervezetek vállalkozási szerződése esetében — tervezési szerződés esetében is — az elállás feltételei: a rendeltetésszerű célra való alkalmatlanság *és* a megfelelő, vagy kellő időre, vagy gazdaságosan való kijavítás lehetetlensége *és* érdekmúlás.

Építési szerződés esetében az elállás feltételei: a rendeltetésszerű célra való alkalmatlanság *és* a megfelelő kijavítás lehetetlensége (a vállalkozó felajánlhatja a munka újból való elvégzését).

A jogszabály *nem köti feltételhez* az elállást az állami, szövetkezeti és magánkereskedelmi tevékenység körében közvetlenül forgalomba hozott áruk adásvételénél (de a kereskedelmi szerv jogosult az azonnali kicserélésre); a Ptké 61. §-ában felsorolt állatok adásvételénél (de a bíróság a vételárat leszállíthatja, az eladó pedig — fajlagos kötelem esetében — az állatot kicserélheti, ha ez az elállásra jogosító késedelem nélkül lehetséges).

A szabályozás tehát jelenleg igen tarka képet mutat, továbbá a jogszabályok az elállást — az utóbb említett két eset kivételével — túlságosan szigorú feltételekhez kötik. Ennek pedig az a következménye, hogy a jogosult gyakran indokolatlanul nem tud szabadulni a kötelezett által megszegett szerződéstől, tehát kénytelen megtartani a javított dolgot, vagy megelégedni árleszállítással (díjcsökkentéssel). Ez a szabályozási koncepció a reális teljesítés elvének túlhajtott érvényesítéséből fakadt, ezért fektetett nagy súlyt a szerződésben eredetileg kikötött szolgáltatás kikényszerítésére, s ismerte el a korábbi jogunknál jóval szűkebb körben az elállási jogot.

Ez a szigorúság — különösen az új gazdasági mechanizmus viszonyai között — indokolatlannak tűnik. Az elállás teljesen szabaddá tétele azonban nem volna célszerű, bizonyos mértékű megszorításra szükség van. A megszorító rendelkezésnek viszont kellően rugalmasnak, általános jellegűnek kell lennie, amely lehetőséget ad a konkrét tényállásokhoz igazodó döntésekre. Tulajdonképpen csak a konkrét eset összes körülményeinek mérlegelése alapján lehet elbírálni, hogy az elállás indokolt volt-e. Ezért is merülhet fel az a kérdés, hogy a szabályozásbeli megoldást melyik oldalról célszerű megközelíteni. Azt kell-e meghatározni, hogy a jogosult

fa) mikor állhat el a szerződéstől, vagy pedig azt, hogy

fb) mikor nem állhat el (ha egyébként általában megilleti az elállás joga).

Az *fa)* szerinti pozitív meghatározásnál szóba jöhet pl. annak kimondása, hogy a jogosult alapos indokból vagy lényeges hiba, illetőleg lényeges érdeksérelem esetében, vagy pedig akkor állhat el a szerződéstől, ha bizonyítja, hogy a teljesítés már nem áll érdekében.

Az *fb)* szerinti negatív meghatározásnál ki lehetne pl. mondani, hogy a jogosult nem állhat el a szerződéstől, ha az elállás rendeltetésellenes joggyakorlásnak minősülne.

Megítélésem szerint az utóbbi (az *fb)* alatti) megoldás választása nem volna célszerű, mert az ilyen szabályozás lényegében nem mondana többet, mint ami a Ptk. 2. §-ából minden fajta joggyakorlásra vonatkozóan következik: csak a rendeltetésszerű joggyakorlás részesülhet jogi védelemben.

Jobb megoldásként mutatkoznék az *fa)* szerinti szabályozás. Akként lehetne rendelkezni, hogy a jogosult a szerződéstől elállhat, ha bizo-

nyítja, hogy *a teljesítés az érdekeinek lényeges sérelmére vezetne.*

De talán még egyszerűbb megoldás volna az elállási jognak az *egyéb szavatossági jogokkal egysorban* való megadása, azonban azzal a megszorítással, hogy

a *bíróság* indokolt esetben más jogkövetkezmény megállapítása mellett a szerződést hatályában fenntarthatja (a vételárat, illetőleg a díjat leszállíthatja, kijavításra vagy — fajlagos kötelem esetében — kicserélésre kötelezhet),

a *kötelezett* pedig a fajta és mennyiség szerint meghatározott dolgot kicserélheti, illetőleg — vállalkozási szerződés esetében — a munkát újból elvégezheti, ha ez nem vezet a jogosult érdekeinek sérelmére.

Ilyen szabályozásnak különösen a *vállalkozási szerződés* vonatkozásában vannak hátrányai. A gyakorlati tapasztalatok figyelembevételével azonban számítani lehet arra, hogy csekélyebb hiba esetében a megrendelő maga sem az elállást választja, hanem a kijavítást. Erre nemegyszer magának a szolgáltatásnak a jellege és a saját jól felfogott érdeke kényszeríti. Ha pedig eláll a szerződéstől s az ügy bíróság elé kerül, a bíróságnak módjában áll az ügy összes körülményeinek mérlegelésével a legmegfelelőbb határozatot hoznia.

Egyébként a vállalkozási szerződéstől való elállás esetében általában bonyodalmakkal járhat a felek közötti jogviszony rendezése, mégpedig különösen akkor, ha a mű elkészítéséhez a megrendelő adta az anyagot, vagy ha a vállalkozási szerződés tárgya valamely javítási vagy egyéb munka elvégzése. Ezek a bonyodalmak azonban eddig is megvoltak, szabályozással aligha küszöbölhetők ki, ezért a bíróságnak kell az adott körülmények között legmegfelelőbbnek mutatkozó rendezési módot alkalmaznia.

Az elállás vonatkozásában sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szavatossági jogok érvényesítésére akkor kerül sor, ha a kötelezett hibásan teljesít, tehát ha szerződésszegést követ el. Ennek a hátrányait pedig neki kell viselnie. A szerződésszegéstől tartózkodással a szankciók elkerülhetők. Azt azonban meg kell akadályozni, hogy a jogosult az elállási jogot visszaélésszerűen gyakorolja (pl. csak ürügyként használja fel az utólag megbánt szerződéstől való szabadulás érdekében).

Rugalmas szabályozás mellett az ítélkezési gyakorlat az egyes rendelkezéseket a konkrét tényállások sajátosságaihoz igazodóan tölthetné meg tartalommal.

4. A jogosultnak is biztosítani kell azt a jogot, hogy meghatározott feltételek megléte esetében a hibát *maga kijavíthassa,* vagy *mással kijavíttathassa.* E vonatkozásban a Ptk. 305. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezésnek általános szabályként való fenntartása mutatkozik indokoltnak. Az említett jog gyakorlására tehát akkor kerülhet sor, ha a kötelezett a kijavítást megfelelő határidőre nem vállalja vagy nem végzi el. Ez mind az egyedkötelemre, mind pedig a fajlagos kötelemre vonatkozik. Természetesen nem illeti meg ez a jog a jogosultat akkor, ha a szavatossági jogok közül a kijavítást választotta ugyan, de a kötelezett — amikor erre a jogszabály szerint lehetősége van — kicserélést ajánl fel.

5. Problematikus, hogy a *Ptké. 61. §-ában felsorolt állatokra* vonatkozóan szükség van-e a szavatossági jogok külön szabályozására.

A hagyományos — régóta megszokott — szabályozáson a Ptk. már sokat változtatott. Megmaradt azonban pl. az a régi szabály, amely az állatszavatosság speciális szabályait csak a taxatíve meghatározott állatokra engedte alkalmazni. A kép azonban eléggé torz. Speciális szabályok vannak pl. a szamárra, öszvérre, bivalyra, kecskére, de nincsenek speciális szabályok pl. a baromfira, holott az ilyen állatok szolgáltatására vonatkozó szerződések jelentősége népgazdasági szempontból is rendkívül nagy (különösen ha tenyészbaromfiról van szó). Más oldalról: ha valaki elad egy kiskacsát a szomszédjának, a kellékszavatosságra a Ptk. 305. §-ában foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni, tehát a vevő pl. árleszállítást is követelhet; ha ellenben a termelőszövetkezet 500 db szarvasmarhát ad el az állatforgalmi vállalatnak, már a speciális szabályok érvényesülnek, tehát a vevő árleszállítás iránti igényt — mint szavatossági jogot — nem érvényesíthet.

Megítélésem szerint az állatok tekintetében *nincs szükség a szavatossági jogok külön szabályozására és az állatok közötti különböztetésre.* Az előbbiekben javasolt egységes szabályozás — figyelemmel a gyakorlati tapasztalatokra és igényekre is — megfelelőnek mutatkozik azokra a szerződésekre is, amelyek alapján állatok cserélnek gazdát. Egészen természetes viszont, hogy csak azok a szavatossági jogok alkalmazhatók, amelyek a szolgáltatás jellegével összeférnek. Állatok átruházása esetében nyilvánvalóan nem lehet kijavítást követelni.

E megoldás elfogadása esetében a jogosultat az *árleszállítás* követelésének joga is megilleti. Ebből azonban — úgy vélem — semmi baj nem származik. Ha a jogosult igényét kielégíti az árleszállítás, a jogviszony ilyen rendezése elé nem szükséges gátat emelni. Ha vita támad a felek között, az annak elbírálására hivatott szerv dönt a jogosult igényének jogszerűsége tekintetében, s módjában áll az árleszállítás iránti jog visszaélésszerű gyakorlásának megakadályozása.

A Ptk. 383. §-ának (1) és (2) bekezdését és 385. §-át, valamint a Ptké. 61. §-át — a már szükségtelennek mutatkozó (2) bekezdést is — hatályon kívül kellene helyezni.

Ez a megoldás azzal az előnnyel is járna, hogy az állatszavatossági jogok szabályozása ennek folytán az adásvételre vonatkozó szabályok köréből a hibás teljesítés jogkövetkezmé-

nyeiről rendelkező általános szabályok közé kerülne. Ez tehát azt is jelentené, hogy e szabályok nemcsak az adásvételre vonatkoznának, hanem az állatok tulajdonjogának bármilyen visszterhes szerződéssel történő átruházására is, amit a jelenlegi szerkezeti megoldás mellett a Legfelsőbb Bíróság 56. sz. polgári kollégiumi állásfoglalásának külön ki kellett mondania. Továbbá megszűnnének azok a zavarok is, amelyek eddig azzal kapcsolatban jelentkeztek, hogy az általános szavatossági szabályok közül melyek vonatkoznak a speciális állatszavatosságra is.

Megfontolandó a hatályban tartása a Ptk. 383. §-ának (3) bekezdésében foglalt — az *együvé tartozó állatok* átruházására vonatkozó — rendelkezésnek. Azt hiszem, hogy ennek a szabálynak ma már alig van gyakorlati jelentősége, s az esetleg felmerülő ilyen problémák e szabály nélkül is megoldhatók. Ha a szabály megmaradna, ezt is az általános szabályok közé kellene vinni.

III.

1. Korábbi jogunk szerint a vevő a választott szavatossági jogtól mindaddig eltérhetett, amíg az eladóval nem egyezett meg, vagy amíg a bíróság ítélete jogerőssé nem vált. Eltérhetett akkor is, ha az eladóval megegyezett ugyan, de az eladó a választott jognak megfelelő kötelezettsége teljesítésével vétkesen késlekedett (Mt jav. 1388. §).

Jelenleg a *Ptk.* lényegében tiltja a *szavatossági jogok variálását.* Akként rendelkezik ugyanis, hogy az a fél, aki a részére biztosított jogok valamelyikét választotta, más jogra csak akkor térhet át, ha ezt a törvény megengedi [305. § (3) bek.].

Szállítási szerződés esetében „a megjelölt szavatossági igényt meg lehet változtatni" [SZR 40. § (6) bek.].

Szocialista szervezetek egymással kötött vállalkozási szerződése esetében „a megrendelő — eltérő megállapodás hiányában — a választott szavatossági jogról másik szavatossági jog érvényesítésére áttérhet" [VR. 23. § (6) bek.]. *Csekély értékű* vállalkozási szerződés esetében azonban a *Ptk.* szabályát kell alkalmazni [VR. 36. § (2) bek.].

Építési szerződés esetében a Ptk. szabálya az irányadó, ha az érték a 10 000 Ft-ot nem haladja meg; viszont a VR. említett szabályát kell alkalmazni akkor, ha az érték 10 000 Ft-on felüli [tehát pl. 9990 Ft értékű építés esetében általában nem lehet áttérni más szavatossági jogra, de 10 010 Ft értékű építés esetében már lehet — 5/1968. (IV. 6.) ÉVM sz. r. 2. § (3) bek.].

Tervezési szerződés esetében ugyancsak a VR szabályait kell alkalmazni, tehát különböztetni kell csekély értékű és nem csekély értékű tervezési szerződés között, de az alapfeltételeket megállapító jogszabály itt nem határozza meg a 10 000 Ft-os értékhatárt [10/1968. (X. 10.) ÉVM—KGM—NIM sz. egy. r. 5. § (3) bek.].

2. Az ismertetett szabályozásokból kitűnően tehát jelenleg a szerződések meghatározott csoportjánál (a népgazdasági szempontból kisebb jelentőségűnél) általában nincs lehetőség a szavatossági jogok variálására, a szerződések másik meghatározott csoportjánál (a népgazdasági szempontból nagyobb jelentőségűnél) viszont a jogszabályok e vonatkozásban teljes szabadságot biztosítanak.

A helyes megoldást valahol e két véglet között kellene keresni.

A Ptk-nak a más szavatossági jogra való áttérést tiltó szabálya alkalmazhatatlanul merevnek bizonyult, s azt a gyakorlat — éppen a jogosulti pozíció erősítése érdekében — több vonatkozásban át is törte. Vannak olyan esetek, amikor a más szavatossági jogra való áttérés lehetőségét feltétlenül el kell ismerni. Ilyenek:

a) Ha a jogosult eláll a szerződéstől, azonban a bíróság azt állapítja meg, hogy az elállási jog gyakorlásának nem voltak meg a Ptk. 305. §-ában meghatározott feltételei, ez nem vezethet arra, hogy a jogosult most már semmiféle szavatossági jogot nem gyakorolhat. Valamely szavatossági jog téves gyakorlása nem foszthatja meg a jogosultat a szavatossági igény érvényesítésének lehetőségétől.

b) Ha a jogosult a kijavítást választja, utóbb azonban kiderül, hogy a kijavítás valamilyen okból nem lehetséges, ugyancsak indokolt a más szavatossági jogra való áttérés.

c) Ha a jogosult a hibás dolgot maga kijavítja vagy mással kijavíttatja anélkül, hogy a kötelezettet előzetesen felhívta volna a kijavításra, majd igénnyel lép fel a kijavítás költségeinek megtérítése iránt, ezzel lényegében árleszállításra (díjleszállításra) tér át, mert az ellenszolgáltatást kívánja csökkenteni a kijavítás költségeivel. Az más kérdés, hogy ilyenkor a költségeit milyen mértékben háríthatja át a kötelezettre.

Más olyan esetek is lehetségesek, amikor a választott szavatossági jogról másikra való áttérés megengedése elől nem lehet elzárkózni.

Ugyanakkor viszont a teljesen korlátlan variálás megengedése sem volna kívánatos. Fontos érdekek fűződnek a jognyilatkozatok komolyságába vetett bizalom erősítéséhez, a felelőtlen jognyilatkozatok tételétől való tartózkodásra neveléshez. A jogosult a megfontolatlan jognyilatkozataival, illetőleg ezek utólagos módosításaival szükségtelenül nem nehezítheti a kötelezett helyzetét, nem hozhatja a kötelezettet bizonytalan helyzetbe, s természetesen nem teheti ezt a jogi szabályozás sem.

Mindezeket szem előtt tartva megfontolható volna olyan tartalmú *egységes szabályozás,* hogy az a fél, aki a részére biztosított szavatossági jogok valamelyikét választotta, *más jogra akkor térhet át, ha ehhez — figyelemmel az eset körülményeire — lényeges érdeke fűződik.*

Ilyen — vagy ehhez hasonló — rendezés rugalmas konkrét megoldásokra adna lehetőséget, s ugyanakkor a szavatossági jogok variálását mégis bizonyos korlátok közé szorítaná.

Felmerülhet az az igény, hogy figyelemmel kell lenni arra az esetre is, amikor a felek között a szavatossági jog tekintetében megállapodás jön létre. Ilyenkor ugyanis indokolatlannak tűnik a más szavatossági jogra való egyoldalú áttérés megengedése. Ez valójában így is van. Mégsem látszik célszerűnek az erre vonatkozó külön rendelkezés, mert pl. megállapodás esetében is előfordulhat, hogy a megállapodás szerinti szavatossági jog érvényesítése útján — utóbb beállott körülmény folytán — nem rendezhető megfelelően a felek közötti jogviszony. A jogosultnak a más szavatossági jogra való áttéréshez ilyenkor is lényeges érdeke fűződik, ezért ezt meg kell engedni. Az esetleges megállapodás a javasolt rendelkezés alkalmazásánál a konkrét esetekben megfelelően értékelhető.

3. A Ptk. 305. §-ának (4) bekezdése szerint a kötelezett a szavatossági felelősség alól mentesül, ha a jogosult a hibát a szerződéskötéskor ismerte.

Ha a jogosult a *hiba ismeretében* kötötte meg a szerződést (amiből arra lehet alaposan következtetni, hogy céljainak a hibás dolog is megfelel), a minőségvédelemhez fűződő társadalmi érdek sem kívánja meg, hogy a kötelezett ilyenkor is köteles legyen helytállni. Viszont ezen az eseten kívül — amikor tehát a jogosult a szerződéskötéskor nem ismerte a hibát — a kötelezett szavatossági helytállási kötelezettségének megállapítása mindenképpen indokolt, tehát akkor is, ha a jogosult a hibát nagyobb gondosság kifejtése mellett felismerhette volna. Az említett szabály „szigorúságának" enyhítése nem volna célszerű, ez a minőségvédelmet gyengítené.

Praktikus szempontok is a *szabály fenntartása* mellett szólnak. Ez a jogi rendezés ugyanis kiküszöböli az annak megállapításával kapcsolatos nehézségeket, hogy a jogosult az adott körülmények között felismerhette-e a hibát. Az elsődleges szempont csakis az lehet, hogy a kötelezettnek hibátlanul (a szerződésnek megfelelően) kell teljesítenie, s nem húzhat előnyt abból, hogy a szolgáltatás valaminő fogyatékossága a jogosult figyelmét a szerződés megkötésekor elkerüli.

A bíróságnak természetesen mindig alapos vizsgálódás után kell a tényállást megállapítania a tekintetben, hogy a hiba nem ismerését állító jogosult valóban nem ismerte-e a hibát.

A szavatossági igény érvényesítésének új szabályozásával kapcsolatos kérdések megvizsgálására egy másik alkalommal kerül sor.

Zoltán Ödön

A felelősségi és büntetési rendszer két új szocialista kódexben

Új kódex megalkotása minden jogrendszerben jelentős esemény, s rendszerint az ország határán túl is érdeklődést kelt. A szocialista társadalmi-állami élet közös és speciális vonásainak tudományos elemzése az utóbbi években különösen megélénkült, s ezért egy-egy új szocialista kódex születése fokozottan ösztönöz az összehasonlításra. Az említett általános indok mellett a büntető jogszabályokra vonatkozó újabb hazai kodifikációs elképzelések szintén az összehasonlító vizsgálatok elvégzése mellett szólnak. Az összehasonlítás gyakran a hazai jogi rendezéshez való viszonyítást szokott jelenteni, a Bolgár Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság Büntető Törvénykönyvét (a továbbiakban: a Bolgár Btk és az NDK Btk) azonban annyira egyidőben alkották, hogy önként adódik a két jogszabálynak nem elsősorban a hazai jogi rendezéssel, hanem egymással való összevetése.[1]

Minden új kódex a jog síkján tükrözi az adott ország társadalmi-politikai fejlődését, de ugyanakkor mintegy összefoglalását adja a vonatkozó jogterület tudományos eredményeinek. Ez utóbbi akkor is kifejezésre jut a kódexben, ha köztudottan nem a törvény feladata a tudományos viták eldöntése, a kodifikáció során azonban az uralkodó elméleti felfogás rendszerint tételesjogi megfogalmazást is kap. Az uralkodó elméleti felfogás kodifikációs szerepét azért tartjuk szükségesnek elöljáróban kiemelni, mert úgy véljük nem a két ország társadalmi-politikai fejlődésében, hanem az uralkodó tudományos felfogásban mutatkozó eltérés magyarázza a két kódex általános részének szerkezeti felépítésében és egyes alapvető rendelkezéseiben található elég jelentős különbségeket. Az NDK Btk Általános Része öt, a bolgáré pedig tizenegy fejezetre van felosztva. Már a fejezetek száma önmagában is elméleti megfontolásokat takar. A Bolgár Btk például önálló fejezetet szentel a büntetések felsorolásának, a büntetés kiszabás elveinek, s ezektől tel-

[1] Az NDK Btk-t 1968. január 12-én, a bolgárt pedig április 2-án tették közzé a hivatalos lapban.

jesen elszakítva, mentesítés a büntetés végrehajtása alól című fejezetben rendelkezik a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélésről és a feltételes szabadságról. A társadalmi pártfogó felügyelet és a társadalmi bíróság által alkalmazott nevelőintézkedés intézményét önálló fejezetben, a büntetőjogi felelősség alóli mentesítés eseteinként fogja fel. Ezzel szemben az NDK Btk a büntetőjogi felelősség megállapításakor alkalmazásra kerülő *intézkedésnek* nevezi a halálbüntetéstől a nyilvános megrovásig a felelősségre vonás rendkívül differenciált módjait, s ezeket egy fejezetbe foglalja össze. A társadalmi bírósági eljárást és pártfogó felügyelet (kezesség) intézményét a német törvény is szabályozza, de ezeket egyfajta büntetési nemnek tekinti. A Bolgár Btk viszont kifejezetten különböztet a büntetés és nevelőintézkedés között. Ennek a rendelkezésnek részletes tárgyalására később visszatérünk, a fentieket csupán annak illusztrálására vetítettük előre, hogy a fejezetek puszta felsorolása sem érdektelen.

Az NDK Btk Általános Részének *első fejezete* a Német Demokratikus Köztársaság szocialista büntetőjogának alapelveiről, a *második fejezete* a büntetőjogi felelősség feltételeiről, a *harmadik fejezete* a büntetőjogi felelősségért alkalmazott intézkedésekről, a *negyedik fejezete* a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének különös rendelkezéseiről, az *ötödik fejezete* a büntető törvény hatályáról és a büntetőjogi üldözés elévüléséről rendelkezik.

A Bolgár Btk Általános Részének az *első fejezete* a büntető törvény feladata és hatálya, a *második fejezete* a bűntett, a *harmadik fejezete* a büntetőjogilag felelős személyek, a *negyedik fejezete* a büntetés, az *ötödik fejezete* a büntetés kiszabása, a *hatodik fejezete* a fiatalkorúakra vonatkozó külön redelkezések, a *hetedik fejezete* mentesítés a büntetés végrehajtása alól, a *nyolcadik fejezete* mentesítés a büntetőjogi felelősség alól, a *kilencedik fejezete* a büntető üldözés és a kiszabott büntetés végrehajtását megszüntető okok, a *tizedik fejezete* a rehabilitáció, a *tizenegyedik fejezete* pedig a könyszergyógykezelési intézkedések címét viseli.

A német kódex általános része nyolcvannégy, a bolgáré pedig kilencvenhárom szakaszra oszlik, s számos részletrendelkezésben szabályozzák a büntetőjogi felelősség előfeltételeit, s gyakorlati megvalósulásának módjait. Ezek jó része olyan rendelkezés, amelyeknek jelentősége egy-egy jogintézmény tárgyalása alkalmával lép előtérbe. E tanulmány keretébe természetesen ezek nem férnek, s a terjedelem szabta korlátokra tekintettel csupán a felelősségi és büntetési rendszer alapfelfogását érintő rendelkezéseket vizsgáljuk.

A szocialista büntetőjogban mind a tudomány, mind a gyakorlat tevékenységét a bűnözés megelőzésére, visszaszorítására irányuló törekvés mint végső cél vezeti. E végső cél elérésének elveit részletesen a büntetőpolitika taglalja, s ezek a részletek a büntető kódexnek legfeljebb a miniszteri indokolásába szoktak bekerülni, vagy más politikai, jogi formában jutnak kifejezésre. Maga a jogszabály szövege azonban rendszerint csupán a törvény feladatát határozza meg. Ezt a szokásosnak mondható megoldást választotta Bolgár Btk amikor kimondta; A büntető törvény feladata az, hogy védje a bűnös támadásoktól a Bolgár Népköztársaság társadalmi és állami rendjét, az állampolgárok személyét és jogait, a szocialista gazdasági rendszert, a szocialista tulajdont és az országban hatályos szocialista jogrendet, továbbá hogy nevelje az állampolgárokat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására.[2]

Az NDK Btk ugyancsak kimondja, hogy a büntetőjogi felelősség célja a szocialista állami és társadalmi rend, valamint a polgároknak és jogaiknak védelme, továbbá a törvények megsértőinek a nevelése, de ezt a törvény szövegében is összekapcsolja a bűnözés megelőzésének a célkénti megjelölésével. Úgy véljük a társadalmi és állami rend, valamint a polgárok védelmét, de különösen a jogsértők nevelését helyesebb a büntetőjogi felelősség céljának, mint a törvény feladatának tekinteni, ez a különbség azonban még nem lenne jelentős. Jelentős viszont, hogy az NDK Btk egész első fejezete nem szokásos tételes jogi rendelkezéseket tartalmaz, hanem büntetőpolitikai és büntetőeljárásjogi alapelveket foglal össze. A tartalom a formában is kifejezésre jut, mert a fejezet nem §-okra, hanem cikkekre oszlik, amelyek a szocialista államrend és a szocialista társadalom védelmének elveiről, a büntetőjogi felelősség céljáról és alapjairól, az állami és társadalmi szervek felelősségéről a bűncselekmények megelőzésében, az emberi jogok és méltóság védelméről, a törvény előtti egyenlőség biztosításáról, az állampolgárok részvételéről az igazságszolgáltatásban, a törvényességi garanciákról és végül a büntető törvény hatályának alapelveiről szólnak.

Az első fejezetben kodifikált büntetőpolitikai elvek közül kiemelést érdemel az a rendelkezés, hogy a bűnözés minden formája, de különösen a béke, az NDK szuverenitása, s a munkás-paraszt állam elleni bűncselekményekkel szembeni harc a szocialista társadalom, állam és minden polgár közös ügye. Azt a büntetőpolitikai elvet is a jogszabály szövege rögzíti, hogy a szabadságvesztést a súlyos bűncselekményeket elkövetőkkel és a konok bűnözőkkel szemben kell alkalmazni, a csekélyebb súlyú cselekmények esetén viszont szabadságelvonás nélküli büntetés alkalmazására kerüljön sor. Az első fejezet egy másik cikkében előírja az állami és társadalmi szervek vezetőinek feladatait a bűnözés megelőzésében és a bűnelkövetők nevelésében, s meghatározza, hogy az állampolgárok milyen módon részesei az igazságszolgáltatásnak, és ezzel részleteiben is szabályozza, hogy az

[2] 1. cikk (1) bek.

egész társadalom miként vesz részt a bűnözés elleni küzdelemben. Az első fejezet tartalmazza az olyan, nálunk eljárásjogi alapelvnek tekintett törvényességi garanciákat, mint például az ártatlanság védelme, vagy a védelem joga, de emellett a büntetőjog helyes alkalmazásaként megköveteli minden bűntett felderítését és a bűnösök felelősségre vonását.

Az NDK Btk első fejezete tehát tételes jogszabályba fogja az NDK szocialista büntetőjogának alapelveit. Ezt a megoldást indokolhatja az a társadalmi-politikai helyzet, amely a két német állam létéből adódik, s alátámasztja a törvény preambulumában foglalt azt a megállapítást, hogy „a Német Demokratikus Köztársaság joga a nép akaratát testesíti meg, a polgárok jogainak védelmét szolgálja és igazolja, hogy a Német Demokratikus Köztársaság az igazi német jogállam".[3] A két kódex rendelkezéseiben mutatkozó további eltérések azonban úgy véljük elsősorban az elméleti felfogásban levő különbségekre vezethetők vissza.

A szocialista büntetőjogtudomány kialakította azokat az ismérveket, amelyek a bűncselekményfogalom tartalmi meghatározásának feltétlenül a jegyei. Ezt mindkét törvény felhasználja, de már a fogalommeghatároz is elvi eltéréseket mutat. A Bolgár Btk szerint bűntett az a társadalomra veszélyes cselekmény (tevékenység vagy mulasztás), amelyet bűnösen követtek el és amelyet a törvény büntetendőnek nyilvánít. Társadalomra veszélyes az a cselekmény, amely megsérti vagy veszélyezteti a Bolgár Népköztársaság társadalmi vagy állami redjét, az állampolgárok személyét, politikai, munka-, vagyoni és más jogait, a szocialista gazdasági rendszert, a szocialista tulajdont vagy más, a hatályos szocialista jogrend által védett érdeket.[4]

Az NDK Btk megfogalmazásában bűncselekmények azok a bűnösen elkövetett társadalomellenes vagy társadalomra veszélyes cselekmények (tevékenység vagy mulasztás), amelyek a törvény szerint mint bűntettek vagy vétségek büntetőjogi felelősséget alapoznak meg. A társadalomellenesség és társadalomra veszélyesség súlybeli különbséget jelent, s közülük az utóbbi a társadalomra fokozottan káros, miként a bűntettek és vétségek meghatározásából kiderül. *Bűntettet* képeznek az NDK szuverenitása, a béke, az emberiség és az emberi jogok elleni *társadalomra veszélyes* támadások, a háborús bűncselekmények, a Német Demokratikus Köztársaság elleni bűncselekmények és az élet elleni szándékos bűncselekmények. Ebbe a kategóriába tartoznak továbbá az állampolgárok jogai és érdekei, a szocialista tulajdon, a társadalom más érdekei és jogai elleni olyan szándékosan elkövetett társadalomra veszélyes bűncselekmények, amelyekre a törvényi büntetési tétel alsó határa 2 évi szabadságvesztés, vagy amelyekre a konkrét eljárásban két évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést szabnak ki. *Vétséget* képeznek azok a szándékos vagy gondatlan *társadalomellenes* bűncselekmények, amelyek a polgárok jogait és érdekeit, a szocialista tulajdont, az állami és társadalmi rendet, vagy a társadalom más jogait vagy érdekeit károsítják. Ezek a cselekmények társadalmi bírósági eljárást, szabadságelvonás nélküli büntetést, vagy a törvény szerint legfeljebb két évig terjedő szabadságvesztést vonnak maguk után. Különösen súlyos gondatlan vétség esetén a törvényi büntetési tétel 5 évig terjedő szabadságvesztés is lehet.[5]

A törvényi definíciókból világosan kiderül, hogy mindkét kódex a bűncselekmény tartalmi meghatározását adja. A Bolgár Btk azonban egységes bűntettfogalmat alkot, s ezért a jogi tárgyakat is egységesen sorolja fel. Az NDK Btk viszont a bűncselekményeknek bűntettre és vétségre való felosztásakor részben a jogtárgyakat, részben pedig a bűnösség formáját alkalmazza elhatároló ismérvként. Ez a megoldás azért is figyelemre méltó számunkra, mert az újabb hazai kodifikációs elképzelések szerint szintén különböztetnünk kellene a bűntettek és vétségek között.

A bűntett és a vétség mellett az NDK Btk meghatározza a kihágás fogalmát is. A társadalom és a polgárok jogilag védett érdekeit sértő azokat a cselekményeket, amelyeknek hatása és elkövetőjének bűnössége nem jelentős, lehet a törvénynek kihágásként szabályozni. A kihágásért alkalmazásra kerülő szankciókról külön jogszabály rendelkezik. Szorosan kapcsolódik a bűncselekményfogalom problémáihoz a csekély súlyú cselekmények megítélése. Közismert, hogy jogalkotásunk a társadalomra veszélyesség csekély súlyát nem ismeri el a bűncselekményfogalom negatív tartalmi elemeként, de egyes esetekben a bírói gyakorlat tényállásszerű cselekményeket nem tekint társadalomra veszélyesnek.[6] Bár nem azonos feltételek mellett, de mind a német, mind a bolgár kódex a bűncselekményfogalom negatív elemének fogja fel csekély jelentőséget. A Bolgár Btk szerint nem bűntett az a cselekmény, amely formálisan megvalósítja ugyan a bűntettnek a törvényben előírt ismérveit, csekély jelentősége miatt azonban nem veszélyes a társadalomra vagy a társadalomra veszélyessége nyilvánvalóan jelentéktelen.[7] Az NDK Btk megfogalmazásában nem bűncselekmény az olyan cselekmény, amely ugyan megfelel valamelyik törvényi tényállásnak, de a cselekmény hatása a társadalom, illetve a polgárok jogaira vagy érdekeire nem jelentős, s a tettes bűnössége is csekély.[8]

Nézetünk szerint a német megoldás világosabb, s a jogalkalmazás számára kevésbé je-

[3] A preambulum első bekezdésének utolsó mondata.

[4] 9. cikk (1) bek. és 10. cikk.

[5] 1. § (1)—(3) bek.

[6] Például BJD. 3556. sz.

[7] 9. cikk (2) bek.

[8] 3. § (1) bek.

lenthet problémát. A feltétel egyértelműen konjuktív, tehát mind az objektív súlynak, a társadalmi hatásnak, mind az elkövető szubjektív felelősségi fokának csekélynek kell lennie. Ha a két feltétel együttesen fennforog, a jogalkalmazó szerv megállapíthatja, hogy bűncselekmény nem valósult meg. A tételes rendelkezésnek azonban az a következménye, hogy a bűncselekményfogalom tulajdonképpen konkretizálódott, mert a cselekmény társadalmi hatásának értékelése, de különösen a bűnösség fokának a megállapítása csak a jogalkalmazó szervek tevékenységének az eredménye lehet. A Bolgár Btk rendelkezése még további problémákat is felvet; például a cselekmény társadalomra veszélyességének megítélésénél csak objektív vagy szubjektív körülményeket is figyelembe kell venni, továbbá mi a különbség a kétféle eset között? Nevezetesen hogyan kell megkülönböztetni az társadalomra veszélyesség nyilvánvaló jelentéktelenségét attól az esettől, amikor a cselekmény a csekély jelentősége miatt nem veszélyes a társadalomra. Ezekre a kérdésekre nemcsak az elméleti koncepció kialakításakor, hanem a gyakorlati alkalmazás során is választ kell adni.

Mint láttuk a bűncselekményfogalom tartalmi meghatározása közös vonása a szocialista büntető törvénykönyvnek. A bűncselekményeknek bűntettekre és vétségekre való felosztása azonban nemcsak egyszerűen a régi jogi megoldás továbbélése, hanem e formákat az elmélet művelői a felelősségi koncepció kialakítása során új tartalommal töltötték meg. Eszerint az elmélet szerint a vétség elkövetője nem szakad el a szocalista közösségtől, a bűntett viszont a szocialista társadalom törvényeinek olyan objektíve és szubjektíve is súlyos semmibevételét jelenti, hogy a tettes szembeállítja magát a szocialista közösséggel.[9] Ez a megfogalmazás ilyen formában nem került a tételes jogszabályba, de az új felelősségi koncepciót kidolgozó elméleti jogászoknak a *bűnösségre* vonatkozó javaslata szinte szó szerint törvényi definícióvá vált, ezért a törvény rendelkezésének teljesebb megértése érdekében célszerű felvázolni az elméleti megalapozást. Lekschas, Loose, Renneberg munkájában kifejtett felelősségi koncepció lényege, hogy a természet és a társadalom törvényszerűségei felismerésének társadalmilag elért foka kötelezi a társadalom tagjait arra, hogy egyéni cselekedeteikben a szabadságnak mindenki számára lehetséges mértékét realizálják. A társadalom, illetve annak haladó ereje kidolgozza a természet és a társadalom törvényszerűségeinek felismerésén alapuló, az egyén cselekedeteivel szemben adódó igényeket, ezeket magatartásszabályokban rögzíti, és megköveteli azok betartását. Jogi síkra kivetítve ez azt jelenti, hogy az ember cselekedetének megítélésénél az alapvető és egységes mérőeszköz az egyén és a társadalom új kapcsolata, az egyéni és a társadalmi érdekek összhangja. A büntetőjogi felelősség alapvető kritériuma a tettesnek a szocialista társadalomhoz fűződő viszonya, amely a cselekményben fejeződik ki. A bűnösséget nem lehet pusztán a tett és a tettes közötti pszichikus viszonyra redukálni, a bűnösség tartalma a cselekmény felé hajtó és a cselekményben megtestesülő tettesi tudat, valamint a szocialista társadalmi viszonyok közti ellentét.

Megítélésük szerint a szocialista bűnösségfogalmat úgy kell kialakítani, hogy az a bűnöst rádöbbentse az elkövetett cselekményre, és ezzel részt vegyen az emberek átformálásának általános folyamatában. Ezért a bűnösségfogalom fejlődése szorosan összefügg a bűnözés okainak és feltételeinek kutatásával. A bűnösség megállapítására tehát akkor kerül sor, ha a tettes — jóllehet a gazdasági, szociális, politikai, ideológiai feltételek a szocialista társadalomban adottak — magát a múlt bilincseitől nem szabadítja meg, egyéni érdekeit, célját és kívánságát nem hozza összhangba a társadalmi követelményekkel, az élet objektíve és szubjektíve létező ellentmondásait nem a társadalmi érdekekkel összhangban oldja meg, hanem azokat tudatosan rosszul dolgozza fel, és ezért bűntett, vagy vétség elkövetésére határozza el magát.

A vázolt elvek ismerhetők fel az NDK Btknak a bűnösségre vonatkozó rendkívül részletes rendelkezéseiben. Az általános meghatározás szerint, akkor lehet bűnösséget megállapítani, ha a tettes annak ellenére, hogy lehetősége volt a társadalomnak megfelelő cselekvésre, felelőtlen magatartásával bűntett vagy vétség tényállását valósítja meg. Ugyancsak tételesjogi rendelkezés, hogy a bűnösség formájának és mértékének a megállapításánál minden objektív és szubjektív körülményre, továbbá a tett okaira és feltételeire tekintettel kell lenni, amelyek a tettes felelőtlen magatartását kiváltották.[10]

Az elmondottak csupán a bűnösség általános törvényi definícióját jelentették. Ezt követi a törvényben a szándékos és gondatlan bűnösségi formának a meghatározása. A bűnösségi formákban lényegében megtaláljuk az egyenes és eshetőleges szándék, valamint a luxuria és negligentia ismert kategóriáit, azzal azonban, hogy a gondatlanság nem két, hanem három további alfajra oszlik.

Az egyes bűnösségi formákra vonatkozó részletes szabályozás szerint szándékosan cselekszik, aki a törvényi tényállásban írt cselekmény elkövetését tudatosan elhatározza. Ugyancsak szándékosan cselekszik az is, aki a törvényi tényállásban írt cselekményt kifejezetten nem kívánja, de a magatartás elhatározása során belenyugszik abba, hogy az bekövetkezhet.[11] Bár a törvény *nem az eredmény* kívánását, vagy be-

[9] Lekschas, Loose, Renneberg: Verantwortnug und Schuld im neuen Strafgesetzbuch (Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin 1965.) Ismerteti Wiener Imre: JK. 1965. évi 10. sz.

[10] 5. § (1) és (2) bek.

[11] 6. § (1) és (2) bek.

következésébe beletörődés terminus technikust alkalmazza, ez azonban a lényeget nem érinti, amit bizonyít, hogy a törvény magyarázatában már az eredmény fogalma szerepel.[12]

Mielőtt a gondatlan bűnösségről szóló szabályozást áttekintenénk, szükséges a törvénynek egy későbbi, a kötelesség fogalmát meghatározó rendelkezésével megismerkedni, mert a gondatlan bűnösség jórészt a kötelesség megszegésére épül. Az NDK Btk a büntető törvény szempontjából releváns kötelességet két alaphelyzetre írja elő. Az egyik az a kötelesség, amely az elkövetőt a cselekmény elkövetése idején hatályban levő törvény, foglalkozási szabály, továbbá a tevékenysége vagy a sértetthez fűződő viszonya alapján a káros következmény, vagy a veszély elhárítására kötelezi, a másik pedig, amely abból következik, hogy az elkövető más személyre, vagy a társadalomra különös veszélyt idéz elő.[13] Az első esetben tehát az elhárítási kötelesség nemcsak az elkövető által felidézett veszélyre vonatkozik, a második esetben viszont csak erre. A gondatlan bűnösség meghatározásában szereplő kötelesség értelmezése során tehát a fenti fogalmat kell alkalmazni.

Az NDK Btk a gondatlanságnak három esetét különbözteti meg. Gondatlanul cselekszik az, aki *előre látja,* hogy a törvényi tényállásban írt eredményt előidézheti, de könnyelműen bízik az eredmény elmaradásában. Gondtalanul cselekszik az is, aki a *kötelességét tudatosan megszegi,* és ezzel a törvényi tényállásban írt eredményt előidézi, anélkül, hogy ezt előre látta volna, jóllehet a helyzet felelősségteljes vizsgálata esetén az előrelátható és kötelességszerű magatartás esetén elkerülhető lett volna. Végül gondatlanul cselekszik az is, akinek a cselekmény elkövetése idején a *kötelességszegésről* ugyan *nincs tudomása,* mert felelőtlen könnyelműsége következtében azt nem tudatosíthatta vagy mert általában felelőtlen magatartáshoz szokott, s olyan, a törvényi tényállásban írt eredményt idézett elő, amely a kötelességszerű magatartás esetén előrelátható és elkerülhető lett volna.[14]

A gondatlanság első formája a nálunk is jól ismert luxuria. A másik két esetben az elkövető az eredményt nem látja előre, ennyiben megfelel a negligens magatartásnak, de az egyiknél a kötelességszegés tudatos, a másiknál viszont — éppen gondatlansága folytán — a kötelességet sem ismerte fel.

A Bolgár Btk a hagyományosnak mondható módon rendelkezik a bűnösségről. A törvény szerint a cselekmény akkor szándékos, ha az elkövető tudatában volt annak társadalomra veszélyes jellegével, előre látta annak társadalomra veszélyes következményeit, és akarta, vagy feltételezte ezeknek a következményeknek a bekövetkezését. A cselekmény akkor gondatlan, ha az elkövető nem látta előre a társadalomra veszélyes következmények bekövetkezését, de köteles lett volna előre látni azokat és erre lehetősége volt, vagy ha előre látta a következmények bekövetkezését, de arra számított, hogy meg tudja előzni azokat.[15] Ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban arra kell a figyelmet felhívni, hogy a törvény a *társadalomra veszélyes* következmény előrelátásáról szól. A következmény társadalomra veszélyes voltának előrelátása tulajdonképpen a hatályos törvényünk szerint is elengedhetetlen feltétele a bűnösség kimondásának, de ez csak a törvénynek egyéb rendelkezéseiből következik.[16]

Bár mindkét kódex pozitív formában előírja, hogy a felelősség csak akkor állapítható meg, ha az elkövető valamilyen kötelességet mulaszt, mégis mind a két jogszabály külön rendelkezéssel is kizárja a felelősséget, ha az elkövetőt nem terheli mulasztás. Az NDK Btk kimondja, hogy nem állapítható meg a bűnösség abban az esetben, ha a kötelesség teljesítésére nincs objektív lehetőség, vagy ha az elkövető fel nem róható okból nem ismeri fel a cselekményének következményeit, illetve kötelességét.[17] A Bolgár Btk szerint nem állapítható meg bűnösség, ha az elkövető nem volt köteles előre látni a társadalomra veszélyes következményeket, vagy erre nem volt lehetőség (véletlen cselekmény). Emellett a Bolgár Btk speciális bűnösséget kizáró körülményt is kodifikál, nevezetesen ha a cselekményt jogellenes szolgálati parancs végrehajtásaképpen követtek el, s a parancsot a megállapított rendben adták ki és nem volt nyilvánvaló, hogy ez bűntett elkövetésére irányul.[18]

A bűncselekményfogalom meghatározása és a bűnösség szabályozása mellett mindkét büntető törvénykönyv általános része számos rendelkezéssel határolja körül a büntetőjogi felelősséget. Ezeknek a rendelkezéseknek a beható tanulmányozásától a kódex általános jellemzése során el kell tekinteni, s ezért a továbbiakban, a büntetési rendszer vizsgálata előtt csak érintjük az előkészületre és a kísérletre, valamint a tettesek és részesek felelősségére vonatkozó elveket.

Mindkét kódex a kísérlet miatti felelősséget a parifikáció elve alapján szabályozza, mindkettő előírja azonban, hogy a büntetés kiszabásánál figyelembe kell venni azokat az indokokat és körülményeket, amelyek miatt a bűntettet nem fejezték be. Speciális rendelkezése a német jogszabálynak, hogy a kísérlet miatti felelősségrevonásnak is csak akkor van helye, ha a

[12] Strafrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Lehrkommentar zum Strafgesetzbuch (Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin 1969.) 90. old.

[13] 9. §.

[14] 7. § és 8. § (1) és (2) bek.

[15] 11. cikk (2) és (3) bek.

[16] A Legfelsőbb Bíróság 4. számú irányelve már a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek vizsgálatáról beszél a szándék megállapításánál.

[17] 10. §.

[18] 15. és 16. cikk.

törvény különös része erről kifejezetten rendelkezik. Az NDK Btk az előkészület büntetendő eseteire a befejezett bűntettre vonatkozó szabályok alkalmazását írja elő, s a Különös Rész csupán azt mondja ki, hogy a kísérlet és az előkészület vagy a kísérlet büntetendő. Lehetőséget ad viszont mind az előkészületnél, mind a kísérletnél a rendkívüli enyhítésre.[19]

Mindkét törvény alkalmazása során bűnelkövetők a tettes (a német szerint a társtettes is), a felbújtó és a bűnsegéd. A bűnelkövetők felelősségrevonásával a parifikáció az alapelv, de mindkét törvény előírja, hogy a büntetés kiszabásánál figyelembe kell venni a tevékenységük mértékét. Egyébként mindkét törvény szerint a bűnsegéddel kapcsolatban lehetőség van rendkívül enyhítésre is.

Az egyéni felelősség elvének következetes érvényesülését biztosítja a német kódexnek az a rendelkezése, hogy a felelősséget fokozó, csökkentő vagy kizáró személyes körülmények csak annál az elkövetőnél érvényesülnek, akinél fennforognak. Hasonló a Bolgár Btk rendezése azzal az eltéréssel, hogy különböztet az osztható és az oszthatatlan személyes tulajdonság között. Ha a cselekményt a törvény az elkövető meghatározott személyi tulajdonsága vagy viszonya miatt minősíti bűntettnek, az olyan felbújtó és bűnsegéd is ezért a bűntettért felel, akire nézve ezek a körülmények nem állnak fent. Azok a különleges körülmények, amelyeknél fogva elkövetők valamelyike a törvény értelmében nem büntethető, illetve enyhébb vagy súlyosabb büntetés alá esik, a többi elkövetőre nem hatnak ki.[20]

Rátérve a büntetési rendszerek összehasonlítására, elöljáróban megállapíthatjuk, hogy a két kódex rendezése jelentős elvi eltérést mutat egymástól, s mindkettő számos újat ad hazai jogi rendezésünkhöz képest.

Az NDK Btk. a büntetőjogi felelősség esetén alkalmazható intézkedéseket négy főcsoportba osztja. Ezek a következők: *1.* társadalmi bírósági eljárás, *2.* büntetés szabadságelvonás nélkül, *3.* büntetés szabadságelvonással, *4.* halálbüntetés.[21]

Már a főcsoportok kialakítása is mutatja, hogy a törvény alkotói a szankciókat egységesnek tekintik, s elvileg nem különböztetnek büntetések és intézkedések között. A főcsoportokon belül tovább differenciálnak, de az egyes büntetési csoportok alkalmazására egységes irányítást adnak. A büntetési rendszer megértéséhez szükséges még annyit elöljáróban elmondani, hogy a Különös Részben az egyes törvényi tényállásokhoz fűzött szankciók is rendkívül differenciáltak. Például a testi sértés büntetése társadalmi bírósági eljárás vagy nyilvános megrovás vagy pénzbüntetés vagy felfüggesztett szabadságvesztés vagy két évig terjedő szabadságvesztés.

Ad 1. Társadalmi bírósági eljárásra csak vétség elkövetése esetén és akkor kerülhet sor, ha sem az eredmény, sem az elkövető bűnössége nem különösen súlyos, s a tettes személyiségére tekintettel ettől az eljárástól megfelelő nevelő hatás várható. E feltételek fennforgása mellett is csak akkor lehet társadalmi bíróság elé utalni az ügyet, ha tényállás felderített és a tettes a bűnösséget elismeri. A bűnösség differenciált szabályozásának megfelelően gondatlan bűncselekmény elkövetésekor akkor is helye van társadalmi bírósági eljárásnak, ha a kár ugyan jelentős, de a rendkívüli körülmények miatt az elkövető bűnössége csekély.

A társadalmi bírósági eljárásban elvileg minden vétség elbírálható, de a törvény kiemeli a szocialista és a személyi tulajdon elleni cselekményeket, a testi sértést, valamint a munka- és egészségvédelem megsértésének eseteit mint olyanokat, amelyek miatt elsősorban ezt a felelősségre vonási formát kell alkalmazni. Az is speciális rendelkezés, hogy a társadalmi bírósági eljárásra elsősorban akkor kerüljön sor, ha a dolgozók valamilyen kollektívája az elkövető nevelését vállalja.

A társadalmi bíróság tipikusan nevelő intézkedéseket alkalmazhat, mint például megrovást, a bocsánatkérésre és kártérítésre kötelezést. Joga van általában 50 márkáig, vagyon elleni cselekményeknél 150 márkáig terjedő pénzbírságot kiszabni.

2. A szabadságelvonás nélküli büntetést csak vétség miatt, s a cselekmény súlyára valamint a bűnösség fokára tekintettel általában abban az esetben lehet alkalmazni, ha a cselekmény fegyelmezetlenségből, a kötelesség elfelejtéséből, figyelmetlenségből fakad, vagy különös személyi körülményekkel függ össze. A szabadságelvonás nélküli büntetés fajtái: *a)* a kezesség, *b)* feltételes elítélés, *c)* pénzbüntetés, *d)* nyilvános megrovás.

a) Ha a dolgozók kollektívája — kivételesen egy megfelelő személy — kezességet vállal az elkövető neveléséért, a bíróság a nevelés jogát a kollektívára ruházhatja. A nevelés egy évig tart. Ha a nevelést a kollektíva eredménytelennek találja, feltételes elítélésre tehet javaslatot.

b) A feltételes elítélésnek célja, hogy az elkövető a munkájában és a magánéletében jóvátegye a társadalomellenes cselekményét, s bizonyítsa, hogy a jövőben a társadalmi együttélési szabályokat betartja. Ezért a feltételes elítélés rendszerint együttjár azzal, hogy az elítélt az eddigi vagy a kijelölt munkahelyen köteles dolgozni, s a kollektíva nevelésének magát alávetni. A feltételes elítélés próbaideje egytől három évig tart. Erre az időre a bíróság magatartási szabályokat ír elő az elítélt számára, amelyeket mind a munkahelyen, mind a családi környezetben be kell tartani, a kárt meg kell térí-

[19] Bolgár Btk 17—19 cikk, az NDK Btk 21. §.
[20] Bolgár Btk 20—22. cikk, az NDK Btk 22. §.
[21] 23—48. §.

teni, s ha szükséges, orvosi kezelésnek köteles magát alávetni. A magatartási szabályok mellett három hónaptól két évig terjedő szabadságvesztést is kiszab a bíróság, amelynek a végrehajtására akkor kerül sor, ha az elkövető a magatartási szabályokat nem tartja be. A próbaidő eredményes elteltét a bíróság állapítja meg, s megfelelő magatartás esetén a próbaidőt meg is rövidítheti. Ugyancsak a bíróság rendelkezik a szabadságvesztés végrehajtásáról, ha az elkövető az előírt magatartási szabályokat nem tartotta be, illetve olyan újabb bűncselekményt követett el, amely miatt szabadságvesztésre ítélik.

c) A pénzbüntetés 50-től 10 000 márkáig terjedhet, különös nyereségvágyból való elkövetés esetén 100 000 márka is lehet. Ha az elkövető fizetési kötelezettségét konokul nem teljesíti, a bíróság 3 hónaptól 1 évig terjedő szabadságvesztést szabhat ki.

d) A nyilvános megrovást akkor alkalmazzák, ha a vétség káros hatása nem jelentős, vagy ha a kár ugyan nagyobb, de a tettes bűnösségének foka csekély és a tettes egyébként megfelelő magatartást tanúsít.

3. A szabadságelvonással járó büntetést általában bűntett elkövetése esetén szabják ki. Vétség miatt is sor kerülhet ennek a büntetésnek az alkalmazására, ha különös súlyos eredmény következett be vagy ha az elkövető a társadalmi együttélési szabályokat semmibevéve cselekedett, illetve ha a korábbi büntetés nem érte el a célját. E büntetési nemnek háromféle formája van: *a)* szabadságvesztés, *b)* elzárás, *c)* nevelőmunka,

a) A szabadságvesztés 6 hónaptól 15 évig, vagy életfogytig tarthat. Kivételesen 3 hónaptól 6 hónapig terjedhet a szabadságvesztés abban az esetben, ha a Különös Rész szabadságelvonás nélküli büntetést is előír, de ekkor az ítéletben meg kell indokolni, hogy miért nem a szabadságelvonás nélküli büntetést alkalmazták. Ha a tettes több olyan cselekményt követ el, amely szabadságelvonás nélküli büntetéssel fenyegetett, vagy már hasonló cselekmények miatt el volt ítélve, egy évig terjedő szabadságvesztést is ki lehet szabni.

A fenti rendelkezésből ki kell emelni az életfogytig tartó büntetést, amelynek szükségessége az utóbbi években nálunk vitatott, s újból felveti azt a kérdést, hogy a büntetési célokat miként lehet gyakorlatilag megvalósítani. A másik számunkra megfontolást érdemlő rendelkezés — amely később megismétlődik —, hogy a törvény nem az enyhítésre, hanem a súlyosabb büntetés kiszabására ad kivételes lehetőséget. Ha ezt a büntetés kiszabási rendelkezést összevetjük azzal a közismert ténnyel, hogy nálunk az enyhítő szakasz milyen gyakran kerül alkalmazásra, felmerül a kérdés, hogy a törvényi büntetési keretnél enyhébb vagy súlyosabb büntetést helyes-e kivételként szabályozni.

b) A törvényben előírt esetekben, ha az elkövető azonnali és hatásos nevelése megköveteli, *elzárást* lehet alkalmazni. Az elzárás egy héttől hat hétig terjedhet, s a végrehajtása során az elkövetőnek társadalmilag hasznos munkát kell végezni. Ezt a büntetési nemet a Különös Rész bizonyos közrend elleni bűncselekményekre, például a közveszélyes munkakerülésre írja elő a szankciók felsorolásakor.

c) Rendkívül figyelemre méltó büntetési nem a német törvényben a *nevelőmunka*. A nevelőmunkában keverednek a határozott és határozatlan tartalmú büntetés elemei. A nevelőmunkát a törvényben előírt esetekben akkor lehet alkalmazni, ha a tettes munkaképes és aszszociális magatartása miatt munkára kell nevelni. A nevelőmunka legalább egy évig tart, és a nevelés eredményessége esetén fejeződik be, amelyet a bíróság állapít meg. Ez az előírás a határozatlan tartalmú büntetésre jellemző. Annyiban határozott viszont a büntetés, hogy a nevelőmunka időtartama a törvényben írt szabadságvesztés felső határát nem lépheti át. A kódex Különös Része ezt a büntetési nemet a közveszélyes munkakerülésre engedi alkalmazni, amelynek a büntetési tétele, ha visszaeső követi el, 5 évig terjedő szabadságvesztés.

4. Halálbüntetést azzal szemben lehet kiszabni, aki különösen súlyos bűntettet követ el, a fiatalkorúakkal, terhes nőkkel és elmebetegekkel szemben azonban nem kerülhet alkalmazásra. Ez a büntetési nem — miként a többi is — a Különös Részben mindig vagylagosan fordul elő.

A vagylagosság azt jelenti, hogy a bíróságnak az egyes törvényi tényállásokhoz fűzött szankciókból választva kell a konkrét büntetést kiszabni. A bíróság a törvény különös részében előírt büntetésnél súlyosabbat is kiszabhat, ha a tettes már személy, ifjúság, család, tulajdon, közbiztonság, vagy államrend elleni bűncselekmény miatt kétízben büntetve volt, és újabb ilyen jellegű bűntettet, vagy szándékos vétséget követ el, s a cselekmény általános jellege, valamint a tettes személye különös büntetést követel. Bűntett esetén a szabadságvesztés legalább 5 év, a vétségnél pedig 3 évtől 10 évig terjedhet.

A német büntetési rendszerben külön szerepelnek a *mellékbüntetések*. Ezek közül némi magyarázatra szorul az ítélet nyilvános közlése, és a bizonyos engedélyek elvonása. Az ítélet nyilvános közlése mint mellékbüntetés kötelezővé teszi a bíróság számára, hogy a nyilvános közlés szükségességét, illetve megengedettségét vizsgálja, s a döntése során az elkövető nevelése mellett, az általános visszatartás, a felvilágosítás, s a bűnözés elleni küzdelem társadalmi szempontjára kell tekintettel lenni. Az NDK Btk mint mellékbüntetésről rendelkezik a bizonyos engedélyek elvonásáról, ilyen lehet például a vadászfegyver tartására vonatkozó engedély bevonása. Az említettek mellett még a következő mellékbüntetések alkalmazhatók: pénzbüntetés, kitiltás, foglalkozástól eltiltás, elkobzás, vagyon-

elkobzás, állampolgári jogvesztés, s a külföldiekkel szemben kiutasítás.

A Bolgár Btk rendszere viszont nemcsak abban különbözik alapvetően a német kódex rendszerétől, hogy élesen elhatárolja a büntetéseket, és intézkedéseket, hanem abban is, hogy nem különböztet fő- és mellékbüntetések között, hanem egységesen az alábbi büntetéseket ismeri; szabadságvesztés; javító munka szabadságvesztés nélkül; vagyonelkobzás; pénzbüntetés; kötelező lakhely kijelölése szabadságvesztés nélkül; meghatározott állami vagy társadalmi tisztség betöltéséhez való jog elvesztése; meghatározott foglalkozás, vagy tevékenység folytatásához való jog elvesztése; meghatározott helyiségben való tartózkodás jogának elvesztése; érdemrendek, kitüntető címek és kitüntetések elnyeréséhez való jog elvesztése; katonai lefokozás; társadalmi megrovás; a Népköztársaság alapjait veszélyeztető legsúlyosabb bűntettekért, valamint más, különösen veszélyes szándékos bűntettekért ideiglenesen és kivételesen alkalmazható a golyó által végrehajtandó halálbüntetés.[22]

A szabadságvesztés általában egy hónaptól tizenöt évig terjedhet. Kivételesen a halálbüntetés átváltoztatása, s összbüntetés esetén, valamint a halálbüntetéssel vagylagosan megállapított büntetésként húsz év. A szabadságvesztés munkavégzéssel jár együtt, s ennek célja a nevelés mellett a szakképzettség megszerzése, vagy fokozása. A munkában eltöltött két nap három napi szabadságvesztésnek felel meg, s ezt a kedvezményt csak a bíróság vonhatja meg rendbontás vagy más elítélést maga után vonó cselekmény miatt. A törvénynek ez a szabályozása fokozottan kiemeli a munkavégzés nevelő jellegét.

A szabadságvesztés nélküli javító munka három hónaptól egy évig terjedhet, s általában azon a munkahelyen kell letölteni, ahol az elítélt korábban dolgozott. A munkabérből történő levonásra és az átváltoztatásra vonatkozó előírások sok tekintetben hasonlítanak a hatályos rendelkezéseinkhez.

Mivel a törvény nem különböztet fő- és mellékbüntetések között, elvileg bármelyik büntetést önállóan is vagy egymás mellett a Különös Részben meghatározott módon lehet alkalmazni. A büntetések sok tekintetben hasonlítanak a hatályos törvényi szabályozásunkhoz, ezért csak két speciális rendelkezésre szükséges figyelmet felhívni. Az egyik, hogy a kötelező lakóhely kijelölése éppen a fordítottja a kitiltásnak. A bíróság határozza meg, hogy az elítélt egytől három évig terjedő időre hol köteles lakni. Ez a büntetési forma is munkavégzésével van egybekötve, s ha az elítélt nem talál megfelelő munkát, az állami szervek állítják őt munkába. A másik érdekes rendelkezése a Bolgár Btk-nak, hogy a társadalmi megrovást büntetésnek tekinti, ugyanakkor amikor a pártfogó felügyelet és a társadalmi bírósági eljárás nem büntetés. A társadalmi megrovást kollektíva előtt vagy sajtó útján vagy az ítéletben meghatározott más módon kell kihirdetni. A két kódexnek az ítélet nyilvános közlésére vonatkozó rendelkezéséből megállapítható, hogy az ítélkezés társadalmi tudatosításának mindkét jogalkotó fokozott jelentőséget tulajdonít.

A büntetésekre vonatkozó rendelkezések tárgyalásakor hangsúlyozni kell a két kódexnek azt a közös vonását, hogy a halálbüntetést — bár kétségtelenül a legsúlyosabb szankció — nem a felsorolás elején, hanem a végén helyezték el, ezzel is kiemelve a büntetés kivételes jellegét. A halálbüntetés szabályozásával a Bolgár Btk a büntetések felsorolását lezárja, s a feltételes szabadságra bocsátással együtt, de a büntetés kiszabásától külön fejezetben szabályozza a feltételes elítélést.[23] Erre akkor kerülhet sor, ha a bíróság három évig terjedő szabadságvesztést vagy ennél enyhébb más büntetést szab ki. A büntetés végrehajtását 2 évtől 5 évig terjedő időre felfüggesztheti, ha az elkövető közönséges bűntett miatt még nem volt szabadságvesztésre ítélve és úgy találja, hogy a büntetés céljai így is elérhetők. A büntetés végrehajtásának felfüggesztésével egyidejűleg a bíróság a dolgozók kollektíváját, társadalmi szervezetet, vagy meghatározott személyt bíz meg a feltételesen elítélt nevelésével. Magatartási szabályt azonban a bíróság nem állapít meg, miként az NDK Btk ezt előírja, s ebből következik, hogy a büntetés végrehajtására is csak újabb bűntett miatti elítélés kapcsán kerül sor. Érdekes rendelkezés azonban, hogy gondatlan bűntettnek a próbaidő alatti elkövetése esetén a törvény feljogosítja a bíróságot a felfüggesztett büntetés végrehajtása elrendelésének a mellőzésére, vagy csak a részbeni végrehajtás elrendelésére.

Nem büntetés a Bolgár Btk rendszerében a társadalmi pártfogó felügyelet alá helyezés és az elvtársi bíróság előtti felelősségre vonás.[24] Társadalmi szervek vagy a dolgozók kollektívájának javaslatára a bíróság annak megállapítása után, hogy az elkövető bűntettet követett el, mellőzheti a büntetés kiszabását akként, hogy az átnevelést az említett szervekre, vagy kollektívákra bízza, ha: *a)* az elkövetett cselekményre a törvény egy évnél nem súlyosabb szabadságvesztést ír elő, *b)* nem következett be jelentős társadalomra veszélyes eredmény, *c)* az elkövető társadalomra veszélyessége nem nagy, beismerte a bűnösségét, és megbánta a tettét, *d)* a büntetés céljait ilyen módon is el lehet érni.

A társadalmi pártfogó felügyelet egy évig tart és ha ez az egy év eredményesen telt el, a büntető eljárást megszüntetik, ha a pártfogó felügyelet nem eredményes, akkor a bíróság újra megindítja a büntetőeljárást.

A Bolgár Btk meghatározott bűntettek ese-

[22] 37—53. cikk.

[23] 66—69. cikk.

[24] 75—78. cikk.

tén ismeri az elvtársi bíróság előtti felelősséget is. Ezek a kiemelt bűntettek hasonlóak azokhoz, amelyekért nálunk is társadalmi bírósági eljárásra kerülhet sor. Így például a becsületsértés, könnyű testi sértés, rágalmazás, kisebb vagyon elleni bűncselekmények és más olyan kisebb súlyú bűncselekmények, amelyekre a törvény egy évnél nem szigorúbb szabadságvesztést ír elő, ha az elkövető az utóbbi esetben még hasonló cselekmény miatt nem volt büntetve. A Büntető Törvénykönyv Általános Része nem tartalmaz arra nézve rendelkezést, hogy az elvtársi bíróság milyen szankciót alkalmaz, ami annak az elvnek felel meg, hogy az ilyen eljárás eredménye nem büntetés.

A törvényalkotó a Különös Részben írt büntetési nemek, tételek és keretek meghatározásakor általában a tipikust tartja szem előtt, s a rendkívüli esetek elbírálására külön rendelkezésekkel jogosítja fel a törvény alkalmazóját. Ilyen külön rendelkezést mindkét kódexben találunk, jóllehet maga a különös rész is erős differenciálásra ad lehetőséget az egy-egy törvényi tényálláshoz fűzött többféle szankcióval. Mint láttuk az NDK Btk a büntetés súlyosítására, a Bolgár Btk viszont, ha a rendkívüli vagy nagyszámú enyhítő körülmény forog fenn, rendkívüli enyhítésre ad lehetőséget.[25]

Bár tanulmányunkban a két új szocialista kódex felelősségi és büntetési rendszerét nem a hatályos jogi rendelkezésükkel vetettük össze, mégis igyekeztünk a két kódex rendelkezéseit úgy bemutatni, hogy az elvek vagy részmegoldások a hazai kodifikációs elképzelések kialakításakor megfontolhatók legyenek. Természetesen alapos megfontolás és részletes indoklás nélkül egyetlen jogintézményre vonatkozó rendelkezés sem változtatható meg, s a tanulmányban foglaltak sem a változást szorgalmazzák. Az újabb kodifikációs előkészületek azonban bizonyos változtatásra vonatkozó igényből fakadnak, s ennek az igénynek a megvalósítása során a hasonló társadalmi-politikai rendszert szolgáló jogi megoldásokat nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni.

Wiener A. Imre

[25] 55. cikk.

A jogrendszer stabilitása*

Az elmúlt 20 év alatt a felszabadulás előtti törvénykönyveket újakkal váltottuk fel és írott jogot alkottunk azon a területen, ahol szokásjog volt érvényben. Az azonos társadalmi viszonyokat, a legtöbb jogág főbb vonásait ma már általános jellegű törvénykönyvek szabályozzák. Joggal elmondhatjuk tehát, hogy a szocialista jogrendszer kiépítését lényegében befejeztük, és lezártuk a szocialista jogalkotásnak azt a szakaszát, amelyet Szabó Imre akadémikus „első kodifikáció"-nak nevez. Egyúttal megkezdődött a szocialista jogrendszer továbbfejlesztésének, a „második kodifikáció"-nak az időszaka, amelyben a jogrendszer bizonyos elemei cserélődnek, módosulnak anélkül, hogy az egész jogrendszer jellege struktúrája megváltozna. A második kodifikáció időszakát az utóbbi években igen intenzív jogalkotó tevékenység jellemezte. Néhány szocialista törvénykönyvet és törvényt — ismét csak Szabó Imre elnevezésével élve —, „kis kódex"-et, újjal váltottunk fel (a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló törvény, a Munka Törvénykönyve stb.), általános jellegű törvénykönyveinket novellákkal módosítottuk, köztük olyant is, mint a Büntető Törvénykönyv, amely alig néhány éve van hatályban. A módosítások esetenként érintették a kódex alapvető alveit, sőt helyenként még a rendszerét is. Nap mint nap jelennek meg igen fontos, új jogtételeket tartalmazó törvényerejű rendeletek, kormányrendeletek, miniszteri rendeletek is.

Ez a folyamat tovább folytatódik a küszöbön álló államjogi reform megkezdésével és a jogszabályok, valamint az ügyintézés egyszerűsítéséről és továbbfejlesztéséről szóló 2004/1969. (II. 23.) Korm. számú határozattal elrendelt jogrendező munkával. Ilyen körülmények között sokan, különösen a jogalkalmazók panaszkodnak amiatt, hogy a jogi normák túl gyors változása megnehezíti a jogrendszer áttekinthetőségét, az abban való eligazodást. Ugyanakkor mások további új jogalkotásokat, a régi, általuk elavultnak ítélt jogszabályoknak újakkal való felváltását igénylik. Nem lehet tehát meglepődni azon, hogy a fentebb hivatkozott kormányhatározat maga is felveti a jogszabályok maradandóságának kérdését és arra kötelezi a jogalkotó szerveket, hogy a jogalkotás eszközéhez csak szükséges esetben, akkor folyamodjanak, ha olyan társadalmi viszonyt kell szabályozni, amelyet a hatályos jog értelmezésével a törvényesség sérelme nélkül rendezni nem lehet. Mindenképpen időszerű tehát a jogrendszer stabilitásának néhány kérdését közelebbről is megvizsgálni. Az

* Lapunk 1969. évi 10. számában közöltük a MJSz Siófoki kongresszusa Állam- és Jogelméleti szekciójának anyagait. Ehhez az anyaghoz tartozik Benedek Károly itt közölt korreferátuma. *(Szerk.)*

adott keretek között természetesen csak a kérdések vázlatos felvetésére vállalkozhatok.

A szocialista törvényesség tartalmilag a jogszabályok önkéntes követésével, illetőleg tartalmuknak megfelelő alkalmazásával valósul meg. Ennek egyik alapvető feltétele a jogrendszer stabilitása, vagyis az a követelmény, hogy maga a jogrendszer és az annak elemeiként jelentkező jogszabályok csak annyiban változzanak, amennyiben azt a szabályozott társadalmi viszonyok változása, mozgása szükségessé teszi. Ez a szükségesség pedig csak akkor áll fenn, ha nincs a jogrendszerben olyan jogi norma, amelynek rendelkezését az adott konkrét magatartásra, tényállásra, az adott társadalmi viszony rendezésére alkalmazni lehetne. Minden szükségtelen mozgás a jogrendszerben, a jogi normák indokolatlan változtatása megnehezíti annak a jogtételnek a felismerését, amelyet az adott jogviszonyra alkalmazni kell, zavarja a jogrendszer áttekinthetőségét, ezzel egyben nehezíti a pozitív jog önkéntes követését, de bizonytalanságokat, egyenetlenséget okozhat a jogalkalmazási gyakorlatban is.

Annak, hogy ez az elv gyakorlattá váljék, megítélésem szerint két feltétele van:

Az egyik feltétel az, hogy a jogszabály jó legyen, helyesen tükrözze a szabályozott társadalmi viszonyokat, de rendelkezései, szankciói egyben előre mutatók is legyenek, amelyek a társadalmi fejlődés irányában hatnak.

A másik feltétel pedig az, hogy helyesen vonjuk meg a jogalkotás és a jogalkalmazás határát. Tisztában legyünk azzal, hol végződik a jogalkalmazás és hol csap át jogalkotási tevékenységbe, tehát hol van az a határ, amelyen innen még jogalkalmazásról beszélhetünk, amelyen túl azonban már a jogalkotónak kell átvennie a szót.

Az elsőnek vázolt feltétel megvalósulása az objektív társadalmi valóság felismerését, annak elemzését kívánja meg, hogy melyek a szocialista fejlődés adott szakaszának jellemző sajátosságai, mi a szabályozást igénylő konkrét társadalmi viszony lényege, társadalmi szerepe. Ezt követheti annak felkutatása, hogy melyik az a jogi forma, módszer, jogintézmény, amely legalkalmasabb a kitűzött cél megvalósítására.

Jó jogszabályt alkotni a társadalmi gyakorlat elmélyült elemzése, általánosításra alkalmas tapasztalatok gyűjtése nélkül nem lehet. Ez a vizsgálat választ adhat arra az elsődleges kérdésre is, hogy szükség van-e egyáltalán új jogszabály alkotására, nem elegendő-e a társadalmi-gazdasági gyakorlat megváltoztatása, mert a hatályos jog alapján esetleg a megváltozott gyakorlat igényei is kielégíthetők. Máskor viszont a vizsgálat azt bizonyíthatja, hogy a jogi norma megváltoztatását olyan gazdasági feltételek megteremtésének kell megelőznie, amelyek helyesen fejezik ki a fejlődés követelményeit.

Világítsuk meg mindegyik tételt egy-egy példával:

Gazdasági életünk fejlesztése szükségessé tette olyan gazdasági irányítási rendszer kialakítását, amelyben a központi tervszerű irányítás szervesen összekapcsolódik a piac aktív szerepével. Ezzel függ össze az úgynevezett „többcsatornás" termékforgalom kifejlesztése. Joggal fel lehet vetni a kérdést, hogy ehhez feltétlen szükség volt-e újabb nevesített szerződéstípusok kialakítására, illetőleg jogi szabályozására, nem biztosított-e megfelelő jogi eszközöket az új gazdasági gyakorlat lebonyolításához a hatályos polgári jog. Közelebbről: szükség volt-e például a vállalatok vállalkozási szerződéseire, mint önálló, nevesített szerződés-típusra.[1]

A másik példa: A lakáskérdés ma társadalmunk égető problémája. Aligha férhet azonban kétség ahhoz, hogy a sokáig nem halasztható jogszabályi rendezést, az ehhez nélkülözhetetlen gazdasági feltételek megteremtésének kell megelőznie, mert a bérbeadók rendelkezési jogának alapvető kiterjesztéséhez, a bérlők kötelezettségének növeléséhez, a lakbérek reális alapra helyezéséhez az új jogi norma önmagában nem elég.

A társadalmi gyakorlat vizsgálata, a közgazdasági elemző munka mellett alapvető követelmény a jogalkalmazási gyakorlat vizsgálata és a sokoldalú tudományos jogi kutató-elemző munka elvégzése is. Ha ezt elmulasztjuk, aligha sikerül a megfelelő jogi forma, jogi intézmény megválasztása és a tudatosságot véletlenszerű, következetlen jogalkotási megoldások helyettesítik. Ez okozza azt, hogy ugyanazt a jogintézményt különböző jogszabályok sokszor eltérő módon alkalmazzák, hogy több esetben az általánostól eltérő külön jogi rendelkezések vannak olyan területeken is, ahol ilyen eltérést indokló specialitások valójában nincsenek, hogy azonos jogi fogalmak a különböző jogszabályokban eltérő tartalmat kapnak. Mivel lehet megmagyarázni például, hogy a kisajátítási kártalanításra vonatkozó jogszabályok polgári jogi értékfogalommal operálnak, az ugyanolyan jellegű bányakártalanításra vonatkozó jogszabály pedig használati értékről beszél, holott mind a két esetben jogosan okozott kár megtérítéséről van szó és egyiknél sem találhatunk olyan eltérő sajátosságokat, amelyek a kártalanítás eltérő szabályozását tennék indokolttá.[2]

A bányatörvény idegen ingatlanon vezetékoszlopok elhelyezéséhez szolgalom alapítását kívánja meg. A villamos energia törvény ezzel szemben ugyanerre a célra „használat" létesítését rendeli el. Tudott dolog, hogy a polgári jogban ez a kifejezés nem a telki szolgalom, hanem

[1] 44/1967. (XI. 5.) Korm. számú rendelet.

[2] 1965. évi 15. sz. törvényerejű rendelet 13. §-a, 9/1961. (III. 30.) Korm. számú rendelet 71. § (3) bek.

[3] 1960. évi III. törvény 46. § (2) bekezdése, 1962. évi IV. törvény 7. § (1) bek.

a személyes szolgalom egyik fajtájának megjelölésére van fenntartva[3].

Ugyanúgy sok esetben nem lehet magyarázatot találni arra, mi tette indokolttá a kellékszavatosság intézményének a szocialista szervezetek közötti szerződéseknél az általánostól és egymástól is eltérő szabályozását.

Szabó Imre akadémikus említést tett arról, hogy a kódexek novelláris módosításánál gyakran olyan szabályokhoz is hozzányúlnak, amelyeknek megváltoztatását semmi sem indokolja és sokszor egyszerűen módosítás nélkül átveszik az alap-kódex rendelkezéseit. Ezt a gyakorlatot nemcsak a törvénykönyveknél, hanem az alacsonyabb szintű jogforrásoknál is tapasztalni lehet, aminek oka alighanem az, hogy a jogalkotó teljességre törekszik, segíteni akar a jogalkalmazónak, biztosítani kívánja számára, hogy mindent egy helyen megtaláljon. Ez magyarázza meg a Szabó Imre által említett azt a jogalkalmazási gyakorlatot is, hogy csak az adott konkrét tényálláshoz legközelebb álló részletszabályt alkalmazzák és értelmezik, teljesen megfeledkezve az általános szabályokról: a magasabb szintű jogforrásról, a törvényről, törvényerejű rendeletről, kormányrendeletről. Ez a jogalkalmazási módszer a gyakorlatban eltorzíthatja a magasabb szintű jogforrások általános rendelkezéseit.

A vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló kormányrendelet 44 §-a közül például kb. 10—12 tartalmaz új rendelkezéseket, a többi 30—32 § a szerződéseknek a Polgári Törvénykönyvben foglalt általános szabályait és a vállalkozási szerződésekre vonatkozó különös szabályokat sokszor csupán jelentéktelen szövegezési módosításokkal, de változatlan tartalommal átveszi[4].

A gazdasági, társadalmi gyakorlat vizsgálatát és a tudományos elemző munkát természetesen eltérő intenzitással kell elvégezni aszerint, hogy milyen tartalmú és szintű jogforrásról van szó. Más módon és mélységben kell az ilyen irányú jogszabályelőkészítést elvégezni egy átfogó kódex megalkotása előtt és megint másképpen egy kisebb jelentőségű törvénynél, kormányrendeletnél, miniszteri rendeletnél.

A gyakorlati és elméleti vizsgálódás után kezdődhet meg a tulajdonképpeni kodifikáció, amelynek technikájától is nagyban függ az, hogy mennyire lesz tartós, maradandó az új jogszabály. Egyet kell érteni Szabó Imrével abban is, hogy az úgynevezett „keretszabályozás"-t és a kazuisztikus túlszabályozást egyaránt kerülni kell. A jogszabálynak olyan mértékben kell általánosnak lennie, hogy a jogalkalmazó megfelelő tág keretet kapjon a tipikus és különös jogviszonyok rendezésére.

A jogszabálynak nemcsak tükröznie kell a már kialakult társadalmi viszonyokat, hanem előre is kell mutatnia. Adódhatnak ezért olyan átmeneti időszakok is, amelyekben a jogi szabályozás igénye már akkor felmerül, amikor még csak kialakulóban, fejlődésben vannak a szabályozásra szoruló társadalmi viszonyok és így nem alakulhatott ki az általánosításra alkalmas gyakorlat sem. Ilyen időszak az új gazdasági mechanizmus bevezetésének időszaka is, amely még most is tart. Erre az esetre más megoldás nincs, mint a jogi szabályozásnak a lehető legszűkebb keretekre korlátozása és alacsonyabb jogforrási szint igénybevétele, hogy a változtatás, módosítás rugalmasabban, könnyebben végrehajtható legyen. Ha ez a munka átmeneti is és csupán megelőzi a magasabb szintű, végleges szabályozást, mégsem enged meg semmiféle nagyvonalúságot. Már ebben az időszakban keresni kell azt a legmegfelelőbb jogi megoldást, amely a tartós, végleges szabályozás alapjául is szolgálhat, de semmi esetre sem szabad eltérni az alapul szolgáló kódex alapelveitől, legáltalánosabb rendelkezéseitől, mert különben olyan helyzetek alakulhatnak ki, mint a már említett kellékszavatossági kérdésekben.

Ami most már a jogalkotás és a jogalkalmazás, az írott jog és a szokásjog elhatárolását illeti, ez a kérdés igen bonyolult és sokoldalú tudományos elemzést kíván, ami most nem feladatom. A felvetett témával összefüggésben csupán egy jelenségre kívánom a figyelmet felhívni: A jogalkalmazókban — különösen az igazságügyi szervekben — ma már általánossá vált az a felismerés, hogy a szocialista jogrendszer nem tűri meg a jogalkalmazói jogalkotást. A contra legem és a praeter legem jogalkalmazástól való tartózkodás azonban ma már egyre inkább arra vezet, hogy a bíróságok a jogtételeket önmagukban igyekeznek értelmezni, kiszakítva azokat az egész jogszabályból, a jogszabályt a jogágazatból, a jogágazatot pedig a jogrendszerből. Megállnak a jogszabályértelmezés alacsonyabb rendű eszközeinél, a nyelvtani és a logikai értelmezésnél és új jogszabályt, jogszabályváltoztatást igényelnek akkor is, amikor joghézag nincs, illetőleg a helyes jogi megoldás a megfelelő jogszabályértelmezési módszerekkel megtalálható. Fokozott mértékben lehet ezt a jelenséget tapasztalni az államigazgatás területén, ahol a jogalkalmazónak szervezeti okokból is kisebb az önállósága. Ezt a korlátozott önállóságot is nagymértékben csökkentette a Szabó Imre által is említett bürokratikus irányítási módszer, amely nemcsak a gazdasági életünkre, hanem az állami apparátus irányítására is rányomta a bélyegét.

Nézzünk néhány példát az igazságszolgáltatás területén:

A lakásrendelet 62. §-a mint ismeretes, felmondási jogot biztosít a személyi tulajdonosnak mint bérbeadónak, ha a lakásba maga, illetőleg a jogszabályban megjelölt hozzátartozója kíván beköltözni és egyben megfelelő cserelakást ajánl fel. A jogi szakirodalomban megjelent egyik tanulmány azért tartja e jogszabály módosítását

[4] Lásd: 1) alatti jegyzet.

szükségesnek, mert az ítélkezési gyakorlat a „megfelelőség" fogalmát az „azonos értékűség" fogalmával azonosítja. Aligha szükséges bővebb okfejtés annak bizonyítására, hogy a megfelelő gyakorlatot az említett rendelkezés helyes értelmezésével jogszabálymódosítás nélkül is ki lehet alakítani és nem a jogszabályban, hanem a jogalkalmazó szemléletében van a hiba. De ugyanebből a cikkből lehetne még más, hasonló jogszabálymódosítási javaslatot is idézni[5].

Egy másik javaslat a családjogi törvény módosítását kívánja arra figyelemmel, hogy a megalkotása óta eltelt 17 év alatt a társadalmi-gazdasági viszonyokban lényeges fejlődés következett be. A többi között az elavultság indokolására jogilag szabályozatlan kérdésként veti fel, hogy a házasságon kívüli kapcsolatból született gyermekek tartására az együttélés alatt kifizetett összegeket a házassági életközösség megszakítása után külön adósságként kell-e kezelni vagy sem. Úgy gondolom, ez a kérdés és az ugyanebben a javaslatban felvetett más, hasonló kérdések a családjogi törvény alapján most is megoldhatók, mint azt a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata is bizonyítja[6].

Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, nagyon helyes, hogy a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma felülvizsgálja az elmúlt 20 év alatt hozott, mintegy 950 állásfoglalását. Ez a szám tulajdonképpen ennél jóval magasabb, mert vannak az állásfoglalások között olyanok is, amelyek több elvi irányítást foglalnak magukban.

[5] Eötvös Oszkár: A lakásügyi jogszabályok alkalmazásának egyes aktuális kérdéseiről, Magyar Jog, 1969. 3. szám.

[6] A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának 1969. évi február 7. napján megtartott teljes üléséről készült jegyzőkönyv.

Felvetődik azonban az a további kérdés is, nem időszerű-e maguknak a bírósági felügyeleti és irányítási módszereknek az általános felülvizsgálata és korszerűsítésének megfontolása. Annak mindenesetre elérkezett az ideje, hogy a kérdés elméleti elemzését napirendre tűzzük.

A fent vázolt problémák fokozottabb mértékben jelentkeznek az államigazgatás és a gazdasági élet területén. Szabad legyen ennek alátámasztására egy közismert példát felhozni. Szinte naponta sürgetik a gazdasági vezetők és a gazdasági irányító szervek a gazdasági verseny jogi szabályozását, noha az élet eddig nem produkált egyetlen olyan tényállást sem, amelyre a jelenleg hatályos jogunk valamelyik rendelkezését alkalmazni ne lehetne. Ismeretes az is, hogy gazdasági életünkben a verseny még csak kialakulóban van és általánosítható tapasztalatok egyáltalán nem állanak rendelkezésünkre.

Ehelyütt ezzel a kérdéssel azért kellett foglalkoznunk, mert nem marad teljesen hatástalan az a nyomás, amelyet a jogalkalmazók megalapozatlan jogalkotási igényei a különböző jogalkotó szervekre gyakorolnak.

Az előttünk álló időszaknak igen fontos feladata a jogszabályrendezés, amelynek megoldásához Szabó Imre előadása hasznos elméleti segítséget nyújtott. Úgy gondolom azonban, hogy a jogszabályrendezési feladatokat megkönnyítené, ha a jogszabály megalkotásakor és talán ezt megelőzően az új jogi rendezés szükségességének elbírálásánál nagyobb súllyal tennénk mérlegre a jogrendszer áttekintéséhez és stabilitásához fűződő érdekeket. Ezt kívánja biztosítani a jogszabályok egyszerűsítése és továbbfejlesztése tárgyában hozott kormányhatározat is.

Benedek Károly

A népgazdasági jelentőségű szerződésekre vonatkozó hazai jogalkotás egyes anyagi- és eljárásjogi problémáiról

I.

Gazdasági életünk kötött irányítású rendszerében a Ptk. XXXV. és XXXXVI. fejezetében foglalt szerződések váltak az állam által irányított termékelosztás és forgalom alapvető eszközévé.[1] Az előbbi fejezetben szabályozott szerződéstípus az állami vállalatok, illetőleg a népgazdaság központilag irányított rendszerébe közvetlenül bevont szocialista gazdálkodó szervek egymásközötti áruforgalmát és vagyonelőállítást, míg az utóbbi fejezet szerződéstípusa a népgazdasági tervirányításba közvetlenül nem bevont szocialista szövetkezeti és az egyéni kisárutermelői szektorban előállított mezőgazdasági termények állami felvásárlását fogta a polgári jog eszközeivel át. Szerkezetük polgári jogi elemeit tekintve mindkét szerződéstípus vagy a Ptk. XXXIII. fejezetében szabályozott adásvételi, vagy a Ptk. XXXIV. fejezetében szereplő vállalkozási szerződésekkel mutatott korább-

[1] Min. indokolás a Ptk. XXXV. és a XXXVI. fejezeteihez. Bp. 1959 KJK. 314. és 320. old.

ban is rokon vonásokat. Mégis e két klasszikus szerződéstől való elkülönített szabályozásukat az össznépgazdasági tevékenységgel való kapcsolat, a közvetlen vagy közvetett terv-végrehajtó szerep tette indokolttá. Most viszont, amikor a szocialista gazdasági irányítás új rendszere lehetőséget teremt arra, hogy minden szocialista gazdálkodó szerv saját mikrokollektív érdekeit is figyelembe véve a szerződéskötési szabadság és a mellérendeltség elvének elismerése mellett köthesse meg szerződéseit, felmerül a népgazdasági jelentőségű szerződések eddigi osztályozásának reform-igénye is.

Az eddigi felosztás megváltoztatására irányuló törekvéseket mind a XXXV., mindpedig a XXXVI. fejezetbe foglalt szerződéstípusban bekövetkezett alapvető szerkezeti változások alapozzák meg. Ugyanis a XXXV. fejezetben szabályozott tervszerződések körében, — mely egyfelől az állami vállalatok egymásközötti áruszállítási szerződéseit, másfelől pedig vállalkozási jellegű beruházási szerződéseit fogja át — az új gazdaságirányítással megszűnt a felügyeleti szervek államigazgatási jellegű szerződéses partner kijelölési tevékenysége, és az ebből adódott államigazgatási szerződéskötési kényszert a polgári jogi kapcsolatkialakítás váltotta fel.[2] Ennek legújabb jogfejlődésünkben való tükröződése jelentkezik a Ptk. módosítást elvégző 1967. évi 39. tvr-en felül a 44. és a 46/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendeletekben, melyek a vállalkozási és az adásvételi szerződést önállóan nevesített jogügyletként hozzák összefüggésbe a Ptk. XXXV. fejezetével. Kialakult tehát az adásvételi és a vállalkozási szerződésnek egy speciális tervszerződéses válfaja.

Hasonló változásoknak lehetünk tanúi a XXXVI. fejezetében szabályozott, korábban „termelési, hizlalási és értékesítési", ma pedig csak egyszerűen „termékértékesítési" szerződésnek nevezett jogügylet-típus körében is. E szerződéstípus, melyben korábban zömmel a vállalkozási és csak kisebb részben az adásvételi jelleg dominált, egyre inkább adásvételi jellegűvé vált, amit e névváltozás is tükröz. Korábban ugyanis a terményfelvásárló állami vállalat megrendelői oldalán jelentkező és a vállalkozási szerződésre jellemző utasításadási, beleszólási és irányítói jogköre, továbbá másirányú közreműködési tevékenysége jobban előtérben állott, mint most. A termelési szerződéseknél ugyanis olyannyira jellemző vetőmagszolgáltatás, pénzbeli és természetbeni előlegnyújtás, a vetésre szolgáló területkijelölés és termelésirányítói-ellenőrzői közreműködés a termeltetőfelvásárló vállalatok részéről a termelőszövetkezetek fokozatos megerősödésével az évek során egyre inkább leépült. A vetőmaghoz és a növényvédőszerekhez ugyanis a termelőszövetkezetek fokozatosan közvetlenül a forgalmazó vállalatoktól (Vetőmagellátó és Termeltető Váll. — AGROKER) közvetlen beszerzési, lényegében adásvételi szerződések útján kezdtek hozzájutni, míg a termeléshez szükséges pénzbeni előlegeket hitelszerződés útján a Nemzeti Banktól kapják meg a 6/1961. Korm. sz. rendelet hatálybalépése óta.

Ezenkívül, — miként az állami vállalatok egymásközött fennálló szállítási szerződései vonatkozásában a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelettel megindult jogfejlődéssel megszűnt a szerződéskötési kijelöléssel az áruelőállítói pozícióvédelem,[3] ugyanúgy megszűnt a termelésiértékesítési szerződéses rendszerben is a terményfelvásárló vállalatok helyzetfölénye a Tsz-ek segéd- és feldolgozó üzemi, valamint forgalombahozatali tevékenységét a korábbi korlátozások megszüntetésével történt újraszabályozása következtében.[4] Ennek figyelembevételével megszűnt a Tsz-i melléküzemi tevékenységet és másirányban történő értékesítési lehetőséget guzsbakötő 10/1961. (IV. 30.) FM. sz. rendelet hatályon kívül kerülése következtében az a közgazdasági közvetetten adminisztratív kényszerítő erő, ami a termelőszövetkezeteket a felvásárló vállalatok felé történő értékesítés irányába késztette. A termelőszövetkezetek ugyanis ma már termelvényeiket akár feldolgozva, akár feldolgozatlanul eseti eladás útján szocialista és nem szocialista szektorú vevő felé, vagy hosszabb időre betervezett áruszállítás útján különböző intézmények felé szabadon értékesíthetik. Ezt tükrözi az 55/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet, mely kiterjeszti az 46/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelettel módosított 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet által szabályozott szállítási szerződéses rendszer alkalmazását a nem kifejezetten termékfelvásárló, hanem egyéb irányú felhasználást végző vállalati és intézményi (közületi) szervek részére történő termelőszövetkezeti árueladásokra, áruleszállításokra. E jogszabályadta lehetőség a gyakorlatban meg is gyökeresedett.

Érdemes végezetül kitérni a szerződéskötési gyakorlatban bekövetkezett változásokra is, amelyek egyaránt jelentkeznek a Ptk. XXXV. fejezetébe tartozó állami vállalatok egymásközötti tervszerződéseinél és a Ptk. XXXVI. fejezetébe ágyazott terményértékesítési szerződéseknél. A kötött gazdasági irányítás idején mind a tervszerződéseket az állami vállalatok, mindpedig a termelési-értékesítési szerződéseket a felvásárló vállalatok és a termelőszövetkezetek főhatóságilag jóváhagyott kötelező, és a felek által meg nem változtatható tartalmú alapfeltételek, nyomtatott szerződésblanketták kitöltésével kötötték meg. A szerződéskötések új

[2] Vö.: Eőrsi Gy.: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról, Bp. KJK. 219. a köv. old.

[3] Vö.: Majoros R.: A szállítási szerződések új szabályozása a gazdasági mechanizmus tükrébe. Magyar Jog XXII. (1966) évf. 5. sz. 224. old.

[4] A tételesjogi fejlődésre: 10/1961. (IV. 30.) FM., majd 18/1967. (VI. 29.) Korm. 5/1967. (VIII. 3.) MEM rendeletek.

rendszere mindkét típusnál ma is ismeri a főhatóságok és az országos érdekvédelmi szervek (TOT) közreműködésével készült szerződéses minta alapfeltételek forgalomba bocsátásának rendszerét, csakhogy a felek a konkrét szerződéskötések során az alapfeltételekben foglaltaktól kölcsönös akaratmegegyezéssel szabadon eltérhetnek.

A népgazdasági tevékenység, és a szocialista áruforgalom rendszerében mindenféle korábbi megkülönböztetés, gyökeres megszüntetésével egyforma jogállással és jogképességgel rendelkeznek a szocialista gazdálkodó egységek, tekintet nélkül tulajdonosi érdekeltségük állami, vagy szövetkezet-csoporti jellegére.[5] A gazdasági egységeknek ez a polgári-személyiségi jogkörébe tartozó státusa teljessé válik a népgazdasági tervirányításnak a 22/1967. (VI. 7.) G. B. számú határozatában és az 1020/1967. (VII. 11.) Korm. sz. határozatban lefektetett új rendszerével, mely szakítva az állami vállalatok „de iure" és „de facto", valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek „de iure" nem, „de facto" viszont fennállt adminisztratív tervutasításos irányításával,[6] mindkét szektort egyformán a gazdálkodás és a gazdasági tervezés távlatait tekintve elsősorban gazdasági ösztönzőkkel kívánja befolyásolni a tervgazdálkodás célkitűzéseinek megfelelően.

A gazdaságirányítás eme új rendszerének jogi vetületéből az folyik, hogy a kereskedelmi forgalom kötelmi jogi viszonyaiban tulajdonjogi hovatartozásuktól függetlenül, szektorális különbség nélkül jelennek meg egymás irányában a felek. A terv pedig ebben a kötelmi jogi viszonylatban nem az egész népgazdaságra vonatkoztatva, hanem a szerződő felek egymás irányában jelenik meg, szolgáltatásaik kölcsönösségét hosszabb időszakra nézve tervszerűen előre beütemezve.

Ennélfogva tehát teljesen külön válik a szocialista gazdasági egységek vonatkozásában is a kötelmi jogi szféra a tulajdonjogi szférától. Ez elsősorban a már elemzetteknél fogva abban jelentkezik, hogy a tulajdonjogi „statusquo" irreleváns marad a szerződéses kapcsolatok kötelmi jogi síkján, viszont a kötelmi jogi szemlélet terén bekövetkezett fent tárgyalt változások a tulajdonjog terén olyan elmélet kialakulása irányában hatnak, miszerint az állami vállalatok esetében az állam tulajdonosi mivoltja, vagyis az állami tulajdon mellett megjelenik a vállalati kollektívának a szövetkezeti tulajdonhoz hasonló kiscsoporti tulajdona.[7] Kötelmi jogilag pedig ebből első fázisban az szűrhető következtetésként le, hogy a polgári jogi forgalomban a jog azonos szintjén álló kiscsoporti tulajdonosi kollektívák kerülnek egymással szerződéses kapcsolatba. Ebből pedig „második fázisú" következtetésként a jogirodalomban többen jutottak el ahhoz az álláspontho, hogy értelmetlen a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetébe foglalt két szerződéstípus további különálló jellegű fenntartása, mivel a jelenleg e két fejezetben nevesített szerződések a Ptk. kötelmi jog különös részének egyéb általános és klasszikusnak mondható fejezeteibe tipizálható módon fognak a jövőben egyre inkább megjelenni lényegében a „d are, facere", és a „praestare" formulái szerint.[8]

Az alapkérdés tehát anyagi jogi vonatkozásokban az, hogy a tulajdonjogi és a kötelmi jogi szemléletben a gazdasági reform folytán bekövetkezett szemléletbeli változások indokolttá teszik a Ptk. kötelmi jog különös részében taglalt szerződéses rendszernek a fent vázolt jellegű megváltoztatását, vagy pedig fenntartható-e a szerződések tipizálásának jelenleg hatályos rendszere? Ha pedig módosításra mégis szükség volna, akkor a most ismertetettek szerint, vagy másképpen kerüljön arra sor?

Az első, vagyis a változtatás szükségének kérdésével kapcsolatosan rá kell mutatnunk néhány, a kérdést igenlőleg eldöntő jogdogmatikai következetlenségre és hiányosságra. A Ptk. módosítást a gazdasági reform igényeinek megfelelően elvégző 1967. évi 39. tvr. továbbra is fenntartotta a szerződéseknek a Ptk. különös részében fellelhető felosztásának eredeti rendszerét. Így megmaradt továbbra a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezet szerinti tagolás is. A Ptk. novellázásnak ebben a megoldásában a következetlenség ott van, hogy a novella igen helyesen követve a gazdasági életnek a szerződéses akarat- és típusszabadságot kívánó igényeit, továbbá az állami, valamint a szövetkezeti szektor szintén említett egymáshoz közelítésének közgazdasági folyamatát, nemcsak a két fejezeten belül tett kezdeményezéseket a típusszabadság irányában, hanem a két fejezet között is jelentős mértékben elmosta a határokat.

Mindenekelőtt kitűnik ez a szállítási szerződéseknek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek árukapcsolataira történt korábban már utalt kiterjesztéséből, valamint abból is, hogy mind a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére, mindpedig az ő részükről végzett beruházási (kivitelezési) jellegű vállalkozási szerződéseket az állami vállalatok egymásközötti hasonló kapcsolataira érvényes 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet alapján vállalkozási szerződésként kell egységesen kezelni. Mivel pedig e kormányrendelet végsősoron a Ptk. XXXIV. fe-

[5] Vö.: 11/1967. Korm. sz. rendelettel és az 1967. é. III. tv. VI.—VII. fejezeteivel.

[6] Molnár I.: Vállalatszerű gazdálkodás és demokratikus vezetés a termelőszövetkezetekben. MJSZ—TOT kiadv. Bp. 1968. 7. old.

[7] Sárándi I.: Az új gazdasági mechanizmus néhány jogi problémája. TIT jogi kiskönyvtár. Bp. 1967. 7. old. — Továbbá u. ö. Jogtud. Közl. XXIII. (1968) évf. 2. sz.

[8] Csanádi György: A szerződési rendszer továbbfejlődésének problémái. Jogi kérdések az új gazdasági irányítás köréből. Tan. gyűj. (szerk.: Szilbereky J.) Bp. 1967. KJK. 29—30. old. — Rudolf L.: adásvétel az új gazdasági mechanizmusban. Bp. 1969. KJK.

jezete mellett a XXXV. fejezetbe foglalt tervszerződésekből ágazik le, e tényből a szállítási szerződések megemlített kiterjesztésével összevetve a két fejezet vonatkozásában olyan „keresztbe áthatás" jelentkezik, amiből kifolyólag sem jogdogmatikailag, sem rendszertanilag a Tsz-i beruházási és szállítási szerződéseket egyik fejezetben sem lehet megnyugtató módon elhelyezni.

Ez a körülmény a Ptk. szerződéses rendszerének e két fejezet vonatkozásában történő megváltoztatására irányuló törekvéseket nézetünk szerint is alátámasztja, azonban nem úgy, hogy a népgazdasági- és tervjelentőségük teljesen háttérbe szoruljon. A gazdaságirányítás új rendszeréről szóló 1966. júl. 5-i párthatározat továbbra is aláhúzza a központi tervezés, tervirányítás és gazdasági befolyásolás szükségességét,[9] mivel csak a mikrokollektív érdekeket figyelmen kívül hagyó korábbi adminisztratív módszerén kívánt változtatni. Ennélfogva az állami vállalatok vonatkozásában az állam a fenti elv figyelembevételével (és ennek kiemelése felettébb lényeges) továbbra is jogosult tulajdonjogát a gazdasági igazgatás eszközeivel gyakorolni. Ebből pedig az folyik, hogy a vállalati kollektívát nem lehet a termelőszövetkezeti-csoport kollektívával a tulajdoni jogosultság szempontjából egyszinten, de még csak hasonló szinten sem felfogni. Álláspontunk szerint ezért A. Venediktov kettős kollektíva elméletét[10] olyan módon lehet a jelenlegi viszonyokra aktualizálni, hogy az állami vállalat mögött tulajdonjogi jogosultság szempontjából kollektívaként a szocialista államban szervezett egész társadalom, míg a haszonélvezőhöz hasonló jelleggel a kezelési-rendelkezési jogosultság szempontjából a vállalati kollektíva áll. Az állami vállalat mint gazdálkodó egység tehát a haszonélvezőhöz hasonló vagyonkezelőként, míg a mezőgazdasági termelőszövetkezet pedig mint tulajdonos lép fel a gazdasági életben, ahol viszont egymással kialakult árukapcsolataik viszonyában irreleváns marad, hogy kapcsolatuk alapját képező vagyonkezelés egyikük, vagy másikuk részéről milyen jogcímen történik.[11]

Az eddig elemzett két körülményből, vagyis a tervszerű népgazdasági tevékenység jelentőségének további fennmaradásából, valamint a szektorális különbségek kötelmi jogi irrelevanciájából az következik, hogy a népgazdaságilag jelentős szerződéseket célszerű továbbra is elkülönítve és kiemelten kezelni a szerződések rendszerében. Szükséges viszont revízió alá vonni a szektorális megkülönböztetésen nyugvó, a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetei alapján fennálló megosztást.

Ezt az igényt az irodalomban mérsékelt álláspontos állva Pongrácz Aladár is elfogadja. Elismeri ugyanis, hogy a tulajdonviszonyok és a szerződés alanyai közötti különbségek alapján nem indokolható már a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezeteibe foglalt jelenlegi elkülönítés. Azonban továbbra is szükségét látja annak, hogy a mezőgazdasági termékek értékesítésére vonatkozó szerződések a mezőgazdaság specialitásai folytán a jövőben is külön szerződéstípust alkossanak, elkülönülve a szállítási szerződésektől.[12] Magunk részéről ezt az álláspontot nem tartjuk meggyőzőnek, mivel azokat a vonásokat, amelyeket Pongrácz Aladár a szállítási szerződésekhez viszonyítva a mezőgazdasági termékértékesítési szerződéseknél lényeges különbségként felemlít, dogmatikai szempontból nem is olyan lényeges. A teljesítési hellyel, a szolgáltatás tárgyának mennyiségi meghatározásával, valamint az adásvételi kötelezettség alakulásával kapcsolatban Pongrácz által exponált eltérések ugyanis nem annyira alapvetőek, hogy igényelnék a termékértékesítési szerződések külön nevesítését a szállítási szerződésektől elhatárolva. Ha ugyanis e vitatott elgondolást következetesen végigvezetnénk, akkor a szállítási szerződéseken belül is tipizálni (nevesíteni) lehetne, legalábbis az egyes főbb népgazdasági ágazatok szerint, ami pedig nyilvánvaló, hogy túlhajtás volna. Ezért megítélésünk szerint a mezőgazdasági termékértékesítéssel kapcsolatosan felemlített különbségek semmivel sem nagyobbak, mint a szállítási szerződések viszonyában az egyes termelési ágak között észlelhető hasonló különbségek. Ennélfogva a mezőgazdasági termékértékesítésnél fennálló speciális vonások is éppen olyan jól kidomboríthatók alsóbb jogforrási és alapfeltételi szinten, miként ez az egyes népgazdasági ágazatokra vonatkozó szállítási alapfeltételeknél ismeretes. A most ismertetett koncepció lényegében tehát a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezeteinek az 1967. évi 39. tvr.-el végzett módosításának elméleti megalapozását jelenti.

Eörsi Gyula e kérdéssel foglalkozva ennél lényegesen tovább megy, számunkra szimpatikusabb koncepció felállításával. Eörsi professzor nézete szerint a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezeteiben elhelyezett adásvételi, és vállalkozási strukturális jegyeket magán viselő népgazdasági jelentőségű szerződésformákat a Ptk. kötelmi jog különös részének az általános szerződéstípusokat tartalmazó fejezeteiben, mindegyiket a saját struktúrájának megfelelő fejezetén belül vagy ahhoz valamilyen formában kapcsolva, (Eörsi két variációt állít fel erre) az adott szerződéstípus speciális válfajaként volna helyes

[9] Népszabadság. XXIV. (1967) évf. 126. sz. II. old.

[10] A. Venediktov: A szocialista tulajdon. Moszkva 1948.

[11] Prugberger T.: A szocialista tulajdonosi érdekeltség erkölcsi és jogi megítélésének szempontjai a gazdaságirányítás új rendszerében. Magyar Jog. XV. (1968.) évf. 12. sz. 740. old.

[12] Vita „A gazdaságirányítás reformja és a polgári jog témakörében. Magyar Jog XVI. (1969) é. 373—374. old.

szabályozni. Ennek megfelelően a Ptk. XXXIII. fejezete által felölelt adásvétel keretében javasolja szabályozni a szocialista szervek egymásközötti áruszállítási, míg a Ptk. XXXIV. fejezetével összefüggésben hasonló módon a vállalkozási szerződéseket.[13]

Eörsi Gyula ez irányú elgondolása mellett nagyhorderejű érvként szól az, hogy a szocialista szervek által egymással kötött bérlet, hitel és biztosítási ügyletek a magánosokkal kötött hasonló szerződésekkel együtt jogrendszertanilag a Ptk. XXXVII. és XLIV., illetve XLV. fejezete alá vonva együtt kezeltetnek.[14] E kérdésekben viszont figyelembe indokolt venni azt is, hogy ezek a szerződések általában nem állnak a népgazdasági árutermelés és áruelosztás ama közvetlen fókuszában, mint a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetében foglaltak, hanem inkább csak a perifériáján a fenti tevékenységek elősegítéseképpen. Ebből adódóan nincsenek olyan eltérő jegyeik, amelyek indokolttá tennék pusztán a felek jogalanyiságára tekintettel a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetéhez hasonló kiválását a bérletnek, a haszonbérletnek, a haszonkölcsönnek, a kölcsönnek (bankhitelnek), a polgári jogi társaságnak és a biztosításnak az említett fejezetekben foglalt általános szerződési típusaiból.

Ezért álláspontunk szerint helyesebb megoldás volna az, ha a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezeteinek összevonása mellett „népgazdasági szerződések" címszó alatt kerülnének szabályozásra az ebből a szempontból jelentős szerződések. Ezen belül pedig figyelemmel arra, hogy e szerződések ritkábban adásvételi, gyakrabban huzamosabb szállítási jellegűek, másfelől pedig vállalkozási-előállítási jellegűek, az összevont fejezet egyik alcíme és egyik szerződési altípusa a „tervszerű szállítási — értékesítési szerződések", míg a másik a tervszerű vállalkozási" szerződések lenne. A „tervszerűség" konstrukciónkban pedig az egymásközötti áruforgalmi kapcsolatoknak, a kölcsönös szolgáltatásoknak és ellenszolgáltatásoknak a felek által huzamosabb időre történő betervezését jelentené.

A „tervszerűség" ilyen értelmű szemlélete mellett az „egységes" szállítási-termékértékesítési szerződésnek az adásvételhez (Ptk. XXXIII. fejezet) viszonyított nevesítését az e jogviszonyokból eredő kölcsönös szolgáltatásoknak, különösen pedig az egyes áruszállításoknak huzamosabb időtartamú betervezése és időpontokhoz, vagy időszakokhoz kötött ütemezése indokolja. A szocialista szervek közötti vállalkozási típusú szerződéses kapcsolatoknál az egymás irányában történő betervezés szintén hasonlóképpen megtalálható. Azonban itt már inkább lehet vitatkozni azon, hogy a betervezés, beütemezés ebben a körben is olyan meghatározó jelleggel nyomja-e rá bélyegét a dogmatikai kérdésekre, amelyek a „tervszerű vállalkozási szerződéseknek" a Ptk. XXXIV. fejezetétől elkülönített nevesítését indokolják.

A vállalkozási típusú kötelmeknél ugyanis többnyire egy eredményhez tapadó egyszeri szolgáltatásról, nem pedig több szolgáltatási fázisról van szó. Tehát itt a betervezés a szállítási-termékértékesítési szerződéssel ellentétben egyszeri szolgáltatásra, nem pedig huzamos időszakon belüli több — külön-külön is önálló joghatásokkal járó — szolgáltatásokra vonatkozik. A felek közötti kapcsolatok betervezése tehát ebből a szempontból nem oly bonyolult, mint a szállítási-értékesítési szerződéseknél. Más vonatkozásban azonban a kapcsolatok bonyolultsága fokozottan jelentkezik, mégpedig a megrendelő, a fővállalkozó, és az alvállalkozók egymásközötti viszonyaiban. Tevékenységük, egymás irányában fennálló közreműködésük tervszerűen történő összehangolása sokkal komolyabb követelményként jelentkezik, mint ott, ahol a megrendelő nem szocialista szervezet. A Ptk. XXXIV. fejezetében szabályozott „egyszerű" vállalkozási szerződések körében éppen ezért ismeretlen is az egymással egyébként jogviszonyban nem álló alvállalkozó és megrendelő, valamint az alvállalkozók egymásközött fennálló az a felelősségi forma, amelyet a 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet 10. § (2). bek.-e a szocialista szervek egymásközötti vállalkozási szerződéseire nézve speciálisként ír elő. E jogszabályhely továbbá lehetőséget teremt arra, hogy az említett felek e kölcsönös közreműködési tevékenységüket a vállalkozási szerződésen túlmenően külön szerződésekkel is koordinálhassák, még tervszerűbbé tehessék. A kölcsönös tevékenységek ilyen értelmű koordinálása nagyon sok esetben fontossága miatt meghatározójává válhat a szocialista szervek vállalkozási típusú kapcsolatainak főként kapcsolódó, vagy járulékos, illetőleg más okból bonyolult beruházások és kutatási-kísérletezési szerződések esetén. Éppen ezért úgy véljük, hogy a szocialista szervek között létesülő vállalkozási szerződéseket helyesebb a fent kifejtett módon önállóan nevesíteni, mellőzve a Ptk. XXXIV. fejezetének keretei közé vonásukat.

Mivel korábban csak érintettük, ezért a továbbiakban részletesebben kell szólnunk arról is, hogy kötelmi jogunk különös részének többi szerződéstípusa között számos olyan van, amely a gazdaságirányítás reformjával, vagy már azt megelőzően is előtérbe került. Ilyen szerződéstípus elsősorban a bizomány, a megbízás, a polgári jogi társaság, a bankhitel- és kölcsönszerződés, valamint a biztosítás. Közülük a bizomány, és a megbízás általában másodlagos és részben szubszidiárius a szállítási-termékértéke-

[13] Eőrsi Gy.: A népgazdaságban alkalmazott jogintézmények kodifikációs elhelyezésének kérdéséhez. Magyar Jog. XIV. (1967) é. 407. old. — bővebb kifejtés tőle: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Bp. 1968. KJK. 134., 150. old. Itt kritikailag ismerteti a másirányú megoldási javaslatokat is.

[14] Eőrsi Gy.: Magyar Jog. XIV. (1967) évf. 406. old.

sítési, valamint a „tervszerű" vállalkozási kötelmekhez képest, mivel a szocialista gazdálkodó szervek többnyire ez utóbbi szerződési típusok felhasználásával gyakorolják tevékenységüket. A társasági szerződések, bank- és kölcsönszerződések kötése a szocialista gazdálkodó szervek részéről a főtevékenységük körébe tartozó, vagy ahhoz szorosan hozzákapcsolódó (beruházás) szerződési viszonyaik realizálódásának előmozdítására hivatottak. Ezért ha a Ptk. megfelelő fejezeteiben elhelyezett alaptípusokhoz viszonyítva vannak is eltérések a szocialista szervek egymásközötti ilyen szerződései esetében, azok az adott alaptípust tartalmazó Ptk. fejezeten belül igényelnek csak feltüntetést, esetleg alcímbeli, vagy §-on belüli külön szabályozást eredményezve lényegében, Eörsi Gyula előbb már ismertetett koncepciójának felhasználásával. Bizonyos értékig ezt a kívánalmat, ha nem is kidolgozottan, de megvalósította a bizományi és a polgári jogi társasági szerződés vonatkozásában az 1967. évi 39. tvr. a 17—20. §-okkal.

Áttérve a Ptk.-ról az alacsonyabb jogforrások szintjére, az eddig javasolt osztályozási módokkal összhangban álló olyan végrehajtási jellegű jogszabályokra van szükség, amelyek a főbb termelési ágak szerint adnak további részletszabályozást. Ezen a szinten jogi szabályozásunk eddigi eredményeit jelentős mértékben felhasználhatóknak tartjuk. Az általunk szükségesnek vélt módosításokat először is a szállítási — termékértékesítési szerződések vonatkozásában a 46/1967. Korm. sz. rendelettel módosított 10/1966. (II. 14) és az 54/1967. (XII. 17) kormányrendeleteknek a 44/1967. (XI. 5) Korm. sz. rendelet modernebb szemléletének átvétele mellett történő tartalmi közelítésében és egy jogforrásban való egyesítésében látjuk. A vállalkozási típusú szerződések körében pedig a 44/1967. kormányrendelet főbb, strukturális jellegű szabályait a Ptk. összevonandó XXXV.—XXXVI. fejezetének második alcímébe kellene behelyezni. Ugyanakkor a 44/1967. Korm. sz. rendeletet helyes volna a tervezési, kivitelezési-építési szerződések alapvető elvi szabályaival is kiegészíteni. E felosztás figyelembevételével kellene a szakmai eltérésekre figyelemmel mind az ipari termelésre, előállításra, vállalkozási körbe tartozó tevékenységre, mind a kereskedelemre és a mezőgazdaságra vonatkozó nem kötelező, de iránymutató jellegű szakmai szállítási-értékesítési feltételeket kibocsátani.

A bizomány, a megbízás, a bank- és hitelügyletek, valamint a társasági együttműködés keretében a szocialista szervezetek egymásközötti tevékenységére vonatkozó, a Ptk. jelenleg meglevő, valamint de lege ferenda megvalósítani javasolt eltéréskiemelésein túlmenően szükséges további részletszabályozást a jelenlegi követelményeknek megfelelő módon biztosítják a 32/1967. (IX. 23), a 37/1967. (X. 12.) és a 11/1967. (V. 13.) kormányrendeletek, közülük az utolsónál a VIII. fejezet.

II.

A korábbi kötött gazdasági irányítás a szocialista gazdálkodó szervek viszonylatában a már tárgyalt polgári jogi kettéosztottságon túlmenően eljárásjogi téren is hasonló jelenséget váltott ki jogfejlődésünkben. Sőt ez utóbbi területen ez az államigazgatási jog felé tendáló elkülönítési folyamat jogági elismerést[15] is nyert több megelőző jogszabályi kísérletezést követően, végül is a 207/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelettel.[16] Mivel pedig az így megvalósított államigazgatási jellegű döntőbíráskodás csak a népgazdasági tervezés kötött rendszerébe közvetlenül bekapcsolt szocialista gazdálkodó szervek egymásközötti polgári jogi vitáinak elbírálására vonatkozott, a tervezésnek ebbe a rendszerébe közvetlenül be nem kapcsolt mezőgazdasági termelőszövetkezetek hasonló jogvitáinak elbírálása az általános bírósági szervezet hatáskörében maradt. Anyagi jogi síkon a tételes jogfejlődésben ilyen nyílt, jogági kettéosztás nem következett be, minélfogva — korábbi elemzésünkre utalva — polgári jogi keretek között maradt meg hazánkban a tervszerződések típusa. Ennélfogva egy érdekes kettősség alakult ki,[17] amelyet a jog elméleti művelői közül többen — és nem is alaptalanul — ellentmondásosnak találtak, igényelve a kettéosztásnak anyagi jogi téren is történő következetes véghezvitelét, kialakítva egy új jogágazatot, a gazdasági jogot, melynek szabályai eltérnek a polgári jog általános elveitől és adminisztratív-gazdaságigazgatási jellegűek.

Az erősen igazgatási jogias, centrális gazdaságirányítási és gazdálkodási rendszerben a jogi normákat fokozatosan egyszerű gazdaságviteli aktusokká átalakító szabályokat tartalmazó gazdasági jognak lett volna létalapja. Ennek ellenére akkor a gazdasági jogi koncepció egyértelmű elutasításban részesült[18], és érdekes, hogy ez az elmélet a gazdaságirányítás reform elképzeléseivel párhuzamosan újból felszínre került.

Minthogy az 1964. évi csehszlovák gazdasági jogalkotás tapasztalatai alapján[19] az újból fel-

[15] Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjog. Bp. 1959. Tankönyvkiadó 489 old.

[16] Vö.: Újlaki L.: A döntőbizottsági szervezet és eljárás. Bp. 1964. Közg. és Jogi Könyvkiadó 28—43. old.

[17] Hasonló megállapítás Eőrsi Gy.-nál: A tervutasításos rendszer államigazgatási jogi eszközei mélyrehatóan ötvözöttek a szerződések polgári jogi eszközeivel. A népgazdasági intézmények kodifikációs elhelyezésének kérdéséhez. Magyar Jog. XIV. (1967) évf. 7. sz. 405. old. Máshol: Világhy M.—Eőrsi Gy.: „A tulajdoni és a csereviszonyokban meglevő kettősségek" említik. Magyar Polgári Jog. Bp. 1962. Tankönyvkiadó 21. old. (Kiem. Samu M.-tól.)

[18] Vö.: Csanádi Gy.: — Pap T.: A gazdasági jog kérdéséhez. Jogt. Közl. VI. (1951) évf. 2—3 sz. 102—105. old. — A 41/1964. Csehszl. gazdasági törvény nemcsak az állami vállalatok szerződéskötéseit, hanem az ebből eredő jogviták elbírálásának szervezeti és eljárásjogi kérdéseit is szabályozása alá vonja.

[19] Ota Karen: A csehszlovák gazdasági törvénykönyv. Külf. Jogi Cikkgy. V. (1965) évf. 80—81. old.

éledt gazdasági jog körüli vita[20] kihat arra a kérdésre is, hogy szükség van-e a népgazdasági szerződésekből származó jogviták elbírálása végett az általános bírósági apparátustól teljesen elkülönülő szervezetet működtetni, vagy sem, ezért e vitában való állásfoglalást nem mellőzhetjük el. A gazdasági jog koncepciója védelmében felhozzák a gazdasági reformmal összefüggő jogi szabályozás egységes koncepciójú, átfogó és alapvető változásának szükségességét.[21]

Ez az indok valóban helytálló, csakhogy figyelembevéve a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetébe foglalt szerződéstípusoknak korábban kifejtett egymásba fonódási és a felosztás határait elmosó folyamatát, e körülmény a szélesítés, nem pedig a szűkítés mellett szól. A gazdasági jog önálló jogalanyiságának elismerése a polgári joghoz viszonyítva pedig szűkítést jelentene, ami teljesen ellentmondásossá válna akkor, ha a gazdasági jog csak az állami vállalatok gazdasági irányítására, működésére és egymásközötti áruforgalmi kapcsolataira vonatkozó szabályokat ölelné fel, miként erre a fent ismertetett csehszlovák és német kodifikáció már tételesjogi bizonyítékot is nyújtott. Ellentmondásos a gazdasági jognak ez a leszűkített koncepciója azért, mert napjainkban a népgazdasági tervezésbe való bevontság és a szektoralitás alapján különbséget tenni meghaladottá vált.

Ezért tehát, ha már önálló gazdasági-jogágról akarnánk mindenképpen beszélni, csak úgy lenne ezt érdemes tenni, ha mind az állami, mind a szövetkezeti tulajdoni érdekeltségbe tartozó gazdálkodó szervekkel kapcsolatos valamennyi jogviszonyt felölelné. Így mindenképpen fel kellene ölelnie a gazdasági irányítással és felügyelettel kapcsolatos igazgatási jellegű jogviszonyokat, továbbá a szerződéses kapcsolatokkal összefüggő valamennyi polgári anyagi jogi és a szerződésekből folyó jogviták eldöntésével kapcsolatos szervezeti és eljárásjogi szabályokat.

Vizsgáljuk meg ezek után elsősorban a jogdogmatika fényében azt, hogy mennyiben állná meg a helyét egy ilyen koncepció.

A gazdasági irányítás centralizáltságának megszűnésével a jövő perspektívájában — korábbi fejtegetéseinkre utalva — egyre inkább oldódnak a gazdasági irányítás korábbról ismert igazgatási jogi struktúrái és az állami felügyelet egyre inkább a közvetlen gazdasági igazgatásról a közvetett és elsősorban a távlati összehangolásra vonatkozó gazdasági irányításra, valamint a működés általános törvényességének, a jogszabályok betartásának az ellenőrzésére tevődik át. Tételesjogi bizonyíték erre az állami vállalatokról szóló 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet VI. és a végrehajtási szabályaival egységes szerkezetbe foglalt 1967. évi III. tv. V. fejezete. Ennélfogva a gazdaságirányításra vonatkozó joganyag ma már nem specializálódik és nem dúzzad olyan méretűvé, amely indokolttá tenné az általános államigazgatási jogból való kiszakítást. Sőt, abból a szemszögből szemlélve a kérdést, hogy a szocialista állam alapvető funkciója a tanulmányunk bevezető soraiban foglaltak szerint most is, csak más eszközökkel a társadalom valamennyi tagja anyagi jólétének biztosítása végett az egész társadalom gazdasági működésének az organizálása, az egységes államigazgatási jogot jogágazatilag egy általános közigazgatásira és egy gazdaságirányításra szakítani a dialektikus szemlélettel állna ellentétben.

Ugyanígy a dialektikus megoldásokkal kerülnénk szembe akkor is, ha a népgazdasági kihatású szerződéseket ki akarnánk venni a Ptk. rendszeréből. Ugyanis a vállalatok és a szövetkezetek egymással és saját szektorukba tartozó gazdasági egységekkel kötött, a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetébe tartozó szerződésein belül elkerülhetetlen a Ptk. más, főként az alapelvekbe és a kötelmi jog általános részébe tartozó alapvető szabályainak alkalmazása különösen most, a szerződésszabadság és a nevesített kötelmii típusoktól való eltérési lehetőség időszakában. Ezért a népgazdasági kihatású szerződéseket a gazdasági jog körébe vonni ma már nem jelentene mást, mint ugyanazokkal az alapelvekkel és általános szabályokkal egy másik polgári jogot alkotni a szocialista gazdálkodó szervek részére. Erre pedig semmi szükség nincsen, sőt értelmetlen és ellentmondásos is volna, mivel a népgazdasági kihatásból fakadó szükséges tagoltságot a Ptk. fejezeti tagolással ma is és tanulmányunk I. részében tett javaslatunk hatályosulása esetén a jövőben is megvalósítja. Ez pedig elegendő.

Növelné az ellentmondást ezen túlmenően az is, hogy a szocialista szervek a már elemzett jogfejlődés kapcsán mind a beszerzés, mind az értékesítés vonatkozásában nem szocialista szervekkel is egyre sűrűbben kötnek szerződéseket nem a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetébe, hanem a kötelmi jog különös részének egyéb fejezeteibe tipizálható szerződések (különösen az adás-vétel, a vállalkozás, a csere és a hitelkölcsön) felhasználásával. Az önálló gazdasági jog felállítása tehát a tételesjogi szabályozás vonalán a szocialista gazdasági szervezetek árukapcsolatainak mesterkélt szétosztályozását jelentené.

Eddigi fejtegetéseink konklúziójaképpen a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezetei által ez idő szerint két típusban szabályozott népgazdasági jelentőségű szerződések egy fejezetbe való összevonásával és önálló szerződéstípuskénti fenntartásával összhangban helyes volna a jogszolgáltatási szervezet és eljárásjogi intézmények rendszerét is egységesen kiépíteni a szocialista gazdálkodó szervek vonatkozásában. Ezért kont-

[20] Magyar Jog 1966. évi 10, 12. és 1967. évi 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12 valamint 1968. évi 5. számai.

[21] Makláry T.: Néhány megjegyzés a gazdasági jog kérdéséhez. Magyar Jog. XIV. (1967) évf. 2. sz. 83. old.

radiktórius jogszolgáltatási rendszerünk gyökeres reformja ezen a területen nagyon időszerűvé vált.

A gazdasági irányítás korábbi centralizáltsága és az állami-szövetkezeti tulajdon szerinti merev felosztásra alapító szemlélet termékeként a többi szocialista állam jogfejlődéséhez hasonlóan a hazai jogfejlődésben is kettős eljárásvitel alakult ki. Ismeretes, hogy a 207/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelettel megalakított és azóta az 51/1955. (VIII. 19.) MT. sz., majd a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendeletekkel továbbfejlesztett döntőbizottsági szervezet kivette a bírósági szervezet hatásköréből az állami vállalatok egymással kapcsolatos szerződéseiből fakadó jogvitákat és külön eljárási szabályok felállításával a döntőbizottságok hatáskörébe utalta e jogviták eldöntését. Ezzel szemben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek valamennyi szerződéséből fakadó jogvita elbírálása továbbra is bírósági hatáskörben maradt, a Pp. szabályainak jelenleg a 4/1961. (XX. 16.) I. M. rendelet figyelembevételével történő érvényesülése mellett.

E most felvázolt megoldás a kötött gazdasági irányítási rendszerhez hasonlóan számos ellentmondást takart. Miként a kötött gazdasági irányítás rendszerében, úgy a döntőbizottsági eljárás keretében sem érvényesült a vállalati mikrokollektív érdekeltség. Frappáns esetei ennek azok a konkrét szerződési viták, amelyek keretében a döntőbizottságok a felek egyikének, de gyakran mindkettőjüknek objektív gazdasági érdekei ellenére szerződéskötési kötelezettséget, illetve szerződés-tartalmat állapítottak meg döntéseikben.[22] Ezen felül pedig a döntőbizottsági eljárásban elsősorban a gyorsaság elvének érvényesítése volt a döntő szempont,[23] gyakran az anyagi igazság rovására is. Erre utalt a perviteli-eljárási formáknak a Pp-hez viszonyított nagyfokú leegyszerűsítése, ami önmagában még nem lett volna baj, sőt egyenesen előnyös is lett volna.

Ha ugyanis párhuzamot vonunk a vállalati döntőbizottsági eljárás és a termelőszövetkezetek, valamint a vállalatok egymással fennálló szerződéses jogvitáinak a Pp. szabályai szerint történő bírósági elbírálása között, akkor az utóbbit az előzőhöz képest kétségtelenül lassabbnak, bár az objektív igazság keresése szempontjából sokkal megalapozottabbnak érezzük. A tárgyalási mód lassúbb voltát mindenek előtt abban kell keresnünk, hogy a bíróságok az ilyen természetű ügyeknek viszonylag ritka érkezése[24] következtében a speciális mezőgazdasági szakkérdések terén nem kellően járatosak. A szakkérdések szakértő útján való tisztázása pedig a Pp. általános szabályainak bár körültekintő, de e perekre nézve mégis bonyolult rendszerében meglehetősen körülményes és hosszadalmas. A 4/1961. (XII. 16.) I. M. sz. rendelet e vonatkozásban ugyanis az ilyen természetű perek tárgyalására nem tartalmaz a Pp. általános szabályaihoz viszonyítva oly mérvű kivételeket, amelyek az eljárás számottevő gyorsítása irányában hatna.

Ebből a szempontból sokkal megfelelőbb volt a 4/1961. I. M. sz. rendelet által hatályon kívül helyezett 51/1955. (VIII. 19.) Mt. sz. rendelet, mely a döntőbizottsági eljárás szabályaiból a gyorsítást biztosító előnyös vonásokat ültette át e természetű perek tárgyalásának szabályai közé anélkül, hogy ez az anyagi igazság rovására ment volna. Tehát a jogfejlődés e vonatkozásban nálunk visszalépést jelentett.

Vizsgálva a döntőbizottsági eljárást, a témánktól való eltávolodás veszélye miatt csak a részletesebb elemzésbe bocsátkozás nélkül, annak első alapvető hiányosságaként az egyszemélyi tárgyalásvezetést és döntést kell felvetnünk. A jogász képzettségű tárgyalásvezető döntőbírót nálunk ugyanis nem vette sohasem körül az adott szakmák képviselőiből álló olyan ülnöki jellegű tanács, mint amilyen jelenleg bírósági vonalon a fiatalkorúak büntető ügyeinek és az iparjogvédelmi ügyek elbírálásánál, vagy pedig a témánkhoz közelebb álló munkaügyi döntőbizottsági gyakorlatban[25] megtalálható. Ennélfogva a döntőbíráskodás jelenlegi rendszerében könnyen felszínre kerülhet az egyes szakmákkal kapcsolatos kérdések alapos ismeretének a hiánya, mely utóbbit a gyakori típusügyérkezés folytán pótol valamennyire a rutinelsajátítás. Erre tudjuk elsősorban visszavezetni Ujlaki László által tett ama megállapítás gyökerét, hogy „a döntőbíráskodás erősen gyakorlati jellege bizonyos rutinveszélyeket rejt magában."[26]

E most felsorolt hiányosságok további elmélyülésére ad lehetőséget a döntőbizottsági jogorvoslat felülvizsgálati rendszere, amely a jogorvoslat nagyfokú korlátozását egészen a legutóbbi időkig terjedően szentesítette. Az objektív igazságot veszélyeztethető jellege miatt erősen kifogás tárgyává kell tennünk azt, hogy az eljáró döntőbizottsági határozattal szemben bizonyos értékhatár, 10 000 Ft alatt a döntőbizottsági szervezet s eljárás módosításáról szóló 47/1967. Korm. sz. rendelet 12. §-a szerint sem

[22] Prugberger T.: A jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint a szocialista társadalmi fejlődés viszonya hazai jogunk vetületében. Jogt. Közl. XX. (1966) évf. 12. sz. 681. old.

[23] Újlaki L.: Döntőbizottsági szervezet és eljárás 23. old.

[24] Az 1962. aug. 1-el az 1/1962. Elm.—FM. sz. rendelettel bevezetett kötelező felvásárlási egyeztetés folytán a járásbíróságok ilyen természetű ügyérkezése átlag 10 körül volt. Szerzők megfigyelése

[25] Vö.: 9/1967. MÜM. rend. 56. § (1) bvk-ben foglalt rendelkezéssel, mely szerint a TMDB. elnöke jelöli ki a tanács két tagját úgy, hogy azok a munkaügyi vitában érintett szakma alapos ismerői legyenek — továbbá: Bacsó J. — Farkas J.: Tizenötéves a polgári perrendtartás. Jogtud. Közl. XXIII. (1968) évf.: 2. sz. 84. old.

[26] Újlaki L.: Döntőbizottsági szervezet és eljárás 4. old.

lehet fellebbezéssel élni.[27] A döntőbíráskodás jogorvoslati rendszerének e megoldása — mivel vállalatok mikrókollektív érdekeinek szembetűnő és sorozatos megsértését jelentheti — a vállalati érdekeltségre alapozó gazdasági reformmal magát teljesen túlélővé vált.

Továbbfűzve a döntőbíráskodásnak a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendelettel kikristályosodott gazdasági reform előtti, és zömmel még ma is aktuális rendszerének kritikáját, az egységes joggyakorlat kialakulásának lehetőségével szembenállónak kell minősítenünk azt, hogy a döntőbizottsági szervezet még a felsőbbszintű országos felügyeleti irányítás talaján sem találkozott a bírósági szervezettel, hanem attól teljesen elkülönítve működött. Ennek eredményeként alakult ki a polgári jogalkalmazás kettőssége.

E jogalkalmazási kettősség konkrét példája a Legfelsőbb Bíróság I. 20 947/1967/3. sz. törvényességi határozatának[28] előzményét képező kettős láncolatú jogvita. A Legfelsőbb Bíróság a kérdéses állatszavatossági vitában a felperes állatforgalmi vállalat és az alperes termelőszövetkezet között a 830. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás figyelembevételével döntött a szavatossági igényközlés 8 napos határidejének betartása kérdésében, elutasítva felperes keresetét. A Legfelsőbb Bíróságnak ugyanis az volt az álláspontja, hogy a felperes megrendelője, a külkereskedelmi vállalat szavatossági igényével elkésett. A Központi Döntőbizottság viszont az előzmény-vita elbírálása során arra az álláspontra helyezkedett, hogy a külkereskedelmi vállalatot a Ptk. 306. §-án alapuló szavatossági határidők nem kötik.[29] Így történt meg, hogy a kár a közvetítőnél, nem pedig — miként kellett volna — a termelőnél, illetve a végső megrendelőnél csapódott le.

A jogyakorlat egységét megzavaró e konkrét és hasonló ilyen disszonáns helyzet megszüntetése elvi síkon kiélezve találkozik tanulmányunk IV. fejezetében a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezeteinek összevonása érdekében tett fejtegetéseinkkel. És mivel e fejtegetéseinket a jogfejlődés jelen állása mellett már távolról sem érezzük — különösen a már érintett 55/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet hatálybalépése folytán — utópiának, nagyon is időszerűnek látjuk azt, hogy valamennyi népgazdasági szerződésből származó jogvitában állami és szövetkezeti érdekeltségbe tartozásra való tekintet nélkül egyfajta döntésre hivatott szerv járjon el a Német Demokratikus Köztársaság megoldásához hasonló módon.[30] Az előbbi ügy leírása kapcsán közölt disszonáns helyzet ugyanis még kirívóbbá válna akkor, ha a most már a szövetkezeti szektorra is kiterjesztett szállítási szerződésekre homlokegyenest ellentétes gyakorlat alakulna ki a döntőbizottságnál, valamint a bíróságoknál.

Kérdés ezek után, hogy ez a szerv a bírósági, vagy a döntőbizottsági apparátus keretében alakuljon-e meg?

Az utóbbi megoldásnak jogfejlődésünkben fellelhető történeti előzménye van, mégpedig az 1959. évi 7. tvr első változatában, amely a termelőszövetkezetek szerződéses jogvitáit döntőbizottsági útra akarta terelni. Csakhogy ezt követően a végrehajtási szabályozás sem a jelenlegi döntőbizottsági apparátusnak a hatáskörét nem terjesztette ki a jogviták e típusára, sem pedig külön termelőszövetkezeti döntőbizottságokat nem hívott életre. Ezzel szemben az 1959. évi 7. tvr. első, az 1960. évi 8. tvr-el megjelent novellája pedig véglegesítve az 1957. évi 7. tvr. 70. § (2) bek.-éből folyóan felvett eredetileg átmenetinek szánt megoldást, a tsz-ekkel kapcsolatos ügyek elbírálását bírósági hatáskörben hagyta meg. Eme ügyeknek bírósági hatáskörben történt elhelyezése során azonban a jogalkotó a már említett bírósági perrend nehézkes vonásait áthidalni igyekezve, az előzetes egyeztetésnek az 1/1962. (VIII. 12.) FM.—Élm. sz. rendelettel előírt kötelező lefolytatását honosította meg. Tapasztalataink szerint azonban a Felvásárlási Egyeztetési Bizottság által vezetett eme egyeztetési tárgyalások jogi szakszempontból komolytalanok, szakszempontból — főleg a tárgyilagosság hiánya miatt — pedig kellően meg nem alapozottak, és erősen szubjektív vélemény-nyilvánítási jellegűek voltak.[31] Ennélfogva nem voltak alkalmasak arra, hogy a bírósági pervitel hátrányait kiküszöböljék.

Ugyanakkor azonban nem oldotta volna meg a kérdést a termelőszövetkezeti döntőbizottságok felállítása sem, mivel a vállalati döntőbizottsági szervezettel nem azonos apparátus lett volna. Így a jogalkalmazás széttagoltsága nem szűnt volna meg, szervezeti együvé tartozás esetén pedig a döntőbíráskodási rendszer fent kifejtett hibái a termelőszövetkezetek szerződésvitáinak elbírálását is hátrányosan érintették volna. Éppen ezért jogfejlődésünk most vázolt ingadozásának mindkét kilengési oldalát elvetve olyan középutas megoldás követését tartjuk szerencsésnek, amelyben biztosítva lenne a a bírósági szervezetre és pervitelre jellemző objektív igazságra törekvés szervezeti és eljárásjogi feltételei mellett a gyorsaság elve, kiegészülve a döntőbizottsági eljárásvitelben eddig hiányzott megalapozott mélységű szakmai ismeretekkel.

Visszapillantva szocialista jogfejlődésünk számos kísérletezésére, Bihari Ottóval egye-

[27] Nem tudunk ezért egyetérteni Bacsó J. és Farkas J.-el, kik de lege ferenda a Pp-ben 500 Ft alatti ügyértéknél e megoldás bevezetését javasolják. „Tizenötéves a Polgári Perrendtartás". Jogt. Közl. 1968. 84. old.

[28] Biha. 1968. 7. sz. 5741 jogeset 327. old.

[29] KDB. 28 235/1967. sz. határozata.

[30] Újlaki L.: Döntőbizottsági szervezet és eljárás. 56—57. old.

[31] Szerzők 1962-től 1966-ig terjedő jogi kéviseleti tapasztalatai.

zően valljuk, hogy szervezeti függetlenségénél fogva a bíróság a legalkalmasabb szerv a pártatlan döntések meghozatalára.[32] A döntőbizottsági apparátusról — mindez korántsem mondható el, mivel egészen a legutóbbi időkig végsősoron ahhoz az államigazgatási szervrendszerhez tartozott, amely maga is tart fenn vállalatokat (tanácsi vállalatokat) és amely különben is hajlamos célszerűségi megfontolások[33] alapján dönteni. Ezért — ellentétben az NDK hasonló „Schiedskommision" rendszerével[34] — a szervezeti hovatartozás kérdésében a Jugoszláv Szocialista Köztársaság megoldásához hasonlóan[35] a bírósági szervezetbe történő beépítés mellett foglalunk állást. E szempontra tekintettel a KDB-t javasoljuk beolvasztani a Legfelsőbb Bíróságba, annak egy önálló „Gazdasági" kollégiumát alkotva, a megyei döntőbizottságokat pedig „megyei gazdasági kollégiumként" a megyei bíróság keretébe. E szervezeti beolvasztás mellett e „gazdasági" kollégiumok a konkrét döntési, illetve ítélkezési gyakorlatot a Legfelsőbb (központi) és megyei gazdasági bíróságként folytatnák. A kollégium elnöke pedig egyben a Legfelsőbb Bíróság, illetve a megyei bíróság egyik elnökhelyettese is lenne.[36]

E törvénykezés — szervezeti problémán túlmenően — eljárásjogi síkon a már kifejtett okok folytán alapvető fontosságúnak tartanánk az ülnökbíráskodást, vagy másképpen a bizottsági tárgyalást és ítélkezést e gazdasági bíráskodási rendszerben is alkalmazni, miként ez a csehszlovák, a lengyel és az NDK-beli döntőbíráskodási, illetve bizottsági gyakorlatban ismeretes.[37] Elgondolásunk értelmében a tárgyalásvezető szakképzett jogász mellett ülnökként (bizottsági tagként) a tanácsban a tárgyalt jogvitára jellemző szakmai képzettséggel rendelkező két személy járna el úgy, miként ez hazánkban a munkaügyi döntőbizottsági tevékenységnél ismeretes.

E „de lege ferenda" felvázolt gondolatsorból a döntőbizottsági szervezet és eljárás módosításáról szóló 47/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet hatálybalépése folytán némely felvetésünk részben megvalósult. Bár a döntőbizottsági szervezet lényegében a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendeletében foglaltak szerint változatlanul megmaradt, azonban a 47-es Korm. rendelet 3. §-a szerint a felügyeletet felette az Igazságügyi Minisztérium gyakorolja. Ez a tény komoly előrelépés a joggyakorlat egységessé válása és a pártatlanság biztosítása irányában, a döntőbizottságoknak a bírósági szervezet keretei közé illesztésének elmaradása miatt azonban e jogalkotási folyamat szerintünk befejezetlen maradt. Komoly fogyatékossága szerintünk ebből a szempontból e kormányrendeletnek, hogy 5. szakaszának rendelkezése szerint a termelőszövetkezetek szerződéseivel kapcsolatos jogviták elbírálását továbbra is bírósági hatáskörben hagyta és így a jogalkalmazásnak általunk bírált kettőssége mindezideig felszámolatlan maradt. Ezenfelül továbbra is megmaradt alapeljárási szinten a döntőbizottsági rendszerben a szakkérdések elbírálására nem a legelőnyösebben ható egyszemélyi tárgyalásvezetés és döntési rendszer.

Éppen ezért úgy érezzük, hogy a 47/1967. Korm. rendelettel megvalósított döntőbizottsági szervezet és eljárásjogi módosítás hiányosságai hasonló jellegűek, mint amelyeket anyagi jogi vonatkozásokban a terv-, a szállítási és értékesítési szerződések legújabb jogi szabályozásának tanulmányunk I. részében tett értékelés kapcsán felvetettünk. Miként elemzéseink mutatják, jogalkalmazásunk a gazdasági reform igényeinek megfelelő következetességgel sem anyagi, sem pedig eljárásjogi szervezeti síkon nem vitte keresztül mind ez ideig a jogátformálási követelményeket. Úgy tűnik ezért szemünkben, hogy a jogalkotó nem akarta alapvetően felforgatni a régi formákat, hanem csak éppen annyit kívánt módosítani rajtuk, amennyi a legszükségesebb volt. A formák struktúrája nézetünk szerint emiatt szervezeti-eljárási téren is polgári anyagi jogi szabályainkhoz hasonlóan még a régi mechanizmust tükrözi. Úgy érezzük ezért, hogy mind az anyagijog, mindpedig az eljárásjog terén e tanulmányban tett szerény észrevételeink konstruktív módon hozzájárulhatnak jogi szabályzásunk itt fennálló nyitott kérdéseinek megnyugtatóbb rendezéséhez.

Prugberger Tamás—Pósfai József

---

[32] Bihari O.: A Legfelsőbb Bíróság Akotmányos helyzete Magyarországon. Jogt. Közl. XXII. (1967) évf. 3—4 sz. 187. old.

[33] Bővebb kifejtését adja Prugberger T.: Jogtud. Közl. XXI. (1966) évf. 678. old. — Hasonló álláspontot Gellért Gy. is: A fórumrendszer kialakításánál irányadó elvi szempontok. Magyar Jog. XVI. (1969) évf. 4. sz. 204—205. l.

[34] Újlaki L.: Döntőbizottsági szervezet és eljárás. 57. old.

[35] I. m. 63. old.

[36] I. m. 58. old.

[37] I. m. 52. old.

Az osztrák munkajog kodifikációjának problémái*

Az egységes Munka Törvénykönyve megalkotásának kívánalma Ausztriában Hanusch Ferdinand indítványára már 1913-ban, a VII. Osztrák Szakszervezeti Kongresszuson napirendre került, majd 1945. után az Osztrák Szakszervezeti Szövetség e törekvés megvalósítását a legkülönbözőbb szövetségi kongresszusokon szorgalmazta. Ennek ellenére mind a mai napig ilyen törvénytervezetnek a parlament elé terjesztése elmaradt. A következő fejtegetések mindenekelőtt azokról az erőfeszítésekről és ellenállásról kívánnak tájékoztatást adni, amelyek a polgári demokrácia körülményei között a Munka Törvénykönyve tervezete megalkotásának szükségképpeni velejárói.

Ha az osztrák munkajog kodifikációjának problémáját merőben jogászi szempontokból közelítjük meg, akkor az idevonatkozó törvények rendkívül sokféleségére és az ebből eredő csaknem áttekinthetetlen helyzetre figyelemmel aligha férhet kétség ahhoz, hogy a munkajog kodifikáció útján megvalósítandó reformjára van szükség. Ebben a tekintetben a szakemberek is egységes véleményen vannak, függetlenül a társadalompolitikai életben elfoglalt helyzetüktől. Ha azonban e kérdést gazdaságpolitikai szempontokból elemezzük, nyomban világossá válik, hogy osztálytársadalomban az egységes, modern munkajoghoz fűződő érdek elsősorban a munkások és alkalmazottak oldalán jelentkezik. Látható ugyanis, hogy a kapitalizmus, mégha többé-kevésbé a tudományos—műszaki forradalom szakaszába el is jutott, semmiképpen sem segíti elő a munkáltatók arra vonatkozó készségét, hogy a munkajog modern, jogi kialakítása érdekében mindazokról az előnyökről lemondjanak, amelyek a meglevő jogbizonytalanságból számukra erednek. E szemléleti mód azonban egyben megvilágítja a polgári munkajogtudomány szerepét is, amely annak ellenére, hogy az osztrák munkajog zűrzavaros helyzetét szakmailag elismeri, csaknem kizárólag a hatályos jog jogdogmatikai kérdéseivel foglalkozik. Kodifikációs problémákkal nagyobb mértékben csak a fasizmus által Ausztriából elűzött Dr. Lenhoff Artur professzor foglalkozott egyébként az egyetemek e téma kidolgozásához dr. Sacher professzor egyetlen munkáján kívül nem járultak hozzá. Az osztrák egyetemeken a munkajog általános félvállról kezelését csak a legutóbbi időben sikerült részben az által megszüntetni, hogy munka- és társadalombiztosítási tanszéket és intézetet hoztak létre.

Erre vezethető vissza, hogy a Munka Törvénykönyve első tervezetének előmunkálatai a szövetségi jóléti igazgatásügyi minisztériumban a szakszervezeti szövetséggel szoros együttműködésben folytak. A munka törvénykönyve I. részének 1960-ban Proksch A. akkori jóléti miniszter — egyébként vezető szakszervezeti funkcionárius — által közzétett tervezete éppen olyan kevéssé vált azonban törvénnyé, mint az 1962-ben közzétett második része, amely hivatalos tudományos körök és kutatók közreműködésével készült. Ugyanez vonatkozik a munkaügyi bíráskodásról szóló törvénytervezetre is, amely e reformjogalkotás harmadik részének tekinthető. Fejtegetéseim ezekkel a még Proksch A. és Broda Ch. miniszterek idejében készült és az osztrák munkajog egyetemes reformjára irányuló tervezetekkel és az azokra tett kritikai megjegyzésekkel kapcsolatosak. Csaknem abban az időben, amikor a munkáltatók e háromrészes tervezettel szemben ellenállásukat szervezték, az osztrák szövetségi kormány megkeresésére egyetemi tanárokból és az érdekképviseletek szakembereiből kodifikációs bizottság alakult, melynek munkássága azonban eddig a nyilvánosság előtt ismeretlen.

Mielőtt a Proksch-féle tervezet elemzésébe bocsátkoznánk, szükségesnek mutatkozik, hogy az osztrák munkajog jelenlegi helyzetét röviden ecseteljük. A maga egészében az osztrák munkajog úgy fogható fel, mint amely az általános polgári törvénykönyv keretein belül helyezkedik el, amennyiben a közalkalmazottak nagy csoportjára vonatkozó jogtól eltekintünk. De amíg a munkások a maguk egészében az általános polgári törvénykönyv rendelkezéseinek hatálya alá tartoznak, az alkalmazottakra, a közszolgálatban szerződés alapján foglalkoztatottakra, és a mezőgazdasági munkásokra, úgyszintén a munkavállalók egyes további kisebb csoportjaira a munkaszerződési jog területén önálló jogszabályok vonatkoznak. Ez a megállapítás azért fontos, mert vannak olyan javaslatok, amelyek szerint az osztrák munkajog reformját egy ún. kiskodifikációra kell szűkíteni, amelynek célja az lenne, hogy a munkásokra vonatkozó szerződési jogot külön törvény útján rendezzék, úgy, ahogyan ez az alkalmazottak, illetve mezőgazdasági munkások tekintetében történt.

Az osztrák munkajog vonatkozásában jellemzőnek tekinthető, hogy a messzemenően legnagyobb munkavállalói csoportnak, vagyis a nagy- és kisiparban foglalkoztatott munkásoknak be kellene érniök az 1859. évi ipartörvény és az általános polgári törvénykönyv 26. részének az 1917. évi harmadik résznovellával módosított távolról sem kielégítő rendelkezéseivel, amennyiben az egyes iparági szakszervezetek által kötött szakmai kollektív szerződések részükre igen lényeges, mindazonáltal nagymértékben különböző jogokat nem biztosítanának. De egy sor modern szabályozás mellett, mint például a szabadsághoz való jog, az anyaság vé-

* A cikk, amelynek szerzője a bécsi Munkáskamara titkára, a Jogtudományi Közlöny számára készült. — Szerk. megjegyzése.

delme, vagy az ünnepnapokon teljesítendő munkáért járó térítés vonatkozásában, még mindig érvényben van a múlt századból a vasárnapi munkaszünetről szóló törvény, vagy a Hitler által Ausztriában bevezetett munkaidőrendtartás. Mégis, hogy ez a körülmény a munkavállalókra ez idő szerint nem hat ki teljes súlyával, annak tulajdonítható, hogy a kollektív szerződések a munkaidő és a túlmunka minden fontos kérdését szabályozási körükbe vonták. Ezenkívül az osztrák munkajog sokfélesége következtében nemcsak nagymértékben áttekinthetetlen, hanem még sok középkori és feudális vonás csökevényét is magán viseli. Így egyes jogászok a polgári törvénykönyv 1162/a. § alapján a munkáltatót még ma is feljogosítottnak tartják arra, hogy jogigényt érvényesítsen a bíróság előtt a jogellenesen kilépett munkavállaló munkába való visszahelyezése iránt és az ennek megfelelő ítéletet pénz- és elzárásbüntetés útján végrehajtassa.

A hatályos ipartörvény az 1859-es időknek megfelelően valamennyi munkavállalót, szakképzettségükre tekintet nélkül, egyszerűen „segédmunkásnak" nevezi, és ezzel e múzeális törvény még érvényben levő munkajogi rendelkezéseinek jellegét világosan kifejezésre juttatja. A munkáltató a négy hétnél hosszabb időn át beteg munkást az ipartörvényt alapján még mindig azonnali hatállyal elbocsáthatja. E törvény értelmében, amely minden osztrák munkásra és valamennyi vállalatra vonatkozik, függetlenül attól, hogy a dolgozók ezreit foglalkoztatja-e, vagy pedig kisüzemről van szó, elbocsátható az a személy, „aki a többi segédmunkást, vagy a zselléreket engedetlenségre, az iparüzem tulajdonosa elleni lázadásra, rendetlen életmódra" stb. igyekszik rábírni. Ennek nemcsak középkori céhszabályzat csengése van, ezekből a szavakból annak a méltánytalan helyzetnek a szelleme is tükröződik, amelynek szenvedő alanyai azoknak az embereknek milliói, akik értékeket hoznak létre, és Ausztriát modern állammá teszik. Világos, hogy a vállalkozók az ilyen antidemokratikus törvényhozás maradványait nem védelmeznék annyira szívósan, ha nem ringatnák magukat abban a reményben, hogy az adott pillanatban ismét jelentős hasznukra válhat.

A szakszervezetek nyomása alatt létrejött kollektív szerződésekre vezethető vissza, hogy az osztrák munkásoknak és alkalmazottaknak annak ellenére sikerült helyzetükön anyagi vonatkozásban több szempontból javítani, hogy a munkajog területén az utóbbi két évtized alatt a törvényhozás csaknem teljesen szünetelt. Különösen figyelemre méltó, hogy az alapszabadságnak két hétről három hétre való felemelése és a heti munkaidőnek 48 óráról 45 órára való leszállítása nem törvényhozói szerv határozatán nyugszik, hanem a szakszervezetek által kötött általános kollektív szerződésen. Ugyancsak jellemző, hogy a munkáltatók, jóllehet arra kényszerültek, hogy a munkavállalóknak e jogos követeléseit a kollektív szerződések keretében elismerjék, e vívmányoknak a Munka Törvénykönyve keretében törvényhozási úton való rögzítése ellen továbbra is ellenállást fejtenek ki. A munkáltatóknak már egyedül ebből a magatartásából is felismerhető, milyen jelentősége lenne az osztrák munkajog kodifikálásának, amely a kollektív szerződések által már megvalósított valamennyi lényeges vívmányt rögzítené. Ezen túlmenően az osztrák munkajog alapvető újjáalakításának különös jelentősége azért is lenne, minthogy ez idő szerint a munkajog áthatolhatatlan bozótnak tünik, amelyben a munkavállalók jogigényeinek sok elemi biztosítéka hiányzik. Az osztrák munkajog ilyen újjáalakításának, amint ez Proksch és Broda javaslataiban jelentős mértékben kifejezésre jut, a következő alapelveken kellene nyugodnia:

1. A Munka Törvénykönyvének nemcsak az a feladata, hogy a munkavállalók számára a nemzetközi egyezmények által biztosított valamennyi jog megvalósulását elősegítse, hanem a munkajog legfontosabb alapelveit egyidejűleg az osztrák alkotmányba is fel kell venni.

2. A munkajogi kodifikáció lényeges célja valamennyi munkavállaló azonos jogállása olyan alapon, hogy a munkások igényei az alkalmazottak igényeihez hasonuljanak. Jogilag háttérbe szorított munkavállalói csoportokat, mint a mezőgazdasági munkásokat, háztartási alkalmazottakat stb., azoknak az általános Munka Törvénykönyvbe való bevonása révén egyenjogúvá kell tenni, ami az előbbieket illetően az osztrák szövetségi alkotmány módosítását igényli. Ezzel összefüggésben kell megjegyezni, hogy a mezőgazdasági munkások tekintetében érvényes munkajog kialakítása a szövetségi alkotmánynak a hatásköri szabályozásról szóló cikke alapján — a szövetségi tartományok hatáskörébe tartozik. Ez az oka annak, hogy Ausztria minden szövetségi tartományának ugyanúgy, mint a Monarchia idejében, saját mezőgazdasági munkaügyi rendtartása van.

3. A Munka Törvénykönyvének a lehetőség szerint általánosan érvényesülő szabályok alkotása révén az egységesség elvi alapján kell nyugodnia és a különleges szabályozásokat a lehetőség szerint el kell kerülnie, minthogy a munkajog minden felaprózódása csak a munkáltatók érdekét szolgálja. Ehhez járul az a követelmény, hogy tagozódása áttekinthető legyen, a gyakorlati kívánalmaknak eleget tegyen, használt kifejezései világosak és érthetőek legyenek.

4. A jogigények lényeges megjavításával, aminek mind körüket, mind törvényi szabályozásukat illetően be kell következnie, a Monarchia, a Dollfuss és a náci rendszerek idejéből megmaradt minden jogi csökevényt fel kell számolni, miközben más jogterületek törvényeivel való érintkezési pontokat a negatív visszahatások kiküszöbölése érdekében alaposan meg kell vizsgálni.

Az a körülmény, hogy új törvényalkotásoknál milyen hasonló hatásokkal kell számolni, következik például a Legfelső Bíróság jogi álláspontjából, amely a polgári jog alkalmazhatóságát a jó erkölcsökbe ütköző felmondás esetében az üzemi tanácsról szóló törvény különleges felmondási védelmére hivatkozással kizárja. Ezáltal az antiszociális és üzemi szempontból indokolatlan felmondás megtámadására vonatkozó igen szűkkörű jog — egyébként a törvényhozás ilyen irányú szándéka nélkül — azt eredményezte, hogy a dolgozó a felmondásokkal kapcsolatban a munkáltató jó erkölcsbe ütköző cselekményével szemben védtelenné vált.

5. A munkáltatónak a munkaszerződés által elismert utasítási jogát pontosan meg kell határozni, és ezzel elejét kell venni annak, hogy a munkáltató a munkavállaló emberi méltóságát megsértse és magán-szférájába vagy szabad idejébe beavatkozzék.

6. A Munka Törvénykönyvének valamennyi szabályát a munkáltató esetleges kijátszási kísérleteivel szemben a leggondosabban biztosítani kell, éspedig egyfelől azok megfelelő megfogalmazásával, másfelől általános záradék felvételével, emellett a bírói gyakorlatból a hatályos jog számára le kellene vonni a megfelelő következtetéseket.

7. A Munka Törvénykönyvének megfelelő teret kell biztosítania a munkajog további üzemi, szakmai és általános kialakítására és a gyors fejlődéshez való alkalmazkodásra a szakszervezetek, munkáskamarák és üzemi tanácsok közreműködése útján.

Az egész anyag tagozódását illetően a maga egészében célszerűnek mutatkozik az a hármas tagozódás, amelyet Proksch és Broda javaslatai foglalnak magukban. Az első rész a szerződési jogot, illetve az egyéni munkaszerződési jogot tartalmazza, míg a második rész „Kollektív munkajog" cím alatt azokat a szabályokat öleli fel, amelyek az üzemi és szakmai képviselet terén szükségesek. Végül harmadik résznek a munkaügyi bíráskodásról szóló törvényt kell tekinteni, amely a jogérvényesítést szolgálja.

A törvénykönyv-tervezet I. része a nagy reformalkotás messzemenően legfontosabb eleme és az egész munkaszerződési jogra kiterjed. Míg a másik két rész, amely a kollektív munkajoggal és a jogérvényesítéssel foglalkozik, még nagymértékben a hatályos jog nyomdokain halad, az I. rész az osztrák munkaszerződési jog alapvető újjáalakítására törekszik. Éppen ezért a törvénykönyvtervezetnek a munkaszerződésről szóló részére kívánunk a további fejtegetések során elsősorban figyelemmel lenni.

Ami az I. rész tagozódását illeti, az a munkaviszony folyamatát kíséri nyomon, aminek folytán a szabályozás a munkaviszony létesítéséről szóló szabályokkal kezdődik, és a munkaviszony megszüntetéséről szóló rendelkezések az első rész végefelé nyertek felvételt. Ami az egyes részletkérdéseket illeti, a „munkaviszony joga", ahogyan a Munka Törvénykönyve tervezetének I. részét Proksch nevezi, mindenekelőtt az általános rendelkezéseket tartalmazza, majd a munkaviszony létesítéséről, és a munkaviszony megvalósulásáról szóló rendelkezések következnek. Ehhez csatlakoznak a munkaidő korlátozásáról, a szabadságról, tényleges katonai szolgálatnál a munkavégzési kötelezettség szüneteléséről, a munkaviszonynak más munkáltatónál való folytatásáról, a munkavállaló találmányairól és újítási javaslatairól szóló fejezetek. Külön fejezet szabályozza a munkaviszony megszüntetését, a munkaviszony megszüntetése esetében fennálló különleges igényeket, végül különleges rendelkezések következnek a nők, a fiatalkorúak és gyerekek, a nem teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozók és a munkavállalókhoz hasonló személyek munkájáról. Az első rész a munkarendi szabályokról szóló fejezettel, és a büntető rendelkezésekről és a kollektív panaszjogról szóló fejezettel zárul.

A tervezet büntető rendelkezéseiből kitűnik, hogy alkotója a szerződési szabadság elvét elengedhetetlen közjogi vonásokkal kívánja összekötni, minthogy munkaszerződési jog büntető rendelkezések nélkül csak részben lehet hatékony. Büntető szankciók alatt áll pl. a munkáltatónak nemcsak az a kötelezettsége, hogy a balesetvédelemről gondoskodni köteles, továbbá a készpénzfizetés kötelezettsége, és a szolgálati lakásról szóló szabályok, hanem a munkabér biztosítása, ideértve a túlmunkadíjat, úgyszintén a szolgálati bizonyítvány kiállításának kötelezettsége és a káros információ szolgáltatásának tilalma is. Az a körülmény, hogy a büntetőjogi úton már eddig is biztosított szabályokat a nők és a fiatalkorúak védelme területén kiterjesztették, magától értetődőnek látszik, lényeges előrehaladásnak kell azonban tekinteni, hogy a Munka Törvénykönyve és a kollektív szerződések üzemben való közszemlére tételéről szóló rendelkezések is büntetés kilátásba helyezésével kényszeríthetők ki.

A tervezet alapján az is világossá válik, hogy a szerzők az áttekinthetőséget lényegesebb kritériumnak tartják, mint a tudomány által formált absztrakt rendszertani tételeket. Ezért a tervezet az egyes jogintézmények magánjogi és közjogi elemeit egymástól nem is választja el, azaz a munkaidőről szóló fejezetben nemcsak azokat az igényeket szabályozza, amelyeket a munkavállaló a munkáltatóval szemben még kereseti úton is érvényesíthet, hanem a munkáltatónak a munkaidő korlátozása tekintetében fennálló kötelezettségeit is, amelyeknek megtartását a hatóságoknak hivatalból kell érvényesíteniök.

A közjognak és magánjognak az osztrák jogéletre jellemző egymás mellettiségét a tervezet adottnak tekinti, és nem kísérli meg, hogy a dolog természete szerint összetartozó szabályokat absztrakt jogi rendszertani szempontok szerint szétválasszon. A polgári jogtudomány bírá-

latának egy része éppen erre irányul, jóllehet nem tudott javaslatot tenni arra vonatkozóan, hogyan lehetne a munkajog olyan kialakítását elérni, amely a jogtudomány rendszerének is megfelel, ugyanakkor a gyakorlatban is valamelyest alkalmazható. Ebből kiindulva a tervezetnek az egyéni munkaszerződést, illetve a munkaviszonyt szabályozó első része már nem tekinthető kizárólag a magánjog kérdésének, már csak azért sem, mert a tervezet a kogens szabályok megtartását büntetések kilátásba helyezésével a hatályos jognál sokkal messzebbmenően kívánja elősegíteni.

Ezen túlmenően annak következtében, hogy a tervezet 5. §-a a munkajogot az általános polgári törvénykönyv köréből kiemeli, további alátámasztást kap az a tény, hogy a munkajog a polgári jogállamban a hagyományos magánjog kereteit feszegeti, anélkül azonban, hogy szűkebb értelemben vett közjoggá alakulna át. A munka- és a társadalombiztosítási jog tehát Ausztriában is egyre világosabban önálló jogterületként jelentkezik. Minthogy a Proksch-féle javaslat a munkajogot az általános polgári törvénykönyvből nemcsak kiemelte, hanem a polgári jog egyes általános szerződési szabályait speciálisan a munkajog területén való alkalmazhatásuk érdekében adaptálta, és a kódexbe beépítette, az általános polgári törvénykönyv alkalmazása munkajogi viták elintézésénél a jövőben igen ritkán jöhet figyelembe, annak ellenére, hogy a munkajognak a polgári jogtól való elvi elválasztására nem került sor.

Utalni kell továbbá arra is, hogy a munkaszerződésből eredő károk megtérítéséért való felelősség szabályait is a kódexbe vették fel, éppen úgy, mint az elévülésre és esedékességre vonatkozó szabályokat. Az általános polgári törvénykönyvnek a jogilag megalapozott cselekmények és mulasztások joghatályáról szóló 863. §-át sem kellene már a tervezet szerint a munkajog területén a jövőben közvetlenül alkalmazni, minthogy a tervezet 7. §-a egy megfelelően módosított rendelkezést vett fel. Ugyancsak önálló jogtétellé vált és a tervezet 8. §-ában került felvételre a bíróságoknak az általános polgári törvénykönyv 879. §-ából levezetett az a jogi álláspontja is, amely szerint jó erkölcsökbe ütközik, ha munkavállalókkal nem tárgyilagos megfontolások alapján egyenlőtlenül bánnak.

Ezek a javaslatok a polgári jogtudomány heves ellenállásába ütköztek. A polgári jogtudomány ugyanis az általános polgári törvénykönyvet a jogrend egysége szimbólumának tekintette és a tervezet szerzőinek azt rótta fel, hogy a jog osztályjellege felbomlasztása mellett száll síkra. Ellenjavaslatként az egész munkaszerződési jognak az általános polgári törvénykönyv keretébe való visszahelyezését propagálták, ami azonban nyilvánvalóan csak obstrukciós intézkedésnek lenne tekinthető. Arra való tekintettel ugyanis, hogy a munkaszerződési jognak az általános polgári törvénykönyvbe való beillesztése a polgári jog egyidejű teljes reformja nélkül lehetetlennek mutatkozik, ez a javaslat csak a kodifikációs munka teljes megszüntetésére irányulhat, minthogy a polgári jog teljes reformját Ausztriában még hosszú ideig utópiának kell tekinteni. A kormány által alakított kodifikációs bizottság keretében folytatott vita tárgya, — amely egyébként nem nyilvános — az általános polgári törvénykönyv viszonylatában éppen csak a munkajog önállóságának foka lehet. Hangsúlyozni kell azonban, hogy amennyiben a javaslat nem eléggé messzemenő, az csak a kodifikáció eredményét veszélyeztetheti, minthogy egyébként az a helyzet állna elő, hogy az általános polgári törvénykönyv szerződési jogi rendelkezései a reájuk vonatkozó visszafelé tekintő bírói gyakorlattal együtt, az új munka törvénykönyvével szemben jelentős mértékű ellenhatást fejtenének ki.

A tervezet szerint a munkaviszony alapja a munkáltató és a munkás közötti munkaszerződés. Csupán munkavállalói oldalon kell a szerződést szükségképpen természetes személynek kötnie és teljesítenie. Munkáltatói oldalon szerződési félként akár jogi személy, akár természetes személy szerepelhet. Ez ellen egyes munkajogászok köréből heves bírálatok hangzottak el, amelyek a tervezetnek szemére vetették, hogy a munkaszerződést kötelmi szerződésként fogja fel, nem pedig személyek közötti szerződésnek. Utóbbi felfogás szerint a munkaszerződés *személyi jogi közösségi viszony*, minthogy éppen személyek lépnek jogviszonyba, mégha a szerződés tárgyát munkateljesítés alkotja is. Ezzel összefüggésben azonban mindenekelőtt az a figyelemreméltó, hogy e bírálatnak ugyan mind a parlamentben, mind a sajtóban hangot adtak, mindazonáltak e felfogás legfőbb szószólója, aki egyébként az osztrák munkajogtudomány prominens személyisége, meg sem kísérelte, hogy a munkaviszony felfogása szerint helyes szerződési jogi koncepcióját megfogalmazza. Ha azonban ez utóbbi társadalmi felfogás képviselői Ausztriában a munkaviszonyt társadalmi viszonynak nemcsak nevezni akarják, a hatályos munkajog szerkezeti megváltoztatásain messzemenően túl kellene menniök és a dolgozók együttes tulajdonát, vagy legalábbis széles körű együttes döntési jogokat kellene biztosítaniok. Az 1945 után alakított néhány „üzemi közösség" kudarca és a munkáltatók elkeseredett ellenállása az együttes döntési jog gazdasági téren való mindenfajta megnyilvánulásával szemben azt bizonyítják, hogy a kapitalista rendszerben ilyen közösségi viszonynak helye nem lehet.

Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy a polgári demokráciából a nemzeti szocialista táborba átpártolt egyes neodemokratikus német munkajogászok, így Dietz és Siebert, a kötelmi jogi alapon kötött munkaszerződést személyi jo-

gi közösségi viszonynak minősítik. Ennek a propaganda-szóvirágnak annak idején az volt a célja, hogy a nemzeti szocialista időben a munkavállaló számára előnyösnek tekinthető szerződési szabadság elvét egy feltételezett közösségi viszonnyal váltsa fel, annak érdekében, hogy „a vállalatvezetőnek" mint e közösség korlátlan urának olyan jogokat biztosítson, amelyek a szerződésen messzemenően túlmennek. Anélkül, hogy a fentemlített társadalmi felfogásnak szemére kívánnánk vetni, hogy a személyi jogi közösségi viszony fogalmát ugyanilyen értelemben fogná fel, nyomatékosan hangsúlyozni szeretnénk, hogy a munkaviszony ilyen hibás deklarálásával polgári-kapitalista körülmények között közösségi vagy társasági viszony még nem jön létre.

Hasonló álláspontra helyezkednek egyes keresztény szakszervezeti funkcionáriusok a tervezetnek azzal a javaslatával kapcsolatban, hogy az érdekképviseletek részére jogot kell biztosítani jogigényeknek a munkavállaló javára bírósági úton való érvényesítésére. A tervezet 232. §-a szerint az üzemi tanácsokat vagy a szakszervezeteket fel kell jogosítani arra, hogy a munkavállaló követeléseit a munkáltatóval szemben a munkaügyi bíróság előtt saját nevükben, de a dolgozó javára érvényesítsék. Minthogy nem csekély azoknak a munkavállalóknak a száma, akik vonakodnak igényeiket a bíróság előtt érvényesíteni, az ilyen kollektív panaszjog a munka törvénykönyvének olyan hatékonyságot adhat, amelyet jelenleg egyetlen munkaügyi jogszabály sem tud biztosítani. Az utóbb említett szakszervezeti funkcionáriusok véleménye szerint az ilyen panaszjog különös módon ellentétben állna az ember szabad akaratával és emberi méltóságával, még ha el is ismerik, hogy gyakran hasznos lenne, ha a túlságosan félénk munkavállalók kereseti jogát át lehetne vállalni. E téren e szakszervezeti funkcionáriusok a munkáltatók uszályába kerültek, jóllehet már a pápai Kúria is e téren egy lépéssel előbbre jutott.

Az ugyanilyen pártállású munkáltatók a tervezetnek ebben a rendelkezésében arra irányuló törekvést látnak, hogy a munkáltató és a munkavállaló közötti szakadékot, amelynek áthidalására állítólag sikeres igyekezetet fejtettek ki, újból elmélyítse és ezzel az osztályharcot örökössé tegye. Jóllehet ezekről a körökről aligha feltételezhető, hogy az osztályharc gazdasági oldalával ne lennének tisztában, ezekre az érvekre a kodifikációs viták során mégis nagy nyomatékkal hivatkoznak. Vállalkozói körök részéről továbbá számításokat terjesztettek elő, amelyekben azt bizonyítják, mennyibe fog kerülni a munkáltatóknak a tervezett Munka Törvénykönyve. Azt remélik talán, hogy ezzel a közvélemény előtt a teljesen elavult munkajog modernizálásával szemben hangulatot tudnak kelteni? De ha már ilyen mérleget kell vonni, akkor azokra az óriási összegekre is ellenvetésként hivatkozni lehetne, amelyektől a munkavállalók az évtizedek leforgása alatt a munkajog területén fennálló kaotikus jogviszonyok következtében elestek.

Minthogy a Proksch-féle tervezet I. része a munkások és alkalmazottak között nem különböztet, és a továbbiakban különösen a szabadságot, a táppénzt, a felmondási időt és a végkielégítést illetően az alkalmazottak társadalmi-jogi színvonalából indul ki, a tervezet mindenekelőtt a munkások anyagi helyzetének jelentős megjavítását eredményezné. A betegség vagy baleset esetében járó szolgáltatások vonatkozásában a munkások és alkalmazottak egyenlő helyzetének biztosítása nemcsak anyagi szempontból számottevő, hanem annak elvi jelentősége is van. A Munka Törvénykönyvének tervezete szerint a munkavállalóknak ilyen esetben legalább hat héten át teljes, és 14 héten át fél illetményre lenne igénye. Ez az igény a munkaviszony tartamához képest oly módon emelkednék, hogy a dolgozónak 12 héten át teljes és 8 héten át fél illetmény járna. Főként ebből az okból nem tekintik a munkáltatók a tervezetet a vitára alkalmasnak, még ha a támadások súlypontja nem is kizárólagosan a tervezet ezen része ellen irányul. Nem utolsósorban ez azért történik, mert nem kívánják a nagyvállalatoknak azokat a törekvéseit keresztezni, amelyek szerint a munkások nagy csoportját azáltal differenciálják, hogy a magasabb képzettségű munkásokat az alkalmazotti kategóriába átsorolják és ezáltal a munkás-szakszervezeteket gyengítik.

A kártérítési jog területén a tervezet sajnos nagyon konzervatív, amennyiben teljes mértékben fentartotta azt a korábbi rendelkezést, amely szerint a munkáltató a munkavállalóval szemben az általa vétkesen okozott testi sértés esetében a kártérítés alól mentesül. Röviden: a jelenleg hatályos osztrák jog szerint a helyzet az, hogy a munkavállaló a munkáltatóval szemben teljes mértékben kártérítésre köteles, ha gondatlan cselekményével neki testi sértést okoz. Fordítva viszont hasonló esetben a munkáltató még a legsúlyosabb gondatlanság esetében is, minden kártérítési kötelezettség alól mentesül a munkavállalóval szemben. A munkavállalónak a munkáltatóval szembeni dologi károkért való felelősségét sem szabályozza a tervezet a szociálpolitikai követelményeknek megfelelően. A munkavállaló csak a még kimenthető hibás teljesítmény esetén mentesül a felelősség alól. Vétkességnél korlátlan felelősség állhat be.

Érdeklődésre tarthat számot, hogy a hatályos jog szerint a munkáltató nem köteles a bérelszámolásról írásbeli bizonylatot adni. A tervezetbe foglalt az a javaslat tehát, amely a munkáltatót arra kötelezi, hogy a bérelszámolást írásban eszközölje és a munkabér tételeire és a foganatosított levonásokra és törlesztésekre vonatkozóan teljes adatokat közöljön, a bírák és

szakszervezeti funkcionáriusok körében általában élénk helyesléssel találkozott, minthogy ez idő szerint a bérfizetésekkel kapcsolatos reklamációk többnyire bizonyítási nehézségek miatt hiúsulnak meg. A munkások szempontjából hátrányos helyzetnek kell tekinteni, hogy az alkalmazottakkal ellentétben a munkásoknak nincs törvényes igényük a renumerációk megfelelő hányadának kifizetésére, ha a munkaviszony az igény esedékessége előtt szűnik meg. Mégha a kollektív szerződések e hátrányos helyzet részleges megszüntetését meg is kísérlik, az alkalmazottakra vonatkozó törvénybe már évtizedek óta felvett szóban forgó szabályt most már valamennyi munkavállalóra ki kellene terjeszteni.

Jelentős mértékben kísérli meg a tervezet fennálló jogintézmények kiépítését és biztosítékok nyújtását kijátszásukkal szemben. Figyelemreméltók a már említett munkarendi szabályok, amelyek útján kísérletet kívánnak tenni arra vonatkozóan, hogy a Munka Törvénykönyvének rendelkezései a gyakorlatban lehetőség szerint maradéktalanul érvényesüljenek. A tervezet szerint a Munka Törvénykönyvét, úgyszintén az illető vállalatra vonatkozó kollektív szerződéseket és munkarendeket minden üzemben közszemlére kell tenni. E jogi kötelezettségeknek a munkáltató részéről való nem teljesítése attól függetlenül, hogy büntethető-e, kétség esetében a munkavállaló szerződési teljesítési, vagy kártérítési igényét alapítja meg.

A tervezet első részével szemben, amely az osztrák munkaszerződési jog alapvető megváltoztatását tűzte ki célul, a második rész az üzemi tanácsokra vonatkozó jog és a kollektív szerződési jog területén nem más, mint az eddig érvényben levő jogszabályok mértéktartó kompilációja. Meg kell említeni, hogy e második részben a munkások és tisztviselők közötti különbségnek az első részben történt felszámolása elmaradt, és így most ez az üzemi tanácsokra vonatkozó jog keretében a jelenlegi körben továbbra is fennmarad. Világos, hogy a tervezetnek ez a súlyos következetlensége nemcsak bírálatokat váltott ki, hanem végrehajthatóságát illetően is komoly kétségeket támasztott. A második rész a koalíciós jogot illetően arra az álláspontra helyezkedik, hogy a munkavállalóknak joguk van érdekeik megvédése és előmozdítása céljából egyesülni és e célkitűzésnek megfelelően tevékenykedni. A sztrájkjog továbbmenő törvényi szabályozására a tervezet azért nem törekszik, minthogy az osztrák szakszervezetek keretében az a vélemény van túlsúlyban, hogy a sztrájkjog szabályozása nemcsak felesleges, hanem káros is lenne, figyelemmel arra, hogy e területen mindennemű jogi szabályozás végeredményképpen a sztrájkjog korlátozásához vezethetne. A tervezet szerzőinek álláspontja szerint a koalíciós jog a sztrájkjogot magában foglalja és utóbbit azért helyes jogi légüres térben tartani, nehogy esetleges sztrájkcselekményekkel kapcsolatban a fennálló tételes jogi rendelkezések megsértésére kerüljön sor.

A minisztériumok közötti hatásköri megoszlás következményeképpen a kodifikációnak azt a részét, amely a munka- és társadalombiztosítási jog területén az igények érvényesítésére vonatkozik, önálló törvénytervezetként alkották meg. Ez a Broda igazságügyminiszter által előterjesztett tervezet a munkaügyi igazságszolgáltatásról az eljárási jog területén meszszemenően kapcsolódik a hatályos joghoz. Ezzel a tervezettel a munkajog és a társadalombiztosítási jog területén az osztrák jog számára sikerült az igazságszolgáltatás egyes intézményeit célszerűen összekapcsolni. Ez idő szerint a munkajog és a társadalombiztosítási jog területén három különböző igazságszolgáltatási intézménnyel találkozunk: nevezetesen a munkaügyi bíróságokkal, az egyeztető hivatalokkal, és a társadalombiztosítási döntőbíróságokkal. Ezek nemcsak az eljárási szabályok tekintetében különböznek egymástól, hanem elsősorban a felsőbbfokú bíróságokhoz benyújtható jogorvoslatokat illetően. Közös e szervek vonatkozásában a tárgyalandó anyag hasonlósága, továbbá az a körülmény, hogy ott a nép közreműködése az igazságszolgáltatásban, úgy ahogyan azt az alkotmány rendeli, megvalósultnak látszik. Az általunk a kodifikációs alkotás harmadik részeként jelölt tervezetet szerkesztőik önálló törvénynek szánták. Ez a megoldás azért nem ütközik a fennálló rendszerbe, minthogy az anyagi társadalombiztosítási jognak továbbra is önálló — a munkajogtól teljesen különálló — törvényalkotásokban való szabályozása fennmarad. Minthogy azonban a társadalombiztosítási viták bírósági tárgyalása során nagymértékben olyan problémákra is figyelemmel kell lenni, amelyek ugyanabban a környezetben hatnak, mint a munkajogi problémák, az igazságszolgáltatásnak ilyen egybekapcsolása mindenképpen célszerűnek látszik.

Az itt tárgyalt tervezeteket az osztrák szövetségi kormány nem tette magáévá és azért azok törvénytervezetként az osztrák parlament elé nem is kerültek. Nem ismeretes, hogy a most működő kodifikációs bizottság a tárgyalt tervezet egyes részeit mennyiben tudja magáévá tenni. Feltételezhető azonban, hogy a konstruktívnak sikerült első rész tervezete bármilyen kodifikációs törekvésnek is bizonyos mértékben szükségképpen irányt fog szabni. Minthogy pedig kollektív szerződések útján — amint erről már említést tettünk — a tervezet fontos kívánalmai, így a szabadság és a munkaidő területén megvalósultnak tekinthetők, a munkavállalók érdekei most elsősorban a tervezet azon részeihez fűződnek, amelyek alkalmasak arra, hogy a fennálló munkaviszonyt a felmondással szemben biztosítsák és a fennálló jogigények érvényesítését megkönnyítsék. Az a tény azon-

ban, hogy a munkavállalók Ausztriában a lakosság messzemenően legnagyobb rétegét képviselik, nemcsak arra késztet, hogy a kodifikációs munkálatokat végülis tető alá hozzák, hanem biztosítékot jelent arra vonatkozóan is, hogy e legjelentősebb társadalmi erő megfelelő síkraszállásával haladó szellemű Munka Törvénykönyvének Ausztriában is létre kell jönnie.

Rabofsky, Eduard

Tárgyi bizonyítékok a polgári perben

A polgári perbeni bizonyítás elméletének legkevésbé kifejtett része a tárgyi bizonyítékoké. Történeti kifejlődésére alig találunk adatot, az is inkább a büntetőeljárással van összefüggésben. Szabályozása is inkább a bírói szemlével és szakértői bizonyítással kapcsolatos. Így nálunk az 1486: XIV. cikkben, amely már mint régen szokásban levőt említi az oculata revisio-t, majd a Hármas Könyv II. rész 27., 40. és 41. címében.

I. 1. A ma általánosan elfogadottnak tekinthető megfogalmazás megkülönbözteti a bizonyítási eszközöket és az azokban megnyilvánuló bizonyító tényt, bizonyítékot, amelyből a bírói következtetés történik.[1] A bizonyítási eszköztől ezenkívül külön választandó a bizonyítás módja, *ahogyan* a bíróság a bizonyítási eszközben megnyilvánuló tényről tudomást szerez.

A Pp. csupán felsorolja a bizonyítási eszközöket, mondván, hogy ilyenek „... különösen a tanúvallomások, a szakértői vélemények, a szemlék, az okiratok és egyéb tárgyi bizonyítékok." [166. § (1) bek.] Ide szokták még sorolni a peresfelek tényelőadásait, illetve személyes meghallgatását, különösen a beismerést (a Be. 61. §-a a terhelt vallomását), a tőkés és régebbi perjogokban pedig az esküt.

A Pp. hivatkozott rendelkezése tehát egymás mellett említi a tárgyi bizonyítékot és a szemlét, mint bizonyító eszközt, illetve bizonyítékot. Ezzel szemben ma már — különösen a szocialista perjogászok — hangsúlyozzák, hogy nem a szemle, hanem a tárgyi bizonyíték a bizonyító eszköz.[2]

A bizonyítási eszközök legáltalánosabb felosztása a személyi és tárgyi bizonyítékok (evidentia rei vel facti) megkülönböztetése, mégpedig azon az alapon, hogy az személytől, vagy a dolgok állapotából származik. Tárgyi bizonyítékok alatt értjük az anyagi világ egy részét, vagy annak megnyilvánulásait, amely bármely érzékszervünkkel érzékelhető. Julius Glaser[3] kizárólag a bizonyítási eljárásban elfoglalt helyzetükre, sajátos szerepükre tekintettel különbözteti meg a tárgyi bizonyítékokat, mivel ezeket (relatív) változatlanság jellemzi, így a vizsgálat ismételhető, míg a szóbeli vallomás történeti tény, amely bizonyos vonatkozásban nyomban visszavonhatatlanul múlttá válik és nem feltétlenül biztos, hogy teljesen pontosan jut a bíróság tudomására. Az okiratokat egyesek tárgyi bizonyítékoknak tekintik, vagy a bizonyítékok „sui generis" fajának (Visinszkij), mások a tanúbizonyítás egyik válfajának (Magyary Géza).

Farkas József szerint szemletárgy vagy tárgyi bizonyíték esetén — ide tartoznak az okiratok is — közvetlen az észlelés, míg a másik főcsoportnál „... a bíróság mások észlelete, tapasztalata alapján szerzi ismereteit."[4] Lényegében hasonló meggondolásokon alapszik az NDK perjogi tankönyvének a felosztása: azok „a források, amelyek a bíró érzéki észlelését lehetővé teszik, vagy az emberek nyilatkozatai, vagy az anyagi dolgok lehetnek."[5] A bíróság azonban a bizonyító eszközök alapján mindig közvetlenül észleli a bizonyító tényt, hacsak ehhez különös szakismeretre nincs szüksége. Éppen a tárgyi bizonyítékok esetében lehet szükség a megvizsgáláshoz szakértőre, vagyis harmadik személy közreműködésére. Ez tehát nem lehet megkülönböztetési alap.

Katona Géza mind eljárásjogi, mind kriminalisztikai szempontból tagadja a felosztás helyességét. Jogi szempontból hiányként jelöli meg, hogy nem nyújt lehetőséget „fontos bizonyító tények jellegüknek megfelelő elhelyezésére (pl. szakértői vélemények, szemle). Kriminalisztikai szempontból pedig azért kell visszautasítanunk — írja —, mivel az egyes bizonyítékok forrásainak túlzott jelentőséget tulajdonít s olyan tényeket sorol közös kategóriákba, amelyeknek beszerzése és a büntető eljárás céljaira

[1] Bacsó Ferenc—Beck Salamon—Móra Mihály—Névai László: Magyar polgári eljárásjog. (Budapest, 1959. (257. old.); ugyanígy Névai László—Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog. (Budapest, 1968.) 319. old.

[2] Vö. Farkas József: Bizonyítás a polgári perben. (Budapest, 1956.) 167. old.; Szibereky Jenő—Névai László: (Szerk.): A polgári perrendtartás magyarázata. (Budapest, 1967.) 678. old.

[3] Julius Glaser: Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprozess. (Leipzig, 1883.) 360—363. old.

[4] Farkas József: 161. old. Vö. Pp. magyarázata 679. old.

[5] H. Nathan (Red): Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Bd. I. (Berlin, 1957.) 259. p.

történő felhasználása nemcsak változatos, hanem ezen túlmenően eltérő jellegű kriminalisztikai tevékenységet feltételez."[6]

A bizonyítékok osztályozásának alapját abban kell keresnünk, hogy mennyiben képesek az igazság felderítésének objektív feltételeit biztosítani. Ez pedig az alábbiakból kitűnően a bizonyítékok két csoportjánál eltérő. Alapvető kérdés ebből a szempontból, hogy a bizonyítási eszköz milyen kapcsolatban van a bizonyító ténnyel. Eltekintve attól, hogy a tárgyi bizonyítéknak sokszor az elhelyezése is jelentős lehet (pl. házassági bontóperben a férjnél megtalált idegen női fénykép), az osztályozás alapját nem lehet a bizonyítási eljárással fennálló kapcsolatban keresni.

A személyi bizonyítékok mindig valamely személy tudattartalmát továbbítják a bíróság felé, az az illető pszichikumán, főleg az észlelő és akarati funkcióin ment keresztül. A bizonyító tény tehát a bizonyító „eszköz" személyiségén keresztül tükrözi az őt ért behatásokat, úgy is mondhatnánk, hogy a bizonyító tény és a bizonyítandó között ott van a pszichikum. Ezzel szemben a tárgyi bizonyíték esetében maga a dolog — esetleg az ember mint fiziológiai vagy pszichikai lény — inkorporálja, testesíti meg a bizonyító tényt, ami lehet éppen valamely előbb tett nyilatkozat is. Ebből a bíróság saját maga vagy szakértő közreműködésével közvetlenül vagy következtetés útján állapítja meg a bizonyítandó tényt. Tárgyi bizonyíték tehát — általános értelemben — az objektív világban észlelhető mindazon dolog, amelynek adottságaiból — beleértve az egyéb dolgokhoz való viszonyát (relációját) is — jelentős ténykörülményeket lehet megállapítani vagy azokra következtetést levonni.

Ilyen dolog lehet természeti tárgy akár önmagában, akár természeti vagy emberi behatás folytán módosított formában. Az észlelés vagy következtetés eredménye mindig bizonyos tudattartalom, de a dolog önmagában is megtestesíthet ilyen gondolattartalmat. Ide kell tehát sorolnunk az okiratot is. Ezen túlmenő következménnyel jár, hogy az okirat gondolattartalmat — vagyis emberi nyilatkozatot — foglal magában, mint további bizonyító tényt, amelynek jelentőségét, esetleg biznyító erejét éppen ez a tárggyal való kapcsolata is befolyásolja.[7]

A tárgyi bizonyíték ezen jellegén nem változtat az, ha a megszemlélést nem az egész bíróság, hanem csak a tanács elnöke [Pp. 188. § (2) bek.] megkeresett bíróság [201. § (1) bek.], vagy szakértő eszközli. A Pp. 211. § (1) bekezdése folytán vonatkozik ez arra az esetre is, ha a tárgyi bizonyíték adatait az előzetes bizonyítás során rögzítették. Kérdéses: lehet-e tárgyi bizonyítékról szó akkor is, ha a megvizsgálás nem bírósági eljárásban történt. Utalunk itt pl. a baleseti járőr helyszíni adatfelvételére. A bíróság felé ilyenkor — közvetlenül — valóban csak a másodlagos bizonyítékok szolgáltatnak adatot, mégsem mondhatjuk, hogy azok eredete jelentőség nélküli. Különösen a szakértői véleménynél mutatkozik meg élesen a különbség aszerint, hogy annak tárgy vizsgálata vagy tanúvallomások tartalmának elemzése képezi-e az alapját. Kétirányú vizsgálatot kell ilyen esetben végeznünk: elsősorban azt kell tisztáznunk, hogy a másodlagos bizonyíték mennyire helyesen tartalmazza a tárgy adatait és csak azután térhetünk át az eredeti bizonyítékra. Tárgyi bizonyítéknak kell tehát tekintenünk a bizonyítási eszközt akkor is, ha nem ugyan a bíróság, de bírósági eljárás céljára más hatóság észlelte, feltéve, hogy az észlelés eredményét nyomban írásban vagy egyéb módon megfelelően rögzítette. A hatósági vizsgálat az objektivitást, a nyombani rögzítés pedig a maradandóságot biztosítja. Semmi esetre sem lehet azonban tárgyi bizonyítékról szó, ha a dolgokat, azok tulajdonságait, viszonyait *csak* a tanúk vallomásából ismeri meg a bíróság.

2. A tárgyi bizonyítékok osztályozásával a büntetőeljárásjog tudománya, különösen a kriminalisztika foglalkozik, az azonban ott is vitás. A többféle osztályozásban visszatér az egyéb tárgyi bizonyítékok csoportja.[8] A polgári perben általában nem valamely körülhatárolt „törvényi tényállás"-sal van dolgunk, hanem jogviszonyokat, egymásba fonódó jogokat és kötelezettségeket kell tisztázni, amelyek esetleg hosszabb cselekmény- vagy eseménysorozat eredményeként jöttek létre (pl. házassági vagyonközösség megszüntetésénél). Az egyébként is vitás osztályozás tehát nem látszik indokoltnak. A tárgyi bizonyítékok sokféleségéből — hasonló meggondolással — legfeljebb az a csoport emelhető ki, amely egyben a per tárgya is akár a múltban történtekkel kapcsolatban felmerült vita folytán (pl. szavatossági kifogás), akár a jövőre vonatkozó rendezés szüksége esetén (pl. ingatlan-tulajdonközösség megszüntetése). Ilyenkor ugyanis a bíróság a meglevő állapotot (pl. a cserelakás megvagy meg nem felelő voltát) közvetlen bírói szemlével vagy szakértő közbejöttével észleli, vagyis a bizonyíték megvizsgálásából szerzett ismeret — legalább részben — egybe esik a bizonyítás eredményével.

[6] Katona Géza: A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljárásban. (Budapest, 1965.) 13. old. Ugyanígy Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban. (Budapest, 1968.) 140. old. Ezzel ellentétben utóbb ezt írja: „A tárgyi bizonyítékok között jelentős számban fordulnak elő a különböző írásbeli bizonyítékok, az okiratok..." (uo. 323. old.)

[7] Móra Mihály az okiratot kirekeszti a tárgyi bizonyítékok köréből. (Bacsó—Beck—Móra—Névai: Id. m. 292. old.) Ugyanígy Fritz Niethammer: Fragen des Beweises im neuen Zivilprozessrecht. (Neue Justiz, 1961. 386. p.)

[8] Vö. Móra Mihály—Kocsis Mihály: Magyar büntető eljárásjog. (Egyetemi tankönyv.) (Budapest, 1961.) 296. old. és a Rendőrségi Szemle, valamint a Belügyi Szemle 1959—1964. évfolyamaiban lefolyt vita.

3. Lényegesebb e helyett a tárgyi bizonyítékoknak megjelenési formájuk szerinti megkülönböztetése, helyesebben bizonyos bizonyítékfajták kiemelése és elkülönített vizsgálata. A gyakorlati szükségleteknek megfelelően az okiratok, a hangszalag és a fénykép (filmfelvétel) külön tárgyalása tekinthető ilyen módon indokoltnak. A fennmaradó „egyéb" bizonyítékok alkotják a szűkebb értelemben vett tárgyi bizonyítékokat.

Itt is — és talán elsősorban ebben a körben — fontos a bizonyítékoknak eredeti és származékos vagy másodlagos bizonyítékokra való felosztása. Ez az osztályozás azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a másodlagos bizonyíték ugyanazon fajtához tartozik, mint az eredeti. Az okirat (tárgyi bizonyíték) tartalma ellentétben állhat a kiállító vallomásával, így hasonló lehet a hatása, mintha az illető kétféle vallomást tett volna. A másodlagos bizonyító eszköz sajátos esete a kifejezett másolat (kópia).

a) Az *okirat* jelentőségénél és a felvetődő kérdések terjedelménél fogva külön megvizsgálást igényel. Itt csak annyit kívánunk kiemelni, hogy fogalmához tartozik a gondolattartalomnak — legtágabb értelemben vett — írásjegyekkel történő rögzítése. Amennyiben a gondolattartalom a bizonyítás szempontjából nem bír jelentőséggel (pl. írás-azonosításnál) nem okirattal, hanem szűkebb értelemben vett tárgyi bizonyítékkal van dolgunk. Lehetséges viszont, hogy a hangsúly kizárólag a gondolat*tartalmon* van és az valósággal tárgyiasul (pl. irodalmi, műszaki mű).

b) A tárgyi bizonyítékok másik kiemelkedő csoportja a *hangfelvételeké.* Már Angyal Pál megemlékezik a fonográflemezről, amelyet az okiratok közé sorozhatónak tart, „mert az abban perpetuálódott gondolattartalom megismerhetősége, bár a hallószervek útján, de *közvetlenül* s nem más tárggyal vagy személlyel való kapcsolatban vehető tudomásul . . ."[9]

A kérdés a hangszalag elterjedésén kívül annak aránylag könnyű alkalmazhatósága folytán vetődött ismételten fel. A szovjet eljárásjogászok közül Sz. J. Rozenblit az okiratok egyik válfaját látja a repülőgép személyzete és a repülőtér diszpécser-szolgálata között lefolyt beszélgetést rögzítő hangszalagban, míg A. I. Vinberg, G. I. Koncsarov, G. M. Minkovszkij „a hangot rögzítő okiratok, mint önálló bizonyítási eszközök" csoportjába sorolja. M. P. Hilobok szerint „az okirat olyan anyagi tárgy, amely az ügy helyes eldöntése szempontjából jelentős körülményekre vonatkozó adatokat tartalmazó emberi gondolatokat rögzít", — így az íráson és a grafikai ábrázoláson kívül ide tartozik a fénykép (film) és a hangszalag is.[10] Hasonlóképpen a tőkés eljárás — (különösen büntetőeljárás) — jogászok egy része is azt emeli ki, hogy a hangszalag gondolattartalmat rögzít, miként az okirat, így azzal azonos elbírálás alá esik (pl. Siegert). Mások viszont csupán szemletárgynak tekintik (pl. Coing, részben Henkel). Nálunk Móra Mihály a polgári eljárásjogi tankönyvben még a tárgyi bizonyítékok körében említi,[11] utóbb azt írja, hogy „. . . szemletárgynak már azért sem nevezhető, mert lényege nem a megszemlélés optikai, hanem a hanghatás akusztikai felhasználása . . ."[12]

Minthogy a bírói szemle nem korlátozódik a szorosan vett optikai észlelésre, nem tudunk egyetérteni Móra Mihálynak ezen utóbbi álláspontjával, úgyszintén azzal az indokolással sem, hogy „a szokásos írásjegyekben formáltság talaját már a gyorsírásos okirat is elhagyta s nagyrészt technikai eszközök kérdése, hogy a gondolattartalom (. . .) kéz- vagy gyorsírással avagy hangszalag útján rögzített-e . . ."[12] A gyorsírás ugyanúgy írásjegyekből áll, legfeljebb erős tipizáltsága folytán nehezebb a beazonosítás, mint a rendes írásnál, ami azonban a típusírásoknál (pl. zsinórírás) is előállhat, a nagyszámú, sokszor teljesen egyéni rövidítés pedig a tartalom pontos megállapítását nehezíti meg. Mindez azonban már a bizonyítékok értékelésére tartozik. Ezzel szemben igen jelentős és itt már lényegi eltérés az, hogy az okiratok, írásjelek vizuálisan „olvashatók", míg a hangszalag csak „hallgatható" és ennek megfelelő különbség áll fenn a létrehozataluknál is. Kétségtelen az is, hogy az okiratoknak más okiratokból való összeollózása kizártnak tekinthető, erre legfeljebb fotokópia esetén van lehetőség. Módosítása (törlés, beírás) is rendszerint csak nagyobb felkészültségű, vegyszeres eljárás esetén nem vehető szabad szemmel is észre. A hangszalag viszont önmagában nem bizonyítja azt, hogy eredeti felvétel vagy kópia, így inkább megvan a lehetőség a részletfelvételekből való összeállítására, összemásolására. Amint azonban az írásszakértői vizsgálatok során a tudomány megtalálta az azonosításra szolgáló eszközöket, ugyanúgy nyilván a hangszalagok vizsgálatánál is megvan erre a lehetőség.[13] A vizuális és akusztikai eszközök között fennálló ezek az eltérések azonban kizárják azt, hogy a hangfelvételeket az okiratok csoportjába soroljuk be, szükségessé teszik a különtartásukat és éppen annak

[9] Angyal Pál: Okirathamisítás. Bélyeghamisítás. Védjegybitorlás, csalárd és vétkes bukás. A magyar büntetőjog kézikönyve. (Budapest, 1929.) Hasonlóan Francesco Carnelutti: Systema di diritto processuale civile. Tome I. (Padova, 1936.) 693. p.

[10] Hilobok, M. P.: A hangszalag alkalmazásának elméleti kérdései és gyakorlata a nyomozás során. K. I. C. (1966.) 494. old.

[11] Bacsó—Beck—Móra—Névai: Im. 292. old.

[12] Móra—Kocsis: Im. 291. old., ami ellentétes a 292. oldalon a tárgyi bizonyítékokról adott meghatározással.

[13] A lengyel Kriminalisztikai Intézetben már évek óta külön laboratórium foglalkozik az emberi hang azonosításának problémájával, de a tőkés államokban is vizsgálat tárgyát képezi ez. (Belügyi Szemle 1964. 6. sz. 55. old., 1966. évi 127. old.)

a kimunkálását, hogy hogyan fedezhető fel, illetve akadályozható meg a hamisításuk és iktathatók be minél eredményesebben a bizonyító eszközök sorába. Ez különösen jelentős akkor, amidőn az anyagi jogszabály valamilyen szerződés (jogügylet) érvényességéhez okirati formát kíván meg. Így nem lehet szó érvényes ingatlan-, adásvételi, ajándékozási szerződésről vagy írásbeli végrendeletről akkor, ha a nyilatkozatokat csak magnetofonszalagra vették fel, még abban az esetben sem, ha az a tanúk nyilatkozatát is tartalmazza. Lényegesen könnyebb azonban a bizonyítás, ha a szóbeli végrendeletet rögzítik ilyen módon. Jelentős lehet a hangfelvétel bíróságon kívül tett nyilatkozatok rögzítésénél, akár tud erről a nyilatkozó, akár nem.[14] Nem tudunk ezért egyetérteni a Pp. Kommentár (84. old.) azon álláspontjával, hogy nem nagy jelentőségű pl. annak a kérdésnek az eldöntése a perjog szempontjából, hogy a magnetofonszalag, mikrofilm, hanglemez stb. okirat tárgyi bizonyíték-e.

A Pp. nem tartalmaz rendelkezést a tárgyalásnak hangfelvétel útján való rögzítéséről, így az a 118. § (1) bekezdése folytán semmi esetre sem pótolhatja a jegyzőkönyvezést. (A de lege ferenda megvitatás meghaladja a dolgozat kereteit.) Más kérdés a tanúvallomásnak vagy a fél személyes előadásának közvetlen magnetofonra való mondatása, ami az „elébetárás" rögtöni lehetősége és a saját hang visszahallásának az eleven ereje folytán jelentős segítséget nyújthat. Ugyanez indokolhatja a nyomozás során való felhasználását.[15]

c) A tárgyi bizonyítékok kiemelendő csoportját képezi a *fénykép* (filmfelvétel) is. Míg a hangszalag az akusztikai, a fénykép és filmfelvétel az optikai jelenségeket rögzíti, bár még a filmnél is hiányzik a szoros értelemben vett folytonosság. N. Polevoj a büntetőeljárásbeli szerepét vizsgálva, előbb új okiratfajtának tekinti a filmet, de végül megállapítja, hogy a „filmdokumentum... önálló bizonyítási eszköz, amelynek az okirathoz közelálló, de sajátos természete van."[16] A polgári perben jelentős okiratról készített felvétel (fotokópia) az okiratmásolatok egyik válfaja, amely annak jellegzetességeit, az írás, aláírás karakterisztikumait is feltünteti, de ugyanakkor nem feltétlenül mutat ki minden részletet, így nem mindig alkalmas az aláírás írásszakértői azonosítására, azonkívül több lehetőség van az összemásolás útján való hamisításra. Ettől eltekintve a fénykép (film) nem tartalmaz közvetlen gondolattartalmat, legfeljebb valamely tárgyban megvalósítva, ezért nem tekinthetjük okiratnak.

A polgári perbeni szerepük főleg akkor kerül előtérbe, ha a pert valamely más hatósági eljárás előzte meg és ennek során készült a felvétel. A kénykép ezen túlmenően is alkalmas tárgyi bizonyítékoknak, a film pedig eseménynek, cselekvésnek a rögzítésére. Feltétlenül tárgyi bizonyítékot képez tehát mindkettő, bár természetszerűen ritkán és inkább csak véletlenül fordul elő, hogy a per szempontjából jelentős esemény filmre kerüljön. Ide kell továbbá sorolnunk mint jelentős tárgyi bizonyítékot a röntgenfelvételt, mind orvosi, mind műszaki téren.

Az okirat funkciója a rögzítés, de lényegéhez tartozik, hogy az anyagától elvonatkoztatott gondolatot tartalmaz. A fénykép- és filmfelvétel viszont éppen konkrét személyt vagy tárgyat „tükröz" minden gondolattartalmi vonatkozás nélkül. Kiemelését és különtartását éppen az indokolja, hogy igen alkalmas az eredeti tárgyi bizonyítékok valósághű ábrázolására. Találkozunk azonban olyan esettel is, amidőn a fényképfelvétel ténye, az ábrázolás tartalma, vagy az, hogy a fénykép valamely személy birtokában van, szolgál bizonyítékul. (Pl. házassági bontóperben, apasági perekben.) Ilyenkor már a szorosan vett tárgyi bizonyítékok kategóriájába tartozik.

d) Ezekkel a felsorolt, kiemelt csoportokkal szemben az egyéb, szűkebb értelemben vett tárgyi bizonyítékoknak a kategóriája a legszélesebb körű lehet. Hangsúlyoznunk kell, hogy ilyen tárgyi bizonyítékkal van dolgunk, amidőn a helyszíni szemle útján azt kívánja tisztázni a bíróság, hogy a tanú észlelhette-e az általa vallott tényeket, mert ilyenkor is a helyszínen levő dolgok, azok helyzete képez bizonyítékot. De nem jelent változást az sem, ha azt kell ellenőrizni, hogy valamely tevékenység (pl. rádiózás, stb.) zavarja-e a felperest.

II. 1. Míg a felek, tanúk, szakértő kihallgatásuk során közlik a bizonyító tényeket — vagy azok hiányát — a bírósággal, a tárgyi bizonyítékok esetében ez szemle útján történik, amihez okiratoknál azok felolvasása vagy ismertetése, a hangszalagnál pedig a lejátszatása járul. [Pp. 188. § (1) bekezdése.] Ez történhet szakértő közreműködésével és kizárólag szakértő által [Pp. 181. § (2) bekezdése] is.

Igen lényeges a szemle eredményének a jegyzőkönyvi rögzítése. A Pp. 117. § (2) bek. b) pontja csak annyit mond ki, hogy különösen fel kell tüntetni a jegyzőkönyvben — egyebek között — a szemle eredményét. Semmi esetre sem elég pusztán annak a jegyzőkönyvi rögzítése, hogy a bíróság megszemlélte a helyszínt, hanem a lényeges adatokat is jegyzőkönyvezni kell, esetleg vázrajzzal ellátni, vagy a becsatolt vázrajz azonosságát, helyességét megállapítani. Fényképfelvétel elkészítéséhez a bíróságnak rendszerint nincs saját eszköze, amennyiben pe-

[14] Vö. Karl Siegert: Tonbandaufnahmen. Zulässigkeit und Grenzen ihrer Verwendung im Rechtsstaat. Bericht über eine Arbeitstagung. Mannheim, 1957. Archiv für die zivilistische Praxis. 156. Bd. 462. p.

[15] A felmerülő problémákra is vö. Wolfgang Peller—Kurt Kohn: Diktafon alkalmazása polgári és családjogi ügyekben. KJC. (1966.) 140. old.

[16] N. Polevo: Filmdokumentum mint bizonyíték. KJC. (1963.) 638., 640. old.

dig valamelyik fél vagy harmadik személy készít a szemléről fénykép- vagy filmfelvételt, azt utóbb a felek részére megtekinthetővé kell tenni és az azonosság tekintetében meg kell őket hallgatni. A helyszíni szemle alapján ugyanis nem feltétlenül tud a bíróság ugyanabban az összetételben ítéletet hozni, így a szemle eredményét biztosítani kell tanács-változás esetére is és lehetővé kell tenni annak a fellebbezési — esetleg törvényességi óvási vagy perújítási — eljárás során való felhasználását.

2. A 189. § (1) bekezdése csupán annyit mond ki, hogy „a szemle céljára szükséges tárgy birtokosát a bíróság arra kötelezi, hogy a tárgyat mutassa be, vagy bocsássa rendelkezésre, illetőleg a tárgy megszemlélését tegye lehetővé . . .” Minthogy ez a rendelkezés nem különböztet a perben szereplő felek és harmadik személyek között, nincs akadálya a felekkel szembeni alkalmazásának. Ha a ténylegesen hatalomban tartó arra hivatkozik, hogy más nevében birtokol, legcélszerűbb mindkettőjüket a szemle lehetővé tételére kötelezni. A hivatkozott jogszabály alkalmazni rendeli a Pp. 185. §-át, így a szankciók tekintetében a tanúkra vonatkozó jogkövetkezmények irányadók, mégpedig akkor is, ha valamelyik fél birtokában van a tárgyi bizonyíték. A kötelezettség megszegése esetén azonban csak pénzbírság kiszabására kerülhet sor, mivel a birtokban tartó személy elővezetése még nem jelenti a tárgy felmutatását is, házkutatásra pedig nincs jogi lehetőség.

Az orvosi vizsgálat lehetővé tétele lényegében a tárgyi bizonyíték megvizsgálásának a biztosítása. Ez azonban esetleg meglehetős kellemetlenséggel is járhat. A Pp. 300. §-a külön kimondja az apasági és származás megállapítása iránti egyéb perekre, hogy ha a bíróság vércsoportvizsgálatot vagy más orvosszakértői vizsgálatot rendel el, a vizsgálatnak, illetőleg a szükséges vérvételnek a tűrésére bármelyik érdekeltet kötelezheti, a szankciókra nézve a 185. §-ra utal, de csak pénzbírság kiszabását engedi meg. Még tovább megy a 308. § (2) bekezdése, amidőn a gondnokság alá helyezési perben az alperes elmegyógyintézeti elhelyezését teszi lehetővé vizsgálat céljára legfeljebb két hónapra.

3. Kapcsolatos további kérdés, nincs-e jogi akadálya a konkrét esetben a tárgyi bizonyíték beszerzésének vagy felhasználásának.

Amennyiben a tárgyi bizonyíték valamely hatóság, bíróság őrizetében van, értelemszerűen alkalmazni kell a 192. § (1) bekezdését, így — titoktartási kötelezettség fenn nem forgása esetében — elsősorban annak (2) bekezdése kerülhet alkalmazásra, nem pedig a 189. § (1) bekezdése folytán a 169. § (2)—(4) bekezdése. A 189. § (1) bekezdése folytán alkalmazandó 170. § (1) bekezdésében írt tanúvallomás alóli mentesség a tárgyi bizonyítékok felmutatásának a kötelezettsége alól is mentesíti az ott írt személyeket, ami visszaélésre adhat okot. Éppen ezért ez a szabályozás megfelelő módosításra szorulna.

A hangszalag felhasználásával, helyesebben a beszélgetések lehallgatásával és hangszalagra való rögzítésével kapcsolatban a tőkés perjogászok között merült fel vita.[17] A polgári peres eljárás során gyakorlatilag kizártnak tekinthető az idegen lakásban (vagy idegen távbeszélőn) idegen személyek között folytatott beszélgetés ilyen módon való rögzítése, kivéve ha a beszélgetők valamelyike is közreműködik abban. Nem lehet tehát szó szabadságjogok megsértéséről, de még jogsértésről sem. Csak akkor merülhet fel nehézség, ha az egyik vagy mindkét beszélgető olyan személy, aki megtagadhatja és meg is tagadja a vallomástételt. Az ilyen hangfelvétel, különösen ha a terhelt és védője közötti beszélgetést tartalmazza, akkor sem látszik felhasználhatónak, ha egyébként a megtagadásra jogosult kijelentéseire lehetséges idegen személyek tanúkénti kihallgatása. Az idegen személyek előtt való megnyilatkozással viszont a jogosult saját maga mondott le a megtagadási jogáról, a lehallgatás pedig — hozzájárulás hiányában — ezt a jogot sérti meg. Amennyiben a felvételt produkálóval négyszemközt — esetleg telefonon — történt a beszélgetés, a hangfelvétel csupán a bizonyítási nehézség kihasználását és az azzal való visszaélést akadályozza meg. Amennyiben viszont más is jelen volt, az illető tanúkénti kihallgatása lehetséges és szükséges is, a hangfelvétel csak a tényállás tisztázását segíti elő, a tanú megfigyelésének és emlékezetének esetleges hiányosságát pótolja. A szocialista irodalomban L. Karnyejeva a gyanúsított kihallgatása esetén az azonosítás biztosítása mellett szükségesnek tartja a kihallgatott előzetes figyelmeztetését arra, hogy hangfelvétel készül.[18]

III. A tárgyi bizonyítékok vizsgálatának leglényegesebb kérdése, hogy minek a bizonyítására alkalmasak, milyen kiegészítésre szorulnak és milyen a bizonyító erejük. (A kiegészítés szükségessége inkább a közvetlenül bizonyítandó tény vonatkozásában jön itt figyelembe.) A bizonyító erő vizsgálatánál, valamint a teljes és nem teljes bizonyító erő elismerésénél természetesen nem lehet szó a kötött bizonyítás esetleg hasonló elnevezésű fogalmainak az átültetéséről, hanem a bizonyítékoknak a mérlegelésnél betöltött jelentőségéről, súlyáról, aminél mindig

[17] A német perjogászok közül többen általában tilosnak és a szabadságjogokba ütközőnek tartják a titokban való hangfelvételt, mint pl. Baumbach—Lauterbach: kommentárja (678. p.) Vö. Karl Siegert: Op. cit. Ellenkező nézetet vall pl. H. F. Pfenniger: Das Tonband in schweizerischen Strafverfahren. Schweizerische Juristenzeitung. 54. Jg. (1958.) 281—284. p. Az ottani bírói gyakorlat is megengedhetőnek tartja. (Ismerteti Belügyi Szemle. (1965. 7. sz. 128. old.)

[18] L. Karnyeleva: Alkalmazható-e a magnetofon a vizsgálati munkában. Belügyi Szemle I. évf. (1963.) 4. sz. 106—107. old. Hans Dieter Schmidt gyermekek kihallgatása esetén emeli ki annak előnyét, ha a vallomást a kihallgatott tudomása nélkül hangszalagra veszik. (H. D. Schmidt—Edith Kasielka (Red.) Psychologie und Rechtspraxis. (Berlin, 1965.) 116. p.

fennáll bizonyos viszonylagosság és az ellentétek vizsgálatának szükségessége.

1. a) A tárgyi bizonyítékokra nézve felmerült olyan álláspont, hogy azok csak a saját létüket bizonyítják.[19] Ez azonban kiegészítésre szorul. A létezésükhöz mindenekelőtt hozzátartozik a minőségük, mennyiségük és egyéb dolgokhoz, főleg pedig személyekhez való relációjuk, amennyiben az a bizonyítandó tény szempontjából jelentős. Az utóbbi inkább a büntetőeljárásban válik fontossá, de szerepe lehet polgári perben is, pl. birtokháborításnál. Annál lényegesebb a minőség és mennyiség. Szavatossági kifogás esetében pl. közvetlenül a per tárgyát is képezheti. Ezzel kapcsolatban — szemben a negatívum bizonyíthatatlanságát valló elmélettel — valaminek (lényeges tulajdonságnak, mennyiségnek) a hiányát is igazolhatja, ha kizárt az időközbeni változás.

A tárgyi bizonyítékok továbbá az anyagi világ részei és így valamely behatás folytán jöttek létre, a továbbiakban is változásnak vannak kitéve, ami a természeti törvényeknek megfelelően történik. Éppen azért a szemlekori létükből következtethetünk létrejöttük okára, módjára stb., úgyszintén további változásukra, fejlődésükre, — mégpedig esetleg szakértői vélemény beszerzése útján. A gépjármű keréknyomaiból (féknyom stb.) pl. megállapítható a baleset előtti sebessége, a fékezés kezdete.

A tárgyi bizonyíték, mint ilyen nem bizonyít gondolattartalmat, csak a reá gyakorolt behatást tükrözi, illetve azt bizonyítja, hogy olyan behatás érte, amely valamely gondolatot tartalmaz. Vonatkozik ez nemcsak a fénykép- és filmfelvételre, amely a fényhatásokat rögzíti, valamint a hangfelvételre, amely a hangbehatásokat vissza is tudja adni, de az okiratra is. A hangszalag azonban egyaránt adhat vissza zenét vagy tagolatlan hangot, az irat pedig írás-azonosítás alapja is lehet. A tárgyi bizonyíték tehát önmagában rendszerint nem alkalmas olyan mértékben történés bizonyítására, mint a tanúvallomás.

b) A tárgyi bizonyíték bizonyító eszközként való felhasználásához elsősorban annak a megállapítására van szükség, hogy azonos azzal a dologgal, amely a bizonyító tényt magában foglalja. Amidőn a vevő vagy a megrendelő a vétel vagy a vállalkozási szerződés tárgyának a hibájára alapít igényt, szükséges annak a megállapítása is, hogy a szakértő által megvizsgált tárgy azonos a szerződési szolgáltatás tárgyával, vagyis bizonyítandó az azonosságuk, mégpedig arra nézve is, hogy az eltelt idő alatt nem érte a szerződéstől független behatás. Az épület azonossága vitán felül áll és nem kíván különösebb vizsgálatot, hogy a hibásan elkészített födémszerkezetet nem változtatta-e meg a megrendelő. Amidőn azonban az eladó januárban leszállít 20 métermázsa almát és a vevő négy nap múlva kifogásolja annak fagyott voltát táviratilag, majd további öt nap múlva állapítja meg kérelmére a KERMI a romlást — nehéz kérdéssé válik az azonosság bizonyítása.

A formális logika A est A formulájával szemben semmire sem megyünk annak megállapításával, hogy „... minden azonos önmagával és ugyanakkor különbözik önmagától", illetőleg, hogy „az azonosítás az a művelet, amelylyel a különbségben meglevő azonosságot emeljük ki".[20] Az azonosítás alapját és terjedelmét a perbevitt jogviszony határozza meg. A Pp. 163. § (2) bekezdése alapján, az abban foglalt rendelkezés alkalmazhatóságának hiányában pedig bizonyítás útján rendszerint annak megállapítására van szükség, hogy a tárgyi bizonyítékként megvizsgált dolog azonos a per tárgyával vagy a bizonyítékként használható dologgal, illetve, hogy a perben jelentős esemény (cselekmény) hozta létre. Az azonosság rendszerint egyben a létforma azonosságát is jelenti, illetve megkívánja. Így pl. bármennyire organikus fejlődés eredménye a változás, a növény és a mag nem tekinthető azonosnak. A termelési szerződés teljesítése kapcsán a termeltető által szállított mag minőségi hiánya a kifejlődött növényből állapítható meg, tehát az organizmus azonossága teszi ugyan lehetővé a visszakövetkeztetést, de ugyanakkor bizonyítás tárgyát képezi a szállított és elvetett mag azonossága.

A bizonyítás történhet tanúbizonyítással, de történhet másik tárgyi bizonyíték segítségével is. Az utóbb említett esetben az átadáskor megfelelően igazolt minta lehetett a vizsgálat tárgya. A baleset tanúi igazolják a nyomoknak a balesetet okozó gépkocsitól való származását. További bizonyításra szorulhat az is, hogy a bizonyító tárgy vizsgálatkori állapotát nem a bizonyítandó ténytől független cselekmény vagy egyéb esemény idézte elő.

c) A tárgyi bizonyíték a bizonyító oknak a bíróság által való közvetlen észleletét teszi lehetővé és ilyen vizsgálat esetén kikapcsolja a tanú által való téves észlelés vagy reprodukálás lehetőségét, úgyszintén a szándékos hamis vallomást is. Bár a tárgyi bizonyíték is meghamisítható és a bíróság észlelése is lehet téves, ezek aránylag a legkisebb mértékre szoríthatók, így a jellegéből folyó korlátok között a legteljesebb bizonyítást nyújtja. A bíróság szakértelmének a hiánya esetén bevont szakértő általában szubjektív befolyásoktól mentesen, vizsgálat, megfigyelés útján nyert objektív adatok alapján ad véleményt, mely a tudomány állásától függő bizonyossággal teszi lehetővé a bizonyítandó tényre való következtetést.

Szocialista kriminalisztikai irodalmunkban Kertész Imre egyrészről hangsúlyozza a kriminálteknika fejlesztésének, a tárgyi és írásbeli bizonyítékok felhasználásának szükségességét;

[19] J. Glaser: Op. cit. 158. p.

[20] Tamás György: A formális logika azonosságfelfogásának bírálata. Magyar Filozófiai Szemle. (1963.) 230. old.

ugyanakkor a tárgyi és írásbeli bizonyítékok Visinszkij általi előtérbe helyezését a személyi kultusszal kapcsolatos torzulásnak tekinti, a tőkés elmélet és gyakorlat állásfoglalásának okát pedig a technikai fejlődés mellett az utca népétől mint tanúktól való elszigetelés keresésében látja. „A marxista alapokon álló eljárásjogi tudomány számára — írja — teljesen idegen minden olyan törekvés, amely az egyes bizonyítékfajtákat bármilyen formális ismérv alapján ki kívánja emelni és a többi fölé kívánja helyezni."[21]

Amennyire helyes azonban Szerzőnek az a további érvelése, hogy a bizonyítékokat összességükben kell értékelni, annyira nem zárható ki ezen belül az összehasonlítás során azok értékének a vizsgálata. A marxista filozófia „formája" mindig az adott kategóriák szempontjából az adott tartalomra nézve forma, nem pedig valamilyen teljesen üres, „formális" megjelölés. Az értékelést éppen a gyakorlati élet tapasztalatai támasztják alá és az igazság megállapításának a követelménye teszi szükségessé, amit a szubjektív elemeket nélkülöző tárgyi bizonyítékok jobban biztosítanak, mint a személyiek. A tárgyi bizonyítékok jelentősége ugyanakkor szükségessé teszi annak kiemelését, hogy *csak* az általuk adott körben kerüljenek felhasználásra és *csak* a természettudományi és egyéb tudományos kutatások által megállapított törvényeken alapuló következtetések kerüljenek belőlük levonásra. Akkor kerülnek formális elemek az értékelésükbe és akkor vezetnek torzulásokra, ha olyan eredményt kívánunk levonni, amelyet a logika és a vonatkozó szaktudományok szabályai nem támasztanak alá.

A bizonyítékok értékelésénél — az összefüggések feltétlen vizsgálata mellett — figyelembe kell vennünk, hogy a tárgyi bizonyítékok objektív jellegével szemben a személyieket maga az ember adja. Már pedig — amint azt Sz. L. Rubinstein hangsúlyozza — „... nem lehet a személyiség egységét sem szétszakítani, sem pedig egyszerű homogenitásként értelmezni. Emellett a személyiség pszichikus arculatának reális egysége sokrétű és ellentmondásos egység ..."[22] Álláspontunkat támasztja alá, hogy a tárgyi bizonyíték éppen a közvetlen észlelés bizonyossága folytán alkalmas lehet tanúvallomások és esetleges egyéb bizonyítékok megerőtlenítésére.

2. A fénykép és filmfelvétel a szűkebb értelemben vett tárgyi bizonyítékokkal szemben az által bizonyítási eszköz, hogy más — tárgyi — bizonyítékot, annak állapotát, helyzetét rögzíti. A cselekvést és történést a film is részekre bontva, egyes képekben rögzíti. A folyamatosság éppen az egymásutániságból állapítható meg, de az egyes képek által ábrázolt tényekből is következtethetünk ugyanerre. Jelentőségét növeli, hogy több tárgyi bizonyítékot foglalván magába, azok egymáshoz való viszonyát is tükrözi.

Fénykép (film)-felvételeknél lehetséges összekopírozás vagy egyéb hamisítás, így felhasználása óvatosságot igényel. A felvételből egyébként sem derül ki az elkészítés időpontja, bár az is jelentős lehet. Lehet azonban, hogy az időpont a kép által ábrázolt egyéb tárgyak helyzetéből, személyek korából derül ki.

A fénykép (film)-felvétel optikai eszközökkel, tehát objektíven teszi a bíróság részére megszemlélhetővé azokat a tárgyakat, amelyek esetleg már a tárgyalás idején egyáltalán nincsenek meg, vagy változáson mentek keresztül, de meglétük esetén is csak helyszíni szemle útján, nagyobb időveszteséggel, költséggel lennének megtekinthetők. Éppen ezek a körülmények emelik jelentőségüket és bizonyító erejüket, de csak annyiban, amennyiben a felvevőgép irányából érzékelhető tényekről van szó és a felvétel egyébként helyesen készült.

3. A hangszalag megegyezik a fényképpel (filmmel) abban, hogy a felvételkori történést rögzíti, csak nem fény-, hanem hanghatást. Eltér azonban a filmtől is abban, hogy az nem szaggatottan, hanem folyamatosan történik. Lényegében tehát nem az eredeti „tárgy"-at adja, hanem utánképzést tartalmaz. Ez az „utánképzés" azonban közvetlen fizikai behatás eredménye, így valódisága esetén objektivitásánál fogva teljes mértékben alkalmas bizonyosságot nyújtani arra, hogy ezek a hangeffektusok a felvételkor megvoltak. A meghatározott hanggal való azonosítás szempontjából a hangfelvétel a szűkebb értelemben vett tárgyi bizonyítékkal esik egy tekintet alá, különösen akkor, ha a kérdéses személy hangját is hangszalagra veszik összehasonlítás, azonosítás céljából. Ugyanez áll akkor is, amidőn a felvett szavakból, azok tartalmából a személy bizonyos tulajdonságára (ideg- és elmeállapotára) kell következtetni.

A hangfelvétel alkalmas értelmes beszéd rögzítésére is, amikor a gondolattartalom kinyilvánítása tekintetében az okiratokkal esik azonos elbírálás alá. Miként az okiratok, a hangfelvétel is készülhet mindenik fél részéről és tudatával kifejezetten bizonyítás céljára (pl. szóbeli végrendeletről), a gyakorlatibb eset azonban az, hogy csak a felvételt készítő kívánja így felhasználni, vagy valamely egyéb okból készült felvételt használnak fel utóbb bizonyítékul. Ennél is lényeges lehet az azonosítás nemcsak abból a szempontból, hogy kinek a hangja nyert rögzítést, hanem az időpont, illetve az alkalom tekintetében is, úgyszintén a meghamisítatlanság bizonyítása, mivel erre nézve sem törvényi sem természetes vélelemről nem lehet szó. Mindezek a kérdések megoldhatók a hangszalagnak a felvétel után tanúk által is igazolt és a közbenső felnyitás ellen biztosító lezárása útján, amit az esetleges perben a közreműködő tanúk vallomá-

[21] Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. (Budapest, 1965.) 55. old. Ugyanígy Katona Géza: Im. 18. old. Gödöny József: Im. 326. old.

[22] Sz. L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. II. k. (Budapest, 1964.) 959. old.

sa igazol. Kétségtelen, hogy a beszélni tudó, írásképtelen személy jognyilatkozatát az ilyen hangfelvétel megbízhatóbban rögzítheti, mint az okiraton általa alkalmazott keresztjel, vagy a szóbeli végrendelethez meghívott tanúk vallomása. Utóbbiak ilyenkor sem nélkülözhetők, vallomásuk azonban lényegében a hangfelvétel azonosságát igazolja, valamint a szükséges egyéb kellékek fennforgását.

4. A tárgyi bizonyítékok legfontosabb faja kétségtelenül az okirat. Ennek a vizsgálata azonban már meghaladja dolgozatunk kereteit.

Hámori Vilmos

A keresetlevél elutasítása*

I.

A jog elméleti és gyakorlati művelői részéről nem egyszer hangzott el olyan vélemény, hogy a Pp. megfelel az elmélet és gyakorlat által támasztott legfőbb követelményeknek; alapelveivel, alapintézményeivel, szerkezetével és főbb megoldásaival előreláthatóan még hosszú időre betöltheti szerepét; az időközi novelláris módosításokkal kiegészítve jól sikerült szocialista jogszabály, alapvető kérdésekben tehát nincsen szükség módosítására. Az elmélet és a gyakorlat ugyanakkor kisebb, nagyobb jelentőségű reformkérdéseket már az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtt is felvetett.[1] Az új gazdasági mechanizmus méginkább bővítette e reformkérdések körét, indokoltabbá, időszerűbbé tette a reformkérdések megvizsgálását. Ez áll a keresetlevél elutasításának jogintézményére is.

A keresetlevél elutasítása jogintézményének rendeltetése abban áll, hogy elejét veszi olyan bírósági eljárásoknak, melyek céljukat valamely — már a keresetlevél alapján megállapítható — ok miatt nem érhetik el. Mentesíti a bíróságot és a feleket ilyen ügyekben a célszerűtlen eljárási cselekményektől, szükségtelen eljárási költségektől. Ha ez a jogintézmény a garanciális jellegű szocialista eljárási alapelvek lényeges sérelmével nem jár, akkor hasznosságához kétség nem férhet: messzemenően biztosítja az alperesi pozícióban érdekelt szocialista szervezetek és állampolgárok mentesítését szükségtelen zaklatástól, felszabadítja a bíróság idejét és energiáját más jogviták intézésére, gyorsan lezárja a kezdeményezett jogvitát.

A keresetlevél elutasítása jogintézményének jelentőségét a jogalkalmazásban kellőképpen mutatja az a körülmény, hogy az elsőfokon indult polgári eljárásoknak jelentős részét e jogintézmény útján fejezik be a bíróságok. 1967-ben a járásbíróságokon indult eljárásoknak több mint 3,5%-a ily módon került befejezésre. Ez a szám önmagában is indokolhatja e jogintézmény alaposabb vizsgálatát a reform gondolatával.

A keresetlevél elutasításának problematikus kérdései sem a jogirodalomban, sem a bírói gyakorlatban nem kaptak jelentőségüknek megfelelő figyelmet.

A jogalkalmazásban a keresetlevél elutasítása igen sok kérdést vetett fel. Ezeknek megoldásához — véleményem szerint — nem adott időben megfelelő iránymutatást a Legfelsőbb Bíróság. Csupán az 1968-ban meghozott 940. sz. PK. állásfoglalással[2] tette ezt meg néhány olyan kérdésben, melyeknek megoldásával másfél évtized óta eredménytelenül kísérletezett a bírói gyakorlat. Ezt megelőzően átfogóan egyetlen irányelv, elvi döntés, kollégiumi állásfoglalás sem foglalkozott a keresetlevél elutasításának kérdéseivel. Más céllal hozott állásfoglalások szórványosan, mellékkérdésként érintették csupán a keresetlevél elutasításának egyes kérdéseit.

A jogirodalomban egyetlen tanulmány, vagy cikk sem tűzte ki tárgyául a keresetlevél elutasításának problémakörét, csupán a gyakorlat által felvetett kérdések egyikét másikát érintette szórványosan néhány más témájú tanulmány vagy cikk.

Előadásomban a reform gondolatának szem előtt tartásával foglalkozom a keresetlevél elutasításával. E jogintézmény hazai tételesjogi múltját, előzményét ismertetem, majd a bírói gyakorlat által felvetett jogalkalmazási kérdéseket érintve foglalkozom a jelenlegi szabályozással, annak vélt fogyatékosságaival, végül e jogintézmény továbbfejlesztésének kérdéseivel, érintve ebben a körben a szocialista államok tételesjogi megoldásait is.

II.

A burzsoá polgári eljárásjog tudományát Oskar Bülownak a perbeli kifogások és a per-előfeltételek tanáról éppen 100 éve megjelent mű-

* Az ELTE Állami- és Jogtudományi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszékének Tudományos Munkaközösségében tartott előadás alapján *(Szerk.)*.

[1] Ld. Bacsó Jenő—Farkas József: „Tizenöt éves a polgári perrendtartás" c. cikkét. JK 1868. 2. sz.

[2] Bírósági Határozatok 1968. évi 7. sz.

ve[3] forradalmasította. Az addig uralkodó szemlélet a polgári eljárást az eljárási cselekmények sorozatának, folyamatának tekintette. Bülow nézete szerint a per jellegét annak jogviszonyként való szemlélete fejezi ki. A polgári perben részt vevő felek és a bíróság között olyan jogviszony létesül, mely elkülönül a per tárgyát képező anyagi jogviszonytól. Az eljárási jogviszonynak — nézete szerint — vannak olyan feltételei, melyek nélkül e jogviszony, a perviszony nem jöhet létre. A polgári eljárás keretében ezeknek az előfeltételeknek a meglétét kell mindenekelőtt vizsgálni.

Ez az elmélet mintegy fél évszázados időszakra uralkodóvá, általánossá vált. Ha az egyes burzsoá jogtudósok a perjogi jogviszony szerkezetének, a perelőfeltételeknek, különösen azoknak rendszerezési kérdésében nem is értettek egyet mindenben, abban általában megegyeztek, hogy a pert az annak tárgyát képező anyagi jogviszonytól elkülönülő közjogi jogviszonyként fogták fel és a perelőfeltételeket e perjogi jogviszony létrejöttéhez elengedhetetlen elemekként tekintették.

Ez a szemlélet a burzsoá jogalkotásra is rányomta bélyegét. A múlt század végén és a XX. század elején alkotott burzsoá polgári perrendtartások ennek a felfogásnak megfelelően szabályozzák a polgári eljárást. Jellemzőjük, hogy az eddig egységes eljárást két szakaszra osztják. Az első szakaszban tartják vizsgálandónak a perelőfeltételek meglétét. Ezt a szakaszt peralapító eljárásnak nevezik. Ennek eredménye esetén kerülhet sor a perbe vitt anyagi jogviszony eldöntésére. Ha a perelőfeltételek hiányoznak, a per megszüntetésre kerül, az anyagi jogi vita elbírálására nem kerül sor. Az úgynevezett perelőfeltételek negatív értelemben tételesjogi megfogalmazást nyertek a perrendtartásokban.

A Bülow-alapította elmélet térhódítása jól nyomon követhető a magyar polgári eljárásjog fejlődésében is. A 100 éve megalkotott 1868. évi IV. Tv. még mentes volt ennek az elméletnek a hatásától. Ez még nem osztotta a polgári eljárást két szakaszra, nem használja a pergátló fogalmát. Bizonyos körülmények fennforgása esetén e törvény is lehetővé teszi a peres eljárás lezárását az anyagi jogviszony vizsgálata nélkül. Ezeket a körülményeket nem összegyűjtve, hanem szétszórva találjuk a törvényben, hiányzik ezeknek pergátló körülményként való megnevezése.

E törvény az eljárás megindításának tilalmát írta elő arra az esetre, ha az ügy nem tartozik a „polgári bíróság alá", továbbá ha az „önképviseletre" nem jogosított félnek törvényes képviselője mellőztetett. Kizárta az eljárás megindítását arra az esetre is, ha büntetőbírói eljárásnak kell megelőznie az eljárást, vagy ha perfüggőség áll fenn. Ismeri e törvény a keresetnek hivatalból történő visszautasítását, mely jogintézmény a keresetlevél elutasítása intézményének előzményeként fogható fel. Ezt arra az esetre rendelte, ha a kereset nem tartozik a bíróság „illetőségéhez". Ezt írta elő arra az esetre is, amikor a sommás per bírája előtt rendes eljárást, a rendes per bírája előtt sommás eljárást kezdeményezett a felperes.[4]

Az 1868. évi IV. Tv-t módosító, a sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. Tv. az addig már nálunk is tért hódított elméletet tükrözi. E törvény már ismeri a pergátló kifogásokat és azt 27. §-ában az 1911. évi I. Tv. 180. §-ához hasonlóan — bár kissé szűkebb körben — sorolja fel. E törvény ismeri a kereset hivatalból történő visszautasítását. Itt találkozunk először tételesjogunkban az „idézés kibocsátása nélkül visszautasítás" kitétellel. E törvény a kereset visszautasítását arra az esetre rendelte, ha az ügy nem tartozik a sommás eljárás alá, vagy a bíróság nem illetékes.[5]

A perjogviszony és a perfeltételek elméletének legtisztább tételesjogi kiterebélyesedése az 1911. évi I. Tv. Érthető ez, hiszen a törvényjavaslat szerzője volt hazánkban ennek az elméletnek legkiemelkedőbb képviselője. A pergátló kifogásokat — helyesen a pergátló körülményeket — az alábbiakban sorolta fel: a tágabb értelemben vett bírói hatáskör hiánya, a jog érvényesítésének külön eljárásra való fenntartása, a pert megelőző kötelező hatósági eljárásnak hiánya, a szűkebb értelemben vett hatáskör, vagy illetékesség hiánya, az ügyben választott bírósági eljárás kikötése, a perfüggőség, a perképesség hiánya, a törvényes képviselő mellőzése, a megelőző eljárás költségeinek meg nem térítése, a perköltségbiztosíték adásának elmulasztása.

E törvény ugyancsak ismerte a keresetlevél idézés kibocsátása nélkül hivatalból történő visszautasítását, sőt ezt szélesebb körben rendszeresítette. Ennek volt helye a tágabb értelemben vett hatáskör hiánya, a külön eljárásra való fenntartás, a kötelező előzetes hatósági eljárás elmaradása, a perfüggőség, a perképesség hiánya, vagy a törvényes képviselő mellőzése esetén. Ugyanezt írta elő a törvény az ügyvédi képviselet hiánya, valamely hivatalból figyelembe veendő s nem pótolható más hiány fennforgása, végül a kijavítás végett visszaadott keresetlevélnek újból hiányosan történt beadása esetére.[6]

Összehasonlítva az 1893. évi XVIII. Tv. és az 1911. évi I. Tv. rendelkezéseit szembetűnik, hogy az utóbbi a pergátló kifogások körét bővítette, ezek közé iktatta azt, hogy a kereset érvényesítése külön eljárásra tartozik, vagy választott bírói eljárást kötöttek ki, továbbá bővítette a hivatalból figyelembe veendő pergátló körülmények körét, végül a keresetlevél idézés kibocsátása nélkül hivatalból történő visszautasítá-

[3] Oskar Bülow: Die Lehre von den Prozesseinreden und Prozessvoraus — Setzungen. Giessen 1868.

[4] Ld. 1868. évi LIV. tv. 8., 9., 12., 13., 51., 92. §§-ait.

[5] Ld. 1893. évi XVIII. tv. 17., 27. §§-ait.

[6] Ld. 1911. évi I. tv. 141., 180. §§-ait.

sának eseteit sokkal szélesebb körben határozta meg, idesorolva olyan eseteket is, melyek a pergátló kifogások között felsorolva nem szerepeltek. Ezzel szélesebb körben tette lehetővé, hogy a keresetlevélnek az alperessel történt közlése és az alperes eljárásbeli cselekményei nélkül zárja le, fejezze be a bíróság az eljárást a per előfeltételeinek és érdemének tárgyaláson történő vizsgálata nélkül.

Az 1952. évi III. Tv. megalkotása idején nálunk már elvesztette egyeduralmát a perjogviszony- és perelőfeltételek elmélete. Nagy szerepe volt ebben a szocialista polgári eljárási jogtudomány térhódításának. A szocialista eljárásjog tudománya a per lényegét és az ún. perelőfeltételeket más értelemben fogta fel. Az eljárás lényege e szerint a bíróságnak igazságszolgáltatás megvalósítására irányuló tevékenysége a felek és az eljárásban résztvételre jogosult más személyek közreműködése mellett. Nem tagadja azt, hogy bizonyos jogviszonyok, eljárási jogviszonyok jönnek létre a bíróság és az eljárásban részt vevők között, azonban a per természetére nem ez a jellemző. A régi Pp. megalkotásakor uralkodó felfogás a perelőfeltételeket a perjogviszony létrejötte konstitutív elemeinek tekintette, amely nélkül a per nem jöhetett létre. A perelőfeltételeknek ilyen értelmű fogalmát a szocialista perjogtudomány nem vette át, ha meg is tartotta, használta is ezt az elnevezést. A szocialista eljárásjog tudományának álláspontja szerint a per létrejön az ún. perelőfeltételek hiánya esetén is. A perelőfeltételek kifejezés olyan körülmények megjelölésére szolgál, melyek feltételei annak, hogy a per a perbevitt anyagi jogviszony eldöntéséhez, a per érdemi tárgyalásához vezessen.[7]

A szocialista polgári eljárásjog tudományának ez a felfogása jutott kifejezésre az 1952. évi III. Tv-ben is. Megváltozott a keresetlevélnek szerepe: nem csupán idéző levél, idézés kibocsátására irányuló kérelem, hanem a keresetindításnak az eszköze. Megszűnt ennek folytán a percezúra létjogosultsága, a peres eljárásnak két, egymástól elkülönülő szakra történt felosztása. A perelőfeltételeknek újszerű felfogása megnyitotta az utat ahhoz, hogy ne csupán eljárásjogi, hanem anyagi jogi körülményeket is ezek körébe vonhasson a jogalkotó. Mellőzte az új Pp. a pergátló kifogások kifejezést, az ún. perelőfeltételek vizsgálatát általánosságban hivatalból tette kötelességévé a bíróságnak, azt nem tartotta fenn a per tárgyalási szakára, hanem a keresetlevél elintézési szakára hozta előre. Ezeknek hiánya esetén nem a per megszüntetése az általános szabály, hanem a keresetlevél elutasítása. Permegszüntető határozat alapját ezek csak akkor képezhetik, ha a bíróság már a tárgyalást kitűzte, a keresetlevelet az alperessel közölte. Az új Pp. bővítette az ún. perakadályoknak a körét néhány anyagi jogi jellegű körülménnyel.[8]

Az új Pp. nem vette át a korábbi pergátló körülmények közül a keresetlevél elutasítási okaként a választott bíróság kikötését, a törvényes képviselő mellőzését, a megelőző eljárás költségei megtérítésének és a perköltségbiztosíték adásának elmulasztását. Ezek egy része az eljárás későbbi szakában a per megszüntetésére alapot adó körülmény lehet. Ezzel szemben a keresetlevél elutasítási okaként vonta be a magyar bíróság joghatóságának hiányát, a res iudicatát, a kereseti követelés időelőttiségét és — az elévülés esetét kivéve — bírói úton érvényesíthetőség hiányát. Az 1954. évi VI. Tv. kibővítette ezeket a keresettel érvényesített jog nyilvánvaló alaptalanságának esetével. Ezt azonban az 1957. évi VIII. tv. kiiktatta a keresetlevél elutasításának esetei közül.

A perakadályok körének bővítésére az új Pp. miniszteri indokolása tartalmaz magyarázatot. E szerint a törvény a bíróság és a felek munkájával, idejével való takarékosság érdekében a régi Pp-nél tágabb körben kívánja elejét venni annak, hogy olyan jogviták is tárgyalásra kerüljenek, melyekről már eleve megállapítható, hogy érdemi elbírálásukat valamely körülmény amúgy is kizárja. A res iudicatát a perfüggőséghez való hasonlóságánál fogva is ide sorolandónak tartotta a törvény. A kereset időelőttiségével és a bírói úton érvényesíthetőség kizárásával kapcsolatban az volt az indok, hogy ezek az esetek többségében szintén jól elkülöníthetők az ügy érdemétől. Az elévülésnek kivételként való kezelését azzal indokolta, hogy egyrészt azt csak kifogásra lehet figyelembe venni, másrészt az elévüléssel a követelés keletkezése, annak alakulása olyan szoros kapcsolatban, összefüggésben van, hogy az ügy érdemétől rendszerint el sem választható.[9]

A Pp. 130. §-a a)—f) pontjaiban sorolja fel a keresetlevél elutasításának okait. Ezek közül az a)—e) és a g) pont alatti okok az általánosan elfogadottnak tekinthető felfogás szerint eljárásjogi természetűek, míg az f) pontban megjelölt okok anyagi jogi természetűek. Bár az f) pontban írt okok újak, mégis a gyakorlatban ezek alkalmazásával kapcsolatban merült fel a legkevesebb probléma. Ezzel szemben az a)—e) pontokban felvett, nagyrészben korábban is ismert perakadályok körében a bírói gyakorlatot a jogszabály szövege és annak miniszteri indokolása nem minden kérdésben igazította el. A felmerült problémák főleg a szocialista fejlődés következtében bekövetkezett változásokból erednek, melyekkel a Pp. megalkotásakor még nyilván nem számolt a jogalkotó, az utóbb végrehajtott novellizálások során pedig elkerülték a figyelmet.

[7] Ld. Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjog 244. old. Budapest, 1959.

[8] Ld. 1952. évi III. tv. 130. és 157. §§-ait.

[9] Ld. az 1952. évi III. tv. 130. §-ához fűzött miniszteri indokolást.

III.

A bírói gyakorlatban felmerült kérdések közül azokat emelem ki, melyek a jogszabálynak előbb említett fogyatékosságaiból adódnak. A Pp. megalkotása után a fórumrendszer lényegesen megváltozott. Előbb a munkajog, később a termelőszövetkezeti jog területéről egyre szélesebb körben került át a jogviták rendezése végleges vagy előzetes eljárási jelleggel munkaügyi egyeztetőbizottságok, döntőbizottságok, társadalmi bíróságok, illetve termelőszövetkezeti szervek hatáskörébe. A Pp. a 130. § b) és c) pontjában — ugyanúgy a 129. §-ában is — csupán más bíróság vagy más hatóság hatáskörének, más bíróság illetékességének eseteiről tett említést, nem szólt azonban a bírói hatáskör hiányának arról az esetéről, hogy hatóságnak nem tekinthető szervek hatáskörébe tartozik végleges jelleggel vagy kötelező előzetes eljárásként a jogvita eldöntése. A gyakorlatban pedig a bírói hatáskör hiányának ezek a leggyakoribb esetei. Nyilvánvaló pedig, hogyha a jogszabály egyébként polgári eljárás alá tartozó jogvita eldöntését elvonja a bíróság hatásköréből és más szervre ruházza át, éppen úgy perakadály forog fenn, mint más hatóság hatáskörébe utalás esetén.

A bírói gyakorlat a Pp. 129. §-ának és 130. §. b) pontjának kiterjesztő értelmezésével igyekezett megoldani a kérdést. A Pp. 129. §-ának és 130. §. b) pontjának alkalmazása szempontjából a más hatóság fogalma alá vonta az egyébként hatóságnak nem tekinthető említett szerveket is. A Legfelsőbb Bíróság 796/83. sz. kollégiumi állásfoglalásában a Pp. 129. §-a alkalmazása tekintetében ilyen értelemben is mutatott irányt a bíróságoknak munkaügyi viták eldöntésére hivatott szervekkel kapcsolatban. Állásfoglalását azzal indokolta, hogy a jogviták eldöntésénél jogszabály alapján betöltött szerepüknél fogva e szervek a hatóság fogalma alá vonandók.[10]

A PK. 800/18. sz. állásfoglalásban hasonló értelemben mutatott irányt a termelőszövetkezeti szervek hatáskörébe tartozó jogvitáknál is.[11] A fórumrendszer változása következtében előállott helyzetben feltétlenül helyeselni lehet ezt az állásfoglalást, mely a bírói gyakorlatban mutatkozó bizonytalanság eloszlatását nagyban elősegítette.

Hiányolni lehet azonban, hogy ezek az állásfoglalások kifejezetten csak a Pp. 129. §-a alkalmazása tekintetében adtak ilyen értelmű iránymutatást, holott ennek a 130. §. b) és c) pontjainak eseteire kiterjesztése kézenfekvő lett volna. Nyilvánvaló, hogy azonos értelmezést kíván a más hatóság fogalma mind a Pp. 129., mind a Pp. 130. §-a szempontjából. A bírói gyakorlat — a Legfelsőbb Bíróság iránymutatásának hiányában is — akként oldotta meg a problémát, hogy a Pp. 130. §. b) pontja alkalmazásánál ezeket a szerveket ugyanúgy más hatóság fogalma alá vonta, mint a Pp. 129. §-a alkalmazásánál. A Legfelsőbb Bíróság PK. 940. sz. állásfoglalásának 1. pontjában végülis a Pp. 130. §. b) pontja vonatkozásában ilyen értelmű határozott iránymutatást adott.

Következetlen maradt a bíró gyakorlat akkor, amikor munkajogi, termelőszövetkezeti jogvitáknál a Pp. 130. §. c) pontját akkor sem alkalmazta, amikor az eljárásra hivatott szervek határozata ellen keresetindítási jogot — tehát az ügyben bírói hatáskört — biztosít a jogszabály, de más szerv eljárásának kell megelőzni a pert. Ilyen esetekben következetesen a Pp. 129 §. alkalmazására kerül sor, s ilyen tartalmú iránymutatást tartalmaz a BH-ban, a Pp. kommentárban közölt számos eseti legfelsőbb bírósági döntés. Ilyen értelemben szólt a PK. 796/46. számú állásfoglalás, mely szerint a Pp. 129. §. alapján kell áttenni azt a keresetlevelet, melyet egyeztetőbizottsági eljárás igénybevétele előtt fegyelmi ügyben nyújtanak be.[12] Ugyanezt a megoldást tartotta irányadónak a 800/18. PK. számú állásfoglalás is, amikor egyébként bírósági hatáskörbe tartozó termelőszövetkezeti jogvitáknál a tsz önigazgatási szervek még nem folytatták le a kötelező előzetes eljárást.

A következetlenség kézenfekvőnek látszik annál fogva, hogy államigazgatási hatáskörök esetén hasonló esetekben következetesen a Pp. 130. §. c) pontját alkalmazzák a bíróságok, amint ezt legutóbb a PK. 940. sz. állásfoglalás II. b) pontja is kifejezésre juttatja. Az ehhez fűzött indokolás azonban szintén az áttétel kötelezettségét említi, ha az elsőfokú határozat elleni jogorvoslatra még nyitva áll a határidő, illetőleg igazolásnak van még helye. (Nem mulaszthatom el ennek kapcsán felhívni a figyelmet arra, hogy a Polgári Jogi Döntvénytár I. kötete 680. és 1093. szám alatt a 796/46. számú állásfoglalást egymástól eltérő szövegezésben közli.)

A Pp. 130. §. b) és f) pontja második fordulatának megszövegezése — „bírói úton érvényesíthetőség" kifejezés nem egyértelmű értelmezésénél fogva — eredményezte azt, hogy a két jogszabályhely elhatárolásánál bizonytalanság mutatkozott a bírói gyakorlatban.

Olyan esetekben merült fel probléma, amikor bírói hatáskör hiánya mellett áttételre nem a „szükséges adatok hiánya miatt", hanem azért nem kerülhetett sor, mert már a hatáskörrel bíró más hatóság, más szerv végérvényesen és jogerősen döntött az ügyben. Az áttétel elrendelésének ilyen esetekben már értelme nincs. A szoros nyelvtani értelmezés szerint a 130. §. b) pontjának alkalmazására sem kerülhet sor, mert nem a szükséges adatok hiánya zárja ki az áttételt, amint ezt a b) pont megszövegezi. A bíróságok gyakran — de nem egységesen — a Pp. 130. §. f) pontja alapján hoztak ilyenkor határozatot, indokolva ezt azzal, hogy már nincsen

[10] Bírósági Határozatok 1961. évi 5. sz.
[11] Bírósági Határozatok 1951. évi 8—9. sz.
[12] Bírósági Határozatok 1961. évi 5. sz.

olyan hatóság (szerv), amelyhez tartoznék a keresettel érvényesített követelés elbírálása, viszont bírósági úton sem érvényesíthető az. Ennek a gyakorlatnak tápot adott maga a Legfelsőbb Bíróság is egyebek között a PK. 800/18. sz. állásfoglalásával, amikor a 130. §. f) pontja alapján tartotta elutasítandónak azt a keresetlevelet, mellyel érvényesített igény a közgyűlés határozata után sem tartozik a bíróság hatáskörébe. Az indokolás ugyan a „bírói úton nem érvényesíthető" kifejezést használja itt is (nyilván a 130. §. f) pontjának szövegezéséhez igazodva) azonban minden kétséget kizáróan a bírói hatáskör hiányát érti alatta.

A Pp. 130. §. b) és f) pontjának elhatárolásához végre világos, határozott elvi iránymutatást ad a Legfelsőbb Bíróság PK. 940. sz. állásfoglalása, mely a felhozott és a gyakorlatban oly sok vitát adó esetekben a b) pont alkalmazását tartja helyénvalónak. Elvi éllel szögezi le, hogy a 130. §. f) pontja a Ptk. 204. §. esetkörét öleli fel. Tágabb értelemben vett hatáskör hiánya esetén nem ez, hanem a Pp. 130. §. b) pontja kerülhet alkalmazásra.

A gyakorlatban sok téves döntés keletkezett a 130. §. c) pontjának alkalmazásával kapcsolatban. A bíróságok sok esetben alkalmazták ezt akkor, amikor nem eljárásjogi feltételt képez a más hatóság eljárása, hanem anyagi jogi előkérdést dönt el. Így különösen a Ptk. 349. §-ában előírt büntetőbírósági vagy fegyelmi eljárást tekintették többször a 130. §. c) pontja alá eső előzetes eljárásnak. A Legfelsőbb Bíróság számos eseti döntésében mutatott rá ennek helytelenségére és e döntéseiben elvi elhatárolást adott a 130. §. c) pontja és a 152. §-a alkalmazási köre között.[13]

Viszont éppen e két jogszabályhely között mosta el a különbséget a már több vonatkozásban érintett 800/18. sz. PK. állásfoglalásnak indokolása. Ez ugyanis arra mutat rá, hogy ha tsz tagsági vitában csak a per során derül ki, hogy egyébként bíróság elé vihető ügyben a tsz-közgyűlés még nem döntött, helye lehet az eljárás felfüggesztésének. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben eljárásjogi feltételről van szó, tehát nem az eljárás felfüggesztésének, hanem a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításának, a per létrejötte után pedig a per megszüntetésének van helye. Ezt a tévesnek látszó iránymutatást 1966. őszén korrigálta a PK. 903. sz. állásfoglalás.[14] Sajnálatos módon a Pp. kommentár a 800/18. sz. állásfoglalást még a PK. 903. sz. állásfoglalásban adott korrekció nélkül tartalmazza.[15] Ennek káros hatása a jogalkalmazás területén kézenfekvő a Pp. kommentár nagy népszerűségénél fogva.

A Pp. szerkezeti felépítése, a 129. és a 130. §. elhelyezése, a 124. §. (1) bekezdésének rendelkezése alapot ad olyan következtetésre, hogy a keresetlevél elutasításával egyidejűleg áttételre nem kerülhet sor. Ez a Pp. 130. §. b) pontja és a 129. §-a viszonylatában vitathatatlanul áll is, hiszen ez előbbi alkalmazásának feltétele kifejezetten az, hogy a 129. §. alkalmazására nincs lehetőség. Nem ilyen egyértelmű azonban az egymást kizáró rendelkezés a 130. §. c) pontja és a 129. § vonatkozásában. Ha a pert, amely egyébként bíróság hatáskörébe tartozik, más hatósági eljárásnak kell megelőzni, a Pp. 130. §. c) pontja alkalmazásának van helye. Ilyen esetben önmagában a Pp. 129. §. alkalmazása nem foghat helyt, hiszen nincs szó a bíróság hatáskörének hiányáról. A Legfelsőbb Bíróság alkalmazott már hasonló esetben olyan megoldást, hogy a keresetlevél elutasításával egyidejűleg áttételt is rendelt el. A PK. 406. sz. állásfoglalás a keresetlevél elutasítására és amellett az áttételre adott iránymutatást, amikor a vállalat igazgatójának fegyelmi határozata ellen az egyeztetőbizottsági eljárás igénybevétele nélkül fordultak közvetlenül a bírósághoz.[16] Ezt a PK. 796/46. sz. állásfoglalás akként módosította, hogy ilyen esetben egyedül áttételre kerülhet sor. Véleményem szerint ilyen esetben a PK. 406. sz. állásfoglalásban jelzett megoldás lenne a helyes.

Más vonatkozásban a Pp. 130. §-a alkalmazásánál az elvi tisztaság megnyilvánuló zavarát elősegítette átmenetileg a Legfelsőbb Bíróság IX. sz. elvi döntése is. Ez olyan időszakban, amikor a Pp. 130. §. f) pontjának jelenleg is hatályos rendelkezése volt az irányadó, a jogszabály által el nem ismert okból idézés kibocsátása nélkül rendelte elutasítani a keresetlevelet, nevezetesen azon az alapon, hogy az érintett igények érvényesítésére irányuló keresetek „minden jogalapot nélkülöznek."

IV.

Ezek után azzal foglalkozom, hogy szükség van-e a Pp. 130. §-ának reformjára. E kérdésre határozott igennel válaszolok. A reformot a jogrendszerben az elmúlt 15 év alatt bekövetkezett változások, főleg a fórum rendszerbeli változások önmagukban is indokolják. Sem a Pp., sem novellái nem számoltak azzal a jelentős változással, mely főleg a munkaügyi és termelőszövetkezeti tagsági jogviták intézésének szabályozásánál bekövetkezett. A bírói gyakorlatnak megoldást kellett keresni a változott jogi szabályozás folytán felvetett kérdésekre. A bírói gyakorlat megoldásait felülvizsgálat alá kell vonni, a helyesnek talált megoldásokat jogszabályi formába kell önteni, a megoldatlan kérdések megoldására jogszabályi rendelkezéssel kell segíteni a jogalkalmazást.

[13] Bírósági Határozatok 1961. évi 10. sz. 2983; 1962. évi 2. sz. 3095/I.; 1966. évi 3. sz. 4803. sz.

[14] Bírósági Határozatok 1966. évi 11. sz.

[15] A Polgári Perrendtartás Kommentárja. 498—499. oldal. Budapest 1967. év.

[16] Bírósági Határozatok 1957. évi 1. sz.

[17] Bírósági Határozatok 1954. évi 5. sz. 329. sz.

A Pp. az eljárás egyszerűsítése, gyorsítása céljából a korábbi szabályozáshoz képest újszerű módon és szélesebb körben kívánta elejét venni eleve eredménytelennek mutatkozó eljárásoknak. Ezt célozta a Pp. 130. §-ában foglalt szabályozás. Ha merültek is fel a jogirodalomban igények a Pp. 130. §. kisebb mérvű szűkítésére, ezek eltörpülnek a jogintézmény alkalmazási körének kiterjesztésére irányuló kezdeményezésekkel szemben. A jogirodalomban megnyilvánuló törekvések, melyeket elsősorban a jogalkalmazás során szerzett tapasztalatok inspiráltak, összességükben e jogintézmény alkalmazási körének kiszélesítésére irányulnak. Ezek ugyancsak indokolják a reformot.

A jogalkalmazás jogpolitikai elvei, az államélet minden területén a bürökráciának, a formalizmusnak kiküszöbölésére, a tartalmi elemek előtérbe helyezésére irányuló törekvés szintén indokolja ennek — az eljárás gyorsaságát, egyszerűsítését biztosító — jogintézménynek felülvizsgálatát, alkalmazási köre bővítési lehetőségének keresését.

Ha egy jogszabály reformjára kerül sor, figyelmet kell szentelni a lényeget nem érintő szövegezésbeli finomításokra is, aminek szükségességét szintén felvetette a 15 éves jogalkalmazói gyakorlat és a jogirodalom.

A szocialista eljárásjogot garanciális jellegű eljárási alapelvnek nem csupán deklarálása, hanem érvényesülésüknek biztosítása is jellemzi. A reform során biztosítani kell, hogy ezek az alapelvek továbbra is kellő mértékben érvényesüljenek. Viszont ki kell hangsúlyozni, hogy éppen az eljárási jogban az egyszerűsítésnek követelménye talán minden más jogágnál nagyobb súllyal figyelembe veendő. A garanciális jellegű eljárási alapelvek érvényesülésének és az egyszerűsítésnek követelménye gyakran szemben áll egymással. Összeegyeztetésüknél irányadó az egyikkel és a másikkal járó előnyöknek összemérése. A szocialista eljárásjog ma is ismer olyan jogintézményeket, melyeknél a garanciális elvek terhére egyszerűsítési szempontok dominálnak, emiatt ezek az intézmények kritika tárgyát is képezik ugyan, de a gyakorlat bizonyította, hogy előnyei háttérbe szorítják azt a hátrányt, mely a garanciális alapelvek háttérbe szorulásából adódik. Példaként a fizetési meghagyást említem. S hogy az egyszerűségre, gyorsaságra való törekvés — garanciális alapelvek némi korlátozásával — létezik, széles körben jelentkezik, elegendő hivatkoznom a múlt években elhangzott számos javaslatra, azoknak széles körben keletkező kedvező visszhangjára.[18] E törekvéseknek az új gazdasági mechanizmus — mely általában az életviszonyok, de különösképpen a forgalmi viszonyok meggyorsulását hozza magával — méginkább hangsúlyt ad.

Véleményem szerint a keresetlevél elutasításának alkalmazási köre bővíthető anélkül, hogy tartalmukban az eljárási alapelvek lényeges sérelmet szenvednének. A per nem öncélú intézmény, hanem az alanyi jogok védelmének eszköze. Ha a peres eljárás célját elérheti, a rendszerint megsértett alanyi jog érvényesítését biztosíthatja, akkor értelme van. Ha azonban célját bármi oknál fogva el nem érheti, értelmetlenné, öncélúvá válik. A céltalan, értelmetlen eljárásoknak csupán abból a célból való folytatása, hogy a peres eljárás keretében biztosított eljárási jogaikkal élhessenek a felek, hogy az eljárási alapelvek maradéktalanul érvényesülhessenek, öncélúvá tenné a pert. Az ilyen szabályozás szocialista jogrendszerben nem nyerhet polgárjogot. Az ilyen eljárásoknak nyomban elejét kell venni, vagy ezeket nyomban meg kell szüntetni, mihelyt bizonyossá válik, hogy céljukat el nem érhetik.

A perrel mindig a keresettel fellépő felperes kívánja alanyi jogának védelmét biztosítani. Más kérdés az, hogy a már létrejött perben az alperes is léphet fel ilyen igénnyel, és a perben hozott ítélet az alperesnek is adhat jogvédelmet. Az eljárás megindításakor, a kereset benyújtásakor a felperes szemszögéből kell vizsgálni azt, hogy az eljárás elérheti-e célját.

Gazdag változata van azoknak a körülményeknek, melyek a perrel fellépő felperes által célba vett eredmény elérését kizárják. Ezeknek egy része olyan, mely már a keresetlevél tartalma alapján eleve kétséget kizáróan felismerhető. A klasszikusnak nevezhető burzsoá elmélet kizárólag az eljárásjogi jellegű ilyen körülmények esetén tartotta megtagadhatónak, illetőleg megszüntethetőnek az eljárást annak bármelyik szakában. Ha a pernek és a perelőfeltételeknek szocialista felfogásából indulunk ki, akkor el kell vetnünk a perakadályoknak az eljárásjog körébe tartozó körülményekre való korlátozását. Perakadály mindaz, ami a perbe vitt jogvita célba vett érdemi eldöntését akadályozza. Az ilyen akadály lehet eljárásjogi, de lehet anyagi jogi is. Vajmi nehéz is lenne eljárásjogi és anyagi jogi perakadályok között választóvonalat vonni, amikor egyes perakadályoknak — vagyha úgy tetszik perelőfeltételeknek — jogágbeli hovátartozása kérdésében is megoszlanak a vélemények. Az anyagi és eljárási jognak szoros kapcsolata azt a szemléletet teszi tetszetőssé, ésszerűvé, hogy az egymást átfedő jogágakhoz tapadó perelőfeltételeket „hibrid" jelenségeknek tekintsük. Egyébként — amint arra Beck professzor rámutatott, — sokszor az eljárásjogi perakadály megállapításához is szükség van a perbevitt anyagi jogviszony területén végzendő vizsgálata, pl. hatáskör elbírálásánál a szerzői jogviszony megállapítására.[19]

[18] Zsembery István: A hatékony polgári bíráskodás néhány eljárásjogi eszközéről. Magyar Jog 1967. évi 5. sz.

[19] Beck Salamon: Ítélet — végzés? Magyar Jog 1963. évi 6. sz.

A gyakorlat és az elmélet szép számmal ismert olyan körülményeket, melyek a keresetlevél tartalma alapján megállapíthatók, és kizárják a felperes által célbavett jogvédelem biztosítását, céltalanná teszik ennek folytán az eljárást, amely eljárás csupán arra szolgálna, hogy a jelenlegi tételesjogi szabályozás szerint ítélettel tagadhassa meg a bíróság azt a jogvédelmet, amit a keresetlevél ismeretében már megtagadhatott volna. A keresetlevél elutasítása annak folytán, hogy a felperestől tagadja meg a jogvédelmet, az alperesre nézve kedvező elintézés. Ez a jogintézmény formailag az alperest fosztja meg nagyobb mértékben garanciális alapelvek által biztosított eljárásbeli jogaitól. Minthogy azonban a keresetlevél elutasítása reá nézve kedvező érdeket szolgálja, ezzel az elintézési móddal szemben sérelme valóban csak formális, ebben a tekintetben aggályt a korlátozás nem kelthet.

A keresetlevél elutasításánál kizárólagosan a felperes által a keresetlevélben előadottakra alapíthat a bíróság. Az esetleges aggályokat a felperes meghallgatásával eloszlathatja, aggály esetén ezzel a lehetőséggel élni is kell. Erre tekintettel a felperes eljárásbeli jogainak korlátozása is enyhül.

V.

Új jogszabályoknak megalkotásánál, régi jogszabályoknak reformjánál követett gyakorlat, hogy más országok — elsősorban a szocialista országok — tételesjogi szabályozását is bevonjuk a vizsgálat körébe. A keresetlevél elutasítása intézményénél is helyes ezt megtenni. Az alábbiakban röviden erről szólok.

Az OSZFSZK, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK, Bulgária tételes jogi szabályozása — a mienkhez hasonlóan — bizonyos feltételek hiánya esetén lehetővé, sőt kötelezővé teszi az eljárásnak ítélet nélkül, végzés formájában való befejezését. Ezek valamennyien megegyeznek abban, hogy kizárólag eljárásjogi jellegű feltételek esetén teszik lehetővé az eljárásnak ily módon való befejezését. Az NDK polgári eljárása ma is ismeri a „pergátló kifogások" kifejezést és ilyen elnevezés alatt foglalja össze a régi Pp-énkkel csaknem teljesen azonosan ezeket; a csehszlovák Pp. az eljárás feltételei kifejezéssel illeti azokat a körülményeket, amelyeknek hiánya esetén az eljárás megszüntetését írja elő.

A mondottakból következik, hogy a Pp. 130. §. f) pontjában írt okok egyik említett szocialista eljárásjogban sem találhatók meg. A mi Pp-ben nem található eljárásjogi jellegű perakadályok közül a választott bíróság kikötése, a társadalmi bíróságnak korábbi eljárása és jogerős döntése szerepel a szocialista országok polgári eljárásjogában. A többi eljárásjogi jellegű perakadály a Pp. 130. §. a)—e) pontjaiban foglaltakkal egyezik lényegében.

Érdekes megoldást ad a jugoszláv Pp. Ez a mi Pp-énknél bizonyos tekintetben szélesebb körben teszi lehetővé a kereset elutasítását tárgyalás előtt vagy az előkészítő tárgyaláson. Nevezetesen a bíró a keresetlevél előzetes vizsgálata során hozhat elutasító végzést a kereset elkésettsége esetén, ha jogszabály határidőt szab a keresetindításra. Az előkészítő tárgyaláson pedig — melyet szintén az elnök tart — ugyancsak elutasítja a keresetet, ha a megállapítási keresethez nem fűződik jogi érdeke a felperesnek. Javaslatomban — részben mások javaslata alapján — magam is mindkét okot a reform során beiktatandónak találom.

VI.

A jelenlegi elutasítási okokat továbbra is változatlanul fenntartandónak vélem. A jogalkalmazói tapasztalat nem támasztja alá a jogirodalomban szűkebb körben jelentkező szűkítési, a 130. §. f) pontjának kiiktatására irányuló javaslatot sem. Az erre alapított elsőfokú végzések elleni jogorvoslatot nem veszik igénybe nagyobb arányban, mint más határozatok esetében. Felügyeleti, törvényességi panaszok csatornáján sem kerülnek felszínre olyan tapasztalatok, melyek e jogi szabályozás létjogosultságának, szocialista eljárásjogi funkciójának aláásására, gyengítésére alkalmasak lennének. Az előbbi megfontolásoknak alapján bővíteni javaslom a keresetlevél elutasításának körét. A bővítés körének meghatározásához csupán általánosságban lehet irányelveket adni. A keresetlevél elutasításának alapja csak olyan körülmény lehet, mely kétséget kizáróan eleve céltalanná, eredménytelenné teszi a pert, kizárja a perbeli jogvita megfelelő mélységű érdemi vizsgálatát. Jde sorolandók mindenek előtt az elméletben általánosságban az eljárásjog területéhez sorolt perakadályok. De ide sorolandók vélem, a jellegüknél fogva ugyan az anyagi joghoz inkább tartozó olyan körülményeket is, amelyek a per tárgyát képező anyagi jogviszonyt csak felületesen, nem kellő mélységben érintik.

Mielőtt a Pp. 130. §. alkalmazási körének bővítésére irányuló javaslataimat konkrétan megjelölném, sorra veszem a reform során javasolt szövegezésbeli, lényegében érdemet nem érintő kisebb változtatásokat.

Már Beck professzor szóvá tette „az idézés kibocsátása nélkül" kifejezést. Ő az „érdemi elbírálás nélkül' kifejezéssel javasolja ezt pótolni.[20] A vitatott kifejezés elhagyása, mással való helyettesítése valóban megfontolandó. A régi Pp. 141. §-a a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli visszautasításáról szólott. Ez kétszeresen is helyeselhető volt akkor. Az uralkodó felfogás a keresetlevelet idézés kibocsátásra irányuló kérelemnek, nem pedig a keresetközlés, a keresetin-

[20] Ld. 19. alatti jegyzetet.

dítás eszközének tekintette. A régi Pp. 140. §. (1) bekezdése ennek megfelelően mondotta ki: „a keresetlevélre az idéző végzést az elnök bocsátja ki." A szocialista eljárásjog tudományos szemlélete a keresetlevelet nem tekinti elsődlegesen idézés kibocsátására irányuló kérelemnek. Elintézési módjaként a Pp. 124. §. (5) bekezdése azt írja elő, hogy „az elnök az ügyet tárgyalásra tűzi ki." Sem ebben, sem más szakaszban az „idézés kibocsátása" kifejezést a 130. §-on kívül nem használja. Véleményem szerint a Pp. szóhasználatához igazodva a jogtudomány felfogását is figyelembevéve a vitatott kifejezést a „tárgyalás kitűzése nélkül" kifejezéssel lehetne helyettesíteni. Beck professzor által javasolt kifejezést azért nem tartom szerencsésnek, mert egyrészt ezt a Pp. sehol sem használja, másrészt az érdemi kérdést érintő elutasítási okokra tekintettel zavart keltő lehet.

A Legfelsőbb Bíróság 940. sz. PK. állásfoglalását részben alapul véve a 130. §. b) és c) pontját — ezzel együtt a 129. §-át — ki kellene egészíteni a más hatóság mellett a más szerv hatáskörére, előzetes eljárására utalással. A 130. §. b) pontját továbbmenően ki kellene egészíteni azzal, hogy akkor is elutasítandó a keresetlevél, ha a hatáskörrel bíró más hatóság vagy más szerv már jogerősen döntött a keresettel érvényesíteni kívánt jog tárgyában.

A 130. §. e) pontjának szövegezését finomítani kellene. Ha a jelenlegi szövegbe behelyettesíthetjük a Pp. 48. §-ának rendelkezését, az a visszás kifejezés olvasható: a fél nem lehet fél. A 130. §. e) pontját, vagy a 48. §-t ki kellene egészíteni azzal, hogy jogképessége hiányának jogerős megállapításáig félként az is eljárhat, akinek nincs perbeli jogképessége.

A 130. §. c) pontját ki kellene egészíteni azzal, hogy a keresetlevelet egyidejűleg át kell tenni az előzetes eljárásra hivatott hatósághoz, vagy szervhez, ha az előzetes eljárás még nem indult meg.

A 130. §. f) pontjával kapcsolatban a jogirodalomban több kritikával, javaslattal is találkozunk. Móra Mihály[21] és Szemenyei László[22] álláspontja szerint a per létrejötte előtt helyes az f) pont alapján a keresetlevél elutasítása, azonban tárgyalási szakban a bírói úton való érvényesíthetőség kizártsága esetén elutasító ítélettel kellene dönteni. Hámori Vilmos[23] a 130. §. f) pontját teljes egészében ki akarja iktatni. Mindhárman a Pp. 212. §-ával megteremtendő összhanggal és főleg a jogerőhatás biztosításával indokolják álláspontjukat.

Véleményem szerint a 130. §. f) pontja és a 212. §. (1) bekezdése között kétségtelenül fennálló ellentét megszüntetésének nem az az egyetlen és nem is elsődleges módja, hogy a határozati formát meghatározó rendelkezéshez idomítsuk hozzá az eljárást. Az a kérdés, hogy egy határozatot minek nevezünk, lényegében formai kérdés. Az ellentét kiküszöbölésének több módja lehet. A 212. §. (1) bekezdését kivételt létesítő rendelkezéssel ki lehetne esetleg egészíteni; a jogerőhatást — ha erre szükség van — a Pp. 229. §. (1) bekezdésének megfelelő kiegészítésével biztosítani lehetne a 130. §. f) pontja alapján hozott végzésre is. Van precedens arra, hogy ítéletnek nem tekintendő határozatot ilyen hatással ruház fel a tételesjog (egyezség, fizetési meghagyás). A 130. §. f) pontjának sorsánál a jogalkalmazói tapasztalatot is figyelembe kell venni. E tapasztalat pedig aggályokat aligha alapoz meg a 130. §. f) pontjával szemben.

Azt a javaslatot elvben helytelenítendőnek találom, hogy ugyanazon ok alapján kétféle határozati formában hozhasson döntést a bíróság. Merőben esetleges lenne e szerint, hogy ítélettel vagy végzéssel dönt-e, tagadja meg a jogvédelmet a bíróság.

A 130. §. f) pontja az elévülés esetét kiveszi a keresetlevél elutasítását eredményező, a bírói úton nem érvényesíthető követelések köréből. Ez feltétlenül helyes is, mivel az elévülés az anyagi jog szerint hivatalból nem vehető figyelembe. A keresetlevél megvizsgálása során nem ismert még, hogy él-e e kifogással az alperes. Az alperes meghallgatása útján lehetne ezt tisztázni, viszont egyidejűleg rendszerint a felperest is meg kellene hallgatni, hogy ebben a kérdésben állást lehessen foglalni. Ez megnyugtatóbban történhet a tárgyaláson. Az elévülési kifogás emelése és az elévülés bizonyítása esetén helyesebb lenne azonban megszüntető végzéssel befejezni a pert elutasító ítélet helyett. Az emelt elévülési kifogás és az elévülés megállapítása joghatásában ugyanazt eredményezi, mint a Ptk. 204. §-ának egyéb esetei. A joghatásbeli azonosság azt indokolná, hogy azonos formában meghozott határozattal alkalmazza azt a bíróság. A végzés forma mellett szól, hogy az elévülés szoros kapcsolatban van az eljárásjoggal. E vegyes jellegénél fogva is inkább a végzés formát igényli, a bíróság az elévülés megállapítása esetén nem teljes mélységében érinti az anyagi jogviszony érdemét. Végül még egy szempont: a „bírói úton érvényesíthetőség" hiánya etimológiailag is a bíróságnak a jogsegély megtagadására irányuló határozatát igényli inkább, melyet jobban kifejez a végzés formát öltő permegszüntetés. Más kérdés, hogy helyes lenne-e az ilyen végzést anyagi jogerőhatással felruházni.

A jogirodalomban többen javasolták a keresetlevél elutasításának alkalmazási körét bővíteni. Így Beck professzor a keresetlevél elutasítása okaként a jogvédelem szükségességének

[21] Móra Mihály: A polgári per érdemében csak ítélettel dönthet-e a bíróság? Magyar Jog 1957. szeptemberi sz.

[22] Szemenyei László: Perelőfeltételek kérdése az új polgári perrendtartásban. JK. 1955. 5. sz.

[23] Hámori Vilmos: Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez. 1966. JK augusztus—szeptemberi sz.

hiányát, a kötelező perbenállás hiányát[24] (ez utóbbit Hámori Vilmos is javasolta,[25] Novák István az eljárási értelemben vett kereseti jog hiányát kívánja felvenni.[26] Mindezekkel a javaslatokkal magam is egyetértek. Ha nem is osztom maradéktalanul azt a véleményt, hogy ezek a körülmények a perbevitt anyagi jogviszonyt nem érintik, annyit feltétlenül el lehet ismerni, hogy az anyagi jogviszonynak mélyebb szférájába nem kell hatolni ezeknek vizsgálatánál. Hiányuk pedig — mely az anyagi jogviviszony részleteibe menő vizsgálat nélkül rendszerint a keresetlevél alapján megállapítható — az alperes perbeli segédlete nélkül lehetővé teszi a bíróság számára az alperesre nézve kedvező döntést.

Az előbbieken kívül még — és talán elsődlegesen — a keresetlevél elutasítási esetei közé venném fel a keresetindításra megszabott határidők elmulasztását, ha igazolási kérelem nincs vagy az alaptalan. Az erre való kiterjesztésnek indoka, hogy az ilyen határidők inkább eljárásjogi jellegűek. Megtartásuk vizsgálata is az eljárási jogszabályok alapján történik. Elmulasztásuk következményei eljárásjogi jogintézmény, igazolás útján orvosolhatók. A határidő megtartásának, elmulasztásának kérdésében a döntés nem igényli az alperes tevékeny közreműködését, mint ahogyan az előbbi esetek sem. A határidő elmulasztásának felvétele különösen gyakorlati jelentőséggel bírna. Elegendő utalnom az államigazgatási, munkaügyi, termelőszövetkezeti tagsági jogvitákra, a kisajátítási kártalanítási stb. perekre, melyekben a keresetindításra határidőt szab a jogszabály. E keresetek legnagyobb része jogorvoslati jellegű. Más jogorvoslatoknál is a határidő elmulasztása nem igényli az ítéleti döntésformát.

Úgy vélem, nem igényel külön indokolást az arra irányuló javaslat, hogy a keresetlevelet elutasító végzés meghozatalát a tanács elnökének jogkörébe kell utalni.

Boros József

[24] Ld. 19. alatti jegyzetet.
[25] Ld. 23. alatti jegyzetet.
[26] Novák István: A kereset a polgári perben. 41. old. Bp. 1966.

Az áru külső kiképzésének jogintézménye a Német Demokratikus Köztársaság védjegyjogában és a jövőbeli új szabályozás problematikája*

A legszembetűnőbb különlegességek egyike, ami a Német Demokratikus Köztársaság jelenleg érvényes védjegyjogában felmerül, kétvágányúságának ténye. Védjegyjogosultságok keletkezhetnek a Találmányi Hivatalnál vezetett védjegyjegyzékbe való bejegyzéssel; míg az ún. külső kiképzés (adjusztálás) joga a forgalmi érvényesség széles körű és tartós megszerzése útján keletkezik.

Mindkét jog tartalma szerint egyenértékűként áll egymással szemben, jellegük szerint mégsem mutatnak rokonságot egymással. Eszerint a külső kiképzés joga, mint valamely idegen test mutatkozik a védjegyjogon belül.

1. *A külső kiképzés jogintézményének történeti fejlődése*

A külső kiképzés jogintézményének fejlődésére tett történelmi visszapillantás azt mutatja, hogy a vonatkozó törvényes szabályozások a monopol és az állami monopol kapitalizmus kibontakozása folyamán döntő tartalmú változáson mentek át. Az 1894-ből származó német védjegytörvényben a megfelelő meghatározás felvételénél abból indultak ki, hogy az áru külső kiképzése (adjusztálása), tehát jellegzetes kiképzése, alakja és színezése az árunak illetve csomagolásnak nem természetéből fakadó megkülönböztető erő, hanem sokkal inkább megszerezhető lenne ez a megkülönböztető jelleg a gaz-

* Eva Hoffmann tanulmánya (fordította: Takáts Endre), a Német Demokratikus Köztársaságban uralkodó gazdaságpolitikai felfogást tükrözi és azt az alább tárgyalt kérdésben is az egyedüli szocialista megoldásként tünteti fel. Ez látszik különösen a gazdasági verseny gondolatának természetesként való elutasításában és ebből az alapállásból levezetett további következtetéseiben. A cikk ezért a hazai gazdaságpolitikai elképzelésektől eltérő gondolatokat tartalmaz és a levont jogi következtetések egynémelyike is átértékelésre szorul. Ez vonatkozik különösen a védjegy alapvetően minőségjelző vagy pusztán megkülönböztető funkciójára. Ismeretes, hogy az új gazdasági mechanizmus célkitűzései között szerepel az állami vállalatok és szövetkezetek között az egészséges gazdasági verseny kifejlesztése és jogintézményeinek e cél érdekében az eddigieknél hathatósabb igénybevétele.

Időközben megjelent új védjegytörvényünk, az 1969. évi IX. tv., amelynek 4. § (1. bek.) szerint a védjegy jogi oltalma csak azt illeti meg, aki a megjelölést az ebben a törvényben előírt eljárás útján lajstromoztatja. A magyar védjegyjog tehát szintén a bejegyzési kötelezettség elvét tette magáévá. *(Szerk.)*

dasági (üzleti) forgalomban megfelelő használattal és e használat révén a vásárlók megfelelő befolyásolásával. Ennek megfelelően a bejegyzés nem engedhető meg, hanem a jogvédelem csak az ún. forgalmi érvényesség megszerzése után, tehát éppen a kiterjedt használat alapján keletkezik és ennek megfelelően a külső kiképzés az érintett forgalmi körökön belül már mint egy meghatározott vállalat ismertetőjele lesz érvényes. A külső kiképzés tulajdonosának jogi helyzete ebből kifolyólag sokkal gyengébb volt, mint a védjegy tulajdonosé. Az egykor még következetesen képviselt bejegyzési elv természetszerűen gyengébb jognak látta a használat bázisán keletkezett jogot.

Az a tény, hogy az áru külső kiképzése gyorsan, erős vonzóerővel bíró eladási ösztönző erővé fejlődött a bel- és külföldi piacokon, valamint az egyre élesebbé váló konkurrencia a kapitalista vállalkozók között, nagy elégedetlenségre vezetett a külső kiképzés joga tulajdonosainál gyenge jogi helyzetük miatt. Ennek alapján alakítják a polgári bíróságok lépésről lépésre joggyakorlatukban a külső kiképzés jogát a szubjektív védjegyjoghoz, noha a törvény szövege alapján erre még semmi alap nem nyílt. Ezt a fejlődést a védjegytörvénynek a külső kiképzés védelméről nagyon általánosan fogalmazott rendelkezése tette lehetővé, amelynek konkrét értelmezése az első naptól kezdve a bíróságokra maradt.

Az 1928. évben végre az akkori Birodalmi Törvényszék (Reichsgericht) alapvető döntései a szubjektív védjegyjog és a szubjektív külső kiképzés jogállását teljesen azonossá tették anélkül, hogy az addigi rendelkezések szószerinti szövege megváltozott volna. Ezzel az addig már világosan kirajzolódó tendencia nagyon megerősödött, mely szerint a külső kiképzés joga kiterjesztést kell nyerjen a forgalomban ismert, de a be nem jegyzett védjegyekre. A külső kiképzés joga egyre inkább a be nem jegyezhető ismertetőjegyek jogává fejlődött. A bejegyzési elv törést szenvedett.

Az emiatt elkerülhetetlenül szükségessé vált törvénymódosítás csak 1936-ban következett be. Ezzel törvényesen is teljesen azonos jogállásúvá vált a forgalmi érvényesség és a védjegyjegyzékbe való bejegyzés. A rendelkezés konkrét, szószerinti szövege azonban a továbbiakban annyira általános maradt, hogy a konkurrenciaharc akkori szükségleteihez és a monopol vállalat követelményeihez nehézségek nélkül hozzá lehetett igazítani. Ezek a változó szükségletek éppen a külső kiképzés jogánál egészen világosan mutatkoztak, mert a jogvédelem tárgya a valóságban nem a külső kiképzés, mint olyan, hanem sokkal inkább forgalom képessége,[1] tehát valóságos versenyszerű helyzet. Itt mutatkozik meg egészen világosan, hogy a külső kiképzés jogintézménye — bár a védjegyjogban nyert szabályozást —, a versenyjog része és idegen test különösen a szocialista védjegyjogon belül.

A Német Szövetségi Köztársaságban a külső kiképzés jogintézménye tovább fejlődött a közel változatlanul érvényes 1936. évi törvény alapján. Az utolsó különbségek a szubjektív védjegyjoggal szemben (licencia, közös külső kiképzés) elhárultak és a külső kiképzés joga, mint ún. „dologi védjegyjog" annyira megerősödött, hogy valamely bevezetett védjegy bizonyos körülmények között a külső kiképzési jog törlési igényével szemben alul maradhatott.

A Német Demokratikus Köztársaságban 1954. febr. 17-én új védjegytörvényt bocsátottak ki. A védjegy, mint társadalmi jelenség, jellegének megfelelően az NDK-ban a szocialista termelési kapcsolatok talaján teljesen új társadalmi minőséget tartalmaz. A kapitalista védjegygyel szemben a szocialista védjegy különleges funkcióival sajátos intézmény, amely néhány külső hasonlóság ellenére a jogi szabályozásban semmi alapvető közösséget nem mutat a kapitalista védjeggyel. Egyike ezeknek a külső hasonlóságoknak a szabályozások normajellege, tekintettel a külső kiképzés védelmének megállapítására.[2] A külső kiképzés joga lényegében ama szempontok alapján találta meg az utat az NDK védjegytörvényébe, hogy árucsomagolások és valamely áru egyéb külső kiképzési elemeinek jogvédelmére népgazdaságunk érdekében lehetőség legyen. Valóban jelentős szerepet azonban a külső kiképzés joga az NDK-ban sohasem játszott.

Mivel a közeljövőben a szocialista védjegyjog kidolgozása napirendre kerül, egyúttal fennáll a kérdés, van-e jogosultsága a külső kiképzés joga jelenlegi alakjában való fenntartásának. Annak a felismerésnek alapján, hogy a külső kiképzés jogának, amint az az évtizedek folyamán kifejlődött, különösen a szocialista végjegyjogban nincs helye, erre a kérdésre a feleletnek annak kell lennie, hogy nyilvántartási jog alapításának lehetősége az áru külső jellemzői egyes formáira nézve, amelyeknek védelme eddig a külső kiképzés joga szerint történt, megvizsgálásra és feltárásra szorul és ezzel a védjegyjognak egységes alaptendenciája alakulhat ki. A bejegyzési elv következetes áttételének emellett elsőrendű követelménynek kell lennie.

2. *Az ismertető jellegű árucsomagolások jogvédelmének megalapozása bejegyzés útján a védjegyjog alapján*

Az a felfogás, amely a polgári védjegyjogban a külső kiképzés joga szabályozásának alapjául szolgált, hogy a csomagolásoknak termé-

[1] Vagy a sok fáradtsággal és költséggel megszerzett „birtokállapot", ahogyan az egykori Birodalmi Törvényszék egyik döntésében nevezte.

[2] A külső kiképzés jogát szabályozza a védjegytörvény 29. §-a (régi szöveg 30. §-a.)

szetük szerint nincs ismertető jellegük és ismertető jellegű erőt csak megfelelő alapos használat után a gazdasági forgalomban kapnak, a szocialista védjegyjogban nem tartható fenn, mivel ez szemmel láthatólag — pl. palackok fantáziadús alakzatainál nem találó. Ezért palackoknak és más csomagolásoknak az NDK-ban való bejegyzését megengedték, mivel azok, mint képek üzemi származást jelölő sajátossággal rendelkeztek.[2a] Ezeket legfeljebb csak, mint ábravédjegyeket védték képhatásukban és mindenfajta háromdimenziós megjelenési forma kívül maradt a védelmi körön.[3]

Bár ez idő szerint még érvényes védjegytörvény kifejezetten nem írja elő csomagolásoknak a védjegyjegyzékbe való bejegyzését, azonban a gazdaság általános szükségleteinek megfelelően mégis szabály szerint mint ábravédjegyeket jegyzik be. Minden ilyen úton bejegyzett csomagolás ismertető erejű árujegyet tartalmaz, amely a csomagolás összképét a védjegyjog szerint minden további nélkül bejegyzésre képessé teszi, anélkül, hogy további megfontolásokat kellene felállítani arról, hogy a szóban forgó csomagolásnak még valamely elemei védhetők a védjegyjog szerint. Valamely bevezetett csomagolás védelmi köre tehát bizonytalan és kétség esetén — a jelenleg érvényes törvény szószerinti szövegének megfelelően — nem terjed ki a csomagolás különleges elemeire, amelyek az ábravédjegy kereteit túlhaladják.[4]

Nem kevésbé helytelen az a tétel, amely szerint valamely árucsomagolás általában nem rendelkezik jellemző erővel. Valamely árucsomagolás éppen akként alakítható ki, hogy az már előre ismertető jellegű lesz bizonyos üzemre és ismertető jellege megítélésénél éppen úgy lehet objektív kritériumokat kidolgozni, mint a védjegy részére. Kétségtelenül van az árucsomagolásnak mindenekelőtt egy konkrét gyakorlati célja, ami a becsomagolt áru üzemi származási jelzés jellegének kérdésével nincs összefüggésben. Az árucsomagolás elsődlegesen arra szolgál, hogy az árut képessé tegye kereskedelmi forgalomra, egészségügyi és esztétikai igényeket elégítsen ki. Ezek a körülmények azonban nem mondanak ellent valamely árucsomagolás öröklött jellemzőképességének. Ellenkezőleg, egy megfelelően kialakított árucsomagolás szabály szerint már az áruforgalomban való alkalmazása előtt rendelkezik a származási jelzés objektív képességével. Valamely, természete szerint nem jellemzőképes csomagolás jellemzőképességének a gazdasági forgalomban hosszú és intenzív használat útján való megszerzése kivételes eset, éppúgy, mint a védjegynél. Mivel a védjegyjog származási jelzés funkciójának gyakorlása során az egyes ismertető eszközöket védi, a jövőben valamely jellemző csomagolás jogvédelmét ennek következtében célszerű módon — tekintet nélkül a mindenkori versenyhelyzetre, ami a külső kiképzés jogánál fennáll — a védjegytörvény szerinti bejegyzés útján kell megalapozni.

Ilyen új szabályozással — legalábbis a csomagolásokra tekintettel — nemcsak a szocialista védjegyjogtól idegen verseny tényállás lenne eltávolítva a védjegyjogból, hanem a nemzetközileg kirajzolódó szokásnak megfelelően jellemző csomagolások bejegyzése a védjegyjog alapján lesz számbavehető. Kereken 40%-a a jelenleg érvényes nemzeti védjegytörvényeknek a törvény szószerinti szövege alapján árucsomagolásoknak, burkolatoknak és hasonlóknak a védjegyzékbe való bevezetését kifejezetten lehetővé teszi. Ebből kifolyólag jelenleg egyes államok már bevezetnek védjegyjegyzékükbe csomagolásokat anélkül, hogy az erre való lehetőséget érvényes védjegytörvényükben kifejezetten megemlítették volna. Számolni kell tehát azzal, hogy idővel azoknak az államoknak fele, amelyekben védjegyoltalom alapítható, a védjegyjegyzékbe csomagolásokat is fel fog venni. Ebből nem nehéz a végkövetkeztetést levonni, hogy azt a meggyőződést, miszerint áruk csomagolása természet szerint nem jellemző erejű és ezért a védjegyjegyzékbe való bejegyzésük kizárt, a védjegyjogrendszerrel rendelkező államok többsége nem fogja osztani.[5]

3. *Különböző árukiképzések jogvédelme a védjegyjog szerint*

A külső kiképzés joga védelme kérdéseiben eddig folytatott joggyakorlat szerint valamely áru különleges kialakítása védjegyjogilag védhető, amennyiben előállítója forgalmi érvényességet szerzett, azaz minden olyan formakialakítás a külső kiképzés joga szerint kerül oltalomra, amely meghatározott forgalmi körön belül mint egy és ugyanazon előállító vagy eladó megjelölésének számít. Áruk külső kialakítása-

[2a] Szerző a származási megjelölés kifejezést használja következetesen, amellyel a jelzések üzemi származási jellegét kívánja kidomborítani.

Ismeretes: a származási jelzés arról tájékoztat, hogy az áru földrajzi értelemben milyen helyről való. Nem használja ellenben az eredetmegjelölés kifejezést, amely valamely ország, táj vagy helység földrajzi neve, ha azt ottani származású termék megjelölésére használják. A származási jelzéssel összehasonlítva a szakkifejezésként használt eredetmegjelölés köre szűkebb. — A védjegy ettől teljesen különböző, olyan megjelölés, amely áruknak és szolgáltatásoknak más hasonló áruktól illetve szolgáltatásoktól való megkülönböztetésére szolgál. A szerző a cikkben különösen rámutat a védjegy megkülönböztető, üzemi származását ismertető jellegére. (a fordító megjegyzése)

[3] Ld. Schröter: A szocialista védjegyjog kialakításának problémája (Der Neuerer 1968.)

[4] a Találmányi Hivatal védjegyügyekben illetékes hatósága 1957-ben ehhez érdekes döntéssel járult hozzá. Elrendelte egy kancsó bejelentésének bevezetését, valamely szeszfajta részére „nem kancsóként, hanem színe és felülete" miatt (Erfindungs und Vorschlagswesen 1957.)

[5] Ezt az álláspontot nemcsak újkeletű törvények képviselik, hanem már a múlt századból származó törvények is.

nál a külső kiképzés védelmének tárgya egy bizonyos kialakítás ismertető jellegű funkciója, amelynél a kiképzés eredetiségének, azaz újdonságának foka nem játszik döntő szerepet.

Ha az ember egy bizonyos árukiképzésnek ezt az ún. ismertető jellegű képességét közelebbről vizsgálja, arra a megállapításra jut, hogy a valóságban a fogyasztóknál egy bizonyos áru meghatározott megjelenési formája összeköthető a származás bemutatásával. Minden olyan esetben tehető ez, ha ez az áru nagy forgalmi körben csak egyetlen üzemből kerül a piacra, mégpedig világos kiegészítő származási megjelöléssel, általában egy jól megjegyezhető védjeggyel.[6] Az árukiképzés ismertető jellegű képessége tehát a valóságban nem más mint a szóban forgó védjegy ismertségének és megjelölő erejének hatása, továbbá ezzel az ismertető eszközzel folytatott széles körű reklám eredménye.[7] Nagyon ritka az olyan eset, amelynél valóban maga az árukiképzés mutat objektív ismertető jellegű képességet, amivel azonban nem igazolódik az árukiképzéseknek a védjegyjegyzékbe való általános bevezetési igénye. Azonkívül felettébb nehéz lenne általában érvényes mértéket találni ahhoz, vajon mikor hat valamely áru formakiképzés objektív származási megjelölésként. Ha megnyílik a lehetősége árukiképzéseknek a védjegytörvény szerint a védjegyjegyzékbe való bejegyzésére, erre mindig meg kell találni a lehetőséget. Kétségtelen, hogy nem minden új formakiképzés vezethető be a védjegyjegyzékbe. Eltekintve attól, hogy ezzel az ipari mintatörvény felesleges lenne, ilyen gyakorlat a valóságos helyzetnek sem felelne meg. Hogy nemzetközi keretek között az áru formakiképzések ismertető jellegének oltalmára vonatkozóan egyáltalában nincs egységes vélemény és a tendencia nyilvánvalóan nem afelé irányul, hogy a védjegyjegyzéket megnyissák, mint az a csomagolások esetében történik, ezt bizonyítja a jelenleg érvényben levő nemzeti védjegytörvények áttekintése. Csak hét törvény írja elő kötelezően az áruformáknak a védjegyjegyzékbe való bevezetését, abból is egyesek csak akkor, ha forgalmi érvényesség is fennáll. Ezzel szemben csak nyolc közép- és délamerikai állam veszi ki kifejezetten a jogi oltalomból az áru alakját a védjegytörvény útján. Természetesen lehetséges, hogy még néhány további állam árualakok kiképzését bejegyzi anélkül, hogy azt kifejezetten a törvényekben megemlítenék.[8] Ezek száma azonban nem lehet jelentős.

Áruk külső kialakítása jogi oltalmának súlypontja — nemzetközi méretekben is — az ipari mintaoltalmi jogon van amely az oltalmi szükségleteket ebben az irányban kielégítően számításba veszi. Csak egyes ritka esetekben lehetséges az áru olyan adjusztálása, amely egyfelől az ipari mintaoltalmi jog által védhető formaterv előfeltételeit nem meríti ki,[9] másfelől azonban széles körű használat által a szóban forgó üzem számára származási jelzéssé vált. Hogy az ilyen eseteket megfelelő mértékben számba vegyük, elegendő lenne egy általános abbahagyási igény, mindenesetre kifejezetten csak abban az esetben, ha az ismertető eszköznek olyan formájáról van szó, amelynél már eleve semmiféle bejegyzési lehetőség nem jöhet szóba.

4. *Ismertető jellegű színezési módozatok jogvédelme*

Az árutermelők és a kereskedők ma a színek vizuális és pszichológiai hatását különböző mértékben akként használják ki, hogy áruik és csomagolásaik külső megjelenésének képét a vevőknek a színezés által okozott érzelmi befolyásolása figyelembevételével alakítják ki.

A színek ilyen alkalmazásával azonban a gazdasági forgalomban megszületik a kizárólagos használat igénye, amellyel a védjegytörvény kétféle szempontból számolt: egyszer a védjegyek és jelzőfonalak színes bevezetésének lehetőségével, másrészt a külső kiképzés joga alapján az általános színvédelemmel.

Ami a csomagolásokat illeti, amelyek általában és egyáltalában éppen színüknél fogva hatnak, kötelezően elő kellett írni bejegyzésüknél azok színes bejelentését, mivel a csomagolás maga is színes kiképzés. A komplikáltabb probléma azonban az általános színvédelem a külső kiképzés joga által. Az eddigi gyakorlat szerint valamely áru adjusztálás egyes színei, vagy több szín kapcsolata védelem alá kerül, ha az meghatározott forgalmi körben bizonyos áru meghatározott üzleti — üzemi eredetének ismertetőjeleként forgalomba került. Valamely elvont színezés anélkül, hogy az valamilyen módon meghatározott elhatárolással, méretviszonyokkal, elrendezéssel stb. lenne kapcsolva, a legritkább esetben képes származási jelzés jellegű hatást gyakorolni.[10]

Minden termelő lehetőség szerint sokoldalú színkiképzést ad árujának és a cikk színes volta

[6] A tipikus példák erre az autókarosszériák, híres porcelánok sajátos alakja stb.

[7] Ha a különleges árukiképzés nincs ellátva járulékos származásmegjelöléssel, akkor a fogyasztó általában csupán meghatározott áruféleségnek tekinti, amely tetszés szerint több különböző üzem által előállítható.

[8] Klauber egyik publikációjában ezt a lehetőséget teljesen elveti. („Lehet egy termék külalakja védjegyoltalom tárgya?" Ochramé známky 1965.)

[9] Ide tartoznak pl. az áru adjusztálás nagyon egyszerű formái, mint a díszítmény, amelynek sem esztétikai jelentősége nincs, sem az áru megjelenési képét nem határozza meg, a hirdetési eszközöknek közvetlenül az árura való felerősítése, valamely áru meghatározott kialakításának alárendelt alkatrészek, — többek között.

[10] Egyike a kevés példáknak az egykori Német Birodalmi törvényszék gyakorlatából a külső kiképzés védelmének elismerése tárgyában a másoló papír (karbonpapír) hátlapjának zöld színezése.

az áru értékét növeli. Ezt a körülményt a vevők megfelelően figyelembe veszik. Továbbmenően: a színek az embernek csak nagyon korlátozott számban állnak rendelkezésére. A színek monopolizálása meghatározott termelő részére oda vezethetne, hogy más termelők nagy tömege áruik külső kiképzésében színek alkalmazásától teljesen el lenne zárva. Ezeknek a tényeknek alapján számolni kell azzal, hogy absztrakt színezések jogvédelme megalapozásának előfeltételeit csak nagyon ritkán kell lehetővé tenni. Csak az esetben, ha egy színezés vagy teljesen kihasználhatatlan (tarka mintázott cigarettapapír), vagy ahol a választott szín az általánosan használt körből teljesen kiesik (sötétpiros pipereszappan). Ez a néhány eset azonban nem igazolja a külső kiképzési jog védelme meghatározásának fenntartását, hanem azt a fent kifejtett külön meghatározással együtt kell felfogni.

Nemzetközileg sem osztják azt a felfogást, hogy egy áru elvont színezése származási jelzésként hat. Azt a lehetőséget, hogy valamely árunak csupán a meghatározott színezése bejegyezhető lenne, kifejezetten sehol sem említik. Ezzel szemben 14 nemzeti védjegytörvény valamely áru színének bejegyzését kifejezetten kizárja.[11]

5. *A használati helyzet hatása a védelmi jogok keletkezésére vonatkozóan*

Mint elöljáróban már rögzítettük, a külső kiképzés jogintézménye jelenlegi formájában és kiterjedésében, az üzemi származási megjelölés mai alakzatai mellett, amelyek szerint a formák, jelek a védjegyjegyzékbe való bevezetés alapján természetük szerint jelenleg nem védhetők, viszont mindazok az ismertetőjelek védelem alatt állnak, amelyek valódi védjegyek, de amelyeknek a védjegyjegyzékbe való bevezetését a használó nem kérte. Ezek a be nem vezetett védjegyek, mivel forgalmi érvényességet szereztek, ugyanabban a terjedelemben harmadik személy jogtalan használata ellen védve vannak, mint a bejegyzett védjegyek. Tehát egyenértékűekként állnak szemben egymással a bevezetett védjegyek és a nem bevezetett, forgalomban elismert védjegyek. Ez a szabályozás a versenyjog egy része és csak erősen külső vonatkozásai vannak a védjegyjoggal.

Kétségtelen, hogy a szocialista védjegyjog újraszabályozásánál nem nyúlunk vissza a kapitalista versenyvezetés jogi elképzeléseihez. Ebből kifolyólag azonban ennek a problémának a megoldása döntő jelentőségű, vajon a szocializmus fejlett társadalmi rendszerében egyáltalában szükséges-e a jogi oltalom szabályozása valamely belföldön be nem vezetett, azonban a forgalomban ismertté vált védjegyre vonatkozóan. Ennek a kérdésnek megválaszolásához mindenesetre szükséges egy pillantást vetni a jelenlegi nemzetközi helyzetre, figyelemmel a használati helyzetnek a védjegyjogok keletkezésére vonatkozó hatására. Az ember arra az eredményre jut, hogy bár általában a bejegyzett jog erősödése tapasztalható a használat jogával szemben, azonban idővel az érvényes nemzeti védjegytörvények legnagyobb részében egy jel használatának kérdése, tekintettel a védjegyoltalom keletkezésére, valamilyen formában szerepet fog játszani. Mindenesetre olyan erős védelem, mint a külső kiképzés jogáé, ritka.

Ezzel egyidejűleg azonban a nemzetközi fejlődésben világosan két irányzat rajzolódik ki; mindkettő — ha megkülönböztethető okokból is — a használati helyzet figyelembevételének elvetéséhez vezet.

Az egyik irányzat a szocialista társadalmi rendű államokban, illetve a fiatal, nem kapitalista fejlődésű államokban található. Ez a belföldi védjegyhasználó részére előírt törvényes bejegyzési kötelességre támaszkodik és ezzel megakadályozza, hogy a jelet széles körben használják, anélkül, hogy bevezetnék. Az ilyen törvények azután következésképpen a használt, de be nem vezetett védjegyek számára jogvédelmet nem írnak elő. Teljes terjedelmében megvalósítva ez az elv a Szovjetunió 1962. évi védjegytörvényében található, részben megvalósítva Algéria védjegytörvényében, ahol bejegyzési kényszer a gyári védjegyek számára van rögzítve. Emiatt úgy tűnik, fontolóra kell venni a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban is a megfelelő törvényi módosítást.[12] Magától értetődően a kapitalista országokban ilyen szabályozást nem vesznek igénybe, ahol a legmagasabb profitnak minden elképzelhető úton való megszerzéséhez való szabadságot, mint „ipari szabadságot" államilag biztosítják. Azonban az igen fejlett iparral rendelkező kapitalista államokban és csoportosulásaikon belül is egyre inkább eltávolodnak a védjegyjogban a használati viszonyok túlhangsúlyozásától.

Az első használat alapelve, amilyen formában jelentkezik, valamennyi kapitalista piacon, a konkurrenciaharc növekvő élesedésének körülményei között többé nem felel meg a kapitalista nagyvállalkozó érdekeinek, mert az (tudniillik az első használat) nem nyújt kellő biztosítékot a gazdaságilag igen értékes védjegyei számára és akadályozza a márkacikkekkel folytatott céltudatos munkáját. Az első imperialista ország, amely e körülményekből fakadó következményeket levonta, Franciaország volt, amely 1965. évi védjegytörvényének új szövegezése alkalmával a használatot, mint jogalapító tényt kizárta, — a Párizsi Uniós egyezményhez hasonlóan —, a közismert védjegyek védelmét biztosítva. Ez a jogi módosítás kifejezetten a jogbizonytalanságra és a vitákra tekintettel kö-

[11] Ide tartoznak: Japán, Portugália, Argentina, Törökország — többek között.

[12] Ehhez: Häckl—Spunda: Védjegyek és jelek, védett minták. Prága, 1964.

vetkezett be, amelyeknek adott esetben a védjegy letevője — tekintettel a kutatás (újdonságvizsgálat) nehézségeire — előhasználat után ki van téve.[13]

Azonban két másik, a polgári védjegyjog területén igen jelentős törvénytervezet már továbbmenő következményeket vont le a fent elmondott körülményből. Szó van itt a Benelux védjegytörvényről és az Európai Gazdasági Közösség védjegytörvényéről. A Benelux törvény a tulajdonosnak az általa használt, de be nem jegyzett védjegyre vonatkozóan alapvetően semmiféle védelmet nem ad, csupán valamely ütköző megjelölésnek rosszhiszemű harmadik személy bejelentése ellen védi a védjegy tulajdonosát. Az Európai Gazdasági Közösség törvénye nem ilyen következetesen jár el, valószínűleg abból az okból, hogy kiváltképpen az USA-ban a döntésre váró ellenfelek ilyen jogi fejlődést találnak. Azonban valamely használt, be nem vezetett védjegy tulajdonosának csak visszkereseti joga van egy ütköző védjegy bejelentése ellen, saját szubjektív joga nincsen.[14]

A problémáról eddig előadottakból adódik az a végkövetkeztetés, hogy az NDK-ban a védjegytörvény újraszövegezése során a használt és a forgalomban ismert védjegyeknek nem kell meghagyni azt az erős jogi helyzetét, ami az eddigi — a védjegytörvény 30. §-ra (új szöveg 29. §-ra) támaszkodva —, az általános joggyakorlatban megvolt. Figyelemmel arra a tényre, hogy a szocialista társadalomban az áruknak védjeggyel való megjelölése nem kizárólag versenycélokat szolgál, hanem ugyanolyan mértékben a minőség növelését, a dolgozók teljesítményeinek azonosítását, e teljesítmények népszerűsítését is célozza, ezért nem képviselhető az a nézet, hogy a védjegy jogvédelmének megalapítását a sajátos versenyhelyzettől függetlenné kell tenni, amelyben ez a védjegy a piacon található. Figyelembe véve azonban a nemzetközileg is erősödő irányzatát a bejegyzési elvnek, az abszolút szubjektív védjegyjog csak hivatalos bejegyzés útján keletkezhet. Ez annál kézenfekvőbb, mert az áru kiképzésének tulajdonképpeni formái — az ismertető jellegű csomagolás, illetve adott esetben az ismertető jellegű árualak — a jövőben kétségtelenül nyilvántartási jog alapítását fogják eredményezni.

Hoffmann, Eva

[13] Ehhez: Müller—Schönrath: Az új francia védjegytörvényhozás (Neuerer 1966.)

[14] Egyik törvény sincs még hatályban.

JOGIRODALOM

Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte

Az európai szocialista országok jogtörténészeinek élénkülő kapcsolatai során többször felmerült már egy közös erőfeszítés eredményeit tükröző mű megjelentetése. A Német Demokratikus Köztársaság jogtörténészeinek munkáját dicséri az a tény, hogy a „Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte"-c-el kiadott kötetük ezt a nemzetközi együttműködést is kifejezi. A kötet tíz — önmagában is jelentős — tanulmánya és a hat külföldön megjelenő jogtörténeti mű recenzálása szovjet, cseh, szlovák, lengyel, magyar és természetesen a kiadó NDK jogtörténészeinek közös munkája. Maradandó bizonyítéka ez annak a törekvésnek, amit a szerkesztő bizottság (Horst Kuntschke, Ingetraut Melzer, Horst Schröder, Werner Sellnow) tudományos együttműködést ösztönző előszava juttat kifejezésre (Ld. ism. Vorbemerkungen 8—9. pp.)

Az önálló tanulmányok sorát *Arthur Baumgarten* „Paul Johann Anselm von Feuerbach" c. írása nyitja meg, amely a nagy haladó gondolkodóról szóló megemlékezésként 1933-ban született. A szerző méltó emléket állít A. Feuerbach haladó büntetőjogi eszméinek. *K. A. Szofronyenkó* írása széles irodalmi anyag segítségével nyújt betekintést a szovjet állam és jog történetébe (Die Entwicklung der wissenschaftlichen Forschungen zur Geschichte des sowjetischen Staates und Rechts. ld. i. m. 25—37. pp.) Gazdagon dokumentálja azt a tudományos előrehaladást, amely a szovjet jogfejlődés egyes fázisainak tapasztalatait teszi megismerhetővé számunkra. A szerző különös érdeme, hogy a szocialista jogfejlődés történeti feltárásának szükségességére irányítja figyelmünket. Ehhez pedig nélkülözhetetlen alapot képez a szovjet állam- és jogtörténet megismerése. Széles érdeklődésre tarthat számot *Werner Sellnow* írása (Zum Problem der Rechtsgeschichte im System von Marx und Engels ld. i. m. 40—70. pp.) amelyben a marxista klasszikusok elévülhetetlen értékű tanításait elemzi abból a szempontból, hogy azok a mai modern jogtörténetírás számára miképpen hasznosíthatók. Joggal hangoztatja a szerző, hogy a marxista klasszikusok alkotásai, mindmáig nem vesztették el alapvető értéküket.

Kiterjedt nemzetközi vitairodalom teszi aktuálissá, *Horst Schröder* írását (Über das komparative Prinzip der marxistischen Rechtsgeschichtsmethodik ld. i. m. 71—99.), amely az összehasonlító jogtörténeti módszer felhasználásával

* Wissenschaftliche Schriftreihe der Humboldt-Universität zu Berlin 1968. Abteilung Staats- und Rechtsgeschichte der Humboldt-Universität zu Berlin 1968. 236 p.

foglalkozik. A szocialista országok jogi szakirodalma — főként az utóbbi évtized folyamán — nagy figyelemmel fordult a komparatív metodika felhasználása felé. A szerző írása újabb értékes adalékokkal gazdagítja idevágó ismereteinket. Alapvető megállapításai megegyeznek az eddig kialakult marxista állásfoglalásokkal. Különös értéket ad cikkének, hogy a német polgári komparatisztika, eddig csak töredékesen ismert összetevőit is rendszerbe foglalja. (Ld. Savigny-féle iskola, A von Feuerbach, E. Gans, Fr. Bernhöft, F .Meyer a pozitivizmus és a német kodifikáció viszonya a komparatív jogtörténeti vizsgálódásokhoz stb.) Ezáltal a szerző a komparatív jogtörténeti metodika historiográfiájának németországi összefüggéseire irányította a figyelmet. A tanulmány az összehasonlító jogtörténeti kutatás kiterjesztésének szükségességét vallja szoros összefügésben a marxista jogtudomány történeti módszertanaival. A marxista jogtörténészek nemzetközi együttműködését kifejező kötet másik jelentős összetevője *Csizmadia Andor* tanulmánya (Über die Beziehungen der Rechtsgeschichtswissenschaft zur Geschichtswissenschaft, den Fachtrechtszweigen und zur Praxis ld. i. m. 102—114), amely a jogtörténettudománynak a történettudománnyal való kapcsolatát, ill. a szakjogtudományok és a gyakorlat irányában meglevő összefüggéseket elemzi. Ismert külföldi állásfoglalásokkal polemizálva tagadja azt a felfogást, amely a jogtörténettudomány feladatát csak a szakjogtudományok szolgálatára kívánja szűkíteni. Marxista jogtörténetünk a társadalmi fejlődés belső törvényeinek felismerését, a valóság egyre teljesebb feltárását és ezáltal a szocialista világnézet kialakítását szolgálja.

A szocialista jogtörténettudomány nemzetközi reputációját növeli *Adam Vetulani* írása (Das Problem des Beuernrechts im alten Polen ld. im. 116—132 pp.), amely a paraszti jog problémáira világít a régi Lengyelországban. Ezúttal egy sok közös jegyet magán viselő jogtörténeti témának feltárásáról van szó, amelynek jobb megértéséhez a német, cseh, lengyel és a magyar jogtörténészeknek is különös érdekeltsége fűződik. A szerző számos problémát vet fel a paraszti jog fejlődésében és ösztönzést ad a részletek további kimunkálására. Főként a paraszti jog 16—17. századi változásaira irányítja a figyelmet, ami által a szomszédnépek jogfejlődésének egyik alapvető problémáját ragadta meg.

Václav Vaněček tanulmánya (Zur Geschichte der tschechischen Staatlichkeit in den letzten hundert Jahren des Feudalismus ld. i. im. 133—149. pp.) a cseh állami önállóság gondolatának továbbélését tárja fel a feudalizmus utolsó évszázadában. A szerző a Habsburg-udvar beolvasztó törekvéseivel párhuzamba állítja a cseh nemzeti felszabadító mozgalom fejlődését az 1848—49-es forradalmak koráig. Mindezt a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség ügyének összekapcsoltsága teszi aktuálissá a szomszédnépek jogtörténészei számára. Hasonló értékekkel bír *Horst Kuntschke* írása (Zur Ausgestaltung der staatsbürgerlichen Rechte im Deutschen Kaiserreich von 1871. ld. im. 152—171. pp.) amely az állampolgári jogok alakulását vizsgálja az 1871. évi német birodalmi alkotmány kiadását követő időkben. A szerző plasztikus ábrázolását adja a junker-dinasztikus erők összefogásának, amely az állampolgári jogok sokoldalú korlátozásához vezetett. Lényeges változás e téren csak a német császárság felbomlása után történhetett, amikor már a proletariátus forradalmi harca vitte előbbre a szabadságjogok ügyét. A következő tanulmány „A náci ideológia és szociálpolitika Csehszlovákia okkupálása időszakában" c-el jelentkezik (*Jaroslav Houser,* Die nazistische Ideologie und die Soziálpolitik zur Zeit der Okkupation der Tschechoslowakei ld. im. 174—193. pp.) A szerző ezúttal a fasiszta ideológia szociálpolitikai doktrináinak konkrét elemzéséhez nyúlt azzal a céllal, hogy e tételek motívumait is feltárja. Elemzés tárgyává teszi a fasiszta fajdemagógia számos megjelenési formáját és azok szerepét az okkupált cseh—szlovák területen. Végezetül pedig a szocialista jogi felsőoktatás tapasztalatainak számbavételét tekintve tanulságos *Ingetraut Melzer* írása, amely a joghallgatók által végzett jogtörténeti jellegű feltáró munkát elemzi. A szerző ezúttal vizsgálja a jogtörténeti diszciplinák szerepét a szocialista jogi felsőoktatásban és az NDK egyetemeinek hasznos tapasztalataiba nyújt betekintést.

Különös értéke végül a tanulmánykötetnek, hogy a szerkesztők az utóbbi évek szocialista jogtörténetirodalmának megismertetésére is gondoltak. Karol Rebro szlovák jogtörténésznek az úrbérrendezést és a jobbágyreformot tárgyaló művét, Leonard Bianchinak a monopolizálódás jogi formáit tárgyaló művét és Csizmadia Andornak az állam- és az egyházak jogi viszonyait feltáró művét méltatják a tanulmánykötetben (H. Kuntschke, I. Melzer, W. Sellnow). Hasonlóan hasznos tájékoztatást nyújt a kötet (H. Schröder) Wolfgang Kunkel, Adam Wilinski, és Polay Elemér római jogi tárgyú műveiről. (Ld. im. 216—233. pp.) Mindebből arra lehet következtetni, hogy a Német Demokratikus Köztársaság jogtörténészei egy értékes jogtörténeti periódikát indítottak el, amely fontos fóruma lesz a nemzetközi együttműködésnek.

Horváth Pál

*Weiss Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban**

Mintegy három év választja el egymástól azt a két időpontot, amely dr. Weiss Emília egyetemi docens nagy sikerrel megvédett kandidátusi értekezésének benyújtása és a hasonló című könyv nyomdába adása között eltelt. Ez alatt a három év alatt az elmúlt negyed évszázad olyan kiemelkedő gazdaságpolitikai intézkedéseinek megvalósítására került sor, mint a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése. A jogrendszerünket számos vonatkozásban alapjaiban érintő mechanizmus-reformon kívül, de azzal összefüggésben, bizonyos szemléleti változás alakult ki — teljesen indokoltan — jogtudományunkban, így elsősorban a

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1969. 584 old.

Szerző szaktárgyában, a polgári jog tudományában is. Három év, ha a jogalkotásban és jogtudományban, valamint a jogalkalmazásban nem is eredményez minden téren változásokat, annyi bizonyos, hogy figyelemreméltó újdonságokat, tudományos előrehaladást hozhat, s hozott is.

A monográfia szerzőjét azonban az említett novumok mellett a disszertáció könyv alakban történő közreadásánál a jogászi olvasóközönség sajátos igényeihez való alkalmazkodás is új feladatok elé állította. Mély meggyőződésünk, hogy dr. Weiss Emíliának mindkét feladat megoldása — a „novumok" beépítése a munkába és az olvasóközönség igényeihez való alkalmazkodás — kitűnően sikerült. Az említett kettős feladat teljesítésén túlmenőleg Szerző könyvét egy további pozitívum kiemelésével szeretnénk általánosságban jellemezni. Véleményünk szerint ugyanis „A szerződés érvénytelensége a polgári jogban" című *könyv* tudományos színvonala a legtöbb vonatkozásban fölötte áll a hasonló című kandidátusi értekezésnek. Őszintén megvalljuk, hogy a megvédett disszertáció igen terjedelmes történeti részének összevonását ilyen, a monográfia színvonalát emelő tényezőként értékeljük. Igaz ugyan, hogy ezáltal mellőzésre kellett ítélni a rendkívüli részletességgel feltárt történeti anyag tekintélyes hányadát. Az érvénytelen szerződések szabályozása történetének viszonylag sűrítettebb bemutatása azonban lehetőséget nyújtott Szerzőnek arra, hogy a főbb tendenciák, nagyobb összefüggések köré csoportosítsa mondanivalóját, mintegy a „logikaivá vált történetit" adja elő a szóban forgó tárgykörben. Hozzátehetjük, hogy a történelmi általánosítást eredményező módszer nemcsak a tudományos igényességeket elégíti ki fokozottabban, hanem a jogászi olvasóközönség számára is olvasmányosabbá teszi a monográfiát. Az időszerűség, az olvasmányosság és a mondanivaló sikeres tömörítése mellett dr. Weiss Emília munkájának alapvető erényei közé sorolhatjuk a széles körben alkalmazott jogforrásai, jogalkalmazói és jogirodalmi apparátust, a problémáknak a dogmatikán túlmutató jogpolitikai megközelítését, polgári jogunk továbbfejlesztésére irányuló javaslatait. A könyv történeti előzményeket követő részének tematikája túlnyomórészt a jogirodalom által felvetett kérdésekre épül, aminek egyebek között az is következménye, hogy Szerző munkája az érvénytelen szerződések körét tekintve enciklopédikus teljességű. Az erős szakirodalmi orientáltsággal függ össze a könyv polémikus jellege, melynek tartalmi vonatkozásaiban úgyszólván mindig a Szerző pártjára állunk, formái tekintetében már viszonylag ritkábban. (214. old. 82/a. jegyzet, 257. old. utolsó előtti mondata.) Kissé hézagosnak érezzük a modern nyugati jogalkotásra, joggyakorlatra vonatkozó forrásanyagot. (Adalékokat l. *Szászy* István: Nemzetközi munkajog, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1969. 445. és 446—448. old.) Hiányérzetet kelthet a gazdasági reform bevezetése utáni joggyakorlat feldolgozásának mellőzése, valamint az is, hogy e sokfelé tekintő könyvben jogágazati összehasonlító fejtegetéseket nem olvashatunk.

„A szerződés érvénytelensége a polgári jogban" című monográfia. Előszóból, öt fejezetből, a forrásgyűjtemény jegyzékéből, valamint Név- illetőleg Tárgymutatóból áll. Az Előszóban vonja meg Szerző tárgykörének határait. Eszerint azoknak a szerződéseknek az érvénytelenségét fogja tárgyalni, amelyek élők között jönnek létre, főként a magánszemélyek közötti vagyoni forgalomban. Különös nyomatékkal hangsúlyozza a tiltott szerződéseket és a nem-szándékos akarathibák témakörét: ezeket fokozott részletességgel kívánja tárgyalni. A „Történeti előzmények" címet viselő I. fejezet két részre oszlik. Az első — rövidebb terjedelmű — rész a szerződés érvénytelenségének kérdéseivel foglalkozik a római jogban. A 100 oldal terjedelmű második rész ugyanezt a témát tárgyalja a főbb burzsoá jogrendszerekben.

A naturálgazdálkodás viszonyai között kialakult ősi római jog idevágó szabályait is — állapítja meg Szerző — erős formalizmus jellemzi. A klasszikus korban merülnek fel legrégebben bizonyos elméleti kérdések: a részleges érvénytelenség, a konvalidáció és a konverzió problémája. Erős lendületet kapott az érvénytelenség szabályainak kidolgozása a prétori jogban, mely az érvénytelenség esetköreit tovább bővítette. A jusztiniánuszi jog egy hanyatló korban hozott létre nagy szintézist, mely a szóban forgó tárgyban a törvénybe és a jóerkölcsbe ütköző ügyletek addig kivételes érvénytelenségét főszabállyá tette.

Tizenkét és fél évszázadot átlépve folytatja Szerző az érvénytelenség szabályozásának történeti tárgyalását. Kár, hogy a szerződések jogellenességének és az érvénytelenség szabályozásának a Digesták és a porosz Allgemeines Landrecht mérföldkövei közötti periódusának fejleményeit nem összegezte művében. Az 1794-től a hozzávetőleg az I. világháborúig terjedő szemle igen gazdag tényanyagával a legjelentősebb magánjogi kódexek (porosz, francia, osztrák, német, svájci) idevágó szabályozásának, a kor jogirodalmának és bírói gyakorlatának részletes, ugyanakkor átfogó képét tárja fel. Szerző fejtegetései rávilágítanak egyúttal azokra a körülményekre is, amelyek meghatározták a tételes szabályozás, az elmélet, illetőleg a judikatúra álláspontját. Az említett körülményeket Szerző igen árnyaltan rajzolja meg: a gazdasági-társadalmi viszonyok mellett — azoknak alárendelten — helyet kapnak olyan tényezők is, mint a hagyomány ereje, filozófiai iskolák hatása, külföldi jog recipiálásánál az államközi kapcsolat sajátosságai stb. Ez az árnyaltság mindvégig a könyv lényeges jellemzője marad.

Az érvénytelenség tanának történetében kiemelkedő szerepet játszik a pandektisztika. Szerző főként a pandektisták működésének tükrében mutatja be, miként differenciálódott, finomodott formái tekintetében a szerződések érvénytelenségére vonatkozó felfogás. A XVIII—XIX. század fordulójának kodifikációjában az érvénytelen jogügylet fogalma, tartalmi határai még kimunkálatlanok. Az érvénytelen jogügylet mint kategória *Savigny* és követőinek szóhasználata alapján válik általánossá.

A pandektisztika azonban nemcsak az érvénytelenség fogalmát

jelölte meg (melyet kezdetben a hatálytalansággal azonosított), hanem később megkülönböztette egymástól az érvénytelenséget és a hatálytalanságot. *(Windscheid)* A pandektisztika alapvető elméleti hibája a szóban forgó tárgykörben az a téves nézet, mely szerint a semmis ügylet nem jogügylet, csak annak látszata. Ebből a sokáig vallott hamis felfogásból származott a semmis jogügylet orvosolhatatlanságának tétele. A múlt századi civilisztikának a Szerző tárgykörében leginkább vitatott kérdései az akarathibás jogügylettel kapcsolatosak. A XVIII. századig visszavezethető vita akörül folyt, hogy a nyilatkozatnak meg nem felelő akaratnak vagy fordítva, az akaratnak meg nem felelő nyilatkozatnak biztosítandó-e az elsőbbség. „A feltörekvő burzsoázia extrém gazdasági liberalizmusának" (80. old.) felelt meg az akarati elmélet, melynek utolsó „tiszta" jelentkezése a BGB I. tervezetében található. A vele szemben álló nyilatkozati elv a jogügylet címzettjének védelme mellett foglalt állást, s egyre fokozódó mértékben nyomult előtérbe a XIX. sz. második felétől az I. fejezetben tárgyalt periódus végéig. Szerző figyelme nemcsak az alapkérdésekre terjed ki, hanem részletesen tárgyalja az érvénytelenség esetkörének alakulását, az érvénytelenség jogkövetkezményeit is. Fejtegetései nyomán a korabeli érvénytelenségi problematika jórészt máig használatos fogalomkészlete tárul fel.

A monográfia második fejezete „A szerződés érvénytelenségének kérdései az újabb imperialista jogtudományban és joggyakorlatban" címet viseli. A századforduló nagy jelentőségű magánjogi törvényművei óta nem jött létre olyan magánjogi kódex, amely a burzsoá országok többsége számára is irányt szabott volna. Az azóta eltelt évtizedek során főként a jogtudomány és a bírói gyakorlat vetette fel s igyekezett megoldani az érvénytelenségi tan problémáit. A korszak jellemzője, hogy „az érvénytelenség eddig kiépített dogmatikája sok vonatkozásban terhessé válik" (131. old.), ami az érvénytelenség esetkörére, az akarathiányok értékelésére és az in integrum restitutiora is kihat. Ez utóbbi alkalmazási körét a jogirodalom erősen szűkíti, főként a faktikus szerződésekre vonatkozó elmélet kidolgozása révén, mely szerint a teljesedésbe ment tartós jogviszonyoknak az alapító ügylettől független jogi létük van. Minthogy a törvénybe és a jóerkölcsbe ütköző jogügylet esetén az említett elmélet hívei szerint sem ismerhető el a faktikus jogviszony, a restitúciós jogkövetkezmények hatókörének szűkítése nyilvánvalóan főként az akarathibás és az alaki hibás szerződésekre vonatkozik. Az érvénytelenség ellen ható másik jogi módszer a részleges érvénytelenség és a bírói szerződésmódosítás kiterjesztése.

„Az érvénytelenség lényege. Fogalma és fajai"-ról értekezik dr. Weiss Emília a könyv III. fejezetében. A gondolatmenet alapmotívumát az a felismerés adja, mely szerint az áruviszonyokat széles körben felhasználó szocialista társadalmi viszonyok között a szerződések fő típusa az adásvételi modelltől a vállalkozásszerű főtípus felé tolódott el, ám az érvénytelenségi tan alakulása nem követte mindenben ezt a fontos változást. Szerző felfogásában az érvénytelenség lényege a célzott joghatás kizárásában áll, mely kétségkívül szankcióvá teszi az érvénytelenséget. E szankció egyrészt eléggé jelentős körben felróható magatartás jogkövetkezménye, másrészt az érvénytelenül szerződő felek magatartása a gyakorlatban rendszerint felróható. Mindezen túlmenőleg kifejezett felróhatóság hiányában sem tagadható, hogy az érvénytelenségi szankció alkalmazása a magatartást ne befolyásolná. Ennek alapján Szerző arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az érvénytelenség — alkalmazhatóságának elvileg objektív feltételei ellenére is — általában represszív szankció. (181. old.) Az érvénytelenség történetileg kialakult két fajával: a semmisséggel és a megtámadhatósággal foglalkozó fejtegetéseket olvashatunk ezután. Szerző később kitér arra a fontos kérdésre is, hogy kogensek vagy diszpozitívak-e az érvénytelenség jogkövetkezményeire vonatkozó szabályok, vagyis a restitútió in integrum szabályának alkalmazásáról a felek lemondhatnak-e vagy sem. Álláspontja szerint a ptk. 237. § (1) és (2) bekezdésének rendelkezései kogens normák. A semmis szerződések jogkövetkezményeinek levonására nyitvaálló határidőkről szólva indokolt megkülönböztetést alkalmaz a Szerző a még nem teljesített és a teljesített szolgáltatás jogi sorsát illetően. Az első esetben irányadó teljesítési tilalom nem évül el, a restitúciós igényre nézve pedig a jogérvényesítésre általánosan biztosított határidők alkalmazandók. Figyelemreméltó fejtegetések során fejti ki a Szerző a részletekben teljesítendő aszinallagmatikus szerződés megtámadásának határidejével kapcsolatos véleményét. Állást foglal abban a — szintén sokat vitatott — kérdésben is, hogy a szerződés eredményes megtámadásának feltétele-e az előzetes felszólítás. Osztjuk azt a nézetét, hogy az előzetes felszólítás hiányának nincs jogvesztő hatása.

Nem tudunk viszont egyetérteni azzal a felfogásával, mely szerint a megtámadó nyilatkozat eredményesnek akkor tekinthető, ha „a szerződő partner az ügylet érvénytelenségi hibáját nem vitatja". (217. old.) Abból indulnánk ki, hogy a megtámadással a jogosult a szerződéskötés előtti állapot helyreállítását kívánja békés úton elérni. Az említett célnak az említett módon történő elérésére önmagában akár a tartozáselismerés sem elegendő, hanem arra csupán — a teljesítés esetén kívül — a közjegyzői okiratba (Vht. 12. §) foglalt megegyezés vagy egyoldalú nyilatkozat alkalmas. Az előzetes felszólítás másik, általunk eredményesnek ítélhető válfaja az önkéntes restitúció. Úgy véljük, hogy a kötelezettnek e két reflexión kívüli bármiféle jogi lépése (az érvénytelenségi hiba „nem vitatása") önmagában a restitúció előidézésére alkalmatlan s mint ilyen, a jogosítottat perre készteti, melynek elkerülése az előzetes felszólítás tulajdonképpeni célja.

A következő fejezet, melynek Szerző „Az érvénytelen szerződések esetköre" címet adta, fontos mondanivaló közlésével kezdődik. Ennek lényege, hogy az érvénytelenségnek szocialista viszonyokra épülő szabályozása formai-szerkezeti oldalról sok közös vonást mutat a tőkés magánjog idevágó ren-

delkezéseivel. A kétféle jogtípus alapvető eltérése tartalmi kérdésekben nyilvánul meg. A jogügyleti tartalom szabályozását illetően ez a különbség főként a tiltott szerződések esetkörében jelentkezik. Tiltottak azok a szerződések — állapítja meg a Szerző — melyek jogszabályba ütköznek, továbbá azok a szerződések, melyeket a jogszabály megkerülésével kötöttek, illetőleg a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköznek. (Ez utóbbi két kategória elnevezése, — ha azokat a jogalkotó felhasználja — nem minden szocialista államban azonos.) A tiltott szerződések tipikus jogkövetkezménye jogunkban a semmisség. Azt a problémát, hogy a ptk. 200. § (2) bekezdésében használt „más jogkövetkezmények" milyen tényállásokra utalnak, Szerző szerint akként kell megoldani, hogy a kérdéses törvényszövegen a tiltott szerződéshez a polgári jogban fűzött, semmisségen kívüli jogkövetkezmények értendők, míg a más jogágak szabályaiba ütköző szerződés semmisségét, illetve érvényességét jogpolitikai megfontolások döntik el. Az idegen jogág tilalmába ütköző szerződés gyakorlatilag legfontosabb két esete: a kontárszerződés valamint az illetékcsalásra irányuló megállapodás. A szerződés tiltottságának igazán „polgári jogias" kauzája a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás jogilag körülírt aránytalansága, illetve ezek különféle formái. Szerző az ilyen okból tilos, illetve érvénytelen szerződésekkel is részletesen foglalkozik, s azok hagyományosan szerteágazó problematikáját az újítási jog körébe vágó szerződések aszinallagmatikus jellegével kapcsolatos fejtegetéseivel is bővíti. A tiltott szerződések jellegzetes csoportjainak rendjén haladva Szerző kitér a spekulációs célra kötött és a hatósági ár megsértését jelentő szerződésekre. A lakásbérlet visszterhes átruházására irányuló tilos szerződésekről az a véleménye, hogy azok egy része indokolatlanul került tiltó norma hatálya alá. Ha a felek szerződése nem sérti a lakások helyes elosztásának rendjét vagy nem irányul a törvény kijátszása útján lakásszerzésre, tisztességes keretek között a lakások ellenérték fejében történő cseréjét és átruházását meg kellene engedni — szögezi le álláspontját. (327. old.) A könyv lakásjogi részében is tapasztalthoz hasonló gazdaságpolitikai szemlélet jellemzi a kontárszerződésekkel kapcsolatos fejtegetéseket. A kontárszerződések ellen Szerző szerint nem a polgári jog, hanem az államigazgatási jog eszközeivel kellene élni.

Az érvénytelen szerződések további csoportjaival: a lehetetlenség és a cselekvőképtelenség hiánya okából semmis szerződésekkel foglalkozik ezután művében dr. Weiss Emília. Az akarathibák — melyeket a könyvnek mintegy 1/6-ában tárgyal — a tervutasításos rendszer időszakában a gazdálkodó szervezetek közötti forgalmi kapcsolatokban elvileg is a perifériára szorultak. Felveti Szerző azt a kérdést is, hogy a szocialista polgári jog számára az akarati vagy a nyilatkozati elmélet melletti állásfoglalás-e a helyes. Abban az atipikus körben, amelyben az akarat, illetőleg a nyilatkozat primátusa felől kell dönteni, a „nyilatkozati elméleti beállítottság" a helyes. Az egyes akarathiányokat elemezve a monográfia írója sorra veszi azokat (komolytalan ügylet, mentális rezerváció, vis absoluta, színlelt ügylet, tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés) s a jogirodalomban felvetett nézeteket kifejtve, támogatva vagy cáfolva adja elő — recenzens számára mindenben meggyőző — álláspontját. (Tévedés lényegessége, tévedő felróhatósága, indokbeli tévedés, téves üzenetközvetítés stb.)

A szerződés alaki hibáival foglalkozva Szerző összpontosított figyelemmel vizsgálja a teljesítés orvosló hatályának kérdését az alaki hiba okából semmis szerződések körében. Körültekintő elemzéssel mutatja ki, hogy hatályos jogunk a törvényben előírt alakszerűség megsértése esetén a teljesítéshez nem fűz orvosló hatályt. Szerző bírálja ezt a megoldást, s a teljesítés orvosló hatályát ilyen esetekben főszabályként elismerendőnek tartaná. Az ez alól a főszabály alól kiemelt kivételek javasolt szabályozása azonban túlságosan bonyolult.

A monográfia zárófejezetében „Az érvénytelenség jogkövetkezményei"-ről értekezik a Szerző. Ezen a téren a burzsoá magánjogtól az is elhatárolja a szocialista polgári jogot, hogy míg amott „viszonylag elhanyagolt" az érvénytelenség jogkövetkezményeinek kérdése, addig viszonyaink között e kérdés fokozott jelentőségű. Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek levonásában számottevő feladat hárul a szocialista állam bíróságaira, melyeket jogviszonymódosító, illetőleg mérlegelési jogkör illet meg bizonyos esetekben. Ilyen pl. az objektíve aszinallagmatikus és az uzsorás szerződés esete. Szerző kimutatja, hogy e kétféle tényálláshoz a bíróság nem közeledhet teljesen azonos szemlélettel. A ptk. 201. § (2) bekezdése szerinti esetben a bírói szerződésmódosítás döntő módon épülhet a felek akaratára. Uzsorás szerződés elbírálása esetén csak a sérelmet szenvedett fél érdekét szolgálhatja a szerződés bírói módosítása, melyet ellenjavalhat az a szempont, hogy állam javára marasztalásra csupán az eredeti állapot (egyoldalú) helyreállítása esetén kerülhet sor.

Szankció-e az érvénytelen szerződés bírói hatályossá nyilvánítása? — teszi fel a kérdést a Szerző. Válaszának lényege az, hogy abban az esetben, ha a bíróság hatályossá nyilvánítja az érvénytelen szerződést, a ptk. 237. § (2) bekezdésében szabályozott jogkövetkezménynek általában nincs szankciós jellege. Kivételesen ismerhető el csupán szankcióként a hatályossá nyilvánítás. Ilyennek az az eset minősül, ha az érvénytelen szerződésben meglevő értékaránytalanság kiküszöbölésével a bíróság „valamelyes kárpótlást nyújthat az érvénytelen szerződés folytán sérelmet szenvedett félnek." (449. old.) Az érvénytelen szerződés irreverzibilitásához elvileg más szankció is fűződhet: a kellékszavatosság. A szavatossági jogok dr. Weiss Emília szerint akkor is fennállnak ebben a körben, ha a hiba kiküszöbölése a határozathozatal utáni időre esnék. Az érvénytelen szerződéseknek a jogkövetkezmények szempontjából kialakítható másik típusa, a reverzibilis érvénytelen szerződések vonatkozásában Szerző fejtegetései különösen két vonatkozásban iránymutatóak. *Benedek—Világhy* nyomán részletesen fejti ki, hogy az érvénytelen szerződés alapján

birtokló fél a jogalap nélküli birtokos helyzetében van, tehát a ptk. 237. §-ában nem szabályozott kérdésekben a jogalap nélküli birtoklás szabályai alkalmazandók. A másik gondolat, amelyre különösen felhívnánk a figyelmet, Szerzőnek az az álláspontja, amely szerint a negatív interesse megtérítésére irányuló jogát — a harmadik személyekhez hasonlóan — a szerződéstől első félnek is vétlenség vagy együttes vétkesség esetén biztosítani kellene.

Történeti bevezetés után Szerző hosszasan elidőz annál a kérdésnél, hogy büntetőjogias szankció-e az állam javára marasztalás. Álláspontjának sommája: büntetőjogias polgári jogi szankció, mely túllépi a hagyományos kereteket. Az említett kérdést nem tartjuk módfelett termékenyítőnek. A szovjet jogirodalmi állásfoglalások — ezek közül néhányra hivatkozik Szerző — korántsem egyöntetűek. Büntető, de nem büntetőjogi következménynek (strafnoje, karatyelnoje) tartja az állam javára marasztalást pl. *Bratusz* (1962), *Kraszavcsikov* (1965), *Rajher* (1964), *Rjaszencev* (1949) és *Tasker* (1958). Hasonló a lengyel jogirodalomban *Kafarski* (1966) álláspontja. Ami a szankció büntetőjogiasságát illeti, ezen Szerző szerint az állam jogosítotti szerepeltetését kell érteni. (476. old.) E téren *Asztalos* álláspontját érezzük elfogadhatónak. (A polgári jogi szankció, 268. old.) Végül aggályos az állam javára marasztalás olyan jellemzése, amely a hagyományos kereteket túllépő szankciót *ma* lát abban. Állam javára marasztalást közel 50 éve alkalmaz a szocialista bíróság. Nem mondhatjuk-e ugyanilyen joggal, hogy az állam javára marasztalás a szocialista polgári jog *hagyományos* szankciója?

A jogalkotási javaslatok vonalán azonban egyetértünk Szerző álláspontjával, melyek a részleges érvénytelenség és az orvoslás bővítésére irányulnak. Ezek a fejtegetések, melyek az érvénytelenség fenntartásának korlátozását helyeselnék, sajátszerűen — de indokoltan — egészülnek ki azzal az igénnyel, amely a jogellenes szerződések egy másik szankciójának, az állam javára marasztalásnak kiterjesztésére irányulnak.

Gáspárdy L.

A világűrkutatással kapcsolatos reális jogi problémák

(Gondolatok Gál Gyula: „Space Law 1969" c. munkája megjelenése alkalmával.)

I.

A világűrkutatás bármennyire is műszaki, természettudományi és csillagászati tevékenység, olyan problémákat vet fel, amelyek jogi kidolgozást és jogi szabályozást igényelnek. A világűri szerkezetek (mesterséges holdak) megjelenése és keringése az 1950-es évek második felében a jogtudomány új ágát fejlesztették ki, a világűrjogot, amint a repülőgépek évszázadunk elején való megjelenése a légijog kifejlődéséhez vezetett.

E jogi problémák már a korai szakaszban, az első mesterséges égitestek kilövésével egyidőben felmerültek és két csoportba oszlanak. Az egyik — s ez volt eleinte a közvélemény előtt is az inkább elfogadottabb — a világűrkutatás jogi problémáiban, a jogászok által kieszelt, az élettől távol álló, öncsinálta álproblémákat látott, amelyek nem egyszer fantáziszülte, de legalábbis utópisztikus álmodozások termékeiként hatottak a nagy többség szemében. Igaz, hogy ezen helytelen nézet kialakulásához nagymértékben hozzájárultak azok a jogász szerzők is, akik oyan kérdések taglalásába bocsájtkoztak, amelyek vagy időelőttiek, vagy valóban utópiák voltak. Ilyenek például a mesterséges égitesteken születendő gyermekek anyakönyvezésére, állampolgárságára, vagy a világűrben élő esetleges élőlények jogi helyzetére, vagy akár az égitesteken található ásványi kincsek tulajdonjogára vonatkozó „jogászi" elmefuttatások. E koraérett fejtegetések jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a világűrkutatással kapcsolatos jogi problémákat komolytalanná tegyék és a köztudatban e kérdéseket szőrszálhasogató, fölösleges problémázgatásnak tüntessék fel. Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a magyar világűrjogi tudomány és annak valamennyi művelője kezdettől fogva elhatárolta magát ettől, szerzőink mentesek az ilyen gondolatoktól, s mindig a valóban megérett problémák jogi vonatkozásainak elemzésére, kifejtésére törekedtek.

A világűrkutatással kapcsolatban ugyanis a megoldásra váró reális jogi problémák egész sora merül fel. Ilyenek: az állami szuverenitás felső határának és ezzel összefüggésben a légiter és a világűr közötti határvonal megállapításának kérdése. Továbbá a világűr és az égitestek jogi helyzete. A világűrkutatásnál alkalmazott mesterséges égitestek jogi minősítése, a keringésükre vonatkozó jogi szabályozás, valamint az általuk okozott netáni károk, balesetek esetén követendő eljárás, beleértve a mentést, kártérítést stb. A különleges célt szolgáló (távközlési, meteorológiai) mesterséges égitestek keringésével kapcsolatos jogi szabályok. Végül, de nem utolsósorban a világűrkutatás során kialakult nemzetközi együttműködést illető jogi szabályozás.

Elmondhatjuk, hogy nagyban egészében e kérdéscsoportok ölelik fel a reális világűrjogi problémákat és bizonyos — talán kuláriusnak tűnő — megállapítással elmondhatjuk, hogy a téma megválasztásával ismerkedik meg az alkotó világűrjogász. Aki nem a reális alapokból indul ki, az beletéved a fantasztikum, az utópia ingoványába. Ettől, hangsúlyozzuk, szakirodalmunk mindig távol állott és a realitás talaján fejtette ki munkásságát.

II.

A magyar jogtudomány a legelső mesterséges égitest megjelenésekor felismerte az új problémakört. Hajdú Gyula már 1957 november közepén nyilatkozott a mesterséges égitestek keltette jogi kérdésekről. E nyilatkozat volt a kezdődő magyar világűrjogi tudomány első jelentkezése és elindította azt a sokoldalú munkát, amely a jelenlegi széleskörű magyar világűrjogi szakirodalom kiterebélyesedéséhez vezetett, amelynek Gál Gyula — Iványi Józseffel és e sorok írójával — kezdettől fogva résztvevője volt. De adatok állnak rendelkezésre, amelyek azt mutatják, hogy Gál Gyula már az első mesterséges égitest fellövését megelőző években felfigyelt a vonatkozó külföldi publikációkra és ezek

alapján előadásokat is tartott világűrjogi kérdésekről.

Világűrjogi szakirodalmunk eleinte — a dolog természeténél fogva — hírlapi nyilatkozatokban, folyóiratokban megjelent manifesztációkra szorítkozott. Pl. e sorok írója az Élet és Tudományban, a Magyar Nemzetben, majd ugyanő Iványi Józseffel együtt a Közlekedési Közlönyben és a Hétfői Hírekben, valamint Gál Gyula és e sorok írója a „TIT Jogi Tájékoztató" 1960. évi 1—2. számában. Ez érthető volt, hiszen nemcsak a nagyközönség, hanem a jogászi szakkörök is bizonyos idegenkedéssel viseltettek a „világűrjog" iránt. Tisztázni kellett indokoltságát a jogtudományban, helyét a jogágak között, ennek érdekében úttörő munkát kellett végezni.

Ezen úttörő munka egyik fáradhatatlan részese volt Gál Gyula, akinek „Légitér és Világűr" c. tanulmánya, mely folyóiratunk 1960 októberi számában jelent meg, azt is dokumentálta, hogy a világűrjog jogtudományi elismertetésének az ideje elérkezett. E kezdeti szakaszt lezáró első magyar világűrkutatással kapcsolatos átfogó publikáció 1963-ban az „Űrrepülés és tudomány" c. tanulmánykötet volt, amelyben Gál Gyula, Iványi József és e sorok írója tárgyalták a világűrjogi kérdéseket.

A kezdeti kutatómunka befejezése után megindult a magyar világűrjogi szakirodalom jelentős fejlődése, megalakult 1962. május 23-án Ustor Endre elnökletével a Magyar Jogász Szövetség Világűrjogi Bizottsága, amely a munka koordinációs központja lett. A magyar világűrjogi kutatók állandó szereplői és résztvevői lettek a Nemzetközi Világűrjogi Intézet évenként ismétlődő kollokviumainak és megérett a lehetősége a magyar világűrjogi kutatás eredményei összefoglaló kifejtésének.

Ezt a munkát is Gál Gyula végezte el 1964-ben megjelent „Világűrjog" c. munkájával, amely a legelső, s mindmáig egyetlen alapvető magyar világűrjogi monográfia, amely a hasonló jellegű művek között világviszonylatban is a legelsők között foglal helyet.

E munkát a hazai kritika és a jogász közönség igen kedvező fogadtatásban részesítette, most pedig jogtudományunk jelentős sikereként könyvelhetjük el, hogy már idegennyelvű, részben hazai, részben külföldi, angol kiadásáról számolhatunk be. A magyar kiadásban levő orosz és angol nyelvű rezümé révén a könyv külföldön olyan mély hatást váltott ki, hogy indokolttá, mondhatni, kívánalommá vált a világűrjogi szakirodalom általánosan elfogadott nyelvén, az angol nyelven való megjelentetése. Ennek a kívánalomnak tett eleget az Akadémiai Kiadó, amidőn a munkát az A. W. Sijthoff Leyden-i és az Oceana Publikations inc.—Dobbs Ferry New York-i kiadókkal együttesen és egyidőben, 1969-ben megjelentette.

Minden szellemi alkotás más nyelvre való átültetése igen nagy feladatot ró a szerzőre, fordítóra és kiadóra egyaránt. Az a gond és teher nehezedik vállaikra, hogy a fordítás megfeleljen az eredetinek, hűségesen és valósan tükrözze annak mondanivalóját, megállapításait és gondolatvilágát. Különösen vonatkozik e követelmény a tudományos munkákra és fokozódik ezen igény az olyan újszerű és a rohamos fejlődés behatásaira annyira érzékenyen reagáló tudományban, mint a világűrjog. E területen még élesebben vetődik fel a kérdés: híven mutatja-e be a fordítás a magyar eredetit? Annak tételei megállnak-e még ma is, mert noha a magyar kiadás óta csak néhány év telt el, a világűrkutatásban olyan nagymérvű volt a fejlődés, hogy annak jogi vonatkozásai már nem egészen azonosak 1963 — a magyar kézirat lezárásának éve — eredményösszegezésével.

A kérdés megválaszolásánál elismeréssel kell megállapítanunk, hogy jelen esetben valójában nem egyszerű, mechanikus fordítással, hanem új tartalmi elemeket magában foglaló, a legújabb eredményeket feldolgozó és értékelő, tehát lényegében új munkával állunk szemben. A szerző fáradhatatlan kutató munkája, adatgyűjtése eredményeképpen önálló, eredetinek tekintendő művet tesz elénk. Megtartja lényegében a magyar kiadás beosztását, tagolását, elvi alapjait, de végrehajtja a szükséges módosításokat és átdolgozásokat is. Ezáltal pedig olyan munkát vehetünk kézbe, amely a világűrjog tudományának nem 1963-as, hanem 1969-es helyzetét tárja elénk. Ezért a „Space Law"-ot a „Világűrjog" címen megjelent magyar kiadás jelentősen átdolgozott angol nyelvű változatának, nem pedig „fordításának" kell minősítenünk.

Gál Gyula a fordításnál választ elé került. Döntenie kellett abban a tekintetben, hogy a szó szoros értelmében vett „fordítást" ad-e, amely kétség kívül híven tolmácsolja ugyan az 1964-es magyar kiadást, és ezzel alakilag kifogástalan munkát bocsájt útjára, de ... tartalmilag és lényegileg már nem egészen helytálló a mondanivaló, mert nem a mai világűrjogot adja, sőt az 1963-as megállapítások szolgai lefordításával nem is viszi előre a tudományos fejlődést, mivel bizonyos értelemben holt, tehát hasznavehetetlen anyagot nyújt. Döntenie kellett a tekintetben is, hogy vállalja-e a fáradságos adatgyűjtő és rendszerező munkát, de ezzel a szószerinti fordítás helyett az átdolgozott művel a magyar tudomány mai állásának megfelelő élő anyagot bocsájt közre. Gál Gyula bátran ez utóbbi megoldást választotta.

Itt azonban egy kérdésre kell válaszolnunk. Nevezetesen arra, hogy tudományos munka fordításánál lényegi kellék-e az eredeti szószerinti lefordítása, vagy sem? Különösen akkor merül fel ez a kérdés, ha bizonyos időbeli spácium van az eredeti mű és a fordítás megjelenése között. Figyelmen kívül hagyva a fejlődést, a fordításnak minden áron az eredetit kell adnia, vagy pedig naprakész állapotra kell-e törekednie?

Válaszként azt kell mondanunk, hogy általában a tudományos munkáknál és azok fordításainál fontos és elengedhetetlen a való tények, a tudományos igazság ismertetése, különösen fontos ez az olyan tudományágakban, mint a világűrjog, amelyek elválaszthatatlan kapcsolatban vannak a velük szorosan összefüggő, természettudományi és műszaki törvényszerűségekkel. A fejlődés ezen tudományterületeken pedig olyan rohamos menetű, hogy a néhány év előtti megállapítások ma már sokszór túlhaladottak. Minthogy pedig minden tudományos tevékenység célja az

igazság, a való helyzet feltárása, tudományágat csak a legújabb eredményei alapján lehet úgy kifejteni, hogy igaz képet adjunk problémáiról és állásáról. A szerzőnek ezt a szempontot is behatóan kellett mérlegelni.

Gál Gyulát tudományos lelkiismerete, felelősségérzete és felkészültsége ez utóbbi megoldásra késztette, ezért ahol a fejlődés folytán szükséges volt, eltért az eredeti szövegtől és lényegében új munkát alkotott. Az átdolgozás folyamán olyan új tartalmi elemek és jegyek jelentkeznek, amelyek önálló alkotássá teszik az angol változatot. Ennek ellenére szerves kapcsolat áll fenn a két munka között, Gál Gyula az angol fordításban a magyar eredeti elvi alapjait megtartotta.

III.

Vizsgáljuk meg alaki szempontból az 1969-es „Space Law" viszonyát az 1964-es „Világűrjoghoz".

A „Világűrjog" első négy fejezete: Az ember és a világűr; A világűrjog tudománya, fogalma és forrásai; Világűr és szuverenitás; A világűr és az égitestek jogi helyzete változatlanok maradtak. Az V. fejezet címe „Az űrszerkezetek jogi jellegé"-ről a kifejezőbb és átfogóbb az „Űrszerkezetek és űrhajósok jogi helyzete" címre változott és ennek megfelelően a tartalma is bővült. A legjelentősebb eltérés a magyar változattól a VI. fejezet: „Liability for damages on space activities", vagyis a „Felelősség a világűri tevékenység során okozott károkért" jelenti. Ebbe a teljesen új fejezetbe illesztette Gál Gyula a magyar változat Hatodik fejezete 1. pontjának anyagát és itt tárgyalja, a magyar változatnál lényegesen kimerítőbben és szélesebben a világűri károkozással kapcsolatos felelősség kérdését. E bővítés az 1963 óta bekövetkezett fejlődés folytán mindenképpen indokolt.

További eltérést jelent a magyar változattal szemben a VII. fejezet: „Legal problems of practical exploitation" (A gyakorlati felhasználás jogi kérdései), amely a magyar változat VI. fejezet 4. pont: „A világűrmeteorológia jogi kérdései" és 5. pontja: A világűrtávközlés és nemzeti jog" anyagát tárgyalja.

Végül a magyar változat Hatodik fejezetének 2. pontja: „Űrszerkezetek, alkatrészek kiadásának kérdése" és ugyanezen fejezet 3. pontja: „Szerencsétlenül járt űrhajósok mentése és kiadása" az új beosztási elveknek megfelelően az angol változat V. fejezetébe került.

A magyar változat Ötödik fejezete: „Nemzetközi szervezetek tevékenységé"-ből az angol változat VIII. fejezete: „International cooperation is space research-Nemzetközi együttműködés a világűri tevékenység során" lett. Ezt a bővítést is a nemzetközi fejlődés tényleges alakulása tette szükségessé.

A magyar változattal szemben bővült az angol a Világűri egyezmény, valamint a Mentési egyezmény szövegeinek szószerinti leközlésével. Ez a mű gyakorlati alkalmazhatóságának értékét nagy mérvben emeli.

A magyar változat tehát hét, az angol nyolc fejezetből és a két egyezményt leközlő Függelékből áll.

IV.

Vizsgálatunkat ezután terjesszük ki a tartalmi elemekre. Gál Gyula mindenben a bevezető sorainkban említett „reális" problémákat veszi alapul és ezeket a tudomány eredményei és az ebből folyó valószerű fejlődés követelményeit és irányát figyelembe véve fejti ki és mutatja be.

Ennek megfelelően az állami szuverenitás felső határának, a légi tér és a világűr közötti határ megvonásának kérdésében, a világűr és a természetes égitestek, valamint a mesterséges égitestek meghatározásánál, továbbá az esetleges károkozás, kártérítés jogi szabályozása tekintetében mindenben a tudomány eredményeinek megfelelően fejti ki téziseit.

Az említett problémakörök behatóan ismertetése mellett a „Space Law"-ban — a magyar eredetinél sokkal kiterjedtebben — fejti ki úttörő elméletét az ún. tevékenységi elméletet, amely mellett egy pillanatra meg kell állnunk.

Régóta húzódó problémája a világűrkutatásnak a világűri tevékenység békés vagy ellenséges mivoltának megállapítása. A probléma kulcsfontosságú, hiszen nagymértékben ennek megítélésétől függ a többi fontos probléma, elsősorban a világűrbeni különböző határok — állami szuverenitás felső határa, a légitér és a világűr közötti határmegvonásának — valamint sokban a károkozás, a kártérítés megítélésének kérdése is.

Gál Gyula álláspontjának lényege az, hogy valamennyi világűrkutatási probléma egyedi megoldása, ha nem is fölöslegessé, de legalábbis másodlagos fontosságúvá válik, ha döntő kritériummá a világűri tevékenység jellegét, vagyis békés, tudományos vagy ellenkezőleg, ellenséges, hadi jellegét tesszük. Ezzel többek között lényegében mellőzhetővé válik a légitér és a világűr közötti határ megvonása, mert a tevékenység jellege, amely a kilövéssel kezdődik, már eleve megadja annak ismeretét is, hogy az sérti-e, vagy sem a többi állam és a béke érdekét.

Gál Gyula ezen elgondolásával azért kell bővebben foglalkoznunk, mert a tevékenységi elméletnek ő világszerte időbelileg is egyik első, és ezen felül egyik legnagyobb hatású hirdetője, aki szellemes, világos okfejtésével sokat tett elfogadtatása érdekében.

Álláspontunk teljesen megegyezik az övével. Mi is azt tartjuk, hogy a jelen fejlődési fokon a műszaki és természettudományi lehetőségek mellett és az általános politikai helyzetben a legcélszerűbb, ha a határmegvonásra irányuló vitát azzal oldjuk meg, ha a különböző részszempontok mellett, amelyeket a legkülönbözőbb magassági, atmoszféra stb. elméletek képviselnek, a dolog lényegét, a tevékenységet emeljük ki. Ezzel a gyökerénél ragadjuk meg a problémát.

Álláspontunk nem zárja ki, sőt egyenesen kötelességünkké teszi, hogy éppen a tevékenységi elmélet általánossá tétele érdekében számba vegyük azokat az észrevételeket, amelyeket vele szemben fel lehet hozni.

Ide tartozik az az ellenvetés, hogy ha a békés vagy ellenséges célzat a kilövéstől kezdve jellemzője a tevékenységnek, akkor ellenséges jelleg esetén ez miképpen állapítható meg? A támadó, vagy ellenséges célú állam ugyanis aligha jelenti be előre ez irányú szándékát, még ilyen célú felderítés esetén sem, nemhogy hadi jellegű

tevékenységnél. A regisztrálás tehát nem elégséges a megállapításra.

De ha történik is bizonyos fedő célzatú, álcázó bejelentés, a már véghez vitt kilövés esetén az érintett, esetleg veszélyeztetett állam mit tehet technikailag, a nemzetközi joggal összhangban, az elhárítás, a megakadályozás érdekében, különös figyelemmel védelmére? Ellenakciót indíthat, vagy nemzetközi közbelépést, tiltakozást kérhet-e? Igenlő esetben hol, milyen fórum előtt? Nem is szólva arról, hogy a dolog természeténél fogva nem is áll elegendő idő a rendelkezésére.

Hasonló ellenvetés az is, hogy mi a helyzet akkor, ha akár a kilövés előtt, akár a kilövés után érkezik bejelentés, adat, észrevétel, stb. a támadó, ellenséges szándékot illetően? Lehetséges-e valamilyen formában a kilövés előtti ellenőrzés és ha igen, milyen terjedelemben, ki foganatosítja ezt? Mennyiben tartozik a kilövő állam ennek alávetni magát?

További kérdés, hogy mi van akkor, ha a bejelentés alaptalan, vagy tudatosan ferdítő?

De ez a gyakorlatban alig jelent valamit. Először azért, mert túlnyomó esetben a használt légitér a kilövő (támadó) állam légitere, ahol az a szuverenitás teljes élvezetében lévén, nehezen korlátozható. Másrészt pedig, mivel a légitéren való áthaladás csak perceket jelent, technikailag jóformán lehetetlen bármilyen hatékony ellenakció, a hadi lehetőségeken kívül. Már pedig ezeknek következményei, különösen az ellenséges szándékra irányuló esetleges hiób hírek esetén beláthatatlanok, tehát nagyon is megfontolandók.

Tagadhatatlan azonban, hogy a most felsorolt érvek nem tekinthetők alaptalanoknak. Ezért helyesnek látszik figyelembevételük, és a tevékenységi elmélet általános normáival való összhangba hozataluk. Helyesnek látszik ennek érdekében a további kutatás, amely éppen a tevékenységi elmélet általánossá tétele érdekében olyan, mindenképpen nemzetközi szabályozás kimunkálására irányul, amely a bejelentési kötelezettség mellett mind a kilövő állam (ok), mind az ENSZ főtitkár (regisztráló szerv), mind az érintett állam(ok), vagy a Biztonsági tanács teendőit, kötelezettségeit, jogait és az általuk megtehető intézkedéseket dolgozza ki.

Ugyanakkor azonban továbbra is szorgalmazni kell a légitér és a világűr közötti határ megvonására irányuló erőfeszítéseket. Ezt nemcsak az ún. atomcsend egyezmény teszi hallgatólagos nemzetközi feladattá, hanem egyúttal subsidiárius megoldást is jelent a tevékenységi elmélet számára is.

Ezzel pedig elérhető az, hogy a tevékenységi elmélet az elhatárolásra vonatkozó jogi kívánalmak és a természettudományi-műszaki lehetőségek közötti ellentmondások logikus feloldása legyen, ami Gál Gyula törekvése és célja.

V.

Jelentős érdeme Gál Gyulának, hogy a „Space Law" értékesen járul hozzá a magyar tudományosság eredményeinek határainkon túli elismertetéséhez. Az angol nyelv elterjedtségét felhasználva megragadja az alkalmat, hogy rámutasson a magyar hozzájárulásra a világűrkutatással kapcsolatos tudományágak fejlődésében. Ezt mind a jogtudomány, mind az egyéb tudományok tekintetében kiemeli. A „Space Law" tehát „ablak" a világ felé és ezzel hasznos szolgálatot teljesít nemzetközi reputációnk emelése érdekében.

Jogtudományi vonatkozásban világosan kiderül, hogy amint a világűrjog legelső megnyilvánulásánál már ott volt Hajdú Gyula, ugyanígy a légijog kezdeténél Buza László, Csarada János és Turnowsky Sándor dokumentálták jogtudományunk érdeklődését az új tudomány területén. A történelmi előzmények felmutatása mellett teljes és beható képet nyújt a magyar világűrjogi tudomány mai állásáról és művelőiről.

A tudományok egyéb területén nyomatékosan húzza alá Kármán Tódor, a világűrkutatás szempontjából olyannyira fontos ún. Kármán-vonal „atyja" és Szentgyörgyi Albert magyar származását. Bravúros kutatómunka eredményeként tárja fel, hogy a magyar Tarján Ferenc 1936-ban, tehát majd negyed századdal az első űrhajó előtt már „Atomrakétával a Marsba" címén önálló publikációt jelentetett meg. Ahogyan a „Világűrjog"-ban Gál Gyula a méltatlanul elfeledett Viktor Mandl, az első világűrjogi szerző alakját állította az őt megillető helyre, ugyanígy a szaktudományokat megelőzve, most Tarján Ferenc működését emeli ki a feledésből.

Az elmondottakat egybefoglalva elmondhatjuk: Gál Gyula a „Space Law"-ban olyan értékes, új eredményeket tartalmazó önálló munkát, tehát nemcsak „fordítást", nyújt, amelynek méltatása során nem hangzik szokványos közhelynek az a megállapítás, hogy nyeresége a szakterületének és a tudománynak.

Szádeczky-Kardoss László

Egy hasznos külföldi munka a jogfejlődés összehasonlító kutatásaihoz

I.

A szomszéd népek hajdani bíróságairól, bizonyítási, fellebbezési eljárásairól szóló művek a hazai jogfejlődésünkkel való kapcsolatok szempontjából felettébb becsesek.

A fenti témában *J. Klabouch* tollából megjelent munka a *cseh bíróságok társadalmi rendeltetését* a hatalmi viszonyokkal való összefüggésben a *történeti* és a *jogászi* módszerek szakavatott alkalmazásával tamulmányozza. Az első fejezeteket főleg *a peres esetek* anyagai, míg a későbbieket *az intézmények* kritériumai vizsgálatának szenteli. De a módszer indokolt kettőssége merev elkülönítéshez nem vezet, inkább a szabatos és egyben választékos kifejtést szolgálja, a stílusegység mindvégig töretlenül megmarad. A szerző a kérdést régebben kutatja (lásd pl. K reformním snaham v českém soudnictvi kolem roku 1730. Pravněhistorické studie 1965. 11. sz.), és másirányú munkássága, mint a felvilágosodás jogtudományáról írott könyve (Osvicenské právni nauky, 1958.), hazája szakirodalmában rangos helyet foglalt. A mostani tudományos-népszerű, színvo-

* *J. Klabouch*, Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo). Praha, 1967. 420. p.

nalas illusztrációval gazdagított kötet a jogtörténet és a társadalomtudományok más ágainak művelőinél egyaránt érdeklődésre számíthat.

A szerző a fontosabb perek bemutatása során a magyar kapcsolatokra is rávilágít. *Az első nevezetes bírósági eljárásoknak* impulzust a korai magyar-cseh történelmi kapcsolatok eseményei is adtak. A kalandos életű Zavis főúr ugyanis az otthoni trónhoz vezető útját IV. László testvéréhez, Erzsébethez fűzött frigy révén óhajtotta egyengetni, de ellenzői elítéltették. Az ájtatoskodásra kevés buzgalmat tanúsított Erzsébetet a könyv szigorúan megrója, jóllehet a körülötte zajlott gáláns esetekből szőtt feltételezéseket nem minden történetíró hitelesíti (Urossal való házasságát kifejezetten kétségbevonták — pl. Márki S.). A jogesetek logikus csoportosításával a szerző világossá teszi, hogy a közembereket súlyos kínzások kíséretében büntették, a főurakat mérsékeltebben, a külső szolidaritást is élvező egyházfők a megtorlást gyakran elkerülhették.

A bíróságokra a városalapításokkal járó társadalmi változások erős hatást gyakoroltak. A vagyoni perekben, adásvétel, zálog, kezesség stb. vitákban ítélkező több városi bíróság a XIV. század közepén készült *brnoi formulát* használta. Az egyházi (olomouci, litomysli püspöki, prágai érseki) bíróságok a klerikusok, az egyházi vagyon, a laikusok házassági ügyeiben való ítélkezést az eretnekség leküzdésére is hasznosították. A szerző rámutat, hogy az eretnekellenes megtorlások a társadalmi viszonyokból fakadó reformációt visszaszorítani mégsem tudták.

A tudományos igényű boncolást és a képszerű ábrázolást a szerző kellő arányérzékkel egyesíti. A könnyed feloldástól sem riad vissza, amikor pl. az egyetemi rektor irányításával enyhe büntetéseket kirovó ún. akadémiai bíróságról megemlékezik. A kedélyes egyetemi börtönt, a városi tanács komor pincéivel szemben, a hallgatói argo „galambdúc"-nak nevezte. E bíróság joghatósága alá tartozás ezért keresett kiváltságnak számított, s a székhelyén üzleti és egyéb ügyekben időző személyek „őshallgatók"-ká váltak. A lakosság tőlük sokat kényszerült eltűrni, mert a városi bíróság felettük nem ítélkezhetett, a rektorhoz intézett panaszoknak pedig sovány foganatjuk volt.

A munka a Husz János elleni perfolyamatot egykorú következményei és napjainkban az ítélet reviziójára vonatkozó javaslatok fényénél taglalja. (O. Feger tudvalevőleg csupán kánonjogi eljárási szabálysértésről beszél, Paul de Vooght elmarasztalóbban minősít). Az e korabeli helyzetképet a forradalmi igazságszolgáltatás kibontakozása és a fehér terror ellentétpárja jellemezte. Az utóbbi által fellobbantott máglyákon katolikusokat és nem-katolikusokat vegyesen élve elhamvasztottak; a prágai szegénység vezetőit az óvárosi tanácsházán tőrbecsalták és kivégezték stb. A forradalmárok viszont az eljárást demokratizálták, lényeges ügyekben a „község", a lakosság közép és alsó rétegeinek gyűlése döntött, kisebb magánjogi perekben a régi városjogot alkalmazták. Ez az antifeudális mozgalom, mint más forrásokból (*J. Kejř*, Dvé studie o husitském právnictvi. Rozpravy CSAV, 1954. 64. évf. 5. füzet) tudjuk, az egyházi bíróságokat a hatalmi gépezetből átmenetileg évtizedekre kiszorította.

A rákövetkező XV—XVI. századfordulón az ítélkezések szigorát Dalibor ügye, majd a kutnahorai bányászok — mai terminológiával — általános sztrájkjának letörése mutatta. Az indulatok felhevülését és a megtorlás elfajulását táplálta, hogy Ulászló a bányászvezetők hozzá Budára menesztett küldöttségét nem fogadta. A magyar vonatkozású utalások a szövevényes történeti kapcsolatok jeleiként a könyvben egyébként többször (15, 41, 101, 105, 130, 174, 255, 270, 273, 384, 385 stb. pp.) előfordulnak.

A parasztfelkelések leverését követően a XVII. század végén a kerékbetörések, felnégyelések, kényszermunka büntetések megrendítő képet festettek. A sokasodó boszorkánypereket (az utolsó 1756-ban volt — 107. old.) és hasonló ítéleteket a szerző előre kigondolt döntések záró mutatványának és a bosszú palástjának minősíti. A perek kimenetele az uralkodó hangulatától, a közbenjárásoktól, a csigalassúságú eljárás költségeinek fedezésére való képességétől függött. Mindennek államszervezeti hátterében *az igazgatás és a bíráskodás* összefonódása érvényesült, amivel szemben a felvilágosodás a két ágazat elkülönítésének követelményét állította.

II.

A köztörténet fősodrába tartozó felvilágosodás- és reformációellenes vaskalaposságot bírálók küzdelmének elokvens vázolását *a bírósági szervezet, hatáskör és eljárás* fejezetei követik. Tájékoztatóak a hazai jogtörténettudományban nemrég vitatott fegyveres družiná-nak (Magyar Tudomány 1968. 9. sz. 590. old.) az államgépezetben elfoglalt helyét, s a bírói szervezettel kapcsolatát illető fejtegetések. A nemesség és az uralkodók közötti versengésben utóbbiak (pl. IV. Károly) *kodifikációs*, valamint a bíróságokra *képzett jogászok* bevonására irányuló kísérleteit a nemesség meghiúsította, mivel ezeket a törekvéseket saját jogai megszorításának tekintette. A kodifikációval szemben táplált ellenérzés csak akkor enyhült, amikor a huszitizmus a királyi hatalmat meggyengítette. A *hivatásos jogászság* a XVI. század végén a *laikus elemet* kiszorította és a szakemberek beözönlésével a római jogot alkalmazták. A bírói tisztség kontinuitása és a javadalmazás a XVIII. század derekán a színvonal emelését kedvezően befolyásolták (119, 187, 287, 317, 333, 386, s köv. pp.).

A feudális rend jellegzetes bíróságai mellett működtek neves bányabíróságok, amelyek a szomszédos országok jogszolgáltatására is hatást gyakoroltak. A cseh bányajog szélesebb értelmű európai jelentőségére hazai szakirodalmunk szintén utal (Horváth Pál). A jogszolgáltató szervezetek körébe még a katonai bíróságok, a zsidók bíróságai, az ad hoc bíróságok, az időről időre létrejött szőlő-, malom-, vadászbíróságok tartoztak. A mélyebb rendszertani elhatárolásba, a viták nem bírósági (perenkívüli) szervekhez terelésének vizsgálatába a kötet az igazgatási és bírósági szervezet XVIII. századig szoros egybeesésére tekintettel nem bocsátkozik. A cseh és a morva el-

járási jogok, az alapvető egyező vonások mellett, egyes jelenségekre némi eltéréssel önállóan reagáltak. A bírósági eljárást egészében az erős formalizmus, az irracionális eszközök, majd az írásbeliség bevezetése nyomán másik véglet, a féktelen bürokratizmus jellemezte. Ezek a negatív jelenségek az összeurópai fejlődéshez hasonlóan a kapitalizmusra való átmenettel részben módosultak.

Az előkészítő eljárás, valamint a tárgyalás folyamatainak tüzetes taglalása után szerző *az írásbeliség kérdéseit* hazája jogirodalmában átfogóan először analizálja. A világi bíróságokon, a *quod non est in actis — non est in mundo* tétellel ellentétben, a szóbeliség huzamosan uralkodott. Az írásbeliség kezdeti elemei a lényegesebb eljárási mozzanatokról (pl. ítélet) készített feljegyzések voltak, míg egyébként szóban nyilatkoztak. Ez fontos fejlődési etap nyitánya, amikor majd az írásos rögzítés, egyéb funkcióján felül, a szakkifejezéseket is pontosabbá teszi. A művelt bírák és írnokok közreműködésével a cseh perrendbe „a szigorú írásbeliség" behatolásának tényeit nálunk valamivel még kedvezőbben értékelik (l. Horváth, A Kelet- és Közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai, 179. p). A jogtudomány és az ügyvédség pozitív, bár gyakran ellentmondásos szerepét a jogszolgáltatás terén a recenzeált munka ugyancsak figyelmének központjába állítja (203, 303—314 pp).

A könyv a bíróságok személyi összetételének is mélyreható figyelmet szentel. Rámutat, hogy a laikusokat a városi, később pedig a többi bíróságokon felváltó iskolázott bírák nemcsak a szakmai színvonalat emelték, hanem egyben a *feudális jogszolgáltatásban már idegen testet* képeztek. A szakemberek fellépését ezért végsősoron a társadalmilag haladó erők megnyilvánulásaként értékeli (269. p.). A kötetben lépten-nyomon előbukkanó magyar vonatkozások sorából Comenius kimagasló egyénisége sem hiányzik, aki mint tudjuk Patakra érkeztekor a jogszolgáltatás javítását is sürgette. A prágai jogi kar felújítását követően a képzés fellendült és a XVIII. század második felétől a teljes képesítés jelentősége tovább nőtt (274, 288, 308 pp.). A könyv ezután a bíróságok dologi felszerelésére, írásos anyagainak részletezésére is kitér (351—369. pp.).

A továbbiakban a kötet a börtönfajtákat (adósok börtöne stb.) mutatja be, amelyek gazdagon differenciálódtak és a társadalmi egyenlőtlenségeket erősen tükrözték. A politikailag veszélyes elemeket nem egyszer a szomszédos országokbeli (így pl. a budai, komáromi) várakba vitették rabságra. Egészen a XIX. századig szokásos volt a bűncselekmény elkövetése napjának évfordulóján való megbotozás stb. (369—380 p.).

A munka végül azzal foglalkozik, hogy országa bíróságainak polgári fejlődése soknemzetiségű (cseh, osztrák, magyar) államiság körülményei között kezdődött. Ebben a körben a kapitalizmus hajnalán a reálunió kérdése került előtérbe. Mindez a szuverénitást elvben nem érintette, még 1804 után sem, a központosítás mégis ezidőtől a jogszolgáltatásban is érvényesült. A társadalomfejlődés eredményeként kinövő burzsoa bíróság nem volt többé sem cseh, sem osztrák, hanem a két ország egységes felépítményének részévé vált. A múlt század hatvanas éveinek jogirodalmában, az államjogi program alkotóelemeként, a hajdani bíróságok idealizált képe azután sűrűn visszatért, jóllehet ez igen távoli hagyományt jelentett.

A könyv a jogintézményeket tudományos alapossággal és az ismeretterjesztés igényeit kielégítő módon tárgyalja. A haladó tendenciák mellett és a retrográd jelenségek ellen mindvégig egyértelmű állásfoglalás nem kevésbé dicsérendő vonás, mint a hatalmas anyag jól sikerült tömör rendszerezése. Ha „a szomszédnépek jogfejlődésének beható ismeretét és a történeti források összehasonlító elemzését" kutatóink helyes követelményként vallják, e munka számunkra kétségtelenül figyelemre méltó értéket képvisel.

Pecze Ferenc

Haroldo Valladão, Internacional Privado. Livraria Freitas Bastos. Rio de Janeiro — São Paulo 1968.

A második világháború óta, a nemzetközi magánjog egész rendszerét feldolgozó művek között kiemelkedik Haroldo Valladão professzor 1968-ban megjelent legújabb műve, amely a nemzetközi magánjog általános részét tartalmazza. A munka valóságos „chef-d'oeuvre", az módszerénél, világos stílusánál, alapos dokumentációjánál, pontos és elmélyedt tárgyalási módjánál és jogászi éleselméjűségénél fogva. Meg vagyok győződve, hogy a nemzetközi magánjog fejlődésének szempontjából a műnek alapvető jelentősége van.

Valladão professzor a rio de janeiroi szövetségi és katholikus egyetemen és a Rio Branco Intézetben a nemzetközi magánjog tanára, a brazil külügyminisztérium vezető jogtanácsosa, a Brazil Köztársaság főügyésze, a brazíliai nemzetközi jogi társaság elnöke, a Pápai Aquinoi Szent-Tamás Akadémia és a Hágai Állandó Választott Bíróság tagja, az Aix-Marseille-i egyetem honoris causa doktora, a latin-amerikai nemzetközi magánjogi irodalomnak Bustamante mellett legkiválóbb képviselője.

Valladão professzornak 175-nél több tudományos munkája jelent meg, amelyek behatóan elemzik a nemzetközi magánjog, a nemzetközi polgári eljárásjog, a nemzetközi büntetőjog, az idegenjog, a nemzetközi kereskedelmi jog összes nagy, vitás problémáit, és élvezetes formában, a szépíró tollával megrajzolják a nemzetközi magánjog egyes nagy tudósainak tudományos arcképét. Különösen fontosak az Institut de Droit International kebelében kifejtett munkásságával kapcsolatos művei, az 1947 és 1950 között készített jogi véleményei, az 1967-ben megjelent főügyészi véleményei, az 1961 óta a brazil külügyminisztérium részére készített véleményei és a nemzetközi magánjogi törvénytervezete, amely „Ante projeto oficial de reforma da Lei de Introdução do Código Civil" cím alatt 1963-ban jelent meg, és amelynek elkészítésére a szerzőt az 1961 évi 51.005 és

1962 évi 1.490 számú dekrétumok felhatalmazták. A törvénytervezet 91 szakaszból és 6 fejezetből áll. Az első fejezet (1—12 szakaszok) a törvényre és egyéb jogi normákra vonatkozó általános rendelkezéseket, a második fejezet (13—15 szakaszok) a nemzetközi szerződésekre és egyezményekre, a dekrétumokra és szabályzatokra vonatkozó normákat, a harmadik fejezet (16—80 szakaszok) a nemzetközi magánjog és nemzetközi polgári eljárásjog szabályait, a negyedik fejezet (81—85 szakaszok) az intertemporális jog szabályait, az ötödik (86—89 szakaszok) a határidők számításának szabályait, a hatodik (90—91 szakaszok) a befejező rendelkezéseket tartalmazza.

Valladão új nagy munkája a következő részekből áll. A „Bevezetés" (3—217. old.) tartalmazza az általános ismereteket: ismerteti a nemzetközi magánjog és az intertemporális jog fogalmát, a jogszabályösszeütközések megoldásainak módjait, a nemzetközi magánjog történeti fejlődését, irodalmát, és módszerét (3—90. old.), továbbá a nemzetközi magánjog elméleti és tételesjogi forrásait (90—217. old.). Ezután elemzi a nemzetközi magánjogi normák szerkezetét (217—265. old.), a kapcsolóelveket (266—387. old.), a külföldiek jogi helyzetét (388—468. old.), a külföldi törvény közvetlen alkalmazását (469—483. old.), a külföldön szerzett jogok elismerését (484—491. old.), a külföldi törvény alkalmazásának korlátait (492—524. old.). A Függelék tartalmazza a szerző törvénytervezetének szövegét (525—546. old.) és műveinek bibliográfiáját (545—554. old.). A kötetet részletes tárgymutató zárja be (555—563. old.).

A szerző három főérdemének a következőket tartom:

Először is helyesen alkalmazza az összehasonlító jogi módszert, részletesen tájékoztat arról, hogy a nemzetközi magánjog általános elvei miképpen érvényesülnek a különböző tételes jogrendszerekben, és különösen világos képet nyújt a latin-amerikai jogrendszerekről, elsősorban a brazíliai jogról.

Másodszor nagy érdemének tartom, hogy felismerte a kapcsolatot az internacionális és intertemporális jogszabályösszeütközések között, és felismerte azt is, hogy a nemzetközi magánjogi kolliziók megértéséhez kívánatos az egyébfajta jogszabálykolliziók tanulmányozása is, a különböző természetű kolliziók közötti analógiák és eltérések elemzése.

Harmadszor különös érdemének tartom a szerzőnek azt is, hogy a nemzetközi magánjog vitás, általános, nagy elméleti kérdéseire új, eredeti válaszokat ad, a nemzetközi magánjog tudományát eredeti új gondolatokkal, új meggyőző, nagy gonddal kidolgozott, érdekes elméletekkel gazdagítja. Különösen érdekesnek tartom az újabb észak-amerikai elméleteket (Lorenzen, Cook, Cavers, Ehrenzweig, Currie elméleteit) bíráló megjegyzéseit (224—225. old.), a nemzetközi kolliziós normáknak a térben való összeütközéseivel kapcsolatban a renvoi kérdésével foglalkozó fejtegetéseit (227—243. old.), az intertemporális összeütközéseket elemző sorait (244—253. old.), a minősítés (255—262. old.), az előkérdés (questão prévia) (262—265 old.), a kapcsolóelvek problémáival foglalkozó fejezeteit (266—387. old.), a külföldi jog alkalmazásának korlátait, a közrend és a családrd kapcsolás elvének jelentőségét elemző megjegyzéseit (492—525. old.) Igen érdekesnek tartom könyvének a külföldön szerzett jogok elismeréséről szóló XXXVIII. fejetzetet is (484—491. old.). Itt szembehelyezkedik a modern írók felfogásával és helyesen megrajzolja a szerzett jogok védelme elvének helyét a modern jogfejlődésben (490. old.).

A renvoi problémájával kapcsolatban a szerző a következő eredményre jut: „Concluindo, os conflitos de normas de DIP devem ser resolvidos como se resolvem os conflitos de leis civis, comerciais, processuais etc. São conflitos da mesma natureza, no fundo e na realidade, sempre conflitos entre a lei do fôro e a lei estranha. E devem ser solucionados todos, sem idéias a priori, de excessivo rigor lógico, mas com justiça, eqüidade, sem prevenções discriminatórias contra o DIP estrangeiro, no espírito de harmonia que é o padrão do DIP." (Befejezésül, a nemzetközi magánjog szabályainak összeütközéseit ugyanúgy kell megoldani, mint a polgári, kereskedelmi, eljárási stb. jogszabályok összeütközéseit. Ezek a jogszabályösszeütközések ugyanolyan természetűek úgy alapjukban, mint valóságukban, mindig összeütközések a fórum joga és a külföldi törvény között. Ezért mindezeket a jogszabályösszeütközéseket a *priori* elvek és túlzott logikai szigor nélkül, sokkal inkább az igazságosság és a méltányosság követelményei szerint, a külföldi nemzetközi magánjoggal szemben táplált disszkriminátorikus előítéletek nélkül, az összhang szellemében kell megoldani, amely összhang a nmzetközi magánjog alapelve.) (243 l.) Ez lényegileg a renvoi elvének elfogadását jelenti, de egészen más indokolással, mint eddig történt.

Valladão professzor új elméleteivel egy külön tanulmányban kívánok foglalkozni, itt csupán azt szeretném megjegyezni, hogy elméleteivel a nemzetközi magánjog tudományát gazdagabbá tette.

Szászy István

Эдэн Золтан:

О новом регулировании прав, связанных с гарантией

В первой части статьи автор подчеркивает, что после перехода к новой системе управления хозяйством особенно актуальным стало совершенствование регулирования, относящегося к правовым последствиям ненадлежащего исполнения. Нынешнее регулирование, обнаруживаемое во многих законодательных актах, неоднородное и необозримое. Автор подытоживает те основные точки зрения правовой политики, а также иные точки зрения, которые следует учитывать при совершенствовании регулирования. Особенно важным считает упрощение и унификацию.

В остальных частях статьи автор высказывает свое мнение относительно нового регулирования прав, вытекающих из гарантии. Считает необходимым более широкое обеспечение права отказа от исполнения и вообще укрепление позиции правомочного.

А. Имре Виенер:

Система ответственности и наказания в двух новых социалистических кодексах

В начале 1968 года в Германской Демократической Республике и в Болгарской Народной Республике вступили в действие новые уголовные кодексы. Эти два кодекса на теоретической основе социалистического уголовного права регулируют уголовно-правовую ответственность и определяют систему уголовно-правовых санкций. Общие принципы уголовно-правовой ответственности конкретизируются во многих распоряжениях кодекса. Из этих положений статья занимается определением понятия преступления и виновности, а также рассматривает правила, относящиеся к видам наказаний и принципам назначения наказания. Сопоставляет общие черты и обращает внимание на те отличительные правовые разрешения, которые следовало бы взвешивать при разработке кодификационных принципов в нашей стране.

Тамаш Пругбергер—Йожеф Пошфаи:

Некоторые материальноправовые и процессуальноправовые проблемы законодательства, относящегося к договорам народнохозяйственного значения

В результате реформы системы управления хозяйством в значительной мере сближаются друг с другом, а также с основными типами договоров dare, facere, prestare, содержащиеся в главе XXXV Гражданского Кодекса плановые договоры, и содержащиеся в главе XXXVI кодекса договоры сбыта сельскохозяйственной продукции. А поскольку реформа управления хозяйством не отменяет значения центрального планирования, применяет лишь его децентрализованные формы, и в дальнейшем на переднем плане будут находиться особенности содержащихся в главе XXXVI и XXXV Гражданского кодекса договоров как имеющих народнохозяйственное значение. Поэтому растворить эти договоры и включить их в иные типы договоров, содержащиеся в ГК, не было бы правильным. В то же время вследствие новых, специфических черт планирования наблюдается сближение между государственными предприятиями и производственными кооперативами. Поэтому считаем возможным объединить главу XXXV и XXXVI Гражданского кодекса. Внутри одной главы под одним подзаглавием находились бы договоры плановой поставки товаров, а другой подзаголовок объединял бы плановые договоры подряда. С этими материальноправовыми соображениями связано то, что разрешение юридических споров, связанных с важными с точки зрения народного хозяйства договорами надо было бы отнести к компетенции судов с использованием профессиональных преимуществ хозяйственного арбитража. Поэтому аппарат последнего правильно было включить в организацию судов.

Вилмош Хамори:

Вещественные доказательства в гражданском процессе

В противоположность личным доказательствам под вещественным доказательством понимаем часть материального мира или его проявление. В случае них суд непосредственно — возможно с содействия эксперта, — а не через сознание свидетеля наблюдает факт доказывания. В то же время может быть такое, что лишь через второстепенное доказательство (например, протокол осмотра места происшедствия, рапорт о нем) суд получает о нем сведения. Соответственно их форме проявления можно различать документ (об этом следует говорить отдельно), записные пленки, фотографии (фильмы) и иные — взятые в более узком смысле слова — вещественные доказательства. Суд приобретает сведения путем осмотра (в случае магнетофонной пленки и фильма прослушивания и демонстрирования) вещественных доказательств. Для использования вещественных доказательств необходимо доказывание их тождественности, неизменности и достоверности, закрепление момента их возникновения, что происходит, как правило, посредством свидетельского показания, возможно посредством того же или иного вещественного доказательства. Существенным является, чтобы вещественное доказательство использовали лишь для доказания того факта, который может быть доказан лишь посредством его. В таком случае оно — дополнив его необходимыми свидетельскими показаниями — как объективное доказательство может быть более достоверной основой, чем свидетельское показание.

Йожеф Борош:

Отклонение искового заявления

Гражданское судопроизводство — разрушив рамки сложившегося на рубеже столетия общего понятия предпосылок процесса — преждевременность осуществления его судебным путем регулировало как обстоятельство, препятствующее возбуждению процесса. Это регулирование оправдало себя. Новое регулирование института отклонения иска обосновывают происшедшие в системе форума изменения, опыты, приобретенные в процессе применения права и выдвинутые в юридической литературе требования. В процессе этого в круг обстоятельств, препятствующих возбуждению процесса, следовало бы включить отсутствие необходимости в правовой защите, отсутствие права на предъявление иска и отсутствие выступления с иском в случаях, когда это обязательно, а также пропуск сроков на предъявление иска, которые не затрагивают более глубокую сферу материального правового спора, включенного в процесс.

Ödön, Zoltán:

Über die Neuregelung der Gewährleistung

Im ersten Teil der Abhandlung betont der Verfasser, dass nach dem Übergang zum neue System der Wirtschaftsleitung die Modernisierung der Regelung über die Rechtsfolgen der mangelhaften Erfüllung besonders aktuell wurde. Die heutige in vielen Rechtsnormen befindliche Regelungen sind planlos und unübersichtlich. Der Verfasser fast jene wichtigen rechtspolitischen und sonstigen Gesichtspunkte zusammen, die bei der Modernisierung der Regelung in Betracht kommen müssen. Es wird besonders die Vereinfachung und die Vereinheitlichung für wichtig erachtet.

In den weiteren Teilen der Abhandlung erörtert der Verfasser seine Ansichten über die Regelung der Gewährleistung und unterbreitet diesbezüglich seine Vorschläge. Es wäre notwendig — behauptet er unter anderen — das Recht des Rücktritts im breiteren Kreise als bisher zu sichern und in allgemeinen die Position des Berechtigten zu stärken.

Imre A. Wiener:

Das Verantwortungs- und Strafsystem in zwei neuen sozialistischen Kodexen

Anfang des Jahres 1968 wurden in der Deutschen Demokratischen Republik und in der Bulgarischen Volksrepublik neue Strafresetzbücher in Kraft gesetzt. Die zwei Kodexe regeln auf der theoretischen Grundlage des sozialistischen Strafrechts die strafrechtliche Verantworlichkeit und betischen Strafrechts die strafrechtstimmen das System der strafrechtlichen Sanktionen. Die allgemeinen Prinzipien der strafrechtlichen Verantwortlichkeit konkretisieren sich in zahlreichen Bestimmungen der Kodexe. Aus diesen hebt die Abhandlung die Bestimmung des Begriffs des Verbrechens und der Schuld sowie die Regeln über die Strafarten und die Grundsätze der Strafzumessung hervor vergleicht die gemeinsamen Züge und lenkt die Aufmerksamkeit auf die abweichenden rechtlichen Lösungsformen, die bei der Ausgestaltung der ungarischen Kodifikationsgrundsätzen beachtenswert sein könnten.

Tamás Prugberger—József Pósfai:

Einige materiell — und verfahrensrechtliche Probleme der ungarischen Rechtssetzung über Verträge von volkswirtschaftlicher Bedeutung

Infolge der Reform der Wirtschaftsleitung kommen sowohl die dare, facere und praestare Grundvertragstypen als auch die im Abschnitt XXXV. des ZGB enthaltenen Planverträge, sowie die im Abschnitt XXXVI. festgelegten Verträge über die Verwertung landwirtschaftlicher Produkte einander immer näher. Da aber die Reform der Wirtschaftsleitung die Bedeutung der zentralen Planung nicht aufhebt und wendet blos deren dezentralisierte Formen an, bleiben auch weiterhin die volkswirtschaftlichen Eigenartigkeiten der in den Abschnitten XXXV. und XXXVI. enthaltenen Verträge in den Vordergrund. Darum wäre es nicht günstig diese Verträge mit den sonstigen Vertrastypen des ZGB zu verschmälzen. Hingegen kann man infolge der neuen, eigenartigen Merkmale der Planung eine Annäherung zwischen den staatlichen Betrieben und den LPG feststellen. Deshalb sehen wir eine Möglichkeit dazu, dass die Abschnitte XXXV. und XXXVI. zusammengezogen werden, und innerhalb des neuen Abschnittes der eine Unterabschnitt den Titel „Planmässige Warenlieferungs (Markt-)-verträge", der andere „Planmässige Werkverträge" tragen würde. Mit diesen materiellrechtlichen Erörterungen hängt zusammen, dass auch die Entscheidung der Rechtsstreitigkeiten, die aus Verträgen von volkswirtschaftlicher Bedeutung entstehen auf einheitlichen Gerichtsweg zu leiten wären unter der Anwendung der fachlichen Vorteile der Wirtschaftsarbitrage. Deswegen wäre ferner richtig das Apparat des letzteren in die Gerichtsorganisation einzubauen.

Vilmos Hámori:

Objektive Beweise im Zivilprozess

Im Gegensatz zu den persönlichen Beweisen, versteht man unter objektiven Beweis einen Teil der materiellen Welt oder deren Äusserungen. Das Gericht nimmt bei diesen unmittelbar — eventuell unter Mitwirkung von Sachverständigen — die beweissende Tatsache und nicht über die Bewusstseinsmaterie des Zeugen wahr. Es kann aber sein, dass das Gericht im Wege eines sekundären Beweises (z. B. Protokoll eines Lokalaugenscheines, Anmeldung) davon Kenntnis verschafft. Nach seinem Erscheinungsformen können wir die Urkunde (davon muss extra gesprochen werden), den Tonband, das Photo (der Film) und andere objektiven Beweise — im engeren Sinne — unterscheiden. Von den objektiven Beweisen verschafft sich das Gericht Kenntnisse durch einen Augenschein (Bei Tonbänder oder Filmen durch Abspielen). Zur Verwendung der objektiven Beweise ist die Identität, die Unveränderlichkeit, die Unverfälschtheit dieser zu beweisen, was gewöhnlich durch Zeugenaussage, eventuell durch dieselben oder anderen objektiven Beweise geschiet. Es ist wesentlich, dass der objektive Beweis nur zur Feststellung des von ihm unmittelbar bewiesener Tatsache benützt werden darf und in dem Fall — mit den notwendigen Zeugenaussagen ergänzt — kann er als sichere Grundlage für die Aussage der Zeugen dienen.

József Boros:

Die Abweisung der Klageschrift

Die Zivilprozessordnung hatte die vorzeitige Forderung und das Fehlen ihrer Geltendmachung auf dem Gerichtswege auch als prozesshindernden Umstand — den Rahmen des allgemeinen Begriffes der Prozessvoraussetzungen von der Jahrhundertwende durchbrechend — geregelt. Diese Regelung bewährte sich. Die Neuregelung der Institution der Abweisung der Klageschrift wird von den eingetretenen Änderungen im Forumsystem, den Erfahrungen der Rechtsanwendung und den in der Rechtsliteratur verbreiteten Ansprüchen begründet. Bei dieser Änderung wäre das Fehlen der Notwendigkeit des Rechtsschutzes, des Klageerhebungsrechts und der verpflichtenden Prozessführung, ferner das Versäumen des festgelegten Termins der Prozesserhebung im Kreise der prozessverhindernden Klageerhebung einzubeziehen, die tiefer den angefochtenen materiellen Rechtsstreit nicht berühren.

Ödön Zoltán:

Nouveau règlement des droits à la garantie

Dans la première partie de l'étude l'auteur met en relief, qu'après le passage à un nouveau système de la direction de l'économie, la modernisation des règles régissant les conséquences juridiques de l'exécution défectueuse est devenue d'une actualité urgente. La règlementation actuelle, éparse dans nombreuses règles de droit improvisées, est inextricable. L'auteur résume les principales considérations de politique juridique qui concernant la modernisation de la législation en question entrent en ligne de compte. Il considère la simplification et l'unification de la règlementation comme particulièrement importantes.

Dans les parties ultérieures de l'étude l'auteur expose son opinion relative à la nouvelle règlementation des droits à la garantie, en faisant aussi des propositions à ce sujet. Il considère comme nécessaire que le droit de se désister du contrat soit assuré dans une mesure plus large et que la position du créancier soit en général renforcée.

Imre A. Wiener:

Les systèmes de la culpabilité et des peines dans deux nouveaux codes socialistes

Au commencement de l'année 1968 des nouveaux codes pénaux sont entrés en vigueur dans la République Démocratique Allemande et dans la République Populaire Bulgare. Ces deux codes apportent un règlement de la responsabilité pénale et établissent le système des sanctions pénales sur la base théorique du droit pénal socialiste. Les principes généraux de la responsabilité pénale se concrétisent dans nombre de dispositions des codes en question. Parmi ces dispositions l'article met en relief la définition de l'infraction et de la culpabilité, ainsi que les règles relatives aux différentes espèces de peine et aux principes de la fixation de cette dernière. Il met en parallèle les traits communs et attire l'attention aux solutions juridiques différentes, qui lors de l'établissement

des principes de la codification hongroise méritent d'être pris en considération.

Tamás Prugberger—József Pósfai:

Problèmes de la législation hongroise de fond et de procédure concernant les contrats d'une portée intéressant l'économie nationale

En conséquence de la réforme de la direction de l'économie les contrats de plan prévus au Chapitre XXXV du Code civil ainsi que ceux de la vente de produits agricoles prévus au Chapitre XXXVI du même Code se rapprochent de plus en plus les uns aux autres, ainsi qu'aux contrats typiques contenant une obligation de *dare, facere* ou *prestare*. Au moment cependant que la réforme ne fait pas cesser l'importance de la planification globale, en appliquant seulement certaines formes décentralisées de cette dernière, le caractère spécifique des contrats, dont les Chapitres XXXV et XXXVI du Code civil, continuent de rester au premier plan des intérêts. Pour ce motif il serait inopportun d'intégrer ces contrats à d'autres types de contrats du Code. Par contre, en conséquence des nouveaux traits caractéristiques de la planification, un certain rapprochement peut être constaté entre les entreprises d'Etat et les coopératives de production agricole, ce qui selon les auteurs rend possible que les Chapitres XXXV et XXXVI du Code soient réunis. En connexité avec ces considérations intéressant le droit de fond, il semble nécessaire que les litiges relatifs aux contrats d'une portée intéressant l'économie nationale soient renvoyés devant les tribunaux de droit commun, tout en utilisant les avantages techniques de l'arbitrage économique spécialisé. Pour ce motif il serait opportun d'intégrer l'organisme de ce dernier à l'organisme judiciaire.

Vilmos Hámori:

Preuves matérielles dans le poces civil

A l'opposé des preuves matérielles on entend par preuves matérielles une partie du monde physique ou la manifestation d'une partie de celui-ci. En cette matière le juge observe directement les faits probants — éventuellement avec le concours d'experts — et non pas à travers le contenu de la conscience d'un témoin. Il peut cependant arriver que le juge prend connaissance de ces faits seulement par l'intermédiaire de preuves d'ordre secondaire (p. ex. par un procès-verbal dressé sur une descente sur les lieux, par un compte rendu etc.). Selon leur forme d'apparition on peut distinguer les documents (qui ont besoin d'être traités à part) les bandes sonores, les prises photographiques et cinématographiques et les autres preuves matérielles prises dans un sens plus étroit du terme. Des preuves matérielles le juge prend connaissance par leur inspection (quant aux bandes sonores et les films par leur audition ou projection. Lors de l'utilisation des preuves il faut que leur identité, inaltération et l'absence de toute fabrication soient prouvées et que la date de leur naissance soit précisée ce qui ont lieu en règle générale par la déposition de témoins ou par une autre preuve matérielle. C'est essentiel que du moyen matériel de preuve on fasse usage seulement pour faire la preuve du fait qu'il démontre directement; en ce cas les moyens matériels de preuve — complétés par les témpignages nécessaires — en tant que preuves objectives, seront un fondement plus sûr de l'appréciation du juge que les dépositions des témoins.

József Boros:

Le rejet de la requête introductive d'instance

La loi sur la procédure civile — en dépassant les cadres de la notion des conditions préalables du procès, généralement acceptée vers le tournant du siècle — considère le caractère prématuré de la créance et l'inadmissibilité de la faire valoir devant la justice, comme des circonstances qui font obstacle au procès. Cette réglementation a fait ses preuves dans la pratique. La réglementation nouvelle du rejet de la requête introductive d'instance est justifiée par les changements intervenus dans la structure des instances judiciaires, par les expériences acquises dans la sphère de l'application du droit et par les exigences formées par la doctrine. En cette matière il faudrait comprendre parmi les circonstances faisant obstacle au procès le manque d'une assistance légale, l'absence du droit d'action et de la capacité d'ester en justice ainsi que l'inobservation du délai prévu pour l'introduction de l'instance, donc des circonstances qui n'affectent pas les sphères plus profondes du litige de fond faisant l'objet du procès.

Ödön Zoltán:

On the new regulation of warranty rigghts

In the first part of the paper it is stressed by the author that after the introduction of the new system of economic management bringing up-to-date the rules on the legal consequences of faulty performance has become particularly timely. The rules now scattered in numerous statutes are incidental and impossible to survey. The author summarizes those legal-political and other considerations which should be taken into account when the relevant regulation is brought up-to-date. He holds the making of the regulation more simple and more unified particularly important.

In the next parts of the paper the author expounds his views on the new regulation of warranty rights and puts forward his proposals. He considers it necessary that the right of avoidance should be secured within a wider scope than it is now and, in general, that the position of the party having a title should be strengthened.

Imre A. Wiener:

The system of respensibility and penalties in two new socialist codes

New Criminal Codes have come into force at the beginning of 1968 in the German Democratic Republic and and Bulgarian People's Republic. These two Codes regulate, on the theoretical basis of socialist criminal law, responsibility under criminal law and determine the system of criminal law sanctions. The general principles of criminal law responsibility materialize in numerous provisions of the Codes. Out of these numerous provisions the paper points out the definition of the notion of crime and criminality and the rules on the kinds of penalties and the principles of the infliction of penalties. The common features are compared and attention is drawn to the divergent legal solutions which appear to be susceptible of being considered when the principles of the domestic codification are formulated.

Tamás Prugberger—József Pósfai:

On some problems of substantive and procedurall law in Hungarian law-making on contracts of national economie significance

As a result of the reform of economic management the plan contracts contained in Chapter XXXV of the Civil Code and the contracts for production and bulk delivery of produce have been coming nearer to each other as well as to the *dare, facere, prestare* basic types of contracts to a considerable extent. Since the reform of economic management does not do away with the importance of central planning only applies its de-

centralized forms the national economic characteristics of the contracts regulated under Chapters XXXVI and XXXVI continue to remain in the foreground. It would not therefore be fortunate to merge these contracts with other contractual types contained in the Civil Code. On the other hand, owing to the new particular features of planning a nearing is discernible between state enterprises and cooperative farms. In our view this affords a possibility that Chapters XXXV and XXXVI be amalgamated. Within this scope one of the sub-headings could provide for contracts of planned delivery another sub-heading could contain the rules on *locatio-conductio operis*. These expositions of a substantive law nature are coupled with the suggestion that the judging of legal disputes important for the national economy should be referred uniformly to the courts while making use of the professional advantages inherent in the institution of the economic arbitration boards. It would therefore be conducive if the staff of the latter were analgamated with the judicial personnel.

Vilmos Hámori:

Exhibits as evidence in civil actions

As opposed to personal evidence by exhibits as evidence are meant a part of the material world or its manifestation. When such are resorted to the fact of evidence is appraised by the court directly-eventually in cooperation with experts-and not through the intermediary of a witness's mind. It may however occur that the court takes notice of such evidence by way of secondary evidence (record of local survey, report). According to the form in which they appear documents (this has to be treated separately), tape recordings, photos, films and other exhibits-taken in the narrower sense can be distinguished. The court appraises the value of exhibits as evidence through survey (or playng back tape regordings and films). In order that such exhibits could be used as evidence their identity, unchanged and unadulterated character has to be proved which is usually effected through the testimony of witnesses, or by using the same or other exhibit. It is essential that exhibits should be used as evidence only for ascertaining facts proved directly by them in which case-supplemented with the requisite testimony of witnesses it they may provide a firmer ground, being an objective fact, than do the depositons of witnesses.

József Boros:

Dismissal of the statement of claims

Under the Civil Procedure Act, which sets aside the limits of the general notion of the statutory conditions of isntituting an action as professed at the turn of the century the premature statement of claims and the lack of actionability in court are likewise facts barring action. This regulation was proved to be good. A new regulation of the institution of the dismissal of the statement of claims is warranted by the changes in the system of judical competences, experiences gained in law-applying activity and the demands encountered in legal writings. In the contingency these demands will be met the lack of legal protection, the right to institute action, the obligation to sue, default in instituting action which do not encroach upon the deeper sphere of legal disputes should also be laid down as circumstances barring action.

E lapszám (XXV. új évfolyam 2—3.) szerzői: *Dr. Zoltán Ödön* Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető. — *Dr. Wiener A. Imre*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Benedek Károly* igazságügyminisztériumi főosztályvezető. — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Sárvár). — *Dr. Pósfai József*, a Megyei Tanács jogi irodájának vezetője (Szombathely). — *Dr. Rabofsky, Eduard*, a bécsi Munkáskamara titkára (Bécs). — *Dr. Hámori Vilmos* járásbírósági elnökhelyettes. — *Dr. Boros József*, a Megyei Bíróság elnökhelyettese (Debrecen). — *Dr. Hoffmann, Éva* (Berlin). — *Dr. Horváth Pál* egyetemi tanár. — *Dr. Gáspárdy László*, a Legfőbb Ügyészség főosztály-ügyésze. — *Dr. Szádeczky-Kardoss László*, az ELTE tudományos munkatársa. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Szászy István*, az MTA lev. tagja

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.3538 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 16,— Ft

INDEX: 25 422

1970 JUL 10

XXV. új évfolyam 4—5. szám Budapest, 1970. április—május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZABÓ IMRE:
Méltányosság a szocialista jogban 137

RÉCZEI LÁSZLÓ:
A visszautalás 151

CSIKY OTTÓ:
Az apaság vélelmének elhárítása a Csjt. rendszerében 161

GELLÉRT GYÖRGY:
A Legfelsőbb Bíróság mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi állásfoglalásai 169

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETI JOGI, BUDAPESTEN TARTOTT, NEMZETKÖZI KONFERENCIA ELŐADÁSAI

MOLNÁR IMRE: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának jogi kérdései 186

SERES IMRE: A szövetkezeti tulajdon, különös figyelemmel a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonra 195

NAGY LÁSZLÓ: A szövetkezeti jog fejlődésének időszerű kérdései 207

NÉMETI LÁSZLÓ: A szövetkezeti érdekképviselet rendszere 216

Hozzászólások 223

Szemle:

LAMM VANDA:
Nemzetközi Jogösszehasonlító Kerekasztal-Konferencia Budapesten 231

HALGASCH, RICHARD:
Beszámoló a Jénában megrendezett harmadik nemzetközi családjogi konferenciáról ... 239

Jogirodalom:

RÉVAI TIBOR: Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei 242

Bronislaw Walaszek—Mieczyslaw Sośniak: Zarys prawa miedzynarodowego prywatnego (KARLÓCAI JÁNOS) 245

MELLÉKELVE: AZ 1969. ÉVI ÉVFOLYAM TARTALOM- ÉS NÉVMUTATÓJA

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Сабо:* Справедливость в социалистическом праве. — *Ласло Рецеи:* Отсылка к праву. — *Отто Чики:* Отклонение презумпции отцовства в системе семейного кодекса. — *Дьердь Геллерт:* Принципиальные установки Верховного Суда по сельскохозяйственному производственно-кооперативному праву. — Доклады на Международной конференции по сельскохозяйственному производственно-кооперативному праву, проведенной в Будапеште: *Имре Мольнар:* Правовые вопросы хозяйствования производственных кооперативов как предприятий. — *Имре Шереш:* Кооперативная собственность, обращая особое внимание на производственно-кооперативную собственность в сельском хозяйстве. — *Ласло Надь:* Актуальные вопросы развития кооперативного права. — *Ласло Немети* Система представительства интересов кооперативов. — *Обзор: Ванда Ламм:* Международная Конференция круглого стола по сравнительному праву в Будапеште. — *Рихард Халгаш:* Отчет о третьей международной конференции по семейному праву, проведенной в Йене. — *Юридическая литература: Тидор Пап:* Законы по семейному праву европейских социалистических стран. *(Тибор Реваи).* — Broniszlaw Walaszek — Mieczyslaw Sosniak: Zarys prawa miedzynafodowego prywatnego *(Янош Карлоцаи).*

INHALT: *Imre Szabó:* Billigkeit im sozialistischen Recht. — *László Réczei:* Die Rückverweisung. — *Ottó Csiky:* Die Ablehnung der Vaterschaftsvermutung im System des Familiengesetzes. — *György Gellért:* Die LPG-rechtlichen Stellungnahmen des Obersten Gerichts. — Die Vorträge der Konferenz über LPG-Recht in Budapest: *Imre Molnár:* Die Rechtsfragen des betriebsmässigen Wirtschaftens der LPG. — *Imre Seres:* Das genossenschaftliche Eigentum, mit besonderer Rücksicht auf das LPG-Eigentum. — *László Nagy:* aktuellen Fragen der Entwicklung des Genossenschaftsrechts. — *László Németi:* Das System der genossenschaftlichen Interessenvertretung. — *Rundschau: Vanda Lamm:* Die internationale Round-table-Konferenz über Rechtsvergleichung in Budapest. — *Richard, Halgasch:* Bericht über die in Jena veranstaltete III. internationale Familienrechtskonferenz. — *Rechtsliteratur: Tibor Pap:* Familienrechtsgesetze der europäischen sozialistischen Länder *(Tibor Révai).* — Broniszław Walaszek — Mieczyslaw Sosniak: Zarys prawa miedzynarodowego prywatnego *(János Karlócai)*

SOMMAIRE: *Imre Szabó:* L'équité dans le droit socialiste. — *László Réczei:* Le renvoi. — *Ottó Csiky:* Renversement de la présomption de paternité dans le système de la loi sur la famillie. — *György Gellért:* Les arrêts de la Cour suprême relatifs au droit des coopératives de production agricole. — Rapports préparés pour la conférence internationale tenue à Budapest sur le droit des coopératives de production agricole: *Imre Molnár:* Problèmes juridiques de la gestion économique des coopératives agricoles comme des entreprises. — *Imre Seres:* La propriété coopérative, tenant compte particulièrement de la propriété des coopératives de production agricole. — *László Nagy:* Questions actuelles du développement du droit coopératif. — *László Németi:* Le système de la représentation des intérêts des coopératives. — *Revue: Vanda Lamm:* Conférence internationale de table-ronde à Budapest sur le droit comparé. — *Halgasch, Richard:* Rapport sur la troisième conférence internationale de droit de la famille à Jena. — *Littérature: Tibor Pap:* Les lois des pays socialistes européens sur la famille *(Tibor Révai).* — Bronislav Walaszek — Mieczyslaw Sosniak: Zarys prawa miedzynarodowego prywatnego *(János Karlóczai)*

CONTENTS: *Imre Szabó:* Equity in socialist law. — *László Réczei:* Remission (Renvoi). — *Ottó Csiky:* Refusing the presumption of paternity in the system family law. — *György Gellért:* Positions adopted by the Supreme Court in the field of of agricultural cooperative law. — Conference on Agricultural Cooperative Farm Law in Budapest: *Imre Molnár:* Legal Questions of Enterprise-like Economy of Agricultural Cooperatives. — *Imre Seres:* Cooperative Property with Special Regard to the Property of Agricultural Producing Cooperatives. — *László Nagy:* Actual problems of the Development of Cooperative Interests. — *László Németi:* The System of the Protection of Cooperative Interests. — *Review: Vanda Lamm:* International Round Table Conference on Comparative Law in Budapest. — *Richard, Halgasch:* Report on the Third International Conference on Family Law in Jena. *Legal Literature: Tibor Pap:* — Family Codes of the European Socialist Countries *(Tibor Révai).* — Bronislaw Walaszek) — Mieczyslaw Sośniak: An Outline of Private Internatio Law *(János Karlóczai).*

XXIV. új évfolyam 4-5. szám Budapest, 1970. április-május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Méltányosság a szocialista jogban

I. *Bevezető megjegyzések*

1. A méltányosságnak a magyar jogban — miként más jogrendszerekben is — hosszú története van; e fogalmat régtől fogva ismerik és használják a magyar jogéletben. Anélkül, hogy részletes elemzésébe belemennénk, a továbbiakban vetünk majd egy pillantást a történeti vonatkozásokra is. De annyit már bevezetőben, mintegy elöljáróban meg kell említenünk, hogy a magyar jognak, illetőleg jogalkalmazásnak olyan kettéválását, amelyben az egyik oldalon egy, az általános jogot érvényesítő szervezet állt volna, miközben a másikon a méltányosság érvényesítésére külön bíróság léteznék, — a magyar jogtörténet soha sem ismert.

Ebből következik, hogy a méltányosság a magyar jogban mindvégig csak a jogi jelenségekre, illetve a jogalkalmazás egészére vonatkoztatott jogelvek egyike volt. Mint jogelv, kifejezésre jutott és érvényesült egyrészt az alkotott jogban; egyes törvényekben kifejezett említés történt róla. A méltányosságnak ezt a fajtáját „legális méltányosságnak" nevezhetjük, noha e megjelölés — mint még látjuk — nem nélkülöz bizonyos ellentmondásosságot. Másrészről a a méltányosság a jogalkalmazás menetében, a jogalkalmazás döntéseinek vált egyik irányító elvévé — s ezt „uzuális méltányosságként" jelölhetjük meg, — kölcsönvéve így a „legális" és „uzuális" jelzőt az értelmezés fajait illető elvi megkülönböztetéstől.

2. E kettős csoportosítás mellett, amelynek különböző vonatkozásairól még lesz szó, egy más szempontból nézve a méltányosságnak ismét csak két alakjával találkozhatunk e század magyar jogában. A fogalom ugyanis egyrészről tényleg jogi-jogalkalmazási elvet jelentett, egyfajta „méltányos" jogalkalmazást, míg másrészről a polgári jogi kártérítés körében a kártérítés megállapításának egyik önálló, kötelemkeletkeztető jogcímévé lett.

Ami a méltányosság általános jogalkalmazási értelmét illeti, azt a századeleji jogszabálytan kereteiben „ius aequum"-ként a „szigorú jog"-gal állították szembe. Úgy tűnik, mintha az irodalomban ez a szembeállítás a jogszabályok értelmezésének két faját különböztetné meg egymástól: az egyik esetben a jogszabály értelmét kiterjesztik („méltányos értelmezés" — „méltányos jog"), a másikban pedig a törvényt szorosan értelmezik, vagyis annak értelmét megszorítják („szigorú értelmezés" — „szigorú jog"). Így tekintve a dolgot, a méltányosság fogalmának tulajdonképpen nincsen önálló értelme, minthogy csak azt fejezi ki másképpen, ami egy módon — s a lényeghez közelebb járó módon — az értelmezés körében is kifejezhető, sőt azt a kiterjesztő és megszorító értelmezés alakjában egyértelműen ki is fejezték.

A méltányossági elv, vagy a méltányosságra való hivatkozás azonban — habár ezzel a magyarázattal összefüggésben — némileg még mást is jelenthetett. Fel lehet ugyanis ezt fogni úgy is, mint határozott útmutatást arra, hogy milyen irányban kell értelmezni valójában a jogszabályt: vajon kiterjesztően-e vagy megszorítóan? Ám ebben az esetben már valójában nem értelmezési, hanem jogalkalmazási elvről van szó; tulajdonképpen nem a jogszabályt értelmezik, hanem a tényállás elemeit mérlegelik szigorúan vagy enyhébben, meglétük bizonyításánál vagy feltételezésénél járnak el „méltányosan", illetve „szigorúan". Ezzel már közelebb jutottunk a méltányosság valóságos fogalmához.

A méltányosságnak a tényállással való összefüggése ismét lehet „legális", vagyis maga a törvény olyanként jelölhet meg egy viszonyt, hogy annál méltányosan kell eljárni: nem a jogszabályt kell méltányosan, azaz kiterjesztően értelmezni, hanem a jogeset-fajta körülményeit kell méltányosan elbírálni. Ilyen esetről van például szó a mai magyar családjogban a rokonok tartására vonatkozó rendelkezésnél. Itt a törvény a több, egysorban kötelezett tartási kö-

telességének egyenlőségétől eltérést enged, ha „a kötelezettek anyagi viszonyaira tekintettel más megosztás mutatkozik méltányosnak."[1] A törvény tehát azt rendeli, hogy a tartás megosztásánál a tényállásbeli feltételeket jóindulattal, liberálisan kell elbírálni. Ezzel egyébként már a méltányosságnak azt a sajátságát is érintjük, hogy azt rendszerint más, a jogban szintén használt fogalom segítségével tudjuk csak meghatározni.

Mint látható, e „törvényi" méltányosságnál egy, elvileg egyformán elbírálandó jogeset-típuson belül teremtenek módot a méltányos elbírálásra; a jogszabály érvényes a maga általánosságában, egy alesetének feltételeit azonban „méltányosan" kell figyelembe venni. Erre további példa a magyar büntetőtörvénykönyvnek az a rendelkezése, amely az erős felindultságból elkövetett emberölés elbírálásánál lehetővé teszi a méltánylandó szempontok figyelembevételét — nem a tényállás minden esetében tehát, hanem csak az eset körülményeitől függően; annak kialakítását egyébként, hogy mi lehet ilyen méltánylandó szempont, a törvény a gyakorlatra bízza.[2]

Az „uzuális" méltányosságon azt értjük, hogy nem a törvény, hanem a jogalkalmazási gyakorlat iktatja be a méltányos elbírálás elvét, ismét csak nem egy teljes jogviszony-típusra, hanem annak csak egyik fajtájára nézve. A méltányosságnak ilyen jogalkalmazási alakja például, hogy ismét a magyar hatályos jogra utaljunk, a Legfelső Bíróságnak az az állásfoglalása, amely az albérlet felmondásának jogosságát illető feltételeknél méltányos elbírálást igényel, de anélkül, hogy erre maga a törvény utalna.[3] Mint látható, itt is általában több esetről, esetfajtákról van szó, nem pedig egy-egy esetről, — de ugyanakkor nem is minden, a törvény alá tartozó esetről (adott esetben a lakásbérlet egészéről). Ebben az irányban kell keresnünk majd a méltányosság fogalmának egyik elemét.

3. Az előzőkben már a mai hatályos magyar jogból vettük példáinkat s így némileg előrevetítettük későbbi mondanivalónkat. De elvileg ismét előre kell szaladnunk, ha a méltányosságnak az előzőkben jelzett azt a második faját akarjuk jellemezni, amelynél a méltányosság a polgári jog kötelmi jogi részében önálló kártérítési jogcímként szerepel. Ilyenkor elvileg az a helyzet, hogy az általános jog, a kártérítés általános elvei szerint a károkozót nem lehetne felelősségre vonni, de méltányosságból a törvény mégis csak lehetővé teszi a kártérítésre kötelezést. Ebben az esetben tehát a méltányosság önálló jogcímmé lép elő. Jogilag ezt az egészet úgy is nevezhetnők, mint indokolatlan kártérítést, vagy az alaptalan gazdagodáshoz hasonlóan, jogilag alaptalan kártérítést. Itt azonban némileg másról van szó.

A méltányossági felelősségnek említett esete tulajdonképpen a jog általános rendszerétől való eltérést jelent, mégpedig jogivá is tett, közvetve vagy közvetlenül legalizált eltérést: a jog általános elveinél, alapvető rendelkezéseinél fogva kártérítésről nem lehetne szó, de a törvény kivételesen ezt mégis előírja. Miért? Nyilvánvalóan azért, mert a társadalmi viszonyok ennél az esetfajtánál a jog egész rendszerétől, elsősorban a kártérítési rendszertől eltérő megoldást igényelnek. Ezért itt egyfajta méltányossági szemlélet arra indította a törvényhozót, hogy most ne egyedül a törvény *alkalmazására* nézve tegye lehetővé a méltányosságot, mert ez adott esetben a törvény lényege, alapvető és külön indokokat követelő felelősségi rendszere folytán nem lehetséges, hanem maga a törvény önálló jogcímmé léptesse elő, kötelemteremtő jogi erővé tegye a méltányossági elvet. Meg kell már itt jegyezni, hogy a mai magyar irodalom kérdésessé teszi, mennyiben fogadható ez el általános s mennyiben csak korlátozott érvényű elvnek? Erről a továbbiakban még lesz szó.

Az elmondottakhoz hozzá kell tennünk, hogy a méltányosságnak egyrészről jogalkalmazási elvként, másrészről pedig jogcímkeletkeztető elvként való megkülönböztetése csak viszonylagos: a kétféle méltányosság nemcsak egy tőről fakad, de azok lényegüket illetően egyek is. Mind a kettőnek alapja ugyanis a jognak egy bizonyos társadalmi helyzethez való viszonyítása s egy ebből levont következtetés a jogalkalmazásra nézve. A különbség itt valójában csak fokozati: attól függ, hogy milyen szinten és terjedelemben történik a társadalmi helyzet és a jog eltérésének a leszámítolása. A legmagasabb fokon egyfajta társadalmi helyzet önálló jogcímmé válik (méltányossági kártérítés); ennél alacsonyabb fokon egy bizonyos társadalmi viszonyon belül adódik egy némileg általánosított helyzetre érvényes különbségtétel, ahol a méltányosság már nem önálló jogcím (példa rá az erős felindultságból elkövetett emberölés); még alacsonyabb a tipizált helyzeten belüli, az esetek bizonyos szűkebb fajtájára, az alesetekre, vagy esetfajtákra való alkalmazási lehetőség (példája a méltányos elbírálás az egysorban tartásra kötelezett rokonok esetében).

4. Az előzőkben tulajdonképpen összegyűjtöttük mindazokat az elemeket, amelyekből a méltányosság fogalma elméletileg felépíthető, illetőleg kialakítható az a fogalom, amelyet a magyar népi demokratikus jogrendszer magáévá tesz s amely esetleg a szocialista jogrendszer egészére nézve is elvileg tartható elv lehet. A méltányosság jeleit ezek szerint a következőkben kereshetjük:

a) a méltányosság olyan jogelv, amelyet vagy a törvény mond ki, vagy a jogalkalmazás statuál;

b) a méltányosságnál mindenképpen jogal-

[1] Az 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról, 63. § (1) bek.

[2] Az 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről, 254. §.

[3] Polgári jogi dönténytár. Bírósági határozatok 1959—1963., Budapest 1964., 305. számú határozat, 253. o.

kalmazási, a jogalkalmazás menetében érvényesítendő elvről van szó;

c) a méltányosság vonatkozhat egyfajta tényállástípusra általában, egy tényállástípus bizonyos esetcsoportjaira különösen; hogy vajon csak annak egyes eseteire, ezt külön vizsgáljuk majd;

d) tartalmát többnyire más, jogilag releváns fogalmakkal határozzák meg vagy közelítik meg.

Mindebből további elemzés szükségessége következik. Először is tisztázni kell, milyen lehet a méltányosság szintje: pontosabban a törvény egyfajta *általános* tényállására vonatkoztatható-e, vagy pedig ennél szűkebb tényállás-csoportra, amely éppen eltérő jeleivel válik ki az általános törvényi tényállásból, — vagy pedig éppen egyedi esetben kerül-e sor alkalmazására? Úgyszintén tovább kell vizsgálni a méltányosság társadalmi jelentőségét, társadalmi és jogi tartalmának összefüggését. Ez a kérdés valójában, mint majd kiderül, összefügg az elsővel.

Mielőtt azonban ehhez nekifognánk, nézzük meg közelebbről, mi volt az általános helyzet a méltányosságot illetően a mai magyar jogot megelőző jogrendszerben és mi a népi demokratikus magyar jogban?

II. A méltányosság a magyar jogban

5. A mai, népi demokratikus jog közvetlen előzményei közül mindenekelőtt az 1928-ban kelt magánjogi törvénykönyv javaslatára kell egy pillantást vetnünk.[4] Ebben a javaslatban — ha lehet így mondani — bontakozott ki a legteljesebben a méltányosság-fogalom a magyar jogban. Találkozunk vele egyrészről mint általános jogalkalmazási elvvel a javaslat bevezető szabályai között.[5] Ez a szöveg mellesleg nyitva hagyja, hogy ha a bíróságnak a méltányosság szerint kell eljárnia, vajon az egyes esetekre nézve különös körülményekről és fontos okokról van-e szó, vagy pedig olyan elemekről, amelyek általánosan, elvontan, illetőleg mindig figyelembe veendő körülménynek vagy fontos oknak minősülő tényezők-e? A kötelmi jogban a méltányosság értelmezési szabályként, mint a szerződési akarat felderítésénél alkalmazandó elv szerepel (a felek akaratának azt kell tekinteni, ami „tekintettel az eset körülményeire és az élet felfogására a méltányosságnak a leginkább megfelel" — 995. §). Egyébként a kötelmi jogban máshelyütt is, meglehetősen gyakran, egy alkalommal pedig az öröklési jogban, úgy említődik, mint valamely fogalmat szűkítő-konkretizáló elem, mint egy adott fogalom tartalmának megközelítését szolgáló, részben e fogalom értelmezésére vonatkozó kategória (a szolgáltatás méltányos meghatározása — 981. §, 983. §, — a kötelezettség teljesítésének méltányos értelmezése — 1084. §, — méltányos kármegosztás — 1149. §, 1150. §, — a kitűzött díj méltányos megosztása több személy között — 1161. §, — a végintézkedésben foglalt osztály méltányos meghatározása harmadik személy által — 2134. §).

6. Mi lehet a magyarázata, hogy a magánjogi törvénykönyv javaslata ilyen sűrűn hivatkozik a méltányosságra s bízza, valójában elég széles körben, a törvényi meghatározás helyett vagy mellett, a jogalkalmazóra az egyes fogalmak közelebbi meghatározását, illetve a tényállás konkrét, rendszerint eseti értékelését? A magyar szocialista jogirodalomban erre többféle magyarázattal is lehet találkozni.

Van olyan álláspont, amely szerint a méltányosságnak ilyen s különösen éppen a magánjogi törvénykönyv javaslatában való előretörése a tőkés társadalmi rendszer társadalmi feszültségeinek növekedésével, az osztályellentétek élesedésével magyarázható. A tőkés magánjogban bizonyos értelemben kénytelenek voltak megnyitni a méltányosság kapuját, hogy a magánjogi szabályok nyilvánvalóan igazságtalan merevségét egyfajta „szociális" igazság beiktatásával esetenkint enyhíthessék.[6]

Ugyanebben a gondolatkörben az új magyar jogi irodalom azt is kifejtette, hogy a méltányosság bizonyos fokú elterjedése összefüggött a monopolkapitalizmusban meglehetősen gyakorivá váló és a klasszikus magánjogot feloldó ún. generálklauzulákkal, amelyeknek a méltányosság egyik legfontosabb eleme: általuk a generálklauzulák tartalmát igyekeztek megközelíteni.[7]

A magyar szerzők e nézeteiket feltehetően elsősorban a romanista jog német—osztrák szárnyának alakulására alapozták; a francia magánjogban, úgy tűnik, a társadalmi fejlődésnek ugyanebben a szakaszában a méltányosság nem bontakozott ki ilyen élességgel.[8] Ha a méltá-

[4] A magyar magánjog kodifikálására ez már az ötödik szövegtervezet volt, ám ebből sem lett érvényes törvény. A magyar magánjogi gyakorlat azonban szokásjogi alapon a magáévá tette a javaslat rendelkezéseit.

[5] A javaslat 4. §-a: „Ahol a törvény a bíróság belátására, az eset körülményeinek vagy fontos oknak méltatására utal, a bíróság méltányosság szerint határoz."

[6] Eörsi Gyula szerint a méltányosság egyik pregnáns esetében, a méltányosságon alapuló felelősségben a polgári jogi ideológiának azok az elemei jutnak kifejezésre, „amelyek a burzsoázia kényszeredetten-barátságos arculatát mutatják a néptömegeknek" (Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért, Budapest 1958., 123. old.

[7] Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség, Budapest 1964., 414. old.

[8] Carbonnier szerint a francia magánjogban viszonylag ritka, hogy a bírák nyíltan méltányosan ítélkezzenek; a Cour de Cassation feladata, hogy biztosítsa a törvényességet a szó formai értelmében. Más jogilag a helyzet, ha a polgári törvénykönyv kifejezetten utal rá, mint ezt az 565. §-ában teszi. A dolgok egyesítéséről (droit d'accession) szóló e §-ban a „természetes méltányosságról" van szó (équité naturelle). Igaz, Carbonnier megjegyzi, hogy tényleg a méltányosság alkalmazása szélesen meghaladja a „hivatalos" méltányosság e hipotéziseit. J. Carbonnier: Droit civil, Tome premier, Paris 1965., 18—19. old.

nyosság — s a magyar szerzők itt elsősorban a méltányosságon alapuló felelősségre gondolnak — a XIX. század második felében és a XX. században e tekintetben jogcímként a német, illetőleg az osztrák magánjogban gyakorlati jelentőségűvé vált, ezt nem lehet általánosan más kodifikált jogrendszerekre is állítani.

Ott, ahol a méltányosság akár törvényhasználta, akár a jogalkalmazó gyakorlat által a jogrendszerbe beillesztett elvként elterjedt, ilyen előretöréséhez a korábban idézett magyar szerzők által felhozottakon kívül valószínűleg a burzsoá jogrendszer alakulásának az a vonása is hozzájárult, hogy az imperializmus kialakulásával megbomlott az érdekeknek az az általánossága, amelyet a kódexek még képesek voltak a maguk idején kifejezésre juttatni.[9] Ez a jelenség sok tekintetben a jogalkalmazásra vitte át a jogélet súlypontját, vagy legalábbis ez utóbbinak a jelentőségét igyekezett hangsúlyozni. A méltányosság ilyen helyzetben nem annyira útmutatást kívánt adni a törvény miként való alkalmazásához, mint inkább esetenkint vagy nagyobb általánossággal felmentést alkalmazásának kötelezettsége alól, azaz útmutatást a törvény nem-alkalmazásához. Hogy vajon a méltányosság-adta lehetőség egyes esetekre vonatkozott-e, vagy az esetek kisebb-nagyobb csoportjára, azt most nem vizsgáljuk. Úgy tűnik, a vonatkozó jogi irodalom sem adott eléggé egyértelmű választ arra, hogy milyen körben, milyen mélységig engedhető meg vagy kívánatos a méltányosság alkalmazása.[10]

7. A magyar magánjogi törvényjavaslat csak látszólag mond ellent a kifejtetteknek azzal, hogy egy törvénykönyv szigorú rendjébe, egyfajta törvényesség kereteibe igyekszik beilleszteni a méltányosságot. Figyelembe kell venni, hogy ezt a javaslatot végső alakjában olyan időszakban készítették, amikor a polgári társadalomban a magánjog kodifikálása már rendkívül nehézzé vált (részben ezért nem is lett a javaslatból törvény). E nehézség egyik oka éppen a már említett körülmény volt: az általános megoldások kialakításának társadalmi akadályokba ütközése, amit a méltányosságra való sűrű utalással próbáltak feloldani, vagyis a törvényi szigor formájába iktatták be a gyakori feloldhatóság elemét.

Ehhez meg kell még jegyezni, hogy a magyar magánjog, amely ismeretes módon nem volt kodifikálva, jelentős részben bírói jogként élt. A magánjogi törvényjavaslat mintegy beiktatódott ebbe a bírói jogba; a javaslat egyrészről átvette a joggyakorlat által kimunkált szabályokat, másrészről pedig — javaslati mivoltában is élő és ható módon — szokásjogként a gyakorlatba bevitte saját új tételeit. Mindenesetre ennek a helyzetnek, a kodifikálatlan kodifikáltságnak vagy kodifikált kodifikálatlanságnak, nagyon is megfelelt a méltányosság lehetőségének széles kibontása. A méltányosság olyan köpeny volt, amelynek leple alatt sok mindent be lehetett vinni a joggyakorlatba, nem utolsó sorban sok egyedi, akár önkényesnek is nevezhető vagy annak határán járó döntést is meg lehetett vele indokolni.

Végül is a magánjogi törvénykönyv javaslata bizonyos értelemben eljutott egészen addig a határig, amelyen túl a méltányosságnak már csak bizonyos irracionális, mert külön indokolásra nem szoruló, ilyet nem igénylő, vagy ilyet nem tűrő jelleget lehetett volna tulajdonítani. Érthető, ha a felszabadulás utáni magyar jog szakítani akart a méltányosságnak ekként némileg fellazított fogalmával.

III. *A magyar népi demokratikus jog és a méltányosság*

8. Az érvényes magyar népi demokratikus jog — talán azt is lehetne mondani, hogy az előző állapotra való visszahatásként — meglehetősen takarékosan bánik a méltányosság fogalmával. Ez áll mind a jogszabályokra, mind pedig a joggyakorlatra, legalábbis a magasabb szintű bíróságok gyakorlatára. Ne kövessük most a méltányosság útját részleteiben és jogágankint, hanem próbáljuk megközelíteni a kérdést arról az oldalról, hogy milyen értelemben használja általában az új magyar jog a méltányosság fogalmát?

Mindenekelőtt, a kizárólagosságra egyáltalán nem törekvő felsorolás menetében hadd említsük meg, hogy mind a polgári eljárási, mind a büntető eljárási törvénykönyv egy-egy alkalommal a méltányosságnak olyan értelmet ad, amely szerint az nem lenne más, mint értelmező, mégpedig a kiterjesztő értelmezés irányában ható, mintegy arra bátorító iránymutatás. Így a magyar polgári eljárási törvény szerint azt, hogy valamely határidő elmulasztásának igazolására benyújtott kérelem előfeltételei fennállanak-e, méltányosan kell elbírálni.[11] Szó szerint ugyanilyen rendelkezést tartalmaz a büntető eljárási törvény.[12]

Ezek a rendelkezések bizonyos tények kimentő jellegének kedvező elbírálására utalnak s így részben a tényeknek nem is a meglétére vagy hiányára, hanem azok értékelésére vonatkoznak; egyben azonban azt is kifejezik, hogy az igazolhatóságnak valamelyest laza, enyhe ér-

[9] L. erre nézve a szerző: Les problèmes de la Codification à la lumière des expériences acquises dans les conditions actuelles, — Études juridiques pour le Sixième Congrès International de Droit Comparé, Budapest 1962., 13—14. old.

[10] Stammler a méltányosságban jogtételt lát, mégpedig olyan tételt, amelyet mindig a kérdéses helyzetre alkalmaznak, vagyis szerinte mindig esetileg alkalmazandó (egyébként az alapjában helyes megoldásra vezető) általános elvről van szó. L. Rudolf Stammler: Theorie der Rechtswissenschaft, Halle 1911., 649—650. old.

[11] Az 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról, 109. § (3) bekezdése.

[12] Az 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet a büntető eljárásról, 79. § (2) bekezdése.

telmezést lehet adni. Ezen a ponton a rendelkezés értelmező szabályként való felfogása átmegy a tények értékelésébe, azaz a jogalkalmazási folyamat tényállásvizsgáló stádiumába. Az idézett törvényhelyek eltűrik mind a kétféle magyarázatot: értelmezési és jogalkalmazási iránymutatásnak egyaránt felfoghatók.

9. A méltányosságnak egy másik, viszonylag széles területét azok az esetek jelentik, amikor a törvény bizonyos körülményeket méltánylandókként jelöl meg, de valójában a jogalkalmazásra bízza annak meghatározását, hogy milyen körülményekről van szó, vagyis, hogy mik is ezek a méltánylandó körülmények. Így szól a polgári törvénykönyv a másnak jogellenesen kárt okozó személy részben való mentesítéséről a kártérítés kötelezettsége alól „rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények" esetén.[13] „Különös méltánylást érdemlő körülményekre" utal a már említett büntetőtörvénykönyv 70. §-ának (2) bekezdése az egy évnél hosszabb szabadságvesztésbüntetés végrehajtásának kivételes felfüggeszthetőségénél.

Hasonlóképpen alkalmazzák az új, népi demokratikus törvények a „méltányosság", a „méltányolhatóság" fogalmait bizonyos, más fogalmak közelebbi meghatározása, alfajaik megkülönböztetése érdekében. Így a büntetőtörvénykönyv, mint azt már jeleztük, a „méltányolható" okból származó erős felindulást megkülönböztető jelnek tekinti egy, az emberölés általános tényállásánál enyhébb büntetőtényállás és külön bűncselekményt megalapozó törvényszakasz megkonstruálásánál (Btk. 254. §). E törvényhelynél egészen világos, hogy a méltányosság itt nem egyedi elbírálást, illetőleg nem méltányosan elbírálható egyedi körülményeket jelent, hanem egy általános kategóriának, az emberölésnek egyik, elvileg megkülönböztetett különös fajtáját, az erős felindulásban elkövetett emberölést olyan esetben, amikor ezt az erős felindulást „tipizálható" és egyben „méltánylandó" körülmények idézték elő.

Más alkalmakkor viszont a törvény szövegéből nem tűnik ki eléggé világosan, hogy vajon ilyen különös esetfajta-e a méltánylandó körülmények közepette előálló tényállás, vagy pedig csak egyedi esetről van-e szó? Előfordul, hogy az ilyen törvényhelyeknél a törvény valamely használt, általános törvényi fogalom leszűkítésére iktatja be a méltányosságot. Így van ez a büntetőtörvénykönyv 238. §-ának b) pontjában, amely csak a „méltányos hasznot" meghaladó nyereség követelését stb. tekinti árdrágító bűncselekménynek. Feltehető, hogy a „méltányos" haszonnak itt is kialakul az egyes ügyekben való eseti megközelítésénél szélesebb körű, általánosabb fogalma, amely azonban a maga különösségében a még általánosabb fogalom: az árdrágítás fogalma alatt marad. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a „méltányos" haszon a „haszonnak" egyik al-esete, amely a büntetőjogilag figyelembe veendő „haszon"-nal ellentétes jelentőségű, mert a büntetőjog szempontjából már irreleváns.

10. Ami a mai magyar bírói gyakorlatot illeti, az általában a törvényi rendelkezésekhez kapcsolódva él a méltányosság fogalmával, annak segítségével mintegy a törvényi tartalom közelebbi meghatározására törekszik. Esetenkint azonban a jogalkalmazás függetlenül a törvényektől, azaz önmaga is eljut olyan következtetésekig, hogy bizonyos jogviszonyok körében és meghatározott esetekben, a törvény mellett, vagy akár azzal együtt, helye lehet a méltányosságnak.

Különösen jellegzetesek a Legfelső Bíróságnak azok az állásfoglalásai, amelyek a családjogi viszonyoknak, illetőleg a házassági vagyonjog körében felmerülő vitáknak a méltányosság elve alapján való elbírálását igénylik. Így a Legfelső Bíróság XXVIII. számú polgári elvi döntésében kimondotta, hogy a családjogi viszonyok rendezésénél különös súllyal kell érvényesülnie a méltányossági elvnek. A Legfelső Bíróság 5. számú irányelve szerint a házastársak közötti vagyonjogi igények elbírálásánál a méltányosság szerint kell eljárni („A vagyoni viszonyok méltányos elrendezése" — a „merev alkalmazás" ... „méltánytalan eredményre vezetne", — a „méltányossággal össze nem férő ... vagyoni előny stb.; ilyen megfogalmazások találhatók az említett irányelvben).[14] Később egy törvényességi óvással kapcsolatban a Legfelső Bíróság ismét megerősítette tételét, amely szerint „a házassági vagyonjogi igények elbírálásánál a méltányos rendezésre kell törekedni".[15]

Kétségtelen, hogy a magyar bíróságoknak ez a gyakorlata formális szempontból úgy is tekinthető, hogy itt a „jus strictum"-mal szemben állapítja meg a jogalkalmazó egyfajta jus aequum irányadó voltát; ez tehát nem lenne más, mint „méltányos" értelmezés, illetőleg erre való biztatás, ami — mint mondottuk — a kiterjesztő értelmezésnek felel meg. Valójában azonban ezekben a döntésekben az elvi állásfoglalás egy bizonyos életviszonyt illetően jelentkezik; nem a törvényt kell méltányosan értelmezni, hanem a viszonyt vagy annak konfliktusos esetét kell méltányosan elbírálni. A méltányosság a vitában álló mindkét fél javára szolgál; a közöttük levő vita eldöntésére nézve a méltányosságra hivatkozás olyan útmutatást jelent, hogy mindkét fél érdekeinek egyaránt megfelelő, azt figyelembe vevő döntésre kell törekedni. A „méltányosság" elvileg általánosítható szintre emelkedése talán itt a legvilágosabb, minthogy nyilvánvaló, hogy mindig egyfajta társadalmi viszony egészéről van szó; ám

[13] Az 1959. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről, 339. § (2) bekezdése.

[14] L. Polgári jogi döntvénytár. Bírósági Határozatok 1963—1965., Bp. 1966., 447. old., 441. old. 434. old.

[15] L. Polgári Jogi Döntvénytár, Bírósági Határozatok 1966—67., Bp. 1968., 273. sz. határozat, 382. old.

a méltányosság elve mégsem lesz igazán a társadalmi viszony egészének elvévé, vagy pontosabban: egyfajta, még általánosabb viszonynak csak egy fajtája, egy alesete marad; az idézett XXVIII. számú elvi döntés, amely a családjogi viszonyok körében érvényesítendő méltányosságot említi, csak a házasfelek közötti viszonyokról szól; az 5. számú irányelv a családjogi viszonyokon belül csak a házastársak vagyoni viszonyaira vonatkozik.

11. Sajátos helyet foglal el a méltányossági elv érvényesítésének rendszerében a magyar polgári törvénykönyv 352. §-ának (2) bekezdése, amely — más szocialista és nem-szocialista polgári törvénykönyvekhez hasonlóan — lehetővé teszi, hogy a károkozásért jogilag nem felelős személyt is kötelezzék az okozott kár részben vagy egészben való megtérítésére, ha az eset körülményei és a felek anyagi viszonyai ezt „nyilvánvalóan indokolttá" teszik. Ez az eset az úgynevezett méltányosságon alapuló felelősség.

Az említett rendelkezés bizonyos értelemben maradványa vagy megújított változata annak a szabályozásnak, amely a méltányosságot azért tekintette felelősségmegállapító tényezőnek — noha jogilag, „stricto jure" a felelősség az okozott kárért nem áll meg —, mert a felek között nyilvánvalóan számottevő vagyoni különbség volt és a tehetősebb, bár a kárért jogilag nem felelős személy mentesítése nem felelt volna meg a „méltányosság elvének", ami itt nyilvánvalóan a méltánytalannak (azaz ki nem mondottan igazságtalannak vagy erkölcstelennek) tekintett vagyoni különbség kiegyenlítésére irányuló törekvést jelentette. Az 1945. előtti magyar jogban erről a magánjogi törvénykönyv javaslatának 1737. §-a így szólt: „Aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen, de vétlenül sérti meg (vétlen kártétel), a sértettnek ebből eredő vagyoni kárát, ha máshonnan meg nem térül, annyiban köteles megtéríteni, amennyiben ezt tekintettel a körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyaira a méltányosság megkívánja." Aligha kétséges, hogy itt a polgári jogrendszerben a századforduló táján jelentkező „szociális jogalkotás" egyik jellemző esetét láthatjuk.[16] Ez bizonyos értelemben úgy is felfogható, hogy a polgárság „rossz lelkiismerete", illetőleg az ebből fakadó elégtételadás szándéka által diktált megoldás. Talán annak az álláspontnak, amely általában a „szociális igazságszolgáltatás" imperialista korban fellépő elvének tulajdonítja a méltányosság fogalmának előtérbe kerültét, itt van az egyik magyarázata: a méltányosság fogalmát túlzottan a kár megtérítésének ezzel a „méltányos" alakjával hozzák kapcsolatba, mintegy erre redukálják. Ez azonban nyilván nem helyes leegyszerűsítés.

A „szociális" igazságszolgáltatásnak tagadhatatlanul megmaradtak bizonyos nyomai a szocialista jogban is, legalábbis ilyen jelek észlelhetők annak kezdeti fejlődési szakaszában. Így az irodalom gyakran utalt a korábbi szovjet polgári törvénykönyv 406. §-ára, amely szerint a bíróság kivételes esetekben, bár a kár okozója nem lenne köteles kártérítést nyújtani, mégis kötelezheti őt kártérítésre méltányosság alapján, figyelemmel a károkozó, valamint a károsult vagyoni helyzetére, illetőleg nyilván a vagyoni viszonyaik közötti különbségre. A szovjet jogi irodalomnak ehhez fűzött kommentárja szerint e § alkalmazásának lehetősége mindinkább elsápadt s később gyakorlatilag a bíróságok nem is alkalmazták, mert az állampolgárok közötti vagyoni különbségek a társadalmi fejlődéssel elenyésztek.[17] Az orosz Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság 1964. évi polgári törvénykönyve ezt a rendelkezést ebben a formában már nem ismeri.[18]

Az 1959-ben kelt új magyar polgári törvénykönyv 352. §-ának említett (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy ha a károkozónak nincs gondozója, vagy a gondozó felelősségét nem lehet megállapítani, kivételesen a károkozót is kötelezni lehet a kár részben vagy egészben való megtérítésére, „feltéve, hogy az eset körülményei és a felek anyagi viszonyai ezt nyilvánvalóan indokolttá teszik". Az irodalom szerint itt „a méltányosság gondolata jut szerephez".[19] Ennek a rendelkezésnek — tartalmi elemein kívül — a fő különbsége a magánjogi törvénykönyv javaslatával szemben a jogtudomány által adott magyarázat szerint elsősorban abban áll, hogy míg az utóbbi általános jellegű kártérítési elvet állapított meg, addig a mai jog említett rendelkezésében a méltányosság „mint egyedi, mint konkrét esetekre korlátozott felelősségalapító tényező" jelentkezik.[20] E minőségében az irodalom hosszabb jövőt jósol neki szocialista viszonyok között is.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy vajon az említett új rendelkezésnek milyen a jellege, végül is a civilisták feladata. A jogelmélet művelője azonban mégis táplál bizonyos kételyeket az idézett állásponttal szemben, mégpedig azért, mert úgy tűnik, hogy a magyarázat

[16] L. Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog, I. kötet Bp. 1962., 475. old.

[17] Sz. N. Bratuszj: Szovjetszkoje grazsdanszkoje pravo, Tom. II., Moszkva 1951., 314. old., O. Sz. Joffe: Szovjetszkoje grazsdanszkoje pravo, Tom. II., Leningrád 1961., 490—491. old.

[18] Az új szovjetorosz polgári törvénykönyvben a vagyoni viszonyokra utaló, de tulajdonképpen más jellegű rendelkezést lehet találni a 458. szakasz második bekezdésében. A károsult vétkességének figyelembe vételéről szóló rendelkezéssel összefüggésben a törvénykönyv kimondja, hogy a kártérítés összegét az állampolgár „vagyoni helyzetétől függően" csökkenteni lehet. Kétségtelenül ez is egyfajta méltányosság, de nem azonos jellegű a szövegben említett esetfajtával. Az irodalmi magyarázat szerint itt — s ez egyfajta elvetése a korábbi megoldásoknak — nem kell szembeállítani a károsult és a károkozó vagyoni viszonyait; elég a károkozó viszonyainak figyelembevétele. L. E. A. Fleisic szerk. Naucsno — prakticseszkij kommentarij k GK RSzFSzR., Moszkva 1966., 529. old.

[19] Világhy—Eörsi: i. m. 508. old.

[20] Mádl: i. m. 484. old.

némileg minimalizálja vagy legalábbis elaprózottan szemléli a méltányosság szerepét e rendelkezésben. Feltehetően a polgári társadalmi rendszerben is úgy kellett a kártérítési felelősségnek ezt a formáját tekinteni, mint az általános kártérítési felelősség fogalmához képest különös esetfajtát; a kártérítésnek egy, az általánostól eltérő módjáról, alakjáról volt szó. Talán ma sem lehet a múlthoz hasonló e rendelkezést úgy felfogni, mint amely pusztán egyedi, vagy pontosabban egyediségükben kivételes esetekre vonatkozik. Itt sem csak egyedi felelősségalapító tényezőről van szó, hanem most is az általánoshoz képest sajátos, különös esetfajtáról, függetlenül attól, hogy gyakran vagy ritkán kerül-e alkalmazásra? Mindenesetre itt a méltányosságnak olyan rendkívül pregnáns esetével találkozunk, amely önmagában véve hozzájárulhat a méltányosság fogalmának megközelítéséhez, jellegének meghatározásához.

IV. *A méltányosság a magyar jogi irodalomban*

12. A méltányosság tartalmát illető meghatározásokat illetően a jogi irodalom meglehetősen tarka képet mutat. A képnek ezt a tarkaságát részben az okozza, hogy a méltányosságnak a különböző történeti időszakokban változott a valóságos tartalma, illetőleg módosult a szerepe a pozitív jogban. A római jog méltányosság-értelmezésétől, amelyben az „a jó és a rossz bizonyos mérvének kifejezésére" szolgált,[21] vagyis amelyben az aequumot a bonummal hozták kapcsolatba, vagy amelyben a méltányosság a „benignius", a „humanius" jogalkalmazást jelentette, az Austin szerint e „kényes" (slippery) fogalomnak tulajdonított vagy tulajdonítható jelentésekig, amelyek szerint a méltányosság egyaránt jelenthet vagy jelenthetett pártatlanságot, bírói önkényt, a jog helyességének mértékét, esetleg az erkölcsösséget is,[22] igen sokféle elvi-elméleti megközelítési móddal találkozhatunk. De nem kevés a felfogások száma napjaink jogirodalmában sem.

A régi és az új magyar jogirodalomban a méltányosság-fogalom megközelítésének szintén sok alakját lehet találni. Werbőczynél 1514-ben a méltányosság eszméje még a római jogi nézetekhez tapad; ez az elv felfogásában és egész művében valójában nem játszik különös szerepet. Werbőczy a méltányosságot mindenekelőtt a jósággal kapcsolja egybe, egyben azonban a hasznossággal és az igazságot jelző valósággal is (utilitas, et aequitas, sive veritas, justitiam designans);[23] a konkrét esetre alkalmazandó joggal kapcsolatban a „rationabile, et aequum" jogról szól.[24] Úgy tűnik, hogy e tekintetben meglehetősen gyökeres változásnak kellett bekövetkeznie a jogfelfogásban ahhoz, hogy a méltányosság fogalma eljusson a XIX—XX. századi értelmének a közelébe.

A méltányosság modern felfogása a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben fogalmazódott meg a magyar jogi irodalomban. Ennek az időszaknak álláspontjára nézve jellemzőnek lehet tartani Szászy-Schwarz Gusztávnak, a kiváló magyar civilistának a méltányosságot illető nézeteit. Mint a jogszabálytanra vonatkozó fejtegetéseiben megállapította, a méltányos jogszabály nem más, mint „az eszményileg igazságos jogszabály", amely felé minden jog törekszik, de amely mögött minden jog szükségképpen elmarad. A méltányosság ezek szerint — így értelmezhetjük Szászy-Schwarz felfogását — az igazságossághoz vezető, a jogszabályt és általában a jogot ebbe az irányba terelő elv. Közelebbről is kifejtve nézeteit, Szászy-Schwarz azt írja, hogy a méltányosság a jognak két olyan vonatkozásán segíthet, amely méltánytalanságot — és ezek szerint nyilván igazságtalanságot is — idéz elő. A méltányosság elve egyrészről segíthet az általánosításból, a jogszabály általánosságából fakadóan adódó méltánytalan helyzeteken, mivel a jogszabály általánosítását az egyedi esetekhez igazítja; egyben és másrészről gyengítheti a jogállandóságból, a jogi stabilitásra való törekvésből, a jog merevségéből, vagy megmerevedettségéből eredő méltánytalanságot.[25]

A múlt század végén, illetőleg e század elején kialakult álláspontok jellemzésére, de egyben azoknak az elemeknek egybegyűjtésére is, amelyekből a méltányosság fogalma felépíthető, igen alkalmasak Pulszky Ágost jogbölcsésznek a fejtegetései. Ezek szerint a tételes jog rendszerint nem felel meg az általános igazságosságnak; a tételes jognak nem az igazságosság a jellemzője, hanem a jogszerűség. A méltányosság fogalma — mondja Pulszky — „nem áll ellentétben az eszményi igazságosságával, hanem csakis a jogszerűségével, vagy amint mondani szokás, a szigorú jogéval."[26] Látható, hogy Pulszky egyrészről az igazságossághoz, másrészről pedig a jogszerűséghez viszonyítja a méltányosságot, s e kettő koordinátarendszerében igyekszik ezt meghatározni. Mint majd kifejtjük, saját nézetünk közel jár Pulszkyéhoz.

A magyar magánjog felszabadulás előtti

[21] Maine S. H.: A jog őskora. Bp. 1875., II. fejezet, 25. old.

[22] J. Austin: Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law, London 1873., II. köt. 594—602. old.

[23] Werbőczy István: Tripartitum Opus juris Consuetudinarii inclyti regni Hungariae (1514) Prologus Tit. 2. § 2.

[24] Werbőczy: i. m. Prologus, Tit 12. § 3. A méltányosságot a „naturalis ratio dictamen"-jével, az isteni és emberi törvénynek megfelelő elvvel állítja egy sorba Szegedi János: Tripartitum juris ungarici tyrocinium című Werbőczy-kommentárjában, Nagyszombat 1734., 5. old.

[25] Szászy—Schwarz Gusztáv: Parerga, I. A jogszabály tana, Bp. 1912. 31—34. old.

[26] Puszly Ágost: A jog és állambölcsészet alaptanai, Bp. 1885., 245. old.

utolsó nagy összefoglaló művében, a negyvenes évek elején megjelent és Szladits Károly szerkesztette „Magyar magánjog"-ban foglalt álláspontra nyilván hatott az előzőkben jellemzett felfogások sora. Az itt található fejtegetésnek — figyelmen kívül hagyva most is a méltányosságnak egyszerűen értelmező elvként való felfogását — két elemét tekintjük különösen említésre méltónak. Először is érdemes megjegyezni, hogy Szladits Károly a méltányosságot szintén nem képes másképpen megközelíteni, mint különböző segédfogalmakkal, illetőleg más, hasonló és a joggal kapcsolatban használt fogalmak segítségével. A méltányosság ezek szerint nem más, mint a szembenálló érdekek jóakaró, engedékeny, emberies mérlegelése. E tekintetben elegendő, ha utalunk a különböző, általunk már említett előzményekre. Másrészről a szerzőnek félreérthetetlenül az az álláspontja, hogy a méltányosság esetében az érdekösszeütközések kiegyenlítésének *egyéniesítő,* azaz olyan módszeréről van szó, amely a jogeset *egyedi* körülményeitől függően kerül alkalmazásra. A társadalmi igazságosságot célzó jogszabállyal szemben — írja Szladits — a méltányosság maga az egyéniesítő igazság.[27]

13. Az előzőkből adódóan a méltányosság fogalmával kapcsolatban a következő két nagy probléma merül fel:

a) Meghatározható-e önmagában a méltányosság fogalma, s ha igen, hogyan, — vagy pedig azt olyan fogalomnak kell tekintenünk, amely a jog egyéb alapvető fogalmaihoz és elveihez viszonyul, azok között helyezkedik el? Másképpen feltéve a kérdést, vajon a méltányosság olyan kategória-e, amelyet a jog által megvalósítandó önálló értéknek lehet felfogni, vagy esetleg csak arra szolgál, hogy más értékeket mintegy felvezessen, azok érvényesülését segítse, illetőleg hozzájáruljon az érvényesülésükből adódó veszélyek elkerüléséhez: főelv-e tehát, vagy pedig inkább csak segédelv?

b) A másik kérdés arra irányul, hogy vajon a méltányosság a jog egészét átható, minden tényállásra vonatkozó, mindig alkalmazandó általános elv-e, vagy pedig csak az egyes jogeset egyedi körülményeitől függően kell-e érvényesülnie — esetleg a kétféle, ellentétes jelleg, az általánosság és az egyediség között állt-e?

Ezekkel a kérdésekkel, amelyeket részben már előbb is érintettünk, alapjaiban kilépünk az eszme- és a jogtörténet világából; már nem arról van szó, mit jelentett a múlt elméletében és mit annak pozitív jogi rendszerében a méltányosság; a kérdés most már az, hogy mit jelent vagy jelenthet a méltányosság ma, s különösen mit kell elvileg jelentenie a szocialista jogban? A válasznál azonban a történelmi elem bizonyos értelemben visszatér, mert a mai felelet magában foglalja a múlt útmutatásait és tanulságait, miközben egyben meg is haladja azokat.

Annak a történeti időszaknak, úgy gondoljuk, mindenesetre vége, amikor a méltányosság egyfajta jogkeletkeztető tényező, a fennálló joggal szemben álló vagy attól eltérő új jog létrehozására vezető, az eltérő új jogot indokló elv szerepét töltötte be. Napjainkban — s ez, úgy véljük, megfelel mind a tényeknek, mind az újabb álláspontoknak — a méltányosság mindenképpen a pozitív jogon belül maradó, egyben azt kétségtelenül befolyásoló elv; lényegét tekintve, nem áll szemben a pozitív joggal, hanem ahhoz tapad, ahhoz viszonyul. A méltányosság létezése általában a pozitív jog alkalmazására illetékes szervezeten belül marad és nem tételezi fel, illetőleg nem engedi meg külön, a méltányosságra épülő jogalkalmazó szerv fennállását. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a méltányosság egy sajátos jogalkalmazás szervezeti alapelvéből az egységes jogalkalmazói apparátuson belül szellemi tényezővé, jogi alapelvvé vált.

Tudományos szempontból a méltányosságnak az a magyarázata is kizárható, mintha az nem lenne más, mint a jogértelmezésre vonatkozó elv, amely a „szigorú" joggal, azaz a megszorító jogszabály-értelmezéssel szemben a kiterjesztő értelmezésre, mint „méltányos" értelmezésre indít. Ezt az utóbbi megállapítást itt bizonyos pozitív jogi rendezések ellen irányuló kritikai éllel tesszük. Úgy véljük ugyanis, hogy egyes pozitív jogi szabályozások, amelyek ilyen felfogásra engednek következtetni (így a magyar jogrendszerben a már említett példa: az eljárási jogok körében az elmulasztott cselekmény igazolásánál engedett méltányos elbírálásra utalás, mintegy „méltányos" értelmezés igénylése, valójában az igazoltság tényének „méltányos" megítélése) feltehetően más megoldással, kevesebb elvi félreértésre alkalmat adó módon is biztosítható. A rendszerint a tényállás liberális elbírálására való felhívásnak értelmezési szabály köntösébe öltöztetése eszmeileg nem tiszta megoldás; az ilyesfajta többértelmű magyarázatot engedő szabályozási módot kerülni kell.

14. Az elmondottakból következően nem az értelmezésnek kell vagy lehet szigorúnak, illetőleg enyhének lennie, hanem valamely tényállási elem meglétét kell vagy szabad „enyhén" elbírálni, azaz meglétét kétséges esetben is tényként elfogadni, ha ez a fél, az egyik fél, vagy általában a felek számára kedvező. Bizonyos jogi konfliktusoknál ugyanis — és itt merül fel a méltányosság elvének alkalmazási lehetősége — olyan értékítélet alakul ki, hogy maga a jog, a tudományos szemszögből helyesen értelmezett és egyébként a megfelelő módon alkalmazott jogszabály, alkalmazásában mégis szigorúnak bizonyulna. Ám mit jelenthet itt a „szigorú"-nak minősülés? Nem mást, mint olyan konkrét megoldást — hogy ez mennyire egyedi, vagy ennél

[27] Szladits Károly főszerk.: Magyar magánjog. Első kötet, Bp. 1941., 144. old.

általánosabb, arról külön szólunk —, amelynél a jognak megfelelő döntés — általában a jogalkalmazó megítélése szerint — nem felelne meg a társadalmi igényeknek.

Úgy tűnik, ezzel ismét csak elodáztuk a választ arra a kérdésre, hogy mi a méltányosság? Hogy ezt jobban megközelíthessük, hadd jegyezzük meg, hogy felfogásunkban a társadalmi igény egy adott társadalom általános és konkrét osztályviszonyain alapuló igényeket jelent; azok az igények, amelyek érdekében a méltányosság elvének alkalmazása felmerülhet, a lényeget tekintve mindig az uralkodó osztály társadalmi igényei, ezek az igények azonban bizonyos esetekben átmeneti vagy részlegesen kompromisszuális megoldásokat is követelhetnek.[28] A méltányosság — és erre még visszatérünk — egyébként úgy is tekinthető, mint a hatályos jog bizonyos mérvű társadalmi kritikája; feltehetően azonban itt csak olyan mérvű kritikáról van szó, amely nem érinti az adott jogi megoldás elvi-általános helyességét, a társadalmi igények szempontjából vett alapvetően helytálló voltát; csak az adott esetfajtára (vagy esetre) való kifogásolhatóságról van szó.

Maguk a társadalmi igények, a jogra vonatkoztatva, a jogra vonatkozó alapvető elvként, a jog által megvalósítandó, értékként kifejezve, végső fokon, mint az igazság követelménye jelennek meg; a társadalmi igények végső társadalmi tényezői nem mások, mint az igazságosság konkrét fogalmának a tényezői. Az igazságosság — írta Engels — „mindig csak ideologizált, eszményített kifejezése a fennálló gazdasági viszonyoknak . . .”[29] Ezek az uralkodó gazdasági viszonyok az osztályviszonyok közvetítésével, uralkodó társadalmi viszonyokként fejeződnek ki. Annak elemzésébe, hogy ezekhez még milyen egyéb társadalmi befolyásoló és motiváló tényezők csatlakoznak, vagyis, hogy egy társadalom igazságosság-eszménye az alapvető termelési és osztályviszonyok alapján, egyéb, elvileg másodlagos tényezők közrehatásával hogyan alakul ki, itt természetszerűen nem mehetünk bele.

A most vizsgált szempontból tekintve, a méltányosság ilyenképpen az adott társadalmi rendszer igazságosságeszményét meghatározott esetekben érvényesüléshez segítő elv. Ha ezt a szerepét a fennálló pozitív joghoz viszonyítjuk, úgy az nem más, mint a pozitív jogi rendszer korrektív elve. Ehhez mindjárt hozzá kell tennünk, hogy nem a jog egészére általánosan érvényesülő, nem a jogrendszer valamely intézményét, részét, vagy szabályát általános érvénnyel, a maga egészében korrigáló elv, — vagyis nem áll egy szinten az igazságossággal, mint általános elvvel. A méltányosság a megfelelő jogintézmény elvi helytállóságának, általános szempontból vett szükségességének elvi elismerésén alapszik, de egy adott esetfajtára vagy esetre az általánosság alól feloldást enged.

Hegel más oldalról közelíti meg a méltányosság gondolatát, amikor azt a forma és a tartalom kettősségének tükrében igyekszik kifejezni; a méltányosság szerinte a „formális jogot” erkölcsi vagy más okokból megtörő olyan elv, amely „mindenekelőtt” a jogvita tartalmára vonatkozik.[30] Ez a tétel több szempontból is problematikus. Mindenekelőtt úgy tűnik, hogy rendkívüli mértékben leegyszerűsítve szemléli a forma és a tartalom viszonyát; túlzott élességgel választja el a jog formáját, a külső értelemben vett jogot — a jogot, ahogyan megjelenik, — annak tartalmától, vagyis attól, amire végül is a jog irányul. Hegel itt, szinte egész rendszerével szemben, amely a tartalom és a forma bizonyos egységét vallja, egy tartalom nélküli jogi formát, egy viszonylag elkülönülő, önállósuló, „üres” formát tételez fel. Ez a tétel elméletileg legalábbis vitatható. Mindenesetre a méltányosságnak oka lehet — ahogyan Hegel utal rá — erkölcsi megfontolás, vagy más szempont, de nézetünk szerint ilyen esetben semmiképpen sem a jogvita tartalma az, amely mintegy legyőzi a jog formáját: a méltányosságból való eltérés egyaránt tartalmi és formai, nem pedig egyszerűen a formának a tartalomhoz igazítása.

Bizonyos mértékig a forma és a tartalom közötti hasonló megkülönböztetésre emlékeztetett egyes szocialista jogrendszereknek az a korábbi büntetőjogi megoldása, amely szerint lehetséges, hogy valamely cselekmény, amely „formálisan” a büntetőtörvény különös részének egyik szakasza alá esik, a társadalomra nem veszélyes, vagyis „tartalmilag” nem bűncselekmény.[31] Ebben a megoldásban is az volt az elméletileg kifogásolható, hogy a tartalmat és a formát két különálló és önálló lényegnek tekintette. E szabályozási módot azonban a későbbi törvényhozás már megszüntette. Ma arra az esetre, ha a törvény alkalmazását a bíróság „méltánytalannak” tartaná, ezt a méltánytalanságot nem a forma és a tartalom kettéválasztásából kiindulva, hanem a cselekmény társadalomra veszélyes jellegének, vagy az elkövető társadalomra veszélyességének később bekövetkezett megszűntére vonatkozó megállapítással küszöböli ki.[32]

Az ilyen megítélés alá eső cselekmény „formai és tartalmi” értelemben vett bűntetti jellegét nem tagadja a magyar büntetőtörvénykönyv sem, amely a bűntettként elbírálást

[28] Eörsi Gyula álláspontja szerint a méltányosság a tőkés fejlődés késői szakaszában lényegében a dolgozóknak és általában a szegényebb néprétegeknek tett engedményként fogható fel; i. m. 17. old.

[29] Engels: A lakáskérdéshez, Marx—Engels: Válogatott Művek I. köt. Bp. 1949., 606. old.

[30] Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts, a 223. §-hoz fűzött megjegyzés.

[31] Az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság 1926. évi büntetőtörvénykönyvének 6. szakaszához fűzött hivatalos megjegyzés.

[32] Az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság 1960. évi büntetőtörvénykönyvének 50. cikke.

„méltánytalannak" minősítő esetben csak a bűnösség megállapításának és a büntetés kiszabásának a mellőzését teszi lehetővé.[33] E büntetőjogi rendelkezéseket elemezve, a mai büntetőjogi megoldásokról azt lehet mondani, hogy azok szakítottak a tartalom és a forma merev kettéválasztásával, vagy elszakadásuk lehetőségével a bűntetteket illetően; azon az alapon állanak, hogy egy bizonyos cselekmény általában bűntetté minősítésének fogalmi jeleit a törvény megállapítja, s ezek az általános jelek minden esetben bűntetté teszik a cselekményt. A megoldást, a „méltánytalan" büntetés elkerülését nem ott kell keresni, hogy elválasztjuk a bűncselekmény formális fogalmát annak tartalmától, minthogy már az adott bűncselekmény-fogalom megalkotásánál a formai meghatározás éppen egy „tartalmi" helyzetet fejezett ki; a formának nincsen értéke — írta Marx — ha az nem a tartalom formája.[34] A megoldás valójában nem a bűncselekmény bűncselekmény-voltának a tagadását, hanem a méltányosság fogalmának a beiktatását igényli, amely — ki nem mondva ugyan, de az előbbiek szerint tényleg már be is vonult az említett új szocialista büntetőtörvénykönyvekbe.

A forma és a tartalom összefüggésére, illetve megkülönböztetésére és kettősségére nézve Hegel által a méltányossággal kapcsolatban tett megállapítást esetleg úgy lehet érteni, hogy bizonyos esetekben a forma nem adekvát a tartalomhoz képest, azaz nem tekinthető a tartalom megfelelő kifejezésének. Ez tényleg lehetséges, sőt ez a valószínűleg helyes értelmezése a hegeli megjegyzésnek. Ám ebben az esetben is szükség van valaminő elvnek a közbeiktatására, valamely olyan alapelvnek a kimunkálására, amely — miközben maga is eszmeileg létrejött, feltételezett s e minőségében a társadalmi viszonyokat tükröző ideológiai jellegű elv — alkalmas lehet a nem-adekvát kifejezésmód megállapítására, az adekvát-mivolt társadalmi mérésére. A forma nem válik el a tartalomtól, csak bizonyos esetekben nem megfelelő, nem pontos kifejezésnek bizonyul. Hogy ilyen helyzet mikor áll elő, annak megállapítására szolgálhat és tényleg szolgál is a társadalmi helyzet és a jog közé közvetítő elvként beiktatott, társadalmilag végül is szintén determinált igazságosság.

15. Mindebből az a következtetés adódik, hogy a jogrendszert a megalkotói általában arra az elvre építik fel, amely szerint az a maga egészében igazságos, azaz megfelel az igazságosság egyfajta társadalmilag meghatározott, történetileg adott fogalmának. Ezt a tételt a különböző elméleti koncepciók esetleg nem fejezik ki ebben az alakban; az is lehetséges, hogy másféle elv alakjában szögezik le a jogrendszer érvényesülésének általános társadalmi szükségességét. Ám ilyen esetben is ki nem mondottan ott áll az ilyen elv mögött az a tétel, hogy az adott jogrendszer, a maga megalkotottságában, a szó szélesen vett értelmében megfelel az adott társadalmi rendszer uralkodó igazságosság-eszményének, és ezért általánosságban követendő.

Lehetséges, ismételjük, hogy ebből az okfejtésből egyes felfogások csak az utóbb említett tételt, vagyis csak a követendőséget hangsúlyozzák, minthogy nem akarják kitenni a jogrendszert az igazságosság próbájának. A jogrendszer követendő voltát bizonyos irányok ezért nem az igazságosság, hanem a jogbiztonság elvéből, az ehhez fűződő érdekből származtatják. Ebben az esetben a kérdés más oldalról való megközelítéséről van szó; itt mintha megelégednének a jogrendszer általános érvényesülésével, s ahhoz fűznének értékelő következtetéseket. Úgy tűnik, mintha itt kétféle elv: az igazságosság és a jogbiztonság ütközéséről lenne szó, holott valójában a két elv nem ütközik, hanem mélységében különbözik egymástól.

Egyébként feltehetően nem is a jogbiztonság az az elv, amelyet az igazságossággal szembe lehet állítani, hanem inkább az, amit Pulszky Ágost, mint előbb utaltunk rá, jogszerűségnek nevezett. Ez a jogszerűség olyan társadalmi igény, olyan követelmény, egyben pedig olyan társadalmi tény is, azaz együttesen tekintve arra vonatkozó alapelv, hogy a magatartások megfeleljenek vagy tényleg meg is felelnek a pozitív jognak; az elv e megfelelést igényli és ennek meglétét állapítja meg. Ez az alapelv éppen az általános érvényesülés tartalmilag szükséges voltára vonatkozó álláspontban leli indokát, mégpedig akár külsőleg függetlenül is attól, hogy mi a pozitív jog viszonya az igazságossághoz, noha a kettő nyilván összefügg egymással. Egyrészről ugyanis nem kizárt, hogy a jogszerűség igénye mögött egy másik, távolabbi, elvontabb alapelv: az igazságosság álljon, amelynek a jogszerűség csak a külső burka; de másrészről az sem kizárt, hogy itt a jogi pozitivizmus elve, a pozitív jog általános érvényesüléséhez fűződő érdek, elfoglalja a távolibb alapelv helyét és a jogrend egészét uraló, ám csak a jog külsőségére épülő elvként jelentkezik.

A jogszerűséghez hasonló, de más értelmű és más jelentőségű fogalom a szocialista jogrendszerekben — s e tekintetben ezek a jogrendszerek a meghaladott történelmi előzményekre is támaszkodnak — a törvényesség fogalma: az általános jellegű jogi magatartási szabályok általános érvényesülésére, a jellegükre nézve általános törvények egyforma érvényre jutására és alkalmazására vonatkozó alapelv. E tekintetben arra is utalnunk kell, hogy a törvényesség fogalmát a szocialista jogelmélet jelzőmentes alakjában, „általában vett" törvényességként olyan üres fogalomnak tekinti, amelyben az elvonatkoztatás meghaladja azt a fokot,

[33] Az 1961. évi magyar büntetőtörvénykönyv 60. §-a.

[34] Marx: Viták a falopási törvényről, Művei 1. köt. Bp., 1957., 145. old.

amikor még azt értelmes absztrakciónak lehet tekinteni (Marx).

A törvényesség ugyanis — ismeretes egyébként, hogy e körül régóta húzódó vita zajlik a szocialista és a nem-szocialista jogtudomány képviselői között — felfogásunk szerint mindig egy meghatározott típusú jogrendszer sajátsága; az adott jogtípusnak megvan a maga, társadalmilag meghatározott értékrendje, amely a törvényekben kifejeződik s amely a jogalkalmazás során is érvényre jut. Amikor továbbá a szocialista jogirodalom különbséget tesz a burzsoá és a szocialista törvényesség között, nem egyedül a kétféle törvényesség alapjául szolgáló jogszabályokat végső soron meghatározó társadalmi-gazdasági viszonyok jellegének különbözőségét tartja szem előtt, nemcsak a jogrendszereknek ebből okvetlenül adódó eltérő jellegére gondol, — noha a konkrét törvényesség-fogalmakban ez nyilván a lényegi elem. Itt azonban arról is szó van, hogy a kétféle törvényességben a puszta jogszabályi tartalom — ha szabad így kifejeznünk magunkat — közbenső, szintén társadalmilag kialakult és sajátos társadalmi tartalmú, eltérő jellegű alapelvekkel telítődik, formálódik, konkrétizálódik, azok segítségével, közvetítésével jut érvényre.

Végső fokon a szocialista törvényességet nem tudjuk csak olyan formális, a jog külsőségét szem előtt tartó alapelvként felfogni, amelyet egyedül a jognak — a szocialista jognak — általános érvényesülésre való törekvése jellemez, bár kétségtelen, hogy már e tekintetben, az általánosság mibenlétében és miként tjében is minőségi különbség van a különböző jogtípusok között. A törvényesség minden fajtájában, így a szocialista törvényességben is, annak közvetítésével, más alapelvek vagy „értékek" jutnak kifejezésre, illetőleg a törvényesség mellett, azzal szoros egységben szintén kifejezésre jutnak. Így a szocialista felfogás ma a szocialista törvényesség fogalmába bizonyos mértékig beleérti az igazságosság szocialista tartalmú fogalmát, ezt az alapelvet is. Feltehetően helyesebb lenne ezeket az alapelveket bizonyos elválasztottságukban kivetíteni, s észlelhetők is erre irányuló törekvések. Mindenesetre az igazságosság szocialista felfogása és a szocialista törvényesség között meghatározott kapcsolat létezik. Ez ugyanakkor nem jelent annyit, mintha a kettőt azonosnak vagy egymást egyszerűen fedő elveknek tekintenők.

16. Mint láttuk, mind a szocialista törvényesség, mind az igazságosság a maga szocialista konkrétságában, a jogéletet az általánosság irányába hajtó tényező. Mégis, e két, egyaránt, de nem ugyanazon a módon általánosságra törekvő elv, ha nem is feszül közöttük antinómia, ha ellentmondásuk nem is kibékíthetetlen, bizonyos esetekben összeütközésbe kerülhet egymással: az általános törvényesség érvényesülése ütközhetik az általános igazságosság igényével.

A jogi alapelveket máshelyütt[35] a társadalmilag meghatározott igényeknek és a valóságos érvényesülés tényének egységeként fogalmaztuk meg. Ebből kiindulva, az igazságosság és a törvényesség elvének említett esetleges ütközését bizonyos értelemben a jogelvek két összetevője: tényoldala és igényoldala közötti eltérésnek a veszélyeként foghatjuk fel. Míg ugyanis bizonyos esetekben az egyik oldalon a törvényesség tényszerű érvényesülése valóban bekövetkeznék, megtörténhetik, hogy a másikon az igazságosság igénye vagy követelménye ezáltal veszélybe kerül: a tény és az igény között valamiféle konfliktus támad. Ebben, egy ilyen veszély felmerültében ragadható meg az a helyzet, amikor a méltányosságnak, mint közvetítő alapelvnek érvényesítése válhatik szükségessé az ütközés áthidalására vagy feloldására.

Ezek szerint a méltányosság viszonylagos alapelv, amely két másik, az általánosság szempontjából magasabb fokon álló alapelv konkurrálása esetében léphet előtérbe és igényelheti alkalmazását. A méltányosság úgy is megközelíthető, mint az igazságosság és törvényesség konfliktusán segítő elv. „Inter iustitiam legalitatem que interposita aequitas" — egyelőre ez a méltányosság mibenlétét illető fejtegetéseink általános záróeleme. A méltányosság ezek szerint olyan korrektív alapelv, amely tényleg a törvény „szigorát" mitigálja, egyben azonban — egy adott esetben vagy esetfajtában — az igazságosságot segíti érvényre.

A két, hogy úgy mondjuk, fő alapelvből adódik a méltányosságnak mind az a megközelítése, hogy az egyrészről szemben áll a „szigorú" joggal, mind pedig az, hogy az igazságosságnak, mint az „eszményi" jog felé való közelítésnek a tényezője. Nézetünk szerint itt kell megragadni a méltányosságnak, mint a törvényességet az igazságosság érdekében érvényre juttató elvnek mind tartalmát, mind pedig célját a jogrendszerben, mindenekelőtt a szocialista jogrendszerben.

V. *Az egyedi és az általános viszonya a méltányosság fogalmában*

17. A méltányosság mibenlétét illetően további alapvető kérdés, hogy annak vajon az egyes eset egyedi vonásai folytán, tehát mindig csak az egyes esetben kell-e érvényesülnie, vagy pedig olyan alapelvről van szó, amely a törvény által általános jelekkel meghatározott esettípusnak egyik esetfajtájánál, azaz az esetek egy egész csoportjánál érvényesül? Más szóval és a marxista filozófia szóhasználatában: kérdéses, hogy a méltányosság egyedi fogalom-e, vagy pedig a törvény általánosságához képest különös-e — vagyis az általános és az egyes eset között helyezkedik-e el? Ha másképpen akarjuk megközelíteni a problémát, úgy tehetjük fel

[35] L. a szerzőtől: A szocialista jog, Budapest 1963., 66—67. old.

a kérdést, hogy lehet-e a törvény általánosságához képest egy, bár kevésbé általános, de mégsem egyedül az egyes eset egyedi vonásaira korlátozódó tartalmat adni a méltányosságnak?

Még pontosabban a kérdés úgy szól, hogy vajon a tényállásnak bizonyos összetevője vagy eleme, amely a méltányosság elvének alkalmazását adott esetben kiváltja, általánosítható-e, vagyis más, ugyanilyen esetekben szintén a méltányosság alkalmazásához vezet? A tényállás fogalmát itt a legáltalánosabb értelemben vesszük s ide értjük az érintett személyeknek a szorosan vett tényálláshoz csak közvetve kapcsolódó helyzetét, személyi körülményeiket stb. is. Kialakul-e mármost ilyenképpen a méltányosságnak valaminő, a törvényhez képest szűkebb s ahhoz képest kivételes, de az egyes, az egyedi eset kereteit mégis meghaladó általánosságú tartalma?

Ez a kérdés feltehetően csak vagy elsősorban a kontinentális jogrendszerek kérdése; a precedensek valószínűleg az eseti méltányosságot — éppen precedensként való ismételt alkalmazásukkal — annak általánosabb fogalma irányába viszik. Ebből a szempontból talán egyenesen azt lehet az angolszász jog vonatkozásában mondani, hogy a méltányosság abban olyan elv, amely az egyes eset meghatározott vonásait általánosabb szintre emeli, bizonyos mértékig általánosítja.

Úgy tűnik ezzel szemben, hogy a kodifikált jog országaiban a méltányosságnak ilyen, viszonylagosan az egyes esettől az általánosabb irányában haladó útja kevéssé bontakozott ki; sőt egyenesen azt lehet mondani, hogy a kodifikált jog országaiban általában magának a méltányosságnak egész fogalmát — nem utolsó sorban éppen a jog kodifikált állapota miatt — elvi éllel viszonylag csekély mértékben munkálták ki. Ezekben az országokban — bár itt minden általánosítás nehéz és egyben megtévesztő is lehet — inkább a méltányosság egyedi alkalmazását helyezték előtérbe, semmint azt, hogy e fogalommal olyan elvet jelöljenek meg, amely az esetihez képest általánosabb vonatkozást emel ki a jogrendszerben. A kodifikált jog világában a méltányosság vagy viszonylag alárendelt szerepet játszik, vagy pedig az egyes esetre a jogot feloldó, egyedi kivételt teremtő funkciót lát el; az utóbbi vonásáról, mint a jog általánosságát szükségszerűen bontó elemről már szólottunk. A fejlődésnek ez az iránya a jogszabály általánosságától — a méltányosságnak szintén általános, de már kevésbé általános kategóriája útján — egyenesen az egyes eset elbírálásánál figyelembe vehető egyedi körülményekig vezet.[36]

18. Nagyban-egészben azt lehet megállapítani, hogy a méltányosságot a ma érvényes szocialista jogban a jogeset egyedi körülményeiben, az egyedi tényállásban, illetőleg az érdekelt felek egyéni viszonyaiban, vagy pedig annak a társadalmi helyzetnek individuális vonásaiban látják, amelyek — az igazságosság érvényesülése érdekében — a szocialista törvényesség általánosságától való eltérést látszanak indokolni.

Erre mutat több szocialista törvénykönyv szóhasználata is. Hadd utaljunk itt a szovjet törvényhozás példájára. A szovjetorosz büntetőtörvénykönyv „az ügy körülményeiről" (44. és 52. cikkek), vagy az ügy „különleges körülményeiről" (43. cikk) szól; a szovjetorosz büntető eljárási törvénykönyv mérlegelendő okokat (329. szakasz) említ.[37] A szóhasználat, úgy tűnik, inkább csak az egyes ügyek elbírálásánál figyelembe veendő konkrét körülmények folytán érvényesülő „méltányosságra" vonatkozik. A korábbi szovjetorosz büntetőtörvénykönyv 51. cikke „kivételes körülményekről" beszélt, a régi szovjetorosz büntető perrendtartás pedig szintén „mérlegelendő körülményekről" tett említést.[38] A „figyelembevétel", a „mérlegelés" igénye inkább megközelíti a méltányosság általánosabb fogalmát, de nem fejezi ki vagy nem eléggé fejezi ki, hogy a méltányosság bizonyos tényálláselemekhez általában tapad, azoknak elvi kísérője. Mint láttuk, hasonló, vagyis egyediesítő értelmezést tulajdonítanak napjainkban a magyar jogrendszerben a méltányosságon alapuló kártérítésre vonatkozó polgári jogi rendelkezésnek is (a magyar Polgári Törvénykönyv 352. §-ának (2) bekezdése).

Érdemes itt megjegyezni azt is, hogy a méltányosság fogalma nem használatos, maga a szó ilyenként nem ismert minden szocialista jogrendszerben. Így az orosz jogi nyelvben az „équité"-nek megfelelő fogalom az igazságosság. Ez valószínűleg azt jelenti, hogy az orosz jogi nyelv és feltehetően a szovjet jogi irodalom sem képezte ki az igazságosságtól, egyben pedig a törvényességtől is elhatárolható méltányosságot, mint általános fogalmat. Az „équité"-nek néhány más nyelvben sincsen meg a megfelelője; van például, ahol az „illendőség" szóval fordítják.[39]

Más kérdés természetesen, hogy vajon a méltányosság kifejezetten vallott vagy hallga-

[36] Ez a mozgás, úgy tűnik — más módon ugyan — végül is Kelsen lépcsőzetes elméletének felel meg; a méltányosság alkalmazását itt egyfajta „individuális norma" érvényesítésének jogcímeként lehetne felfogni. Nézetünk szerint azonban már magában az „individuális norma" megjelölésben is van egyfajta ellentmondás, mivel a norma — fogalmánál fogva — az individuálisnál, az esetinél általánosabbat fejez ki. Ami a méltányosság fogalmát illeti, ezt mi — amint még kifejtjük — olyan elvként fogjuk fel, amelyet gyakorlatilag ugyan egyes esetben alkalmaznak, elvileg azonban az esetek egész csoportjaira vonatkozik.

[37] Az Orosz Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság 1960. évi büntető eljárási törvénykönyve. A 329. szakasz a fellebbezési határidő elmulasztására, illetőleg ennek igazolására vonatkozik.

[38] A büntető törvénykönyvre már utaltunk; a hivatkozott büntető perrendtartás 1923-ban kelt s az idézett fordulat a 345. szakaszban található.

[39] Így tudomásunk szerint a csehszlovák jogi nyelv gyakorlatában.

tólagosan alkalmazott olyan értelmezése, hogy az egy kivételes egyedi elbírálás tárgyi indokával azonosul — megáll-e gyakorlatilag ennél a pontnál, vagyis tényleg csak az egyes ügyek eseti elbírálásának a zsinórmértéke marad-e? E tekintetben feltehető és a gyakorlat tanulmányozása alapján egyenesen állítható, hogy — a törvények hatálya alatt ugyan s mindvégig azok keretében maradva — az egyes eset méltányos elbírálását indokoló körülmények — akarva-akaratlanul — bizonyos mértékig általánosodnak; ez annyit jelent, hogy hasonló vagy azonos konkrét esetben ugyanúgy sor kerül az ügy méltányos elbírálására, mint az előzőnél: a méltányosságot indokló „sajátos körülmény" elvont-általánossá, mintává lesz.

Ebből arra is lehet következtetni, hogy a méltányosságnak van bizonyos jogképző ereje. A méltányosság alkalmat ad arra, hogy a törvény túl szélesnek bizonyuló általánosságához képest a jogalkalmazásnál bizonyos tényállásbeli helyzetek konstans módon figyelembe vétessenek. Ezt a jogképző erőt azonban nem lenne helyes összetéveszteni valaminő szokásjog kialakítását megindító erővel. A méltányos jogalkalmazás bizonyos általánossága még nem hoz létre szokásjogot — ha ezen valóban „jogot" értünk, nem pedig valami jogilag ugyan releváns jelenséget, de nem kötelező magatartási szabályt. A méltányosság a magatartási szabálynak csak az egyik oldalát érinti, mégpedig a széles értelemben vett tényállást, az ügy tárgyi és személyi körülményeit, a törvényi feltételeket, azaz a jogszabály hipotézis-oldalát. Ez természetesen befolyásolhatja a jogszabály diszpozíció-oldalát, tehát a rendelkezést, sőt a szankció valóságos alkalmazásának miként jét is, de csak befolyásolhatja; új diszpozíció vagy szankció nem jön létre és maga a hipotézis-oldal is csak egy elemmel módosul, de alapjaiban, szerkezetének meghatározó-lényegi vonásaiban megmarad. Kétségtelen, hogy a jogszabálynak ezek az elemei egymást feltételezik és egymástól függnek, ám egyiknek részben való módosulása nem dönti meg egészében a többinek érvényét. A méltányosságnál sem beszélhetünk másról, mint ennek az alapelvnek bizonyos, a normát befolyásoló, de azt nem kizáró vagy érvényét megszüntető erejéről.

VI. *A méltányosság alkalmazásának igénye a szocialista jogrendszerben*

19. Az a tételünk, amely szerint a méltányosság az igazságosság és a törvényesség közötti közvetítő alapelv, a szocialista elméletben még közelebbről meg nem vizsgált, a szocialista joggyakorlatban pedig legfeljebb látensül meghúzódó elv. Ennek a helyzetnek minden bizonnyal megvannak a maga hagyományos indokai; nem valószínű azonban, hogy ezeknek a mai feltételek között még hatniok kellene. E tényezőknek nem kell okvetlenül annak a körülménynek bizonyos figyelmen kívül hagyására vezetniök, hogy a méltányosságnak, ha azt kellően tudatossá tesszük, jelentős pozitív szerepe lehet a szocialista jogéletben.

A méltányosság viszonylagos elhanyagolásának, s ott is, ahol a fogalmat ismerik, némileg háttérbe szorultának vagy legfeljebb mérsékelt jelentőségének elvi-elméleti indokát abban a fő tételben kell keresnünk, amely szerint a szocialista jog és a szocialista törvény megfelel a szocialista társadalmi-politikai, erkölcsi és egyéb feltételek által meghatározott szocialista igazságosság-fogalomnak. Abban az esetben tehát, ha ezeket a törvényeket alkalmazzák, vagyis a szocialista törvényességet érvényesítik, egyben kielégítik a szocialista igazságosság érvényesítésének követelményét is. Ez a tétel igaz, sőt pontosabban a maga általánosságában okvetlenül igaz; ám nem minden konkrét esetben áll meg feltétlenül. Itt kell választ adni majd arra a kérdésre, hogy azok az esetek, amelyeknél az említett általános tétel nem feltétlenül helytálló, vajon elszigetelt, önmagukban szemlélt, egyedi esetek-e, vagy pedig lehetnek-e szocialista feltételek közepette a törvényi eset-típuson belüli esetfajták?

A méltányosság bizonyos elhanyagolásánál egy történeti körülményt vagy indokot is figyelembe kell venni. A szocialista jog megalkotásakor s azt közvetlenül követően, illetőleg a szocialista jog létrejöttének forradalmi időszakában, a múlttól való elszakadásnak és az új forradalmi viszonyok érvényesítésének feltétlen parancsa idején a szocialista jogélet egyszerűen nem tűrhette meg a törvény általános rendelkezésétől eltérő al-esetek vagy eset-csoportok jogalkalmazás útján való képzésének lehetőségét. Az új szocialista jognak, s az ezen alapuló forradalmi törvényességnek a maga általánosságában és feltétlenségében kellett érvényesülnie, esetleg még azzal a veszéllyel is számolva, hogy az általános elv érdekében az egyedi ügyben az igazságosság bizonyos sérelmet szenved.

Napjainkban azonban a szocialista jog világában mások a társadalmi feltételek és körülmények. Minden szocialista országban olyan jogi helyzet jött létre, amely most már nem a korábbi rendszertől elszakadó „első" forradalmi, szocialista jog létrehozását tűzi napirendre, hanem immár a szocialista jog fejlődésének menetében a fejlődés második, sőt a Szovjetunióban a harmadik-negyedik szakaszához érkezett. Ezt a törvényhozásban a „második" kodifikáció szakaszának nevezhetjük, minthogy mindenesetre már nem az első, bár esetleg már nem is a második, hanem még későbbi időszaka az átfogó jogalkotásnak. Nos, az ilyen periódusban, amikor már arról van szó, hogy az újonnan alkotott szocialista jog korábbi szocialista jogot vált le, a szocialista jogrendszer fejlődésének társadalmi feltételei nyilván megengedik, sőt kívánatossá teszik az igazságosság és a szocialista törvényesség közé a jogrendszer érvé-

nyesítésének nyerseségét finomító, közvetítő elvként a méltányosság elvi beiktatását. A szocialista jogelméletnek és joggyakorlatnak, úgy véljük, ezt éppen azért kell tudomásul vennie, mert a szocialista jog a fejlődésnek ma már új sajátosságokat mutató, előrehaladottabb szakaszában van.

20. A méltányosságnak egyedi esetekre alkalmazható elvként való felfogása tulajdonképpen nem más, mint annak szemérmes módon való érvényesítése. Pontosabban szólva, ilyenkor annak a szükségszerű ténynek a figyelmen kívül hagyásáról, elvi tudomásul vételének elmaradásáról van szó, hogy az egyedi esetek ismétlődő tényállási elemei amúgy is a méltányosság ismétlődő alkalmazásához vezetnek. Ebből a szempontból egyenesen azt lehet mondani, hogy a méltányosságnak csak esetenkint alkalmazandó elvként való felfogása, tehát általánosan alkalmazott elvként való el nem ismerése szinte jogbizonytalansági tényezővé válhatik; az egyes esetnél és csak arra vonatkozóan alkalmazható „méltányosság" (ami valójában nem is egészen az) nélkülözi az indokolási kötelezettség kellően, azaz objektív módon való érvényesülését, túl nagy szerepet juttat az esetlegességnek, vagy talán egyenesen a megmagyarázhatatlannak.

A szocialista jog fejlettségének mai állapotában a szocialista igazságosság érvényesítése megköveteli, a szocialista törvényesség pedig megengedi, hogy a méltányosság, mint alapelv, a szocialista törvények kereteiben különös alapelvként érvényesüljön. Ez azt jelenti, hogy alkalmazásának feltételei az eseti ügy körülményeinél általánosabban fogalmazódnak meg, egyben azonban a törvény általánosságán, vagyis általános jellegű szabályán belül maradnak.

Talán érdemes emlékeztetni arra, hogy a magyar népi demokratikus jogrendszerben — s nyilván nemcsak itt — a magasabb fokú bíróságok büntető és polgári jogi tanácsainak bíráiból álló olyan büntető és polgári jogi kollégiumok működnek, amelyek bizonyos ügycsoportokat illetően elvi álláspontot alakítanak ki a jogalkalmazás miként jére nézve. Ezek az elvi állásfoglalások a jogéletnek és az alkalmazandó jogszabályi anyagnak mintegy a „könnyű lovasságát" alkotják. Az ilyen kollégiumok feladata úgy is felfogható, mintha szinte egyenesen arra hivatottan jöttek volna létre, hogy a méltányosság érvényesülésének esetfajtáit, a törvényszabta esettípuson belüli alcsoportokat elvi éllel megjelöljék, kialakítsák.

21. Az előzőkben egyhelyütt arra utaltunk, hogy a méltányosság alkalmazására bizonyos tényállásoknál esetleg csak a legközelebbi törvényhozás időpontjáig kerül sor, mert akkor az esetfajtát törvénybe foglalják, törvényben fejezik ki; a méltányos módon elbírált esetfajtánál a méltányosság érvényesülése ezek szerint időhöz kötött. Ez a tételünk azonban nem minden esetben érvényes.

Induljunk ki abból az alaphelyzetből, amely szerint bizonyos törvényi tényállás esetében a jogalkalmazás során viszonylagos általánossággal rendelkező aleset merül fel, s ennek megoldására — mégpedig a törvénytől némileg eltérő megoldására — éppen a méltányosság elvének alkalmazása ad módot. Ebben az alaphelyzetben két lehetőség áll a jogélet előtt. Egyrészről kétségtelenül előfordulhat, hogy az ilyen, némileg módosult, deformálódott és esetfajtaként jelentkező törvényi tényállást a legközelebbi törvényalkotás beiktatja szabályainak rendszerébe, törvényes alesetet, a főszabálytól eltérő kivételes szabályt teremt belőle. Ebben az esetben a méltányosság érvényesítésének szükségessége tényleg felszámolódik.

Ám az atipikusnak tekintett és a méltányosság alkalmazását igénylő esetek esetleg annyira atipikusok lehetnek, hogy még a későbbi törvényalkotás sem tartja szükségesnek külön törvényi rendelkezésbe való foglalásukat. Ilyenkor a jogrendszer továbbra is meghagyja az al-eset felmerülte megoldásának a méltányossági elv alkalmazásával történő megtalálását.

A méltányosság, mint elv, ezek szerint nemcsak különböző tartalommal, de tartalmához képest különböző tartóssággal is juthat érvényre a jogrendszerben. Elvi általánosságában mindvégig érvényes, mint a jogélet egyik elve — az a tartalom azonban, amelyre vonatkozik, nyilvánvalóan maga is fejlődésnek van alávetve, sőt — s előbbi fejtegetésünk erre vonatkozik — a tartalmi fejlődés a jogalkotástól függően is alakul: a konkrét méltányossági esetfajta a törvény változásával megszűnhet, vagy esetleg továbbra is megmaradhat.

22. Ha végül is arra a kérdésre akarunk választ adni, hogy mi a méltányosság adott helyzete a mai magyar jogrendszerben, úgy mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy a méltányosság elsősorban nem a pozitív jogi szabályozás kérdése — noha a pozitív jog esetenkint utal rá —, hanem elvi-elméleti kérdés és ezért érvényesülése összefügg azzal, hogy hogyan tekintenek rá általában a szocialista elméletben és jogtudományokban? E tekintetben azt mondhatjuk, hogy a méltányosságnak a szocialista jogéletben jelenleg nagyobb a jövője, mint a múltja. Nézetünk szerint a szocialista jogfejlődés egyik, társadalmilag esedékesnek tűnő és jogilag igényelhető lépése éppen a méltányosság fogalmának kialakítása és pontos körülhatárolása, egyben pedig tudatos elvként való vállalása —, spontán módon történő esetleges érvényesülését meghaladóan annak vallott elvként történő bevezetése; ismételjük, hogy tényleg csak a méltányosság tudatosításáról van szó a szocialista jogrendszerek napi életében. A szocialista jogélet egyik ma esedékes feladatának lehet tekinteni, hogy a méltányosság alkalmazásának lehetséges és valóságos eseteiből az általánosító joggyakorlat, a jogalkalmazás magasabb fokú

szervei és a jogtudományi irodalom kialakítsák az elvi tartalmat, megragadják a törvény általánossága és az eset egyedisége között elhelyezkedő azt a különöset, amely a méltányosság konkrét tartalmát adja és alkalmazhatásának esetfajtáit állapítja meg szocialista viszonyok között. Ezáltal a méltányosság valami véletlenszerűből, ami ma, felemelkedhetik — s fel is kell nézetünk szerint emelkednie — egyfajta szükségszerűség síkjára. Ez a sík még nem a törvényé, de mindenesetre magasabb az egyedi eset szintjénél.

A méltányosság szocialista viszonyok között érvényesíthető általános fogalmáról, összetevő elemeiről az előzőkben szólottunk. Feltehető, hogy ezen az általános fogalmon belül, jogágaként külön-külön tartalmi elemek rögzíthetők, s ezeknek a tartalmi elemeknek egybefoglalása a méltányosság-fogalom új szintézisét teszi lehetővé: megadja az e helyütt elvontan és a pozitív joghoz képest némileg apriorisztikus módon megközelített méltányosság-fogalomnak konkrétabb tartalmát. A méltányosság alapelvének az az általános megközelítése, amelyről az előzőkben szó volt, inkább azt a vonatkozást jelezte, amelynél a méltányosság elsősorban mint társadalmi igény jelentkezik; az alkalmazásának eseteit csoportosító, majd általánosító feltárása ugyanennek az alapelvnek a tényoldalára vethet majd fényt — noha a két oldal mereven aligha választható el egymástól.

Szabó Imre

A visszautalás

I.

1. Teljesen indokolt követelmény, hogy valamely nemzetközi jellegű polgári jogi viszonynak az érdekeltre kedvező vagy kedvezőtlen elbírálása ne függjön attól, hogy melyik ország bírája ítélkezik az ügyben. Amíg e követelmény nem teljesül, addig a forum shopping a körültekintő jogi tanácsadáshoz fog tartozni. A nemzetközi „harmóniának", a döntések összhangjának (Entscheidungseinklang) a megvalósítására azonban még nem sok biztató jel van. Mégis annak kell tekintenünk a nemzetközi gazdasági élet egységes jogi rendezésére irányuló törekvéseket, számos egyezményt és tervezetet, amelyek joghatósági (választott bíráskodás), egységes kollíziós, vagy egységes anyagi jogi szabályok útján kívánnak a jogbizonytalanságon enyhíteni. A nemzetközi magánjog kodifikálása egyes országokban arra mutat, hogy a bírói gyakorlat által kialakult normák a törvényhozó felfogása szerint is véglegesnek tekinthetők. A nemzetközi magánjognak a belső kodifikációja bizonyos mértékben hozzájárul a nemzetközi viszonyok területén uralkodó szobályozatlanság enyhítéséhez. Ennek révén legalábbis előre lehet látni azt, hogy a nemzetközi magánjogi kódexet megalkotó ország bírája valamely konkrét ügyben milyen jogot fog alkalmazni. Persze ebben az „előrelátásban" is sok az előre nem látható, a bizonytalanság. Ennek oka az a számos lehetőség, amelyet még a kodifikált nemzetközi magánjog is nyújt a jogalkalmazónak arra, hogy saját jogát alkalmazza, noha a kollíziós szabály külföldi törvényre mutat. A jogszabályösszeütközések megoldásának törvényhozási úton való szabályozása tehát mindenképp pozitív, — de tartalmi vizsgálata mutatja, hogy többé-kevésbé bátortalan lépés; úgy tűnik, a törvényhozó a külföldi jogot valami ismeretlen hőfokú víznek tekinti, s mindig készen áll arra, hogy kezét abból visszarántsa. Persze ez a bátortalannak tűnő szabályozás nem egyedül a törvényhozó sajátja: a „véglegesnek" tűnő s ezért törvényhozási úton megszilárdítható bírói gyakorlat érlelte meg a kollíziós jog e jellemvonását. A „Heimvärtsstreben der Praxis" — ahogy Nussbaum nevezte, szubjektív elemet visz be a jogalkalmazásba, s ez vezet bizonytalanságra. Minden kodifikáció előkérdése tehát, hogy a nem kodifikált állapottal szemben jelent-e előrelépést, megszünteti-e azokat a bizonytalansági tényezőket, amelyek a változó és változtatható bírói jogot jellemzik, s sikeresen szakított-e a bizonytalanságot előidéző okokkal vagy azok egy részével. Ha ez előfeltételeknek csak egy része teljesül, ha egy vagy két területen valósul meg a határozott állásfoglalás, — már akkor értékesnek kell a kodifikációt tekinteni.

2. A magyar törvényhozás rövidesen foglalkozni fog a nemzetközi magánjogi kódex tervezetével. Számos problémát kell most törvényhozási úton megoldani, amelyek eddig csak a jogtudomány vitatémái voltak. Tervezet áll szemben ellentervezettel, sőt ugyanabban a tervezetben ellentétes megoldási változatok között választhat a törvényhozó, ami a szerkesztő bizottságon belül eldöntetlen vitát tükrözi. Ennek a jelenségnek — minden pozitívuma mellett — van egy hátránya: nem a tudomány segíti a törvényhozást, hanem a törvényhozás dönti el, hogy a szembenálló nézetek közül melyik emelkedjék a tudomány rangjára.

E problémák közül ezúttal a visszautalás kérdésével kell foglalkoznom. Kell pedig azért, mert korábbi álláspontommal ellentétben,[1] arra

a nézetre jutottam, hogy a vissza- és továbbutalás elfogadása csak növeli a jogbizonytalanságot és a modern törvényhozásoknak meg kell szabadulniok e száz éve feltalált jogintézmény zavaró hatásától.[2]

II.

A renvoi jogosultságának igazolásával számos közismert elmélet foglalkozik. Éppen közismert voltuk miatt részletes ismertetésük felesleges, de rövid megemlítésüket szükségesnek látom.

1. A common law rendszerben legjobban a „foreign court theory" támasztja alá a renvoi alkalmazását. Az angol bíró ama külföldi állam bírói székébe képzeli magát, amelynek jogát alkalmazni kívánja. Ha ez a bíró a saját kollíziós szabályát követve, a common law szerint ítélne, az angol bíró is eszerint ítél.[3] E doktrina szerint a bíró a külföldi törvény kollíziós jogát is figyelembe veszi. E jognak azonban része a renvoi elfogadása vagy elvetése. Ebből következik, hogy az angol bíró csak akkor fogadja el a renvoit, ha a külföldi jog a *maga* bírájának ezt megtiltaná, vagyis ha a külföldi törvény kizárja a renvoit.[4] A gyakorlat azonban olyan esetben is figyelembe vette a visszautalást, amikor azt a *külföldi* fórum bírája is alkalmazta volna.[5] Ilyen eset igazolásául a jogtudomány más fogalmat alkot, s különbséget tesz „single" és „double" v. „total" renvoi közt. Ez azonban nem megnyugtató, s ezért tekintélyes ellenzői vannak a visszautalásnak.[6] Az amerikai gyakorlat általában elveti a renvoit. Ahol alkalmazást nyert, ott az eredmény (amerikai jog alkalmazása) enélkül is elérhető lett volna.[7]

2. A másik, főleg az európai kontinentális elméletek azt keresik, hogy a fórum kollíziós szabálya a külföldi jognak csak az anyagi jogi szabályaira utal-e (Sachnormverweisung), vagy az utalás vonatkozik-e a külföldi jog kollíziós szabályaira is (Gesamtverweisung).[8] Ez az elméleti kérdés a megoldás során (más elnevezéssel) a „foreign court theory"-hoz fordul. Itt is követelmény az „Entscheidungseinklang", vagyis, hogy a bíró pontosan úgy ítéljen, ahogyan az alkalmazandó jog hazájában eljáró bíró ítélne.[9] A bűvös körből az elmélet huszáros vágással kerül ki: elfogadja egyszer a Gesamtverweisungot, másodszor csak a Sachnormverweisungot. Ezt a megoldást elméleti magyarázat nem támasztja alá.

3. A jogdogmatikai magyarázat a kollíziós szabályozás formájából vezeti le a renvoi megengedhetőséget. Abból indul ki, hogy a kollíziós szabály lehet egyoldalú vagy kétoldalú. Az egyoldalú szabály csak a hazai jog alkalmazhatóságának a határait vonja meg, így a törvényhozó akaratával állna szemben a lex fori alkalmazása a törvényhozó által megvont határon kívüli esetben. A kétoldalú kollíziós szabály viszont arra is válaszol, hogy mikor kell a külföldi törvényt alkalmazni, — nem csupán arra felel, hogy meddig a határig terjed a belföldi jog alkalmazhatósága. A kétoldalú szabály tehát helyet enged a renvoi-nak.

A törvényhozó akaratát a renvoi kérdésben a kollíziós szabály egyoldalú vagy kétoldalú jellege egyáltalán nem fejezi ki. Ha nem ez volna a helyzet, a bírói gyakorlatnak nem volna módjában az egyoldalú szabályt kétoldalú szabállyá fejlesztenie.[10] Ezenkívül a nemzetközi magánjog az államok viszonylag kis részében kodifikált, s a kodfikált nemzetközi magánjog jelentős része kizárja a renvoi-t, — akár egy-, akár kétoldalú a kodifikálás módszere. A bírói gyakorlat által kialakított nemzetközi magánjog pedig az ítélkezésnél irányadó elvekként, s nem a kodifikált szabályhoz hasonló normákban jelenik meg.

4. A holland jog által kidolgozott „comitas gentium" vagy comity doktrinára vezethető vissza az a magyarázat, amit főleg a szocialista jogtudomány vett át. Eszerint a külföldi törvény alkalmazása a békés együttélés politikájának magától értetődő követelménye. A más rendszerű országokkal fenntartott és fejlesztett gazdasági s más polgári jogviszonyok szükségessé te-

---

[1] Récsei: Nemzetközi Magánjog. 3. kiad. VII. fej.

[2] Ez csalódást okozhat azoknak, akik sok érv mellett az én álláspontommal is érveltek a renvoi mellett (Lunz: IPR 1961. I. k. 238. old. stb.), ők azonban a *saját hazai joguk* számára fogadták el érveimet s én most a *magyar* törvényhozásért érzett felelősségemtől indíttatva veszem vizsgálat alá tudományos nézetemet.

[3] Graveson: Conflict of Laws, 1965. 63. s. köv. old. Részletes kifejtés nélkül csupán utalok arra, hogy a common law nemzetközi magánjogi koncepciója s a foreign court doctrine között van bizonyos ellentmondás. A common law koncepciója a joghatóság kereséséből indul ki, — ha ez megvan, az eljárásnak helye van. Az alkalmazandó jog a lex fori, de ez nem akadálya olyan szerzett jog érvényesítésének, amely külföldi törvényen alapszik. Ez a külföldi jog azonban, mint a perbe vitt igény alapja, része a perbeli tényállásnak. Bizonyítása is úgy történik, mint más tényállásé (expert witness). A foreign court theory, — vagyis, hogy az angol bíró a külföldi jog hazájának bírája helyére képzeli magát, ezzel implicite jognak és nem tényállásnak tekinti a külföldi jogot. Ez azonban csak a renvoi elméleti alátámasztása céljára szolgál.

Ez különben nem egy erre vonatkozó elmélet fogyatékossága: a kollíziós jog *általános* koncepciója, szembekerül a renvoi igazolása kedvéért felállított koncepcióval. Innen az a „beismerés", hogy a renvoi-t elméleti vagy logikai érvekkel alátámasztani nem lehet.

[4] Re Duke of Wellington.

[5] pl. Collier v. Rivaz ügyben; bár itt a „domicilium" minősítése is szerepet játszott.

[6] Dicey—Morris: Conflict of Laws, 7-ik kiadás, 77. s köv. old.

[7] Ehrenzweig: Nutshell, 64. s. köv. old.

[8] E felfogás a német irodalomból ered. (Lewald, Raape, Nussbaum, Kegel stb.)

[9] Erre mondja Wolff: „Már önmagában ez a gondolat sem fog megvalósulni és nem is valósulhat meg." Das IPR Deutschlands, 1954. 75. old.

[10] Mint a Code Napoleon 3. cikk. 2. bek. esetében. Ellenkező: Szászy: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. 1962. 119. old. Egyébként Szászy elveti a renvoi-t.

szik más államok jogának elismerését és adott esetben alkalmazását. Ez azonban nem terjedhet túl azon a határon, ameddig *ez* a külföldi jog megkívánja, hogy alkalmazzák. Ha a külföldi törvényhozó nem tart igényt arra, hogy jogát meghatározott tényállásra alkalmazzák, — ha nem akarja, hogy a tényállás elbírálása az ő jogán alapuljon, akkor semmi akadálya annak, hogy a bíró a lex fori alapján ítéljen, vagy — ha a külföldi jog harmadik állam törvényére továbbutal, — ezt alkalmazza.[11] A politikai cél tehát, — amelynek szolgálatában az egész nemzetközi magánjog kifejlődött, — nem szenved sérelmet. Hilding Eek is politikai kérdésnek tekinti a renvoi problémát, „. . . amit lényegében mesterségesen létesítettek és nem általános megfontolások révén".[12]

5. A kifejezetten „comity" doktrinára alapított érvelés gondolatmenete megfelel az előbbinek azzal az eltéréssel, hogy e nézet szerint a lex fori kollíziós szabálya „felajánlja" a külföldi törvényhozóknak, hogy a vitás tényállás ennek törvénye alapján nyerjen elbírálást. Ha a külföldi jog kollíziós szabálya a lex fori vagy harmadik törvény alkalmazását rendeli, ez az „ajánlat el nem fogadásának" tekintendő, s a bíró a külföldi szuverén sérelme nélkül alkalmazhatja saját jogát.[13]

A renvoi ellenzői és védelmezői egy kérdésben egyetértenek. Abban, hogy a renvoi melletti érvelés nem támadhatatlan, — egyrészük ellentmondásos, más részük circulus vitiosusba kerül, amelyből csak önkényes, — nem az elméletből következő — lépéssel lehet kijutni. *(Egyszeri* vissza- vagy továbbutalás elfogadása, a többi elvetése.)

III.

1. A renvoi indokoltságát megalapozni törekvő elméletekből már következik ellenzőinek érvelése. Ebben legeredményesebb az olasz jogtudomány volt, mert a Codice Civile bevezető általános szabályainak 30. cikke kizárta az olasz jogból a renvoit. De ellene érvel Morris,[14] Ehrenzweig,[15] Lewald,[16] Szászy, Levitin és sokan mások.[17]

Meg kell azonban jegyezni, hogy az olasz törvényhozás radikális megoldásával nem értenek egyet olyanok, akik általában a renvoi ellen foglalnak állást.[18] A renvoi teljes kizárását ellenzi Sperduti is.[19] A renvoi határozott ellenzőiként lépett fel újabban a román jogtudományban Filipescu és Jacota,[20] akik Tudor Popescu eddig nem vitatott nézetével szálltak szembe.

2. Sperduti a renvoi-t a jogtudomány termékének tartja, — mégis alkalmazásának jogosultságát bizonyos esetekben elismeri, — mert figyelmen kívül hagyása mélyen eltorzítaná a külföldi jogot.[21] Filipescu és Jacota azonban a teljes elvetése mellett vannak, s így érvelnek: a renvoi révén ugyanannak a konfliktusnak két megoldása van, amelyek egymással ellentétesek aszerint, hogy a külföldi törvény visszautal-e a román jogra vagy sem. A megoldás tehát nem a román, hanem a külföldi kollíziós jogtól függ. Az egységes megoldás helyett megteremtődik a megoldások pluralitása s ebből elkerülhetetlenül következik a jogbizonytalanság.

IV.

1. Nem elméleti, hanem igen nyomatékos gyakorlati érvelés a renvoi mellett, hogy vannak olyan többoldalú nemzetközi egyezmények, amelyek helyt adnak a visszautalás alkalmazásának. Az egyezményhez csatlakozott országok jogában tehát nem idegen intézmény a visszautalás. Ilyen többoldalú egyezmény, amelyhez Magyarország is csatlakozott, a hágai házasságjogi egyezmények, a genfi váltó- és csekkegyezmények.[22]

Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a vissza- és továbbutalásnak az egyezményi elismerése a személyállapot (cselekvőképesség) kérdésére korlátozott. A Bustamante Kódex e kérdésekben a visszautalás helyett a lex patriae és domicilii összeütközését szabálytalanul hagyta, — a szerződő felekre bízva az egyik vagy a másik szabály elfogadását.[23]

2. A Hágában 1955. június 15-én aláírt egyezmény egyenes célja a renvoi kérdésének pozitív szabályozása lex patriae és domicilii konfliktusa esetén. Az egyezmény öt ratifikáció után lépne hatályba, de eddig csak két ország ratifikálta.[24] Igaz viszont, hogy a Benelux államok közel 20 éves nemzetközi magánjogi egyezmény tervezete, — amely kizárja a renvoi-t, — a ratifikáció hiányában a mai napig nem lépett ha-

---

[11] Lunc: id. mű 232. old. Szászy: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. 1962. 117—119. old.

[12] Eek: The Swedish Conflict of Laws 1965. 176. old.

[13] Részletesen l. Réczei: id. mű. 73—74. old. Ez a koncepció nem ad magyarázatot a továbbutalás elfogadására.

[14] Lásd. 6. sz. jegyzet, az olasz jogtudományban: Ago, Monaco, Vitta stb.

[15] Lásd. 7. sz. jegyzet.

[16] Lewald: „La théorie du renvoi" Recueil. 1920, 615. old.

[17] Szászy, lásd 9. sz. jegyzet, továbbá Prospettive del DIP, 1968.

[18] Ehrenzweig: „Nem hiszem, hogy a visszautalás kérdését azon a módon lehet kezelni, ahogy azt ma Olaszországban elfogadták." (Prospettive del DIP, Milano, 1968. 304. old.)

[19] Theorie du DIP. Recueil, 1967. Vol. III. 230. s. köv. old.

[20] Drept. Int. Privat. 1968. — 56. old.

[21] Im. 231—232. és 234. old.

[22] 1911. évi XXI. és XXII. tv-ek; 1965. évi 1. és 2. sz. tvr-ek.

[23] 11. cikk. lásd az Egyezményhez fűzött argentin, paraguay, brazil, stb. fenntartásokat. (Makarov: Quellen des IPR. II. kötet.)

[24] Hollandia és Belgium.

tályba.[25] Mégis e két példa más aspektust ad a nemzetközi egyezménnyel való érvelésnek. Belgium alkalmazza renvoi-t, Hollandia kizárja annak alkalmazását.[26] Ez mutatja, hogy a belső jognak ez a teljesen ellentétes szabályozása nem akadálya annak, hogy mindkét ország két egymással ellentétes elvi alapon álló nemzetközi egyezményt aláírjon.

3. Sokkal nagyobb azoknak az egyezményeknek a száma, amelyek az alkalmazandó jogot a vissza- és továbbutalás kizárása mellett határozzák meg. Ez többféleképp történhetik. Vagy kifejezetten, — mint pl. az Általános Szállítási Feltételek a szocialista országok között, — vagy közvetett úton, mint pl. az 1955. jún. 15-i hágai egyezmény „Az ingó testi dolgok adásvételére alkalmazandó jogról." Ennek 7. cikke szerint az egyezmény 1—6. cikkét belső joggá kell tenni, — ezzel az adásvételre más jog mint az eladó joga, nem jöhet tekintetbe. A renvoi tehát ki van zárva.[27] A szocialista országok közt 1950 óta kötött jogsegélyegyezmények kivétel nélkül kizárják a vissza- és továbbutalást.[28]

4. A kétoldalú egyezmények, amennyiben kollíziós szabályt is tartalmaznak, nyilvánvalóan kétes jogi helyzet egyértelmű rendezését és stabilizálását célozzák. Ezért az egyezmény szerint alkalmazandó jog az egyezményes országok között a vissza- és továbbutalásra tekintet nélkül irányadó, — hacsak az egyezmény kifejezetten eltérően nem rendelkezik. Ez az elv vitán felül elfogadott a kötelmi jog területén a polgári jogi jogalanyok szerződésében kikötött jogra nézve. Semmi nem szól az ellen, hogy a szuverének kétoldalú nemzetközi egyezményében, — tehát jogszabályban — meghatározott jogot ugyanezen elv szerint alkalmazzuk.

A Schneider-hagyaték ügyében a renvoi alkalmazásával hozott New York-i ítéletet bírálva, Nussbaum ezt világosan kifejtette. „A visszautalást azonban nem lehet alkalmazni olyan jogszabály ellenére, amelyet nemzetközi egyezmény állapít meg. A VI. cikk szerint az ingatlan öröklésére az ország »törvénye« irányadó és ez nyilvánvalóan belföldi törvényt jelent."[29] Általános szabályként kell tehát elfogadnunk azt, hogy az államközi szerződés alapján alkalmazott külföldi törvény a renvoi alapján nem mellőzhető, — kivéve, ha a nemzetközi szerződés kifejezetten helyt ad a renvoi figyelembevételének.[30] Mint a polgári (kereskedelmi) jognak alávetett szerződésben kikötött jogról nem tételezhető fel, hogy a felek e jog kollíziós szabálya szerinti (más) jogra gondoltak, — úgy ez a feltételezés megáll szuverének jogrendező szerződése esetén is. Ezt csak alátámasztják azok az egyezmények, amelyek kifejezetten rendelik el a renvoi figyelembevételét.[31]

5. A renvoi tehát, ha valamely nemzetközi egyezményhez való csatlakozás révén kerül be olyan jogrendszerbe, amely egyébként nem veszi azt figyelembe, ez nem jelenti, hogy az egész jogrendszer általános szabályává válik. Miként a nemzetközi egyezmény a belső jog általános szabálya alól kivett különleges, speciális tényállásra nyer alkalmazást, úgy az egyezményben engedett renvoi is az egyezmény alá vont különleges esetben vehető csak figyelembe. Ha általános szabállyá kívánjuk *tenni* a renvoi-t, indokolt lehet arra hivatkozni, hogy nemzetközi egyezmény révén különleges esetre alkalmazva ugyan, de már ismert a jogrendszerben. De abból, hogy *ismert*, nem következik, hogy máris általános szabály rangjára emelkedett.

V.

1. Az egyes országokban — különösen az utóbbi évtizedekben, — a nemzetközi magánjogi kodifikáció felbátorodott. A Code Napoleon 3. cikke klasszikus szűkszavúsággal az ingatlanra és a franciák jog és cselekvőképességére állapít meg egyoldalú kollíziós szabályokat.[32] A 90 évvel fiatalabb német BGB bevezető törvénye már számos egyoldalú kollíziós szabályt tartalmaz,[33] de a 7. és 11. cikkek kétoldalú szabályok, sőt a 25. cikk a viszonosságnak elég szokatlan esetét is szabályozza. A visszautalást e törvény 27. cikke rendeli alkalmazni.

2. Az ezt követő tételesjogi szabályozások már sokkal részletesebbek. Az 1865. évi olasz Codice Civile még csak hét cikkben (6—12. cikkek) tartalmaz kollíziós rendelkezéseket, az új már 15 cikket (Disp. Prel. 17—31. cikkek) szentel a kollíziós kérdéseknek. Lengyelország és Csehszlovákia már a két világháború között önálló kódexben szabályozták a kollíziós kérdések megoldását, — mindkettőt újabb teljes igényű kódex törvénybeiktatásával helyezték hatályon kívül.[34]

---

[25] Ezért Szászy hivatkozása az 1950. márc. 15-i egységes Benelux tervezetre, már túlhaladott (Prospetti stb. 453. old.), bár az 1950. évi éppúgy, mint az 1951. évi csak tervezet maradt.

[26] Graulich: Principes des DIP, 1961, n. 197.

[27] Az Egyezmény életbelépett Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Olaszország, Norvégia és Svédország között.

[28] 1947. évi szovjet—csehszlovák egyezmény még elfogadja. (Szászy: Európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. 118. old.)

[29] Nussbaum: Am — Swiss PIL. — Bilateral Studies. 2. ed. 26. old., lásd még: Ehrenzweig: PIL, Leyden 1967. s. 5. n. 31. és 32. stb.

[30] Figyelemre méltó, hogy a nemzetközi szerződések kifejezetten rendelkeznek a *közrend* alkalmazásáról, — noha ez akkor is alkalmazható, ha a szerződés erről hallgat.

[31] Lásd 21. sz. jegyzet.

[32] Az ezekből levezetett kétoldalú kapcsoló elvek rendszere oly jól bevált, hogy ma sem siet a francia törvényhozás a kodifikációval, — noha sok fejlődő ország kódexén érezhető a francia jog hatása.

[33] Art. 14, 18, 19, 20, 22.

[34] Csehszlovák Szoc. Köztárs. 1963. dec. 4-i 97. sz. törvénye Lengyel Népköztársaság. 1965. nov. 12-i 290. sz. törvénye.

3. Hosszan lehetne még sorolni azokat az új polgári törvénykönyveket (görög, egyiptomi, szíriai stb.), amelyek kollíziós kérdéseket is szabályoznak. A tételes törvények vagy a bírói gyakorlat alapján megállapítható, hogy a renvoi kérdésében három kategória alakult ki: *a)* a renvoi teljes elvetése; *b)* a renvoi teljes elismerése; *c)* a renvoi korlátozott elismerése.

Az *a)*—*c)* csoportba tartozó egyes jogrendszereket itt csak példaként említem, teljes felsorolásuk túlhaladná e fejtegetés célját és kereteit.[35]

Az *a)* csoportba tartozik az olasz jog (Disp. Prel. art. 30.), a görög code civil (art. 32.), az egyiptomi, a szíriai jog, — bírói gyakorlat zárja ki Hollandiában és Svédországban,[36] — s bár a bírói gyakorlat következetlenségére lehetne példákat felhozni, mégis ide kell sorolni az Egyesült Államokat is.

A *b)* csoportba tartozik az angol, francia, osztrák, portugál,[37] az NSZK,[38] NDK[39] lengyel[40] stb. jog, de ide kell sorlnunk a szovjet jogot is[41] noha Lunz szerint a kereskedelmi ügyletek tekintetében elismert jogválasztás esetén kívül, a jogi személyiségre irányadó külföldi jog (az alapítás országának joga) kollíziós szabálya nem jön figyelembe.[42]

A *c)* csoportba tartozik, tehát a visszautalást csak bizonyos esetekben ismeri el a dán jog,[43] amely a külföldi *hazai* jogának (állampolgárság), a domicilium vagy a szerződéskötés helyének jogára utalását figyelembe veszi.[44] Ilyen korlátozott visszautalásnak tekinthető az 1963. évi csehszlovák kódex 35. §-a is, amely nem ad parancsot a renvoi figyelembevételére, hanem engedélyt, amellyel a bíró belátása szerint él, ha az „ésszerű és igazságos" döntés így kívánja.

4. Korlátozott renvoi-ra mutat a svájci ZGB I. függelék 28. cikkének 2. §-a. Ez személyi, családi és örökösödési ügyekre nézve kimondja, hogy a külföldön lakó svájciak, ha lakhelyük törvényhozása szerint az ottani jognak nincsenek alávetve, akkor hazai kantonális joguk vonatkozik rájuk.

Ez valójában *nem* visszautaló szabály, mert vonatkozik joghézag és továbbutalás esetére is. Ha a lakóhely jogában az adott esetre nincs kollíziós szabály, vagy van, de ez nem a svájci, hanem harmadik ország jogára mutat, akkor is a kantonális jog alapján kell a kérdést elbírálni. E szabályban tehát nem a visszautalás elve, hanem az jut kifejezésre, hogy sorrendben a külföldi lakóhely joga megelőzi a Heimatkanton jogát.[45] Visszautalásnak egyébként nincs helye.

VI.

1. A magyar törvényhozás, ha szocialista precedenseket keres, nem talál olyan jogszabályt, amely a renvoit elveti. Mégis érdemes az V. pontban említett néhány megoldással foglalkoznunk.

A lengyel kódex a visszautalást *korlátlanul* elismeri, a *továbbutalást* csak akkor, ha a külföldi „hazai joga, amely a jelen törvény szerint irányadó, az adott jogviszonyt illetően más idegen jogra utal . . ." (40. sz. jegyzet)

Ez a szabály határozott, s ezért az irányadó jog tekintetében stabil helyzetet teremt. Mégis, a magyar jogba átvétele esetén megfontolást érdemel az, hogy sok százezer nagykorú magyar állampolgár[46] él külföldön, aki Magyarországgal nemcsak családi- vagy öröklési jogi, hanem élénk kereskedelmi kapcsolatban is van. Ha az eladó országának a joga továbbutal pl. a lex loci contractusra, ezt a belga állampolgárnál figyelembe lehet venni akkor is, ha ez *másik* idegen jog, (továbbutalás) — de nem lehet, ha a belga üzletember magyar állampolgár. Úgy tűnik tehát, hogy a renvoi ilyen korlátozása számunkra nem ad kielégítő megoldást.

2. A szovjet jog korlátlan renvoi elvét az elmélet abból vezeti le, hogy a külföldi jog alkalmazása *kivétel* a szovjet jog alkalmazása alól, — ami eszerint főszabály.[47]

A renvoi kérdésében Rabel eltanácsolt bennünket az elméleti pro és kontra érveléstől, azzal, hogy „ezek legtöbbje már rég közömbösítette egymást,"[48] mégis egy kérdést tisztán kell látnunk. E kérdés nem is a visszautalásra, hanem magára a kollíziós jogra vonatkozik.

Hogyan kell felfognunk a kollíziós szabályt: Kivétel-e ez alól a szabály alól, hogy a bíró a lex fori szerint ítél, — vagy a lex fori alkalmazása az *általános* (generális) eset, a külföldi jog alkalmazása a *különös* (speciális) eset?

A *szabály* — *kivétel* szembeállítás egyszerű megoldást ad: a kivétel *mindig* megszorító érte-

---

[35] Részletes felsorolást ad Rabel: The Conflict of Laws, I. k. 87. s. köv. old., — magyar irodalomban Szászy: Nemzetközi polgári eljárásjog. 1963. 5. §. Dr. E. D. Graue: Rück und Weiterverweisung, im. Int. Vertragsrecht, 1968. 3. old. n. 8.

[36] Kollewijn: American—Dutch PIL, 1961, 61. old. H. Eek: id. mű 44. old. ellenkező: H. Nial: American—Swedish PIL. 1965. 13. old.

[37] 1967. évi Codigo Civil 17. és 18. cikke.

[38] EGBGB. Art. 11. és 27. eredetileg öt esetre korlátozta a renvoi elfogadását, de a bírói gyakorlat korlátlan alkalmazást tesz lehetővé. (Graue: id. mű, 3. old. n. 9.)

[39] 1965. dec. 20-i tv. a családjogi tv. életbelépéséről, 22. §. E tv. 25. §-ából úgy tűnik, hogy a visszautalásnak még nemzetközi egyezménnyel megoldott kollizió esetén is helye van.

[40] 1965. dec. 11-i tv. 4. cikk. 1. §-a.

[41] Lunz: IPR, I. k. 234. old. Pereterszki—Krilov: IPR, I. k. 46. old.

[42] uo. 237. old.

[43] Allan Philip: American—Danish PIL, 1957. 37. oldal.

[44] Hasonló a lengyel kódex (4. cikk 2. §) szabálya a továbbutalásra nézve.

[45] Ferid—Firsching: Int. Erbrecht, Schweiz, Grdz. Randz. 9.

[46] Vagy olyan *kettős* állampolgár, amelyből az egyik állampolgárság magyar; az ilyen személyt törvényeink szerint magyar állampolgárnak kell tekinteni.

[47] Pereterszki—Krilov id. mű 47. old.

[48] Im. 77. old.

lemben nyer alkalmazást, s ha a *külföldi* jogban megtalálom a kivétel alkalmazása alól a *felmentést,* a szabályhoz fordulhatok vissza. Pereterszki—Krilov nézete azonban nem ad megnyugtató megoldást. A szabály és kivétele nem lehetnek különböző „állampolgárságúak". Ugyanazon jog terméke a szabály és kivétel. Szabály az, hogy külföldi kiskorúra hazai joga irányadó, — kivétel, hogy a Magyarországon lakó gyermekre a magyar jog, ha ez rá kedvezőbb. De mind a szabály, mind a kivétel: magyar jog. A *tényállás,* ami a bíró előtt van: — adott, akár Magyarországon lakik a gyermek, akár nem, — csak azt engedi meg a kollíziós jog, hogy a kiskorú érdekében *kivételesen* magyar jog szerint ítéljen.

Az általános és különös szabály viszonya más természetű. Így pl. a Btk. az általános szabálya a bűntettek elbírálásának, — ez alól *nem kivétel* a fiatalkorúakra vonatkozó törvény, hanem speciális, *különös* eset, — amelyre az általános szabály soha nem alkalmazható. A *tényállásban* van különbség: a tettes fiatalkorú. Más, különös bűneset, különös jog.

A külföldi elemet tartalmazó polgári jogi tényállás az általános szabályba foglalt hipotézis különös esete. A jog természetesen nem *minden* külföldi elemre reagál azzal, hogy különös esetnek tekinti. Az ilyen reagálást kiváltó kritériumok megállapításában minden törvényhozó szuverénül jár el. Meghatározza a maga felfogása szerint, hogy milyen esetben nem közömbös számára az, hogy a jogszabályban foglalt absztrakt tényállástól az életben felmerült konkrét eset azzal tér el, hogy valami „külföldi" van benne. Szuverénül mondhatja: nem érdekel, hogy a szerződés alakilag érvénytelen abban a távoli országban, ahol létrejött, *itt* érvényes, s ez elég. De mondhatja fordítva is: a szerződés alaki hibája folytán a kötés helyén nem teremtett jogviszonyt, *itt* sincs jogviszony. Előbbi esetben nincs kollízió, — utóbbi esetben van. De a kollíziós szabály nem kivételt statuál az alakiság általános belföldi szabálya alól, hanem különös esetet, amelyre nem a belföldi, hanem a külföldi törvény irányadó.

Természetesen ebből még a renvoi ellen szóló érvelés vagy konklúzió nem következik — csak rámutat arra, hogy a szabály — kivétel érvelés nem meggyőző a renvoi *mellett.*

3. Figyelemreméltó az új csehszlovák kódex 35. §-a, amely a következőképp rendelkezik:

„Ha e törvény rendelkezései szerint olyan jogot kell alkalmazni, amelynek rendelkezései a csehszlovák jogra visszautalnak, vagy továbbutalnak más állam jogára, az ilyen utalás elfogadható, ha ez a szóban forgó viszony ésszerű és igazságos rendezésének megfelel."

A csehszlovák jogtudomány e szabály magyarázataként rámutat, hogy ez nem jogparancs, hanem engedély a bírónak, — a rendelkezés hajlékonysága a különböző esetek igazságos rendezését teszi lehetővé, — bár az ítélő bírót terheli azzal a feladattal, hogy az ésszerűség és méltányosság szellemének megfelelő ítélet alapjául szolgáló jogot kiválassza, — viszont a törvényesség nem szenved sérelmet, ha a bíró egyik esetben elfogadja a visszautalást, más esetben nem.[49]

A szabály nagyon vonzó, a hozzáfűzött érvelés nagyon meggyőző, mégis megfontolandónak tartom, hogy a magyar jog szellemével összefér-e az igazság ésszerű és méltányos keresésének ez a módja. A bírónak, kiváltképpen méltánylást érdemlő esetekben, a rugalmas jogszabállyal adunk lehetőséget méltányos ítélet hozatalára. A summum ius, summa saepe iniuria elvét — Bystrickyvel együtt — mi is osztjuk. De a méltányosságot *ugyanaz* a jog engedje meg, amely a szigort is tartalmazza. Úgy mint a szabály—kivétel viszonyban. A bíró jogalkalmazási szabadságának túl széles körű megvonása, hogy A ország joga szerint ítéljen, ha *szubjektív* felfogása szerint ésszerű és méltányos ítélet erre alapítható, de B ország joga vagy lex fori alapján ítélhet, ha igazságérzetét az elégíti ki.

4. Sok szó esik a nemzetközi magánjogi jogviszonyok terén a jogbizonytalanságról. Mi a „bizonytalanság" lényege? Az, hogy ennek *csak* a bíró ítélete vet véget, ezt *megelőzően* bizonytalan, hogy melyik félnek van igaza.

Fel kellene ismernie a nemzetközi magánjog tudományának azt, hogy az ítélkezés nemzetközi harmóniája, — bármennyire kívánatos ideál is mindazok előtt, akik a jogbizonytalanság súlyát és veszélyeit felmérték, — a kollíziós jog eszközeivel nem érhető el. A jogélet e fogyatékosságának megszüntetésére a kollíziós jog, bármilyen kifinomult fokra való fejlesztése esetén is, alkalmatlan eszköznek fog bizonyulni. Az anyagi jogból folyó, s az anyagi joggal szemben támasztott követelmény az, hogy a felek *jogviszonyuk létrejöttének pillanatától kezdve* tudják, hogy mik a jogaik és kötelezettségeik egymás irányában. Magatartásukat tehát nem a kollíziós, hanem az anyagi jog szabja meg, ezt respektálják, amikor teljesítenek, ezt sértik meg, ha vonakodnak. Amikor a per *kezdődik,* már eldőlt, hogy van-e jogsérelem, csak a szankció hiányzik. A per célja éppen az, hogy a jogsérelemhez a bírói szó fűzzön szankciót.[50] A jogbiztonság *első* kívánalma tehát az, hogy az *előzetes* jogi tanácsadás olyan helyzetet teremtsen, amely elkerülhetővé teszi a pert. Ha a jogi tanácsadó a hozzá fordulónak csak annyit tud mondani, hogy ha a bíró A ország joga szerint *fog* ítélni, akkor ilyen legyen a magatartásod, — ha azonban B ország joga szerint ítél, akkor mást kell tenned, — ha A jog szerint az a helyes, amit most teszel, s B jog szerint azt kell tenned, amit a másik fél követel tőled, — akkor

[49] Rudolf Bystricky: Les traits généraux de la codification Tchécoslovaque en droit international privé. Recueil 1968. Vol. I. 452—453. old.

[50] A megállapítási pereket, amelyek a marasztalási perek számának egy töredékét képezik, itt figyelmen kívül hagyom.

a per elkerülhetetlen, s kimenetelét senki fel nem mérheti, amíg a bíró A vagy B jog szerint ítéletet nem hirdet. Ez az ítélet *csak a bíró* igazságérzetének fog megfelelni, — a pernyertes fél is csak szerencsejáték nyerteseként fog örülni, de a jogbiztonság egy lépéssel sem ment előre.

Nem véletlen tehát, hogy a modern nemzetközi szintű jogrendezés mind határozottabban fordul az *anyagi* szabályok *egységesítéséhez*, mint a kollíziós megoldások stabilizálásához. A kollíziós megoldás itt csak másodlagos szerephez jut, joghézag kitöltését segíti.

VII.

1. Foglalkoznunk kell azzal az elméleti magyarázattal, hogy a kollíziós szabály, amely külföldi törvény alkalmazását rendeli, valójában azt tartalmazza, hogy a törvényhozó a saját jogát inkompetensnek jelentette ki, alkalmatlannak tartja arra, hogy az adott jogvita eldöntése céljából az ítélet jogi megalapozását szolgálja. Az „inkompetencia" alatt azonban valami *véglegest* kellene képzelnünk, olyan helyzetet, amelyben az inkompetensnek tekintendő jog nem használható. Valóban ezt jelenti és ilyen a hatása a kollíziós szabálynak? A nemzetközi magánjog gyakorlata — minden országban kivétel nélkül — megcáfolja ezt a magyarázatot.

Akár a lex fori kollíziós szabálya, akár az ennek alapján előtérbe került külföldi jog visszavagy továbbutaló kolíziós szabálya ugyanis egyáltalán nem jelenti azt, hogy bármelyik törvényhozó a *saját* jogát inkompetensnek jelentette ki, ebből ugyanis az következnék, hogy ha a renvoit *nem* vesszük figyelembe, olyan konkrét esetre alkalmazzuk a jogot, amelyre azt a jog saját országában nem alkalmaznák. Ez pedig alapjában torzítaná el a külföldi törvényt.[51]

2. Az állítólag inkompetensnek mondott jog azonban számos kiskapun térhet vissza a fórumhoz, s ha e „kiskapuk" megvannak, mindenki megnyugvással veszi tudomásul, hogy a bíró az „inkompetens" jog szerint ítél. Néhány példa erre: *a)* egyes jogrendszerekben a külföldi törvényt nem alkalmazzák, ha felek a per során arra nem hivatkoznak (francia, svéd;[52] a kollíziós szabály nem kogens); *b)* a felek autonómiája a kötelmi jog terén — egyes jogrendszerek szerint az öröklési jog területén is;[53] *c)* a felek autonómiája alá nem tartozó esetben egyetértőleg kérhetik a lex fori szerinti döntést, noha enélkül a bíró hivatalból alkalmazná a külföldi jogot; *d)* a „gyermekre kedvezőbb jog" szabálya; *e)* közrend; *f)* viszonosság hiánya, vagy retorzió esete; *g)* külföldi jog tartalma nem állapítható meg, vagy az arra hivatkozó fél nem bizonyította, ahol ez őt terheli;[54] *h)* részben ide sorolható a droit de prélèvement és a privilegium Germanicum esete; itt ugyanis nem a külföldi törvény kollíziós szabálya, hanem anyagi jogának — nem közrendellenes! — tartalma miatt fordul vissza a bíró a lex forihoz; *i)* legvégül: a vissza- és továbbutalás esete.

Íme kilenc kiskapu: kilenc olyan eset, amikor a kollíziós szabály szerint irányadó jog nem nyer alkalmazást, hanem a kollíziós szabály szerint „inkompetens" lex fori az ítélkezés alapja. Természetesen nem minden ilyen lehetőség található együtt minden jogrendszerben. A magyar nemzetközi magánjogban helye van a *b), c), d), e), f), g),* és *i)* esetek alkalmazásának. Ha ezek közül törvényhozásunk kihagyná a renvoi-t, a lex fori alkalmazásának még mindig számos — bizonytalanságot fenntartó — tényezője maradna meg.

VIII.

1. Amikor Dávid Góliát ellen harcba indult, népe őt páncélba öltöztette. De a fiú ezt ledobta magáról, s pajzs nélkül indult harcba. Próbáljuk mi is a renvoi körüli vitát az elmélet páncélja nélkül folytatni. A renvoi — mondja Sperduti — a jogtudomány kreatúrája,[55] talán a gyakorlat jobban rávilágít szükségességére vagy nélkülözhetőségére.

A törvényszerkesztés során felmerült széles körű vita[56] után valószínűleg meglepő az a tény, hogy *soha* eddig magyar bíróság vagy más hatóság (anyakönyvvezető, hagyatéki ügyekben eljáró közjegyző) előtt a renvoi problémája fel nem merült, vagy nem vette észre, hogy felmerült, s így a magyar judikatúrában a visszavagy továbbutalás alkalmazására nincs precedens.[57] Nincs precedens olyan esetre sem, amikor pedig ennek nemzetközi egyezmény szerint helye lett volna. Kézenfekvő tehát az a gyakorlati érv, hogy a teória nem változtatta meg a világot — ami eddig, törvényes szabályozás nemlétében nem hiányzott jogéletünkből és jogérzetünkből, azt feltehetően a jövőben is tudjuk nélkülözni.

2. Megfontolást érdemel az is, hogy a renvoi intézményesítése belső kollíziós jogunkban gyakorlati nehézségeket vetne fel olyan bírák, s más hatósági személyek számára, akik eddig az egyszerű kollíziós szabály ismeretében, vagy az Igazságügyminisztérium szakvéleményére

[51] Sperduti: im. 231—232. old.

[52] Lerebours—Pigeonniere: DIP, 1962. 369. old. n. 4. Eek: id. mű 96. old.; Mádl Ferenc számos figyelemre méltó példát hoz fel ezekre (Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban. Állam- és Jogtudomány 1969. 1. sz. 77. oldal.)

[53] Svájci ZGB, Anhang I. 22. cikk.

[54] Common law országai, francia jog, stb.

[55] im. 211. old.

[56] Az Állam- és Jogtudományi Intézet szövege javasolja kizárni a renvoi-t, de hozzáfűzi, hogy megfontolásra javasolja fenntartását; az Igazságügyminisztérium tervezete fenntartja, de megfontolásra javasolja kizárását; — a Magyar Jogász Szövetség nemzetközi magánjogi szakosztálya a renvoi kizárását javasolja.

[57] Filipescu és Jacota fel is hívták a figyelmet arra, hogy könyvemben magyar jogesetre nem hivatkozom. (Id. mű 55. old.) De a könyvem megjelenése óta eltelt tíz év alatt sem merült fel a renvoi kérdése.

támaszkodva, alkalmaztak külföldi törvényt. Bizonyosra vehető, hogy a külföldi jog kollíziós szabályának *is* kötelező figyelembevétele az Igazságügyminisztérium munkáját fogja felduzzasztani. Nem téveszthető ugyanis szem elől, hogy törvényeink szerint nem az érdekelt fél bizonyítja a külföldi jog tartalmát — ez csak módjában áll, de nem kötelessége —, hanem a bíró hivatalból tájékozódik a külföldi jog felől s e célból az Igazságügyminisztériumhoz is fordulhat. S mit fog tenni az Igazságügyminisztérium, ha valamely forrásmunkában ilyen mondatot talál: „Képtelen voltam arra, hogy egyetlen egy esetet is találjak Kolumbiában, amely a renvoi kérdésével foglalkozik, vagy csupán vitatja is."[58] Örökösödési ügyben a magyar jog egyértelműen a *hagyaték egységének* elvét alkalmazza. Ez meggyorsítja az öröklés rendjének megállapítását, megkönnyíti a közjegyző munkáját stb. Az örökhagyó hazai jogán kívül, a renvoi figyelembevételével a magyarországi ingatlanhagyatékot a magyar öröklési jogban meghatározott rend szerint kellene felosztani. A renvoi az egyszerűt bonyolulttá tenné, a magyar kollíziós jog egyik *elvét* feláldozná egy külföldi kollíziós jog egyik *szabályának*.

3. Vissza kell térnem a renvoi mellett szóló egyik érvre, amit a szocialista jogtudomány sok művelője tett magáévá.

A szocialista és tőkés társadalmi-gazdasági rend között korunkban végbemenő harc jogi téren is folyik. A renvoi elvetése, — amikor a tőkés jogrendszerek túlnyomó többsége ragaszkodik hozzá, — azt jelentené, hogy a szocialista jog hatókörét szűkítjük, s a tőkés jog hatókörét szükségtelenül kiterjesztjük. Mert a renvoi kizárásával a tőkés jogot alkalmazzuk akkor is, ha ez nem tart igényt arra, hogy alkalmazzák.

Ez az érv gyakorlati és politikai szempontból támadhatatlan. De jogi szempontból a renvoi teljes elismerésének a formulája már nem biztos, hogy igazságérzetünknek, devizális érdekünknek vagy akárcsak a magyar fél érdekének megfelelő eredményre vezet. Ha a szocialista peres fél pernyertes lesz a tőkés jog alapján, — nem fogja hiányolni a renvoit. Ezért, amikor a tőkés jog hatókörét szükségtelenül nem engedjük tágítani, s elfogadjuk a renvoi-t, akkor meg kell néznünk, hogy ez milyen érdek védelmében történik.[59] Tegyük fel tehát így a kérdést:

előnyös-e a *közérdek* szempontjából, ha a hatóság a renvoi elfogadásával, a magyar jog alapján ítél —

előnyös-e a magyar *peres félre* ugyanez?

Az első kérdésre könnyű jogi szempontból igenlő választ adni: a bíró a magyar jogban van otthon, a magyar jog fejlesztette ki igazságérzetét, s végül, ha e jogot a törvényesség sérelmével alkalmazza, ezt rendkívüli jogorvoslattal is korrigálni lehet. De a renvoi kizárása esetében is számos lehetőség marad erre. Mindezt Nussbaum után Heimwärtsstrebennek nevezzük. Ez a fórum jogának a nehézkedési törvénye, ami ott is keresztültör és érvényesül, ahol a renvoi ki van zárva.

A másik kérdésre *már nem is szabad* igenlő választ adni: ez azt jelentené, hogy feltevésünk szerint magyar jog alapján mindig a magyar fél járna jól, külföldi törvény alkalmazása esetén mindig ő húzná a rövidebbet. Mivel csak a konkrét ügyben derül ki, hogy kinek a magatartása felelt meg az irányadó jognak, ezért absztrakt szabályozás a renvoi kérdésében a magyar fél érdekét se nem szolgálja, se nem sérti: közömbös.

Jogosnak tűnő ellenvetés azonban, hogy ha a *külföldi* kollíziós szabályból az derül ki, hogy a külföldi anyagi jogot ott nem alkalmaznák a magyar bíró előtti perre, akkor miért alkalmazzuk mi? Miért nem fogadjuk el a vissza- vagy továbbutalást?

Azt hiszem, helyénvaló kétségbevonni annak az érvelésnek a helyességét, hogy a kollíziós szabály a szuverének törvényhozási joghatósága közé von határt — hogy kompetenciákat választ el, lemondva saját szuverenitásáról vagy kompetenciájáról az ügyben,[60] vagy valamiféle érdekszférákat választ el egymástól. Ha ezt az érvelést elfogadnánk, akkor bűntudattal alkalmaznánk a külföldi törvényt oly esetre, amelyre azt külföldön nem alkalmazzák, — de ugyanilyen rossz lelkiismerettel kellene a magyar joghoz is visszafordulnunk, amikor a magyar kollíziós jog idegen törvény alkalmazását rendeli.

A kollíziós szabály *funkciója* nem az, amit a renvoi körüli viták során neki imputáltak. Ezek csupán a renvoi igazolása vagy kizárása céljából merültek fel. Ha nem törődünk a renvoi-val, másként látjuk. A törvényhozó a jogszabály megalkotásakor, vagy valamely jogviszonyból eredő jogok és kötelezettségek megállapításakor általában nem tesz megkülönböztetést külföldi és belföldi tényálláselemek közt. Ha az eljegyzést nem tekinti olyan kapcsolatnak, amelyhez jogi szankció fűződik, mint pl. a magyar jog, akkor ez külföldiek eljegyzésére is vonatkozik. De a helyzet nem ilyen egyszerű, ha a jegyesség külföldön, külföldiek közt, oly jog szerint keletkezett, amely ezt jogviszonyként szabályozza. Ilyenkor keresni kell azt a törvényt, amelynek a felek alá voltak vetve abban az időben, amikor a jogviszony keletkezett.[61] A vámjogból vett kifejezéssel élve: „belföldiesíteni" kell a jogviszonyt, ahhoz a joghoz kapcsolni, amely a *fórum* kollíziós joga szerint az abban található külföldi elemmel szemben *közömbös*. Nem az a cél tehát, hogy a magyar bíró úgy ítéljen, mint pl. a holland, — az a cél, hogy a

[58] P. J. Eder: American—Columbian PIL. 1956. 39. oldal.

[59] Eek sem ad választ erre, noha a renvoi-t politikai kérdésnek tartja. (Lásd 17. sz. jegyzet.)

[60] Lerebours—Pigeonniere id. mű 347. old.; Mádl Ferenc: Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban. (Állam- és Jogtudomány 1969. 1. sz.)

[61] vö. Ehrenzweig: Nutshell 11. old.

magyar kollíziós jog alapján megtalálja azt a jogot, amely „közömbösíti" a külföldi elemet, amelynek segítségével tehát úgy bírálhatja el az ügyet, mintha belföldi volna a tényállás minden eleme. Meg kell találnia azt a jogi „közeget", amelyben a tényállás otthon van.

Ha elejtjük azt a *megvalósíthatatlan* kívánalmat, hogy a magyar bíró ugyanarra az eredményre jusson ítéletében, mint a holland, akkor nincs szükség annak vizsgálatára, hogy a magyar jog szerint külföldi (holland) jogviszony, — belföldi-e Hollandiában. A magyar bíró a jogviszonyban talált külföldi elem révén, — a magyar kollíziós szabály útmutatása szerint — holland jogviszonyt vél látni maga előtt. A magyar anyagi jog alapján tehát megnyugtató döntés nem hozható. Ahogy a matematikában különnemű tényezőkkel nem lehet számolni, úgy a jogviszonyt is „közös nevezőre" kell hozni azzal a törvénnyel, amelyre bírói ítélet alapítható. De a bíró azt a megállapítását, hogy a jogviszony holland, a *magyar* jogra alapítja. Lehet a jogviszonyban két-három különböző országra mutató külföldi elem. Pl. felek állampolgársága, lakóhelye, jogviszonyuk létrejöttének helye stb. De a magyar kollíziós jog — *egy kivételével* — valamennyi külföldi elem felett közömbösen elsiklik, nem tekinti kapcsoló tényezőknek. De egyetlen külföldi elemet kiválaszt, s kijelenti: ez holland jogviszony. Ezzel ezt is mondja: ez a jogviszony Magyarországon külföldi, de Hollandiában belföldi. S ezt nem a holland, hanem a magyar bírónak mondja. Lehet, hogy a holland jog a tényállásban levő külföldi elemek között másként szelektál, mint a magyar: más elemet tekint kapcsoló tényezőnek. Mi indokolja, hogy a magyar bíró erre legyen figyelemmel? Kissé viszonyúl ez a fejtegetés Savigny „Sitz des Rechtsverhältnisses" elméletéhez, — de Savignyt még nem foglalkoztatta a renvoi problémája. Nem kereste annak *okát,* hogy *miért* keresünk külföldi törvényt egyfajta külföldi elem esetében, s miért nem tesszük ezt másfajta külföldi elem esetében. Mert a jog utóbbi esetben nem tekinti a jogviszonyt külföldinek, — előbbi esetben igen; s ha ez a helyzet: a fórum kollíziós szabálya által megjelölt külföldi törvény alapján kell elbírálni —, *mert a magyar kollíziós szabály azzal a fikcióval él, hogy a jogviszony abban a jogrendszerben, amelyhez külföldi eleme révén kapcsolódik, — tiszta belföldi jogviszony.*

A fórum számára tehát a jogviszony belföldi:

ha nincs benne külföldi elem,

ha van, de a törvényhozó számára közömbös (imperati a belföldi szabály, a személy állampolgársága szerint külföldi volna, de lakóhelye szerint nem stb.),

ha a kollíziós szabályban implicite foglalt fikció szerint a külföldi elem közömbössé válik abban a külföldi jogrendszerben, amelyre a kollíziós szabály mutat.

Kézenfekvő ellenérv e harmadik tétellel szemben, hogy mi a következménye annak, ha kétségtelenül kiderül, hogy a magyar kollíziós szabály implicit feltételezése nem vált be, mert az eldöntésre váró jogviszony ott sem belföldi. Ezzel értünk el az egész renvoi kérdés jól ismert eredetére: a kollíziós szabályok *diszharmóniájára.* E diszharmónia *természetes,* mert egymástól különböző jogrendszerek tradícióira nyúlnak vissza. A bonyodalom attól az időtől kezdődik, amikor a kollíziós szabályok diszharmóniáját ugyanúgy *konfliktusként* kezelték, mint az anyagi jog eltéréseit. De az anyagi jogi összeütközést a kollíziós szabály megoldja, — a kollíziós szabályok összeütközését a renvoi nem oldja meg.

IX.

A VIII. pontban mondottakból következnék, hogy renvoinak éppúgy nincs helye, mint ahogyan a fikcióval szemben bizonyításnak nincs helye. A fikció abban különbözik a praesumptio iuris et de iure-től, hogy az utóbbi lehet igaz, de a fikcióról feltétlenül tudjuk, hogy valótlan. S a jog mégis felhasználja. A külföldi jogviszony „belföldiesítése" fikció, de szükséges, mert megold összeütközéseket, lehetővé teszi a szerzett jog megvédését, valamely idegen jog uralma alatt keletkezett alanyi jog vagy igény elismerését. A renvoi — úgy tűnik — azt *bizonyítja* e hasznos fikcióval szemben, hogy nem az egyik, hanem másik jog (vagy a fórum joga) alkalmas a „belföldiesítésre", a külföldi elem *semlegesítésére.* De ez már a másik jog fikciója, nem a fórumé.

Megkíséreltem önmagam korábbi nézetével harcomat megvívni, s a renvoi intézményének törvényhozási úton bevezetése ellen fellépni. Ezzel azonban ugyanolyan nehéz helyzetbe kerültem, mint az ausztráliai törzsfőnök, aki új bumerángot vett, s a régit nem tudta elhajítani. A renvoi nélkül évszázadokon át ítéltek külföldi törvény alapján, — s a magyar igazságszolgáltatás ma is megvan nélküle. De ha egyszer megjelent és él, ezt tudomásul kell venni, s meg kell keresni azokat a kérdéseket, ahol a renvoi alkalmazása *nélkül* keletkeznék jogbizonytalanság. A nemzetközi magánjogi *kodifikációnak* van ugyanis egy tudatos célja, s egy e cél ellen ható nem tudatos törekvése.

A tudatos célkitűzés: az ingatag s változó szokásjog helyére, írott jog segítségével jogbiztonságot vinni. Ez alatt a jogi előrelátást, per nélkül is és per előtt is, a megbízható felelős jogi tanácsadás lehetőségét értem.

A nem tudatos törekvés arra irányul, hogy a fórum joga minél többször alkalmaztassék. A korlátlan renvoi „kritika nélkül" szolgálja ezt a törekvést.

Mégis meg kell fontolnunk, hogy a renvoi teljes kizárása is vezethet nemkívánatosan szélsőséges eredményre.

Régi és ésszerű követelménye a nemzetközi magánjognak, hogy a személyállapotra mindig, mindenütt egyazon jog nyerjen alkalmazást. Természetesen az, hogy ésszerű, nem jelenti azt, hogy ez is a jogi helyzet. S itt nem egyedül a honosság és domicilium ütközése okoz zavart, hanem az is, hogy sok esetben az ilyen kérdésekre a lex loci contractus vagy situs is alkalmazást nyer. Mégis helyesebb olyan megoldást keresni, amely a jog- és cselekvőképesség, továbbá a családi jogviszonyok tekintetében lehetőség szerint stabil helyzetet teremt. A nemzetközi harmóniára valóban törekedni kell az ember sorsát meghatározó olyan kérdésekben, hogy cselekvőképes-e, — érvényes házasságból származik-e —, házassági kötelékben él-e stb. E *kérdések körére leszűkítve,* helyesnek tartom, az új lengyel kódex 4. cikkének 2. §-át. Ez — az állampolgárság jogának, — mint a magyar jogban elfogadott kapcsoló elvnek — az érintetlenül hagyása mellett, — lehetővé tenné, hogy minden személyi és családi jogi kérdést ugyanazon jog szerint bíráljunk el, amely jog szerint ezt az érdekeltek hazája bírálja el.

Az állampolgársági elv a magyar jog szerint valamely kérdésben az angol jogra mutat. Ha az érintett személynek ott van domiciliuma, a magyar és angol döntés egyazon törvényen alapul. Ha azonban az angol állampolgárnak harmadik országban van domiciliuma, — úgy státusára e harmadik ország joga nyer alkalmazást *Angliában* is. Ily esetben a renvoi *teljes* kizárása olyan törvényhez vezetne, amelyet éppen a külföldi állampolgár hazájában *nem* alkalmaznak.

Ha pl. olasz állampolgárnak van angol domiciliuma, s ott elválik, hazai joga (esetleg) nem tekinti őt elváltnak. A lengyel kódex továbbutalási formulája ilyenkor nem alkalmazható, de helyébe lép a közrend, amely felfogásunk szerint nem ismer felbonthatatlan kötést. Ha az angol joghatóság a bontóperben megvolt, a magyar jog is elváltnak tekinti az olasz állampolgárt.

A renvoi a fentiek szerint két megszorítással volna megengedhető: *1.* személyállapotot és családjogi jogviszonyokat érintő kérdés esetében; *2.* csak az a jog alkalmazható, amelyre az érdekelt *hazai* joga (állampolgársága szerinti jog) utal; (akár vissza, akár továbbutal); *3.* ebből következik az *egyszeri* renvoi, mert harmadik jog utalása, már nem a hazai jogé.

Minden egyéb kérdésben, ideértve az örökösödési kérdéseket is, — a renvoit-t ki kellene zárni törvényhozásunkból.

Figyelemre méltó, hogy Raape — midőn elméletileg szót emel a renvoi ellen, — a családjogból vett példával bizonyítja, hogy kizárása igazságtalanságra vezethet.[62] De ebből a renvoi korlátlan elismerését, ahová a német joggyakorlat jutott, nem kell szükségszerű következménynek tekinteni.

Ezzel — úgy tűnik —, hogy a legfontosabb jogterületről a nemzetközi gazdasági viszonyok teréről javasolnám a vissza- és továbbutalás kizárását. Éppen ott, ahol a békés együttélés körülményei között a verseny folyik, fellépek olyan szabályozás ellen, amely „a tőkés jog hatókörét szükségtelenül tágítaná", korlátozásának egy lehetőségét elmulasztom akkor, amikor maga a tőkés jog ad erre lehetőséget.

Mindenekelőtt mérlegelni kell azt, hogy a renvoi kizárása e téren a jogbiztonságot növelné. A világos és egyértelmű jog nagymértékben segíti a gazdasági kapcsolatok fejlődését. A renvoi kizárása is csak az egyik nyílását tömítené a jogbizonytalanság hézagainak, de a második lépést csak az teheti meg, aki az első lépést már megtette.

Mérlegre kell tenni azt is, hogy ennek az elvnek a jelentősége és érvényesülési területe *rendkívül korlátozott.* A magyar jog szerint semmi akadálya nincs annak, hogy bármely vállalatunk külkereskedelmi tárgyú szerződésében bármely állam jogát kikösse, azt tőkés jognak alávesse. A korlátlan autonómia már önmagában azt jelenti, hogy a „tőkés jog hatókörének korlátozása", jogi biztosítékok nélkül maradt politikai jelszó. Ha az ügyletnek szerződéssel tőkés jog alá rendelése az „ideológiai osztályharc" hatékonyságát gyengítené, akkor a törvény korlátlan jogszabályválasztó jogot nem engedne. Nem tudom, hogy pl. egy év alatt kötött külkereskedelmi tárgyú ügyleteink felmérhetők-e, vagy szükséges-e felmérésük abból a szempontból, hogy hány százalékuknál gondolnak a felek az ügyletre irányadó jog kikötésére. Ha igen, az összes szerződések hány százaléka (bátrabban írnám: hány ezreléke) kerül peresítésre, a perek hányadrészében alapul az ítélet tőkés jog alkalmazásán, az ítéletek közül hány százalék kedvezőtlen, s végül a kedvezőtlen ítéletek hány százalékára lehet azt mondani, hogy vállalatunk *csak* azért lett pervesztes, mert szocialista jog helyett, tőkés jogot alkalmazott a bíróság. Mértani arányban csökkenő mennyiségről van itt szó, s a politikailag jól hangzó indokolás jelentőségének is mértani arányú súlyveszteségéről.

Ha már most szembeállítjuk azt, hogy a magyar judikatúrában a renvoi alkalmazása nem fordult elő, viszont külkereskedelmünk volumene (tőkés viszonylatban is) évről évre fejlődik — akkor világosan áll előttünk a renvoi szabályként törvénybeiktatásának szükségtelen volta.

Réczei László

[62] Raape: IPR. 5. Auflage. 65. és 69. oldal.

Az apaság vélelmének elhárítása a Csjt. rendszerében

Az apaság vélelem természetéből következik annak megtámadhatósága. A Csjt. rendszerében az apaság elhárításának eszközei két csoportra oszthatók. Az egyik csoportban tartjuk nyilván az apasági vélelem megdöntését, amelyhez minden esetben a származás lehetetlenségét kell bizonyítani. A másik csoportba sorolhatóak azok az apaságot elhárító eszközök, amelyek alaki okból engednek elhárítást, a származás valódiságának vizsgálata nélkül. A Csjt. sajátossága, hogy míg az első csoportba sorolt vélelem megdöntési eszközt az apasági vélelem mindegyik tényállására alkalmazhatónak tartja, az alaki okból való megtámadást meglehetősen szűk körben engedi meg. A származás valódiságának vizsgálata mellett a megtámadás időbeli korlátokhoz és a többi szocialista joghoz viszonyítva is igen szűk személyi körhöz van kötve.

A szocialista országok az apaság elhárításának lehetőségeit az apasági vélelem létrejötténél is sokfélébben szabályozzák, s általánosnak csupán a megtámadás megengedhetősége, s az mondható, hogy a megtámadás nem elsősorban a nem megfelelő családi kapcsolatok szankciója, hanem jogi lehetőség a valóságos szülői pozíciók betöltésére. Ez utóbbit segíti elő, hogy a szocialista jogok a megtámadás természetétől függetlenül nem zárják el a más személlyel szemben az újból lehetséges apasági megálapítást, legalábbis elvileg. Ilyen értelemben véve az apaság elhárításának absztrakt célja az, hogy megnyissa a szülői jogállás betöltését a valódi szülő útján. Mivel azonban a gyermeknek érdeke fűződik önmagában ahhoz, hogy apai jogállása betöltött legyen, azt a még nyomatékosabb érdeket, hogy az legyen a megállapított apja, akitől valóban származik, korlátlanul nem lehet biztosítani, elsősorban ezért kötik a szocialista családjogok is időhatárhoz a megtámadás-tartalmi alapon rendező-szabályait. Érdekes e szempontból a Lengyel Csjt., amelynek gyakorlati alkalmazása során lehetőség van arra is, hogy a megtámadás eredményességének más férfi apaságának nagyobb valószínűsége is oka legyen. Ugyanilyen megoldást enged az NDK Csjt. az apai elismerés megtámadása során, de a házasságból fakadó vélelem megdöntését már csak a vélelmezett apától való származás lehetetlensége címén engedi meg. A származás lehetetlenségének bizonyítása, mint a megtámadás előfeltétele egyúttal védi a gyermek családi jogállását az alaptalan támadás ellen.

I.

Addig, amíg a legtöbb szocialista kódex másként szabályozza az apaság megtámadását az elismerés és a házasság alapján, s több kódex az apaság bírói megállapításának megtámadását, perújítás és törvényességi óvás kivételével meg sem engedi,[1] a magyar Csjt. az egységes apasági vélelmet, mint szerkezeti elvet, a megtámadás tartalmi valótlanság okából való megengedése esetén teljesen azonosnak tartja, függetlenül a keletkeztető tényállások eltérő sajátosságaitól. Ez tükröződik a joggyakorlatban is. A Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozata szerint: „A Csjt. 43. §-a nem tesz különbséget abban a vonatkozásban, hogy az apasági vélelem milyen alapon áll fenn, az egyformán megtámadható akár elismerés, akár bírói ítélet alapján keletkezett." (P. törv. 21 414/1958. A határozat nyilván az elismerés fogalomkörébe vonja az utólagos házasságkötés alapján keletkezett apasági védelmet is.)

Az apasági vélelem egységességéből következik, hogy a megtámadás lehetősége szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a szülők között a vélelem megtámadásának idejében fenn áll-e még a házastársi életközösség, ha a gyermek a férfitől nem származhat, ez akkor is megtámadási ok, ha a házasságot a férfi esetleg a többi házasságból született gyermekük kedvéért fent kívánja tartani. E körülmény legfeljebb a bizonyítást nehezíti meg.

Szemben az 1946. évi XXIX. sz. tv. szabályozásával, amely az apai elismerés megtámadását, hasonlóan több ma is hatályos külföldi szocialista kódexhez, az elismerő részéről csak akarati hibák fennállása okából engedte meg (11. § (2) bek.), a Csjt. e megoldást elhagyta. Ebből logikusan következik, hogy a megtámadásnak az apaság tudatosan ténybeli alap nélkül történő vállalása esetében is helye van, a Csjt. 43. § (1) bekezdése alapján. (Más kérdés, és erre visszatérek, hogy van-e helye ezenkívül még akarati hibák miatt is.)

A magyar jogirodalom teljesen egységes álláspontja, hogy a vélelem megdöntését az egységes apasági vélelem bármelyik keletkeztető tényállásának jellege nélkül, minden esetben meg kell engedni, ha a gyermek a vélelmezett apától nem származhatik.[2] Mivel tehát közömbös e szempontból az elismerés indoka, a megtámadás lehetősége adva van anyagi okból vállalt ún. névházasság, szívességi alapon tett teljes hatályú elismerés, a tulajdonképpen esetleg csak az örökbefogadás valódi belső szándékával az utólagos házasságkötéskor tett — hall-

[1] A vonatkozó külföldi szocialista megoldásokat részletesen tárgyalja Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei. (MTA Állam és Jogtudományi Intézet Jogösszehasonlító osztályának kiadványa Budapest, 1969.)

[2] L. Pap Tibor: Magyar családi jog, Budapest 1967. 212. old.; Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest, 1963. 403. old.; Pap Tibor: A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése. Studia Juridica Pécs 1965.; Csiky Ottó — Simor Antal: Az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek. Budapest, 1961.

gatásban foglalt — elismerés eseteiben is. E megoldás elméletileg a visszaélés lehetőségét magában hordozhatja, különösen, ha az apaságot vállaló személynek már a vélelem keletkezésének időpontjában megfelelő bizonyítékai is rendelkezésére állanak, hogy a vélelem megdöntését nemsokára érvényesíthesse. Sőt adott esetben a gyermeke iránt nem eléggé időben érdeklődő valódi apa elől is elzárhatja az apai pozíciót, akinek — ma — e helyzettel szemben apai jogállásának megszerzésére nincsen jogi eszköze. Kétségtelen azonban, hogy a gyakorlati esetek túlnyomó többségében eléggé súlyos szankciót hordoz az apaságot könnyelműen vállaló férfivel szemben a megtámadás viszonylag rövid egyéves határideje, de az is, hogy a tőle való származás lehetetlenségének bizonyítása, — különösen, ha az anyát már régebben is ismerte, s az apasága természettudományos alapon nem zárható ki, — nem minden esetben lesz evidens. Ha azonban a származás kizártsága bizonyítható, akkor Nizsalovszky Endre kifejezése szerint az elismerő (utólagos házasságot kötő) férfi lényegében egy évi meggondolási időt „visszavonási" lehetőséget kap.[3]

Az apasági vélelem megtámadásának kifejtett konstrukciójából az is következik, hogy az apasági vélelem megtámadásának jogáról érvényesen lemondani nem lehet, még kevésbé lehet ezt „vélelmezni" például a vállalás szívességi jellegéből. A jogról való lemondás értékelésénél a Csjt. igen szigorú, azt a tartásnál is általában kizárja, s csak a házassági vagyonjogban engedi meg, ott is viszonylag szűk körben. A családi jogállással összefüggő igények érvényesítéséről joghatályosan nem lehet egyik irányban sem lemondani, amiként nem mondhat le a gyermek, vagy más jogosult az apaság megállapításának jogáról, ugyanúgy a vélelem megdöntésének jogáról sem. Miként arra a Legfelsőbb Bíróság az egyik törvényességi határozatában rámutat, e lemondás értékelése családvédelmi okból sem lenne helyes, „a gyermeknek jogos és törvényes érdeke, hogy lehetőleg az legyen az apjának tekintendő, akitől a valóságban származik." A Csjt.-nek adott, tehát a tartalmi valótlanság minden esetében — határidőn belül — megtámadást engedő és a jogról való lemondást nem engedő konstrukciója megtámadást látszik engedni annak a férjnek is, aki a felesége mesterséges megtermékenyítésébe beleegyezett.[4]

Szemben azonban az apaság megállapításával, ahol a legalábbis a nagyfokú valószínűség a vélelem szerkezet következtében döntő szerephez juthat, a magyar Csjt. az apaság vélelmének megdöntéséhez a származás lehetetlenségének nagyfokú valószínűségét nem tartja elegendőnek, ezt objektív bizonyossággal kell megállapítani.

II.

Míg a hatályosan létrejött apasági vélelem a Csjt. rendszerében a vélelem megdöntése útján hárítható el, az elhárítás azon az alapon, hogy a vélelem hatályosan létre sem jött, többféle eszközzel lehetséges. A nyilvánvalóan téves anyakönyvi bejegyzés elhárításának államigazgatási útja, amely esetében a bírói út az 1957. évi IV. tv. 57. § (1) bekezdése a) pont alapján a „születési, házassági, halotti anyakönyvi bejegyzés megtagadása, törlése, illetőleg a kiigazítás megtagadása" címein vehető igénybe, csak a nyilvánvaló jogszabálysértéssel bejegyzett családi jogállás kiigazítására, törlésére stb. vehető igénybe, de ott, ahol a származás vitás lehet, már csak a Csjt. 45. §-a alapján mindenkivel szemben hatályos, s a családi jogállás kizárólagosságához fűződő érdekeket kifejező státus perben lehet dönteni. Ez az álláspont nemcsak a Csjt. 45. §-ából, hanem azokból a szabályokból is kiderül, amelyeket a Csjt. az elismerés különböző formáinak hatálya tekintetében ír elő. Így a Csjt. 43. § (2) bekezdésében biztosított megtámadást lehet csak igénybe venni, abban a kérdésben, hogy a 37. §-on alapuló teljes hatályú elismerés a nyilatkozat törvényes előfeltételeinek hiányában, nem teljes hatályú. A Csjt. 39. § (2) bekezdése rendezi az utólagos házasságkötés apaságot keletkeztető hatályával összefüggő vitákat. Annak következtében, hogy a volt férjjel szemben érvényesülő ún. mögöttes apaság csak eshetőleges apasági vélelem, tulajdonképpen a volt férj önálló megtámadási joga mindaddig, amíg vele szemben a második férjjel szemben megdőlt apaság következtében, nem hatályosul a vélelem, megállapítás jellegű per, Simor Antal nézete szerint. De csupán a jellege az, mert az apasági vélelem ilyenkor is a 43. § (1) bekezdésében szabályozott feltételek bizonyítása esetében dőlhet meg. Időbeli határ nélkül indítható megállapítási igénynek tartja Nizsalovszky Endre az olyan elismerés megtámadását, (37. §), amikor az apai jogállás be volt töltve, csak legfeljebb az anyakönyv nem tartalmazta.[5] Ilyen esetben ugyanis kettős apaság keletkezhetne, amely viszont a 45. § alapján, a családi jogállás kizárólagosságára tekintettel nem kívánatos jogi végeredmény. Ilyen megállapítási perről a Csjt. nem tesz ugyan említést, de nézetem szerint is a 39. § (2) bekezdésében szabályozott megoldás analógia útján való alkalmazásának nem lehet akadálya. Más kérdés, hogy mennyire logikus a 37. és 39. §-ban írt, s lényegében elismerésen alapuló apasági vélelmeknél a hatályosság tekintetében tehető megtámadások másként, s más időhatárral történő szabályozása. Így pl. a 37. §-on alapuló el-

[3] L: Nizsalovszky Endre: im. 405. old.

[4] A Bolgár Csjt. ilyen esetben a férj megtámadási jogát megtiltja. L. Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei: im. 74. old. E kérdés külön tanulmány tárgya lehet.

[5] Nizsalovszky Endre: im. 284—285. old.

ismerés hatálya tekintetében pozitív megállapításnak nem volna helye, holott az anyakönyvi bejegyzés regisztratív tartalmával ellentétesen apasági elismerés hatályosan létrejöhet olyankor is, amikor más férfi apaságát az anyakönyv már tévesen tartalmazza. Jelenleg is megoldható e vita, mert az anyakönyvi bejegyzés kiigazításáig függő helyzet keletkezhet, amely úgy gondolom, sem a nyilatkozat, sem a hozzájárulások visszavonására nem adhat lehetőséget.

A nyilvánvaló tényekkel ellentétes, vagy közokirat-hamisítás útján igazolt korkülönbség hiánya, továbbá a nyilatkozatokhoz szükséges hozzájárulások hiánya, a nyilatkozat nem személyes megtétele, mint súlyos alaki fogyatékosságok, aligha tekinthetők a megtámadási határidővel korlátozott s csak a 43. § (2) bekezdésében foglalt úton elháríthatő fogyatékosságoknak, sőt az is vitatható, hogy legalább ilyen esetben más érdekelt megtámadási jogát nem kellene-e biztosítani. Korántsem egyértelmű azonban az, hogy e fogyatékosságokat, ma a Csjt. 43. § (2) bekezdésén kívül el lehet-e hárítani, az előbb már említett, Nizsalovszky Endre által javasolt határidő nélkül megállapítási perben, noha ilyen analógiát igénybevevő értelmezés praktikus végeredményhez vezet.

Ezt az álláspontot támogatja Nizsalovszky Endrének az a megállapítása, hogy az 1946. évi XXIX. tv-hez fűzött indokolás szerint a megtámadás a teljes hatály vonatkozásában az „alakilag teljes hatályú" nyilatkozatokra vonatkozik, és nincs okunk azt feltételezni, hogy a Csjt. a 43. § (2) bekezdésénél ettől el kívánt volna térni.

Ilyen értelemben viszont a 43. § (2) bekezdésének tényállása az akaratfogyatékosságok elhárítására korlátozódik, pl. annak bizonyítására, hogy az elismerő nyilatkozatot a teljesen cselekvőképtelen, elmebeteg férfi tette, noha erről az állapotáról sem az anyakönyvvezető, sem a hozzájárulásra hivatott anya, vagy a nagyobbkorú gyermek nem tudtak. Már kétséges, hogy a hozzájáruló nyilatkozat akarat-fogyatékossága, a hasonlóan cselekvőképtelen anya stb. részéről önmagában hatálytalanságot eredményezzen, mert erre csak az adhat alapot, hogy törvényes képviselője, vagy a Gyámhatóság sem járul hozzá az elismeréshez.

A Csjt. tehát szemben a teljes hatályú elismerés érvénytelenségét rendkívül részletesen szabályozó 1946. évi XXIX. tv-el, a származás lehetetlenségének bizonyítása nélkül az apaság elhárítását jóval szűkebb körre szabta, de indokolása sem igazít el, hogy valójában milyen tényállások megtámadására gondol. Nizsalovszky Endre fejti ki, hogy a törvény arra sem ad választ, a megszabott alakszerűség hiánya-e az eset, vagy melyek azok az esetek, amikor az elismerés megtörténtét meg kell állapítani és annak hatályát csak a vélelem bírói megdöntése szüntetheti meg, és melyek azok az esetek, amikor az elismerés már kezdettől hatálytalan, és külön bírói döntés nélkül is lehet a hatálytalanságára hivatkozni. Nizsalovszky Endre szerint ugyanis az alaki hiányban szenvedő nyilatkozat fogyatékossága könnyen felismerhető az anyakönyvvezető részéről, „nem állhat elő az apaság egy olyan látszata, amelynek elhárításához általában perre lenne szükség."[6]

A nyilván téves anyakönyvezés törlésének nézetem szerint éppen úgy nincsen akadálya, mint ahogy az anyakönyvvezető, adott esetben a törvényes feltételek hiányában meg is tagadja az elismerés anyakönyvezését. Feltehető, hogy ennek alaptalansága az államigazgatási eljáráson belül is orvosolható, vagy végső soron az államigazgatási határozat pótlása bírói úton történhet meg, de igazgatási típusú megtámadás során.

Bár a teljes hatály tekintetében a 43. § (2) bekezdésének gyakorlati alkalmazása, ismereteim szerint legalábbis jelentéktelen mértékű, sőt lehetséges, hogy alkalmazásra sem került még, ha ilyen megoldás fenntartása pru futuró is szükséges, akkor körülhatároltabb szabályozása látszana indokoltnak.

III.

Milyen mértékben kerülhetnek értékelésre a megtámadás okaként az akarati hibák?

Szemben az 1946. évi XXIX. tv.-vel, amely az elismerő személy részére a megtámadást a kényszer, tévedés, megtévesztés eseteire megengedte, sőt csak ilyen esetben tette részéről lehetővé, a Csjt. e szabályozást elhagyta, noha a legtöbb szocialista ország családjoga valamilyen formában a Csjt.-nél jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít az akarati elemek értékelésének.

A Csjt. indokolása az akarati oldal értékelése helyett kifejezetten a megtámadás tartalmi valótlanságára, így a férfitől származás lehetetlenségére mutat. „A Csjt. 35., 39. §-okban az apaságra nézve felállított törvényes vélelmet a javaslat értelmében meg lehet dönteni. A javaslat azonban ebben a körben a teljes hatályú apai elismerésnek kényszer, tévedés, megtévesztés címén való megtámadását nem szabályozza, nanem e helyett lehetővé teszi, hogy az elismerő fél az elismerést tartalmi valótlansága miatt támadhassa meg."

Annak idején az 1946. évi XXIX. tv. — indokolása szerint — éppen a visszaélések megakadályozása végett engedte meg az elismerés megtámadását csak akarathibákra korlátozottan, és akként, hogy ennek során a nyilatkozat tartalmi valótlanságát nem kellett vizsgálni. A származás tekintetében történő tévedésnek, megtévesztésnek éppen az az alapja, hogy az elismerés tartalmilag valótlan, a kényszer esetében pedig az 1946. évi tv. indokolása arra mutat rá, hogy ha ilyenkor a megtámadás attól függne, hogy a nyilatkozat tartalmilag is valót-

[6] Nizsalovszky Endre: im. 382—383. old.

lan legyen, akkor jogellenes, erőszakos cselekménnyel másra szabad volna áthárítani a bizonyítás terhét. De az ilyen tényállások alapján a megtámadás a Csjt. rendszerében is lehetséges, csupán bizonyítani kell, ha az elismeréstől több mint egy év eltelt, hogy a tudomásszerzés ennél később történt, s nem elégséges csupán a tévedés, vagy a megtévesztés kimutatása. Vitathatatlanul megmarad azonban az a hátránya a Csjt. megoldásának, hogy ilyenkor legalábbis a bizonyítás fokozottabban hárul a férfire, szemben az apaság bírói megállapításával, ahol csak az a) és b) pont alapján kell neki bizonyítania a tőle való származás kizártságát, de ilyenkor sem kell bizonyítania, hogy nemi érintkezés nem is történt. S vitathatatlanul megmarad a Csjt. megoldásának az a hátránya, hogy az apaság intézményével történő visszaélést, vagyis azt az esetet, amikor kétséget kizáróan ismerte a férfi, hogy nem ő a gyermek vér szerinti apja, nemcsak a gyermek, hanem az apa útján is megengedi megtámadni. Ott viszont elvi alapon nyugszik a megoldás, hogy — legalábbis viszonylag rövid időhatáron belül — nem kíván a Csjt. véglegessé tenni vérszerint nem valódi apagyermek kapcsolatokat. Megtámadhatatlannak tartja azonban azt az esetet, amikor a valódi apát kényszerítik a gyermek vállalására, amely megoldás egyetlen mentsége csak ott fedezhető fel, hogy az apaság bírói megállapításának széles körű megengedettsége mellett erre később, más törvényes úton feltehetően sor került volna.

Az adott konkrét esettől függően a visszaélés lehet erőteljesebb, s a méltánytalanság is válhat plasztikussá. Az ilyen esetek befolyásolhatták a joggyakorlatot, amikor korántsem általánosan, de esetileg lehetőséget kerestek az akarathiba útján történő megtámadásra is,[7] amely egyébként leginkább a Csjt. 43. § (2) bekezdésében írt, a származás valóságát nem vizsgáló megtámadás rendszerébe illeszthető be. (Így pl. Fővárosi Bíróság 52. Pf. 25. 280/1965. sz. ítélete.)

Miként Nizsalovszky Endre kifejti, a Ptk. hatálybalépése előtt a bírói gyakorlatnak a polgári jog szokásjogi általános elveire való hivatkozás messzemenően szabadabb kezet nyújtott, de a polgári jog kodifikálása a két jogág szakítását sokkal világosabbá tette. Így a Ptk. hatálybalépése után nyilvánvaló, hogy a Csjt.-nek a korábbi családjogi szabályozással történt szakítása a Csjt. egész felépítésére tekintettel nem a polgári jogi általános ügyleti szabályok szélesebb körű érvényesülése végett történt.[8] Kétségtelen, hogy nincs olyan polgári jogi szabály, amelyet analógia útján az akarati hibák értékelésére segítségül lehetne hívni, így sem a Ptk. 210., 211., vagy 326. §-a nem adhat megoldást. Nizsalovszky Endre figyelmet érdemlő álláspontja szerint egyetlen esetben így a fenyegetés következményeinek elhárítása végett analógiának a Ptk. 236. § (2) bek. b) pontja alapján lehet helye, de csak a megtámadási határidő tekintetében, amely ilyenkor, vagyis jogellenes fenyegetés esetében, a kényszerhelyzet megszűnésekor kezdődne meg. Ebben az esetben azonban már nem a Csjt. 43. § (2) bekezdésében szabályozott megoldás, hanem csak tartalmi valótlanság esetében kerülhet sor a megtámadásra. Nizsalovszky Endre szerint legalább olyan feltétellel, hogy a férfi apasága a 38. § (2) bekezdésének c) pontja alapján sem volna megállapítható. Ez a megoldás azonban mivel tágabb a feltétele, mint a származás kizártsága esetében, bár rendkívül érdekes, a megtámadásnak egy olyan harmadik, Csjt.-ben kifejezetten nem szabályozott útját nyitja meg, amely mintegy kombinációja a 43. § (1) és (2) bekezdésének. Kérdés azonban, hogy a bírói gyakorlat ezt a megoldást önállóan kialakíthatja-e, noha a ritka eset megoldását nagyon igazságosan szolgálná. Megfontolást érdemel azonban mindenképpen Nizsalovszky Endre nézetének követése a határidő számításánál.

Nizsalovszky Endre jól mutatja ki a Csjt.-nek az akarati hibák érdemi értékelésétől való idegenkedését a házasság érvénytelensége körében is észlelt elzárkózásában. Hozzá kell azonban tenni, hogy az akarati hibák értékelésének lehetősége a sajátos családjogi értelemben fogalmazott és e szerint kiépített formájában, s szocialista jogban nem ismeretlen. Szemléletes, hogy éppen — e kérdésben, a különböző megoldások előnyének és hátrányának bonyolult hatásaira tekintettel, milyen sokféle megoldást adnak a különböző szocialista országok családjogai. Így elismerés esetében a román Csjt. a férfinek, de minden más érdekeltnek is, időhatár nélkül ad megtámadási lehetőséget a vérszerinti származás hiányának kimutatása mellett (58. §). A bolgár Csjt. az elismerést a férfi részéről csak akarathiba esetén engedi meg, annak felismerésétől, illetőleg hatásának elmúlásától számított 1 éven belül. Hasonló a Lengyel Csjt. szabálya is, amelynek értelmezése során van jogirodalmi vita. Szer azt fejti ki, hogy ha a férfi nem vérszerinti apja a gyermeknek, az is akarathiba, a Csjt. kommentárja ezt kizártnak tartja.[9] A jugoszláv jogszabály a férfi részére egyáltalán nem biztosít megtámadási lehetőséget, a csehszlovák Csjt. az akarathibát irreleváns körülménynek tartja, s tartalmi valótlanság okából is csupán az elismeréstől számított 6 hónapon belül ad megtámadási lehetőséget. Az NDK Csjt. az elismerés után felmerült tények miatt enged megtámadást, a származás lehetetlensége, vagy más férfi apaságának nagyobb valószínűsége alapján. (59. §) A megtámadás a tudomásszerzéstől számított 1 éven belül terjeszthető elő, de a határidő alól kimentésnek van helye. Ennek hiányá-

[7] Pap Tibor: Magyar családi jog. im. 213. old.; Csiky Ottó — Simor Antal: im. 62. old.

[8] Nizsalovszky Endre: im. 410. old. és köv.

[9] Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei. Im. 270. old.

ban is előterjesztheti azt az ügyész. (59. § (3) bek.) A szovjet alapelvek a kérdést nem szabályozzák.

Az akarathibáktól való elzárkózás és egyben a származás valótlansága alapján az elhárítás lehetőségeinek szélesre tárása a gyermekre elvileg kedvezőbb megoldásnak látszik. A Csjt. hatályos megoldása rövid időn belül elháríthatja a nem valóságos szülői kapcsolatot, de annak megszilárdulása esetén már a gyermektől teszi függővé a támadás jogát, aki azonban elméletileg, 60 éves korában is élhet vele, tudomásszerzésének időpontjától függően.

Ilyen szempontból nem is az ún. szívességi elismerés visszaélés jellege lehet problématikus, sőt viszonyaink között a kényszer hatásainak szerepe sem nevezhető gyakorlatinak. Gondot okoz azonban, hogy a visszaélésszerű tényállások önmagában álló értékelésétől való elzárkózás a mesterséges megtermékenyítésbe beleegyező férj számára is legalább a gyermek 1 éves életkoráig megnyitja a megtámadás útját. Abban az esetben, ha a mesterséges megtermékenyítés, ismeretlen donortól, kifejezetten a férj kérésére történik, az utána megengedett megtámadás a joggal való visszaélés családjogi típus esete lehetne, annak ellenére, hogy a joggal való visszaélés tilalma a származás tekintetében általánosságban a legkevésbé járható támadási lehetőség, s azt egyetlen szocialista családjog sem kodifikálta eddig. A kérdés legegyszerűbb megoldását a Bolgár Csjt. már idézett speciális megtámadási tilalmat elrendelő szabálya adja. Ilyen szabály nemcsak a Csjt.-ben, hanem az életbeléptető tvr.-ben is elhelyezhető. Ellenkező esetben a méltánytalanság csak az akarati oldal erőteljesebb értékelésének megnyitásával, vagy pedig a joggal való visszaélés valamilyen családjogra szabott megfogalmazásával hárítható el. Ebben az esetben az említett férfi apaságát csak akarathiba esetében támadhatná meg, amire a Bolgár joggyakorlat — úgy gondolom — lehetőséget kell, hogy adjon.

De egy vonatkozásban a Csjt. 39. § (2) bekezdésében szabályozott elhárítás sem hibátlan megoldás, mégpedig az akarathiba időhatár nélkül történő orvoslásának megengedésében, hacsak nem helyezkedhetnénk arra a nehezen tartható álláspontra, hogy a cselekvőképtelenség okából érvénytelen utólagos házasságkötés apai elismerő hatályát a tartalmi valótlanság kivételével a 39. § (2) bekezdése alapján nem lehet elhárítani.

Szemben a Csjt. 43. § (2) bekezdésével, amely pozitív irányban az intézményt nem fejleszti ki, a 39. § (2) bekezdésében foglalt vita mindkét irányban érvényesíthető. A Legfelsőbb Bíróság korábbi kollégiumi állásfoglalása ennek megfelelően különbözteti meg a pozitív megállapítási keresetet, amikor az érdekelt azt kéri, hogy a bíróság a 39. § (1) bekezdésén alapuló vélelem beállását igazolja, és a negatív megállapítás keresetet, amely arra irányul, hogy e § alapján a vélelem létre nem jöhetett.[10]

Nem teljesen következetes megoldása azonban a magyar Csjt.-nek az, hogy a 43. § (2) bekezdésében szabályozott és a 39. § (2) bekezdése által adott, a származás tartalmi valótlanságának vizsgálata nélkül megtámadást adó tényállások a határidő számításában eltérnek. A Csjt. 43. § (2) bekezdésében írt megtámadás viszonylag rövid határidőhöz van kötve, a 39. § (2) bekezdésében szabályozott tényállás érvényesítése pedig elvileg egyáltalán nincsen határidőhöz kötve.

IV.

A hazai jogirodalomban a megtámadás határideje az egyik legvitatottabb kérdés, s ugyanígy az a joggyakorlatban is. Nizsalovszky Endre alapvető jelentőségű munkájában egyik de lege ferenda javaslatát éppen a határidő rövidsége miatt teszi meg. De ugyanakkor éppen ő utal arra is, hogy a sérelmek elhárításának nem csupán a határidő számítása tekintetében tett engedmény. hanem az igényjogosultaknak, s így különös méltánytalanság esetében az ügyész önálló perindítási jogának megadásával is el lehetne hárítani. E vitákra tekintettel érdemes a jogintézmény kialakulását is áttekinteni.

Szemben a régi családi joggal, amely az apa részére a vélelem megtámadását időhatár nélkül tette lehetővé, s ezen a joggyakorlat az igény elenyészése címén csak kis mértékben tudott segíteni, már az Mtj. 182. §-a is határidőhöz kötötte a megtámadást. Sőt azt a hatályos szabályozásnál szigorúbban, elismerés esetén csak akarathiba miatt engedte meg, s a határidőt nem a megtámadás okának megismerésétől, hanem a gyermek születésétől származott értesüléshez fűzte. A határidő számítására kifejezetten megnyitotta az utat a polgári jognak a jognyilatkozat megtámadásának általános határidőre irányuló szabályai alkalmazása előtt. A férj idegen világrészben való tartózkodása — a törvényhozó nyilván a nagy számban Amerikába kivándorolt magyarokra gondolt — a határidőt megszakította, s az a férfi visszatértétől számított három hónapnál előbb nem zárulhatott le (185. §). Az 1946. évi XXIX. tv. a határidő részletes kiépítése útján érezhetően elhatárolta magát az Mtj.-nek a polgári jogi általános határidő számításra mutató megoldásától, kimentés helyett a határidő szünetelését szabályozta; erőhatalom, a jogosult cselekvőképtelensége, a jogszolgáltatás szünetelése és — az Mtj.-vel azonosan —, az idegen világrészben való tartózkodás tényállásaiban (5. §). Az apai elismerés megtámadásáról külön rendelkezett, s ennek során már a megtámadás okáról való

[10] PK 795/24. sz. állásfoglalás, BH 1961/4. — Bp. 313. old. Ezt hatályon kívül helyezte a PK 123. sz. állásfoglalás, de a kifejezéseket a jogirodalom átvette. Polgári Elvi Határozatok. Bp. 313. old.

tudomásszerzést is felvette a határidő számításának kezdő időpontjául. (12. §). Az elismerő megtámadási jogát és a hozzájárulás megtámadását azonban az akarati hibákra korlátozta (11. § (2) bek. 16. §). Az 1946. évi szabályozás érdekes vonása, hogy a gyermek jogérvényesítése elé bizonyos korlátokat helyezett, a gyermek házasság alapján keletkezett vélelem esetében anyja életében csak annak hozzájárulásával léphetett fel a megtámadás iránt (5. § (1) bek.). Nagykorúságának elérése után egy évig csak akkor gyakorolhatta megtámadási jogát, ha annak okáról előbb nem szerzett tudomást (5. § (3) bek). A gyermek jogérvényesítését korlátozó szabályok elsősorban az ő jogainak védelmét szolgálták, olyan körülmények között, amikor a házasságon kívülivé válás társadalmi diszkriminációja még jóval erőteljesebb volt. Ezért e szabályokat a Csjt. már joggal elhagyhatta, sőt azt is, hogy a meghalt gyermek származását incidenter hagyatéki perben vitássá lehetett tenni, mint — nézetem szerint — polgári jogi megoldást. Okvetlenül helyeselhető az is, hogy a Csjt. az 1946. évi XXIX. tv. rendkívül bonyolult megtámadási feltételeit egyszerűsítette. (Már más kérdés, hogy különösen az elismerés esetében a valódi apa megtámadási jogát — valószínűleg azon az alapon, hogy nem túlzottan gyakorlati — helyes volt-e elvonni az apai elismerést tevő személlyel szemben?)

A Csjt. a radikális szakítással egyidőben a megtámadási határidőt részben továbbfejlesztette, részben azonban — legalábbis, ami a határidő alóli kimentés lehetőségét érinti — kiépítetlenül is hagyta. Az, hogy a Csjt. nagyon határozottan apa—gyermek belügyként szabályozza a megtámadást, az anyát is csak alperesi pozícióba szorítva, alighanem táplálták azok az akkor még a tulajdonviszonyok eredményeként rosszízű hagyatéki perek tapasztalatai, amelyekben a gyermek származása és így az anya magatartása is számos alkalommal alaptalan meghurcoltatásnak volt kitéve.

A Csjt. 43. §-ának legfőbb újítása az, hogy megtámadás okáról való tudomásszerzés minden jogosult számára megnyújtja a határidőt, szemben azokkal a megoldásokkal, amelyek e határidőt a gyermek születésétől számítják. Elsősorban a határidőnek ez a relatíve el nem enyésző jellege az, amely a jogosultakra jóval kedvezőbb valamennyi, többi európai szocialista ország szabályozásánál, s így a legkedvezőtlenebb a megtámadást ellenző személyre nézve. Érdemes a Csjt. konstrukcióját összevetni a többi szocialista ország határidő-számításával. Az egyes szocialista kódexek határidőre vonatkozó előírásai rendkívül sokfélék. A jugoszláv alaptörvény a megtámadás határidejét mind az anya, mind az apa javára a gyermek születésétől számított 6 hónapban szabja meg. Határidőtlennek tekinti a gyermek megtámadási jogát, ezt azonban a jogirodalomban Mladonic a joggyakorlattal szemben a gyermek nagykorúsága eléréstől számított 6 hónapban helyesli megállapítani.[11] A lengyel, a román, a csehszlovák Csjt. a megtámadás határidejét a jogosultak, így az anya részére is általánosságban a születéstől számított hat hónapban vonják meg. Ezen túlmenően a lengyel Csjt. szerint a cselekvőképtelenség lehetőséget ad a törvényes képviselőnek is a megtámadás jogának gyakorlására, de egyben ez az állapot kimentési ok is; a ténylegesen, teljesen cselekvőképtelen személy, akit ennek ellenére nem nyilvánítottak annak, a keresetet az elmebetegség, vagy szellemi fogyatékosság megszűntétől számított hat hónapon belül indíthatja meg, ha pedig a gyermek születéséről csak később szerzett tudomást, a tudomásszerzéstől számított hat hónapon belül. A gyermek megtámadási jogának határidejét abszolút értelemben lezárja nagykorúságának kezdetétől 3 évben. Nagykorúsága előtt pert nem indíthat, ezután következő 3 évben minden korlátozás nélkül, az időhatárt feltehetően megnyújtja ugyancsak a cselekvőképtelen állapot. A Román Csjt. a megtámadás jogát csak az apának biztosítja, az ő halála után pedig a megindult pert az örökösök folytatják (54. §), a hat hónapos határidőt kifejezetten elévülési időnek nyilvánítja, s az a gyermek megszületéséről való tudomásszerzéssel kezdődik. Cselekvőképtelenség esetében a jogokat a gyám gyakorolhatja, ennek hiányában a határidő a férfira a gyámság megszűnésétől számítódik (55. §). A Csehszlovák Csjt. a megtámadás határidejét lényegében ugyanúgy szabályozza, biztosítva azonban azt az anyának is. Az NDK Csjt. a megtámadásnál viszonylag széles jogkört biztosít az ügyésznek, a gyermek az utóbbi körülményre tekintettel nem anyagi jogi jogosult, az anya és az apa a megtámadás alapjául szolgáló tényről való értesülésüktől számított 1 év alatt érvényesíthetik elhárítás iránti igényüket. A határidő alól, a felperes önhibája esetén kívül, kimentésnek van helye. Az ügyész az igényt a gyermek érdekében bármikor előterjesztheti.

Végül a Bolgár Csjt. igen differenciált határidő-számítást alkalmaz. Viszonylag rövidebbre zárja azt a házastárs férj, az elismerő férfi és az anya esetében, az előbbi esetben a gyermek születésének időpontjától, az utóbbi esetben az akarathiba elhárításától számított 1 éve a rendelkezésére álló határidő. A gyermeknek önálló megtámadási joga csak az elismerés esetében van, de akkor nagykorúságának, illetőleg később is, tudomásszerzésének kezdetétől 3 éven belül (35. §).

Több szocialista kódexnek jellemzője még, hogy a gyermek halála után az igény érvényesítését korlátozzák.

A megtámadás határidejének számítása tekintetében — annak szabályozására jellemző sokféleségük mellett — a magyar Csjt.-nél csak

[11] L. részletesebben: Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei, az egyes kódexekhez fűzött jegyzetekben.

az NDK, illetőleg a nagykorú gyermek esetében a Bolgár Csjt. ad tágabb lehetőséget. A többi kódex a határidőt jóval szűkebbre vonja, viszont nem egy közülük szélesebben szabja meg az igényjogosultak körét. A megoldások sokrétűségéből általánosítható tehát, hogy a megtámadási igényt a szocialista jogi felfogás okvetlenül határidőhöz köti, s annak terjedelmét is viszonylag szűkre szabja meg.

V.

A gyermek családi jogállásának biztonsága okvetlenül olyan érdek, ami miatt a megtámadás igényének határidőtlensége még olyan körülmények között sem látszana aggálytalannak, amikor elvileg a jogállás betölthető a valódi apával is, s ezenkívül a nem házasságból született gyermek érdekeiről való gondoskodásnak már számos más útja is van. A határidőtlenné tett igény érdekes példáját a dán családjog adja meg, amely akkor tekint el a határidőtől, ha egy perben az apai jogállás más személlyel is betölthető.[12] A perek egybekapcsolásának több szocialista ország példája alapján nem helyteleníthető szocialista megoldása figyelmet érdemel, s nem elképzelhetetlen a magyar jogban sem olyan pro futuró megoldás, amely az apaság megtámadását esetleg enyhébb tartalmi feltételekhez is köti, ha az apaság más személlyel nyomban betölthető.[13] Nyomban aggályossá válik azonban a szabályozás eme, enyhébb esete, ha a második apának korlátlanul biztosítjuk a megtámadás jogát. Ez esetben a nem kívánt apaság elhárításához csupán két jóbarátra lenne szükség, akik közül a második apa személyében olyan férfi lenne adott, aki könnyen kimutathatná a tőle való származás lehetetlenségét. Eloszlatható ez az aggály olyan megoldással, amely a második férfi esetében az apaságot nem az elismerés, hanem a származás valóságához a 38. § (2) bekezdése alá eső tényállások alapján fűzné. Ebben az értelemben az ilyen intézmény ellen már csak az az érv szólhat, hogy nincsenek hazai hagyományai. (Szemben például a Skandináv típusú joggal, nálunk még a Csjté. 43. §-a alapján sem szerepelhet több férfi alperesi pozícióban).

A kifejtettek alapján úgy látom, hogy különösen a tudomásszerzéstől számított 1 éves megtámadási határidő konstrukciója az esetek nagy többségében a jövőre is elégséges megoldás, a ritka gyakorlati esetekben — elsősorban a mai utólagos házasságkötésre alapozott vélelem alapján — előálló súlyos méltánytalanság elkerülése végett indokoltabb lehetne valóban az ügyész keresetindítását megengedni, amelyet egyrészt a méltánytalanság kimutatásának feltételével, sőt esetleg ott is korlátozni lehetne, hogy azt társadalmi szerv javaslata előzze meg.

A Csjt. 43. § (5) bekezdésében előírt speciális határidő tartamának megnyújtása tehát nem látszik indokoltnak, sőt annak rövidítése is megfontolást igényelhetne egy esetben, mégpedig akkor, amikor a határidő számítását nem objektív tényhez pl. a gyermek megszületéséhez fűzzük. A „tudomásszerzés" mint határidőt keletkeztető tény esetében talán elégséges lehetne e határidőnek hat hónapban való megállapítása is, különösen akkor, ha ezzel együtt a jelenleginél szélesebb körben meg lehetne nyitni a határidő elmulasztása alól a kimentés lehetőségét.

Nem indokolt nézetem szerint a Csjt.-nek az a szigora, amely a megtámadási határidő kiépítetlenségében jelentkezik. E határidőt ma a joggyakorlat is igen szigorúan értelmezi, elsősorban az okból, mert megfelelő analógia útján más megoldást, úgy látszik, nem is választhat. Így a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalása szerint ezt a határidőt tágítani nem lehet.[14] E határidő nem tudásával az érdekelt nem mentheti ki magát. A határidő szigorúságát mutatja, hogy a tudomásszerzés időpontját bizonyítani kell, sőt azt a bíróság hivatalból vizsgálja.

A gyermek egyéves koráig a határidő abszolútnak nevezhető, mert külön tény igazolása nélkül is helye van a megtámadásnak, függetlenül annak a végeredményétől.[15] A tudomásszerzés tényét azonban már a per megindulásakor bizonyítani kell, s ennek bizonyítatlanul maradása esetén a relatív határidő nem érvényesülhet, csak az abszolút, a gyermek születésétől kezdődő. E szigor ellenére a joggyakorlatban megfigyelhető néhány olyan állásfoglalás, amely a „tudomásszerzés" fogalmának magyarázatával enyhíteni igyekszik a határidő — kimentés hiányában jelentkező — merevségén. Így jelentőséget tulajdonít pl. a jóhiszeműségnek a megtámadás alapjául szolgáló tény megszerzése tekintetében. Nem vonja a tény fogalma alá a férj egyszerű gyanúját, vagy tényszerűen ki nem mutatható féltékenykedését. (P. törv. 20 477/1957) E megoldás azért is helyeselhető, mert nem kíván a házasságon belül bizalmatlanságra, kutatásra, nyomozásra ösztönözni, noha több külföldi szocialista családjogi kódex ezt úgy oldja meg, hogy a megszületés idejéhez köti a megtámadás kezdő határidejét. Más esetben az anyakönyv hitelében bízó férfi számára a jóhiszeműség alapján a megtámadás határidejét a

[12] Az 1960. május 18-i Dán törvény szerint a házassághoz fűződő apasági vélelem akkor is megdönthető, ha bizonyítva van, hogy az anya házasságtörést követett el és a körülmények szerint feltehető, hogy a gyermek mástól származik. Miként Nizsalovszky Endre kimutatja, ezáltal az új házasságot kötő valóságos apa, adott esetben könnyebben juthat vérszerinti gyermeke apjának jogállásába. Nizsalovszky: im. 328. old. L. még: F. Marcus: Das neue dänische Kindergesetz. Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht. 26. Jg. (1961) 1. H.

[13] L: Nizsalovszky Endre: A nem házasságból született gyermek jogállásának újabb fejleményei. Állam és Jogtudomány 1968 (XI.) 2. szám.

[14] PK 124. sz. állásfoglalás, Polgári Elvi Határozatok, im. 316. old.

[15] PK 123. sz. állásfoglalást is, Polgári Elvi Határozatok, im. 316. old.

Legfelsőbb Bíróság attól az időponttól számította, amikor ő az anyakönyvi bejegyzés tévességéről értesült. (P. törv. 20 416/1958) Egy konkrét esetben a Legfelsőbb Bíróság az apaságot megtámadó per előtt végzett vércsoportvizsgálat kizáró eredményét nyilvánította a megtámadás kezdő időpontjának, mert a férfi korábban nem tudhatta, hogy a gyermek tőle nem származhatott.

A 43. § (5) bekezdésében írt és most említett kétféle határidő az elismerés kezdetében megtévesztő lehet. Mind a 37., mind a 39. alapján a férfi lehetséges, hogy már évekkel ezelőtt tudott a gyermek születéséről, sőt fiktív elismerés esetén arról is, hogy nem tőle származik, de a megtámadás határideje mégis csak a vele szemben beálló vélelem napjától kezdődhetik, ellenkező esetben az apa részéről az ilyen elismerés már a vélelem keletkezésének időpontjában megtámadhatatlanná válna. Az ellenkező álláspont azzal a visszássággal is járna, hogy a férfi szívességi elismerés esetén attól függően támadhatná meg a vélelmet, hogy hány éves gyermeket ismert el. Ha a gyermek egy évesnél fiatalabb volt, akkor a megtámadás megengedhető, ha egy évesnél idősebb, esetleg nem. A születésről való értesülés a határidő szempontjából a Csjt. valóságos akarata szerint azt kívánja jelenteni, hogy mikor szerzett a férfi tudomást arról, hogy vele szemben apasági vélelem keletkezett. Az utóbb említett, ezzel ellentétes nézet azon alapszik, hogy ezen a módon kívánná megtámadhatatlanná tenni a szívességi elismerést.

A megtámadási határidő most szabályozott kettős természete igen életszerű, s az időpontnak a „tudomásszerzéstől" való számítása több tekintetben már a különben jobban szükséges kimentés hiányzó lehetőségét is pótolja. Mégis a megtámadás határidejének kiépítettségét — annak esetleg egyidejű abszolút, életkorhoz fűzött lezárása mellett — az adná meg, ha a jogalkotó a határidőnek az elismerő nem önhibájából történő elmulasztásának orvoslását megengedné. (Hasonló megoldást az NDK családjoga tartalmaz.) Az intézmény részletes tartalommal való kitöltését már a joggyakorlatra lehet bízni.

A megtámadási határidő még két további vonatkozásban is vet fel problémát. Nevezetesen a mögöttes apaság és a perújítás eseteiben.

A gyermek anyjának korábbi férjére várakozó apasági vélelem (35. § (3) bekezdés) elhárításáról a Csjt. 43. § (4) bekezdése külön is rendelkezik. Ennek az ad értelmet, hogy különben a volt férj csak akkor léphetne fel az apasági vélelem megdöntése iránt, ha vele szemben az apasági vélelem feléled. E megoldást követi több szocialista kódex, így a Bolgár Csjt. 33. §-a a volt férj megtámadási jogát attól az időponttól számítja, amikor a második férjjel szemben eredményes elhárításról szóló határozatról tudomást szerez, de legkésőbb e határozat jogerőre emelkedésétől számított három év elteltéig.

A magyar Csjt. 43. § (4) bekezdése eshetőleges apasági vélelem megtámadására ad lehetőséget. De a volt férj részére e lehetőség csupán nyitja, és nem zárja le a megtámadás határidejét. Ellenkező esetben Nizsalovszky Endre helyes érvei szerint esetleg volt férjeket nagyobb számban késztetnénk arra, hogy többségükben alapos megtámadási pert indítsanak a legtöbbnyire valójában is a második férjtől származott gyermekek ellen. Ezért a második férjtől történt származás megdöntése olyan tény, amelyről való tudomásszerzéstől kell számítani a volt férj részére nyitva álló megtámadási határidőt.[16]

Perújítás esetében a határidő számításánál ütközhet az anyagi és az eljárási jog, mert az utóbbi az ötéves abszolút határidővel lehetőséget adhat olyan megtámadásra is, amelyre a 43. § (5) bekezdése szerint nem volna lehetőség. Az ütközés inkább csak elméleti, mert a perújításnál is van, igaz hogy csak valószínűsítést kívánó, tudomásszerzési határidő. Esetleges ütközés esetén azonban, mivel a perújítás az alapperhez kapcsolódik, a perújítás határidejét a Pp., s nem a Csjt. alapján kell számítani.

Csiky Ottó

[16] Nizsalovszky Endre i. m. 257. old.

A Legfelsőbb Bíróság mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi állásfoglalásai[1]

I. 1968. január 1-én a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog területén új jogszabályok léptek hatályba: a mezőgazdasági termelőszövetkezetről szóló 1967. évi III. tv. (a továbbiakban: Tv.), a végrehajtása tárgyában kiadott 35/1967. (X. 11.) Korm. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) és a 6/1967. (X. 24.) MÉM sz. rendelet (a továbbiakban: Vhr.)[2] E jogszabályok hatálybalépésével egyidejűleg hatályukat vesztették az általuk szabályozott jogterületekre vonatkozó korábbi rendelkezések.

Miként a törvényjavaslat miniszteri indokolása rámutat, a tényleges helyzethez igazodó korszerű szabályozás nemcsak a szervezeti életet, a gazdálkodást segíti elő, és erősíti a termelőszövetkezetek szocialista vonásait, hanem a törvényesség megszilárdítását és az érdekeltek jogbiztonságának fokozását is szolgálja. A törvényesség megszilárdításának, a jogbiztonság fokozásának azonban önmagában a jogi szabályozás csak egyik eszköze. E téren komoly eredményt csak a jogszabályok végrehajtása, a törvényszerű jogalkalmazás rendjén lehet elérni. Minthogy pedig az új jogi rendezés a vitás ügyek intézése terén jelentős mértékben kiszélesítette a bírósági utat, nyilvánvaló, hogy a jogalkalmazásban fokozott szerephez jut az ítélkezési tevékenység, az igazságszolgáltatás is. Ennek folytán pedig megnövekszik a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének a jelentősége is.

A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma rövid idővel az új jogszabályok közzététele után, de még a hatálybalépésük előtt (1967. novemberében) számbavette a termelőszövetkezeti jog (valamint a földjog) területére eső állásfoglalásait (számszerint harmincat), és kimondta, hogy részben a felsorolt újabb jogszabályok rendelkezései, részben az alapul szolgáló viszonyok változása folytán a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (a továbbiakban: termelőszövetkezetek) jogviszonyaival kapcsolatos állásfoglalások közül a számszerint megjelölt 19 állásfoglalását nem tekinti hatályban levőnek. A további 11 állásfoglalás érdemi felülvizsgálatát azonban — részben az általuk érintett jogviszonyok átmeneti jellegére, részben a jogszabályok folytán a termelőszövetkezeti tulajdoni viszonyokban bekövetkező jelentős változásokra, végül az ítélkezési gyakorlatban felmerülő és további elvi irányítást kívánó esetleges igényekre tekintettel — abban az időben még nem tartotta célszerűnek.[3]

Ezt követően az 1968. évben kezdte meg a Polgári Kollégium valamennyi állásfoglalásának felülvizsgálatát annak megállapítása végett, hogy — az időközi jogszabály-változásokra és a társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkezett változásokra is tekintettel — melyek váltak meghaladottakká, illetőleg — változatlan vagy módosított tartalommal — melyeknek hatályban tartása indokolt. Ezt a munkát a Polgári Kollégium a múlt év júniusában tartott sorozatos ülésein zárta le, s ennek eredményeként adta ki a Legfelsőbb Bíróság a Polgári Elvi Határozatok c. hivatalos kiadványát, amely — a polgári jogalkalmazással kapcsolatos irányelvek és elvi döntések mellett — a továbbra is hatályban maradó állásfoglalásokat jogáganként csoportosítva új számok alatt tartalmazza.[4]

A felülvizsgálat természetesen kiterjedt az említett 11 állásfoglalásra is, s ennek eredményeként csak egy termelőszövetkezeti jogi és egy földjogi[4/a] állásfoglalás maradt hatályban.

A *PK 168. sz. termelőszövetkezeti jogi állásfoglalás*[5] abban az ítélkezési gyakorlatban ismételten felmerült kérdésben ad iránymutatást, hogy mi a bíróság teendője, *ha a tag és a termelőszövetkezet között a tagsági viszonyból eredő vitában a termelőszövetkezeti önigazgatási szervek — a vezetőség bizottsága, illetőleg a közgyűlés — még nem határoztak.* Az ítélkezésben ugyanis bizonytalanságot okozott, hogy az említett önigazgatási szerveket lehet-e a Pp. 129. §-ának (1) bekezdésében írt „más hatóság"-nak tekinteni.

A Polgári Kollégium ezt a kérdést igenlően döntötte el, figyelemmel arra, hogy mind a vezetőség bizottsága, mind a közgyűlés számos tagsági vitában végérvényesen dönt, s döntésének olyan hatálya van, mint a bíróság vagy más — a jogvita elbírálására hatáskörrel rendelkező — hatóság határozatának. Ebből folyik, hogy ilyen esetekben a *bíróságnak a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítania [Pp. 130. § (1) bek. c) pontja], illetőleg a pert — ké-*

[1] A termelőszövetkezetek területi szövetségei jogtanácsosainak értekezletén elhangzott előadas alapján.

[2] Ezzel egyidejűleg új jogszabályok léptek hatályba a földjog területén is: a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. tv., a végrehajtása tárgyában kiadott 36/1967. (X. 11.) Korm. sz. rendelet és a 7/1967. (X. 24.) MÉM sz. rendelet.

[3] PK 930. sz. állásfoglalás (BH 1967. évi 12. szám, PJD III. 408. sz.).

[4] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1969. Lásd e tárgyban: *dr. Gellért György:* „A Legfelsőbb Bíróság polgári elvi határozatainak revíziója" c. cikkét a Magyar Jog 1970. évi februári számában.

[4/a] A földjogi állásfoglalásokkal külön cikkben kívánok foglalkozni.

[5] Lásd az említett kiadvány 348. oldalát. Ez — az új jogszabályoknak megfelelő módosítással — a PK 800/18. sz. állásfoglalást (BH 1961. évi 8—9. szám, PJD I. 906. sz.) tartotta hatályban, amelynek indokolását egyébként már korábban módosította a PK 903. sz. állásfoglalás (BH 1966. évi 11. sz., PJD III. 420. és 495.).

sőbbi szakában — meg kell szüntetni [P. 157. § a) pont], s mindkét esetben a keresetlevelet mellékleteivel együtt át kell tennie a vezetőség bizottságához, illetőleg a közgyűléshez.

Az állásfoglalás kitér arra is, hogy mit tehet az érdekelt, *ha a vezetőség bizottsága, illetőleg a közgyűlés az igény tárgyában a bíróság áttételt elrendelő határozata ellenére sem hoz határozatot.* (Esetleg a közgyűlés a tag kártérítési igényét nem is tűzi napirendre.) Ilyen esetben sincs lehetőség arra, hogy a bíróság az önigazgatási szervek előzetes döntését — mint az igény bírósági úton való érvényesíthetőségének előfeltételét — elengedje, és e szervek hatáskörét magához vonja. *Az érdekelt* számára tehát más eszköz nem áll rendelkezésre, mint hogy a Tv. 123. §-a alapján az *állami felügyelet gyakorlására hivatott szerv intézkedését kérje.* Az említett törvényhely szerint ugyanis az állam felügyel arra, hogy a termelőszövetkezetek a jogszabályoknak megfelelően működjenek, s az állam ezt a felügyeletet a mezőgazdasági- és élelmezésügyi miniszter, valamint a tanácsok végrehajtó bizottságai és azok mezőgazdasági és élelmezésügyi szakigazgatási szervei útján gyakorolja. E szerveknek pedig törvénysértés esetén a Tv. 124. §-ában felsorolt különböző szankciók alkalmazására van lehetőségük.

II. A polgári kollégiumi állásfoglalások felülvizsgálatának befejezésekor tehát mindössze egy termelőszövetkezeti jogi (és egy földjogi) állásfoglalás maradt hatályban s három olyan más jogágba tartozó állásfoglalás,[6] amelyeknek tartalma a termelőszövetkezeti jogot is érinti. Ez az alacsony szám különösen akkor szembetűnő, ha figyelembe vesszük, hogy a revízió után a más jogágakba tartozó s továbbra is hatályos állásfoglalások száma lényegesen nagyobb. Így a polgári jogi állásfoglalások száma: 112, a családjogiaké: 39, a polgári eljárásjogiaké: 161, de még a munkajogi és társadalombiztosítási jogi állásfoglalások száma is 32 (16+16), holott az e jogágak — különösen a munkajog — körébe tartozó jogvitákban a bírósági hatáskör jóval szűkebb.

Igaz ugyan, hogy a termelőszövetkezeti perek száma az összes polgári perek számához viszonyítva csekély (még a 2%-ot sem éri el), a korábbi hatásköri szabályokhoz képest azonban a bírósági út jelentősen kiszélesedett. Így pedig az a jogterület is megnőtt, amellyel kapcsolatban az elvi irányítás igénye felmerülhet. Az új jogszabályok rendelkezései szerint ugyanis bírósági hatáskörbe tartoznak a tagsági viszonyból eredő vagyoni követelésekkel kapcsolatos jogviták [az ún. „termelőszövetkezeti p erek": Tv. 94. § (2) bek., R. 139. § (1) bek., Vhr. 226. § (1) bek.][7]

E jogág területén az elvi irányítás szüksége annál is inkább felmerült, mert az új jogi rendezés — a korábbi szabályozással szemben — több vonatkozásban lényeges eltérést mutat. Így az új jogszabályoknak a termelőszövetkezet vezetésére és működésére vonatkozó rendelkezéseiben fokozott hangsúlyt kaptak a vállalatszerű gazdálkodás elemei, az üzemi tevékenység terén növekedett a termelőszövetkezet önállósága, ugyanakkor szűkült a hatósági beavatkozás, a külön engedélyek köre, erősödtek a szövetkezeti elemek. A vezetőség és a vezetők önállósága fokozódott, csökkent a közgyűlés kizárólagos hatásköre. — Jelentős változások következtek be a tagok helyzetében is. A munkavégzés körülményeinek, különösen a munkaidőnek, a munkadíjnak, az anyagi felelősség mértékének és a vitás ügyek intézésének új szabályozása, valamint az üzemi tevékenység kiszélesítése folytán egyre inkább csökken a tagok és az alkalmazottak jogállása közti különbség. Lényeges változást jelent a szövetkezeti földtulajdon intézményének bevezetése, a közös és a háztáji gazdaság szerves egységének megteremtése, úgyszintén a termelőszövetkezeti társulások újszerű szabályozása is. — Végül jelentős változás következett be a tagsági viták elbírálása terén is, nagymértékben kiszélesedett a bírósági hatáskör.[8]

Ez a sokirányú változás volt egyébként a fő oka annak, hogy az e jogág területére eső korábbi állásfoglalások zömét még módosított szövegezéssel sem lehetett továbbra is hatályban tartani. A másik oka ennek az volt, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése folytán, különösen a tagsági viszonyban, a termelőszövetkezetek vezetésében, az üzemi tevékenységben, a háztáji gazdálkodásban és az állami felügyelet gyakorlásában bekövetkezett változásokra tekintettel több állásfoglalás meghaladottá vált. Végül oka volt ennek az is, hogy az új jogszabályok a korábbi állásfoglalások közül egyeseket felvettek a rendelkezéseik közé,[9] s így a vonatkozó állásfoglalások feleslegessé váltak.

A vázolt körülmények ellenére a Polgári Kollégium az összes állásfoglalásának felülvizsgálata során az új jogszabályok egyes rendelkezéseinek értelmezésével kapcsolatban a magasabb szintű — absztrakt — elvi irányítást még nem tartotta időszerűnek. Abban az időben ugyanis kialakult ítélkezési gyakorlatról még nem igen lehetett beszélni, s ha születtek is az új jogszabályok helytelen értelmezésén alapuló bírósági döntések, ezek orvoslását az ügynek másodfokon történő elbírálás végett a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonásával, illetőleg törvényességi óvás emelésével — mint az elvi irányítás alacsonyabb szintű (konkrét) eszközeinek alkalmazásával — is biztosítani lehetett.

A Legfelsőbb Bíróság az új termelőszövet-

[6] A PK 91., PK 111. és PK 131. sz. állásfoglalások (Polgári Elvi Határozatok 274., 303. és 319. old.).

[7] Lásd a 36 013/1968. IM III/3. sz. intézkedést.

[8] Lásd a Tv. Általános indokolásának II. pontját.

[9] Így pl. a 897/6. sz. állásfoglalásban (BH 1966. évi 8. száma) kifejtetteket — amely a termelőszövetkezeti tag által elszenvedett üzemi balesetből eredő kártérítési igény tárgyában adott iránymutatást — a Vhr. a 213. §-ában beiktatta a rendelkezései közé.

kezeti jogi jogszabályokkal kapcsolatos elvi irányítás terén folytatta következetes gyakorlatát. Eszerint a kollégium, illetőleg a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalása csak akkor indokolt, ha az új jogszabályok hatálybalépése óta már viszonylag hosszabb idő telt el, a kérdéses rendelkezéssel kapcsolatban már több téves elvi alapon álló vagy ellentétes bírósági határozat született, s a törvényesség biztosítása, valamint az ítélkezési gyakorlat egységének helyreállítása a Legfelsőbb Bíróság magasabb szintű elvi irányítását igényli.

Az új termelőszövetkezeti jogi jogszabályok vonatkozásában ezek a feltételek ez év elején — több mint két évvel az új jogszabályok hatálybalépése után — hiánytalanul megvalósultak. Az elmúlt év őszén ugyanis az Igazságügyminisztérium intézkedése folytán valamennyi megyei és a fővárosi bíróság polgári kollégiuma megvitatta az e jogterületen folytatott ítélkezési gyakorlatot, s ekkor kitűnt, hogy számos jogalkalmazási kérdésben bizonytalanság észlelhető, a különböző bíróságok több esetben téves vagy ellentétes elvi alapon álló határozatokat hoztak, s az ilyen vitás jogértelmezési kérdésekben még ugyanazon kollégiumi ülésen sem alakult ki egységes álláspont. Ilyen körülmények között a hatáskörbe vonás, illetőleg a törvényességi óvás folytán hozott határozatok útján történő iránymutatás — a „Bírósági Határozatok" c. hivatalos kiadvány korlátozott terjedelmére is tekintettel — már elégtelennek mutatkozott. Elodázhatatlanná vált tehát a kollégium, illetőleg a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalása útján történő — magasabb szintű — elvi irányítás.

E kétféle állásfoglalás közt mindenekelőtt formai különbség van: a kollégiumi állásfoglalást a Legfelsőbb Bíróság kollégiuma (az adott esetben a Polgári Kollégiuma), vagyis az ugyanazon szakághoz tartozó hivatásos bírák összessége hozza, az utóbbit ezzel szemben a tanácsvezetői értekezlet, tehát szűkebb testület. [Régebben formai különbség volt az is, hogy míg az előbbiről a „Bírósági Határozatok"-ban való közzététel révén a jogalkalmazók széles köre tudomást szerzett, addig az utóbbiról csak a bíróságok, valamint az érdekelt egyéb hatóságok — éspedig a megyei bíróságok elnökei, illetőleg az egyéb jogalkalmazó hatóság a felügyeleti (érdekképviseleti) szervei útján (az adott esetben a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa és a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium útján). Ez év májusa óta azonban a jogalkalmazók széles köre részéről felmerült kívánság folytán a „Bírósági Határozatok" folyamatosan közli a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalásait is.]

Tartalmilag mindkettő a jogalkalmazás során felmerült vitás jogértelmezési kérdésekben ad iránymutatást, mindkettőt a vonatkozó ítélkezési gyakorlat széles körű — rendszerint országos — felmérése és gondos elemzése előzi meg, s mindkettő a jogszabályok egységes értelmezését, a jogalkalmazás egységét, tehát a törvényesség töretlen biztosítását célozza. Míg azonban a kollégiumi állásfoglalással megoldott vitás jogértelmezési kérdés súlya általában nagyobb, továbbá az ítélkezési gyakorlatban rendszeresen és széles körben felmerül, addig a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalása olyan — rendszerint kisebb súlyú — vitás jogértelmezési kérdésekben indokolt, amelyek ugyan ismételten (tehát nemcsak egy-két esetben) és több bíróságnál (tehát nem elszigetelten), de mégsem rendszeresen és nem országos szinten merültek fel. Úgy is mondhatjuk, hogy a kollégiumi állásfoglalás hozatalát az országos ítélkezési gyakorlat egységének biztosítása indokolja, a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalásával történő iránymutatásra viszont a törvényességnek szűkebb területen történő helyreállítása érdekében van szükség, de mindig olyan kérdésekben, amelyeknek a felmerülése — iránymutatás híján — idővel országos szintűvé és rendszeressé is válhatna.

Ilyen elvi megfontolások alapján vitatta meg a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának tanácsvezetői értekezlete, majd részben maga a Polgári Kollégium a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő (valamint a földtulajdonnal és földhasználattal, továbbá a termelőszövetkezetek gazdasági kapcsolataival összefüggő) perekben felmerült vitás jogértelmezési kérdéseket. Ezeket részben maga a Polgári Kollégium gyűjtötte össze, — amely valamennyi megyei (fővárosi) bírósági kollégiumi ülésen képviseltette magát —, részben az Igazságügyminisztérium és a Legfőbb Ügyészség terjesztette a Polgári Kollégium elé, amely a kérdéseket szelektálta, részben összevonta, csoportosította és rendszerezte. Ily módon 31 kérdés került a tanácsvezetői értekezlet elé, amely azonban további 2—2 kérdést összevont. Az ekként megvitatott 29 kérdésből 21 a termelőszövetkezeti jog, 6 a földjog, 2 — a termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységével kapcsolatos — pedig a polgári jog keretébe tartozik.

A 21 termelőszövetkezeti jogi kérdés közül 7-ben kollégiumi állásfoglalás született, 9-ben a tanácsvezetői értekezlet foglalt állást, 5-ben pedig a tanácsvezetői értekezlet arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Legfelsőbb Bíróság adandó alkalommal konkrét ügyben hozott határozatnak a „Bírósági Határozatok"-ban való közzététele útján fog majd iránymutatást adni, illetőleg hogy az átfogó jellegű állásfoglalást megelőzően az ítélkezési gyakorlat további vizsgálata és elemzése szükséges.

III. Ezek után rátérek a termelőszövetkezeti jogi állásfoglalások elemzésére, éspedig a kódex fejezeteinek, illetőleg rendelkezéseinek sorrendjében, függetlenül attól, hogy a kérdésben a kollégiumi vagy a tanácsvezetői értekezlet foglalt állást.

Elöljáróban még csak azt említem meg, hogy a 16 állásfoglalás közül 9 — tehát több

mint a fele — kizárólag vagy túlnyomó részben eljárásjogi tartalmú, de egyes anyagi jogi állásfoglalásoknak is van eljárásjogi vonatkozása. Ez arra mutat, hogy az új jogszabályok eljárásjogi rendelkezései viszonylag sokkal több problémát okoztak a jogalkalmazásban, mint az anyagi jogiak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az anyagi jogi rendelkezések köre jóval szélesebb, mint az eljárásjogiaké. Azonos megállapításra jutott egyébként a Legfőbb Ügyészségnek a termelőszövetkezeti tagsági jogvitákban folytatott gyakorlat törvényességére vonatkozó — részben az Igazságügyminisztériummal koordináltan végzett — vizsgálata.[10]

1. A Tv. II. fejezetében foglalt „Általános rendelkezések" körében a Tv 7. §-a (2) és (4) bekezdésében, illetőleg a R. 5. §-a (2) bekezdésében foglalt rendelkezések között észlelt látszólagos ellentmondás okozott nehézséget a jogalkalmazói gyakorlatban. Az előbbiek szerint ugyanis a termelőszövetkezetet — a közgyűlés, illetőleg a vezetőség által más tagnak adott képviseleti megbízástól eltekintve — minden ügyben az elnök (akadályoztatása esetén az elnökhelyettes vagy a vezetőség által kijelölt más személy) képviseli, írásbeli kötelezettség vállalásához pedig az elnök aláírása (vagy a képviseletre jogosult két más személy együttes aláírása) szükséges. Ezzel szemben az utóbbi a pénzügyi kötelezettség vállalásához a főkönyvelő ellenjegyzését az elnök aláírása esetében is megkívánja.

A jogalkalmazói gyakorlatban vitás volt, hogy a R. 5. §-ának (2) bekezdésében foglalt ez a rendelkezés korlátozza-e és mennyiben az elnöknek — a Tv. 7. §-ában foglalt rendelkezések szerint korlátlannak tűnő — képviseleti jogosultságát.

Az egyik szélsőséges álláspont szerint minden olyan esetben, amikor a termelőszövetkezet a pénzbeni ellenszolgáltatásnak egy későbbi időpontban történő teljesítésére vállal kötelezettséget — vagyis az általa kötött szerződések nagy részében —, pénzügyi kötelezettség-vállalásról van szó. Ha tehát az ilyen szerződéseknél hiányzik a főkönyvelő ellenjegyzése, a szerződés a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése értelmében semmis. Ilyen álláspont mellett azonban a R. 5. §-ának (2) bekezdésében foglalt szabály jóformán semmivé tette volna az elnök képviseleti jogosultságára vonatkozó, a törvényben foglalt rendelkezéseket, ami aligha lehetett a jogalkotó szándéka, s emellett ez az álláspont a forgalmi élet követelményeinek sem felel meg.

Az ellenkező végletnek tűnő álláspont szerint az elnöknek törvényben biztosított korlátlan képviseleti jogosultságát a R. 5. §-ának (2) bekezdésében foglalt említett rendelkezés nem kívánta korlátozni; az csak a pénzgazdálkodás ellenőrzését megkönnyítő belső ügyviteli rendelkezés, amelynek azonban kifelé, a szerződéskötő fél vonatkozásában nincs hatása, a rendelkezés megszegése tehát nem érinti a szerződés érvényességét. Ez az álláspont viszont azért téves, mert ha a jogalkotó az említett rendelkezést csak a belső ügyvitelt érintő szabálynak szánta, azt nem az „Általános rendelkezések" között, hanem a termelőszövetkezet szervezetére vonatkozó IV. fejezetben helyezte volna el, amint hogy hasonló rendelkezést tartalmaz a R. 34. §-ának a főkönyvelő feladat- és jogkörét meghatározó (5) bekezdése.

*A PK 356. sz. állásfoglalás*ban rögzített helyes állásfoglalás mindkét vázolt vélemény sebezhető pontjait elkerüli, s a jogszabályok értelmezése valamennyi módszerének felhasználásával a törvényhozó szándékával egyedül összeegyeztethető s a forgalom biztonságának is megfelelő arra az álláspontra helyezkedik, hogy *a R. 5. §-ának (2) bekezdésében említett pénzügyi kötelezettség-vállaláson csak a bank- és hitelviszonyok körébe tartozó kötelezettség-vállalást kell érteni.*

Az állásfoglalás indokolása mindenekelőtt utal a R-nek a főkönyvelő jogállását és tevékenységi körét szabályozó 34. §-ára, amelynek (5) bekezdése az első fordulatában a termelőszövetkezet terhére történő „átutalás" és „kifizetés" kapcsán vagylagosan említi a „más kötelezettség-vállalást", amiből következik, hogy ezen csak a termelőszövetkezet pénz- és hitelgazdálkodásával összefüggő kötelezettség-vállalást lehet érteni (nyelvtani értelmezés). Ez abból is következik, hogy ugyanez a bekezdés az ilyen pénzügyi kötelezettség-vállalás mellett második fordulatában külön említi a „bármilyen pénzügyi vonatkozású belső rendelkezés"-t, amely szintén csak akkor teljesíthető, ha az intézkedést a főkönyvelő ellenjegyezte. Az utóbbi kör tehát nem tartozik a pénzügyi kötelezettségvállalás fogalma alá, s így nem tartoznak ide a bank- és hitelviszonyok keretén kívül eső ügyletek, még ha azoknak pénzügyi kihatásuk is van (logikai értelmezés). Ezt az értelmezést támasztja alá az is, hogy csak az első fordulat után történik zárójelben az 5. § (2) bekezdésére visz-

[10] Az erről szóló — a múlt év december 4-én kelt — jelentés szerint: „Sok problémát, nehézséget okoznak az eljárási szabályok, nevezetesen a szövetkezeten belüli fórum-rendszer, a tagsági jogvitákban eljáró szervek, illetve az üzemi vezetők és a vezetőség bizottságának kapcsolata...

Az anyagi jogszabályok ismerete és a megtartásuk iránti készség az új kódex hatálybalépése óta fokozatosan javul. Hiányos azonban az eljárási szabályok ismerete... a vizsgálatok által megállapított törvénysértések is a hatásköri és más eljárási szabályok megsértésében koncentrálódnak..."

Majd más helyen: „A bírósági hatáskört illetően, de elhatárolási és egyéb kérdésekben is többször egymástól eltérő — ellentétes — ítéleti állásfoglalásokra került sor. Ezek egyrészt arra vezethetők vissza, hogy olyan új jogszabályi rendelkezések gyakorlati alkalmazásáról van szó, amelyek a bíróságokat eddig ismeretlen kérdések megoldása elé állították, másrészt arra, hogy az új jogszabály olykor nem egészen egyértelmű rendelkezéseinek gyakorlati alkalmazása terén különböző értelmezési kérdések merültek fel, amelyeket sokszor megyénként — esetenként pedig megyén belül bíróságonként is — másként döntöttek el."

szautalás, s így ez utóbbiban említett pénzügyi kötelezettség-vállalás is csak a bank- és hitelviszonyok körébe tartozó kötelezettség-vállalás lehet (rendszeri értelmezés). Végül az ellenkező értelmezés esetén gyakorlatilag nem érvényesülhetne a Tv. 7. §-ában szabályozott képviseleti jogosultság, s a forgalmi ügyletek gyors lebonyolítása szinte lehetetlenné válnék, ez viszont a termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodását nehezítené, amelyre pedig az új gazdasági mechanizmusban fokozott súly esik (történeti értelmezés).

Az ilyen — szűk értelemben felfogott — *pénzügyi kötelezettség-vállaláshoz* megkívánt *főkönyvelői ellenjegyzés* viszont *a jogügylet érvényességi kelléke.* Ellenkező értelmezés esetén a R. 34. §-ának csupán a termelőszövetkezet belső jogviszonyára vonatkozó (5) bekezdése mellett felesleges lett volna a szabály megismétlése az „Általános rendelkezések" közé iktatott 5. § (2) bekezdésében. Az állásfoglalásban rögzített értelmezés helyessége mellett szól egyébként a Ptk. 54. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezés is, amely ugyancsak előírja, hogy pénzügyi kötelezettség vállalásához — az elnök aláírása esetén is — a szövetkezet főkönyvelőjének aláírása is szükséges. Ebből egyébként az is következik, hogy a R. 5. §-ának (2) bekezdésében írt „ellenjegyzés" és a Ptk. 54. §-ának (3) bekezdésében említett „aláírás" kifejezések azonos fogalmat takarnak.

2. A Polgári Kollégium *tanácsvezetői értekezletének 1/1970. sz. állásfoglalása* a Tv-nek a termelőszövetkezet szervezetéről szóló IV. fejezete körében arra a vitás jogértelmezési kérdésre ad választ, hogy a termelőszövetkezet jogtanácsosa a bírósági eljárásban köteles-e igazolni a termelőszövetkezet intézkedésre jogosult szervének vagy vezetőjének előzetes hozzájárulását a per (eljárás) megindításához, egyezség kötéséhez, jog elismeréséhez, illetőleg az arról való lemondáshoz és az eljárástól való elálláshoz.

A Vhr. 32. §-a (2) bekezdésének második mondata ugyanis jogvitás ügyben a jogtanácsos kötelességévé teszi az ilyen hozzájárulás megszerzését. A jogalkalmazás során volt olyan téves értelmezés is, amely szerint az említett hozzájárulás megadását a jogtanácsosnak a bírósági eljárásban igazolnia kell. Ez az értelmezés a Tv. 29. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezésre támaszkodik, amely szerint a termelőszövetkezet törvényes képviselője az elnök, vagyis csak az általa tett és a hozzá intézett jognyilatkozatok tekinthetők a termelőszövetkezet által tett, illetőleg a termelőszövetkezethez intézett jognyilatkozatoknak. Csak ha az ilyen nyilatkozat folytán valamilyen „jogi ügy" keletkezett, akkor járhat el a jogtanácsos a termelőszövetkezet nevében és megbízásából.

Ez az álláspont azonban figyelmen kívül hagyja a Pp. rendelkezéseit, éspedig a 67. § (2) bekezdését, valamint a 70. § (2) és (4) bekezdését. Az előbbi szerint a jogtanácsost az ügyvéd jogállása illeti meg, az utóbbiak szerint pedig a per vitelére szóló meghatalmazás kiterjed a perrel kapcsolatos minden nyilatkozatra és cselekményre, s a meghatalmazás korlátozása csak annyiban hatályos, amennyiben az magából a meghatalmazásból kitűnik. Minthogy továbbá a Vhr. 32. §-a (2) bekezdésének első mondata szerint a jogi képviselet körében a jogtanácsos külön meghatalmazás nélkül, tagsági vagy munkaviszonynál fogva jár el, — korlátozás hiányában — a termelőszövetkezet képviseletében minden perbeli cselekményre, illetőleg jognyilatkozat megtételére jogosult, és a jogtanácsoshoz intézett nyilatkozatot is a termelőszövetkezethez mint félhez intézett joghatályos nyilatkozatnak kell tekinteni.

Mindezekre tekintettel az állásfoglalás kimondta, hogy *a termelőszövetkezet jogtanácsosa a per (eljárás) megindításához, egyezség kötéséhez, jog elismeréséhez, illetőleg az arról való lemondáshoz és az eljárástól való elálláshoz a termelőszövetkezet intézkedésre jogosult szervének vagy vezetőjének előzetes hozzájárulását a bírósági eljárásban nem köteles igazolni.*

A Vhr. 32. §-a (2) bekezdésének második mondatában foglalt — fent említett — rendelkezés tehát csak a termelőszövetkezet és a jogtanácsos közötti belső jogviszonyra vonatkozik, s annak megtartásáért a jogtanácsos a termelőszövetkezetnek felelősséggel tartozik.

3. A Tv-nek a termelőszövetkezet vagyonáról szóló V. fejezete körében a más községben levő föld után járó földjáradék érvényesítésével kapcsolatban [Vhr. 50. § (2) és (4) bek.] is felmerült az iránymutatás szüksége.

A Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20.466/1969. sz. határozata ugyanis csak azt a kérdést döntötte el, hogy a más községben levő földet használó termelőszövetkezettel szemben a bevitelre kötelezett tag közvetlenül érvényesítheti földjáradék iránti igényét. Nem foglalt állást azonban az ítélkezési gyakorlatban ismételten felmerült abban a vitás kérdésben, hogy

a) a tagját megillető földjáradék iránt maga a termelőszövetkezet felléphet-e a tag másik községben fekvő földjét használó termelőszövetkezettel szemben, s ha igen,

b) az igényt közvetlenül a bíróság előtt érvényesítheti-e, s végül

c) ha maga a tag érvényesíti a földjáradék iránti igényét, a bíróság mikor járhat el, s hogyan kell rendelkeznie.

a) Ami az első kérdést illeti, volt olyan — nem is elszigetelt — álláspont, amely szerint az ilyen igény érvényesítésére csak a tag jogosult, minthogy a Tv. 9. §-ának (2) bekezdése szerint a tagok tagsági viszonyon alapuló jogaikat csak személyesen gyakorolhatják.

Ez az álláspont azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a Vhr. 50. §-ának (4) bekezdésében foglalt rendelkezés a tag termelőszövetkezete javára önálló jogot biztosít az ilyen igény

érvényesítésére. Eszerint ugyanis a más községben levő föld után a használó termelőszövetkezet a földjáradékot köteles a föld bevitelére kötelezett tag termelőszövetkezetének — a tag részére kifizetés vagy elszámolás végett — átutalni. Ha tehát a földet használó termelőszövetkezet e kötelezettségének nem tesz eleget, a tag termelőszövetkezete jogosult tőle az átutalást követelni. Ha ilyen jogot nem érvényesíthetne, s a földjáradék iránt a tag sem támasztana követelést, az idézett rendelkezés tartalmatlanná válnék, s a termelőszövetkezet a tagjával való elszámolás köréből kénytelen lenne kihagyni ezt a földjáradékot.

A tag termelőszövetkezetét megillető ez az önálló jogosultság tehát egyáltalán nem érinti a Tv. 9. §-ának (2) bekezdésében foglalt — idézett — rendelkezést.

Mindezekre tekintettel az említett jogszabályok helyes értelmezésén alapul *a Polgári Kollégium 357. sz. állásfoglalása,* amelynek első tétele kimondja, hogy *a termelőszövetkezet a tagját megillető földjáradék iránt közvetlenül is felléphet a tag más községben levő földjét használó termelőszövetkezettel szemben.*[11]

b) A második kérdés, vagyis a vita jellege, az igény érvényesítésének módja tekintetében is több téves ítélet született.

Ezeknek a döntéseknek az alapja a Vhr. 50. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés elszigetelt — egyéb jogszabályoktól elvonatkoztatott — téves értelmezése. Ez ugyanis kimondja, hogy a használó termelőszövetkezet a föld után a saját tagjaira megállapított mértékű földjáradékot köteles fizetni, s az ebből származó esetleges jogvitában első fokon a földet használó termelőszövetkezet vezetőségének bizottsága [R. 136. § (1) bek.] dönt. A R. 136. §-ának (1) bekezdésére[12] történt utalásból világos — eme álláspont szerint —, hogy itt tagsági vitáról van szó, az ilyen viták elintézésére vonatkozó szabályoktól pedig akkor sem lehet eltekinteni, ha a vita nem a termelőszövetkezet és tagja, hanem a használó termelőszövetkezet és a tag termelőszövetkezete között merült fel. A közvetlen bírósági út lehetőségének elismerése elvonná a jogvitát az annak elsőfokú elbírálására jogosult termelőszövetkezeti önigazgatási szerv hatásköréből. Egyébként ilyen közvetlen perlési lehetőséget a Vhr. 50. §-ának (4) bekezdése sem biztosít a tag termelőszövetkezetének.

Ennek az okfejtésnek azonban téves a kiindulópontja, s ehhez képest az egész okfejtés megdől. Az adott esetben ugyanis nem tagsági vitáról van szó. A Tv. 93. §-ának (1) bekezdése szerint a tagsági vita a termelőszövetkezet és tagja között a tagsági viszonyból eredő jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatos vita. Amidőn tehát a Vhr. 50. §-ának (2) bekezdése a jogvitában első fokon a földet használó termelőszövetkezet vezetősége bizottságának döntését írja elő, s utal a R. 136. §-ának (1) bekezdésére, a tagsági viták eldöntésére vonatkozó szabály alkalmazását rendeli arra az esetre is, amikor a jogvita — nem a tag és saját termelőszövetkezete, hanem — a tag és a más községben levő földjét használó termelőszövetkezet között merül fel.

Nem lehet azonban ezt a szabályt kiterjeszteni arra az esetre is, amikor a földjáradék iránti igényt nem a tag, hanem a termelőszövetkezete érvényesíti a Vhr. 50. §-ának (4) bekezdése alapján. Az ilyen — két termelőszövetkezet közötti — vita külső jogvita, amelyre a Tv. 95. §-a szerint az erre vonatkozó jogszabályok rendelkezései — az adott esetben a Ptk. 7. §-a — az irányadók.

Ehhez képest pedig — miként a PK 357. sz. állásfoglalás második tétele kimondja — *az ilyen igény közvetlenül a bíróság előtt érvényesíthető.*

c) A Vhr. 50. §-ának előbb említett (2) bekezdéséből s az abban felhívott R. 136. §-ának (1) bekezdéséből következik, hogy a tag termelőszövetkezetét megillető közvetlen perlési jogosultság *nem zárja el a tagot attól, hogy a földjáradék iránti igényét ő maga érvényesítse.* Lehetséges ugyanis, hogy a tag termelőszövetkezete nem érvényesíti a földjáradék iránti igényét annak ellenére, hogy a földet használó termelőszövetkezet nem tett eleget a Vhr. 50. §-ának (4) bekezdésében foglalt átutalási kötelezettségének. Ilyen esetekre biztosítja az említett rendelkezés, hogy a földjáradék iránti igényt maga a tag érvényesíthesse, aki arra a Vhr. 53. §-ának *a)* pontja szerint egyébként jogosult.

Az ilyen jogvitát viszont a Vhr. 50. §-ának többször említett (2) bekezdésében foglalt rendelkezéshez képest már a tagsági vitákra irányadó szabályok szerint kell elintézni. *A tagnak ez az igénye* tehát *a használó termelőszövetkezet vezetőségének bizottsága előtt érvényesíthető* (PK 357. sz. állásfoglalás harmadik tétele), s csak ennek döntése után vihető bíróság elé [Tv. 94. § (2) bek.]. A bíróság az ilyen perről a Pp. 54. §-ának (2) bekezdése értelmében köteles a tag termelőszövetkezetét értesíteni.

Ki kell emelni, hogy a Vhr. 50. §-ának (4) bekezdésében foglalt rendelkezésre tekintettel a tag a földjáradéknak csak a saját termelőszövetkezete részére való átutalását igényelheti, illetőleg a saját javára történő marasztalást csak akkor, ha ehhez a termelőszövetkezete hozzájárult. Ennek megfelelően kell rendelkeznie a bíróságnak is az ilyen perben.

4. A Tv-nek a munka megszervezéséről és díjazásáról szóló VIII. fejezete körében különösen a szülési és betegségi segélyre vonatkozó rendelkezések (Vhr. 143. és köv. §-ok) alkalmazásával kapcsolatban volt bizonytalanság tapasztalható a jogalkalmazási gyakorlatban, s e tárgy-

[11] BH 1970. évi 3. sz.

[12] A R. 136. § (1) bekezdése szerint: „A tagsági vitában — a (2) és (3) bekezdésben foglalt kivétellel — elsőfokon a vezetőség bizottsága dönt."

ban több téves elvi alapon álló, illetőleg ellentétes ítéleti döntés is született. Ezért a Legfelsőbb Bíróságnak több kérdésben is irányt kellett mutatnia a kollégium, illetőleg a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalásával. Ezeknél az állásfoglalásoknál az új rendelkezésekben tükröződő abból a jogpolitikai elvből indult ki, hogy a keresőképtelen betegekről és a szülő nőkről való gondoskodás ugyan a termelőszövetkezetek feladata, de csak akkor, ha a tagok eleget tettek a munkavégzési kötelezettségeiknek.

a) Mindenekelőtt iránymutatást igényelt az a kérdés, hogy a Vhr. 143. §-ának (1) bekezdésében[13] a szülési segély folyósításának feltételéül megszabott munkavégzésként figyelembe kell-e venni azt a munkát, amelyet a tag nem személyesen végzett, s hogy e vonatkozásban van-e jelentősége annak, hogy a munka végzése milyen formában történik.

Az iránymutatásra annál is inkább szükség volt, mert több bíróság is arra a téves álláspontra helyezkedett, hogy a termelőszövetkezettől megművelésre vállalt földterületen végzett munka — tekintet nélkül arra, hogy a tag azt személyesen végezte-e el — a szülési segély feltételéül megszabott munkanapokba beszámít. Ennek az álláspontnak az indoka az volt, hogy a R. 93. §-ának a személyes munkavégzési kötelezettséget előíró (1) bekezdése utal a Tv. 59. §-ának (2) bekezdésére, ez viszont nem tartalmaz rendelkezést a megművelésre vállalt földterületen végzett munkára vonatkozóan.

Ez az okfejtés azonban sántít, mert a Tv. 59. §-ának (2) bekezdése semmilyen munkavégzési módról nem szól — erről az (1) bekezdés rendelkezik —, hanem a munkavégzési kötelezettség mértékének a meghatározása tekintetében tartalmaz rendelkezést.

A helyes álláspont az, hogy a R. 93. §-ának (1) bekezdésében foglalt az a rendelkezés, — amely szerint a termelőszövetkezeti tag a részére megállapított munkát személyesen köteles teljesíteni — minden munkavégzési formára irányadó, tehát nemcsak akkor, ha a tag a közös munkát szervezeti egység keretében teljesíti, hanem akkor is, ha földterület megművelésének vállalásával vagy a termelőszövetkezet által meghatározott egyéb módon végzi [Tv. 59. § (1) bek.].

Ezt az értelmezést támasztja alá, hogy a tagok, családtagok és alkalmazottak munkateljesítményéről személyenként elkülönített nyilvántartást kell vezetni (R. 113. §), velük a nyilvántartás alapján személyenként külön kell elszámolni, s hogy a családtag teljesítményét akkor sem lehet a tag javára írni és munkadíját másnak kifizetni, ha kiskorú vagy a taggal közös háztartásban él [Vhr. 177. § (3) bek.].

Minderre figyelemmel mondotta ki a *tanácsvezetői értekezlet a 2/1970. sz. állásfoglalásában*, hogy a *termelőszövetkezettől megművelésre vállalt földterületen végzett munkát a Vhr. 143. §-ának (1) bekezdésében a szülési segély folyósításának feltételéül megszabott munkavégzésként csak akkor lehet figyelembe venni, ha a tag a munkát személyesen végezte.*

b) E körben iránymutatást igényelt az a kérdés is, hogy a szülési vagy betegségi segélyre való jogosultság [Vhr. 143. § (1) bek., 144. § (1) bek.], továbbá a segély alapjául szolgáló részesedés napi átlagának megállapítása [Vhr. 143. § (2) bek., 144. § (4) bek., 149. § (1) bek.], valamint a segélyezés leghosszabb időtartamának meghatározása [Vhr. 144. § (5) bek.] szempontjából a ténylegesen munkában töltött napokat kell-e figyelembe venni, vagy azokat tízórás munkanapokra kell-e átszámítani, és hogy a jogosultság megállapításánál a korábbi segélyezés időtartamát teljes (tízórás) munkanapokként kell-e számításba venni [Vhr. 149. § (2) bek.].

A jogalkalmazási gyakorlatban e vonatkozásban is bizonytalanság és általában szélsőséges megoldásokra irányuló törekvés volt tapasztalható. Ez abban nyilvánult meg, hogy a ledolgozott időt vagy minden esetben tízórás munkanapokra számították át, vagy minden esetben a ténylegesen ledolgozott napok száma szerint vették figyelembe. Az előbbi álláspont a Vhr. 177. §-ának (1) bekezdésében foglalt — a munkateljesítmény elszámolására vonatkozó — rendelkezésre támaszkodott, amely szerint „a végzett munka mennyiségét — bármilyen díjazási rendszer esetén — tízórás munkanapokra kell átszámítani." Az utóbbi pedig abból indult ki, hogy a tízórás munkanapra való átszámítás esetén a segély összege a tagra vagy indokolatlan előnyt vagy méltánytalan hátrányt jelentene.

Ezzel szemben a helyes álláspont az, hogy amikor a jogalkotó a tízórás munkanapok szerinti számítást kívánta, ezt kifejezetten elő is írta, mint pl. a szülési vagy betegségi segélyre való jogosultság elbírálásánál [Vhr. 143. § (1) bek., 144. § (1) bek., R. 95 § (1) és (2) bek.].

Ennek megfelelően a Polgári Kollégium a *PK 358. sz. állásfoglalásának a) pontjában*[14] kimondta, hogy a *termelőszövetkezeti tag szülési vagy betegségi segélyre való jogosultságának megállapítása szempontjából a ténylegesen munkában töltött napokat tízórás munkanapokra kell átszámítani.*

Ahol ellenben ilyen megszorítást a jogszabály nem tartalmaz, ott a ténylegesen ledolgozott munkanapok számát kell figyelembe venni [Vhr. 149. § (1) bek., 144. § (5) bek.]. Egyébként maguk az említett jogszabályok is „a ledolgozott munkanapok száma", illetőleg az „any-

[13] A Vhr. 143. §-ának (1) bekezdése szerint: „Szülés címén azt a tagként dolgozó nőt kell jövedelempótló készpénzsegélyben részesíteni, aki a szülést megelőző egy évi időszakban a részére megállapított munkát [R. 95. § (1) bek.] vagy ennél kevesebb, de legalább az évi 100 tízórás munkanapot [R. 95. § (2) bek.] teljesítette."

[14] BH 1970. évi 3. sz.

nyi napra ... ahány napig" kifejezéseket használják.

Ezzel összhangban mondja ki *az állásfoglalás b) pontja*, hogy *a szülési és a betegségi segély alapjául szolgáló részesedés napi átlagának megállapításánál a közösből származó részesedés összegét — tízórás munkanapokra történő átszámítás nélkül — a ténylegesen ledolgozott munkanapok számával kell osztani; ugyancsak a ténylegesen ledolgozott munkanapokat kell figyelembe venni a betegség esetén járó segélyezés leghosszabb időtartamának megállapításánál.*

Ami végül *a korábbi szülési és betegségi segélyezés idejének* a figyelembevételét illeti [Vhr. 149. § (2) bek.], itt — tényleges munkavégzés hiányában — az átszámítás szóba sem kerülhet, ezért *a szülési és a betegségi segélyre való jogosultság megállapításánál ezt az időtartamot teljes (tízórás) munkanapokként kell számításba venni (állásfoglalás c) pontja).*

c) Több téves elvi alapon álló ítélet született a Vhr. 149. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezés[15] alkalmazásával kapcsolatban is. Ezek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szervezeti egység vezetőjének a megállapítása köti a bíróságot, s az írásbeli nyilatkozatával szemben nincs helye további bizonyításnak. Az ellenkező értelmezés a jogszabályban megállapított hatáskör elvonását jelentené.

Ez az elvi kiindulópont azonban téves, és a szabad bizonyításnak a Pp. 6. §-ában lerögzített elvét sérti. A betegségi és a szülési segélyre való jogosultság tárgyában a vezetőség bizottságának elsőfokú határozata ellen a Tv. 94. §-ának (2) bekezdése, a R. 139. §-ának (1) bekezdése és a Vhr. 226. §-a (1) bekezdésének *c)* pontja értelmében keresettel lehet fordulni a bírósághoz. A vezetőség bizottsága határozatának felülbírálására vonatkozó jog pedig nyilván magában foglalja az annak alapjául szolgáló bizonyíték — a szervezeti egység vezetője által kiállított igazolás — tartalmi valósága megvizsgálásának a lehetőségét is. Ennek során a bíróság az igazolást a perben felmerült egyéb bizonyítékokkal egybeveti, azokat a maguk összességében értékeli, és meggyőződése szerint bírálja el [Pp. 206. § (1) bek.]. Ellenkező értelmezés esetén a bíróság meg lenne fosztva az elsőfokú határozat tartalmi felülvizsgálatának a lehetőségétől, s a törvényben biztosított felülbírálási jog tartalmatlanná válnék.

Ennek megfelelően mondotta ki a *tanácsvezetői értekezlet* a *3/1970. sz. állásfoglalás*ában, hogy *a termelőszövetkezet munkaszervezeti egysége vezetőjének arra vonatkozó igazolása (nyilatkozata), hogy a december hó 1. napja és a következő év március 1. napja közötti időszakban is megfelelő munkát tudnának-e biztosítani a segélyre jogosult részére [Vhr. 149. § (3) bek.], a bíróságot nem köti.*

5. Kollégiumi állásfoglalással kellett iránymutatást adni abban a — részben a Tv-nek a háztáji gazdaságról szóló IX. fejezetében, részben a vitás ügyek intézéséről szóló XI. fejezetében szabályozott — szerteágazó kérdésben, hogy a háztáji föld használatával kapcsolatban hozott elsőfokú határozat ellen mikor lehet keresettel fordulni a bírósághoz. Abban ugyan általában egységes volt az ítélkezési gyakorlat, hogy a háztáji föld ki nem adásából, használatának korlátozásából vagy megvonásából eredő kár megtérítése iránti igény tárgyában hozott elsőfokú határozat ellen van helye keresetindításnak, ezen túlmenően azonban számos kérdésben ellentétes elvi álláspontok tükröződtek a bírósági határozatokban.

a) Így mindenekelőtt abban a kérdésben születtek ellentétes határozatok, hogy a háztáji föld mértékének törvénysértő vagy alapszabályellenes megállapítása vagy használatának korlátozása miatt pusztán a mérték tekintetében lehet-e az elsőfokú határozat ellen a bírósághoz fordulni. Számos határozat ilyen esetben a bírósági utat kizárta, más döntések viszont csak a mérték alapszabályellenes volta esetén zárták ki a keresetindítás lehetőségét, viszont lehetővé tették a perindítást arra az esetre, ha a tag a törvényben biztosított mértéket sem kapta meg.

b) De az ezzel kapcsolatos kártérítési perekben sem alakult ki egységes gyakorlat abban a vonatkozásban, hogy a bíróság a perben vizsgálhatja-e a háztáji föld mértéke megállapításának alapszabályellenes, illetőleg a használat korlátozásának jogellenes voltát, mint a kártérítési felelősség előfeltételét, avagy a vezetőség bizottságának, illetőleg az államigazgatási hatóságnak az előfeltételek fennállása kérdésében hozott határozata a bíróságra kötelező-e.

c) Több bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak a háztáji föld használatának korlátozásával vagy megvonásával kapcsolatos kártérítési igény tárgyában hozott elsőfokú határozat ellen lehet keresettel fordulni a bírósághoz; minden egyéb — a háztáji föld használatával kapcsolatos — kérdésben ki van zárva a bírósági hatáskör.

d) Végül bizonytalanság volt tapasztalható az ítélkezésben abban a kérdésben is, hogy kereshet-e orvoslást a tag és milyen úton, ha a vezetőség a háztáji földet mezőgazdasági művelésre alkalmatlan földből jelölte ki. Voltak olyan döntések is, amelyek az ezzel kapcsolatos kártérítési követelés iránti keresetlevelet hatáskör hiányában idézés kibocsátása nélkül elutasították, illetőleg a pert megszüntették.

Ami az a) alatti kérdést illeti, a Vhr. 226.

[15] Eszerint „December hó 1. napja és a következő év március hó 1. napja közötti időszakban csak akkor jár a szülési és a betegségi segély, illetőleg a már megállapított segély csak abban az esetben folyósítható tovább, ha a munkaszervezeti egység vezetőjének igazolása szerint a segélyre jogosult részére ebben az időszakban is megfelelő munkát tudnának biztosítani."

§-a (2) bekezdésének *d)* pontjából kell kiindulni, amely szerint ha az elsőfokú határozat a háztáji föld mértékét az alapszabállyal ellentétésen állapítja meg, vagy a háztáji föld használatát korlátozza, a járási mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályhoz lehet fellebbezni [R. 139. § (2) bek.]. Ebből, valamint a Tv. 94. §-ának (2) bekezdésében szabályozott vagylagos jogorvoslati lehetőségből következik, hogy ilyen indokból nem lehet keresettel fordulni a bírósághoz.

Minthogy ezek szerint e kérdések elbírálása államigazgatási szerv hatáskörébe tartozik, a b) pontban felvetett kérdés helyes megoldása az, hogy a bíróság a kártérítési perben sem vizsgálhatja a háztáji föld mértéke megállapításának, illetőleg a használat korlátozásának jogellenes voltát.

A jogellenességnek az államigazgatási szerv által történt előzetes megállapítása tehát a kártérítési igény sikeres érvényesítésének anyagi jogi feltétele. A perlésre, a kártérítési igényt egészben vagy részben elutasító elsőfokú határozat keresettel való megtámadására azonban — a R. 139. §-ának (1) bekezdésében, a Vhr. 226. §-a (1) bekezdésének *a)* pontjában és a 221. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezésekre tekintettel — az út mindenképpen nyitva áll.

Ezek alapulvételével mondotta ki a Polgári Kollégium a *PK 359. sz. állásfoglalás*ának[16] *a) pont*jában, hogy *a háztáji föld mértékének alapszabályellenes megállapításával vagy használatának korlátozásával összefüggő kártérítési igény elbírálása — a vezetőség bizottságának döntését követően — a bíróság hatáskörébe tartozik. Az igény sikeres érvényesítésének anyagi jogi feltétele — többek között — az, hogy vita esetén az államigazgatási szerv a tagot megillető háztáji föld mértéke meghatározásának, illetőleg a használati jog korlátozásának jogellenességét előzetesen megállapítsa.*

A c) pontban felvetett kérdéssel kapcsolatban a bírósági határozatokban tapasztalható szűkítő tendencia mindenképpen helytelen. A Vhr. 221. §-ának (2) bekezdése szerint ugyanis tagsági vitaként kell elbírálni — többek között — a háztáji gazdasággal kapcsolatos ügyeket, a R. 139. §-ának (1) bekezdése szerint pedig az ilyen tárgyú elsőfokú határozatok ellen keresettel lehet fordulni a bírósághoz. Ezt a lehetőséget csak kivételes esetben korlátozza a jogszabály. Ilyen korlátozást tartalmaz a Vhr. 226. §-a (2) bekezdésének *d)* pontjában foglalt — imént tárgyalt — rendelkezés, s ilyen a R. 139. §-a (3) bekezdésének *b)* pontjában foglalt szabály is, amely szerint a háztáji föld helyének kijelöléséről rendelkező határozat ellen sem a bírósághoz keresettel, sem a járási mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályhoz fellebbezéssel nem lehet fordulni.

Ezzel az utóbbi tétellel kapcsolatban vetődött fel az ítélkezési gyakorlatban a fentebb d) alatt vázolt kérdés. A Legfelsőbb Bíróság már törvényességi óvás folytán hozott határozatban is kifejtette, hogy bár a háztáji föld helyének kijelöléséről rendelkező határozat ellen nem lehet jogorvoslattal élni, de annak nincs eljárásjogi akadálya, hogy ha a háztáji földet — a Vhr. 188. §-ában foglalt rendelkezés ellenére — mezőgazdasági művelésre alkalmatlan földből jelölik ki, a tag az ebből eredő kárának megtérítését — a R. 139. §-ának (1) bekezdése és a Vhr. 226. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja alapján — a vezetőség bizottságának határozata ellen előterjesztett keresettel ne kérhesse.

A felhívott törvényes rendelkezésekkel teljes összhangban áll tehát a *PK 359. sz. állásfoglalás b) pontja,* amely szerint *a vezetőség bizottságának a háztáji földdel kapcsolatos minden egyéb igény tárgyában hozott határozata ellen a bírósághoz lehet fordulni, kivéve a háztáji föld helyének kijelöléséről rendelkező határozatot. A kártérítési igény érvényesítése azonban ez utóbbi esetben is a bíróság hatáskörébe tartozik.*

6. A Tv-nek a felelősségről szóló X. fejezete — közelebbről az anyagi felelősség — körében két kérdésben merült fel a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalása útján történő iránymutatás szüksége.

a) Nem volt egységes a jogalkalmazási gyakorlat a termelőszövetkezeti tag kártérítési felelősségével kapcsolatos abban a kérdésben, hogy kötelezhető-e a tag az elmaradt haszon megtérítésére.

A többnyire nemleges álláspontal szemben ugyanis születtek az elmaradt haszon megtérítésére kötelező határozatok is. Ezek a Tv. 80. §-ának (4) bekezdésében foglalt rendelkezésen alapultak, amely szerint a teljes kár erejéig felel a tag, ha a kárt szándékosan okozta. E határozatok a most idézett rendelkezést szembeállították a Tv. 80. §-ának (1) bekezdésében foglalt szabállyal, — amely szerint kártérítés címén a tényleges kárt kell megtéríteni —, s ebből vonták le azt a következtetést, hogy a teljes kár a tényleges káron felül az elmaradt hasznot is magában foglalja.

Ez az okfejtés azonban téves. A Tv. 80. §-ának (1) bekezdésében foglalt szabály ugyanis nem különböztet a vétkesség foka (súlya) szerint, az tehát a károkozásnak a következő bekezdésekben szabályozott valamennyi esetére, vagyis mind a gondatlanul [(2) bek.], mind a gondatlan bűncselekménnyel [(3) bek.], mind pedig a szándékosan [(4) bek.] történt károkozásra kiterjed. Ezek szerint mindegyiknél csak a tényleges kárt, a termelőszövetkezet vagyonában beállott értékcsökkenést kell megtéríteni — és nem ezzel együtt az elmaradt vagyoni előnyt is —, de a vétkesség fokához képest eltérő mértékben. A (4) bekezdésben használt „teljes kár" kifejezés a (2) és a (3) bekezdésben szabályozott korlátozott kárfelelősséggel szemben azt juttat-

[16] BH 1970. évi 3. sz.

ja kifejezésre, hogy szándékos károkozás esetén a teljes tényleges kárt kell megtéríteni.

A termelőszövetkezeti tag kártérítési felelősségének mértékére vonatkozó ezek a szabályok zárt kört alkotnak, nincs tehát szükség, de — a rendelkezések speciális jellegére tekintettel — nincs is lehetőség a polgári jog e körbe tartozó szabályainak (Ptk. 358. §.) analógia útján történő alkalmazására.

A kifejtetteket támasztja alá egyébként az e szakaszhoz fűzött indokolás is.

Ennek megfelelően rögzíti *a tanácsvezetői értekezlet 12/1970. sz. állásfoglalása,* hogy *a termelőszövetkezet tagja szándékos károkozás esetében is csak a tényleges kárt köteles megtéríteni; nem kötelezhető tehát az elmaradt haszon megtérítésére.*

b) A vagyonkezelők felelősségére vonatkozó rendelkezésekkel (Tv. 86—88. §, R. 132. §) kapcsolatban bizonytalanság volt tapasztalható a jogalkalmazási gyakorlatban abban a kérdésben, hogy a termelőszövetkezet által fenntartott piaci árusítóhely vezetője vagy eladója — ha termelőszövetkezeti tag — milyen szabályok alapján felel az árusító helyen bekövetkezett hiányokért.

A bizonytalanságot és — esetenként — a kereskedelem és a vendéglátás dolgozóinak leltárhiányért való anyagi felelősségéről szóló jogszabályok [2/1968. (I. 16.) Korm. sz. r., 4/1968. (III. 11.) Bk M sz. r.] analóg alkalmazását az okozta, hogy a R. 132. §-ának (3) bekezdése nem említi a piaci árusítóhelyeket.

A R. 132. §-ának (3) bekezdésében foglalt felsorolás azonban nem kimerítő, s minthogy a piaci árusítóhelyen bekövetkezett hiány hasonló természetű a jogszabályban felsorolt helyiségekben (területeken, építményekben) tárolt dolgokban keletkezett hiányokéhoz, ezért ezekre is a Tv. 88. §-ában és a R. 132. §-ának (1)—(2) bekezdésében foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni.

Ennek az álláspontnak a helyessége mellett szól az is, hogy a Tv. — miként az indokolás is említi — külön szabályozza a leltárhiányért való felelősséget, az erre vonatkozó szabályok is zártak, nincs tehát lehetőség a termelőszövetkezeti tag vagyonkezelők vonatkozásában a piaci árusítóhelyen bekövetkezett hiányokkal kapcsolatban a 2/1968. (I. 16.) Korm. sz. rendelet és a végrehajtása tárgyában kiadott 4/1968. (III. 11.) Bk M sz. rendelet rendelkezéseinek analógia útján történő alkalmazására. Ezeket a jogszabályokat kell viszont alkalmazni a termelőszövetkezettel munkaviszonyban álló dolgozókra.

A kifejtetteknek megfelelően állapítja meg a *tanácsvezetői értekezlet 13/1970. sz. állásfoglalása,* hogy *a termelőszövetkezet által fenntartott piaci árusítóhely vezetője vagy eladója — ha termelőszövetkezeti tag — az árusítóhelyen bekövetkezett hiányokért a Tv. 86—88. §-aiban és a R. 132. §-ában foglalt rendelkezések szerint felelős.*

7. Miként fentebb már említettem, a Tvnek a vitás ügyek intézéséről szóló XI. fejezetében foglalt s az ezekhez kapcsolódó végrehajtási rendelkezések alkalmazása váltotta ki a legtöbb vitát, s okozta a legnagyobb bizonytalanságot a jogalkalmazási gyakorlatban. E tárgyban egy-két téves legfelsőbb bírósági határozat is született.[17] Megérett tehát az idő arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság több — e körbe tartozó — kérdésben kollégiumi, illetőleg tanácsvezetői állásfoglalás útján adjon iránymutatást.

a) Mindenekelőtt értelmezésre szorult az a kérdés, hogy mit kell érteni „a munka elszámolásával kapcsolatos" vagyoni követelésen [R. 139. § (3) bek. *e)* pont] és „a tagsági viszonnyal kapcsolatos elszámolási kötelezettség körében a munkadíj és a kiegészítő részesedés kiszámítás"-án [Vhr. 226. § (1) bek. *d)* pont]. Az előbbi tárgyban keletkezett határozat ellen ugyanis sem keresettel a bírósághoz, sem fellebbezéssel a járási mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályhoz nem lehet fordulni, az utóbbi tárgyban viszont az elsőfokú határozat ellen keresetindításnak van helye a felhívott jogszabályok értelmében.

E kérdésekben a bírósági határozatokban többféle álláspont tükröződött. Csak abban volt egységes az ítélkezési gyakorlat, hogy a bíróság nem dönthet abban: milyen rendszer szerint történjék a munka mérése, értékelése és díjazása; e tekintetben ugyanis a közgyűlés határozata az irányadó [R. 109. § (2) bek.].

Az egyik szélsőséges álláspont szerint —, amely a bírósági hatáskört szűk keretek közé kívánta szorítani — a munkadíj és a kiegészítő részesedés kiszámításával kapcsolatos viták [Vhr. 226. § (1) bek. *d)* pont] csak a tagsági viszony megszűnésével kapcsolatos elszámolás körében vihetők a bíróság elé. A tagsági viszony fennállása alatt azonban az ilyen tárgyú jogvitákban a bírósági út ki van zárva, s ilyenkor csak a termelőszövetkezeti szervek által már megállapított munkadíj és kiegészítő részesedés kifizetése felől, illetőleg a kifizetés megtagadásáról vagy korlátozásáról rendelkező elsőfokú határozat ellen lehet keresettel fordulni a bírósághoz [Vhr. 226. § (1) bek. *b)* pont, R. 139. § (1) bek.].

Ez az álláspont azonban több okból is téves. Ilyen megszorítást ugyanis a jogszabály nem tartalmaz, és ha a jogalkotónak az lett volna a szándéka, hogy a munkadíj kiszámításával kapcsolatos viták elbírálására csak a tagsági viszony megszűnése esetére való elszámolással kapcsolatban engedi meg a perindítást, akkor ezt kifejezésre is juttatta volna, aminthogy a

[17] Lásd pl: a P. törv. I. 21 054/1968. sz. határozatot a BH 1969. évi 5. számában 6062. sz. alatt.

Vhr. 221. §-ának (2) bekezdése a tagsági viták körében külön is említi a tagot megillető munkadíj — és kiegészítő részesedés iránti követeléseket és külön a tagsági viszony megszűnése esetére szóló elszámolással kapcsolatos ügyeket. Ez az álláspont egyébként a R. 139. §-ának (1) bekezdésében foglalt s a vagyoni követelések tárgyában hozott elsőfokú határozatok ellen a bírósági utat általában megnyitó garanciális rendelkezés indokolatlan korlátozását jelentené, hiszen a tagsági viszony fennállása alatt keletkező ilyen munkadíj-vitáknak sokkal nagyobb a gyakorlati jelentősége, mint amikor azok a tagsági viszony megszűnésével kapcsolatban merülnek fel.

Az ellenkező véglet az az álláspont, amely — a bírósági út legtágabbra nyítása érdekében — még a munka elszámolásával kapcsolatos konkrét jogvitában hozott határozat ellen is lehetőséget látott a keresetindításra, s a R. 139. §-a (3) bekezdésének *e)* pontjában foglalt szabályt a közgyűlésnek az elszámolással kapcsolatban hozott normatív jellegű határozatára kívánta leszűkíteni.

Ez az álláspont viszont — egyéb indokokat nem is említve — azért helytelen, mert a R. 136. §-ának (3) bekezdése szerint a munka elszámolásával kapcsolatos ügyekben az üzemi vezető dönt, az általa hozott határozat ellen pedig a Tv. 94. §-ának (2) bekezdése értelmében csak a vezetőség bizottságához lehet fellebbezni, s ennek másodfokon hozott határozata ellen további jogorvoslatnak nincsen helye.

Az említett jogszabályok egymással összefüggésben való helyes értelmezésének tehát egyedül az az álláspont felel meg, amely szerint a bírósági út nemcsak a már megállapított munkadíj és kiegészítő részesedés kifizetése felől, illetőleg a kifizetés megtagadásáról vagy korlátozásáról rendelkező elsőfokú határozattal szemben áll nyitva, hanem az elszámolási kötelezettség körében a munkadíj és a kiegészítő részesedés kiszámítására vonatkozó elsőfokú határozattal szemben is, éspedig mind a tagsági viszony fennállása alatt történő, mind a tagsági viszony megszűnése esetére szóló elszámolással kapcsolatban.

A tag által végzett munka (a teljesítmény) mennyisége tekintetében azonban keresetindításnak nincs helye, e tárgyban a termelőszövetkezeti szervek végérvényesen döntenek, s e döntések irányadók a bíróságokra is, amikor a munkadíj-követelések tárgyában hozott elsőfokú határozatot felülbírálják.

Ennek az álláspontnak felel meg a Polgári Kollégium *PK 360. sz. állásfoglalása,* amely szerint *a termelőszövetkezeti tag munkadíj-követelése olyan vagyoni követelés, amelynek tárgyában döntő elsőfokú határozat ellen keresettel lehet fordulni a bírósághoz; a végzett munka menyiségével kapcsolatos vita azonban nem vihető bíróság elé.*

Ez irányadó a prémiumkövetelésekre is, amelyek tehát a vezetőség bizottságának döntését követően ugyancsak bíróság elé vihetők, a bíróság azonban a munka elszámolásának körébe tartozó prémiumfeltételek teljesítését nem vizsgálhatja.

b) A munkadíj és a kiegészítő részesedés kifizetésére vonatkozó belső általános érvényű normák utóbb történt módosítása több pernek volt a forrása. Más perekben is előfordult, hogy a jogvita eldöntésénél számba jöhető belső norma nem felelt meg a jogszabály rendelkezéseinek. Az ilyen perekben nem tükröződött egységes álláspont abban az alapvető elvi kérdésben, hogy a termelőszövetkezetek belső normái feltétlenül irányadók-e a bírósági eljárásban, vagy pedig azok törvényességét a bíróság jogosult és köteles vizsgálni.

Volt olyan álláspont is, amely szerint a belső normák a bíróságra mindenképpen irányadók. A bíróság csak azt teheti meg, hogy a jogszabályellenes rendelkezésre — ezek módosítása végett — felhívja az illetékes szervek figyelmét, s egyben a per tárgyalását felfüggeszti.

Ez az álláspont azonban téves. A Tv. 6. §-ának (2) bekezdése szerint ugyanis az alapszabályt a termelőszövetkezet közgyűlése „a jogszabályok keretei között" állapítja meg, és az illetékes végrehajtó bizottság „törvényességi szempontból" vizsgálja felül és hagyja jóvá. A R. 2. §-ának (2) bekezdése külön is kimondja, hogy az alapszabályban foglaltak nem állhatnak ellentétben a jogszabályok rendelkezéseivel, különben az államigazgatási szerv az alapszabály jóváhagyását megtagadja [R. 3. § (2) bek.].

A részletesebb szabályozást igénylő kérdéseket rendező külön szabályzatok [Tv. 6. § (4) bek.] ugyan nem szorulnak jóváhagyásra, de nyilvánvaló, hogy nem állhatnak ellentétben a termelőszövetkezet működésének és gazdálkodásának alapokmányával, az alapszabállyal, a fent idézett rendelkezésekhez képest tehát a jogszabályokkal sem.

Mindebből következik — miként a *tanácsvezetői értekezlet 4/1970. sz. állásfoglalása* rögzíti —, hogy *ha a termelőszövetkezet belső normája (alapszabály, külön szabályzat) jogszabállyal ellentétben áll, a bíróságnak nem a belső normát, hanem a jogszabályt kell alkalmaznia.*

A jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló kormányhatározat a polgári ügyekben eljáró szervek részére is kötelezővé teszi, hogy a jogsértéseket kiváltó körülményeket elemzően vizsgálják, és azokról a megelőzés érdekében az intézkedésre illetékes állami, gazdasági és társadalmi szervet értesítsék. Ennek megfelelően rendeli el a 103/1965. (IK 2.) IM—BM—Legf. Ü. együttes utasítás 1. §-ának *g)* pontja, hogy a bíróságok a polgári eljárás során felderített okok és körülmények közül — egyebek mellett — különösen azokról kötelesek jelzéssel élni, amelyek a termelőszövetkezeti tagsági vi-

szonyból eredő jogok és kötelességek megsértését idézik elő. (Az utasítás 25. és köv. §-ai egyébként pontosan meghatározzák, hogy milyen szerveknek kell a jelzést megküldeni, illetőleg a jelzésen felül mikor és milyen szerveket kell tájékoztatni.)

Ez indokolttá teheti a bírósági döntés elhalasztását. Ilyen célból azonban a tárgyalás nem függeszthető fel, mert a Pp. 152—154. §-aiban foglalt rendelkezések erre nem adnak lehetőséget. *Indokolt esetben azonban a bíróságnak a tárgyalás elhalasztása mellett a jogszabályellenes belső normára előzetesen fel kell hívnia az illetékes szervek figyelmét. Ha ez az eljárás megfelelő idő alatt nem vezet eredményre, vagy a halasztás valamelyik fél méltányos érdekét sértené, a bíróságnak a vonatkozó jogszabályok alkalmazásával kell a jogvitát eldöntenie.* (Az állásfoglalás második fordulata.)

c) A PK 168. sz. állásfoglalásban[18] a Polgári Kollégium már irányítást adott abban a vonatkozásban, hogy miként kell a bíróságnak eljárnia, ha a tag és a termelőszövetkezet között a tagsági viszonyból eredő vitában a termelőszövetkezeti szervek még nem határoztak. Az ítélkezésben azonban nem alakult ki egységes gyakorlat abban a kérdésben sem, hogy mi a helyes eljárás, ha a tagsági vitában nem az erre hatáskörrel rendelkező szerv hozta meg a határozatot, tehát ha a vezetőség bizottsága döntött olyan ügyben, amelyben a határozathozatal elsőfokon a közgyűlés hatáskörébe tartozik, vagy a közgyűlés döntött elsőfokon a vezetőség bizottságának hatáskörébe tartozó ügyben, vagy végül a vezetőség hozott határozatot a vezetőség bizottságának hatáskörébe tartozó ügyben. Ezekben az esetekben tehát a termelőszövetkezeti szervek — szemben a PK 168. sz. állásfoglalással eldöntött esetkörrel — már határoztak ugyan, de hatáskörük túllépésével döntöttek.

A bírósági határozatok e kérdésben igen tarka képet mutattak, s azokban egymástól lényegesen eltérő elvi álláspontok jutottak kifejezésre.

Volt olyan álláspont, amely szerint a bíróságnak a termelőszövetkezeti önigazgatási szervek által — hatáskörük túllépésével — hozott határozatot hatályon kívül kell helyeznie, függetlenül attól, hogy a jogorvoslatot alaki vagy érdemi jogszabálysértésre alapozták-e. Ennek az álláspontnak az volt az indoka, hogy egyrészt a vonatkozó jogszabályok [Tv. 94. §, R. 139. § (1) bek.] a határozat megtámadását és felülbírálását nem korlátozzák anyagi jogsérelemre, másrészt a hatáskörelvonás olyan alaki jogszabálysértés, amely a bíróság előtti eljárásban egyáltalán nem pótolható.

Ez az álláspont azonban — jórészt helytálló indokok alapján — törvénysértő megoldást választott, mert sem az 5/1967. (XII. 27.) IM sz. rendelet 1. §-a szerint alkalmazandó Pp. nem teszi lehetővé a termelőszövetkezeti szerv jogszabálysértő határozatának hatályon kívül helyezését, sem a Tv. 94. §-ának (3) bekezdése, amely szerint a bíróság csak az ügy érdemében határozhat.

Egy másik álláspont éppen a Tv. 94. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezésből olyan következtetésre jutott, hogy a bíróságnak tárgyalás alá kell vonnia a termelőszövetkezeti önigazgatási szerv határozatát, minthogy a határozat ellen előterjesztett kereset folytán a bíróságnak a tagsági vitában érdemben kell határoznia, annál is inkább, mert a határozat hatályon kívül helyezésére nincs lehetőség.

Ebbe a körbe lehet vonni azt a bírósági döntést is, amely a közgyűlés által — hatáskörének túllépésével — hozott határozat ellen benyújtott kereset érdemi elbírálását célszerűségi megfontolásból látta megengedhetőnek, azzal az okfejtéssel, hogy a magasabb fokú szerv döntése feleslegessé teszi az alacsonyabb fokú szerv döntésének a meghozatalát.

Ez az álláspont, illetve döntés viszont azért téves, mert a tagsági vitát a hatáskörrel rendelkező önigazgatási szerv előzetes döntése nélkül bírálná el. Ilyen okfejtéssel egyébként a bíróság még azt a határozatot is érdemben bírálhatná felül, amelyet a vezetőség bizottsága helyett a vezetőség hozott.

Az egyedül törvényszerű álláspontot azok a bírósági határozatok tükrözik, amelyek a jelzett esetekben a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasították, s azt áttették a termelőszövetkezet vezetőségének bizottságához.

A hatáskör túllépésével hozott határozatot ugyanis a felülbírálás szempontjából úgy kell tekinteni, mintha a termelőszövetkezeti önigazgatási szerv — ti. az arra jogosult szerv — még egyáltalán nem hozott volna határozatot, vagyis nincs a bíróság felülvizsgálatára alkalmas elsőfokú határozat. A jogi megoldás tehát csak a PK 168. sz. állásfoglalásban már megjelölt út lehet. Ezt ismételte meg a Polgári Kollégium a *PK. 361. sz. állásfoglalásában.*[19] Eszerint, *ha a tagsági vitában a határozatot nem az erre hatáskörrel rendelkező szerv hozta — ideértve azt az esetet is, amikor a vezetőség hozott határozatot a vezetőség bizottságának hatáskörébe tartozó ügyben —, a bíróságnak az ilyen határozat ellen benyújtott keresetlevelet a Pp. 130. §-a (1) bekezdésének c) pontja alapján idézés kibocsátása nélkül el kell utasítania, és azt a Pp. 129. §-ának (1) bekezdése alapján át kell tennie a jogvita elbírálására hatáskörrel rendelkező szervhez.* A per tárgyalása során a per megszüntetése mellett hasonlóan kell eljárnia [Pp. 157. § *a)* pont, 158. § (2) bek.].

Téves elvi alapon álló ellentétes döntések születtek azokban az esetekben is, amikor a vezetőség bizottsága — helytelenül — hatásköré-

[18] Lásd e cikk I. pontját és az 5. lábjegyzetet.

[19] BH 1970. évi 3. sz.

nek hiányára hivatkozva elhárította magától az érdemi döntést.

Volt olyan bírósági határozat, amely a Tv. 94. §-ának (3) bekezdésére utalással ilyen esetben is érdemben döntött a tagsági vitában azon az alapon, hogy az ügyben elsőfokon termelőszövetkezeti szerv már döntött. Igaz, hogy nem érdemben, de ez nem is előfeltétele a bíróság eljárásának, mert a bíróság pótolhatja a megelőző eljárás hiányosságait.

Más álláspont szerint ilyen esetben nincs érdemben felülbírálható határozat, tehát csak arra van lehetőség, hogy a bíróság az államigazgatási hatóság útján szorítsa határozat hozatalára a hatáskörrel rendelkező önigazgatási szervet.

A helyes álláspont azonban az, hogy a bíróságnak ilyen esetben is idézés kibocsátása nélkül el kell utasítania a keresetlevelet, és azt át kell tennie a hatáskörrel rendelkező önigazgatási szervhez. Ez a bírósági határozat — miként a PK 242. sz. állásfoglalás is rámutat — az önigazgatási szervre kötelező. Ha pedig e szerv az áttétel ellenére nem határoz, az érdekelt az állami felügyelet gyakorlására hivatott szerv intézkedését kérheti (PK 168. sz. c) pont). Minderre egyébként a PK 361. sz. állásfoglalás is felhívja a figyelmet az indokolásának utolsó bekezdésében.

d) Az ítélkezési gyakorlatban bizonytalanság mutatkozott abban a vonatkozásban, hogy a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő perekben van-e helye *da)* keresetváltoztatásnak, *db)* viszontkereset-indításnak *és dc)* beszámítási kifogás emelésének.

Előre kell bocsátani, hogy a keresetváltoztatás kérdése sajátosan vetődik fel a termelőszövetkezeti szervek elsőfokú határozata ellen előterjesztett kereseteknél. Az e határozatokkal eldöntött tagsági viták tárgyához, az elbírált igényekhez képest ugyanis a keresetben érvényesített többlet-igény nem a szó tulajdonképpeni értelmében vett „keresetváltoztatás", hiszen korábbi kereset még nem is volt. Ezért ilyenkor a tagsági vita tárgyán túlterjeszkedő, az elsőfokon elbírált igényt meghaladó — lényegében új — kereset indításáról van szó. Persze, ha a fél a keresetét a már megindított per során kívánja módosítani, akkor már valóságos keresetváltoztatásról van szó. Mindaz tehát, ami a „keresetváltoztatás" megengedettségére vagy kizártságára vonatkozik, értelemszerűen kiterjed a „keresetindításra" (az új keresetre) is.

da) A keresetváltoztatást illetően a bírósági határozatokban általában az az álláspont jutott kifejezésre, hogy keresetváltoztatásra (új kereset indítására) egyáltalán nincs lehetőség. A megváltoztatott kereseti kérelem ugyanis a termelőszövetkezeti önigazgatási szervek által elbírált igényhez képest, illetőleg a határozatuk ellen előterjesztett eredeti keresethez képest olyan új igényt kíván érvényesíteni, amelynek tárgyában az önigazgatási szervek még nem döntöttek. Az ilyen igény tárgyában tehát a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítani, illetőleg a pert meg kell szüntetni, és az erre vonatkozó kereseti kérelmet elsőfokú elbírálás céljából át kell tenni a döntésre jogosult termelőszövetkezeti szervhez.

Kevésbé szigorú álláspontra helyezkedtek azok a bíróságok, amelyek a kereset felemelésére vagy az eredetileg nem követelt járulékra való kiterjesztésére lehetőséget adtak, tehát lényegében a megengedett keresetváltoztatásnak a Pp. 247. §-a (1) bekezdésének *b)* pontjában szabályozott esetét tartva szem előtt, a másodfokú bírósági eljárásra irányadó ezt a rendelkezést alkalmazták a termelőszövetkezeti önigazgatási szervek határozatai ellen előterjesztett kereseteknél is.

A helyes álláspont szerint azonban a keresetváltoztatásnak csupán ilyen körben való megengedése túlságosan szűk. Az 5/1967. (XII. 27.) IM sz. rendelet 1. §-ának (1) bekezdése szerint a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból származó és bírósági útra tartozó jogvitában a Pp. rendelkezéseit kell alkalmazni. A Pp. 146. §-ának (1) bekezdése szerint pedig a felperes a keresetét az elsőfokú ítélet hozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig bármikor megváltoztathatja, feltéve, hogy a megváltoztatott keresettel érvényesített jog ugyanabból a jogviszonyból ered, mint az eredeti kereset, vagy azzal összefügg. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt a rendelkezést a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő perekben csak a Tv-nek a tagsági viták intézésére vonatkozó rendelkezéseivel összhangban lehet alkalmazni. Márpedig annak megengedése, hogy a felperes olyan igényre is kiterjeszthesse a keresetét, amely ugyan összefügg a termelőszövetkezeti szervek által elbírált jogviszonnyal, de nem abból ered, lényegében elvonná az ilyen igények elbírálását a termelőszövetkezeti szervek elsőfokú hatásköréből, s így megsértené a Tv. 93. §-ában, valamint a R. 136. §-ának (1) és (2) bekezdésében foglalt rendelkezéseket.

Más a helyzet, ha a keresettel érvényesített jog ugyanabból a jogviszonyból ered, mint amelynek tárgyában a termelőszövetkezeti szerv döntött, illetőleg a megváltoztatott keresettel érvényesített jog ugyanabból a jogviszonyból ered, mint az eredeti kereset. A tagsági viták intézésére vonatkozó rendelkezések céljának és egységének nem felelne meg, ha az ugyanabból a jogviszonyból eredő újabb igényt (pl. a termelőszövetkezeti szerv elsőfokú határozatát követően lejárt földjáradék, munkadíj-részlet, segély iránti követelést) sem bírálhatná el a bíróság, hanem e vonatkozásban a termelőszövetkezeti szerv újbóli eljárását és döntését kellene szorgalmaznia. Erre az esetre tehát a keresetváltoztatás (a keresetindítás) tilalma nem terjed ki. Ezek szerint a felek a bírósági eljárás során — az elsőfokú tárgyalás berekesztéséig — a ter-

melőszövetkezeti szervek által elsőfokon már elbírált jogviszonyból eredő olyan igényt is érvényesíthetnek, amely felől a termelőszövetkezeti szerv előzetesen nem döntött.

Ezen a körön túl azonban sem keresetindításnak, sem a per során keresetváltoztatásnak nem lehet helye olyan igények tekintetében, amelyek a termelőszövetkezeti szervek elbírálása alá tartoznak. Nem vonatkozik természetesen ez a tilalom olyan igényekre, amelyeknek érvényesítése közvetlen bírósági útra tartozik, feltéve, hogy a keresetváltoztatásnak a Pp-ben írt feltételei fennállanak.

db) Általában a fent vázolt szigorú álláspontra helyezkedtek a bíróságok a viszontkereset megengedhetősége kérdésében is. Eszerint a termelőszövetkezet szerve által jogerős határozattal el nem bírált követelést nem lehet viszontkereset tárgyává tenni.

Ez az álláspont azonban ugyancsak téves. Az 5/1967. (XII. 27.) IM sz. rendelet 1. §-ának (1) bekezdése értelmében a tagsági viszonyból származó és bírósági útra tartozó jogvitában is alkalmazni kell a Pp-nek a viszontkeresetre vonatkozó 147. §-át — amennyiben az abban foglalt rendelkezés nem áll ellentétben a Tv-nek a tagsági viták intézésére vonatkozó rendelkezéseivel. A keresetváltoztatással kapcsolatban — a *da)* pont alatt — kifejtett elveknek tehát e vonatkozásban is érvényesülniük kell. Ezek szerint a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő és bírósági útra tartozó jogvitában az elsőfokú ítélet hozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig az alperes a felperes ellen viszontkeresetet indíthat, ha az ekként érvényesíteni kívánt jog a felperes keresetével azonos jogviszonyból ered, függetlenül attól, hogy e tárgyban a termelőszövetkezeti szervek előzetesen már határoztak-e.

Ezen a körön túl azonban viszontkereset nem indítható olyan igények vonatkozásában, amelyekben a Tv., a R. és a Vhr. szerint elsőfokon a termelőszövetkezeti szervek hivatottak dönteni. Ebből következik viszont az is, hogy nincs kizárva a viszontkereset indításának a lehetősége olyan igények tekintetében, amelyek közvetlen bírósági úton érvényesíthetők, feltéve hogy a viszontkereset indításának a Pp. 147. §-ában előírt feltételei fennállanak.

dc) Ami végül a beszámítás kérdését illeti, az ítélkezési gyakorlatban általában az az álláspont alakult ki, hogy a termelőszövetkezeti szerv által jogerős határozattal el nem bírált követelést a tagsági viszonyból eredő, s a bíróság előtt folyamatban levő perben a felperes követelésével szemben nem lehet beszámítani. Ennek egyik indoka az volt, hogy a Ptk. 297. §-ának (2) bekezdése értelmében a jogosult nem számíthatja be a bírósági úton nem érvényesíthető követelését. Márpedig ilyennek kell tekinteni azt a követelést is, amelyet a termelőszövetkezeti szerv előtt kell érvényesíteni, de amelynek tárgyában a termelőszövetkezeti szerv még nem döntött.

Ez az álláspont azért téves, mert egy anyagi jogi szabály és egy eljárásjogi rendelkezés közé egyenlőségi jelet tesz. A bírósági úton egyáltalán nem érvényesíthető — a polgári jogban meghatározott — követeléseket ugyanis azonosítja azokkal a követelésekkel, amelyek a termelőszövetkezeti jog szerint bíróság elé vihetők, de amelyek legtöbbje felől előzetesen a termelőszövetkezeti szervnek kell döntenie. Márpedig nyilvánvaló, hogy ha az alperes olyan követelést kíván a tagsági jogviszonyból eredő s a bíróság előtt folyamatban levő perben beszámítani, amely — a *db)* pontban kifejtettek szerint — viszontkeresettel is érvényesíthető, nincs törvényi akadálya a beszámításnak. Hasonlóképp nincs akadálya a beszámításnak akkor sem, ha a követelés érvényesítése egyébként közvetlen bírósági útra tartoznék. S minden korlátozás nélkül beszámítható az elismert követelés is.

E körön kívül azonban nincs helye beszámításnak.

Ilyen megfontolások alapján mondotta ki a Polgári Kollégium a *PK 362. sz. állásfoglalásában*, hogy *termelőszövetkezeti tagsági vita esetén — az ugyanabból a jogviszonyból eredő igények kivételével — nincs helye keresetindításnak, a per során pedig a kereset megváltoztatásának, beszámításnak, illetőleg viszontkeresetnek olyan igények tekintetében, amelyeknek elbírálását jogszabály a termelőszövetkezet szerveinek (vezetőség bizottsága, közgyűlés) hatáskörébe utalja, és ezek a szervek még nem döntöttek.*

e) A tagsági viszonyból eredő jogvitákkal kapcsolatos bírósági eljárás során ismételten felmerült az a kérdés, hogy *ea)* a felek köthetnek-e a termelőszövetkezeti szerv elsőfokú határozatától eltérő egyezséget, s ha igen, *eb)* az egyezséget jóváhagyó végzésben a bíróság hatályon kívül helyezheti-e a termelőszövetkezeti szerv keresettel megtámadott határozatát.

ea) Ami az első kérdést illeti, általában egységes volt az ítélkezési gyakorlat abban, hogy nincs törvényes akadálya a termelőszövetkezeti szerv elsőfokú határozatától eltérő tartalmú egyezség kötésének.

Ez az álláspont helytálló. A termelőszövetkezetek működésével és jogvitáival kapcsolatos egyes igazságügyi eljárási szabályokról szóló 5/1967. (XII. 27.) IM sz. rendelet 1. §-ának (1) bekezdése szerint ugyanis a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból származó és bírósági útra tartozó jogvitában a Pp. rendelkezéseit kell alkalmazni. A Pp. 148. §-a értelmében pedig a felek a jogvitát a per bármely szakában egyezséggel rendezhetik, s ha az egyezség megfelel a jogszabályoknak és a felek méltányos érdekeinek, a bíróságnak ezt végzéssel jóvá is kell hagynia.

E vonatkozásban nincs jelentősége annak, hogy a bíróság előtti eljárást megelőzően a jogvita tárgyában elsőfokon a termelőszövetkezeti szerv már határozott. Sem az említett IM rendelet, sem a Pp., sem pedig a Tv. vagy a végrehajtása tárgyában kiadott jogszabályok ugyanis az egyezség kötésének lehetőségét ilyen okból nem zárják ki. Márpedig az általános szabály alól csak jogszabály kifejezett rendelkezése teremthet kivételt, mint ahogy pl. az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadása esetében az 1957. évi 58. sz. tvr. 14. §-a kifejezetten tiltja a perben az egyezség kötését.

Magától értetődik, hogy annak sincs jelentősége, hogy az egyezség a termelőszövetkezeti szerv határozatától eltér-e vagy sem; amint-hogy a másodfokú bíróság előtt is köthető olyan egyezség, amely eltér az elsőfokú ítélet rendelkezéseitől — sőt ez a rendszerinti eset.

Az más kérdés, hogy a tagsági vitákban az egyezség általában kihat a termelőszövetkezet vagyonára, vagyis a társadalmi tulajdonra, ezért — a társadalmi tulajdon fokozott védelme érdekében — az egyezség jóváhagyásánál előtérbe lép a bíróság tájékozódási kötelessége a valóságos tényállás megismerése végett.

eb) A második kérdés tekintetében már korántsem alakult ki ilyen egységes álláspont. Az egyezség jóváhagyásával kapcsolatban ugyanis egyes bíróságok lehetőséget láttak a termelőszövetkezeti szerv elsőfokú határozatának a hatályon kívül helyezésére is.

Ez az álláspont azonban téves. Az említett IM rendelet szerint alkalmazandó Pp. ugyanis nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely lehetőséget nyújtana arra, hogy a bíróság más szerv határozatát hatályon kívül helyezhesse. Nem ad lehetőséget erre a Tv. sem, amely nem tartalmaz az 1957. évi IV. tv. 55. §-ának (2) bekezdésében foglaltakhoz hasonló rendelkezést (eszerint ugyanis a bíróság az államigazgatási szerv megtámadott határozatát hatályon kívül helyezheti). Sőt a 94. § (3) bekezdése kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a bíróság az ügy érdemében határoz. Ha tehát a bíróság az ítéletében nem helyezheti hatályon kívül a termelőszövetkezeti szerv határozatát, nem teheti ezt meg az egyezséget jóváhagyó végzésében sem.

Ennek megfelelően mondotta ki a *tanácsvezetői értekezlet 14/1970. sz. állásfoglalása, hogy a termelőszövetkezeti tagsági vitával kapcsolatos peres eljárásban a felek a jogviszonyukat egyezséggel — a vezetőség bizottsága, illetőleg a közgyűlés elsőfokú határozatától eltérően is — rendezhetik.*

Minthogy azonban ilyen körülmények közt az egyezség mellett van egy termelőszövetkezeti szerv által hozott s formailag létező határozat is, a további viták elkerülése érdekében célszerű, ha azt, amit a bíróság nem tehet, a felek mondják ki: ti. az egyezségbe azt is belefoglalják, hogy a termelőszövetkezeti szerv elsőfokú határozatát kölcsönösen hatálytalannak tekintik.

f) A Tv-nek a vitás ügyek intézéséről szóló XI. fejezete körében a bírósági végrehajtásra vonatkozó rendelkezések (Tv. 98. §) az ítélkezési gyakorlatban nem okoztak nehézséget. Egyébként is viszonylag ritkán fordult elő, hogy a termelőszövetkezeti szervek jogerős határozatának végrehajtása céljából a közjegyző végrehajtási záradékolása útján történő bírósági végrehajtás (R. 147. §) igénybevételére került volna sor.

A bírósági végrehajtásnak a Tv-ben szabályozott lehetőségeit[20] azonban a Vhr. egy további esetkörrel egészítette ki. Eszerint ugyanis bírósági végrehajtásnak van helye a termelőszövetkezet illetékes szervének írásban közölt s a tag által 15 napon belül nem sérelmezett ama fizetési felhívása alapján is, amely a tagnak a termelőszövetkezettel szemben fennálló pénztartozása (igénybe vett szolgáltatások díja, visszanem adott felszerelés, munkaruha ellenértéke stb.) megfizetésére irányult. Ez a rendelkezés — a Mt. V. 70. §-ában foglaltakhoz hasonlóan — a felesleges tagsági viták kiküszöbölését és a termelőszövetkezetnek a taggal szemben fennálló pénzkövetelése minél gyorsabb behajtását célozza. Ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban már bizonytalanságot okozott a jogalkalmazás során, hogy a termelőszövetkezet melyik szerve illetékes az említett felhívás kibocsátására.

Abban egységes volt a jogalkalmazási gyakorlat, hogy az elnök, mint a termelőszövetkezet törvényes képviselője [Tv. 29. § (1) bek.] mindenképpen jogosult ilyen felhívás közlésére. Ennek az álláspontnak a helyességét támasztja alá egyébként a R. 32. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés is, amely szerint az elnök a jogszabályok, az alapszabály, a közgyűlés és a vezetőség által meghatározott keretekben, a termelőszövetkezeti demokrácia és a tagok jogainak tiszteletben tartásával a vezetőség hatáskörébe tartozó bármely ügyben intézkedhet. Márpedig a vezetőség — a Tv. 24. §-ának (2) bekezdése értelmében — a termelőszövetkezet működésével kapcsolatos minden olyan ügyben intézkedhet, amelyet a jogszabály vagy az alapszabály kifejezetten nem utal a közgyűlésnek, a termelőszövetkezet más szervének, tisztségviselőjének (az elnöknek, az elnökhelyettesnek és a közgyűlés által választott állandó jellegű bizottságok elnökeinek [Tv. 28. § (1) bek.] vagy üzemi vezetőjének a hatáskörébe

Abban azonban már bizonytalanságot lehetett tapasztalni a jogalkalmazásban, hogy az el-

[20] Ezek: *1.* A vezetőség bizottsága (megbízottja) a termelőszövetkezetet terhelő pénzösszeg kifizetése iránt nem intézkedett; *2.* a tag járandóságából történő levonás nem vezetett eredményre; *3.* a levonás aránytalanul hosszú idő múlva vezetne eredményre; *4.* a követelés a termelőszövetkezetnek szándékosan okozott kár megtérítésére irányul.

nökön kívül ki (melyik szerv) jogosult még az említett felhívás kibocsátására.

A fizetési felhívásoknak közjegyzői záradékkal történt ellátásában tükröződő jogalkalmazási gyakorlat inkább a tágabb értelmezés felé hajlott: vagyis hogy a fizetési felhívás kibocsátására mindazok jogosultak, akik elszámolási kötelezettséggel járó ügykörben tevékenykednek (pl. a munkaruha ellenértéke tekintetében a raktáros, a vissza nem adott felszerelés vonatkozásában a szertáros), feltéve hogy a felhívás oka ügykörükben merült fel.

A helyes megoldást a Tv-nek a termelőszövetkezet szervezetéről szóló IV. fejezete körébe tartozó rendelkezések egybevetett értelmezésével lehet megtalálni. A fizetési felhívás kibocsátása kétségtelenül igazgatási tevékenység. A termelőszövetkezet igazgatási szervezetét és annak működési rendjét pedig a Tv. 15. §-ának (3) bekezdése szerint — a jogszabály keretei között — maga a termelőszövetkezet határozza meg, éspedig a főbb rendelkezéseket az alapszabályban [Tv. 6. § (3) bek. *a)* pont], a részletesebb szabályozást igénylő kérdéseket pedig külön szabályzatban [Tv. 6. § (4) bek.]. Ilyen külön szabályzat a Tv. 28. §-ának (3) bekezdésében említett ügyrend is. Ez határozza meg — a jogszabályok és az alapszabály mellett —, hogy a tisztségviselők, az üzemi vezetők és a termelőszövetkezet által foglalkoztatott más vezetők és beosztott szakemberek (üzemgazdász, gépész, építész, vegyész stb.) hogyan látják el feladatukat.

Nyilvánvaló ezek szerint, hogy *olyan fizetési felhívás közlésére, amelynek alapján bírósági végrehajtásnak van helye (Vhr. 232. §), az a személy (szerv) illetékes, akit (amelyet) a termelőszövetkezet alapszabálya vagy az ügyrend erre feljogosít. Mindenképpen jogosult azonban erre a termelőszövetkezet elnöke.* Ezt mondja ki *a tanácsvezetői értekezlet 5/1970. sz. állásfoglalása.*

A közjegyzőnek tehát a fizetési felhívás végrehajtási záradékkal való ellátása [Vht. 14. § *h)* pont] előtt vizsgálnia kell, hogy 1. a felhívást az alapszabály vagy az ügyrend szerint erre feljogosított szerv bocsátotta-e ki, 2. a felhívás a termelőszövetkezettel szemben fennálló pénztartozás megfizetésére irányult-e, 3. az írásbeli közlés szabályszerűen megtörtént-e, 4. a felhívás közlésétől számítva eltelt-e 15 nap, és 5. a tag ez alatt a felhívással szemben nem emelt-e kifogást. Ha e feltételek bármelyike hiányzik, a közjegyzőnek a záradékolást meg kell tagadnia.

8. A Tv-nek a vegyes rendelkezésekről szóló XV. fejezete körében az egyik átmeneti rendelkezés (Tv. 140. §) értelmezése is nehézséget okozott az ítélkezésben; közelebbről, hogy milyen anyagi jogi és eljárásjogi szabályok alkalmazásával kell elbírálni az 1968. január 1. napja előtt keletkezett követelést (pl. földjáradék iránti igényt).

Bár az egyes jogszabályok átmeneti rendelkezései tekintetében a Legfelsőbb Bíróság ritkán szokott állásfoglalással irányítást adni, ez az adott esetben indokoltnak mutatkozott, hiszen ilyen követelések érvényesítésére — az elévülési időn belül — még több éven át számítani lehet, másrészt a Legfelsőbb Bíróság által ilyen tárgyú konkrét ügyekben hozott döntések között is ellentét mutatkozott.

A Legfelsőbb Bíróság a P. törv. I. 21 054/1968. számú határozatában ugyanis arra a jogi álláspontra helyezkedett, hogy a Tv. hatálybalépésekor folyamatban levő vitás ügyek elintézésénél, ha érdemi határozatot még nem hoztak, a Tv-ben és a végrehajtására kiadott jogszabályokban foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni mind az anyagi, mind az eljárásjogi kérdések tekintetében.[21] A P. törv. III. 20 549/1968. számú határozatában viszont azt az irányítást adta, hogy az 1968. január 1. napja előtt keletkezett földjáradék iránti követelés érdemi elbírálásánál nem a jelenlegi, hanem a korábban hatályban volt termelőszövetkezeti jogszabályok anyagi jogi rendelkezései az irányadók.[22]

Az ítélkezési gyakorlat a kérdésben még színesebb képet mutatott. Csak abban volt általában egységes a gyakorlat, hogy az ilyen követelések érvényesítése esetében — ha egyáltalán bírósági úton érvényesíthetők — az új jogszabályok eljárásjogi rendelkezéseit kell alkalmazni. Abban a kérdésben azonban, hogy *a)* e követelések egyáltalán bíróság elé vihetők-e, s ha igen, *b)* milyen anyagi jogszabályok alapján kell azokat elbírálni, már jelentősen eltértek az álláspontok. A kérdés főként az 1968. január 1. előtti időből eredő földjáradék iránti igényekkel kapcsolatban merült fel.

a) Több bíróság az ilyen követelések tárgyában a vezetőség bizottsága által hozott határozat ellen előterjesztett keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasította azzal az indokolással, hogy a korábbi jogszabályok — az 1960. évi 8. és 18. sz. tvr-ekkel módosított 1959. évi 7. sz. tvr. 15. §-ának (4) bekezdése, 16. §-ának (2) bekezdése és 48. §-ának (4) bekezdése — értelmében a földjáradék ki nem fizetése vagy mértékének helytelen megállapítása miatt nem lehet a bíróság előtt keresetet indítani.

Ez az álláspont azonban téves. A Tv. 140. §-a ugyanis kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a Tv. hatálybalépésekor — vagyis a Tv. 142. §-a szerint 1968. január 1. napján — folyamatban levő vitás ügyek intézésénél, ha érdemi határozatot még nem hoztak, a Tv-ben és a végrehajtására kiadott jogszabályokban foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni. Márpedig a Tv. 94. §-ának (2) bekezdése, a R. 139. §-ának (1) bekezdése, valamint a Vhr. 221. §-ának (2) bekezdése és 226. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja értelmében a termelőszövetkezeti szervnek a

[21] BH 1969. évi 5. sz. 6062. sz.
[22] BH 1969. évi 5. sz. 6064. sz.

földjáradék és más vagyoni követelés kifizetése felől, illetőleg a kifizetés megtagadásáról vagy korlátozásáról rendelkező elsőfokú határozata ellen a tag keresettel fordulhat a bírósághoz. Ez tehát azt jelenti, hogy a folyamatban levő vitás vagyoni ügyek tekintetében megnyílt a bírósági út igénybevételének lehetősége annak ellenére, hogy az ilyen követelések a keletkezésük idejében hatályos korábbi jogszabályok rendelkezései szerint bíróság előtt nem is voltak érvényesíthetők.

Bár a Tv. csak „folyamatban levő" vitás ügyekről szól, nyilvánvaló, hogy ugyanez a szabály vonatkozik azokra a vagyoni követelésekre is, amelyek tárgyában 1968. január 1. napja előtt még egyáltalán nem keletkezett jogvita, amelyet tehát a tag korábban a döntésre jogosult szervek előtt még egyáltalán nem érvényesített, — feltéve, hogy a követelés érvényesíthetősége elévülés folytán még nem szűnt meg. Ellenkező értelmezés esetén indokolatlan hátrányt szenvednének azok a tagok, akik a korábbi jogszabályok hatályban léte idején keletkezett követelésük érvényesítése iránt 1968. január 1. napja előtt még nem tettek lépéseket, ámbár követelésük még nem is évült el. Ha a jogalkotónak ez lett volna a szándéka — ami egyébként nem is lett volna összhangban az új jogszabályokban tükröződő azzal a tendenciával, amely a bírósági utat általában szélesíteni kívánta —, akkor e megszorítás felől kifejezetten rendelkeznie kellett volna.

Mindezekre figyelemmel mondotta ki *a tanácsvezetői értekezlet a 6/1970. sz. állásfoglalásában*, hogy *a termelőszövetkezettel szemben az 1968. január 1. napja előtti időre esedékes — el nem évült — vagyoni követelések bíróság előtt érvényesíthetők, ha a jogvita tárgyában eddig az időpontig jogerős érdemi határozatot még nem hoztak.*

b) Abban a kérdésben, hogy a korábbi jogszabályok hatályban léte idején keletkezett követelések elbírálásánál milyen anyagi jogszabályokat kell alkalmazni, a jogalkalmazói gyakorlatban két — élesen szembenálló — álláspont tükröződött. Az egyik szerint az új jogszabályok anyagi jogi rendelkezései az irányadók. Ez következik abból, hogy a Tv. nem tartalmaz kifejezett rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a korábbi vagyoni követelések tekintetében még a hatályon kívül helyezett régi jogszabályokat kellene alkalmazni.

A másik álláspont szerint ilyen kifejezett rendelkezés hiányában is a korábbi jogszabályok anyagi jogi rendelkezéseit kell alkalmazni, mert a még le nem zárt jogviszonyokat általában a keletkezésük idején hatályos jogszabályok rendelkezései alapján kell rendezni.

Ez az ellentét a Legfelsőbb Bíróság fentebb említett két eseti döntésében is kifejezésre jutott.

A kérdés helyes megoldása szorosan összefügg az új jogszabályok visszaható, illetőleg a korábbi jogszabályok továbbható erejének kérdésével. Az előbbi — a jogelmélet szerint — azt jelenti, hogy az új jogszabály szerint kell elbírálni a keletkezését megelőző időben létrejött és még fennálló jogviszonyokat, az utóbbi ezzel szemben akkor kerülhet szóba, ha a régi jogszabály hatálya idején keletkezett, de az új jogszabály hatálya idején még fennálló jogviszonyokra is a régi jogszabályt kell alkalmazni. A jogelmélet szerint erre csak akkor kerülhet sor, ha az új jogszabály kifejezetten így rendelkezik[23] vagy ha a jogalkotónak ez a szándéka az új jogszabály tartalmából világosan kitűnik.

A tanácsvezetői értekezlet ez utóbbi jogelvre alapította állásfoglalását. A Tv. nem tartalmaz ugyan kifejezett rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a hatálybalépése előtt keletkezett jogviszonyok elbírálásánál a korábbi jogszabályok rendelkezéseit kell alkalmazni, de a Tv. 140. §-ában foglaltakból a jogalkotó erre irányuló szándéka kétségtelenül kitűnik. Eszerint ugyanis csak a folyamatban levő ügyek „intézésénél", vagyis az eljárás vonatkozásában kell alkalmazni a Tv-ben és a végrehajtására kiadott jogszabályokban foglalt rendelkezéseket. Kitűnik ez abból is, hogy ugyanezt a kifejezést használja a Tv-nek a „vitás ügyek intézéséről" szóló és a jogviták elbírálására vonatkozó eljárási szabályokat tartalmazó XI. fejezete is. Ebből viszont az következik, hogy az 1968. január 1. napja előtti időre esedékes követeléseket a keletkezésük idején hatályban volt jogszabályok anyagi jogi rendelkezései alapján kell elbírálni.

Ennek megfelelően rögzíti az állásfoglalás azt is, hogy *az említett követeléseket a Tv. és a végrehajtása tárgyában kiadott jogszabályok eljárásjogi rendelkezéseinek alkalmazásával, de a törvény hatálybalépését megelőző időben hatályban volt jogszabályok anyagi jogi rendelkezései alapján kell elbírálni.*

IV. A II. pontban taglalt állásfoglalásokkal megoldott kérdéseken felül a jogalkalmazási gyakorlatban több más, a termelőszövetkezeti jog körébe tartozó vitás kérdés is felmerült. Ilyen pl. az, hogy milyen tevékenység során elszenvedett baleset minősül üzemi balesetnek, továbbá, hogy milyen szempontok figyelembevételével kell dönteni abban, hogy valamely vita tagsági vita-e, közelebbről, hogy mi a tagsági vita alanyi és tárgyi köre, de ilyen a termelőszövetkezetbe a korábbi években bevitt vagyontárgyak értékének megtérítése iránti követelés elévülésének a kérdése is.

Ezekben a Polgári Kollégium tanácsvezetői értekezlete nem foglalt állást vagy azért, mert a kérdés sokrétűségére tekintettel helyesebbnek látta a konkrét ügyben hozandó határozat-

[23] Lásd pl. a Ptké. 75. §-át, vagy az újításokról szóló 57/1967. (XII. 19.) Korm. sz. rendelet 19. §-ának (2) bekezdését.

nak a „Bírósági Határozatok"-ban való közzététele útján történő irányítást, vagy mert az átfogó jellegű állásfoglalást megelőzően célszerűnek tartotta az országos ítélkezési gyakorlatról való további tájékozódást.

Állást foglalt azonban a tanácsvezetői értekezlet a termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységével kapcsolatos — valójában azonban a polgári jog keretébe tartozó — abban a jogalkalmazási kérdésben, hogy a termelőszövetkezet működési körének túllépésével kötött szerződés érvényes-e.[24]

Remélhető, hogy az ismertetett állásfoglalások, úgyszintén a Bírósági Határozatokban az állásfoglalásokkal egyidejűleg közzétett, valamint a jövőben közzétételre kerülő eseti döntések révén biztosítani lehet a jogalkalmazás egységét s a törvényesség megszilárdítását a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog területén is. Ez is egyik feltétele annak, hogy valósággá váljék az, amire az új szabályozás csak a lehetőséget teremtette meg, hogy ti. egyre magasabb szintre emelkedjék a vezetés, hogy a tagság határozottabban éljen jogaival, és ezáltal erősödjék a termelőszövetkezeti demokrácia, másrészt, hogy a gazdálkodás elemei fokozatosan szilárduljanak, s ezáltal a termelőszövetkezetek minél eredményesebben működő szocialista nagyüzemek legyenek.[25]

Gellért György

[24] A 7/1970. sz. állásfoglalás szerint a termelőszövetkezet által a jogszabályban meghatározott tevékenységi kör túllépésével kötött szerződés semmis; az e körben kötött szerződést viszont nem teszi semmissé önmagában az, hogy a szerződés az alapszabály vagy egyéb belső szabályzat előírásait sérti.

[25] Vö. a Tv. Általános indokolásának III. részével.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi, Budapesten tartott, nemzetközi konferencia előadásai

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának jogi kérdései

Az előadás témája lényegében két kérdéscsoportot ölel fel: a *vállalatszerű gazdálkodás külső feltételeit* és *a szövetkezeti gazdálkodás főbb vonásait.* A vállalatszerű gazdálkodás természetszerűleg valamennyi szövetkezet tulajdonsága, de a szövetkezet típusa, tevékenysége és társadalmi tartalma a vállalatszerű gazdálkodás szempontjából is ágazatilag differenciálja a szövetkezeteket. Az előadás a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* vállalatszerű gazdálkodásának egyes jogi kérdéseit elemzi, elsősorban azért, mert a népgazdaság szövetkezeti szektorában ezek a szövetkezetek képviselik a legnagyobb súlyt és arányt, e szövetkezetek gazdálkodási körülményei és a tagság életviszonyai számos alapvető sajátosságot mutatnak, de azért is, mert az ipari, kereskedelmi és más szövetkezetek fejlődése bizonyos fokig elmaradt a szövetkezeti gazdálkodás és működés általánosan kívánatosnak tartott mértékétől. Ezt a fázisbeli különbséget hivatott behozni a folyamatban levő szövetkezeti reform és ennek keretében a szövetkezeti jogi kodifikáció. Erre is tekintettel azonban az előadásban vázolt értékelés az elvi tételek szintjén az egyéb szövetkezetekre is vonatkoztatható.

I. *A vállalatszerű gazdálkodás ismérvei*

1. Hazánkban az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése nagy perspektívát nyitott a szövetkezetek gazdasági és társadalmi fejlődése előtt. A mechanizmusreform a *gazdasági hatékonyság* növelését állította előtérbe. A reformot előkészítő széles körű elemző munkálatok egyértelműen arra a meggyőződésre vezettek, hogy a szövetkezetek *potenciálisan olyan előnyös tulajdonságokkal rendelkeznek,* amelyeknek kibontakoztatásával a gazdasági fejlődés meggyorsítható és — különösen ami a termelőszövetkezeti tagság foglalkoztatását, élet és kulturális színvonalának, valamint szociális ellátásának növelését illeti — egy sor társadalmi probléma megoldható. Ezért volt irányelvként lerögzíthető, hogy népgazdaságunkat az állami és a szövetkezeti tulajdon, *az állami vállalatok és a szövetkezetek együttes fejlesztésére alapozzuk.*

E gazdasági és társadalompolitikai célkitűzés megvalósítása számos előfeltétel megteremtését igényli. Az előadás ennek csak egyetlen momentumára kíván rámutatni, nevezetesen *a szövetkezetek vállalati jellegének, vállalatszerű gazdálkodásának* erősítésére.

Nem feladatunk a vállalat vagy a vállalatszerűség általános fogalmának elemzése, mégis meg kell jegyezni: ha a vállalat fogalmát a legáltalánosabban, tehát a szektorális tartalomtól függetlenül, a *gazdálkodó szervezettel* azonos értelemben használjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy gazdasági értelemben a szövetkezet a vállalat egyik, mégpedig *a csoport-tulajdonon alapuló, az üzemi és a személyes érdekeltséget viszonyaink között a legjobban megvalósító, kol-*

lektív válfaja. Amikor tehát a szövetkezetek vállalati jellegéről, vállalatszerű gazdálkodásáról beszélünk, akkor korántsem az állami vállalatok gazdasági, szervezeti, működési és vezetési szisztémájára kell gondolni. Azt is világosan látni kell azonban, hogy az állami vállalat és a szövetkezet nem ellentétes kategóriák, mindkét vállalat-típus szocialista talajon áll, s az utóbbi évek fejlődésének az egyik legszembetűnőbb sajátossága éppen az, hogy *kölcsönösen hatnak egymásra.*

Mégis mi az a lényegi vonás, ami a szövetkezetet az állami vállalattól megkülönbözteti? Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy miközben törvényszerűnek tartjuk a szövetkezetek vállalati jellegének erősítését, a szövetkezeti-társadalmi sajátosságok elhomályosítása az egyik természetes erejétől fosztaná meg nemcsak a szövetkezeteket, de a népgazdaságot is. A megkülönböztető lényegi vonást a szövetkezet *gazdálkodási és működési rendszerében,* valamint *társadalmi tartalmában, viszonyaiban és szerepében* látjuk.

A szövetkezet ugyanis egyfelől saját tulajdonára és erőforrásaira támaszkodik, saját előnyére és kockázatára gazdálkodik, más szerveknek alárendelve nincs, a gazdálkodás és a működés kérdéseiben maga dönt. Másfelől a termelőszövetkezet a tagok önkéntes személyi és vagyoni társulása útján létrehozott olyan sajátos gazdasági-társadalmi, tulajdonosi és dolgozói közösség, amelyben a kölcsönös érdekeltségi tényezők elsődleges szerepre tesznek szert, és a szövetkezet az érdekvédelemmel együtt, ellátja a társadalmi-szervezeti feladatokat is.

A szövetkezet kettős természetének kifejlesztése a szövetkezeti mozgalom pozitív vonásainak és eredményeinek elismerését jelenti, alapot ad a szövetkezetek és az állami vállalatok egyenrangúként való kezelésére, olyan irányítási, gazdálkodási, működési, vezetési rendszer kialakítására, amely egyaránt kifejezésre juttatja a „szövetkezeti" és a „vállalati" sajátosságokat.

2. Nem kapnánk valóságos képet és nem jutnánk meggyőző következtetésre, ha a *szövetkezet kettős természete kifejlődésének körülményeire* nem lennénk figyelemmel. Enélkül nem lenne érthető, hogy *miért éppen most* esik nagy hangsúly a szövetkezetek vállalati oldalára.

A fejlődés nem egyformán haladt a különböző szövetkezetekben. A *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* fejlődésének első, meglehetősen hosszú időszakában a szövetkezet társadalmi oldala állt előtérben, mert akkor a parasztság szövetkezeti útra vezetése volt a feladat, s ezt elsődlegesen valamennyi szocialista országban mozgalmi, politikai módszerekkel és eszközökkel oldották meg. A megfelelő anyagi alapok hiányában a termelőszövetkezet szerepe voltaképpen a munkaerő és a szűkös egyéni termelőeszközök kollektivizálása volt. A szövetkezeti tulajdont és gazdasági értelemben a szövetkezetet nem is tekintették „következetesen" szocialistának. Ennek következtében a szövetkezeti fejlesztésben az átmenetiség volt a meghatározó, s így a gazdaságirányítás rendszere nem adott lehetőséget az önálló vállalati gazdálkodáshoz szükséges anyagi alapok létrehozására.

A *kisipari és a fogyasztási szövetkezetek* létrehozása viszonylag rövid idő alatt ment végbe és időbelileg lényegében egybe esett az államosításokkal és az állami vállalati szisztéma kialakításával. E szövetkezetekben gyakorlatilag kezdettől a vállalati elemek lettek uralkodóak, sőt az irányítás és a gazdálkodás, de a működés számos rendszerbeli kérdésében is az állami vállalatokkal váltak azonossá; a szövetkezetek társadalmi oldala és funkciója tehát háttérbe szorult. Lényegében most válik lehetővé e szövetkezetek számára, hogy gazdálkodásukban a szövetkezeti gazdálkodás elemeit meghonosítsák, működésük és vezetésük demokratizálódjék és társadalmi feladataikat ellássák.

A demokratikus működés és a szövetkezeti önigazgatás, valamint a társadalmi, kulturális és szociális funkciók területén a mezőgazdasági termelőszövetkezetek a vázolt körülmények folytán nagyobb hagyományokkal rendelkeznek. Ahhoz pedig, hogy e szövetkezetek gazdasági értelemben vett vállalati vonásai kifejlődjenek és megerősödjenek, a következő *főbb gazdaságpolitikai elveket* kellett és kell érvényesíteni: *a)* gazdasági tekintetben is fenntartások nélkül el kellett ismerni a szövetkezeti tulajdon, az alkalmazott munkaszervezés és jövedelemelosztás, a háztáji gazdaság intézményének és általában a termelőszövetkezetnek a szocialista jellegét; *b)* a gazdaságirányítási rendszer kialakításánál, a gazdasági, társadalmi, kulturális és szociálpolitikai célok meghatározásánál figyelembe kellett venni a népgazdaság társadalmi tulajdonon felépülő kétszektorúságát; *c)* egyenlő gazdasági feltételeket kellett teremteni a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok számára.

A gazdaságirányítási rendszer reformja ezeket a feladatokat — főként az elvi kérdések kimunkálásával és jelentős részüknek törvénybe foglalásával, a saját anyagi alapok képzésének lehetővé tételével, a döntési jogkörök üzemekre való decentralizálásával, az érdekeltség és a kockázat erőteljesebb érvényesítésével — alapjában véve megoldotta. E kérdések tisztázása és rendezése alapján az új termelőszövetkezeti (az 1967. évi III. számú) törvény már megfogalmazhatta, hogy a termelőszövetkezet *szövetkezeti alapon vállalatszerűen gazdálkodó szocialista mezőgazdasági nagyüzem.* Ennek a tételnek a nagy elvi jelentősége — a vállalatszerűség törvényi deklarálásán túlmenően is — abban van, hogy a korábbinál lényegesen tisztultabban avatja népgazdaságunk és társadalmunk szerves részeivé a termelőszövetkezeteket.

3. A termelőszövetkezetek vállalati jellegének, illetőleg vállalatszerű gazdálkodásának igénye a gazdaságirányítási rendszer reformjának előkészítése során fogalmazódott meg a ko-

rábbinál lényegesen nagyobb élességgel. Első megközelítésben élénk vitát váltott ki a közgazdászok és a jogászok körében annak meghatározása, hogy *mit kell a szövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásán érteni.* Egyesek elérkezettnek látták az időt, hogy a termelőszövetkezetekre is az állami vállalati szisztéma nyerjen alkalmazást. Mások, a termelőszövetkezeti sajátosságokat féltve, a vállalatszerű gazdálkodás meghonosítása ellen foglaltak állást.

A vita a gazdasági és a jogi szabályozásban *a vállalatszerűség javára* dőlt el. A gondolkodásban és a különböző törekvésekben azonban a vállalatszerűség még ma is túlzott hangsúlyt kap, s ez azt a veszélyt rejti magában, hogy most a szövetkezet társadalmi oldala, a gazdálkodás és működés szövetkezeti jellege szorul háttérbe. Erre tekintettel ma sem érdektelen *áttekinteni azokat az ismérveket, amelyek a vállalatszerű gazdálkodást mindkét szektorban általánosan jellemzik.* A vállalatszerűség — ha azt az általános vállalati kategóriára vonatkoztatjuk — azt jelenti, hogy *a)* mind a szövetkezet, mind az állami vállalat a szocialista népgazdaság önálló gazdasági-szervezeti egysége; *b)* mindkét típusú gazdaság akár kezelői, akár tulajdonosi jogcímen rendelkezik mindazokkal a vagyoni és más eszközökkel, amelyek tevékenységének kifejtéséhez szükségesek és önállóan vesz részt a vagyoni forgalomban; *c)* mindkét vállalati szférában az állami irányítás — a tulajdonjogból fakadó eltérések mellett — lényegében azonos rendszer szerint történik, a gazdasági szabályozó és ösztönző eszközök ugyanazt a szerepet töltik be: a szükségletkielégítésre serkentenek; *d)* a szövetkezetekre és az állami vállalatokra egyaránt vonatkoznak a vállalati gazdálkodás kategóriái (nevezetesen a tervszerűség, az önköltség, a nyereség, a garantált munkadíj, a termelési költség és a jövedelem elkülönítése, a felhalmozás és a fogyasztás összhangja stb.).

A vállalatszerű gazdálkodásnak mindkét szektorban ezek a legáltalánosabb ismérvei. Ezek a *közös vonások* voltaképpen a szövetkezeti és az állami vállalati gazdálkodás *kölcsönös közeledésének* eredményeként alakultak ki. A közeledés azonban nem olyan mértékű, hogy a szövetkezeti és a vállalati sajátosságokat elhomályosítaná, de a közelítés foka alkalmas arra, hogy a népgazdaság egységes és arányos fejlesztését, a szövetkezet és a vállalat tényleges előnyeinek kihasználását, valamint a szocialista népgazdaságban szükséges vállalati-szövetkezeti egyenjogúság feltételeinek megteremtését a nem törvényszerű eltérések akadályainak elhárításával meg lehessen oldani.

II. *Központi irányítás és szövetkezeti önállóság*

1. A termelőszövetkezetek korábban is a szövetkezeti tulajdon alapján gazdálkodtak és adva voltak a demokratikus működés szervezeti keretei is. A *szükséges mértékű önállóság azonban még sem érvényesülhetett,* mert

— egyrészt: hiányoztak az önállóság nélkülözhetetlen anyagi alapjai. A termelőszövetkezet vagyonának tömege is minimális volt, de ezen belül a saját tulajdon köre méginkább leszűkült. Mindenekelőtt tehát az önállóság anyagi-vagyoni alapjait kellett megteremteni, mégpedig a saját tulajdon alapján. Így került sor pl. a gépállomási gépek termelőszövetkezetek részére történő eladására, a felgyűlemlett hitelterhek egy részének elengedésére, a mezőgazdasági termékek árainak emelésére, az állami támogatás növelésére, az amortizációs alapképzés bevezetésére stb;

— másrészt: az önállóság azért sem érvényesülhetett, mert a népgazdaság irányításának olyan centralizált rendszere alakult ki, amelyben a termelésnek, a beszerzésnek, az értékesítésnek, a beruházásoknak és általában a gazdálkodásnak lényegében minden fontos kérdését központi döntések határozták meg, és a termelésszervezés operatív feladatainak jelentős részét is államigazgatási szervek látták el. Az irányításnak ez a direkt módszere fékezte a termelőszövetkezetek fejlődését, a népgazdasági és a lakossági igények kielégítését. A vagyoni önállóság mellett tehát a döntési, cselekvési önállóságot is biztosítani kellett a szövetkezetek számára.

A gazdaságirányítás új rendszerében az állam nem közvetlenül irányítja a termelőszövetkezeteket, hanem *a gazdasági szabályozás eszközeit állapítja meg* a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek és a népgazdasági tervnek megfelelően. Ezek a szabályozók elsősorban a piac befolyásolása útján hatnak a *termelőszövetkezeti jövedelmezőségre.* Az árak, az adók, a különféle támogatások, mint legfontosabb szabályozó eszközök ismeretében *a szövetkezetek és a vállalatok maguk döntik el,* hogy adottságaiknak megfelelően mely termékek termelése gazdaságos és jövedelmező számukra. Önállóan döntenek arról is, hogy termékeiket miként értékesítik. A beruházások feletti döntés is üzemi hatáskörbe került. A hitel igénybevétele elvesztette támogatási jellegét, alapjává a hitelképesség vált. A pénzforgalmi rendszerben megszűnt az inkasszó kizárólagossága; a fizetési módokban és határidőkben a felek általában szabadon állapodhatnak meg.

A gazdaságirányításnak ezek az eszközei *jogszabályi alakot öltenek, de nem adminisztratív beavatkozásként, hanem közvetetten hatnak,* lényegében a gazdasági környezetet, a gazdálkodás feltételeit alakítják, befolyásolják, de közvetlenül nem korlátozzák a szövetkezetek önállóságát.

2. A gazdasági szabályozás mellett a termelőszövetkezetekre természetszerűleg *az állam közhatalmi jogosultsága* is kiterjed. Az állami közhatalmi jogosultság két kategóriája érdemel

kiemelést: *az állami felügyelet* és az *ágazati miniszteri jogkör.*

a) Az állami felügyelet fogalma, tartalma és módszerei nem eléggé tisztázottak sem a jogalkotásban, sem a gyakorlatban. A szövetkezetek állami felügyeletéből *egyrészt elméletileg kirekesztenek olyan elemeket, amelyek az állami funkciók szempontjából felügyeletnek minősülnek,* minthogy nem sorolhatók sem a gazdasági szabályozás, sem az ágazati jogkör fogalmi körébe. Ilyennek kell tekintenünk pl. a szövetkezet működési rendjének, szervezetének, vezetésének, a tagsági viszonynak, a munkadíjazási-részesedési rendszernek a szabályozását, általában a szövetkezeti fejlesztés állami feladatait, és ezen túlmenően a gazdálkodásra és a működésre vonatkozó jogszabályok megtartásának operatív törvényességi felügyeletét, állami eszközökkel történő biztosítását.

Az állami felügyeletet *másrészt gyakorlatilag kiterjesztik olyannyira, hogy abba tartozónak tekintenek a szövetkezetekkel kapcsolatos minden állami feladatot.* Ez a gyakorlat túlzásokhoz, a szövetkezetek gazdálkodásába és működésébe való operatív beavatkozáshoz, az államigazgatási szervek közötti hatásköri összeütközésekhez és a tényleges felügyeleti feladatok elhanyagolásához vezet. A hatóságok sokasága ügyel arra, hogy az „ágazati jogszabályokat" a szövetkezetek megtartsák. Az állami felügyelet viszont másfajta funkció: arra hivatott, hogy operatív része biztosítsa a működésre és a gazdálkodásra vonatkozó szabályok megtartását.

b) Az ágazati jogkörnek a szövetkezeteket is érintő szakigazgatási oldala többé-kevésbé kikristályosodott. Az ágazati miniszteri jogkörnek a szövetkezetekre való kiterjesztése biztosítja, hogy az össztársadalom érdekében szükséges szakhatósági (minőségi, védekezési, közegészségügyi, munkavédelmi stb.) előírások *a népgazdaság egészében, a szektorális tagozódástól függetlenül, egységesen érvényesüljenek.* Szövetkezetek működnek a népgazdaság csaknem valamennyi ágazatában, s az ágazati minisztériumok és a tanácsi szervek tagoltsága következtében azonban szembe kell nézni azzal, hogy egyfelől a szövetkezeteket sokféle külső behatás éri, másfelől az ágazati jogkör sok áttétel útján és nem is bizonyos, hogy mindig egységesen érvényesül.

3. A szövetkezeti önállóságnak szükségszerű velejárója *a kockázat és a felelősség fokozódása.* A kockázat a termelésben, a beruházásoknál, új eszközök, módszerek és eljárások alkalmazásában előnyökkel jár, s ezeket *a termelőszövetkezetnek kell élveznie,* az ilyen előnyöket tőle semmilyen címen elvonni nem lehet. Ez a megoldás bátorítja a szövetkezet tagságát és vezetését a népgazdaságilag is hasznos vállalkozások kezdeményezésére és a szövetkezet adottságainak kihasználására. Ugyanakkor *a szövetkezetnek kell viselnie a kockázat esetleges hátrányait, abban az esetben, ha a kockázatos vállalkozást saját maga kezdeményezte.* A szövetkezet tehát nem kényszeríthető olyan hátrány elviselésére, amelynek létrejötte mások egyoldalú fellépésének a következménye. Ilyen fellépésre az irányítás új rendszerében jogi lehetőség általánosan nincs. Előfordulása azonban nem kizárt, s ezért az elv hangoztatása nem felesleges.

Leginkább a döntési hatáskörök pontos elhatárolásával lehet az ilyen helyzetek kialakulásának elejét venni. Ez azt a követelményt támasztja, hogy *az állam központi szervei csak a gazdasági szabályozás eszközeit és a hatósági előírásokat állapítsák meg,* s az üzemi szintű döntések vállalati-szövetkezeti hatáskörbe tartozzanak; másfelől *szét kell választani a hatósági-igazgatási és a gazdálkodási, valamint az érdekvédelmi feladatköröket.* Ez azt jelenti, hogy vállalatok, szövetkezetek vagy szövetkezeti szövetségek a szövetkezetek és a vállalatok felett döntési és hatósági jogkört nem gyakorolhatnak, az államigazgatási szervek pedig közvetlenül nem gazdálkodhatnak, a szövetkezetek és a vállalatok helyett döntést nem hozhatnak.

Az önálló szövetkezeti döntési jogkörök kiszélesítése megköveteli továbbá a szövetkezeti vezetési rendszer olyan korszerűsítését, hogy *az alapkérdésekben a szövetkezet tagsága döntsön, az operatív vezetés pedig rugalmasan tudjon alkalmazkodni a változó gazdasági körülményekhez és a vezetők fokozott felelősséget viseljenek a tagság előtt.* A vezetés szervezeti és hatásköri kérdései az új tsz-törvényben már ennek megfelelően kerültek szabályozásra; az egyéb szövetkezetekben pedig még kidolgozásra várnak. A gyakorlat azonban még nem követi egységesen ezeket az elveket. A felelősség anyagi jogi szabályai is finomításra szorulnak, minthogy nem tekinthető elvileg sem megoldottnak az önállóság, a kockázat és a felelősség viszonya.

III. *A vállalatok és a szövetkezetek egyenjogúsága*

1. Népgazdaságunk szektorális berendezkedését az jellemzi, hogy az iparban, a kereskedelemben, a közlekedésben az állami vállalatok, a mezőgazdaságban pedig a szövetkezetek vannak túlsúlyban. *A vállalati-szövetkezeti egyenjogúság tehát a népgazdaság fejlődésének alapkérdése,* minthogy a szövetkezetek foglalkoztatják a kereső lakosságnak mintegy harmadát, és ennek megfelelő a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásuk aránya is. A szövetkezetek nagy mennyiségben állítanak elő nélkülözhetetlen termékeket és a kiskereskedelmi áruforgalom jelentős részét is a szövetkezetek bonyolítják le.

Mindezeken túlmenően a vállalati-szövetkezeti egyenjogúság elvének elismerése és alkalmazása azért is elengedhetetlen, mert a *szövetkezetekkel leginkább állami vállalatok állnak gazdasági kapcsolatban,* mind a termelésben felhasznált ipari anyagok beszerzése, mind a szö-

vetkezetekben előállított mezőgazdasági és ipari termékek értékesítése, mind pedig a beruházások megvalósítása területén. E sokágú és sokrétű kapcsolatok szükségessé teszik, hogy a szövetkezetek és az állami vállalatok tevékenységükben és érdekeik érvényesítésében *egyenlő feltételekkel és esélyekkel* rendelkezzenek. Enélkül a szocialista gazdaságban szükséges mértékű gazdasági verseny nem bontakozhat ki és a népgazdaság igényei nem elégíthetők ki megfelelően.

A szövetkezetek és az állami vállalatok egyenjogúságának azonban *társadalmi vonatkozása* is van. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben pl. több mint egymillió ember dolgozik. Túlnyomó többségük korábban kisárutermelő paraszt volt, de már jelentős a munkások és az értelmiségiek száma is a termelőszövetkezetekben. A termelőszövetkezetek tagjai és más dolgozói, miután szocialista körülmények között dolgoznak, joggal támasztanak igényt arra, hogy a társadalom, az állam részéről ugyanolyan politikai, anyagi, kulturális és szociális elismerésben részesüljenek, mint a társadalom többi osztályai és rétegei.

2. Maradva a gazdasági egyenjogúság témájánál, ennek *gazdasági, szervezeti és jogi feltételei* vannak. E feltételek megteremtésében a gazdaságirányítási rendszer reformja nagy lépést tett előre. Nem állítható azonban, hogy az egyenjogúság minden területen és teljes egészében létrejött.

a) A gazdasági feltételek között nem egyedüli, de kiemelkedő az *azonos költségvetési kapcsolatok* kialakítása, nevezetesen az, hogy a jövedelemelvonás, a pénzügyi támogatás, a hitelezés és a különböző termelési, forgalmazási, fejlesztési preferenciák azonos vagy hasonló tevékenység esetén azonos üzemi jövedelmet tegyenek lehetővé. A jövedelemszabályozás módszerei, formái és arányai a tulajdonjogból fakadóan eltérőek lehetnek, de az azonos jövedelemképződés elvét feladni nem szabad. Ugyanezt kell érvényesíteni a *felhalmozás és a fogyasztás arányainak* szabályozásánál is. Az alapvető kérdés itt az, hogy mindkét szektorban elegendő fejlesztési alap képződjék a termelés kibővítéséhez, és a fogyasztás ne haladja meg tartósan a felhalmozást. A gazdasági szabályozás rendszerének elvi egysége az alapvető kérdésekben megvalósult. Nem mondható el azonban ez minden termékre, s ez ezeknél a termékeknél csökkenti a szövetkezetek versenyképességét.

b) A szövetkezetek és az állami vállalatok az egyenjogúság szervezeti feltételeiben nincsenek azonos helyzetben. A teljes szervezeti azonosítás természetszerűleg nem valósítható meg, minthogy az állami tulajdon feltételez bizonyos szervezeti hierarchiát, a szövetkezeti tulajdon pedig ezt nem tűri el. Az elvileg nem teljesen indokolható szervezeti eltérés abban van, hogy *az állami vállalatok túlkoncentráltak és túlcentralizáltak.* Ennek a szövetkezetekkel kapcsolatos hátránya abban jelentkezik, hogy a túlzott vállalati centralizáció következtében a gazdasági kapcsolatokban a döntési jogkörök nem azonos szinten helyezkednek el. A trösztök és az országos vállalatok ugyanis kevés önállóságot adnak a területi vállalatoknak és gyáregységeknek, s így a néhány vállalattal szemben a sokezer szövetkezet eleve hátrányos helyzetbe kerül. A vállalati decentralizáció lehetőségeinek kimunkálása folyamatban van, de szövetkezeti oldalról is szükséges a pozíciók erősítése, főként a gazdasági összefogás szélesítése, a társulások létesítése területén.

c) A vállalati-szövetkezeti egyenjogúság jogi feltételei között fontos helyet foglal el *a szerződéses rendszer.* A gazdaságirányítás reformja következtében a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok, de a vállalatok és a szövetkezetek egymás közötti kapcsolatai is most már minden területen az árukapcsolatok formáit öltik. Az árukapcsolatokat az értékesítés, a beszerzés, a pénzforgalom, a hitelezés, a beruházások stb. területein a népgazdaság egészében lényegében egységes szerződések közvetítik. A kialakított termékforgalmazási, pénzügyi és beruházási rendszer következtében a termelőszövetkezetek szerződő partnereiket általában szabadon választhatják meg és szerződéseiket az érdekek kölcsönös egyeztetésével önkéntes megegyezés alapján hozzák létre.

A szerződéses rendszer a szerződő felek érdekeinek kölcsönös egyeztetésén túl alkalmas a termelésben és a piaci viszonyokban bekövetkezett változások, az igények és az üzemi törekvések népgazdasági szintű jelzésére is. A kötött gazdálkodás és forgalmazás utóhatásai, valamint a szervezeti monopóliumot megvalósító, már említett túlzott vállalati centralizáció miatt azonban nem állítható, hogy a szerződések ezt a kettős szerepüket maradéktalanul betöltik.

A polgári jog sem vonta le teljesen a gazdálkodás új rendszeréből származó következtetéseket a szerződések szabályozásában.

IV. *A termelőszövetkezetek tevékenységi köre és annak formái*

A termelőszövetkezetek tevékenységi köre és a tevékenység folytatásának jogi, szervezeti formái a termelőszövetkezeti mozgalomnak és a vállalatszerű gazdálkodásnak elvileg is az egyik legfontosabb gazdasági és társadalmi kérdéskomplexuma.

1. A vállalatszerű gazdálkodás ismérveinek tárgyalásánál már utaltunk arra, hogy viszonyainkat figyelembe véve a szövetkezet számos előnyös tulajdonsággal rendelkezik, s ez főként a gazdaságosság és a közvetlen érdekeltség területein mutatkozik meg. A termelőszövetkezet tevékenységének gazdaságossága és a tagság ehhez kapcsolódó közvetlen érdekeltsége azonban jelentős részben annak a függvénye, hogy *a termelőszövetkezetek kihasználhatják-e és milyen*

mértékben a szövetkezeti gazdálkodásban rejlő potenciális előnyöket. Jogilag is ez a kérdés vezet a tevékenységi kör jogi és üzemi szabályozásához, illetőleg annak vizsgálatához.

A társadalmi munkamegosztás feltételezi, hogy a népgazdaságban működő gazdálkodó szervezetek meghatározott tevékenységet folytassanak a társadalom igényeinek kielégítése érdekében. A munkamegosztás eltúlzása következtében azonban a termelőszövetkezetek történetileg hátrányos helyzetbe kerültek. A termelőszövetkezetek ugyanis *lényegében a hagyományos mezőgazdasági munka kollektív végzésére szerveződtek.* A mezőgazdasági üzem természetes munkafolyamatainak jelentős részét is (pl. a gépi munkát, a szállítást, a feldolgozást stb.) arra specializált állami vállalatok végezték. A termelőszövetkezetek tehát *egysíkú gazdaságokként* alakultak ki, ami döntő részben a termelési és a gazdálkodási folyamatok szervezeti megszakításának a következményeként állott elő. A kialakult körülmények folytán nehezen tört utat magának az a felismerés, hogy ez hátrányos a termelőszövetkezetek, de a népgazdaság és a társadalom számára is. A mezőgazdaságból származó jövedelem ugyanis nem a termelőszövetkezeteknél, hanem az állami vállalatoknál realizálódott, s ez nem tette lehetővé a helyi erőforrások kihasználását, a tagok foglalkoztatásának a megoldását, elfogadható személyi jövedelmek elérését stb.

Az elmúlt években megszűnt a termelőszövetkezetek tevékenységi körét egyoldalúan leszűkítő szemlélet. A tevékenységi kör fokozatosan szélesedett, s az új gazdaságirányítási rendszer megteremtette a további szélesítés jogi és gazdasági feltételeit. Rá kellett ugyanis jönni arra, hogy a termelőszövetkezetet *nem lehet meghatározott termék előállítására szervezett, specializált vállalatnak tekinteni,* mert ezt sem a mezőgazdasági termelés természete, sem a szövetkezeti gazdálkodás törvényszerűségei nem teszik lehetővé. A termelőszövetkezeteknek gazdasági és társadalmi okokból *komplex tevékenységet kell folytatniok,* a specializáció közel sem lehet olyan fokú, mint az állami vállalatoknál. Mindezekre tekintettel a termelőszövetkezeteket ma már a jogi szabályozásban is úgy ítéljük meg, hogy azok *mezőgazdasági termelést és feldolgozást, szolgáltatást és más kiegészítő tevékenységet, beszerzést és értékesítést végeznek, s nemcsak maguk, de a külső megrendelők részére is végezhetnek munkát, teljesíthetnek szolgáltatást.* A termelőszövetkezetek jogképességének a tevékenységi kör területén való ilyen kiszélesítése és a termelőszövetkezetek fejlődésének elemzése arra utal, hogy nemcsak a gazdálkodás színvonala növekedett, hanem *megváltozott vagy megváltozóban van a termelőszövetkezet gazdasági és jogi struktúrája is.* Ennek következtetéseit az új tsz-törvény jelentős részben már levonta, de a szemléletben még eléggé általánosan a hagyományos tsz-struktúra él.

Szembe kell nézni azonban azzal a további ténnyel, hogy a termelőszövetkezetek a tevékenység szempontjából is erősen differenciálódtak. Az ipari, építőipari, szolgáltatási, kereskedelmi és fuvarozási igényeket számos helyen a termelőszövetkezetek elégítik ki, s ezek az igények tovább növekednek. Emellett szélesedik a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok kooperációja is. A termelőszövetkezetek egy részében tehát jelentősen megnövekedett a nem saját üzem részére végzett ilyen tevékenység. A tevékenységi körnek ez a jelentős kibővülése nyilvánvalóan más követelményeket támaszt a termelőszövetkezet gazdálkodásával, működésével, vezetésével, munkaszervezésével szemben. Ez veti fel azt a kérdést, hogy *a termelőszövetkezetekre vonatkozó általános szabályok kielégítik-e ezeket a követelményeket, vagy nem egy újabb mezőgazdasági szövetkezeti formának a kialakulásával állunk-e szemben.* Ez a kérdés további kutatást és elemzést kíván, de az nyilvánvalónak tűnik, hogy a fejlődés kibontakozását adminisztratív intézkedésekkel nem célszerű megakadályozni, és nem valószínű, hogy valamilyen más szövetkezetté való átalakulást kellene szorgalmazni. Annál is inkább, mivel az állami vállalatoknál is hasonló tendenciák érvényesülnek, s ezt az állam gyakorlatilag nem korlátozza, tekintettel arra, hogy a tevékenységi kör bővítését a gazdaságosság növelésének és a szükséglet kielégítés fokozásának az érdeke igényli.

2. A termelőszövetkezetek tevékenységi körének szélesítését nyomós gazdasági és társadalmi tényezők teszik szükségessé.

a) Mindenekelőtt az, hogy a mezőgazdasági munka, a falusi életviszonyok és a szövetkezeti érdekek, nemkülönben a történeti tapasztalatok arra utalnak, hogy *a mezőgazdasággal összefüggő tevékenységek jelentős része gazdaságosan magában az üzemben végezhető.* Természeti és gazdasági tényezők indokolják, hogy a mezőgazdasági nagyüzemben széles körű vertikum valósuljon meg.

b) A sokrétű tevékenység folytatását a termelőszövetkezetekben *létrejött és folyamatosan bővülő kapacitás kihasználásához* fűződő termelőszövetkezeti és népgazdasági érdekek is indokolják. A termelőszövetkezetek ugyanis technikai és munkaerő kapacitásukkal a lakosság és a szocialista szervezetek olyan igényeit is ki tudják elégíteni, amelyekre lényegében párhuzamosan új vállalatokat kellene létrehozni vagy a meglevők kapacitását kellene bővíteni. Kézenfekvő tehát, hogy a termelőszövetkezetek ezeket az igényeket helyileg kielégítsék.

c) A tevékenységi kör bővítését, a kiegészítő tevékenység folytatását parancsolóan megköveteli továbbá *a termelőszövetkezeti tagok folyamatos foglalkoztatása feltételeinek megteremtése.* Olyan körülmények között, amikor a parasztság nagy tömegei számára a termelőszövetkezetben végzett munka vált a megélhetés fő forrásává és a személyes jövedelem a végzett

munkától függ, társadalmilag sem lehet megelégedni az idényszerű vagy alkalmi munkavégzéssel. A munkaerő hasznosításának érdeke mellett a termelőszövetkezeti tagok is joggal támasztanak igényt arra, hogy termelőszövetkezetük biztosítsa számukra a megfelelő munkalehetőséget. Az új tsz-törvény ki is mondta a termelőszövetkezet foglalkoztatási kötelezettségét. Ennek a kötelezettségnek a termelőszövetkezetek csak a tevékenységi kör bővítésével, újabb munkaalkalmak teremtésével tudnak eleget tenni. A technikai fejlődés a foglalkoztatási gondokat még csak tovább fokozza.

3. A termelőszövetkezetek tevékenységi köre természetszerűleg *jogi szabályozást* igényel. A társadalomban érvényesülő ésszerű munkamegosztás ugyanis megkívánja, hogy *a termelőszövetkezetek is céljuknak és rendeltetésüknek megfelelő tevékenységet folytassanak.* A termelőszövetkezet jogképességének a tevékenységi kör területén ehhez kell alkalmazkodnia. A termelőszövetkezet célját és rendeltetését azonban nem meghatározott termék előállításában kell látni, azt a tagság érdekei, a konkrét gazdasági és társadalmi környezet determinálják, s ezért a jogképesség határai önkényesen nem szabhatók meg. A célhozkötöttség elvét legáltalánosabban annak törvényben való kimondása szolgálja, hogy az ipari, építőipari, kereskedelmi, fuvarozási és más kiegészítő tevékenységeknek is általában a *termelőszövetkezet tagjaival, eszközeivel és telephelyén* kell történniök.

Jogi szabályozásunk azonban nem elégedett és nem elégszik meg ennek az elvnek az érvényesítésével, hanem eléggé széles körben hatósági hozzájárulási és engedélyezési rendszert vezetett be. A jogi helyzet ma az, hogy a tsz-törvény a tevékenységet általánosan körvonalazza, a folytatni kívánt tevékenységet az alapszabályba fel kell tüntetni, egyes tevékenységek folytatásához viszont még *külön engedélyt* is kell kérni. Miután az alapszabályt az állam felülvizsgálja és jóváhagyja, ugyanannak a tevékenységnek az engedélyezéséről voltaképpen kétszer dönt a hatóság: egyszer az alapszabály jóváhagyásakor, másodszor a külön engedély kiadásakor vagy megtagadásakor.

A gyakorlati tapasztalatok arról győznek meg, hogy a külön engedélyezés nem biztosítja a törvénysértések megelőzését. A közelmúltban ugyanis néhány termelőszövetkezet a hatósági engedélyezés rendszere ellenére a jogszabályokkal ellentétes tevékenységet folytatott. Ez ellen az állami felügyelet más eszközeivel kellene fellépni, nempedig a bonyolult hatósági engedélyezéssel. Az alapszabály állami felülvizsgálata és jóváhagyása, valamint az állami felügyeleti ellenőrzés — megítélésem szerint — elegendő garanciát nyújtana az ellen, hogy a termelőszövetkezetek rendeltetésükkel ellentétes tevékenységet folytassanak. A külön engedélyezés az állami vállalatoknál és a más szövetkezeteknél sem ismeretes.

4. A termelőszövetkezetek tevékenységüket jogilag szabályozott *változatos formákban* folytatják. Történhetik ez a *saját üzemben* és ezen belül az *önelszámolás rendszerében,* de *társulások* formájában is. A tevékenység folytatásának formáit a termelőszövetkezetek maguk állapítják meg; a forma megválasztásában jogi kényszer tehát nem érvényesül.

A gazdasági fejlődés arra hívja fel a figyelmet, hogy az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani a *gazdasági együttműködés* kérdéseire. Jogilag meg van a lehetőség arra, hogy a termelőszövetkezet mind mezőgazdasági, mind kiegészítő tevékenysége körében más szövetkezetekkel és állami vállalatokkal *kooperációra lépjen és társulásokat hozzon létre.* A termelőszövetkezetek egymás közötti, valamint a termelőszövetkezetek, más szövetkezetek és állami vállalatok közötti együttműködésnek a szerződéses kooperációtól a közös és a vegyes társulásokig számos jogi formája alakult ki. A kooperációk és a társulások létrehozása önkéntes, azok elősegítik a szövetkezeti tulajdon szélesítését, a tagság foglalkoztatását, a szövetkezetek gazdasági erejének fokozását és nem utolsó sorban a szükségletek kielégítését.

A tapasztalatok azonban arra mutatnak, hogy egyrészt a kooperációk és a társulások létesítése nem halad kielégítő ütemben, másrészt helyenként a törvénnyel ellentétes gyakorlat alakul ki. A nem kívánatos tendenciák az alkalmazottak magas számában és a termelőszövetkezetektől való elkülönülésben jelentkeznek. E problémák jelentős része az állami felügyelet körében megoldható. Komoly elemzést kíván viszont azoknak az okoknak a feltárása, amelyek miatt a kooperációk és a társulások létrehozásában nincs kellő előrehaladás. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a fő akadály a pénzügyi, hitelezési és támogatási kérdések körében mutatkozik. Feltehetőleg a jogi megoldásokon is finomítani szükséges.

A felmerült problémák megoldása sürgető feladat, minthogy körülményeink között a kooperációk és a társulások mással nem pótolható erőforrást jelentenek, s az együttműködés erősítése és szélesítése nagy lendületet adna a termelőszövetkezetek fejlődésének és növelné versenyképességüket, nem utolsó sorban lehetővé tenné a közvetlen export—import jog szélesítését.

V. *A munkakörülmények alakulása és a munkadíjazás rendszere*

A termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának fontos összetevőjét alkotják a munkakörülmények és a munkadíjazás jogi kérdései.

1. A munkaszervezés és a munkaszervezet hosszú időn át kiestek a jogtudomány érdeklődési köréből, s így a jogi szabályozásban sem kaphatták meg az őket megillető helyet. A termelőszövetkezetek fejlesztési lehetőségeinek

mélyreható elemzése arra a felismerésre vezetett, hogy jogilag is szoros összefüggés van a munkaszervezet és pl. a tagsági viszony, a vezetés, a munkadíjazás és a felelősség között. Erre tekintettel az új szabályozásban a munkaszervezet már lényegesen nagyobb szerepet kapott. A szabályozás során azonban figyelemmel kell lenni mindig arra, hogy a munka megszervezésének a konkrét körülményekhez alkalmazkodó követelményei, valamint a termelőszövetkezeteknek egymástól is eltérő termelési és egyéb adottságai nem teszik lehetővé a szervezeti kérdések uniformizált szabályozását.

Az üzemi méretek megnövekedése és a tevékenységi kör kibővülése rugalmas szervezési és szervezeti megoldásokat igényel. Ezért a jog csak arra az álláspontra helyezkedhet, hogy a szocialista munkaszervezés néhány kodifikált elvére figyelemmel *munkaszervezetüket a termelőszövetkezetek maguk állapítsák meg.* Minőségileg újat jelent, hogy a jogi szabályozás is elismerte a szervezeti egységeknek az *üzemen belüli önálló elszámolás* alapján való kialakítását és erre ösztönzést is nyújt.

A gyakorlat alkalmazza is ezeket az útmutatásokat. A változatos munkaszervezést korábban gyakran érte bírálat — és még ma is találkozunk ilyen megjegyzésekkel — főként abból a szempontból, hogy a munkaszervezés csak akkor tekinthető szocialista jellegűnek, ha a tagok munkájukat valamilyen formális kollektív munkaszervezetben végzik. Ezzel szemben a *munkaszervezés szocialista jellegét* nyilvánvalóan az dönti el, hogy a tagok munkája része-e a kollektív munkának, a termelőszövetkezet irányítása alatt folyik-e és eredménye közös eredménynek számít-e. Minthogy a termelőszövetkezeti tagok munkája e kritériumoknak megfelel, a többféle formában megvalósuló munkaszervezés szocialista jellegét — megítélésem szerint — vitatni sem lehet. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy az állami vállalatok is széleskörűen alkalmaznak a termelőszövetkezetekéhez hasonló munkaszervezési megoldásokat, de azok szocialista jellegét nem szokás vitatni.

2. A termelőszövetkezetekben a *munkakörülmények* jelentős változáson mentek át. A technikai színvonal növekedése és a nagyüzemi munkamegosztás szükségszerűen együttjár a munkák specializálódásával és a szakképzettség növelésével. Ez pedig *megkívánja a munkakörök és az azokba való beosztás állandósítását.* Enélkül nagyüzemi munka és vállalatszerű gazdálkodás alig képzelhető el. Másik oldalról a tagoknak is alapvető érdekük fűződik ahhoz, hogy szakismereteiket és tapasztalataikat minél nagyobb hatékonysággal hasznosíthassák; erre pedig a változó munkabeosztás nem ad lehetőséget. A munkaköri bizonytalanság a szakemberek belépését és megtartását is megnehezíti.

Fontos része a munkakörülményeknek *az egészséges és biztonságos munkafeltételek megteremtése, a nők és a fiatalkorúak védelme.* A termelőszövetkezeti munkavédelem az elmúlt években sokat fejlődött, mégis jelentősen elmaradt az általános fejlődéstől. Alapvető oka ennek a megfelelő hagyományok és anyagi eszközök hiánya. Megítélésem szerint azonban ebben az is közrejátszik, hogy nem történt meg a termelőszövetkezetekre vonatkozó speciális munkavédelmi szabályok kidolgozása, hanem lényegében az ipari üzemek testére szabott szabályokat terjesztettük ki a termelőszövetkezetekre is.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásában bekövetkezett változások szükségszerűen magukkal hozták *a munkaidő, a heti pihenőnap és a fizetett szabadság* bevezetését, szabályozását. Ez döntően annak a következménye, hogy a folyamatos foglalkoztatás a termelőszövetkezeti tagság mind nagyobb részére terjed ki. A szabályozásnál azonban nem hagyhatók figyelmen kívül a mezőgazdasági munka, a falusi életviszonyok körülményei, de a szövetkezeti adottságok sem. Ezért a jogi szabályozás széles teret enged az önállóságnak, az üzemi szabályozásnak. A termelőszövetkezeteknek adott nagyobb szabályozási önállóságot a munkajogi integráció oldaláról bírálatok érik. Korántsem bizonyos azonban, hogy a valóságos dolgozói jogok és érdekek csak központi szabályozással biztosíthatók. A termelőszövetkezetekben ezek a jogintézmények nemrégen kerültek bevezetésre. Csak hosszabb gyakorlat alapján lehet dönteni a szabályozás felülvizsgálatáról és a továbbfejlesztés irányáról.

3. A termelőszövetkezeti jogfejlődés egyik legnagyobb vívmánya, a tagsági érdekeltséget, a dolgozói jogokat magasabb szinten megvalósító és a vállalatszerű gazdálkodást szolgáló vonása a *munkadíjazási és részesedési rendszer* új alapokra helyezése. A termelőszövetkezetekben korábban alkalmazott „maradvány-elv" szerinti részesedés rendszere szemben áll a termelőszövetkezet nagyüzemi jellegével és a termelőszövetkezeti tagok dolgozói minőségével, minthogy a „felhasználható jövedelem" maradványának a tagok között való felosztása minimális szinten sem biztosította a tagok szövetkezeti érdekeltségét. Emellett az alkalmazott munkadíjazási-részesedési formák a tagok jövedelmét esetlegessé, bizonytalanná és rendszertelenné tették. A munkaegység szerinti díjazásban és az év végi felosztható jövedelem maradványának megelőlegezésében a termelőszövetkezeti tagságnak mint a társadalom jelentős dolgozó rétegének a munkája nem kapott megfelelő anyagi elismerést.

Komoly elméleti problémát is okozott olyan munkadíjazási-részesedési rendszer kidolgozása, amely *a személyes munkajövedelmet biztonságossá teszi, de fenntartja a tulajdonosi helyzetből fakadó szövetkezeti sajátosságokat.* Az egységes állami vállalati bérrendszer nyilvánvalóan nem kerülhetett és nem kerülhet bevezetésre. Azt azonban figyelembe kellett venni, hogy

a termelőszövetkezeti tagok megélhetésének fő forrásává a közös gazdaságban végzett kollektív munka vált.

A meglehetősen hosszú ideig tartó elméleti vita eredményeként olyan megoldás alakult ki, hogy *a termelőszövetkezetnek kell megállapítania* a munkadíjnak és a részesedésnek a teljesített munkával arányos színvonalát, továbbá a munka mérésének és értékelésének módszereit, valamint a munkadíjazás formáit. A termelőszövetkezetnek azonban az elvégzett munka díját — a gazdálkodása eredményességétől függő színvonalon — rendszeresen, *általában havonként garantáltan ki kell fizetnie.* A garantáltságot legfőképpen a munkadíjnak *termelési költségként* való elszámolása biztosítja. A garantált munkadíjat a termelőszövetkezet *év végén az elért jövedelemből részesedésként kiegészíti.* A garantált munkadíj és a kiegészítő részesedés alkalmas a szövetkezeti gazdálkodás stabilizálására, a szövetkezeti és a tagsági érdekeltség fokozására, egyszersmind az egyik legerőteljesebb jellemzője a termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának, a szövetkezeti és a vállalati gazdálkodás kölcsönös közeledésének.

Minthogy a munkadíj és a részesedés, tehát a közös munkából származó egész évi személyes jövedelem, a teljesített munka mennyiségétől és minőségétől, valamint az adott termelőszövetkezet gazdálkodásának eredményességétől függ, a személyes jövedelmekben termelőszövetkezetenként *természetes differenciáltság* mutatkozik. Ez teszi leginkább érdekeltté a tagokat a közös munkavégzésben, munkájuk eredményének érzékelésében. Az új munkadíjazási-részesedési rendszer bevezetése óta a személyes jövedelmek általában növekedtek, de az új rendszer nem mérsékelte azt a nagyfokú differenciáltságot, ami komoly feszültséget okoz a különböző termelőszövetkezetek tagsága körében. A nem kívánatos mértékű differenciáltság főként a kedvezőtlen körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezetek tagságának jövedelmében jelentkezik. Ez ismételten arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezeteket differenciáltan kell kezelni a jövedelemszabályozás — vagyis a támogatás és az elvonás — szempontjából az alacsony jövedelmet biztosító termelőszövetkezetek javára.

Mutatkozik azonban olyan jövedelmi differenciáltság is, amely *nem a gazdálkodás objektív körülményeinek a következménye,* hanem az egyes termelőszövetkezetek elhatározásának a függvénye. Ebbe a körbe tartozik a vezetők, a beosztottak és az alkalmazottak munkájának díjazásában, illetőleg bérezésében jelentkező feszültség. A jogszabályok megállapítják a munkadíjazási elveket és a bérezési szabályokat. Ezeket azonban több helyen nem tartották meg, s ez joggal operatív állami intézkedéseket váltott ki.

4. Ugyancsak a dolgozói jogok körébe tartozik a termelőszövetkezeti tagok *szociális ellátásának rendezése.* Az elmúlt években a termelőszövetkezeti tagságra is fokozatosan kiterjedt a nyugdíj- és társadalombiztosítás és sokat fejlődött a termelőszövetkezeti belső segélyezés. A szociális ellátás kérdése azonban nem tekinthető lezártnak, különös figyelemmel arra, hogy a gazdálkodásban, a foglalkoztatásban, a jövedelemben és általában az élet- és munkakörülményekben bekövetkezett változások újabb igényeket támasztanak a nyugdíj- és társadalombiztosítással szemben. Ezek az igények elvileg abban összegezhetők, hogy a szociális ellátás színvonalában ne legyenek különbségek az azonos munkateljesítést nyújtó vállalati dolgozók és termelőszövetkezeti tagok között. Ebből a szempontból megoldásra vár főként a nyugdíjkorhatár, a nyugdíj évek számítása, a családi pótlék összege, a táppénzfolyósítás, a betegellenőrzés és a szülési segély átalakítása.

Az intézményes nyugdíj- és társadalombiztosítás fejlesztése mellett sem csökken azonban a termelőszövetkezetek által nyújtott rendszeres és eseti segélyezés szerepe, minthogy ebben a szövetkezeti önsegély progresszív elve jut kifejezésre.

*

A termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának előtérbe kerülése új kutatási teret nyit a jogtudomány számára, lényegesen bővíti a jogági kereteket. A termelőszövetkezeti jog többé nem elégedhet meg a működési, a tulajdoni és a tagsági kérdések vizsgálatával, hanem érdeklődését ki kell terjesztenie a gazdálkodás rendszerbeli kérdéseire is. A tudományos kutatásnak, a jogászképzésnek és a gyakorlati jogászi munkának is alkalmazkodnia kell ehhez. Az előadás a vállalatszerű gazdálkodás főbb kérdéseinek ismertetésén és néhány probléma jelzésén túl ehhez is kívánt némi támpontot nyújtani.

Molnár Imre

A szövetkezeti tulajdon, különös figyelemmel a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonra

A magyar jogtudomány jelenleg abban a fejlődési szakaszban van, amikor az új gazdasági mechanizmus szellemében számos olyan kérdést kell újra megvizsgálnia, amely kérdések a megelőző fejlődési szakaszban már vizsgálat tárgyát képezték, s abban az időszakban mind elméletileg, mind a jogalkotásban és jogalkalmazásban nagyban és egészében véve a helyükre lettek téve.

Többek között ilyen kérdés a tulajdonjog kérdése is. Tulajdonjogi elméletünk a régi mechanizmus időszakának alapvető tulajdonjogi kérdéseit megoldotta, s ha voltak is hibák és hiányosságok ezen a területen, a jogalkotásban és jogalkalmazásban tükröződő szocialista tulajdonjogi szemléletünk mindenképpen jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon lerakjuk a szocializmus alapjait.

Az új gazdasági mechanizmusra való áttérés azonban ismét előtérbe állította a tulajdonjogi kérdéseket oly módon, hogy változtatnunk kell a régi mechanizmusra jellemző tulajdonjogi szemléletünkön és olyan tulajdonjogi szemléletet, tulajdonjogi elméleti felfogást kell kialakítanunk, amely maradéktalanul kielégíti az új gazdasági mechanizmus igényeit. Hangsúlyozni szeretném, hogy nem a tulajdonjogi szemléletünk szocialista jellegének az elhagyásáról van szó, hanem arról, hogy szocialista tulajdonjogi szemléletünket idomítsuk a szocializmus építésének új fejlődési szakasza által felvetett igényekhez és eme új szellemű szocialista tulajdonjogi szemlélet alapján mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban tőlünk telhetően segítsük elő az új gazdasági mechanizmus kibontakozását.

Ebben az értelemben került előtérbe többek között a szövetkezeti tulajdon kérdése is. El kell ismernünk, hogy tulajdonjogi elméletünk a szövetkezeti tulajdonjog kérdéseit eddig eléggé egyenlőtlen figyelemben részesítette. Különös figyelemmel foglalkoztunk a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonjogi kérdéseivel — ami helyes is volt —, de ugyanakkor úgyszólván teljesen elhanyagoltuk az egyéb típusú szövetkezetek tulajdonjogi kérdéseinek a vizsgálatát, ami mindenképpen hiba volt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonjogi kérdéseit is elszigetelten, a többi szövetkezeti tulajdonjogi forma fejlődésétől függetlenül vizsgáltuk, leginkább csak az állami társadalmi tulajdon fejlődésével összehasonlítva, ami a mai igényeket már nem elégíti ki.

Ismeretes, hogy nálunk az új gazdasági mechanizmus egy új, nagyban és egészében véve egységes szövetkezetpolitikát alakított ki, amely a tulajdonjogi elméletben és a jogalkotásban is előtérbe hozta a különböző szövetkezeti tulajdoni formák összehasonlítását, a közös sajátosságok és az eltérő vonások beható vizsgálatát. Ennek a tudományos igényű vizsgálatnak kell elvezetnie oda, hogy szocialista tulajdonjogi rendszerünkben véglegesen a helyére kerüljön általában a szövetkezeti tulajdon, és ezen belül minden konkrét szövetkezeti tulajdoni forma, köztük a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon is.

Természetes, hogy a szövetkezeti tulajdonjog új módon felvetődő kérdéseit egy tanulmányban még csak vázlatosan sem lehet áttekinteni, arról nem is szólva, hogy erre az eddig végzett kutató munkák sem adnak még megfelelő bázist. Éppen ezért itt csupán három alapvető kérdéscsoporttal szeretnék foglalkozni a szövetkezeti tulajdonjog témaköréből, éspedig: *1.* A szövetkezeti tulajdon helye a Magyar Népköztársaság tulajdoni rendszerében. *2.* A szövetkezeti tulajdon néhány általános (közös) vonása. *3.* A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon néhány időszerű kérdése.

A szövetkezeti tulajdon helye a Magyar Népköztársaság tulajdoni rendszerében

I.

Közismert, hogy a Magyar Népköztársaság tulajdonjogi rendszere egészében véve szocialista tulajdonjogi rendszer annak ellenére, hogy még létezik és jogunk is elismeri a magántulajdont. A magántulajdon azonban számottevő szerepet már nem játszik a népgazdaságban. Szocialista tulajdonjogi rendszerünk alapját a szocialista társadalmi tulajdon adja meg, amely általánosnak mondható a termelőeszközök tulajdonára nézve, s éppen ezért meghatározó szerepet játszik további szocialista fejlődésünkben.

Tulajdonjogi rendszerünk a társadalmi tulajdonjog több formáját ismeri, amelyek együttesen alkotják a tulajdonjogi rendszerünk gerincét kitevő társadalmi tulajdonjogi rendszerünket. A társadalmi tulajdonjogi rendszerünk három nagyobb csoportra osztható, éspedig: *a)* az állami társadalmi tulajdon; *b)* az általános (vegyes) társadalmi csoporttulajdon; *c)* s a szövetkezeti társadalmi csoporttulajdon csoportjára.

Bár mind az állami társadalmi tulajdon, mind az ún. általános (vegyes) társadalmi csoporttulajdon számos igen érdekes problémát vet fel, itt bővebben értelemszerűen csak a szövetkezeti társadalmi csoporttulajdon problémáival foglalkozhatunk.

Tulajdoni elmélettel behatóbban foglalkozó szakemberek között ma már nem nagyon vitás az, hogy a szövetkezeti tulajdon minden nálunk ismert formája jellegét illetően szocialista társadalmi tulajdon, amely szerves részét képezi

szocialista tulajdonjogi rendszerünknek, mégpedig olyan formában, hogy nincs alárendelve az állami társadalmi tulajdonnak. A régi mechanizmusban kialakult gyakorlat alapján azonban ma is erősen él olyan tulajdonjogi szemlélet, amely a szövetkezeti tulajdont nem tartja egyértelműen szocialista társadalmi tulajdonnak és ebből következően alacsonyabb rendű társadalmi tulajdonnak tekinti, olyannak, amely nem lehet egyenjogú az állami társadalmi tulajdonnal.

Úgy vélem, hogy ezt a téves felfogást most már nemcsak az elméleti szakemberek között és a jogalkotásban, hanem a joggyakorlatban is mindenképpen meg kell szüntetni, mert gyakorlatilag akadályozza azt, hogy a szövetkezetek maradéktalanul, szervesen beilleszkedjenek szocialista gazdasági és társadalmi rendszerünkbe.

A szövetkezeti tulajdon szocialista társadalmi jellegét itt bővebben nem kell bizonyítani, de mintegy emlékeztetőül két meghatározó tényezőre itt is fel kell hívnom a figyelmet. Az egyik ilyen tényező az, hogy nálunk minden szövetkezeti tulajdoni forma szocialista gazdasági és társadalmi környezetben, annak szerves részeként létezik, ami eleve kizárja azt, hogy a szövetkezeti tulajdon ne szocialista jellegű társadalmi tulajdon legyen. Magánjellegű szövetkezeti tulajdon a mi szocialista gazdasági és társadalmi berendezkedésünkben nem létezhet, különösen nem annak szerves részeként ugyanúgy, ahogyan tőkés gazdasági és társadalmi berendezkedés közepette sem lehetne megtartani és megerősíteni a szocialista szövetkezeti tulajdont. A közgazdasági és társadalmi környezet a történelem folyamán mindig *elsődleges* meghatározója volt a szövetkezetek jellegének, ennek megfelelően a szövetkezeti tulajdon jellegének is, s ez a törvényszerűség a szocialista gazdasági és társadalmi berendezkedésben is érvényes.

A másik meghatározó tényező a szövetkezeti tulajdon szocialista társadalmi tulajdoni jellegét illetően az, hogy nálunk a szövetkezetek egész belső működése szocialista elvek alapján megy végbe a szövetkezetek minden ismert formája esetében. Így mind a külső környezet, mind a belső működés a szövetkezetek esetében egyértelműen szocialista jellegű, ami értelemszerűen vitathatatlanná teszi a szövetkezeti tulajdon szocialista társadalmi tulajdoni jellegét is.

a) A szövetkezeti tulajdon kétségtelen szocialista társadalmi jellege az új gazdasági mechanizmus viszonyai között hangsúlyozottan előtérbe állította a társadalmi tulajdoni formák *egyenjogúságának* kérdését általában, de ezen belül is különösen a szövetkezeti tulajdon esetében került előtérbe ez a kérdés.

A szocialista társadalmi tulajdonjogi formák egyenjogúságának elve számos fontos kérdést vet fel, amelyek mindegyikével itt nem foglalkozhatunk. Témánk szempontjából azonban e kérdést két irányban feltétlenül vizsgálnunk kell, éspedig; egyrészt általában a szövetkezeti tulajdon és az állami tulajdon egymáshoz való viszonyában, — másrészt a szövetkezeti tulajdon egész rendszerén belül, vagyis az egyes szövetkezeti tulajdoni formák egymáshoz való viszonyában.

Nézzük tehát előbb a szövetkezeti tulajdon és az állami tulajdon egyenjogúságának a kérdését. Ismeretes, hogy a régi mechanizmusra jellemző tulajdonjogi szemlélet mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban az állami társadalmi tulajdont a szövetkezeti társadalmi tulajdon rovására állította előtérbe. Ennek lényege az volt, hogy az állami tulajdon kétségtelenül meglevő elsődleges és meghatározó szerepét úgy emelte ki, hogy azzal egyidejűleg mintegy „másodosztályú" társadalmi tulajdoni formává degradálta a szövetkezeti tulajdont. Ez a „szubordinációs" társadalmi tulajdoni szemlélet a gyakorlatban oda vezetett, hogy a centralizált gazdasági mechanizmus rendszerében az állami társadalmi tulajdonra felépített államcentrikus felfogású mechanizmust úgyszólván változatlan formában igyekezett kiterjeszteni a szövetkezeti tulajdon alapján álló népgazdasági szektorra is. Ez viszont azt eredményezte, hogy nálunk a szövetkezeti társadalmi csoporttulajdon előnyei és konstrukciójának kétségtelenül meglevő legjobb tulajdonságai nem bontakozhattak ki.

A régi mechanizmussal szemben viszont az új gazdasági mechanizmusban a gazdálkodás mind az állami, mind a szövetkezeti szektorban a gazdasági önállóságnak, a termelő, gazdálkodó kollektívák önálló gazdálkodásának nyit tág teret, vagyis — elvontan szemlélve — elvileg azonos lehetőséget kíván biztosítani a különféle szocialista gazdálkodó egységek számára úgy, hogy a saját vagyonra és munkaerőre támaszkodva, saját kockázatra maguk gazdálkodjanak minél eredményesebben. Ez a gazdasági szemlélet *eleve feltételezi* a gazdálkodó egységek jogilag lehetséges maximális egyenjogúságát, mert ezek a gazdálkodó egységek egy konkrét, egységes, összefüggő rendszert alkotó szocialista gazdaság szerves, egymást eleve feltételező egységei.

E gazdálkodó egységek jogilag lehetséges maximális egyenjogúsága igen összetett jelenség, amelynek kulcskérdése a tulajdonjog egyenjogúsága, — pontosabban kifejezve az a követelmény, hogy a szövetkezeti társadalmi csoporttulajdon ne legyen hátrányosabb helyzetben az állami társadalmi tulajdonnal szemben.

A szövetkezeti és állami társadalmi tulajdon egyenjogúságának elve nem jelenti azt, hogy szabályai azonosak legyenek. De jelenti azt, hogy mindkét társadalmi tulajdonjogi forma esetében egyenlő *lehetőséget* kell biztosítani a gazdálkodás területén úgy és abban a formában, ahogyan azt az adott társadalmi tulajdoni forma lehetővé teszi anélkül, hogy az a másik társadalmi tulajdoni formát hátrányosabb helyzetbe hozná. Más szavakkal kifejezve arról van

szó, hogy a kétféle társadalmi tulajdon szabályozása ne egymás fölött, hanem egymás mellett, ne egyik a másik rovására, hanem sokkal inkább egymás kölcsönös segítésére, kölcsönös kapcsolatuk egészséges továbbfejlesztésére menjen végbe. Meggyőződésem, hogy az új gazdasági mechanizmus viszonyai között a kétféle társadalmi tulajdon egyenjogúsága elvének érvényesítése nemcsak a szövetkezeti tulajdon oldaláról kívánatos, hanem az állami társadalmi tulajdon oldaláról is. Kívánatos azért, mert a tényleges gazdálkodás, az ún. vállalati gazdálkodás az állami tulajdon alapján is „csoportszinten" folyik ahhoz hasonlóan, mint a szövetkezetben, s mind az állami, mind a szövetkezeti vállalati gazdálkodás ezen a szinten képezi együttesen a mai szocialista gazdálkodás egységes rendszerét. Az ilyen egységes szocialista gazdálkodási rendszer objektíve nem épülhet másra, mint a társadalmi tulajdoni formák egyenjogúságának elvére.

b) A társadalmi tulajdonjogi formák egyenjogúsága elvének azonban a szövetkezeti tulajdonjogi formák egymáshoz való viszonyában is érvényesülnie kell. Látszólag természetes, magától érthető követelményről van szó, — mégis hangsúlyozni kell ezt is. Hangsúlyozni kell azért, mert eddig a szövetkezeti tulajdoni formák egymáshoz való viszonyában sem érvényesült az egyenjogúság elve. Talán nem szorul külön bizonyításra, hogy a szövetkezeti tulajdonnak az a formája, amely szövetkezeti központ rendszerben összefogva létezett és amelyet olyan központ segített, amely a tagszövetkezetek irányában jelentős állami felügyeleti, hatósági tevékenységet is ellátott, — objektíve előnyösebb gazdasági és jogi helyzetben volt, mint az a szövetkezeti tulajdoni forma, amely saját szövetségi szervezettel, illetőleg központtal nem rendelkezett, ahol az egyes szövetkezeti csoporttulajdoni alanyok egymástól elszigetelve, elkülönülve gazdálkodtak, s irányukban az állami felügyeletet, a hatósági tevékenységet az illetékes államhatalmi és államigazgatási szervek látták el. Az előbbire tipikus példa volt nálunk a SZÖVOSZ által szövetkezeti központrendszerben összefogott földművesszövetkezeti tulajdon, — az utóbbira pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon. De ez az egyenlőtlenség a szövetkezeti tulajdoni formák között sok más területen is érvényesült, elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon rovására. Csak emlékeztető példaként emelem ki, hogy különösen hátrányos helyzetben volt a mezőgazdasági termelőszövetkezet mint jogi személy a tevékenységi kör és az ehhez kapcsolódó jogképesség szigorú körülhatárolása terén, — s ami ebből közvetlenül következett, — a termelőszövetkezeti tulajdonjog tárgyi köre úgyszólván a régi mechanizmus egész időszakában annyira korlátozott volt, amit még a legszűkebben értelmezett mezőgazdasági termelői tevékenység sem indokolt. Ezzel kapcsolatban elegendő arra emlékeztetni, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonában hosszú időn keresztül nem lehettek mezőgazdasági nagygépek és föld, holott mindkettő alapvető termelőeszköze a mezőgazdasági termelőszövetkezeti nagyüzemi termelésnek és gazdálkodásnak.

Lehetne további példákat is felsorolni mind a tulajdon tárgya, mind a tulajdon tartalma vonatkozásában, amelyek mind csak azt az általános megállapítást támasztanák alá, hogy nálunk a szövetkezeti tulajdon különféle formái között sem érvényesült az egyenjogúság elve annak ellenére, hogy egy csoportba tartozó társadalmi csoporttulajdoni formákról volt szó.

Mindezek alapján most már levonható egy olyan általános elvi következtetés, hogy; *mind a tulajdonjogi szemléletben, mind pedig az újabb jogalkotásban és jogalkalmazásban érvényt kell szerezni annak az elvi tételnek, hogy az új gazdasági mechanizmus viszonyai között a különféle szocialista társadalmi tulajdoni formák általános egyenjogúságának kell érvényesülnie.*

A szövetkezeti tulajdon néhány általános (közös) vonása

II.

A következő nagyobb problémakör, amellyel foglalkozni kell, az a szövetkezeti tulajdoni rendszerünkben meglevő szövetkezeti tulajdoni formák néhány alapvető jelentőségű általános, tehát minden szövetkezeti tulajdoni formára jellemző közös sajátosság.

1. Az első ilyen alapvető közös sajátosság *a gazdálkodás és a tulajdon egységének a kérdése a szövetkezetekben.*

A gazdálkodás és a tulajdon között mindig meghatározott kölcsönhatás van. Ebben a kölcsönhatásban szocialista viszonyok között meghatározó szerepe a gazdálkodásnak van. A gazdálkodás meghatározó szerepe ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy ha nincs meg, vagy hiányos az összhang a gazdálkodás és a tulajdon között, abban az esetben *a gazdálkodás érdekeinek megfelelő* összhangot kell megteremteni a gazdálkodás és a tulajdon között. Ez viszont értelemszerűen csak úgy mehet végbe, hogy *a tulajdon* valamilyen formában *idomul* a gazdálkodáshoz.

A gazdálkodás és az annak alapját képező tulajdon közötti összhang létrejötte olyan objektív szükségszerűség, amely előbb-utóbb, de valamilyen formában feltétlenül megvalósul. Az is tény, hogy a gazdasági értelemben vett tulajdon gyorsan idomul a gazdálkodáshoz, — ezzel szemben a tulajdonjog már kevésbé. A tulajdonjog mozgása, változása lényegesen nehézkesebb, mint a gazdasági értelemben vett tulajdon idomulása, — de ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a tulajdonjog mindig és szükségszerűen lemarad és csak nehézkesen követi a gazdál-

kodás fejlődését. Különösen nem jellemző a tulajdonjognak ez a lemaradása a szocialista tulajdonjogi rendszerre, hiszen a szocialista tulajdonjogi rendszer elvileg egészében véve olyan tulajdonjogi formákban létezik, amelyek elvileg a szocializmus egész időszakára kielégítik a gazdálkodás igényeit, vagyis elvileg és nagy általánosságban összhangban vannak a gazdálkodással.

A valóságban azonban nem ilyen egyszerű a helyzet, részben azért, mert nálunk többféle társadalmi tulajdoni forma van, részben pedig azért, mert a társadalmi tulajdon egy-egy fajtáját is *többféle értelemben lehet felfogni.* Ebből következik, hogy ha az adott szocialista társadalmi tulajdoni formát olyan értelemben fogjuk fel, amely nincs összhangban a gazdálkodás igényeivel, ellentmondás keletkezik a látszólag egynemű gazdálkodás és tulajdon között. Az ilyen belső ellentmondást csak úgy lehet feloldani, hogy ugyanabban a keretben ugyan, de mégis idomítani kell a tulajdonjogi felfogást a gazdálkodás igényeihez.

A szövetkezeti gazdálkodás esetében ugyancsak alapvető elv a gazdálkodás és a tulajdon összhangja, éspedig *a szövetkezeti gazdálkodás érdekeinek megfelelő összhang a tulajdon és a gazdálkodás között.*

A szövetkezetben a gazdálkodás és a tulajdon közötti összhang sokféle értelemben lehetséges. Tény, hogy a szövetkezeti gazdálkodás területén ez az összhang sokkal több problémát vet fel, mint pl. az állami társadalmi tulajdon és az állami vállalatok gazdálkodása vonatkozásában. Több problémát vet fel egyrészt azért, mert a szövetkezeti gazdálkodás általában a kisárutermelő gazdálkodást váltja fel fokozatosan, s ez a fokozatosság már eleve azt hozza magával, hogy a szövetkezeti gazdálkodás területén nagyon rugalmasan kell értelmezni és kezelni a tulajdon és a gazdálkodás közötti összhangot. Másrészt a szövetkezeti gazdálkodás és tulajdon sokfélesége, a szövetkezeti csoporttulajdon adott konstrukciója és felfogása még ugyanabban a gazdaságirányítási rendszerben is többféle változat alkalmazását teszi lehetővé.

A szövetkezet létrejöttekor, tehát az indulásnál legkevésbé a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében található meg a gazdálkodás és a tulajdon közvetlen összhangja, hiszen a termelőszövetkezetek első fejlődési szakaszában, vagyis lényegében a tömeges kollektivizálás befejezéséig éppen az alapvető mezőgazdasági termelőeszközök, föld és a mezőgazdasági nagygépek nem voltak és nem is lehettek a termelőszövetkezet tulajdonában. Ebben a fejlődési szakaszban a gazdálkodás és a tulajdon közvetlen egységét, összhangját a termelőszövetkezetben *a gazdálkodás és a termelőszövetkezeti közös vagyon közötti közvetlen összhang pótolta.* Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy ebben a fejlődési szakaszban a termelőszövetkezeti közös vagyon egyértelműen „tulajdon-pótló" intézményként jelentkezett. A következő fejlődési szakaszban azonban beindul a termelőszövetkezetekben egy olyan fejlődési folyamat, amelynek eredményeként a termelőszövetkezeti közös vagyon mind nagyobb részében átmegy a termelőszövetkezet tulajdonába, vagyis elsősorban a mezőgazdasági nagygépek, de fokozatosan a föld is a termelőszövetkezet tulajdonába kerül.

Mindaddig azonban, amíg ez a folyamat le nem zárul, szükség van a termelőszövetkezetben mind gazdasági, mind jogi értelemben a termelőszövetkezeti közös vagyon fogalmának a megőrzésére. A termelőszövetkezeti közös vagyon mint „tulajdon-pótló" intézmény jelentősége csak akkor szűnik meg, illetőleg korlátozódik, a minimálisra, ha annak helyére gazdaságilag és jogilag is a termelőszövetkezeti tulajdon lép.

Ezzel szemben a nem termelői típusú szövetkezetek esetében általában már a szövetkezet létrejöttekor nagyban és egészében véve megvalósul a szövetkezeti gazdálkodás és a tulajdon egysége.

Mindez egészében véve azt mutatja, hogy a szövetkezetekben — de különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben — nálunk a gazdálkodás és a tulajdon egységének a megteremtése olyan *hosszantartó folyamat,* amelynek a megvalósítására tudatosan törekedni kell.

A szövetkezetekben azonban a gazdálkodás és a tulajdon közvetlen egységét, összhangját *nem szabad abszolutizálni* olyan értelemben, hogy a szövetkezeti gazdálkodás *kizárólag* szövetkezeti társadalmi tulajdonon alapulhat. Ilyen következtetés levonása történelmileg sem volna megalapozott a szocialista viszonyok között és a jövő fejlődését illetően sem lehet kellő alappal ilyen következtetésre jutni. A szövetkezeti gazdálkodás szerves része a szocialista gazdálkodási rendszernek, ami értelemszerűen azzal jár együtt, hogy ha a szövetkezeti gazdálkodás egészében véve elsősorban a szövetkezeti tulajdonon alapul is, a szövetkezeti gazdálkodásban ilyen vagy olyan mértékben, közvetlenül vagy közvetve, de minden szocialista tulajdoni forma (gyakran még a magántulajdon is) szerepet játszhat és szerepet játszik is.

Mindez arra hívja fel a figyelmünket, hogy a szövetkezetekben a gazdálkodás és a tulajdon egységét *nem elszigetelten* kell kezelni, hanem olyan *főszabályként,* amely még inkább lehetővé teszi azt, hogy a szövetkezeti gazdálkodás *szervesen beilleszkedjen* a szocialista gazdálkodási rendszerbe és *a szocialista gazdálkodó egységek egyenjogúságának elve alapján* úgy prosperáljanak a szövetkezetek, hogy az mind a szövetkezetekben, mind a népgazdaság egészét illetően előbbre vigye a szocialista gazdasági és társadalmi rendszerünk fejlődését.

2. A szövetkezeti tulajdon következő lényeges közös sajátossága *a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni jellege.* A szövetkezeti gazdálkodás és a szövetkezeti tulajdon közvetlen össz-

hangjának elve, eleve feltételezi a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni mivoltát. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy *a szövetkezeti tulajdon csak csoporttulajdoni szinten lehet teljes és közvetlen összhangban a szövetkezeti gazdálkodással.*

Eltekintve most attól, hogy a szocialista államban a gazdaságirányítás rendszerétől függően a szövetkezeti tulajdon rendszere többféle felépítésben is lehetséges, — nálunk az új gazdasági mechanizmusban *a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszer* válik általánossá minden szövetkezeti ágazat esetében.

Mi a jellemző a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerre? A demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerben közvetlenül azok a szövetkezetek a vagyon tulajdonosai, amelyek azzal a vagyonnal gazdálkodnak is. Ebben a rendszerben mind a tagszövetkezetek, mind az adott szövetkezeti ágazat szövetségi egységei önállóan, elkülönített saját tulajdont képező vagyon alapján gazdálkodnak. Ebben a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerben tehát közvetlen összhang van a szövetkezeti gazdálkodás és a szövetkezeti tulajdon között, ami a tulajdon oldaláról nézve azt jelenti, hogy az ilyen szövetkezeti tulajdon tipikusan társadalmi csoporttulajdonként funkcionál.

Ennek megfelelően a szövetkezeti csoporttulajdon a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerben minden esetben *aktív* tulajdon, mert a szövetkezetben mint jogi személyben *egybeesik* a ténylegesen gazdálkodó és a vagyon tulajdonosának a személye.

Az új gazdasági mechanizmus rendszere természeténél fogva olyan, hogy a szövetkezeti tulajdoni rendszerét illetően a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszert igényli, éspedig nemcsak a termelői szövetkezeti formációk esetében, hanem minden más szövetkezeti formáció esetében is, vagyis az egész szövetkezeti hálózatban. Ezért került napirendre nálunk az egységesen demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszer kiépítése ahhoz hasonlóan, ahogyan az már jogilag is szabályozott a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében.

A demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerrel szemben felvetődik olyan ellenérv, hogy annak általánossá tétele meggondolandó, mivel ellentmond annak az integrációs folyamatnak, amely a szövetkezeti gazdálkodás területén is tapasztalható, sőt, kívánatos jelenség.

Véleményem szerint a szövetkezeti tulajdontól, — annak ellenére, hogy az tipikusan csoporttulajdon, — nem idegen az integrációs folyamat, feltéve, hogy az integrálódás nem felülről, hanem alulról, magából a szövetkezeti társadalmi csoporttulajdonból, illetőleg az annak alapján folyó gazdálkodásból indul el. Ennek megfelelően a demokratikus szövetkezeti társadalmi csoporttulajdoni rendszertől sem idegen az integrációs folyamat, de ebben a rendszerben, — ellentétben a centralizált szövetkezeti tulajdoni rendszerrel, — az integrációs folyamat alulról fölfelé halad és nem fordítva. A demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerben az integrációs folyamat lényegében úgy megy végbe, hogy annak eredményeként nem számolódik fel a szövetkezeti csoporttulajdon, sőt, inkább megerősödik. Bármilyen szinten integrálódik ebben a rendszerben a szövetkezeti tulajdon, csoporttulajdoni jellegét az adott szinten megtartja, s ennek megfelelően az integrált szinten folyó szövetkezeti gazdálkodásban is érvényesül a gazdálkodás és a tulajdon közvetlen összhangja, éspedig a szövetkezeti gazdálkodásra jellemző módon.

Ennek megfelelően a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerhez szervesen hozzátartozik az, hogy; *a)* a szövetkezeti ágazatok területi szövetségei és országos szövetsége saját szövetkezeti csoporttulajdonnal rendelkezzen; *b)* két vagy több szövetkezet által létrehozott gazdasági társulásban szövetkezeti közös csoporttulajdon alapján gazdálkodjanak; *c)* szövetkezetek és állami vállalatok által létrehozott gazdasági társulásban vegyes szövetkezeti jellegű társadalmi közös csoporttulajdon alapján gazdálkodjanak; *d)* és végül, de nem utolsó sorban hozzátartozik a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszerhez az is, hogy az ágazati szövetkezeti területi szövetséghez, illetőleg országos szövetséghez tartozó összes tagszövetkezetek olyan szövetkezeti tulajdont hoznak létre, amelynek minden tagszövetkezet tulajdonosa. Az így létrehozott tulajdont már „szövetkezeti közösségi tulajdon" elnevezéssel jelölhetjük.

Mivel a szövetkezeti közös tulajdonról később még bővebben lesz szó, itt csupán példaként soroltuk fel az előbbi eseteket arra, hogy a demokratikus szövetkezeti tulajdoni rendszer természetes velejárója a gazdálkodás mai fejlettségi fokán a szövetkezeti tulajdon olyan integrálódása, amely összhangban van a szövetkezeti gazdálkodás integrálódásával.

Jellemző azonban erre a folyamatra az, hogy mind a szövetkezeti közös tulajdon, mind a szövetkezeti közösségi tulajdon a gazdálkodás szempontjából *egy kézben* összpontosul, annak hasznosításáról egy szerv (vállalat vagy szövetségi szervezet) gondoskodik. Ez a vagyon tehát kezelésre nem osztható szét az egyes tagszövetkezetek, tulajdonostársak vagy egyéb gazdálkodó egységek között. Mindez a tulajdonjogban is kifejezésre jut, éspedig abban a formában, hogy a külső tulajdonjogi viszonyokban tulajdonosként a vagyonnal közvetlenül gazdálkodó szerv lép fel, tehát *közvetlen tulajdonos* maga a szövetkezeti gazdasági társulás, illetőleg az adott szövetkezeti szövetségi szervezet. Ebből értelemszerűen következik, hogy a gazdasági társulást létrehozó tulajdonostárs szövetkezetek, illetőleg a szövetségi szervezet tagszövetkezetei csak *közvetett tulajdonosként* szerepelnek.

Végül a szövetkezeti közös tulajdonnal kapcsolatban meg kell jegyezni azt is, hogy a szö-

vetkezeti társadalmi csoporttulajdoni jellegén semmit nem változtat az a tény, hogy a közvetett tulajdonosok között tulajdoni részarányuk szerint osztható a szövetkezeti közös tulajdon.

3. Ezzel el is jutottunk a szövetkezeti tulajdon következő lényeges közös sajátosságához, éspedig a szövetkezeti tulajdon *oszthatósága vagy oszthatatlansága kérdéséhez.*

Szocialista viszonyok között a szövetkezeti tulajdon oszthatósága vagy oszthatatlansága alapvetően annak a függvénye, hogy a szövetkezeti tulajdon hogyan jön létre. Ha a szövetkezet *személyi és vagyonegyesülés* formájában jön létre, vagyis a szövetkezeti tagok teljes munkaerejüket a szövetkezeti gazdálkodáshoz kötik és emellett a személyi tulajdonukat meghaladó esetleges magánvagyonukat is társadalmasítják a szövetkezetben, — abban az esetben az így létrehozott és a közös gazdálkodás eredményeként gyarapodó szövetkezeti tulajdon főszabályként ***oszthatatlan.*** Ennek tipikus példája a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon.

Ezzel szemben abban az esetben, ha a szövetkezet *kizárólag vagyoni alapon* jön létre és emellett csak másodlagos szerepe van a szövetkezetben a személyi egyesülésnek, az így létrejövő és gyarapodó szövetkezeti tulajdon már főszabályként *osztható.* Elvileg lehetséges, hogy a kizárólag vagyoni alapon létrehozott szövetkezeti tulajdon — a tulajdont létrehozók akaratából — oszthatatlan szövetkezeti tulajdon lesz. A magyar szövetkezeti tulajoni rendszerben tipikus példája ennek az ún. „szövetkezeti közösségi tulajdon", amely kizárólag vagyoni alapon jön létre, de alapvető jellemvonása az oszthatatlanság. (Szövetkezeti közösségi tulajdonnak tekintem pl. az adott szövetkezeti ágazatban rendszeresített Kölcsönös Támogatási Alap vagyonát, amely a tagszövetkezetek befizetéseiből és egyéb forrásokból jön létre és gyarapodik, s amelynek tulajdonosai az adott szövetkezeti ágazathoz tartozó tagszövetkezetek.)

Elvileg lehetséges az is, hogy a szövetkezeti tulajdon — bizonyos értelemben függetlenül attól, hogy személyi vagy vagyoni alapon jött-e létre — részben osztható, részben pedig oszthatatlan szövetkezeti tulajdonként létezik. A szövetkezeti tulajdonnak ezt a fajtáját „részlegesen osztható szövetkezeti tulajdonnak" tekinthetjük. Szerintem ma ilyennek tekinthető nálunk az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek tulajdona.

Akkor, amikor egy szövetkezeti tulajdoni fajta létrehozásáról van szó szocialista viszonyok között, e tulajdon konstrukciójának kialakításakor általános elvi követelménynek tekinthető, hogy *a szövetkezeti tulajdon oszthatósága végeredményben ne vezethessen a magángazdálkodás létrejöttéhez és megerősödéséhez,* ne hasson vissza erősítően a magántulajdonra és a magángazdálkodásra. Ezzel szemben a szövetkezeti tulajdon oszthatósága gyarapíthatja, erősítheti a személyi tulajdont, — s ami ugyancsak fontos, a szövetkezeti tulajdon oszthatósága teljes egészében szolgálhatja a szövetkezeti csoporttulajdon gyarapodását.

A mindennapi életben gyakran nem világos, hogy mit is jelent tulajdonképpen a szövetkezeti tulajdon oszthatósága, illetőleg oszthatatlansága. Nem világos elsősorban azért, mert a szövetkezeti gazdálkodás során a szövetkezeti tulajdon oszthatóság vagy oszthatatlansága nem nagyon észlelhető, illetőleg csak akkor kerül egyértelműen előtérbe, amikor az adott szövetkezet megszűnéséről van szó, vagy pedig a szövetkezeti tagsági viszony megszűnése kerül napirendre.

Anélkül, hogy ennek elemzésébe itt mélyebben belemennék, a következő jellemző sajátosságokat ezzel kapcsolatban mindenképpen hangsúlyozni kell:

Osztható az a szövetkezeti tulajdon, ahol a szövetkezeti gazdálkodás során a tulajdonostársak nemcsak arra jogosultak, hogy végzett munkájuk alapján részesedjenek a szövetkezet jövedelméből, illetőleg vagyoni részarányuknak megfelelően osszák szét egymás között a jövedelmet, — hanem arra is jogosultak, hogy a szövetkezetből kiválva teljes egészében megkapják a tulajdoni részarányukat (természetben vagy pénzben), illetőleg a szövetkezet megszűnése esetén tulajdoni hányaduknak megfelelően szétosszák egymás között a szövetkezet megmaradt tiszta vagyonát.

Oszthatatlan az a szövetkezeti tulajdon, ahol a szövetkezeti gazdálkodás során a tulajdonostársak csak arra jogosultak, hogy végzett munkájuk alapján részesedjenek a szövetkezet jövedelméből, illetőleg a szövetkezetnek használatra átadott vagyonuk vagy részjegyeik alapján részesedjenek a szövetkezet jövedelméből. Nincs tehát joguk a tagoknak arra, hogy tagsági viszonyuk megszűnése esetén a szövetkezet vagyonából az elvileg reájuk eső részt kivegyék, illetőleg a szövetkezet megszűnésekor egymás között szétosszák a szövetkezet megmaradt tiszta vagyonát.

A szocialista szövetkezeti mozgalomban kialakult gyakorlat szerint a szövetkezeti tulajdon a termelői típusú szövetkezeteknél főszabályként oszthatatlan, — ugyancsak oszthatatlan a nem termelői típusú tulajdon a szövetkezeti szövetségi szervezetek tulajdona, és oszthatatlan e szervek által kezelt ún. szövetkezeti közösségi tulajdon is.

Ezzel szemben általában osztható a szövetkezeti közös vállalkozások, illetőleg a szövetkezeti közös vállalatok tulajdona, — bár elvileg elképzelhető olyan szövetkezeti közös vállalkozás, illetőleg szövetkezeti közös vállalat is, amelyet oszthatatlan szövetkezeti tulajdoni konstrukcióval hoznak létre a tulajdonostársak.

A szövetkezeti tulajdon oszthatatlansága a szövetkezeti gazdálkodás és a szövetkezeti dolgozók csoportérdeke, ami egyben e tulajdon *szövetkezeti csoportjellegét is kifejezi.* E tulajdon oszthatatlansága a szövetkezet megszűnése ese-

tén is érvényesül, mert a megmaradt tiszta vagyont továbbra is *azonos szövetkezeti célokra* kell hasznosítani. Ez viszont azt jelenti, hogy a szövetkezeti tulajdon oszthatatlansága egyben e tulajdon *ágazati jellegét* is kifejezi. De ha a tulajdon ágazati szövetkezeti célokra nem hasznosítható, akkor is egyéb szövetkezeti célra kell hasznosítani. Ez a tény viszont a szövetkezeti tulajdon *össz-szövetkezeti jellegét* mutatja. Ha viszont e tulajdon szövetkezeti célokra nem hasznosítható, úgy kell hasznosítani, mint az állami társadalmi tulajdont. Ez viszont nem más, mint a szövetkezeti tulajdon *össznépi jellege*. Összegezve tehát megállapítható, hogy: *a szövetkezeti tulajdon oszthatatlansága lényegileg nem más, mint a társadalmi tulajdon össznépi jellegének konkrét megjelenési formája a szövetkezeti csoporttulajdon esetében.*

4. A szövetkezeti tulajdon közös kérdései között külön problémaként jelentkezik *a szövetkezeti közös (vegyes) tulajdon kérdése.*

A szocialista szövetkezeti gazdálkodás fejlődése, az ott végbemenő gazdasági integráció szükségszerűen magával hozza a szövetkezeti tulajdon integrálódását is, amely elvezet a szövetkezeti közös tulajdon kialakulásához. A szövetkezeti tulajdonnak erre az integrálódási folyamatára jellemző az, hogy egy egy szövetkezeti csoporttulajdon nem teljes egészében, hanem csak meghatározott részében válik szövetkezeti közös tulajdonná, de ebben a részében is úgy, hogy a szövetkezet tulajdonosi mivoltát nem veszti el. A szövetkezet tulajdonosi mivolta ebben az esetben is megmarad, de megváltozott formában jelentkezik, amennyiben nem egy, hanem több szövetkezet együttesen alanya a szövetkezeti közös tulajdonnak.

A szövetkezetek gazdasági társulásainak eredményeként csak abban az esetben jön létre szövetkezeti közös tulajdon, ha a gazdasági társulás önálló jogi személyként működik. Nálunk ez kétféle jogi személy formájában ismeretes, éspedig egyrészt *a szövetkezeti közös vállalkozás,* másrészt pedig *a szövetkezeti közös vállalat* formájában. Ezeken túlmenően a szövetkezetek csatlakozhatnak olyan közös vállalathoz is, amelyeket állami vállalatok alapítottak, s amelyek szintén jogi személyként működnek.

A szövetkezetek gazdasági társulásainak eredményeként létrejött szövetkezeti közös tulajdon azonban *nem egységes.* A szövetkezeti közös tulajdon bizonyos fokig eltér egymástól attól függően, hogy kik alapítják a jogi személyként működő gazdasági társulást. Gyakorlatilag a következő esetek lehetségesek:

1. Ha egy szövetkezeti ágazathoz tartozó két vagy több szövetkezet hoz létre gazdasági társulást, az „ágazati szövetkezeti társulásnak" tekintendő, s az így létrehozott tulajdon *a szövetkezeti közös tulajdon* tipikus megjelenési formája.

2. Ha több szövetkezeti ágazathoz tartozó két vagy több szövetkezet hoz létre gazdasági társulást, az „vegyes szövetkezeti társulásnak" tekintendő, s az így létrehozott tulajdon *vegyes szövetkezeti közös tulajdon.*

3. Ha egy vagy több szövetkezeti ágazathoz tartozó két vagy több szövetkezet és egy vagy több állami vállalat hoz létre, illetőleg működtet gazdasági társulást, az „vegyes gazdasági társulásnak" tekintendő, s az így létrehozott tulajdon *vegyes társadalmi közös tulajdon.*

Mai jogunk szerint a vegyes társadalmi közös tulajdon szövetkezeti vagy nem szövetkezeti jellege attól függ, hogy kik alapítják a gazdasági társulást. Abban az esetben ugyanis, ha a társulást szövetkezetek alapítják és az egyéb gazdálkodó egységek csupán csatlakozóként vesznek részt a társulásban, a vegyes társadalmi közös tulajdon szövetkezeti jellegű lesz.

Abban az esetben viszont, ha a társulást állami vállalatok alapítják és a szövetkezetek csupán csatlakozók, a vegyes társadalmi közös tulajdon nem szövetkezeti jellegű, hanem állami jellegű. Ma tehát a vegyes társadalmi közös tulajdonnak két fajtája van, éspedig egyrészt *a szövetkezeti jellegű,* másrészt *az állami jellegű vegyes társadalmi közös tulajdon.*

A kialakult gyakorlat alapján úgy tűnik, hogy a szövetkezeti közös tulajdon és a vegyes szövetkezeti közös tulajdon között nincs lényeges különbség. Éppen ezért a jövőben feleslegesnek is tűnik különbséget tenni a kétféle szövetkezeti közös tulajdon között, s helyesebbnek tűnik az, hogy ha bármilyen szövetkezeti ágazathoz tartozó szövetkezetek hoznak létre gazdasági társulást, az így létrehozott tulajdon *szövetkezeti közös tulajdonnak tekintendő.* Ennek megfelelően a szövetkezeti gazdasági társulásban való részvételhez — alapításhoz és csatlakozáshoz egyaránt — minden szövetkezet esetében elegendő a közgyűlés határozata. A társulásban való közvetlen közreműködéshez pedig a vagyoni hozzájáruláson túlmenően általános kötelezettségként minden szövetkezet esetében meg kell elégedni a társulás vezetésében (igazgatótanács, igazgatóság és ellenőrző bizottság) való „személyes" közreműködéssel. Ez utóbbit azonban mindenképpen meg is kell követelni a társulásban résztvevő szövetkezetektől, mert gyakorlatilag erős annak a veszélye, hogy a közösen létrehozott társulás a működés során *elidegenedik* a tulajdonostársaktól, nem kívánatos mértékben függetlenedik tőlük és olyan önálló életet kezd élni, amely már káros eredményekhez vezethet.

A szövetkezeti közös tulajdonhoz képest lényegesen több probléma található a *vegyes társadalmi közös tulajdon* esetében. Mint már említettem, ennek szövetkezeti vagy nem szövetkezeti jellege már az alapításnál eldől attól függően, hogy szövetkezetek vagy nem szövetkezeti, hanem állami gazdálkodó egységek alapítják a gazdasági társulást.

Megítélésem szerint az mindenképpen helyes, hogy a szövetkezetek csak szövetkezeti jellegű gazdasági társulást alapíthatnak, s ha ahhoz

állami vállalat csatlakozik, a közös tulajdon abban az esetben is szövetkezeti jellegű vegyes társadalmi közös tulajdon lesz.

Ezzel szemben nem tűnik logikusnak, hogy ha állami vállalatok, vagy állami vállalatok és szövetkezetek *együttesen* alapítanak gazdasági társulást, abban az esetben miért nem lehet ez a társulás szövetkezeti jellegű? Miért nincs joguk ilyen esetben maguknak az alapítóknak meghatározni azt, hogy a gazdasági társulásuk szövetkezeti vagy állami jellegű legyen? Az a szabály, hogy ilyen esetben a gazdasági társulás nem lehet szövetkezeti jellegű, eleve visszatartja a szövetkezeteket a társulásban való részvételtől, alapítástól és csatlakozástól egyaránt, — arról nem is szólva, hogy esetleg maguk az állami vállalatok is szívesebben hoznának létre szövetkezeti jellegű gazdasági társulást, amennyiben az előnyösebbnek tűnik a számukra.

Nem hiszem, hogy ilyen választási lehetőség megadása az állami vállalatok számára azzal járna, hogy az állami társadalmi tulajdon csorbát szenvedne. Nem szenvedhet csorbát, hiszen osztható közös tulajdonról van szó, ahol a jövedelemből való részesedés is a vagyoni részvétel arányához kötött, s így végső soron az államot megillető rész úgyis az államhoz jut, legfeljebb teljes egészében nem közvetlenül a társulástól, hanem a társulásban résztvevő állami vállalaton mint tulajdonostárson keresztül. Ugyanakkor a szövetkezeti jelleg demokratikusabbá, közvetlenebbé és rugalmasabbá is teszi a társulás működését, arról nem is szólva, hogy az állami vállalat könnyebben idomulhat a társulásban a szövetkezeti jellegű gazdálkodáshoz, mint ugyanabban a társulásban a szövetkezet az állami jellegű gazdálkodáshoz.

A vegyes gazdasági társulás alapítását illetően tehát olyan szabályozás segítené a gyakorlatban a társulások gazdálkodását, amely szerint a szövetkezetek csak szövetkezeti jellegű gazdasági társulást alapíthatnak, — az állami vállalatok, illetőleg az állami vállalatok és szövetkezetek együttesen viszont olyan gazdasági társulást alapíthatnak, amelynek szövetkezeti vagy állami jellegét maguk az alapítók jogosultak meghatározni.

Az állami jellegű vegyes gazdasági társulás azzal a hátránnyal is jár, hogy nem ad kellő lehetőséget a társulásban részt vevők személyes közreműködésére, a társulás vezetésében való személyes közreműködésre. A tulajdonostársak részéről ilyen társulásban csak a vagyoni részvétel lehet kötelező, de a személyes közreműködés nem, ami viszont azt jelenti, hogy az ilyen jellegű vegyes gazdasági társulás lényegileg nem más, mint egy „betéti társaság", amelyben a tőkekihelyezés és gyümölcsöztetés az elsődleges. Ez önmagában nem is baj, hiszen ez is a társadalmi tulajdont gyarapítja, de a szövetkezetek számára mindenképpen kívánatosabb a szövetkezeti jellegű gazdasági társulás.

A szövetkezetek gazdasági társulásainak eredményeként létrejövő szövetkezeti közös tulajdontól, illetőleg a vegyes társadalmi közös tulajdontól meg kell különböztetni a szövetkezeti közös tulajdonnak azt a fajtáját, amely nem a szövetkezetek gazdasági társulásainak eredményeként jön létre, hanem attól függetlenül. Ennek a szövetkezeti tulajdonnak a létrejötte és funkcionálása kifejezetten a *termelőszövetkezetek társadalmi összefogásához,* a szövetkezetek szövetségi szerveinek létrehozásához és működéséhez kapcsolódik.

Ismeretes, hogy számos ágazati szövetkezetben a különböző szövetségi szervezeti egységeknél a tagszövetkezetek ún. Kölcsönös Támogatási Alapot létesítenek és tartanak fenn a tagszövetkezetek befizetéseiből és egyéb forrásokból. Nem lehet vitás az, hogy a Kölcsönös Támogatási Alap vagyonának tulajdonosai a szövetkezeti szövetséghez tartozó tagszövetkezetek, ami más oldalról nézve azt is jelenti, hogy a szövetkezeti szövetségi szervezet, amely ezt az alapot kezeli, nem tulajdonosa az alapban elhelyezett vagyonnak.

Eltekintve most attól, hogy ezt a vagyont a kezelő szövetségi szervezet milyen célokra és hogyan jogosult, illetőleg köteles hasznosítani, tény, hogy ez a vagyon oszthatatlan közös tulajdon, tehát már nem is annyire közös, mint inkább közösségi tulajdon, ezzel a jelzővel is kifejezésre juttatva e tulajdon ágazati szövetkezeti jellegét és oszthatatlanságát. A szövetkezeti közös tulajdonnak tehát ez a fajtája *„szövetkezeti közösségi tulajdon".*

A Kölcsönös Támogatási Alap, mint a szövetkezeti közösségi tulajdon elsődleges megjelenési formája ma még nem általános minden szövetkezeti ágazatban. Így pl. a jelenleg érvényes jogi szabályozás szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti szövetségi rendszer nem ismeri a Kölcsönös Támogatási Alapot, illetőleg annak bevezetésére a közelmúltban tette meg az első szükséges lépéseket a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa.

Úgy gondolom, hogy ez is olyan jelenség, a szövetkezeti mozgalomban, illetőleg a szövetkezeti tulajdon területén, amelyet általánossá lehet és kell is tenni minden szövetkezeti ágazatban, tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is. A szövetkezetek újabb jogi szabályozásában egységesen, minden szövetkezeti ágazatra kiterjedően kellene szabályozni a Kölcsönös Támogatási Alap létrejöttét, kezelését és felhasználását. A szövetkezeti közösségi tulajdon mind a szövetkezeti gazdaságpolitikában, mind a szövetkezeti jogalkotásban az eddiginél jóval nagyobb figyelmet érdemel és tudatosabban kell törekedni ennek a tulajdoni intézménynek a kialakítására, gazdasági és jogi kiépítésére.

Így pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban már régebben ismeretes az ún. Termelőszövetkezeti Vagyonkezelési Alap, amelynek kezelése jogunk szerint a termelőszövetkezetek szövetségi szerveinek a feladata. A

Termelőszövetkezeti Vagyonkezelési Alapba kerülő vagyon lényegileg nem más, mint a szövetkezeti közösségi tulajdon egyik megjelenési formája. Éppen ezért megfontolandó olyan jogi szabályozás, amely szerint a Szövetkezeti Vagyonkezelési Alap beolvadna a Kölcsönös Támogatási Alapba.

A szövetkezeti közösségi tulajdonhoz kapcsoltan ki kell térni a szövetségi vállalatok tulajdonjogának kérdésére is. A kérdés a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségei esetében nem okoz problémát, mivel ott ilyen vállalatok még nincsenek. Ezzel szemben problematikus a kérdés pl. a SZÖVOSZ esetében, ahol ilyen vállalatok vannak, illetőleg maradtak, s ezekről a SZÖVOSZ ideiglenes alapszabálya a IV/3. pontjában rendelkezik is. Anélkül, hogy ennek a kérdésnek a konkrét elemzésébe itt belemennék, elvileg abból indulok ki, hogy a szövetségi szervezetek feladata nem az, hogy maguk gazdálkodjanak a saját vállalataikon keresztül, s az sem feladatuk, hogy a saját vagyonukat saját vállalatba befektetve hasznosítsák, — hanem az a feladatuk, hogy minden vonatkozásban, így a gazdálkodás területén is, elősegítsék tagszövetkezeteik működését. Ehhez a megfelelő vagyoni alapot biztosítják a tagszövetkezetek hozzájárulásai, s nem is volna helyes, ha ezt a vagyoni hozzájárulást a szövetségi szervek saját gazdálkodással helyettesítenék. A szövetségi szervezet ilyen saját gazdálkodása legfeljebb kisegítő eszköz lehet a szövetség tevékenysége vagyoni alapjának biztosításához.

Szerintem a szövetkezeti szövetségi vállalat gyakorlatilag kétféle, éspedig egyrészt olyan, amelyet a szövetség mint jogi személy, a saját tulajdont képező vagyonból alapít és tart fenn, — másrészt pedig olyan, amelyet a szövetség a tagszövetkezetek tulajdonát képező vagyonból alapít és tart fenn, függetlenül attól, hogy a vállalat alapítója és tulajdonosaként formailag a szövetség szerepel.

Úgy gondolom, hogy *az a szövetkezeti szövetségi vállalat, amelyet a szövetség a tagszövetkezetek tulajdonát képező vagyonból alapított és tart fenn, az végső soron a tagszövetkezetek tulajdonát képezi, vagyis szövetkezeti közösségi tulajdonban van.* Ebben az esetben a szövetkezeti szövetség a tagszövetkezetek nevében és megbízásából jár el mint vagyonkezelő, s így a vállalat tiszta jövedelme, nyeresége is a tagszövetkezeteket mint tulajdonosokat illeti meg. Azonban oszthatatlan szövetkezeti közösségi tulajdonról lévén szó, a tagszövetkezetek között nem lehet szétosztani az ilyen vállalat nyereségét, hanem azt — véleményem szerint — a Kölcsönös Támogatási Alapba kell helyezni és az erre vonatkozó — még megalkotásra váró — szabályok szerint kell hasznosítani, illetőleg felhasználni.

Véleményem szerint pl. ilyen szövetkezeti közösségi tulajdonban levő vállalatnak kell tekinteni azokat a meglevő szövetkezeti vállalatokat is, amelyeket a SZÖVOSZ ideiglenes alapszabálya szerint nem lehet átalakítani szövetkezeti közös vállalattá, s ezért azokat továbbra is az Országos Szövetség működteti. Ez egyben azt is jelentené, hogy az innen származó bevétel nem a SZÖVOSZ-t illeti meg, hanem a Kölcsönös Támogatási Alapba kell helyezni a bevételt, annak összes következményeivel együtt.

III. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon néhány időszerű kérdése

A harmadik nagyobb problémakör, amelyyel foglalkozni kívánok, a szövetkezeti tulajdon egyik legfontosabb formájának, éspedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonnak néhány időszerű kérdése.

Ismeretes, hogy ha a szövetkezeti tulajdon egyes konkrét témáit, részletszabályait vizsgáljuk, akkor az általános és közös vonások mellett, illetve azokon túlmenően jelentős eltérő, külön sajátosságai is vannak az egyes konkrét szövetkezeti tulajdoni formáknak. Ezek az általánostól eltérő, megkülönböztető sajátosságok igen lényegesek minden szövetkezeti tulajdoni forma esetében. Lényegesek azért, mert az általánostól eltérő, megkülönböztető sajátosságoknak egyrészt számos gazdasági következménye van (pl. a szövetkezet tevékenységi köre, adóügyi és egyéb pénzügyi szabályok, stb.), — másrészt ezeknek a megkülönböztető sajátosságoknak lényeges szerepük lehet és van is a szövetkezetek külső tulajdonjogi viszonyaiban is.

1. Az első sajátos kérdés, amelyet a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonnal kapcsolatban érinteni kívánok, *a tulajdonjog* alanyával kapcsolatos. Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonjog alanya az egyes önálló mezőgazdasági termelőszövetkezet mint jogi személy.

Ennek a jogi személynek a tulajdona, tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonjog az esetek többségében úgy alakul át másféle tulajdonná, hogy a termelőszövetkezet elidegeníti a tulajdonát képező vagyontárgyat, vagy munkadíjazás, illetőleg részesedés formájában a termelőszövetkezet dolgozóinak, illetőleg alkalmazottainak a tulajdonába adja.

A termelőszövetkezeti tulajdonjog azonban kivételesen úgy is átalakulhat másféle tulajdonjoggá, ha a mezőgazdasági termelőszövetkezet mint a tulajdonjog alanya alakul át másféle gazdálkodó egységgé, pl. másféle szövetkezetté, s abban a szövetkezeti formában folytatja meglevő vagyonával a szövetkezeti gazdálkodást, értelemszerűen az arra vonatkozó szabályok szerint.

A termelőszövetkezeti tulajdonjog eme kivételes átalakulási lehetőségének ad aktualitást a fővárosi termelőszövetkezetek esetében az 1025/1969. (VII. 1.) Korm. sz. határozat, amely szerint lehetővé kell tenni, hogy a döntően nem mezőgazdasági tevékenységet folytató termelő-

szövetkezetek más szövetkezeti formában működjenek.

A probléma közgazdasági alapját az a közismert tény adja, hogy ezek a termelőszövetkezetek jövedelmük nagyobb részét nem mezőgazdasági termelésből állítják elő, hanem sokféle egyéb, de legális tevékenységből. Tudtommal nemcsak nálunk, hanem minden szocialista államban ismert ez a jelenség, vagyis nem ún. „rendellenes", hanem „természetes" gazdasági jelenségről van szó, amely „rendhagyó" ugyan a szokásos termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységéhez képest, de természetes jelenség magában a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban.

De ha ezt a rendhagyó jelenséget nemcsak a fővárosban, hanem magában a termelőszövetkezeti mozgalomban vizsgáljuk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a problémát elvileg általánosítanunk kell általában a városi és városkörnyéki termelőszövetkezetekre. Ha pedig ez így van, akkor elvileg a termelőszövetkezeti tulajdonjog jelentős mennyiségének átalakulási lehetőségéről van szó másféle szövetkezeti tulajdonjoggá.

Az esetleg kívánatos más szövetkezeti forma jogszabályilag nincs meghatározva. Ebből arra lehet következtetni, hogy a probléma *elvileg* van fölvetve, amelyen helyes és kell is gondolkodni ahhoz, hogy a megfelelő álláspont kialakuljon, s ami ugyancsak lényeges, — hogy *az érintett termelőszövetkezetek gazdálkodásának biztonsága ebből a szempontból is nyugvópontra jusson.*

Így értelmezve a hivatkozott kormányhatározat által felvetett problémát — szerintem az ismert és meglevő más szövetkezeti formák egyike sem alkalmas arra, hogy a városi és városkörnyéki mezőgazdasági termelőszövetkezetek egy része adott esetben ezekben a szövetkezeti formákban problémamentesebben működjenek. Nem alkalmasak arra többek között azért sem, mert a más szövetkezeti formában való működésnek elsősorban éppen a viszonylagos nagyságú mezőgazdasági tevékenység vallaná a kárát, amelyet ezek a meglevő mezőgazdasági termelőszövetkezetek azért ma már egyre jobban elvégeznek és az ilyen irányú lehetőségeiket igyekeznek is maximálisan kihasználni.

Elvileg az is elképzelhető, hogy egy új, sajátos termelőszövetkezetet konstruáljunk erre a célra, de szerintem ezzel komplikálni az amúgy sem egyszerű szövetkezeti hálózati rendszerünket nem nagyon lenne kívánatos. Jelenleg mind a mezőgazdasági, mind az általános szövetkezeti gazdaságpolitikánkat sokkal inkább szolgálná az, ha tudomásul vennénk, hogy a termelőszövetkezeti mozgalomnak egy természetes jelenségéről van szó, amely egyáltalán nem zavarja és nem viszi félre a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom egészének a fejlődését, s a jelenlegi formájukban maradva lényegesen kevesebb problémát okoznak és arra is lehetőséget adnak, hogy a szövetkezeti mozgalom sokkal fontosabb kérdéseire irányítsuk a figyelmünket.

2. De ha már ez a kérdés így felvetődött, ehhez kapcsoltan szinte önkéntelenül is beszélni kell a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek egyes kérdéseiről is. Beszélni kell erről a kérdésről azért, mert a közös gazdálkodás, a termelőszövetkezeti tulajdon megerősödését ezekben a termelőszövetkezetekben még a megkülönböztetett állami támogatás segítségével is csak igen nehezen és lassan lehet elérni.

Éppen ezért — sok minden más mellett — ezekben a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági termelőszövetkezetekben fokozott jelentősége lenne *a melléküzemi tevékenységnek,* éspedig olyan elvi alapon, hogy itt a termelőszövetkezeti melléküzemi tevékenységi kör fogalmát a lehető legszélesebb értelemben kellene felfogni. Ezzel szemben tény az, hogy a legtöbb ilyen termelőszövetkezetben egyáltalán nem, vagy csak minimális mennyiségben van melléküzemi tevékenység, nem utolsó sorban azért is, mert a kedvezőtlen adottságok sok vonatkozásban erre a területre is kihatnak. Véleményem szerint azonban megfelelő külső segítséggel és ösztönzéssel ezen a területen sokat lehetne segíteni az ilyen termelőszövetkezeteknek. Lehetne és kellene is, mert a melléküzemi tevékenység kibontakoztatása egyebek mellet pozitíven hatna vissza ezeken a helyeken a mezőgazdasági termelés adottságainak a megjavítására is. Az ilyen termelőszövetkezetekben tehát nem korlátok közé szorítani, hanem ellenkezőleg, tudatosan támogatni és segíteni kellene az ésszerű melléküzemi tevékenység kifejlesztését mind a tanácsok és állami gazdálkodó egységek, mind pedig a termelőszövetkezetek területi szövetségei részéről.

Egyes helyeken a kedvezőtlen adottságok olyanok, hogy a mezőgazdasági termelésből a termelőszövetkezet a jövedelmének csak kisebb részét tudja kihozni, s a megélhetésük nagyobb részét ún. melléküzemi tevékenységből kénytelenek biztosítani. Az ilyen kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezeteknél azt ahhoz hasonlóan természetes jelenségnek kell tekinteni, mint a városi és városkörnyéki termelőszövetkezetek gazdálkodása esetében. Ennek megfelelően logikusnak tűnik egy olyan álláspont érvényesülése, hogy ezekben a termelőszövetkezetekben továbbra is érintetlenül kell hagyni a szükségszerűen kialakult ilyen tevékenységi kört és jövedelmi részarányokat, s adott esetben nemcsak hagyni, de segíteni és támogatni is kell ezeket a gazdaságokat, hogy tevékenységüket továbbra is mezőgazdasági termelőszövetkezeti formában folytassák minden hátrányos megkülönböztetés nélkül.

3. Bár az eddigiekben a termelőszövetkezeti tulajdonjog alanyának egyes kérdéseiről volt szó, a tárgyalt problémák más oldalról nézve a termelőszövetkezeti tulajdonjog *tárgyi körének kérdéséhez* tartoznak.

Mint ismeretes, a mezőgazdasági termelő-

szövetkezetekről szóló törvény valamint a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló törvény a megelőző jogi szabályozáshoz képest különösen két vonatkozásban szélesítette a termelőszövetkezeti tulajdonjog tárgyi körét. Szélesítette egyrészt a termelőszövetkezet tevékenységi körének kiszélesítésével kapcsolatban, másrészt pedig a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményessé tételének a beindításával. A termelőszövetkezeti tulajdonjog tárgyi körének ilyen kiszélesítése a termelőszövetkezeti gazdálkodás és a tulajdon közvetlen összhangja megteremtésének az elvén nyugszik, annak természetes következménye.

a) Elvi és egyben aktuális gyakorlati kérdés is a termelőszövetkezet tevékenységi körének értelmezésével kapcsolatban a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körének határai, illetőleg korlátai.

Induljunk ki abból az ismert tényből, hogy nálunk az új gazdasági mechanizmus viszonyai között a termelőszövetkezet tevékenységi köre a gazdálkodás egész folyamatára kiterjedhet, a gazdálkodás egész vertikumát átfoghatja és egyéb célok megvalósítását is (szolgáltató tevékenység, sport és kulturális célok, stb.) lehetővé teszik a jogszabályok. Ennek megfelelően a termelőszövetkezet jogképessége a szövetkezeti tulajdon tárgyait illetően kiterjed minden olyan dologra, vagyontárgyra, amelyre a termelőszövetkezet gazdasági és egyéb céljainak a megvalósításához szüksége van.

A szövetkezeti tulajdon esetében azonban az sem közömbös, hogy a dolog *milyen formában* lehet a termelőszövetkezeti tulajdon tárgya. A szövetkezeti tulajdon — mint már szó volt róla — csoporttulajdon, s ennek megfelelően a termelőszövetkezet mint tulajdonos közvetlenül maga birtokolja és használja a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyait.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás és egyben a termelőszövetkezeti tulajdon integrálódása azonban szükségszerűen magával hozta azt — amiről már szintén volt szó, — hogy a termelőszövetkezet gazdasági társulásokon keresztül közvetve is tulajdonosa lehessen a dolgoknak. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon tárgya a közös vállalkozás és a szövetkezeti vállalat mint jogi személy is.

Mindez egyértelműen világos és jogilag is szabályozott a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében, de nem ilyen egyértelmű és világos a termelőszövetkezeti szövetségi szervezetek esetében. A helyzet ugyanis az, hogy a termelőszövetkezetek területi szövetségei feladatai között nem szerepel olyan gazdálkodó tevékenység, amelyet saját szövetkezeti vállalat útján valósítana meg, vagy tulajdonostársként résztvenne szövetkezeti gazdasági társulásban. Ebből viszont azt a következtetést vonják le, hogy a termelőszövetkezeti területi szövetségek szövetkezeti vállalatot nem alapíthatnak és szövetkezeti gazdasági társulásban sem vehetnek részt, stb. — annak ellenére, hogy a jogszabály ezt kifejezetten nem tiltja.

Ezzel szemben az egyéb szövetkezetek területi szövetségei meghatározott keretek között működtethetnek saját vállalatot, illetőleg ezek között a keretek között alapíthatnak is saját vállalatot.

Mindez azt mutatja, hogy az egyes szövetkezeti ágazatok szövetségei között eltérések vannak a saját vállalat alapítása és működtetése vonatkozásában annak ellenére, hogy a Ptk. 66. § (1) bekezdése e jog vonatkozásában nem tesz különbséget szövetkezeti ágazatok szerint a szövetségek között.

Úgy gondolom, hogy ebben a vonatkozásban a Ptk. 66. § (1) bekezdés elégíti ki leginkább az elvi és gyakorlati igényeket, — vagyis szövetkeketi ágazatokra való tekintet nélkül minden szövetkezeti szövetségnek és központnak joga van ahhoz, hogy szövetkezeti társulásban alapítóként vagy csatlakozóként részt vegyen, illetőleg saját szövetkezeti vállalatot alapítson. Más kérdés, hogy ennek részletes szabályait az egyes szövetkezeti szövetségek hogyan és milyen sajátosságokat figyelembe véve alkotják meg, de az új követelményeknek megfelelően szabályozniuk kell, — közöttük a mezőgazdasági termelőszövetkezeti területi szövetségek esetében is.

Ehhez kapcsoltan — mintegy mellékesen ugyan — de itt is megemlítem, hogy véleményem szerint a termelőszövetkezeti vállalatszerű gazdálkodás rövidesen, vagy belátható időn belül eljut oda, hogy a jognak — amely ma nem teszi lehetővé — meg kell majd engednie azt is, hogy egy-egy termelőszövetkezet is alapíthasson saját vállalatot, amennyiben gazdálkodási indokai azt mutatják, hogy ebben a formában meghatározott gazdasági tevékenységet rugalmasabban és eredményesebben tud megvalósítani.

b) A termelőszövetkezeti tulajdonjog tárgyi körének másik lényeges kérdése *a termelőszövetkezeti földtulajdonjog.* A földtörvény alapján beindult nálunk az a folyamat, amelynek eredményeként belátható időn belül, folyamatosan, minden olyan föld a termelőszövetkezet tulajdonába kerül, amelyen a termelőszövetkezet gazdálkodik. Ennek eredményeként a termelőszövetkezetekben is megvalósul a földtulajdon és a földhasználat egysége, amely lényegét illetően nem más, mint a szövetkezeti gazdálkodás és a tulajdon közvetlen egységének szerves része.

Az ezzel kapcsolatos gyakorlati kérdések közül három olyan probléma érdemel fokozott figyelmet, amelynek elvi jelentősége is van, elsősorban azért, mert szemléltetően tükrözik azt a gondolkodásmódot, amely sok vonatkozásban a régi mechanizmus jegyeit viseli magán és nehezen tudja megszokni azt, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek a szocialista népgazdaság szerves egységeinek tekintse és egyenjogúságu-

kat ebben a vonatkozásban is tudomásul vegye és tiszteletben is tartsa.

Az első ilyen probléma a termelőszövetkezetek ingyenes és örök használatában levő állami földtulajdon termelőszövetkezeti tulajdonba kerülésével kapcsolatos. A termelőszövetkemelőszövetkezetben a földtulajdon és a földhasználat egységének megteremtése elve alapján joga van a termelőszövetkezetnek arra, hogy a használatában levő állami földtulajdon termelőszövetkezeti tulajdonba adását kérje az illetékes tanácsi szervtől. Véleményem szerint ezen a területen két lényeges hiányosság, illetőleg hiba tapasztalható. Egyrészt az, hogy a termelőszövetkezetek jelentős része még nem él ezzel a lehetőséggel, aminek viszont sok esetben akkor valják a kárát, amikor kisajátításra kerül a sor, s az állami földtulajdon terhére végrehajtott kisajátítás során a termelőszövetkezet kártalanításban nem részesülhet. Ettől azonban sokkal lényegesebb az a másik hiba, amely néhány helyen tapasztalható, s amelynek a lényege az, hogy a termelőszövetkezet kérelmére a járási tanácsok ún. „biankó" átadási határozatot hoznak. Az ilyen földátadási határozatnak az a lényege, hogy elvileg átadják a termelőszövetkezet tulajdonába az ott levő állami földtulajdont, de fenntartják maguknak azt a jogot, hogy az átadott föld területi nagyságát később határozzák meg. Ezzel a tanács lényegében jogellenesen biztosítja magának azt a lehetőséget, a termelőszövetkezet használatában levő állami földtulajdon terhére megoldjon olyan földvisszavonásokat, amelyek egyéb érdekeket elégítenek ki a termelőszövetkezeti érdekek rovására.

Szorosan ehhez kapcsolódik a másik probléma, amelynek a lényege az, hogy a termelőszövetkezetek és a tanácsok között bizonyos feszültség tapasztalható abban a vonatkozásban, hogy bizonyos földterületeket a közel vagy a távolabbi jövőben ki parcellázhasson.

A harmadik probléma a zártkertek kialakításával kapcsolatos. Ennek lényege az, hogy sok helyen nehezen akarják megérteni azt, hogy a termelőszövetkezeti tag és a vele egy tekintet alá eső családtagok is teljes jogú magyar állampolgárok, s ennek következtében a földtörvény alapján ugyanúgy jogosultak a személyi földtulajdonra, mint bármely más magyar állampolgár. Sőt, ezzel kapcsolatban még azt a megjegyzést is megtenném, hogy elsősorban ők jogosultak a zártkertben a személyi földtulajdonra, mert ők azok, akik élethivatásszerűen mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak, akik háztáji földhasználati jogukat ezen a földön gyakorolják, s ebben a formában tehermentesítik a termelőszövetkezeti közös földeket, s ezen az áttételen keresztül is elősegítik azt, hogy a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás közvetlen érdekeit szolgálják.

Úgy vélem, hogy ezeket a földkérdéseket a földtörvény szabályainak elvi alapokon nyugvó betartásával meg lehet és meg is kell oldani, mivel ezek nem elvileg vitatható problémák, hanem jogalkalmazási kérdések.

4. A következő kérdés, amelyet most már csak röviden és egészen vázlatosan érinthetek, *a termelőszövetkezeti tulajdon forrásaival* kapcsolatos.

A mezőgazdaság tömeges kollektivizálásával a termelőszövetkezeti társadalmasítás, mint a termelőszövetkezeti tulajdonjog létrejöttének legfőbb forrása, történelmi szerepét betöltötte és lényegében megszűntnek tekinthető. Ma a termelőszövetkezetbe újonnan belépőkkel kapcsolatban gyakran felmerül, hogy olyan vagyoni hozzájárulást kérjenek tőlük, amely mintegy a társadalmasítást helyettesíti, mert csak ezzel válik a régiekkel egyenjogú termelőszövetkezeti taggá. A problémát történetileg és a jövő fejlődését illetően is sokáig lehetne elemezni, de a végkövetkeztetésem csak az lenne, hogy elvileg és gyakorlatilag is helytelen ilyen „társadalmasítást helyettesítő" vagyoni hozzájárulást kérni az újonnan belépőktől a termelőszövetkezetben. Ehelyett viszont elképzelhető egy reális keretek között mozgó belépési díj fizetési kötelezettség megállapítása az új tagok esetében, amely az oszthatatlan vagyonhoz csatlakozna, s célját illetően az lenne, hogy a termelőszövetkezeti tag résztulajdonosi mivoltát juttassa kifejezésre a termelőszövetkezeti csoporttulajdon vonatkozásában.

Az állami anyagi támogatás, mint a termelőszövetkezeti tulajdonjog közvetlen forrása egyre szűkebb körre szorul az új gazdasági mechanizmusban, s ebben a formában gyakorlati jelentősége leginkább a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek esetében van.

Ezzel szemben véleményem szerint továbbra is nagy jelentősége van az állami anyagi támogatásnak mint közvetett tulajdonjogi forrásnak, de úgy vélem, hogy ennek módját, formáit az eddigieknél megalapozottabban kellene idomítani az új gazdasági mechanizmus által felvetett szükségletekhez, különös tekintettel a termelőszövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának az igényeire.

A termelőszövetkezeti tulajdon legfőbb forrása értelemszerűen a termelőszövetkezet saját gazdálkodó tevékenysége. Hogy ez miben és hogyan jelentkezik, annak elemzése nem ennek az előadásnak a feladata. Éppen ezért ezzel kapcsolatban csupán azt szeretném megjegyezni, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás keretében ma már — különösen a tőkeerős termelőszövetkezetekben — egyre jobban előtérbe kerül a termelőszövetkezet közvetlen gazdálkodásához nem szükséges felhalmozott vagyon hasznosítása, ezzel az ún. szabad vagyonnal való ésszerű gazdálkodás, annak minél jobb hasznosítása. Az ezzel kapcsolatos problémák véleményem szerint még megközelítőleg sem kidolgozottak, de mivel a kérdés egyre inkább napirendre kerül, a figyelmünket erre a területre is ki kell terjeszteni.

Végül nem elhanyagolható terület a termelőszövetkezeti tulajdon forrásai között a személyi tulajdon sem, amely közvetlenül a háztáji gazdaság formájában jelentkezik, s ahol csak figyelemreméltó kísérletek vannak a gyakorlatban. Közgazdaságilag megalapozva és jogilag is szabályozottan távolról sincsenek kihasználva azok a lehetőségek, amelyek ezen a területen adottak egyszerűen annál a ténynél fogva, hogy nálunk a termelőszövetkezeti közös gazdaság és a háztáji gazdaság szerves egységet alkotnak, egyik a másik nélkül nem létezhet, a konstrukció mindkettő szerves egységét feltételezi, s éppen ezért a kétféle tulajdon produktívabb kölcsönös kapcsolata is nagyobb figyelmet érdemelne.

Befejezésül szeretném hangsúlyozni, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon nem önmagában szolgálja a termelőszövetkezeti gazdálkodást, nem önmagában létezik, hanem a többi szocialista tulajdonjogi formával szoros kölcsönhatásban, mert egyébként a termelőszövetkezeti tulajdon nem tölthetné be azt a szerepet, amelyet pedig mindenképpen be kell töltenie a korszerű termelőszövetkezeti vállalatszerű nagyüzemi gazdálkodás kifejlesztésében, megszilárdulásában és további lendületes fejlődésében.

Seres Imre

A szövetkezeti jog fejlődésének időszerű kérdései

1. Történeti áttekintés

Magyarországon mintegy 5500 szövetkezet működik, s tevékenységük a népgazdaság úgyszólván minden ágazatára kiterjed. A szövetkezetek állítják elő az ország nemzeti jövedelmének több mint egyötödét, s az aktív keresők egyharmadát foglalkoztatják. A fejlődés során kialakultak a szövetkezés hagyományos területei: a mezőgazdasági termelés, az ipari termelés és a fogyasztás-értékesítés. A kör, amelyben a szövetkezetek tevékenykednek, azonban nem tekinthető lezártnak, hiszen a termelőerők fejlődése, a lakosság életszínvonalának, igényeinek növekedése újabb területen teheti indokolttá a szövetkezeti forma preferálását. Általában indokolt a szövetkezeti formát támogatni *minden olyan gazdasági cél megvalósítására, amelyhez a lakosság egyes csoportjai hajlandók anyagilag hozzájárulni, a tevékenységet munkával, illetőleg más közreműködéssel támogatni, és egyben az adott tevékenység a lakosság igényeinek gyorsabb kielégítését is eredményezi.* Nem kétséges — tehát nem szorul bizonyításra —, hogy a jog és ezen belül a jogi szabályozás jelentős szerepet játszott és játszik a szövetkezeti mozgalom fejlődésében. Nem érdektelen a kapcsolatot közelebbről is megvizsgálni, hiszen a szabályozás története, a ma szabályozásának is magyarázata. A szövetkezetek társadalmi viszonyainak szabályozása a felszabadulástól napjainkig több, világosan elhatárolható szakaszra bontható. A fejlődés különböző szakaszai csak részben függenek össze az általános jogfejlődéssel. A jogi szabályozás sajátossága elsősorban a szövetkezeti mozgalom alakulásától függött.

a) Az első szakaszt, — amely 1945-től 1948-ig tart — alapvetően az jellemzi, hogy a szövetkezeti mozgalmat lényegében a fogyasztási-értékesítő szövetkezetek testesítik meg. Erre az időszakra esik a felszabadulás előtti időkben keletkezett szövetkezetek, szövetkezeti rendszerek demokratizálása, a falusi fogyasztási szövetkezetek fejlődése, s a szövetkezeti jogszabályok is ezt a politikai tendenciát juttatják kifejezésre. A szövetkezetek jogrendszerbeli helyzetét ez időben még az határozta meg, hogy a jogágak tagozódásának felszabadulás előtti rendszere él tovább. Ennek következtében a szövetkezetek jogi kérdéseit a kereskedelmi és váltójog szabályozta. A kereskedelmi és váltójog a szövetkezetet a *kereskedelmi társaságok egyikének tekintette,* a közkereseti társaság, a részvénytársaság és a korlátolt felelősségű társaság mellett.[1] A szövetkezetek jogi szabályozását e kezdeti időszakban részben még az 1875. évi XXXVII. sz. kereskedelmi törvény, részben az 1898. évi XXIII. sz. szövetkezeti törvény rendezte azzal, hogy a demokratizálási folyamat biztosításának jogi feltételeiről ez időben egy sor kormányszintű szabály rendelkezett.

Az első fejlődési szakasz végén általános igénnyel elkészült az 1947. évi XI. sz. szövetkezeti törvény. E törvény alapvető mondanivalói azonban a fogyasztói-értékesítő, illetőleg az egyéni árutermelői szövetkezethez igazodtak, s ezért a kezdődőtermelőszövetkezeti mozgalom által támasztott igényeket nem tudták megoldani. A preambulum éppúgy, mint a törvény rendelkező része egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy nem annyira a közös szövetkezeti gazdaságok létrehívásának támogatása, azok jogi feltételeinek biztosítása, hanem a kis gazdasági egyedek részére a nagyobb szervezettség biztо-

[1] Vö.: Kuncz Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. Grill. Bp. 1944. 246—270. old. E koncepciót az 1947. XI. tv. is fenntartja: „Ha e törvény más rendelkezést nem tartalmaz, a szövetkezetre minden tekintetben alkalmazni kell a kereskedelmi társaságokra vonatkozó jogszabályokat". (3. §)

sítása volt a cél. A törvény a szövetkezet fogalmát is ekként határozta meg: „A szövetkezet előre meg nem határozott számú kis gazdasági egyedek társasága". A törvénynek különösebb hatása a szövetkezeti mozgalom fejlődésére nem volt, de jure azonban hatályba marad 1960-ig, a Polgári Törvénykönyv életbelépéséig. A törvény elkésett szövetkezeti koncepciója mellett azonban nem hallgatható el, hogy e számos kérdésben gondosan megmunkált jogszabály volt. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogalkotás e törvényt sohasem tekintette saját jogforrásnak, de a fogyasztási-értékesítő szövetkezetek egyes kérdések szabályozásánál újólag e törvényre nyúltak vissza. E törvény puszta létezésével egyik oka volt annak a jogszabályozási kettősségnek, amely a fejlődés második szakaszában jellemezte a szövetkezeti jogot.

b) A fejlődés második szakaszában a magyar szövetkezetek új hajtásaként erőteljes fejlődésnek indul a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom. Jóllehet, az első termelőszövetkezeti csoportok a földművesszövetkezetek keretében jöttek létre, azok jogi szabályozása elkülönült úton és módon történt. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok, majd később a tsz-ek szabályozásának kialakult *az ún. mintaalapszabály-rendszere,* amely mondanivalójában nem nyúlt vissza a korábbi magyar jogalkotáshoz. Ezzel tulajdonképpen megerősödött az a kettős szabályozás, amely a közelmúltig tartott. Milyen következményekkel járt e kettős szabályozás?

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogi szabályozása viszonylag egyértelmű fejlődést mutatott s a szabályozásban az alábbi fő vonások voltak tapasztalhatók:

— A szabályozás egyre magasabb szintű jogforrásokban realizálódik. Az ötvenes években az alapszabályt minisztertanácsi szintű jogszabály erősíti meg, 1959-ben már tvr. (az 1959. évi 7. sz. tvr.) szabályozta az életviszonyokat, míg végül 1967-ben kódex fogja egybe a mezőgazdasági termelőszövetkezet életviszonyait.

— A kezdetben úgyszólván kogens szabályozást fokozatosan egészítik ki a relatíve kogens és diszpozitív rendelkezések.

— Fokozatosan valósul meg a szabályozásban a szövetkezet — és jogintézményeinek — kettős: vállalati és társadalmi oldala.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek életviszonyainak teljességre törekvő jogi szabályozása lényegében lehetővé tette, hogy előbb oktatási diszciplinaként, majd önálló jogágként kialakuljon a magyar jogrendszer addig nem ismert új jogága, *a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog.*

Nem mondható el az egyenletes fejlődés a szövetkezeti mozgalom egyéb ágainak szabályozásáról, elsősorban a kisipari és a fogyasztási szövetkezetekről. E szövetkezeti ágazatok legfelsőbb szintű „alapjogszabálya" 1960-ig az 1947. évi szövetkezeti törvény, 1960 évtől kezdve pedig a polgári törvénykönyv volt. A polgári törvénykönyv igen általános, s zömmel szervezeti kérdésekre korlátozódó rendelkezései nem elégítették ki az egyes szövetkezeti ágazatok igényeit s végül e szabályozási körülmény vezetett oda, hogy különböző szintű — s nem egyszer a szövetkezeti központok által kibocsátott — szabályok rendezték e szövetkezetek életviszonyait.

A fejlődés második szakaszában a jogi rendezés tehát egyenlőtlen, aránytalan volt *s a közös kérdések szabályozása teljesen háttérbe szorult.* Tudományrendszertanilag az egyik szövetkezeti ágazat önmaga szükségleteinek megfelelően önálló jogágat alakított ki. A másik két szövetkezeti ágazat mögöttes területe a polgári jog vagy a munkajog volt, illetve egyes intézmények nem voltak beilleszthetők egyik jogterületbe sem, s határozott álláspont a jogtudományban ki sem alakult az egyéb szövetkezetek jogi szabályozásának hovatartozását illetően. A fejlődés második szakaszának szabályozása *nem tette lehetővé a szövetkezeti ágazatok közös jogi kérdéseinek elemzését és kimunkálását sem.*

c) Az új gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozat megfelelő mélységben elemzi s jelentősen aláhúzza az egész szövetkezeti szektor szerepét a társadalom fejlődésében. Társadalmi és gazdaságpolitikai szempontból a mezőgazdasági, a kisipari valamint a fogyasztási szövetkezetet azonosan ítéli meg. Elvi viták során tisztázódott a szövetkezeti kollektívák szerepe a népgazdaságban, egyre világosabban bontakoznak ki az ágazatok alapvető kérdései, s ez végeredményben lehetővé teszi *a fejlődés harmadik szakaszát.* E szakaszt méltán lehet a szövetkezeti mozgalom új fejlődési szakaszának is tekinteni. Jogi vonalon pedig legjellemzőbb vonása, *hogy megindul — most már közös elvi alapon — az ágazati szövetkezeti szabályok elkészítése.* Elsőnek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek életviszonyait szabályozó 1967. évi III. sz. törvény készül el, s ennek nyomán szabályozza a Kormány — átmeneti igénnyel — az egyéb szövetkezeti ágazatok halasztást nem tűrő kérdéseit, elsősorban az önálló vállalatszerű gazdálkodás feltételeit, valamint a demokratikus vezetés kérdéseit. Az átmeneti szabályok kibocsátása azért vált szükségessé, hogy az ágazati szövetkezeti törvények elkészültéig se jelentsen akadályt e szövetkezeti ágazatok tevékenységében a régi — lényegében a központkényszeren alapuló — szabályozás. Az ágazati törvények sorozatát betetőzi *a minden szövetkezet alapvető és közös kérdéseit szabályozó egységes szövetkezeti törvény.*

A fejlődés harmadik szakasza már a kodifikáció időszakában lehetővé teszi, hogy a jogi kutatás megfelelő mélységben elemezze a különböző szövetkezeti ágazatok *közös és különös kérdéseit, az egyes szövetkezeti ágazatok egymásra gyakorolt kölcsönhatását, nemkülönben a különböző szövetkezeti ágazatok együttműkö-*

désének lehetőségeit. Nem vitatható, pl., hogy az 1967. évi III. sz. törvény jelentős mértékben meghatározta az egyéb szövetkezeti ágazatok átmeneti szabályozását, s az sem vitatható, hogy az egyéb szövetkezetekre vonatkozó átmeneti szabályozás máris egészségesen hat vissza a mezőgazdasági termelőszövetkezetek joganyagára. Elég, ha utalunk a kölcsönös támogatási alapra, az egyéb szövetkezeti ágazatok területi szövetségeinek ún. vétójogára. Az idő tehát megérett arra, hogy a jogtudomány tudományrendszertanilag *megtegye az első lépéseket a szövetkezeti jog, mint a magyar jogrendszer új ágának kialakítására.*

2. A szövetkezeti társadalmi viszonyok egyezősége és különbözősége

1. A következőkben a kérdéseket úgy vizsgáljuk, hogy egyben rámutassunk arra is, hogy a szövetkezeti jog kialakulása fejlődés a múlthoz képest, s ezért vitatkoznunk kell azokkal, akik az egységes szövetkezeti törvény munkálatainak megindulása ellenére ellenző véleménynyel vannak a szövetkezeti jog létjogosultsága tekintetében.

Közismert, hogy valamely új jogág kialakítása objektív tényezőkön nyugszik. Az objektív tényezők és a jogintézmények között azonban tudatos emberi munka van, az objektív tehát a szubjektív által érvényesül. Nem hallgatható azonban el, hogy a szocialista jogtudomány sem egységes a tekintetben, hogy valamely jogilag szabályozott terület mikor alkot önálló jogágat. A mi nézetünk szerint — támaszkodva a jogtudományi kutatások eddigi eredményeire — valamely jogterületet akkor lehet önálló jogágnak tekinteni, ha: *a)* alapvetően egyneműek a szabályozás mögött levő társadalmi viszonyok; *b)* a szabályozás tárgyát képező viszonyok strukturálisan egyneműek; *c)* az életviszonyok szabályozása azonos elvek alapján történik; *d)* a szabályozás módszere azonos, végül *e)* a szocialista állam gazdaság- és társadalompolitikája megkívánja, hogy e viszonyok egységesen legyenek szabályozva.

E felsorolás nemcsak azokat az objektív és meghatározó feltételeket foglalja magában, amelyek az adott terület társadalmi-termelési viszonyaira jellemzők, hanem a szocialista államnak gazdaságpolitikáját, társadalompolitikáját, nemkülönben jogpolitikáját is, amelyek viszahatnak e területek fejlődésére. A mi esetünkben a láncolat a következő: szocialista szövetkezeti társadalmi viszonyok — erre épülő gazdaságpolitika és szövetkezetpolitika — végül az előbbiekre és az általános jogpolitikára épülő szövetkezeti jog. A szövetkezeti jog legalapvetőbb társadalmi funkciója tehát abban jelölhető meg, hogy összhangban az egész szocialista társadalom fejlődésével és a jogpolitika követelményeivel a jog eszközeivel biztosítsa, segítse az egyes szövetkezetek fejlődését, a szövetkezet lényegének és önállóságának, demokratikus működésének erősítését, a szövetkezeti ágazatok közötti kölcsönhatások érvényesülését és a kölcsönös támogatás elvénél fogva a szövetkezeti ágazatok egymással való együttműködését, mindezek révén az egységes szocialista szövetkezeti mozgalom fejlődését. Mindezt olyan keretek között és olyan módon kell biztosítsa, hogy realizálódjék *a szocialista társadalom — az egyes szövetkezet,* valamint a *szövetkezeti tag* — érdeke közötti kötelező érdekösszhang.

2. A szövetkezetek társadalmi viszonyainak alapvető sajátosságai a szövetkezet általános fogalmából kiindulva közelíthetők meg. Szem előtt tartva természetesen a római jogászok figyelmeztetését, „Omnis definitio perniciosa est", mert a fogalom-meghatározás az oly gazdag tartalmú és sokrétű társadalmi jelenségnél, mint a szövetkezet, csak megközelíthető lehet. Nézetünk szerint *a szövetkezet a csoporttulajdonon, illetőleg a tagok többirányú közreműködésén alapuló gazdasági és társadalmi célokat megvalósító, demokratikusan vezetett vállalat, a szocialista vállalat egyik típusa.*

E megközelítő meghatározásból kiindulva a szövetkezetek — jogi szabályozást igénylő — társadalmi viszonyai a következőképp jellemezhetjük:

a) A szövetkezetek keretei között komplex társadalmi viszonyok húzódnak meg. A szövetkezetben komplex módon jelentkeznek azok a feladatok, amelyek egy-egy más csoportba tartozó jogi személy célját meghatározzák. Tudott dolog, hogy az állami vállalat gazdálkodási célra alakul, a társadalmi szervek politikai-érdekvédelmi célokra alakulnak, az egyesületek rendszerint művelődési célok megvalósítására jönnek létre. A szövetkezet közvetve vagy közvetlenül, az egyik ágazatban erősebben, a másikban halványabban — attól függően, hogy az adott szövetkezeti ágazat mennyire személycentrikus — a jogi személy sajátságos alakzataként mindhárom célt egyesíti. A szövetkezeti társadalmi viszony tehát a gazdálkodási, érdekvédelmi és művelődési viszonyok sajátos ötvözete. *E viszonyok komplexitása végeredményben kialakítja a szocialista társadalom egyik sajátos kollektíva-típusát.*

b) A szövetkezet elsősorban gazdasági tevékenységet folytat, s minden szövetkezeti ágazatra jellemző, hogy a szövetkezet gazdálkodási tevékenysége a saját tulajdon alapján, a tagok tevékenységével, közvetlenül a tagok előnyére és kockázatára valósul meg. A szövetkezeti gazdálkodási viszonyok rugalmasan alkalmazkodnak a piaci viszonyokhoz, ugyanakkor a piaci viszonyok alakulása is közvetlenebbül érinti a szövetkezetet, mint az állami vállalatot. A szövetkezet tehát nemcsak tulajdonosi kollektíva, hanem a tagok tevékenységének kollektívája is, azaz a szövetkezet személy és vagyonegyesülés.

c) A szövetkezet azonban nemcsak a vállalata a tagoknak, hanem egyben *azok sajátos*

társadalmi szervezete is. Mint ilyen, érdekvédelmi, politikai és művelődési célokat is megvalósít. Ez rendszerint közvetlenül a társadalom kisebb vagy nagyobb rétegének érdekeit tükrözi, közvetve pedig — ugyanúgy, mint a gazdasági cél — az egész társadalom szocialista építését szolgálja. A szövetkezet társadalmi tevékenysége tehát nem redukálható szövetkezeti vezetőképzésre, avagy népművelési feladatokra, mert ez az oldal nagyobb jelentőségű társadalmi feladatokat fog át. Így pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében kézenfekvő feladat az egységes szocialista parasztosztály kialakításában való közreműködés, a fogyasztási szövetkezet tagjainak — közvetve a fogyasztóknak — a törekvéseit hozza felszínre, *s e szövetkezet, mint fogyasztói közösség, egyben a fogyasztók érdekvédelmi szerve is.*

d) A szövetkezeti kollektíva társadalmi viszonyait a szövetkezet és a tagja közötti kapcsolatokban sajátos és bonyolult érdekkapcsolat jellemzi. Egyfelől létezik a *tag relatív érdekelkülönülésének kettőssége,* amely annak a következménye, hogy a szövetkezeti tagsági viszony kettős pozíciót takar, így pl. a termelőszövetkezeti tag közvetlen tulajdonos és egyben munkavállaló. Mindkét pozíció azonban sajátos *kollektívaérdekben* is, tulajdonosi és munkaadói kollektívaérdekben is kifejezésre jut, s e két pólus már önállósult kollektívaérdek. Elvileg nem kizárt az ellentmondás a tag egyéni érdeke és az önállósult kollektívaérdek között, mégis az alapvető, a relatív érdekelkülönülés abszolúttá válását kizáró szervezettség és érdekazonosság. A szövetkezeti érdek tehát nem azonos a tagok érdekeinek mechanikus összegezésével, *az a tagok egészének önállósult, általánosított és szervezett érdeke, amely az össztársadalmi érdek és az egyéni érdek közötti híd szerepét tölti be.* Az önállósult csoportérdekből fakadó energia *kettős* célt szolgál: a relatíve önálló egyéni érdeket a társadalom érdekének, és a csoportérdek energiájából fakadó előnyöket a csoportot alkotó egyedek szolgálatába állítja.

Ha a csoportérdeket ilyen szemszögből vizsgáljuk, akkor el kell vetni a szövetkezet hagyományos fogalmát, amely végeredményben az 1947. évi XI. sz. törvényben jutott kifejezésre, de nem zárult le azzal, mert a szövetkezeti elméletben ma is szerepet játszik. Ennek a lényege, hogy a szövetkezet fogalmát a szövetkezet egy részére korlátozza, arra, hogy vannak gazdasági egyedek, akik saját gazdasági érdekeik elősegítése végett közös üzemet szerveznek. E megfogalmazás az igazságnak csak egyik oldalát testesíti meg. Ha e szövetkezetelméleti féligazságot a jogi személyről szóló hagyományos civilisztikai tétellel vetjük össze, nem nehéz a hagyományos szövetkezet-elmélet és a hagyományos civilisztikai szemlélet között a rokonságot megtalálni. Mindkettő *elvonatkoztat az önállósult csoport-érdektől* — ezáltal áttételesen a társadalmi érdektől — s kizárólag az individum szemszögéből vizsgálja a kérdést. Az önállósult csoportérdek szemszögéből nézve igaza van Eörsi Gyulának, aki szerint „megváltozik a jogban teljesen elterjedt szemlélet, hogy vagy egyének vannak (akik esetleg jogi személyeket szerveznek), vagy pedig össztársadalmat képviselő állam. Ez a közjog-magánjog gondolkodásnak felel meg.[2]

e) Végül a szövetkezeti társadalmi viszonyokat *az egyezőség és különbözőség is jellemzi.* Az egyezőségről már szóltunk, a különbözőségek tárgyi és alanyi oldalról mutathatók be. Tárgyi oldalról a szövetkezeti ágazatok között a különbözőségek aszerint bonthatók, hogy a szövetkezet *a)* nagyüzemi termelésre, illetőleg annak közeli vagy későbbi időben történő megvalósítására, *b)* kistermelők termelői és fogyasztói igényeinek kielégítésére, *c)* vagy a tagok fogyasztási jellegű szükségleteinek kielégítésére jön létre, amelyben legfeljebb a szükségletek jellege, természete tér el egymástól. Alanyi — tehát tagsági — oldalán a különbség kettős tagolású: *a)* amikor a tagsági viszony a tag alapvető létfeltételeinek, életviszonyainak döntő elemeit átfogja, meghatározza, *b)* amikor a szövetkezeti tagsági viszony az állampolgár alapvető életviszonyaiban nem játszik meghatározó szerepet, hanem azt — kisebb vagy nagyobb mértékben — kiegészíti, teljessé teszi. A szövetkezeti ágazatok közötti különbözőségek azonban *nem olyan természetűek, hogy megalapozzák valamely szövetkezeti ágazatnak a polgári jogba, vagy a munkajogba való tartozását. Viszont jelentősek és meghatározzák a szövetkezeti jog rendszerének felépítését.*

3. A szövetkezeti viszonyok csoportosítása

A szövetkezetben levő társadalmi viszonyok a jogi szabályozás tárgyát képező sajátos vagyoni, személyi, szervezeti és felelősségi viszonyokból tevődnek össze. Vizsgáljuk meg ezeket közelebbről:

1. A szövetkezet tevékenysége *a vagyoni viszonyok két nagy csoportját hívja létre:* a belső és a külső vagyoni viszonyokat. A belső vagyoni viszonyok a szövetkezet és a tagság között jönnek létre és két nagy kategóriába sorolhatók: *felhalmozási célú* vagyoni viszonyokra és *fogyasztási célú* vagyoni viszonyokra. Az első a szövetkezeti tulajdon keletkezésére és gyarapítására és az esetleges veszteség viselésére, a második a szövetkezet jövedelméből való személyi részesedésre vonatkozó jogviszonyok alapja. (Ilyen értelemben a szövetkezeti jog egyaránt szabályoz *tulajdoni* és *elosztási* viszonyokat.) A felhalmozási célú vagyoni viszonyok ismét két csoportba sorolhatók: *a)* amikor a felhalmozási viszonyok mögött a tagság egészének érték-

[2] Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1968. 277. old.

termelő tevékenysége áll s ezért — a szövetkezet megfelelő fórumának közbeiktatásával — közösen döntenek az alapok nagyságáról és fejlesztéséről (nevezzük ezt az egyszerűség kedvéért I. sz. felhalmozási viszonynak), és *b)* amikor a felhalmozási célú vagyoni viszonyok mögött a tag személyi tulajdona áll és ezért a tag — természetesen a tagsági viszony keretében — *egyénileg lép vagyoni viszonyba a termelőszövetkezettel.* E körbe tartoznak az olyan intézmények, mint a háztáji gazdaság, a részjegy, a célrészjegy s egyéb jogi formák. Ennek kapcsán említjük meg, hogy a megváltozott viszonyok következtében a mezőgazdasági termelőszövetkezeti szabályozás sem térhet ki a — belépési díj formájában jelentkező, de végeredményben a szövetkezet és a tag között keletkező — vagyoni kapcsolatok rendezése elől. (Nevezzük ezt a II. sz. felhalmozási vagyoni viszonynak.)

Ehhez képest a fogyasztási célú vagyoni viszonyok is kettősek. a) A végzett munka díjazását kifejező vagyoni viszonyok, amelynek az a sajátossága, hogy az egyben olyan személyi természetű vagyoni jogosultság is, amely a hordozójától elidegeníthetetlen, s a szocialista állam minden dolgozó polgárát megilletik (munkadíjhoz való jog, nyugdíjhoz való jog). E viszonyokra az I. sz. felhalmozási célú viszony csak közvetve, áttételesen hat ki, mert *bizonyos határok között meghatározza a munkadíj egyéni* színvonalát plusz és mínusz értelemben egyaránt. b) A II. sz. felhalmozási viszonyból közvetlenül eredőnek részesedési viszonyok, amelyben a felhalmozás és részesedés között közvetlen a kapcsolat. Mindkét relációban — ez elsőben közvetetten s csak bizonyos határig — elvileg a „munkaerőérték" határvonaláig — a másodikban közvetlenül s elvileg teljes mértékben érvényesül a tag kockázatvállalása is. A II. sz. felhalmozási viszony azonban alapjaiban különbözik a kapitalista szövetkezetek tagja és a szövetkezet közötti vagyoni kapcsolattól, hiszen ott *magántulajdon,* a szocializmusban pedig *személyi tulajdon* áll e kapcsolat mögött.

A szövetkezetek belső vagyoni viszonyai nem öltenek áruformát, mert azok nem elkülönült árutermelők viszonyai. Ma már azonban nem elegendő csak annak hangsúlyozása, hogy a szövetkezeten belüli vagyoni viszonyok nem áruviszonyok. Szükségesnek tartják annak hangsúlyozását is, hogy ezek, *bár nem áruviszonyok, de ugyanakkor értékviszonyok,* ebből következőleg — ha nem is abszolút hatállyal — de az egyenértékűség elve el nem hanyagolható. A szövetkezetek belső vagyoni viszonyainak szabályozása mégsem a polgári jog, hanem a szövetkezeti jog feladata, mert azok a tagsági viszony alapján jönnek létre, és annak keretében mozognak.

Két csoportba sorolhatók a szövetkezet külső vagyoni viszonyai is. Az első csoportba tartoznak az áruforgalom körébe tartozó általánosan ismert *csereviszonyok,* második csoportban az *ún. felhalmozási-részesedési vagyoni viszonyok,* amelyek a szövetkezeti közös vállalatok létrehívásával, az abban való tőkebefektetéssel és a jövedelemből való részesedéssel kapcsolatosak. Mindkét csoport jellemző sajátossága, hogy jogilag elkülönült vagyonok közötti értékviszonyokat testesít meg, azokban a szövetkezet és a jogviszony másik alanya a mellérendeltség és az egyenjogúság pozíciójában áll egymással szemben, következésképp mindkettő áruviszony. E vagyoni viszonyok szabályozása tehát a polgári jog feladata.[3]

A vagyoni viszonyok fentebbi tagolása kérdésként veti fel, hogy nem szükséges-e a szövetkezeti tulajdont is ilyen szempontból, újólag megvizsgálni, azaz egy olyan mobil-jellegű alapot létrehívni, mely a II. sz. felhalmozási célú vagyoni viszonyokból gyarapodik és alapjául szolgál egyfelől a tagok *vagyoni részesedésének,* másfelől a szövetkezet *vagyoni helytállásának* is bázisa lenne. Úgy hisszük, e téma kutatása és kidolgozása hasznosnak bizonyulna.

2. Az előbbiekben érintettük azokat a vagyoni viszonyokat, amelyek a szövetkezet és tagja között potenciálisan léteznek. A szövetkezet és tagja között azonban nemcsak vagyoni viszonyok jönnek létre, hanem — sőt elsődlegesen — *személyi természetű viszonyok is,* illetőleg a szövetkezet és tagja közötti vagyoni viszonyok egyben személyi viszonyok is.

A szövetkezeti tag személyi viszonyai két relációit juttatnak kifejezésre: *a)* a tag többirányú közreműködését a szövetkezet tevékenységében, azaz minden szövetkezet lényegéhez tartozik a tag közreműködése; *b)* hogy ezek a jogok elidegeníthetetlenek s a jogosult csak addig élhet vele, ameddig a kollektíva tagja.

A szövetkezet tagjának személyi jogosultsága tükrözi a szövetkezet kettős természetét s a nevesített szövetkezeti jogviszonyok széles skáláját hívja létre: *a)* jogilag biztosított igényt a szövetkezet tevékenységében való részvételre; *b)* igényjogosultságot a szövetkezettel létesítendő vagyoni kapcsolatra; *c)* jogilag biztosított igényt a szövetkezet szervezeti életében való részvételre.

A személyi jogosultságok köre elvileg azonos minden szövetkezetben, konkrét megnyilvánulási formái változnak attól függően, hogy milyen típusú szövetkezetről van szó.

a) A szövetkezet tevékenységében való részvétel tartalmilag és jogilag általában rendezett a mezőgazdasági és kisipari termelőszövetkezetekben, mert ott a munkához való jog és a munkavégzési kötelezettség rendszerét jelenti anélkül természetesen, hogy e kör rendezése teljes lenne. A szabályozás körvonalai csak részben alakultak ki a mezőgazdasági szakszövetke-

[3] Ugyanígy Sz. N. Bratusz is: Vö. A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. Közgazdasági és Jogi K., 1964. Bp. 113. old.

zetekben és az ún. bedolgozó szövetkezetekben; itt egy sor kérdés elemzésre és rendezésre vár.

b) A vagyoni kapcsolat létesítésére szolgáló jog körvonalai és alapintézményei elvileg adottak mindhárom szövetkezeti ágazatban anélkül, hogy a jogi konzekvenciák rendezettek lennének.

c) Legmegnyugtatóbb a helyzet az ún. tiszta személyi, másnéven szervezeti jogosultságok (aktív és passzív választójog, stb.) tekintetében. A kérdéseket a jogszabályok úgyszólván teljes azonossággal rendezték mindhárom szövetkezeti ágazatban. Bár hangsúlyoznunk kell, hogy a szövetkezetek vállalati és társadalmi oldala között (elsősorban a vállalati fejlődéssel járó nagyüzemi szervezettség és munkamegosztás fejlődése következtében) keletkező ellentmondások leküzdése a szervezeti jogosultságok korszerűsítését vonhatja maga után.

E taxáció után hangsúlyoznunk kell, hogy e jogok szabályozásának alapvonása *a tagsági viszony akarati jellegének és az abból folyó követelmények tiszteletben tartása.*

A tagsági viszony keletkezése ugyanis a szövetkezet és a tag akaratmegegyezése, amely lényegében arra irányul, hogy jogviszonyban vagyoni közreműködési, a tevékenységben való közreműködési és személyi jogai és kötelezettségei keletkeznek. Az akaratmegegyezés egyik pólusa a belépési nyilatkozat, a másik pólusa a közgyűlési elfogadási határozat. Ez az alapozó akaratmegegyezési viszony újabb akarati megegyezéseknek válik forrásává, egy felhalmozási célú vagyoni természetű és egy dolgozói akaratmegegyezésnek. Ott, ahol a személyi jogok a potenciális vagyoni kapcsolatok konkrétizálását célozzák, azaz értékviszonyok létrehívására irányulnak, ott a jogviszony nevesítése a második fázisban már a megállapodások rendszerén keresztül valósul meg, így e fontos folyamat a vagyoni viszonyok akarati jellegét juttatja kifejezésre. Erre utal, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben elterjedtek a munkamegállapodások, a háztáji és a közös gazdaság közötti megállapodások. Tehát a tagsági viszony kettős fázisa nemcsak a tagsági viszony keletkezésére a jellemző, *hanem él továbbra is és nem lényegtelen mozgatója magának a tagsági viszonynak.*

3. A szövetkezeti viszonyok egyik lényeges területe a szövetkezet egész működési mechanizmusát kifejező *szervezeti viszonyainak csoportja.* A szervezeti viszonyok sajátosak, s ez abból fakad, hogy a szövetkezet struktúrája is kettős: egyfelől gazdálkodó vállalat, másfelől a tagok társadalmi szervezete. Következésképp, e szervezeti viszonyok nem pusztán a vagyoni viszonyok létrejöttének előfeltételei — miként a polgári jogban — hanem az önálló szervezeti életet élő szövetkezet tevékenységének viszonyai is. A két oldal azonban dialektikus egységet képez, kölcsönhatásuk egymásra állandó.

A szövetkezeti szervezeti viszonyoknak van tehát olyan, ki nem mondott, meg nem fogalmazott funkciója is, hogy a vállalati és a társadalmi oldal között időlegesen keletkező feszültségeket, ellentmondásokat a demokratikus szervezettség keretei között oldja fel. A szervezeti önállóság a jogi kapcsolatok egész skáláját hívja életre s a jogoknak és a kötelezettségeknek azt a körét öleli fel: *a)* amelynek keretében a szövetkezet létrejön, átalakul, egyesül, szétválik és megszűnik; *b)* azokat a szervezeti formákat és eljárásokat, amelyek keretében és amelyek szerint a tagság érvényesíti tulajdonosi és közreműködői (munkavállalói) jogosultságait.

A szervezeti viszonyok külső és belső oldalra tagolhatók. A külső oldal kifejezésre juttatja a szövetkezeti jogszabályokban biztosított önállóságot, más szavakkal a szövetkezet államjogi helyzetét a szocialista társadalomban. E külső oldal lényege a *szövetkezeti önkormányzat* fogalmával jelölhető meg. A külső oldal két irányban fakaszt jogi kapcsolatokat. Egyik irány az államhatalmi szervek és a szövetkezetek közötti kapcsolatban testesül meg. E kapcsolatot nevezzük *állami felügyeletnek.* A másik oldal a szövetkezeti szövetségek létrehívásának és az azokkal való együttműködésnek, az abból való kilépésnek jogában testesül meg. Nevezzük egyelőre ezt az oldalt érdekvédelmi-koordinációs szervezeti viszonyoknak. Míg az előbbi kapcsolat lényegében rendezettnek tekinthető, az utóbbinál a kapcsolatok kiépítésének kezdeti útját járjuk.

A szervezeti viszonyok belső oldala a szövetkezet belső szervezeti működésének mechanizmusát juttatja kifejezésre. A szervezeti viszonyok belső oldala több relációt juttat kifejezésre: *a)* a szövetkezet belső normarendszerét és azok elfogadásának, módosításának eljárási rendjét; *b)* a tagság nevesített jogainak rendszerét és érvényesítésük rendjét; *c)* a vezetés módját és struktúráját.

A szövetkezetek belső szervezeti viszonyainak rendező elve a *demokratikus önigazgatás.* A demokratikus önigazgatás lényegében azt juttatja kifejezésre, hogy a szövetkezet működését érintő minden kérdésben a demokratikus formák közbeiktatásával, demokratikus módon maga a tagság határoz.

4. A szövetkezeti kollektíva viszonyai alapján sajátos felelősségi viszonyok is keletkeznek. A szövetkezeti felelősségi viszonyok tekintetében — a dolog természeténél fogva — legkimunkáltabb a mezőgazdasági termelőszövetkezeti joganyag. A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok szabályozásánál nagyjából egészéből a következő elvek érvényesültek: *a)* a szövetkezeti jognak — a szövetkezeti kollektíva természetéből kifolyólag — egyaránt kell fegyelmi és kártérítési joggal is foglalkozni; *b)* a felelősségi szabályok abból indultak ki, hogy a munkavégző kollektívák felelősségi viszonyait rendezik, ezért alapjában véve a korlátozott felelősség rendszerére helyezkedtek; *c)* e felelős-

ségi viszonyok mögött nem áruviszonyok állanak, ezért a szabályozás elvetette az áruviszonyra jellemző felelősségi formákat mint pl. az egyetemlegességet; *d)* alapjában véve munkajogias jellegű, de annál mégis tágabb, mert bizonyos vagyoni kapcsolatok — mint pl. a vagyonbeviteli kötelezettség megsértése, a háztáji és a közös gazdaság közötti kapcsolat megsértése stb. — kiválthatja a felelősséget.

Meggyőződésünk, hogy e felelősségi rendszer alapjában iránymutató minden szövetkezet ágazat felelősségi viszonyának rendezésére.

Nem mondható el ilyen egyértelmű szabályozás a *szövetkezeti tag helytállásáról, kockázatvállalásáról.* A kisipari termelőszövetkezetben a tag az általa jegyzett részjegy erejéig felel, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a jogszabályok szerint a tag nem felel a szövetkezet tartozásaiért. Ez a szabály persze nem jelenti azt, mintha nem lett volna és nem lenne a tagnak kockázatvállalása és helytállása a szövetkezet tartozásaiért. Volt és van, ez azonban direkt módon a munkadíj színvonalának terhére érvényesül. A jogszabály, bár egyfelől kimondja, hogy a szövetkezeti tag a szövetkezet tartozásaiért saját vagyonával nem köteles helytállani, a helytállás azonban mégis csak megvan, mert helytállása gyakorlatilag a részesedés, illetőleg a munkadíj terhére történik. Meggyőződésünk, hogy a jövőben egyre kevésbé lesz járható a kockázat áthárításának az a módja. A jövő jogi szabályozásának abba az irányba kell hatni, hogy a munka díjazása valamely meghatározott színvonalát mindenképpen biztosítani kell, — ha másképp nem megy, a Kölcsönös Támogatási Alap terhére — s a kockázatvállalás a munkadíj meghatározott színvonalát egyáltalán nem érintheti.[4]

Nem hisszük, hogy valami szövetkezeti sajátosságból fakadna az, hogy a tag az általa teljesített munka ellenértékével lehessen felelős olyan veszteségért, amely rajta kívül álló okokból állt elő. Külön megvizsgálandó, hogy a kockázatvállalás egyáltalán, s ha igen, mennyiben érintheti a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben jelenleg ismert úgynevezett *év végi részesedést.* E kérdés azért is figyelemre méltó, mert az év végi részesedés tartalmában, lényegében munkadíj — hiszen a termelőszövetkezeti tagok havonta teljesített munkájuk ellenértékének csak egy részét kapják meg — és mégis van arra precedens, hogy a kockázatvállalást áthárítják e jövedelemrész egészére is.

Úgy gondoljuk, hogy a jogi szabályozásnak folytatni kell azt az utat, amelyet az 1967. évi III. sz. törvény megkezdett az ún. maradékelv felszámolásával és a részesedési alap kialakításával. E vonatkozásban három kérdés vár tisztázásra; *a)* milyen általános jogi biztosítékot igényel a termelőszövetkezeti munkadíj meghatározott alsó színvonalának biztosítása, és természetesen az általánostól lényegesen eltérő jövedelmek esetében a felhalmozás fokozottabb biztosítása; *b)* az év végi részesedés a kockázatvállalás szempontjából milyen jogi elbírálás alá esik és végül *c)* megvizsgálandó, hogy nem oldható-e meg a tag kockázatvállalása kizárólag a nyereséghez kapcsolódó ún. — és csak a kisipari termelőszövetkezetekben ismert — osztalék illetőleg az előadás elején jelzett mobil alap terhére.

4. A szövetkezeti elvek

A szövetkezeti társadalmi viszonyok szabályozásának jogelvei lényegében a szövetkezeti elvekben testesülnek meg, ámbár a szocialista szövetkezeti irodalom még adós a minden szövetkezeti ágazatot átfogó szövetkezeti elvek feldolgozásával. Az előadás elején vázolt szabályozási kettősség e vonatkozásban is éreztette hatását. A mezőgazdasági tsz-i jog művelői a lenini szövetkezeti tervben megfogalmazott, majd a kolhozjog által továbbfejlesztett elveket elemezték s bővítették. A fogyasztási szövetkezeti ágazatokban pedig a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége által megformulázott s lényegében a rochedalei kezdeményezésekre visszanyúló elveket értelmezték.

Mint ismeretes, a lenini szövetkezeti tervben foglalt szövetkezeti elvek a meginduló kolhozmozgalom átszervezésének elvei, ez azonban nem jelenti, hogy azok nem alkalmazhatók más szövetkezeti ágazatokra. Így pl. az önkéntesség elve egyértelműen minden szövetkezet létrejöttének, a tagsági viszony keletkezésének stb. elve. Nehezebben állunk a rochedalei elvekkel. Két okból: azok lényegében fogyasztási szövetkezetek testére szabottak, másrészt az SZNSZ ezeket az elveket a tőkés viszonyok figyelembevételével alakította ki. A társadalmi rendszerbeli és típusbeli különbség számos kérdést vet fel e vonatkozásban is. Így pl. a nyitott tagság elve alkalmazható a mi fogyasztási szövetkezetünknél is, mert valóban az az érdeke ennek az ágazatnak, hogy minél több tagja legyen, de azokban a szövetkezetekben, ahol a termelési és a munkafeltételek határt szabnak, a korlátlan

[4] Lényegében hasonló következtetésre jut *Szabó Kálmán* is, amikor a munkaáru vonásait kutatja a szocializmusban: „Célszerű lehet ezért ún. bérminimum alkalmazása is az egyéni létbiztonság biztosítása céljából. A minimális munkabér az egyes bérkategóriák alsó határát (valamint a tsz-ek által minimálisan megtervezhető, rendszeres időközönként fizetett garantált bér alsó határát jelentené. Ezt minden dolgozó megkapná, aki a szocialista üzemben tisztességgel elvégzi a rábízott munkát, egyéni teljesítménye szerint. Megkapná akkor is, ha a vállalat (tsz) utólag veszteségesnek bizonyul, mindaddig, amíg a veszteségesség felszámolására megállapított néhány éves „türelmi idő" le nem jár. A minimális béreket az adott időszakra tudományos módszerekkel kialakított minimálisnak elfogadható megélhetési költségek alapján kellene állami úton egységesen rendezni. A vállalati dolgozók konkrét munkadíja (a vezetőké is) eszerint magában foglalná a minimumbért + az alapbér (garantált bér) ezen felüli részét + a nyereségből fizetett jutalmak, prémiumok részesedés összegét." Szabó Kálmán: A munka áruvonásai a szocializmusban. Közgazdasági Szemle, 1967 évi 4. sz.

tagfelvételnek, bajos lenne a nyitott tagság elvét alkalmazni.

Nézetünk szerint a szövetkezeti jognak is meg kellene fogalmazni az általános szövetkezeti elveket és a specifikus szövetkezeti ágazati elveket. A kettő körülbelül olyan viszonyban van egymással, mint amilyen viszonyban vannak az általános jogelvek a jogági elvekkel. Erre azért is szükség van, mert a szövetkezeti elvek *a)* megfogalmazzák az objektív társadalmi viszonyok követelményeit; *b)* rögzítik a szövetkezetek működésének legáltalánosabb kereteit; *c)* zsinormértékei a jogszabályalkotásának, jogalkalmazásnak és értelmezésnek.

Nem a teljesség és véglegesség igényével minden szövetkezetre vonatkozó általános szövetkezeti elveket az alábbiakban lehetne megjelölni: *a)* önkéntesség, *b)* fokozatosság, *c)* szövetkezeti önkormányzat és demokratikus önigazgatás, *d)* vállalati (gazdasági) önállóság, *e)* a tag többirányú közreműködése, *f)* társadalmi tevékenység, *g)* a szocialista állam aktív szerepe a szövetkezetek irányába és végül *h)* a kölcsönös támogatás elve.

5. *A szövetkezeti jog szabályozási módszere*

1. Elvileg kevéssé tisztázott a szövetkezeti jog szabályozási módszere. E kérdéssel a termelőszövetkezeti jog sem foglalkozott megfelelő mélységben. E problémakör jogforrási és jogszabályi kérdéseket egyaránt takar, s lényegében három irányban igényli a jogtudomány közreműködését.

a) Mi a szövetkezeti életviszonyok szabályozásának modellje? Erre nézve kialakultnak mondható az az álláspont, hogy az egyezőség és a különbözőség követelményeinek tiszteletben tartása, amely csak akként képzelhető el, ha az egységes szövetkezeti törvényt szervesen kiegészítik az ágazati szövetkezeti törvények — vagy legalábbis magasszintű jogszabályok.

b) Milyen módszerrel szabályozza a jogszabály a szövetkezeti társadalmi viszonyokat? Erre nézve is kialakult és általánosan elfogadottnak tekinthető az az álláspont, hogy ennek során messzemenően tiszteletben kell tartani az állami szabályozás és a szövetkezeti önszabályozás egységét. A szabályozás e módszere a közhatalom és az önállósult csoportérdek közötti érdekösszhangot hivatott megteremteni. E vonatkozásban közismert az önszabályozás lehetősége a kogens, a relatíve kogens és a diszpozitív rendelkezések tekintetében. Olyan kérdésekben azonban, amelyet sem jogszabályok nem rendeznek és azok rendezése általános jogelvekbe sem ütközik — a szövetkezet önszabályozás elvileg korlátlan.

c) Végül harmadszor, választ kell adni arra a kérdésre is, hogy a szövetkezeti jogszabály hogyan rendezi a szövetkezeti jogviszonyban szereplő felek egymáshoz való viszonyát. E kérdésre kell nézetünk szerint a kutatás fő figyelmét fordítani, mert ez a legkevésbé tisztázott. Meggyőződésünk szerint abból az alappozícióból kell kiindulnunk, hogy a szövetkezeti jogviszony alanyai — a szövetkezet és annak tagja — egymás kapcsolatában az *érdekazonosság és a szervezettség pozíciójában vannak.* Ez az általános vonás. Emögött egyes jogviszonyban kerülhetnek a mellérendeltség vagy az alárendeltség pozíciójába is, sőt a kettősség egy jogviszony különböző fázisában is előfordulhat, de abszoluttá egyik oldal sem válhat. E felfogás mögött végeredményben az húzódik meg, hogy a szövetkezeti jogviszony az életviszonyok gazdagságát fogja át.

d) Negyedsorban foglalkozni kell a szövetkezeti szövetségek ajánlásainak jogforrási természetével, hiszen az utóbbi időben — helyesen — olyan álláspont alakult ki, amely szerint a szövetkezeti szövetségek testületi szerveinek ajánlásait a szövetkezet — az ügy érdemének megfelelő testületi szerve köteles megtárgyalni. Más kérdés, hogy döntése végül is igenleges vagy nemleges lesz.

2. E kérdések átvezetnek a szövetkezeti jogi kutatások nem lényegtelen — s nyilván még sok vitát kiváltó — területére: a szövetkezeti jognak a polgári és munkajoggal való kapcsolataira.

a) A szövetkezeti jog és a polgári jog érintkezése az alábbi kérdéseket veti fel:

Feladata-e a polgári törvénykönyvnek, hogy szabályozza a szövetkezeti életviszonyokat, s ha igen, milyen körben és mélységben? E kérdéssel természetesen nem a jelenlegi polgári törvénykönyvet áll szándékunkban bírálni, mert a Ptk. készítői — nem lévén egyéb általános szövetkezeti szabály — kénytelenek voltak egy fejezetet a szövetkezetekről is felvenni. Az egységes szövetkezeti törvény, valamint az ágazati szövetkezeti törvények elkészülte viszont feleslegessé teheti a polgári törvénykönyv említett fejezetét következésképp azt, hogy a szövetkezet — úgy mint ahogyan eddig — a polgári jognak is tárgya legyen. Ugyanakkor elkerülhetetlen, hogy némely vonatkozásban a polgári jog is szabályozza a szövetkezetet, pontosabban a szövetkezetek egyes kapcsolatait. Az elvi alapot úgy lehetne meghatározni, hogy ott, ahol a szövetkezet az áruviszonyok alanyaként szerepel a jog mezején, a polgári jog feladata szabályozni e viszonyokat. A szabályozás maximuma azonban az, hogy a polgári jog a forgalomban részt vevő jogi személyek között felsorolja a szövetkezetet anélkül, hogy annak belső struktúráját szabályozná; a polgári jog (esetleg ezen belül a társasági jog) szabályozási körébe tartozik továbbá a szövetkezetek közötti együttműködés, és a szövetkezetek árukapcsolatainak szabályozása. A szövetkezetek minden egyéb viszonyát a szövetkezeti jognak kell szabályozni.

Az elmondottak egyben választ nyújtanak arra a kérdésre is, hogy lehet-e a polgári jog anyajoga, mögöttes jogterülete a szövetkezeti

jognak? E tekintetben a polgári jogászok és a szövetkezeti jogászok között nincs véleménykülönbség: az álláspont egyértelmű, minthogy más a szabályozás tárgya mindkét jogágnak, a polgári jog nem anyajoga a szövetkezeti jognak.

Végül ennek kapcsán merül fel, hogy a szövetkezeti jognak a polgári joghoz hasonló természetű intézményei esetében felmerülő joghézag kitöltése végett, az analógia eszközével lehet-e a polgári jogi megoldásokhoz nyúlni? E problémakör különösen élesen merül fel az olyan megállapodásoknál, amelyek mögött értékviszonyok húzódnak meg, mint pl. a háztáji megállapodásnál. Véleményünk szerint rendkívüli óvatosoknak kell lennünk akkor, ha a joghézag kitöltése során más jogág hasonló jellegű szabályainak átvételéről van szó, mert nem biztos, hogy a jogi formai azonosság vagy hasonlóság megfelel a különböző jogágak mögött levő különböző társadalmi viszonyoknak. Csak emlékeztetni szeretnénk arra, hogy az ún. termelőszövetkezeti földhaszonbérletek esetében sem bizonyult célravezetőnek a polgári jogi haszonbérleti szabályok átvétele.

b) Némiképpen eltérő a helyzet a *munkajog- és a szövetkezeti jog kapcsolatában.* Ugyanis mindkét jogterület mögött hasonló társadalmi viszonyok vannak, ennél fogva több az érintkezési pont a két jogág között. A szövetkezeti jognak a szövetkezeti tagok munkaviszonyával foglalkozó része lényegében nem más, mint a szövetkezet specifikus viszonyaira adaptált munkajog. Ebből következőleg az alapintézmények szabályozása tekintetében a hasonló megoldások szükségszerűek, a szocializmus társadalmi rendszerének követelményeit tükröző elvek és jogosultságok mindkettőben megfelelő módon kell, hogy legyenek szabályozva, a különbségek csak a sajátosságokat juttatják kifejezésre, egyik sem lehet szűkebbmarkú a dolgozói jogosultságok szabályozása tekintetében, mint a másik. Egyébként a két jogterület között elvileg egészséges kölcsönhatás bontakozhat ki, s az analógia egymásközött alkalmazása is tágabb mértékben lehetséges, mint a polgári jog és a szövetkezeti jog között.

6. A szövetkezeti jog rendszere

Minthogy eddig a szövetkezeti jog általános kérdéseivel nem foglalkoztunk, új kérdésként vár kidolgozásra a szövetkezeti jog rendszere. A szövetkezeti jog — mint jogág — rendszerével szemben támasztott alapkövetelményként célszerű hangsúlyozni: *a)* az általánosítás megfelelő szintjén kell szabályoznia a szövetkezeti ágazatok közös kérdéseit, *b)* ugyanakkor nem moshatja el azokat a jogi különbségeket, amelyek abból erednek, hogy a szövetkezetek ágazatai is különböznek egymástól. E különbségek objektív gyökerére, már a korábbiakban rámutattunk. Mind a szövetkezeti jog felépítésében, mind az ezt megalapozó kodifikációban alapkövetelmény az *egység és különbözőség* hangsúlyozása, s az ebből eredő konzekvenciák levonása.

A szövetkezeti jogot tudományrendszertanilag két fő részből célszerű felépíteni: általános részből és különös részből.

Az általános rész a minden szövetkezetre vonatkozó — nem kis mértékben garanciális jellegű — közös intézményeket szabályozza. Nevezetesen: a szövetkezet fogalma és célja, a szövetkezeti tulajdon általános szabályai, a szövetkezeti alakulás, átalakulás, megszűnése, a szövetkezet szervezeti struktúrája, a tagsági viszony összetevői, az állam és a szövetkezet viszonya.

A különös rész felépítése azonban bonyolultabb feladat. E vonatkozásban két megoldás kínálkozik. Az egyik lehetőség szerint szövetkezeti ágazatonként, a másik lehetőség szerint az egyes ágazatokra jellemző jogintézményekből lehetne a különös részt felépíteni.

A mi álláspontunk szerint a második variáció a célszerűbb, mert így elkerülhetők a felesleges átfedések. E koncepcióból kiindulva a különös résznek (és nem a munkajognak) kell átfogni a termelőszövetkezet tagjainak — és alkalmazottainak — munkajogi kérdéseit, a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságát, a fogyasztási szövetkezetek vásárlási visszatérítését stb., stb.

A törvényi szabályozásban az általános és a különös rész egysége és különbözősége úgy jut kifejezésre, hogy a szövetkezeti jog általános rendelkezéseit az egységes szövetkezeti törvény, a különös rész rendelkezései az ágazati szövetkezeti törvények, illetve azok végrehajtási rendeletei testesítik meg.

Befejezésül hangsúlyoznánk, hogy ha hazánkban a szocializmus teljes felépítése időszakában is indokolt és célszerű a szövetkezetek szerepének növelése, működési körük további bővítése, és ha igaz az, hogy a különböző típusú, ágazatú szövetkezetek együttműködése és kölcsönhatása egészében véve elősegíti a szövetkezeti mozgalom fejlődését, akkor az is igaz, hogy a szövetkezetelméleti kutatás és oktatás — a mi esetünkben a *szövetkezeti jogi* kutatás és oktatás — korszerűsítése is része e folyamatnak. A jelen előadás ehhez kívánt hozzájárulni.

Nagy László

A szövetkezeti érdekképviselet rendszere

A szövetkezeti érdekképviselet rendszerének fejlesztése fontos kérdése a magyar szövetkezeti mozgalomnak. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek országos és területi érdekképviseleti szerveinek eddigi működése kellő bizonyítékokkal szolgál arra, hogy milyen sokrétűen lehet segíteni a termelőszövetkezetek önálló vállalati gazdálkodását, demokratikus működését és az együttműködésük fejlődését.

A szövetkezetek működésének, gazdálkodásának fejlődése szoros összefüggésben van az érdekképviselet rendszerének fejlesztésével, ezért örvendetes, hogy az érdekképviselet rendszerének alapvető elvi kérdései az elmúlt időszakban a legkülönfélébb fórumokon teret kaptak, szövetkezetpolitikai, társadalompolitikai, gazdaságpolitikai stb. oldalról világították meg a tennivalókat.[1]

A szövetkezeti érdekképviselet rendszere a szövetkezeti jog, de általában a többi jogág művelőire is jelentős feladatokat hárít. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferencia értékes szövetkezetpolitikai jogi megoldásokkal járult hozzá a téma gazdagításához. Az előadás — az idő rövidsége folytán — a szerteágazó témából csak néhány alapvető kérdés elemzésére vállalkozhat.

I. *A szövetkezeti érdekképviselet szükségessége; a kialakulás időpontja*

Az első és talán a legfontosabb vizsgálatunk arra terjed ki, hogy a szövetkezeti érdekképviselet rendszere milyen történelmi körülmények között alakult ki, mennyire van az logikai összefüggésben a mozgalom önálló gazdasági organizációjával, magával a szövetkezettel, illetőleg annak érdekeivel.

A szövetkezeti érdekképviselet rendszerének kialakulása *nem véletlen jelenség,* bár a három szövetkezeti szektorban ez különböző módon, eltérő jelleggel és más önkormányzati elvek mellett bontakozhatott ki. *A szövetkezeti érdekképviselet rendszerének létrejötte objektív gazdasági törvényszerűségekre és folyamatokra vezethető vissza.* A régi centralizált, tervutasításos irányítási rendszerben a szövetkezetek nem rendelkeztek megfelelő vállalati önállósággal, a közgazdasági környezet (adó, ár, hitel, állami támogatás stb.) sem segítette kielégítően a szövetkezeti üzemek korszerű gazdálkodását. A vállalatok és termelőszövetkezetek között még a formális egyenjogúság sem volt meg. Egyes vállalatok, illetőleg azok irányító szervei, pl. hatósági jogkört gyakoroltak. A szövetkezeti tulajdonosok helyett sok kérdésben jóllehet ők vállalták a döntéseik kockázatát, végezték a közös munkát, gyakran — áttételekkel ugyan — de más szervek döntöttek; a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében az állami szervek, egyéb szövetkezetek vonatkozásában pedig az országos és területi szövetkezeti érdekképviseleti szervek (szövetkezeti központok). E tényezők adják a magyarázatát annak, hogy a *szövetkezeti érdekképviselet rendszere — legalábbis a jelenlegi formájában — nem alakulhatott ki.*

A mezőgazdasági szövetkezetek tekintetében tulajdonképpen 1965-ig erős szövetkezeti érdekképviseleti szervekről nem is beszélhettünk, sőt annak tevékenysége fokozatosan elsorvadt és az egyébként jelentős jogvédelemre, versenymozgalom szervezésére szorítkozott. 1965-ben még ezt a viszonylagos önállóságukat is elveszítették, függetlenített apparátusuk felszámolódott és az állami irányító szervek „tanácsadó szerveivé" váltak.

A másik két szövetkezeti (kisipari és fogyasztási) szektorban pedig az érdekképviseleti szervek működése eltorzult; az országos és területi szövetségek hatósági funkciókat gyakoroltak, szubordinációs (alá- és fölérendeltségi) viszony alakult ki a szövetségek és a szövetkezetek között, törvényességi felügyeleti funkciót láttak el, tulajdonosi jogkört gyakoroltak, üzemi feladatokat vállaltak magukra, „össz-szövetkezeti" célokra használták fel az adott szövetkezeti tagság vagyoneszközeit stb. Mozgalmi feladatokat sőt érdekvédelmi feladatokat alig-alig láttak el.

Ennek az előadásnak természetesen nem feladata, hogy történelmi igazságszolgáltatást végezzen el, értékelje az állami szervek és a szövetkezeti érdekképviseleti szervek elmúlt két évtizedben végzett gazdaságirányító (termelésszervező) szövetkezeteket segítő, sokrétű munkáját. Ez adott történelmi korszak gazdaságirányítási rendszerének terméke volt. Az igazság kedvéért azt is meg kell állapítani, hogy a gazdaságilag gyenge, megfelelő vezetés nélkül létrejövő szövetkezetek igényelték is e funkciók gyakorlását.

A gazdasági reform e téren új helyzetet teremtett, mivel lehetővé vált az önálló vállalati gazdálkodás kialakítása (hitelrendezés, árak és árarányok megváltoztatása, költségvetési kapcsolatok rendezése stb.) és a szövetkezetek demokratikus működésének továbbfejlesztése. A vállalatok és a szövetkezetek egyenjogúságának jogi deklarálása megtörtént, bár a tényleges egyenjogúságtól jelenleg még messze vagyunk. Sokoldalúbb árukapcsolatok jöttek létre, fejlődött a közvetlen értékesítés, nőtt a termelőszövetkezetek önállósága, ugyanakkor azonban fokozódott a termelőszövetkezetek felelőssége és kockázata is.

Az új termelőszövetkezeti törvény nyomán a tanácsi szervek korábbi, szinte közvetlen üze-

[1] Erdei Ferenc: A szövetkezetek elméleti kérdései Társadalmi Szemle 1968. 2. sz.
Nagy László: A szövetkezetek elméleti kérdéseiről Társadalmi Szemle 1968. 4. sz.

mi, gazdaságirányító (termelésszervező) funkciója felszámolódott. Elhatárolódott az üzemi, érdekképviseleti és a hatósági szervek feladatköre. A vállalatok és azok irányító szervei — a termelőszövetkezetek irányában — elvesztették a hatósági jogköreiket.

A piaci kapcsolatok széleskörűvé válása — és ebben a szövetkezetek rendkívüli módon érdekeltek — szintén időszerűvé tette az érdekképviselet jelenlegi rendszerének kialakulását. Szükségessé vált a hatékony, a szövetkezetek érdekeit védő szövetségi rendszer kialakítása, amelyből azonban „száműzni" kellett a szövetkezeti működéstől idegen „lerakódásokat". Ezeket nagyjából mindhárom szövetkezeti szektor elvégezte, az úttörő szerepet a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vállalták magukra, kialakítva a termelőszövetkezetek országos és területi érdekképviseleti rendszerének hálózatát kongresszustól a területi szövetségig. A szövetkezetek érdekképviseleti rendszere természetesen csak a lehetőségét teremti meg a további előrehaladásnak, a munka „dandárja" még hátra van, ezért néhány területen meg kell vizsgálni, hogy a szövetségi rendszer tökéletesen „szolgálja-e" létrehozóik érdekeit, az új dinamikus gazdaságirányítási rendszer hozott-e felszínre olyan jelenségeket, amelyek a továbbfejlesztést serkentik. A téma összetett, ezért minden kérdésre részletes választ nem adhattunk, *az igények viszont olyan sürgetőek, hogy a fontosabb kérdések elemzésétől nem tekinthettünk el.* A továbbiakban főleg a termelőszövetkezetek érdekképviseletének rendszere áll a vizsgálódásunk középpontjában és csak érintjük a másik két szövetkezeti szektor kapcsolódó kérdéseit.

II. *A szövetkezeti érdekképviselet alakzatai és a szövetkezeti érdekképviselet feladatai*

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti érdekképviseletnek két alakzata alakult ki, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa és a termelőszövetkezeti területi szövetségek. Az Országos Tanács 101 tagját a kongresszus választotta meg. A szövetségek — „területi elv" alapján — gazdasági körzetenként alakultak meg, területi elhelyezkedésük nem követte a közigazgatási határokat, a megyehatárokat azonban nem lépték túl. A fenti elv két területen szenvedett csorbát, a halászati termelőszövetkezetek és a mezőgazdasági szakszövetkezetek tekintetében, mivel egy halászati szövetség és három szakszövetkezeti szövetség is alakult. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy ezek már korábban is működtek, a halászati szövetkezetek szövetsége „Halászati Termelőszövetkezetek Központi Intéző Bizottságaként" pl. 1957 óta. Ezzel vékony „rés" nyílott az ún. szakmai (ágazati) érdekképviselet ellátására is.

Az érdekképviseleti szervek működésének alapvető elveit, szabályait a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvény szabályozza. Ezzel *törvényszintre emelte* a szövetkezetek társadalmi, érdekképviseleti és együttműködési szervezeteinek jogállását, társadalmi rendeltetését, viszonyát a létrehozóikhoz és a központi szövetség különleges szerepét a kormányzati munkában.

A törvény érinti a feladatokat is, e téren azonban a részletes szabályok megállapítása az alapszabályokra tartozik. Az érdekképviseleti szervek feladatai két irányúak.[2] Először is munkájukban fontos érdekképviseletet látnak el a külső szervek előtt. Ez az érdekképviseleti tevékenység kiterjed a szocialista gazdálkodó szerveken túl az államigazgatási funkciót gyakorló szervek előtti érdekképviselet ellátására is.

A külső szervek irányában érvényesülő funkció rendkívül sokirányú lehet. Az Országos Tanács pl. különböző módon vesz részt a szövetkezetpolitika, gazdaságpolitika kialakításában, a népgazdasági terv célkitűzéseinek meghatározásában. A területi szövetség külső szervek irányában érvényesülő tevékenysége közül kiemelkedik a „közreműködő" funkció, amelyet a szövetkezeteket érintő általános érvényű államigazgatási intézkedések és távlati tervek előkészítésében végez. A szövetségek érdekképviselete természetesen *nem csorbíthatja az üzem önállóságát, döntési jogkörét, felelősségét. A külső szervek irányában érvényesülő érdekképviselet tartalmi jegyei, a képviseleti megbízás határai (korlátai) az érdekvédelem területei azonban még korántsincsenek tisztázva.*

Elemzésre van szükség a tekintetben is, hogy a szövetségek külső érdekképviseleti tevékenysége az államigazgatási szervek felé milyen mozzanatokból áll és az miben különbözik a gazdálkodó szervek irányában érvényesülő érdekképviselettől. Bonyolítja a helyzetet, hogy gyakran az államigazgatási (tanácsi) szervek irányítása alatt is működik olyan vállalat vagy intézmény, amely ugyanolyan tevékenységet végez mint a szövetkezet. Az államigazgatási és gazdálkodási kérdések keveredése pedig a szövetkezetek és tanácsi szervek között érdekellentétek forrása lehet.

A szövetkezeti érdekképviseleti szervek a résztvevő szövetkezetek érdekében más jellegű munkát végeznek. A végzendő feladatok közül kiemelkedő jelentősége van a *társadalmi-mozgalmi jellegű* érdekképviseleti tevékenységnek (pl. a szövetkezeti önkormányzat fejlesztésének, a külföldi és belföldi tapasztalatcsere szervezésének, a jogvédelem irányításának, a verseny-

[2] Szerző: A termelőszövetkezetek társadalmi szervezeteinek helye a jogrendszerben Magyar Jog 1967. 8. sz. E tanulmányban összefoglaltuk a termelőszövetkezeti érdekképviselet kialakulásának, működésének fontosabb kérdéseit, a téma irodalmát is. Göndör György: Hatóságok vagy érdekképviseletek Társadalmi Szemle 1968. 5. sz. Nyers Rezső: Vita közben, Társadalmi Szemle 1968. 9. sz. Molnár Imre: A termelőszövetkezetek vezetése és társadalmi szervezetei Bpest Közgazdasági és Jogi Kiadó 1967. Kádár István: Egységes érdekképviseleti modellt Társadalmi Szemle 10. sz.

mozgalom irányításának, szervezésének, a gazdálkodási verseny értékelésének, a szövetkezeti jellegű oktatásnak, valamint a továbbképzésnek). Társadalmi jellegű érdekképviseleti tevékenységnek fogható fel a külső szervekkel való kapcsolattartás; a szövetkezetek és tagjaik általános jellegű érdekeinek képviselete a társadalmi élet különböző fórumain. Az érdekképviseleti szervek legfontosabb feladata e téren a korszerű szövetkezeti elmélet kidolgozása, népszerűsítése, az önkormányzat fejlesztése, a szövetkezetpolitikai jellegű továbbképzés kialakítása, fejlesztése.

A társadalmi jellegű érdekképviselet nélkülözhetetlen eleme a szövetkezetek és tagság korszerű tájékoztatása, kiadványokkal való ellátása.

A jövőben a szövetkezetek irányában célszerű lenne hatékonyabbá tenni a *gazdasági jellegű* érdekképviseletet. A termelésfejlesztés, a műszaki fejlesztés ugyanis számos érdekvédelmi mozzanatot rejt magában. A szövetkezeteknek gazdasági elemző munkára nagy szükségük van. Gazdasági jellegű érdekvédelmi munkának fogható fel pl. a szövetkezeti együttműködések szervezése, esetleg — megbízás alapján — különböző gazdaságossági számítások végzése.

Ugyancsak jelentős mértékben fejlődik, terebélyesedik az érdekvédelmi szervek *szolgáltató tevékenysége.* A szolgáltató tevékenység a másik két szövetkezeti szektorban sokkal nagyobb jelentőségű. A termelőszövetkezetek szövetségi rendszere kialakulásának időszakában az érdekképviseleti szerveknek ez a tevékenysége háttérbe szorult. Az ilyen típusú érdekvédelmi munkának a jelentősége a vállalati önállóság emelkedésével, a piaci viszonyok kiszélesedésével, a közgazdasági tényezők előtérbe kerülésével várhatóan fokozódik. A gyakorlatban már számos ilyen jellegű szolgáltatás kialakult (pl. talajlaboratóriumi vizsgálatok, revíziós szolgálat stb.).

A társadalmi, gazdasági és szolgáltató jellegű tevékenység intenzitásának mélységét, jellegét a szövetkezetek igényei, a gazdálkodó üzemek gondjai stb. határozzák meg.

A szövetségek feladatait általában az alapszabály rendezi. A területi szövetségek esetében az alapszabályba felvett egyes feladat ellátása az érdekképviseleti szerv és a szövetkezetek egymás közötti megállapodásain alapszik (szolgáltatás, belső ellenőrzés segítése, a gazdasági elemző munka végzése stb.).

III. *Az érdekképviselet tartalmi jegyei; viszonyuk a szövetkezetekhez*

A szövetségek feladatainak meghatározása után kerülhet sor a viszonyuk meghatározásához a szövetkezetekhez.[3]

A szövetkezeti érdekképviseleti szervek a termelőszövetkezetek maguk által választott és irányított szövetkezeti jellegű szervezetei, amelyek irányító funkciót a szövetkezetek irányában nem láthatnak el. Ez más jellegű viszonyt tükröz, mint amely korábban a másik két szövetkezeti szektorban is érvényesült, illetőleg amely a polgári államok szövetkezeti mozgalmaiban jelenleg is tapasztalható. A mezőgazdasági érdekképviselet rendszerének kialakulása, majd az elért eredmények a másik két szövetkezeti szektorra is hatással voltak. Ma már lényegében azonos jellegű érdekképviseleti rendszer alakult ki mindhárom szövetkezeti szektorban.

Ezek a jellemző vonások: 1. A szövetségeket (mind az országos, mind a területi szerveket) *maguk a termelőszövetkezetek tartják fenn;* ez megakadályozza bürokratikus fejlesztésüket. A kisipari és a fogyasztási szövetkezetek esetében hasonló a megoldás azzal az eltéréssel, hogy hozzájárulást a szövetkezeti vállalatok is fizetnek, ezenkívül e célra a szövetségek által fenntartott intézmények bevétele is felhasználható. *2. A szövetségek nem gyakorolnak hatósági funkciót,* még átruházott hatáskörben sem. Nem tekinthetjük hatósági jogkör gyakorlásának a Termelőszövetkezeti Vagyonkezelési Alap kezelését sem és csak kivételesen megtűrt jelenségnek minősülhet a kisipari szövetkezetek tekintetében pl. a szövetségi munkavédelmi felügyelet. *3.* A területi érdekképviselet vonatkozásában *nem érvényesül „érdekképviseleti kényszer".* A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa azonban ellátja az ország összes termelőszövetkezeteinek intézményes képviseletét. Ennek megfelelően a fenntartás költségeit az ország összes termelőszövetkezete viseli. Ez kétségtelenül különös jogviszonyt teremt a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa és a termelőszövetkezetek között. *4.* A szövetségek egymás közötti és a szövetségek, valamint szövetkezetek közötti viszonylatban *nem érvényesül a szubordináció* (az alá- és fölérendeltség) elve. *5. A szövetségek irányítását közvetlenül a szövetkezetek végzik,* mégpedig választott testületeik útján (TOT, küldöttgyűlés, elnökség stb.).

A szövetkezeti érdekképviselet terjedelmét, tartalmának természetét a fenti elvek alapján a jogszabályok, illetőleg a szövetkezetek küldöttei által alkotott belső normák (alapszabály, ügyrend stb.) határozzák meg. *Az érdekképviselet terjedelme — a fenti elveken belül — a jelenlegi alapszabályi rendelkezések kereteinek kiterjesztésével határozható meg.* A feladatok jogszabályi (alapszabályi) kiterjesztése azonban a fenti elvek érvényesülését semmiképpen nem akadályozhatja.

---

[3] A szövetkezetek elméleti kérdéseiről folytatott vitában ez sokoldalúan megvilágítást nyert. Agonács Gábor: Demokratikus centralizmus a szövetkezetekben, Társadalmi Szemle 1968. 6. sz. Novobáczky Iván: A szövetkezetek és a demokratikus centralizmus 8. sz. Nyers Rezső: uo. Erdei Ferenc: A szövetkezeti vita összegezése, Társadalmi Szemle 1968. 12. sz.

IV. *A szövetségek bekapcsolódása az államigazgatási munkába. Az érdekképviseleti szervek „vétójoga"*

Az előbbiekben már vázoltuk, hogy a szövetségek nem látnak el államigazgatási jellegű funkciókat, részvételük azonban meghatározott kormányzati feladatok végzésében és a helyi (területi) államigazgatási intézkedések meghozatalában célszerű és nélkülözhetetlen.

A termelőszövetkezeti törvény számolt az országos szövetség ez irányú funkciójával és a következő módon szabályozta az érdekképviselet jogi biztosítékait. Az Országos Tanácsnak a termelőszövetkezetek összességét érintő valamely kérdés jogszabályi rendezésére vagy jogszabály módosítására tett javaslata ügyében az illetékes miniszter vagy országos hatáskörű szerv vezetője köteles állást foglalni. Ha a miniszter a javaslatot nem vagy csak részben fogadja el, az Országos Tanács kérheti annak a Kormány elé terjesztését, amit az érdekelt miniszter nem tagadhat meg. A termelőszövetkezetek, szövetkezeti társulások és a termelőszövetkezetek társadalmi szervezetei működését, gazdálkodását és szervezetét *alapvetően* érintő miniszteri rendelkezések kiadásához, illetőleg a miniszterek ilyen javaslatainak előterjesztéséhez az Országos Tanács egyetértése szükséges, *egyéb fontosabb ilyen rendelkezések és javaslatok* esetében ki kell kérni az Országos Tanács véleményét. A közélet, nem pontosan, ezt a rendelkezést nevezi a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa „vétójogának".

E „vétójog" törvényi rendezésével összefüggően hiányosság, hogy országos szövetséget a kormányzati törvényhozás folyamatába, a szövetkezeteket érintő gazdaságpolitikai koncepciók, a népgazdasági tervek kialakításába, a szövetkezetekre vonatkozó közgazdasági szabályozók kidolgozásába — amelyek hosszú időre behatárolják a szövetkezetek gazdálkodását, működésük kereteit — nem vonják be kellő időpontban. További nehézségek, hogy nehéz elhatárolni, hogy mi érinti „alapvetően" a működést és a gazdálkodást és mi minősül „egyéb fontosabb rendelkezésnek és javaslatnak".

A területi szövetségek is kapnak bizonyos szerepet az állami szervek tevékenységében, mivel a jogszabályi rendelkezések szerint az államigazgatási szervek a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos általános érvényű intézkedéseiket kötelesek egyeztetni a termelőszövetkezetek társadalmi szervezeteivel. Ez pl. azt jelenti, hogy a tanácsi szervek is kötelesek általános érvényű intézkedéseiket egyeztetni a szövetségekkel.

A területi szövetségeknek tehát viszonylag sokkal *csökkentettebb szerep* jut az államigazgatási munkába történő bekapcsolódásra, mint az országos szövetségeknek. Ebből okszerűen következtethetünk ara, hogy a „vétójognak" *csak csírái vannak meg.* Az un. „egyeztetési kötelezettség" tartalma azonban még elméletileg és gyakorlatilag is tisztázatlan és feltétlenül jogtudományi elemzésre, ezen túlmenően továbbfejlesztésre szorul. A területi szövetségek és az államigazgatási szervek között a súrlódások még elég gyakoriak, helyes lenne olyan koncepció kialakítása, hogy a területi szövetségeket a területre vonatkozó általános intézkedések meghozatalánál, majd annak végrehajtásánál „cselekvő részesként" vonják be.

V. *Az érdekképviseleti szervek aktusai*

Az érdekképviseleti munkában egyre inkább számításba kell venni, hogy a szövetségek feladataikat, működésüket hogyan, milyen módszerekkel végzik. A szövetségek általános érvényű ajánlásaikat különböző, „aktusok" formájában adják ki.

A szövetkezeti érdekképviselet rendszerének korábbi strukturális felépítése, viszonya a szövetkezetekhez lényegében azt jelentette, hogy a szövetségek aktusai a szövetkezeti termelő üzemekre kötelezőek voltak. A termelőszövetkezetek tekintetében ez az elv lényegében nem érvényesült.

A szövetkezeti érdekképviselet újszerű meghatározása természetesen megváltoztatta a szövetségek által kiadott aktusok szerepét, kiküszöbölte az alá- és fölérendeltségi viszonyt tükröző „kényszer jelleget", új helyzetet teremtve a szövetség és a szövetkezet kapcsolatában.

A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa alapszabálya szerint az Országos Tanács a termelőszövetkezetek és a szövetségek részére felhívásokat, ajánlásokat, irányelveket ad ki. A szövetségek ugyancsak nem kötelező jellegű irányelveket adhatnak ki a szövetkezetek gazdálkodásának, demokratikus működésének fejlesztésére.

Az érdekképviseleti szervek az elmúlt időszakban számos ajánlást, irányelvet, felhívást, valamint közleményt stb. adtak ki. (Pl. különböző mintákat a belső szabályzatok elkészítéséhez, irányelveket a titkos szavazás lebonyolításáról, jogvédelmi munkáról, a tagok betegellenőrzéséről, a szocialista brigádmozgalomról stb.). Az érdekképviseleti szervek aktusai elég széles skálájúak. Egyes aktusok, pl. ügyrend, ügyviteli utasítás, munkajogi előírások a szervezeti, az apparátus belső működésére adnak szabályozást, mások a szövetkezeti önkormányzat keretein belül felvetődő kérdésekre adnak választ. Az Országos Tanácsnak különösen a szövetkezetek belső szabályzatainak elkészítéséhez adott mintái, irányelvei voltak nagy hatásúak.

Az aktusok különböznek aszerint, hogy ki a kibocsátó szerv (Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, területi szövetség, ezek elnökségei, bizottságai). Színező körülmény, hogy számos kérdésben az Országos Tanács aktusainak kiadására jogszabályi felhatalmazás alapján kerül sor, ennélfogva pl. a szövetkezeti vezetők díjazása tekintetében jogszabálypótló jellege van a Ter-

melőszövetkezetek Országos Tanácsa által kiadott irányelveknek. Álláspontunk szerint szövetkezetpolitikai nézőpontból nem lenne indokolt és jogi szempontból is aggályos lenne ezeket jogszabály rangjára emelni. Ez ugyanis — közvetett úton — a szubordináció elvének a „visszacsempészését" eredményezhetné, bár kétségtelen, hogy bizonyos jogszabályi rendelkezéseket tükröző ereje van ezeknek az irányelveknek.

Az aktusok tartalmuk szerint is osztályozható a szerint, hogy gazdasági, társadalmi, szociális stb. kérdésekre irányul az iránymutatás.

A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, a területi szövetségek és a szövetkezetek aktusai — szorosan de lépcsőzetesen — kapcsolódnak egymáshoz. Az országos szövetség aktusai alapján gyakran szövetségi állásfoglalások és szövetkezeti belső normák kiadására kerül sor. Előfordul azonban, hogy a szövetkezeti üzemek nem hoznak belső testületi szervük által határozatot abban a kérdésben, amelyet a TOT irányelvei rendeztek, hanem egyszerűen alkalmazzák azt. Ez gyakran helytelen, sőt törvénysértő eredményekre vezethet, mivel pl. az ajánlások több alternatívát is tartalmazhatnak, határértékeket jelölhetnek meg, a jogszabály pedig kifejezetten belső testületi szerv hatáskörébe is utalhatja a kérdésben való döntést (pl. a munkadíjazási rendszer megállapítását).

Célszerű lenne a másik két szövetkezeti szektorhoz hasonlóan a termelőszövetkezetek tekintetében is olyan jogi rendezés, hogy a *szövetségek ajánlásait (irányelveit) a szövetkezetek testületi szervei kötelesek legyenek megtárgyalni.* Ezek az ajánlások kötelező erejűvé azonban csak akkor válhatnának, ha az egyes szövetkezetek saját határozataikkal magukra nézve azt kötelezőnek fogadják el. Röviden úgy fogalmazhatunk, hogy jogforrási erőt, jogi kényszerjelleget csak az erre illetékes szövetkezeti szerv külön határozatával adhat a szövetségi aktusoknak.

Az érdekképviseleti szervek aktusainak intézményes *publikálása* is megoldatlan. Ez az aktusok megismerésében akadályokat okozhat. A TOT aktusai gyakorlatilag a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Értesítőben, a Magyar Mezőgazdaságban jelennek meg, amelyek azonban „félreértésekhez" vezethetnek. A hivatalos közlönyben való közzétételből egyesek arra következtetnek, hogy „jogszabályi ereje" van ezeknek, míg a szaklapokban történő megjelentetése cikké, publicisztikai tanulmánnyá degradálja ezeket az aktusokat. A szövetségek ajánlásaikat leggyakrabban saját belső „tájékoztatóikban" teszik közzé, vagy azokat közvetlenül juttatják el a termelőszövetkezetek részére.

VI. *A szövetkezeti érdekképviselet sajátos területei*

A szövetkezeti érdekképviselet rendszere olyan szerteágazó téma, amelynek egyes adott területei is széles körű elemzést igényelnének. A szövetkezeti érdekképviselet körében feltétlenül vizsgálni kell néhány sajátos területet, amelynek szabályozása elmaradt a termelőszövetkezeti törvényből, vagy hiányosan történt annak jogi rendezése, amely a Termelőszövetkezetek I. Országos Kongresszusán még nem került előtérbe, viszont a szövetkezetek és a szövetségek mindennapi gyakorlata igényli — sőt követeli — hogy a felvetődő kérdésekre elméleti jellegű megalapozott választ adjunk, vagy vizsgálódásainkat e területekre is terjesszük ki.

A szövetkezeti élet feszítő ereje késztet tehát arra, hogy néhány téma e körben reflektorfénybe kerüljön.

1. *A szövetkezeti társulások érdekképviselete*

A szövetségek nemcsak társadalmi, képviseleti, hanem együttműködési szervezetek[4] is, sőt számos szövetség alapszabályában olyan rendelkezés található, hogy a szövetség összefogja a szövetkezetek által létesített szervek (kereskedelmi iroda, feldolgozó, építő, gépjavító, értékesítő, ellátó közös vállalkozások) tevékenységét és koordinálja munkájukat. E funkciók gyakorlása azonban most van kibontakozóban, bár kétségtelen, a szövetségek sokat tettek annak érdekében, hogy a szövetkezetek felismerjék igazi érdekeiket, keressék az összefogás lehetőségeit, egyeztessék érdekeiket, az egységes és eredményes fellépés érdekében, fejlődjék a társulások vállalati gazdálkodása és demokratikus működése stb.

Jelenleg azonban a szövetségek jórészének a viszonya a társulásokhoz elég bizonytalan és a szövetkezeti társulások összefogásával, valamint érdekképviseletével összefüggően sok a megválaszolatlan kérdés. Sőt található olyan — álláspontunk szerint vitatható — felfogás, hogy *a szövetkezeti társulások intézményes* érdekképviselete lényegében megoldatlan.

Kétségtelen, hogy egyrészt a társulások is igénylik a külső szervek irányába érvényesülő érdekképviseleti tevékenységet, másrészt e szövetkezeti kooperációknak is ugyanolyan igényei lennének a társadalmi, gazdasági, valamint szolgáltató jellegű érdekképviseleti munkára, mint a szövetkezeteknek (pl. belső ellenőrzés segítése, tisztségviselők továbbképzése, szolgáltatás végzése). A velük való intézményes foglalkozás pedig különösen fontos, mivel az „elidegenülés" a tagszövetkezetek igényeitől, érdekeitől különös veszélyeket rejt magában.

Mi lehet a szövetségek feladata a szövetkezeti társulások működésében.

a) A szövetségeknek feltétlenül biztosítani kell az ún. *külső* — a gazdálkodó szervek és a hatóságok irányában érvényesülő — *érdekvédelmet.*

[4] Sármán György: A termelőszövetkezetek társadalmi és gazdasági együttműködése Bp. Kézirat 1968. A termelőszövetkezeti társulások jogi problémáiról Állam és Igazgatás 1968. 7. sz.

b) A társadalmi, a gazdasági jellegű érdekképviseletnek és a szolgáltató tevékenységnek is ugyanolyan tartalmúnak kel lennie, mint a szövetkezetek felé irányuló érdekképviseletnek (szolgáltatásnak). Helytelen lenne tehát, ha a szövetségek nem biztosítanának kellő színvonalú érdekvédelmet a szövetkezeti társulásoknak, annál is inkább, mert ők is ugyanolyan szervezetei mozgalmunknak mint a termelőszövetkezetek, ezenkívül fejlesztésük működésük elősegítése egyben a szövetkezetek ügyét is szolgálja.

E funkciók gyakorlása azonban — álláspontom szerint — *külön tagság nélkül is megoldható,* mert a társulások vállalati gazdálkodása és a demokratikus működésének elvei alapvetően azonosak a termelőszövetkezetekével és a külön tagság semmilyen előnyt nem jelentene a társulásoknak.

A gyakorlatban felvetődött az a kérdés, hogy *a szövetség tagja lehet-e a szövetkezetek társulásainak.* Tiltó szabályok nincsenek ugyan, de belépésük a társulásba nem lenne helyes, mert a szövetség és a társulás funkciói alapjaiban különböznek egymástól és a szövetség társulásban való tagsága érdekellentétek forrása lehet.

2. *Az ágazati (szakmai) érdekképviselet egyes kérdései*

A szövetkezeti társulások összefogásához, valamint érdekképviseletéhez szorosan tapad, de azzal mégsem teljesen azonos a szövetkezetek ágazati (szakmai) összefogása és érdekképviselete.

A termelőszövetkezeti érdekképviselet rendszerének kialakulásakor is felvetődött már az ágazati (szakmai) érdekképviselet gondolata. A termelőszövetkezeti törvényhozás azonban abból a megfontolásból, hogy az akkori gazdasági tényezők, a közgazdasági háttér stb. nem voltak alkalmasak arra, hogy — a halászati szövetkezeteken és a szakszövetkezeteken kívül — áttörve a területi határokat, országos vagy regionális ágazati jellegű érdekképviseleti szövetségek jöjjenek létre, nem tette lehetővé ilyen szövetségi rendszer kiépítését. *Ezenkívül 1967-ben a társadalmi és gazdasági érdekképviselet* szervezett együttes és intézményes kialakítása volt napirenden, ezt pedig egy tisztán gazdasági jellegű érdekképviselet szövetségi rendszere háttérbe szorította volna. Márpedig — álláspontunk szerint — a szövetségi rendszert csak szilárd önkormányzati alapon lehet kialakítani. A termelőszövetkezeti törvény természetesen számolt a szakmai összefogás és érdekképviselet várható jelentkezésével és olyan szabályozást adott, hogy a területi szövetségen belül szakmai tagozatok is alakíthatók. A másik két szövetkezeti szektorban — meghatározott feltételekkel és korlátokkal — van lehetőség szakmai szövetségek létrehozására is.

A jelenlegi érdekképviseleti koncepció azonban kétségtelenül továbbfejlesztésre szorul. Gyakran ugyanis a szövetségek egy adott ágazat égető kérdéseire nem mindig adnak választ. A szakmai (ágazati) érdekképviselet különválasztása azonban a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsától és a területi szövetségi rendszertől nem lenne helyes, mert ez óhatatlanul feszültséget okozna az ágazatok között, szembeállítaná egymással a területi szövetségeket, nem kezelné egységben a gazdasági és társadalmi érdekképviseletet. Ezenkívül a szövetségek külső érdekképviseleti tevékenységét és a szövetkezetek felé érvényesülő érdekvédelmi munkát is elszakítaná egymástól. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsán, illetőleg — a körzeti sajátosságokat tükrözve — a szövetségen belül az igények szerint létrejövő szakmai ágazatok, tagozatok, választmányok vagy szakbizottságok stb. hasznos ágazati jellegű feladatokat oldhatnának meg. Egyébként a gazdasági összefogásra — és ez bizonyos mértékig érdekvédelmet is jelent — lehetőség adódik a szövetkezeti társulás (egyszerűbb gazdasági együttműködés, szövetkezeti közös vállalkozás, szövetkezeti közös vállalat) formájában is.

3. *A szövetkezeti dolgozók érdekvédelme*

A szövetkezeti érdekképviselet harmadik, egyre jobban előtérbe kerülő sajátos területe a szövetkezeti dolgozók érdekvédelme.

A szövetkezetek elméleti kérdéseiről folytatott vitában igen élesen vetődött fel ez a kérdés. Jelenleg a termelőszövetkezetekben nincs szakszervezet, még abban az esetben sem működik, ha a termelőszövetkezetben dolgozók között alkalmazottak nagy számban találhatók. A termelőszövetkezetben dolgozók és a termelőszövetkezetek között azonban érdekösszeütközések (tagsági és munkaügyi viták) természetesen keletkezhetnek, mint ahogyan a vállalat és dolgozói között is gyakoriak a munkaügyi viták. Az érdekösszeütközések feloldására azonban elsősorban a szövetkezeti önkormányzat keretében kerülhet sor. A téma helytelenül, szinte kizárólag a tagsági viták fórumrendszerének reformjába torkollik. Ezzel kapcsolatban a következő észrevételeink vannak. A termelőszövetkezeteinkben a jogviták általános fórumai a vezetőség tagjaiból álló vezetőségi bizottságok. A vezetőség bizottságainak működésével összefüggően még kevés tapasztalattal rendelkezünk. Megfontolandó lenne azonban a tagsági viták fórumrendszerének továbbfejlesztése. Ez az önigazgatás keretében azt jelenthetné, hogy a viták intézésére közgyűlés alá rendelt — a vezetőséggel mellérendeltségben levő munkaügyi bizottságot — kellene választani, ez segítené feloldani a vezetés és a tag konfliktusát. Bizonyos, de *nem döntőbírói szerepet* ezzel összefüggően kaphatnának a területi szövetségek is (egyeztetés a felek között, a létrejövő területi munkaügyi bizottságban a szövetség is képviseltethetné magát, a munkaügyi bizottságok továbbfejlesztésének

megszervezésében és működésében is segítséget nyújthatna a szövetség stb.). A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa és a területi szövetségek már eddig is részt vettek a szövetkezeti tagság általános jellegű érdekképviseletében. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa az alapszabályában foglaltak alapján a termelőszövetkezeti tagokat érintő számos társadalombiztosítási, illetőleg a szociális ellátással kapcsolatos elvi kérdésben állást foglalt, ezenkívül a szövetkezeti érdekképviseleti szervek rendszeresen, részt vesznek a társadalombiztosítási bizottságok működésében stb. E témakörben, de más szférában helyezkedik el az adott üzem szövetkezeti tagságának érdekvédelme.

Az önigazgatás jelenlegi rendje kétségtelenül nem mindig ad megfelelő szervezeti garanciákat a tagsági jogok érvényesülésére, a tagsági igények felszínre kerülésére. Ezért mélyebben kell felfogni a tagság érdekvédelmét. Hol látunk lehetőséget az önkormányzat rendszerében a tagsági garanciák fokozására.

— Célszerűnek látszana a jelenlegi törvényi rendelkezésen túlmenően — megfelelő feltételekkel — közgyűlésen, küldöttgyűlésen vagy más, erre a célra alkalmas fórumon — a tagok részére „interpellációs jellegű jogot" biztosítani.

— Megfontolandó lenne, ha az egyes bizottságok (háztáji, szociális, oktatási és kulturális bizottságok) a szövetkezeti tagok bizonyos érdekvédelmi funkcióját is elláthatnák.

— Indokolt lenne, ha a testületi vezetés — időközönként — tájékoztatást adna a tagság élet- és munkakörülményeiről, a tagsági viták okairól, számáról stb.

— Jogszabályi rendelkezéssel gondoskodni kellene az önigazgatás keretében a „panaszjog" megfelelő alkalmazásáról és feltételeiről.

A szövetkezeti tagság intézményes érdekvédelme mellett ezzel párhuzamosan az adott szövetkezeti igazgatás belső rendjét is igazítani kell ahhoz a fontos működési elvhez, hogy „a szövetkezet a tagoké, hogy a szövetkezet a tagok vagyoni és személyi társulása".

4. *Az egyes szövetkezetek szövetségi érdekképviselete*

Az érdekképviselet területén felmerült, hogy az „intézményes" képviselet mellett *jogszabályi lehetőség adódjék egyedi érdekképviselet ellátására is, ha azt különleges szövetkezetpolitikai érdekek kívánják.* Az ellenérdekű felek ugyanis gyakran arra hivatkoznak, hogy a szövetségek csak általános érdekképviseleti szervek, tehát az adott szövetkezet ügyeiben — annak képviseletében — nem járhatnak el. Ezt erősíti lényegében az a jogi rendelkezés is, hogy a területi szövetség a termelőszövetkezetek jogvitás ügyeiben azok képviseletét nem láthatja el. Egyes szövetkezetek érdekképviselete, — ide soroljuk a jelentősebb perekben a perbeli képviseletet is — adott körülmények között „általános szövetkezeti érdekké" tágulhat, amelyben a szövetségi részvétel segítheti a több szövetkezetet hátráltató körülmények felszámolását.

VII. *Az érdekképviselet szerepe a szövetkezeti önkormányzat rendszerében*

A szövetkezeti szerveknek — a Termelőszövetkezetek I. Országos Kongresszusán — kialakított önkormányzati rendje a gyakorlatban bevált. A jogtudomány és a szövetkezetelmélet azonban még egyaránt adós a szövetkezeti önigazgatás, a szövetkezeti önkormányzat, a szövetkezeti vezetés elméleti megalapozásával.[5]

A „szövetkezeti önkormányzat" elvi kérdései közül a gyakorlat is számosat vet fel. A fogalomalkotásunkban, „terminológiai" szóhasználatunkban azonban erős keveredéssel, vitatható megoldásokkal találkozunk. Leggyakoribb, hogy az önigazgatást szinonim fogalomként használják az önkormányzattal. Álláspontunk szerint *az önkormányzat szélesebb körű fogalom mint az önigazgatás. Az önigazgatás a szövetkezet szervének (testületi és egyedi szervek) belső mechanizmusát jelenti. Az önkormányzat viszont magába foglalja a szövetségeknek a szövetkezetek demokratikus működését fejlesztő tevékenységét is. Meggyőződésem szerint a szövetkezeti belső szervek működése csak a szövetségek (TOT és a területi szövetségek) sokirányú tevékenységével teljesedhet ki.*

Nem helyes az a felfogás sem, amely az önkormányzatot a szövetkezet és az állam viszonyának a jellemzésére használja, mivel az állami felügyelet (állami irányítás) és az önkormányzat nem azonos fogalmak, az önkormányzat továbbá nem képes az állam és a szövetkezet gazdasági és egyéb kapcsolatai (viszonyai) sokrétű átfogására. Található olyan tudományos álláspont, hogy a szövetségek szerepének megváltoztatásával, a szubordináció elvének kikapcsolásával az önkormányzat fogalma idejét múlta és elavult. Ennek az álláspontnak az elfogadása, vagyis a szövetségeknek az önkormányzatból történő kirekesztése tartalmatlanná tenné a szövetségi munka társadalmi oldalát.

Ezenkívül azt is hangsúlyozni kell, hogy a fogalmak, így az önkormányzat fogalma is, a szocialista társadalmi viszonyoknak megfelelően az új követelményekhez igazodva átalakul. Így alakultak át a szocialista társadalmi viszonyoknak megfelelően pl. olyan fogalmak, mint a vállalat, nyereség, áru, szövetkezet.

A szövetkezeti önkormányzat sokoldalú vizsgálatára előadásunkban nem kerülhet sor, e körben mindössze a téma három vonatkozását

[5] Péter Ernő: Szövetkezeti önigazgatás és érdekvédelem, Társadalmi Szemle 1968. 9. sz. Az önkormányzattal összefüggő álláspontokat kodifikációs tanulmányában dr. Molnár Imre foglalta össze, először ő tett kísérletet a fogalom tisztázására. Varga Emilia: Irányítás és demokrácia a szövetkezetekben, Társadalmi Szemle 1968. 7. sz.

érintjük, igaz, ezek alapvetően megvilágítják az önkormányzattal összefüggő felfogásunkat.

1. A szövetkezeti önkormányzat szervezetének kialakulása feltételezi az országos és a területi szövetségek *szervezetszerű kapcsolatainak* kiépítését, jelenleg viszonyaikban ui. sok az esetlegesség, a véletlenszerű elem. A szervezetszerűség természetesen nem jelenthet alá- és fölérendeltséget, igazgatási jogosultságot, felügyeleti joggyakorlást és felügyeleti ellenőrzést stb.

Ugyancsak tartalmas, sokoldalú viszony kialakítására van szükség a szövetségek és a szövetkezetek között is.

2. A szövetségek feladata nem összpontosulhat a társadalmi jellegű érdekképviselet ellátására, az szükségszerűen kiterjed a gazdasági jellegű érdekképviseletre, valamint a szolgáltató tevékenység megbízás alapján való végzésére is. Ezek ui. — közvetlenül vagy közvetetten — az önkormányzat szerves részét alkotják, illetőleg azok nagy hatással vannak a szövetkezetek belső működésére. Ezek egymással szoros kapcsolatban vannak, köztük rangsort sem helyes felállítani.

3. A szövetkezeti önkormányzattal összefüggően vetődik fel az ún. *„tulajdonosi felügyelet és igazgatás" kérdése.* Az alapszabály szerint lehetőség nyílik arra, hogy a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa ellássa az országos jellegű termelőszövetkezeti vállalatok és intézmények felügyeletét és ellenőrzését, továbbá jogszabályi rendelkezés alapján a szövetség — országos jellegű vállalat esetében — a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa erre létesített szerve útján elláthatná a szövetkezeti vállalat igazgatóságának feladatait. A szövetkezetek és szövetségeik — helyesen — ezzel a jogi lehetőséggel a gyakorlatban nem éltek és ezeket a jogosítványokat maguk a szövetkezeti tulajdonosok — választott szerveiken keresztül — gyakorolják. A tulajdonosi felügyelet és tulajdonosi igazgatás funkcióit a tényleges tulajdonosok (termelőszövetkezetben a tagság, a társulásban a résztvevő szövetkezetek) gyakorolják és még megbízás alapján sem lenne célszerű más szervekre, pl. a szövetségekre átruházni sem a tulajdonosi felügyelet, sem a tulajdonosi igazgatás jogát. A tulajdonosi felügyelet és tulajdonosi igazgatás gyakorlásához természetesen a szövetségek sok segítséget adhatnak (a vezetők továbbképzése, revíziós szolgálat biztosítása, jó vezetési módszerek elterjesztése stb.).

Hazánkban a termelőszövetkezetek érdekképviselete, annak önkormányzati rendszere kiállta a gyakorlat próbáját. A fejlődés törvényszerűségei, a szövetkezetek működésének gyakorlata azonban új és új kérdéseket vetnek fel, amelyekre keresni kell a helyes megoldásokat és ehhez fokozni kell az elméleti vizsgálódásokat, a tudományos igényű elemzéseket.

Németi László

Hozzászólások

Molnár Imre előadását követő vitában a következők vettek részt:

K. Djetvai (Jugoszlávia). Hozzászólásában a következő kérdésekkel foglalkozott:

1. Jugoszláviában a jogi szabályozás szempontjából a tulajdoni (szektorális) hovatartozandóságtól függetlenül a *munkaszervezetet* állítják előtérbe. A tulajdonnak közelről sem tulajdonítanak olyan jelentőséget, mint nálunk. Ebből kiindulva a szövetkezetekről szóló külön törvénynek sem látja létjogosultságát. A gazdasági tevékenység és a mezőgazdaság iparosítása azt igényli, hogy a vállalatokat, a szövetkezeteket és az intézményeket azonosan kezeljék.

2. Megítélése szerint Magyarországon túlméretezetten foglalkoznak a termelőszövetkezetek tevékenységi körével, mert ez indokolatlan kötöttségeket eredményez. Saját tapasztalataik alapján azt mondotta, hogy legjobb ezt a szövetkezetekre (a piaci hatásokra) bízni.

3. Kifejtette azt a véleményét, hogy más területeken is elsősorban a piaci hatásoknak kell érvényesülniök.

4. A szövetkezetek belső viszonyairól szólva hangsúlyozta, hogy nagyüzemben a felelősség „személyesítése", az egyéni és a kollektív felelősség rendkívül bonyolult, nehezen megoldható kérdés. Kiemelte a szövetkezeti vezetés önállóságát, de aláhúzta a tagság előtti felelősség fontosságát, a technokrata, bürokratikus, szövetkezeti elit kialakulásának káros voltát.

5. Végül szólott a gazdasági szervezetek által létrehozott társulások fontosságáról és azok kedvező tapasztalatairól.

M. Blazejczik (Lengyelország) fontosnak tartotta a közös jogi problémák exponálását.

1. Kifejtette, hogy az önálló jogi személyiséggel rendelkező mezőgazdasági körök egyenjogúak a többi gazdálkodó szervezettel; lényegében sui generis mezőgazdasági vállalatok, de közelről sincs egyenlőségi jel a szövetkezet és a vállalat között. Az eltérő sajátosságok alapját az önállóságban és a kölcsönös kapcsolatokban látja.

2. Helyesnek tartotta a központi irányítás összekapcsolását a szövetkezetek önállóságával. Megítélése szerint azonban a közbülső fokozatnak is létjogosultsága van. Nevezetesen irányító funkciót nem állami szervek, tehát a szövetkezeti szövetségek is elláthatnak.

3. A szövetkezetek és az állami vállalatok egyenjogúságát az áruviszonyok folytán természetesnek tartja. A teljes azonosítás azonban nem képzelhető el, pl. a munkadíjazásban sem, mert a munkadíj azonos színvonala esetén az ipar elszívná a munkaerőt a mezőgazdaságból.

T. Ljalev (Bulgária) a bolgár tsz mozgalom fejlődésének ismertetése kapcsán rámutatott arra, hogy a termelőszövetkezeti forma történetileg is életképesnek bizonyult. Is-

mertette azt az irányzatot, amely szerint csökkenteni kell az adminisztratív beavatkozásokat a szövetkezetek gazdálkodásába. Rámutatott továbbá arra, hogy számos területen azonosulás megy végbe a szövetkezetek és a vállalatok között, pl. a munkavédelemben és a szociális ellátásban. Végül hangsúlyozta a felelősség fejlesztésének fontosságát.

Z. Sz. Beljajeva (Szovjetunió). Hozzászólásában a kolhoz-demokrácia kérdésével foglalkozott. Rámutatott, hogy a kolhozok irányításában társadalmi és állami elemek egyaránt érvényesülnek. A kolhozok képviseleti szerveinek a létrehozása szélesíti a demokratizmust. Fontosnak tartotta az üzemi önállóság összekapcsolását a központi irányítással. Szólott a kolhoztagok aktivitásának növekedéséről, a brigádgyűlések önálló hatásköréről, az elnök, a vezetőség, a szakemberek szerepéről. A kolhozközi szervezetek (vállalatok, egyesülések) vezetése is ugyanolyan demokratikus, mint a kolhozoké (választott testületek stb.).

Drobnyik (Csehszlovákia) azokkal a problémákkal foglalkozott, amelyek az új tsz-törvény előkészítésével kapcsolatban felmerültek. Kiemelte, hogy a tagsági viszony szabályozása körében eltérő felfogások alakultak ki a tag munkába állítását, az állandó munkahely és munkakör kijelölését, a túlmunkát, a kiküldetési költségeket stb. illetően.

R. Trautmann (NDK) részletesen elemezte a termelőszövetkezeti munkavédelem kérdéseit. Rámutatott a munkavédelem társadalmi fontosságára és arra, hogy a munkavédelem módozatairól a szövetkezet dönt ugyan, de köteles gondoskodni az egészséges és biztonságos munkafeltételek megteremtéséről.

Dajka Balázs (MÉM). Az előadáshoz kapcsolódva részletesen foglalkozott a termelőszövetkzetek kiegészítő tevékenységének alakulásával, szélesítésének népgazdasági, szövetkezeti és tagsági indokoltságával. Megemlítette viszont, hogy 1969-ben lelassult a kiegészítő tevékenység fejlesztése. Ennek okaként a hitelezési, jövedelemszabályozási, árkiegészítési hátrányokat, az engedélyezési eljárás bonyolultságát, az engedélyhez kötött és nem kötött tevékenységek ötletszerű kiválasztását jelölte meg. Az utóbbi körben elképzelhetőnek tart olyan megoldást, hogy meg lehetne határozni azokat a tevékenységeket, amelyeket csak állami vállalatok végezhetnek és minden más tevékenységet végezhessenek a termelőszövetkezetek alapszabályuk alapján és a szakmai előírások megtartásával.

Domé Györgyné (Állam- és Jogtudományi Intézet). A szövetkezeti közös vállalkozások jogi és gazdasági önállóságát elemezte. Ezt az elvi deklarációk ellenére nem tartja kielégítőnek. Annak okát, hogy a közös és a vegyes társulások létesítésének üteme nem megfelelő, abban látja, hogy a társulási formák szabályozása túlzottan eltérő. Ezért úgy véli, hogy a különféle gazdasági szektoroktól függetlenül létre kell hozni az egységes szocialista társasági jogot.

Orbán Lászlóné (OKISZ). Összefoglalóan áttekintette azt a vitát, amely arról folyt, hogy szükség van-e szövetkezetekre. Az adatok és érvek sokaságával bizonyította a szövetkezetek szükségességét. A kisipari szövetkezetek vállalati jellegét elemezve utalt a kis- és középüzemek gazdasági előnyeire. Hangsúlyozta a szövetkezet vállalati és társadalmi oldala közötti összefüggéseket. Kiemelte, hogy a háziipari szövetkezetekben tagok és alkalmazottak egyaránt dolgoznak, s a munkavégzésükre vonatkozó szabályok azonosak. Megítélése szerint a tagok és az alkalmazottak között a szövetkezet társadalmi oldalánál vannak eltérések. A tagsági viszony mellett azonban külön munkaviszony létesítése nem szükséges.

Pongrácz Aladár (TOT). Az üzemi tevékenység szerződéses problémáival foglalkozott. Nagy nyomatékkal hangsúlyozta a termelőszövetkezetek önállóságát az árukapcsolatokban. Kifejtette az egységes és a tipizált szerződések szabályozásának indokait. Utalt azokra a gyakorlati problémákra, amelyek a szerződéses kapcsolatokat jelenleg jellemzik, s amelyekben a termelőszövetkezetek és a vállalatok nem mindig egyenlő helyzete tükröződik.

Sőrés Imre (tsz szövetség) a termelőszövetkezet vállalati és társadalmi oldala közötti egyensúly fontosságáról szólott. A jövedelemszabályozás köréből kiemelte az állami támogatást és a tsz-alapképzést. Foglalkozott továbbá a pénzforgalom és a hitelezés kérdéseivel és az e téren felmerült problémákkal.

Sülle István (tsz jogtanácsos) felszólalásában a gyakorlati problémák elméleti megválaszolásának fontosságát, valamint a hazai és külföldi jogászok tanácskozásainak hasznosságát említette.

*

Seres Imre referátumához elsőként *S. Bradeanu*, romániai vendégünk szólt és köszönetét fejezte ki külföldi kollégái nevében a meghívásért és a véleménycserére biztosított lehetőségért. Nagyra értékelte azokat az eredményeket, amelyeket a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom elért és amelyekről Seres Imre előadásából is volt alkalma meggyőződni. Felszólalásában a román mezőgazdaság kollektivizálási folyamatának bemutatása mellett részletesen beszélt a Romániában kialakult mezőgazdasági szövetkezeti társulási formák különböző típusairól, azok vagyoni, különösen tulajdonjogi kérdéseiről. Itt többek között elmondta, hogy a mezőgazdaságban a termelési viszonyok fejlődésének szükségszerű következményeként a társulási formák optimális gazdálkodási feltételek megteremtése érdekében mind szervezeti, mind a tevékenységi kör és területi szerveződés szempontjából jelentős fejlődést mutatnak. Beszélt a mezőgazdasági egyesültekről, melyek a kooperáció sajátos és bizonyos értelemben kezdeti formái, a magyarországi mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez hasonló földjáradékot fizető szövetkezetekről és a társadalmasítás magasabb fokán álló, a termelőeszközökön tulajdonjoggal rendelkező társulási formákról. Felszólalása befejező részében kiemelte az egyes szövetkezetek között létrejövő gazdasági együttműködések jelentőségét, amelyek ma már megyei és nemzeti uniók formájában biztosítják a nagyüzemi gazdálkodás jobb megszervezését és a mezőgazdasági nagyüzemben rejlő lehetőségek kiaknázását.

Másodikként csehszlovákiai vendégünk *J. Éliáš* szólalt fel tolmácsolva a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete üdvözletét a konferencia résztvevőinek. Felszólalásában a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességéről beszélt, utalva többek között Engels azon megállapításának igazságára, hogy a kommunista gazdasági rendre való áttérésnél a szövetkezeti termelés az átmenet időszakában széles körben alkalmazásra fog kerülni. Elmondta, hogy a csehszlovák közgazdászok keresik annak okát, mivel magyarázható a szövetkezeti termelés fennmaradása. Véleménye szerint helytelen a termelőerők fejlettségi fokára visszavezetni a problémát, mivel szerinte a termelő ágazatok jellege, természete adja a magyarázatot. Ugyanis vannak termelési ágak, ahol centralizáció nélkül érhető el magasfokú koncentráció, sőt ahol a technikai fejlettség mellett is szükség van a nagyüzem szövetkezeti jellegének fenntartására, vagy kiaknázására. Elmondja, hogy a gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés előtt a szövetkezeti gazdálkodás előnyeinek kibontakoztatására nem volt lehetőség (tervutasításos rendszer), csak a gazdaságirányítás reformja adhatott kedvező indítást a szövetkezeti gazdálkodás fejlődésének. Véleménye szerint ez az összhang jól tükröződik az MSZMP Központi Bizottság 1966. május 25—27-i határozatában és az 1967. évi III. törvény rendelkezésében. Eörsi Gyula egyetemi tanárt idézi azon véleménye alátámasztására, hogy a szövetkezet működése terén történő közeledése az állami vállalathoz, illetve a vállalati önállóság növekedése nem jelenti a két tulajdonforma között fennálló alapvető különbségek elmosódását. Annak ellenére, hogy alapvetően egyetért a szövetkezeti tulajdon tárgyi körének, a termelőszövetkezetek tevékenysége bővülésével, nem osztja azt a magyar álláspontot, hogy a termelőszövetkezeteknek szükségük van gazdálkodásuk jobb megszervezéséhez, a használatukban tartott földek tulajdonjogának megszerzésére.

D. Kokavec felszólalásában ismertette a csehszlovákiai szövetkezeti mozgalom fejlődése érdekében kidolgozott új szövetkezeti törvényt. Elmondotta, hogy a szövetkezetek társadalmi életben elfoglalt helye és gazdasági szerepe szükségessé tette a jelenleg érvényben levő jogi normák felülvizsgálatát és a szövetkezetek valóságos társadalmi és gazdasági helyzetéhez való idomítását. A szövetkezetek belső és külső viszonyai a legkülönbözőbb jogágakban nyertek az elmúlt időben szabályozást. Ez a tény számos negatív következményt vont maga után, egyrészt a többszöri egymással nem mindig összhangban álló szabályozás, másrészt jelentős joghézagok miatt. Ezért az új szövetkezeti törvénynek egységes komplex kódex formájában kell kifejeznie, illetve szabályoznia a termelőszövetkezetek valóságos helyzetét és a fejlődés perspektíváit. Addig, amíg a jelenlegi szabályok nem fektettek különös hangsúlyt a szövetkezeti tulajdon kérdéseinek szabályozására, az új törvénytervezet a szövetkezeti tulajdon valamennyi kérdését felöleli. A törvénytervezet a szövetkezeti tulajdon alanya, tárgya és tartalma szabályozásánál nemcsak a jelenlegi helyzetet, hanem a várható fejlődést is figyelembe vette. Felszólalása további részében Kokavec elvtárs ismertette az új szövetkezeti törvénytervezet fontosabb fejezeteit, így a szövetkezet vagyonát, ezen belül a tulajdon kérdését szabályozó rendelkezéseket. A tagok felelősségének és a termelőszövetkezet önálló döntési jogának problematikáját a fentiekkel kapcsolatban. A beviteli kötelezettség tárgyi körét elemezve szólt a bevitt vagyontárgyak ellenértéke és az át nem vett vagyontárgyak további sorsa kérdéséről, különös tekintettel az épületek és építmények sorsára. A gazdasági kooperáció problemáiról szólva zárta felszólalását.

Felszólalásában *A. Stelmachowski* először azokat az azonosságokat elemezte, amelyek az összes szocialista ország szövetkezeti mozgalmára és a szövetkezeti tulajdon fejlődésére jellemzőek. Rámutatott azonban arra, hogy a lengyelországi viszonyok sok tekintetben eltérő sajátosságokat mutatnak, mivel Lengyelországban a termelőszövetkezetek száma és ennek következtében gazdasági szerepe a többi szocialista országoktól eltérően jelenleg nem jelentős (1123 termelőszövetkezet működik). Ezért felszólalása további részében a mezőgazdaság szocialista átszervezése folyamatában jelentős, bár viszonylag alacsony szintű termelési kooperációkról, a mezőgazdasági körökről beszélt. Elmondotta, hogy ezek a mezőgazdasági körök az egyéni gazdálkodó parasztokat tömörítik soraikba, elősegítve azok gazdasági tevékenységét, egyben segítséget adnak a parasztság kulturális, szociális életkörülményei megjavításához is. Ezek a mezőgazdasági körök az államtól is kapnak használatra földeket, melyek jövedelme a körök közös vagyonát növeli. Ebből a jövedelemből, mint a felszólaló elmondta, olyan sajátos célok megvalósulását is elősegítik, mint pl. a fiatal munkaerők elvándorlási arányának csökkentése (családi ház építése a fiatalok részére stb.). Annak okát, hogy ezek a mezőgazdasági körök, melyek kb. egymillió 200 000 egyéni gazdálkodót fognak össze, jelenleg csak lassan fejlődnek tovább a mezőgazdasági termelőszövetkezetté válás irányában, felszólaló Lengyelország évszázadokig fennálló saját államisága hiányában, az 1945-ig fennálló földéhségben és a föld szeretetében, valamint abban jelölte meg, hogy 1956 előtt hazai tapasztalatok hiánya miatt hibákat követtek el, illetve nem helyes módszereket alkalmaztak a mezőgazdaság kollektivizálásánál. Részletesen elemezte a mezőgazdasági körök belső és külső viszonyait, valamint a helyi és országos szövetségeik érdekképviseleti szerepének jelentőségét. Befejezésül a mezőgazdaság szocialista átszervezése jelen viszonyaira visszavezetve megállapította, hogy a jelenlegi körülmények között önálló termelőszövetkezeti jog, különösen önálló szövetkezeti jog életre hívása nem indokolt.

E. Furnica a romániai termelőszövetkezetek tulajdonszerzési módjai közül három szerzési mód részletes megvilágítására vállalkozott felszólalásában, nevezetesen: a szocialista kooperativizálás, az állam által nyújtott segély és a bővített szocialista újratermelés. A szocialista kooperativizálásról megállapította, hogy az, mint tulajdonszerzési mód megalapozója volt a termelőszövetkezetek vagyonának. A

szövetkezeti tagok a beviteli kötelezettség alapján az addig magántulajdonukban tartott vagyoni eszközeiket önkéntesen a termelőszövetkezetek tulajdonába adták. Ezek a vagyontárgyak nem a polgári jog által ismert átruházási módok, pl. adásvétel útján kerültek a termelőszövetkezethez, így a termelőszövetkezet a belépéssel és a vagyonbevitellel korlátozás- és tehermentesen szerezte meg a kérdéses vagyontárgyakat. Érdekességként említi meg, hogy beviteli kötelezettség alá estek azok a földek is, amelyeket a belépő ugyan már régebben megszerzett, de telekkönyvileg még az előző tulajdonos nevén álltak. A szocialista kooperativizálás, mint tulajdonszerzési mód azonban természetesen csak a termelőszövetkezet és az önkéntes elhatározás útján belépő tag között teremt olyan helyzetet, hogy a belépő a személyi tulajdoni kört meghaladó vagyontárgyait köteles átadni, de ez nem jelent a többi állampolgárra a kérdéses vagyontárgyakkal való rendelkezés szempontjából semminemű korlátozást. Az állam által nyújtott segély, mint a termelőszövetkezeti tulajdon létrejöttének forrása és egyben módja, szintén a kollektivizálás folyamatának első szakaszára jellemző. Az állam ezt a támogatást a legkülönbözőbb formában nyújtotta és nyújtja ma is a termelőszövetkezetnek. Így pl. a föld ingyenes örök használatba adása, más vagyontárgyak tulajdonjogának ingyenes és visszterhes átengedése stb. A szövetkezeti tulajdon gyarapításának forrása a termelőszövetkezet gazdálkodása, mely a felhalmozási alap ésszerű felhasználásának és a bővített újratermelésnek eredménye. Ez egy sajátos, az állami tulajdon hasonló szerzési módjától annyiban eltérő forma, hogy ez az újratermelés a szövetkezet adott gazdasági szintjén és a szövetkezet javára történik, csak közvetve szolgálja a népgazdaság érdekeit.

A tanácskozás délután a hazai korreferensek felszólalásával folytatódott. A hazai korreferensek az előadás által felvetett, vagy ahhoz szorosan kapcsolódó egyes kérdések részletes kifejtésére vállalkoztak.

Békési Ferenc MÉM osztályvezető felszólalásában a földtulajdoni és földhasználati viszonyok továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. tv. végrehajtási gyakorlatából emelt ki néhány olyan kérdést, amely az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás szempontjából különös figyelmet érdemel. A termelőszövetkezetek gazdasági helyzete, gazdálkodási viszonyai megszilárdítása szempontjából különös jelentősége van az állami tulajdonban levő földek tsz-tulajdonban való átengedésének. Elmondotta, hogy egyes járási és városi tanácsok végrehajtó bizottsága részéről indokolatlan elzárkózás tapasztalható az állami földek átadásánál. Az állami földek átengedésére irányuló termelőszövetkezeti kérelem benyújtásáig megindult és 1970. december 31-ig befejeződő kisajátítási eljárások által érintett és a területnagyság szempontjából pontosan meghatározott földterületek kivételével — amennyiben a törvényes előfeltételek megvannak — az állami földeket át kell adni a termelőszövetkezetnek. Minden ettől eltérő állásfoglalás szembefordulást jelent a földtörvény célkitűzéseivel. Ugyancsak vissza kell szorítani azokat a nézeteket, amelyek a tsz-tulajdonba került állami földek később történő kisajátítása esetén a kártalanítás összegét arányosítani kívánják azzal az összeggel, amelyet a termelőszövetkezetnek kellett fizetni az átengedés alkalmával. Ehhez a problémához kapcsolódik dr. Békési Ferenc véleménye szerint a hétvégi pihenés és üdülés céljára alkalmas — nagyüzemileg nem hasznosítható — területek felparcellázása és elidegenítése jogáról szóló vita is. Véleménye szerint a földtörvény nem tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek a termelőszövetkezetek ilyen célra történő — az ésszerű kereteket meg nem haladó — földterületek eladását lehetetlenné tennék, avagy csak korlátoznák is. Befejezésül többek között a zártkertrendezés időszerű kérdéseiről szólt. Hangsúlyozta, hogy a személyi földtulajdon minden magyar állampolgárt megillet, így semmilyen, a termelőszövetkezeti tagsági viszonyhoz kapcsolt, vagy abból levezetni vélt korlátozás nem sújthatja a tsz-tagokat, vagy azok családtagjait. Tehát a háztáji földhasználat és a személyi földtulajdon intézménye között éles különbséget kell tenni, még akkor is, ha a tsz-tag köteles a saját személyi tulajdonán gyakorolni a háztáji földhasználat jogát.

Györky Ödön a SZÖVÉRT vezető jogtanácsosa az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek tulajdoni viszonyainak ismertetésével kiegészítette az előadás azon gondolatait, melyek az egységes szövetkezeti tulajdon dogmatikája kialakítását célozták. Bevezetőben rámutatott azokra a vagyoni viszonylatokban és a személyes részvételi kötelezettségben jelentkező különbségek szem előtt tartásának fontosságára, amelyek a termelő típusú szövetkezeteket megkülönböztetik többek között az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezettől. Véleménye szerint az induló vagyonnál mutatkozó különbségek a közös vagyon gyarapításának lehetőségét is befolyásolják. Idézi a közös vagyonra vonatkozóan az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek alapszabályi rendelkezéseit. Második problémaként foglalkozik az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezeteknek a tulajdonosi jogok gyakorlása kérdésével. Ismét az alapszabály rendelkezéseit hívja fel, amikor azt mondja, hogy az előadó által tulajdonosi igazgatási jogként említett és a tulajdonjog tartalmát alkotó jogosítvány-csoport véleménye szerint nem kapott kellő hangsúlyozást az előadásban, mivel ez a jogosítvány-csoport tartalmában is gazdagabb. A szövetkezetek szövetsége tulajdonosi helyzete felvetette jogi problémákat vizsgálva leszögezi, hogy e tekintetben a jelenlegi alapszabály nem ad megfelelő eligazítást. A szövetségek vagyoni alapját a tagszövetkezetek hozzájárulásai és a szövetségek által fenntartott intézmények bevételei alkotják. Ezek felhasználására vonatkozó jogszabályok a szövetségek szintjének megfelelően (országos, megyei szövetségek) eltérően vannak szabályozva. Az országos szövetség által kezelt kölcsönös támogatási alap problematikájára rátérve elmondja, hogy a kölcsönös támogatási alapnak két formája ismert. Az egyik a szövetkezeti szervek alapvető feladatainak megoldásához nyújt segítséget, míg a másik az ún. össz-szövetségi alap pedig lehető-

séget ad az országos szövetség részére új szövetkezeti vállalatok induló vagyonának biztosítására, továbbá sport-, kulturális és üdültetési feladatok országos szintű megoldására.

Orbán Sándor egyetemi docens felszólalásában a társadalmi tulajdoni formák problemtatikáit veszi viszgálat alá. Elmondja, hogy a problémával kapcsolatban megindult vita társadalmi és gazdasági életünk egyik és egyre sürgetőbbé váló kérdésének megoldását és ezzel a népgazdaság szocialista fejlődését segítheti elő. Seres Imre előadását, melyben a társadalmi tulajdon eddig ismert formáinak bővítését, ezen új formák jogi szabályozását veti fel, Orbán Sándor felszólalásában a Ptk. hatályos rendelkezéseinek bírálatával támasztja alá, amikor a következőket mondja: a Ptk. 179. § (2) bekezdése szerint a szövetkezeti tulajdonjog szabályait kell alkalmazni a társadalmi szervezetek és egyesületek tulajdoni viszonyaira is. Ugyanakkor azonban a Ptk. szerint a társadalmi szervezetek által alapított vállalatok jogképességére, szervezetére és működésére az állami vállalatra vonatkozó jogszabályi rendelkezések az irányadók. Ezen ellentmondás feloldása, a szocialista tulajdonformák vizsgálata, egybekapcsolva a tulajdonjog alanyáról és tárgyáról vallott nézetek felülvizsgálatával egyaránt a társadalmi valóság és annak jogi szabályozása összehangolásának szükségességét veti fel. Az önálló gazdálkodás rendje — mely a szövetkezetek életére jelentős hatással van — nagyobb fokú cselekvési lehetőséget kíván. Ennek a nagyobb cselekvési lehetőség biztosításának, amely a társadalmi tulajdon Ptk. által szabályzott formáit meghaladó, új tulajdonformák kialakulását és jogi szabályozását teszi szükségessé, az 1967. évi III. törvény nagyon jó példája. Azonban véleménye szerint az 1967. évi III. törvény megoldási kísérletei a „közös", a „vállalkozási" és a „vállalati" tulajdoni fogalmak alkalmazása csak áthidalja a problémákat. Felszólalása további részében ezen alapprobléma megoldásaként a következő alternatívákat veti fel: *a)* A társadalmi tulajdon két formájának fenntartása mellett a tulajdonjog tartalmi részjogosítványain belül levezetni a fennálló feszültséget (az igazgatási jog új megfogalmazása); *b)* a két tulajdoni formán belül kialakítani az azonos típusú társadalmi és gazdálkodó szervek önálló tulajdonjogát; *c)* a társadalmi tulajdon állami és szövetkezeti tulajdonra való tagolása mellett a kialakult valóságos helyzetnek megfelelően új társadalmi tulajdonformák elismerése.

Befejezésül az új társadalmi tulajdoni formák kialakításának alapproblémáival foglalkozott a felszólaló.

Sárándi Imre egyetemi tanár az előadáshoz kapcsolódva felszólalásában a szövetkezeti tulajdon, ezen belül a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körével foglalkozott. Abból kiindulva, hogy a tulajdon — nem jogi értelemben — elsősorban a termelési eszközök és ettől függően, másodsorban a használati javak elsajátításaként fogjuk fel, megállapította, hogy a szövetkezeti tulajdon árgyi körének problémája alapvetően a termelőeszközökön fennálló tulajdon problémája. A továbbiakban végigkísérte azt a történeti fejlődési folyamatot, amely a szövetkezetek termelőeszközökön fennálló tulajdona tekintetében, másrészt a tulajdonjog kérdéseivel foglalkozó tudományágak fejlődése tekintetében lezajlott hazánkban. A polgári jog, majd a földjog és a termelőszövetkezeti jog a szövetkezeti tulajdonról alkotott nézeteiben az a sajátosság dominál, hogy a szövetkezeti tulajdont korlátozott tulajdonként fogják fel, mely korlátozás két irányban volt meghatározó: *1.* Az állami tulajdon kizárólagos tárgyai nem lehetnek szövetkezeti tulajdonban. *2.* A szövetkezeti tulajdon fő tárgyai a szövetkezeti kollektíva termelőmunkájának eredményei elsősorban, míg az állami tulajdon fő tárgyaiként általában a termelőeszközök szerepelnek.

Az eltelt, közel két évtizedes fejlődés eredményeként a szövetkezeti tulajdon tárgyi köre kibővült, ma már alapvető tárgyai körében a termelőeszközök dominálnak, mégpedig mindazok a termelőeszközök, amelyek a szövetkezetek tevékenységének mind jobb megszervezését komplexen elősegítik. A termelőeszközök elsajátításának szintje függ a termelési erők fejlettségétől és a termelés társadalmasításától, így ma a fejlődés eredményeként a termelési eszközök szövetkezeti elsajátítása történhet egy termelőszövetkezetben; más szövetkezettel való társulás körében; az állami vállalattal való társulás körében; és a szövetkezetek valaminő központi alapjainak létrehozása útján. Felszólalása további részében Sárándi Imre foglalkozott a termelőszövetkezetek melléktevékenységével, megállapítva, hogy ennek előmozdítása mindaddig, amíg létező és fizetőképes társadalmi szükségletet elégít ki ez a tevékenység, szükséges és jogi eszközökkel is elősegítendő feladat. Kifejtette véleményét azzal kapcsolatban is, hogy a szövetkezetek fejlődése, a szövetkezeti társulások létrejötte és más szocialista szervezetekkel való kooperálása a közeljövőben megvalósíthatja a termelőeszközök magasszintű társadalmi elsajátításának új útját is. Befejezésül a szabadon élő vadak és a természetes vizekben élő halak tulajdonjogi helyzetéről beszélt.

*

Nagy László referátuma feletti vitában:

1. I. V. Pavlov és M. I. Kozir (Moszkva) részletesen vázolták azokat az új jogi vonásokat, amelyek a kolhozok 1969. évi mintaalapszabályában a kolhozok fejlődésének jelentős tényezői. Utaltak arra, hogy a Szovjetunióban is eszmecserék folynak a kolhozjog — mint önálló jogág — továbbfejlődésének kérdéseiről. Nézetük szerint a fejlődés iránya az agrárjog. I. V. Pavlov még aláhúzta e téren a szociológiai kutatások jelentőségét.

2. Rainer Arlt (Berlin) nagyra értékelve a magyar szövetkezetelméleti vitát, a német mezőgazdasági termelőszövetkezet jogi fogalmát fejtette ki, kiindulva az Alkotmány rendelkezéseiből. Minthogy a német jog a nem mezőgazdasági termelőszövetkezeteket egyesülésnek tekinti, a mezőgazdasági termelőszövetkezet jogi szabályozása az NDK-ban önálló utat követ.

3. Jozef Bakala (Nyitra) felszólalásában utalt arra, hogy Csehszlovákiában is megérettek a feltételek arra, hogy a szövetkezeti ko-

difikáció új szakaszba lépjen. Ismertette azokat az álláspontokat, amelyeket az egységes szövetkezeti kodifikációt képviselő jogászok vallanak, s azokat a nézeteket is amelyek ellenzik az egységes kodifikációt. Hasonló értelemben szólalt fel *J. Mrázek és S. Suba* (Brno) is. Együttes felszólalásukban nagy figyelmet szenteltek a tagsági munkaviszony és a szövetkezeti területi szövetségek jogi kérdéseinek.

4. Lupán Ernő (Kolozsvár) a román szövetkezeti joganyagot, az egyes szövetkezeti ágazatok közötti azonosságot és különbséget elemezte. Kifejtette, hogy a fejlődés Romániában is az egységes szövetkezeti jog irányába halad. Ez természetesen magával vonja a szövetkezeti jog, a polgári jog, a munkajog közötti elhatárolási kérdések vizsgálatának szükségességét.

5. A. T. Siskov és D. Sztancsev (Szófia) aláhúzták a konferencia által nyújtott tapasztalatcsere szükségességét és jelentőségét. Hozzászólásukban részletesen felvázolták azokat az előnyöket, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a falusi fogyasztási szövetkezetek szövetségeinek egyesüléséből származnak, majd ré zletesen vázolták az új, egységes szövetkezeti szövetség jogi helyzetét, szervezeti felépítését.

6. Hegedüs István a szövetkezeti tagsági viszonyok differenciálódásából és integrálódásából kiindulva rámutatott, hogy az eddigiekben — különböző okokból és különböző méretben — a termelőszövetkezeti tagsági viszonyok a vállalati munkaviszony felé, a fogyasztási típusú szövetkezetek tagsági viszonyai pedig a puszta árukapcsolatok irányában mozogtak. Hangsúlyozta, hogy a jövő feladata a tagsági viszonyok körében a szövetkezeti sajátosságok kifejlesztése. E követelményt vizsgálva a tag elsajátítási-részesedési viszonyainál, rámutatott — a munkarészesedés mellett — a csoportfelhalmozásban való részvétel ösztönzésének jelentőségére is. A szervezeti jogosultságok körében hangsúlyozta, hogy az alapvető probléma az, miként biztosítható, hogy a fejlett rendszerű belső vállalati szisztéma és a fejlődő piaci (külső) kapcsolatok viszonyai között a tagság tulajdonosi ráhatása megvalósulhasson. Végül a tagsági viszony akarati jellege kapcsán mutatott rá a felek egyenlőtlen helyzetére.

7. Magyar Árpád a mezőgazdasági termelőszövetkezet és tagja közötti gazdasági kapcsolatokat elemezte, különös tekintettel a közös gazdasági és a háztáji gazdaság kapcsolatára. Kiemelte, hogy a termelőszövetkezet önálló vállalatszerű gazdálkodása szükségszerűen kialakít a termelőszövetkezet és tagja között szervezett gazdasági kapcsolatot. E kapcsolatokba természetesen azok sorolhatók, amelyek beletartoznak a termelőszövetkezet tevékenységi körébe, így a tevékenységi kör alakulása hatással van a tagsági jogokra és kötelezettségekre. Kiindulva abból, hogy az új jogi szabályozás a háztáji gazdaságot a közös gazdasággal szerves egységben levőnek tekinti, rámutatott, hogy a háztáji gazdaság vagyoni viszonyai a termelőszövetkezet és a tag belső kapcsolatában, de különösen a termelés és értékesítés folyamatában, nem az áruviszonyok formájában jelennek meg, hanem megmaradnak a tagsági viszonyok a tevékenységi kör és az ehhez kapcsolódó munkavégzési jogviszony által széles alapokon megvont szférájában.

8. Rappay György referátumában rövid áttekintést nyújtott a szövetkezeti elvek feletti vitákról. Ennek során elemezte a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége 1966. évi bécsi kongresszusán elfogadott új szövetkezeti elveket. Megállapította, hogy az előadó á'tal vázolt elvek és a bécsi kongresszuson elfogadott elvek tekintetében vannak egyezőségek és különbözőségek. Egyetértett az előadóval, hogy a szövetkezeti elvek között lehetnek olyanok, amelyek csak egyes szövetkezeti fajtákra érvényesek, és olyanok, amelyek minden szövetkezeti fajtára érvényesek. Ebből kiindulva elismerte a fokozatosság elvét a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban, de vitatta annak általános szövetkezeti jellegét.

9. Szép György felszólalásában azokat a tényezőket foglalta össze, amelyek a jelenlegi szövetkezeti kodifikációs feladatokat megkülönböztetik egy-egy korábbi termelőszövetkezeti kodifikációs időszak megszokott körülményeitől. A szabályozás módszerével foglalkozva megállapította, hogy a szövetkezeti szabályozás kulcskérdése a központi és az önkormányzati rendezés viszonya; ennek módszere pedig a belső szabályozás részére általános jellegű felhatalmazás, az ettől való eltérések esetében pedig a pontosított külön felhatalmazások megadása. Végül a szövetkezeti jogviszonyban szereplő felek viszonyát elemezve — egyetértve az előadóval — rámutatott annak komplex voltára. Azt is kiemelte azonban, hogy lehetnek kivételes alárendeltségi (nagyüzemi munkavégzés) és mellérendeltségi tagsági viták lebonyolítása) viszonyok.

10. Veres József hangsúlyozta, hogy a szövetkezeti jog tudományának képviselői akkor járnak el helyesen, ha állandóan szem előtt tartva a társadalom termelési viszonyainak fejlődését, az azokban gyökerező kérdések elé mennek, s a kapcsolódó tudományágak felhasználásával, komplex kutatási módszerekkel igyekeznek megoldani azokat. Rámutatott, hogy ha jelentkeznek is vitás kérdések mind a szövetkezeti jog jogágisági igényével, mind az egységes szabályozás módszerével, szerkezetével összefüggésben, a szövetkezeti jog tudományának létjogosultságát, valamint a szövetkezeti jog diszciplina oktatási anyagként való kezelésének szükségességét nem lehet megtagadni. A megállapítások után részletesen taglalta a szövetkezeti tagsági viszony további kimunkálására váró jogi kérdéseit.

*

*Németi László előadásához el*hangzott hozzászólások összefoglalását az alábbiakban adjuk.

J. Paliwoda (Varsó) előadásában a lengyel szövetkezetek fejlődésével, annak jogi vetületeivel foglalkozott. Szólt a lengyel mezőgazdasági szakkörök működéséről, amelyek a fokozatosság elvének fontos megtestesítői. Részletesen elemezte az állami felügyelet és a belső irányítás szankció rendszerét, az állami szubvenció különböző formáit. Végül a lengyel szövetkezeti jogforrástan (állami és szövetkezeti aktusok) időszerű kérdéseit elemezte.

Milan Stefanovic—Michal Durdiak (Pozsony). Csehszlovákiában 1968-ban alakult meg a termelőszövetkezeti parasztság szövetsége, mégpedig külön a szlovák, külön a cseh parasztszövetség. E két szövetség az egyesülési jog alapján létesült. Részletesen elemezte az országos szövetség jellegét. A szövetség a Nemzeti Front keretében működik. Érdekes gondolatokat vetett fel a szövetkezeti tagok érdekvédelmével összefüggően. Véleménye szerint helyes lenne, ha a szövetség a tagokat megvédené a termelőszövetkezettel szemben. Részletesen foglalkozott a termelőszövetkezetek és a szövetség egymáshoz való viszonyával. A korreferátumát a csehszlovák szövetkezeti parasztság föderális szövetsége létrehozásának gondolatával, valamint a szövetkezetek Szlovákiai Tanácsa megalakításának lehetőségével zárta.

Emil Furnika—Andrei Dorobantu (Bukarest). A szövetkezetek jogvédelmét Romániában korábban a néptanácsok biztosították jogi irodáik útján. 1966-ban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségének megalakulása után a szövetkezetek gazdasági, jogi, társadalmi és kulturális érdekeit e szervek védik. Beszélt a szövetségek ezirányú feladatairól, továbbá a Nemzeti Szövetség keretében létrehozott döntőbizottságok működéséről, hatásköréről. Az előadás végén összefoglalta a mezőgazdasági csoportok jogtanácsosainak feladatát, a szövetséghez fűződő kapcsolataikat.

L. Stangu (Bukarest) a Román Kommunista Párt IX. Kongresszusának határozataiból indult ki, amely alapvető iránymutatást nyújtott a mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának és működésének fejlesztésére. A szövetkezetek életében nagy szerepet játszik a Mezőgazdasági Szövetkezetek 1966-ban megtartott I. Országos Kongresszusa, amely fontos határkő a román szövetkezeti mozgalom fejlődésében. A továbbiakban a szövetkezeti demokráciáról, mint alapelvről, a szövetkezeti jogviszonyokról (a szövetkezeti munkaviszonyokról) a szövetkezeti törvényhozás fejlesztésének feladatairól, továbbá a szövetkezeti normákról beszélt.

G. Rohde (Berlin) a Német Demokratikus Köztársaság jogfejlődéséről, a német mezőgazdasági termelőszövetkezetek sokrétű fejlesztéséről beszélt. A szövetkezeti viszonyok (munka, elosztási, tulajdoni viszonyok) szocialista jellegű továbbfejlesztése a Német Szocialista Egységpárt dokumentumai és iránymutatásai alapján lehetséges.

Göndör György szerint a szövetkezeti érdekképviselet hatékonysága azon múlik, hogyan sikerül meghatározni az érdekképviseleti szerv feladatait és a szövetkezetekhez fűződő kapcsolatát.

A szövetkezeti érdekképviseleti szervek elnevezése egyben tartalmi viszonyt is jelez. A Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetségénél (OKISZ-nál) — hasonlóan a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsához — nincs tagsági viszony, ebből az következne, hogy meg kellene szüntetni a „szövetség" elnevezést. A kisipari szövetkezetek választott szervei azonban úgy ítélik meg, hogy az érdekképviselet jelenlegi tartalma és formája a „szövetségi" elnevezésnek jobban megfelel, mint bármikor korábban, ezenkívül úgy véli, hogy a szövetkezeti demokrácia teljes kibontakozása feltételezi, hogy az országos szövetséghez való tartozás önkéntes szövetkezeti elhatározáson, tehát tagsági viszonyon alapuljon.

Foglalkozott a területi szövetségek és a szövetkezetek viszonyával, a területi és a szakmai szövetséghez kötődő kapcsolatával (a kettős tagság jogkövetkezményeivel) és a területi és szakmai szövetségek együttműködésével.

A korreferátumában a kongresszus jellegének, feladatának elemzésével foglalkozott. Végül a kongresszusi küldöttek kiválasztásával összefüggően több változatot javasolt.

Kovácsy István a „vétójog" újszerűségét, időszerűségét emelte ki. Jelentős az érdekképviseleti szerveknek ez a jogosultsága, mert a szövetkezeteknek — közvetett úton — lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a tevékenységüket, a működésüket meghatározó jogszabályok megalkotásában részt vegyenek. Ügyelni kell azonban arra, hogy ne hasonlítsuk és ne azonosítsuk a jogirodalomból ismert vétójogi formákhoz ezt a szocialista társadalmi viszonyokhoz mindenben alkalmazkodó, valóban demokratikus új intézményt. Az általános demokratikus alapelvek nem szenvednek sérelmet, mert a végső döntés jogát a jogszabály a Kormány hatáskörébe utalja. Fontos szerepet tulajdonít a „vétójog" gyakorlati alkalmazása során a közvélemény kutatásnak. A gyakorlat is igazolta a „vétójog" létesítésének helyességét, mert — véleménye szerint — a megjelent jogszabályaink nagy része jobban megközelíti a reális valóságot, mint a régebbiek.

Kifogásolta a területi érdekképviseleti szervek „felszólalási jogának" nem megfelelő érvényesülését és javaslatot tesz a téma jogszabályi rendezésére.

Az újszerű, demokratikus „vétójog" ha a meglevő hiányosságokat kiküszöböljük, olyan jogintézmény lesz, amely elősegíti a szövetkezeti demokrácia kiszélesítését, és a szövetkezeti mozgalom további erősölését, tekintélyt, súlyt ad a szövetkezeti érdekképviseletnek.

Tassy Irén írásban beküldött hozzászólása első részében a tagszövetkezetek szövetségi képviseletével foglalkozott. E témán belül a küldötti tevékenységgel, kifogásolta, hogy egyes helyeken a termelőszövetkezeti elnökök egy részét kirekesztik a szövetség munkájából, az abban való közvetlen részvételből, mivel más személyek képviselik a szövetkezeteket a szövetségi fórumokon. A területi szövetség nemcsak létét nyeri a tagszövetkezetektől, de általuk, tevékenységükben létezik. Egyes területi szövetségen leegyszerűsítve csak a függetlenített apparátust érintik, ez nem helyes, a szövetséget a tagszövetkezetek igényeihez, tevékenységükhöz kell igazítani, ezt kell a szövetségi apparátusnak is szolgálnia.

Végül a tagsági jogviták intézésének kérdéséhez, a fórumrendszerhez szólt hozzá, felvetve néhány kodifikációs javaslatot.

Sármán György korreferátuma szervesen kapcsolódott a termelőszövetkezeti társulások érdekképviseletéhez. A társulások 15 éves múltra tekintenek vissza, csaknem egyidősek a szövetkezeti mozgalommal. Elemezte a társulások törvényhozási fejlődését. Részletesen foglalkozott a társulások intézményes érdekképviseletével. A szövetség által végzett munkavégzés ugyan olyan fontos a társulásnál,

mint a létrehozó szövetkezeteknél. Az „elidegenedés" ellen a legeredményesebb védekezés a megelőzés lenne oly módon, hogy a társulások közvetlenül kapcsolódjanak az érdekképviseleti szervek munkájához.

Az előadó elemezte az érdekképviselet kérdéseit a különböző szövetkezeti társulások — az egyszerűbb gazdasági együttműködés, a közös vállalkozás, a szövetkezeti közös vállalat és a vegyes társulások — tekintetében.

A végső következtetése az, hogy a szövetkezeti társulások érdekképviselete ma még megoldatlan, a szövetségek munkájában való közvetett részvétel sem járt a kívánt eredménnyel és a jövőben sem várható gyökeres változás.

A társulások intézményes érdekképviselete nem a létrehozókkal, hanem a külső, a velük kapcsolatban álló és sokszor ma is monopolisztikus helyzetben levő vállalatokkal szemben szükséges.

Végül javaslatokat tett a társulások érdekképviselete lehetséges módozataira. Felvetette, hogy a területi érdekképviseleti szerveken belül társulási választmány létrehozása hasznos szolgálatokat tehetne. Az ágazati összefogáson keresztül érvényesülő érdekképviselet fontosságára is felhívta a figyelmet.

Gaál Sándor a szövetségi munka néhány fontosabb gyakorlati vonatkozását elemezte, rámutatva az elméleti munka jelentőségére. A szövetségek tevékenysége fejlődőben van, ezért a szövetségekre háruló érdekképviselet tartalmi kérdései tisztázást igényelnek.

Vági Ferenc bevezetésként utalt arra, hogy a konferencián sok agrárgazdaságtani kérdés szerepelt. Ez mintegy bizonyítéka annak, hogy az elméleti s gyakorlati munkában a jogászoknak és agrárközgazdászoknak szorosan együtt kell működniük. Időszerűnek ítélte, hogy post graduális képzésbe kölcsönösen kiegészítő diplomát szerezhessenek azok, akiknek arra szüksége van.

Az agrárközgazdasági kérdések közül a következőket hangsúlyozta:

A termelőszövetkezeti tulajdon egyenrangú az államival, mert gyarapodása egyértelműen a szocialista viszonyokat erősíti.

Ha a termelőszövetkezetekben a termelékenységet háttérbe szorítják a jövedelemszerzés miatt, ez csak időleges szükség helyzet lehet.

A termelőszövetkezetekben a vállalati önállóság a társadalmi tevékenység erősödése előtt is utat nyitott.

A termelőszövetkezeti tulajdon társadalmasodása fokozódik, mégsem feltételezhető termelőszövetkezet és állami gazdaság azonosulása.

Az érdekvédelem előterében olyan gazdasági környezet kialakítására irányuló törekvésnek kell állnia, amelyben a termelőszövetkezetek tagjaik szolgálatában eredményesen gazdálkodhatnak.

A termelőszövetkezetekben a társadalmilag keresett kiegészítő tevékenység lehet előnyös. Ezért az erre vonatkozó további jogi szabályozás alapvetően a spekuláció kizárására szorítkozhat.

Mándy Endre korreferátuma három alapvető kérdés elemzését foglalta magába. Rövid áttekintésben összefoglalta a szövetkezeti jogalkotás 25 éves történetét, ezen belül a szövetkezeti érdekképviselet alakulását. A felszabadulás óta eltelt időszakot három élesen elhatárolható korszakra osztotta.

Az első korszak a felszabadulástól a fordulat évéig terjedt, amely a szövetkezeti mozgalomban és a társadalom életében egyaránt kettősséget, a kapitalista és szocialista elemek harcát hozta. A korszak kimagasló jogalkotása az 1947. évi XI. számú törvény volt, amely azonban a társadalmi, gazdasági alapban levő ellentmondások miatt funkcióját nem tölthette be.

A következő korszak 1949-től számítható, amely a szövetkezeti mozgalomnak új, központilag irányított, a tervgazdálkodás igényeinek megfelelő irányt szabott. Részletesen szólt az 1951-ben létrejött Termelőszövetkezeti Tanács feladatáról, szerepéről.

A harmadik korszak a gazdasági irányítás reformjának bevezetésével, valamint 1967. évi III. törvény kiadásával veszi kezdetét.

Második téma keretében a TOT érdekvédelmi eszközeivel foglalkozott. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa jelenleg a következő négy jogi eszközt veheti igénybe: — a javaslattételi jogot; — véleményezési jogot; — egyetértési nyilatkozat megtételének jogát és végül ha a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának vitája támad a minisztériumokkal (országos hatáskörű szervekkel); — Kormány döntésének igénybevételi jogát.

Államrendszerünk demokratizmusának fejlődésével várhatóan a jogok tovább szélesednek, alkalmazási területük bővül, ez főleg a TOT véleményezési jogának kiszélesítése felé irányulhat.

A korreferátum a szövetkezeti tagok érdekvédelmét is érintette, kifejtette, hogy a szövetségek csak a tagság általános érdekeinek, nem pedig a tagok szövetkezettel szemben érvényesülő egyéni érdekeinek védelmével foglalkozzanak.

SZEMLE

Nemzetközi Jogösszehasonlító Kerekasztal-Konferencia Budapesten

I.

Az elmúlt év szeptember 9 és 11 között nemzetközi összehasonlító jogi kerekasztal-konferencia került megrendezésre Budapesten, az összehasonlító jog perspektíváiról és korlátairól. A konferenciát az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete rendezte az UNESCO és a Comité International de Droit Comparé támogatásával.

A kerekasztal-értekezleten az összehasonlító jog több kiváló művelője vett részt, mind a szocialista, mind a nyugati országokból, közöttük John H. Hazard professzor, a Comité International de Droit Comparé elnöke és F. H. Lawson professzor, a Comité főtitkára.

A kerekasztal-konferencia napirendjén három kérdéscsoport szerepelt:

1. az összehasonlító jog különféle irányzatai, amelyen belül külön került megvitatásra az összehasonlító jog romanista, angol-szász és szocialista koncepciója;

2. az összehasonlító jog oktatása;

3. az összehasonlító jog funkciója korunk társadalmában.

Az egyes témákhoz bevezető tanulmányok készültek, melyeket a részvevőknek már a konferenciát megelőzően módjukban állt tanulmányozni.

II.

1. Az összehasonlító jog romanista irányzatáról *Xavier Blanc-Jouvan* professzor, az Aix-en-Provence-i egyetem tanára készített bevezető referátumot.

Tanulmánya első részében a szerző az összehasonlító jog kialakulásával foglalkozott. Rámutatott arra, hogy a külföldi jog iránti érdeklődésnek és az összehasonlító módszer alkalmazásának régi hagyományai vannak a romanista országokban, hiszen már a rómaiak a ius gentium kialakításakor foglalkoztak külföldi joggal, az uralmuk alá került népek jogával. Később, időtől, kortól és államoktól függően más és más volt a különböző jogok egybevetésének a célja, módszere, tárgya és a vizsgálódások mélysége. A középkorban a római jog alapjaira egy univerzális keresztény jogot igyekeztek felépíteni, mely törekvések csak megerősödtek a reneszánsz idején, egészen a pozitivista nézetek előretöréséig, amikor a jogi jelenségek nemzeti jellegére tevődött át a hangsúly. A XIX. század első felében Franciaországban a francia és a külföldi jogok összehasonlításának a célja a francia jog felsőbbrendűségének és a Code Napoleon jelentőségének bizonyítása volt. Ezzel egyidejűleg a többi romanista országban is foglalkoztak a francia joggal, elsősorban abból a célból, hogy abból útmutatást nyerjenek a hazai kodifikációs munkálatokhoz.

Az összehasonlító jog fejlődésére jelentős hatással volt a múlt században, a fennállása 100. évfordulóját éppen az elmúlt hónapokban ünneplő Société de législation comparée létrejötte. A jogösszehasonlítás azonban ezután is még hosszú ideig kialakulófélben levő diszciplina képét mutatta. Ezt bizonyítja többek között az 1900-ban Párizsban megtartott első Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszus is, amelyen még általánosan elfogadott volt az az utópista nézet, hogy az összehasonlító jogi kutatások elsődleges célja a civilizált emberiség közös joga létrehozásának az elősegítése.

A század eleje óta az összehasonlító jogi kutatások tárgya egyre bővült. Az első világháború után a romanista jogászok fokozott érdeklődést mutattak az angol jog iránt és a kutatások előterébe került a civil law és a common law összehasonlítása. Nagyjából ezzel egyidőben kezdtek érdeklődni a kialakuló szocialista jog, a muzulmán, az indiai és a kínai jog iránt is. Az összehasonlító jog tárgyának további szélesedése következett be a második világháború után, ami magával hozta a célokban és a módszerekben való változást is, amellyel egyidejűleg az összehasonlító jogi kutatások elmélyültebbé és sokrétűbbé váltak.

A referátum az összehasonlító jognak a romanista országokban ma ismert számos irányzata közül csak a legjelentősebbekkel foglalkozik, amelyek az összehasonlító jogi kutatások tárgyában, módszereiben és céljaiban különböznek egymástól. Minthogy a jogrendszereket mindegyik irányzat más-más oldalról közelíti meg, más és más összetevőre helyezve a hangsúlyt, ennek következtében ezek az elméletek bizonyos szempontból egymás kiegészítői is.

a) A romanista országokban a leggyakoribbak az olyan összehasonlító jogi kutatások, amelyek a külföldi jog szabályainak és tartalmának megismerésére irányulnak, s melyek során rendszerint a külföldi jogszabályok rendelkezéseit vetik egybe a hazaiakéval.

A külföldi jog tartalmának és szabályainak megismerése különféle célok szolgálatában állhat, aminek következtében attól függően, hogy a konkrét kutatás a külföldi jog szabályai helyesebb alkalmazására, a belső jog szabályainak tökéletesítésére vagy a nemzetközi jogegységesítés megvalósítására irányul, eltérés van az egyes kutatások között az összehasonlító jogi módszer alkalmazásában. Lehetséges, hogy az összehasonlító jogi kutatás során — kifejezetten gyakorlati célokat szolgálva — a külföldi jogot lényegében ugyanolyan szellemben vizsgálják, mint a hazait, vagyis rendkívül részletezve, aprólékosan veszik szemügyre a külföldi jog egyes rendelkezéseit. Az ilyen jellegű vizsgálódás azonban a kutatóknak jogágak és nyelvterületek szerinti specializálódását igényli.

Ismeretesek azonban, az előbb ismertetettől eltérő, tudományosabb igényű, magasabb szintű összehasonlító jogi kutatások is, amelyeknek tárgyát nem a konkrét jogszabályok, hanem az átfogó jogintézmények képezik. A külföldi jog intézményeit ebben az esetben összefüggéseikben vizsgálják és nemcsak leírják, de értékelik és bírálják is őket. Ezeknek a kutatásoknak az eredményei elősegítik a nemzeti jog jobb megértését is és útmutatásul szolgálhatnak a hazai jog tökéletesítéséhez.

Az összehasonlító jogi vizsgálódások eredményei különböző jelle-

gűek lesznek attól függően, hogy egymástól lényegesen különböző vagy egymáshoz hasonló jogrendszereket vetnek-e össze. Egymáshoz hasonló jogrendszerek összehasonlításakor a következtetések vonatkozhatnak bizonyos megoldási módok átvételének szükségességére; míg egymástól lényegesen eltérő jogrendszerek esetében az összehasonlítás elsősorban a különbségek okainak és következményeinek a feltárására irányul.

b) A jogrendszerek sajátosságai azonban nemcsak a jogszabályokban jelentkeznek, hanem a jogszabályok létrejöttének módjában is. Az összehasonlító jogban téves eredményekre vezetnének a megfigyelések, ha a vizsgálódások tárgyát csak a jogszabályokban kifejezett normák képeznék és nem fordítanánk figyelmet az egyes országokat jellemző sajátos jogi technikára is. A kutatások éppen azt bizonyítják, hogy a jogi technika terén gyakran nagyobb különbség mutatható ki az egyes jog rendszerek között, mint amekkora a jogszabályok tartalmában ténylegesen kifejezésre jut. A jogszabályok létrejötte módjának vizsgálata ezért nagy jelentőségű, bár az ilyen szinten való összehasonlítás sok nehézséggel is jár. A szerző elsősorban ezekben a nehézségekben látja annak okát, hogy az ilyen jellegű kutatások a romanista országokban csak az utolsó félévszázadban kerültek előtérbe.

A különböző jogrendszereknek csoportokba való sorolása a legtöbb esetben ilyen jogtechnikai megfontolásokon alapul. A jogszabályok eredetét vizsgálják és a jogrendszereket aszerint csoportosítják, hogy a jogi normák keletkezésében a törvényhozásnak, a joggyakorlatnak vagy a szokásnak van-e nagyobb jelentősége. A jogi technika mellett csoportosítási szempontként veszik figyelembe a jogszabályok alkalmazási és értelmezési módját, a belső jog tagozódását és még számos más tényezőt. A különböző csoportosítási ismérvek együttes alkalmazásából következik, hogy az egyes jogcsaládok közötti határok elmosódottak és vitatottak; ehhez hasonlóan problematikus a jogrendszereknek a különböző jogcsaládokon belül csoportokra és alcsoportokra való felosztása is.

A különböző jogrendszereknek a jogi technika alapján való vizsgálatát a szerző korántsem kizárólag elméleti jelentőségűnek tartja; a gyakorlatban ugyanis ennek a módszernek az alkalmazása elősegíti a külföldi jog helyes értelmezését és a belső jogi technika csiszolódását.

c) Az összehasonlító jog romanista művelői által követett harmadik fő irányzat a jogrendszereket bizonyos társadalmi jelenségek alapján sorolja csoportokba. Ez az irányzat vizsgálat alá veszi mindazokat a tényezőket, amelyek egy állam jogrendszerének létrejöttére hatással bírnak. Az összehasonlító jogi kutatásoknak ez a változata az utóbbi években alakult ki s elsősorban a hazaitól eltérő társadalmi rendszerű államok jogának megértéséhez nyújt segítséget.

A különböző államok jogrendszereinek bizonyos társadalmi jelenségek alapján való vizsgálatának egyik módja az ún. ideológiai megközelítés. Ezt a kutatási módszert alkalmazzák a romanista jogászok olyan jogrendszerek tanulmányozásakor, amelyek tőlük idegen ideológián vagy valláson alapulnak (szocialista jog, muzulmán jog, stb.) E módszer alkalmazása során keresik a társadalom alapvető filozófiai és erkölcsi elveit, s foglalkoznak olyan kérdésekkel is, mint például a jog helye a társadalomban, a jog és a gazdaság, a jog és az erkölcs viszonya, stb.

Az ideológiai tényezők vizsgálatán kívül, az összehasonlító jogi tanulmány ölthet bizonyos szociológiai jelleget is, s a vizsgálódások kiterjedhetnek mindazokra a tényezőkre, amelyek egy bizonyos társadalomban az összetartó erőt képezik. A romanista országokban ez a módszer kerül alkalmazásra a leggyakrabban az ázsiai és az afrikai jogok tanulmányozásakor.

A különböző államok jogának ilyen szociológiai jellegű megközelítésével kapcsolatban a szerző kiemeli, hogy az összehasonlító jogi kutatások során mindig figyelembe kell venni azt a társadalmat, amelyben a vizsgált jogot alkalmazzák, valamint azt a gyakran jelentős különbséget, ami az elméletben hirdetett és a valóságban alkalmazásra kerülő jog között van.

2. Az összehasonlító jog angolszász irányzatáról *Albert Kiralfy* londoni egyetemi tanár készített bevezető referátumot.

a) A szerző tanulmányában elsősorban arra a jelenségre mutat rá, hogy a common law-jogászok — eltérően a kontinentális országokban működő kollégáiktól — nem fordítanak túl nagy figyelmet az összehasonlító jog jellegével és céljaival foglalkozó elméleti vitákra. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy az angol jogászok közönyösen viseltetnének a külföldi jogok iránt, hiszen az angol jog számos mai intézménye éppen az angol jogtól idegen, egyéb jogokból került át az idők folyamán; így a ma érvényes jogban találhatók többek között kánonjogi, római jogi stb. elemek. Ugyanakkor az angol gyarmatbirodalom létrejöttével az anyaország számos jogintézményét átvették a gyarmatokon, bár a brit birodalomnak voltak olyan területei is, ahol a gyarmati közigazgatás lényegében a helyi szokásjogra támaszkodott, így az angol jogászoknak lehetőségük nyílt arra, hogy megismerkedjenek az ősi keleti civilizációk jogával, valamint a primitív afrikai és polinéziai törzsi jogokkal.

A brit jogászok érdeklődését a külföldi jogok iránt azok a művek is bizonyítják, amelyek a századok folyamán megjelentek Angliában a külföldi jogokról. Így például már a XV. században ír bizonyos Fortescue nevű számkivetésben élő bíró az angol jog és a külföldi jogok közötti közjogi különbségekről, de a későbbiek folyamán, különösen a brit birodalom fénykorában számos gyakorlati jellegű mű készült különböző idegen népek jogáról is, amelyek elsősorban a gyarmati igazgatás számára bizonyultak hasznosnak.

A common law-jogászok érdeklődése az összehasonlító jog iránt elsősorban a nemzetközi magánjoghoz kapcsolódik, ugyanis a nemzetközi magánjog fejlődése szükségessé tette bizonyos külföldi jogintézmények tanulmányozását. Az előzőtől teljesen független jelenség — amelyben azonban szintén bizonyos jogösszehasonlító elemek mutathatók ki — az, hogy az

angol jogászok gyakran folyamodtak a nagy kontinentális jogászok (pl. Jhering, Savigny) műveihez, hogy azokból segítséget nyerjenek a saját elméleteik megfogalmazásához.

b) A szerző az összehasonlító jog mai angliai helyzetére áttérve kifejti, hogy az angol jogászok mindig nagyobb érdeklődést tanúsítottak a gyakorlati tapasztalatok, mint az elméleti tanítások iránt; aminek következtében a jogösszehasonlítás elméleti kérdéseire nem fordítottak és ma sem fordítanak túl nagy figyelmet, noha ma már ez a helyzet is megváltozóban van

A szerző rámutat tanulmányában azokra a nehézségekre is, amelyek Angliában jelentkeznek az összehasonlító jog művelésével kapcsolatban. Az egyik probléma az összehasonlító jog egyetemi oktatásával kapcsolatos. Az összehasonlító jog jelenleg Angliában nem szerepel a kötelező egyetemi vizsgaanyagban, s kötelezővé tétele elé számos nehézség tornyosul. Így többek között, miután az összehasonlító jog hatalmas matériát ölel fel, rendkívül nehéz egy olyan általános tanmenetet összeállítani, amely a legkülönbözőbb jogi pályára készülő valamennyi hallgató számára tudna hasznos összehasonlító jogi ismereteket nyújtani; továbbá éppen az anyag kiterjedettségére tekintettel nehéz megfelelően képzett oktatókat találni. Az összehasonlító jog művelésének másik akadályát a szerző abban látja, hogy Angliában mind ez ideig inkább az egzotikus nyelveket tanulták, — a hatalmas gyarmatbirodalom és az anyaország közötti közigazgatási, kereskedelmi, stb. kapcsolatokból adódóan — mint a kontinentális jogrendszerű államok nyelveit. Ennek következtében az angol jogászok nemigen tudják a jogi szövegeket összehasonlító jogi kutatásaik során az eredeti nyelveken tanulmányozni, ami pedig elengedhetetlenül szükséges lenne. Ez utóbbi nehézség elhárulását reméli a szerző a brit gyarmatbirodalom felbomlása és az Európai Közösség megerősödése következtében.

A tanulmány a továbbiak során említést tesz számos olyan tervről, amelyeknek keretében a külföldi jogok bizonyos intézményeit, megoldási módjait kívánják meghonosítani Angliában. Ezeknek a terveknek egyrésze már megvalósult, pl. elfogadták a kármegosztás elvét a károkozók között közrehatásuk arányában; szó van továbbá egy közigazgatási felsőbb bírósághoz hasonló intézmény felállításáról a francia Conseil d'État mintájára, stb.

Ez a folyamat a common law jogcsaládon belül, tekintettel a közös nyelvre és a közös eredetre, természetesen könnyebb és eredményesebb, mint a common law és valamely másik jogcsaládhoz tartozó jog között. Korábban az anyaország és a gyarmati terület jogának egybevetése egyirányú mozgást idézett elő, nevezetesen a common law elveit és intézményeit vették át a birodalom országaiban, később ez a mozgás kétirányúvá vált, s az angol jogba bekerült számos, a dominiumokon ismert jogintézmény; ilyen volt pl. a földhöz való jogcímek nyilvántartása.

A szerző tanulmányában kitér arra a nagy érdeklődésre, mely a szocialista jog iránt jelentkezik Angliában, annak ellenére, hogy annak tanulmányozása bizonyos nehézségekbe ütközik. A szocialista jogoknak a nyugati jogrendszerekkel való összehasonlítási lehetőségeivel kapcsolatban kiemeli a szerző, hogy az ilyen jellegű összehasonlítás lehetőséget nyújt a jogi jelenségek jellegének és funkciójának teljesebb megismeréséhez. Példálódzva felsorolja a szocialista jogrendszereknek néhány olyan ágát és intézményét, amelyeknek összehasonlító jogi tanulmányozása különösen érdekes lenne; így pl. az állami vállalatok tulajdoni és szerződéses viszonyai, a munkajog, a családjog, stb.

A referátum említést tesz az angliai összehasonlító jogi kutató intézményekről, így elsősorban a British Institute of International and Comparative Law-ról, valamint az összehasonlító jogi publikációkról. Ezek közül különösen figyelemre méltó az Introduction to Legal Systems címen nemrég megjelent könyv, mely a romanista, az angol, az amerikai, a skandináv, a germán, az iszlám, a hindu, a régi kínai, a zsidó és az afrikai jogokkal foglalkozik. A folyóiratok közül kiemelkedő jelentőségű az International and Comparative Law Quarterly, de ezenkívül más lapokban is jelennek meg külföldi joggal foglalkozó cikkek. A fentieken kívül nagy segítséget nyújt összehasonlító tanulmányok folytatásához az Index of Foreign Legal Periodicals, melyben rendszeresen kivonatolják és ismertetik a világ jelentős jogi folyóiratait.

c) A tanulmány befejező része az Egyesült Államokban folyó összehasonlító jogi kutatásokkal foglalkozik. A szerző rámutat arra, hogy az Egyesült Államok az összehasonlító jog kifejlesztésében világviszonylatban sokkal jelentősebb szerepet játszott, mint Anglia. Ennek oka elsősorban az Egyesült Államok jogának sajátos jellegére vezethető vissza; a legtöbb tagállam joga ugyanis common law eredetű, vannak azonban olyan államok is, amelyeknek jogrendszere romanista jellegű, így tehát a tagállamok jogrendszereinek jellege között is már alapvető különbségek vannak. Ezenkívül az ötven tagállam önálló a büntetőjogi és a polgári jogi jogalkotásban, aminek következtében az egyes tagállamok büntető és polgári jogi szabályai között jelentős eltérések vannak. Mindezek a körülmények szükségessé tették az Egyesült Államokban — jóval korábban mint Angliában — a jogok összehasonlítását mind a gyakorlatban, mind az elméletben.

Az összehasonlító jogi kutatások az Egyesült Államokban ma igen elterjedtek és magas szintűek; foglalkoznak a romanista jogrendszerekkel és a szocialista jogokkal is. A nagyszámú összehasonlító jogi tanulmány közül kiemelkedő jelentőségű Schlesinger professzornak, a Cornell Egyetem tanárának az összehasonlító jog általános kérdéseiről, valamint von Maehren professzornak az európai civil lawrendszerekről írt könyve.

3. Az összehasonlító jog szocialista irányzatáról *Sz. L. Zivsz* professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese készített bevezető tanulmányt.

a) A tanulmány első részében a szerző az összehasonlító jogi módszer jellegzetességeivel foglalkozik, melyeket két tényezőre vezet vissza; egyrészt arra, hogy az össze-

hasonlító vizsgálódások tárgyát nem kizárólag egy állam jogintézményei képezik; másrészt pedig arra, hogy az összehasonlító jogi módszer alkalmazásának közvetlen célja az azonos, illetve a különböző és ellentétes jegyek feltárása a különböző államok jogintézményei között.

A szovjet jogtudomány szerint a jogösszehasonlítás csak módszer és nem önálló jogág, miután a jogösszehasonlítás nem rendelkezik azokkal az ismérvekkel, amelyek önálló jogági léte tudományos megalapozásához szükségesek. Az önálló jogágra ugyanis az jellemző, hogy bizonyos sajátos társadalmi viszonyokat az illető jogágba tartozó normák szabályozzák, az összehasonlító jog esetében ilyen speciális társadalmi viszonyokról nincs szó. A jogösszehasonlítás olyan módszer, mely valamennyi jogágban alkalmazásra kerül. Az egyes jogágak között az összehasonlító jog szempontjából annyiban lehet különbséget tenni, hogy az egyikben az összehasonlító módszer alkalmazása nagyobb, a másikban kisebb jelentőségű.

Az összehasonlító jogi módszerrel folyó kutatások sajátos feladataival kapcsolatban a szerző kifejti, hogy azok összefüggésben vannak az összehasonlításra kerülő intézmények és kategóriák objektív tulajdonságaival. Így pl. különböző típusú jogrendszerek összehasonlításánál, melyet a szerző comparaison par contraste-nak nevez, az elsődleges cél a különbségek, az ellentétek kimutatása. Az egymástól eltérő gazdasági és társadalmi alapokon nyugvó jogrendszerek egybevetésekor fel kell tárni a jogi jelenségek lényegét, rámutatva egyúttal függőségükre az államok gazdasági és társadalmi rendszereitől.

A tanulmány szerzője felhívja a figyelmet, hogy különösen az összehasonlító jogi módszer alkalmazásakor kell ügyelni arra, hogy a jogi jelenségeket nem szabad a jogrendszer egészéből kiragadva vizsgálni, hanem mindig figyelembe kell venni a különböző jogi jelenségek és intézmények közötti összefüggéseket. Az összehasonlító jogi kutatások eredményessége nagymértékben függ attól is, hogy az összehasonlítás során a jogi jelenségek tartalmi és formai összefüggéseit helyesen értelmezzük-e.

A szovjet jogtudomány lehetségesnek tartja a különböző jogrendszerek formai elemeinek összehasonlítását. Ugyanis, ha a jog társadalmi viszonyok kifejeződésének speciális módja, akkor magának a jognak a formája is visszatükrözi a társadalmi viszonyok jellemzőit, ami lehetővé teszi, hogy a jogi formák is önálló összehasonlító kutatások tárgyai legyenek. Különböző típusú jogrendszerekbe tartozó intézmények összehasonlító jogi vizsgálatánál különösen fontos helyesen felderíteni az összefüggést az összehasonlítás tárgyának lényeges és kevésbé lényeges jegyei között; továbbá az összehasonlításra kerülő intézmények nem lényeges, de közös jegyeinek, és azon fő vonásoknak az összefüggéseit, amelyek jellemzik és kifejezik az összehasonlításra kerülő intézmények lényegét.

Az összehasonlítás közvetlen tárgyát konkrét jogintézmények, normák, jogalkalmazási eljárások, stb. képezik. Ezeken túlmenően összehasonlító jogi módszerrel lehet vizsgálni nemcsak a különböző intézményeket és jogszabályokat, de a jogelveket is. A ma létező s különböző típusba tartozó jogrendszerek lényegének egybevetéséhez elengedhetetlenül szükséges a jogelvek összehasonlító tanulmányozása. A szerző kiemeli, hogy a jogintézmények összehasonlító tanulmányozását össze kell kapcsolni más módszerek alkalmazásával is, így elsősorban a jogintézmények szociológiai módszerekkel való vizsgálatával.

b) A továbbiakban a referátum az összehasonlító jog céljaival foglalkozik. A jogösszehasonlítás céljai egyrészt a jogtudomány általános céljaihoz kapcsolódnak, így a politikai felépítmény egy részének a megismerése, az állam, a jog és a jogintézmények alapvető fejlődési irányzatainak feltárása, elméleti kérdések megoldása, stb. Ezeken túlmenően a jogösszehasonlításnak olyan elméleti és gyakorlati feladatai is vannak, melyek elsősorban a jogrendszerek osztályozásával és a jogszabályalkotás tökéletesítésével kapcsolatosak. Az összehasonlító jog eredményeit ma már a gyakorlatban széles körben hasznosítják, így pl. a Szovjetunióban minden egyes jogszabály megalkotása során támaszkodnak az összehasonlító jogi kutatások eredményeire is.

4. Az összehasonlító jog oktatásáról *Stefan Rozmaryn*, a konferencia előtt néhány héttel tragikus hirtelenséggel elhúnyt varsói professzor készített bevezető referátumot, s abban az összehasonlító jognak a nemzeti egyetemeken, rendes tantárgyként való oktatásának problémáival foglalkozott. A szerző az összehasonlító jog oktatásával kapcsolatos fejtegetéseit elsősorban a külföldi jogoknak összehasonlító módszerrel való oktatására korlátozta, de ezzel kapcsolatos megállapításai mutatis mutandis vonatkoznak a belső jognak összehasonlító módszerrel való oktatására is.

A külföldi jog oktatását jogcsoportok, illetőleg jogcsaládok szerinti csoportosításban tartja helyesnek a szerző, mégpedig didaktikai szempontokra tekintettel más csoportokkal vagy a hazai joggal való egybevetés során. Kifejti, hogy az egyes államokban gazdasági, társadalmi, politikai, földrajzi stb. tényezők befolyásolják azt, hogy a jogi egyetemek tartervébe melyik külföldi jogcsalád részletesebb oktatását veszik fel. Mindenesetre — hangsúlyozza a szerző — a világ főbb jogrendszereiről feltétlenül szükséges általános ismereteket nyújtani; így az oktatásra kerülő anyagnak tartalmaznia kell a szocialista, a kapitalista és az ún. harmadik világ államainak jogát. Az egyes jogcsaládokon belül további válogatást szükséges eszközölni abból a célból, hogy kiválasszuk a jogcsaládba tartozó államok közül azt, amelyiknek a jogrendszere a legjobban kifejezi az illető jogcsoport jellegzetességeit. Ez utóbbi kiválasztása során azonban nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani az államok közötti bizonyos közös történelmi múltból vagy szomszédságból adódó kapcsolatoknak.

Az egyes jogcsoportok oktatását kétféleképpen javasolja megvalósítani a szerző. Egyrészt intéményenként csoportosítva lehet bemutatni a csoportba tartozó államok jogát; másrészt pedig lehetséges államonként haladva ismertetni meg a hall-

gatókkal a csoportba tartozó államok jogrendszereit. A vizsgálódásoknak minden esetben általános következtetésekhez kell vezetniük, amelyek során hangsúlyozni kell az ismertetésre került jogrendszerek hasonlóságait és különbségeit. Különösen a hazaitól lényegesen eltérő jogrendszerek oktatásakor rendkívül fontos, hogy a külföldi jogról és annak egyes intézményeiről szóló értékeléseket megindokoljuk és megmagyarázzuk.

A szerzőnek az előzőekben ismertetett fejtegetései lényegében a külföldi jog összehasonlító módszerrel való oktatására vonatkoztak, amelynek keretében a hallgatók megismerkedhetnek egy vagy több állam illetve jogcsoport jogával. Az oktatási tervben azonban szükségesnek tartja a szerző, a fentieken túlmenően, helyet biztosítani olyan előadásoknak is, amelyeknek tárgya valamennyi jogcsalád vagy legalábbis a főbb jogcsaládok joga. Az ilyen ún. önálló összehasonlító jogi kurzusokkal kapcsolatban két álláspontot ismertet a tanulmány. Az egyik álláspont szerint az ilyen jellegű oktatási anyag előterébe egyes jogintézményeknek kell kerülniük, mégpedig azoknak az intézményeknek, amelyek egy adott jogcsoportra vagy jogcsaládra a legjellemzőbb tulajdonságokkal bírnak; ebben az esetben ügyelni kell azonban arra, hogy a hallgatók az illető jogcsaládról vagy jogcsoportról egy általános képet is nyerjenek, ugyanis a jogoknak ilyen jellegű ismertetése a legtöbb esetben csak a magánjogra korlátozódik. A másik nézet szerint ezeknek az „önálló" összehasonlító jogi előadásoknak az összehasonlító jogi módszer általános kérdéseivel kell foglalkozniuk. Az előadások előterében eszerint a különböző jogoknak csoportokba illetve jogcsaládokba való csoportosításának elvei állnak, amelyek kapcsán alkalom nyilhat a különböző jogrendszerek társadalmi, ideológiai és politikai alapjainak a bemutatására. Felvetődik azonban az a probléma, hogy az ilyen ún. önálló összehasonlító jogi tantárgy az egyetemi tanulmányok mely szakaszában kerüljön oktatásra. A szerző véleménye szerint az a megoldás látszik a leghelyesebbnek, ha az intézményekkel foglalkozó önálló összehasonlító jogi előadások az egyetemi tanulmányok vége felé, a metodológiai jellegű összehasonlító jogi előadások pedig az egyetemi tanulmányok kezdetén szerepelnek.

A szerző ezt követően az összehasonlító jog oktatásának ún. materiális feltételeivel foglalkozott. Külön felhívta a figyelmet annak fontosságára, hogy az összehasonlító jognak az egyetemi tananyagba való beiktatásával egyidejűleg gondoskodni kell bizonyos jogszabályoknak, tudományos műveknek a hallgatók által hozzáférhető nyelven való közzétételéről, aminek hiányában az összehasonlító jog oktatása tartalmatlan formává válhat.

A referátum befejezéseként a szerző leszögezte, hogy az összehasonlító jog oktatásának jelenlegi nívója nincs összhangban a lehetőségekkel és az összehasonlító jog oktatásával szemben támasztott igényekkel.

5. Az összehasonlító jog funkciójáról a mai társadalomban *Marc Ancel,* a Société de législation comparée elnöke készített tanulmányt.

a) A tanulmány első részében a szerző a jogösszehasonlítás történetével foglalkozik. Rámutat arra, hogy bár a különböző jogok egybevetése és a külföldi jog iránti érdeklődés a 12 táblás törvény megalkotásig és Arisztoteleszig nyúlik vissza, a jogösszehasonlítás mégis hosszú ideig olyan eljárás volt, melyet csak alkalmilag és rendszertelenül alkalmaztak.

A századfordulótól, az 1900-ban megrendezett első összehasonlító jogi kongresszustól az összehasonlító jog fejlődését a szerző három szakaszra bontja.

Az első szakasz a század elejétől az első világháborúig tart, s jellemzője, hogy csak az európai, a kontinentális jogrendszereket hasonlították egymással össze, mert az angol jogot nem tartották összehasonlíthatónak a római jog alapjaira felépülő kontinentális jogokkal.

Az összehasonlító jog fejlődésének második szakasza a két világháború közötti időre esik, amikor a romanista országok jogászai fokozott érdeklődést kezdtek tanúsítani az angol-szász jogrendszerek iránt. Erre az időre tehető annak, a ma is sokok által hirdetett nézetnek a kialakulása, mely szerint az összehasonlító jog elsődleges célja a civil law és a common law egybevetése. Az összehasonlító jogi kutatások tárgyának ez a kiszélesedése nagy hatással volt az összehasonlító jog további fejlődésére, ugyanis elősegítette a jogrendszer fogalmának teljesebb feltárását, s megmutatta az első összehasonlító jogi kongresszuson leszögezett, az egységes világjog létrehozásával kapcsolatos célok utópisztikus voltát.

Az összehasonlító jog fejlődésének harmadik szakasza a második világháború után kezdődött meg. Az összehasonlító jogi kutatások tárgya ekkor tovább bővült a szocialista jogok és a gyarmati sorból nemrég felszabadult ázsiai és afrikai országok jogának tanulmányozásával, ami az összehasonlító jog céljaiban és módszereiben is jelentős változást idézett elő.

b) A tanulmány következő része azokkal a jelenségekkel foglalkozik, amelyek korunkban különös élességgel jelzik a jogok összehasonlításának szükségességét; ilyen jelenségnek tartja a szerző az államok új nemzetközi csoportosulásainak létrejöttét, az olyan nemzetközi tömbök keletkezését, amelyek túlfeszítik a korábbi jogcsaládok kereteit, valamint a nemzetközi szervezetek tevékenységét, amely szintén közvetve vagy közvetlenül szükségessé teszi a különböző érvényes jogrendszerek egybevetését.

A továbbiakban a tanulmány az összehasonlító jognak korunkban, a különböző gazdasági és társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének idején betöltött szerepét elemzi. Ennek során kifejti a szerző, hogy a világnak eltérő társadalmi-politikai és ideológiai csoportokra való osztottsága nem akadályozza meg és nem korlátozza az összehasonlító jogi kutatásokat. Ellenkezőleg, éppen az összehasonlító jog segíti elő a különböző társadalmi rendszerű államok kölcsönös megismerését és megértését. Az összehasonlító jog jelentősége éppen abban van, hogy a népek közötti megértés és közeledés eszközét képezi. A jogok egybevetésével elkerülhető továbbá, hogy olyan jogintézményeknek vagy jelenségeknek, amelyek időtől, helytől vagy gazdasági és politikai feltételektől függnek, abszolút értéket tulajdonítsunk. Az összehasonlító jog

nemcsak a nemzeti és a külföldi jogrendszerek jobb megértését és megismerését segíti elő, hanem elvezet egyben magának a jognak mint társadalmi jelenségnek a teljesebb megismeréséhez is.

c) A referátum harmadik részében a szerző az összehasonlító jog jellegével, feladatával kapcsolatos különféle kérdésekkel foglalkozik. E kérdések egy részét, ha nem is megoldottnak, de mindenesetre túlhaladottnak tekinti; így többek között a külföldi jogok tanulmányozása és az összehasonlító jog közötti különbség kérdését, az összehasonlító jog elnevezésbeli pontatlanságával kapcsolatos vitát, továbbá azt a közel 20 éve vitatott problémát, hogy az összehasonlító jog tudományág-e vagy módszer. Ez utóbbi kérdéssel kapcsolatban megállapítja, hogy az összehasonlító jog nem önálló jogág, azonban mindenesetre több is, mint módszer. A szerző szerint a hangsúlynak ma az összehasonlító jog művelésének fontosságán kell lennie és nem azon, hogy azt tudománynak vagy módszernek minősítjük-e.

Az összehasonlító jog feladatai közül kiemeli a tanulmány az államok törvényhozási politikája vizsgálatának fontosságát. A törvényhozási politikát a szerző az államok büntető politikájához hasonló fogalomnak tartja, amelyből megismerhető, hogy a törvényhozó milyen jogintézményeket szeretne bevezetni, melyeket kíván eltörölni, stb. További feladatát képezi az összehasonlító jognak az ún. jogrendszeri blokkok alapvető jellemzőinek a feltárása. A szerző szerint ugyanis létezik egy szélesebb fogalom is mint a jogtípus, ez pedig a jogrendszerek blokkja. Szerinte bizonyos mértékben túl kell lépni a jogtípus fogalmán, mert egymással mégoly alapvetően ellentétes jogrendszerek is, mint amilyen a civil law és a common law, bizonyos, mindkét jogrendszerre jellemző, nem jogtechnikai, hanem gazdasági, politikai, társadalmi és ideológiai ismérvek alapján egy közös kategóriába sorolhatók, mely kategóriát jogrendszeri blokknak nevez a szerző.

Az összehasonlító jog legnagyobb jelentőségét korunk társadalmában a szerző abban látja, hogy hozzájárul egy univerzális jogi módszer kidolgozásához, s ezáltal elősegíti a népek és nemzetek közötti békés kapcsolatok fejlesztését.

6. A rendező intézetnek napjaink összehasonlító jogára, illetőleg az ezzel kapcsolatos problémákra vonatkozó koncepcióját *Szabó Imre* akadémikus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete igazgatójának referátuma foglalta össze.

A referátum az összehasonlító jog létrejöttét előidéző társadalmi-történelmi körülmények mellett kiemelte az összehasonlító jog belső fejlődésének jelentőségét is, hangsúlyozva azonban ennek másodlagos jellegét, a társadalmi körülményektől való függőségét. Rámutatott arra, hogy az összehasonlító jog kialakulásának kezdeti idején olyan államok jogát vetették egybe, amelyek azonos gazdasági-társadalmi alapokon, a termelőeszközök magántulajdonán nyugodtak. Az összehasonlító jog ekkor a jog formalisztikus elemeinek párhuzamba állítására szorítkozott. Az összehasonlító jog fejlődésében döntő, minőségi változást a szocialista világrendszer létrejötte eredményezett. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után ugyanis nyugaton még hosszú ideig nem vették figyelembe a szovjet jogot és tagadták annak jogi jellegét; döntő fordulatot ebben a szemléletben csak a szocialista világrendszer kialakulása idézett elő. Ma már világszerte egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a szocialista jogok összehasonlító tanulmányozása iránt, s ezzel párhuzamosan a szocialista jog művelői körében is egyre élénkebb az érdeklődés az összehasonlító jog iránt.

Az előadó arra is felhívta a figyelmet, hogy az összehasonlító jog számos nyugati művelője még ma sem veszi eléggé figyelembe az utolsó évtizedekben végbement társadalmi változásokat, és összehasonlító kutatásai középpontjába a jog formalisztikus elemeinek a vizsgálatát állítja a társadalmi tényezők elemzésének háttérbe szorulásával. A szocialista jogtudomány képviselői, ezzel ellentétben, a jogok összehasonlításakor a társadalmi tényezők kimutatására helyezik a fő súlyt, aminek főleg a különböző társadalmi rendszerű államok jogrendszereinek vizsgálatánál van jelentősége.

Az előadó rámutatott arra, hogy korunkat minden megosztottsága és ellentéte ellenére, bizonyos egység is jellemzi, ami tulajdonképpen az összehasonlító jog alapját képezi. Felhívta azonban a figyelmet arra, hogy helytelen lenne, ha a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének — korunkat jellemző — elvét tekintenénk az összehasonlító jog elvi alapjának. A különböző társadalmi alapokon nyugvó jogrendszerek ideidejű létezésének ténye csak egyik fontos társadalmi indítóokát képezi annak, hogy ma világszerte fellendült a különböző társadalmi rendszerű államok jogának összehasonlító tanulmányozása. A békés egymás mellett élés elvének az összehasonlító jog elvi alapjaként való elismerése az ellentétes társadalmi rendszerek összetartásának *(konvergencia)* elméletéhez vezetne, ami előrevetíti a jogi megoldások közeledését, majd egységesítését, anélkül, hogy számot vetne a jogrendszerek társadalmi alapjainak alapvető ellentéteivel.

Az összehasonlító jog rendszerén belül is bizonyos változást eredményezett az, hogy az összehasonlító jog előterében ma a különböző társadalmi rendszerű államok jogának egybevetése áll. Az eltérő társadalmi rendszerű államok jogának összehasonlítása során elengedhetetlenül szükséges tanulmányozni azokat a társadalmi körülményeket is, amelyek meghatározzák és befolyásolják a jogrendszerek alakulását. Ennek következtében az összehasonlító jogban a társadalmi elem vizsgálata egyre inkább előtérbe kerül, anélkül, hogy az összehasonlító jog átváltozna jogszociológiává. Az összehasonlító jog tehát napjainkban két, egymással szoros összefüggésben és kapcsolatban álló részre osztható, egyrészt a társadalmi tényezők, másrészt pedig a jogok strukturális és technikai elemeinek a kutatására.

Az előbbi fejtegetésekkel összefüggésben — a napjainkban kibontakozó jogegységesítési törekvésekkel kapcsolatban — az előadó rámutatott arra, hogy a különböző társadalmi alapokon nyugvó jogrendszerek egységesítése lehetetlen. Ugyanakkor azonban a jogintézmények külső, technikai oldalán

létrejöhetnek analóg megoldások a különböző gazdasági és társadalmi alapokon nyugvó jogrendszerekben, sőt a különböző jogi megoldási módok közelíthetnek is egymáshoz.

Az utóbbi negyedszázadban végbement társadalmi változásokat az összehasonlító jog vonatkozásában az előadó úgy értékelte, hogy ezek hatására az összehasonlító jogban is megindult egy olyan fejlődési folyamat, amelynek eredményeként az összehasonlító jog elmélyültebbé és tudományosabbá vált, mint korábban volt. Ez a változás többek között az összehasonlító jog tudományos feladatának, tartalmának, módszerének értelmezésében jelentkezik. Az összehasonlító jogi munkák elmélyültebbé és gazdagabbá válása mellett azonban szükségszerűen jelentkeznek bizonyos korlátok is, amelyek abból adódnak, hogy az összehasonlító jog — bármilyen fejlett legyen is — végeredményben a jogi jelenségek vizsgálatának csak egyetlen módszerére korlátozódik.

Előadása befejező részében Szabó Imre akadémikus hangsúlyozta, hogy az összehasonlító jog ma fejlődésének egy újabb szakaszához érkezett, amelyet relatív önállóságának fokozódása jelez.

III.

A konferencia egyes napirendi pontjaihoz kapcsolódóan számos rendkívül érdekes és figyelemreméltó hozzászólás hangzott el. A jelen ismertetés keretében természetesen valamennyire nem tudunk kitérni; így a továbbiakban megkíséreljük összefoglalni az elhangzott vita anyagát, a főbb vitapontok köré tömörítve.

1. A kerekasztal-értekezleten is szóba került az a régóta vitatott kérdés, hogy az összehasonlító jog önálló tudományág-e, vagy pedig csak egy módszer.

Az összehasonlító jog önálló jogági, illetőleg módszer jellege mellett szóló ismert érvek és ellenérvek most is elhangzottak. Újdonságként értékelhető azonban az, hogy a konferencián résztvevő szocialista összehasonlító jogászok többsége arra a megállpításra jutott — amint azt *Borislav T. Blagojević* professzornak, a belgrádi Összehasonlító Jogi Intézet igazgatójának, *Viktor Knapp* akadémikusnak, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete igazgatójának, *Marian Rybicki* professzornak, a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete igazgatójának, *Szabó Imre* akadémikusnak valamint *V. A. Tumanov* professzornak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézete tudományos osztályvezetőjének hozzászólásából kitűnt —, hogy az összehasonlító jog fejlődésében túlhaladta már egy általános metodikának a szintjét, s ma már az összehasonlító jogról mint segédtudományról beszélhetünk. Az összehasonlító jog segédtudományi jellegének elismerése mellett a felszólalók hangsúlyozták, hogy az összehasonlító jog semmi esetre sem rendelkezik azokkal az általános elméleti alapokkal, amelyek egy jogi diszciplina önálló jogággá minősítéséhez szükségesek.

Az összehasonlító jog jellegére vonatkozóan elhangzottak olyan felszólalások is, amelyek — kiindulva a jogösszehasonlítás különböző fajtáiból és szintjeiből — arra a megállapításra jutottak, hogy a jogösszehasonlítás bizonyos fajtái vonatkozásában elfogadható az összehasonlító jog önálló jogági léte.

A jogösszehasonlításnak két fajtáját különböztette meg hozzászólásában *Nizsalovszky Endre* akadémikus. Az egyik fajta összehasonlításának azt tartja, amikor a vizsgálódások középpontjában egy állam jogrendszere áll (a legtöbb esetben a hazai jog), amihez képest alárendelt helyzetben, bizonyos intézmények jellegének tisztázása vagy megmagyarázása érdekében bemutatásra, illetve ismertetésre kerülnek a külföldi jog egyes szabályai vagy intézményei; a jogösszehasonlítás ebben az esetben csak a módszer szerepét tölti be. A másik fajta jogösszehasonlítás a különböző jogok koordinált tárgyalása, ami alatt tulajdonképpen a kifejezetten összehasonlító jellegű tanulmányok értendők, amit a felszólaló már speciális szakjogtudománynak tekint.

Hasonló egyéni álláspontot fejtett ki a vita során *Mádl Ferenc,* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos csoportvezetője. Nézete szerint az összehasonlító jog a jogrendszerek összehasonlításakor nem felel meg azoknak a kritériumoknak, amelyek önálló tudományággá minősítéséhez szükségesek; nevezetesen nincs egy olyan önálló normaterülete, melyet tanulmányozna, javítgatna stb. Az egyes jogintézmények összehasonlítása szintjén, a felszólaló szerint, már fellelhetők ilyen önálló normák, amiért is a jogintézmények összehasonlítása szintjén elfogadhatónak tartja az összehasonlító jog önálló jogági jellegét.

A kerekasztal-értekezlet két angol vendége, *F. H. Lawson* londoni és *Kurt Lipstein* cambridge-i professzorok, az összehasonlító jog jellegéről folyó vita során hangot adtak annak a Nagy-Britanniában általánosan elfogadott nézetnek, miszerint a hangsúlynak nem az összehasonlító jog módszernek vagy tudománynak való minősítésén kell lennie, hanem a művelésén. Túl kell lépni — mondották — az összehasonlító jog elvont elméleti kérdésein, s az összehasonlító jog funkcióját kell vizsgálni. A legfontosabb annak eldöntése, hogy az összehasonlító jog művelésének van-e gyakorlati haszna; ha pedig van — amiben a világon valamenynyi jogász egyetért — akkor ebből az a következtetés adódik, hogy az összehasonlító jogot minél kiterjedtebb körben kell művelni.

2. A konferencia részvevői foglalkoztak az összehasonlító jog tárgyának kérdéskörével is. A felszólalások többsége ráirányította a figyelmet számos olyan jogágra, illetve jogintézményre, amelyeknek összehasonlító jogi tanulmányozása ezideig még háttérbe szorult. Így többek között szóba került *Weltner Andor* tanszékvezető egyetemi tanár felszólalásában a munkajog, *Ljuben Vasziljev* akadémikus, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete igazgatójának hozzászólásában az alkotmányok, bizonyos nemzetközi szerződések és az államok törvényhozási strukturája összehasonlító vizsgálatának fontossága. Az itt felsoroltakon kívül a szorosan vett jogösszehasonlítás mellett korunkban a nemzetközi jogegységesítésnek is újabb területei nyíltak meg, — amint ezt *Nizsalovszky Endre* akadémikus kifejtette — az űrkutatás, az atomenergia és a

szervátültetések jogi kérdéseihez kapcsolódóan.

Az összehasonlító jog tárgyának kérdése a tanácskozások során abból a szempontból is megvilágításra került, hogy az összehasonlító jogi kutatások alkalmával a vizsgálódásoknak mire kell kiterjedniük. Ezt a problémát is — hasonlóan a konferencián felvetődő legtöbb kérdéshez — igen sok felszólaló érintette. Valamennyien egyetértettek abban, hogy az összehasonlító jogi vizsgálódásoknak ki kell terjedniük a pozitív jogon kívül a jogalkalmazási gyakorlatra, a reformtervezetekre és azoknak a társadalmi körülményeknek vizsgálatára is, melyekben a jogszabályok alkalmazásra kerülnek.

3. A háromnapos tanácskozás során az összehasonlító jog módszertani problémái közül különösen, az ún. case-módszer alkalmazásának lehetősége váltott ki élénk érdeklődést.

A case-módszer — mint ismeretes — lényegében azt jelenti, hogy a külföldi jog rendelkezéseit jogesetekhez kapcsolva vizsgálják és ismertetik.

A case-módszer alkalmazási lehetőségeivel foglalkozó felszólalók többsége azon az álláspontón volt, hogy a case-módszer csak az angol-szász jogrendszerek vizsgálatánál alkalmazható. *(X. Blanc-Jouvan, V. A. Tumanov, A. de Vita).* Ezt a megállapítást *John N. Hazard* professzor hozzászólásában azzal egészítette ki, hogy a case-módszer alkalmazása minden olyan jogrendszer vizsgálatánál lehetséges és szükséges, ahol aránylag régen alkotott kódexek vannak érvényben, melyeknek rendelkezéseit a mai életviszonyok szabályozására csak a bírói gyakorlat által végrehajtott módosítások teszik alkalmassá.

A case-módszer alkalmazásával kapcsolatban biznyos elvi kifogások is elhangzottak. *Eörsi Gyula* akadémiai levelező tag felszólalásában kifejtette, hogy a case-módszer alkalmazása meghatározott esetekben szükséges lehet, ugyanakkor ez bizonyos veszélyeket is rejt magában. Lehetséges ugyanis, hogy a case-módszerrel bizonyos egyedi, az egész vizsgált jogrendszerre nem jellemző eseteket elemzünk, s ezek képezik az általános következtetések alapját, ami természetesen hibás eredményekhez vezet. Véleménye szerint a case-módszer alkalmazása csak a technikai jellegű összehasonlításnál lehetséges, ami mellett minden esetben — éppen a téves következtetések elkerülése végett — vizsgálni kell azokat a gazdasági és társadalmi viszonyokat is, amelyekben a jogok érvényesülnek.

A szociológiai kérdésekkel való foglalkozás szükségességében és fontosságában egyébként a konferencia szinte valamennyi részvevője egyetértett, s majd minden felszólaló foglalkozott is a szociológiai vizsgálódások fontosságával. Hangsúlyozták, hogy az összehasonlító jogi kutatások során különös figyelmet kell szentelni azoknak a gazdasági és társadalmi viszonyoknak megfigyelésére és elemzésére, amelyekben a jogokat alkotják és alkalmazzák.

4. A konferencián felvetődött a jogösszehasonlítás és a külföldi joggal való foglalkozás közötti kapcsolat és különbségük kérdése is.

A problémával foglalkozó felszólalók többségükben azt hangoztatták — így többek között: *Blanc-Jouvan* professzor, *A. Malmström* professzor, *Szabó Imre* akadémikus, *V. A. Tumanov* professzor és *I. Zajtay* professzor —, hogy a külföldi jog tanulmányozása és az összehasonlító jog között különbséget tenni rendkívül nehéz, s különösebb elvi különbség a kettő között nincs is. A gyakorlatban a külföldi joggal való foglalkozás és a jogösszehasonlítás összefonódik, s a külföldi jog leírása lényegében az összehasonlító jogi tevékenység első mozzanataként fogható fel. Ezzel ellentétes álláspontot fejtett ki *Viktor Knapp* akadémikus, aki szerint a külföldi jog egyszerű ismertetése még nem jogösszehasonlítás. A jogösszehasonlítás szerinte több, mint a külföldi jog ismertetése, mert absztraktabb annál, és lényegében mindig a comparatum és a comparandum közötti viszony kifejeződése.

5. A megbeszélések során igen élénk érdeklődés kísérte az összehasonlító jog oktatásának kérdéskörét.

A kerekasztal-konferencia valamennyi részvevője egyetértett abban, hogy az összehasonlító jog oktatása korunkban, az eltérő gazdasági és társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése idején rendkívül fontos kérdés, s elengedhetetlenül szükséges, hogy a mai, de elsősorban a jövő jogásznemzedéke bizonyos összehasonlító jogi alapismeretekkel rendelkezzék.

A tanácskozásokon vita az összehasonlító jog oktatásának egyes részproblémái körül alakult ki; nevezetesen, hogy az összehasonlító jog egyetemi tantárgya keretében tulajdonképpen mit oktassanak a hallgatóknak és milyen módszerrel, továbbá, hogy az egyetemek rendes tantárgyai között, vagy pedig csak a postgraduate oktatásban szerepeljen az összehasonlító jog, stb.

Az összehasonlító jog oktatásának hazai helyzetét érintve, *Szabó Imre* akadémikus, *Kovács István* akadémiai levelező tag, *Bihari Ottó* és *Weltner Andor* tanszékvezető egyetemi tanárok kifejtették, hogy az összehasonlító jogot ma már hazánkban is önálló tantárgyként kellene beiktatni az egyetemi tananyagba; jelenleg ugyanis Magyarországon az összehasonlító jogot csak jogáganként, bizonyos tantárgyak keretében, illetve speciálkollégiumok formájában oktatják. *Kovács István* professzor szerint az összehasonlító jogot az alaptárgyak között kötelező tantárgyként lenne helyes oktatni, s ennek az önálló jogösszehasonlító tantárgynak az összehasonlító jog általános elvi kérdéseivel, a főbb jogrendszerek alapvető elveivel, a jogrendszerek csoportosításának problematikájával kellene foglalkoznia.

Az összehasonlító jog számos fontos elvi és gyakorlati kérdésének tisztázását elősegítő háromnapos nemzetközi tanácskozás *Szabó Imre* akadémikusnak és *John N. Hazard* professzornak a konferencia jelentőségét méltató szavaival ért véget.

Lamm Vanda

Beszámoló a Jénában megrendezett harmadik nemzetközi családjogi konferenciáról*

A jénai Friedrich—Schiller Tudományegyetem Jogtudományi Kara a Német Demokratikus Köztársaság megalapításának 20. évfordulója alkalmából az NDK Igazságügyminisztériumának támogatásával 1969. október 21-e és 24-e között rendezte meg a harmadik nemzetközi családjogi konferenciát „A családjog szociológiai aspektusai a szocializmusban" témakörben.

E konferenciát megelőzően került megrendezésre a szocialista családjogászok varsói konferenciája 1965-ben[1] és az 1967-ben, a pécsi egyetem alapításának 600. évfordulója alkalmából szervezett nemzetközi családjogi konferencia[2].

A jénai tanácskozások tárgyául a szocialista családi jog elméleti problémái, valamint a házassági életközösséggel és annak joghatásaival kapcsolatos, a jogérvényesülés szemszögéből vizsgált kérdések szolgáltak. Mivel ennek következtében a családi jog hatékonyságának kérdései is megvitatásra kerültek, ezért az eddigieknél szélesebb körben vonták be a konferencia munkálataiba a jog gyakorlati művelőit.

Az NDK jogtudósai és számos gyakorlati jogásza mellett a konferencián a következők vettek részt:

a Magyar Népköztársaságból *Nizsalovszky* Endre akadémikus, *Pap* Tibor professzor, *Bacsó* Jenő és *Petrik* Ferenc (Igazságügyminisztérium), valamint *Csiky* Ottó megyei bírósági elnök (Pécs); a Szovjetunióból O. Sz. *Joffe* professzor (Leningrád), N. G. *Jurkevics* professzor (Minszk), A. I. *Pergament* professzor (Moszkva) és N. M. *Jersova* (Moszkva); Bulgáriából dr. Lubomir *Popov* professzor (Szófia), Csehszlovákiából Jozef *Eliáš*, a prágai Károly egyetem docense és Olga *Planková*, a pozsonyi Komenszky egyetem docense; Jugoszláviából Milan *Bosanac*, a zágrábi egyetem docense; Lengyelországból Józef St. *Piatowski* professzor (Lodz), és Jan *Winiarz* egyetemi docens (Varsó); Romániából Jon *Filipescu* professzor (Bukarest) és Corneliu *Birsan* egyetemi tanársegéd (Bukarest).

A konferenciát a résztvevők által idejében benyújtott és megküldött írásbeli referátumok alaposan előkészítették, így a tanácskozásokon előtérbe kerülhettek az egyes problémákkal kapcsolatos vitakérdések. Írásbeli referátumokat küldöttek be továbbá a konferencián való személyes részvételben gátolt Jan *Gwiazdomorsky* professzor (Krakkó), Georghe *Fekete* professzor (Kolozsvár) és Tudor R. *Popescu* professzor (Bukarest).[3]

*

A konferencia résztvevőit a jénai Alma Mater rektora, dr. Franz *Polck* professzor üdvözölte, s ezt követően dr. Kurt *Wünsche*, az NDK minisztertanácsának elnökhelyettese, igazságügyi miniszter megnyitó beszédében méltatta az NDK-ban az eltelt két évtized alatt a jog és a jogalkalmazás területén elért eredményeket és ennek beszédes példájaként emelte ki az NDK szocialista családjogi törvénykönyvét, amelyet a Népi Kamara 1965. december 20-án fogadott el. Az új családjogi törvénykönyv rendelkezéseinek legnagyobb része arra irányul, hogy megrajzolja a mintaképét egy modern, a szocialista társadalomba szilárdan beágyazott házasságnak, melyben az egyenlő jogokkal és egyenlő kötelezettségekkel rendelkező házastársak a családi együttélést a szocialista erkölcs szellemében alakítják. A családi jog szociológiai aspektusainak a konferencián történő megvitatása sürgető társadalmi feladat. Az a tény, hogy a szocialista államok családjogi szabályozása alapelveiben megegyezik, széles körben teszi lehetővé a hasznos tapasztalatcserét. Az NDK-beli résztvevők feladata — állapította meg a miniszter — hogy a többi szocialista ország tapasztalatait saját munkájukban hasznosítsák.

„A családjog szociológiai aspektusai a szocializmusban" című referátumával vezette be dr. Richard *Halgasch* professzor (Jéna) a konferencia szakmai tanácskozásait. Kiemelte, hogy a házassági és családi életviszonyok területén a társadalmi fejlődésnek megfelelően adódó változások állandóan újabb problémákat vetnek fel a családi jog alkalmazása során. Szükséges, hogy a családszociológiai vizsgálatok eredményeit az eddigieknél jobban hasznosítsuk és tegyük intenzívebbé azok jogi feldolgozását és értékesítését. A családszociológia alapproblémája a „családtag — család — társadalom" kapcsolatok egzakt elemzése. Ennek során figyelemmel kell lenni arra, hogy a családtag és a társadalom közötti kapcsolatokat nem csupán a család, de más szociális csoportok is közvetítik, mint pl. a munkakollektíva és e téren is adódnak kölcsönhatások. Egy ilyen átfogó szociológiai elemzésből adódó felismerések alapján következtetéseket lehet levonni az állam, a társadalom és a jog által a házasság és a család stabilitásának biztosítása érdekében gyakorolt szükséges befolyásra. Ennek során nem csupán a már bekövetkezett zavarok megfelelő kompenzálásáról van szó, de egyben olyan intézkedések tudományos megindoklásáról is, amelyek az újonnan keletkezett dialektikus ellentmondások megoldásához válnak szükségesekké és ezáltal a szocialista családi viszonyok további fejlesztését, valamint a családpolitika megvalósítását célzó állami irányító tevékenység megjavítását szolgálják. A jogösszehasonlítás sem végezhető konkrét-szociológiai kutatási eredmények hasznosítása nélkül. Az egyes országok szociológiai adottságainak, sajátosságainak és fejlődési tendenciáinak ismerete nélkül nem lehet szó a kérdéses jogrendszerek, azok konkrét részletszabályozásainak, illetve az eszközölt jogi módosításoknak valódi megértéséről. Egy olyan jogösszehasonlítás, amelynek az a célja, hogy közös általános jogi elveket

* E beszámolót Richard *Halgasch* a jenai Friedrich Schiller—Tudományegyetem Jogtudományi Karának professzora lapunk szerkesztőségének felkérésére a Jogtudományi Közlöny számára írta. Fordította *Pap* Tibor *(Szerk.)*.

[1] Vö.: Pap Tibor „A szocialista családjogászok első nemzetközi konferenciája", Jogtudományi Közlöny, 1966. 82. sköv. old.

[2] Vö. a konferencia anyagainak németnyelvű publikációját. Studia Juridica auctoritate Universitatis Pécs publicata. 65. sz. 1968. (szerk. Pap T. és Halgasch R.).

[3] Tervbe van véve a konferencia elé beterjesztett referátumok rövidített szövegének publikálása a jenai Friedrich Schiller—Egyetem tudományos kiadványsorozatában.

dolgozzon ki, s amely egyben hozzájárul az adott társadalmi fejlődésnek megfelelő legjobb megoldás feltárásához, eleget fog tenni a tudomány egésze előtt álló azon feladatnak, hogy országainkban hozzájáruljon a szocialista társadalom felépítéséhez és továbbfejlesztéséhez, de eleget fog tenni annak a különleges feladatnak is, amely a megfelelő jogrendszerek továbbfejlesztésének előmozdításában áll. Egy ilyen jogösszehasonlítás, amely a szocialista jogrendszerekben található közös mozzanatokra irányul, aktív funkciót tölt be.

*

Az ezt követő *tanácskozásokon* való részvételre — amelyek hivatalos nyelve a német, az orosz, a francia és az angol volt — a jénai Jogtudományi Kar dékánja Martin *Posch* professzor szólította fel a megjelenteket. Az egyes üléseken az elnöki tisztet — egymást követő sorrendben — Pap és Joffe professzorok, Planková docens és Piatowski professzor látták el.

Első vitafelszólalóként *Nizsalovszky* akadémikus különösen arra utalt, hogy a házassági vagyonjog szabályozása során abból a tényből kell kiindulni, hogy a személyi tulajdon terjedelme — amint azt a fejlődés bizonyítja — fokozatosan mind jelentékenyebbé vált.[4] Az ebből adódó esetleges negatív magatartásokat fokozott nevelő ráhatással kell elszegni. Ugyanerre van szükség a — különösen bontóperekben megnyilatkozó — házassági konfliktusok megoldása érdekében, bár igaz, hogy ha a bontókeresetet már benyújtották, a felek szándéka nem irányul a házasság fenntartásának lehetőségére.

Anita *Grandke* professzor (Berlin) a család NDK-n belüli alkotmányjogi jogállásából kiindulva vázolta a család javának szolgálatára alkalmas állami és társadalmi lehetőségek sokrétűségét. A háromgyermekes családnak kell — megítélése szerint — példaképpé válnia. A továbbiakban empirikus-szociológiai vizsgálatok során igénybe vett egyetemistákkal kapcsolatos módszertani tapasztalatokról számolt be.

N. M. *Jersova* a női egyenjogúság megvalósításával kapcsolatos ENSZ-okmányokról adott áttekintést és a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok 1968. október 1-én hatályba lépett családjogi törvényhozása alapjainak elveivel foglalkozott.

Jozef *Eliáš* a Csehszlovák Szocialista Köztársaság különböző helységeiben az anyakönyvi szervek segítségével a család szociális, különösen anyagi helyzetének feltárására irányuló vizsgálatok eredményeit ismertette. E vizsgálatok rámutattak a fiatal házasok különösen nagyfokú megterhelésére, amire fokozott figyelmet kell fordítani.

Elfriede *Göldner* asszony (az NDK Legfelsőbb Bíróságának főbírája, Berlin) az NDK Legfelsőbb Bíróságának a bontások csökkentésére irányuló erőfeszítéseiről, valamint egy e vonatkozásban 1970-ben sorra kerülő teljes üléséről számolt be. Megítélése szerint arra van szükség, hogy a különböző állami és társadalmi szervek, valamint intézmények házasság- és családvédelem célját szolgáló ráhatási lehetőségeit az eddiginél folyamatosabbá és komplexebbé alakítsák.

Planková docens a jogilag releváns tények jelentőségéről szólt a családi jog területén, különösen a házasságkötés és a házasság felbontása szempontjából. Ennek során kiemelte, hogy a házasság, mivel egyben társadalmi jelleggel is bír, nem tárgyalható csupán a szerződés szemszögéből nézve.

Joffe professzor a marxista—leninista szociológia és a jogtudomány közös vonásait és sajátosságait elemezte. A jogtudománynak a jogi problémák megoldását az eddigieknél fokozottabb mértékben kell szociológiai felismerések figyelembevételével megközelítenie. A szociológia általánosításai jogi értékelést igényelnek.[5] Joffe fejtegetései élénk vitát váltottak ki a konferencia résztvevői között.

Pap professzor utalt a jogtudomány azon sajátos feladatára, hogy levonja a szociológiai vizsgálódások eredményeiből azokat a jogi következtetéseket, amelyeknek a későbbiek során egy átfogó szintézisbe kell torkollniok. Foglalkozott a házasság stabilitásának előmozdítására irányuló lehetőségekkel a házasság megkötésére és felbontására vonatkozó normák kialakítása tükrében, aminek során Magyarországon végzett felmérések érdekes adataira utalt (így pl. arra, hogy a házasság tényleges felbontásának okait a felek a bontóperben a korábbi vétkességi alapokon álló törvényhozás idején eltitkolták). Pap bizonyos előfeltételek mellett indokoltnak tartotta a megegyezéses bontást és kiemelte, hogy a bontásnak adminisztratív eszközökkel való megnehezítése esetén a házasságok nemcsak, hogy nem lesznek jobbak, hanem ilyen esetekben az élet megfelelő kivezető utak keresésére kényszerül. Ez tűnik ki Popescu professzor referátumának azon megállapításából, mely szerint Romániában, ahol az anyagi és az eljárási jog megnehezítette a házasság felbontását, erősödött az a tendencia, amely a kötelék érvénytelenítési kereset révén történő feloldására irányul.[6]

Filipescu professzor a konferencia résztvevőit a családi jog alkalmazása során Romániában felmerülő problémákról tájékoztatta, különösen a házasság felbontására vonatkozó és az ezzel kapcsolatos eljárásjogi normák módosításáról. Véleménye szerint valóban észlelhető az érvénytelenítési keresetek számának növekedése, a törvény megkerülését célzó ilyen törekvések azonban minden jogterületen előfordulnak. Ezek tehát nem foghatók fel, mint az új szabályozás mellett, vagy az ellen szóló érvek. Mivel az új törvényi rendelkezések csak 1966. óta vannak hatályban, ezért még nem vonhatók le megalapozott következtetések hatékonyságuk tekintetében.

Piatowski professzor hangsúlyozta a gazdasági tényezők fokozott jelentőségét a házasságban. A házastársi vagyonközösség intézményét

[4] Nizsalovszky akadémikus a konferencia elé alapos jogösszehasonlító tanulmányt terjesztett be „Törvény és valóság a szocialista házassági vagyonjogban" címmel.

[5] A konferencia elé beterjesztett tanulmányában Joffe — kiindulva a szocialista család funkciójából és a családra, valamint a házasságra vonatkozó fogalmi meghatározásokból — a szocialista családjogi jogviszonnyal foglalkozott.

[6] Pap referátuma a továbbiakban a szocialista család fejlődésének és a család családjogi eszközök általi megszilárdításának problémáival foglalkozik. Bacsó és Petrik dolgozatának tárgya a gyermek jogigénye a neveléshez és érdekeinek védelméhez. Csiky a konferencia elé terjesztett dolgozatában a házasságon kívül született gyermekek jogainak hatékonyabb kialakításával kapcsolatos problémákat tárgyalt.

— amint az a Lengyel Népköztársaságban végzett szociológiai felmérésekből kitűnik — a szocializmus felépítésének, illetve a kommunizmusnak a szakaszában is társadalmilag tipikusnak kell tekinteni. A jog nevelőfunkciója kifejezésre jut a házastársi vagyonközösségre vonatkozó normákban is.

Winiarz docens a lengyel házassági vagyonjog egyes speciális problémáira tért ki és foglalkozott azzal, különösen a lengyel jogban széles körű lehetőséggel, hogy a házastársak egymás közötti megállapodással eltérjenek a törvényes házassági vagyonjogi rendszertől.[7]

Jurkevics professzor kapcsolódott a házastársak egymásért való felelősségének problémájához, ami egyik jelentős tényezője az egyes házasságok stabilitásának és értékelte azokat a vizsgálódásokat, amelyeket a Belorusz Szocialista Köztársaságban folytattak a házasság fennmaradása érdekében. Igényelte a nagyobb városokban működő házassági tanácsadók kiépítését és megfontolásra ajánlotta a házasulóknak a házasságkötés alkalmával történő kifejezett kötelezését a házasság és a család erkölcsi kódexének betartására.

Bosanac docens szociológiai anyagokra támaszkodva indokolta azon tézisét, mely szerint a család magában hordja a „házasságon kívüli család"-(vanbracsna porodica)-dá történő alakulásának tendenciáját. Ennek következtében a házasság nem tekinthető feltétlenül a család kizárólagos alapjának.

Karl Heinz *Eberhard* (igazságügyminisztériumi csoportvezető, Berlin) ezzel szemben az állam és a társadalom feladatait emelte ki a házasság, mint a család alapjának megszilárdítása terén.

Linda *Ansorg* egyetemi docens (Berlin) különösen az NDK-ban végzett vizsgálatok alapján az államhatalom helyi szerveire a családi jog alkalmazása során háruló feladatokkal foglalkozott.

Pergament professzor hangsúlyozta, hogy a házastársi vagyonközösség a szocialista házasság, mint közösség lényegének felel meg és nem csupán gazdasági szükségletek kifejezője. Kifejtette, hogy az új szovjet törvényhozás szabatosan meghatározza a házastársakat a közös vagyon tekintetében megillető jogokat, valamint terhelő kötelezettségeket és ezáltal számos, az eddigi gyakorlatban és elméletben vitás kérdést eldöntött. Tájékoztatta továbbá a konferencia résztvevőit az Oroszországi Szocialista Szövetségi Köztársaság 1969. november 1-én hatálybalépő családjogi kódexéről.

Pergament további, a polgári jog és a családi jog egymáshoz való viszonyára vonatkozó fejtegetéseire különösen Nizsalovszky és Joffe professzorok tértek ki és e kérdés körül érdekes vita alakult ki. A családjog önállóságának beható megindoklásával kapcsolatos kérdést továbbra is nyitottnak kell tekinteni. A Szovjetunióban, történelmileg szemlélve, elsősorban gyakorlati szempontok vezettek a családi jognak a polgári jogból történő kiválásához. A Nagy Októberi Forradalom azonnal megváltoztatta a házasság és a család területére vonatkozó jogviszonyokat, ami nem sokkal ez után egy megfelelő egységes kódex megalkotásához vezetett. A polgári jog területén ezzel szemben az első átfogó törvényhozási intézkedés megtételére csak a NEP-korszakban került sor. A családi jognak a polgári jogtól történt elválasztása fennmaradt és később kifejezetten alkotmányjogi rögzítést is nyert.

Popov professzor beszámolt araról, hogy a házastársi vagyonközösség gondolata Bulgáriában is mélyen gyökerezik a népben. Az új, 1968. évi családjogi törvény feletti nyilvános vitában a polgárok 90%-a a vagyonközösség mellett foglalt állást. Olyan esetek is ismeretesekké váltak, amidőn a jogász-referensek törvényes vagyonjogi rendszerként az egyes vitákon a vagyonelkülönítést ajánlották, a gyűlés résztvevői azonban a vagyonközösséget tették magukévá. A bolgár szabályozás sajátossága, hogy a vagyonközösség csak dologi jogokra vonatkozik (tehát nem terjed ki a házastársak követeléseire harmadik személyekkel szemben, úgyszintén nem vonatkozik a házastársak által a házasság fennállása alatt eszközölt takarékbetétekre). Az új törvényi szabályozás egyéves gyakorlata megmutatta, hogy a házastársak között most bevezetett vagyonközösség teljesen betölti funkcióját. Ez megnyilvánul abban, hogy a házasság alatti nagyobbfokú bizalomról és fokozott biztonságról lehet beszélni és most a házasság megszűnése után kevesebb vagyonjogi jellegű vita merül fel.

Wolfgang *Seifert* egyetemi docens (Lipcse) a bírói és a közjegyzői gyakorlatot értékelve az NDK családjogi törvénykönyvében foglalt vagyonjogi rendelkezések hatékonyságáról számolt be. Mivel a törvény több vonatkozásban egyébként a gyakorlathoz közelállónak látszó alapelvek meghatározására szorítkozott, ezért a Legfelsőbb Bíróságnak 24. sz. irányelvében a jogalkalmazás során gyakorta felmerülő problémákat kellett tisztáznia. Ez mindenekelőtt azokra az esetekre vonatkozik, amidőn a házastársak a házasság fennállása alatt vagyontárgyakat részben munkabevételeikből, részben más eszközökből vagy egyéb jogi folyamatokkal (örökség) kapcsolatosan szereznek. Seifert a NDK törvényhozása és jogtudománya szemszögéből igazolta a családi jog és a polgári jog között fennálló szoros kapcsolatokat. A polgári jogi normákat ezek szerint sokszor kell kiegészítőleg igénybevenni.

Posch professzor, dékán kiemelte olyan jogszociológiai kutatási programok kidolgozásának a szükségességét, amelyek különböző tudományterületek interdiszciplináris közös munkásságát igénylik. Csak ezt követően válaszolhatók meg kellő tudományos megalapozottsággal az olyan kérdések, mint aminők: milyen tényleges hatást gyakorolt és gyakorol a szocialista családi jog a házasság és a család fejlődésére; melyek jelenleg a házasság és a család fejlődésének azok a problémái, amelyek megoldása eddigi tapasztalatok szerint jogilag befolyásolható; mennyiben lehet jelenleg is fennálló és a jövőben jelentkező fejlődési problémák megoldásait már ma előre meghatározni; mennyiben és hogyan irányíthatók vagy befolyásol-

[7] Ahhoz a kérdéskomplexumhoz, hogy a házasságon és a családon belüli vagyoni viszonyok szabályozását jus cogensként kell-e felfogni, avagy megengedettek-e a házastársak közötti szerződéses megállapodások (és ha igen, úgy milyen terjedelemben) a konferencia elé terjesztett anyagiakban különösen Gwiazdomorsky és Nizsalovszky professzorok, Seifert docens és Pergament professzor szólott hozzá. (A szovjet jog a vagyonjogi rendszert illetően elvileg tilalmazza a szerződéses megállapodásokat).

hatók célzottan ezek a folyamatok; milyen funkciót tölt be ennek során a jogtudomány; milyen visszakövetkeztetések adódnak ebből fejlődést előmozdító és jövőre irányuló jogi megoldások számára. A további kutatást illetően Posch javasolta részletkérdéseknek a hatályos jog hatékonyságára vonatkozó kérdőíveken alapuló vizsgálódásokra támaszkodó megoldását, ennek során pedig jogösszehasonlító munkák végzését.

*

A konferencia tanácskozásain, amelyeken részben merőben eltérő konkrét megoldások mellett is alapvető egyetértés mutatkozott a szocialista családi jog elvi alapkérdéseit illetően, a résztvevők ismételten hangsúlyozták a házasság és a család területét érintő jogszociológiai kutatások intenzívebbé tételének szükségességét és kifejezésre jutott a szocialista családi jog elméleti művelői közötti *együttműködés állandó és szervezett formáinak* megteremtésére irányuló kívánalom. Ez a törekvés kézzelfoghatóan nyilvánult meg a dr. Olga Planková nagy tetszéssel fogadott bejelentése szerint 1971-ben Pozsonyban megrendezésre kerülő következő nemzetközi családjogi konferencia számára beható vita folyamán kialakított részletes tematikában.

Az immár negyedik nemzetközi családjogi konferencia napirendjére a tanácskozás a következő kerettémát ajánlotta: „A szocialista családi jog hatásai és ráhatási lehetőségei a házasság és a család megszilárdítására jelenleg és a jövőben".

Altémaként javaslatba jöttek — anélkül, hogy korlátozást kívánnának jelenteni — a következő kérdések: a szocialista családi jog ráhatási lehetőségei a házasság feldultságának okaira; a házastársak közötti tartás mikénti szabályozásának hatása a házasság és a család stabilitására; a gyermekek helyzete, a vonatkozó jogi normák és azok visszahatása a család stabilitására.

A harmadik nemzetközi családjogi konferencia résztvevői határozatot fogadtak el továbbá arra nézve, hogy a konferenciák közötti időszakra *állandó konferencia-irodát* kell létesíteni, amelynek székhelye a mindenkori megelőző konferencia helye — 1971-ig tehát a jenai Jogtudományi Kar. Ennek az irodának a feladatkörébe tartozik többek között a szocialista országokban a családjogot érintőleg újonnan meghozott törvények, legfelsőbb bírósági irányelvek és jelentős határozatok, valamint alapvető publikációk cseréjének a lebonyolítása.

*

A konferencia külföldi résztvevőinek tiszteletére az NDK minisztertanácsának h. elnöke és igazságügyminisztere dr. Wünsche, valamint a Friedrich Schiller Egyetem rektora dr. Bolck professzor közös fogadást adott a régi okmányokban már 1406-ban említett, későbbi volt egyetemi vendéglőben, a mai professzori kaszinóban („Zur Rose"). A konferencia kulturális kísérő programja során kirándulást szerveztek a weimari klasszikus Goethe—Schiller emlékhelyekre és Erfurtba. Lehetővé tették továbbá a konferencia résztvevői számára ezen felül, hogy a tanácskozások befejezte után megismerkedjenek Berlinnel, az NDK fővárosával.

Összességében értékelve megállapítható a jenai harmadik nemzetközi családjogi konferenciáról, hogy az — a korábbi konferenciákhoz hasonlóan — újólag dokumentálta a szocialista országok családjogászainak gyümölcsöző együttműködését. A hozott határozatok, amelyek közös, sürgető igényekből fakadtak, jelentős és lényeges lépésként értékelhetők a szocialista családi jog területén kialakult nemzetközi együttműködés további elmélyítése irányában.

Halgasch, Richard

JOGIRODALOM

*Az európai szocialista országok családjogi törvényei**

1. Hazánkban, miként a többi szocialista országban, felszabadulásunkat követően a házasság és a család viszonyainak a szabályozásában gyökeres változások történtek. Egyebek között az új jogi szabályozásnak köszönhető, hogy a házassági és a családi viszonyokban alapvető átalakulás ment végbe. A házasságok létrejötténél már nincs hatása azoknak a szempontoknak, amelyek a házasulók elhatározását a felszabadulás előtt determinálták; nem vagyoni szempontok, nem egymás társadalmi helyzete, hanem rendszerint a kölcsönös vonzalom alapján járulnak a házasulók az anyakönyvvezetőhöz. A feleség egyenjogú partnere férjének. Nincs megkülönböztetés a házasságból és a házasságon kívül született gyermek jogállása között. A magántulajdon minden hatásával kivonult a házassági és a családi viszonyok területéről; a jogi szabályozás és a gyakorlat ennek jegyében fejlődik nálunk.

A nem jogászokat is érdekli, milyen az ember életéhez ily közelálló viszonyok szabályozása az egyéb szocialista országokban, milyen jogi megoldások keletkeztek e területen a szocialista forradalmi átalakulás eredményeként más országokban. Méginkább érdekli a házassági és a családi viszonyok külföldi jogi szabályozása a jogtudomány művelőit, akik hivatásukat nem is folytathatják jogösszehasonlítás nélkül, hiszen munkájuk egyik fő célja a jobb jogi megoldásokra való törekvés, ehhez pedig kitünő alkalom a más országok jogi megoldásainak, jogi nézeteinek és gyakorlati eredményeinek a megismerése. Ugyanaz, ami a jogtudomány kutatóira vonatkozik, áll a kodifikátorra is, aki szintén sokat nyerhet más országok jogának az összehasonlító módszer segítségével való elemzése révén.

2. A családjog vonatkozásában az összehasonlító módszer alkalmazását szolgálja a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának most megjelent *„Az európai országok családjogi törvényei"* c. munkája. E kiadvány szerkesztője *Pap Tibor,* aki a munka címlapja szerinti szerény megjelölés szerint a szerkesztésen felül a munkát jegyezetekkel látta el, de a valóságban a kiadvánnyal

* „Az európai szocialista országok családjogi törvényei." A MTA Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványa. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Pap Tibor egyetemi tanár. Budapest, 1969. 463 old.

kapcsolatos alkotótevékenysége nem merült ki a 463 oldalnyi műből 114 oldal, vagyis egynegyedrészt tevő jegyzetanyag megírásában, hanem ezenkívül az egész kötethez előszót és minden egyes európai szocialista ország házasság- és családjogi törvénye elé bevezetőt írt. Mindennek az elemzésére az alábbiakban visszatérünk.

A munkában publikált anyag a jogösszehasonlítás alapjait adja, nevezetesen közli az adott ország családjogi törvényét, illetőleg az e területet érintő alapvető jogszabályokat, s emellett abból kiindulva, hogy a jog megismerésére a jogszabály szövege nem elegendő, hanem tanulmányozni kell az azzal kapcsolatos elméleti nézeteket és jogalkalmazási gyakorlatot, — a szerkesztést értékelve — meg kell említenünk, hogy a kötet a már érintett gazdag jegyzetanyagban utalásokat tartalmaz az adott ország egyes családjogi intézményeivel kapcsolatos elméleti felfogásokra, megjelöli, illetőleg ismerteti az adott ország jogi irodalmának a vonatkozó kérdésekkel foglalkozó alkotásait, valamint iránymutató bírósági határozatait.

A jogösszehasonlítás feladatát a kötet nem végzi el, annak teljesítését átengedi a kutatóknak, akik viszont kutatómunkájukhoz a kötet anyagával bő hozzájárulást kapnak. Ugyancsak jelentős segítségként könyvelhetik el a kiadványt a kodifikáció dolgozói, akiknek látóköre a kötetben foglaltak révén gyümölcsözően kibővülhet.

3. Tartalmát tekintve a munka célkitűzéseit meghatározó előszót követően nyolc ország, nevezetesen a *Szovjetunió, Bulgária, a Német Demokratikus Köztársaság, Albánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia* családjogi kódexeit, illetőleg alapvető családjogi szabályait találjuk a kötetben. Nem találjuk meg a könyvben a hazai szabályozást. Ez látszólag a munka címével ellentétben van, de értelemszerűen helyes a hazai anyag kihagyása, hiszen a kiadvány a jogösszehasonlítás tekintetében támasztható hazai kívánalmakat óhajtja kielégíteni, ezért joggal feltételezi az olvasók részéről a hazai anyag ismeretét.

Valamennyi ország anyagát, mint már jeleztük, bevezető előzi meg, amely az adott ország családjogi szabályozásának a történeti fejlődését adja, mégpedig a szocialista forradalmi átalakulást megelőző időszakból kiindulva napjainkig. E bevezetők a történelmi fejlődésnek nemcsak az adatait közlik, hanem azokat értékelik is, rávilágítva a jogi szabályozás változásainak okaira és következményeire. Már a bevezetőkben foglalt jogtörténeti jellegű elemzés támpontul szolgál az európai szocialista államok családjogi szabályozásában bizonyos közös fejlődési törvényszerűségek megállapítására, nevezetesen a forradalmi átalakulás előtti időszakban a tőkés-feudális rendszer, az egyházi befolyás hatásának észlelésére és a forradalmi átalakulást követően azonos jogfejlődési irányzatok felfedezésére. A következtetések kidolgozásához és rögzítéséhez szükséges, részletekbe menő kutatásokhoz minden egyes ország és minden egyes családjogi intézmény tekintetében olyan jegyzetanyag áll rendelkezésre, amelynek felhasználásával a tanulmányok és monográfiák egész sora készíthető. A jogösszehasonlítás eredményeként eljuthatunk az európai szocialista államok családjogának közös elveihez és tételeihez; ezek eléréséhez ad hasznos útravalót a kötet minden ország vonatkozásában.

4. A kötetből megállapítható, hogy az európai szocialista államok gazdasági és társadalmi rendszerük forradalmi átalakulását követően félretették korábbi házasság- és családjogi szabályozásukat, és új jogi alapot teremtettek ezeknek az életviszonyoknak a fejlődésére. A kötet ugyan a kezdeti szocialista jogalkotásokat e jogág területéről nem publikálja, de az egyes országok joganyagát bevezető tanulmányokból az olvasó képet alkothat magának az egyes szocialista országok családjogi fejlődésének kezdeti szakaszáról is, és ez a kép egységes valamennyi szocialista ország vonatkozásában; e képre a régi rendszer hatásainak felszámolása és az új társadalmi rend érvényrejuttatása jellemző a házasság és család területén.

Szemléletesen mutatja be a kötet a szocialista államok családjogi fejlődésének azt a közös vonását, amely a szocialista építőmunka előrehaladásához képest a hatvanas években a családjogi szabályozás megreformálásában, új családjogi törvények megalkotásában, illetőleg a korábbiak módosításában jutott kifejezésre. Így a *Szovjetunióban* 1968. június 27-én került sor a családjogi törvényhozás alapjainak a kibocsátására, amit az egyes szövetségi köztársaságokban az új családjogi kódexek megalkotása követett; *Bulgáriában* az 1968. március 23-i törvény tartalmazza az új *Csjt-t;* az *NDK*-ban jelenleg az 1965. december 20-i *Csjt* hatályos, *Albániában* az 1965. június 23-i, *Lengyelországban* az 1964. február 25-i, *Csehszlovákiában* az 1963. december 4-i *Csjt* van hatályban. *Romániában* nem került sor teljes családjogi újrakodifikálásra, de az 1954. évi *Csjt*-nek a házasság felbontására vonatkozó rendelkezéseit itt is lényegesen módosította az 1966. évi 64. sz. *tvr.*

A kötet külön értékének kell tekinteni, hogy publikálja és a már ismertetett módon jegyzetekkel ellátva világítja meg *Jugoszlávia* eddig kevésbé ismert családjogi szabályait, nevezetesen az 1946. évi törvényt a házasságról s az 1947. évi törvényeket a szülők és gyermekek viszonyáról, továbbá az örökbefogadásról, a gyámságról és a névviselésről. A jegyzetanyagból megtudjuk, hogy Jugoszláviában is folyamatban vannak újabb családjogi kodifikációs munkák.

5. A részletekbe való elmerülést mellőzve, amit a recenzió számára megszabott keretek amúgy sem tesznek lehetővé, a kötetben alkalmazott feldolgozási módszer és az ott publikált joganyag hasznosságának jellemzésére csupán példálózóan választjuk a házasság felbontásának intézményét, így akarván legalább vázlatosan illusztrálni, hogy *a kötet segítségével az összehasonlító módszer alkalmazása eredményesen vihető keresztül.* Az egyes országok bontási rendszerének egybevetése eredményeként megállapítható: a házasság felbontásának okát valamennyi szocialista szabályozás generális klauzulaként határozza meg úgy, hogy a bíróság a házasságot felbontja, ha annak további fenntartása lehetetlenné vált, s a házasság értelmét vesztette mind a házastársak, mind a házasságból született gyer-

mekek, mindpedig a társadalom szempontjából. Az albán szabályozás ugyan felsorol kazuisztikusan egyes tényállásokat a házasság felbontásának okaiként, de a rendelkezés szövegéből megállapítható, hogy valóban példálózó felsorolásról van szó, mivel a felsorolás után utalás történik más okokra, amelyek a házassági életközösség feldúltságát idézik elő (az albán 1965. évi *Csjt* 54. §-a).

Valóban azonos bontási szabályozást tartalmaz valamennyi európai szocialista ország kódexe más-más kifejezés formájában. Így a *szovjet alapok* 14. §-a szerint a házasság felbontására akkor kerül sor, ha a bíróság megállapítja, hogy a házastársak további együttélése és a család fenntartása lehetetlenné vált. A *bolgár Csjt* 21. §-a szerint a bíróság a házasságot felbonthatja, ha a házastársak életközössége mélyrehatóan és helyreállíthatatlanul feldúlt. Az *NDK Csjt* 24. §-a szerint a házasság felbontásának alapja olyan komoly ok, amelyből kitűnik, hogy a házasság értelmét vesztette a házastársak, a gyermekek és ezáltal a társadalom számára is. A *lengyel Csjt* 56. §-a szerint a bíróság a házasságot a házastársi életközösség tartós feldúltsága, a *csehszlovák Csjt* 24. §-a szerint az életközösség súlyos feldúltsága, az 1966. évi *román törvény* 38. §-a szerint a házastársi életközösség súlyos és helyrehozhatatlan megromlása esetén bontja fel, s hasonlóképpen a jugoszláv 1946. évi házassági törvény 56. §-a szerint az életközösség elviselhetetlenné válása vezethet a házasság felbontásához.

A valóban csupán vázlatosan érintett e rendelkezések szövege s a jegyzetekből kitűnő értelmezés arról győz meg, hogy a szocialista jogi szabályozás a házasság felbontását életszerűvé teszi, feloldja a formális béklyók alól, ugyanakkor azonban a bíróságot arra kötelezi, hogy a házasságot csak akkor bontsa fel, amikor már értelmét vesztette. Plasztikusan fejezi ki ezt az 1966. évi román *tvr*, amely az életközösség *súlyos és helyrehozhatatlan* megromlását írja elő a házasság felbontásának okaként.

Valamennyi szocialista szabályozás kivétel nélkül feladatává teszi a bontóperben eljáró bíróságnak *a kiskorú gyermekek* érdekeinek figyelembevételét. A kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása kérdésében valamennyi szocialista állam szabályozása szerint *hivatalból* kell a házasság felbontása esetén a bíróságnak határoznia (a szovjet alapok 14. §-a, a bolgár *Csjt* 22. §-a, az NDK *Csjt* 25. §-a, az albán *Csjt* 59. és 61. §-a, a lengyel *Csjt* 58. §-a, a csehszlovák *Csjt* 26. §-a, a román 1966. évi törvény 42. §-a, a jugoszláv 1946. évi törvény 65. §-a).

A házasság felbontásának szabályozásában két további jelentős megoldás észlelhető. Az egyik a házastársak megegyezése a házasság felbontásában, amely a szovjet és a bolgár szabályozásban kifejezett törvényi elismerést nyer meghatározott feltételek teljesítése esetén. A bolgár *Csjt* 21. §-a szerint a bontás kérdésében történt megegyezés a házasság megkötése után két év elteltével a bontás bírósági kimondását eredményezi. Ennek előfeltétele azonban, hogy a megegyezés kiterjedjen a szülői jogok gyakorlására, a gyermekek tartására, a házastársak vagyoni viszonyaira, továbbá volt közös lakásuk sorsára.

Ennél még tovább megy a szovjet szabályozás, amely egy általunk kiemelendőnek tartott másik megoldást is érvényre juttat a házastársak bontási megegyezése esetén, nevezetesen azt, hogy a házastársak ilyen megegyezésekor mellőzi a bírósági eljárást, s a házasság felbontását az állami *anyakönyvvezető előtt* teszi lehetővé; előfeltétele ennek az, hogy a felek házasságából ne legyen kiskorú gyermek. A szovjet szabályozás egyébként megengedi, hogy az állami anyakönyvvezető az egyik házastárs egyoldalú kérelme alapján bejegyezze a házasság felbontását, ha a másik házastársat eltűntnek, avagy elmebetegség vagy gyengeelméjűség folytán cselekvőképtelennek nyilvánították, avagy bűncselekmény elkövetéséért legalább 3 évi szabadságvesztésre ítélték.

A házasság felbontásának anyakönyvvezetői módját nem tekinthetjük tipikusan szocialista megoldásnak, hiszen Japánban ez a házasság felbontásának alapvető módszere.[1] A hatályos szovjet szabályozás az anyakönyvvezetői bontással, amely részben az Októberi Forradalom utáni bontási rendszer felújítása,[2] a bírósági peres eljárást küszöböli ki arra való tekintettel, hogy a házastársak bontásra irányuló megegyezése esetén nincs olyan per, amelyet a bíróságnak kellene tárgyalnia. Az anyakönyvvezetői bontás rendszerével kapcsolatban elengedhetetlen annak megjegyzése, hogy a jogösszehasonlítás nem vezethet a hazai kutató részéről valamely külföldi sajátos megoldás apologetikájához és annak minden további nélkül való átvételére irányuló javaslathoz. Jóllehet a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának 3. sz. irányelve hazai viszonyok között is elismeri lényegileg a házastársak egyezségének hatályát, az a kérdés, hogy az ezzel kapcsolatos bontási eljárás egyszerűsítése lehetséges-e s milyen formában, aprólékos szociológiai és egyéb vizsgálatokat tenne szükségessé a hazai viszonyok tekintetében, továbbá az erre vonatkozó szovjet jogalkalmazás elmélyült tanulmányozását.

6. A munka felhasználásával a jogösszehasonlítás révén egyéb vonatkozásban is jelentős külföldi szocialista kodifikációs eredményekhez juthatunk el. Utalunk egyebek között a *gyermektartásdíj* behajtásának problémájára; e tekintetben új megoldást tartalmaz a szovjet alapok 23. §-a, amely a gyermektartásdíj fizetésére kötelezettnek azt a nyilatkozatát, amelylyel hozzájárult a tartásdíjnak munkabéréből való levonásához, végrehajtható okiratnak nyilvánítja. Ez a kétségtelenül egyszerűsített módja a gyermektartásdíj behajtásának a hazai kutatókat arra ösztönözheti, hogy elmélkedjenek hazai viszonyok között is a gyermektartásdíj behajtásának egyszerűsítéséről, figyelemmel arra a többezerre rúgó bírósági peres eljárásra, amely jobbára nemvitás tartási igények megítélését eredményezi.

7. A recenzió befejező részében külön kell értékelni *Pap Tibor* professzor szerkesztői és már vázolt alkotói tevékenységét. Az Ál-

[1] *Gor Tamura:* A házasság felbontása Japánban. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1969. évi 1. sz. 55. old.
[2] L. az ismertetett mű 10. old.

lam- és Jogtudományi Intézet jogösszehasonlító osztálya ezt a rendkívül hasznos kiadványát az ő közreműködésének köszönhetően tudta a jogtudományi kutatás rendelkezésére bocsátani. Ahhoz, hogy a kutató a jogösszehasonlító módszerrel élni tudjon, széles tájékozottsággal kell rendelkeznie az egyes külföldi országokat illetően tudományágának jogi szabályozására, elméletére és gyakorlatára vonatkozóan. Ezt a tájékozottságot fordítások révén megszerezni rendkívül nehéz és költséges. Pap professzor a családjog tudományának nemzetközileg elismert művelője, aki gazdag elméleti tudását, gyakorlati tapasztalatait és széles körű nyelvismeretét bocsátotta az Intézet rendelkezésére e hasznos kiadvány megjelenéséhez.

8. A recenzensnek az is feladata, hogy a tárgyalt mű tekintetében fogyatékosságokat is jelezzen. E feladatot teljesítve a fordítás tekintetében látszik helyénvalónak az a megjegyzés, hogy a fordítónak bátrabban kell azonos jogintézmények esetén a szószerinti értelemben eltérő külföldi megjelölést a hazai megjelöléssel fordítania. Így az ismeretlen helyen távollevő hazai megjelölése *eltűnt;* a hazai terminológia *névviselésről* beszél, s nem alkalmazza a személynév megjelölést; hazai jogunk gondnokság alá helyezést ismer, s nem gyámság alá helyezést. Megjegyzendő, hogy a jegyzetek helyenként helyesen utalnak a magyar terminológiára.

A recenzens az adott mű tekintetében inkább további igényeket tud felhozni. A mű használhatóságát növelte volna tárgymutató és névmutató csatolása, továbbá gazdagabb lett volna az anyag, ha tartalmazta volna legalább az egyik szovjet szocialista köztársaság, az OSZSZK 1969. VII. 30-i kódexét; feltehető azonban, hogy ez még nem állt rendelkezésre a mű nyomdába adása előtt. Említettük, hogy a mű nem tartalmaz jogösszehasonlító jellegű tanulmányt, ami a szerkesztés szerénységére vezethető vissza, de mégis növelte volna a mű gazdagságát, ha olyan tanulmányt is publikált volna, amely a családjog területén legalább a jogösszehasonlítás feladatait, céljait és módszereit világította volna meg.

Hangsúlyoznunk kell, hogy valóban olyan igények felvetéséről van szó, amelyek e kötet vonatkozásában vitathatók. Az ilyen igények kielégítése nélkül is meg kell mindenképp állapítanunk, hogy a munka gazdag hozzájárulás a szocialista családjog tudományának fejlesztéséhez és kodifikációjának tökéletesítéséhez.

Révai Tibor

Bronislaw Walaszek—Mieczyslaw Sośniak: Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*

A második világháború befejezése óta Krakkóban működő lengyel civilista jogtudós és a nemzetközi magánjog kitűnő művelője hazájában, Kazimierz Przybylowski professzor munkássága lelkes követőkre talált. Ennek külső megnyilatkozása volt néhány évvel ezelőtt az a 43 dolgozatot tartalmazó vaskos tanulmánykötet, melyet szerzők a 70. születésnapját ünneplő mesterük asztalára helyeztek. Ebben az időben már utolsó szakaszában volt Lengyelországban az új nemzetközi magánjogi törvény előkészítése, a kodifikációs munkákat hosszú éveken keresztül Przybylowski professzor vezette, a legkényesebb kérdések eldöntésénél az ő szavára hallgattak.

Az új törvény, mint ismeretes, beható parlamenti megvitatás után 1966. júl. 1-én lépett hatályba annak az 1926-ból való korábbi jogszabálynak a helyébe, mely az országban bekövetkezett politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás és a polgári jog 1965. évi egységesítése után már mindenképpen meghaladottá vált. A régi törvény alapvető, monográfiaszerű feldolgozása Przybylowski professzortól származik még lembergi (lvovi) egyetemi tanári éveiből, ennek nyomán jelentek meg a nemzetközi magánjogot érintő egyéb elemző művek, ebből is kiválik Fr. Zoll 4 kiadást megért jogszabálymagyarázata. Ez utóbbiak összeállításánál közreműködött Bronislaw Walaszek, akkor a Legfőbb Ügyészségen szolgálatot teljesítő államügyész, a most bemutatásra kerülő munka társszerzője.

M. Sośniak-kal, a krakkói Jagello Egyetem volt tanszékvezető docensével, az új kattowicei állam- és jogtudományi kar polgári és nemzetközi magánjogi tanszékének professzorával közösen készítették szerényen vázlatnak nevezett összeállításukat, mely az új lengyel nemzetközi magánjogi törvény elemző jellegű feldolgozása. Szerzők művüket Przybylowski professzornak nyilvánított köszönetük kíséretében nyújtották át az olvasónak.

Úgy látszik a lengyel nemzetközi magánjog tudománya következetesen és töretlenül tud fejlődni, hála azoknak a szerencsés körülményeknek, melyek e tudományág művelőit összefogják. A lengyel nemzetközi magánjogi törvényt a magyar jogász közönség annak megjelenése után fordításban hamar olvashatta, a kodifikáció irányelveiről előzőleg ismertetés hangzott el.

Az európai szocialista országok közül Lengyelország, akárcsak Csehszlovákia felszabadulása után sokáig polgári jogának egységesítésén fáradozott, ebből a szempontból Lengyelország szétszakítottsága sokkal erősebb volt, hiszen ott végeredményben az új kódex hatálybaléptéig 5 féle régi magánjog volt hatályban, így érdekes módon a nem kodifikált régi magyar magánjog a Beszkidek völgyeiben élt elvileg a legtovább. Ezért is volt szükség a nemzetközi és területközi magánjogról, tehát a külső és belső kolliziókról szóló 1926. évi törvényre. A szocialista jogalkotás fejlődésével ez a törvény az utóbbi 10 évben már alig volt alkalmazható, nem felelt meg többé sem a belső viszonyoknak, sem a külkereskedelem és a külföldi kapcsolatokkal összefüggő egyéb érdekeknek.

Szerzők könyvüket a jogtanuló ifjúság részére tankönyvül szánják, az említett előzményeket nem részletezik, mivel annak ismeretét feltételezik. Az általános és különös főrészre tagolt mű nagyjából két egyenlő részre oszlik, 14 fejezet foglalkozik az általános kérdésekkel, 13 jut a különös részre.

Didaktikai szempontból a foga-

* Varsó, 1968 (A Nemzetközi magánjog vázlata)

lom meghatározása, a történeti kialakulás és a jogforrások szerepelnek elsőként. Az elméleti kérdéseket illetően szerzők ismételten utalnak Przybylowski professzor kiforrott és alapul vett felfogására olyan kérdésekben, mint a nemzetközi magánjog tárgya. E vonatkozásban a „direkt" és „indirekt" elmélet hívei szembenállnak egymással még a szocialista táboron belül is, a lengyel felfogás az „indirekt" nézethez áll közelebb, tehát a nemzetközi magánjog tárgyául azoknak a normáknak összességét veszi, melyek polgári jogi vonatkozásban az egyes államokban meghatározzák az érvényes jog alkalmazási körét. E vélemény szerint az idegen (külföldi) elem megléte egymagában nem alkalmas elhatároló megkülönböztetésre.

A tudományág elnevezését illetően Sosniak már előzőleg a sejm előtt folyt tanácskozás során síkraszállt amellett, hogy a „nemzetközi" jelző nem illik erre a jogágra, mivel szabályai nem alapulnak nemzetközi megegyezésen, hanem úgy tárgyalják és szavazzák meg, mint minden más belső szabályt. Szorosan csak a polgári jogi kollíziók tartoznak a tárgyalt anyaghoz, mely nem tér ki a büntető-, államigazgatási, pénzügyi jogi stb. jogszabályösszeütközésekre.

Ugyanígy a „magánjog" meghatározás sem helyes, hiszen a szocialista országok belső jogukban ezt a terminológiát már elvetették. A „nemzetközi magánjog" szóhasználat azonban a világ valamennyi jogrendszerében meghonosodott, a disciplinát a lengyel törvényhozó sem kívánta más névvel illetni.

A nemzetközi magánjog szabályai belső jellegűek, megvannak az egyes országok törvényhozásában az idevágó normák. Ezek a belső szabályok elsősorban a szocialista országokban, közös célok szolgálatában állnak, ez a gazdasági és kulturális együttműködés a teljes egyenrangúság alapján a világ bármely országával. A tőkés és szocialista országok egymás közötti viszonylatában a nemzetközi magánjog főként a gazdasági szálak szorosabbra fűzését szolgálja: ennek érdekében történnek századunkban komoly erőfeszítések a kolliziós normák közelebb hozatalára, ha lehet egységesítésére.

Szerzők véleménye az, hogy az idegenek joga csak igen lazán kapcsolódik a nemzetközi magánjog tárgyához, az erre vonatkozó anyagot a könyv végén függelékként tárgyalják 3 pontban. A különtartás csupán szerkezeti meggondoláson alapszik, de nem jelent semmi discriminátiót, mivel a lengyel törvényhozó feltétel nélkül egyenlőséget biztosít a külföldiek számára a saját állampolgárokra vonatkoztatva. (283 o.)

A munka történeti része ugyanazzal a részletezéssel készült, ahogy a nemzetközi magánjogi kézikönyvekben az szokásos és amit a szocialista szerzők közül az utóbbi időben Réczei, vagy Lunc műveiben megismerhettünk. Tovább mennek olyan kérdésekben, mint Savigny munkásságának elemzésénél a szerződés helyének tétele („Sitz des Vertrages") és az akarati autonómiáról vallott tanítása és kiemelik a nagy német jogtudósnak azt a gondolatát, mely a „Völkerrechtsgemeinschaft"-ra vonatkozik, amit feltétlenül értékes megállapításnak vesznek. Ezt a tételt egyébként Lunc is említi.

Ami a lengyel nemzetközi magánjog fejlődését illeti, a 20. sz. elejéig csak lengyel földön kialakult irányzatokról, de nem lengyel nemzetközi magánjogi irodalomról lehet beszélni, aminek legfőbb oka az ország több részre darabolása volt. Az 1876-ban lengyel nyelven megjelent első nemzetközi magánjogi mű német hatást mutat és L. Bar szellemét tükrözi. Az önálló állam megalakulása után 1920-ban azonnal nekiláttak a kodifikációs munkának, négy és fél évtized telt el, míg a szocialista törről fakadt törvény megjelenhetett.

A lengyel nemzetközi magánjog nem teszi magáévá az NDK-ban kialakult felfogást, mely a nemzetközi magánjogot szűkíteni kívánja a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogára (das Recht der internationalen Wirtschaftsbeziehungen) hanem sensu largo a polgári jogi kolliziók körét, a családjogi és nemzetközi munkajogi kapcsolatokat is idetartozónak veszi. Különválasztják a nemzetközi magánjog törzsétől az eljárásjogi kérdéseket, ezeknek a polgári eljárásjogban van helyük. Érdekes, hogy az 1963. évi csehszlovák kodifikáció ellenkező megoldást választott, mivel a nemzetközi polgári eljárás kérdéseit beépítette a nemzetközi magánjogról szóló törvénybe.

A jogforrások kérdését illetően a bírói gyakorlatról mondottak érdemelnek főként figyelmet. A lengyel Pp 389 c.-t alkalmazni kell a nemzetközi magánjog körében is. Az idézett jogszabályhely a bírósági szervezetről szóló törvény 25. c.-vel egyezően úgy rendelkezik, hogy a Legfelsőbb Bíróság irányelveket tesz közzé, melyek valamennyi bíróságra kötelezők. Ezek nem jelentenek új jogszabályalkotást, tehát ilyen értelemben nem minősülnek jogforrásnak. A jogalkalmazást, értelmezést nyújtó irányelvek azonban végeredményben az adott perben érvényre jutnak és a bírói ítéletben tükröződnek, tehát döntően kihatnak a nemzetközi magánjogi gyakorlat alakulására. (51. o.)

A kapcsolóelvek részletes elemzésre kerülnek a munkában, mely tüzetesen vizsgálja a lex domicilii és a lex patriae szerepét és egymáshoz való viszonyát. Az új lengyel nemzetközi magánjogi törvény kimagasló szerepet biztosít a hazai jog érvényesülésének a cselekvőképesség, családjogi, örökjogi és hasonló vonatkozásokban. Hangsúlyozzák, hogy a hazai joggal bensőségesebb és szorosabb mindig a kapcsolat, mint a lakóhely jogával. Ennek jelentőségét sem szabad lebecsülni, mivel egyik fő érdeme, hogy nyilvánvaló és könnyen igazolható tényhez fűződik, míg a hazai jog kimutatása sokszor nehézségbe ütközhet. Szerzők a hazai jog javára megmaradnak azon álláspont mellett, melyet a lengyel irodalomban Ludwiczak fejtegetései nyomán már korábbról ismerünk.

A lakóhely, vagy tartózkodási hely kérdése azonban további vonatkozásokat is érint. A szokásos tartózkodás és a puszta jelenlét (Aufenthalt) közötti megkülönböztetés szerint az első az ottlét, esetleg huzamosabb időre szóló egyszerű tényét fejezi ki, a második minden helyzetváltozással járó, meghatározott helyen való átmeneti tartózkodásra is kiterjed. A nemzetközi megállapodásokból az elsőre példaként a tartásdíjak külföldről való behajtásáról szóló 1956. évi New York-i

egyezményre, a másodiknál a gyámságról és gondnokság alá helyezés kérdésében rendelkező Hágai egyezményre utalnak.

A jogi személy hovatartozandóságát illetően a székhely és az alapítás joga közötti válaszvonalban a lengyel álláspont a székhely jogának alkalmazását teszi magáévá, ez jut különben kifejezésre a nemzetközi magánjogi törvény 9 § (2)-ben. Ugyanezen jog alapulvételével kell elbírálni a jogi személy ügyleti képességét, amit a 9 § (3) világosan kimond. Vannak olyan jogi személyek, vállalatok, melyeknek több országban van székhelyük, amire a szocialista országokban példa a KGST Nemzetközi Bankjának 1963. évi alapszabálya 11 c.-ben szereplő az a rendelkezés, hogy a bank a megállapodást létesítő államok mindegyikében teljes ügyleti képességet és szabadságot élvez. A lengyel álláspont az, hogy a több székhellyel bíró jogi személyre adott esetben annak az államnak a jogát kell alkalmazni, amelyben az igazgatás és ügyvitel leglényegesebb munkáit látják el.

Az ún. tárgyi kapcsolóelvek körében ingatlannál feltétel nélkül érvénysül a dolog fekvési helye jogának felhívása. A törvény (25 § (2) szerint ez az elv kizárólagos és megtöri a felek rendelkezési jogát, a jogszabályválasztás lehetőségét is. Érvényes ez a kapcsolóelv mind a tulajdonra, mind az egyéb dologi jogokra. Felvetődik természetesen a lengyel nemzetközi magánjogban is a kérdés, a szállítás alatt levő árura (res in transitu) alkalmazandó jog melyik legyen? A légi, illetve tengeri fuvarozásról szóló belső jogszabályok ezeken szállított árukra a szállítóeszköz jogának (droit de pavillon) vagy a bejegyzés helyének joga érvényét kötik ki.

A fuvarlevéllel, okmánnyal átadott árura a lex cartae sitae fog érvényesülni. A másik szocialista jogalkotás, az 1963. évi csehszlovák nemzetközi magánjogi törvény az úton levő árukra a feladás helyének jogát rendeli alkalmazni. (6 §).

A *minősítés* kérdésében szerzők ismét Przybylowski professzorra hivatkoznak azzal, hogy a lengyel bírónak előítélettől mentesen a nemzetközi magánjog céljának és jellegének megfelelően kell minősítenie, tehát nem lehet egységes minősítési elvet felállítani. Abban az esetben, ha a renvoi folytán a bíró idegen kollíziós szabályt hív fel Lengyelországban, ezt az idegen jog szerint kialakult elveknek megfelelően kell minősítenie, tehát „úgy kell alkalmaznia, ahogy az otthon érvényesülne" (84 o.) Ez a lengyel vélemény megfelel annak a felfogásnak, amit Lunc professzor és nyomában a román és bolgár nemzetközi magánjogi irodalom is kialakított. A lengyel szerzők, bár általában bemutatják a nemzetközi magánjogban uralkodó főbb irányzatokat, a minősítés kérdését sajnos nem színezik tovább a Bytricky féle a posteriori minősítési tétellel. A szocialista felfogás felvázolása pedig ezzel volna teljes.

Az előkérdés, a question préalable vizsgálata mellett foglalkoznak szerzők a német irodalomban kifejtett utókérdés, a Nachfrage következményeivel is. Az előkérdés tekintetében nem mindig a főkérdés joga nyer alkalmazást Lengyelországban, hanem a lengyel kollíziós norma, mint lex fori fogja megszabni milyen jog szerint ítéljék meg azt az előzetes jogi problémát, melyen a vita lényegének eldöntése múlni fog. A lex fori kollíziós jogának alkalmazásával ebben az esetben a belső törvényhozási összhang látszik biztosítottnak.

Az ún. utókérdésre Kegel nyomán a családi jogból, az örökbefogadás kapcsán hoznak fel példát az örökbefogadott és a vér szerinti, tehát a családból származó gyermek jogállásának egymás mellé helyezésével. Az örökbefogadó és örökbefogadott közötti jogviszony gyakran attól függ, miként rendelkezik az örökbefogadási ügyletre irányadó jog, mivel esetleg ismer különbséget a vér szerinti és örökbefogadott gyermek jogállása között. Az utókérdés e szerint a kolliziós norma alkalmazása folytán beálló helyzetet jelenti, mintegy annak a következményeként, hogy az adott ügyletre milyen jogrendszer volt irányadó?

A szocialista nemzetközi magánjog lezárt (lengyel és csehszlovák) vagy előkészítés alatt álló (magyar) kodifikációja szemszögéből a továbbiakban két kérdés érdemel különös figyelmet, ezek pedig az utalás, a renvoi és a jogszabályválasztás megengedettsége, illetve korlátai.

Először az utóbbira térve rá, a lengyel kodifikáció befejezése előtt a szocialista nemzetközi magánjogi irodalom becses monográfiával gyarapodott Jozef Skąpski művével mely a maga alaposságánál fogva önálló bemutatást érdemelne. Az akarati autonómia kérdésében a legerőteljesebb fordulatot nem sokkal korábban a csehszlovák törvényhozó tette azzal, hogy eltérően az 1948. évi törvénytől kikapcsolt minden feltételt és megszorítást és törvénybe iktatta a korlátlan jogszabályválasztás lehetőségét. A példa kétségkívül hatott a lengyel közvéleményre, mely ebben az időben foglalkozott igen élénken a nemzetközi magánjogi törvénytervezet nyilvános megvitatásával. Skąpski is a korlátlan jogszabályválasztás megengedettsége mellett szállt síkra azzal, hogy a felek elhatározásának csak akkor lehet gátat szabni, ha az a közrendbe ütközik.

A bírált mű szerzői a jogszabályválasztást annak rugalmas, könnyed jellegénél fogva a nemzetközi magánjog kötelmi jogi részében nélkülözhetetlennek mondják, elsősorban azonban a valódi, tényleges akaratnak tulajdonítanak nagy fontosságot (159 o.), a feltételezett, hipotétikus akaratot nagy óvatossággal kezelik. A lengyel elmélet a jogszabályválasztást sajátos kapcsolóelvnek, vagylagos kapcsolóelvnek veszi, amint azt Ludwiczak nevezi, vagy a szubjektív kapcsolóelvek közé sorolja, ez a megnevezés Trammer-től származik. A jogszabályválasztás lehetőségét az egyoldalú jogügyletre és a szerződésre egyaránt elismerik. Az nem szükséges, hogy a felek a választott jog tartalmával előzetesen tisztában legyenek és arra is van mód, hogy nemcsak a szerződés megkötésekor, a jognyilatkozat megtételekor történjék a választott jog megjelölése, erre az ügyletkötők később is gondolhatnak. Lehetséges, hogy éppen a jogvita felmerülése készteti feleket a jogválasztásra.

A választás a kiszemelt jog anyagi, tételes normáira vonatkozik, de

nem a kolliziós szabályokra. A jogválasztás kapcsán így a továbbvagy visszautalásról nem lehet szó. A jogválasztás nem kiragadott szabályokat érint, hanem a megjelölt jogrendszer egészére vonatkozik, a cogens és a dispositiv szabályokra egyaránt.

A lengyel tételes törvény azonban végeredményben mégsem ment el annyira, mint a csehszlovák jogszabály. A 25. § erre nézve kétféle megszorítást tesz. Az általános szabály, hogy a választott jognak a kötelemmel valaminő kapcsolatban kell állnia. Az 1948. évi csehszlovák törvényben megvolt „jelentős kapcsolat" kitételt a lengyel kodifikáció során nyilván tudatosan kerülték. A 25 § idézett (1) bek-nek hátterében a jelek szerint az a megfontolás húzódik, hogy teljesen távoli jogrendszer kikötésével felek ne vonhassák ki magukat a törvény különben kötelező hatálya alól. Ez a szempont már a nyilvános megvitatás során felmerült Lengyelországban, de korábban szóvátették Csehszlovákiában is azok, akik ellene voltak a mostani teljes köteletlenséget nyújtó rendezésnek. A lengyel megoldás közvetítő áthidalásnak tűnik, elvileg aggályosnak látszik, mert a „valamiféle" kapcsolat meglétének megkívánása olyan határozatlanságot eredményez, amit a szocialista kodifikáció általában kerülni igyekszik.

Arra az esetre, ha a felek nem éltek a jogválasztás lehetőségével a törvény 27. § ad eligazítást, ami elvileg azonos a korábban kialakult nemzetközi gyakorlattal. Ez utóbbit az 1908. évi firenzei határozatok tartalmazzák, ez a nemzetközi szokás idővel beépül a kodifikált anyagba. A nevesített kötelmekre megállapított említett szabályok azonban dispositiv jellegűek, mivel alkalmazásukra csak jogválasztás hiányában kerülhet sor. (164 o.) A 27. § (2) bek. nagy fontosságot tulajdonít a lex loci actus-nak, ahol tehát a vállalkozó, közvetítő kereskedő, fuvarozó stb. székhelye nem tisztázható, az ügylet létrejöttének helye szerinti jogot kell alkalmazni. Az ügyletkötők jogképességet a statutum personale szerint bírálják el, az alakiságra a lex causae vagy a lex loci actus lesz mértékadó.

A *renvoi* kérdését a tovább- és visszautalás tükrére bontva két szemléletben boncolgatják szerzők. Az új lengyel törvény 4. § elismeri az utalás, a renvoi megengedettségét mindkét vonatkozásban. Szerzők ennek a rendelkezésnek kiegészítése és indokolásaként utalnak a hatályos nemzetközi megállapodásokra, a váltó- és csekk jogi törvényre, a házasságjogi kolliziókat rendező 1902. évi hágai nemzetközi egyezményre stb. A korábbi törvénnyel szemben a visszautalás most szélesebb körben érvényesül, mert meg akarták könnyíteni annak útját, hogy a külföldi kolliziós szabály nyomán lengyel jogot alkalmazzanak.

A továbbutalás kérdésében az álláspont már óvatosabb. Csak akkor ismerik el, ha olyan idegen jogra vonatkozik a külföldi kolliziós szabály, mely a lengyel kolliziós rendezés szerint hazai jogként volna figyelembe veendő. Megkívánják, hogy azt a külföldi szabályt, mely a továbbutalásról rendelkezik a lengyel kolliziós norma jelölje meg; az idegen lex patriae visszautalását nem engedik érvényesülni.

A felhívott idegen jognak a visszautalás kérdésében a lengyel joggal egyezően megengedő álláspontra kell helyezkednie, tehát módot kell arra nyújtania, hogy ott ne csak az idegen kolliziós szabály, de a külföldi anyagi jog is alkalmazásra kerüljön. Ha ezt bármi okból, pl. a közrendi záradékra hivatkozással megtagadják, visszautalásnak nem lehet helye.

Elejét kívánja venni a lengyel törvényhozó a visszautalásból fakadó végnélküli huzavonának, másnevén a „logikai teniszjátéknak", mely az egész intézmény lejáratására alkalmas. A 4. § (2) beknek szóhasználata „úgy ezt a más jogot kell alkalmazni", a külföldi *anyagi* jogot illeti szerzők egyöntetű nézete szerint (98 o.), de nem vonatkozhat további kolliziós szabályra. Más szóval a továbbutalás csak egy lehet, tehát a megjelölt jogrendszer netáni további kolliziós szabályát figyelmen kívül hagyják. Ez az álláspont igen figyelemreméltó nálunk az 1968. évi tudományos nemzetközi magánjogi törvénytervezet 12. § körül most kibontakozó vitára tekintettel. Úgy látszik, a lengyel gyakorlat ebben a szövevényes kérdésben szerencsés kézzel találta meg a kivezető utat.

A nemzetközi magánjogban egyre jelentősebb szóhoz jutnak a munkajogi vonatkozások; a nemzetközi munkajog ennek a tudományágnak szépen fejlődő legfrissebb hajtása. A lengyel törvény a szabályozás alapelveivel a 32—33. §§-ban foglalkozik. Némileg sajnálatos, hogy szerzők ennek a fontos és érdekes kérdéscsoportnak a kötelmi jogi fejezeten belül alig fél oldalt szentelnek. Ez a besorolás sem megnyugtató, az anyagot pedig felvázolni sem tudják, ami a tankönyvnek sajnálatos hiányossága.

Nagyobb részletességgel szerepelnek a KGST Ált. Szállítási Feltételei; az 1968. évi új ÁSZF megjelenésével, amit Lengyelország is elfogadott, ez az anyag azonban meghaladottá vált. Foglalkoznak a régi ÁSZF egyetlen kolliziós szabályával a 74 c.-el, ami bizonyos mértékig az új ÁSZF 110 c.-re is érvényes lehet. Ezen kolliziós norma jellegét és szerepét a lengyel irodalomban már előzőleg behatóan vizsgálták. (170 o.)

Önálló fejezet jut a könyvben a nem jogügyletből származó kötelmeknek, ahol természetszerűleg az elkövetés helyének joga áll az érdeklődés előterében. A részleteket M. Sośniak professzor már előzőleg alapvető tanulmányában megvilágította, az ő tollából erednek a könyv idevágó megállapításai. Az általános elveken túlmenően kitér a megbízás nélküli ügyvitelre és az alaptalan gazdagodásra is.

A nemzetközi magánjogi irodalomban régóta vitás, korlátlanul érvényesülhet-e az elkövetés helyének joga, vagy van szükség némi megszorításra? A lengyel nemzetközi magánjogi törvény szerint (31. §) az ilyen kötelmek azon ország jogának hatálya alatt állnak, ahol az esemény bekövetkezett. A lex loci érvényesülése azonban nem kizárólagos. Az idézett § (2) bek-e szerint a lex patriae et domicilii lesz a mértékadó, ha az elkövetők ugyanannak az országnak állampolgárai és ott van lakóhelyük. Erre a kikötésre azért is szükség volt, hogy a szabályozás összhangban áll-

jon a lengyel tengeri és légi jog előírásaival.

Tény, hogy a lex loci delicti commissi a szocialista nemzetközi magánjogi irodalomban korlátozásnak van alávetve. Így a szovjet írók a lex loci elismerését ilyen esetben attól teszik függővé, hogy a külföldön bekövetkezett cselekmény a szovjet jog szempontjából is jogellenes-e, vagy a kártérítés elvi alapját a szovjet jogrendszer ismeri-e? (Ide tartoznak az ún. „nem anyagi kárért" való felelősség bonyolult kérdései.) Mindenképpen a lex patriae alkalmazását fogadják el viszont, ha a szovjet állampolgár a szovjet államnak, vagy más természetes, illetve jogi személynek okoz külföldön kárt.

Mint látjuk a lengyel törvény szóhasználata nem ilyen alapos, mert míg a saját honbeli természetes vagy jogi személynek okozott kárra a lex fori érvényesülését kötelezően előírja, az államnak okozott kárról nem rendelkezik, de annak elintézése analógia útján sem következik a törvényből arra való tekintettel, hogy a szocialista felfogás szerint az állam nem jogi személy.

A lex loci delicti commissi korlátozása megvan a német jogban is, az angol jogban pedig a tort-ot általában a lex fori szerint bírálják el. Figyelembe jön itt olyan hatályos nemzetközi szabályozás is, mint a Bustamante Kódex 43. §-a. Kétségtelen, hogy a saját állampolgárok külföldi társasutazása, vagy szolgálati útja nem lehet ok arra, hogy ilyen kötelemre az elkövetés helyének jogát alkalmazzák.

A lengyel felfogás az, hogy a modern nemzetközi magánjog egyre távolodik a statutum iskola sémáitól és korlátozza a klasszikus kapcsolóelvek szerepét. Ahogy a lex loci contractus vagy a locus regit actum elv régóta nem kizárólagos, így az elkövetés helyének joga sem számíthat feltétlen érvényesülésre. Abban az esetben, ha ez alkalmi, kevésbé döntő elemekhez fűződik, ettől el kell szakadni és érvényesíteni kell azt a természetes kolliziós szabályt, mely az adott helyzetben a legmegfelelőbb. Ez pedig helyesen a lex fori lesz. A jogellenes cselekményt abba a társadalmi környezetbe kell helyezni, ahol az a valóságban lejátszódott és nem szabad kiragadva más jogi szabályozás alapján elindulni.

Adódik olyan eset is, amikor a tényállás egyes elemei különböző államokhoz fűződnek, az egyik államban történt a helytelen magatartás, a másikban állnak be a következmények. A lengyel nyelvnek nagyszerű kifejezése van erre a helyzetre, a „wielomiejscowść", több helyen fekvőség, ami nemcsak nyelvtanilag, hanem jogilag is igen összetett helyzetet jelent. Egymással szembenállnak a különféle elméletek: a legrégibb az elkövetés helyének joga (Zitelmann), mostanában leggyakoribb utalás a kár beállta helyének jogára történik (a Beale-féle amerikai iskola, Restatement, Cheshire stb.). A Reichsgericht azt a nézetet képviselte, meg kell nézni, melyik államnak jogát sérti az adott cselekmény és annak alapján kell eljárni. A modern amerikai iskola (Rabel, Ehrenzweig) vagy a cselekmény, vagy az eredmény bekövetkezte szerinti jogot javasolja alkalmazni és pedig a szerint, hogy a felelősség vétkességen alapszik-e (az elkövetés helyének joga), vagy kockázatviselésen (a kár beállta helyének joga).

A lengyel helyzetet illetően a könyv rámutat arra, hogy adott esetben a bírónak a tényállásból kell megállapítania, hogyan helyezze el a kötelemfakasztó tényeket. Leggyakrabban az eredmény bekövetkeztének helye lesz a döntő. A vétkesség kérdésében különben az általános elv a jogalkotó akaratából törést szenved. A vétőképességre ugyanis nem a lex patriae irányadó, ami a törvény 9. §-ából következnék, hanem a lex causae, tehát a cselekmény elkövetésének vagy az eredmény beállta helyének joga (31. § [3]), (177. o.)

A kötelmijogi fejezet utolsó tétele a fuvarjogi kérdések vizsgálatára terjed ki. A nemzetközi fuvarozásnál érvényesülő kolliziós szabályok közül a legnagyobb jelentősége a felek által választott jognak van, amennyiben nem éltek ezzel a joggal, a közúti és vasúti fuvarozásnál a lex fori, a tengeri fuvarnál a droit de pavillon, a légi fuvarozásnál a légi jármű bejegyzési helyének joga nyer alkalmazást. A nemzetközi magánjogi törvényen kívül ennél a pontnál beépül az anyagba a tengeri jogról szóló 1960. évi és a légi fuvarozás szabályait tartalmazó 1962. évi lengyel törvény. Ezek belső szabályaira a nemzetközi magánjog kodifikációja során természetesen figyelemmel voltak.

A munka utolsó 6 fejezete a család- és örökjogi vonatkozásokat öleli fel, ezek ismertetésére most csak szűk körben van lehetőség. Családjogi tekintetben a kolliziós szabályoknál a kiindulás az 1902. évi Hágai Egyezmény, majd az újabb rendezést átfonják a szocialista országokkal kötött jogsegélyegyezményekbe felvett szabályok.

A könyv beosztása itt nem követi a törvény szerkezetét, melyben a családjogi kérdések az V—VII. fejezetben, a tulajdoni és kötelmi részt megelőzően szerepelnek. A családjogi kérdéseket a szocialista nemzetközi magánjogi kodifikáció eddig sem kezelte külön, egyedül az NDK-ban merült fel ez a gondolat; a rendszerezési kérdésekben a német tudósok gyakran vetnek fel új elképzeléseket.

A házassági személyi, majd vagyonjogi kérdések után a szülők és gyermekek közötti kapcsolat lép az előtérbe, ennek ismertetésére a könyv nagyobb teret szentel. A szocialista jogfelfogás érthető módon nagy gondját viseli a kk. gyermekeknek, ha szüleihez fűződő kapcsolata túlnyúlik az országhatáron, a lengyel bíró megfelelő körültekintéssel jár el. A törvény kiindulása ennél az esetnél a gyermek hazai jogának hatálya, ennek megállapítása jelenti számos esetben az első nehézséget. A nem házasságból született gyermek szüleihez való kapcsolatában a gyermek születésekori hazai joga nyújtja az alapot. Az ilyen gyermek életének további alakulására döntő mértékben hat ki szülei által való elismerése, amire annak az államnak jogát hívják fel, melynek a gyermek az elismerés idején állampolgára. [törvény 19. § (2) bek.] A lengyel jog — akárcsak a holland, a magyar vagy a csehszlovák szabályozás — a gyermek apa általi elismeréséhez megkívánja a szülő anya beleegyezését.

Az elismerés joghatályát és következményeit illetően az ugyanannak a jognak a hatálya alatt áll,

mely magára az elismerésre volt irányadó. A renvoi megengedettsége folytán azonban, ha a kolliziós norma más szabályt tartalmaz, illetve más jogra utal, az elismerés kihatásaira ezt fogják tekintetbe venni (vö. Bustamante Kodex 64. §). Fel szokott vetődni, hogy a gyermek névváltozása melyik jog hatálya alatt álljon, a lengyel nézet ebben az, hogy ilyenkor a gyermek személyi jogát kell alkalmazni. Amennyiben a gyermek elismerésére vonatkozó jognyilatkozat hibás, illetve nem megfelelő, a fogyatékosságot a lex causae, tehát az elismerést illető anyagi jog szabályai alapján kell elbírálni.

Volt már szó arról, hogy a lengyel nemzetközi magánjogi törvény nem tér ki az eljárásjogi kollizióra, a nemzetközi perjog szabályait a polgári perrendtartás tartalmazza. Érdekes módon szerzők művükben annak végefelé a szülők és gyermekük közötti viszony részletezése kapcsán veszik fel az eljárásjogi tudnivalókat. Kétségtelen, a könyv mondanivalója ezáltal bővül, az olvasó, az azt forgató jogtanulók látóköre szélesedik. Annyi észrevételt azonban kell tenni, hogy a perrendi szabályok nem sajátosan a családjogi kérdéseket érintik, hanem a polgári jogi jogviták szélesebb körét ölelik fel. Ennélfogva nem teljesen érthető, miért szorosan ehhez a részhez fűződnek az eljárási szabályok? A bizonyítékok mérlegelésének rendje, az ügyész jogállása és fellépése a polgári perben egymás mellett szerepel ebben az összeállításban, valamint idefűződnek a jogsegélyegyezményekből folyó eljárásjogi tudnivalók. Talán szerencsésebb lett volna ezt az anyagot mégis különválasztani és nem okvetlenül a családjogi részhez illeszteni. (231—242. o.)

Kilenc pontból álló alfejezet elemzi az örökbefogadással kapcsolatos tudnivalókat, a beható feldolgozásnál bizonyára közreható szempont volt a jogintézmény kimagasló társadalmi jelentősége. Az általános elv a törvény 22. § szerint az örökbefogadó hazai jogának hatálya azzal, hogy a megkívánt hozzájárulás megadásánál figyelembe veszik az örökbefogadandó hazai jogának rendelkezéseit. Ez az elv megvan az egyes jogsegélyegyezményekben, így hazánk és Lengyelország között 1959. márc. 6-án aláírt megállapodás (1960: 5. tvr.) 36 c.-ben. Ugyanez a szabály irányadó az örökbefogadás alakszerűségére. A lex adoptionis, tehát az örökbefogadásra hatályos jog szerint kell azután elbírálni az örökbefogadott gyermek és az örökbefogadó szülő közötti jogviszony tartalmát. Vonatkozik ez azokra a kapcsolatokra is, melyek az örökbefogadott gyermek és vér szerinti szülője között fennmaradnak.

Nem rendelkezik a lengyel törvény az örökbefogadási szerződés felbontásáról, szerzők véleménye az (262. o.), hogy az örökbefogadó hazai jogát kell a felbontás időpontja szerinti hatállyal figyelembe venni.

Az öröklési jog alapelvét a törvény 34. § tartalmazza annak kimondásával, hogy ezekre a kérdésekre az örökhagyónak halála idején megvolt hazai jogát kell alkalmazni. Amennyiben az örökhagyónak nem volt állampolgársága vagy hazai jogát nem lehet megállapítani, az utolsó lakóhelye szerinti jogot kell az öröklésre érvényesíteni. Ha ez nem tisztázható, a lengyel jogot kell felhívni a törvény 7. § értelmében. Nem az örökhagyó hazai joga, hanem a lengyel jog irányadó olyan kérdésekben, mint a termelőszövetkezet kezelésében levő földtulajdonra vonatkozó öröklés. Úgyszintén megtaláljuk az örökhagyó lex patriaejának alkalmazását a magyar-lengyel jogsegélyegyezmény 47 c.-ben.

Az érdekelt felek, jogi képviselőik és a bonyolítást eszközlő állami szervek részére nagyfontosságú a halál esetére szóló jogi cselekmények érvényének kérdése. Előtérben itt is a lex patriae áll azzal, hogy elegendő a lex loci actus figyelembevétele. Az ügylet érvényére mondottak azonban nem vonatkoznak az öröklés jog hatására, mivel emezt a 34. §-ra tekintettel a hagyaték megnyílta pillanatában érvényes hazai jog alapján kell elbírálni. Szerzők ezzel kapcsolatban idézik a végrendelet alakiságára vonatkozó 1961. évi Hágai Egyezményt, melynek azonban Lengyelország még nem tagja.

Látható, a lengyel nemzetközi magánjog tudományának szempontjai a lényeges kérdésekben kiforrottak. Különösen figyelemreméltó, hogy a kolliziós szabályok joganyagában nem mutatkozik náluk eltolódás a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok még oly fontos részletkérdései irányában, hanem a személyi családi vagy örökjogi vonatkozásokat ugyanolyan alapossággal finomítják. Tekintettel vannak a hosszú megpróbáltatáson átment nép egyéni érdekeire, az országhatáron, sőt tengereken túl nyúló személyi kapcsolatokra és azokat jogi eszközökkel is ápolni, erősíteni törekszenek. Szerzők a joganyag feldolgozásával az élethez közelálló, merőben időszerű összeállítást készítettek. A nemzetközi magánjog művelői külföldön is sokat meríthetnek belőle.

Karlócai János

Имре Сабо:

Справедливость в социалистическом праве

Рассматривая различные подходы к понятию справедливости, встречающиеся в юридической литературе, автор приходит к выводу, что справедливость вообще является вспомагательным и одновременно коррективным основным принципом правовой жизни. Этот основной принцип в соответствии с социалистической точкой зрения располагается между понятием социалистической законности и социалистическим понятием истинности, и собственно говоря, в тех видах случаев вниури законных видов случаев, в которых это вообще кажется необходимым, законность приравнивается к истинности.

Понятие справедливости, как показывает статья, социалистическая теория права сравнительно мало исследовала и этим понятием в правовой жизни до сих пор пользовались с большой сдержанностью, не говоря об институте ответственности по возмещению вреда, основывающегося на справедливости. Одной из причин этого, как следует предполагать, является тот взгляд, согласно которому социалистические законы соответствуют одновременно и идее социалистической истинности. Это верно, но это не делает излишним коррективный основной принцип справедливости. Если до сих пор, не так уж легко, в некоторых случаях неоправданную жесткость закона изменили, таким образом — излагает автор — понятие

справедливости может оказывать помощь при создании тех групп и видов случаев, при которых справедливость в силу предметных и личных условий может быть реализована с определенной абстрактностью. Это — по мнению автора — сохраняет принципиальную прочность социалистической системы права, но в то же время может сделать более эффективным применение права, и таким образом оно может лучше приспосабливаться к общественным потребностям.

Ласло Рецеи:

Отсылка к праву

Статья автора об отсылке к праву стала актуальной в силу двух обстоятельств. Во-первых, в венгерской юридической литературе оживилась дискуссия о правильности или ошибочности отсылки потому, что этот вопрос актуальным сделал проект подготавливаемого нового кодекса международного частного права. Во-вторых, этим вопросом желает заниматься потому, что десять лет тому назад автор в своей книге «Международное частное право» высказывался за сохранение института отсылки к праву, в настоящее время точка зрения его изменилась.

Статья кратко занимается изложением теорий, подтверждающих отсылку. Затем дает перечень тех внутренних законодательных положений, которые как в капиталистических, так и в социалистических странах поразному регулируют вопрос отсылки к праву. (Исключают, допускают или признают по ограниченному кругу). Здесь более подробно занимается распоряжениями польского и чехословацкого кодексов, которые — как социалистические законы — могут служить примером и для венгерского кодекса. Положения обоих кодексов, относящиеся к отсылке к праву, — по мнению автора — мнительны и не могут быть применимы в венгерских условиях. Согласно автору, цель, которой следует придерживаться, ослабление неуверенности, вытекающей из неурегулированности международных отношений. Если тот или иной законодательный акт не способствует облегчению этой неуверенности, он не достигает своей цели.

Статья дискуссирует с правильностью высказанного в советской юридической литературе взгляда (Перетерский—Крылов), согласно которому применение lex fori или иностранного права находится в соотношении «правило-исключение». Стремится показать, что тот прежний (которого придерживался раньше сам автор) взгляд, что нет необходимости круг применения капиталистического права распространять на социалистические отношения — в количественном отношении затрагивает такое незначительное количество случаев, что из-за этого не стоит консервировать неопределенность, вытекающую из допустимости отсылки к праву.

Автор предлагает законодательству не исключать полностью отсылку, а признание её в ограниченном кругу по вопросам, касающимся личного и семейного состояния, если коллизионная норма отечественного права затрагиваемого лица содержит указание на отсылку.

Отто Чики:

Отклонение презумпции отцовства в системе семейного кодекса

Статья исследует различные возможности отклонения в системе презумпции отцовства венгерского семейного права, при сравнении с различными семейно-правовыми разрешениями других социалистических стран, учитивая и случаи венгерской судебной практики. Автор считает правильным, что опровержение презумпции отцовства действующее право допускает в первую очередь на основе неверности по содержанию презумпции отцовства и для этого необходима объективная уверенность. Оспаривание возможно во всех случаях презумпции отцовства, ибо венгерское право отцовства, возникающие на основе различных составов с точки зрения их действия воспринимает единообразно. Венгерское право лишь в узком кругу делает возможным отклонение презумпции отцовства по формальным причинам. Автор согласен с тем положением действующего права, по которому семейный закон на основе волевых ошибок как правило отказывается от допущения оспаривания без неверности по содержанию. Срок оспаривания венгерское право подобно соответствующим положениям других социалистических семейных кодексов заканчивает коротким сроком, но автор на будущее предполагает допущение освобождения от пропуска этого срока. Автор считает обоснованным создание дифференцированной системы сроков и поднимает вопрос о том, что в случае особо важного общественного интереса можно было бы предоставить прокурору самостоятельное право оспаривания.

Дьёрдь Геллерт:

Принципиальные установки Верховного Суда по сельскохозяйственному производственно-кооперативному праву

В связи с новым кодексом о сельскохозяйственных производственных кооперативах, ступившим в действие с 1-го января 1968 года, Коллегия по гражданским делам Верховного Суда и заседание председателей судебных заседаний своими принципиальными установками дали руководящие указания для нижестоящих судов по различным вопросам применения права.

Статья после раскрытия обоснованности подготовительной работы, а также принципиального руководства Верховного Суда и показания различия между этими двумя видами принципиальных установок, в той последовательности, как следуют главы кодекса, подробно анализирует отдельные установки. В процессе этого излагает судебную практику, а также сложившиеся в связи с толкованием новых законодательных актов противоречивые, т. е. основывающиеся на неправильной основе точки зрения. Указывает на неверную сущность этих установок, и помимо обоснования отдельных принципиальных установок путем комплексного применения методов толкования законодательных актов раскрывает точку зрения закона, связанную с отдельными спорными распоряжениями кодекса. В отдельных случаях, показывая экономические цели нового правового регулирования и точки зрения правовой политики, старается показать, что принципиальные установки пригодны для восстановления единства применения права и для укрепления законности и в области сельскохозяйственного производственно-кооперативного права.

Доклады на Международной конференции по сельскохозяйственному производственно-кооперативному праву, проведеннной в Будапеште

В декабре 1969 г. в Будапеште проходило важное совещание, которое было организовано отделением экономических и юридических наук Венгерской Академии Наук, Ассоциацией Венгерских Юристов и Всевенгерским Советом Производственных Кооперативов. С участием венгерских и зарубежных юристов проходила конференция по сельскохозяйственному производственно-кооперативному праву, в рамках которой проходила дискуссия о важнейших вопросах хозяйственной деятельности производственных кооперативов. Помимо большого числа венгерских специалистов-юристов около сорока человек, юристов, представителей университетов, научных учреждений и союзов производственных кооперативов Болгарии, Чехословакии, Югославии, Польши, ГДР, СССР участвовали и выступили на конференции.

На повестке дня конференции обсуждались четыри темы: Актуальные вопросы развития кооперативного права; кооперативная собственность, обращая особое внимание на производственно-кооперативную собственность в сельском хозяйстве; правовые вопросы хозяйствования производственных кооперативов как предприятий; система представительства интересов кооперативов.

Ласло Надь излагал свою концепцию о кооперативном праве и о его развитии. Показывал важнейшие периоды правового регулирования, а потом исследовал вопрос о том, на

каких факторах основывается складывание какой-либо новой отрасли права. Анализировал содержание кооперативного правоотношения. В связи с этим констатировал, что кооперативное правоотношение основывается на совпадении интересов кооператива и его членов, и если оно имеет также и черты товарного отношения, все-же не является таковым: в круг кооперативно-правового регулирования входит внутренняя сторона жизненных отношений кооперативов. После этого занимался принципами регулирования кооперативного правоотношения а также методом кооперативно-правового регулирования. В заключении указывал на то, что общие интересы кооперативных отраслей следует регулировать в соответствии с кооперативным правом, но в то же время нельзя упустить из виду различия, основывающиеся на объективных отношениях.

Имре Шереш касался трех главных проблем: место кооперативной собственности в системе права собственности Венгерской Народной Республики; некоторые общие черты кооперативной собственности; некоторые актуальные вопросы сельскохозяйственно-кооперативной собственности. В связи с первой темой занимался общественным характером кооперативной собственности, равноправием форм общественной собственности. Во второй теме анализировал единство хозяйствования и собственности, а потом рассматривал характер кооперативной собственности как групповой собственности, делимость и неделимость кооперативной собственности, и наконец совместную (смешанную) кооперативную собственность. В кругу третьей проблемы в начале говорил о вопросе, касающемся субъекта права кооперативной собственности, а после этого касался круга предметов производственно-кооперативной собственности и проблемы его источников.

Имре Молнар во введении рассматривал признаки хозяйствования кооперативов как предприятий. После этово подробно останавливался на принципиальных и практических вопросах центрального управления и самостоятельности кооперативов. Анализировал содержание властных правомочий государства в отношении кооперативов. Подчеркивал, что в новой системе хозяйственного управления в отношении компетенции по внесению решений произошла значительная дифференциация: при центральных органах государства сконцентрировалось определение хозяйственных регуляторов и властных предписаний, а решения на уровне предприятий входят в компетенцию кооперативов. После этого рассматривал деятельность, а также формы деятельности производственных кооперативов и равноправие предприятий и кооперативов. Свой доклад закончил актуальными вопросами условий труда и оплаты труда в кооперативах, и в связи с этим выдвинул несколько предложений.

Первой темой доклада *Ласло Немети* являлась необходимость представительства интересов кооператива. После этого рассматривал типы и задачи представительства интересов кооператива. Подробно анализировал признаки содержания данного представительства и указал на те факторы, которые характеризуют отношения между союзами кооперативов и самыми кооперативами. Подчеркивал тот факт, что союзы содержатся за счет кооперативов; союз не осуществляет властных правомочий, не существует принуждение для представительства интересов; в их отношении не действует демократический централизм. Говорил о праве вето органов представительства интересов кооперативов. А в дальнейшем анализировал акты органов представительства, специфические области представительства интересов кооперативов, и наконец порядок самоуправления системы представительства интересов кооперативов.

Imre Szabó:

Billigkeit im sozialistischen Recht

Der Verfasser gelangt nach einer eingehenden Analyse der verschiedenen Auffassungen über den Begriff der Billigkeit im sozialistischen Recht, zu der Folgerung, dass die Billigkeit im allgeimenen einen aushelfenden und zugleich korrektiven Grundsatz im Rechtsleben darstellt. Dieser Grundsatz nimmt — den sozialistischen Standpunkt entsprechend — zwischen den sozialistischen Begriffen der sozialistischen Gesetzlichkeit und der Gerechtigkeit den Platz ein, undzwar eigentlich in den Fallarten innerhalb der Falltypen des Gesetzes, in denen das mit bestimmter Allgemeinheit sich für notwendig erweist; die Gesetzlichkeit der Gerechtigkeit angleicht.

Mit dem Begriff der Billigkeit befasste sich — wie das die Studie erörtert — die sozialistische. Rechtstheorie verhältnismässig wenig, und sie wurde auch im Rechtsleben bisher sehr masshaltend angewendet, von der Institution der Ersatzpflicht die auf Billigkeit beruht gar nicht zu sprechen. Eine der annehmlichen Gründen dafür ist in der Auffassung zu suchen, laut welcher die sozialistischen Gesetze zugleich auch dem sozialistischen Gerechtigkeitsideal Genüge leisten. Das ist tatsächlich so, aber das macht den korrektiven Grundsatz der Billigkeit nicht überflüssig. Wenn bisher — und auch nicht zu selten — an der ünbegründet erscheinende Ungeschmeidigkeit eines Gesetzes in einzelnen Fällen auch geändert wurde, so kann — leg der Verfasser dar — der Billigkeitsbegriff bei der Ausgestaltung jener Fall gruppen und Falltypen helfen, in denen die Billigkeit nach sachlichen und persönlichen Bedingungen geltend gemacht werden kann. Das bewahrt — nach dem Standpunkt des Verfasser — die prinzipielle Festigkeit des sozialistischen Rechtssystems, zugleich aber kann sie die Rechtsanwendung elastischer gestalten, die so sich besser den gesellschaftlichen Ansprüchen anpassen kann.

László Réczei:

Die Rückverweisung

Die Studie des Verfassers über den Renvoi ist aus zwei Gesichtspunkten aktuell. Es erneuerte sich erstens die Diskussion in der ungarischen Rechtswissenschaft über seine Richtigkeit oder Unrichtigkeit, denn der unter Vorbereitung stehender Gesetzentwurf des neuen internationalen Privatrechts aktualisierte die Frage. Zweitens möchte sich der Verfasser mit der Frage deshalb befassen, denn er hatte die Institution in seinem vor 10 Jahren veröffentlichten Buch „Internationales Privatrecht aufrecht erhalten, aber seitdem hat sich sein Standpunkt geändert.

Die Abhandlung spricht kurz über die Theorien, die den Renvoi bekräftigen, dann führt sie die neueren Gesetzgebungsakte vor, die sowohl in den kapitalistischen als auch in den sozialistischen Ländern von einander abweichend die Frage der Rückverweisung regeln ausschliessen, erhalten, oder in beschränktem Kreise anerkennen. Sie befasst sich hier eingehender mit der Regelung der tschechoslowakischen und polnischen Kodexe die — als sozialistische Kodexe — auch für einen zukünftigen ungarischen Beispiele geben könnten. Nach Ansichten des Verfassers können aber die Lösungen beider Kodexe für die ungarischen Verhältnisse nicht angewendet werden, denn die Zielsetzung wäre die Milderung der aus der Nichtregelung anstandenen Unsicherheit in den internationelen Rechtsverhältnissen.

Die Abhandlung diskutiert mit der Richtigkeit der sowjetischen Ansicht (Pereterszkij—Krilow), ob die lex fori, oder die Anwendung des ausländischen Rechts im Verhältnis „Regel—Ausnahme" zu einander stehen. Sie Versucht nachzuweisen, dass die früher auch vom Verfasser geteilte Ansicht: — das Anwendungsgebiet des kapitalistischen Rechts auf sozialistische Verhältnisse anzunehmen unnötig ist — quantitativ so wenig Fälle betrifft, dass es sich nicht lohnt, die durch den Renvoi verursachte Unsicherheit deshalb zu konservieren.

Der Verfasser schlägt für die Gesetzgebung vor, den Renvoi trotzdem nicht völlig auszuschalten,

sondern im beschränktem Masse in persönlichen und familiären Fragen anzuerkennen, wenn die Kollisionsregel des einheimischen Rechts der betreffenden Person die Rück- oder Weiterweisungsbestimmung enthält.

Otto Csiky:

Die Ablehnung der Vaterschaftsvermutung im System des Familiengesetzes

Der Verfasser untersucht im System der Vaterschaftsvermutungen des ungarischen Familienrechts die verschiedenen Möglichkeiten der Ablehung, im Vergleich mit den Lösungen anderer sozialistischer Staaten und unter Berücksichtigung der ungarischen Gerichtspraxis. Er hält es für richtig, dass die Entkräftigung der Vaterschaftsvermutung vom geltenden Recht in erster Linie auf Grund der inhaltlichen Unmöglichkeit der Vaterschaftsvermutung erlaub wird, wozu eine objektive Sicherheit notwendig ist. Die Anfechtung ist in allen Fällen der Vaterschaftsvermutung möglich, denn das ungarische Recht fasst die auf Grund verschiedener Tatbestände entstandenen Vaterschaften, in ihrer Auswirkung als eine Einheit auf. In einem sehr engen Kreis ermöglicht das ungarische Recht die Ablehung der Vaterschaftsvermutung aus formellen Gründen. Der Verfasser bejaht die Lösung des geltenden Rechts, laut welcher das Familiengesetz auf Grund des Willensdefekts im allgemeinen sich vor der Anfechtung verschliesst. Der Termin der Anfechtung wird von ungarischen Recht ebenso wie von den anderen sozialistischen Familiengesetzen kurz begränzt, pro futuro soll aber eine Rechtvertigung der Versäumung — schreibt der Verfasser — erwogen werden. Ein differenzierter Ausbau des Anfechtungstermins wäre auch begründet und er wirft de lege ferenda die Erteilung des selbständigen Anfechtungsrechts für die Staatsanwaltschaft in besonderen Billigkeitsfällen der öffentlichen Interesse auf.

György Gellért:

Die LPG-rechtlichen Stellungnahmen des Obersten Gerichts

Auf Grund des am 1. Jänner in Kraft getretenen neuen LPG-Kodexes hat das Kollegium für Zivilrecht bzw die Beratungen der Senatsleiter des Obersten Gerichts, Wegweisungen für die unteren Gerichte in verslhiedenen Fragen der Rechtsanwendung gegeben.

Die Abhandlung analysiert, — nach der Besprechung der Vorbereitungsarbeiten, der Begründetheit der prinzipiellen Anleitung der Obersten Gericht und der Erörterung der Unterschiedes zwischen den zweierlei Stellungnahmen, — eingehend die einzelnen Stellungnahmen in der Reihenfolge der Abschnitte des Kodexes. Dabei werden die Spruchpraxis und die bei der Auslegung der neuen Rechtsnormen entstandenen gegensetzlichen bzw. auf falscher Grundlage beruhenden Stellungnahmen besprochen. Er weist auf die Unrichtigkeit dieser hin und über der Begründung der einzelnen Stellungnahmen hinaus, legt er durch die komplexe Anwendung der Auslegungsmethoden der Rechtsnormen den gesetzmässigen Standpunkt hinsichtlich der einzelnen betrittenen Bestimmungen des Kodexes dar. Durch die wirtschaftlichen Zielsetzungen und rechtspolitischen Gesichtspunkte der neuen rechtlichen Regelung versucht er vorzuführen, dass die Stellungnahmen geeignet sind, die Gesetzlichkeit auch auf dem Gebiet des LPG-Rechts zu festigen.

Die Vorträge der Konferenz über LPG-Recht in Budapest

Im Dezember 1969 war Budapest der Schauplatz einer bedeutenden Beratung, undzwar in der Veranstaltung der Sektion für Wirtschafts- und Rechtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, des Ungarischen Juristenverbandes und des Landesrats der Produktionsgenossenschaften. Mit der Teilnahme von ungarischen und ausländischen Juristen wurde also eine LPG-Konferenz veranstaltet, welche sich mit den Meinungsaustausch über die wichtigsten Fragen der Tätigkeit und des Wirtschaftens der Produktionsgenossenschaften beschäftigte. Neben den zahlreichen ungarischen Fachjuristen nahmen daran teil und ergriffen das Wort die Juristen — insgesammt vierzig an der Zahl — der Universitäten, wissenschaftlichen Institute und der LPG-Verbände Bulgariens, der Tschechoslowakei, Jugoslawiens, Polens, der Deutschen Demokratischen Republik und der Sowjetunion.

An der Tagesordnung der Konferenz standen *vier Themen:* die aktuellen Fragen der Entwicklung des Genossenschaftsrechts; das genossenschaftliche Eigentum, mit besonderer Rücksicht auf das LPG-Eigentum; die Rechtsfragen des betriebsmässigen Wirtschaftens der LPG; das System der genossenschaftlichen Interessenvertretung.

László Nagy hatte in seinem Vortrag seine Konzeption über das Genossenschaftsrecht und dessen Entwicklung dargelegt. Führte die wichtigsten Etappen der rechtlichen Regelung vor und untersuchte, auf welchen Faktoren die Ausgestaltung eines neuen Rechtszweiges beruht. Analysierte den Inhalt des genossenschaftlichen Rechtsverhältnisses und damit im Zusammenhang stellte er fest, dass genossenschaftliche Rechtsverhältnis auf der Identität der Interessen der Genossenschaft und seiner Mitglieder beruht und wenn auch darin Elemente des Warenverhältnisses anzutreffen sind, ist das kein Warenverhältnis: zum Regelungsgebiet des Genossenschaftsrechts gehört die innere Seite der genossenschaftlichen Lebensverhältnisse. Danach befasste er sich mit den Regelungsgrundsätzen der genossenschaftlichen Rechtsverhältnisse und mit den Regelungsmethoden des Genossenschaftsrechts. Abschliessend wies er darauf hin, dass das Genossenschaftsrecht die gemeinsamen Fragen, den Genossenschaftszweigen entsprechend, regeln muss, aber die Regelung darf die auf den objektiven Verhältnissen beruhenden Unterschiede nicht verwischen.

Von *Imre Seres* wurden drei Hauptprobleme berührt: die Stellung des genossenschaftlichen Eigentums im System des Eigentumsrechts der Ungarischen Volksrepublik; einige allgemeinen (gemeinsamen) Züge des genossenschaftlichen Eigentums; und einige aktuelle Fragen des LPG-Eigentums. Mit dem ersten Thema im Zusammenhange beschäftigte er sich mit dem gesellschaftlichen Charakter des genossenschaftlichen Eigentums, mit der Gleichberechtigung der Formen des gesellschaftlichen Eigentums. Zum zweiten Thema analysirte er die Einheit der Wirtschaftsführung und des Eigentums, danach wurden der Gruppeneigentumcharakter des genossenschaftlichen Eigentums, die Teilbarkeit und Unteilbarkeit des genossenschaftlichen Eigentums sowie das gemeinsame (gemischte) genossenschaftliche Eigentum behandelt. Beim dritten Thema sprach er über Fragen, die das Subjekt des LPG-Eigentumrechts betreffen, und erörtete auch den objektiven Kreis des produktionsgenossenschaftlichen Eigentums sowie die Fragen seiner Quellen.

Imre Molnár behandelte in seiner Einleitung die Merkmale des betriebsmässigen Wirtschaftens. Sprach dann eingehend über die prinzipiellen und praktischen Fragen der zentralen Anleitung und der genossenschaftlichen Selbständigkeit und analysierte den Inhalt des Rechts der staatlichen öffentlichen Gewalt in der Beziehung der Produktionsgenossenschaften. Im neuen System der Wirtschaftsleitung, hob er hervor, vollzog sich eine grosse Differen-

zierung hinsichtlich der Entscheidungsbefugnisse: bei den zentralen Staatsorganen konzentrierte sich die Bestimmung der Mitteln der wirtschaftlichen Regelung und der Regeln der behördlichen Massnahmen, die Entscheidungen auf Betriebsebene kamen in die Kompetenz der Genossenschaften und Betriebe. Im Weiteren gab er eine Analyse über die Tätigkeit und Formen der Produktionsgenossenschaften und besprach die Gleichberechtigungsfragen der Betriebe und Genossenschaften. Der Vortrag wurde mit der Vorführung der aktuellen Fragen des Arbeitslohnes und seiner diesbezüglichen Vorschläge beendet.

Das erste Thema des Vortrages von *László Németi* war die Notwendigkeit einer genossenschaftlichen Interessenvertretung, ferner die Typen und die Aufgaben dieser. Eingehend besprach er die inhaltlichen Merkmale der genossenschaftlichen Interessenvertretung und zählte all die Merkmale auf, die die Beziehungen zwischen den Verbänden und Genossenschaften charakterisieren. Es wurde hervorgehoben: die Verbände werden von den Genossenschaften erhalten; die Verbände üben keine behördliche Funktionen aus; es besteht kein Zwang zur Bildung von Interessenvertretungen; in ihrer Beziehung kommt der demokratische Zentralismus nicht zur Geltung. Dann sprach er auch über das sog. Vetorecht der Interessenvertretungsorgane. Im weiteren Verlauf seines Vortrags wurden noch die folgenden Fragen: die Akten, die spezeillen Gebiete und die Ordnung der Selbstverwaltung der genossenschaftlichen Interessenvertretungen beschnitten.

Imre Szabó:

L'équité dans le droit socialiste

En analysant les différentes conceptions de la notion de «l'équité» qui figurent dans la littérature juridique, l'auteur conclut à ce que l'équité est en général un des principes de base subsidiaires et en même temps correctifs de la vie juridique. Conformément à la prise de position socialiste ce principe de base est situé entre la notion de la légalité socialiste et la notion socialiste de la justice, en adaptant la légalité à la justice dans les espèces de cas à l'intérieur des types de cas légaux où cela se montre nécessaire à un certain degré de la généralité.

Comme exposé par l'étude, la théorie de droit socialiste a jusqu'ici consacré relativement peu d'attention à la notion de l'équité et la vie juridique l'employait également avec une grande modération, pour ne pas mentionner l'institution de la responsabilité civile reposant sur l'équité. Il est à supposer que cela est dû partiellement à la conception selon laquelle les lois socialistes satisfont en même temps à l'idée de la justice socialiste aussi. C'est vrai, mais cela ne rend pas inutile le principe de base correctif de l'équité. Si jusqu'ici on changeait parfois — même pas trop rarement — la rigidité apparemment injustifiée de la loi dans des cas singuliers, alors, comme exposé par l'auteur, la notion de l'équité peut contribuer à élaborer les groupes ou espèces de cas ou il est possible de faire valoir l'équité en raison des conditions objectives et personnelles, avec une certaine généralité. Selon l'auteur la solidité doctrinale de l'ordre légal socialiste restera par cela conservée, la juridiction devenant en même temps plus souple et pouvant s'adapter mieux aux exigences sociales.

László Réczei:

Le renvoi

La présente étude de l'auteur traitant le renvoi est d'actualité à cause de deux circonstances. D'une part parce que le projet du nouveau code du droit international privé a provoqué dans la science du droit hongrois une discussion renouvelée sur l'acceptabilité ou inacceptabilité du renvoi; d'autre part l'auteur qui dans son livre „Droit international privé", paru il y a 10 ans, a représenté la conception de maintenir l'institution du renvoi, a changé à présent son opinion.

L'étude donne un bref aperçu des théories justifiant le renvoi. Puis elle énumère à titre d'exemple des dispositions positives du droit national qui démontrent que la réglementation du renvoi est différente et dans les pays socialistes et dans les pays capitalistes (à savoir le renvoi est exclu, permis ou il est reconnu dans une sphère limitée). L'étude s'occupe plus amplement des dispositions des codes polonais et tchécoslovaque lesquels — comme des lois socialistes — pourraient servir d'orientation au code hongrois aussi. Selon l'auteur cependant les dispositions relatives au renvoi de tous les deux codes sont contestables et ne peuvent être appliquées aux conditions hongroises. A son avis notamment le but à suivre c'est de réduire l'incertitude qui s'est produite en conséquence de la réglementation manquée des rapports de droit internationaux. Si une règle ne contribue pas à la réduction de cette incertitude, elle n'atteint pas son objectif.

L'étude engage une polémie sur la justesse de l'opinion se manifestant dans la littérature juridique soviétique (Pereterski—Krilov) selon laquelle la *lex fori* ou l'application du droit étranger sont dans une relation dite „régle-exception" l'une avec l'autre. Elle essaye de démontrer que la conception — partagée auparavant par l'auteur même —, selon laquelle il est inutile d'étendre la sphère de l'application du droit capitaliste sur les conditions socialistes, touche des cas si peu nombreux que cela ne vaut pas la peine de conserver l'incertitude causée par l'admission du renvoi.

La proposition faite par l'auteur à la législation n'est quand même pas la répudiation totale du renvoi, mais sa reconnaissance limitée aux status personnels et familiaux au cas où la règle relative aux conflits de lois du droit interne de la personne respective contient une disposition concernant le renvoi ou le renvoi au second degré.

Ottó Csiky:

Renversement de la présomption de paternité dans le système de la loi sur la famille

L'étude examine les différentes possibilités du renversement des présomptions de paternité dans le système du droit de la famille hongrois, en les mettant en comparasion avec les solutions des droits de la famille d'autres pays socialistes, et en tenant compte aussi de la jurisprudence hongroise. L'auteur approuve que le renversement de la présomption de paternité est permis par le droit en viqueur sur la base de la fausseté matérielle de la présomption de paternité, ce qui exige cependant une certitude objective. Les présomptions de paternité sont contestables dans tous les cas, vu que le droit hongrois conçoit les paternités résultant de différents faits comme homogènes dans leurs effets. Le droit hongrois permet dans un domaine restreint le renversement de la présomption de paternité par suite des vices de forme. L'auteur approuve la solution du droit en vigueur selon laquelle la loi sur la famille refuse en général d'admettre le renversement de la présomption sur la base de vices de la volonté sans fausseté matérielle. Le délai de la contestation est relativement bref, pareillement au droit de la famille des autres pays socialistes, mais l'auteur propose pour l'avenir de considérer l'admission de l'excuse en cas de l'inobservation du délai. Il tient pour justifié la differenciation du délai de contestation et il suggère *de lege ferenda* d'accorder au procureur le droit de contestation autonome dans le cas d'intérêt public digne d'une considération particulière.

György Gellért

Les arrêts de la Cour suprême relatifs au droit des coopératives de production agricole

En connexion avec le nouveau Code des coopératives de production agricole entré en vigueur le 1er janvier 1968, les chambres civiles réunies de la Cour suprême resp. la conférence des présidents de chambre donnait des directives aux tribunaux de première instance par plusieurs prises de positions concernant les différentes questions de l'application du droit.

Après avoir fait connaître les travaux préparatoires et prouvé le bien-fondé des directives de principe de la Cour suprême ainsi que la différence entre les deux catégories de prises de position l'auteur soumet à une analyse approfondie les prises de postion respectives dans l'ordre des chapitres du Code. Au cours de cela il explique l'interprétation des nouvelles règles de droit par la jurisprudence et les prises de position opposées l'une à l'autre et fondées souvent sur une base de principe erronée. Il démontre leur caractère inexact, et au-delà des motifs des prises de position différentes il dégage la thèse légale relative à certaines dispositions discutées du Code en appliquant les méthodes complexes d'interprétation des régles de droit. Dans certains cas, en esquissant les objectifs économiques et les aspects de politique juridique de la nouvelle réglementation juridique, il essaie de démontrer que les prises de position sont aptes à restituer l'unité de l'application de droit et à consolider la légalité aussi dans le domaine du droit des coopératives de production agricole.

Rapports préparés pour la conférence internationale tenue à Budapest sur le droit des coopératives de production agricole

En décembre 1969 une conférence importante a eu lieu à Budapest, organisée conjointement avec la Section des Sciences Economiques et Juridiques de l'Académie des Sciences de Hongrie, par l'Association des Juristes Hongrois et par le Conseil National des Coopératives de Production. A cette conférence avec la participation de juristes hongrois et étrangers on a discuté les problèmes les plus importants du fonctionnement et de la gestion économique des coopératives de production agricole. A part de nombreux spécialistes hongrois, les juristes des universités, des instituts scientifiques et des fédérations des coopératives de production de la Bulgarie, de la Tchécoslovaquie, de la Yougoslavie, de la Pologne, de la République Démocratique Allemande et de l'Union Soviétique — quarante juristes ensemble — participaient à la conférence et sont intervenus aux débats.

Quatre sujets figuraient à l'ordre du jour de la conférence: Questions actuelles du développement du droit coopératif; La propriété coopérative, tenant compte particulièrement de la propriété des coopératives de production agricole; Problèmes juridiques de la gestion économique des coopératives agricoles comme des entreprises; Le système de la représentation des intérêts des coopératives.

László Nagy, dans sa conférence a exposé sa conception concernant le droit coopératif et son développement. Il a présenté les articles principaux de la réglementation juridique, ensuite il a examiné les facteurs sur lesquels repose la formation d'une nouvelle branche du droit. Il a analysé le contenu du rapport juridique coopératif. En connexion avec cette question il a constaté d'une façon récapitulative, que le rapport juridique coopératif repose sur l'identité des intérêts de la coopérative et de ses membres, et même s'il embrasse des éléments de rapports marchands, il n'est pas un tel rapport: c'est le côté intérieur des rapports coopératifs qui appartient au domaine de la réglementation du droit coopératif. Par la suite il s'est étendu sur les principes de la réglementation des rapports juridiques coopratifs et sur la méthode de la réglementation du droit des coopératives. Pour conclure il a rappelé qu'il faut régler les problèmes communs des différentes catégories de coopératives conformément au droit coopératif, sans toutefois effacer les différences reposant sur les conditions objctives.

Imre Seres a abordé trois problèmes principaux: La place revenant à la propriété coopérative dans le système du droit de propriétét de la République Populaire Hongroise; Quelques traits généraux (communs) de la propriété coopérative; Quelques problèmes actuels de la propriété des coopératives agricoles. En connexion avec le premier sujet il s'est occupé du caractère social de la propriété coopérative et de l'égalité juridique des formes de la propriété sociale. Concernant le deuxième thème il a analysé l'unité de la gestion économique et de la propriété, ensuite le caractère d'une propriété de groupe revenant à la propriété coopérative, la divisibilité et l'indivisibilité de la propriété coopérative ainsi que la propriété commune (mixte) des coopératives. Pour ce qui est du troisème problème, il a d'abord parlé des questions touchant au sujet du droit de propriété des coopératives de production agricole, ensuite il a mentionné le domaine des objets de la propriété coopérative ainsi que la question des sources de la propriété coopérative.

Imre Molnár a exposé dans son introduction les critères de la gestion économique semblables à celle des entreprises. Ensuite il a parlé en détail des questions de principe et d'ordre pratique de la direction centrale et de l'indépendance des coopératives. Il a analysé le contenu du pouvoir public de l'Etat en connexion avec les coopératives de production. Il a souligné que dans le nouveau système de la direction de l'économie la compétence concernant les décisions a été différenciée dans une grande mesure: la détermination des moyens de la réglementation de l'économie et celle des règles prescrites par les autorités était concentrée chez les organes centraux de l'Etat, tandis que les décisions sur le plan des usines ont été renvoyées dans la compétence des coopératives et des entreprises. Par la suite il a analysé l'activité des coopératives de production et ses différentes formes ensuite il a exposé l'égalité en droit des entreprises et des coopératives. Il a conclu sa conférence en posant des questions d'actualité concernant les conditions et la rémunération du travail et en formulant ses suggestions y relatives.

László Németi a d'abord parlé de l'indispensabilité de la représentation collective des intérêts des coopératives. Il a ensuite exposé les types et les devoirs de la représentation des intérêts des coopératives. Il en a analysé les traits essentiels et dans ce domaine il a énuméré les facteurs caractérisant la relation des fédérations et des coopératives. Il a souligné que les fédérations sont entretenues par les coopératives; les fédérations n'exercent pas de fonctions administratives; il n'y a pas de contrainte de représentation des intérêts; le centralisme démocratique ne se fait pas valoir dans leurs rapports. Il a mentionné aussi le droit dit de veto des organes de représentation des intérêts. Dans la partie ultérieure de sa conférence il a parlé des actes des organes de représentation des intèrêts des coopératives et en conclusion, de l'ordre de l'autogestion de la représentation des intérêts des coopératives.

Imre Szabó:

Equity in socialist law

The author, analysing the various concepts of equity as found in legal writings, comes to the conclusion that equity is, in general, an auxiliary and also corrective principle of legal life. It is professed in the socialist conception of law, that it occupies a place

between the notions of the socialist rule of law and justice and in point of fact, in the kinds of cases within case-types where it appears necessary with a certain general effect, it adjusts the rule of law to justice.

It is pointed out in the paper that relatively not much attention has been devoted to the notion of equity in the socialist theory of law and it has been rather reservendly resorted to in legal life, leaving now liability for damages on equity grounds out of consideration. It may be assumed that this is accounted for by the view according to which socialist statutes meet the socialist ideal of justice as well. This is true but the corrective principle of equity is not rendered thereby unnecessary. If the rigidity of law which appeared unjustified, has been altered not infrequently in certain instances so far, the concept of equity, the author holds, may be of help to delimit those categories and kinds of cases where equity might be asserted with a certain general effect on account of the existence of objective and subjective conditions. This, the author concludes, will preserve the stability of the principles of socialist law but might render law application more flexible which might be in this way more adapted to social requirements.

László Réczei:

Remission (Renvoi)

This paper of the author on remission is made topical by two considerations. One of these is that its correct or not correct nature is being again debated in Hungarian jurisprudence because the draft Code of private international law now in preparation has made the problem actual. Secondly the author is motivated by the fact that he wanted to uphold the institution of remission in his book „Private International Law" published ten years ago but his view has changed in the meantime.

The paper deals briefly with describing the theori which justify remission. Then examples are enumerated showing provisions of municipal law which regulate, both in capitalist and socialist countries, the problem of remission in different ways. (It is either precluded, allowed, or recognized within a resticted sphere.) More space is devoted to the provisions of the Czechoslovak and Polish Codes which-being the products of socialist legislation-may serve as examples also for the Hungarian regulation. The provisions on remission in both Codes give rise to misgivings-it is held by the author-and cannot be applied to Hungarian conditions. He maintains that the objective to be observed is to reduce the insecurity caused by the lack of the regulation of international legal relationships. Should a legal rule fail to contribute to lessening this insecurity it does not attain its purpose.

He puts forward arguments against a view encountered in the Soviet legal literature (Pereterskij —Krylov) namely that the application of the *lex fori* and foreign law is in the relation of „rule-exception". He attempts to show that the view (skared formerly by the author too) that it is unnecessary to extend the scope of application of capitalist law to socialist conditions affects but a very small number of cases and that it is not worth while for this reason to conserve the insecurity caused by allowing remission.

The author, this notwithstanding, does not propose a complete rejection of remission for the lawmakers but endorses its limited application in cases bearing on personal and family status if the conflict rule of the affected person's national law contains provisions on remission or transmission.

Ottó Csiky:

Refusing the presumption of paternity in the system family law

The paper deals with the various possibilities of refusing presumption of paternity as laid down in the Hungarian family law system making comparisons with solutions in the family laws of other socialist countries and taking into account cases in Hungarian judicial practice. The author approves of the provision of the law in force according to which the disproving of the presumption of paternity is allowed in the first place on the ground of the substantive untruth of the presumption of paternity which requires the existence of objective uncertainty. Action in court is open in all varieties of paternity presumptions because paternities emerging from various facts are considered in Hungarian law to be of uniform effect. On account of formal reasons the refusing of paternity presumption is allowed in Hungarian law within a narrow range. The author concurs with the solution adopted in Hungarian law in force law according to which action is, as a rule, precluded on account of deficient intention in default of substantive untruth. The time-limit allowed for action in court is fixed, similarly to solutions adopted in other socialist family codes, in a relatively short term. The author, however, suggests that it would be worthwhile to consider the allowing of exoneration from default of time-limit. He finds the differentiated laying down of the time-limit for action justified and rejects *de lege ferenda* the suggestion that the procurator be authorized to bring an action independently when cases of particularly appreciable public interest are involved.

György Gellért:

Positions adopted by the Supreme Court in the field of agricultural cooperative law

The Civil Law Bench and the conference of division heads of the Supreme Court has provided guidance in several opinions for lower courts in a number of law application issues in respect of the new agricultural law code which came into force on January 1, 1968.

The paper, after outlining the preparatory work and analysing why the guidance on principles by the Supreme Court is justified and the difference between the two kinds of opinions, subjects to a thorough examination the opinions expressed. In this course the author describes judicial practice and the contradictory opinions and those based on mistaken ground of principles as regards the interpretation of new statutes. The author points out the mistakes and, in addition to justifying several opinions expounds applying the complex method of the interpretation of statutes the view in conformity with the statute in connection with several disputed provisions of the code. In some instances the author points out, by outlining the economic objectives of the new legal regulation and the aspects of legal policy that the positions taken are susceptible of restoring the unity of law application strengthening legality also in the field of agricultural cooperative law.

Conference on agricultural cooperative farm law in Budapest

A conference of major importance was held in Budapest, December, 1969, organized by the Department of Economics and Jurisprudence of the Hungarian Academy of Sciences, the Hungarian Lawyers' Association and the National Council of Agricultural Cooperative Farms. A conference of agricultural cooperatives was held attended by Hungarian and foreign jurists at which views were exchanged on the most important problems of the operation and economy of cooperative farms. In addition to the great number of Hungarian experts jurists from the universities, scientific institu-

tes, associations of cooperative farms-altogether 40 persons attended the conference and took the floor from Bulgaria, Czechoslovakia, Yugoslavia, Poland, the German Democratic Republic and the Soviet Union.

There were *four items of agenda* at the conference: the topical questions of the development of the law of agricultural cooperatives; cooperative property with special regard to agricultural cooperative farm property; legal questions of the enterprise-like management of agricultural cooperative farms; the system of the representation of cooperative interests.

László Nagy in his address expounded his view on the cooperative law and its development. He described the main stages of the legal regulation then went on to examine the factors on which the formation of a new branch of law is based. He analysed furthermore the substance of the cooperative legal relationship.

He came, in this scope, to the conclusion, as a summing up that cooperative legal relationship is based on the identity of interests of the cooperative and its members and if it comprises elements of commodity relationships, an element which is not a commodity relationship, the internal side of the living conditions in cooperatives falls within the scope of regaulation of cooperative law. Subsequent upon that he dealt with the principles of the regulation of cooperative legal relationships and the method of the regulation of cooperative law. In conclusion he pointed out that cooperative law should regulate the common questions of cooperative branches in an appropriate manner but must not disregard differences based on objective conditions.

Imre Seres treated three principal ranges of problems: the place of cooperative property in the system of ownership in the Hungarian People's Republic; several general (common) traits of cooperative property; some topical problems of agricultural cooperative farm property. In connection with the first subject he dealt with the social character of cooperative property and the equality of the forms of social property. In connection with the second subject he analysed the unity of economic management and property then he examined the group-property nature of cooperative property, the divisibility and indivisibility of cooperative property and the joint (mixed) cooperative property. In connection with the third issue he first discussed the problem of the subject of agricultural cooperative ownership, then he touched upon the scope of cooperative property and the question of the sources of cooperative property.

Imre Molnár dealt at the beginning of his addres with the criteria of enterprise-like economic management. Then he dwelt on in more detail on the matters of principle and practice of central direction and the independence of cooperatives. He analysed the state's public authority, its substance in connection with the cooperative farms. He pointed out that a larg-scale differentiation as regards decision-making has been effected in the new system of economic management: the determination of the rules of the means of economic regulation and public authority prescriptions has been concentrated in the central state organs while decisions of enterprise level have come within the authority of enterprises and cooperatives. Subsequently he gave an analysis of the activity of cooperative farms and its forms, then went on to treat the equality of enterprises and cooperatives. He concluded his lecture with expounding the topical problems of working conditions and remuneration and putting forward relating proponals.

In *László Németi's* address the first topic was the necessity of the business federation of cooperative farms. Subsequently he dealt with the types and tasks of the business federation of agricultural cooperatives. He went on to analyse in detail the substantive features of cooperative business federations and listed within that scope the factors which characterize the relationship between the federations and cooperatives. He pointed to the fact that the federations are maintained by the cooperatives; the federations do not discharge public authority functions; there is not compulsion of constituting business federations; democratic centralism does not prevail in their relationship. He dealt also with the so-called veto right of the business federations. In the following parts of his address he treated the acts of the business federations, their specific fields of action then, in conclusion, their order of self-administration.

Ára: 16,— Ft INDEX: 25422

E lapszám (XXV. új évfolyam 4—5.) szerzői: *Dr. Szabó Imre* akadémikus, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója. — *Dr. Réczei László* egyetemi tanár. — *Dr. Csiky Ottó* Megyei Bírósági elnök (Pécs). — *Dr. Gellért György* a Legfelsőbb Bíróság elnökének általános helyettese. — *Dr. Molnár Imre* a Központi Népi Ellenőrző Bizottság elnökhelyettese. — *Dr. Seres Imre* egyetemi tanár. — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Gödöllő). — *Dr. Németi László* a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának jogtanácsosa. — *Dr. Lamm Vanda* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Halgasch, Richárd* egyetemi tanár (Jéna). — *Dr. Révai Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Karlóczai János* vállalati jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.3872 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1970. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

VILÁGHY MIKLÓS:
A magyar civiljogtudomány 25 éve 257

ZOLTÁN ÖDÖN:
A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységéről 268

ERDŐSY EMIL:
A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme a vállalati gazdálkodás vonatkozásában ... 276

PETRIK FERENC:
A szülők büntetőjogi felelőssége. Az ifjúság elleni bűntett 283

WEISS EMÍLIA:
A családjogi tartási kötelezettség problémái — de lege ferenda 291

Szemle:

SOMORJAI LÁSZLÓ:
Korszakunk atomjoga 300

HERNÁDI LÁSZLÓ:
Az ideiglenes gondnok 305

Jogirodalom:

HERCZEGH GÉZA:
A nemzetközi kapcsolatok szerepe és a történelmi közfelfogás 311

Loginov, P. V.: Az állami döntőbíróság lényege (ÚJLAKI LÁSZLÓ) 315

— —: Új könyvek 319

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Вилаги.* 25 лет венгерской науке цивильного права. — *Эдэн Золтан:* О принципиальной руководящей деятельности Верховного Суда. — *Эмил Эрдёши:* Уголовноправовая охрана общественной собственности в хозяйствовании предприятий. — *Фэрэнц Петрик:* Уголовноправовая ответственность родителей. Преступления против молодежи. — *Эмилиа Вейсс:* Проблемы алиментных обязанностей по семейному праву — de lege ferenda. *Обзор: Ласло Шоморяи:* Атомное право нашей эпохи. — *Ласло Хернади:* Временный опекун. — *Юридическая литература: Геза Херцег:* Роль международных связей и историческое общественное мнение. — Логинов, П. В.: Сущность государственного арбитража *(Ласло Уйлаки).* — — —: Новые книги.

INHALT: *Miklós Világhy:* 25 Jahre ungarische Zivilrechtswissenschaft. — *Ödön Zoltán:* Über die prinzipielle Anleitungsstätigkeit des Obersten Gerichts. — *Emil Erdősy:* Der strafrechtliche Schutz des gesellschaftlichen Eigentums in der Beziehung der betrieblichen Wirtschaftsführung. — *Ferenc Petrik:* Die strafrechtliche Verantwortlichkeit der Eltern. Verbrechen gegen die Jugend. — *Emília Weiss:* Die Probleme der familienrechtlichen Unterhaltspflicht — de lege ferenda. — *Rundschau: László Somorjai:* Das Atomrecht unserer Epoche. — *László Hernádi:* Der einstweilige Pfleger. — *Rechtsliteratur: Géza Herczegh:* Die Rolle der internationalen Beziehungen und die geschichtliche öffentliche Meinung. — Loginov, P. V.: Das Wesen der Staatlichen Arbitrage. *(László Ujlaki).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Miklós Világhy:* 25 ans de la science hongroise du droit civil. — *Ödön Zoltán:* Les directives de principe de la Cour suprême. — *Emil Erdősy:* La protection pénale de la propriété sociale au point de vue de l'activité économique des entreprises. — *Ferenc Petrik:* Responsabilité pénale des parents. L'infraction contre la jeunesse. — *Emília Weiss:* Les problèmes de l'obligation alimentaire dans le droit de la famille — de lege ferenda. — *Revue: László Somorjai:* Le droit nucléaire de notre époque. — *László Hernádi:* Le tuteur provisoir. — *Littérature:* Le rôle des relations internationales et la conscience historique populaire. — Loginov, P. V.: L'essence de l'arbitrage d'Etat *(László Ujlaki).* — Nouveaux livres.

CONTENTS: *Miklós Világhy:* Twenty-five years of Hungarian civil law science. — *Ödön Zoltán:* On the guidance on matters of principle of the Supreme-Court. — *Emil Erdősy:* The criminal law protection of social property in respect of enterprise management. — *Ferenc Petrik:* The criminal law responsibility of parents. Crime against youth. — *Emília Weiss:* Problems of family law maintenance obligation. — *Review: László Somorjai:* Contemporary nuclear law. — *László Hernádi:* Temporary custodian. — *Legal literature: Géza Herczegh:* The role of international relations and public opinion. — Loginov, V. P.: The essence of state arbitration *(László Ujlaki).* — — —: Books recently published.

XXV. évfolyam 6. szám Budapest, 1970. június

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A magyar civiljogtudomány 25 éve

1. Civiljogtudományon a most következő fejtegetésben a polgári jog, a földjog, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog és a munkajog tudományát értem. A jogtudományoknak ezekben az ágazataiban elért 25 éves fejlődést felmérni — ez a feladatom.

Tudatosan mellőzöm a római jog, a családi jog és a nemzetközi magánjog tudományos eredményeinek megvizsgálását A római jogét azért, mert annak történeti jellege különleges, a tételes jog tudományos művelésétől bizonyos fokig eltérő problémákat vet fel. A családi jogét azért, mert ennek társadalmi alapja, a család intézménye ma már lényegesen eltérő viszonyokat fejez ki azoktól, amelyeket a többi civiljogtudományi ágazatok vizsgálnak. Végül a nemzetközi magánjogét azért, mert annak nemzetközi jellegében vannak azok a sajátosságok, amelyek e fejtegetés elgondolt tárgyköréhez viszonyítva erősen különböznek.

A jogtudományok előbb említett ágainak fejlődését hangsúlyozottan mint nézetek, tudományos felfogások fejlődését vizsgálom, nem teszek tehát említést sem szerzőkről, sem művekről. Ezt a szemléletet egyebek között az is indokolja, hogy ez a fejlődés voltaképpen valamennyiünk ügye: eredményei valamennyiünk eredményei, hibái pedig valamennyiünk hibái.

2. Minden felmérés viszonyítást jelent meghatározott korábbi, jelen esetben 25 évvel ezelőtti állapothoz képest, jelenti azonban egyidejűleg a fejlődés távlatainak kutatását, a további feladatok körvonalazását is. Minden felmérés továbbá meghatározott mértékegységet tételez fel, amelynek segítségével az eredményeket értékelhetjük, az előttünk álló feladatokat kitűzhetjük. Ez a mértékegység jelen esetben a marxizmus állam- és jogfelfogása. „Vizsgálatom eredménye — írta Max — az volt, hogy a jogi viszonyok és az államformák nem érthetők meg sem önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből, hanem . . . az anyagi életviszonyokban gyökereznek . . .” A marxizmus állam- és jogfelfogása az államot és az ennek eszközéül szolgáló jogot az emberek társadalmi tevékenységének egyik oldalaként, mozzanataként ismeri fel. A társadalmi tevékenység állami-jogi oldalának, mozzanatának fő sajátossága abban van, hogy értelmét az anyagi életviszonyokban kell keresni. Az állam- és a jog, mint a társadalmi tevékenység mozzanatai azonban ezeket az életviszonyokat nem akárhogyan, hanem éppen az államra és a jogra jellemző módon, a társadalmi osztályérdekek által meghatározott közhatalom közvetítésével fejezik ki. E sajátos közvetítésben vagy visszatükrözésben van a gyökere annak, amit az állam- és jogtudományok művelői az állami-jogi formák viszonylagos önállóságának neveznek. Sem a jogi formák meghatározottságát, függő helyzetét figyelmen kívül hagyni, sem a közhatalmi közvetítésből eredő viszonylagos önállóságról megfeledkezni — nem marxista gondolkodás. Mindkettőt el kell kerülni.

3. A kiindulópontokat keresve onnan kell elindulnunk, hogy a polgári jog, a földjog, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog és a munkajog tudományágainak az európai kapitalista jogrendszerekben közös őse volt: a magánjog és a kereskedelmi jog tudománya, mely utóbbit azokban az országokban, ahol egyáltalában létezett, a magánjogtudomány viszonylag önállósult ágazataként fogtak fel. Felszabadulás előtti magánjogunkat, illetőleg kereskedelmi jogunkat kapitalista mértékkel mérve, közepesen fejlettnek lehet minősíteni. Ebben a közepesen fejlett magyar magánjogtudományban — mint általában a felszabadulás előtti Magyarország egész jogi rendszerében is — erős volt a XIX. századi német magánjogi dogmatika hatása. A német dogmatikát a századforduló körüli nagy magyar magánjogtudósok, elsősorban Grosschmid Béni és Szászy Schwarcz Gusztáv magas szinten adaptálták, sőt jelentős mértékben továbbfejlesztet-

ték. Gondolkodásuk eredménye a két világháború közötti idő legnagyobb magyar magánjogtudósa, Szladits Károly munkássága révén vált az akkori jogtudomány közkincsévé. Ugyancsak Szladits Károly érdeme, hogy ez a magánjogtudomány mentes maradt a nácizmus, sőt a Horthy-rendszer jogi gondolkodására jellemző abszurditásoktól. Lényegét tekintve egy XIX. századvégi kapitalista magánjogtudomány — ez az, amit Magyarországon a szocialista civiljogtudomány fejlődésének közvetlen történeti előzményeként lehet felfogni.

Ezt a közvetlen történeti előzményt a magyar civiljogtudomány mindenekelőtt a felszabadulás után hozzánk is elérkező szovjet jogtudomány segítségével kísérelte meg kritikailag meghaladni, a kapitalista jogi kategóriákat a marxista jogi gondolkodás alapján átdolgozni. A szovjet jogtudomány segítségét értékelve, annak alapvető jelentőségét abban kell látnunk, hogy ráirányította figyelmünket a marxizmus klasszikusainak az államra és a jogra vonatkozó alapvető nézeteire, vagyis voltaképpen kezünkbe adta azt az eszközt, amelynek segítségével a marxista magyar jogtudomány megalapítását, meghonosítását elvégezhettük, amelynek segítségével első önálló tudományos eredményeinkhez eljuthattunk. Kétségtelen — ezt akkor még nem tudtuk —, hogy a szovjet jogtudomány abban az állapotában, amelyben azt a felszabadulás után megismerhettük, erős dogmatikus hatásokat tükrözött. Itt nem elsősorban a személyi kultusz torzulásaira gondolok, hanem mindenekelőtt arra, hogy a kapitalizmusra jellemző jogi megoldásokkal szembeállítva a szovjet megoldás, mint „a" szocialista megoldás tűnt fel, a szovjet jogtudomány eredményei „a szocialista jogtudomány" eredményeiként jelentkeztek. Ez igaz is volt annyiban, hogy a felszabadulás előtt a szovjet jogtudomány mellett más szocialista jogtudomány nem létezett. Nem volt azonban igaz annyiban, hogy maga a szovjet jogtudomány sem volt mnidig olyan, mint amilyen 1945-ben volt, s hogy a 20-as, 30-as évek számos jogtudományi felfogása tűnt el csaknem nyomtalanul addig, amíg a szovjet jogtudomány 1945-ös formájában létrejött. A 20-as, 30-as évek szovjet jogi gondolkodóit eredeti alakukban annak idején gyakorlatilag nem ismertük és jórészt ma sem ismerjük. A magyar civiljogtudomány egyfajta gyermekbetegsége volt és jórészt ma is az, hogy adott körülmények között, adott helyen és időben, adott országban helyeseknek tűnő jogtudományi nézeteket, jogi megoldásokat hajlamos mint mindenkor és mindenhol egyedül érvényes, tértől és időtől, konkrét viszonyoktól független szocialista megoldásokat feltüntetni. A marxista jogi gondolkodásnak természetesen vannak olyan alapvető vonásai, amelyek szükségképp mindenütt azonosak. Éppen ezek azok a vonások, amelyekben a marxista jogfelfogás különbözik a magántulajdonra alapított jogi gondolkodástól. Ezeknek az alapelveknek gyakorlati alkalmazása azonban a tértől, időtől, társadalmi viszonyoktól, adott ország gazdasági és egyéb fejlettségi fokától, történelmi hagyományaitól függően igen sokféle lehet, s ettől a sokféleségtől nem kell sem a marxista jogi gondolkodás tisztaságát félteni, sem a marxizmus pluralizálásának veszélyétől tartani. Mindenesetre ma már sokkal óvatosabbak vagyunk, amikor a marxista gondolkodásmód sokoldalúságának, árnyaltságának helyenként még csak derengő felismerésében szocialista jogi megoldásokról beszélünk.

Ezeket a megoldásokat, illetőleg — mint fentebb említettem — civiljogtudományi nézeteket a következőkben négy fő téma köré csoportosítva vizsgálom. Elsőnek a *tudományos rendszerezés* problémáit vetem fel, amelyek annak idején történetileg is elsőkként tűntek fel. Második helyen a *tulajdonjog elméletének* minden civiljogtudományi ágazat szempontjából jelentős kérdéseit vizsgálom. Harmadiknak a *szerződés, mint a civiljogtudomány egyik alapvető intézménye* kerül sorra, végül a negyedik kérdéskör a *jogi szankciók és az ezzel összefüggő felelősségi rendszerek.*

I. A rendszerezés kérdései

4. A tudománytörténet tapasztalatai világosan bizonyítják, hogy minden törekvés, amely a jelenségek mögött a lényeg feltárására irányul, elsősorban rendszerezési problémákkal találkozik, mindenekelőtt rendszereznie kell azokat a jelenségeket, amelyeket vizsgálni kíván. A jelenségeknek ez a rendszerezése természetesen egyúttal, sőt alapjában lényegi probléma, mert a jelenségeket a lényeg alapján kell rendszerezni, a rendszerezés tehát már a lényegi összefüggések bizonyos fokú, elsődleges felismerését is feltételezi.

A rendszerezés kérdései mindenekelőtt a polgári jog tudományában merültek fel, ahol nálunk a felszabadulás előtti magánjog és a kereskedelmi jog kettőssége a szocialista átalakulás menetében természetszerűen a gazdasági jog problémájának felmerüléséhez vezetett. Ez a probléma szükségszerűen vetődött fel civiljogtudományunk előbb kiemelt németes gyökereinél fogva is. Mint ismeretes, a két világháború közötti időszak német kereskedelmi jogi elmélete fejlesztette ki már a kapitalista jogi gondolkodás talaján a gazdasági jog különféle irányzatait. Amikor a felszabadulást követő években az egyik szovjet jogtudós különös élességgel bírálta nálunk a gazdasági jogot, mint jogrendszeri és jogtudományi kategóriát, eleinte meglepődtünk, mert akkor még nem ismertük eléggé a gazdasági jogi elméletnek azt a szovjet változatát, amely a 20-as években éppen nem kapitalista talajon, hanem annál fogva alakult ki, hogy az Októberi Forradalmat követően a marxista gondolkodás még egyáltalában nem volt bizonyos abban, vajon létezhet-e szocialista állam és jog, mint az államnak és a jognak történelmileg

önálló típusa. Ebből a bizonytalanságból, valamint a hozzá kapcsolódó buharini állam- és jogfelfogásból alakult ki az a nézet, hogy az állam és a jog szocialista viszonyok között valójában csak rövid átmenetet jelentő burzsoá maradványok, a gazdaság megszervezése, az egyes gazdálkodó egységek egymásközti viszonyainak rendezése érdekében keletkező új szabályok pedig voltaképpen már nem a szó valódi értelmében vett jogszabályok, hanem adminisztratív-technikai normák, amelyeket összességükben „gazdasági jog" néven tartott egy ideig nyilván a kialakulóban levő szovjet jogi gondolkodás. A mi felszabadulás utáni „gazdasági jogunk" természetesen sohasem kapcsolódott a buharini államelmélethez, azt nem ismertük és eredeti források hiányában ma is csak körvonalaiban ismerjük. Amikor azonban a marxista politikai gazdaságtan alapelemeinek elsajátításával párhuzamosan feltettük önmagunknak a kérdést, mi is valójában a „gazdaság" marxista értelemben, nyomban világossá vált, hogy a magánjog és a kereskedelmi jog történelmi kettőssége meghatározott magántulajdonosi viszonyok között kifejlődő és magántulajdonosi viszonyokat tükröző jelenség, amelyet az egész gazdasági jogi koncepcióval együtt el kell vetnünk ahhoz, hogy a szocialista polgári jog elméletének akár első megfogalmazásához is eljuthassunk. Ezt a felismerést azóta sem kellett revideálnunk — bár nem vitatható, hogy a vulgáris magyar jogi közgondolkodásban hajdani kereskedelmi jogi reminiszcenciák kósza továbbhatásaként ma is szívósan él egyfajta gazdasági jogi koncepció. Ezt a vulgáris elképzelést csak támogatják olyan jelenségek, amilyen az 1964. évi csehszlovák törvényhozás, valamint a gazdasági jogi elmélet megalapozására irányuló újfajta törekvések az NDK-ban. A magunk részéről csak sajnálkozással állapíthatjuk meg, hogy ezekben a kérdésekben a marxista elvi alapokig visszanyúló tisztánlátás ma sem mondható egészen egyértelműnek. Ezt mutatják azok az időnként nálunk is elméleti igénnyel jelentkező felfogások, amelyek a gazdasági jogi koncepció szemérmes folytatásaként valamiféle „vállalati jog" vagy „szövetkezeti jog" és természetesen a megfelelő tudományág kifejlesztésére próbálnak alapot nyújtani. Minden ilyesfajta kísérlet cáfolatául elegendő a gazdaság, a gazdasági élet folyamatainak marxi elemzésére hivatkozni: a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás dialektikus egysége és különbözősége nyilvánvalóan bizonyítja ezeknek a felfogásoknak szükségszerű elvontságát. Nem lehet megállni a vállalat vagy a szövetkezet, mint intézmények elvontságánál, mert ezek az absztrakciók önmagukban haszontalanok: csupán a jelenséget ragadják meg, de nem fejezik ki a lényeget. A lényeg abban van, milyen természetűek azok a társadalmi viszonyok, amelyek a vállalat vagy a szövetkezet körében jelentkeznek. Ha pedig ezeket a viszonyokat, tehát a lényeget ragadjuk meg, a gazdasági jogi elmélet és annak minden szemérmesebb változata is szappanbuboréknak bizonyul.

5. A gazdasági jogi elmélet elvi elutasítása után odáig jutottunk el, hogy a vagyoni viszonyokat és a velük elválaszthatatlanul összefüggő egyes nemvagyoni, személyi természetű viszonyokat a szocialista jogrendszerben a polgári jog szabályozza, az ennek megfelelő jogtudományi ágazat pedig a polgári jog tudománya. Már az 50-es években nyilvánvaló volt azonban, hogy ennél az eredménynél nem lehet megállni, hogy a „vagyoni viszonyok" kategóriája még mindig eléggé elvont, s a lényeget még mindig nem fejezi ki. Ehhez az elvontsághoz hozzájárult a marxista közgazdaságtudományi elméletnek az a hosszú ideig egyedül uralkodó felfogása, amely áruviszonyokat szocialista körülmények között eleinte egyáltalában nem, s később is csak korlátozott mértékben volt hajlandó elismerni. Sztálin közgazdaságtudományi tanulmánya körvonalazta azt az álláspontot, amely ebben a tekintetben számos szocialista országban ma is uralkodó. Az áruviszonyok körének ez a közgazdaságtani elméletből eredő korlátozottsága a polgári jog tudományában eleinte csak arra adott lehetőséget, hogy a polgári jog körébe tartozó viszonyok egy részének árujellegét állítsuk, más részéről pedig azt állapítsuk meg, hogy azok nem árujellegűek ugyan, de áruformában szabályozottak. Ez a kétértelműség természetesen izgatta a polgári jog tudományának minden elméleti művelőjét. A megoldásra különféle lehetőségek kínálkoztak. Az egyik nagy figyelmet ébresztő álláspont „autonóm struktúrájú" és „kollektíva típusú" jogágazatok között kívánt különbséget tenni, az előbbi a polgári jogra, az utóbbi a termelőszövetkezeti jogra, a munkajogra stb. lenne jellemző. Teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy a jogviszonyok szerkezete még mindig a jelenségek világába tartozó mozzanat, amelynek alapján a civiljogtudomány rendszerezésének lényegi problémáit nem lehet megnyugtatóan megoldani. Annak idején, amikor az áruviszonyok köréről szóló sztálini elmélet nálunk is uralkodó volt, talán még érthető lehetett egy ilyen típusú kísérlet arra, hogy a vagyoni viszonyok elvontságából, amelyek árutartalmú és áruformájú viszonyokat egyesítettek, valahogyan kiszabaduljunk. Ma azonban, amikor már uralkodó nálunk az a felfogás, amely elismeri a központi tervszerű irányítás egyesítésének lehetőségét a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló piaci viszonyokkal, ilyen erősen elvont struktúra-elméletre nincs többé szükség. A marxista közgazdasági elmélet újabb eredményeire támaszkodva nyugodtan kijelenthetjük, hogy a polgári jog az áru-pénzviszonyok egységes joga, amelyekhez olyan nemvagyoni viszonyok is kapcsolódnak, amelyeket a jogrendszer a fejlődés adott fokán szükségszerűen áruformában szabályoz.

6. A civiljog rendszerezése körében a gazdasági jogi elmélet bírálatával egyidejűleg vető-

dött fel a mezőgazdasági jog kérdése, amely az elmélet fejlődésének jelenlegi állapotát tekintve a földjog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog iker-tudományágaiban jelentkezik. Az 50-es évek elején mindkettőt azért foglaltuk össze „mezőgazdasági jog" elnevezés alatt, mert már akkor bizonyosra vehettük a mezőgazdaság szocialista átalakulását, s azt, hogy ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági természetű földek tulajdoni viszonyaiban is alapvető változás fog bekövetkezni. Utólag visszanézve az 50-es években kialakított álláspontunkra, azt szintén nem kell helytelennek minősíteni. Nyilvánvaló, hogy az előre látható, viszonylag gyors átalakulásra tekintettel helyes volt magyar viszonyok között az agrár-jellegű stúdiumoknak különlegesen nagy jelentőséget tulajdonítani és a civiljogtudomány körében a kellő mozgási teret számukra nyitvahagyni. Kérdés azonban, hogy mai viszonyaink között, a mezőgazdaság teljes kollektivizálása után, a gazdasági reform által megindított társadalmi fejlődés viszonyai között, amikor sokféle régebbi, gyakran begyökeresedett nézetünket újból át kell gondolnunk, vagy esetleg felül is kell vizsgálnunk, helyesnek lehet-e tartani az agrár-jellegű civiljogtudományoknak ezt a jelenleg is uralkodó berendezését?

Ami mindenekelőtt a földjogot illeti, ez a tudományág a Szovjetunióban a földről szóló 1917. november 8-i dekrétum alapján jött létre, amely teljesen megszüntette a föld-magántulajdont, a földet, a föld méhét, az erdőket és a vizeket kivette az áruviszonyok köréből, kivonta a polgári jogi forgalomból és ezáltal teremtette meg a földre vonatkozó társadalmi viszonyok egységét. A földjog a Szovjetunióban mint a föld felszínére vonatkozó nem árujellegű viszonyok szabályozását célzó jogágazat alakult ki. Ismeretes, hogy a népi demokratikus országokban, köztük nálunk is, a földtulajdoni viszonyok fejlődése más úton ment és megy végbe. A földtulajdon körében az árujelleg megszűnése csak részben és mindenekelőtt a mezőgazdasági természetű földekre nézve valósult meg és belátható időn belül nem lehet számítani akár a föld felszínére vonatkozó egységes állami tulajdonjog létrejöttére, vagy a föld felszínére is kiterjedő áruviszonyok teljes megszűnésére. Ilyen körülmények között pedig a földjog tudományának az az igénye, hogy a föld felszínére vonatkozó társadalmi viszonyokat egységesen szabályozza, illuzórikusnak tűnik, állandó kollizióban van a vitán felül polgári jogi természetű ingatlanjoggal és számos elméleti hiba, valamint gyakorlati félreértés forrása. Ilyen elméleti hiba véleményem szerint mai viszonyaink között valamiféle „földjogi viszony"-ról beszélni. Annak ellenére, hogy a föld felszínének, mint a jogviszony tárgyának, kétségtelenül megvannak a maga sajátosságai, a mi körülményeink között a „földjogi viszony" mesterkélt jogi konstrukciónak tűnik. Gyakorlatilag helytelen a kisajátítás intézményét földjogi intézményként kezelni, a földnyilvántartás pedig csak olyan részeiben tartozhat a földjog körébe, amelyekben valóban a föld felszínére vonatkozik. Közismert azonban, hogy a föld felszíne önmagában nem lehet kizárólagos tárgya a nyilvántartásnak. — Ezek az elméleti és gyakorlati bizonytalanságok arra a megalapozott kívánságra vezetnek, hogy a földjog művelőinek újból át kellene gondolniok saját tudományáguk tárgyát. Megoldásként két lehetőség kínálkozik. Az egyik annak a szovjet tapasztalatnak az értékesítése lehetne, amelynek nyomán a földjog mint a Szovjetunióban egységes állami szocialista tulajdonjog tárgyaira vonatkozó jogviszonyok tudománya alakult ki. Bár nálunk nincs egységes állami földtulajdon, ezt a tapasztalatot megfelelően lehetne úgy alkalmazni, hogy a földre vonatkozó nem árujellegű társadalmi tulajdonjog viszonyaiból alakuljon ki a földjog tárgykör. — A másik megoldás az lehetne, hogy a földjogot nem mint a földre vonatkozó nem árujellegű társadalmi tulajdonjogot, hanem mint a mező- és erdőgazdasági művelés alatt álló földek jogát konstruálhatnánk meg, amelyhez természetesen a megfelelő tudományág is hozzátartozik. Akárhogyan alakuljon is azonban az elméleti vita, mindenképp helyesnek látszik a kérdés időszerűségére a figyelmet felhívni.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog hazai viszonyaink között teljesen érthető módon kiemelkedően fontos jogágazattá fejlődött, amelynek tudományága is számos értékes megállapítással gazdagodott. Annak ellenére, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tekintetében számos nyitott elvi-elméleti kérdés merül fel, amelyeknek megoldása jelentős erőfeszítéseket tenne szükségesekké, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog egyes tudósai mostanában azon fáradoznak, hogy a már említett szövetkezeti jog alakjában a gazdasági jognak egy saját testükre szabott szemérmes változatát hozzák létre. Arról természetesen lehetne elmélkedni, vajon nem kellene-e a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot, illetőleg annak tárgyát a vele számos tekintetben párhuzamos másik szövetkezeti forma, a kisipari és a háziipari termelőszövetkezetek jogviszonyaival kiegészíteni és ezúton valamiféle termelőszövetkezeti jogot létrehozni. Ennek a megoldásnak előnye az lenne, hogy mindkét fajta — mezőgazdasági és ipari — termelő tevékenységgel foglalkozó szövetkezeti fajtát egységes koncepció keretében egyesítenénk. Hátránya viszont, hogy ezzel szükségképp elmosódnék a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog agrár-jellege és a mezőgazdasági rendeltetésű földnek ebből a természetéből eredő gazdasági, illetőleg jogi különlegessége. Ezt talán ellensúlyozhatná az az előny, hogy mindkét termelőszövetkezeti formában az eredeti tulajdonosi viszony tagsági jogviszonnyá változik, amellyel egységben munkajogviszony is keletkezik. Mindenesetre csak ebben a körben lehetne megalapozottan a mezőgazdasági termelőszövetkezeti

jognak és tudományának tárgykörét esetleg kiszélesíteni.

7. Az elhatárolási problémák közül utolsónak a munkajog tudományának problémáit említem. A munkajog már a késői kapitalizmus jogrendszerében és jogtudományában mint az alkalmazotti viszony, a bérmunkaviszony joga alakul ki. Szocialista körülmények között a nálunk általánosan elfogadott felfogás szerint egyfelől a munkások és tisztviselők jogviszonyaival, valamint a kisipari termelőszövetkezetek tagjainak munkavégzéssel kapcsolatos jogviszonyaival foglalkozik. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a munkajog tárgyának ez a körülhatárolása praktikus okokból indokolt lehet ugyan, elméletileg azonban semmi esetre sem tiszta megoldás. A munkások és alkalmazottak jogviszonyai formailag hasonlíthatnak ugyan a kisipari termelőszövetkezetek tagjainak munkavégzésre irányuló jogviszonyaihoz, a lényeget tekintve azonban különböznek tőlük. A termelőszövetkezetekben ugyanis ezek a jogviszonyok szükségképp és mindenütt a tulajdonosi viszonyból kifejlődő tagsági jogviszonyhoz kapcsolódnak. Ilyen körülmények között a munkajog tudományos elhatárolását nem lehet teljesen kidolgozottnak tekinteni. A kérdés megoldására ismét kétféle lehetőség nyílik. Az egyik az, hogy a munkajog foglalkozzék a társadalmi munkaerő felhasználásának összes jogi formáival, tehát azokkal is, amelyek alkalmazotti jogviszony, s azokkal is, amelyek akár mezőgazdasági, akár kisipari termelőszövetkezeti jogviszony alapján keletkeznek. Ebben az esetben egyértelműen azt lehetne mondani, hogy a munkajog a társadalmi munkaerő felhasználásával kapcsolatos jogi formákkal, azok összes változataival foglalkozik. A másik megoldás az lehetne, ha a kisipari termelőszövetkezeti tagok munkajogviszonyait a mai munkajogról leválasztanánk és az előbb már vázlatosan említett termelőszövetkezeti jog a tulajdonosi és a munkajogviszony egységét közvetlenül kifejező jogi formákat tárgyalná. Ebben az esetben a munkajog tárgykörének egyértelműen a munkások és alkalmazottak jogviszonyait lehetne minősíteni. A jelenlegi helyzet elméleti tisztázatlansága mindenesetre kétségen felül állónak tűnik.

II. A tulajdonjog elvi kérdései

8. Az utolsó 25 évben marxi kiindulópontok alapján általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy a tulajdonjog, mint intézmény, a termelési viszonyok elsődleges és éppen ezért meghatározó jellegű jogi szabályozása, továbbá hogy a tulajdonjog mint alanyi jog a személynek közvetlenül a törvényből folyó és más személy hatalmától nem függő joga a dolog birtoklására, használatára és a vele való rendelkezésre.

Kritikailag megvizsgálva ezeket a felfogásokat, mindenekelőtt az tűnik fel, hogy ezek a polgári jog elméletében kidolgozott kategóriák az általánosság igényével lépnek fel, s hogy egyáltalában jogi elméletünk a tulajdonjogot ma is úgy fogja fel, mint kizárólag polgári jogi intézményt. Ebben nincs semmi csodálatos. A tulajdonjog ugyanis történetileg mint magántulajdonjog és természetesen, mint áru-magántulajdonjog fejlődött ki, kapitalista körülmények között, ezért nem is lehet vitás, hogy elméleti tanulmányozása a hajdani magánjog tudományának körébe tartozott. Kérdés azonban, vajon szocialista körülmények között, a szocialista civiljogtudomány már ismert tagozódása mellett ez az álláspont fenntartható-e?

Ennek a kérdésnek a tanulmányozása során mindenekelőtt abból a gazdasági reform után nálunk már általánosan elfogadott felfogásból kell kiindulni, hogy az áru-pénzviszonyok hatóköre a központi tervezés elvének érintetlenül maradása mellett, a társadalmi tulajdon talaján lényegesen kiterjedt, s hogy a gazdasági reform alapján áruviszonyoknak kell elismernünk az állami gazdálkodó szervezetek egymás közötti vagyoni jellegű viszonyait is. Ez természetesen nem annyit jelent, hogy most már nálunk mindenféle tulajdonjog árutulajdonjog lenne. Az azonban mindenesetre lényeges, hogy a tulajdonjog elméletében is különbséget kell tennünk árujellegű és nem árujellegű tulajdonjog között. A tulajdonjog, mint jogintézmény, elsősorban mint árutulajdonjog tartozik a polgári jog tárgykörébe. A nem árujellegű tulajdonjogi viszonyokat a polgári jog csak annyiban szabályozza, amennyiben szükségképp meg kell határoznia az áruviszonyok, illetőleg az alapjukul szolgáló árutulajdonjog határait, a nem árujellegű tulajdonjogot azonban részleteiben nem szabályozhatja. Nem árujellegű tulajdonjog tárgya mindenekelőtt az állami tulajdonban álló föld és a termelőszövetkezetnek oszthatatlan alapjai annyiban, amennyiben nem lehetnek polgári forgalom tárgyai. Ha ilyen módon mennyiségileg hasonlítjuk össze a nálunk meglevő tulajdonjogi formákat, azok nagyobb részét még mindig árujellegűeknek kell tekintenünk. A polgári jog mellett a földjog, illetőleg a termelőszövetkezeti jog sajátos tárgyai éppen a tulajdonjognak azok a mozzanatai, amelyek árusajátosságokat nem mutatnak. A tulajdonjog, mint intézmény tehát alapjában változatlanul a polgári jog intézménye, ez az intézmény azonban bizonyos átalakuláson megy át azokban az esetekben, amelyekben nem mutat árusajátosságot. Ez természetesen nem annyit jelent, hogy a polgári jog és az egyéb civiljogtudományi ágazatok között valamiféle kínai falat kellene emelni, amely lehetetlenné teszi a köztük való érintkezést. Hiszen társadalmi viszonyainkra általánosságban az jellemző, hogy bennük az áruviszonyok állandóan érintkeznek nem árujellegű kapcsolatokkal. Az is kétségtelen azonban, hogy mind a polgári jog tudományának, mind az egyéb civiljogtudományoknak szem előtt kell tartaniok az árutulajdonjog és a nem árutulajdonjog megkülönböztetését.

9. A tulajdonjog egyes formái közül mindenekelőtt az állami szocialista tulajdonjog tanulmányozására fordítottunk különleges gondot. Ezt a megkezdett utat a gazdasági reform viszonyai között különös figyelemmel kell továbbfolytatni. Az ebben a körben felmerülő első elvi kérdés mindenekelőtt az állam, mint közhatalmi szervezet, közvetítő szerepe a tulajdon lényegét tevő elsajátítási folyamatban. Eddig az államnak ezt a közvetítő szerepét vagy teljesen elhanyagoltuk, vagy egyszerűen tagadtuk. Az állami tulajdonjog egységének és oszthatatlanságának közismert tétele az állami szocialista tulajdonjogot merőben egysíkúvá tette, nem hagyott elég teret az állami tulajdon körében a valódi különbségek feltárására. Ez az egysíkúság természetesen nemcsak a tulajdonjog elméletére volt káros hatással, hanem kérdésessé, vagy legalábbis formálissá tette az állami tulajdonnal gazdálkodó szervezeteknek a tulajdonjogon alapuló jogalanyiságát is. Itt nemcsak az állami vállalat jogállásának új koncepciójára kell gondolni, amely körül nálunk az utóbbi években sokoldalú és igen termékeny tudományos vita folyik, hanem egyéb állami szervek, különösen a tanácsok tulajdonjogi helyzetére, továbbá a szocialista szervezetek által alapított közös vállalatok, az ún. másodlagos vállalatok jogállására is. Sokan felvetik ezzel kapcsolatban az állami költségvetési vagyon tulajdonjogi helyzetét is. Egyszóval a gazdasági reform által teremtett új körülmények között az állami szocialista tulajdonjog egész koncepciója, valamint az azt kezelő szervezetek jogállása vitássá vált, s jelenleg elméletben és gyakorlatban egyaránt nyitott kérdésként tűnik fel.

10. A termelőszövetkezetek és általában a szövetkezetek tulajdonjogát illetően szintén nem fordítottunk eddig kellő figyelmet a szövetkezetnek, mint szervezetnek elsajátítást közvetítő szerepére. Ez adhatott alapot olyan naív és jogi szempontból jellegzetesen laikus nézetek kialakulására, mintha a szövetkezetek körében az elsajátítás valahogyan közvetlen lenne. Ez a felfogás voltaképpen elvonatkoztatást jelent a szövetkezet, mint szervezet jogintézményi jellegétől és máris súlyos elméleti és gyakorlati veszélyek forrása.

11. A személyi tulajdonjog, mint a tulajdonjog egyik sajátos, a szocialista jogrendszerre jellemző formája nagy változáson ment át az utóbbi negyedszázadban. Elméletileg először úgy tűnt fel, mint a szocialista állam polgárának munkán alapuló és fogyasztási javakra kiterjedő tulajdonjoga. A háztáji gazdaság megjelenésével a személyi tulajdonjog tárgyai már termelőeszközökre is kiterjedtek, bár elméletünk helytállóan mutatta ki, hogy a háztáji gazdaság körében folyó árutermelésből származó jövedelem voltaképpen kiegészítő jellegű munkabér. Végül legutóbb a földtörvény, amely bizonyos belterületi ingatlanokat, illetőleg zártkerteket is személyi tulajdonná nyilvánított, erősen elmosta a különbséget a személyi tulajdonjog és a kisárutermelő magántulajdon között. A kérdés ma úgy áll: a szocialista állam polgárának közvetlenül vagy közvetve munka-díjazásként szerzett jövedelméből származó javakat kell-e személyi tulajdonnak tekinteni, vagy személyi tulajdonnak minősül a felépült szocializmus viszonyai között minden egyéni tulajdon, amely a szocialista állam polgárának rendelkezésére áll? Bár a magam részéről nem tartom helyesnek a személyi tulajdon és a kisárutermelő magántulajdon közötti elvi különbség elmosását, el kell ismernem, hogy a kérdés elvileg nyitott és a polgári jog tudománya mellett a földjog tudósai számára is megoldandó feladatként jelentkezik.

12. A tulajdonjog, különösen a társadalmi tulajdonjog elméletének kidolgozása során már a szocialista átalakulás kezdetén új, nagyjelentőségű elméleti kérdésként jelentkezett a tulajdonjog igazgatásának problémája. Ezt a kategóriát a szovjet jogtudomány állandóan használta és ma is használja. Mi eleinte nem fogtuk fel egészen ennek a kérdésnek nagy elméleti jelentőségét. Csak ezelőtt kb. 15 évvel kezdtük azt megérteni, s akkor is csak az állami szocialista tulajdonjog körében, amikor különbséget kezdtünk tenni az állami tulajdonjog közhatalmi és tulajdonosi igazgatása között. Közismert, hogy ennek a két funkciónak elvi megkülönböztetése lett az alapja a gazdasági reform jogi koncepciójának. Újabban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonjogának elemzése közben ez a kérdés újonnan felmerült és olyan nézet alakult ki, amely szerint a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmát alapvetően a birtoklási, használati, rendelkezési és igazgatási jogosultság jellemzi. A termelőszövetkezeti tulajdon esetében tehát a tulajdonosi kollektíva önállósága e felfogás szerint a tulajdonjog tartalmán belül egy új, sajátos, önálló tartalmi elemet, a tulajdonosi igazgatási jogot hoz létre. Ezt a felfogást nehéz lenne minden további nélkül elfogadni, annyi azonban bizonyos, hogy a kérdés felvetése feltétlenül időszerű volt.

A megoldás módját véleményem szerint nem ott kell keresni, hogy a birtoklás, a használat és a rendelkezés joga *mellé* helyezünk el egy — állítólag a tulajdonjog tartalmát tevő — új elemet. Az az igazgatás, vagy tulajdonosi igazgatás, amelyről a termelőszövetkezeti jog művelői nagyon indokoltan beszélnek, nem volt ismeretlen már a magántulajdon talaján sem. Voltaképpen minden közös tulajdonban — akár szervezett az, akár nem — nyitott kérdésként jelentkezik, hogyan fogják végülis a tulajdonostársak a tulajdonjogot, a belőle eredő valamennyi jogosítvánnyal együtt tényleg gyakorolni. Ez a kérdés a tulajdonközösség szervezetlen formáiban a közös tulajdon *kezelésének* problémájaként tűnik fel. Amikor azután a közös tulajdon fokozatosan szervezetté válik és kifelé is önálló jogi egységként, jogi személyként tűnik fel, már elég korán jelentkezik az a társadalmi szük-

séglet, hogy a tulajdonostársak közös vállalkozásuk irányítására valamilyen apparátust hoznak létre. Ez az apparátus azután különösen modern kapitalista viszonyok között egyre inkább elkülönül a tulajdonostársaktól, sőt föléjük nő. A tulajdonosi igazgatás tehát már kapitalista viszonyok között is megjelenik, s úgy tűnik fel, mint a szervezett közös tulajdon fejlődésének egyik terméke.

Szocialista körülmények között természetesen és különösen a társadalmi tulajdon talaján a kérdés minőségileg másképp vetődik fel. Itt valójában a társadalmi elsajátítást közvetítő szervezetek kérdéséről van szó, állami tulajdonjog esetében az állami szervezet jogállásáról, szövetkezeti tulajdon esetében a szövetkezeti szervezet jogállásáról. Anélkül, hogy a kérdést most mélyebben tárgyalhatnánk, bizonyosnak látszik, hogy helytelen a tulajdonosi igazgatást a szövetkezeti tulajdonjog sajátosságának tekinteni, de különösen úgy felfogni, hogy ezáltal a birtoklás, a használat és a rendelkezés joga mellé új elemet, a tulajdonosi igazgatás jogát kell helyeznünk. Az igazgatás problémája sem a szövetkezeti tulajdonjoghoz, sem általában a szocialista tulajdonjoghoz nincs kötve, hanem bizonyos tulajdonjogi formák, nevezetesen a szervezett tulajdonközösség modern formáinak egyik velejárója. A tulajdonjog igazgatása akkor alakul ki, amikor a szervezett tulajdonközösség körében a tulajdonostársak akár árujellegű, akár nem árujellegű tulajdonjoguk gyakorlására, akár saját magukból, akár alkalmazottakból önálló szervezetet hoznak létre. A tulajdonjog szervezet útján való gyakorlása — ez a tulajdonosi igazgatás, az pedig, hogy a tulajdonosi igazgatás közelebbről, tartalmilag mit jelent, az adott tulajdonjogi forma sajátosságaitól függ, de semmi esetre sem tulajdonjog valamiféle külön részjogosítványa.

IV. *A szerződés*

13. A szerződés jogintézményét minden szocialista jogrendszer abban az elvont alakjában örökli a kapitalista jogrendszertől, amilyenben az a kapitalista viszonyok hatására szükségszerűen kifejlődik. Ezért minden marxista jogtudomány természetesen keresni kezdi azokat az objektív viszonyokat, amelyeket a szerződés, mint jogi forma kifejez. Így történt ez nálunk is.

Ez az összevetés vezet el szükségképpen a szerződés és az áruszerződés megkülönböztetéséhez. A megkülönböztetés mindenekelőtt a szocialista munkajog elvi megalapozása során tűnik ki. Mivel a munkaerőt szocialista körülmények között ma is nem árujellegűnek fogjuk fel, a munkaerő társadalmi felhasználása során létrejövő szerződéses viszonyokat sem lehet többé áruszerződéseknek tekinteni. Munkajogtudományunk ebből már viszonylag korán le is vonta a szükséges következtetéseket, fő vonásaiban helyesen dolgozta ki a munkaszerződés, mint nem áruszerződés különféle jellegzetességeit, bár csaknem bizonyosra lehet venni, hogy ebben a tekintetben az elméleti munka még messze nem ért el az alapkoncepción túlmenő, a részletkérdésekben is megnyugtató végeredményeket.

A szerződés és az áruszerződés megkülönböztetése azonban — bár elsősorban a munkajog tudományos megalapozása során jelentkezik — nem marad meg a munkajog problémájaként és természetesen feltűnik ott is, ahol a szerződés jogintézményének, mint áruszerződésnek is a legnagyobb jelentősége van, a polgári jogban. Annak a bizonytalanságnak a következtében, amely az áruviszonyok fennmaradása körül hosszú időn keresztül fennállott és nemzetközi viszonylatban szemlélve ma is fennáll, szükségszerű következménye, hogy a szerződés jogintézményének jelentőségét maga a polgári jog is a közgazdaságtani elmélet mindenkori állásától függően, eltérően ítéli meg. Az eltérő megítélés mindenekelőtt a szocialista vállalatok, különösen az állami vállalatok egymás közötti szerződései területén mutatkozik, amelyeket a magyar jogban és jogtudományban immár hagyományosan tervszerződéseknek nevezünk, más szocialista országokban pedig gazdasági szerződéseknek hívnak. A tervszerződés vagy gazdasági szerződés kategóriája olyan közgazdaságtudományi felfogást tükröz, amely szerint szocialista körülmények között az áruviszonyok a munkaerő felhasználásának kapcsolatain túlmenően is korlátozottak, s hogy ennek következtében különbséget kell tenni valódi áruviszonyok és nem árutartalmú, de áruformájú vagyoni viszonyok között. A tervszerződés vagy gazdasági szerződés alapjában ezeket a nem árutartalmú, de áruformájú viszonyokat szabályozó szerződéseket foglalja össze. Természetes továbbá, a magyar elnevezés ezt világosan tükrözi, hogy a tervszerződés intézménye közvetlen összefüggésben van a már említett közgazdaságtani alapkoncepción felül a népgazdasági tervezés meghatározott, nálunk ma rendszerint réginek nevezett berendezésével. A közhatalmi úton megállapított és vállalatokra lebontott tervet konkretizáló, a polgári jog nyelvére lefordító szerződés: ez a tervszerződés. Mindebből következik, hogy a tervszerződés vagy gazdasági szerződés kategóriája szükségképp megdől abban a pillanatban, amikor a közgazdaságtudományi elmélet arra a felismerésre jut, hogy áruviszonyokat, piaci viszonyokat a társadalmi tulajdon talaján, különösen az állami gazdálkodó szervezetek egymásközti viszonyában is el kell ismerni, s hogy a tervezésnek nem egyetlen lehetséges rendszere a közhatalmi úton megállapított és vállalatokra lebontott, címzett terv. Csak jelenlegi jogrendszerünk következetlenségének, az elméleti kidolgozottság hiányának és főleg a jogtudományunk társadalmi hatékonysága területén mutatkozó, fogyatékosságnak tulajdonítható, hogy az ebből eredő szükségszerű következtetéseket tételes jogunk alakítása során még nem vontuk le egészen.

14. A szerződés, mint jogi forma elemzése azonban nem áll meg és nem is állhat meg annál a pontnál, hogy különbséget teszünk szerződés és áruszerződés között. Az áruviszonynak is többféle oldala, mozzanata van, s az áruviszonyok szélesebb körű elismerése szükségképp együtt jár a szerződés jogintézményének további differenciálódásával. Az anyagi erők, a termelés koncentrálódásának menetében szükségszerű a szocialista szervezeteket erőik egyesítésére, önkéntes alapon létrehozott társulásokra ösztönözni. Ez a szükséglet elsőnek érthető módon a termelőszövetkezeti jogban merül fel, amely a társasági szerződés bizonyos formáit elméletileg és gyakorlatilag már akkor kidolgozta, amikor az állami szervezetek egymásközti viszonyában az áruviszonyok léte még nem volt általánosan elismert. Ma azután ez a szükséglet már az állami szervezetek egymásközti viszonyában is felmerül. A társasági szerződés pedig, ha áruszerződésként fogjuk is fel, semmi esetre sem olyan, mint más hagyományos szerződési típusok, az adásvétel, a vállalkozási szerződés stb. A társasági szerződés minden fajtájának legfontosabb jellegzetessége az, hogy a társuló felek meghatározott közös gazdasági cél érdekében erőiket egyesítik. Ennek adekvát jogi kifejezése pedig a szerződésnek, mint jogi formának egy a többitől eltérő típusa: olyan szerződés, amely áruszerződés ugyan, de nem csereszerződés. A társasági szerződésben vannak ugyan bizonyos áttételes lecsapódásai a csereviszonyoknak, maga az áruszerződés azonban nem csereszerződés. Ezért nem volt alaptalan a burzsoá jogtudomány egyes képviselőinek az a felismerése, amely a többi szerződéssel szembeállítva a társulási szerződéseket organizációs szerződéseknek minősítette. A szocialista jogtudomány a szerződés elméletének további kidolgozása során ebből annyit értékesíthet, hogy nemcsak szerződés és áruszerződés között tesz különbséget, hanem tudatosan felismeri az eltérést az áruszerződés és a csereszerződés között. A társulási vagy organizációs szerződés olyan új szerződési típus vagy inkább típuscsoport, amelynek elméleti kutatása, a különféle társulási formák szocialista viszonyok között kialakítható változatainak kutatása egyike a polgári jog tudománya előtt álló időszerű és rendkívül izgalmasnak ígérkező feladatoknak. Amennyire ma meg lehet ítélni, a társasági szerződés mindenekelőtt abban különbözik az áruviszonyokat kifejező egyéb szerződési formáktól, hogy benne tulajdonképpen az áruformának az árutulajdonosokat elkülönítő és összekapcsoló mozzanata egyaránt jelentkezik. A társasági szerződésben részes árutulajdonosok egymással összekapcsolódnak annak érdekében, hogy harmadik személyek irányában a piacon anyagi erőiket közösen fejthessék ki. Ez a szerződésfajta tehát voltaképpen nem az áruforma összekapcsoló, hanem elkülönítő oldalán szerepel. Az elkülönítő oldalon belül van meg az összekapcsolódás annak érdekében, hogy az összekapcsolódás harmadik személyek irányában nagyobb anyagi erővel jelentkezhessék. Az elkülönítésen belüli összekapcsolódás: ez a marxista nyelvre lefordított lényege annak, amit a burzsoá jogtudomány elvont — formalista módon organizációs szerződésnek nevez.

15. A szerződésnek az áruszerződéstől, az áruszerződésnek a csereszerződéstől, a csereszerződésnek az organizációs szerződéstől való megkülönböztetése azonban még mindig nem meríti ki a szerződés jogintézményének marxista elemzésével összefüggő elméleti problémákat. Már a burzsoá jogban szükségképp felmerül a szerződés, mint jogintézmény normatív tartalmának, szabályozó erejének problémája. Az államok, mint szuverének között létrejövő szerződések ugyanis legalábbis a belső állami jogban valódi jogforrások, jogszabályok alakjában, jogszabályok közvetítésével válnak kötelezőkké. A nemzetközi szerződés ilyen módon belföldön jogforrássá változik. Ugyanilyen jellegű probléma merül fel az egyes országok jogrendszerében, amikor a századforduló óta már burzsoá viszonyok között is kezdik elismerni a kollektív szerződés jogintézményét. Nem kívánok ehelyütt állást foglalni abban a sokat vitatott kérdésben, hogy a kollektív szerződés szerződés-e vagy jogforrás. Csupán jelezni kívánnám azt a természetesen vitatható álláspontomat, hogy a kérdés ebben az alakjában helytelenül van feltéve. A szerződés és a jogforrás ugyanis nem szükségképpen zárják ki egymást, s erre a nemzetközi szerződés, amelynek alapján jogszabály keletkezik, ékesen szóló bizonyíték. Valami hasonló történik a kollektív szerződés esetében is. A kollektív szerződés szerződés, bár természetesen nem áruszerződés, és még kevésbé csereszerződés, mégis szerződés a vállalat és a dolgozók érdekképviseleti testülete között. Ez a szerződés azonban befelé, tehát az egyes munkajogviszonyok tartalmának meghatározása szempontjából jogforrási erejű, az egyedi munkajogviszonyokat ilyen vagy amolyan értelemben normatív erővel alakító tényezővé változik. Talán ilyen módon lenne lehetséges ezt a régóta húzódó elméleti vitát a tisztázódáshoz közelebb segíteni.

16. A civiljogtudomány hagyományos elmélete az elvont, de valójában áruviszonyokat tükröző szerződés jogintézményével együtt örökölt a burzsoá jogtudománytól bizonyos, az áruszerződésre alapított, annak talaján kifejlődött jogi kategóriákat is, amilyenek pl. a jogügylet, a jogalany, az érvénytelenség stb. Mindezek a hagyományos jogi kategóriák voltaképpen árukategóriákként fejlődtek ki a kapitalista jogtudományban, s amikor a szocialista jogtudomány ezek marxista kritikáját elvégzi, ezt a mércét kell alkalmaznia. Ebből a kritikából szükségképp következik, hogy nagyon óvakodni kell e hagyományos civiljogi kategóriák általánosításától a jogtudománynak olyan ágazataiban, amelyek nem árujellegű társadalmi viszonyokat tanulmányoznak. Így pl. nagyon kérdéses, hogy a

munkajog tudományában indokolt-e dolgozói és munkáltatói jogképességről beszélni, amikor egyszerűen azt akarjuk kifejezni, milyen feltételekkel létesíthet valaki dolgozói vagy munkáltatói minőségben munkajogviszonyt. — Ugyanez a helyzet az érvénytelenség intézményével is. Az érvénytelenség objektív társadalmi alapja az áruviszony ún. reverzibilitása, az Á-P-Á, vagy P-Á-P egyenletek megfordíthatósága. Ez a megfordíthatóság azonban egyrészt jellegzetesen csak az áruviszonyok körében áll fenn, másrészt még ezen a területen is csak a valóban megfordítható áruszerződések, mindenekelőtt a csereszerződések bizonyos hibáinak szankcionálására alkalmas. Innen van, hogy már a modern kapitalista jogfejlődés is egyre inkább választja a szerződéses viszonynak az érvénytelenség szankciójával való megfordítása helyett az érvénytelenség alapjául szolgáló mozzanat kiküszöbölését, a szerződésnek valamilyen úton való hatálybantartását. Annál meglepőbb és csak az érvénytelenség kategóriájának nem eléggé mélyreható kritikai átdolgozásával, ennek hiányával magyarázható, amikor a jellegzetesen nem árujellegű viszonyokat szabályozó munkaszerződés érvénytelenségéről kezdünk beszélni. A munkaszerződés érvénytelensége egészen nyilvánvalóan egy, az árviszonyok testére szabott és ott is csak korlátozottan alkalmazható jogi kategória általánosítása olyan területre, ahol az éppen az alapul fekvő társadalmi viszonyok különbözősége miatt jogosulatlannak tűnik.

17. A szerződés elméletével kapcsolatban befejező kérdésként a szerződési formák fejlődésének törvényszerűségeit kívánnám felvetni. Közismert, hogy újabb jogtudományi irodalmunk a szerződések egyes típusait elméleti igénnyel feldolgozó monográfiák tekintetében nagyon szegény, csupán az adásvétel, a vállalkozás és a megbízási szerződés monografikus feldolgozása irányában történtek kísérletek. Bármennyire értékesek legyenek önmagukban ezek a munkálatok, nem illeszkedhetnek be eléggé valaminő egységes koncepcióba, amely a szerződési típusok kialakulásának törvényszerűségeire vonatkoznék. Nem illeszkedhetnek be, mert ilyen elméleti koncepció egyelőre nincsen, sem nálunk, sem más szocialista országok jogtudományában. Pedig, hogy ilyen koncepcióra szükség lenne, azt világosan bizonyítja az a nagyfokú bizonytalanság, ötletszerűség, voluntarizmus, és az ennek nyomában járó gyakorlati zűrzavar, amely éppen a gazdasági reform bevezetésével kapcsolatban a szerződési típusok kialakítása és szabályozása területén előállott. Ma a reális helyzet voltaképpen úgy áll, hogy gyakorló jogászaink, de sok esetben kodifikátoraink is azt hiszik: egyszerűen elhatározás és elnevezés kérdése az, hogy valamilyen szerződési típust létrehoznak-e vagy sem. Ezt mutatja a szállítási szerződés ma már merőben laikus kategóriájának szívós fennmaradása, a szerződési formáknak helyenként azonos elnevezés alatt való megkettőződése, vagy megháromszorozódása stb. Mindez végső fokon elméleti hiányosságra, a szerződési típusok fejlődésének törvényszerűségeire vonatkozó elméleti koncepció kidolgozatlanságára vezethető vissza.

V. *Szankció és felelősség*

18. A jogi norma közhatalmi kényszerrel biztosított természeténél fogva nyilvánvaló, hogy minden jogtudomány figyelme nagy súllyal fordul a jogi szankciók problémája felé. Így volt ez nálunk is, ahol az elmúlt 25 év jogtudományi fejlődésének számos eredménye éppen a különféle irányú jogi szankciók és a szankciós jogi helyzetek elemzése nyomán keletkezett.

A jogi szankció elvont általánossága természetesen az egyes jogágazatokban eltérő módon jelentkezik, s ez vonatkozik a civiljogtudomány körébe eső ágazatokra is. A jogi szankciók és abból folyóan természetesen a felelősségi helyzetek differenciáltságának és annak felismerése, hogy ez a differenciáltság nem véletlenül alakul így, hanem az alapulfekvő társadalmi viszonyok szükségszerű következménye, véleményem szerint egyike a legfontosabb elméleti eredményeknek, amelyeket ezen a területen az utolsó negyedszázad folyamán elértünk. A jogi szankció megelőző, megtorló és jóvátételt biztosító mozzanatainak dialektikus egysége volt az a kiindulópont, amelyhez először eljutottunk. E dialektikus egységen belül azonban az áruviszonyokat szabályozó polgári jogban a megtorlás és a megelőzés az árujellegű társadalmi viszonyoknak megfelelő reparatív formában jelentkezik, míg a nem árujellegű társadalmi viszonyokban a minden jogi szankcióval együttjáró hármas hatás egysége más hangsúllyal tűnik fel, éppen azért, mert az alapulfekvő viszonyok nem árujellegűek. Így pl. a munkajogban és a termelőszövetkezeti jogban szintén ismeretes vagyoni felelősség, mivel azonban ez a felelősség nem árujellegű társadalmi viszonyokhoz kapcsolódik, a szankció hangsúlya nem a jóvátételen, hanem a megelőző-megtorló jellegen van. Végül ugyanezekben a jogágazatokban szükségképp léteznie kell olyan szankciónak és ebből eredő olyan felelősségnek is, amelyhez most már nemcsak árujellegű mozzanatok nem kapcsolódnak, hanem vagyoni jellegűek sem. A tisztán személyi helytállás viszonyairól van itt szó, amilyenek a civiljogtudomány körében a munkajogban és a termelőszövetkezeti jogban a fegyelmi felelősség esetei. Ez utóbbi az a pont, ahol a civiljogtudomány kompetenciája már végetér, és más jogtudományi ágazatok, a büntetőjog, az államigazgatási jog tudományainak kompetenciája kezdődik. A felelősségi formák differenciáltságához kapcsolódva dolgozta ki jogtudományunk véleményem szerint sikeresen a jogsértéshez kapcsolódó szubjektív mozzanat, a vétkesség szerepének, jelentőségének kérdéseit is a különböző felelősségi helyzetekben. Bár a polgári jog tudományában az átlagosított vétkességet és a bi-

zonyítási teher megfordítását véleményem szerint sokszor spekulatív úton is magyarázzák, s ugyanez előfordul a többi felelősségi formációkkal kapcsolatban is, mindez szerintem csupán arra mutat, hogy civiljogtudományunk még nincs eléggé tudatában annak, milyen fontos eredményhez jutott a felelősségi formák törvényszerű differenciálódására vonatkozó elméleti tételben. Pedig ha az objektív viszonyok és a felelősségi formák e szükségszerű összefüggése jogtudományunkban világosabb és főleg tudatosabb lenne, azt hiszem, a felelősségi jog lehetne az a problémakör, amelyben talán elsőnek mutathatnánk ki a jogi formák fejlődésére vonatkozó törvényszerűségeket.

19. A felelősségi formációk törvényszerű fejlődésének kimutatása helyett azonban gyakran merülünk olyan, véleményem szerint merőben spekulatív és sehová nem vezethető vitákba, amilyenek nálunk az utolsó negyedszázadban a jogi felelősség területén is lezajlottak és máig is zajlanak. Ilyen véleményem szerint spekulatív kérdésfeltevés az, vajon felelősségnek kell-e minősítenünk minden szankciós jogi helyzetet a jogsértő oldaláról nézve, vagy korlátoznunk kell-e azt az exakt módon körülhatárolható kategóriát a jogi befolyásolás, illetőleg befolyásolhatóság gondolatának beépítésével. Minden jogsértésre nézve felállítható az a tétel, hogy a jogalkotó annyiban állapít meg helytállási kötelezettséget a jogrenden esett sérelemért, amennyiben ezáltal a társadalmi élet alakulását a szeme előtt tartott célok, az általa képviselt érdekek szempontjából indokoltnak tartja. Ezt a tételt pedig úgy is kifejezhetem: a jogalkotó annyiban állapít meg felelősséget, amennyiben ezáltal a társadalmi folyamatokat befolyásolni tudja. Ez a tétel azonban önmagában még nem mond sokat, hiszen a kérdés éppen itt kezdődik. Ha abból indulunk ki, hogy a társadalmi formációkkal együtt és az alapulfekvő objektív viszonyoknak megfelelően a jogi formák is törvényszerűen fejlődnek, a jogtudomány számára felvetődő elméleti probléma éppen az, milyen eszközökkel és mennyiben lehet és kell a jogsértésért valakit helytállásra kötelezni. A befolyásolhatóság követelménye tehát merőben elvont kategória, amely nézetem szerint nem visz előbbre bennünket. Még kevésbé lehet azonban helyeselni azt a helyenként megnyilvánuló törekvést, hogy a jogi befolyásolást nemcsak a jogi felelősség általános kategóriájára alkalmazzuk, hanem a felelősség egyes részletkérdéseire, mondjuk az okozatosság kérdésére is. Az a tétel, hogy a jogi értelemben vett okság határa ott van, ahol az egyetemes társadalmi összefüggést a jog eszközeivel még befolyásolni lehet, egyrészt teljesen nyitvahagyja a valódi problémát, másrészt szubjektivizmusra csábít. Nem az a kérdés ugyanis, hogy az okság jogi értelemben függ-e a befolyásolhatóságtól, hanem éppen az, hogy meddig függ. Erre a kérdésre a jogi okság elméletének kell válaszolnia, de a befolyásolhatóság kategóriájával ehhez a válaszhoz sohasem fogunk eljutni.

VI. *Összefoglalás*

20. Ha az eddigiekben főbb intézményenként körvonalazott fejlődés végeredményeit és az előttünk álló feladatokat összefoglalva szemléljük, az elmúlt negyed századot a szocialista magyar civiljogtudomány tanulóidejének minősíthetjük. A tanulóidő kifejezés nem jelent semmiféle lebecsülést és különösen nem kishitűséget. A tanulóidő annyit jelent, hogy ez volt az az időszak, amely alatt a fokozatosan szocialistává fejlődő magyar civiljogtudomány elsajátította a marxista gondolkodás alapjait és megkezdte annak alkalmazását a szocialista jogtudomány előtt álló feladatok megoldására. Ezek a megoldások, amelyeket én úgy is, mint ennek a civiljogtudománynak egyik képviselője, inkább kísérleteknek neveznék, a megalapozást, az úttörést, az erők kipróbálását szolgálták. Mint látható volt, a civiljogtudomány nem egy területén jutottunk máris biztató eredményekre, ugyanakkor, amikor bizonyosak lehetünk abban, hogy eredményeink általában kezdetiek és számos vonatkozásban továbbfejlesztésre vagy egyenesen felülvizsgálásra szorulnak. Negyed század nem nagy idő egy olyan tudományág fejlődésében, amely csak Európában több mint kétezer éves múltra tekinthet vissza. E rövid időhöz képest az eredményekkel nem lehetünk elégedetlenek, de tudnunk kell azt is, hogy 25 év alatt semmiféle jogtudomány nem születik, ehhez egy negyed évszázad kevés. A mi generációnk számára az alapozás feladatát osztotta ki a történelem, ha ezt megközelítőleg is el tudjuk végezni, munkánkat egészében sikeresnek mondhatjuk.

Mostanában, amióta a marxista gondolkodás kezd felszabadulni a számos okból és nemcsak a személyi kultusz okából előállott megmerevedés alól, belföldön és külföldön gyakran szoktak a marxizmus reneszanszáról beszélni. Valóban: ha a marxista gondolkodás egész bonyolultságát, differenciáltságát, a természeti és a társadalmi valóság megragadására való megújuló képességét felismerjük, nem ok nélkül lehetünk bizonyosak afelől, hogy az az eszköz, amellyel tudományos problémáink megoldásához közeledünk, sokkal hajlékonyabb, sokkal differenciáltabb annál, mint amilyennek azt korábban láttuk. Ebből pedig az következik, hogy a tanulóidőnek voltaképpen nincs vége, s nem is lehet vége sohasem. Amint a természeti és a társadalmi valóság állandóan megújul, törvényei újabb és újabb alakot öltenek, úgy alkalmazkodik és képes is alkalmazkodni a marxista tudomány az új jelenségek megragadásához. Hogy az új jelenségek megragadása nem egyszerű és nem mentes a tévedések veszélyétől, valamennyien tudjuk. A közismert és átélt tévedéseken, hibákon felül, amelyeket természetesen a jövőben is el kell

kerülni, az eddigi tapasztalatok összegezéseként az állam- és a jogtudományok területén máris le lehet vonni a jövőre nézve egy-két olyan következtetést, amelyek egyben súlyos, megoldandó tudományos feladatokat is jelentenek.

Az összegezésnek szánt egyik feladat abból az eddigiek során ismételten emlegetett hibából táplálkozik, amelyet spekulatívitásnak neveztem. Az állam- és jogtudományok, különösen pedig a civiljogtudományok művelőit megítélésem szerint állandóan fenyegeti a spekulativitás veszélye, amelynek lényegét abban tudnám megjelölni, hogy társadalmi törvényszerűségek helyett spekulációkat produkálunk és azt erős túlzással jogtudománynak nevezzük el. Az elmúlt negyed század alatt sokszor foglalkoztatott az a kérdés, valójában mi is az, amiben egy jogi kérdésekre vonatkozó akármilyen gondolatmenetet vagy írásművet meg lehet különböztetni az állam- és a jog tudományos művelésétől. Gondolkodásom jelenlegi, véglegességre igényt nem tartó eredménye az, hogy az állam- és jogtudományoknak a szó társadalmi értelmében törvénytudományokká kell válniok, olyan tudományokká, amelyek a társadalmi törvényszerűséget a valóság meghatározott oldaláról, éspedig az állam és a jog oldaláról közelítik meg. Ebből az következik, hogy szilárd meggyőződésem szerint az állami-jogi formák is objektíve szükségszerűen, törvényszerűen fejlődnek, ha ez a törvényszerűség számos esetben nagyon bonyolult, nagyon áttételes, nagyon nehezen felfedezhető is. Az egyszerű jogi ismeretek a jogtudománytól abban különböznek, hogy ez utóbbi az állami-jogi formák törvényszerű fejlődésének feltárását tűzik ki célul, s e törvényszerűségek alkalmazásának elősegítésére törekszik. Véleményem szerint tehát az állam- és jogtudományok területén is vannak tudományos törvényszerűségek és létezik tudományos előrelátás, csak az ebből adódó feladatok talán még bonyolultabbak, még nehezebben ragadhatók meg, mint más területeken. Tisztában vagyok azzal, hogy itt már túlléptem saját kompetenciám területét és olyan kérdést érintettem, amelynek megoldása már nem a civiljogtudomány, hanem az állam- és jogelmélet feladata. Az állam- és jogtudományok tudományelméletéről van szó, amelynek kidolgozatlanságából vagy sok esetben jelszavasságából folyik számos elméleti és gyakorlati hiba, amely miatt gyakran tévesztik össze a több kilós könyvet a jogtudománnyal. Hogy a kettő nem ugyanaz, nem kell magyarázni. De ha túl is léptem ennek a kérdésnek a felvetésével saját kompetenciám területét, annyit mindenesetre minden civiljogász megengedhet magának, hogy igényelje ezt a magasabb mércét, az állam- és jogtudományok tudományelméletének kidolgozását és természetesen — tőle telhetőleg — közre is működjék ebben a munkában.

A másik, összefoglalónak és feladat-kijelölőnek szánt megjegyzés abból a szintén többször emlegetett megállapításból fakad, hogy civiljogtudományunk, sőt talán nem is csak civiljogtudományunk társadalmi értelemben nem elég hatékony, nem hatolt be még eléggé sem az állami vezetésbe, sem különösen a társadalmi gyakorlat bonyolult folyamataiba. Lehet, hogy a hatékonyság magasabb fokát kívánni a fejlődés mai fokán, illúzió lenne. De nem illúzió azt a feladatot tűzni magunk elé, hogy a társadalmi valóság állami-jogi mozzanatainak kutatása közben állandóan és egyre nagyobb mértékben törekedjünk a feltárt valóban tudományos összefüggések érvényesítésére, az állam- és jogtudományok eredményeinek társadalmi gyakorlattá váltására. Hiszen minden tudomány a gyakorlatból táplálkozik és azt szolgálja.

Világhy Miklós

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységéről

(Reflexió egy reflexióra)

I.

1. Az utóbbi időben — a jogirodalomban és a jogi tárgyú előadásokon egyaránt — egyre gyakrabban kerül értékelésre a *Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége.* Ez egészen természetes is, ha figyelembe vesszük, hogy a legmagasabb bírósági fórum munkájáról van szó, s hogy e fórumnak az Alkotmányban meghatározott alapvető funkciója: elvi irányítás gyakorlása az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. Elsőrendű és közös érdek, hogy a Legfelsőbb Bíróság a feladatait az említett pozíciójához méltó szinten oldja meg. Ezért csak örömmel lehet üdvözölni minden olyan megnyilatkozást, amely e felelősségteljes munka egyre magasabb szinten való elvégzéséhez nyújt — a pozitívumok és a negatívumok őszinte, tárgyilagos feltárásával — segítséget. A Legfelsőbb Bíróság — éppen azért, mert tudatában van a reá háruló nagy felelősségnek — igényli is ezt a támogatást.

Különösen fontos ez olyan időszakban, amikor a gazdasági-társadalmi viszonyok — különféle tényezők hatására — változóban vannak, s amikor e változó, illetőleg változott környezetbe kell beilleszkednie — mégpedig a további fejlődést elősegítő módon — a jognak is. A társadalmi mozgás különböző faktorai között szerves kapcsolat áll fenn, szükséges tehát a tevékenységek összehangolása. A szinkronnak nemcsak a gazdasági tevékenységek körében kell meglennie, hanem a jogi tevékenységek körében is, sőt a gazdasági és a jogi tevékenységek között is. A jogi problémáknak a változásokkal szükségképpen együttjáró szaporodásán túlmenően a jogélet minden szektorában fokozott erőfeszítést igényel azoknak az újszerű feladatoknak a megoldása, amelyek a szemlélet megváltoztatása, a szükséghez képest újfajta látásmód szuggerálása, a megszokott horizont tágítása terén jelentkeznek. Nyilvánvaló, hogy a jogalkalmazás frontján mindez nagymértékben növeli az elvi irányítás legfőbb fórumára: a Legfelsőbb Bíróságra háruló feladatok súlyát. Ennek tudatában törekszik a Legfelsőbb Bíróság arra, hogy fokozza határozatainak és elvi állásfoglalásainak meggyőző, a törvényességet szilárdító erejét, országos viszonylatban gondoskodjék az ítélkezés társadalmi hatékonyságának növeléséről, s kellő időben reagáljon az ítélkezés hibáira, nemkülönben a gyakorlat szükségleteire.[1]

Az említett feladatok teljesítéséhez, az elvi irányító munka szintjének folyamatos emeléséhez a Legfelsőbb Bíróságnak *fokozott igényességet* kell támasztania önmagával szemben, hogy igényességre nevelhesse a bíróságokat. Természetes tehát, ha tevékenységének minden területén ezt a fokozott igényességet kérik tőle számon, mint ahogyan magától értetődő az is, hogy a Legfelsőbb Bíróság a tanulságok levonása céljából gondosan elemez a munkáját érintő minden értékelést.

2. Ilyen gondos elemzésre tarthat számot *Benedek Károlynak* a „Polgári jogalkotási és elvi irányítási feladatok a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai tükrében" című tanulmánya,[2] amelyet abból az alkalomból írt, hogy a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma felülvizsgálta az összes eddigi állásfoglalásait, s a hatályban tartott állásfoglalásokat a Polgári Elvi Határozatok című kiadványban közzétette.[3]

Már egymagában az is jelentős pozitívum, hogy a szerző főként a *jogalkotás és a jogalkalmazás közötti viszonynak,* e két fontos tevékenységi terület *kölcsönhatásának* aspektusából fejti ki a mondanivalóját: a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának állásfoglalásait abból a szempontból veszi szemügyre, hogy azokból — a meghozataluk szükségességéből és a tartalmukból — milyen következtetésekre kell jutni a jogalkotási munkát illetően. Ez annak felismerését jelzi, hogy a koncepciók és a megvalósításuk érdekében alkotott jogszabályok erényeit és hibáit a mindennapok gyakorlata mutatja meg. Ezért fontos, hogy a kodifikátorok elmélyülten elemezzék a jogalkalmazási gyakorlatot, s vonják le belőle a szükséges tanulságokat. A bírósági gyakorlat valóban olyan kincsesbánya, amelyből a kodifikáció számára is sok érték hozható felszínre.[4]

A mély gondolatokat s nagyon is megszívlelendő kérdésfelvetéseket tartalmazó tanulmány szükségképpen további gondolatokat ébreszt, s — egyebek mellett — éppen ez az egyik fő értéke. Ez késztet engem is arra, hogy mint a Legfelsőbb Bíróság bírája, aki belülről, egészen közelről látja a Legfelsőbb Bíróság munká-

[1] A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységét s ennek eszközeit részletesen elemezte *Szakács Ödön* a Legfelsőbb Bíróság 1969. február 7-i teljes ülését megnyitó beszédében (ismerteti a Magyar Jog 1969. évi 3. sz.-ban megjelent szemle-cikk).

[2] Jogtudományi Közlöny, 1969. 11. sz.

[3] Polgári Elvi Határozatok — a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának a polgári jogalkalmazással kapcsolatos irányelvei, elvi döntései és kollégiumi állásfoglalásai (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1969.) — A felülvizsgálattal kapcsolatos munkálatokat részletesen ismerteti és elemzi *Gellért György* cikke: „A Legfelsőbb Bíróság polgári elvi állásfoglalásainak revíziója" (Magyar Jog, 1970. évi 2. sz.).

[4] A bírósági gyakorlat és a kodifikáció viszonyát mélyrehatóan elemzi *Szakács Ödön* tanulmánya: „A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata és a kodifikáció" (Magyar Jog, 1970. évi 1. sz.).

ját, s éli át az elvi állásfoglalások kialakulásának folyamatát, egy-két reflexiót fűzzek a tanulmányban tett megállapításokhoz.

II.

1. Egyet lehet érteni a szerzőnek a hatályban tartott polgári kollégiumi állásfoglalások számából és tartalmából levont azzal a következtetésével, hogy a *Polgári Törvénykönyv* a gyakorlatban általában jól bevált, a megalkotásánál alkalmazott kodifikációs módszer — a jogalkalmazók részére eléggé széles mozgástér biztosítása — helyesnek bizonyult. Ez azonban — amint ezt a szerző is érzékelteti — nem jelentheti azt, hogy nem kell alapos elemzés alá venni a törvényt annak megállapítása végett, hol van szükség és milyen mélységű korrekcióra.

A törvény egészét illetően lényeges *szerkezeti* változtatások nem szükségesek. Egyes jogintézmények vonatkozásában azonban — éppen az új gazdasági mechanizmus bevezetése, illetőleg kiteljesedése folytán — a szabályozás eddigi strukturájának a megváltoztatására is sor kerülhet, legalábbis olyan mértékben, amilyen mértékben ezt pl. egyes szerződéstípusoknál a súlypontnak a gazdálkodó szervezetek közötti jogviszonyokra való áthelyezése (az „állampolgári" szemléletről a „vállalati" szemléletre való átállás, az ezzel kapcsolatos modellváltozás) szükségessé teszi.

Egyes jogintézményekre vonatkozó szabályozás lényeges *tartalmi* átalakításra is szorul. Ilyenként említhető meg pl. a hibás teljesítésre (ideértve az állatszavatosságot is), valamint a jótállásra vonatkozó szabályozás. De számos más rendelkezés módosítása is indokoltnak mutatkozik, amelyek közül többet — egyes kollégiumi állásfoglalásokkal kapcsolatban — a szerző is megemlít a tanulmányában (pl. a birtokháborítás, a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményei, az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség).

De nem kis számban vannak olyan rendelkezések, amelyeknek legalábbis a *kiegészítése* volna indokolt a jogalkalmazók pontosabb, egyértelműbb eligazítása érdekében (pl. a tulajdonostársak elővásárlási joga, a telki szolgalom, birtoklás jogalap nélkül, a szerződés jóváhagyása, a szolgáltatások feltűnő aránytalanságára alapított megtámadás, a kötbér, a teljesítési segédért való felelősség, az épületre kifüggesztett tárgyak leesésével okozott kárért való felelősség, a semmis szerződésre alapított, valamint a bűncselekménnyel okozott kárért való felelősség elévülése, a vállalkozás, a lakásbérlet, a bizomány, a felelősségbiztosítás, a végrendelet megtámadása).

Bármennyire is helyesnek bizonyult általában a Ptk. megalkotásánál alkalmazott kodifikációs módszer, s bármennyire is magas színvonalú jogszabályról van szó, az általános felülvizsgálatnál a fő szempont csakis az lehet, hogy a törvény még jobb, a *funkciója betöltésére még alkalmasabb* legyen. Emellett eltörpül az a kérdés, hogy a §-ok száma végül is mennyivel növekszik. Annyi azonban bizonyos, hogy a szabályozás jelenlegi értékeit — így a módszerbeli értékeket is — gondosan meg kell őrizni. A cél csakis az *értékek gyarapítása* lehet.

2. A szerző éleslátását dicséri az a következtetése, hogy jogszabályértelmezési problémákat legnagyobb számban a Ptk. rendelkezéseit konkretizáló, kimerítő felsorolásokat, aprólékos rendelkezéseket tartalmazó *speciális jogszabályok* vetettek fel, továbbá hogy e „részletjogszabályok kodifikálása körül valami nincs rendben". Valóban nincs. A mindent minden áron való szabályozás iránti nosztalgia sok baj forrása volt a múltban, a jogszabályok elburjánzására, egyes jogterületek „agyonszabályozottságára", s a nagy szabályozási láz hevében nemegyszer bizony jogi torzképződmények létrejöttére vezetett.

Ez a veszedelem azonban még ma sem szűnt meg teljesen. Jó példa erre éppen a kisajátítási kártalanításra vonatkozó — a szerző által is említett — szabályozás. A Ptk. 172. §-a azt a világos, egyszerű, mindenki által könnyen érthető rendelkezést tartalmazza, hogy a kisajátított ingatlanért értékének megfelelő kártalanítás jár. A bíróságok nemcsak kisajátítás esetében, hanem máskor is igen gyakran kerülnek az elé a feladat elé, hogy megállapítsák valamely vagyontárgy értékét. Ez általában egészen jól sikerül is nekik anélkül, hogy terjedelmes jogszabályok aprólékosan előírnák számukra az értékmegállapítás folyamatának minden mozzanatát. Nem történhet ez így a kisajátítási kártalanítás esetében. A kisajátított ingatlan értékelésénél figyelembe veendő feltételek, kivételek, irányárak, szorzószámok, avulási és egyéb tényezők tömegének meghatározásával a jogszabály annyira biztosítani igyekszik a Ptk. említett rendelkezésének érvényesülését, hogy a nagy igyekezet és az előírt bonyolult számolgatás eredményeként a tulajdonos esetleg mégsem részesül a kisajátított ingatlan értékének megfelelő kártalanításban.

Valóban fennáll tehát a reális veszélye annak, hogy — amint ezt a szerző helyesen írja — „a kazuisztikus szabályozás során háttérbe szorul a törvény átfogó elvi iránymutatása, esetleg a részleteiben külön szabályozott jogintézményre vonatkozó alapvető elvi jellegű rendelkezése is". De egyet kell érteni azzal a következtetéssel is, hogy „a különböző jogintézmények részletes alsóbb szintű szabályozása" során is szakítanunk kell a túlszabályozás módszerével.

A szerző — a részletjogszabályokkal kapcsolatos aggálya alátámasztásául — hivatkozik a 13. számú állásfoglalásra, amely a gyümölcsfák értékelése tekintetében ad a bíróságoknak irányítást. Szinte mosolytfakasztó, hogy a jog-

szabály szerint a gyümölcsfák értékét az egyszeri permetezéshez szükséges permetlé mennyisége alapján kell kiszámítani. De ha már ezt rendeli a jogszabály, legalább pontos eligazítást adott volna a számítás módját illetően. De nem ez történt, s a zavaros szabályozás eredménye az lett, hogy a bírósági gyakorlatban teljes összevisszaság uralkodott a gyümölcsfák értékelése terén. Ezért volt szükség az állásfoglalásra.

A túlszabályozás mellett azonban — tegyük mindjárt hozzá — újabb veszedelem is fel-felüti a fejét: a *párhuzamos* és ezért — vagy egyébként is — *felesleges külön szabályozás* veszedelme (pl. a felelősségről, a bizományról, a társulásról immár több jogszabály is rendelkezik, pedig az ezekre vonatkozó szabályoknak csakis a Ptk-ban volna a helyük). Nemegyszer a valódi vagy esetleg csak képzelt külön jogágiság bűvölete tereli erre az útra a kodifikátorokat: „apait-anyait", esetleg nem odavalót is belezsúfolni a kódexbe vagy legalábbis a végrehajtási jogszabályokba, nehogy más jogág szabályát vagy más jogszabály rendelkezését kelljen szükségből segítségül hívni. Az ezzel kapcsolatos fejtegetések azonban már meghaladnák e dolgozat kereteit.

III.

1. Figyelemre méltó és gondos elemzést igénylő megállapításokat tesz a szerző általában a *Legfelsőbb Bíróság elvi irányító munkájával,* e munkával szemben támasztható *kívánalmakkal* kapcsolatban is. Rámutat arra, hogy nemcsak a kazuisztikus jogalkotást, a jogviszonyok túlszabályozását kell kerülni, hanem a jogalkalmazási gyakorlat kazuisztikus, részletekbe menő elvi irányítását is. Kívánatosnak tartja ezért, hogy a Legfelsőbb Bíróság csak olyan kérdésekben adjon iránymutatást, amelyek az ítélkezési gyakorlatban már valóban felmerültek, de egységes álláspontok nem alakultak ki. Fontosnak tartja továbbá, hogy a Legfelsőbb Bíróság az elvi irányítás különböző módszerei közül az adott esetre legalkalmasabbat válassza ki. Olyan kérdésekben, amelyekben az ítélkezési gyakorlat még nem alakult ki, hanem csak helyi bizonytalanság jelentkezik, célszerű, ha a bíróságok a konkrét tényálláson alapuló konkrét határozatban kapnak iránymutatást. Általános jellegű iránymutatás, elvi döntés, kollégiumi állásfoglalás hozatala csak akkor időszerű, ha a felmerült jogszabályértelmezési kérdésben már kialakult a bírói gyakorlat, a döntések azonban eltérő álláspontokat tükröznek. Hangsúlyozza a szerző, hogy a spekulatív, képzelt tényálláson alapuló vagy szélsőséges határesetekre épült, idő előtt általánosító iránymutatás megmerevíti a jogot, szűkíti az átfogó törvényi tényállások tartalmát, és korlátozza a járásbíróságok, megyei bíróságok önálló jogfejlesztő tevékenységét. Az elsietett, szükségtelenül részletező, aprólékos elvi iránymutatás — állapítja meg — csökkenti az alsófokú bíróságok aktivitását, önállótlanságra, szellemi kényelmességre nevel, leszoktatja az elsőfokú, de sokszor a másodfokú bírót is a jogszabály elmélyült elemzéséről, a jogintézmények tartalmának, összefüggéseinek vizsgálatáról. A túlirányítás tehát ugyanúgy nehezíti a bírói munkát, mint a túlszabályozás.

Ezek az általános jellegű elvi tételek — úgy vélem — mind helytállóak. Valóban, az ítélkezési gyakorlat a jogfejlesztő funkcióját csak akkor tudja igazán eredményesen betölteni, ha felülről nem merevítik meg, ha az önkiteljesedés folyamata elé nem gördít akadályokat valamilyen túl korán jött — s még hozzá esetleg hibás — beavatkozás. A *túlirányítás* valóban nem jó dolog, aminek a Legfelsőbb Bíróság is tudatában van. Ennek megfelelően igyekszik alakítani az elvi irányító tevékenységét, s hogy mennyire nem sikertelenül, azt éppen a szerzőnek az a megállapítása támasztja alá, hogy az elmúlt 6—8 év alatt ebben a vonatkozásban „gyökeres változás következett be" a Legfelsőbb Bíróság munkájában. Ezt tükrözi nyilvánvalóan az is, hogy a polgári kollégium mindössze 355 állásfoglalást tartott hatályban, de ezek is számos jogág között oszlanak meg (a polgári jogi tartalmú állásfoglalások száma mindössze 112). Az elismerés hangján szól a szerző arról, hogy az egységes szerkezetbe foglalt és hatályban tartott állásfoglalások túlnyomórészt már olyan kérdésekre vonatkoznak, amelyek valóban vitássá váltak a gyakorlatban, s az egységes ítélkezés biztosítása az iránymutatást valóban szükségessé tette.

Az bizonyos, hogy a Legfelsőbb Bíróság az utóbbi években nem adott mesterségesen kiagyalt elvi kérdésekben, illetőleg spekulatív tényállások alapján elvi irányítást. Mindig tájékozódott afelől, hogy a megvitatásra javasolt kérdés konkrét ügyekben jelentkezett-e már a bíróságok előtt. Legfeljebb annak az eldöntése okozott gondot, hogy a gyakorlatban ténylegesen felmerült elvi kérdésben az elvi irányítás *melyik eszközének* az igénybevétele célszerű. E tekintetben az elhatározás kialakítását különféle tényezők befolyásolhatják. Abból ugyanis aligha volna helyes kiindulni, hogy az általános jellegű elvi állásfoglalásoknak megfelelő megoldás kifejezésre juthat konkrét ügyekben hozott határozatokban is. Ha csak ez volna az irányadó szempont, akkor általános jellegű elvi állásfoglalásra tulajdonképpen egyáltalán nem is volna szükség, hiszen végső soron mindenféle elvi megoldás beépíthető a konkrét döntésekbe, s az ítélkezés egysége előbb-utóbb ilyen úton is biztosítható. A gyakorlat igényeinek megfelelően alakultak ki az elvi irányítás különféle eszközei. Valóban fontos az, hogy a Legfelsőbb Bíróság ezek közül az adott esetre legalkalmasabbat válassza ki. Ez azonban — éppen a számbajövő különféle szempontokra figyelemmel — nem mindig könnyű dolog.

Az elsődleges az *ítélkezési gyakorlat rend-*

bentartásának, illetőleg — ha baj van — *mielőbbi rendbehozásának* a szempontja. Különösen nagyobb jelentőségű új jogszabályok hatályba lépését követően sokasodnak az ezzel kapcsolatos feladatok. Rövidesen kitűnik, hogy melyek a jogszabály nem egészen egyértelmű, többféle értelmezést engedő rendelkezései, vitaforrásként jelentkező neuralgikus pontjai. Lehetséges, hogy a probléma még csak egy-két konkrét ügyben vetődött ugyan fel, de már ezekből is következtetni lehet egyrészt arra, hogy a jogszabály valóban különféleképpen értelmezhető, esetleg az egyes rendelkezései nincsenek egymással vagy más jogszabály rendelkezéseivel összhangban, másrészt pedig arra, hogy a bírósági gyakorlat megfelelő irányítás nélkül könnyen fejlődhet helytelen irányba, illetőleg zűrzavar ütheti fel a fejét. Ilyenkor előtérbe lép a jogszabály valóságos tartalma mielőbbi felfedésének és tudatosításának szempontja. Aligha volna helyénvaló a nem kívánatos gyakorlat kifejlődésének megvárása akkor, amikor az ítélkezés megfelelő, jól időzített elvi állásfoglalással a helyes mederbe terelhető. A hosszabb ideig való várakozás azzal a veszéllyel is jár, hogy tömegesen keletkeznek hibás, jogsértő határozatok, amelyek által okozott jogsérelmek később már esetleg nem is orvosolhatók. Bizonyos helyzetekben tehát elébe kell sietni a bajoknak, *meg kell előzni a zűrzavar keletkezését,* s gyors elvi iránymutatással kell gondoskodni az ítélkezés helyes irányú fejlődéséről. Nemegyszer tehát a nem egészen jól sikerült jogszabály várható nem kívánatos következményeinek kiparírozásáról van szó, esetleg éppen a jogszabály előkészítésében részt vett valamelyik szerv kezdeményezésére.

A szóban levő esetekben a bírósági gyakorlat kialakulásának megvárása aligha járna jó eredménnyel. Konkrét ügyben hozott megfelelő — a BH-ban való közlésre alkalmas — határozat gyakran nem is áll rendelkezésre, ilyennek a produkálása pedig nagy időveszteséggel járna. Különböző érdekek ütközése esetén nyilvánvalóan az elsődleges érdeket — a helyes ítélkezési gyakorlat biztosításához fűződőt — kell a realitások számbavétele mellett védelemben részesíteni. Ha az elvi irányítás szükségessége a jogszabály gyengéiből fakad, gyakran már eleve az általános jellegű elvi irányítás adása mutatkozik a leginkább járható útnak.

Bár a jogszabályok minősége és a jogszabályok rendelkezéseit értelmező vagy a hiányzó rendelkezéseket pótló elvi állásfoglalások száma között szoros az összefüggés, a minden szempontból *kifogástalan jogszabályok alkalmazása során* is bőven kerülnek felszínre olyan vitás kérdések, amelyekben elvi irányítás adására van szükség. Természetes következménye ez annak, hogy a jogszabályok — amint erre a szerző is utal — szükségszerűen mindig általánosítanak, képtelenek számbavenni és átfogni minden lehetséges tényállást, s bármilyen sikerült alkotások is, a jogalkalmazók a váratlan helyzetek és a megoldandó problémák tömegével találják magukat szemben, olyan jogalkalmazási feladatokkal, amelyeket illetően a jogszabály szövege egymagában nem igazít el. A felmerülő vitás kérdések zömében nincs szükség általános jellegű elvi irányításra, elegendőnek mutatkozik konkrét ügyekben hozott határozatoknak a BH-ban való közzététele. Ez az elvi irányítás adásának szokványos, rendszerinti módszere. Azoknak a vitás kérdéseknek a száma mellett, amelyekben ilyen módon történik az elvi irányítás, valósággal eltörpül az általános jellegű elvi iránymutatások száma, különösen azoké, amelyekre nem a jogszabály valamilyen hibája vagy hiányossága adott okot.

A realitásokat továbbá e téren sem lehet figyelmen kívül hagyni. Márpedig a bíróságok nagyon is *intenzíven igénylik* a Legfelsőbb Bíróságtól, hogy siessen segítségükre a problémáik megoldásában, adjon eligazítást a jogszabályok helyes értelmét illetően (ha már ez magából a jogszabályból világosan nem tűnik ki). De gyakran mutatkozik meg az elvi irányítás iránt igény az (Igazságügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség), valamint más szervek részéről is.

Számos tényező *mérlegelésétől* függ tehát az, hogy milyen kérdésekben és milyen eszközzel történő iránymutatásra kerül sor. Annyi bizonyos, hogy az általános jellegű elvi iránymutatások száma ugyancsak eltörpül azoknak a vitás kérdéseknek a száma mellett, amelyekben a bíróságok a Legfelsőbb Bíróságtól elvi irányítást igényelnek. A polgári kollégium józan megfontoltsággal igyekszik az elvi irányítás terén a kellő mértéket megtartani. Egyes tényezők túlértékeléséből származó hibák természetesen — mint minden szerv munkájában — nála is előfordulhatnak.

2. Nincs szükség — állapítja meg a szerző — Legfelsőbb bírósági állásfoglalásra egyedül azért, mert a bíróságok az egyébként világos, egyértelmű jogszabályokat hibásan, nyilvánvalóan tévesen alkalmazzák. A jogszabályok megismertetése nem az elvi irányítás, hanem a szakmai oktatás feladata. A szerző kifogásolja ezért az olyan általánosító állásfoglalásokat, amelyek semmivel sem mondanak többet, mint ami a törvény szövegéből egyértelműen és világosan kitűnik. Véleménye szerint a másodfokú vagy a törvényességi határozat indokolásában kell rámutatni a jogszabálysértésre, itt kell korrigálni a jogalkalmazási, jogszabályértelmezési tévedést, megmagyarázni a helyes álláspontot. A Legfelsőbb Bíróság által hatályban tartott állásfoglalások közül egynéhány (pl. a 36., 90., 110. számú állásfoglalás) — állapítja meg továbbá — a jogszabályi rendelkezés egyértelmű szövegéhez képest semmi újat nem mond, hanem csupán felhívja a figyelmet a törvényben foglalt olyan megoldási módokra, amelyek a korábbihoz képest újszerűek, tehát tulajdonképpen nem

értelmezi a jogszabályt, hanem csupán ismerteti annak tartalmát.

Ezekkel a megállapításokkal általánosságban ugyancsak egyet lehet érteni, bár — a gyakorlati tapasztalatok alapján — szükséges ezekhez is egy-két megjegyzést fűzni. Ha a bíróságok a világos, egyértelmű jogszabályokat széles körben hibásan, nyilvánvalóan tévesen alkalmazzák, ez valószínűleg azt jelzi, hogy a szakmai oktatás elkésett, vagy nem járt kellő eredménnyel. De felvetődhet az a gondolat is, hogy ha a bíróságok — tehát még a hivatásos jogalkalmazó szervek is — széles körben hibásan alkalmazzák a jogszabályokat, akkor esetleg az alkalmazott jogszabály mégsem teljesen világos és egyértelmű. Annyi azonban bizonyos, hogy akár az előbbiben, akár pedig az utóbbiban kell keresni a téves jogalkalmazás okát, a Legfelsőbb Bíróság *nem késlekedhet:* nem várhat sem a szakmai oktatás hiányosságainak megszüntetésére, sem az esetleg nem egyértelműen értelmezhető jogszabály egyértelművé tételére. Gyorsan cselekednie kell, s nem kockáztathatja, hogy a várakozás közben helytelen bírósági határozatok tömege keletkezzék. A helyes jogalkalmazás biztosítása nyilvánvalóan feladata a Legfelsőbb Bíróságnak, e feladat teljesítése pedig nem választható el a jogszabályok valóságos tartalmának a megismertetésétől. Az eszközök megválasztásáról, az e tekintetben figyelembe jövő szempontokról az előbbiekben már volt szó. Ami pedig a szerző által kifogásolt kollégiumi állásfoglalásokat illeti, ezekkel kapcsolatban a következőket említem meg.

a) A *36. számú állásfoglalásra* — a kártérítési felelősséggel kapcsolatos állásfoglalás-komplexum keretében — annak idején azért került sor, mert a bírósági gyakorlatban széles körben volt bizonytalanság abban a kérdésben, hogy miként kell helyesen alkalmazni a Ptk-nak a kármegosztásról rendelkező 340. §-át. Ez a bizonytalanság a kártérítési felelősség új tartalmú szabályozása folytán keletkezett. A bíróságok nem látták tisztán a kártérítési felelősség általános érvényű szabályát tartalmazó 339. § és a kármegosztásról rendelkező 340. § viszonyát, ezért nagy számban hoztak teljesen téves dogmatikai megoldást tükröző határozatokat. Egyébként ennek az állásfoglalásnak nem is annyira az előre kiemelt tételei érdemelnek figyelmet, mint inkább az indokolásban tett megállapítások, amelyek a kármegosztásnál irányadó szempontok s a kármegosztás mechanizmusa tekintetében adnak a jogalkalmazók számára igen hasznos eligazítást. Irányítást ad az indokolás — egyebek mellett — a tekintetben is, hogy a 339. § (2) bekezdése alapján történő felelősség-mérséklésre kármegosztás esetében is sor kerülhet. A kollégiumi állásfoglalás útján történő iránymutatás a szóban levő kérdések általános jellege és felmerülésük gyakorisága miatt — úgy tűnik — nem volt szükségtelen.

b) A *90. számú állásfoglalás* a szerződésben kikötött (ügyleti) kamat és a szerződésszegés esetén járó (késedelmi) kamat közötti viszonyt világítja meg, továbbá a különböző kamatkövetelések eltérő elévülési szabályainak helyes alkalmazását illetően ad irányítást. Kimondja — egyebek között — azt is, hogy bár a Ptk. 527. §-ának (2) bekezdése szerint a kölcsönből és más hitelezésből eredő kamatkövetelés három év alatt évül el, ez a rendelkezés nem vonatkozik arra az esetre, amikor szocialista szervezetnek áll fenn ilyen követelése más szocialista szervezettel szemben. A szocialista szervezetek egymás közötti jogviszonyában ugyanis a pénzkövetelések — ha jogszabály kivételt nem tesz — egy év alatt évülnek el, s azok az érdekek, amelyek a rövidebb elévülési időt indokolttá tették, nyilvánvalóan fennállanak az ügyleti kamat iránti követelés tekintetében is. Sőt, az állásfoglalás szerint ez vonatkozik általában minden olyan esetre, amikor jogszabály az elévülési időt a Ptk. 527. §-ának (2) bekezdésében meghatározott három évnél rövidebb időben állapítja meg, amikor is a jogszabályban meghatározott rövidebb elévülési idő jön figyelembe. Ez az állásfoglalás ad irányítást a tekintetben is, hogy a kölcsönön kívül mit kell érteni „más hitelezés"-en. Aligha kifogásolható, hogy az ilyen jellegű kérdésekben a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalás útján gondoskodott az ítélkezési gyakorlat egységéről.

c) A *110. számú állásfoglalás* a hagyatéki tartozásokért a hagyatéki vagyontárgyak hasznaival való felelősség, valamint ezzel kapcsolatban a cum viribus és a pro viribus felelősség elhatárolása, továbbá a haszon fogalma tekintetében ad irányítást (bár el kell ismerni, többet is mondhatott volna). Erre az állásfoglalásra is az ítélkezési gyakorlatban észlelt nem kis mértékű bizonytalanság miatt volt szükség.

Természetesen felvethető, hogy az említett állásfoglalásokat a polgári kollégiumi állásfoglalásoknak a közelmúltban megtörtént általános revíziója során nem kellett volna-e *hatályon kívül helyezni.* Azonban ez sem olyan egyszerű kérdés, mint amilyennek első pillanatra látszik. Itt is különféle megfontolások jöhetnek figyelembe.

Ha az elvi irányítás annak idején — az ítélkezési gyakorlat helyes irányba terelése és egységének biztosítása érdekében — szükséges volt, egymagában az, hogy az irányítás eredményre vezetett, s ma már az irányítás által befolyásolt területen különösebb bajok nincsenek, még nem teszi indokolttá az állásfoglalás hatályon kívül helyezését. Aligha volna célszerű e téren arra a szigorú álláspontra helyezkedni, hogy a „mór megtette kötelességét, a mór mehet". A jogszabályt sem helyezik hatályon kívül pusztán azért, mert az emberek megszokták már az aszerint való cselekvést. A jogszabály értelmezést igénylő rendelkezései, amelyekhez az állásfoglalások kapcsolódnak, változatlanul hatályban vannak. Az értelmezés körüli bizonytalanság potenciá-

lisan ma is fennáll, ezzel számolni kell. Az állásfoglalással helyére tett gyakorlat esetleg éppen azért marad tartósan a helyén, mert az állásfoglalás a funkcióját ma is betölti, kedvező hatását folyamatosan kifejti. Alapos tehát az a feltevés, hogy azért nincs baj, mert a „mór" ma is itt van, s becsülettel teljesíti kötelességét. A jogszabály rendelkezéseit értelmező elvi iránymutatás ezért általában együtt él a jogszabállyal.

E vonatkozásban nem hagyható figyelmen kívül az a praktikus szempont sem, hogy a jogalkalmazói apparátus állandó változásban van, emberek elmennek, s újak jönnek a helyükbe, az egyetemről minden évben friss töltés érkezik. A kezdő jogászok számára pedig nyilván nagy segítséget jelent, ha már a pályájuk kezdetén eligazítást kapnak az egyes jogintézményekre vonatkozó jogszabályok helyes alkalmazását illetően, s megszabadulnak azoktól a gondoktól, amelyek az elvi irányítást megelőzően az elődeikre nehezedtek. Természetesen a törvényesség szempontjából is jó dolog az, ha minél több biztosítéka van a helyes jogalkalmazásnak. Ezekre is gondolni kell tehát az elvi irányítást adó állásfoglalások hatályon kívül helyezése kérdésében való döntésnél.

De nem mellékes szempont az sem, hogy egy tartalmilag kifogástalan, a gyakorlatban jól funkcionáló állásfoglalás hatályon kívül helyezése zavart is okozhat, mert esetleg bizonytalanságot kelthet a félretétel okát illetően. Egyébként is más kérdés az, hogy ma kellene-e a korábbihoz hasonló tartalmú kollégiumi állásfoglalást hozni, s más kérdés az, hogy — az értelmezett jogszabály vagy a társadalmi viszonyok változása nélkül — célszerű-e elvetni a már meglevő, jól használható régit.

3. A szerző elismerőleg nyilatkozik tanulmányában az elvi irányítás *tartalmi színvonaláról.* Véleménye szerint az állásfoglalások rendelkező része, indokolása elvileg következetes, világos és közérthető. Megjegyzi azonban, hogy van a hatályos állásfoglalások között még egynéhány, amelynek rendelkező része helyes ugyan, indokolását azonban elvileg alaposan vitatni lehet". Ezzel kapcsolatban két állásfoglalást említ meg.

a) A *87. számú állásfoglalást* illetően érthetetlennek tartja, hogy az indokolásban a Legfelsőbb Bíróság miért hivatkozik a jogcím nélküli lakáshasználat jogalapjaként a Ptk. 201. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezésre, vagyis arra, hogy minden szolgáltatásért ellenszolgáltatás jár. A visszterhesség vélelme — állapítja meg — a szerződésnek mint az áruviszonyok jogi kifejezőjének tipikus szabálya. A jogcím nélküli lakáshasználat tényállására jogszabály nem tartalmaz rendelkezést, ezért a Ptk-nak a jogalap nélküli gazdagodásról szóló 361. §-át kell alkalmazni. Nincs tehát semmi szükség arra, hogy „a lakáshasználati díj jogalapját a szerződési jog analógiájával vagy pedig valahol a törvényen kívül keressük meg".

Természetesen a polgári kollégium is tudatában volt a Ptk. 361. §-a létezésének, s annak, hogy ez az a „pótkötél", amelybe végső soron kapaszkodni lehet. Megvizsgálta ezt a megoldási módot is, mégis — különféle megfontolások alapján — az állásfoglalás indoklásában kifejezésre jutót tartotta az adott körülmények között leginkább járható útnak. A következőkre volt figyelemmel:

aa) A lakáshelyzet ma — az ismert okok miatt s az elért jelentős eredmények ellenére — nem azonos a régivel, nem könnyű lakáshoz jutni. Ha valakinek el kell hagynia a lakását, gyakran nem áll módjában máshova mennie. A *nyomasztó lakáshelyzet* nagymértékben rányomja bélyegét mind a lakással kapcsolatos jogviszonyok szabályozására, mind pedig a jogalkalmazási gyakorlatra, s nemegyszer *sajátos megoldásokat* tesz szükségessé, figyelemmel arra, hogy az egyik legelemibb életfeltételről (a lakásról) van szó. Az adott körülmények számbavételével kell tehát a megoldást keresni. A jogcím nélküli lakáshasználat mindig jogellenes, de nem mindig felróható. Ezért a lakáshasználók két csoportba oszthatók: az egyikbe azok tartoznak, akik felróható magatartást tanúsítanak, tehát nem tesznek meg minden elvárhatót a jogcím nélküli lakáshasználat megszüntetése érdekében; a másikba pedig azok, akik a legnagyobb igyekezetük mellett sem tudnak más lakást szerezni, tehát akiknek a magatartása nem felróható. A jogi megoldást illetően az előbbi csoportba tartozók nem okoznak gondot, a kártérítési felelősség általános érvényű szabálya (Ptk. 339. §) alapján kötelesek a jogosult kárát megtéríteni. A probléma a második csoportba tartozókkal szemben támasztható követelésekkel kapcsolatban merül fel.

ab) Gyakori eset, hogy a lakáshasználat jogcím nélkülivé válása után a jogosult hosszú időn (esetleg éveken) át elfogadja a korábban is kapott bérrel azonos összegű lakáshasználati díjat, holott újabb bérbeadás esetében ennél nagyobb összegű bérhez is hozzájuthatott volna. Számos konkrét ügy rávilágított arra, hogy milyen méltánytalan terhet jelent a felróható magatartást nem tanúsító lakáshasználóra, ha évekre visszamenőleg egy összegben kell megfizetnie a korábban fizetett bér és a jogosult által újabb bérbeadás esetén követelhető bér közötti különbözetet. Ezért adta a polgári kollégium azt az irányítást, hogy ha a jogosult az alacsonyabb összeget *huzamosabb időn át jogfenntartás nélkül elfogadta,* ebből az eset körülményeihez képest következtetni lehet arra, hogy a magasabb összegű használati díj követelését megelőző időre maga sem tartott igényt a tényleg fizetettnél magasabb összegű használati díjra. Ilyenkor tehát tulajdonképpen arról van szó, hogy bár a lakáshasználat jogcím nélküli, a felek között a lakáshasználati díj tekintetében mégis *létrejön ráutaló magatartások útján vala-*

miféle megállapodás. Csak az említett konstrukció tette lehetővé a méltánytalan helyzetek kiküszöbölését.

ac) A helyzet valójában az, hogy a jogosult kényszerűségből — számolva az adott helyzettel, a lakás kiürítésére kötelező határozatok tömegének végrehajthatatlanságával — eltűri a lakás használatát, közben (a lakáshasználat természetéből folyóan) esetleg különböző módokon *megállapodások* is jönnek létre közte és a lakáshasználó között. A lakáshasználat fennállása alatt a feleket egymással szemben különféle *jogok* illetik és *kötelezettségek* terhelik, amelyek nagymértékben hasonlítanak a lakásbérleti szerződésből (tehát a jogcímes lakáshasználatból) eredő jogokhoz, illetőleg kötelezettségekhez. A volt bérlőt mindaddig megilleti a birtokvédelem (természetesen a jogosulttal szemben is), amíg a lakás kiürítését elrendelő jogerős határozatot végre nem hajtják (Ptké. 64. §). Mindez *sajátossá* teszi a felek közötti viszonyt. A jogosult — ha nincs is a lakáshasználatra jogosító szerződés — jogszabályon alapuló *kényszerűségből de facto szolgáltatja a lakást.* A másik fél tehát *szolgáltatáshoz jut,* amelynek *ellenértékét* köteles megfizetni. A kollégiumi állásfoglalás csupán ennyit mond, s — számolva a jogviszony említett sajátosságaival — nem hivatkozik sem a Ptk. 201. §-ának (1) bekezdésére, sem pedig a Ptk. 361. §-ára.

ad) Jogalap nélküli gazdagodás esetében is vizsgálni kell egyébként azt, hogy a *„gazdagodást" mi idézte elő,* mi annak az alapja. A jogcím nélküli lakáshasználó lényegében elvonja a jogosulttól az utóbbi által kényszerűségből tartósan tűrt lakáshasználat értékét. A jogalap nélküli gazdagodás szabályainak (Ptk. 361—364. §-ok) alkalmazásával azonban a szóban levő jogviták — a lakáshasználat említett sajátosságaira figyelemmel — aligha volnának megfelelően eldönthetők (különösen vonatkozik ez a Ptk. 363. §-ára, amely visszautal a jogalap nélküli birtoklásról rendelkező 195. §-ra). Megemlíthető továbbá, hogy ha pl. valaki a kölcsönösszeget nem adja időben vissza, késedelmi kamatot köteles fizetni. Ez a kamat — amint ezt a Ptk. 301. §-ához fűzött indokolás is mondja — „az idegen pénz használatáért járó díj". Ha a bérlő a lakást nem adja át a jogosultnak, az idegen lakás *használatáért járó díjat* (lakáshasználati díjat) köteles fizetni. Az előbbi esetben senki nem gondol arra, hogy az idegen pénz használóját jogalap nélküli gazdagodás címén illeti meg a kamat, mert hiszen a más pénzének használatáért járó díjat minden további nélkül meg kell fizetni, mint ahogyan ez a helyzet a más lakásának használatáért járó díj tekintetében is. A különbség a két eset között csak az, hogy az egyikben van külön rendelkezés a díj fizetésére, a másikban viszont nincs (bár volna).

ae) Sajátossá teszi a helyzetet az is, hogy a jogosult — a lakáshasználat tartósságából folyóan — a *jövőre* vonatkozóan is követeli a havi lakáshasználati díjat. A jogalap nélküli gazdagodás természetével pedig nem igen volna összeegyeztethető a jövőre szóló marasztalás. A Pp. 122. §-ának (1) bekezdése szerint egyébként marasztalásra irányuló kereseti kérelemnek *csak lejárt követelés* érvényesítése végett van helye, a (2) bekezdés pedig csak tartásdíj, járadék és más időszakos *szolgáltatás* iránt indított perben teszi lehetővé a marasztalásra irányuló kereseti kérelem előterjesztését a *„le nem járt szolgáltatásokra"* is. Ez is arra indította a polgári kollégiumot, hogy az állásfoglalásában kerülje a Ptk. 361. §-ára való hivatkozást, s inkább csak arra utaljon, hogy a jogcím nélküli lakáshasználó szolgáltatást kap, amelyért megfelelő ellenszolgáltatást köteles nyújtani.

Ilyen megfontolások befolyásolták a polgári kollégiumot az említett indokolási megoldás választásánál. Az állásfoglalás érdemi helytállóságát a szerző is elismeri, s a kifejtettekre figyelemmel talán nem tekinthető különösebb hibának, ha az állásfoglalás indoklása nem emlegeti a Ptk. 361. §-át (mint ahogyan a 201. §-át sem). Sokféle tényező számbavételére van szükség az indokolás kialakításánál is, s adódhatnak olyan sajátos helyzetek, amikor — esetleg éppen a jogszabályi rendelkezés hiánya miatt — nehézségek merülnek fel a dogmatikai megalapozás terén. Lehet, hogy a szóban levő megoldás nem teljesen makulátlan, de a másik talán még kevésbé volna az.

b) A *62. számú állásfoglalást* illetően a szerző megállapítja, hogy ebből kitűnően olyankor, amikor a bérbeadó a kertes családi házra vonatkozó bérleti jogviszonyt a kert rongálása, elhanyagolása vagy rendeltetésellenes használata miatt felmondotta és azt a bíróság a szerződés módosításával korlátozza, a bíróság a „felmondást a kertre — esetleg csak annak egy részére — mondja ki érvényesnek, míg a lakás tekintetében a keresetet elutasítja". A szerző ezt a megfogalmazást elvileg hibásnak tartja, mert a felmondás a szerződést megszünteti, a részbeni felmondás pedig részben szünteti meg. A felek jogviszonyát tehát nem a bíróság szünteti meg vagy korlátozza, hanem az egyik fél egyoldalú jognyilatkozata. A bíróság ítélete csak azt állapítja meg, hogy a felmondás érvényes-e vagy sem. A Ptk. 241. §-a alapján történő módosítás esetében pedig a bíróság határozata módosítja a szerződést. Mindebből pedig az következik, hogy „a bérbeadó felmondása nem érvényes és nem a felmondás alapján, hanem a bíróságnak a bérleti jogviszony tartalmát korlátozó döntése folytán kell a bérlőt a bérlemény egy részének kiürítésére kötelezni".

Ezekhez a kritikai megjegyzésekhez is szükséges egy-két megjegyzést fűzni.

ba) Egyet kell érteni azzal, hogy felmondás esetében a felmondó jognyilatkozat szünteti meg a szerződést, s a bíróság csak a felmondás érvényessége kérdésében dönt. Ezt mondja a jogszabály (Ptk. 321. §), de ezt mondja az állásfoglalás

is. Ez utóbbinak éppen a szerző által idézett és kifogásolt részéből is világosan kitűnik, hogy a bíróság a felmondást a kertre vonatkozóan *„mondja ki érvényesnek"*. Aligha van tehát hiba a „fogalmazásban".

bb) Ugyancsak egyet kell érteni azzal is, hogy a Ptk. 241. §-a alapján történő módosítás esetében viszont a *bíróság határozata módosítja* a szerződést. Ezzel ellenkezőt azonban az állásfoglalás sem állít.

bc) A szerző szerint továbbá a bérbeadó felmondása nem érvényes, és a bérlőt a szerződést módosító bírósági döntés folytán kell a bérlemény egy részének elhagyására kötelezni. Kérdéses azonban, hogy valóban csak ez-e a helyes megoldás. A tényállás sajátosságát ugyanis ezúttal sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Olyan kertes családi ház bérletéről van szó, amelynél a kert hozzátartozik a lakás bérletéhez, s osztja annak jogi sorsát. A felmondás — amely a bérlőnek a kerttel kapcsolatos magatartása miatt történik — az egész bérleményre vonatkozik, tehát mind a lakásra, mind pedig a kertre. Az állásfoglalás szerint ilyenkor a bíróság — a kerthasználat elkülöníthetősége esetében — úgy is határozhat, hogy a bérleti jogviszonyt módosítja és a felmondást csak a kertre mondja ki érvényesnek, míg a lakás tekintetében a keresetet elutasítja. Az állásfoglalás bizonyára azt tartja szem előtt, hogy a bérbeadó a felmondás jogát az *egész bérleményre* vonatkozóan gyakorolta, s ennek keretében megtörtént a felmondás a *kertre* vonatkozóan is. Ez tehát adottság, s a bérbeadó a felmondás érvényességének megállapítása iránt terjesztett elő kereseti kérelmet, amelyet el kell bírálni. Az állásfoglalás feljogosítja a bíróságot arra, hogy az eredetileg a lakásra és a kertre kiterjedő bérleti jogviszonyt módosítsa, tehát csak a lakásra korlátozza. Ennek pedig az a szükségszerű következménye, hogy a felmondást a lakásra vonatkozó részében mindenképpen érvénytelennek kell nyilvánítani, tehát a keresetet e részben el kell utasítani. Ugyanez az állásfoglalás azonban biztosítja a bérbeadó számára is azt a lehetőséget, hogy „a felmondás jogát csupán a bérlemény egy részét alkotó kert (telek) tekintetében érvényesítse". Ha tehát a bíróság a szerződés módosításával a bérleti jogviszonyt a lakásra korlátozza, a bérbeadó változatlanul virulens felmondása a *kertre korlátozottan* érvényes, hiszen a bérbeadó már kezdettől fogva érvényesíthette volna a felmondás jogát csupán a kert tekintetében is. Az egész bérleményre kiterjedő felmondás érvényessége ezért a bíróságnak a szerződést módosító beavatkozása folytán is a kertre szűkül, s a keresetnek e részben helyt kell adni. A szerződés bírósági módosításának azért is jelentősége van, mert a felek között a lakásra és a kertre egyaránt kiterjedő egységes szerződés áll fenn, s ezért célszerű, ha a szerződés tartalmi változását bírósági határozat rögzíti. A lakásbérleti szerződés tehát a kertre vonatkozó részében megszűnik a bérbeadó felmondó jognyilatkozata folytán, de ugyanakkor a szerződés bírósági módosítása folytán is.

A felmondás és a bírósági szerződésmódosítás *együtthatása* idézi tehát elő azt a sajátos helyzetet, amelyre tekintettel a kollégiumi állásfoglalás a szerző által kifogásolt megoldást annak idején választotta.

*

A szerző a jogalkotás és az elvi irányítás közötti viszony vizsgálata keretében más kollégiumi állásfoglalásokkal is foglalkozik, s mind a jogszabályelőkészítő, mind pedig az elvi irányító munka szempontjából igen jól hasznosítható megállapításokat tesz. E dolgozat keretei azonban nem teszik lehetővé az ezekre való elemző kitérést.

Ezért — befejezésül — még csak azt szeretném általánosságban ismételten megemlíteni, hogy egy-egy kollégiumi állásfoglalás kialakításánál (amint ez az előbbiekből is kitűnik), sokféle szempontot kell mérlegre tenni és összeegyeztetni. E nehéz és felelősségteljes munka sodrában keletkezhetnek olyan állásfoglalások is, amelyeknek az indokolása talán nem eléggé meggyőző, illetőleg amelyekkel nem mindenki ért egyet. Természetesen azonban a polgári kollégiumnak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy egyre magasabbra emelje az elvi irányító tevékenysége színvonalát, s ezért nem hiányozhat munkájából a szigorú önelemzés és önkritika sem. Messzemenő gondossággal kell ügyelnie az állásfoglalásai minden mondatának tartalmi és formai kifogástalanságára márcsak a saját tekintélyének megőrzése érdekében is. Az e téren elért eredmények elismerése is kicsendül egyébként a szerzőnek abból a megállapításából, hogy „következetesen tovább kell haladni az elvi irányítás módszereiben és tartalmi színvonalában azon az úton, amelyet a polgári kollégium egységes szerkezetbe foglalt állásfoglalásai is tükröznek".

Zoltán Ödön

A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme a vállalati gazdálkodás vonatkozásában

I. Két időszerű probléma

A jogirodalom az 1965. évi novemberi párthatározat időpontjához köti a gazdaságirányítási reform megvalósításával kapcsolatos jogalkotó tevékenység megindulását. A gyakorlati élet szükségletei elengedhetetlenné tették az elméleti munka megélénkülését is, amelynek középpontjában természetszerűen a vállalati gazdálkodás jogi problémái állnak. A reform átfogó jogi rendezéséhez szükséges tapasztalati adatok még nem állnak rendelkezésre, ennélfogva a megújuló gazdálkodási rendszerünk igényeihez alkalmazkodó, azt mindenben alátámasztó büntetőjogi védelmi rendszerről is korai lenne még beszélni. Egyes részletkérdések felvetése azonban ma már nem idő előtti, különösen azért nem, mert a gyakorlati jogalkalmazás számos esetben szembetalálja magát vitatott elméleti problémákkal, illetőleg azonos tárgykörre vonatkozó olyan nézetekkel, amelyek összevetése logikailag nem igazolható ellentmondások látszatát keltheti.

Ebben a körben a következő kérdések vizsgálatát tartjuk időszerűnek: *1.* A szocialista állami tulajdon keretén belül gazdálkodó vállalatok egymás közötti viszonyában elkövethető-e társadalmi tulajdont károsító bűntett? *2.* Helyes-e az a bírói gyakorlat, amely szerint ugyanazon vállalathoz tartozó különböző gazdasági egységekben elkövetett társadalmi tulajdont károsító bűntettek halmazatot képeznek?

A kérdéseink látszólag függetlenek egymástól, valójában azonban szoros összefüggés áll fenn közöttük. Ha ugyanis az első kérdés tekintetében következetesen alkalmazzuk azt az elvet, hogy a szocialista állami tulajdon egységes és oszthatatlan, ebből az a következtetés vonható le, hogy a szocialista állami tulajdont károsító bűntettnek egyetlen sértettje van, a társadalmat megjelenítő állam, ennélfogva a második kérdésünkben felvetett egység-halmazat probléma nem dönthető el a jelenlegi bírói gyakorlat javára. Ha viszont e bűntett-kategória sértettjének a bírói gyakorlattal egyezően a vagyonkezelő szervezeteket fogjuk fel, akkor logikailag látszólag szembekerülünk a szocialista állami tulajdon oszthatatlanságának elvével. Elkerülhetetlen tehát a szocialista állami tulajdon fogalmának vizsgálata.

II. A tulajdonfogalom kérdése

1. A tulajdonfogalom kérdését a 60-as évek elejéig a külföldi és a hazai marxista irodalom azzal a sommás megállapítással intézte el, hogy a marxizmus a tulajdon fogalmán elsajátítást ért. A nézetek abban is megegyeznek, hogy az elsajátítás koronként változik, és az elsajátítás jogi fogalma a mindenkori uralkodó osztály akarati, eszmei elsajátítási viszonyait tartalmazza. A továbbiakban aszerint, hogy az elsajátítás melyik mozzanatával kapcsolatos jogi probléma képezte a vizsgálódás tárgyát, egyes szerzők a tulajdont elsajátítási viszonynak, mások elsajátítási tevékenységnek, ismét mások kettős kapcsolatnak tekintették. A jelenlegi hazai polgári jogi egyetemi oktatásban az a felfogás uralkodik, hogy „a tulajdon a szó általános, nem jogi értelmében, tehát mint materiális gazdasági viszony, mindenekelőtt termelési viszony, vagyis olyan kapcsolat, amely az emberek között a társadalmi termelés menetében alakul ki."[1]

Ezek a nézetek alapjában helyesen utalnak a tulajdonkategória egy-egy jellemzőjére, azonban a tulajdonnak akár alapvető termelési viszonyként, akár pedig alapvető elsajátító tevékenységként való felfogása nem képes a tulajdonkategóriát a maga teljességében, ellentmondásos egységében tükrözni. Különösen a büntetőjogi tanulmányokban érvényesül az a nézőpont, amely a tulajdon formai oldalára, állapotjellegére összpontosul, és a szükségesnél kevesebb figyelmet fordít arra a tényre, hogy a tulajdon nem statikus, hanem dinamikus, állandóan változó állapot.

Ezek után szűknek tűnik az a meghatározás, hogy a tulajdon elsajátítást jelent. A marxizmus klasszikusai valójában ezt a szűk értelmezést nem is használják, mert amikor a tulajdonról a maga teljességében beszélnek, ezen mindig a konkrét körülmények között élő társadalom gazdasági tevékenységének elsajátítási módját értik. Engels pl. a következőket mondja: „A mai termelőerőknek ezzel a végre felismert természetük szerinti kezelésével a társadalmi termelési anarchia helyébe a termelésnek az összesség és minden egyes ember szükségletei szerinti társadalmian tervszerű szabályozása lép; ezzel a tőkés elsajátítási módot, melyben a termék először a termelőt, de azután az elsajátítót is leigázza, felváltja a termékeknek az az elsajátítási módja, amely maguknak a modern termelési eszközöknek a természetében van megalapozva."[2]

A tulajdon tehát mint *elsajátítási mód,* nem azonos sem az elsajátító tevékenységgel, sem a termelési viszonyok egymásmellettiségével. Marx Annyenkovhoz intézett levelében egyértelműen megmagyarázza, hogy a tulajdonfogalom lényege nem a termelési viszonyokon, mint

[1] Világhy Miklós—Eőrsi Gyula: Magyar polgári jog. I. köt. Tankönyvkiadó. Budapest. 1965. 253. old.

[2] Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Kossuth könyvkiadó. 1963. 132. old.

a tulajdon elemein van, hanem azon a strukturális összefüggésen, amit a tulajdon, mint egész fejez ki. „Proudhon úr" — mondja Marx — „azáltal, hogy a tulajdont független viszonynak tünteti fel, nem csupán módszertani hibát követ el — világosan bebizonyítja, hogy nem fogta fel azt a köteléket, amely a polgári termelés valamennyi formáját összefogja..."[3]

A tulajdon azonban nemcsak gondolati kategória, hanem az objektív valóság megnyilvánulása is. „A tulajdon csak maga a termelés által valósul meg."[4]

A termelés társadalmi tevékenységfolyamat, amelynek során az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független termelési viszonyokba lépnek, ezek a viszonyok anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. Ez a marxi meghatározás a termelő tevékenységfolyamatnak, a termelési módnak legalapvetőbb, legáltalánosabb összefüggéseit fejezi ki; olyan absztrakció, amely konkrét emberi cselekvések összefüggő szervezetében kel életre. Az emberi cselekvések azonban nem mechanikusan törvényszerű magatartások, hanem tudattal és akarattal irányított célszerű érdekérvényesítések. Ebből következik, hogy minden egyes termelési viszony a valóságban szubjektív döntések által formált akarati viszony, ezeknek a viszonyoknak a törvényszerűsége abban van, hogy a szubjektív döntések nem lehetnek teljesen önkényesek, a döntések körét az anyagi létnek az emberi akarattól független objektív összefüggései határozzák meg.

Akarati viszonyokról azért beszélhetünk, mert a természeti tárgyak elsajátítására irányuló emberi tevékenység gazdasági döntések sorozata. A gazdasági döntések sohasem csupán egy személyre, egy személynek csak a saját tevékenységére vonatkoznak, hanem minden egyes gazdasági döntés meghatározott személytől indul ki és valamilyen vonatkozásban más személyre is kihat. Az akarati viszony mindenképpen feltételezi, hogy legyen egy személy, aki az akaratát másra rákényszeríti és legyen egy személy, aki a saját akaratát ennek a személynek aláveti (még az egyenlő gazdasági pozícióban levő személyek árucseréjében is kölcsönös akaratérvényesítés és akaratalávetés nyilvánul meg).

A termelési viszonyoknak akarati viszonyokként való felfogásával tudjuk csak a tulajdon lényegét megmagyarázni.

A fentiekből következik, hogy a tulajdon mint fogalom, a specifikus termelési mód, valamint az ezáltal meghatározott specifikus akarati viszonyok formarendszere, a természet társadalmi elsajátításának történelmileg változó, konkrét módja.

A tulajdon mint jelenség, a tartalom és a forma ellentmondásos egysége, és azt fejezi ki: „hogyan megy végbe a munkaerőnek mint a termelés szubjektív feltételének és a termelés anyagi feltételeinek (termelési eszközöknek) történelmileg meghatározott sajátos összekapcsolása."[5]

A tulajdon tartalmát a társadalmi termelőelsajátító folyamatot realizáló termelési viszonyok mint akarati viszonyok képezik; formáját pedig az akaratérvényesítésnek az a módja szabja meg, amely a termelés tárgyi feltéeleivel mint sajáttal való rendelkezés alapján a saját és más személyek vagy csoportok gazdasági és társadalmi magatartását meghatározza. Ez az akaratérvényesítés történhet nyílt erőszak formájában (rabszolgatartó, feudális tulajdonforma), gazdasági kényszer útján (polgári tulajdonforma) és történhet önkéntes alávetettség révén (szocialista tulajdonforma). A tulajdon a formai megjelenésében mindenkor hatalomérvényesítést jelent, tartalmában pedig gazdasági tevékenységfolyamatot foglal magában. A tartalmi elemek megnyilvánulása a tulajdon gazdasági funkcióját, az a forma pedig, amelyben a gazdasági funkció érvényesül, a tulajdon hatalmi funkcióját jelenti. A két funkció együttesen, egymástól kölcsönösen feltételezetten, ellentmondásos egységben fejezi ki a tulajdon történelmileg változó alakját, a tulajdonformát.

2. A tartalom-forma egysége kifejezésre jut a tulajdon jogi megfogalmazásában is. A tulajdon mint jogi kategória, a mindenkori uralkodó osztály érdekének és akaratának megfelelően szabályozza az elsajátítási mód tartalmát és formáját. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvében is megtalálható ez a szabályozási mód: a VIII. fejezet a tulajdonjog formáit, a IX. fejezet pedig a tulajdonjog tárgyait határozza meg. A szabályozásból az is látható, hogy az egyes tulajdonformák csak a tartalmi elemeikkel egységben jelölhetők meg, míg a tartalom meghatározásához nem szükséges a forma megjelölése, tekintettel arra, hogy ugyanaz a tartalom többféle formában is létezhet.

Az állami szocialista tulajdonjog elsődleges és a szocialista gazdasági rendszer működése szempontjából alapvető helyet foglal el a szocializmusban lehetséges elsajátítási módok jogi szabályozási rendszerében. Ezt a különleges pozíciót a Ptk. XIV. fejezete juttatja kifejezésre, és egyúttal a jogi megoldását is adja a szocialista állami tulajdonban megnyilvánuló tartalom-forma ellentmondásos egységének. A Ptk. 170. §-a a hatalmi (formai) funkció oszthatatlanságát nyilvánítja ki, a 171. §-a pedig a hatalmi egységesség fenntartásával a vállalatok között megosztott gazdasági (tartalmi) funkció működését szabályozza. A szocialista állami tulajdon egységét az állam és a vállalata közötti viszony biztosítja. Ennek a viszonynak — amelynek az önálló gazdaságos elszámolás közgazdasági fogalma felel meg —, jogi kifejezése az operatív igazgatás kategóriája.

[3] Marx: A filozófia nyomora. Szikra. Budapest. 1952. 151. old.

[4] Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Szikra. Budapest. 1953. 28. old.

[5] Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó. 1964. 59. old.

Amennyire világos és kézenfekvő, hogy a szocialista állami tulajdonjog differentia specifica-ja a gazdasági hatalom társadalmi osztatlansága, a gazdasági hatalom gyakorlásából az egyén vagy csoportja kizártsága, annyira problematikus, hogy a társadalmi elsajátítás egymástól elkülönült, különböző gazdasági érdekeket képviselő társadalmi csoportok gazdasági szervezeteiben kifejtett gazdasági funkció révén valósul meg. Fokozza a problémát a gazdasági reform bevezetése folyamán egyre növekvő vállalati döntési önállóság, amely sürgetően felveti a szocialista állami tulajdonra vonatkozó jogi szabályozás esetleges revízióját is.

A szocialista jogi felfogásban uralkodó hagyományos nézetekkel szemben kialakuló elméletek meghaladottnak tekintik a szocialista állami tulajdonjog jellemzésére az operatív igazgatás kategóriáját, mert ezt azonosnak tartják a centralizált modellre jellemző vállalati jogállással. „... az operatív igazgatás kategóriája semmi más" — állapítja meg Világhy — „mint elméleti és normatív kifejezése az állami szervek, különösen az állami vállalatok jogállásának a gazdasági irányítás olyan rendszerében, amelyben a vállalat tervét felülről, közhatalmi eszközökkel, az adott vállalatra kötelező módon állapítják meg."[6]

Az elméleti új felfogások a megnövekedett vállalati önállóságot a szocialista állami elsajátítási mód olyan mértékű mennyiségi változásának tekintik, amely más minőségi változásba csap át, a hatalmi funkcióval nemcsak az állam, hanem a vállalata is rendelkezik. „Úgy tűnik, egy osztott tulajdoni konstrukció körvonalai bontakoznak ki..."[7]

Sárándi Imre felfogása szerint „az állami szocialista tulajdon jelenlegi fejlődési stádiumában az osztott tulajdon sajátos formája". „A vállalatot illető jogosítványok a gazdálkodás önállóságát mozdítják elő, az irányító alapító szervek jogosítványainak közvetítésével pedig a vállalati vagyon össznépi jellege domborodik ki."[8]

Világhy Miklós koncepciója az, hogy az állami vállalat jogállását az állami minőség és a sajátos árutulajdonosi funkció egységével lehet helyesen felfogni. „Az állami vállalat nem tulajdonos az elvontan szemlélt egész társadalom irányában... nem tulajdonos az állami szervezettel mint egésszel, vagyis az elvontan szemlélt állammal szemben sem... Ezzel szemben az állami vállalat kifelé, harmadik személyek és szervezetek (akár állami, akár szövetkezeti szervezetek) irányában tulajdonosa a kezelésére bízott vagyontárgyaknak, tehát ugyanolyan szabályok szerint jár el, mint amilyenek az árutulajdonosokra általában vonatkoznak."[9]

Az ellentétes álláspont, amelyet a hazai irodalomban a legkövetkezetesebben Eőrsi Gyula képvisel az, hogy a tervutasításos rendszer visszahúzódásával nem kell buknia az operatív igazgatás jogi kategóriájának. „Az operatív igazgatás intézménye... nem a tervutasításos rendszerhez kapcsolódik, hanem a vállalat nemtulajdonosi minőségét és relatív vagyoni önállóságát kifejező vállalati vagyoni önállósághoz (önálló gazdasági elszámoláshoz)."[10] A vállalati önállóság megnövekedése után sem változik az alaphelyzet, „... a vállalat jogi értelemben nem tulajdonos, az állami tulajdont kezeli egy nagyfokú relatív önállóságot kifejező gazdasági struktúra, a vagyoni önállóság keretében."[11]

3. Ahogyan a polgári jogi gondolkodásban felismerhetők az osztott tulajdonjog elismerése felé hajló tendenciák, ugyanígy megjelennek olyan büntetőjogi nézetek is, amelyek lehetségesnek tartják a szocialista állami tulajdon körén belül is a társadalmi tulajdont károsító bűntettek megvalósulását.[12] Ez egyébként természetes is. Ha elismerjük, hogy az állami vállalatok elkülönülése tulajdonosi elkülönülés — márpedig az osztott tulajdonosi vagy az árutulajdonosi koncepció következetes alkalmazásából ez a következtetés vonható le — akkor azt is el kell ismernünk, hogy az állami vállalatok egymás közötti viszonylatában okozott gazdasági sérelem esetén nem elegendő a polgári jogi védelem, hanem a vállalat tulajdonosi pozícióját a büntetőjog eszközeivel is védeni kell.

Mielőtt a büntetőjogi védekezés szükségességével kapcsolatos álláspontunkat kifejtenénk, körvonalaznunk kell, hogy miben látjuk a szocialista állami elsajátítási mód specifikumát, minden más tulajdonformától elválasztó legfőbb jellegzetességét. Ez a következőkben foglalható összse:

a) Belső meghatározottságát az önálló gazdaságos elszámolás — mint az állam és a vállalata közötti alapvető viszony — adja. Az állami vállalatok nem a tulajdonosi elkülönülés formái, hanem az össztársadalmi uralom alá vont termelőerők gazdasági működésének szervezeti egységei, amelyek az elsajátítás önálló hatalmi funkcióját nem gyakorolják, ugyanis a saját gazdasági mozgásukat nem határozhatják meg önkényesen, az önállóságuk csak azokon a kereteken belül érvényesül, amelyeket az állam — mint tulajdonos — a társadalmi méretű munkaszervezetben részükre kijelöl. Ez a belső viszony a gazdasági reform bevezetése után sem

[6] Világhy Miklós: Az állam és vállalata. JK. 1967. 579. old.

[7] Eőrsi Gyula: A gazdasági irányítás új rendszerére áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1968. 172. old.

[8] Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus néhány jogi problémája. TIT Jogi Kiskönyvtára. Budapest, 1967. 8. old.

[9] Világhy Miklós: Az állam és vállalata. 577. old.

[10] Eőrsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére stb. 197. old.

[11] Eőrsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére stb. 196. old.

[12] Lásd Gombos Endre cikkét a Magyar Jog 1968. évi 6. számában, valamint Szabó Gyula és Prugberger Tamás hozzászólását a Magyar Jog 1968. évi 12. számában.

változik lényegesen. „... a központi szint a decentralizált modellben ilyen vagy olyan mértékben kénytelen szabályozott piaci mechanizmust alkalmazni és a közvetett döntések egész sorával kénytelen szűkíteni a közvetlen döntésekkel kialakított kereteket."[13]

b) Az állami vállalatok egymás közötti viszonyaikban nem árutulajdonosok, hanem árutermelők; egymás gazdasági tevékenységét kicserélik, de nem sajátítják el, mert ha elsajátíthatnák, akkor szabadon érvényesülhetnének (a tőkés gazdaságra jellemző formában) a termelők differenciálódását eredményező centralizáció és koncentráció gazdasági törvényei. Ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy a piaci konkurrencia folyamatában a gyengébb állami vállalatok eladósodnának, végül beolvadnának az erősebb vállalatba. A szocialista állami vállalat vesztesége azonban „csak az államot terheli, amely az általa a vállalat élére állított igazgatót és más vezetőket ilyenkor rész-veszteségviselővé teszi, de a vállalati kollektíva veszteséget nem visel. Ilyen körülmények között az állam az elsajátító, amely a saját akaratából részlelteti a kollektívát is a nyereségből... de nem hárít rá veszteséget." „Társává fogadja anélkül, hogy tulajdonjogot biztosítana neki."[14]

c) Végül az állami vállalatok a szocialista tulajdon körén kívüli viszonyaikban mint hatalmi és gazdasági elsajátítók funkcionálnak, látszólag árutulajdonosként működnek. A szocialista állami elsajátítási mód egysége azonban „kifelé" sem valósulhat meg másképpen, mint belső meghatározottságában, tehát az állam és a vállalat specifikus viszonyaként. Az önálló gazdaságos elszámolás, vagy jogi értelemben az operatív igazgatás nyilvánul meg a vállalatnak a társadalmi tulajdon körén kívüli viszonyaiban is, azzal a különbséggel, hogy ezekben a viszonyokban az operatív igazgatás jogosultsági oldala kerül előtérbe.

III. Elkövethető-e társadalmi tulajdon elleni bűntett a szocialista állami tulajdon körén belül?

A szocialista állami tulajdonról alkotott felfogásunknak megfelelően nem tartjuk kellőképpen megalapozottnak azokat a nézeteket, amelyek akár a megnövekedett vállalati önállóságra, akár az elkülönült vagyonkezelésre hivatkozással lehetségesnek tartják a szocialista állami tulajdon körén belül a társadalmi tulajdont károsító bűntettek elkövetését. Álláspontunkat a következő érvekkel támasztjuk alá:

1. A büntető jogszabályok konstrukciója azokra a tulajdoni viszonyokra épül, amelyekben résztvevő személyek önálló tulajdonosként különülnek el egymástól. Elsajátítási viszonyaik minőségmeghatározottságát az képezi, hogy mindannyian önálló tulajdonosok: áruikkal, pénzeszközeikkel, használati értékeikkel mint sajátjukkal, hatalmunkban állókkal rendelkeznek. Elsajátítási viszonyuk mennyiségi meghatározottsága az a társadalmi munkamennyiség, amelyet a hatalmukban álló dolog, vagyontárgy képvisel.

Büntető törvénykönyvünk az önálló tulajdonosok közötti mennyiségi és minőségi meghatározottságú — a szocialista társadalomban elismert valamely tulajdonformának megfelelő — elsajátítási viszonyok sérthetetlenségét védi. Társadalmi tulajdont károsító vagy a személyek javai elleni bűntett csak akkor valósul meg, ha a sérelem egyaránt érinti a tulajdonviszony formai és tartalmi oldalát. A Btk. XVI. fejezetében felsorolt tényállások a Ptk-ban szabályozott tulajdonformák hatalmi elemének, tehát formájának sérelmét az eltulajdonításban, illetőleg a vagyoni haszonszerzésben jelölik meg; gazdasági elemének, tehát a tartalmának sérelmét pedig a jogosult vagyonának csorbulásában, az anyagi kárban.

Vizsgáljuk meg először a formai sérelmet, kiindulva a személyek egymás közötti viszonyának relációjából. A tulajdont károsító bűntettek túlnyomó többségének tényállási eleme a jogtalan eltulajdonítás, illetőleg a jogtalan haszonszerzés. Mi teszi az eltulajdonítást vagy a vagyoni haszonszerzést „jogossá", tehát társadalmilag elismertté a szocialista társadalomban? Az, hogy az elsajátítás hatalmi jellege összhangban van a gazdasági meghatározottságával, vagyis, hogy a hatalmi funkció munkafunkción alapul. Ez a társadalmi értékelés azonban az elsajátítás módjának csak a formai elismerésére vonatkozik, tehát formailag jogos a munkavégzéssel teljesített hatalombavétel viszont formailag mindenképpen jogtalan a munkavégzés nélküli haszonszerzés.

Mennyiségi vonatkozásban azonban a társadalom nem ismeri el a gazdasági és a hatalmi funkció egybeesését, mert a társadalom — az államhatalom útján — állami bérpolitikával, adópolitikával és egyéb kényszerszabályozó eszközökkel az össztársadalmi célkitűzéseknek megfelelően időről időre megszabja az egyéni elsajátítás hatalmi mozzanatának határait. Az egyéni elsajátítás hatalmi keretei a szükséges munka mértékéig érnek el. Hol realizálódik az egyéni munkateljesítésből keletkező többletmunka? Abban a gazdasági szervezetben, amelyben az egyén a munkafunkciót teljesíti. Ha már most a szocialista állami tulajdon körében kifejtett egyéni többletmunkák a vállalatnál realizálódnak, úgy tűnik, hogy a többletmunka elsajátítója a vállalat. Az előző vizsgálódásainkban azonban kimutattuk, hogy az állami vállalat nem hatalmi elsajátító. Az állami vállalat a működési körében kifejtett többletmunka eredményéből „az állam mint tulajdonos akaratából részesse-

[13] Wlodzimierz Brus: A szocialista gazdaság működésének általános problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1967. 175. old.

[14] Erősi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére stb. 183. old.

dik" — állapítja meg Eőrsi Gyula[15] — és e megállapítás helyességét a gazdasági és a jogi megfontolások egyaránt alátámasztják. Ebből pedig okszerűen következik az a büntetőjogi konzekvencia, hogy valamely állami vállalat dolgozója a saját vállalata javára a másik sérelmével a Btk. XVI. fejezetében meghatározott bűntettet nem követheti el, mert az ilyen cselekmény a szocialista állami tulajdon formáját, a társadalmi elsajátítás formai jellegét nem változtatja meg.

Vizsgáljuk meg az állami szocialista elsajátítási mód tartalmi elemének, a gazdasági funkciónak a sérelmét. Mit jelent a dolog, a vagyontárgy sérelme, vagy mint Fonyó Antal pontosabban megfogalmazza: „a vagyoni jogok csorbulása, illetőleg veszélybe kerülése."[16] Az állami szocialista vállalat vagyoni jogait az operatív igazgatás joga fejezi ki, amely magában foglalja a rendelkezés, a használat, a birtoklás jogát; tehát mindazokat a jogosítványokat, amelyek az állami vállalat tervszerű gazdasági működéséhez szükségesek abban a társadalmi méretű munkaszervezetben, amelynek struktúráját a tulajdonos állam állapítja meg. Mindazokban az esetekben, amikor az egyik állami vállalat dolgozója a saját vállalata érdekében a Btk. XVI. fejezetében meghatározott elkövetési magatartással a másik állami vállalat vagyoni jogait csorbítja vagy veszélyezteti, a vállalatok közötti (illetőleg a sértett vállalat és minden más gazdasági szervezet vagy egyén közötti) kooperációnak azt a gazdálkodási rendszerét sérti, amely zavartalan működésének feltétele a gazdasági funkció zavartalan érvényesülése. Ezek a cselekmények azonban a tulajdonformát nem sértik meg, de megsértik a tulajdonos által meghatározott gazdálkodási formát, tehát alaki és tartalmi egységükben népgazdaság elleni bűntettet képeznek, amennyiben kimerítik a Btk. XIII. fejezetében szabályozott valamely törvényi tényállás elemeit. Adott esetben például valamely termék előállítására vonatkozó és jogszabályon alapuló kötelesség megtévesztő módon történő megszegésével előidézett károkozás az állami vállalatok egymás közötti viszonyában a Btk. 224. §-ába ütköző gazdasági bűntett megállapításának lehet az alapja; míg ugyanez a cselekmény — ha tulajdonforma változást idéz elő — a Btk. 293. §-ába ütköző csalás.[17]

2. Ha elfogadnánk a szocialista állami vállalatok tulajdonosi elkülönülésének koncepcióját, akkor társadalmi tulajdont károsító csalást kellene megállapítanunk mindazokban az esetekben, amikor az állami vállalat alkalmazottja a vállalatát a szerződő fél megtévesztésével jogtalan vagyoni előnyhöz juttatja. Ennek egyik formája az alaptalan követelés érvényesítése. A bírói gyakorlat az ilyen magatartásokat az állami szerv és a magánosok egymás közötti viszonyában csalásnak minősíti. Az állami vállalatok egymás közötti kapcsolataiban azonban a Btk. 229. § (1) bekezdése a) pontjára figyelemmel, kizárt az ilyen cselekmények társadalmi tulajdont károsító bűntettként való értékelése. Az alaptalan követelés érvényesítését az 1968. január 1-ig hatályban volt 12/1963. (VII. 10) P. M. számú rendelet 45. § (1) bekezdése meg nem engedett hitel közvetett igénybevételének tekintette, amelyre vonatkozó büntetőjogi szankciót a népgazdaság elleni bűntettek között szabályozott beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűntett tartalmazza.

Ez a szabályozás is alátámasztja azt az álláspontunkat, hogy a társadalmi tulajdont károsító bűntett megállapításához a tulajdonforma megsértése is szükséges, a csak tartalmi sérelem esetén népgazdaság elleni bűntett jöhet szóba. Meg kell jegyeznünk, hogy az 1968. január 1-én hatálybalépett 34/1967. (XII. 24.) P. M. számú rendelet a pénzgazdálkodás büntetőjogi védelmét nem kívánja meg, ennél fogva az egyébként csalásnak minősülő cselekmény az állami vállalatok egymás közötti viszonyaiban nem képez bűntettet.

3. A társadalmi tulajdont károsító bűntett, eredménybűntett. Az eredményt a kár büntetőjogi fogalma fejezi ki, amely sem minőségileg, sem mennyiségileg nem azonos a polgári igény fogalmával. A büntetőjogi kár minőségi jellemzője, hogy nem az elkülönített vállalati, hanem a társadalmi vagyon csökkenést tételezi;[18] mennyiségi jellemzője, hogy a vagyoncsökkenés értékét nem a társadalmi tulajdon körén belüli árak, hanem a kiskereskedelmi — tehát fogyasztói — árak juttatják kifejezésre.[19]

Véleményünk szerint a szocialista állami tulajdon keretén belül gazdálkodó vállalatok egymás közötti viszonylatában elkövetett vagyonelvonás csak polgári igény támasztásának lehet az alapja, tekintettel arra, hogy az ilyen cselekmények a társadalmi vagyont nem csök-

[15] Eőrsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére stb. 183. old.

[16] Fonyó Antal: A társadalmi tulajdon és a népgazdaság védelme az új büntető törvénykönyvben. Rendőrségi Szemle. 1962. 605. old.

[17] Lényegében a gazdálkodás szocialista rendszerének sérelmében látják a társadalomveszélyességet azok a javaslattevők is, akik az állami vállalatok viszonylatában megvalósított vagyon elleni bűntettek üldözésére a Btk. XVI. fejezetén belül új törvényi szabályozást tartanak szükségesnek. — Lásd: Gombos, Szabó, Prugberger már hivatkozott írásait. — Véleményünk szerint új büntetőjogi szabályozásra, főképpen a Btk. XVI. fejezetének körében szükség nincs. Az állami vállalatok önállóságának növekedése nem az állami tulajdonjog struktúrájában, hanem a gazdálkodási módszerek struktúrájában eredményezett változásokat. Az ebből keletkező esetleges társadalomellenes magatartások visszaszorítására — ha netán ennek szükségessége a jövőben felmerülne — a népgazdaság elleni bűntettek körében kell megoldást találni.

[18] Lásd: a Büntetőjogi Döntvénytár (BJD) I. kötetében 1352. és 1355. sorszámon közzétet legfelsőbb bírósági határozatokat.

[19] Lásd: a BJD, I. kötetében 1358. sorszámon közzétett, valamint a Bírósági Határozatok 1968. márciusi számában megjelent 5625. sorszámú bírósági határozatokat.

kentik, tehát büntetőjogi értelmű kárt nem okoznak. Ez egyszerűen kimutatható az alábbi közgazdasági modell alkalmazásával:[20]

Kiindulásunk, hogy két különböző termelési ágban azonos termelési feltételekkel működő két állami vállalat ugyanazt a gazdasági eredményt éri el meghatározott termelési periódusban. A termelés tárgyi tényezőinek értékét c-vel, a személyi tényezők (a kifizetett munkabérek és egyéb személyi járandóságok) értékét v-vel, a vállalatnál képződött nyereséget m-el, a vállalati össztermék értékét pedig É-vel jelöljük. A termelékenységi mutató (a c:v) mindkét vállalatnál 2,3; vagyis 1 értékegységet képviselő munkaerő 2,3 értékegységet képviselő termelőeszköz működtetésével képes az optimális eredmény teljesítésére, amely mindkét vállalatnál a felhasznált munkaerő értékével azonos értékű nyereséget jelent. Mindkét vállalat nyereségének $^2/_3$-ad részét az állam elvonja; a vállalatoknál maradó $^1/_3$ rész a tárgyi és a személyi termelési tényezők értékének arányában vállalatfejlesztésre, illetőleg személyi jövedelem növelésére használható fel.

A vállalatok termelésének értéke képletben:

A vállalat termelési értéke:
700 c + 300 v + 300 m = 1.300 É.
B vállalat termelési értéke:
700 c + 300 v + 300 m = 1.300 É.

Mindkét vállalat az össztermeke értékéből biztosítja az újratermeléshez szükséges termelőeszközök és munkaerő értékét; a nyereség $^2/_3$-át az államnak fizeti be, a megmaradó $^1/_3$-ad részt pedig 2,3:1 arányban vállalatfejlesztésre és többletjuttatásra fordítja. Ezek a műveletek a következő tulajdonforma változást eredményezik:

	személyi tulajdonba kerül:	társadalmi tulajdonban marad a vállalatnál:	az államnál
A vállalatnál:	300 v 30 mv	700 c 70 mc	200 m
összesen:	330	770	
B vállalatnál:	300 v 30 mv	700 c 70 mc	200 m
összesen:	330	770	
A és B vállalatnál összesen:	660	1540	400

Ha a B vállalat valamely dolgozója jogellenesen elvon az A vállalat eszközeiből 100 értékegységet képviselő termelési eszközt, a két vállalat eredménye a következőképpen alakul (mivel a cselekmény következtében a termelékenységi mutató A vállalatnál 2,3-ról 2-re, B vállalatnál pedig 2,3-ról 2,7-re módosul):

A vállalat termelési értéke:
600 c + 300 v + 260 m = 1160 É.
B vállalat termelési értéke:
800 c + 300 v + 340 m = 1160 É.

Ebben az esetben a vállalati nyereség már nem lesz azonos értékű a vállalati össztermék „m" elemének értékével. Az A vállalat az „m" értékből 100 egységet a kiesett termelési eszközök kiegészítésére fordít, nyeresége tehát 160 értékegység lesz. A B vállalat nyeresége viszont 100 értékegységgel emelkedik, mivel a változatlan szintű újratermeléshez csak 700 c-re van szüksége, tehát a nyeresége 440 értékegység. A vállalati össztermék felhasználása és a tulajdonforma változások a következőképpen alakulnak:

	személyi tulajdonba kerül:	társadalmi tulajdonban marad a vállalatnál:	az államnál
A vállalatnál:	300 v 16 mv	700 c 37 mc	107 m
összesen:	316	737	107
B vállalatnál:	300 v 44 mv	700 c 103 mc	293 m
összesen:	344	803	293
A és B vállalatnál összesen:	660	1540	400

A fenti sémákból az a következtetés vonható le, hogy a jogellenes cselekmény a társadalmi elsajátítás mértékét nem változtatta meg, a társadalmi tulajdonban kár nem keletkezett. A cselekmény a sértett vállalat gazdasági funkcióját támadja, mivel a termelőerők hatásfokát, a vállalati termelékenységet csökkenti, amelynek következtében ez a vállalat a tervezettnél kevesebb termelési értéket produkál. Ez azonban nem az elsajátítási módot, hanem a szocialista gazdálkodás rendszerét veszélyezteti, mivel az újratermelés egyensúlya szempontjából nem közömbös, hogy az értékben változatlan társadalmi tulajdon milyen használati értékekben testesül meg.

4. Az alanyi oldal vizsgálata a következő képet mutatja: Valamely bűntett elkövetője kizárólag természetes személy lehet. Az elkövető büntetőjogi felelőssége azonban csak akkor áll fenn, ha a terhére rótt bűntettel kapcsolatban a bűnössége megállapítható. A vagyoni jogok csorbítása miatti bűnösség megállapításának az a feltétele, hogy az elkövető szándéka arra irányuljon, hogy idegen dolgot vagy őt meg nem illető vagyoni jogosítványt a hatalma alá vonjon. Nem kétséges az elkövető bűnössége azokban az esetekben, amikor magatartását az egyéni haszonszerzés motiválja. Akkor azonban, amikor az elkövető nem a saját, hanem a vállalata részére szerzi meg a másik vállalat kezelésében levő vagyontárgyat, bűnössége a társadalmi tu-

[20] Mivel a közgazdasági modell az egyes gazdasági jelenségek egyedi sajátosságaitól elvonatkoztatott általános összefüggéseket szemlélteti, a modell alkalmazásával nem konkrét folyamatok alakulásának bizonyítására, hanem a jogtudomány számára is értékesíthető törvényszerű összefüggések ábrázolására törekedtünk.

lajdont károsító bűntettben nem állapítható meg.

Az állami vállalatok kezelésében levő vagyontárgyak ugyanis minden egyén számára idegen dolgok. E tekintetben nincs különbség a saját vállalat és a másik vállalat vagyontárgyai között. Az egyén a saját vállalata anyagi eszközeinek sem tulajdonosa, de mint egyén, még csak használója sem. Ha már most az elkövető az idegen dolgot a saját vállalata használatába adja, a vagyontárgy az elkövető, de minden más vállalati dolgozó számára továbbra is idegen dolog marad, nem kerül egyéni hatalom alá. Azzal a ténnyel, hogy az egyén a dolgot nem magának vagy más egyénnek szerzi meg, kifejezésre juttatja, hogy az e bűntettkategóriában a bűnössége megállapításához megkívánt eltulajdonítási szándéka nem forog fenn, következésképpen az elkövető társadalmi tulajdont károsító bűntett miatt nem vonható felelősségre.

Világosan felismerhető azonban a vállalati kollektíva gazdasági elsajátításának növelésére irányuló szándék, ezért adott esetben sor kerülhet valamely gazdasági bűntettben való bűnösség megállapítására.

Meg kell jegyeznünk, hogy a valóságban tisztán a vállalati érdek által motivált ilyen típusú cselekmény nem fordulhat elő. A vállalati érdek és az egyéni érdek között szoros benső kölcsönhatás áll fenn, amelyben a meghatározó az egyéni érdek. Az egyéni érdek viszont a szocialista állami tulajdon keretében közvetlenül nem érvényesíthető, hanem csak a vállalati érdek közvetítésével. A vállalat gazdasági tevékenységének szélesedése az egyéni hatalmi elsajátítás lehetőségszféráját növeli. A jogellenesen bővített vállalati gazdasági működés az ezt előidéző egyén számára és esetleg a vállalat más dolgozói számára jogellenes hatalmi elsajátítást eredményezhet, a társadalmi tulajdont képező vagyon egy része jogellenesen személyi tulajdonba mehet át. Mivel a tulajdonforma változás alapja jogtalan elsajátító tevékenység, a személyi tulajdonba került társadalmi munka értékének mértékéig az elkövető büntetőjogi felelőssége a társadalmi tulajdont károsító bűntett miatt fennáll.

Ilyen egyéni törekvések akkor figyelhetők meg, amikor egyes vállalati feladatok teljesítésére olyképpen ösztönzik a kollektíva tagjait, hogy egyéni részesedésüket a vállalati eredmény meghatározott %-ához kötik. Visszatérve az előző sémához, tételezzük fel, hogy a B vállalat dolgozói a munkabéren felül a nyereség 15%-ának megfelelő juttatásban részesülnek. A tulajdonforma alakulása mindkét vállalatnál változatlan (mivel a 200 m 15%-a 30 mv-vel egyenlő), tehát marad az eredeti formula:

A és B vállalatnál összesen:
személyi tulajdonba kerül 660
társadalmi tulajdonban marad
a vállalatnál: 1540
az államnál: 400 értékegység.

Ha a B vállalat valamely dolgozójának jogellenes cselekménye folytán az A vállalattól 100 értékegység a B vállalathoz kerül, akkor ez a vállalat 440 értékegység 15%-át használhatja fel munkabéren felüli juttatásra. A tulajdonforma alakulása megváltozik.

A vállalatnál:	300 v 16 mv	700 c 37 mc	107 m
B vállalatnál:	300 v 66 mv	700 c 81 mc	293 m
A és B vállalatnál összesen:	682	1518	400

A személyi tulajdon tehát a jogellenes cselekmény következtében 660-ról 682 értékegységre emelkedett, a társadalmi tulajdon ugyanezzel az értéknagysággal csökkent, a társadalmi tulajdonban tehát 22 értéknagyságú kár keletkezett.

IV. Ki a társadalmi tulajdont károsító bűntett sértettje?

A második kérdésünk, helyes-e az a bírói gyakorlat, pontosabban az a legfelsőbb bírósági iránymutatás, amely szerint ugyanazon vállalathoz tartozó különböző önelszámoló gazdasági egységekben elkövetett társadalmi tulajdont károsító bűntettek halmazatot képeznek. Az első kérdésben kialakított véleményünkből az következnék, hogy az iránymutatással ellentétben a folytatólagos egység álláspontjára helyezkedjünk.

Mindenekelőtt szükségesnek tartjuk annak a meghatározását, hogy miben látjuk az egységbefoglalás feltételeit, tekintettel arra, hogy ezt a törvény nem mondja meg. A magunk részéről Földvári József álláspontját követjük, amely szerint a folytatólagos egység megállapításának feltételei: *1.* ugyanannak a bűncselekménynek (és nem törvényi tényállásnak) többszöri megvalósulása; *2.* az egyes elkövetések közötti rövid idő teljék el; *3.* azonos legyen a cselekmények sértettje; *4.* egységes akaratelhatározásból fakadjanak az elkövető cselekményei.[21] Nem kell indokolnunk, hogy bármely feltétel hiánya a halmazati minősítést eredményezi.

Az egység vagy halmazat eldöntése tekintetében nem okoz problémát az ugyanazon cselekmény többszöri megvalósulása és a rövid időszakok, mert ezek a konkrét esemény empirikus tényei; továbbá az elkövető, mert ez csak természetes személy lehet. Egyetlen vitatható kritérium van, amelyen áll vagy bukik a Legfelsőbb Bíróság iránymutatásának helyessége, hogy kit kell a társadalmi tulajdon vonatkozásában sértettnek tekinteni. Az iránymutatás szerint e bűntettek sértettje nem az állam, nem is a vállalatok mint jogi személyek, hanem a gazda-

[21] Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1972. 279. old.

sági szervezeteknek önálló elszámolású egységei.[22]

Ellentmond-e ennek az álláspontnak a szocialista állami tulajdon oszthatatlanságának elve? Véleményünk szerint nem, mert az oszthatatlanság a tulajdon formájára vonatkozik, amely formán belül a tartalom állandósult szervezetben elkülönült, önálló vagyonnal és vagyoni felelősséggel folyó, meghatározott cél elérésére irányuló munkafunkció révén valósul meg. A szocialista állami tulajdont károsító bűntett mint formai sérelem a tartalmában realizálódik, ennél fogva ténylegesen annál a gazdasági szervezetnél jelentkezik, amelyik a társadalmi tulajdont képező vagyontárgyat állami vállalati formában önálló vagyoni felelősséggel kezeli. Az önálló elszámolású egység sértetté válásának nem feltétele az önálló jogi személyiség, mert meghatározott körben ugyanúgy lehet jogosított és kötelezett, mint magasabb szervezeti egysége, a vállalat.

V. Összefoglalás:

Az állami szocialista tulajdonjog lényegét a vállalatok gazdasági önállóságának megnövekedése után is az állami hatalmi és a vállalati gazdasági funkciónak abban az egységében látjuk, amelyet az operatív igazgatás jogi kategóriája fejez ki. Bár a kétfajta funkció nem azonos szintű társadalmi tevékenység megnyilvánulása, egymástól nem szakíthatók el, mert nem kölcsönös kizártságuk, hanem kölcsönös egymásrautaltságuk, mint egység, alkotja az állami szocialista tulajdonjognak az egyéb társadalmi tulajdonformára vonatkozó tulajdonjogtól való megkülönböztetését. Az állami szocialista tulajdon egységessége és oszthatatlansága más egység, mint a hatalmi és a gazdasági funkció ellentmondásos egysége. Az állami szocialista tulajdon egységessége és oszthatatlansága a társadalmi elsajátítási mód formájának egységességét jelenti, megkülönböztetésül a társadalmi elsajátítási módnak attól a típusától, amelyben az elsajátítási forma nem egységes, hanem csoportonként megosztott.

Az állami szocialista tulajdon büntetőjogi védelmének vonatkozásában nem jelent logikai következetlenséget az az álláspontunk, hogy a társadalmi tulajdont károsító bűntettek sértettjének az önálló elszámolású gazdasági szervezeteket tekintjük, ugyanakkor e szervezetek egymás közötti viszonylatában elkövetett vagyon elleni cselekményeket nem tartjuk társadalmi tulajdont károsító bűntettnek.

A vagyoni jogokat ugyanis kétféle módon érheti sérelem: vagy úgy, hogy a tulajdonforma is változik; vagy úgy, hogy a tulajdonforma változatlan marad. Az, akinek a vagyoni jogai csorbulnak, mindkét esetben károsult és a károkozóval szemben állami kényszer útján érvényesíthető polgári jogi igényt támaszthat. A polgári jogi igény érvényesítése megilleti a vállalatok önálló elszámolású gazdasági szervezeteit is, következésképpen büntetőjogi értelmű sértetté is válhatnak. Annak, hogy az önálló elszámolású gazdasági szervezet társadalmi tulajdont károsító bűntett sértettjévé váljék, nemcsak az a feltétele, hogy a vagyoni jogai csorbuljanak, hanem az is, hogy a cselekmény az állami szocialista elsajátítási mód formáját, az elsajátítás állami jellegét is érintse. Az állami jelleg azonban a vagyonkezelő szervezetek gazdasági funkciójának egymás között való eltolódásával nem változik, ennélfogva az ezt előidéző egyéni cselekmény társadalmi tulajdont károsító bűntettként nem fogható fel.

Erdősy Emil

[22] Bírósági Határozatok. 1968. szeptember. 5783. számú jogeset.

A szülők büntetőjogi felelőssége. Az ifjúság elleni bűntett

I.

A társadalmi viszonyok bonyolultsága egyfelől, a szankciórendszer differenciáltságának követelménye másfelől eredményezi azt, hogy egy-egy élethelyzet szabályozása nem fér meg egy jogág keretein belül, hanem több, *eltérő típusú jogviszonyban* fejeződik ki.

E jogviszonyok mindegyike önálló szerepet kap a maga jogágán belül, látszólag önállóak. Valójában azonban visszavezethetőek egy elsődleges társadalmi viszonyra, — s rendszerint egy ennek megfelelő *alapjogviszonyra* —, amely szülője ezeknek az önálló életet élő jogviszonyoknak.

Arra, hogy egy meghatározott társadalmi viszony többféle jogi eszközzel befolyásolható, s ezért több eltérő típusú jogviszonyban is kifejeződik —, a jogtudomány legtöbbször emlegetett példája a tulajdonjog intézménye, amellyel kapcsolatban kimutatja, hogy ez a jogintézmény a jogrendszer csaknem valamennyi ágával kapcsolatos.[1] A tulajdon azonban nemcsak erre jó példa, hanem arra is, hogy a tulajdonnal kapcsolatos különböző típusú jogviszonyok (büntető, államigazgatási, stb. jogviszonyok) visszavezethetőek egy alapvető társadalmi viszonyra és egy ennek megfelelő *alapjogviszonyra*, jelen esetben a polgári jogi tulajdonviszonyra. Ez az alapjogviszony határozza meg a ráépülő más jogviszonyoknak számos tartalmi elemét, nem érintve természetesen az adott jogágból fakadó specificumokat. (Az, hogy a lopás milyen esetben követhető el, függ attól, hogy a polgári jog a tulajdont hogyan határozza meg.)

Természetesen a jogviszonyok közötti ilyen összefüggés nem minden jogágban elhelyezkedő jogviszony-típusra jellemző, kivéve talán a büntető jogviszonyokat. Peschka Vilmos mutat rá arra, hogy: „a jogviszonyok körén belül sajátos helyet foglalnak el a büntető jogviszonyok, amelyek mindig valamely jogviszony és a büntető jogszabály megsértésének eredményeképpen jelentkeznek, mint a legkülönfélébb társadalmi viszonyok jogi formái." Peschka ugyancsak a tulajdon példáján mutatja be, hogy a jogtalan eltulajdonítás következtében nemcsak a polgári jogi jogviszony szenved sérelmet, hanem „a tulajdonjogi viszonyt védő és szilárdító büntetőjogi normát is sérelem éri, minek folytán az említett polgári jogi viszony mellett és azzal együtt a szóban forgó jogviszony tartalmát jelentő tulajdoni (termelési) viszonyra vonatkozólag újfajta jogviszony, büntető jogviszony jön létre, a jogsértő személy és az állam, illetve szervei között . . ."[2]

Arról van tehát szó, hogy egy társadalmi viszony megfelelő funkcionálásához — pontosabban ahhoz, hogy a társadalmi viszony tükröződéseként megjelenő jogviszonyban a jogszabály által megkívánt emberi magatartás valósuljon meg — az államnak annyira nyomós érdeke fűződik, hogy az ilyen magatartás tanúsítását több fajta, eltérő jogi hatású szankcióval biztosítja. Bizonyos értelemben tehát „a jogellenes magatartásokhoz fűződő szankciók áttörik a jogrendszer tagozódását,"[3] úgy azonban, hogy az elsődlegesen védeni kívánt társadalmi viszonyon (jogviszonyon) kívül a más jogágba tartozó szankciót realizáló jogviszony is létrejön. A jogviszonyoknak ez a halmozódása azonban könnyen zavart okozhat, a jogrendet ellentmondásossá teheti, s az eredendően elérni kívánt cél elsikkadhat, vagy eltorzulhat, ha az alapul fekvő társadalmi viszony tartalma nem gyakorol hatást a többi jogviszonyra. Nem egyfajta „általános jogellenességhez"[4] való visszatérésről van azonban szó, hanem arról, hogy az alapjogviszony tekintetében jogellenesnek nyilvánított magatartás meghatározó hatást gyakorol arra, hogy más jogág milyen magatartást minősít jogellenesnek, s valamennyi más jogágba tartozó szankciófajta *közvetve* kapcsolódik az elsődlegesen jogellenes magatartáshoz.

Miért szükséges, hogy a szülő és a gyermek kapcsolatának vizsgálatakor mindezeket előrebocsássuk? Egyrészt azért, hogy már elöljáróban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a szülő és a gyermek kapcsolatát nemcsak büntetőjogi, hanem más jogágba tartozó eszközökkel is befolyásolhatjuk, másrészt, hogy ezek az eszközök mindig igazodnak a családi viszonyt tükröző alapjogviszonyhoz. Ezért a szülők büntetőjogi felelősségének vizsgálatakor, s ezen belül az ifjúság elleni bűntettek elemzésekor nem téveszthetjük szem elől az eredeti társadalmi viszonynak megfelelő alapjogviszony vizsgálatát, nevezetesen — mai jogunk szóhasználatával — a szülői felügyeleti jogviszonyt. Ha a szülők büntetőjogi felelősségének keretében az ifjúság elleni bűntett tényállását vizsgáljuk, akkor e vizsgálatkor az egyedül helyes kiindulási pontunk nem lehet más, mint a szülő és a gyermek közötti családjogi viszony.

II.

1. A szülői jogok és kötelességek tartalmát illetően a római jogi *patria potestashoz* — mint a gyermek feletti korlátlan atyai hatalomhoz —, valamint a hasonló felfogást követő jogrendszerekhez képest, az utóbbi évtizedek jogfejlődésé-

[1] Vö. *Antalffy—Halász:* Társadalom, állam, jog. Budapest, 1963. 290. old.

[2] *Peschka:* A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Budapest, 1960. 187. és 195. old.

[3] *Szabó:* A szocialista jog. 1963. 378. old.

[4] Vö. *Asztalos:* A polgári jogi szankció. 1966. 137. old.

ben két egymással kapcsolatos fejlődési folyamatot figyelhetünk meg: egyrészt a jog szabályozó hatásának *kiterjeszkedését* a szülő és gyermek viszonyában a vagyoni, valamint a vagyoni jellegű kapcsolatok körén *kívüli* életviszonyokra, másrészt a szülőt megillető jogosítványok mellett a jog kiterjeszkedését az őket terhelő kötelességek meghatározására is. A polgári társadalomban ennek a fejlődési tendenciának meg kell küzdenie azzal a felfogással, amely szerint a családi viszonyok szabályozása csupán annyiban tartozik a jog keretei közé, amennyiben az a vagyonjogi viszonyokkal összefüggésben van.

A modern kor társadalma azonban mindinkább felismeri a gyermek felneveléséhez fűződő társadalmi érdekeket, s ennek megfelelően egyre szűkebbre vonja a szülő és gyermek kapcsolatában azt a területet, amelybe a jog eszközeivel nem lehet beavatkozni.[5]

A szocialista családjogban *a gyermek nevelése szükségszerűen előtérbe kerül a szülő és a gyermek jogviszonyában*, háttérbe szorítva a gyermek vagyoni érdekeinek biztosítására irányuló célokat; nem azért, mintha kisebb súlyt helyezne a gyermek vagyoni érdekeinek védelmére, hanem inkább azért, mert — a szocialista társadalom lényegéből adódóan — a vagyoni tényezők súlya és jelentősége egyre inkább csökken.

Az a körülmény azonban, hogy a szülő és a gyermek kapcsolatában a vagyoni tényezőktől független nevelési célokat állítjuk előtérbe, még mindig csak elvontan jelzi a jogviszony tartalmát. Ha egy jogrendszer el is jut addig, hogy a nevelést magánügyből az állam ügyévé teszi, — végső soron a szülő és a gyermek közötti jogviszony lényegét az adja meg, hogy a jog a szülői nevelés célkitűzéseit miben határozza meg, s ennek megvalósulását milyen eszközökkel biztosítja. A nevelés tartalma koronként változó lehet. „A nevelés, mint az ifjú nemzedéknek a társadalom életébe való bevonása, a társadalom egész története folyamán létezett. Ebben az értelemben örök kategória. De ha örök kategória is a nevelés, tartalma, módszerei és formái — a társadalom életének változásait követve — mindig változnak, tehát történeti jelenség is."[6] A nevelés tartalmát tehát az osztályviszonyoktól függő társadalmi igények határozzák meg.

2. A szocialista családjogi törvények a szülő és a gyermek közötti jogviszony lényegét elsősorban a szülőknek *meghatározott tartalmú nevelési jogában és kötelességében* ismerik fel. Ez a — tág értelemben felfogott — szülői nevelés magában foglalja a gyermek testi és szellemi fejlődésének sokoldalú biztosítását: a gyermek testi gondozását, oktatását, továbbá a gyermek valamennyi — személyiségre jellemző — tulajdonságának (magatartás, szokás, értelmi-érzelmi képesség) kifejlesztését célzó szülői tevékenységet.

A szocialista családi jog nem mond le arról, hogy a szülők nevelői tevékenységének tartalmát meghatározza. A jog által meghatározott szülői magatartás természetesen *nem jelenti azt, hogy a jogszabály konkrét magatartást ír elő*. A családi jog a jogviszony alanyai tekintetében általában magatartásuk széles körű lehetőségeit szabályozza; ez így van különösen a szülő és gyermek közötti jogviszony esetén, ahol a jog tág teret enged a gyermek nevelésében a *szülői autonómia* érvényesülésének, arra is figyelemmel, hogy a nevelés fogalmilag permanens tevékenység, a tervszerű ráhatások sorozata; s a jog végső soron csak a nevelés eredménytelenségét, a célkitűzés meghiúsulását vagy annak reális veszélyeztetését kérheti számon a szülőtől.

Ennek megfelelően a jogszabály a szülő nevelői magatartásának meghatározottságát leginkább a következő kodifikációs megoldással biztosíthatja: a) meghatározza azt az *optimális célt*, amelynek elérését a szülői tevékenységnek szolgálnia kell („arra kell törekedniök, hogy a gyermek egészséges, művelt, erkölcsös stb. emberré váljék"), b) előírja, hogy a szülők jogaikat és kötelességeiket kizárólag a *gyermek érdekében* (tehát a meghatározott célnak alárendelten) gyakorolhatják.

Ez a megoldás kellően körülhatárolja a szülők lehetséges magatartását, egyben módot ad arra is, hogy a jogszabály egyértelműen jelezze a határt, amelyen túl a szülő nevelői tevékenysége jogellenessé válik. Ez a pont a gyermek érdekeinek megsértése vagy veszélyeztetése (vagy másképpen — de azonos tartalommal: — a gyermek testi, vagy szellemi vagy erkölcsi fejlődésének sérelme vagy veszélyeztetése). Ebből a kodifikációs megoldásból adódik az, hogy a jogszabály a jogkövetkezményt (szankciót) nem a szülő konkrét cselekedetéhez fűzi, hanem általában ahhoz a helyzethez, amely a szülőnek a gyermek érdekeit (fejlődését) sértő vagy veszélyeztető magatartása folytán jött létre; továbbá, hogy a gyermek érdekének megállapítása mindig a törvényben meghatározott nevelési célkitűzéshez igazodik. Ez a megállapítás nemcsak a családjogi jogkövetkezményekre, hanem más jogágakban szabályozott jogkövetkezményekre — így pl. a szülők büntetőjogi felelősségére — is irányadó.

III.

1. A gyermek nevelésével kapcsolatos szülői feladatok ellátását nemcsak családjogi, hanem egyéb — államigazgatási, büntetőjogi — eszközök is biztosítják. Ennek az „eszköz-tárnak" a csúcsán helyezkedik el a szülők büntetőjogi felelőssége.

[5] Vö. *Petrik:* Az állam beavatkozása a szülői felügyelet gyakorlásába. Állam és Igazgatás, 1969. 29. old.

[6] *Kairov—Goncsarov—Jaszipov—Zamkov:* Pedagógia. Budapest, 1960. 19. old.

2. A Btk 274. §-a két tényállást pönalizál. A *második* bekezdésben foglalt tényállás általában az ifjúság védelmét célozza, alanya minden nagykorú személy lehet. (Ezzel a tényállással most részletesen nem foglalkozunk, hiszen elsősorban a szülők büntetőjogi felelősségét tárgyaljuk.) Az első bekezdés szerinti tényállás viszont a nevelés, felügyelet vagy gondozás alatt álló gyermeket védi, helyesebben annak a viszonynak megfelelő funkcionálását ami a nevelő és neveltje között kialakult. *Berkes* mutat rá: „e tényállás nemcsak az ifjúságot, hanem a család intézményét is védelmezi. Az első alakzat elkövetője belülről támadja meg a család intézményét. Mint egy család tagja, annak egy másik (kiskorú) tagja ellen követ el bűntettet."[7]

Egyébként az (1) bekezdés szerinti bűntett — a törvényi tényállásból is kitűnően — nemcsak a szülők büntetőjogi felelősségrevonására szolgál. E bűntett tárgya általában a kiskorú testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődése, ennek a fejlődésnek a veszélyeztetése pedig nemcsak a szülő részéről következhet be. A gyermek nevelésében ugyanis — jogi vagy egyéb kötelessége folytán — nem csak a szülő vesz részt. A törvényi tényállásban foglaltak szankcionálása mégis elsősorban és tipikusan a szülői felügyelet biztosítására szolgáló büntetőjogi eszköz, hiszen a kiskorú nevelése, felügyelete vagy gondozása elsősorban a szülő (a szülő hiányában a gyám) feladata. Szülője vagy gyámja minden kiskorúnak van.

3. Az ifjúság elleni bűntett *passzív alanya* a kiskorú, tehát, aki a cselekmény elkövetésekor még nem töltötte be a 18. életévét. „Nem lehet azonban ezt a bűntettet azoknak a 18. életévüket még el nem ért személyeknek a sérelmére elkövetni, akik házasságkötés folytán nagykorúságukat már elérték."[8]

A passzív alany életkorának alsó határa tehát a gyermek születésének pillanata; a bűntettet a gyermek megszületésétől kezdve bármikor el lehet követni. Berkes György a bűntett megállapíthatóságát a passzív alany korától függően bizonyos korlátok közé szorítja, álláspontja szerint a tényállás bizonyos alakzatait bizonyos korú passzív alannyal szemben nem lehet elkövetni; így a második alakzat (tehát amikor valamely nagykorú személy a kiskorút bűntett elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábírja vagy rábírni törekszik) „passzív alanya csak bizonyos életkort és szellemi fejlettséget elért kiskorú lehet."[9] Gondolata szerint a bűncselekmény eredménye a passzív alany tudatos cselekményével realizálódik, tehát a kiskorúnak — legalábbis nagy vonásokban — fel kell ismernie magatartásának társadalomra veszélyességét. Berkes szerint az ifjúság elleni bűntett jogi tárgyát nem éri támadás, ha a passzív alany nem annyira fejlett szellemileg, hogy a cselekmény társadalomra veszélyes jellegét felismerje.

A szerző álláspontjának a kritikáját itt mellőznünk kell, hiszen nem a bűntett második alakzata cikkünk témája. Berkes azonban ezt az álláspontját kivetíti az első alakzatra is, s véleménye szerint a kiskorú szellemi vagy erkölcsi fejlődésének veszélyeztetése is csak bizonyos szellemi fejlettséget már elért kiskorúval szemben követhető el.

Úgy véljük, hogy az az álláspont, amely a bűntett megvalósulását a passzív alany szellemi fejlettségétől függően korlátozni kívánja, az első alakzat tekintetében mindenképpen téves, és a második alakzat tekintetében is vitatható igazsága. A kiskorúnál ugyanis nem csak egy már kialakult tudati fejlettséget lehet veszélyeztetni, nem szükséges szellemi *érettség* ahhoz, hogy a szellemi *fejlődés* veszélyeztetett legyen. A modern pszichológiában ma már nem vitás, hogy a csecsemőkorban (tehát a szellemi fejlődés legalsó lépcsőfokán) elszenvedett károsító hatások jelentősen befolyásolják a gyermek személyiségének alakulását. A személyiségfejlődés kedvező feltételeinek elmaradása esetén, így pl. a nem megfelelő táplálkozás, a nem megfelelő pihenés, az érzelmi kapcsolatok elmaradása esetében a csecsemőnél bekövetkezik a szellemi fejlődés károsodása. (Egyébként pszichológiai felkészültség sem szükséges annak megítéléséhez, hogy egy csecsemőnek pálinkás kenyérrel való etetése a kiskorú szellemi fejlődésének súlyos veszélyeztetését is maga után vonja.)

A kiskorú erkölcsi és szellemi fejlődésének veszélyeztetése, illetőleg károsodása akkor is bekövetkezhet, ha tudatvilága nem is fogja át magatartása társadalmi veszélyességét. Ha egy négy-öt éves kiskorút rendszeresen besurranó tolvajlásra, vagy zsebtolvajlásra késztetnek, a gyermek a cselekmény társadalomra veszélyességét ugyan nem ismeri fel, azonban kialakul benne egy olyan szokásrendszer, amely szerint ezeknek a cselekményeknek az elkövetése nem erkölcstelen; lényegében tehát a kiskorú tudatvilága károsodást szenved. Az ifjúság elleni bűntett második alakzata tekintetében sem tartjuk tehát elfogadhatónak Berkes álláspontját.

A bűntett passzív alanyának *felső korhatára* tekintetében sem lehet egyértelműen a határvonalat meghúzni. Elvileg ugyan a nagykorúság eléréséig lehet a kiskorú sérelmére a bűntettet elkövetni, figyelemmel kell azonban lenni arra, hogy a nagykorúság közeledtével a szülőnek a gyermek tekintetében fennálló kötelességei fokozatosan csökkennek. Különösen a testi gondozás tekintetében van ez így. Így pl. a gyakorlatban nemigen fordulhat elő, hogy a szülői gondoskodás elmulasztása egy 16—17 éves, már munkaviszonyban álló kiskorú testi fejlődését súlyosan veszélyeztetné.

[7] *Berkes:* Az ifjúság elleni bűntett második alakzata. Magyar Jog 1964. 55. old.

[8] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve — továbbiakban: Indokolás — Budapest, 1962. 468. old.

[9] I. m. 58. old.

4. Az ifjúság elleni bűntett első alakzatának *elkövetője* (Btk. 274. § (1) bek.) az a személy lehet, aki a kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles. A Btk indokolása szerint: „a bűncselekmény elkövetője lehet a szülő vagy a gyermek nevelésére, felügyeletére vagy gondozására a családjogi jogszabály által kötelezett más személy, illetőleg bárki más, akit a szülő vagy az arra illetékes szerv (végrehajtó bizottság) a kiskorú nevelésével, gondozásával, felügyeletével megbízott, illetve aki ezt elvállalta."[10] Álláspontunk szerint a nevelés, a felügyelet vagy a gondozás kötelezettsége *csak jogi kötelezettség lehet.* Ennek megfelelően fennállhat jogszabály, hatósági határozat, vagy szerződés alapján.

Így *jogszabály* alapján nevelésre, felügyeletre vagy gondozásra kötelesnek kell tekinteni a szülőt, *hatósági határozat* alapján kötelezett a gyám, a pártfogó felügyeletet ellátó személy stb. *Szerződés alapján* kötelezettnek tekintjük azokat a személyeket, akik munkaviszonyuk, vagy a szülővel kötött megállapodásuk alapján vállalkoztak a kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására (pl. bölcsődei alkalmazott, házitanító, háztartási alkalmazott stb.). Óvakodnunk kell azonban attól, hogy a bűntett alanyainak körét tág értelmezéssel túlságosan kiszélesítsük. Nem lehet tehát a bűntett alanyának tekinteni azt a személyt, akinél a nevelés, gondozás vagy felügyelet ellátása *nem jogi kötelesség.*

Természetesen a felsorolt esetekben a jogi kötelesség foka eltérő. *Fokozott és általános kötelesség* terheli a szülőt a gyermek neveléséért, felügyeletéért és gondozásáért. A szülőnek a gyermek minden irányú fejlődését figyelemmel kell kísérnie és irányítania kell azt. Amennyiben felügyelete alatt álló gyermekénél a testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődés súlyos veszélyeztetése fennáll, az esetek többségében felmerül a szülő büntetőjogi felelősségének kérdése is. A szülő felelőssége nem szűnik meg amiatt, hogy más személy is részt vesz a gyermek nevelésében, gondozásában vagy felügyeletében; ez a körülmény a szülőket a felelősség alól általában nem mentesíti, feltéve, hogy a szülőnek a közreműködő által előidézett veszélyhelyzet elhárítására lehetősége volt. Ennek hiányában is felelőssé tehető a közreműködő kiválasztásáért. (Az általános iskolai pedagógus káros nevelői magatartásáért a szülő nem tehető felelőssé, — ha egyébként nincs lehetősége, hogy a kiskorú testi vagy szellemi fejlődésének veszélyeztetését megakadályozza —; a házitanító tevékenységéért azonban akkor is felelős, ha a nevelő káros magatartásának következményeit előre látja, és abba belenyugszik.)

Általános és fokozott kötelesség terheli a *gyámot* is a szülőhöz hasonlóan, a kiskorú nevelésében, felügyeletében és gondozásában. A Csjt szerint a gyám a gyámság alatt állónak gondviselője, vagyonának kezelője és törvényes képviselője (102. § (1) bek.). A gyám büntetőjogi felelőssége szempontjából is az a családjogi rendelkezés az irányadó, amely szerint „ha a törvény mást nem rendel, a szülői felügyeletet gyakorló szülő jogaira és kötelességeire vonatkozó rendelkezések megfelelően irányadók a gyám jogaira és kötelességeire is" (103. §).

A szülőt ez az általános és fokozott kötelesség terheli mindaddig, amíg fennáll a szülői felügyelet, illetőleg a szülői felügyelet nem szünetel. Ha pl. a kiskorút a bíróság helyezte el egy harmadik személynél, a szülőt a gyermek nevelése, felügyelete vagy gondozása tekintetében ilyen fokozott kötelesség nem terhelheti.

A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására egyéb okból köteles személyek tekintetében a szülői felelősséghez hasonló fokozott felelősségről nem beszélhetünk. Kötelességük mindig csak arra a körre terjed ki, amelyet a kötelességüket megalapozó hatósági határozat vagy szerződés kifejezetten megjelöl, illetőleg amelyet a vonatkozó jogszabályok, szakmai vagy egyéb előírások meghatároznak. (Pl. nem tekinthető a pedagógus jogi kötelezettségének a kiskorú testi gondozása, ugyanakkor ez a bölcsődei gondozónak már jogi kötelessége is.) Ezért nem lehet egyetérteni a Btk miniszteri indokolásának azzal a — egyébként sem világosan kifejtett — felfogásával, amely szerint: „a nevelés, felügyelet, gondozás elvállalása, az azzal történt megbízás folytán minden ebbe a körbe tartozó ténykedés, a kiskorú helyes irányú testi, szellemi, erkölcsi fejlődésének biztosításától jellemhibáinak megszüntetéséig a megbízottnak csakúgy kötelességévé válik, amint az arra hivatott szülő, vagy jogszabályban kötelezett személy ez irányú tevékenységének „kötelesség" jellege kétségessé nem is válhatik."[11] Ez a felfogás a szülő és egyéb nevelésre (felügyeletre, gondozásra) köteles személyek közé egyenlőségjelet kíván tenni, ez pedig nem csak a közfelfogással, de a felsorolt személyeket terhelő jogi kötelezettség mértékével is ellentétes.

5. A büntetőjogi felelősség megállapításakor mindig az adott jogviszony jellegéből és tartalmából kiindulva esetileg történhet meg annak felderítése, hogy a *súlyos veszélyhelyzet eredménye visszavezethető-e a köteles személy magatartására* (tevésére vagy mulasztására). A Btk indokolása helyesen fejti ki, hogy a nevelő, gondozó, felügyelő kötelességszegése vagy mulasztása és a bekövetkezett veszélyeztetés közötti okozati összefüggés *eleve nem határozható meg.* Megjegyezzük: ha azt kívánjuk megállapítani, hogy az elkövetési magatartás kötelességszegésnek minősül-e, nemcsak arra kell figyelemmel lenni, hogy az elkövetőnek kötelessége-e valamely magatartás tanúsítása, hanem arra is, hogy kötelessége-e valamely magatartástól tartózkodni.

[10] Indokolás: 468. old.

[11] Indokolás: 468—469. old.

A *mulasztással elkövetett* bűntett tekintetében különös gonddal kell az okozati összefüggés fennállását vizsgálni. E helyen nincs lehetőségünk állást foglalni abban a vitában, hogy a passzív emberi magatartás miképpen értékelhető az okfolyamat alakulásában.[12] Álláspontunk szerint azonban a jegyzetben felhívott szerzők felfogását az ifjúság elleni bűntett megállapításával kapcsolatos okozati összefüggés vizsgálatakor is alkalmazni kell, nevezetesen: „mulasztás esetén azt kell vizsgálni, vajon valaki fejthetett volna-e ki olyan tevékenységet, amelynek (sok mással együtt) okaként a bekövetkezett és a büntetőjogilag releváns eredmény nem jött volna létre; más szóval megakadályozhatta volna-e az eredmény létrejöttét."[13] Az ifjúság elleni bűntett esetében tehát azt kell vizsgálni, hogy a nevelő (felügyelő vagy gondozó) köteles lett volna-e, továbbá módja és lehetősége lett volna-e a kiskorú fejlődését súlyosan veszélyeztető helyzet elhárítására.

6. Az ifjúság elleni bűntett csak *szándékosan követhető el;* az a gondatlan magatartás tehát, amely a kiskorú halálát, vagy testi épségének, illetőleg egészségének súlyos sérelmét eredményezi, nem mint ifjúságelleni bűntett bírálandó el, hanem mint az emberölés, illetőleg testi sértés gondatlan alakzata (Btk 253. § (4) bek., illetőleg 257. § (5) bek.). Természetesen, ha a bűnösség (felróhatóság) egyáltalán nem állapítható meg, úgy a büntetőjogi felelősség megállapítását mellőzni kell[14] (pl. egy többgyermekes, munkaképtelen szülő esetében, aki súlyos betegsége miatt a gyermekeiről való megfelelő anyagi gondoskodást mulasztja el).

7. Az ifjúság elleni bűntett elkövetési magatartását a törvény kifejezetten nem határozza meg. Amikor az előbbiekben a bűntett alanyainak kötelességeiről szóltunk, tulajdonképpen már belebocsátkoztunk a bűntett tárgyi oldalának elemzésébe is. A bűntett alanyi oldalának megrajzolása azonban ezt mindenképpen megkívánta. Amit már most az elkövetési magatartás tekintetében ki lehet fejteni, tulajdonképpen az sem elkövetési magatartás, hanem a bűntett eredménye. A Btk ugyanis azt a szerkesztési módot követi, hogy a bűntett elkövetési magatartását az eredményen keresztül határozza meg, tehát a kötelesség nem teljesítése vagy elhanyagolása folytán bekövetkező súlyos veszélyhelyzeten keresztül.[15]

Az ifjúság elleni bűntett elkövetési cselekménye a nevelő (gondozó, felügyelő) minden olyan tevékenysége vagy mulasztása, amely a kiskorú testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődését súlyosan veszélyezteti. Ebben az esetben annak a társadalmi és egyéni igénynek kielégítése hiúsulhat meg, hogy a gyermek egészséges, művelt, erkölcsös, népéhez hű, hazáját szerető, a szocializmus építésében hasznos munkával közreműködő emberré váljék (Csjt 75. § (1) bek.).

A kiskorú testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének súlyos veszélyeztetése részletesebb elemzést igényel. A törvény mindenekelőtt *feltételez* egy olyan helyzetet, amelynek nem szükséges bekövetkeznie, elegendő, hogy ha e helyzet bekövetkezésének a veszélye fennáll. Ez a helyzet az, amikor a kiskorú testi, szellemi vagy erkölcsi érésének — mondhatnánk: „emberré válásának" — *általában elvárható folyamata lelassul vagy megáll, illetőleg visszafejlődik* (retardáció). A fejlődésben ennek a helyzetnek, ennek a károsító eredménynek — mint mondottuk — nem kell bekövetkeznie. Elegendő tehát, ha olyan ok következik be (az elkövető olyan kötelességszegő tevékenységet vagy mulasztást tanúsít), amely objektíve alkalmas a károsító eredményre vezető folyamat előidézésére. Azonban ennek az oknak (kötelességszegő tevékenységnek vagy mulasztásnak) nemcsak veszélyhelyzet, hanem *súlyos veszélyhelyzet* előidézésére kell alkalmasnak lenni. A súlyos veszélyhelyzet megítélésekor tehát az a kérdés, hogy a kiskorú fejlődésének lelassulása, stagnálása, illetőleg visszafejlődése mennyiben gátolhatja a testi, szellemi vagy erkölcsi érés folyamatát. Helyesen mutat rá az Igazságügyminisztérium tájékoztatója arra,[16] hogy: „a veszélyhelyeztetés súlyossága ... azt jelenti, hogy a károsodás beállta lehetőségének közelinek és a várható károsodásnak a kiskorú fejlődése szempontjából jelentősnek kell lennie". Megjegyezzük, hogy a tájékoztató szövegéből annak a kitételnek, hogy: „a károsodás beállta lehetőségének közelinek" kell lennie, inkább olyan értelmet tulajdonítunk, amely szerint a magatartásnak és a károsodásnak nem időben, hanem az okozati összefüggés tekintetében kell közelinek lenni, tehát amikor a károsodás bekövetkezése az összefüggések láncolatában közel áll a károkozó magatartáshoz. (Ellenkező esetben ugyanis egy súlyos testi bántalmazás, amelynek évek múlva beálló következménye a szellemi visszamaradás, nem lehetne súlyos veszélyként értékelhető.) További kérdés, hogy ha a kiskorú fejlődése már ténylegesen károsodott, a súlyos veszélyhelyzet megállapítására mikor van lehetőség. A már idézett tájékoztató álláspontja szerint a tényleges károsodás esetében a súlyos veszélyhelyzetet meg kell állapítani.[17] Ezt a felfogást nem osztjuk. A tájékoztató szerint a bíróság helytelenül hozott felmentő ítéletet abban az esetben, amikor a kiskorú betegsége enyhe lefolyású volt és a betegséget megfelelő környezetben teljesen gyógyítani lehetett. Tekintettel azonban arra,

[12] *Kádár—Kálmán:* A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. 312. és köv. old.

[13] I. m. 319. old.

[14] Az Igazságügyminisztérium 202/1967. (IK 4.) IM számú tájékoztatója (továbbiakban: Tájékoztató), megjelent az Igazságügyi Közlöny 1967. évi 4. számában — III/5. pont.

[15] Vö. Indokolás: 469. old.

[16] Tájékoztató III/6. pont.

[17] Tájékoztató III/6. pont.

hogy ez a bűncselekmény nem egyszerűen veszélyeztetési bűncselekmény, hanem eredményeképpen súlyos veszélyeztetésnek kell fennállnia: az álláspontnak nem érthetünk egyet. A kiskorú testi fejlődését egy-két napra megállító enyhe lefolyású betegség — pl. nátha —, bár kétségtelenül károsító eredménnyel jár, a károsodás fokát tekintve nem tartható olyan súlyúnak, mint az a cselekmény, amely ugyan tényleges kárt nem okoz, de hatásában egy súlyosabb eredménnyel járó folyamat megindítására alkalmas.

Amint előzőekben már rámutattunk: óvakodni kell a törvényi tényállás kiterjesztésétől. E problémával kapcsolatban is kiemelendőnek tartjuk, hogy nem általában a kiskorú testi épsége, vagy szellemi, illetőleg erkölcsi *állapota* a bűntett tárgya, hanem testi, szellemi vagy erkölcsi *fejlődése,* tehát az elkövetési magatartásnak a fejlődési folyamatot kell veszélyeztetnie. Ehhez pedig rendszerint több kell, mint egyszeri testi vagy szellemi károsodás.

8. A törvény — a kiskorú fejlődésének minden irányú védelme érdekében — a testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődés súlyos veszélyeztetését egyaránt büntetni rendeli. Általában nem fordul elő, hogy ezek közül külön kerülne sor valamelyik veszélyhelyzet megállapítására, a részletesebb elemzés érdekében azonban szükséges, hogy külön-külön tegyük vizsgálat tárgyává mindhárom kategóriát.

a) A kiskorú *testi fejlődésének súlyos veszélyeztetése* különösebb jogalkalmazásbeli problémát nem vet fel. Mint már rámutattunk, nem elegendő a kiskorú testi épségének megsértése a súlyos veszély fennforgásának megállapításához, hanem az szükséges, hogy a kiskorú testi fejlődésének a folyamatát zavarja meg az elkövető magatartása.

Ami ebben a körben részletesebb vizsgálódást igényel — elsősorban a felszabadulás előtti bírói gyakorlat eredményeképpen –, az a szülőnek a házi fegyelmi jog gyakorlásával kapcsolatos magatartása, illetve ennek megítélése. Ismeretes az 1878. évi Btk.-nak az a rendelkezése, amely szerint „a házi fegyelemre jogosított személy által annak gyakorlatában elkövetett könnyű testi sértés miatt büntetésnek nincs helye" (313. §). A Btk-nak ez a rendelkezése összhangban volt a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvény 10. §-ával, amely szerint a kiskorúak mindaddig, amíg eltartásukról önmaguk nem gondoskodnak, vagy szüleikkel házi közösségben élnek, házi fegyelem által szoríthatók. A házi fegyelem csak a kiskorú egészségére ártalmatlan módon volt gyakorolható. Az 1948. évi XLVIII. törvény helyezte hatályon kívül az ismertetett büntetőjogi rendelkezést.

A szocialista családjogi törvények a szülők fegyelmezési jogáról nem rendelkeznek, s ez a téma a jogirodalomban is — mint később látni fogjuk — nem a szülők családjogi jogaival kapcsolatban került felszínre. A szülők nevelési jogának köréből — a szocialista pedagógia elveire figyelemmel — a testi fenyítés eszközeinek igénybevételét ki kell zárnunk. Családjogi alapelveinkkel — elsősorban a szülő és a gyermek közötti jogviszony hatalmi jellegének megszűnésével — sem összeegyeztethető, hogy az ilyen szülői magatartást jogosítványnak tekintsük.

Nem ilyen egyértelmű a nem szocialista országok jogának állásfoglalása ebben a kérdésben. Nem szólva most azokról az államokról, amelyek a szülő és a gyermek kapcsolatát nyíltan hatalmi viszonynak tekintik, s ennek megfelelően a szülőt arra kiterjedően is feljogosítják, hogy a gyermeket javító-fogvatartó intézetbe utaltathassa, esetleg anélkül, hogy a büntetés okait köteles legyen megjelölni[18] — a nem szocialista országok jogrendszerében többnyire az a felfogás uralkodó, hogy a szülőknek gyermekük fegyelmezésére és megbüntetésére vonatkozó joga a gyermek általános nevelésének szükséges eszköze, s ennek megfelelően ezt a magatartást szülői jogként szabályozzák. Az alkalmazott büntetés mértékére vonatkozóan mind a kontinentális, mind a common-law országok rugalmas, viszonylag szabad cselekvési lehetőséget adó szabályozást adnak,[19] a legelterjedtebb formula az, hogy a büntetés módjának, mértékének „ésszerűnek", „a körülményeknek megfelelőnek" kell lenni.[20]

Újabb magyar jogirodalmunkban ezzel a kérdéssel csak a büntetőjogtudomány foglalkozik, gyakorlatilag ugyanis elsősorban a büntető jogalkalmazó kerül szembe a problémával, nevezetesen, hogy a testi fenyítést alkalmazó szülő magatartásának társadalmi veszélyessége milyen esetben lehet kizárt.

Kádár Miklós és Kálmán György álláspontja szerint: „Fenyítő joggal rendelkezik a szülő gyermekével, a gyám gyámoltjával, a közép- és általános iskolai tanár tanítványával szemben. A szülő és a gyám fenyítő joga a sérülést nem okozó testi fenyítésen, a közép- és általános iskolai tanáré a szóbeli vagy írásbeli dorgáláson túl nem terjedhet. Így tehát a fenyítő jog gyakorlása csupán az egyébként becsületsértésként minősülő cselekményeket teheti jogszerűvé."[21] A szerzők a fenyítő jog gyakorlásának további feltételeiül állítják fel az ismertetett viszonylatokon és határokon belül is azt, ha „a) a fenyí-

[18] Ld. Portugál ptk. 142. §, spanyol ptk. 156. §; — a spanyol ptk. 157. §-a szerint a büntetés okait a szülőnek akkor kell feltárnia, ha második házasságban él és a gyermek első házasságából származik, vagy enélkül is, ha a gyermek munkaviszonyban áll.

[19] Pl. az osztrák ptk. 145. §-a.

[20] Az Egyesült Államok joga a kegyetlen, az észszerűtlen, durva vagy szigorú büntetés alkalmazásától tiltja el a rosszhiszemű szülőt, általánosan érvényesülő felfogás szerint e mértéken belül azonban a szülő az „egyedüli bíró", hogy a büntetés szükségességét és mértékét megítélje. — Ld. *R. V. Mackay:* Guardianship and the protection of infants. New York, 1957. 14. old.

[21] I. m. 339. old.

tésre kellő ok forgott fenn és b) az alkalmazott fenyítés az eset összes körülményeire való tekintettel összhangban volt a pedagógia tanításaival."[22]

Ezzel ellentétes álláspontot foglal el Horváth Tibor, aki szerint: „a szocialista pedagógia nem alkalmazhat olyan nevelési eszközt, mint a gyermek lelki eldurvulására vezető ütlegelést. Iskoláinkban ennek a „nevelési" eszköznek alkalmazása tilos és az említett törvényi álláspont figyelembevételével azt megengedhetetlennek és jogellenesnek kell tekinteni a családi nevelés körében is."[23]

Mi a kérdéssel csak az ifjúság elleni bűntett vonatkozásában foglalkozunk. Amint ezt korábban kifejtettük, a szülőnek joga van a gyermek tiszteletére és engedelmességére (Csjt 75. § (2) bek.). A szülő gyermekétől ilyen magatartást követelhet, azonban ennek kikényszerítésére jogi eszköz nem áll rendelkezésére. A helyes felfogás szerint a szülőnek a gyermek megfelelő magatartását elsősorban a nevelés eszközeivel kell biztosítania, szemben a korábbi jog felfogásával, amely a szülő által alkalmazható kényszerítő eszközként adta meg a házi fegyelmi jogot. Kérdés azonban, hogy reálisan elvárhatjuk-e a szülőktől, hogy a megfelelő pedagógiai módszerek alkalmazásával, a testi fenyítés teljes mellőzésével neveljék gyermekeiket. Úgy véljük, hogy a modern pedagógiai elvek következetes és egyértelmű alkalmazása a szülőktől ma még általában nem elvárható. Ilyen körülmények között indokolt, hogy a szülő által gyakorolt csekély súlyú fenyítés esetén a cselekmény társadalomra veszélyességét kizárjuk. Álláspontunk tehát lényegében megegyezik Kádár Miklós — Kálmán György ismertetett felfogásával, a szülői büntetés alkalmazását azonban nézetünk szerint „fenyítő jog" gyakorlásának tekinteni nem lehet.

Az említett tartalommal gyakorolt szülői fenyítés tehát nem lehet alkalmas ifjúság elleni bűntet megállapítására sem, ha a fenyítés körülményei egyébként nem eredményezik a testi fejlődés súlyos veszélyeztetését. Itt jegyezzük meg, hogy az egyébként becsületsértésnek minősülő cselekményeken túlmenő testi sértés is csak akkor lehet alapja a súlyos veszélyhelyzet megállapításának, ha a testi sértés *mértéke vagy rendszeressége* alkalmas a kiskorú testi, illetőleg szellemi fejlődésének súlyos veszélyeztetésére.[24]

b) A kiskorú *szellemi fejlődésének súlyos veszélyeztetettségét* akkor lehet megállapítani, ha a szülő (nevelő, gondozó, felügyelő) magatartása folytán a kiskorú értelmi-érzelmi fejlődése lelassul, vagy megáll, illetőleg visszafejlődés következik be. Ebben az esetben a kiskorúnak az az igénye szenved sérelmet, hogy művelt, képzett és szellemi felkészültségénél fogva is a társadalomba beilleszkedni képes felnőtt emberré váljon. A károsító magatartás legtöbbször a kiskorú — korától függő — oktatását, adott szakmára-élethivatásra való képzését zavarja, illetőleg hiúsítja meg.

Az a mérce, amelyhez képest a szellemi fejlődés lelassulásának, vagy stagnálásának, illetőleg visszafejlődésének bekövetkezését megállapíthatjuk (vagy feltételezhetjük), mindig az adott korban levő kiskorúak szellemi fejlődésével kapcsolatban *általában elvárható* mérték lehet, amelyet részleteiben a pedagógia, a lélektan, a társadalmi konvenciók stb. követelményei határoznak meg. Így a 0—6 éves gyermekkel szemben a megfelelő beszédkészség, a tankötelés korú gyermekkel szemben az oktatási tantervekben meghatározott követelmények, ezt követő életkorban pedig a kiskorú hajlamainak, testi és szellemi képességeinek megfelelő életpályára való képzettség elsajátítása (a képzés megkezdése) a személyiségfejlődéssel szemben legáltalánosabban elvárt követelmény. Bármely korú gyermekkel kapcsolatban pedig a személyiség egyéb — a kiskorú korának megfelelő fokú — részstruktúráinak — így az érzelmi tulajdonságoknak, a jellemnek, szokásoknak, a világnézetnek stb. – kialakítása. E követelményeket mindig a kiskorú fizikális-biológiai adottságaival, ebből eredő szellemi képességeivel *(a kiskorú egyéni miliőjével) összhangban* kell értékelni.

Az említett követelmények mindegyike tekintetében figyelemmel kell lenni arra, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás csak akkor következhet be, ha a lehetséges káros következmény magas fokú. Így pl.: a világnézeti nevelés követelménye helyesen a materialista világkép kialakítása. A gyermekkorban azonban ennek még csak néhány lényeges eleme alakulhat ki, amelyek későbbiekben a kifejlett tudatos világnézetnek szolgálhatnak alapjául. A gyermeknek a szülő részéről történő nem materialista szellemű nevelése önmagában még nem eredményezhet büntetőjogi felelősségrevonást. Figyelemmel kell lenni ugyanis a nevelés kollektivitására (az iskolai oktatásra, a társadalmi szervek nevelő munkájára), ezek ellentétes hatásaira, másrészt arra, hogy a kiskorúban még egyébként sem alakulhat ki végleges, leszűrődött tudatos világnézet. Az ilyen szülői magatartás tehát általában nem eredményezheti annak az igénynek meghiúsulását, hogy a kiskorú alkalmassá váljék a szocialista társadalomba való beilleszkedésre, társadalmilag hasznos munka végzésére.

A szellemi veszélyeztetettség leginkább és legkézenfekvőbben a kiskorú *oktatásának* eredménytelenségén mérhető. Mint már rámutat-

[22] I. m. 340. old.

[23] *Horváth Tibor:* Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme Budapest, 1965. 407. old.

[24] Ld. A büntető törvénykönyv kommentárja II. kötetét. Budapest, 1968. 1327. old. (Szerző: *Tokaji Géza.*)

[25] „Az általános iskola biztosítja az általános alapműveltséget; megalapozza a tudományos világnézeti, erkölcsi, esztétikai és testi nevelést; elméletben és gyakorlatban bevezeti a tanulókat a termelő munkába, illetőleg előkészíti őket a társadalmilag hasznos munka

tunk, a kiskorúak általános oktatása döntően állami feladat, az iskolák látják el.[25] Ebben a vonatkozásban tehát a szülő kötelességszegése abban állhat, hogy a gyermeket kivonja a kötelező általános iskolai oktatás alól; a súlyos veszélyeztetettség fennállása pedig az iskolai tantervekben meghatározott követelményektől való lényeges elmaradásban nyilvánulhat meg (pl. többszöri osztályismétlés). „A szellemi fejlődés veszélyeztetettségét a bíróságok leggyakrabban akkor állapítják meg, ha a kiskorú iskolai tanulmányait képességének meg nem felelő mértékben végzi. A veszélyeztetés súlyosságára rendszerint akkor következtetnek, ha a kiskorú iskolai tanulmányaiban elmarad, az iskolába nem, vagy nem korának megfelelő fokon jár."[26] A szülői felelősség tekintetében meg kell különböztetnünk a szülő büntetőjogi és szabálysértési felelősségét. Az utóbbiról akkor lehet szó, ha a szülő tanköteles gyermekét kellő időpontban az oktatási intézménybe nem iratja be, vagy ha a tanköteles gyermek ugyanabban a tanévben másodízben vagy ennél többször igazolatlanul mulaszt.[27] A szabálysértési felelősség megállapítása szempontjából tehát közömbös, hogy a gyermek milyen tanulmányi eredményt ért el, elegendő annak a ténynek a megvalósulása, amely a beiratás, illetőleg az iskola látogatásának elmaradásában áll. Büntetőjogi felelősség viszont „csak oly súlyosabb esetekben fűződik az iskolába nem járatással megvalósított mulasztáshoz, amikor a gyermek szellemi vagy erkölcsi fejlődésének súlyos veszélye ténylegesen fennáll."[28]

c) A kiskorú *erkölcsi fejlődésének súlyos veszélyeztetése* összefügg a kiskorú szellemi fejlődésével, abban a vonatkozásban kifejtettek értelemszerűen itt is alkalmazandók. A személyiség erkölcsi tudata az általános szellemi fejlődéstől elválaszthatatlan.

A kiskorú erkölcsi fejlődésének *súlyos veszélyeztetése* csak akkor állapítható meg, ha a kiskorú erkölcsi tudata és a társadalom erkölcsi felfogása között olyan mértékű eltérés veszélye áll fenn, amely a kiskorú társadalomba való normális beilleszkedését akadályozhatja. Az erkölcsi fejlődés veszélyeztetettségének ez a foka különösen akkor mutatható ki, amikor a morális eltérés már megközelíti a kriminalitást és különösen, ha társadalomellenes magatartásban is megnyilvánul. A bírói gyakorlat helyesen hajlik afelé, hogy az erkölcsi fejlődés súlyos veszélyeztetettségét akkor állapítsa meg, amikor a nem megfelelő moralitás már kimutatható, objektíve mérhető magatartásban is megnyilvánul.[29]

végzésére." — A Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről szóló 1961. évi III. törvény 7. § (1) bek.

[26] Tájékoztató III/6. pont.

[27] Egyes szabálysértésekről szóló 17/1968. (IV. 14.) Korm. sz. r. 153. § (1) bek.

[28] Indokolás: 470. old.

[29] „A kiskorúak erkölcstelen magatartásából... rendszerint megalapozottan lehet következtetni a helytelen erkölcsi nézetekre, szemléletre is. A bíróságok különösen a csavargó, munkakerülő életmódot, bűncselekmények elkövetését, a sértettek korához nem illő nemi élet folytatását, trágár beszédmodort stb. ítélik meg erkölcstelen magatartásként.." — Tájékoztató III/6. pont.

IV.

Végezetül, áttekintve a szülők büntetőjogi felelősségéről, a kiskorú fejlődésének súlyos veszélyeztetéséről kifejtetteket, szembeötlő, hogy a gyermek megfelelő nevelését biztosító differenciált szankciórendszerből egy felelősségi fokozat hiányzik. A szülő büntetőjogi felelősségének megállapítása ugyanis olyan helyzetet tételez fel, amikor a kötelességszegés magasfokú, eredményében egy súlyos testi, szellemi vagy erkölcsi károsodás beállásának veszélye rejlik. Vajon helyes-e, ha a jog tétlenül szemléli annak a szülőnek magatartását, akinek kötelességszegő magatartása még nem ilyen súlyos, de mindenképpen olyan kötelességszegésről van szó, amely alkalmas a kiskorú normális fejlődésének megzavarására. Nem lenne helyesebb, ha ilyen esetben is fellépne a jog — ha nem is a büntetőjog eszközeivel.

A gyakorlat a felelősségi rendnek ezt a hiányát úgy igyekezett kiküszöbölni, hogy a gyámhatóságok — évekkel ezelőtt megkezdett gyakorlatuk szerint — a kiskorú nevelését elhanyagoló szülőt maguk elé idézték, határozatban kötelezték helytelen magatartása megszüntetésére és esetenként e határozat végrehajtását az 1957. évi IV. tv alapján kiszabott bírsággal biztosították. Ennek a gyakorlatnak a legalizálását, rendszerbe foglalását szolgálta a gyermek- és fiatalkorúakkal szemben szükséges védő- és óvóintézkedésekről szóló 5/1963. (VIII. 25.) MM számú rendelet, amely ugyan felhatalmazását túllépte, de kétségtelen jó szolgálatot tett a gyakorlati követelményeknek. A rendelet kiadására szóló felhatalmazás ugyanis a Btk hatálybalépésével és végrehajtásával kapcsolatos, s a védő- és óvóintézkedés eredetileg azt a célt lett volna hivatott szolgálni, hogy a bűntett elkövetését elősegítő körülményeket, nevelési ártalmakat a gyámhatóság megszüntesse. A hivatkozott miniszteri rendelet — illetőleg ma már az ezt felváltó 6/1969. (VIII. 30.) MM sz. rendelet VIII. fejezete — szerint viszont védő- és óvóintézkedés minden esetben elrendelhető, ha a kiskorú erkölcsi fejlődése, nevelése, gondozása a szülő vagy a gondozó környezetében nincs biztosítva.

A védő- és óvóintézkedésnek pénzbírsággal való biztosítása elvileg nem tisztázott, és egyébként sem illik be a gyermek nevelését biztosító különféle szankciók rendszerébe. Az államigazgatási határozat végrehajtását biztosító pénzbírság jellegénél fogva nem alkalmas családjogi kötelezettség kikényszerítésére, éppen azért, mert ez a kötelezettség nem konkrét cselekedet előírásában fejeződik ki. Ezen az sem változtat, hogy a gyámhatóság határozata „meghatározott" magatartás tanúsítására kötelezi a szülőt, hiszen a határozat többnyire — és helyesen — csak bizonyos körben, általánosságban kívánhat

meg, vagy tilthat meg valamely szülői tevékenységet (a szülő hagyjon fel züllött életmódjával, lássa el megfelelően a gyermek gondozását stb.). A helyes nevelői magatartásra kötelezést nem lehet rokonítani pl. a mosókonyha lebontására kötelezéssel: a szülői tevékenység jogellenességét — amint azt már megkíséreltük kifejteni — nem konkrét cselekményen, hanem a *magatartás káros eredményén* keresztül lehet megítélni.

Helyesebb lenne tehát lehetővé tenni a szülők szabálysértési felelősségének megállapítását abban az esetben, ha olyan kötelességszegő magatartást tanúsítanak, amely a kiskorú fejlődését veszélyezteti, de a veszélyeztetés még nem olyan súlyos, mint a büntetőjogi felelősség esetében.

Felmerülhet olyan megoldás is, amely szerint a büntetőjogi felelősséget a gyermek testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődését *károsító* kötelességszegéshez kellene fűzni, és a fejlődés *veszélyeztetését* kellene a szabálysértési felelősség szintjére leszállítani. Ez utóbbi megoldást nem tartjuk megfelelőnek, mert — amint arra már rámutattunk — a súlyos veszélyhelyzet nem egy esetben társadalomra veszélyesebb magatartást és kárt fed, mint a ténylegesen bekövetkezett jelentéktelen károsodás.

Petrik Ferenc

A családjogi tartási kötelezettség problémái — de lege ferenda

1. Az országgyűlés 1968. márciusi ülésszakán Korom Mihály igazságügyminiszter a Legfelsőbb Bíróság elnökének felszólalására adott válaszában a Csjt-t is olyan törvényként említette, amelynek módosítása nagy figyelmet érdemel, amellyel foglalkozni kell. Ez a megállapítás nem tartalmazta a módosításra megérett szabályoknak sem taxatív, sem exemplifikatív felsorolását, sem azt, hogy ezek a módosítások az egyes családjogi intézmények alapjait is érintő, gyökeres, elvi változást hivatottak-e eredményezni, vagy csak finomítani, az élet által felvetett igényekhez jobban hozzáilleszteni kívánják-e meglevő szabályainkat, esetleg úgy is, hogy a Legfelsőbb Bíróság által kimunkált jogmagyarázó tételek egy részét törvényerőre emelik.

Aligha lehet vitatni, hogy a Csjt. módosításakor ilyen is, olyan is fog akadni. Azzal a kérdéssel, hogy — különösen a titkos örökbefogadásra tekintettel — az örökbefogadás egyes szabályaiban, az örökbefogadott és vérszerinti rokonai közötti jogi kapcsolat elismerésének, határainak kérdéseiben az alapvető változás is indokolt lehet, a jogirodalom már behatóan foglalkozott,[1] s megoszlanak a vélemények abban a kérdésben is, hogy a házastársi vagyonközösség jelenleg hatályos szabályai nem szorulnak-e lényegesebb módosításra. Ami a családjogi tartási kötelezettség szabályait illeti — értve ezalatt a Csjt. rendszerében részben külön szabályozott házastársi tartást és a rokontartást is — ezek az alapvető, elvi kérdésekben nézetünk szerint nem szorulnak módosításra. Indokolt lehet azonban egyes szabályok finomítása, egyes, bár általában helyes, mégis a felmerülő esetek sokrétűségével, az általánossal szemben jelentkező kivételes jogosságával nem számoló szabályok merevségének feloldása, másutt egy-két szabály vélt vagy valóságos ellentmondásának megszüntetése, a Legfelsőbb Bíróság egyes elvi döntésben vagy PK. állásfoglalásban kifejezésre jutó magyarázó tételeinek törvényi erőre emelése.

2. A szélesebb értelemben vett, a házastársi tartást is magában foglaló rokontartás általános, alapvető tételének a szocialista jogrendszerekben egyfelől azt tekinthetjük, hogy törvénynél fogva csak az arra rászoruló személy követelhet házastársától, rokonaitól tartást, másfelől azt, hogy a tartásra szorulók eltartásának terhéből az állam, a társadalom közvetlen vagy közvetett eszközökkel, direkt vagy indirekt juttatások vagy kedvezmények formájában jelentős mennyiséget magára vállal.

Ezek az alapvető tételek természetesen nem változtak és nem is volna helyes, ha változnának. Ami ebben a vonatkozásban mégis változik, hogy nevezetesen a tartásra kötelezettek terhe valamelyest emelkedik a tartásra szoruló ifjúság egészséges továbbtanulási igényének növekedésével, s hogy viszont a tartási kötelezettség ugyanakkor fokozatosan csökken is azáltal, hogy az állam, a társadalom ebből egyre többet vállal magára, nem olyan jellegű változás, amelynek a családjogi jogszabályokban is tükröződnie kellene.[2]

[1] Lásd különösen Bacsó Jenő: Az örökbefogadás c. monográfiáját (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1968).

[2] Más kérdés, hogy bírói gyakorlat — helyesen — kialakította, és a Legfelsőbb Bíróság elvi döntésben is rögzítette azokat a szükségszerű eltéréseket, amelyek például a kiskorú és a továbbtanuló nagykorú gyermek tartási igényének elbírálásánál figyelembe veendők, vagy hogy egyes szociális juttatásoknak a tartásdíj iránti igényre vagy a tartásdíj fizetési kötelezettségre való kihatása a bírói gyakorlatban és a jogirodalomban vitássá vált, mint pl. a tartásra kötelezett részéről a gyermekgondozási segély igénybevétele.

Azok a kérdések, amelyek véleményünk szerint a Csjt. hatályos szabályaival szemben észrevételeket válthatnak ki, a Csjt. egy szerkezeti fogyatékosságán kívül a tartási kötelezettség, illetve a tartásra jogosultság rangsorával, a fizetendő tartás mértékével és megállapításának módjával, a tartás teljesítéséért (tartásdíj fizetéséért) felelős személyek körével, a tartásra való érdemtelenséggel kapcsolatosak.

3. Aligha férhet kétség ahhoz, hogy a családjogi tartási kötelezettség körében a legnagyobb jelentőséggel a *gyermektartás* bír. Míg ugyanis a gyermeknek a tartásra való rászorultsága, az, hogy a gyermek magát eltartani nem tudja, általános, a felnőtt személyeknél ez, ha több is mint kivételes, mégis korántsem általános. A gyermektartásnak ez a fokozott jelentősége, első helyre állítása a bírói gyakorlatban általános, néha talán egy kicsit túlhangsúlyozott is, s a Csjt.-ben szintén megtalálhatók a gyermektartás elsődlegességét biztosító szabályok: Így a 64. § (2) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint a gyermek a tartásra jogosultság sorrendjében minden más rokont megelőz, s a 67. § (1) bekezdés második mondatában foglalt az a rendelkezés, amely a rokontartás valamennyi más esetével szemben a szülőt gyermeke irányában akkor is tartásra kötelezi, ha erre csak saját szükséges tartásának rovására képes. Mégis nem a gyermek, hanem a *felnőtt-tartásból való kiindulást,* annak mintegy az általános szintjére emelését tükrözi egyrészt a Csjt. rokontartást rendező fejezetének élén álló az a rendelkezés, amely szerint rokonaival szemben az jogosult tartásra, aki magát eltartani nem tudja és *akinek tartásra szorítható házastársa nincs* (60. § (1) bek.), másrészt az a sorrendiséget rendező szabály, amely szerint a tartásra jogosultat a rokonai közül *elsősorban leszármazói kötelesek eltartani* (61. § (1) bek.). Függetlenül egyelőre e szabályok érdemi helyességétől vagy helytelenségétől, nem vitás, hogy mind az a szabály, amely a házastárs tartási kötelezettségét általában a rokonok tartási kötelezettsége elé helyezi, mind az, amely a rokontartás körében a leszármazóknak a felmenők irányában fennálló tartási kötelezettségét állítja első helyre, alapvetően a felnőtt tartást, tehát ha nem is az atipikust, de minden esetre a kevésbé általánost helyezi a gyermektartás leggyakrabban előforduló, legáltalánosabb esete elé.

4. A Csjt. a tartási kötelezettségre, illetve a tartásra való jogosultságra két, értelemszerűen egymástól részben eltérő *rangsort* állapít meg. A tartásra jogosult a törvény szabályai szerint elsősorban házastársától, ezt követően leszármazóitól, majd felmenőitől, s végül a kiskorú gyermek nagykorú testvérétől követelhet tartást úgy, hogy a sorrendben közelebb álló tartási kötelezettsége — amennyiben a tartási kötelezettség teljesítésére képes — a távolabbiét megelőzi, az egy sorban kötelezettek között pedig a tartás általában egyenlő arányban oszlik meg. A tartási kötelezettség sorrendjében, ha ugyanaz a tartásra kötelezett személy több jogosult eltartására köteles, a tartásra jogosultak körében első helyen áll a gyermek, őt követi a házastárs, és vele egysorban a volt házastárs, s ezután következnek a többi rokonok, akiknél az eltartásra jogosultság szempontjából a leszármazó megelőzi a felmenő rokont, s a közelebbi rokon a távolabbit. A testvértartás az utolsó „ranghelyen" áll.

A tartási kötelezettség rangsorában a bírói gyakorlat és a jogirodalom a Csjt. egy vélt vagy valóságos *ellentmondást* tükröző szabályára már korábban rámutatott. Míg ugyanis a Csjt. 61. § (3) bekezdésének már idézett szabálya szerint az a rokon, amelyik a tartásra jogosulthoz a leszármazás rendjében közelebb áll, a tartási kötelezettségben a távolabbit megelőzi, a 63. § (1) bekezdésének már ugyancsak idézett az a rendelkezése, amely szerint több egysorban kötelezett között a tartási kötelezettség egyenlő arányban oszlik meg, azzal folytatódik, hogy a meghalt leszármazó helyére a tartási kötelezettségben annak leszármazói lépnek. Találkozunk mind a bírói gyakorlatban, mind a jogirodalomban olyan állásponttal, amely szerint a 63. § (1) bekezdésének az a szabálya, hogy a meghalt leszármazó helyére a tartási kötelezettségben annak leszármazói lépnek, abban az esetben, ha a tartásra jogosult felmenőnek (rendszerint szülőnek) több leszármazója volt, *kivételt képez* az alól *az általános szabály alól,* hogy a leszármazás rendjében közelebb álló rokon tartási kötelezettsége a távolabbit megelőzi, hogy tehát ilyen esetben a szülők irányában a gyermekeket és az elhalt gyermek helyére lépő unokát vagy unokákat egysorban terheli a tartási kötelezettség.[3] A másik álláspont, amely elsősorban a szabály rendszeri elhelyezéséből indul ki, de emellett a családi jog önálló jogágiságát erősítendő, az öröklési jogi reprezentációt nem tartja helyesnek a családjogba átültetni, vagy legalábbis családjogi jogszabály értelmezésére felhasználni, a vitatott szabálynak olyan értelmet tulajdonít, hogy az csak a tartási kötelezettség egyébként egyenlő *arányán* kívánt módosítani arra az esetre, ha egysorban nem az eltartásra jogosult gyermekei vannak tartásra kötelezve, hanem unokái, a tartási kötelezettség *sorrendjét* azonban nem kívánta érinteni.[4]

Nem hisszük, hogy akár az egyik, akár a másik megoldás, mint megoldási lehetőség helytelen volna. Ha figyelembe vesszük, hogy tartásra a gyermektartás kivételével csak olyan személyt

[3] Lásd Bacsó — Rády — Szigligeti: A családjogi törvény (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1955.) 243. old. és Csíki — Simor: A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1962.) 144. old. Ez az álláspont tükröződik a Csjt. miniszteri indokolásában is (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1952, 68. old.).

[4] Nizsalovszky: A nagyszülőtartás kérdéséhez (Magyar Jog 1962. 459—460. old.)

lehet kötelezni, aki a rokontartást megelőzően saját szükséges tartását biztosítani tudja, olyan szabály is elfogadható és helyes lehet, amely a tartásra szorítható gyermekek mellett, azokkal egysorban nem nyitja meg a kieső gyermek helyén az egyébként tartásra szorítható unokák tartási kötelezettségét, és olyan is, amely ezt megnyitja, s a tartási kötelezettséget ebben az esetben a gyermekek és a nagykorú, keresőképes unokák közt megosztja. Pusztán az a körülmény, hogy ez a megoldás hasonló a leszármazók törvényes öröklési rendjének szabályaihoz, még nem tenné ezt a családi jogban elvetendővé, hiszen attól még, hogy a családi jog a szocialista jogrendszerekben a polgári jogtól különvált, önálló jogág, a rokonságnak lehetnek és vannak is családi jogi és polgári jogi, közelebbről öröklési jogi joghatásai, s az ezek közötti kölcsönhatás foka a családi jog önálló jogágiságát nem érintheti.[5]

A gyakorlat talán választ tud adni arra a kérdésre, hogy a rászoruló felmenő tartását a jelenleg meglevő két variáció közül melyik szabály szolgálná jobban, a jogalkotónak viszont a Csjt. revíziója során az volna a feladata, hogy *egyértelmű szabályt alkosson*, s amennyiben az unokát az elhalt gyermek helyén, mintegy ő helyette kívánja a tartási kötelezettségbe beléptetni, ezt rendszerileg közvetlenül a Csjt. 61. § (3) bekezdése után, az abban foglalt szabály alóli kivételként helyezze el, amennyiben pedig a tartási kötelezettség arányát kívánja az unokákat terhelő tartás esetén az általános szabálytól eltérően rendezni, ezt ugyancsak egyértelműen mondja ki.

Vita merülhet fel a *Csjt. 64. § (1) bekezdésének értelmezése felől* is, amely szerint a tartás iránti jogosultságban, ha ezt a tartást ugyanattól a kötelezettől követelhetik *a)* a leszármazó a felmenő rokont, b) a közelebbi rokon a távolabbit megelőzi. Vajon e két szabálynak a Csjt.-ben egymás után történt elhelyezéséből az is következik-e, hogy ezek egymás között is sorrendet jelentenek, hogy tehát a távolabbi tartásra jogosult leszármazó (pl. unoka) a közelebbi tartásra jogosult felmenőt (pl. szülőt) is megelőzi, vagy e szabályok egymás között nem jelentenek rangsort, amely esetben csak az azonos fokú rokonság esetén előzi meg a leszármazó a felmenőt, a közelebbi rokon azonban arra tekintet nélkül megelőzi a távolabbit, hogy fel- vagy lemenőági rokon. A Csjt. kommentárja közelebbi magyarázat nélkül az előbbi álláspontot teszi magáévá, vagyis azt, hogy az említett tételek egymáshoz való viszonyukban is sorrendet jelentenek,[6] de aligha járunk messze az igazságtól, ha megállapítjuk, hogy a jogszabályértelmezés általánosan ismert és elismert eszközeit felhasználva a szabály mindkét értelmét elfogadhatóvá tudnánk tenni. Anélkül hogy ezt az értelmezési feladatot ehelyütt végre kívánnánk hajtani, ebben a kérdésben is csak *a szabály egyértelművé tételének szükségességére* kívánjuk a leendő kodifikátorok figyelmét felhívni.

5. A tartási kötelezettség, illetve a tartásra való jogosultság sorrendi szabályai azonban nem feltétlenül csak a nem mindig egyértelmű szabályok egyértelművé tételében igényelnek korrekciót. Megfontolást érdemelne nézetünk szerint a szabályok valamelyes *érdemi módosítása* is, mégpedig nem elsősorban az eddig elfogadott és nagyban-egészben bevált *sorrendi szabályok egyes tételeinek megfordítása útján, hanem inkább a sorrendi szabályok merevségének feloldása útján.*

Ezt a feloldást egy vonatkozásban a Lfb. XXVIII. számú polgári elvi döntése megtette, amikor — helyesen — a volt házastársat terhelő tartási kötelezettség elé helyezte annak az egyenesági rokonnak a tartási kötelezettségét, akinek a háztartásában a tartásra jogosult munkaerejét hosszabb időn át hasznosította. E rendelkezés indokait az elvi döntés indokolása részletesen elemzi, azok annyira kézenfekvőek és a társadalmi közfelfogással annyira egyezőek, hogy ehelyütt való elemzésük felesleges volna.

De fordítsuk meg a XXVIII. elvi döntésben rendezett esetet. A házasságát felbontó, munkaképes, esetleg más személy eltartására is képes házastárs visszaköltözik a szülői házba (lakásba), a szülői háztartásba. Később szülei is, akikkel együtt él, volt házastársa is munkaképtelenekké, tartásra rászorultakká válnak, ő azonban saját magán kívül három személy eltartására nem képes. Vajon mi felelne meg a társadalmi közfelfogásnak, a józan jogérzetnek: ha a Csjt. szabályai szerint elsősorban volt házastársának biztosítana tartást és csak azt követően szüleinek, akikkel együtt él és akik esetleg, ha nem is anyagiakkal, de a háztartás körüli munka elvégzésével segítették is őt, vagy az ellenkezője? Vagy egy másik eset, amely szintén a XXVIII. elvi döntésnek mintegy visszájára fordítása: Nem az elvált házastárs fejt ki hosszabb időn át ellenszolgáltatás nélkül egyenesági rokonai háztartásában hasznos tevékenységet, amiért a XXVIII. elvi döntés értelmében tartási igényét volt házastársát megelőzően ezekkel az egyenesági rokonokkal szemben érvényesíthetné, hanem az elvált házastársak gyermekét vagy gyermekeit gondozza hosszabb időn át ellenszolgáltatás nélkül az egyik házastárs szülője (a gyermek nagyszülője). Vajon ha utóbb mind a másik házastárs, mind a gyermeket hosszabb időn át gondozó nagyszülő (az eltartásra kötelezett szülője) tartásra rászorulttá válik, és a tartásra

[5] Családjogi és öröklési jogi joghatásokat von maga után az örökbefogadás is, s a kettő azonos elvek alapján való rendezését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1960. évi 12. tvr. éppen a Ptk. szabályaival való összhang megteremtése érdekében módosította a Csjt. örökbefogadási szabályait.

[6] Bacsó — Rády — Szigligeti: im. 245. old.

szorítható házastárs keresetéből, jövedelméből a gyermek, a volt házastárs és a gyermeket korábban gondozó szülő eltartása nem teljesíthető, a gyermek után kinek a tartási igényét tartanánk erősebbnek, előbbrevalónak: a volt házastársét, vagy a házastársak közös gyermekét hosszabb időn át gondozó szülőét?

A felhozott példákkal, amelyek ugyan még folytathatók volnának, korántsem akartunk általános hatállyal, minden esetre egyaránt alkalmazandóan amellett állást foglalni, hogy szemben a Csjt. jelenleg hatályos szabályaival a tartásra jogosultság sorrendjében a szülőtartást és a rászoruló volt házastársat illető tartást fel kellene cserélni. Annál kevésbé tartjuk ezt általában indokoltnak, mert különösen a feleségnek, a különélő vagy elvált feleségnek a tartásra való rászorultsága társadalmi-gazdasági rendszerünk mai fejlettségi fokán még egyáltalán nem kivételes. Ennek okai közismertek, mind a kisgyermekes vagy sokgyermekes anyák esetében, mind azokban az esetekben, ahol a nő a házassági életközösség fennállása alatt férjével egyetértésben, nem ritkán éppen férje kívánságára elsősorban a közös háztartásban, a háztáji gazdaságban vagy éppen férje kisipari vagy kiskereskedelmi tevékenységét előmozdítva hasznosította munkaerejét vagy annak jelentékeny részét. Az életközösség megszakadása, vagy a házasság felbontása után ezekben az esetekben különösen a szakképzettséggel nem rendelkező, esetleg idősebb asszonyok elhelyezkedési lehetősége rendkívül nehéz. Emellett ezt az esetet kivéve sem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a nők számára jogilag biztosított egyenjogúságot csak fokozatos fejlődés eredményeként tudja majd követni a nők megélhetést, különösen a férfiakéval azonos életszínvonalon való megélhetést biztosító foglalkoztatottságának széles körű biztosítása. Az a körülmény, hogy a dolgozó nők átlagkeresete jelentékenyen alatta marad a férfiakénál, valamint, hogy az imént említett okokból nem lebecsülhető azoknak a nőknek a száma, akik — esetleg szakképesítés nélkül, vagy fiatalabb korban szerzett, de sokáig nem hasznosított szakképesítéssel — idősebb korban létesítenek csak munkaviszonyt, mind az alacsony keresetű dolgozó nő, mind különösen a még alacsonyabb járandóságot élvező nyugdíjas javára az esetek nem kis számában lesz a tartásdíj-kiegészítés iránti igény jogos megalapozója.

Meg kell jegyeznünk, hogy szemben azokkal az imént példaszerűen felhozott esetekkel, amelyekben a házastársi tartás hátrábbsorolásának problémája, igénye merülhet fel, a házastársat illető tartást hatályos jogunkkal szemben előbbresorolandó esetet sem nehéz találni. Az a volt házastárs pl., aki azért szorul rá a házastársi tartásra, mert a közös kiskorú gyermekek ellátását, gondozását, akár a gyermekek kora, akár egészségi állapotuk, akár más ok miatt csak személyesen tudja biztosítani, bár a Csjt. szabályai szerint a kiskorú gyermekek utáni, második ranghelyen áll a tartásra jogosultságban, s ezt a második helyet is meg kell esetleg osztania tartásra kötelezett volt házastársa újabb házastársával, a valóságban nem ezen a második helyen, hanem a gondozása alatt álló közös gyermekekkel együtt fogja a kapott tartást a közös megélhetésükre fordítani, akkor is, ha a bíróság — pl. három gyermek esetén — a különben rászoruló, a Csjt. szabályai szerint igényével második helyen álló házastársnak egyáltalán nem ítél meg tartást, s akkor is ha — pl. két gyermek esetén — eltérő arányban állapítja meg a gyermekeket és a házastársat megillető tartást. Ebben az esetben a volt házastársat nyilvánvalóan nem lehet és nem is szabad a Csjt-ben megállapított helyénél hátrább rangsorolni, hanem éppen ellenkezőleg az élet értelemszerűen a tartásra szoruló gyermekek mellé, tehát a Csjt-beli rangsori szabálynál előbbre fogja rangsorolni.

De nem állíthatjuk, hogy éppen csak a házastársi tartás, illetve a házastársi tartásnak más rokontartással való ütközése esetén merülnek fel a rangsorolás tekintetében olyan esetek, amelyek a Csjt. hatályos szabályaitól eltérő megoldást igényelnének. Összeütközésbe kerülhetnek egymással pl. *a gyermek- és a szülőtartás iránti igény,* amelyek közül a Csjt. feltétlenül a gyermeknek biztosít elsőbbséget, úgy, hogy amíg a gyermek vagy gyermekek a törvényes tartási minimumot meg nem kapták, a szülők tartási igényének kielégítésére nem kerülhet sor. Ez a szabály *általában* akkor is helyesnek ismerhető el, ha figyelembe vesszük, hogy az életben egyáltalán nem kivételesen előforduló azokban az esetekben, amelyekben a három generáció közös háztartásban együttél, a gyermek- és a szülőtartás — függetlenül a gyermekek számától és attól is, hogy a szülő(k)nek teljes tartásra vagy csak tartáskiegészítésre van-e szükségük — nem különülnek el egymástól. Vitathatóvá válhat azonban e szabály *feltétlen követése* pl. akkor, ha az elvált házastársak gyermekét az a szülő, akinél a gyermek el van helyezve, gondtalanul el tudja tartani, mindazzal el tudja látni, amire a gyermeknek szüksége van, akár azért, mert saját kereseti, jövedelmi viszonyai ezt lehetővé teszik, akár mert új házastársa, aki a gyermeket a közös háztartásba befogadta, ezt a tartást a Csjt-ben előírt kötelezettségén túlmenően teljesíti, biztosítja. Ha ilyenkor a másik szülőnek olyan tartásra szoruló szülője is van, aki mástól, mint gyermekétől nem követelhet tartást, vajon a Csjt. szabályát lesz-e helyes feltétlenül követni, gyermektartást megítélve annak a gyermeknek, aki magát ugyan nem tudja eltartani, de erre a tartásra családi körülményei folytán nem szorul rá, vagy az adott esetben helyesebb lesz-e a gyermektartás helyett szülőtartási kötelezettséget megállapítani, esetleg azzal a megszorítással, hogy amennyiben a gyermek utóbb erre a tartásra rászorulttá válna, az ő tartási igénye a szülőét meg fogja előzni. Ez

utóbbi fenntartás egyébként a Csjt. 69. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezéssel teljesen összhangban áll.

Bírói gyakorlatunkban ismételten vitássá vált és jogirodalmunk is többször felvetette a kérdést, mi a helyes eljárás akkor, ha a tartásra kötelezett viszonylag magas jövedelme miatt a tartásra jogosult gyermekek szükségleteit jelentősen meghaladná a 40 vagy 50%-os tartás. Meggyőződésünk szerint, amennyiben ilyenkor a tartás iránti igény rangsorában a gyermeknél hátrább álló egy vagy több rászoruló jogosult is van, szintén indokolt lehet a Csjt. sorrendi szabályaitól valamelyest eltérni, a gyermektartást a szükséges mértékben megítélni és a tartásra kötelezett jövedelmének a rokontartásra igénybevehető fennmaradó részét a többi tartásra jogosult igényének rendezésére fordítani.[7]

A házastársi tartásnál már mondottakhoz hasonlóan ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy a felhozott példák nem általában kívánták a családjogi tartási kötelezettség rangsorának a Csjt-ben megállapított rendjét vitássá tenni vagy bírálni, pusztán arra kívánták a figyelmet felhívni, hogy *a Csjt. egyébként helyes szabályai az élet által produkált esetek egyikében-másikában, mégpedig nemcsak atipikus, ritka kivételként előfordulókban, mégsem bizonyulnak helyeseknek,* a jogérzetet, az igazságérzetet kielégítőknek.[8] De példáink úgy véljük arra is rávilágítottak, hogy aligha volna lehetséges, akár a Csjt. jelenlegi szabályaitól eltérő, más olyan sorrend megállapítása, amely az élet által felvetett esetek széles skálájára mindig helyes megoldást adna.

Vizsgálódásunk eredményeként ezért felvetjük a kérdést, hogy ahogyan a több kötelezett közt megoszló tartási kötelezettség esetén nem a sorrend (hiszen az itt nincs), hanem az arány tekintetében a Csjt. 63. § (1) bekezdésének második mondata az első mondatban kimondott főszabály alól eltérést enged, nem volna-e indokolt olyan esetben, amikor egy kötelezettet több jogosult irányában terhel tartási kötelezettség, és valamennyinek nem tud eleget tenni, a *törvényi sorrendtől való eltérésre* — nyilván más szempontok figyelembevételével, mint az arányok esetén a 63. § rendelkezése teszi — ugyancsak *törvényi felhatalmazást adni.* A sorrend felcserélésénél figyelembe veendő szempontok taxatív felsorolására aligha volna helyes törekedni, ezeket, valamint azt is, hogy a törvényi sorrend félretételében, felcserélésében, meddig lehet elmenni, az eset összes körülményeinek mérlegelésével, esetleg valamennyi érdekelt perbevonásával a bíróra kellene bízni.

6. Családjogi törvényünk a *tartási kötelezettség mértékét* közvetlenül nem határozza meg, csak azt a két alapvető szempontot jelöli meg, amelyet e mérték megállapításánál figyelembe kell venni. Ezek a szempontok a tartásra kötelezett oldalán az ő anyagi viszonyai, a jogosult oldalán mindaz, ami megélhetéséhez szükséges, a leszármazó és a testvér eltartása esetén ideértve a nevelés és a szükséges taníttatás költségeit is (Csjt. 65. §).

A Csjt-t ebben a vonatkozásban kiegészíti a 7/1953. MT. sz. rendelet, amely a gyermektartás mértékét arra az esetre, ha a tartást a tartásra kötelezett nem saját háztartásában, hanem pénzben teljesíti, a kötelezett átlagos keresetének (jövedelmének) meghatározott százalékában állapítja meg. E rendelet szerint — mint az köztudott — a tartásdíjat a tartásra kötelezettel szemben meghatározott összegben kell megállapítani, úgy azonban, hogy ennek az összegnek igazodnia kell a kötelezett átlagkeresetének (jövedelmének) a rendeletben előírt %-os mértékéhez.

A bírói gyakorlatban és a jogirodalomban e szabály két vonatkozásban vált vitássá. Az egyik — kétségtelenül kisebb jelentőségű — kérdés az, vajon a jogszabálynak az a rendelkezése, amely a megállapítandó gyermektartásdíj *minimumát* állapítja meg azzal, hogy *legalább* olyan összeget rendel megállapítani, amely eléri a kötelezett keresetének (jövedelmének) 20%-át, mennyiben tesz indokolttá e minimumként meghatározott mértéktől *felfelé* való eltérést, s viszont kivételesen indokolt esetben *tűr-e lefelé való eltérést is.* A másik — nagyobb horderejű — kérdés az, hogy milyen elemekből tevődik össze a kötelezettnek a gyermektartásdíj alapjának kiszámításánál figyelembe veendő átlagos jövedelme, hogy abba a rendszeres fizetésén, illetményén, munkaegység szerinti jövedelmén kívül mi és mennyiben számít bele (prémium, nyereségrészesedés, újítói- és feltalálói díj, stb.).

Ehelyütt nem ezekkel a kérdésekkel kívánok foglalkozni, az elsőként említetthez legfeljebb annyit jegyeznék meg, hogy egy jogszabályi revízió esetén indokolt volna magát a jogszabályt úgy fogalmazni, hogy az a lefelé való eltérés kivételes lehetőségét is magában foglalja, s ne kényszerítse a bírót olyan kiterjesztő jogértelmezésre, amely a contra legem határán áll.

Amit azonban most már érdemben felvetnék: *vajon mindig helyes-e a fizetendő tartásdíjnak fix összegben és nem az átlagkereset meghatározott százalékában való megítélése?*

[7] A gyermek szükségleteit lényegesen meghaladó tartásdíj mértékének csökkentését egyébként a Lfb. 134. (régi 862.) sz. PK állásfoglalása is lehetővé teszi.

[8] A tartási kötelezettség, illetve a tartásra jogosultság sorrendjének vizsgálata során szándékosan nem tértünk ki az örökbe fogadott gyermek és vérszerinti rokonai között fennálló tartási kötelezettség sorrendi kérdéseire, ezt ugyanis véleményünk szerint nem a köztük fennálló tartási kötelezettség, s különösen nem ennek sorrendisége aspektusából kell megközelíteni, hanem abból a de lege ferenda eldöntést igénylő kérdésből, hogy az örökbefogadás után általában, s különösen a titkos örökbefogadás után maradjon-e fenn egyáltalán és ha igen, mennyiben jogi kapcsolat az örökbe fogadott és vérszerinti családja között.

A havonta fizetendő tartásdíj fix összegben történő megállapítása mellett, a tartásdíj alapjához tartozó „mellékjövedelmek" tekintetében, egy vonatkozásban a Legfelsőbb Bíróság már — helyesen — iránymutatást adott a százalékos marasztalásra. A 130. sz. PK állásfoglalás (régi 795/36. sz.) szerint a folyó tartásdíjon felül a kötelezettet a jövőben kifizetésre kerülő *hűségjutalom és nyereségrészesedés meghatározott százalékának* a megfizetésében is marasztalni kell. A százalékos marasztalást itt nyilvánvalóan az indoklja, hogy ezeknek a mértékével előre nem lehet számolni.

Kérdés, nem kellene-e a százalékos marasztalás lehetőségét szélesebb körben megnyitni, s *bizonyos esetekben az alapkereset* — és nemcsak a járulékos, eseti jövedelmek — *tekintetében is ezt venni figyelembe.* Míg a dolgozók jelentékeny részének egy évi átlagkeresete néhány éven belül általában nem változik jelentősebben, tudott dolog, hogy nem kivételes az olyan munkaviszony sem, amelyben a tartásdíj fizetési kötelezettség megállapításának évében elért átlagkereset a következő évekre nem meghatározó, s még kevésbé meghatározó az a szövetkezeti vagy más (pl. ügyvédi munkaközösségi művészi alkotóközösségi, stb.) tagsági viszonyból eredő jövedelem esetén. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy hosszabb távlatban még az első helyen említett dolgozók munkabére sem stagnál, hanem pl. időszakonként bekövetkező bérrendezés, előresorolás, esetleges szakképesítés megszerzése, más, magasabb munkakörbe kerülés, stb. folytán emelkedik, s hogy az az összeg, amelyet pl. az apa egy évi átlagkeresetének 20%-át számítva a 2—3 éves gyermeknek tartásdíjként megállapítottak, a gyermek 15—16 éves korában rendszerint már messze alatta marad az átlagkereset 20%-ának. Bár ritkábban fordul elő, természetesen a fordítottja sem kizárt. A tartásra kötelezett egészségi állapotában, családi körülményeiben, stb. következhet be olyan változás, amely keresőképességét átmenetileg vagy véglegesen jelentékenyen csökkenti.

Sem az előbb, sem az utóbb említett körülményeket nem hagyja figyelmen kívül a Csjt, amikor 69. § (1) bekezdésében kimondja, hogy ha a közös egyetértéssel vagy bírói ítélettel megállapított rokoni tartás megállapításának alapjául szolgáló körülményekben lényeges változás állott be, a tartás mértékének megváltoztatását lehet kérni.

Mégis, amíg ez a szabály az utóbb említett esetben mindig alkalmas lesz az aránytalanságok kiküszöblésére, az előbb említettben *nem feltétlenül, vagy legalábbis nehezebben.* Nehezebben egyrészt azért, mert míg e szabály alapján a tartásdíj fizetési kötelezettség csökkentését a tartásra kötelezett, tehát az a fél kéri, akinek a saját helyzetében állottak be a lényeges változások, addig a tartásdíj felemelése iránt annak a félnek kell keresetet indítania, akinek ehhez előbb a tartásra kötelezett helyzetében beállott, a tartásdíj mértékére kedvező befolyással bíró körülményekről tudomást kell szereznie. Ha pedig a tartásra kötelezett és a jogosult, illetve kiskorú jogosult esetén annak törvényes képviselője között az érintkezés lényegileg megszakadt, a tartásra jogosult nehezen fog a tartásra kötelezett kereseti viszonyainak javulásáról tudomást szerezni, nem is szólva arról, hogy az ilyen irányú „nyomozó munka" esetleg egyik fél szempontjából sem kívánatos.

De emellett a Csjt. 69. § (1) bekezdése olyan kivételes szabály, amely a tartás alapjául szolgáló *lényeges körülmények megváltozása* esetén hivatott az egyensúlyt helyreállítani, a kötelezett kereseti, jövedelmi viszonyainak módosulása, javulása pedig sok esetben lassú, folyamatos, anélkül, hogy bármelyik változás önmagában lényegesnek volna tekinthető.

A százalékos marasztalásnak természetesen hátrányai is lehetnek, sőt vannak nem is kivételes számban esetek, amelyekben egyáltalán nem alkalmazható. A százalékos marasztalás mellett felhozott fenti érvekkel nem is kívántuk a fix összegben való marasztalás teljes elvetését.

A helyes megoldást — különösen ha figyelembe vesszük, hogy a kötelezett anyagi viszonyaihoz képest köteles a tartást biztosítani, s hogy gyermektartás esetén kifejezetten az volt a jogalkotó célja, hogy a gyermeknek a kötelezett átlagkeresetéhez igazodó tartásdíjat juttasson — abban látnánk, ha a törvényalkotó a két módszer alkalmazhatását egyenrangúként elismerve *a bírót jogosítaná fel arra, hogy az eset összes körülményeinek mérlegelésével döntsön abban a kérdésben, hogy fix összegben vagy a tartásra kötelezett keresetének meghatározott százalékában állapítja meg a tartást.* A mérlegelendő körülmények természetesen igen sokrétűek lehetnek. A mérlegelés során jelentős súlya lehet pl. a kötelezett kereseti viszonyai várható alakulásának, annak, hogy a kötelezett keresetének, jövedelmének mértéke mennyiben ellenőrizhető, hogy a tartásdíjat a tartásra kötelezett közvetlenül a jogosult kezéhez fizeti-e, vagy munkabéréből, tagsági viszonyából folyó vagy egyéb járandóságából kerül-e levonásra és a levonást eszközlő szerv fizeti-e ki, utalja-e át a jogosultnak. A tartásra jogosult oldalán viszont figyelembejöhet pl. az, hogy előreláthatólag hosszabb vagy rövidebb ideig fog-e a tartásra jogosultsága fennállni, vagy hogy teljes tartásra vagy csak tartáskiegészítésre van-e szüksége.

Megjegyezzük, hogy a Legfelsőbb Bíróság több ítéletében is a most kifejtettel ellentétes álláspont mellett szállt síkra. Így P. törv. 20 828/1958. sz. ítéletében annak elismerése mellett, hogy a százalékos marasztalásnak is volnának bizonyos előnyei, a hátrányokat minősíti túlnyomóaknak, s ezért arra a következtetésre jut, hogy amellett, hogy a törvény kifejezetten összegszerű marasztalást ír elő, a százalékos ma-

rasztalást a célszerűség sem indokolja.[9] Ugyancsak a hányad szerinti megállapítás gyakorlati nehézségekre és hátrányokra vezető voltát helyezi az előnyeivel szemben előtérbe a Legfelsőbb Bíróság polgári törvényességi tanácsának 21 775/1954. sz. határozata.[10]

Érdemes még megemlíteni, hogy egyes szocialista családjogi törvénykönyvek a tartásra jogosult személye (gyermek, házastárs, egyéb rokon) szerint differenciálnak, úgy, hogy a jogosultak egy részének, különösen a gyermeknek, esetleg a házastársnak is a tartásra kötelezett jövedelmének meghatározott hányada szerinti, másoknak fix összegben megállapított tartás megítélését rendelik.

A Legfelsőbb Bíróság ítéleteivel szemben azt hisszük elég arra hivatkozni, hogy azokban a körülményekben, amelyek a hányad szerinti marasztalás ellen, illetve annak *mint egyik lehetőségnek* elismerése mellett szóltak, illetve szólnak, 1954., vagy akár 1958. óta következhettek és álláspontunk szerint következtek is be olyan változások, amelyek az akkori állásfoglalások felülvizsgálását, s ennek megfelelően az általunk kifejtettek elfogadását indokolttá teszik. Az egyes más szocialista országok családjogi törvénykönyveinek szabályaival szemben pedig az általunk javasolt megoldást rugalmasabbnak, az eset összes körülményeinek figyelembevételére alkalmasabbnak tartjuk.

7. Talán szőrszálhasogatásnak tűnik a Csjt. 66. §-a elleni észrevételünk. E § szerint a kötelezettet illeti a *választási jog* abban, hogy a tartást saját háztartásában természetben vagy pénzben szolgáltatja.

Arra, hogy a kiskorú gyermek tartását illetően ez a választási jog nem áll maradéktalanul, az irodalomban már ismételten rámutattak. *Rády* helyesen hangsúlyozza, hogy a tartásnak természetben vagy pénzben való szolgáltatásába ebben a körben közrejátszanak a gyermek elhelyezéséről szóló rendelkezések is.[11] *Csiki* pedig azt, hogy a családjától külön élő szülőnek, illetve a Csjté 43. §-a alapján tartásra kötelezett személynek nincs választási lehetősége.[12]

Ha figyelembe vesszük, hogy a családjogi tartási kötelezettség leggyakoribb esete éppen a gyermektartás, s hogy a gyakorlatban egyáltalán nem kivételes a kiskorú tartásra szoruló gyermek szüleinek különélése, a Csjt. 66. §-ában foglalt rendelkezés meglehetősen *pontatlannak* tűnik.

A szabályozás azonban még egy vonatkozásban csonka: a felnőtt-tartásnak nem kivételes esete, amikor több kötelezett áll a tartásra jogosulttal, esetleg, különösen szülőtartási kötelezettség esetén a tartásra jogosultakkal szemben. Ezt az esetet *az egyes kötelezetteknek egymástól függetlenül biztosított választási jog* rendezetlenül hagyja. Kétségtelen, hogy ha kisebb mértékben is, mint az előbb említett gyermektartás esetén, de *a választási jog* itt is *bizonyos korlátozásra szorul.*

8. Gyermektartásdíj fizetési kötelezettség esetére a Legfelsőbb Bíróság VI. sz. elvi döntése, a családjogi tartási kötelezettség egyéb eseteire a PK 795/62. és 795/56. számú állásfoglalások tartalmaztak rendelkezést arra nézve, hogy felel-e a tartási kötelezettségért, és ha igen milyen minőségben (egyetemleges adóstárs, kezes) a tartásra kötelezettnek az a hozzátartozója, akinek gazdaságában vagy más kereső foglalkozásában a tartásra kötelezett anélkül dolgozik, hogy ezért megfelelő díjazásban részesülne. A Legfelsőbb Bíróság a polgári elvi döntések és PK állásfoglalások 1969-ben megejtett revíziója során ezeket a rendelkezéseket hatályon kívül helyezte, mégpedig a VI. számú elvi döntés vonatkozó rendelkezését a Ptké. 5. § (2) bekezdésének a) pontjában foglalt rendelkezés alapján, a 795/62. és a 795/56. sz. PK állásfoglalásokat pedig azon a címen, hogy azok a társadalmi, gazdasági viszonyokban beállott változás folytán meghaladottakká váltak.

A Ptké. 5. § (2) bekezdésének a) pontja szerint a Ptk. hatálybalépésével hatályát veszti a Legfelsőbb Bíróság valamennyi *polgári jogi tartalmú* kötelező erejű iránymutató döntése (elvi döntés, elvi megállapítás). Az 5. § (3) bekezdése értelmében ez a rendelkezés nem vonatkozik azokra a döntésekre, amelyek a Ptk. által nem szabályozott, illetőleg külön szabályozásra fenntartott intézményhez, vagy *olyan jogszabályhoz kapcsolódnak, amelynek hatályát a Ptké. nem érinti.*

A Lfb. VI. számú elvi döntése a gyermektartás körében, tehát nem polgári jogi, hanem családi jogi tartalmú kérdésben ad helyes, döntően a jogszabályok értelmezése körében maradó iránymutatást. Most hatályon kívül helyezett 3. pontja úgy rendelkezett, hogy: „A gyermektartásért egyetemlegesen felel a gyermek tartására kötelezett személynek szülője is, ha az előbb említett kötelezett egészben vagy túlnyomó részben ennek gazdaságában (vagy más kereső foglalkozásában) dolgozik és ezért megfelelő díjazásban nem részesül. Hasonló helyzetben ugyanilyen egyetemleges kötelezettség terheli a tartásra kötelezett személynek egyéb rokonát, házastársát, vagy a rokonságán kívülálló vele egyéb közelebbi kapcsolatban levő más személyt (házasságon kívüli élettársát stb.) is." E rendelkezés családjogi jellegét pusztán azért, mert abban a rokonság körén kívülálló, általában a tartásra kötelezett élettársát is terhelő tartási kötelezettségről is szó van, aligha volna helyes tagadni. Nem szól a családjogi jelleg ellen az sem, hogy a családi jog általában nem ismeri az egyetemleges felelősséget, hogy a kötelezetti egyetemlegesség a polgári jog intézménye. A tartás-

[9] L. a B. H. 1958. évi 9. számában 2058. sz. alatt.
[10] L. Bacsó — Rády — Szigligeti: im. 249. old.
[11] Bacsó — Rády — Szigligeti: im. 252. old.
[12] Csíki — Simor: im. 78. old.

díjfizetési kötelezettség vagyoni szolgáltatásra irányuló kötelezettség, amely egyidejűleg, egysorban több személyt is terhelhet. A Csjt. erre az esetre osztott fizetési kötelezettségről rendelkezik, s az eseteknek abban a jelentős többségében, ahol a tartásra kötelezettek külön háztartásban élnek, egymástól függetlenül folytatják kereső tevékenységüket, nyilvánvalóan ez is a helyes megoldás. Ebből azonban nem volna helyes olyan következtetést levonni, hogy az egyetemleges marasztalás, mint olyan a családjogi jellegű kötelezettségek teljesítésére alkalmazhatatlan volna. Különösen, hogy ne volna gyakran éppen ez a helyes szabály akkor, amikor a tartásra kötelezettek közös háztartásban élnek és anélkül folytatnak közös gazdasági tevékenységet, hogy e gazdasági tevékenység hasznát, jövedelmét egymás között megosztanák. Ha az egyetemleges kötelezettséget a polgári jogból importálta is a családi jog, s ha ez a családi jogban kivételes intézmény is, meggyőződésünk szerint semmiképpen sem olyan intézmény, amelynek a családi jog terén való alkalmazhatását a Ptké. 5. § (2) bek. a) pontja alapján stornírozni kellene.

További kérdés, hogy ha a VI. számú elvi döntés 3. pontjában foglalt rendelkezés hatályon kívül helyezésének *indokaival* nem is értünk egyet, vajon *érdemben* szükség van-e még az ebben foglalt rendelkezésekre. Erre a kérdésre hamarosan visszatérünk.

A PK. 795/62. sz. állásfoglalás akként rendelkezett, hogy: „A Legfelsőbb Bíróság VI. számú elvi döntésének 3. pontjában foglalt jogelvet a gyermektartáson kívül egyéb törvényes tartás esetére azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy az a személy, akinek gazdaságában, vagy más kereső foglalkozásában a tartásra kötelezett megfelelő díjazás nélkül dolgozik, a tartásra kötelezettel nem egyetemlegesen, hanem közönséges (sortartó) kezes módjára felel."[13] A 795/56. számú állásfoglalás pedig akként, hogy: „Az egyik házastárs a másik házastárs szülőjét a Csjt. értelmében nem köteles eltartani. Tartásra csak akkor kötelezhető, ha a Legfelsőbb Bíróság VI. számú polgári elvi döntése 3. pontjának esete áll fenn. E körön kívül a másik házastárs szülőjével szemben egyezségileg vállalt tartási kötelezettség ajándékozásnak minősül. Az ilyen alapon keletkezett tartási kötelezettséget az ajándékozás hatálytalanítására vonatkozó elvek szerint lehet megszüntetni."

Ezek az állásfoglalások is a Ptk. hatálybalépését megelőzőek, a családjogi polgári kollégiumi állásfoglalások 1961-ben történt revíziója előtt PK 688., illetve PK 689. szám alatt jelentek meg a BH 1959. évi 1. számában. Ezek hatályon kívül helyezésére most nem a Ptké. 5. § (2) bekezdése, közelebbről annak *c)* pontja alapján került sor, ezeket tehát — helyesen, de egyben ellentétbe kerülve a VI. sz. elvi döntés 3. pontja hatályon kívül helyezésének indokával —, nem minősítette a Legfelsőbb Bíróság polgári jogi tartalmú kollégiumi állásfoglalásoknak, hanem — mint már említettük — azon a címen helyezte őket hatályon kívül, hogy a gazdasági-társadalmi viszonyokban beállott változások folytán meghaladottakká váltak.

1959 januárja óta, amikor ezeket a kollégiumi állásfoglalásokat a BH-ban először közzétették, sőt 1961 áprilisa óta is, amikor felülvizsgálás után változatlanul újból közzétették, a társadalmi-gazdasági viszonyokban valóban lényeges változások következtek be. Ezek többsége természetesen a családjogi tartási kötelezettséget még áttételesen sem érinti, mások közvetlenül vagy közvetve érintik, vagy érinthetik. Ami a 795/62. számú, illetve a 795/56. számú PK állásfoglalásokban, sőt joggal hozzátehetjük a VI. számú elvi döntés 3. pontjában foglaltakat is illeti, a kérdést alapvetően úgy kellene feltenni: vajon *megszűntek-e, vagy megszűnőben vannak-e az olyan gazdasági kapcsolatok, amelyekben felnőtt személyek úgy dolgoznak közeli hozzátartozóik* (különösen szüleik vagy házastársuk) esetleg élettársuk *gazdaságában, vagy más kereső foglalkozásában, hogy ezért megfelelő díjazásban, a közös háztartás vitelére szánt jövedelemtől elkülönített juttatásban nem részesülnek,* vagy ilyen gazdasági viszonyok változatlanul vannak-e.

Aligha tehető vitássá, hogy az ilyen viszonyokban, mind ezek számszerű alakulásában, mind előfordulási körükben az 1954-es,[14] az 1959-es, valamint az 1961-es állapotokhoz képest is jelentős változás következett be.

A mezőgazdaság kollektivizálódásával, annak a korábbi helyzetnek a fokozatos megszüntetésével, hogy míg a családfő tsz-tagi minőségben fejtette ki tevékenységét a tsz-ben, családjának többi tagja csak családtagként tette ezt, vagyis annak a gyakorlatnak a fokozatos általánosodásával, hogy a tsz-ben nem alkalmazotti minőségben dolgozók, ha egy családnak a tagjai is, önálló tagsági jogosultsággal, s ennek megfelelően önálló, a család többi tagjáétól elkülönült keresettel rendelkeznek, a mezőgazdaság körében ezek a viszonyok, ha nem is küszöbölődtek ki, de jelentős mértékben csökkentek. Csökkentek különösen, vagy mondhatnók alapvetően meg is szűntek ezek a viszonyok a VI. sz. elvi döntés 3. pontja által első helyen szem előtt tartott relációban, vagyis abban, hogy felnőtt leszármazók dolgozzanak ilyen családtagi minőségben szüleik gazdaságában. Nem mondható azonban ez el ugyanilyen súllyal a házastársakra és az élettársakra nézve.

Kiküszöbölésről továbbá azért sem lehet szó, mert szemben az önállósult tsz-tagsággal, a háztáji gazdaság művelése, a háztáji keretében történő állathizlalás és nevelés terén, nyilván ma

[13] Az állásfoglalás második bekezdése a perlés rendjét szabályozta.

[14] Ekkor került közzétételre a VI. sz. elvi döntés.

is az az általános, hogy az együttélő család, különösen az együttélő házastársak vagy élettársak ebben a munkában, valamint a háztáji gazdaság termelvényeinek értékesítésében közösen vesznek részt, az esetek túlnyomó részében feltehetőleg anélkül, hogy a befolyt jövedelmet egymás között a végzett munka arányában szétosztanák.

Emellett, ha nem is jelentékeny számban, vannak mezőgazdasági művelés vagy gyümölcstermelés célját szolgáló személyi vagy magántulajdonban levő ingatlanok, többnyire ún. zártkertek, amelyek egy része a tulajdonosi helyzetre tekintet nélkül szintén a felnőtt családtagok közös művelése alatt áll, rendszerint szintén anélkül, hogy a jövedelemből a közös háztartásban élő családtagok díjazásszerű juttatásban részesülnének.

A családi közös gazdálkodás jelentősége a magánkisiparban, a vendéglátóiparban, vagy a kiskereskedelemben közel sem csökkent oly mértékben, mint a mezőgazdaságban, sőt az is állítható, hogy különösen az utóbbi években egyes területeken inkább emelkedett, mint csökkent.

Nem tartjuk vitásnak, hogy a tartásra kötelezettek jelentős többsége olyan önálló, többi családtagjáétól elkülönült keresettel rendelkezik, amely egyrészt alkalmas a tartásdíjfizetési kötelezettség alapjának megállapítására, másrészt képessé teszi őket a tartásdíjfizetési kötelezettségnek a teljesítésére is. Mégis szeretnénk feltenni a kérdést, hogy az eseteknek abban a számában talán jelentéktelennek tűnő kisebbségében, amelyekben nem szűnt meg az a gazdasági-társadalmi helyzet, amely a VI. sz. elvi döntés 3. pontját, illetve a 795/62. számú, valamint a 795/56. számú PK állásfoglalást indokolttá tette, vajon *milyen jogi garanciális eszközök fogják a gyermeket, illetve a többi tartásra jogosult hozzátartozót tartási igényéhez hozzásegíteni?*

9. De rendezetlen, és nézetünk szerint — ha a most tárgyalthoz hasonlóan nem is feltétlenül törvényi szinten, de — rendezésre szorul az a mai viszonyaink között kivételesnek még nem mondható eset is, hogy ha a feleség nem férje gazdaságában vagy más kereső foglalkozásában, hanem *férje háztartásában,* esetleg férje szüleinek vagy férje korábbi házasságából született gyermekeinek gondozásával fejti ki hasznos tevékenységét és emiatt nem tud, vagy éppen férje kívánságának megfelelően *nem folytat önálló kenyérkereső munkát,* tartásra szoruló hozzátartozói, korábbi házasságából származó, nem nála elhelyezett gyermeke (gyermekei), szülője (szülei) *követelhetnek-e tőle tartást, és ezért a tartásért fogja-e felelősség terhelni a férjét.* A szülőtartást illetően a hatályon kívül helyezett 795/62. számú PK állásfoglalás ezt a kérdést — mint láttuk — kifejezetten csak a férj gazdaságában vagy egyéb kereső foglalkozásában díjazás nélkül dolgozó asszony férjével szemben rendezte.

A gyermekgondozási segélyt igénybe vevő anya esetén egy korábbi cikkünkben[15] arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy arra az időre, amíg az anya ezt a segélyt igénybe véve otthon marad, a korábbi házasságából származó, nem nála elhelyezett gyermeke részére megítélendő tartásdíjat a gyermekgondozási segély összegének alapulvételével kell megítélni. Ezt az álláspontot ma is valljuk, de a most felvetett kérdéskörben másról van szó, arról nevezetesen, hogy a kereső tevékenység folytatására egyébként alkalmas, munkaképes személynek a kereső tevékenységtől való végleges, vagy legalábbis jelentékeny időre való, bár kétségtelenül gyakran indokolt távolmaradása, fedezet hiányában vagy esetleg más jogcímen feltétlenül mentesít-e a tartási kötelezettség alól vagy sem.

A kérdés a gyermektartás vonatkozásában a gyakorlatban nyilván ritkán fog előfordulni, mert a tartásra szoruló gyermek az esetek jelentős többségében az anyánál nyer elhelyezést, ő tehát a tartást természetben fogja nyújtani. Ez a körülmény azonban az erre irányuló igény jogosságának vizsgálatától, a problémának, esetleg a körülmények mérlegelését is figyelembe vevő, differenciált rendezésétől ugyanúgy nem mentesít, ahogyan meg kell majd konstruálni azokat a jogi eszközöket is, amelyekkel a tartásra jogosultnak a tartásdíjhoz való igényét azokra az esetekre biztosítja a jog, amelyekre a korábban megvolt biztosítékokat a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte.

10. S végül — részben a tartási igény kiterjesztése, részben, bár csak látszólagos korlátozása irányában — még két észrevétel, amelyek, úgy gondolom, részletesebb indokolást nem igényelnek.

Az egyik:

Érdemes volna elgondolkozni azon, hogy a mostohaszülő-tartáshoz hasonlóan, a kölcsönösség és viszonosság alapján nem volna-e helyes a rászorulttá váló *nagykorú testvér javára annak a testvérnek a tartási kötelezettségét megállapítani, akit ez a rászorulttá váló testvér kiskorúsága idején eltartott,* akinek neveltetési és taníttatási költségeit viselte.

S a másik:

A Csjt. korrekciója során az intézmény kivételességének hangsúlyozásával, úgy véljük, helyes volna *törvényerőre emelni a rokontartásra érdemtelenség intézményét,* alapvetően abban a körben, amelyben azt a bírói gyakorlat a nagykorú gyermek vonatkozásában a XXIX. számú elvi döntésben foglaltaknak megfelelően, a szülők vonatkozásában pedig a 144. számú (régi 795/54. sz.) PK állásfoglalás nyomán kialakította.

A rokontartásra érdemtelenség intézményének törvényi rendezése, nagyban-egészben eb-

[15] Weiss Emília: Gyermekgondozási segély — családjogi tartási kötelezettség. (Magyar Jog 1969. 299—301. old.)

ben a szűk körben maradva, s annak feltétlen hangsúlyozásával — ami különben a XXIX. sz. elvi döntésnek és az azon alapuló bírói gyakorlatnak is megfelel —, hogy azt kiskorú gyermek terhére nem lehet megállapítani, a szocialista erkölcs normáival összhangban álló, a szocialista társadalom értékítéletében minden bizonnyal helyesléssel találkozó szabálya volna jogunknak, s nem kényszerítené a bírót a jogszabályoknak olyan — bár a kérdés érdemét tekintve helyes — kiterjesztő, vagy ha úgy tetszik megszorító értelmezésére, amely legfeljebb jóindulatú elnézéssel fér bele a jogszabályértelmezés fogalmába.

Megjegyezzük még, hogy a rokontartásra való érdemtelenség intézményét szélesebb vagy szűkebb körben más szocialista jogrendszerek, így a Szovjetunió, Bulgária, az NDK, valamint Csehszlovákia családjogi törvényei is ismerik, Jugoszláviában pedig, ahol a törvény ilyen rendelkezést nem tartalmaz, a jogi irodalom képvisel olyan álláspontot, amely ezt de lege ferenda helyesnek tartaná.[16]

Weiss Emília

[16] L. Prokop, A.: Kommentar osnovnom zakone o braku (A házasságról szóló alaptörvény kommentárja, 283. old.). Idézi: Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei. 461. old. 96. jegyzet.

SZEMLE

Korszakunk atomjoga

1. *A NAÜ bécsi konferenciájának témakörei**

Az atomenergia békés alkalmazásának rohamos fejlődése, a nukleáris anyagok és sugárzó izotópok felhasználási területének és forgalmának mind extenzív, mind intenzív értelemben vett hatalmas terjedése a világ figyelmét erre az új területre, a jogászok figyelmét pedig a rendezések, szervező intézkedések sürgősségére irányítja.

A technika területén kibontakozó szinte viharos ütemű fejlődés a nukleáris területet szabályozó nemzeti jogalkotások világméretű koordinálásának és összhangjának szükségességét követeli meg.

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (NAÜ) 1957-ben hatályba lépett Alapokmányában rögzített felelőssége és a tagállamok nagy száma arra kötelezte az Ügynökséget, hogy kezdeményező és vezető szerepet vállaljon a nukleáris fejlődéssel összefüggő jogi kérdések rendezésében is. Tanácsadószolgálatának keretében a jog területén belül minden állam, elsősorban mégis a fejlődő államok jogászainak munkáját kívánja alátámasztani.

A célkitűzés megvalósítása érdekében első ízben 1968-ban Bécsben szervezett és bonyolított le jogászok számára olyan kurzust, amely átfogta a rendezésre váró kérdések és problémák egész területét.

A tanfolyamon tárgyalt kérdéscsoportok: *a)* nemzetközi nukleáris szervezetek; *b)* alapozó törvényhozás és rendezések az atomenergia területén; *c)* a polgári felelősség érvényrejuttatása és a biztosítás kérdése; *d)* atomreaktorok létesítésével kapcsolatos szabályozások és nukleáris fűtőanyag-ellátással kapcsolatos problémák; *e)* sugárvédelmi és biztonsági szabályok; *f)* technikai segítségnyújtás; élelmiszerek besugárzásos tartósítása; nukleáris erőművek gazdaságosságának kérdése; nukleáris jogászok képzése és a nukleáris jog bibliográfiája; *g)* a hatékony nemzetközi ellenőrzés problémája.

Az előadók a NAÜ által felkért szovjet, amerikai, angol, francia, belga és spanyol szakemberek voltak. A rendezvényen 21 ország jogász képviselője vett részt: 6 Dél-Amerikából (Argentina, Brazília, Chile, Columbia, Uruguay és Venezuela), 3 Közép-Európából (Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia), 5 Közel-Keletről (Irak, Izrael, Szaud-Arábia, Tunisz, Törökország), 7 Távol-Keletről (Ceylon, Tajvan, India, Indonézia, Dél-Korea, Fülöp-Szigetek, Vietnam).

A továbbiakban a tanfolyamon elhangzottakkal és a NAÜ vonatkozó kiadványával foglalkozunk kiegészítve azt az idekívánkozó kritikai megjegyzésekkel.

2. *Az atomenergia nemzetközi ellenőrzése*

A tanfolyamot megnyitó előadásában Sigvard Eklund, a NAÜ vezérigazgatója kiemelte: első ízben történik meg az, hogy nukleáris energia problémáival foglalkozó jogászokat tanácskozásra összehívtak. A tanfolyam tematikájában a garanciális ellenőrzés (Safeguards System) fontosságát és aktualitását az is igazolta, hogy éppen abban az időben tárgyalta az ENSZ a nemzetközi hatékony ellenőrzést megvalósító világszervezet problémáját, vagyis azt, hogy melyik nemzetközi intézményre bízzák ezt a feladatot. „A cél nem kisebb, mint hogy a NAÜ e tanfolyam munkájával, az ott elhangzott előadásokkal, információs szolgálatával, műszaki segítségnyújtással és nem utolsósorban a tanfolyamról hazatérő jogászok munkájával is elősegítse a kialakulóban levő nukleáris világjog és nemzeti jogrendszerek, szabályozások lehető legtökéletesebb koordináltságát, harmóniáját."

Kiemelik a rendezvény jelentőségét a következő tények: a nukleáris energia katonai felhasználása kérdésében megegyezés jött létre a három nagyhatalom között, mely szerint a föld felszíne fölött atombombát nem fognak robbantani. Abban a kérdésben is meg-

* Beszámoló a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség bécsi jogászkonferenciájáról és recenzió az ezzel kapcsolatos kiadványról. „Nuclear Law for a Developing World". (Wien, 1969. 330 p.)

egyezés történt, hogy a világűrbe nem juttatnak és ott sem robbantanak atombombát.

Az is nyilvánvaló, hogy az atomfegyverkezés telítettségi foka már bekövetkezett, kialakult a „félelem egyensúlya", a felelős nagyhatalmak vezetőit véletlen katasztrófa megelőzése céljából forró-drótok kapcsolják össze.

Nem vitatható, hogy az atomenergia békés alkalmazása mellett is veszélyes helyzet alakulhat ki. A nukleáris erőművek ugyanis már gazdaságosabbak mint a legtöbb hagyományos villamoserőmű. A nukleáris erőművek létesítésével jelentkező alap-beruházások összege a hagyományos erőművek alapberuházásainak összegénél magasabb ugyan, de a nukleáris erőművek mégis lényegesen olcsóbbak az utóbbiaknál, mert az alapberuházásoknál jelentkező többletráfordítás a nukleáris reaktorok fűtőanyagának lényegesen olcsóbb volta miatt a nukleáris erőművek javára kompenzálódik.

Ez a tény magyarázza meg azt, hogy 1968-ban a világon már mintegy 440 kutató- és nukleáris erőműreaktor működött és számuk rohamosan emelkedni fog.

Ezek a meglevő, békés rendeltetésű nukleáris kutató- és erőműreaktorok azonban máris évente több tonna Plutonium—239-cet termelnek, ez a mennyiség viszont több száz olyan nagyságrendű atombomba előállítását teszi lehetővé, mint amekkorát 1945-ben Hirosimára dobtak.

Ha pedig azt vesszük figyelembe, hogy a nukleáris erőművek és kutatóreaktorok jelentős része — kb. egyharmada — nem az atomcsendben szerződött atomhatalmak területén van, illetve lesz, hanem az úgynevezett fejlődő államokban, akkor egyszerre nyilvánvaló, hogy nemzetközi ellenőrzés (ún. garanciális ellenőrzés) alá kell venni ezeket. Ellenőrizni kell azt, hogy mi történik a megtermelt Plutonium—239-cel, hogy a helyi készletek regionális konfliktusoknál (pl. Pakisztán és India között) ne kerülhessenek atombomba formájában „ultima ratio"-ként bevetésre. Egy ilyen helyi bevetés könnyen vezethet nukleáris világháborúhoz, amelynek komor perspektíváját mindenki ismeri.

Az atomhatalmak — amelyek a reaktorok fűtőelemeinek kizárólagos előállítói — elvileg egyetértenek az ellenőrzés szükségességével is. A nemzetközi garanciális ellenőrzés gyors megvalósításának szükségességét az ENSZ már 1968-ban deklarálta.

A hatékony ellenőrzésnek jogi és személyi feltételeit egyaránt biztosíthatná a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség. A NAÜ a rajta keresztül addig 30 államnak juttatott hasadó-anyag készlettel kapcsolatban szerződésben kikötötte a békés felhasználást és fenntartotta magának az ellenőrzés jogát. Tehát fennáll annak a lehetősége, hogy a NAÜ két- vagy többoldalú nemzetközi szerződések alapján világszerte ellenőrizze a meglevő és a később építendő reaktorok, illetve reprocessáló üzemek működését.

Az ellenőrzés szabályzata négy részből áll.

Az első rész a szabályzat célját és az alapelveket taglalja.A legfontosabb alapelv az, hogy az ellenőrzött állam gazdasági és műszaki fejlődését az ellenőrzés nem gátolhatja, továbbá, hogy ipari és kereskedelmi titkokat felfedni nem szabad. Az ellenőrzésről szóló jelentések csakis szigorúan megszabott feltételek között publikálhatók. A szabályzat második része meghatározza, hogy hogyan és milyen körülmények között válik a nukleáris anyag ellenőrzés tárgyává; hogy mi nem tárgya, illetve milyen üzemi fázisnál szűnik meg az ellenőrzés. Meghatározza, hogy ellenőrzött nukleáris anyag milyen feltételek mellett szállítható. A harmadik rész az ellenőrzési eljárást szabályozza. Az általános eljárási rész: *1.* a nukleáris berendezés tervrajzainak átvizsgálását biztosítja, hogy az ellenőrzés módja kidolgozható legyen; *2.* meghatározza az ellenőrzött anyagok nyilvántartásának elvi követelményeit; *3.* az ellenőrzött állam időszakos és eseti adatközlésének rendjét szabályozza; *4.* az ellenőrző vizsgálatok módját rendezi.

A vizsgálatok lehetnek rendszeres ellenőrzővizsgálatok, beindító ellenőrzővizsgálatok és különleges vizsgálatok. Különleges ellenőrzési eljárást addig a fűtőanyagciklus két állomására dolgoztak ki: kutató- és erőműreaktorokra, továbbá reprocessáló üzemekre.

A NAÜ legnagyobb arányú ilyen ellenőrzése a „Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America" alapján 21 állam területén (Mexikótól a Tűzföldig) máris folyamatban van.

Az ellenőrzést részben az illetékes állam központi ellenőrző bizottsága, részben a NAÜ-ellenőrök végzik. Nyilvántartják a hasadóanyag-készletek alakulását, szállítását és felhasználásukat.

A szerződések megtartását szankciókkal biztosítják. Ha alapos gyanúja merül fel az ellenőrzött állam szerződésszegésének (például, hogy hasadóanyag-készletek kerültek ellenőrizhetetlen helyre), az ellenőrök azonnal jelentést tesznek a NAÜ Vezérigazgatójának. A Vezérigazgató az ügyet a Kormányzótanács elé terjeszti, amely határozatban egyértelműen megállapítja, hogy a szóbanforgó állam valóban szerződésszegést követett-e el. Ha a Tanács a szerződésszegés tényét megállapítja, ebből egy sor automatikus intézkedés következik; a Tanács köteles felszólítani az illető államot, hogy a kifogásolt szerződésszegő magatartást azonnal szüntesse be; a Tanács köteles továbbá a szerződésszegés tényét jelenteni *a)* az összes tagállamnak, *b)* a Biztonsági Tanácsnak és *c)* az ENSZ Közgyűlésének.

Ha pedig a szerződést megszegő állam ésszerű időn belül nem szünteti meg szerződésszegő magatartását, illetve nem korrigálja ténykedését, akkor a Tanács két intézkedés között választ, vagy mindkét intézkedést végrehajtja: *a)* közvetlenül intézkedik a NAÜ vagy a szállító tagállam által juttatott segítség csökkentése vagy teljes leállítása iránt, és visszarendeli a juttatott anyagokat és berendezéseket; *b)* a szerződésszegő privilégiumainak és tagságból eredő összes jogainak gyakorlását felfüggeszti.

További, még súlyosabb lépéseket — ha szükség van rájuk — már az ENSZ teszi meg.

Talán annyit kell még megjegyezni, hogy a terv megvalósulása esetén az Ügynökség a nukleáris energia békés felhasználásának egyetemleges ellenőrző szervévé

válik (erre minden remény megvan), és akkor a NAÜ az ENSZ egyik legfontosabb és példátlan nagyméretű nemzetközi szervezete lesz, amely a béke megőrzése vonalán kimagaslóan fontos szerepet játszhat.

A tervek szerint a NAÜ köt szerződést az ellenőrzésről az atomsorompó-szerződéshez csatlakozott országokkal. Ellenőrzi a hasadóanyagok (fűtőelemek és kiégett fűtőelemek) mozgását és hovafordítását annak érdekében, hogy ezeket az anyagokat ne lehessen katonai célra felhasználni.

A NAÜ garanciális-rendszere a jelenleg ismert rendszerek közül a legmegfelelőbb, éppen az Ügynökség nemzetközi, univerzális jellege miatt, de azért is, mert az adminisztratív és technikai kérdések a legjobban kidolgozottak és a NAÜ garanciális rendszere gyakorlatban is megvalósult már.

3. *A nukleáris intézmények és az atomjog funkciói*

A nukleáris jog kialakulásáról W. Boulanger értekezett. Szerinte a nukleáris jognak — mint minden jognak — kettős célkitűzése és funkciója van: 1. a fejlődés elősegítése és 2. a fejlődő emberiség védelme. Ez a nukleáris jog *a) nemzeti jog,* mert — nemzeti nukleáris tevékenység megszervezését szabályozza; — nukleáris tevékenység engedélyezését és felügyeletét szabályozza; — a nukleáris jogsértésekkel szemben szankciókat ír elő; — a közegészséget védelmezi, és sugárvédelmi biztonságra vonatkozó szabályozást is tartalmaz; *b) nemzetközi közjog,* mert — nemzetközi szinten kormányközi szervezeteket hoz létre (NAÜ, ENEA, Euratom stb.), és azokat jogalkotó hatáskörrel vagy nukleáris anyagok és berendezések békés felhasználására vonatkozólag autoritással ruházza fel; *c)* és *nemzetközi magánjog* is, hiszen különböző nemzetközi egyezményekkel rendezi a nukleáris károk polgári szavatolásával kapcsolatos problémákat.

A világ első atomtörvényét Új-Zéland alkotta 1945-ben. A második jogi rendezés az ENSZ Közgyűlés 1946. január 24-i 1. sz. határozata volt, amely az atomenergia békés felhasználásának elősegítésére irányult, a következő rendezési elgondolás pedig a Baruch-terv volt, amely a „nemzetek feletti nemzetközi ellenőrzés" gondolatával foglalkozott. (Túl korán!)

Az USA atomenergia-törvénye (Atomic Energy Act, 1946) hozta létre az USA Atomenergia Bizottságát. A törvény kormányzati monopóliumá tette minden hasadóanyag és termelőmű tulajdonát. A hasadóanyagbányászat termékét is az USAEC tulajdonává tette, és az atomenergiára vonatkozó minden információt államtitoknak minősített, és az információk illetéktelen közlésére halálbüntetést szabott ki.

A magántőkét és magánkezdeményezést azonban nem lehetett sokáig korlátozni és nem is találták célszerűnek. Így született meg az „Atomic Energy Act 1954", amely lehetővé tette, hogy nukleáris reaktorok magántulajdonba kerülhessenek (a fűtőelemek azonban továbbra is kormánytulajdonban maradtak). Ugyanakkor lehetővé tette kooperációs egyezmények megkötését az USAEC és más államok között.

Az USA politikája tulajdonképpen már 1953-ban megnyilvánult, amikor javasolták, hogy az ENSZ égisze alatt szervezzék meg a NAÜ-t, a hasadóanyagok bankját — elektromosenergia-termelés céljára. A NAÜ 1956-ban meg is alakult. Közben az USA kétoldalú nemzetközi egyezmények sorát kötötte (Angliával, Kanadával, Belgiummal) információk cserélése és uráneladások, illetve kölcsönzések tárgyában, azzal a kikötéssel, hogy a kiégett fűtőelemek újraválo feldolgozását viszont az USA végzi.

Anglia, Kanada és a Szovjetunió közben több állammal is kétoldalú kooperációs egyezményt kötött nukleáris energia felhasználására vonatkozóan. Ezek az egyezmények is nagy lendületet adtak a fejlődésnek.

Döntő jelentőségű volt az atomenergia békés alkalmazása tárgyában az 1955 szeptemberében tartott Genfi Nemzetközi Konferencia, amelyen 73 nemzet 1400 delegáltja foglalkozott az atomenergiának az ipar, a mezőgazdaság és a gyógyítás területén való felhasználásával. A konferencia hatására 1955 októberében megalakult az NSZK Atomenergiai Minisztériuma, 1956-ban az osztrák „Studiengesellschaft für Atomenergie", 1957-ben a belga „Centre d'Études de l' Energie Nucléaire", 1960-ban az olasz „Comitato Nazionale per l' Energia Nucleare", 1956-ban az OECD (Európai Gazdasági Együttműködés) szervezte meg saját atomenergiaügyi kormányzótanácsát, 1957 márciusában pedig létrejött az Euratom, (Európai Atomenergiai Közösség), amelynek tagjai Belgium, Franciaország, az NSZK, Olaszország, Luxemburg és Hollandia. E csaknem nemzetek feletti szervezet határozatai kötelezik a tagállamok törvényhozását az egészségvédelem és nukleáris biztonságra vonatkozó kérdésekben. A tagállamok által importált vagy termelt hasadóanyagok az Euratom tulajdonát képezik. Közös vállalatokat hoztak létre adókedvezményekkel, információcserét biztosítottak egymás között, beleértve a titkos szabadalmak cseréjét is.

Az Európai Atomenergia Ügynökség (ENEA) 18 nyugat-európai tagállam és 3 társult állam (Kanada, Japán és az USA) szövetsége, amely közös vállalatokat hozott létre. Ilyen az Eurochemic (Belgium, Mol), amely fűtőelemeket reprocesszáló, kontinentális méretű vállalkozás. Ilyen közös vállalat továbbá a norvég Halden-reaktor, a brit Dragon-reaktor, a Seibersdorfi Élelmiszersterilizáló (Ausztria) stb. Az ENEA-nak saját garanciális ellenőrző szervezete és nukleáris bírósága van.

A NAÜ 1956-ban eredetileg azért alakult meg, hogy a tagállamokat nukleáris hasadó-anyagokkal lássa el, és hogy az atomenergia békés felhasználásának hatékony szervezete legyen. Az első feladat egyre inkább vesztett a jelentőségéből, amint fokozatosan kiderült, hogy az uránkészletek világszerte bőségesek.

E szervezetek (Euratom, ENEA, NAÜ), egyaránt közreműködtek abban, hogy a nukleáris jognak egy igen fontos ága kifejlődjék, nevezetesen, hogy a nukleáris káresetekkel kapcsolatos szavatosság kérdése megoldódjék. Az első ilyen egyezmény az ún. „Paris Convertion" volt, amelyet az ENEA ho-

zott létre 1960-ban írtak alá és 1968. április 1-én lépett hatályba.

A NAÜ 1963-ban nemzetközi konferenciát hívott össze Bécsbe, nukleáris káresetek szavatossági egyezménye ügyében. Ezt az egyezményt 1968 áprilisáig négy állam ratifikálta.

1961-ben a NAÜ által is támogatott Nemzetközi Tengerjogi Konferencia foglalkozott a szavatosság kérdésével és 1962-ben létrejött a nukleáris hajók üzemeltetőinek szavatossági kötelezettségével kapcsolatos egyezmény (az ún. Brüsszeli Nukleáris Hajózási Egyezmény). Az Euratom vezetése alatt és az ENEA keretén belül alkotott, a Párizsi Egyezmény kiegészítő Brüsszeli Egyezményt 1963. január 31-én írták alá. A felsorolt egyezményeknek több közös vonása van: *1.* Szigorú és abszolút felelősség elvét érvényesítik az üzemeltetővel szemben mind atomerőmű, mind nukleáris hajó esetében. *2.* A szavatosság összegét és határidejét limitálják. *3.* Kötelező biztosítás vagy egyéb pénzügyi garancia vállalását írják elő. *4.* Nukleáris káresetekre kormánygaranciák nyújtanak kiegészítő biztosítékot.

Az USA egy sor ún. „Savannah"-egyezményt kötött (tucatnál több állammal). Az NSZK a még el sem készült „Otto Hahn" nukleáris hajó útjait máris egyezményekkel készítette elő. A NAÜ tudomása szerint már kb. 56 állam hozott létre valamilyen nukleáris jogi rendezést, és a legtöbb állam a saját atomenergiabizottságánál központosította a vezetést.

Még több állam szabályozta a sugárvédelem kérdését. A szabályok az ICRP (International Commission on Radiological Protection) ajánlásaira épülnek fel, de ugyanezek az ajánlások képezik alapját az ENEA és az IAEA (= NAÜ), valamint a KGST ajánlásainak is. A radioaktív anyagok szállításának szabályozása is az ICRP normákon alapul. Komplett nukleáris jogrendszert ezideig kevés állam épített ki, de számuk állandóan növekszik. Remélik, hogy a nukleáris károk szavatolását rendező törvényes rendelkezések területén is harmónia alakul ki. Emellett a régebben megalkotott jogrendszerek sok tekintetben reformra szorulnak. Az USA pl. lépéseket tett annak érdekében, hogy hasadóanyagok és dúsítóművek is kerülhessenek magántulajdonba. Japán jogfejlődése is efelé tart. Az NSZK-ban rövidesen felülvizsgálják az 1959. évi atomtörvényt, Norvégia pedig most készíti atomtörvénytervezetét. A NAÜ azt ajánlja, hogy: *a)* először is létre kell hozni azt a hatóságot, amely az ország összes nukleáris ügyét felelősséggel intézi, *b)* sugárvédelmi és sugárbiztonsági állami szabályzatot kell kiadni, *c)* ha valamely állam kutatóreaktort vagy erőműreaktort kíván építeni vagy vásárolni, ki kell alakítani az engedélyezés eljárásjogát, az ellenőrzést, és a nemzetközi egyezményekkel összhangban levő szavatossági jogot, *d)* végül saját garanciális ellenőrzési rendszert (Safeguards System) kell létesíteni.

Az élelmiszer-tartósítás besugárzással történő megoldása sok országban kelt érdeklődést.

Nagy vonásokban ez a nukleáris jog 23 éves története.

A NAÜ eddig is segítséget nyújtott tagállamainak a nukleáris jogalkotásnál: szakértőket küldött, vagy írásban mondott véleményt nukleáris jogi szabályzások tervezetéről, illetve megvitatta azokat az államok illetékeseivel. Ezt a jövőben is folytatni kívánja.

4. Nukleáris károkozással összefüggő jogi kérdések

A tőkés országokban nukleáris reaktorok vagy erőművek 1950-es évek óta elvileg magántulajdonba is kerülhetnek, sőt az ilyen irányú kezdeményezés éppen az atomenergia bizottságoktól (USA, Anglia) indult ki. A lehetséges nukleáris kár mérete azonban kezdetben elriasztotta a magántőkét a vállalkozástól. Ezt a gátló tényezőt fel kellett számolni. A kezdeményezés ismét az atomenergia bizottságtól indul ki. A kérdés rendezésének alapelvei: *a)* az üzemeltető abszolút felelős. (Kizáró okok: polgárháború vagy fegyveres konfliktus, illetve kivételesen súlyos nemzeti katasztrófa közvetlen következményeképpen bekövetkezett nukleáris kár); *b)* Pontosan meg kell határozni olyan fogalmakat, mint „nukleáris anyag" „nukleáris berendezés", „nukleáris kár", „radioaktív termék" vagy „radioaktív hulladék"; *c)* A legnagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy a lakosság a lehető legtökéletesebb védelemben részesüljön nukleáris baleset vagy kár bekövetkezése esetén; *d)* Ez ideig katasztrofális méretű nukleáris káreset nem fordult elő, de ha ilyen bekövetkeznék, a kárösszeg a történelemben eddig nem ismert mértékű lehet. Egy-egy biztosító társaság ilyen kárösszeget nem tudna kifizetni, ezért szövetkeznek egymással és az államok segítik ezeket a szövetkezéseket. (Az USA-ban például a biztosító társaságok által összeadott 74 millió dolláron kívül az állam 500 millió dollár tartalékfedezetet biztosít.) A biztosítás által nem fedezett károkat az az állam szavatolja, amelynek területén van a nukleáris erőmű; *e)* Érvényesítési határidő a kár bekövetkezésétől számított 10 esztendő. Ezt a biztosítási jog területén szokatlanul hosszú időtartamot a sugársérüléseknek az a sajátos természete indokolja, hogy a sugármegbetegedés jelei esetleg csak évek múlva jelentkeznek; *f)* A szállítással kapcsolatban is az üzemeltetőt terheli a kártérítés kötelezettsége. (Ez is eltér a fuvarozási jog más területén érvényes alapelvektől.) Ennek magyarázata az, hogy a csomagolás szakszerűségét csak a feladó biztosíthatja, (a fuvarozó saját szakemberek hiányában nem garantálhatja a biztonságot), továbbá, ha a fuvarozó lenne felelős, úgy ő is biztosítóhoz fordulna, ami csak fölöslegesen növelné a biztosítási összfedezeti összeget. Ezért teszik az üzemeltető kötelességévé a szavatosságot. A feladó felelőssége csak akkor szűnik meg, amikor a címzett átvette a küldeményt; *g)* Bírói joghatóság azt az államot illeti meg, amelynek területén a nukleáris baleset bekövetkezett.

A szocialista államokban a kárviselési problémát elvileg önbiztosítás formájában szavatolják. Kérdés azonban, hogy esetleges nukleáris nagyobb káresettel számolva, nem lenne-e helyesebb egy KGST biztosítási konzorciumot létrehozni? Nyilvánvaló, hogy a kérdés eldöntése kormányszinti döntést kíván, sőt nemzetközi egyezmény megkötését teszi szükségessé. Akármi lesz is a döntés, az csak a

kártérítés forrására vonatkozhat. Egyéb vonatkozásokban a leendő magyarországi törvényes rendelkezéseknek összhangban kell majd lenniök a már megkötött nemzetközi egyezményekkel, illetve alapelvekkel.

5. A nukleáris reaktorok engedélyezése és fűtőelem-utánpótlás

Új reaktor vagy nukleáris erőmű létesítését engedélyhez kell kötni. Az Egyesült Államokban az engedélyt az atomenergia-bizottság adja meg, ha a titkárság az előzetes vizsgálat során megállapítja, hogy a megvalósítás személyi, technikai, gazdasági, földrajzi (meteorológiai, geológiai, szeizmológiai) és biztosítási (szavatossági) feltételei megvannak. Ezt a tényt az engedélyt kérelmezőnek kell bizonyítani. A bizottság titkárságának kedvező állásfoglalás után — de még az atomenergia-bizottság végleges döntése előtt — nyilvános tárgyalás („public hearing") következik, amelyen bárki megtámadhatja a tervezett intézkedést. A realizálást, a tervek és a beruházások összhangját menetközben is folyamatosan ellenőrizni kell.

Hazánkban is foglalkozni kell e probléma rendezésével, mert — tervek szerint — a hetvenes évek végére megépül a 2×400 MW-os Paksi Erőmű. A technika fejlődése nálunk ezen a területen is megelőzte a jogi rendezéseket, pedig fordítva, de legalábbis párhuzamosan kellett volna történni.

A reaktorok fűtőelem ellátása (szállítása), illetve a kiégett fűtőelemek újra való feldolgozása (reprocesszálása) azok a fáziselemek, amelyek bekövetkezésekor ellenőrizhető a reaktorok működése. A szállítások biztonsága kérdésében a NAÜ az ICRP normák alapján dolgozta ki saját szállítási szabályzatát, amelyet a KGST államok is elfogadtak. (A szabályzatok ajánlás jellegűek.) A magyar kodifikációs munkának e területen is nagy feladatai vannak.

A radioaktív hulladékok temetésének kérdése minden államban komoly probléma. Magyarországon is üzemel izotóptemető, bár még sok a tennivaló ezen a vonalon. Átfogó technikai és jogi rendezés szükségessége áll itt is fenn.

Viszonylag rendezett nálunk a sugárvédelmi szabályozás, a radioaktív anyagok vasúti és légi fuvarozásának szabályozása. Mindkét rendezés ICRP-normák, illetőleg azokon alapuló NAÜ és KGST szabályozási ajánlások alapján történt meg. Nem teljesen rendezett viszont a tengerjáró hajóinkon esetleg előforduló fuvarozás, és a nemzetközi gépkocsin való szállítás kérdésének szabályozása.

6. Az élelmiszerek tartósításának jogi szabályozása

Élelmiszerek tartósítására csak 5 MeV-et meg nem haladó gamma (Co—60, Cs—137) vagy röntgensugárzás, illetve 10 MeV-ig terjedő energiájú gyorsított elektronsugárzás használható. A sugárzás elpusztítja a baktériumokat, penészgombákat, megöl bizonyos parazitákat és rovarokat, megváltoztatja a gyümölcsök és főzelékfélék érettségi fokát. 16 évet meghaladó kísérletezés eredményeképpen tudjuk, hogy hús, szárnyas, hal tartósítható vele, burgonya és hagyma csírázása gátolható meg.

A NAÜ körlevélben érdeklődött a 128 tagállamban annak tisztázása végett, hogy hogyan áll az élelmiszerek ilyen tartósításának jogi szabályozása. 61 állam válaszolt. Kitűnt, hogy összesen 13 állam szabályozta a tartósított termékek felhasználását, de közülük csak az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Izrael és Kanada engedélyezte sugárzással tartósított élelmiszerek fogyasztását. Nemcsak az élelmiszerek, hanem a csomagolóanyagok használatát is szabályozni kell, amelyben az élelmiszer a besugárzást kapja. Eddig kb. 15 különböző csomagolóanyag használatát engedélyezték ilyen célra, mint veszélytelent.

Mintegy 30 féle tartósított élelmiszerrel végeztek igen alapos előkészítő kísérletet Angliában, az Egyesült Államokban, Kanadában és a Szovjetunióban. Körülbelül 14 évi állattakarmányozási és étkeztetési kísérletek eredményeképpen megállapították, hogy a táplálék besugárzottságára visszavezethető károsodás egyetlen esetben sem volt igazolható.

Tehát a besugárzásnak nagy jövője van az élelmiszerek tartósításában. Erre annál is inkább fel kell figyelni, mert az élelmiszeriparban felhasznált kémiai tartósító-anyagok, valamint a mezőgazdaságban alkalmazott rovarirtómérgek az élelmezésen keresztül úgyis nagy biológiai megterhelést jelentenek az emberiség számára, viszont a sugárzásos tartósítás semmilyen biológiai megterhelést nem okoz.

Hazánkban e jogi terület előkészítése is késik, pedig két gammabesugárzó bázisintézmény már működik. Igaz, hogy mindkettő kísérleti jellegű még, és csak az egyik kizárólag élelmiszerprofilú, de — a tervek szerint — a Központi Élelmezésipari Kutató Intézet a közeljövőben megindítja 48 000 curie-s besugárzó berendezését élelmiszerek tartósítására.

7. Magyar jogalkotási feladatok

A nukleáris jogalkotás hazánkban fejlettebb, mint Csehszlovákiában vagy Jugoszláviában, ahol 1968-ig még kormányrendeletet sem hoztak, kizárólag a veszélyes üzemekre már meghozott rendeleteket analógiákkal adaptálják. Nálunk kormányrendelet [10/1964. (V. 7.)] és végrehajtási utasítása [1/1964. (V. 7.)] Eü. M. utasítás, valamint a 22/1966. Eü. M. óvórendszabály fogják át a radioaktív anyagok forgalmazásának, felhasználásának, szállításának területét, e rendelkezéseket pedig megelőzte az M. Sz. 62—61 számú magyar szabvány.

E rendelkezések a maguk idejében lényegében jók, el nem hamarkodottak (az NSZK például nem egy elhamarkodott intézkedést hozott, atomtörvényük most van átdolgozás alatt) és megfelelőek voltak. Nem fogták át azonban a nukleáris energia békés alkalmazásának egész területét, néhány részletük pedig már el is avult intézkedéseket tartalmaz, revízióra szorul. (Pl. izotópos műszerek forgalmazása.)

A nemzetközi garanciális ellenőrzés aktualitása és a Paksi Erőmű megépítése sürgősen követelik a nukleáris jogi terület átfogó alaptörvénnyel történő rendezését és megfelelő végrehajtási rendeletek kiadását.

A feladat igen komoly és bonyolult. Fizikusok, orvosok, kémikusok, jogászok, rendészeti-, szállítás-, fuvarozási és biztosítási szakértők jól szervezett és mielőbbi kooperációjára van szükség. A munka elvégzéséhez igen értékes alapul szolgálhat a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség fentiekben ismertetett kiadványa is.

Somorjai László

Az ideiglenes gondnok

Rövid tanulmányom megírására egyrészt az késztetett, hogy ráirányítsam a figyelmet a gyámhatóság hatáskörébe tartozó ideiglenes gondnokrendelés jogintézményének fontosságára, másrészt, hogy ennek kapcsán néhány elvi és gyakorlati kérdést tisztázzak.

Több mint egy évtizedes gyámhatósági munkám tapasztalatai meggyőztek, hogy e témakörben az ország gyámhatóságai között nincs egységesen kialakult joggyakorlat, arról nem is beszélve, hogy a jogalkalmazók széles tábora (gyámügyi szakemberek, bírák, ügyészek, ügyvédek stb.) sok esetben helytelenül értelmezi és alkalmazza a tételes jogszabályt. A hiba okát részben abban látom, hogy a jogirodalom, de a Legfelsőbb Bíróság is alig foglalkozott ezzel a kérdéssel, másrészt a megjelent néhány jogszabálymagyarázat, illetve értelmezés nem alakította ki a helyes jogi megoldást és szemléletet.

A jogintézménnyel való foglalkozást praktikus szempontok is indokolják, hiszen a statisztikai adatok szerint 1969. szeptember 30-án csak a fővárosban 380, 1968. december 31-én pedig az egész országban 1309 volt azoknak a nagykorú cselekvőképtelen személyeknek a száma, akik részére a gyámhatóság — cselekvőképességet érintő gondnokság alá helyezési peres eljárást még mellőzve — ideiglenes gondnokot rendelt.

I.

A gyámhatósági eljárásról szóló 6/1969. (VIII. 30.) MM. sz. rendelet — továbbiakban: Gyer. — 3. § b) pontja szerint a gyámhatóság feladata a kiskorúak érdekvédelmén kívül a testi vagy értelmi fogyatékosságuk miatt cselekvőképtelen, vagy korlátozottan cselekvőképes, illetőleg vagyoni ügyeik ellátásában akadályozott nagykorú személyek törvényes képviseletéről való gondoskodás, ügyeik intézésének állandó felügyelete és irányítása, személyi és vagyoni érdekeik védelme.

Az elmebetegekről való gondoskodás és a gondnokság jogintézményének kialakulása sok évszázados történeti fejlődésre vezethető vissza. Alapjait a római magánjogi — ius privatum — szabályozás képezte, mely az egyes emberek egymás közötti családi és vagyoni viszonyait rendezte. A középkor közepétől kezdődő árutermelés szükségessé tette az áruviszonyok szabályozását is; ekkor a feledésbe merült, Justinianus kelet-római császár törvénykönyveiben összegezett római jog egyre inkább tért hódított Közép- és Nyugat-Európában.

A XVIII. és XIX. században megalkotott modern törvénykönyveknek a szükséges és a tőkés fejlődésből adódó változtatások ellenére is a római jog volt az alapja, mely hazai jogfejlődésünkre szintén hatást gyakorolt.

A gondnokság a római jogban a gyámsághoz hasonló, azzal párhuzamos jogintézmény volt és elsősorban azt célozta, hogy olyan személy felett biztosítsa a személyi és vagyoni felügyeletet, aki erre rászorul. A számos eset közül a legfontosabbak: az őrjöngők feletti cura furiosi, a tékozlók feletti cura prodigi, a testi fogyatkozásban szenvedőknél a cura debilis; a cura impuberis pedig a gyám mellett, ennek akadályoztatása vagy alkalmatlansága esetén alkalmazott gondnokság.

A magyar feudális jogrenszerben az elmebetegek, bolondok, tébolyodottak, őrültek, eszeveszettek, hülyék, buták, bárgyuk és holdkórosak (Hármaskönyv I. 55, 124 címei) gyámság alatt álltak. A Hármaskönyvben Werbőczy István serdületlen kiskorúaknak tekintette őket. Ezeket a személyeket tulajdonképpen gondnokság alá sem helyezték, mert a férj volt elmebeteg feleségének gondviselője és törvényes képviselője (1500 évi 14. tv.).

Az elmebeteg férj agnatusai gyámsága alá került, mert a nők — az anya kivételével — a törvény értelmében képtelenek a gondnokság viselésére. Az elmebetegek (Hármaskönyv I. 58 és 124 címei) atyjuk vagy férfi rokonaik hatalma és törvényes képviselete alatt álltak, ezek nemlétében pedig a hatóság által kirendelt gyám gyámsága alá kerültek. Werbőczy idejében gyámot közvetlenül a király, vagy helyettese a nádor, a jobbágyok részére pedig a földesúr rendelt.

Régi jogunkban a gondnoksági ügyek hatósági intézése a vármegyei törvényszékek hatáskörébe tartozott. E törvényszékek egyrészt összetételüknél és a feudális társadalmi rendből adódó korlátaik miatt, másrészt hatáskörüknél fogva sem voltak alkalmasak a gyámolt és gondnokolt személyek hathatós érdekvédelmére, mert hatáskörük a nem nemesi származásúak ügyeire nem terjedt ki. E tekintetben változást csak az jelentett, hogy az 1848. évi IX. tv. 5. §-a a nem nemesi árvák ügyeit is a megyei hatóságokra ruházta át.

Lényeges fejlődést hozott az 1861-ben kiadott országbírói értekezlet törvénykezési szabályaihoz csatolt függeléknek az a rendelkezése, mellyel az árvaszékeket rendszeresítették.

Az árvaszékek tevékenységét minden részletre kiterjedően az 1877. évi XX. tv. szabályozta, mely hibái és a társadalmi rendből adódó korlátai ellenére is a maga idejében korszerű volt — az ősiségen alapuló régi gyámi jog alkalmazhatatlanná vált —, és amely kodifikálta a ténylegesen alkalmazott, az idegen osztrák jog elvein felépült jogszabályokat. Noha az 1877. évi XX. tv.-t több mint hét évtized alatt a törvényhozás és a kormányzat többször kiegészítette és módosította, reformálása mégis szükségessé vált. A fejlődést meggyorsította a második világháború befejezése után létrejött új gazdasági és társadalmi rend, mely létrehozta a maga jogrendjét. A fejlődés eredményeként az 1952. évi 23. tvr. — 1953. január 1-én — végleg hatályon kívül helyezte az 1877. évi XX. törvényt.

II.

A gyámhatóságnak mint érdekvédelmi hatóságnak elsőrendű feladata a testi és szellemi fogyatékos személyek személyi és vagyoni érdekvédelme. Ahogy a gyámság célja a koruknál fogva fejletlen kiskorúak törvényes képviselete és védelme, a gondnokság jogintézménye is biztosítja az elmebetegségből adódó korlátozott cselekvőképesség vagy cselekvőképtelenség pótlását. Az elmebeteg értelmi képességeinek hiánya vagy egyéb fogyatékossága miatt többnyire nem képes saját ügyeit intézni, emellett veszélyezteti saját maga és mások biztonságát és nyugalmát is. Ezért tevékenységének korlátozása mind egyéni mind társadalmi érdekből feltétlenül indokolt.

A humánus gosdoskodást az ilyen személyek már csak azért is megérdemlik, mert legtöbbször rajtuk kívül álló okok miatt kerülnek szerencsétlen helyzetükbe.

A bíróság által történő gondnokság vagy ideiglenes gondnokság alá helyezés s a gondnokrendelés hosszabb időt vehet igénybe, mely adott esetben az elmebetegekre nem kívánatos következményekkel járhat. A betegség észlelése, illetve orvosi megállapítása után az azonnali személyi és vagyoni érdekvédelem szükségessé teszi az ideiglenes gondnokrendelést, melyet a jogszabály a gyámhatóság hatáskörébe utal.

Az ideiglenes gondnokrendelés már korábbi jogunkban is ismert volt. Az 1877. évi XX. tv. 258. §-a értelmében: „Az árvaszék az elmebetegek részére addig is, míg gondnokság alá helyezésük bíróilag kimondatnék, s a rokonok meghallgatásával a gyámhatóság által gondnok rendeltetnék, szükség esetén ideiglenes gondnokot rendel."

Az 1952. évi 23. tvr. 39. §-a lényegében ugyanígy rendelkezett, mert kimondta, hogy az „elmebeteg részére a gyámhatóság arra az időre, amíg gondnokság alá helyezése meg nem történik, szükség esetén ideiglenes gondnokot rendel."

Mindkét jogszabály csak az elmebetegség tényének fennállásától tette függővé az ideiglenes gondnokrendelést, ezért nem kellett vizsgálni azt a körülményt, hogy a beteg beszámíthatósága milyen mértékű, tehát cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes-e.

Az 1877. évi XX. tv. 28. §-a pl. a süketnémákat is az elmebetegekkel azonos elbírálás alá vette, ezeket szükség esetén hivatalból is gondnokság alá lehetett helyeztetni, de ideiglenes gondnokot részükre kirendelni mégsem lehetett. Az 1952. évi 23. tvr. 39. §-a is csak az elmebetegekről rendelkezik, és bár az akkor hatályos személyi jog is különbséget tett cselekvőképtelen és korlátoltan cselekvőképes személyek között, a tvr. e megkülönböztetés ellenére is mindkét esetben lehetővé tette az ideiglenes gondnokrendelést, tehát akkor is, ha valaki elmebetegségéből kifolyólag korlátolt jelleggel volt cselekvőképes.

Polgári Törvénykönyvünk szintén különbséget tesz cselekvőképtelen és korlátozottan cselekvőképes nagykorú személyek között.

Az 1959. évi IV. tv. — továbbiakban Ptk. — 16. §-a szerint a bíróság azt a személyt helyezi cselekvőképességet kizáró gondnokság alá, akinek ügyei viteléhez szükséges belátási képessége elmebeli állapota vagy szellemi fogyatkozása miatt állandó jelleggel teljesen hiányzik.

A Ptk. 17. §-a értelmében gondnokság alá helyezés nélkül is cselekvőképtelen az a személy, aki olyan állapotban van, hogy ügyei viteléhez belátási képessége teljesen hiányzik.

Korlátozottan cselekvőképes viszont az a nagykorú személy, akit a bíróság azért helyezett ilyen hatállyal gondnokság alá — Ptk. 13. § —, mert ügyei viteléhez szükséges belátási képessége elmebeli állapota, szellemi fogyatkozása, vagy valamilyen kóros szenvedélye miatt tartósan vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent.

A cselekvőképtelenség és a korlátozott cselekvőképesség éles elhatárolása az ideiglenes gondnokrendeléssel kapcsolatos hatályos jogunk szempontjából igen fontos.

A Ptk. hatálybalépését elrendelő 1960. évi 11. tvr. — továbbiakban: Ptké. — 44. § (1) bekezdése értelmében a gyámhatóság annak a nagykorú személynek a részére, akinek ügyei viteléhez szükséges belátási képessége állandó jelleggel hiányzik, szükség esetén ideiglenes gondnokot rendelhet.

A fenti rendelkezésből — véleményem szerint — egyértelműen következik, hogy hatályos jogunk szerint csak a cselekvőképtelen, tehát olyan személy részére lehet ideiglenes gondnokot rendelni, akinek belátási képessége állandó jelleggel hiányzik. Bár a bíróság a cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezéskor a belátási képesség állandó jellegű hiányának megállapítása mellett azt is vizsgálja, hogy e képesség teljesen hiányzik-e, mégis azt kell mondanunk, hogy ideiglenes gondnokolt csakis cselekvőképtelen személy lehet, mert belátási képességének állandó hiánya arra mutat, hogy sem cselekvőképesnek, sem korlátozottan cselekvőképesnek nem tekinthetjük.

Sok gyámhatóság nem értelmezi pontosan a tételes jogszabályt és nem kellő alapossággal vizsgálja a beszerzett orvosszakértői véleményt sem. Ennek az a következménye, hogy sokszor olyan esetben is kirendelik az ideiglenes gondnokot, amikor a szakvélemény csak az elmebetegség vagy az elmezavar tényére utal, anélkül azonban, hogy részletezné a beteg beszámíthatóságát. Ha ugyanis a betegnek ügyei viteléhez szükséges belátási képessége állandó jelleggel nem hiányzik, nincs törvényes alapja az ideiglenes gondnokrendelésnek.

A Gyer. 44. § (2) bekezdése minden jogszabálysértést megelőzni kívánt azzal, hogy kimondta: „a belátási képesség állandó hiányát a lakóhely szerint illetékes ideggondozó intézet szakorvosának bizonyítványával kell igazolni."

Törekedni kellene arra, hogy a beteg beszámíthatóságának kérdésében — vagyis, hogy belátási képessége tartósan vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent-e, illetve állandó jelleggel hiányzik-e — a szakvélemények differenciáltabb megfogalmazásuk révén minden kétséget kizárjanak és megfeleljenek azoknak a jogi kategóriáknak is, amelyekre alkalmazni kell őket.

Ehhez az szükséges, hogy a gyámhatóságok pontosabban te-

gyék fel a kérdéseket, amelyekre választ várnak, az egészségügyi szervek pedig alkalmazzanak egységes terminológiát.

A Ptké. 44. § (1) bekezdése szerint az ideiglenes gondnokrendelés hatálya a gondnokság alá helyezéssel, legkésőbb azonban a kirendeléstől számított egy év elteltével megszűnik. A Ptké. 44. § (2) bekezdése meghatározza az ideiglenes gondnok jogkörét, amely a személyi ügyek intézésére és a vagyon felügyeletére terjed ki, de az ideiglenes gondnok a gyámhatóság előzetes hozzájárulásával minden olyan intézkedést megtehet, amivel a gondnokolt személyt károsodástól óvja meg.

Az ideiglenes gondnokrendelésre irányuló eljárás rendszerint a rokonok, közeli hozzátartozók kérésére, vagy hatósági megkeresésre indul meg. Az eljárás megindításának alapja a szakorvosi véleményen kívül annak megállapítása, hogy a betegnek van-e vagyona és szükséges-e annak felügyelete.

Vizsgálni kell minden esetben a személyi érdekvédelem szükségességét is, főleg azokban az esetekben, amikor a betegnek nincs hozzátartozója.

Az előfeltételek vizsgálata azért is elengedhetetlen, mert ha a nagykorú beteg cselekvőképtelen, de nincs vagyona, vagy ha állandó jelleggel kórházi kezelés alatt áll és így személyi felügyelete is biztosított, nincs szükség ideiglenes gondnokrendelésre.

Tisztázni kell, hogy mit értünk a személyi ügyek intézésén, és mit a vagyon feletti felügyeleten.

A személyi ügyek intézése — nem kimerítő felsorolásban — magában foglalhatja az ideiglenes gondnokolt: — orvosi ellátásnak megszervezését és folyamatos biztosítását; — megfelelő elhelyezését; — felügyeletének biztosítását; — élelmezésének biztosítását; — folyó ügyeinek intézését a hatóságok előtt; — a mindennapi életben előforduló kisebb-nagyobb, személyét érintő ügyek lebonyolítását.

A vagyon feletti felügyelet célja az, hogy az ideiglenes gondnok: — a jó gazda módján gondoskodjék a leltározott ingó és ingatlan vagyon értékének, illetve állagának megóvásáról; — biztosítsa a havonként befolyó fizetés, táppénz, nyugdíj vagy az eltartásra szolgáló egyéb jövedelem tervszerű felhasználását; — összegyűjtse és a gyámhatóság rendelkezésének megfelelően az OTP-nél fenntartásos betétkönyvbe helyezze az ideiglenes gondnokolt fizetéséből és egyéb jövedelméből a folyó kiadásokat meghaladó, illehetőleg azt az összeget, amely az egyéb okból készen tartható összeget meghaladja; — kifizesse az ideiglenes gondnokolt jövedelméből a folyó terheket, és közterheket; — az elsőfokú iparhatóság útján biztosítsa a kisipari tevékenység folytatását és gyakorlását; — gondoskodjék a mezőgazdasági ingatlan folyamatos műveléséről, a termés betakarításáról és raktározásáról.

Mind a személyi ügyek intézése, mind a vagyon feletti felügyelet az ideiglenes gondnoktól igen körültekintő munkát kíván. Csak így válik lehetővé, hogy a betegségből esetleg felgyógyuló személy vagyona kezelését olyan állapotba vehesse át, mint amilyen az megbetegedésekor volt.

Hatályos jogunk új rendelkezése, hogy az ideiglenes gondnok a gyámhatóság előzetes hozzájárulásával minden olyan intézkedést megtehet, amivel a gondnokolt személyt károsodástól óvja meg. Az ideiglenes gondnoknak mint törvényes képviselőnek joga s egyben tisztségéből folyó kötelessége is, hogy a gyámhatóság hozzájárulását és felhatalmazását kérje minden olyan esetben, amikor az ideiglenes gondnokolt károsodás veszélyének van kitéve. Ilyen esettel állunk szemben pl., ha az ideiglenes gondnok értékesíteni kívánja az ideiglenes gondnokolt életveszély miatt lebontás előtt álló házát.

E jog visszaélésszerű gyakorlásának megakadályozását biztosítja a gyámhatóság általános ellenőrzési és beszámoltatási joga, továbbá az ideiglenes gondnok kötelezettsége az előzetes hozzájárulás kikérésére.

Az ideiglenes gondnokrendelés jogintézménye törvényes keretek között védi a cselekvőképtelen nagykorú személy személyi és vagyoni érdekeit. Jellegéből következik azonban, hogy rendelkezéseivel csak átmenetileg — a gondnokság alá helyezésig, de legfeljebb egy évig — biztosíthatja a beteg érdekvédelmét, mert utána ipso iure megszűnik.

A jogfejlődés az 1877. évi XX. tv. 258., illetve az 1952. évi 23. tvr. 39. §-aihoz képest abban is megmutatkozik, hogy ezekben a jogszabályokban — hatályos jogunkkal ellentétben — nem határozták meg az ideiglenes gondnokság maximális időtartamát.

Jogtörténeti adatokból ismeretes, hogy a régi gyámtörvény hatályba lépését követő években csak ritkán éltek az ideiglenes gondnokrendelés lehetőségével, mert az elmebeteg gondnokság alá helyezése iránti eljárást hivatalból tették folyamatba, ez rövid idő alatt be is fejeződött és megnyílt a lehetőség a „végleges" gondnok kirendelésére.

Miután az 1911. évi I. tv. — a polgári perrendtartás — úgy intézkedett, hogy a gondnokság alá helyezést kérelemre kell folyamatba tenni, azonnal megnőtt az igény e jogintézménnyel szemben. Ennek magyarázata és fő oka abban rejlett, hogy a gondnokság alá helyezési eljárás költséges volt, a költségmentes ideiglenes gondnokrendeléssel szemben. E gyakorlat oda vezetett, hogy az ideiglenes gondnokság — rendeltetésétől eltérően — sok esetben állandó jelleget nyert, és a beteg gondnokság alá helyezése élete végéig sem történt meg. A kialakult gyakorlat a jog formális alkalmazásán kívül jogbizonytalanságot szült, különösen, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a törvény az ideiglenes gondnok törvényes képviseleti jogát sem ismerte el.

A kialakult helyzetet jellemzi az a statisztikai adat, hogy a főváros árvaszékének felügyelete alá tartozó vagyontalan elmebetegeknek túlnyomó részben csak ideiglenes gondnokuk volt. Az 1938. évre vonatkozó árvaszéki elnöki jelentés szerint a fővárosban végleges gondnokság alatt állt 818 vagyonos, és 258 vagyontalan gondnokolt, ugyanakkor csak 693 vagyonos és 4598 vagyontalan elmebetegnek volt ideiglenes gondnoka.

Hatályos jogunk az ideiglenes gondnokolt érdekeit — minden szempontból — komplex módon értelmezi és védi. Ennek bizonyítéka a Gyer. 46. §-ának az a ren-

delkezése, hogy ha az ideiglenes gondnok kirendelésétől számított tíz hónapon belül az arra jogosultak — Ptké. 8. § — egyike sem indít gondnokság alá helyezés iránti pert, a gyámhatóság — ha a gondnokság alá helyezés előfeltétele fennáll — gondnokság alá helyezési pert köteles indítani.

III.

Az egyik legtöbbet vitatott kérdés, hogy a gyámhatóság által kirendelt ideiglenes gondnok törvényes képviselője-e az ideiglenes gondnokoltnak vagy sem.

Véleményem szerint e probléma hatályos jogunk alapján egyértelműen megoldható, ennek alapján kell kialakítani az egységes joggyakorlatot is, ha szükséges, megfelelő állásfoglalásokkal.

A kérdés megoldásakor abból kell kiindulni, hogy az ideiglenes gondnokolt cselekvőképtelen személy, s így — a Ptk. 18. § (2) bekezdésében foglaltak kivételével — minden jognyilatkozata semmis.

Ennek folytán az ideiglenes gondnokolt: — nem végrendelkezhet, és semmiféle szerződést nem köthet (Ptk. 18. § (1) bek.); — nincs szükség kiskorú gyermekének örökbefogadásánál sem meghallgatására, sem hozzájárulására (Csjt. 48. § (3) bek. c) pont); — gyámságot nem viselhet (Csjt. 100. § (2) bek. a) pont); — szünetel a szülői felügyeleti joga (Csjt. 92. §. a) pont); — házasságot nem köthet (Csjt. 11. § (1) bek.); — nincs választójoga (1966. évi III. tv. 2. § (2) bek. d) pont); — még a gyámhatóság jóváhagyásával sem tehet érvényesen olyan jognyilatkozatot, amely részéről ajándékozást tartalmaz, amellyel idegen kötelezettségért megfelelő ellenérték nélkül felelősséget vállal, vagy amellyel jogokról ellenérték nélkül lemond (Ptk. 20. § (1) bek.).

Mivel az ideiglenes gondnokolt a mindennapi életben tömegesen előforduló kisebb jelentőségű és különösebb megfontolást nem igénylő szerződéseken kívül jognyilatkozatot nem tehet, logikusan merül fel a kérdés, hogy akkor nevében és helyette ki jár el, ki pótolja a cselekvőképtelenségéből adódó hiányt?

A Művelődésügyi Minisztérium Gyermekvédelmi Osztálya megbízásából 1959-ben a gyámhatósági munka elvi és gyakorlati segítése érdekében kiadott „Gyámhatósági eljárás kézikönyve" című kiadvány V. fejezetében Balogh Miklós a következőket írja: „A gyámhatóság által kirendelt ideiglenes gondnok jogköre csupán az elmebeteg személyi ügyeire és vagyona feletti felügyeletre terjed ki. Az elmebeteg törvényes képviseletét nem látja el, tehát az ideiglenes gondnok a mindennapi életben tömegesen előforduló kisebb jelentőségű ügyleteken kívül jogügyleteket az elmebeteg nevében érvényesen nem köthet, sem az elmebeteg ügyleteihez hozzájárulását nem adhatja, illetve hozzájárulása az elmebeteg jogcselekményét, ügyletét nem teszi érvényessé. Az elmebeteg által vagy az elmebeteg ellen indított perekben törvényes képviselőként az elmebeteget nem képviselheti, egyezséget a bíróság előtt, sem a hagyatéki eljárásban, a közjegyző előtt, sem magánszemélyek közötti jogügyletekben az elmebeteg nevében nem köthet."

A törvényes képviselettel kapcsolatos probléma a bíróság gyakorlatában is jelentkezik.

Az 1952. évi III. tv. — a továbbiakban Pp. — 49. § (1) bekezdése értelmében az ideiglenes gondnokoltnak nincs perbeli cselekvőképessége — kivéve a cselekvőképességet érintő gondnokság alá helyezési pert, ahol mint alperes teljes perbeli cselekvőképességgel rendelkezik —, ezért a Pp. 49. § (2) bekezdése szerint törvényes képviselőjének kellene nevében és helyette eljárnia, vagy a Pp. 74. §-a alapján a bíróság által kirendelt ügygondnoknak.

A bíróság gyakorlata nagyrészt egységesnek mondható annyiban, hogy az ideiglenes gondnokot törvényes képviselőnek nem ismeri el, és rendszerint — főleg vagyoni ügyekben — ügygondnokot sem rendel, hanem az eljárást a Pp. 152. § (1) bekezdése alapján felfüggeszti és megkeresi a gyámhatóságot vagy ügyészséget, hogy a cselekvőképtelen fél törvényes képviseletét gondnokság alá helyezés útján rendeztesse. A bíróság gyakran él azzal a lehetőséggel is, hogy közvetlenül a gyámhatóságot keresi meg eseti gondnok kirendelése céljából, de a gyámhatóság is számos esetben pótolja az ideiglenes gondnokolt „hiányzó" törvényes képviseletét eseti gondnok kirendelésével, mert a kirendelt eseti gondnok az ügyben ugyanolyan jogkörrel járhat el mint a gondnok.

Véleményem szerint mind a Művelődésügyi Minisztérium által közzétett, és alapjaiban vitatható, mind a gyámhatósági és bírósági gyakorlatban kifejezésre jutó állásfoglalás téves, és nem felel meg a törvényből folyó jogmagyarázatnak.

Szokolay Leó a „Gyámság és gondnokság" című 1940-ben megjelent munkájában részletesebben foglalkozik az ideiglenes gondnoknak azzal a jogkörével, hogy hatásköre csak a vagyon megőrzésére és fenntartására szorítkozik. A „gondnokolt" nincs gondnokság alá helyezve és cselekvőképességét az ideiglenes gondnok felügyeleti jogköre nem érinti. Ez a gondnokság alá nem helyezett elmebeteg — írja Szokolay — jogilag igen bizonytalan helyzetben van, mert törvényes képviselője sem személyi, sem vagyoni ügyeiben nincs.

A régi gyámtörvény rendelkezése alapján kialakult elvi álláspont — az ideiglenes gondnok törvényes képviseleti jogát illetően — már az 1930-as évektől kezdődően változáson ment keresztül, mert a bírói gyakorlat az ideiglenes gondnok képviseleti jogát néhány esetben elismerte. Szokolay szerint ennek az volt a magyarázata, hogy a bíróság sem zárkózhatott el annak elismerésétől, hogy az ideiglenes gondnokság jelentősége emelkedett, az ideiglenes gondnokrendelés egyre gyakoribb és állandóbb lett.

A Kúria elismerte, hogy az ideiglenes gondnok jogosult a gondnokoltat a vagyon állaga iránti perben képviselni, sőt az árvaszék az ideiglenes gondnokolt perbeli képviseletére is felhatalmazhatja. (Lásd K. I. 5602/1930., ill. K. 3304/1933. számú Kúriai döntést...)

Mint láthatjuk, az ideiglenes gondnokság intézménye már az 1930-as években is bizonyos fejlődésen ment át, de tartotta magát az a jogi felfogás, hogy az ideiglenes gondnokrendelés jogilag ugyan nem, de ténylegesen a gond-

nokolt cselekvőképességének korlátozását vonja maga után.

Az 1952. évi 23. tvr. és később a Polgári Törvénykönyvet életbeléptető Ptké. részletesen szabályozta az eseti gondnokság — ezen belül az ideiglenes gondnokság — jogintézményét, ugyanakkor a jó és egyre fejlődő jogi szabályozást a gyakorlatban nem követte sem a helyes jogmagyarázat, sem jogszemlélet.

Ez a magyarázata annak, hogy általánossá vált és ma is uralkodik az a felfogás — mind a gyámhatóságon, mind a bíróságon —, hogy az ideiglenes gondnok nem törvényes képviselő, holott a hatályos jog éppen azt küszöbölte ki, amit Szokolay úgy jellemzett, hogy az ideiglenes gondnokolt „jogilag igen bizonytalan helyzetben van".

Az ideiglenes gondnokolt jogi biztonsága ma már vitán felül áll, csupán az a kérdés, hogy a jogalkalmazó ezt mennyiben teszi bizonytalanná, vagy a jogintézmény alkalmazását vontatottá.

Elméleti megfontolásunkban induljunk ki annak megvizsgálásából, hogy ki a törvényes képviselő, ennek során pedig a szülői felügyeletből.

A kiskorú gyermek fejlődése során szülei segítségére és támogatására szorul, mert a részére szükséges anyagi javakat szellemi és egyéb szükségleteket saját erejéből legtöbbször biztosítani nem tudja, másrészt jogilag is cselekvőképtelen, vagy csak korlátozottan cselekvőképes. Ennek következménye, hogy minden kiskorú vagy szülői felügyelet vagy gyámság alatt áll.

A Csjt. 71. § (2) bekezdése meghatározza a szülői felügyeletet gyakorló szülő jogkörét, ezen belül a kiskorú törvényes képviseletének jogát és kötelezettségét is.

A szülői felügyelet tartalmi elemeinek egyik része — a gondviselésen és a vagyon kezelésén kívül — a törvényes képviselet joga. A törvényes képviselet pedig nem más, mint hogy a szülő joga alapján pótolja a gyermek hiányzó vagy korlátozott cselekvőképességét. A szülő mint törvényes képviselő nem gyermeke mellett, vele egyenrangú félként, vagy választott meghatalmazottként, hanem nevében és helyette jár el, mert erre ipso iure felhatalmazást kapott.

A szülő törvényes képviseleti jogán kívül a gyámnak és a gondnoknak is van törvényes képviseleti joga. A Csjt. 103. §-a értelmében a szülő jogaira és kötelezettségeire vonatkozó rendelkezések — ha a törvény mást nem rendel — megfelelően irányadók a gyám jogaira és kötelezettségeire is.

A Ptké. 12. § (1) bekezdése viszont visszautal a gyámságra, és kimondja, hogy a gondnokságra — amennyiben a jogszabály eltérően nem rendelkezik — a gyámság szabályait kell megfelelően alkalmazni.

A gyám és a gondnok jogai tehát lényegében megegyeznek a szülői felügyeletet ellátó szülő jogaival és kötelezettségeivel, azzal a lényeges különbséggel, hogy mindketten a gyámhatóság állandó felügyelete és irányítása alatt állnak, sokkal inkább mint a szülők.

Az eseti gondnokság kisegítő jogintézmény, többek között az olyan esetben, amikor a szülő, a gyám, a gondnok akár jogszabály vagy a gyámhatóság rendelkezése, akár érdekellentét vagy más tényleges akadály miatt nem járhat el.

Az eseti gondnok jogállására vonatkozó rendelkezések összhangban vannak a korábban hatályos 1952. évi 23. tvr. 37—41. §-ainak rendelkezéseivel annyiban is, hogy a Ptk. 225. § (3) bekezdése alapján abban az ügyben, amelyre kirendelték, az eseti gondnok ugyanolyan jogkörrel jár el, mint a gyám vagy a gondnok.

Az ideiglenes gondnokság a Ptké. 43—45. §-aiból kitűnően nem más, mint az eseti gondnokság egyik fajtája. Ezt támasztja alá a Ptké. 45. §-a alapján az is, hogy az ideiglenes gondnok működésére, felmentésére és elmozdítására a gyámságra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.

Álláspontom szerint az ideiglenes gondnokot a jogszabályi felhatalmazás körében, tehát a személyi ügyek intézésében és a vagyon feletti felügyeletben, továbbá a gyámhatóság jóváhagyásával minden olyan intézkedésekor, amivel a gondnokolt személyt károsodástól óvja meg, törvényes képviselőnek kell tekintenünk. E felfogás összhangban van a Ptk. 18. § (1) bekezdésének azzal a rendelkezésével, hogy a cselekvőképtelen személy jognyilatkozata semmis; nevében törvényes képviselője jár el.

Véleményem egyértelmű igazolását látom abban is, hogy egyrészt a Gyer. 131. § (1) bekezdésének értelmében az ideiglenes gondnok az ideiglenes gondnokolt vagyonának kezeléséről — a vagyonkezelésre kötelezett szülőhöz, gyámhoz, gondnokhoz, eseti gondnokhoz hasonlóan — a gyámhatósághoz minden naptári évről rendes számadást köteles benyújtani, másrészt számadásának elbírálásakor — a más számadásra kötelezettekhez hasonlóan — vele szemben is alkalmazni kell a Gyer. 136—141. §-ainak rendelkezéseit.

Mi tehát a különbség az eseti gondnok és az ideiglenes gondnok között?

Az alapvető különbséget elsősorban abban látom, hogy az eseti gondnok rendelésének a Ptk. 225. § (2) bek. b) pontja alapján helye lehet cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes személy részére is, szemben az ideiglenes gondnokrendeléssel, mely csak cselekvőképtelen személy esetében lehetséges, mert a beteg ügyei viteléhez szükséges belátási képességének állandó hiánya nem azonosítható azzal, ha e képessége csak tartósan, vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent.

A jogszabályi rendelkezésből logikusan következik az is, hogy korlátozottan cselekvőképes személy részére a gyámhatóság ideiglenes gondnokot nem rendelhet, hanem érdekvédelmét gondnokság, illetve a Pp. 307. § (2) bekezdésében foglalt előfeltételek fennállása esetén ideiglenes gondnokság alá helyezés útján kell biztosítani. A bíróság által ideiglenes gondnokság alá helyezett képviselete és érdekvédelme annál is inkább biztosított lesz, mert a Ptké. 10. §-a értelmében a gondnokság alá helyezést kimondó jogerős bírósági ítélettel azonos hatályú a bíróság ideiglenes gondnokság alá helyezést kimondó jogerős, vagy előzetesen végrehajtható határozata is.

Az eseti gondnok csak abban a konkrét ügyben járhat el, amelyre kirendelték, és ezért a jogok és kötelezettségek — közöttük a törvényes képviseleti jog is — csak e felhatalmazás körében illeti meg.

Az ideiglenes gondnok a gyámhatóság kirendelése után szintén felhatalmazás alapján jár el, de tevékenysége — a korábban kifejtett — személyi ügyek intézéséből és a vagyon feletti felügyeletből következően az eseti gondnok tevékenységénél tartalmilag szélesebb kört ölelhet fel.

Mivel mind az eseti gondnok, mind az ideiglenes gondnok lényegében azonos jogintézményen belül fejti ki tevékenységét, jogaik és kötelezettségeik is megegyeznek, illetve csak annyiban különböznek, amennyiben az anyagi jogszabály rendelkezése más-más tevékenységre hatalmazza fel őket. Jogállásukra is a gondnokság, illetve gyámság szabályai az irányadók, ezért szükségtelen, sőt jogszabálysértő az a gyakorlat, amely az ideiglenes gondnoki jogkört eseti gondnok kirendelésével akarja pótolni.

Az államigazgatási eljárásban sokszor találkozhatunk olyan ügyekkel —, mint pl. birtokháborítás megszüntetése, vagy kisajátítási eljárás lefolytatása — amelyek éppen az ideiglenes gondnokolt vagyoni érdekvédelmét szolgálják, ezért az ideiglenes gondnok mint törvényes képviselő, eredményes tevékenységet fejthet ki anélkül, hogy szüksége lenne — az érdekellentét és a tényleges akadályoztatás kivételével — eseti gondnok „segítségére".

Az ideiglenes gondnokot megillető törvényes képviselői jogból következik az is, hogy ideiglenes gondnokoltját a bíróság előtt az általa vagy ellene indított perben is képviselheti. Ennek alapján az ideiglenes gondnokolt érdekeivel ellentétesnek látok minden olyan bírói gyakorlatot, amely a Pp. 49. § (2) bekezdését figyelmen kívül hagyva az eljárás felfüggesztésével és a gondnokság alá helyezési per folyamatban tételének szorgalmazásával, illetve eseti gondnok kirendelésének kérésével akarja „áthidalni" a valóságban nem is létező törvényes képviselői hiányt.

IV.

Tanulmányom megállapításának összegezéseként a törvényesség biztosítását és az egységes gyakorlat kialakítását az alábbi szempontok mérlegelése és betartása alapján látnám biztosítottnak:

Az ideiglenes gondnokrendelés jogintézményének értelmezése és megítélése során több nézettel találkozhatunk. A legfontosabb annak eldöntése, hogy az ideiglenes gondnok az ideiglenes gondnokolt törvényes képviselőjének tekintendő-e vagy sem. Kifejtett véleményem alapján az ideiglenes gondnok törvényes képviselő.

Az ideiglenes gondnokrendelés jogintézményét a mindennapi életben gyakran alkalmazzuk, és jelentősége jóval meghaladja a Csjt.-ben szabályozott több más jogintézmény jelentőségét és fontosságát. Feltétlenül indokolt lenne, hogy a Legfelsőbb Bíróság is állást foglaljon e kérdésben. A gyakorlati életben sokszor tapasztaljuk, hogy jól bevált, más fontos jogintézmények alkalmazásakor is felmerülnek olyan vitás problémák és értelmezések, amelyek felsőbb szintű állásfoglalást igényelnek. Hivatkozni szeretnék a Legfelsőbb Bíróság újkeletű, 6307. számú polgári jogi elvi állásfoglalására, mely szerint a gondnokság alá helyezési perben az alperes perbeli cselekvőképességgel rendelkezik akkor is, ha a bíróság részére ügygondnokot rendel ki. A Legfelsőbb Bíróság azt is kimondta, hogy a cselekvőképességet érintő gondnokság alá helyezés iránti perben a fellebbezési jogról való lemondás az alperes lemondó nyilatkozata nélkül nem hatályos. Az ideiglenes gondnokrendelés vonatkozásában egy konkrét ügy kapcsán kialakított elvi állásfoglalással egyértelműen tisztázható lenne a jogalkalmazók előtt az ideiglenes gondnok törvényes képviselői minősége.

A helyes jogértelmezésre figyelemmel feltétlenül indokoltnak tartom, hogy a jövőben a gyámhatóság eljárása során minden esetben alaposan tanulmányozza a beszerzett orvosszakértői véleményt, hogy a betegnek ügyei viteléhez szükséges belátási képessége valóban állandó jelleggel hiányzik-e, mert ellenkező esetben az ideiglenes gondnok kirendelésének nincs jogalapja. Ezen túlmenően vizsgálat tárgyává kell tenni a beteg személyi ügyei intézésének indokoltságát és a vagyona feletti felügyelet szükségességének fennállását, mert ezek megléte dönti el, hogy éljen-e az ideiglenes gondnok kirendelésének lehetőségével. A gyámhatóság érdemi határozattal adjon hozzájárulást az ideiglenes gondnok minden olyan intézkedéséhez, amivel a gondnokolt személyt — bizonyíthatóan — károsodástól óvja meg, másrészt a jogi felhatalmazás körében eljáró és törvényes képviseletet gyakorló ideiglenes gondnok jogkörének ellátására, segítésére — az érdekellentétet és a tényleges akadályoztatást kivéve — eseti gondnok kirendelését mellőzze.

A törvényesség megtartása érdekében nagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy az ideiglenes gondnokolt által vagy ellene indított polgári per során a bíróság, továbbá egyéb személyi vagy vagyoni ügyeinek intézésekor más hatóság a jogkörében vagy a gyámhatóság felhatalmazása alapján eljáró ideiglenes gondnokot ismerje el a cselekvőképtelen fél törvényes képviselőjének, mert egyedül csak ő jogosult az ideiglenes gondnokolt helyett és nevében eljárni.

Hernádi László

JOGIRODALOM

A nemzetközi kapcsolatok szerepe és a történelmi közfelfogás

(Nemeskürty István könyvének margójára.)

Kevés mű váltott ki olyan széles körű, sokoldalú vitát folyóirataink hasábjain, mint Nemeskürty István *„Ez történt Mohács után"* című könyve. Igaz, a kritikák nagy része elmarasztaló volt, sokan kifogásolták a szerző szemléletét, igazították helyre néhány valóban téves adatát és megállapítását. Ezek nyomán Mohács utáni történelmünk kérdéseiről jóval hívebb és pontosabb kép van kialakulóban. Nemeskürty munkája azonban — talán éppen a vita miatt — hatalmas közönségsikerre is szert tett, tíz- és tízezrek olvasták és kerültek akarva-akaratlanul a hatása alá. Több mint egy éve már, hogy könyvének második kiadása is megjelent, — de egy rövid utószótól eltekintve — sajnos változatlan szöveggel.

Azt hisszük a vitában felvetett érvek és a felsorakoztatott adatok az utószó sorainál több figyelmet és megfontolást érdemeltek volna. Végül is történelmünk egyik legproblematikusabb korszakáról és egész felfogásunkat befolyásoló kérdésről van szó, olyan problémakörről, amely nem csupán a történészeket, nemcsak a regényes korrajzok kedvelőit érdekli, hanem — minden bizonnyal — szakmai különbség nélkül, a jogászokat is. Éppen ezért talán nem felesleges, ha Nemeskürty könyve által kiváltott ellenvetéseinket röviden összefoglaljuk. Nem egyes megállapításait vitatjuk, hanem értékelését alapjaiban befolyásoló szemléletét próbáljuk mérlegre tenni, mely — véleményünk szerint — hibás következtetéseit is meghatározta.

Történeti közfelfogásunk régi és mindmáig teljes mértékben ki nem nőtt fogyatékossága, hogy látóhatára a Lajtától az Aldunáig terjed. Minden Magyarországon lejátszódó esemény okát és magyarázatát a hazai viszonyokban kereste, minden sikert a magyar vitézség vagy tehetség érdemének tulajdonított minden kudarcot a „pártoskodás", a belső ellentétek számlájára írt. Ha időnként át is tekintettünk a két folyón túlra, az ott lejátszódó események jelentőségét nem tudtuk kellőképpen felmérni: számunkra Magyarország volt és marad a világ közepe, amelyen kívül — *non es vita!* Nemeskürty látszólag ez ellen a hazapuffogtatás ellen száll síkra, de miközben kíméletlenül tépdesi nemzeti hiúságunkat, maga sem veszi észre, hogy más megfogalmazásban bár, de ugyanebbe az alapvető hibába esik: *az akkori nemzetközi helyzet és a tényleges erőviszonyok teljes felismerésébe.* A régi legendák helyett újakat költ, a régi tévedéseket újabbakkal próbálja eloszlatni. Azt állítani, hogy Magyarország Mohács után fejletlen gazdaságával, korszerűnek éppen nem nevezhető haderejével, eredményesen védhette volna meg önállóságát két világhatalommal szemben, ha garázdálkodó főuraink a maguk bűnös vakságában szét nem züllesztik az államot, súlyosabb hiba mint elfelejtkezni a kőszegi vár falaira jelképesen feltűzött lófarkas zászlókról, vagy Mikola Jurisic magyar nyelvtudásának hiányosságairól.

Az egészséges történelem-szemlélet egyik legfontosabb feltétele Magyarország múltbeli helyzetének, más államokéhoz viszonyított gazdasági, politikai, katonai erőinek, kulturális helyzetének reális felmérése. Nem vitás, a XV—XVI. század fordulójának Magyarországát semmiképpen sem állíthatjuk Itália, Franciaország, vagy a Rajna völgyének gazdag tartományai mellé. Ezt nem tagadhatjuk, de emiatt nem is kell szégyenkeznünk. Csehés Lengyelországgal az akkori Magyarország is állta a versenyt és a velük való összehasonlítás — ha valóban alaposan körülnézünk — nem feltétlenül vezet számunkra kedvezőtlen eredményhez. Azt, hogy mi és miért történt nálunk, csak a nemzetközi erőviszonyok figyelembevételével lehet kielégítő módon megmagyarázni, annak alapján, hogy más, nagyobb és erősebb államok milyen hatást gyakoroltak az ország kül- és belpolitikájára. Magyarország nem volt szigetország és nem zárta körül kínai fal. A nagy európai mozgalmak sorra végighömpölyögtek hazánk területén. Hatásuk ismerete nélkül egyetlen, még oly helyinek látszó siker, vagy kudarc okát sem tudják kielégítően megmagyarázni.

Nemeskürty úgy írja le a mohácsi csatát követő másfél évtizedet, mintha egy színdarab bemutatóján csak a ki-be szaladgáló, zajongó statisztákat figyelné. A főszereplőket nem veszi észre, vagy legalábbis nem tudja őket a második ajtónállótól és a harmadik kardhordozótól megkülönböztetni. Nem meglepő, ha ezek után a bemutatott darabot sem érti, mely történetesen tragédia és a statiszták zűrzavaros nyüzsgése láttán nevethetnékje támad. Gondosan feljegyzi a főurak hatalmaskodásait, híven tudósít arról, hogy az akkor éppen Ferdinánd pártján álló Török Bálint néhány élő csukát küld az ostrom alá fogott János király konyhájára, még azt is említésre méltónak tartja, hogyan civakodik egy török és egy olasz katona egy skorlát köpönyeg birtokáért, csak éppen arról nem ír, amiről elsősorban szólnia kellene. Térképen a török birodalom fehér folt marad, a Portáról csak később hallunk, akkor is elvétve, amikor Gritti kosárszámra önti a kincseket a szultán szőnyegére.

Mennyivel helyesebben járt el a jó őreg Salamon Ferenc száz esztendővel ezelőtt „Magyarország a török hódoltság korában" című, ma is figyelemre méltó szempontokat tartalmazó könyvének írásánál, amikor fejtegetéseit a török birodalom kialakulásával, társadalmi és katonai szervezetének ismertetésével kezdte. Így nem maradhatott rejtve olvasói előtt, mekkorát nőtt a török birodalom Hunyadi János nándorfehérvári győzelme óta. 1526-ban területe, lakosainak száma óvatos számítások szerint is tízszeresen múlta felül Magyarországét! A Dunától Mekkáig és Krimtől Algirig a szultán parancsára figyelt akkor a világ.

A Habsburg-ház hatalma sem maradt azonban az 1485-ös szinten. 40 év alatt III. Frigyes utódai világbirodalmat házasodtak össze. Ezt már Nemeskürty sem titkolja és szívesen időzik a Lajtán túl. Az ide-oda utazgató követekkel bejárjuk Nyugat-Európa minden valamire való udvarát, Benvenuto Cellinivel részt veszünk az Angyalvár védelmében, megtudjuk, melyik

művén dolgozik Michelangelo, miről ír éppen Rebelais. Színes, mozgalmas képet kapunk V. Károlynak VII. Kelemen és a tuniszi kalózok elleni hadjáratairól, a német fejedelmekkel folytatott tárgyalásairól, de arról már nincs szó, miben állott a Habsburg-ház hatalma és gyengesége és hogyan függött össze mindez Török Bálint halaival. A Rómában, Madridban, Augsburgban lejátszódó események és a hazai dolgok két különálló szövevényt alkotnak, amelyek csak véletlenül kapcsolódnak össze, akkor, amikor a nyájas olvasó már végképp eltévedt az események zűrzavarában.

A Mohács utáni időszak nem agyonhallgatott kora történelmünknek. Megírták már, — elég sokan és elég régen —, hogy voltaképpen két világhatalom csapott össze egymással Magyarország területén. II. Szolimánt a Habsburgok által szorongatott I. Ferenc francia király biztatta Magyarország megtámadására, hogy megossza a Habsburghatalom erőit. A szultán nem hódítani jött, hanem azért, hogy II. Lajost megalázza, adófizetésre kényszerítse, s hogy egyúttal sógorának, V. Károlynak helyzetét is gyengítse. A mohácsi csata kimenetele azonban felülmúlta legvérmesebb reményeit, az ő szemszögéből nézve azt is mondhatnánk: Kevesebb több lett volna. Nemcsak a magyar sereget verte tönkre, hanem meghalt a király is, ami azzal a veszéllyel járt, hogy Magyarország a Miksa és Ulászló közötti szerződés értelmében teljes egészében a Habsburgokra száll. A szultánnak tehát óvatosan kellett eljárnia. Ha az alkalmat hódításra használja, az országot a Habsburgok karjai közé hajtja, tehát lehetőséget kell adnia arra, hogy a Habsburg-ellenes párt — kémei révén bizonyára jól ismerte a közhangulatot, — ún. nemzeti királyt válasszon. Azért ürítette ki Budát oly sietve, a magával hurcolt zsákmány egyébként is kifizetendő vállalkozássá tette azévi hadjáratát.

Ha 1526. október 12-e után — a Szerémségtől eltekintve — nem is maradt török sereg az ország területén, a veszély nem múlt el és a főurak józan mérlegeléssel — még Báthori nádor is, ha történetesen kijózanodott, megállapíthatták, hogy az ország akkori állapotában egy megújuló török támadással szemben nem védheti meg magát. Ami Mohácsnál nem sikerült, az Mohács után még kevésbé sikerülhetett. Hogy volt elég katona az országban? Nemeskürty szerint igen[1], a valóságban aligha! Más dolog felkerekedni néhány markos legénnyel egy kis hatalmaskodásra, védtelen udvarházak, mezővárosok sarcolására, de megint más ugyanezeket a legényeket harcba vinni a fegyelmezett janicsárezredek és a kitűnő török tüzérség ellen. Hogyan lett volna képes az az ország, amelyben állítólag egy valamirevaló vértet sem tudtak összekalapálni, olyan tüzérség kiállítására, amely a törökével összemérhető lett volna? Köztudomású, hogy a mohácsi csatát a török tüzérség döntötte el és ezt bizonyára nem felejtették el azok, akiknek sikerült onnan ép bőrrel hazavergődni.

Érthető tehát, ha Mohács után a magyar főurak külföldi segítség után néztek. János király követei azonban üres kezekkel tértek haza. Nem sikerült uruk számára biztosítani a külföldi uralkodók elismerését, még kevésbé kézzelfogható segítséget szerezni a török ellen. Ilyen körülmények között nagyon is természetesnek tűnik, ha a főurak egy csoportja Habsburg Ferdinánd megválasztásában látta a helyzet megoldását. Egyedül az ő bátyja, V. Károly császár rendelkezett Európában olyan hadsereggel, olyan pénzügyi erőforrásokkal, hogy a siker reményében szállhatott szembe a török szultánnal. Azt se felejtsük el, a választás időpontjában Ferdinánd már nemcsak ausztriai főherceg, hanem cseh király is volt, tehát a közvetlenül szomszédos cseh és osztrák területek segítségét is biztosíthatta az ország számára és időközben V. Károly is határozottan fellépett öcscsének trónigénye mellett.

Ez a magyarázat azonban túlságosan logikus, túlságosan egyszerű ahhoz, hogy Nemeskürty szerint igaz lehessen. Ő más okokat keres, ezt csak mellékesen, odavetve említi: „...tegyük még azt is hozzá, hogy *némelyikük talán* politikai meggyőződésből *is* (választotta királlyá Ferdinándot) azt gondolván, hogy Európa legerősebb hatalma alkalmasabb lesz az országnak a török elleni megvédésére, mint Zápolya." Vagyis említésre is alig méltó szempontja lehetett ez az ominózus pozsonyi tanácskozásoknak!

Vajon miért? Egyetlen főnemes sem ellenséges önmagának. Ha az ország egészének gondjaival nem is törődik, saját birtokainak jövedelmét minden bizonnyal zavartalanul akarja élvezni. A szultán uralma alatt vége a feudális kiskirálykodásnak, a töröktől viszont csak egy hatalmas, más országokat és tartományokat bíró uralkodó védheti meg Magyarországot és erre az adott pillanatban Ferdinánd látszik a legalkalmasabbnak. Nemeskürty szerint azonban ez nem elég nyomós érv, sokkal meggyőzőbben cseng az a néhány ezer forint, amit Ferdinánd ügynökei a Pozsonyban időző urak között amolyan napidíjként szétosztogattak.

V. Károly császár késve ugyan, de valóban küld öccsének néhány ezer zsoldost, mire az ország túlnyomó többsége egyszerre Ferdinánd-pártivá válik és a híveitől elhagyott János király Lengyelországba, Laski Jeromos pedig a Portára indul. A szultán ugyanis nem feledkezett meg Magyarországról, — mégha egyes kései írók szívesen elfelejtkeznek a törökről — hiszen Mohács óta csak az alkalmas pillanatot leste, hogy az ország sorsának alakulásába döntő erővel beavatkozzék. Vissza is helyezi Jánost a trónra, még a kezébe került koronát is neki adja, nem ugyan egy lóért — ahhoz Zápolya valamennyi ménese kevés lett volna! — hanem azért, nehogy az egész ország a Habsburgok uralma alatt egyesüljön. János pártja hirtelen megnő, Ferdinándé összezsugorodik, a küzdelem azonban még nem dőlt el. Amennyire segíti a török Zápolyát, annyit ront népszerűségén és maga János király is meghasonlik a török martalócok dúlásai láttán.

[1] Ennek bizonyítására felhozott adatai között fantasztikus számok találhatók. Szerinte Cserni Jován Perényi Péter 13 000 katonáját vágta le a Maros mellett. Szerémi, aki pedig inkább többet mond, mint kevesebbet, csak 2000-ről tud. Történészeink a Mohács utáni csetepatékban elesettek számát azért nem adták össze, mert tudták jól, hogy a krónikák adatait kellő kritikával kell fogadni.

Sokan továbbra is Károly császárba vetik bizalmukat, hogy egyszer mégis összeszedi minden erejét és nekimegy a töröknek. Ők még nem tudják azt, amit ma már minden iskolás gyerek tud, hogy a várva várt birodalmi haderő csak 150 év múlva indul el Bécs alól, hogy a törököt kiseperje az országból. Egyelőre még várnak és remélnek. Hogy mit, azt kereken megírják Ferdinándnak: „A királyi felség legyen meggyőződve afelől, hogyha az országot meg akarja tartani, hadakat kell küldenie és kimutatnia előkészületeit. Ha ezt megtette volna, a magyarokat mind megnyeri és az ellenséget elijeszti. Ha ezt nem teszi, Magyarországot biztosan elveszti." Ez bizony világos beszéd, mégsem érti meg mindenki. A magyar urak nem azért választották királyuknak Ferdinándot, hogy hősi halált haljanak érte a csatamezőn, — Ferdinánd jellemzését olvasva, ezen nem is csodálkozhatunk! —, hanem azért, hogy ő védje meg őket, birtokaikat. Amitől a legjobban félnek az, hogy Ferdinánd csak annyi sereget küld, amennyi elég ahhoz, hogy a szultánt felingerelje, de kevés, hogy meg is védje tőle az országot. Azzal is számolniok kell, hiszen nem rendelkeznek mai ismereteinkkel, hogy esetleg a szultán kerekedik fel hatalmas hadával és Ferdinándot végleg kiüti a sakktábláról. Bécs azonban messze van Sztambultól és amire a török sereg a hosszú utat megteszi, eltelik a nyár és vége a hadakozásra alkalmas időnek. A döntő összecsapás továbbra is késik. Az egyre változó helyzetben, amelyről nem is rendelkeznek mindig megbízható, friss értesülésekkel, ezért hajladoznak főuraink a pillanatnyi széljárás szerint, ezért cserélgetik pártjukat és ezért vívnak operettháborúkat egymással. Egy határozott összecsapással vagy kemény ostrommal végleg lekötnék magukat az egyik — esetleg vesztes — fél oldalán. Minél nagyobb birtoktestek megszerzésére törekszenek tehát, hogy a végleges győztesnek való felajánlkozásuk annál értékesebb legyen.

A sűrű pálfordulások, a nevetséges csetepaték mögül így rajzolódik ki az igazi tragédia. Az ország meg akarja őrizni egységét — mindegy, hogy milyen király uralma alatt! — de éppen ez az, ami az adott történelmi viszonyok között lehetetlen. Nem az volt a baj fő oka, hogy főuraink néhány rövid hónap leforgása alatt két királyt is választottak, hanem az, hogy *az akkori helyzetet meghatározó két döntő tényező* — a két világhatalom — *egyike sem volt elég erős ahhoz, hogy az egész országot a maga kezébe kaparintsa, de ahhoz volt elegendő hatalma, hogy a másikat megakadályozza az ország egyesítésében.* A szultán nem tudta kifüstölni Ferdinándot a nyugati vármegyékből, de Ferdinánd (helyesebben a Habsburgház) sem tudta a töröktől megvédeni az ország középső és keleti részét. *Az ország egyesítése azonban a két főszereplőt valójában nem is érdekelte.* A Habsburgoknak csak egy széles védelmi övezetre volt szükségük az ún. örökös tartományok előtt, II. Szolimánt pedig kizárólag annak megakadályozása foglalkoztatta, hogy a Habsburgok hatalma a Duna—Száva vonaláig érjen. Ezen viszont akkori főuraink mindegyike arkangyallá válva sem tudott változtatni.

1540-ben aztán a tragédia újabb felvonásához érkezünk. János király meghal, s a szultán nem bízik többé a kis királyfi uralmának szilárdságában. *Csak úgy tarthatja megosztva az országot, ha egyúttal három felé vágja.* Erről az elhatározásáról azonban János Zsigmond kormánya mit sem tud, s a régi dilemma előtt áll: Átadja-e a váradi béke értelmében Ferdinándnak Budát és azzal együtt ország többi részét, vagy — ha Ferdinánd ismét nem tud elegendő haderőt küldeni — folytassa-e a régi törökbarát politikát?

Az események magyarázata ismét Nemeskürty kezébe akad, idézi is Szerémi krónikájából, de anélkül, hogy kellő figyelemben részesítené: „A magyarok szívesen átadták volna a németeknek a budai várat, de volt három okuk a magyaroknak, hogy ezt ne tegyék: Először: hogyha bejönnének vagy beengednék őket Budára, akkor végül a németek ezt nem tudnák megvédeni a törökök császára ellen; másodszor: a németek nem kedveznének sem a magyar előkelőknek, sem a nemeseknek, hanem a magyarokat mind kiirtanák egy szálig; harmadszor azért, mert a magyarok a törökök császárával szemben esküszegők lennének, a császár pedig meg tudná tartani hatalmával Budát a németek ellenében."

Mi lett volna a helyes magatartás?

Nemeskürty szerint „György barátnak csak ki kell sétálnia Buda várából, átadni a kulcsokat Vels tábornok úrnak, kezébe nyomni egy ritka Erasmus kiadványt, hogy legyen mit olvasnia; jól megebédelnie a tábornok sátrában; aztán szépen visszavonulni a frissen fölépített, pazar Bálványos várába, és élni gazdagon a gyűjtött kincsből, amíg meg nem hal" és — tegyük mi hozzá — a bíbornoki kalapot is hamarabb megkapta volna.

György barát azonban nem fogadta meg ezt a bölcs tanácsot. Vels tábornok hada — saját jelentései szerint — mindössze 3000 lovasból, 4500 gyalogosból és 1000 naszádosból állott, tehát szánalmasan kevés volt ahhoz, hogy a szultánnal nyílt csatában megmérkőzzék, de még ahhoz sem látszott elegendőnek, hogy Budát egy török ostrommal szemben sikeresen megvédje. A barát bizonyára nem felejtette el, hogy 1529-ben a várat védő németek fellázadtak parancsnokaik ellen és átadták azt a töröknek. Mi a biztosíték arra, hogy ezt nem teszik meg másodszor is? Igaz, Buda falait időközben megerősítették, védőműveit korszerűsítették és így lehetséges, hogy Ferdinánd csapatai, amelyek később Roggendor alatt jelentős, több, mint tízezer főnyi erősítést kaptak, a közhiedelemmel ellentétben mégis megvédték volna. Az azonban biztos, hogy a szultán seregét semmi esetre sem verhették volna szét, mely a sikertelen ostromon felbőszülve a fél országot pusztasággá változtatja. Azt se felejtsük el, hogy Szolimán már kétszer foglalta el és ürítette ki Budát. Miért foglalná el most harmadszor, amikor János Zsigmond kormánya fegyverrel bizonyította be, hogy a váradi egyezséget semmisnek tekinti és rendíthetetlen híve a szultánnak? Utólag persze könnyű okosnak lenni, de ott és akkor a vár kevés sikerrel kecsegtető, de az ország nagy részének biztos pusztulásával járó átadása helyett György barát

a védekezést választotta és meg is „védte" Ferdinánddal szemben. Izabella és a budai polgárok egy részének akarata ellenére.

Így azután a szultán szövetségesként, jóbarátként érkezett és látni kívánta a csecsemő királyfit. A kérés visszutasítása az addigi politika felborítását jelentette volna, teljesítése viszont kiszolgáltatta a kormányt a szultán kényére-kedvére. A magyar történelem egyik legdrámaibb pillanata volt ez, nem véletlen, hogy annyiszor megírták már. György barát nem sötét árulási szándékkal, inkább a kezdő diplomata hiszékenységével belesétált a csapdába, Szolimán diplomáciai mesterfogása tökéletes sikert aratott. (Akkora hatalommal, mint amennyi az ő kezében egyesült, egyébként nem volt nehéz jó diplomatának lennie!) Míg a királyfival és kíséretével nyájaskodott, janicsárjai zavartalanul beszálingóztak a várba. Rejtély? Persze, hogy be lehetett volna zárni a kapukat, elzavarni az ott őgyelgő törököket, de a legcsekélyebb ellenséges érzületre való tett veszélyeztette volna a szultán jóindulatára épített politikát és a magyar küldöttség tagjainak életét. Janicsárok máskor is besétáltak már Budára, hogy néhány nap múlva ismét kisétáljanak belőle. És ha mégis bezárták volna a kapukat? Volt a szultán kezében elég túsz, akiknek a fejével zsarolva kikényszeríthette volna a vár átadását.

A Mohács után kialakult kétségbeejtő helyzetben tehát nem kínálkozott valóban járható, kivezető út, a különböző alternatívák — amelyekkel tulajdonképpen sorra megpróbálkoztak politikusaink — nem nyújthattak sem valódi, sem vélt érdekeinket biztosító megoldást. Félreértés ne essék! *A legkevésbé sem akarjuk tisztára mosni akkori főuraink szennyesét, de nem érthetünk meg semmit a Mohács utáni időszak eseményeiből, ha figyelmünket az ő civódásaik, garázdaságaik kötik le.* A XIII. század végének oligarchiái, a Csákok, az Abák, a Kőszegiek, bizonyára semmivel sem voltak jobbak azoknál, akiket Mohács körül dobott fel a szerencse. Saját kiskirályságuk kedvéért sokkal alaposabban szétzüllesztették az államot, mint kétszáz évvel későbbi utódaik. A szintén nádori tisztséget viselő Csák Péter gaztettei mellett, aki kirabolta Veszprémet, porrá égette Magyarország első főiskoláját, a pécsi káptalan szekereinek kirablása jelentéktelen apróságnak hat. Az ő és társainak féktelen erőszakosságait mégsem katasztrófa követte, hanem az Anjouk békés, nyugodt fejlődést biztosító uralma, mert *más volt, döntően más az ország nemzetközi helyzete.* A tatárveszély elmúlt, a Habsburgok épp, hogy megvetették lábukat Ausztriában, az egyre hanyatló Bizánc pedig már nem tudta befolyását Magyarországra kiterjeszteni. A XVI. század elején viszont két, saját erőnket sokszorosan felülmúló világhatalom vonzásába kerültünk, azok küzdőterévé váltunk. Ennek megnyilvánulása volt már maga a mohácsi csata is és még közvetlenebbül mindaz, ami utána következett. *Zabolátlan főuraink* — bármily visszataszító is legyen egyikük-másikuk jelleme — *csak statisztáltak ahhoz, amit megakadályozni, amin változtatni nem állt módjukban.*

Történelmünk más, dicsőségesebb korszakairól is könnyűszerrel össze lehetne állítani olyan képet, mely részleteiben tökéletesen igaz, egészében mégis torz és hamis lenne. A Rákóczi-felkelés katonai története például tele van bosszantó hibákkal, szégyenletes kudarcokkal. A hiú, sértődékeny, de a hadvezetéshez mit sem értő főúri tábornokok örökké torzsalkodnak, a legénység részeges, fegyelmezetlen, az első ágyúlövésre hanyat-homlok menekül. Abban, aki az ezekről szóló adatokat csokorba gyűjtve elolvassa, önkéntelenül is az a meggyőződés alakul ki, hogy a felkelés teljes katonai tehetetlensége miatt bukott meg és további magyarázatként beéri a nemesjobbágy ellentétekkel, amelyek a haderő kiépítését megakadályozták. Nagyobb, európai távlatból nézve azonban a felkelés a spanyol örökösödési háború része volt, abba kapcsolta be hazánkat II. Rákóczi Ferenc Franciaország oldalán, remélve, hogy egy nagyobb európai koalíció tagjaként sikerül kivívni azt a függetlenséget, amelyet a török háborúkban tönkrement, megfogyatkozott ország csupán saját erőire támaszkodva a Habsburg-ház hatalmával szemben semmi esetre sem harcolhatott volna ki. Höchstädtnél, a nagy háború döntő ütközetében azonban az egyesült francia—bajor sereg vereséget szenvedett Savoyai Jenő és Marlborough csapataitól és így a császár egyre nagyobb haderőt vezényelhetett át Magyarországra, amellyel szemben Rákóczi nem tudott egyenértékű katonaságot kiállítani. Vajon hányan tudják nálunk a szakembereken kívül, hogy 1704-ben Höchstädtnél Magyarország sorsát eldöntő nagy csata dúlt?

Az 1848—49-es szabadságharc bukásának okai már több, mint száz éve foglalkoztatják történészeinket és közvéleményünket egyaránt. Számtalanszor rámutattak már a nemzetiségi ellentétekre, a radikálisok elnémításának káros következményeire, a politikai és a katonai vezetés közti egyenetlenségekre, amelyek mind hátrányosan befolyásolták függetlenségi harcunk kimenetelét. A szabadságharc azonban valójában akkor dőlt el, amikor London, Párizs és Pétervár megegyeztek abban, hogy az európai egyensúly megóvása érdekében szükséges a Habsburg-Monarchia egységének fenntartása — ha kell, fegyveres intervenció árán is. Emellett minden más ok és tényező csak másodrendűnek minősülhet.

Közvéleményünk azonban túlságosan rest vagy tájékozatlan volt ahhoz, hogy ezeket a nagyobb nemzetközi összefüggéseket is figyelembe vegye és reálisan mérlegelje. *Nemzeti önérzetünkkel sem tartottuk összeegyeztethetőnek annak tudomásul vételét, hogy nem kizárólag mi magunk határozzuk meg sorsunk alakulását, hanem igen gyakran nálunk jóval hatalmasabb államok lépései.* Hálásabb és könnyebb megoldásnak tűnt, ha saját sorainkban keresünk bűnbakot, akit azután felelőssé tehetünk az elszenvedett kudarcokért és vereségekért. Így és ezért került a történelem szégyenpadjára Fráter György, Károlyi Sándor vagy Görgey Artúr és ezért viselik az általánosan elterjedt felfogás szerint ma is a hazaáruló bélyegét homlokukon. Igaz, tévedtek mind a hárman, nem egyszer és nem is csekély dolgokban, a bekövetkező katasztrófa elhárítására azonban

egyiküknek sem volt módja és lehetősége.

Napjainkban már nem kell hangsúlyozni a nemzetközi események sokszor oly bonyolult összefüggéseit, azt, hogy milyen fontosak békés fejlődésünk szempontjából szilárd alapokon nyugvó nemzetközi kapcsolatok, amelyek számos sikerünk igazi magyarázatát és legfőbb biztosítékát jelentik. Ezt a szemléletet azonban ideje lenne a múltba visszavetítve a történelmi események magyarázatánál is alkalmazni éspedig nemcsak a szakmunkákban — ott ezt már régóta követik —, hanem a nagyobb olvasóközönségnek szánt színes korrajzokban is. Nemeskürty érdekesen és élvezetesen megírt könyve olyanokhoz is eljutott, akik a száraz adatokkal és jegyzetekkel teletűzdelt történelmi szakmunkákat nem igen forgatják. Jó lett volna, ha történelemszemléletünk régi hibáinak új formában való népszerűsítése, különböző önkényes párhuzamok megvonása helyett a nemzetközi kapcsolatok tényleges szerepének figyelembevételére ösztönözte volna olvasóit.

Herczegh Géza

*„Az állami döntőbizottság lényege"**

Érdekes, újszerű könyv jelent meg a Szovjetunióban, amely a feldolgozás tudományos módszere, a jogtörténeti előzmények bemutatása, a mélyreható összehasonlító elemzés folytán a téma eddig egyedülálló feldolgozását nyújtja. Értékessé teszi a könyvet a széles irodalmi bázis, a különböző nézetek egybevetése és a szerző önálló eredményeinek kimunkálása.

Loginov 1922-től kezdve napjainkig bemutatja a szovjet döntőbírósági intézmény történeti kialakulását és ebből a szempontból műve — minden egyéb mellett — kitűnő forrásmunka.

A mű 1. fejezetében a kutatásnál felhasznált módszertani eszközeit mutatja be a szerző, rámutatva a korábbi kutatók metodikájának hibás vonásaira. Loginov metodikai módszere a materialista dialektika egyes kategóriái kölcsönös kapcsolatainak ábrázolása. Ezzel jut el már a mű elején központi nézetének kialakításához, amely szerint a döntőbíróság állami szerv, a polgári jogok védelmének funkcióját látja el, gazdasági jogvitákat arbitrációs módszerrel dönt el. Mint később erre még kitérünk, ez utóbbin a szerző a szovjet döntőbíróságnak azt a lényegi vonását érti, hogy a jogvitát a döntőbíró a felek felelős képviselőivel együttesen dönti el.

A 2. fejezetben a szerző azt a munkát végzi el, hogy kifejti a döntőbíróságnak az igazságszolgáltatási szervektől eltérő feladatát, munkamódszereit és szervezetét.

Az utóbbi években a Szovjetunióban kezdték kétségbevonni azt a tételt, hogy az igazságszolgáltatást csupán a bíróság gyakorolja. Minthogy megnövekedett a társadalom szerepe az államigazgatásban és a polgári jogok védelmében, az a vélemény alakult ki, hogy az igazságszolgáltatás fogalmában nem csupán az állami bíróság tevékenységének, hanem ama társadalmi szervek tevékenységének is helyt kell kapnia, amelyekre a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok Polgári Törvényhozásának Alapjai a polgári jogok megvédésének kötelességét rábízták. Hovatovább a szocialista igazságszolgáltatás két formájáról kezdtek beszélni: az igazságszolgáltatás állami és társadalmi formájáról. Az a körülmény, hogy az utóbbi években társadalmi szervek fokozatosan átvettek állami funkciókat, nem jelentheti Loginov nézete szerint azt, hogy a társadalmi szervezeteket, valamint a döntőbíróságot, amelynek szerepe a polgári jogok védelmében jelentős mértékben fokozódott, az igazságszolgáltatási szervek közé lehetne sorolni. Akik ezt a nézetet hirdetik, összekeverik az igazságszolgáltatás funkcióját a társadalmi rend és biztonság védelme biztosításának, úgyszintén a polgári jogok védelmének funkciójával. A társadalmi szervek nem igazságszolgáltatást gyakorolnak, hanem védik az társadalmi rendet és biztonságot, illetve a polgári jogokat. Az igazságszolgáltatás szűkebb fogalom, mint a társadalmi rend védelme, vagy a polgári jogok védelme. A társadalmi rend védelmét egész sor állami szerv (a milícia, a nyomozási és ügyészségi szervek stb.), az igazságszolgáltatást azonban kizárólag az állami bíróság gyakorolja. Pontosan ugyanez a helyzet a polgári jogok védelmével kapcsolatban is: a polgári jogok védelmét egész sor szerv (döntőbizottság, választott bíróságok, társadalmi bíróságok, döntőbizottságok stb.) látja el, az igazságszolgáltatást polgári ügyekben viszont csupán az állami bíróság gyakorolja.

Ilyen módon az igazságszolgáltatás csupán egyik formája a társadalmi rend védelmére irányuló állami tevékenységnek. Következésképpen, egyes „igazságszolgáltatási funkciók" társadalmi útra terelése nem jelenti az igazságszolgáltatás, mint állami funkció áthárítását is. A társadalmi bíróságokat és polgári jogok védelmét ellátó egyéb szerveket — jelesül a döntőbíróságokat — nem lehet igazságszolgáltatási szerveknek minősíteni, mert ezt egyetlen jogszabály sem mondja ki. Ez egyébként ésszerűtlen is volna.

A döntőbírósági szerveknek jogszabály adott állami felhatalmazást a polgári jogok védelmének funkciója gyakorlására. A döntőbíróságnak adott állami jogosultság jellegét és tartalmát a döntőbíróság előtt álló feladatok és a döntőbírósági szervek tevékenységének módszerei határozzák meg.

Loginov számos szerző tanait ismerteti az állami tevékenység formáinak csoportosítására nézve. Egyik csoportosításban sincs benne azonban a döntőbírósági szervek tevékenysége, de maga a Szovjetunió Alkotmánya sem fogja át az állami tevékenység valamennyi formáját. Az ismertetett könyv szerzője szerint, mint minden állami szervnél, a döntőbíróságnál is a tevékenység konkrét tartalmából és az ennek megfelelő forma lényegéből kell kiindulni.

A döntőbírósági tevékenység első éveiben a döntőbíróságot rendes (különleges vagy gazdasági) bíróságnak tekintették. Erre alapot maga a jogszabály (az OSZFSZK 1922. november 11-én kiadott perrendtartása) adott. Egy későbbi, 1924. évi jogszabály értelmében a döntőbizottságoknak a rendes bíróságra megszabott eljárási szabályok

* P. V. Loginov: Az állami döntőbíróság lényege (a Moszkvai Egyetem Kiadóvállalata, Moszkva, 1968., 144 oldal).

szerint kell eljárniok. A döntőbíróság bíróság jellegét több jogtudós egészen a 30-as évek végéig hirdette. Koncepciójuk azon alapult, hogy ha egyszer a polgári jogok védelmét nem csupán a bíróság, hanem a döntőbíróság is ellátja, a döntőbíróság igazságszolgálattási szerv. Szellemesen mutat rá Loginov, hogy ugyanilyen okoskodás alapján ennek a nézetnek az ellenkezőjéhez is el lehet jutni, nevezetesen oda, hogy ha a polgári jogok védelmét nem csupán a döntőbíróság, hanem a bíróság is ellátja, akkor a bíróság — döntőbírósági szerv.

Igazságszolgáltatáson csupán a bíróság hatáskörébe tartozó jogviták eldöntése során kifejtett jogalkalmazkodó tevékenységét kell érteni. Jogot azonban nem csupán a bíróság alkalmaz, hanem más szervek is, de ezekben az esetekben a polgári jogok védelméről beszélünk.

A bíróság, a döntőbíróság és az államigazgatási szervek valamennyien szervei az államapparátusnak és polgári jogvédelmi funkciókat látnak el. E közös vonások mellett más közös vonás közöttük nincs, hiszen a társadalmi kapcsolatok különböző szféráiban tevékenykednek, különböző feladatokat látnak el és ezek során a reájuk nézve jellemző módszereket és eszközöket alkalmazzák.

A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Döntőbíróság alapvető feladatainak csak egyike a vállalatok, szervezetek és intézmények vagyoni jogainak és törvényes érdekeinek védelme. Ezen kívül biztosítani kell a vállalatok, szervezetek és intézmények között az együttműködést, harcolni kell a helyi és a szűk hivatali érdekek megnyilvánulásai ellen. Aktív ráhatást kell gyakorolnia a vállalatokra stb. annak érdekében, hogy a gazdaságfejlesztés kérdéseiben betartsák a jogszabályokat. Segítséget kell nyújtania az Arbitrázsnak a termékszállítási tervek és a feladatok teljesítéséhez és a gazdasági tevékenységben felfedezett hibák kiküszöböléséhez. A bíróságok feladata ezzel szemben a törvények végrehajtásának biztosítása.

Láthatólag a bíróság és a döntőbíróság feladatai sokfélék és nem csupán tartalmuk, hanem az előttük álló célok jellege tekintetében is eltérnek egymástól.

Hasonlóképpen különbségek vannak a feladatok megvalósításának útjai és módszerei tekintetében. A bíróság az igazságszolgáltatást testületi úton látja el. A döntőbíróság arbitrárius módszert alkalmaz, vagyis a jogvitát a döntőbíró a felekkel együtt dönti el.

A továbbiakban a szerző azt kutatja, hogy milyen ismérvek különböztetik meg a döntőbíróságot a jogalkalmazás bírósági szerveitől. Ennek során előbb azokat a vonatkozásokat igyekszik tisztázni, hogy mely ismérvek alkalmatlanok a különbségek feltárására. Így mindenekelőtt rámutat arra, hogy amilyen mértékben megnövekedett a döntőbíróság szerepe az önálló elszámolás megszilárdításában, olyan mértékben bővült az utóbbi években a döntőbírósági szervek hatásköre. Azáltal, hogy a döntőbíróság hatásköre a bírósági szervek rovására kibővült, ezzel a döntőbíróság nem válik igazságszolgáltató szervvé. A jogviták bizonyos kategóriáit éppen abból kiindulva utalták bírósági hatáskörből döntőbírósági hatáskörbe, mert e két szerv tevékenységének formái és módszerei különböznek egymástól, illetve a hatáskör bővítésének fő indoka az volt, hogy bizonyos ügyeket a döntőbíróság specifikus vonásai folytán legjobban a döntőbírósági szervek tudnak eldönteni.

Ugyancsak nem alkalmas megkülönböztető ismérvül az, hogy mind a bíróság, mind a döntőbíróság jogalkalmazó szerv. A jogalkalmazás feltétlen ismérve az igazságszolgáltatásnak, a döntőbíróság tevékenységének azonban a jogalkalmazás csak jellemző, de nem megkülönböztető ismérve.

Bírálja a szerző azt a nézetet, hogy a szocialista törvényesség biztosításának feladata csupán a bíróságra nézve specifikus feladat. Ezzel szemben tény, hogy a szovjet jogszabályok pontos végrehajtása biztosításának kötelessége terheli a döntőbíróságot is.

A megkülönböztetésre alkalmas ismérvek vázlatos ismertetése után az elhatárolást valóban szolgáló (pozitív) ismérvek ismertetésének kiindulásánál leszögezi Loginov, hogy a jogalkalmazás in abstracto vizsgálata nem vezet eredményre. A jogalkalmazást nem elszigetelten, hanem a jogalkalmazás formáival való szerves kapcsolatban kell vizsgálni.

Számos eljárási jogászra lehet hivatkozni, akik szintén azon a véleményen vannak, hogy a bíróságot az egyéb állami szervektől megkülönböztető lényeges ismérvek egyike tevékenységük formája (így például Abramov).

Fel nem adva a tartalom elsőbbségét a formához képest, azt vallja a szerző, hogy a döntőbíróság lényegi mivolta úgy különbözik az igazságszolgáltatási szervek lényegi mivoltától, mint a polgári jogok védelmének döntőbírósági formája különbözik a védelem bírósági formájától. A bíróság és a döntőbíróság lényegi mivolta összehasonlító elemzésének a védelem formáiban mutatkozó különbözőségek magyarázásának útján kell haladnia.

A bíróság lényegi mivoltát és tevékenységének eljárásjogi formáját a bírák választása, a társasbíráskodás, a népi ülnökök részvétele határozza meg. A döntőbíróság lényegét és az általa nyújtott védelem formáját pedig a döntőbírák kinevezése, a döntőbírósági szerveknek ama szervekkel való strukturális kapcsolata határozza meg, amelyek mellett működnek. Döntő körülmény továbbá a döntőbíróságnál, hogy az ügyet maguk a felek döntik el, illetve a döntőbíró csak akkor határoz egymagában, ha a felek képviselői nem tudták a jogvitát egyetértéssel eldönteni. A döntőbíróságokra nézve jogszabály által meghatározott tevékenységi forma a legkedvezőbb forma a gazdasági jogviták elbírálására és eldöntésére, arra, hogy a döntőbíróság befolyást tudjon gyakorolni az ország gazdasági életére és a szocialista szervezeteket az együttműködés, a kölcsönös segélynyújtás szellemében tudja nevelni. Amikor ez a forma a létező legalkalmasabb forma a gazdasági jogviták specifikumánál fogva azok eldöntésére, ugyanakkor garantálva van a viták eldöntésének tárgyilagossága, törvényessége és a vállalatok tevékenységében felfedezett hibák feltárása.

Az arbitrálás módszere biztosítja a legjobban mind az igazság

feltárását, mind a felek gazdasági érdekeinek érvényesülését.

A polgári jogok védelme döntőbírósági formájának most körvonalazott alapvető vonásai mellett kimutatja a szerző, hogy a döntőbírósági eljárás minden egyes intézménye lényegesen különbözik a polgári eljárás ugyanazon elnevezésű intézményétől (előkészítő tevékenység, tárgyalás, jogerő végrehajtás, felügyeleti ellenőrzés stb). Nincs szükség egységes perrendtartásra, hanem a polgári jogok védelmének mindegyik formáját saját keretei között kell továbbfejleszteni.

P. V. Loginov jelentős részt szentel a döntőbíróság és az államigazgatási szervek között mutatkozó különbségek bemutatásának.

Az utóbbi években a jogirodalomban túlsúlyra kezdett jutni az a nézet, hogy a döntőbíróság államigazgatási szerv. Így például Jugyeljszon az állami döntőbíróságot úgy határozta meg, hogy az „államigazgatási szerv, amelyet abból a célból hoztak létre, hogy megszilárdítsa a szocialista szervezetek önálló elszámolását, terv-szerződéses, költségvetési, pénzügyi fegyelmét a népgazdasági terv teljesítése kapcsán. A döntőbíróság működését szerződési és vagyoni jogviták elbírálása és eldöntése, valamint állami kényszerítő eszközök útján fejti ki." Más nézet a döntőbíróságok államigazgatási szervjellegét abból vezeti le, hogy a döntőbíróságok minisztertanácsok és helyi tanácsok végrehajtóbizottságainak segédszervei. Egy további szerző, P. P. Jakimov szerint a gazdasági jogviták eldöntése a gazdaságvezetés egyik funkciója, amelyet az állami és a társadalmi igazgatás különleges szerve, a döntőbíróság lát el. Azt a felfogást, hogy a döntőbíróság részt vesz a gazdaság irányításában, abból vezetik le, hogy a döntőbíróság részt vesz a vállalatok és szervezetek közötti gazdasági kapcsolatok szervezésében, amennyiben kampányokat tart a gazdasági szerződések megkötése érdekében, továbbá, hogy közléseket küld a megfelelő szervekhez az ügyek elbírálása során feltárt hibákról, végül, hogy a döntőbíróság tanácskozási joggal részt vesz a végrehajtó-rendelkező szerveknek a gazdasági szerződések területét érintő normatív aktusainak előkészítésében.

Loginov sem tagadja azt, hogy a döntőbíróságnak sok közös vonása van az államigazgatási szervekkel, mindazáltal nem ért azonban egyet a döntőbíróság államigazgatási szervként való minősítésével. Nem vitatja, hogy azok az államigazgatási szervek, amelyek mellett döntőbíróságok működnek, bizonyos mértékig hatást fejtenek ki a döntőbíróságokra, viszont ezek az államigazgatási szervek a maguk részéről szintén érzékelik a döntőbíróságok reájuk gyakorolt hatását.

Loginov tagadó álláspontjának legdöntőbb része az, hogy a döntőbíróság nem tartozik a rendelkező-végrehajtó szervek közé, mert funkciója túlnyomórészt a polgári jogok megvédése. Vannak a döntőbíróságnak államigazgatásinak felfogható funkciói is (nyilvántartás, beszámolás, általánosítás, irányítás, kádermunka, ellenőrzés, szakirányítás, oktatás stb.), de ilyen funkciói a bíróságnak is vannak és ezek alapján nem lehet a bíróságot államigazgatási szervvé minősíteni. A jelzett igazgatási teendők nincsenek befolyással a döntőbíróság lényegi mivoltára és alárendelt viszonyban állanak a döntőbíróság alapvető tevékenységével, a polgári jogok megvédésére irányuló funkció teljesítésével.

A döntőbíróság és az államigazgatási szervek között fennálló alapvető különbséget Loginov abban foglalja össze, hogy a döntőbíróság nem rendelkezik a jogoknak azzal a csoportjával, amelyek az államigazgatási szervek által kifejtett végrehajtó-rendelkező tevékenység részét képezik. Így jelesül nincs a döntőbíróságnak rendelkezési joga a gazdálkodás tervezése, szervezése és irányítása terén és nincs alárendelt irányítási apparátusa. Szembeszáll azzal a nézettel, hogy a szignalizáció irányítási aktus.

A döntőbíróság szervei a gazdasági jogviták eldöntésével megvédik a vállalatok polgári jogait. Ezzel szemben az államigazgatási szervek tevékenységében a fő vonás a gazdasági és a szociális-kulturális építés alapvető kérdéseiben való döntés.

A szignalizációk nem magatartási szabályokat állapítanak meg, mint az államigazgatási normák, hanem csak tényeket konstatálnak. A jelzés nem hoz létre változást a gazdasági kapcsolatok rendszerében.

Jelentős különbség az is, hogy az államigazgatási szervek által kiadott aktusok hatálya az alárendelt szervek és funkcionáriusok meghatározott csoportjára terjed ki, a döntőbíróság határozatait azonban valamennyi állami, szövetkezeti, stb. szervezet és intézmény feltétlenül köteles végrehajtani és a végrehajtás kötelezettsége kiterjed a Szovjetunió egész területére.

Az államigazgatás szervei jogosultak anyagi felelősségre vonni funkcionáriusokat, államigazgatási büntetéseket szabhatnak ki, a döntőbíróság ilyen eszközökkel nem rendelkezik.

Mint említettük, az egyik alap ahhoz, hogy a döntőbíróságot egyesek az államigazgatási szervek közé sorolják, az, hogy a döntőbíróságokat az államigazgatás végrehajtó-rendelkező szervei állítják fel, illetve, hogy a döntőbíróságok az igazgatási szervek rendszerének egyik alkotó eleme gyanánt tartoznak szervezetük körébe, más szóval, hogy a döntőbíróság szervei struktúrális kapcsolatban vannak az államigazgatás szerveivel. Ez tény, azonban ennek a kapcsolatnak a hatása nem terjed ki a döntőbíróság lényegét kitevő alapvető elvek tartalmának megváltoztatásáig. Loginov ellenérvként azt hozza fel, hogy az államigazgatási szervrendszer kötelékébe tartozó alegységek ugyanazt a funkciót (igazgatási funkciót) végzik, ugyanazokat a feladatokat töltik be, mint maga az államigazgatási szerv. Ezzel szemben a döntőbíróság nem azokkal a jogokkal rendelkezik, amelyekkel a működtető szerv, viszont a működtető szervek sem dönthetnek a döntőbíróság hatáskörébe tartozó ügyekben.

Az a körülmény sem teszi a döntőbíróságot államigazgatási szervvé, hogy a végrehajtó-rendelkező szervek aktusai a döntőbíróságokra kiterjednek. A normatív aktusok ugyanis nemcsak a döntőbíróságokra, hanem az államigazgatás szerveire is kiterjednek, az egyedi

aktusok pedig túlnyomórészt abban jelentkeznek, hogy a döntőbírósági határozatokat hatályon kívül helyezik, megváltoztatják, vagy új eljárásra utalják, ezek célja viszont a törvényesség és a jogrend megszilárdítása, amely nem valósít meg függő viszonyt a végrehajtó-rendelkező szerv és a döntőbíróság között.

A döntőbíróság a polgári jogok védelmének funkcióját gyakorolva jogszabályt alkalmaz, az államigazgatási szervek irányító munkát végeznek és nemcsak és nem annyira jogi normákat alkalmaznak, mint amennyire az állami tevékenység különböző szféráiban normákat bocsátanak ki.

Fejtegetéseit Loginov azzal zárja be, hogy a döntőbíróság lényegesen különbözik az államigazgatási szervektől. A gyökeres különbség az, hogy a döntőbíróságot a polgári jogok védelmére létesítették, az államigazgatási szerveket pedig a társadalmi viszonyok megfelelő szféráiban végzendő irányítás érdekében állították fel.

Egy további fejezetben a szerző a döntőbíróságnak a polgári vagyoni jogok védelme érdekében kifejtett funkcióit elemzi. Mindenekelőtt rámutat arra, hogy a döntőbíróság tevékenysége nem merül ki a polgári jogok védelmében, hanem a sokkal szélesebb és sokirányú. Itt mindenekelőtt a döntőbíróság normaalkotó tevékenységére utal. A döntőbíróság normákat bocsát ki a jogviták eldöntésének rendjére nézve, instrukciókat és utasításokat ad ki az anyagi és az eljárási jog alkalmazása tekintetében, kiadja a szállítási feltételeket, stb., ezenkívül tevékenységet fejt ki annak érdekében, hogy a gazdálkodó szervek között létrejöjjenek a szerződések, magyarázatokat nyújt a vállalatok részére a szállítási szabályzatok alkalmazásának kérdéseiben, beszámolókat tart a végrehajtó-rendelkező szerveknek az állami fegyelem jelentősebb megsértéseiről, a termékek minőségének alakulásáról, a helyi tendenciák érvényesüléséről és a vállalatok tevékenységeiben a szocialista törvényesség megsértésének jelenségeiről. Jelentős kiegészítő funkciója a döntőbíróságnak a közlés (szignalizáció). E tevékenység ellenére a fő és jellemző tevékenység a polgári jogok védelme.

A szerző a polgári jogok védelmére igen alkalmasnak találja azokat az eljárási szabályokat, amelyek mellett a döntőbíróság tevékenységét kifejti. Ezek az eljárási szabályok összhangban vannak a gazdasági törvények tartalmával.

Igen sok kárt okoz a népgazdaság érdekeinek, hogy egyes iparirányító szervek gazdaságilag nem megalapozott irányelveket adnak ki, gyakran megváltoztatják a vállalatok terveit, nem biztosítva ahhoz a megfelelő anyagi és műszaki eszközöket mind ezek komoly károkat jelentenek a vállalatoknak és zavarják az áru-pénzviszonyok kedvező alakulását. Napirendre kell tűzni, hogy a hibásan intézkedő végrehajtó-rendelkező szerv anyagi felelőssé legyen tehető a károkért. Az ezzel kapcsolatos jogvitákban legcélszerűbben a döntőbíróságok dönthetnek. A szerző indítványozza, hogy a döntőbíróságok eljárási jogai e téren kodifikációs rendezést nyerjenek.

Műve befejező részében a szerző néhány javaslatot tesz a gazdasági jogviták elbírálásánál alkalmazott eljárás továbbfejlesztésére. Egyes szerzők már korábban is indítványozták, hogy szüntessék meg azt a jelenlegi rendszert, amely szerint a döntőbíróság azoknak a szerveknek van alárendelve, amelyek mellett működnek és ehelyett át kell térni a felülről lefelé való vertikális alárendeltségre. Más szerzők úgy vélik, hogy a döntőbíróságoknak kettős — vertikális és horizontális — alárendeltségben kell működniök: az alacsonyabb fokú döntőbíróság legyen alárendelve a magasabb fokúnak, de azért maradjon meg a végrehajtó-rendelkező szerveknek való alárendeltség is.

Loginov a központosítás mellett száll síkra. A központosított rendszer biztosítani tudja a döntőbíróság előtt álló feladatok megoldásának operativitását, az egész döntőbírósági rendszer irányításának hajlékonyságát, a jogszabályok egyöntetű alkalmazását. Ehhez szükséges azonban, hogy a felettes döntőbíróságok ne fejtsenek ki az alárendelt döntőbíróságokkal szemben aprólékos gyámkodást, illetve, hogy valamennyi döntőbírósági láncszem széleskörű jogokkal rendelkezzék, végül, hogy a döntőbírák csupán a törvénynek legyenek alárendelve. Emellett a döntőbíróság szervei legyenek szoros kapcsolatban a végrehajtó-rendelkező szervekkel, de ez ne menjen addig, hogy a döntőbíróságok teljes függésben legyenek a végrehajtó-rendelkező szervektől. Teljesen ki kell zárni annak lehetőségét, hogy a végrehajtó-rendelkező szervek beavatkozhassanak a konkrét jogviták eldöntésébe. A végrehajtó-rendelkező szervek jogosultsága arra terjedjen ki, hogy állapítsák meg a döntőbíróságok struktúráját, fejtsenek ki ellenőrzést a döntőbíróságok tevékenysége felett, tegyenek intézkedéseket a döntőbíróság tevékenységében mutatkozó ama hibák kiküszöbölése érdekében, amelyek zavarják a polgári jogok védelmében jelentkező funkciók normális kifejtését.

Ez idő szerint a felettes döntőbíróság fődöntőbírája csak felfüggesztheti az összállami érdekekbe ütköző vagy a szövetségi köztársaságok stb. törvényes érdekeit sértő alsóbb fokú döntőbírósági határozatok végrehajtását és csak javasolhatják az ilyen határozatok felülvizsgálását. Ezt akképp kellene megreformálni, hogy a fődöntőbírák felülvizsgálhassák az alsóbb fokú döntőbíróságok valamennyi határozatát és azokon a megfelelő korrekciókat végrehajthassák. Jelenleg ugyanis a végrehajtó-rendelkező szervek nem tudják megfelelő módon gyakorolni a felügyeleti funkciót, mert nem rendelkeznek kellő ismeretekkel és tapasztalatokkal a gazdasági jogviták eldöntésében.

A jogorvoslati rendszer javasolt megváltoztatása szükségképpen megkívánja az egyes döntőbíróságok közötti munkamegosztás (hatáskör) felülvizsgálását. Ez a rendszer szervezeti változtatásokat is maga után vonna, mert az első fokú ügyek intézése alól felszabadult döntőbírákat kell ráállítani — centralizált felügyelet mellett — az alsóbb fokú döntőbírósági határozatok felülvizsgálására. Be kell vezetni a jogorvoslati ügyek tanácsban való intézését. Eddig a jogorvoslatokat az érdekeltek távollété-

ben bírálták el, a javasolt reform mellett azonban az érdekelt személyek is részt vennének jogorvoslati eljárásban.

A felettes döntőbíróságoknak lényegében véve felügyeletet kell gyakorolniok az alsóbb fokú döntőbíróságok fellett. Különösen vonatkozzék ez a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Döntőbíróságra, amelynek hatásköréből ki kellene vonni a jogviták első fokú elbírálását. A döntőbírósági rendszer eme csúcsszervnél csak azoknak a jogvitáknak az elbírálása maradjon, amelyeket eldöntés céljából a Szovjetunió Minisztertanácsa ad át, illetve azoknak a jogvitáknak az elbírálása, amelyeket a szövetségi köztársaságok minisztertanácsainak kérelmére vesz át elbírálás céljából.

Szakítani kell azzal a rendszerrel, hogy a szerződési feltételek tekintetében keletkezett jogviták legnagyobb részét ez idő szerint az államigazgatás egyes szervei intézik. Ehelyett valamennyi ilyen jogvitát a döntőbíróság kizárólagos hatáskörébe kell utalni.

A szerző javasolja néhány olyan kisebb ügykategória kirekesztését döntőbírósági hatáskörből, amelyekben tulajdonképpen nincs is jogvita (bizonyos társadalombiztosítási ügyek, erdősértések miatt járó birságokkal kapcsolatos ügyek, stb.).

Végül a szerző részletesen indokolja, miért ért egyet azokkal, akik ellenzik az ügyész részvételét a döntőbírósági eljárásban.

Újlaki László

Új könyvek

Csanádi György: Polgári jog. Közgazdaságtudományi egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1969. 442 p.

A tankönyv a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem számára dolgozza fel a közgazdászképzés szempontjából lényeges polgári jogi ismereteket. Általában a polgári jog szokásos rendszerében készült, a sajátos céloknak megfelelően. Így nem tartalmazza az öröklési jogot és a szerzői jogot, valamint néhány szerződéstípust, a polgári jog szokásos keretein túlmenően tárgyalja viszont az állami vállalatok, a termelőszövetkezetek és a földhasználat jogviszonyait, továbbá függelékszerűen a fontosabb eljárási szabályokat, a gazdasági bírság és a tisztességtelen verseny tilalmának kérdéseit.

Lőrincz Lajos: A tudományos munka állami irányítása. Bp. Akadémiai Kiadó, 1969. 260 p. [Bibliogr. passim.]

A monográfia igen részletes hazai és külföldi anyag alapján a hazai irodalomban elsőként dolgozza fel a tudományos munka állami irányításának alapvető kérdéseit. A bevezető részben a tudomány társadalmi jelentőségét foglalja össze, majd a tudományos kutatások központi irányításának szervezetével és eszközeivel foglalkozik. Itt külön-külön tárgyalja a legfontosabb tőkés országok és a szocialista országok anyagát. Az ezt követő fejezetben a tudományirányítás hazai szervezetrendszerét, valamint az alapvető funkcionális kérdéseket mutatja be. A befejező részben a tudományos intézetekkel kapcsolatos jogi szabályozást tárgyalja, hazai és külföldi vonatkozásban. A munkát részletes tárgymutató egészíti ki.

Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 9. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. [1969.] 272 p.

A munka a következő, idegen nyelvű tanulmányokat tartalmazza: *Asztalos* László: A magyar polgári jog tudománya a dualizmus korában (német); *Barna* Péter: A büntető eljárás funkciója új értelmezésének elvei és határai. (orosz); *Berényi* Sándor: A vállalatok és az államigazgatási szervek viszonya a gazdasági igazgatás új rendszerében. (orosz); *Brósz* Róbert: A „superficies" történelmi kialakulása és lényege. (német); *Haraszti* György: A „clausula rebus sic stantibus" a mai nemzetközi jogban. (orosz); *Horváth* Pál: A középeurópai és a keleteurópai népek jogának fejlődése történetírásunkban. (francia); *Névai* László: A polgári ügyek eldöntésének hatásköri problémái az új gazdasági mechanizmusban Magyarországon. (orosz); *Samu* Mihály: A szocialista jog tagozódásának fő ellentmondásai. Javaslat a kérdés új megközelítésére. (orosz); *Sárándi* Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog. (orosz) *Seres Imre:* A mezőgazdasági szövetkezetek földtulajdonának kérdései a Magyar Népköztársaságban. (francia); *Takács* Imre: A szovjetek egyetemes jellegéről. (francia); *Világhy* Miklós: Az állam és vállalatai. (francia); *Weltner* Andor: A munkajogviszonyok jogi szabályozásának új módszere és annak egyes kérdései. (orosz);

[Nagy Lászlóné] *Nagyné Szegvári* Katalin: A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban. 1777—1918. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 439 p. [Bibliogr. passim.]

A monográfia a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idejétől kezdődően — a fejlődési időszakot két nagy fejezetre osztva — tárgyalja anyagát. Az elsőben az I. Ratio Educationis közzétételétől a kiegyezésig (1867), a másodikban a kiegyezéstől az 1918. évig terjedő időszakot elemzi. A feldolgozás elsősorban jogtörténeti szempontból történt, de igen széles körben vizsgálja a jogalkotással kapcsolatos társadalomtörténeti kérdéseket is. A munkát részletes tárgymutató egészíti ki, a mű tartalmáról a külföldi olvasót német és francia nyelvű tartalmi kivonat tájékoztatja.

Gál Gyula: Space Law. Leiden — Dobbs Ferry. New York — Bp., Sijthoff—Oceana Publications — Akadémiai Kiadó, 1969. 320 p. [Bibliogr. 299—309.]

A szerző Világűrjog címen (Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 366 p.) magyar nyelven megjelent művének angol nyelvű kiadása.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának actái. 10. kötet. Szerkeszti a kar tudományos és módszertani bizottsága. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. [1969.] 365 p.

A munka a következő tanulmányokat közli: *Horváth* Pál: Dualizmuskori jogtörténetírásunk főbb irányai; *Kovacsics József:* Az igazgatási statisztika mutatószámai; *Világhy* Miklós: Gazdasági reform

és polgári jog; *Asztalos* László: A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig; *Nándori* Pál: A Lord Rothermere-akció; *Békés* Imre: A büntetőjogi dogmatikáról; *Diósdi* György: A jogösszehasonlító módszer alkalmazásának hasznáról és veszélyeiről az ősi római jog kutatásában; *Kratochwill* Ferenc: Vádemelés és vád alá helyezés; *Lévai* Imre: A községi végrehajtó bizottsági elnöki tisztség társadalmi munkában való ellátásának néhány kérdése; *Németh* János: A perújítás intézményének fejlődése a magyar polgári perjogban 1526-tól a XIX. század derekáig; *Sik* Ferenc: A polgári szociálpolitikai egyes kérdései; *Varga* Gyula: Az elutasító ítélet természete; *Wessely* Antal: A tanácsok költségvetési joga az új gazdasági mechanizmusban; *Hársfalvi* Rezső: A zártkert, *Pápai* [János]né *Bakos* Jolán: A találmány-áru sajátosságai; *Valki* László: Társulás a Közös Piachoz; *Vékás* Lajos: A mezőgazdasági termékek szerződéses felvásárlása fejlődésének néhány alapvető elméleti tanulsága; *Máthé* Gábor: A jogegyenlőség és törvény előtti egyenlőség kérdései a reformkorban.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának actái. 11. kötet. Szerkeszti a kar tudományos és módszertani bizottsága. Bp. Tankönyvkiadó, 1969. 169 p.

A munka a következő tanulmányokat közli. *Asztalos* László: A szerződés létrejötte és érvényessége; *Nándori* Pál: A Horthy-Magyarország nemzetközi jogellenes fegyverkezése. (1928—1934.); *Vigh* József: A börtönből szabadult fiatalkorúak utógondozásának néhány tapasztalata; *Németh* János: A perújítási jogosultság néhány problémája a polgári perben; *Károly* Endre: A victimológia — a modern kriminológia új irányzata; *Hársfalvi* Rezső: A zártkertrendezés elvi kérdéseiről.

Szamel Lajos: A közélet tisztaságáról. Bp. Kossuth Kiadó, 1969. 221 p.

A közéleti tisztaság politikai és gazdasági jelentőségéből kiindulva, a munka mindenekelőtt rövid történeti áttekintést a közéleti visszásságok elleni intézményekről. Ezt követően pedig a közéleti tisztaságot leginkább zavaró jelenségekről: a korrupcióról, a protekcióról, a karrierizmusról, a hatalommal való visszaélésről, a közéleti szereplők magánéletének visszásságairól ír, a befejező részben pedig a közéleti tisztaság erősítését szolgáló intézményeket tárgyalja.

A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből. 1367—1967. Szerk. *Csizmadia* Andor. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. [1969.] 164 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata. 60./

A gyűjtemény a Pécsett, 1967. október 12-én tartott egyetemtörténeti konferencián elhangzott, hazai és külföldi előadók által tartott referátumok szövegét tartalmazza.

Az MSZMP Központi Bizottságának tudomány politikai irányelvei. Bp. Kossuth Kiadó, 1969. 69 p.

A munka *Kádár* Jánosnak az MSZMP 1969. július 2-án a tudománypolitikai irányelvek kidolgozásában részt vevők számára tartott beszédét, *Aczél* Györgynek az MSZMP Központi Bizottságában a tudománypolitikai irányelvekről 1969. június 26-án mondott előadói beszédét, valamint a vitában elhangzott felszólalásokra adott válaszát, végül a Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek szövegét tartalmazza.

Hatályos jogszabályok gyűjteménye. 1945—1968. 1. köt. Törvények, országgyűlési határozatok, törvényerejű rendeletek, elnöki tanácsi határozatok; 2. köt. Kormányrendeletek és kormányhatározatok. Összeáll.: Gál Tivadar—Katona Zoltán—Szilbereky Jenő Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 631; 901 p.

A hatályos jogszabályok gyűjteményének első kiadása az 1945—1958. dec. 31-ig kihirdetett, hatályos jogszabályokat tartalmazta, a második kiadás az anyaggyűjtést 1963. dec. 31-vel zárta. Az új kiadás 5 kötetben fogja tartalmazni az 1945. jan. 1. 1968. dec. 31. időközben közzétett anyagot, amelyben közölni fogja a nemzetközi szerződések kihirdetéséről szóló jogszabályokat is, amelyeket az eddigi kiadások nem tartalmaztak. Az anyag összeállításánál egyébként az előző kiadásokban használt és jól bevált szempontokat vette a szerkesztés alapul.

Az új gazdasági mechanizmus tanácsokra vonatkozó jogszabályainak gyűjteménye. [Közzéteszi a] Hazafias Népfront és a Közalkalmazottak Szakszervezete 1. köt. Összeáll. Dallos Ferenc. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 973 p. /Tanácsok könyvtára 3./

Az új gazdasági mechanizmusnak megfelelően megváltozott a tanácsok feladata, hatásköre, az irányítás és a működés rendje. A gyűjtemény a tanácsok tagjainak, vezetőinek, valamint a helyi államigazgatási szervek dolgozóinak kíván munkaeszköze lenni a mindennapi munkában, amikor az új gazdaságirányítással kapcsolatosan a tanácsokra vonatkozóan hozott jogszabályok szövegét megfelelő csoportosításban (a tanácsi szervek gazdasági feladatai, a beruházás, adóbevételek, vállalatok, hatósági jogkörök) rendezi és közli. A mű anyaggyűjtését 1969. márc. 20-án zárta le.

Hatósági állásfoglalások. [Közzéteszi a] Hazafias Népfront és a Közalkalmazottak Szakszervezete. 1. köt. Szerk. Varga József. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 464 p. /Tanácsok könyvtára 5./

A gyűjtemény elsősorban a tanácsi államigazgatási dolgozók számára készült s a legfontosabb gyakorlati kérdésekkel kapcsolatban kialakult hatósági állásfoglalásokat megfelelő magyarázatokkal kapcsolatban közli. Anyagát a következő fejezetekben csoportosítja: eljárási állásfoglalások, szabálysértési állásfoglalások, lakásügyi állásfoglalások, gyámügyi állásfoglalások. A munkát részletes mutatók egészítik ki.

Hatályos büntetőjogi tárgyú legfőbb ügyészi iránymutatások és állásfoglalások gyűjteménye. Lezárva: 1969. jan. 1. Bp. Lapkiadó Vállalat, 1969. 191 p.

A munka az Ügyészségi Közlöny I—XVI. évfolyamában (1952—1968.) megjelent, ma is hatályosnak tekinthető iránymutatásokat és állásfoglalásokat a legfontosabb büntetőjogi szabályok — a Btk, a Be, a Btk-., és más kiegészítő jogszabályok — rendszerében csoportosítja. A mű kezelhetőségét — a tárgyi rendezés mellett — részletes tárgymutató biztosítja.

Külkereskedelmi áruforgalom vámellenőrzése. Összeáll. Terpitkó András—Szendrei György—Nagy Sándor—Szemenyei János—Gadó Ottó. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 285 p.

A gyakorlati jellegű munka a vámrendszerrel kapcsolatos alapvető ismeretek összefoglalása után a hatályos jogszabályanyagot állítja össze és magyarázza.

Visky Károly: Az árak és a szerződések. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 182 p.

A munka két részből áll. Az első részben az árhatósági szervezettel, hatáskörrel foglalkozik, továbbá az árrendszer és a szerződési rendszer közötti viszonnyal kapcsolatos alapvető ismereteket, végül az árellenőrzési rendszert tárgyalja. A második részben a hatályos árszabályozó rendelkezések jegyzékét közli. A munka kezelését a feldolgozott jogszabályok mutatója, valamint betűsoros tárgymutató egészíti ki.

Hatályos munkaügyi jogszabályok. Közzéteszi a... Munkaügyi Minisztérium. Lezárva: 1969. szept. 15. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. XVI, 1070 p.

A gyűjtemény a munkaügyi vonatkozású jogszabályokat (törvény, törvényerejű rendelet, elnöki tanácsi határozat, a volt. Orsz. Munkabérbizottság határozatai és utasításai, végül a munkaügyi miniszteri rendeletek) tartalmazza, a társadalombiztosításra, a munkavédelemre, valamint a szakmunkásképzésre vonatkozók kivételével. Nem tartalmazza a munka törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. tv., valamint a kiegészítő jogszabályok anyagát, minthogy ezt az anyagot külön teszik közzé. A gyűjtemény kezelhetőségét számmutató, betűsoros mutató és tartalomjegyzék könnyíti meg. A munkát a Minisztérium munkaközössége állította össze, az összeállítást *Nagy* László ellenőrizte.

Magyar külpolitikai évkönyv. 1968. Összeállította a Külügyminisztérium. Bp. Kossuth Kiadó, 1969. 399 p .

Az idén első ízben megjelent Évkönyv az év diplomáciai eseményeinek és pártkapcsolatainak kronológiáját és dokumentumait tartalmazza és beszámol az ország képviselőinek a nemzetközi szervezetekben kifejtett tevékenységéről.

Nagy László: A munkaügyi viták szabályai. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 360 p. [Bibliogr. 293—296.]

A mű a munkaügyi viták elintézésének elvei címet viselő bevezető részben a viták társadalmi hátterével, megelőzésével és az elintézést szolgáló elvekkel foglalkozik, majd — ugyancsak ennek a bevezető résznek a keretében — részletesen elemzi a munkaügyi vita fogalmát. A tulajdonképpeni eljárási részben az általános szabályok és a szervezeti kérdések tárgyalása után, a hatályos tételesjogi szabályokat elemzi. Külön foglalkozik a jogorvoslatokkal (fellebbezés, felülvizsgálati kérelem, rendkívüli jogorvoslatok, új eljárás kezdeményezése, törvényességi óvás). A befejező — harmadik — részben a különleges eljárásokkal foglalkozik és itt tárgyalja a magasabb vezető állású dolgozók munkaügyi vitáinak és a teljesítménykövetelméssel kapcsolatos vitáknak kérdéseivel, valamint a szakszervezet vállalati szervei által előterjesztet kifogásokkal összefüggő anyagot. Ugyanebben a fejezetben foglalkozik a munkaügyi vitákban hozott határozatok teljesítésével és végrehajtásával. A nagyon sok pontos elemzést és gyakorlati megoldási javaslatot tartalmazó munkát igen részletes jogszabálymutató és tárgymutató egészíti ki, ami a gyakorlati használhatóságot is teljes mértékben biztosítja.

Az egyetemekre, az oktatókra és a hallgatókra vonatkozó jogszabályok. Összeáll. *Klement* Tamás. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 234 p.

A gyakorlati célokat szolgáló gyűjtemény az egyetemi és az egyetemi jellegű főiskolák szervezeti és működési rendjével, valamint az oktatókkal kapcsolatos legfontosabb hatályos jogszabályokat tartalmazza. Anyaggyűjtését 1969. aug. 15-vel zárja.

Munkavédelmi jogszabályok gyűjteménye. Szerk. *Schäffer* József. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 270 p.

A kézikönyv a munkavédelemmel kapcsolatos jogszabályokat és határozatokat közli, amelyekre a gyakorlati életben a munkavédelemmel foglalkozó dolgozóknak leginkább szükségük van. Az összeállítás a munka törvénykönyvének rendszerében készült, kezelését emellett a közölt jogszabályok mutatója, valamint betűsoros mutató teszi lehetővé.

Lakos Sándor: A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában. Bp. Kossuth Kiadó, 1969. 124 p.

A tanácsoknak az államélet és a demokrácia fejlesztésében vitt szerepére vonatkozó bevezető rész után, a tanácsok kialakulásával és jellegével, valamint a tanácsnak, mint a lakosság szocialista önkormányzati szervének szervezetével és funkcióival összefüggő kérdéseket vizsgálja. A befejező részben az önkormányzati szervek leglényegesebb gyakorlati problémáit (a központi irányítás, a párt- és tömegszervezetekhez való viszony kérdései stb.) foglalja össze.

Deák László: A fegyelmi felelősség. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 64 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

Népszerűsítő jellegű munka, a fegyelmi felelősségrevonás alapvető feltételei után a fegyelmi eljárási szabályokat magyarázza.

Kovács István: A munka díjazása és a dolgozóknak járó egyéb juttatások. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 107 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

A munka díjazásának általános szabályait, a dolgozók egyéni bérezésének szabályait, a részesedési alap felhasználását, a jutalmazásokat és a kitüntetéseket érintő alapvető szabályok ismertetése után külön fejezetekben tárgyalja a munkabér, valamint más díjazások elszámolásával és kifizetésével, végül a dolgozókat megillető szociális és kulturális jutatásokkal kapcsolatos legfontosabb ismereteket.

Molnár Dániel: A dolgozó nők és fiatalkorúak védelme. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 62 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

A dolgozó nők, illetőleg a fiatalkorúak védelmével kapcsolatban a munkaviszony létesítésével, fennállásával és megszűnésével kapcsolatos ismeretterjesztő szinten tárgyalja.

Miholics Tivadar: A munkaviszony létesítése és megszüntetése. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 103 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

A népszerűsítő jellegű munka az alapfogalmak ismertetése után a munkaviszony létesítésének előfeltételeit, az elhelyezkedést, a munkaszerződést érintő ismereteket tárgyalja. Külön-külön fejezetekben foglalja össze a munkaviszony megszüntetésével kapcsolatos eljárási rendelkezéseket, valamint a munkaviszony jogellenes megszüntetésének kérdéseit.

Miholics Tivadar: A dolgozó és a vállalat munkával kapcsolatos kötelességei. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 86 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

Az ismeretterjesztő munka két nagy fejezetben tárgyalja anyagát, külön-külön foglalva össze a dolgozó munkavégzési kötelességeire vonatkozó hatályos szabályokat és a vállalatnak a munkavégzéssel kapcsolatos kötelességeit.

Posta Gyula: Pihenőidő és szabadság. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 56 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

Népszerűsítő jellegű munka, amely a dolgozók pihenőidejére és szabadságára vonatkozó legfontosabb jogszabályokat, rendelkezéseket és egyéb ismereteket foglalja össze.

Sebők István: A dolgozó anyagi felelőssége. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 80 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

Az ismeretterjesztő jellegű mű az anyagi felelősségre vonatkozó általános szabályok ismertetése után a felelősség mértékére vonatkozó legalapvetőbb ismereteket foglalja össze. Külön fejezetben ismerteti a kártérítési eljárással kapcsolatos legfontosabb intézkedéseket.

Szegő Tamás: A dolgozók egészségének és testi épségének védelme. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 84 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

A munkavédelemmel kapcsolatos anyagi és eljárási szabályokat ismertető, népszerűsítő jellegű munka.

Zsiga László: A munkaügyi viták eldöntésének szabályai. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 90 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

A vonatkozó szervezeti intézkedések (munkaügyi döntőbizottságok szervezete, személyi összetétele stb.) után a munkaügyi eljárásra vonatkozó általános ismereteket foglalja össze. A munkaügyi döntőbizottsági eljárásra vonatkozó ismeretek után, ismerteti a jogerős döntőbizottsági határozat elleni jogorvoslatokra vonatkozó szabályokat, végül pedig a munkaügyi döntőbizottságok ügykezelésére vonatkozó alapvető rendelkezéseket foglalja össze. Gyakorlati szempontból nagyon fontos a döntőbizottsági iratmintákat tartalmazó, befejező rész.

Миклош Вилаги:

25 лет венгерской науке цивильного права

Статья подытоживает 25-летнее развитие науки гражданского права, земельного права, сельскохозяйственного производственно-кооперативного права и трудового права с той точки зрения, насколько удалось осуществить за это время в упомянутых отраслях науки основные принципы марксистского подхода. Статья занимается прежде всего вопросами системы, внутри этого проблемой хозяйственного права, рассматривает различные взгляды, направленные на определение предметного круга гражданского права, проблемы пределов земельного права, наконец, затрагивает смежные вопросы кооперативного и трудового права. В качестве второго круга вопросов занимается проблемами теории права собственности, рассматривая по-отдельности частные вопросы различных форм собственности, а также вопрос управления правом собственности. Третий круг вопросов рассматривает правовой институт договора, в особенности договоры между социалистическими организациями, договоры товарищества и коллективный договор. И, наконец, последний круг вопросов охватывает вопросы правовых санкций и различных систем ответственности.

Эдэн Золтан:

О принципиальной руководящей деятельности Верховного Суда

Автор анализирует принципиально-руководящую деятельность Верховного Суда и в связи с этим высказывает некоторые точки зрения в связи со статьей Каройа Бэнэдек, опубликованной в № 11 за 1969 год журнала «Jogtudományi Közlöny». По его мнению, Гражданский Кодекс на практике действительно хорошо оправдывает себя, правильными подтвердились и методы кодификации, которые были применены при его создании. Но на основе опытов возникает необходимость в некоторых изменениях в его структуре и содержании. В области гражданского права главным образом специальные законодательные акты выдвинули такие спорные вопросы, по которым необходимо было принципиальное руководство Верховного Суда. «Сверхурегулированность» на практике показала свои отрицательные черты, в то же время источником многих неполадок является параллелизм и поэтому излишне и особое регулирование.

Верховный Суд дает принципиальное указание по спорным принципиальным вопросам, возникающим уже в связи с конкретными делами. Внимательно взвешивает, при данных обстоятельствах использование каких средств целесообразнее всего. В некоторых случаях быстрой дачей принципиальных указаний необходимо заботиться о развитии судебной практики в правильном направлении. В первую очередь, упорядочение практики по отправлению правосудия, а если возникают неполадки, как можно быстрое их устранение.

В дальнейших частях статьи автор занимается отдельными принципи-

альными точками зрения Коллегии по гражданским делам Верховного Суда.

Эмил Эрдёши:

Уголовноправовая охрана общественной собственности в хозяйствовании предприятий

Возрастающие вследствие проведения реформы системы управления народным хозяйством правомочия предприятий по вынесению решений в уголовноправовом отношении выдвигают вопрос о том, может ли быть совершено преступление, наносящее ущерб общественной собственности внутри круга социалистической государственной собственности. Из анализа понятия собственности как конкретного способа присвоения, составляющего властно-формальное единство, единство хозяйства и содержания, делает вывод о том, что хозяйственная реформа по существу не изменила властную функцию, выражающую единство и неделимость права социалистической государственной собственности. Нарушение имущества, вызванное индивидуальным поведением государственных предприятий друг по отношению к другу не нарушает форму социалистического государственного способа присвоения, ибо имущественный предмет не переходит в личную или частную собственность, а поэтому действие не может быть рассматриваемо как преступление, нарушающее общественную собственность.

Фэрэнц Петрик:

Уголовноправовая ответственность родителей. Преступления против молодежи

Статья во введении указывает на то, что к осуществлению определенного — требуемого законодателем — поведения примыкает настолько важный общественный интерес, что проявление его государство обеспечивает социальными, относящимися к различным отраслям права, так соответствующее воспитание родителями ребенка обеспечивает помимо прочих и уголовно-правовыми санкциями. Возникающие таким образом обособленные уголовно-правовые отношения в конце концов определяются содержанием семейно-брачных правоотношений между родителями и ребенком. Социалистическое семейное право при определении отношений между родителями и ребенком отличается от регулирования несоциалистической правовой системы прежде всего в том, что оно имеет своей целью регулирование таким образом связей нематериального характера, а с другой стороны помимо прав родителей распространяется и на определение их обязанностей. Семейное право содержание прав и обязанностей родителей по воспитанию определяет путем установления цели воспитания, семейно-правовое последствие и иной правовое последствие (санкцию) всегда связывает с нарушением этой цели. Уголовноправовая ответственность родителей наступает тогда, если нарушение их обязанностей угрожает желаемому умственному или моральному развитию малолетнего. Статья подробно рассматривает пассивный субъект преступления, вопросы связанные с совершителем и поведение по совершению. По мнению автора рассматриваемые преступления против молодежи (абз. 1 § 274 УК) имеют место тогда, если лицо, в юридическом отношении обязанное воспитывать малолетнего, осуществлять надзор за ним, заботиться о нем, в силу умышленного поведения угрожает развитию ребенка, значит когда замедляется физическое, духовное или моральное развитие малолетнего, или останавливается, регрессируется, то есть когда наступление вредного процесса объективно следует ожидать.

Эмилиа Вейсс:

Проблемы алиментных обязанностей по семейному праву-de lege ferenda

По мнению автора статьи законодательные акты, регулирующие алиментные обязанности по семейному праву по основным вопросам хотя и не нуждаются в изменении, все же нельзя считать несущественным вопрос, который следует пересмотреть.

Что касается очередности алиментной обязанности, а также очередности управомоченных на получение алиментов автор на примерах иллюстрирует, что относящиеся сюда нормы семейного закона в отдельной части возникающих на практике случаев не совсем правильны, поэтому высказывается за отмену жесткости в правилах об очередности.

В отношении способа установления обязанности по уплаты алиментов в противоположность действующим нормам венгерского права высказывается за такого регулирование, которое делало бы возможным по усмотрению суда установление размера алиментов в твердо установленной сумме, или же определенный процент заработка лица, обязанного платить алименты.

В отношении источников взыскания алиментов в нашем действующем законодательстве не урегулирован вопрос о том, как складывается обязанность по уплате алиментов и в особенности ответственность за нее в тех случаях, когда лицо, обязанное платить алименты, ведет с членом семьи управомоченного на получение элементов совместную хозяйственную или иную, приносящую доход деятельность без того, чтобы за это оплачивался бы отдельно.

Предлагает, чтобы тот, в последствии ставший нуждающимся в алиментах брат или сестра, который раньше содержал своего малолетнего брата (сестру), воспитывал его, на основе принципа взаимности мог требовать от этого брата (сестры) плату алиментов.

Miklós Világhy:

25 Jahre ungarische Zivilrechtswissenschaft

Die Studie fasst die 25 jährige Entwicklung der Zivilrechts-, Bodenrechts- LPG rechts und Arbeitsrechtswissenschaften aus dem Gesichtspunkte zusammen, inwieweit gelang es diese Wissenschaftszweige in den erwähnten Jahren mit den Grundsätzen der marxistischen Rechtsauffassung zu bereichern. An erster Stelle stehen Fragen der Systematisierung, darunter das Problem des Wirtschaftsrechts, die verschiedenen Auffassungen über die Bestimmung des Themakreises des Zivilrechts, die Grenzproblemen des Bodenrechts und die Grenzfragen des Genossenschafts- und Arbeitsrechts.

Der zweite Fragenkomplex behandelt die Probleme der Theorie des Eigentumrechts und hier sind die Einzelfragen der Eigentumsformen sowie die Verwaltungsfragen des Eigentumrecht besprochen.

Im dritten Teil kam die Rechtsinstitution des Vertrages darunter die Verträge der sozialistischen Organisationen, der Gesellschaftsvertrag, der Arbeits- und Kollektivvertrag zu Behandlung. Der letzte Teil fasst die Fragen der rechtlichen Sanktionen und der verschiedenen Verantwortungssysteme zusammen.

Ödön Zoltán:

Über die prinzipielle Anleitungstätigkeit des Obersten Gerichts

Der Verfasser analysiert die prinzipielle Anleitungstätigkeit des Obersten Gerichts und reflektiert auf den Aufsatz von Károly Benedek, welcher in der Nr. 11/1969 der Jogtudományi Közlöny veröffentlicht wurde. Seinen Standpunkt nach hat sich das Zivilgesetzbuch in der Praxis im allgemeinen gut bewährt und die bei ihrer Schaffung angewandte Kodifikationsmethode erwies sich auch als richtig. Auf Grund der Erfahrungen sind aber bestimmte strukturelle und inhaltliche Änderungen notwendig. Auf dem Gebiet des Zivilrechts hatten hauptsächlich die speziellen Rechtsnormen solche strittige Fragen hervorgebracht, in denen die prinzipielle Anleitung des Obersten Gerichts notwendig wurde. Die „übermässige Regelung" hatte tatsächlich viele Nachteile in der Praxis hervorgerufen, bei vielen Fehlern ist aber die Quelle dieser parallel und des-

halb ist eine Sonderregelung auch überflüssig.

Das Oberste Gericht gibt in strittigen grundsätzlichen Fragen, die in konkreten Angelegenheiten auftauchten, prinzipielle Anleitung. Nach gründlichem Ermessen stellt es fest, dass bei gegebenen Umständen welches Mittel der prinzipiellen Anleitung zweckmässig sei. In dieser Beziehung wird die Entscheidung von verschiedenen Faktoren beeinflusst. Eine schnelle prinzipielle Anleitung fordert die richtige Entwicklung der Rechtsprechung. Primäre Aufgabe ist die Ordnung der Spruchpraxis bzw. ihre schnelle Bereinigung, sollten Fehler auftreten.

Im weiteren Teil der Abhandlung bespricht der Verfasser einzelne Stellungnahmen des Zivilkollegiums des Obersten Gerichts und befasst sich mit den Gründen.

Emil, Erdősy:

Der strafrechtliche Schutz des gesellschaftlichen Eigentums in der Beziehung der betrieblichen Wirtschaftsführung

Die grösseren Entscheidungsbefugnisse der Betriebe imfolge der Durchführung des Reforms des Wirtschaftsleitungssystems werfen in der Beziehung des Strafrecht die Frage auf, ob innerhalb des sozialistischen staatlichen Eigentums eine Straftat zum Schaden von gesellschaftlichen Eigentum überhaupt verübt werden kann. Der Verfasser zieht aus der Analyse des Eigentumsbegriffes, als konkrete Aneignungsmethode, die eine machtlich-formelle und wirtschaftlich- inhaltliche Einheit bildet die Folgerung, dass die Wirtschaftsreform eigentlich die Einheit und Unteilbarkeit der sozialistischen Staatseigentums ausdrückende Machtfunktion, im wesentlichen nicht geändert hat. In den Bezichungen der staatlichen Betriebe zueinander verletz, durch individuelles Verhalten verursachte Vermögensnachteil die Form der staatlichen sozialistischen Aneignungsmethode nicht — denn der Vermögensgegenstand gelangt nicht im persönlichen oder Privateigentum — danach kann die Handlung nicht als eine Straftat, die das gesellschaftliche Eigentum verletzt, betrachtet werden.

Ferenc Petrik:

Die strafrechtliche Verantwortlichkeit der Eltern. Verbrechen gegen die Jugend

Die Verwirklichung bestimmter — von den Rechtsnormen geforderten Verhalte ist mit so grossem gesellschaftlichen Interessen verknüpft, dass der Staat die Bekundung dieser mit Sanktionen, die verschiedenen Rechtszweigen angehören, so die entsprechende elterliche Erziehung der Kinder, unter anderen auch durch strafrechtliche Sanktionen, sichert. Das so entstehende strafrechtliche Rechtsverhältnis wird letzten Endes vom Inhalt des familienrechtlichen Rechtsverhältnis zwischen Eltern und Kinder bestimmt. Das sozialistische Familienrecht weicht von den Regeln nichtsozialistischer Rechtssysteme in der Bestimmung des Verhältnisses zwischen Eltern und den Kind in erster Linie dadurch ab, dass es entscheidend die Regelung der Beziehungen mit keinem Vermögenscharakter bezweckt und bei der Bestimmung der Eltern zustehenden Rechte auch die Pflichten der Eltern determiniert. Das Familienrecht bestimmt den Inhalt der erzieherischen Rechte und Pflichten der Eltern durch die Bezeichung des zu erreichenden Erziehungszieles, und die Sanktionen des Familienrechts sowie anderer Rechtszweige werden mit der Vereitelung der Zielsetzung verknüpft. Die strafrechtliche Verantwortlichkeit der Eltern tretet dann ein, wenn ihre Pflichterverletzung die körperliche, geistige oder moralische Entwicklung des Jugendlichen stark gefährdet. Die Abhandlung befasst sich eingehend mit dem passiven Subjekt, mit dem Verüber verbundenen Fragen und dem Verhalten des Verübers. Laut dem Standpunkt des Verfassers wird ein Verbrechen gegen die Jugend (1. Abs. § 274 des SGB) dann verwirktlicht, wenn die Person, die zur Erziehung, Aufsicht oder Verpflegung verpflichtet ist, durch ihr Verhalten die Entwicklung des Kindes gefährdet, also wenn in allgemeinen der zu erwartende Prozess der körperlichen, geistigen und moralischen Entwicklung des Minderjährigen sich verlangsamt, stehen bleibt oder retardiert, bzw. wenn das Eintreten des Schädigungsprozesses objektive zu erwarten ist.

Emilia Weiss:

Die Probleme der familienrechtlichen Unterhaltspflicht — de lege ferenda

Der Ansicht der Verfasserin nach sind in den grundsätzlichen Fragen die Rechtsnormen über die familienrechtliche Unterhaltspflicht nicht änderungsbedürftig, mehrere wesentliche Fragen sollten aber doch überprüft und bereinigt werden.

Hinsichtlich der Reihenfolge der Unterhaltspflicht bzw. berechtigung sind — wie an Beispielen illustriert — diese Normen schon nichtmehr stichhaltig und darum schlägt sie die Auflockerung der steifen Regeln der Reihenfolge vor. — Im Zusammenhang mit der Zahlungsmethode der Unterhaltspflicht sollte eine solche Regelung eingeführt werden, die auf Grund der Ermessen, sowohl die Zahlung in einer fixen Summe als auch nach dem Prozentsatz aus dem Einkommen ermöglicht. Es wäre ferner zu regeln, wie sich die Unterhaltspflicht und besonders die Verantwortlichkeit dafür, in solchen Fällen gestalten soll, wenn die Person, die gegenüber einer anderen Person unterhaltspflichtig ist, mit einem ihrer Familienmitglieder gemeinsame wirtschaftliche, verdienende Tätigkeit ausübt, ohne dafür einen separierten Verdienst zu erhalten.

Sie schlägt ferner vor, dass der Bruder oder die Schwester, die später unterhaltsbedürftig werden und früher ihren unmündigen Bruder oder Schwester erhielten bzw. erzogen, unter Berücksichtigung des Prinzips der Gegenseitigkeit und Wechselseitigkeit von diesen Geschwirten einen Unterhalt fordern können.

Miklós Világhy:

25 ans de la science hongroise du droit civil

L'étude résume le développement pendant 25 ans de la science du droit civil, du droit agraire, du droit des coopératives de production agricole, ainsi que du droit du travail, et ceux-ci du point de vue de la mesure dans laquelle pendant cette période on a réussi de faire valoir dans ces branches de la science les principes fondamentaux de la conception juridique marxiste. L'étude s'occupe avant tout des problèmes méthodologiques, notamment du problème du droit économique, des différentes conceptions relatives à la délimitation de la matière du droit civil, les limites du droit agraire et enfin les questions de la frontière entre le droit des coopératives et du droit du travail. L'étude s'occupe en second lieu des problèmes de la théorie du droit de la propriété, en traitant une par une les différentes formes de cette dernière ainsi que les problèmes de l'administration de la propriété. En troisième lieu l'étude s'occupe de l'institution juridique du contrat, eu égard en particulier au contrat conclu entre organismes socialistes ainsi qu'aux contrats de société, aux contrats de travail et aux contrats collectifs. A la fin l'auteur traite les questions des sanctions juridiques et des différentes systèmes de la responsabilité.

Ödön Zoltán:

Les directives de principe de la Cour Suprême

L'auteur analyse les fonctions de la Cour Suprême relatives à l'émission de directives de principe. A ce propos il fait des remarques à l'article de Károly BENEDEK paru

à ce sujet au N° 11 de 1969 de la Jogtudományi Közlöny. Selon l'auteur le Code Civil a fait ses épreuves dans la pratique et aussi la méthode de codification appliquée à sa rédaction s'est-elle révélée comme satisfaisante. En considération des expériences il apparait cependant nécessaire d'y apporter certaines modifications concernant sa structure et son contenu. Certaines règles de droit ont en effet posé dans le domaine du droit civil des questions controversées qui commandent des directives de principe de la Cour Suprême. Dans la pratique certains inconvénients d'une réglementation trop détaillée se sont révélés; toutefois, les origines de plusieurs erreurs étant les mêmes, une réglementation à part semble être inutile.

La Cour Suprême émet des directives de principe concernant les questions controversées apparues dans des affaires concrètes. La Cour apprécie avec soin les moyens de la direction de principe qui dans les circonstances données apparaissent comme opportuns. Dans certaines situations il faut pourvoir au développement rapide de la jurisprudence dans la direction due. La considération primaire en cette matière est l'ordre dans la jurisprudence et, en, présence d'erreurs, la mise en ordre de cette dernière.

Dans la partie ultérieure de son étude l'auteur s'occupe des positions prises par les chambres civiles réunies de la Cour Suprême.

Emil Erdősy:

La protection pénale de la propriété sociale au point de vue de l'activité économique des entreprises

Les pouvoirs accrus des entreprises de prendre des décisions en conséquence de la réforme du système de la direction de l'économie, posent au point de vue du droit pénal la question, s'il est possible de commettre un délit portant préjudice à la propriété sociale à l'intérieur du cercle de la propriété socialiste de l'Etat. D'une analyse de la notion de la propriété en tant qu'un mode concret de l'appropriation unissant le pouvoir formel à un contenu économique, l'auteur arrive à la conclusion que le caractère uni et indivisible de la propriété socialiste d'Etat n'a pas été modifié par la réforme économique. Dans les relations réciproques entre les entreprises d'Etat, les préjudices causés par un comportement individuel ne portent pas atteinte à la forme de l'appropriation socialiste par l'Etat, puisque l'objet ne passe pas dans une propriété personnelle ou privée. Par conséquent l'acte ne peut pas être considéré comme un délit portant préjudice à la propriété sociale.

Ferenc Petrik:

Responsabilité pénale des parents. L'infraction contre la jeunesse

L'introduction de l'article souligne que la société est tellement intéressée dans la réalisation de certaines conduites exigées par la loi que l'Etat assure leur accomplissement par des sanctions ressortissant de divers domaines du droit. L'éducation appropriée des enfants par les parents est donc entre autres assurée par une sanction pénale aussi. Le rapport juridique spécifique ainsi constitué est en dernière analyse défini par le contenu du rapport du droit de famille entre les parents et l'enfant. En ce qui concerne la définition du rapport entre les parents et l'enfant, le droit socialiste de la famille diverge des règles des systèmes juridiques non-socialistes en premier lieu par le fait qu'il vise tout d'abord la réglementation des rapports non-patrimoniaux et d'autre part il s'étend non seulement aux droits revenant aux parents mais aussi à la définition de leurs obligations. Le droit de la famille définit le contenu du droit et de l'obligation des parents concernant l'éducation par l'indication des buts à atteindre par cette dernière. Les conséquences juridiques (sanctions) sont toujours attachées à la non-réalisation de ces objectifs. La responsabilité pénale des parents survient quand l'inobservation de leurs obligations met en danger grave l'évolution physique, intellectuelle ou morale du mineur. L'article s'occupe des questions en connexion avec le sujet passif de l'auteur de l'infraction ainsi que le comportement de perpétration. Selon l'auteur l'infraction contre la jeunesse exposée (Code pénal, art. 274, aliéna 2) est réalisée lorsque la conduite volontaire de la personne obligée par la loi à l'éducation, à la garde ou au soin du mineur met en danger l'évolution de l'enfant, c'est-à-dire lorsque le processus du développement physique, intellectuel ou moral généralement prévisible du mineur est ralenti, arrêté ou retardé, respectivement lorsque la survenance de ce processus nuisible est objectivement à prévoir.

Emilia Weiss:

Les problèmes de l'obligation alimentaire dans le droit de la famille — de lege ferenda

Selon la constatation de l'auteur les règles de droit portant règlement de l'obligation alimentaire dans le domaine du droit de la famille n'ont pas besoin d'être modifiées concernant les questions fondamentales, toutefois plusieurs questions plutôt importantes sont devenues mûres d'être revisées. Le rang à observer concernant les obligations et les créances alimentaires, comme l'auteur le démontre à l'aide de quelques exemples, apparaît à la lumière des dispositions de la loi de la famille, comme peu satisfaisant, en conséquence de quoi l'auteur propose que la rigidité des règles en question soit atténuée.

En ce qui concerne les modalités de la fixation du montant de l'obligation alimentaire, l'auteur propose, à l'encontre des règles du droit hongrois, une solution laquelle rend possible que ce montant soit fixé à la suite d'une certaine appréciation, soit dans une somme fixe, soit dans un certain pourcentage des gains du débiteur.

En ce qui concerne la couverture de la dette alimentaire, dans le droit actuellement en vigueur n'est pas suffisamment réglée la manière dont la dette alimentaire est constituée, ni la responsabilité pour cette dette, notamment dans les cas où la personne débitrice d'une obligation alimentaire envers une tierce personne, déploie une activité économique ensemble avec un des membres de sa famille, sans être remunérée pour cette activité. L'auteur propose que les frère et soeur qui ont entretenu et éduqué leur frère ou soeur mineur, puissent exiger de ceux-ci un aliment en prenant en considération le principe de la réciprocité.

Miklós Világhy:

Twenty-five years of Hungarian civil law science

The paper sums up the twenty-five years evolution of civil law, land law, agricultural cooperative law and labour law from the aspect to what an extent was successful the assertion of the basic principles of the Marxist conception of law in that period. The paper concerns in the first place problems of classification and among these the problem of economic law, the various conceptions in the province of civil law, the delimitation of land law and lastly the borderline problems of cooperative law and labour law. The second group of problems dealt with is the theory of ownership taking questions of detail of various ownership patterns one by one as well as problems of the management of property. Thirdly the legal institution of contract is discussed with special regard to contracts between socialist organizations *inter se*, contracts of partnership, labour contracts and collective contracts. Lastly questions relating to legal sanctions and various liability systems are dealt with.

Ödön Zoltán:

On the Supreme Court's guidance on matters of principle

The author analyses the Supreme Court's activity in guidance on matters of principle and in this context he reflects on a paper by Károly Benedek published in No 11, 1969 of the Law Review. It is held by the author that the Civil Code has stood the test of practice, in general, well and the method adopted in its codification has proved a correct one. As shown by experience, however, certain changes in structure and contents appear to be necessary. In the field of civil law it is mainly the special statutes which gave rise to debated issues on which a guidance on matters of principle by the Supreme Court was necessary. No doubt „over-regulation" resulted in fact in many disadvantageous consequences in the practice but parallel and therefore unnecessary special regulation is the source of many deficiencies.

The Supreme Court provides a guidance on issues which have arisen in cases in courts. It carefully weighs which means of guidance are conducive under the given circumstances. In certain situations the appropriate direction of judicature should be furthered by a quick guidance on matters of principle. The primary purpose is to direct judicature within the appropriate course and in case shortcomings are discovered, to adjust it as required by circumstances.

The author then deals with certain positions adopted by the Civil Bench of the Supreme Court.

Emil Erdősy:

Criminal law protection of social property in respect of enterprise operations

The extended decision-making power of enterprises resulting from the implementation of the economic manegement reform raises the problem whether the crime of damaging social property can be committed within the scope of socialist state-owned property. The author draws the conclusion from the concept of property as a concrete mode of appropriation constituting a power-formal and economic substantive unity that the economic reform does not essentially change the power function which gives expression to the unity and indivisible character of socialist state-owned property. A damage to property caused by an individual conduct in the relationship between state enterprises does not impair the socialist state appropriation form-property not becoming a personal or private one-consequently such act cannot be considered as a crime damaging social property.

Ferenc Petrik:

Criminal Law Responsibility of Parents. Crimes against Youths

It is pointed out first of all in the paper that such weighty social interests attach to the materialization of certain conducts that the adoption thereof is secured by the sate through sanctions belonging to various branches of law. The appropriate bringing up of children is secured, among others, by criminal law sanctions. The distinct criminal law relationship thus established is determined, in the last resort, by the substance of the family law relationship between parents and children. Socialist family law, when determining relationships between parents and children differs from the regulation adopted by non-socialist legal systems principally in that it envisages in the main, the regulation not of property relationships and that it covers, in addition to the parents' rights also their obligations. The substance of the parents' right and duty of bringing up children is determined by laying down the objective of the bringing up to be attained and the legal consequences under family law and other branches of law sanctions are attached always to the contingency when the objective fails to be attained. The criminal law responsibility of parents will ensue if their breach of duty gravely endangers the physical, mental or moral development ot their minor children. The problems bearing on the passive subject, the perpetrator of the crime and the conduct of commission are discussed in detail in the paper. It is held by the author that a crime against youth under discussion (Criminal Code, Section 274 para [1]) is committed if due to the deliberate conduct of the person legally bound to bring up, supervise and care for children the development of the latter is jeopardized, i. e. when the course of the child's physical, mental or moral development which can be reasonably expected stagnates or deteriorates (is retarded) respectively when the taking place of such a detrimental course may be objectively anticipated.

Emilia Weiss:

Problems of the family law alimony obligation — de lege ferenda

It is held by the author that the statutes governing family law alimony obligation do not require amending in basic questions; still several problems which cannot be regarded as non-essential are ripe to be reviewed.

The author illustrates this by citing examples in respect of the sequence of the alimony obligation respectively the title to it that the relevant provisions of the Family Act are inappropriate for a considerable part of cases as they emerge and proposes therefore that the rigidity of the rules of sequence should be mitigated.

Furthermore she proposes, in respect of the manner of establishing alimony obligation a regulation, different from the one now in force, by virtue of which possibility would be afforded, depending on judicial assessment, to establish alimony obligation either in a fixed amount or a certain percentage of the obligor's earnings.

As regards the security of the alimony obligation the problem how alimony obligation and particularly the concomitant liability should be handled in contingencies where a person bound to pay alimony is conducting a money-earning activity jointly with one of his family members without being remunerated for such activity, has been left without regulation.

She proposes that a brother or sister who had formerly maintained, paid for the education of a minor brother or sister should be entitled, observing the principle of mutual and reciprocal relationships, to demand alimony from such a brother or sister.

E lapszám (XXV. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Zoltán Ödön* a Legfelsőbb Bíróság bírája. — *Dr. Erdősy Emil* a Baranya megyei Főügyészség ügyésze (Pécs). — *Dr. Petrik Ferenc* igazságügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Weiss Emília* egyetemi docens. — *Dr. Somorjai László* MTA Izotóp Intézeti osztályvezető. — *Dr. Hernádi László* a Fővárosi Tanács V.B. oktatási osztályának főelőadója. — *Dr. Herczegh Géza* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Ujlaki László* a Központi Gazdasági Döntőbizottság vezető döntőbírája.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.4375 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

F
GAZDASÁGTUDOMÁNYI
KÖNYVTÁRA

XXV. új évfolyam 7. szám Budapest, 1970. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

FÖLDES IVÁN:
Lenin és a szövetkezetek 329

VÖLGYI LAJOS:
Az egészségügy feladatkörébe utalt felnőttvédelmi szociális gondoskodás 25 éves fejlődése és a fejlesztés perspektívái 335

ZOLTÁN ÖDÖN:
A szavatossági jogok érvényesítésének új szabályozásáról 341

PUSZTAI LÁSZLÓ:
A szemle helye a bizonyítás tanában 346

TURI ISTVÁN:
Az ügyészi szervezet kialakulása Magyországon 353

ROMÁN LÁSZLÓ:
A munkáltatói utasítás elhatárolása az államigazgatási konkrét utasítástól 365

Szemle:

VADAS GYÖRGY:
Egyes jogpolitikai kérdések 373

Jogirodalom:

MÁTHÉ GÁBOR:
Hajnik Imre centenáris munkája a magyar jogtörténet szerepéről 381

Varga Endre: Polgári peres eljárás a Királyi Curián (HAJDÚ LAJOS) 384

NAGY LAJOS:
Az új román jogi bibliográfia 387

Mellékelve: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Иван Фёлдэш:* Ленин и кооперативы. — *Лайош Вёлдьи:* 25-летие социального обеспечения нуждающихся в охране взрослых, входящего в компетенцию органов здравоохранения. — *Ёдён Золтан:* О новом регулировании осуществления прав по гарантии. — *Ласло Пустаи:* Место осмотра в учении о доказывании. — *Иштван Тури:* Сложение организации прокуратуры в Венгрии. — *Ласло Роман:* Отграничение приказа предпринимателя от конкретных административных приказов. — *Обзор: Дьёрдь Вадаш:* Некоторые вопросы правовой политики. — *Юридическая литература: Габор Мате:* Столетие труда Имре Гайник о роли венгерской теории права. — *Эндрэ Варга:* Гражданский исковой процесс на Королевской Курии. *(Лайош Хайду).* — *Лайош Надь:* Новая румынская юридическая библиография.

INHALT: *Iván Földes:* Lenin und die Genossenschaften. — *Lajos Völgyi:* Die 25 järige Entwicklung der sozialen Betreuung des Erwachsenenschutzes als Aufgabe des Gesundheitswesens und seine Perspektiven. — *Ödön Zoltán:* Über die Neuregelung der Geltendmachung von Gewährleistungsansprüchen. — *László Pusztai:* Der Augenschein in der Beweislehre. — *István Turi:* Die Entwicklung der Organisation der Staatsanwaltschaft in Ungarn. — *László Román:* Die Abgrenzung der Anweisung des Arbeitgebers von der konkreten Anweisung der Staatsverwaltung. — *Rundschau: György Vadas:* Einzelne rechtspolitische Fragen. — *Rechtsliteratur: Gábor Máthé:* Die Zentenararbeit Imre Hajniks über die Rolle der ungarischen Rechtsgeschichte. — Endre Varga: Zivilrechtsverfahren an der Königlichen Curie *(Lajos Hajdu)* — *Lajos Nagy:* Die neue rumänische Rechtsbibliographie.

SOMMAIRE: *Iván Földes:* Lénine et les coopératives. — *Lajos Völgyi:* L'évolution de 25 ans de la protection sanitaire des adultes dans le cadre de la prévoyance sociale et les perspectives de développement. — *Ödön Zoltán:* La nouvelle réglementation de l'exercice des droits à la garantie. — *László Pusztai:* L'inspection dans la doctrine de la preuve. — *István Turi:* Formation de l'organisation du ministère public en Hongrie. — *László Román:* Délimitation des instructions de l'employeur et des instructions concrètes administratives. — *Revue: György Vadas:* Certaines questions de la politique juridique. — *Littérature: Gábor Máthé:* Un ouvrage centenaire d'Imre Hajnik sur le rôle de l'histoire du droit hongrois. — Endre Varga: Procédure civile à la Curia Regia (ancienne Cour suprême hongroise) *(Lajos Hajdu).* — *Lajos Nagy:* La nouvelle bibliographie juridique roumaine.

CONTENTS: *Iván Földes:* Lenin and the cooperatives. — *Lajos Völgyi:* The 25 years development of the social protection of adults coming under public health and the perspectives of development. — *Ödön Zoltán:* On the new regulation of the assertion of warranty rights. — *László Pusztai:* The place of local inspection in the rules on evidence. — *István Turi:* The evolution of the procurators' office in Hungary. — *László Román:* Delimitation of the employer's instruction and concrete public administrative orders. — *Review: György Vadas:* Some questions of legal policy. — *Legal literature: Gábor Máthé:* Imre Hajnik's work on the role of Hungarian legal history. — Endre Varga: Legal proceedings in civil matters at the *Curia Regia* (former Supreme Court) *(Lajos Hajdu)* — *Lajos Nagy:* The new Rumanian legal bibliography.

XXV. új évfolyam 7. szám Budapest, 1970. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Lenin és a szövetkezetek

Születésének 100. évfordulója alkalmából ezekben a hónapokban könyvekben, tanulmányokban, megemlékezésekben a különböző hazai és külföldi orgánumok sokoldalúan mutatták be Leninnek a forradalmárnak, az államférfiúnak, a marxista ideológia alkotó továbbfejlesztőjének, a politikai és gazdasági tudományok tudósának és gyakorlati iránymutatójának, s mindenek felett Leninnek, a nagyszerű és példamutató embernek a képét, munkásságát, amellyel megszabta a XX. század társadalmi, gazdasági és kulturális élete átformálásának haladó irányát. Ehelyütt arra teszünk kísérletet, hogy Leninnek a szocialista szövetkezeti mozgalom megalapozására, kialakítására irányuló tevékenységére vessünk fénycsóvát, elsősorban azoknak az elveknek, útmutatásoknak vázlatos megvilágításával, amelyek mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalmunkra determinálóan hatottak.

I.

Lenin igen sok tanulmányában, írásában, beszédében foglalkozott a szövetkezetekkel általában, a szövetkezeteknek az agrárátalakulásban, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében betöltött szerepével különösen. Valahányszor ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, ezeket elsősorban a proletárhatalom megteremtése, megalapozása és megszilárdítása szemszögéből vizsgálta, s azt az utat mutatta meg, amelyen haladva a parasztságot, annak egyes rétegeit a szocialista forradalom, a szocialista építés ügye mellé lehet és kell állítani. Ezt célozták az agrárkérdésről szóló tézisek, a terményadóról szóló brossúra, a szövetkezetekről szóló két cikke — hogy csak némely legnevezetesebb és legismertebb munkáját emeljük ki.

Amikor ünnepi alkalommal Leninnek a szocialista szövetkezeti mozgalomra vonatkozó munkásságára kívánunk röviden emlékezni, úgy véljük, első feladatunk annak vizsgálata lehet, hogyan hatottak tanulmányai, tézisei, útmutatásai, a lenini szövetkezeti terv a mi szövetkezeti, különösen termelőszövetkezeti mozgalmunkra, s ezzel mennyiben segítették elő a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezését.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése szempontjából alapvető jelentősége van a *földkérdés* mikénti megoldásának. Aligha vitatható, hogy a Tanácsköztársaság 1919. évi földreformjának tényeiből levonható következtetések mellett, Lenin elméleti útmutatása biztosította azt, hogy az 1945. évi földosztás során a kommunista párt helyes elvi alapokon indította el és valósította meg gyakorlatilag azt a földbirtokpolitikát, amelyre utóbb a mezőgazdaság szocialista átszervezését eredményesen lehetett alapozni. Csak utalunk arra, hogy Lenin a földkérdésben is — mint sok más kérdés megoldása terén — óva intett a túlzásoktól, a kialakított koncepció sablonos alkalmazásától. Ugyanakkor a földkérdés megoldásának elsősorban gazdasági jelentőségét emelve ki, azt a politika szolgálatába állította, amikor ezzel összefüggésben a munkás-paraszt szövetségnek, mint a proletárhatalom alapja megteremtésének és megszilárdításának módszerét, stratégiáját és taktikáját elemezte és alakította ki. Lenin egész ezirányú munkásságában hangsúlyozta a gazdaság és a politika összefüggését, s ennek nyomán a gazdaságpolitika meghatározásában a politika elsődlegességét. Ugyanígy kiemelte a termelőeszközök szocialista tulajdonának jelentőségét, rámutatva a tulajdoni (termelési) viszonyok állandó fejlesztésének szükségességére. Minden alkalommal, amikor a párt ez alapvető lenini tanításokat helyesen alkalmazta — így legutóbb a gazdaságirányítási rendszer reformja során —, nem maradtak el az eredmények. Csak illusztrálásul említjük meg itt, hogy termelőszövetkezeteink gazdálkodásának fejlődése szükségessé tette a szövetkezeti

földtulajdon intézményének elismerését — aminek felismerését ugyancsak a lenini tanítás folyományának tekinthetjük. A földkérdés megoldása terén a földosztástól kezdve végig követtük a lenini utat, illetőleg az elvi iránymutatások nyomán és azok értelmében jártunk el; ami hiba ezen a téren mégis történt, az inkább némely szövetkezeti elv megsértéséből fakadt.

Lenin a szövetkezetekről szóló különböző műveiben, beszédeiben nem sorolta fel a szocialista szövetkezeti mozgalom elveit *ilyenekként*, ennek ellenére e művek elemzéséből szinte valamennyi ma elismert szövetkezeti elvünk, azok olyan alapjai megtalálhatók, amelyekből utóbbiakra következtetést vonhatunk le. Ilyenek: *az önkéntesség és a fokozatosság elve, a tagok tényleges személyes közreműködésének elve, az anyagi érdekeltség elve, a szövetkezeti demokrácia, a szövetkezetek vállalati jellege, a kulturális és nevelőtevékenység kiemelkedő szerepe, az anyagi támogatás szükségessége, az állam és a szövetkezetek viszonya.* Ehelyütt nem lehet feladatunk ezeknek a szövetkezeti és jogirodalmunkban többé vagy kevésbé tárgyalt és tisztázott elveknek taglalása, csupán némelyeknek szövetkezeti, elsősorban termelőszövetkezeti mozgalmunkra, a mezőgazdaság szocialista átszervezésére gyakorolt hatását kívánjuk röviden vizsgálni.

Az önkéntesség és a fokozatosság elve tulajdonképpen szorosan összefügg. Ha azonban az imént említett többi elveket, iránymutatásokat nézzük, úgy arra a megállapításra juthatunk, hogy ezek Leninnél összességükben egységet alkottak, egymással összefüggtek, egymásból következtek. Természetesen ezek az elvek nem mindenkor egyszerre, egyidőben és azonos súllyal érvényesültek. Lenin művésze volt annak, hogy mindig azt a láncszemet ragadja meg, emelje ki, amelynek alkalmazása az adott időszakban, az adott gazdasági és politikai körülmények között optimális eredményhez vezethetett; ezt írásaiban is megfelelően tudta érzékeltetni — ugyanakkor attól sem riadt vissza, hogy esetleges korábbi elképzelésének tévedését elismerje, felismerve a változott körülményeknek megfelelőbb eszközöket és módszereket. Lenin nemcsak a szövetkezetek létrehozása, megszervezése során, hanem általában a szocialista építés egész menetében határozottan szembeszegült az adminisztratív módszerekkel, feltétlenül elkerülendőnek tartotta a kényszer alkalmazását. Még erőteljesebben hangsúlyozta ezt a szövetkezetekbe történő tömörülés során, amit csak és kizárólag *a parasztság önkéntes akaratelhatározása* alapján tartott lehetőnek és — a szövetkezeteknek a szocializmus építésében is betöltött nagy jelentőségére tekintettel — megengedhetőnek. Ahhoz pedig, hogy a parasztság (hiszen túlnyomórészben róluk volt szó) önkéntesen, meggyőzve lépjen a szövetkezeti tagok sorába — ez egyben egyik illusztrációja lehet az elvek előbb említett összekapcsolódásának — olyan *kulturális felemelkedésre* volt szükség, amely lehetővé tette, hogy az önkéntes belépés meggyőződésből fakadjon.

Az is világos volt Lenin előtt, hogy szövetkezetek létesítése csak a legegyszerűbb, a parasztok számára legkönnyebben elfogadható és érthető szövetkezeti formációk szervezésével veheti kezdetét. Ezért először a beszerző, fogyasztási, értékesítő szövetkezetek létrehozását tartotta időszerűnek, hogy a szövetkezés hasznosságának, a szövetkezeti út helyességének felismerése fokozatosan vezessen a fejlettebb szövetkezeti formációkhoz, a termelői jellegű, a közös termelést is fokozatosan megvalósító, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez vezető mezőgazdasági termelőszövetkezetek (kolhozok) megalakításáig.

Ami az *önkéntesség és fokozatosság elvének* a mi szövetkezeti, különösen termelőszövetkezeti mozgalmunkban történt érvényesülését illeti, a tények elég vegyes, színdús képet mutatnak. A kapitalista Magyarország fogyasztási-értékesítő Hangya-szövetkezetei helyébe már a földosztáskor a földművesszövetkezetek léptek, amelyeknek már a földosztás végrehajtásával összefüggésben sok és jelentős feladatot kellett megoldaniok, s ennek során a parasztság széles rétegeit is átfogták. E földművesszövetkezetek a 8000/1948. Korm. számú rendelet szabályozása nyomán váltak alkalmassá arra, hogy a termelői jellegű mezőgazdasági szövetkezeteknek kiinduló pontjaivá, „bölcsőivé" váljanak, hiszen a termelőszövetkezeti csoportok a 14 000/1948. Korm. számú rendelet szerint a földművesszövetkezetek szervezeti és jogi keretei között alakultak meg. A termelőszövetkezeti mozgalom indulásakor és annak kezdeti szakaszában tehát — mondhatjuk — mind az önkéntesség, mind a fokozatosság elve kielégítően megvalósult. Az ezt követő időszakban ez a két elv éppen úgy sérelmet szenvedett, mint a parasztság rétegeivel szemben az ún. lenini hármas jelszó alkalmazása, s ezeknek az elveknek háttérbe szorítása, az adminisztratív eszközök és módszerek alkalmazása a szövetkezeti szervezéstől kezdve a földbirtokpolitikai intézkedésekig egyaránt éreztette hatását, a termelőszövetkezeti mozgalom kétízben is nagyon visszaesett, közben pedig bizonytalanul, egyenetlenül fejlődött. A lenini iránymutatás jelentősége akkor bizonyosodott be teljes egészében, amikor a párt agrárpolitikai téziseinek kiadása nyomán *az elvek megtartása, az elvi alapon álló agrárpolitika a termelőszövetkezeti mozgalom egyenesirányú, folyamatos fejlődését, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeződését eredményezte.*

Külön is említésre érdemes, hogy a fokozatosság elvének megsértése többszörösen is bekövetkezett: egyfelől a földművesszövetkezeti keretekből való igen gyors kiszakadással, másfelől és ezzel összefüggésben azzal, hogy az a termelői jellegű szövetkezeti formációkon belül sem jutott érvényre, amennyiben mindinkább és csaknem kizárólag a legfejlettebb típus kialakítására

helyeztek súlyt. Amennyire helyesen vonták le a következtetéseket a Tanácsköztársaság idején elkövetett hibákból és követték a lenini irányvonalat, annyira mellőzték ezt a nagyüzemi gazdálkodás kialakítása terén. Ennek számtalan összetevője volt, ezúttal csak arra kívánunk utalni, hogy Lenin szerint a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek kialakításának, az ilyen keretek közötti gazdálkodásnak meg kell teremteni a személyi-szakmai és a tárgyi feltételeit. S ezen a téren a fejlesztés nemcsak a feltételek hiányában, a legfejlettebb típus erőltetett előtérbe helyezésében nyilvánult meg, hanem ezzel lényegében ellentétben abban is, hogy *nem teremtették meg a termelőszövetkezet társadalmi-szervezeti és gazdasági szervezeti oldala között feltétlenül szükséges összhangot.* Döntő súlyt helyeztek a termelőszövetkezet társadalmi-szervezeti, mozgalmi oldalára, holott a termelőszövetkezetnek említett kettős arculatát nem lehet egymástól elkülönítetten kezelni, ennek *a két oldalnak is egységben kell jelentkeznie, megvalósulnia.* Az egymással szorosan összefüggő lenini iránymutatások láncolatában különböző láncszemek mellőzése, téves vagy helytelen alkalmazása folytán a termelés, a gazdálkodás háttérbe szorult, a termelőszövetkezetek — néhány, viszonylag kisszámú kivételtől eltekintve — általában nem is voltak képesek gazdaságilag megszilárdulni. Ilyen körülmények között szó sem lehetett arról, hogy a termelőszövetkezetek vállalati jellege kialakuljon. Pedig *a szövetkezeteket már Lenin* — éppen a kapitalista, illetőleg a szocialista társadalomban működő szövetkezetek összevetésével kapcsolatban — *vállalatoknak* nevezte és tekintette. Erre nálunk csak a gazdaságirányítási rendszer reformja alapján teremtődtek meg a feltételek.

A gátló tényezők között ismét csak két — e tekintetben összefüggő — elvet kell megemlítenünk. Nagyon közismertek azok a lenini tételek, amelyek *a szövetkezetek anyagi, pénzügyi támogatására* vonatkoznak, azonban kevésbé szokták hozzáfűzni — amit pedig Lenin éppen az előbbivel összefüggésben, ugyanannak a gondolatnak folytatásaként írt le —, hogy csak az olyan szövetkezetek támogatását tartotta szükségesnek és indokoltnak, „amelyben *ténylegesen résztvesznek a lakosság tényleges tömegei*". Nos, a mi szövetkezeti mozgalmunkban, a „forgalmi" (Lenin szóhasználata) szövetkeztektől a termelőszövetkezetekig éppen ezen a téren volt baj. Különösen a termelőszövetkezeti mozgalom első időszakában vált az állami támogatás elvtelenné, amikor a nem, vagy nem kielégítően dolgozó termelőszövetkezetek művi fenntartását kívánta volna szolgálni olyan termelőszövetkezetek pénzügyi támogatásával, évről évre visszatérő „szanálásával", amelyeknek tagsága ténylegesen nem vett részt a közös munkában. Ez pedig egyaránt *sértette az állami támogatás és a személyes közreműködés* elvét. A termelőszövetkezetek állami támogatását az 1958. évtől kezdődően évente kiadott 3004-es kormányhatározatok tették mind elvibbé, amikor az kifejezetten a termelés, különösen az árutermelés fejlesztésére irányult, azt célozta; a termelőszövetkezetek hiteltartozásai így is meghaladták azt a mértéket, amely mellett az önálló, vállalatszerű gazdálkodás kialakulhatott volna, ennek valóságos feltételei csupán az új gazdaságirányítási rendszerben, az azt megelőző hitelrendezés nyomán értek meg. Az állami támogatás mellett, az egész szövetkezeti politika elvivé tétele már magával hozta a tagság tényleges, személyes közreműködését is. Mindennek rugója pedig az olyan *anyagi érdekeltség* volt, amely a tagságot érdekeltté tette a közös munka végzésében, felelősséget érzett termelőszövetkezetéért, mert annak gyarapodása a saját jólétével szorosan összekapcsolódott. Mindez a termelőszövetkezeti tagság tudati átalakulásában is mindinkább éreztette hatását, s legalábbis megkezdődött a haladás a társadalmi-szövetkezeti-egyéni érdek hármas összhangjának irányában.

A *szövetkezeti demokrácia* — különböző megfogalmazásban — a szövetkezetek működésének Rochdale óta alapvető elve. A kapitalista szövetkezeti elméletben előbb a demokratikus igazgatás, majd szűkebben a demokratikus ellenőrzés elve jelentkezett. Az igazi demokratizmus, a valóságos szövetkezeti demokrácia beteljesedésére csak a szocialista társadalomban, a szocialista szövetkezeti mozgalomban van lehetőség. E lehetőség érvényesülése azonban a mi szövetkezeti mozgalmunkban is elég sokáig váratott magára. A szövetkezeti demokráciát előbb az adminisztratív irányítás nyomta el, majd átmenetileg a spontaneitás talajára csúszott át, hogy azután ismét – bár részben változott jelleggel — az előző helyzetbe térjen vissza. A többször említett összefüggések, az elvek egymáshoz kapcsolódása folytán a szövetkezeti demokráciának is csak a párt agrárpolitikai tézisei által megalapozott feltételek engedtek teret. A változás — persze — éppen a demokratizmus kialakulása, elmélyülése terén nem mehetett végbe egyik napról a másikra. Lassú, de immáron egyenesvonalú és következetes fejlődés vezetett a demokratizmus fokozatos kiszélesedéséhez, de a gátló tényezők egészükben csak a gazdaságirányítási rendszer reformja nyomán számolódtak fel, hogy azután a szövetkezeti demokrácia fejlődése minden külső tényezőtől függetlenül, minden szövetkezetben és az egész szövetkezeti hálózatban kizárólag az embereken, a szövetkezetek tagságán múljon.

A szövetkezeti demokrácia mikénti érvényesülése — mint erre a fentiekben már utaltunk — nagy mértékben függ *az állam és a szövetkezetek viszonyától,* attól, hogy a szocialista állam irányító tevékenységét a szövetkezetek irányában milyen eszközökkel és módszerekkel gyakorolja. Ez a problematika annyira sokrétű és komplex, hogy akárcsak főbb fordulatainak jelzése is különálló tanulmányt igényelne. Ezért

még ennél is rövidebben: az első időszak szinte kizárólagosan adminisztratív jellege, ennek főbb megnyilvánulásai, mint a centrális tervezés és a termelőszövetkezetek számára tervfeladatok kiadása, a begyűjtés, a termelési kötelezettségek, sőt egyidőben még az agronómiai módszerek, határidők előírása is, a szövetkezeti terv és zárszámadás megerősítési (jóváhagyási) kötelezettsége, a hitelpolitika stb. béklyóba kötözték a termelőszövetkezetek tevékenységét. A helyzet változása pozitív irányú módosulása ugyancsak az ellenforradalmat követő időszakban, az adminisztratív eszközök és módszerek fokozatos visszaszorításával és helyébe a kereskedelmi módszereknek, a gazdasági ösztönzőknek ugyancsak fokozatos előtérbe kerülésével következett be. Bár ezt a kérdést az új termelőszövetkezeti törvény és annak végrehajtási rendeletei főbb vonásaiban újból szabályozták, ennek alapján a szabályok legalább főbb vonatkozásaikban megfelelően mennek át a gyakorlatba, — az állami irányítás és az állami felügyelet kérdései az új körülmények között még elméletileg sem egyértelműen tisztázottak, aminek a gyakorlat is nyilvánvalóan kárát látja. Hasonló a helyzet az állami szervek és a szövetkezeti szövetségek viszonyában is.

Már utaltunk arra, hogy Lenin az egész szövetkezeti mozgalom, a szövetkezeteknek a szocializmus építésében elfoglalt annyira jelentős helye és szerepe szemszögéből *kulcskérdésnek tartotta a kulturális felemelkedést.* A kultúra, a nevelés a szövetkezetek létrejöttétől kezdve a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeződésén keresztül, a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás állandó és *szakadatlan fejlesztéséig* a szövetkezetek gazdasági és *szervezeti megszilárdulásának* alapvető rugója, működésük minden mozzanatát át- meg áthatja. A kultúra és a nevelés, a kulturálódás és az önnevelés, alapvető tényezők Lenin egész gondolati szférájában is. „Az önnevelés organonja pedig nem más, mint a szocialista demokrácia. A kérdést, amelyet ily módon az emberi nem gazdasági-társadalmi fejlődése felvet, a klasszikusok óta egészen mostanáig csak Lenin tekintette az átmeneti korszak középponti problémájának, csak ő próbálta alapul venni konkrét célkitűzéseinek kialakításában."[1]

Leninre való emlékezés során a szövetkezetekkel kapcsolatos gondolataira, elveire, iránymutatásaira csak némely, erre vonatkozó kérdés kiragadásával, mozaikszerűen kívántunk utalni, egyben emlékeztetve az általunk megtett útnak első, kétségtelenül nehezebb, bizonytalanabb, göröngyösebb szakaszára. Ez a nagyon vázlatos áttekintés is azt mutatja, mennyire messzire előrelátó volt Lenin a szövetkezetek ügyében is, és elvi élű, a mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyokhoz alkalmazkodó iránymutatásainak megsértése az ügy sérelmét, károsodását is okozta.

[1] Lukács György: Lenin. Magvető Könyvkiadó, 1970. Lenin és az átmeneti korszak kérdései c. tanulmányában.

II.

Lenin okfejtései soha nem voltak merevek, sablonosak, dogmatikusak, mindig feltételezte, hogy a marxizmus általa továbbfejlesztett tanait mindig kulturáltabb, értő és gondolkozó emberek fogják alkalmazni, akiknek munkáját a párt kollektív bölcsessége irányítja; feltételezte, hogy változott körülmények között módosításokra lesz szükség, de ezt helyesnek, természetesnek és szükségesnek tartotta, mert ez felel meg a marxista dialektika követelményeinek. Az alábbiakban arra vetünk egy pillantást, hogyan és milyenné fejlődött szövetkezeti mozgalmunk a jelenlegi, a szocializmus teljes felépítését célzó időszakában.

A fentiekben néhány alkalommal már utaltunk arra, hogy a lenini iránymutatások — amelyek jórészben a szocialista szövetkezeti mozgalom elveivé váltak — hogyan hatottak napjaink szövetkezeti mozgalmára, milyen eredményeket hoztak az új gazdaságirányítási rendszer körülményei között. Anélkül, hogy az előzőekben röviden tárgyaltakat vennénk ismételten vizsgálat alá, inkább néhány olyan problémára, vagy éppen eredményre kívánunk rávilágítani, amelyek szövetkezeteink, elsősorban termelőszövetkezeteink jelenlegi helyzetében vetődnek fel. Mégis, bevezetőül szükségesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy az önkéntesség és a fokozatosság nemcsak a szövetkezeti mozgalom első időszakában érvényesülő elvek, hanem azok később, a szövetkezetek megszilárdulása után is — bár változott tartalommal és célkitűzéssel — hatnak. Amilyen mértékben szélesedik a demokratizmus és szilárdul a termelőszövetkezetek gazdasági ereje, olyan mértékben bővül a tagság joga és lehetősége arra, hogy önkéntesen döntsön termelőszövetkezetének ügyeiben, belső és külső kapcsolataiban, fokozatosan vegye kezébe a termelőszövetkezet munka- és üzemi szervezetének fejlesztését, szélesítse a szövetkezeti társadalmi tulajdon társadalmasodásának bázisát.

Az új gazdaságirányítási rendszer lehetővé és szükségessé tette, hogy elsősorban a termelőszövetkezeti életviszonyok új jogi szabályozásban részesüljenek. A termelőszövetkezeti jog első kódexszerű jogszabálya, az 1959: 7. tvr. lényegében az átszervezés időszakára kívánt szabályozást adni. Ennél sokkal tovább volt hatályban, de a gazdaságirányítási reform által teremtett helyzet újabb, a reformnak megfelelő jogi szabályozást igényelt. Ezért került kiadásra az új termelőszövetkezeti törvény (1967: III. tv.), valamint a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967: IV. törvény. Mindkét törvény — egymással is szoros összefüggésben — a termelőszövetkezeti jogviszonyokat kodifikálta, életbelépésük azonban hatott a többi szö-

vetkezeti ágazatokra is. E két törvény nyomán szükségszerűen vetődött fel a fogyasztási és értékesítő, továbbá a kisipari termelőszövetkezetek olyan új jogi szabályozása, amely ez utóbbi szövetkezeteknek egész működési rendjét, mechanizmusát a termelőszövetkezetekéhez hasonlóvá teszi. Ebben a tekintetben elsősorban arról van szó, hogy megszűnjön e szövetkezetek szövetségeinek mintegy minisztériumi irányító jellege, az alá- és fölérendeltség, e szövetkezetek és szövetségeik a termelőszövetkezetekéhez hasonlóan épüljenek fel, a kényszertagság helyébe az önkéntesség lépjen, általában az egész szervezeti és működési rendben érvényesüljön a tényleges demokratizmus. Az egységes szövetkezetpolitikai koncepció megvalósítása érdekében egyelőre kormányhatározat rendelkezett arról, hogy a szövetkezetek most említett két ágazata működési elveit is át kell alakítani. Mindez azonban *felvetette az egységes szövetkezeti törvény kodifikációjának az igényét, követelményét.* Az egységes szövetkezeti törvény előkészítése folyamatban van. Ez nem, vagy csak némely vonatkozásban fogja – előreláthatólag — érinteni a már hatálybalépett mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi kódexet. Szükségessé válik viszont a másik két említett szövetkezeti ágazatra vonatkozó részletes szabályozásnak megfelelően magasrendű jogszabályban való kodifikálása. Az említett egységes szövetkezetpolitikai koncepció, valamennyi szövetkezeti ágazatnál és típusnál a szövetkezeti jegyek azonossága indokolttá teszi az egységes szövetkezeti törvény megalkotását, azonban úgy gondoljuk, hogy ennek nem kellene olyan részletesebb szabályozásba belemennie, amely az egyes szövetkezeti ágazatoknál és típusoknál — azok eltérő feladatai, célkitűzései, sőt némely szövetkezeti elvet is érintő eltérései folytán — különbözőképpen realizálódik. Az egységes szövetkezeti törvénynek csak a valóban általános és valamennyi szövetkezetre alkalmazható elvi kérdéseket kellene magában foglalnia.

Az egységes szövetkezeti törvény előkészítésével összefüggésben az irodalomban felvetődött, hogy a szövetkezeteknek a magyar jogrendszerben elfoglalt helyét is rendezni kellene oly módon, hogy megszűnnék a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog önálló jogágisága és a szövetkezeti jog mint egységes jogágazat sorolna be a jogrendszerbe. Nem kívánunk ehelyütt jogelméleti vitába bocsátkozni, azonban — szerény véleményünk szerint — ez a kérdés még alaposabb megfontolást, elméleti kimunkálást igényelne, hiszen talán felesleges hivatkoznunk arra, hogy az életviszonyok egy vagy több területének egységes jogi szabályozása még nem alapozza meg annak jogágiságát. Feltétlenül helyes és hasznos a szövetkezeti életviszonyok terén a kodifikációs munka fellendülése, amely egyben lehetőséget nyújt arra, hogy ez idő alatt a felvetődő problémák elméletileg is kiforrjanak, hogy azután kielégítően legyenek megítélhetők.

A marxizmus—leninizmus alkotó továbbfejlesztésének tekinthető az a fejlődés, amely a szövetkezeti tulajdonnak a szocialista népgazdaságban elfoglalt helye, szerepe tekintetében megvalósult. Itt mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy megszűnt a társadalmi tulajdon két formája között felállított olyan rangsorolás, amely a szövetkezeti társadalmi tulajdont az állami társadalmi tulajdonnak mintegy alárendelte, tehát *a szövetkezeti társadalmi tulajdon egyenjogúvá, egyenrangúvá vált az állami társadalmi tulajdonnal.* Ennek az egész társadalmi és gazdasági életben nagyon sok kihatása van és — természetesen — elsősorban a szövetkezeti tulajdonra nézve van igen nagy jelentősége. Ez a folyamat lényegében azzal kezdődött meg, hogy a termelőszövetkezetek tulajdonába kerültek, kerülhettek a mezőgazdasági nagygépek is, folytatódott a tevékenységi kör kibővítése nyomán a termelőszövetkezetek relatív jogképességének kiszélesedésével és a szövetkezeti földtulajdon elismerésében csúcsosodott ki. Úgy véljük, ez a fejlődés megfelel az erre vonatkozó lenini tanok dialektikus továbbfejlesztésének, s ennek az egyenjogúságnak az alapján reálisan valósulhat meg a társadalmi tulajdon két formája egymáshoz való közeledésének a tendenciája.

A társadalmi tulajdon két formájának egyenjogúvá tétele a gazdasági életben, de különösen a szövetkezetek gazdálkodásában lehetővé teszi, megkönnyíti nagyon sok olyan probléma megoldását, amelyek enélkül gátolták volna az új gazdaságirányítás érvényesülését. Utalnunk kell itt — csak példaszerűen kiragadva — a termelőszövetkezetek társulásaira, amelyekben más szövetkezetek és állami szervek is résztvehetnek és amelyek nagymértékben előmozdították már eddig is azt, hogy a termelőszövetkezetek racionálisan és rentábilisan használhassák ki azokat az előnyöket, amelyeket a tevékenységi kör kibővítése lehetővé tesz. Ily módon alakulhatott ki a társulásoknak olyan tulajdonjogi konstrukciója, amely a korábbi elméleti vitákat megoldotta és a gyakorlat számára is kielégítő eredményt hoz.

Mindezek alapján *elhárultak azok az akadályok, amelyek gátolták a termelőszövetkezetek önálló gazdálkodásának kialakulását;* megszüntették elsősorban az állami szervektől való függést, másodsorban más külső személyeknek a termelőszövetkezeti gazdálkodásba való befolyásának a lehetőségét (különösen a földhasználat terén), előmozdítják, hogy a termelőszövetkezetek üzemi-gazdálkodási terveiket önállóan, minden befolyástól mentesen készítsék el és valósítsák meg, a szövetkezeti tulajdon tárgyi körének kibővítésével megerősödött a termelőszövetkezetek szövetkezeti jellege, lehetővé vált az önálló vállalatszerű gazdálkodás. Mindezekhez a tényekhez a tulajdoni viszonyok új jogi szabályozása csak az alapot teremtette ugyan meg, de ennek az alapnak a léte elengedhetetlenül szükséges a további lépések megtételéhez.

Korábban is utaltunk már arra, milyen jelentősége van annak, hogy a termelőszövetkezetek valóban önállóan, vállalatszerűen gazdálkodhatnak, hogy végre ténylegesen megvalósult az, amiről sok-sok éven keresztül csak beszélhettünk: *a termelőszövetkezeti tagok termelőszövetkezetük igazi, tényleges gazdáivá lettek.* Ismételten utalhatunk arra, hogy a lenini elvek egész sorának — a fentiekben többé-kevésbé érintett — érvényesülésére volt szükség ahhoz, hogy ez bekövetkezzék. Érvényesülnie kell tehát a termelőszövetkezet társadalmi és gazdasági oldala egységének, az adminisztratív irányítás minden irányú megnyilvánulása helyébe teljes egészében az olyan gazdasági ösztönzőkkel való irányításnak (befolyásolásnak) kell hatnia, amely a termelőszövetkezeteket, azok egész tagságát, vezetőit arra ösztönzi, hogy felelősségük tudatában végezzék munkájukat a termelőszövetkezet és tagságának gazdasági fellendülése, jóléte érdekében. Mindennek természetesen megvannak a gazdasági és tudati feltételei, újból és ismét hat a minden irányú kulturálódás. A gazdasági feltételek az utóbbi években, különösen a gazdaságirányítási reform érvényesülése óta mindinkább adottak, bár a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás igényei még nem voltak kielégíthetők. Nagyon pozitívan ítélhető meg a kulturális felemelkedés ügye. Nemcsak arról van szó, milyen nagymértékben emelkedett — mennyiségileg és minőségileg — a különböző szinten iskolázott, képzett szövetkezeti vezetők száma, hanem különösen arról, hogy *az egész szövetkezeti tagság felfogása, szemlélete milyen nagymértékben változott, fejlődött;* jónéhány évvel ezelőtt a kilépések ellen kellett küzdeni, ma a számban is növekedett termelőszövetkezeti tagság foglalkoztatása jelent problémát. Sokkal jobban jelzi azonban a tudati fejlődést az, hogy *a termelőszövetkezeti parasztság döntő többségében az „én" szemléletről áttért a „mi" szemléletre.* Ez a termelőszövetkezeti parasztság ma már képes arra, hogy összeegyeztesse termelőszövetkezete és a saját érdekét, és egész munkáját, magatartását a közösség szolgálatába állítsa. A kulturális felemelkedés lenini elve tehát a szövetkezeti mozgalom jelenlegi és elkövetkező szakaszában is az egyik leghatásosabb hajtóerő.

A tudati átalakulással függ össze *a szövetkezeti demokrácia kiterebélyesedése is.* És itt újból csak a lenini elvek láncolatára, összefüggéseire, egymásbakapcsolódására kell hivatkoznunk. Abban ugyanis, hogy a termelőszövetkezetekben a demokratizmus reális valósággá váljék, egész sor tényező összehatása jelentkezik. Kezdve az állami irányítás adminisztratív jellegének megszűnésétől a termelőszövetkezetek valódi önállóságán, vállalatszerű gazdálkodásának kialakulásán, a termelőszövetkezetek szervezeti megszilárdulásán, a munkadíj rendszeres fizetési kötelezettségén, az egész termelőszövetkezeti tagságnak a termelőszövetkezet szervezeti és gazdasági életében való aktív részvételén, felelősségének fokozódásán, a termelőszövetkezetek anyagi helyzetének megszilárdulásán keresztül vezetett az út a demokratizmus megvalósulásáig. Ezzel megvalósult a termelőszövetkezetek olyan önkormányzata, amelynek érvényesülését külső szervek nem akadályozzák.

Ugyanezekből az okokból ment keresztül pozitív változásokon *az állam és a szövetkezetek viszonya* is. Ami megmaradt és ami változatlanul és elengedhetetlenül szükséges: a termelőszövetkezetek pozitív viszonya a szocialista építéshez. Az új gazdaságirányítási rendszer egyik alapvető tételének megfelelően az államigazgatási szervek nem avatkozhatnak be a termelőszövetkezetek gazdálkodásába és – bizonyos, a termelőszövetkezeteknél nagyobb közösséget érintő, főleg kommunális és regionális kérdésektől eltekintve — csupán a jogszabályokban pontosan és konkrétan meghatározott igazgatási teendőket látják el. Emellett és ilyen körülmények között *nőtt az állami felügyelet szerepe és jelentősége.* Az állami felügyeletnek azonban a szocialista államban igen fontos feladata, szerepe van, hatékony működése nemcsak beavatkozást nem jelent a termelőszövetkezetek életébe, hanem *a törvényesség érvényesülésének nélkülözhetetlen feltétele.*

Ha csak utalni kívánunk is szövetkezeteink működésének, gazdálkodásának egy-egy eredményére, akkor sem mellőzhetjük *a termelőszövetkezetek szövetségi hálózatának megemlítését.* Az új termelőszövetkezeti törvény a szövetkezeti szövetségek új rendszerét és új működési elveit honosította meg, az eddig működött szövetségek pedig olyanilyen alapon fognak működni. Ez az új szabályozás ugyancsak összefügg a demokratizmus szélesedési irányzatával, azonban oly módon, hogy az egész szövetkezeti szövetségi rendszerben nem juthat érvényre — s ez hosszú vita eredményeként alakult ki — a demokratikus centralizmus. A szövetkezetek nem a különböző szintű szövetségi szervezeteknek alárendelten működnek, hanem ez a szövetségi hálózat közvetlenül és közvetve maguknak a szövetkezeteknek a szolgálatában áll. Nem a szövetségek irányítják a szövetkezetek munkáját, hanem a szövetkezetek váltak a szövetségek olyan gazdáivá, hogy azok általános, és a törvényben meghatározott érdekképviseleti feladataikon túlmenően olyan feladatokat látnak el, olyan tevékenységet fejtenek ki, amelyet tagságuk, a szövetkezetek részükre általánosságban vagy konkrétan meghatároznak, megszabnak. Ez az új módon kialakított szövetségi rendszer az eddig eltelt két esztendő alatt még csak kezdeti lépéseit tette meg, de gyermekcipőit már e rövid idő alatt is kinőtte. Bebizonyosodott, hogy ez a szervezet alkalmas a törvényben meghatározott feladatainak ellátására, azonban ezen túlmenően is a szövetkezetek egész működésének fellendítésére. Ezen a téren még sok bizonytalanság uralkodik, még sok kérdés vár válaszra, de létrehozásukat, tevékenysé-

güket egészében már most feltétlenül pozitívan lehet és kell megítélni.

*

Emlékezni akartunk csupán és néhány mozaikkővel felidézni Lenin halhatatlan szellemének, szellemi megnyilvánulásainak egy töredékét, szövetkezeti koncepcióját és annak hatását. Egy rövid cikk, visszaemlékezés, szavak nem lehetnek méltók és alkalmasak Lenin e téren kifejtett tanításainak a méltatására. Mégsem mehetünk el Lenin ezirányú munkássága mellett szó nélkül akkor, amikor szocialista építésünk jelenlegi szakaszában szövetkezeti politikánk a lenini tanok továbbfejlesztésével újabb lendületet kapott és nagyarányú fejlődés előtt áll.

Földes Iván

Az egészségügy feladatkörébe utalt felnőttvédelmi szociális gondoskodás 25 éves fejlődése és a fejlesztés perspektívái*

I. Huszonöt évvel ezelőtt, 1945 áprilisában szabadult fel hazánk a fasiszta megszállás és a belső osztályelnyomás alól. A felszabadulás alapvető változást jelentett az ország szociálpolitikájának történetében is.

II. Tudjuk, hogy a szociálpolitika az osztálytársadalom terméke. Alkalmazásában a kizsákmányoló osztályokat nem emberbaráti célok vezérelték. Nem a kapitalizmus létében megnyilvánuló társadalmi igazságtalanságokat akarták megszüntetni. Az uralkodóosztályok alapvető érdekei követelték meg, hogy szociális olajcseppek nyújtásával biztosítsák a kapitalizmus szekere számára a zavartalanabb előrejutást, hogy leleplezzék a tőkés állam osztályjellegét, antagonisztikus belső ellentmondásait, ezáltal tompítsák a munkásosztály forradalmi harcát az igazságtalan társadalmi rend ellen.

A burzsoa teoretikusok ideológiai téren is annak bizonyítására törekedtek, hogy a tőkés társadalom súlyos belső ellentmondásait osztályharc, proletárforradalom nélkül, a tőkés társadalmi rend alapjainak érintése nélkül meg lehet oldani, hiszen a szociálpolitika az a csodás gyógyszer, mely végső fokon az összes társadalmi problémákat békés úton meg fogja oldani.

A kapitalizmus fejlődése során a munkásosztály egyre szervezettebb harcot folytat helyzetének javítása érdekében.

A második világháború után létrejött új feltételek és erőviszonyok a szocialista világrendszer kialakulása, kedvező helyzetet teremtett a legfejlettebb tőkés államokban a munkásmozgalom további erősödéséhez, újabb szociális engedmények kikényszerítéséhez.

Egyes fejlett tőkés államokban a harc jelentős eredményekhez vezetett. Ez a körülmény azonban semmit sem változtatott a kapitalista szociálpolitika lényegén és sehol sem képes az alapvető társadalmi igazságtalanságok megszüntetésére.

III. A feudálkapitalista Magyarország szociálpolitikája még az azonos fejlettségű országokhoz viszonyítva is elmaradott volt. Az állam csekély részt vállalt a szociálpolitikai feladatok megoldásából. Nem véletlenül nevezték hazánkat a „Szűz Mária országa" elnevezés mellett „a 3 millió koldus országának" is.

A fasiszták által kirobbantott rablóháború csak növelte a szociális bajokat és újabb szenvedéseket zúdított hazánkra. Elpusztult nemzeti vagyonunk 45%-a. Megsemmisült az ipari kapacitás 50%-a. Több tízezer család hajléktalanná vált. Az egészségügyi és szociális intézmények nagyrésze romokban hevert. A felszabaduláskor több mint 100 000 munkaképtelen személy, 250 000 gyógyszert és tápszert nélkülöző beteg és kb. 500 000 hadifogságból és deportálásból hazatérő személy volt. Az országnak súlyos szociális problémákkal kellett szembenézni.

IV. A felszabadulás az új Magyarország építésének kezdetét jelentette. Az új országépítéssel megkezdődött az új magyar szociális politika kialakítása is.

Az új magyar szociálpolitika története sem választható el a népi Magyarország kialakulásának történetétől. A háborús károk helyreállítása, az ország újjáépítése, a földreform végrehajtása, a szocialista ipar létrehozása, a mezőgazdaság szocialista átszervezése — végső fokon a szocialista termelési viszonyok kialakulását, a kizsákmányolás megszüntetését, a 3 millió koldus országának felszámolását jelentette.

Ez a szociálpolitika 1945 áprilisában kezdődött, és már csak elnevezésében utal a kapitalisták szociálpolitikájára, de alapelveiben, célkitűzéseiben, társadalmi szerepében már nem azonos vele. Ez a szociálpolitika nem a nyomor enyhítését, nem az osztályelnyomás leplezését, nem a kizsákmányolás biztosítását, a nép félrevezetését,

* A szociálpolitikai csoportvezetők jubileumi tanácskozásán, 1970. április 7-én elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

hanem az egész nép állandóan növekvő anyagi jólétét, kulturális felemelkedését kívánja szolgálni és végső soron annak az elvnek megvalósítását segíti elő, melynek célja az egész társadalom számára biztosítani a szükséglet szerinti elosztást.

V. Jelen tanulmánynak nem lehet feladata a magyar szociálpolitika egészének 25 éves fejlődését értékelni. E szerteágazó, sokoldalú tevékenységnek csak egy kisebb része, a munkaviszonytól független felnőttvédelmi szociális gondoskodás tartozik az egészségügyhöz, ezen belül is döntő súllyal a társadalom segítségére szoruló, létükben veszélyeztetett öregek, csökkent munkaképességűek és a súlyos fogyatékosok.

A munkaviszonytól független felnőttvédelem az elmúlt 25 év alatt jelentős fejlődésen ment keresztül, s ma már átfogó differenciált intézményi és fejlődő területi gondoskodási rendszerről beszélhetünk.

VI. Már a felszabadulást követő közvetlen időszakban jelentős intézkedések történtek az ellátatlan rétegek szociális problémáinak megoldására. Ez a tevékenység kezdetben a háború okozta súlyos sebek begyógyítására irányult. A hajléktalanoknak fedelet, az éhezőknek kenyeret, az árváknak otthont, a betegeknek gyógykezelést és gyógyszert kellett biztosítani.

Jelentős feladat volt a hadifogságból és deportálásból hazatérők segítése. Ebben az időszakban az állami szervek széles körben igényelték a társadalom közvetlen részvételét, anyagi segítségét is a feladatok megvalósításához. A népgazdaság gyors helyreállítása azonban rövidesen lehetővé tette a feladatok állami költségvetésből való megoldását és a gondoskodásnak más kategóriákra való kiterjesztését.

VII. Legsürgősebb feladatként a szociális otthoni hálózat helyreállítása, korszerűsítése, a rosszemlékű szegényházak felszámolása, új szociális otthonok létrehozása, jelentkezett. E célra igénybevettük a volt kizsákmányolók kastélyait és leraktuk a mai szociális otthoni hálózat alapjait.

Az ország gazdasági helyreállítása gyorsan haladt előre. 1949 végéig jelentős eredmények születtek. Az ipari termelés 20%-kal, a nemzeti jövedelem 65%-kal emelkedett.

A gyors fejlődés azonban tápot adott megalapozatlan nézeteknek is. Az ötvenes évek elején terjedt el egy olyan nézet, mely szerint szocializmust építő országban nincs szükség külön szociálpolitikára, hiszen a munkanélküliség megszüntetése, a társadalombiztosítás széles körű kiterjesztése és az életszínvonal következetes emelése automatikusan felszámolja a társadalmi támogatásra szoruló kategóriákat. Ma már egyértelműen megállapíthatjuk, hogy ez a nézet nem volt helytálló az ötvenes években sem, és nem igaz napjainkban sem.

Ma már tudjuk, hogy a kommunista társadalomba való átmenet viszonylag hosszú történelmi szakaszában — szükség van olyan jól átgondolt elvek kidolgozására és ennek alapján megvalósított gyakorlati intézkedésekre, melyek biztosítják a társadalom szervezett segítségét mindazon állampolgárok számára, akik az állam anyagi segítségét és egyéb szociális szolgáltatásait igénylik. Ezt szükségessé teszik a kapitalizmustól örökölt olyan társadalmi és gazdasági viszonyok, melyeknek felszámolása viszonylag hosszú időt vesz igénybe, másrészt a szocializmus viszonyai között is újratermelődnek, társadalmi gondoskodását igénylő rétegek.

Egy másik, a felnőttvédelmi szociális gondoskodást érintő helytelen szemlélet volt az a felfogás, mely a fejlesztés egyetlen módját a szociális otthoni ellátásban látta. E nézet is szerepet játszott abban, hogy hosszú időn keresztül csak a szociális otthoni férőhelyek fejlesztése volt a cél és a szociális gondoskodás területi módszerei nem alakultak ki. Ugyanakkor a szociális otthoni ellátás mennyiségi fejlesztése elmaradt a tényleges szükségletektől.

E helytelen nézetek felszámolását követően meggyorsult a fejlődés a mi területünkön is. Ez a fejlődés mennyiségileg és minőségileg is lemérhető.

A felnőttvédelem az elmúlt 10—15 év alatt jelentősen fejlődött, bár a felszabadulás előtti lemaradást és az ötvenes évek elmaradását még nem sikerült behozni. Az elmúlt 15 év alatt differenciálódott a szociális intézmények hálózata és a jelenlegi intézménytípusok mellett kialakultak a területi gondoskodás különböző formái is.

VIII. Ma az időskorú lakosság ellátására jellemző, hogy többségük nyugdíjból él, egy részüket hozzátartozóik tartják el.

Azok az idős állampolgárok, akik a szükséges feltételek hiánya miatt nyugdíjra nem jogosultak és eltartóik nincsenek, pénzsegélyben részesülnek. Rendszeres havi járadékot kapnak az I. és II. világháború hadirokkantjai. Külön anyagi támogatásban részesülnek a sokgyermekes anyák. Rendkívüli segélyt igényelhetnek azok, akik átmenetileg nehéz anyagi helyzetbe kerülnek.

A munkaviszonyban álló, de üzemen belül gazdaságosan tovább már nem foglalkoztatható csökkent munkaképességű dolgozók, a munkaviszonyban töltött időtől függően átmeneti segélyt, vagy szociális járadékot kaphatnak.

A társadalombiztosításban nem részesülő állampolgárok ingyenes egészségügyi ellátásban részesülnek.

A különböző anyagi jellegű támogatás mellett az utóbbi években egyre inkább előtérbe kerül az egyedülálló öregek saját környezetben történő gondozása. Ez a házi szociális gondozás keretében és az öregek napközi otthonaiban, többezer társadalmi aktíva tevékeny közreműködésével valósul meg.

Sokoldalúan gondoskodunk az ellátásra szoruló testi és szellemi fogyatékosokról. Szociális

intézetekben képezzük őket, alkalmas munkahelyeket szervezünk részükre és arra törekszünk, hogy megvalósítsuk munkábahelyezésük utáni utógondozásukat is. Hasznos foglalkoztatásukat számos jogszabályban biztosított kedvezmény segíti elő.

A fogyatékosok részben a teljesen munkaképes dolgozókkal, részben az e célra létesített vállalatokban, szövetkezetekben, foglalkoztatókban és védőmunkahelyeken dolgoznak.

A siketek és hallási fogyatékosok társadalmi rehabilitációját speciális iskolai oktatásban készítjük elő. Társadalomba való beilleszkedésüket a szájról való olvasás és a hangosbeszéd elsajátítása biztosítja. Foglalkoztatásuk megfelelő előkészítés után egyénileg, vagy csoportosan, a hallók között történik. Általában megbecsült, teljesértékű tagjai társadalmunknak.

A vakoknak és siketeknek külön társadalmi érdekvédelmük, szövetségük van. A szövetség gondoskodik tagjai sajátos szociális és kulturális igényeinek kielégítéséről és érdekvédelmükről. A szövetségeknek országosan kiépített szervezetük van. Ezek a megyei szervek az egészségügyi szakigazgatási szervekkel és a szociális gondoskodás szakhálózatával szorosan együttműködnek.

A születésüktől, vagy kora gyermekkoruktól fogva testi fogyatékosok részére olyan állami intézményeket tartunk fenn, ahol speciális nevelési módszerek alkalmazásával történik az önálló életre való felkészítés.

A családban nem tartható felnőtt szellemi fogyatékosokat, foglalkoztatókkal egybekötött intézményekben gondozzuk és neveljük. E nevelés eredményeként egyrészük alkalmassá válik felügyelet melletti foglalkoztatásra, háziipari és kézműipari tevékenységre.

A szociális foglalkoztatók a szociális gondoskodás új területi formái. A szociális szempontból is gondozásra, támogatásra szoruló idős és súlyosan csökkent munkaképességű állampolgárokat vonják be a célszerű és hasznos foglalkoztatásba.

A csökkent munkaképességűek és idősek foglalkoztatására szervezett célvállalatokban, célszövetkezetekben és szociális foglalkoztatókban több mint 30 000 idős csökkent munkaképességű személy dolgozik.

IX. A szocialista fejlődés folyamatában, a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként — a fejlettség különböző szakaszaiban is — szükségszerűen változik a szociálpolitika és a szociális gondoskodás fogalma, tartalma, módszere.

A szocialista fejlődés lehetővé teszi, hogy az ellátás formája, módszere és tartalma egyre inkább összhangba kerüljön a kialakulóban levő új követelményekkel. A fejlődés eredménye, hogy ma már a felnőttvédelmi szociális gondoskodás területén is körvonalazódnak azok a tendenciák, melyek törvényszerűek egy céltudatosan fejlődő szocialista országban.

E fejlődési tendenciák felismerhetők a jövedelmi viszonyok változásában, a szociális gondoskodás intézményeinek differenciálódásában, a gondoskodást igénylő állampolgárok társadalmi összetételének változásában, a gondoskodással szembeni elvárások növekedésében, a szociális gondozás fogalmának bővülésében egyaránt.

A jövedelmi viszonyok változását jelzi az a körülmény, hogy a munkaképtelen öregek számára a megélhetés fő forrása egyre inkább a saját jogon szerzett nyugdíj.

Az életszínvonal emelkedése következtében a legalacsonyabb nyugdíjak és járadékok is egyre inkább megközelítik, majd el fogják hagyni a megélhetési minimumot. Már 1969-ben az 1000 Ft-on felüli sajátjogú nyugdíjasok aránya — a Magyar Államvasutak nyugdíjasai nélkül — elérte az összes sajátjogú nyugdíjasok arányának 30%-át. Ez a tendencia látható a szociális otthonokban bentlakó állampolgárok jövedelmi és vagyoni viszonyainak vizsgálatánál is. A vizsgálat szerint a szociális otthonok lakóinak 42,4%-a rendszeres jövedelemmel rendelkezik és 6%-nak van házrésze, háza, földje, vagy készpénzvagyona.

Szembetűnőbb a fejlődés, ha a szociális otthonok lakóinak mai adatait egy korábbi időszakhoz, vagy a szociális otthoni beutalásra várók adataihoz viszonyítjuk.

Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, hogy társadalmi, gazdasági fejlettségünk jelenlegi szintjén és a fejlődés tendenciáját figyelembe véve, az objektív társadalmi szükségletek alapján, melyek azok a meghatározott rendeltetésű társadalmi juttatások, melyeket továbbra is az állami szociális gondoskodás körében indokolt tartani, mert csak állami tehervállalással biztosíthatók, és melyek azok a juttatások, melyek a jövedelmi viszonyok változása, az életszínvonal fejlődése következtében, eredeti céljukat és jelentőségüket — mint közvetlen állami juttatások — elveszítik.

Ilyen jellegűnek minősíthető esetleg azon időskorúak intézményes ellátása és gondozásuk feltételeinek biztosítása, akiknek maguknak, vagy eltartásra kötelezett hozzátartozójuknak viszonylag jobb a vagyoni, anyagi és jövedelmi körülményeik és koruknak megfelelő állapotuk önmagában nem igényli az állandó és folyamatos egészségügyi jellegű szakgondozást és felügyeletet.

Ezen rétegek részére — amennyiben igénylik — vállalati jelleggel működő otthonok, pensiok, térítés ellenében történő igénybevételének biztosítása lenne célszerű. Kérdés, hogy ezen rétegek ilyen irányú szükségleteinek kielégítése, az állami szociális gondoskodás feladatkörébe tartozó feladat-e.

X. Az elmúlt 15 évben a felnőttvédelmi szociális gondoskodás formái differenciálódtak. 1954-ig a szociális gondozás egyetlen formája a szociális otthoni ellátás volt. Ennek középpont-

jában a „fedél biztosítása" az „életbentartás" állt.

Ezek a szociális otthonok a nyomor elleni harc eszközei voltak, ahova az idős állampolgárok válogatás nélkül, egészségi állapotuktól függetlenül, szegénységi alapon kerültek be.

1954-től indult meg a szociális otthonok tipizálása. Ettől az időponttól kezdve alakultak ki a különböző típusú otthonok mint az általános, a fekvőbeteg, az elme és tbc-s szociális otthon. 1961-től kezdtek kialakulni a területi gondozás intézményei; a házi szociális gondozás, az öregek napközi otthoni ellátása és a szociális foglalkoztatás.

A gondozási formák differenciálódása igényli a gondozás differenciálódását is. A „gondozás" ma már nem azonos a pénzbeli segélyezés különböző formáival, nem azonos a „fedél", a „ruha", a „táplálék" biztosításával. Átalakult, kibővült a fogalma.

A szociális gondozás egyre inkább magában foglalja a korszerű egészségügyi ellátás mellett a pszichés és fizikai ellátást, valamint a célszerű és hasznos időtöltés megszervezését is.

A szociális gondozás ma már célul tűzheti ki azon nagyszerű jelszó megvalósítását: „Ne csak éveket adjunk az életnek, hanem életet is az éveknek!".

Ugyanakkor, amikor a szociális intézmények és a szociális gondozás formái differenciálódnak, szükségszerűen jelentkezik a koordináció igénye is. A különböző ellátási formákon belül folyó gondozási tevékenységnek vannak alapvetően közös és vannak sajátos vonásai is. Az egyes ellátási formák nem különíthetők el mereven egymástól, sőt az egyik gondoskodási formából a másikba való átmenet és visszamenet szervezetileg egységes keretben történő biztosítása is kívánatos lehet.

XI. A szociális gondoskodást igénylő ember ma már nem azonosítható a negyvenes évek nincstelen emberével, aki a szociális gondoskodásnak inkább tárgya mint alanya volt. A szocialista társadalomban megöregedett ember szociális igénye — a társadalom egésze jólétének emelkedésével — növekszik. Kötelességünk biztosítani számára személyiségének megőrzését, társadalmi kapcsolatai fenntartását, az új életkörülményekbe való beilleszkedés zavartalanságát. Szociális intézményeinkben olyan légkört kell számára teremtenünk, hogy jól érezze magát és értelmet találjon az életben. Ez a követelmény különleges felkészültséget, megértést és tapintatot igényel az ellátás irányítóitól és a gondozást végző személyzettől.

XII. A jövedelmi viszonyok változása, a szociális intézmények és a szociális gondozás differenciálódása, a gondoskodással szembeni igények növekedése, új követelményeket támaszt a szociális gondoskodást irányító és vezető káderekkel szemben is.

Az igények jelentkeznek a káderek szakképzésével és továbbképzésével kapcsolatban is, de felmerül az igény a tervezés, szervezés, szakirányítás és szakellenőrzés vonatkozásában is.

A közvetlen, direkt irányításon alapuló népgazdasági irányítási rendszert a közvetett irányítási rendszer váltotta fel. Az új irányítási rendszerben a felelősség már megosztva jelentkezik a központi és helyi szervek között. A felsőbb szervek nem szólnak bele az alsóbb szervek operatív irányító tevékenységébe. A döntések ott történnek, ahol a döntéshez szükséges információ rendelkezésre áll. Az új irányítási rendszer jelentősen megnövelte a tanácsok és intézmények önállóságát és felelősségét. A megnövekedett önállóság és felelősség azonban csak akkor érvényesíthető, ha az megfelelő hozzáértéssel is párosul.

A különböző koncepciók kidolgozása, a távlati elképzelések folyamatos korrigálása, a valóságos összefüggések feltárása, a kielégítés reális sorrendjének meghatározása, a szakgondozás korszerű és szakszerű végzése előtérbe kerülő feladatok a szociális gondoskodás számára is.

XIII. A tanácsi szociálpolitikai apparátus az elmúlt 25 év alatt jól megállta a helyét, teljesítette feladatát.

Lelkesen és kitartóan dolgoztak és dolgoznak ma is — sokszor nagyon mostoha körülmények között is — a szociális problémák megoldásán. Ezért köszönet és elismerés illeti őket.

Eddig végzett igen sokrétű és nehéz munkájuk indokolttá és szükségessé teszi, hogy a jövőben többet foglalkozzunk munkájuk elvi és szakmai segítésével.

Nem véletlen, hogy munkájukban ma még jelentős az államigazgatási, hatósági jellegű tevékenység. Az elmúlt években kevés biztatást és segítséget kaptak ahhoz, hogy munkájuk könnyebbé váljon és korszerűsödjön.

E célból kezdjük meg új korszerűbb tananyag felhasználásával a szociális ügyintézők szakmai képzését és továbbképzését még ebben az évben. Szeretnénk segítséget nyújtani ahhoz, hogy szemléletükben, gyakorlati munkájukban érvényesüljön az a felismerés, hogy a szociális gondoskodás sajátos szaktevékenység, melynek érvényesülni kell a tevékenység irányításában és a gondoskodást nyújtó szervek és intézmények konkrét napi munkájában is.

Milyen követelmények merülnek fel ma a megyei szakirányítással szemben? Elsősorban el kell látnia hatósági — ügyintézői tevékenységet. E tevékenységet ma még számtalan jogszabály határolja be. Ezeknek szakszerű ismerete és alkalmazása jogi érzéket, jártasságot feltételez.

Növekvő feladatként jelentkezik a társadalmi szervező tevékenység. A feladatok jellege megköveteli a széles körű társadalmi kapcsolatok kiépítését nemcsak a társadalmi szervekkel, de mindazon szervezetekkel, kollektívákkal, stb. — akik valamilyen formában bekapcsolhatók a felnőttvédelmi gondoskodás feladatainak megoldásában. Széles körű társadalmi mozgósítás nél-

kül — csak állami eszközökkel és módszerekkel e feladatok nem oldhatók meg. Ez a szervező munkában való jártasságot, széles körű társadalompolitikai ismereteket kíván.

Szükség van tervező, elemző tevékenységre is, szakmai elvek, útmutatók kidolgozására is, — melyek feltételezik az adott közigazgatási terület szociális problémáinak sokoldalú ismeretét.

Csak a valóság ismerete teszi lehetővé, hogy a megnövekedett tanácsi önállóság és felelősség keretében, a jelentkező objektív szükségletek hatékony kielégítésére alkalmas fejlesztési terveket és programokat dolgozzanak ki és azokat a tanácsok végrehajtó bizottságaival elfogadtassák és megvalósítsák.

Változatlanul valljuk a szociális gondoskodásnak az egészségüggyel való szoros kapcsolatát. Ezért úgy gondoljuk, hogy a szociális gondoskodás irányítóinak megfelelő szakismeretekkel és jártassággal kell rendelkezniük a szűkebb értelemben vett egészségügyi ellátás szervezeti és tartalmi vonatkozásairól, az egészségügyi ellátás feladatai és tevékenység lényegéről, a szociális gondoskodás és az egészségügyi ellátás alapvető összefüggéseiről, és kölcsönhatásáról, a szociális gondoskodást igénylők szakszerű ellátásának tartalmi feladatairól.

Csak ebben az esetben biztosítható, hogy szakszerű mérlegelés alapján a leghatékonyabb gondoskodási formák és módok fognak előtérbe kerülni, ha a szükségletek kielégítésének sorolására kényszerülünk.

Végül — de nem utolsó sorban (!) említjük meg a szociális szakgondozás irányítását, ellenőrzését, mely feltétlenül igényli a szociális szakgondozás ismereteit. Ezen ismeretek nélkül nem lehet területi és intézményi gondozást irányítani és ellenőrizni.

Felmerül a kérdés, hogy a mai tanácsi irányítás megfelel-e ezen követelményeknek? Nyilvánvaló, hogy a polihisztorok kora napjainkban lejárt. Nem követelhetjük meg a tanácsi szociálpolitikai előadóinktól, hogy egyszemélyben jogászok, társadalmi szervezők, tervezők, szociálpolitikusok, szociális gondozó szakemberek legyenek. Ez nem valósítható meg az egészségügy vonatkozásában sem. Mi tehát a megoldás? Az egészségügyi szervezéstudomány ebben a vonatkozásban is nagyon sok helyes elvet, megoldást dolgozott ki és vezetett be.

Úgy gondoljuk, hogy az egészségügyi szervezéstudomány adaptálható elveit és módszereit a felnőttvédelmi szociális gondoskodás területén is célszerű lenne alkalmazni. Az egészségügyi irányítás — a legfelsőbb szinttől — a járásig igénybe veszi a szakigazgatási tevékenység szakmai alátámasztása érdekében az egészségügyi intézményhálózatát. E nélkül az egészségügyi igazgatás ma már el sem képzelhető. A megyei kórház nemcsak betegellátó intézmény, de felelős elsősorban a szakmai ellenőrzés vonatkozásában a megye egészségügyi ellátásáért is, és egyre inkább a megye egészségügyi helyzete elemzésének, tervezésének, az egészségügyi ellátás szervezésének módszertani intézménye is.

A felnőttvédelmi szociális gondoskodás is rendelkezik ma már olyan szociális intézményekkel, melyek alkalmassá tehetők arra, hogy a megye felnőttvédelmi szociális gondoskodásának szakmai bázisául szolgáljanak.

XIV. A megyei vezető szociális otthon, — az adott megye erre legalkalmasabb szociális otthonából hozható létre. Működésében, funkciójában elvileg hasonló szerepet tölthet be a felnőttvédelmi szociális szakgondozás területén, mint az egészségügyi ellátásban a megyei kórház. Különösen alkalmassá tehetők erre a célra a nemrég létesített, vagy ezután létesítendő szociális otthonok. Ezekben az otthonokban egyesíteni lehetne a szociális otthoni ellátást a területi gondozással (a szociális otthon meghatározott körzetben házi szociális gondozást is végezne és öregek napközi otthonát is üzemeltetne).

Az otthonban biztosítani lehetne a megfelelő képzettségű szakemberek együttműködését. A személyi és tárgyi feltételek megteremtésével az otthon fokozatosan részt vehetne, segíthetne; — a megyében folyó szociális szakgondozási tevékenység ellenőrzésében, az ellenőrzési módszerek kidolgozásában, — szakmai irányelvek, útmutatók, szervezeti-működési szabályzatok kidolgozásában, — szaksegítséget, szaktanácsadást nyújthatna szociális intézmények létesítéséhez, üzemeltetéséhez, — segíthetne értékelni a megye szociális helyzetét, javaslatokat tehetne koncepciók kidolgozására a távlati tervezés számára, — tanulmányozhatná a különböző egészségügyi és szociális intézmények, ellátási formák közötti kapcsolatok racionális formáinak kialakítását. Segítséget nyújthatna a kiadott intézkedések hatásfokának vizsgálatában, — segíthetne a szociális szakgondozás káderei képzési tervének kidolgozásában, a képzés lebonyolításában, a továbbképzés szervezésében, — tudományosan foglalkozhatna az öregkorral kapcsolatos életkori sajátosságokkal és a szociális gondozással.

Az otthon tehát jelentős szakmai segítséget nyújthatna a szociálpolitikai csoportnak a tervezés, szervezés és szociális szakgondozás terén.

Feladatait úgy tudná betölteni, ha maga köré gyűjtené, összefogná és igényelné azoknak a szakembereknek a segítségét, akik e feladatok elvégzéséhez nélkülözhetetlenek, (orvos, szociológus, pszichiáter, statisztikus, stb.).

Természetes, hogy ilyen intézmény kiépítése nem megy egyik napról a másikra. Az anyagi nehézségeken túlmenően szemléleti problémák is jelentkeznek. Azonban nem kétséges, hogy a követelmények növekedése elvezet előbb-utóbb ahhoz a felismeréshez, hogy a felnőttvédelmi szociális gondoskodás sem fejlődhet tovább megfelelő speciális szakintézményi háttér nélkül.

XV. A IV. ötéves terv célkitűzéseinek meg-

valósítása során további erőfeszítéseket teszünk az ellátás javítására.

Tovább szaporítjuk a szociális otthoni férőhelyeket, az öregek napközi otthonait, a szociális foglalkoztatókat. Javítjuk az otthonokban, intézményekben folyó gondozói tevékenységet.

Tovább fejlesztjük a segélyezést és a csökkent munkaképességűek érdekvédelmét.

A IV. ötéves terv célkitűzései azonban csak akkor lesznek megvalósíthatók, ha munkánkban javulni fog a szervezettség, a szakszerűség és a gazdaságosság, melynek párosulnia kell a feladatokban résztvevő egyéb állami és társadalmi szervekkel való jobb, tervszerűbb és folyamatosabb együttműködéssel.

E célok megvalósítása érdekében szükséges néhány alapelvet is hangsúlyozni.

XVI. Államunk jelentős erőfeszítéseket tesz a szociális problémák megoldására, az igények és a lehetőségek között jelentkező ellentmondások következetes feloldására.

A tanácsok jelentős része az e célra biztosított anyagi erőforrásokat önerőből, egyéb erőforrásból évről évre kiegészíti. Sajnos előfordul, hogy a szociális célokra biztosított korlátozott eszközök nem nyernek rendeltetésszerű felhasználást.

Szociális otthonok építése elhúzódik. Nem mindenütt használják fel teljesen a segélyezésére biztosított összegeket.

Fontos elv, hogy a szociális célokra biztosított összegek rendeltetésszerű felhasználásra kerüljenek.

XVII. A felnőttvédelmi szociális gondoskodásban is érvényesíteni kell a megelőzés elvét, különösen a nyugdíjazás előtt álló, család nélkül levő öregeknél. A megelőző tevékenységtől függhet nagyrészt az, hogy a nyugdíjas mikor és milyen mértékben fog állami gondozásra szorulni.

Ezért nem lehet közömbös számunkra, hogy a munkahelyről kik és hogyan kerülnek nyugdíjazásra és a munkahely hogyan foglalkozik velük. Ezért helyes, ha a szociálpolitikai szervek az öregek érdekvédelmén belül figyelemmel kísérik és szorgalmazzák a munkahelyi szervek ilyen irányú tevékenységét, mielőtt már csak a szociális otthoni megoldás válik az egyetlen lehetséges megoldássá.

XVIII. Az ellátásban érvényesíteni kell a hozzáférhetőség elvét. Ez azt jelenti, hogy minden szociális támogatásra szoruló állampolgár részére biztosítani kell a gyors és hatékony segítséget. Ez a követelmény ma még nem érvényesül maradéktalanul, hiszen ma még kb. 3000 idős állampolgár pénzügyi fedezet hiánya miatt nem kap rendszeres szociális segélyt, és kb. 6000 fő vár szociális otthoni beutalásra.

Elsősorban rajtuk kell gyorsan és hatékonyan segítenünk. E probléma megoldása elsőrendű feladat. Részben segélyezéssel, részben otthoni gondozásukkal.

XIX. Következetesen érvényesítenünk kell az ellátásban az ingyenesség és a progresszív hozzájárulás elvét. Ez a következőket jelenti: Az idős, munkaképtelen öregek ellátása elsősorban a család feladata. Az állam csak ott nyújthat anyagi segítséget, vagy szociális gondozást, ahol a család e feladatát részben, vagy egészben ellátni nem tudja.

Az állami gondoskodást igénybe vevő gondozottnak jövedelme és vagyona arányában hozzá kell járulnia saját gondozási költségeihez. Ha erre részben vagy egészben nem képes, az elvet az ellátására kötelezhető hozzátartozók tekintetében kell érvényesíteni. Továbbra is ingyen kell biztosítani az ellátást azok számára, akik sem jövedelemmel és vagyonnal, sem eltartásra kötelezhető hozzátartozókkal nem rendelkeznek.

Ezt az elvet az ellátás valamennyi formájánál érvényesíteni kell.

XX. A felnőttvédelmi szociális gondoskodásban érvényesíteni kell a fokozatos, differenciált, gazdaságos és komplex ellátás elvét. Ez az elv a következőket jelenti:

a) A munkaviszonyban álló csökkent munkaképességűek társadalmi rehabilitációját elsősorban üzemen belül kell megoldani. Érvényt kell szerezni a kormány idevonatkozó rendelkezéseinek, melyek megszabják a munkaviszonyban álló csökkent munkaképességűek rehabilitációjával kapcsolatos feladatokat. Szociális járadékot, vagy átmeneti segélyt csak akkor kell folyósítani, ha az üzemen belüli rehabilitáció nem oldható meg.

b) A gondozást elsősorban saját környezetben kell megvalósítani. Ez a megoldás az egyén és a társadalom számára egyaránt a legjobb és a leggazdaságosabb megoldás.

Saját környezetben történő gondozáson belül is elsősorban a szociális foglalkoztatás megoldására kell törekedni. A csökkent munkaképességgel rendelkezőket hozzá kell segíteni a még meglevő munkaképességük felhasználásához. E célt szolgálják a szociális foglalkoztatók.

Ha ez nem járható út, mérlegelni kell, hogy a segítség szociális étkeztetéssel, öregek napközi otthonában, vagy a házi gondozás keretén belül, vagy esetleg az egyes ellátási formák kombinálásával oldható-e meg célszerűen.

c) A szociális otthoni elhelyezés az egyén számára sem a legkedvezőbb forma. Ezt csak olyan esetben kell igénybe venni, ha az ellátás egyéb formái már nem jöhetnek számításba.

Ezen elvek megvalósítása segíti a szociális feladatok megoldását, önmagukban azonban nem elégségesek. A feladatok megoldásába az eddiginél fokozottabb mértékben kell bevonni a társadalmi erőket.

XXI. Társadalmi erők alatt nemcsak a hagyományos értelemben vett társadalmi szervezeteket értjük. Ide soroljuk az intézményeket, gazdálkodó egységeket (termelőszövetkezeteket és vállalatokat) továbbá a tudatformálásban nagy szerepet játszó tömegkommunikációs szerveket (sajtó, rádió, tv), és a magánosokat is Mindazokat tehát, akiknek hivatalból nem köz-

vetlen feladatuk a felnőttvédelemben való hivatásszerű részvétel.

A társadalmi erők már ma is jelentős segítséget nyújtanak a feladatok megoldásához. Ez a segítség megsokszorozható, ha tervszerűbbé és rendszeresebbé tesszük. Ezért tartjuk szükségesnek olyan országos és helyi közös programok összeállítását, melyben az állami és társadalmi szervek szociális gondoskodással kapcsolatos tevékenysége tervszerűen egyeztetett.

Az elmúlt 25 év alatt sok nehéz és jelentős problémát megoldottunk, feladataink azonban nem lettek kisebbek. Nem mondhatjuk, hogy most elérkezett a pihenés ideje. Gondjaink nagyok és megoldásuk sok további erőfeszítést igényel.

Az eddigi fejlődés, az elért eredmények feljogosítanak arra a bizakodásra, hogy további célkitűzéseinket is meg fogjuk oldani és meg fogunk felelni a fejlődés által meghatározott újabb követelményeknek is.

Völgyi Lajos

A szavatossági jogok érvényesítésének szabályozásáról*

I.

1. Jelenleg a *szavatossági jogok érvényesítésére* vonatkozóan is — éppen úgy, mint a szavatossági jogokra vonatkozóan — több jogszabály tartalmaz rendelkezéseket.

Az általános szabályozás a *Ptk. 306. §-ában* található, ettől azonban lényegesen eltér a *szállítási szerződésekre* vonatkozó szabályozás:

a) A Ptk. különböztet aszerint, hogy a hiba felismerhető-e, vagy pedig rejtett. A szállítási szerződésről szóló jogszabály ilyen megkülönböztetést nem ismer, viszont különböztet az alkalmas és az alkalmatlan szolgáltatás között.

b) A Ptk. az igényérvényesítés idejét fázisokra bontja: külön határidőt állapít meg a nyilatkozattal való igényérvényesítésre, s külön határidőt a keresettel való igényérvényesítésre. A szállítási szerződésről szóló jogszabály csak a keresettel való igényérvényesítésre állapít meg határidőt.

c) A Ptk. szerint rejtett hiba esetében is csak legfeljebb egy évig érvényesíthető a szavatossági igény keresettel, a szállítási szerződésről szóló jogszabály szerint viszont alkalmatlan szolgáltatás esetében három évig.

d) A Ptk-ban megállapított határidők jogvesztő határidők, a szállítási szerződésről szóló jogszabályban megállapított határidők viszont elévülési határidők.

De maga a *Ptk.* is eltérően szabályozza a szavatossági igény érvényesítését a Ptké. 61. §-ában felsorolt *nyolc fajta állat adásvételére* vonatkozóan (384. §). Lényeges különbség pl., hogy a keresettel való igényérvényesítésre megszabott hatvan napos határidő elévülési határidő.

A szavatossági jogokkal kapcsolatban *speciális jogszabályok* a kifejtetteken túlmenően is eltérő szabályokat tartalmaznak a különböző szerződéstípusokra, sőt ugyanarra a szerződéstípusra vonatkozóan is.[1]

2. A szavatossági jogok érvényesítésére vonatkozó szabályozás kuszáltsága éppen olyan meghökkentő, mint a szavatossági jogok szabályozásáé. A helyzet tarthatatlanságát az is jelzi, hogy a Ptk. szabályainak alkalmazási terrénuma — a sok egyéb szabályozás mellett — valójában jelentősen leszűkült, mégpedig a népgazdasági szempontból kevésbé jelentős szerződésekre. Ezen mindenképpen változtatni kell, tehát olyan általános jellegű szabályozást célszerű kialakítani, amely mellett speciális rendelkezésekre csak a legszűkebb körben van szükség.

A Ptk. 306. §-ában foglalt szabályozás a gyakorlatban túlságosan merevnek, a konkrét jogviszony megfelelő, igazságos rendezését számos esetben akadályozónak bizonyult. A nehézségeket elsősorban is a határidők jogvesztő jellege okozta. E nehézségek csökkentése céljából olyan megoldás mutatkozott a legjárhatóbb útnak, amely meghatározott körülmények között lehetővé tette a — mind a nyilatkozat megtételére, mind pedig a keresetindításra megszabott — jogvesztő határidőnek későbbi időponttól való számítását. Ezért annak érdekében, hogy a Ptk. említett rendelkezései a gyakorlati élet követelményeinek megfelelően tudják betölteni a funkciójukat, a Legfelsőbb Bíróság *XXXI. sz. polgári elvi döntése* kimondta, hogy

ha a szolgáltatott dolog hibája a jellegénél vagy a szolgáltatás természeténél fogva csak huzamosabb vizsgálat alapján ismerhető fel, a szavatossági jog érvényesítéséhez szükséges *nyilatkozat megtételére* meghatározott hat hónapos

* A szavatossági *jogok* új szabályozásával kapcsolatos kérdésekkel a szerzőnek „A szavatossági jogok új szabályozásáról" című dolgozata foglalkozott (Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 2—3. sz.)

[1] Ezeket a jogszabályokat a címhez fűzött lábjegyzetben említett dolgozat II/2. pontja sorolja fel.

határidőt — eltérő megállapodás hiányában — attól az időponttól kell számítani, amikor a hiba gondos vizsgálat mellett felfedezhetővé vált;

ha a felek a szavatossági igény rendezése érdekében eredménnyel biztató tárgyalást folytattak, megegyezés azonban nem jött létre, ebből adott esetben alaposan lehet következtetni a feleknek arra az egyező akaratára, hogy a *keresetindításra* meghatározott hat hónapos határidőt attól az időponttól kívánták számítani, amikor az eset körülményeiből nyilvánvalóvá vált, hogy jogviszonyuk rendezésére megegyezéssel többé nincs kilátás.

Nyilvánvalóan indokolt az az igény, hogy magának a Ptk-nak a rendelkezései legyenek olyanok, amelyek a konkrét esetekben életszerű — a jogpolitikai célokat is megfelelően szolgáló — döntéseket tesznek lehetővé. Az új szabályozásnál *általános szempontként* jöhet figyelembe, hogy mint ahogyan nem volna indokolt az igényérvényesítés lehetőségének túlságosan szűk keretek közé szorítása, s ezzel a jogszerű igény érvényesítésének megnehezítése, éppen úgy indokolatlan volna a forgalom biztonságát veszélyeztető túlságos fellazítás is. A szerződéses kapcsolatok zavarainak mielőbbi felszámolásához is fontos társadalmi érdek fűződik.

II.

1. A szavatossági jogok érvényesítésének új szabályozásával kapcsolatban több kérdés merül fel, amelyeket illetően megfontolásra kerülhetnek az alábbiak:

a) Az elsődleges szempont az, hogy az egyik szerződő fél a vállalt kötelezettségének nem tett eleget, tehát megszegte a szerződést. Ez nyitja meg az utat a szavatossági jogok érvényesítése előtt: a kötelezettnek hibátlanná kell tennie a dolgot, vagy ki kell cserélnie, vagy kisebb ellenszolgáltatással kell megelégednie, vagy pedig tűrnie kell a jogviszony felszámolását. E jogkövetkezmények alkalmazásának indokoltságát illetően tulajdonképpen nincs döntő jelentősége annak, hogy milyen jellegű a hiba: *felismerhető-e vagy pedig rejtett.* Akár az egyik, akár a másik, a lényeg az, hogy: hiba, tehát a szolgáltatás fogyatékos, s emiatt a jogosultat hátrány nem érheti. A hiba felismerhetőségének, illetőleg rejtettségének az igényérvényesítési határidő számítása szempontjából lehet adott esetben jelentősége. Az említett megkülönböztetés — úgy vélem — szükségtelenül bonyolítaná az igényérvényesítés szabályozását.

b) Ugyancsak nem látom indokoltnak az igényérvényesítési folyamatnak fázisokra: *nyilatkozattal és keresettel* való igényérvényesítésre bontását. Ez is szükségtelen bonyolításnak tűnik. Ha a jogszabály a nyilatkozat megtételére nem is állapít meg külön határidőt, a tipikus eset nyilvánvalóan az, hogy a jogosult az észlelt hibáról értesíti a kötelezettet. A fázisokra bontás mellőzése tehát általában nem vezet felesleges perlésekre. Egyébként pedig annak megállapítása, hogy a jogosult mikor ismerte fel a hibát, felettébb nehéz, a kötelezett e vonatkozásban rendszerint kiszolgáltatott helyzetben van.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy ha valakinek pl. a 20 forint értékű csirkéjét a szomszéd kutyája elfogyasztja, a károsult öt évig érvényesítheti az igényét anélkül, hogy rövid határidőn belül előzetesen nyilatkozatot kellene tennie. Nincs erre szükség akkor sem, ha az igényt szerződésszegés keletkezteti. A hibás teljesítés sajátosságaiból sem következik a fázisokra bontás szükségessége.

A jogosult nyilvánvalóan azért köt szerződést, hogy valamely szükségletét kielégítse. Rendszerint tehát a saját érdeke kényszeríti arra, hogy a kötelezettet a szolgáltatás fogyatékosságáról értesítse, s az igényét mielőbb érvényesítse. A késlekedés a bizonyítás szempontjából is nehezíti a pozícióját, így különösen megnehezül annak bizonyítása, hogy a hiba már az átadáskor is megvolt a dologban. Mindez elegendő ösztönző erőt jelent, s szükségtelenné teszi az igényérvényesítési folyamat, illetőleg az ezzel kapcsolatos határidő tagolását. Nincs ilyen szabály pl. a szovjet, csehszlovák, bolgár, nyugatnémet, svájci, francia, belga, angol, osztrák jogban sem.

A fázisokra bontás mellőzése — úgy vélem — gyakorlatilag általában nem vezetne hosszú időre bizonytalan helyzetek kialakulására.

c) Különösen problematikus az igényérvényesítési *határidő jellegének* kérdése. A Ptk. 306. §-ának alkalmazásánál (mint ahogyan hasonló határidőket megállapító más rendelkezések alkalmazásánál is) a nehézségeket — amint erről már volt szó — a határidő jogvesztő jellege okozta. A tapasztalatok szerint rugalmasabb megoldásokra, a hibás teljesítéssel megzavart jogviszonyok simább rendezésére van lehetőség *elévülési határidő* esetében.

Véleményem szerint sem a határidő kockázatelosztási szerepe, sem pedig termelési és jogbiztonsági érdekek nem teszik szükségessé a jogvesztő határidőt. E vonatkozásban is az az elsődleges szempont jön figyelembe, hogy a hibásan teljesítő fél szerződésszegést követ el, s ezért lehetőleg akadálymentessé kell tenni a jogosult igényének érvényesítését. Méltányolni kell tehát azt, hogy a jogosult menthető okból késlekedett az igény érvényesítésével. Az érdekvédelem szempontjából az első vonalban maga a virulens — potenciálisan érvényesíthető — jog van, a forgalmi biztonság érdekeinek védelme már csak a második vonal. A döntő tehát az előbbi, ami természetesen nem teszi elhanyagolhatóvá az utóbbit.

Abból sem származik különösebb baj, ha a határidő valamely oknál fogva újból kezdődik

(az elévülés megszakad). A kötelezettnek módjában áll perlés nélkül is kiküszöbölnie a szolgáltatás fogyatékosságát. Itt sem hagyható továbbá számításon kívül, hogy a jogosultat a saját érdekének védelme ösztönzi az igényérvényesítéssel való indokolatlan késlekedéstől tartózkodásra.

Egyébként nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a szocialista szervezetek egymással kötött szerződéseiből eredő igények érvényesítésére a jogszabályok jelenleg is általában elévülési határidőket állapítanak meg, s ilyen a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésből eredő szavatossági igények, valamint az állatszavatossági igény keresettel való érvényesítésére megszabott határidő is. Nem volna célszerű e határidőket jogvesztő jellegű határidőkkel felváltani. Ez nem szolgálná a jogosulti pozíció erősítéséhez fűződő érdekeket.

Számos külföldi jog is elévülési időt állapít meg a szavatossági jogok érvényesítésére (pl. szovjet, bolgár, az adásvételre a csehszlovák, német, angol, svájci).

Megfontolható volna, hogy elévülési határidők mellett nem kellene-e egy végső objektív határidőt megállapítani, amelynek eltelte után már nem lehet szavatossági igényt érvényesíteni.

Ha az új szabályozás mégis jogvesztő jellegű határidőt állapítana meg, ez esetben is szükséges a határidő szigorúságának bizonyos mérvű enyhítése (pl. annak kimondása, hogy a jogosult a késedelmét kimentheti annak bizonyításával, hogy elháríthatatlan ok gátolta az igény érvényesítésében, vagy hogy önhibáján kívül késlekedett az igénye érvényesítésével).

Hosszú idők tapasztalata, hogy az elévülési idő rugalmas megoldásokra ad módot, a jogvesztő határidő mindig zavarokat okozott. A gyakorlat ezért még a jogvesztő határidő szigorúságán is kénytelen volt enyhíteni. A megszelídített „jogvesztő" határidő pedig nem messze áll az elévülési határidőtől. Kár volna a szabályozást ezzel komplikálni.

d) A szavatossági jogok érvényesítésére megállapított *határidő kezdetét* illetően — úgy vélem — legcélszerűbb volna annak kimondása, hogy a határidőt az *átadástól* kell számítani. Ez a megoldás két szempontból is előnyösnek tűnik:

egyrészt a határidő kezdete viszonylag könnyen meghatározható volna, s megszüntetné a kezdő időpont tekintetében fennálló bizonytalanságot,

másrészt pedig az „átadás" értelmezésével mégis bizonyos rugalmasságra nyílik lehetőség (pl. ha az átadásra külön rendelkezések megfelelő eljárást írnak elő, a határidőt nyilvánvalóan az átadási eljárás befejezésétől kell számítani).

Nem volna célszerű vélelmek megállapítása vagy a határidő kezdetének valaminő aprólékosan differenciáló szabályozása. Megítélésem szerint *általános jellegű szabályozás* volna a legmegfelelőbb az említett módon.

E vonatkozásban is igen lényeges ugyanis az életszerűség. Ez pedig olyan megoldást tesz szükségessé, amely mellett megfelelően értékelni lehet a konkrét esetek sajátosságait. Ebből a szempontból különösen figyelembe jön a szolgáltatás természete, rendeltetése és ezzel kapcsolatban a hiba jellege, felismerhetősége, tehát a szerződésszerű minőségről való meggyőződés lehetősége.

E körülmények értékelhetők

vagy úgy, hogy ezekre tekintettel a határidő később kezd el folyni (ez volt a XXXI. sz. polgári elvi döntés megoldása — szükségből),

vagy pedig úgy, hogy ezek a már megkezdődött határidő folyásánál éreztetik hatásukat.

Az előbbi megoldás eléggé erőszakoltnak tűnik, s — amint erről már volt szó — nem kívánatos bizonytalanságra vezet már a határidő kezdetét illetően is.

Ezért az utóbbi megoldást látom az inkább járható útnak, s éppen erre is figyelemmel alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy elévülési határidő megállapítása elégítené ki viszonylag legjobban a szóba jövő különféle kívánalmakat. Ha a jogosult menthető okból késlekedik az igénye érvényesítésével, ez az elévülés nyugvására vezet. Rugalmas megoldásokra ad lehetőséget annak értelmezése, hogy milyen okot kell menthetőnek tekinteni. Ebben is megmutatkozik az elévülési konstrukció előnye.

Kétséges lehet, hogy az elévülés nyugvása szempontjából lehet-e menthető oknak tekinteni azt, ha a jogosult azért nem érvényesítette az igényét, mert a hiba nem volt felismerhető. Ezért kifejezett rendelkezésre volna szükség. Így ki lehetne mondani, hogy ha a hiba a jellegénél vagy a szolgáltatás természeténél, illetőleg rendeltetésénél fogva az átadáskor nem ismerhető fel, a felismerhetővé válásig eltelt időt olyannak kell tekinteni, amely alatt a jogosult a szavatossági jogait menthető okból nem érvényesítette.

Ilyen tartalmú rendelkezés mellett azonban az elévülés nyugvásának bekövetkezése esetében alkalmazni kellene a Ptk. 326. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezést, amely adott körülmények között egy éves határidőt biztosít az igényérvényesítésre. Ez azonban nyilván nem volna megfelelő az alább javasolt hat hónapos elévülési idő mellett. Hat hónapos határidő — úgy vélem — mindenképpen elegendő az igényérvényesítésre, ha a hiba már felismerhetővé vált. Ezért — hacsak a Ptk. 326. §-ának (2) bekezdése nem kerül módosításra — akként kellene rendelkezni, hogy *ha a hiba a jellegénél vagy a szolgáltatás természeténél, illetőleg rendeltetésénél fogva az átadáskor nem ismerhető fel, a felismerhetővé válástól számított hat hónapon belül a szavatossági jog akkor is érvényesíthető, ha az elévülési idő már eltelt, vagy abból hat hónapnál kevesebb volna hátra.*

Ilyen szabály a konkrét szolgáltatás sajátosságaihoz való *automatikus alkalmazkodás* folytán életszerű megoldásokra adna lehetőséget, s kiküszöbölné a jogalkalmazási nehézségeket.

e) Az igényérvényesítési *határidő tartamával* kapcsolatban az elsődlegesen felmerülő kérdés az, hogy a Ptk. egységes határidőt állapítson-e meg, vagy sem.

Bár az elévülési konstrukció elfogadása esetében — úgy tűnik — semmi baj sem származnék abból, ha a határidő egységes volna (pl. egy év), a már eddig is megnyilvánult különböző igényekre tekintettel mégis inkább a határidő *differenciált meghatározását* kellene választani.

További kérdés, hogy *milyen alapon* történjék a differenciálás.

Semmiképpen sem volna helyes aszerint különböztetni, hogy a dolog alkalmas-e a rendeltetésszerű használatra, vagy alkalmatlan. Az alkalmasság és alkalmatlanság között a határ megvonása roppant nehéz, ez sokszor egyéni megítélés kérdése. De ettől eltekintve is, semmi elfogadható elvi alapja sincs az aszerint való különböztetésnek, hogy a szolgáltatás „alkalmatlan"-e vagy pedig — esetleg csak jelentős javítási munkák elvégzése után — nem alkalmatlan. Nem is említve azt, hogy a szolgáltatás súlyos — de alkalmatlanságra nem vezető — hibája esetében is komoly érdeke fűződik a jogosultnak a szerződés szerinti teljesítéshez. Tarthatatlannak mutatkozik ezért a szocialista szervezetek között létesülő szállítási és vállalkozási szerződésekre vonatkozó az a szabályozás, amely szerint az elévülési idő hat hónap, de alkalmatlanság esetében három év.

Megítélésem szerint nem megfelelő differenciálási alap sem az, hogy ki a jogviszony alanya, sem pedig az, hogy milyen szerződéstípusról van szó. Az ilyen alapon történő differenciálásra nincs szükség. Az általános szabályozás szempontjából a lényeg az, hogy a szolgáltatás tárgya hibás, nem pedig az, hogy ki szolgáltatott, vagy milyen szerződés alapján szolgáltatott.

A kellékszavatossági igény jellegéből is következően a differenciálás legmegfelelőbb alapjaként az kínálkozik, hogy mi a *szolgáltatás tárgya*. De ezen az alapon is — eltekintve most az állatszavatossági igény érvényesítésétől, amelyről később lesz szó — csak két határidőt kellene megállapítani: egyet *általában*, egyet pedig az *építményekre* vonatkozóan. Számos külföldi jogban is eszerint történik a differenciálás (pl. szovjet, csehszlovák, lengyel, bolgár, német, osztrák, francia, svájci).

Ami e határidők *tartamát* illeti — figyelemmel az előbb már kiemelt arra az általános szempontra is, hogy sem a túlságos leszűkítés, sem pedig a túlságos kitágítás nem volna kívánatos — megítélésem szerint a számbajövő érdekeket kielégítené olyan szabályozás, amely szerint a hibás teljesítésből eredő szavatossági jogok a dolog átvételétől számított *hat hónap alatt*, építmény szolgáltatása esetében pedig *három év alatt* elévülnek.

Az említetteknél hosszabb — öt éves — elévülési határidőt kellene megállapítani arra az esetre, ha a kötelezett a teljesítésnél *rosszhiszeműen* járt el.

f) Megfontolandó, hogy nem volna-e célszerű a XXXI. sz. polgári elvi döntés *d)* pontjával egyezően rendelkezni arról is, hogy ha a kötelezett a hibás dolgot a szavatosság alapján *kijavítja*, az elévülés ideje meghosszabbodik a hiba közlésétől kezdődő azzal az idővel, amely alatt a jogosult a dolgot a hiba miatt rendeltetésszerűen nem használhatta; a dolognak vagy jelentősebb részének *kicserélése* esetében pedig az elévülési határidő a kicserélt dolog (dologrész) tekintetében *újra kezdődik*.

g) A szavatossági jognak *kifogásként* való érvényesítését a jövőben is indokolt lehetővé tenni a Ptk. 306. §-ának (4) bekezdéséhez fűzött indokolásban említettekre figyelemmel. Ezért úgy kellene rendelkezni, hogy a szavatossági jogokat a kötelezettnek ugyanabból a szerződésből eredő követelésével szemben kifogásként az elévülési idő eltelte után is érvényesíteni lehet, ha a jogosult a hibáról a kötelezettet az elévülés bekövetkezte előtt értesítette.

h) A *vállalkozási szerződésre* vonatkozó szabályok között fenn kell tartani a Ptk. 393. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezést, amely szerint: ha a munka végzése során a körülmények arra engednek következtetést, hogy a teljesítés hibás lesz, a megrendelő a fogyatékosság kiküszöbölésére tűzött megfelelő határidő sikertelen eltelte után gyakorolhatja a hibás teljesítésből eredő jogokat.

i) Az iparcikkek jó minőségének biztosításához szükséges központi állami irányítás formáiról és módszereiről szóló *43/1967. (XI. 14.) GB határozat* 3. pontja irányelveket állapít meg — egyebek mellett — a kellékszavatosság szabályozására vonatkozóan is. Ezek szerint pedig a szállítási és az adásvételi szerződések körében egyaránt indokolt azt kimondani, hogy a megrendelő (vevő) belföldi gyártóval szemben észszerű végső határidőig az általános kellékszavatossági időn túl is érvényesítheti a hibás teljesítésből eredő jogait olyan hiba esetén, amely — természeténél fogva — a kellékszavatossági időn belül nem volt megállapítható.

Úgy vélem, hogy az előbbiekben ismertetett és javasolt elévülési megoldás kielégítő a most említettek szempontjából is.

2. Továbbra is indokolt a hibás teljesítés jogkövetkezményeire vonatkozó szabályok *diszpozitív jellegének* a fenntartása. A felek tehát eltérően megállapodhatnak.

A szavatossági jogok érvényesítése vonatkozásában figyelmet érdemel a Ptk. 325. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés, amely az

elévülési időnek megállapodással való megrövidítéséről, illetőleg meghosszabbításáról szól. Ennek a szabálynak a helytállósága kétséges. Zavart okoz az is, hogy a Ptk. nem tartalmaz ilyen szabályt a jogvesztő határidőre vonatkozóan. Megfontolandónak tartom a szóban levő rendelkezés hatályon kívül helyezését.

3. Célszerű volna *felhatalmazást* adni arra, hogy jogszabály a kellékszavatossággal kapcsolatos kérdéseket meghatározott körben (pl. a tömegfogyasztási cikkek vagy a romló áruk tekintetében) az általános szabályoktól eltérően szabályozhassa, illetőleg hogy meghatározott rendelkezések vonatkozásában az eltérő megállapodás lehetőségét megtilthassa.

III.

Nagymértékben problematikus az *állatszavatossági igény érvényesítésére* vonatkozó szabályozás kérdése. A Ptk. 384. §-a az egyike azoknak a rendelkezéseknek, amelyek a legtöbb nehézséget okozták a gyakorlatban.

Az állatok között való különböztetés a szavatossági igény érvényesítése tekintetében is furcsa eredményre vezet. Arra pl., hogy ha valaki megvásárol egy kutyát, macskát vagy papagájt, a szavatossági igényét a megvizsgálás befejezésétől számított hat hónapon belül érvényesítheti nyilatkozattal, és további hat hónap áll rendelkezésére a keresetindításra. Ha viszont 10 ló az adásvétel tárgya, a szavatossági igényt az átvételtől számított hatvan napon belül kell keresettel érvényesíteni. Igaz ugyan, hogy az előbbi esetben a határidő jogvesztő, az utóbbiban pedig elévülési, ez azonban — a gyakorlatban előforduló eseteket tartva szem előtt — csak kis mértékben enyhít a helyzeten.

Ugyancsak elgondolkoztató az is, hogy a törvény az állatszavatosságra az általánosnál szigorúbb szabályokat kívánt megállapítani, mégis éppen itt rendelte alkalmazni a keresetindítási határidőre az enyhébb elévülési szabályokat (talán a határidő rövidségének ellensúlyozásaként).

Ezektől eltekintve is több probléma merült fel a Ptk. 384. §-ában foglalt szabályozással kapcsolatban. Ezek bővebb kifejtésére itt nincs lehetőség, csupán megemlítek közülük néhányat:

a) a szavatossági jogot érvényesítő írásbeli nyilatkozatot (amelynek megtételére a törvény nyolcnapos jogvesztő határidőt állapít meg), lehet-e a hatvannapos határidő folyását megszakító felszólításnak tekinteni; ha ugyanis lehetne, akkor már eleve sohasem érvényesülhetne a törvénynek az a rendelkezése, hogy a hatvannapos határidőt az átvételtől kell számítani;

b) meddig lehet a szavatossági jogot keresettel érvényesíteni, ha a vevő a hibát csak a hatvannapos határidő utolsó napjaiban ismeri fel; a hiba felismeréséig nyugszik-e az elévülés, s ha igen — figyelemmel a Ptk. 326. §-ában foglalt rendelkezésekre — meddig lehet még az igényt érvényesíteni;

c) a hatvannapos határidő eltelte után felismert hiba tekintetében egyáltalán lehet-e szavatossági igényt érvényesíteni, figyelemmel a Ptk. 384. §-ához fűzött indokolásra is, amelyből kitűnően a törvény csak „némileg" — mindössze három nappal — kívánta meghosszabbítani az igényérvényesítésre a régi jogunk szerint rendelkezésre álló időt (a 42 + 15 = 57 nap helyett 60 nap); a régi jogunk szerint viszont az eladó csak az átadástól számított hat héten belül felismert hibáért szavatolt;

d) állatok láncolatos eladása esetében az első vevő érvényesítheti-e a szavatossági igényét az első eladóval szemben, ha nyilatkozatát a második vevőtől a hibára vonatkozóan kapott értesítéstől számított nyolc napon belül, de a hibának a második vevő által való felismerésétől számított nyolc napon túl teszi meg;

e) állatok láncolatos eladása esetében az a későbbi eladó, akivel szemben a vevő a nyolcnapos jogvesztő határidőn belül nem tette meg a szavatossági igényt érvényesítő nyilatkozatát, érvényesíthet-e szavatossági igényt azzal szemben, akitől az állatot vásárolta.

Az említettek is — úgy vélem — eléggé megalapozzák azt az igényt, hogy a Ptk. 384. §-ában foglalt rendelkezéseket új, megfelelőbb szabályok váltsák fel. Ennek az igénynek a realizálásával kapcsolatban is több kérdés merül fel:

aa) Az állatok közötti *különböztetésre* — a szavatossági jogok új szabályozásával kapcsolatban a már említett korábbi dolgozatban kifejtettekre[2] is figyelemmel — a szavatossági jogok érvényesítése tekintetében sincs szükség. Ezért minden állatra vonatkozóan *egységesen* kellene szabályozni az igényérvényesítéssel kapcsolatos kérdéseket. Ezt megkönnyíti az is, hogy már a Ptk. elejtette a „hibák" és „főhibák" szerinti differenciálást, valamint ezzel kapcsolatban vélelmek felállítását, tehát a szavatossági hiba meglétének megállapítása mindig a bizonyítás eredményességétől függ.

bb) A szabályozás *rendszerbeli helyét* illetően ugyancsak figyelembe jönnek a szavatossági jogokkal kapcsolatban a korábbi dolgozatban[3] már említett indokok. A szóban levő rendelkezéseket tehát a hibás teljesítés jogkövetkezményeire vonatkozó általános szabályok *közé* kellene helyezni. Ha szükséges is az általánostól eltérő rendelkezés, a differenciálás a szolgáltatás tárgya szerint történik ezúttal is, ami lehetővé teszi a javasolt konstrukcióba való beépítést. A Ptk. 384. §-át is hatályon kívül kellene tehát helyezni.

cc) Bármennyire is indokolt az egységes

[2] A címhez fűzött lábjegyzetben említett dolgozat II/5. pontja.

[3] A címhez fűzött lábjegyzetben említett dolgozat II/5. pontja.

szabályozásra való törekvés, nem hagyható számításon kívül a jogviszonynak az a sajátossága, hogy a szolgáltatás tárgya: állat, tehát élőlény, a szavatossági hiba pedig rendszerint valamilyen betegség. Ebből következően a tipikus eset az, hogy a már az átvételkor meglevő hiba viszonylag rövid időn belül kiütközik (akkor is, ha a hiba nem valamilyen betegség), s ezt az állat megszerzőjének módjában áll hamarosan észlelnie. Az állat az átruházással kikerül az átruházó birtokából és megszerzőjének gondozása alá kerül. A betegségek kifejlődése nagymértékben függ az elhelyezés, gondozás, tartás minőségétől, a munkára való igénybevétel intenzitásától, s egyéb — az átruházó számára ellenőrizhetetlen — körülménytől. Ezek a szempontok minden állat vonatkozásában tekintetbe jönnek.

Mindez amellett szól, hogy a javasolt hathónapos általános elévülési határidő az állatforgalmi ügyletek esetében — a szolgáltatás tárgyának sajátosságára figyelemmel — indokolatlanul hosszú volna. Ezért ferin kellene tartani a jelenlegi *hatvannapos elévülési határidőt* és — a határidő fázisokra való bontásával kapcsolatos zavaroknak, valamint az igényérvényesítés buktatóinak kiküszöbölése érdekében — meg kellene szüntetni a nyilatkozattal való igényérvényesítésre megszabott nyolcnapos jogvesztő határidőt. Itt is figyelembe jönnek a II/1/b. pontban említettek.

Az *elévülés nyugvása* esetére *harmincnapos* igényérvényesítési lehetőséget kellene biztosítani ugyanolyan okokból, mint amelyek a rövidebb elévülési időt is indokolják.

Ha az ilyen egységes és rugalmas szabályozásnak vannak is hátrányai, az előnyök — úgy vélem — ezeknél jóval nagyobbak, s mindig megvan az a biztosíték, hogy vita esetében az azt eldöntő szervnek módjában áll a tényállás alapos felderítése útján meggátolnia az esetleges alaptalan igények érvényesítését.

A javasolt megoldás is egyébként a jogosulti pozíciót erősíti.

Zoltán Ödön

A szemle helye a bizonyítás tanában

Korunk természettudományának rohamos ütemű fejlődésével együttjáró technikai fellendülés a büntető igazságszolgáltatás területén is érezteti hatását. A modern technikának a bűnüldözés céljaira történő hasznosítása egyre nagyobb lehetőségeket biztosít a „néma tanúk" megszólaltatására, a tárgyi bizonyítékok eredményes felhasználására. E körülménynek tudható be, hogy a szakirodalom is fokozódó érdeklődést tanúsít a tárgyi bizonyítékok és az ezekkel történő bizonyítás problémái iránt. A felhalmozódó természettudományos ismeretanyag, az új eljárások és technikai eszközök büntetőjogi felhasználási lehetőségeinek kutatása mellett időszerűvé vált több, ezekre vonatkozó, általánosan elismert és elfogadott jogdogmatikai tétel átértékelése, újrafogalmazása is. Ehhez járul még — hazai vonatkozásban — a büntetőeljárás újrakodifikálására irányuló törekvés, amely hatályos eljárásjogunk egészének és részeinek, az egyes eljárási cselekményeknek és jogintézményeknek kritikai elemzésével, értékelésével a hatékonyabb bűnüldözést elősegítő új eljárási kódex előkészítését célozza.

A tárgyi bizonyítékok büntetőeljárásbeli felhasználása szempontjából elsődleges fontosságú a szemle, mint a tárgyi bizonyítékok észlelését, összegyűjtését és rögzítését, a további eljárás számára történő megőrzését lehetővé tevő nyomozási, illetve a bírói szakban a tárgyi bizonyíték megismerését, értékelését biztosító bizonyítási cselekmény. Ennek ellenére az eljárásjogi szakirodalomban nem alakult ki egységes álláspont a szemle fogalmát, a bizonyítási rendszerben elfoglalt helyét illetően, ami mind elméleti — a törvény meggyőző, egyértelmű magyarázata —, mind gyakorlati — a tárgyi bizonyítékok szakszerű, eredményes feltárása — szempontjából számos problémát vet fel.

1. A legutóbbi idők hazai eljárásjogi szakirodalmának vázlatos áttekintése is meggyőző példáit szolgáltathatja a szemle fogalmának meghatározása körüli zűrzavarnak, az éles ellentmondásoknak.

A Be. 61. § legális fogalom-meghatározása szerint: *„Bizonyítékok különösen:* a tanúvallomások, a szakértői vélemények, a tárgyi bizonyítékok, az okiratok, a *szemle* és a terhelt vallomása." Ezzel szemben a Polgári perrendtartás 166. § (1) bekezdése: *„Bizonyítási eszközök* különösen a tanúvallomások, a szakértői vélemények, a *szemlék,* az okiratok és egyéb tárgyi bizonyítékok."[1] A büntetőeljárásjog egyetemi jegyzetében viszont az alábbi fogalom-meghatározás olvasható: „A *szemle* önmagában *nem bizonyító eszköz,* hanem a bizonyítékok forrása lehet akár pozitív, akár negatív értelemben".[2] A polgári perrendtartás magyarázatában kifejtett nézet pedig a következő: „A *szemle* nem

[1] A polgári eljárás. Budapest 1964. 105. old.

[2] *Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné:* Magyar büntetőeljárási jog. Egységes jegyzet. Budapest, 1965. I. köt., 264. old.

bizonyítási eszköz, hanem *a bíróság bizonyítási eljárásának egyik módja,* amelynek során a bíróság valamilyen tárgyi bizonyítékot megszemlélés útján észlel."[3]

Az egységes szemlefogalom kialakítása érdekében célszerűnek látszik az idézetteken túl a szakirodalomban közzétett további nézetek, szemledefiníciók rendszeres feldolgozása. A rendszerezéshez két módszert választhatunk, nevezetesen a meghatározások önmagukban történő vizsgálatát, amelynek a formai ismérvek szerinti csoportosítás felel meg, illetve a szemlének az eljárásjog egyéb intézményeivel, fogalmaival való összevetését, az összefüggéseket is feltáró, értékelő módszert, amely viszont a tartalmi szempontok alapján történő csoportosítást követeli meg.

A fogalom-meghatározásokat *formai szempontból* vizsgálva, azokat lényegében három csoportba sorolhatjuk, úm. a szemlét *a)* bizonyítékként; *b)* bizonyítási (bizonyító) eszközként vagy a bizonyítékok forrásaként és *c)* eljárási cselekményként megfogalmazók.

Hazai eljárási kódexünk rendelkezéséhez hasonlóan az első csoportba sorolható formai szempontból a csehszlovák büntetőeljárási törvény 89. §-a is, mely szerint: „Bizonyítékul szolgálhat mindaz, ami hozzájárulhat az ügy tisztázásához, főképp a terhelt és a tanúk vallomásai, a szakértői vélemények, a büntetőeljárásra fontos dolgok és okiratok, és a szemle."[4]

A második csoportba tartoznak mindazon megfogalmazások, amelyekben a szemle genus proximumaként a bizonyítási (bizonyító) eszközök, vagy a bizonyítékok forrásai terminus technikusok szerepelnek. Ilyen értelmű meghatározást ad a szemléről „A büntetőeljárás kommentárja"-ban Horgosi György: „A szemle igen fontos bizonyítási eszköz, vagyis a bizonyítékok forrása",[5] valamint ilyennek tekinthetjük hazai irodalmunkban a büntetőeljárási jog egyetemi jegyzetének fentebb már idézett mondatát is.

A szemlét eljárási cselekményként megfogalmazva, Fayer azt írja, hogy: „Bírói szemle: azon eljárás, amellyel a bíró a maga közvetlen észleletei útján állapítja meg a bűnügyre nézve lényeges tények és körülmények fennforgását vagy fenn nem forgását."[6] E gondolat csekély fogalmazásbeli eltéréssel megtalálható a többi korabeli büntetőeljárási tankönyvben is.[7] Ugyancsak büntetőeljárási cselekményként fogták fel a szemlét a második Bp. kommentátorai. Figyelembe véve azonban a szemlék nyomozó hatóságok által történő végrehajtásának általános engedélyezését, nemcsak a bírónak, illetve a bíróságnak, hanem a nyomozó hatóságnak valamely bizonyításra szoruló tényről „hivatalos minőségben szerzett közvetlen észlelését"[8] is bevonták a meghatározásba. A szemle fogalmát meghatározva Móra Mihály is azt írja, hogy az „nem más, mint az eljáró hatóság tevékenysége, amelynek révén valamely tárgyi bizonyítékot közvetlen érzéki észlelése körébe von, megtekint, megnéz, megvizsgál, megfigyel."[9] Ugyan e harmadik csoportba sorolható számos külföldi szerző szemledefiníciója is. Így E. Florian meghatározásában: „Az ún. szemrevételezés (inspectio ocularis, constatation judiciaire, Augenschein) a hagyományos elemet képviseli a bíró közvetlen észlelésének megvalósítására irányuló perbeli tevékenységének formáiban: annak a perbeli cselekménynek tekinthetjük, amelynek révén a bíró maga megfigyel, tudomást szerez vagy akárhogyan észlel meghatározott érzékelhető tárgyat (személyt vagy anyagi tárgyat), vagy ennek meghatározott jellegzetességeit."[10] A szemle lényeges ismérvének tekinti annak eljárási cselekmény voltát E. Döhring és K. Pe-

---

[3] *Farkas József:* A polgári perrendtartás magyarázata. (Szerk. Szilbereky Jenő és Névai László.) Budapest, 1967. 678. old.

[4] Az 1961. november 29-én kelt 141/1961. Zb. számú törvény a bírósági büntetőeljárásról (büntető perrendtartás), a csehszlovák Be. 89. § (2) bek.

[5] *Horgosi György:* A büntetőeljárás kommentárja. (Szerk. Jászai Dezső.) Budapest, 1967. I. kötet, 295. old.

[6] *Fayer László:* A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala. Budapest, 1905. 298. old.

[7] „Bírói szemle ... alatt a bíróságnak azt a cselekményét értjük, amelynél fogva valamely szemletárgyat a büntetőeljárás során, a törvényben meghatározott alakszerűségek mellett érzéki észlelete körébe von abból a célból, hogy lényeges ténykörülmények valódisága vagy valótlansága iránt meggyőződést szerezzen." *(Angyal Pál:* A magyar büntetőeljárásjog tankönyve. Budapest, 1915. I. köt. 533. old.) „Bírói szemle a bírónak, hivatalos minőségében, valamely adott ügyben bizonyítást igénylő tényre vonatkozólag, törvényesen megszabott alakban szerzet érzéki észlelete." *(Vámbéry Rusztem:* A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Budapest, 1916. 138. old.) „A bírói szemle az a bírói cselekmény, midőn a bíróság vagy annak egy tagja, a törvényben előírt alaki szabályok megtartása mellett, a bűnügyre nézve fontos ténykörülményeket saját személyes megfigyelése, közvetlen tapasztalata alapján megállapít és jegyzőkönyvbe foglal." *(Finkey Ferenc:* A magyar büntető perjog tankönyve. Budapest, 1916. 318. old.) Ugyanígy a felszabadulás előtti tankönyvekben: „A bírói szemle a bíróságnak vagy tagjainak hivatalos minőségben az alakszerű szabályok szerint a bűnügyben bizonyításra szoruló lényeges ténykörülményekre vonatkozóan szerzett érzéki észlelete." *(Irk Albert:* A magyar büntető perjog vezérfonala. Pécs, 1931. 89. old.) Az eljárási cselekmények között tárgyalja a szemlét Hacker is. (Vö. *Hacker Ervin:* A magyar büntetőeljárásjog rövid vázlata. Miskolc, 1943. 43—46. old.)

[8] *Alapy Gyula:* A büntető perrendtartás. Budapest, 1952. 92. old. Hasonlóan a Molnár-féle kommentár: „A szemle a nyomozó hatóság vagy bíróság által — alaki szabályok szerint — történő megfigyelés, amely a büntetőeljárás szempontjából fontos bizonyítékok közvetlen észlelete alapján való megállapítást célozza." *(Molnár László* és munkaközössége: A büntető perrendtartás kommentárja. Budapest, 1957. 211. old.)

[9] *Móra Mihály—Kocsis Mihály:* A magyar büntetőeljárási jog. Budapest, 1961. 292. old. Mivel az idézet önmagában félreérthető — hogy ugyanis a szerző csak a tárgyi bizonyítékok megtekintését stb. tartja szemlének —, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a továbbiakban a szemlének a törvényben írt egyéb tárgyaira is kiterjeszti a fogalmat.

[10] *Eugenio Florian:* Delle prove penali. Varese—Milano, 1961. 623. old.

ters, valamint a szovjet szakirodalomban A. I. Vinberg, A. N. Vaszil'ev és M. P. Salamov.[11]

Az itt felhívott, formai osztályozási szempont szerint egyértelműen besorolható fogalommeghatározások mellett találhatunk olyanokat is, amelyek magában a definícióban egyszerre két olyan kategória alá rendelik a szemlét, amelyeket csoportosítási ismérvnek választottunk. Ilyen módon határozza meg a bírói szemle fogalmát a német jogi értelmező szótár: „A bírói szemle az a bizonyítási eszköz, amelynél a bíróság közvetlen érzéki észleléssel (látás, hallás, tapintás, szaglás, ízlelés) állapítja meg egy tényállás bizonyítékát."[12] Az ilyen fogalom-meghatározások már önmagukban kétessé teszik a formai osztályozás használhatóságát, de ha a probléma csak e vonatkozásban jelentkezne, egy további csoport — a vegyes fogalom-meghatározások csoportjának — felállításával az még kiküszöbölhető lehetne.

Nem szünteti meg azonban a további csoport felállítása azokat a nehézségeket, amelyek akkor jelentkeznek, ha a fogalommeghatározásokat már önmagukban megvizsgálva a fenti csoportokba soroltuk, s tovább akarunk lépni. Az osztályozást lehetővé tevő közös sajátosságok kiemelésén túl ugyanis itt már vizsgálni kell az eltérések okait is, ami elkerülhetetlenné teszi a definícióknak a törvény teljes szövegével, illetve az egyes szerzők további fejtegetéseivel való összevetését. A látszólag teljesen világos, áttekinthető rendszert nyújtó formai osztályozás ekkor végképp összekuszálódik. Fayer fentebb idézett, a szemlét eljárási cselekményként meghatározó definícióját pl. könyvének az „Áttekintés a bizonyítási eszközök fölött" c. fejezetében, azt a bizonyítási eszközök közé sorolva adja, ugyanígy Angyal is több helyütt a bizonyító eszközök felsorolásában említi a szemlét.[13] Ez pedig arra enged következtetni, hogy mindkét szerző tulajdonképpen bizonyítási eszköznek tekinti az eljárási cselekményként is megfogalmazott szemlét.

Más kategóriák — a bizonyíték és a bizonyítási eszköz — vonatkozásában, de lényegében ugyanez a helyzet a Be. már idézett 61. §-a vonatkozásában is. Mint fentebb jeleztem, formálisan, a törvényhely szóhasználatából úgy tűnik, mintha a Be. a szemlét bizonyítéknak tekintené, illetve továbbmenve csak „A bizonyítékok felsorolása" című 61. §-ban írt, s az eljárásjogi irodalomban bizonyítási eszközök, illetve bizonyítékforrások terminológiával jelölt fogalmakat tekintené bizonyítéknak. Ezzel szemben a Be. rendelkezéseinek összefüggő vizsgálata alapján többen[14] rámutattak már, hogy a törvény a tényeket is bizonyítéknak tekinti, mint ahogy arra a 62. § (1) bek.-ében, a 66. § (1) bek.-ében, valamint a 231. § (3) bek.-ében foglaltak félreérthetetlenül utalnak. Ez a kettősség viszont azt jelzi, hogy a törvény bizonyítékfogalma nem egyértelmű, egyaránt vonatkoztatja azt a szó szoros értelmében vett bizonyítékokra és azok forrásaira vagy a bizonyítás eszközeire is. A jogtudomány viszont — mutat rá helyesen a Be. kommentár is — e két fogalmat különválasztja, elhatárolja egymástól. Ebből az aspektusból vizsgálva indokoltnak látszik a következtetés, mely szerint büntetőeljárási kódexünk „A bizonyítékok felsorolása" cím alatt tulajdonképpen a bizonyítási eszközök, illetve a bizonyítékok forrásainak exemplifikatív felsorolását adja.[15] A tisztán formai osztályozás tehát a Be. szemle-meghatározása vonatkozásában is tévútra vezet, mivel közel sincs arról szó, hogy a Be. a szemlét — felsorolásának megfelelően — bizonyítéknak tekintené.

Láthatjuk tehát, hogy bizonyos fogalmak tisztázatlansága, eltérő értelmű használata következtében a formai ismérvek szerinti osztályozáson alapuló módszer a kitűzött feladat megoldására alkalmatlannak bizonyult, mivel az eltérő szemlefogalmaknak csak öncélú csoportosítását tette lehetővé.

2. A fogalommeghatározások *tartalmi szempontok* alapján történő osztályozása — mint arra már utaltam — a meghatározást adó törvény vagy mű egészének vizsgálata, rendszerének és összefüggéseinek feltárásán alapul. Ezek figyelembevételével a fent ismertetett fogalommeghatározások két élesen elhatárolható csoportra oszlanak, a szemlét bizonyítási eszköznek vagy bizonyítékforrásnak tekintők, illetve azt eljárási cselekménynek felfogók nézeteire. A szemlefogalom meghatározásában mutatkozó ez a tartalmi eltérés megítélésem szerint a bizonyítékfogalomra vonatkozó különböző felfogásokból és e felfogások következetes — vagy éppen következetlen — végigviteléből ered. Éppen ezért a probléma helyes megoldásához elkerülhetetlen — ha csak vázlatosan és csak a legutóbbi időszakra vonatkoztatva is — a büntetőeljárásban felhasználásra kerülő bizonyítékok mibenlétéről vallott nézetek áttekintése.

A büntetőeljárás központi kérdése a bizonyítás, ugyanígy jogi szabályozásának, az eljá-

[11] Vö. *Erich Döhring:* Die Erforschung des Sachverhalts im Prozess. Berlin, 1964. 312. old.; *Karl Peters:* Strafprozess. Karlsruhe, 1966. 349. old.; *A. I. Vinberg:* Kriminalisztika. Moszkva, 1950. 3. old.; *A. N. Vaszil'ev* szerk.: Oszmotr meszta proiszsesztvija. Moszkva, 1960. 9. old.; *M. P. Salamov:* Kriminalisztika. (Szerk.: Sz. P. Mitricsev.) Moszkva, 1966. 299. old

[12] *Carl Creifelds:* Rechtswörterbuch. München, 1968. 87. old. További példa a kettős fogalom-meghatározásra: *Schwarz—Kleinknecht:* Strafprozessordnung. 27., neubearbeitete Auflage. München und Berlin. 1962. 175. old.

[13] Vö. *Fayer:* im. 298. old., *Angyal:* im. 331. és köv. oldalak.

[14] *Gödöny József:* Bizonyítás a nyomozásban. Budapest, 1968. 125. old.; *Vass Kálmán:* A kézírásvizsgálat helye a bizonyításban. Kriminalisztikai tanulmányok VI. Budapest, 1968. 6—7. old.

[15] A második Bp. szóhasználata e vonatkozásban sokkal következetesebb volt, mivel a „bizonyítási eszközök felsorolása" címmel adott 53. §-ában a Be. 61. §-ával csaknem megegyező felsorolást.

rási törvénynek gerincét is a bizonyítás szabályai alkotják. E szabályok viszont a jogi bizonyításra vonatkozó tudományos nézetek, a bizonyítás tanában kifejtett elvek megtestesítői. A bizonyítás tanának egyik alapvető fogalma a bizonyíték, amelyre számos további fogalom épül. A bizonyíték fogalmának meghatározása ezért nagymértékben befolyásolja a bizonyítási jog egész koncepcióját.

A *bizonyíték fogalmára,* illetőleg e fogalom értelmezésére vonatkozó elméleteket vizsgálva, Gödöny József[16] négy csoportot különböztet meg, úm.: *a)* a bizonyíték fogalmát a bizonyíték forrásával azonosító; *b)* a bizonyítékforrást (a bizonyítási eszközt) és a bizonyító tényt egyaránt bizonyítékként megfogalmazó; *c)* a két elemet, mégpedig a tényismeret forrását és magát a tényadatot felölelő, de egységesnek tekintett bizonyítékfogalom mellett érvelő és *d)* a bizonyíték alatt csak tényeket, a bizonyító tényeket értő elméleteket.

Az első csoportba sorolt nézet nem annyira a szakirodalomban, mint inkább az egyes eljárási törvényeknek a bizonyíték meghatározásával kapcsolatos rendelkezéseiben ismerhető fel — írja Gödöny József — s utal a Be. 61. §-ának erősen félreérthető fogalmazására, amely alkalmas lehet ilyen következtetés levonására is, noha a valóságban nem ez a helyzet, mivel a Be. kettős értelmű bizonyítékfogalma a második helyen felsorolt nézetek közé tartozik.

Sztrogovics, Sifman, Truszov, Grodzinszkij, Horoszowski, Schindler és mások nézeteinek bemutatásával ismerteti a második csoportba sorolt elméleteket, melyek szerint a bizonyíték szónak két jelentése van: egyrészt valamely tény, esemény, jelenség ismeretforrása — a bizonyítás eszköze —, másrészt maga a tény. Ugyancsak e csoportba sorolja a szerző a burzsoá magyar szikrodalomban általánosan elfogadott nézetet, amelyet Vámbéry akként fogalmazott meg, hogy: „A ténykörülmény, amelyből a bíróság a következtetést levonja: bizonyítási ok, a személy vagy tárgy, amely a bizonyítási okot szolgáltatja: bizonyítási eszköz, mindkettőnek a kapcsolata együtt: bizonyíték."[17]

A harmadik csoport bemutatására Uljanova és Prituzova nézeteit használja fel, akiknek véleménye szerint a bizonyítékfogalmat nem lehet kétféle értelemben felfogni, mert a tények és azok forrásai csak együtt nyernek bizonyító erőt. Ezért minden bizonyíték két, kölcsönösen összefüggő elemből áll: a bizonyító tény forrásából, amelynek segítségével látják el a bizonyítást, és magukból a tényekből, amelyek bizonyítékot képeznek.

Végül Gödöny József ismerteti a szakirodalomban igen elterjedt[18] azt a nézetet, melynek értelmében a bizonyíték fogalmán csak tényeket, bizonyító tényeket kell érteni, s maga is csatlakozik hozzá, kifejtve, hogy csak ez a bizonyítékfogalom felel meg az elméleti és gyakorlati követelményeknek. „A bizonyítékot képező tény és annak forrása közötti kapcsolat és kölcsönhatás kétségtelen. Az sem tagadható, hogy mindkettőnek komoly jelentősége van a bizonyításban. Jelentőségük azonban mégsem azonos. Más szerepet tölt be a bizonyításban a bizonyító tény (bizonyíték), mint annak forrása"[19] — írja, majd rámutat azokra a következményekre, amelyek a bizonyításban e két fogalom közti különbség fel nem ismeréséből erednek. Ilyenként említi a nyomozási gyakorlatban jelentkező formális szemléletet, amely a hangsúlyt a tartalmi, érdemi elemekkel szemben az eljárási jogban és a különböző utasításokban előírt alaki kellékekre helyezi.[20] A fogalmak téves értelmezéséből ered az is, hogy a különböző eljárási cselekményekről felvett jegyzőkönyvet mint egészet tekintik bizonyítéknak, s annak „teljessége" kedvéért indokolatlanul növelik a jegyzőkönyvek terjedelmét, amikor is az irreleváns szövegrészek tömegében elvész a lényeg. Számos esetben lehetünk tanúi annak is, hogy a bizonyítás szempontjából jelentős tények megfelelő tisztázása elmarad, mivel nem a tényekre fordítják a figyelmet, hanem azok hordozóira. A helytelenül értelmezett bizonyítékfogalom egyik további következménye a bizonyításban jelentkező aránytalanság, amikor is az egyes bizonyí-

[16] Vö. *Gödöny:* im. 125—130. old.

[17] *Vámbéry:* im. 129. old. Vámbéry, de méginkább Angyal megfogalmazásán [„Ezeket a meggyőződés keltésének alapjául szolgáló, jelenben létező tényeket az irodalomban használatos terminológia nyomán: bizonyító okoknak vagy bizonyító tényeknek (argumenta), azokat a személyeket és tárgyakat pedig, amelyeken az okok, illetve tények észlelhetők: bizonyító eszközöknek (media, instrumenta probandi) s e kétrendbeli fogalmat együttesen: bizonyítékoknak (probationes) nevezzük."] nem nehéz felismerni Glaser hatását. (Vö. *Julius Glaser:* Handbuch des Strafprozesses. Leipzig, 1883. I. köt. 339—340. old.)

[18] E nézet elsősorban a szovjet szakirodalomban nyert részletes kifejtést, s mint képviselőit sorolja fel Gödöny Visinszkijt, Cselcovot, Vinberget, Mitricsevet, Galkint, Kazt, Golunszkijt, Perlovot, Dulovot és Fatkullint, illetve idézi munkáikat. Az újabb magyar szakirodalomban e nézetet képviseli a Molnár-féle Bp. kommentár, Móra—Kocsis egyetemi tankönyve, a Kriminalisztika tankönyve, *Székely János* (A szakértő szerepe és felelőssége a büntetőeljárásban. Budapest, 1955. 155. old.), *Cséka Ervin* (A ténymegismerés elméleti alapjai a büntetőeljárásban. Kriminalisztikai tanulmányok II. Budapest, 1962. 89. old.), *Nagy Lajos* (Tanúbizonyítás a büntetőperben. Budapest, 1966. 48—49. old.). De erre az álláspontra helyezkedik a Be. felfogásával szemben annak kommentárja is. (Vö. *Horgosi:* i. m. 295. old.)

[19] *Gödöny:* im. 131. old.

[20] A formális szemléletben rejlő veszély reális voltát saját tapasztalataim is igazolják. A helyszíni szemlék foganatosítási gyakorlatát vizsgálva erre számos példát találtam. Az egyik ilyen formailag kifogástalan, de tartalmilag semmitmondó szemle „megállapításait" — amely így bizonyításbeli szerepének betöltésére alkalmatlan volt, s nagymértékben hozzájárult az eljárás bizonyítékok hiányából történő befejezéséhez — teljes terjedelmében korábban már közzétettem. (*Pusztai László:* Nyomozási cselekmények a bűntett helyszínén. Belügyi Szemle, 1968. évi 11. szám 60—65. old.)

tandó tényekre vonatkozóan a szükségesnél több bizonyítékot gyűjtenek össze, míg mások vonatkozásában a bizonyítás hiányos, esetleg el is marad. A bizonyítékfogalom tisztázatlanságából eredő e gyakorlati hiányosságok részletes kifejtése alapján tartja szükségesnek Gödöny József azt az egyértelmű fogalom-meghatározást, mely szerint a büntetőeljárásban felhasználásra kerülő bizonyítéknak három ismérve van, úgymint: *a)* a bizonyíték: tény; *b)* e ténynek alkalmasnak kell lenni az ügy helyes eldöntése szempontjából jelentős tények megállapítására; *c)* e tényt a törvény által megengedett forrásokból és az eljárásjogi előírásoknak megfelelően kell beszerezni.[21]

A jogi bizonyítás tanának a bizonyítékra legközvetlenebbül épülő fogalma: a bizonyítási eszköz vagy a bizonyítékok forrása. E kifejezések az eljárásjogi szakirodalomban azokat a személyeket vagy dolgokat jelölik, akik vagy amelyek az eljáró hatóság számára lehetővé teszik a bizonyíték észlelését és ezáltal azt, hogy a bizonyítandó tényre következtessen.

Önmagától értendő, hogy azok az elméletek, amelyek a bizonyítékfogalomnak kettős értelmet tulajdonítanak, a bizonyítási eszközt a bizonyíték szerves részének, egyik oldalának tekintik, amelynek a bizonyítéktól való különválasztása — V. Ja. Dorohov véleménye szerint — „olyan spekulatív értelmezés, amely sem a törvényes rendelkezéseknek, sem a nyomozó szervek és a bíróság által végzett gyakorlati tevékenység jellegének sem felel meg."[22] Megállapításának igazolására felhozott érvei — amelyek alapjául elsősorban a Szovjetunió 1958. évi büntetőeljárási alapelvei 46. §-ának szóhasználata szolgál — azonban közel sem olyan meggyőzőek, hogy az ellenkező álláspontot levő, a bizonyítási eszközt a bizonyítás tanának önálló kategóriájaként felfogó Golunszkijjal, Truszovval, Galkinnal stb. eredményesen polemizálhatna.

A szemle fogalmának meghatározása szempontjából a bizonyítás tanának harmadik lényeges fogalma a büntetőeljárási cselekmény, amely — Móra Mihály megfogalmazása szerint — „A büntetőeljárásban részt vevő hatóságoknak és a büntetőeljárásban részt vevő más személyeknek a büntetőeljárásjog által szabályozott, egymással és a büntetőeljárási jogokkal és kötelességekkel kapcsolatban álló az a cselekménye, amely büntetőeljárási hatásokkal, következményekkel jár."[23]

A bizonyítás tana e három alapvető kategóriájának egymásra épülése a bizonyítékot egyértelműen tényként meghatározó elméleteknél a következő: a bizonyítás középpontjában a bizonyító tény áll, ennek megjelenítője a bizonyítási eszköz, amely az eljárási cselekmény során tölti be funkcióját, azaz teszi lehetővé az eljáró hatóság számára a bizonyíték észlelését. A tanúbizonyításra vonatkoztatva Nagy Lajos azt írja: „... ténynek magát a tanúvallomás tartalmát, bizonyító eszköznek pedig magát a tanút tekintjük",[24] s az eljárási cselekmény ebben az esetben nyilvánvalóan a tanúkihallgatás. E gondolatmenetnek megfelelően a szakértői bizonyításnál bizonyíték a szakértői vélemény tartalma, a bizonyítási eszköz maga a szakértő, eljárási cselekmény a szakértő meghallgatása, illetve jelentésének a tárgyaláson történő ismertetése. Ezzel szemben a bizonyítékot ugyancsak tényként felfogó Székely János úgy véli, hogy: „... pontosabb terminológia, ha a bizonyítási eszköznek nem a személyt (tanú, szakértő), hanem a tőle származó perbeli nyilatkozatot (tanúvallomás, szakértői vélemény) nevezzük, annál is inkább, mert a kérdéses személyek a büntetőeljárás alanyai."[25] Megítélésem szerint ez utóbbi terminológia látszik helyesnek, nemcsak grammatikai okokból — amelyekre Székely János rámutatott —, hanem azért is, mert a tanú — személyében — csak potenciális bizonyítékforrás, aki a bizonyítékot szolgáltathatja, ha az eljárásba bevonják, de a tőle származható bizonyíték tényleges bizonyítékká csak akkor válik, ha vallomása valóban el is hangzik. Ugyanígy a szakértő vonatkozásában — mint arra Székely János helyesen mutat rá — „A szakértő maga — vizsgálat és vélemény nélkül — semminek sem bizonyítéka."[26] A szemle vonatkozásában pedig a kifejtettekből következőleg bizonyíték az a tény, amelyet a szemle tárgyai — mint bizonyítási eszközök, akár puszta létezésükkel, akár a rajtuk létrejött elváltozásokkal (nyomokkal) vagy a bennük megtestesített gondolati tartalommal — megjelenítenek, s a szemle maga pedig az eljárási cselekmény.

Többértelmű bizonyítékfogalom mellett viszont a bizonyítékot az eljárási cselekménnyel összekapcsoló bizonyítási eszköz kategóriája kiesik, elsikkad. Miután azonban a bizonyíték — bizonyítási eszköz — eljárási cselekmény fogalmakkal csaknem minden, a jogi bizonyítás tanával foglalkozó szerző operál, könnyen megeshet, hogy precíz elhatárolásuk, s megfelelő helyen történő használatuk helyett — különösen, ha a kifejezések nem egyértelmű fogalmakat jelölnek — az egyes kategóriákba tartozó fogalmak felcserélődnek, elcsúsznak. A törvény következetlen szóhasználata — amely célszerűségi okokból talán még megengedhető, de semmiképpen

[21] Vö. *Gödöny:* im. 136. old.

[22] *V. Ja Dorohov:* Teorija dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom proceszsze. (Szerk. N. V. Zsogin.) Moszkva, 1966. 262. old.

[23] *Móra—Kocsis:* im. 203. old. A büntetőeljárási cselekmények fogalmára és osztályozására lásd még *Barna—Király—Szabóné:* im. I. köt. 161—162. old. A büntetőeljárás kézikönyve. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály. Budapest, 1963. 220—221. old.; *Angyal:* im. 294—295. old.; *Vámbéry:* im. 123—124. old.; *Irk:* im. 71—76. old.; *Hermann Roeder:* System des Österreichischen Strafverfahrensrechtes. Innsbruck, 1959. 129—133. old.

[24] *Nagy:* im. 48. old.

[25] *Székely:* im. 23. old.

[26] *Székely:* im. uo.

sem helyeselhető — azután az ilyen pontatlanságokat szentesíteni látszik, s az a szakirodalomban is elterjed. Sok esetben ennek tudható be a szemlének bizonyítási eszközként történő meghatározása a büntetőeljárás irodalmában éppúgy, mint ahogy a polgári eljárás vonatkozásában Farkas József is arra a következtetésre jut, hogy: „... a törvény már régebbi irodalmunkban is megtévesztőleg hatott és a szemlét gyakran mint bizonyítási eszközt sorolták fel vagy említették meg. Nem mentes ettől a hibától újabb perjogi irodalmunk sem."[27]

3. Egyetértve Gödöny József gondolatmenetével, szintén a bizonyítékot bizonyító tényként megfogalmazó elméletet tartom helyesnek. Az általa kifejtetteken túl az ilyen értelmű bizonyítékfogalmat követeli meg megítélésem szerint a büntetőeljárás törvényi szabályozása is. Csak az egyértelmű, s minden vonatkozásában félreérthetetlen bizonyítékfogalom alkalmas arra, hogy a büntetőeljárás során történő felhasználásának (felderítésének, rögzítésének, mérlegelésének és ellenőrzésének) törvényes módját és rendjét előíró szabályok alapjává váljon s a szorosan hozzákapcsolódó további fogalmak logikusan felépített rendszerével a bizonyítási eljárás gerincét alkossa. A szabályozás következetlenségei, a törvény különböző értelmezéseket lehetővé tevő szövegezése óhatatlanul ahhoz vezet, hogy a különböző bűnüldöző hatóságok eltérő gyakorlatokat alakítanak ki. Kétségtelen ugyanis, hogy az eljárási jog szabályainak egyértelműsége szoros összefüggésben van a joggyakorlat alakulásával, s éppen a szabályozás félreérthetősége, ha nem is önmagában okozta, de nagymértékben hozzájárult a fentebb vázolt, hazai bűnüldözési gyakorlatunkban fellelhető hiányosságokhoz.

Ugyancsak az ilyen egyértelmű bizonyítékfogalom hiánya vezetett a szemle fogalmának meghatározása vonatkozásában magában a Be.-ben jelentkező következetlenségekhez is, amelyeknek előzményei korábbi büntetőeljárási törvényeinkben már fellelhetők.[28] A Be. a szemlét bizonyítékként határozta meg, de mint láttuk, a 61. § a bizonyítási eszközökre vonatkozik. A példálózó felsorolás számos félreértésre alkalmat adó Be.-beli szövegezésére is érvényesnek tekinthetjük Katona Gézának a második Bp. 53. §-ához fűzött kritikai megjegyzését és annak véleményem szerint is helyes indokát, mely szerint: „... a példálózó felsorolás túlzottan óvatos álláspontot foglal el. Ez a helyzet nyilvánvalóan arra a közismert tényre vezethető vissza, hogy eljárási jogtudományunk a mai napig adós maradt a bizonyíték, a bizonyítóeszközök és a bizonyítékok forrásai fogalmak megfelelő elhatárolásával."[29]

A felsorolást a bizonyítékok forrásaira vonatkoztatva viszont — még annak figyelembevétele mellett is, hogy a törvényszöveg „különösen" kifejezés használatával eleve jelzi: következő felsorolása nem taxatív — az közel sem tekinthető kielégítőnek. Több, a szemlével jellegében és céljában rokon eljárási cselekmény, gondolok itt elsősorban a nyomozási kísérletre, de ilyen a házkutatás és lefoglalás stb. is, e felsorolásból indokolatlanul kimaradt, vagy — alább kifejtendő álláspontomnak megfelelően — a szemle felvétele is szükségtelen és zavaró.

A szemle, mint kifejezés, a magyar nyelvben eseményt, folyamatot jelöl,[30] szemben a Be.

[27] *Farkas József:* Bizonyítás a polgári perben. Budapest, 1956. 167. old.

[28] A második Bp. 53. §-ának példálózó felsorolása annak ellenére kísérelte meg törvényben rögzíteni a bizonyítási eszközöket, hogy azok fogalma hazai eljárási jogtudományunkban tisztázatlan, vitatott volt. Az első Bp. ilyen felsorolást még nem is tartalmazott, mert — mint a miniszteri indokolásban olvasható — „a Bp. távol áll attól, hogy csak egyetlen körülményt, vonatkozást vagy gyanújelet, ami bizonyítékul alkalmas, a bírói mérlegelés köréből kizárja", s megelégedett a leggyakoribb bizonyítékok megszerzését célzó eljárás részletes szabályozásával. A második Bp. 53. §-ában lényegében azok a „bizonyítási eszközök" kerültek felvételre, amelyeket az első Bp. tankönyvei ilyenként megjelöltek (Vö. *Angyal:* im. I. köt. 327. old.; *Vámbéry:* im. 136. old.; *Fayer:* im. 298. old.), ezeknek a tankönyveknek szerzői pedig a bizonyítás tana és fogalmai vonatkozásában Mittermaier és Glaser követői voltak. Mittermaier azt írja: „A szemle bírósági cselekmény, amelynél a bíró fontos tények létezéséről és állapotáról győződik meg." (L. Das Deutsche Strafverfahren. Heidelberg, 1839. 537. old.), de három oldallal később már a szemlét „... az igazság kiderítésére kitűnően szolgáló bizonyítási eszköz"-ként („zur Erforschung der Wahrheit vorzüglich dienendes Beweismittel", uo. 540. old) határozza meg. Ugyane kettősség jelentkezik Glasernál is. (Vö. Beitrage zur Lehre vom Beweis im Strafprozess. Leipzig, 1883. 372—382. old.) S mivel a Be. 61. §-a csaknem szó szerinti átvétele a Bp. 53. §-ának, hatályos jogunknak a szemlét bizonyítékként (s a helyes értelmezésben bizonyító eszközként) megfogalmazó szövegezése a fenti átvételeken keresztül visszavezethető Glaser azon álláspontjáig, mely szerint a szemle maga bizonyítási eszköz. Glaser ezt a nézetét már a kortársirodalom bírálta, rámutatva, hogy: „A szemlefelvétel (Augenscheinnahme) nem bizonyítási eszköz, hanem bizonyításfelvétel (Beweiserhebung). Az ennek a bizonyításfelvételnek megfelelő bizonyítási eszköz a szemletárgy (Augenscheinobjekt)." (Vö. *Richard Eb. John:* Strafprozessordnung für das Deutsche Reich. Erlagen, 1884. 718. old., s álláspontjának részletes indokolása a 484—497. oldalakon.) Mittermaier nézetét bírálva von Kries is kifejti: „Korábban a szemlét mint bizonyítási eszközt fogalmazták meg, mégpedig a bíróság olyan cselekményeként, amelyen keresztül a bíró a tárgyi bizonyítékokról ismereteket szerez. Ez logikailag hibás, mivel a bírói tevékenység nem bizonyítási eszköz, hanem bizonyításfelvétel (nicht Beweismittel, sondern Beweisaufnehme ist)". (Vö. *August von Kries:* Lehrbuch des Deutschen Strafprozessrechts. Freiburg, i. B., 1892. 408. old.) A szemlének a bizonyítási eszközök közé történő besorolását Balogh Jenő más okból tartotta tévesnek. Mint írja: „... amit a bíró saját érzékeivel észlel, azt nem szükséges számára bizonyítani. Ennélfogva a szemlét nem lehet a bizonyító eszközök közé sorolni." (*Balogh Jenő:* Magyar bűnvádi eljárási jog. Budapest, 1901. 357. old.)

[29] *Katona Géza:* A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljárásban. Budapest, 1965. 12. old.

[30] „Hivatalos eljárás során egy vagy több élőlénynek, hullá(k)nak, élettelen tárgynak vagy valamely esemény (baleset, szerencsétlenség) színhelyének alapos megszemlélése egy vagy több kérdéses körülmény tisztázása végett." A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest, 1962. VI. köt. 183. old.

61. §-ába felvett többi kifejezéssel, amelyek egy-egy cselekmény eredményét jelölik (tanúvallomás: a tanúkihallgatás eredménye, az okirat: az annak előállítását célzó tevékenység eredménye stb.). A felsorolás tehát nem egynemű fogalmakat rendel alá közös csoportalkotási ismérvnek, ennek természetes következménye a homogenitás hiánya, amely súlyos zavart okoz a bizonyítás tanának szigorú logikai sorrendben egymáshoz kapcsolt fogalmainál, s ennek fel nem ismerése — éppen a szemle vonatkozásában — oka lehet a téves fogalom-meghatározásnak.

Az eltérő fogalmak egy kategóriába sorolásából eredő visszás helyzetre hívja fel a figyelmet Király Tibor is, rámutatva, hogy: „A magyar jog szerint a tanúvallomás, szemle ugyanabba a fogalmi kategóriába tartozik, a bizonyítékok (helyesen: bizonyítási eszközök vagy források) közé. A szovjet törvények és irodalom a szemlét, a nyomozási kísérletet pedig csak a vizsgálati cselekmények között említik, de nem említik a bizonyítékok forrásai között. Helyesen tehát melyik fogalom alá rendelendők?"[31] A törvény egyértelmű magyarázata, meggyőző értelmezése érdekében éppen ezért még a Be. többértelmű bizonyíték-fogalmának elfogadása mellett is célszerű lett volna a felsorolásban a szemle kifejezés helyett a „szemleeredmények", „szemletárgyak" vagy más rokonértelmű kifejezéssel utalni arra, hogy nem magát a szemlét, hanem eredményét tekinti a törvény bizonyítéknak, illetve azok forrásának.

A „szemletárgyak" kifejezés használata ugyanakkor szükségtelenné tenné a tárgyi bizonyítékokra és az okiratokra történő külön utalást is, miután azok bizonyítási funkciójukat éppen akként töltik be a büntetőeljárásban, hogy az eljáró hatóságok azokat észlelik, megfigyelik, azaz megszemlélik. A büntetőeljárásban döntések meghozatalára feljogosított hatóságok egy-egy konkrét ügyben eljáró tagjai — emberek lévén — ugyanis nyilvánvalóan csak akkor képesek a bizonyítást (e fogalmat itt nem annak jogi értelmében véve, hanem a gondolati tevékenységre vonatkoztatva) lefolytatni, ha a bizonyítékokról tudomást szereznek. Ennek módja pedig — az ember fiziológiai tulajdonságai által determinálva — az érzéki észlelet megszerzése, majd az észleltek tudati feldolgozása. Az eljárásjog tudománya az érzéki észlelés két nagy csoportját különbözteti meg — azoknak a büntetőeljárásbeli gyakorisága, felhasználásuk speciális körülményei alapján — a hallást, és a szemlélés gyűjtőnévvel összefoglalt egyéb érzéki észleleteket. Ebből következően a büntetőeljárási bizonyításban az eljáró hatóságok tagjai érzéki észlelésének két fő módja: a különböző személyek nyilatkozatainak meghallgatása, illetve az ügy eldöntéséhez szükséges tények bizonyítására szolgáló dolgok megszemlélése. E „dolgok" gyűjtőneveként alkalmazva a szemletárgyak kifejezést, nyilvánvalóan szükségtelen itt annak — gyakoriság, jelentőség vagy egyéb szempont szerinti — további részletezése.

A szemletárgyak felvételével ezenkívül a jelenlegi felsorolásból kimaradt, de a valóságban ma is számos fontos bizonyítási eszköz feltárását eredményező eljárási cselekmény (házkutatás stb.) vonatkozásában is a mainál tisztább helyzet alakulna ki. Végső soron ezek az eljárási cselekmények is főként arra irányulnak, hogy a Be. 73. §-ában meghatározott tárgyi bizonyítékokat — vagyis a bizonyítási folyamat szempontjából: szemlélés útján érzékelhető bizonyítási eszközöket, egyszóval: szemletárgyakat — feltárják.

Miután azonban ezen eljárási cselekmények során nemcsak szemletárgyak válhatnak ismertté — mint pl. házkutatásnál elfoghatják az ott elrejtőzködött gyanúsítottat, a nyomozási kísérletnél pedig a különböző látási, de különösen a hallási próbák csak igen áttételesen nevezhetők szemletárgynak — de lege ferenda megfontolásra érdemesnek látszik az a javaslat is, amely szerint a bizonyítási eszközök törvényi felsorolásába a nyomozási és bírósági eljárási cselekményekről készült jegyzőkönyveket is fel kellene venni.[32] E gondolattal szemben felvethető ugyan, hogy nem a tényleges bizonyítási eszközt — a szemletárgyat, illetve az eljárási cselekmény során megszemlélt eseményt, a bizonyító tény valóságos megnyilvánítóját —, hanem annak a büntetőeljárás tisztasága, hitelessége érdekében létrehozott alakiságai által meghatározott formában történt rögzítését kívánja a bizonyítási eszközök felsorolásába bevenni, s ez újabb félreértések alapjává válhat. Kérdés azonban, hogy az így jelentkező veszély nagyobb-e a szabályozás teljes hiányából eredő veszélynél. Megítélésem szerint semmiképpen sem, mivel a leggyakoribb félreértési lehetőség, a törvényszöveg merev, szó szerinti értelmezése — amely a jelen esetben így hangzana: a nyomozási és bírósági eljárási cselekményekről készült jegyzőkönyvek bizonyítási eszközök — tartalmilag nagyobb részben igaz is lenne. Ezen jegyzőkönyveknek ugyanis olyan részletességgel és pontossággal kell tartalmazni az eljárási cselekmény során történt események, elhangzott nyilatkozatok és megszemlélt tárgyak leírását, amelyből annak későbbi olvasója azt gondolatilag rekonstruálni tudja, sőt a modern technikai rögzítő eszközök megfelelő használatával készített jegyzőkönyvi mellékletek segítségével a tényleges jelenlét érzéki-észleleti elemét kép és hang formájában csaknem teljes egészében pótolhatja is.

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a törvény előírásainak megfelelően végrehajtott egyes eljárási cselekmények az eredeti bizonyítási eszközök egy részét már a

[31] *Király Tibor:* A bírói megismerés határai a büntetőeljárásban. Jogtudományi Közlöny 1969. 549—562. old.

[32] Vö. *Gödöny:* i. m. 137—138. old.

nyomozási szakban szükségszerűen átalakítják, s az eredeti bizonyítási eszközből (forrásból) származékos lesz. (Pl. a szemle során végzett nyomrögzítés az eredeti nyomokat általában megsemmisíti.) Így az eljárás későbbi szakaszaiban az ilyen bizonyítási eszközökben megnyilvánuló bizonyító tények megismerésére nincs is más lehetőség, mint az eljárási cselekményekről készített jegyzőkönyv és mellékleteinek tanulmányozása. Ennek megfelelően már hatályos eljárási törvényünk is lehetővé teszi a szemléről, a házkutatásról, a lefoglalásról és személyi motozásról felvett jegyzőkönyvek felolvasását a tárgyaláson (Be. 209. § (2) bek. d) pont), amivel de facto elismeri ezen jegyzőkönyveket bizonyítási eszközöknek. Ezért a törvény különböző rendelkezéseinek összhangja érdekében is szükséges lenne az eljárási cselekményekről készített jegyzőkönyveknek a bizonyítási eszközök közötti felsorolása.

Pusztai László

Az ügyészi szervezet kialakulása Magyarországon

Egy évszázad telt el azóta, hogy a magyar országgyűlés elfogadta az ügyészi szervezetről első törvényünket. A közelgő évforduló egyrészt, másrészt mert a jogalkotás soronlevő feladatai többek között az ügyészi tvr. reformját is tartalmazzák, harmadsorban pedig mivel sem az ügyészség létrejöttének, sem megalakulásától kifejtett tevékenységének, sem az intézmény további működése elméleti és gyakorlati alapjainak átfogó és részletes elemzése ez ideig feldolgozást és értékelést nem nyert, parancsoló szükségességgé teszi e hiányok mielőbbi kiküszöbölését, az ügyészi szervezet kialakulásának, funkcióinak monografikus feldolgozását és a további fejlődés de lege ferenda irányának meghatározását.

Az említett végső célkitűzés keretében e tanulmányban ügyészi szervezetünk kialakulásának történelmi előzményeit, az első törvény alapvető jellegzetességeit kívánjuk vizsgálni, figyelemmel arra, hogy a történelmi materializmus elvi alapján álló elemzés számos, napjainkban is hasznosítható tanulságot tárhat fel.

Mielőtt a középkori magyar viszonyok keretében kialakult igazságügyi szervezettel és ezen belül különösen a közvád intézményének alakulásával megismerkednénk, szükségesnek látszik vizsgálódásainkat vázlatosan szélesebb körre kiterjesztve bemutatnunk az ügyészi intézmény történelmi gyökereit, azt, hogy annak első csírái hol fejlődtek ki és milyen áttételeken keresztül kerültek hazánk jogrendszerébe.

A történelmi fejlődés első fokozatán, amíg nem ismerték fel a büntetendő cselekmények közjogi jellegét, addig a sértett, illetőleg vérrokonai, — a szoros értelemben vett magánvádlók — rendelkeztek a váddal.[1]

A büntetőjog közjogi jellegének növekedésére utal, hogy a történelmi fejlődés későbbi szakaszán tettenkapás esetén bárki felhívhatta a községbelieket, hogy segítséget nyújtsanak a bűncselekmény elkövetőjének üldözéséhez. Ilyen esetben a községbeliek kötelesek voltak a sértett felhívásának engedelmeskedni. A vádemelésre nem a sértett, hanem az volt jogosított, aki a bűnöst elfogta.[2]

Egyes közbűntettek fogalmi körébe tartozó bűncselekmények esetében már a római jogban is a hivatalból indított nyomozó eljárás volt hatályban. Közbűntettek eseteiben a közérdek szempontjai lényegesen korlátozták a vádló szabad rendelkezését a váddal. A vádképviselet nagy munkateherrel járt, így könnyen érthető, hogy a vádló „kifáradt", igyekezett elállni a vádtól. Ennek gátjául szolgált, hogy a bíróság engedélye nélkül az elállás súlyos bűncselekményt képezett, mert „delicta publica" eseteiben a vádelvre tekintettel a vádelejtés, — ami a megtorlás meghiúsítását jelentette, — ellentétben állt a közérdekkel.

Míg tehát a közbűntettek, egyes bűncselekmény kategóriák közjogi jellege az időszámításunk előtti hosszú évszázadok során alakultak ki, illetve nyomai figyelemmel követhetők, a közbűntettek miatti eljárás kapcsán a külön közvádló szerv, az ügyészség keletkezése már nem tekint ilyen hosszú múltra vissza. Bár Nápolyban és Szicíliában már a XIII. században királyi hivatalnokok, Velencében pedig a tízek tanácsának titkos ülésein és a nyilvános bírósági tárgyalásokon köztársasági ügyészek („avogadori di comune") képviselték a vádat,[3] mégis ál-

[1] Vö. Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténet, Budapest 1896. 104—105. és 377. old.
Hélie, Faustin: Traité de l'instruction criminelle, második kiadás I. köt. 216. és köv. old.
Mittermaier: Das deutsche Strafverfahren, Heidelberg, 1845. I. köt. 67—72. old.
Zachariae, H. A.: Handbuch des deutschen Strafprozessrechts, Göttinga, 1861. I. köt. 123—132. old.

[2] Vö. Balogh Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog, Budapest, 1901. 244. old.

[3] Balogh i. m. 255. old.

talánosan elfogadott nézet, hogy a modern értelemben vett ügyészek elődei először a XIV. században Franciaországban, mint a királyok ügyvédei („procureurs du roi") léptek fel.

Ennek előzménye volt, hogy a francia büntető eljárás terén a XII. század jelentős változást eredményezett. Ettől az időtől kezdve a régi római és germán vádeljárás, amely a frank uralom közvetítésével hosszú ideig volt érvényben, meggyengült. Ennek főleg az volt az oka, hogy III. Innocent pápa a vallási törvénykezés terén, hogy az egyház papjainak eltévelyedései a laikusok előtt rejtve maradjanak, bevezette az inkvizitorius eljárást.[4]

Rövidesen a királyi bíróságok, — melyeknek hatásköre állandóan növekedett — szintén bevezették az inkvizitórius eljárást. Kezdetben a bíró maga vette át a feljelentést és döntött a vád megalapozottságának kérdésében, majd pedig a XIV. századtól kialakult egy új funkció, egyfajta hivatalnok, akinek feladata a közhatalom nevében a vádemelés volt.[5] A királyi ügyvédek intézménye létrejöttének materiális alapjai abban keresendők, hogy a középkori büntetési rendszer, a kompozicionális rendszer keretén belül a büntető hatalom birtokosa részesülni kívánt az elkövető által a sértettnek fizetett váltságösszegből, így közvetlenül érdekeltté vált egyrészt abban, hogy a büntetendő cselekmények miatt az eljárás lefolytatására, másrészt pedig, hogy a kompozicio lefizetésére sor kerüljön. A királyi ügyvédek Franciaországban ellenőrizték, hogy a váltságdíj befizetése a kincstárba megtörtént-e, később pedig e cél érdekében szorgalmazták a büntetőper megindítását is. A jogtörténet kiemelkedő művelői a mai értelemben vett ügyészség gyökerét ebben látják, figyelemmel arra is, hogy ezt követően az ilyen jellegű funkció kialakulása a kontinens csaknem minden államában megtalálható.

Ez alól nem kivétel Magyarország sem, ahol egyes bűncselekmények üldözése ugyancsak a kincstár anyagi érdekében állt. A királyi kincstárra szállt át ugyanis az ingó és ingatlan vagyonának tulajdona azoknak, akiket felségsértés, hűtlenség vagy más hasonló bűncselekmény miatt elítéltek. (Szt. István II. 35., Hármaskönyv II. 57., 1554: XV., 1647: LXXXVII., 1649: XVI., 1662: XLVII., 1681: XI., 1687: VII., 1715: IX., 1723: IX.)

„Korábbi jogunkban a királyi kincstár a szent korona, mint minden birtok- és egyéb kiváltságos jog gyökere, fogalmának megfelelően, a maitól lényegesen különböző jelentőséggel és szereppel bírt; az képviselte úgy a szent koronát, mint a királyi felséget és az egész országot, őrködött ezek jogai felett és azoknak megóvása végett, akár köz- vagy büntetőjogi, akár magánjogi érdekről volt is szó, a törvénynél fogva felperesként vagy vádlóként szerepelt, utóbbi minőségben tehát a Magyar Királyi Ügyészség hatáskörével is bírt."[6]

A kincstár képviseletében a királyi ügyek igazgatója és a szent korona ügyvédje (Causarum Regalium Director et Sacrae Regni Coronae Fiscalis) valamint beosztottai jártak el.

A központosított ügyészi szervezet kialakulásának történelmi gyökerei tehát Magyarországon is kimutathatók, azonban az ország másfél százados három részre osztottsága, valamint az igazgatásnak és ezzel egyidejűleg az igazságszolgáltatásnak a feudális előjogok védelmét szolgáló megyei decentralizáltsága, a mai értelemben vett ügyészi szervezet irányába mutató fejlődést hosszú időn át gátolta.

Az ügyészi szervezet megszilárdulása, illetve hatáskörének terjedelme ugyanis az államvezetés terén a hatalom koncentrációjának függvénye. Ez az oka azután annak, hogy Franciaországban a XIV. századtól kezdve fokozatosan szilárdult az ügyészség szervezete, szélesedett jogosítványa, bővült hatásköre. Az ügyészi jogok kiterjesztésének indoka volt az is, hogy az államhatalom birtokosának jól felfogott érdeke az államhatalom erősítése, amelynek egyik eszköze a feudalizmus széttagoltságával, vagy az állampolgárok vádjával szemben a központosító kormánytól függő állami hivatalnok, felruházva a vádjog kizárólagosságával.[7]

Nem hagyható figyelmen kívül az a jogászi szempont sem, hogy a törvény a tételes jog tekintélyének megőrzése végett szervezett állami fórum közbeiktatásával a magánegyén akaratától függetlenül kell, hogy érvényesüljön.

Ezek a szempontok eredményezték, hogy XIV. Lajos korától kezdve a magánegyén rendszerint a feljelentő szerepkörére szorult, majd újabb másfél évszázad után teljessé vált a francia ügyészség vádmonopóliuma.

Amíg Franciaországban a hatalom koncentrációjának semmi sem állt útjában, ugyanakkor Magyarországon — az okokra már utaltunk — a központosított államvezetés és ennek következtében a központosított ügyészi szervezet kialakulása sokáig váratott magára.

Hazánkban a XVI. század végén, a XVII. század elején alakult ki a felfogás, hogy a jogsértő cselekmények megtorlása, amennyiben azok a köz érdekét is sértik, a sértett magatartásától nem tehető függővé, hanem a bűncselekmény elkövetőjét ettől függetlenül hatósági személynek kell perbefognia. Erre utal az a körülmény, hogy még a XVI. század második felében is vannak törvényeink, amelyek emberölés esetében a sértett fél aktorátusáról beszélnek. Sőt, a XVII. század elején is előfordult, hogy a

[4] Steiger, Heinrich: Die Bernische Staatsanwaltschaft Bern, 1951. 10. old.
[5] Steiger im. uo.
[6] Magyar Jogi Lexikon Budapest, 1903. IV. kötet 817. old.
[7] Balogh im. 256. old.

büntető perben a polgári perhez hasonlóan „felperesként" a sértett járt el.[8]

Kitonich 1619-ben megjelent munkájában már mint létező intézményről beszél a bűncselekmény elkövetői ellen indított magistratusi perekről, de még ebben a korban ezzel párhuzamosan fennmaradt a sértett aktorátusa is. Hivatalból csak azok ellen indult meg az eljárás, akikkel szemben magánvádló nem lépett fel. A XVII. század első felében gyors ütemben alakult át a magánindítványra folyó eljárás és mindinkább tért hódított a magistratusi kereset. Természetesen csak olyan bűncselekmények esetében, amelyeket a kor felfogása közbűntetteknek — „delicta publica" — minősített.[9]

A francia fejlődéssel ellentétben az erős, központosított hatalom hiánya és mert a nemesség az uralkodóházzal szembenállva minden eszközzel a megyei hatóságok jogkörének bővítésére, de legalábbis az addigi jogosítványaik fenntartására törekedett, azzal a következménnyel járt, hogy a magánvád átalakulása közváddá a megyei szervek aktorátusát növelte. Ezen túlmenően ebben az időszakban még megyénkénti külön vádhatóságról sem beszélhetünk, figyelemmel arra, hogy az igazgatási és bírói funkciók összefonódtak és így természetes, hogy az igazságszolgáltatás keretén belül a vád és a bíró, de sok esetben még a védelem funkciója is ölelkezett.

Erre utal Pest megye gyakorlata, ahol a „fiscalis" a XVI. század közepéig a büntető perekben az alispán nevében emelte a vádat. A vádnak tehát csupán a képviselője volt a tisztiügyész, a „felperes" az alispán, akinek nevében és helyette kerültek előterjesztésre a különböző perjogi cselekmények.[10]

A megyékben és egyes városokban a tisztiügyészi hivatalokat a XVII. század végén és a XVIII. század elején kezdik szervezni. Ebben a vonatkozásban, de a tisztiügyészekről általában igen értékes adatokkal szolgáltatnak a Corpus Statutorum kötetei,[11] amelyek a magyar törvényhatóságok által alkotott jogszabályok tekintélyes részét eredeti levéltári anyagok alapján foglalják gyűjteménybe.

Győr város magistratusa pl. az 1725. november 26-án kelt statutum tanúsága szerint határozta el megfelelő díjazás ellenében tisztiügyész alkalmazását annak érdekében, hogy a város megkárosításának gátat vessen.[12] Ugyancsak Győr város 1744. évi statutuma szolgáltat adatot a tisztiügyésszé választás körülményeire és Komárom megye 1762. évi statutuma pedig a tisztiügyészek és alügyészek fizetésére.[13]

Ettől az időtől kezdve tisztújításkor a közgyűlés az ügyvédek sorából rendes évi fizetéssel tisztiügyészt — „fiscalis magistratualis" — választ, aki a büntető perben hivatalból képviseli a vádat. Bár a vádemelés kialakult formulája még sokáig tartalmazta, hogy a tisztiügyész az alispán helyett és nevében jár el, mint annak képviselője, de ez az utalás is megszűnt a XVIII. század közepe táján. Ezen átalakulás ellenére sem szűnt meg a bíróság, s főként annak elnöke, az alispán és a tisztiügyészség közötti viszonyban a függőség. Mai értelemben vett ügyészi függetlenség nyomait sem találjuk.[14]

A XVIII. században a legtöbb megyében a fiscalis magistratualis, a tisztifőügyész mellett, a tisztiügyészségen egy vagy két alügyész is működött, hasonlóan az önálló magistratussal rendelkező városokban is, sőt a nagyobb megyékben, így Pest megyében a főügyészből is kettő.

A tisztiügyész legfontosabb feladatát képezte, hogy a nemesek pereiben az inkvizíció eredményéhez képest a vád alá helyezés kérdésében véleményt nyilvánított a közgyűlésnek. A tisztiügyész terjesztette az alispán elé a vádlevelet és gondoskodott a gyanúsított idézéséről. A vizsgálat tanúit megeskette és a perben a vádat képviselte.

„Ha előfordul — mondja Győr megye 1740. évi statutuma —, hogy a nemes urak vagy más előjogokkal rendelkező személyek előjogaik alapján immunitásukkal visszaélnek és alárendelteikkel szemben jogtalanságokat követnek el, sőt jogos járandóságaikat is visszatartják, végül a nem nemeseket saját személyükben is zaklatják, sőt néhol megengedett mértéken felüli botbüntetést alkalmaznak, a nemesek és más előjogokkal rendelkezők ilyen túlkapásai esetén a megyei tisztiügyészség köteles eljárást indítani. Ezen eljárás során az ügytől függően a tisztiügyészség köteles a jogok biztosítása végett szükséges intézkedéseket megtenni."[15]

A tisztiügyésznek a nemesekkel szemben gyakorlandó kereseti jogáról hasonlóan rendelkezik Győr megye 1725. évi és 1766. évi statutuma,[16] Somogy megye 1771. évi statutuma.[17] Ezzel ellentétben a jogosulatlan helypénzszedés vonatkozásában a nemesek érdekében a tisztiügyészség közreműködését írja elő Veszprém megye 1745. évi statutuma.[18] A tisztiügyész eljárására tartalmaz általános rendelkezéseket Vas megye 1746. évi statutuma amikor kimondja, hogy ha bárki a korábban hozott statutumokat „akár egészben, akár részben megszegi, vagy

[8] Vö. Meznerics Iván: A megyei büntető igazságszolgáltatás a XVI—XIX. században, Budapest, 1933. 32—33. old.

[9] Vö. Meznerics im. 33. old.

[10] Vö. Meznerics im. 36. old.

[11] Kolosvári Sándor—Ovári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye (továbbiakban: Corpus Statutorum), V. köt. első fele, Budapest, 1902. (továbbiakban: I.), — második fele, Budapest, 1904. (továbbiakban: II.).

[12] Corpus Statutorum II. 434. old.

[13] Corpus Statutorum II. 487. old., illetve I. 623. old.

[14] Vö. Somogy megye 1771. évi statutuma. Corpus Statutorum I. 652. old.

[15] Corpus Statutorum I. 524. old.

[16] Corpus Statutorum I. 432. old., és 632. old.

[17] Corpus Statutorum I. 655. old.

[18] Corpus Statutorum I. 557. old.

azoknak bármely módon ellenszegülne, tehát akár mulasztással, akár erőszakos eljárással sérti meg azokat... a körülményeknek megfelelő arányos büntetésben részesítendő, s a büntetés minden ellenkezésre, vonakodásra, kifogásra tekintet nélkül nyomban végrehajtandó. A tisztiügyész minden ilyen ügyben vegyen részt és biztosítsa a szabályos eljárás lefolytatását."[19] Ugyancsak a törvénysértőkkel szemben a tisztiügyész által indítandó eljárás teljes szigorral történő lefolytatása vonatkozásában tartalmaz rendelkezéseket Veszprém megye 1732. évi statutuma.[20]

A tisztiügyész fentebb már vázolt kötelezettségei mellett ellenőrizte a büntetések végrehajtását, felügyelt a tömlöcökre. „Könyvet vezet az elítéltekről (feketekönyv), a kezességre szabadonbocsátottakról. Ellenőrző hatósága a várnagynak, s a megyei hajdúknak. Ha a sedria védőt rendel ki, az a fiscalatus tagja."[21] Ha ehhez hozzávesszük, hogy a tisztiügyész a közgyűlések alkalmával az általa indított illetve részvételével folytatott perek állásáról és a befejezés esetleges akadályairól köteles volt jelentést tenni,[22] úgy megalapozottan állíthatjuk, hogy a tisztiügyészi hatáskör a fokozatos fejlődés nyomán igen jelentős jogosítványokat foglalt magában.

A tisztiügyésznek a büntető eljárásban való részvételen és az ehhez szorosan kapcsolódó tevékenységen kívül más irányban is volt feladata. Így többek között ellátta a megyében élő „misera plebs contribuens" képviseletét,[23] az árvák jogainak törvényes védelmét,[24] felügyelt az adózás igazságosságára, s ha igazságtalanságot észlelt a közgyűléshez fordult orvoslás végett. A szegényeket és az árvákat köteles volt polgári pereikben is képviselni. A fentieken felül ellátta a közalapítványok felügyeletét és képviselte a megyét magánjogi peres ügyeiben.

A tisztiügyész hivatali ténykedése mellett polgári perben bárkinek a képviseletét ellátthatta.

A tisztiügyész vázolt hatásköre jóval szélesebb mint a különböző országokban a XVIII—XIX. században kialakult ügyészi hatáskör általában és olyan jogosítványokat is tartalmaz, amelyeket még a törvényességi felügyeletet gyakorló szocialista ügyész sem mondhat magáénak. Bármilyen nagy hatáskörrel is rendelkezett, tevékenységének meghatározója és így gátja volt egyebek mellett a függés az alispántól és rajta keresztül, valamint ettől függetlenül is a megye feudális osztályától. Ilyen körülmények között a tisztiügyész „sem ugorhatta át saját árnyékát", csak szűk korlátok között képviselhette a jogot és a törvényességet.

A XVI—XIX. században Magyarországon a tisztiügyészi intézmény fejlődése így távolról sem hasonlítható ahhoz az ügyészséghez, amely Franciaországban az évszázadok során kialakult. Az a körülmény, hogy a tisztiügyész az alispán nevében, annak megbízásából jár el és nem kizárólag a vádat képviseli, hanem egyéb teendőket is ellát, sőt a magángyakorlatot folytató ügyvéd jogait is gyakorolja, olyan helyzetet teremtett, amely nehezen egyeztethető össze a modern értelemben vett vádhatóság elvi alapjaival.

A XVIII. század végén, de főleg a XIX. század elején nagy hatást gyakorolt a francia felvilágosodás hazánk politikai életére. Ennek következményeként bár elsősorban a bíróság intézményének megreformálását tűzték napirendre, de szóbakerült és foglalkoztak a közvád intézményének átalakításával is.

Itt kell szót ejtenünk arról, hogy a kontinentális államok jogászait Franciaország jogrendszerének fejlődése jelentősen befolyásolta és így a különböző európai országok ügyészségeit felállító törvényekben kisebb vagy nagyobb mértékben a francia államügyészi intézményre vonatkozó törvényi rendelkezések nyomai kimutathatók. Nem téveszthető szem elől az a körülmény, hogy Montesquieu a „Törvények szelleméről" című munkájában, amely a hatalmak megoszlására és egyensúlyára vonatkozó tannak kifejtésével tevőlegesen hozzájárult az államjog terén a haladó eszmék térhódításához, a francia államügyészség szervezetével is részletesen foglalkozott. (6. fejezet 8. cím.) Munkájában kifejtette, hogy a fejedelem aki arra hivatott, hogy a törvények végrehajtásáról gondoskodjék, minden bíróság mellé kirendel hivatalnokot, akinek feladata, hogy nevében üldözze a büntendő cselekményeket, ezáltal biztosítsa a törvényesség maradéktalan érvényesülését. A francia ügyészség, mint a közvádnak kizárólagos ura, hatalmas támasza és oszlopa a központi kormányhatalomnak.

Éppen ez a körülmény vezetett oda, hogy Magyarországon az igazságszolgáltatással kapcsolatos reformmozgalmak a feudális osztály érdekeit szem előtt tartva igyekeztek elkerülni a Habsburg ház uralmának szilárdítását és így zsinormértékül, talán egyedül Európában nem a francia közvád intézményét fogadták el, hanem vagy megtartani igyekeztek a már túlhaladottnak tekinthető tisztiügyészi intézményt, avagy a rendezés alapjául, mintegy kiinduló pontnak az angol eljárásjogot.

Az igazságszolgáltatás terén, különösen a büntető igazságszolgáltatásban, a központi vezetésnek teljes hiánya a legnagyobb tarkaságot eredményezte. A védelviség első kelléke, a hatáskörök különválasztása, a vádló függetlensége nem érvényesül. A tisztiügyész nemcsak a törvény képviselője, hanem egyrészt a közgyűlé-

[19] Corpus Statutorum I. 556. old.
[20] Corpus Statutorum I. 477. old.
[21] Meznerics im. 37. old.
[22] Vö. Veszprém megye 1793. évi statutuma, Corpus Statutorum I. 699. old.
[23] Vö. Veszprém megye 1736. évi statutuma, Corpus Statutorum I. 493. old. Komárom megye 1762. évi statutuma, Corpus Statutorum I. 623. old.
[24] Vö. Sopron város 1713. évi statutuma, Corpus Statutorum II. 395. old.

sen, mely határoz a perbefogás tárgyában, szavazati joggal rendelkezik, másrészt közvádlói tiszte mellett a törvényszék előadója és jegyzője is, valamint részt vesz az ügyek intézésében.[25] Minden megye lényegében saját eljárásrendjét követte és a városokban is hasonló volt a helyzet.

„A kormány már a múlt század óta kodifikációra törekedett. Az országgyűlés is támogatta ezen célzatot, habár voltak mindig sokan, akik az annyira félt központosítás előnyomulását látták e törekvésben."[26]

Az első tervezet — amely korlátozott mértékben a francia események hatására némi demokratikus eszméket is tükrözött —, 1807-ben készült el, de a legközelebbi országgyűlésen még vitára sem bocsátották.

A napóleoni háborúk hatására megváltozott közhangulat eredményeként az 1825-i országgyűlés az igazságszolgáltatással kapcsolatos reformtörekvésekkel egyáltalán nem foglalkozott és az 1827-i országgyűlés megbízásából készült újabb tervezet pedig visszalépést jelent, a rendi különbségek konzerválását célozta. E javaslatokat 1830-ban kinyomatták és állásfoglalás végett a megyéknek megküldték. Főképp Széchenyi munkáinak hatására — aki a „Hitel", „Világ" és különösen a „Stádium" című munkáiban részletesen kifejtette az igazságszolgáltatással kapcsolatos eszméit —, a tervezet konzervatív jellegét a megyék egy része hevesen támadta.

Az 1833-i országgyűlésen Deák Ferenc hazánk igazságszolgáltatásával foglalkozva éles szavakkal bírálta a botbüntetést, és az ülésszakról írt követjelentésében többek között utalt arra, hogy „gondoskodni kell tehát a törvényhozásnak oly törvényekről, melyek személyt, vagyont és a szorgalomnak gyümölcseit minden önkény ellen biztosítják, s azon néposztály, mely a közállomány legsúlyosabb terheit viseli, azon hazában, melyet ő mível, ő táplál, ő védelmez leginkább, a polgári jussoknak is részese lehessen."[27]

A progresszív eszmék ellenére csak az 1839—40-i országgyűlésen vált kedvezővé a légkör az igazságszolgáltatással kapcsolatos reformok számára. Siettette a kodifikáció ügyét az is, hogy Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos és mások ellen indított politikai perekben „az ország régi törvényei nem adtak kellő oltalmat a vádlottaknak."[28] Ilyen előzmények után az 1840. évi V. tv. úgy rendelkezett, hogy „A büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban levő büntető- s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett országos választmány neveztetik."[29] A törvény 1. §-a a választmány feladatául tűzte a külföldi tapasztalatok összegyűjtését és annak felhasználásával a hazai viszonyokkal összhangban álló börtönrendszer kidolgozását és „a most említett börtöni, s javítóintézet mellett a büntetések törvényes céljának elérése végett gyakorlati alkalmaztatás tekintetében az 1827. országgyűlésről kiküldött országos választmány által javaslatképpen bemutatott büntető törvénykönyvnek tökéletesítésére mik kívántatnak?"

Az országos választmány munkáját jelentősen segítette Szalay László és Nyáry Pál munkássága. Szalay, aki korábban ügyvédi tevékenységet folytatott, beutazta Nyugat-Európát, széles látókörrel rendelkezett, elemző kritika alá vonta az 1827-es javaslatot. Ugyanakkor Nyáry Pál, Pest megye főjegyzője, már 1837-ben a megye részére eljárási szabályzatot dolgozott ki, majd pedig 1841 tavaszán a büntető eljárásnak a megyén belül újabb rendezésére tett indítványt, amelyet el is fogadtak. A megye határozatát királyi leirat megsemmisítette, sőt mivel a megye továbbra is a reformkor követelményeinek megfelelő módon kívánt a büntetőperekben eljárni, újabb királyi dekrétum az alispán kötelességévé tette, hogy karhatalommal is akadályozza meg a büntetőeljárásoknak az új szabályzat szerint történő lefolytatását.[30]

Nemcsak Pest megyében, de másutt is — kisebb vagy nagyobb mértékben — jelentkeztek a felvilágosodás korának eszmei. A feudális osztály ellenállása azonban országszerte nagy volt. Így nem csodálható, hogy az országos választmány által elkészített javaslat, — ami a közvád intézményét illeti — nem tekinthető egyértelműen a haladó eszmék hordozójának. Erősen hatott a büntető eljárás tervezetére az angol rendszer, amely sok évszázad folyamán alakult ki és megfelelt az angol viszonyoknak. Nem felelhetett meg azonban az angol felfogás a társadalmi fejlődésben erősen elmaradt magyar viszonyoknak. A közvád intézménye tekintetében javaslatba hozott intézkedések így nézetünk szerint nem voltak alkalmasak a kérdés megfelelő rendezésére.

A jelentéktelen eltérések ellenére, amelyeket a büntető eljárás tárgyában elkészített két javaslat a közvádló tekintetében tartalmaz, megállapítható, hogy azok a kialakult helyzet konzerválására irányuló törekvést tükrözik. Változatlanul fenntartják ugyanis a korábbi kettősséget, amelynek értelmében a közvád képviselete ún. állam elleni bűncselekmények esetén a szent korona ügyvédét, a kincstári jogügyi igazgatóságot, míg minden egyéb bűntettnél az illető törvényhatóság tisztiügyészi hivatalát illeti. Az eltérés az említett két javaslat között csupán az, hogy míg az első javaslat a pénzhamisításnál is a szent korona ügyvédének, a második e

[25] Vö. ifj. Dombováry Géza: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében, Budapest, 1906. 51. old.

[26] Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, Budapest, 1896. 11. old.

[27] Fayer im. 16. old.

[28] Fayer i. m. 21. old.

[29] Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvénycikkek, Budapest, 1896. 90. old.

[30] Részletesen: Dombováry i. m. 22—49. old.

bűncselekményeknél a tisztiügyészi hivatalnak hatáskörét látja megállapíthatónak.

A javaslatok értelmében közvádlói tisztet az viselhet, aki 24. évét már betöltötte, magángyakorlat által másoknak nincs lekötelezve és meghatározott külön vizsgát tett. A közvádlókat a megyékben a főispán által kijelölt személyek közül a karok és rendek választották volna a törvényes időközönként sorra kerülő tisztújító közgyűléseken.

Nem a közvádlói intézménnyel kapcsolatos javaslatok voltak azok, amelyek megakadályozták, hogy az országos választmány tervezetei részben vagy egészben törvénnyé váljanak, hiszen a javaslatok a közvádlókra vonatkozó részükben a korábbiakhoz képest különösebb változást nem tartalmaztak. A javaslatok azonban a maguk egészében, elsősorban a Deák Ferenc által illetve közreműködésével kidolgozott vélemény, olyan progresszív intézkedéseket foglalt magában, amelyekkel szemben mind az országgyűlés konzervatív része, mind pedig az Udvar — félve a következményektől — joggal lépett fel. A szabadságharc kitöréséig az említett javaslatok átdolgozására, majd elfogadására nem került sor.

Az 1848—49-es szabadságharc időszaka nem volt alkalmas arra, hogy a büntető igazságszolgáltatás keretében szükségessé vált átfogó reformok kidolgozása, megvitatása, elfogadása és bevezetése megtörténjék. Ennek ellenére voltak jelentős igazságügyi rendelkezések mint pl. az 1848. április 29-i sajtóesküdtszéki rendelet, valamint az 1849. február 13-i törvény, amely az ún. vésztörvényszékek felállításáról rendelkezett. Ezek azonban az ügyészség vonatkozásában jelentős intézkedéseket nem tartalmaztak. Mégis kiemelendő, hogy a sajtóesküdtszéki rendelet szerint az eljáró közvádlót a törvényhatóságok választják, míg a vésztörvényszékekről szóló törvény értelmében a közvádlót a Honvédelmi Bizottmány nevezi ki.

A szabadságharc bukása után az elnyomás évei az önálló magyar büntető igazságszolgáltatás kifejlesztését ugyancsak nem tették lehetővé. A Bach-korszak természetes velejárója volt azonban, hogy erősíteni törekedtek a központi hatalmat és a megyék önállóságát igyekeztek megnyírbálni. Többek között erre is visszavezethetően került sor azután arra, hogy az 1850. június 28-i legfelsőbb elhatározásnak megfelelően az igazságügyminiszter 1850. június 30-án kelt rendeletével[31] a Királyi Jogügyi Igazgatóság, valamint a megyei tisztiügyészségek hatáskörét a büntető ügyekben az osztrák minta szerint felállított ügyészségekre ruházta. Ugyancsak az ügyészségek vették át az árva és gyámpénztárak felügyeletét.

Az újonnan felállított ügyészségek az igazságügyminiszternek alárendelten főügyészekből, ügyészekből és helyetteseikből, valamint a szükséges segédszemélyzetből állottak. A főügyészek a helyetteseikkel az osztrák rendszer szerint létesített kerületi felsőbíróságok mellett, míg az ügyészek a szükséges számú helyettesekkel a törvényszékek mellett fejtették ki tevékenységüket. Az igazságügyminiszteri rendelet értelmében az ügyészek mindazon ügyekben, amelyek a törvényszék hatáskörébe tartoztak a büntetőeljárási ideiglenes rendtartás alapján voltak kötelesek vádlóként fellépni. Az ügyész a bűntett vagy vétség tárgyában hozzá benyújtott feljelentést, valamint a tudomására jutott bizonyítékokat a vizsgálóbíróhoz eljuttatta és egyidejűleg a tényállás tisztázása, az ismeretlen tettes felderítése érdekében szükséges indítványokat megtette. Az ügyész saját személyében vizsgálatokat nem foganatosíthatott, ellenben köteles volt a vizsgálat befejezése és az iratok áttanulmányozása után 14 napon belül vagy az eljárás megszüntetését indítványozni, vagy vádiratot benyújtani.

Az igazságügyminiszteri rendelet egyértelműen kimondta, hogy az ügyészség tagjai függetlenek a bíróságtól és a számukra biztosított jogosítványok keretében a büntetőeljárásban a vizsgálat során a bűntett vagy a vétség által megsértett államot képviselik és kötelesek ügyelni arra, hogy a büntetőeljárás törvényes menetét betartsák. Az alárendelt ügyésznek havonként tájékoztatni kellett a főügyészt a folyamatban levő ügyek állásáról, valamint a fontosabb ügyek menetéről.

Az igazságügyminiszteri rendelet azt is meghatározta, hogy a főügyész felügyeletet gyakorol az alárendelt ügyészek felett és jogosult tőlük bármely ügyet maga átvenni, illetve bármely ügyészt a hatáskörébe egyébként nem tartozó ügy ellátásával megbízni. A jogszabály a főügyészt közvetlenül az igazságügyminiszter alá rendelte, egyedül tőle fogadhattak el utasítást és őt voltak kötelesek negyedévenként a befejezett, valamint a még folyamatban levő ügyekről tájékoztatni.

Röviddel később az 1850. július 10-i császári parancs hatályba léptette az ügyészségek szervezeti szabályzatát.[32] Ez a szabályzat részletesen rendelkezik (162. §) az ügyészségek szervezetéről, az ügyészségi segédszemélyzet kinevezéséről, az ügyészség feletti felügyeletről, irányításáról, a fegyelmi jogkör gyakorlásáról, az ügyészség hatásköréről és ezen belül a jogszolgáltatás területén az ügyészség közvetlen közreműködéséről, az ügyészség befolyásáról a bíróságok adminisztratív irányítása és a törvények helyes alkalmazása vonalán, az ügyészségek

[31] Reichs- Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich (továbbiakban: Osztrák Közlöny), 1850. évi 259. sz.

[32] Osztrák Közlöny, 1850. évi 266. szám. (Az eredeti szöveg szerint a császári pátens által az ügyészségek ideiglenes szervezeti törvénye (Gesetz) került kibocsátásra. Figyelemmel azonban arra, hogy a jogszabály Magyarország vonatkozásában nem alkotmányos formák között hozatott, helyesebbnek tartottuk a „törvény" helyett a „szabályzat" megjelölést.)

ügyrendjéről, az ügyészek kizárásáról, az ügyvitelről.

Az ügyészségek hatáskörét a szervezeti szabályzatban foglalt előírások természetesen Magyarország tekintetében is teljesen azonos keretek között szabályozták, mint Ausztria és egyéb kapcsolt részei vonatkozásában.

Külön is említendő az ügyésznek a polgári eljárás keretében kifejtett tevékenysége. A szabályzat 68. §-a szerint ugyanis az ügyészek kötelesek voltak közreműködni a holttányilvánítási eljárásban, a házasság érvénytelensége és felbontása tárgyában folyó eljárásban, a törvényesítés, a gyámság és gondnokság alá helyezés miatt indult ügyekben, az államigazgatás és az igazságszolgáltatás közötti hatásköri viták kapcsán és minden ügyben ahol árvák vagy gondnokság alá helyezettek jogai képezték az eljárás tárgyát.

Az ügyészség büntető hatáskörét az 1850. január 17-i ideiglenes büntető eljárás határozta meg.

Az ügyészség hatáskörébe tartozott még a bírák ellen folyamatba tett fegyelmi eljárás vizsgálata és a fegyelmi eljárás keretében a vád képviselete is. (Bírósági szervezeti szabályzat 53., 104. §§ és Ügyészségről szóló szervezeti szabályzat 77. §.)

Az 1852. január 20-án kibocsátott császári rendelet[33] az ügyészségek hatáskörét a büntető perekre korlátozta. Az ugyanezen év június 16-án kibocsátott rendelet[34] fenntartotta azonban az ügyészeknek a fegyelmi eljárások keretében őket megillető hatáskört. Az 1854-ben kiadott új igazságügyminiszteri rendelet[35] — az ügyészségek ügyrendjéről — lényeges változást nem eredményezett.

Magyarországon tehát az elnyomás éveiben 1850-től kezdve széles körű jogosítványokkal működött egy modern értelemben vett ügyészi szervezet, amely különösen a büntető ügyekben fejtett ki aktív tevékenységet és figyelemmel arra, hogy a jelentősebb ügyek nagy része a Habsburg hatalom konzerválását, a szabadságharc eszméinek elnyomását célozta, a magyar nép körében nem örvendett és nem örvendhetett népszerűségnek. Ez tükröződik — amint ezt később látni fogjuk — a kiegyezést követően előterjesztett ügyészi törvény parlamenti vitájának anyagából.

1860. október 2-án Ferencz József leiratot intézett a magyar kancellárhoz, amelyben utalt arra, hogy Magyarország „összes törvénykezése ügyét ismét" a saját törvényei szerint kívánja intéztetni és ennek érdekében az országbíró elnökletével és más alkalmas egyének közbenjöttével értekezletet hív össze. Az értekezlet feladata azoknak az ideiglenes törvénykezési szabályoknak a megállapítása, amelyeknek figyelembevételével a későbbiek során az ország igazságszolgáltatását intézzék.[36]

1861. január 23-tól március 4-ig ülésezett az országbírói értekezlet és állásfoglalását a képviselőház, majd pedig a főrendiház elfogadta. A képviselőház kimondta: „hogy a magyar magánjogi törvények visszaállíttatnak, de amennyiben azok az 1848. évi XV. törvénycikk s a szem elől nem téveszthető újabb jogviszonyok miatt alkalmazhatók nem volnának, addig míg törvényeket alkotni lehetne, az országbírói értekezlet munkálatát ideiglenes kisegítő gyanánt használhatónak tekinti."[37] A királyi jóváhagyás után a Kúria 1861. július 23-án tartott teljes ülésén határozatilag kimondta, hogy „addig, amíg az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik, azonnal mindennemű törvényes eljárásaiban állandó zsinormértékül követendi."[37/a]

Ettől az időtől kezdve a régi hatáskörrel ismét működtek a kincstári jogügyi igazgatóságok, illetve a megyei tisztiügyészségek. A büntetőeljárás területén újólag jelentkeztek azok a hiányosságok, amelyekre már rámutattunk. Csatskó Imre ezekről egyik tanulmányában a következőket mondja: „A bűnvádi eljárásnál egyik főbiztosítékul szolgál arra nézve, hogy a vádlott jogai is kellően védve legyenek, az, hogy a bűnvádi eljárásnak részei különálló, s egymástól független egyének által teljesíttessenek, s ezek egymás fölött ellenőrködést gyakoroljanak, mely a gyanús, de netalán bűntelen vádlott javára, és az anyagi igazság felderítésére szolgáljon. Ez okból más eszközli a vizsgálatot, más lép fel a vádlott ellen vádlóképpen, ki egyszersmind a vizsgálatra, hogy az célszerűleg vezettessék, felügyel, és végre mások hozzák a végítéletet. Ez elvekkel ellenkező eljárás tehát az, ha a tisztiügyész teljesíti a vizsgálatot, ő hallgatja ki a vádlottat és tanúkat, közvetlenül vagy közvetve eszközölteti a vizsgálatot és vezeti azt, független vizsgáló bírónak közbejötte nélkül; és miután a vizsgálat a tisztiügyésznek belátása szerint befejeztetett, ő lép fel a vádlott ellen vádlóképpen, ő teszi az indítványt annak bűnösségére és büntetésére nézve, gyakran minden védőnek alkalmazása nélkül; sőt vannak esetek arra, hogy mindezek után még az ítéletet is a tisztiügyész fogalmazza. E szerint a gyanúba esett vádlott egészen a tisztiügyésznek hatalmában van, a vádlottnak védelmére szolgálható minden ellenőrködés nélkül."[38]

Mivel az ország igazságszolgáltatásának helyzete nemcsak a közvád tekintetében volt elmaradott, az 1867-es kiegyezés után a kormány és az országgyűlés hozzákezdett a legsürgősebb

[33] Osztrák Közlöny, 1852. évi 27. sz.
[34] Osztrák Közlöny, 1852. évi 132. sz.
[35] Osztrák Közlöny, 1854. évi 201. sz.

[36] Vö. Magyar Törvénytár idézett köt. 282. old.
[37] Vö. Magyar Törvénytár idézett köt. 283. old.
[37/a] Magyar Jogi Lexikon, Budapest, 1904. V. köt. 718. old.
[38] Csatskó Imre: Büntető eljárásunk hiányai, Jogtudományi Szemle, Pest, 1869. 74. old.; Hasonló értelemben nyilatkozik a szerző: A tiszti (állam)ügyészségről, Jogtudományi Közlöny, 1871. évi 9. sz.

reformintézkedések kidolgozásához és ennek keretében az igazságszolgáltatás átalakításához.

1869-ben az országgyűlés elfogadta a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényt, amely kimondotta az igazságszolgáltatás és a közigazgatás különválasztását. A törvény deklarálta a bírói függetlenséget, az elmozdíthatatlanságot és, hogy a bíró a törvények, a kihirdetett rendeletek alapján köteles eljárni.

Már a bírói hatalomról szóló törvény megjelenése előtt kihirdetést nyert az 1868. évi LIV. tv., a polgári törvénykezési rendtartásról, s ennek a bírósági szervezetről szóló I. fejezetét az 1869. évi IV. törvény megfelelően módosította. 1870-ben törvénybe iktatták a vegyesbíróságokról, az ítélőbírák számának meghatározásáról, a fellebbviteli bíróságokról szóló jogszabályokat, majd pedig az 1871-es esztendő alapvető változásokat eredményezett a magyar igazságszolgáltatás történetében.

Az 1871. évi VIII. törvény a bírák és a bírósági hivatalnokok felelősségéről kimondja, hogy a törvény hatálya alá tartozó személyek felelősséggel tartoznak hivatali kötelességüknek szándékos vagy vétkes gondatlanságból elkövetett megszegéséért és azon károkért is, melyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak. E törvény hatálya — bár még az intézmény felállítására sor nem került — kiterjedt már az ügyészekre és az ügyészségeken alkalmazott kezelő személyzetre is. A törvény az említett személyek által elkövethető hivatali bűntettek meghatározásán túl részletesen definiálja a fegyelmi vétséget és intézkedik a fegyelmi eljárás menetéről is. Különösen utóbbi közelebbi vizsgálata indokolt az ügyészség, illetve hatáskörének kialakulása szempontjából, figyelemmel arra, hogy a közvádló teendőit minden fegyelmi bíróság mellett az annál alkalmazott ügyész teljesíti (37. §). A fegyelmi eljárást a fegyelmi bíróság a közvádló hivatalos kívánatára, vagy magánosok kérésére, de mindig a vádlott és a közvádló meghallgatása mellett rendeli el (39. §). A bírák és bírósági hivatalnokok ellen folyó fegyelmi eljárás a közvádlóként eljáró ügyész más jogosultságát, illetve kötelezettségét is részletesen meghatározza. Így egyebek mellett intézkedik arról, hogy a kiküldött bíró által felvett bizonyítás anyagát a közvádló köteles nyolc nap alatt értékelni és vagy a vizsgálat kiegészítését indítványozni, vagy megfelelő indítványát az összes iratokkal a fegyelmi bíróság elnökéhez benyújtani. A fegyelmi tárgyaláson a közvádló is jelen van és a bizonyítási eljárás lefolytatása után ő tesz indítványt „a vádlott felmentésére, vagy megbüntetésére s az utóbbi esetben a büntetés neme, s ha ez pénzbüntetésből állana, az összeg iránt is." (49. §) A törvény a közvádlónak fellebbezési jogot biztosít és intézkedik a vagyoni felelősség megállapításának részletes szabályairól.

Bár mint fentebb említettük ez időpontban még az ügyészség szervezete felállítást nem nyert, a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról szóló 1871. évi IX. törvény is tartalmaz olyan feladatokat amelyeknek végrehajtása a felállításra kerülő ügyészség hatáskörébe tartozik. Így pl. a bírák nyugdíjaztatása kapcsán a törvényszék elnöke köteles meghallgatni az ügyészt, mielőtt hivatalos levélben felhívja a nyugdíjazni szándékozott bírót az erre irányuló kérvényének benyújtására. Amennyiben az érintett bíró az elnöki felszólításnak nem tesz eleget, az ügyész terjeszti ugyanazon bíróság elé az ügyet, amely a kérdéses bíró fegyelmi vétsége felett hivatva volna dönteni. Ugyancsak az ügyész az, aki a nyugdíjaztatással kapcsolatos bírósági eljárás keretében az 1871. évi VIII. törvényben foglaltak alapján a fegyelmi bíróságnak megfelelő indítványt tesz.

Ezt követően fogadta el az országgyűlés az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. évi XXXI. törvényt és az elsőfolyamodású törvényszékek és járásbíróságok működésének megkezdéséről szóló 1871. évi XXXII. törvényt. Az utóbb hivatkozott jogszabály az ügyészségre vonatkozóan annyiban tartalmazott rendelkezéseket, hogy meghatározta az ügyészek és alügyészek illetményét, az ügyészségek részére jutalmazások, segélyezések és rendkívüli szükségletek fedezésére biztosított összegeket.

Az igazságszolgáltatás reformja keretében ezután került sor az 1871. évi XXXIII. törvény elfogadására. E törvény állította fel Magyarországon a mai értelemben vett ügyészséget és így érthető, ha közelebbről vizsgáljuk a törvénytervezet jellegzetességeit, annak visszhangját a jogászok körében és az országgyűlési vita során elhangzottakat. Ezen keresztül érthető meg ugyanis a korszak, amely e törvényt létrehozta, amelyben sor kerülhetett az új vádhatóság felállításán keresztül e téren is a központosítás, az igazságszolgáltatás feudális elmaradottságának megszüntetéséhez nélkülözhetetlen reform végrehajtására.

Az Igazságügyminisztérium felelős munkatársai a 60-as években különböző tanulmányutakat tettek Nyugat-Európában annak megállapítása végett, hogy mely országok tapasztalatait hasznosíthatják az igazságszolgáltatással kapcsolatos törvényjavaslatok elkészítésénél. E tanulmányutakon természetesen az ügyészségek szervezetének és feladatkörének vizsgálata is megtörtént, így nem meglepő, hogy az 1870-ben beterjesztett ügyészségről szóló törvényjavaslatban az egyes nyugati jogrendszerek hatása kimutatható. Mielőtt ennek vizsgálatára rátérnénk, szükségesnek mutatkozik az országgyűléshez beterjesztett törvényjavaslat fontosabb rendelkezéseinek és az Igazságügyminisztérium ahhoz fűzött indokolásának vázolása.

Az 1870 január elején elkészült és Horváth Boldizsár igazságügyminiszter által ellenjegyzett törvényjavaslat szerint az ügyészséget a kormány az igazságszolgáltatás terén az állam

közérdekeinek a törvény által meghatározott ügyekben történő képviseletére kívánja felállítani. Az ügyészség tagjait — a korona ügyészt, aki a kúria mellett, a főügyészeket, akik a táblák mellett, az ügyészeket, akik az elsőfolyamodású törvényszékek mellett végzik a hatáskörükbe tartozó ügyek intézését, valamint korona ügyészi, főügyészi helyetteseket és alügyészeket — az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett a király nevezi ki.

Az ügyészség a bíróságtól független és közvetlenül az igazságügyminiszternek van alárendelve. Ebből következően, ha a törvény másként nem rendelkezik, az igazságügyminiszter szabja meg az ügyészség tagjainak szolgálati viszonyát, egymás közötti érintkezését. Az ügyészi és alügyészi állások pályázat útján kerülnek betöltésre. Az ügyészi hivatal elnyerésének előfeltétele az általános jogi képesítésen felül, hogy legalább három éven át korábban bíróként, vagy önálló ügyvédként tevékenykedjék.

A javaslat a bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvény 15. és 16. §-át, mely szerint a kinevezett bíró csak a törvényben meghatározott esetekben és módon mozdítható el állásából és 17. §-át, mely a kényszernyugdíjazás korlátait tartalmazza, az ügyészség tagjaira is kiterjesztette azzal a kiegészítéssel, hogy az igazságügyminiszter az elsőfolyamodású bíróságoknál alkalmazott ügyészségi tagokat ügyészi minőségükben más bíróságokhoz áthelyezheti. Az ügyészek ugyanakkor önként a bírósághoz át nem léphetnek, míg az igazságügyminiszter az ügyészi megbízást az ügyészség bármely tagjától megvonhatja. Utóbbi esetben az ügyész azon törvényszék bíráinak sorába lép, amely mellé volt rendelve, ha pedig ott üres állás nincs, úgy megüresedésig más bírósághoz nevezhető ki.

Az ismertetett rendelkezések egybevetett értelme nyilvánvalóvá teszi, hogy a javaslat csak látszólag kívánta a bírói elmozdíthatatlanságra vonatkozó rendelkezéseket az ügyészekre kiterjeszteni, hiszen lehetővé tette ügyészi minőségükben áthelyezésüket, sőt azt, hogy tőlük az ügyészi megbízás bármikor megvonható. Ezek a lehetőségek, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a rendszeresített külön pótlék az ügyésznek a bírónál magasabb jövedelmet biztosított, megalapozottá teszik Chorin Ferencnek még a javaslat benyújtását közvetlenül megelőzően nyilvánosságra hozott megállapításait. Szerinte: „... az államügyész függetlensége, azon cél elérésére, hogy a büntető igazságszolgáltatás részrehajlatlansága biztosítassék, és a politika érdekeitől lehetőleg elkülönítessék, lényeges befolyással bír. ... Az államügyészség függetlensége eléretni akkor fog, ha tagjai egyrészt ép oly elmozdíthatatlanok mint a bírák, és ha másrészt, a főtörvényszékek, illetőleg a legfőbb törvényszék elenőrzése és fegyelmi hatósága alá helyeztetnek."[39]

[39] Chorin Ferenc: Az államügyészség szervezéséhez, Törvényszéki Csarnok, 1869. évi 100. sz.

Chorin Ferenc megállapításai jogosak, de szem elől tévesztik a célt, amelynek megvalósítása végett a különböző országokban, így Magyarországon is felállítani kívánták az ügyészséget. A cél pedig a központi hatalom erősítése. Ez pedig a kormány befolyásának biztosítása nélkül maradéktalanul meg nem valósítható.

A javaslat értelmében rendszerint minden elsőfolyamodású bíróságnál ügyészt kell alkalmazni, azonban az igazságügyminiszter jogosult több bírósághoz is egy ügyészt kirendelni, sőt kisebb törvényszék mellett az ügyészt alügyésszel helyettesíttetni. A javaslat meghatározott rokonsági fokon belül együttalkalmazási tilalmat állít fel az ügyészek és a bíróság tagjai között és kizárja az ügyészt az olyan ügyek intézéséből, melynek ő a sértettje, vagy amelyben az ügyész a vádlottal, illetve a sértettel rokonságban van, amelyekben korábban tanúként, szakértőként, bíróként, meghatalmazottként vagy védőként működött közre. A javaslat kimondja, hogy az ügyész egyidejűleg más állást nem tölthet be és nem folytathat bármi más foglalkozást, mely hivatali függetlenségével össze nem fér, vagy amelyek hivatalos kötelességei teljesítésében gátolnák, nem lehet politikai folyóiratnak sem tulajdonosa, sem kiadója, sem szerkesztője. A javaslat — figyelemmel arra, hogy a bírói hatalomról szóló törvény 8—13. §-ainak hatályát az ügyészekre is kiterjeszti — kimondja azt is, hogy az ügyész „nem lehet tagja valamely politikai —, vagy munkásegyletnek, illetőleg gyülekezetnek; nem vehet részt azok gyűléseiben; nem folyhat be sem közvetve, sem közvetlenül azok működésébe, s nem járulhat az ilyen egylet vagy gyülekezet határozatához vagy kérvényéhez." (11. §)

Az elsőfolyamodású bíróságoknál szolgálatot teljesítő ügyészek hatásköre bűnvádi ügyekben a közvádlói teendők keretében a tervezet szerint az alábbiakra terjed ki: — a büntetőeljárás megindítását eszközli minden oly cselekménynél, amelyek hivatalból vétetnek vizsgálat alá; — a szükséges indítványokat megteszi a vizsgálat törvényszerű és célszerű vezetése érdekében; — a vizsgálat befejezése után indítványt tesz az eljárás megszüntetése, vagy „perbefogatás" iránt; — a büntető perben mint közvádló képviseli a vádat; — a büntető igazságszolgáltatás érdekében, ha szükséges a vádlott javára is perorvoslattal él; — felügyel a jogerősen kiszabott büntetések végrehajtására.

E feladatok megvalósítása érdekében a javaslat szerint az ügyész jogosult a vizsgálat bármely szakában a vizsgálati iratokat megtekinteni, vagy megküldését kérni. Az ügyész és a vizsgálóbíró közvetlenül érintkeznek és a vizsgálóbíró köteles a feljelentéseket 24 órán belül az ügyésszel közölni. Az ügyész a vizsgálat minden szakában indítványt tehet; ha azt a vizsgálóbíró nem fogadja el, a törvényszék határoz és határozatát rövid úton közli az ügyésszel. A törvényszék az ügyész meghallgatása nélkül a vizsgá-

lat tárgyában érdemi határozatot nem hozhat. Az ügyész a törvényszék tanácskozásánál és a szavazásnál nem lehet jelen.

A fentiekből látható, hogy az ügyész hatásköre a bűnügyekben jelentősen eltér e vonatkozású mai jogosítványaitól. Az eltérések a büntető eljárás elkülönült vizsgálati szakaszának és a külön vizsgálóbírói intézménynek következményei. Ebből adódik az is, hogy az ügyész a vádlott kihallgatásán nem lehet jelen, míg minden más vizsgálati cselekmény foganatosításánál igen. Ezért utóbbiak határnapjáról kellő időben értesíteni kell, hogy ott megjelenhessen és megjelölhesse azokat a tényeket és tárgyakat, amelyekre a vizsgálatot kiterjesztetni kívánja. Az ügyész ugyanakkor jogosult mind a bírói, mind a törvényhatósági és a községi, közigazgatási és közbiztonsági közegeket „előnyomozások megtételére" megkeresni.

A javaslat arra is kitér, hogy büntető ügyekben a járásbíróságok kötelesek az általuk teljesített vizsgálatokról havonként az ügyészséghez kimutatást beküldeni, ugyanakkor az ügyész jogosult a járásbíróságok által foganatosított vizsgálatok folyamán tapasztalt hiányokat, szabályellenes eljárást a törvényszéknek intézkedés végett jelezni, a járásbírósági vizsgálatokat ellenőrizni és indítványozhatja a fontosabb vizsgálatok áttételét a járásbíróságtól a törvényszéki vizsgálóbíróhoz. Az ügyészi törvényességi felügyelet tehát, ha szűk keretek között is, de már a javaslatban is tükröződik.

Az ügyész hatáskörét a javaslat a büntető ügyeken kívül még az alábbiakra kívánta kiterjeszteni: — Mint a házassági kötelék védője fellép a házasság megsemmisítési, vagy felbontási perekben, melyek a polgári bíróságok hatáskörébe tartoznak; — A bírói felelősségről szóló törvényben foglaltak szerint részt vesz a fegyelmi eljárásokban és köteles azokat a fegyelmi eseteket, amelyeknél az eljárás megindítása hatáskörét meghaladja, a főügyésznek jelenteni; — Felügyel a törvényszéki fogházak felett és őrködik azon, hogy a foglyokkal való bánásmód, őrizetük, élelmezésük, ruházatuk stb. a fogházi házirendnek és a fennálló törvényes rendeleteknek megfeleljen — e végett köteles havonként legalább egyszer a fogházakat megvizsgálni; — Felügyel a törvényszéki kerületekben levő árvapénztárak felett.

A törvényjavaslat részletesen kitér a főügyészek hatáskörére. E szerint a tábla területén, amely mellé rendelték, minden ügyészségi teendőt bármely törvényszék előtt vagy maga személyesen, bármely helyettese, vagy alája rendelt ügyész által végezhet. A tábla területén valamennyi ügyész a főügyésznek van alárendelve. Hatásköre az említetteken kívül kiterjed: — az alárendelt ügyészségekre érvényes kötelező utasítások kibocsátására; — a büntető ügyekről szóló kimutatásokat minden év végén hozzá kell megküldeni; — a bírói felelősségi törvényben körülírt közvádlói teendőket végzi a fegyelmi eljárásban; — felügyeletet gyakorol a törvényszéki fogházak felett; — a kerületében lakó ügyvédek által elkövetett visszaélések esetében gyakorolja a korábban a királyi ügyigazgató hatáskörébe tartozott feladatokat; — az ügyészségi tagokat értekezletre meghívhatja; — minden év végén a büntető törvénykezés, valamint a fogházak állapotáról jelentést tesz az igazságügyminiszternek.

Végezetül a javaslat említést tesz a korona ügyészről, oly értelemben, hogy ezen állás betöltéséig mindazokat a funkciókat, amelyeket egyéb törvény a korona ügyész hatáskörébe utal, a pesti főügyész, vagy akadályoztatása esetén az igazságügyminiszter által kiküldendő ügyész látja el.

A javaslat indokolásaként az igazságügyminiszter is külön kiemelte, hogy milyen anomáliákhoz vezetett Magyarországon az igazságszolgáltatás terén, hogy egységes vádhatóság nem létezik és így „a vizsgálat és vád, sőt néhol a védelem is ugyan egy kézben foly össze, mert a bűnvizsgálatot is a tisztiügyészek végzik, sőt nekik legtöbb helyütt a magánügyvédkedés is meg van engedve."[40]

A javaslat elkészítésénél — mondja a miniszteri indokolás — figyelemmel kellett arra lenni, hogy az ügyészség kinek a közege legyen, hatásköre a közvádlói teendőkön kívül mire terjedjen ki és milyen alapon történjék az ügyészség szervezése. Ezen kérdések tekintetében a javaslat készítői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az ügyészség fő teendője: a jogrendnek a büntető törvénykönyvekben meghatározott megsértése esetén a törvény alkalmazása iránti eljárás megindítása. A miniszter álláspontja szerint az a közeg, aki a büntetőeljárás megindítását és a jogsértők megfenyítését szorgalmazza, az csak az egész társadalmat, azaz az államot képviselheti, ezért a közvádló csak állami közeg lehet.

Az indokolás utal arra is, hogy a tervezet megalkotásánál annak készítői ésszerű határok közé kívánták szorítani az ügyészi hatáskört, ellentétben azokkal a széles jogosítványokkal, amelyekkel Franciaországban rendelkezik. Az ügyésznek az igazságügyminiszter felügyelete alá helyezését a javaslat azzal indokolta, hogy a miniszter köteles elsősorban gondoskodni az állam érdekeinek védelméről és ezt csak akkor teheti, ha közegeit e célra szabadon választhatja és felügyeletet gyakorolhat azok tevékenységére.

Amennyiben értékeljük a törvényjavaslat rendelkezéseit, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy korlátozottabb jogokkal kívánja felruházni az ügyészséget mint amilyenekkel a francia ügyészség rendelkezik, az ügyészek irányában biztosítani kívánja, hogy a kormány po-

[40] Az 1869. évi április hó 20-ra hirdetett országgyűlés nyomtatványai. — Képviselőház — Irományok. — III., Pest. 1870. 299. old.

litikája töretlenül érvényre jusson munkájukban. Úgy tűnik, a jogászság hangulatát tükröző tanulmányok, melyek a francia ügyészség hatáskörét bemutatva óvták a kormányt, nehogy javaslatának elkészítésénél példaként a francia ügyészség szervezetét és jogait tekintse, nem voltak hiábavalók.[41] Nem tett ugyanakkor a kormány annak a jogászi követelésnek eleget, mely az ügyészi törvény megalkotásánál a német jogászgyűlésen elfogadott alapelvek figyelembevételét javasolta. Ezek a fontosabb alapelvek a következők: — Az ügyész független legyen a kormánytól, attól utasításokat elfogadni ne legyen köteles, eljárásában csak a törvényt és saját lelkiismeretét kövesse; — Fegyelmileg úgy mint a bírák legyen csak felelősségre vonható; — Mint közvádló a bíróság előtt csak ügyféli jogai legyenek; — Ne legyen több joga mint a védőnek; — Az elővizsgálatban sem az ügyész, sem a védő ne vehessen részt; — Vizsgálati cselekmények foganatosításánál mind az ügyész, mind a védő jelen lehessen, tehessenek észrevételeket, indítványokat; — A büntető eljárás keretében a vizsgálat megindítása és a vádemelés ne legyen az ügyész kizárólagos joga; — Ha a tárgyaláson ügyész van, legyen kötelező a védelem; — Az elmozdíthatatlanság elve mint a bírákra, úgy az ügyészre is terjedjen ki.[42]

Ezek az elvek a maguk teljességében nyilvánvalóan elfogadhatatlanok a modern államban is szükséges centralizációt biztosítani törekvő kormány számára.

Visszatérve ezek után magára a törvényjavaslatra és indokolására, megállapítható, hogy azok az osztrák és német államok ügyészi törvényeinek hatását tükrözik, míg a vonatkozó francia jogszabály csak ezeken keresztül hat.

Erre utal az a körülmény, hogy a német államok — a Rajna-vidék kivételével, ahol a francia megszállás alatt felállított ügyészség hatásköre változatlanul fennmaradt — Bajorország 1831-ben, Hannover 1840-ben, Württenberg 1843-ben, Baden 1845-ben és Poroszország 1846-ban állította fel a franciához képest kisebb vagy nagyobb mértékben korlátozott jogokkal rendelkező ügyészi szervezetét, míg a többi német államban, valamint Ausztriában erre csak a hatalmas politikai megmozdulásokat hozó 1848-ban illetve röviddel azt követően került sor.

A magyar igazságügyi reformok megalkotásáig Európa említett területén az ügyészi szervezet vonatkozásában csupán finomítások történtek. Hannover 1852-ben hatályba lépett törvénye az ügyészi hatáskört — főbb vonalakban — pl. a következőkben rögzíti: — a bűntettek és vétségek üldözése; — az igazságügyi rendőrség irányítása; — a börtönök és büntetésvégrehajtási intézmények felügyelete; — a bíróságokon a törvények és jogszabályi előírások betartásának felügyelete; — a bíróságon alkalmazott személyek, a közjegyzők és ügyvédek munkájának felügyelete; — gondoskodás a gyámság és gondnokság elrendelésénél és végrehajtásánál a különleges érdekek védelméről.[43]

Hasonló keretben vonta meg az ügyészi hatáskört az általunk már korábban említett osztrák törvény, melynek egy-két rendelkezését a magyar törvénnyel párhuzamosan már csak azért is szükséges ismertetni, mert egyértelműen igazolja a hatást, melyet a magyar jogszabály előkészítőire gyakorolt.

Az ügyészség különállása és feladata: Osztrák törvény (1850. VI. 30.) 13. § „Az ügyészség tagjai függetlenek a bíróságtól, amely mellett alkalmazva vannak. Mind a vizsgálati részvételüknél, mind pedig a büntetőperekben a terhelt üldözésénél a bűntett vagy vétség által megsértett államot képviselik . . .” Magyar törvényjavaslat: „1. § Az igazságszolgáltatás körül az állam közérdekeinek a jelen törvény által meghatározott ügyekben való képviselésére felállíttatik a kir. ügyészség. 5. § Az ügyészség a bíróságtól független . . .”

Ügyészek kizárása: Osztrák törvény (1850. VII. 10.) 100. §: „A bűnügyekben történő fellépéstől ki vannak zárva az ügyészségnek a tagjai ha a terhelt vagy a bűntett vagy vétség sértettje velük házasságban, rokonságban, fel- vagy lemenő ágon, vagy negyedízig oldalágon, vagy másodízig sógorságban van, vagy velük nevelő, vagy örökbefogadott szülői, illetve gyermeki viszonyban áll, vagy gyámoltja, — ki vannak zárva továbbá azok, akik szolgálati viszonyuktól függetlenül a kérdéses bűntett, vagy vétség tanúi voltak; akiket az ügyben tanúként, vagy szakértőként kihallgattak, vagy akik az ügyben meghatalmazottként, védőként, vagy bíróként eljártak.” Magyar törvényjavaslat 11. §: „A kir. ügyészség bármely tagja ki van zárva az oly ügyek viteléből: a) amelyekben önmaga a sértett fél, vagy b) amelyekben a vádlott vagy a sértett fél: az illető ügyészségi tag jegyese vagy felesége, vagy felmenő vagy lemenő ágbeli rokona, vagy negyedíziglen oldalrokona, vagy másodíziglen sógora, vagy fogadott szülője, vagy gyermeke, gyámoltja vagy gondnokoltja, vagy c) amelyekben tanú vagy szakértő volt; d) amelyekben azelőtt mint bíró, meghatalmazott, vagy védő működött.”

Az osztrák hatásra vezethető vissza a magyar törvényjavaslatnak az a törekvése, hogy az ügyészt a büntető ügyek közvádlói teendőinek és a büntetésvégrehajtás felett gyakorolt felügyeletnek ellátásán kívül más feladatokkal is megbízni kívánta. Ezen a téren azonban a hatáskör kiterjesztése csak korlátok között volt

[41] Vö. A Franczia Államügyészség („Sz”-aláírással), Jogtudományi Szemle, Pest, 1869. 486. old.; Chorin Ferenc: További eszmék az államügyészség szervezéséről, Törvényszéki Csarnok, 1870. évi 4., 19., 21. sz.

[42] Vö. Friedmann Bernát: Észrevételek a királyi ügyészségről szóló törvényjavaslat felett, Jogtudományi Közlöny, 1870. évi 29. sz.

[43] Vö. Keller, Gustav: Die Staatsanwaltschaft in Deutschland, Wien, 1866. 18. old.

eszközölhető, figyelemmel arra, hogy a magyar törvényhozás keretén belül nem is volt várható, hogy olyan törvényt fogadjanak el, amely a központi hatalom erősítését nagymértékben szolgálná. Így az sem meglepő, hogy az országgyűlés központi bizottsága még e hatáskört is, — habár csak kisebb mértékben — tovább korlátozta, mellőzve az árvapénztárak feletti felügyeletre vonatkozó rendelkezéseket.

Az ellenzék nagyarányú, szinte szervezett ellenállása az országgyűlésen belül már megmutatkozott abban, hogy a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául jelentéktelen többséggel (mellette 103, ellene az egyik jegyző számolása szerint 95, míg a másiknál 92) fogadták el.[44]

Az általános vita keretében az egyik ellenzéki képviselő többek között hangsúlyozta: „A királyi ügyészi intézmény az annyi jognyírbálás által megfosztott önkormányzati szabadság rovására olyannak tekinthető, mely az alkotmányos szabadságnak meg nem felel. . . . Ily általános hiányoknak és el nem fogadható tételeknek tűnnek fel a következők: mégpedig először: a kormánykinevezési rendszer, mely amint első tekintetre mindenki által átlátható, ezen kir. ügyészi intézmény által, illetőleg az így kinevezendő tagoknak rendezése által gondosan végig szándékoltatik vitetni, és így ezen intézmény az önkormányzat aláásására célzóvá tétetik . . .”[45]

Már az idézett felszólalás nyilvánvalóvá teszi az ellenzéknek azt a törekvését, hogy minden eszközzel fenntartani igyekszik a megyék jogállását, mert ezen keresztül látja biztosítottnak a kiegyezés ellenére még mindig szoros szálakkal Ausztriától függő Magyarországon a politikai és gazdasági függetlenség fokozatos kivívását.

A törvényjavaslat általános vitája keretében Táncsics Mihály is élesen ellenezte annak elfogadását, mondván . . . „meg vagyok afelől győződve, hogy azon törvények között, melyek eddig megalkottattak, egy sem annyira veszélyes a nemzetre nézve, mint ezen jelenlegi törvényjavaslat. Én mindazon törvényeket károsaknak tartom, melyek az egész nemzetet gyámság alatt akarják tartani . . .”[46]

Figyelemmel arra, hogy a képviselőház tagjait ebben az időben nyílt szavazással választották és ezáltal a kormánynak a választások eredményét nagymértékben módjában volt befolyásolni, így nyugodtan állíthatjuk, hogy az ország lakosságának közhangulatát az ellenzéki képviselők felszólalása tükrözte.

A törvényjavaslat részletes tárgyalása is ezt a képet mutatja. Csaknem minden egyes szakasznál a legélesebb viták alakultak ki és az ellenzéki képviselők az eszközök széles skáláját igénybe vették — egyes esetekben sikerrel —, hogy az ügyészi hatáskört a kormány által tervezett mértéktől eltérően, mennél jobban korlátozzák.

Különösen éles vita alakult ki a tervezetnek azon rendelkezései kapcsán, amelyek az ügyészek kinevezését az igazságügyminiszter által történő ellenjegyzés mellett a király jogkörébe utalták. Jellemző erre Győrffy Gyulának a felszólalása, aki egyebek mellett a következőket mondotta:

„Ott, hol a kormány a bíróság mellé közvetlenül oly állandó közeget szervez, mely míg egyrészről lépésről-lépésre ellenőrzi a bíróság cselekményeit, és mely a fegyelmi ügyekre gyakorolt nagy befolyásánál fogva a bíróság tagjaira is nagy befolyást gyakorol; másrészről pedig saját eljárására nézve nem lelkiismeretéből, nem is a törvényből, hanem a kormánynak egyes esetekben kibocsátott rendeleteiből meríti az irányadó utasítást; továbbá ott, hol egyes jogesetekben a vád megindításának kérdése, vagy talán a feljelentett bűncselekmények elhallgatása, a perbeli allegatio, szóval az egyes polgár érdekében, vagy pedig az ellen leendő intézkedése, a kormány utasításától vannak függővé téve, éspedig oly nagy mértékben, hogy ha akadna királyi ügyész, ki a talán rossz utasítás ellenében jobb meggyőződését követné, és a törvényt jobban tisztelné, mint a rendeleteket, becsületessége jutalmául még talán királyi ügyészi állását is veszélyeztetné: ily államban, mondom én az igazságszolgáltatást függetlennek nem tekintem; mert a kormány, habár közvetve is a bírákra, sőt amennyiben egyes ügyekben kötelező utasítást adhat, magára az ítélet hozatalára is befolyást gyakorol.”[47]

Nem kevésbé élesen támadta az ügyészi kinevezés említett konstrukcióját a többi felszólaló. Egyöntetűen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ha a tisztiügyészség intézménye nem is tartható fenn, legalább az ügyészek kinevezése ne a kormány hatáskörébe tartozzék, hanem az országgyűlés jogosítványai keretébe. A kormánytól független legyen az ügyész éppen úgy, mint a bíró. A vita élessége megmutatkozik az egyes szakaszok feletti szavazás eredményében is. Az 5. §-t például, amely arról intézkedik, hogy az ügyész az igazságügyminiszternek van alárendelve, az országgyűlés 111 szavazattal 94 ellenében fogadta el.

Nem kevésbé heves támadások érték a tervezetnek azokat a rendelkezéseit, amelyek a tisztiügyészek korábbi hatáskörénél szélesebben akarták megvonni az újonnan felállítandó ügyészség hatáskörét. Így pl. azt a rendelkezést, hogy az ügyész a házasság megsemmisítési vagy felbontási perekben, amelyek a polgári bíróság hatáskörébe tartoznak, a házassági kötelék védőjeként jár el, az országgyűlés nem fogadta el. Az árvapénztárak feletti felügyeletről intézkedő

[44] Vö. Az 1869. évi április 20-ra hirdetett országgyűlés nyomtatványai, — XVI. Pest. 1871. 159. old.

[45] Országgyűlés nyomtatványai i. m. 157—158. old.

[46] Országgyűlés nyomtatványai i. m. 159. old.

[47] Országgyűlés nyomtatványai i. m. 159—160. old.

27. § pedig már a központi bizottságon sem ment keresztül.

A vélemények és ellenvélemények pergő tüzében további kisebb módosítások után az országgyűlés 1871. május 8-i ülésén az ügyészségről szóló törvényjavaslatot elfogadta és miután azt a király kézjegyével ellátta, 1871. évi XXXIII. törvényként kihirdetést nyert.

Az újonnan elfogadott törvény alapján a kormány gyors ütemben kezdett hozzá az egész országban az ügyészség megszervezéséhez. Sorra jelentek meg az ügyészi kinevezések, köztük a pesti főügyészé, akinek személyét szerkesztőségi cikkben a Jogtudományi Közlöny így méltatja: „... Kozma Sándor személyében oly egyéniséget tisztelhetünk, kiről bátran elmondhatjuk: hogy a kir. ügyészi kar az ő vezetése alatt nem fog a kormány kezeiben vak eszközül használtatni."[48]

1872-ben a különböző ügyészi szervek országszerte megkezdték működésüket. Az igazságügyminiszter 1872. január 2-án 1586. számon utasításban szabályozta az ügyészségek tagjainak eljárását és a ügyvitelre vonatkozó előírásokat. Nyomban az indulás évében a pesti tábla területén szervezett 80 ügyészséghez 137 838 ügydarab érkezett, ugyanakkor a marosvásárhelyi tábla területén szervezett ügyészségekhez az indulás évében 30 563.[49]

Az ügyészség — amint látható — közvetlenül az indulástól nagy megterheléssel dolgozott és munkájának ez a jellegzetessége az azóta eltelt 100 év alatt változatlanul fennmaradt. Tevékenységének részletes elemzése már meghaladja e tanulmány kereteit, az további vizsgálódást igényel.

Visszatekintve még egyszer az ügyészség megalakulásával kapcsolatos vitákra, nem tekinthető megalapozatlannak az a megállapítás, hogy nem egy esetben jogosan bírálták az egyes rendelkezéseket. A legmegalapozottabb ellenérv — nézetünk szerint — azonban csak a törvény elfogadása után látott napvilágot. „Az államügyészség mindenkor a nyilvános és szóbeli bűnvádi eljárással honosíttatott meg, s ezért a bűnfenyítő eljárás reformjával válhatatlan kapcsolatban levőnek tekintetett. Nálunk azonban a kir. ügyészség nemcsak az alakszerű per reformja nélkül honosíttatik meg, hanem a kir. ügyészek még az anyagi büntetőtörvények szilárd alapját is nélkülözendik, vagyis az úgynevezett „criminalis praxis" végtelen zűrzavarában, — valóságos chaosban kénytelenek positiot foglalni."[50]

Sok egyéb mellett talán éppen ez volt az a leglényegesebb tényező, amely akadályozta az első pesti főügyész körrendeletében foglalt iránymutatás valóra váltását: „A kir. ügyészség az állam képviseletében nem peres fél, aki ellenesein minden áron diadalmaskodni akar, hanem közege azon erkölcsi hatalomnak, amely igazságot kutat és követel."[51]

Turi István

[48] Jogtudományi Közlöny, 1871. évi 40. sz.

[49] A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium működése, 1867—1872. évig. Budapest, 1874. 153. old.

[50] Dárday Sándor: A királyi ügyészség, Jogtudományi Közlöny, 1871. évi 44. sz.

[51] A királyi ügyészek rendeltetése. — A pesti kir. tábla főügyészének Kozma Sándornak körrendelete, Törvényszéki Csarnok, 1872. évi 5. sz.

A munkáltatói utasítás elhatárolása az államigazgatási konkrét utasítástól

I.

Az államigazgatási konkrét utasítás és a munkáltatói utasítás látszólag semmiféle határproblémát nem alkot. Előbbi ugyanis kizárólag a *szervezetek közötti hierarchiában,* jellegzetesen a felettes államigazgatási szervnek az alája rendelt igazgatási vagy gazdálkodó szervezethez való viszonyában élő aktus, míg a munkáltatói utasítás mindig *szervezeten belüli* hatályú. E két utasítás fajta elhatárolásának problémáját azonban mi sem jelzi ékesebben, mint az a körülmény, hogy aszerint minősül államigazgatásinak vagy munkajoginak egy, az irányító szervtől érkező utasítás, hogy az *irányított szervezet vezetőjéhez* (ill. vezető alkalmazottjához — ld. lentebb) szól-e, avagy az *irányított szervezethez mint ilyenhez.* Csakhogy a szervezethez felülről jövő utasítás akár államigazgatási konkrét utasítás, akár munkáltatói, egyaránt a szervezet alkalmazottja, rendszerint az igazgató „fogja fel" mint a szervezet felelős vezetője és képviselője. A szervezet érintett alkalmazottja ekként kötelezettje az utasításnak, akár államigazgatási az, akár pedig munkajogi.

Ennek az elhatárolásnak a később részletezendő gyakorlati jelentősége tehát végső fokon abból fakad, hogy — egyelőre csak az igazgatói funkció szempontjából nézve — a szocialista szervezetek vezetője mint felhatalmazás folytán

funkcionáló személy — kettős jogállású: mint a szervezet élére állított személy *munkáltatói* jogokat (is) gyakorol; mint olyan pedig, aki mindezt a tevékenységet más részére teljesítendő szolgálat formájában látja el — munkavállaló. Az igazgató munkajogviszonya speciális (vezetői) munkajogviszony hasonlóan a szervezeten belüli vezetők munkajogviszonyához. Ha pedig ez így van, akkor azt sem lehet vitatni, hogy a felügyeleti szervtől indulhat ki munkáltatói utasítás is, hiszen minden munkajogviszonynak s így a vállalati igazgatóénak is hozzátartozik a lényegéhez az utasításadás lehetősége.

A szervezet csúcsán álló vezetőnek az *általa irányított* szervezethez való viszonyát — többnyire — munkajogviszonynak tekintik a kérdéssel foglalkozó szerzők.[1] Ámde az igazgatónak kapcsolata lévén az irányító szervezettel is, kérdéses lehet, vajon nem kerül-e ezáltal egy *külön* jogviszonyba *is* az igazgató, nevezetesen a felügyeleti szervvel. Azzal az irodalmi felfogással szemben, amely az utóbbi kérdésre igenlően válaszol, államigazgatási jellegű jogviszonynak tekintve[2] az igazgatónak a felettes szervhez való viszonyát, a magam részéről ezt a relációt *a beosztott és a közvetlen felettes* viszonyának analógiájára ítélem meg.[3] Ha ti. az igazgató egyrészt munkavállaló, akkor nyilvánvalóan kell, hogy legyen felettese, közvetlen felettese is. Ám az ő esetében — lévén az általa irányított szervezetnél az igazgatói a legmagasabb poszt — közvetlen feletteskénti csak egy szervezeten kívüli, nevezetesen az irányító szerv állományába tartozó személy jöhet számításba. Munkavállalóként az igazgató nem a felettes szervhez mint egészhez viszonyul, hanem annak valamely alkalmazottjához. Utóbbi tekintendő az igazgató *közvetlen felettesének* (hasonlóan a szervezeten belüli alá-fölérendeltséghez) s következésképpen az igazgató irányában munkáltatóként lép fel (vagyis az igazgató irányította szervezet nevében). Ugyanekkor azonban a felettes szervtől *mint ilyentől* kiinduló konkrét utasítást is a felettes szerv valamely alkalmazottja adja ki. Ám utóbbit szervtől—szervhez (pontosabban egy önálló szervezettől, egy másik önálló szervezethez) menő utasításnak és ezért államigazgatásinak kell tekintenünk, szemben az igazgatóhoz, mint munkavállalóhoz címzett utasítással, amely munkáltatói, munkajogias.

Jóllehet az államigazgatási és a munkáltatói konkrét utasítás bonyolult összefonódást mutat, megkülönböztetésük közvetlen gyakorlati jelentősége sem vitatható. Ennek kapcsán már az is sokat mond, hogy a munkatörvénynek az utasításteljesítéssel kapcsolatos szabályai csak a munkáltatói utasításra vonatkoznak (ld. lentebb). Felderítendő viszont, hogy az igazgatóhoz címzett (vagyis munkáltatói) utasítások nem igényelnek-e speciális szabályozást a munkáltatói tömeg-utasításokhoz képest. Továbbá, a gazdaságirányítás új mechanizmusában megnövelt vállalati önállóság pedig azt a kérdést veti fel, hogy az utasításos irányítás korlátozására vonatkozó tendencia vonatkoztatható-e a munkáltatói utasításra is.

Ma már lezártnak tekinthető — igenlően — az a kérdés, hogy a gazdaságirányítás új mechanizmusában szükség van-e egyáltalán az utasításos irányításra[4]. Nem kétséges, hogy a felügyeleti szervek és az *alájuk rendelt* vállalatok, szervezetek között *direkt vezetési-irányítási viszony* lévén a konkrét utasítás ebben a szférában sem nélkülözhető irányítási forma. Ám, az is aligha vitatható, hogy szerv(ezet)ek közötti viszonylatban — főként a gazdasági szervezetek felé irányulóan — a gazdaságirányítás új mechanizmusában az utasításnak kifejezetten *végső biztosíték* szerepet kell szánni[5]. És ezt éppen a munkáltatói utasítással szemben kell az államigazgatási konkrét utasítás specifikumaként hangsúlyoznunk, mert előbbinek korántsem csak végső biztosíték funkciója van[6]. Közismert, hogy a gazdaságirányítás korábbi mechanizmusában éppen az volt az utasításos irányítás elburjánzásának egyik indítéka, miszerint lényegében az egész népgazdaságot egyetlen nagy vállalatként tekintettük s ez alapon a vállalatok utasításos irányítását, vagyis feléjük az államigazgatási konkrét utasítások adását, a szűkebb szervezeteken, a munkszervezeteken belüli (a munkáltatói) utasításadáshoz hasonló képletben fogtuk fel.

II.

Az államigazgatási konkrét utasítás címzettje — mint erre már történt utalás — egy meghatározott (szervezeti léttel bíró) alárendelt szerv mint jogi személy. Ehhez képest a munkáltatói utasítás címzettje közvetlenül egy meghatározott természetes személy, aki — témánk szempontjából — az alárendelt szervezet (rendszerint vezető beosztású) alkalmazottja. Döntően tehát a felügyeleti szervtől jövő utasítás *címzettjének* különbségében rejlik a szóban levő

[1] Szamel L.: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái, Bp. 1963. Közg. és Jogi K. 286. old., valamint Weltner A.: A szocialista munkaszerződés. Bp. 1965. Közg. és Jogi K. 343—345. old.

[2] Az igazgatónak a felettes szervhez való viszonyát külön jogviszonyként fogja fel és „államigazgatási jellegűnek tekinti Weltner A. (Im. 340—343. old.).

[3] Ezt a felfogást támasztja alá — ha nem is pontos szóhasználattal — az állami vállalatról szóló 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. r. (a továbbiakban: az R.) 11. § rendelkezése is, kimondva, hogy az igazgató munkaviszonyában a munkáltatói jogokat az alapító szerv gyakorolja.

[4] Vö. pl. Havas P.: A piac megszervezése. Közg. Szemle, 1966. 7—8. sz. 800. old.-al.

[5] Havas P.: Im. 806—807. old., valamint Sik Gy.: A tervezés tudományos színvonalának és a gazdaságirányítás reformjának kapcsolata. Közg. Szemle, 1966. 4. sz. 410. old.; továbbá az R. 24. § (3) bek.

[6] Román L.: A munkáltatói utasítási jog és az utasításteljesítés kötelezettsége (kandidátusi értekezés). 1968. különösen 146—197. old.

határprobléma megoldásának kulcsa. Általános rendeltetése szerint ugyanis a munkáltatói utasítási jog, illetve utasítás nem különbözik államigazgatási jogi „iker-párjától"[7]. Konkrét tárgyuk és tartamuk szerint pedig csak a *speciális* munkáltatói utasítások határolódnak el élesen az államigazgatási konkrét utasításoktól; a munkáltatói tömeg-utasítások, azaz a nevesítetlen utasítások[8] körében jelentkezik teljes nagyságában a szóban levő határprobléma. Az ugyanis, hogy munkáltatói utasítással állunk szemben a vállalati igazgató *kirendelése* esetében (pl. egy másik vállalat igazgatójának a *helyettesítése* céljából) vagy mondjuk, *kiküldetése* kapcsán (pl. külföldi tanulmányútra, vagy akár egy belföldi tapasztalatcsere útra) — semmilyen vonatkozásban nem lehet kétséges. Ámde miből állapítható meg általában az, hogy az igazgató-e az utasítás címzettje, vagy az általa vezetett szervezet? Ezt ti. semmi esetre sem döntheti el az adott utasítás konkrét *címzése* (az utasítást tartalmazó *borítékon* feltüntetett cím). Itt egy bonyolult elméleti kérdésről van szó, s ennek mikénti megoldásához kellene igazodnia voltaképpen a konkrét címzésnek is s nem pedig fordítva.

Pusztán a vezetők kettős jogállásának[9] izolációs megközelítésével tehát nem juthatunk előbbre. Az a kérdés ugyanis, hogy az ilyen utasítást az igazgatóhoz, mint *munkavállalóhoz*, vagy mint *munkáltatói* jogokat gyakorló személyhez szólónak kell-e tekintenünk, nem több, mint azt kérdezni, vajon a szervezet, avagy a vezető az utasítás címzettje. Az alapon sem lehet egy, az irányító szervtől érkező utasítást munkáltatóinak nyilvánítanunk, hogy ugyanolyan utasítás szervezeten belüli viszonylatban is adható, és akkor vitán felül munkáltatói. Szervezeten belül ti. az utasítás csakis munkáltatói lehet; s ez már sejteti azt, hogy szervezetek közötti viszonylatban egy ugyanolyan tartalmú utasítás lehet államigazgatási is. Következik ez az államigazgatási és a munkáltatói utasítás eltérő érdekalapjából is: a munkáltatói utasítás a *munkáltatói szervezet érdekében* kerül kiadásra, az államigazgatási utasítás pedig egy külön érdek, szabály szerint a népgazdasági érdek szolgálatában. Előbbivel szemben ezért a címzett, a munkavállaló — ami szorosan véve az érdekmotivációt illeti — vagy azt hozhatja fel, hogy nem áll a szervezetnek mint utasításadónak sem érdekében az utasítás, vagy pedig az ő egyéni érdekét sértő voltára apellálhat. Az államigazgatási utasítással viszont sohasem lehet *pillanatnyi egyéni érdeket* szembeállítani; ennek a helyébe lép a *szervezeti érdek*, amire az utasított szervezet hivatkozhat az utasításadó külön érdekével szemben (részletesebben ld. lentebb a III. alatt).

Az államigazgatási és a munkáltatói utasítás érdekalapjának éles differenciálása a gazdaságirányítás új mechanizmusának a műve; a gazdasági szervezetek, a vállalatok valóságos önállóságának megteremtésével reális gyakorlati fogalommá vált a vállalati érdek kategóriája. Az államigazgatási és a munkáltatói utasítás érdekháttere lényegileg azonban nem lehet más egy utasításos irányítású gazdasági mechanizmusban sem. Utóbbiban e kétfajta utasítás megkülönböztetésének gyakorlati jelentősége mégis némileg más vonatkozású. Nem annyira azonban, hogy ez alapon azt kellene mondanunk, miszerint az államigazgatási szervek (mint külön szervezetek) közötti hierarchiában élő utasítások esetében ma is más volna a két utasításfajta elhatárolásának kritériuma, vagy merőben más a rájuk való reflektálás általános szabálya. Jóllehet az új gazdaságirányítási mechanizmus elvei, jelenleg csak részben valósíthatók meg, ültethetők át az államigazgatási, sőt általában a „gazdaságon kívüli" szervezetek irányítására, ez nem zárja ki még az államigazgatási konkrét utasításra történő reflektálás szabályainak általánosíthatóságát sem — főként perspektivikus szemléletben (nemhogy a munkáltatói utasítástól való elhatárolhatóságát). Ugyanakkor kétségtelen, hogy nem sikkadhat el az aktuális differenciálás szükségessége sem az államigazgatási konkrét utasításra reflektálás szabályai között, mégpedig a gazdasági és a nem gazdasági szférában (lentebb III. alatt).

Az államigazgatási és a munkáltató utasítás érdekalapjának differenciáltsága azonban még korántsem elegendő a „gordiuszi csomó" teljes kibogozásához. Az utasításadás ugyanis korántsem jár mindig érdekütközéssel; az érdekazonosság esetén pedig legalábbis nehezebb felismerni az utasítás mögött „felvonuló" érdekeket. Elég talán csak arra hivatkozni ezzel kapcsolatosan, hogy az államigazgatási és a munkáltatói utasítás egyaránt ütközhet jogszabályba, sőt büntetőjogi jogszabályba is — effektíve; az utasításnak ilyen hibája különösen alkalmas elhomályosítani a mögötte meghúzódó érdeket. S végül az exponált határprobléma említésre méltó nehézsége az is, hogy a felelősségviselés oldaláról sem kaphatunk arra a kérdésre választ, vajon ki az utasítás címzettje; a vezető ti. akkor is felel (a feltétlenül érvénytelen utasítás teljesítéséért — ld. még lentebb), amikor a szervezet a kötelezett. Ez következik a már mondottakból, illetve a vezető felelősségéből.

Áttérve ezek után a példálózásra, a tipikus esetek kiszűrésével haladhatunk célunk felé. Előre

[7] Az utasítási jog általános rendeltetése egy, a munkaszerződésben, illetve más módon előre, de elvontan meghatározott kötelezettség konkretizálása (uo. mint 6. sz. jegyzetben).

[8] A munkáltatói tömeg-utasítások (a nevesítetlen utasítások) és a speciális utasítások különbsége lényegében abban van, hogy utóbbiak eltérést jelentenek vagy a szerződéses munkakörtől (pl. a helyettesítés, kisegítés), vagy a szerződéses munkahelytől (pl. részint az átirányítás vagy a kiküldetés, kirendelés) vagy a szerződéses munkaidőtől (pl. a túlmunka); s ezért a speciális utasítások csak *átmeneti hatályúak* lehetnek (ld. részletesebben Román L.: Im. 345—466. old.-t).

[9] Weltner A. plasztikus megállapítása szerint: „minden vezetői munkakör... Janus-fejet hord..." (Im. 344. old.)

véve a munkáltatói utasítást, nem lehet kétséges, miszerint ilyen az, amely a vezetőt arra kötelezi, hogy egy meghatározott időpontban egy bizonyos értekezleten vegyen részt. A vitát itt az zárja ki, hogy nyilvánvalóan *személyes* kötelezettségről van szó; az utasítás közvetlenül nem érinti a szervezet tevékenységét; az apparátus egyetlen más tagjának a közreműködése sem szükséges a teljesítéshez. Mindemellett a vezetőnek értekezletre rendelése legalábbis az alárendelt szervezet érdekében történik (az irányító szervnek az utasítást kiadó alkalmazottja ennyiben az alárendelt szervezet érdekében lép fel). Ennek megfelelően az ilyen utasítással elvileg szembe állítható a vezető egyéni érdeke is, mint általában a munkáltatói utasítás esetében.

Ámde munkáltatói utasításról van-e szó akkor, amikor a vezetőt arra kötelezik az irányító szerv részéről, hogy a szervezet(!) fordítói munkakörben alkalmazott dolgozóját külföldi vendégek tolmácsolására néhány napra rendelje a felügyeleti szerv szolgálatára? Itt ugyan közvetlenül nem az alárendelt szervezet érdeke motiválja az utasításadást, de kezdeményezésétől függetlenül éppen a kirendelés mint speciális munkáltatói utasítás kiadása sem közvetlenül a munkáltató érdekében történik. A munkáltatói utasításnak az a jellemzője, tehát, miszerint a munkáltató szervezet érdekében kerül kiadásra, határeset megoldásánál nem erőltetett úgy felfogni, hogy az nem a munkavállalói érdek szolgálatára rendelt aktus. Az utóbbi példában eszerint tehát szó lehet még munkáltatói utasításról. Ámde az igazgató a maga egyéni érdekét nem szegezheti szembe az ilyen utasítással, hanem csak a *vállalat érdekére* apellálhat (illetve az érintett alkalmazott — jelen példában: a fordító — alapos érdekére pedig csak olyként hivatkozhat, mint az utasítás teljesítését *lehetetlenné* tevő okra). Ez természetes is, mert nyilvánvalóan az irányító szerv *külön érdekét* volna hivatva szolgálni az utasítás. De — a másik oldalról nézve — ennél is nyomósabb érve a minősítésnek az, hogy a szóban forgó utasítást nem tekinthetjük az igazgató személyes kötelezettségét előíró aktusként, hisz a szervezet személyi állományához kell nyúlnia. A *szervezetet* kötelező utasításról van tehát szó, s ebből automatikusan következik az igazgató teendője.

Említettük, hogy a jogszabályba ütköző, pláne az egyenesen abszurd utasítások erősen torzítva közvetíthetik az érdekrelációt. Erre példa lehet az az utasítás, amely az alárendelt vállalatok vezetői(!) számára azt rendelte el, hogy a társadalmi ellenőröknek csak akkor engedjék meg a mintavételt, ha a tanács kereskedelmi osztályától külön megbízólevelet hoznak. Nem nehéz belátni, hogy elégtelen volna azt kutatni, vajon a vállalat, vagy a felettes szerv külön érdeke, esetleg a népgazdaság érdeke motiválhatta-e ezt az utasítást. Az is megtévesztésre alkalmas momentum, hogyha nem is pillanatnyi személyes érdek, de mindenesetre a törvényesség ügyét szolgálni akaró, vagy a jogszabályi szankcióktól félő állampolgár általános emberi érdeke szembeállítható ezzel az utasítással is (ha nem is megtagadási célzattal). Ráadásul a munkáltatói utasításnál is találkozunk effajta érdekhátterű reflexióval. Megkülönböztető lényeges vonása, hogy közvetlenül *a szervezetnek mint egésznek* a működését érinti, egy *szervezeti magatartást* ír elő, s *ezért* nem állítható vele szembe eleve az igazgató pillanatnyi egyéni érdeke. Következésképpen a példában szereplőt államigazgatási utasításnak érezzük annak ellenére, hogy a boríték címzése szerint az igazgatóhoz szól.

Még inkább nyilvánvalóan államigazgatási az az utasítás, amelyben a miniszter elrendeli az alárendelt vállalat számára, hogy egy bizonyos műszaki megoldást engedjen át egy másik vállalatnak. Hasonlóképpen államigazgatási az utasítás, ha a miniszter (a Mt. V. 84. § (1) bek-ben megállapított jogával élve) a munkavédelmi felügyelő által felfüggesztett vállalati működés folytatását rendeli el. Itt is az a döntő államigazgatásivá minősítése mellett, hogy a szervezetnek mint ilyennek a működésére vonatkozik az utasítás. Az ez alapon történő minősítést azután ellenőrizhetjük azzal is, hogy egyfelől az ilyen utasításokat mindenekelőtt a vállalati érdektől különböző érdek, mégpedig a népgazdasági érdek motiválja (ámbár utóbbi kétségtelenül egybevág a vállalat érdekével is); másfelől sohasem állítható vele szembe az igazgató pillanatnyi személyes érdeke. Különösen az utóbb említett fajta utasítás államigazgatási jellege szinte épp oly nyilvánvaló, mint a tervutasításos gazdaságirányítási mechanizmus vállalati tervutasítása volt.

A fentiek alapján már szinte természetszerűnek tűnik az utasítás államigazgatási jellege, ha a felülről jövő konkrét utasítás azt írja elő, hogy a vállalatnál gyártott fogyasztási cikkekhez mellékeljenek használati utasítást és az esetleges reklamációkat megkönnyítő adatokat tüntessék fel rajtuk. Ugyancsak államigazgatási az az utasítás is, amely a konstrukcionális hibával gyártott áruk forgalomból való kivonása tárgyában érkezik a vállalathoz utóbbi irányító szervétől. De államigazgatási jellegű a tanács tervosztálya által a tanácsi építőipari vállalathoz arra nézve intézett utasítás, hogy az utóbbi által épített lakóházakban a garanciális javításokat haladéktalanul végezze el. Mindhárom esetben nyilvánvaló, hogy a szervezetet mint ilyent érinti az utasítás; és következésképpen az is, hogy az igazgatóra „csak" az utasítások teljesítésének megszervezése hárul. A teljesítés irányítása marad az igazgatóra éppúgy, mint ahogy általában ilyen jellegű tevékenységekben realizálódik vezetői munkaköre felülről jövő utasítások nélkül is. Mindamellett jól kirajzolódik a példálózott utasítások indítékai sorában a vállalati érdektől elkülönült érdek is.

Az eddig felhozott példák közül néhány különösen alkalmas szemléltetni azt, hogy a szer-

vezethez felülről érkező és (a vezetőtől) *képviseleti ténykedést kívánó utasítás mindig szervezeti jellegű tevékenységet ír elő.* Dogmatikailag ezt úgy kell felfognunk, hogy az ilyen utasítás éppúgy, mint egy jogszabály, vagy mint egy, a vállalat által kötött szerződés a szervezetet mint ilyent kötelezi közvetlenül. Az államigazgatási utasításból a vezetőre magára háruló kötelezettség eszerint általában nem fedi egészen az utasítás tartalmát, amennyiben egy vagy több beosztottjának a tevékenysége *is* szükséges lesz az utasításban foglalt kötelesség teljesítéséhez, illetve teljesüléséhez.

Ha a *szervezetszerű működést* kell az államigazgatási és a felettes szervtől jövő munkáltatói utasítás alapvető elhatároló kritériumává, differencia specifiká-vá tennünk, akkor viszont nemcsak az következik ebből, hogy a felettes szervtől érkező és képviseleti ténykedést kívánó utasítás mindig államigazgatási. E tétel fordítottja is áll: az *államigazgatási utasítás végrehajtásához képviseleti cselekményre mindig szükség van.* Ha ez hiányzik, akkor az igazgató személyes kötelezettségét kell megállapítanunk. Ez a tétel végső fokon arra épül, hogy a vezető akkor, amikor utasítást ad ki, képviseleti ténykedést végez. Márpedig a szervezeti vezetőt „intézkedésre" kötelező felsőbb utasítás olykor egyenesen az utasítások sokaságának (de legalább egynek) a kiadását tételezi fel az utasítást vevő szervezeten belül. Elég talán az átszervezés felülről történő elrendelésének a példáját említeni, aminek a megvalósításához több-kevesebb munkáltatói utasítás kiadására lehet szükség. A felettes szerv részéről vállalati átszervezés esetleges elrendelése is kíván tehát képviseleti ténykedést az alárendelt szervezet vezetője részéről; nem lehet az ilyen tárgyú kötelezettségnek megfelelő intézkedést, szervező tevékenységet, amely munkáltatói utasítások adását is feltételezi, egészében és merőben *„ügyintézői"* ténykedésként felfogni és mereven elkülöníteni a vezető *képviseleti* ténykedésétől.

A mondottak azonban nemcsak az utasításadásban megnyilvánuló képviseleti ténykedésre vonatkoznak. A meghatalmazott (vagyis az egyszemélyi felelős) vezető által történő munkáltatói joggyakorlás — képviseleti ténykedés általában.[10] Eszerint nyilvánvaló a munkáltatói felmondás képviseleti tevékenység tartalma is, aminek felülről történő elrendelésére az utasításos gazdaságirányítási mechanizmusban ugyancsak sok példa volt. Elmondhatjuk ezt az alkalmazásnak, vagy éppen a fegyelmi eljárás megindításának a felettes szerv általi elrendeléséről is. Ám az államigazgatási utasításnak a szervezetszerű működéshez, közelebbről a képviseleti cselekvéshez kapcsolása természetesen igazolható a szervezet mint polgári jogi alany képviselete szempontjából is; vagyis az igazgatónak nem munkáltatói fellépése, hanem más természetű, nevezetesen polgári jogi képviseleti ténykedése tekintetében. A fentiekben exponált kritériumok alapján lehet-e nem államigazgatásivá minősítenünk, például, az illetékes miniszternek a szervezet számára társasági (vagy bármely más) szerződés kötését elrendelő utasítását? Az utasítás mögött megbúvó érdekreláció is ugyanaz, s egyaránt a szervezetet mint ilyent érinti mindkét esetben az utasítás. Az sem változtat ezen a minősítésen, ha az igazgató kizárólag saját maga végezné az utasításban szereplő szerződés megkötését; az igazgató személyes kötelezettségének az a tény is ellene szól, hogy a szerződést *nem a maga nevében* hanem az általa vezetett szervezet nevében köti. Az adott utasítás is képviseleti ténykedést ír elő tehát, s ezzel adva van az utasításadás és a végrehajtás között az a közvetettség, aminek alapján indokolt az utasítás címzettjének (vagy ha jobban tetszik: közvetlen címzettjének) magát a szervezetet tekintenünk.

Ha az utasítás *egy személy cselekvésével* realizálódhat (mint pl. egy szerződés megkötése) és *kifejezetten* is az igazgató *személyes* felelősségére adná ki az irányító szerv meghatározott alkalmazottja, lényegében ekkor sincs szó többről. Amennyiben képviseleti ténykedést kívánó konkrét rendelkezést tartalmaz ugyanis az aktus, annyiban kétségtelenül államigazgatási utasítással állunk szemben, miként ez a fentebbi alaptételből következik. Erről az érdekreláció alapján is meggyőződhetünk: a szervezet érdekét lehet szembeállítani az utasítással olyannyira, hogy ha a nyereséges működést veszélyeztetné, akkor teljesítése kompenzációs igényt alapozhat meg a szervezet számára (a lentebb mondandók szerint). Egy ilyen tartalmú aktus azonban mint államigazgatási konkrét utasítás *nem kötődhet kifejezetten a vezető személyéhez.* Ha ti. egy kötelezettség címzettje a szervezet mint egész, akkor ebből az következik, hogy a vezető a maga *egyszemélyi felelőssége* alapján dönthet arról is, vajon magához veszi-e a teljesítést avagy tovább adja valamelyik beosztottjának (ez az a közvetettség az utasításadó és a végrehajtás között, amiről az imént szó esett). Az államigazgatási utasításból kifolyólag *a vezető szerepe nem degradálódhat egy merőben operatív végrehajtó tevékenységre* (a kizárólag végrehajtó szerep ti. jellegzetesen munkavállalói funkció). De ha mégis az a paradox helyzet állna elő, hogy a végrehajtást magát kifejezetten és kizárólag a szervezet vezetőjének a *kötelességévé* tennék (s nem csupán a végrehajtásért való *felelősség* hárulna rá), úgy legfeljebb csak addig mehetünk el, hogy *egy külön utasítást,* nevezetesen egy munkáltatói utasítást tételezünk fel. Dogmatikailag csak arról lehet szó, hogy egy államigazgatási utasítás egy munkáltatói utasítás *kíséretében* kerül kiadásra. Mivel az irányító szervtől jövő konkrét rendelkezés nem lehet

[10] Vö. Román L.: A munkáltatói jogok természete. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 43. sz. 50—51. old.

egyszerre államigazgatási utasítás is meg munkáltatói utastás is, csakis két különböző természetű — egy államigazgatási és egy munkáltatói — utasítás együttes kiadásáról beszélhetünk annak ellenére, hogy egy papiroson kerülnek megszövegezésre. A „kísérő" munkáltatói utasítás létezését is ellenőrizhetjük az érdekreláció segítségével: amennyiben a vezető személyes kötelességévé tétetnék egy államigazgatási konkrét utasítás teljesítése, úgy a rendelkezés a „részével" a vezető szembeállíthatja a maga pillanatnyi egyéni érdekét (pl. szabadságra kíván menni). Mindebből végeredményben mégsem az a következtetés kínálkozik, hogy az igazgató személyes kötelezettsége az utasításos akaratnyilvánítás kérdése. Ellenkezőleg: akkor van szükség a személyes kötelezettség formájában (munkáltatói) utasítást adni az irányító szerv részéről, ha különben nem maga a vezető lenne a felülről jövő rendelkezés *kizárólagos,* illetve *magától értetődő* végrehajtója. Éppen azt bizonyítja ez is tehát, hogy — általános szabályként — a vezető személyes kötelezettsége és nem személyes kötelezettsége (vagyis a szervezet kötelezettsége) közti különböztetés az utasításos rendelkezésből adódó *objektív meghatározottság* kérdése (s nem pedig — mint említést nyert — merőben akarás, az utasításos akaratnyilvánítás kérdése).

A szervezetszerű működés, illetve a vezető személyes tevékenységének előírása mint az irányító szervtől jövő munkáltatói utasítás és az államigazgatási konkrét utasítás elhatároló ismérve lényegében nem jelent — az eddig mondottakhoz képest — külön problémát akkor, ha az utasítást tartalmazó boríték vagy más formában történő közlés nem a szervezet csúcsán álló vezetőhöz szól[11] (annak ellenére, hogy az államigazgatási konkrét utasítás ösztönösen a szervezet csúcsához „vonzódik"). Ha közvetlenül valamely speciális szervezeti egységhez vagy annak vezetőjéhez intéznék is az utasítást tehát, ugyanúgy államigazgatásinak tekintendő az, mintha a szervezet vezetője venné; feltéve természetesen, hogy nem kizárólag az egység vezetőjének személyes kötelezettségét tartalmazza. Ezen a megítélésen nem változtat az a tény, hogy ugyanolyan tárgyban *szervezeten belül,* tehát az igazgató által kiadott utasítás csakis munkáltatói lehet. Utóbbi viszonylatban ti. az utasításadó és az utasítás végrehajtója közé nem ékelődik be egy önálló szervezet, amely közvetlenül az utasítás címzettje lehetne. Ha tehát az alárendelt szervezet valamely egységével történnék is az utasítás közlése, maga a szervezet mint egész lesz az utasítás címzettje, mert a kérdéses egységnek nincs szervezeti önállósága, azaz az egésztől elkülönült egzisztenciája (márcsak ezért is legalább tájékoztatni kell az igazgatót az utasításadásról). Ezzel szemben valamely *nem vezetői* munkakörű dolgozónak közvetlenül az irányító szerv (ti. utóbbi alkalmazottja) részéről történő utasítása munkáltatói utasításra vall, amennyiben a nem vezető alkalmazott csak *személyesen* maga lehet az utasítás végrehajtója. Az utasításadás utóbbi példája, vagyis ha az irányító szervtől közvetlenül utasítanák az alárendelt szervezet valamely (nem vezetői) alkalmazottját, azonos természetű azzal az esettel, mint amikor például az irányító szerv (alkalmazottja) közvetlenül mond fel az alárendelt szervezet alkalmazottjának; márpedig ez esetben nyilvánvalóan munkáltatói aktusról van szó.

Az államigazgatási konkrét utasítás — mint fentebb megállapítottuk — ösztönösen a szervezet csúcsához „vonzódik". Olyannyira így, hogy legfeljebb a szervezet valamely egységéhez címezhető ez az utasítás fajta. Ezt azért kell külön is aláhúznunk, mert nem vezető beosztású alkalmazottak is — munkakörükből kifolyólag vagy egyedi felhatalmazás alapján — folytathatnak képviseleti tevékenységet (pl. beosztott jogtanácsos, kereskedelmi ügynök stb.); a nekik adott utasításokat ezért témánk szempontjából külön is tipizálnunk kell. Az általuk kötött szerződésből vagy más képviseleti cselekményből természetesen ugyanúgy a *szervezet* lesz a jogosított, illetve a kötelezett, mint a vezető munkaköréből hasonló ügyletéből. Mindemellett munkaköri feladatról lévén szó, utóbbiaknak *személyes* kötelezettsége is a képviseleti feladat ellátása. Ha tehát egy beosztott munkavállaló képviseleti tevékenységre vonatkozóan közvetlenül kapna utasítást az irányító szervtől, kérdéses, vajon nem államigazgatási utasításról van-e szó ez esetben is. Bár ez egy annyira abszurd szituáció, hogy gyakorlati előfordulása teljesen valószínűtlen, ez éppen nem figyelmen kívül hagyása mellett szól. Az érdemi megoldás mármost abból vezethető le, hogy egyrészt a szervezethez kívülről (ti. az irányító szervtől) jövő és képviseleti ténykedést kívánó utasításról lévén szó, azt igenis államigazgatásinak kell tekintenünk; másrészt pedig nem vezető beosztású munkavállalónak csakis munkáltatói utasítás adható. Előbbi *definitiv,* utóbbi pedig *funkcionális* tényező lévén, máris megoldottnak vehetjük a problémát: államigazgatási konkrét utasítást az alárendelt szervezet nem vezető beosztású alkalmazottjához „kézbesíteni" még az irányító szerv részéről sem jogosult senki. Amennyiben pedig ilyen utasítást venne a kérdéses munkavállaló, úgy mindentől, még az utasítás *esetleges hibájától is függetlenül* jelentést kell tennie róla felettesének (mintegy az utasításadó tévedését kor-

[11] Megjegyezzük, hogy kifejezett jogszabályi rendelkezés szerint a felügyeleti szerv közvetlenül utasíthatja az igazgató helyetteseit (ld. erre nézve R. 11. §-át); elvileg pedig az általa vezetett szervezet bármely alkalmazottját (aminek minimális követelménye természetesen az, hogy az igazgatót erről tájékoztassa). Ez végeredményben nem a két utasításfajta elhatárolásának, hanem a közvetlen felettes kilétének, illetve utóbbi utasításadási hatáskörének a kérdése, amelynek példázását és néhány speciális vonatkozását ld. lentebb.

rigálva el kell azt juttatnia a címzetthez, illetve annak képviselőjéhez) és meg kell várnia, amíg munkáltatói utasításként visszakapja.[12]

III.

1. Az államigazgatási és a munkáltatói utasítás elhatárolásának a fentiekben körvonalazott kritériumából következik, hogy az irányító szervtől jöhető utasítások döntő többsége államigazgatási jellegű. Az alárendelt szervezet vezetői számára adható munkáltatói utasítások pedig effektíve alig haladják meg a speciális munkáltatói utasítások körét. Utóbbiak viszont, természetükből folyóan, eleve csak *kivételesen* adhatók, miért is a szóba jöhető munkáltatói utasítások adására (az irányító szerv részéről) rendes körülmények között csak ritkán kerülhet sor. Ez azonban munkaköri sajátosság. A szervezet csúcsán álló vezető tevékenysége ugyanis elvi jellegű és lényegében többé-kevésbé a célkitűző és elhatározó, a rendelkező tevékenységre korlátozódik. Ez a tevékenység fajta, no és az ezzel szorosan összefüggő egyszemélyi felelősség adja különösen az igazgatói munkakörnek azt a specifikumát, amely a messzemenő önállóságigényben jut kifejezésre. Ennyiben tehát döntően az igazgatónak magának kell meghatároznia a szervezet helyzetének, kapcsolatainak stb. megfelelően a legcélszerűbb szervezeti működés irányát (arról itt nem szólva, hogy mily szervek bevonásával és mily formában); s mindenekelőtt ebből a forrásból fakadnak tennivalói, illetőleg kötelezettségei. Mindemellett számtalan kötelezettség terheli a szervezetet kívülről is (jogszabályokból, szerződésekből, konkrét államigazgatási aktusokból); a szervezetnek ezekből a kötelezettségeiből és jogaiból az igazgatóra is hárulnak konkrét munkaköri kötelezettségek.

Az igazgatói munkakör sajátossága tehát az, hogy nem igényel folytonos utasításos beavatkozást a munkáltató részéről (e specifikumával azonban nem áll egyedül, mert a nem vezetői munkakörök között is vannak olyanok, amelyek utasítás-igénye nagyon alacsony, pl. a művészeti, a tudományos stb. munkakörök). A beosztott vezetők munkaköréhez képest pedig még külön is csökkenti az igazgató munkakörének utasításigényét az a körülmény, hogy utóbbi a szervezet *csúcsán* vezet. Az ő munkakörében ugyanis már a *szervezeti önállóságnak* is kifejezésre kell jutnia. Ezen túlmenően az *államigazgatási* utasítások „részesedése" is egészen alacsony lehet az igazgató munkakörére ható jogi aktusok sorában. Azaz, hogy alapvetően éppen a munkaszervezetek irányításának általános mechanizmusától függ az, vajon milyen az igény a szervezet, illetve az igazgató részéről államigazgatási konkrét utasítások iránt.

Amiként az államigazgatási konkrét utasítások adásának gyakorisága a legalapvetőbb mutatója a szervezeti önállóságnak, ugyanúgy az ilyen utasítások adása iránti igény is természetszerűen meghatványozódik az alárendelt szervezet önállótlansága, csekély önállósága esetén. A szervezeti önállóságra ezért a legnagyobb veszélyt a felülről jövő utasításadás lehetőségének korlátlansága jelenti. Ez esetben ugyanis a szervezeti határok „úszó" határokká válnak; a felettes szerv utasítási jogának gyakorlása sok tekintetben a szervezeten belüli irányítás képét mutatja. Ebben az irányítási metódusban azután többé-kevésbé felolvad a vállalati érdek is. Ez pedig egy elbizonytalanodásban ütközik ki a tekintetben, vajon van-e egyáltalán vállalati érdek; ami pedig már — részben érthetően — a felelősségvállalástól való viszolygás közvetlen serkentője a szervezet csúcsán álló vezető működésében. Mindez lényegében egy olyan koncepcióból vezetődik le, hogy vállalati érdek csak az lehet, ami a népgazdaságnak is érdeke; szemben a vállalati önállóságból kiinduló szemlélettel, amelynek az a logikája, miszerint a vállalati érdeket úgy kell *befolyásolni,* hogy az minél inkább egybevágjon a népgazdaság érdekével.

Az utasításos irányítási mechanizmusnak ezt az ellentmondásos tendenciáját a hatáskörelvonás tilalmának, avagy a hatáskörök „épségben tartása" elvének egyre erőteljesebb szorgalmazása lett volna hivatott enyhíteni. Ámde a hatáskörelvonás tilalma csak enyhülést jelenthet egy olyan helyzetben, amikor a — formálisan ugyan az önállóság képét mutató — szervezetnek alig van tényleges „hatásköre". Egyébként is ez a tilalom tulajdonképpen az államigazgatás helyi szerveinek a törvényesség szempontjából oly fontos hatásköri önállóságát volt hivatva védeni különösen a határozathozatal tekintetében és főként a felülről jövő utasítások ellenében.[14] A hatáskörelvonás tilalmára hivatkozással azután kísérlet történt az állami vállalatok irányításában is a felettes szerv részéről történő utasításadás jogszabályi korlátozására. Igen ám, de a vállalatok irányításában nem a hatáskörök épsége kell, hogy a védelem tárgya legyen, hanem a *vállalati önállóság* az optimális gazdálkodást, működést lehetővé tevő önállóság (a gazdálkodó, a kulturális, tudományos stb. tevékenységet végző szervezeteknek ti. nem hatásköre van, hanem több-kevesebb önállósága — szemben az államigazgatási, igazságszolgáltatási és más hatósági szervekkel, amelyek hierarchikus rendszert alkotnak s a köztük

[12] Megjegyezzük, hogy az államigazgatási konkrét utasítást vevő nem vezető alkalmazottnak az a kötelessége, hogy előbbinek végeredményben munkáltatói utasítássá „átalakítását" kezdeményezze (mint fent leírtuk), nem azonos a magasabb felettestől jövő *munkáltatói* utasítás címzettjének *figyelemfelhívási* kötelezettségével (ld. Román L.: A munkáltatói utasítási jog... I. m. 624—632. old), de különösen nem a Mt. 34. § (3) bek. harmadik mondatában megfogalmazott figyelemfelhívási kötelezettséggel.

[13] Ld. a 8. sz. jegyzetben hiv. irodalmat.

[14] Szamel L.: Im. 193—224. old., valamint Toldi F.—Pákay B.: Az államigazgatási eljárás általános szabályai, Bp. 1959. 36. old.

kialakított [hatósági] munkamegosztást fejezi ki a hatáskör fogalma). Ez, illetve közelebbről a vállalat *működési körének, rendeltetésének* az alapító okmányban történő megállapítása, amiről az R. 3. § (1) bek. szól, szabja meg azután a vállalatvezetés, s benne az igazgató hatáskörét.

A szervezet működésébe való utasításos beavatkozást, vagyis az államigazgatási utasítások adását nem a „mire nézve" és a „miként" kérdése alapján célszerű szabályozni, legalábbis a vállalati önállóságra épülő irányítási mechanizmusban. Sokkal elvibb jelentőségű, a vállalatok feletti felügyelet céljával összehangolt korlát felállítása kívánatos a népgazdasági érdekhez kötöttség formájában. Továbbá a felügyeleti szervnél az *utasításadási hatáskör* célszerű megállapításával kell ösztönözni a beavatkozástól való tartózkodást a vállalatok működésébe. Mindamellett — általános szabályként — az államigazgatási utasítás adását *formakényszer* felállításával is korlátozni volna célszerű. Ilyen korlátok közé szorított utasítási jog teremtheti meg azután a felelősség reális alapjait is az utasításadásért, illetve az utasítás teljesítéséért. Általában) [15] Az a megállapítás tehát, hogy a gazsát *külön elvek* alapján célszerű szabályozni, illetve korlátok közé szorítani a munkáltatói utasításhoz képest. A munkáltatói utasításokra — mint már céloztunk — *a munkatörvény rendelkezései* irányadóak; éspedig az igazgató mint munkavállaló utasításteljesítésére nézve is. Utóbbi vonatkozásban az új gazdaságirányítási mechanizmus sem támaszt külön követelményeket (nem beszélve arról, hogy a Mt. nem rendelkezik kimerítően az utasításteljesítésről — általában szólva az államigazgatási utasítások adáságirányítás új mechanizmusában az utasításos forma „idegen elem" lesz minden nélkülözhetetlensége ellenére[16] *csakis az államigazgatási utasításokra* vonatkoztatható.

2. Az utasítás címzettje részéről szóba jöhető reflektálási formákat (a megtagadást, a megtámadási forma alkalmazási köre is rendkívan azonban különbség az államigazgatási és a munkáltatói utasítás között. Előbbi tekintetében elvileg *nem jöhet szóba a megtámadásos forma,* míg a munkáltatói utasításnál egyenesen kívánatos e formához folyamodás, ha annak megvan az effektív lehetősége.[17] Igaz, éppen az igazgatóhoz szóló munkáltatói utasításra kevéssé lehetséges a megtámadás formájában történő reflektálás, ám annak voltaképpen nem elvi oka van. Ez egyrészt abban leli magyarázatát, hogy az igazgatóhoz címezhető munkáltatói utasítások köre meglehetősen szűk — mint ezt fentebb már megállapítottuk; másrészt pedig abban, hogy a megtámadást és a figyelemfelhívást) illetően is vül korlátozott. A tételesjogi ok mégis az, hogy — de lege lata — a magasabb vezető állásúakat külön kategorizálja a munkatörvény (ez alapon pedig a *szolgálati* út jöhet számításba a Mt. V. 115—116. §-ok szerint).

Ami pedig a *megtagadási* formát illeti, úgyszólván csak az lehet stabil közös vonás az államigazgatási és a munkáltatói utasítás között, hogy büntetőjogellenességük esetén megtagadási kötelezettség alá vonandók. Ámde a „közönséges" jogszabályellenes államigazgatási utasítást (nem értve ide a szervezetnek kárt okozó utasítást) — nézetem szerint — ugyancsak megtagadási kötelezettség alá kívánatos vonni; az utóbbi hibában szenvedő munkáltatói utasítás viszont csak kivételesen sorolható ebbe az (abszolut) érvénytelenségi kategóriába.[18] E különbséget részint a szervezeti önállóság és a munkavállalói önállóság foka közötti lényeges különbség indokolhatja. Továbbá egy szervezetnek, különösen pedig egy szocialista szervezetnek a természetével, társadalmi rendeltetésével, de egyáltalán funkciójával nem látszik összeegyeztethetőnek, hogy — jogellenes magatartás esetén — mentesüljön a felelősség alól azon a címen, miszerint utasításra cselekedett. E fokozott követelményből nem szabad engedni amiatt, hogy egy szervezet felelőssége csak vagyoni jellegű lehet; s következésképpen ilyennek az alkalmazhatatlansága esetén kizárólag a szervezet vezetőjére hárulnak az esetleges egyéb felelősségi következmények (nem beszélve a szervezet által elszenvedett vagyoni szankciók áthárításáról) — éppúgy mintha jogellenes (s ezért érvénytelen) munkáltatói utasítás teljesítése váltotta volna ki a szankciókat. Ezt annál is inkább kívánatos volna jogszabályban kimondani, mert a múltban szinte általános jelenség volt az ilyen tartalmú utasítások teljesítése is. No és mert félő, hogy az új mechanizmusban esetleg csak a nyereségre károsan ható utasításokkal szemben lesz — ösztönösen — ellenállás a vállalatok részéről. Ami pedig az államigazgatás hatósági tevékenységét illeti, nem kell külön ecsetelni a felettes államigazgatási szervtől kiinduló olyan utasítások (ezek természetesen államigazgatásiak) fokozott társadalomveszélyességét, amelyek jogellenes államigazgatási aktus kibocsátását írják elő. Annak ellenére, hogy egy ilyen utasításra kibocsátott államigazgatási határozat aligha fog jogerőre emelkedni, indokolt felelőssé tenni az ez okból érvénytelen utasításra hatósági határozatot kibocsátó alkalmazottat (annál is inkább, mert a munkáltatói — tehát egy államigazgatási szerv(ezet)en belüli — utasításra történő jogellenes határozathozatal is hasonló megítélésben részesítendő).

Az államigazgatási utasítással szemben *ezen* túlmenően is inkább a *megtagadásos* reflektálási formára kívánatos koncentrálni, ámde már nem tartalmi, hanem „csak" *hatásköri,* vagy *alaki* okból kifolyólag. Az utasításadást a felet-

[15] Ld. részletesebben Román L.: A munkáltatói utasítási jog... Im. főként VII. fejezetét.

[16] Havas P.: Im. 806. old.

[17] Ld. a 15. sz. jegyzetben jelzett irodalomnak különösen 503—524. old.-át.

[18] Uo. különösen 725—730. old.

tes szerv szóba jöhető legmagasabb rangú tisztségviselője, tehát vezetője, legfeljebb helyettese hatáskörébe kívánatos utalni (így az R. 24. § 2. bek. is — a vállalatok tekintetében). Neki(k) ugyanis pozíciójuknál fogva áttekintésük van a népgazdaság valóságos érdekéről és személyük is jelentős garancia az utasításadás felelőssége mellett. Ilyen relációban és e vonatkozásban pedig nem is szükséges az utasítás tartami helyességének a vizsgálatát (a tartalom jogszerűségén túlmenően — ld. fentebb) megkövetelni a szervezet vezetőjétől — a teljesítés feltételeként. Mivel az utasított szervezet vezetője általában nincs is abban a helyzetben, hogy az utasítás célszerűségét megítélhesse, be kell érnie — gazdasági szervezet esetében — a kár, illetve a lucrum cessans kompenzálásával, amennyiben a célszerű, nyereséges működést veszélyeztetné az utasítás. A nem gazdasági jellegű szervezetek tekintetében, különösen pedig az államigazgatás helyi szervei felé irányuló utasításadást illetően is ennek a metódusnak kellene *elvként* érvényt szerezni; talán csak azzal az eltéréssel, hogy bizonyos körben a felettes szakigazgatási szerv vezetőjének a hatáskörébe is utalható (ill. meghagyható) államigazgatási utasítások adásának joga.

Ezzel szemben a felettes szervtől érkező *munkáltatói* utasítás kiadását eleve nem szükséges a legmagasabb rangú vezető hatásköréhez kötni, sem pedig formakényszerrel megszorítani. Viszont a szervezeten belüli utasításadás hatásköri szabályozásához hasonlóan az igazgató közvetlen felettteseként eljáró személy feljogosítását a felettes szerv ügyrendi szabályzatába kellene foglalni; és csak végső soron beérni a szerv vezetője által adott általános, vagy éppenséggel eseti felhatalmazással. A munkáltatói utasításnak az államigazgatásival szembeni egyik alapvető sajátossága, nevezetesen az, hogy amennyiben a címzett érdekét aránytalanul sérti, akkor megtagadható, lényegében vonatkozik a felügyeleti szervtől érkező munkáltatói utasításra is. Az államigazgatási utasítás viszont ugyanilyen okból csak figyelemfelhívással illethető. Pontosabban: az államigazgatási konkrét utasítás negatív érdekkihatása nem esik különböző megítélés alá aszerint, hogy az utasított vagy az utasításadó érdekét sértő hibában szenved. Mindkét esetben köteles az utasított (ill. a szervezet képviselője) az utasításadó figyelmét az utasítás ezzel kapcsolatos hibájára előzetesen felhívni. Az *utasított érdekét sértő* konkrét államigazgatási utasítás esetében (feltéve, hogy gazdasági szervezetről van szó), ez a kompenzációs igénynek is egyik külön feltétele.

Említettük, hogy az államigazgatási utasítással szemben szigorú *alakiságí* követelményt is kívánatos támasztani. Miként azonban a fenti példák is mutatják ezt, nem minden államigazgatási utasítás egyforma súlyú, s ennél fogva e „műfajon" belül is disztingválnunk kell. Eszerint kielégítőnek érezzük közvetlenül az utasított szervezet speciális rendeltetésének, illetve *profiljának* megfelelő működésére, a szervezet rendeltetése szerinti tevékenységre vonatkozó utasítások érvényességi kellékévé tenni az írásbeliséget. Ám ezt nem szükséges feltétlen érvényességi követelményként előírni; ez okból elégnek tűnik megtagadási jog (s nem pedig megtagadási kötelezettség) formájában feltételesen érvényessé tenni az utasítást.

Román László

SZEMLE

EGYES JOGPOLITIKAI KÉRDÉSEK

Bevezetés

„Küzdtünk híven a forradalomért, nem halhatunk meg, élnünk kell tovább"... (József Attila)

Negyedszázada annak, hogy a felszabadulást követően a legalitáshoz jutott *Magyar Kommunista Párt* erre jelentkező *jogász* tagjaiból *aktívát* hozott létre, amelyben időszerű jogi és jogalkalmazási kérdések megtárgyalása mellett, különböző reform-gondolatok is felvetődtek.

E sorok írója mindezekre visszaemlékezve, most néhány olyan kérdést elevenít fel, amelyek felvetésében vagy kidolgozásában akkor valamelyes szerepe volt.

A felújított kérdéseknek nemcsak az emlékezés adja az aktualitást, hanem az is, hogy további megvitatásuk, ill. megoldásuk ma is *változatlanul időszerű*. — Az okokat nem kell elemeznünk; hiszen az időtálló kérdések önmagukért beszélnek. Annyit talán mégis megjegyezhetünk, hogy a felszabadulást követő koalíciós időszak, majd a szocializmus építésének különböző ellentmondásai, de emellett jogi, ill. idevágó társadalomtudományi ideológiánk többirányú speciális elmaradása, valamint szubjektív jellegű okok: mindmind közrehatottak abban, hogy az említett kérdéseket a megszilárdult szocializmus országában, és további nagy társadalmi fejlődésünk küszöbén is, újra érdemes felvetnünk.

Az elmondottakból következik, hogy a leírt gondolatokat most nem csupán az akkori, 25 év előtti szinten, hanem *az időközben szerzett tapasztalatok és ismeretek tükrében* kell megvitatnunk és feldolgoznunk.

A) Tézisek a szocialista jogról

A szocialista jog: a forradalom eszköze. Társadalmi, messzetekintő, elvi eszköz, életviszonyok — politikájának, világnézetének megfelelő — jobb és harmonikusabb rendezésére.

Ebből több dolog következik:

1. A szocialista jog *a forradalom* eszköze, s nem másé, s nem kisebbeké.
   Tehát:
   nem egyes személyeké, csoportoké, tisztviselőké, hogy érdekeik javára kisajátítsák,
   nem pillanatnyi előnyöké és kényelmeké, hogy elvi rendeltetéséből kiforgassák;
   nem fogás antiszociális célok megvalósítására.
2. A szocialista jog *eszköz*, — s nem öncél.
   Tehát:
   nem lehet önmagában álló, önmagából levezetett, önmagába forduló tétel-rendszer,
   nem lehet a formalizmus és dogmatika játékszere.
3. A szocialista jog — *szocialista* jog, — s nem akármilyen.
   Tehát:
   nem lehet ellentétben forradalmi politikai céljaival, világnézetével,
   nem vezethet azoktól eltérő, az életviszonyokat nem javító, a diszharmóniát fokozó eredményekre.

Ha mégis ilyennel találkozunk, az nem szocialista, hanem rossz jog, rossz jogszabály, rossz jogalkalmazás!

Az *1.* követelmény megsértése a torzítást, a törvénytelenséget jelenti; a *2.*-é az idealista, elszigetelődő jogi elméletet és gyakorlatot.

Nem függetlenek egymástól: sőt, többé-kevésbé feltételezik egymást és karöltve járnak.

Ha szocialista jogunk olykor, vagy itt-ott, deformálódott, együtt vagy külön, ezek okozták.

A *3.* követelmény nem érvényesülése: mindig, csalhatatlanul az előző kettőnek, vagy azok valamelyikének megsértésére mutat.

Terminológiai kérdés — a *jog fogalmáról* (természetesen a marxista értelmezésen belül és szocialista viszonyok között).

„Jog"-on egyaránt értendő:

a jogszabály,

a jogalkalmazás,

az előállt rendezett társadalmi állapot, beleértve mind a tárgyi helyzetet, mind az alanyi igényt az esetleges hiányosság, diszharmónia megszüntetésére.

Tulajdonképpen az utóbbi az, amely ismétlődően az előbbiekre vezet: egyedi vagy kisebb körű igény esetén általában a jogalkalmazásra, nagyobb és elvibb igény esetén a jogszabály létrehozására. Végső soron: a jog mindenkori megújulására és fejlődésére. A jog fogalmában tehát összefüggő körforgás és kölcsönhatás is benne fogaltatik.

B) A békebíráskodás — a népi igazgatás és jogalkalmazás kérdéseinek tükrében

I.

Talán nem érdektelen megemlítenem, hogy az ezzel kapcsolatos javaslatot annakidején, a felszabadulást közvetlenül követő *igazgatási munka* eleven *tapasztalatából* merítettem.

Még Buda ostromának napjaiban egy pesti elöljáróság működését kellett megszerveznünk. E közhivatal akkor a kerület egyetlen szervezett állami jellegű intézményét jelentette. Ennélfogva nemcsak a szokásos igazgatási teendőket kellett ellátnia, hanem a legkülönbözőbb — pl. ellátási, egészségügyi stb. — feladatokat is magára kellett vállalnia. Ilyenek körében *igazságszolgáltatási* jellegű *igények* is jelentkeztek: vitázó emberek jelentek meg, egymástól ingókat, helyiségeket, szolgáltatásokat követelve. Nem küldhettük, s nem is küldtük el őket máshová, az akkor még nem működő bíróságokhoz.

Ehelyett ideiglenes jogszolgáltatást szerveztünk: *békebírót* jelöltünk ki, aki meghallgatás és egyéb közvetlen módszerek után *ideiglenes döntést* hozott, s azt szükség esetén (a rendelkezésünkre álló csekély, de aktív rendőri apparátussal) *nyomban végre is hajtotta.*

Döntése, ill. végrehajtása főként a *birtokhelyzetet* kívánta átmenetileg megoldani, mindaddig, amíg a kérdéses jogvitát a rendes bíróságok szabályos úton elintézik.

A dolog érdekességéhez tartozott, hogy ezek *az „ideiglenes" döntések az esetek túlnyomó többségében véglegesekké váltak,* mert egyrészt helyességük ereje (igazságuk), nyomban történő végrehajtásuk, továbbá a későbbi időmúlás: általában az elmarasztalt felet is az előállt megoldás végleges elfogadására késztette.

II.

A szocialista állam- és jogpolitika alapvető célkitűzése *a népi önigazgatás, a népi bíráskodás* minél teljesebb megvalósítása, s ezen keresztül az állam fokozódó elhalásának megalapozása.

E törekvés logikus velejáró *követelménye* az, hogy a szocialista államnak mind szervezete, mind pedig törvénye olyan logikus, világos és egyszerű legyen, hogy az államszervezet igazgatásában és a jog alkalmazásában bármely dolgozó részt vehessen.

Az állam szervezetének, a jog felépítésének, szövegezésének és értelmezésének tehát minden misztifikációtól, felesleges bonyolultságtól meg kell szabadulnia. — Másrészt azonban az egyszerű ember, ill. *minden dolgozó* színvonalának, elsősorban *társadalmi tudatának és ismeretének,* olyan fokig kell emelkednie, hogy képes legyen az állam szervezetének és tevékenységének áttekintésére, az abban való részvételre, az érvényes jog megismerésére és alkalmazására.

III.

Az előbb említett követelményeknek látszólag ellentmond az a körülmény, hogy az állam munkájában és a jog alkalmazásában egyre több magasszintű *szakmai elem* is közrejátszik.

Nem kétséges pl., hogy a korszerű műszaki-, gazdasági-, egészségügyi igazgatás, másrészt a bonyolult intellektuális bűncselekmények vagy gazdasági elszámolások elbírálása, stb.: megfelelő (műszaki, számviteli stb.) szakértelmet követel.

Ez azonban *nem elvi akadálya* a demokratikus népi igazgatásnak vagy bíráskodásnak. Hiszen az „általános" igazgatási tisztviselő vagy a hivatásos bíró is igénybe veszi a megfelelő szakemberek, ill. szakértők közreműködését; az csak viszonylag véletlen körülmény, ha egyik vagy másik szakmába jobban „beletanult".

Ugyanezekkel a lehetőségekkel az igazgatás vagy bíráskodás „lai-

kus" résztvevője is rendelkezhetik.

A veszély, ill. *a szakadék* csak ott marad fenn, ahol a különleges jogi „szakértelem", „szakszerűség", stb. (a gyakorlatban sokszor: elvileg nem egységes jog-anyag; társadalmilag nem alapozott, dogmatikus jogi fogalmak; jogi tolvajnyelv és a közfelfogástól elrugaszkodó „speciális" „gyakorlat", stb.) túlságosan elburjánzik. — S ez nem ritka dolog manapság: néha a legegyszerűbbnek hangzó és legmindennapibb jogeset — pl. egy albérlet-felmondás — elbírálása olyan jogi „szakértelmet" igényel, hogy arra a „bennfenteseken" kívül senki nem látszik képesnek...

IV.

Jogszolgáltatásunk körében az utóbbi veszélyt, ill. szakadékot *még nem sikerült kiküszöbölnünk.*

Így bíráskodásunkban népi ülnökeink az esetek jelentős részében nem képesek sem teljes, sem számottevő mértékben közreműködni: egyrészt saját felkészültségük hiányában, másrészt azonban azért sem, mert jogrendszerünk és jogalkalmazásunk nem vált mentessé az előbb említett negatívumoktól.

Melyek ezen a téren a *fejlődés,* ill. *a kívánatos demokratizálás követelményei?*

1. Államszervezetünknek, működési szabályainak és jogszabályainak még fokozottabban *egyszerűbb, következetesebb rendszert* kell alkotniok, bizonyos értelemben *közkeletűekké* kell válniok. Ezen pl. azt is értem, hogy az államszervek működésében olyan üzemi szervezési, munkavégzési elveknek kell érvényesülniök, mint a termelés és a szolgáltatás egyéb területein; a jogelveknek és a jogszabályoknak pedig plauzibilis módon kell a szocialista társadalom alapelveivel, céljaival és egyéb jelenségeivel összefüggniök.

2. Az állampolgárok, különösen a felnövekvő nemzedék részére az iskolázás, a népművelés és a tömegkommunikáció útján messzemenő *állampolgári kultúrát,* ill. *képzést* kell biztosítanunk.

Az átlag állampolgárnak és dolgozónak — a szocialista társadalom felépítésének, életének, erkölcsének összefüggései mellett — kézenfekvően ismernie kell saját államának felépítését, működését, az őt érdeklő jogokat és kötelességeket, minden ezekkel kapcsolatos igénynek, jogvédelemnek a lehetőségeit. Ez természetesen tartozik egybe azzal a szükséges társadalmi kultúrával ill. társadalom-ismerettel, amelyet a jövőben mindenkinek el kell sajátítania.

3. Az 1. pontban említettekhez kapcsolódva, a *jognak* nemcsak felépítésében és szövegében egyszerűnek, hanem *alkalmazásában is rugalmasnak* kell lennie. Másszóval: legyen általában elegendő a jogelveknek és a jogszabálynak az ismerete ahhoz, hogy az utóbbit konkrét helyezetben alkalmazni lehessen. Az értelmes és becsületes állampolgár lojalitása és helyzetmegítélése, a szabálynak a mindenkori körülményekhez, részletekhez való célszerű és építő hozzákapcsolása kelljen csupán ahhoz, hogy a törvényesség megvalósulhasson. Tehát ezen túlmenő formalista megkötések, „döntvények", általában, az átlag állampolgár számára meg nem közelíthető szakrejtelmek ne szerepeljenek. Ha ugyanis ilyenek a jogszabályt eltakarják, akkor az átlag állampolgár a jogot önállóan alkalmazni tulajdonképpen nem tudja, s még kevésbé lehet képes a tevékeny bíráskodásra.

4. Természetesen az említettek érvényesítése még nem szünteti meg azt, hogy a joganyag és annak alkalmazási köre ne legyen bővebb annál, mint amennyit az átlagos állampolgár teljesen, ill. „fejből" ismer. Ellenkezőleg, még a hivatásos jogásztól sem várható ilyen kimerítő (és tegyük hozzá: egyúttal fölösleges) önálló ismeret.

Ezért a joganyagot, különösen az alap-jogszabályokat részletező vagy végrehajtó jogszabályokat, a valóban elvi jellegű állásfoglalásokat, vagy nem mindennapos szakirányú alkalmazásokat, stb-eket: megfelelő, mindenki számára hozzáférhető és felfogható *jogi dokumentációnak* kell közvetítenie. Kissé banális hasonlattal: a dokumentáció révén bármely értelmes jogalkalmazónak bármikor ugyanúgy meg kell találnia és értenie az irányadó jogot, mint ahogyan a telefonkönyvből az abc ismeretében bármelyik előfizető lakcímét vagy hívószámát meg tudja állapítani, vagy a vasúti térképből és menetrendből egy utazás adatait össze tudja állítani.

Mindezek együttesen biztosíthathatják csupán a valóban népi igazgatás és bíráskodás megvalósítását.

Amíg e feltételeket alapvetően meg nem teremtjük, kicsit idő előtt és nem minden önámítás nélkül, próbáljuk „az eget ostromolni"...

V.

Amíg az előbbiekben vázolt feltételeket meg nem teremtjük, helyes lenne a közvetlen népi jogszolgáltatást *oly vonatkozásokban is* keresnünk, amelyekben

viszonylag nagyobb horderejű *konfliktusok* felszámolására vagy csökkentésére;

aránylag *széles körben decentralizáltan* és választott káderekkel gyakorolhatjuk a jogszolgáltatást;

a behatóbb jogi hozzáértés maximális mértéke nem szükséges, ill *a gyakorlati hozzáértés* könnyen fejleszthető.

Ezek közé tartozik az előzőekben — példa alakjában — már említett *békebíráskodás* kiépítése.

A békebíráskodásnak a mindennapi életben *szokványosan felmerülő* és széles *emberi tapasztalat szerint elbírálható konfliktusok* megelőzésére vagy orvoslására kell irányulnia.

E konfliktusok köre elsősorban a családi-, eltartási-, a lakáson belüli- és a szomszédsági kapcsolatokból eredő jogviszonyokból ill. vitákból kerül ki, különösen elhelyezési, ellátási, tartási, megosztási, birtoklási, használati kérdésekben.

Ismeretes, hogy ezek a viszonylatok szolgáltatják a jogviták igen *jelentős,* szinte túlnyomó hányadát; s ami ennél még döntőbb, *a kellemetlen,* a társadalom és az egyének életét mérgező, *bomlasztó ellentétek* zömét. A tapasztalat szerint a rendes bíráskodás igen lassan, formalisztikusan foglalkozik e — sokszor helytelenül bagatellizált — kérdésekkel, amelyek valójában emberek testi, lelki épségét, életvezetését, a társadalomhoz való viszonyát is képesek kockára tenni, s ugyanakkor a tartós gyű-

lölködésnek, a megújuló stress-eknek a táptalajául szolgálnak.

Az is tapasztalat, hogy — nehézkes igazságszolgáltatás mellett — e kérdéseket gyakran az önkény, az ököljog, vagy ellenoldalon a kénytelen beletörődés „szabályozza".

E széles körben kellene a békebíráskodásnak gyökeres javulást, a társadalom közvetlen önnevelését és rendeződését szolgálnia.

(Említsük meg, hogy a mai tanácsi birtokvédelmi eljárás korántsem „fedi le" és oldja meg e problémakört. Először is társadalmi körülírás helyett a birtok, a birtokhelyzet jogdogmatikai fogalomköréhez kapcsolódik; másodszor még mindig formális jellegű „szak"-eljárás; harmadszor kevéssé hatékony, a gyakorlatban sokszor elhúzódó, megkerülhető.)

Békebíró, választáson vagy delegáláson alapuló foglalkozás, részfoglalkozás vagy társadalmi munka keretében — elvileg bárki lehetne, aki az egyéni tisztesség és bizonyos fokú társadalmi öntudat kellékével rendelkezik.

Eljárása — pl. a mai munkafegyelmi eljáráshoz hasonlóan — messzemenően szabadon alakítható lehetne, itt is azzal a kis megkötéssel, hogy a lehetőség szerint az ellenérdekű felek közvetlen meghallgatására és a helyszín megtekintésére lenne köteles.

A békebírói intézményt az utóbbi cél érdekében is területileg messzemenően *decentralizálni* kellene.

A békebíró elsődleges feladatát az *egyeztetés* jelentené; ennek sikertelensége esetén a vitás helyzet döntéssel való *ideiglenes elrendezése;* lényegében a birtokhelyzet továbbiakig való szabályozása.

A vitatott kérdésben az ideiglenes érvényű rendezés során ill. a jogerős bírói döntésig állami vagy társadalmi, vagy harmadik személy által gyakorolt gondozást, őrzést, igénybevételt, használatot stb.-t is elrendelhet.

A békebírói döntésnek a — többnyire birtoklási jellegű — rendezés során ügyelnie kell arra, hogy *jóvátehetetlen kár ne keletkezzék,* ill. bármelyik fél birtoklása ne tegye lehetetlenné a másik fél érdekeinek megvédését.

Amennyiben a békebíró egyeztetése sikerre vezet, az előtte kötött egyezség végleges és végrehajtható, *jogérvényes megállapodásnak* minősülne (amely csak a szerződések semmisségére vonatkozó szabályok szerint lenne megtámadható).

A békebíró egyéb döntései is *nyomban,* ha kell, karhatalmi közreműködéssel történő intézkedéssel, *végrehajthatóak.* De nyitva áll bármelyik fél lehetősége arra, hogy további bírói eljárás során más jogerős döntést igyekezzék elérni.

A békebírói döntés *megtartása* (hacsak a döntés elérése nem csalárd magatartáson alapszik) általában a *jóhiszeműség* vélelmét élvezi; a döntés végrehajtásának *meghiúsítása* vagy a végrehajtás folytán előállt helyzet más öntevékeny *megsértése* (a zártörés módjára) *büntetőjogi következményekkel* jár; a békebírói döntés *alaptalan perbeli támadása* pedig *fokozott* (pl. illeték vagy költség) *hátrányokkal* járna.

Az ilyen keretek között megszervezett békebírói eljárás általában igen gyorsan élét veheti a súlyosabb konfliktusoknak, az önkényeskedésnek és a helyzetek tisztázatlanságának, s nagyszámú eljárást tehet megtakaríthatóvá. Annak arányában, ahogyan a békebírák döntése jogi és társadalmi szempontból egyre helytállóbbá válik, a *törvényesség megszilárdítását* és a *konfliktus-mentesebb együttélést* szolgálja.

Megemlíthetjük azt is, hogy a békebírák helyes megválasztásával, bizonyos fokú szabadságuk és kezdeményezőképességük biztosításával, megoldásaik, javaslataik elterjesztése útján: *számottevő jogfejlesztést* is remélhetünk.

C) A társadalmi felelősség kérdése a büntető jogalkalmazás körében

I.

A kizsákmányoló *osztálytársadalomnak* — többnyire *ki nem mondott* — büntető jogalkalmazási *elvei* közé tartoznak a következők: *a)* társadalmuk tökéletes; *b)* államuk csalhatatlan, felelőtlen, törvényei örökérvényű és bírálhatatlan kinyilatkoztatások; *c)* a bűntevő ennélfogva „az eredendő bűn" megszállottja, aki bűncselekményének okát kizárólag személyében hordozza; *d)* a bűnözés — a bűnös egyedek végzetszerű előfordulási arányánál fogva — törvényszerű, változtathatatlan jelenség.

Mindezekkel ellentétben *a szocialista elvnek* az felel meg, hogy

a) a társadalom állandóan fejlődik (tehát sohasem végleges, tökéletes); a fejlődést a társadalom vezető osztálya, ill. pártja, politikai öntudattal viszi előbbre; *b)* az állam és joga e politika eszköze (és nem mindenható orákuluma), mely bírálható és javítható; *c)* a bűncselekményeknek társadalmi okaik vannak; a pusztán büntetőjogi leküzdésre, ill. a szorosan vett büntetésre csak a szorosan értelmezett társadalmi veszélyesség szolgál; *d)* a bűnözés a társadalom fejlesztésével, jobb szervezésével — leküzdhető.

II.

A szocialista elvek alapján követelménnyé kell válnia annak, hogy *minden bűneset elbírálását,* ill. minden tipikus, nagyobbszámú előfordulást, társadalmi szempontból, hiánytalanul *okadatolnunk kell:* tehát rá kell mutatnunk azokra a tényezőkre és közrehatásuk mértékére, amelyek konkréten az egyes-, vagy a tipikus-, tömeges bűncselekmények előfordulására vezettek és vezetnek.

Ilyen tényezők lehetnek: *egyéni és társadalmi nagyságrendűek.*

Egyéni nagyságrendűek: a cselekvő osztályhelyzete, származása, ebből fakadó érdeke ill. világnézete, élettörténete, különösen neveltetésének, munkában való foglalkoztatásának, családi helyzetének alakulása, képzettségének iránya, foka és jellege, különböző szempontokból (pl. munka, kedély-állapot, érdeklődés, társaság-igény, stb. szempontjából) vizsgált személyiség-típusa, szenvedélyei, a személyében vagy körülményeiben fennálló hiányok, a cselekményre szolgáló alkalmak, indító tényezők, stb.

Természetesen az ilyen „egyéni" tényezőkben is messzemenően jelen vannak ill. közrehatnak *a társadalom hibái,* mulasztásai vagy —

akár a múltból fennmaradt — elmaradottságai. A társadalom felelős lehet az emberek hiányos vagy rossz irányú nevelése, képzettsége, élettörténetének szerencsétlen alakulása, szükségletei kielégítésének hiányosságai, rossz irányú befolyás vagy alkalmak megteremtése, stb. miatt.

Másfelől hangsúlyozottabban *társadalmi nagyságrendű* tényezőt jelenthetnek bizonyos munkaterület vagy egyéb társadalmi terület szervezési, működési, ellátottsági adottságai, gazdasági és gazdálkodási hézagok, hiányosan vagy ellentmondásosan megoldott kérdések, a különböző intézmények mozgékony működésével és gazdálkodásával összhangban nem álló merev szabályozások, szükségvagy szokásszerűen elharapódzott visszaélések ill. szabálytalanságok, a tömegkommunikációs eszközök vagy egyéb kulturális fórumok hibás propagandája, szabályozási és jogalkalmazási helytelenségek stb., stb.

III.

Ha konkrét bűncselekmények vagy bűncselekmény-típusok okadatolását megfelelően elvégeztük, nyilvánvalóvá kell válnia, hogy a bűncselekmény leküzdése és megelőzése *nemcsak büntetés alkalmazásával,* hanem a *helyes társadalmi szervezés, szabályozás* vagy egyéb *továbbfejlesztés elindításával* valósítható meg.

Ennek megfelelően a jogszolgáltatás szerveinek, a bíróságnak, az ügyészségnek, valamint a védelmet ellátó ügyvédségnek — minden szinten, végső soron egyénileg és kisebb vagy nagyobb kollektívában is, — nemcsak lehetőségévé, hanem kötelességévé is kell tenni: a *szignalizálást;* javaslatok felvetését, társadalmi változtatások kezdeményezését; ezzel összefüggően konkrét esetekben intézkedések kezdeményezését (pl. a vádlott elhelyezése, foglalkoztatása, gondozása, patronálása stb. terén).

Konkrét büntetőügynek az eredményeképpen: tehát általában a vádlottakra nézve hozott *ítéletnek* és társadalmi *szignalizációnak egyaránt* kell születnie.

Társadalmi méretben a büntetések, a szignalizációk és a nyomukban járó intézkedő-szervező-szabályozó ténykedések együtthatásának: *a bűnözés csökkentését,* végső soron *leküzdését* kell eredményeznie.

A szignalizációk számára *sajtófórumot és nyilvánosságot* kell biztosítani.

IV.

A társadalmi felelősség feltárásában és hangsúlyozásában különösen *nagy szerep* hárul a védelemre, konkréten *a védőre.*

Tisztségénél fogva védencének helyzetét enyhíti, ha a felelősség megfelelő részét a társadalmi tényezőkre áthárítja, s az egyén súlyosabb büntetése helyett a társadalmat és államát nagyobb súlyú önbírálatra készteti. A védő minden esetben korlátlanul érvényesítheti az egyéni emberi szempontok védelmét, a társadalmi hiányosságokkal, akárha a meglevő joganyag vagy joggyakorlat hiányosságaival, szemben.

Ő képes a legjobban arra, hogy a vádlott védelmében a bíróság figyelmét a társadalmi tényezők közrehatásának valódi arányára, a társadalmi felelősség tényleges súlyára felhívja, és az utóbbi következményeinek szignalizációval, ill. intézkedéssel való elhárítására késztesse.

V.

A bűnesetek társadalmi okadatolásához, a társadalmi felelősség világos felismeréséhez, s az ezzel kapcsolatos hatékony reagáláshoz: a jogalkalmazóknak ideológiai, társadalomtudományi, pszichológiai pedagógiai, szervezési stb. ismeretekre, általában *korszerű társadalmi kultúrára* van szükségük.

Fel kell ismerniök, életté kell tenniök azt, hogy *a jog és érvényesítése:* nem öncél s nem is végcél, hanem csupán *eszköze* lehet — szocialista viszonyaink között — *a magasabbrendű társadalom építésének.*

D) Az államigazgatás szolgáltató jellege; az optimális átfutási idő kérdése

I.

A szocialista államigazgatás *officiális tevékenysége* feladatok megvalósításának tervezését, szervezését, az azzal foglalkozó szervezetek irányítását és felügyeletét szolgálja.

Emellett azonban foglalkozik az állampolgárok, a lakosság, illetve az érdekelt szervezetek különböző *kérelmeinek elintézésével* is.

II.

Az előbbi, *officiális tevékenység* részben *centralizálódik;* részben átkerül önálló, üzemi jellegű egységek kezébe; részben az államigazgatási apparátuson belül is *elkülönül.*

A kérelemre történő államigazgatási *eljárás* viszont minden, különösen általános, államigazgatási hatóságnak, és különösen alsóbb fokon: jellemző tevékenysége marad. Az államapparátus e tevékenységi ága körében az érdekelteknek lélekszám szerint is sokkalta nagyobb tömegével, *elvileg az egész lakossággal, érintkezik.*

A kérelmek elintézésének érdemleges tartalma és módja: bizonyos fokig *az állam politikai jellegét,* a lakossággal való kapcsolatát és népszerűségét is *tükrözi.*

A *bürokratikus,* elzárkózó, hatalmaskodó, elutasító igazgatási *munka gyökerei:* az osztálytársadalmakban — azok osztályjellegéből fakadnak. — Szocialista viszonyok között az ilyen tendenciát: az államigazgatás alábecsülése, apparátusának rosszul fizetett volta, politikai irányításának és felügyeletének hiánya, hozzá nem értés és szubjektív felelősség okozhatja.

III.

A természetes szocialista alapviszony az államigazgatásban: a kérelmek megértése és felkarolása, gyors és hatékony teljesítése; továbbmenően a problémák helyes általánosítása és megoldásuk officiális megszervezése.

Az államigazgatás ilyen értelemben *szolgáltató ágazat,* amely a lakosság (nem fizikai- és nem árujellegű, hanem absztraktabb) szükségleteit észleli és elégíti ki.

Ilyen irányú működésében tehát *szolgáltató üzemi elveknek kell érvényesülniök.*

IV.

E téren egyik pregnáns kérdés az elintézési gyorsaságnak, az *át-*

futási időnek az alakulása. A bürokratikus és rossz államigazgatás éppen e téren szolgál elképesztő és lesujtó tapasztalatokkal.

A valóságban az államigazgatási *átfutási időnek* bár *optimális*, de *megközelíthető határa:* a kérdéses üggyel való *efektív foglalkozásra fordított időtartamok összege.* Ilyen effektív foglalkozások: átvétel, nyilvántartásba vétel, továbbítás, adat-megállapítás, érdemi áttanulmányozás, a felek netán szükséges meghallgatásának, ill. bizonyíték-előterjesztésének s a bizonyítékok áttanulmányozásának, valamint a döntés meghozatalának időtartama.

Nem kétséges, hogy az esetek zömében ezen időtartamok összege *legfeljebb órákat eredményezhet:* tehát a több napos, több hetes, vagy több hónapos átfutási idő csak úgy lehetséges, ha túlnyomó részében az ügydarab improduktívan „fekszik".

Az optimális átfutási idő többek között a következő módszerekkel közelíthető meg:

az egyes ügytípusok ügymenetének gondos, tudományos tervezése, a kérelmek és elbírálásuk szabványosításával, űrlapokkal és egyéb módszerekkel történő előmozdítása;

a közönség messzemenő tájékoztatása az ügyekkel kapcsolatos teendőiről, valamint az elintézések rendjéről;

kellő tartamú (elvileg lehetőleg korlátlan ill. teljes) félfogadás biztosítása;

a félfogadásra, ill. a felekkel való foglalkozásra elegendő munkaerő biztosítása;

alkalmi torlódás esetén a félforgalomnak sorszámokkal való nivellálása;

az ügykezelésre és az érdemi ügyintézésre elegendő munkatárs biztosítása, ezzel kapcsolatos egyensúlyzavarok ellensúlyozása céljából sokoldalú tartalékszemélyzet kialakítása;

az összetartozó folyamatok (hálógrafikonszerű) feltérképezése és sorrendbe állítása;

a részmunkák ügyintézőinek célszerű elhelyezése, ill. kihelyezése;

hiányosság esetén gyors, egyszerű és világos értesítések, felhívások kiküldése;

az eljárás során mindvégig a nyilvánosság biztosítása;

mindennemű ajánlás vagy illetéktelen beavatkozás szigorú kizárása és üldözése; az ezzel rokon történések (pártfogolás stb.) kötelező írásbeli rögzítése;

előírt határidők meg nem tartása esetére automatikus eljárási, fegyelmi és kártérítési következmények érvényesülése.

E) Az állam „felelőtlenségének" kérdése

I.

Sokszor beszélünk arról, hogy a kizsákmányoló osztálytársadalom — kézenfekvő okokból — saját államát csalhatatlannak és felelőtlennek minősíti. Természetesen valójában csak a kizsákmányolt és elnyomott osztályok ellenében.

A szocialista társadalom, valamennyi dolgozó osztály közös társadalma, nem maradhat meg ezen az állásponton.

Ha az egyénekkel szemben megállapítja és érvényesíti annak következményeit, ha jogellenes magatartásban, mulasztásban, károkozásban vétkesek, ha ilyenekért őket felelőssé teszi: az állammal, az állam szerveivel vagy egyes funkcionáriusaival szemben is ugyanezt kell tennie! Az utóbbi vonatkozásban is éppen olyan intézményesen, mint az előbbiben, az egyének körében.

II.

Ez az elv többé-kevésbé megvalósul az állam gazdálkodó egységeinek, különösen mint polgári jogi vagy munkajogi jogviszony résztvevőinek vonatkozásában.

Nem, vagy alig érvényesül viszont az államigazgatás és jogszolgáltatás viszonylatában.

Ebben — egyéb tudati elmaradások társaságában — azt a régi és már ósdi különböztetést is kell érzékelnünk, amely „magánjogi" és „közjogi" jellegű viszonyok között különböztet.

III.

Az állam felelősségének határvonalát nem a jogterület, ill. az állami funkció természete szerint kell megvonnunk; hanem az a jogos és jogellenes (állami) magatartás között húzódik.

Jogos az állam szerveinek, tisztségviselőinek és ügyintézőinek minden olyan ténykedése, amelyet, mint a dolgozó nép szervei

- a dolgozó nép ill. választott szerveinek döntése, jogszabályai alapján,
- vagy ezektől eredő feljogosítás alapján, tiszta meggyőződésükkel hozott saját döntéssel,
- a dolgozó nép érdekében és szabályos módozatok szerint végeznek.

Jogellenes magatartás: a felsoroltak — bármelyikének — ellentéte. Tehát: a dolgozó nép és választott szervei döntésével, jogszabályaival nyíltan ellentétes ténykedés; a nem tiszta meggyőződéssel (tehát elfogultan, érdekelten, illetéktelen befolyás hatása alatt) hozott döntés; a hatáskör nyilvánvaló hiányában tett intézkedés; a dolgozó nép érdekével nyilvánvalóan ellentétes határozat; a szabályos módozatok nyílt megsértése.

Nem kétséges, hogy a dolgozó nép és szerveinek, ill. a feljogosított állami ügyintézőknek a döntései, intézkedései, értelmezései: *lehetnek tévesek.* Konkrét esetekben ez vizsgálható és a felelősség elsősorban a nyilvánvalóan, tehát szándékosan vagy tudatosan, jogtalan magatartás, másodlagosan pedig a többé-kevésbé súlyos gondatlanság esetében következik be.

A szabályos módozatok (pl. eljárási szabályok) *megsértése esetén* a felelősség kérdése és jogkövetkezménye *mindenképpen* felmerül.

Tehát pl. államigazgatási viszonylatban a nyilvánvaló jogsértést, különösen pl. az eljáró szervek részéről hatáskörükbe nem tartozó, nyilvánvalóan alaptalan és jogtalan intézkedéseket, mulasztásokat, az eljárási határidő megsértését, iratelvesztéseket, idézési, kézbesítési mulasztásokat: — eljárási jellegű garanciák (automatikus döntési, jogorvoslati következmények, bíróság előtti megtámadási lehetőségek stb.) mellett — az okozott sérelemnek megfelelő kártérítési, illetékjogi, büntető-, fegyelmi stb. *jogkövetkezményeknek* kell kísérniök.

F) Garanciális védelem — késedelmek ellen

Különösen az államigazgatási eljárásban, de a törvénykezésben is előfordul, hogy a jogszabályok vagy (pl. ügyviteli) utasítások által előírt intézkedési, ill. elintézési határidőket az eljáró szervek, ügyintézők megsértik. A késedelem az érdekeltek számára kárt, sérelmet, bizonytalanságot jelent, s az állami szervek iránti bizalmat aláássa.

Annak hangsúlyozása mellett, hogy az előírt határidők minél általánosabbá tétele kívánatos, megsértésük és az előálló *késedelmek ellen* az állampolgárok, ill. érdekeltek számára *intézményes, garanciális módozatokat kell biztosítani.* (Az intézményesség itt azt jelenti, hogy legalább valamelyik, de akár több módozatnak mindenképpen szerepelnie kell.)

Ilyen módozatok lehetnek:

- egyszerűbb esetekben „a hallgatás — beleegyezés" elvének alkalmazása, tehát a határidő lejártával a bejelentés tudomásul vettnek, a kérelem jóváhagyottnak tekintendő stb.;
- egyéb esetekben a határidő túllépéséhez az eljáró szervnek, indokoltan, fölöttes szerv hozzájárulását kell kérnie;
- a határidő lejártával — a mulasztást indokolatlan elutasításnak tekintve — az érdekeltnek „automatikus" és illetékmentes jogorvoslati lehetősége nyílik meg;
- megfelelő esetekben ugyanígy „automatikus" (pl. bíróság előtti) megtámadási lehetőség áll be;
- késedelem esetén az érdekelt (pl. érdekmúlása esetén) a lerótt teljes illeték, vagy (a késedelem mértékének lépcsőzete szerint) megfelelő részének visszautalását igényelheti. Ez kisszerűsége mellett is hatásos eszköz lehet, mert kézenfekvően veti fel a mulasztó károkozását és anyagi felelősségét.)
- Mindemellett elvileg fenn kell maradnia a késedelem ill. mulasztás miatt fennforgó kártérítési, és esetleg egyéb — büntető, fegyelmi stb. — felelősségnek.

Magától értetődik, hogy e garanciális rendszer keretében a visszaélési lehetőségek kiküszöbölése céljából: ki kell zárni a késedelmet színleg megszakító látszat-intézkedések lehetőségét; másrészt ki kell kapcsolni a garanciális jogokat az esetre, ill. annak mértékében, ha és amennyire a késedelmet vagy annak növekedését az érdekelt okozza.

G) A tételes jogtól elütő jogi nézetek kérdése

I.

Visszatérő jelenség, hogy a lakosság, különösen az egyes állampolgárok, jogi nézetei és a tételes törvények között eltérések mutatkoznak.

Az osztálytársadalmakban ennek döntő forrása az *antagonisztikus osztályellentét,* amely a kizsákmányolt osztályok (érdekeiknek és életkörülményeiknek megfelelő) jogtudatát az uralkodó joggal sokban szembeállítja; ebben más oldalról közrehat az az *illúziókeltés* is, hogy a kizsákmányoló társadalom saját államát és jogát „pártatlan", „igazságos" stb. gyanánt igyekszik szerepeltetni, s attól a kizsákmányoltak is a felfogásuknak megfelelő igazságtevést várják.

Forradalmi és szocializmust építő társadalmakban a tételes jogtól elütő jogfelfogás részben az emberek tudatának *előrehaladásából (előreszaladásából),* részben *elmaradásából* is táplálkozhatik. Az első esetben a tételes jog még nem valósította meg az érdekeltek — politikailag vagy távlatban esetleg indokolt — várakozását, a második esetben pedig már túlhaladta azt, amihez régebben — esetleg gépiesen — hozzászoktak.

II.

A tételes jog és a lakosság jogtudatának eltérése, az említett társadalmi és történelmi okokon kívül: esetleg csak a *tévedések* egyszerű *szóródásából,* másrészt *lélektani okokból* is előfordul. (Minthogy a jogszabály nem elég közismert, a jogi nyelv és logika a laikus ember számára kevésbé érthető, a tételes jog véletlen jellegű eltérésekkel szerepel az emberek tudatában, illetve ismeretében; másrészt közismert lélektani tény, hogy ki-ki amit szeretne, szívesen valónak is hiszi; stb.)

Az említett tudati eltérések — normális körülmények esetén — elvileg leküzdhetőek. Az osztály nélküli társadalom megvalósítása, a történelmi fejlődés stabilizálódása, az alap és felépítmény összhangba kerülése, a megfelelően alakított jogpropaganda: minimálisra csökkentheti az ilyen tudati eltéréseket. A jogpropaganda hatékonysága szempontjából döntő tényező, hogy ne csak a szorosan vett jogi fogalmak és meghatározások ismertetése körében mozogjon, hanem inkább tárja fel a jogi szabályozás mögött álló társadalmi jelenségek és összefüggések logikáját, a szabályozás reális célkitűzéseit és a módozatok körében való mozgás, illetve állásfoglalás alapvető kritériumait.

III.

Az utóbbi említett követelmény végigvitelével jutunk el a tételes jog és a lakosok jogtudata közötti eltérés azon válfajához, amely természeténél fogva gyökeresebb és makacsabb a többinél. Ez a jogtudati eltérés pedig abból ered, hogy a szabályozás és a jogalkalmazás esetleg eltér a gyakorlati életben mozgó emberek életviszonyaitól, a társadalom összefüggéseitől és a társadalmi célkitűzések logikájától. Tehát az eltérés itt általában abból táplálkozik, hogy a *tételes jog egy része a lakosok részére társadalmi alapokon, meggyőzően meg nem magyarázható, és reális életviszonyaik körében el nem fogadható.*

Ilyen esetben nem a lakosok, az állampolgárok, hanem a tételes jog „készülékében van a hiba"; s az ellentmondás feloldásának más útja nem lehetséges, mint hogy a jogi szabályozásnak és a jogalkalmazásnak a társadalmi életviszonyok valós összefüggéseihez, a lakosok életkörülményeihez és tudatához kell igazodnia, s ha kell, átalakulnia.

IV.

A teljesség igénye nélkül, példálódzva soroljunk fel néhány ilyen, ma is fennáló közkeletű eltérést.

a) A tulajdon kategóriájából eredő bonyodalmak.

A szocialista forradalom nemcsak a tulajdonosoknak, hanem magának a tulajdonnak (a tulajdonhoz való viszonynak) a körében is döntő változásokat idéz elő a tőkés múlthoz képest. Ennek ellenére, a tételes jogtudomány és a jogi szabályozás sokban mechanikusan megőrzi a tulajdon régi fogalmát és velejáróit, s legfeljebb a hozzá tartozó „előjeleket" próbálja átalakítani.

Ebből erednek pl. a birtoklás és a tulajdon „törvényes" fogalomköre és a közfelfogás ill. a közkeletű követelmények között mutatkozó eltérések. Az utóbbiak ugyanis — reálisan — a két fogalom erősebb összeforrását igénylik.

Ugyanígy meg nem értéssel találkozik a „birtokvédelem" sokszor végletesen formális túlhajtása.

Lényegében a tulajdon realitásának a képzete teszi sokszor érthetetlenné és elfogadhatatlanná az ún. „eszmei tulajdon" fogalmát és jogvédelmét is. A gyakorlati ember megfogható tulajdont, a tulajdoni aránynak megfelelő használatot kíván és igényel.

b) A szocialista munka- és bérelvekkel összefüggő jogtudati eltérések.

Az ide tartozó eltérések többnyire abból fakadnak, hogy míg a szocialista elv és a túlnyomóan döntő gyakorlat az „egyenlő munkáért egyenlő bért", a „több munkáért több bért" stb. elvét vallja és juttatja érvényre; addig egyes „szakjogok" (pénzügyi, társadalombiztosítási stb. rendelkezések), valamint „célszerűségi" (takarékossági stb.) rendszabályok a következetesen alkalmazott arányokat megtörik, ill. külső hozzáfűzésekkel módosítják.

c) A lakosság körében károkkal, sérelmekkel, így pl. testi sérelemmel stb.-vel kapcsolatban elevenen él az *eszmei kártérítés, a fájdalomdíj követelménye.*

d) A polgári perektől az államunkat értékelő és erkölcsös állampolgárok elvárják, hogy azokban *a becsületesség, az igazmondás* hatékonyan érvényesüljön. Nem tudnak belenyugodni abba, hogy az „ügyhöz nem tartozó" hazugságokra, rágalmakra ne reagáljanak; a valótlan állításokkal szemben csak bizonyítási teher és ne egyúttal megtorlás is érvényesüljön; a rosszhiszemű, békebontó fél „elvi alapokon" teljesen pernyertes legyen; stb.

e) A közvélemény sokkal messzebbmenően igényli jogtalan támadással, provokációkkal, sértésekkel szemben nemcsak a „nélkülözhetetlen" elhárításhoz szükséges, hanem a helytelen magatartás visszaverésével és a természetes emberi reagálással összefüggő, *teljesebb jogos védelem* lehetőségét.

A példákat még sorolhatnók, s természetesen a fejlődés egyre újabb hasonlóakat fog még felvetni.

V.

A közvéleménynek és a jogalkalmazók minden kategóriájának messzemenően *figyelnie kell* e jelentkező *tudati eltéréseket,* és azok megszüntetése érdekében — a jogi propaganda és a jogalkalmazás megfelelő alakításával, vagy önkritikusan végrehajtott új szabályozással — mindenkor *aktívan cselekednie* kell.

H) Az egyeztetés és az egyezség kívánalma

I.

Szocialista viszonyok között a polgári perek, amelyek a társadalmon belül, ill. az állampolgárok között — jórészt elkerülhető — konfliktusokat jelentenek: nagy hányadukban *selejt-jelenségek.*

Megfelelő szervezéssel, a jogelvek és a jogszabályok, valamint az erkölcsi elvek megfelelő tudatosításával, az állampolgárok kooperáló és ésszerűsítő készségének fejlesztésével: *a konfliktusok jelentős része megelőzhető,* elkerülhető, ill. adott esetekben az érdekeltek részéről közvetlenül *megoldható.*

A jogszolgáltatás különböző szerveinek (békebírák, bíróságok stb.), valamint egyéb hatóságoknak és társadalmi szerveknek ezért alapvetően törekedniök kell az érdekeltek *egyeztetésére, egyességük kialakítására.*

II.

A jogszolgáltatásban ehhez olyan — részben a jelenlegiektől eltérő — *eljárási módozatokra* van szükség, amelyek ezt előmozdítják.

Az ítéleti vagy egyéb döntéssel *minden tekintetben egyenértékűnek* kell minősíteni és tekinteni az elért egyességet. Ezért az eljáró bírák és más szervek részére meg kell engedni *az egyeztetés körébe tartozó ténykedések* felvetését, tisztázását, bizonyítását, konkrét egyességi módozatok felvetését, és így tovább.

A bíróságnak a puszta „jogkérdésen" kívül legyen joga elbírálnia *a méltányos, ill. célirányos megoldás* kérdését is.

Ezzel összefüggően, *értékelhesse a felek perbeli magatartását,* különösen esetleges szembehelyezkedésüket a józan vagy méltányos egyességi lehetőségekkel.

A fölösleges, öncélú vagy aránytalan vitákat *külön illetékekkel,* az állam javára megítélhető *perköltségekkel* is kell pönalizálni; míg a létrejött egyességet messzemenő *illeték-kedvezményben* vagy *illeték-visszatérítésben* lehet részesíteni.

I) A perbeli magatartás értékelése

Részletesebb indokolás nélkül is nyilvánvaló, milyen komoly közérdek fűződik ahhoz, hogy a perek hatékonyan biztosítsák a hátterük gyanánt szolgáló konfliktusok megfelelő megoldását, ill. megszüntetését, s minél gördülékenyebben lebonyolíthatóak legyenek. Emellett nemcsak az eljárás gyorsaságának érdeke, hanem a közvéleménynek a bírósági eljárásokhoz, azok becsületéhez fűződő bizalma és igénye is megköveteli, hogy a perekben jóhiszemű, tehát az ügyhöz tartozó, a valóságnak megfelelő, rágalmakat és alaptalan sértéseket mellőző előadások hangozzanak el, az igazmondás elve minél teljesebben megvalósuljon.

Míg a büntetőügyekben ezek a követelmények többé-kevésbé reflexszerűen is érvényesülnek (az őszinte beismerés enyhítő körülménye, a hamis tanúzás üldözése, az officiális pervezetés stb. folytán), addig a polgári eljárásokban

fokozott biztosításukra van szükség.

E viszonylatban általános elvvé tehető, hogy a felek perbeli magatartását értékelni kell:

- az igény (jogosság és mérték terén mutatkozó) alaposságán kívül
- a jóhiszemű, igazságnak megfelelő, alaptalan rágalmazást és sértést mellőző előadás,
- a konfliktus tisztázására irányuló kooperációs készség,
- a rendezésére irányuló méltányossági és egyességi készség stb. szempontjából.

A magatartás értékelése megnyilvánulhat: az érdemi döntés tartalmában, a perköltség megállapításában (ahol az „elvi" pernyertességgel szemben fokozott súllyal kell értékelni a gyakorlati — pl. bizonyítási — eljárási teherokozást), az állam javára megállapítható külön illeték, vagy külön perköltség alakjában (ez pl. kapcsolódhatik annak biztosításához, hogy a sértett fél igényelhesse a perben elhangzó sérelmes állítás tisztázását, amiből külön munka keletkezhetik), bírság kiszabásával, vagy következetesebben alkalmazott — büntető vagy egyéb — szignalizációval.

Vadas György

JOGIRODALOM

*Hajnik Imre centenáris munkája a magyar jogtörténet szerepéről**

I.

Historiográfiai irodalmunk jelentős eredményeket ért el a jogtörténettudomány múltjának és jelenének megismertetésében. Különösen figyelemre méltók azok a tanulmányok, amelyek a jogtörténetírás keletkezését, dualizmuskori helyzetét tárják fel komparatív módszerekkel, s elemzik részletesen a korabeli eszméket, nézeteket, iskolákat.[1]

A XIX. század második felének gazdasági-társadalmi változásai a polgári liberalizmus szellemi irányzatát követően új eszmei áramlatok térhódítását segítik elő Magyarországon. A 70-es évekig a Savigny-féle német jogtörténeti iskola, majd a pozitivizmus hatása figyelhető meg a magyar jogi gondolkodásban is.[2]

A múlt század hatvanas éveinek végén — a történeti iskola dominánsszerepe csökkent, bár hatása még további évtizedeken át is kimutatható — a magyar jogtörténettudomány egyik legjelentősebb képviselője, a győri jogakadémia akkori tanára, Hajnik Imre nevéhez fűződik a magyar jogtörténeti tankönyv bevezetésének megírása.

Hajnik jogtörténeti műveltségének alapjait a bécsi egyetem neves professzorai: Arndts, Siegel és Phillips rakták le, akiktől a római jogot, a német jogtörténetet és az egyházjogot hallgatta, akkor amikor már Bécsben a jogi oktatás keretében a jogtörténeti irány kerekedett felül.[3] Ez az irányzat nagymértékben befolyásolta Hajnik kiváló kortársának, Wenzel Gusztávnak jogtörténeti munkásságát is. Bár 1861-ben Wenzel professzor kezdeményezésére a budapesti egyetem jogi fakultásán a német jogtörténet helyett az egyetemes európai jogtörténet került oktatásra; az önálló hazai jogtörténet rendszerezett, átfogó tematikus művelése még nem válhatott realitássá. Közel egy évtizednek kellett eltelnie, hogy a tudományág feladatát, metodikáját tudományos igénnyel elsőként meghatározó munka elkészüljön.

Hajnik Imrét, Eötvös József kultuszminiszter előterjesztésére, a király 1867-ben nevezte ki a győri jogakadémia helyettes igazgatójává és rendes tanárává. Győrött magyar jogtörténetet tanított. Ez annál figyelemreméltóbb, mert ekkor még a jogakadémiákon európai jogtörténetet nem oktattak, s ezekre vonatkozóan azt csak 1874-ben rendelték el.[4] Az egyetem jogi karán pedig az egyetemes európai jogtörténet keretein kívül külön is előadott magyar jogtörténet csak 1892-től lett kötelező tantárgy.

Hajnik 1869-ben tette közzé Magyar alkotmány- és jogtörténelem c. munkájának első füzetét: Bevezetés a magyar alkotmány- és jogtörténelembe, amelyben tudományos igénnyel fogalmazta meg a jogtörténeti disciplina szerepét. Ez a tanulmány előfutára az 1872-ben megjelent tankönyvének,[5] valamint az időközben szerzett kutatási tapasztalatok alapján kialakult más szemléletmódot, metodikát tükröző 1875-ben kiadott Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig című műve I. kötetének, melyet az Akadémia Marczibányi jutalommal tüntetett ki.[6]

II.

Hajnik tanulmánya mintegy két ív terjedelemben hét fejezetre bontva vizsgálja a magyar jogtörténet fogalmát, tárgyát, helyét a tudományok körében, forrásait, rendszerét, kutatásának hasznossá-

---

* *Hajnik Imre:* Magyar alkotmány- és jogtörténelem, Első füzet, Bevezetés a magyar alkotmány- és jogtörténelembe. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv 1869, 38 old.

[1] Vö.: *Degré Alajos:* A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. Klny. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967—1968" c. köt. Budapest, 1968. 285—313. old.; *Horváth Pál:* Dualizmuskori jogtörténetírásunk főbb irányai, Acta. Fac. Pol-Jur. Univ. Sci. Budapest, X. köt. 1968. 3—16. old. stb.

[2] *Szabó Imre:* A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akad. Kiadó, Budapest, 1955. 199—200., 210—211. old.; *Kovács Kálmán:* A magyar jogtörténeti kutatások útja és jelenlegi feladatai. Gazdaság- és Jogtudomány, MTA IX. Osztályának Közleményei, 1969. III. köt. 1—2. sz. 55—57. old.

[3] *Kováts Gyula:* Hajnik Imre rendes tag emlékezete. Budapest, 1916. 17. köt. 8. füzet, 1—2. old.

[4] *Kováts Gyula:* i. m. 5. old.

[5] *Hajnik Imre:* Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872.

[6] *Hajnik Imre:* Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig, I. köt. Budapest, 1875 (folytatása nem jelent meg, viszont az I. köt. 5 kiadást ért meg, 2. jav. kiadás, Bp., 1880; 3. jav kiadás Bp. 1891; 4. jav. kiadás Bp., 1896; 5. jav. kiadás Bp., 1899).

gát és végül irodalmát.[7] Megállapításai közül nem foglalkozunk részletesen a jog fogalmának természetjogi koncepcióját, valamint a kanti jogfilozófia vonásait tükröző első fejezettel, viszont a rendszertani alapvetése, a jogtörténet és a tudományok viszonyára vonatkozó értékelése, különösen pedig a kutatások metodikájára vonatkozó fejtegetései olyan gondolatokat vetnek fel, amelyek ma is figyelmet érdemelnek.

Az állami és társadalmi élet jelenségeinek vizsgálatánál Hajnik kiindulópontja az, hogy az időbeli és területi sajátosságok különbözőképpen alakulnak a történelmi fejlődés során. Ebből következően a magyar alkotmány- és jogtörténelem fogalma — mint különös diszciplina, szemben az egyetemes jogtörténettel — nem más „mint a magyar állami és társadalmi élet jogi szervezete fejlődésének rendszeres vizsgálata". Az elemző munka elvégzésének módszerére vonatkozóan pedig az az álláspontja, hogy ki kell fejteni az „elemeket", melyekből a magyar állami és társadalmi élet létrejött, illetve az alapokat, amelyeken ezek az elemek nyugodnak; a kutatásoknak arra kell irányulnia, hogy felderítse miképpen jött létre és alakult az „elemekből" és ez alapokon az egyes korszakokban a magyar állami- és társadalmi rend, milyen okok eredményezték azt a folyamatot, amely a korabeli fejlődési állapothoz vezetett. Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy nem helyes a Magyarországon korszakonként fennállott közjogi és magánjogi intézményeket csak felsorolni. A feladat: a magyar társadalmi viszonyokból, mint természetes forrásokból kell kibontani a jogintézményeket, és azokkal kapcsolatban kell vizsgálni ezek fejlődését vagy hanyatlását, tehát a jogintézményeket feltárni csak az élettel szerves összefüggésben lehet.

Anélkül, hogy Hajnik fenti gondolatait túlértékelnénk, megállapíthatjuk, hogy az állam- és jogintézmények elemzésére vonatkozó felfogása progresszívnek mondható e program-meghatározó munkájában, és ez a szemléleti mód elhatárolta a német jogtörténeti iskolának attól a túlzásától, mely csak a történetileg kialakult jogot ismerte el. Az a felismerése pedig, hogy a magyar jogtörténet feladatát csak úgy tudja tudományos igénnyel teljesíteni, hogy a nemzeti jogfejlődést nem izoláltan, hanem európai kitekintéssel vizsgálja, elvezette a komparatisztikához, mely jelen jogtörténeti kutatásunknak is egyik alapkérdése.[8]

A magyar jogtörténet mint különös diszciplina és az egyetemes jogtörténet mint általános tudományterület külcsönös kapcsolatára hívta fel a figyelmet. Az általános és különös relációjában a viszonylagosan egyetemes és viszonylagosan különös felosztást is alkalmazta, ezzel elismerően nyilatkozva Wenzel Gusztáv egyetemes európai jogtörténetének kezdeményezéséről.[9] Ezt a megkülönböztetést tartotta irányadónak az egyes jogintézmények történeti elemzésénél, azzal a helyes indoklással, hogy számos jogintézmény kialakulását, fejlődését, szerepét nem pusztán csak különös, azaz nemzeti, hanem gyakran viszonylagosan egyetemes (pl. európai), sőt általános egyetemes jogtörténeti szempontból is lehet és kell vizsgálni. Hajniknak az elméleti, tudományos célú összehasonlítás alkalmazására irányuló vizsgálati metódusa az alábbi formulában öltött testet: „Lényeges, hogy európai álláspontra kell emelkednie a jogtörténésznek a magyar jogfejlődés bemutatásánál, kísérnie kell a koreszmék alakulását, ezek jelentőségét vizsgálni, hogy ezek az eszmék miképp hatottak állami- és társadalmi életünkre, ki kell mutatni, hogy jogintézményeink mely alkatrészei szülöttei az európai koreszméknek, s viszont melyek eredményei a nemzet sajátlagos gondolkodásának és ezáltal áthatott viszonyok erejének. Csak az általánosság körén belül ismerhető fel igazán a különlegesség, csakis összehasonlítás útján másokkal tűnik ki valamely embertömeg nemzeti egyedisége."[10]

Anélkül, hogy az összehasonlító módszer alkalmazásának jelenlegi problematikáját, a különböző álláspontok vitáját érinteni kívánnánk, a fent idézetteket annyiban tartjuk szükségesnek kommentálni, amennyiben azt e kutatási módszer korábbi alkalmazásának fogalmi meghatározása kívánja.

A szocialista jogelmélet tudományának álláspontja[11] a többi között aláhúzza, hogy az összehasonlítás mindig elméleti alapon történik, kimondva, ki nem mondva valamely jogelméleti koncepcióhoz kapcsolódik. Értelemszerűen vonatkozik ez a XIX. század második felének uralkodó jogelméleti nézeteire, iskoláira, Hajnik korára is. Ezért itt Hajniknak az összehasonlító módszer iránti feltétlen igényét emeljük ki, mivel ezek a 100 évvel ezelőtti gondolatok — mutatis mutandis — ma is időszerűek a kutatómunkában.

III.

Hajnik szintézise a magyar jogtörténettudomány és a rokontudományok kapcsolatát behatóan elemzi. Az egyes korszakokra jellemző intézmények fejlődésükben történő bemutatása és ugyanakkor egymásra hatásának vizsgálata az önállósuló jogtörténettudomány alapkritériuma. E tételének indoklása az, hogy a jogágak története önmagában még nem jogtörténet, hanem csak elkülönült, legfeljebb leszűkített egybevetés a történeti fejlődés részével.

Az állam- és jogintézmények kölcsönös kapcsolatát, az adott korszakokban betöltött szerepét analizáló jogtörténet minőségileg több, összetettebb, mivel szerves összefüggésben van a történettudománnyal, a jogbölcselettel (jogelmélettel) és a tételes jogágakkal. A történettudomány megállapításai a jogtörténeti kutatómunkának elválaszthatatlan ré-

[7] I. A magyar alkotmány- és jogtörténelem fogalma; II. A magyar alkotmány- és jogtörténelem ismerete; III. Az alkotmány, s jogtörténelem helyzete a tudományok körében és a magyar alkotmány és jogtörténelem viszonya a rokon szakokhoz; IV. Magyar alkotmány- és jogtörténelem forrásai; V. A magyar alkotmány- és jogtörténelem rendszere; VI. A magyar alkotmány- és jogtörténelem haszna; VII. A magyar alkotmány- és jogtörténelem irodalma.

[8] Vö.: *Horváth Pál:* A regionális jogfejlődés összehasonlító vizsgálatának előtérbe kerülése a jogtörténet területén. J. K. 1969. 512. old.

[9] *Wenzel Gusztáv:* Egyetemes európai jogtörténet. I. Rész, Pest, 1868.

[10] *Hajnik Imre:* Bevezetés a magyar alkotmány- és jogtörténelembe. Pest, 1869, 17. old.

[11] *Szabó Imre:* Szocialista jogelmélet népi demokratikus jog. Az összehasonlító jog Magyarországon. Közgazd. és Jogi Kiadó, Bpest, 1967. 216—218. old.

szei, viszont ez utóbbinak eredményei az előzőnek sikeres feltárásait segíthetik elő. A kölcsönösség a meghatározó a jogtörténet és a jogbölcselet, valamint a jogágak viszonyára. Hajnik az említett tudományok egymásrautaltságát helyesen vázolja fel, következtetését azonban — szemléletmódjából eredően — nem egyértelműen fogalmazza meg. Azt a premisszát, amely szerint a jogtörténész által feltárt tények alapján lehetséges az elméleti általánosítás, megfordítja: a tények kutatása során eljutva a társadalmi viszonyokhoz, az ok-okozati kapcsolatokat a kutató nem képes rekonstruálni; ilyenkor ismét az elmélet lép előtérbe, hogy „...a világrend örök törvényeit és ennek összefüggéseit a jog fő elveivel kimutassa, bizonyos egységet, állandó alapot adjon".[12] Hajnik a jogtörténetnek és az egyes jogágaknak a jelenben sem vitatott, nélkülözhetetlen kapcsolatát Balduin ismert formulájával bizonyította: „Caeca sine historia jurisprudentia"; hivatkozott továbbá Horváth Mihálynak a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvárott 1868. szeptember 21-én tartott ülésén elhangzott beszédére[13] is, amely szerint a magyar jogélet jellemzői: a történeti alkotmány, a törvénykönyvek hiánya, a szokásjog, a bírói gyakorlat zsinórmértéke; elsősorban ezek tették szükségszerűvé a fent említett összefüggéseket.

A rokontudományokra vonatkozó megállapítások mellett érdemes röviden összefoglalni Hajniknak a jogtörténeti rendszerről alkotott elképzelését is, amellyel a magyar társadalom kialakulásától 1848-ig terjedő időszak korszakonkénti vizsgálatára a tudományág első rendszerét alkotta meg. A jogtörténetnek mereven felfogott külső, illetve belső felosztását — az előbbi a koronként szerepelt jogforrások feltárása, az utóbbi az egyes jogintézmények fejlődésének bemutatása — helytelennek tartotta. Nézete szerint a helyes rendszer: a korszakokra való bontás, mint főfelosztás, s az egyes periódusok feltárása az azokra jellemző jogágak valamennyi jogintézményének kutatásával.

Hajnik felfogása szerint a magyar társadalmi fejlődésben három alkalommal következett be jelentős változás: az első a XI. század elejével, a feudális magyar állam létrejöttével, a második a XIV. században „mikor a hűbéri elemek és eszmék uralkodtak el" és végül a harmadik, 1848-ban, a francia forradalom által érvényre juttatott újkori állami- és társadalmi eszmék hatására.

Az egyes változásoknak megfelelő időszakokat kisebb egységekre bontva a magyar jogtörténet rendszerében végülis négy korszakot különböztet meg: az államalapításig kettőt, az elsőnek végét a 892-ik évben jelölte meg, a harmadik a Szent István alkotta állami- és társadalmi rend az Anjouk koráig, ezen belül két alkorszakot jelölt meg: 1222-ig, az Aranybulláig a virágzás, és az ezt követő hanyatlás, majd a negyedik a szentkorona-féle és ősiségi állami- és társadalmi rend. A negyedik korszakot átfogó öt évszázadot (1308—1848) négy alperiódusra tagolta: *a)* a kialakulás 1435-ig; *b)* teljes uralom 1526-ig; *c)* a vallási és politikai mozgalmak kora a Pragmatica Sanctio-ig, végül *d)* 1723-tól 1848-ig a felbomlás időszaka.

Hajnik rendszerével ellentétben a kortárs jogtörténész Wenzel Gusztáv 1872-ben Magyarország jogtörténetének rövid vázlata[14] c. munkájában a periodizációt az alábbiak szerint határozta meg. A jogtörténet két nagy korszakát, a Werbőczi előtti és utáni szakaszt 3—3 periódusra bontotta: az első az ősi magyar társadalom az államalapításig (1000), a második az Anjouk koráig, a harmadik 1308-tól Werbőczi Hármaskönyvéig, a negyedik 1514-től a Szatmári békéig, az ötödik 1711-től az újabb jogreformok megkezdéséig (1791), végül a hatodik az újabb jogreformok kora (1791—1848).

Hajnik tanulmányának végül a jogtörténeti irodalommal foglalkozó igen értékes adatait[15] kívánjuk megemlíteni. Tömör összefoglalását adja a XVII. század második felétől, a jogtörténeti publikáció első megjelenésétől 1861-ig terjedő időszaknak.

Az első munkák a magyar közjog történetével foglalkoztak, majd a XVIII. század elején Jóny János tett kísérletet a magyar jogtörténet megírására. Kiemelkedőek az ettől kezdődően közzétett okmánygyűjtemények, majd az e forrásokból merített tudományos célú dolgozatok, különösen Benczur József, Kollár Ádám és Kovachich Márton György munkái.

A XIX. század első felében a zömükben közjogi, történeti munkák mellett említésre méltó magán-, büntető- és perjogi tanulmányok is készültek. Ezt követően pedig a jogtörténet oktatásának bevezetésével a jogfejlődéssel kapcsolatos kézikönyvek születtek meg Bocsor István pápai történettudós és jogtanár 1861-ben, majd Ladányi Gedeon debreceni főiskolai tanár A magyar alkotmány története címmel (1863) írt munkái.

*

Hajnik Imre úttörő művét a korabeli tudományos sajtó[16] nagy elismeréssel fogadta. A Jogtudományi Közlöny kortárs-recenzense a magyar jogtörténettudomány művelésének megalapozásával foglalkozó tanulmányt kiemelkedő jelentőségű eredményként méltatta. A száz évvel ezelőtt kiadott könyv ma is becses értéke a magyar jogtörténettudomány irodalmának. *Máthé Gábor*

[12] *Hajnik Imre:* i. m. 22. old., vö. *Sarlós Márton:* Az organikus- és szentkorona államelmélet a magyar jogtörténetírásban. Magyar Tudomány, Bp., 1960. 115. és köv. old.

[13] *Hajnik Imre:* i. m. 34. old.

[14] *Wenzel Gusztáv:* Magyarország jogtörténetének rövid vázlata. Pest, 1872. 125. old.

[15] Ezek közül az alábbiakat emeljük ki: *Pancratius Michael:* Exercitatio politico-juridica de imperio et juribus potestatis imperantium in capita subditorum quam praeside Michaele Pancratio publico examini submittit Christianus Lazitius Liptovien, Cassoviae, 1668; uő: Tractatus politico-historico-juridicus ... juris publici regni Hungariae; uő: Tractatus politico-historico-juridicus in paragraphum jus itaque duplex est ... Posonii 1787; *Jóny János:* Commentatio historico-juridica de origine et progressa juris hunno-hungarici, Lőcse, 1727; Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis Buda 1829; *Cziráky Antal Mózes:* Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium etc. Buda, 1820; *Vajda László:* Synopsis Historiae juris Transilvanici, Kolozsvár, 1830; *Schuler-Libloy, Friedrich:* Siebenbürgische Rechtsgesichte. Nagy-Szeben, 1854; *Bocsor István:* Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlődésre. Pápa, 1. füzet 1861. (2. füzet 1862; 3. füzet 1863; 4. füzet 1864; 5—6. füzet 1865; 7. füzet 1869.); *Ladányi Gedeon:* A magyar alkotmány története. Debrecen, 1863, 26. old. (2. kiadás, Debrecen, 1869. 256. old.)

[16] J. K. Jogirodalom II., 4. évf. 1869. 194—195. old.

Varga Endre: Polgári peres eljárás a Királyi Curián, 1724–1848/49

Kitűnő jogtörténészünk, Varga Endre nevét — a céhbeliek mellett — jól ismerhetik azok a gyakorlati jogászok (bírák és ügyvédek) is, akik nem elégszenek meg mindennapos feladataik puszta elvégzésével, hanem a mai jogintézmények és jogi problémák kialakulásának történelmi gyökereit is igyekszenek megérteni. Akik számára a múlt nemcsak az értelmezés vagy az argumentáció teljességéhez nélkülözhetetlen és kimeríthetetlen adattár, hanem a jelen megértésének is egyik fontos eszköze, azok előtt nem ismeretlen a recenzált mű szerzőjének tudományos tevékenysége. Lassan félévszázada már annak, hogy Varga Endre megkezdte a magyar bírósági szervezet, valamint perjogtörténet mélyvizében végzett kutatói, búvár-tevékenységét és mint az Országos Levéltár Bírósági Levéltárak osztályának munkatársa, majd évtizedeken át működő vezetője számos igazgyöngyöt hozott már felszínre, eddig is sok kitűnő munkával hívta fel magára az elméleti és gyakorlati jogászok érdeklődését. A jogtörténet kutatói számára mindmáig alapvető műnek számít a hivatásos ügyvédség kialakulásáról, a kötelező ügyvédi vizsga 1769-ben történt bevezetéséről írt tanulmánya.[1] Történeti és jogtörténeti irodalmunknak egyaránt nagy értéke egy másik munkája: az az általa szerkesztett forráskiadvány, amely az úriszékek igazságszolgáltatási gyakorlatát mutatja be és nemcsak e bírói fórum társadalmi szerepének megismerésére nyújt lehetőséget, hanem a gyakorlata során érvényesülő jogelvek, jogi koncepciók és technikai- jogi megoldások elemzésére is.[2] Tovább lehetne sorolni még Varga Endre tudományos tevékenységének többi jelentős állomását is: a II. József uralkodása alatt kiépített bírósági szervezetről írt munkáját, a társszerzőkkel együtt megírt monográfia értékű bírósági szervezeti és perjog-történeti művét,[3] annak bizonyítására azonban, hogy Varga tevékenysége összefonódott az igazságszolgáltatás történetének kutatásával, ennyi is elegendő. Külön is elismerést érdemel az a tény, hogy szerző sohasem fordult tudományos munkásságában a régebben vagy ma „divatos" témák felé, kutatómunkájával jobbára szűzföldet szántott fel, búvárútjainak célterülete elsősorban a XVIII—XIX. század volt, az a történelmi periódus, amelyben — a magyar feudális társadalom egyéb válságtünetei között — egyre nyilvánvalóbbá váltak a magyar államszervezet és jogrendszer ellentmondásai és hiányosságai is. Ez a korszak az, amelyben nemzetünk legjobbjai — kezdetben csak egyesek, majd maroknyi csoportok, végül tömegek — már felismerik a reformok és változtatások szükségességét, a régihez való csökönyös ragaszkodás, az „extra Hungariam non est vita"-életfelfogás anakronizmusának tarthatatlanságát.

Varga Endre eddigi tudományos tevékenységének mintegy koronája az a nagy monográfia, amelyben a királyi kúria — a két legfontosabb magyar felsőbíróság, a Hétszemélyes Tábla, a Királyi Tábla, majd az 1840:15. tc-vel ezek mellett felállított Váltófeltörvényszék — csaknem másfélévszázados történetét mutatja be imponálóan gazdag levéltári anyag, a táblai perek ezreinek precíz és koncepciózus feldolgozása alapján. E hatalmas munka második kötete — kéziratos formában már a kutatók rendelkezésére áll,[4] a Curia történetének első félévszázadát elemző első kötet kiadásra való előkészítése is befejezéséhez közeledik, így hamarosan várható a munka megjelenése. Bizonyos fokig e munka egyik önálló részének tekinthető az a mű, amelyet Varga Endre fenti címen, kismonográfiaként jelentetett meg a Levéltári Közlemények 1969. évi XXXIX. évfolyamában. A monográfia és a kismonográfia tárgyául szolgáló intézmény szerepe a magyar jog fejlődésében egyaránt döntő: a jogilag jelentősebb és bonyolultabb ügyekben (ősiségi perek, régi zálog-perek stb.) a Királyi Tábla kizárólagos hatáskörrel rendelkezett, a szóban forgó periódusban egyre gazdagabbá vált apellációs szerepe, ennek következtében értelmező, jogalkotó és jogegységesítő funkciója is sokkal inkább érvényesült, decisio-i jogi norma-jellegűek voltak, valamennyi törvényszékre kötelezőek. A felvilágosodás hazai térhódításától kezdve döntő szerepe volt a Curiának a gyakorlati jogászképzésben is: a tábla ítélőmesterei, bírái mellett a jurátusok százai sajátították el a jogi praxisban nélkülözhetetlen gyakorlati ismereteket. A Királyi Tábla emellett ebben az időben a hazai politikus-képzésnek is egyik nevelő-oskolája, mert az ilyen jellegű tevékenységnek is egyik centruma volt: elnökének, ítélőmestereinek és bíráinak fontos szerepük volt az országgyűlés tanácskozásainak előkészítésében, levezetésében, tagjai között sok olyan személyt találni, aki — itt elsajátítva a szükséges politikai, valamint törvényismeretet — később országos, sőt birodalmi méltóságokra emelkedett. Döntő jelentőségű témához nyúlt tehát Varga Endre és a táblai per elemzésével lényegében a hanyatló feudalizmus hazai perjogának alaptípusait mutatja be. Ez a jellemzés, értékelés — mutatis mutandis — érvényes a többi bírói fórum előtt megindult írásos polgári perekre is. Aki tehát megismeri a szerző munkáját, az nemcsak a Királyi Tábla előtti perekben követett gyakorlatot ismeri meg, hanem jóformán az egész magyar feudális perjogot is, hiszen az alsó fórumok csak olyan szempontból jártak más utat, hogy a Curián kialakított megoldásokat, normákat gyakorlatukban egyszerűbben, vagy leegyszerűsítve, rugalmasabban vagy merevebben alkalmazták.

A polgári per főbb aktusainak elemzését Varga Endre a per során érvényesülő külön törvényszerűségek figyelembevételével szakaszonként végzi el, munkájában abból indul ki, hogy a táblai perben

[1] L. *Varga* Endre: A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. A kötelező ügyvédi vizsga bevezetése 1769-ben. Különlenyomat a Domanovszky-Emlékkönyvből. (Budapest, 1937.)

[2] L. *Varga* Endre (szerk.): Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek. (Budapest, 1958.)

[3] *Bónis* György—*Degré* Alajos—*Varga* Endre: „A magyar bírósági szervezet és perjog története." (Budapest, 1961.) „A késői feudalizmus korszaka, 1526—1848" c. rész Varga Endre munkája. L. még *Varga* Endre: A magyar igazságszolgáltatás átszervezése II. József korában. (Századok, 94. évfolyam, 5—6. szám, 1960.)

[4] *Varga* Endre: A feudáliskori Magyarország legfelső bírósága, a királyi Curia, fennállásának utolsó szakaszában (1870—1848/49.) Kandidátusi disszertáció. (Budapest, 1966.)

az eljárási cselekmények figyelembevételével rendszerint *hat* különálló periódus különböztető meg: az *előkészítés* időszaka (a kereset benyújtása, az idézés és a perfelvétel); a *kifogások* előterjesztésének időszaka; ezt követi a „per dereka", az *allegatiok* kifejtésének szakasza; majd az alapper befejezése, az *ítélethozatal*; a *perorvoslati* és végül a *végrehajtási* szakasz. Nem minden per járja meg az összes felsorolt perszakot (elsősorban a kifogások benyújtása és a perorvoslat maradhat el, ilyen szempontból e perszakok nem feltétlenül szükségszerűek), a valóságban az egyes szakaszokra jellemző eljárási cselekmények néha más szakaszokban is megismételhetők, tehát az egyes perszakok között nincsenek merev határok. Mégis helyeselni kell a szerző új, a régi auktoroktól teljesen eltérő periodizációját és feldolgozási módszerét: ki kellett emelnie az általánosságokat, az egyes perszakokra jellemző cselekményeket (mellőzve a feudális magyar perjogban sűrűn előforduló kivételeket) azért, hogy a peres eljárás kusza szövevényét valamilyen rendező-elv alapján mutathassa be és rá tudjon világítani a per egyes szakaszaiban érvényesülő alap-tendenciákra. Ez a törekvése teljes mértékben sikerült is.

Varga Endrének a perjegyzőkönyvek tömegéből levont következtetései számos új adattal gazdagítják a magyar jogtörténettudomány eddigi eredményeit, nem utolsósorban azért is, mert jogtudósaink és jogtörténészeink eleddig részben saját (nem beható) tapasztalataikra, részben viszont megelőző periódusokban élt kollégáik kézikönyveire támaszkodva — a gazdag levéltári anyagot negligálva — vizsgálták a magyar perjog egyes alapintézményeit. Ez az első tudományos munka jogi literatúránkban, amely a Királyi Tábla előtti, XVIII—XIX. századi peres eljárás normáit, az érvényrejutó törvényszerűségeket a korszak gyakorlata, jogi praxisbeli valósága alapján mutatja meg.

A per előkészítésével kapcsolatban Varga tömören, de mégis gazdag érveléssel és bizonyítóanyaggal világítja meg: hogyan is indult meg a táblai per (keresetlevél, vagy perbehívó parancs alapján). *Életszerűen* fejtegeti Varga, hogy a királyi kúrián (a tábla elnöke, a perszonális kancelláriáján) a keresetlevél, vagy a perbehívó parancs kiadását kérő instancia kézhezvétele után hogyan állapították meg a perfelvétel (levata) napját és ennek alapján a meghatározott tárgyalási napra (az 1723:26. tc. elfogadása óta az idézés nem törvénykezési időszakra, hanem konkrét terminusra szólt) milyen módon idézték meg az alpereseket, illetve hogyan kézbesítették számukra a perbehívó parancsot. Ez — gyakorlati megfontolások alapján — kétféleképpen történhetett meg: a felperes vagy megfizette a Királyi Tábla egy jurátusának kiküldetési költségeit, ez esetben ő kézbesítette a littera citatoria-kat, vagy pedig felperes magához vette az elkészült idézőleveleket és az alperesek juriszdikciójának tisztjei (szolgabírái, vagy esküdtjei) útján juttatta el részükre. Melyik megoldást részesítette a gyakorlat előnyben? Varga adatai szerint azt, amely konkrét esetben kevesebb anyagi terhet rótt a felperesre: amennyiben az alperesek a Curia székhelyétől távol, vagy szétszórtan, az ország távoleső megyéiben éltek, a perben úgyis sok anyagi kiadásra számító felperesek a második, ez esetben olcsóbb megoldást választották. A tanulmányban nagyon sok ilyen *életszerű megállapítást* találhatunk és így *közelebb is kerül hozzánk a Királyi Tábla két évszázaddal előbbi tevékenysége*, szerző nemcsak az elveket fogalmazza meg, hanem azt is bemutatja, hogy mikor, miért és hogyan tértek el ezen elvektől. Munkájának *ez az egyik legfőbb érdeme*, az olvasó a mű minden sora mögött ott érzi azt a hatalmas tapasztalatot és az erre épülő biztos judiciumot, amelyet Varga csaknem félévszázados tevékenysége során felhalmozott. Az olvasó sehol sem találkozik e munkában a spekulatív konklúziók kialakítására irányuló törekvéssel, az irodalomban itt-ott érvényesülő „széles ecsetvonásokkal", vagy az erőszakolt, illetve „átpolitizált" eszmefuttatásokkal, szerző ismeri matériája minden apró részletét is, de ura marad anyagának, meg tudja mutatni tömören annak minden lényeges elméleti és gyakorlati jelentőségű értékét.

Ugyanilyen életszerű az a tömör mondatokban felvázolt kép is, amellyel Varga bemutatja: a gyakorlatban hogyan történt meg a perfelvétel, a perjegyzőkönyv címlapja és első mellékletei (amelyek elkészítése a felperes ügyvédének volt feladata), hogyan kerültek be a Királyi Tábla nyilvános ülésére, ahol a személynök kijelölte a per referensét, ez felolvasta a levata-ív adatait és ezzel hivatalosan is — minden ehhez fűződő hatállyal — megindult a per, ennek megtörténtét a Tábla protocollumába is bevezették. Izgalmas és teljesen új a tanulmánynak az a része is, amelyben Varga a perbeli cselekmények gyakorlati végrehajtását fejtegeti. A Királyi Tábla épületében egy nagyobb, külön helyiséget biztosítottak az ügyvédek részére, ez volt az ún. procuratoria. Itt tartották a referensek — külön szekrényekben — a folyamatban levő pereik anyagát és ehhez a perbeli felek, illetve képviselőik is hozzájuthattak. Az anyagot rendszerint — irattárosként — a referens (az ítélőmester illetve később a tábla valamelyik ülnöke) egyik jurátusa kezelte, tőle kapta meg az ügyvéd (elismervény ellenében) a perjegyzőkönyvet, amelybe bejegyezhette kifogásait, vagy allegációját, majd az anyagot így adta vissza a jurátusnak. A tábla döntését nem igénylő, illetve azt előkészítő cselekmények színhelye tehát a procuratoria volt, lényegében itt történt meg a döntéshez szükséges adatok összehordása, összeállítása, ez a döntés azonban — még akkor is, ha az ügyben csak közbenső, tehát nem definitív ítéletet kellett hozni — nagyon sokszor éveket váratott magára. Amennyiben a vitázó felek kifogytak a szóból, ügyüket döntésre bocsájtották, az ítélőmester kiemelte a kurrens perek irattárából a perjegyzőkönyvet és azt házi archívumában tartotta mindaddig, míg az ügyet fel nem dolgozta, elő nem készítette a Tábla plenáris ülésén történő referálásra. Szerző művének *másik érdeme* tehát: nemcsak azt mutatja meg, hogy a Tábla, illetve annak illetékes tagjai mit tettek a perben és mikor, hanem azt is hogy hogyan.

Varga Endre tanulmányában szigorú elemzés alá veti a táblai per minden mozzanatát: a hibás idézés, a meg nem jelenés (contumacia) következményeit, azokat a perhalasztási lehetőségeket és indokokat, amelyek kezdettől fogva — már a tulajdonképpeni perfelvétel előtt is! — lehetővé tették, hogy az alperes (helyesebben: ügyvédje, hiszen a pernyújtás volt ebben az időszakban a prókátor legfőbb feladata) minél később bocsátkozzon érdemi kérdésekbe. A Királyi Tábla gyakorlata sok kérdésben egyáltalán nem volt merev: a távol maradó felperes—alperes nemcsak a kijelölt határnapon, hanem az azt követő két napban is felvehette a pert, illetve compareálhatott, a meg nem jelenés miatt hozott (per non venit) ítélet hatálya 15 napig függésben volt tartva, ezen idő alatt a távol maradt alperes abszenciáját igazolhatta és akkor folytatódott a per. A táblai gyakorlatnak ez a rugalmassága még indokolható a közlekedés nehézkességével, az illetékességi terület nagy kiterjedésével, Varga azonban mindenütt rámutat azokra a jelenségekre is, amelyek értelmetlenül, sőt törvényellenesen akadályozták a per előbbrevitelét, vagy eldöntését. Ezek: a számtalan exceptio lehetősége, amelyeket nem is együtt kellett alperesnek, illetve ügyvédjének előterjesztenie, hanem lehetősége volt egymás után is előadni. Gyakran ugyanilyen pernyújtó szerepe volt az allegátafolyam megállíthatatlan áradásának is: szerző megemlíti, hogy némelyik perjegyzőkönyvben 100—150—200 allegáta is található, ez azt jelenti, hogy ilyen ügyekben a szemben álló felek a „per derekán" 50—75—100 alkalommal is „szót" váltottak. Kár, hogy terjedelmi korlátok miatt szerző nem tudta bemutatni egy-egy ilyen per-monstrum anatómiáját, azt pl., hogy egy-egy ilyen ügynél mennyi időt igényelt az allegációk, valamint egyéb perbeli cselekmények elvégzése, mennyi időt „töltött" a per az egyes szakaszokban. Meg kell jegyezni, hogy már a korabeli törvények is igyekeztek gátat emelni e papírtenger áradásának, több törvénycikk (első ízben az 1729:43. tc.) négyre igyekszik korlátozni a felek allegátáinak számát, a legális előírásokat azonban a gyakorlat nem vette figyelembe és a polgári perek meggyorsítása lényegében csak a burzsoá jogrend megteremtésével vált lehetővé. A tanulmány egyetlen hiányossága, hogy — szemmel láthatóan terjedelmi korlátok miatt — szerzője nem mutatja be elég árnyaltan e jelenség okát, a törvényes előírások végrehajtatlanságának a társadalmi rendszerben, az anyagi jog rendezetlenségében, valamint más — objektív és szubjektív — tényezőkben rejlő eredőit. A terjedelmi korlátok másutt is arra indították a szerzőt, hogy megállapításait lakonikusan foglalja össze. Így pl. megemlíti Varga Endre, hogy amikor a perek (valamint az ügyvédek) számának nagyarányú megnövekedése miatt szűkké vált már a procuratoria és emiatt engedélyezték az ügyvédeknek — a bejegyzések otthoni elvégzése érdekében — a perjegyzőkönyvek elvitelét, ez a gyakorlat — részben a sűrűn változó jurátus — irattárosok hanyag ügykezelése, részben a prokurátorok gondatlansága miatt — egész perek, vagy egyes periratok elvesztésére vezetett. Szerző azonban ehhez még azt is hozzáfűzi, hogy a táblai ügyvédek nemritkán el is tulajdonítottak pertesteket, hogy így jobban el tudják nyújtani a pert.[5] Varga Endre megjelöli ugyan azokat a levéltári állagokat, amelyekben erre vonatkozó konkrét adatok is találhatók, az olvasó azonban szívesen fogadná, ha a szerző néhány mondatban kitérne arra is: a táblai ügyvédek milyen esetekben éltek a perhúzásnak ezzel a nem túlságosan etikus formájával, milyen következményekkel járt az ilyen irattárosi hanyagság, vagy prokurátori malitia. Mindezek kifejtésére, vagy illusztrálására azonban szerzőnek nem volt lehetősége.

A recenzensnek sincs arra lehetősége, hogy a több, mint hat ív terjedelmű kismonográfia valamenynyi lényeges megállapítását méltassa, mindössze egy momentummal kell még kiegészítenie a már eddig is elmondottakat: Varga Endre munkájában nemcsak a polgári perjogi elveket és ezek érvényesülési módját mutatja meg, hanem választ ad a *miértekre* is. Rámutat arra, hogy a történelmi szükségszerűség hozta létre azt a XVIII. század elejéig fennálló jogbizonytalanságot, amely kialakította a nemesség részére kedvező (a tényleges bírtokost védő) perrendtartást, azt az eljárási normarendszert, amely adott esetben lehetővé tette a per elhúzását, a döntés elodázását illetve meghiúsítását, vagy éppenséggel az elvesztett ügy újrakezdését. Szerző munkájának különösen érdekes és élvezetes része az allegációs szakasz cselekményeinek színes leírása: a pernek ez a periódusa nemcsak a feudális anyagi jog intézményeibe nyújt mély betekintést (a táblai perek jelentős része ún. „gyökérper" volt, amelyben néha XIII. századi jogi helyzetre, privilégiumlevelekre is kellett hivatkozni!), hanem szemléletes betekintést nyújt a rabulisztikus pervezetés „művészetébe" is. Szerző nagyon találóan a kártyajátékosok módszereihez hasonlítja a perben alkalmazott ügyvédi taktikát, amelynek alaptétele volt: az ügyvéd lehetőleg — bármilyen eszközzel — puhatolja ki az ellenfél szándékát és (bizonyítékaiból) lapjaiból mindig csak annyit játsszon ki, amennyi az adott helyzetben szükségessé vált. Az is történelmi tény, hogy sok táblai pert a felek kénytelenek voltak elhagyni, mert az évtizedeken (néha évszázadokon) át tartó pereskedésben felperes és alperes egyaránt tönkrement. A modern magyar literatúrában Varga Endre elemzi elsőként azt, hogy a perek tulajdonképpen miért is húzódhattak el ilyen sokáig, „az emberi kor legvégső határán túl is". Elsősorban azért, mert amikor a nem folyamatosan működő Curia az alapperben — a sok halasztás, kifogás, rabulisztikus allegáta-háború megvívása után — végső, ügydöntő ítéletet hozott, a feleknek (elsősorban az alperesnek) még számtalan lehetőségük volt a per „melegentartására": fellebbezhettek, megopponálhatták az exekuciót, vagy elűzhették (jelképesen, illetve ténylegesen) a végrehajtást vezető hatósági személyeket, ezt többször is megtehették, ilyen esetben új per indult, amelyben az oppositionhoz,

[5] L. a recenzált munka 282. old-t. (Levéltári Közlemények, XXXIX. évfolyam, 1960.)

vagy repulsiohoz folyamodó pervesztesnek meg kellett magatartása okát indokolnia, tehát kezdődött minden előlről. Ezen kívül a pervesztesnek joga volt perújítást kérni (sőt királyi gratia alapján többször is élhetett ezzel a perorvoslati lehetőséggel), visszafoglalhatta a birtokot és ilyenkor nagyobb hatalmaskodásért kellett felelnie, de ha okát tudta adni a reoccupatiónak, akkor birtokban maradhatott és nem részesült büntetésben. Így alakult végül ki az a 3—4 összefüggő perből álló monstrum, amelyet táblai pernek neveznek és Varga Endre találóan állapítja meg, hogy míg Európában a fejlődés a per menetének meggyorsítása irányában hatott, nálunk ez a processzus éppen ellentétes: ha egyes kérdésekben a XV—XVI. századi dekrétumok még tilalomfákat állítottak (egyben súlyos szankciókat helyeztek kilátásba), a XVIII. században ugyanezen kérdésekben már nincs semmiféle tilalomfa és rendszerint névleges — ha egyáltalán megmarad — a szankció is.

Varga Endre munkája jogtörténeti irodalmunk nagy nyeresége és úgy hiszem: nemcsak a jogtudomány historiográfusai várják nagy érdeklődéssel — az egész munka értékét hűen tükröző részmonográfia e recenzált kiadása után — a Curia tevékenységének minden területét átfogó nagymonográfia megjelenését.

Hajdu Lajos

*Az új román jogi biblográfia**

1. Az ugrásszerűen emelkedő információáradat, amely minden tudományágban jelentkezik, közismert jelenség a jogtudomány területén is. A gépesített információkezelés a jogtudomány területén csak igen szerény eredményeket tud felmutatni, de kétségtelen az, hogy nemsokára fokozott ütemben kell behozni azt a késedelmet, amivel most lemarad. A jogi dokumentációs szolgáltatások gépesítésével sem vesztik el azonban jelentőségüket azok a munkák, amelyek úgyszólván a kutató asztalára viszik az olyan elsődleges információkat, amelyek egyre inkább nélkülözhetetlenek minden elméleti és gyakorlati jogász számára, akinek egy-egy külföldi ország jogrendszeréről, egyes jogintézményeiről stb. kapcsolatban van szüksége ilyen elsődleges és gyors információkat szolgáltató munkára. Az Association internationale des sciences juridiques és a társadalomtudományi dokumentációs tevékenység elméleti irányítását ellátó másik nemzetközi szerv: a Comité international de documentation pour les sciences sociales már a korábbi években felismerte azt, hogy ezen a téren többé-kevésbé egységes szerkesztési és gyűjtési szempontok szerint összeállított, nemzeti jogi bibliográfiák tudják ezt az igényt legjobban kielégíteni. Az Association és a Comité közös támogatásával megjelent nemzeti jogi bibliográfiai munkák között a legújabb mű az a bibliográfia, amelyet a Román Tudományos Akadémia Jogi Kutatóintézete adott ki, Dragoş *Rusu*-nak, az intézet osztályvezetőjének szerkesztésében.

2. A nemrég megjelent munka mind szerkesztési szempontjainak sokoldalúságával, mind pedig gondos bibliográfiai munkájával és kiváló nyomdai kiállításával méltóan sorolható be a két nemzetközi intézmény által támogatott bibliográfiai munkák sorába, jeléül annak, hogy az ilyen jellegű művek közzétételének jelentőségét és a nemzetközi együttműködés célszerűségét és lehetőségeit ezen a téren nem csupán az említett nemzetközi szervezetek ismerték fel, hanem a nemzeti jogi bibliográfiák kiadását egyre több szocialista ország jogi tudományos életének irányító szerve is fontosnak tartja. Az, hogy ilyen jellegű munka világszerte a kutatók kezébe kerüljön, különösen fontos azoknak az országoknak a szempontjából, amelyeknek nemzeti nyelve alig ismeretes saját országának határain túl. Románia szintén ebbe a csoportba tartozik. A sorozatban eddig — a nyugati művek mellett — megjelent lengyel, jugoszláv, szovjet, csehszlovák és magyar munka után most megjelent román munka meggyőzően bizonyítja azt, hogy a szocialista országok jogi kutatóintézetei sorában a román Intézet is felismerte a feladat fontosságát és ahhoz mért szellemi és anyagi erőkkel oldotta meg ezt a jogi könyvészet nemzetközi irodalmában is igen jelentős feladatot.

3. Az ismertetett munka figyelembe vette és alkotóan használta fel mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a korábban megjelent, hasonló jellegű munkák alkalmaztak.

A bibliográfia Románia felszabadulásának időpontjától, 1944. aug. 23. és 1968. augusztus 23-ig terjedő időszakot öleli fel, s törekvése, hogy a külföldi olvasóknak összefoglaló képet adjon a szocialista román jogi irodalom eredményeiről. A munka bevezetését Prof. Traian *Ionaşcu*, az Intézet igazgatója írta és ebben vázolja a válogatott nemzeti jogi bibliográfiák jelentőségét, ismerteti a bibliográfiai anyag válogatásának, valamint a bibliográfia összeállításának előzményeit és kereteit. Ezt követően az egész munka szerkesztője, Dragoş *Rusu* ismerteti az anyaggyűjtés és rendezés szempontjait, egyben a visszakereséshez ad technikai jellegű útmutatást. Ezt követi a tulajdonképpeni bibliográfiai rész.

A bibliográfia szerkezete a következő: I. Reference művek, II. Állam- és jogelmélet, III. Alkotmányjog, IV. Államigazgatási jog, V. Pénzügyi jog, VI. Polgári jog, VII. Családjog, VIII. Mezőgazdasági jog, termelőszövetkezeti jog, földjog, IX. Munkajog, X. Büntetőjog, XI. Bírói szervezet, ügyészség, döntőbírósági, közjegyzői, ügyvédi szervezetek, jogi hivatalok. XII. Polgári eljárásjog, XIII. Büntető eljárásjog, XIV. Nemzetközi jog, XV. Nemzetközi magánjog, XVI. Állam- és jogtörténet, római jog.

Ez a szerkezet, illetőleg jogági tagozás általában megfelel a szocialista országok anyagáról az AISJ. — CIDSS. támogatásával közzétett sorozatban megjelent nemzeti jogi bibliográfiákban alkalmazott csoportosításnak. A csoportosítás egyes szempontjait (pl. a földjognak, a termelőszövetkezeti jognak és a

* *Bibliographie juridique roumaine.* 1944—1968. Bibliografia juridică română. 1944—1968. Intocm. sub. cond. Prof. Dr. Traian *Ionaşcu.* Coordon. al lucrării Dragoş *Rusu.* Publ. de Institutul de cercetări juridice al Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969. 410 p.

mezőgazdasági jognak mint a tudományos kutatás és a jogi szabályozás szempontjából egymáshoz közelálló területeknek egyetlen közös fejezetben való csoportosítását, az állam- és jogtörténeti fejezet gyűjtési kereteit) egyébként *Ionaşcu* professzor a bevezetőben külön is kifejti.

4. A reference-műveknél a munka anyaggyűjtése bővebb, mint az eddigi kiadványoké, mert a mű nemcsak a kizárólagosan jogi anyagot tartalmazó műveket, hanem a jogi anyagot is tartalmazó általános reference-műveket (enciklopédiák, bibliográfiák, periodikák) is közli. Ugyancsak az eddigieknél részletesebb adatokat közöl a mű a tételesjogi forráskiadványokról és a periodikákról is. A periodika-anyagnál pl. a tartalomra, a periodicitásra, az idegen nyelvű kivonatokra stb. vonatkozó adatokat is összefoglalja. Mindez nagyon emeli a munka használhatóságát.

A tulajdonképpeni bibliográfiai rész (II. és következő fejezetek) a már ismertetett felosztásban állítja össze az anyagot. Az egyes jogágakhoz az intézeti dolgozók vagy egyetemi oktatók írtak bevezetéseket, vázolva a jogág fejlődésének sajátosságait. Ebben a vonatkozásban a munka jól jelzi azt a fejlődési folyamatot, amelyen a nemzeti jogi bibliográfiák átmentek. A korábbi munkákban megjelent egy-kétoldalas, inkább a tételesjogi fejlődés adatait tartalmazó bevezetések helyett az ismertetett munkákban már középterjedelmű tanulmányok foglalják össze a jogág fejlődési tendenciáit. A bevezetőkkel szemben támasztott, egyre magasabbfokú igények egyben azt is jelzik, hogy mennyire szükséges a jogági szakember és a bibliográfus együttműködése az anyag összegyűjtésénél, válogatásánál és rendezésénél. Ezt a feladatot különkülön egyikük sem tudná maradéktalanul megoldani.

Az egyes szakágakon belül a bibliográfia külön-külön csoportosítja a törvénykönyveket, az összefoglaló jellegű műveket (kézikönyveket, tanulmánygyűjteményeket, egyetemi jegyzeteket), valamint a folyóirati stb. tanulmányokat. Ez utóbbiakat, az egyes jogágak tagozódásának megfelelően, külön is csoportosítja. A tanulmányokat tartalmazó bibliográfiai részben mindig történik utalás az összefoglaló jellegű művekre is. Az egyes adatokat a bibliográfia — az egyes szakágakon belüli kezdéssel — sorszámozza. Feltünteti végül a bibliográfia azt is, hogy a munkának idegen nyelvű kivonata van, végül — a periodikákban megjelent műveknél — azt a körülményt is, hogy a műről különlenyomat is készült. A bevezetés és a munka feldolgozási és visszakeresési módszereit ismertető részek román és francia nyelven készültek, a szakági bevezető részek francia nyelvűek. Ugyancsak francia nyelvű címfordításokat közöl a munka az eredeti címek mellé. A munka kezelhetőségét szerzői névmutató és elég részletes, francia nyelvű tárgymutató biztosítja.

5. A bibliográfia végső értékét természetesen csupán hosszabb gyakorlati használat után lehet megítélni és így ebben a vonatkozásban minden megállapítás időelőtti volna. Ha azonban azokat a szempontokat vizsgáljuk, amelyek a munka összeállításánál, az anyaggyűjtésnél, a válogatásnál és a rendezésnél irányadóak voltak, úgy minden tekintetben megalapozott az az értékelés, amely ennek az ismertetésnek zárótételéül kívánkozik. A munka szellemi előkészítése, az igénybevett nagy apparátus s a munka egészének irányítása s — nem utolsó sorban a kitűnő nyomdai kiállítás — mutatja azt a nagy felelősségérzetet, amelyet az Intézet a munka közreadásánál szem előtt tartott. Az eredmények, a kész munka minden tekintetben megfelelnek azoknak a célkitűzéseknek, amelyeket a közreadással az Intézet maga elé tűzött és nem kétséges, hogy az Intézet a legmagasabb igényeket is kielégítő, standard munkát ad a kutató és bizonyos esetekben a gyakorlati dolgozó kezébe is, és a mű minden kétséget kizárólan hosszú időn keresztül ad nagyon pontos és időszerű információt a munka használóinak.

Az ismertetett bibliográfia közreadásáért tehát őszinte elismerés illeti mind a közrebocsátó intézetet, a mű nagyszámú munkatársának közreműködését irányító Dr. Traian *Ionaşcu* professzort, mind pedig a szerkesztés nehéz és időtrabló munkáját végző Dragoş *Rusu-t*.

Az ismertetést azzal a végső megállapítással kell zárni, hogy a nemzeti jogi bibliográfiák közreadásának eddigi fejlődési eredményei, a jogi bibliográfiák tartalmi és technikai tökéletesedése bizonyára a további munkák kiadásánál is iránymutatásul szolgálnak és az anyaggyűjtésben és az anyagrendezésben — nemzetközi együttműködéssel — bizonyos fokon további egység fog kialakulni, ami az ilyen jellegű munkák használhatóságát fokozza.

Az ismertetett bibliográfia a jogi könyvészet nemzetközi irodalmában ebben a vonatkozásban is jelentős előrehaladást jelent.

Nagy Lajos

Иван Фёлдэш:

Ленин и кооперативы

В качестве введения автор указывает на значение и роль деятельности Ленина в основании социалистического кооперативного движения вообще, затем указывая на самые важные ленинские принципы кооперативов, исследует вопрос о том, какое влияние оказывали эти принципы и указания Ленина на сложение, развитие венгерского кооперативного движения за прошедшие 25 лет, в первую очередь производственно-кооперативного движения.

Во второй части статьи исследует то, каким образом в Венгрии — под знаком творческого развития марксизма-ленинизма — воплощаются ленинские учения в нынешнем положении и перспективах наших кооперативов. В этом кругу вследствие реформы системы управления народным хозяйством затрагивает некоторые вопросы кодификации, относящейся к кооперативам, вопросы собственности, самостоятельности, хозяйствования по типу предприятия, а также некоторые вопросы демократии и союзов кооперативов.

Лайош Вёлдьи:

25-летие социального обеспечения нуждающихся в охране взрослых, входящего в компетенцию органов здравоохранения

В статье автор занимается 25-летним развитием социального обеспечения нуждающихся в охране взрослых, находящегося в подчинении Министерства здравоохранения, а также его будущими перспективами.

Во введении затрагивает те различия, которые проявляются между социалистической и капиталистической социальной политикой в основных принципах, в общественных целях и практических методах, затем показывает результаты 25-летнего развития социальной политики, положение и проблемы некоторых форм услуг.

В заключение обращает внимание на несколько таких методологических точек зрений и основных принципов, которые важны с точки зрения лучшего разрешения этих задач.

Эдэн Золтан:

О новом регулировании осуществления прав по гарантии

В статье автор говорит о смутности нынешнего регулирования, относящегося к осуществлению прав, связанных с гарантией, и высказывается за необходимость нового — по возможности единого — регулирования. Указывает, что содержащееся в ГК регулирование, как показала практика, имеет много недостатков. По мнению автора, нет необходимости в проведении различия между скрытыми и явными ошибками, а также для установления различных сроков по осуществлению требований путем заявления и предъявления иска. С учетом практических опытов для осуществления прав, связанных с гарантией, автор считает правильным установление не гарантийных сроков, а сроков исковой давности.

Отдельная часть статьи занимается осуществлением гарантийных прав, связанных с покупкой животных. И в этой области автор считает необходимым внесение существенных изменений.

Ласло Пустаи:

Место осмотра в учении о доказывании

§ 61 Уголовно-процессуального кодекса определяет осмотр как доказательство, но в специальной литературе по уголовному процессу известны и такие взгляды, согласно которым осмотр является средством доказывания, источником доказательств, одним из методов процесса доказывания в суде, т. е. процессуальное действие. Эти различные взгляды вытекают из неодинакового определения понятия доказательств, используемых в уголовном процессе. Согласно теории, определяющей доказательство как факт, осмотр процессуальное действие. Поскольку теория, рассматривающая доказательство в качестве факта соответствует теоретическим и практическим потребностям, возникающим в процессе уголовноправового доказывания, автор высказывается за de lege ferenda и соответствующее этому понятие осмотра.

Иштван Тури:

Сложение организации прокуратуры в Венгрии

Статья анализирует исторические предпосылки сложения организации венгерской прокуратуры, т. е. специфические черты первого закона, принятого в 1871 году. Показывает, что исторические корни сложения централизованной прокурорской организации можно обнаружить и в Венгрии, но существовавшее на протяжении длительного времени деление страны на три части, а также служащая охране феодальных привилегий децентрализация управления, а вместе с этим и правосудия длительное время тормозили развитие, идущее в направление прокурорской организации в современном смысле. Используя документы того времени, статья подробно занимается деятельностью и компетенцией комитатских прокуратур, не подобных тем, которые сложились во Франции. Автор показывает организацию прокуратуры, которая была создана после поражения освободительной борьбы по приказу императора, и наконец, показав особенности парламентских дискуссий, рассматривает характерные черты закона о прокуратуре, принятого в рамках конституционных форм в процессе реформы системы правосудия.

Ласло Роман:

Отграничение приказа предпринимателя от конкретных административных приказов

Разграничение конкретного административного приказа от приказа нанимателя проблематично потому, что первое косвенно устанавливает обязанность нанимателей. Конкретный приказ, поступающий от руководящих органов все же является административным, если его адресатом является подчиненный орган, как юридическое лицо; данный приказ является приказом предпринимателя тогда, если его адресатом является служащий подчиненной организации. Первый приказ предписывает организационную деятельность, а последний устанавливает личную обязанность какого-либо нанимающегося. Значение разграничения этих двух приказов заключается в том, что адресат иначе может и должен реагировать на них; с другой стороны, тенденция нового механизма хозяйственного управления по ограничению дачи приказов касается лишь круга конкретных административных приказов.

Iván Földes:

Lenin und die Genossenschaften

In der Einleitung wird auf die Bedeutung der Tätigkeit Lenins und seine Rolle bei der Begründung der Genossenschaftsbewegung im allgemeinen hingewiesen. Danach geht der Verfasser unter der Hervorhebung der wichtigsten leninistischen genossenschaftlichen Prinzipien darauf ein, wie diese Grundsätze und die Richtungsweisungen Lenins sich auf die Entwicklung und Gestaltung der ungarischen Genossenschaftsbewegung — in erster Linie auf die LPG — der vergangenen 25 Jahre auswirkten.

Die Abhandlung untersucht im zweiten Teil wie die Lehren Lenins in Ungarn — im Zeichen der konstitutiven Weiterentwicklung des Marxizmus—Leninizmus — in der heutigen Entwicklung und Perspektive der Genossenschaften zur Geltung kommen.

In diesem Zusammenhang werden einige Fragen der Kodifikation des genossenschaftlichen Eigentums, der Selbständigkeit, der betriebsmässigen Wirtschaftsführung, des Demokratismus der LPG im Zusammenhang mit der Reform der Wirtschaftsleitung berührt.

Lajos Völgyi:

Die 25 jährige Entwicklung der sozialen Betreuung des Erwachsenenschutzes als Aufgabe des Gesundheitswesens und seine Perspektiven

Der Verfasser bespricht das im Titel angeführte Problem, welches im Aufsichtskreis des Ministerims für Gesundheitswesen gehört.

In der Einleitung werden die Untersichiede, die in den sozialistischen und kapitalistischen sozialpolitischen Grundsätzen, in den gesellschaftlichen Zielsetzungen und praktischen Methoden sich offenbaren, besprochen. Dann geht er auf die Besprechung der Ergebnisse der 25 jährigen Entwicklung auf diesem Gebiet über und schildert die Lage und die Probleme, die mit den einzelnen Versorgungsformen zusammenhängen.

Abschliessend lenkt er die Aufmerksamkeit auf einige solchen methodischen Gesichtspunkte und Grundsätze, deren Beachtung in der Hinsicht der besseren Lösung der diesbezüglichen Aufgaben wichtig wäre.

Ödön Zoltán:

Über die Neuregelung der Geltendmachung von Gewährleistungsansprüchen

Der Verfasser bemängelt im seiner Abhandlung die Verwirrungen in der heutigen Regelung über die Geltendmachung von Gewährleitungsansprüchen und hält eine neue — möglicherweise eine einheitliche — Regelung für notwendig. Er weist darauf hin, dass die Regelungen im ZGB auch mehrere Mängel in der Praxis aufweisen. Laut seines Standpunktes ist nicht notwendig zwischen kennbaren und unkennbaren Mängel zu unterscheiden und verschiedene Termine für die Geltendmachung durch Erklärung oder Klage festzustellen. Der Verfasser erachtet — mit Rüchsicht auf die praktischen Erfahrungen — zur Geltendmachung der Gewährleistungsansprüche nicht die Ausschlussfrist sondern die Verjährungsfrist für richtig. Ein besonderen Teil der Abhandlung befasst sich mit der Geltendmachung der Ansprüche aus der Viehgewährschaft und diesbezüglich stellt er auch die Notwendigkeit bedeutender Änderungen fest.

László Pusztai:

Der Augenschein in der Beweislehre

Der § 61. der StPO. bestimmt den Augenschein als einen Beweis, aber in der verfahrensrechtlichen Fachliteratur sind auch solche Ansichten bekannt, laut welchen der Augenschein ein Beweismittel, eine Quelle der Beweise, eine Art des gerichtlichen Beweisverfahrens bzw. eine Verfahrenshandlung sei. Die abweichenden Ansichten stammen aus der verschiedenen Bestimmungen der Beweisbegriffe, die während des Strafverfahrens zur Anwendung kommen. Der Theorie nach, die den Beweis als Tatsache bestimmt, ist der Beweis eine Verfahrenshandlung. Nach dem die Theorie, die den Beweis als Tatsache bestimmt, den theoretischen und praktischen Forderungen, die im Zuge der strafrechtlichen Beweisführung auftauchen, entspricht, nimmt der Verfasser de lege ferenda über den Beweisbegriff eine diesem entsprechende Stellung ein.

István Turi:

Die Entwicklung der Organisation der Staatsanwaltschaft in Ungarn

Die Abhandlung analysiert die geschichtlichen Vorgänge der Ausgestaltung der ungarischen Staatsanwaltschaftsorganisation und die Charakteristika des ersten im J. 1871. angenommenen Gesetzes. Er führt vor, dass die geschichtlichen Wurzeln der Ausgestaltung der zentralisierten Staatsanwaltsorganisation auch in Ungarn zu finden sind, aber da das Land lange in drei Teilen geteilt gewesen war und das dezentralisierte Justizwesen die feudalen Vorrechte schützte, verhinderten diese Umstände die Entwicklung der Staatsanwaltschaftsorganisation in eine moderne Richtung sehr lange. Auf Grund zeitgemässer Dokumente behandelt die Studie die Kompetenzen und Tätigkeit der in Frankreich entstandenen Syndikusanwaltschaften der Departements, die aber der Staatsanwaltschafts nicht ähnlich sind. Dann wird die, nach der Niederwerfung des Freiheitskrieges durch käiserliches Patent aufgestellte Organisation der Staatsanwaltschaft und abschliessend im Rahmen der Juztizreform unter verfassungsmässigen Formen angenommene Gezetz über die Staatsanwaltschaft und die Parlamentsdebatte besprochen.

László Román:

Die Abgrenzung der Anweisung des Arbeitgebers von der konkreten Anweisung der Staatsverwaltung

Die Abgrenzung der Anweisung des Arbeitgebers von der konkreten Anwesung der Staatsverwaltung ist darum problematisch, denn auch die letztere stellt — unmittelbar — Verpflichtungen des Arbeitnehmers fest. Von dem leitenden Aufsichtsorgan kommende konkrete Anweisung ist eine Anweisung der Staatsverwaltung, wenn sein Adressat eine unterstellte Organisation als juristische Person ist; die Anweisung ist eine Anweisung des Arbeitgebers wenn der Adressat ein Angestellter der unmittelbar unterstellten Organisation sei. Die erste schreibt eine organisationsmässige Tätigkeit vor, die zweite aber stellt die persönliche Verpflichtungen eines Arbeitnehmers fest. Die Bedeutung ihrer Abgrenzung besteht darin, dass erstens der Adressat ganz verschieden auf sie reflektieren muss, und zweitens, dass die beschränkende Tändenz der Anweisungserteilung sich nur auf die konkrete Anweisung der Staatsverwaltung bezieht.

Iván Földes:

Lénine et les coopératives

Pour commencer, l'auteur évoque l'importance de l'activité de Lénine et le rôle que cette activité a joué dans l'établissement des fondements du mouvement socialiste coopératif. Dans la suite, en mettant en relief les principes les plus importants de la coopération selon Lénine, il examine la manière dont ces principes ont agi sur la formation et le développement du mouvement coopératif hongrois des derniers 25 ans, en attribuant une importance particulière aux coopératives de production agricole.

Dans la deuxième partie de l'étude l'auteur analyse la question de la manière dont les enseignements de Lénine se font valoir en Hongrie — sous le signe d'un développement progressif du Marxisme—Léninisme dans la situation actuelle et dans l'avenir de nos coopératives. En cette matière l'auteur expose certaines questions de la codification relative aux coopératives en conséquence de la réforme du système de la direction de l'économie, ainsi que celles de la propriété et de l'autonomie coopératives de la gestion des coopératives comme des entreprises, du démocratisme coopératif et des associations des coopératives dont il s'agit.

Lajos Völgyi:

L'évolution de 25 ans de la protection sanitaire des adultes dans le cadre de la prévoyance sociale et les perspectives de développement

Dans son étude l'auteur examine l'évolution de 25 ans et les perspectives du développement ultérieur de la prévoyance sociale relative à la protection des adultes, sous le contrôle et la surveillance du Ministère de la santé publique.

Dans son introduction il trace les différences entre la politique sociale des pays socialistes et capitalistes qui se manifestent aussi dans les méthodes pratiques. Ensuite il rend compte des résultats du développement de 25 ans de la politique sociale, de la situation et des problèmes des différentes formes de prévoyance.

Pour finir il appelle l'attention à quelques aspects méthodologiques et aux principes de base dont la considération est importante pour la meilleure solution des tâches à remplir.

Ödön Zoltán:

La nouvelle réglementation de l'exercice des droits à la garantie

Dans son étude l'auteur soumet à une critique l'enchevêtrement de la réglementation juridique de l'exercice des droits à la garantie et considère qu'une nouvelle règlementation, dans la mesure du possible est nécessaire. Il rappelle que dans la pratique même les dispositions du Code civil ont présenté pulsieurs défauts. Selon l'auteur une distinction entre les vices manifestes et les vices cachés n'est pas nécessaire, comme ce n'est pas nécessaire non plus de fixer des délais distincts au sujet de l'exercice de ces droits au moyen d'une déclaration ou d'une action. En tenant compte des expériences acquises dans la pratique, l'auteur propose qu'en matière de l'exercice des droits à la garantie un délai de prescription soit prévu au lieu d'un délai préclusif.

Une partie spéciale de l'étude s'occupe des droits à la garantie pour les vices cachés des animaux. Dans ce domaine l'auteur considère également que des changements essentiels dovient être introduits.

László Pusztai:

L'inspection dans la doctrine de la preuve

L'art. 61. du Code de la Procédure criminelle définit l'inspection comme une preuve, mais la litérature du droit de procédure connait également des opinions disant que l'inspection est un moyen de preuve, la source des preuves, un mode de la procédure d'enquête judiciaire respectivement un acte de procédure. Les opinions divergeantes résultent des diverses définitions de la notion des preuves employées au cours de la procédure criminelle. Suivant la théorie qui définit la preuve comme un fait, l'inspection est un acte de procédure. Comme c'est la théorie définissant la preuve comme un fait qui répond le mieux aux exigences théoriques et pratiques émergeant au cours de la preuve criminelle, l'auteur, de lege ferenda, prend le parti de la notion d'inspection correspondant à cette théorie.

István Turi:

Formation de l'organisation du ministère public en Hongrie

L'étude analyse les antécédents historiques de l'organisation du ministère public en Hongrie et les caractéristiques de la première loi y relative, adoptée en 1871. Il démontre que les racines historiques de la formation de l'organisation centralisée du ministère public sont à trouver en Hongrie aussi, mais l'évolution vers l'organisation du ministère public pris dans le sens moderne était longtemps entravée par la tripartition prolongée du pays ainsi que par la décentralisation de l'administration et parallèlement à celle de la justice ayant pour but la défense des prérogatives féodales. En se servant de documents contemporains l'auteur traite en détail de la compétence et du fonctionnement des avocats-conseils de la préfecture de comitat qui sont incomparables au ministère public établi en France. L'auteur s'occupe ensuite de l'organisation du ministère public instituée par ordre impérial après la chute de la guerre d'indépendence en 1849. Il considère enfin les traits caractéristiques de la loi relative au ministère public adoptée sous les formes constitutionnelles dans le cadre de la réforme de justice; il présente également quelques traits particuliers des débats parlementaires.

László Román:

Délimitation des instructions de L'employeur et des instructions concrètes administratives

La délimitation des instructions concrètes administratives et des instructions de l'employeur pose des problèmes parce que les premières constituent également — même si indirectement — une obligation de service. Pourtant les instructions concrètes venant de l'organe de direction et de surveillance ont un caractère administratif lorsqu'elles sont adressées à l'organe subordonné comme personne morale; par contre, elles ont le caractère d'un ordre de l'employeur, lorsqu'elles sont adressées directement à un des employés de l'organe subordonné. Les premières prescrivent l'accomplissement d'une fonction d'ordre organique, les secondes constatent l'obligation personnelle d'un des employés. L'importance de leur délimitation consiste en ce que l'adressé peut et doit réagir différemment à l'un et à l'autre; à part cela, la tendence du nouveau mécanisme de la direction de l'économie limitant le domaine des instructions ne touche qu'aux instructions concrètes administratives.

Iván Földes:

Lenin and the cooperatives

The significance and role of Lenin's activity in laying the foundations of the socialist cooperative movement is pointed out by the author in general. Then he goes on to examine by pointing out the most important Leninist cooperative principles how these principles and the guidance of Lenin have reacted on the evolution of the cooperative, in the first place, agricultural producers cooperative movement in the last 25 years.

In the second part of the paper it is examined how—do observing the guidance of the creative development of Marxism—Leninism—Lenin's teachings become a reality in the present situation and perspectives of Hungarian cooperatives. Within this scope, following upon the reform of economic management several problems bearing upon the codification affecting cooperatives, cooperative property, independence, enterprise-like management, democratism and cooperative assocations are dealt with.

Lajos Völgyi:

The 25 years development of adult social protection coming under public health and the perspectives of development

The author deals in his paper with the development of 25 years and the perspectives of continued development of the social care for adults under the control of the Ministry of Health.

In the introduction he treats the differences in basic principles, social objectives and practical methods between socialist and capitalist social policy. The author then goes on to describe the situation of and problems connected with several social services.

In conclusion he draws attention to several methodological aspects and basic principles which should be taken into consideration for a better solution of the tasks ahead.

Ödön Zoltán:

On the new regulation of the assertion of warranty rights

The author objects to the present unclear state of the regulation now in force of the enforcement warranty rights and deems necessary—as far as possible—a new uniform legislation. He points out that several mistakes have been encountered in practice as regards the provisions of the Civil Code. The author holds that there is no need to maintain the difference between the recognizable and hidden deficiency and to differentiate in establishing time-limits in respect of asserting claims by means of a declaration or judicial action. The author holds that considering practical experiences—in respect of asserting warranty rights not a time-limit of forfeiture but one of prescription should be laid down.

A special part is devoted in the paper to asserting claims connected with warranty for animals. Essential changes are deemed necessary also in this field by the author.

László Pusztai:

The place of local inspection in the rules on evidence

In Section 61 of the Criminal Procedure local inspection is defined as evidence but there are views in writings on criminal procedure that local inspection is a means of evidence, a source of evidence, a way of taking evidence or a procedural act. The differing views are rooted in the different definitions of the concept of evidence used in criminal proceedings. The view which holds that evidence is a fact considers local inspection as a procedural act. Since the view which defines evidence as a fact best meets the theoretical and practical requirements of evidence in criminal proceedings the author takes a stand *de lege ferenda* for a corresponding concept of local inspection.

István Turi:

The evolution of the public prosecutor's office in Hungary

The paper analyses the historical antecedents of the emergence of the public prosecutor's office in Hungary, the charactersitics of the first relating statute adopted in 1871. He holds that the historical roots of a centralized organization of the public prosecutor's office are traceable also in Hungary but an evolution toward a public prosecutor's office organization in the modern meaning was hampered by the long-lasting division into three parts of the country and the judicial and administrative decentralization which was serving the protection of feudal privileges. The author studies in detail, by making use of contemporary documents, the powers and activities of the so-called county attorneys who cannot be compared to the attorneys in France. Then he deals with the public prosecutor's office organization established by an Imperial order after the fall of the war of liberation. In conclusion, describing the particular features of the Parliamentary debate he discusses the characteristics of the Act on public prosecutors adopted under constitutional forms within the framework of judicial reform.

László Román:

Delimitation of the employer's instructions and concrete public administrative orders

Delimitation of concrete public administrative orders and employer's instruction is problematic because the former—although in an indirect way—also lay down obligations for the employees. Concrete orders issued by organs in charge of direction and control must be deemed to be likewise of a public administrative law nature if they are addressed to a subordinate organization, a juristic person; instructions of the employer are such which are addressed to an employee of a subordinate organization. The former provide for an activity conducted by an organization the latter lay down the personal obligations of employees. The import of their delimitation lies in that may react upon one another in different ways. Another significance of the delimitation is that the trend in the new system of economic management restricting the issuing of orders affects only concrete public administrative orders.

E lapszám (XXV. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Földes Iván* tanszékvezető egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Völgyi Lajos*, az egészségügyi minisztérium főosztályvezetője. — *Dr. Zoltán Ödön* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Pusztai László*, az Országos Kriminalisztikai Intézet munkatársa. — *Dr. Turi István*, a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Román László* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Vadas György* ügyvéd. — *Dr. Máthé Gábor*, ELTE tudományos kutató. — *Dr. Hajdu Lajos* egyetemi docens. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének csoportvezetője.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.4447 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX 25.422

XXV. új évfolyam 8. szám Budapest, 1970. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KARÁTSON LÁSZLÓ:
A szerződési alapfeltételek szerepe a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolataiban ... 393

TÖRŐ KÁROLY:
Eszmei kártérítés 401

BALÁZS JÓZSEF:
A bűnözési statisztika koncepciójának kérdéséhez 412

PRUGBERGER TAMÁS:
A termelőszövetkezet és tagjainak a háztáji gazdaságot érintő együttműködési megállapodásai 418

TAMÁS ANDRÁS:
Gondolatok a társasbíráskodásról és a népi ülnökrendszerről 427

Szemle:

MOLNÁR IMRE:
Jogtörténeti és római jogi nemzetközi munkaértekezlet Szegeden 436

NAGY TIBOR:
Megyei szociálpolitikai csoportvezetők országos értekezlete 443

Jogirodalom:

HORUSZI LÁSZLÓ:
Gondolatok Kulcsár Kálmán „Az ember és társadalmi környezete" c. munkáról 446

Leonard Bianchi: A Csehszlovák Köztársaság mint polgári demokratikus állam (VARGYAI GYULA) 449

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Каратшон:* Роль основных условий договоров в хозяйственных связях социалистических организаций. — *Карой Тёрё:* Идейное возмещение вреда. — *Йожеф Балаж:* К вопросу концепции статистики преступности. — *Тамаш Пругбергер:* Соглашения по сотрудничеству между производственным кооперативом и его членами, затрагивающие приусадебное хозяйство. — *Андраш Тамаш:* Об общественном правосудии и системе народных заседателей. — *Обзор: Имре Молнар:* Международное рабочее совещание по истории права и римскому праву в Сегеде. — *Тибор Надь:* Всевенгерское совещание руководителей комитатских групп по вопросам социальной политики. — *Юридическая литература: Ласло Хоруци:* О книге Калмана Кульчара: «Человек и его общественное окружение». — Леонард Бианки: Чехословацкая Республика как буржуазно-демократическое государство (*Дюла Вардьаи*)

INHALT: *László Karátson:* Die Rolle der allgemeinen Vertrags-bedingungen in den wirtschaftlichen Beziehungen der sozialistischen Organisationen. — *Károly Törő:* Der ideelle Schadenersatz. — *József Balázs:* Zur Frage der Konzeption der Statistik, über die Kirminalität. — *Tamás Prugberger:* Die Hauswirtschaft betreffende Kooperationsvereinbarungen zwischen LPG und ihren Mitgliedern. — *András Tamás:* Gedanken über die Kollegialgerichtsbarkeit und über das Schöffensystem. — *Rundschau: Imre Molnár:* Eine internationale Arbeitstagung in Szeged über rechtsgeschichtliche und römischrechtliche Fragen. — *Tibor Nagy:* Eine Landeskonferenz der Gruppenleiter für Sozialpolitik der Komitate. — *Rechtsliteratur: László Horuczi:* Gedanken über das Werk „Der Mensch und seine gesellschaftliche Umgebung" von Kálmán Kulcsár. — *Leonard Bianchi:* Die Tschechoslowakische Republik als bürgerlich demokratischer Staat *(Gyula Vargyai)*

SOMMAIRE: *László Karátson:* Le rôle des conditions de base des contrats dans les relations économiques des organisations socialistes. — *Károly Törő:* Réparation de dommage moral. — *József Balázs:* La question de la conception de la statistique criminelle. — *Tamás Prugberger:* Les accords entre les coopératives de production agricole et leurs membres intéressant l'exploitation domestique de ces derniers. — *András Tamás:* Quelques réflexions sur la juridiction collégiale et le système des assesseurs populaires. — *Revue: Imre Molnár:* Réunion internationale de travail à Szeged en matière de l'histoire du droit et du droit romain. — *Tibor Nagy:* Conférence nationale des chefs de groupe départementales de politique sociale. — *Littérature juridique: László Horuczi:* Réflexions sur l'oeuvre de Kálmán Kulcsár portant le titre «L'homme et son milieu social». — Leonard Bianchi: La République Tchécoslovaque comme Etat démocratique bourgeois *(Gyula Vargyai)*

CONTENTS: *László Karátson:* The function of basic contractual terms in economic relationships between socialist organisations. — *Károly Törő:* Non-pecuniary damages. — *József Balázs:* On the question of the conception of crime statistics. — *Tamás Prugberger:* Agreements of cooperation between cooperative farms and their members affecting household farms. — *András Tamás:* Reflections on collegiate jurisdiction and the system of lay assessors. — *Review: Imre Molnár:* International working conference on legal history and Roman law in Szeged. — *Tibor Nagy:* National conference of county welfare section heads. — *Legal literature: László Horuczi:* Reflections on Kálmán Kulcsár's book: "Man and his social environment". — *Leonard Bianchi:* The Czechoslovak Republic as a bourgeois democratic state *(Gyula Vargyai)*

XXV. új évfolyam 8. szám Budapest, 1970. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szerződési alapfeltételek szerepe a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolataiban

1. A gazdaságirányítás új rendjében fokozott szerephez jutottak a szerződések. A szerződések feladata, jellege és funkciója azonban maga is nagy változáson ment keresztül. Azokat az ide vonatkozó új rendeletek a gazdaságirányítás új rendjének a szolgálatába állították, velük szemben — a piaci viszonyok uralkodóvá válása, a vállalatok önállóságának és felelősségének megnövekedése folytán — a korábbiaktól lényegesen eltérő követelményeket támasztottak.

Ennek a szerződési rendszernek a függvényei a már húszéves múltra visszatekintő szállítási alapfeltételek is. Önként érthető tehát, hogy az ezekkel szemben támasztott követelmények is megváltoztak. Ezért a termékforgalmazás új rendjéről szóló 13/1967. (IV. 13.) GB számú határozat egyebek között kimondta, hogy ki kell dolgozni azokat a főbb elveket, amelyeken a szállítási alapfeltételek új rendszere kialakítható. Ennek során az alapfeltételeket nem a szerződéskötési kötelezettség, hanem a piaci viszonyok szem előtt tartásával kell elkészíteni. Törekedni kell arra, hogy az alapfeltételek ne csak a szállítási szerződésekre legyenek figyelemmel, hanem terjedjenek ki a vállalatok között létrehozható más szerződéses kapcsolati formákra is.

Alapfeltételek már kezdetben sem csak a szállítási szerződésekre, hanem — a szállítási szerződésekről szóló akkori rendelet hatályosulási körének megfelelően — egyes más szerződéstípusokra is készültek. Így voltak alapfeltételek különféle gépjavításokra, bányászati és ipari dolgozók fuvarozására és a nemzetközi szállítmányozásra is.

A legújabb jogszabályok a következő szerződéstípusokra állapítják meg alapfeltételek készítésének lehetőségét: *a)* szállítási és szállítmányozási szerződésekre [a későbbi rendeletekkel módosított és kiegészített 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 67—71. §-ai, valamint az 55/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 3. §-a]; *b)* a vállalatok vállalkozási szerződéseire 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet 40—41. §-a]; *c)* mezőgazdasági termékértékesítési szerződésekre 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 25. §-a].

A 13/1967. (IV. 13.) GB sz. határozat alapján nagy lendületet vett az alapfeltételek átdolgozása, illetve ahol erre szükség volt, az alapfeltételek hatályon kívül helyezése és megfelelő esetekben új alapfeltételek készítése is.

Tekintsük át, hogy az alapfeltételekben történtek-e, és ha igen, milyen lényegesebb változások, milyen következtetések vonhatók le azokból. Természetesen nem egyes alapfeltételekkel kívánok itt részletesen foglalkozni, hanem az alapfeltételek jelenlegi rendszerével.*

2. Az egyes szerződéstípusokra vonatkozó alapfeltételek személyi hatálya eltérően alakul.

A szállítási szerződésekről szóló rendelet hatálya az állami szervekre, a szövetkezetekre és szövetkezeti szervezetekre — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és más mezőgazdasági társulások kivételével —, valamint a társadalmi szervezetekre és azok vállalataira terjed ki (2. §). Nem tartoznak tehát ebbe a körbe a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és hasonló szervezetek. A rendeletben meghatározott körre vonatkoznak természetesen az e rendelet alapján kiadott szállítási alapfeltételek is.

Az 55/1967. (XII. 17.) Korm. számú rendelet azonban a mezőgazdasági termelőszövetkezete-

* A kézirat leadása után kihirdetett 4/1970. (V. 31.) KPM sz. rendelet, valamint a 15/1970. (MÉM. É. 16.) MÉM és a 70,080/1970. (KGK. 26.) KGM sz. utasítások az alapfeltételek tekintetében további változásokat hoztak létre.

ket, a halászati termelőszövetkezeteket, a termelőszövetkezeti közös vállalkozásokat, a szövetkezeti közös vállalatokat, az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezeteket és a jogi személyként működő hegyközségeket is a szállítási szerződésekről szóló rendelet hatálya alá vonta, amennyiben kimondta, hogy mindezek más szocialista szervezettel szállítási szerződést köthetnek a mezőgazdasági termékértékesítési szerződés körébe nem vont termékek tekintetében.

Ez a rendelet egyébként ebben a körben néhány eltérést állapított meg a szállítási szerződésekre vonatkozó rendelet rendelkezéseitől és a szállítási alapfeltételeket is ebben a körben — néhány eltéréssel — alkalmazni rendelte.

A vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló rendelet hatálya az állami vállalatokra, trösztökre, egyesülésekre, közös vállalatokra, szövetkezetekre, szövetkezetek szerveire, szövetkezeti vállalatokra, társadalmi szervezetekre, ezek vállalataira, a költségvetési szervekre és a vízgazdálkodási társulatokra terjed ki (1. §). Minthogy ez a rendelet a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és az ezekhez hasonló szervezetek tekintetében kivételt nem tesz, ezek is e rendelet hatálya alá esnek. Kiterjed tehát ezekre az e rendelet alapján kiadott alapfeltételek hatálya is.

Új alany jelenik meg a mezőgazdasági termékértékesítési szerződések körében. Az ide vonatkozó rendelet értelmében ennek hatálya a szállítói oldalon, *a magatermelte mezőgazdasági termékek tekintetében* az állami gazdaságra és mezőgazdasági termelést folytató egyéb vállalatra, a mezőgazdasági és halászati termelőszövetkezetekre, az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetekre és a jogi személyként működő hegyközségre, a termelőszövetkezeti közös vállalkozásra és a szövetkezeti közös vállalatra, úgyszintén az előbb felsorolt szövetkezetek tagjára és az egyéni termelőre is, — *a mezőgazdasági termék továbbadása esetében* pedig más szocialista szervezetekre is kiterjed (2. és 4. §). Itt tehát természetes személy is lehet szerződő fél, de csak a szállítói oldalon; megrendelő csak meghatározott szocialista szervezet lehet. Ugyanerre a körre terjed ki a rendelet alapján kiadott szerződési alapfeltételek személyi hatálya is.

Szerződéstípusonként változik tehát azoknak a — természetes és jogi — személyeknek a köre, amelyekre az alapfeltételek hatálya kiterjed. Az áttekintést ez kétségtelenül megnehezíti, de az eltérés magyarázatát általában meg lehet találni. Kevésbé indokolt azonban az, hogy az egyes rendeletek — és ennek alapján az alapfeltételek is — ugyanazoknak a személyeknek a körét más-más kifejezéssel jelölik. Pl. a szállítási szerződésekről szóló rendelet egységesen az „állami szervek" kifejezést használja, — a vállalkozási szerződésekről szóló rendelet pedig már állami vállalatokról, trösztökről, egyesülésekről, közös vállalkozásokról, költségvetési szervekről szól. Célszerű volna az egységes fogalommeghatározásra törekedni.

Meg lehet még jegyezni, hogy a gazdasági döntőbizottsági gyakorlat szerint az alapfeltételek hatálya tulajdonképpen csak azokra a szervezetekre terjed ki, amelyek az alapfeltételeket megállapító és közzétevő vagy az abban egyetértőleg résztvevő miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetői) felügyelete alá tartoznak. Az alapfeltételek alkalmazását azonban a konkrét szerződéseikben más szervezetek is kiköthetik (13. sz. elvi határozat). — Kiköthetik a felek az alapfeltételek alkalmazását olyan termékek szállítására is, amelyek egyébként nem esnek az alapfeltételek hatálya alá (1023. sz. jogeset).[1]

3. Korábban sok kifogás hangzott el amiatt, hogy túlságosan nagy az alapfeltételek száma, az általánostól eltérő rendelkezések sokszor nem indokoltak és így ezekben az eligazodás annál is nehezebb, mert az alapfeltételek a megjelenésüket követő néhány hónap múlva már elfogynak, nem szerezhetők be. Ezek a kifogások nem is voltak alaptalanok.

Egy 1954. évi felmérés szerint az alapfeltételek száma akkor 144 volt. Ez a szám később csökkent ugyan, de több esetben az alapfeltételeknek igen sok — termékek, vagy termékcsoportok szerint elkülönülő, különös feltételeket tartalmazó — függeléke is volt. 1967-ben az alapfeltételek száma már csak 72 volt, de a függelékkel együtt 167-et tett ki.

Ezért általában célul tűzték ki az alapfeltételek számának csökkentését alapfeltételek összevonása vagy hatályon kívül helyezése révén. Ezt nagymértékben sikerült is elérni.

A szállítási alapfeltételek — tehát a szállítási szerződésekről szóló rendeletek alapján kiadott alapfeltételek — száma most 39. Nagymértékben csökkent a függelékek száma is. Pl. a kohó- és gépipari alapfeltételek függelékeinek száma 56-ról 11-re, a külkereskedelmi szállítási alapfeltételek függelékeinek száma pedig 49-ről 32-re csökkent.

Ezzel a számszerű csökkenéssel szemben azonban más területen növekedés jelentkezik. A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium ugyanis 1968. év közepén megkezdte a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésekről szóló rendeleten alapuló szerződési feltételek kiadását. Ezekből eddig 13 jelent meg.

A másik igen nagy fontosságú terület, ahol szintén alapfeltételek kiadása vált szükségessé: a vállalatok vállalkozásai szerződései. Az idevonatkozó alapfeltételek száma 5.

Ez idő szerint az összes alapfeltételek száma — a függelékeket nem számítva —: 57, a függelékeké pedig ugyancsak 57. Természetesen

[1] Az itt és a továbbiakban is említett elvi határozatokat, állásfoglalásokat és jogeseteket „A gazdasági döntőbizottságok joggyakorlata, 1948—1969." című gyűjtemény (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.) tartalmazza.

ez a szám nem végleges, számolni kell további alapfeltételek és függelékek hatályon kívül helyezésével, de egyúttal újaknak kiadásával is.

4. A korábbiakban már volt szó a 13/1967. (IV. 13.) GB számú határozatnak arról a rendelkezéséről, hogy a jövőben a szállítási alapfeltételeket nem a szerződéskötési kötelezettség, hanem a piaci viszonyok szem előtt tartásával kell elkészíteni. Vizsgáljuk meg e követelmény érvényesülését.

Ismeretes, hogy a szállítási alapfeltételek még abban az időben kezdtek kialakulni, amikor a gazdálkodás a népgazdasági terv vállalatokra történő lebontásán, tervutasításokon alapult. Ez nyomta rá a bélyegét természetesen a szállítási szerződésekre is. A felek ezeket nem a kereslet és kínálat szabad érvényesülése alapján kötötték meg, hanem a terv kényszerítő parancsa folytán. A „terv: törvény" elve nagyon elmerevítette az egész gazdálkodási rendszert. Az általános szerződéskötési kötelezettségtől természetesen a döntőbizottságok sem térhettek el szabadon, de a döntőbizottsági gyakorlat mégis kialakított két olyan elvet, amely a terv merevségén, szigorúságán enyhített. Az egyik az volt, hogy ha a szállító hitelt érdemlően bizonyította, hogy a terve teljesítésére — egészen vagy részben — képtelen, a döntőbizottság akkor a szerződést — egészen vagy részben — nem hozta létre, mert a lehetetlen szolgáltatásra kötelezés a terv teljesítését nem segítette volna elő és egyébként is az ilyen szerződés a Ptk. szerint semmis lett volna. — A másik elv pedig az volt, hogy ha meg lehetett állapítani azt, hogy a megrendelőnek valamely termékre nincs szüksége, a döntőbizottság a vonakodó megrendelőt nem kötelezte szerződéskötésre. A döntőbizottságok ekként már ebben az időben is a lehetőséghez képest érvényesítették a mostani jogszabály gyújtópontjába helyezett szükségletkielégítési elvet.

A gazdaságirányítás új rendje a merev tervhez kötöttséget megszüntette és e helyett jórészt a kereslet és kínálat érvényesülésének engedett teret. Ez természetesen nem tűrte meg az általános szerződéskötési kötelezettséget sem. Uralkodóvá vált tehát a szerződéskötési szabadság, de emellett ritkább esetekre fennmaradt a szerződéskötési kötelezettség is.

Ilyen körülmények között a korábbi merev tervgazdálkodáson alapuló alapfeltételek ide vonatkozó szabályaitól is szabadulni kellett.

A korábbi tervutasításos rendszernek volt a folyománya, hogy az alapfeltételekbe a termékgazdálkodásra, a központi elosztásra vonatkozó számos szabály és más igazgatási jellegű szabályok is bekerültek (a megrendelések megküldési határidejének, a szerződési időszaknak, a havi vagy negyedévi ütemezéseknek előírása, az egyik félnek hatósági feladatok ellátásával megbízása, az alapfeltételekben a szerződő felek megnevezése — ami pl. már nem felel meg a többcsatornás forgalmazási elvnek — stb.). Nem egy esetben igen terjedelmesek és terjengősek voltak az alapfeltételek. Szükségtelennek és indokolatlannak látszott az olyan szerkesztési mód is, hogy az alapfeltételek megismételjék a kormányrendelet vagy más jogszabály rendelkezéseit. Az alapfeltételek felülvizsgálata során általában figyelembe vették ezeket a szempontokat.

Az egyes szerződéstípusokra vonatkozó alapfeltételek a következő képet mutatják.

a) A szállítási alapfeltételek felülvizsgálata során az irányadó szempontokat illetően a különböző minisztériumokban nem érvényesült egységes gyakorlat.

Elsősorban talán a Könnyűipari Minisztériumot kell megemlíteni, amely az összes korábbi (mintegy 12) szállítási alapfeltételeit hatályon kívül helyezte és a textil-, konfekció-, bőr-, szőrme-, cipő-, bútor-, papír- és nyomdaipari árukra vonatkozóan egyetlen „szerződési feltételek"-et adott ki. Ez is egészen rövid, mindössze 16 pontból áll. Hasznos megoldása ezeknek a feltételeknek, hogy — az összes eddigi alapfeltételektől eltérően — indokolást és külön közleményben további útmutatást is tartalmaznak. Elejtik a feltételek a minőségi osztályos arányok alapfeltételekben történő — korábban szokásos — megállapítását is és ezzel kapcsolatban kifejtik, hogy azt a helyes elvet kell érvényesíteni, hogy a megrendelő csak akkor és annyi osztályos áru átvételére köteles, amennyiben a szerződésben megállapodtak; nem ismerhető el az ún. kényszerkapcsolás, ti. az, hogy csak az kap jó minőségű árut, aki a rosszabb minőségűből is vesz. A helytelen minősítést a jövőben is a szerződésszegés egyik legsúlyosabb formájának tekintik, ezért az ilyen hibáért most is külön kötbért írnak elő. Ezek a feltételek a piaci viszonyok érvényesülésének igen tág teret engednek és csak néhány esetben juttatnak kifejezésre a népgazdaság érdekében szükségesnek talált központi kívánságot.

Igen érdekes, amit az egyik cikkíró ezzel kapcsolatban megállapít. Eszerint a régi, sokat bírált szállítási alapfeltételek rendelkezéseinek nagy része az új szerződésekben tovább él. A régi rövid megrendelések és igazolások helyett több oldalra terjedő, hosszú szerződések jelentek meg, amelyek a szabályozandó kikötéseket éppen úgy rendezik, ahogy azt a régi mechanizmus idején kialakított alapfeltételek szabályozták.[2]

Erős összevonást végzett az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium is; a korábbi 8 szállítási alapfeltételek helyett mindössze 1-et adott ki, az építőanyagipari termékekre. Ez is az ágazati elvet érvényesíti és ugyancsak szűk terjedelmű.

A Nehézipari Minisztérium a korábbi 23 alapfeltételekből csak 4-et tartott fenn. Ezeket módosította ugyan, de ezek után is maradtak

[2] Soós László: A könnyűipar szerződései az új gazdasági mechanizmus kezdeti szakaszában. *Döntőbíráskodás* 1968. évi 9. sz. 329. old.

még fenn egyes alapfeltételekben olyan rendelkezések, amelyek még a központi elosztáson alapuló gazdálkodási rendszert tükröző kötöttségeket tartalmaznak. (Pl. az alapfeltételek kötelező hatálya, negyedéves szerződéskötési rend, megrendelési határidők megállapítása, a forgalom kényszerpályáinak kijelölése.)

A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium a korábbi — még az Élelmezésügyi Minisztérium, a Földművelésügyi Minisztérium, illetve az Országos Erdészeti Főigazgatóság által kiadott — 25 alapfeltételekből csak 3-at helyezett hatályon kívül. A fenntartott alapfeltételek zömmel 1966-ban készültek, így azokban a 10/1966. (II. 14.) Korm. számú rendelet rendelkezései már érvényesülnek. Az Élelmezésügyi Minisztérium által korábban, még 1965-ben kiadott alapfeltételekben azonban előfordulnak még a kötött gazdálkodásra mutató szabályok is (pl. hogy a tanács vb illetékes osztálya állapítja meg az egyes megrendelők részére naponta szállítható mennyiségeket). Mindezeken, úgyszintén az Országos Erdészeti Főigazgatóság által kiadott és több ízben módosított és kiegészített szállítási alapfeltételeken is 1968-ban a legszükségesebb módosításokat átvezették. Ezek az alapfeltételek majdnem mind igen részletes, sokszor aprólékos rendelkezéseket tartalmaznak.

A Kohó- és Gépipari Minisztérium által kiadott alapfeltételek általános részét 1966-ban egészen új szövegezésben újból kiadták. Itt már természetesen figyelembe vették a 10/1966. (II. 14.) Korm. számú rendelet rendelkezéseit. Az ezt követő változásokra tekintettel 1968-ban az alapfeltételek több rendelkezését hatályon kívül kellett helyezni. — Ezeknek az alapfeltételeknek a „különös részé"-be tartozó, egyes termékekre vagy termékcsoportokra vonatkozó külön szállítási alapfeltételek (függelékek) számát — amint erre fentebb már utaltam — nagymértékben csökkentették és a hatályban maradtakat az új követelményeknek megfelelően módosították.

A Külkereskedelmi Minisztérium által egységes szerkezetben még 1966-ban kiadott import és export szállítási alapfeltételek a 10/1966. (II. 14.) Korm. számú rendelet rendelkezéseit már figyelembe vették. Az ehhez tartozó függelékekből többet időközben hatályon kívül helyeztek, többet pedig 1966-ban és 1967-ben módosítottak. Ezen a területen egyébként jelentős változás történt. Amint ugyanis ismeretes, a külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről szóló 32/1967. (IX. 23.) Korm. számú rendelet főszabállyá a bizományi szerződés alapján történő forgalmazást tette és a szállítási szerződést inkább csak kivételként tartotta fenn. Éppen ennek folytán az import és az export alapfeltételek alkalmazási területe nagyon összezsugorodott.

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumnak is vannak még olyan alapfeltételei, amelyek szintén átdolgozásra várnak, mert már nagyon elavultak (pl. a gépjárműjavítások alapfeltételei, amelyek még 1956-ban kerültek kiadásra).

A nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi vállalatok közötti viszonyban szállítási alapfeltételek nem készültek, márcsak azért sem, mert a forgalom zömmel szállítási szerződésen kívül, ún. vételi ügylettel bonyolódott le. A szállítási alapfeltételeket helyettesítette azonban a Belkereskedelmi Minisztérium által kiadott Kereskedelem Áruszállítási Szabályzata, amely a szállítási szerződéses árubeszerzéssel is foglalkozott. Ezt a Szabályzatot időközben hatályon kívül helyezték. Amint a Belkereskedelmi Minisztérium által kiadott irányelvek kifejtik: „A vállalatok közötti árukapcsolatok körében mind szabadabban érvényesülnek a szocialista piac törvényszerűségei. Megszűntek, illetve az ellátás védelme szempontjából indokolt legszűkebb körre korlátozódtak az áruforgalom kényszerpályái. A vállalatok általában szabadon választhatják meg az árukapcsolat formáját és annak keretében gazdasági érdekük figyelembevételével határozzák meg jogaikat és kötelezettségeiket. A beszerzési forrás megválasztásánál mindenekelőtt a gazdasági megfontolások irányadók."[3] Érdekes, hogy itt is észlelték azt a jelenséget, hogy „a nagy- és kiskereskedelmi vállalatok jelentős része az áruforgalom lebonyolításában vagy legalábbis annak egy részénél ragaszkodik a régi, jól bevált gyakorlathoz és a már hatályon kívül helyezett jogszabály szerint jár el, sok esetben talán nem is tudatosan."[4] Egy másik cikk hangot adott annak a kívánságnak, hogy mielőbb adjanak ki újabb szabályzatot.[5]

b) A vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló rendelet alapján kiadott alapfeltételek (építési szerződés alapfeltételei, tervezési szerződések alapfeltételei, technológiai szerelés vállalkozási alapfeltételei, és a szocialista szervezetek között kutatási-fejlesztési tevékenységre létrejövő szerződések általános feltételei) mind 1968. évben, tehát olyan időben készültek, amikor az új alapfeltételekkel szemben támasztandó követelmények már kialakultak. Az alapfeltételek ezeknek a követelményeknek meg is felelnek.

Különlegessége ezeknek az alapfeltételeknek — az összes többi alapfeltételektől eltérően —, hogy ezeket nem utasítással, hanem rendelettel adták ki. Ennek feltehetően az volt az oka, hogy az építési és a tervezési szerződéseket már korábban is rendeleti úton szabályozták és hogy ily módon szélesebb nyilvánosságot kívántak biztosítani ezeknek az alapfeltételeknek. A kutatási-fejlesztési szerződési alapfeltételeket — a többiektől eltérően — nem ágazati minisz-

[3] Ker. Ért. 1968. évi 35. sz. 435. old.

[4] Szerényi Antal: A nagy- és kiskereskedelem közötti áruforgalmi kapcsolatok új formái. *Döntőbíráskodás* 1968. sz., 334. és köv. old.

[5] Varga László: A nagy- és kiskereskedelem közötti áruforgalmi kapcsolatok új formái. *Döntőbíráskodás* 1968. évi 11. sz., 411. és köv. old.

ter, hanem az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke adta ki.

Vannak azonban ezeknek az alapfeltételeknek tartalmi sajátosságai is. Ezek közül a következőket emelem ki.

Az építési szerződések alapfeltételeinek hatálya a 10 000 Ft-ot meg nem haladó értékű építési-szerelési munkára csak akkor terjed ki, ha a felek ezt külön kikötik. Egyébként ezekre a szerződésekre a Ptk XXXIV. fejezetének szabályait, vagyis azokat a szabályokat kell alkalmazni, amelyek a természetes személyek között létrejövő vállalkozási szerződésekre vonatkoznak. Itt tehát az értékhatártól, illetőleg a felek megállapodásától függően kell az egyik, vagy másik szerződéstípus szabályait alkalmazni. — A szállítási szerződésekhez hasonlóan itt is megvan a lehetősége — a szerződéskötési kötelezettség körében — a szerződés hallgatólagos létrejöttének.[6] — A megrendelőnek nem minden esetben van választási joga a szavatossági igények között; ha a hibás szolgáltatás az átadáskor a rendeltetésszerű használatra alkalmas és a hiba aránytalanul nagy költség nélkül kijavítható, a megrendelő csak a munka kijavítását követelheti. — Az elévülési idő itt egy év, alkalmatlanság esetében pedig három év. — Az alapfeltételek megengedik azt, hogy a felek a szerződésben megállapodjanak abban, hogy az átadási késedelem első harminc napja kötbérmentes.

A tervezési szerződések alapfeltételei szerint — az építési szerződések alapfeltételeitől eltérően — a szerződés hallgatólagosan még a szerződéskötési kötelezettség körében sem jöhet létre. — A műszaki-gazdasági tervezési munka jellegére tekintettel az alapfeltételek új elemmel gazdagodnak, amennyiben az alapfeltételek a szellemi alkotáshoz fűződő jogok védelmével is foglalkoznak. — A szavatossági idő a tervezési szerződések körében is egy év, alkalmatlanság esetében pedig három év. — Ezek az alapfeltételek is lehetővé teszik, hogy a felek a szerződésben kikössék, hogy az átadási késedelem első harminc napja kötbérmentes.

A technológiai szerelés vállalkozási alapfeltételei szerint, ha a felek a berendezés szállítására (gyártására vagy beszerzésére) és felszerelésére is szerződni akarnak, a szállításra és a szerelésre egységesen vállalkozási szerződést köthetnek. — Ezek az alapfeltételek sem rendelkeznek, még szerződéskötési kötelezettség esetében sem, a szerződés hallgatólagos létrejöttéről.

Eddig külön nem szabályozott területet vonnak a rendezés körébe a szocialista szervezetek között kutatási-fejlesztési tevékenységre létrejövő szerződések általános feltételei. Lehetővé teszik a kötbérfizetési kötelezettség teljes kizárását, a kutató-fejlesztő szervezet kártérítési kötelezettségét pedig összegszerűleg korlátozzák és az elmaradt hasznot a kártérítés köréből egészen kizárják. Ezek a korlátozó, illetve kizáró szabályok a kutató-fejlesztő munka természetével, a kívánt eredmény elérésének bizonytalan voltával függnek össze. Ezek a rendelkezések azonban nem terjednek ki a szándékos vagy súlyosan gondatlan szerződésszegő magatartással, illetve a bűncselekménnyel okozott kárra.

A már említett technológiai szerelés vállalkozási alapfeltételein felül vannak még más olyan alapfeltételek is, amelyek a vállalkozási szerződés mellett szállítási szerződést is szabályoznak. A közlekedésépítőipari munkagépek és alkatrészek gyártása és javítása alapfeltételeinek kiadásáról szóló 1/1969. (Közl. Ért. 1.) KPM sz. utasítás az egyedi gépgyártásra, a gépjavításra, továbbá az alkatrészek egyedi gyártására és javítására (felújítására) vonatkozó vállalkozási szerződéseken felül kitér az alkatrészek sorozatgyártására vonatkozó szállítási szerződésre is. Az alapfeltételek — a régebbi rendelkezésekben elég gyakran szereplő igénybejelentést felújítva — lehetővé teszik, hogy a vállalkozó a gépgyártási igények felmérésére és bejelentésére határidőt tűzzön. Az így kitűzött határidő elmulasztásához azonban jogvesztést nem fűznek.

c) A mezőgazdasági termékértékesítési alapfeltételek általában részletes, sokszor aprólékos rendelkezéseket tartalmaznak. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy ezek a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre, sőt a szövetkezeti tagokra és az egyéni termelőkre is kiterjednek, ezek pedig a jogszabályokban és a szerződéskötésben kevésbé jártasak és ezért érdekeik védelmében indokoltnak tekinthető a szerződés szokásos, helyesnek bizonyult feltételeinek részletes előírása. Az említett körülmények indokolják nyilvánvalóan azt is, hogy a szerződéshez az alapfeltételeket és több esetben a szabványt is csatolni kell. A mezőgazdasági termelés eredményének az időjárástól függősége indokolja azt, hogy amennyiben a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium a szabványban előírt minőséget el nem érő vetőmag felhasználását engedélyezi, az engedélyezett minőségű vetőmag szolgáltatása is szerződésszerűnek tekintendő. Az írásbeliség a szerződés megkötésének és módosításának is érvényességi kelléke. Ezeknél a szerződéseknél hibás teljesítés esetében kötbér nincs és az egyéb esetekben fennálló kötbérigény érvényesítése nem kötelező. Megengedett itt a szállító részére pénzbeli előleg folyósítása. Vannak olyan alapfeltételek, amelyek — a szállítási és vállalkozási alapfeltételektől eltérően — kimondják, hogy a minőségi kifogást meghatározott idő alatt *jogvesztés terhével* kell közölni; a szavatossági igények érvényesítésére egyébként hat hónapi *elévülési időt* állapítanak meg.

Ez a rövid áttekintés is mutatja, hogy a mezőgazdasági termékek tekintetében nem minden esetben lehet ugyanazokat az elveket érvényesíteni, mint az ipari termékeknél és itt egyes esetekben olyan szerződési kikötések is indokol-

[6] Az alapfeltételek 3. §-ának (6) bekezdése.

tak (pl. az éves szerződési időszak előírása), amelyek az új gazdaságirányítási rendben általában nem kívánatosak.

5. Igen nagy eltérés mutatkozik egyes alapfeltételek között abban is, hogy milyen terjedelmű, milyen mélységű legyen a szerződés szabályozásába való beavatkozás, mire terjedjenek ki az előírások.

A legkisebb beavatkozást jelentik az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium által kiadott szállítási alapfeltételek, mert ezek a néhány szabályt tartalmazó előíráson felül semmilyen további útmutatást nem tartalmaznak. A vállalatok tehát ezen a területen vannak leginkább önálló tevékenységükre, kezdeményezésükre utalva.

Ennél jelentősen tovább megy a Könnyűipari Minisztérium. Az általa kiadott szerződési feltételek ugyan szintén csak igen kevés előírást tartalmaznak, de a már említett indokolás és külön közlemény igen sok útbaigazítást, tanácsot, ajánlást intéz a felekhez, ami az önállóságukat természetesen nem érinti, de a szerződéskötésnél a helyzetüket mégis megkönnyíti.

A többi minisztérium végeredményben a „hagyományos" utat követi most is. Bár az alapfeltételek száma jelentősen csökkent, az egyes alapfeltételek most is többé-kevésbé terjedelmesek, sok részletkérdésre kitérnek, a szabályozás gyakran egészen aprólékos.

Végeredményben tehát kétféle módszer érvényesül most az alapfeltételek körében, az egyik a gazdálkodó szervezeteket nagyobb önállóságra, kezdeményezésre készteti, a másik pedig — a korábbiakhoz hasonlóan — a gazdálkodó szervezeteket az ilyen munkától, utánjárástól mentesíti és igyekszik őket minél jobban kiszolgálni. Ez idő szerint az látszik megállapíthatónak, hogy az alapfeltételek körében az utóbbi módszer érvényesül inkább.

Mind a két módszer mellett és ellen is hozhatók fel érvek és ellenérvek. Nem közömbös a módszer megválasztásánál természetesen az sem, hogy milyen termékről (szolgáltatásról) van szó és kik a szerződő felek (pl. mezőgazdasági termelőszövetkezetek és természetes személyek). Ezekre és más körülményekre is tekintettel az látszik megállapíthatónak, hogy nem szükséges, hogy az alapfeltételek ugyanazt a módszert kövessék.

6. Igen nagy jelentőségű az alapfeltételek rendelkezései kogens vagy diszpozitív jellegének a kérdése is.

Már az első általános szállítási alapfeltételek is kötelezővé tették azok rendelkezéseit azzal, hogy ezek a rendelkezések a szerződés kiegészítő részét képezik. Ez megfelelt az akkori merev, központi tervutasításokon alapuló tervgazdálkodásnak. Kétségtelen, hogy ez „kényelmesebbé" tette a felek helyzetét, mert a szerződéskötéskor kevesebb kérdésre kellett a figyelmüket kiterjeszteni és ezenkívül ez a mód a szerződésekből sok bizonytalansági elemet küszöbölt ki, mert ha a felek a szállítandó termék mennyiségében, minőségében, választékában és határidejében már megegyeztek és csak egyéb kérdések tekintetében volt közöttük vita, a megegyezés szerinti határidőben (a vita eldöntésétől függetlenül) a szállítási feltételek előírásai szerint kellett teljesíteni. Kétségtelen azonban az is, hogy a szerződés ilyen körülmények között csak formálisan tekinthető gazdasági megegyezés eredményének. Ezek a kötelező rendelkezések természetesen a vállalatok önállóságának nagymértékű korlátozását is jelentették. Ennek enyhítésére egyes általános feltételek kimondták, hogy az akkori Közületi Döntőbizottság egyes szerződésekre a kötelező hatály alól kivételt tehet, más szállítási feltételek pedig magukat a feleket jogosították fel, hogy bizonyos előírásoktól eltérően állapodjanak meg.

Később a helyzet annyiban változott, hogy a szerződés a szállítási alapfeltételektől eltérhetett, amennyiben ezt a szállítási alapfeltételek kifejezetten megengedték.

Az új gazdaságirányítási rend bevezetésével, a kötöttségek feloldásával és a gazdálkodó szervezetek önállóságának növelésével ez a helyzet már nem volt összeegyeztethető. Ezért a 10/1966. (II. 14.) Korm. számú rendelet már az előbbivel ellenkező álláspontra helyezkedett, annak kimondásával, hogy a *szállítási alapfeltételektől* a felek — az ebben a rendeletben számukra kötelezővé tett, valamint az élet- és vagyonbiztonságra vonatkozó rendelkezések kivételével — eltérhetnek. Természetesen ehhez a rendelkezéshez tartják magukat a szállítási alapfeltételek.

A *mezőgazdasági termékértékesítési szerződésről* szóló rendelet szerint a szerződési alapfeltételektől a felek eltérhetnek, kivéve azokat a szabályokat, amelyek a rendelet kötelező rendelkezéseinek részleteit határozzák meg. A rendelet kötelező rendelkezései nem nagyszámúak. Az e rendelet alapján kiadott szerződési alapfeltételek pedig csak egy-két olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyet kötelezőnek nyilvánítanak (pl. hogy a felek az alapfeltételekben meghatározott kötbértételeknél alacsonyabb mértékben nem állapodhatnak meg).

Végül a *vállalatok vállalkozási szerződéseiről* szóló rendelet azt mondja ki, hogy az alapfeltételektől a felek eltérhetnek; ez alól azonban kiveszi *a)* azokat a szabályokat, amelyek e rendelet kötelező rendelkezéseinek részleteit határozzák meg és *b)* azokat a szabályokat, amelyeket alapfeltételek e rendelet alapján kötelezően meghatároznak. Kogens rendelkezés megtételére tehát ez a rendelet nyújtja a legtöbb lehetőséget. Ennek alapján az egyes alapfeltételek több rendelkezésüktől való eltérést tiltják is (pl. az ellenőrzési és tájékoztatási kötelezettség körében). A legtöbb ilyen tilalmat a technológiai szerelés vállalkozási alapfeltételei tartalmazzák. Minden korlátozás nélkül engedik meg viszont

az eltérést a kutatási-fejlesztési szerződések általános feltételei. Kétségtelen, hogy ez olyan terület, ahol leginkább kell tartózkodni minden felülről jövő beavatkozástól és leginkább szükséges a szerződéskötésnél a felek részére szabadságot biztosítani.

Az említett rendeletek szerint tehát csak a „felek", vagyis a két fél együttesen, egyező akarattal térhet el az alapfeltételektől. Ez következik a Ptk. 200. §-ának (1) bekezdéséből is.

Az alapfeltételek érvényesülésével, alkalmazásával kapcsolatban fel lehet még hívni a figyelmet a döntőbizottsági gyakorlatban a diszpozitív szabályok tekintetében kialakult néhány álláspontra.

Ha a szerződéskötési kötelezettség alá nem eső termékekre vonatkozóan a felek a szállítási alapfeltételekben rendezett kérdésben megállapodni nem tudnak, a szerződés nem jön létre. Ha pedig a felek a szállítási alapfeltételekkel rendezett olyan feltételről nem rendelkeznek, amely közöttük nem is volt vitás, vagy amelyre nézve köztük a vita megszűnt, a szerződés a szállítási alapfeltételekben foglaltaknak megfelelően jön létre (6. számú elvi határozat).

A tervszerződések körében a felek ráutaló magatartással is eltérhetnek a szerződéspótló szabályoktól (10. számú elvi határozat).

Ha a szerződéskötési kötelezettség körében a szállítási alapfeltételek diszpozitív szabályától csak az egyik fél kíván eltérni, a vita döntőbizottság elé terjesztésének nincs helye, hanem a szerződés a diszpozitív szabálynak megfelelően jön létre (508. számú állásfoglalás). Ha pedig az említett körben a diszpozitív szabálytól mindkét fél el akar térni, de az eltérés tartalmában nem tudnak megállapodni és a megrendelő az erre nyitva álló határidőben nem kéri a döntőbizottságtól a vita eldöntését, az alapfeltételek rendelkezését kell alkalmazni (1009. számú jogeset).

Szerződéskötési kötelezettség esetében a szállítási alapfeltételek diszpozitív szabályai a döntőbizottságot kötik. Ha azonban az ilyen diszpozitív szabálytól mindkét fél el akar térni és csupán az eltérés tartalmában nem egyeztek meg, a döntőbizottság a diszpozitív szabálytól eltérhet. Szerződéskötési kötelezettség hiányában pedig a felek közös megegyezése alapján előterjesztett vitás feltételt a döntőbizottság a diszpozitív szabálytól eltérően is megállapíthat. (4. számú elvi határozat.)

7. A fent már többször említett GB határozat szerint törekedni kell arra, hogy az alapfeltételek ne csak a szállítási szerződésekre legyenek figyelemmel, hanem terjedjenek ki a vállalatok között létrehozható más szerződéses kapcsolati formákra is.

Már a fent tárgyaltakból is kitűnik, hogy az érintett hatóságok ennek a követelménynek eleget is tettek. A szállítási szerződéseken felül a vállalkozási szerződés különféle típusaira, valamint a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésekre is adtak ki alapfeltételeket.

A döntőbizottsági gyakorlat szerint a szállítási szerződésekről szóló rendeletben szabályozott raktári beszerzésre (66. §) a szállítási alapfeltételek hatálya csak akkor terjed ki, ha a szállítási alapfeltételek vagy a szerződésükben a felek ezt külön kikötik. Vannak olyan alapfeltételek, amelyek ebben a tekintetben rendelkeznek is: így a könnyűipari áruk szerződési feltételei — kifejezett rendelkezésük szerint — irányadók nemcsak a szállítási szerződésekre, hanem az ún. bérmunka-szerződésekre, továbbá az adásvételi és bizományi szerződésekre is. Arra is láttunk fent már példát, hogy az alapfeltételek a szállítási és a vállalkozási szerződésekre egyaránt kiterjednek. Vannak olyan alapfeltételek is (pl. a hűtőházi szolgáltatások szállítási alapfeltételei), amelyek tárolásról — mégpedig mind a kezeléssel járó, mindpedig a kezelés nélküli tárolásról —, tehát a letéti szerződés keretébe tartozó tevékenységről is rendelkeznek. Korábban a bányászati és ipari dolgozók fuvarozására és a nemzetközi szállítmányozásra is adtak ki alapfeltételeket.

8. Ismeretes, hogy az utóbbi években élénk vita folyt arról, hogy a jövőben szükség lesz-e az alapfeltételekre.

A vitaindító cikk szerzője — taglalva az ide vonatkozó álláspontokat — azt állapítja meg, hogy a szállítási alapfeltételek régi rendszerére nincs ugyan szükség, de szükség van szerződéstípusonként történő részletszabályozásra, az egyes szerződéstípusokhoz kapcsolódó általános szerződési feltételekre.[7]

Egy másik cikkíró úgy látja, hogy a szállító vállalatok most is és valószínűleg a jövőben is általában monopolhelyzetben lesznek és ez már eleve kedvezőtlen kiindulási alapot jelent a megrendelőknek. A megrendelő vállalatok kiszolgáltatottságát a termékforgalom részletszabályozása során jogi eszközökkel kell ellensúlyozni.[8]

Mások nem tartják alaposnak a megrendelők kiszolgáltatottságára vonatkozó aggályokat. Szerintük a hiánygazdálkodás felszámolásával megszűnik ez a kiszolgáltatottság is és a gazdaságirányítás új rendjében az önállóan gazdálkodó egységek közötti szerződési viszonyokat a központilag szabályozott piac szükségletei fogják meghatározni. A megrendelők számára megnyugtatóbbnak tartják, ha a megrendelés igazolásának mellékleteként nyomtatott vagy sokszorosított eladási feltételeket kapnak, mintha az igazolás szövegében csak egy rövid utalás van — sokszor alig hozzáférhető — szállítási alapfeltételekre.[9]

[7] G. Nagy Béla: A szállítási alapfeltételek reformjáról. *Döntőbíráskodás* 1967. évi 7. sz. 241. és köv. old.

[8] Tass Viktor: A szállítási alapfeltételek az új gazdasági mechanizmusban. *Döntőbíráskodás* 1967. évi 8. sz. 297. és köv. old.

[9] Nagy Dezső és Boross Imre: Az új gazdaságirányítás jogi rendezésének néhány kérdése. *Döntőbíráskodás* 1967. évi 10. sz. 361. és köv. old.

Hasonló ehhez az az álláspont, hogy a megszigorított alapfeltételek rendszere mellett ki kell fejleszteni az üzletszabályzatok rendszerét is: a fontosabb vállalatok dolgozzák ki saját üzleti feltételeiket minden olyan szerződéstípusra, amely típust gyakrabban használnak.[10]

Közel áll ezekhez az a cikkíró, aki úgy látja, hogy a szállítási alapfeltételeket általánosítható ügyleti szokások és jogi megoldások gyűjteménye fogja felváltani, amelyekre a szerződésben szintén csak hivatkozni kellene. Ehhez átmenetet képezhetnének a vállalatok között létesítendő keretmegállapodások, amelyek a szokásos vevőkörrel a szerződéses kapcsolatok egyes feltételeit huzamosabb időre rendezik.[11]

Felmerült olyan gondolat is, hogy az ágazati miniszter bocsásson ki az egyes szakmák részére ajánlásokat, készíthessen nem kötelező hatállyal mintafeltételeket, továbbá, hogy a vállalati feltételeket lépcsőzetesen vagy más megoldásokkal kombinatív módon vezessék be, illetve hogy a vállalati feltételekkel kapcsolatban állapítsanak meg biztosítékokat arra nézve, hogy egyik vállalat se élhessen vissza a másik rovására a vállalati feltételek megszabásával. Ilyen biztosíték lehetne például, hogy a döntőbizottság az indokolatlan piaci pozíciót, illetve vagyoni előnyt célzó vagy monopolszerű helyzetre vezető vállalati feltételeket megsemmisítheti.[12]

Ebből a vázlatszerű felsorolásból is megállapítható, hogy a cikkírók igen változatos álláspontokat képviselnek. A hagyományos alapfeltételek fenntartását kívánó vélemény mellett igen színes, szélesskálájú, „haladó" javaslatok hangzottak el.

De nemcsak a cikkekben nyilvánultak meg ilyen javaslatok, hanem jogszabályban is.[13] A nehézipari miniszter ugyanis akként rendelkezett, hogy az olyan termékeket forgalomba hozó vállalatok, amelyekre az utasítással hatályon kívül helyezett alapfeltételek vonatkoztak, készítsenek el ajánlati feltételeket és azt a jelentősebb megrendelőkkel közöljék. Az ajánlati feltételek azokat a szerződéses kikötéseket tartalmazzák, amelyeket a szállító az ajánlatába, illetőleg a szerződéstervezetébe rendszeresen felvenni kíván.

A kapott tájékoztatások szerint már elég jelentős számban készültek a különböző minisztériumok felügyelete alá tartozó gazdálkodó szervezetek körében vállalati, ügyleti, ajánlati feltételek. Ezek kibocsátói sorában termelő, szerelő és értékesítő vállalatok egyaránt szerepelnek. Érdekes jelenség, hogy ezzel kapcsolatban is azt tapasztalták, hogy ezek a feltételek nem egyszer és nem egy vonatkozásban megegyeznek a korábbi, de már hatályon kívül helyezett alapfeltételekkel.

Más megoldást javasol a Könnyűipari Minisztérium a már említett külön közleményében. Eszerint általában nem szabad olyan típusmegoldásokat előírni, amelyek a gazdasági elhatározások szabadságát korlátozzák. A hatályon kívül helyezett rendelkezések nagy része azonban olyan jellegű, hogy az ezekkel rendezett kérdésekben való megállapodás a jövőben sem mellőzhető. Ezért ajánlatos lehet olyan keretmegállapodások létesítése, amelyek a szokásos vevőkörrel a szerződéses kapcsolatok egyes feltételeit huzamosabb időre rendezik, az egyes konkrét szerződésekben azután csak utalni kell erre a keretmegállapodásra.

A Belkereskedelmi Minisztérium a Kereskedelem Áruszállítási Szabályzatának hatályon kívül helyezése után, a már említett irányelveiben szintén felvetette azt a lehetőséget, hogy az egymással rendszeres árukapcsolatban álló nagy- és kiskereskedelmi vállalatok a felmerülő kérdésekben történt megállapodásukat olyan szerződésbe (vételi feltételekbe) foglalják, amelynek rendelkezéseit az eseti árurendelkezések töltik ki konkrét tartalommal.

Az előzőekben körvonalazott változatosság azzal függ össze, hogy magának az új gazdaságirányítási rendnek a rendszerező elvei sem alakultak még ki teljes részletességgel és véglegesen. Egyelőre tehát még e tekintetben is útkeresés, „kísérletezés" folyik.

Nehéz volna jóslásokba bocsátkozni arra nézve, hogy a jövő szabályozása melyik utat fogja választani. Mégis úgy tűnik, hogy hosszabb távra vonatkozóan a tendencia az, hogy a gazdálkodó szervezetek megerősödésével, a szűk kapacitások bővülésével, versenyvállalatok létesülésével, a hiánycikkek mind szűkebb körre szorulásával, továbbá a vállalati vezetők és dolgozók gazdasági ismereteinek és tapasztalatainak szélesedésével az alapfeltételek szerepe és jelentősége csökkenni fog és helyüket fokozatosan a vállalati (üzleti, ajánlati) feltételek fogják elfoglalni. A kötöttségek minél teljesebb feloldására irányuló célkitűzéseknek is ez felelne meg inkább. Ez a forma azonban elsősorban a nagy- és középvállalatoknál látszik megfelelőnek. Feltehető, hogy éppen a kötelező előírások háttérbe szorulása, illetve teljes megszűnése folytán kisebb-nagyobb területen az általános feltételek megállapításának más módjai is fennmaradnak majd, mint pl. a két- vagy többoldalú keretmegállapodások.

Egészen eltűnni azonban aligha fognak az alapfeltételek, legalábbis belátható időn belül nem. Marad majd olyan terület, ahol az alapfeltételek vagy ezekhez hasonló természetű szabályzatok fenntartása mutatkozik célszerűbbnek (pl. építés, tervezés). Kétségtelenül gyakorlati előnye volna az olyan megoldásnak is, hogy

[10] Kampis György: A „szállítási" alapfeltételekről. *Döntőbíráskodás* 1968. évi 3. sz. 102. és köv. old.

[11] Schmidt Péter: Hozzászólás a szállítási alapfeltételek reformjához. *Döntőbíráskodás* 1967. évi 10. sz. 380. és köv. old.

[12] Görgey Mihály: Szocialista gazdálkodásunk szerződési rendszerének alakulása. *Jogtudományi Közlöny* 1968. évi 9. sz. 427. és köv. old.

[13] 18/1968. (NIM. É. 19.) NIM. sz. utasítás.

meghatározott termékek (szolgáltatások) széles körére vagy esetleg szerződéstípusokra alapfeltételek készülnének és ezek érvényesülnének olyan esetekben, amikor külön vállalati feltételek nincsenek, keretmegállapodások sem létesültek és a lényeges feltételeken felül a felek az egyéb feltételeket más módon sem határozták meg. Így nem maradna fenn bizonytalanság arra nézve, hogy ezekben az esetekben a nem szabályozott kérdésekben miként kell a feleknek eljárniok.

Úgy gondolom, hogy e tekintetben a változatos megoldások, módok érvényesülése nem okozna semmilyen nehézséget és nem járna semmilyen hátránnyal, sőt elősegítené a gazdasági élet követelményeihez való minél rugalmasabb alkalmazkodást.

Karátson László

Eszmei kártérítés

I. Bevezetés

1. A polgári jogi személyiségvédelem eszközei

Az utóbbi években a személyiség problémája a közérdeklődés előterébe került.[1] A személyiség a legelsődlegesebb emberi érdekszféra, amelynek az érvényesülése és kibontakozása körében az egyes ember érdekének és elkülönült akaratának döntő jelentősége van.[2] Kialakulásának, kibontakozásának, érvényesülésének a jogi feltételeit és védelmét különböző jogágazatok szabályozzák.[3] A legátfogóbb szabályozást a polgári jog nyújtja.[4]

A jogi rendezés megvalósulásának fontos feltétele a jogsértések kiküszöbölése, illetve a jogsértés folytán bekövetkezett hátrányos helyzet megszüntetése. A jogsértések közül az egyén szempontjából a legsúlyosabbak az ember személye elleni közvetlen támadások, az ember személyiségi jogainak és érdekeinek a megsértése. Ezért indokolt megvizsgálni, hogy polgári jogunk rendelkezései és az ezen alapuló joggyakorlat minden tekintetben alkalmas-e a személyiség polgári jogi védelmének a hatékony szolgálatára.

Polgári Törvénykönyvünk viszonylag széles körben biztosítja a személyhez fűződő jogok védelmét. Védelmi eszközeinek az alkalmazását nem korlátozza a jogok egyes eseteire, esetcsoportjaira, hanem általánosságban védeni rendel minden személyhez fűződő jogosultságot. Az általános szabályokon belül kiemeli, hogy védeni kívánja — különösen — az állampolgárokat a nem, nemzetiség, felekezet szerinti hátrányos megkülönböztetéstől, védi a lelkiismereti szabadságot, személyes szabadságot, testi épséget, becsületet, a névviseléshez való jogot, a jóhírnevet, a levéltitkot, magánlakáshoz, képmáshoz, hangfelvételhez való jogot, a szellemi alkotáshoz fűződő jogokat, valamint a kegyeleti jogot.[5]

A személyiség polgári jogi védelmének a terjedelme tehát rendkívül széles körű, a védelem eszközei azonban jóval korlátozottabbak, és a gyakorlatban nem minden esetben szolgálják megfelelő módon a törvény célkitűzéseit. *A személyhez fűződő jogok megsértése esetén kétféle polgári jogi módszer jöhet* számításba: *1. A személyiségvédelem sajátos restitutiós eszközei, — 2. a kártérítés.* — A restitutió sajátos eszközeit a Ptk 85. § (1) bekezdése tartalmazza. Alkalmazásának a módja függ a megsértett személyiségi jogok jellegétől. Így ha a személyiségi jogok megsértése (pl. hamis kádervélemény adása) jogok gyakorlását akadályozza, akkor elegendő lehet a restitutióhoz esetleg csupán a jogsértés bírói megállapítása. A becsület, tisztességet érintő egyéb jogsértések miatt szükség lehet bírói eltiltásra, nyilvános (sajtó útján történő) elégtételadásra. Ha a jogsértést valamely sajtótermék tartalmazza, sor kerülhet ennek a megsemmisítésére vagy jogsértő mivoltától való megfosztására (pl. a jogsértő közleményt tartalmazó oldalak újranyomására). Ha a jogsértést valamely sérelmes helyzet (pl. a személyes szabadság korlátozása) valósítja meg, akkor ennek a megszüntetése jelenti a restitutiót.

A polgári jogi *személyiségvédelem sajátos restitutiós eszközei sokszor nem alkalmasak az okozott jogsérelem orvoslására.* A polgári jog szabályai elsősorban rendező szabályok, — a polgári jogi védelem elsősorban restitutiv —

[1] A számtalan publikáció közül elegendő, ha csupán a legutóbbi időben könyvalakban magyarul megjelent tanulmányokra hivatkozom, pl.: *Lick* József: Személyiség és filozófia. 1969. Kossuth Kiadó, *Schaff*, Adam: Marxizmus és egyén. Kossuth Kiadó, Bp. 1968. *Kon*, I. Sz.: Az én a társadalomban. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969.

[2] Bár nem jelenti az államtól, közösségtől független életterület elhatárolását, magánrezervátum megengedését. *Püschel*, Heinz: A személyhez fűződő jogok védelme a jövő polgári jogában. Neue Justiz, 1967. 23. sz.

[3] A különböző jogágazatok személyiségvédelmi rendelkezéseinek az elhatárolásával foglalkozik *szerzőnek* A személyiségvédelem helye és szerepe a polgári jog rendszerében című munkája, Magyar Jog, 1970. 2. szám, 79—92. old.

[4] A büntetőjogi személyiségvédelem kérdéseit tárgyalja: *Dr. Horváth Tibor* A büntetőjogi személyiségvédelem elméleti alapkérdései című tanulmánya. Állam- és Jogtudomány, X. köt. 1967. 3. sz. 382. és köv. old.

[5] Ptk 81. § (2), 82. § (1), (2), 83. § (1), (2), és 84. §.

helyreállító — jellegű. A személyiségi érdekek sajátos jellegére tekintettel azonban helyreállításra gyakran nincs lehetőség. Az elveszett érzékszervet, végtagot, megrokkant testi épséget, egészséget nagyon nehéz, — sokszor lehetetlen — pótolni, helyreállítani. A restitutiós lehetőség hiányában lép előtérbe a polgári jogi védelem egyik leghatékonyabb intézménye, a polgári jogi felelősség. Aki felróható módon másnak kárt okoz, köteles ezért saját vagyonával, jövedelmével helytállni, az okozott kárt megtéríteni. Kérdés azonban, hogy a polgári jogi anyagi felelősség jogintézménye mennyiben alkalmas a személyiségvédelem szolgálatára. Ez elsősorban attól függ, hogy milyen körben kerülhet sor a személyiségi jogvédelem területén a polgári jogi anyagi felelősségi szabályok alkalmazására.

A személyiségi jogok megsértése részben közvetlenül a személyiségi érdekeket, részben az ezzel összefüggő, ebből fakadó vagyoni érdekeket érinti. E kétfajta érdeksérelem közül a közvetlenül a személyiségi érdekeket érintő jogsértések esetén megállapítható anyagi felelősség, az ún. eszmei kártérítés, más elnevezéssel vagyoni kárpótlás, illetve pénzbeli elégtétel alkalmazhatósága a problematikus. Ezt a problémakört kísérli meg vizsgálni ez a tanulmány.

2. *Az eszmei kártérítés intézményének a kialakulása és érvényesülése a történelmi fejlődés során*

A jogfejlődés kezdeti szakaszán a polgári jogi és a büntetőjogi felelősség nem vált el élesen. A büntetés, a megtorlás, a kártérítés, a vagyoni és a nemvagyoni elégtétel, a társadalmi és az egyéni érdek védelme összeolvadt, komplex jogintézményként nyert jogi szabályozást. A büntetőjogi és a polgári jogi védelem elkülönülése után a személyiségvédelem a büntetőjog és a polgári jog területén külön-külön érvényesült. — Így pl. a porosz Landrecht és az Osztrák Ptk egyaránt ismerte a személyes szabadság, a becsület, az emberi méltóság, az élet, a testi épség polgári jogi védelmét. — E védelmi körben polgári jogi szankcióként lehetővé tették ezek a kódexek a nemvagyoni (eszmei, erkölcsi) kár vagyoni megtérítését. Fájdalomdíj, illetve a test megcsonkítása, eltorzítása, a nemi erőszak és a csábítás esetén járó elégtételadás formájában az erkölcsi kár megtérítésére bizonyos fokig lehetőség nyílt. Ezek az elvek egyébként a római jog receptiójának az egész területén érvényesültek. Ilyen igényeket a francia gyakorlat is elismert, bár a Code civil erre nézve kifejezett rendelkezéseket nem tartalmazott.[6]

A kapitalista fejlődés részben tágította, részben szűkítette az eszmei kártérítés érvényesülésének az alapját. — Kibővítette, mert bevezette a vállalkozói, kereskedelmi érdekek — *az üzleti becsület* — megsértésével kapcsolatos eszmei kártérítés jogintézményét. — Másrészt viszont leszűkítette, mert az egyoldalú anyagiasság hatására egyre inkább *igyekeztek a személyiségi sérelemből eredő nemvagyoni károsodást is vagyoni kárként értékelni.* A női arc eltorzulása esetén pl. a férjhezmenési esélyek csökkenéséből eredő vagyoni hátrányt tekintették a kártérítés alapjának. A becsületet érintő jogsértéseknél azt vizsgálták, hogy milyen elmaradt haszon, milyen jövedelemcsökkenés származtatható abból, hogy ezáltal pl. a kereskedő vevőköre csökken, a tisztviselő előrehaladási lehetősége korlátozódik. A későbbi ún. szociális jogi irányzat igyekezett a jellegzetes, egyoldalúan túlzó kapitalista szemléletmódnak ezeket a korlátait áttörni.[7] Jelenleg a nyugateurópai (és az abból kisugárzó) jogrendszerekben elég széles körben lehetőség van a személyiségi jogi sérelem alapján eszmei nemvagyoni kár megtérítése fejében vagyoni elégtétel megállapítására.

A feudalizmus idején a magyar jogban is összeolvadt a büntetőjogi és a polgári jogi védelem, amely az ún. hatalmaskodási esetek szabályozásának a keretében nyert jogi rendezést. A büntetőjogi és a polgári jogi védelem szétválása után kialakuló magyar jog egy ideig nem tette lehetővé a nemvagyoni kár pénzbeli megtérítését, nem ismerte a fájdalomdíj intézményét sem.[8] A későbbi jogfejlődés során a jogszabályi rendezés és az ezt kiegészítő bírói gyakorlat lehetőséget teremtett a nemvagyoni kár pénzbeli megtérítésére.[9] A bírói gyakorlat azonban az erősen anyagias szemlélet hatására ezután is *közvetett úton, mint vagyoni kár megtérítését igyekezett beállítani a nemvagyoni kártérítést.*[10]

---

[6] A korai kapitalista jogfelfogás legjellegzetesebb képviselője a francia Code civil „mindenekelőtt a tulajdont védi, a szerzett jogokat és a szerzett vagyont. Lényegesen kevesebbet foglalkozik a személyiség fizikai és erkölcsi javainak védelmével, a személy életével, egészségével, erkölcsi és érzelmi fejlődésével," jegyzi meg a Code Napoleon egyik francia bírálója. Albert *Tissier:* A polgári törvénykönyv és a munkásosztály. Le Code civil 1804—1904. Livre du centenaire, Paris, I. köt. 73—74. old.

[7] A kapitalizmusban a személyiségvédelem polgári jogi kifejlődése lassan ment végbe. Előbb inkább üzletvédelem volt. Elősegítette az ún. szociális jogi irányzat, amely demokratizálta az intézményt, és a nincstelenek jogait is némi védelemben részesítette. *Eörsi Gyula:* A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 283. old.

[8] *Apáthy István* kötelmi jogi tervezetében felvette a fájdalomdíj és az eltorzítás alapján követelhető kártérítés jogi szabályozását. Az indokolás szerint ez nem büntetés, hanem a kártérítés egyik neme, a szenvedett jogsértés kiegyenlítésének egyik módja. *Apáthy István:* Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Kötelmi jog. Bp. 1882. 781, 782. §.

[9] A magyar jogban a *Werbőczi* megszabta hatalmaskodások és más bírságos bántalmak rendszere csak az 1880: XXXVII. tv-nyel szűnt meg. Az eszmei kártérítésre a sajtótörvény majd a becsületvédelmi törvény nyitotta meg a jogszabályi utat. 1914: XIV. és XLI. tv.

[10] Asztalos is hivatkozik arra, hogy a századforduló idején a magyar bírói gyakorlat a nem vagyoni kártérítés intézményét a vagyoni kár széles körű kitágítása útján vezette be. *Asztalos László:* Az általános kártérítés. Jogtudományi Közlöny, 1952. 7—9. sz. 282. old.

Nem ítélt meg a bíróság vagyoni elégtételt annak a tisztviselőnek, aki a rágalmazó sajtóközlemény hatására nem veszítette el állását. Viszont elégtételt állapított meg a nyilvánosan megrágalmazott ügyvédnek azon a címen, hogy a támadás alkalmas volt az ügyfelek elriasztására, tehát pénzben ki nem mutatható vagyoni kárt okozott.[11] Nem ítélt meg a bíróság kártérítést a megrágalmazott festő részére azzal az indokkal, hogy a kezdő festőnek csak előnyös — reklámot jelent —, ha beszélnek róla, mégha rosszat is.[12] Mindebből világosan kitűnik, hogy a bírói gyakorlat kizárólag az üzleti — tehát vagyoni — oldalát nézte a kérdésnek. A nőt ért sérelem esetén azt vizsgálta, hogy milyen összegű hozomány alkalmas a férjhezmenési esélyek pótlására. Helyesen jegyezte meg a korabeli kritikus: „A Kuria mesterkélt kibúvót keres, anyagi érdeket akar mindenütt megállapítani, ahelyett, hogy az erkölcsi érdeket közvetlenül védené.[13]

3. Az eszmei kártérítés a szocialista jogrendszerben

A *szocialista államokban* a sajátos hazai történelmi jogfejlődéstől függően *részben lehetővé teszik, részben nem teszik lehetővé a nemvagyoni kár vagyoni kompenzálását.* Elutasító álláspontot képvisel pl. a *szovjet*[14] és a *magyar*[15] jogi szabályozás, illetve joggyakorlat. Viszont bizonyos körben megengedhetőnek tartja az eszmei kártérítést a *bolgár,* a *lengyel,* a *csehszlovák* jog és a *Német Demokratikus Köztársaság joga.* Az 1964. évi *Lengyel Ptk* 445. cikke testi sérülés, egészségromlás, szabadságtól való megfosztás és csábítás esetén teszi lehetővé pénzbeli elégtétel megállapítását.[16] Az 1964. évi *Csehszlovák Ptk* 444. §-a az egészségben okozott kár esetén kártalanítást ír elő a fájdalomért és a társadalmi érvényesülés megnehezedéséért.[17]

Magyarországon 1953 óta nincs lehetőség nemvagyoni kár fejében vagyoni kárpótlásra. Ezt a *Legfelsőbb Bíróság III. számú polgári elvi döntése* zárta ki, és a közvetlen, pénzben kiszámítható vagyoni kár mellett a személyiségi jogi sérelemből fakadó közvetett vagyoni károkat mondotta ki megtéríthetőnek ún. *általános kártérítés* címén abban az esetben, ha összegszerűségük bizonytalan, előre pontosan ki nem számítható, jövőben jelentkező hátrányt jelentenek. — Az 1960. május hó 1. napján hatályba lépett *Polgári Törvénykönyv* is felvette rendelkezései közé a III. számú elvi döntéssel életrehívott általános kártérítést, és a személyhez fűződő jogok megsértése esetén csupán az ezáltal okozott vagyoni kár megtérítése végett teszi lehetővé a polgári jogi felelősség szabályainak az alkalmazását. (Ptk 358. § (2) bek., 85. § (2) bek.)

Általában a *magyar szocialista irodalom* is elutasító álláspontot képviselt eddig az eszmei kártérítéssel szemben. Voltak azonban *pozitív megnyilatkozások* is, a gyakorlati és az elméleti jogászok körében egyaránt. A gyakorlati jogász érzi a hiányt, amit az eszmei kártérítés intézményének az eltörlése jelent, ezért korlátozott mértékben — a lengyel és a csehszlovák szabályozáshoz hasonlóan — elképzelhetőnek és megvalósíthatónak tartja az eszmei kártérítés bevezetését, mert jól szolgálná az ember személyiségének a védelmét.[18] Az ún. általános kártérítéssel kapcsolatban *Eörsi* is rámutatott a személyhez fűződő jogok megsértéséből eredő vagyoni és nem vagyoni károsodás elhatárolásának a nehézségeire,[19] ami szerintem a nemvagyoni igények egyértelmű elutasítását kérdésessé teszi. — *Kemenes Béla* szerint kifejezetten törést jelent a polgári jogi felelősség szabályozásának a körében az erkölcsi kártérítési felelősség felszámolása.[20] *Mádl Ferenc* a deliktuális felelősség történetét taglaló könyvében utal arra, hogy abból, hogy a szocialista jogrend védi az ember erkölcsi értékeit, éppen az erkölcsi kárért való kártérítés következnék. Az ember anyagi, morális és kulturális felemelkedésének és boldogulásának egyik döntő alapja a tulajdon. Ebből következik, hogy az olyan kárt, amely a sértett számára csökkenti a morális és kulturális boldogulás lehetőségét, vagyoni jóvátétellel indokolt

[11] Közli ifj. *Szigeti László:* A nem vagyoni kártérítés gyakorlatából című cikke. Polgári Jog, 1931. 3. sz. 126—129. old.

[12] Közli ifj. *Szigeti József:* Útszéli jogeset című cikke. Polgári Jog, 1932. 8. sz. 334. old.

[13] *Pécsi Mihály:* Erkölcs helyett hozomány. Jogtudományi Közlöny, 1913. 5. sz. 41. old.

[14] A nem vagyoni kár, amely a nem vagyoni javak sérelmében nyilvánul meg anélkül, hogy ezzel egyidejűleg vagyoni kár is keletkezne, nem lehet pénzbeli kártérítés tárgya. *J. A. Flejsic:* Károkozásból eredő kötelmek. Szovjet polgári jog, szerkesztette: *D. M. Genkin.* Magyar kiadás, Budapest, 1952. II. köt. 242. old.

[15] A magyar egyetemi tankönyv szerint a nem vagyoni kártérítés a szocialista jogrendszerrel ellentétes. A kapitalizmusnak az erkölcsi értéket is áruvá változtató szemléletén alapult. A szocialista felfogás szerint az az érdeksérelem, amely pénzben nem fejezhető ki, pénzzel nem is kárpótolható. Ezért csak a károkozás folytán — esetleg a személyi kárral összefüggésben — keletkezett vagyoni károk, továbbá a vagyoni és a nem vagyoni kár enyhítésére, kiküszöbölésére alkalmas indokolt költekezés és kiadások térítendők meg. *Világhy Miklós—Eörsi Gyula:* Magyar polgári jog. Budapest, 1962. I. köt. 482, 145. old.

[16] Győzött az a nézet, amely szerint a személyi javak védelme körében bizonyos keretben szükség van a nem vagyoni kár megtérítésére. Ez az intézmény a szocialista jog humanizmusának megfelelő szerepet tölt be. *A. Szpunar:* A nemvagyoni kár megtérítése a lengyel Ptk szerint. Panstwo o Prawo, 1965. 3. sz. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1965. 4. sz. 677. old.

[17] *K. Knap:* A személyiségi jogok védelmének a problematikája. Ismerteti: Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1966. évi 4. sz. 649—654. old.

[18] *Bodóczky László:* Gondolatok a nem vagyoni (eszmei) kártérítés kérdéséről. Magyar Jog, 1963. 6. sz. 366. old.

[19] *Eörsi Gyula:* A jogi felelősség alapproblémái — Polgári jogi felelősség — Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 438. old.

[20] *Kemenes Béla :* A polgári jogi felelősség kérdései. Előadás a Békés megyei II. jogásznapon, 1965. VI. 19-én. Ismerteti: Magyar Jog, 1965. 8. sz.

lenne ellensúlyozni.[21] *Asztalos* is helyesnek tartja azt a bírósági gyakorlatot, amely általános kártérítést ítél meg eltorzulás esetén, mert ez a sértettet a társadalmi érintkezésben korlátozza, és így bizonyos munkaterületen való érvényesülését akadályozza.[22] Az ilyen sérelem közvetett következményei oly nehezen konkretizálható vagyoni kárt jelentenek, hogy szinte lehetetlen ezt az erkölcsi kártól elhatárolni. *Kertész István* a Ptk tervezet nyilvános megvitatásával kapcsolatban kifejezetten síkra szállt az erkölcsi kárért való anyagi felelősségnek bizonyos korlátok között történő megvalósításáért. Álláspontja szerint a nemvagyoni kárnak valójában nincs pénzbeli értéke, azonban mégis indokolt lenne a tartós jellegű nemvagyoni hátrány más téren történő kiegyenlítődését elősegíteni, a kiegyenlítés vagyoni feltételeinek a biztosítása végett pénzbeli kárpótlást megállapítani.[23]

Jogi szabályozásunk is lehetővé teszi nemvagyoni érdeksérelem fejében vagyoni kárpótlás megállapítását az *ártatlanul kiállott szabadságvesztésbüntetés és előzetes letartóztatás* alapján. Ez a jogintézmény polgári jogi jellegű, bár formailag büntető jogszabály rendezi a kérdést, és államigazgatási úton állapítják meg a kártalanítást. Az ártatlanul történő fogvatartás a személyiségi jogok sérelmét jelenti. A védelem objektív, független az eljáró alkalmazottak vétkességétől. A kártalanítás összegét mérlegeléssel állapítják meg. Az összegszerűség nincs az igazolt vagyoni kárhoz kötve. Ez a kárpótlás ugyanis a *nemvagyoni kárért nyújtott elégtételt* is magában foglalja.[24]

II. Az eszmei kártérítés szükségessége, jelentősége és rendeltetése

1. A jogintézményt elutasító álláspontok

A szocialista jogrendszer elméleti képviselőinek jelentős része elzárkózik az eszmei kártérítéstől. A szélsőséges álláspont szerint a nemvagyoni kártérítés *szemben áll a szocialista társadalmi erkölccsel*, társadalmi elferdülést jelent, sérti a szocialista együttélés szabályait,[25] *munka nélküli jövedelmet eredményez.*[26] Hivatkoznak arra is, hogy ez a jogintézmény a kapitalista jogrendszerben alakult ki, annak a sajátos terméke, és *azt a kifejezetten kapitalista jogi felfogást tükrözi, amely mindent áruvá változtat*, még az ember legszemélyesebb érdekeit, tisztességét, becületét s egyéb személyi javait is.[27] *Megalázónak tartják* a szocialista ember számára, hogy pénzt követelien a megsértett kegyeleti érzésének, becületének, egyéb személyiségi értékeinek a megváltása fejében.[28] Leszögezik, hogy *a személyiségi jogok és értékek nem helyettesíthetők*, vagyoni értékük nincs, ezért vagyoni eszközökkel sem kártérítés, sem kárpótlás, illetve *vagyoni elégtétel útján nem reparálhatók.*[29] Vannak, akik az eszmei kártérítést nem ismerik el valódi kártérítésnek, sem kárpótlásnak, — hanem *magánbírságnak tekintik.* Nem a jóvátétel, hanem a megtorlás eszközét látják benne. Ezért egyesek *a polgári jogi jelleget is megtagadják* ettől a jogintézménytől. Olyan jogellenes cselekmény megtorlásának az eszközeként fogják fel, amelyek nem mindig jelentenek bűncselekményt.[30] Különösen azok számára kétséges az eszmei kártérítés polgári jogi jellege, akik a polgári jog döntő elhatárolási ismérveként a szabályozott jogviszonyok vagyoni jellegét tekintik. Egyesek véleménye szerint azoknál a jogellenes cselekményeknél, amelyeket a jogszabály bűncselekménynek minősít, nem lehet indokolt a nemvagyoni kártérítés alkalmazása, mert a büntető felelősségrevonás megfelelően kielégíti a társadalom és a sértett igazságérzetét, jobban teliesíti a jog megelőző, nevelő feladatát, mint a sajátos polgári jogi büntetést jelentő erkölcsi kártérítés.[31]

Mindezeket összevetve a jogintézmény szükségességének a vizsgálatánál a következő két — egyébként nehezen szétválasztható —

[21] *Mádl Ferenc:* A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének a történetében. Budapest, 1964. 469, 471, 472. old.

[22] *Asztalos László:* Az általános kártérítés. Jogtudományi Közlöny, 1957. 7—9. sz. 276 old. Ismerteti a Legfelsőbb Bíróság Pf 22 254/1954. sz. ítéletét.

[23] *Kertész István:* Vagyoni kárpótlás nem vagyoni hátrányért. Jogtudományi Közlöny, 1958. III.—IV. sz. 89—95. old.

[24] A büntető eljárásról szóló 1968. 8. sz. tvr. 293—295. §-ai rendelkeznek az előzetes letartóztatásért és a kitöltött szabadságvesztés büntetésért járó kártalanításról, ha a cselekmény, ami miatt az előzetes letartóztatást elrendelték, nem bűntett vagy azt nem a tettes követte el, illetve a jogerősen elítéltet perújítás vagy törvényességi óvás folytán utóbb felmentették.

[25] *Maria Wawilowa:* Az erkölcsi kártérítés a lengyel jogban. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1954. szept. —okt. sz. 556—562. old.

[26] Így egyes szerzők az erkölcsi károkért való pénzbeli szolgáltatást a munka nélküli jövedelem sajátos formájának tekintik. *Bratusz, Sz. M.* szerkesztésében megjelent szovjet polgári jog, Budapest, 1953. II. köt. 242. old.

[27] *Dr. Világhy Miklós—Dr. Eörsi Gyula:* Magyar polgári jog, Budapest, 1962. I. köt. 143, 145. old. Hasonlóan: *Bratusz, Sz. N.* A nem vagyoni személyi jogok. Szovjet polgári jog, szerkesztette: Genkin, D. M. Budapest, 1952. 161. old.

[28] E probléma nemcsak a szocialista jogban vetődött fel. A francia jogász is felteszi a kérdést: Vajon hogyan fogják felhasználni az elhalt örökösei az igényelt milliókat, hogyan pótolják velük a családi tűzhelynél a családfőt. *Tunc:* Revue Trimestielle, 59. évfolyam, 4. sz. 1960. 643—645. old.

[29] *Világhy—Eörsi* 30. jegyzetben idézett műve, 145. old. *Eörsi Gyula:* A szocialista polgári jog alapproblémái, Akadémiai Kiadó, 1965. 102—105. old.

[30] A nem szocialista jogi irodalomban is vannak, akik tagadják a jogviszony polgári jogi jellegét. Így *Ripert—Boulanger:* Traité de droit civil, I. köt. Domage moral, 377. old.

[31] Így *Maria Wawilowa* 28. sz. jegyzetben idézett munkája, 546, 563, 564. old. Azt azonban Maria Wawilowa is elismeri, hogy a bíróságok a személyiségi jogba ütköző cselekmények miatt gyakran nem kielégítő módon alkalmazzák a büntető szankciót.

alapkérdést kell megvizsgálni: a) hogyan illeszthető be az eszmei kártérítés a szocialista jogrendszerbe, — b) ez a jogintézmény mennyiben alkalmas a személyiségi jogok és érdekek védelmének a szolgálatára. E két főkérdésen belül sok részletkérdést is meg kell vizsgálni. E vizsgálathoz kíván néhány szempontot felvázolni ez a tanulmány a teljesség igénye nélkül.

2. A jogintézmény eredete és jellege

Kétségtelen, hogy a nemvagyoni kártérítés intézménye a kapitalista jogrendszerben alakult ki. Ez azonban önmagában még semmit nem jelent. Számos más jogintézmény van, ami a szocialista jogrendszerben kitűnően működik annak ellenére, hogy más jogrendszerben jött létre. A kérdés tüzetes vizsgálata arról győz meg, hogy *az eszmei kártérítés sincs kizárólagosan a kapitalista jogrendszerhez kötve.* Csupán a kapitalizmus volt az a határkő, amikor a történelmi jogfejlődés elvezetett a személyiségi jog és ezzel szoros összefüggésben a személyiségi jogvédelem leghatásosabb intézménye, a nemvagyoni kártérítés kialakításához.[32] Ez a tény azonban nem jelenti azt, hogy korábban ne lettek volna előzményei és a későbbiekben ne lehetne folytatása.

Voltak előzményei a személyiségi jogvédelemnek és az eszmei kártérítésnek egyaránt már a legrégibb jogrendszerekben is. A jogfejlődés kezdeti szakaszán, — ahogy arra már rámutattunk, — nem különült el a büntetőjog és a polgári jog. A régi római jogban — *Marton Géza* álláspontja szerint — már a klasszikus kor legelejétől rendelkezésre állt a prétori iniuriárum aestimatioris actio, amellyel a bíró — formailag ugyan büntetésként, — de a legmesszebbmenő elégtételt tudta nyújtani az immateriális kár áldozatának, amit csak a kártérítés egyáltalán adhat.[33] Ugyanez a lehetőség megvolt, — mint láttuk — a feudalizmus alatti európai jogrendszerekben, így pl. Magyarországon is a hatalmaskodások és egyéb bírságos bántalmak keretei között.[34] A büntetőjogi büntetés és a polgári jogi kártérítés szétválasztása nem szünteti meg ezt a lehetőséget. Hiszen már a legelső polgári jogi törvénykönyvek tartalmazzák a személyiségi jogsérelem legfontosabb eseteire vonatkozó vagyoni elégtételt a nemvagyoni kár orvoslására.

Természetes, hogy a nemvagyoni kártérítés önálló jogintézménnyé csak akkor válhatott, amikor a polgári jogi kártérítés elvált a büntetéstől, a személyiségvédelem önálló polgári jogi eszközként csak akkor bontakozhatott ki, amikor önálló jogintézmény lett a személyiségi jog, illetve a polgári jogi személyiségvédelem.[35] Mindez hosszú fejlődés eredményeként a kapitalista jogrendszerben tetőződött be.[36] Ebből okszerűen következik, hogy az eszmei nemvagyoni kártérítés jogintézménye is csak akkor alakulhatott ki végleges formájában. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ezzel a fejlődés megállhat, illetőleg, hogy a szocialista jogrendszerben a kapitalizmus megszűnésével az eszmei kártérítés intézményét is fel kell számolni. A személyiségvédelemre és *a polgári jogi személyiségvédelem leghatásosabb eszközére, az eszmei kártérítésre a szocialista jogrendszerben is szükség van.* Hiszen — ahogy azt *Világhy Miklós* megjegyezte — a személyiségi jogok elismerése és körülbástyázása a szocialista viszonyok között válik igazán elengedhetetlenül szükségessé és keresztülvihetővé.[37]

A személyiségi jogi sérelem fejében nyújtott vagyoni elégtétel végleges formájában a kapitalizmus körülményei között alakult ki, és vált általánossá, de alapjában véve mégis idegen a kapitalista gazdasági rendszertől. Hiszen *éppen a kapitalizmusra jellemző az az egyoldalúan anyagias szemlélet, amely szerint csak az a kár vonhat maga után polgári jogi szankciót, ami a vagyonban, jövedelemben jelentkezik,* elkönyvelhető, elszámolható.[38] Ezért a következetes kapitalista álláspont szerint csak az anyagi kár megtérítésére kerülhet sor, ahogy azt pl. többek között a kapitalista jogtudomány egyik legjelen-

[32] A személyiségi jog polgári jogi védelmének az egyéb szankcióí — bár nevelő és elégtételadó hatásuk is van, — nem olyan hatásosak, mint a kártérítés. *Eörsi* 19. sz. jegyzetben idézett műve, 287. old.

[33] Marton Géza: Kártérítés — Kártérítési kötelmek jogellenes magatartásból, Bp. 1942. 40. old.

[34] Ezeket részletesen ismerteti általánosságban: *Frank Ignác:* A közigazság törvénye Magyarhonban című munkájában, Buda, 1847. II. 2. köt. 721—751. old. személyiségvédelmi vonatkozásaiban: *Személyi Kálmán:* Névjog — Tanulmány a személyiségi jogok köréből, Budapest, 1915. 25—39. old.

[35] *Eörsi* szerint a személyiség elkülönülése a magántulajdonosi renddel jelentkezik, az árutermeléssel lendül fel és kap jogi relevanciát. A feudális becsületvédelmet a párbaj, a kapitalista becsületvédelmet a kártérítés intézménye szimbolizálja. *Eörsi Gyula* 19. sz. jegyzetben idézett műve, 283. oldal. *Világhy* szerint a polgári jogi szabályozás módszerét tekintve áruformájú. A polgári jog vagyoni része az áruviszonyok közvetlen jogi tükröződése. Az áruviszonyokkal elválaszthatatlanul összefüggő nem vagyoni viszonyok pedig áruformában, az áruviszonyok tükröződésére jellemző módon nyernek jogi szabályozást. *Világhy Miklós:* Áruviszony és polgári jog — Állam- és Jogtudomány, 1968. 3. sz. 445, 472—473. old.

[36] Az ember személyiségének az elismerése csak a kapitalista társadalomban megy végbe. *H. Coing:* Der Rechtsbegriff der menschlichen Person und die Theorien der Menschenrechte. Beitrage zur Rechtforschung, Berlin, 1950. 191—205. old. *R. Scheyhing:* Zur Geschichte des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert, 1960. 503—525. old. A kapitalista társadalomban válik külön a személyiséggel kapcsolatos szabályozás a tulajdonjogtól. *Asztalos László:* A polgári jogi szankció. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 291—292. old.

[37] *Világhy Miklós:* A szellemi alkotások jogi védelmének elvi alapjai a szocialista jogrendszerben. Állam- és Jogtudományi Intézeti Értesítő, 1960. III. kötet, 2—3. sz. 155—156. old.

[38] *Grossen* az eszmei kártérítés célját is az eszmei sérelem folytán okozott vagyoni kár reparálásában látja. Grossen: La protection de la personnalité en droit privé. Basel, 1960. 8. old.

tősebb képviselője, *Grosschmid* is hirdette.[39] Ennek a rideg áruszemléletnek a következménye, hogy a személyiségvédelem kifejlődése a polgári jogban az egyéb jogkövetkezményekhez képest igen lassan ment végbe. Elsősorban nem a becsületvédelem, hanem az üzletvédelem alakult ki. A névhez, a becsülethez való jog a kapitalista társadalomban valójában vagyoni érték — goodwill — ahogy azt *Eörsi* is megállapítja, — nem erkölcsi, hanem egzisztenciális érdeke a tőkés világ vállalkozójának.[40] Éppen ennek az egyoldalú kapitalista szemléletmódnak mintegy visszahatásaként jött létre az a jogelv, amely védelemben kívánta részesíteni a vagyoni érdeksérelemtől függetlenül is a személyi jogi nemvagyoni érdekeket.

Tehát az eszmei kártérítés szerepe a kapitalista gazdasági-társadalmi rendszerben inkább csak kontraszthatás. Nem fogadható el ezért az az állásfoglalás, amely szerint az eszmei kártérítés a kapitalista társadalmi rendszerhez kötött, más társadalmi rendszerben nem érvényesülhet.

3. Az eszmei kártérítés pénzértéke és a szocialista jogrendszer

Legerősebb érv az eszmei kártérítés ellen, hogy az eszmei érték nem helyettesíthető, pénzben el nem számolható.

Pedig *jogrendszerünktől nem idegen a pénzben ki nem fejezhető értéknek pénzben történő elszámolása.* Az irodalmi, a zenei, művészeti alkotás az elméleti tudományos tevékenység szellemi, immateriális, nemvagyoni értéket eredményez. Egy színházi előadás megtekintése, egy hangverseny meghallgatása minden esetben eszmei értéket jelent a néző, a hallgató számára. Mégis anyagi ellenszolgáltatást fizetnek érte. Ezeknek az immateriális értéknyújtás jellegű kulturális szolgáltatásoknak a köre igen jelentős. Sőt nem csupán a kifejezetten kulturális jellegű szolgáltatások eredményezhetnek immateriális értéket. Vannak olyan egyéb szolgáltatások is, amelyek másodlagosan, kísérő jelenségként járnak immateriális értékkel.[41]

Az *immateriális értékek* köre igen szerteágazó. Az immateriális jelleg azt jelenti, hogy közvetlen gazdasági hasznuk nincs, közvetlenül nem szolgálják az ember anyagi szükségleteinek a kielégítését.[42] Közvetett módon azonban mindig kapcsolatban vannak az anyagi, materiális életfeltételek biztosításával. Értékjellegük abban nyilvánul, hogy az anyagi javakhoz hasonlóan szükségletkielégítést szolgálnak. Azonban nem materiális, hanem immateriális szükségletet elégítenek ki. Az ilyen sajátos szükségletkielégítést szolgáló eszközöktől sem lehet az értékjelleget elvitatni. Csak éppen más értékrend érvényesül ezen a területen mint az anyagi javak körében. Az ilyen eszközöknek a skálája rendkívül széles. Ide tartozik a társadalom megbecsüléséből eredő öröm éppúgy, mint az anyagi javak nyújtásából származó elégedettség vagy egy művészeti élményből vagy érzelmi fellángolásból eredő boldogságérzet.

Az ilyen *eszmei értékek megszerzéséhez gyakran van szükség anyagi áldozatra.* Egy színházi előadás, művészi képkiállítás, déltengeri utazás nyújtotta élményhez nem lehet hozzájutni a belépő jegy vagy a vasúti költség megfizetése nélkül. A szellemi alkotásban rejlő immateriális értéket az alkotást megjelenítő könyv vagy kép vagy szobor megvásárlásával kell megfizetni.

Mindezek szerint lehetetlen tagadni azt, hogy a szocialista társadalmi rendszerben a nemvagyoni érték vagyoni értékkel kompenzálható. Ez a kompenzálás nem jelent szembekerülést a szocialista elvekkel. Nem fogadhatók el ezért azok a nézetek, amelyek kifejezetten a kapitalista jogrendszer egyedüli sajátosságaként fogják fel az eszmei kártérítést. — Minden vonatkozásban az erkölcsi értékek „áruvá válásának" tekintik a nemvagyoni érték vagyoni kompenzálását. Hiszen ez a kompenzálás a szocialista társadalmi-gazdasági rendszerben is mindennapos jelenség. — Miért egyedül a kártérítés köréből száműzzük ezt a lehetőséget?

4. A vagyoni és az eszmei kár elhatárolása

Polgári törvénykönyvünk a személyhez fűződő jogok sérelme esetén is csupán a vagyoni kár megtérítését teszi lehetővé. [Ptk 85. § (2) bek.] A Ptk alkotói ugyanis abból a feltételezésből indultak ki, hogy a kár minden esetben a vagyont éri, kártérítésre csak olyan sérelem esetén kerülhet sor, amelynek közvetve vagy közvetlenül vagyoni kihatása van.[43] A *vagyon*

[39] *Grosschmied Béni:* Fejezetek kötelmi jogunk köréből, I. köt. 718. old.

[40] *Eörsi Gyula* 19. sz. jegyzetben idézett műve, 282—283. old.

[41] De még a vagyoni érték sem mindig ölt testet. Vannak olyan vagyoni szolgáltatások, amelyek nem járnak anyagi javak termelésével, amelyeknek az eredménye az árutól különböző hatás. Ilyen pl. a szállítás, az ügyvédi képviselet stb. *Knapp, Viktor:* A csehszlovák szocialista polgári jog tárgya és rendszere. Prága, NCAV 93—95. old. Különösen vonatkozik mindez az immateriális hatást létrehozó tevékenységre.

[42] A német Hans Nathan, a személyiségi jog jeles művelője szerint a szellemi alkotás immateriális jellegét támasztja alá, hogy a szellemi alkotás értékét nem közgazdasági módszerekkel mérik, hanem az alkotójuk individuális személyiségének megfelelő módon. *Nathan, Hans:* A személyiségi jog. Neue Justiz, 1964. nov. szám 745. old.

[43] A magyar egyetemi tankönyv azt fejti ki, hogy személyi kárról csak átvitt értelemben lehet beszélni. *Világhy—Eörsi* 27. számú jegyzetben idézett műve, I. köt. 482. old. Hasonló álláspontot képvisel a csehszlovák *Knapp*, aki szerint optikai csalódás, hogy pl. az élet kioltásáért, az egészségben okozott kárért, személyi nem vagyoni érdeksérelemért nyújtanak kártérítést. Valóságban a kártérítést ilyenkor is a vagyoni hátrány megtérítéseként nyújtják. *Knapp, Viktor* 41. sz. jegyzetben idézett műve, 127. old. Bratusz szerint a becsület, méltóság pénzben nem is értékelhető. *Bratusz, Sz. N.:* A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 76. old.

azonban jogi fogalom, a jogok alanyától, hordozójától, a személytől elválaszthatatlan. Az egyes dolgok, tárgyak csak akkor tekinthetők javaknak, akkor tartoznak a vagyon körébe, ha az emberi elsajátítás tárgyai, elkülönült emberi érdekek kifejezői. Ezért a kár végeredményben minden esetben a védett érdekek hordozóját, a megsértett vagy veszélyeztetett jogok alanyát, a személyt (természetes vagy jogi személyt) éri. A személy vagyonát, törvényesen védett érdekét és jogait. A személy törvényesen védett legelsőrendűbb érdeke saját biológiai, társadalmi és jogi létének az alapja: a személyisége. — A személy részére a személyiség megszűnésével minden jog és jogvédte érdek is értelmetlenné válik. A személyiség kibontakozásának, érvényesülésének a csorbítása a személyt legközvetlenebbül érintő károsodás. Ez kihat a jogalanyt illető minden jog és érdek érvényesítésére és a személy céljait szolgáló anyagi javak felhasználására is.

A javak célja az ember szükségleteinek a kielégítése, tehát az emberi személyiség kibontakozásának a biztosítása. *A vagyoni kár is a személyiség kibontakozását, érvényesülését befolyásolja, azaz közvetve a személy károsodása.* A személyiségi jogok megsértése részben közvetlenül a személyiségi érdekeket érinti, részben az ezzel összefüggő, ebből fakadó vagyoni érdekeket. Ilyen esetben tehát a vagyoni érdeksérelem mindig másodlagos, közvetett sérelme a személynek.[44] Nem lehet következetes az a jogi rendezés, amely csak a közvetett, a másodlagos sérelmet kívánja kiküszöbölni és az *elsődlegesen védett érdekekkel* szemben közömbös.

Mi indokolja mégis, hogy csak azt az érdeksérelmet tekintik egyesek kárnak, ami csupán közvetett módon érinti a személy törvényesen védett érdekeit és jogait? — Kártérítést ítélnek meg pl. annak a javára, aki valamely jogellenes behatás folytán nem tud részt venni egy társasutazáson, amelynek a költségeit kifizette. De nem ítélnek meg kártérítést annak a javára, aki valamely más által vétkesen okozott baleset következtében soha többé semmiféle társasutazáson nem tud részt venni. Az érdeksérelem annál nagyobb, minél közvetlenebbül érinti a személyt. A kártérítési igényt mégis akkor ismerik el a legerősebben, ha ez a kapcsolat a legtávolabbi. Bíróságaink a meghalt emberrel valamely baleset következtében együtt elpusztult vagyontárgyak (pl. ruházat) megtérítésére alapított kártérítési igényt mindig alaposnak tekintették. Az elhalt emlékének a megörökítését célzó szokásos emlékmű (síremlék) értékét azonban a Legfelsőbb Bíróság hosszú ideig nem tartotta megtéríthetőnek.[45] Soha senki sem vitatta, hogy a baleset folytán elpusztult ruházat értékét meg kell téríteni (még akkor is, ha azt a sérült úgysem tudná többé viselni — minek a cipő annak, akinek nincs lába —), azt azonban már nehezebben ismerte el a bírói gyakorlat, hogy az eltorzulás következményeinek a csökkentését célzó kozmetikai-plasztikai beavatkozás költségeinek a megtérítésére is sor kerülhet. Pedig nyilvánvaló, hogy *a személy érdekeit sokkal jelentősebben érinti arcának, mint ruházatának a sérülése.*[46]

5. *A vagyoni és a személyi érdekek összefonódása*

További kérdés: hogyan illeszthető be a nemvagyoni kártérítés jóvátétele a polgári jog rendszerébe. Valóban kártérítésnek lehet-e ezt tekinteni?

A kártérítés a már hosszú idő óta kialakult és általános érvényűvé vált felfogás szerint nem büntetés, célja nem a megtorlás, hanem a megelőzés és a reparáció.[47] *A személyiségi jog sérelméből eredő kártérítés megelőző, visszatartó hatása elsősorban a személyiségi érdekeket védi:* a baleseteket, a testi sértéseket, a személyiség ellen intézett támadásokat kívánja megelőzni még akkor is, ha a sérelem vagyoni következményeire vonatkozik. *A kártérítésnek ez a megelőző, visszatartó hatása elsősorban a személyiséget közvetlenül érő sérelem elhárítása, megelőzése végett indokolt.*

A *reparatív hatás* megítélése problematikusabb. A kártérítés vagyoni eszközökkel szolgálja a jogsértések következményeinek az elhárítását, a reparációt. Ezért elsődlegesen valóban vagyoni érdekeket véd. *A vagyoni érdekeket azonban nem lehet az eszmei érdekektől élesen elválasztani.* Erre *Eörsi* is többször felhívta a figyelmet.[48] A munkára épülő szocialista társadalomban az egyén egészsége, munkaképessége, mint *személyiségi érdek elválaszthatatlanul összefügg a munka útján elérhető jövedelemmel mint vagyoni érdekkel.* Új gazdaságirányítási rendszerünk anyagi ösztönzéssel, tehát vagyoni érdekek szolgálatával kívánja elősegíteni a jobb munkát, azaz az egyén szakképzettségének, ügybuzgalmának, önállóságának, lelkiismeretességének a növekedését, ami végeredményben sze-

[44] Asztalos azt a nézetet vallja, hogy baleset esetén elsősorban az élet, testi épség, egészség a károsodással érintett jogi védelemben részesülő jószág. *Asztalos* 22. sz. jegyzetben idézett műve 275. old.

[45] *Eörsi Gyula:* A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve, 91—92. old. 170. pont

[46] Ezek az ellentmondások a bírót arra kényszerítik, hogy mesterséges erőfeszítést tegyen valamilyen anyagi természetű kárnak a megállapítására. *Kertész István:* 23. jegyzetben idézett műve, 90. old.

[47] *Marton Géza:* Büntetés és kártérítés — Angyal emlékkönyv, 1933. A jelenlegi felfogásra: *Eörsi* 19. jegyzetben idézett műve 262—263. old.

[48] A személyhez fűződő jogokkal kapcsolatos nem vagyoni és vagyoni kár elhatárolásának a nehézségeire mutat rá Eörsi: Meg kell téríteni a nem vagyoni kár csökkentésére vagy kiküszöbölésére alkalmas költségeket. A kárpótlás és a kiküszöbölés között azonban nem mindig éles a határvonal. Így az öltözködési és kozmetikai többletkiadások megtérítése részben kiküszöböli a kárt, részben kárpótlást nyújt. *Eörsi* 19. jegyzetben id. mű 435—438. old.

mélyiségének a fejlődését jelenti, tehát végső soron személyiségi nemvagyoni érdekeket szolgál. — Másrészt az egyén személyi értékei is bizonyos mértékben befolyásolják az egyén érvényesülését, ezen keresztül jövedelmének az alakulását, tehát vagyoni célt is valósítanak meg.

A vagyoni és a nemvagyoni elemek elválaszthatatlan összefüggése különösen a szellemi alkotómunka területén érvényesül. A szellemi alkotás a szerző személyiségének egy darabját fejezi ki, *a műben az alkotó személyisége testesül meg,* — ahogy azt *Nathan,* a Humbolt egyetem professzora is kifejtette.[49] Viszont *szorosan kapcsolódik anyagi elemekkel.* — Egyrészt az alkotó személyiségi jogainak a gyakorlása anyagi eredményt jelent a számára, másrészt ez az anyagi eredmény teszi lehetővé az alkotói személyiség kibontakozását és érvényesülését. A művel való rendelkezés pl. a szerző egyik fontos személyiségi joga. Mégis ez a rendelkezés általában anyagi ellenszolgáltatás fejében történik. Ezenfelül fontos szerepe van még a mű mellett a művészi hírnévnek is. Befolyásolja a szellemi alkotás gyakorlati hasznosítását, értékesítését, tehát végső soron lényeges hatást gyakorol az alkotó jövedelmére, anyagi helyzetére. Másrészt *a szerző anyagi érdekeltsége hatással van arra a tevékenységre, amely létrehozza művészi arcképét, mint személyisége integráns részét.*[50]

Az *új gazdasági mechanizmus* körülményei között az állami vállalat jó hírneve gazdasági eredményétől függ. Viszont *a jó hírnév befolyásolja a vállalat üzleti kapcsolatait és ezen keresztül gazdasági eredményét.* Tehát az állami gazdálkodó egységek személyiségi és vagyoni érdekei is elválaszthatatlanul összefüggnek.

A kölcsönös összefüggés elvénél fogva egyrészt a vagyoni kártérítés alkalmas lehet a személyiségi érdekek szolgálatára, másrészt sokszor lehetetlenné teszi a vagyoni és a nemvagyoni érdekek szétválasztását.

a) A *pénz ma már annyira hozzákapcsolódott minden emberi megnyilvánuláshoz,* hogy igen nehéz elkülöníteni a nemvagyoni és a vagyoni érdeket. Egy színházi előadás, hangverseny, egy külföldi út pl. rendkívül tanulságos lehet, maradandó, eltörölhetetlen benyomást kelthet a résztvevőben. Mindez — élmény, tanulság, benyomás, hangulat — kétségtelenül nemvagyoni értékek, amelyeknek a megszerzéséhez pénzre van szükség. Ha valakinek a károkozó magatartása miatt elmarad egy tervezett utazás, akkor a károsult részére megtérítik az ekként elpazarolt költekezését. — De miért csak ennek az egy útnak a költségét térítik meg? — Vajon mennyi elmaradt élményt, meg nem született benyomást, füstbement tervet, megkeseredett hangulatot jelent, ha valaki elveszti a kezét, hallását, szemevilágát, vagy — ami sokszor majdnem azonos ezzel, néha talán még több is ennél — az emberek becsülését. — Mindez a veszteség vajon miért marad térítetlenül?

b) Ha az eszmei kártérítést ki akarjuk zárni a kártérítési lehetőségek köréből, *pontosan el kell határolni az anyagi kárt az eszmei károsodástól.* Meg kell határozni az anyagi kár fogalmát, ami szintén igen nehéz.

A kapitalista gazdasági rendszerben sok esetben lényegében anyagi károsodás fejében ítéltek meg eszmei kártérítést, amikor a kár kétségtelenül a vagyont érte, de nem volt pontosan konkretizálható, nem közvetlenül jelentkezett. *Az üzleti hírnév, üzleti becsület megsértése valójában vagyoni károsodást jelent,* csak éppen nem számolható ki pontosan, nem konkretizálható, és a hozzá kapcsolódó immateriális érdeksérelemtől nem különíthető el. Ilyenfajta károsodás az új gazdasági mechanizmus körülményei között a szocialista társadalmi rendszerben is előfordulhat.

A vállalati gazdálkodás körében fontos jelentősége van az árujelzőnek, különösen a *védjegynek.* Ha egy vállalatnak az ezzel kapcsolatos jogait megsértik, védjegybitorlás címén megítélhető a közvetlenül okozott, pénzben kifejezhető kár. Megítélhetik tehát azt a használati díjat, amit szabályos használat esetére a védjegyjogosult kiköthetett volna, megítélhetik a védjegy alapításával, fenntartásával, hirdetésével kapcsolatban felmerült költségeknek a bitorló felhasználásával arányos részét, ahogy erre pl. *Kolossváry István* rámutatott. Megítélhető az a kár is, amely abból eredt, hogy egy konkrét üzletkötés maradt el a védjegybitorlással összefüggésben, — feltéve, hogy a kár kétségtelenül igazolható, és — ha pontosan nem is számítható ki, de legalább konkretizálható. (Általános kár.)

Hogyan térítik meg azonban azt a *presztízsveszteséget,* amely abból eredt, hogy pl. a bitorló nem a legkitűnőbb minőségű árut hozott a védjeggyel megjelölve forgalomba, vagy ettől függetlenül is a védett cikk azonosságába vetett bizalmat rendítette meg, illetve az utánzás gyakorlati lehetőségével a védjegy biztonságába vetett hitet csökkentette.[51] A *védjegybitorlás ugyanis a védjegytulajdonos vállalat gazdasági érdekeit veszélyezteti anélkül, hogy az ezzel kapcsolatos kár pontosan tárgyiasítható, körülhatárolható lenne.* Az ilyen nem konkretizálható kár szorosan kapcsolódik a vállalat személyiségéhez és részben immateriális károsodást jelent, illetve egészen közel áll a nemvagyoni kárhoz, viszont kétségtelenül vagyoni érdekek sérelmét jelenti. Azonban, ha a jogrend csupán a

[49] *Nathan, Hans* 42. számú jegyzetben idézett műve, 744. old.

[50] *Világhy* szerint a szellemi alkotással kapcsolatos jogviszonyok nem vagyoni természetűek. Az alkotás lényege az az eredeti gondolat, amely benne kifejezésre jut. Mégis vagyoni viszonyokkal vannak összefüggésben, a szellemi alkotás társadalmi felhasználásával. 37. számú jegyzetben idézett mű, 149—155. old.

[51] *Kolosváry István:* A védjegyjogi kártérítés alapkérdései. Magyar Jog, 1969. évi 5. sz. 297—298. old.

pénzértékben kifejezhető kár megtérítését teszi lehetővé, akkor az ilyen természetű, — bár kétségtelenül vagyoni kihatású — károsodás megtérítésére sem kerülhet sor. Ez a körülmény nagyfokban ellentmondásossá teszi kártérítési rendszerünket.

Ezen az ellentmondáson kívánt segíteni bizonyos fokig az *új Védjegytörvény.* Nem szakított ugyan a Ptk-nak azzal a rendelkezésével, amely a kártérítést a vagyoni kárra korlátozza. Kimondja azonban, hogy a védjegybitorlással okozott vagyoni kár megállapítása során figyelembe kell venni a védjegybitorlásnak a vállalat egész gazdasági tevékenységére gyakorolt káros hatását.[52] Ez a szabály lényegében a Ptk általános kártérítésre vonatkozó rendelkezésének a tartalmát hivatott meghatározni, a védjegybitorlással a vállalatnak okozott kár vonatkozásában jelöli meg, hogy milyen marasztalás alkalmas a károsult teljes anyagi kárpótlásának a biztosítására. A vállalat gazdasági tevékenységének az egészébe beletartozik a vállalati presztízsveszteség is, a pontosan kiszámítható és kiszámíthattalan, a konkrétizálható és a nem konkrétizálható érdeksérelem egyaránt. *Mindettől már csak egy egészen rövid lépés választja el az eszmei kártérítés intézményének a bevezetését.*

c) Nem lehet figyelmen kívül hagyni a *kérdés nemzetközi vonatkozásait* sem. Napjainkban a legsúlyosabb személyiségi érdeksérelmet jelentő károsodásoknak a túlnyomó többsége a veszélyes üzem felelősségével kapcsolatos, ezen belül is rendszerint közlekedési balesetből ered. A nemzetközi gépjárműforgalom állandó és rohamos növekedésével egyre több lesz azoknak az eseteknek a száma, amikor a károkozó más állam kötelékébe tartozik mint a károsult, illetőleg a kár bekövetkezésének a helye nem azonos a károkozó vagy a károsult államával. Ilyenkor *a nemzetközi magánjogi normák szerint alkalmazandó* jog kérdése dönti el, hogy lehet-e helye eszmei kártérítésnek. Ha a magyar vagy a szovjet jogot kell alkalmazni, akkor nincs helye, de ha a csehszlovák, a lengyel, a német, a bolgár jog vagy a nem szocialista államok jogának az alkalmazására kerül sor, akkor az eszmei kártérítést meg fogják ítélni. Ennek adott esetben az lehet a következménye, hogy a magyar károkozók tartoznak eszmei kártérítést fizetni a külföldi károsultnak, de a magyar károsult nem kap eszmei kártérítést a külföldi károkozótól. Ez *az egyenlőtlen helyzet rendszerint a magyar állampolgárok, illetve állami szervek (vállalatok) hátrányára szolgál,* ami valutáris szempontból sem lehet közömbös.

[52] A védjegyről szóló 1969. évi IX. számú törvény 13. § (4) bekezdése.

III. Polgári törvénykönyvünk rendelkezései és az eszmei kár

1. A polgári törvénykönyv és a személyiségvédelem

A személyiség társadalmi és jogi fogalom, azonban elválaszthatatlan biológiai alapjától, a személyiséget hordozó egyed testi integritásától. Ennek a megsértése is a személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti. Nem tekinthető azonban csupán eszmei javak sérelmének, mert elválaszthatatlan az emberi élet materiális feltételeitől.

Az ember biológiai léte és életműködése a feltétele az emberi munka kifejtésének, amely minden anyagi javak forrása. *Kártérítési rendszerünk mégis elválasztja egymástól az emberi munkát és az emberi szervezet integritását,* amely a munka kifejtésének az előfeltételét képezi. Így a munkaképesség elvesztése önmagában nem ad alapot a kártérítésre, csak akkor ha tényleges keresetveszteséggel jár együtt.[53] A munkaerő teljes elvesztése pedig, ha egyben az ember halálát jelenti, még a tényleges anyagi veszteség esetén is csak korlátozottan teszi lehetővé kártérítési igények érvényesítését. A hozzátartozó kártérítési igényt csak *ráutaltsága* esetén igényelhet. (Ptké 58. §.) — Sajátságos, hogy közvetlenül a vagyont ért sérelem esetén senkinek sem jut eszébe annak a vizsgálata, hogy a károsult ráutalt-e a reparációra. — Viszont közvetlenül az embert ért sérelem reparálását egyes esetekben egyáltalán nem tesszük lehetővé, más esetben csak ráutaltság igazolása esetén engedjük meg még az ezzel kapcsolatos anyagi károk megtérítését is. Mindezek a döntések lényegében *a kártérítési igények háttérbe szorítására irányuló tendenciát* tükröznek. Ez pedig ellentétben áll azzal az alkotmányosan is biztosított és közkeletű szállóigévé vált elvvel, amely szerint *„legfőbb érték az ember."*

2. A Ptk alapján megtérítendő kár

A Ptk 358. § (1) bekezdése szerint a kártérítés három tényezőből tevődik össze: *a)* a vagyonban, jövedelemben beállott tényleges értékcsökkenés, — *b)* az elmaradt vagyoni előny, elmaradt jövedelem, keresetkiesés, — *c)* a károsultat ért hátrány kiküszöböléséhez szükséges költségek megtérítése. — Az első és a második tétel nemvitásan vagyoni kár vagyoni eszközökkel történő kompenzálását jelenti. A harmadik tétel elvileg lehetővé teheti nemvagyoni károsodás vagyoni eszközökkel történő reperálását is. Ugyanis pl. *az egészségkárosodás, ha nem kapcsolódik hozzá keresetveszteség, önmagában nemvagyoni jellegű* még akkor is, ha munkaképtelenséget okoz. A gyógykezelés ennek a nemvagyoni kárnak a reparálása, amely költséggel

[53] *Luby, Stefan:* A személyiségi jogviszonyok megsértéséből származó polgári jogi felelősség. Pravnicke Studie, 1956. évi 3. sz., 408—411. old. 9. pont.

jár, tehát vagyoni eszköz igénybevételét kívánja. Így megtérítésére lehetőség van. Ez a tény és jogi rendezés azonban *méltánytalan, ellentmondásos döntéseket* eredményezhet. Azt jelenti, hogy amennyiben a károkozás olyan testi sérülést okozott, amelyet orvosi beavatkozással ki lehet küszöbölni, akkor a károkozó kártérítéssel tartozik, de ha helyreállításra nincs lehetőség, akkor mentesül a kártérítésről. Azaz *az enyhébb károkozás következményei súlyosabbak, mint a nagyobbmértékű károkozásé.* Ha baleset következtében valakinek a lába úgy rokkant meg, hogy műlába alkalmazására lehetőség van, a károkozó köteles a drága műláb költségeit megtéríteni. Ha a sérülés oly súlyos, hogy a sérült nem tud műlábat viselni, nem követelhet többet az egyszerű mankó költségeinél.

A kérdés tüzetesebb vizsgálata esetleg lehetőséget nyújt ennek az ellentmondásnak a feloldására. — Kifejtettük, hogy a gyógykezelési költségek megtérítése nem korlátozódik arra az esetre, amikor a munkaképesség-csökkenés kiküszöbölése végett van szükség orvosi beavatkozásra. A keresetveszteség mint vagyoni kár megtérítését az általános szabályt jelentő Ptk 358. § (1) bekezdése teszi lehetővé. De a Ptk 85. § (2) bekezdésének a speciális rendelkezése ezen felül olyan költségek megtérítését is előírja, amelyek közvetlenül a személyhez fűződő jog megsértéséből eredhek. Ugyanis *a költség a Ptk 358. § (1) bekezdésének a helyes értelme szerint önmagában is vagyoni kárt jelent.* Ezért a nemvagyoni kár elhárításához szükséges bármely költség mint a személyhez fűződő jogok megsértésével okozott vagyoni kár tárgya a kártérítésnek. Ebből viszont okszerűen következik, hogy a gyógykezelési költségen kívül egyéb olyan költség megtérítésére is sor kerülhet, amely a személyhez fűződő jogok megsértéséből eredő károsodás megelőzésére, helyreállítására, kiküszöbölésére szolgál. Ezért eltorzulás esetén megtérítendő pl. a plasztikai műtét költsége akkor is, ha az eltorzulás nem befolyásolja a károsult jövedelmi, vagyoni viszonyait. Megtérítendő mindaz a költség, ami a nemvagyoni károsodással okozati összefüggésbe hozható, akkor is, ha pontos összege nem számítható ki (mint általános kár).[54]

Azt a kérdést tehát, hogy a nemvagyoni kár fejében milyen körben van helye kártérítésnek, lényegében az dönti el, hogy *mit tekintünk a nemvagyoni károsodással okozati összefüggésben álló indokolt költségnek.*

A bírói gyakorlatban *kétféle tendencia* érvényesül. A sértettnek nyújtandó teljes kárpótlás biztosítása végett az ilyen károk és költségek *tágabb értelmezése* indokolt. A Legfelsőbb Bíróság adott esetben az általános kár megállapítása során figyelembe vette, hogy aki végtagját elveszti vagy feltűnően eltorzul, az éptestű ember által megszerezhető sokféle előnytől fog elesni,[55] illetve, hogy az arc feltűnő eltorzulása a társadalmi érintkezésben bizonyosfokú korlátozottságot okoz, ami az érvényesülést is befolyásolja.[56] Ez az álláspont a nemvagyoni és a vagyoni elemek elválaszthatatlan összefüggésére mutat rá. Kártérítés jár a Legfelsőbb Bíróság szerint, ha a pályája kezdetén álló fiatal színésznő baleset okozta súlyos arcsérülés miatt választott pályáján többé nem működhet.[57] Általános kártérítést állapított meg a Budapesti Fővárosi Bíróság, mert a baleseti megrázkódtatás a sérültnek a tanulásban nehézséget okoz, illetve mert a sérült nőnek bizonyos körülmények között szokatlan ruházatot kell állandóan viselnie.[58] Megtérítendők a Legfelsőbb Bíróság szerint azok a többletköltségek, amelyek a baleset folytán megbénult gyermek iskolába járásával, ruházkodásával, gondozásával kapcsolatosak.[59] Megtérítendő kárként értékelte a Legfelsőbb Bíróság az egyetemi tanulmányok elhúzódását.[60]

A másik tendencia a szocialista szervezetekkel szemben érvényesített kártérítési igények visszaszorítása. Nem ítélt meg általános kártérítést a Legfelsőbb Bíróság a jobb szem, másik esetben a jobb láb elvesztése miatt azzal az indokkal, hogy a társadalombiztosítás alapján nyújtott járadék, illetve rokkantsági nyugdíj az így keletkezett kárt kiegyenlíti.[61] A legutóbbi idők bírósági gyakorlatában még az általános kártérítés alkalmazása is háttérbe szorult. Bíróságaink nem csupán az eszmei kártérítéstől de a nehezen konkretizálható vagyoni károk megtérítésétől is elzárkóznak.[62] Az ilyen *szűkmarkú bírói gyakorlat nem szolgálja megfelelően a reális kártérítés biztosítását, útjában áll az eszmei kártérítés megvalósulásának.*

A kártérítési igények háttérbe szorítására irányuló tendenciát tükröz az a sajátos szabályozási mód is, hogy pl. a testi sérülés vagy a halál által okozott *nemvagyoni kár kompenzálására a Ptk szerződéses keretek között lehetőséget ad, csak a kártérítést zárja ki.* Biztosítási szerződés alapján lehetőség van a nemvagyoni

[54] A *Ptk miniszteri indokolása* is kifejti, hogy az általános kártérítés körében megtéríthetők a nem vagyoni kár megszüntetéséhez vagy csökkentéséhez szükséges kiadások és költségek is. — Ptk miniszteri indokolás, XXXI. fejezet 2. pont.

[55] Legfelsőbb Bíróság Pf II. 21 321/1955. sz. ítélete.

[56] Legfelsőbb Bíróság Pf II. 22 254/1954. sz. ítélete.

[57] Legfelsőbb Bíróság PK 804/10. sz. állásfoglalása — Polgári Elvi Határozatok, Budapest, 1969. 49. sz., 219—221. old.

[58] Budapesti Fővárosi Bíróság 18 P 26 800/1955. sz. ítélete.

[59] Legfelsőbb Bíróság P törv. II. 21 233/1963. sz. határozata (BH 4033).

[60] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20 077/1965. sz. határozata (BH 4650).

[61] Legfelsőbb Bíróság Pf. 23 664/1954. sz. és Pf. II. 23 950/1954. sz. ítélete.

[62] A bírósági gyakorlat a rendelkezésre álló eszközzel is mostohán bánik. Az általános kártérítés intézményét sokszor arra használják fel, hogy a kártérítés mértékét csökkentsék azon a címen, hogy a károsult viszonyai a káresemény nélkül kedvezőtlenebbül is alakulhattak volna. *Eörsi* 45. jegyzetben idézett műve 443. pont. BH 4650. sz. 11/1965.

jellegű károsodás pénzben történő megtérítésének. Egyébként jogrendszerünk kizárja a túlbiztosítást, nem engedi meg, hogy valaki érték felett biztosítson. Márpedig, ha a nemvagyoni kárnak nincs értéke, akkor a baleset esetére kikötött biztosítási összegnek a tényleges vagyoni károsodást meghaladó része túlbiztosítást jelent. A Ptk ezt mégis lehetővé teszi, ami azt jelenti, hogy *kizárólag a polgári jogi felelősség körében akarja kizárni a nemvagyoni kár vagyoni kompenzálását.* Ez a tény is bizonyosfokú ellentmondást tükröz.

IV. Az eszmei kártérítés módjának és mértékének a meghatározása

Az eszmei kártérítés problémakörében az *egyik legnehezebb kérdés a nemvagyoni kár értékelése,* a kártérítés módjának és mértékének a meghatározása. *Marton Géza* szerint a nemvagyoni kár megtérítésére vonatkozó kötelezettség elismerésének mindig komoly akadálya volt a kármegállapítás nehézsége, főleg a kötött bizonyítás és a bíróval szembeni bizalmatlanság korszakában.[63] Ez a szempont most nem lehet komoly érv. Mai jogrendszerünk sem a kötött bizonyítást, sem a bíróval szembeni bizalmatlanságot nem ismeri. — *Széles körben lehetőség van a szabad bírói mérlegelésre.* A kártérítési perek körében külön eljárásjogi és anyagi jogi szabály teszi lehetővé a bírói szabad mérlegelést az összegszerűség meghatározásánál. Anyagi jogi lehetőség az általános kártérítés. — *Eörsi* szerint általános kárról beszélünk, ha a kár mérve bizonytalan, mert nincs elfogadott mérce a felmérésére.[64] Ez a megállapítás az immateriális kárra is alkalmazható. A *nehézség itt is abból adódik, hogy nincs megfelelő mérce, amely pénzértékben kifejezhetné az immateriális érdeksérelmet.* — Ezért elvileg az általános kártérítés körébe vonható megfelelő jogszabályi rendezés esetén az immateriális kár megtérítése is.

A lehetőség tehát elvileg megvan az immateriális kár értékelésére. Meg kell határozni azonban azt is, hogyan lehet a gyakorlatban élni ezzel a lehetőséggel. Ez az igény csendül ki lényegében az eszmei kártérítéssel kapcsolatos minden elméletből. *Kertész* arra mutat rá, hogy a nemvagyoni hátrányból fakadó lelki következmények belső kompenzálásához szükséges anyagi feltételeket kell megteremteni. *Mádl* a kulturális-morális boldogulási lehetőség vagyoni eszközökkel történő ellensúlyozásáról beszél. *Balás P. Elemér* az erkölcsi javak terén megzavart egyensúly bizonyos mértékű helyreállítását tekinti a vagyoni elégtételadás feladatának. *Knapp* olyan használati értékek beszerzésének a lehetővé tételében látja az eszmei kártérítés rendeltetését, amelyek bizonyos elégtétellel szolgálnak a nemvagyoni hátrányért. A lengyel *Ignatovitz* szerint eszközt kell nyújtani a károsultnak az élet könnyebbé tételéhez. *Apáthy* azt fejtegeti, hogy olyan összegű elégtétel nyújtására van szükség, amely a nemvagyoni érdeksérelem folytán elszenvedett rossz érzéseket kiegyenlíti azokkal a jó érzésekkel, amit a pénz juttatása nyújt. *Marton* másnemű előny nyújtásával kívánja hozzávetőlegesen kiegyenlíteni az elszenvedett nemvagyoni sérelmet. Elméletében a vagyoni szolgáltatás csak körülbelüli egyenértéke a nemvagyoni sérelemnek.[65]

Mindez a helyes szempont véleményem szerint feltétlen érvényesülést kíván. Rá kell azonban arra is mutatni, hogy a kár felmérése és a kártérítés összegének a megállapítása *nem történhet elszigetelten.*

A személyiségi érdeksérelmet érintő kár értékelése során, — ahogy arra az általános kártérítéssel kapcsolatban *Asztalos* rámutatott — a károsult korábbi életkörülményeit kell összevetni a károsodás következtében beállott változással, állapottal.[66] Ez a módszer — álláspontom szerint — a pénzben fel nem mérhető vagyoni kár mellett a kifejezetten nemvagyoni kár értékelésére is alkalmas. Csupán azzal kell kiegészíteni ezt a tételt, hogy az életkörülmények vizsgálatának ki kell terjednie a nemvagyoni körülményekre, nemvagyoni szempontokra is. — E vizsgálat eredményeként *fel kell kutatni a károsodás által megbontott egyensúly legalább viszonylagos helyreállításának a megfelelő módszereit.* — E módszer keretébe tartozik a Ptk 85. §-ának az (1) bekezdésében írt objektív szankciók alkalmazása és a (2) bekezdés alapján az erkölcsi kárral kapcsolatos vagyoni károk megtérítése is. Hiszen, ha az objektív szankciók alkalmazása megszünteti a jogsérelem hatását és következményeit, akkor eszmei kártérítésre nem kerülhet sor. A vagyoni károk megtérítését azért kell figyelembe venni, mert közvetve ez is szolgálja, befolyásolja a nemvagyoni károsodás következményeit.

A kártérítésen kívüli jogi eszközök és a vagyoni kártérítés közvetett hatásának a felmérése után meg kell állapítani, hogy az így fennmaradó hátrány kiküszöböléséhez milyen anyagi áldozatra van szükség. Ez lehet konkréten meghatározható. E körbe tartoznak a nemvagyoni kár elhárítására alkalmas orvosi és egyéb (plasz-

[63] *Marton* 33. számú jegyzetben idézett műve 40. old.

[64] *Eörsi* 45. számú jegyzetben idézett műve 438. pont.

[65] *Kertész* 23. sz. jegyzetben idézett műve 92—93. old., *Mádl* 21. sz. jegyzetben idézett műve 471—472. old., *Balás P. Elemér:* A nem vagyoni kár megtérítése, Jogtudományi Közlöny, 1913. 12. sz. 89—100. old., *Luby, Stefan* 53. sz. jegyzetben idézett műve 9/c. pont; *Knapp, Viktor* 41. számú jegyzetben idézett műve 128. old. *Ignatovitz:* A társadalmi tulajdonban levő vállalatok anyagi felelőssége az üzemi balesetért, Varsó 1955. *Marton Géza* 33. számú jegyzetben idézett műve 395. old. *Apáthy* 8. számú jegyzetben idézett műve 197. old.

[66] *Asztalos László* 22. számú jegyzetben idézett műve, 280. old.

tikai, kozmetikai) beavatkozások költségei, valamint más hasonló indokolt kiadások, pl. az eltorzulás hatását enyhítő ruházkodásnak, a sérült gyermeket ért lelki traumával kapcsolatban a figyelem lekötését szolgáló játékok beszerzésének a költségei.

A még mindig fennmaradó hátrány kiküszöböléséhez szükséges pontosan nem konkretizálható vagyoni költség az eszmei kártérítés. Ezt kizárólag mérlegelés útján lehet csupán megállapítani. Hasonlóan, mint adott esetben a szintén nem konkretizálható egyes — általános kártérítésként jelenleg is megítélt — vagyoni károsodások ellenértékét. *Az összeg megállapítását befolyásoló szempontok:* a nemvagyoni hátrány jellege, nagysága, jelentősége, tartama, *a megítélt pénzösszeg által biztosított lehetőség a nemvagyoni hátrány legalább viszonylagos ellensúlyozására.* — Az ellensúlyozás módját nem lehet pontosan meghatározni, nem is lehet kimerítően felmérni, csupán tájékozódó vizsgálódásokra van lehetőség. Ugyanis nem lehet pl. azt mondani, hogy a kérdéses érdeksérelem viszonylagos elhárításához feltétlenül egy bizonyos külföldi útra van szükség, és ennek a költségét kell megtéríteni. Különösen *nem lehet meghatározni, hogy a károsult a megítélt pénzösszeget milyen célra köteles felhasználni.* Csak mint lehetőséget kell a mérlegelésnél adott esetben számításba venni az érdekek aránybaállítása során, hogy a megítélendő összeg pl. alkalmas lehet egy olyan külföldi út fedezésére is, amelynek a révén biztosítható előny esetleg alkalmasnak látszik az elszenvedett hátrány hatásainak a viszonylagos kiküszöbölésére.

A korábbiakban már kimutattuk, hogy a társadalmi-kulturális fejlődés mai fokán igen sok nemvagyoni érték megszerzéséhez van szükség anyagi eszközökre.[67] Azt is megvilágítottuk, hogy az emberi szükségletek kielégítése körében a vagyoni és nemvagyoni érdekek és értékek összefonódva jelentkeznek. Egyrészt a vagyoni érdekek érvényesülése elősegíti a nemvagyoni értékek megvalósulását, másrészt a nemvagyoni értékek megszerzése, illetve elvesztése hatással van a vagyoni érdekek alakulására. *Az ember vagyoni és nemvagyoni érdekeinek és értékeinek összefüggésükben történő vizsgálata teszi csak lehetővé egyrészt annak a megállapítását, hogy a nemvagyoni károsodás milyen egyensúlyeltolódást okozott, másrészt* annak a vizsgálatát, hogy ezt az egyensúlyt *milyen anyagi eszközökkel lehet* — viszonylagosan *helyreállítani.*

Kétségtelen, hogy e két tényező megállapításához nincs abszolúte biztos kulcs, minden kétséget kizáró *objektív zsinórmérték.*[68] Mérlegelés útján, hozzávetőleges becsléssel kell felmérni, hogy milyen anyagi előnyök biztosítása tudja kiegyenlíteni a nemvagyoni érdeksérelemből fakadó hátrányokat. *Eszközeink fogyatékossága nem lehet ok arra, hogy lemondjunk a nemvagyoni érdeksérelem orvoslásáról.* Az emberi adottságok és lehetőségek gyarlósága az élet számtalan más területén sem engedi meg a „mindent vagy semmit" elv alkalmazását. Hiszen az a legszebb az életben, hogy *az ember erejét, lehetőségeit felülmúlva küzd céljainak eléréséért még akkor is, ha eszközei gyarlók, lehetőségei korlátozottak.*

Törő Károly

[67] A személyiségi jog egyik legrégebbi teoretikusa is megállapította, hogy a pénz sok eszmei érték megszerzésére ad kulcsot. *Gierke:* Deutsches Privatrecht, Leipzig, 1895. I. köt.

[68] *Grosschmied Béni* szerint olyan általános kritérium, amely a nem vagyoni károkat el tudná választani, még nincs feltalálva, megítélése nélkülözi az objektív zsinórmértéket. 39. sz. jegyzetben idézett mű.

A bűnözési statisztika koncepciójának kérdéséhez*

Mind a hazai mind a külföldi statisztikai irodalomban a bűnözés statisztikai vizsgálatára vonatkozóan különböző terminológiákkal találkozunk — mint pl.: „Igazságügyi statisztika", „bűnügyi statisztika", „bírósági statisztika", „kriminál statisztika" stb. E statisztikai koncepciók értelmében a statisztikai vizsgálatok, bár eltérő mértékben, a bűnözés vizsgálatán túlmenően egyéb területekre is, így pl. a polgári jogi jogviszonyokra, az egyes bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek tevékenységére stb. kiterjednek. Következésképpen tudományelméleti, de a gyakorlat szempontjából is szükségesnek látszik e terminológiák tartalmának tisztázása, amihez jelen tanulmány is hozzájárulni kíván.

1. Ez alkalommal nem lehet feladat a statisztikai tudomány egész rendszerének bemutatása, de a tulajdonképpeni célkitűzés érdekében, mint a probléma megközelítésének egyik lehetséges kiindulási pontját, e kérdést is kívánatos érinteni.

Ismeretes, hogy a statisztika fogalmát kettős értelemben használják. A statisztika fogalmán egyrészt a társadalmi-gazdasági élet legkülönbözőbb, tömegesen előforduló jelensé-

* Fenti cikk egy készülő nagyobb terjedelmű tanulmány vázlatos elméleti alapjait tartalmazza, amelyet Szerző kifejezetten megvitatás céljából tesz közzé.

geire vonatkozó adatgyűjtő, feldolgozó, elemző tevékenységet értik, azaz a gyakorlati statisztikai tevékenységet. Ilyen értelemben a statisztikai vizsgálódások tárgya, területe, — mint ahogy a társadalmi-gazdasági élet is — igen sokrétű, és ami a lehetőségeket illeti, taxatíve szinte fel sem sorolható.

Ezért a statisztikai tevékenység főbb ágait, területeit — a ténylegesen kialakult viszonyoknak megfelelően — csak példálódzóan szokás felsorolni; mint pl. a népességi statisztika, majd iparstatisztika, mezőgazdasági statisztika, kereskedelmi statisztika stb. — tulajdonképpen a népgazdaság termelő ágazatai szerinti megkülönböztetést alapul véve —, gazdasági statisztika, mint a népgazdaság egészét átfogó statisztika, továbbá szociális-kulturális, igazságügyi stb. statisztika, mint felépítmény-jellegű statisztikák.

Nyilvánvaló, hogy ennél az alapvető tagolásnál a társadalmi-gazdasági viszonyok objektív struktúráját kell alapul venni: ezek problémáival már nem a statisztika, hanem alapvetően a történelmi materializmus, illetve a politikai gazdaságtan foglalkozik; majd az egyes főcsoportokon belüli további felosztáshoz az adott területtel foglalkozó tudományág ismereteire is figyelemmel kell lenni.

Másrészt a statisztika fogalmán — szűkebb értelmezésben — a statisztikai tevékenység elméletét értik, azaz azoknak a módszertani ismereteknek összességét, tudományos rendszerbe foglalását, amelyek meghatározzák a gyakorlati statisztikai tevékenység végzését. Ez utóbbi értelemben megfogalmazott statisztikai módszertan vagy elmélet ismét tovább tagolható. Nevezetesen: beszélünk általános statisztikáról, amely általában a statisztikai tevékenység során alkalmazható elméleti, módszertani kérdésekkel foglalkozik. Megkülönböztetünk továbbá ágazati, vagy szakstatisztikákat, amelyek a társadalmi-gazdasági élet csak egy-egy körülhatárolt területén végzendő statisztikai tevékenységre vonatkozóan konkretizálják az általános elveket, az egyes módszerek alkalmazási lehetőségeit, módjait, figyelembe véve a vizsgálandó terület sajátosságait, illetve az adott ágazattal foglalkozó tudományág által feltárt megállapításokat, ismereteket. Következésképpen elvileg annyiféle szakstatisztikát határolhatunk el, ahányféle ágazata különböztethető meg a statisztikai tevékenységnek. Tekintve, hogy a statisztikai tevékenység egyes területeinek elhatárolása sem tisztázódott még ezideig megnyugtató módon, rendszerét illetően is több elképzelés ismeretes — így a szakstatisztikák taxatív felsorolása is nehézségekbe ütközik. A szakstatisztikák vonatkozásában is csak — a statisztikai tevékenységekhez hasonlóan — a legalapvetőbb és legkidolgozottabb statisztikákat szokás példálódzva felsorolni; mint pl. népesség-, ipar-, mezőgazdaság-, kulturális-, igazságügyi, stb. statisztika. Természetesen a szakstatisztikák rendszerét — még ha taxatíve fel is sorolhatnánk —, sem tekinthetjük lezártnak, mert a társadalmi-gazdasági élet számos olyan területét említhetjük, ahol statisztikai tevékenységet végeznek — s ami a jövőben mind intenzíve, mind extenzíve még tovább növekedhet —, ugyanakkor a vonatkozó speciális elméleti tételek, azaz a statisztika rendszerének kidolgozásával jelenleg is adós a statisztikai tudomány. Mentségére legyen mondva, az egyes statisztikák elméleti kidolgozásának elmaradása ezideig részben a társadalmi igény hiányán, vagy — legalábbis egyes területeken — a statisztikai módszerek kisebb mértékű, esetleges — és nem rendszeres — alkalmazásán is múlott.

2. Abból az alapállásból kiindulva, hogy a társadalmi viszonyok jelentős része (házasságkötés, válás, halálozás, adás-vétel, igazgatás, termelés, közlekedés, munkaviszony stb.) egyben jogviszonyokként is megjelenik, felmerül a kérdés, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága egy ún. *jogi statisztikának*, mint általánosabb értelemben vett statisztikai rendszer kialakításának.

Előre leszögezhető, hogy egy olyan *jogi statisztikai rendszer*, amely magában foglalná mindazokat a társadalmi jelenségeket — eseményeket, cselekvéseket, folyamatokat —, amelyeket a jog szabályoz, nem lehetséges. Egy ilyen megoldás egyrészt átfedéseket, más statisztikai területre történő behatárolást eredményezne, másrészt azzal a veszéllyel járna, hogy a társadalmi élet jelenségeiben nem annyira közvetlenül a társadalmi viszonyokat tanulmányoznák, hanem inkább a jogviszonyokat, amelyek viszont közvetett formában fejezik ki a társadalmi viszonyokat.

Az is nyilvánvaló, hogy a jogi statisztikák nem alkothatnak önálló ágazati statisztikát, mivel a jogszabályokkal rendezett társadalmi jelenségek konkrét tárgyát, valamint a jogalkotó és jogalkalmazó jogi intézményeket, szerveket és azok tevékenységét tekintve oly sokoldalúak, amelyek nem foglalhatók össze egy önálló statisztika keretében. Végeredményben tehát a „jogi statisztikák" terminus technikus tulajdonképpen csak gyűjtőfogalomként használható, mely jelzi, hogy bizonyos szempontból azonos jellegű statisztikák csoportjáról van szó, s így képezhetnek relatíve egységes rendszert a statisztikai rendszer egészén belül.[1]

A jogi statisztikák közös sajátossága, hogy tárgyuk jogviszonyok. Ehhez azonban mindjárt

[1] A. Ju. Totev A jogi statisztikák egységes rendszerének kérdését is felveti, és szükségesnek tartja a társadalmi viszonyoknak — mint jogviszonyoknak — elkülönített és független statisztikai tanulmányozását is. Ezt az igényt azonban — szerinte — a bírósági statisztika elégíti ki, melynek tárgyát más szakstatisztika nem vizsgálja. A jogi statisztikáknak csak a bírósági statisztikára való leszűkítése természetesen nem fogadható el több okból sem, de különösen a jogviszonyok már említett heterogénitására tekintettel. — Bírósági statisztika, Egyetemi jegyzet, 1966. I. fejezet (bolgár nyelven).

hozzá kell tenni, hogy a jogi statisztikák fogalma nemcsak kizárólag jogi elemeket tartalmaz. Ide sorolható ugyanis az állami szervek jogi elemekkel kapcsolatos tevékenységének statisztikai vizsgálata is, amely semmilyen más statisztikának nem képezheti tárgyát. E két (jogviszonyi, illetve tevékenységi) oldal pedig — jóllehet eltérő tárgyuk ellenére szoros egységet alkot —, már alapul szolgálhat a jogi statisztika, mint egységes rendszer, vagy mint statisztikai főcsoport tagolásához.

Ebből az aspektusból megkülönböztetett két vizsgálati tárgy globálisan és nagy vonalakban csaknem fedi egymást, tekintve, hogy a jogi statisztika körébe tartozó szervek tevékenysége zömmel jogviszonyokra vonatkozik. Eltérés e tekintetben csak annyiban mutatkozhat, hogy az egyes állami szervek tevékenysége nem minden esetben, s nem közvetlen jogviszonyokkal kapcsolatos, illetve bizonyos jogviszonyok az állami szervek közreműködése nélkül is keletkeznek.

Az állami szervezet működésével, illetve a jogviszonyokkal összefüggő kérdések elhatárolása azonban önmagában korántsem tekinthető sem elegendőnek, sem alapvetőnek. Gyakorlatilag ugyanis az a helyzet, hogy azonos jellegű jogviszonyok nemcsak azonos típusú, hanem különböző típusú, funkciójú szervek tevékenységi köréhez is tartozhatnak, de fordítva is, azonos típusú, funkciójú szervek tevékenysége különböző jellegű jogviszonyokra terjedhet ki. Következésképpen további *megkülönböztetést* kell tenni egyrészt a különböző *állami szervtípusok között*, másrészt további *csoportosítást* kell alkalmazni a *jogviszonyokon* belül is. A tagolás alapjául természetesen az állam- és jogtudományok tételeiből kell kiindulni.

A különböző állami főfeladatokat megvalósító különböző típusú szerveket alapul véve megkülönböztethetünk: *államhatalmi, államigazgatási, bírósági, ügyészségi,* statisztikákat.[2] Ezek tárgyát nagy megközelítéssel a következőkben lehetne körvonalazni.

a) Az *államhatalmi statisztika* kiterjed mindenekelőtt általában a jogszabályozásra, a jogalkotás struktúrájának időbeli, szerkezeti változásainak bemutatására, valamint az idevonatkozó, a hatásköri és egyéb ismérvek szerint csoportosított államhatalmi szervek működésének, tevékenységének statisztikai elemzésére.

b) Az államigazgatási statisztika magában foglalja az államigazgatási szervezeteknek a lakosság, az állami vállalatok, intézmények stb. igazgatása érdekében kifejtett tevékenységének, továbbá egyrészről az államigazgatási szerv, másrészről a lakosság, az állami vállalatok, intézmények, valamint az eltérő szintű államigazgatási szervek között keletkező államigazgatási (jogi) viszonyok statisztikai elemzését.[3] (Ideértve tehát a rendőrségi tevékenység egy részét is.)[4]

c) A *bírósági statisztika* a bírósági szervek által tárgyalt (vagy perenkívüli) ügyekhez kapcsolódó jogviszonyok, valamint az eljárás illetve irányítás különböző szakaszában kifejtett tevékenységének statisztikai vizsgálatára terjed ki.

d) Az *ügyészségi statisztika* — az ügyészség feladatkörének megfelelően — kiterjed a törvényesség feletti felügyeleti tevékenység számbavételére, továbbá a bűnüldözés körében az eljárás különböző szakaszában végzett tevékenységének, illetve az érintett jogviszonyok (jelenségek) statisztikai megfigyelésére.

A jogi statisztikának az állami főfeladatok szerinti, vagy másképpen különböző funkciójú szervek szerinti tagolás alapján a statisztikai vizsgálat tehát kiterjedhet mind a tevékenységi mind pedig a jogviszonyi oldalra.

A jogi statisztikák másik lehetséges — szerintem alapvetőbb — csoportosítását a *jogágazatok szerinti tagolás* képezheti, amelynél tehát a különböző jellegű jogviszonyok képezik a felosztás tárgyát. A hazai jogrendszer tagozódását véve alapul elvileg az alábbi *jogi statisztikákat* különböztethetjük meg: *államjogi, államigazgatási jogi, büntetőjogi, polgári jogi, pénzügyi jogi, családjogi, munkajogi, földjogi, termelőszövetkezeti jogi, és nemzetközi jogi* statisztika. Ismételten hansúlyozom, hogy ez a felosztás egyelőre csupán csak elméletileg lehetséges, mivel ezek nagyobb része — tulajdonképpen a büntetőjogi és a polgári jogi, s némi fenntartással az államigazgatási jogi statisztika kivételével — gyakorlatban még *nem létező* statisztikai ágazatok.

Természetesen nem arról van szó, hogy a három jogágon kívül a többi jogágban nincs szükség statisztikai adatokra, statisztikai megfigyelésekre, illetve, hogy ezekben az ágazatokban ezideig nem végeztek volna — a szükséghez képest esetlegesen akár országos vagy szűkebb körű — statisztikai felméréseket. Ez utóbbi jogágazatokra azonban inkább az jellemző, hogy a felhasznált statisztikai információk jelentős

[2] Hangsúlyozni kívánom, hogy itt csak kifejezetten a jogi elemekkel kapcsolatos főbb állami feladatokat említem — ami korántsem jelent teljes felsorolást — s eltekintek az egyszerűsítés érdekében számos egyéb állami feladatot megvalósító szerv — pl. büntetésvégrehajtás, stb. — ideiktatásától. Továbbá eltekintek itt attól a ténytől is, hogy társadalmi szervezetek is ellátnak bizonyos állami feladatokat, amelyekre ugyancsak figyelemmel kellene lenni a jogi statisztikák problematikájának részletes kidolgozásánál.

[3] Részletesebb kidolgozásban l. Balázs J.—Forgó I.—Juhari F.: Ténykutatások az államigazgatásban c. tanulmány első fejezetében, Közalkalmazottak Szakszervezete kiadásában, Szegedi Nyomda, 1966.

[4] Sz. Sz. Osztrumov az államigazgatási statisztikához sorolja a bírósági statisztikát is, „Szovjet bírósági statisztika — különös és általános rész", a Moszkvai Egyetem kiadása, 1962. (az Országos Kriminalisztikai Intézet nyersfordítása alapján 100 és 180. old.), majd később a bírósági statisztika fő ágait megkülönböztetve a büntetőjogi statisztikát önálló tudománynak tekinti. Ui.: 212. old.

részét általában más szakstatisztikától veszik át. Így pl. a pénzügyi jogviszonyok vizsgálatánál kiegészítő jelleggel elsősorban a pénzügyi statisztikai, gazdaságstatisztikai, vállalati stb. statisztikai eredményekre támaszkodnak; vagy a munkajogi viszonyok esetében a munkaügyi, bérstatisztikai, demográfiai stb. adatokra. Bizonyos esetekben, a jogi ágazatok újabb keletű differenciálódása révén — mint pl. a családjog, munkajog vonatkozásában jelenleg a polgári jogi statisztika elnevezéssel ismert szakstatisztika keretében gyűjtik a válási, illetve munkajogi jellegű adatokat. Természetesen a büntető- és a polgári jogi szabályozáshoz is több, más statisztikai eredmények felhasználására kerül sor.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a jogi statisztikák létjogosultságának, valamint a jogi statisztikák tagolásának problémafelvetése is jelzi, hogy a szakstatisztikák elhatárolása terén általában is, de különösen a jogi szakstatisztikák területén még számos megoldatlan probléma található. Továbbá ez ideig viszonylag a legtökéletesebben kidolgozott jogi statisztika csupán a büntetőjogi, kisebb mértékben a polgári jogi statisztika, s utóbbi időben kezdeményezések történtek az államigazgatási statisztika — mint szakstatisztika — kidolgozására.[5] A jogrendszernek megfelelő további jogi ágazati-statisztikák kidolgozására — tárgyának, céljának, módszereinek stb. megfogalmazására — ez ideig még kísérletképpen sem került sor.

3. A továbbiakban csak a büntetőjogi statisztika problémáit tartva szem előtt, abból kell kiindulni, hogy ez ideig még e téren sem alakult ki a terminológiák vonatkozásában egyértelmű állásfoglalás. A leggyakrabban alkalmazott elnevezések — mint már utaltam rá — az igazságügyi, bírósági, büntetőjogi, bűnügyi statisztika. Természetesen az osztályozás egyrészt adott történelmi időszakban is, több szempontból lehetséges s valamennyinek lehet reális alapja. Másrészt — mint ahogy a tudományok egészének rendszere — a statisztika rendszere, a szakstatisztikák elhatárolása is történelmileg változó, amely függ a társadalmi-gazdasági élet és ennek megfelelően a tudományos ismeretek fejlődésétől, differenciálódásától.

Az igazságügyi statisztika a XVIII. sz. végi és a XIX. sz. eleji kibontakozásakor kifejezetten tevékenységi — közigazgatási jellegű — statisztikaként jelentkezett, amikor is az igazságszolgáltatást, mint az állam egyik fő feladatát, tevékenységét kívánták számbavenni. Majd a — Guerry és Quetelet által megalapozott — morálstatisztika keretében —, amely a mai kriminológia elemeit is magában foglalta —, került előtérbe a bűnözésnek, mint társadalmi tömegjelenségnek a vizsgálata. Tulajdonképpen e kettős igény határozta meg a későbbi társadalmi, történeti fejlődés során az igazságügyi (bűnügyi) statisztika célját, feladatát és gyakorlati művelését. A statisztika e kettős jellegét, tárgyát, feladatát jóllehet korán felismerték — ha nem is határolták el élesen azokat — és attól függően, hogy adott statisztikai vizsgálatok, a közölt adatok, ismeretek dominánsan melyik oldalt domborították ki, illetve azok melyik adatszolgáltató szervtől származtak nevezték igazságügyi, bírósági, bűnügyi stb. statisztikának.

Tekintve, hogy hazai viszonylatban alapvetően az igazságügyi statisztika terminológiája vert gyökeret a szakstatisztika keresése, kialakítása szempontjából közelítve a problémát, felvethető a kérdés, hogy önálló szakstatisztikának tekintjük-e az igazságügyi statisztikát. E kérdés eldöntéséhez mindenekelőtt szükséges áttekinteni e kategória tartalmát, s az idevonatkozó nézeteket. Ezzel kapcsolatban megjegyezhető, hogy egyrészt a tudományelméleti jellegű kérdéseket, azaz az igazságügyi statisztika rendszerének tárgyalását általában mellőzik az e témakörbe tartozó munkák, másrészt hazai viszonylatban is csupán a jogi kari egyetemi jegyzetekben találunk erre vonatkozóan állásfoglalásokat. Mivel ezek egyben általánosan elfogadott álláspontokat képviselnek, szükségképpen ezekből kell kiindulni.

Theiss professzor megfogalmazása szerint „... az igazságügyi statisztika a statisztikának az az ága, amely legszorosabb kapcsolatban áll a joggyakorlattal és jogtudománnyal, amennyiben feladata az igazságszolgáltatási tevékenység számszerű jellemzése", — illetve az igazságszolgáltatás fogalmát szélesebben értelmezve — az igazságügyi statisztika feladata „... az igazságszolgáltatás keretében és érdekében működő állami szervek tevékenységének, valamint ennek tárgyát alkotó, illetőleg ezzel kapcsolatos társadalmi és jogviszonyok számszerű jellemzése és elemzése".[6] Tartalmilag hasonlóan fogalmazza meg az igazságügyi statisztika tárgyát Hoóz professzor is.[7]

Az igazságügyi statisztikán belül két fő ágat szokás megkülönböztetni: 1. a büntetőjogi (bűnügyi) és a 2. polgári-jogi statisztikát. E tagolásnak megfelelően a büntetőjogi (bűnügyi) statisztika kiterjed a bűnözés elleni küzdelemben működő állami szervek tevékenységének, valamint a bűnözés jelenségeinek a számbavételére. „A büntetőjogi statisztika, a bűnüldözési tevékenység mozzanatait figyelemmel kíséri a büntető eljárás összes különböző szakaszaiban. Ezek során egymás után a rendőrségi, ügyészségi, bírósá-

[5] Mint 2. jegyzet alatt, továbbá Kovacsics J.: Az államigazgatási munka hatékonyságának elemzésére vonatkozó ténykutatások a székesfehérvári Városi Tanácsnál. Állam- és Igazgatás, 1965., 2. sz. és Kovacsics: Bevezetés az államigazgatási statisztikába. Budapest, 1966., Tankönyvkiadó.

[6] Theiss Ede: Igazságügyi statisztika. Statisztika. Szerkesztette Theiss E., Felsőoktatási Jegyzetellátó V. Bpest, 1959., II. rész, 91. és köv. old.

[7] Hoóz István: Statisztika III. Igazságügyi Statisztika. Szerkesztette Kovacsics J., Tankönyvkiadó, Bpest, 1966., 3. és köv. old.

gi és börtönügyi szervek munkája áll a vizsgálat gyújtópontjában."[8]

E koncepció értelmében a büntetőjogi statisztika a rendőrségi, ügyészségi, bírósági, büntetésvégrehajtási statisztikára tagozódik, illetve e szervek statisztikájából tevődik össze. Theiss Ede — kihangsúlyozva, hogy az igazságügyi statisztika tárgyának a jogi szempontok szerinti elhatárolásánál a szoros értelemben vett igazságszolgáltatás szempontjait kell meghatározó tényezőknek tekinteni — kirekeszti ebből a szabálysértések statisztikáját, amely államigazgatási jellegű statisztikának tekinthető. Ezzel szemben Hoóz István a bűnügyi statisztikához a rendőrségi, bírósági és büntetésvégrehajtási statisztikán kívül odasorolja a szabálysértések és a társadalmi bíróságok statisztikáját is.

Az igazságügyi statisztika másik ágának a polgári jogi (polgári ügyi) statisztika tárgyát pedig „... az állami szerveknek a polgári eljárás során kifejtett tevékenysége és az ennek keretében elbírált jogviszonyok alkotják". Továbbá „... a polgári eljárás tartalma tekintetében figyelembe kell venni, hogy az érvényes jogszabályok értelmében az idetartozó ügyek a polgári jog, családjog, munkajog, mezőgazdasági jog és egyes kivételes esetekben az államjog, mint anyagi jogágak köréből származhatnak."[9]

Az igazságszolgáltatási szempontok előtérbe helyezésével Theiss Ede itt is mellőzni kívánja pl. a döntőbizottsági eljárást, mivel azok különleges államigazgatási jogi intézménynek minősülnek. Hoóz István pedig a polgári jogi statisztikához az ügyészségek, bíróságok, a társadalmi bíróságok, a döntőbizottságok és a területi munkaügyi döntőbizottságok statisztikáját sorolja.[10]

Ez alkalommal az igazságügyi statisztika fogalmára, tárgyára vonatkozó itt felhozott nézeteknél nem az esetleges, a részletkérdésben mutatkozó eltérések az érdekesek — éppen ezért azokkal nem is szándékozom polemizálni —, hanem a fenti definíciókból levonható általánosítások. Összegezésképpen ugyanis leszögezhető, hogy az igazságügyi statisztika fogalmán ma nálunk, eltekintve az árnyalati különbségektől,

— különböző funkciójú, *különböző állami feladatot végző* állami *szervek,*

— e feladatoknak megfelelően *különböző jellegű tevékenységeinek,* illetve

— mind ezekből következően *eltérő* társadalmi-*jogviszony* statisztikai vizsgálatát értik.

Ezek szerint az igazságügyi statisztika tárgyát illetően tehát egyrészt több az eltérő, mint a közös jellemző. Másrészt az igazságügyi statisztika koncepciójának legnagyobb hiányossága az, hogy nem a tulajdonképpeni tárgyat — azaz nem a bűnözést, mint társadalmi jelenséget, illetve mint büntetőjogi jogviszonyokat, továbbá nem a polgári jogi jogviszonyokat — veszi alapul a tagolásnál, hanem a bűnüldöző és a bűnözéssel kapcsolatos, illetve a polgári jogi ügyekben eljáró szerveket. Továbbá — az előbbinek természetes következményeként — nem a társadalmi, jogi jelenségek vizsgálatát helyezi előtérbe, hanem a szervek tevékenységét.

Talán e sommás észrevételek is elegendők ahhoz, hogy az igazságügyi statisztikát ne tekintsük önálló szakstatisztikának, még akkor sem, ha — egyetlen közös tulajdonságát alapul véve — általánosságban az igazságszolgáltatási, illetve az igazságszolgáltatás érdekében működő szervek statisztikáját fogja össze. Mindezek figyelembevételével inkább helyeselhető az a felfogás, amely az igazságügyi statisztikai elnevezést csak az igazságszolgáltatási szervek tevékenységi statisztikájának jelölésére tartja fenn.[11] Felfogásom szerint azonban még ennél is tovább lehetne menni. Kívánatosnak tartanám ugyanis az igazságügyi statisztika terminológia mellőzését — annak ellenére, hogy azt a hazai hagyományok predesztinálják — mivel az — más oldalról — már gyűjtőfogalomként is szűknek bizonyul. Az igazságügyi statisztika koncepció keretei tehát végeredményben akadályozzák a jogi szakstatisztikák, de különösen a bűnözési statisztika kibontakozását. Helyette olyan terminus technikusokat kellene alkalmazni, amelyek kielégítik mind a tudomány, mind a gyakorlat igényeit, illetve amelyek tartalom és forma szempontjából egyaránt adekvátan tükrözik a valóságot.

Félretéve az igazságügyi statisztika, mint szakstatisztika koncepcióját, további kérdés, önálló szakstatisztikának tekinthető-e egyrészről a polgári jogi, másrészről a büntetőjogi statisztika, melyek a hagyományos felfogás szerint is relatív önállóságot élveztek. Bár kétségtelen, a probléma lényegéhez ezzel közelebb jutunk, amennyiben megkülönböztető tárgyként a polgári jogi, illetve a büntetőjogi viszonyokat vehetjük a felosztás alapjául, azonban az igazságügyi statisztikai koncepció értelmében a büntetőjogi statisztika továbbra is két különböző típusú jelenség statisztikai számbavételére, elemzésére terjed ki. Nevezetesen: a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek, és az idevonatkozó szervek tevékenységének statisztikai számbavételére, elemzésére; valamint továbbra is fennmarad a tevékenységi oldal elsődlegessége, azáltal, hogy még mindig különböző szervek — pl. rendőrség, ügyészség stb. — statisztikáját foglalja egységbe.

A továbbiakban mellőzöm a polgári jogi statisztika problémáinak analizálását — azzal a

[8] Theiss: im. 92. és köv. old.
[9] Ua.: im. 93. old.
[10] Hoóz: im. 6. old.

[11] Ilyen értelemben alkalmazza Gunnar Fredriksson is az igazságügyi statisztikát, Kriminálstatistiken och kriminologien, Almqvist et Wiksell, Stockholm—Göteborg—Uppsala, 1962., az Országos Kriminalisztikai Intézet fordítása alapján, 16. old.

megjegyzéssel, hogy mind a mai gyakorlat, mind pedig a közeljövőben várható gyakorlati és tudományos igény alapján a polgári jogi statisztika volumenét, intenzitását illetően lényegesen kisebb, valamint itt inkább dominál a jogviszonyok és a tevékenység vizsgálata, mivel az alapot képező társadalmi viszonyok egyéb szakstatisztikák tárgyát képezik — és csak a büntetőjogi statisztika kérdéseivel foglalkozom.

Felfogásom szerint feltétlen el kell határolni, mint két különböző területet, egyrészről a bűnözésnek, mint társadalmi, természetesen egyben mint jogi jelenségnek a statisztikáját — amit legkifejezőbben talán bűnözési statisztikának nevezhetnénk — másrészről a bűnüldöző, illetve a büntető eljárás során közreműködő szervek (rendőrség, ügyészség stb.) tevékenységi statisztikáját, mint ahogy erre már Földes[12] is utalt a század elején.

Mielőtt azonban rátérnék álláspontom indoklására szabadjon néhány ellenérvet felhoznom, amelyek a büntetőjogi statisztika két oldalának egységbe foglalását indokolnák.

— A bűnüldöző és a büntető bírósági szervek tevékenységi tárgya is tulajdonképpen a bűnözés, mint társadalmi és egyben mint jogi jelenség. A bűnüldöző és bírósági szervek feladata egyrészt a bűnösség fennállásának eldöntéséhez, másrészt a büntetési szankciók meghatározásához feltárni a bűnözésnek mind az alanyi, mind pedig a tárgyi oldalon jelentkező lényeges adatokat, amelyek a bűnözés általános megítéléséhez, értékeléséhez is alapul szolgálnak. Más szóval a bűnözésre vonatkozó legalapvetőbb statisztikai adatokat a bűnüldöző, büntetőbírósági és büntetésvégrehajtási szervek szolgáltatják a büntető eljárás különböző szakaszaiból.

— Ezek a legalapvetőbb bűnözési adatok mint pl. a vádemelés, az elítéltek száma stb. — különösen a korábbi időszakban, de részben még jelenleg is — egyaránt szolgálnak mind a bűnözés, mind a bűnüldöző, bírói szervek tevékenységének kifejezésére.

— Más oldalról a bűnözési statisztika mutatóinak egy része — legalábbis közvetve — tükrözik a bűnüldöző és bírói szervek tevékenységét is.

Következésképpen feltétlen szükséges a szóban forgó két terület (a bűnözés és az állami szervek tevékenységének) adatait egymás kapcsolatában is elemezni épp a bűnüldöző tevékenység hatékonyságának mérése, illetve eredményességének fokozása céljából. Erről az oldalról közelítve a problémát tehát a vitatott két oldal szoros feltételezettségi kapcsolata miatt gyakorlati szempontból talán ésszerű lenne azokat — legalább is formálisan — egy statisztikai ágazatba foglalni. Így elfogadható kompromisszumos megoldásnak látszana a jogtudomány rendszerét alapul véve, a büntetőjogi statisztika terminológiát alkalmazni, s ezen belül bűnözési és büntető-igazságszolgáltatási statisztikát megkülönböztetni; vagy ez utóbbit nevezhetnénk büntető-eljárási statisztikának is.

E közbevetett szempontok ellenére — véleményem szerint — egy lépéssel tovább kell menni, és a bűnözési statisztikát még ebből az egységből is kiragadva önálló ágazatnak kell tekinteni, mégpedig az alábbi meggondolásokból.

— Mindenekelőtt indokolják ezt a bűnözés — mint komplex és káros társadalmi jelenség — megismerésére, struktúrájának, tendenciájának, törvényszerűségeinek, közvetlen okainak feltárására irányuló, illetve a bűnözés megelőzését, felszámolását szolgáló gyakorlati és tudományos igények.

— Tudományelméleti szempontból feltétlen indokolt a bűnözési statisztika önálló ágazattá alakítása, annak önálló, elhatárolható tárgya — a bűnözés mint társadalmi (és egyben jogi) jelenség a maga összetettségében — miatt is, ami semmilyen más szakstatisztikának nem képezi tárgyát.

— A bűnözési statisztikai koncepció következetes végigvitele abból a szempontból is kívánatos, mivel a bűnözési statisztikának — elismerve a büntető anyagi jog és a büntető eljárási joggal való kapcsolatát — sokkal inkább a kriminológiai kutatásokat kell szolgálnia. A kriminológia művelésének világszerte és az utóbbi évtizedben hazánkban is érezhető fellendülése pedig szükségessé teszi a bűnözési statisztikának részben mint gyakorlati tevékenységnek, részben mint diszciplinának további fejlesztését és előtérbe helyezését. Vagyis a bűnüldöző szervek tevékenységi statisztikája és a bűnözési statisztika jelentősége, szerepe közötti arányában szükségképpen eltolódásnak kell bekövetkeznie az utóbbi, azaz a bűnözés mint társadalmi jelenség statisztikai vizsgálatának javára. Azt hiszem nem lehet vitatni, hogy maga a jelenség az elsődleges, tehát azt kell mindenekelőtt vizsgálni, s a jelenséggel foglalkozó szerveknek a jelenségre irányuló tevékenysége csak következménye az elsőnek, tehát másodlagos, ami viszont nem jelenti szükségességének, fontosságának tagadását.

Fentiekből következően a bűnözési statisztika fogalmán értem tehát a bűnözésnek, mint a társadalmi, s egyben jogi tömegjelenségnek — beleértve a bűncselekmények és a bűnelkövetők különböző ismérvek szerinti, valamint ezeknek a társadalmi-gazdasági, individuális stb. jelenségekkel és tényezőkkel kapcsolatos összefüggéseinek — *statisztikai vizsgálatát*, illetve e tevékenységet meghatározó statisztikai-módszertani ismeretek rendszerét. Az ilyen értelemben elhatárolt statisztikát már valóban *önálló szak* vagy *ágazati statisztikának* tekinthetjük, *önálló* s körülhatárolható *tárgya* révén, amely semmilyen más szakstatisztikának nem képezheti tárgyát. *A bűnüldöző szervek tevékenységi statisztikáját*

[12] Földes Béla: Statisztikai előadások, I. sorozat. Bpest, 1904., 78. és köv. old.

pedig tulajdonképpen államigazgatási *(közigazgatási)* jellegű statisztikaként foghatjuk fel, amely a bűnüldöző és bírói szervek munkájának, eredményességének, mennyiségi, minőségi oldalainak mérésére szolgál az apparátus tevékenységének jobb megszervezése céljából.

Természetesen a bűnözési statisztika koncepció továbbra is lehetővé, sőt szükségessé teszi az igazságügyi statisztikai koncepció bevált kategóriáinak alkalmazását, csak most már a bűnözési statisztika aspektusából. Így pl. a bűnözési statisztikánál is beszélhetünk továbbra is rendőrségi-ügyészségi, bírósági vagy büntetésvégrehajtási statisztikáról, attól függően, hogy a büntetőeljárás melyik szakaszában történik a bűnözés mérése, elemzése; másképpen szólva melyik szerv az adatszolgáltató. Azonban ezek a statisztikák az egységes bűnözési statisztikán belül nem alkotnak önálló ágazatot. Helytelen lenne ugyanis a bűnözési statisztikát csak az említett szervek statisztikáinak összességeként felfogni.

Felfogásom szerint tehát itt nemcsak az igazságügyi statisztika kategóriáinak, terminológiáinak egyszerű átrendezéséről van szó, hanem alapvető szemlélet-, koncepció-változásról, amely szerint a bűnözést mint társadalmi jelenséget kívánom vizsgálati tárgyként megjelölni és központba állítani.[13] Majd az elhatárolt tárgy alapján kerülhet sor a bűnözési statisztika céljának, feladatának és rendszerének, módszertanának kidolgozására.

Balázs József

[13] A fentiekből talán következik, hogy az olyan értelmezésű bírósági statisztika, amely magában foglalja a büntető és polgári bírósági szerveken túlmenően a bűnüldöző, s egyéb igazságügyi szervek tevékenységi statisztikáját, továbbá a tevékenységi körükbe tartozó társadalmi és jogviszonyok statisztikáját az igazságügyi statisztikánál kifejtett meggondolások miatt szintén nem tekinthető önálló szakstatisztikának.

A termelőszövetkezet és tagjainak a háztáji gazdaságot érintő együttműködési megállapodásai

I. A háztáji megállapodások kialakulásához vezető társadalmi gazdasági viszonyok

A gazdaságirányítás új rendszerével a fogyasztói szükségletek minél nagyobb kielégítése érdekében fokozottabb módon kerültek előtérbe az áruforma felhasználásával járó értékviszonyok, amelyek a polgári jogban az egymással kapcsolatba kerülő felek kölcsönös akaratszabadságán nyugvó szerződésekben öltenek testet. Az állami és a szövetkezeti gazdálkodó szervek ezért külső irányító szervek igénybevétele nélkül maguktól keresik szükségleteik kielégítésére egymással a kapcsolatokat. A kielégítésre váró szükségletek és ennek következtében az egymással szemben támasztott igények egyre sokszínűbbé válása fokozatosan áttörte a Ptk. XXXV. és XXXVI. fejezeteiben szabályozott terv-, és termelési-értékesítési szerződések eredetileg meglehetősen zárt típusformáit. A szocialista szervezetek egymásközötti szerződéskötéseinél szerződéseik tartalmában szaporodnak azok a típusjegyek, amelyek mellett az áru- és értékviszonyok a dare, a facere és a prestare szolgáltatási formuláiban szabadabban tudnak érvényesülni.[1] Megjelent és egyre elterjedtebbé vált ennél fogva a szocialista szervezetek egymás közötti árukapcsolataiban is az adásvétel (raktári vétel), a vállalkozás, a megbízás, a bizomány és a társasági szerződések számos formája. Gazdasági életünk eme új jelenségei megindították tételes polgári jogunk módosításának folyamatát is. Ennek eredményeként került sor több szerződéstípust érintő kormányrendelet kiadása után a Ptk. módosítását e vonatkozásban megvalósító 1967. évi 39. tvr. megalkotására.[2]

A polgári jogi szabályozás tehát gyorsan reagált a gazdasági kapcsolatok és az áruforma felhasználás megváltozott körülményeire. Ezek az objektív körülmények azonban kihatással vannak a munkavégzéssel kapcsolatos társadalmi viszonyokra is. Ma már viták folynak arról is, hogy vannak-e áruvonásai a munkának a szocializmusban.[3]

Az alkalmazotti munkaviszonyokhoz képest a termelőszövetkezeti tagsági viszonyok sokkal szélesebb és egyben összetettebb, jellegűek. A tag ugyanis kettős pozíciójából következően nemcsak munkavállaló, hanem a szövetkezet vagyonában közvetlen résztulajdonos. E kettős pozíció a nevesített jogviszonyok széles skáláját hívja létre, s ezért a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonynak a tag munkavégzési tevékenysége csak egyik részelemét alkotja, és komoly jelentőségre tesznek szert még a tagsá-

[1] Vö.: Csanádi Gy.: A szerződéses rendszer továbbfejlesztésének problémái. Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből c. tanulmánykötetben. (Szerk. Szilbereky J.). Bp. 1967. KJK.

[2] 33, 44, 46 és 56/1967. Korm. sz. rendeletek.

[3] Lásd Jánossy Gy. és Nagy T. vitáját a Közgazdasági Szemle 1967. 5. sz.-ban, valamint Szabó Kálmán „A munka áruvonásai a szocializmusban" c. tanulmányát. Közg. Szemle 1967. 4. sz.

gi viszonyon belül a szervezeti és vagyoni viszonyok is. A termelőszövetkezeti jogviszony tehát végsősoron olyan háromarcú jogviszony,[4] amelyben éppen eme összetettségénél fogva az értékviszonyok is jelentős szerepet töltenek be. A tag ugyanis munkatevékenysége eredményéből nem alkalmazottként, hanem résztulajdonosként — a vele járó összes kockázat mellett — részesül. Részben ezen keresztül, részben pedig azáltal, hogy szervezeti jogainál fogva maga a tagság is alakítóan részt vesz azokban a polgári jogi gazdasági kapcsolatokban, amelyekben a termelőszövetkezet félként érdekelt, a piaci viszonyok alakulása a tagot közvetlenebbül érinti, mint a munkaviszonyban álló dolgozókat. A háztáji gazdaság és benne egyre inkább a közös gazdasággal kiépülő értékkapcsolatoknak a közvetlensége mégjobban kidomborítja azokat a különbségeket, amelyeket az alkalmazotti munkaviszonyt a termelőszövetkezeti tagsági viszonytól megkülönböztetik.

A gazdaságirányítás reformjával az áruértékviszonyok terén beállott ezek az újszerűségek közvetlenül befolyásolják a tag és a termelőszövetkezet viszonyát is. Annak érdekében, hogy a tsz helyt tudjon állni a piacon, és a társadalmi szükségletkielégítésben versenyképes maradhasson, mindenekelőtt a termékei előállításához szükséges belső munkavégzés hatékonyságát kell optimálisan megszerveznie. Ennek egyik jelentős eszközeként alakultak ki *a tagsági munkamegállapodások,* melyeknek fő formája az, hogy a mg. tsz vezetősége megállapodik a taggal mennyiségi, minőségi és időbeli kikötések szerint teljesítendő konkrét munkavégzésben és az érte járó munkadíjban, valamint az egyéb kedvezmények biztosításában.[5] Találhatók olyan munkamegállapodások is, amelyben a tag a belépés első évében — amikor még háztáji földterületre feljogosító munkaeredménnyel nem rendelkezik — a háztáji föld kiadása ellenében előre kötelezettséget vállal bizonyos munkateljesítmény elérésére.[6] A megállapodások e formáiban az értékviszonyok, úgy véljük, hogy közvetlenül tükröződnek, mégpedig a termelőszövetkezet külső áruértékviszonyai érdekében.

Abból a célból azonban, hogy ezek külső áruértékviszonyok, a mg. tsz javára minél kedvezőbben alakuljanak, a *termelőszövetkezet megállapodáskötés keretében* átveszi részben közvetlen továbbértékesítésre, részben pedig továbbértékesítést megelőző feldolgozásra *a tagok háztáji gazdaságának termékeit is.* Bár az 1967. évi III. sz. törvény IX. fejezetének szabályai értelmében háztáji termékeit a tag szabadon használhatja fel, és akár szabadpiacon, akár pedig felvásárlás keretében közvetlenül értékesítheti, mégis a gazdaságirányítási reformmal előtérbe került államilag befolyásolt piaci viszonyok között a tagoknak kedvezőbb, ha a termelőszövetkezeten keresztül értékesítenek. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy különösen az mg. tsz részéről feldolgozásra történő átvétel esetén előnyösebben tudnak így értékesíteni a tagok, mint szabadpiacon, vagy a termékfelvásárló szervek felé. Ezenkívül a tapasztalatok szerint az érdekkölcsönösség következtében a háztáji termékek továbbértékesítése esetén a mtsz-ek bizonyos érdekvédelmi szerepet is betöltenek a háztáji gazdák irányában. Végeredményben a jelzett együttműködésben ölt testet az a törvényi rendelkezés, hogy *a közös és a háztáji gazdaság egymással szorosan együttműködő szerves egység.*

E körülményeknél fogva kölcsönös a szövetkezetek és a háztáji gazdák érdeke abban, hogy a közös gazdaság és a háztáji között szorosabb gazdasági együttműködés épüljön ki. Így a tsz-vezetők többsége is egyre inkább úgy tekinti a háztáji gazdasági termesztés elősegítéséhez a közösből nyújtott szolgáltatásokat, hogy azok olyan érték-jellegű szolgáltatások, amelyek a tartós együttműködés kialakításával visszatérülnek a szövetkezet számára. A háztáji részére történő vetőmag, műtrágya és megmunkálási szolgáltatások ma már nemcsak az erre irányuló tagsági jogok egyszerű szükségletkielégítő realizálódása, hanem megállapodásos kapcsolatokon nyugvó értékrealizálódás. A mezőgazdasági tszek és tagjaik között kialakult és egyre terjedő ún. „háztáji megállapodás-kötések" egyenértéktartalommal telítettek ezért.

Mindez arra mutat, hogy gazdasági életünknek és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyoknak a gazdaságirányítás reformjával megindult rohamos fejlődése új kapcsolati módokat alakított a tsz és tagjai között ki, melyek keresik a nekik megfelelő jogi formákat.[7] A gyakorlat már az 1967. évi III. tv. hatálybalépése előtt kétoldalú „megállapodások" írásbeli megkötésével kezdte kialakítani a legmegfelelőbbnek vélt új jogi formákat. Közülük a munkamegállapodásokat elsősorban az előzetes tudományos kutatás[8] hatására az új tsz-kódex meglehetős részletességgel szabályozta, azonban a háztáji megállapodásokra a IX. fejezetben csak éppen mint megköthető lehetőségre utal. A háztáji megállapodások mélyrehatóbb elemzésére mind ez ideig még nem került sor, csupán Pongrácz Aladár, Nagy László, Magyar Árpád, Sárándi Imre és Seres Imre tesz róluk említést

[4] Nagy L.: A termelőszövetkezeti tagsági viszony szabályozásának új vonásai. Magyar Jog XV. 1968. 153. old.

[5] Bővebben: Nagy L.: A tagsági munkamegállapodások helye a termelőszövetkezeti jogban. „A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben" c. tanulmánykötetben (szerk. Nagy L.) Bp. 1967. KJK.

[6] Kemenesmagasi „Haladás" Mgtsz. Vas megye,

[7] A háztáji megállapodások vonatkozásában szerző reprezentatív felmérése Vas, Baranya, Nógrád és Borsod megyére kiterjedően, 1968/69.

[8] Vö.: az 5. sz. jegyzetben hivatkozott művel.

más témák kifejtése kapcsán.[9] Éppen ezért a háztáji megállapodások is — a más, újonnan megjelenő jogintézményekhez hasonlóan — a nyitott és gyakran szabályozást igénylő kérdések egész sorát hozza felszínre, melyek felvetésére és a jelenleg létező háztáji tagsági megállapodási formák bemutatására, valamint a velük kapcsolatosan jelentkező főbb jogdogmatikai és jogkövetkezményi problémák kutatására igyekszünk nem teljes igényű kísérletet tenni.

II. A háztáji megállapodások helye jogrendszerünkben és főbb jogdogmatikai kérdései

Ha a háztáji megállapodásokat alanyaik, jogviszonyszerkezetük és megkötésük körülményei alapján elemezzük, akkor először is az állapítható meg, hogy a háztáji megállapodások olyan másodlagos jogviszonyok, amelyek alapjogviszonyként tagsági jogviszonyt tételeznek fel. Más oldalról megvizsgálva a háztáji megállapodások tartalmát, a bennük vállalt jogok és kötelezettségek hasonló formát öltenek magukra, mint amilyent az adásvétel, vagy a vállalkozás általános polgári jogi formái. Éppen ezért lehet találkozni olyan állásponttal is, hogy a háztáji megállapodások nem a termelőszövetkezeti jogba, hanem a polgári jogba tartoznak.[10] E kérdésben azonban megalapozottan állást foglalni csak a tsz és tagjai közötti árumegállapodások kialakulásának és történeti fejlődésének nyomonkövetése mellett lehet. Ebből az aspektusból nézve: először a tsz-ek a háztájiban megtermesztett egyes különlegességek alkalomszerű átvételére kötöttek esetileg szerződést tagjaikkal. Minthogy a tsz részéről semmiféle együttműködés nem jelentkezett a háztáji gazdaság irányában, van olyan álláspont, amely e kezdeti megállapodásokat polgári jogi szerződéseknek minősíti. E megállapodási formák e nézet szerint csak fokozatosan alakultak és alakulnak át először polgári jogi és termelőszövetkezeti jogi elemeket tartalmazó „vegyes" szerződésekké, majd kizárólag termelőszövetkezeti jogi intézménnyé aszerint, hogy a tsz és a háztáji gazdaság között a kölcsönös árukapcsolat-kialakítás és kooperáció mennyire válik előrehaladottá.[11]

Ezen az alapon álláspontunk szerint termelőszövetkezeti jogi jellegű háztáji megállapodásokkal állunk szemben, ahol a tsz vezetősége esetleg alapszabályi, vagy más belső szabályzatba tartozó rendelkezés alapján *intézményesen megteremti a lehetőségét annak, hogy a tagok háztáji termékeikre a tsz-szel köthessenek „szerződést"*. Még továbbmennek azok a „megállapodás"-formák, az együttműködés terén, amelyeknél egyugyanazon „szerződés" keretében nemcsak a tag vállal kötelezettséget háztáji termékének átadására, hanem a szövetkezet is kötelezi magát arra, hogy a megtermesztéshez vetőmagot, abraktakarmányt és különböző szakmai segítséget (pl. vállalja az állatok ún. „rotálását") biztosít.[12] Sőt megjelentek már a háztájival kapcsolatos olyan megállapodási formák is, melyek a munkamegállapodásokkal ötvöződnek.

Kifejezetten ilyen jellegűek az 5/1970. (III. 22.) Korm. sz. rendelettel szabályozott háztáji szarvasmarha és sertés nevelési-átadási megállapodások, aminek teljesítésével kapcsolatos munkaráfordítás közösben végzett munkának számít (munkanapjóváírás).

Az itt vázolt körülményeknél fogva tehát ezeket a megállapodásokat az áruviszonyokra jellemző értékmozzanatok fellelhetősége ellenére termelőszövetkezeti jogi intézményekként helyes kezelni és helyük a jogági tagolás területén a termelőszövetkezeti jogban van. A genus proximuma e „szerződéseknek" a fent kifejtettekből kitűnően ugyanis nem polgári jogi jellegű, legfeljebb csak egynémely differencia specifica. Minderre pedig Eörsi Gyula elméleti megállapítása vonatkozik, ki szerint, ha két jogág együtthaladva, kölcsönhatásban fejti ki hatását, jobban vagy kevésbé jobban összefonódva, relatív önállóságukat még nem veszítik el.[13] Éppen ezért egyet kell értenünk Nagy Lászlóval, Pongrácz Aladárral és Seres Imrével, akik a háztáji megállapodásokat kifejezetten a termelőszövetkezeti jogágba tartozó intézményként kezelik.[14]

Visszatérve ezután ismét a kiindulási alapra, vagyis a háztáji megállapodással kapcsolatos jogviszony szerkezetének a vizsgálatára, a termelőszövetkezet és a tag kapcsolatát figyelembe véve, a konkrét háztáji megállapodások mögött e megállapodások lefutási tartalmához viszonyítva huzamos, „standard" jellegű tagsági viszonyok állanak, mert a tagsági jogviszony képezi alapját a háztáji megállapodás megkötésének. A háztáji megállapodás ennélfogva tehát

---

[9] Pongrácz A.: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek árukapcsolatai. „A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben" c. kötetben. 150—151. old. — Nagy L.: A termelőszövetkezeti tagság új vonásai. Magy. Jog 1968. 3. sz. 154. old. — Sárándi I.: A gazdasági irányítás új módszere és a termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolatai. Jogtudományi Közl. XXI. 1966. 7. sz. 359. old. — Seres I.: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonjog. Akadémia Kiadó, Bp. 1968. 391. old. Magyar Árpád: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viták néhány problémája. Magyar Jog 1968. 357. old.

[10] A gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Jogi Tudományos Munkaközösség 1969. szept.-i vitáján elhangzott hozzászólások alapján.

[11] Szép Gy.-nek a munkaközösségi vitán elhangzott kifejtése alapján.

[12] A ráksi és a böllei Mgtsz közreműködése a háztáji sertéstartás modern technológiája kialakítása vonalán (Bán Béla Tv. riportja 1969. okt. 1.) — Véméndi (Baranya) Mgtsz-nél is hasonló (szerző tapasztalata).

[13] Eörsi Gy.: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai. — Differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. MTA II. o. Közleményei. XIII. köt. 1—2. sz. Bp. 1963. 77. old.

[14] A jogirodalomban ekként foglal állást Nagy, Pongrácz és Seres a 9. jegyzetben idézett helyen.

olyan másodlagos jogviszonyként kezelhető, mely a fejlődés igényeinek megfelelően az alapjogviszony kiszélesítésére hivatott.[15]

Mármost a két jogviszony egymásközötti kapcsolatát vizsgálva, a termelőszövetkezeti tagsági viszony a már említett szervezeti jogviszonyokon kívül elsősorban a közös munkavégzéssel kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket helyezi előtérbe, a vagyoni értékviszonyokat pedig quasi „tulajdonjogi" aspektusból szemléli, ahol voltaképpen nem árunak szánt dolgok tulajdonjogának, vagy csak birtoklási és használati jogának valamilyen ellenérték fejében történő átengedéséről van szó. Ilyen a tag részéről a földnek földjáradék ellenében, az egyéb termelőeszközöknek értékmegtérítés ellenében történő átadása, a mtsz részéről pedig bizonyos munkamennyiség ellenében a háztáji gazdálkodás lehetőségének biztosítása, főszabályként a hozzá szükséges földnek (zártkerti használat kivételével) rendelkezésre bocsátása mellett. A termelőszövetkezeti kódex is ennek megfelelően, e szemlélettel összhangban szabályozza a termelőszövetkezet és a tag egymáshoz való viszonyát és e jogviszonyból származó jogkövetkezményeket elsősorban a III., valamint a VIII-tól a IX-ig terjedő fejezetekben. A háztáji megállapodással a tag és a szövetkezet között létesülő ún. „kiegészítő" jogviszony ezzel szemben nem folyamatos, hanem rövid ideig tartó, meghatározott számú elemekből álló tevékenységből áll, amely a realizálódás után újból megköthető. Tehát egy tagsági jogviszony tartalma alatt ugyanazon felek között egyszerre, és egymás után is több keletkezhet és szokott is keletkezni a gyakorlatban. Mindez pedig azzal függ össze, hogy itt a vagyoni értékviszonyok tárgya továbbadásra, vagyis árunak szánt dolog. Ha pedig e kiegészítő jogviszony egyenérték jellegű, akkor a belőle származó joghatásokat és jogkövetkezményeket is ilyenként kell a termelőszövetkezeti jog keretei között levonni.

Abból a körülményből, hogy az egyenérték jelleg sok tekintetben — legalább is megnyilvánulási formáiban — hasonlít az áruértékre, első tekintetre levonhatónak látszik olyan következtetés is, miszerint a tsz jogszabályok hallgatása esetében korlátlanul a polgári jog megfelelő rendelkezéseinek analógiájához nyúlhatunk. Ez gyakorlatilag a Ptk-nak „mögöttes jogterület"-ként kezelését jelentené, ami pedig hiba volna. Hiba volna azért, mert a háztáji megállapodás mögött a mögötte meghúzódó tagsági alapjogviszonynál fogva nincsen űr. Ugyanis — miként konkrét munkamegállapodás hiányában közvetlenül a munkarend szabályai érvényesülnek —, háztáji megállapodáskötések hiányában hasonló módon az alapszabálynak a háztáji gazdálkodási tevékenységet behatároló rendelkezései érvényesülnek bizonyos körülmények esetén.[16] A kialakult háztáji árumegállapodások közül az egyik *adásvételi, áruszállítási jellegű,* nem egyszer vállalkozási elemekkel keveredve, míg a másik *bizományi jellegű.* Mindamellett fejlettebb, kollektív struktúrájú jogviszonyelemek túlsúlyban vannak a háztáji megállapodással keletkező jogviszonyokban és átszövik azt. Ennélfogva a tsz. jog hallgatása esetén a Ptk-hoz az „anyajogi" konstrukció alapján analógiaként nyúlni elhibázott lépés volna.[17] Ilyen esetekben ugyanis a szocialista jogrendszer általános elvéig kell visszamenni, és ha a két jogág elvei is ezen a szinten hasonlók — már pedig sok helyen ez a helyzet — lehet a Ptk. egyes rendelkezéseit analógiaképpen alkalmazni.

Miután így megkíséreltük megvizsgálni a háztáji megállapodásból fakadó jogviszony tartalmát és ennek alapján következtetéseket levonni e jogviszony jogági helyére, egy adósságot kell törlesztenünk. Ugyanis mind ez ideig minden mélyebb elemzés nélkül — mintegy vélelmezve — beszéltünk e háztáji jogintézmény kontraktuális jellegéről, egyszer szerződésnek, másszor megállapodásoknak nevezve azokat, anélkül, hogy megvizsgáltuk volna behatóbban a fogalmi ismérveket. A termelőszövetkezeti törvény figyelembevételével az egyes tsz-ek belső szabályzatai, úgy mint az alapszabály, ügyrend és munkarend, a tag és a tsz egymás irányában fennálló jogait és kötelezettségeit a már kifejtettek szerint más vonatkozásokban normatív jellegűen szabályozzák, *míg a tagsági megállapodásokban vagy e normatív jellegű szabályok további konkrétizálására (munkamegállapodás) vagy e normákban legfeljebb csak körvonalazott, lényegében tehát konkrétan behatárolt kötelezettségvállalásra (háztáji és egyéb vagyoni megállapodások) kerül sor kölcsönös akaranyilvánítás alapján.*[18]

Így a háztáji gazdaságra vonatkozó tagsági megállapodások kimerítik a szerződések leglényegesebb elemét. Éppen ezért jogosan vetődhet fel az, hogy a tsz-ek egy jelentős részénél az eddig kialakult „megállapodás" szóhasználattal szemben a „szerződés" kifejezés volna a precízebb. E vita élére állítása nem mesterkélt felvetés, minthogy a tagsági megállapodásoknak a munkavégzésre irányuló típusában a „munkamegállapodás" és a „munkaszerződés" szóhasználat egyaránt dívik. Így pl. a gazdasági mechanizmus irányelvei helyeslik „ha a vezetőség két-

[15] Vö.: Szép Gy.: A termelőszövetkezeti tagsági és alkalmazotti viszony új elemei. Bp. 1968. (TOT kiadv.) 15. old.

[16] Hasonló Szép Gy.-nél: A termelőszövetkezeti jog forrásainak időszerű kérdései. A 4. jegyzetben hivatkozott tanulmánykötetben. 28. old.

[17] Eörsi Gy.: A szocialista polgári jog alapproblémái. Bp. 1965. Akadémia Kiadó, Társ. tud. kismonogr. 4. 145. old.

[18] Ez is alátámasztja a tagsági viszony akarati jellegét és az akarati jelleg érvényesülésének kettős fázisát. Nagy L.: A termelőszövetkezeti tagsági viszony szabályozásának új vonásai. Magyar Jog 1968. 153. old.

oldalú munkaszerződést köt a tagokkal..."[19] A tsz-kódex ezzel szemben egyértelműen megállapodásokról beszél, a háztáji viszonylatában pedig azt mondja, hogy az onnan származó terméket a tsz a tagokkal való „megegyezés" alapján értékesítheti. Most pedig nézve a gyakorlatot, a tsz-eknél fellelhető háztáji „megegyezések" vegyesen a „szerződés" vagy a „megállapodás" terminológiát használják, melyek közül az utóbbinak a használata a gyakoribb. A jogirodalomban a szerzők általában megállapodásokról írnak,[20] Nagy László pedig a munkamegállapodásokról írt tanulmányában a „szerződésszerű megállapodások" elnevezést használja.[21]

Nézetünk szerint a legmegfelelőbb szóhasználat kiválasztására való törekvésünkben Magyar Árpád logikai gondolatsorából célszerű kiindulni, aki fogalmi jelentésük alapján állítja egymással viszonyba a megegyezést, megállapodást és a szerződést.[22] Eszerint a megegyezés tágabb fogalom a megállapodáshoz és a szerződéshez képest. Mi még ehhez hozzátennénk azt, hogy a megegyezés és a megállapodás nemcsak jogi kategória. Magába foglalja a nem joghatással járó valamennyi megegyezést is. Talán a megállapodás a megegyezéshez viszonyítva körülhatároltabb, konkrétabb, ami a joghatást kiváltó megegyezéseknek általában a jellemzője. De ebből még nem következik, hogy a megállapodás jogintézmény is. Lehet az is, de lehet nem is. Ha az, akkor általában szerződésnek nevezik. Ezért jogászilag a termelőszövetkezet és a tagjai között létesülő, a tagsági jogviszonyon alapuló belső megegyezéseket leghelyesebb Nagy Lászlóval egyezően „szerződésszerű megállapodásoknak" elnevezni. A termelőszövetkezetnek a tagsági jogviszonyain kívül álló, vagyis polgári jogi és munkajogi (alkalmazottakkal kötött) szerződéseitől való elhatárolás érdekében a megállapodás közhasználatúvá válását tartanánk előnyösnek. Olyan közhasználatúvá válását, amely minden esetben gondolatilag a szerződésszerűséggel asszociálódik akkor is, ha e kritérium kifejezett jelzőként a megkötött megállapodásokban nem szerepel.

III. A háztáji megállapodások fajai

Az eddig kifejtett körülmények hatására a háztáji megállapodásoknak többféle típusa alakult ki. Ezek az értékviszonyok hatására bizonyos fokig a polgári jogi szerződések főbb típusformáihoz hasonlítanak, azonban magukon viselik azokat a speciális jegyeket is, amelyek abból fakadnak, hogy szövetkezeti gazdasági egység keretén belül jönnek létre. Ennek figyelembevételével a háztáji megállapodás-típusok és azok tartalmi vonásai kialakulásánál a következők regisztrálhatók:

A) Háztáji árumegállapodás keretében a tag háztáji termékeit termelőszövetkezetének *(adásvételi,* áruszállítási jellegű) tulajdonába engedi át vagy termelőszövetkezetén keresztül *(bizományosi)* értékesíti.

B) A másik fő forma alapján pedig a tsz nyújt a háztáji részére szolgáltatásokat a *tagokról* való *gondoskodás* bizonyos irányú továbbfejlesztéseként.

A) Megvizsgálva először az első formát:

a) Az adásvételi jellegű megállapodások megkötése zömmel már írásban, előre gyártott blanketták kitöltésével történik,[23] ami mindkét fél részére jogbiztonságot nyújt. E megállapodások útján a háztájiból a legkülönbözőbb növényi és állati termékek kerülnek a tsz-be, melyeket feldolgozva vagy anélkül saját elárusító helyen vagy a felvásárló vállalatok felé értékesít. Ez utóbbi tény viszonylag erősen kihat e megállapodások tartalmára, mivel a tsz az átvételi ár és a minőségi követelmények meghatározásánál a vállalat ajánlatából indul ki, gyakran a termékértékesítési szerződési feltételekre történő közvetlen utalással.[24] Ezzel függ össze a felvásárló vállalatok által felkínált különböző felárak megosztásának problémája. A kialakult gyakorlat szerint a tsz-ek háztájiból származó értékesített termékeik után kapott nagyüzemi felárat megosztják a taggal, az export értékesítés esetén kapott export felárat pedig általában teljes egészében kiadják a tagnak. Ezzel a megoldással egyet is lehet érteni akkor, ha a háztáji terméknek exportra alkalmassá tétele kizárólag a tag munkájának eredménye. Ez esetben az export felárnak még részleges elvonására irányuló törekvés a tsz részéről a szövetkezeti elvekkel ellentétben álló haszonszerzés volna.[25] Éppen ezért eme elv figyelembevételével ez idő szerint a Ptk. 361. § (1) bekezdésének analógiájával jogalap nélküli gazdaságoknak lehet felfogni az export felárnak a tsz részéről történő elvonását. Ugyancsak ezzel a megoldással orvosolhatók a háztáji megállapodások körében az egyéb szol-

[19] A gazdasági mechanizmus reformja. Bp. Kossuth, 1966. 38. old.

[20] Pongrácz és Seres a 9. jegyzetben feltüntetett helyen.

[21] Nagy L.: Az 5. jegyzetben feltüntetett művében. 190. old.

[22] Magyar Árpád: korreferátuma a Mgtsz jogi konferencián. Bp. 1969. dec. 2—4.

[23] 1968/69. évi tapasztalatok Nógrád, Vas és Baranya megyékből.

[24] Vas megyei tapasztalatok (sárvári járás).

[25] Végsősoron levezethető abból a klasszikus szövetkezeti elvből, mely szerint „a tőke csak kamatot kaphat, de nem részesülhet a nyereségből". Bár ezt a fogyasztási szövetkezetekre vallották, de Kuncz szerint egyéb szövetkezeti fajtákra is kiterjeszthető. (Az elv ma is aktuális — PT.) Kuncz Ö.: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. Bp. 1944. 266. old. Szocialista viszonyaink között ez az elv összhangba hozható a kölcsönös támogatás szövetkezeti elvével. Vö.: Nagy L.: A szövetkezeti jog fejlődésének időszerű kérdései. A Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti Jogi Konferencia Tézisei. (Bp. 1969. dec. 2—5.) MTA—MJSZ—TOT szaksz. kiadv. Bp. 1969.

gáltatások és ellenszolgáltatások között bármelyik fél előnyére felmerülő túlzott értékaránytalanságok is.

Igen sok megállapodás a szolgáltatás tárgyával kapcsolatosan kiköti, hogy a tag csak „saját alapanyagából a háztáji gazdaságában megtermett termékét" adhatja. A lényeg tehát a szolgáltatásnak egy olyan zártfajúsága, amelyre nem áll a „genus perire non censetur" szabálya. Azt viszont, hogy a megállapodást megkötő tag saját alapanyaggal rendelkezzen is, a tsz-ek igen gyakran a megállapodásban rögzítve biztosítják tagjaik részére.[26]

Az írásban megkötött háztáji áruszállítási megállapodásokban a szolgáltatás és ezzel kapcsolatosan a veszélyviselés átszállását általában részletesen határozzák meg, éspedig a tsz árudái, illetve a feldolgozó üzemei szükségletéhez, vagy pedig a termékértékesítési szerződésben meghatározott teljesítéshez igazodva. Az átadás-átvétel helyének meghatározását illetően némileg áttöri ezt a megoldást az a polgári jogi beütés, hogy a háztáji termény átadási-átvételi helyéül legtöbbször a tag lakhelyén levő üzemegységet jelölik meg. Találkozni azonban olyan megoldással is, hogy a tsz saját fuvareszközével végigjárja a háztáji gazdákat és náluk elvégezve a mennyiségi-minőségi átvételt, szállítja el a terméket. Ezzel szemben gyakoribb az, amikor a tsz a megállapodás felhasználási igényeinek megfelelően a tagot a lakóhelyén kívüli helységbe való leszállításra kötelezi. Ilyenkor azonban a többletfuvarozást és a háztáji terméknek a tsz megrendelője részére történő feladásában való közreműködést (vagonberakás) a tsz-ek a közös munkában való részvételként írják munkadíjfizetés mellett jóvá.[27] Nézetünk szerint ez a megoldás helyes, mivel a termék mozgatásánál az érdekkörök szerint határolja el a költségek, a terhek és a kárveszély-viselésének problémáit. Ezzel ellentétes megoldás, vagyis a saját érdekkörében jelentkező termékmozgás költségeinek és veszélyének a másik félre való terhelése a már említett szövetkezeti elvvel volna ellentétes és az ott kifejtet jogkövetkezmény-levonást vonhatná per analogiam maga után.

b) Jóval kisebb és inkább átmeneti jelentőségű az, amikor a tsz közvetlen termelői értékesítésre csak bizományba vétel mellett veszi a háztáji árut át. Ez általában azoknál a tsz-eknél fordul elő, amelyeknél az állandó jellegű közvetlen termelői értékesítés vagy nincs, vagy csak kismértékben van megszervezve és így félnek az esetleges eladhatatlanság kockázatától.[28] Másutt ilyen megoldásra legfeljebb csak nagyarányú termékbőség esetében kerül sor. A tsz bizományosi tevékenységének e szűk köre ellenére is azonban néhány probléma felmerül. Mindenekelőtt az, hogy a legtöbb tsz-ben a bizománybavételt minden tüzetesebb megállapodás nélkül bonyolítják le, ami főleg a tag hátrányára szülhet jogbizonytalanságot.

A feltételek rögzítettségének hiánya következtében problematikus pl, hogy mennyiben követhetők ebben a körben a Ptk. 508. § (1) és (2) bekezdésébe foglalt, a bizományos kezét a megbízó érdekeire tekintettel megkötő kogens rendelkezések. A Ptk. miniszteri indokolásából is kitűnően fent hivatkozott szakasz ama rendelkezései, mely szerint az áron felüli eladásból eredő előny a megbízó javára, az áron aluli eladás terhe a bizományos terhére íródik, a megbízó érdekeit védik a szakmailag jártas bizományos kijátszó törekvéseivel szemben.[29] Kifejezett ilyen irányú megállapodás hiányában azonban e szabályok követésére a tsz jogviszonyok körében nem találunk módot, mivel itt az előbb kifejtett módszerrel is túllépnénk az analógia megengedhető kereteit.[30] Megnyugtató megoldás tehát e téren csak jogalkotásilag biztosítható.

B) A háztáji áruszállítási megállapodások megjelenésével egyre komolyab jelentőségre tesz szert a háztáji gazdaság részére a tsz által történő intézményes vetőmag, növényvédőszer, abrakellátás önköltségi biztosítása, amihez járul a háztáji földek költségmegtérítés ellenében való elmunkálásának vállalása is. Ma már a tsz-ek részéről adott e szolgáltatások nemcsak a tagokat megillető szolgáltatások egyfajta realizálódását jelentik, hanem egyúttal a háztáji áruszolgáltatások elősegítését is biztosítják az érdekkölcsönösség alapján. Ezért a tsz-ek nem egy helyen vállalják a háztáji állatnevelés konkrét szakmai irányítását is.[31]

E szolgáltatásoknak mind ez ideig a következő főbb típusai alakultak ki, amelyek gyakran egymással kombinálódnak is:

a) Vetőmagvak, növényvédőszerek, szaporító és egyéb anyagok beszerzése és önköltségi áron történő továbbítása a háztáji részére a tagok összegyűjtött megrendelései alapján. Éppen ezért a tsz e tevékenységében a bizományosi-megbízási tevékenység egyes elemei is fellelhetők.

b) A tsz bérleti jelleggel egyszerűbb termelőeszközöket bocsát tagjainak rendelkezésére. Ma már leginkább ez csak fogat kiállításában jelentkezik.[32] (Ha fogatost is ad a tsz, akkor már vállalkozás.)

c) A vállalkozási jellegű szolgáltatások körében a tsz-ek a háztáji gazdaság részére első-

[26] Baksai „Ezüstkalász", Vémendi „Egyesült Lenin", Szalántai „Hunyadi" Mgtsz-ek (Baranya megye).

[27] Vas és Baranya megyei megállapodások szövegéből leszűrt megállapítás.

[28] A mohácsi „Új barázda" és a „Dunavölgye" Mgtsz-ek eltérő gyakorlata alapján.

[29] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp. 1959. KJK 400—401. old.

[30] Helyesen mutat rá Szabó I., hogy az analógia alkalmazása csak átmenetileg ad megoldást. A joghézag végleges megszüntetése jogalkotási feladat. A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. KJK. 384. old.

[31] Vö.: 12. jegyzettel.

[32] Nyárádi „Aranykalász" Mgtsz (Pápai járás).

sorban a növénytermesztés körébe tartozó kultúrák teljes megmunkálását vállalják, beleértve a termés betakarítását is. Újabban ehhez kapcsolódik a háztáji állattenyésztési telepek és berendezéseik kialakításában való beszerelési, építői-kivitelezői közreműködés (tsz építő-szerelő brigádja). E szolgáltatások belső, termelőszövetkezeti jellegét mindenekelőtt az adja meg, hogy e szolgáltatások díját legtöbbször a vezetőség kalkulációja és javaslata alapján önköltségi áron a közgyűlés állapítja meg.

A termelőszövetkezetek részéről a háztáji gazdaságot fenntartó tagok részére nyújtott szolgáltatások valamennyiével kapcsolatosan megállapítható, hogy azok tartalmuknál fogva a termelőszövetkezetnek a tagok irányában történő kötelezettségvállalását foglalják magukba. Mivel pedig a tsz-ek részéről e kötelezettségvállalásokra konkrétan a tagok igényei, mondhatnánk megrendeléseik — megbízásaik alapján kerül sor, a tag és a szövetkezet viszonya e téren is kettőjük belső megállapodásának tekinthető. Belső megállapodásnak tekinthető még akkor is, ha a kialakult gyakorlat szerint a megállapodások írásbeli megkötése legtöbbször itt is elmarad.

Ezt azért jelentős kihangsúlyozni, mert a gyakorlat figyelemmel kísérése alapján felmerülhet olyan álláspont is, hogy voltaképpen itt nincs is szóbeli megállapodásról szó, mivel a tsz e szolgáltatásait valamennyi tagja részére intézményesen biztosítja. Ámde ha mélyére tekintünk a kérdésnek, akkor látnunk kell azt is, hogy a tsz által felajánlott szolgáltatások akkor realizálódnak, ha a tag ilyen irányú igénnyel lép fel. Amíg ez az igény a tag részéről nem jelentkezik, addig a szövetkezet részéről intézményesen minden tag részére nyitvaálló szolgáltatási készség éppen olyan ajánlat, rendelkezésre állás, mint ami fennáll annak a cégnek a részéről, amely tevékenysége körében a vevők vagy megrendelők igényeinek kielégítésére vár.

Mindebből okszerűen adódik az a következtetés, hogy a termelőszövetkezet részéről a tagok felé felajánlott szolgáltatások elfogadása esetében is szerződésszerű tagsági megállapodás kötéséről van szó, még akkor is, ha a tényleges bonyolítás csupán az igények jegyzékszerű összeírása alapján történik. Felvetődik azonban itt is az a kérdés, hogy nem volna-e helyesebb a tsz-t terhelő e szolgáltatások esetében is a megállapodást a tagokkal írásban megkötni? Ki lehet alakítani ezzel kapcsolatosan olyan álláspontot is, hogy a külön írásbeli megkötés felesleges, mert — miként kifejtettük — a szövetkezet vezetőségének és különösen a háztáji bizottságnak intézményes tevékenysége biztosítja, hogy a feliratkozottak közül egy tag se maradjon ki a szolgáltatások realizálódásából. Tudott dolog azonban az is, hogy a falu és így a termelőszövetkezetek életében, még tapasztalhatók egyes tagok irányában olyan rokon- és ellenérzület megnyilvánulások, amelyek az intézkedőt egyes tagokkal szemben e szolgáltatások teljesítésével kapcsolatosan hátrányos elbánásra késztetik. Így pl. a mellőzött tag részére vállalt szolgáltatást vagy egyáltalán nem, vagy részben, vagy pedig késve végzik el, amiből a tagnak tetemes kára származhat. Írásbeli kötelezettségvállalás hiányában pedig a károsult tag nem tud megfelelőképpen a szövetkezettel szemben fellépni. Ezt kihasználva történt meg, hogy egyik Vas megyei tsz a tag háztáji abrak igényének kielégítését utóbb ahhoz a feltételhez kötötte, hogy vonja vissza előbb a vezetőség bizottságához benyújtott nagyobb összegű illetménykiegészítési követelését.[33] Az ilyen nem kívánatos helyzetek elkerülése céljából helyes volna, ha a tsz-ek előre elkészített megállapodásblanketták két példányú kitöltésével rögzítenék a tagok által igényelt és a tsz által elvállalt háztáji szolgáltatásokat teljesítési hely, idő, mennyiségi és minőségi kikötés szerint.

A tagsági viszonyból eredően a tag és a tsz között más irányban is fennálló kapcsolatok kihatásaként az itt tárgyalt három alapforma egymással és a háztáji árumegállapodásokkal való kombinálódásán felül a gyakorlatban igen sokszor kapcsolódik össze tagsági munkamegállapodással is, melynek eredményeként mintegy „vegyes megállapodási" formák születnek. E „vegyes" formák értelmében a tagok háztáji gazdaságuk új ellésű állatait (zömmel borjú és süldő) értékesítik a tsz felé. A tsz azonban a már ilyen módon tulajdonába került állatokat munkanap jóváírás, és átvételkor felnevelési munkadíj kifizetése ellenében továbbtartásos felnevelésre visszahagyja. Mindezt a tsz-ek írásbeli megállapodásban rögzítik le tagjaikkal és ennek keretében a vezetőség a tag részére önköltségi áron biztosítja a felneveléshez szükséges abrakot.[34] Ilyen vegyes elemeket tartalmazó háztáji szükségleteket kiszolgáló megállapodás az is, amikor a tsz vetőmag és takarmányjuttatást, valamint más szolgáltatások elvégzését a tag részéről ahhoz köti, hogy munkamegállapodási keretben földterületi nagyság és növényféleség szerint meghatározott részesművelésbe vételt vállal-e vagy sem.[35] Mindez arra mutat, hogy a megállapodásoknak éppen a termelőszövetkezeti jellege miatt gyakran elmosódnak a háztáji munkamegállapodások határvonalai, miként a termelőszövetkezeti élet gyakorlatában is szükségszerűen átcsúsznak egymásba a tagsági jogviszony munkatevékenységi és árucsere tevékenységi elemei. Jogalkotásilag is deklarált speciális esetei ennek az 5/1970. kormányrendelettel szabályozott korábban tárgyalt szarvasmarha és sertéstartási megállapodások.

[33] Kemenesmagasi „Haladás" Mgtsz vezetőség bizottsága 7/1969.

[34] Csányoszrói „Összetartás", baksai „Ezüstkalász" és a szalántai „Hunyadi" Mgtsz-ek (Baranya megye) sertés és szarvasmarha szállítási-nevelési háztáji megállapodásai (1967—69).

[35] Csányoszrói „Összetartás" Mgtsz, Sellyei „Ormánság" Mgtsz.

IV. Problémák a háztáji megállapodások jogkövetkezményeinek levonásánál

A háztáji megállapodásokról az előzőek során kimutattuk, hogy azok a tag és a termelőszövetkezet között olyan egyenértékű vagyoni szolgáltatások kölcsönös vállalása, amelyek tartalmilag a tagsági alapjogviszonyban gyökereznek, azonban formailag dare és facere jellegű tevékenységként bonyolódnak le rendes körülmények között. A kölcsönösen elvállalt kötelezettségek valamelyik részről történő nem megfelelő teljesítése, vagy már a megállapodás-kötés során valamelyik fél jogos érdekének megsértése a jogviszony megzavarását előidéző tényezőként a jogkövetkezmény-levonás szükségességét veti fel. Mivel pedig a háztáji megállapodásnak tartalma vagyoni szolgáltatások kölcsönös vállalása az egyenérték kategóriájának felhasználásával, az következik, hogy a megállapodások körében felvetődő jogi problémák joghatásbeli következményeinek akár reparatív, akár szankciós jellegű levonása nehezen oldható meg közvetlenül a mgtsz-jog jelenlegi szabályai alapján. Ezzel kapcsolatosan egy-két kérdést tanulmányunk előző részében már érintettünk.

A jogkövetkezmény levonásnak azonban ezen túlmenően legjelentősebb területét a megállapodásból fakadó kötelezettségszegés és a megállapodás szegéssel szembeni védekezés problémái képezik. Itt a nyitott kérdések egész sora merül fel, melyek részletes megválaszolásának megkísérlésére e tanulmány keretei között nincsen mód, csupán arra, hogy felvessük azokat, exponálva a megoldáskeresés szükségességét.

Első ilyen probléma abból adódik, hogy a polgári jogi szerződésszegéshez hasonlóan a szolgáltatási formák közeli jellegénél fogva a háztáji megállapodások megszegésénél különös szerepet játszik a teljesítési érdek és a tulajdonátszállással összefüggő veszélyviselés kérdése. E két tényező folytán a megállapodásszegés is a jogosulti és kötelezetti oldalon bekövetkező késedelem, hibás teljesítés, teljesítés lehetetlenné válása, valamint teljesítés jogos ok nélküli megtagadásában ölt testet. A jogviszony értékcsere jellegénél fogva a háztáji megállapodások megszegésének eme eseteit — hasonlóképpen mint a polgári jogi szerződésszegéseknél is — nem volna célszerű jogkövetkezmény-levonás nélkül hagyni akkor sem, ha a mulasztó fél a kötelezettség megszegésében vétlen volt. Ellenkező esetben ugyanis a jogszerűen eljáró és a másik fél teljesítésében bízó felet érné károsodás. Ezért a háztáji megállapodásból folyó kötelezettségek megszegésének jogkövetkezményeit is kettős vetületben, objektív és felróható megállapodásszegést megkülönböztetve helyes értékelni. A megállapodásszegés objektív következményeinek levonása pedig megkívánja, hogy a szolgáltatásával késedelembe eső taggal, vagy tsz-szel szemben még vétlensége esetén is gyakorolhassa a másik fél érdekmúlása esetén az elállás (elszegés) jogát. Indokolt továbbá az is, hogy a késedelembe eső viselje a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett azokat a károkat, amelyek a késedelem hiányában nem következtek volna be (dologi veszélyviselés). De ugyanígy nem volna helyes az sem, ha jogunk elzárkózna attól a lehetőségtől, hogy a háztáji megállapodás jogosultja ne érvényesíthetné vétkességtől függetlenül a megállapodáshibás teljesítésből folyóan szavatossági kifogását és ne léphetne fel a Ptk. 305. §-ban meghatározott szavatossági jogokhoz hasonló igényekkel.

A megállapodásból folyó szolgáltatások kapcsán bármelyik fél részéről tanúsított kötelezettségszegésekre vonatkozó objektív, felróhatóságtól függetlenül alkalmazható eme jogkövetkezménylevonások közül az elszegés (elállás), a hibás szolgáltatás ellenértékének csökkentése, a kicserélés, vagy a kijavítás követelése, amelyek lényegüket tekintve kármegelőzési, kárenyhítési funkciót is töltenek be. A kárenyhítés, és a kármegelőzés elvét a tsz kódex tételes jogi kategóriaként is szabályozza (35/1967. Korm. r. 129. §) csakhogy egészen más irányban, az általános tsz jogi kárfelelősséggel kapcsolatban. A Tsz kódex X. fejezetében szabályozott mind a tagot és mind a tsz-t egymással szemben egyaránt terhelő kártérítési felelősség a tagsági viszonyok szervezeti és munkavégzési oldalát fogja át, amiből e most tárgyalt objektív jogkövetkezményeket levezetni már csak azért sem lehet, mert a tsz jogi kárfelelősség szigorúan vétkességi alapon áll. A kettő tehát kizárja egymást. Marad csak a Tsz. tv. 89. §-a, amely szerint a tag és a tsz között nem a tagsági viszonnyal kapcsolatosan felmerülő jogvitákra a Ptk. megfelelő rendelkezései az irányadók. Erre a lehetőségre viszont analógia útján felépíteni a háztáji megállapodásokból folyó viták elbírálásának és a megállapodásszegés objektív jogkövetkezmény levonásának egész rendszerét olyan szűk prakticizmus volna, mely figyelmen kívül hagyná e megállapodásoknak tanulmányunk indítása során kifejtett termelőszövetkezeti jogi jellegét. Éppen ezért jelenleg ezen a téren olyan jogi „űr" áll fenn az 1967. évi III. tv.-ben és kapcsolt jogszabályaiban, amelyet analógia útján áthidalni elméletileg megalapozottan nem lehet. Éppen ezért e joghézag megszüntetése csak jogi szabályozás útján lehetséges.

Hasonlóképpen, de lege ferenda kíván jogi szabályozást a háztáji megállapodással kapcsolatos kötelezettségek felróható megszegéséből adódó kárfelelősség felvetése is. A Tsz kódex X. fejezetében szabályozott kártérítés intézményének ugyanis a tag felelősségét érintő oldala a vétkesség enyhébb fokozataiban korlátozott anyagi felelősség. A korlátozott anyagi felelősség viszont csak a „standard" jellegű munkavégzés területén indokolt, ahol éppen a huzamos és visszatérő munkafolyamatok következtében na-

gyobb a csekély vétségű károkozás lehetősége.[36] Az állandó munkafolyamatokkal összefüggő ilyen pszichobiofiziológiai méltánylást érdemlő körülmények (testi vagy szellemi kifáradás) azonban a háztáji megálapodásból folyó kötelezettségek teljesítésénél nem forognak fenn. Sőt itt a konkrét szolgáltatásokra irányuló jogviszonyt a tag és a tsz külön megállapodása hozza létre. Ennélfogva pedig mindkét féltől megkívánható a jóhiszeműség elve alapján, hogy csak olyan ígéreteket tegyenek egymásnak, és olyan kötelezettségeket vállaljanak el egymással szemben, amelynek eleget is tudnak tenni. Mivel pedig a megállapodások alapján az egyébként fennálló tagsági jogviszonynál fogva a kölcsönös bizalom és támogatás szövetkezeti elvének kell válnia, fokozottan kell érvényesülnie a „pacta sunt servanda" elvének. Ha pedig ez így áll, akkor még inkább indokolt a felróható megállapodásszegést a kártérítés szigorúbb jogkövetkezményeivel sújtani.

Összehasonlításképpen e téren a Ptk. 318. §-ára utalunk, mely a szerződésszegésből eredő kárigények elbírálására a Ptk. általános kárfelelősségi szabályait rendeli alkalmazni azzal, hogy szerződésszegés esetében a kártérítés mérséklésének általában nincs helye. Az ide fűzött miniszteri indoklás szerint ugyanis „nem lenne indokolt a szerződésileg vállalt, tehát előre látható kötelezettség megszegése esetére mentesítést biztosítani. [37] Ez a megokolás pontosan vág a háztáji megállapodásokra is, sőt az előbb kifejtettek folytán még inkább vonatkozik rájuk. Ennek ellenére azonban a gyakorlatban ez idő szerint még sem lehet így felvetni a tagnak a megállapodásszegésért fennálló felelősségét, mivel teljes kártérítésre a Tsz kódex X. fejezetébe foglalt jelenlegi kártérítési szabályok alapján csak szándékos károkozás esetében kötelezhető, amit a termelőszövetkezetnek kell bizonyítania. A jelenlegi szabályok alapján tehát csak úgy lehetne a tagot a megállapodásszegésből folyó teljes kár megtérítésére kötelezni, ha vagy bizonyítja a tsz a megállapodás megszegésének szándékosságát, ami viszont a legritkábban sikerül, vagy a megállapodásra hivatkozva abból a vélelemből indulunk ki, hogy tudatosan vállalt kötelezettség fellelhető megszegése csakis szándékos lehet. Ez utóbbi megoldás a tsz kódex jelenlegi kártérítési szabályainak a tag hátrányára történő olyan kiterjesztő értelmezése volna, amely már elrugaszkodást jelent a jogszabálytól, jogbizonytalanságot szülne és szövetkezetpolitikailag is káros eredményekhez vezetne. A tagot ugyanis kiszolgáltatná a gazdaságilag erősebb félnek, amely a jogszabálytól való ilyen elrugaszkodás mellett el tudná túlozni igényeit a taggal szemben, még ha a fél a tagnak a saját szövetkezete is. Ezért a helyes megoldás csak úgy képzelhető el, ha a háztáji megállapodások felróható megszegését is magába foglaló a tagsági viszonynak egyenértéken nyugvó kölcsönös vagyoni szolgáltatásokat is tartalmazó szelvényeire az ennek megfelelő kártérítési felelősségi rendszer kerülne de lege ferenda a termelőszövetkezeti (szövetkezeti) jogban kiépítésre. Olyan kárfelelősségi rendszer, mely a tsz munka- és szervezeti viszonyaira vonatkozó jelenlegi kárfelelősségi intézményt ezekre a viszonyokra változatlanul fenntartva, kiegészítené az exculpációs rendszeren nyugvó olyan kárfelelősségi intézmény, amely esetleg az elmaradt hasznot is magába foglaló teljes kártérítésre kötelezés elvéből indulna ki. Ezzel az egyébként szintén a vétkességen nyugvó kárfelelősségi konstrukcióval összefüggésben kíván tételesjogi szabályozást a megállapodásszegések objektív jogkövetkezményei levonásának a problémája is.

Termelőszövetkezeti, szövetkezeti jogviszonyaink, az új gazdaságirányítás rendszerével rohamos fejlődésnek indultak, aminek következménye az, hogy az 1967. évi III. törvénnyel megadott, nemrég még igen korszerűnek hitt keretek szűknek bizonyulnak. Mindez nem jelenti azt, hogy ami szabályozásra került két év előtt, az már nem jó. Korszerűek ezek a szabályok a maguk területén, vagyis azon a területen, amit a törvényhozó akkor szabályozni szükségesnek látott. Akkor még nem látszott annak a gazdasági fejlődésnek kimenetele, amelynek eredményeként a háztáji árutermelés népgazdasági jelentőségűvé nőtte ki magát és, hogy az ezzel kapcsolatos viszonyok szervesen be fognak épülni a termelőszövetkezti tagsági viszony keretei közé. Mindennek konzekvenciáit jogszabálybővítéssel kell levonni, miként az ipar az egyébként korszerű és használható termelőüzemek szűk keresztmetszetén további fejlesztéssel, bővítéssel segít. Ezt a munkálatot el lehet végezni a Tsz kódex X. fejezetének új alcím behelyezésével történő ilyen irányú bővítésével, de megoldhatónak látszik az 1967. évi III. tvr. és kapcsolt jogszabályainak érintetlenül hagyása mellett a létesítendő egységes szövetkezeti törvénnyel is.

Prugberger Tamás

[36] Nagy L.: A kártérítés csökkentése a dolgozók anyagi felelőssége esetén. Jogtudományi Közlöny, XIV. új évf. 527. old.

[37] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp. 1959. 241. old.

Gondolatok a társasbíráskodásról és a népi ülnökrendszerről

1. A bírósági tevékenység egyik sarkalatos kérdése, hogy milyen formában történik a jogvitás ügyekben a döntések hozatala. Ez a probléma nem csupán bírósági szervezeti és perjogi kérdéskomplexus. A szervezeti szisztémában és a működés módszereiben — időhöz és helyhez kötötten — speciális formában az adott társadalom gazdasági és társadalmi viszonyai tükröződnek a lényegi vonásokat meghatározó jelleggel: bizonyos tartalmi és formai elemeket a szervezet körülhatároltsága, az alapoktól való viszonylagos önállósága befolyásol. A kérdés sokrétűsége, összefüggései különösen indokolják a marxista világnézeti-filozófiai alapról történő komplex vizsgálatot, amely az egyes tudományágak szempontjából történik, összegezésüknél pedig az összekapcsoló láncszemet az állam és jogelmélet adja. Ilyen jellegű jogelméleti vizsgálati módszerek szükségességét már többen bizonyították.[1]

Az Alkotmány kihirdetése és a jelenlegi igazságszolgáltatási szervezet létrehozása óta társadalmunk jelentős eredményeket ért el a szocializmus építésében; a fejlődés új szakasza nyílt meg. Ezek a tények hívják fel a figyelmet annak vizsgálatára, hogy a mostani és a jövőbeli társadalmi viszonyoknak megfelel-e a jelenlegi igazságszolgáltatási szervezet felépítése és munkamódszere. Az utóbbi években a jogalkalmazás módszerei vizsgálata során egyre inkább az igazságszolgáltatás kerül az érdeklődés középpontjába: az egyéb jogalkalmazó, jogszolgáltató szervek eljárása, módszerei, ill. a velük kapcsolatos igény a bírósági eljárásformákhoz közelít, a „bírósági modell" alapulvétele általános kívánalommá vált. A jogvitás ügyek jelenlegi fórumrendszere feltétlenül új megoldást kíván,[2] a várható rendezés a bírósági eljárás hatáskörére és esetleg munkamódszereire is ki fog terjedni. Alapkérdés, tehát az, hogy a „bírósági modell" kifogástalan, optimálisan jó-e, vagy esetleg javításra szorul valamilyen területen.

2. A bíráskodás — az állam bíróságának jogalkalmazó tevékenysége — politikai jellegű munka: az uralkodó osztály törvények formájában kifejezett akaratának érvényesülése az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően.

Minthogy a bíráskodás lényegileg hatalmi kérdés, elvileg helytelen az a kérdésfeltevés, hogy szakbíráskodás, szakbíró vezette laikus bíráskodás vagy a döntésekben tisztán laikus bíráskodás a helyes. Nem a bírói szervezet igényelte a nem-szakbíró, vagy laikus elem részvételét a döntés meghozatalában, nem az apparátusnak van szüksége külső elemekre, hanem az uralkodó osztálynak igénye a törvények alkalmazásában való részvétel. Ezért jogelméleti szempontból téves az olyan technikai jellegű, mechanikus megállapítás, amely szerint „a laikus elemet alkalmasabbnak tartani bíráskodásra, mint a szakképzett bírói elemet, magában hordja az ellentmondást... mert olyasmi ez, hogy vak vezesse azt, aki jól lát"[3] — mert a „laikus elem" nem technikai, hanem hatalmi okból került a bíráskodásba. *Rónai Zoltán* ezzel kapcsolatban — Vargha Ferenc esküdtszék-ellenes véleményét kritizálva — a következőket írta: „Mit szólnának hozzá az emberek — kérdi Vargha Ferenc — ha az órám elromlik s azt mondanám, hogy nem viszem az óráshoz, mert annak lelke immár elfásult, abban nem bízom, hanem elviszem a suszterhez, annak lelke üde, azt az egyforma foglalkozás nem mételyezte. Kétségtelenül helyteleníténék az eljárást... a munkamegosztás elvét nem lehet alkalmazni egyszerűen az uralom kategóriájára. Ahol érdekek ütköznek össze, ott nem döntő az a kérdés, ki tud valamit jobban."[4] Hatalmi szempontból merült fel a bíráskodás kérdésköre a századforduló hazai munkásmozgalmi irodalmában,[5] ilyen aspektusokból vizsgálta elsősorban a kérdést Lenin is.[6] A lenini irányító eszméknek megfelelően a Szovjetunióban jöttek létre az első újtípusú bíróságok: a népi ülnök rendszer ekkor öltött szervezeti formát. A kezdeti időszakban még nem a maival egybevágóságig azonos forma valósult meg; az eljáró tanácsokban a népi ülnökök száma magasabb volt mint jelenleg, a hivatásos bíró nem szükségképpen volt jogi egyetemi képesítésű, s a népi ülnök rendszer klasszikus formája a szocialista állam fejlődése során, az új társadalmi, jogi normák meghatá-

[1] Vö.: Péteri Zoltán: A szocialista állam- és jogelmélet kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet nemzetközi munkaértekezletén. JK. 1968/4. sz., S. Ehrlich: Kilka uwag w sprawie metodologii nauk prawnych. Pantswo i Prawo 1964/11. sz. 642. old., S. Zawadski: Z prolematyki badan empirycznych w naukach prawnych. P. i. P. 1966/3. sz.

[2] Vö.: Szilbereky Jenő: Vita a gazdasági irányítás jogi szabályozásáról MJ. 1967/5. sz., Andó Ferenc: A gazdasági döntőbíráskodás reformja. MJ. 1967/12., Fülöp László: Az egységes döntőbizottsági rendszer megalkotása. Döntőbíráskodás 1967/12. sz., Névai László: Polgári jogviták elbírálásának fórumproblémái a gazdasági irányítás új rendszerében MJ 1967/12., Szagyikov: A polgári jog az új viszonyok közepette a Szovjetunióban MJ 1968/7., Zsembery István: A bíróság és a gazdasági döntőbizottság MJ 1968/11. sz., Korom Mihály: A jogalkotás és a jogalkalmazás időszerű kérdéseiről. MJ. 1969/5. sz., Eörsi Gyula: A gazdasági irányítás reformja és a polgári jog. MJ. 1969/6—7. sz., Gellért György: A fórumrendszer kialakításánál irányadó elvi szempontok. MJ. 1969/4. sz.

[3] Hye—Glunek: Sieben Vorträge über das Schwurgerichts. 1864., idézi: Molnár Kálmán: Esküdtszékünk. Nagyvárad. 1903. 13—14. old.

[4] Rónai Zoltán: Az esküdtszék kérdése és a magyar esküdtbírósági reform. Bp. 1913. 11. old.

[5] Külföldi Viktor: A szocialisták politikai, társadalmi és gazdasági programja. Bp. 1878. 10. old.

[6] Lenin: Művei, Bp. 1952. 27. köt. 124, 261, 212. old., 28. köt. 447. old., 26. köt. 114—115. old.

rozásával, a működésre vonatkozó optimális variánsok felkutatásával alakult ki.[7] Hazai vonatkozásban nagy jelentőségű a Magyar Tanácsköztársaság időszaka: a dolgozó osztályoknak a bíráskodásban való részvétele szükségességének felismerése és az, hogy ennek formájaként nem az esküdtszéket, hanem egy új, bürokráciától mentes intézmény létesítését jelölték meg.[8]

Az Alkotmány által megállapított általánossá tett néprészvételi forma, a népi ülnökrendszer bevezetése óta 20 év telt el. Ez alatt a szocialista állam újabb fejlődési szakaszába jutott, a társadalom a korábbi osztály- és rétegviszonyokhoz képest strukturálisan nagymértékben megváltozott. A mai társadalomban az osztály fogalma még tartalmas kategória, ugyanakkor a munkásosztály fogalma túlnő a produktív munka ismeretkörén, a társadalom ellentmondásai pedig elvesztették antagonisztikus jellegüket, az egyéni és a társadalmi érdek egymáshoz egyre közelebb kerül. Hatalmi szempontból a hivatásos bíró és a nem hivatásos bíró *ugyanannak* az osztálynak az érdekeit képviseli.

A szocialista törvényhozás az elmúlt két évtizedben jelentős eredményeket ért el: a jelenlegi társadalmi viszonyok szabályozására a *kodifikáció* terén kerek egészet alkotott. Ezek a normatívák a dolgozó nép érdekeit fejezik ki, az új jog által nem érintett területek minimálissá zsugorodtak. A jogalkalmazás szempontjából is minőségileg más körülmények állnak fenn, mint a szocializmus létrejöttekor, amikor gyakran régi formákat kellett új tartalommal megtölteni és erre a jogalkalmazók forradalmi tudata volt hivatott. Ma már az új, normatív szabályozás és a bírói gyakorlat egységesítése érdekében kifejtett irányító tevékenység folytán az új tartalom új formában, komplex módon rendelkezésére áll a jogalkalmazónak.

Az elmúlt időszakban a hivatásos bírák személyi állománya teljesen megújult: egyrészt az intragenerációs mobilitás, másrészt a felnövő új nemzedék bekapcsolódása folytán a hivatásos bírák maguk is a dolgozó nép soraiból, az uralkodó osztályból kerülnek ki túlnyomó többségben, kisebb részben pedig a munkásosztállyal szövetséges rétegekből. Ilyen körülmények között a hivatásos bírák *személyükben is* a néphatalmat juttatják kifejezésre, a bírósági tanácsokban azt nem csupán a népi ülnökök reprezentálják.

Egy szervezet demokratizmusa, az annak felépítésében megnyilvánuló demokrácia, működésének demokratizmusa nem tekinthető kizárólagosan egy bizonyos fajta személyi összetétel eredményének. A szocialista állam, a szocialista bírósági szervezet létrejöttekor a régi, ellenséges, aktív és passzív ellenállást kifejtő osztályok szétzúzásának korában a tömeges részvétel, mint az ellenséges társadalmi alakulatok elleni harc egyetlen hatékony eszköze szükségszerű volt, a tömegesség mértéke pedig az adott társadalmi viszonyok függvényeként szintén szükségszerűséget jelentett. A néprészvétel elve nemcsak egy történelmi szakaszra vonatkozik. Gyakorlati megvalósulása azonban módosulhat; elvileg nem zárható ki e tartalom érvényesülése mellett a régi formák félretétele és újabb formák bevezetése.

3. A néprészvétel és a társasbíráskodás különböző fogalmak, ugyanakkor a néprészvétel a társasbíráskodástól nem választható el: gyakorlatilag eddig a néprészvétel kizárólag társasbíráskodás formájában valósult meg. Társasbíráskodás létezik szűkebb értelemben vett néprészvétel nélkül is; tipikus példája a jelenlegi magyar másodfokú bíróság.

A társasbíráskodás mindkét formája a szervezet demokratizmusának egyik ismérve: az eljárás során, az érdemi döntés meghozatalában nem egy személy, hanem közösség, a tanács jár el. Ez önmagában az igazságszolgáltatás demokratizmusának egyik jellemzője, azonban nem azonos *a népi ülnökrendszer saját demokratizmusával:* a társasbíráskodás kiterjed a teljes apparátusra, olyan általános elv, ami az ülnökrendszer demokratizmusának specifikumát nem ragadja meg. A népi ülnökszisztéma saját, vagy szűkebb értelemben vett demokratizmusának *szervezeti* ismérvei a következők: *a)* az ülnökök meghatározott időre, választással nyerik tisztségüket, *b)* beszámolni kötelesek tevékenységükről és visszahívhatók; *c)* visszahívásukról nem az igazságügyi államigazgatási szerv, hanem a választó szerv határoz, *d)* választhatóságuk cenzushoz, diszkriminációhoz, valamilyen szervezeti tagsághoz, iskolai végzettséghez nem kötött, *e)* működésük tényleges ideje periódikus. A felsorolt szervezeti ismérvek elemzése helyett célszerűbbnek látszik kiemelni azt, ami elvi vagy gyakorlati szempontból kifogásolható: a választás közvetettségét, a tényleges működés szervezeti problémáját, az ülnöki felelősség és a beszámolási kötelezettség gyakorlati elmosódottságát.

Abszolút értelemben a néprészvétel azt jelenthetné, hogy a bíráskodásban a teljes lakosság részt vesz, pl. lakók névjegyzéke szerint. Az ezzel kapcsolatos elvi hibák kimutatása nélkül is belátható, hogy a teljes néprészvételre gyakorlati okból az apparátus keretein belül nem kerülhet sor, arra csak a referendum intézményében van reális lehetőség. Az igazságszolgáltatásban a néprészvétel részlegesen, reprezentatív módon, reprezentánsokkal valósul meg. Ezért jelentős a megválasztott személye és a választás szisztémája. Magyarországon az ülnökválasztás közvetett, a tanácsok útján realizálódik. A Szovjetunióban és egyes más szocialista országokban

[7] S. Wlodyka: Organizacja Sądownictwa. Kraków. 1959. 75. old., Poljanszkij: Igazságszolgáltatás a Szovjetunióban Bp. 1946., V. Lesznoj: Az Októberi Forradalom és a szocialista jog kialakulása. MJ. 1967/5.

[8] Vö. Samu Mihály: A Magyar Tanácsköztársaság jogpolitikája és jogalkotása. JK. 1969/6. sz., Névai László: Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban. JK. 1969/6. sz.

a népi ülnökök közvetlen választással nyerik el tisztségüket. Ez a választási mód elmélyültebb demokráciát jelent és kérdésessé teszi, hogy nem lenne nálunk is szükséges a közvetlen választás bevezetését megfontolni.

Gyakorlati szempontból említhető a tényleges működés lehetőségének eseti manipuláltsága. Szórványosan előforduló jelenség, hogy egyes dolgozó kollektívából kikerülő népi ülnökök megválasztását, majd a tényleges feladatok ellátására való behívását egyes termelő egységek vezetői — azzal a szándékkal, hogy értékes munkaerő a termelésből időszakosan se essen ki — gátolni igyekeznek. Előfordul az is, hogy nagyszámú nyugdíjas jelölésére kerül sor, mert a termelő munkában ők már nem vesznek részt. Nem általános jelenség ez, mégis figyelmet érdemel: a szűkebb érdekeket kizárólagosan szem előtt tartó, negatív jellegű manipulációról, egyesek rövidlátásáról van szó. Ennek a kérdésnek is egyik megoldási lehetősége a népi ülnökök közvetlen választásának bevezetése.

Az ülnöki szisztéma demokratizmusának *működési* ismérvei: *a)* az ülnöki részvétel általánossága, *b)* az eljárásban és a döntések hozatalában való részvétel egységessége, *c)* a döntési lehetőség biztosítottsága.

A népi ülnökök részvétele az I. fokú ítélkezésben általános: minden peres ügyben az ügydöntő határozatokat népi ülnökökből és hivatásos bíróból álló tanácsban hozza a bíróság. Ez az ismérv a másodfokú eljárást nem jellemzi. Ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a néphatalmat a népi ülnökök testesítik meg az igazságszolgáltatásban, ebből következik, hogy az ülnökök részvétele e másodfokú eljárásban éppoly kívánatos, mint első fokon: vagyis az ülnöki rendszer jelenlegi formája, az általánosság részlegessége az ülnöki szisztéma demokratizmusának következetlensége.

Az eljárásban és a döntésekben való részvétel egységessége csak látszólagos természetes elv, valójában fontos formai ismérv, ami technikailag is megkülönbözteti az ülnöki munkát az esküdti munkától. A döntés nem bifurkált; nem két elkülönülő szerv, testület együttese működik a döntés meghozatalakor. Ehhez kapcsolódik az, hogy az eljárásban szakaszosság, percezúra nincs, az eljárás nem bifurkált; a per kezdetétől az ülnökök részvételével működő tanács előtt folyik. A népi ülnököknek a hivatásos bírákkal azonos jogaik és kötelezettségeik vannak az ítélkezésben.

A nem kevesebb döntési lehetőség az ügyekben a népi ülnökök részére azzal valósul meg, hogy a tanács tagjainak azonos értékű szavazatuk van, a tanács pedig két népi ülnökből és egy hivatásos bíróból áll. A korábbi magyar büntető eljárásjog a másodfokú büntető eljárásban is előírta az ülnökök részvételét, azonban a népi ülnökrendszer belső demokratizmusával ellentétesen rendezte a tanács összetételét, mert a népi ülnökök a hivatásos bírákhoz képest eleve kisebbségben voltak.

4. A bírói jogalkalmazás nem azonosítható a jogszabály értelmezésével, az utóbbi az előzőnek része csupán.

A társadalmi viszonyok és jelenségek mind közvetlenül, mint közvetve, akár politikailag értékelve is kihatással vannak a jogalkalmazás folyamatára.[9] Ezen túlmenően maga a jogi norma is egybeépül az egyéb normarendszerekkel, a jog szempontjából releváns összes elemet a jogi normatívák nem minden esetben határozzák meg. Az elvárhatóság, a méltányosság, a megfelelő kielégítés stb. kategóriái szorosan kapcsolódnak a joghoz, mégis annak zárt normarendszerén kívül esnek és a kultúra egységében oldódnak fel. A jognak ez a vonása kizárja a jogi kérdések pusztán logikai kérdésekké való egyszerűsítésének lehetőségeit. A jogalkalmazásban a kultúrával való szoros kapcsolat azáltal is érvényesül, hogy a jogalkalmazó személy vagy testület az emberi közösség része, így maga is hatása alatt áll a mesterséges környezetnek. A társadalmi alkotások objektivált elemeinek összessége, amely számos csoport számára közös és objektivitása következtében a térben alakul ki, képes a térben kiterjedni.[10] Ezért követelmény, hogy a jogszabályok ismerete a kultúra kellő áttekintettsége nélkül nem elegendő, nem is valódi jogismeret; annak ismerete nélkül a jogalkalmazás öncélúvá válna.[11]

A jogtudat ismérveiből kiindulva megállapítható — annak tagadásával, hogy a bíróság határozatában a bírák jogtudata fejeződne ki —, hogy az eljárás lefolytatásának módjában és a határozatban is a bírák jogtudata és politikai tudata valamiképpen benne rejlik.[12]

A bírósági jogalkalmazás folyamat, nem szűkíthető le pusztán az érdemi határozat meghozatalára. Gyakorlatilag először a tényállás jelenik meg az eljárásban, de mindjárt a jogszabály kereteibe helyezve, annak mértékével mérve, jogi tényállásként. A bíróság a tényállást igyekszik először megállapítani, vagyis a jogilag releváns körülményeket, s ez maga is jogszabályalkalmazás és egyúttal értelmezés: a konkrét tényállás és a törvényi tényállás egybevetése és a döntés meghozatala a folyamat végső betetőzése. „A gondolatnak az objektummal való egybeesése — folyamat. A gondolatnak nem úgy kell elképzelnie az igazságot, mint holt

---

[9] Vö.: Kulcsár Kálmán: A politikai elem a bírói és az államigazgatási jogalkalmazásban. Jubileumi tanulmányok. II. Pécs. 1967. 213. old., Névai László: A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás. JK. 1963/12. sz. J. Wróblewski: Sadowe stosowanie prawa a prawotwórstwo P. i P. 1967/6. sz.

[10] S. Czarnowszki: Kultúra I. Warszawa, 1956. 20. old.

[11] Korom Mihály: A jogalkotás és a jogalkalmazás időszerű kérdéseiről. MJ. 1969. 262. old.

[12] Vö.: Antalffy György: A jogalkotás és a jogalkalmazás állam- és jogelméleti vonatkozásairól. JK. 1969/10. sz.

nyugalmat, puszta képmást, mint színtelent, törekvés és mozgásnélkülit, mint valaminő géniuszt, mint számot, mint valami elvont gondolatot."[13] A jogalkalmazás egyes mozzanatai együttesen léteznek, egymással elválaszthatatlan egységben állnak, az egyes részeknek csak az egészben van értelmük: *a ténymegállapítás és a jogmegállapítás szükségszerűen dialektikus egységet képez.*

A jogalkalmazás teoretikus modellje Wróblewski professzor nyomán[13] négy elemre bontható: *1.* a jogi norma értelmezése, a hatályos jog megállapítása, *2.* az elvileg bizonyítékként elfogadható tények és elvek körülhatárolása, *3.* a konkrét tényállás megállapítása és a törvényi tényállással való egybevetése, *4.* határozathozatal, a törvényi következmények, szankciók megállapítása a bizonyítottnak elfogadott tényállás alapján.[14]

Az elsőfokú eljárásban az első két elem csaknem kizárólag a hivatásos bíró egyedüli feladatköre, e tárgykörben állásfoglalása meghatározó jellegű. A tényállás felderítése tipikusan közös munka: a tárgyalást az elnök vezeti, az ülnökbírák kérdéseket tehetnek fel. Ugyanakkor részbizonyítást a szakbíró egyedül is foganatosíthat (Pp. 188. § (2) bek., 202. §). A bizonyítékok mérlegelése, egybevetése, az ítélkezés alapjául elfogadott tényállás megállapítása szintén együttes munka eredménye. A lehetőségeket a hivatásos bíró ismerteti, tanácsbeli munkájának ez a legnehezebb része. Olyan helyzetet kell kialakítani, hogy az ülnököknek módjuk legyen dönteni: a jogszabály szerint a szavazatokat először a népi ülnökök és végül a tanács elnöke adja le. A gyakorlatban az ügyek sokasága, időhiány stb. miatt az ülnökök előkészítése nem elég alapos és ez is csökkenti az ülnöki aktivitást.

— Az általános vizsgálódás köréből ki kell emelni azokat az ügyeket, amelyekben szakülnökök járnak el. Iparjogvédelmi perekben [1/1958. (III. 16.) IM. sz. rend.] a tanács egyes tagjainak tevékenysége azonos mércével mérhető, ebben az esetben azonban maga az ülnöki szisztéma kétséges: a szakértő ülnökök „szak"-bíróság tagjai, pontosan körülhatárolt, szűk, hozzáértő körből kerülnek ki, ezért itt a népi ülnöki elnevezés formálisnak hat. Az ülnökök részvételével eljáró tanács pszichikumának vizsgálatánál a társasbíráskodás e speciális formáját ezért figyelmen kívül kell hagyni. —

A jogalkalmazás során a konkrét ügyismereten kívül fontos szerepe van a jogalkalmazó általános élet- és szakmai tapasztalatának, műveltségének, világnézetének, vérmérsékletének, jellemének, erkölcsi, jogi, politikai tudatának. Ezek mind hatnak a bizonyítékokkal támogatott tények valóságáról, vagy valótlanságáról kialakított belső meggyőződésre.

Gurvics még ennél a gondolatnál is továbblép, megállapítva, hogy a szocialista igazságszolgáltatás szempontjából a jogalkalmazás a szocialista jogtudaton nyugszik; a jogszabály és a politika a nép akaratát fejezi ki, s mint ilyen, objektív valóság, amelyet a dolgozó nép bírósága ismer fel és tudatosít. Miként minden egyéni tudatban, a bírák képzeteiben és jogtudatában is előfordulhatnak egyes hibák. Azonban éppen azért létezik az igazságszolgáltatásban a társasbíráskodás elve és az eljárási forma egész apparátusa, hogy az ilyen hibák kiküszöböltessenek, vagy legalábbis minimumra szorítkozzanak.[15]

Az elsőfokú eljárásban bonyolultabb polgári perek esetén különösen kiütközik az ülnöki passzivitás: jogi ismereteik hiányos volta miatt lassan, nehezen tekintik át az ügyet, nincsenek szinkronban a tárgyalás menetével, később ismerik fel az ügy összefüggéseit, pl. a már elhangzott kérdések jelentőségét, szakmai bizonytalanságuk folytán ritkán, nehezen tesznek fel kérdéseket. A szakbíró tájékoztatója, összefoglalója meghatározóan befolyásolja az ülnököket a bonyolultabb polgári peres ügyekben szinte minden esetben: az ülnökök gondolatai, érvei csak abban a körben mozognak, amelyet az elnök összefoglalójában vont, ezért az elnök saját gondolataival „vitázik".

Mivel a jogismeret a szubjektum számára a megfoghatóságot, a fogalomrendszert jelenti, a jogismeret fejletlensége gátolja a jogtudat fejlődését. A szakbíró jogi kultúrája megalapozottabb volta miatt fejlettebb jogtudattal rendelkezik és könnyebben képes felfogni a jogi jelentőségű objektív valóságot. A többi tudatformák esetében kategórikusan nem állapítható meg az alacsonyabb tudati kvalitás a nem-szakbíró szubjektumokról, azonban semmilyen alapja nincs olyan állításnak sem, hogy a hivatásos bíró erkölcsi, vagy politikai tudata eleve fejletlenebb, mint a népi ülnököké. A társadalmi gyakorlat a problémát feloldani igyekszik népi ülnöki oktatás, népi ülnöki akadémiák szervezésével.

Az igazságszolgáltatás egysége nem jelenti a teljes egybevágóságot. A büntetőjogi és a polgári jogi ügyek elbírálásakor hasonló eljárási és szervezeti garanciális elvek érvényesülnek, a bíróság összetételében azonban nem jut kifejezésre a két jogterület különbözősége. A polgári jogi norma absztrakt tartalmi követelményei minőségileg eltérnek a büntetőjogi normától. A kettő különbözőségének részletes értékelése nélkül belátható, hogy a büntetőjogban könnyebb az eligazodás, az zártabb, körülhatároltabb, mint a polgári jog. A magától értetődőség nem azonos magának a dolognak a nyilvánvalóságával és világosságával, hanem sokkal inkább a dolgokról

[13] Lenin: Materializmus és empiriókriticizmus. Művei. 14. köt. Bp. 1954. 178. old.

[14] J. Wróblewski: Stosowanie prawa P. i. P. 1967/3. sz., 377. és köv. old.

[15] Gurvics: Az objektív igazság elve a szovjet polgári eljárásjogban. KJCGY 1965/1. sz., 46. old.

alkotott elképzelés homályos voltával,[16] — az emberek és a nem-szakképzett jogalkalmazó számára könnyebb a társadalomra veszélyes viselkedés, mint a polgári jog által biztosított alanyi jogot sértő magatartás felismerése. A jogismeret vizsgálata is ezt igazolja: a büntetőjogi normatívák ismerete jobb, mint az egyéb jogszabályok ismerete.[17]

A büntető eljárásban minden esetben lényegesek azok a jogon túli tényezők, amelyek segítségével a külön minősítést nem eredményező enyhítő és súlyosító körülmények határozhatók meg, és amelyekkel az egyéniesítésre mód nyílik. Ezen a téren elsősorban az erkölcs funkcionál. E normarendszer oldaláról a népi ülnökök teljes terjedelemben fogják át az ügyeket, ugyanez mondható el a büntetőügy politikai oldaláról is. Ezek a minden büntetőügyben közvetlenül is érvényesülő momentumok — esetleges jogismereti bizonytalanságok esetén is — szilárd kiindulási alapot adnak a népi ülnököknek és önmagukban biztosítják az ülnöki aktivitás lehetőségét.

A polgári jogi viták a polgári jogviszonyok szélesebb közege folytán nagyobb intervallumban mozognak, mint a büntető perek, formailag kevésbé zártak, az érvényesülő jogon túli tényezők pedig — a családjogot kivéve — a döntés szempontjából nem tipikusan erkölcsi problematikát jelentenek, hanem sokkal inkább a gazdasági, az ügyleti forgalom szokásaihoz, speciális témaköréhez tartozó elemekből kerülnek ki. Az a szilárd alap, amely a büntetőügyben minden esetben adott a népi ülnökben, a polgári jogviták jelentékeny részében kevésnek bizonyul, és mivel a jogismeret hiányossága mellett az egyéb normarendszerekben, ügyleti forgalom szokásaiban stb. való jártasság sem kielégítő az ülnöki passzivitást, vagy az érzelmi (szimpátia, sajnálat, stb.) megközelítést sok esetben szükségszerűnek kell felismerni. *A népi ülnökbírák büntetőügyekben* kifejtett *aktivitása* és a *polgári* jogi ügyekben megnyilvánuló *passzivitása* tehát semmiképp sem tekinthető véletlennek — az a jelenlegi társadalmi kultúra és a két ügytípus sajátos törvényszerűségei által meghatározott *objektív valóság* — amelyet nem helyes figyelmen kívül hagyni az ítélkezés mechanizmusának vizsgálatánál.

5. Az utóbbi időszakban a szocialista országokban vitatémává és részben új törvényi rendezés tárgyává vált a társasbíráskodás és a néprészvétel gyakorlati módja. Az összefüggésben álló gondolatok a következő csoportokba oszthatók: *1.* a bírósági hatáskör növelése és a „bírósági modell" átvitele más jogalkalmazási területekre, *2.* egyes jogvitás ügyek bírósági hatáskörből való kivétele, *3.* a hivatásos bíró működési körének bővítése, *4.* egyes ügyekben hivatásos bíró egyesbíróként való eljárásának bevezetése, *5.* a népi ülnökök számának növelése, az ülnöki részvétel kiterjesztése a másodfokú peres eljárásra.

ad 1. A bírósági hatáskör növelése abban az értelemben érinti a társasbíráskodás és a néprészvétel elvét, hogyha további ügytípusok kerülnek bírósági hatáskörbe, szélesebb körben érvényesülnek azok az általános és szakjellegű garanciális elvek, amelyek az igazságszolgáltatást jellemzik. A tanácsban való döntés, ennek néprészvételi formája, mint mechanizmus nemcsak bírósági, hanem más jogalkalmazói körben is lehetséges; mindezek csupán érintik a néprészvétel és a társasbíráskodás kérdéskörét, alapjában a fórumrendszer problematikájához tartoznak.

ad 2. Ugyanez mondható el az egyes jogvitás ügyek bírósági hatáskörből való kivételéről. Többen felvetették — egyes egyszerűbb ügyekre vonatkoztatva — a társadalmi bíróságok feladatkörének bővítését és a tanácsi bíráskodás gondolatát. Ennek megvalósításához két elvi feltétel szükséges: annak meghatározása, hogy melyek azok az ügyek, amelyek elbírálásához a bírósági eljárás garanciája nem szükséges (de minimis non curat praetor) és annak megállapítása, hogy melyik az a szerv, amelynek eljárási garanciái elegendők az ügyek átvételére. Minthogy a végső cél csak az lehet, hogy minden ügy megfelelő módon nyerjen elintézést, az utóbbi feltétel gyakorlatilag a fontosabb; elsősorban az átvételre alkalmasnak tartott szervet kell vizsgálni, ez azonban a bíráskodás témakörét meghaladja.

ad 3. A hivatásos bíró működési körének bővítésére elsősorban a polgári jogi bíráskodás vonatkozásában vannak javaslatok. Ezek a gondolatok köztes megoldások és önmagukkal ellentmondásosak. Az alapkoncepció ugyanis az, hogy az ülnöki szisztéma jelenlegi formáját kifogástalannak tételezi föl, azt nem érinti, ugyanakkor a tanácselnök működési körét bővíti. Ez csak az ülnöki szisztéma saját, belső demokratizmusának korlátozásával valósulhat meg. Egyik ilyen javaslatról szólva, ha a döntések egy részét, pl. a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítását, a per megszüntetését a hivatásos bíró egyedül döntené el, nem érvényesülne az az elv, hogy a fontos döntéseket a tanács hozza. Ettől függetlenül, gyakorlati szempontból kérdés, hogy a javasolt módon az eljárás jobbá, vagy gyorsabbá válna-e.

Más elgondolás szerint a polgári jogi peres ügyekben a hivatásos bírónak előkészítő eljárásban kellene tisztázni a felek kérelmeit és bizonyítékait, és a tanács csupán ezen előkészítő „perfelvételi" tárgyalás után foglalkozna az üggyel. Az előkészítés során a hivatásos bíró esetleg egyezség létrehozását kísérelné meg.[18] Ez

[16] K. Kosik: A konkrét dialektikája. Bp. 1957. 20. old.

[17] Vö.: A jogismeret vizsgálata. Bp. 1967. az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványa.

[18] Révai Tibor: Népi ülnökök a polgári eljárásban JK 1964/6. sz. 351. old. J I Ajujeva: A bírósági tevékenység és a jogalkotás tökéletesítéséről.

a megoldás meglehetősen hasonlít a francia *en référé* intézményéhez, kettévágná, szakaszossá tenné az eljárást, a népi ülnökök az ügy kezdetétől az eljárásban nem vennének részt, az pedig, hogy a hivatásos bíró egyszemélyben egyezséget is jóváhagyhatna, egyéb okból is helytelenítheto: az egyezséget jóváhagyó határozat éppoly ügydöntő és perjogilag is érdemi határozat, mint az ítélet, ezért ez az elgondolás az egyesbíráskodás speciális formáját rejti magába.

ad 4. Többen foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy a hivatásos bíró eljárási körében mód nyílhasson arra, hogy egyes egyszerűbb, polgári jogi ügyekben, valamint speciális ügyekben az általános szabály kivételeként *egyesbíró* előtt folyjék az eljárás. Polgári jogi ügyszakban 1964. novembere óta Lengyelországban — a családi- és munkajogi perek kivételével — erre a bíróság elnöke által meghatározható körben lehetőség van. A hazai irodalomban ez a koncepció úgy foglalható össze, hogy: általánosságban továbbra is indokolt a népi ülnökök részvétele az igazságszolgáltatásban de az ügyek kisebb százalékában nyíljék arra lehetőség, hogy az egyszerűbb és a speciális ügyeket egyesbíró tárgyalja.

Az elgondolás szerint az *egyszerűbb* ügyeket törvény határozná meg taxatív felsorolással, vagy úgy, hogy bizonyos ügyek ténybeli és jogi megítélés szempontjából ilyen kategóriájúnak minősíthetők, pl. a pertárgy értéke, megállapított értékhatár alapján.[19] *Speciális* ügyként elsősorban a szocialista szervezetek egymás közötti perei jöhetnének számításba, mert e szervezetek közötti jogviták fóruma egyébként is túlnyomórészt a gazdasági döntőbizottság. A gazdasági döntőbizottság pedig ülnökök nélkül jár el és a tapasztalatok azt mutatják, hogy ez helyes.[20]

Közismert, hogy a magyar burzsoa bírósági jogalkalmazásban, a polgári jogi ügyszakban az egyesbíró intézménye általános volt. Az egyesbírói intézmény jelenleg felmerülő kérdésköre a burzsoa gyakorlattal nem rokonítható, de felesleges lenne annak tárgyalása, hogy egy régebbi forma felélesztéséről van-e szó, vagy sem. Ettől függetlenül indokoltnak látszik az egyesbírói eljárás elleni állásfoglalás a forma lényege miatt. *Karev* szerint „a Szovjetunió törvényhozása bevezette a társasbíráskodás elvét minden ügyben; ez a bírósági eljárás igen fontos alapelve, amely legjobban biztosítja az igazságszolgáltatás helyes megvalósítását. Erre való tekintettel célszerűnek találnánk, hogy a büntető ügyek és a polgári ügyek egyes kategóriáinak a társadalmi bíróságok vagy államigazgatási szervek hatáskörbe utalását, mintsem hogy az egyesbírói eljárást tennénk lehetővé a bírósági ügyekben, sőt az egyesbírói eljárás megszüntetését tartjuk szükségesnek még a kisebb súlyú, garázdaság miatti igazgatási jellegű eljárásban is.[21]

Ezzel kapcsolatban nézetem szerint vitatható, hogy a büntetőjog és a polgári jog alkalmazásának az egybevágóságig azonos szervezeti forma és működési elvek szerint kell történnie, és kérdéses az a megfogalmazási mód is, hogy egyesbírói eljárás, vagy bírósági hatáskör leadása útján kell újabb rendezést végrehajtani, viszont vitathatatlan az, hogy az egyesbírói intézmény — még akkor is, ha csupán részleges — a társasbíráskodás elvével semmiképp sem hozható összhangba, két alapelvvel ellentétes gyökerében: a néprészvétel és a társasbíráskodás elvével. Természetes az, hogy az egyesbíró is a társadalom, a dolgozó nép érdekében működne, azonban a korábbiakban említett — részben szubjektív — hibalehetőségek és hibák kiszűrésére kevéssé lenne alkalmas. Egy személy még kiváló személyes adottságok esetén is hátrányosabb helyzetben van az igazságszolgáltatásban, mint az együttműködő közösség, a tanács. Az ítélkezés pszichológiája, az eljárás demokratizmusa egyaránt megkövetelik a társasbíráskodást.

Tételezzük fel, hogy az ügyek kisebb hányadában, egyszerűbb ügyekben alkalmazást nyer az egyes bíráskodás. Mennyiben gyorsul ezzel az eljárás? A bizonyítás ebben az esetben is ugyanarra terjed ki, mintha tanács tárgyalná az ügyet. Elmarad az ügy népi ülnökök számára való előkészítése, az összefoglaló és a szavazás. Ezek az egyszerű ügyeknél gyakorlatilag kevés időt vesznek igénybe, ha valóban egyszerű az ügy, nem szükséges annak bővebb magyarázgatása, a népi ülnökök anélkül is átfogják a problémát. A gyakorlatban az egyszerűbb ügyek az egyesbíró eljárása folytán ezért csak minimálisan gyorsulnának.

Gyakorlatilag az „egyszerűbb megítélésű ügyek" kategóriájának körülhatárolása korántsem egyszerű kérdés. Polgári eljárásjogunk — helyes elgondolásból — az ügyvédkényszert nem ismeri. Ha nem ügyvéd készíti a keresetlevelet, gyakrabban, ügyvéd által írt keresetlevélnél ritkábban előfordul, hogy a kérelem és az előadás nem pontos. Még kevésbé ismert, vagy kiszámítható a keresetlevél benyújtásakor az alperesi védekezés, vagy esetleges viszontkereset. Ezért az első tárgyalás megtartása előtt csak hozzávetőlegesen lehet következtetni arra, hogy a per „egyszerűbb megítélésű" lesz-e vagy sem.

A keresetmódosítás és a viszontkereset előterjesztésének joga folytán az értékhatár is kérdés, hogy eligazíthat-e bennünket, azt nem is említve, hogy az értékhatár annyira formális ismérv, amely mérvadó nem lehet, mert alacsony perérték mellett is előfordulhat bonyolult

[19] Szilbereky Jenő: A polgári eljárási szabályok módosítása. MJ. 1968/8. sz.

[20] Bacsó Jenő—Farkas József: Tizenöt éves a polgári perrendtartás JK 1968/2. sz.

[21] D. Karev: A szovjet büntető eljárásjog néhány vitás kérdése. JK. 1968. 501. old.

megítélésű ügy és magas perérték esetén is lehet az ügy egyszerű megítélésű.

Ha feltételezzük az egyesbírói eljárást az „egyszerűbb megítélésű ügyek" intézésére, az általánostól eltérő, kivételes eljárási formaként, abban az esetben, ha az egyesbíró az első, vagy a második tárgyaláson azt kényszerülne megállapítani, hogy az ügy már nem egyszerű megítélésű, kétféleképpen járhatna el. Vagy tovább tárgyalná az ügyet és határozattal be is fejezné azt — ezzel azonban megdőlne a szisztéma kivételes formakéntisége, az „egyszerűbb" megjelölésre, mint differencia specifikára így semmi szükség nincs, bármilyen ügyet tárgyalhat az egyesbíró — vagy mihelyt a per elvesztené egyszerű jellegét, a tanács elé utalná azt. Ebben az esetben az egyesbíró tevékenysége azonos lenne az en référé rendszerrel, csupán előkészítő tárgyalást láthatna el, s ezzel az ügyintézés aligha gyorsulna meg, az eljárás pedig bifurkálttá válna.

Érdekes, hogy a témával bizonyos összefüggésbe hozható, az értékhatárhoz kötött fellebbezési jog intézményesítése kérdésében csaknem egyöntetű az a vélemény, hogy az egyéni és a társadalmi érdek összhangja elvéből az következik, hogy a „kis perek — kis jog, nagy perek — nagy jog" cenzushoz kötött diszkrimináció jogpolitikailag és egyéb okokból sem helyes, ugyanakkor ennek az elvnek egyik transzformációja, a *„kis perek — kis bíróság"* —, amely legalább annyi okból kifogásolható, mint az előbbi gondolat — sokkal inkább foglalkoztatja és megosztja az álláspontokat.

Bizonyos ügyekben, pl. a 4/1961/XII. 12./IM. sz. rendelet szerinti perekben a felek személye, az eldöntendő kérdésnek a gazdasági döntőbizottság előtt folyó jogvitákhoz való hasonlósága adja az indokot az egyesbírói eljárás bevezetésének javaslására. A gondolat ellenérvét a javaslattevők egy része is abban látja, hogy éppen az új gazdasági mechanizmus követelményei vetik fel a gazdasági döntőbíráskodás terén is a társasbíráskodás bizonyos fokú megvalósítását, egyes kiemelt kategóriákban a szakülnökök részevételének bevezetését.

Vagyis, ami a bírói eljárás erénye, átviendő egyes kiemelt kategóriákra a gazdasági döntőbizottsági eljárásban, — és ami ott javításra szorul, az a bírósági eljárásban, — szintén egyes kiemelt kategóriákban — az eljárást javítaná. Nem zárható ki az, hogy ezek a speciális ügykategóriák elsősorban a *fórumrendszer* kérdésének rendezésével oldhatók meg.

ad 5. A népi ülnökök számának növelése az első fokú eljárásban főként nem a hazai, hanem más szocialista országok jogirodalmában vitatott kérdés. *Anaskin* kifejti, hogy a népi ülnökök száma növelésével csökkenthető lenne a szubjektivizmus a bűncselekmények minősítésekor és a bizonyítékok mérlegelésekor. Ezért a legfontosabb ügyeket nem két, hanem több ülnökkel kellene tárgyalni. Utal a szovjethatalom kezdeti időszakára, amikor egy hivatásos bíró és 6—12 népi ülnök alkotta a tanácsot. Az ülnökök számának növelésével a bíróság tekintélye és erkölcsi súlya növekednék.[22]

Ezekkel a törekvésekkel szemben említhető érv, hogy a szovjethatalom kezdeti időszakában, az ellenséges osztályok szétzúzásának, a nagyrészt még íratlan forradalmi törvények korában ami szükségszerű volt, egy konszolidált társadalmi környezetbe átalakult és meghaladottá vált: a szovjet törvénykezési szervezeti jog fejlődése éppen ezt igazolja. *Karev* rámutat arra, hogy az ülnöki aktivitás az ülnökök számának növelésével aligha fokozható és a javaslattal ellentétes álláspontot foglal el. Ugyanez tűnik ki más okokra való hivatkozással a bírósági és ügyészségi szervezetről szóló 1965-ös szovjet tankönyvből is.

Elvétve felmerül a hazai irodalomban is a népi ülnökök másodfokú eljárásba való bevonásának gondolata, talán azért is mert előzményei vannak Magyarországon. A külföldi szerzők közül Karev már idézett cikkében is érinti a kérdést: „azt a javaslatot, amely a fellebbezési eljárásban is biztosítani kívánja a népi ülnökök részvételét (pl.: 3 hivatásos bíró, 2 népi ülnök) — meg kell vitatni. Ennek a javaslatnak az elfogadása szükségessé tenné, hogy előzetesen öt személy tanulmányozza az ügyet — ez kihatással lenne az ügynek fellebbezési fokon történő elbírálásának gyorsaságára." A szerző nem indokolja, hogy miért és mennyiben gyorsulna öttagú tanács esetén az elbírálás, de ennek megokolása eléggé nehéznek is tűnik: belső munkamegosztásra lehetőség nincs, ugyanabban a kérdésben még fizikai értelemben sem dönthet gyorsabban öt ember, mint három. A feltételezett összetétel is kifogásolható: a tanácsban a szavazati arány nagyobb a hivatásos bírák, mint a népi ügynökök oldalán — ez nincs összhangban az ülnöki szisztéma belső demokratizmusával és az ülnöki részvételt formálissá teszi.

A hazai irodalom meglehetősen egyoldalúan vizsgálja a társasbíráskodás és a néprészvétel kérdéskörét, ugyanis a perjogi kérdések mellett a politikai, állam- és jogelméleti, szervezéselméleti kérdések másodlagos szerephez jutnak.

Ebben a sajátos megvilágításban a társasbíráskodás néprészvétel formájában megvalósuló elve belemosódik a kasszációs-reviziós fellebbezési szisztéma problémakörébe, pedig két határozottan eltérő tartalomról van szó. Ennek eredménye az egységes bírói jogalkalmazói folyamat mesterséges kettészakítása ténymegállapító és jogmegállapító stádiumra — a valóságban a kettő egymástól elválaszthatatlan dialektikus egységet képez — végül ennek továbbvitelével olyan szemlélet kialakítása, amely szerint az elsőfokú bíróság főként ténymegállapító, a másodfokú bíróság pedig főként jogmegállapító

[22] Anaskin: Törvényesség és igazságszolgáltatás a Szovjetunióban KJCGY 1966/2. sz.

hatóság. Ez a felfogás a hatályos jogszabályokkal egyáltalán nem indokolható, csupán azt fogadhatjuk el, hogy a tényállás felderítése főként az elsőfokú bíróság munkája, a másodfokú bíróság előtt pedig csak kisterjedelmű részbizonyítás folyhat. *Az elsőfokú bíróság éppannyira ténymegállapító hatóság, mint amennyire jogmegállapító is.* Közismert, hogy a peres ügyeknek legalább 80%-a az elsőfokú eljárásban emelkedik jogerőre. Ha az elsőfokú eljárásban főként ténymegállapítás történne és a jogmegállapítás valamilyen másodlagos, mellesleg végzett munka lenne, nem beszélhetnénk törvényességről.

Erre a bírálható szemléletre épül az, hogy az ülnöki részvétel az elsőfokú eljárásban helyes, mert ott főként ténymegállapítás történik, a másodfokú eljárásban azonban felesleges, mert ott jogmegállapítás folyik. Amennyiben a másodfokú eljárásban lehetőség nyílik bizonyítás felvételére — és kisterjedelmű részbizonyítást a hatályos perjog megenged — szóba kerülhet a másodfokú eljárásban is a népi ülnökök szerepe.

A kérdés egyik vetülete — az ítélkezés tudati oldala — az előbbiekkel összefüggésben gyakran mechanikus megoldást kap. Így az első fokú eljárásban, amely „főként ténymegállapító", a bizonyítás mérlegelésénél, a bíróság szabad meggyőződésének kialakításában a népi jogtudat, a dolgozó nép egészséges jogérzete érvényesül. Ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy az egész eljárásból, a döntésekből az egyéni jogtudatok is kiolvashatók valamiképpen, azonban a dolgozók jogtudata elsősorban mégis az önkéntes jogkövetésben tükröződik, az eljárásban pedig alapvetően a jogszabályok, a jogpolitikai elvek, a jogrend érvényesülnek. Ezek megegyeznek a társadalmi tudat szintjével, a kultúrával — bár egyes személyek bizonyos fokig a döntéseket kondicionálhatják — éppen a társasbíráskodás szintézise folytán a döntések nem egyes személyek tudatát tükrözik.

Ha az első fokú bíróság döntése a népi ülnökök részvétele folytán a népi jogtudatot tükrözi, fel kell tételeznünk, hogy a másodfokú bíróság — mivel annak összetételéből a népi ülnökök hiányoznak — döntésében valami mást, esetleg valamilyen officiális, autentikus, „szakszerű" jogtudatot érvényesít és jelenít meg.

Gyakorlatilag csak egyetérteni lehet Névai professzor álláspontjával, amely szerint kérdés, hogy „van-e értelme csak elvi alapon (rendszerint a néprészvétel, a közvetlenség elveire való hivatkozással) a tiszta kasszációs rendszer mellett kardoskodni és ezzel önkéntelenül is diszkriminálni a másodfokú bíróságot az elsőfokúhoz képest, ha már a hivatásos bírák is valamennyien a nép választott képviselői lesznek (mert a bíróválasztás addigra bizonyára megvalósul). A másodfokon való bizonyítás korlátai lazulnak a szocialista jogalkotásban, s ez aligha történik az objektív igazság kiderítésének kárára. A közvetlenség és a szóbeliség biztosítása a másodfokú eljárásban, s egyben a fellebbviteli fokon történő népi ülnöki részvétel intézményes megvalósítása alkalmas lehetne az e téren való ellentmondások feloldására."[23] Elvileg ebben az esetben is kifogásolható az, hogy a néprészvétel a fellebbviteli szisztéma körében tisztán technikai kérdéssé válik: azt, hogy szükséges-e végül is, az szabja meg, hogy a kasszációs-revíziós eljárás és a másodfokon történő részbizonyítás helyesnek minősített forma. A népi ülnökök részvételét a másodfokú eljárásban nem lehet a perjogi fellebbezési rendszer függvényévé, mintegy abból következővé tenni.

6. A reformgondolatok körében a következtetések egyik kiindulópontjául az a *feladat* szolgálhat, amelyet a bíróságok ellátnak. Ezt legáltalánosabban az Alkotmány 41. §/1/ bekezdése fogalmazza meg. „a Magyar Népköztársaság bíróságai büntetik a dolgozó nép ellenségeit, védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait, nevelik a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására." A feladat betöltése során a bíróságok büntetőjogi és egyéb: polgári jogi, családjogi, államigazgatási jogi stb. — a további szóhasználat szerint polgári jogi — normákat alkalmaznak. A feladatok különbözősége, a büntető és a polgári anyagi és eljárásjog külső és belső lényegi tulajdonságai folytán a jogalkalmazási funkció a kétféle ügyszakban eltérő módon valósul meg, és ez az igazságszolgáltatás belső, viszonylagos különbözőségét jelenti. Ezt a különbözőséget a jelenlegi bírósági szervezeti szisztéma nem érinti: a bíróság és a büntető ügyeket egyforma összetételű tanácsokban tárgyalja.

A gyakorlat azonban érzékeli a különbözőséget. Az első fokú eljárásban a szervezetileg jól működő büntetőtanács és a kielégítően működő polgári tanács, vagyis a büntetőügyekben megnyilvánuló ülnöki aktivitás és gyors aktiválhatóság, valamint a polgári ügyekben tapasztalható ülnöki passzivitás és nehézkes aktiválhatóság eltérését. A szervezeti forma csak akkor tekinthető kifogástalannak, ha célját maradéktalanul betölteni képes, ha a tanács tagjai nemcsak jogaik folytán, hanem *valóságosan* is egyenértékű felek az ítélkezésben és döntésükben gondolati szintézisük tükröződik. A jó forma előnyei csak akkor mutatkoznak meg, ha megfelelő tartalommal tölthetők ki.

A következő elképzelés feltételezi a bírák választását és a népi ülnökök közvetlen választását. A büntetőjognak a kultúra rendszerében elfoglalt helye, az egyéb normarendszerekhez való kapcsolata, megragadhatósága, a hétköznapi értelemben is kifejezettebb politikussága folytán adott a lehetőség arra, hogy a tanácsvezetésre alkalmas szakember vezetésével a társadalmilag, politikailag, erkölcsileg megfelelő,

[23] Névai László: A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás JK. 1963. 629. old.

nem jogászi képzettségű személyek egyenrangú bevonása mellett együttesen, helyesen és szakszerűen lehessen ítélkezni. Ezért a *büntető ügyszakban az egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanács az elsőfokú eljárásban kifogástalan szervezeti forma.* Ami az elsőfokú eljárásra érvényes, vonatkozik a másodfokú eljárásra is. A jogalkalmazás dialektikája folytán nem kétféle munkát végez az elsőfokú és másodfokú bíróság, tekintettel azonban jellegbeli különbségekre, a javasolt szervezeti forma: *két felváltva elnöklő hivatásos bíró és három népi ülnök* összetételű tanács.

A polgári jogi perek gyűjtőfogalma nem egységes, ide tartozik a vagyon-, család-, öröklési jogi, munkaügyi, találmányi, mezőgazdasági, termelőszövetkezeti stb. jogviszonyból eredő jogviták kategóriája is.

Az elsőfokú eljárásnak perjogi szempontból is nagy jelentősége van. Az elsőfokú bíróságnak az illetékességi területtel, az ügyfelekkel, tanúkkal, közvetlen kapcsolata áll fenn. Ha elsőfokon nem megfelelő a tényállás felderítése, a jogalkalmazás, vagy annak az ügyiratoknál rögzítése, a másodfokú bíróság — amely főként az iratokból szerez az ügyről ismereteket — kisterjedelmű részbizonyítás kivételével csak hatályon kívül helyezheti a döntést és új eljárásra és újabb határozat hozatalára utasíthatja az elsőfokú bíróságot. A szóbeliség és a közvetlenség elve a másodfokú eljárásban csak szűkebb területen érvényesülhet. Már a burzsoá jogirodalom is ezért tartotta szükségesnek az elsőfokú eljárás színvonalának növelését.[24]

Az elsőfokú eljárás színvonala javításának egyik eszköze a *szakosítás:* egy hivatásos bíró csupán bizonyos fajta ügyeket tárgyal, és a hivatásos bírák összessége fogja át a bíróság teljes hatáskörét. Ezzel természetes ellentétben áll az, hogy a népi ülnökök nem szakosítottak és nem is szakosíthatók.

Ha hivatásos bírákból álló tanácsok ítélkeznének elsőfokon is, a szakosítás általánosan bevezethető lenne, és szakmai felkészültség elmélyítésével lehetőség nyílna a teljes egészében általános hatáskörű járásbíróság megteremtésére és a területi elv következetes alkalmazására. A fórumrendszer szemszögéből ez az igény indokolt. Hivatásos bírákból álló tanács esetén lehetőség van a bírói munka bizonyos megosztására: az ügyek előkészítése és a tárgyalás is meggyorsul úgy, hogy az nem a munka minőségének rovására történik. E javaslat szerint tehát a *polgári ügyszakban* általános elvként a hivatásos bírákból álló tanács ítélkezne és csak egyes ügytípusokban járna el a bírósági népi ülnökök részvételével.

A polgári ügyeket tárgyaló bírósági tanács *két hivatásos bíróból* tevődne össze, akik az ügyekben felváltva elnökölnének. Az a körülmény, hogy a tanács kéttagú, a bizonyítási eljárásban problémát nem okozhat, ugyanis mindkét bíró tehet fel kérdéseket. A bizonyítékok mérlegelésénél és az érdemi döntés meghozatalánál elképzelhető — feltételezhetően kis számban —, hogy véleménykülönbség alakul ki. Ilyen esetben a tanácsot egy harmadik hivatásos bíróval kellene kiegészíteni, az erről való intézkedés a bíróság elnökének feladata lenne. A kéttagú tanács konstrukciója nem csupán elméleti elképzelés, hanem 1968-óta a Román Szocialista Köztársaságban ténylegesen gyakorlat is.[25]

A román megoldás nem érzékeli a büntető és a polgári ügyek megítélésének különbözőségét — a kettesbíráskodást írva elő büntető és polgári ügyekben egyaránt — azzal teljesen egyetérteni nem lehet. Következetessége sem törésmentes: a katonai bíróságokon elsőfokon két népi ülnök és egy hivatásos bíró képezi a tanácsot.

Egyes polgári ügykategóriákban indokolatlan lenne csupán az egyöntetűség kedvéért — a kettesbíráskodás bevezetése. Találmányi ügyekben jelenleg is speciális összetételű a bírósági tanács: *szakülnökökkel* jár el, s ez a népi ülnökrendszer atipikus, formális esete. Bár ennek a lényegében szakbíróságnak a személyi összetétele a hatályos jog szerinti megoldással kifogásolható, a szakülnökök részvételének szükségessége vitán felül álló követelmény. Ennek a speciális jellegű bírósági-tanács-típusnak a további területekre való átvitele jelenthetné a polgári ügyekben érvényesülő ülnökbíráskodás egyik területét. A kérdés általános vizsgálata folytán itt csak példaszerűen említhető az újítási, mintaoltalmi stb. perek köre.

Kiemelt kategóriaként említhető a *munkaügyi* perek csoportja, amelyekben a legutóbbi rendezés folytán a bírósági hatáskör sajnos minimálisra csökkent. Ezekben az ügyekben az üzemi dolgozóknak, — esetleg mint szakszervezeti tagoknak — az eljárásban népi ülnökként való részvétele szükséges, mert az üzemi termelés általános kérdéseit, de a munkajogi szabályokat is az átlagosnál jobban ismerik. Egyes nagyobb bíróságokon jelenleg is az a gyakorlat, hogy a munkaügyi pereket tárgyaló tanácsokba elsősorban üzemi dolgozókat osztanak be népi ülnöknek, ezt azonban intézményessé és differenciáltabbá kellene tenni.

A családjogi perek intézésénél sem indokolt a népi ülnökök részvételének megszüntetése: a családjognak a kultúra közegében elfoglalt helye, az erkölcs normarendszerével való szoros kapcsolata folytán. Gyakorlati tapasztalatok

[24] Vö.: Baumgarten Izidor: Fellebbvitel ténykérdésben. Magyar Jogászegyleti értekezések. V. 1899/4. sz. 362. old., Degré Miklós: Büntetőjogi feladatok a közeljövőben. MJSZ. 1920/1. sz. 33. old., Vargha Ferenc: A perorvoslat és anyagi igazság. MJSZ 1925/1. sz. 67. old., Szolnok Jenő: Az egyfokú fellebbvitel. MJSZ. 1933. 323. old.

[25] Lázár Miklós: A bírósági szervezetről, a társadalmi bíróságokról és az ügyészségekről szóló új román törvények. MJ. 1969/4. sz.

szerint ebben az ügytípusban a nézetek cseréje, az ülnökök aktivitása ugyanolyan hasznos és valóságos tényező, mint a büntetőügyekben. Ezt érzékeli például a lengyel polgári eljárásjog, amikor egyes ügyekben lehetővé teszi az egyesbírói eljárást, azonban kivételnek jelöli meg a családjog területét.

A kéttagú tanácsokban való bíráskodás általánossá tétele esetén a járásbíróság *általános hatáskörűvé* válhatna, továbbra is érvényesülne minden ügyben a társasbíráskodás előnye, az eljárás gyorsabbá válna, a szakosítás lehetősége folytán az igazságszolgáltatás színvonala növelhető lenne, a tanács két tagjának egyéni felelőssége növekedve — csökkenne a döntések személytelensége és végül népgazdasági szempontból nem lenne költségesebb a jelenlegi megoldásnál.

Közismert, hogy az utóbbi években egyre erősödik az a törekvés, hogy a szocialista demokráciát szélesítsük és a szervezetek demokratizmusát fokozzuk. Látszólag az az elképzelés, amelyik a polgári ügyszakban a hivatásos bírókból álló tanácsot kívánja általánossá tenni, a már elért demokratikus eredményekkel ellentétes. A kérdés mechanikusan nem ítélhető meg: — a javaslat feltételezi a tényleges bíróválasztás intézményét —, éppen az eddigi demokratikus fejlődés, a kialakult új társadalmi helyzet teheti a változtatást lehetővé. Ha következetesen azt tartanánk, hogy csak úgy fejleszthető a szervezet demokráciája, hogy a működésben többen vesznek részt, mint korábban, az egyetlen helyes elképzelés a népi ülnökök számának növelése lehetne. A szervezet feladat ellátására létesül. A feladat betöltése a működéssel valósul meg; a működés demokratizmusa, a módszerek, amelyek alkalmazásával az ügy intézése, eldöntése történik, alig változik a népi ülnökök számának növelésével, vagy csökkentésével. Amikor az igazságszolgáltatás demokratizmusának fejlesztéséről esik szó, nemcsak — és talán nem is elsősorban — a szervezeti *felépítés* demokratizmusát, hanem a *működés* demokratizmusát is vizsgálni kell.

Az ilyen irányú fejlesztésnek több módja lehet. Példaként említhető az 1964. október 1-én hatályba lépett OSZFSZK Pp-je, amely a társadalmi képviselő processzuális helyzetét szabályozta a polgári eljárásban. Eszerint az elsőfokú eljárásban (Pp. 30. §, 147. §) a társadalmi szervezetek és a dolgozó közösségek képviselőinek joguk van a tárgyaláson való részvételre, bizonyítékok előterjesztésére, a tárgyaláson kérdések feltételéhez, okfejtésük, véleményük előterjesztésére. Ez a forma lehetőséget ad a dolgozó közösségeknek, hogy érdekeltségüknek megfelelően a perben felléphessenek, egyúttal növeli a bírósági eljárás demokratizmusát. Igaz, hogy ez, mint működési mechanizmus nem a szervezeti forma kérdéskörébe tartozik. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy az igazságszolgáltatás demokratizmusának útjait a szervezetben és a működésben egyaránt keresni kell.

Tamás András

SZEMLE

Jogtörténeti és Római Jogi Nemzetközi Munkaértekezlet Szegeden

1969. szeptember 18-tól 20-ig a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya és a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara számos külföldi és hazai szakember részvételével jogtörténeti és római jogi nemzetközi munkaértekezletet rendezett Szegeden az Akadémiai Bizottság székházában. Az értekezleten hét külország: Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság 26 képviselője, 25 hazai szakember és számos érdeklődő vett részt. Képviseltette magát az MTA IX. Osztálya, a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtörténeti Intézete és a Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte (Franfurt a/M.).

A munkaértekezletet *Antalffy György* a Jogi Kar dékánja üdvözlő szavai vezették be. „A konferencia jelentősége — mondotta — elsősorban az, hogy a hazánkba érkezett külföldi tudósok részvétele és együttműködése segítséget nyújt az aktuális tudományos problémák megoldásához, új tudományos koncepciók kialakításához."

A munkaértekezletet *Prandler Árpád,* a Magyar Jogász Szövetség főtitkára nyitotta meg. Hangsúlyozta, hogy ezeknek a hagyományos és fokozatosan kiszélesülő konferenciáknak, amelyek a szomszéd népek képviselőinek részvételével folynak, ma már az a céljuk, hogy egész Közép- és Kelet-Európa jogtörténetének problematikus kérdéseit megvitassák.

A munkaértekezlet keretében összesen 27 dolgozat került megbeszélésre. Az előadások lényegében két téma körül csoportosultak: 1. A római jog hatása Közép-Európa és a Balkán jogfejlődésére, valamint 2. A jogtörténet és a római jog művelésének és oktatásának múltja és jelenlegi problémái. Az utóbbi témakörhöz kapcsolódott a jogtörténet és a római jog felszabadulás utáni hazai irodalmának értékelése.

Az első témakörrel kapcsolatban a római jog németországi, lengyelországi, balkáni és magyarországi jogfejlődésre gyakorolt hatása került bemutatásra.

W. Trusen professzor (Würzburg) „A római jog recepciójának kérdéséhez Németországban" c. referátumában megállapította, hogy e

recepció nem egységesen ment végbe. A recepciónak Németországban több oka volt. Vitatott az a felfogás, hogy a római jog természetszerűen jutott érvényre a Német-Római Birodalomban azért, mert ez a római birodalom jogutódja volt. E felfogást a romanisták közül különösen Wieacker és Krause bírálta. A szerző szerint e koncepció mellett szól az, hogy a római jog recepciójának folyamata akkor indult meg, amikor a német-római császárság megerősödött. Ellene szól viszont az, hogy a recepció befejezésekor (XV. század) a császárságnak sem hatásköre, sem hatalma nem volt, s ennélfogva az egységes jogszolgáltatás lehetőségével sem rendelkezett. A római jog tehát nem azonosítható a császári joggal. Az a kanonista és legista álláspont, amely szerint a római jog a császári joggal azonos, és a többi ország alá van ennek vetve (qui subsunt romano imperio) a történeti viszonyokat tekintve tarthatatla . Ezzel szemben az európai országokban a római jogot nem azért tekintették kötelezőnek, mert a német-római császárság joga, hanem azért, mert a nemzeti uralkodó mint törvényhozó elismerte annak érvényét. Az egyes államokban a római jogot nem a császár szuverénitásából vezették le, hanem az egyes nemzeti uralkodók saját maguk adta törvényként recipiálták. Nézete szerint a recepciónak a következő döntő okai voltak: *a)* a XII. és XIII. századi jogforrásokban elsősorban a római jog normái találhatók meg. Ennek okát a császárság és a pápaság közötti hatalmi harcban látja, amelyet jogi érvelésekkel vívtak meg, s ennek során került előtérbe a római magánjog; *b)* a szellemi életben egy bizonyos „eltudományosodási" folyamat indult meg, s ennek egyik formája a jusztiniánuszi kompeláción alapuló tudásjog alkalmazása; *c)* a XIII. századtól a római jog az egyházi bíróságoknál betört a joggyakorlatba. Elvként kezdett érvényesülni, hogy a római jog azért kötelező, mert azt az egyház is elismerte; *d)* fontos szerepet játszott a recepcióban a püspöki igazságszolgáltatás is, amely a püspöki zsinaton folyt le. A római jog és kánonjog eljárásjoga a gyakorlatban a XV. *század második felétől kezdve honosodott meg általánosan.* A recepció lényege, hogy a római jogi és kánonjogi (nagyobbrészt római jogon alapuló) normákat közvetlenül alkalmazták a gyakorlatban. A római perjogi formák bevezetése maga után vonta az anyagi jog alkalmazását is; *e)* a birodalom különböző tartományaiban a XV. század végén elrendelték, hogy a római jogot *kisegítő jelleggel* alkalmazzák. Erre a Reichskommergericht 1495-ben kiadott rendtartása [Reichskammergerichtsordnung] tette rá a pontot, amely elrendelte, hogy a római jogot szubszidiarius jelleggel alkalmazzák. Így a XVI. században a római jog kisegítő jellegét szinte az egész birodalomban elismerték. Ezzel a római jog élő joggá vált. Ekkor még az országos és a helyi szokásjog megelőzi a szubszidiárius jellegű római jogot a jogalkalmazásban. A XVI. század közepétől a bírói eljárás fokozatos romanizálódása következtében a szokásjog háttérbe szorult. A XVII. században sok helyen megtiltották a szokásjog alkalmazását (pl. a kölni választófejedelemség 1663. évi országos törvénykönyvében, a braunschweigi városi jogban 1663-ban). A XVII. században már elsősorban a római jogot alkalmazták a szokásjoggal szemben. Ennek oka a szerző szerint az lehetett, hogy a fejedelmek a római jog recepciójában saját hatalmi helyzetük megerősödését látták, s ezért mindenképpen támogatták. De ami ennél még lényegesebbnek látszik, a bíráknak nem volt lehetőségük arra, hogy a forrásokra vonatkozó átfogó ismeretanyag alapján egy egységes német jogot alkalmazzanak, s ezért mind többször voltak kénytelenek a római jogot alkalmazni. A római jog elsődleges alkalmazására tehát döntően azért került sor, mert nem volt tudományosan megalapozott német nemzeti jog. Ennek kettős oka volt: egyrészt a német jog nem volt alkalmas a rendszerbe foglalásra, másrészt a jogtudósok nem voltak képesek az akkori széttagolt Németországban az egységes jog megalkotására. Ebben rejlett a római jog németországi alkalmazásának egyik — talán leglényegesebb — történelmi oka. A római jog elterjedését elősegítette az a körülmény is, hogy a külföldön tanuló jogászság a római jog szellemétől áthatva a németországi helyi jog megreformálását is a római jog szellemében végezte el. A szokásjog alkalmazása ellen szólt annak nehézkessége is. A peres feleknek a szokásjog létét bizonyítani kellett. Általános elvként alakult ki, hogy a római jog maga a ratio scripta. Ebből következik, hogy minden, ami ennek ellentmond, észszerűtlen. Később már az esetleges szokásjog alkalmazása esetében is a római jog segítségével kellett azt interpretálni. A szerző megállapítása szerint nem férhet kétség ahhoz, hogy a szokásjog visszaszorítása a római jogi, illetve kánonjogi források átvételére vezethető vissza.

H. Thieme professzor (Freiburg i/Br.) „A gemeines Recht fogalmáról" című referátumában e fogalom francia, itáliai és angol vetületével foglalkozott. Megállapította, hogy a „közönséges jog" (Gemeines Recht, ius commune) általában subsidiárius jellegű. Franciaországban mintegy 360-féle szokásjogból (coutumes) igen hosszú fejlődési folyamat eredményeként alakult ki a királyi hatalom a jogtudomány és az igazságszolgáltatás közreműködésével a ius commune, melynek alapjául a római jogot tekintették. Beaumanoir a „Coutumes de Beauvaisis" c. munkájában a római jogot mint kisegítő jogot tekintette a francia királyság közönséges jogaként. Kezdetben itt a fejlődés iránya a római jog mellőzése felé mutatott, és egyidőben csak mint ratio scriptat alkalmazták. Később azonban újból megindult bizonyos egységesítési folyamat, amely a római jog szabályainak a ius commune keretében való alkalmazását jelentette. A római jog ekkor már túlnőtt eredeti szubszidiárius jellegén, szabályainak egyszerűsége, világossága és logikussága következtében. E jogfejlődés betetőzését a droit commun-ból létrejött Code civil (1804) képezte. A szerző megállapítja, hogy a római jog egységesítő, az egész nemzetet integráló hatást fejtett ki, amelynek következtében a helyi jogok megszűntek és lehetőség nyílt a kodifikáció megvalósítására. — Itáliában némileg más volt a helyzet mint Franciaországban. A diritto com-

mune (ius commune) alatt a római jogot értették és azt a germán longobárd jog által befolyásolt statutumjoggal szemben szubszidiárius jellegűnek tekintették. Az észak-itáliai egyetemeken tanuló diákok az ebben az értelemben használt ius communet egész Európában elterjesztették, s így az egyetemessé vált. Az angol „Cammon law" vizsgálata során megállapította, hogy Angliában a római jog befogadása nem történt meg, bár némi közös vonás a cammon law és a kontinentális gemeines Recht között nem tagadható. Referátumának végén felhívta a figyelmet A. Duck Londonban 1653-ban megjelent „De usu et authoritate iuris civilis Romanorum in dominiis principum Christianorum" c. művére, amely M. Coing szerint összehasonlító tanulmány arról, hogy a római jog milyen alapon és mértékben hatott az egyes európai jogrendszerekre. A könyv hozzájárul a gemeines Recht fogalmának megértéséhez, továbbá érdekes adatokat tartalmaz a római jog magyarországi elterjedésére vonatkozóan is.

A. Vetulani professzor, K. Bukowska és L. Pauli docensek referátumai a római jognak a lengyel jogfejlődésre gyakorolt egészen más karakterű hatását vázolták fel.

Vetulani professzor (Krakkó) „A középkori Lengyelország és a római jog" c. előadásában hangsúlyozta, hogy a többi európai országhoz hasonlóan kezdetben Lengyelországban is adva voltak a feltételek a római jog befogadására. Az olasz és francia egyetemeken tanuló lengyel diákok már a XII. században elterjesztették Lengyelországban a római jogot. Ez egyrészt közvetlen római jogi szövegolvasásokon keresztül történt, másrészt a glosszátorok tollából kikerült irodalom használata útján. Igen lényeges volt az, hogy az egyház a XIII. században megszerezte azt a privilégiumot, hogy törvényszékei világi ügyekben is eljárhattak. Az egyházi bíróságok előtt folyó peres eljárás szabályozása (Ordines iudiciarii) a kánonjogon alapult. Az eljárási szabályok a kánonjog hatására át voltak szőve római jogi szabályokkal. A kánonjogon keresztül a római jog behatolt az egyház jogéletébe, ahol viszont világi kérdésekben is döntöttek (végakarati intézkedés, házasságjogi viták stb.). A XIII. században a peres eljárás a római jogi és a kánonjogi szabályok keveréke volt. Míg Európa több országában a XIII—XIV. században a római jogot kezdték alkalmazni, addig Lengyelországban a lengyel nemesi bíróságok ítélkezésében a római jog befolyását nem lehet kimutatni. Ennek oka a szerző szerint a császárság és a királyság közötti politikai harc. Kialakult elv volt, hogy a római jog a császár joga. Ahol a római jogot használják, ott elismerik a császár hatalmát. A német császárok a római jog égisze alatt kívánták hatalmukat egész Európára kiterjeszteni. A lengyel királyok ezt mindenáron meg akarták akadályozni. A császárság agresszív törekvései megakadályozták a római jog Lengyelországba való behatolását, mert a lengyelek a római jog alkalmazásával a császári hatalom elismerésének még a látszatát sem kívánták kelteni. A lengyel álláspont szerint a császár nem egyéb mint Lengyelország szomszédja, akivel a lengyelek királya egyenrangú. Egy a XIII. századból származó lengyel szokásjogi szöveg csak a pápák római székének — de nem egyben a császárnak — való alávetést ismeri el. A középkor folyamán a császár és Lengyelország között egyre mélyülő ellentét gátjává vált a római jog lengyelországi behatolásának. A későbbiek során a nemesi ellenállás is akadályozta ezt. A „princeps legibus solutus" hangzású római jogi elvnek az alkalmazása a lengyel királyok hatalmának növekedését jelentette volna, ami a nemesség politikai és gazdasági jogainak csökkenését eredményezte volna. A nemesek saját előjogaik érdekében ragaszkodtak a feudális szokásjoghoz. Végezetül megállapította a szerző, hogy a jusztiniánuszi római jog csupán egyes jogintézményekre hatott az egyházi bíróságok a szász jogforrások közvetítésével a királyi városokban működő ítélőbíróságok gyakorlatában.

Bukowska docens (Varsó) „A római jog a lengyel bírói gyakorlatban a XVI—XVIII. században" c. referátumában a római jog lengyelországi behatolását mintegy 3—4 évszázaddal későbbi időszakban vizsgálja. Álláspontja szerint valamilyen recepcióról Lengyelországban csak a reneszánszkorban beszélhetünk. A római jog befogadásának gazdasági alapja az volt, hogy a városok a XV. század második felében rátértek a kapitalizálódás útjára. A római jog befogadása a XVI—XVII. században történt a magdeburgi jogkönyv átvételével, amely azonban nem jelentette egyúttal az itt szabályozott jogintézmények mechanikus átvételét. A városokban sem ment könnyen a római jog bevezetése (1522. évi Constitutiones Sigismundinae-t a városok is elvetették). 1535-ben lefordították a „Szászt ükröt" (Sachsenspiegel), amit a polgárság elfogadott. Ettől a korszaktól figyelhető meg, hogy a városi bíróságok aktusaikban egészen a XVIII. századig hivatkoznak a glosszátorokra, illetve a római jogra. Megállapította a szerző, hogy a „királyi ülnöki bíróság" a római jog elterjedésében hasonló szerepet játszott mint a német Birodalmi Kamarai Bíróság. A lengyel városi bíróságok (akár a szász-magdeburgi, akár a kulmi jogterülethez tartoztak) a római jogra hivatkozva hozták meg döntéseiket. Részletes forrásanyagra támaszkodva mutatta be azokat a jogintézményeket, amelyek a városi bíróságok gyakorlata szerint romanizálódtak (ingatlanokra vonatkozó jogok, végrendelet, jelzálogjog, kereskedelmi társaságok stb.). Rámutatott arra is, hogy a nemesi bíróságoknál továbbra sem beszélhetünk a római jog közvetlen hatásáról. A közvetett hatás főként ott mutatható elsősorban ki, ahol a nemesség a polgársággal kapcsolatba léphetett, illetve amikor semmiféle szabályozás nem volt, s így a római jog mint ratio scripta nyert alkalmazást. A római jog német jellegű recepcióját elsősorban a nemesi privilégiumok, a törvényhozó szerv gyengesége és a megfelelő jogászi képzettség hiánya akadályozták. A szerző álláspontja szerint az a jog, ami Lengyelországba mégis behatolt nem a klasszikus római jog volt, hanem a glosszátorok és kommentátorok közreműködése folytán kialakult ún. közönséges jog, amelyet kánonjogi és itáliai városjogi szabályok is színeztek. Ez a jog ke-

veredett azután német és lengyel joggal, és a helyi szükségleteknek megfelelően került alkalmazásra.

Amíg Bukowska a római jog behatolását a városi bíróságok munkájában vizsgálta, addig *Pauli* docens (Krakkó) „A római jog a reneszánszkori Lengyelország városi jogának irodalmában" c. előadásában ugyanabban az időszakban a korabeli jogi irodalmat mutatja be. A szerző megállapítása szerint Lengyelországban a római jog recepciójának a legfőbb területét a német jogot alkalmazó városok jelentették. Vizsgálatai szerint a romanizáció egyik útja a városi jogban a XVI. században kifejlődött jogi irodalom volt. A recepció szükségességét — Bukowska megállapításához hasonlóan — a városokban kialakulófélben levő tőkeakkumuláció vetette fel. Mivel kezdetben csak a Jaskir által lefordított és kiadott joganyag (Sachsenspiegel, Weichbilde) állt rendelkezésre, szükség volt további művek kiadására. Ezt végezték el a kor kiváló jogtudósai, akik többnyire a legmagasabb bíróságok elnöki székében ültek, s így a gyakorlati problémákra kerestek jogi megoldást. *(Tucholczyk Kirstein, Eichler, Groicki).* E művek kétfélék. Néhány korábbi műben még a szászjog az elsődleges, a római jogi elemek másodrangúak. Ezek a germanisztikus művek. Ide sorolhatók Tucholczyk és Groiski magdeburgi jogra vonatkozó művei. A második csoportot az teszi ki, ahol már a római jogi elemek a dominálók. Ezek képezik a népszerű lengyel romanisztika gerincét. Ezek a munkák a római jog behatolását segítették elő, hiszen kodifikált városi jog hiányában a városi bíróságoknál az ítélkezési gyakorlatnak alapját képezték, megállapította a szerző azt is, hogy Groicki és Cerasinus művei Nyugat-Ukrajna bíróságainak ítélkezési gyakorlatában alapul szolgáltak, később pedig bekerültek az orosz kodifikációba is és így a római jogi normák a lengyel városi joggal keveredve a keleti szláv népek jogrendszerébe is behatoltak.

M. Andrejev és Z. Kaczmarczyk professzor a római jog balkáni behatolását tette vizsgálat tárgyává.

Andrejev professzor (Szófia) „A bizánci római jog hatása a bolgár jogfejlődésre" c. referátumában a római jog befogadása szempontjából eddig aránylag kevésbé ismert területeket mutatott be, ennélfogva nagy érdeklődést váltott ki előadásával. Megállapította, hogy a római jog lényegében minden európai ország jogrendszerére gyakorolt valamilyen hatást. A kelet-európai, de különösen a balkáni országokban a befogadás más módon történt, mint a közép- és nyugat-európai országokban. A balkáni országok a bizánci jog közvetítésével fogadták be a római jogot. A római jog képezte a bizánci jog és a császári eklogák alapját. A szerző a továbbiakban rámutatott a római jog és a délszlávok joga közötti különbségekre, valamint a szláv és a római jog kölcsönhatására. Álláspontja szerint azonban a recipiált jognak az alkalmazása meglehetősen korlátozott volt. Ennek okát abban látja, hogy a recipiált jog eléggé idegen volt a szláv lakosság számára és nem volt megfelelő számú jogász a recipiált jog alkalmazásához. A római jog befogadása megtörtént ugyan, de ez formális jelentőségűvé vált, és az ismert nehézségek miatt inkább az egyszerűbb szláv szokásjogot alkalmazták. A balkáni országokban végbement recepciónak ez a legjellemzőbb ismérve azokkal az országokkal szemben, amelyekben a kívánalom meg volt a római jog befogadására, de különböző okok azt megakadályozták. Itt viszont a befogadás bizánci hatásra megtörtént ugyan, csak a recipiált jogot igen korlátozott mértékben alkalmazták.

Kaczmarczyk professzor (Poznan) „A római jog problémája a középkori dalmát városokban" c. előadásában Maciejowskira utalva megállapította, hogy az itáliaik befolyása alatt levő szlávok körében a római jog nagy tekintélynek örvendett. A római jog alkalmazását illetően a dalmát városokban két időszakot különböztet meg. Egyrészt a római jog továbbélésének a XII. századig terjedő, majd itáliai hatásra a jog fellendülésének (újjáéledésének) a XIV. századtól kezdődő időszakát. Az előadó referátumában az első időszakkal foglalkozott. Megállapította, hogy a római jog továbbélése azon városok továbbélésével van kapcsolatban, amelyek virágzása az ókorra esik. A Nyugat-Római Birodalom bukása előtti korszakban egész Dalmácia romanizálódott. A császárság bukása után egészen az avarok és a szlávok betöréséig a dalmát városokban a római jogot alkalmazták. A betöréseket követően sem szűnt meg a városokban az élet, a lakosság továbbra is a római tradíciókat ápolta, s ezt hűen tükrözi a városok alkotmánya is. Ezek a városok többnyire meg tudták őrizni autonómiájukat a bizánci és a magyar befolyással szemben (pl. Trogir Könyves Kálmánnal szemben). A X. században a romanizált városokban szlavizálódási folyamat indult meg. Ilyen módon a dalmát városok szláv népessége a városi bíróságok közvetítésével került a római joggal kapcsolatba.

A római jog magyarországi behatásával Sarlós Márton, Degré Alajos, Kállay István foglalkoztak.

Sarlós Márton professzor (Budapest) írásban bemutatott dolgozata „Tulajdonjogi változások a jobbágytelek viszonylatában a Tripartitumtól 1848-ig" címmel a jobbágytelek tulajdonának a Tripartitumban szabályozott intézményén keresztül mutatta be a római jog hatását, majd a jobbágytelek tulajdonjogi helyzetének változásaival foglalkozott. (Mária Terézia Urbáriuma, 1832/36-os, 1839/40, 1848-as törvények.)

Degré Alajos a zalaegerszegi Állami Levéltár igazgatója „A római jogi elemek a magyar jobbágyi vagyonjogban" c. munkájában kimutatta, hogy a Tripartitum öröklési jogi részében a jobbágyságra vonatkozó szabályok leglényegesebb elemei a római joggal megegyeznek. E szabályok: a fiúk és lányok egyenjogú öröklése, az örökhagyó öröklött és szerzett vagyona közötti minimális különbség, az apai családból kikerült lányok kizárása az apa szerzeményi vagyonából való öröklésből, az apa szabad végrendelkezési joga, a nem törvényes korú gyermek részére az apa által való helyettesörökös nevezés (heredem substituere). A fiúk és lányok egyenlő öröklési joga a római jogra utal. Az oldalrokonok kizárása ugyancsak a római jogból való. Werbőczi a jobbágyokra a római colonus kifejezést használja. Ugyanígy a római jog hatására ve-

zethető vissza, hogy a jobbágy is érvényesen végrendelkezhetett a szerzett jószágok feléről. Megállapította azonban a szerző, hogy a gyakorlatban kevéssé érvényesültek ezek a szabályok, mivel érvényesülésük egyrészt a földesúr érdekével ellenkezett, másrészt az egyszerű natúrálgazdálkodást folytató jobbágyok nem a fejlett római jogi, hanem egyszerűbb szabályozást igényeltek.

Kállay István aspiráns (Budapest) „A budai jogkönyvben fellelhető római jogi elemekről" tartott előadást. Bónis, Gerics, Mezei, Kumorovicz munkásságára hivatkozva bemutatta azokat a területeket, amelyeken a római jog közvetlenül beszivároghatott a magyar joggyakorlatba. Álláspontja szerint a városok joganyagában fedezhető fel a legerősebb római jogi hatás, különösen a kötelmi és az öröklési jog területén. A Budai Jogkönyv jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy római jogi fogalmak találhatók meg benne, és ezt mint anyajogot átvették, más városok is. Ez alapjául szolgált a későbbi tárnoki jognak, és ha csak szórványosan is, de hatása a nemesi mogánjogra is kimutatható. A jogkönyv anyagánál forrásként a római jogra támaszkodó Sachschenspiegel, Schwabenspiegel, valamint a Magdeburger Recht jöhet számításba.

Érdekes színezete a közép-európai és balkáni recepció kérdéseiről tárgyaló konferencia anyagát *Diósdi György* docensnek (Budapest) „A szerződés fogalma a frank formulagyűjteményekben" című előadása. Vizsgálataiban abból indult ki, hogy a Meroving- és Karoling-időkben a szerződéses bírságok nemcsak a szerződéskötőkre, hanem harmadik személyre is vonatkoztak a „quislibet persona" formájában. Álláspontját a következőképpen foglalta össze. A frank jogban a szerződés nélkülözte a közvetlen törvényi szankciót. A szerződés biztosítása a szerződésre kikötött magánbírsággal történt, mivel a kártérítés idegen volt a frankok számára. A harmadik személy terhére kikötött bírság abból adódott, hogy a frank időkben nem tudtak különbséget tenni dologi és kötelmi hatály között. Ezeket figyelembe véve a Karoling-időben szerződésről mint jogintézményről a szó tulajdonképpeni értelmében nem beszélhetünk. A frankok átvették a római szerződéses formát, de a tartalmát nem értették.

A *pandektisztika* köréből két előadást hallottunk. *W. Wilhelm* a majnafrankfurti Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte helyettes igazgatója Rudolf Jhering: „A jog a római jogban" címmel tartott előadást. A múlt század német pandektisztikájában részben abból kiindulva, hogy a ius civile szemben állott a ius gentiummal részben a természetjogi gondolkozás hatása alatt, és azon céltól vezettetve, hogy a Németországban élő jog idővel egy polgári jogi törvénykönyvben tételeztessék, kialakult egy olyan szemlélet (Leist Kuntze, Reyscher, Zöpfl), hogy a római jog lényegében két részből áll, éspedig egy speciális nacionális, a történelmi változásoknak alávetett és ennélfogva elavult részből és egy általános abszolút antinacionális, racionális, időhöz és térhez nem kötött részből. Ez a gondolat Jheringtől sem volt idegen, mert a ius civile és a ius gentium ellentétében a nemzet és az egyetemesség ellentétét látta. A római jogot egy emberi szervezethez (organum) hasonlította, amelynek a szíve a speciális római. Az általános és individuális jog kategóriái azonban nála nem jönnek elő. Jhering „a jogot" keresi a római jogban és módszerét tekintve szemben áll Savignyvel, aki szerint a jogtételek, a szabályok a jogintézményekből keletkeznek absztrakció útján, míg Jhering szerint a jogintézmény a jogszabályok és jogtételek absztrakciója, Jhering szerint a jog a római jogban valóban nem római. Szerinte az egész római jognak mint történelmi jelenségnek Róma pusztulásával együtt el kellett pusztulnia, de intézményei (tulajdonjog, szolgalom, kötelem) másfél évezreden át hatottak és a modern kor kérdéseire is feleletet adnak. Ez tette érthetővé, hogy korán gyökeret vert az a gondolat, hogy a római jognak van egy abszolút része, amely a modern világ által felvetett kérdésekre is kiváló döntési normákkal szolgál.

Pólay Elemér professzor (Szeged) „Jhering birtoktana és a magyar polgári jogi kodifikációs kísérletek" c. referátumában a következőkre mutatott rá: Schwarcz Gusztáv 1885-ben megjelent és Jhering objektív birtokelméletét propagáló művéig Magyarországon a Frank Ignác által recipiált Savigny-féle birtoktan uralkodott mind a romanisztikában, mind a civilisztikában. Míg azonban a romanisztikában e mű megjelenése után Jhering birtoktana került előtérbe, a civilisztika a századfordulóig Savigny szubjektív birtokelméletét fogadta el. A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv-tervezet első szövege (1900) a német BGB hatása alatt látszólag teljesen elveti Savigny animus domini-jét. A birtokot bizonyos tekintetben mint alanyi jogot fogja fel, s részben helyt ad Jhering „tulajdonlátszat elméletének" is. Ez a konstrukció a tervezet további szövegezéseiben inkább csak részleteiben módosult. Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének 1928-ban a parlamentbe benyújtott javaslata az animus domini szerepét teljesen elvetette. A birtokot erőteljesebben alanyi jognak fogta fel, mint az előbbi tervezet, viszont a tulajdonlátszat Jhering-i elméletének létjogosultságát kizárta annak kimondásával, hogy a birtok nem teremt vélelmet a tulajdonra. Jhering birtokelméletének Magyarországon való térhódítását részben a monopolkapitalizmus kialakulásával, részben a legkiemelkedőbb romanisták (Schwarz, Vécsey, Marton) jheringiánus beállítottságával, s a Jhering-i birtoktant valló német BGB és a svájci ZGB hatásával magyarázhatjuk.

Az első témakörből mintegy átmenetet képeztek a másodikba azok az előadások, amelyek elsősorban a két stúdium oktatásának történetével foglalkoztak, némely vonatkozásban azonban a recepciót is érintették. A szerzők olyan témát dolgoztak fel, amely eléggé elhanyagoltnak mondható mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban.

R. Lieberwirth professzor (Halle a/S.) „A római jog oktatása a Wittenbergi Egyetem megalakulása idején" c. referátumában kifejtette, hogy az egyetem megalapítása fordulópontot jelentett a német főiskolák történetében. Kiemelkedő jelentősége volt itt a hu-

manista jogtudósoknak, akik mintegy előkészítői voltak a jog terén a reformációnak. A humanisták a klasszikus római jogot a maga tisztaságában kívánták visszaállítani (ad fontes) szemben Bartolus és Baldus irányzatával. A humanisták elévülhetetlen érdemeket szereztek az oktatás módszertanára vonatkozóan is. Működésükkel megvetették a modern jogtudomány alapjait. A reformáció eredményének a jog területére történő bevitele nagyon nehéz feladat volt. Az egyetem oktatói szoros kapcsolatot tartottak a reformátorokkal (Lutherrel is), s így a németországi jogi gondolkodás irányításában vezető szerepet játszottak. Kiemelkedő szerepet tulajdonított a szerző Apel-nek, aki megkezdte a joganyag rendszerezését, ő tett először szisztematikusan különbséget a dologi és kötelmi jog között (ius in re — ius ad rem). A reformáció szellemének bevitele a jog területére a skolasztikus gondolkodási mód megszüntetését eredményezte. A fiatal német jogtudománynak az volt a feladata, hogy a római jog asszimilációja mellett a sürgős napi kérdések megoldásával egyidejűleg (legtöbb professzor tagja volt a fejedelem udvari bíróságnak) megteremtsék azt a jogot, amely alkalmas volt a modern viszonyok szabályozására.

H. Lentze professzor (Bécs) „A jogtörténetnek mint oktatási szaknak bevezetése Thun-Hohenstein Leo miniszter egyetemi reformjában" címmel tartott előadást. Előadása bevezető részében bemutatja, milyen tárgyakat tanítottak az egyetemeken a különböző időszakokban. Rámutatott arra, hogy a Saviny-féle történeti iskola hatására az addig uralkodó természetjogi gondolkodás háttérbe szorult a jogtörténettel szemben. Thun, aki a jogtörténeti iskola híve volt és ellensége a természetjognak, 1855-ben bevezetett reformjával a jogtörténetre (római jog, németjog, egyházjog) alapította a jogászképzést. Oktatási rendszere az 1935. évben véghezvitt módosítással lényegében ma is fennáll Ausztriában. Reformjának alapgondolata — a jogtörténet és a hatályos jog szétválasztása — azonban csak mintegy fél évszázaddal később a BGB hatályba lépése után (1900) valósulhatott meg, amikor a római jog történeti tárgygyá vált. Reformját az egész Habsburg-Birodalomban, így Magyarországon is bevezették 1855 és 1860 között. Nálunk nagyon rövid ideig volt életben, mert 1861-ben Wenczel Gusztáv a német jogtörténetből európai jogtörténetet csinált.

K. Ebert adjunktus (Gráz) „A jogtörténet XIX. századi műveléséről a grázi egyetemen" c. előadásában az osztrák jogtörténet historiográfiájának egyik érdekes területét tárta fel.

Horváth Pál professzor (Budapest) „A közép- és kelet-európai népek jogfejlődésének jelentősége jogtörténetírásunkban" címmel tartott előadást. Álláspontja szerint a figyelmet a közép- és kelet-európai népek jogfejlődésének összehasonlító vizsgálatára kell irányítani. A komparatív kutatások alkalmasak arra, hogy a szomszédos népek viszonylatában feltárják a jogfejlődés törvényeit. Annak ellenére, hogy az összehasonlítás eredményeit nem szabad túlértékelni, megállapította, hogy a komparatív jogtörténeti kutatások a valóság mélyebb feltárásához vezetnek, így különösen a kelet- és középeurópai népek jogtörténetében.

Both Ödön tanszékvezető docens (Szeged) „Tudományos kutatási irányok a magyar jogtörténet terén 1945 óta" címmel tartott referátumot, melyben a felszabadulás óta eltelt 25 évben végzett kutatásokat mutatta be, s nemcsak a jogtörténészek, hanem a köztörténészek jogtörténeti jellegű munkásságáról is számot adott. Megemlítette, hogy a teljesség kedvéért foglalkozni kellett volna azokkal a külföldi szerzőkkel is, akik ugyanazt a joganyagot vizsgálták, mint a magyar szerzők. Itt főleg a szlovák kollégákra utalt. Ez azonban a referátum korlátozott terjedelme miatt nem volt keresztülvihető. A magyar jogtörténetírás utolsó negyedszázados történetéből tanulságként leszűrhető, hogy e tudományág megindult a haladás útján. A jogtörténet művelése különösen az ellenforradalmi időszak után élénkült meg, ezt tanúsítja a megjelent művek nagy száma és terjedelme. A legnagyobb eredmény az, hogy sok olyan téma került feldolgozásra, amely azelőtt kevésbé volt az érdeklődés középpontjában. Így viszonylag eléggé ismertté vált a forradalmi korszakok állam- és jogtörténete és a polgári állam- és jogrendszer. A kutatások nagy eredménye a magyar népi tömegek jogtörténeti múltjának feltárása. Hiányosságként említette meg, hogy a megjelent művek közül viszonylag kevés a jövő kutatásait megalapozó tanulmány és továbbra is jelentkezik a kutatásoknál is bizonyos egyoldalúság, ugyanis a megjelent munkák nagyobb része alkotmány- és közigazgatástörténettel foglalkozott, és nem a legszorosabban vett jogtörténettel.

Benedek Ferenc tanszékvezető docens (Pécs) „A római jog művelése és irodalma Magyarországon 1945-től" címmel tartott előadást. Az, hogy a római jog egy rabszolgatartó társadalom felépítménye, a felszabadulás után téves nézeteknek adott tápot hazánkban, ennek a tudománynak a megítélésében Marton Géza azonban rámutatott arra, hogy a rabszolgajog a római jog gazdag anyagában, annak alig pár százalékát teszi ki. A római jog recipiált formájában a polgári társadalmakban a magánjog alapját képezi, s mivel a szocialista államok a kapitalista államokkal gazdasági kapcsolatban állnak, a szocialista jogászoknak is ismerniök kell ezt a jogot. A recipiált római jog árucsere jog. Az árucsere viszonyok az állami vállalatok között is fennállnak, így a római jognak nemcsak történeti, hanem gyakorlati jelentősége is van a szocialista jogász számára. A római jog intézményének történeti feltárásával a jog felépítményi jellegéből kell kiindulni. Elméleti jellegű megállapításai után a szerző számbavette, hogy mit alkotott a római jogi irodalom Magyarországon 1945 után. A szocialista jogrendszer tagozódásáról folyó marxista vita eredményeként kidolgozást nyert a római jog differenciálódási folyamata, s a preklasszikus korszak jelentősége a római jogfejlődésben. A személyi jog köréből jelentős a nem teljes jogú polgárok jogállásának az állami rabszolgák helyzetének értékelése, a családjog köréből az ún. házibíráskodás, a rabszolgaházasság és a konkubinátus problematikája. Jelentős a preklasszikus római tu-

lajdonjog és a tulajdonátruházás problémáinak feldolgozása, valamint a klasszikus jog szolgalom fogalmának elemzése. A kötelmi jog területén a klasszikus felelősségi rendszer, a kusztódia-felelősség problematikája, valamint az előadói kellékszavatosság kérdései, továbbá az operae liberales-szel kapcsolatos kérdések elemzése, a pénztulajdon és gazdagodási igény viszonya nyert kidolgozást. Az egyetlen öröklési jog tanulmány a római végrendelet eredetével foglalkozik. Feldolgozást nyert Pannónia és részben Dácia provinciák jogélete. A római jognak a polgári joggal szorosan összefüggő kérdései kiváló civilistáinkat is foglalkoztatták. Végül a római jog marxista szellemű kutatásának és oktatásának módszerével való foglalkozás sem hiányzik az irodalomból.

Több előadó igen elmélyülten foglalkozott a két stúdium oktatásának kérdéseivel is. *Ez előadások anyagát külön tanulmányban ismertetjük még ez évben a Felsőoktatási Szemle hasábjain is* ezért itt csak a szerzők nevét és a referátum címét említjük meg. *Csizmadia Andor* professzor (Pécs) „A jogtörténet oktatásának problematikája Magyarországon", *E. Melichar* professzor (Bécs) „A jogtörténetnek mint a közjog stúdium alapjának oktatása", *R. Kneucker* adjunktus (Bécs) „Adalékok a jogtörténet oktatásával foglalkozó vitához", *Brósz Róbert* professzor (Budapest) „Megkövesedett előítéletek leküzdése és más időszerű feladatok a római jog oktatásában", *D. Stojčević* professzor (Belgrád) „A szocialista országok jogi oktatásában a római jog kötelező tárgy legyen-e?", *K. Kolańczyk* professzor (Poznan) „A római polgári eljárásjog tudományos képzési értéke a szocialista jogász számára", *A. Wilinski* professzor (Lubin) „A romanisták és civilisták együttműködésének problémája a jogi karokon", *Bernáth Zoltán* fővárosi bírósági tanácsvezető (Budapest) „A jogtörténet és a római jog oktatásának gyakorlati jelentősége az érvényben levő jog szempontjából".

Szükségesnek látszik azonban már e cikk keretében néhány gondolatot Brósz és Csizmadia professzor referátumából kiemelni.

Brósz Róbert professzor (Budapest) rámutatott arra, hogy az antik római jogot meg kell szabadítani minden közép- és újkori lerakódástól, s így kell a hallgatóság elé tárni. Hangsúlyozta, hogy a római jog oktatásának tárgya alapvetően csak az antik római jog lehet, a maga történeti fejlődésében. A pandektisták módszere nem felel meg a szocialista jogi oktatás kívánalmainak. A római jog oktatásának a szocialista viszonyok között ma kettős célja van: *a)* egyrészt az antik római jog felvázolása, történeti fejlődésében (beleértve a római jog továbbélését is, ahol ez ismereteink alapján lehetséges), *b)* másrészt a hallgatók bevezetése az érvényes polgári jog egyes intézményeibe.

E kettős cél megvalósítása érdekében kell kialakítani a legmegfelelőbb módszert. A továbbiakban részletesen taglalta azokat a problémákat, amelyeket a történelmi módszer alkalmazása felvet, s amelyek gyakran okoznak didaktikai konfliktusokat is. A megoldásra többféle lehetőséget jelölt meg.

Csizmadia Andor professzor (Pécs) a magyar jogtörténet oktatásának kialakulásából indult ki előadásában. Az egyes korszakokon belül a feldolgozás aránytalanságaira hívta fel a figyelmet. A periodizáció mellett problémaként jelentkezik az — mondotta —, hogy 1944-től 1949-ig terjedő időszak jóganyaga a jogtörténet vagy a tételes jogok körében tárgyaltassék. A szocialista jogtörténet oktatásának célja: szolgálni az általános jogi kultúrát és a nemzeti jogi műveltséget, elősegíteni a hallgatók egyes szakjogágakba való bevezetését.

Az előadásokat élénk vita követte. Egy-egy témakörben többen felszólaltak. A recepció körében alakult ki a legjelentősebb vita, elsősorban a lengyelországi viszonyok vizsgálata kapcsán. A vita során a referenseken kívül felszólaltak *Bónis György* (Budapest), *G. Buchda* (Jena), *G. Gudian* (Köln), *Martonyi János* (Szeged), *Nizsalovszky Endre* (Budapest), *K. Rebro* (Pozsony), *M. Vietor* (Pozsony), *P. Weimar* (Frankfurt a/M.), *G. Zelezkovova* (Pozsony).

Az elhangzott referátumok és az azt követő élénk viták eredményei talán az alábbiakban foglalhatók össze *a római jognak a közép-európai és balkáni jogfejlődésre gyakorolt hatása tekintetében:*

a) a római jog németországi recepciója a termelési viszonyok kapitalizálódásán kívül rendkívül sok tényezőnek (császárság és pápaság hatalmi harca, a római jognak az egyházi bíróságok gyakorlatába való behatolása, a szellemi élet bizonyos „eltudományosodása", igény egy szubszidiarius jellegű „közönzönséges jog" kialakítására stb.) a következménye;

b) a Németországban érvényesülő római jog éppoly kevéssé azonosítható a császári joggal, mint ahogy a német „gemeines Recht" nem azonos a franciák „droit commun"-jával, az Itáliában érvényesülő „diritto commune"-vel, s az angol „common law"-val;

c) jóllehet Lengyelországba a római jog a kánonjogon keresztül szivárgott be, a római jog recepciója azért nem következett be, mert ez a német-római császárság hatalmának elismerését jelentette volna; ez persze nem jelentette azt, hogy a lengyel városok bírói gyakorlata a XVI—XVIII. században ne romanizálódott volna, főként a kommentátorok római jogi anyaga alapján; az egyes lengyel városi bíróságok által használt népszerű római jogi munkák alapul szolgáltak Nyugat-Ukrajna ítélkezési gyakorlatának, s anyaguk a későbbiekben az orosz kodifikációban is éreztette hatását;

d) a balkáni délszláv területen a bizánci római jogot recipiálták ugyan, de ez mégis csak egész szűk körben érvényesült a bírói gyakorlatban, mert a recipiált jog a szláv lakosság számára részben idegen volt, részben nem volt megfelelő számú jogász e jog alkalmazására, s így egyszerűbb volt a primitívebb szláv szokásjog használata. Ugyanekkor a romanizált dalmát városokban, amelyek autonómiájukat a bizánci és magyar befolyás ellen többé-kevésbé megőrizték, a római jog itáliai formájában mintegy továbbélt. A XII. századtól észlelhető hanyatló időszak után a XIV. századdal itáliai hatás alatt itt a római jog újabb fellendülése következett be;

e) a római jog a magyar jogfejlődésben is bizonyos szerepet ját-

szott, elsősorban a városi jogokban, sőt hatása még a jobbágyi öröklési jogban is kimutatható. A római jog recepciójáról azonban hazánkban beszélni nem lehet, legfeljebb annak bizonyos mérvű beszivárgásáról, ami egyes jogintézmények kialakulásánál realizálódott;

f) a múlt század német pandektisztikája Közép-Európában mind a jogelméletre, mind pedig a kodifikációkra döntő hatással volt.

Ami a konferencia második tárgykörét illeti *(a jogtörténet és a római jog művelésének és oktatásának múltja és jelenlegi problémái)*, e tekintetben az alábbi megállapítások tehetők:

a) a humanisták — mint a wittenbergi egyetem múltja is bizonyítja — elévülhetetlen érdemeket szereztek a jogi oktatás módszertana területén és működésükkel megvetették a modern jogtudomány alapjait, háttérbe szorítván a skolasztikus gondolkodást;

b) a Thun—Hohenstein-féle 1855. évi jogi oktatási reform, amely a jogtörténetet állította — a történeti iskola hatása alatt — a jogi oktatás középpontjába, jóllehet az egész Habsburg-birodalomban bevezetést nyert, csak Ausztriában rendelkezett maradandóbb hatással;

c) a komparatív jogtörténeti kutatások igen alkalmasak arra, hogy feltárják a szomszédos népek viszonylatában a jogfejlődés törvényszerűségeit;

d) a magyarországi jogtörténészek és római jogászok jelentős eredményeket értek el a felszabadulás után, amennyiben főképpen azokkal a témákkal foglalkoztak, amelyek szocialista fejlődésünk szempontjából a múltból a legjelentősebbnek mutatkoznak. Mégis a jogtörténeti munkáknál bizonyos egyoldalúság mutatkozik az alkotmány- és közigazgatástörténet javára, másrészt fokozottabb gondot kell fordítani a római jog magyarországi szerepének, oktatási múltjának feltárására;

e) a jogtörténet oktatásának az élő jog oktatásával való még szorosabb kapcsolatát kell kialakítani;

f) a római jog oktatásában végleg fel kell számolni a pandektista szemlélet maradványait;

g) a konferencián egyértelműen kifejezésre jutott az a nézet, hogy a római jognak a modern jogászképzésben is komoly jelentősége van, mert propedeutikát jelent a polgári jog oktatásához, jelentős a szerepe a jogászi logika elsajátításában, a terminológiája egy részének megtanulása a jogászok lingua franca-jának elsajátítását jelenti a joghallgatók részére.

Az ünnepélyes záróülés keretében *Nizsalovszky Endre* akadémikus a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya képviseletében kiemelte a referátumok tudományos megalapozottságát, s a magas szintű vita során kialakított koncepciók jelentőségét, majd *Csizmadia Andor* egyetemi tanár, a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya részéről bejelentette, hogy a legközelebbi munkaértekezletre 1971-ben Pozsonyban kerül sor.

Pólay Elemér egyetemi tanár, a szegedi Római jogi Tanszék vezetője zárószavában hangsúlyozta, hogy a konferencián a római jog közép-európai, valamint balkáni hatásának, továbbá a két stúdium művelésének és oktatási metodikájának úgyszólván minden jelentős kérdése felmerült, s ha nem is nyert minden kérdés megoldást, a magas szintű előadások és a nívós vita a problémák világos feltárását, illetve bizonyos kérdések megoldását feltétlenül elősegítették. Különösen jelentős a balkáni országokról kapott kép.

A József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actasorozatában a nemzetközi munkaértekezleten előadott referátumok anyaga 1970. évben sajtó alá kerül.

Molnár Imre

Megyei szociálpolitikai csoportvezetők országos értekezlete

Az Egészségügyi Minisztérium IX. Szociálpolitikai Főosztálya 1970. április 7—8-án a megyei tanácsok szociálpolitikai csoportvezetői részére országos munkaértekezletet tartott. A tanácskozás felszabadulásunk 25. évfordulójának megünneplése jegyében folyt le.

Az első napi tanácskozást Tóth Béla egészségügyi miniszterhelyettes nyitotta meg, majd Völgyi Lajos főosztályvezető ünnepi előadására került sor, „Az egészségügy feladatkörébe utalt felnőttvédelmi szociális gondoskodás 25 éves fejlődése és a fejlesztés perspektívái" címmel. (Az előadást lapunk 7. számában teljes egészében közöltük.) Az első napi program befejezéseként az értekezlet részt vevői megtekintették a felnőttvédelmi szociális gondoskodás 25 éves fejlődését bemutató jubileumi kiállítást.

A második nap Nagy Tibor minisztériumi osztályvezető „A területi szociális gondoskodás helyzetéről és a további feladatokról" címmel tartott beszámolót. Többek között elmondotta:

Elérkeztünk a III. ötéves terv utolsó évéhez, és előrehaladott stádiumban van a IV. ötéves terv előkészítése. Az 1968 júniusában megtartott legutóbbi értekezlet óta több, a szociális gondoskodást érintő új jogszabály jelent meg. A rendkívüli és az elemi károsultak szociális segélyéről, valamint a temetési segélyről és a köztemetésről szóló miniszteri rendelet és utasítás régi joghézagot pótolt.

Megszűnt a korábbi szokásjogon alapuló eljárás, ami a törvényesség szempontjából is előnyös. A jogi rendelkezés szerint az egy személy részére kifizetett rendkívüli segély nagyságát úgy kell meghatározni, hogy az valóban elősegítse a segélyezett szociális helyzetének javítását.

1969. év első felében jelent meg a rendszeres szociális segélyről, valamint a vakok rendszeres szociális segélyéről rendelkező miniszteri rendelet és utasítás. A rendelet legjelentősebb szabálya, hogy a rendszeres szociális segély maximális összegét nem abszolút összegben határozta meg, mint a korábbi jogszabályok, hanem egy viszonylag elfogadható ellátáshoz, az özvegyi nyugdíj minimumához igazította. Ezáltal minden olyan esetben, amikor a munkaviszonyon alapuló özvegyi nyugdíj legkisebb mértékét a kormány felemeli, a rendszeres szociális segély felső határa is emelkedik.

E jogi megoldás kedvező hatása már jelentkezett is, amikor a kor-

mány ez év március 1-ével a nyugdíjak kiegészítését elrendelte. Figyelmet érdemel a nyugdíjak és a segélyek kiegészítésére vonatkozó kormányhatározatnak az a rendelkezése is, amely módot ad a tsz öregségi, munkaképtelenségi, illetve özvegyi járadékra jogosult személyek ellátásának rendszeres szociális segéllyel való kiegészítésére. A tanácsi szociálpolitikai szervek különös méltánylást érdemlő esetben, egyéni elbírálás alapján a támogató nélküli tsz-öregek részére kiegészítő szociális segélyt adhatnak.

A kormány intézkedett a hadigondozási járadék megfelelő kiegészítéséről is. Ennek alapján március 1-től minden hadigondozott ellátását havi 40 Ft-tal felemelték.

Az említett intézkedések mintegy 30 ezer szociális segélyezett, 15 ezer tsz-járadékos és 40 ezer hadigondozott helyzetén javítottak.

Az érdekeltekre nézve kedvezően változtak meg a sorkatonai családi segélyekre vonatkozó rendelkezések is. Emelkedett a kereseti, jövedelmi értékhatár, a családi segélyt pedig az új jogszabály nem meghatározott összegben állapította meg, hanem a támogatásra szoruló jövedelméhez mért kiegészítést rendelt el.

Az utóbbi időben megjelent jogszabályok közül említést érdemel azon egészségügyi miniszteri rendelet, amely az egészségügyi szakigazgatás körébe tartozó egyes feladatoknak az alsóbb tanácsi szakigazgatási szervek hatáskörébe utalásáról intézkedik. A rendelkezés során a jogalkotók messzemenően figyelembevették a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak ezzel kapcsolatos javaslatait, és érvényesítették azt az általános elvet, hogy az egyedi kérelmekben a döntés lehetőleg ott történjék, ahol a probléma felmerül.

A tanácsi szociálpolitikai szervek feladatkörébe tartozik a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozása. A Legfőbb Ügyész a megtartott ügyészségi vizsgálatok tapasztalatai alapján javasolta az utógondozást jelenleg szabályozó egészségügyi miniszteri utasítás rendeleti szintre emelését, valamint az utógondozást végző társadalmi pártfogók jogvédelmének biztosítását. Az új szabályozást megelőző tárgyalások során felmerült azonban azon alapvető kérdés, hogy az utógondozási tevékenység vajon besorolható-e az Egészségügyi Minisztérium feladatkörébe tartozó felnőttvédelmi szociális gondoskodás körébe. Az a vélemény alakult ki, hogy e tevékenység inkább rendészeti, igazgatási és nem szociális gondoskodási jellegű. Szervezeti szempontból is helyére kellene tehát tenni e feladatot.

A minisztérium elvi irányító munkájának javítása érdekében 1969-ben több reprezentatív, illetőleg teljes körű statisztikai felmérést végzett. E felmérésekkel a szakmai munka megalapozását, annak hatékonyságát kívánta növelni. Így került sor a felnőttvédelmi szociális gondoskodás szakkádereinek helyzetéről szóló teljes körű felmérés elkészítésére; Fejér, Komárom és Somogy megyében a tanácsi szociális ügyintézők munkaterhelésének, Békés, Pest, Veszprém megyében pedig a társadalmi támogatásra szorulók helyzetének vizsgálatára.

Bár a területi szociális gondoskodás alig néhány éves múltra tekinthet vissza, ma már az öreggondozás egyik igen dinamikusan fejlődő ága. Az e feladatkörbe tartozó egyes ellátási formák eredményeit áttekintve a következők állapíthatók meg: Az anyagi ellátásokra, támogatásokra fordított összeg 1969-ben 13%-kal emelkedett, és elérte a 129 millió Ft-ot. Ennek legnagyobb részét rendszeres szociális segélyre fordították a tanácsi szervek. Az elmúlt évben 29 500 személyt részesítettek rendszeres havi ellátásban, amelynek költségkihatása 93,5 millió Ft volt, ami 16%-kal magasabb az előző évinél.

A meglevő eredmények mellett több hiányosság is tapasztalható. Elsősorban a költségvetés felhasználása terén vannak bajok. Főleg a községek költségvetésében biztosított viszonylag szerény pénzeszközöket sem használják fel a célnak megfelelően, ezért 1969-ben több, mint másfél millió Ft veszett el a szociális gondozottak számára, holott nagyon sokan várnak még anyagi támogatásra. Az anyagi támogatás fejlődésébe beletartozik a vakok rendszeres szociális segélyének emelkedése is. Nem megfelelően fejlődött viszont a rendszeres szociális segélyezés természetbeni formája, a szociális étkeztetés. Pedig ott, ahol öregek napközi otthona valamilyen oknál fogva nem létesíthető, ez az ellátási forma igen jelentős segítséget jelentene a szociális gondozottaknak és az alacsony nyugdíjasoknak. A statisztikai adatokat vizsgálva megállapítható, hogy a rendkívüli szociális segélyezésre szánt összeg is 16%-kal emelkedett, és megközelítette 1969-ben az évi 20 millió Ft-ot.

Az elért eredmények azonban még nem kelthetnek megnyugvást, hiszen a létfenntartáshoz szükséges szintet még nem éri el a rendszeres szociális segély. Sokan vannak olyanok is, akik költségvetési fedezet hiányában ezt az ellátást sem kapják. Növelni kell a rendkívüli segély céljára kifizetett költségelőirányzatokat, és a tervidőszak alatt fejleszteni kell a szociális étkeztetést.

Egyik súlyponti feladat a területi gondozás, az öregek saját otthonukban való gondozásának mennyiségi és minőségi fejlesztése. Az első öregek napközi otthonai csak mintegy 10 évvel ezelőtt létesültek. Az eltelt viszonylag rövid idő alatt nemcsak az öregek napközi otthonainak széles körű országos hálózata fejlődött ki, hanem megtettük a kezdeti lépéseket a területi gondozás másik nem kevésbé fontos formájának, a házi szociális gondozásnak a kifejlesztésére is.

Az öregek napközi otthoni ellátása 8170 öregre terjedt ki. 1969-ben ezt a gondozást 303 intézmény biztosította. Figyelemre méltó az az eredmény, hogy 1969-ben 62 új otthon létesült. Ezzel — országos átlagban — ma már minden 10 000 60 éven felüli állampolgárból 50,8 fő valamelyik napközi otthon gondozottja.

Az elért eredmények ellenére teendő még e területen is van. Biztosítani kell az intézmények állandó és teljes kihasználását, növelni kell a gondozás színvonalát, különösen a kulturális ellátás és a hasznos időtöltés terén. A IV. ötéves tervben nagyobb ütemben kell fejleszteni az öregek napközi otthonainak számát. Meg kell szüntetni a megyék közötti indokolatlanul nagy ellátottságbeli különbségeket, ki kell terjeszteni a nyitvatartási időt a munkaszüneti napokra is, és

be kell vezetni a jelenlegi egyszeri napi étkezés helyett a 2—3-szori étkezést. Az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani a gondozottak egészségügyi ellátására és a jobb higiéniai körülmények biztosítására.

A házi szociális gondozás még rövidebb múltra tekint vissza. Kialakulása és terjedése egyre követelőbb társadalmi igény eredménye. Eddig létrejött szervezési formáit tekintve rendkívül sok színű és változatos. A gondozást végzők szerint osztályozva tulajdonképpen két alapvető formája alakult ki: a hivatásos és a társadalmi gondozószolgálat, továbbá ezek különböző arányú és alakzatú összetételei. 1969-ben 112 tanácsi főfoglalkozású hivatásos gondozónő és szervezéssel foglalkozó vezető gondozónő tevékenykedett, de közreműködött e munkában 47 öregek napközi otthonában dolgozó gondozónő, 36 szociális otthoni gondozónő és 460 egyéb tanácsi intézményi dolgozó, javarészt körzeti betegápolónő is. Rajtuk kívül 2837 társadalmi aktíva segítette az egyedül álló öregek otthoni gondozását. Mindezek a személyek 14 682 öreget láttak el és őket az év folyamán 194 000 alkalommal keresték fel.

Különösen azt kell értékelni a fenti eredményekben, hogy ezeket a tanácsi szakgondozási szervek öntevékenyen, a helyi lehetőségekhez, igényekhez alkalmazkodva érték el. A megfelelő szervezeti forma felderítése érdekében az Egészségügyi Minisztérium Veszprém megyében és a főváros III. kerületében kétéves kísérletet kezdett. A kísérlet lényege az, hogy a tényleges gondozást társadalmi szervek aktívái, gazdálkodó szervek (üzemek, termelőszövetkezetek kollektívái, szocialista brigádok és az erre vállalkozó szomszédok) önkéntesen, úgynevezett társadalmi gondozási szerződés alapján végzik. A társadalmi gondozók ösztönzésére és munkájuk részbeni honorálására tiszteletdíj is fizethető. A társadalmi gondozók szervezését, irányítását a megyei, járási és városi egészségügyi szakigazgatási szervekhez beállított hivatásos vezető és szervező szociális gondozónők végzik. Ezeket az Egészségügyi Minisztérium bentlakásos tanfolyamon készítette fel hivatásukra. A kísérletre bocsátott szervezeti forma a hivatásos és társadalmi gondozószolgálat előnyeit kapcsolja össze. E kísérlet, valamint a tanácsok öntevékenysége folytán bevezetésre került egyéb megoldások eredményeinek értékelése után lehet csak majd kialakítani a házi szociális gondozás legcélravezetőbb modelljét vagy modelljeit.

A szakágazati irányítás szempontjából nagy a jelentősége a tanácsi szociális ügyintézők szakképzésének. Az eddigi képzési rendszer reform előtt áll. A reformot a képesítési rendszer továbbfejlesztéséről szóló újabb kormányhatározat, a követelmények növekedése, a feladatok bővülése és az eddigi képzési tematika elavulása tette szükségessé. Előkészületben van a szakképesítést rendező új jogszabály. Elkészült a tanfolyam tematikája és az új tankönyvek is.

A kettős alárendeltség megszüntetése után még nagyobb fontosságot nyert az irányítás egyik eddig is lényeges eszköze, a megyei szociálpolitikai munkaértekezlet. Ezt a megyei és járási szintű szervek kapcsolatának, a tapasztalatok átadásának, az ellenőrzések értékelésének, az új jogszabályok végrehajtása megszervezésének és a szociálpolitikai előadók továbbképzésének nem nélkülözhető fórumának tartjuk. Ezért ezen munkaértekezletek félévenként történő megtartása különösen fontos.

Nagy Tibor osztályvezető beszámolóját három korreferátum követte. Gaál Ibolya megyei csoportvezető Szabolcs-Szatmár megye segélyezési politikájáról, Timár Zoltánné Békés megyei csoportvezető az öregek napközi otthonainak működéséről és a házi szociális gondozásról, Deák Árpád Bács-Kiskun megyei csoportvezető a társadalmi erőknek a felnőttvédelmi szociális gondoskodásba történő fokozottabb bevonásáról beszélt. Különösen nagy sikere volt a Timár Zoltánné beszámolóját illusztráló filmvetítésnek. Ezt a filmet a megyei végrehajtó bizottság készítette lelkes amatőrgárda közreműködésével, a Békés megyei szociális gondoskodásról.

Az előadásokat követő vita kiegészítette és színesítette az elhangzottakat. Felmerült olyan javaslat is, hogy a társadalmi szervek önállóan, illetőleg tanácsi szervekkel közösen is létesíthessenek öregek napközi otthonát. A javaslattal az Egészségügyi Minisztérium foglalkozik, és az érintett társszervek állásfoglalásától függően a megfelelő jogi rendezés érdekében lépéseket tesz.[1]

A kétnapos tanácskozást a hozzászólásokra adott válasz és a zárszó fejezte be.

Nagy Tibor

[1] Időközben már megjelent a jogszabály a 23/1970. (VIII. 8.) PM sz. rendelet.

JOGIRODALOM

Gondolatok Kulcsár Kálmán: „Az ember és társadalmi környezete" c. munkáról

Az egyre inkább izmosodó és gazdagodó magyar szociológiai irodalmat érdekes és értékes munkával gyarapította Kulcsár Kálmán: „Az ember és társadalmi környezete" c. műve. Kulcsár Kálmán a magyar marxista szociológiának hosszú idő óta fáradhatatlan úttörője, számos konkrét szociológiai probléma kimunkálója, jelen művében pedig megalkotott egy olyan kézikönyvként is használható művet, amely szintetizálja az általános szociológiával kapcsolatos leglényegesebb marxista elképzeléseket. A mű népszerű formában történő megírása lehetővé teszi, hogy minden szociológia iránt érdeklődő tájékozódhasson a marxista szociológia főbb problémáiról, ugyanakkor a szakemberek számára is gazdag gondolatforrás.

Amikor egy művet kezünkbe veszünk és áttanulmányozunk, a legkülönbözőbb problémák, kérdések ragadják meg figyelmünket. „Az ember és társadalmi környezete" c. munka több olyan problémát vet fel, amelyek felkeltik az ember kíváncsiságát, mindvégig lekötik figyelmét és amelyet megelégedettséggel tesz le, mert kielégítik azokat az elvárásait, amelyek a témával kapcsolatban felkeltődtek. Minden bizonnyal ez a munka azok közé tartozik, amelyek nagyon sokat tesznek a szociológia népszerűsítéséért és a szociológia tudományának előrehaladásáért.

Egyetlen egy művet sem lehet anélkül értékelni, hogy ne lennénk figyelemmel a mű szerzőjére és a szerző munkásságára. Ennek egyaránt megvannak az előnyei és hátrányai. Elismert szerző esetében általában fokozottabbak az elvárások és ez a fokozott igényű elvárás könnyen kiválthat csalódást. Jelen esetben, bár elismert szerzőről van szó, a jól megírt érdekes téma következtében a csalódás kizárt. Ugyanakkor egy mű csak úgy érthető meg igazán, ha más művekkel összefüggésben vizsgáljuk. Kulcsár Kálmán: „Az ember és társadalmi környezete" c. művének értékelésénél az összehasonlítás óhatatlanul adódik más műveivel, mindenekelőtt „A szociológiai gondolkodás fejlődése" és a „Bevezetés a szociológiába" egyetemi jegyzetével. Ezen utóbbi mintegy előmunkálatokat jelent a tárgyalt műhöz, a szóban forgó munka annak egy magasabb szintű, érettebb, kiforrottabb továbbfejlesztése. Így bizonyos megállapítások, amelyek a gondolatok újszerűségére, úttörő jellegére utalnak, különösen a családdal kapcsolatban egyaránt vonatkozhatnak mindkét írásra.

A számos figyelmet érdemlő kérdés közül az alábbiakban az ötödik fejezetben tárgyalt: „A család szociológiai problémáiról" kívánunk kissé bővebben szólni. Ezt mindenekelőtt az indokolja, hogy a felfogásmód újszerűsége és úttörő jellege talán itt domborodik ki a legnagyobb plaszticitással.

A család és a családhoz fűzött társadalmi jelenségek jelentősége közismert. Mégis hosszú időn keresztül a család és a családdal kapcsolatos problémák tudományos elemzése a marxista tudományok fényében váratott magára. Ez alatt nem azt kell értenünk mintha Marx, Engels, Lenin nem fordítottak volna kellő figyelmet a családra, hanem azt kell látnunk, hogy más, sokkal lényegesebb problémák kidolgozása miatt a család és a családdal összefüggő kérdések tudományos feltárása háttérbe szorult. Különösen szembetűnő fogyatékosság volt, hogy egyáltalán nem történt meg a család sokoldalú komplex feldolgozása. A család problémáját tradicionálisan a történelmi materializmus és az etikához sorolták és a családról szóló írások nemigen lépték túl a moralizálás fokát. A moralizálás szintjén álló felfogásmódok képtelenek voltak feltárni a család bonyolult sok összetevőből álló struktúráját, és általában csak arra szorítkoztak, hogy a családdal kapcsolatos erkölcsi együttélési elveket és szabályokat írjanak elő. Kulcsár Kálmán munkája azok közé a művek közé tartozik, amelyek először közelítették meg úgy a családot, mint sok alkotó elemből álló, bonyolult struktúrájú és funkciójú társadalmi jelenséget. E művében az egyik lényeges érdem éppen ebből adódik, és ezzel a továbbiakban mondanivalónk világosabbá tétele érdekében rá is térünk a vonatkozó fejezet pozitívumainak kifejtésére.

Mint fentebb említettük a családdal kapcsolatos fejtegetéseink egyik lényeges érdeme, hogy *a családot komplex sok összetevőből* álló jelenségként szemléli és így *sikerül túljutnia* a szabványos *moralizáló szinten.* A moralizálás elvetése hasznos, de ez egyszersmind nem jelenti az etika elvetését is. Az etikai vonatkozások feltárása nélkül lehetetlen a család összes lényeges ismérveinek a feltárása. Azonban ahhoz, hogy a családdal kapcsolatos etikai problémák érthetőek és világosak legyenek elengedhetetlenül szükséges a szociológiai megalapozottság. Kulcsár Kálmánnak Magyarországon az elsők között sikerült szakítania a moralizálással, és ezáltal alapot teremtett arra, hogy a család etikai vonatkozásait tudományosan is és nemcsak a moralizálás módszerével feltárhassuk. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott a jogi oldalról való megközelítés is, amely megköveteli a valóság figyelembevételét és a tények tiszteletét.

További érdeme a családról szóló résznek, hogy szorosan kapcsolódik *korunk, napjaink aktuális problémáihoz,* ezekre igyekszik választ adni. Tudományos életünkben hosszú idő óta az egyik jelentős fogyatékosság, hogy sokan megkerülik a mai magyar valóság problémáit, és helyette túlságosan elvont, „professzoroskodóan" absztrakt kérdésekkel foglalkoznak. Kulcsár Kálmán a családdal kapcsolatban nagyon szerencsésen és hozzáértéssel nyúl a mai magyar valósághoz, és a család egyes főbb oldalait, funkcióit a mai sajátos viszonyok és problémák segítségével magyarázza meg. Ez életszerűvé teszi munkáját és ugyanakkor nem megy az elméleti tételek tisztázásának és a munka tudományos színvonalának a rovására. Az életszerűség és a tudományosság egysége rendkívül plaszticitással domborodik ki a fejezet 2. és 3. részében, ahol „A család helyzete a mai magyar társadalomban" és „A család funkcióinak átalakulása" kérdésekkel foglalkozik.

Ugyancsak az érdemekhez kell

sorolnunk *az objektivitásra* és a *társadalmi hasznosságra* való törekvését is. A munka jellegéből adódóan — hisz szociológiai munkáról van szó — az objektivitáshoz való ragaszkodás elkerülhetetlen. Az objektivitás tiszteletben tartása mindenekelőtt abban jelentkezik, hogy a szerző a mai magyar valóságot nem igyekszik szépíteni, hanem rendkívüli, jó probléma-érzékkel mutatja ki az általános családfejlődési folyamat árnyoldalait is. Éppen ebből fakadt a tárgyalt rész azon jellegzetessége, amelyet a társadalmi hasznosságra való elnevezéssel lehet leginkább illetni. Ez a társadalmi hasznosságra való törekvés tartja a józan mértéket, ugyanis nem arról van szó, mintha a szerző fölényesen megváltó jellegű tanácsokat adna a problémák megoldására, ellenkezőleg a szerző törekvése az, hogy a valóság lényegét, legjellegzetesebb vonásait ragadja meg, különös tekintettel a legégetőbb problémákra és ezáltal alapot teremtsen a gyakorlat számára hasznos következtetések levonására. Bizonyos következtetéseket maga a szerző is levon, azonban sokkal inkább jellemző rá a józan, mérsékelt tartózkodás, ami véleményünk szerint szükségképpen következik a családdal kapcsolatos mondanivalójának szűk kereteiből, hisz művében mindössze 43 oldalon foglalkozik a családdal.

Tovább folytatva az érdemek felsorolását a munka pozitívumának kell tekintenünk, hogy viszonylag *kevés a hivatkozás, az idézet,* és ezáltal a mondanivaló világosabb, érthetőbb lesz, és az egész mű olvasmányosabbá válik. Ez egyáltalán nem jelenti azt, mintha a szerző nem dolgozott volna fel megfelelő mennyiségű forrásmunkát, ugyanis a megfelelő mennyiségű forrásmunka feldolgozásáról meggyőz bennünket a műnek az olvasása, másrészt a mű végén az egyes fejezetekhez felhasznált források felsorolása, ugyanakkor azáltal, hogy nincs túl sok hivatkozás és idézet, a mű olvasása gördülékenyebbé válik, meggyőzőbbek a gondolatok, mert ezek logikai egymásból következését nem szakítják meg a felesleges hivatkozások és idézgetések.

Magától értetődően az eddig felsorolt általános pozitív vonások sorát tovább lehetne bővíteni, de úgy érezzük a leglényegesebbekre sikerült rámutatni és a továbbiakban a fejezet egyes részkérdéseivel kapcsolatban szeretnénk véleményt nyilvánítani.

A családról szóló fejezet első része a *család fogalmát és formáit* tárgyalja. Az a fogalom, amelyet a családról ad egyike az elfogadható fogalmaknak, bár kissé hosszúnak tűnik és esetleges csiszolásokkal pontosabbá tehető. Igen jól sikerült fejtegetés ebben a részben a család és a társadalom kölcsönhatásának kimutatása. Egészen újszerű az egyén családokhoz tartozásának ábrázolása, amelyet idézünk: „Nem közömbös az a tény sem, hogy a felnőtt emberek jó része két, de bizonyos értelemben esetleg három családhoz tartozik, éspedig ahhoz a családhoz, amelybe beleszületett, s ahhoz, amelyet férjként, vagy feleségként maga alapított. A harmadik családhoz tartozás tényezői a házastárs családjával való esetleges fokozott azonosulás folytán érvényesülhetnek. A két család között — az előbb említett folytonosságon kívül — szükségképpen diszkontinuitás is van (már csak a generációs különbségekből adódóan és nem szólva más jellegű, például a társadalmi struktúrában elfoglalt más-más pozícióból következő különbségekről)". (286. old.)

A több családhoz tartozás tényének kimutatása azért jelentős, mert így lehetővé válik, hogy amikor a család funkcióiról, az egyénre gyakorolt hatásáról beszélünk, konkrétan kimutathassuk, melyik családról és milyen hatásról van szó. A családdal foglalkozó művekben ugyanis gyakran keverednek egyrészt azok a hatások, amelyek az embert a beleszületett család részéről érik, másrészt azok a hatások, amelyek a saját maga alapította család részéről érik. Ez a két irányú hatás pedig egészen más jellegű változásoknak a forrása, és az életkor más-más szakában befolyásolja az egyént. Összekeverésük végső soron a lényeg feltárását és megértését nehezíti.

Az érintett részben ugyancsak nagyon helyesen tesz különbséget a szerző: a kis-család, vagy családmag, a nagy-család és a családtöredék között. Ez a megkülönböztetés a családi viszonyok feltárásának egyik lényeges tudományos feltétele, ugyanis a felsorolt formák viszonyai és funkciói gyakran jelentős mértékben eltérnek egymástól.

A család helyzete és a mai magyar társadalom c. részben rendkívül aktuális kérdéseket feszeget a szerző. Néhány vonással felvázolja a családon belüli változásokat és viszonylag részletesen elemzi a változásokat kiváltó okokat. A mai magyar családi élet fejlődésében szerepet játszó tényezők között kiemeli: mindenekelőtt társadalmunk szocialista jellegét, ezen belül a megváltozott tulajdonviszonyokat, a nagyarányú iparosítást, a mezőgazdasági kisüzemi viszonyok fokozatos átalakulását, az urbanizációt, továbbá a női munkavállalás nagymérvű növekedését és az emberek tudatában, gondolkodásmódjában bekövetkezett változásokat. Érdemének megfelelően jelentős figyelmet fordít annak az ellentmondásnak a bemutatására, amely ma a nő biológiai alkata és társadalmi helyzete között fennáll. Ez az ellentmondás részben a nő munkábaállásából adódott és mint Kulcsár Kálmán Engelset idézve megjegyzi; a magánháztartás társadalmi iparrá történő átalakításával oldható meg. Az említetteken kívül a nők munkábaállásának és egyenjogúságának problémáival más vonatkozásokban is foglalkozik és rámutat arra, hogy a felmerülő elégtelenségek csak további hathatós társadalmi intézkedésekkel oldhatók meg, mert a mai elégtelenségek egy részének is az a forrása, hogy az intézkedéseink mértéke nem érte el a kellő szintet: „Mégis a családdal kapcsolatos sok problémának — írja a 278. oldalon — helytelen szokásnak, életformának forrása az a körülmény, hogy az intézkedések még nincsenek arányban a női munka általánossá válásának méreteivel."

Az ötödik fejezet legérdekesebb, legjobban sikerült része a család *funkcióinak átalakulásával* foglalkozik. Az egyes funkciók bemutatásán kívül a szerzőnek külön érdeme, hogy kihangsúlyozza: „ezek a funkciók, amelyeket még ki is lehetne egészíteni *nem azonos ér-*

tékűek, illetőleg az egyén és a társadalom vonatkozásában nem egyformán fontosak, a különbségek pedig a család átalakulási folyamatában még tovább hangsúlyozódnak" (281—282. old.).

Mint már erre előzőleg utalás történt, ez a rész kapcsolódik leginkább mai életünk problémáihoz, egyben ez a legéletszerűbb is. A szerző először a gazdasági funkciót érinti és kimutatja ennek különböző megnyilvánulásait és változásait. Egyet lehet érteni a szerzővel abban, hogy a mai családok gazdálkodási funkciója abban nyilvánul meg, „hogy a család mindenekelőtt jövedelmi egység" (283. old.). A család funkciói között említés történik a szexuális kapcsolatok rendezettségét biztosító funkcióról, valamint ezzel kapcsolatban a családtervezésről, demográfiai viszonyaink alakulásáról és ennek társadalmi szabályozásáról. Igen érdekes fejtegetések olvashatók a család szocializáló, irányítási és ellenőrzési szerepköréről.

Külön ki kell emelni *az ember érzelmi — emocionális egyensúlyának biztosítása* funkciót. Hosszú időn keresztül vádolták azzal a marxizmust, hogy családellenes, a család megszüntetésére tör. Éppen az említett funkció, de a család nevelési, jellemformáló stb. funkciója is bizonyítja, hogy a család nélkülözhetetlen mind a társadalom, mind az egyén számára. A család nélkülözhetetlenségét éppen a negatívumok bizonyították be, ugyanis azoknál az egyéneknél adódnak leggyakrabban pszichikai és társadalmi konfliktusok, akiknél hiányzik a családi érzelmi-emocionális egyensúly-biztosítás. A kriminológia, a pszichiátria és nem utolsósorban az öngyilkosságok adatai és tényei azt mutatják, hogy a megbolygatott családi élet, illetve a családi élet hiánya egyik lényeges kiváltó ok lehet a felsoroltak vonatkozásában. Az érintett résszel kapcsolatban kár, hogy a szerző nem fejtette ki a szóban forgó funkcióból adódóan a család, mint az egyik legjelentősebb *életörröm forrás* szerepkört. Éppen a legutóbbi idők pszichológiai kutatásai mutatták ki a családnak, mint életörömforrásnak az óriási jelentőségét.

Kulcsár Kálmán könyvének családdal foglalkozó fejezetében utolsó problémaként szerepel: *„A válás társadalmi tényezői"* c. rész. A szerzőnél itt is egyértelműen megmutatkozik a mához való fordulás és a jelenségek mögött a lényeg jó meglátásának készsége. A szóban forgó rész ha nem nagy terjedelemben is, de sikeresen bemutatja a vonatkozó leglényegesebb problémákat.

A következőkben nem csupán a forma kedvéért — mely szerint minden értékelésnek tartalmaznia kell kritikát is — szeretnénk kitérni néhány olyan vonatkozásra, amelyekkel kapcsolatban — éppen az objektivitást figyelembe véve — szükségesek bizonyos kritikai megjegyzések. Magától értetődően ezek a kritikai jellegű megjegyzések nem a fejezet alapmondanivalójával kapcsolatosak és nem érintik a fejezet egyértelműen pozitív értékelését, mert akkor ellentmondásba kerülnénk a megelőzőekben adott jellemzéssel. Végső soron csak nagyon idézőjelbe téve használható a kritikai kifejezés, mert helyesebb, ha a kérdést így fogalmazzuk meg: milyen elvárásokat állíthatnánk fel a szóban forgó problémakörrel kapcsolatban, illetve milyen kérdések megválaszolása és milyen vonatkozások kiemelése növelné még a mű érdemeit? Az ilyen jellegű megközelítésmódot az is indokolja, hogy csak igen szűk keretek álltak a szerző rendelkezésére, a szóban forgó problémakör csak egyike a könyvében érintett problémaköröknek.

Az esetleg felállítható elvárásokkal, a munka értékét növelő további megválaszolandó kérdésekkel kapcsolatban egyik szükséges megjegyzés; szerencsésebb és meggyőzőbb lett volna a szerző mondanivalója, ha a családdal kapcsolatos *nézeteit jobban dokumentálja*. Ez már azért is felállítható követelmény, mert szociológiai munkáról van szó, ahol a dokumentumoknak rendkívül nagy szerepük van. A fentebbi kívánalom nem azt jelenti, hogy mintha a szerző nem támasztaná alá dokumentumokkal mondanivalóját, csupán arról van szó, hogy nagyobb fokú dokumentáltsággal a tételek még világosabbak lennének.

Egy további hasonló jellegű megjegyzés; *a család és a házasság fogalmának és egymáshoz való viszonyának* alaposabb bemutatására vonatkozik. Nagymértékben növelte volna a problémakörrel kapcsolatos tételek igazságértékét, ha a szerző kissé részletesebben foglalkozik a házassággal, illetve a házasságnak a családhoz való viszonyával.

A munka egyik érdeme a valóságból történő kiindulás, a valósághoz való ragaszkodás. Ebben szerepet játszik az a tény is, hogy a szerző nagyon gyakran a jog oldaláról közelíti meg a vizsgálandó jelenségeket. Azonban éppen az a *jogi jelleg* időnként *túlhangsúlyozottá* válik és nagyon gyakran az *etikai jelleg kifejtésének a rovására történik*. Lehet, hogy a moralizálás elkerülése végett, lehet, hogy egyszerűen csak a rendelkezésre álló szűk keretek miatt, a szerző viszonylag keveset beszél a család etikai vonatkozásairól. Az etikai vonatkozások sokoldalú bemutatását az indokolja, hogy a családi kapcsolatok egyik igen lényeges szabályozója az erkölcs, ugyanis a családi élet intimitása és bizonyos zártsága miatt a társadalmi, jogi szabályozás csak viszonylag szűk keretek között lehetséges.

Végül még egy esetleges elvárást szeretnénk megemlíteni, ez pedig a *családfejlődés specifikuma*. Kulcsár Kálmán az érintett fejezetben a család funkcióinak és formáinak változásával kapcsolatban rámutatott a családfejlődés főbb törvényszerűségeire. Sokkal teljesebb lett volna az így adott kép, ha érinti a családfejlődésnek azt a sajátosságát, hogy a család általában lemarad a társadalom életének más szférái mögött. Ebben elsősorban az játszik szerepet, hogy a család az a társadalmi jelenség, amelynek leglazábbak a kapcsolatai a társadalmi intézményekkel, azaz a családot a társadalmi intézmények csak kismértékben képesek befolyásolni. Minden más társadalmi jelenség sokkal inkább befolyásolható a társadalmi intézményekkel, mint a család. Ez többek között a család egyik lényeges specifikuma és fejlődési sajátossága.

A fentebb felsorolt elvárások abból az alapállásból fakadnak, hogy az ilyen irányú kibővítés hozzájárulna a családról szóló rész értékének fokozódásához. Minden bi-

zonnyal a felvetett kívánalmak egy része megkérdőjelezhető, különösen a szerző rendelkezésére álló terjedelmi vonatkozások miatt, de a mű mondanivalójának továbbfejlesztése, valósághűsége a felvetett kívánalmak kielégítése révén magasabb szinten realizálódna.

Összegezésképpen: Kulcsár Kálmán munkája értékes hozzájárulás a magyar szociológiai irodalomhoz és egyaránt hasznos a köznapi érdeklődő és a tudományos igénnyel fellépő olvasó számára. A műben az érdemek mellett a fogyatékosságok eltörpülnek. Könyve rendkívül széles problémakört ölel fel, igen gondolatgazdag és nagyon sok vonatkozásban gondolatébresztő. Az olvasót minduntalan összeköti a valósággal és ezáltal fokozott problémaérzékenységre nevel. Külön érdeme, hogy tényanyagával, mondanivalójával a társadalmi problémákkal kapcsolatos felelősségtudatra serkent és ezáltal fokozott társadalmi aktivitásra inspirál.

Horuczi László

*Leonard Bianchi: A Csehszlovák Köztársaság mint polgári demokratikus állam**

Leonard Bianchi könyve nem egyszerűen a csehszlovák állam és jog történetét adja a Republika korában, nem csupán szintézise a legújabb kutatások eredményeinek, de feltétlenül aktuális is. Az összefoglalás időszerűségét leginkább az adja, hogy az elmúlt években mind Csehszlovákiában, mind annak határain kívül különböző előjellel került előtérbe a két világháború közötti időszak egész problematikája. A csehszlovák köztársaság állam- és jogtörténetének marxista igényű összefoglalása így nem csupán a jog múltjának feltárására irányuló törekvést hordoz, hanem politikai értelemben vett mondanivalót is közöl. Bianchi az első államjogi aktusokról szólva — az önálló csehszlovák állam megalakulásáról — már hangsúlyozza azt, hogy ezek lehetőséget teremtettek a cseh és szlovák burzsoázia részére a hatalom megragadására, bár ennek a folyamatnak a megvalósulását a munkásosztály komolyan veszélyeztette. A csehszlovák állam megalakulásáról intézkedő törvény 1918. október 28-án hangoztatta, hogy a csehszlovák állam létrejöttével az addigi jogrend kontinuitása megmarad azért, hogy a zűrzavar keletkezését elkerüljék és zavartalan átmenetet biztosítsanak az új államélet kialakulása számára. Bianchi hangsúlyozza, hogy a prágai nemzeti tanács figyelmét elsődlegesen a tulajdon védelmére fordította, s legfőbb feladatának azt tekintette, hogy a társadalmi formációk megváltoztatása nélkül teremtse meg az optimális lehetőségeket az új államforma kiépítése számára. Bianchi szól a politikai pártok képviselőiből összeállított, tehát a nem választott nemzeti tanács működésének diktaturális periódusáról, a provizorikus alkotmányról. Megállapítja, hogy az ideiglenes alkotmányt elfogadó nemzetgyűlés összetételében hátrányos megkülönböztetést jelentett a szlovákság részére — a 256 helyből mindössze 40 illette Szlovákiát, de ténylegesen ebből is csupán 31 nyert betöltést. A németajkú és a magyar lakosság nem rendelkezett képviselettel a nemzetgyűlésben. Az ideiglenes alkotmánytól több vonatkozásban teremtett eltérő közjogi viszonyokat a végleges alkotmány, amelyet azonban szintén nem választott testület fogadott el, amelynek okozati viszonyai talán egy kettőshatalom jelentkezési lehetőségében nyertek megfogalmazást a hatalmat nem régen, de új módon gyakorlók számára. A Republika alkotmányának elfogadása azonban nem jelentette azt, hogy annak rendelkezései teljes mértékben regionális hatályt is nyertek volna. Kelet-Szlovákiában és a Kárpátukrán területeken 1922 elejéig fennállt a katonai közigazgatás hegemon jellege. A végleges alkotmány tervezetét különben az alkotmányozók titkosan készítették el: példaként elsősorban a harmadik köztársaság alkotmánya, az amerikai alkotmány és az 1867 decemberi osztrák alkotmánytörvény szolgált, a hatodik fejezet tartalmát pedig a nemzeti, vallási és faji kisebbségek védelméről a saint-germaini szerződés alakította. Az alkotmány az államformáról úgy fogalmazott, hogy az demokratikus köztársaság, amelynek az élén a 7 évre választott köztársasági elnök áll. Az alkotmányozók politikai felfogását maradéktalanul kifejezésre juttatta az, hogy az alkotmány rendelkezéseiben a kapitalista gazdasági rend a magántulajdon védelméről, a vállalkozás szabadságáról intézkedő cikkelyekben kapott alkotmányos öngaranciát. Az alkotmány klasszikus értelemben teremtette meg a polgári parlamentarizmus alkotmányjogi viszonyait — hangsúlyozza Bianchi: a kétkamarás törvényhozás szenátusi megoldással, a két kamara viszonya, az elnök és a kormány számára megosztott végrehajtó hatalom, ahol az ütközési lehetőségeket a kormány számára biztosított negatív és az elnöknek adott pozitív taxáció igyekezett megszűrni, az elnök, a kormány jogállása. Mindez azonban még elméletileg sem hozott létre olyan helyzetet, amely a szlovák igényeket most már nem kisebbségi szinten, hanem a megváltozott körülményeknek megfelelően honorálta volna — írja a szerző. Több tényező is támogatta a bürokratikus centralizmust és „adott teret a cseh finánctőke számára a szlovákokkal szemben", de ezzel egyidejűleg táptalaj keletkezett a szlovák Néppárt polgárinacionalista célkitűzései számára is. Leonard Bianchi az alkotmány legértékesebb szabályozását a politikai jogokról adott rendelkezésekben fedezi fel — s állítását azzal is aláhúzza, hogy a csehszlovák alkotmány a politikai szabadságjogokat sokkal magasabb szinten biztosította, mint ahogy a szabadságjogok kérdése pl. Magyarországon vagy Lengyelországban alakult. A csehszlovák helyzetet ebben a kérdésben persze befolyásolta az a tény is, hogy a Kommunista Párt nem csupán legális, de bizonyos időszakban a Republika második legerősebb pártja volt.

A szerző ismerteti könyvében az alkotmány törvénykezési szervezeti vonatkozásait, szól a közigazgatási és az alkotmánybíráskodásról. Igen érdekesen foglalja össze a bírói függetlenség elvének praktikumát: a polgári jogrend és a sajátos jogászképzés azt eredményezte, hogy a bíró a jogalkalmazás során a kor-

* Die Tschechoslowakische Republik als bürgerlich-demokratischer Staat. Ein Rückblick auf die Jahre 1918—1938. Alfred Metzner Verlag. Frankfurt am Main-Berlin. 1969.

mányzó körök érdekeivel összhangban mondott ítéletet. Leonard Bianchi végül — az alkotmányt tárgyalva — arról szól, hogy az 1923-ban hozott törvény a köztársaság védelméről lehetőséget teremtett az alkotmányban deklarált jogok nagymérvű korlátozásához. A szerző ismerteti könyvében a köztársaság közigazgatási tagozódását, s azt írja, hogy az túllépett az államigazgatás és önkormányzatok tradicionális „Zweigleisigkeit"-jén, de mindenesetre a demokratizálódás rovására. A könyv egyik legérdekesebb fejezete a gazdaság körét érintő normatív aktusokat tárgyalja. Itt ismét találkoztunk olyan megállapításokkal, amelyek a cseh és szlovák problematika vonatkozásában is értékelhetőek. A kapitalista állam gazdasági kérdéseket irányító tevékenységéről szólva a szerző hangoztatja, hogy a finánctőke egyes csoportjainak konkurrencia harcában a polgári állam nem csupán a harmadik szerepét játszotta, nem volt döntőbíró, hanem eszközévé vált hol az egyik, hol a másik csoportosulásnak, frakciónak. A finánctőke csoportosulásai egyformán vették igénybe az állam tevékenységét elképzeléseik megvalósításánál.

Leonard Bianchi a Republika jogrendszeréről szólva elsősorban annak duális természetét hangsúlyozza. „A jog dualizmusa Csehszlovákiában abban jutott kifejezésre — írja —, hogy a volt cseh tartományokban az osztrák, Szlovákiában pedig a magyar jogszabályok voltak érvényben", s állítását azzal igazolja, hogy ha csupán a kereskedelmi és a civiljogot vizsgáljuk, azt lehet mondani, hogy a cseh tartományokban az OPTK volt érvényben néhány novelláris módosítással, Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában pedig a magyar civiljog „...túlnyomórészben szokásjogi jelleggel, amely az 1514-es Tripartitumból, az 1861-es országbírói értekezlet joganyagából állt, valamint a magyar kereskedelmi törvényből". Nyilvánvaló az, hogy a magyar civiljog anyagának ilyen jellegű komponálása nagymérvű leegyszerűsítés, amely azonban a szintézis műfaji sajátosságaival magyarázható. Bianchi a jog dualizmusát megtalálja a processzuália területén is, hangoztatva, hogy a volt cseh tartományok területén az 1895-ös osztrák polgári eljárásjogi szabályozás, szlovák területeken pedig az 1911:I. tc. volt érvényben. A jogrendszer dualisztikus természete más jogágakra nézve is jellemző volt. Bianchi azt írja, hogy a jog dualizmusa nem kis nehézségeket okozott a jogalkalmazásban. Ez a dualizmus különben a Republika egész fennállása idején megmaradt, sőt lényegében csak a szocialista időszak kodifikációs tevékenysége haladta meg 1949—50 után. Természetesen jelentős jogalkotással igyekezett a Republika a sajátos eredetű jogszabályanyag és az új viszonyok kolliziós lehetőségeit csökkenteni. Leonard Bianchi egy külön fejezetben foglalja össze a civil- és a büntetőjog területén végbement fejlődést. Szól a családjog problematikájáról, a házasságkötés módjainak eltérő jellegéről a cseh és szlovák szabályozás között. Igen érdekesek a fideicommissum-ról írt sorai: A Republika jogalkotása — eleget téve a polgári demokratikus fejlődés funkcióinak — megszüntette a hitbizományokat. De nagyjából ugyanez a polgári demokratikus jelleg akadályozta meg azt, hogy a dolgozó parasztság abból vásárolhasson. Bianchi ismerteti a kereskedelmi, a szerzői, a váltójog történetének legfőbb jellemzőit. A jog dualizmusának sajátossága jelentkezett abban is, hogy az új váltójog kódexének tervezetét a jogalkotók az osztrák és magyar joganyag egyszerűsített egyesítése révén fogalmazták meg. A büntető eljárás kérdéseiről szólva értékes közléseket ad a szerző a fiatalkorúak bíróságáról. A fiatalkorúak bírói fórumát felállító törvényről Leonard Bianchi hangsúlyozza, hogy az megfelelt a modern követelményeknek és több jelentős nevelési elemet is tartalmazott.

Szerző könyvében külön fejezetben foglalkozik a Republika nemzetközi jogi vonatkozásaival. Ismét az összefoglalás igényű sűrítés eredményezi azt, hogy Csehszlovákia nemzetközi jogi helyzetének elemzése lényegében leszűkül a Kis-Antant, a francia, valamint a Machtergreifung utáni német kapcsolatok elemzésére. Rendkívül plasztikusan kap viszont megfogalmazást a francia viszony. Bianchi hangsúlyozza, hogy Csehszlovákia függése Franciaországtól elsősorban a hadsereg szervezetén belül jelentkezett: a csehszlovák hadsereg élén egy állandó francia katonai misszió állt. Bianchi összefoglalja könyvében a köztársaság területveszteségeit is, majd a Republika okkupációját tárgyalja. E részben igen finom analízissel szól a probléma szlovák vonatkozásairól, hangoztatva annak negatívumait az önálló csehszlovák állam megszűnésének kísérésében.

Befejező soraiban a szerző arról ír, hogy az eddigi kutatás általában csak a negatív vonásait emelte ki a Republika állam- és jogfejlődésének, de a kérdés tárgyalását és értékelését nem illesztette bele a közép-európai fejlődés kereteibe.

Leonard Bianchi könyve természetesen nem pótolhatja — erre nem is vállalkozik — a monográfikus megközelítéseket. Szinte kimondatlanul is szól így egyes kérdések nem kimunkált jellegéről. De következtetései és értékelései ennek ellenére is elfogadhatóak. A csehszlovák marxista állam- és jogtörténetírás eddigi eredményei lehetővé tették egy ilyen igényű szintézis elkészítését, amelynek nem csupán elkészültét, de eredményeit is üdvözölni kívánjuk.

Vargyai Gyula

Ласло Каратшон:

Роль основных условий договоров в хозяйственных связях социалистических организаций

В новом порядке управления хозяйством необходимым стала переработка основных условий поставки применительно к новым потребностям. В процессе этого в значительной мере уменьшилось количество основных условий поставки и их приложений, а сохранившиеся были изменены. В то же время в кругу договоров подряда и договоров по сбыту сельскохозяйственной продукции были разработаны новые основные условия. Все эти условия различны не только по предмету, но и по кругу лиц. Например, основные условия сбыта сельскохозяйственной продукции распространяются на членов производственных кооперативов и единичных производителей. Так большие различия между отдельными основными условиями имеются и в том отношении, в каком объеме они включаются в договоры; имеются такие, которые касаются лишь некоторых сторон, в то время как другие содержат детальное регулирование. Раньше распоряжения основных условий были, как правило, когентными, сейчас же основное правило диспозитивность и лишь в качестве исключения встречается когентное распоряжение; большое различие проявляется и в отношении количества когентных распоряжений отдельных основных условий. Сейчас все чаще встречается, что из-за отсутствия основных условий поставщики односторонне устанавливают правила, т. е. такие условия продажи, при которых согласны заключать договор. Кроме этого появились и новые разрешения, например, типовые договоры; в них стороны на длительное время с общего согласия регулируют обычные общие условия договора, сам предмет обслуживания, количество, качество, ассортимент, срок исполнения, а компенсацию определяют в каждом отдельном случае, в конкретных договорах. Предполагаемо, что в будущем будут применяться скорее разрешения, относящиеся к последним кругам, но в отдельных областях необходимо будет сохранить основные условия.

Карой Тёрё:

Идейное возмещение вреда

Идейное возмещение вреда является самым эффективным средством охраны личности. Предпосылки его обнаруживаемы в самых ранних правовых системах, применение его обосновано и в социалистическом обществе. Превентивное действие его неоспаримо, в то же время нельзя забывать и о репаративных точках зрения. Имущественного и неимущественного характера интересы часто переплетаются, поэтому компенсация неимущественных интересов имущественным интересом неизбежна. Имущественный ущерб в косвенной форме в первую очередь нанесение вреда личности. Правовое регулирование создает недостойное и непоследовательное положение, когда охраняет лишь от косвенного вреда. Имеются и такие формы имущественного вреда, которые могут быть оценены лишь взвешиванием, ибо мерки для их определения не существует. С помощью такого метода могут быть компенсированы и подобной природы неимущественного характера вред. Причинение неимущественного характера вреда на основе договора может быть уравновешено имущественными средствами; эту возможность исключить из круга гражданскоправовой ответственности неоправдано.

Йожеф Балаж:

К вопросу концепции статистики преступности

В статье автор дает схематичные научно-теоретические основы отграничения и определения самостоятельной отрасли (дисциплины) уголовной статистики. Этот вопрос автор рассматривает, с одной стороны, выдвижением вопроса о системе «правовых статистик», рассматриваемой как собирательной понятие, и подразделением ее по видам государственной деятельности и общественно-правовых отношений, затем по типам государственных органов и отраслям права. С другой стороны, на основе критики сложившейся в наших условиях концепции судебной статистики отграничивает ее от иного статистического исследования общественно-правовых — в первую очередь гражданскоправовых — отношений, а также деятельности отдельных органов по преследованию, судебных и т. д. органов.

Тамаш Пругбергер:

Соглашения по сотрудничеству между производственным кооперативом и его членами, затрагивающие приусадебное хозяйство

Переход к новой системе руководства хозяйством оказал оживляющие воздействие не только на внешний товарный оборот, но и увеличил покоящийся на эквивалентном начале оборот продукции во внутренних отношениях между производственным кооперативом и членами. Вследствие этого все большее распространение приобретают такие, возникающие между кооперативом и его членами внутренние соглашения, которые с целью переработки и переотправки для кооператива полученной в приусадебном хозяйстве продукции содержат в себе передачу, имеющую характер купли-продажи или же передачи на комиссию. В качестве второй формы производственный кооператив предоставляет для приусадебного хозяйства некоторые услуги в форме купли-продажи или подряда. Но эти соглашения не гражданскоправовые, а являются институтами производственно-кооперативного права в силу отношения их к коллективной структуре производственного кооператива. Поэтому ряд связанных с этими соглашениями вопросов, в особенности вопрос правовых последствий санкционного характера в производственно-кооперативном кодексе не урегулировано. Таким образом дополнение законодательных актов становится необходимым.

Андраш Тамаш:

Об общественном правосудии и системе народных заседателей

Система народных заседателей в правосудии располагает собственным демократизмом в структуре и деятельности, является исторической категорией, существование ее прежде всего властно-политический вопрос. Общественное правосудие является демократическим организационным принципом. Судебная организация создается для осуществления уголовно-правовых и гражданскоправовых задач применения права; что касается различний в осуществлении этой задачи, структура этого не отражает. Различие в активности заседателей, проявляющееся по этим двум типам дел, является объективным, закономерным явлением. Нельзя согласиться с тем взглядом, который высказывается за введение института единоначалия судьи. Учитывая задачи, возлагаемые на судебную организацию, предлагает по уголовным делам ввести участие заседателей и в кассационном процессе, а в отношении гражданских дел высказывается за всеобщее введение коллегии суда, состоящей из двух судей-профессионалов.

László Karátson:

Die Rolle der allgemeinen Vertragsbedingungen in den wirtschaftlichen Beziehungen der sozialistischen Organisationen

Im neuen System der Wirtschaftsleitung wurde es notwendig die allgemeinen Lieferbedingungen den neuen Anforderungen entsprechend zu überarbeiten. Damit wurde auch die Zahl der allgemeinen Lieferbedingungen und ihrer Annexe wesentlich gemindert und die erhaltenen geändert. Zugleich aber wurden auch neue allgemeine Bedingungen auf den Gebieten der Werkverträge und landw. Produktenabsatzverträge herausgegeben. Deren persönlicher und sachlicher Geltungsbereich ist ganz verschieden; z. B. die landw. Produktenabsatzverträge gelten für LPG-Mitglieder und auch für die Einzelproduzenten. Es besteht eine grosse Abweichung zwischen den einzelnen allgemeinen Bedingungen auch in der Beziehung, in wie weit sie

in die Verträge eingreifen: es sind solche die nur einige Beziehungen berühren, andere dagegen regeln sogar kleine Einzelheiten.

Früher waren die Bestimmungen der Allgemeinen Bedingungen im allgemeinen kogent; jetzt ist die Hauptregel die Disposivität und nur ausnahmsweise kommen kogente Bestimmungen vor und es ist auch eine grosse Abweichung hinsichtlich der Menge der kogenten Regeln festzustellen. Neuerlich wird immer häufiger, dass bei Fehlen von allgemeinen Bedingungen die Lieferer einseitig sich über Geschäftsordnungen einigen. Dabei erscheinen auch andere Lösungsformen, wie z. B. die Rahmenverträge in denen die Parteien für längere Zeit die gewöhnlichen allgemeinen Vertragsbedingungen, den Gegenstand der Lieferung, deren Mengen, Qualität, Auswahl, den Leistungstermin usw. regeln und den Gegenwert stellen sie dann fallweise in konkreten Verträgen fest. Es ist anzunehmen, dass in der Zukunft eher die letzteren Lösungsformen dominieren werden, aber auf einigen Gebieten wird die Aufrechterhaltung der Allgemeinen Bedingungen noch notwendig sein.

Károly Törő:

Der ideelle Schadenersatz

Der ideelle Schadenersatz ist eine der wirksamsten Mittel des Persönlichkeitsschutzes. Seine Vorläufer sind in den ältesten Rechtssystemen anzutreffen, seine Anwendung ist auch in der sozialistischen Gesellschaft begründet. Seine preventive Wirkung ist unbestreitbar, aber die reparativen Gesichtspunkte können auch nicht vernachlässigt werden. Die materiellen und immateriellen Interessen sind oft verwickelt, deshalb ist die Kompensation eines immateriellen Wertes durch materielle Werte unumgänglich. Der materielle Schaden tretet in mittelbarer Form hauptsächlich bei der Schädigung von Personen auf. Die rechtliche Regelung wäre unkonsequent und sie würde unbillige Situationen schaffen, wenn sie nur vor mittelbaren Unrecht schützen würde. Es gibt auch solche Vermögensschäden, die nur durch Schätzungen zu bewerten sind, weil es keine Richtschnur gibt sie zu ermessen. Mit dieser Methode kann auch der immaterielle Schaden von ähnlicher Eigenschaft kompensiert werden. Die immaterielle Beschädigung kann auf Grund eines Versicherungsvertrages mit materiellen Mittel ausbalanziert werden; es ist also nicht begründet diese Möglichkeit aus dem Kreise der zivilrechtlichen Verantwortlichkeit auszuschliessen.

József Balázs:

Zur Frage der Konzeption der Statistik über die Kriminalität

Der Verfasser gibt die wissenschaftstheoretischen Grundlagen der Abgrenzung und Definition der selbständigen Statistik der Kriminalität als Disziplin. Er geht an die Frage einerseits durch die Aufwerfung des Systems der „juristischen Statistiken" als ein Sammelbegriff heran und gliedert diesen nach Rechtsverhältnissen, staatlichen Organtypen und Rechtszweigen auf. Anderseits versucht er diese auf Grund der Kritisierung der Konzeption der Gerichtsstatistik, die sich bei uns eingebürgert hat, und von der statistischen Untersuchung anderer, hauptsächlich der gesellschaftlichen und juristischen Beziehungen beziehungsweise der Tätigkeit der einzelnen Strafverfolgungs-, Gerichts- usw. organe abzugrenzen.

Tamás Prugberger:

Die Hauswirtschaft betreffende Kooperationsvereinbarungen zwischen der LPG und ihrer Mitglieder

Der Übergang zum neuen System der Wirtschaftsleitung hatte nicht nur den äusseren Wahrenverkehr belebt, sondern auch den auf den Gleichwert beruhenden Produktenaustausch, zwischen der Produktionsgenossenschaft und seinen Mitgliedern gesteigert. Damit zusammenhängend werden solche, zwischen der Genossenschaft und den Mitgliedern entstehende innere Vereinbahrungen immer häufiger, die seitens der Mitglieder eine kauf-verkaufs- oder kommissionsartige Übergabe der in der Hauswirtschaft erzeugten Produkte für die Produktionsgenossenschaft zur Weiterlieferung oder Bearbeitung enthalten. Als Gegenform leistet wiederum die Produktionsgenossenschaft in Form von Verkaufs- oder Werkverträge bestimmte Leistungen für die Hauswirtschaften. Diese Vereinbarungen sind aber keine zivilrechtliche sondern dadurch LPG-rechtliche Institutionen, dass sie der kollektiven Struktur der LPG angehören. Und darum ist eine Reihe von Fragen besonders die Rechtswirkungen sanktionellen Charakters mit diesen Vereinbarungen im Zusammenhange im LPG-Kodex nicht geregelt.

András Tamás:

Gedanken über die Kollegialgerichtsbarkeit und über das Schöffensystem

Das Schöffensystem besitzt in der Justizpflege einen eigenen organisatorischen und Funktionsdemokratismus, ist eine geschichtliche Kategorie, seine Existenz ist eine machtpolitische Frage. Die Kollegialgerichtsbarkeit ist ein demokratisches Organisationsprinzip. Die Gerichtsorganisation entsteht zur Verrichtung straf- und zivilrechtlicher Aufgaben der Rechtsanwendung; die Organisation selbst empfindet aber keinen Unterschied zwischen diesen Aufgaben. Die unterschiedliche Aktivität der Schöffen in den zwei Sachtypen ist aber eine objektive, notwendige Erscheinung. Die Ansichten, die die Einführung des Systems des Einzelrichters vorschlagen sind unannehmbar. Unter Beachtung der erfüllenden Aufgaben dieser Organisation ist die Einführung der Teilnahme der Schöffen auch am Rechtsmittelverfahren im Strafsachen befürwortet, aber in Zivilsachen sollte sich allgemein ein Zweierkollegium aus zwei Berufsrichtern betätigen.

László Karátson:

Le rôle des conditions de base des contrats dans les relations économiques des organisations socialistes

Dans le nouveau système de la direction de l'économie il est devenu nécessaire de remanier les conditions générales de livrasion conformément aux nouvelles exigences. Au cours de cela le nombre des conditions générales de livraison et celui de leurs annexes a été considérablement diminué, tandis que le reste a été modifié. En même temps on a émis aussi de nouveaux principes de base dans le domaine des contrats d'entreprise et des contrats de vente de produits agricoles. Ces dispositions diffèrent l'une de l'autre non seulement quant à leur portée matérielle, mais aussi en ce qui concerne leur portée personelle: p. e. les conditions générales des contrats de vente de produits agricoles sont valables également pour les membres des coopératives agricoles et les producteurs individuels. Il y a une différence considérable entre les dispositions aussi du point de vue de l'étendue de leur intervention dans le contrat; parmi elles nous trouvons des dispositions ne touchant qu'à quelques conditions, par contre, il y en a d'auters qui règlent minutiesuement même les questions de détail. Auparavant les dispositions des conditions générales avaient en général la qualité de droit impératif, maintenant la règle principale c'est leur qualité facultative et les dispositions impératives font exception; il y a une grande différence aussi relativement à la quantité des règles impératives des conditions générales particulières. Récemment il arrive de plus en plus souvent qu'en l'absence des conditions générales les fournisseurs établissent unilatéralement des règlements d'affaires,

c'est-à-dire les conditions de vente dans lesquelles ils sont prêts à conclure le contrat. A part cela il apparaissent aussi d'autres solutions, comme p. e. les contrats-cadres par lesquels les parties déterminent les clauses générales habituelles par commun accord pour une période plus longue; l'objet, la quantité, la qualité, l'assortiment, le délai d'exécution et la contre-valeur de la prestation sont définis cas pour cas dans des contrats concrets. Il est a supposer que dans l'avenir ce seront plutôt les solutions de ce dernier type qui vont prévaloir, mais dans certains domaines il sera encore nécessaire de maintenir le système des conditions générales.

Törő Károly:

Réparation de dommage moral

La réparation du dommage moral est un des moyens les plus efficaces de la protection de la personnalité. Ses antécédents peuvent être trouvés dans les systèmes de droit les plus anciens, et son application est justifiée aussi dans la société socialiste. Son effet préventif est indéniable, mais les aspects de la réparation ne sont pas négligeables non plus. Souvent les intérêts pécuniaires et non-pécuniaires s'interpénètrent, donc la compensation de valeurs non-pécuniaires par des valeurs pécuniaires est inévitable. Le dommage pécuniaire est sous une forme indirecte en première ligne un dommage de la personnalité. Si la réglementation juridique n'est pas conséquente en n'accordant sa protection que contre les lésions indirectes, elle crée des situations inéquitables. Il y a aussi des dommages pécuniaires qui ne sont évaluables que par voie d'appréciation approximative, comme il n'existe pas de mesure pour les mesurer. Au moyen de cette méthode on peut compenser également les dommages non-pécuniaires de caractère similaire. Les dommages non-pécuniaires peuvent être compensés par des moyens pécuniaires sur la base d'un contrat d'assurance; il n'est pas justifié d'exclure cette possibilité du domaine de la responsabilité civile non plus.

József Balázs:

La question de la conception de la statistique criminelle

L'auteur esquisse dans son étude les fondations de théorie de science de la délimitation et de la définition de la discipline autonome de la statistique criminelle. Il approche la question d'une part en soulevant le problème des «statistiques juridiques» employées comme notion collective et en l'articulant du point de vue de l'activité des organes d'Etat et sous l'aspect des rapports sociaux et juridiques, ensuite par types d'organe d'Etat et par branches de droit. D'autre part il la délimite de l'examen statistique d'autre rapports sociaux et juridiques (en première ligne de droit civil) respectivement de l'examen de l'activité des différents organes de poursuites, tribunaux, etc. en critiquant la conception de la statistique judiciaire bien racinée dans notre pays.

Tamás Prugberger:

Les accords entre les coopératives de production agricole et leurs membres intéressant l'exploitation domestique de ces derniers

Le passage à un nouveau système de la direction de l'économie a vivifié non seulement le trafic externe des marchandises, mais a fait accroître aussi l'échange de produits entre la coopérative de production agricole et ses membres, reposant sur l'équivalence de ces produits. Ainsi sont devenus de plus en plus fréquents les accords entre les coopératives et leurs membres relatifs au transfert à la coopérative de certains produits provenant de l'exploitation domestique des membres, aux fins de leur vente ou specificatian. Ces accords peuvent avoir le caractère de vente ou de commission. Une autre forme de ces accords est celle, dans laquelle la coopérative fait certaines prestations à l'exploitation domestique dans la forme de vente ou d'entreprise. Ces accords cependant ne sont pas des institutions appartenant du droit civil; ils relèvent du droit des coopératives de production agricole, parce qu'ils font partie de la structure collective de ces dernières. Il y a une série de questions relatives à ces accords qui ne sont pas réglées dans le code des coopératives agricoles, notamment le problème des défalcations ayant le caractère de sanctions. Ainsi l'amendement des règles de droit s'impose.

Tamás András:

Quelques réflexions sur la juridiction collégiale et le système des assesseurs populaires

Le système des assesseurs populaires dans la juridiction a son propre démocratisme quant à son organisme et sa fonction; il est une catégorie historique et son existance est en première ligne une question du pouvoir politique. La juridiction collégiale est un principe d'organisation. L'organisme de la justice a été créé pour remplir ses devoirs d'application du droit pénal et civil mais la différence des fonctions ne se reflète pas dans l'organisation. La différence de l'activité des assesseurs dans les deux types d'actions est un fait objectif et nécessaire. On ne peut pas accepter les propositions concernant l'institution de juge unique. Tenant compte des tâches à remplir par l'organisation il est proposable d'introduire la participation des assesseurs aussi en appel dans les poursuites mais d'introduire généralement le conseil composé de deux juges de carrière dans les affaires de droit civil.

László Karátson:

The role of basic contractual conditions in the relationships between socialist organizations

In the new system of economic management the remodelling of the basic delivery conditions adapted to the new requirements has become necessary. In this course the number of basic delivery conditions and their supplements have been considerably reduced and the remainder were modified. Simultaneously, however, new basic conditions have been issued in the scope of contracts of *locatio-conductio operis* and the sale of agricultural produce. Not only the scope of the topics affected but also that of the persons is different in all these conditions. The basic conditions of the sale of agricultural produce cover agricultural cooperative members and individual farmers as well. There is a great difference between the basic conditions also in the respect to what an extent they interfere with contracts. There are some which affect only a few aspects of these and there are some which regulate minor questions of detail. Earlier, the basic conditions were, as a rule, mandatory. The principal rule now is the permissive character and mandatory provisions are an exception. There are great differences as to the number of mandatory rules contained in the basic conditions. It has become a frequent practice that in want of basic conditions suppliers stipulate unilaterally business regulations, viz. conditions of sale under which they are willing to make contracts. In addition other ways of solution appear, like e. g. general contracts. In these contracts the parties agree on a long-term basis on the usual contractual conditions the subject, quantity, quality, assortment of the delivery the time-limit of performance; the countervalue is fixed in each case in the actual contracts. It may be assumed that solutions coming within the latter category will prevail but it will be necessary to retain the basic conditions in certain fields.

Ára: 8,— Ft INDEX : 25 422

Károly Törő:

Non-pecuniary damages

Payment of non-pecuniary damages is one of the effective means of protecting personality. Its traces can be found in the most ancient legal systems, its application in the socialist society is justified. Its preventive effect is beyond dispute but the aspects of reparation cannot be disregarded either. Pecuniary and non-pecuniary interests are often interrelated consequently pecuniary compensation for non-pecuniary damages is indispensable. Pecuniary damage is, in an indirect form, a damage to the person. Statutory provisions, providing protection only against indirect injuries are inconsistent and create inequitable situations. There are pecuniary damages which can be assessed only after reflection, no scale for their measuring being available. Resorting to such method non-pecuniary damages of similar nature can be compensated. Non-pecuniary damages can be counterbalanced by pecuniary means; it is not justified to discard this feasibility from civil law liability.

József Balázs:

On the question of the conception of crime statistics

The author in the paper gives the outlines of the science theoretical bases of delimiting and defining a distinct crime statistical branch (discipline). He approaches the issue on the one hand by raising the question of the system of "legal statistics" used as a collective notion and on the other hand by making distinction according to the activities of state organs, social and legal relationships then according to types of organs and legal branches. On the other hand he delimits it on the ground of the criticism of the judicial statistical conception inveterate in Hungary from the statistical examination of other social-legal mainly civil law relationships and the activity of some judicial organs.

Tamás Prugberger:

Cooperation agreements of the cooperative farm and its members affecting the household plot

The introduction of the new system of economic management had an invigorating effect not only on the outside trading but expanded the flow of goods based on exchange value between the internal relationships of cooperative farms and their members. In this course internal agreements between cooperative farms and their members under which the latter undertake to surrender produce produced in the household plot to the cooperative farm for further delivery or processing and which are in the nature of sale or consignation have become more freqnent. Another form is when the cooperative farm provides certain services in the form of sale or contract for work labour and materials for household plots. Such agreements are, however, institutions not of civil but of cooperative law nature because they are included within the collective structure of the cooperative farm. For this reason a number of questions bearing on such agreements particularly the problem of drawing the legal consequences of a sanction character is not regulated under the cooperative law code. Accordingly it is necessary that the rules be supplemented with new regulation.

András Tamás:

Reflections on collegiate jurisdiction and the system of lay assessors

The system of lay assessors has an organizational and operational democratism of its own in the administration of justice, it is a historical category. Its existence is foremost a matter of power and politics. Collegiate jurisdiction is a democratic-principle of organization. Judicial organization was constituted to discharge the civil law and criminal law tasks of law application. The organization however is not aware of the difference between the two tasks. The activity of lay assessors in the two types of cases, their difference is an objective necessity. Views suggesting the introduction of the institution of single judges cannot be accepted. Considering the tasks discharged by the organization it is proposed that lay assessors participate in the criminal branch also in the appellate procedure; on the other hand in civil branch divisions of two professional judges should be introduced everywhere.

E lapszám (XXV. új évfolyam 8.) szerzői: *Dr. Karátson László*, a Központi Gazdasági Döntőbizottság döntőbírája. — *Dr. Törő Károly*, az Igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Balázs József* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Sárvár). — *Dr. Tamás András* tanácsvezető bíró. — *Dr. Molnár Imre* egyetemi tanársegéd (Szeged). — *Dr. Nagy Tibor* egészségügyi minisztériumi osztályvezető. — *Dr. Horuczi László* egyetemi docens (Szeged). — *Dr. Vargyai Gyula* egyetemi adjunktus (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.4566 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXV. új évfolyam 9. szám Budapest, 1970. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

GELLÉRT GYÖRGY:

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége a földjog területén 453

RÉVAI TIBOR:

A KGST-államok szervezetei közti jogviták elbírálásáról 472

ZOLTÁN ÖDÖN:

A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség és a jótállás új szabályozásáról ... 480

SCHELNITZ GYÖRGY:

A külföldi jogi személyek perbeli képviselete 485

SZEGŐ GYÖRGY:

Az „állandóság" elvének tapasztalatai a gyermekelhelyezési perek legújabb ítélkezései gyakorlatában 493

Szemle:

CSIKY OTTÓ:

Reflexiók a gyámhatóság hatásköréhez ... 497

KRATOCHWILL FERENC:

Vitaülés Nagy Lajos: „Tanúbizonyítás a büntetőperben" c. könyvéről 500

Jogirodalom:

VARGA CSABA:

A „Jogforrás és jogalkotás" problematikájához 502

Handwörterbuch der Kriminologie (SZEKERES KÁROLY) 509

Mellékelve: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Дьердь Геллерт:* Принципиальная руководящая деятельность Верховного Суда в области земельного права. — *Тибор Реваи:* Рассмотрение правовых споров, возникающих между организациями государств-членов СЭВ. — *Эден Золтан:* Ответственность за ущерб, причиненный вследствие ненадлежащего исполнения, и о новом регулировании гарантийного срока. — *Дьердь Шельниц:* Процессуальное представительство иностранных юридических лиц. — *Дьердь Сэге:* Опыт применения принципа постоянности в новейшей практике по делам о помещении детей. — *Обзор: Отто Чики:* Рефлексии к компетенции органов опеки. — *Фэрэнц Кратохвилл:* Обсуждение книги Лайоша Надь: «Свидетельское доказывание в судебном разбирательстве по уголовным делам. — *Юридическая литература: Чаба Варга:* К проблематике «Правовой источник и правотворчество. — Handwörterbuch der Kriminologie (*Карой Сэкереш*)

INHALT: *György Gellért:* Die prinzipielle-anleitende Tätigkeit des Obersten Gerichts auf dem Gebiet des Bodenrechts. — *Tibor Révai:* Über die Beurteilung der Rechtsstreite zwischen Organe der RGW-Staaten. — *Ödön Zoltán:* Die Verantwortlichkeit für den durch Mangelhafte Erfüllung verursachten Schaden und die Neuregelung der Garantie. — *György Schelnitz:* Prozessvertretung der ausländischen juristischen Personen. — *György Szegő:* Die Geltung der Ständigkeitsmaximen und ihre Erfahrungen in der neuesten Spruchpraxis der Kinderunterbringungsprozesse. — *Rundschau Ottó Csiky:* Reflexionen zur Kompetenz der Vormundschaftsbehörde. — *Ferenc Kratochwill:* Diskussion über das Buch „Zeugenbeweis im Strafprozess" von Lajos Nagy. — *Rechtsliteratur: Csaba Varga:* Zur Problematik der „Rechtsquellen und Rechtssetzung". — Handwörterbuch der Kriminologie *(Károly Szekeres)*

SOMMAIRE: — *György Gellért:* L'activité de direction de principe de la Cour suprême dans le domaine du droit foncier — *Tibor Révai:* De la connaissance des litiges entre les organisations des Etats-membres du Conseil d'Entre-aide économique. — *Ödön Zoltán:* La nouvelle réglementation portée à la responsabilité pour dommage causé par solution défuctueuse et à la garantie. — *György Schelnitz:* Représentation en justice des personnes morales étrangères. — *György Szegő:* Les expériences relatives au principe de la stabilité dans la récente jurisprudence concernant les procès de placement d'enfant — *Revue: Ottó Csiky:* Réflexions sur la sphère d'activité de l'autorité de tutelle. — *Ferenc Kratochwill:* Séance de discussion sur le livre de Lajos Nagy portant le titre "Preuve testimoniale dans le procès criminel". — *Littérature juridique: Csaba Varga;* Des problèmes des sources et de la création du droit. Handwörterbuch der Kriminologie *(Károly Szekeres)*

CONTENS: *György Gellért:* The guiding activity of the Supreme Court in matters of principle affecting land law. — *Tibor Révai:* On the adjudiciation of legal disputes between Comecon organizations. — *Ödön Zoltán:* On the new regulation of liability for damages caused by faulty performance and the guaranty. — *György Schelnitz:* The representation in courts of foreign juristic persons. — *György Szegő:* Experiences of the principle of stability in recent judicial practice in actions on the custody of children. — *Review: Ottó Csiky:* Reflections the sphere of acticity of the public guardianship authority. — *Ferenc Kratochwill:* Debate on the book of Lajos Nagy entitled "Evidence in criminal proceedings". — *Legal literature: Csaba Varga:* To the problem of "sources of law and law-marking" Handwörterbuch der Kriminologie *(Károly Szekeres)*

XXV. évfolyam 9. szám Budapest, 1970. szeptember

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége a földjog területén*

I. A földjognak mint a különböző rendeltetésű földekre vonatkozó társadalmi viszonyok jogi szabályozását felölelő önálló jogágnak ez idő szerint még nincs kódexe. A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvénynek (a továbbiakban: FTT), valamint a végrehajtása tárgyában kiadott 36/1967. (X. 11.) Korm. számú rendeletnek (a továbbiakban: FTR) és a 7/1967. (X. 24.) MÉM számú rendeletnek (a továbbiakban: FTVR) sem volt a célja a földdel kapcsolatos valamennyi kérdés átfogó szabályozása. Ez — miként az FTT Általános indokolása is rámutat — a még megoldásra váró földjogi kérdésekkel együtt egy később megalkotandó egységes és általános földjogi kódex feladata lesz.

Ennek ellenére az FTT kihirdetését megelőző évtizedben a földjogi viszonyok rendezése érdekében számos jogszabály jelent meg[1], s az ezekkel kapcsolatos ítélkezési gyakorlat egységének biztosítása érdekében a Legfelsőbb Bíróság — eseti döntéseknek a „Bírósági Határozatok"-ban való közzétételével — több esetben adott iránymutatást az alsóbíróságok számára.[2]

Az ilyen tárgyú perek száma azonban az összes polgári perek számához viszonyítva elenyésző volt, ami elsősorban a korlátozott bírósági hatáskörrel volt magyarázható. Éppen ezért alig merült fel a szüksége, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak az elvi irányítás magasabb szintű eszközei — elvi döntések vagy kollégiumi állásfoglalások — útján kelljen iránymutatást adnia e jogág területén.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumi állásfoglalásainak az elmúlt évben történt felülvizsgálata nyomán közzétett Polgári Elvi Határozatok c. hivatalos kiadvány[3] mindössze egy földjogi kollégiumi állásfoglalást tartalmaz. Nem számítom ugyanis ide a kisajátítási kártalanítás-

* A termelőszövetkezetek területi szövetségei jogtanácsának értekezletén elhangzott előadás alapján.

[1] Lásd különösen a magánszemélyek által megszerezhető mező- és erdőgazdasági földterületek felső határainak megállapításáról szóló 1957. évi 9. sz. tvr-t, a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről szóló 1957. évi 10. sz. tvr-t, az ennek kiegészítéséről szóló 1957. évi 52. sz. tvr-t, a mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakításáról szóló — az 1960. évi 22. és az 1965. évi 20. sz. tvr-ekkel módosított és kiegészített — 1959. évi 24. sz. tvr-t, a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről szóló 1961. évi VI. tv-t, az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. tv-t, a természetvédelemről szóló 1961. évi 18. sz. tvr-t, az állami földnyilvántartásról szóló 1963. évi 32. sz. tvr-t, valamint a mindezek végrehajtása tárgyában kiadott jogszabályokat. Számos földjogi rendelkezést tartalmaz még a bányászatról szóló 1960. évi III. tv., a villamosenergia fejlesztéséről, átviteléről és elosztásáról szóló 1962. évi IV. tv., az építésügyről szóló 1964. évi III. tv., a vízügyről szóló 1964. évi IV. tv., a kisajátításról szóló 1965. évi 15. sz. tvr. és az FTT-vel egyidőben — 1968. január 1. napján — hatályba lépett, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. tv., továbbá a végrehajtásuk tárgyában kiadott jogszabályok. Ezeket azonban csak részben lehet a földjog jogforrásai közt számbavenni, mert rendelkezéseik nagy része más jogágak — így különösen az államigazgatási jog, a polgári jog —, illetőleg a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog keretébe tartozik. Ezzel szemben az előbb felsorolt jogszabályok túlnyomórészt a földjog körébe tartozó jogviszonyokat szabályoznak.

[2] Lásd pl. az 1957. évi 10. sz. tvr. vonatkozásában a P. törv. I. 21 281/1963. sz. (BH 1964. évi 6. sz. 4631. — PJD II. 62.) és a P. törv. I. 20 447/1966. sz. (BH 1967. évi 4. sz. 5252. — PJD III. 35.) határozatokat; az 1959. évi 24. sz. tvr-rel kapcsolatban a P. törv. III. 20 700/1963. sz. (BH 1964. évi 1. sz. 3837. — PJD II. 569.) és a P. törv. III. 20 950/1963. sz. (BH 1964. évi 3. sz. 3921. — PJD II. 568.) határozatokat; az 1961. évi VI. tv. tekintetében a P. törv. III/B. 21 326/1964. sz. határozatot (BH 1965. évi 6. sz. 4282. — PJD II. 41.); az 1964. évi IV. tv. vonatkozásában pedig a Legf. Bir. Pf. III/B. 20 971/1965. sz. ítéletet (BH 1966. évi 6. sz. 4903. — PJD III. 21.).

[3] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

sal,[4] a bányakártalanítással,[5] valamint a vadgazdálkodással[6] kapcsolatos kollégiumi állásfoglalásokat, amelyeket az említett hivatalos kiadvány is a polgári jogi állásfoglalások közé sorolt.

Az említett — *PK 169. számú* — földjogi *állásfoglalás*[7] abban a kérdésben adott iránymutatást, hogy az FTT 18. §-ának a termelőszövetkezeti földek védelmét biztosító szabálya kiterjed-e az örököstársaknak a hagyatéki tárgyaláson létrejött osztályos egyezségére is.

A mezőgazdaság szocialista átalakulása után ugyanis egyre gyakrabban fordult elő, hogy a hagyaték tárgya olyan föld volt, amelyet az elhunyt termelőszövetkezeti tag (az örökhagyó) a termelőszövetkezetbe történt belépésekor — jórészt még az új jogszabályok hatálybalépése előtt, tehát az 1960. évi 8. és 18. sz. tvr-rel módosított és kiegészített 1959. évi 7. sz. tvr. 20. §-a alapján, ezt követően pedig az 1967. évi III. tv. (a továbbiakban: Tv.) 37. §-a alapján — vitt be a termelőszövetkezetbe, és így az a termelőszövetkezet közös vagyonához tartozott.

Az ítélkezési gyakorlatban felmerült a kérdés, hogy mi lesz az ilyen földek jogi sorsa a termelőszövetkezeti tag halála esetén.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az ilyen földek öröklésére is az általános szabályokat kell alkalmazni, mert sem a Ptk., sem más jogszabály nem tartalmaz az általánostól eltérő szabályokat arra az esetre, ha az öröklés tárgya olyan föld, amely a földbeviteli kötelezettség folytán a termelőszövetkezet közös használatában van, amely tehát a Tv. 36. §-a értelmében a termelőszövetkezet „közös vagyona".

Az ilyen földek tulajdonjogi helyzete azonban az örökös személyétől függően eltérően alakul. Ha ugyanis az örökös is termelőszövetkezeti tag, megtartja az örökölt föld tulajdonjogát [FTT 4. § (2) bek.]. Ugyanez a helyzet, ha kívülálló az örökös, de a hagyaték átadásától számított 3 hónapon belül termelőszövetkezetbe tagként felveszik (FTR 3. §). Ha ellenben a kívülálló örökös az említett határidőn belül nem lesz termelőszövetkezeti tag, az örökölt föld a hagyaték átadásának időpontjával megváltás ellenében termelőszövetkezeti tulajdonba kerül [FTT 4. § (1) bek. *b)* pont, FTVR 12. § (1) bek.]. A kívülálló azonban erre az átmeneti időre nem igényelheti a föld kiadását [Tv. 13. § (2) bek.].

További probléma akkor merülhet fel, ha az örököstársak — akik között kívülálló is van — a hagyatéki tárgyaláson az említett föld tekintetében osztályos egyezséget kötnek. Ezáltal ugyanis a hagyaték megosztása tárgyában rendelkeznek, mégpedig esetleg az öröklés rendjétől eltérően. Így előfordulhat, hogy a termelőszövetkezeti tag az osztályos egyezség folytán az öröklés rendje szerinti aránynál nagyobb részt örököl, amely tehát továbbra is a tulajdonában marad, vagy esetleg a kívülálló örököl nagyobb részt, amely a fentiekhez képest termelőszövetkezeti tulajdonba kerül az eredeti arány szerintinél nyilván magasabb megváltási ár ellenében.

Kérdéses volt ezek után, hogy az ilyen osztályos egyezség nem ütközik-e az FTT 18. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezésbe, amely szerint termelőszövetkezeti tag a termelőszövetkezeti használatban levő földjének tulajdonjogát élők között nem ruházhatja át.

A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma az említett állásfoglalásában abból indult ki, hogy a jogügyleteket nem a használt kifejezésük vagy elnevezésük szerint, hanem tartalmuk alapján kell elbírálni. Minthogy pedig *a hagyatéki tárgyaláson az örököstársak között létrejött osztályos egyezség* még abban az esetben is nélkülözi az elidegenítő jelleget, ha az esetleg a törvényes vagy a végrendeleten alapuló öröklés rendjétől eltér, ezért az örököstársak ilyen megállapodása az említett törvényi tilalom szempontjából *nem minősül élők között létrejött szerződéssel való átruházásnak.*

Az eredeti állásfoglalás ezen túlmenően még azt az iránymutatást is tartalmazta, hogy ha az említett osztályos egyezség a termelőszövetkezet érdekének kijátszására irányul, a hagyatéknak az osztályos egyezség alapján való átadását meg kell tagadni. Ennek a megszorításnak az volt az indoka, hogy a bevitt föld kiadásának a nem tag örökös javára történő lehetővé tételével ne lehessen kijátszani a föld elidegenítését tiltó rendelkezést [19/1959. (VII. 12.) FM sz. r. 77. § (2) bek.], amelynek gazdaságpolitikai célja éppen a termelőszövetkezet zavartalan termelésének a biztosítása volt.

Az új földjogi rendelkezések [FTT 4. § (1) bek. *b)* pont, FTVR 12. § (1) bek.] — nevezetesen a kívülálló örökösök földjének termelőszövetkezeti tulajdonba kerülése — az ilyen kijátszási lehetőségeket kizárják. Éppen ezért a Polgári Kollégium az állásfoglalások revíziója során ezt a megszorítást elhagyta.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az állásfoglalás nem vonatkozik azokra az esetekre, amikor az örököstársak a megállapodásukba olyan személyt is bevonnak, aki az öröklési kapcsolaton kívül áll, vagy azt a hagyatékba nem tartozó vagyontárgyra is kiterjesztik. Az ilyen osztályos egyezség már beleütközik az FTT 18. §-ának (2) bekezdésében foglalt tiltó rendelkezésbe.

Erre utalással mondotta ki a Legfelsőbb Bíróság a törvényességi óvás folytán hozott egyik határozatában[7a], hogy az elhunyt termelőszövetkezeti tag örökhagyó kötelesrészre jogosult gyermekei — akik ugyancsak termelőszövetkezeti

[4] PK 11—28. sz. (Lásd az említett műben a 158—178. oldalakat)

[5] PK 53. sz. (Lásd az említett műben a 225. oldalt)

[6] PK 7. és 54. sz. (Lásd az említett műben a 144. és 227. oldalakat)

[7] Ez a PK 813. sz. állásfoglalásnak (BH 1962. évi 5. sz., PJD I. 900, és 1271. sz.) az új jogszabályoknak megfelelően módosított szövege. (Lásd az említett műben a 349. oldalt)

[7a] P. törv. I. 20 331/1969/2. sz.

tagok — az említett rendelkezés szempontjából az öröklési kapcsolaton kívülállóknak minősülnek, mert ők a végrendeleti örökösökkel szemben csupán kötelmi igényt érvényesíthetnek. Ehhez képest a kívülálló végrendeleti örökösök és a kötelesrészre jogosult gyermekek között létrejött az az osztályos egyezség, amelyben a végrendeleti örökösök — kötelesrész kiegészítése címén — a kötelesrészre jogosult termelőszövetkezeti tagoknak a termelőszövetkezet használatában levő örökölt földekre vonatkozóan haszonélvezeti jogot engedélyeztek, és ezáltal az érintett földek használatát átengedték — az FTT 18. §-a értelmében tilos; ezért az osztályos egyezség jogszabályt sértett. Rámutatott még a Legfelsőbb Bíróság, hogy a fentieken túl az említettek között létrejött osztályos egyezség az FTT 19. §-ának (1) bekezdésébe is ütközik. Eszerint ugyanis a termelőszövetkezet használatában álló földet — ha jogszabály kivételt nem tesz — nem lehet megterhelni. Márpedig a hagyatékhoz tartozó — termelőszövetkezeti használatban levő — földekre haszonélvezeti jog engedése az állagörökös részéről nyilvánvalóan ilyen — tiltott — megterhelés.

Ezzel az álláspontt szemben azonban felhozható, hogy a kötelesrész az öröklési jog intézménye, amelyet a Ptk. az örökhagyó szűkebb családjának védelmére a végintézkedés korlátjaként szabályozott. A kötelesrészre jogosultak tehát az örökhagyóval mindenképpen öröklési kapcsolatban álló személyek, olyannyira, hogy — érvényes kitagadás hiányában — a kötelesrészt iránti igény még az örökhagyó akarata ellenére is érvényesíthető. Az öröklési kapcsolat szempontjából nem vonható le ezzel ellentétes következtetés abból sem, hogy a Ptk. a kötelesrész kiadását az örököst e minőségéből folyóan terhelő kötelezettségként fogja fel, s mint ilyent a hagyatéki tartozások közé sorolja [677. § (1) bek. d) pont]. Mindez összhangban van a Ptk. 664. §-ának (2) bekezdésében foglaltakkal is.

Ha mármost a Polgári Kollégium 169. sz. állásfoglalása értelmében a hagyatéki tárgyaláson létrejött osztályos egyezség — az elidegenítő jelleg hiánya folytán — az FTT 18. §-a (2) bekezdésének alkalmazása szempontjából nem minősül élők között létrejött szerződéssel való tulajdonjog-átruházásnak, akkor az örököstárs részére az osztályos egyezség keretében haszonélvezeti jog engedése sem ütközhet az említett rendelkezésbe. Az ellenkező álláspont arra az eredményre vezetne, hogy a termelőszövetkezeti tag és a kívülálló örököstársak osztályos egyezség útján egymásra szabadon átruházhatják örökölt tulajdoni illetőségük jelentős részét, de a kevesebbre — csupán haszonélvezeti jog biztosítására — nem volna joguk.

Ezzel a megoldással kapcsolatban felmerülhet az az aggály, vajon az nem ütközik-e az FTT 18. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezésbe, amely szerint tilos a termelőszövetkezet tulajdonában vagy használatában álló föld tulajdonjogának a törvény által meg nem engedett módon vagy célra történő átruházása, illetőleg átengedése. Úgy vélem azonban, hogy ez az aggály nem alapos. A törvény szerkezetéből ugyanis az következik, hogy a 18. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés a termelőszövetkezeti földek védelmében a termelőszövetkezet részéről történő átruházást, illetőleg átengedést tiltja. Ha ugyanis ez a rendelkezés általános érvényű volna, tehát az átruházás, illetőleg átengedés tekintetében általános tilalmat állítana fel, ez esetben teljesen felesleges volna a (2) bekezdésben foglalt külön rendelkezés.

A kifejtettekre tekintettel nem lehet alappal hivatkozni az FTT 19. §-ának (1) bekezdésében foglalt tilalomra sem, mert az osztályos egyezségben az örököstárs részére haszonélvezeti jog engedése nem tekinthető a törvényben tiltott megterhelésnek.

II. Megváltozott a helyzet az FTT-nek és végrehajtási jogszabályainak 1968. január 1. napján történt hatálybalépésével. Ettől kezdve ugyanis a bírósági hatáskör kiterjedt a mentesítéssel kapcsolatos jogviták [FTT 6. §, FTR 7. § (3) bek.], a magántulajdonban és egyéni használatban levő felajánlott föld utáni térítéssel kapcsolatos jogviták (FTT 9. §), a földhasználati jog átengedéséért járó térítéssel és a termelőszövetkezeti föld elidegenítésével kapcsolatos jogviták (FTT 14—17. §), végül a megváltási árral kapcsolatos jogviták [FTT 38. § (2) bek.] elbírálására.[8]

Ennek folytán a földjogi perek száma az FTT hatálybalépését követően fokozatosan növekedett.[9] A jogviták számának növekedésével párhuzamosan mind több és több vitás elvi kérdés merült fel a jogalkalmazásban. Az alsófokú bíróságok megfelelő irányítása és az ítélkezés egységének biztosítása érdekében a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Pp. 23/A. §-a alapján több ilyen pert másodfokon történő elbírálása végett a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vont. De a Polgári Kollégium a törvényességi óvás folytán hozott ilyen tárgyú határozatoknak az érdekelt bíróságok részére történt megküldésével, illetőleg a „Bírósági Határozatok"-ban való közzétételével is igyekezett segítséget nyújtani a bizonytalanságok kiküszöböléséhez és a törvényesség megszilárdításához.

A földjogi perekben folytatott országos ítélkezési gyakorlatnak 1969 őszén történt megvizsgálásakor azonban kitűnt, hogy a bíróságok az FTT-nek és végrehajtási jogszabályainak több rendelkezését eltérően értelmezik, és ismételten születtek téves elvi alapon álló határozatok.

---

[8] Vö. a 36 013/1968. IM III/3. sz. igazságügyminisztériumi közlemény 1. pontjával, amely a 112/1965. (IK 12.) IM sz. utasítással módosított Bírósági Statisztikai Szabályzat (IK 1966. évi 1. sz.) 98. §-a (2) bekezdésének 12. pontját egészítette ki.

[9] Míg 1968. második felében alig 30 ilyen per indult, 1969. első felében az ilyen perek száma már meghaladta az 500-at, 1969. július és augusztusában pedig már az 1000-et is. (Igazságügyi Statisztika XIX. évf. 3. szám)

Ezért az eseti döntésekkel való iránymutatás már elégtelennek tűnt, és felmerült a szüksége a kollégiumi állásfoglalás, illetőleg a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalása útján[10] történő magasabb szintű elvi irányításnak.

Igaz ugyan, hogy a földjogi perek száma az összes polgári perhez viszonyítva nem jelentős — 1969-ben csupán 1,4% volt —, de az ilyen elvi irányítás mégis indokoltnak mutatkozott, egyrészt a földjogi perek számának fokozatos emelkedésére, másrészt az FTT által szabályozott újszerű jogintézményekre, végül a törvény alapvető gazdaságpolitikai célkitűzésére tekintettel. Miként ugyanis az FTT általános indokolása rámutat: a törvény „a termelőszövetkezet legfontosabb termelőeszköze, a föld jogi helyzetének rendezésével, a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásával olyan folyamatot indít el, amely hosszabb időre megszabja a nagyüzemi gazdálkodás továbbfejlesztésének irányát". E célkitűzés töretlen megvalósulásához pedig elengedhetetlen az említett újszerű jogintézmények — elsősorban a termelőszövetkezeti földtulajdon, a mentesítés, a megváltás és a kiszélesedett személyi földtulajdon — megfelelő funkcionálása. Ennek viszont egyik alapvető feltétele, hogy a jogalkalmazók — köztük a bíróságok — az e jogintézményekre vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket helyesen értelmezzék, a társadalmi érdek és az egyéni érdek összhangját a törvényesség követelményeinek mindenben megfelelő egységes jogalkalmazással ezen a jogterületen is biztosítsák.

Ezért a Polgári Kollégium tanácsvezetői értekezlete ez év januárjában — a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő, valamint a termelőszövetkezetek gazdasági kapcsolataival összefüggő perekben felmerült vitás kérdésekkel együtt[11] — megvitatta az FTT és végrehajtási jogszabályai alkalmazása körében az ítélkezési gyakorlat által felvetett elvi problémákat is. A vita eredményeként a tanácsvezetői értekezlet négy állásfoglalást, majd utóbb a Polgári Kollégium két állásfoglalást hozott.

Az alábbiakban az FTT fejezeteinek s azokon belül az egyes szakaszoknak sorrendjében számbaveszem az ítélkezési gyakorlatban felmerült s elvi irányítást igénylő vitás kérdéseket, ismertetem a bírósági határozatokban tükröződő álláspontokat, s vázolom a Legfelsőbb Bíróság elvi iránymutatásait, éspedig mind az állásfoglalásokat, mind pedig a hatáskörbe vonás folytán hozott másodfokú ítéletekben, illetőleg a törvényességi óvás folytán hozott határozatokban kifejtett elvi megoldásokat.

1. Az FTT praeambuluma szerint a földtulajdon és földhasználat egységének megteremtése és fokozatosan a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása a szocialista mezőgazdaság továbbfejlesztésének, különösen a termelőszövetkezetek gazdasági önállósága megszilárdításának fontos előfeltétele. A termelőszövetkezeti földtulajdon keletkezésének elsődleges módja pedig a kívülállók földjeinek megváltása, amelyről az FTT. 3. és 4. §-a rendelkezik.

a) Az FTT 3. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy a kívülállók[12] tulajdonában levő olyan földek, amelyek a törvény hatálybalépésekor (tehát 1968. január 1. napján[13]) termelőszövetkezet használatában vannak, megváltás ellenében — a Minisztertanács által megállapított időpontban[14] — termelőszövetkezeti tulajdonba kerülnek, kivéve ha a tulajdonost a megállapított időpontig termelőszövetkezetbe tagként felveszik. Azt, hogy a törvény végrehajtása szempontjából mely földeket kell termelőszövetkezeti használatban levőnek tekinteni, az FTVR 1. §-ának (1) bekezdése határozza meg. Eszerint ilyen földek — többek között — azok, amelyeken az FTT hatálybalépésekor a termelőszövetkezet bármilyen címen (földbeviteli kötelezettség, használatba adás, haszonbérlet, írásbeli vagy szóbeli megállapodás stb.) gazdálkodik.

A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás folytán hozott egyik határozatában[15] kimondotta, hogy a gazdálkodás fogalmát itt tágan kell értelmezni. Ez azt jelenti, hogy *a termelőszövetkezet gazdálkodási körébe tartozik mindaz az ingatlan, amelyet a termelőszövetkezet ténylegesen használt, vagy amelyre a használat joga megillette.* (Az adott esetben olyan földekről volt szó, amelyek a földbeviteli kötelezettség alá estek, de amelyeket a termelőszövetkezet hozzájárulásával továbbra is a termelőszövetkezeti tag és házastársa, majd az előbbi halála után csak a házastárs használt.)

A példálódzó felsorolás ellenére sem lehet viszont a jogszabálynak olyan értelmet tulajdonítani, hogy a termelőszövetkezet használatába birtokháborítással, tehát törvénysértéssel és jogellenesen került földeket is e jogszabály rendelkezése alá tartozónak kellene tekinteni.[16]

b) Az FTT 3. §-a (3) bekezdésének *c)* pontja szerint nem kerül az (1) bekezdés alapján termelőszövetkezeti tulajdonba az a föld, amelyet haszonélvezeti jog terhel, a haszonélvezet fennállása alatt.

E rendelkezés helytelen értelmezése nyomán több téves határozat született a jogalkalmazás során.

[10] A kétféle állásfoglalás közti különbségről lásd *Gellért* György: „A Legfelsőbb Bíróság mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi állásfoglalásai" c. cikkének II. pontját, a Jogtudományi Közlöny 1970. április—májusi számában.

[11] A mezőgazdasági termelőszövetkezeti perekben felmerült vitás kérdések megoldásával kapcsolatban lásd a szerzőnek az előző lábjegyzetben említett cikkét.

[12] Ezek az FTR 1. §-ának (1) bekezdése szerint a termelőszövetkezettel tagsági viszonyban nem álló személyek.

[13] FTT 41. § (1) bekezdése.

[14] Ez az időpont az FTR 1. §-ának (1) bekezdése szerint 1969. január 1. napja.

[15] P. törv. I. 21 053/1968/3. sz.

[16] P. törv. I. 20 666/1968/3. sz.

Ismeretes, hogy a kívülállók földjei megváltásával kapcsolatos előkészítő munkákat az FTVR 3. §-a szerint szervezett bizottságok végezték, s ennek során több mint 200 000 esetben állapították meg, hogy a föld tulajdonosai már nem élnek, túlnyomó többségük még 1960 előtt halt meg. Az FTT végrehajtása érdekében szükséges volt ezeknek a hagyatékoknak a rendezése. Ennek megkönnyítését célozta a 2/1969 (I. 21.) IM sz. rendelet is, amely a termelőszövetkezet és az állami gazdaság használatában levő földekre vonatkozó hagyatéki eljárást jelentősen egyszerűsítette.

Több esetben előfordult azonban, hogy a kívülálló 1969. január 1. napja után halt meg, s a közjegyző az ugyancsak kívülálló örökösöknek — rendszerint a leszármazóknak — adta át a termelőszövetkezet használatában levő földingatlanokat is, a túlélő házastárs özvegyi haszonélvezeti jogával terhelten. Az ilyen végzés indoka minden esetben az volt, hogy e földek az FTT 3. §-a (3) bekezdésének — a fent említett — *c)* pontjára tekintettel nem kerültek termelőszövetkezeti tulajdonba.

A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás folytán hozott több határozatában[17] rámutatott arra, hogy a hagyatéki eljárásba vont földingatlan nem tartozott az örökhagyó hagyatékához, mert az 1969. január 1-én megváltás ellenében termelőszövetkezeti tulajdonba került, következésképpen ezt az ingatlant az örökösöknek nem lehetett volna átadni, minthogy őket csak az ingatlan után járó térítési összeg, azaz megváltási ár (FTT 11. §, FTR 15. §) illeti meg. *Az a körülmény* ugyanis, *hogy az örökhagyó után túlélő házastárs maradt hátra, nem változtat azon, hogy* a szóban forgó *földingatlan termelőszövetkezeti tulajdonba került, mert az ingatlant 1969. január 1-én haszonélvezeti jog nem terhelte.*

2. Az FTT a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása mellett gondot fordít az állampolgárok személyes szükségleteit szolgáló földek fokozott védelmére is. Ennek érdekében részletesen szabályozza a személyi földtulajdon intézményét (III. fejezet). A személyi földtulajdont a korábbi jog is elismerte, de ilyennek csak az állampolgárok telkeit (a családi ház kertjét) és a termelőszövetkezeti tagok háztáji földjét tekintette (Ptk. eredeti 92. §-a, 1959. évi 7. sz. tvr. 28. §-a).

Az új törvény jelentősen kiterjeszti ezt az intézményt: személyi tulajdonná nyilvánítja az állampolgároknak a belterületen és a zárkertben levő földjeit is 1600, illetőleg 800 négyszögöl (FTT 21. §). Ez tette szükségessé egyébként a Ptk. 92. §-ának az 1967. évi 39. sz. tvr. 7. §-ával történt módosítását is.[18]

Minthogy a kívülállók tulajdonában levő földek az FTT 3. és 4. §-ában foglalt rendelkezések szerint termelőszövetkezeti tulajdonba kerültek, illetőleg kerülnek, éppen a személyi tulajdon védelmében gondoskodni kellett arról, hogy azok a kívülállók, akiknek minden földje termelőszövetkezeti használatban van, a belterületen egy építési telket vagy a zártkertben a személyi földtulajdon mértékét (FTT 21. §) meg nem haladó területű földet igényelhessenek. E célra szolgál az FTT 6. §-ában szabályozott *mentesítés* intézménye. Eszerint a megváltás alapján termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő földből — jogszabályban megállapított feltételekkel — legfeljebb 800, illetőleg 1600 n. ölig terjedő terület a tulajdonosnak meghagyható. Az FTT e rendelkezésének végrehajtása a jogalkalmazás során különösen három kérdésben okozott problémát.

a) Az FTT 6. §-ában említett feltételeket az FTR 7. §-ának (1) bekezdése határozza meg. Ennek értelmében földet — csak a belterületen és a zártkertben — akkor lehet mentesíteni, ha a kérelmezőnek termelőszövetkezeti használatba került földje van a belterületen vagy a zártkertben, és a mentesítésre felhasználható terület rendelkezésre áll.

Ez utóbbi feltétellel kapcsolatban bizonytalanság volt tapasztalható az ítélkezésben abban a kérdésben: vizsgálhatja-e a bíróság, hogy a termelőszövetkezetnek a mentesítésre felhasználható terület rendelkezésére áll-e.

Az egyik álláspont szerint a bíróság nincs elzárva e kérdés vizsgálatától, hiszen az FTR 7. §-ának (3) bekezdése szerint a mentesítési kérelmet elutasító határozat a bíróság előtt megtámadható.

A másik álláspont szerint viszont annak eldöntése, hogy a mentesíteni kért terület rendelkezésre áll-e vagy sem, már kívül esik az FTR 7. §-ának (3) bekezdésében meghatározott körön, a termelőszövetkezet ezzel kapcsolatos előzetes állásfoglalását tehát a bíróság nem bírálhatja felül.

Az ellentétes álláspontok ezek szerint az FTR 7. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezés eltérő értelmezésével függnek össze. E rendelkezés szerint nem tagadható meg a mentesítés a belterületen a helyben előírt — ennek hiányában a helyben szokásos — nagyságú telekre és a zártkertben a személyi tulajdon mértékét meg nem haladó területre vonatkozóan (FTT 21. §); az erre irányuló mentesítési kérelmet elutasító határozat a bíróság előtt megtámadható.

Ebből a rendelkezésből azonban — a 7. §

---

[17] P. törv. I. 20 376/1970/2., P. törv. I. 20 377/1970/2., P. törv. I. 20 378/1970/2. sz.

[18] Miként az 1967. évi 39. sz. tvr. indokolása rámutat: „A Ptk-nak a tulajdonjogról szóló Harmadik Részében javasolt néhány módosítást elsősorban a földtulajdoni törvénnyel (1967. évi IV. tv.) való összhang megteremtése teszi szükségessé. Ebben a körben kiemelkedő jelentőségű a személyi tulajdonról szóló 92. § módosítása (7. §) ... a Ptk. új 92. §-ának (1) bekezdése mindenekelőtt világosan kifejezésre juttatja, hogy a telek — miként eddig is — a személyi tulajdon tárgya, a (2) bekezdés pedig a földtulajdoni törvény említett szabályának — (21. §) — megfelelő rendelkezést vesz fel..."

(1) bekezdésével összevetve — éppen az következik, hogy a bíróság nemcsak jogosult, de köteles is vizsgálni az említett feltétel fennállását. A 7. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezésből ugyanis kitűnik, hogy a mentesítés nem diszkrécionális jog, az — a jogszabályban meghatározott feltételek fennállása esetében — kötelező. Minthogy pedig a jogszabály a mentesítési kérelmet elutasító határozat ellen megnyitotta a bírósági utat, ezzel egyben a feltételek fennállásának vizsgálatát is a bíróság hatáskörébe utalta. Ebből a szempontból pedig nincs különbség a 7. § (1) bekezdésében meghatározott feltételek között. Az más kérdés, hogy az első feltétel fennállásának megállapítása — hogy ti. a kérelmezőnek van-e földje a termelőszövetkezet használatában, s hogy ez a föld a belterületen vagy a zártkertben van-e — a természeténél fogva nem okoz különösebb bizonyítási nehézséget.

Ezt az értelmezést támasztja alá az FTVR 14. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés is, amely szerint a mentesítési kérelmeket a járási földhivatal a termelőszövetkezet vezetőségével együtt felülvizsgálja és megállapítja, hogy a mentesítésnek az FTVR 7. §-ában meghatározott feltételei — tehát valamennyi feltétele — megvannak-e.

Ilyen vizsgálat lehetőségének hiányában különben a bíróság nem is hozhatna megalapozott döntést.

Végül csak ez az értelmezés áll összhangban a törvénynek — az indokolásból is kitűnő — azzal a célkitűzésével, hogy a földtulajdon és földhasználat rendezése ne sértse az állampolgárok személyes szükségletét szolgáló kisebb területű földtulajdonát és földhasználatát.

Ennek megfelelően állapította meg a *Polgári Kollégium tanácsvezetői értekezlete* a *8/1970. sz. állásfoglalása*[19] *a) pontjában,* hogy *a belterületen és a zártkertben levő föld mentesítésével kapcsolatban a bíróság jogosult és köteles is vizsgálni, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet rendelkezik-e mentesítésre felhasználható területtel.*

b) Az *1.* pontban tárgyalthoz hasonló problémát okozott az ítélkezésben az FTR 8. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés. Eszerint, ha a mentesíteni kért földre (építési telekre) a termelőszövetkezetnek szüksége van, a tulajdonossal való megegyezés alapján a termelőszövetkezet tulajdonában álló más belterületi vagy zártkerti föld használható fel az igény kielégítésére. A kérdés akként merült fel, hogy ha a mentesíteni kért földre (építési telekre) a termelőszövetkezetnek szüksége van, megegyezés hiányában a bíróság vizsgálhatja-e, hogy a termelőszövetkezetnek van-e a mentesítési igény kielégítésére felhasználható más belterületi vagy zártkerti földje, s ehhez képest kötelezheti-e a termelőszövetkezetet más föld kiadására.

E kérdésben is két ellentétes álláspont alakult ki. Az egyik szerint az FTR 8. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés azt a célt szolgálja, hogy a mentesítésre ne lehessen felhasználni olyan földet (építési telket), amelyre a termelőszövetkezetnek szüksége van. Ebből viszont az következik, hogy a bíróságnak vizsgálnia lehet és kell is, hogy a termelőszövetkezetnek nincs-e más olyan földje (építési telke), amelyre nincs szüksége, amely tehát felhasználható a mentesítésre. E vonatkozásban a szükségességnek objektíve kell fennállnia, nem elég tehát, ha a termelőszövetkezet csupán hivatkozik arra, hogy nincs más felhasználható földje (építési telke), mert arra „szüksége van". Ha viszont megállapítható, hogy a termelőszövetkezetnek mentesítésre felhasználható más földje nincs, illetőleg a mentesítést kérő a felajánlott földet nem fogadja el, a keresetét — mentesítésre felhasználható föld (építési telek) hiányában — el kell utasítani.

A másik álláspont szerint a bíróság éppúgy nem vizsgálhatja, hogy van-e a termelőszövetkezetnek mentesítésre felhasználható más belterületi vagy zártkerti földje, mint ahogy azt sem vizsgálhatja, hogy az FTR 7. §-ának (1) bekezdésében meghatározott feltétel fennáll-e, vagyis hogy a megváltás alapján termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő földből mentesítésre felhasználható terület rendelkezésre áll-e. Ennek az álláspontnak az indoka is azonos: ez esetben is a termelőszövetkezet előzetes állásfoglalásáról van szó, amelyet a bíróság éppúgy nem jogosult felülbírálni, mint azt, hogy az ingatlant a termelőszövetkezet használatában levőnek kell-e tekinteni.

Az első álláspont helyes kiindulópontból helytelen következtetésre jut, a második — érdemben helyes — álláspontnak viszont az indokolása szorul helyesbítésre.

Miként a törvény indokolása[20] is rámutat: a mentesítés valóban nem adhat lehetőséget olyan földeknek a közös használatból való kivonására, amelyekre a termelőszövetkezetnek üzemi érdekből szüksége van, vagy rendeltetésüknél fogva azokon nagyüzemi földhasználatot kell megvalósítani. Ebből azonban nem lehet olyan következtetésre jutni, mint amire az első álláspont képviselői jutottak, hogy ti. a bíróság ilyen esetben jogosult vizsgálni: nincs-e a termelőszövetkezetnek az igény kielégítésére felhasználható más belterületi vagy zártkerti földje. Ellenkezőleg, a jogszabályból éppen az következik, hogy a bíróságnak nincs ilyen jogköre. Az FTR 8. §-ának (2) bekezdése szerint ugyanis más belterületi vagy zártkerti föld csak a tulajdonos és a termelőszövetkezet közti megegyezés alapján használható fel az igény kielégítésére. Sőt, az FTR 9. §-ának (2) bekezdése szerint az ilyen megegyezés érvényességéhez még a járási föld-

[19] BH 1970. évi 5. sz.

[20] Az I. fejezethez fűzött részletes indokolás 6. pontja.

hivatal jóváhagyása is szükséges. Ha tehát a tulajdonos és a termelőszövetkezet között megegyezés nem jött létre, vagy azt a járási földhivatal nem hagyta jóvá, a bíróság nem kötelezheti a termelőszövetkezetet, hogy — olyan esetben, amikor a megváltás alapján termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő földből a termelőszövetkezet nem tud a tulajdonosnak meghagyni, mert arra szüksége van — a tulajdonos igényét más belterületi vagy zártkerti földdel elégítse ki. Ha pedig a bíróságnak ilyen jogköre nincs, akkor azt sem vizsgálhatja — de felesleges is lenne vizsgálnia —, hogy van-e egyáltalán a termelőszövetkezetnek olyan más belterületi vagy zártkerti földje, amelyre nincs szüksége, amelyet tehát felhasználhatna az igény kielégítésére.

A bíróság ilyen irányú jogkörét tagadó — tehát érdemben helyes — álláspontnak viszont az okfejtése téves. A bíróság ugyanis nem azért nem vizsgálhatja, hogy van-e a termelőszövetkezetnek az igény kielégítésére felhasználható más földje, mert azt sem vizsgálhatja, hogy a megváltás alá eső földből rendelkezésre áll-e mentesítésre felhasználható terület. Ez utóbbi körülményt ugyanis — miként az *1.* pontban kifejtettekből kitűnik — a bíróság éppen hogy jogosult vizsgálni.

E vonatkozásban az FTR 7. §-ának (3) bekezdésében, illetőleg a 8. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezések között az ellentmondás csak látszólagos. A személyi földtulajdon mértékét meg nem haladó föld mentesítéséhez fűződő érdek indokolttá teszi, hogy a bíróság ellenőrizhesse: a megváltás alapján termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő földre valóban egész terjedelmében szüksége van-e a termelőszövetkezetnek, nem áll-e rendelkezésre abból mentesítésre felhasználható terület. Ezt az ellenőrzést, vizsgálatot a termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő föld rendszerint kisebb terjedelmére tekintettel a bíróság nagyobb nehézség nélkül el is tudja végezni. Ha viszont a mentesíteni kért földre (építési telekre) a termelőszövetkezetnek valóban szüksége van, az már aligha volna helyeselhető, hogy a bíróság vizsgálhassa: nincs-e a termelőszövetkezetnek más belterületi vagy zártkerti földje, amely a tulajdonos igényének kielégítésére földcsere formájában felhasználható. Ilyen kiterjedt vizsgálat egyébként is rendszerint csak nagy nehézséggel lenne végrehajtható.

Természetszerű ezek után, hogy míg a 7. § (3) bekezdése — a feltételek fennállása esetében — kötelezővé teszi a mentesítést, addig a 8. § (2) bekezdése a más föld (cserefőld) felhasználását az érdekeltek megegyezésétől teszi függővé.

A kifejtettekkel összhangban a *tanácsvezetői értekezlet a 8/1970. sz. állásfoglalás*[21] *b) pontjában* azt az irányítást adta, hogy *ha a mentesíteni kért földre (építési telekre) a termelőszövetkezetnek szüksége van, megegyezés hiányában a termelőszövetkezet más föld kiadására nem kötelezhető.*

c) Végül a mentesítéssel kapcsolatban bizonytalanság volt tapasztalható az ítélkezési gyakorlatban az FTR 7. §-ának fentebb idézett (3) bekezdésében foglalt annak a rendelkezésnek a helyes értelme felől is, amely szerint a mentesítési kérelmet elutasító határozat a bíróság előtt megtámadható. A kérdés az volt, hogy ki szerepel az ilyen perekben alperesként, miként alakul a hatáskör és az illetékesség, valamint a perindítási határidő, s milyen eljárási szabályok szerint kell az ilyen pert elbírálni.

Volt olyan per, amelyben a bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az alperes nem a megyei földhivatal, hanem a földet használó termelőszövetkezet. Más esetben a bíróság a keresetlevelet a Pp. 35. §-ára utalással áttenni rendelte az ingatlan fekvése szerint illetékes járásbírósághoz. Ismét más esetben — abból kiindulva, hogy ezeket a pereket is a Pp. általános szabályai szerint kell elbírálni — nem vizsgálták, hogy az államigazgatási határozat ellen a jogorvoslati lehetőséget kimerítették-e, illetőleg hogy a keresetet az államigazgatási határozat kézbesítését követően mennyi idő múlva terjesztették elő.

A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás folytán hozott egyik határozatában[22] már rámutatott arra, hogy az FTT végrehajtása során hozott államigazgatási határozatok ellen — ide nem tartozó kivételektől eltekintve — az államigazgatási eljárás általános szabályai szerint van helye jogorvoslatnak, s az államigazgatási szerv jogerős határozatának megtámadására irányuló keresetet az ellen az államigazgatási szerv ellen kell megindítani, amely a megtámadható határozatot hozta. Rámutatott a Legfelsőbb Bíróság arra is, hogy az ilyen per tárgyalására kizárólag a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság (városi bíróság) az illetékes, a keresetlevélnek a Pp. 35. §-ára hivatkozással az ingatlan fekvése szerint illetékes bírósághoz történő áttételét tehát jogszabálysértéssel rendelte el a bíróság.

A több irányú bizonytalanságra tekintettel azonban szükségessé vált a magasabb szintű elvi irányítás. *A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma a 364. sz. állásfoglalásában*[23] azt az irányítást adta, hogy *a mentesítésre irányuló perekben az államigazgatási határozatok keresettel való megtámadására vonatkozó eljárási szabályokat kell alkalmazni.*

Az állásfoglalás az indokolásában az FTR 7. §-ának (3) bekezdésében foglalt szabályból („... a mentesítési kérelmet elutasító határozat... a bíróság előtt megtámadható") vezeti le, hogy ezek a perek államigazgatási határozat megtámadása folytán keletkezett perek, amelyekre az 1957. évi IV. tv. (Áe.) és az 1957. évi 58. sz. tvr. (Áeb.) rendelkezéseit kell alkalmaz-

[21] BH 1970. évi 5. sz.

[22] P. törv. 21 162/1969/2. sz.

[23] BH 1970. évi 3. sz.

ni. Emellett azonban utalni lehet még az FTVR 9. §-ának (4) bekezdésére — amely az FTR 7. §-ának (3) bekezdésében foglaltakhoz hasonló rendelkezést tartalmaz —, valamint az FTT 38. §-ának (1) bekezdésére. Ez utóbbi szerint ugyanis e törvény végrehajtása során hozott államigazgatási határozatok ellen — ha e törvény kivételt nem tesz — az államigazgatási eljárás általános szabályai szerint jogorvoslatnak van helye, s az államigazgatási határozatot bíróság előtt csak akkor lehet megtámadni — miként az adott esetben —, ha azt e törvény vagy a végrehajtásról szóló jogszabály megengedi.

Abból, hogy az említett perekre az Áe. és az Áeb. rendelkezéseit kell alkalmazni, következik, hogy az ítélkezési gyakorlatban e körben felmerült kérdésekre egyértelműen megadható a válasz. A Polgári Kollégium az említett állásfoglalása indokolásában a legalapvetőbb ilyen kérdésekre választ is adott, célszerű azonban, ha ezeket néhány összefüggő vagy más kérdés megválaszolásával kiegészítem.

ca) Minthogy az FTVR 9. §-ának (2) bekezdése szerint a járási (fővárosi kerületi) földhivatalnak (: a továbbiakban: járási földhivatal) a mentesítési kérelem tárgyában hozott határozata ellen fellebbezésnek van helye, ezért az Áe. 55. §-ának (1) bekezdése értelmében a bíróság előtti megtámadásra csak akkor kerülhet sor, ha a fellebbezés jogát kimerítették.

cb) Az Áe. 56. §-ának (2) bekezdése értelmében a keresetet a másodfokon eljárt államigazgatási szerv, tehát a megyei (fővárosi) földhivatal[23a] ellen kell indítani, éspedig akkor is, ha a járási földhivatal elsőfokú határozatát helybenhagyta. Ha tehát a tulajdonos a keresetét a megyei földhivatal helyett a járási földhivatallal vagy a termelőszövetkezettel szemben terjesztette elő, a bíróságnak őt a Pp. 3. §-a értelmében ki kell oktatnia arra nézve, hogy alperesként a jogerős határozatot hozó megyei földhivatalt kell perbevonnia.[24]

cc) A kereset elbírálása az Áe. 56. §-ának (1) bekezdése és a Pp. 22. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja értelmében a járásbíróság (városi, városi kerületi bíróság) hatáskörébe tartozik, és az Áeb. 5. §-a szerint a perre Budapest területén kizárólag a Pesti Központi Kerületi Bíróság, a megye területén pedig kizárólag a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság (városi bíróság) illetékes.

cd) Az Áe. 56. §-ának (4) bekezdésére tekintettel a keresetet a megyei földhivatal határozatának közlésétől számított harminc napon belül kell benyújtani, éspedig akár a járási földhivatalnál, akár az illetékes járásbíróságnál (városi bíróságnál, PKKB-nél). Ha a fél ezt a határidőt elmulasztotta, az Áeb. 10. §-a szerint igazolással élhet, amelyre a Pp. 106—110. §-ai irányadók. A földhivatal azonban a hozzá elkésetten benyújtott keresetet nem utasíthatja vissza, hanem köteles azt a bírósághoz továbbítani még akkor is, ha a fél igazolási kérelmet nem csatolt.

ce) Az ilyen perek tárgyi költségmentesek [3/1961. (XI. 25.) IM, 1/1966. (III. 5.) IM és 5/1969. (VII. 29.) IM sz. rendelettel módosított és kiegészített 2/1958. (II. 16.) IM sz. rendelet 2. § (1) bek. *k)* pontja.]

cf) A perben szünetelésnek, illetőleg egyezségnek nincs helye (Áeb. 14. §).

cg) A PK 193. sz. állásfoglalás értelmében a perben a bíróságnak elsősorban azt kell vizsgálnia, hogy a megtámadott határozat érdemben megfelel-e a jogszabálynak. Érdemben helytálló határozat esetében eljárási jogszabálysértés miatt általában nincs helye hatályon kívül helyezésnek, hacsak az nem volt kihatással a döntés érdemére, és a bírósági eljárásban nem orvosolható. Hatályon kívül kell pl. helyezni a határozatot, ha azt nem a meghozatalára jogosult földhivatal hozta.

ch) Minthogy az FTT és végrehajtási jogszabályai másként nem rendelkeznek, a bíróság a földhivatal határozatát nem változtathatja meg, hanem azt hatályon kívül helyezheti, és a földhivatalt új eljárásra kötelezheti. [Áe. 55. § (2) bek.]

3. Az FTT 7. és 8. §-a az *állami* és egyéb *földek*nek termelőszövetkezeti tulajdonba történő *átengedéséről* rendelkezik. A 8. § *b)* pontja kimondja, hogy termelőszövetkezeti tulajdonba kerülnek térítés nélkül — a külterületen, a zártkertben és a belterületen egyaránt — a jogszabályban meghatározott egyes megszűnt szervezetek tulajdonában és a termelőszövetkezet használatában levő ingatlanok és vagyontárgyak. E rendelkezés kapcsán is viták keletkeztek az érdekeltek között, s a jogszabályok helytelen értelmezése folytán gyakran a sérelmet szenvedett termelőszövetkezetek sem a jogszabályban meghatározott módon igyekeztek orvoslást keresni.

Így pl. az egyik ügyben a járási földhivatal jogerőssé nyilvánított határozata alapján a telekkönyvi hatóság elrendelte a megjelölt ingatlanokra a Magyar Állam tulajdonjogának a bejegyzését. A végzés ellen a termelőszövetkezet fellebbezett, s arra hivatkozott, hogy a kérdéses ingatlanok termelőszövetkezeti használatban voltak, azok tehát az FTT 8. §-ának fent idézett *b)* pontjában foglalt rendelkezés értelmében termelőszövetkezeti tulajdonba kerültek.

A fellebbezés természetesen alaptalan volt, s azt a megyei bíróság elutasította.[25] Az FTR 11. §-a értelmében ugyanis ilyen esetekben is a járási földhivatal állapítja meg — éspedig a 2. § alapján hozott határozatában —, hogy mely földek, egyéb ingatlanok és vagyontárgyak kerültek termelőszövetkezeti tulajdonba. A 2. §-ra

[23a] Lásd a 12/1969. (III. 11.) Korm. sz. rendelet 14. §-át.

[24] P. törv. I. 20 341/1970/2. sz.

[25] Balassagyarmati Megyei Bíróság Pkf. 20 567/1968.

történt utalásból, valamint az FTVR-nek az e §-hoz kapcsolódó 9. §-a (2) bekezdéséből következik, hogy *a járási földhivatal e határozata ellen is az államigazgatási eljárás általános szabályai szerint (Ae. V. fejezete) van helye fellebbezésnek.* A termelőszövetkezetnek tehát csak államigazgatási úton lehet orvoslást keresnie, annál is inkább, mert az FTVR 9. §-ának (3) bekezdése szerint a földhivatal határozatát jogerőre emelkedése után meg kell küldeni az illetékes telekkönyvi hatóságnak, amely az elrendelt változásokat köteles átvezetni a telekkönyvön.

4. Az FTT 11. §-a a föld utáni *térítés*ről rendelkezik. Eszerint a termelőszövetkezet a törvény alapján tulajdonába került földért (erdőért, telekért, épületért) a volt tulajdonosnak — meghatározott kivételektől[26] eltekintve — térítést köteles fizetni. A térítés mértékét és módját a törvény e szakaszához kapcsolódó végrehajtási rendelkezések szabályozzák. Az FTVR 9. §-ának (5) bekezdése pedig kimondja, hogy a megváltási árral (térítéssel) kapcsolatban az érdekeltek között felmerült vita eldöntése a bíróság hatáskörébe tartozik. Hasonló rendelkezést tartalmaz az FTT 38. §-ának (2) bekezdése is. A jogszabály e rendelkezésével kapcsolatban két vonatkozásban is bizonytalanság volt tapasztalható az ítélkezési gyakorlatban.

a) Miként a mentesítés iránt indított perek jellege tekintetében is több téves elvi alapon álló határozat született,[27] hasonlóképpen nem alakult ki egységes álláspont a jogalkalmazásban abban a kérdésben sem, hogy a megváltási árral kapcsolatos perekben milyen eljárási szabályokat kell alkalmazni.

Így pl. egy ilyen perben a járásbíróság azzal az indokolással utasította el a volt tulajdonosnak a megváltási ár felemelése iránti keresetét, hogy azt a földhivatali határozat kézhezvételétől számított 30 nap alatt kellett volna előterjeszteni — amint erről a határozat az érdekelteket tájékoztatta is —, ezt a határidőt azonban a felperes elmulasztotta. A Legfelsőbb Bíróság a másodfokú elbírálás végett hatáskörébe vont ügyben[28] az elsőfokú bíróság ítéletét hatályon kívül helyezte, és az elsőfokú bíróságot a per újabb tárgyalására és újabb határozat hozatalára utasította. A végzés indokolásában rámutatott arra, hogy ha a megváltási ár (térítés) összegének megállapítását akár a termelőszövetkezet, akár a volt tulajdonos sérelmesnek tartja, igényét a másik féllel szemben kizárólag a bíróság előtt keresettel érvényesítheti. Minthogy pedig a jogszabályok az igény érvényesítésére határidőt nem állapítanak meg, a keresetet az általános elévülési határidő [Ptk. 324. § (1) bek.] alatt kell megindítani. Az elévülési idő a járási földhivatal határozatának az érdekeltek részére történt kézbesítése időpontjával kezdődik, mert a határozat ellen államigazgatási úton jogorvoslatnak nincs helye.

Más bíróságoknál is előfordult, hogy arra az álláspontra helyezkedtek: a megváltási ár felől rendelkező földhivatali határozat ellen harminc nap alatt lehet keresettel fordulni a bírósághoz, figyelemmel a megváltási árnak a kisajátítási kártalanításhoz hasonló jellegére. Ennek az álláspontnak olykor a járási földhivatal határozatában az érdekeltek részére a keresetindításra vonatkozóan tévesen adott tájékoztatás volt az alapja.

Egy ügyben a volt tulajdonos a mentesítési kérelmet elutasító másodfokú határozatot támadta meg, és keresetében az alperesként perbevont termelőszövetkezetet a mentesíteni kért földingatlan kiadására vagy megváltási ár megfizetésére kérte kötelezni. A járásbíróság az ingatlan mentesítésére irányuló keresetet részítélettel elutasította, a megváltási ár megfizetésére irányuló kereset tekintetében pedig külön végzéssel a per tárgyalását felfüggesztette. A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás folytán hozott határozatában[29] — amellyel a részítéletet hatályon kívül helyezte, és a járásbíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasította[30] — kimondta, hogy a megváltási árral kapcsolatban az érdekeltek csak a járási földhivatal határozatának meghozatala után fordulhatnak a bírósághoz. A járásbíróságnak tehát a felperes figyelmét a keresetének előterjesztésekor fel kellett volna hívnia arra (Pp. 3. §), hogy a megváltási árral kapcsolatos igényét előbb a földhivatalnál érvényesítse.

E példákból is látható, hogy a megváltással kapcsolatos perek jogi természete tekintetében több vonatkozásban téves, illetőleg ellentétes elvi alapon álló határozatok születtek, szükségessé vált tehát, hogy a Polgári Kollégium állásfoglalás útján adjon iránymutatást az alsófokú bíróságoknak. A Polgári Kollégium ezt az irányítást ugyanabban az állásfoglalásában adta meg, amelyben a mentesítésre irányuló perek eljárási szabályai tekintetében is irányt mutatott. Az ítélkezési gyakorlatban ugyanis — miként a felhozott példákból is kitűnik — e kétféle pertípus eltérő jogi jellege gyakran nem tükröződött elég világosan, s ez több esetben törvénysértő határozatok hozatalát eredményezte. Indokolt volt tehát e kétfajta per eltérő eljárási szabályainak egymás mellé állítása.

Ilyen megfontolások alapján állapította meg a *Polgári Kollégium* a *364. sz. állásfoglalásában*[31], hogy *az 1967. évi IV. tv. alapján termelőszövetkezeti vagy állami tulajdonba került*

[26] Ezeket a kivételeket az FTT 8. §-a sorolja fel. Eszerint nem kell térítést fizetni a legeltetési társulatok kezelésében és a megszűnt szervezetek tulajdonában volt ingatlanokért és vagyontárgyakért, valamint a földalapi juttatásként vagy egyéb címen a termelőszövetkezet ingyenes és határidő nélküli használatába adott ingatlanokért és vagyontárgyakért.

[27] Lásd a 2. pont c) alpontját.

[28] Pf. I. 21 120/1969/3. sz.

[29] P. törv. I. 20 341/1970/2. sz.

[30] Lásd a 2. pont c) alpontját.

[31] BH 1970. évi 3. sz.

földek után járó megváltási árral (térítéssel) kapcsolatos perekben a Pp. szabályait kell alkalmazni (ellentétben a mentesítésre irányuló perekkel, amelyekben az államigazgatási határozatok keresettel való megtámadására vonatkozó eljárási szabályokat kell alkalmazni.[32]).

Az állásfoglalás indokolásának *a)* pontjában az FTT 38. §-ának (2) bekezdésében, valamint az FTVR 9. §-ának (1), (2) és (5) bekezdésében foglalt rendelkezésekre utal, s ezekből vonja le azt a következtetést, hogy az ilyen per vagyonjogi per, amelyben a peres felek: a termelőszövetkezet és az a volt tulajdonos, akinek földje az FTT alapján a termelőszövetkezet tulajdonába került.

Úgy vélem, hogy — miként a mentesítésre irányuló perek jogi természetének elemzésénél — itt sem lesz érdektelen, ha az állásfoglalás indokolásában foglaltakon túlmenően e pertípus néhány jellemző tulajdonságát kiemelem.

aa) Az FTVR 9. §-ának (1) bekezdéséből kitűnően a járási földhivatalnak abban a határozatában, amelyben megállapítja, hogy a kívülállók mely földjei és épületei kerültek a törvény erejénél fogva termelőszövetkezeti tulajdonba, s amelyben határoz a mentesítési kérelmek teljesítéséről vagy elutasításáról —, fel kell tüntetni az FTR 15—17. és 20. §-a alapján kiszámított térítés összegét, valamint a térítés kifizetésének határidejét is. Az FTVR 9. §-ának (2) bekezdése pedig kimondja, hogy a határozat ellen — az (5) bekezdésben foglalt kivétellel — az államigazgatási eljárás általános szabályai szerint van helye fellebbezésnek. Az (5) bekezdés viszont éppen a megváltási árral (térítéssel) kapcsolatban felmerült vitáról szól akként, hogy annak eldöntése a bíróság hatáskörébe tartozik.

Mindebből két következtetés vonható le. Az egyik az, hogy a járási földhivatal elsőfokon hozott határozata ellen a térítés összege és kifizetésének határideje tekintetében — a határozat egyéb rendelkezéseivel ellentétben — államigazgatási úton nincs helye fellebbezésnek; a másik pedig az, hogy a megváltási árral (térítéssel) kapcsolatban a vita csak akkor vihető a bíróság elé, ha a földhivatal e kérdésben már állást foglalt.

Ha tehát a földhivatal határozata e vonatkozásban nem tartalmaz rendelkezést, a bíróság nem bocsátkozhat a vita elbírálásába, hanem a keresetlevelet a Pp. 130. §-a (1) bekezdésének *c)* pontja alapján idézés kibocsátása nélkül el kell utasítania, illetőleg a pert — későbbi szakaszában — a Pp. 157. §-ának *a)* pontja alapján meg kell szüntetnie, és mindkét esetben a keresetlevelet a Pp. 129. §-a alapján át kell tennie az illetékes járási földhivatalhoz.

ab) Az FTVR 9. §-ának (5) bekezdése szerint a megváltási árral (térítéssel) kapcsolatban az érdekeltek között felmerült vita eldöntése tartozik a bíróság hatáskörébe. Az FTT 38. §-ának (2) bekezdése e részben még világosabb rendelkezést tartalmaz, amennyiben kimondja, hogy a bíróság hatáskörébe a megváltási árral kapcsolatban a termelőszövetkezet és az érdekelt között felmerült vita eldöntése tartozik. Ebből viszont az következik, hogy az ilyen perekben a peres felek: a volt tulajdonos és az a termelőszövetkezet, amelynek tulajdonába került a föld — nem pedig a földhivatal (miként a mentesítésre irányuló perekben).

ac) A most említett jogszabályokból következik az is, hogy a per megindítására nemcsak a volt tulajdonos jogosult, hanem az a termelőszövetkezet is, amely a föld tulajdonát megszerezte, amennyiben a földhivatal határozatában feltüntetett térítés összegét vagy a térítés kifizetésének határidejét magára nézve sérelmesnek tartja.

ad) Sem az említett, sem más jogszabályok a megváltási árral kapcsolatos per megindítására nem írnak elő határidőt. És minthogy az ilyen per nem államigazgatási határozat megtámadására irányul, nem lehet alkalmazni az Áe. 56. §-ának (4) bekezdésében foglalt, a harminc napos perindítási határidőre vonatkozó rendelkezést sem. Az ilyen per vagyonjogi követelés érvényesítésére irányul, az tehát az elévülési határidőn belül megindítható. Az elévülési határidő a földhivatal határozatának kézbesítésétől kezdődik, azt ugyanis az FTVR 9. §-ának (2) bekezdése szerint meg kell küldeni az érdekelt termelőszövetkezetnek és a föld volt tulajdonosának is.

ae) Eltérő jogszabályi rendelkezés hiányában a perre a Pp. általános hatásköri és illetékességi rendelkezései az irányadók. Ha tehát a per tárgyának az értéke a 300 000 Ft-ot meghaladja, a per a Pp. 23. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja értelmében a megyei bíróság hatáskörébe tartozik, egyébként a Pp. 22. §-ának (1) bekezdése szerint a járásbíróság jár el. A járásbíróság illetékessége szempontjából az illetékességi okok közül az alperes lakóhelye (Pp. 29. §), illetőleg székhelye (Pp. 30. §) jön figyelembe, de igénybe lehet venni az ingatlan fekvése szerinti különös illetékességet (Pp. 35. §) is. Ezek szerint mind a hatásköri, mind az illetékességi szabályok jelentősen eltérnek a mentesítés iránt indított perekben irányadó rendelkezésektől.

af) Az ilyen per is tárgyi költségmentes [3/1961. (XI. 25.) IM, 1/1966. (III. 5.) IM és 5/1969. (VII. 29.) IM sz. rendelettel módosított és kiegészített 2/1958. (II. 16.) IM sz. rendelet 2. § (1) bek. *k)* pontja.]

b) Nem volt egységes az ítélkezési gyakorlat abban a kérdésben sem, hogy a föld jellegére (belterület, külterület, külterületi lakott hely, zártkert), nagyságára, kataszteri tiszta jövedelmére és művelési ágára vonatkozó földhivatali megállapítás köti-e a bíróságot, illetőleg a bírósági eljárás keretében van-e lehetőség ellenbizonyításra.

[32] Lásd a 2. pont *c)* alpontját.

Egyes ítéletekben tükröződő álláspont szerint a földhivatali határozatban foglalt ilyen megállapítás köti a bíróságot, s legfejlebb a föld azonossága kérdésében lehet helye bizonyításnak. Ez álláspont szerint ugyanis az államigazgatási hatáskörben hozott határozat adatainak helyesbítése kizárólag államigazgatási hatáskörbe tartozik. Ha tehát a perben az említett adatok helyességét vitatják, legfeljebb arra van lehetőség, hogy a tárgyalás elhalasztásával a bíróság módot ad az érdekelteknek arra, hogy a határozat tartalmának helyesbítését a földhivatalnál, illetőleg a felettes szervnél szorgalmazhassák.

A térítési összeg felemelése iránt indított egyik perben pl. — amelyben a volt tulajdonos kifogásolta a kataszteri tiszta jövedelem megállapítását és az erdő alacsonyabb termőhelyi osztályba sorolását — az elsőfokú bíróság azzal az indokolással utasította el a keresetet, hogy nem tartozik a bíróság hatáskörébe — sem a terület vonatkozásában, sem a kataszteri tiszta jövedelemmel kapcsolatban — a jogvita elbírálása, s e vonatkozásban a jogorvoslati fórum a megyei földhivatal. A másodfokú bíróság pedig a helybenhagyó ítéletében kimondta, hogy a megváltás alá kerülő föld aranykorona hozama bírósági eljárásban nem lehet vita tárgya. Az a körülmény, hogy a felperes nevén a vonatkozó földnyilvántartási adatokban a megváltás alá került ingatlant milyen aranykorona értékkel tartják nyilván, csak az államigazgatási eljárásban vizsgálható. Az ezzel kapcsolatos esetleges tévedés csak az államigazgatási panaszeljárásban orvosolható. Az ügy a Legfelsőbb Bíróság elnökének törvényességi óvása[33] folytán került a Legfelsőbb Bírósághoz.

Egy másik ügyben — amelyben a volt tulajdonos azzal az indokkal kérte a megváltási ár összegének felemelését, hogy a termelőszövetkezet tulajdonába került ingatlan részben jó minőségű termő szőlő, részben pedig kert és gyümölcsös volt — a járásbíróság a keresetlevelet a földhivatalhoz rendelte áttenni. A végzés indokolása szerint a keresetlevélben érvényesített igény elbírálása nem tartozik a bíróság hatáskörébe, mert nem szorosan a megváltási árral van kapcsolatban. A kifejtett álláspont szerint annak megállapítása, hogy a megváltásra került ingatlan milyen művelési ágú, továbbá hogy beltelki vagy kültelki ingatlan-e, és mennyi a kataszteri tiszta jövedelme, államigazgatási útra tartozik. Ez az ügy a legfőbb ügyész törvényességi óvása[34] folytán került a Legfelsőbb Bírósághoz. (A törvényességi határozatokat később fogom ismertetni.)

Az ellenkező álláspont szerint a megváltással kapcsolatos perben a bíróság a döntés szempontjából jelentős valamennyi tényt önállóan is jogosult, sőt köteles tisztázni, ezért a földhivatali határozat adatainak a helytállóságát is vizsgálhatja, ha azok valóságát a felek valamelyike vitatja, sőt enélkül is, ha a valóságuk iránt kétség merül fel.

Az alábbiakból következően az utóbbi álláspont a törvényszerű.

Az FTVR 5. §-a szerint a kívülállók földjeinek megváltásával kapcsolatos előkészítő munkákat végző s a járási földhivatal által szervezett bizottság állapítja meg a termelőszövetkezet használatában és a kívülállók tulajdonában álló földek területét, művelési ágát, kataszteri tiszta jövedelmét és egyéb adatait, mégpedig az állami földnyilvántartás munkarészei, a termelőszövetkezet által rendelkezésre bocsátott nyilvántartás, a telekkönyv, helyszíni vizsgálat stb. alapján, szükség szerint a tulajdonos személyes meghallgatásával. Az FTVR 6. és 7. §-a szerint a bizottság az általa megállapított adatokat tartalmazó és közszemlére tett kimutatást az érdekeltek észrevételei alapján helyesbíti, a figyelembe nem vett észrevételekre vonatkozóan pedig állásfoglalását jegyzőkönyvben rögzíti. Az FTVR 9. §-ának (1) bekezdése szerint a járási földhivatal a bizottság által megállapított adatok figyelembevételével tünteti fel a határozatában az FTR 15—17. és 20. §-a alapján kiszámított térítés összegét. Az 1969. január 1. napja után bekövetkező változások esetében a járási földhivatal bizottsági eljárás nélkül esetenként hoz határozatot [FTVR 12. § (2) bek.].

A most említett rendelkezésekből következik, hogy amikor a jogszabály [FTVR 9. § (5) bek., FTT 38. § (2) bek.] a megváltási árral (térítéssel) kapcsolatban az érdekeltek között felmerült vita eldöntését a bíróság hatáskörébe utalta, egyben a fent felsorolt mindazon adatok helytállóságának a vizsgálatára is feljogosította, amelyeknek a térítési összeg meghatározása szempontjából jelentősek.

Mindezek alapján a *Polgári Kollégium tanácsvezetői értekezlete* a *10/1970. sz. állásfoglalásában*[35] azt az irányítást adta, hogy *a termelőszövetkezet vagy az állam tulajdonába került földért járó térítési összeg meghatározásánál a bíróságot nem kötik a földhivatal határozatában tett megállapítások. A döntés szempontjából jelentős adatok (belterület, külterület, külterületi lakott hely, zártkert, területmérték, művelési ág, kataszteri tiszta jövedelem stb.) helytállóságát a bíróság vizsgálhatja, s szükség esetén a valóságos tényállást, illetőleg a pontos adatokat megfelelő bizonyítás felvétele útján kell megállapítania.*

Az állásfoglalás indokolása utal arra, hogy a megváltási árral kapcsolatos vita eldöntése nem szűkül le számtani műveletek ellenőrzésére, s ha a földhivatal határozatában tett megállapítások, illetőleg a határozat alapjául szolgáló adatok helytállósága tekintetében kétség merül fel, a bíróságnak megfelelő bizonyítás felvétele

[33] 1970. El. VI. C. 755/2. sz.
[34] Pfl. 30 553/1970/1. sz.
[35] BH 1970. évi 5. sz.

útján kell a valóságos tényállást, illetőleg a pontos adatokat megállapítania.

Az állásfoglalás meghozatalát követően bírálta el a Legfelsőbb Bíróság a fentebb említett két törvényességi óvást. Az állásfoglalásban foglaltakat a felülbírált ügyekre konkrétizálva kimondotta az egyik ügyben: minthogy a jogszabály a megváltási árral kapcsolatos vita eldöntését bírósági hatáskörbe utalja, a bíróság megvizsgálhatja mindazoknak az adatoknak a helytállóságát, amelyeknek a térítési összeg meghatározása szempontjából jelentőségük van. Ehhez képest mindkétfokú bíróság jogszabálysértéssel állapította meg, hogy az ingatlan kataszteri tiszta jövedelmének és az erdő termőhelyi osztályba sorolásának megállapításához szükséges tények vizsgálata nem tartozik a bíróság hatáskörébe. Amennyiben tehát a felek a földhivatal határozatában szereplő megállapítások, illetőleg a határozat alapjául szolgáló adatok helyességének megdöntését célzó bizonyítékokat jelölnek meg, a bíróságnak közvetlenül kell gondoskodnia a helyes tényállás felderítéséről.[36]

A másik ügyben pedig a Legfelsőbb Bíróság a törvényességi határozatában[37] rámutatott arra, hogy a jogerős végzésben foglalt indokolással ellentétben bírósági hatáskörbe tartozik annak elbírálása, hogy a megváltásra került ingatlan milyen művelési ágú. Hiszen a bíróságnak — ezen túlmenően — azt is vizsgálnia kell, hogy a termelőszövetkezeti használatba adott szőlő és gyümölcsös vonatkozásában fennállottak-e a termelőszövetkezet tulajdonába kerülés időpontjában azok a feltételek (FTVR 18—19. §), amelyek megléte esetében az FTR 15. §-ának (3) bekezdése értelmében a termő szőlőért és gyümölcsösért fizetendő térítés összege a föld aranykoronájának 400-szoros szorzószáma — mint felső határ — alkalmazásával állapítható meg.

5. Ami mármost a térítés mértékét és kiszámításának módját illeti, e részben az FTT 11. §-ának és a végrehajtási jogszabályoknak ehhez kapcsolódó rendelkezései az irányadók. Az FTT 11. §-a szerint a termelőszövetkezet a törvény alapján tulajdonába került földért (erdőért, telekért, épületért) a volt tulajdonosnak — meghatározott kivételektől[38] eltekintve — térítést köteles fizetni. A térítés mértékét és módját az FTR 15—20. §-ai és az FTVR 17—23. §-ai szabályozzák. Bár a viták körének szűkítése érdekében e rendelkezések a megváltási ár meghatározásához könnyen ellenőrizhető számítási mód alkalmazását írják elő, s megfelelően differenciálnak a művelési ágak, a bel- és külterületi földek, valamint a termelőszövetkezeti tagok és kívülállók szerint,[39] a jogalkalmazási gyakorlatban mégis több vitás kérdés merült fel. Ezeknek megoldása ugyancsak a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítását igényelte.

a) Mindenekelőtt felvetődött a kérdés az ítélkezési gyakorlatban, hogy az FTR 15. §-ában megjelölt térítési összegek felső határt jelentenek-e, vagy pedig a bíróság a kisajátításról szóló 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 62. §-ának (4) bekezdésében foglalt rendelkezés alkalmazásával magasabb összegű térítést is megállapíthat.

Abban egységes volt a gyakorlat, hogy az FTR 15. §-ának (1) bekezdésében szabályozott esetben, vagyis a kívülállók külterületi és zártkerti földjének megváltása esetében — ha az nem erdő, termő szőlő vagy gyümölcsös — a föld kataszteri tiszta jövedelmének 80-szoros forint összegénél nagyobb — vagy alacsonyabb — összegű térítés nem állapítható meg. A jogszabály ugyanis ez esetben a térítést meghatározott (fix) összegben állapítja meg. Itt tehát nincs szó olyan irányárról, mint pl. a 13/1970. (IV. 21.) PM-IM sz. rendelettel módosított 1/1965. (VII. 24.) PM—IM sz. rendelet (Kr.) 1. §-ában, de az FTR 15. §-ának (1) bekezdése — szemben a (2) bekezdéssel — egyébként sem tartalmaz utalást a kisajátításnál alkalmazandó árra.

Ugyancsak nem volt vitás, hogy az FTR 15. §-ának (3) bekezdése esetében, vagyis a kívülállóknak a külterületen vagy zártkertben levő erdő, termő szőlő és gyümölcsös területéért fizetendő térítés megállapításánál a föld aranykoronájának 400-szoros forint összege felső határ, ennél magasabb összeget tehát a bíróság sem állapíthat meg; nincs azonban elzárva attól, hogy az erdő, a termő szőlő, illetőleg a gyümölcsös tényleges állapotára tekintettel — az FTVR 19., illetőleg 20. §-ában foglalt rendelkezések alkalmazásával — alacsonyabb összegű térítést állapítson meg. Ha pedig a szőlő vagy gyümölcsös nem termő, vagy a telepítésért a termelőszövetkezet már térítést fizetett, a megváltási ár ismét csak fix összeg — az aranykorona 80-szoros forint összege —, amelynél alacsonyabbat a bíróság nem állapíthat meg. Ez utóbbi rendelkezéssel kapcsolatban más vonatkozásban merült fel vita, amire a későbbiekben még kitérek.

Vitás volt azonban az FTR 15. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés helyes értelme. E szerint a belterületen, valamint a külterületi lakott helyeken levő földekért 400 n. ölig a kisajátításnál alkalmazott árat, az ezen felüli területért pedig az (1) bekezdésben meghatározott térítést kell fizetni, s közös tulajdon esetén a 400 n. ölet tulajdonostársanként kell figyelembe venni.

A kisajátításnál alkalmazott árra történt utalásból következik, hogy ilyenkor a kisajátí-

[36] P. törv. I. 20 328/1970/2. sz.

[37] P. törv. I. 20 340/1970/2. sz.

[38] Ezeket a kivételeket az FTT 8. §-a sorolja fel. Eszerint nem kell térítést fizetni a legeltetési társulatok kezelésében és a megszűnt szervezetek tulajdonában volt ingatlanokért és vagyontárgyakért, valamint a földalapi juttatásként vagy egyéb címen a termelőszövetkezet ingyenes és határidő nélküli használatába adott ingatlanokért és vagyontárgyakért.

[39] Vö. a törvény I. fejezetéhez fűzött indokolás 10. pontjával.

tási jogszabályoknak, közelebbről a Kr-nek a telkek értéke megállapítására vonatkozó 16. és köv. szakaszai rendelkezéseit kell alkalmazni. A Kr. 17. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja szerint pedig a telek értékét irányárak alapján kell megállapítani.[40] Minthogy továbbá a 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 62. §-ának (4) bekezdése szerint az irányárak — ha jogszabály másként nem rendelkezik — a bíróságot nem kötik, ez a szabály irányadó akkor is, amikor a bíróság a belterületen, valamint a külterületi lakott helyeken levő földekért — 400 n. ölig — térítést állapít meg.

A 400 n. ölön felüli területért megint csak az FTR 15. §-ának (1) bekezdésében meghatározott fix árat — az aranykorona 80-szoros forint összegét — kell megállapítani (feltéve, hogy a terület nem erdő, termő szőlő vagy gyümölcsös).

Ezekre figyelemmel adta a *Polgári Kollégium* a *363. sz. állásfoglalás*[41] *a) pontjában* azt az irányítást, hogy *a termelőszövetkezet tulajdonába került, a belterületen, valamint a külterületi lakott helyeken levő földért járó térítés megállapításánál 400 n. ölig a kisajátítási kártalanítás szabályait kell alkalmazni, ennélfogva a kisajátítási jogszabályokban meghatározott irányárak a bíróságot nem kötik.*

b) Az FTR 15. §-ának (2) bekezdésében említett 400 n. öl számításbavételével kapcsolatban is vita merült fel a jogalkalmazási gyakorlatban.

Az említett rendelkezés szerint ugyanis a belterületen, valamint a külterületi lakott helyeken levő földekért 400 n. ölig a kisajátításnál alkalmazott — tehát magasabb — árat kell fizetni. A kérdés ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban úgy merült fel, hogy a 400 n. ölet ugyanazon tulajdonos javára földrészletenként (telkenként) kell-e figyelembe venni, avagy a termelőszövetkezet használatába került valamennyi — a belterületen, illetőleg a külterületi lakott helyeken levő — föld után (tehát lényegében csak egyszeresen), s az előbbi esetben a földrészletet a termelőszövetkezet által történt használatbavétel időpontjában vagy az FTT hatálybalépésének napján — 1968. január 1-én — fennállott állapot szerint kell-e meghatározni.

Az első kérdést illetően az ítélkezési gyakorlatban általában az az álláspont alakult ki, hogy *a 400 n. ölet földrészletenként (telkenként) kell számításba venni.* Ez az álláspont törvényszerű, mert az FTR 15. §-ának (2) bekezdése 400 n. ölig a kisajátításnál alkalmazott ár fizetését rendeli, a Kr. 16. és 17. §-a szerint pedig a 400 n. ölet telkenként (földrészletenként) kell számítani.[42] E részben is irányadó azonban a Polgári Kollégium 14. sz. állásfoglalásának[43] *a)* pontja, amely szerint az egymás mellett fekvő, azonos tulajdonban levő földrészleteket egységesen kell számításba venni, ha azok gazdasági egységet alkotnak.

A második kérdést illetően a jogalkalmazási gyakorlatban már nem alakult ki ilyen egyértelmű álláspont. Főleg az államigazgatási szervek helyezkedtek arra az álláspontra, hogy az FTT hatálybalépésekor fennállott helyzet az irányadó. Az FTT 3. §-a ugyanis a törvény hatálybalépésekor termelőszövetkezeti használatban levő földek megváltását rendelte el, ezért csakis az 1968. január 1-i időpont lehet az irányadó a földek állapota tekintetében, amely a termelőszövetkezeti gazdálkodás folytán gyakran eltér a használatbavétel időpontja szerinti állapottól. Figyelembe kell venni továbbá, hogy az állami földnyilvántartásról szóló 1963. évi 32. sz. tvr. végrehajtása tárgyában kiadott 37/1963. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet 6. §-ának (1) bekezdése szerint a földrészlet a föld felszínének természetben összefüggő, állandó tereptárgyak által meg nem szakított, bármilyen nagyságú területe, amelynek minden részére vonatkozóan a kezelési, használati, illetőleg a tulajdoni viszonyok azonosak. Egyébként is az FTR 15. §-ának (2) bekezdése nem telkeket, hanem „földek"-et említ, ami ugyancsak arra utal, hogy földön a termelőszövetkezeti használatnak megfelelően kialakult földet kell érteni. Végül utaltak arra is, hogy ma már nehéz volna megállapítani a termelőszövetkezeti használatba kerülés időpontjában fennállott viszonyokat.

Ez az okfejtés azonban téves. Az FTT 3. §-a a kérdést nem dönti el, mert az a törvény hatálybalépése időpontjának csak annyiban tulajdonít jelentőséget, hogy az ebben az időpontban termelőszövetkezeti használatban levő földek kerülnek termelőszövetkezeti tulajdonba. A földnyilvántartásra vonatkozó idézett rendelkezés sem nyújt eligazítást, mert az csak a földrészlet fogalmát határozza meg, de nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen időpont szerinti földrészletet, illetőleg telket[44] kell figyelembe venni. Annak, hogy az FTR 15. §-ának (2) bekezdése nem telket, hanem „földet" említ, nincs jelentősége, mert a föld gyűjtőfogalom, különben is „a belterületen, valamint a külterületi lakott helyeken levő föld" a 2/1962. (IV. 30.) ÉM—PM sz. rendelet 1. §-a értelmében: telek. Végül a termelőszövetkezeti használatba kerülés időpontjában fennállott területi viszonyok a telekkönyvi betét és a telekkönyvi térkép alapján nagyobb nehézség nélkül feltárhatók.

Ezek után a kérdésre a helyes választ csak abból az alapvető elvből kiindulva lehet megadni, hogy ahol az FTT és végrehajtási jogszabá-

[40] Az új irányártáblázatot a 13/1970. (IV. 21.) PM—IM sz. rendelet melléklete tartalmazza.

[41] BH 1970. évi 3. sz.

[42] A Kr. 16. §-a szerint telek a 2/1962. (IV. 30.) ÉM—PM sz. rendelet 1. §-ában meghatározott földrészlet. Ez utóbbi jogszabály szerint pedig telek — meghatározott földek kivételével — a városok és a községek belterületén, valamint a külterületi települések beépítésre szánt területén levő minden földrészlet. Az FTVR 1. §-ának (3) bekezdése szerint az FTT végrehajtása szempontjából is ezt a rendelkezést kell alkalmazni.

[43] Polgári Elvi Határozatok 161. oldal.

[44] Lásd a 42. lábjegyzetet.

lyai a megváltási ár tekintetében korlátozó rendelkezéseket nem tartalmaznak, a jogos egyéni érdek sérelmével járó ilyen megszorításokat a térítési összeg kiszámításánál sem lehet alkalmazni. A volt tulajdonos nem kerülhet hátrányos helyzetbe annak folytán, hogy a termelőszövetkezet a föld (telek) használatbavételét követően — a saját belső nagyüzemi gazdálkodási (üzemszervezési) érdekeit tartva szem előtt — az eredeti földrészletek (telkek) összevonásával nagyobb földrészleteket alakított ki, illetőleg a földrészletek határait megváltoztatta. A kisajátításnál alkalmazott árra történt utalásból egyébként is világosan kitűnik a jogalkotónak az a szándéka, hogy a volt tulajdonos meghatározott telekhatárig ugyan olyan mértékű térítésben részesüljön, mint ha a földjét kisajátították volna.

E szempontokra tekintettel mondotta ki a *tanácsvezetői értekezlet* 1969. szeptember 15-én.[45] hogy *az FTR 15. §-a (2) bekezdésének alkalmazása szempontjából a földrészletet a termelőszövetkezeti használatba adás időpontjában fennállott állapot szerint kell — a 14. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás a) pontjában foglaltakra is figyelemmel — meghatározni.*

Ezt az álláspontot támasztják alá az FTVR 17—20. §-ában foglalt rendelkezések is, amelyek ugyancsak a használatba vétel időpontját tekintik irányadónak a térítési összeg kiszámításánál.

c) Még nagyobb vitát váltott ki az FTR 15. §-a (2) és (3) bekezdésének egymáshoz való viszonya, közelebbről hogy melyik rendelkezést kell alkalmazni, ha a belterületen vagy a külterületi lakott helyeken erdő, termő szőlő vagy gyümölcsös van.

Az egyik álláspont szerint az FTR 15. §-ának (3) bekezdése arra tekintet nélkül rendelkezik az erdőért, termő szőlőért és gyümölcsösért fizetendő térítésről, hogy az hol fekszik, s így ezt a rendelkezést kell alkalmazni akkor is, ha a föld belterületen vagy külterületi lakott helyen van.

A másik álláspont szerint a térítési összeg meghatározásánál elsődlegesen azt kell vizsgálni, hogy hol fekszik az ingatlan, s csak ezt követően terjedhet ki a vizsgálat arra, hogy erdőről, szőlőről vagy gyümölcsösről van-e szó.

Ez az utóbbi álláspont a helyes — s ezt rögzíti az említett 363. sz. kollégiumi állásfoglalás indokolása is —, mert az FTR 15. §-ának (2) bekezdése a kisajátításnál alkalmazott ár fizetését a belterületen, valamint a külterületi lakott helyeken levő földekért 400 n. ölig arra való tekintet nélkül rendeli, hogy a földön erdő, termő szőlő vagy gyümölcsös van-e.

Az első álláspont tarthatatlanságát mutatja egy egyszerű példa is. Ha a megváltás alá eső 400 n. öles részlegesen közművesített föld a község belterületén fekszik, az FTR 15. §-ának (2) bekezdése szerint alkalmazandó Kr. 17. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja értelmében a térítés összege minimálisan 4000 Ft. Ha viszont ez a terület termő szőlő vagy gyümölcsös, az FTR 15. §-ának (3) bekezdése szerint kiszámított térítés összege — holdanként 20 aranykorona átlagos tiszta jövedelem alapul vételével — mindössze 2000 Ft lenne. Az eltérés jelentősen növekednék, ha a föld nagyközség vagy város belterületén lenne, és még nagyobb mértékben, ha a közművesítettség foka is magasabb lenne. Végeredményben tehát az a tulajdonos kapna alacsonyabb megváltási árat, akinek a belterületen levő földjén termő szőlő vagy gyümölcsös van. Ilyen megoldás az FTT indokolásában is hangsúlyozott[46] jogos egyéni érdek nyilvánvaló sérelmét jelentené, s szemben állna a jogszabály céljával.

Más a helyzet a 400 n. ölön felüli ilyen területért fizetendő térítés összegének megállapításánál. Ilyenkor már jelentősége van annak, hogy a belterületen vagy a külterületi lakott helyen levő földön erdő, termő szőlő vagy gyümölcsös van-e. Az FTR 15. §-ának (2) bekezdése szerint ugyan a 400 n. ölön felüli területért az (1) bekezdésben meghatározott térítést kell fizetni, az (1) bekezdés azonban az aranykorona 80-szoros forint összegével történő számítási mód alól kiveszi a (3) bekezdésben szabályozott eseteket. Az adott esetben pedig éppen arról van szó, hogy a föld, erdő, termő szőlő vagy gyümölcsös. Ilyenkor tehát a 400 n. ölön felüli területért a föld aranykoronájának nem az (1) bekezdés szerinti 80-szoros forint összegét, hanem a (3) bekezdés szerinti 400-szorosáig terjedhető forint összeget kell térítésként megállapítani.

Ezek szerint *a belterületen vagy a külterületi lakott helyen levő 400 n. ölet meghaladó erdő, termő szőlő vagy gyümölcsös megváltási árként 400 n. ölig az FTR 15. §-ának (2) bekezdése szerint a kisajátításnál alkalmazott árat, a 400 n. ölön felüli területért pedig a (3) bekezdés szerint a föld aranykoronájának 400-szoros forint összegéig terjedhető árat kell megállapítani.*

d) Miként már említettem, az FTR 15. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezéssel kapcsolatban más vonatkozásban is probléma merült fel az ítélkezésben. E rendelkezés szerint ugyanis a szőlőért vagy gyümölcsösért fizetendő térítést csak akkor lehet magasabb, a föld aranykoronájának 400-szorosáig terjedhető forint összegben megállapítani, ha a szőlő vagy gyümölcsös termő, és a telepítésért a termelőszövetkezet még nem fizetett térítést. Ellenkező esetben a megváltási ár csupán az aranykorona 80-szoros forint összege. Abban a vonatkozásban pedig, hogy az ültetvényt mikor lehet termő szőlőnek, illetőleg termő gyümölcsösnek tekinteni, az FTVR 18. §-ában foglalt rendelkezések az irányadók. Eszerint a termő jelleg megállapításához három feltétel együttes megléte szükséges:

az ültetvénynek a telepítéstől a közös használatbavétel időpontjáig a Kr. 4. sz. mellékleté-

[45] 1969. El. D. 22/55. sz. jegyzőkönyv.

[46] Vö. az I. fejezethez fűzött indokolás 10. pontjával.

ben megjelölt életkort el kell érnie, illetőleg meg kell haladnia (a direkttermő szőlő azonban — az Othelló fajta kivételével — az ültetvény életkorától függetlenül nem minősíthető termő szőlőnek);

az életkor alapján termőnek minősülő ültetvényt a közös használatba vételig rendszeresen művelni kellett (ellenkező esetben értékelés szempontjából nem lehet termő ültetvénynek tekinteni);

az ültetvénynek a termelőszövetkezeti tulajdonba kerülés időpontjában is termő állapotban kell lennie.

Ez utóbbi feltétellel kapcsolatban vitás volt az ítélkezési gyakorlatban, hogy ha a termelőszövetkezeti használatba vételkor termő állapotban levő szőlő vagy gyümölcsös a termelőszövetkezeti tulajdonba kerülés időpontjában már nincs termő állapotban, a művelési ág változása okának van-e jelentősége a térítési összeg megállapításánál.

Több ítélet arra az álláspontra helyezkedett, hogy az érték megállapításánál a művelési ág változásának okát nem lehet vizsgálni. Ha a szőlő vagy a gyümölcsös a közös használatbavétel idején termő állapotban volt, de a termelőszövetkezeti tulajdonba kerülés időpontja előtt pl. a termelőszövetkezet a szőlő vagy gyümölcsös telepítést felszámolta, a térítés szempontjából ennek nincs jelentősége. Az FTVR említett 18. §-a ugyanis együttes feltételeket ír elő. Ha ezek bármelyike hiányzik, további vizsgálódásnak nincs helye, és így csak az alacsonyabb szorzószámot lehet alkalmazni.

Egyes ítéletekben tükröződő álláspont szerint viszont a magasabb szorzószám alkalmazása lehetséges abban az esetben, ha a bevitelkor még jó termőállapotban levő szőlő a termelőszövetkezet gazdálkodása érdekében került felszámolásra. A művelési ág kedvezőtlen irányú megváltozása ugyanis nem járhat a tulajdonosra hátrányos következményekkel. A jogszabályban írt — legutóbb említett — feltétel csak azokra az esetekre vonatkozik, amikor a művelési ág megváltozása a növénykultúra természetes kiöregedése folytán következett be.

Egy konkrét ügyben pl. a másodfokú bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a volt tulajdonos a termő szőlőre megállapított magasabb, a föld kataszteri tiszta jövedelmének 400-szoros forint összegéig terjedhető térítésre tarthat igényt, bár a szőlő a termelőszövetkezet tulajdonába kerülése időpontjában már nem volt termő. A termelőszövetkezet ugyanis részben megfelelő munkaerőkapacitás hiányában, részben pedig mert a szőlő távolabb esett a földektől, 1967-ben kivágta a tőkéket. Az indokolás szerint a termelőszövetkezet a föld feletti rendelkezési joga alapján vágta ki a termőképes szőlőt, az ebből származó hátrányos következményeket azonban nem lehet áthárítani a volt tulajdonosra, mert a törvény indokolása szerint az új szabályozás körében a jogos érdekek nem szenvedhetnek sérelmet.

Ebben az ügyben a Legfelsőbb Bíróság a törvényességi óvás folytán hozott határozatában[46a] már 1969 novemberében kimondotta, hogy a jogszabály nem engedi meg annak vizsgálatát: a termelőszövetkezet használatába kerülése idején termő szőlőnek minősülő föld utóbb milyen okból vesztette el ezt a jellegét, következésképpen közömbös, hogy a termelőszövetkezet változtatta-e meg és milyen okból az ingatlan művelési ágát.

Ez az álláspont helytálló. Az FTVR fentebb említett 18. §-a egyértelműen rendelkezik úgy, hogy az ültetvényt — az egyéb feltételek fennlálása esetén is — csak akkor lehet termőnek tekinteni, ha az a termelőszövetkezeti tulajdonba kerülés időpontjában *is* termő állapotban van. Ez objektív feltétel, s a jogszabály nem teszi lehetővé a feltétel hiányára vezető okok vizsgálatát. Nincs tehát jelentősége annak, hogy a közös használatbavételkor még termő állapotban levő szőlő vagy gyümölcsös terület művelési ágában bekövetkezett változás a növénykultúra elöregedése folytán vagy egyéb okból történt természetes kipusztulás avagy a nagyüzemi gazdálkodás célszerű kialakítása érdekében következett-e be.

Ilyen okfejtés alapján állapította meg *a Polgári Kollégium tanácsvezetői értekezlete a 9/1970. sz. állásfoglalásában*,[47] hogy *ha a termelőszövetkezeti használatbavételkor termő állapotban levő szőlő vagy gyümölcsös a termelőszövetkezeti tulajdonba kerülés időpontjában már nincs termő állapotban, a megváltási ár az aranykorona 80-szoros forint összege.*

Az állásfoglalásnak megfelelő okfejtéssel hagyta helyben utóbb a Legfelsőbb Bíróság a másodfokú elbírálás végett hatáskörébe vont két ügyben[48] az elsőfokú bíróság ítéletét, amelyben a megváltási ár felemelése iránti keresetet elutasította. A kérdéses ingatlanok 1969. január 1-én — amely időponttal a termelőszövetkezet tulajdonába kerültek — már nem szőlő, hanem egyéb művelésű területek voltak, mert a szőlőt a termelőszövetkezet már jóval előbb kiszántotta. A Legfelsőbb Bíróság ítéletének indokolása szerint a jogszabály nem engedi meg annak vizsgálatát, hogy a termelőszövetkezet használatába kerülése idején termő szőlőnek minősülő föld utóbb milyen okból — a természetes kipusztulás vagy esetleg a termelőszövetkezet elhatározásának következményeként — vesztette el ezt a jellegét.

e) E körbe tartozik az a kérdés is, hogy ha a telepítésért a termelőszövetkezet még nem fizetett térítést [FTR 15. § (3) bek.], és az FTVR fentebb említett 18. §-ában meghatározott feltételek fennállanak, a szőlőért, illetőleg a gyümölcsösért fizetendő térítés összegét milyen szempontok figyelembevételével kell kiszámíta-

[46/a] P. törv. I. 20 954/1969/2. sz.
[47] BH 1970. évi 5. sz.
[48] Pf. I. 20. 162/1970. és Pf. I. 20 163/1970. sz.

ni, tekintettel arra, hogy az FTR 15. §-ának (3) bekezdésében említett ár — a föld aranykoronájának 400-szoros szorzata — nem fix összeg, hanem csak felső határ. E vonatkozásban az FTVR 19. §-a ad eligazítást. Eszerint a termő szőlőért és gyümölcsösért az aranykorona 400-szoros szorzatáig terjedő térítés akkor fizethető, ha a szőlő és a gyümölcsös a 18. § szerint termőnek minősül, a tulajdonos telepítési költségtérítésben nem részesült, és a szőlő a használatbavétel időpontjában legalább 90%-os, a gyümölcsös pedig legalább 95%-os beállítottságú volt. Az ezen aluli beállítottság esetén a térítés mértékét a tőhiány arányában a 80-szoros szorzatig csökkentve kell kiszámítani.

Ennek figyelembevételével döntött a Legfelsőbb Bíróság a fellebbezések elbírálása végett hatáskörébe vont egyik ügyben.[49] A tényállás szerint a perbeli ingatlan a termelőszövetkezet használatába kerülése idején, 1960-ban 20—25 éves életkorú és 80—85%-os, a termelőszövetkezet tulajdonába kerülése időpontjában, 1969. január 1-én pedig 65—70%-os beállítottságú termő állapotban levő szőlő volt, azt a tulajdonos a használatbavétel időpontjáig rendszeresen művelte, s ezért telepítési költségtérítésben nem részesült. A Legfelsőbb Bíróság az ítéletében rámutatott arra, hogy mivel *a szőlőnek a termelőszövetkezet használatába kerülése idején a beállítottsága már nem érte el a 90%-ot, hiányzik a harmadik feltétele annak, hogy a térítést az aranykorona 400-szoros szorzatában lehessen megállapítani.* Erre figyelemmel az elsőfokú bíróság helyesen alkalmazta a csökkentett 300-as szorzószámot. Ennél kisebb szorzószám alkalmazása viszont a per adataira figyelemmel a volt tulajdonos jogos érdekeinek indokolatlan sérelmével járna, hiszen a szőlőingatlan még jelenleg is olyan állapotban van, hogy azt 1969-ben is 600 Ft haszonbér ellenében lehetett hasznosítani.

f) Az FTR 15. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezés alkalmazásával kapcsolatban merült fel az a kérdés is, hogy a telepítési költségért és a zöldleltárért állapítható-e meg térítés.

Az említett rendelkezés szerint ugyanis ha a szőlő vagy gyümölcsös nem termő, vagy a telepítésért a termelőszövetkezet már térítést fizetett, a megváltási ár az aranykorona 80-szoros forint összege. Az aranykorona 400-szoros szorzatáig terjedő térítés fizetését az FTVR 19. §-a is csak akkor teszi lehetővé, ha — többek között — a tulajdonos telepítési költségtérítésben nem részesült. A kérdés úgy merült fel, hogy a szőlő, illetőleg a gyümölcsös a termelőszövetkezet tulajdonába kerülés időpontjában már nem volt termő állapotban, s a tulajdonos ez okból nem kaphatott magasabb térítést,[50] viszont a telepítésért sem kapott még térítést.

Volt olyan — elszigetelt — álláspont is, amely szerint ilyen esetben a volt tulajdonos igényt tarthat a telepítési költségek megtérítésére, hiszen a szőlőt, illetőleg a gyümölcsöst a termelőszövetkezet éveken át hasznosította, s ha már a volt tulajdonos nem kaphat magasabb térítést — mert a termelőszövetkezet tulajdonába kerülés időpontjában a föld művelési ága már megváltozott —, legalább a telepítési költségek megtérítésével kell a jogos egyéni érdeket kielégíteni.

Az ítéletekben tükröződő általános álláspont szerint azonban a törvény nem ad módot arra, hogy a termőnek nem minősülő szőlő vagy gyümölcsös megváltása esetén a bíróság telepítési költség vagy zöldleltár címén külön térítést ítélhessen meg.

Ez utóbbi álláspontot foglalta el a *Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma* is a *363. sz. állásfoglalás*[51] *c) pontjában*, amely kimondotta, hogy (a lebontott épületért és) *a telepítési költségekért térítés nem állapítható meg.* Az állásfoglalás indokolása szerint az FTR 15. §-ának (3) bekezdésében és az FTVR 19. §-ában foglalt — fentebb említett — rendelkezések egyben azt is jelentik, hogy a magasabb térítési összeg magában foglalja a telepítési költségeket is, és külön rendelkezés hiányában nem illeti meg térítés a volt tulajdonost sem a telepítési költségekért, sem a megváltás alá került földön levő növényzetért.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy az FTT 11. §-a kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a termelőszövetkezet a tulajdonába került földért (erdőért, telekért, épületért) köteles a volt tulajdonosnak térítést fizetni, éspedig a Minisztertanács által meghatározott mértékben és módon. Ezen túlmenő térítések tehát nem fizethetők. Ebből azonban az is következik, hogy mindezek nem vonatkoznak arra az esetre, amikor a térítési összeget a kisajátítási kártalanításra vonatkozó jogszabályok alapján kell megállapítani [FTR 15. § (2) bek.].[52]

g) Részben az FTR 15. §-ának (3) bekezdésében, illetőleg az FTVR 20. §-ában foglalt árhatárokkal, részben a *4. b)* pontban taglalt bírósági hatáskörrel kapcsolatban merült fel az a kérdés, hogy a bíróság az erdő termőhelyi osztályba sorolásának megfelelően és a jogszabályok által meghatározott értékhatáron belül megállapított megváltási árat felemelheti-e.

A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás folytán hozott egyik határozatában[53] rámutatott arra, hogy téves a járásbíróságnak az az elvi álláspontja, mely szerint ha a járási földhivatal a megváltási árat a jogszabályban írt 80—400-szoros szorzószám határain belül állapítja meg, a bíróság az így megállapított megváltási árat nem emelheti fel. *A bíróságnak — ha vitás — a*

[49] Pf. I. 20 312/1970/11. sz.
[50] Vö. a *d)* pontban kifejtettekkel.
[51] BH 1970. évi 3. sz.
[52] PK 363. sz. állásfoglalás indokolásának utolsó bekezdése.
[53] P. törv. I. 20 363/1970/2. sz.

termőhelyi osztályba sorolás helyességéről, valamint ezen belül a jellemző tényezők figyelembevételéről nemcsak joga, de kötelessége is meggyőződni, mert ellenkező esetben a megváltási árral kapcsolatban felmerült vita eldöntése csupán annak ellenőrzésére szorítkoznék, hogy a földhivatal a jogszabályban meghatározott szorzószámot a megadott keret határain belül alkalmazta-e.

h) A kívülállók tulajdonából a termelőszövetkezet tulajdonába kerülő földön levő épületért fizetendő megváltási árral kapcsolatban az a kérdés merült fel az ítélkezési gyakorlatban, hogy van-e jelentősége a forgalmi árnak.

Az FTR 17. §-ának (1) és (2) bekezdése ugyanis csak azt a rendelkezést tartalmazza, hogy az ilyen épületért a termelőszövetkezet megváltást fizet, vagy hozzájárulhat ahhoz, hogy azt a tulajdonos — az építésügyi hatóság engedélyével — lebontsa és elvigye, továbbá hogy a megváltási árat megegyezéssel kell megállapítani, amely azonban nem haladhatja meg a kisajátítás esetén fizetendő kártalanítás mértékét.

Egyes ítéletekben tükröződő álláspont szerint: minthogy az épületért fizethető térítés felső határát a jogszabály a kisajátítási kártalanítás mértékére történt utalással korlátozza, az épület forgalmi értékének a jelentősége akként érvényesül, mint a kisajátításnál. Erre az álláspontra helyezkedett a *Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma* is azzal, hogy tehát e tekintetben is irányadó a PK 11. sz. állásfoglalás.[54] Ennek megfelelelően a *363. sz. állásfoglalás*[55] *b) pontjában* kimondotta, hogy *az épület megváltási árának megállapításánál a forgalmi értéket úgy kell figyelembe venni, mint a kisajátítási kártalanítás megállapításánál.*

i) Az FTR 17. §-ában foglalt rendelkezés vetette fel azt a jogalkalmazási kérdést is, hogy lehet-e térítést igényelni a kívülállók tulajdonából a termelőszövetkezet tulajdonába kerülő földön levő egyéb létesítményért. A megváltási ár felemelése iránt indított egyik perben pl. a volt tulajdonos arra alapította kereseti kérelmét, hogy a földhivatal a földön levő *artézi kút* után nem állapított meg térítést. A másodfokú bíróság az FTR 17. §-ának (1) bekezdésében foglalt abból a rendelkezésből, hogy a termelőszövetkezet csak a tulajdonába kerülő földön levő épületért fizet megváltást, azt a következtetést vonta le, hogy az épületen kívül más építményért nem lehet megváltási árat megállapítani.

A Legfelsőbb Bíróság a törvényességi óvás folytán hozott határozatában[56] ellenkező álláspontra helyezkedett. Eszerint az FTT 11. §-ához kapcsolódó jogszabályi rendelkezésekből következik, hogy a törvényhozó a volt tulajdonos részére még a termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő földön levő, hasznot hajtó növénykultúra (termő szőlő és gyümölcsös) után is térítést kívánt biztosítani. E törvényhozói célkitűzések szem előtt tartásával ugyanígy *indokolt a térítés megállapítása olyan építmények után, amelyek a tulajdonos-változás idején, sőt azt követően is, az adott földterület hozamát tartós jelleggel jelentős mértékben növelik.* Az adott esetben nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a jelentős vízhozamú artézi kút felhasználásával a termelőszövetkezet a megváltás alá eső földterületen és annak környékén olyan öntözéses gazdálkodást folytathat, amely nagymértékben előmozdítja a föld célszerűbb és eredményesebb művelését; egyidejűleg pedig a hagyományos művelési módhoz képest elérhető nagyobb terméshozam folytán a termelőszövetkezet részére anyagi előnyt is biztosít.

Rámutatott még a Legfelsőbb Bíróság, hogy a másodfokú bíróság döntése megalapozatlan is, mert az FTR 17. §-ában biztosított választási jog tekintetében a termelőszövetkezettől nem kért nyilatkozatot.

j) Az épületekért fizetendő megváltási árral kapcsolatban vitás volt az ítélkezési gyakorlatban, hogy a lebontott épületért állapítható-e meg térítés.

Az ítéletekben általában az az álláspont jutott kifejezésre, hogy a használatbavétel után a termelőszövetkezet által lebontott épületért térítés nem fizethető. Az FTR fentebb említett 17. §-a (1) és (2) bekezdésében foglalt rendelkezésekből ugyanis az következik, hogy ha a felek az épület elvitele vagy megváltási ára tekintetében nem jutottak megegyezésre, a bírósági út nyitva áll ugyan, a bíróság azonban kötve van az FTT rendelkezéseihez. Az FTT pedig az épületek térítésénél a tulajdonbavétel időpontjában fennálló állapotot tekinti irányadónak.

Ezzel szemben — elvétve ugyan, de — volt ellenkező álláspont is, amely abból indult ki, hogy méltánytalan lenne, ha a termelőszövetkezet használatába került és általa lebontott épület után a volt tulajdonos nem kapna térítést.

Az előbbi álláspont a törvényszerű. Az FTR 17. §-ának (1) bekezdése ugyanis csak „a termelőszövetkezet tulajdonába kerülő földön levő épületért" írja elő megváltás fizetését. Olyan épületért tehát, amely a földnek a termelőszövetkezet tulajdonába kerülése időpontjában már nincs meg, a volt tulajdonos nem követelhet térítést, s e vonatkozásban — eltérő jogszabályi rendelkezés hiányában — nincs jelentősége annak, hogy ebben az időpontban azért nincs már épület a földön, mert az összedőlt, vagy mert azt a termelőszövetkezet már korábban lebontotta.

[54] Polgári Elvi Határozatok 158. oldal. Eszerint: „A kisajátítási kártalanítási összeg megállapításánál mindazokban az esetekben, amikor az 1/1965. (VII. 24.) PM—IM számú rendelet irányárakat állapít meg, a rendeletben, illetőleg mellékleteiben meghatározott irányárakból kell kiindulni. A kártalanítási összeg megállapításánál a forgalmi értéknek is jelentősége van, ezért — ha a valóságos érték megállapítása céljából szükséges — a forgalmi értéket is fel kell deríteni."

[55] BH 1970. évi 3. sz.

[56] P. törv. I. 20 329/1970/2. sz.

Ilyen okfejtés alapján adta a *Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma* a *363. sz. állásfoglalásának*[57] *c) pontjában* azt az irányítást, hogy a *lebontott épületért* (és a telepítési költségekért) *térítés nem állapítható meg.*

6. Az FTT 33. és 34. §-ában foglalt rendelkezések szerint térítés ellenében állami tulajdonba kerültek a magántulajdonban levő azok a külterületi földek, amelyeket haszonbérlet vagy ingyenes használatba adás alapján állami gazdaság vett kezelésbe, továbbá az állami erdőgazdaság (állami gazdaság) haszonbérletébe került erdők, végül a termelőszövetkezeti tagoknak más község (város) területén fekvő azok a földjei, amelyek nem kerülhetnek vagy nincsenek átadva termelőszövetkezeti használatba.

a) E rendelkezésekkel kapcsolatban bizonytalanság volt tapasztalható az ítélkezési gyakorlatban, hogy az ilyen földek után járó térítés tekintetében van-e helye bírósági eljárásnak.

Egyes határozatokban tükröződő álláspont szerint a megváltási árral kapcsolatban csak a termelőszövetkezet és az érdekelt között felmerülő vita eldöntése tartozik bírósági hatáskörbe, az állami tulajdonba került föld után járó térítéssel kapcsolatos jogvita ellenben nem vihető bírósági útra. Ennek az álláspontnak az az indoka, hogy bár az FTVR 46. §-ának (1) bekezdése szerint a térítés tárgyában hozott határozat elleni jogorvoslatra megfelelően alkalmazni kell — többek között — a 9. §-ban foglalt rendelkezéseket, a 9. § (5) bekezdése pedig a megváltási árral (térítéssel) kapcsolatban az érdekeltek között felmerült vita eldöntését a bíróság hatáskörébe utalja, de zárójelben utal az FTT 38. §-ának (2) bekezdésére, e szerint viszont a megváltási árral kapcsolatban csak a termelőszövetkezet és az érdekelt között felmerült vita eldöntésére van hatásköre a bíróságnak.

Az ellenkező álláspont azzal érvel, hogy az FTVR 46. §-ának (1) bekezdése a 9. §-ban (és a felsorolt más §-okban) foglalt rendelkezés „megfelelő" alkalmazását írja elő, ez pedig azt jelenti, hogy alkalmazni kell a 9. § (5) bekezdésében foglalt rendelkezést is, a bírósági út tehát az állami tulajdonba került ingatlanok után járó térítés vonatkozásában is igénybe vehető.

A bizonytalanságot kétségtelenül az FTVR 9. §-a (5) bekezdésének és az FTT 38. §-a (2) bekezdésének eltérő szóhasználata okozza. Az előbbi „az érdekeltek között", az utóbbi pedig „a termelőszövetkezet és az érdekelt között" felmerült vita eldöntését utalja bírósági hatáskörbe. A kérdés megoldását azonban nem az e §-okban tapasztalható látszólagos ellentmondás feloldásával kell keresni, hanem az FTVR 46. §-ában foglalt rendelkezés helyes értelmének feltárásával. Ez pedig a határozathozatalra, az állami tulajdonba kerülő földért és erdőért járó térítés összegének kiszámítására, a határozat elleni jogorvoslatra a 9, 17—20. és 22. §-okban foglalt rendelkezések megfelelő alkalmazását írja elő. Alkalmazni kell tehát a 9. § (5) bekezdésében foglalt azt a rendelkezést is, amely szerint a termelőszövetkezet tulajdonába került föld megváltási árával kapcsolatban az érdekeltek (ti. a termelőszövetkezet és a volt tulajdonos) között felmerült vita eldöntése a bíróság hatáskörébe tartozik. Hasonló rendelkezést tartalmaz a zárójelben felhívott FTT 38. §-ának (2) bekezdése is. Ez végeredményben azt jelenti, hogy az állami tulajdonba került föld megváltási árával kapcsolatban az érdekeltek — ti. az állami gazdaság (állami erdőgazdaság) és a volt tulajdonos — között felmerült vita eldöntése ugyanúgy a bíróság hatáskörébe tartozik, mint a termelőszövetkezet és a volt tulajdonos között felmerült vitáé.

S végül még egy érvet: az FTVR 46. §-ának (1) bekezdéséből kitűnően mind a határozathozatalra, mind a térítés összegének kiszámítására ugyanazokat a rendelkezéseket kell alkalmazni, mint a termelőszövetkezeti tulajdonba került földeknél. Ebből is következik, hogy a földhivatali határozatnak a térítésre vonatkozó része elleni jogorvoslatra is ugyanaz a rendelkezés irányadó. Ez pedig az FTVR 9. §-ának a bírósági hatáskört megállapító (5) bekezdése és az FTT 38. §-ának azonos tartalmú (2) bekezdése.

Mindezzel összhangban állapította meg a *Polgári Kollégium tanácsvezetői értekezlete* a *11/1970. sz. állásfoglalásában*[58], hogy *az 1967. évi IV. tv. alapján állami tulajdonba vett föld megváltási árával kapcsolatos vita eldöntése a bíróság hatáskörébe tartozik.*

Az állásfoglalás indokolása szerint a jogszabályalkotó szándéka nyilvánvalóan nem irányult arra, hogy megfossza a perindítás lehetőségétől az állami tulajdonba került föld korábbi tulajdonosát, ugyanakkor amikor a korábbi tulajdonos számára lehetővé teszi a termelőszövetkezeti tulajdonba került föld után járó megváltási árral kapcsolatos igénynek bírósági úton való érvényesítését.

b) Ugyancsak vitás, hogy az állami tulajdonba került föld után járó térítéssel kapcsolatos perben az állam, az állami gazdaság vagy pedig a járási tanács végrehajtó bizottságának pénzügyi osztálya szerepel-e peres félként.

Az FTVR 46. §-ának (2) bekezdése szerint ugyanis az állami tulajdonba vett ingatlanokért járó térítést a járási tanács végrehajtó bizottságának pénzügyi osztálya fizeti ki. A termelőszövetkezeti tulajdonba került földek megváltási árával kapcsolatban keletkezett perekben a peres felekről kifejezett rendelkezést tartalmaz az FTT 38. §-ának (2) bekezdése. Eszerint peresfelek: a termelőszövetkezet és az érdekelt (a volt tulajdonos). Nincs viszont ilyen rendelkezés az állami tulajdonba került földek megváltási árával kapcsolatos perek vonatkozásában. Az FTVR 46. §-ának (1) bekezdése szerint alkalma-

[57] BH 1970. évi 3. sz.

[58] BH 1970. évi 5. sz.

zandó 9. § (5) bekezdése csak az „érdekeltek" között felmerült vitáról szól. Márpedig érdekelt lehet nemcsak az az állami gazdaság (állami erdőgazdaság), amelynek kezelésében van a föld, hanem a térítést kifizető pénzügyi osztály is.

A kérdés megoldásánál a Ptk. 26. és 27. §-ában foglalt rendelkezésekből kell kiindulni. Ez utóbbi szerint a pénzügyminiszter (vagy az a más állami szerv, amelynek útján ezt a jogkörét gyakorolja, vagy amelyre átruházza) csak akkor képviseli az államot, ha a polgári jogviszonyban közvetlenül vesz részt. A Ptk. 26. §-ának (2) bekezdése szerint az állam közvetlenül akkor lép polgári jogviszonyba, ha — egyéb feltétel mellett — az a vagyontárgy, amelyre a jogviszony vonatkozik, egyik állami szerv kezelésébe sem tartozik. Ezt a szabályt — az FTT 20. §-a értelmében — a földjogi jogviszonyok körében is alkalmazni kell. Márpedig itt éppen állami szerv (állami gazdaság, állami erdőgazdaság) kezelésében levő, illetőleg kezelésébe kerülő földekről van szó. Peres félként tehát csak a földet kezelő állami gazdaság (állami erdőgazdaság) szerepelhet, annál is inkább, mert az állami tulajdonban álló ingatlanok kezeléséről szóló 9/1969. (II. 9.) Korm. sz. rendelet 6. §-a szerint a kezelő az állami ingatlan tekintetében a tulajdonost megillető jogokat gyakorolja, és a tulajdonos kötelezettségeit teljesíti.

Emellett szól az FTVR 45. §-ának *a)* pontjában foglalt rendelkezés is, amelynek értelmében a megváltással kapcsolatos előkészítő munkálatokat végző bizottságba (3. §) — a termelőszövetkezet vezetőségének megbízottja helyett — tagként be kell vonni „az érdekelt állami gazdaság, állami erdőgazdaság" megbízottját.

III. Az FTT általános indokolása szerint a bíróságok helyes gyakorlata jelentős segítséget nyújtott azoknak a földbirtokpolitikai rendelkezéseknek a hatályosulásához, amelyeknek az volt a célja, hogy — a kivételesen indokolt földkiadástól eltekintve — a földek ne kerülhessenek el a termelőszövetkezettől. Ez az ítélkezési gyakorlat egyben támogatta az arra irányuló törekvéseket, hogy a földrendezésekkel nagyüzemi táblákba összevont földek még abban az esetben is a termelőszövetkezetek használatában maradjanak, ha a használat alapjául szolgáló jogviszony megváltozik vagy megszűnik.

Ennek a helyes bírósági gyakorlatnak a kialakulását nagymértékben segítette a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége. Elég, ha csak a PK 860. számú kollégiumi állásfoglalásra[59] utalok, amely a termelőszövetkezet közös vagyonához tartozó föld kiadása és az ilyen földre vonatkozó haszonbérleti jogviszony tartalma és megszüntetése tekintetében adott iránymutatást a bíróságok részére.

Remélhető, hogy az FTT és végrehajtási jogszabályai egyes rendelkezéseinek értelmezésével kapcsolatos új állásfoglalások, valamint a Legfelsőbb Bíróságnak a földjog körébe tartozó elvi tartalmú határozatai jelentős mértékben segítik a földtulajdon és a földhasználat egységének fokozatos megteremtését szolgáló bírósági gyakorlatot. Az ilyen bírósági gyakorlat egyben erősíti a szocialista termelési viszonyokat, elősegíti a zavartalan nagyüzemi gazdálkodást, hozzájárul a termelőszövetkezetek gazdasági önállóságának megszilárdításához s mindezeken keresztül a szocialista mezőgazdaság továbbfejlesztéséhez.

Gellért György

[59] BH 1964. évi 9. sz. PJD II. 538. sz.

A KGST-államok szervezetei közti jogviták elbírálásáról

1. A KGST-államok közti együttműködés *fejlesztése* napirenden van, éspedig nemcsak az áruszállítások kiterjesztése, hanem a kooperáció minden lehetséges vonatkozásában, egyebek között a tudományos-technikai tökéletesítés problémáinak közös erővel való megoldása érdekében is.[1] Az egyre jobban kiterjedő és elmélyülő, sokrétű együttműködés különböző jogviszonyokban realizálódik, amelyek során a felek legjobb akarata, őszinte baráti kapcsolata mellett sem kerülhető el *viták* felmerülése akár a szerződési rendelkezések hézagai, akár előre nem látott körülmények beállta, akár pedig más okok folytán. Az ilyen viták gyors, minél kisebb költséggel járó elbírálása fontos feltétele annak, hogy az adott viszonyok eredményesen, minél kisebb zavarral fejlődjenek tovább.

A viták, amelyek elbírálásával foglalkozni kívánunk, tág területet ölelnek fel; itt csupán alanyaik és tárgyuk tekintetében kívánjuk körülhatárolni azokat.

Ami e viták alanyait illeti, a KGST államokban működő vállalatok, illetőleg intézmények közti vitákra gondolunk. Nem tartjuk kizártnak, hogy viták keletkezzenek az együttműködés vonalán *a KGST tagállamai, kormányai, miniszterei között,* de e viták a *KGST megfelelő szervein belül* nyerhetnek rendezést. Nem látjuk kialakultnak azokat a szankciókat sem, amelyek az ilyen magas szintű felek kötelezettségvállalásához fűződhetnek. A KGST tagjainak egymásközti viszonyában az államok szuverénitása érvényesül, ennek folytán sem gondolunk most valaminő, az államok felett elhelyezkedő bíróság létesítésére. Vizsgálódásunk célja tehát *az együttműködést megvalósító szervezetek* közti viták elbírálásához kapcsolódik.

Tárgyilag olyan viták elbírálására gondolunk, amelyek a polgári ügy fogalmi körébe tartoznak. A polgári ügy fogalma nincs irodalmunkban kimunkálva, de tág értelemben olyan ügy a polgári ügy, amelyben egyenrangú, illetőleg egyenjogú felek alanyi jogainak védelméről van szó, s a bíróság beavatkozása a jog érvényesülése során felmerülő akadályok folytán válik szükségessé.[2]

A polgári ügyek elbírálásának hazai és általában a szocialista államokban ismert szervei a döntőbizottságok és a bíróságok, továbbá a választottbíróság. Eltekintünk itt a polgári ügynek tekinthető jogviták elbírálására létesített bíróságon kívüli szervektől, olyanoktól, mint pl. a munkaügyi döntőbizottságok, hiszen senkinek sem juthat eszébe olyan gondolat, hogy a KGST államainak szervezetei között keletkező viták elbírálására valaminő speciális szerveket kellene létesíteni.

A *gazdasági döntőbizottság* a KGST államok szervezetei közti viták elbírálására nem jöhet számításba, mivel a gazdasági döntőbizottság valamennyi szocialista államban az adott állam szocialista szervezetei közti viták elbírálására jött létre: e specialista szervezetek hivatottak az adott állam népgazdasági tervét kisebb-nagyobb kötöttséggel lebonyolítani, s a gazdasági döntőbizottság e terv talaján vizsgálja meg s dönti el az adott állam szervezetei közti vitákat, amelyekre vonatkozólag a hatásköri szabályok az egyes államokban több-kevesebb kivételt állapítanak meg a gazdasági döntőbizottság hatásköre alól.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy eltérő rendelkezések hiányában a KGST-államok szervezetei közti viták elbírálása *a bíróság* feladata, mégpedig annak a bíróságnak a feladata, amelynek joghatósága, hatásköre és illetékessége az adott ügy vonatkozásában a nemzeti perjogi szabályozás szerint megállapítható.

Felesleges itt e három fogalom taglalásába bocsátkozni a tárgyalt nemzetközi vonatkozású polgári ügyek tekintetében, elegendő utalni arra, hogy a KGST-tagállamok egymással jogsegélyszerződéseket létesítettek, ezek általában biztosítják kölcsönösen az egyes szerződő államokban hozott ítéletek végrehajtását. Végeredményben tehát pl. magyar bíróság jogosult elbírálni belföldi gazdasági szervezet perét bármely más KGST-állam szervezete ellen, ha a hazai bíróságnak az adott ügyben hatásköre és illetékessége megállapítható. A hatáskör és illetékesség, még közelebbről maga *az illetékesség* alátámasztja a jogsegélyegyezményre tekintettel a hozott ítéletnek a másik peres fél államában való elismerését és végrehajtását. Belföldi bíróság előtt belföldi külkereskedelmi vállalat — végső következtetés szerint, elvont értelemben — bármely más KGST-tagállamban működő külkereskedelmi vállalat ellen bármely ügyét megindíthatná arra hivatkozással, hogy a külföldi alperesnek belföldön lefoglalható vagyona van,[3] hiszen a külföldi vállalatnak rendszerint van vagyona belföldön követelés formájában, vagy ha ilyen nincs, az könnyen előidézhető. Az ekként megalapozott illetékességgel rendelkező belföldi bíróság ítélete a külföldi alperes tagállamában végrehajtható lenne.

Csakhogy a külföldi alperes belföldi vagyonának mesterséges előidézése esetén a hazai bíróság illetékességére való hivatkozás már a joggal való visszaélés határát súrolná, amelynek a polgári törvénykönyvben foglalt tilalmát[4] ál-

[1] L. *Farkas Károly:* A KGST integrációs programjával kapcsolatos egyes jogi kérdések. Külkereskedelmi Jog 1970. évi 4. sz.

[2] L. *Révai Tibor:* A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban. Budapest, 1970. 24—25. old.

[3] Ilyen illetékességről rendelkezik a *Pp* 32. §-ának (3) bekezdése.

[4] A joggal való visszaélés tilalmának a *Ptk* 5. §-ában rögzített elvét jogrendszerünk általános érvényű elvének tekinthetjük.

talános érvényűnek, a polgári eljárás területére is kiterjeszthetőnek tartjuk.

Másfelől a per alapjául szolgáló gazdasági, illetőleg anyagi jogi viszonyoknak jellegüknél fogva befolyással kell lenniük a perjogi szabályozásra is. A KGST tagállamai közti viszonyok a kölcsönös barátság és együttműködés jegyében alakulnak, s ebben a szellemben szükséges az általunk most vizsgált perek elbírálásának elveit és szabályait is meghatározni.

Mesterséges *illetékességalapítás* helyett tehát általában azzal kell számolnunk, hogy a hazai szervezet perének elbírálása céljából a külföldi vállalat államának bíróságához kénytelen fordulni. Ez viszont a bírósági elbírálással szemben *a választottbíráskodás* előnyeit hozza előtérbe. Ezeket az előnyöket a KGST-államok szervezetei között lehetséges viták keretein túlmenően, a nemzetközi kereskedelem vonatkozásában általában három csoportba sorolhatjuk.

Az elsőbe tartoznak a választottbíráskodás általános előnyei: a gyorsaság, a viszonylag kisebb költség, a bírák személye irányában a felek fokozott bizalma, az igazságos ítélet elérése tekintetében meglevő több lehetőség. A választottbíráskodás e vonásai eléggé kimunkáltak, azokat részleteiben elemezni nem szükséges.

A második csoportba soroljuk a nemzeti bírósággal szemben a nemzetközi jelleggel, külföldi választottbíró részvételével szervezhető választottbíróságban rejlő előnyöket. Bármilyen magas színvonalúnak tekinthető is *egyes államok bírósági tevékenysége,* nem lehet eloszlatni a külföldi fél aggodalmát az állami bíróság pártatlanságának beárnyékoltsága tekintetében. Ezzel szemben a választottbíróság, ha abban külföldi választottbíró is részt vehet, *nemzetközi jelleggel,* a külföldi fél bizalmát biztosítva vagy azt fokozva szervezhető meg.

Harmadszor előnyről abban a vonatkozásban beszélünk, hogy a gazdasági jellegű viták elbírálása nem egy esetben nehézkesen és időt emésztően hozható összhangba a bíróságok elé kerülő ügyek anyagi és eljárási vonatkozásainak teljes, sőt sokszor merev *szabályozottságával.* A hiánytalan szabályozás igényével lépünk fel a jogalkotóval szemben, s ez az igény feltétlenül indokolt; a perekben a bíró az eljárás, s ennek keretében a bizonyítás elveivel és szabályaival felvértezve törekszik a való tényállás megállapítására. Ám a nemzetközi kereskedelem és egyéb együttműködés viszonyainak alanyai türelmetlenek; igényeik kielégítése bizonyos megengedett rugalmasságot igényel, amellyel az anyagi és eljárási jog szabályainak keretein túl lehet emelkedni és igazságos döntést lehet hozni. Ilyen eljárást a választottbíráskodás tesz lehetővé. Nem véletlen, hogy egy nyugatnémet jogi szaklapban olvashattunk olyan cikket, amely a rendes bírósági eljárást a felek arra irányuló alávetésével javasolja megoldani, hogy az adott ügyben eljáró bíró választottbíróként folytassa le az eljárást, és ilyen minőségében hozzon ítéletet.[5]

2. Azt, amit eddig elvi, általános vonatkozásban igyekeztünk alátámasztani, mindenben igazolja *a KGST-államok kereskedelmi kamarái mellett szervezett választottbíróságok gyakorlata.* Ezek ugyanis közel két évtizede állandó választottbírósági jelleggel járnak el nemzetközi kereskedelmi vonatkozású perekben, s ha egyes ítéleteik észrevételeket is váltottak ki, működésük általában kedvezően ítélhető meg.

A KGST 1958. évi s újabban 1968. évi Általános Szállítási Feltételei (ÁSZF) jogszabály erejére emelten kizárólagos hatáskört biztosít e választottbíróság számára, kimondva, hogy az ÁSZF által szabályozott vagy azzal kapcsolatban keletkező perek esetén ezek a választottbíróságok járnak el a rendes bíróság hatáskörének kizárásával.[6]

E rendelkezés folytán a kamarai választottbíróság *sajátos ítélkező szervvé* válik, hiszen ítélkező jogköre nem a felek alávetésétől függ, hanem ettől függetlenül a jogszabály erejénél fogva érvényesül. Ezáltal ez a választottbíróság kilép az eddig ismert választottbírósági formák keretei közül, mert míg a választottbíróság a felek alávetése alapján eredményezi a polgári per kikerülését a bíróság hatásköréből és a választottbíróság jogkörébe utalását, itt a kamarai választottbíróság jogszabály erejénél fogva ítélkezik.

Ezzel kapcsolatban vetődik fel a kérdés, hogy *milyen szerv a kamarai választottbíróság,* állami szerv-e vagy társadalmi szerv, vagy valamiő vegyes alakulat, amelynek jogkörét jogszabály biztosítja.

A választottbíróság a kereskedelmi kamara szerve. A kereskedelmi kamara a benne tömörülő szervezetek, vagyis tagjainak érdekképviseleti szerve. A kamara mellett működik a választottbíróság, amelynek tagjait, a választottbírákat a kamara közgyűlése választja.[7]

Ilyen struktúra mellett a kamarai bíróság *nem állami szerv,* nem az állam nevében ítélkezik, munkáját kizárólag főfoglalkozásuk mellett tevékenykedő választottbírák végzik, akik *társadalmi funkcionáriusoknak* tekintnetők még akkor is, ha funkciójuk gyakorlásáért díjazásban részesülnek. A Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság tehát társadalmi szerv, de nem tiszta társadalmi szerv, mivel az állam rendelkezése alapján ítélkezési feladatokat lát el, helyesen tehát *állami-jogi elemekkel vegyített* társadalmi szervezetnek tekinthető.[8]

[5] L. *L. Mannheimer:* Beschleunigung der Zivilprozesse. Monatschrift für Deutsches Recht 1970. évi 2. sz.

[6] Az 1968. évi 35. sz. *tvr*-rel kihirdetett Általános Szállítási Feltételek *(ÁSZF)* 90. §-a.

[7] A legutóbb a 4/1969. (VI. 11.) KkM sz. rendelettel módosított 1/1953. (VIII. 28.) BkM sz. rendeletben foglalt kamarai választottbírósági szabályzat 3. §-a.

[8] Az állami-jogi elemekkel vegyített társadalmi szervektől megkülönböztethetjük azokat a társadalmi

E meghatározásnak nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentősége is van. Jogi elemekkel való felruházása teszi ugyanis lehetővé ítélete végrehajthatóvá tételét, vagyis ehhez állami kényszer kölcsönzését.

A magyar kamarai választottbírósági szabályzat szerint a választottbíróság ítélete *közokirat*.[9] Ez a rendelkezés azt jelenti, hogy az állam által ítélkezéssel megbízott társadalmi szerv által hozott ítélet ugyanolyan hatályú, mint az állami bíróság ítélete.

Az ÁSZF a per alperese szerinti kamarai választottbíróság *kizárólagos joghatóságát* írja elő, egyben a felek számára biztosítja azt a jogot, hogy szerződésükkel, illetőleg viszontkereset és beszámítási kifogás előterjesztésével *megváltoztassák* ezt s a kizárólagos joghatósággal előírt ítélkező szerv helyébe a szerződésük szerinti más kamarai választottbíróság joghatóságát állítsák, illetőleg a pert tárgyaló kamarai választottbíróság joghatóságát kiterjesszék a viszontkeresettel vagy beszámítási kifogással érvényesített igényre. Ennek elemzésére az alábbiakban térünk vissza.

3. A jogbiztonság megkívánja, hogy *azonos jogalanyok azonos jellegű vitáira azonos ítélkező szerv* létezzék. A KGST-államok szervezetei közti együttműködés megkívánta jogbiztonság követelménye tehát, hogy megszűnjék a felmerülő polgári jogviták esetén más-más ítélkező szerv keresésének szüksége.

Szóba jöhetne egy állandó KGST-*különbíróság* létesítése, amely egységesen bírálna el a KGST-államok szervezetei között felmerülő minden jogvitát. Ha ennek megállapítására több elvi szempont hozható is fel, kár volna az elvi szempontok kedvéért feláldozni *a kialakult gyakorlat célszerűségét;* bonyolultabb, sőt költségesebb lenne ugyanis a konkrét körülmények szerint az egységes KGST-bíróság jogvédelmét kérni, mint az alperes államában működő kamarai választottbírósághoz fordulni.

Az általunk kifejtettek, nevezetesen a kereskedelmi kamarai választottbíróságok kedvező gyakorlati tapasztalatai alapján kívánatosnak tartjuk a KGST-államok szervezetei között felmerülő polgári jogviták elbírálására egységesen és kizárólagosan a kamarai választottbíróság hatáskörének előírását. Nem elegendő arra számítani, hogy a szerződő felek az áruszállítások körén kívül is kiköthetik e bíróság hatáskörét, sem arra, hogy a gazdasági együttműködés egyes ágazataira vonatkozó általános feltételek tartalmazhatnak ilyen rendelkezést, mivel nem biztos, hogy a felek szerződésébe vagy meghatározott ügyletek általános feltételeibe ilyen rendelkezés bekerül.

A KGST-államok szervezetei közti polgári jogi viták hatásköri szabályát a legmegfelelőbben a tagállamok által kötendő *nemzetközi szerződésben* lehetne rendezni akként, hogy ezt a szerződést a tagállamok annak elfogadása után a hatáskör szabályozásának megfelelő szintű jogszabályban hirdetnék ki. Ez a szerződés, illetőleg jogszabály lenne hivatva kimondani, hogy a tagállamok közti gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés során keletkező polgári jogi szerződésekből, valamint egyéb polgári jogi viszonyokból keletkező perek — az állami bíróságok eljárásának kizárásával — *kizárólagosan* a kereskedelmi kamarák mellett szervezett választottbíróságok hatáskörébe tartoznak.

A viták alapjául szolgáló szerződéseket nem taxatíve, hanem példálózóan lehetne felsorolni, utalva az áruszállítási, vállalkozási, szerelési, tervezési, kutatási, fuvarozási, szállítmányozási stb. szerződésekre. Az egyéb polgári jogi viszonyok megemlítése folytán az említett hatáskör kiterjedne a tagállamok közti együttműködés kapcsán keletkező pl. szerződésen kívüli kártérítési esetekre is.

Minthogy egy nemzetközi szerződés létrejöttének előkészítése hosszabb időt igényel, addig is, amíg ez létrejön, a KGST illetékes szerve megfelelő ajánlással javasolhatná a jövőben keletkező általános feltételekbe a jelzett tartalmú hatásköri rendelkezés felvételét.

Ám ilyen általános megoldás felvetése mellett külön kell foglalkozni néhány problémával, nevezetesen *a)* az ilyen általános hatáskör alól tehető kivételekkel, ide értve a szakosított választottbíróságok s az eseti választottbíróság igénybevételének a problémáját, *b)* a kamarai választottbíróság hatáskörének kérdését szerződési viták esetén, s végül *c) a kamarai választottbíróság* jogkörének problémáját a viszontkereset és a beszámítási kifogás elbírálása kérdésében.

a) Az általunk javasolt kamarai választottbírósági hatáskör általános jellege nem zárhatja ki, hogy meghatározott perkategóriákra külön nemzetközi szerződés más ítélkező szerv, esetleg más választottbíróság kizárólagos hatáskörét írja elő. A lex generálisként érvényesülő általános hatásköri szabály mellett létezhet lex specialis-ként *más nemzetközi szerződés* az azonos államok között más ítélkező szerv hatáskörének meghatározásával bizonyos ügykategóriákra vonatkozólag.

Ugyancsak biztosítani kell azoknak *a nemzeti jogszabályoknak* az érvényben maradását, amelyek belföldi bíróságok, illetőleg más állami szervek kizárólagos joghatóságáról rendelkeznek. A találmányok szabadalmi védelméről szóló 1969. évi II. és a védjegyekről szóló hazai 1969. évi IV. sz. törvény a szabadalmakra és a védjegyekre vonatkozólag több kérdésben az Országos Találmányi Hivatal kizárólagos hatáskörét írja elő. A felvetett nemzetközi hatásköri rendezés során az ilyen nemzeti joghatóságot hatályában fenn kell tartani.

szerveket, amelyek szervezetében és működésében jogi elemek vagy egyáltalában nem, vagy csak kevésbé fedezhetők fel. Az utóbbiakhoz számíthatók pl. a sportegyesületek.

[9] L. a kamarai választottbírósági szabályzat 16. §-ának (1) bekezdése.

Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a KGST-államokban állandó választottbírósági jelleggel nemcsak a kamarai választottbíróságok működnek, hanem *szakosított választottbíróságok* is vannak meghatározott tárgyú ügyekre, így a tengeri hajózással kapcsolatos jogvitákat Moszkvában a Szovjetunió Kereskedelmi Kamarája mellett szervezett Tengeri Választott Bíróság, Gdyniában a lengyel, csehszlovák és a német demokratikus kereskedelmi kamara által közösen szervezett választottbíróság bírálja el, emellett Lengyelországban egyéb szakosított választottbíróságok léteznek.[10] Nincs semmi alapunk arra, hogy e választottbíróságok működésének színvonalát a kamarai egyéb választottbíróságok működésének színvonala mögé helyezzük. A hatásköri rendezésben azonban a szabályozás *egységének* kell érvényesülnie, ezért e szakosított választottbíróságok működése mellett is lándzsát törhetünk a kamarai választott bíróságok általános hatásköréért. Ennek érvényre juttatása azonban nem zárhatja el a feleket, hogy olyan szerződéseikben, illetőleg olyan tárgyú ügyeikkel kapcsolatban, amelyek vonatkozásában szakosított választottbíróságok működnek a KGST-államokban, azok hatáskörét kössék ki. Ily módon a kamarai választottbíróság *kizárólagos joghatóságát* a felek ilyen választottbírósági szerződéssel *megváltoztathatják* a szakosított választottbíróság javára.

Valamennyi KGST-állam perjogi szabályozása lehetővé teszi *eseti választottbíróság* igénybe vételét olyan ügyekben, amelyekben az egyik fél külföldi, vagy mindkét fél külföldi. Kérdés, hogy a javaslatként felhozott kamarai választottbírósági kizárólagos hatáskör hatályosulása mellett fennmaradhatna-e az eseti választottbíróság igénybe vételének joga a felek számára az általunk tárgyalt jogviták esetén?

A válasz megadásánál abból kell kiindulnunk, hogy a tervként felhozott nemzetközi rendezés nem tartalmazna fenntartást az eseti választottbíróság igénybe vételére a szerződéssel szabályozott esetekben.

A KGST-államok általában csatlakoztak a külföldi választottbírósági ítéletek elismeréséről és végrehajtásáról szóló *1958. évi New-York-i egyezményhez,*[11] továbbá a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szóló *1961. évi genfi Európai egyezményhez.*[12] E két egyezményből folyik az azokhoz csatlakozott államoknak a kötelezettsége, hogy elismerjék és végrehajtsák az államok területén keletkezett, s az egyezmény előírásainak megfelelő választottbírósági ítéleteket. Az egyezmények nem rónak azonban az azokhoz csatlakozott államokra olyan kötelezettséget, hogy saját törvényhozásukban a választottbíráskodásra vonatkozólag meghatározott szabályokat alkossanak. Ezek a választottbírósági nemzetközi egyezmények nem korlátozzák a részt vevő államok jogalkotási és egyezménykötési szabadságát. Az egyezményekben részt vevő államok meghatározott csoportja tehát — tekintet nélkül a most említett nemzetközi egyezményekre — megállapodhat abban, hogy a jogviták meghatározott területén, amelyen egyébként helye lenne az eseti választottbíróság hatáskörének kikötésére — ezt kizárják, s az ilyen ügyekben a felvetett értelemben a kamarai választottbíróság hatáskörét kizárólagosan írják elő.

Ha a felek jogvitájuk elbírálását mégis eseti választottbíróságra bíznák a kamarai választottbíróság mellőzésével, ez olyan eseti választottbírósági ítélet lenne, amelynek hatályon kívül helyezését teszi lehetővé az 1961. évi genfi Európai egyezmény IX. cikkének 1. pontja.[13]

Olyan jogvita esetén, amely nem tartoznék a javasolt nemzetközi hatásköri rendezés hatálya alá, az eseti választottbírósági szerződést megengedettnek, s az ennek eredményeként hozott ítéletet elismerendőnek és végrehajtandónak kellene tekinteni az érintett egyezmények, valamint a hatályos jogsegélyszerződések értelmében.

b) A belföldi szocialista szervezetek között keletkező szerződési vitákat, vagyis az új gazdaságirányítás viszonyai között leszűkült szerződéskötési kötelezettség körében vagy e körön kívül pl. a hazai szabályozás értelmében lehetséges gazdasági döntőbizottsági kikötés esetében[14] a gazdasági döntőbizottság bírálja el a szerződés létrejöttével, megváltoztatásával és megszüntetésével kapcsolatos jogvitákat, s határozatával pótolja a felek akaratnyilvánítását a szerződés megkötésével, módosításával és megszüntetésével összefüggő kérdésekben. A határozat meghozatala ilyen kérdésekben a gazdasági döntőbizottság számára biztosított meghatározott államigazgatási jogosítványok folytán válik lehetségessé. A választottbíróság kizárólag ítélkező szerv, amelynek tevékenységében hasonló államigazgatási elemek nem fedezhetők fel. A választottbíróság e vonatkozásban csak szerződésből eredő vagy azzal kapcsolatos, illetőleg szerződésen kívül keletkező polgári jogi viszonyokból származó jogvitákat bírálhat el. Ezért elvileg leszögezhető, hogy a kamarai választottbíróság fenti általános hatáskörének bevezetése esetén *sem bírálhat el* a gazdasági döntőbizottság által tárgyalható *szerződési vitákat.* Ilyen viták esetén a feleknek a KGST illetékes igazgatási szervéhez kell fordulniuk. Annak azonban, hogy a ka-

[10] L. *H. Fellhauer—H. Strohbach:* Internationale Handelsschiedsgerichtsbarkeit. Berlin DDR 1969. 42—43. old.

[11] A New York-i egyezményhez a KGST-tagállamok közül Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, valamint a Szovjetunió csatlakozott.

[12] A 11. sz. lábjegyzetben felsorolt államok csatlakoztak az Európai egyezményhez.

[13] L. az egyezményt ratifikáló 1964. évi 8. sz. *tvr*-t.

[14] A gazdasági döntőbizottságokról és a döntőbizottsági eljárásról szóló, a 45/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelettel módosított 15/1962. (V. 6.) sz. rendelet 4. §-a (1) bek-nek a) pontja.

marai választottbíróság olyan esetekben, amikor pl. a szerződés módosítása államigazgatási elemek felhasználása nélkül eldönthető, szerződési vitákat tárgyaljon, akadálya nem lehet. A felek tehát *a választottbíróság elbírálására bízhatják szerződési jogvitájukat, ha ennek egyébként a nemzeti törvényhozás vagy nemzetközi szerződés nem akadálya.* Így pl. ha a felek eredetileg ideiglenes árban állapodtak meg, s a szerződés teljesedésbe ment, megállapodhatnak abban, hogy a végleges ár miatti vitájukban választottbíróság hozzon határozatot.

c) Kevésbé jelent problémát a kizárólagosan kikötött választottbírósági joghatóság kérdése a per során támasztható *viszontkereset* és *beszámítási kifogás* tekintetében. Az 1958. évi ÁSZF a viszontkeresetet és a beszámítási kifogást a kamarai választottbírósági eljárásban e perbeli cselekmények tárgyi körének meghatározása nélkül tette lehetővé. Ez volt az oka annak, hogy az egyes kamarai választottbíróságok más-más terjedelemben tették lehetővé viszontkereset és beszámítási kifogás emelését, minthogy az egyes országok polgári perrendtartásai is más-más szabályozást tartalmaztak e vonatkozásban.[15] A választottbíróságok 1966. évi varsói konferenciája e kérdésben akként foglalt állást, hogy csak a keresettel összefüggő viszontkeresetnek és beszámítási kifogásnak lehet helye a kamarai választottbírósági eljárásban.[16] Ezt az állásfoglalást magukévá tették az egyes választott bíróságok, sőt az 1968. évi ÁSZF is, [17] amely kimondotta, hogy a választottbírósági eljárásban csak a keresettel összefüggő viszontkeresetnek és beszámítási kifogásnak van helye. Ily módon a viszontkereset és a beszámítási kifogás érvényesítése is *megváltoztathatja a kizárólagos kamarai választottbírósági joghatóságot.*

4. A felek rendes bíróság helyett egyebek között azért vetik magukat alá választottbíróság döntésének, mert ez esetben *nagyobb bizalommal* viseltetnek az ítélkezésben résztvevő bírák iránt. E bizalom megerősítésének különböző elemei vannak. Ezek között említhetjük meg a fél meggyőződését arról, hogy a választottbíró kiemelkedő jogi tudással és az ügy elbírálásához szükséges szaktudással rendelkezik, amivel összefüggésben ki kell emelni, hogy az ítélkezéshez a jogi felkészültség és az ügy elbírálásához megkívánt szakismeretek egyaránt szükségesek: kiváló jogász a döntés által feltételezett szakismeretek nélkül nem képes megnyugtatóan ítélkezni, mint ahogyan a kimagasló szakember sem döntheti el a jogvitát jogi tudás hiányában. A választottbíró iránti bizalom egyéb elemek hatása folytán is fokozódhat, így pl. az adott személy közismert választottbírói gyakorlata, ítélőképessége és más körülmények alapján. Mindeme tényezők körében jelentősége van a választottbíró pártatlanságába vetett hitnek is.

A KGST-tagállamok mindegyikében a kereskedelmi kamarák mellett szervezett választottbíróságnál a bírójelölés alapjául — a magyar kamarai választottbíróságot kivéve — a választottbírák névjegyzéke szolgál: a felek bíráikat s a bírák az elnököt a névjegyzékben szereplők közül választhatják, s ha választási jogukkal nem élnek, az arra jogosult szerv ugyancsak a névjegyzék alapján él kijelölési jogával. Minthogy a KGST-államok szervezetei közti perekben általában az alperes államában levő kamarai választottbíróságnak van kizárólagos joghatósága, s a választottbírák névjegyzékében csakis az adott állam állampolgárai szerepelhetnek (csupán a csehszlovák szabályzat teszi lehetővé a névjegyzékbe külföldi állampolgárok felvételét, de ténylegesen a választottbírói névjegyzékben Csehszlovákiában külföldiek nem szerepelnek),[18] a perekben eljáró választottbíróság olyan bírákból tevődik össze, akik az alperes államának honosai. Ez a körülmény érthető aggodalmat idéz elő a külföldi felperes számára a választottbírósági peres eljárás megindítása előtt.

Elvi álláspontunk szerint a felek szempontjából semleges állambeli választottbíró részvétele az ítélkezésben nem kizárólagos biztosítéka a választottbíró pártatlanságának, mert ez a választottbíró egész jelleméből folyik, s inkább csak külsőleg támasztja alá a pártatlanság feltételezését az a tény, hogy a választottbíró a felek szempontjából semleges állam honosa. Teljesen pártatlan lehet az olyan választottbíró, aki a felek szempontjából nem semleges állam állampolgára, viszont az e vonatkozásban semleges állambeli választottbíró személyénél is előfordulhatnak olyan körülmények, amelyek elfogultságát kétségessé teszik.

A választottbíráskodásban azonban kívánatos külső vonatkozásban is lehetővé tenni a felek által kijelölendő bíró iránti bizalom megerősítését, s ez olyan szabályozás megvalósítását kívánja, amely a felek számára biztosítja azt a jogot, hogy a választottbírák névjegyzékén túlmenően külföldi választottbírót jelöljenek ki. Ilyen bírójelölési rendszer hatályosulása esetén a kamarai választottbíróság a bírák személye tekintetében nemzetközi jelleget ölthet.

A KGST-államokban hatályos választottbírósági szabályzatok közül csupán a magyar tartalmaz olyan rendelkezést, amely szerint külföldi fél választottbírája *külföldi állampolgár is lehet,* az esetben is, ha neve a névjegyzékben nem szerepel.[19]

A Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróságnál az elmúlt *három*

[15] Egyes perjogi szabályozások (pl. a csehszlovák *Pp* szabályai) csak az összefüggő kereseti kérelmek együttes tárgyalását teszik lehetővé.

[16] L. *Révai Tibor:* A KGST tagállamaiban működő kamarai választott bíróságok tanácskozó szerve. Külkereskedelmi Jog 1967. évi 11. sz.

[17] L. az ÁSZF már idézett 90. §-át.

[18] L. a csehszlovák kamarai választottbírósági szabályzat 10. §-át.

[19] L. a hazai választottbírósági szabályzat 4. §-ának (1) bek-ét.

év (1967—1969) alatt mindössze 4 ügyben fordult elő, hogy a külföldi fél (3 esetben jugoszláv, 1 alkalommal román vállalat élt a szabályzatban biztosított fenti jogával és saját állambeli választottbírót nevezett meg. Ez a választottbírósághoz benyújtott keresetek 2%-a alatt marad. Az esetek zömében a külföldi fél bírájaként a magyar választottbírói névjegyzékben szereplő személyt nevezett meg. Ez a gyakorlat alátámasztja azt a fenti elvi megállapításunkat, amely szerint a külföldi választottbíró kijelölése nem előfeltétele a választottbíró személye iránti bizalomnak.

A külföldi választottbíró kijelölésére irányuló jog biztosítását gyér előfordulása mellett is helyesnek tartjuk a fenti megfontolások folytán.

A magyar szabályozás szerint olyan külföldi állampolgár is kijelölhető választottbíróként, aki külföldi választottbírói névjegyzékben sem szerepel.

Ha mindkét fél külföldi, mindkettő jogosult külföldi állampolgár választottbíróként való kijelölésére, s ez esetben csak a választottbíróság elnökét kell a magyar választottbírói névjegyzékből kijelölni.

A külföldi választottbíró kijelölésének joga független a per tárgyának értékétől. Nincs ugyanis a magyar szabályzatban olyan rendelkezés, amely e jog gyakorlását *csupán meghatározott perérték esetén* biztosítaná. A gyakorlatban azonban a külföldi fél külföldi bírót természetesen csak komolyabb perek esetén jelöl ki. Ez annál inkább érthető, mivel a szabályzat szerint az a külföldi fél, aki külföldi bírót jelöl ki, a per eldöntésétől függetlenül köteles a külföldi bíró utazásával és a tárgyalás helyén való tartózkodásával kapcsolatos költséget viselni.[20] Egyébként a külföldi bíró ugyanolyan díjazásban részesül, mint a belföldi bíró.

A külföldi bírák részvételével elbírált ügyek tapasztalata azt mutatja, hogy a külföldi bíró közreműködése *nem okoz fennakadást* az eljárásban. Az elnök személyének kijelölése különösebb időveszteség nélkül megy foganatba. Magán a tárgyaláson sem észlelhető zavar külföldi választottbíró részvétele esetén, mert a választottbírák megtalálják a közös nyelvet, amelyet a külföldi bíró is ismer, s a közös nyelv nemcsak a szó szoros értelmében vett nyelvismeretet jelenti, hanem a közös jogértelmezést és a közös felfogást is az ügyben: külföldi bíró részvétele esetén is rendszerint egyhangúlag születik meg az ítélet a perben.

A külföldi választottbíró részvételével kapcsolatos elvi jellegű megfontolásaink, valamint a gyakorlati tapasztalatok támasztják alá azt a gondolatunkat, amely a külföldi választottbíró részvételét a KGST-államok mindegyikében a kereskedelmi kamarák mellett szervezett választottbíróságnál lehetővé kívánja tenni. Nem kell a szabályozásban olyan messzire menni, amely szerint mindhárom választottbíró a felek szempontjából semleges állam állampolgára lehetne (mint ahogyan ez pl. a Párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választottbíróság esetében lehetséges), de a külföldi bíró részvétele megvalósíthatónak látszik a magyar szabályozás formájában, illetőleg ennek továbbfejlesztése útján.

E továbbfejlesztésre gondolva a magyar szabályozást két szempontból tartjuk felülvizsgálhatónak. Az egyik azt a kérdést veti fel, hogy helyes-e differenciálni a bírójelölés joga tekintetében a belföldi és a külföldi fél között. A külföldi félnek nyilvánvalóan több oka van külföldi bíró kijelölésére, hiszen növekszik a választottbíróság iránti bizalma, ha abba saját államának állampolgárát vagy más külföldi állampolgárt jelöl, de ugyanakkor a belföldi fél részéről is felmerülhet az az igény, hogy külföldi állampolgárt jelöljön ki bírájaként, pl. az ügy eldöntése szempontjából kimagasló szaktudással rendelkező személyt. Ilyen meggondolás alapján, de azért is, hogy a felek *egyenjogúsága* érvényesüljön a bírák kijelölése tekintetében, megszüntethetőnek tűnik a differenciálás a belföldi és a külföldi fél között, s a belföldi fél számára is biztosítani lehetne a külföldi választottbíró kijelölésének jogát, egyébként az alábbiakban kifejtendő másik szempont alapján körülírt keretekben.

Ilyen feltételek mellett *csupán az elnök* kerülne ki az adott állam kamarai választottbírói névjegyzékéből, s ez kívánatos, mert az elnök személye lenne a biztosíték az adott választottbíróság eljárási szabályainak, sőt a választottbíróság államának sok esetben alkalmazandó anyagi-jogi rendelkezéseinek a megtartására.

A másik szempont viszont a külföldi bíró kijelölése tekintetében alkalmazható lehetőség szűkítésére irányul. Eltérőleg a jelenleg hatályos magyar szabályozástól, amely, mint mondottuk, bármely külföldi állampolgár választottbíróként való kijelölését lehetővé teszi, külföldi választottbíróként csak olyan személyt tartunk célszerűnek kijelölni, aki valamely *választottbírói névjegyzékben szerepel.* A névjegyzékbe való felvétel garantálná a választottbírói funkcióra való alkalmasságot. Biztosíték lenne egyben annak kizárására is, hogy visszaéljen kijelölésével. Ez a rendszer szükségessé tenné, hogy minden kereskedelmi kamara, illetőleg választottbíróság nyilvántartsa a KGST-államokban a többi kamarai választottbírói névjegyzéket a bírák nyelvtudásának megjelölésével. Ugyanez a rendszer érvényesülhetne a KGST-államokon kívülálló szocialista államokhoz, valamint a nem szocialista államokhoz tartozó felek vonatkozásában is; ezek is jelölhetnének bármely névjegyzékbe felvett külföldi választottbírót a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság előtt folyó eljárásban.

A külföldi választottbíró részvételének be-

[20] Így rendelkezik az id. szabályzat 4. § (2) bek-e.

vezetése a KGST-államok választottbírósági szabályzatába megvalósítható a szabályzatok megfelelő módosítása útján, valamint a választottbíróságok eljárási szabályainak egymáshoz való közelítése, illetőleg egységesítése folyamatában.[21]

5. A KGST-tagállamok szervezetei közti viszonyok anyagi-jogi szabályozása több vonatkozásában már most egységes és a gazdasági s egyéb tudományos-műszaki vonatkozású kapcsolatok anyagi-jogi szabályozásának további egységesítése remélhető a KGST-államok közti viszonylatban napirendre tűzött integráció megvalósításának folyamatában. Mivel a viszonyok során keletkező viták elbírálásával a tagállamok kereskedelmi kamarai választottbíróságai s esetleg állandó jellegű szakosított választottbíróságok foglalkoznak, fokozott érdek fűződik az azonos jellegű jogvitákat tárgyaló bíróságok gyakorlatában az *egységes jogértelmezés* érvényre jutásához. A jogértelmezés egysége az ítélkezésben közös, egységes bíróság létesítése nélkül is megoldható az érdekelt államok és szervezeteik, így a választottbíróságok közti kapcsolatok baráti jellegére tekintettel.

A választottbíróságok küldöttségei eddig is általában két évenként *nemzetközi konferencián* megvitatták a bíróságok gyakorlatában felmerült vitás kérdéseket, valamint az irányadó egységes szabályozás egyes rendelkezéseinek értelmezését. A fentiekben már szó volt az 1958. évi ÁSZF viszontkereseti és beszámítási szabályának értelmezéséről; az 1968. évi ÁSZF kihirdetése után rövid idővel tartott nemzetközi választottbírósági konferencia állást foglalt az új ÁSZF néhány szabályának értelmezése tárgyában.

Ilyen körülmények között a KGST-államok kamarai választottbíróságainak időszakonkénti tanácskozása alkalmas arra, hogy a választottbírósági gyakorlatban a jogértelmezés egységét biztosítsa. Figyelemmel arra, hogy a KGST-n belül a tagállamok szuverénitásának megóvása mellett nincsen lehetőség, sem szükség a választottbíróságok felett álló olyan szerv megalakítására, amely kötelező irányelveket szabhatna meg, a tanácskozás formájában olyan választottbíróságközi szervvel állunk szemben, amelynek állásfoglalásai nem formális kötőerejüknél, hanem *meggyőző hatásuknál* fogva találnak követésre. Ez a konferenciák eddig elfogadott valamennyi állásfoglalása tekintetében megállapítható.

E konferenciák rendszere is fejleszthető:

a) A konferenciák gyakoribbá tehetők annak érdekében, hogy küldöttségeinek évenkénti tanácskozása esetén[22] a jogértelmezés egysége céljából gyorsabban történjék *állásfoglalás.*

b) Valamennyi választottbíróságnak jogot kellene biztosítani arra, hogy a saját, valamint az államuk szervezetei által hozzájuk juttatott kérdéseknek a konferencia *napirendjére tűzését* kérjék.

c) Gondoskodni kellene a konferencián elfogadott állásfoglalások *publikálásáról* és hozzáférhetőségéről valamennyi választottbíróság, választottbíró és az együttműködésben résztvevő minden szervezet számára.

A konferenciától függetlenül meg kell teremteni — s ez ugyancsak a jogértelmezés egységét szolgálná — a választottbíróságok közti *kölcsönös tájékoztatást és tapasztalatcserét,* aminek legmegfelelőbb eszköze lenne olyan kétnyelvű félévenként vagy negyedévenként megjelenő folyóirat kiadása, amely publikálná nemcsak a konferenciák tanácskozásának anyagát, hanem az egyes választottbíróságok elvi jelentőségű határozatait is, természetesen a titoktartás kötelezettségének megóvása mellett, így a felek nevének közlése nélkül.

Ez a folyóirat a nemzetközi konferencia mellett fontos eszköze lenne a választottbíróságok közti kapcsolatnak, amely megvalósulhat még más vonatkozásban, nevezetesen a *jogsegély* kölcsönös biztosítása vonalán. A KGST-államok kamarai választottbíróságai egymásnak jogsegélyt nyújthatnak a *bizonyítás* során, pl. szakértői bizonyítás foganatosítása, vagy legalább is megfelelő szakértő semleges országból való kijelölése, illetőleg ajánlása és a szakértői szemle foganatosításában, a szakvélemény előterjesztésében való segítségnyújtás stb. útján. Kedvező lehet a kölcsönös jogsegély a *kézbesítés* vonalán is.

6. A KGST-államok közti kapcsolatok fejlesztése érdekében az anyagi jogi szabályozás egységesítése, a jogviták elbírálására hivatott szerv egységes meghatározása mellett arra is szükség van, hogy a jogviták elbírálására hivatott választottbíróságok *eljárási szabályai* is *közeledjenek egymáshoz,* illetőleg végső sorban egységessé váljanak. A hét tagállam kamarai választottbírósági szabályzata ez idő szerint eltéréseket mutat. A külföldi választottbíró kijelölése kérdésében már elemzés tárgyává tett eltérés mellett egyéb eljárási kérdésekben is jelentős *különbségek* tapasztalhatók a szabályzatokban. Csupán példaképpen említjük még a többi szabályzatban ismeretlen hazai *kézbesítési megbízott* intézményét, amelyet a magyar szabályzat kötelezően ír elő. Nálunk fakultatív *békéltetési* eljárás van, ez viszont az NDK választottbírósági szabályzatában kötelező. Minden választottbírósági szabályzatban más-más a választottbírósági költségre vonatkozó rendelkezés. A választottbírósági eljárás igénybevételére utalt feleknek előre ismerniük kell az eljárási szabályokat, s ez az ismeret könnyebben valósulhat meg, ha egységes, vagy legalábbis egymáshoz közelálló eljárási rendelkezésekkel van dolgunk.

[21] A választottbírósági szabályzatok egységesítésének gondolatával a továbbiakban foglalkozunk.

[22] Azonos vonások állapíthatók meg e nemzetközi konferenciák és a hazai választottbírósági tanácsülés (a szabályzat 19. §-a) között.

Az eljárási szabályok egységesítésével kapcsolatban felmerült olyan *mintaszabályzat* készítésének gondolata,[23] amely nem lenne az egyes választottbíróságoknál kötelező, hanem csupán fakultatív, de valamennyi KGST-állambeli állandó választottbíróságnál azonos lenne s csak abban az esetben hatályosulna, ha a felek magukat annak *alávetnék.*

Ilyen fakultatív eljárási szabályzat esetében a kamarai választottbíróságoknak két szabályzata lenne; az egyik az eddigi, amely kötelező lenne minden ügyben, amennyiben a felek nem kötnék ki a másik, a fakultatív szabályzat hatályát, amely, mint jeleztük, valamennyi bíróságnál azonos lenne.

Jóllehet a választottbíráskodás egyik elve, hogy a felek maguk határozhatják meg szerződésükben a választottbíróság eljárására irányadó szabályokat, az állandó választottbíróság szabályzata alapján jár el, a felek eljárásmegszabó szabadsága nem érvényesül; a KGST 1968. évi ÁSZF kötelezően írja elő az eljárni jogosult választott bíróság szabályzatának alkalmazását, ami kizárja a felek alkotta eljárási szabályok alkalmazását.

Mindebből következik az az álláspontunk, amely a minta-alapszabály gondolatának az elvetésére irányul, s sokkal inkább tartja lehetségesnek a választottbírósági szabályzatok egymáshoz közelítését, sőt egységesítését.

Annak ellenére, hogy egyik választottbírósági szabályzatban sem találunk valaminő olyan nemzeti sajátosságot, amelynek megóvására különös gonddal kellene törekedni, mégis gondolni kell a választottbírósági eljárási szabályok egységesítésénél is a részt vevő államok szuverénitására, s az egységesítésre irányuló javaslatot is a nemzetközi érintkezésben nélkülözhetetlen tapintattal kell elkészíteni. Ennek első fázisában a *jogösszehasonlítás* módszerével részletekbe menően egybe kellene vetni valamennyi választottbírósági szabályzatot, kimutatva a legcélszerűbb, az együttműködés elveinek leginkább megfelelő megoldásokat, valamint a mellőzhető, célszerűtlen szabályokat.

Az ilyen összehasonlítás eredményeként az érdekelt államok nemzetközi tanácskozásán feltétlenül eredmény érhető el a szabályozás egységesítésében, s aligha fordulna elő merev ragaszkodás a nemzeti sajátosságra hivatkozással valamely rendelkezéshez.

*

A fentiekben a KGST-államok közti gazdasági együttműködés során keletkező polgári jogviták elbírálásának problematikáját alapvető vonásaiban tettük vizsgálat tárgyává. Még több más kérdés is elemzést igényel e témakörben. Csak példaképpen utalunk a nemzeti törvényhozások polgári perjogi szabályaiból a választottbíráskodásra vonatkozó s a kamarai választottbíráskodás körében is esetleg figyelembe veendő más-más rendelkezésekre, a választottbírósági ítélet érvénytelenítésének eléggé bonyolult kérdésére. Mindezek a jogi irodalom művelőinek fokozott figyelmét igénylik. Nálunk a választottbíráskodás irodalmunk meglehetősen mostohán kezelt témái közé tartozik. Amikor az új gazdasági mechanizmus bevezetését kísérő jogszabályok a választottbíráskodás lehetőségét kiszélesítették, növekedett a választottbíráskodással foglalkozó cikkek száma, de félő, hogy az e problematikával való foglalkozást kampányszerű jellegűnek kell minősíteni, s múlandóvá válik, ha nem kutatjuk problémáit, azok megoldására törekedve.

Az európai szocialista államok számára rendkívül értékes perspektívát ígér a kifejlesztendő gazdasági integráció. Ennek kialakításával párhuzamosan kell az elkerülhetetlen jogviták kielégítő elbírálásának módját kutatni, s e fontos érdek tűzi napirendre az általunk nagy vonalaiban vizsgált kérdések további elemzését.

Révai Tibor

[23] Vö. a 10. sz. lábjegyzetben idézett munka 77—80. old.

A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség és a jótállás új szabályozásáról*

I.

1. A *Ptk. 307. §-ának (1) bekezdése* szerint hibás teljesítés esetén a jogosult kárának megtérítését is követelheti, kivéve ha a kötelezett bizonyítja, hogy a hibátlan teljesítés érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség tehát a kártérítési felelősség általános érvényű szabályának [Ptk. 339. § (1) bek.] megfelelően alakul: a kötelezett a felróhatóság hiányának bizonyításával kimentheti magát a felelősség alól.

Az említett szabályt kell alkalmazni hibás *állat* szolgáltatása esetében is. Lényegében ugyanígy szabályozzák a hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősséget külön jogszabályok a *különböző szerződéstípusokra* vonatkozóan.[1]

2. Az új szabályozással kapcsolatban az az elsődleges kérdés merül fel, hogy a Ptk. 307. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezés megfelelőnek mutatkozott-e a gyakorlatban, s ettől függően szükség van-e a felelősség alapja tekintetében változtatásra, vagy pedig sem.

A probléma mind elvi, mind pedig gyakorlati szempontból rendkívül jelentős, ezért megoldása nagy körültekintést, megfontoltságot igényel.

A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség objektív alapúvá tétele mellett hozhatók fel komoly érvek. Így pl. az, hogy az objektív felelősség — mint szigorúbb felelősség — általában jobban ösztönöz a hibátlan teljesítésre, mint a felróhatóságon alapuló felelősség; hogy az objektív felelősség kedvezőbb helyzetbe hozza a károsultat, tehát méltányosabb a vevőre (fogyasztóra), mert nem őreá hárítja a kárveszélyt; továbbá, hogy ilyen módon azonos jellegű lenne a szavatossági helytállási kötelezettség és a hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség.

Ennek ellenére a jelenlegi, tehát a *felróhatóságon alapuló kártérítési felelősség* fenntartását látom indokoltnak a következő megfontolások alapján:

a) A kártérítési felelősség általános érvényű szabálya szerint a felelősség a felróhatóságon alapul, s ilyen jellegű általában a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség is. Nem volna célszerű az összhang megbontása az egyik fajta szerződésszegéssel: a hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség objektív alapúvá tételével.

b) Ha a hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség objektív alapú lenne, a kártérítési felelősség vonatkozásában lényegében megszűnnék a különbség a törvényes szavatosság és a jótállás között.

c) A jelenlegi szabály [Ptk. 307. § (1) bek.] életszerű, rugalmas megoldásokat tesz lehetővé. Annak megítélésénél ugyanis, hogy a kötelezett mikor járt el úgy, illetőleg mikor nem járt el úgy, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, a jogvitát eldöntő szervnek olyan mozgástere van, amely lehetővé teszi az összes körülmények megfelelő értékelését, s általában azt, hogy a jogintézmény a társadalmi funkcióját eredményesen töltse be. E vonatkozásban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szabályozás egyaránt vonatkozik — vagy legalábbis kellene, hogy vonatkozzék — az állampolgárokra és a szocialista szervezetekre, ami kellő differenciálást tesz szükségessé a felelősségi mérce vonatkozásában is. A jelenlegi szabály alapjában véve kielégítő megoldásokat tett lehetővé a gyakorlatban.

d) A tapasztalatok szerint viszonylag kis értékű dolog hibája igen nagy kárra vezethet, amelynek megtérítésére való feltétlen kötelezés a körülményekhez képest nagyon is indokolatlan és méltánytalan lehet. A szolgáltatás tárgyának hibája folytán keletkező károk esetleges túlsúlya is indokolttá teszi legalább annak a csekély kimentési lehetőségnek a biztosítását, amelyet a jelenlegi szabályozás nyújt.

Különösen elgondolkoztató az *elmaradt haszonért* való felelőssé tétel. Gyakran előfordul, hogy pl. termelőszövetkezetek a megvásárolt dolog (pl. öntözőgép, naposcsibe) vagy a megrendelt épület valamilyen hibájára hivatkozva milliós nagyságrendű kártérítési igényeket támasztanak az állami vállalatokkal szemben a betervezett terméskiesés, illetőleg jövedelemelmaradás címén. De egyébként is felvethető az a kérdés, vajon érvényesíthető-e kártérítési igény az eladó ellen pl. azon az alapon, hogy a megvásárolt mosógép hibás volt, s emiatt a vevő kénytelen volt a Patyolatnál mosatni, ami többe került, mint a betervezett mosógépes mosás.

A jogosult (vevő, megrendelő) teljesen szubjektív jellegű elhatározásai (tervezései) alapot adhatnak olyan kártérítési igények érvényesítésére, amelyeket viszont a másik fél: a kötelezett (eladó, vállalkozó) aligha tud a maga üzleti tevékenységével járó kockázat számbavételekor „betervezni", s esetleg az árakba (díjakba) belekalkulálni. Ily módon tehát apróbb hibák is óriási „károk" forrásai lehetnek, amit az opti-

---

* A szavatossági jogok új szabályozásával kapcsolatos kérdésekkel a szerzőnek „A szavatossági jogok új szabályozásáról" című dolgozata (Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 6. sz., a szavatossági jogok érvényesítésének új szabályozásával kapcsolatos kérdésekkel pedig a szerzőnek „A szavatossági jogok érvényesítésének új szabályozásáról" című dolgozata (Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 7. sz.) foglalkozott.

[1] Ezeket a külön jogszabályokat az 1. sz. lábjegyzetben elsőnek említett dolgozat II/2. pontja sorolja fel.

mális szabályozásbeli megoldás keresésénél nem lehet számításon kívül hagyni. Aligha volna helyes az olyan szabályozás, amely a társadalmi szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységet — amelynél hibák elkerülhetetlenül adódnak, s amellyel a szükségletek hordozóinak (a fogyasztóknak) is számolniuk kell — a szolgáltatási tevékenység valójában veszélyes jellege nélkül mintegy „veszélyes üzemmé" változtatná. Ez alighanem kedvezőtlen hatást váltana ki.

Járható útnak látszik viszont a hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség objektív alapúvá tétele a *károk meghatározott köre* vonatkozásában. Ez a kör csak a hibás szolgáltatással *közvetlenül okozott* károkat (a szavatossági jogok gyakorlásával összefüggésben felmerülő költségeket, a hibás teljesítéssel a jogosult vagyontárgyaiban okozott tényleges károkat) ölelhetné fel, abból a jövedelemkiesésben (haszonelmaradásban) jelentkező kárt mindenképpen ki kellene rekeszteni. Felvethető viszont, vajon helyes volna-e meghatározott fajta kárért való felelősségen belül a kár jellegétől függően differenciálni a felelősség alapja tekintetében. Ezért — úgy vélem — mégis nyomósabb érvek szólnak a felelősség egységes alapjának fenntartása mellett.

A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség a vétkességen — esetleg a vélelmezett vétkességen — alapul több külföldi jogban is (pl. szovjet, lengyel, csehszlovák, bolgár; a BGB szerint a kötelezett akkor felel a kárért, ha a hibát csalárdul elhallgatta vagy ha valamilyen kikötött kellék hiányzik; a Code Civil a kötelezettet akkor teszi felelőssé a teljes kárért, ha a hibáról tudott, egyébként a kötelezett csak a biztatási kár megtérítésére köteles; hasonló a belga jog megoldása is).

3. A szavatossági jogok érvényesítésével kapcsolatban (ide értve a jótálláson alapuló érvényesítést is) *szükségképpen költségek* merülnek fel (szállítás, leszerelés, visszaszerelés stb.). E költségek felmerülése tehát szoros összefüggésben van a szolgáltatás hibájával és a jogosultat megillető szavatossági jog gyakorlásával. E vonatkozásban a helytállási kötelezettség felróhatóság hiányában is — tehát objektív alapon — terheli a kötelezettet. Nyilvánvaló ezért, hogy a kötelezettet a szavatossági jogok gyakorlásával összefüggésben szükségképpen felmerülő költségekért ugyanolyan alapon kell felelőssé tenni, mint amilyen alapon a szavatosság alapján helytállni tartozik.

Indokolt volna tehát annak kimondása, hogy *a szavatosság alapján fennálló kötelezettség teljesítésével összefüggésben felmerülő költségek a kötelezettet terhelik.*

4. A *Ptk. 307. §-ának (2) bekezdése* a hibás teljesítéssel okozott kár megtérítése iránti igény érvényesítésének *határideje* tekintetében megszorító rendelkezést tartalmaz: a jogosult a szavatossági jogok érvényesítésére megállapított határidők eltelte után kártérítést csak akkor követelhet, ha a kötelezett a teljesítésnél csalárdul járt el. A jogosult tehát a kártérítés iránti igényét nem érvényesítheti az általános elévülési időn belül, hanem általában csak a szavatossági jogok érvényesítésére megállapított határidőben (306. §). Kivétel a kötelezett csalárd eljárása, amelyet a jogosultnak kell bizonyítania.

A Ptk. szabályait a *Legfelsőbb Bíróság elvi döntései* — a gyakorlatban mutatkozó igényeknek megfelelően és a hibátlan teljesítésre való ösztönzés érdekében — továbbfejlesztették. Így kimondták, hogy

a) ha a jogosult a szavatossági jogát a Ptk. 306. §-ának (1) és (2) bekezdésében meghatározott határidőben nyilatkozattal érvényesítette, e nyilatkozattal a megjelölt hibából eredő kár megtérítése iránti igényt is érvényesítettnek kell tekinteni (XXXI. sz. E. D.);

b) a jogosult a kártérítés iránti igényét a kár bekövetkeztétől számított hat hónap alatt érvényesítheti keresettel abban az esetben is, ha a kár a nyilatkozat megtétele után következik be (XXXI. sz. E. D.);

c) a jótállásra alapított igény érvényesítésére nyitva álló határidőn belül a jogosult kárának megtérítését a jótállás alapján annak bizonyítása nélkül követelheti, hogy a kötelezett a teljesítésnél csalárd módon járt el (XXX. sz. E. D.).

A Ptk. említett rendelkezését a hibás *állat* szolgáltatásával okozot kárért való felelősségre is alkalmazni kell.

Különböző szerződéstípusokra vonatkozóan *külön jogszabályok* speciális rendelkezéseket is tartalmaznak.

A Ptk. 307. §-ának (2) bekezdésében foglalt az a szabály, amely szerint a jogosult — a csalárdság esetét kivéve — csak a szavatossági jogok érvényesítésére megszabott határidőben érvényesítheti a kártérítés iránti igényét, sok zavart, nehézséget okozott a gyakorlatban, s nemegyszer méltánytalan eredményre vezetett. A csalárdság bizonyítása nagyon nehéz, másrészt pedig a csalárdság feltételül szabása túlságosan leszűkíti azt a kört, amelyen belül az igényt az elévülési időben lehet érvényesíteni. Ez arra késztette a gyakorlatot, hogy a csalárdság fogalmának megerőszakolásával, vagy a valójában szerződésszegéssel okozott kárnak szerződésen kívül okozott kárrá minősítésével igyekezzék megnyitni az utat az életszerű megoldások előtt. A helyzetet bizonyos mértékben a már említett XXX. és XXXI. sz. elvi döntés szerinti jogszabályértelmezés enyhítette.

A tapasztalatoknak és a gyakorlat igényeinek szem előtt tartásával, de elvi megfontolások alapján is olyan megoldás mutatkozik helyesnek, amely *megszünteti a csalárd és nem csalárd károkozás szerint való differenciálást,* s amely szerint a hibás teljesítéssel okozott kár megtérítése iránti igény az *általános elévülési idő alatt érvényesíthető.*

II.

1. A *jótállásra* vonatkozó rendelkezések *rendszerbeli elhelyezését* illetően — megítélésem szerint — azt kell szem előtt tartani, hogy a jótállás a kellékszavatossággal rokon jogintézmény. Ez kifejezésre jut abban is, hogy a gyakorlatban jótállásra a szerződésszerű minőségben való teljesítés kötelezettségével kapcsolatban kerül sor. A Ptk. a jótállást a szerződést megerősítő mellékkötelezettségek között, tehát a szerződés általános biztosítékai körében szabályozza ugyan (ami azt az elvi alapot tükrözi, hogy a szerződést bármilyen szerződésszegés ellen lehet biztosítani jótállással), a 248. § mégis a szolgáltatás „hibáját" említi, tehát a jótállás jogintézményét tartalmilag maga a Ptk. is a kellékszavatossághoz kapcsolja, a hibás teljesítés elleni biztosítékként kezeli. Ez a szemlélet jut kifejezésre a XXX. sz. elvi döntésben is.

Mindezekre figyelemmel — úgy vélem — a jótállást a *hibás teljesítésben megnyilvánuló szerződésszegésre vonatkozó általános rendelkezések körében* volna célszerű szabályozni.

2. A *Ptk.* a jótállásra vonatkozóan — a jogintézmény lényegét illetően — csupán azt az általános rendelkezést tartalmazza, hogy aki valamely szolgáltatásért jótállást vállal, a jótállás időtartama alatt a felelősség alól csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett (248. §).

Ezt a rendelkezést a Legfelsőbb Bíróság XXX. sz. elvi döntése értelmezte, s töltötte meg a gyakorlat követelményeinek megfelelő tartalommal.

A *szállítási szerződésre* vonatkozóan külön rendelkezik a jótállásról a 46/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelettel módosított 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet (SZR) 43. §-a. Ezek a rendelkezések részben eltérnek a Ptk., illetőleg a XXX. sz. elvi döntés szabályaitól. Lényeges az eltérés az igényérvényesítés tekintetében.

Egyes tartós fogyasztási cikkekkel kapcsolatos jótállás legkisebb kötelező mértékét a 4/1969. (III. 30.) Bk M — KGM — Kip M — NIM sz. együttes rendelet állapítja meg, ez a jogszabály azonban a jótállásra vonatkozó általános (anyagi jogi) rendelkezéseket is tartalmaz (nagymértékben hasznosítja a XXX. sz. elvi döntés megoldásait).

3. Ami a jótállás jogintézményének új szabályozását illeti, a kellékszavatosság és a jótállás közeli rokonsága sem indokolja a jótállás teljes beolvasztását a kellékszavatosságba. Ez természetesen szabályozás kérdése, de éppen a szabályozás szempontjából a döntő az, hogy mi a *jótállás tartalma,* pontosabban milyen tartalmat akarunk neki adni.

A jogszabály kimondhatná pl. azt, hogy a tartós használatra rendelt dolgoknak meghatározott időn át rendelkezniük kell a törvényes és a szerződésben meghatározott kellékekkel. Ez azonban — úgy tűnik — nem volna helyes megoldás, illetőleg nem oldaná meg a szóban levő problémát. Az, hogy a fokozott követelmény a felek megállapodásán vagy pedig jogszabályon alapul-e, a kellékszavatosság és a jótállás külön jogintézményi minősége szempontjából nem döntő, mert csak a fokozott helytállási kötelezettség alapja szempontjából jelent különbséget. Az említett jogintézmények ettől függetlenül még önálló jogintézményeknek minősülhetnek, s csak annak a kimondása mutatkozhat szükségesnek, hogy a jótállás alapulhat a megállapodáson kívül jogszabályon is (mint ahogyan ez így van számos egyéb kötelezettséggel kapcsolatban is). Az említett megoldás ellen szól továbbá az, hogy az egyszeri és a tartós használatra rendelt dolgok elhatárolása a gyakorlatban rendkívül nagy nehézséggel járna, s ez sok zavart okozna.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jótállás — amint ez az elnevezéséből is következik — tipikusan valamiféle elvállalt *többlet-kötelezettséget* jelent azzal szemben, amit a jogszabály általános szabályként előír arra az esetre, ha a felek külön nem állapodnak meg. Lényegében nem más, mint a szerződésszerű (hibátlan) teljesítés törvényben előírt általános kötelezettségének felfokozása: megállapodással a törvényesnél szigorúbbá tett helytállási kötelezettség. Tulajdonképpen — tág értelemben — a szerződés tartalmának szabad kialakítása körébe tartozik, speciális jegyei azonban megalapozzák külön jogintézményként való kezelését. Mindezen — amint erről már volt szó — nem változtat az, hogy a fokozott helytállási kötelezettséget a dolgok meghatározott körére vonatkozóan jogszabály is megállapíthatja (ilyen jogszabály léte eddig sem szüntette meg a jótállás jogintézményének önállóságát). A törvényes szavatosságból folyó kötelezettségnél többnek megállapodással való elvállalását aligha volna indokolt meggátolni. Ha pedig ez így van, akkor ilyen megállapodás esetében a jótállás máris létezik, legfeljebb nem így nevezzük. Ha viszont a fokozott helytállási kötelezettséget maga a jogszabály teszi kötelezővé és meghatározott körben általánossá, akkor ez maga lesz a törvényes szavatosság. De még mindig lehet ennél is nagyobb felelősséget vállalni megállapodással.

A jótállás tartalma, illetőleg szerepe nem degradálható a meghatározott időn át való, tehát a *tartós használat* biztosítására. A probléma megoldásának erről az oldalról való megközelítése — úgy vélem — nem vezetne helyes eredményre. A törvényes szavatosság esetében sem arról van ugyanis szó, hogy a dolognak csak az átadás pillanatában kell használhatónak lennie, s a következő pillanatban már nem. Ha így fognánk fel a törvényes szavatosságot, akkor az egész jogintézményt — mint haszontalant — el kellene vetni. Ha valaki megvásárol egy gépet, ennek a jogszabály szerint az átadáskor kell hibátlannak lennie. De az átadáskori hibátlanság követelménye azt jelenti, hogy a gépnek az átadáskor rendelkeznie kell mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyek a szolgáltatás jellegéhez

igazodó időn át lehetővé teszik a rendeltetésszerű használatot. Ha tehát a rendeltetésszerű felhasználáshoz a használat tartóssága is hozzátartozik, akkor ennek a tulajdonságnak a *dologban bennrejlőnek* kell lennie, vagyis a dolognak az *átadás időpontjára koncentráltan* kell rendelkeznie mindazokkal a kellékekkel, amelyek a szerződéskötésnél számbavett tartós használatot biztosítják. Ha a silózó géppel három hónap múltán már nem lehet silózni, akkor ez jótállás esetében is nyilván azt jelenti, hogy a silózó gép már eredendően (tehát az átadáskor) sem rendelkezett azokkal a kellékekkel, amelyek biztosíthatták volna a rendeltetésszerű használatot.

Mindezekre figyelemmel a Ptk. 248. §-ában foglalt rendelkezés fenntartását, tehát a jótállásnak *külön jogintézményként* való szabályozását látom célszerűnek a hibás teljesítés jogkövetkezményeire vonatkozó rendelkezések között. A jótállást tehát továbbra is meghatározott időn át fennálló *helytállási többlet elvállalásának* kellene tekinteni azzal, hogy jótállási kötelezettséget jogszabály is megállapíthat. A jótállás ilyen felfogása — tudomásom szerint — eddig sem okozott különösebb zavart a gyakorlatban.

A jótállás természetesen nem érinti a törvényes szavatosságot. A jótállás tehát nem jelenti azt, hogy a jogosult nem érvényesítheti a törvényes szavatosság alapján őt megillető jogokat. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a jótállásra alapított — tehát a jogosultra nézve kedvezőbb feltételek mellett érvényesíthető — jog elnyeli a törvényes szavatosságra alapított jogot.

4. Rendelkezni kellene arról, hogy jótállás alapján is a törvényben meghatározott *szavatossági jogokat* lehet érvényesíteni, továbbá hogy a jogosult követelheti a hibás teljesítés folytán elszenvedett *kárának a megtérítését* is. A kötelezett a kárért való felelősség alól is csak annak bizonyításával mentesülhet, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett.

5. A jótállással kapcsolatban is megfontolandó volna annak kimondása, hogy ha a kötelezett a jótállás alapján a hibás dolgot kijavítja, a jótállás időtartama *meghosszabbodik* a hiba közlésétől kezdődő azzal az idővel, amely alatt a jogosult a dolgot a hiba miatt rendeltetésszerűen nem használhatta; a dolognak vagy jelentősebb részének kicserélése esetében pedig a jótállás időtartama a kicserélt dolog (dologrész) tekintetében *újra kezdődik.*

6. A *Ptk.* a 248. §-ban foglalt rendelkezésen kívül a szavatossági jogok érvényesítésével kapcsolatban említi még a jótállást, amennyiben kimondja, hogy a hat hónapos keresetindítási határidő meghosszabbodik, ha a felek hosszabb tartamú jótállásban állapodtak meg [Ptk. 306. § (3) bek.].

E rendelkezés alapján a XXX. sz. elvi döntés kimondta, hogy a jogosult a jótállásra alapított igényét, ha a kötelezettet a jótállás időtartama alatt a hibáról értesítette, az ettől számított hat hónapon belül akkor is érvényesítheti keresettel, ha a jótállási idő közben már eltelt.

Szállítási szerződés esetében a jótállási idő eltelte után hat hónap mindenképpen rendelkezésre áll a keresetindításra (SZR 43. §).

A szocialista szervezetek egymással kötött *vállalkozási szerződéseiről* szóló jogszabály[2] a jótállással kapcsolatban mindössze a következőket mondja: „A felek megállapodhatnak abban, hogy a vállalkozót jótállás terheli (Ptk. 248. §)." Ilyen szabályozás mellett — ha a vállalkozási szerződés nem „csekély értékű" — problematikus pl. az, hogy a jótállásra alapított igényt mennyi idő alatt lehet érvényesíteni (irányadó-e a XXX. sz. elvi döntés).

Nem könnyű feladat a *jótálláson alapuló jogok érvényesítésének* új szabályozása, amelyre pedig a jogalkalmazási zavarok elhárítása érdekében szükség van. Korábbi jogunkban e vonatkozásban problémák nem igen jelentkeztek, ami a kellékszavatosság és a jótállás akkori viszonyából, valamint abból következett, hogy a szavatossági jogok érvényesítése nem volt határidőhöz kötve. Ma nem ilyen egyszerű a helyzet.

A szabályozásnál figyelemmel kell lenni a következőkre:

a) a jótállás *fokozott helytállási kötelezettség* elvállalása általában külön megállapodással, tehát a helytállási kötelezettség fokában különbözik a törvényes szavatosságtól;

b) ez a fokozott helytállási kötelezettség *meghatározott ideig* áll fenn, amely idő a szavatossági jogok, illetőleg a kártérítési követelés érvényesítésére megszabott határidőnél lehet rövidebb, hosszabb vagy azzal azonos; e két határidő tehát egymást legalábbis részben átfedi, s — az azonosság esetét kivéve — vagy az egyik, vagy pedig a másik terjed túl a másikon;

c) az igényérvényesítés vonatkozásában *sem kerülhet a jogosult hátrányosabb helyzetbe* jótállás esetében, mint amilyenben törvényes szavatosság esetében volna;

d) ha a jogosult jótállás alapján lép fel igénnyel, ez esetben is azon a címen fennálló jogot érvényesít, hogy a dolog az *átadáskor nem rendelkezett azokkal a kellékekkel,* amelyek alkalmassá tették volna a meghatározott időn át való rendeltetésszerű használatra.

Ezek szem előtt tartásával — úgy vélem — az alábbiakat lehet megállapítani:

A jótállás időtartamának csak a kötelezett *fokozott* helytállási kötelezettsége szempontjából van jelentősége; a jótállás időtartama tehát nem befolyásolja a törvényes szavatosságra alapított jogok érvényesítését.

Minthogy jótállás alapján is a törvényes szavatossági jogok érvényesíthetők, s különbség csak a helytállási kötelezettség beállásának feltételei tekintetében van (jótállás esetében a jogosultnak kedvezőbb a helyzete, a kötelezetté viszont megnehezül), a *jótállás időtartama nem*

[2] 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet 27. §-a.

különül el az igényérvényesítési határidőtől, az egyik nem esik kívül a másikon, az egyiknek a folyása nem szünetelteti a másikét, hanem mindkettő *egyidejűleg folyik.* Ebből következik, hogy nem volna indokolt a két határidőt egymást követően számítani, tehát a jótállás időtartamát az igényérvényesítési határidő szempontjából teljesen elkülönítve kezelni. Azt a kérdést tehát, hogy a jogosultat a hibás teljesítés folytán *milyen alapon, s milyen jog* illeti meg, külön kell választani attól a kérdéstől, hogy a fennálló jogot *meddig lehet érvényesíteni.* A fokozott helytállási kötelezettségen alapuló jog érvényesítésére is biztosítani kell annyi időt, amennyi az enyhébb helytállási kötelezettségen alapuló jog érvényesítésére rendelkezésre áll.

Ha pl. valamely építmény tekintetében a jótállás időtartama két év, a szavatossági jog pedig három éves elévülési idő alatt érvényesíthető, az elévülési idő az átadástól kezdve folyik, tehát a jótállás kétéves időtartama alatt is. Nem volna indokolt tehát az igényérvényesítés idejét a jótállásra tekintettel öt évre növelni (a két nem egynemű határidőt összeadni). Az igény ezért az említett példában is az átadástól számított három év alatt érvényesíthető (nem pedig a jótállás kétéves időtartamának végétől számított három év alatt). A törvényes szavatosság és a jótállás között a különbség abban van, hogy ez utóbbi esetben a jótállás időtartama alatt a kötelezett csak annak bizonyításával mentheti ki magát a felelősség alól, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a jótállás időtartama azonos a szavatossági jog érvényesítésére megszabott határidővel.

A hiba felismerhetővé válásáig természetesen — a javasolt megoldás szerint — az *elévülés nyugszik,* tehát a jogosultat nem éri hátrány. Ha pl. a jótállás időtartama és az elévülési idő is három év, s a hiba már másfél év múltán felismerhetővé vált, a jogosult a jótálláson alapuló igényét is csak az átadástól számított három év elteltéig érvényesítheti (másfél év még így is rendelkezésére áll az igénye érvényesítéséhez).

Ha a hiba a hároméves elévülési idő lejárta előtt egy hónappal vált felismerhetővé, a jogosult az igényét ettől számított hat hónapig érvényesítheti.

A jótállás tehát — mint fokozott helytállási kötelezettség vállalása — *nem adhat alapot az igényérvényesítéssel való indokolatlan késlekedésre.* Az természetesen lehetséges, hogy több önmagában jelentéktelen fogyatékosság a maga összhatásában alapozza meg a jótállásból folyó igény érvényesítését. De ugyanez a helyzet a törvényes szavatosság esetében is, és a gyakorlat e téren már eddig is rugalmas megoldásokat alkalmazott.

Kérdés, hogyan alakul a helyzet az igényérvényesítés szempontjából olyan esetben, amikor a *jótállás időtartama hosszabb,* mint az adott esetben a szavatossági jog érvényesítésére megállapított elévülési idő (pl. a szavatossági igény hat hónap alatt évül el, a jótállás időtartama azonban két év). Ilyenkor — úgy vélem — a jótállás tartalmilag a helytállási többleten felül az igényérvényesítésre a törvényben megállapított *elévülési időnek a jótállás időtartamára való meghosszabbítását* is jelenti. Ebből pedig az is következik, hogy az elévülés nyugvása esetében az igényérvényesítés lehetősége az előbb már említettek szerint alakul.

Az igényérvényesítés lehetőségét meghosszabbító hatást tulajdonít a jótállásnak a Ptk. 306. §-a (3) bekezdésében foglalt rendelkezés is, amely szerint a szavatossági jogokat a megállapított hathónapos határidőn belül kell keresettel érvényesíteni, „kivéve ha a felek hosszabb tartamú jótállásban állapodtak meg." Ez tehát azt jelenti, hogy ha a jótállás időtartama túlnyúlik a hathónapos határidőn, akkor az igényérvényesítés lehetősége is kitolódik a jótállási idő végéig. Ebből következik továbbá, hogy a Ptk. elgondolása szerint is folyik az igényérvényesítésre meghatározott határidő a jótállás időtartama alatt. Ezt juttatja kifejezésre a XXX. sz. elvi döntés b) pontja is.

Az említett megoldás — úgy tűnik — szem előtt tartja a jótállás lényegét (helytállási többlet), a jogosult szempontjából nem vezet méltánytalan eredményre, s emellett az igényérvényesítés lehetőségét nem terjeszti ki indokolatlanul hosszú időre, tehát azt igyekszik elősegíteni, hogy a felek közötti jogviszonyt mielőbb véglegesen lebonyolítottnak lehessen tekinteni. Semmiképpen sem volna kívánatos olyan megoldás, amely pl. hároméves jótállási és hároméves elévülési idő esetében arra adna lehetőséget, hogy a jogosult a közvetlenül az átadás után észlelt hibával kapcsolatos igényét a hároméves jótállási idő letelte után is még további három évig érvényesíthesse, tehát e célra közel hat év álljon a rendelkezésére.

A legegyszerűbb természetesen olyan megoldás volna, amely szerint a jótállásra alapított igényt a jótállási idő lejártától számítandó valamilyen határidő (pl. hat hónap) alatt lehet érvényesíteni (ezt a megoldást alkalmazza jelenleg az SZR. 43. §-a). Ez azonban — úgy vélem — nem elégítene ki minden számbajövő igényt. Ha mégis ilyen megoldásra esnék a választás, az igényérvényesítési határidőnek ugyanolyan jellegűnek kellene lennie, mint amilyen jellegű lesz a törvényes szavatossági igény érvényesítésére megállapított határidő.

Zoltán Ödön

A külföldi jogi személyek perbeli képviselete

1. Az államhatárokon belül és azokon kívül, nemzetközi viszonylatban kialakult és egyre szélesedő munkamegosztás, másfelől a szükségletkielégítés igényeinek magasabb szintre emelkedése nélkülözhetetlenné teszi a szocialista államok egymás közötti, valamint a tőkés országokkal fennálló gazdasági kapcsolatok rohamos fejlődését. Az egyes államok és azoknak gazdasági szervei, vállalatai a legváltozatosabb jogi tartalommal kötik meg szerződéseiket, megállapodásaikat, s e jogviszonyok nemcsak áruszállítási, kereskedelmi kapcsolatokra terjednek ki, hanem a termelés szféráját is sokoldalúan, horizontálisan és vertikálisan fogják át. Ezeknek a kapcsolatoknak a lebonyolítása, realizálása során a szerződő felek között nézeteltérések, viták adódhatnak, amelyeknek elrendezése céljából valamilyen eljárást (állami bírósági vagy választottbírósági eljárást) kell igénybe venniük. Ilyenkor merül fel a külföldi honosságú jogi személy[1] belföldi állami bíróság vagy választottbíróság előtti képviseletének szükségessége. E tanulmányunkban ezzel a kérdéskomplexummal kívánunk foglalkozni.

2. A külföldi jogi személyek perbeli képviseletével összefüggő problémákat az egyes fajták szerint külön-külön tekintjük át. Hogyan csoportosíthatjuk a nálunk Magyarországon levő külföldi jogi személyeket? A felosztásnak többféle módja, szempontja képzelhető el. A kategorizálás lehetséges államok szerint, attól függően, hogy a külföldi jogi személy a nemzetközi közjog vagy a nemzetközi magánjog uralma alatt álló szervezet, egy vagy több állam kötelékébe tartozik-e vagy éppen ún. államok feletti jogi személyről van-e szó. A magunk részéről az e szempontok alapján történő csoportosításoknál sokkal inkább kifejezőnek tartjuk azt a felosztást, amely a külföldi jogi személyeket aszerint különíti el, hogy azok feladataik ellátása érdekében milyen *tevékenységet* fejtenek ki, vagyis a kategorizálás alapjául a külföldi jogi személyek *funkciója* szolgál. Ennek a felosztási elvnek a szem előtt tartásával a külföldi jogi személyek sorában megkülönböztethetjük: *a)* a gazdasági tevékenységet folytató különböző formájú külföldi vállalatokat (ezek körében kiemelkedő jelentőségüknél, továbbá jogi helyzetük meglehetős rendezetlenségénél fogva is külön szót érdemelnek az európai szocialista államok által bilaterális vagy multilaterális megállapodással már eddig is létrehozott és működő, de a jövőben remélhetőleg nagyobb számban alakuló ún. közös vállalatok); *b)* a nem gazdasági tevékenységgel foglalkozó (pl. kulturális feladatokat ellátó) jogi személyeket; *c)* a jogi személyiséggel felruházott nemzetközi szervezeteket és *d)* a diplomáciai képviseleteket (arról, hogy a diplomáciai képviseletek — legalábbis a magyar tételesjogi rendelkezések alapján — jogi személynek minősíthetők-e és az mennyiben kívánatos, hogy valóban annak ismerjék el, a későbbiekben lesz szó).

A *b)* és *c)* pontban említett külföldi jogi személyek (ilyen pl. a Duna-Bizottság) szervezetét és működésének rendjét általában két vagy többoldalú nemzetközi szerződés kisebb-nagyobb részletességgel meghatározza, s így az is szabályozva van, hogy az illető szervezet perbeli képviseletének ellátása ki által, hogyan, milyen keretek között történik. (Meg kell mondani, hogy éppen a Duna-Bizottságról szóló — pontos elnevezéssel: a Dunán való hajózás rendjének szabályozása keretében Belgrádban, 1948. évi augusztus hó 18. napján kelt és az 1949. évi XIII. törvénnyel kihirdetett — nemzetközi egyezmény a Bizottság képviseletére vonatkozóan nem tartalmaz rendelkezést.) A külföldi jogi személyek e két fajtájának perbeli képviselete általában megoldottnak tekinthető, ezért vizsgálódásunk köre csupán a két másik fajta külföldi jogi személy perbeli képviseletére terjed ki, helyesebben azokra korlátozódik.

3. A gazdasági tevékenységet folytató, különböző formájú külföldi vállalatok perbeli képviselete szempontjából közömbös az, hogy rendelkeznek-e belföldön teleppel, fiókkal vagy képviselettel, ehelyett — a tételesjogi szabályozásunk szerint — annak van meghatározó jelentősége, hogy a perbeli képviseletre *milyen szerv* eljárásában kerül sor. A külföldi jogi személyt érintő jogvita elbírálásra kerülhet állami bíróság vagy választottbíróság előtt, viszont ilyen ügyekben a gazdasági döntőbizottság nem járhat el. Ha a külföldi vállalat magyar eseti vagy állandó választottbíróság előtt folyó eljárásban szerepel, a perbeli képviseletet a külföldi jogi személy külföldi jogász-meghatalmazottja is elláthatja. Erre nézve a kamarai választottbíróság eljárási szabályainak megállapításáról szóló, az 1/1959. (I. 14.) Kk M számú, majd a 4/1969. (VI. 11.) Kk M számú rendelettel módosított 1/1953. (VIII. 28.) Bk M számú rendelet 9. §-ának (2) bekezdésében foglalt szabály kifejezetten rendelkezik. Ugyanakkor, ha a külkereskedelmi vonatkozású vitás ügy, amelyben a külföldi vállalat akár felperesi, akár alperesi pozícióban helyet foglal, nem választottbírósági eljárás keretében, hanem bíróság útján kerül elbírálásra, a külföldi fél képviseletében — ilyen értelmű feljogosító rendelkezés hiányában — csakis magyar ügyvéd járhat el, a külföldi jogi személy külföldi ügyvéd meghatalmazottja legfeljebb mint a magyar meghatalmazott tanácsadója működhet közre.[1/a] (Arra lenne mód, hogy

[1] L. a szerző „A külföldi jogi személyek honossága" c. tanulmányát a Jogtudományi Közlöny 1970. évi 1. számában.

[1/a] Elképzelhető olyan felfogás, hogy a külföldi vállalat külföldi jogi képviselője a bírósági eljárásban mint a külföldi jogi személy *törvényes képviselője* el-

a külföldi ügyvéd — a Pp. 67. §-a (1) bekezdésének d) pontja alapján — mint vállalatának dolgozója járjon el meghatalmazottként, de ebben az esetben a magyar bíróság a számára ügyvédi munkadíjat feltehetően nem állapítana meg, tehát az ilyen meghatalmazotti minőség a külföldi vállalat, illetőleg ügyvéd szempontjából előnytelen.) A Pp. 67. §-a (1) bekezdésének c) pontja értelmében a perben meghatalmazottként eljárhat az ügyvéd. Ügyvédként azonban — miként reről az 1958. évi 12. sz. tvr. 3. §-ának (2) bekezdése rendelkezik — csak az működhet, akit valamely ügyvédi kamara az ügyvédek névjegyzékébe bejegyzett, ennek pedig — többek között — a magyar állampolgárság az előfeltétele. Ugyanez a helyzet a vállalati jogtanácsos tekintetében is, akit a perben az ügyvéd jogállása illet meg, s akinek szintén magyor állampolgárnak kell lennie [33/1958. (V. 17.) Korm. sz. r. 2. §].

Aligha helyeselhető az a jelenlegi megoldás, amely szerint a külföldi ügyvéd-meghatalmazott a választottbírósági eljárásban lehet képviselő, de ha a választottbíróság határozatát keresettel megtámadják, az állami bíróság előtt folyó eljárásban már nem láthat el képviseleti tevékenységet. A külföldi jogi személy ügyviteli szervei számára az egyes jogviták kedvező kimeneteléhez hol kisebb, hol nagyobb, olykor pedig egyenesen alapvető érdekük fűződik. Ennek felmérése a külföldi vállalat érdekköréhez tartozik. Egészen magától értetődőnek látszik, hogy azokban a jogvitákban, amelyekhez a gazdasági tevékenységet folytató külföldi jogi személynek alapvető érdeke fűződik, képviseletében az ő külföldi ügyvédjének — akiben megbízik — legyen joga eljárni az állami bíróságnál is. Azt pedig, hogy a külföldi kereskedelmi társaság számára melyik ügy alapvető jelentőségű, előre és „kívülről" sohasem lehet tudni, ezért egyedüli helyes megoldásként az kínálkozik, hogy általános érvénnyel kellene kimondani azt a szabályt, mely szerint a gazdasági tevékenységet folytató külföldi jogi személyt a választottbírósági eljáráson kívül, a bírósági eljárásban is külföldi ügyvéd-meghatalmazottja képviselheti. Ilyen rendelkezést az európai szocialista államok újabban megalkotott polgári perrendtartásai tartalmaznak is.[2]

4. Akkor, amikor mi azt javasoljuk, hogy a külföldi jogi személyeket — és ezen most nemcsak a gazdálkodó szerveket értjük — a magyar hatóság előtt folyó eljárásban külföldi ügyvéd-meghatalmazottjaik is képviselhessék, vagyis azt szeretnők, hogy a perbeli képviselet ellátására alkalmas személyek száma bővüljön, más oldalról olyan elképzelések és törekvések jelentkeznek, amelyek azoknak a jogi képviselőknek a körét, akik külföldi jogi személyek peres vagy nemperes ügyeinek vitelét vállalhatják, jelentős mértékben szűkíteni akarják. A legutóbbi időkben budapesti székhellyel nemzetközi ügyeket intéző ügyvédi munkaközösség alakult. Ennek a — feltehetően Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban és a Szovietunióban létrehozott megoldás mintáira működő[3] — munkaközösségnek az a feladata, hogy ellássa a külföldi természetes és jogi személyek képviseletét. Nem lehet vitába szállni annak az elgondolásnak a helyességével, hogy nálunk is legyen egy (a későbbi években esetleg több és nemcsak Budapesten működő) olyan munkaközösség, amelynek tagjai a nemzetközi magánjogban és a külföldi jogrendszerekben való jártasságuk, valamint kiváló nyelvtudásuk folytán elsősorban lehetnek alkalmasak a nemzetközi vonatkozású ügyek intézésére. Az élet minden területén érvényesülő munkamegosztás és specializálódás megkívánja ilyen sajátos feladatokat ellátó ügyvédi munkaközösség működését. A nemzetközi ügyvédi munkaközösség megalakulásával egyidejűleg bevezetni tervezték az ún. „társügyintézés" intézményét. Ez a „társügyintézés" abban állt volna, hogy külföldi személytől ugyan bármelyik munkaközösségben tevékenykedő ügyvéd kaphat személyre szóló meghatalmazást,

járhat. Ezt a megoldást azonban — nézetem szerint — nem lehet elfogadni, ugyanis a külföldi jogi személy törvényes képviselője nem a jogi képviselő, ő csupán a törvényes képviselőtől kapott meghatalmazás, illetve munkaszerződés alapján, meghatalmazotti minőségben járhat el, erre pedig a jelenlegi magyar jogszabályok szerint nincs mód.

Nem egyértelmű a felfogás abban a kérdésben, hogy a gazdálkodó szerv jogtanácsosa szervezeti vagy ügyleti képviselő-e? E tanulmány keretében nem térünk ki ennek a kérdésnek közelebbi vizsgálatára, s csupán annak a véleményünknek a közlésére szorítkozunk, hogy szerintünk a jogtanácsos munkaviszonya (tagsági viszonya) munkaszerződéssel (a belépési nyilatkozat elfogadásával) jön létre, képviseleti jogosultsága mind a vállalatnál, mind a szövetkezetnél szerződésen (nyilatkozat elfogadásán) alapszik, tehát a jogtanácsos ügyleti, s nem szervezeti képviselőnek minősül. Ez annál is inkább így van, mert sem a vállalat, sem a szövetkezet szervezetéhez nem szükségképpen tartozik hozzá a jogtanácsos, akinek képviseleti jogosultságát egyébként — az 1/1958. (II. 16.) IM számú rendelet 4. §-a értelmében — munkáltatói igazolványával kell igazolnia.

[2] Az 1964. november 17-én elfogadott és a 296. számú törvénnyel kihirdetett lengyel Pp-nek a nemzetközi polgári eljárás körére vonatkozó szabályai között található 1118. cikke akként rendelkezik, hogy viszonosság feltétele mellett megengedhető, hogy lengyel bíróság előtt külföldi állampolgárok, külföldi jogi személyek és jogi személyiséggel nem rendelkező külföldi egységek perbeli meghatalmazottjaként olyan ügyvéd járjon el, aki abban az államban folytatja hivatását, amelynek állampolgára, vagy amelynek a fél az állampolgára.

Az OSzFSzK 1964. június 11-én kelt polgári eljárásjogi törvénykönyvének 47. §-a a bíróság előtti képviseletet lehetővé teszi a külföldi ügyvéd-meghatalmazott számára.

[3] Az NDK Államtanácsának az igazságszolgáltatási szervek alapvető feladatairól és munkamódszereiről szóló 1963. évi április hó 4. napján kelt határozata alapján az NDK-ban 1967. évi szeptember hó 1-i hatállyal nemzetközi ügyekben polgári jogi képviseletet ellátó ügyvédi irodát hoztak létre. Az ügyvédi iroda — amelynek egyébként nincs monopolizált helyzete — az NDK Igazságügyminisztériuma által jóváhagyott szabályzat alapján kezdte meg tevékenységét. L. a 60 001/6/1968. IM VI. (ÜK 4.) számú közleményt.

de a perbeli képviselet (vagy egyéb jogi tényke-dés) ellátása csakis a nemzetközi ügyeket intéző munkaközösségen keresztül, annak bevonásával valósulhatott volna meg. Az ilyen „társügyintézés"-nek nevezett adminisztratív módszerrel történő szabályozás, mely külföldi elemet magán viselő jogviszonyból származó valamennyi jogvitát megkísérel egyetlen vagy akár több, de minden esetre előre kijelölt ügyvédi munkaközösséghez terelni, teljesen elütő és idegen azoktól az eszközöktől, amelyek a gazdaságirányítás új rendszerében mindinkább elterjednek és általánosan megszokottá válnak; végülis a „társügyintézés" gondolatát elvetették. A versenyszellemet, a „piac" szabályozó szerepének érvényesülését ebben a vonatkozásban sem helyes megfékezni, annál kevésbé sem, mert a szelektálást a természetes kiválasztódás majd amúgyis elvégzi. Mindezek eredményeképpen nem értünk egyet a nemzetközi vonatkozású ügyeket intéző munkaközösség működésével összefüggésben — igaz, hogy csak ideiglenes megoldásként — felmerült „kettős tagságú" ügyvédi intézmény bevezetésével sem. Ez a kettős tagság azt jelenti, hogy az az ügyvéd, aki valamilyen meggondolásnál fogva nem akar, vagy tőle független okok miatt nem tud ebbe a nemzetközi ügyvédi munkaközösségbe — ha szabad így kifejezni — „főfoglalkozású" tagsági viszonyt vállalni, akkor — egyelőre — lehetőséget biztosítanak számára, hogy az eredeti ügyvédi munkaközösségben tagságát megtartva, tagja lehessen a nemzetközi ügyeket intéző munkaközösségnek is, s ekképpen jön létre a kettős tagsági viszony. Eltekintve attól, hogy a hatályos szabályozás értelmében az ügyvéd egyidejűleg csupán egy ügyvédi munkaközösségnek lehet tagja, a kettős tagság csakis a törvényerejű rendeletnek az újabb módosításával lenne megvalósítható, ennek az intézménynek a bevezetése szükségtelen, a kollektíva érdekeivel ellentétben álló bonyodalmakhoz vezetne. A magunk részéről nem a kettős tagsági viszony lehetőségének a megteremtésében látjuk a megoldást, hanem abban, hogy a külföldi jogi személyek perbeli képviseletének ellátását mind „kifelé" (a külföldi jogi képviselők irányában), mind „befelé" (az ügyvédi munkaközösségek irányában) szabaddá, kötöttségektől mentessé kell tenni.

5. A külföldi jogi személy perbeli képviseletét belföldi lakóhellyel rendelkező szabadalmi ügyvivő is elláthatja.[4] Arra való tekintettel azonban, hogy a szabadalmi ügyvivők képviseleti jogosultsága nem kizárólagosan csak a külföldi jogi személyekre terjed ki, másfelől pedig csupán meghatározott pertípusokra és nemperes eljárásra korlátozódik,[5] a rájuk vonatkozó kérdésekkel ehelyütt nem foglalkozunk.

6. A konzuli kapcsolatokról szóló, Bécsben 1963. április 24-én kelt nemzetközi szerződés[6] 5. cikkének i) pontja arról rendelkezik, hogy a konzul feladata — egyebek között — a fogadó államban hatályban levő gyakorlat és eljárási szabályok figyelembevételével a küldő állam honosainak képviselete, vagy megfelelő képviseletük biztosítását szolgáló intézkedések tétele a fogadó állam bíróságainál vagy más hatóságainál avégből, hogy a fogadó állam törvényeinek és más jogszabályainak megfelelően ideiglenes intézkedések hozatalát kérjék ezen állampolgárok jogainak és érdekeinek megóvására, amennyiben ezek távollétük vagy bármely más ok miatt jogaikat és érdekeiket nem tudják időben megvédeni. Bár a bécsi nemzetközi szerződés a küldő állam „honosai", majd pedig az „állampolgár" kifejezést használja, ami a természetes személyekre látszik utalni, de mégsem lehet kétséges, hogy mindkét fogalom jogi személyekre is értendő, ennek folytán a konzul képviseleti joga — az előírt feltételek megléte esetében — a küldő állam gazdasági tevékenységet folytató, valamint a másfajta feladatokat végző jogi személyeire is kiterjed, sőt magának a küldő államnak a képviseletét is elláthatja.

Nem lehet ilyen egyértelmű megállapításra jutni ebben a kérdésben, ha a Magyar Népköztársaság által az 1945. évi felszabadulást követően megkötött és ratifikált konzuli szerződéseket vizsgáljuk. Ezek legtöbbje a konzult a küldő állam „polgárainak" a fogadó állam bíróságai és más hatóságai előtt történő képviseletére jogosítja fel,[7] ezzel szemben a magyar—NDK[8]

[4] A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1969. évi II. törvény 63. §-a értelmében a bírósági eljárás során meghatalmazottként a Pp 67. §-ának (1) bekezdésében meghatározott személyeken kívül szabadalmi ügyvivő is eljárhat. Említésre érdemes, hogy a hivatkozott törvény 36. §-ának (2) bekezdése szerint külföldi személy az Országos Találmányi Hivatal előtti eljárásban képviseletével csak olyan szabadalmi ügyvivőt bízhat meg, aki belföldi lakóhellyel rendelkezik. A bíróság előtti képviseletről rendelkező 63. § a szabadalmi ügyvivőt illetően ilyen feltételt nem követel meg. Úgy gondoljuk, hogy a két rendelkezés megszövegezése közötti eltérés nem tudatos, ezért a bíróság előtt képviseletet ellátó szabadalmi ügyvivőre is érvényes az a rendelkezés, mely szerint belföldi lakóhellyel kell rendelkeznie.

[5] A szabadalmi ügyvivők képviseleti jogosultsága a jelenlegi jogszabályok alapján kizárólag a szabadalom engedélyezésével, fenntartásával, megszüntetésével és bitorlásával, a védjegy lajstromozásával, megújításával, törlésével és védjegybitorlással, az ipari minta lajstromozásával, hatálytalanításával és bitorlásával összefüggő peres és nemperes eljárásokra korlátozódik. A szabadalmi ügyvivők nem láthatnak el képviseletet újítási ügyekben, a találmányok díjazásával kapcsolatos jogvitákban, valamint szerzői jogi perekben.

[6] Ehhez a nemzetközi szerződéshez a Magyar Népköztársaság mind ez ideig nem csatlakozott, jóllehet annak indokoltságát már több alkalommal felvetették.

[7] Így rendelkezik a magyar—szovjet (1958. évi 1. számú tvr 14. cikke), a magyar—bolgár (1959. évi 28. számú tvr 14. cikke), a magyar—lengyel (1959. évi 40. számú tvr 16. cikk (2) bek.), a magyar—jugoszláv (1964. évi 3. számú tvr 19. cikk (1) bek.), a magyar—mongol (1964. évi 4. számú tvr 13. cikk) és a magyar—francia (1967. évi 33. számú tvr 11. cikk) konzuli szerződés.

[8] Az 1958. évi 19. számú tvr-rel kihirdetett ma-

és a magyar—román[9] konzuli szerződés külön kiemeli, hogy a konzul a küldő állam polgárain kívül jogi személyeinek képviseletére is jogosult. A konzuli szerződéseink eltérő szövegezése talajt adhatna olyan — a logika szabályaival nem ellentétes — jogértelmezésnek, mely szerint külföldi jogi személyek perbeli képviseletét csak annak az államnak a konzulja láthatja el, amellyel ilyen értelmű megállapodást kötöttünk. Ez a jogszabályértelmezés azonban súlyosan sértené a szuverén államok egyenjogúságának elvét, amely az egyenlő elbánást követeli meg, vagyis ha az egyik állam konzulját megilleti a küldő állam jogi személyeinek perbeli képviseleti joga, ezt a jogosultságot a másik állam konzuljától sem lehet megtagadni. A helyes álláspont — a magyar konzuli szerződések megszövegezésére és a közöttük levő különbségre tekintet nélkül — csakis az lehet, hogy a konzul a természetes személyeken kívül a küldő állam jogi személyeinek, sőt — mint említettük — magának a küldő államnak a védelme érdekében is elláthat perbeli képviseletet.[10]

A konzul képviseleti jogát az érdekelt jogi személytől kapott külön meghatalmazás nélkül gyakorolhatja. Ezzel függ össze az, hogy a jogi irodalomban van olyasfajta nézet: ha a konzul a képviselet ellátása során a képviselt nevében meghatalmazás hiányában végezhet perbeli cselekményeket, olyan perbeli cselekmények megtételére is jogosult, amelyekhez a fogadó állam polgári eljárásjoga külön meghatalmazást kíván meg, ilyen lehet pl. a jogról való teljes vagy részleges lemondás, egyezségkötés, meghatalmazás adása más személy részére.[11] (Így pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezet jogtanácsosa köteles jogvitás ügyben a termelőszövetkezet intézkedésre jogosult szervének vagy vezetőjének előzetes hozzájárulását megszerezni eljárás indításához egyezség létesítéséhez, jogról való lemondáshoz, valamint eljárástól való elálláshoz; l. a 6/1967. (X. 24.) MÉM. sz. r. 32. §-ának (2) bekezdését.) Ezt a felfogást — mint Lunz kifejti — aligha lehet helyesnek elfogadni. A konzuli szerződések nem adnak lehetőséget arra, hogy a képviselt által adott meghatalmazás korlátozására vonatkozó belső jogi rendelkezések figyelmen kívül maradjanak. Abban a kérdésben, hogy a konzul képviseleti jogosultsága milyen perbeli cselekményekre terjed ki, — a vonatkozó konzuli, illetve a két, vagy többoldalú jogsegélyszerződéseken kívül — mindig a fogadó állam joga, a lex fori az irányadó. Eszerint a konzul csak olyan módon járhat el és csak olyan körben láthat el képviseletet, amint azt a fogadó állam jogszabályai megengedik.[12] Az olyan államban, ahol pl. a belső jogszabály kötelező ügyvédi képviseletet ír elő, a konzul a külföldi jogi személy képviseletét saját személyében nem, hanem csak ügyvéd útján láthatja el.[13]

A konzul képviseleti jogosultságával összefüggésben legtöbbnyire csak azt szoktuk hangsúlyozni, hogy érdekvédelmi tevékenysége a gyakorlatban különösen az oly hagyatéki ügyekkel kapcsolatban jut kifejezésre, amelyekben akár az örökhagyó, akár az örökös vagy hagyományos a küldő állam állampolgára.[14] Nem szabad azonban megfeledkezni a konzulnak a jogi személyek és a küldő állam képviseletére vonatkozó feladatköréről sem.

7. A gazdasági tevékenységet folytató külföldi jogi személyek tekintetében még egy illetékességi problémát is megtárgyalunk, amely ténylegesen felvetődött és vitára adott alkalmat. A Pp. 30. §-ának (1) bekezdésében foglalt szabály szerint, a jogi személyek elleni perekben az általános illetékességet a jogi személy és az annak képviseletére hivatott szerv székhelye egyaránt megalapítja. Székhelynek — kétség esetében — az ügyintézés helyét kell tekinteni. Ebből a rendelkezésből arra lehetne következtetni, hogy magyar bíróság előtt csak olyan külföldi jogi személy ellen lehet pert indítani, amelynek belföldön képviseleti szerve (fiókja, telepe) van. Mi lesz a helyzet olyan esetekben, amikor belföldi képviseleti szervvel nem rendelkező külföldi jogi személy ellen megindítandó per szükségessége merül fel és a felperesként fellépni kívánó személy a külföldön történő perléssel járó kockázatot el akarja kerülni, van-e ilyenkor mód az igénynek magyar bíróság előtt történő érvényesítésére, — feltéve persze, hogy a magyar bíróság ítéletét az adott államban elismerik és végrehajtják — s melyik lesz az illetékes magyar bíróság? Azt, hogy a külföldi jogi személy elleni igény magyar bíróság előtt érvényesíthető-e, a hazai joghatósági szabályok döntik el. Ha a kereset előterjesztésének a joghatósági rendelkezések nem állják útját, a joghatóság szempontjából nem lehet akadálya az igény belföldön történő perelhetőségének. Az il-

gyar—NDK konzuli szerződés 10. cikkének (1) bekezdése.

[9] Az 1959. évi 37. számú tvr-rel kihirdetett magyar—román konzuli szerződés 15. cikke.

[10] Erre az álláspontra helyezkedik a Konzuli ismeretek c. könyv is. Szerkesztette: Ustor Endre. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1967. 77. old.

[11] A szovjet irodalomban felmerült ilyen véleményről tesz említést L. A. Lunz: Nemzetközi polgári eljárásjog c. könyvében. L. ennek német nyelvű fordítását az „Internationaler Zivilprozess" c. könyvének 109. oldalán levő számú lábjegyzetében. Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin 1968.

[12] A perbeli képviselet szabályaira általában a lex fori az irányadó. Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp., 1963. 251. old.

[13] A fogadó államnak a kötelező ügyvédi képviseletre vonatkozó jogszabályai tiszteletben tartásáról, illetőleg arról, hogy a konzuli képviselet ezeket a szabályokat nem érinti, a magyar—lengyel konzuli szerződés 16. cikkének (2) bekezdése, továbbá a magyar—jugoszláv konzuli szerződés 19. cikkének (2) bekezdése külön rendelkezik. Meg kell jegyezni, hogy az időközben hatályba lépett újabb lengyel és jugoszláv Pp. az ügyvédi kényszert megszüntette.

[14] Búza László—Hajdú Gyula—Vitányi Béla: Nemzetközi jog. Második átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó, Bp. 1958. 224. o.

letékességet pedig a mondott esetben a Pp 29. §-a (2) bekezdésének utolsó fordulata alapozza meg, ehhez képest az olyan külföldi jogi személy elleni pert, amelynek belföldön nincs képviseleti szerve (fiókja, telepe), annál a bíróságnál lehet megindítani, ahol a felperes lakóhelye (tartózkodási helye) van. Lehet-e azonban a Pp-nek ezt az idézett szabályát jogi személyekre is alkalmazni, ez a rendelkezés nem kizárólag a természetes személyekre vonatkozik csupán, más szóval konkurrálhat-e egymással a Pp 29. §-ának (2) bekezdése és 30. §-ának (1) bekezdése. Véleményem szerint semmilyen érv nem szólhat a kifejtett jogszabályértelmezési mód ellen, a polgári eljárás által célzott jogvédelem[15] is pedig éppen ennek helytállóságát támasztja alá. A kifejtett álláspontnak a hasznossága különösen kézenfekvő azokban az esetekben, amikor az a külföldi állam, amelynek uralma alá tartozó jogi személyről van szó, a magyar bíróság határozatát — akár nemzetközi megállapodás, akár viszonosság alapján — elismeri és végrehajtja.

8. A külföldi jogi személyek osztályozásánál már utaltunk arra, hogy az európai szocialista államok által bilaterális, illetőleg multilaterális szerződéssel létesített közös vállalatok[16] perbeli képviseletéről külön kívánunk szólni.

A szocialista és a fejlett tőkés berendezkedésű államokat egyaránt a gazdasági integrációs törekvések jellemzik.[17] A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa az eredeti tervezési közösség helyett fokozatosan piaci közösséggé fejlődik. A szocialista országokban is mindjobban előtérbe kerül a nemzetközi munkamegosztás, az államok közötti kooperáció és a szakosítás kialakításának, valamint a közös vállalkozások létrehozásának, *az üzemek, a vállalatok közötti közvetlen termelési kapcsolatok* kiépítésének a szükségessége. Nagyobb mozgási lehetőséget kell biztosítani a KGST országok vállalatainak a termelési és a pénzügyi kapcsolatokban.[18] A KGST XXIII. rendkívüli ülésszakán részt vevő tagállamok állást foglaltak az érdekelt országok minisztériumai, gazdasági szervei, trösztjei, *vállalatai* és más szervezetei között fennálló kapcsolatok nagyarányú fejlesztése mellett is.[19] Ennek az elvileg egyértelmű koncepciónak a gyakorlatba való átültetését nem mindig segíti elő az, hogy a gazdasági mechanizmus a reformintézkedések megvalósítása óta a Szovjetunióban és az egyes európai szocialista államokban a magyarországi helyzettől sok vonatkozásban eltérő képet mutat. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy a vállalatoknak és a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatoknak a közvetlen központi irányítása — eltérően a nálunk levő rendszertől — még mindig eléggé széles körű, ami magától értetődően nem kedvez a különböző államokhoz tartozó vállalatok közötti termelési kapcsolatok kifejlődésének. Ennek ellenére talán nem megalapozatlan az a feltételezés, hogy az elkövetkező években szocialista viszonylatokban is lesz mód ilyen közös vállalatokat — eltérően az eddigi gyakorlattól — nem állam- vagy kormányközi megállapodással létrehozni (amikor is maguk a szuverén államok szerződnek), hanem az egyes vállalatok, szövetkezetek közvetlenül fognak szerződéseket kötni[20] közös vállalkozásokra, amelyek a kooperáció[21] fokától függően nagyon különböző formában valósulhatnak meg. Ahhoz, hogy közös vállalkozások és — a legfejlettebb módon — közös vállalatok alakulhassanak, egész sor kérdés államon belüli és államok közötti jogi rendezésére van szükség, így pl. annak szabályozására, hogy magyar gazdálkodó szervezet milyen feltételek között, hogyan vihet ki tőkét külföldi társuláshoz, miként bonyolódhatnak le a pénzügyi elszámolási viszonyok, s nem utolsó sorban megoldást igényel a közös vállalatok anyagi és eljárásjogi jogképességének, képviseletének problémája is. Egyet kell érteni Világhy Miklós professzorral abban, hogy a jelenleg működő közös vállalatok képviseleti funkcióinak szabályozása a különféle megállapodásokban —

[15] Beck Salamon: A jogérvényesítés megsegítésének elve. Jogtudományi Közlöny 1952. 10. szám.

[16] A szocialista országok közös nemzetközi szervezetei közül egyesek vállalati formában, mások költségvetési szervekként működnek. Mondanivalónkat a gazdasági tevékenységet folytató közös vállalatokra korlátozzuk, s csak ezek perbeli képviseletére térünk ki. Ez idő szerint nálunk az alábbi közös vállalatok működnek: az „Intermetall" Vaskohászati Együttműködési Szervezet, az „Intranszmas" és az „Agromas" Magyar—Bolgár Társaság, a „Haldex" lengyel—magyar részvénytársaság, az Interkémia, valamint a közkereseti jellegű Magyar—Német Varga Tanulmányi Társaság. A „közös vállalat" megjelölés nem túlságosan szerencsés, ugyanis az állami vállalatról szóló 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. r. 7. §-a értelmében így nevezik a belföldi szocialista szervezetek által létrehozott kereskedelmi társaságot. Ügyelni kell arra, hogy különböző tartalmat kifejező intézményeket ne illessünk azonos fogalommal, illetőleg ne használjunk különböző fogalmakat azonos tartalom kifejezésére. Ebből a meggondolásból a „közös vállalat" helyett, kifejezőbb lenne a „nemzetközi vállalat" elnevezés.

[17] *a)* Nyers Rezső: A szocialista gazdasági integráció elvi és gyakorlati kérdései. Kossuth Könyvkiadó 1969. 4. old.; *b)* Mádl Ferenc: A gazdasági integráció jogi struktúrája felé. Állam- és Jogtudomány 1969. 2. sz. 264—307. old.

[18] Apró Antal: A KGST országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság. Kossuth Könyvkiadó 1968. 271. és 279. old.

[19] Közlemény a KGST XXIII. rendkívüli üléssza-káról. Népszabadság 1969. április 27.

[20] Szocialista relációban eddig nálunk egyetlen eset fordult elő, amikor a közös vállalatot közvetlenül maguk az érdekelt gazdasági szervek hozták létre, nevezetesen a Magyar—Német Varga Tanulmányi Társaság életrehívásáról szóló társasági szerződést magyar részről az Országos Kőolaj és Gázipari Tröszt, az NDK részéről pedig a Vereinigung Volkseigener Betriebe Mineralöle und organische Grundstoffe nevű, hallei vállalat kötötte meg.

[21] Csanádi Zoltán: A nemzetközi gazdasági együttműködés és ennek néhány jogi vonatkozása c., a Döntőbíráskodás 1969. évi 3. számában megjelent tanulmányában (91—100. old.) rámutat arra, hogy az ipari kooperáció fogalmi ismérvei még tisztázásra szorulnak. A kooperációban a viszonos kötelezettségek igen sokrétűek. A rendszerezést — írja a szerző — az is nehezíti, hogy az élet napról napra újabb változatokat vet fel.

a belső akaratképzéshez és az ügyvitelhez képest — meglehetősen halvány.[22] Nem tekinthető megoldottnak az a kérdés, hogy a közös vállalatok perbeli képviseletére, a képviselő meghatalmazására, a meghatalmazott által tett perbeli cselekmények elbírálására melyik állam joga az irányadó.

Az „Intermetall" Vaskohászati Együttműködési Szervezet létesítéséről szóló Egyezmény VII. cikkének 4. pontja mindössze azt mondja ki, hogy az igazgató képviseli az „Intermetall"-t, az Alapszabályban megállapított korlátok között. Az Alapszabály 17. pontja ehhez annyit tesz hozzá, hogy az igazgató az „Intermetall"-t a Szerződő Felek és más országok hivatalos személyei és szervei előtt, nemzetközi szervezetek előtt, továbbá olyan viszonylatokban képviseli, ahol az „Intermetall" jogi személyként szerepel.[23] Minthogy az „Intermetall" székhelye Budapesten van és — az Egyezmény szerint — a többi tagország területén nincs fiókja, nyilvánvaló, hogy csak magyar bíróság előtt lehet ellene pert indítani és a perbeli képviseletére is a magyar jogot kell alkalmazni.

Bonyolulttá válik az eset olyankor, amikor a közös vállalat székhelye és fiókja más-más állam területén van, amihez még hozzájárulhat az is, hogy a székhelyen levő szerv rendelkezik jogi személyiséggel, a fiók viszont nem. Ez a helyzet pl. az „Intranszmas" Magyar—Bolgár Társaság esetében. Az ide vonatkozó Egyezmény II. cikke szerint a Társaság székhelye Szófia; a Társaság Budapesten fiókot tart fenn. Jogi személyiséggel — az Egyezmény V. cikke értelmében — a Társaság van felruházva, s noha az Alapszabály 32. pontja lehetővé is teszi, hogy a Társaság fiókja az Igazgatótanács által meghatározott körben ügyleteket köthessen, a fiók — idevonatkozó rendelkezés hiányában — nem minősíthető jogi személynek, és ezért perbeli jogképessége nincs.[24] Ha tehát egy magyar vállalat vagy szövetkezet az „Intranszmas" budapesti fiókjával — az utóbbi számára megengedett körben — szerződést köt és abból jogvita származik, a magyar fél Bulgáriában kénytelen pert indítani, mert a fiók nem perelhető. Hasonlóképpen a budapesti fiókot illető igényt is csak a Társaság érvényesíthet akár Bulgáriában, akár külföldön. (Elgondolkoztató: vajon helyes megoldás-e az, hogy a közös vállalat — amelynek Alapszabály szerinti alapjainak létesítésében a két vagy több állam általában egyenlő arányban vesz részt — „egyik fele" jogi személy, a „másik fele" pedig nem az. Azt sem látjuk vitamentesnek, hogy ezeknek a közös vállalatoknak az esetében van-e létjogosultsága a „székhely" és a „fiók" fogalom megszokott értelemben vett használatának, s nem valamilyen más elv szerint kellene meghatározni azt, hogy a közös vállalat melyik állam vagy államok jogrendszerének uralma alatt áll.) A Társaság a magyar szocialista szervezet ellen irányuló igényét már most melyik hazai szervnél érvényesítheti, a gazdasági döntőbizottságnál vagy a bíróságnál? Ennek mikénti megválaszolása azon múlik, hogy a Társaságot — és általában a közös vállalatokat — olyan szocialista szervezetnek tekintjük-e, amelynek meghatározott jogvitái gazdasági döntőbizottsági hatáskörbe tartoznak, vagy pedig nem minősíthetjük annak és akkor az ilyen perekben az állami bíróságnak vagy — erre irányuló kikötés esetében — választottbíróságnak kell eljárnia. A „szocialista szervezet" fogalmát, tartalmi ismérveit belső jogszabály nem határozza meg. Elképzelhető lenne ezért olyan álláspont, mely szerint nincs semmi akadálya annak, hogy az európai szocialista államok — s remélhetőleg már nem a távoli jövőben, az egyes gazdálkodó szervezetek — által létesített közös vállalatokat —, amelyekben magyar vállalat (szövetkezet) is részt vesz — szocialista szervezetekként fogjuk fel, s így az általuk vagy ellenük érvényesített igények elbírálása — amennyiben eseti vagy állandó választottbírósági eljárást a felek nem kötöttek ki — a gazdasági döntőbizottság hatáskörébe tartozzék. Ezzel a gondolatmenettel azonban nem lehet egyetérteni, mert a gazdasági döntőbizottságokról és a gazdasági döntőbizottságok eljárásáról szóló 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 1. §-ában említett állami, szövetkezeti és társadalmi szervezetek egy-egy szocialista államhoz kötődnek, s a szocialista államok, illetve a közvetlenül vállalataik által létrehozott alakulatok — legalábbis eljárásjogi szempontból — nem foghatók fel szocialista szervezeteknek. Ebből pedig az következik, hogy a Társaság — éppen úgy, mint a kizárólag szocialista vagy részben szocialista, részben pedig tőkés tulajdonon alapuló közös vállalatok — ellen (feltéve, hogy a Kamarai választottbírósági hatáskör nincs köte-

[22] Világhy Miklós: „A KGST államok közös vállalatainak jogi és szervezeti kérdései" c. előadását ismerteti Lontai Endre: „Nemzetközi Tudományos Kollokvium a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi kérdéseiről" c. beszámolójában. Állam- és Jogtudomány 1968. 479. s köv. old.

[23] Az „Intermetall" Vaskohászati Együttműködési Szervezet létesítéséről szóló Egyezményt, valamint a Szervezet Alapszabályát az 1966. évi 23. sz. tvr foglalja magában. E rendelkezések elemzésével foglalkozik Szalóky László: „Intermetall Vaskohászati Együttműködési Szervezet" c. tanulmányában (Jogtudományi Közlöny 1966. 270—272. old.). Említést érdemel, hogy a 16. számú lábjegyzetben felsorolt további öt közös vállalat alapítására vonatkozó nemzetközi megállapodásokat nyilvános jogszabállyal nem hirdették ki.

[24] A fióktelep — ha az alapszabály (szabályzat) másként nem rendelkezik — nem önálló jogalany, hanem a főtelepnek tágabb értelemben vett tartozéka. A jogok és kötelezettségek alanya maga a kereskedelmi társaság. (Kúria 5994/1921.) A fióktelep a cégtől független jogalanyisággal nem bír, hanem a fióktelep által közvetlenül kötött ügyleteknél is a jogi cselekményt végző félnek maga a cég tekintendő. (Kúria 3726/1923.) Az idézett határozatok Mátéffy József—Bede Béla: „A cégbejegyzési eljárás és bírói gyakorlata" c. könyv (TÉBE Kiadóvállalata M. Sz. Bp. TÉBE Könyvtár 111. szám) 182. oldalán vannak közölve.

lezően előírva) csakis bírósági úton lehet igényt érvényesíteni.

Amint említettük, a közös vállalatok perbeli képviselete is rendezésre váró kérdés. Térjünk vissza az „Intranszmas" példájához. Ha a Társaság magyar bíróság előtt félként szerepel, a perbeli meghatalmazás alakjának és jogi természetének elbírálásánál a lex fori irányadó,[25] márpedig — miként erről más vonatkozásban már volt szó — a magyar jog nem teszi lehetővé, hogy a Társaság bolgár jogtanácsosa nálunk képviseletet elláthasson. Amit az előzőekben már általában kifogásoltunk, hogy ti. a külföldi ügyvéd meghatalmazott magyar hatóságnál — a választottbíróságot kivéve — képviselőként nem járhat el, különösen visszásan hat a közös vállalat esetében; aligha lehet indokot találni annak megmagyarázására, hogy a Társaság jogtanácsosa — mint ügyleti képviselő — számára meg van tiltva a magyar bíróság előtti képviselet ellátása. Az általunk javasolt szabályozás ezt a kérdést is megoldaná.

9. A külföldi jogi személyek csoportosításánál említést tettünk a diplomáciai képviseletekről, nem hallgatva el azt, hogy ezek jogi személyisége mind a szocialista, mind a tőkés államok nemzetközi jogi irodalmában vitatott téma, sőt általánosnak inkább az a nézet tekinthető, mely szerint a diplomáciai képviselet nem jogi személy.[26] A nemzetközi közjogászok ezt a kérdést rendszerint a szuverénitás oldaláról közelítik meg, azzal érvelnek, hogy a diplomáciai képviselet a küldő államnak mint szuverénnek a megtestesítőjeként jelentkezik és e minőségével a jogi személyiséggel történő felruházás nem fér össze, mert ez a szuverén állam nevében fellépő diplomáciai képviselet tekintélyét, rangját csökkentené. E szokásos, a nemzetközi közjog talaján álló megközelítési mód azonban nem feledtetheti el azt a nemzetközi magánjogi elvet, hogy arra vonatkozóan: milyen szervek, szervezetek minősülnek jogi személynek, mindig az adott állam belső joga, mégpedig — szocialista államok viszonylatában — a belső polgári jog szabályai az irányadók. Eszerint annak megítélésénél, hogy valamely állam diplomáciai képviselete lehet-e jogi személy, a nemzetközi jog szabályai mellett nem hagyható figyelmen kívül az adott állam belső jogi szabályozása sem. Ha ugyanis a jogi személy elismerésére vonatkozó, a belső jogszabályok által meghatározott ismérvek olyanok, amelyek a diplomáciai képviseletre is ráillenek, akkor ennek jogi személyiségét — legalábbis a belső jog szempontjából — aligha lehet kétségbe vonni. Az egyes államok tehát elvileg nincsenek elzárva attól a lehetőségtől, hogy diplomáciai képviseletüket jogi személyiséggel ruházzák fel.[27] Annak eldöntésénél, hogy ezzel az elvi lehetőséggel éljenek-e, az egyes államoknak a következő három tényező mérlegelését kell fontolóra venniük: *a)* mindenekelőtt azt, hogy a belső jogrendszer szabálya egyáltalán lehetővé teszi-e a diplomáciai képviselet jogi személyként történő elismerését; *b)* célszerűségi szempontok szólnak-e a diplomáciai képviselet jogi személyiségének elismerése mellett és *c)* a diplomáciai képviseletnek jogi személyiséggel történő felruházása összeegyeztethető-e a küldő állam szuverénitásának elvével, nem sérti-e azt.

Ahhoz, hogy a külföldi diplomáciai képviseletek jogi személyiségének a kérdését felvethessük, elsődlegesen azt kell megvizsgálnunk, mi a helyzet nálunk, Magyarországon? Ha ugyanis polgári jogunk a diplomáciai képviseletek jogi személyiségének elismerésére nem ad lehetőséget, nem kísérelhetjük meg a siker reményében ennek felvetését a külföldi diplomáciai képviseleteket illetően.

A továbbiakban ezért a fenti három kérdésre kísérelünk meg választ adni, a magyar tételes jog szabályai alapján; ilyen elemzés útján szeretnénk a diplomáciai képviseletek jogi személyiségének elismerésére irányuló álláspontunk megalapozottságát alátámasztani.

ad a) Mint ismeretes a Polgári Törvénykönyv 40. §-ában foglalt rendelkezés értelmében a költségvetési szervek jogi személyek.[28] Minthogy a magyar külképviseletek a költségvetés rendszerében működő szervek, amelyek a jogi személyiség egyéb ismérveivel is rendelkeznek, (önálló szervezet, meghatározott feladatok, elkülönített vagyoni jogok és kötelezettségek) így a belső jogi szabályozás alapján a diplomáciai képviseleteink jogi személyiséggel való felruházottsága helytállónak és védhetőnek látszik.

ad b) A Polgári Törvénykönyv nem különböztet belföldön vagy külföldön működő magyar költségvetési szervek között, ennek következtében a jogi személyiséggel való felruházottság — a hazai jog szempontjából — mind a belföldi, mind a külföldi magyar költségvetési szervekre egyaránt kiterjed. Így tulajdonképpen nem a magyar külképviseletek jogi személyiséggel történő *felruházásáról* indokolt beszélni, hiszen azok — nézetünk szerint — a törvény erejénél fogva már jogi személyek, inkább arról kellene szólni, hogy célszerűségi szempontok folytán érdemes-e a diplomáciai képviseleteink jogi sze-

[25] Vö.: Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1963. 251. old.

[26] L. I. P. Bliscsenko és V. M. Durgenyevszkij: Diplomatyicseszkoje i konzulszkoje pravo. Moszkva, 1962. 164. old.

[27] Ilyen értelemben nyilatkozik Ustor Endre: A diplomáciai kapcsolatok joga c. könyvében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1965. 102. old.

[28] A Ptk 40. §-ának normatív szövege és a hozzáfűzött miniszteri indokolás nincs összhangban egymással. Az ezzel kapcsolatos fejtegetéseket lásd a szerző: A tanácsok és alárendelt szerveik perbeli képviselete c. tanulmányában, az Állam- és Igazgatás 1969. évi 5. számában (440. s köv. old.). Arra a megállapításra jutottunk, hogy a Ptk 40. §-ának helyes értelme szerint, mindazok az állami szervek jogi személyek amelyek a költségvetés rendszerében működnek.

mélyiségét hangsúlyozni, annak elismertetéséért síkra szállni.

A külképviseletek rendszeresen kötnek a mindennapi életben szokásos jogügyleteket (adásvétel, bérlet, vállalkozási szerződés, munkaszerződés stb.), de ezekből — a mai felfogás szerint — a küldő állam, illetőleg annak külügyminisztériuma válik jogosulttá vagy kötelezetté. Eltekintve attól, hogy felesleges közvetettségnek és hamis fikciónak tűnik az, hogy a külképviselet által megkötött bármely apró-cseprő ügyletben szerződő félként a küldő állam, illetőleg a külügyminisztérium szerepeljen, már az is problematikus, hogy a diplomáciai képviselet a szerződések megkötésében polgári jogilag milyen minőségben működik közre. Talán megbízottként, vagy képviselőként? Ámde akár megbízott, akár képviselő lehet-e nem jogalany, márpedig a jogi személyként el nem ismert, illetve ilyennek nem hangsúlyozott diplomáciai képviselet nem tekinthető jogalanynak, s akár megbízotti, akár képviselői minőségben a diplomáciai képviselet vezetője vagy tagja csakis mint természetes személyt megillető jogalany járhat el.

Nézzük meg most a kérdést a magyar polgári eljárásjog vetületében. Vegyük a következő esetet: egy adott államban levő magyar diplomáciai képviselet tagja vagy annak gépkocsivezetője elgázolja az úttesten szabályosan áthaladó idegen állampolgárt, akinek az elszenvedett baleset következtében tetemes összegű kára keletkezik. A kialakult gyakorlat szerint, ha a kár rendezését diplomáciai úton nem sikerül megoldani, az idegen állampolgár károsultnak pert kell indítania. A külföldi felperesnek alperesként a magyar államot vagy a magyar külügyminisztériumot kell perbe vonnia. Ha a magyar állam ellen indítja meg a pert, a kár megtérítésére irányuló keresetlevelet — feltéve, hogy külön törvény vagy a magyar állam által kötött nemzetközi megállapodás másként nem rendelkezik — magyar bíróságnál kell előterjesztenie, ugyanis a magyar állam ellen irányuló polgári perben a magyar bíróságok joghatósága kizárólagos (Ppé 15. § c/ pont). Abban az esetben viszont, ha a külföldi fél a magyar külügyminisztérium elleni perindítást választja, ez számára azzal a nyilván előnyösebb következményekkel jár, hogy igényét az illetékes külföldi bíróság előtt érvényesítheti, mivel a Ppé 15. §-ának c/ pontja — a Polgári Törvénykönyv hatálybalépése óta érvényesülő jogfelfogás szerint — nem vonatkozik a magyar jogi személyek ellen indítható perekre, s ezért elvileg nincs akadálya annak, hogy a magyar jogi személyt — ha történetesen minisztérium is az — külföldi bíróság előtt perelhessenek. A külföldi felperesnek ez az utóbbi megoldás, vagyis a magyar külügyminisztérium elleni perindítás áll érdekében, mert ezáltal sokkal egyszerűbben és feltehetően gyorsabban jut hozzá követeléséhez, mintha idegen államban perel. Mi lesz most már a helyzet ilyenkor? A magyar külügyminisztérium ellen idegen állam bírósága előtt indított perben a képviselet ellátására általában az adott állam területén működő — és az uralkodó felfogás szerint jogalanyisággal nem rendelkező — magyar diplomáciai képviseletet (illetőleg annak valamely tagját, mint természetes személyt) hatalmazzák meg, s az végzi el a szükséges perbeli cselekményeket. A valóságban tehát a diplomáciai képviseletünk folytatja le a pert, de mindezt a külügyminisztérium nevében teszi. Akaratlanul is felvetődik a kérdés, mi szükség van erre a megoldásra, nem volna-e egyszerűbb, ha a perben ténylegesen eljáró diplomáciai képviselet szerepelhetne az alperesi pozícióban, illetőleg más esetekben felperesként. [29]

ad c.) Itt érkezünk el a harmadiknak felvetett kérdéshez, ahhoz ti., hogy a diplomáciai képviselet jogi személyiségének elismerése vagy hangsúlyozása megfér-e azzal a gondolati tartalommal, mely szerint a diplomáciai képviselet a küldő állam szuverénitását testesíti meg, s a szuverénitás elvének nem mondana-e ellen a diplomáciai képviselet önálló jogi személyisége. Úgy véljük, hogy a szóban forgó két kategória — önálló jogi személyiség és szuverénitás — a jog világának más-más síkján helyezkedik el, s ezért a két fogalom nem kerülhet összeütközésbe egymással, a kettő nem zárhatja ki egymást. A jogi személyiséggel felruházott, jogalanynak elismert diplomáciai képviselet nem kevésbé alkalmas a küldő állam szuverénitásának megtestesítésére, ezáltal éppen erőteljesebb hordozója lehet a szuverénitás kifejeződésének.

A feltett három kérdésre a választ ezek szerint annyiban összegezhetjük, hogy a magyar jog szabálya alapján a diplomáciai képviselet jogi személyisége fennáll, ennek elismerése, illetőleg hangsúlyozása mind a polgári jog, mind pedig a polgári eljárásjog rendelkezései szempontjából célszerű, s a jogi személyiséggel történő felruházottság nem sérti azt az elvet, hogy a diplomáciai képviselet a küldő állam szuverénitását testesíti meg.

A diplomáciai képviselet perelhetőségének gondolata mellett — most már nem csupán a magyar jog talaján állva — érvként lehet hivatkozni a diplomáciai kapcsolatokról Bécsben, 1961. április 18-án aláírt és az 1965. évi 22. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett nemzetközi szerződés 31. cikkére is, amely a *diplomáciai képviselő* személyét, s nem magát a diplomáciai képviseletet mint egészet mentesíti a fogadó állam büntető, polgári és államigazga-

[29] A PKKB-nál 23 P. 98 117/1968. számon egy budapesti kisipari termelőszövetkezet vállalkozási szerződésből eredő tartozás megfizetése iránt pert indított az Indonéz Köztársaság budapesti nagykövetsége ellen. A kerületi bíróságnak az 1937. évi XVIII. tv 1. §-a alapján előterjesztett jelentésére, a Külügyminisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügyben a magyar bíróságnak nincs joghatósága, mert a nagykövetség nem jogi személy.

tási joghatósága alól.[30] A diplomáciai képviselő mentessége nem azonosítható a diplomáciai képviseletnek a mentességével. A mentesség a diplomáciai képviselőt személyében és vagyonában illeti meg, ámde a diplomáciai képviselet, mint olyan nem lehet alanya a mentességnek. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a diplomáciai képviselet perelhetőségét, helyesebben mondva perbeli jogképességét nem lehet valamely állam részéről egyoldalúan bevezetni, annak megvalósítására csak akkor kerülhet sor, ha azzal az államok többsége már egyetért és erre vonatkozóan az államok között megállapodás, vagy viszonosság alakul ki. Kívánatos volna, ha a diplomáciai képviseletek jogi személyiséggel történő felruházását, illetve annak a fogadó államban való elismertetését államunk a megfelelő nemzetközi fórumon felvetné és általánossá tételét javasolná. Továbbmenő kérdés az, hogy a diplomáciai képviselet jogi személyiségének elismerése esetében a fogadó állam bírósága előtti perbeli képviseletének ellátása milyen úton-módon történjék. Az államok között létrejövő abban a megállapodásban, amely a diplomáciai képviseletek jogi személyiségének elismerését kimondaná, rendezni kellene a perbeli képviselet ellátásának kérdését is. Ezt a feladatot a diplomáciai képviselet egy erre kijelölt, olyan személye láthatná el, akit diplomáciai mentesség nem illet meg, vagy ha meg is illetné, attól függetlenül köteles lenne a bíróság előtt *képviselői minőségben* megjelenni.

Schelnitz György

[30] A nemzetközi jog történetében és irodalmában többféle felfogás alakult ki arra nézve, hogy a diplomáciai képviselőt a különböző mentességek és kiváltságok milyen széles körben illessék meg. Érdekes fejleményről adott hírt a Népszabadság 1969. évi április 6-i száma; eszerint Japánban az elmúlt év április 1-étől a diplomatákra is kiterjesztették a közlekedési vétségek miatti büntetést. Csupán annyi megkülönböztetést alkalmaznak, hogy kizárólag pénzbírságot szabnak ki velük szemben, és nem állítják őket bíróság elé.

Ez a hír is azt a várható jövőbeli fejlődést jelzi, hogy a diplomáciai képviselőt csak annyiban illesse meg a mentesség, amely szükséges feladatának zavartalan ellátásához.

Az „állandóság" elvének tapasztalatai a gyermekelhelyezési perek legújabb ítélkezési gyakorlatában

A Családjogi Törvény 76. §-ának (1) bekezdése értelmében a gyermek elhelyezése kérdésében — a szülők megegyezése hiányában — a bíróság dönt. Ilyen esetben a hatodik életévét betöltött fiúgyermeket rendszerint apjánál, a leánygyermeket és a hatodik életévét be nem töltött fiúgyermeket pedig rendszerint anyjánál kell elhelyezni. A gyermek érdekében azonban ettől a szabálytól el lehet térni, sőt a gyermeket máshol is el lehet helyezni.

A Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése kimondotta, hogy a gyermek elhelyezése vagy eddigi elhelyezésének megváltoztatása iránt indult perben a bíróságnak minden esetben *gondosan vizsgálnia kell a gyermek érdekét* és döntésénél *ezt kell fő szempontnak tekintenie.*

Az elvi döntés indokolásának IV. fejezete egyik követendő alapelvként szögezi le, hogy a gyermek elhelyezésénél *az állandóságra messzemenően törekedni kell.* Az indokolás szerint „a környezetváltozás csak ritka esetben nem okoz válságot a gyermek érzelmi életében, s ennek izgalmaitól a gyermeket lehetőleg épp úgy meg kell kímélni, mint annak a tudatnak lélekmérgező hatásától, hogy a szülők bíróság előtt viaskodnak azért, hogy ő egyik szülőtől a másikhoz, vagy esetleg onnan visszakerüljön." Az elvi döntés indokolása a továbbiakban hangsúlyozza: „Elvileg ugyan a gyermek elhelyezése iránti perben hozott ítélet jogereje nem akadálya annak, hogy az érdekeltek a gyermek más elhelyezése iránt újabb pert indítsanak, azonban nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy a gyermeknek akár a szülők megegyezésén, akár bírói ítéleten alapuló huzamosabb elhelyezését csak akkor indokolt megváltoztani, ha a gyermek testi, szellemi és erkölcsi fejlődése — különösen a körülmények változása miatt — eddigi környezetében nincs már megfelelően biztosítva és a másik szülőnél vagy más helyen való elhelyezését a gyermek érdeke kívánja meg." Végül: „Helyrehozhatatlan hibát követ el az a szülő, aki a gyermeket a másik szülővel való érintkezéstől különösebb, nyomós indok nélkül elzárja, aki a gyermeket a másik szülő szeretete és tisztelete ellen befolyásolja. A szülőnek ez az erkölcsileg súlyosan elítélendő és magára a gyermekre is káros magatartása következtetési alap lehet arra, hogy ez a szülő erkölcsileg nem alkalmas a gyermek nevelésére, végső sorban tehát a gyermek más elhelyezésére irányuló igényt is megalapozhatja."

Az elvi döntés meghozatala óta eltelt közel egy évtized alatt töretlen volt az ítélkezési gyakorlat abban a kérdésben, hogy a gyermek el-

helyezésénél — az ő érdekében — „messzemenően figyelembe veendő állandóság" alatt mit kell érteni. Nem volt tehát vitás, hogy ennek a fogalomnak helyes értelme szerint semmiképpen sem kerülhet sor „az állandóságra törekvés" jogcímén a gyermek jogerős ítélettel, esetleg több jogerős ítélettel történt elhelyezésének megváltoztatására az egyéb körülmények lényeges megváltozása hiányában, pusztán abból az okból, hogy az a szülő, aki a gyermeknek a másik szülő részére való átadására köteles, ennek a kötelezettségnek nem hajlandó eleget tenni, illetve a jogerős ítéletnek a végrehajtás ismételt megkísérlése ellenére éveken át jogtalanul és erőszakosan ellenszegül, esetleg újabb keresetindításokkal ezzel kapcsolatos felelősségét formailag csökkenteni igyekszik. Tehát azokban az esetekben, amikor a kötelezett szülő magatartása lényegében a Btk. 273. §-ába ütköző bűntettet, a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása bűntettét is megvalósítja, vagy legalábbis a bűncselekmény megvalósítását megközelíti. (A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint ugyanis a Btk. 273. §-ában meghatározott bűntettet az elkövető minden olyan esetben megvalósítja, ha *általában olyan szándékos magatartást* tanúsít, amelynek eredményeként a jogosítottnak azt a törekvését, hogy a kiskorút a jogerős határozatnak megfelelően magához vehesse, meghiusítja). (Lásd Btk. 273. § miniszteri indokolását és a BJD. I. kötetének 1216. száma alatt közölt döntést).

A Legfelsőbb Bíróságnak gyermekelhelyezési perben a közelmúltban hozott néhány törvényességi határozata (P. törv. II. 20.985/1968. szám; P. törv. II. 20.953/1969. szám) arra enged következtetni, hogy a Legfelsőbb Bíróság *az állandóság fogalmának új, kiterjesztő értelmezésére törekszik,* és hosszabb időmúlás esetén olyankor is a gyermek érdekében állónak minősíti a több jogerős ítélettel szabályozott elhelyezés megváltoztatását, amikor e mellett a gyermek átadására kötelezett szülő ellenszegülésén kívül más nyomós indok nem szól.

A P. törv. II. 20.985/1968. számú törvényességi határozattal elbírált esetben 1957-ben született leánygyermekről volt szó, akit a Budapesti Fővárosi Bíróság 1965-ben 54. Pf. 26.075/1965. számú, 1967-ben 54. Pf. 30.361/1966. számú, végül a Pest megyei Bíróság 1968-ban Pf. I. 21.310/1968. számú jogerős másodfokú ítéletével az anyánál helyezett el. A szülők együttélése a férj tettlegessége miatt szakadt meg, s a házasság felbontására is főként az ő magatartása adott okot. Az apa a jogerős ítéleteknek nemcsak nem tett eleget, de a gyermek átadását az ismételt végrehajtási eljárások során is meghiusította. Időközben mindkét peres fél újabb házasságot kötött. Az apa által — felelősségének csökkentése érdekében — indított újabb kereseteket a másodfokú bíróság azzal az indokolással utasította sorban el, hogy a korábbi jogerős ítélet óta az elhelyezés szempontjából nem következett be semmi olyan változás, amely az eddigi elhelyezés megváltoztatását indokolná. A bíróságok nem tulajdonítottak jelentőséget annak a körülménynek sem, hogy a kiskorú leánygyermek, aki kilenc éves koráig — többéves távollét ellenére — ragaszkodott anyjához, és ezt a ragaszkodást hozzá intézett levelei is igazolták, a harmadik perben, alig néhány hónappal később történt meghallgatásakor már olyan értelmű vallomást tett (tíz éves korában), hogy „nem kíván anyjához kerülni". A Legfelsőbb Bíróság elnökének törvényességi óvása alapján hozott határozat, annak elismerése és hangsúlyozása mellett, hogy a jogerős bírósági ítéletek végrehajtásához komoly közérdek fűződik, a Pest megyei Bíróság ítéletét hatályon kívül helyezte, s az elsőfokú bíróság ítéletének megváltoztatásával a leánygyermeket az apánál helyezte el. Megítélése szerint a konkrét esetben „a gyermek érdekét a körülmények időközi változása folytán a gyermekelhelyezési ítéletek végrehajtásának ellenszegülő szülőnél való elhelyezése szolgálja." A Legfelsőbb Bíróság a felek életkörülményeiben időközben bekövetkezett ilyen lényeges változásnak tekintette, hogy a tízéves leánygyermek nem kíván apjától elkerülni, s hogy nincs bizonyíték arra vonatkozóan, hogy az apa a gyermeket az anya ellen nevelné; hogy az anya időközben férjhezment és új férjét a gyermek nem ismeri; hogy az apa második házasságából 1967-ben ugyancsak gyermek született, akivel a peres felek gyermeke annak születése óta együttél. A határozat mindezekre tekintettel megalapozatlannak és törvénysértőnek minősítette valamennyi korábban eljárt bíróság ítéletét. Végül hangsúlyozza, hogy „a döntés természetesen olyan magatartást feltételez a jövőt illetően az apa részéről, amely a gyermeket az anyától nem idegeníti el, találkozásaikat biztosítja."

A Legfelsőbb Bíróság P. törv. II. 20.953/1969. számú törvényességi határozatának alapjául szolgáló ügyben 1959-ben született fiúgyermek elhelyezése volt a per tárgya. A szülők házasságát a bíróság jogerős ítéletében a férj „durva, kíméletlen magatartása és italozásai" miatt bontotta fel. A Székesfehérvári megyei Bíróság a gyermeket Pf. 20.962/1965. számú, Pf. 20.175/1967. számú, majd Pf. 20.249/1968. számú jogerős ítéletével, mindhárom esetben az elsőfokú bíróság ítéletével egybehangzóan, az anyánál helyezte el. A Legfelsőbb Bíróság az első perben hozott jogerős ítélet ellen emelt törvényességi óvást 1966-ban P. törv. III. 20.374/1966. számú határozatával elutasította. Indokolásában megállapította, hogy „a gyermek olyan légkörben él, amely nem alkalmas az anya iránti tisztelet és megbecsülés kifejlesztésére." A törvényességi határozat meghozatalát követően az anya ismételten megkísérelte a jogerős ítélet végrehajtását. Az apát a végrehajtási eljárás során egy alkalommal 500 Ft, majd 800 Ft pénzbírsággal sújtották. A jogerős ítélet karhatalommal történő végrehajtása azért hiusult meg,

mert az apa a gyermeket a foganatosításra kitűzött időpontban eltávolította hazulról.

A Legfelsőbb Bíróság elnökének törvényességi óvása alapján a Legfelsőbb Bíróság az 1969. november 21-én hozott P. törv. II. 20.953/1969. számú határozatában a megyei bíróság ítéletét hatályon kívül helyezte, az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatta és a gyermeket az apánál helyezte el. Határozatának indokolásában kiemeli: „A gyermekelhelyezésnél az állandóságra messzemenően törekedni kell, mert a környezetváltozás csak igen ritka esetben nem okoz válságot a gyermek érzelmi életében." „A gyermekelhelyezési perben a különélő szülőket gyakran a másik féllel szembeni bosszúállás és gyűlölet is vezeti, a bíróságnak azonban e hatásoktól függetlenítenie kell magát és egyedül a gyermek érdeke szempontjából kell az ügyet eldöntenie." „Az eljárt bíróságok végig azt vizsgálták, alkalmas-e az anya a gyermek nevelésére, és szem elől tévesztették, hogy *a megváltozott körülmények* között a gyermek érdeke mit kíván." „Az a tény, hogy az apa a végrehajtási eljárásnak sorozatosan ellenszegült, valóban nem helyeselhető, 1967 novemberében azonban már át akarta adni a gyermeket és a végrehajtás meghiusulása csak a gyermek magatartásának tudható be." *„Nem állapítható meg egyértelműen,* hogy az apa és környezete a gyermeket *kifejezetten* anyja ellen nevelte, *bár nyilván a nevelésnek volt szerepe abban, hogy a gyermek anyjánál még látogatást sem tett."*

Figyelemreméltó és az élettapasztalat szerint rendkívüliségében is jellemző és elgondolkoztató az elsőfokú bíróság által 1968. év elején tanúként meghallgatott kilenc éves gyermek vallomása, amely szerint: „Anyámat nem akarom ismerni, nekem soha nem lesz rá szükségem, ha meg találna halni, még a temetésére sem mennék el." Az a gyermek nyilatkozott ekként, akit az apa 1965 óta, tehát hat éves kora óta tartott jogerős ítéletek ellenére erőszakkal magánál, akinek anyjával évek óta minden kapcsolata megszakadt, érzéseinek alakulását tehát az anya károsan nem is befolyásolhatta. A Legfelsőbb Bíróság a fentiekre figyelemmel arra a következtetésre jutott, hogy a gyermek „több mint négy év alatt anyjától elidegenedett, az apai környezetet megszokta, ahhoz ragaszkodik, életében komoly törést jelentene, ha „erőszakkal" anyjához kellene mennie. Érdeke, hogy megszokott környezetében maradjon, ahol továbbra is megfelelő nevelést kap."

A Legfelsőbb Bíróság legújabb ítélkezési gyakorlatában kifejezésre jutó álláspont szembenáll a XXI. számú polgári elvi döntésben foglalt és fentebb részletesen kifejtett, helyes alapelvekkel és általánossá válása esetén a gyermekelhelyezési perek mindeddig töretlen gyakorlatában messzemenő következményekkel járhat. Ha az új gyakorlat csak perjogi szempontból lenne aggályos, egyébként azonban a kiskorúak érdekeit szolgálná, nem indokolna fokozottabb figyelmet, mert végső fokon az anyagi jogi megalapozottság, a gyermekek érdekeinek mindenben megfelelő elhelyezés az elsősorban döntő, ha tehát az ítéletek — bármelyik szülőnél történő elhelyezéssel — maradéktalanul ezt szolgálnák, a kérdéssel behatóbban foglalkozni nem kellene. Itt azonban lényegesen többről van szó.

1. Ezekben a perekben is beigazolódott, hogy az eljárásjogi szabályok nem puszta formalitások, hanem elsősorban szolgálják a felmerült jogvitáknak az igazság alapján való eldöntését. Nem vitás, hogy a gyermekelhelyezési perekben hozott ítéleteknek ugyanúgy van anyagi jogerejük, mint bármely más perben hozott jogerős bírósági döntésnek, és ez az anyagi jogerő a Pp. 229. § (1) bekezdése szerint kizárja, hogy ugyanazok a felek ugyanabból a tényalapból származó ugyanazon jog iránt egymás ellen új keresetet indíthassanak, vagy az ítéletben már elbírált jogot egymással szemben egyébként vitássá tehessék.

A gyermekelhelyezés iránti perben hozott ítélet anyagi jogereje elvileg nem akadálya ugyan annak, hogy az érdekeltek a gyermek más elhelyezése iránt újabb pert indítsanak, ennek azonban, mint azt a XXI. számú polgári elvi döntés IV. fejezete nyomatékosan hangsúlyozza, az a gyakorlati előfeltétele, hogy a gyermeknek akár a szülők megegyezésén, akár bírói ítéleten alapuló elhelyezését a körülmények lényeges megváltozása miatt, a gyermek testi, szellemi és erkölcsi fejlődése érdekében meg kell változtatni. Ha a körülmények lényegesen nem változtak meg, úgy a gyermek elhelyezésének megváltoztatása iránt új kereset indításának nemcsak az anyagi jogerő áll útjában, hanem elsősorban a gyermek érdeke, amely az elvi döntés által hangsúlyozott állandóságot, de természetesen a valóságos és a jogszabályi rendelkezéseknek, valamint a jogerős bírói döntésnek megfelelő állandóságot — nem pedig akármilyen állandóságot — követeli meg.

A Legfelsőbb Bíróság 129. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása (795/43. sz. régi P. K. állásfoglalás) is a fenti követelményekkel összhangban, kivételesen tartja csak mentesíthetőnek a gyermektartásdíj fizetési kötelezettség alól azt a szülőt, aki a jogerős bírósági ítélettel a másik szülőnél elhelyezett gyermeket — annak nyilvánvaló érdekében, szükséghelyzetben — jogellenesen (önkényesen) magához veszi, illetve magánál tartja s eltartásáról természetben gondoskodik.

2. Nyilvánvaló, hogy a XXI. számú polgári elvi döntés nem foglalkozhatott a gyermek érdekében álló „állandóság" fogalmának meghatározásánál, és ennek az állandóságnak követelményként való értékelésénél a ténylegesen fennálló „állandóságnak" azokkal az eseteivel, amelyek a szülők megegyezésével vagy a gyermek érdekeit figyelembevevő jogerős bírói határozattal való jogellenes és makacs szülői szembeszegülés következményei. Nem számolhatott azzal, hogy jogerős bírósági ítéletek végrehajtá-

sának éveken át tartó, bírságolási, sőt esetleg büntetőjogi következményekkel járó jogellenes meghiusításából bármely peres félnek, akármelyik szülőnek „jogai" származhatnak, de nem indulhatott ki abból sem, hogy az ilyen szülőnél való elhelyezés általában a gyermek bármilyen érdekét szolgálhatná. Ez az oka annak, hogy az elvi döntés az „állandóság" lehetséges gyakorlati megnyilvánulási formáinak minden elemzése nélkül egyértelműen „az állandóságra való messzemenő törekvés" követelménye mellett száll síkra. Ha ugyanis a törvényességnek megfelelő jogerős ítéletek végrehajtását az arra kötelezett szülő konok ellenállása hiusítja meg, csak egészen kivételesen lehet szó arról, hogy az ilyen szülőt a gyermek érdekei vezetik s hogy ezeket az érdekeket egyedül ő mérte fel helyesen, több bíróság jogerős ítélete pedig azokat következetesen figyelmen kívül hagyta. Ezért — elsősorban a gyermek érdekében — nem engedhető meg az elhelyezés megváltoztatása iránti új keresetindítás mindaddig, amíg a korábbi jogerős ítélet *végrehajtását követően olyan lényeges változás nem következett be* a felek és a gyermek körülményeiben, amely az elhelyezés megváltoztatását a gyermek érdekében mellőzhetetlenné teszi.

Ha valahol, úgy a gyermekelhelyezési perekben elsőrendű követelmény a jogerős bírósági ítéletek kényszerintézkedés, végrehajtási cselekmények nélkül való, haladéktalan teljesítése. A végrehajtási eljárás s az ezzel járó megpróbáltatások mindig elsősorban a gyermekben okoznak súlyos lelki károsodást. Az átadásra kötelezett szülőnek tehát — ha gyermekéhez valóban ragaszkodik, s az ő érdekeit kívánja komolyan szolgálni — az a kötelessége, hogy a jogerős ítéletnek késedelem nélkül, s önként tegyen eleget. Ha utóbb a gyermek körülményeiben olyan lényeges változás következik be, amely — ismét csak az ő érdekében — az elhelyezés megváltoztatását indokolja, az új kereset megindításának sem perjogi, sem anyagi jogi akadálya nincs. A törvény tehát teljes mértékben gondoskodik a gyermek valóságos érdekeinek védelméről.

3. A Legfelsőbb Bíróság új ítélkezési gyakorlata elsősorban azért aggályos, mert tévesen értékeli a jogerős bírósági ítéleteknek éveken át ellenszegülő szülőknek a nevelésre való alkalmasságát, lényegében tehát a gyermeknek az elhelyezéshez fűződő érdekeit. Aki az ilyen jogerős ítéletnek nem tesz eleget, az *lényegesen súlyosabb felelősséggel tartozik* a gyermek irányában, mint az a szülő, aki a kiskorúnak nála történt elhelyezése esetén a gyermeket a másik szülővel való érintkezéstől különösebb, nyomós indok nélkül elzárja, holott az elvi döntés IV. fejezetének indokolása már ezt a magatartást is olyan „helyrehozhatatlan hibának" minősíti, amely nemcsak erkölcsileg súlyosan elítélendő, és nemcsak a másik szülőre és magára a gyermekre is káros, hanem „következtetési alap lehet arra, hogy *ez a szülő erkölcsileg nem alkalmas* a gyermek nevelésére, tehát a gyermek *más elhelyezésére irányuló igényt is megalapozhatja.*" Mennyivel inkább ez a helyzet akkor, ha a szülői felügyeletet nem gyakorló, a gyermekkel jogilag nem rendelkező szülő tanúsítja ezt az elsősorban a gyermekre káros magatartást, mégpedig hosszú éveken, s a perek sorozatán át.

4. A fentiek szerint kialakult, törvénysértő és a gyermek érdekeit veszélyeztető „állandóságnak" az a természetes következménye, hogy az ilyen gyermek sokkal inkább kikerül a másik szülő felügyelete és befolyása alól, mintha a bíróság a gyermeket nem nála helyezte volna el. Ebben az esetben ugyanis — amint ezt az ismertetett jogesetek pregnánsan bizonyítják — a jogerős ítéleteknek ellenszegülő szülő természetszerűleg mindent elkövet annak érdekében, hogy a gyermeket a másik szülőtől végleg elidegenítse, annak „szeretete és tisztelete ellen befolyásolja", s a gyámhatóság által egyébként biztosítható — ilyen esetben azonban jogszabályi akadályok miatt nem alkalmazható — láthatási jogot meghiusítsa. Az ilyen szülő jogellenes magatartása ugyanis csak akkor válhatik valóban eredményessé, ha a jogerős bírósági ítélet alapján a gyermekkel rendelkezni jogosult szülő egyáltalán nem juthat a gyermek közelébe, s így nem kerülhet abba a helyzetbe, hogy a jogerős ítélet adta jogait gyakorolja.

Azon túlmenően azonban, hogy az ilyen szülő a gyermek fejlődését súlyosan károsan befolyásolja, és hogy a gyermeknek ilyen légkörben és körülmények között kialakult érzéseit, szándékait, elhatározását a bíróságnak éppen a kiskorú érdekében csak figyelmen kívül lehet és kell hagynia, nem utolsósorban azt is el kell dönteni: milyen kötelességtudó emberré, állampolgárrá nevelődik az a gyermek, akit szülője jogerős bírósági ítéletek semmibevevésére, az azokkal való konok szembehelyezkedésre nevel, csupán azért, hogy az az egyik szülőtől ne kerülhessen a másik, legalább ugyanennyire alkalmas szülő gondozása alá. Az ezeket a szempontokat figyelmen kívül hagyó bírói szemlélet nem képviselné a XXI. számú polgári elvi döntés alapelveit, de szembenállana a szülők házasságának felbontása miatt egymagában is súlyos lelki sérülést szenvedő gyermekek alapvető érdekeivel is.

És vajon milyen hatása és foganatja lehet az ilyen szülővel szemben annak a Legfelsőbb Bíróság részéről igen helyesen hangsúlyozott nyomatékos intelemnek, hogy a most már „törvényes jogaiba" helyezkedő szülő tegyen meg mindent a gyermek és a másik szülő közötti kapcsolat elmélyítése érdekében? Mit érhet ez a bírói figyelmeztetés annál a szülőnél, akit több jogerős ítélet, bírságot kiszabó határozatok, sőt a büntetőjogi felelősség lehetősége sem riasztott el attól, hogy a gyermeket a másik szülőnek ne adja át s hogy kettőjük kapcsolatát erőszakosan és végleg felszámolja.

5. Foglalkozni kell végül azzal a kérdéssel, is, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak az „állandóság" fogalmát illetően kialakuló új szemlélete milyen irányító hatással lehet az eddig töretlen ítélkezési gyakorlatra és miként befolyásolhatja a közvéleményt. A bíróságoknak azt kell majd tapasztalniok, hogy a legalaposabb bizonyítási eljárás ismételt, több perben történt lefolytatása és jogerős bírósági ítéletek meghozatala után évek múlva is sor kerülhet lényegében nemcsak a legutolsó jogerős ítélet hatályon kívül helyezésére és új bizonyítási eljárás lefolytatására, hanem valamennyi korábbi jogerős ítélet félretételére és minden további bizonyítási eljárás nélkül új, ellentétes érdemi döntés hozatalára.

Az ismertetett törvényességi határozatok alapjául szolgáló tényállás nemcsak a jogban járatlan személyek, elsősorban az érdekelt szülők, de a jogalkalmazók, a gyakorlati jogászok körében is alkalmas lehet olyan téves következtetés levonására, hogy jogerős, nem törvénysértő ítéletek hatályon kívül helyezését gyermekelhelyezési perekben azt is eredményezheti, ha a kötelezett fél a jogerős ítéletnek nem tesz eleget, a végrehajtási eljárást tervszerűen meghiusítja és mindaddig újabb kereseteket indít, amíg valamelyik bíróság az „állandóság messzemenően kötelező követelményére" figyelemmel ellenkező jogerős ítéletet nem hoz.

Ezzel szemben nyilvánvaló: ahhoz, hogy „állandóságról", mint követelményről — akár jogi, akár gyakorlati értelemben — egyáltalán beszélni lehessen, *előbb ennek az állandóságnak törvényes alapon be kell következnie.* Jogsértő állapot bármilyen makacs, következetes és erőszakos fenntartásából sohasem keletkezhetik olyan „állandóság", amely a gyermekelhelyezés megváltoztatásának és korábbi, megalapozott jogerős ítéletek félretételének lehetőségét teremthetné meg.

Másfelől — az időszerűség rendkívül fontos követelményének megfelelően — a bíróságoknak arra kell törekedniök, hogy már az első jogerős ítélet mielőbb végrehajthatóvá váljék, teljesedésbe menjen. Ha lehet, a kötelezett fél önkéntes és a gyermek érdekeit valóban méltányoló teljesítése alapján, ha nem, úgy a Vht. 172/A. §-ának — végszükség esetén a karhatalom igénybevételére is kiterjedő — következetes és maradéktalan alkalmazása révén. Ez ugyanis a gyermekre nézve is sokkal kisebb megrázkódtatással jár, mint a szülők között évek hosszú során át folyó, személyes indulatoktól fűtött perek végnélküli sorozata.

Szegő György

SZEMLE

Reflexiók a gyámhatóság hatásköréhez

Takács József sokrétűen elemző tanulmányt szentel a gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatáskörének[1]. Jogtörténetileg megalapozottan, az ellentmondások hadrendjének teljes felvonultatásával mutat rá a családjogi viták megosztásának ma nem mindenben egyöntetű fórumrendszerére. Tanulmánya jó példája annak, hogy pusztán az eljárás oldaláról, az anyagi jog mondanivalója nélkül megnyugtatóan általában nem lehet a hatásköröket rendezni. Gondolatait áthatja az a nagyon korszerűnek nevezhető törekvés, hogy milyen módon lehetne biztosítani a gyermek- és ifjúságvédelem egységes rendszerét, amelynek fontosságára legutóbb különösen Pap Tibor hívta fel a figyelmet.[2] Ennek ellenére egy-két vonatkozásban Takács József fejtegetéseihez mégis ellentétes konklúziót tartalmazó reflexiót kell fűznöm.

Úgy gondolom, mindkettőnktől távol áll, s legkevésbé sem képezhetné jogirodalmi vita tárgyát, hogy az adott állami szervek tevékenységét színvonalukban, vagy a feladatokra való alkalmasságuk tekintetében mérni kívánjuk. Az elhatárolás mércéje csak az lehet, hogy a jogvitát milyen fórum előtt lehet a leghatékonyabban és a törvényességnek legmesszebbmenőbb módon elbírálni. Annyi kétségtelen, hogy hazai jogunkban a gyámhatóság kettős arcéllel rendelkezik, egyrészt ellát érdekképviseleti, megelőző, békítő, nevelő funkciókat, másrészt gyakorol családjogi hatalmi- hatósági jogosítványokat is. Már az anyagi jogi tartalmat érinti annak a kifejtése, hogy vajob bonyolultabb-e — a gyámhatóság hatáskörébe tartozó — az állami gondozott gyermek tartásának díj formájában történő biztosítása a gyermektartásdíj bírósági megállapításánál és méginkább az, hogy bonyolultabb-e a valóban gyermekelhelyezést tartalmazó állami gondozásba vételt rendelő intézkedés, mint a szülők, vagy más személyek között a bíróság hatáskörébe tartozó gyermekelhelyezési per. Az előző kérdés viszonylag könnyen dönthető el nemlegesen, mert amíg a gondozási díj tekintetében csak a díj fizetésére pénzben köteles személy körülményeit kell vizsgálni — beleértve a gyermeknek járó szociális juttatásokat is —, a gyermektartásdíj megállapítása során mindkét szembenálló fél körülményeit mérlegelni kell, tekintettel kell lenni teherbíró képességükre, de esetenként a tartásra való rá-

[1] A gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatásköre. Jogtudományi Közlöny. 1970. 26. old.

[2] Pap Tibor: Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem. Jogtudományi Közlöny. 1967. 568. old. L. még a pécsi nemzetközi családjogi konferencia anyagát: Die Rechtverhältnisse zwischen Eltern und Kinder in der sozialistischen Gesellschaft. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 65. sz.

szorultság vizsgálatára is (a nagykorú továbbtanuló gyermek esetében). A gyermektartásdíj bírói megállapítása tehát nem nevezhető a gondozás díjmegállapításánál egyszerűbb jogi aktusnak, de nem tartható lényegesen „bonyolultabbnak" sem. Az elhatárolásnak, s erre visszatérek, nem is ez képezhetné az alapját.

A bíróság útján történő gyermekelhelyezés és az állami gondozásba vétel tartalmi azonossága nemcsak abban fogható fel, hogy az egyik vagy mindkét szülő jogait szűkíti, hanem abban is, hogy a gyermek számára környezetváltozást eredményez. Ennek ellenére a két intézkedés között, noha mindkettő hatósági hatalmi jogosítványt fejez ki, lényeges tartalmi különbségek is vannak. Míg az állami gondozásba vétel tárgyában kiadott határozat azt fejezi ki, hogy nincs olyan személy, aki a gyermek nevelését jól ellátná, a gyermek veszélyben van, a bírósági döntés variánsai ennél szélesebbek. A döntéshez szükséges bírósági tényvizsgálat köre kiterjed arra is, hogy két, a gyermek nevelésére alkalmas szülő közül melyik az alkalmasabb mégis a gyermek további nevelésére, de arra is, hogy két, a nevelésre alkalmatlan szülő mellett ki az a harmadik személy — rendszerint nagyszülő —, aki a köztudottan igen korlátozott állami gondozási keretlétszám igénybevétele nélkül is megfelelően fogja nevelni a gyermeket. Míg az állami gondozásba vétel tényei plasztikusak, a bírósági gyermekelhelyezés tényei rendszerint bonyolult vizsgálódást kívánnak. (A gyámhatóságtól beszerzett környezettanulmány ennek nem ténybeli alapja, csupán támpontja, sőt a környezettanulmány beszerzésére nem is feltétlenül van szükség.)[3] Az állami gondozásba vétel tényeinek plasztikusságát egyfelől az adja meg, hogy az egyik környezetnek, az állami intézetnek a körülményei abszolute ismertek, a másik oldalon pedig kirívóan botrányos tények tárulnak fel. Nehezebb volna a helyzet, ha az állami gondozásnak akkor is realitása volna, mint a nevelés egyik fő formájának, ha a szülő nem volna alkalmatlan a gyermek nevelésére, de még alkalmasabb az intézet. Ez azonban nem napjaink kérdése. További különbség az is, hogy az állami gondozás megszüntetése után a gyermek eredeti környezetébe tér vissza, hacsak időközben a bíróság a gyermeket másutt nem helyezi el.[4] A most felsorolt eltérések ellenére is más típusú vitára mutatnak a hasonlóságok. (Különbség van továbbá ott is, hogy a gyámhatóság előtt indított előbbi jogviták esetében az egyik oldalon jelentkező „jogosult" mindig az állam, illetőleg állami szerv, a bíróság előtt folyó jogviták jogosultjai mindkét oldalon a család tagjai közül kerülnek ki, családi jogviszonyok állampolgári jogosultjai.)

Nem ez azonban az elhatárolásnak a fő szempontja. Takács József elképzelését leginkább a jogvita komplex elintézésének gondolata támogathatja, s ugyanakkor éppen ez a gondolatkör az, amely vele ellentétesen a gyámhatósági hatáskör további növelése ellen szól, sőt annak bizonyos szűkítését is indokolhatná.

A kiindulópontot a család felbomlásának modellje szolgáltathatja. A házastársak egymástól külön költöznek, vagy már ez idő alatt, vagy pedig a házassági bontóperben érvényesítik a gyermektartási igényt, amely azonban nagyon gyakran a gyermek elhelyezésének igényével kerül együttes elbírálásra. Ezek az igények nyomatékosan befolyásolják a volt közös lakás használatának rendezését is, de kihatnak a házassági vagyonjog tekintetében esetleg létrejövő megállapodásra, például úgy, hogy egy meghatározott vagyonértéket a házastársak a gyermek tartásába beszámítanak.[5] A tartási és elhelyezési jogvita tehát nem különálló vagy praktikusan elkülöníthető kérdése a komplex családi konfliktusoknak, hanem azzal nagyonis szoros összefüggésben jelentkezik. Nem egy alkalommal a házastársak a kapcsolatuk szempontjából alapvető kérdést, a bontást is alárendelhetik a többi igény sorsának. Van amikor a gyermek elvesztésének lehetősége még alapot teremthet a házasság visszaállítására is. Bár nincsen akadálya, semmiképpen sem kívánatos, hogy a volt közös lakás vitás sorsa ne a gyermek elhelyezésével összefüggésben rendeződjön, jól szolgálja tehát a társadalmi érdekeket, ha ez a kétféle, sőt jogágilag is kettős jogvita egy eljárásban, azonos hatóság előtt rendezhető. Ezért emeli ki a Legfelsőbb Bíróság 3. számú irányelvében a családjogi perek komplex elbírálásának szükségességét, mint jogpolitikai kívánalmat.[6]

Az irányadó társadalmi érdekek szempontjából tehát a gyermektartási és elhelyezési jogviták csak akkor kerülhetnének teljesen gyámhatósági jogkörbe, ha odakerülne a család valamennyi jogvitája. Erre azonban eddig nem volt történelmi példa, és gyakorlati indokokat is nehéz volna kimutatni. Hasonlóan — hazai viszonyaink között — nem igen volna járható út, egyfajta alkotmányos szervezetben sajátosan elhelyezett — családjogi perek intézésére hivatott — közigazgatási bíróság felállítása,[7] amiként erre Takács József is utal.

Álláspontom lényege tehát az, hogy az említett jogviták intézése maradjon a bíróság hatáskörében. Ellenkező esetben éppen a felesleges átfedések száma szaporodhatna meg. Sőt a jelen hatásköri szabályozásának megtartását táplálja két további körülmény is. Egyfelől az, hogy a tartás, mint rokoni jogviszony a Csjt. rendszerében egységes szabályozást kap, a jogviszony természete is az egységesen szemlélt azonos hatáskör elvelt domborítja ki. Másfelől Takács József által részletesen elemzett korábbi hatásköri megosztás is a bíróság hatáskörébe hagyta a nem házasságból született gyermek tartásdíjának megállapítását, mintegy

[3] Csiky Ottó—Simor Antal: A családjogi tartási kötelezettség — gyermekelhelyezés. Budapest, 1962. 288. old.

[4] L. A Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsának döntését, P. törv. Eln. Tan. 20 399/1964. sz. BH 4245. 1964/12. sz. Megjelent a Polgári Jogi Döntvénytár II. kötetében, 399. sz. alatt. Budapest 1966. Az állásfoglalás egyúttal rámutat a bíróság és a gyámhatóság együttműködésének indokoltságára is.

[5] A Legfelsőbb Bíróság 133. sz. (új) kollégiumi állásfoglalása a korábban 795/46. sz. alatt megjelent állásfoglalástól eltérve, megengedhetőnek tartja, hogy ha a tartásra kötelezett egyezségben a gyermek tartását megfelelő vagyontárgy (pénzösszeg) átadásával elégíti ki, a gyámhatóság helyett a bíróság maga bírálja el, e megállapodás megfelel-e a gyermek érdekének. PK 133. sz. állásfoglalás. Polgári Elvi Határozatok 321. old.

[6] A 3. sz. irányelv 6. pontja. L. Polgári Elvi Határozatok 17. old.

a hatáskör elválasztásával eljárásilag is diszkriminációt adva. Az árvaszék gyermekelhelyezési rendelkezései pedig a gyermek nemének, korának s az „atyai" hatalom favorizálásának következtében a Csjt. szabályozásánál jóval szűkebb mérlegelési lehetőséget fejeztek ki. (Más külföldi szocialista családjogi kódexekhez hasonlóan nem elképzelhetetlen, hogy a Csjt. majdani esetleges újra kodifikálása is elejti a gyermek nevének és életkorának kisegítő szempontként való felvételét, s ezt a joggyakorlatra bízza, lényegében a Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. elvi döntése szerint.) Megjegyzem, a Legfelsőbb Bíróság gazdag gyakorlata által irányított bírói ítélkezés — az eddigi elemzések alapján — nem hajlamos arra, hogy akár a tartás jogviszonyát is „kötelmi kérdéssé" tegye, ellenkezőleg döntéseivel határozottan gazdagította az önálló jogágiság vonásait.[8]

De vajon a kifejtettek alapján nem volna-e indokolt a bírósági hatáskör további bővítése? Így nem volna-e indokolt ha az állami gondozásba vételt bírói hatáskörbe utalnánk, s ezzel együtt a gondozási díj megállapítása is bírói feladat lenne? Bár a legtökéletesebben kialakított fórumrendszerben is a határesetek besorolása a jogalkotó akarat elhatározásának függvénye, az állami gondozásba vétel helyesebb, ha továbbra is a gyámhatóság feladatkörében marad. Az eddigi jogirodalmi viták is legfeljebb oda konkludáltak, hogy a bíróságot megilletheti-e az állami gondozásba vétel párhuzamos lehetősége, legalább ideiglenesen.[9] Ez azonban a szervek együttműködésének koordináltságával, a harmonikus együttmunkálkodás eszközeivel rendezhető. Az állami gondozásba vétel ugyanis kötődik egy olyan, az igazgatási szerv által felismert helyzethez, hogy az adott időszakban a rászorulók mindig nagyobb számából csak kevesebben kerülhetnek intézeti nevelésbe, itt tehát a döntés lényege életszerűen elsősorban a várakozók besorolásának jó meghatározásában rejlik. A problémák tehát nem abból keletkeznek, hogy valamely szerv indokolatlanul kíván állami gondozásba venni gyermeket, mert a gyermek körülményei kifogástalanok, hanem sokkal inkább abból erednek, hogy nagyobb a rászorulók, mint az elhelyezhetők száma. Az állami nevelést pótló „nevelőszülői" intézmény is helyes, ha gyámhatósági hatáskörben helyezkedik el, ugyanis ennek az intézménynek, amely valamivel már jobban hasonlatos a bíróság által tett elhelyezés rendelkezéséhez, okszerű velejárója az a számba vehető idegen személyek viszonylag szélesebb körére kiterjedő kiválasztás és rendszeres személyes ellenőrzés, amelyet a Gyámhatóság képes leginkább ellátni. Már más a helyzet az állami gondozási díj megállapításánál. A gondozási díj megállapítása nem vet fel jelentősebb problémát, ha a díj fizetésére köteles szülőnek csak a gondozásba vett gyermekéről kell gondoskodnia. Adott esetben azonban harmadik személy érdekét is sértheti a gondozási díj megállapítása, akinek a javára a gondozási díj fizetésére köteles személy ugyancsak pénzbeli szolgáltatásra, gyermektartásdíj fizetésére köteles. Az ütközések elkerülése végett indokolt, ha ilyen esetben valóban a bíróság előtt kerül a gondozási díj is arányosítás útján megállapításra.[10] Ugyancsak felmerülhet, hogy más igazgatási határozatok példájára nem volna-e indokolt e határozattal szemben is megengedni a bírói felülvizsgálati eljárást.

A bírói hatáskör kiszélesítése vonatkozásában még inkább megfontolást igényelhet az olyan, a bírósági perhez szorosan kapcsolódó, az ott felderített tények alapján már elbírálható igények tekintetében, amelyeknél természetesen megmaradhat a gyámhatóság másodlagos jogköre is. E kérdések köré sorolható az ún. „láthatás" joga, de idetartozhat a 16 éves korát betöltött gyermek önálló lakóhelyváltozásra irányuló joga. E kérdések közül a láthatás jogának szabályozása mindennapos, míg az utóbbi igény előfordulása részben nem gyakorlati, részben pedig nem problematikus. A 16. életévét betöltött gyermek az akceleráció jelenlegi üteme mellett már rendszerint nem helyezhető el gyakorlatilag is végrehajtható módon a szülők valamelyikénél, vagy más, harmadik személynél, önálló akaratát hatósági döntés kényszerével alig, legfeljebb a meggyőzés és a személyes ráhatás erejével lehet valamelyest befolyásolni. Ez ma a gyakorlatban legfeljebb úgy merül fel, hogy az ilyen korú gyermeket a bíróság rendszerint az ő akaratának figyelembevételével helyezi el. Plasztikusabb volna azonban a bírói határozat, ha e körülményre, az engedély megadásának formájában — amelyhez természetesen nem feltétlenül szükséges az elhelyezési per — ilyenkor a bírósági felhatalmazás érvényesülhetne.

Jóval gyakorlatibb a láthatás jogának a szabályozása, amelynek természete ismét olyan, hogy szemben az elhelyezéssel, jobban ki van téve a mindennapos módosításoknak, s már ezért is praktikusabb, ha a területileg közelfekvő operativitásra képes igazgatási hatóság rendezi. Abban az időpontban azonban, amikor a bíróság az elhelyezésről dönt, a bíróság mindama tényekkel rendelkezik, amelyek külön vizsgálódás és ismételt eljárás nélkül lehetővé teszik a láthatás jogának alkalmazását.[11] Semmiképpen sem volna azonban indokolt, éppen az említett, a gyors változás körülményeinek jobban kitett igényt teljesen a bíróság hatáskörébe utalni, mert e láthatás ellenőrzése, irányítása és együttal

[8] A Legfelsőbb Bíróság e szerepkörét részletesen értékeli Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai, Budapest 1963. 251. old. Ugyanő a Jénai Nemzetközi Családjogi Konferencián (1969. októberében) fejtette ki, hogy a Legfelsőbb Bíróság jogértelmező tevékenysége milyen jelentős szerepet kapott abban, hogy nálunk új családjogi törvény megalkotására még nem került sor. Gesetz und Wirklichkeit im sozialistischen ehelichen Günterrecht. Kézirat.

[7] A Lengyel családjog széles körben ruház jogosítványokat a bíróságokra, amelyek „gyámbíróságként" működnek, de a Pp. értelmében gyámbíróságként a járásbíróság jár el. L. Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet kiadványa, Budapest, 1969. 262. old.

[9] Igenlően foglal állást: Simor Antal. Csiky Ottó—Simor Antal: i. m. 271. old. Ellenkezőleg foglal állást: Dávid Ferenc: Kiskorúak állami gondozásba vételének kezdeményezése a bíróság által. Magyar Jog. 1961. 10. sz. A 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. r. a kérdést rendezte. 4. § (2) bek.

[10] Ezt lehetővé teszi a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. r. 8. §-a (1) bekezdése.

[11] Rády Géza felfogása szerint a bíróság határozhat bizonyos esetekben a szülők megegyezésén kívül is a láthatás kérdésében. Bacsó—Rády—Szigligeti: A családjogi törvény. Budapest. 1965. 309. old. Ellentétes nézeten van: Rácz István: A szülőnek a gyermekkel való érintkezése és annak néhány problémája. Jogtudományi Közlöny, 1968. 250—251. old.

módosítása is az igazgatási apparátus rendelkezésére álló társadalmi aktivisták segítségével ésszerűbben, gyorsabban végezhető el.

A gyakorlati tapasztalatok arra mutatnak, hogy a jelenlegi, hatályos hatásköri elrendezés alapvetően kielégíti az élet leglényegesebb igényeit, e jogterületen nem volna indokolt gyors, radikális változtatások bevezetése. Ha majd felmerül a családjogi törvény újraalkotása, annak függvényében, tehát az anyagi jog által dominál-tan látszana indokoltnak a hatáskör újabb rendezése.

Tisztában vagyok azzal, hogy az általam vázolt megoldás nem elégíti ki azt az igényt, amely az egységes gyermekvédelmi szervezet felállítását akként szolgálná, hogy e szervezet egyúttal intézője is legyen a gyermekek minden ügyének. Ez azonban egyébként sem látszik járható útnak, mert a gyermeket valamilyen módon érintő jogviták olyannyira számosak, a munkajogtól a polgári jogon át az államigazgatási jog birodalmáig, hogy a döntő feladatnak az elvi irányítás, a feladatok koordinálása mutatkozik. Ezt végezhetné el egy családvédelmi irányító központ, amely állhatna akár az országgyűlés egyik e célra alakított bizottságából is. Az országgyűlés e célra alakult bizottsága egyfelől megfelelően képes ellenőrizni és ellenőriztetni a család és ifjúság életét érintő szabályok hatályosulását, másfelől a leghatékonyabban képes az esetleg szükséges új jogi megoldások kialakulásának kezdeményezésére. Mindeme szervezeti változtatás nem érintheti azt a koordinációs igényt, hogy a gyermekek ügyeiben leggyakrabban intézkedő két szerv, a bíróságok és a gyámhatóságok között az együttműködést a gyakorlatban minél erőteljesebbé és minél hétköznaposabbá kívánatos tenni.

Csiky Ottó

Vitaülés Nagy Lajos „Tanúbizonyítás a büntetőperben c. könyvéről

A Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének Büntetőjogi Szakosztálya, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar büntető eljárásjogi munkaközösségével karöltve, 1970. január 22-én vitatta meg Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben című munkáját.[1]

Az ülés lényegesen többet nyújtott az immár hagyományosnak tekinthető könyvankétoknál. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a felkért hozzászólók kiválasztása helyes céltudatosságot tükrözött (bírák, pszichológus, ügyész és ügyvéd) és ez lehetővé tette a mű gyakorlati és elméleti hasznosíthatóságának sokoldalú értékelését. Hozzájárult a vita sikeréhez a résztvevők rendkívül alapos munkája, önálló tanulmányoknak is beillő hozzászólása. Könnyen felismerhető volt, hogy ezek nemcsak a mű elolvasása után kialakított első gondolatokat tartalmazzák, hanem azokat már megkísérelték a gyakorlat próbakövén is alkalmazni. Mindez bizonyította annak a feltételezésnek a helyességét, hogy a mű megjelenése után több mint három évvel is érdemes volt a vitaülést megszervezni. A megérlelt gondolatok gazdagsága és hasznosíthatósága egyben azt is jelezte, hogy a jövőben célszerű volna — a Magyar Jogászegyleti Értekezésekhez hasonlóan — az ilyen viták anyagának szélesebb publikációs lehetőséget biztosítani. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy szűkreszabott ismertetés keretében nem lehet megfelelő módon számot adni a vita közel két nyomtatott ív terjedelmű anyagáról.

A mű általános értékelésének keretében valamennyi hozzászóló — ha hivatásuknak megfelelően más és más kiindulási alapot is választottak — arra a következtetésre jutott, hogy a mű hiánypótló alkotás és mind a gyakorlat, mind az elméleti munka területén tevékenykedő jogászoknak rendkívül jelentős segítséget nyújtott.

Kovács István (Fővárosi Főügyészség) és Mailáth György pszichológus (I. sz. Gyermekklinika), valamint Rácz György (Legfelsőbb Bíróság) külön is hangsúlyozták, hogy a szerző a dialektikus materializmus módszerét nem vulgarizálva, hanem a téma speciális természetéhez igen jól alkalmazva hasznosította. Hardicsay Tibor (Pesti Központi Kerületi Bíróság) és Kovács István a felvonultatott és a szerzőtől már megszokott rendkívül gazdag szakirodalmi anyag mellett figyelemre méltónak találta a bírósági, sok esetben az ügyészségi és nyomozási gyakorlatnak a keresztmetszetét, az eddig közzé még nem tett döntések nagy számát. Rácz György a szocialista és a tőkés országok szakirodalmával összevetve a szerző munkáját, azt nemcsak versenyképesnek, hanem a választott témában — François Gorphe munkái mellett — az egyik legkiemelkedőbb alkotásnak nevezte. Bolgár György (Budapesti Ügyvédi Kamara) arra hívta fel a figyelmet, hogy a megjelenés óta eltelt idő, ha lehet, még csak fokozta a mű időszerűségét és a szerző témaválasztásával égető szükségletet elégített ki.

A mű rendszerének dicsérete mellett a vita résztvevői a tárgyalt anyag életszerűségét és kifejező voltát domborították ki. Hangsúlyozták a pszichológiai ismeretek fontosságát a jogászképzésben és rámutattak arra, hogy Nagy Lajos munkája e területen is rendkívül jól hasznosítható volna. Nyilván erre az alapgondolatra volt visszavezethető, hogy a felszólalók a „bírák kézikönyvének" (Hardicsay T.), a „bűnügyi védők számára nélkülözhetetlen műnek" (Bolgár Gy.), a „jogászképzésre igen alkalmas munkának" (Mailáth Gy.) minősítették a szerző alkotását.

A hozzászólók széles kört felölelő és számos részletkérdést is érintő anyagában tallózva, csak néhány — talán önkényesen kiválasztott — témára lehet a figyelmet felhívni. Ezek egyrészt gazdagították a mű mondanivalóját, másrészt jelentős gyakorlati és elméleti kérdésekkel álltak összefüggésben. Így például különösen érdekes volt a gyakorlati szakemberek véleményét hallani a pszichológus szakértő szerepéről a tanúkihallgatással kapcsolatban vagy a tanúvallomás rögzítésének módszeréről kialakult és bizonyos vonatkozásokban ellentétes nézeteket.

Nagy Lajos a pszichológus szakértő alkalmazásának nagy jelentőséget tulajdonít és több helyütt is részletesen kifejti, hogy a tanú szavahihetőségének és a tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálása te-

[1] Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 662 old.

rén a pszichológus szakértő számottevő segítséget nyújthat a bíróságnak. Hardicsay Tibor ugyan egyetértett e módszer alkalmazhatóságával, de felhívta a figyelmet arra, hogy a tanú személyvizsgálatának szélesebb körben történő foganatosítása túlzottan bonyolulttá tenné a büntető per vezetését, fokozhatja a tanú idegességét és önmaga előtt mintegy vádlottá változtatná a tanút. Ezért — véleménye szerint — szükséges lenne a továbbiak során olyan módszerek kidolgozására, amelyek e veszélyeket a minimálisra csökkentenék. Gyakorlatilag is csak akkor javasolná a tanú személyiségvizsgálatát, ha a tanúk száma csekély és így csak nehezen lehet közülük kiválasztani a kétséges személyeket.

Hasonló módon, Kovács István is nagyfokú óvatosságra intett a tanú személyiségvizsgálatával kapcsolatban. Rámutatott arra, hogy a bíróságok azért idegenkednek az ilyen jellegű szakértői vizsgálatoktól, mert a szakértő vizsgálat módszereit, akár azok speciális volta, akár pedig a szakvélemények alaki hiányosságai miatt nem ismerik. Ennek az a következménye, hogy a bíróságok mérlegelési jogkörük korlátozását látják a szakértői véleményben és nem is képesek arra, hogy a szakértői véleménnyel ellentétes álláspontot foglaljanak el. Így fennáll annak a veszélye, hogy a hiteltérdemlőség körében adott szakvélemény burkolt formában átveszi a bizonyítékok mérlegelésének bírói feladatát. Kovács István ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tanúvallomás hiteltérdemlőségének vizsgálatára pszichológus szakértő nem vehető igénybe, s a tanú szavahihetőségének vizsgálata körében is csak annyiban, hogy afelől nyilatkozzék: a pszichológus szakértő sajátos, különleges szakismeretének és vizsgálati módszereinek alkalmazásával kimutatható-e a tanúvalomásban az eredetileg szerzett tudomás valamilyen formájú meghamisítása.

Figyelemre méltó volt Majláth György hozzászólásának az a része, amely ugyanezzel a kérdéssel foglalkozott. Ő ugyanis — egyetértve a szerzővel — kiemelte, hogy a tanúvallomás hiteltérdemlőségének és a tanú szavahihetőségének értelmezése és differenciálása rendkívül jelentős kérdés. A szavahihetőség valójában a büntető eljárásban szereplő személyeknek olyan szubjektív sajátossága, amely csak egy adat a tanúvallomás hiteltérdemlőségének mérlegeléséhez. A bíróság ezért a tanúvallomás hiteltérdemlőségét nemcsak a szavahihetőség, hanem számtalan más objektív és szubjektív adat kölcsönhatásában mérlegeli. A szakértői vélemény ily módon nem helyettesíti és nem is pótolhatja a bíróság mérlegelési tevékenységét, hanem csak adatokat szolgáltat ahhoz.

A hozzászólók rendkívül hasznosnak tartották a műnek a tanúvalomás rögzítését tárgyaló részeit. Ezen belül is, részletesebben érintették a jegyzőkönyv helyes felépítésének kérdését (a tanú következtetéseinek elkülönítése a jegyzőkönyvben), a szembesítés jegyzőkönyvi rögzítésének nehézségeit, a nyomozási szakaszban készített kihalgatási jegyzőkönyvek információs jellegének szerepét. Hardicsay Tibor lényegében elfogadta a szerzőnek azon álláspontját, hogy célravezető módszer a kihallgatással egyidejűleg készített, gépírásos jegyzőkönyvezés, de ugyanakkor utalt arra, hogy szembesítés esetén e módszer eredményessége már kétséges, mert az esetleges mimikai változások „bediktálása" már megzavarhatia a kihallgatott személyeket, befolyásolhatja a tárgyalásvezetés vonalát és hangulatát, valamint indokolatlan elfogultsági kifogások előterjesztéséhez vezethet el. Kovács István vitatta a szerző álláspontiát a gépírással, nyomban a tárgyaláson készített jegyzőkönyv helyességéről. Részletesen kifejtette, hogy nem a jegyzőkönyvvezetés technikája, hanem a jegyzőkönyvvezető szakmai felkészültsége és szaktudása határozza meg a jegyzőkönyv minőségét. Ezért a szerző érdemét éppen abban látta, hogy a figyelmet a jegyzőkönyvezési ismeretek fokozására irányította.

A kérdezési módszerekkel foglalkozva, a felszólalók egyetértettek azzal a szerzői állásponttal, hogy a kihallgatóknak nem szabad megelégedniök a vallomás „szövegével", hanem figyelemmel kell kísérni a tanú tudattartalmának fejlődését az észleléstől egészen a tanúvallomásig. Mindebből arra következtettek, hogy jelentős mértékben fejleszteni kell a kérdezési módszereket. Ez egyben olyan pszichológiai ismereteket feltételez a kihallgató személyeknél, ami csak tudatos munkával, szervezett képzéssel és továbbképzéssel alakítható ki. Az ilyen jellegű ismeretek megszerzésére Nagy Lajos munkáját a vita résztvevői azért tartották kiváltképpen alkalmasnak, mert a szerző különös figyelmet szentelt a tanú tudattartalmát befolyásoló legkülönfélébb körülményeknek és részletesen elemezte azok hatását és jelentkezését a tanúvallomásban. (Bolgár György és Rácz György).

Majláth György pszichológus és Rácz György a mű interdiszciplináris jellegét emelték ki. Nemcsak azért, mert megvilágította az ítélkezés munkájának tudományos jellegét és pszichológiai igényeit, hanem mert mint pszichológiai munka is jelentős. Ezt jól bizonyítja, hogy a szerző nem elégedett meg az alkalmazott pszichológia eddig elért eredményeinek bemutatásával, hanem megjelölte azokat a területeket is, ahol további kutatások szükségesek (pl.: szavahihetőség vizsgálatának módszerei; az időmúlásnak, mint az emlékkép felidézését leginkább gátló tényezőnek további vizsgálata stb.).

Majláth György részletesen foglalkozott a kontamináció és a konfabuláció kérdésével, különös tekintettel arra, hogy Varga László professzor recenziójában[2] bírálta a szerző álláspontját a kontamináció szerepének kérdésében. Kimutatta, hogy a bíráló megjegyzésekben keveredett a konfabuláció (önkéntelen vagy szándékos újracsoportosítása a kitalált és megtörtént tényeknek) és a kontamináció (kóros személyi sajátosság, amelynek feltétele a szimultaneitás, a teleszkopálás és az új jelentés kialakítása) fogalma. A felszólaló — Nagy Lajossal egyetértve — bemutatta a konfabulációs folyamat lezajlását és különleges szerepét a gyermek és a fiatalkorú személy tanúvallomásában. Ugyanekkor hiányolta, hogy a szerző mellőzte a sértett tanú pszichológiai kérdéseinek részletes taglalását. Véleménye szerint ennek lényegesen nagyobb figyelmet kellene szentelni, különösen, ha a sértett gyermek vagy fiatalkorú. Ehhez a

[2] Varga László: Könyvbírálat Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben c. monográfiájáról. Belügyi Szemle, 1968. 2. sz. 104—113. old.

kérdéshez kapcsolódott Hardicsay Tibor hozzászólása is, amikor a gyermekkorú sértett kihallgatásánál a pszichológus szakértő közreműködését szorgalmazta és megfontolandónak tartotta az olyan szabályozást, amely lehetővé teszi, hogy a nyomozási szakaszban ilyen módszerrel kihallgatott tanú a vallomását már ne ismételje meg a tárgyaláson.

Gábor László (Pesti Központi Kerületi Bíróság) a közlekedési ügyszakban dolgozó bírák tapasztalatait vetette össze a szerző álláspontjával. Egyetértett azzal, hogy a tanú ismeretének forrásait részletesen fel kell tárni a kihallgatás során, mert döntő szerepe lehet e téren a tanú műszaki jártasságának, gépjárművezetői ismereteinek. Vázolta a demonstrációs eszközöknek és tábláknak különleges szerepét a tanúkihallgatásban, mert a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a tanú tudatának tartalma vizuális képességének felhasználásával lényegesen gyorsabban és jobban megközelíthető.

Kovács István vitába szállt a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a tanúvallomás megtagadása hamis tanúzásnak vagy éppen bűnpártolásnak minősülhet. Földvári József munkájával egyetértve[3] arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vallomás megtagadása esetén a tanú nem törekszik a bíróság félrevezetésére és passzív magatartása nem szolgálhat alapul sem a hamis tanúzás, sem a bűnpártolás megállapításához. Álláspontjának bizonyításánál hivatkozott a Be. 71. §-ára is, amely igazolja, hogy a vallomás megtagadásának szankciója a pénzbírság és az csak eshetőlegesen — az egyéb feltételek fennállása esetén — vezethet el a mentő körülmények elhallgatásának bűntettéhez.

A beszámolót még hosszú oldalakon át lehetne folytatni, mivel az időszerű gyakorlati és a jelentős elméleti kérdések sorra váltották egymást. A szerző sem tett kísérletet megválaszolásukra, hiszen az olyan témakörök, mint a sajtóközlemények befolyásoló hatása a tanúvallomásra (Hardicsay), az önálló védői kérdezési módszer elismertetésének kérdése (Bolgár) vagy a disszimuláció motivációinak elemzése (Majláth) önálló ülést is igényelhetnének. A vitaülés Király Tibor egyetemi tanár zárszavával ért véget.

Kratochwill Ferenc

[3] Földvári József: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 193—194. old. és 381. old.

JOGIRODALOM

A „Jogforrás és jogalkotás" problematikájához

A jogforrás és jogalkotás kérdése mint a jog képzésének és megjelenési formáinak, genezisének és rendszeren belüli alakulásának problematikájára koncentrált téma az állam- és jogelmélet kutatási körébe tartozik. Ugyanakkor azonban e témakör az állam- és jogtudományok valamennyi ágát is egyaránt közelről érinti. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az összehasonlító és történeti jellegű empirikus tényanyagot a történeti és ágazati állam- és jogtudományok dolgozzák fel, saját elméleti problémáikra koncentrálva és a különösség szintjén; az állam- és jogelmélet e tényanyagot és ennek a különösség szintjén formába öntött elméleti megfogalmazását általánosítja s azt a szintetizáló igényű filozófiai társadalomelmélet szintjére emeli; ez az általános-elméleti keret pedig a maga sajátos, a rész és egész, a különös és általános, az elemzés és szintézis dialektikáját egyesítő következtetéseivel, ezeket mintegy visszacsatolva lehetőséget nyújt az egyes ágazati tudományok számára minőségileg újszerű, alkotó jellegű konklúziók levonásához s így az ágazati-különös elméleti felfogások elmélyítéséhez.

Peschka Vilmos széles körű munkája,* mely a szocialista jogtudományban lényegében első ízben tett kísérletet arra, hogy a jogalkotás elmélete társadalomtudományi alapjainak kimunkálásával magát a témakört a filozófia szintjére emelje, részben elmélyült, monografikus igényű válasz a magyar s a nemzetközi jogtudományban már hosszú évek óta folyó tudományos vitákra, részben azonban — és ez természetes — maga is újabb viták kiindulópontjává vált, mely egyebek között a téma kulcskérdéseit érintő különböző tanulmányokban s a könyv kritikai ismertetéseiben[1] jutott kifejeződésre. Így ezekre is figyelemmel az alábbiakban elsősorban arra vállalkozunk, hogy megkíséreljük összefoglalni a munkában kifejtett tételekből adódó főbb tanulságokat, s hogy a könyvben található kérdésfeltevések tükrében néhány kritikus pontra és további problémára rámutassunk.

* * *

1. Első fejezetében a monográfia a jogforrásfogalom s a jogforráselméleti problematika átfogó kérdéseit tárgyalja. Vizsgálja a materiális és formális, valamint a belső és külső jogforrások megkülönböztetésére építő koncepciókat, definiálja a jogforrás genetikus fogalmát, majd különbséget téve az alapjában pozitivisztikus keretek között mozgó *jogi jelenségtan* s a problémakör általános-elméleti kérdéseivel valóban társadalomtudományi szinten foglalkozó *jogalkotáselmélet* között, lényegében a hagyományos jogforráselmélet tagadásához jut el.

1.1. E körben szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a gnoszeológiai jogforrásfogalom tudományos megalapozottsággal nem rendelkezik.[2] S jóllehet a nominális meghatározás kérdését joggal különbözteti meg a tudományos fogalomképzés

* *Peschka* Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 497 old.

[1] L. pl. *Beck* Salamon: Állam- és Jogtudomány, 1966. 3. 480—487. old.; *Luby*, Stefan: Právnik, 1966. 6. 548—550. old.

[2] *Peschka*, 43—50. old.

kérdésétől — bár a megkülönböztetésben rejlő szembeállítás,[3] úgy tűnik, csak viszonylagosan lehet érvényes, minthogy a terminológiai kérdések adott módon való eldöntése csak akkor vezethet kielégítő eredményre, ha megfelelő tudományos megalapozás áll mögötte —, mégis az a paradox helyzet áll elő, hogy a „jogforrási rendszer", „jogforrási hierarchia" stb. nemzetközileg általánosan alkalmazott kifejezéseiben *a jogforrás mint gnoszeológiai forrás* képzete lép előtérbe, amit a mindennapi jelenségszinten mozgó jogszemlélet igazolni is látszik, minthogy e szemlélet számára a jog bizonyos szövegekből merített, azokból következő adottságként jelentkezik. Ez a gyakorlat pedig így szükségképpen felveti a tradicionális terminológia jogosultságának: a hagyomány s a képzeti szinten jelentkező kifejezőerő kedvéért e tartalmában ellentmondásos kifejezés további alkalmazásának, avagy egy új, fogalmilag adekvát megjelölés bevezetésének a kérdését.

1.2. A jogforrás tudományos fogalmának meghatározása során szerző törekvése arra irányul, hogy meghaladja a kettős — így a belső és külső, genetikus és gnoszeológiai — meghatározások elméletileg tarthatatlan dualizmusát. Ezt a feladatot sikerrel teljesítő genetikus meghatározása szerint az általános fogalomként felfogott „jogforrás az a specifikus társadalmi jelenség, tényező vagy viszony, amely az objektív jogot (a jogi normák összességét) közvetlenül előidézi, létrehozza", az ezt specifikáló individuális fogalom pedig tartalmi összetevőként „az állami tevékenység specifikus fajtáját, az állam jogalkotó tevékenységét" foglalja magában.[4] A monográfiából kitűnően e két fogalom az általános és egyes olyan viszonyában áll egymással, hogy a konkrét jogfelfogástól függően az általános fogalomnak bármely, tetszőleges individuális fogalom megfelelhet, s így a fogalomképzés e kettőssége dualizmust legfeljebb látszólagosan valósít csak meg.[5] Problematikusként számunkra ezért inkább *e fogalmak,* különösen az individuális fogalom *tartalmi körülhatárolása* jelentkezik, ugyanis ha e fogalmak és/vagy meghatározásuk tartalma csak a jog megjelenésének közvetlen okát, a *differentia specifica* elemét öleli fel, akkor jogosultnak tűnik az is, ha például a jog általános fogalmát és/vagy meghatározását az „az, ami a jogforrás(ok) következtében testet ölt", tehát „az állam jogalkotó tevékenysége során létrejött szabályok (összessége)" leegyszerűsített formájában alakítjuk ki. A szerző által körülhatárolt fogalom ugyanis erőteljes, az elszegényítés bizonyos vonásait is magában foglaló leszűkítés eredményeként jelenik meg, amit alapvetően a specifikus mozzanat kiemelésének igénye indokol. Így viszont talán nem jogosulatlan azt állítani, hogy *a materiális és formális jogforrás-meghatározásnak a genetikus megközelítés keretei között jelentkező dualizmusa* kialakulásában, bár klasszikus megfogalmazását tekintve deformált módon,[6] szerepet játszhatott a differenciáltság és viszonylagos teljesség iránti igény is, amit a szocialista elméletben például a leginkább szintetizáló, s a szerző által támasztott követelményeket is kielégítő meghatározások teljessége és általánossága, majd csupán a specifikálás során bekövetkező fokozatos szűkítése és individualizálása is bizonyos vonásaiban igazol.[7]

2. A megelőző fejtegetésekből adódó tanulság mindenekelőtt abban jelentkezik, hogy a jogforrásfogalom s a jogalkotáselméleti problematika a társadalmi-termelési viszonyoktól a jog megjelenéséig terjedő társadalmi mozgásfolyamatot sűríti magába. A második fejezetben szerző társadalmi konkrétságukban vizsgálja a jogképződés történelmileg kialakult tipikus módjait, a szokásjogi és bírói jogképzést s a törvényhozást és rendeletalkotást egyaránt. E körben elemzi a jogalkalmazói és jogalkotói jogképzés történeti kifejlődésének, társadalmi feltételeinek, tartalmi vonásainak és jogforrási jellemzőinek a kérdését, s ezáltal részben elmélyíti, részben konkretizálja az eddigi általánosságban elmondottakat.

2.1. Szerző bizonyítja, hogy a szokásjog a bírói jogképzés egyik variánsát képezi, így figyelmét a jogalkalmazói jogalkotást intézményesített formában megtestesítő angolszász esetjogi rendszerre összpontosítja. Értékelésének megfelelően e rendszerben „a bíró akár felsőbb, akár alsóbb bírói fórumot képvisel, lényegében jogalkotó tevékenységet láthat el, s keze a konkrét eset eldöntésekor csak látszólag van a precedensekhez és jogszabályokhoz kötve. A bíró ugyanis... maga határozza meg és dönti el azt, hogy van-e olyan előző döntés, precedens, amely alkalmas arra, hogy az eldöntendő ügyben hasznosítsa, és hogy ez magában foglalja-e azt a jogelvet, amelyet a bíró a konkrét eset eldöntésére keres." Ilyen körülmények között — folytatja — az érvényesség általánossága csak mint „lehetséges általánosság" jelentkezik, hiszen „a precedensként jelentkező felső bírói döntés érvényessége végső soron... a konkrét ügyben eljáró bíró megítélésétől függ, azaz elveszti általánosságát, illetve ez az általánosság a konkrét egyedi bírói döntés függvényeként jelentkezik." Abban az esetben pedig, amikor nincs megfelelő precedens, a bíró maga dönt, s ez „még tovább fokozza e bírói jogképzés érvényessége általánosságának bizonytalanságát és korlátozottságát", szemben a kontinentális megoldással, melynél „a törvényhozás... érvényességének általánossága továbbra is csorbítatlan marad, mert a szóban forgó eset a jogi szabályozás körén kívül esik." Következésképpen — szögezi le a szerző — „a jogszabályok engedélyezése alapján kialakuló jogalkalmazói jogalkotás, akár a konkrét egyedi döntések, akár precedensszerű jogalkalmazói jogalkotás útján történik,

[3] *Peschka,* 25—26. és 28—29. old.

[4] *Peschka,* 52. és 66. old.

[5] E kettősségben, jóllehet elismeri azok genetikus, lényegi egységét, a dualizmus jegyeit látja pl. *Beck,* 483. old.

[6] *Salmond* meghatározását idézi *Peschka,* 34. old. Megjegyezzük, még fokozottabb deformálódást mutatnak a szocialista materiális és formális értelmezési kísérletek (l. *Peschka,* 40. old.), mert ezek a genetikus és gnoszeológiai felfogások dualizmusát is hordozzák.

[7] L. pl. *Kerimov* a szerző által is értékelt *(Peschka,* 42. és 66. old.) általános-teljes, majd leszűkített meghatározását. Megjegyezzük, magát a jogalkotási folyamatot szerző a későbbiek során társadalmiságának egészében, tartalmi összetettségét szem előtt tartva határozza meg *(Peschka,* 225. old.), e meghatározás azonban specifikus elemként a jogi normákat jelöli meg, így a *definiens* körülírása a szóban forgó normák állami kényszerrel történő biztosítottsága kiemelésének hiányában circulus vitiosus-t mutat.

lényegében nélkülözi az érvényesség általánosságát."[8]

A precedensek alkalmazásának precedenseken alapuló angol gyakorlata, mint ismeretes, történelmileg alakult ki. A 18. század közepén már megtaláljuk a *stare decisis et quieta non movere* elvének leszögezését,[9] s ez az elv ma is érvényesnek tekintendő.[10] Egy már eldöntött esetnek más módon való eldöntése, „felülszabályozása" szigorúan körül van határolva, ennek alanyaként csak a korábbi döntést hozó, vagy annál hierarchikusan magasabb bíróság jelenhet meg,[11] így akkor, ha az érvényesség általánossága az elvi, a *dogmatikai értelemben vett érvényesség* általánosságát jelenti, ezt az *angol precedensjog* is teljes mértékben kielégíti, mert a precedensek követésének a szabályai — éppen úgy, mint a törvényhozási szövegek követésének a szabályai — kidolgozást, elvi megerősítést, s a felsőbíróságok rendelkezésére álló eszközökkel szankcionálást nyertek. A precedens ugyanis mint precedens érvényes, rendelkezik autoritatív módon kötelező erővel, s a konkrét ügyben eljáró bíró csupán — mint bármely bíró, bármely jogtétel esetében — a relevanciáról dönt. Ily módon a konkrét esetnek megfelelő jogtétel kiválasztása nem valami specifikus angolszász bírói hatalom jegyeként jelenik meg, s így önmagában e mozzanatra következtetést alapozni lényegében annyit tenne, mintha a törvényi érvényesség általánosságát a törvénynek az „objektíve" releváns esetekben való tényleges alkalmazásától tennénk függővé. A precedensjog alapvetően nem elszigetelt döntések sporadikus előfordulását, hanem autoritatív értékű döntések jogelvet tartalmazó részeinek csaknem végtelen halmazát jelenti, ez azonban éppen kazuisztikus jellege révén, korántsem zárja ki hezagok előfordulását. Az angolszász bíró gyakorlatilag csaknem minden hezagot kitoltnet, ahogyan azonban a törvényhozás esetében sem, a kitöltés alapjául szolgáló precedenshalmaz tekintetében sem érinti ez az érvényesség általánosságát, mert a kitoltest igénylő eset a megelőző precedensjogi szabályozás körén is kívül esik, s e körülmény egyébként is inkább a teljesség vagy hézagmentesség általánosságával áll összefüggésben. Sőt, az angolszász bírói hezagkitöltő jogképzés az eseti kontinentális hezagkitoltessel szemben meg azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy eredménye a hierarchikusan alárendelt bíróságok tekintetében egy, a *stare decisis* elvével is szentesített, általános érvényű normában fejeződik ki.[12]

Az angolszász esetjogi rendszer megítélésében az alapproblema véleményünk szerint abban nyilvánul meg, hogy szemben a kontinentális rendszerekkel, melyek esetében a jogforrási hierarchia, a jogkövetés részletes jogi szabályozása által megnatározottan a jogforrástani dogmatikai alapok s ezek tényleges érvényesulese nyilvánvalóan különvalt kérdésekként jelentkeznek, az angolszasz rendszerben a dogmatikai alapok, a precedens-alkalmazas szabályai is magában a gyakorlatban, annak kontinuitasaban testesulnek meg. Ami az érvényesség általánosságának *elvi vagy dogmatikai* aspektusát illeti, az előbbiekben bizonyítani igyekeztünk, hogy ez a kontinentálistol eltérő formában és eszközökkel ugyan, de egyenértékű módon kielégítettnek tekinthető. Ami viszont az érvényesség általánosságának *szociologiai*, a tényleges alkalmazásra utaló aspektusát illeti, e tekintetben az előbbitől jelentős eltérésekkel találkozunk. Ez rendkívül szembetűnő lehet, azonban egyfelől nem ad alapot arra, hogy az angolszász jog kapcsán egyenesen a bírói önkény alkotta *désordre juridique* egy fajtájára gondoljunk, másfelől pedig nem a precedensjog kizárólagos jellemzőjeként jelenik meg. Az Egyesült Államok vonatkozásában például a precedenskövetés gyakorlata magukat a dogmatikai alapokat is átnató bizonyos liberalizmust mutat,[13] ugyanakkor azonban számos, a törvényhozás elvi uralma alatt álló kontinentális polgári állam példáján bizonyíthatnank egy formális *stare decisis* elvet nélkülöző, de hatékony — s korántsem csupán *praeter legem* — precedensgyakorlat kialakulását.[14]

Az érvényesség általánosságának az esetjogi rendszerben megnyilvánuló sajátosságát ezért elsősorban abban látjuk, hogy ennek tárgyát a jogalkalmazó tevékenység eredményeként létrejövő precedensek halmaza képezi, hogy a precedenskövetés elve a precedenstől való eltérést körülhatárolt ese-

[8] *Peschka*, 128., 131., 132. és 147. old.

[9] Sir William *Blackstone* (Commentaries on the Laws of England. London, 1765. Vol. I. Introduction, section III, 69—70. old.) klasszikus megfogalmazása szerint „For it is an established rule to abide by former precedents, where the same points come again in litigation... The doctrine of the law then is this: that precedents and rules must be followed, unless clearly absurd or unjust", mintnogy „what is not reason is not law".

[10] „A bíróságok kötve lehetnek a törvény vagy a magasabb bíróságok döntései által. Angliában a bíróságok imperatív módon kötve vannak az ugyanazon hierarchiában elhelyezkedő felsőbb bíróságok döntései, s a House of Lords, a Court of Appeal és a Divisional Court pedig saját döntéseik által." *Paton*, George Whitecross: A Textbook of Jurisprudence. 3rd ed. Oxford, Clarendon Press, 1964. 179. old. Az angol precedensrendszer alapját egyfelől a hierarchikusan magasabb bíróságok által eldöntött esetek kötelező ereje, másfelől a House of Lords saját korábbi döntései által való kötöttsége képezi. *Cross*, Rupert: Precedent in English Law. Oxford, Clarendon Press, 1961. 246—250. old.

[11] L. *Cross*, 121. és köv. old.

[12] Természetesen precedenssé válhat egy alsó bíróság hézagkitöltő döntése is, ez esetben azonban a precedenssé válást — a felső bírósági döntésbe foglalást — nem a *stare decisis* elve, a döntés autoritása, hanem csak annak meggyőző ereje támogatja.

[13] „A bíróságok a *stare decisis* elismert doktrinajának megfelelően irányítják tevékenységüket." *Mayers*, Lewis: The American Legal System. New York, Harper and Row, 1955. 348. old. A bíróságok „normalisan követik a precedenseket, s csupán akkor ternek el azoktol, amikor az a tiszta meggyőződésük alakul ki, hogy azokat követven igazságtalan megoldásnoz jutnának." *Tunc*, André: Le droit des Etats-Unis. Paris, Presses Universitaires de France, 1964. 89. old. Az amerikai rendszer az angoltól elvben annyiban különbözik, hogy „az Egyesült Államok Legfelsobb Bírósága és a különbozo államokban levő fellebbviteli bíróságok nem tartják magukra nézve abszolút kötelezonek sajat korábbi döntéseiket." *Cross*, 12—13. old. A *stare decisis* szabályának „ereje a jog stabilitasának a különböző területeken jelentkező kisebb vagy nagyobb jelentosegétől függően változik", így általánosan elismert, hogy e szabályt a tulajdon, a szerződések, a kereskedelem, a trust, a büntetojog vagy a házasság érvényessége területen „abszolút módon" követni kell. *Tunc*, André—*Tunc*, Suzanne: Le droit des Etats-Unis d'Amérique. Sources et techniques. Paris, Dalloz, 1955. 105—243., különösen 158. old.

[14] L. pl. *Capelletti*, Mauro—*Merryman*, John Henry—*Perillo*, Joseph M.: The Italian Legal System. An Introduction. Stanford, Stanford University Press, 1967. Chap. VII.; The Finnish Legal System. Ed. by Jaako *Uotila*. Helsinki, The Union of Finnish Lawyers Publ. Co., 1966. 82. old. A japán bíró „a törvény racionalizmusának vélelmét" megdöntheti, s a felsőbb szintű döntések követésének gyakorlata olyan erőteljesen kialakult, hogy immár „a bírónak adott szabadság nem más, mint egy bizonyosan kasszálásra kerülő ítélet meghozatalának a szabadsága." *Noda*, Yosiyuki: Introduction au droit japonais. Paris, Dalloz, 1966. 233—238. old. stb.

tekben lehetővé teszi,[15] s hogy a precedenskövetés egész rendszere, dogmatikája maga is precedenseken, a gyakorlat kontinuitásán nyugszik.

2.2. Az esetjogi rendszer mellett szerző elemzi még az illegitim jogalkalmazói jogalkotást s a szocialista államok legfelsőbb bíróságainak az elvi döntéseiben kifejeződő jogképzés jelenségét, különös tekintettel ezek esetleges *contra legem* tartalmára. A bírói jogképzés e két további típusának társadalmi érvényessége tekintetében szerző úgy foglal állást, hogy egyfelől „a törvényhozói tilalom ellenére történő meghatározott jogalkalmazói tevékenység folytonos, tartós ismétlődésében, gyakorlásában fejeződik ki az az általánosság, amely egyrészt a tiltó norma érvényességét lerontja és megszünteti, másrészt a jogalkalmazó által kreált új norma jogi érvényességét megalapozza", másfelől pedig „a legfelsőbb bíróságnak a joggal szembe futó elvi döntése... nem a folyamatos ismétlés, az állandósuló gyakorlat folytán nyer bizonyos általános érvényességet, hanem azáltal, hogy a döntés, a legfelsőbb bíróságnak az állami, elsősorban a bírói szervek rendszerében elfoglalt speciális helyzeténél fogva, már meghozatalakor az összes bíróságok vonatkozásában kötelező érvényű."[16] Az *illegitim bírói jogképzés* érvényességének általánosságát tehát a tényleges alkalmazás, a *legfelsőbb bírósági jogképzés* érvényességének általánosságát pedig e jogképzés alanyának az állami szervrendszerben elfoglalt helyzete magyarázza. Ez a kifejtés elméletileg kielégítőnek minősül,[17] így csupán csak hozzátehetjük, hogy egyfelől az illegitim jogképzés általánossága *sine qua non* feltételként jelenik meg, hiszen ennek hiányában nem jogalkotásról, hanem egyszerűen jogalkalmazói deformációról beszélhetnénk, másfelől pedig a legfelsőbb bírósági döntés elvi-dogmatikai általánosságát — mint bármely jogképző aktus hierarchikus helyzetből fakadó általánosságát — az érvényesség tényleges alkalmazásban kifejeződő általánosságának kell követnie, újólag bizonyítania.[18]

E felfogásban tehát az a szembetűnő, hogy míg a joggal szembe futó jogalkalmazó jogalkotásnál, mely történelmileg inkább atipikusként, ha nem is a jogfejlődés perifériáján, de mindenképpen annak *kritikus* pontjain jelentkezik, elismeri az érvényesség általánosságát, ugyanezt viszont lényegében megtagadja attól az immár több évszázada intézményesen kialakult, a nemzeti jogrendszerek jelentékeny részét uraló, számottevő hatékonysággal funkcionáló angolszász megoldástól, amely a felső bíróságok súlyánál fogva az érvényesség általánosságának követelményét *mindkét* értelemben egyaránt, s nemcsak a kontinentális illegitim, hanem olykor a kontinentális jogalkotói jogképzés számos példájánál is inkább kielégítheti.

2.3. A jogalkalmazói jogalkotás általános jegyeit szerző kifejtése szerint az képezi, hogy e jogalkotás tartalmát a konkrét eset egyedisége határozza meg, hogy az osztályakarat államakaratttá válásának folyamatát az általánosság korlátozottsága jellemzi, és végül, hogy e jogalkotás a hajlékonyság és elaszticitás, valamint a kevéssé rögzítettség és bizonytalanság elemeit hordozza.[19] E vonások általánosságban valóban a bírói jogképzés tipikusnak tűnő vonásait képezik, a teljesség érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy egyfelől — amint ezt később maga a szerző is hangsúlyozza[20] — a tartalmi individualitás a kazuisztikus törvényhozásban, az osztályakarati korlátozottság pedig a rendeletalkotásban *is* megjelenik, másfelől pedig az említett jegyek az angolszász esetjogi rendszert csak részben, s nem történelmi távlatban jellemzik. Az *induktivitás*, a tartalmi egyediség a *hajlekonysag* követelmenyevel szerves kapcsolatban ugyan minden angolszasz — és történelmileg kivételesen intézményesített kontinentális[21] — esetjogi rendszer alapkovet képezi,[22] történelmi mértekkel merve, s szélesebb összefuggesekben szemlelve azonban ez *nem jellemzezi* es eredmenyezi szuksegkeppen *a jog labilissa valasat.* Az angol jog peldaul éppen hagyomanytisztelo jellegerol, konzervativitasarol, a *kontinuitas* mozzanatanak hangsúlyozottsagáról ismert, s csupan jogalkalmazói gyakorlatanak folyamatossagara támaszkodva alakitotta ki a szerződesi jog, a trust, a szerződesen kívüli karokozas joga, a nemzetközi magánjog stb. ma is alapveto intezmenyeinek szilárd konstrukcioit,[23] s ami a biro alkotta jogban kifejeződő osztalyakarat altalanossagat illeti, a felsobirosagok, az angolszasz jogfejlesztes donto tenyezői éppen a kontinentális felso bíróságoktol megkulonbozteto presztizzsel, a politikai és jogi eletben egyarant vezető szerepet s az urai-

[15] Az a körülmény önmagában, hogy a precedenskövetés szabályai meghatározott esetekben megengedik egyfelől a precedensek módosítását, másfelől pedig alkalmazásuk mellőzését, korántsem az angolszász jog specifikumaként jelentkezik. A precedens „felülszabályozása" ugyanis a kontinentális jogalkotói jogváltoztatás esetjogi variánsának felel meg, s így elvben nem érinti az érvényesség általánosságának kérdését. A precendensalkalmazás mellőzése pedig az olyan intézményesített kontinentális megoldásokkal párhuzamosnak tűnik, amelyek vázolására a 3.1. pontban teszünk kísérletet. Ennek megfelelően e megoldás sajátosságát inkább e lehetőségek mennyiségi-formai vonatkozásaiban, sem mint maguknak e lehetőségeknek a tényében látjuk.

[16] *Peschka,* 146. és 149. old.

[17] Az újabb irodalomban pl. *Eörsi* Gyula (Megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának iránymutató döntéseire. Állam- és Jogtudomány, 1966. 2. 278. old.), jóllehet bizonyítja, hogy az általa tárgyalt döntések a PTK kereteit nem lépték át, elismeri, hogy „szociológiai értelemben új, a bíróságok által kötelezően alkalmazandó normák jöttek létre, ilyen értelemben új jog keletkezett".

[18] Végül is tehát mind a legfelsőbb bírósági jogképzés, mind pedig az angolszász precedensképzés érvényességének általánossága a törvényhozás érvényességének általánosságával rokon vonásokat mutat. Ugyanis „a törvényhozás esetében ... a törvény normativitása egyetlen aktus eredménye és csak e normativitás lerontása, azaz a törvény normativitása viszonylatában negatív folyamat történhet lassú és hosszas társadalmi-jogi processzusban" (*Peschka,* 457. old.).

[19] *Peschka,* 153—162. old.

[20] *Peschka,* 312—319. és 462—463. old.

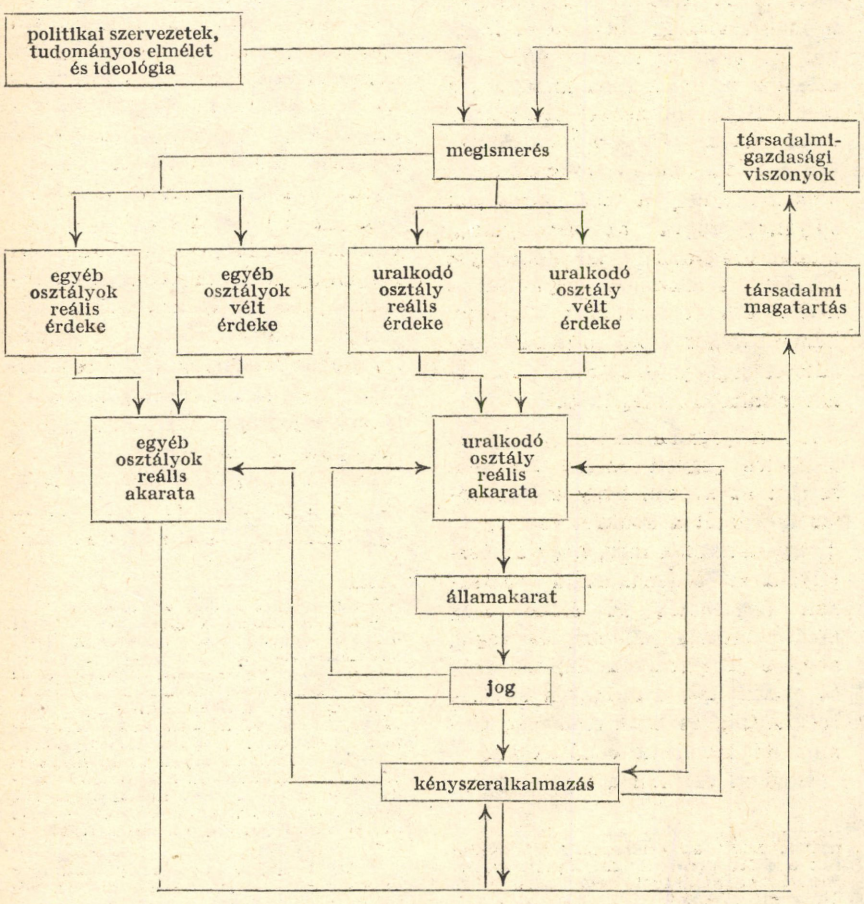
[21] Éppen ebben, a kiserletezes és az induktiv jogfejlesztes igenyeben latja az 1917—1922 kozott intezmenyesitett szovjet biroi jogkepzesnek, valamint az addig összetett es partikularis magánjogi rendszer biroi gyakorlat utjan való egységesítése es modernizalasa erdekeben az inuonez polgari torvenykonyv 1963-ban torteni hatalyon kivuli helyezésének az ertelmet John N. *Hazard:* Modernization and Codification. Revue Roumaine des Sciences sociales — Serie de Sciences Juridiques, 1968. 1. 63—67. old.

[22] Az induktív hajlékonyságban, a minden eset erdemi-egyedi elbirálásában rejlik az angolszasz jog „nyitott rendszer" jellege. *David,* René: Les grands systemes de droit contemporaines. Paris, Dalloz, 1964. 363. es 366. old.

[23] „Az angol jog lényegében a királyi bíróságok — a common law és az equity bíróságai — termeke, melyek azt precedensről precedensre alkották meg, minden egyes esetben azt a megoldast kutatva, amelynek szentesítése »ésszerűnek« látszott." „A precedens megnatározott autoritásának elismerése" így nemcsak alapját, hanem „magát a feltételét képezi annak, hogy angol jog egyáltalán létezzék". *David,* René: Le droit anglais. Paris, Presses Universitaires de France, 1968. 19. és 20. old.

kodó osztályakarat nem csekély mértékű átfogását biztosító *hierarchikus* pozícióval rendelkeznek.[24] Ennek megfelelően pedig, úgy véljük, elméletileg indokolttá válik a specifikus jegyeket mutató intézményesített angolszász s a tilalmazott, vagy csupán eltűrt kontinentális bírói jogképzés jellemvonásai közötti lényegi különbségek kiemelése.

2.4. A törvényhozás és a rendeletalkotás kérdéseit tárgyalva szerző elemzi a jogalkotói jogképzés e két fő típusának fejlődését a polgári s a szocialista társadalomban. A jogalkotói jogképzés polgári fejlődésének kiindulópontját a törvényhozás szupremációja, a szovjet szocialista forradalomban pedig a bírói és a rendeleti jogalkotás hangsúlyozott előtérbe kerülése képezte. A „kifejezetten ellentétes jellegű" fejlődés dialektikáját értelmezve arra a következtetésre jut, hogy „a tőkés állam társadalmi bázisának beszűkülése következtében... a törvényhozásnak a klasszikus polgári elvekben... elsődleges... jellege mindinkább elhalványul", míg a szocialista államokban „a törvényhozás... uralkodó, a szocialista jogforrásrendszer tipikus jogalkotási módjaként alakult ki."[25] Szerző igen jól érzékelteti a fejlődés fordított tendenciáját, a mai helyzetről, a fejlődés jelen szakaszáról azonban megfelelő összehasonlító anyag hiányában egzakt képet nem nyújthat. Egy, a közelmúltban befejezett vizsgálódás eredményéből kitűnően, amint ezt a táblázat is mutatja,[26] általánosan hatvan-hetven, a Magyar Közlönyben közzétett jogszabály között egy törvényt találhatunk, s ez különösen akkor, ha szerző adataival összevetjük,[27] arra látszik utalni, hogy a szocialista *törvényhozás* uralkodó *elsődlegessége egyelőre inkább* jogpolitikai kívánalomként és *követelményként*, mint kész realitásként jelenik meg. S ezen belül még további kérdések is felmerülhetnek, így például egyértelműen s véglegesen tisztázottnak, úgy véljük, az sem tekinthető, hogy mit kell pontosan jelentenie a törvényhozás elsődlegességének, s hogy a fejlődés adott feltételei között e követelmény mennyiben és milyen módon elégíthető ki.

2.5. A törvényhozás jellemzőinek, a jogalkotási tartalom és forma dialektikus egységének, a jogalkotási forma lényegiségének tárgyalása körében szerző vizsgálja a *materiális és formális törvény* szétválasztásának labandi konstrukcióját, mely a törvény jogilag kötelező rendelkezése mint tartalmi mozzanat s a törvényhozási termék mint formai mozzanat közötti különbségtétellel az imperializmussá alakulás egy kísérőjelenségét, a törvényhozás és rendeletalkotás közötti határvonalak elmosódását tükrözte s tette elvi kategóriává. Társadalmi meghatározottságát, s partikularitását tekintve tehát a szocialista jogelmélet szempontjából indokoltnak tűnik a labandi felfogás szerző által történő elvetése,[28] egy fogalmi konstrukció logikai értékét, továbbélését azonban nem mindig s nem kizárólagosan annak eredeti társadalmi jelentése, kialakulásának történelmi környezete határozza meg. A társadalomtudományi fogalmak és gondolati konstrukciók fejlődése éppen az *eredeti jelentéstől*, társadalmi tartalomtól való *elszakadás*, a *megszüntetve megőrzés* szakadatlan folyamatának tendenciáját mutatja, s úgy véljük, az egy partikuláris problémára Laband által kialakított konstrukció átalakulásának a sor-

[24] A Londonban tömörített felső bíróságok politikai, társadalmi és jogi súlya közismertnek tekinthető. S habár az ezek között vezető szerepet játszó House of Lords politikai szerepe ma már a hanyatlás meghatározott jegyeit mutatja, ez nem kisebbíti korábban vagy napjainkban hozott döntéseinek az angol jog formálásában játszott jelentőségét. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, amint ezt Alexis de *Tocqueville* korai értékelésétől (De la démocratie en Amérique. Paris, 1835. 1 re partie, chap. VIII.) kezdve a politikai és jogi szerzők egyaránt tanúsítják, még jelentékenyebb szerepet játszik. Ezzel összefüggésben az sem tekinthető érdektelennek, hogy az Egyesült Államokról már az 1930-as években több szerző mint a *judicial government* megtestesítőjéről beszélt.

[25] *Peschka*, 172., 171. és 178. old.

[26] *Kampis* György: A jogszabályok mennyiségéről és a jogalkotás trendvonaláról. Állam és Igazgatás, 1969. 9. 788—795. old. A táblázat második felében közölt arányszámok, megjegyezzük, eltérnek a tanulmány 5—6. sz. diagramjában Kampis által közzétett pontatlan adatoktól.

[27] *Peschka*, 170. old. 150. jegyzet például *Seagle* adatára hivatkozik, mely szerint 1925—1928 között Angliában éves átlagban 506 törvénnyel szemben 1409 igazgatási rendeletet alkottak — ez a szám azonban már csak azért sem lehet perdöntő, mert a magyar átlagnál többszörösen kedvező képet mutat. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a törvényi aktusok numerikus gyakorisága a törvényhozás súlyának nem is egyetlen, nem is kizárólagosan döntő mutatóját képezi.

[28] *Peschka*, 192—195. old.

sát is ez képezi. Logikai konstrukcióként ugyanis a konkrét feltételektől függetlenül is szükséges formailag kifejezni, hogy bár *nem* minden norma törvény (rendelet stb.), de *nem* is minden törvény (rendelet stb.) norma, s ennek a jogszabályi *forma* s a nem-jogszabályi *tartalom* között lehetséges ellentmondásnak a kifejezésére, a normatartalom s a normát csupán sejtető forma különválasztására csak egy ilyen, más összefüggésekben alkalmazva megelőző jelentését s így kötöttségét elvesztő, kifejezőképességét azonban megőrző kategóriapár vagy más, terminológiájában hasonló konstrukció alkalmas.

3. A monográfia harmadik fejezetében szerző a társadalmi viszonyoknak a jogalkotás folyamatában játszott szerepével foglalkozik. Kifejti, hogy a társadalmi viszonyok totalitása e folyamatban mindig egy konkrét viszonylatba sűrítve, ezáltal közvetítetten jelenik meg, majd az objektív társadalmi törvények és az emberi magatartás kapcsolatát, az előbbiek által adott belső szükségszerűség s az utóbbi viszonylagos szabadságában mint belső véletlenben megjelenő külső szükségszerűség dialektikus egymásrahatását vizsgálja. A jogalkotási folyamat a társadalmi viszonyok visszatükrözésének sajátos módját képezi, a jogalkotó az e viszonyok szűntelen változásában megnyilvánuló maradandó mozzanatok, a minőség megragadására törekszik, s így felvetődik a visszatükröződés szintjének kérdése, melyre szerző filozófiai alapokon kimunkált, meghatározó jelentőségű választ ad.

3.1. Minthogy „a társadalmi viszony egyes jelenségeinek extenzív és intenzív végtelensége a maga közvetlen totalitásában nem ragadható meg", az egyesre koncentráló „naturalista", kazuisztikus vagy általában jogalkalmazói jogképzés „nem biztosítja a társadalmi viszony... lényegének, törvényszerűségének, szükségszerűségének és általánosságának feltárását", s így e jogképzés végső soron „a társadalmi lényegnek a jelenségben, az általánosnak az egyesben való közvetlen feloldását" eredményezi. Következésképpen, fejti ki a szerző, csak az egyest és az általánost megszüntetve megőrző, ezek között közvetítő relatív tér vagy mező, az ezeket szervező közép mint „társadalmilag nagyon is meghatározott szükségesség", „a különösség... az a logikai kategória, amely a jogi visszatükröződés sajátos világának konkrét felépítését meghatározza."[29]

Ez az érvelés megalapozottnak, s úgy tűnik, cáfolhatatlannak minősül, annál is inkább, mert *a különösség szférája* egy viszonylagosan tág, az egyes és általános által csupán körülhatárolt területet foglal magában. A szabályozási szint különössége a jogi rendezés leginkább *előnyös* módjának bizonyul, s így a különösségnek mint ténynek vagy követelménynek egyetemes érvényessége a *célszerűség* síkján jelentkezik. A specifikus történelmi feltételek, hagyományok és szervezési tapasztalatok kötőerejénél fogva az angolszász esetjog, mint ismeretes, a precedensek rendkívül nagyszámú halmazával, az igazságosnak és méltányosnak az egyes szintjén való biztosítása érdekében induktív módon kívánja elérni és felépíteni az általánost. Ezzel szemben, bizonyos kivételektől[30] eltekintve, a kontinentális jogalkotói jogképzés az általánosnak, a tipikusnak a különösség által közvetített, lehetőleg közvetlen megragadására törekszik, s ezáltal a jogi rendszerképzés — a meghatározott szabályozási mélység, a koherencia s a viszonylagos teljesség — követelményeit[31] deduktíve, minőségileg más módon és magasabb fokon valósítja meg. Figyelemre méltó azonban, hogy ugyanakkor a különös szintjén aligha átfogható, a jogalkotói értékelés tükrében *atipikus* eseteknek sem a szélesebb állami-társadalmi, sem pedig a védelemre méltó egyéni érdekek számottevő sérelmét nem eredményező megoldása érdekében a kontinentális jogalkotó gyakran olyan rendkívül általános tartalmú szabályok, elvek vagy *klauzulák* megfogalmazására kényszerül, amelyek lehetőséget biztosítanak a jogalkalmazónak arra, hogy az *egyébként* releváns jogtétel alkalmazását mellőzze, s más szabály(ok) alapján döntsön.[32]

4. A jogalkotáselmélet alapkérdései monografikus kifejtésének polemikus, hasonlóképpen kiemelkedő jelentőségű részét képező negyedik fejezetben szerző a jogalkotási folyamat akarati jellegének feltárására tesz kísérletet. A jogalkotás menetében a társadalmi vi-

[29] *Peschka,* 314., 313., 316., 327. és 326. old.

[30] A kazuisztikus polgári szabályozással szemben, amint ezt megkíséreltük kimutatni, a szocialista jogalkotói jogképzés első megnyilvánulási formáit, így a szovjet forradalmi jogalkotást (Lenin és a forradalmi jogalkotás. Állam- és Jogtudomány, 1970. 1. különösen 1. pont) és a szocialista törvényhozásról kialakított korai elképzeléseket (Az elméleti jogi gondolkodás néhány vonása a Magyar Tanácsköztársaságban. Állam- és Jogtudomány, 1969. 2. 329. old.) a nagyfokú általánosság forradalmi programként való vállalása jellemezte.

[31] E követelményekről mint felfogásunk szerint a jogi rendszerképzés *sine qua non* feltételeiről l. Állam- és Jogtudomány, 1969. 2. 363—364. old.

[32] A *méltányossági döntés* jogi lehetőségének egyes esetein túlmenően e megoldás szükségessége elsősorban az átfogó rendezésnél, a kodifikációnál merül fel. Az alapvetően más tartalmat hordozó diszpozivitási elvnek ilyen irányban is vizsgálódásra érdemes vonatkozásait most figyelmen kívül hagyva említjük a PTK számos klauzulajellegű rendelkezését [a 200. § (1) szerint pl. „semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik"], s különösen a PTK bevezető rendelkezéseinek foglalatát, melynek egyik funkciója az, hogy „megoldja az egyes szabályok alapján egyértelműen meg nem oldható kérdéseket, eldöntse az egyes szabályok szempontjából határesetekként jelentkező eseteket, a törvényben és más jogszabályban kifejezetten nem szabályozott kérdéseket" (A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp. 1959. 21. old.). E *klauzulák* alapján módosítani lehet egy egyébként a tételes rendelkezéseket kielégítő magatartás jogi minősítését, minthogy például „a rendeltetésellenes joggyakorlás olyan, az egyes intézményekre vonatkozó és a »közvetítő« szabályok szintjén is jogosnak minősülő magatartás, amely a szocialista társadalom legalapvetőbb céljait kifejező, a polgári jogágazat vagy az egész jogrendszer szintjéhez mért absztrakció talaján létrejött jogi normákba, az általános szabályokba ütközik" (*Sárándi* Imre: Visszaélés a joggal. Bp. 1965. 190. old.). Bár „elvileg elképzelhető lenne ugyan, hogy minden jogintézményre vonatkozó különös szabályok megalkotása során az adott konkrét jog társadalmi rendeltetésére vonatkozó iránymutatásokat taxatíve felsorolnák, de ez a lehetőség csak elvileg áll fenn" (*Sárándi,* 187. old.), így a jogalkotó döntésétől függ, hogy milyen visszaélési formát tekint tipikusnak s a különös szintjén szabályozandónak, hiszen „ami ma esetleg azon az alapon tilos, hogy rendeltetésellenes joggyakorlást valósít meg, az holnap esetleg külön nevesített tilalom tárgya lehet, és viszont" (*Eörsi* Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Bp. 1965. 142—143. old.). A probléma magját tekintve hasonló a helyzet a büntetőjogban is. A BTK a „Különös Rész valamennyi tényállásában a védett jogtárgy elleni támadások tipikus elkövetési magatartásait pönalizálja", minthogy azonban „atipikus esetként jelentkezhetik olyan konkrét elkövetés is, amikor a megállapított büntetési tétel alsó határa is súlyosnak mutatkozik", a 68—69. §-ok a 34. és 64. elvi jellegű §-okra figyelemmel lehetővé teszik a büntetés enyhítését, sőt a 60. § alapján, mert „a felmerülő tényleges eset eltérhet az általánostól", az eljárás figyelmeztetéssel való befejezését is (A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp. 1962. 25. és 119. old.).

szonyok mint tartalom az uralkodó osztály akaratában mint formában jelennek meg, s a jogot létesítő államakarat kialakításában e forma válik tartalommá. Az uralkodó osztálynak ez az akarata szerző felfogásában mennyiségileg is általános, a lényegi általánosságot képviselő reális akaratnak minősül, ha ugyanis az egyedi s az osztályakarat viszonyát nem az egyes s általános viszonyát rejtő genetikus, hanem csak az objektíve közös érdeken alapuló normatív kapcsolatként fognánk fel, akkor — írja a szerző — szükségképpen olyan általánost hiposztazálnánk, amely nem az egyesekből áll elő.

4.1. Azzal a gyakori felfogással szemben, amely szerint az uralkodó osztály akarata az osztály tagjainak tényleges akaratát csupán potenciálisan, minőségi mozzanatainak általánosságában képviseli, szerző arra a következtetésre jut, hogy bizonyos politikai torzulások esetétől eltekintve, a lényegi általánosság közvetítésével ez az akarat az egyedi akaratok mennyiségi halmazát is ténylegesen átfogja, és át is kell fognia. A jogalkotási folyamat akarati jellegének ez a realitásokat s egyidejűleg további követelményeket hangsúlyozó felfogása alátámasztást és kiegészítést nyer a társadalmi-gazdasági viszonyok, az osztályérdekek, az osztályakarat, államakarat, s az ezek által meghatározott jog és jogérvényesítés bonyolult vonatkozásrendszerének szerző által történő részletes kimunkálásával,[33] melynek főbb összetevőit grafikus formában kíséreljük meg bemutatni. E *hatásmechanizmus,* mely a társadalmi-gazdasági viszonyok végső fokon meghatározó szerepétől a felépítményi jelenségeknek e viszonyok alakulására gyakorolt befolyásáig terjedő körmozgást foglalja magában, különösen azért tűnik érdekesnek, mert e körmozgáson belül is a kölcsönhatás, a *visszacsatolás* számos jelentős mozzanatát tartalmazza, s a visszacsatolás, mely elsősorban bizonyos korrekciók elvégzésére hivatott, rámutat a jogélet dinamizmusának egyik tényezőjére és a felépítményi elemek viszonylagos autonómiájára egyaránt.

5. A monográfia záró fejezete a szerző által feltárt törvényszerűségek összefoglalására s e jogalkotáselméleti koncepció általános tételeinek a szocialista jogforrási rendszerre való alkalmazására vállalkozik. A szocialista törvényhozás gyakorlatát elvi összefüggéseiben szemlélve szerző megállapítja, hogy ez mind a társadalmi viszonyok totalitásának megragadása, mind az uralkodó osztályakarat feltárása s az államakarat ezzel összhangban történő kialakítása szempontjából rendkívül előnyös helyzetben van, s így indokoltnak minősül az a követelmény, hogy a legfontosabb, legállandóbb és legtipikusabb viszonyokat törvényhozási úton rendezzék. Ami viszont a rendeletalkotást illeti, szerző álláspontja szerint itt már a társadalmi viszonyok s a reális osztályakarat átfogásának közvetettsége válik jellemzővé, s így e jogképzés alanyának szervezeti felépítése, az uralkodó osztály egészével a különös szintjén jelentkező kapcsolata által egyaránt meghatározottan bizonyos partikuláris érdekek eseti képviselete sem tekinthető elvileg kizártnak.

5.1. A szocialista jogforrási rendszer tökéletesítése mindenekelőtt a törvényhozás elsődlegességének védelmét és fokozását feltételezi. Ennek egyik eszközeként monográfiájában szerző a törvényerejű rendeletalkotás körének bizonyos szűkítést magában foglaló alkotmányi rögzítését jelölte meg,[34] később azonban általa is elfogadást nyert az a finomítást jelentő állásfoglalás, amely szerint ugyanezt a célt még alkalmasabb s hatékonyabb módon az az alkotmányi megoldás szolgálná, amely a törvényi szabályozás körének pozitív meghatározásával a törvényhozás útján történő rendezést az országgyűlés alkotmányos kötelességeként fogalmazná meg.[35]

A szocialista jogforrási rendszer további fejlesztésével összefüggésben a monográfia másik igen jelentős — és úgy tűnik, a kritikai önvizsgálat kialakítása tekintetében valójában radikális — következtetése abban fejeződött ki, hogy mivel *a legfelsőbb bíróság,* főként a jogszabályértelmezés termékeiként kialakított elvi döntések formájában valóban *jogot alkot,* s e jogképzés alanya a társadalmi viszonyok s az uralkodó osztályakarat feltárásában egyaránt a felsőbb szintű rendeletalkotás szerveivel egyenrangú pozíciót foglal el, „tekintettel a Legfelsőbb Bíróság ez irányú tényleges tevékenységére és arra, hogy a hipokrízis a jogforrásrendszert sem erősíti..., egyenesen megfontolandónak véljük, hogy a Legfelsőbb Bíróság jogalkotó tevékenysége a szocialista jogforrásrendszerben elismerést nyerjen",

	1945—1968 között alkotott jogszabályok mennyisége összesen	1964—1968 között alkotott jogszabályok mennyisége évi átlagban
tv.	261	4
tvr.	695	33
Mtr. és Mth.	5853	73
min. rend.	11732	148
Összesen	18541	258

	%	a jogrendszer hierarchikus tagozódása az 1945—1968 között alkotott jogszabályok tükrében	a jogrendszer hierarchikus tagozódása az 1964—1968 között alkotott jogszabályok tükrében
tv.	%	1,41	1,70
tvr.	%	3,75	12,84
Mtr. és Mth.	%	31,57	28,15
min. rend.	%	63,27	57,31

[33] *Peschka,* különösen 390—393., 398—400., 404—408. és 413. old.

[34] *Peschka,* 467. és 470. old.

[35] *Bihari* Ottó professzor javaslata a doktori értekezésként benyújtott monográfia vitáján.

feltételezve természetesen e jogalkalmazói jogalkotás jogforrásrendszerbeli helyének és tartalmi határainak pontos rögzítését.[36] A legfelsőbb bíróság jogképző tevékenységét már számos szerző tényként állapította meg, e tény megítélése azonban számos elméleti, politikai és jogpolitikai tételtől és követelménytől függ. Ez indokolja az elméleti állásfoglalások ingadozását, ami érthető is, hiszen a tét meglehetősen nagy, s az eddigi gyakorlati tapasztalatok és a korántsem új, de napjainkig megfelelően ki nem elégített posztulátumok teljes megvalósulása irányába mutató fejlődés *reális* esélyei és reményei közötti eltérés pedig viszonylag kicsi, s ez arra utal, hogy megfelelő rendezés hiányában az alapproblémának s a látszólagos megoldások gyakorlatának megszűnését aligha várhatjuk, ugyanakkor azonban az általánosság bizonyos, nem kifejezetten magas mérvű meghatározott küszöbét túl nem haladó gyakoriságú tények elvvé emelése számos kulcsfontosságú kérdés új módon való megközelítését feltételezné és követelné. *A tények elvvé emelését* általánosságban *csak* egy meghatározott és *racionálisan igazolt értékelés indokolhatja,* az értékelés pedig vagy e tények szükségszerű és/vagy kívánatos előfordulására, vagy pedig kiküszöbölésüknek *reális* lehetőségeit és perspektíváját kimunkálva ezek nem-szükségszerű *és* egyben nem-kívánatos voltára következtethet. Szerző értékelése az előbbi alternatívát részesítette előnyben, megfelelő mélységben indokolva értékelését. Ez az értékelés — mint minden tudományos tétel és következtetés — természetesen vitatható, sőt a tudományos közmeggyőződés kialakítása és formálása érdekében feltétlenül kell, hogy vitatott legyen. A vitának azonban a posztulátumokat a valósággal és annak reális fejlődési lehetőségeivel kell egybevetnie, hogy az a megoldás, amely a polémia — legalábbis időleges — lezárása után a legkevésbé tetszik könnyűnek, ne pesszimizmusban fogant kompromisszumot, de ne is a valóság talajáról az optimizmus nevében való elrugaszkodást eredményezzen.

Varga Csaba

[36] *Peschka,* 475—480. és 486. old.

Handwörterbuch der Kriminologie

*(A kriminológia kéziszótára)**

Ma már világszerte többségben vannak a büntetőjogtudomány és és a kriminológia művelői között azok, akik a kriminológia önálló tudományjellegét elismerik. Hasonló a helyzet hazánkban is. Földvári József írja: „... a kriminológia tudománya önállóságának elismerése elméletileg megalapozott, gyakorlatilag szükséges és nem idéz elő semmiféle hátrányt a büntetőjogtudományra sem..." (Belügyi Szemle, 1966. április, 78. old.)

Általánosan elismert az a szemlélet, hogy a bűnözés okait, megjelenési módjait, a bűnözés társadalmi hátterét és a bűnözés — többek között a visszaeső bűnözés — elleni küzdelmet, a bűnmegelőzést a büntetőjogtudomány saját korlátainál fogva nem vizsgálhatja. A büntetőjogi elmélet és gyakorlat azonban éppen az általános és egyéni megelőzés fokozása, konkrét eszközeinek megválasztása érdekében felhasználja a kriminológiai kutatás legújabb megállapításait, a kriminológusok által feltárt etiológiai összefüggéseket. Az egyes bűncselekményfajták változatait, időnként bizonyos körülmények vagy események hatása alatt átalakuló megjelenési formáit a büntetőjogi elmélet és gyakorlat csak a kriminológiai kutatások eredményeként ismerheti meg. Gondoljunk csak a kriminológia legújabb hajtására, a viktimológiára, amely a sértettek el nem hanyagolható szerepét vizsgálja egyes bűncselekmények megvalósulásánál. A kriminológiai kutatások felhasználásával a büntetőjogi elmélet és gyakorlat nemhogy veszítene súlyából, hanem ellenkezőleg: *hatóereje mennyiségileg és minőségileg is fokozódik.*

Ennek felismerésével jött létre Nyugat-Berlinben az a vállalkozás, amely *Rudolf Sieverts* hamburgi egyetemi tanár irányítása mellett a *„Kriminológia Kéziszótárát"* adja ki folytatólagosan, lexikonszerűen. Ez az átfogó mű tartalmazza mindazokat *a fogalmakat — ezek elméleti és gyakorlati alátámasztását — amelyeket a modern kriminál-etiológia, kriminálmorfológia és kriminálprofilaxis általános fogalmakként elismer.* Ezeknek a kérdéseknek bőséges kifejtését az idevonatkozó részletes bibliográfiával támasztja alá. De ezen túlmenően a kriminológiát a nálunk elfogadott határokon túl — s ez az ami vitatható benne — olyan területekre is kiterjeszti, amelyek a kriminológiai kutatással egyáltalán nem állnak kapcsolatban vagy csak laza kapcsolatban vannak vele. (Mint a mű folytatólagos tervezetéből megállapítható, fontos része lesz a pszichopatológia is, amely pedig a mi fogalmaink szerint inkább a kriminálpszichológiai és kriminálpszichiátriai kutatás körébe tartozik). Amellett, hogy helyeselhető az a felfogása, hogy a kriminológiának nemcsak az általános, hanem a büntetőjogtudománnyal parallel különös részével is behatóan foglalkozik, — ha nem is általánosságban — az egyes problémák tárgyalásánál mégis észlelhető a műben olyan tendencia, amely a büntetőjogtudományt *a kriminológiában feloldani törekszik.* Ez pedig — éppen a két tudomány egymást segítő és kiegészítő jellegére tekintettel — nem helyeselhető.

A fenti fenntartásaink ellenére is azt kell mondanunk, hogy a mű a kriminológiai kutatás számos hiányosságát pótolja és választ ad olyan kérdésekre is, amelyek megválaszolásánál eddig bizonytalanok vagy bátortalanok voltunk. (Természetesen a mi fogalmainktól idegen fogalomrendszer kikapcsolásával kell értékelnünk a lexikonnak egyes kriminológiai megállapításait, bár erre — nem lévén légüres tér a jogtudományban — nincs mindig lehetőség, mert a kriminál-etiológia kérdéseibe, az okkutatás miként tjébe erősen belejátszik az, hogy kapitalista vagy szocialista rendszerű államban jelentkező bűnözésről van-e szó.) A bűnözés okai a társadalmi struktúra eltérő jellegénél fogva egyes vonatkozásokban különböznek az eltérő társadalmi rendszerű országokban; számos olyan bűnözési ok és a bűnözésnek számos olyan megjelenési formája, elkövetési módja létezik a kapitalista országokban, amely a szocialista államokban ismeretlen fogalom s így küzdeni sem kell ellene. Csak példaként említjük a

* I. kötet (Aberglaube — Kriminalbiologie), Berlin, 1966. Walter de Gruyter & Co. 519 oldal.

nyugati államokban egyre jobban elharapózó kábítószerélvezést, amely a szocialista államokban úgyszólván ismeretlen.

A lexikon első kötete Aberglaube — Kriminalbiologie), amely a német ABC szerint a babonától a kriminálbiológiáig terjedő kriminológiai fogalmakat dolgozza fel, számos érdekes, nálunk kevéssé ismert vagy kevésbé feldolgozott problémára hívja fel a figyelmet.

Külön fejezet foglalkozik — csak példaként emelve ki a legfontosabbakat — az alkoholizmus, az öregkori kriminalitás és az asszocialitás kérdésével. Fontos fejezetei: az igazságügyi orvostan, az igazságügyi pszichológia és az igazságügyi vegyészet. (Bár ezek nem kifejezetten kriminológiai kérdések, a mű igyekszik ezeknek a tudományágaknak kriminológiai összefüggéseit, ezeknek a tudományágaknak a kriminológiai fejlődésre gyakorolt hatását kimutatni.) Foglalkozik a gyógyító nevelés, a fiatalkori bűnözés és az ifjúságvédelem kérdéseivel és nehezen megoldható problémáival. Külön fejezet a műben: az írásvizsgálat kérdése. Érdekességként említhetjük, hogy bő teret szentel a tolvajnyelv (Gaunersprache) kérdésének s bemutatja ennek kriminológiai hatásait, összefüggéseit.

A műnek egyik legizgalmasabb s egyben legtárgyilagosabb fejezete az, amelyben a házasság és a család, valamint a kriminalitás kapcsolatával foglalkozik. Bőségesen tárgyalja a családnak a nyugati világban egyre inkább észlelhető széthullását; ezen túlmenően a bűnözésre hajlamos házastárs kriminogén hatását, az ún. „multiproblémás családok" bűnt fogantató szerepét; ugyanakkor igyekszik a profilaxis vonalán is irányt mutatni s behatóan vizsgálja a családnak a kriminalitással szembeni védelmét.

A kriminológia különös részét illetően részletesen foglalkozik a lopás, a hivatali bűntettek, a pénzhamisítás, a szerencsejáték, a mérgezések kérdésével. Itt azonban a büntetőjogi kérdések tárgyalása több helyen beleolvad — s ez az ami vitatható benne — az egyes bűncselekmények jelentkezésének kriminológiai problémáiba. Külön értéke a fejtegetéseknek, hogy az egyes bűncselekmények jelentkezésének történeti „fejlődésével" is foglalkozik s rendkívüli alapossággal mutat rá azok legmodernebb változataira s az ellenük folytatott küzdelem büntetőjogi eszközeire.

Ma amikor a kriminológiában egyre inkább foglalkoznak a bűnelkövetés biológiai okaival, a biológiai rendellenességek és a kriminalitás kapcsolatával, érdekességnek számít az I. kötet utolsó fejezete, amely a kriminálbiológia kérdéseit tárgyalja. (Bár ez a fejezet a mai biológiai kutatás óriási irama folytán bizonyos fokig hiányos, mert pld. nem foglalkozik a chromosoma rendellenességek kutatásával. Ez azonban természetes, hiszen a mű 1966-ban jelent meg s abban az időben a kriminológusok figyelme még kevéssé irányult a sejttani kutatásokra.)

Kifogásolható, hogy a lexikon nem foglalkozik a szocialista államok kriminológiai irodalmával (még bibliográfiájával sem). Kétségtelen azonban, hogy erre kevésbé volt lehetősége az első kötet kiadásakor, mert a szocialista államok — s így a Szovjetúnió — kriminológiai kutatásaiban 1965—1966 óta észlelhető a lökésszerű fejlődés s főleg a kriminál-etiológiai kutatások terén jelentkeznek minőségi változások. Gondoljunk pld. a Szovjet Kriminológia megjelenésére.

Reméljük, hogy a lexikon szerkesztői következő köteteikben ezt a hiányosságot pótolják, mert a kriminológia fejlődéséről csak így kaphatunk teljes áttekintést és a kriminológiával foglalkozók szemében csak így alakulhat ki a tudományos kutatáshoz kívánt tárgyilagos kép.

Szekeres Károly

Дьёрдь Геллерт:

Принципиальная руководящая деятельность Верховного Суда в области земельного права

Со вступлением в действие с 1-го января 1968 года Закона № IV от 1967 года о дальнейшем развитии земельной собственности и землепользования, а также правил по его исполнению значительно расширилась компетенция суда в области земельного права. Вследствие этого постепенно увеличивалось число земельно-правовых дел. Параллельно с увеличением числа правовых споров в практике применения права возникало все больше спорных принципиальных вопросов. В настоящей статье — которая тесно связана со статьей автора: «Принципиальные правовые точки зрения Верховного Суда по сельскохозяйственному производственно-кооперативному праву», опубликованной в апрельском-майском номере настоящего журнала — автор в соответствии с системой закона рассматривает возникающие в судебной практике и требующие принципиального разъяснения спорные вопросы, излагает точки зрения, нашедшие свое отражение в судебных решениях и показывает принципиальные руководящие указания Верховного Суда, внутри этого как позиции коллегии и совещаний председателей судебных коллегий, так и принципиальные позиции, отражающиеся в решениях второй инстанции, выносимых им по делам, отнесенным к его компетенции, а также в решениях по протесту в порядке законности. В связи с отдельными решениями оспаривает правильность правовых точек зрения и высказывает свою точку зрения.

Статья подчеркивает, что новые точки зрения Верховного Суда по земельному праву и его решения принципиального содержания в значительной мере способствуют сложению судебной практики, служащей постепенному созданию единства земельной собственности и землепользования. А такая судебная практика укрепляет социалистические производственные отношения, способствует бесперебойному ведению крупнопромышленного хозяйства, укреплению хозяйственной самостоятельности производственных кооперативов и посредством этого дальнейшему развитию социалистического сельского хозяйства.

Тибор Реваи:

Рассмотрение правовых споров, возникающих между организациями государств-членов СЭВ

Статья подчеркивает актуальность отмеченной в заглавии тематики, поскольку в настоящее время на повестке дня стоит дальнейшее развитие связей между государствами-членами СЭВ. Самым подходящим для разрешения правовых споров, о которых здесь идет речь, является *третейский суд*, созданный при торговых палатах, специфика которого заключается в том, что в большинстве случаев

он действует в соответствии с § 90 Общих Условий Поставки, т. е. в соответствии с законодательным актом. Статья надлежащим образом обосновывает предложение, направленное на обеспечение исключительной компетенции третейского суда в принципе в отношении всех правовых споров, возникающих между организациями государств-членов СЭВ. Эта исключительная компетенция может осуществляться в форме международного соглашения. Статья занимается вопросами обеспечения единства практики третейских судов, а также рассматривает метод сближения различных процессуальных норм.

Ёдён Золтан:

Ответственность за ущерб, причиненный вследствие ненадлежащего исполнения, и о новом регулировании гарантийного срока

Первая часть статьи занимается ответственностью за ущерб, причиненный ненадлежащим исполнением. Автор считает обоснованным сохранение ответственности, основывающейся, как правило, на вине. В то же время считает необходимым установление того правила, что расходы, возникающие в связи с исполнением обязательств, возникающих на основе гарантии и претензионных сроков (поставка, демонтаж, монтаж и т. д.) во всех случаях ложатся на обязанного. Автор предлагает ввести такое регулирование, по которому данная претензия по возмещению вреда может быть предъявлена в течение общего срока давности.

Во второй части статьи автор высказывает свое мнение относительно регулирования гарантии и вносит по этому некоторые предложения, учитывая главным образом то, что гарантия означает усиленную обязанность по исполнению обязательств, а также то, что и гарантия не может давать основу для необоснованной просрочки в предъявлении претензии.

Дьёрдь Шелнитц:

Процессуальное представительство иностранных юридических лиц

I. В кругу иностранных юридических лиц можно различать: 1) ведущие хозяйственную деятельность, имеющие различную форму юридические единицы (среди них в силу своего важного значения, неурегулированности их правового положения следует указать на созднннные совместно несколькими государетвами или двумя государствами т. н. совместные предприятия); 2) организации, занимающиеся нехозяйственной деятельностью (например, осуществляющие культурные задачи); 3) международные организации, наделенные юридической личностью и 4) дипломатические представительства (о том, считаются ли дипломатические представительства юридическими лицами и в какой мере желательно, чтобы их считали таковыми, статья подробно занимается).

II. Автор не согласен с тем, существующим в нашей стране регулированием, согласно которому иностранное юридическое лицо — в отличие от процесса арбитража при палате — не может быть представлено в венгерском государственном суде иностранным адвокатом, и предлагает сделать возможным такое представительство. Высказывается против введенного созданием международных коллегий адвокатов так называемого института «двойного членства» адвокатов, а также против «совместного делопроизводства». Показывает правомочия консула по представительству иностранных юридических лиц. Подчеркивает, что разрешение правовых споров международных совместных предприятий входит в компетенцию не третейских судов, а в компетенцию судов. Наконец, статья рассматривает возможность осуществления представительства в процессе посольствам в суде страны пробывания.

Дьёрдь Сэгё:

Опыт применения принципа постоянности в новейшей практике по делам о помещении детей

В соответствии с принципиальным решением Верховного Суда № XXI по гражданским делам, а также с содержащимся в главе IV мотивировками, *при рассмотрении дел о передаче ребенка на воспитание одному из родителей* необходимо всесторонне стремиться к *постоянности*, потому что изменение окружения ребенка лишь в редких случаях не вызывает кризиса в его эмоциональной жизни. Иск об изменении места нахождения ребенка может быть возбужден лишь тогда, если место нахождения ребенка, основывающееся на общем согласии родителей или же на основе решения суда, из-за существенного изменения обстоятельств в интересах ребенка необходимо изменить. Бесспорно, принципиальное решение всестороннее стремление лишь к такой постоянности имело в виду как служащим интересам малолетнего, которая в помещении ребенка наступает *на законной основе*. В противоположность этому Верховный Суд в нескольких своих новейших решениях придерживается той правовой точки зрения, что при помещении ребенка к «постоянности» следует стремиться и тогда, если это осуществляется таким образом, что родители, которых одним или несколькими вступившими в силу судебными решениями обязали к выдачи ребенка, не только не подчиняются этому решению; препятствуют в течении лет исполнению этого решения, вновь и вновь возбуждают необоснованные иски по незаконному удержанию ребенка. Такое толкование принципиального решения нарушает закон, угрожает интересам малолетних, кроме этого не укрепляет доверия к вступившим в силу судебным решениям и может вызывать правовую неуверенность в судебной практике.

György, Gellért:

Die prinzipiell-anleitende Tätigkeit des Obersten Gerichts auf dem Gebiet des Bodenrechts

Mit der Inkrafttretung des Gesetzes Nr. IV/1967. über die Weiterentwicklung des Bodeneigentums und — benützung sowie der Durchführungsbestimmungen am 1. Jänner 1968, hat sich die Kompetenz der Gerichte wesentlich erweitert. Die Zahl der Bodenrechtsprezosse und infolgedessen die der strittigen grundsätzlichen Fragen hat sich auch vermehrt. Der Verfasser behandelt in seiner Abhandlung, die sich einer früheren (s. in der April—Mai Nr.: „Stellungnahmen des Obersten Gerichts auf dem Gebiet LPG-Rechts") anschliesst, in der Reihenfolge der Abschnitte des Gesetzes, die in der Spruchpraxis strittigen Fragen, die eine prinzipielle Anleitung benötigen, die sich in den Gerichtsentscheidungen widerspiegelnden Standpunkte, die prinzipiellen Richtlinien des Obersten Gerichts und die verschiedenen Lösungsformen. Bei einigen Entscheidungen kritisiert er die Stichhaltigkeit der prinzipiellen Standpunkte und teilt dazu seine eigenen Ansichten mit.

Die Abhandlung beweist, dass die neuen Stellungnahmen und prinzipielle Entscheidungen des Obersten Gerichts die Schaffung der einheitlichen Gerichtspraxis auf den Gebieten des Bodenrechts und — eigentums bedeutend fördern. Eine solche Gerichtspraxis fördert wieder die ungestörte grossbetriebliche Wirtschaftsführung, trägt zur Festigung der wirtschaftlichen Selbstständigkeit der Produktionsgenossenschaften und dadurch zur weiterentwicklung der sozialistischen Landwirtschaft bei.

Tibor Révai:

Über die Beurteilung der Rechtsstreite zwischen Organe der RGW-Staaten

In der Studie wird die Aktualität der im Titel angeführten Thematik unterstrichen, weil die Entwicklung der Beziehungen zwischen den RGV-Staaten an der Tagesordnung steht. Die geeignetesten Organe zur Beurteilung der Rechtstreite sind die *Schiedgerichte*, die bei den Handelskammern aufgestellt wurden und die nach ihrer

Eigenart, in den meisten Fällen nach dem § 90. der Allg. Lieferbedingungen vom J. 1968. also auf Grund einer Rechtsnorm verfahren. Die Studie begründet sachlich den Vorschlag, laut welchem die ausschliessliche Kompetenz des Schiedsgerichts für alle Rechtsstreite zwischen Organe der RGW-Staaten eingeführt werden sollte. Die ausschliessliche Kompetenz musste in Form eines internationalen Vertrags verwirklicht werden. Die Studie befasst sich ferner mit der Sicherung der Einheit der Schiedsgerichtspraxis und mit der Annäherungsmethoden der verschiedenen Verfahrensregeln zueinander.

Ödön Zoltán:

Die Verantwortlichkeit für den durch mangelhafte Erfüllung verursachten Schaden und die Neuregelung der Garantie

Der erste Teil der Abhandlung beschäftigt sich mit der Verantwortlichkeit für den durch mangelhafte Erfüllung verursachten Schaden. Der Verfasser sieht im allgemeinen die Aufrechterhaltung die auf der Zurechenbarkeit beruhende Verantwortlichkeit für begründet. Er hält es aber für notwendig das auszusprechen, dass die auftauchenden Kosten, die auf Grund der Gewährleistung und Garantie erwachsen (Transport, Auf- und Abmontierung, usw.), jedenfalls den verplichteten belasten sollen. Der Verfasser schlägt eine Regelung vor, demnach der vorhandene Anspruch auf Schadenersatz immerhalb des allgemeinen Verjährungstermiens geltend gemacht werden könne.

Im zweiten Teil erörtert der Verfasser seine Ansichten über die Regelung der Garantie und führt seine Vorschläge an. In diesem Zusammenhang ist seine grundsätzliche Meinung, dass die Garantie erhöhte Festhaltensverpflichtung bedeutet, ferner, dass die Garantie auch keine Grundlage dazu schaffen kann, mit der Geltendmachung des Anspruchs unbegründet verzögern zu können.

György Schelnitz:

Prozessvertretung der ausländischen juristischen Personen

I. Bei den ausländischen juristischen Personen sind zu unterscheiden: 1. die wirtschaftliche Tätigkeit ausübende, verschiedenen juristischen Formationen (hier sind wegen ihrer besonderen Bedeutung, und ihrer zimlich ungeordneten juristischen Stellung die von zwei oder mehreren Staaten aufgestellten und funktionierenden sog. gemeinsamen Betriebe zu erwähnen); 2. die keine wirtschaftliche Tätigkeit ausübende (z. B. kulturelle Aufgaben verrichtende) Organisationen; 3. die mit juristischer Persönlichkeit angestatteten internationalen Organisationen und 4. die diplomatischen Vertretungen (ob die diplomatischen Vertretungen als juristische Personen angesenen werden können und in wie weit das wünschenswert ist, sie tatächlich als solche anzuerkennen, bespricht die Abhandlung eingehend).

II. Der Verfasser bemängelt die einheimische Regelung, laut welcher ausländische juristische Personen vor den ungarischen Gerichten — von den Schiedsgerichtsverfahren vor der Handelskammer abgesen — ausländische Rechtsanwälte nicht verträten dürfen und schlägt vor, dies zu gestatten. Er nimmt Stellung gegen die sog. Rechtsanwaltsinstitution der „doppelten Mitgliedschaft" sowie gegen die „Kollegialsachbearbeitung", die durch die Aufstellung des internationalen Rechtsanwaltskollegiums eingeführt wurde. Analysiert die Vertretungsbefugnisse des Konsuls hinsichtlich der ausländischen juristischen Personen, und erörtert ferner, dass die Rechtsstreitikeiten der ausländischen gemeinsamen Betriebe nicht in die Kompetenz der Arbitrage, sondern der Gerichte gehört. Abschliessend bespricht der Verfasser die Methoden der Prozessvertetungs einer Gesandschaft vor dem Gericht des Empfangsstaates.

György Szegő:

Die Geltung der Ständigkeitsmaximen und ihre Erfahrungen in der neuesten Spruchpraxis der Kinderunterbringungsprozesse

Nach der zivilrechtlichen prinzipiellen Entscheidung Nr. XXI. des Obersten Gerichts, sowie des IV. Abschnittes der Begründung, muss weitgehend die Ständigkeit bei der Unterbringung von Kindern angestrebt werden, denn ein Umgebungswechsel verursacht eine Krise im Gefühlsleben des Kindes. Eine neue Klage wegen die Änderung der Unterbringung des Kindes kann auch nur dann erhoben werden, wenn dies im Interesse des Kindes infolge des Einverständnisses der Eltern oder der Änderung der Umstände abgeändert werden muss. Offentsichtlich forderte die prinzipielle Entscheidung nur die Anstrebung einer solchen weitgehenden „Ständigkeit", die bei der Unterbringung des Kindes auf gesetzlicher Grundlage erfolgt war. Dagegen hat sich das Oberste Gericht in einigen neueren Entscheidungen wiederholt auf den juristischen Standpunkt gestellt, dass die Ständigkeit bei der Unterbringung des Kindes auch dann angestrebt werden muss, wenn der Elternteil auf Grund eines rechtskräftigen Urteils der Herausgabe des Kindes nicht nur nicht Folge leistet, sondern im Interesse der rechtswidrigen Zurückbehaltung des Kindes immer wieder Unterbringungsprozesse anhängig macht. Eine solche Auslegung der prinzipiellen Entscheidung ist gesetzverletzend, sie gefährdet die Interessen der Minderjährigen, unterminiert den Glauben in das rechtskräftige Urteil und kann in der Spruchpraxis Rechtsunsicherheit hervorrufen.

Gellért, György:

L'activité de direction de principe de la Cour suprême dans le domaine du droit foncier

La loi No IV de 1967 du développement progressif de la propriété du sol et de la jouissance de la terre ainsi que les règles de droit d'exécution étant entrées en vigueur le 1 janvier 1968, la compétence des tribunaux s'est considérablement élargie dans le domaine du droit foncier. En conséquence, le nombre des procès y relatifs s'est continuellement augmenté. Parallèlement avec l'augmentation du nombre des contentieux il s'est posé de plus en plus de questions de principe litigieuses dans la juridiction. Dans cette étude — qui se rattache serrément à l'étude du même auteur titrée „Prises de position de la Cour suprême dans le domaine du droit des coopératives agricoles" ayant parue dans le numéro d'avril-mai de notre revue — l'auteur résume les questions litigieuses surgies dans la pratigue jurisprudentielle et nécessitant une direction de principe, suivant l'ordre de succession des chapitres de le loi. Il fait connaître les points de vue se manifestant dans les décisions des tribunaux et esquisse les lignes de conduite de principe de la Cour suprême, ainsi les prises de position des collèges et des conférences des présidents des chambres des tribunaux ainsi que les solutions de principe expliquées dans les décisions de deuxième instance prises par suite de l'élargissement de la compétence respectivement dans celles prises par suite de la contestation de la légalité. En connexion avec certaines décisions concrètes il conteste la justesse des points de vue de principe et il explique sa propre position.

L'étude souligne que les nouvelles prises de position et décisions à importance de principe de la Cour suprême dans le domaine du droit foncier aident dans une très grande mesure la pratique judiciaire, servant l'unification graduelle de la propriété du sol et de la jouis-

sance de terre. Une telle juridiction à son tour renforce les conditions de production socialistes, favorise la grande culture, contribue à la consolidation de l'autonomie économique des coopératives agricoles et par tout cela aussi au développement progressif de l'agriculture hongroise.

Tibor, Révai:

De la connaissance des contentieux entre les organisations des Etats-membres du Conseil d'Entre-aide économique

L'étude souligne l'actualité du sujet étant donné que le développement des rapports entre les Etats-membres du Conseil d'Entre-aide Commun est maintenant à l'ordre du jour. L'organe le plus approprié pour trancher les litiges en question c'est le tribunal arbitral organisé près des chambres de commerce. Sa spécificité consiste dans ce qu'il procède dans la plupart des cas sur la base de l'article 90 des Conditions Générales de Livraison donc sur la base d'une règle de droit. L'étude motive dûment la proposition visant l'introduction de la compétence exclusive du tribunal arbitral concernant en principe tous les ligites entre les organisations des Etats-membres du Conseil. Cette compétence exclusive pourrait être réalisée sous forme d'un accord international. L'étude traite des moyens d'assurer l'unité de la jurisprudence du tribunal arbitral et de la méthode du rapprochement des différestes règles de procédure.

Ödön Zoltán:

La nouvelle réglementation portée à la responsabilité pour dommage causé par l'exécution défectueuse et à la garantie

La première partie de l'étude traite de la responsabilité pour dommage causé par exécution défecteuse. L'auteur considère en général comme opportun de maintenir la responsabilité fondée sur l'imputabilité, mais il est de l'avis qu'il faut aussi déclarer que les frais en connexion avec l'exécution de l'obligation relevant de la responsabilité et de la garantie (transport, démontage, remontage, etc.) soient dans tous les cas à la charge du débiteur. L'auteur propose une réglementation permettant de faire valoir le titre à indemnité en question dans le délai générale de la prescription.

Dans la seconde partie de l'étude l'auteur explique son opinion et formule ses suggestions quans à la réglementation de la garantie. Il tient compte en première ligne du fait que la garantie équivaut à une obligation à responsabilité élevée ainsi que de ce que même la garantie ne peut pas servir de base pour un retard injustifié à faire valoir ses prétentions.

György, Schelnitz:

Représentation en justice des personnes morales étrangères

I. Parmi les personnes morales étrangères on peut distinguer: 1° les formations juridiques à formes différentes exerçant une activité économique (parmi elles, les nommées entreprises communes établies par deux ou plusieurs Etats méritent d'être mentionnées à part en raison de leur importance éminente et de leur situation juridique manquant de réglementation); 2° les organisations exerçant des activités non-économiques (p. e. culturelles); 3° les organisations internationales dotées de personnalité morale et 4° les missions diplomatiques (l'étude expose à fond la question si les missions diplomatiques peuvent être qualifiées de personne morale et dans quelle mesure est-il désirable de leur accorder vraiment la personnalité morale).

II. L'auteur critique la réglementation hongroise selon laquelle auprès les tribunaux hongrois — à la différence de la procédure auprès des tribunaux arbitraux de la Chambre de Commerce — les personnes morales étrangères ne peuvent pas être représentées par avocat étranger et il propose de le permettre. Il prend parti contre l'institution des avocats «à double qualité de membre» créée ensemble avec l'organisation de l'association internationale entre avocats et il s'oppose également à la «cogérence». Il analyse l'autorisation du consul à représenter la personne morale étrangère. Il explique que la connaissance des différends des entreprises communes internationales est de la compétence des tribunaux et non pas de celle des commissions arbitrales. Enfin, l'article traite du mode de représentation de la mission auprès le tribunal du pays de réception.

György, Szegő:

Les expériences relatives au principe de la stabilité dans la récente jurisprudence concernant les procès de placement d'enfant

En vertu de la décision de principe No XXI et du chapitre IV des l'considerants de la Cour suprême, il faut veiller surtout à la stabilité du placement de l'enfant, vu qu il n'arrive pas rarement que le changement du milieu ne cause pas de crise dans la vie affective de l'-enfant. Une nouvelle action en changement du placement de l'enfant ne peut être entamée que si le placement de l'enfant reposant sur l'arrangement des parents ou sur l'arrêt de la cour doit être changé dans l'intérêt de l'enfant, par suite de la modification essentielle des circonstances. Il est évident que la décision de principe n'exige que la stabilité d'un placement qui s'est accompli légalement. Par contre, dans quelques décisions récentes la Cour suprême prenait maintes fois la position juridique qu'il fallait aspirer à la „stabilité" du placement même si cela se réalisait de telle façon que le père ou la mère, obligés à livrer l'enfant par une ou plusieurs sentences exécutoires, non seulement ne faisaient pas droit à la sentence exécutoire, mais ils s'opposaient même à son exécution pendant des années et engageaient sans cesse des procès mal fondés pour retenir l'enfant illégalement. Cette interprétation de la décision de principe est contraire aux lois, met en danger les intérêts des mineurs, et à part cela elle ne renforce pas la confiance mise en les sentences exécutoires et elle peut mener à une incertitude de droit dans la juridiction.

György Gellért:

The guiding activity of the Supreme Court in matters of principle affecting land law

With the coming into force of Act No IV of 1967 and its implementing decree on January 1, 1968 the powers of courts have been considerably extended in the field of land law. As a consequence the number of lawsuits of a land law character has been gradually increasing. Simultaneous with the increase in the number of legal disputes the number of disputed issues of principle has also been increasing in the law-applying activity. The paper-which is closely related to another paper of the author published in the April-May issue of the Law Review-examines in the sequence of the Chapters in the Act the disputed issues encountered in judicial practice which require guidance as to the principles contained in these, describes the views reflected in judicial decisions, outlines the guidances of the Supreme Court, both the views adopted by the Supreme Court Bench and the conference of division-presiding judges and the solutions of priciple in decisions of second instance when the proceedings were taken over by the Supreme Court and in decisions resulting from legality protests. The author argues about the correctness of some decisions of principle and expounds his own views.

The paper points out that the newly adopted view and decisions of the Supreme Court affecting land law contribute to a significant extent to the evolving of a judicial practice aimed at gradually bringing about the unity of landed pro-

perty and land use. Such a judicial practice strengthens socialist production relations, promotes smooth large-scale agricultural production contributes to strengthening the economic independence of agricultural cooperatives and thereby to expanding socialist agriculture.

Tibor Révai:

On the adjudication of legal disputes between Comecon organizations

The paper points out the timeliness of the subject indicated in the title because the expansion of relations between Comecon states has become the order of the day. The agency best suited to adjudicate legal disputes is the *Arbitration Tribunal* attached to Chambers of Commerce the characteristic feature of which is that it adjugdes most cases on the ground of Section 90 of the General Conditions of Delivery, i. e. a statue. The paper substantiates in a proper way that the exclusive jurisdiction of the Arbitration Tribunals be, in principle introduced to all legal disputes between organizations of Comecon states. This exclusive jurisdiction could be provided for in an international agreement. The paper deals with securing the uniform character of the arbitration practice and the method of bringing various procedural rules closer to each other.

Ödön Zoltán:

On the new regulation of liability for damages caused by faulty perpormance and the guaranty

The first part of the paper is devoted to the liabilty for damages caused by faulty performance. As a rule, the author holds that the maintenaince of the liability based on imputability is warranted. He deems it however necessary that it should be laid down that costs incurred in connection with an obligation based on surety and guaranty should always be charged to the obligor (transport, dismantling re-assembly etc.). The author suggests the introduction of a regulation according to which the claim for damages now discussed could be enforced within the overall prescription period.

In the second part the author expounds his views on guaranty and puts forward relating proposals. He holds in this context of a fundamental nature that guaranty means an increased obligation of performence and that guaranty cannot serve as a basis for an unjustified delay in enforcing claims.

György Schelnitz:

The representation in courts of foreign juristic persons

I. Among foreign juristic persons difference can be made: 1. legal formations of various patterns conducting economic activity (among these special mention should be made on account of their outstanding importance and the rather unsettled nature of their legal position of so-called common enterprises constituted and run by two or more states); 2. organizations not engaded in economic activities (e.g. those discharging cultural functions); 3. international organizations vested with juristic personality and 4. diplomatic missions (the problem whether diplomatic missions can be qualified as juristic persons and to what extent is this desirable is discussed in detail in the paper).

II. The author disagrees with the Hungarian regulation in force according to which foreign juristic persons cannot be represented in courts by foreign lawyers-unlike in the Arbitration Tribunal attached to the Chamber of Commerce- and proposes that it should be allowed. He objects to the so-called "double membership" lawyers introduced by the organization of an international lawyers' cooperative as well as against the "joint handling of affairs". He analyses the right of consuls to represent foreign juristic persons. He expounds that the decision on the legal disputes of international common enterprises comes not within arbitration but judicial procedure. In conclusion the article deals with the mode of representing a diplomatic mission in the courts of the receiving state.

György Szegő:

Experiences of the principle of stability in recent judical practice in actions on the custody of children

According to the statements made in Decision No XX on matters of principle in civil law of the Supreme Court as well as according to its Chapter IV *all efforts should be made to attain stability in respect of the custody of children* because it occurs but infrequently that a change of environment does not results in the child's psychological crisis. New action can be instituted for a change in the custody of children if the custody, based either on the agreement of parents of a judgment, has to be changed, in the child's intersts on account of an essential change in circumstances. It is obvious that only efforts exerted for achieving such a stability were considered in the Decision to be in the child's interest which was based on *legal grounds*. This notwithstanding in some recent decisions the Supreme Court has repeatedly adopted the legal view that „stability" should be achieved in respect of the custody of children also in instances where it had been achieved by the parents' refusal to part with the child although bound to do so by one or more conclusive judgments and even have been opposing the enforcement of such judgments for years and have instituted repeatedly unfounded actions in order to secure the maintenance of the unlawful custody of the child. Such a construction of the Decision on matters of principle is at variance with the law, jeopardizes the minors interests does not strengthen confidence in conclusive judgements and may result in legal uncertainty in judicature.

E lapszám (XXV. új évfolyam 8.) szerzői: *Dr. Gellért György* a Legfelsőbb Bíróság elnökének általános helyettese. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Zoltán Ödön* a Legfelsőbb Bíróság bírája. — *Dr. Schelnitz György* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Szegő György* a Legfelsőbb Bíróság főosztály ügyésze. — *Dr. Csiky Ottó* megyei bíróság elnöke (Pécs). — *Dr. Kratochwill Ferenc* egyetemi adjunktus. — *Dr. Varga Csaba* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szekeres Károly* a Fővárosi Bíróság tanácselnöke.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.4713 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXV. új évfolyam **10.** szám Budapest, 1970. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NÉVAI LÁSZLÓ:
A polgári per hatékonyságának problémája a gazdaságirányítás új rendszerében 513

NAGY LAJOS:
A büntetőbírósági tanács döntésének kialakulása 523

EGRI KÁROLY:
A Legfelsőbb Bíróság XXXI. sz. polgári elvi döntése és néhány kérdés a kellékszavatossági jog érvényesítéséről, valamint a hibás teljesítéssel okozott kárról 533

VALKI LÁSZLÓ:
Szuverénitás, nemzetekfelettiség és a nyugat-európai integráció 542

RÁCZ ISTVÁN:
Gyermekelhelyezés — állami gondozás 552

Szemle:

TAMÁS LAJOS:
A vállalatok közötti együttműködés polgári jogi formái és problémái a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban 565

SZÉKELY JÁNOS:
Kandidátusi értekezés vitája 569

Jogirodalom:

— —: Új könyvek 571

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Неваи:* Проблема эффективности гражданского процесса в условиях новой системы управления народным хозяйством. — *Лайош Надь:* Процесс сложения судебного решения по уголовному делу. — *Карой Эгри:* Принципиальное решение Верховного Суда по гражданским делам № XXXI и некоторые вопросы осуществления гарантий, связанных с некомплексностью и ущербом, возникшим в результате ненадлежащего исполнения. — *Ласло Валки:* Суверенитет, наднационализм и западно-европейская интеграция. — *Иштван Рац:* Передача ребенка на воспитание одному из родителей — государственное попечение. — *Обзор: Лайош Тамаш:* Проблемы и гражданско-правовые формы сотрудничества между предприятиями в Социалистической Федеративной Республике Югославии. — *Янош Секэй:* Обсуждение одной кандидатской диссертации. — *Юридическая литература:* —: Новые книги.

INHALT: *László Névai:* Das Problem der Effektivität des Zivilprozesses im neuen System der Wirtschaftsleitung. — *Lajos Nagy:* Die Ausgestaltung der Entscheidung des Strafsenats. — *Károly Egri:* Die zivilrechtliche prinzipielle Entscheidung Nr. XXXI. des Obersten Gerichts und einige Fragen über die Geltendmachung des Mängelhaftungsrechts sowie über die durch fehlerhafte Leistung verursachten Schaden. — *László Valki:* Souveränität, Supranationalität und die Integration Westeuropas. — *István Rácz:* Kinderunterbringung — staatliche Fürsorge. — *Rundschau: Lajos Tamás:* Die zivilrechtlichen Formen und die Probleme der Zusammenarbeit der Betriebe in der Jugoslawischen Sozialistischen Föderativen Republik. — *János Székely:* Die Verteidigung einer Dissertation. — *Rechtsliteratur:* — —: Neue Bücher

SOMMAIRE: *László Névai:* Le problème de l'efficacité des procès civils dans le nouveau système de la direction économique. — *Lajos Nagy:* La formation de la décision de la chambre de tribunal correctionnel. — *Károly Egri:* La décision de principe de droit civil N° XXXI de la Cour Suprême et quelques questions relatives à la poursuite du droit de garantie et au dommage causé par l'exécution défectueuse des contrats. — *László Valki:* Souveraineté, supranationalité et l'intégration en Europe occidentale. — *István Rácz:* Placement de l'enfant — soin public. — *Revue: Lajos Tamás:* Les problèmes et les formes en droit civil de la coopération entre des entreprises dans la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie. — *János Székely:* Discussion d'une dissertation de candidat. — *Littérature juridique:* — —.: Livres publiés récemment.

CONTENTS: *László Névai:* The problem of the efficiency of civil actions in the new management of economy. — *Lajos Nagy:* How decisions are arrived at by criminal divisions in court. — *Károly Egri:* No XXXI. decisions of the Supreme Court on civil law and some issues connected with the enforcement of warranty and damages caused by faulty performance. — *László Valki:* Sovereignty supranationalism and West-European integration. — *István Rácz:* Custody of children — state child care. — *Review: Lajos Tamás:* The civil law forms and problems of cooperation between enterprises in the Yugoslav Federal Socialist Republic. — *János Székely:* Discussion on a candidatus dissertation. — *Legal literature:* Books recently published.

E lapszám (XXV. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tud. csoportvezetője. — *Dr. Egri Károly* Megyei Bíróság elnökhelyettese (Eger). — *Dr. Valki László* egyetemi adjunktus. — *Dr. Rácz István*, a Fővárosi Tanács gyámügyi és ifjúságvédelmi csoportvezetője. — *Dr. Tamás Lajos* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Székely János*, az Országos Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.4777 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXV. évfolyam 10. szám Budapest, 1970. október

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A polgári per hatékonyságának problémája a gazdaságirányítás új rendszerében

I. A polgári per hatékonyságának mai értelme

1. A hatékonyság nézőpontja az utóbbi években egyre gyakrabban kerül *előtérbe* a szocialista jogtudományban és jogalkotási munkában.

Ennek a jelenségnek elsődleges *oka* minden bizonnyal a szocialista államok gazdaságitársadalmi fejlődésének újabb megnyilvánulásaiban rejlik: azokban a törekvésekben, melyek tovább kívánják fejleszteni a szocialista demokratizmus tartalmát és biztosítékainak valós jellegét, fokozni szándékoznak az államigazgatási tevékenység eredményességét, az állami szervek rendelkező, szervező és ügyintéző munkájának expeditivitását és operativitását, növelni akarják a társadalmi termelés rentabilitását, és magasabb minőségi követelményeket támasztanak a gazdálkodó szervek működésével szemben. Az *állami és gazdasági munka értékelésének* egyre inkább irányadó elemévé válik az *eredményességi, minőségi szemlélet.*

E szemlélet fokozódó érvényesülése megköveteli, hogy a közhatalmi és gazdálkodó szervek tevékenységének jogi vonatkozásait rendező szabályozás is megfeleljen az eredményességi igényeknek. A *jogi rendezésnek* is növekvő mértékben kell előmozdítania az állami és gazdasági munka hatékonyságának fejlődését.

A jogi rendezés célszerűségének megítélése szükségessé teszi a jogszabály *valóságos érvényesülésének* és jövőbeli *várható hatásának* az eddigieknél tökéletesebb módszerekkel való vizsgálatát.

Ez a felismerés nyilvánvalóan döntő mértékben járult hozzá az utóbbi években a *jogi szociológiai kutatások* fellendüléséhez a szocialista országokban,[1] nemkülönben a *matematikai módszerek*[2] szélesedő elterjedéséhez — nálunk Magyarországon inkább: bátortalan terjesztési kísérleteihez.

[1] A *jogi szociológiai kutatásokkal* kapcsolatban a külföldi szocialista országokban a legutóbbi években megjelent nagyszámú jogirodalmi anyagokból l. különösen L. Kubicki: A büntető eljárásbeli népi ülnöki részvétellel kapcsolatos empirikus kutatások kérdései a Lengyel Népköztársaságban (Panstwo i Prawo, 1967. évi 1. szám, 31. old.); V. I. Nyikityinszkij: A kísérlet jelentősége a jogszabályalkotási folyamatban (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1967. évi 6. szám, 26. old.); V. P. Kazimircsuk: A jogi szociológiai kutatások problémái és távlatai (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1967. évi 10. szám, 46. old.); J. Wroblewski: Jogszociológia és jogtudomány (Panstwo i Prawo, 1967. évi 12. szám, 910. old.); R. A. Szafarov: Prognóziskészítés és jogtudomány (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1969. évi 3. szám, 93. old.); D. A. Kerimov: A társadalmi tervezés és a jog (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1969. évi 1. szám, 29. old. — magyarul: Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle. 1969. évi 8. szám, 499. old.); B. V. Drejsev: A kísérleti jogalkotási folyamat egyes sajátosságai (Pravovegyenyije, 1969. évi 1. szám, 37. old.).

[2] A *matematikai módszereknek* a jog terén való alkalmazásával foglalkozó legutóbbi külföldi szocialista publikációk közül l. A. Forejt: Az automatizálás perspektívái a csehszlovák igazságszolgáltatásban (Socialistické Soudnictvi, 1966. évi 8. szám, 314. old.); J. I. Inykov: Az elektronikus számítási technika az USA államapparátusában (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1967. évi 5. szám, 135. old.); A. A. Sztarcsenko: Jurimetria az USA-ban (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1967. évi 9. szám, 122. old.); Sz. Moszkvin: A kibernetika vívmányai a jog szolgálatában (Szovjetszkaja Jusztyicija, 1967. évi 2. szám, 24. old.); O. Gavrilov és L. Bikov: Számítógépek a bírósági statisztika szolgálatában (Szovjetszkaja Jusztyicija, 1967. évi 22. szám, 9. old.); V. I. Ivanov és Sz. Sz. Moszkvin: Az elektronikus számítótechnika felhasználása a jogalkalmazásban (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1967. évi 12. szám, 30. old.); V. Vrecion: A kibernetikai módszerek gyakorlati alkalmazásának alapvető irányai a vezetés-

A jogszabály valóságos érvényesülésének és várható hatásának kérdése a burzsoá jogtudományban sok évtizedes téma.[3]

Az eredményességi szemlélet előrenyomulása napirendre tűzte a szocialista jogtudományban a *jogszabály-hatékonyság* problémájának beható vizsgálatát is. Az ilyen irányú munkálatok száma napjainkban nagymértékben növekszik. Gyakori jellemzőjük éppen az említett szociológiai és matematikai módszerek alkalmazása.

Egyes szerzők *általában* elemzik a jogszabály hatékonyságának kérdését,[4] mások *egyes jogágak* és szankciórendszerük vonatkozásában fejtegetik.[5]

Növekvő mértékben vált irányadó szemponttá a hatékonyság vizsgálata az elmúlt években a *szocialista igazságszolgáltatás* jogi szabályozásának tanulmányozásánál is.[6]

A szocialista *magyar jogtudomány* hasonlóképpen egyre nagyobb figyelmet fordít a hatékonyság szempontjaira.

Ami e vonatkozásban közelebbről a *polgári eljárásjogot* illeti, az utóbbi években folytatott tudományos kutatások, kodifikációs előmunkálatok és viták egyik vezérlő gondolata éppen a hatékonyság fokozására irányuló törekvés volt.

Az új gazdaságirányítási rendszerrel kapcsolatos jogi feladatok feldolgozása során nagyszámú olyan tanulmány és cikk látott napvilágot, amely a polgári peres eljárás továbbfejlesztését célzó elgondolások kifejtésekor irányadónak tekinti vagy legalábbis szem előtt tartja a hatékonyság fokozásának követelményét.[7]

A probléma kétségkívül magán viseli az *időszerűség* minden jegyét.

2. Mit jelent tulajdonképpen a polgári per hatékonysága? Mit értsünk azon, hogy a polgári pernek hatékonynak kell lennie és ezt a hatékonyságot napjainkban még fokozni is kell?

a) A jogi szabályozás és az általa meghatározott jogintézmény hatékonysága tulajdonképpen *viszonyfogalom,* annak a viszonynak a kifejezése, amely a jogi szabályozás (jogintézmény) *célja* és a valóságban elért *eredmény* között áll fenn.

A cél és eredmény (követelmény és valóság) két szférájának ilyen összekapcsolása mellett világos, hogy a hatékonyság mint viszony alakulásában a jogi rendezettség elemei mellett jelentős szerepet játszanak rajtuk kívül eső körülmények (pl. a szervezés állapota, a létszámhelyzet, az eljáró személyek egyéni képessége) is. A jó szabályozás egymaga még nem biztosítja az eredményt, de mindenesetre annak legelső feltétele.

Ez a viszony — az általános minőségi jellemzés (pl. magasfokú, alacsonyfokú, kedvező, kedvezőtlen stb.) mellett — nyilvánvalóan meg-

---

ben és a jogban (Szocialistická Zákonnost, 1968. évi 7. szám, 395. old.); *ugyanő:* A matematikai módszerek és számítógépek alkalmazása a jogszabályok nyilvántartásánál, elemzésénél és alkotásánál (Právnik, 1968. évi 4. szám, 320. old.); D. Ban-Mahomedov és A. Velicsko: A számítógéptechnika és a matematikai módszerek alkalmazása a társadalmi-jogi kutatásokban (Szovjetszkaja Jusztyicija, 1968. évi 11. szám, 22. old.); Sz. Sz. Moszkvin: Elektromos számítógépek helye és felhasználási távlatai a jogalkalmazási tevékenységben (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1968. évi 9. szám, 56. old.); A. F. Nozdracsev: A jogszabályok nyilvántartásának és visszakeresésének gépesítése (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1970. évi 1. szám, 111. old. — magyarul: Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1970. évi 7. szám, 425. old.).

[3] A problémaszerűségről l. legutóbb Rüdiger Lautmann: Die sogenannte Soziologisierung der Jurisprudenz (Deutsche Richterzeitung, 1970. évi 5. szám, 168. s köv. old.).

[4] Vö. M. P. Lebegyev: A szocialista jognak a társadalmi viszonyokra gyakorolt befolyása hatékonyságáról (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1961. évi 1. szám, 23. old.); A. Sz. Paskov és D. M. Csecsot: A jogi szabályozás hatékonysága és feltárásának módszerei (uo. 1965. évi 8. szám, 3. old.); N. Sz. Szamoscsenko és V. J. Nyikityinszkij: A hatályos jogszabályok hatékonyságának tanulmányozása (uo. 1969. évi 8. szám, 3. old.); A. Sz. Paskov és L. Sz. Javics: A jogszabály érvényesülésének hatékonysága (uo. 1970. évi 3. szám, 40. old.).

[5] Vö. A. N. Jakovlev: A büntető törvény szociális hatékonysága (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1967. évi 10. szám, 55. old.); M. D. Sargorodszkij: A büntetések rendszere és hatékonyságuk (uo. 1968. évi 11. szám, 53. old.); O. V. Szmirnov: A vállalati munkaszervezés jogi szabályozásának hatékonysága (Moszkva, 1968); F. T. Kuznyecov, P. J. Podimov és J. V. Smarov: A javítómunka-intézmények működésének hatékonysága (Moszkva, 1968).

[6] A külföldi szocialista jogirodalomból lásd erre nézve egyebek között Kurt Wünsche: A törvénykezési szerveknek össztársadalmi szempontból kell megoldaniuk feladataikat (Neue Justiz, 1967. évi 20. szám, 585. old.); G. Ljubarszkaja: Pergazdaságosság a bírósági polgári eljárásban (Szovjetszkaja Jusztyicija, 1967. évi 20. szám, 18. old.); E. Prüfer: A polgári eljárás módszertanilag helyes és koncentrált vezetése (Neue Justiz, 1968. évi 7. szám, 200. old.); G. Z. Anaskin és I. L. Petruhin: Az igazságszolgáltatás hatékonysága és a bírósági tévedések (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1968. évi 8. szám, 59. old. — magyarul: Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1969. évi 1. szám, 48. old.); H. Kietz: A szocialista polgári ítélkezés társadalmi hatékonyságának növelése (uo. 1969. évi 4. szám, 244. old.).

[7] Az idevágó nagyszámú irodalmi anyagból lásd különösen Zsembery István: A hatékony polgári bíráskodás néhány eljárásjogi eszközéről (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1967. évi 5. szám, 299. old.); Gyarmati Sándor: Szankciók a polgári eljárásban (Jogtudományi Közlöny, 1967. évi 5. szám, 302. old.); Rátonyi Tamás: A polgári perrendtartás módosításáról (uo. 1967. évi 11. szám, 661. old.); Bacsó Jenő—Farkas József: Tizenöt éves a Polgári perrendtartás (uo. 1968. évi 2. szám, 79. old.); Szilbereky Jenő: A polgári eljárási szabályok módosítása (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1968. évi 8. szám, 449. old.); Gellért György: A fórumrendszer kialakításánál irányadó elvi szempontok (uo. 1969. évi 4. szám, 197. old.); Herczeg István: A fórumrendszer egyes elvi és gyakorlati kérdései (uo. 1969. évi 5. szám, 285. old.); Névai László: Jogvitás ügyek fórumrendszerének időszerű kérdései (uo. 1969. évi 6—7. szám, 347. old.); Szilbereky Jenő: Kormányhatározat a jogrendszer továbbfejlesztéséről (uo. 1969. évi 9. szám, 513. old.); Benedek Károly: Jogrendszerünk és igazságszolgáltatásunk fejlődésének huszonöt éve (uo. 1970. évi 3. szám, 134. old.); Boros József: A keresetlevél elutasítása (Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 2—3. szám, 109. old.).

határozható *mennyiségileg* (pl. százalékosan) is. A hatékonyság közelebbi megjelölése ilyen formán kifejezésre juttatja a jogi szabályozás (jogintézmény) immanens *alkalmasságának* fokát az eléje tűzött cél elérésére, s egyben mutatja az adott jogi rendezési körön *kívül eső tényezőknek* az eredmény bekövetkezésére gyakorolt hatása mértékét is, mindezt együttesen, összevontan.

A hatékonyság *összesített mérése* viszonylag könnyen elvégezhető empirikus vizsgálatok útján és matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásával (az utóbbi körbe tartozik pl. a hazai igazságügyi statisztikában a bírósági ügyforgalommal-ügyintézéssel kapcsolatos ún. intenzitás-kimutatás). Sokkal nehezebb a hatékonyság *bontott mérése,* vagyis annak kimutatása, hogy a hatékonyság adott fokát külön-külön milyen arányban befolyásolták magából a jogszabályból és a jogszabályon kívüli tényezőkből eredő hatások. Ezeknek az arányoknak az értékelése — exakt mérési módszerek híján — egyelőre rendszerint csupán általános társadalmi, illetőleg szakmai tapasztalatokra támaszkodó becslésen alapul.

b) A jogszabály hatékonysága ebben a szemléletben konkretizált módon juttatja kifejezésre azt a hatást (visszahatást), amelyet a társadalom *felépítményének* körébe tartozó jog az *alapra,* a gazdasági szerkezetre gyakorol. Ez a hatás, mely emberi magatartások befolyásolásán keresztül érvényesül, mindenképpen *áttételes jellegű,* de az áttételek mennyisége, a közvetettség foka — az egyes jogszabályok, jogintézmények és jogágak természetétől függően — eltéréseket mutat.

A *polgári eljárásjog* esetében például ez az áttételesség általában bonyolultabb jellegű, mint azoknál az *anyagi* jogágaknál (polgári jog, családjog, földjog, munkajog stb.), amelyekből jogvitás polgári ügyek keletkezhetnek.

Ugyanakkor azonban a *polgári per,* mint e jogviták rendezésének jogilag szabályozott útja, fokozott mértékben alkalmas a gazdasági alaphoz közelebb álló anyagi jogi jogviszonyok területén mutatkozó *rendellenességek jelzésére.*

A polgári per hatékonysága ilyenformán közvetetten utal az anyagi jogi szabályozás hatékonyságára is, és — mint ilyen — alkalmas az e területen mutatkozó zavarok elhárításának előmozdítására.

A polgári per hatékonyságában bennrejlő ilyen tényező lehetővé teszi a polgári jogviták okainak felderítésére irányuló munka eredményesebbé tételét és ez által megkönnyíti a jogvitát előidéző körülmények kiküszöbölését. A polgári per hatékonyságának problémájától ilyképpen egyenes út vezet az *okkutatáshoz* és a polgári jogviták *megelőzéséhez.*

A polgári perrel kapcsolatos okkutatás különös jelentőségre tesz szert Magyarországon az új gazdasági mechanizmus működése idején. A korábbi állapottól eltérően most már a szocialista gazdálkodó szervezetek jogvitái is rendszerint *valóságos* érdekösszeütközésekből — és nem az igényérvényesítési kötelezettségből — erednek, tehát nem formális természetűek. Ilyen körülmények között megnövekszik az érdek- és jogvitákat kiváltó okok vizsgálatának jelentősége. Ez fontos szerepet játszhat mind az egyedi, mind az általános *jogvitamegelőzés* terén.

Az *egyedi* megelőző hatás az okok feltárása révén a felek jövőbeli termelési és üzleti tevékenységében mutatkozhatik meg, míg az *általános* megelőző hatás az érdek- és jogvitákat kiváltó okok tipizálásán alapuló általánosítások és az ezeknek megfelelő célszerű jogi szabályozás eredménye lehet.[8]

3. Ha a polgári per hatékonyságát is a cél és eredmény egymás közötti viszonyának nézőpontjából vizsgáljuk, akkor mindenekelőtt ezt a célt, *a polgári per célját* kell közelebbről meghatároznunk.

A szocialista polgári eljárásjog tudománya — a hazai is — mind ez ideig nem fordított különösebb figyelmet a polgári per céljának elkülönített vizsgálatára. Ez feltűnőnek minősülhet annál is inkább, mivel a burzsoa jogtudománynak a célszemlélet — különösen *Ihering* óta — úgyszólván hagyományos módszere.

A szocialista processzuális tudomány e viszonylagos közönye mindazonáltal csupán látszólagos. Az elkülönített célkutatások szórványosságáért és ösztövér eredményeiért bőséges kárpótlást nyújtanak azok a vizsgálódások, amelyeket rokonterületeken végzett, a szocialista eljárástudomány. A szocialista jog alapelvhangsúlyozottságából, principiális természetéből folyik, hogy processzualistáink a percél elemzésével szemben előnyben részesítették a szocialista per *alapelveinek* és *feladatainak* tanulmányozását. A per céljának problémája ezekkel nyilvánvalóan összefügg, pontosabban: a rájuk adott válasz eleve feltételez meghatározott állásfoglalást a percél tekintetében is. A szocialista eljárásjog tudományának számos képviselője ennél is tovább megy, és teljesen túlteszi magát a percél és az alapelvek-feladatok jelzett viszonyán, midőn a polgári per célját egyenesen az eljárás egyik alapelveként (pl. az objektív igazság „elve" vagy a szocialista törvényesség „elve" elnevezéssel), illetőleg abba beleolvasztva fogalmazza meg. Ismeretes, hogy ezen a nézeten van a szovjet processzualisták többsége.

[8] Vö. N. A. Csecsina, D. M. Csecsot, A. Sz. Muravjova, M. A. Kabakova és N. I. Avgyejenko: A polgári eljárási szabályok szerepe a polgári jogsértések megelőzésében („A szovjet állam és jog időszerű problémái a kommunizmus építésének időszakában" c. kötetben, Leningrád, 1967, 326. s köv. old.); Herbert Kietz és Manfred Mühlmann: Konfliktursachen und Aufgaben der Zivil- und Familienrechtspflege (Berlin, 1969); Névai László: A polgári eljárásjog szerepe és jelentősége az igazságszolgáltatásban és a jogászképzésben (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1968. évi 12. szám, 715—716. old.).

A mi polgári perrendtartásunk — el kell ismerni — megkönnyíti a válaszadást arra a kérdésre, hogy mi a polgári per célja. A törvény céljáról szóló 1. § némi átfogalmazásával tulajdonképpen már megjelölhető a per célja is, éspedig hozzávetőleg így: a polgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és a jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntése az igazság alapján. Ez persze tisztára legális meghatározás lenne és — mint ilyen — további magyarázatra szorul.

Az ilyen *felbontó* jellegű *törvényi* definíció kétségkívül képes arra, hogy iránymutatásul szolgáljon a *joggyakorlat* számára, de arra még nem alkalmas, hogy a *tudomány* szempontjából is utolsó szónak tekintsük. Ehhez ezt a meghatározást — *általánosítás* útján — magasabb szintre kell vinni és — némi *kiegészítés* révén — szabatosabbá kell tenni, hogy világosabban és határozottabban álljon előttünk a dolog lényege.

Az ilyen meghatározáshoz vezető teljes gondolatmenetet ezúttal az egyszerűség okából mellőzhetjük és röviden azt mondhatjuk, hogy *a polgári per céljának lényege a per útján nyújtott jogvédelem realitásában rejlik.* A polgári per akkor éri el célját, ha az igazsághoz hű és törvényes ítélkezés révén *valóságos jogvédelmet* nyújt a feleknek.

Világos, hogy ebben a felfogásban nem elégedhetünk meg a per céljaként a jogviták puszta *eldöntésével* az igazság alapján, hanem figyelemmel kell lennünk egyéb olyan mozzanatokra is, amelyek befolyásolják a per útján nyújtott jogvédelem *realitását* (időszerűség, végrehajthatóság stb).

A polgári per célja ilyenformán nem más, mint — *az igazság kiderítésén és a törvényességen nyugvó ítélkezés alapján — valóságos jogvédelem nyújtása a feleknek vitás polgári ügyeikben.* (A „polgári ügy" fogalmát természetesen a magyar polgári eljárásjogtudományban szokásos tág módon értelmezzük.)

Az így felfogott *jogvédelmi gondolat* áthatja a magyar polgári perrendtartás egész rendszerét. Nem túlzás azt állítanunk, hogy ezt a célt, ennek a célnak a minél eredményesebb megvalósítását szolgálják a polgári peres eljárásunk *alapelvei* és a szocialista demokratizmus tételeinek az igazságszolgáltatásra történt vetítése nyomán kiépített *perszerkezet* is.

Úgy tűnik, hogy ezt a megállapítást ezúttal nem szükséges alátámasztani a *Pp* egyes rendelkezéseire utaló hivatkozásokkal. A jogvédelem megkönnyítését célzó *Pp*-rendelkezések (a hatásköri és illetékességi szabályozástól a perindítás rendezésén és a fél támogatására hivatott bírósági pervezetési intézkedéseken keresztül egészen a perorvoslati rendszerig) jól ismertek. Itt csak azt emeljük ki, hogy a magyar törvényhozó számára már 1952-ben, a *Pp* alapszövegének kidolgozásakor is fontos kiindulópontul szolgált a jogvédelem nyújtásának követelménye. Ennek felismeréséről tanúskodik egyebek között a *Pp* eredeti Általános indokolásának legelső mondata, mely szerint „azok a feladatok, amelyek népi demokráciánk bíróságaira hárulnak, csak úgy oldhatók meg sikeresen, ha igazságszolgáltatásunk eljárási szabályai a polgári jogot illetően is teljes biztosítékot nyújtanak az állampolgároknak személyi és vagyoni jogaik érvényesítésére . . ." Ezt a megállapítást fejleszti tovább az Indokolásnak az a kijelentőmódban megfogalmazott, de tartalmilag valójában felszólítás-jellegű fordulata, mely arra utal, hogy „a bíróság mindenben segítségére van az igazságát kereső félnek".

Mindezek alapján az a véleményünk, hogy helyes az adott területen a jogvédelem realitását a polgári peres eljárás céljául tekinteni. Ez a felfogás nézetünk szerint összhangban van mind a törvénnyel, mind pedig az elméleti elemzés eredményével és a jogelvi követelményekkel.

Nem ingathatja meg ezt az álláspontot az a körülmény, hogy a polgári per célja sem a törvényben nem nyer ilyen megfogalmazást, sem pedig a szocialista eljárástudomány nem szögezte le magát mindezideig ilyen beállítás mellett. (Csak zárójelben: a *Wach*-kialakította és az irodalomban oly hevesen ellenzett jogvédelmi igény-elmélet, mint a kedvező ítélet iránt az állammal szemben fennálló igény megalapozása, kétségkívül tartalmaz bizonyos ésszerű és viszonylag haladó elemet, de lényegileg másra irányul, mint a fenti rövid fejtegetés.)

4. A polgári per céljának a mondottak szerint történő felfogása már lehetővé teszi a választ arra a kérdésre, hogy mit kell ma értenünk a polgári per hatékonyságán. A cél és eredmény viszonyának szemléletében *az akként megszervezett polgári pert lehet hatékonynak tekintenünk, amely a valós jogvédelem követelményének optimális módon szerez érvényt.*

A polgári per hatékonyságának ez a meghatározása egyelőre *elvont* jellegű. Konkretizálása érdekében meg kell válaszolni azt a kérdést, hogy *kinek a nézőpontjából* értékeljük a hatékonyságot és *milyen ismérvek alapján* ítéljük meg a valós jogvédelem optimális módon történő érvényesülését.

Ami a kérdés első részét illeti, arról van szó, hogy nyilvánvalóan kettős nézőpontot kell alkalmaznunk: egyfelől a *szocialista jogrendben* érdekelt egész *társadalom,* másfelől pedig az *egyedi ügyekben* érdekelt *állampolgárok és szocialista szervezetek* szempontjából kell néznünk a hatékonyság problémáját. Az első esetben a polgári per mint jogintézmény elvileg felfogott hatékonyságáról, a másik esetben pedig az egyes polgári perekben megvalósult hatékonyságról van szó.

A két nézőpont természetesen szorosan összsze is függ egymással, sőt bizonyos értelemben egységet is mutat; a belőlük folyó követelmé-

nyeknek — mint a polgári per hatékonysága ismérveinek, mutatóinak — szükségképpen érvényesülniük kell mindkét megközelítés esetén, de egyesek közülük mégis kiemelkedő szerepet töltenek be az egyik, illetőleg a másik körben.

Ennek a nézőpontnak az alkalmazásával a polgári per hatékonyságának ismérvei közül a társadalom szempontjából különös fontossága van annak, hogy a polgári pereknek a közvéleményre (az ún. jogkereső közönségre) nézve *megnyugtató ítélkezés* legyen az eredménye, és álljon be megfelelő *permegelőző hatás* is. Az ilyen eredménynek természetesen szükségképpeni tényezője a tárgyi valóság rendszeres kiderítése (az *igazság)* és a helyes jogszabályalkalmazás megvalósulása (a *törvényesség)* a polgári perekben.

A polgári per hatékonyságának ezeken az *elvi* ismérveken túlmenően vannak még olyan *gyakorlatias* jellegű kritériumai, melyeknél már jelentkezik a peres felek eseti érdekeltsége is — anélkül azonban, hogy a társadalom érdekeltsége itt háttérbe szorulna.

A hatékonyságnak főként ezek az utóbbi mutatói szolgáltatják az adatokat a fogalommeghatározásban szereplő *optimum-követelmény* megvalósulási fokának a megítéléséhez. Ez az optimum-követelmény közel áll ahhoz a mércéhez, amelyet az eljárásjogban *pergazdaságosságnak* szokás nevezni, de tartalmilag tágabb nála s így nem is esik egybe vele.

A jogvédelem optimális módon akkor valósul meg, ha a polgári per csupán a legszükségesebb *a) munkamennyiséget* és *b) időráfordítást* igényli, továbbá aránylagosan csekély *c) költségkihatással* jár, anélkül azonban, hogy sérelmet szenvedne *d)* az *igazság kiderítése.*

Az eljárásjog nyelvén kifejezve: a polgári per hatékonyságának ezek a mutatói nem egyebek, mint az ítélkezés (peres eljárás) *a) egyszerűségének, b) gyorsaságának, c) olcsóságának* és *d) alaposságának* követelményei.

Az optimum ezeknek a mutatóknak a legkedvezőbb mértékéből és egymáshoz viszonyított legmegfelelőbb arányából adódik.

A jogalkotási munka során különösen ennek az *aránynak* a helyes és célszerű kialakítása okoz nehézséget. A nehézség abból származik, hogy a polgári per hatékonyságának fogalmában rejlő követelmények részben egymástól eltérő mozgásúak, ellentétes irányba hatnak.

Az ítélkezés *egyszerűségének, gyorsaságának* és *olcsóságának* követelményei nagyban-egészben azonos irányú hatást fejtenek ki és érvényesülésük során egymást erősítik. Határozottan ellentétes irányú azonban az *alaposság* követelménye, és többé-kevésbé ellentétesen hat a *permegelőzés* követelménye is. A *megnyugtató ítélkezés* ebből a szempontból nagyjából közömbös, illetőleg felfogható úgy is, mint a polgári per hatékonysága többi eleme kölcsönös egymásra hatásának az *eredője.*

A jogi irodalomban ezt a dilemmát leegyszerűsítve rendszerint úgy fogalmazzák meg, hogy „gyorsítsuk a polgári pert, de ne az alaposság rovására". Ugyanez a probléma eszmei-politikai síkon úgy jelentkezik, hogy a polgári per gyorsításának és egyszerűsítésének nem szabad az igazságszolgáltatási garanciák csökkenésével járnia. Ennek az elvi tételnek a helyességét senki sem vitatja .Bonyolulttá ez a kérdés is a valóságos kivitel során válik, amikor az említett helyes arányt kell kialakítani.

Tekintettel arra, hogy valamennyi hatékonysági követelmény egyidejű maximális kielégítéséről nem lehet szó, nyilvánvalóan szükség van *ésszerű kompromisszumra.* Sem a *merő elvhajhászat,* sem a *puszta gyakorlatiasság* nem vezethet egészséges eredményre.

A felsorolt követelmények ilyenformán valamennyien mutatói (ismérvei) a polgári per hatékonyságának. Valóságos érvényesülésük azonban nemcsupán a célszerű *jogszabályi rendezettségtől* és emellett nem is csak attól a *kölcsönös hatástól* függ, melyet — az imént mondottak szerint — egymásra fejtenek ki, hanem befolyásolják érvényesülésüket ezeken *kívül eső tényezők* is.

Ilyen tényező mindenekelőtt — miként általános szinten röviden már utaltunk rá — a bírósági munka *szervezettségének* állapota. Itt nem a bírósági szervezet törvényi szabályozására gondolunk, hanem arra a tényleges helyzetre, amely — adott törvénykezési szervezeti, eljárási és ügyviteli szabályok mellett is — bíróságonként, sőt tanácsonként eltérően alakulhat a munka ésszerű belső megszervezésének és végzésének fokától, gyakorlati mértékétől függően. Ezt jogszabályi úton igen nehéz megragadni és kézben tartani, már csak azért is, mert jelentős mértékben függvénye az egyes bírósági dolgozók *felkészültségének* és *munkaképességének.* Ez utóbbi körülmények ekképpen maguk is tényezőivé válnak a polgári per hatékonyságának.

A peres eljárás szabályainak hatókörén kívül eső, de a polgári perek hatékonyságát kétségtelenül befolyásoló tényező egyebek között még az egyes bíróságok *személyi ellátottsága* és az eljáró bírák (tanácsok) terhelése is. Ez az összefüggés teljesen világos. Alapos és gyors ítélkezés csak ésszerű ügymennyiség mellett képzelhető el. A túlterhelt bíró kényszerűen hajlik a felületesség felé, aminek a tárgyalás elhalasztása, vagy — ami még rosszabb — fontos körülmények tisztázatlanul hagyása, emiatt fellebbezés és esetleg újból elsőfokú eljárás, de mindenképpen a per elhúzódása a következménye.

A *Pp* módosítási terveivel kapcsolatos eddigi viták során már elhangzott az az aggály, hogy a polgári perek valóságos gyorsítását eredményező reform könnyen meghiúsulhat, ha a gyorsabb perbefejezések nyomán létszámcsökkentésre kerül sor egyes bíróságoknál, s ezáltal

ismét meglassul az eljárás. Csak azt lehet kívánni, hogy ez az aggodalom bizonyuljon alaptalannak.

II. Hatékonysági szempontok a Polgári perrendtartásban

5. A jogvédelmi gondolat — mint rámutattunk — áthatja a *Pp*-t. Az sem tagadható, hogy a *Pp* nagyszámú olyan rendelkezést tartalmaz, amely a jogvédelem realitását — ha nem is ilyen elnevezéssel — bizonyos hatékonysági ismérvek alapján kívánja szolgálni. A törvény legfőképpen egyszerűsítési szempontokat juttat érvényre ennek érdekében.

Az 1952. évi magyar Polgári perrendtartás egészben véve — dicséretére mondható! — egyszerű törvény. Kiállja az összehasonlítást nemcsupán az 1911. évi magyar *Pp*-vel (amelynek gazdag neobarokk épületét egyszerű modern pontházzá alakította át, és emellett megtakarította az építőanyag — a közel 800 § — több mint 50%-át), hanem akármelyik újabb külföldi polgári perrendtartással is.

Az egyszerűsítés egyébként tudatos célkitűzés volt a *Pp* megalkotásakor. A törvényjavaslat miniszteri indokolása kiemeli, hogy „megszüntet, illetőleg megfelelően egyszerűsít számos olyan perjogi intézményt, amelynek szerepe a múltban abban állott, hogy áttekinthetetlenné és bürokratikussá tette az eljárást".

Az egyszerűsítő rendelkezések egy része *szerkezeti* és *rendszeri* jellegű. Ilyen például a korábbi kétféle (törvényszéki és járásbírósági) eljárás egységesítése, a perfelvételi és érdemi tárgyalás megkülönböztetésének megszüntetése, a kétfokú fellebbvitel egyfokúvá, a háromféle fellebbviteli perorvoslat (fellebbezés, felülvizsgálati kérelem, felfolyamodás) egységes fellebbezéssé történt átalakítása stb.

Más egyszerűsítések nem voltak ennyire alapvető jellegűek, sőt olykor lényegileg csak *terminológiai* változást eredményeztek (pl. a visszautasítás és elutasítás, elnapolás és elhalasztás közötti megkülönböztetés elejtése s e páros perintézményekből csak az utóbbiaknak a meghagyása), mások pedig csak *látszólagosaknak* bizonyultak (pl. a főbeavatkozási per — mint olyan — mellőzése); egyesek végül nem maradtak *időállóak* (mint pl. a csatlakozás mint külön perintézmény megszüntetése; a *II. Pp-novellával* később vissza kellett állítani „csatlakozó fellebbezés" elnevezéssel) .

A *Pp.* I. novellája 1954-ben további egyszerűsítéseket kívánt végrehajtani. Egyesek közülük (pl. a jóhiszemű pervitel elvére vagy a tárgyalás előkészítésére vonatkozó rendelkezések) *helyeseknek* bizonyultak, némelyikük azonban nem vált be, illetőleg fordított hatást váltott ki (pl. a fellebbezési eljárás és néhány perújítási kérdés akkori új szabályozása).

Az alkalmatlanoknak mutatkozott változtatásokból származott hibás megoldásokat (mint pl. a csatlakozás intézményének említett megszüntetését, a tiszta kasszációs fellebbvitel meghonosítását, a perújítással kapcsolatban különleges jogkör biztosítását a Legfelsőbb Bíróság részére) helyesbítette és polgári peres eljárásunkat — részben újabb egyszerűsítések útján — tovább is fejlesztette a *II. Ppn.*

Lényegileg egyszerűsítő jellegűek az irodalomban olykor *III. Ppn*-nek nevezett 1961. évi 14. számú tvr hatáskörmódosító rendelkezései is — egyéb, kevésbé fontos időközi módosításokról ezúttal nem is szólva.

Összefoglalásképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a *Pp* megjelenése óta eltelt közel két évtized alatt az eljárás további egyszerűsítésére irányuló célkitűzés — ha olykor felesleges kitérőkkel is — folyamatosan érvényesült és nagyban-egészben célszerű változásokat eredményezett.

6. A *Pp* hatálybanléte alatt végrehajtott nem csekély számú módosítás mindamellett nem érintett egy sarkalatos kérdést: a *Pp*-nek — mint 1952-ben alkotott első magyar szocialista polgári eljárási törvénykönyvnek — egyik sajátos vonását, jellegzetességét.

Ez a jellegzetesség — megítélésünk szerint — abban áll, hogy a *Pp*-ben jelentős mértékben — némileg már az egyensúly rovására — jutnak érvényre az adósvédelem szempontjai. A *Pp* a feltételezett gyengébb felet, az alperest, fokozottabban látszik pártolni, és ebben az értelemben — némi kiélezettséggel — *„alperesi törvény"*-nek nevezhető. A magyar *Pp* megerősíti *Schiller* szavait: Das Gesetz ist der Freund des Schwachen".

A *Pp* ilyen beállítottságát megmagyarázzák keletkezésének körülményei.

A *Plósz*-féle polgári perrendtartás elsődlegesen *„felperesi törvény"* volt; az egyensúlyra való látszólagos törekvés mellett mégis nagyobb mértékben kedvezett a hitelezőnek. A századfordulón és a XX. század első évtizedeiben kibontakozó, sőt monopolisztikus irányban fejlődő magyarországi kapitalizmus érdekeinek és igényeinek ez felelt meg.

Az MDP szónoka 1952 májusában az új polgári perrendtartás országgyűlési tárgyalásán például egyebek között e szavakkal jellemezte az 1911. évi törvényt: „Ennek a törvénynek minden intézkedése a burzsoa állam érdekeit szolgálta. Papíron biztosította az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, de gyakorlatilag száz és ezer módja volt annak, hogy a dolgozót elüsse igazának bizonyításától. Olyan útvesztői voltak ennek a törvénynek, amelyekben a senki által nem segített egyszerű emberek biztosan eltévelyegtek, kifáradtak, a félúton visszaléptek, amely útvesztők azonban azonnal járhatóak voltak a gazdagok, a tőkeerős fél számára."[9]

[9] Keleti Ferenc: Az új polgári perrendtartás (Jogtudományi Közlöny, 1952. évi 6. szám, 242. old.).

Ez a jellemzés — bár kissé sommás az elítélő értékelésben és mellőzi az 1911-es *Pp* haladó polgári-demokratikus vonásainak, nemkülönben kodifikációs-technikai fejlettségének elismerését — alapjában véve helytálló.

A felszabadulás utáni jogalkotási munka sok mindent lenyesegetett az 1911. évi *Pp* ilyen tendenciáiból, és a bírósági jogalkalmazás is nagymértékben járult hozzá a törvény osztályjellegének átalakulásához,[10] de az alapvető változáshoz mégis szükség volt új átfogó kodifikációra.

Az 1952. évi III. törvény ilyen szemléletben a *Plósz*-féle *Pp tagadása* volt, amely az említett tendenciát illetően is 180°-os fordulatot hajtott végre. (Csak zárójelben jegyezzük meg: az 1952. évi *Pp* egyébként kitűnő példa a „megszüntetve megőrzés"-re. A régi törvény teljes hatályon kívül helyezése és a szocialista demokratizmus szellemének megfelelő új elvi alapok rögzítése mellett átvette — a mondottak szerint sokszor egyszerűsítve — az 1911. évi *Pp* számos sikerült pertechnikai megoldását és részletrendelkezését.)

Ez a szembefordulás teljességgel érthető volt 1952-ben és érthető ma is. Az akkori helyzetben, amikor még élénk emlékezetben voltak a felszabadulás utáni, sőt a fordulat évét is követő tőkés restaurációs kísérletek, a földreformmal elvesztett földek visszaszerzésére, a gazdasági felszerelés, lovak stb. visszanyerésére indított polgári perek, természetesen a polgári perrendtartás eszközeivel is fokozott védelemben kellett részesíteni a dolgozó osztályok tagjait a volt kizsákmányolók támadásaival szemben, a vagyonilag (és képzettségileg!) gyengébb felet az erősebbel szemben.

7. Ez az eredetileg indokolt alapbeállítottság a későbbi évek folyamán egyre növekvő mértékben vált feleslegessé. A folyamat párhuzamos volt azzal a fejlődéssel, melynek során fokozatosan kiküszöbölődtek a jelzett irányú perek és lényegileg megszűntek azok a különbségek is, amelyekből a felperes javára előnyök, az alperes terhére pedig hátrányok származhattak a polgári perekben.

A társadalmi-gazdasági-kulturális fejlődés tehát nagy lépésekkel haladt előre és tárgytalanná tette — egyebek között — a polgári peres eljárás jogi szabályozásának említett tendenciáját is, de maga a jogi szabályozás ebben a vonatkozásban mégis változatlan maradt. Az eredmény: a bíráskodás egyre időszerűtlenebbé váló egyik jelenségének, az ún. *gyámkodási szemléletnek* a továbbélése lett.[11] E jelenség lényege jedő mértékben passzívak. Erre bátorítja őket a törvény néhány rendelkezése és a bíróságnak abban áll, hogy a polgári peres eljárásban a felek, de különösen az alperesek a tapasztalatok szerint gyakran egészen a bíróságra hagyatkoznak, nemtörődömséget tanúsítanak és jogaik védelmében úgyszólván kizárólag a bíróságtól várják a kezdeményezést, az állandó bírósági segítség reményében olykor a felelőtlenségig terehhez igazodó és közismertté vált túlzott készsége a gyámolításra.

Ennek a szemléletnek a tarthatatlansága nyilvánvalóvá vált már évekkel ezelőtt. A jogalkalmazás 1963. évi jogpolitikai elvei nyomán a jogászközvélemény is felfigyelt a bírósági gyámkodási szemlélet anakronisztikus voltára. Az azóta végbement fejlődés tükrében egyenesen ellentmondásosnak tűnik, hogy nem állt be számottevő változás ezen a téren.

A *Pp* mostani reformmunkálatainak egyebek között azt kell eredményezniük, hogy helyreálljon a törvényben a felperesi- és alperesi oldal ésszerű egyensúlya, s szűnjék meg a bírósági munkában is a mai körülmények között már szinte kényeztetésszámba menő túlistápolás. Ha nem is csupán „Vigilantibus iura!", de mindenesetre több *felelősségérzetet* és *öntevékenységet* a felek részéről!

Az a véleményünk, hogy a polgári per hatékonysága fokozásának az új gazdasági mechanizmus viszonyai között *kulcskérdése* a perbeli aktivitásnak az eljárás egész frontján (mind a bíróság, mind a felek oldalán) történő növelése.

III. A polgári per hatékonysága fokozásának irányelvei

8. Az új gazdasági mechanizmus életbe léptetése után és az első év tapasztalatai alapján 1969 elején jelent meg a kormány határozata a jogszabályok, valamint az ügyintézés egyszerűsítéséről és továbbfejlesztéséről. Ez a határozat tagolt programot ad jogrendszerünk továbbfejlesztésére: először rögzíti az *elvi és közvetlen feladatokat,* majd felvázolja az *átfogó jogi rendezés távlati feladatait.*

A gazdasági reform életbe léptetését követően az új viszonyok *kialakulásának* időszakára a kormányhatározat irányelvként szögezi le — egyebek között —, hogy jogszabálymódosítást csak a szükséges esetekben és mértékben, kellően általánosítható tapasztalatok alapján kell kezdeményezni. A távlati rendezés során viszont — átgondolt jogalkotási program keretében — új, átfogó jogszabályokat kell majd alkotni azokon a területeken, ahol ez szükségesnek fog mutatkozni, így pl. igazságszolgáltatási kérdések vonatkozásában is.

A kormányhatározat konkrét feladatokat is megjelöl az *igazságszolgáltatás* területén. Ezek a következők: *a)* ki kell alakítani a jogvitás ügyeket intéző szervek *áttekinthető fórumrendszerét; b)* felül kell vizsgálni az eljárási szabályokat és — a *törvényességi garanciák* biztosítása mellett — tovább kell *egyszerűsíteni és*

[10] Vö. Szilbereky Jenő: Bírói gyakorlat és polgári jogunk fejlődése (Jogtudományi Közlöny, 1952. évi 2. szám, 67. old.).

[11] Vö. Névai László: A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás (Jogtudományi Közlöny, 1963. évi 12. szám, 624. s köv. old.).

gyorsítani az eljárást; c) az azonos kérdésekre vonatkozó jogi megoldásokat — az anyagi jog mellett — az eljárási jogban is *egységesíteni* kell.

Ezeknek az irányelveknek a megvalósítása érdekében történt néhány lépés már 1969 februárja előtt is, sőt egyes célkitűzéseik alapgondolatai (pl. a felelősség és önállóság fokozása) megtalálhatók már a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló 1963. évi kormányhatározatban, de nagyobb határozottsággal természetesen a kormányhatározat megjelenése óta érvényesülnek az irányelvek és — a dolog természetéből folyóan — a munka jelentősebb része még hátra van.

Mindenesetre tény, hogy az új gazdasági mechanizmus jegyében már eddig is történt néhány újítás a *polgári eljárásjog területén* is.

Ilyennek tekinthetjük mindenekelőtt a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló új törvény kapcsán számos eljárási kérdés szabályozását. Ugyanez vonatkozik a mezőgazdasági termékértékesítő szerződésből eredő igény érvényesítését megelőző egyeztető eljárás és a minőségi vitákkal kapcsolatos eljárás kérdéseinek rendezésére is. Új szabályozást nyert a munkaügyi viták eldöntésével kapcsolatos eljárás, valamint a bíróság elé tartozó munkaügyi viták elbírálása során követendő eljárás. Az új gazdasági mechanizmus életbeléptetésének előkészítési időszakára esik több választott bíráskodási kérdés új rendezése, és fontos változások következtek be a gazdasági döntőbíráskodás jogi szabályozásában is.

A gazdaságirányítás új rendszerének hatályba lépését követte a gazdasági bírság intézményének meghonosítása, majd a későbbi időszakban az új szabadalmi, szerzői jogi és védjegy-törvények kapcsán a velük összefüggő bírósági eljárási kérdések rendezése is.

Mindezek az újabb fejlemények a polgári eljárásjog területére esnek ugyan, de magának a *Pp*-nek a *törzsszövegét* egyelőre mégsem érintik, nem módosítják. A *Pp* módosítására előbb-utóbb nyilvánvalóan szintén sor fog kerülni — a fenti irányelvek további megvalósítása folyamán.

Az új gazdaságirányítási rendszer megszilárdulása és továbbfejlesztése egyébként időbelileg egybeesik a szocialista társadalom teljes felépítésével Magyarországon, illetőleg beletartozik ennek a szélesebb körű társadalompolitikai feladatnak a megvalósításába. Ezzel a helyzettel és perspektívával összhangban — *az állam és a jog síkjára vetítve* — a teendők lényegét a következőképpen lehetne megfogalmazni: azután hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés egészében és ezzel párhuzamosan állam- és jogrendszerünk területén is leraktuk Magyarországon a szocializmus alapjait, most már a fejlett szocialista társadalom felépítésével összhangban — állami és jogi intézményeink továbbfejlesztése útján — ki kell alakítanunk *a fejlett szocialista társadalom adekvát állam- és jogrendszerét.*

9. Milyen következtetések folynak ebből a távlati tételből jelenleg a *polgári eljárás* hatékonyságának fokozására nézve, és milyen *elvi vonalat* kell kijelölnünk annak érdekében, hogy a gazdasági reform hatására megváltozott viszonyok között a polgári per korszerűbb eszközökkel nyújthasson reális jogvédelmet, és ezáltal is támogassa az új gazdaságirányítási rendszer eredményes funkcionálását.

A polgári per hatékonyságának fokozásához nyilvánvalóan szükség van bizonyos *változásokra* az igazságszolgáltatásban.

Az első főkérdés ezzel kapcsolatban úgy állítható fel, hogy *milyen módon* érhetők el a legcélszerűbben ezek a megkívánt változások: a *jogalkalmazás fejlesztése* vagy a *jogszabály módosítása* útján-e?

A kérdés ilyen megfogalmazása kapcsán azonnal felmerülhet az az észrevétel, hogy nem helyes a probléma alternatív módon történő felvetése. Ez az ellenvetés első pillantásra kétségkívül helytálló: természetesen igénybe kell venni mindkét módozatot. A jogalkalmazás (joggyakorlat) továbbfejlesztése elől sohasem lehet elzárkózni; általánosságban elmondható ez a törvénymódosítás lehetőségéről is.

Ha azonban kissé közelebbről vizsgáljuk meg a kérdést, figyelemre méltó mozzanatokra bukkanunk, amelyek fényénél a sematikus válasz már nem fog kielégíteni bennünket.

Vajon tényleg az-e a helyzet, hogy a jogalkalmazási gyakorlat továbbfejlesztésétől számottevő eredmény várható a polgári per hatékonyságának fokozása terén? Vajon ez a hatás lehet-e legalább megközelítően egyenértékű azzal, amire a *Pp* módosítása útján lehetne számítani? És egyáltalán: van-e szükség voltaképpen magának a *Pp*-nek a megváltoztatására is, és nem érhetjük-e el a kitűzött célt a bírósági gyakorlat fejlesztése útján?

Ezek a kérdések nagyon is indokoltak. Mellettük szólnak mindenesetre a következő körülmények:

a) a magyar jogászoknak teljesen egybehangzó a véleménye abban a tekintetben, hogy a *Pp* még ma is *legsikerültebb törvényeink egyike;*

b) a jogrendszer és a törvényesség *stabilitásának* követelményéből folyik, hogy csak végső soron folyamodjunk a törvényváltoztatás eszközéhez, ami hosszabb-rövidebb ideig amúgy is mindig alkalmazkodási nehézségeket okoz a bíróságoknak és az állampolgároknak egyaránt; fokozott mértékben áll ez a megszokott eljárási törvényekre;

c) a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetésével a társadalmi viszonyok terén megindult változások még nem fejeződtek be, az átalakulás még folyamatban van; ilyen *átmeneti időszakban* különösen csínján kell bánni a

törvény megváltoztatásának eszközével és — miként erre a jogszabályok, valamint az ügyintézés egyszerűsítéséről és továbbfejlesztéséről szóló kormányhatározat is felhívja a figyelmet — fokozott gondot kell fordítani annak vizsgálatára, hogy a problémák nem oldhatók-e meg jogszabálymódosítás helyett a hatályos jog szabályainak értelmezésével.

A probléma tehát valóban nem egyszerű. Úgy tűnik, a jogalkalmazás-törvénymódosítás dilemmájára nem lenne kielégítő sem az egyszerű vagylagos, sem a mindkettőt egyszerűen egyidejűen javasló válasz.

Az a véleményünk, hogy a polgári per hatékonyságának fokozását célzó elképzelések köréből nem lehet ugyan kirekeszteni sem a bírósági gyakorlat fejlesztésének, sem a törvény módosításának lehetőségét, de a mai helyzetben már nem is lehet egyenlőségjelet húzni a kettő közé.

Mindenekelőtt azzal kell tisztában lenni, hogy az eljárás (és a törvénykezési szervezet) terén sokkal *korlátozottabbak a jogértelmezés és jogalkalmazás útján történő manőverezés lehetőségei,* mint például az anyagi jogok terén.[12]

Ezeknek a területeknek a jogszabályai többségükben *imperatív* és nem diszpozitív jellegűek. A jogfejlesztő jogalkalmazás kizártnak nem tekinthető ugyan egyebek között a polgári eljárás területén sem, de kétségkívül szűkebb térre (lényegileg csupán a kétségek eloszlatására és a hézagok pótlására) szorítkozik, mint például az anyagi polgári jog kérdéseinél. *Az eljárásjogban a joggyakorlat* — ha nagyobb lépést akar tenni — *hamarabb ütközik kötelező jellegű szabályba,* mint a polgári jog alapvetően érvényesülő diszpozitivitása mellett.

A jogalkalmazásnak jogértelmezési eszközökkel történő továbbfejlesztése a processzuális jogágaknál szigorúan csak a törvény keretei között mozoghat és lényegileg alig mondhat többet, mint: „A törvénynek ezt és ezt a rendelkezését ezentúl teljes mértékben (az eddiginél alaposabban, körültekintőbben, következetesebben, szigorúbban stb.) kell alkalmazni."

A polgári eljárásjogászok előtt voltaképpen nagyon ismert ez a formula. Elegendő két példára utalni.

A *II. Ppn* megjelenése óta úgyszólván állandóan hangoztatott kifogás a bíróságokkal szemben, hogy nem élnek azokkal a jogokkal, amelyeket a *Pp* 5. §-a biztosít számukra a *jóhiszemű eljárás* elvének érvényre juttatása érdekében, magyarán szólva: nem bírságolnak, vagy ha nagyritkán mégis, akkor könnyen elengedik a bírságot.

Hasonlóképpen régi, sőt talán még régebbi (az *I. Pp*-novellától datálódó) az a szemrehányás, hogy bíróságaink nem végzik el a polgári per tárgyalásának *előkészítését* célzó intézkedéseket (*Pp* 124. §), holott ezek révén el lehetne érni a peranyag jobb koncentrálását és a pernek egy tárgyaláson való befejezését.[13]

Mindkét észrevétel nemvitásan helytálló! És mégis: állhatatos hangoztatásukkal értünk-e el valami eredményt? A gyakorló jogászok és az elmélet képviselői egyaránt tudják, sőt az előbbiek közül maguk a bírák sem fogják kétségbe vonni: *semmi hatása nem volt az évek óta tartó tetemrehívásnak.* A bírói gyakorlat az eltelt időszakban a bírságolás vonatkozásában nem lett sem „következetesebb", sem „szigorúbb", hanem maradt a korábbihoz hasonlóan szemethunyó, a tárgyaláselőkészítés terén pedig nem lett sem „alaposabb", sem „körültekintőbb", hanem maradt éppen olyan laza, mint régebben.

Mi ebből a tanulság? Az a véleményünk, hogy itt egy olyan jelenséggel állunk szemben, amelyet ezzel a kifejezéssel lehetne jellemezni: bíróságaink elérték azt a *jogalkalmazási küszöböt,* amelyen gyakorlatilag már képtelenek átlépni. Kétségkívül lehetne még tovább is erőltetni a „következetesebb", „körültekintőbb" stb. eljárást, de eredményt feltehetően ez sem — vagy legfeljebb csupán kivételszerűen — hozna. Áttörést ezen az úton már nem érhetünk el. A jogszabály százszázalékos végrehajtásának megkövetelése — úgylátszik — még a bírósággal szemben sem teljesen gyakorlatias jellegű igény. Ahhoz, hogy a jogalkalmazás előbbre lépjen, most már intézményesen — és nem csupán felszólításokkal — kell serkenteni.

Úgy tűnik, ahhoz, hogy a példaként említett és számos más eljárási problémát közelebb vihessük a megoldáshoz, magához a jogszabályhoz kell hozzányúlni. Van néhány olyan kérdés, amelynél a jogalkalmazási eszközök igénybe vételének lehetőségeit többé-kevésbé már kimerítettük. Ezek vonatkozásában most már a törvény rendelkezéseit kell megváltoztatnunk, még pedig akképpen, hogy az „alaposabb", „következetesebb" stb. eljárásnak megfelelő intézkedéseket pozitív törvényi szabályként fogalmazzuk meg. Ugyanez áll — sőt fokozott mértékben — nézetünk szerint a fél közreműködési kötelezettségének részletesebb rendezésére is.

Ahhoz, hogy az optimumot elérhessük, magát a küszöböt kell előbbre helyeznünk, vagyis a törvényben magában kell többet követelnünk (gondolván a jogász *Goethe* szavaira is: „Fast alle Gesetze sind Synthesen des Unmöglichen ... es wird dadurch das Mögliche erstrebt, dass man das Unmögliche postuliert").

Mindez nincs ellentétben azzal az ismételten kifejezésre juttatott álláspontunkkal, mely szerint a *Pp* legjobb törvényeink egyike. Azt a nézetünket is fenntartjuk, hogy *nincs szükség a Pp teljes újrakodifikálására.* Csupán *részleges*

[12] Részletesebben lásd Névai László: Polgári jogviták elbírálásának fórumproblémái a gazdaságirányítás új rendszerében (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1967. évi 12. szám, 709—710. old.).

[13] Vö. Szilbereky Jenő: A tárgyalás előkészítésének kérdései, az előkészítő eljárás (Budapest, 1956).

módosításokat tartunk szükségeseknek. Ezek azonban most már egyre sürgősebbekké is válnak.

A jelen fejtegetések elején felvetett főkérdésre tehát végül is azt a választ adhatjuk, hogy a polgári per hatékonyságának fokozása érdekében természetesen tovább kell fejlesztenünk a jogalkalmazási gyakorlatot, de ettől túl sokat már nem várhatunk, s így — továbblépve — feltétlenül tökéletesítenünk kell magát a törvényt, a Polgári perrendtartást is.

10. A hatékonyság fokozása útjainak kutatása során a második főkérdés az lehetne, hogy *mire* terjedjenek ki az előirányzott változtatások, vagyis hogy mi legyen a módosítások *tárgya.* E kérdés megválaszolása — nézetünk szerint — kevesebb problémát vet fel, mint az előzőé.

Processzuális anyagról lévén szó, nyilvánvaló, hogy a tervezett módosításoknak mindenképpen érinteniük kell a peres *eljárás* jogi szabályozását.

Kérdésessé csupán az tehető, hogy van-e szükség módosításokra az eljárást logikailag és funkcionálisan megelőző joganyag, a törvénykezési szervezetet és fórumrendszert (a tágabb értelemben vett hatáskört) rendező jogszabályok vonatkozásában is.

Az a nézetünk, hogy a polgári per hatékonyságának fokozásához elkerülhetetlenül szükséges egyszerűsítés és gyorsítás érdekében feltétlenül hozzá kell nyúlnunk a bírósági szervezet néhány témájához és a polgári jogvitákat eldöntő szervek mai rendszeréhez.

A *bírósági szervezet* témaköréből felülvizsgálandónak véljük a *társasbíráskodás,* valamint vele összefüggésben a *népi ülnökrészvétel* jelenlegi jogi megoldásait.

Hasonlóképpen elvégzendőnek tartjuk a *fórumrendszer* felülvizsgálatát. Irányadó szempontul szolgál ebben a vonatkozásban a jogszabályok, valamint az ügyintézés egyszerűsítéséről és továbbfejlesztéséről szóló kormányhatározatban ismételten is kifejezésre juttatott az a követelmény, mely szerint az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani a jogvitákat intéző fórumok áttekinthető rendszerének a kialakítására.

11. A harmadik főkérdés megfogalmazásánál végül *alanyi* oldalról közelítjük meg a polgári per hatékonysága fokozásának problémáját: *kire* (kikre) kell hatást kifejtenünk a cél elérése érdekében?

A válasz egyszerű: természetesen a per főszemélyeit, a nélkülözhetetlen — sine qua non — résztvevőket, a bíróságot és a feleket kell jogszabályi eszközökkel befolyásolnunk annak érdekében, hogy növekedjék a polgári per hatékonysága. Szükség van mind *a bíróság perbeli szerepének,* mind pedig *a fél perbeli önállóságának* a fokozására.

Ez közelebbről azt jelenti, hogy

a) a *bírósági pervezetés erősítése* során

— szélesíteni kellene a tanácsvezető bíró jogkörét, teljesebbé kellene tenni a tárgyalás előkészítésével kapcsolatos tanácselnöki kötelezettségek szabályozását, növelni kellene az elnök által egyszemélyileg megtehető olyan intézkedések körét, amelyek nem az ítélkezés érdemére vonatkoznak, fel kellene jogosítani a fellebbezés benyújtását követő egyes intézkedések megtételére stb.;

— fejleszteni kellene a *népi ülnöki* részvételt a formális elemek kiküszöbölése révén: az ülnökök idejekorán történő alapos tájékoztatásának biztosításával, közreműködésüknek a tanácsvezető bírói jogkör szükséges bővítésével összhangban történő szabályozásával és — nem utolsósorban — részvételüknek bizonyos — az eddigi negatív tapasztalatok alapján meghatározandó — ügykategóriákban fakultatívvá tételével;

b) fokozott közreműködésre kellene késztetni a *feleket* a perben, növelni kellene felelősségüket saját perük viteléért, perbeli jogaik gyakorlásáért és kötelességeik teljesítéséért, fel kellene számolni a fél nemtörődömségét jutalmazó bírósági gyámkodási szemléletet, tovább kellene fejleszteni a *Pp* szankció-rendszerét — különösen a jóhiszemű eljárás elvének még következetesebb és hatásosabb érvényre juttatása érdekében.

Mindezt úgy kell megvalósítanunk, hogy egyben fejlesszük a polgári per *demokratikus formáit* és a *szocialista törvényesség* perbeli biztosítékait.

12. Elképzelhető, hogy egyesek a fentiekben megszövegezett követelményben (a bírósági pervezetésnek és a fél közreműködésének egyidejű fokozása) ellentmondást látnak, és hajlanak arra a felfogásra, mely szerint a két elem bármelyikének az érvényesülése csakis a másik rovására történhet. Ehhez hasonló antinómiára utalással találkozunk a jogirodalomban is.[14]

Az a véleményünk, hogy efféle ellentét a mi jelenlegi viszonyaink között csupán elméleti jelentőségű lehet; a gyakorlatban nem áll fenn, s a helyes követelmény éppen az, hogy *mindkét irányban egyidejűleg kell a továbbfejlesztést megvalósítanunk:* a bírói pervezetés megszilárdításával együtt kell fokozni a fél közreműködési kötelezettségét. Meggyőződésünk, hogy csak ilyen módon valósíthatjuk meg továbbra is az egyensúlyt a bíróság és a fél egymás közötti viszonyában.

Lényegileg a *tárgyalási elv* szocialista felfogásának még átgondoltabb érvényre juttatásáról van itt szó a polgári per hatékonyságának fokozása érdekében. A szocialista perjogtudomány tudvalevőleg nem vagylagosan kizáró, hanem együttes és szimultán módon megfogal-

[14] Vö. Walther J. Habscheid: Richtermacht oder Parteifreiheit (Zeitschrift für Zivilprozess, 1968. évi 3—4. szám, 175. old.).

mazott választ ad a polgári per dinamikájának alapvető kérdésére, arra ti. hogy ki mozgatja a pert, illetőleg kit illet meg a per vezetése, a bíróságot-e avagy a feleket.

A szocialista perjogtudománynak ez az egyensúlykövetelménye természetesen nem valaminő öncélú szimmetriameggondoláson alapszik, hanem abból a gyakorlati megfontolásból ered, hogy így biztosítható legjobban a törvényesség érvényesülése és az objektív igazság kiderítése a polgári perben. A mi *Pp*-nk is ennek az egyensúlynak a megvalósítására törekszik. Elméleti szempontból kétségkívül lehet ezt a megoldást *ekletikusnak* is minősíteni. Az ilyen ekleticizmus azonban, amely nagyon is ésszerű eredményre vezet, egyáltalán nem tekinthető hibának. Hiba lenne éppen az ellenkezője: a teljes officialitás, vagy a felek kizárólagos joga a polgári per mozgatására, anyagának szolgáltatására.

Ha ugyanezt a kérdést a felek oldaláról akarjuk megközelíteni, akkor a *jóhiszemű pervitel* (eljárás) elvéből kell kiindulnunk. A fél közreműködési kötelezettsége a jóhiszemű pervitel elvéből folyik, illetőleg azzal igen szoros összefüggésben van. Ehhez kapcsolódva helytelenítjük azt az elméleti felfogást, amely szerint a feleknek a polgári perben csak cselekvési terheik, illetőleg lehetőségeik vannak,[15] s csupán az ezek nemgyakorlásából, illetőleg elmulasztásából eredő következmények terhelik őket. A perben való közreműködés a helyes felfogás szerint a félnek kötelessége, mégpedig nem csupán *erkölcsi* természetű, hanem *jogi* kötelessége ugyanúgy, miként a jóhiszemű pervitel elve sem csupán erkölcsi tétel, hanem — legalábbis a magyar és néhány más polgári eljárásjogban — meglehetősen átfogóan (bár nem hiánytalanul) szankcionált jogi szabály.

Emellett figyelemmel kell lenni arra is, hogy a szocialista polgári eljárásjog a polgári per egyik feladata (a szocialista igazságosság megvalósítása) keretében a bíróságot az *objektív igazság* megállapítására kötelezi. Márpedig az objektív igazság kiderítése csak a bíróság és a felek *együttműködésének* lehet eredménye. A fél közreműködésére ilyenformán ebből a nézőpontból is feltétlenül szükség van. Az objektív igazság kiderítésével összefüggésben a fél közreműködési kötelezettségének a jogelvi alapját éppen a jóhiszemű pervitel elve adja meg. Ez az a legfőbb eszköz, amellyel a fél arra késztethető, hogy legjobb tudomása szerint („jóhiszeműen") adja elő a tárgyi valóságnak megfelelő tényállást, illetőleg mozdítsa elő annak megállapítását. A jóhiszemű eljárás elve adja egyben a foglalatát azoknak a szankcióknak is, melyek a felet e kötelességének teljesítésére rászorítják.

Végső következtetésünk az, hogy a bírósági pervezetésnek és a fél közreműködési kötelezettségének egyidejű hatásos fejlesztésével mozdíthatjuk elő a legcélravezetőbb módon a polgári perek hatékonyságának fokozását az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között.

Névai László

A bűntetőbírósági tanács döntésének kialakulása

A büntetőbírósági ítéletben eldöntendő kérdések megoldása során a bírósági döntés kialakulási folyamata, mint specifikus folyamat, többféle szempontból vizsgálható, minthogy ebben az igen összetett és bonyolult folyamatban különféle jellegű tényezők (gnoszeológiai, pszichológiai, filozófiai, logikai, etikai, jogi stb. tényezők) játszanak közre. Eltekintve most a bírósági döntés kialakulási folyamatának egyes, sajátos tényezők aspektusából történt vizsgálatának részleteitől[1], a folyamat sajátossága, hogy az különböző elemekből áll, fokozatosan, időszakonként más-más jellegű tényező elsődleges hatására jön létre. A döntés kialakulási folyamatának első fokozatában a döntés egyes elemei a több tagból álló bírósági tanács tagjaiban is „egyszemélyi" formában, egyénenként, „belsőleg" jönnek létre és mint ilyenek, elsősorban pszichikus jelenségek. Az egyéni döntést kialakító gondolkodási folyamatnak alapja egyrészt az anyagi világnak a bírói tanács tagjaira egyénenként ható jelenségei (ezeket a bíróság tagjai a tárgyalás folyamán, a bizonyítási eljárás során észlelik), másrészt pedig a bírói tanács tagjainak személyéhez kapcsolódó azok a „belső tényezők", amelyek itt is, mint minden pszichikus folyamatban, a döntést megelőző gondolkodási folyamatban szintén közreműködnek. Maga döntési folyamat a bírói tanács tagjaiban elsődlegesen egyénenként játszódik le, s az egyéni döntés a kollektív döntésnek egyik előkészítő fokozata. Sajátos és sokszor az egész bírósági döntést befolyásoló mozzanat a kialakult vagy a kialakuló egyéni döntéseknek bírósági tanácsi, tehát kollektív jellegű döntéssé való vála-

[15] James Goldschmidt: Der Prozess als Rechtslage (az 1925. évi berlini kiadás újranyomása, Aalen, 1962.).

[1] Egyes szempontokat elemez: A bírói döntés kialakulásának néhány pszichológiai kérdése c. tanulmányom. ÁJ. 1970. 456. s köv. old.

sa. Ebben — további tényezőként, mint külső hatás — az addig szerzett információkon felül a bírói tanács többi tagjától szerzett információk járulnak az addig kialakult egyéni döntésekhez, végső formájában hozzák létre a bírói tanács tagjainak végleges, ésszerű meggyőződését s alakítják át ezeket a tanács végleges döntésévé. Ez a forma a szocialista országok büntető eljárásaiban általában súlyosabb bűncselekmények esetében, ha nem is mindig kizárólagosan, de mindenesetre az általánosan előírt döntési forma. Az alábbiakban ezt az irodalomban eléggé elhanyagolt[2] mozzanatot — a kollektív döntés kialakulását — vizsgáljuk, olyan eljárásjogi megoldások keresése szempontjából, amelyekben a döntést kialakító tényezők hatása súlyuknak, jelentőségüknek megfelelően, azokkal arányosan érvényesüljenek úgy, hogy végeredményben a tárgyilagos, külső behatásoktól érzelmektől mentes, ésszerű meggyőződésen alapuló bírói döntés meghozatalát biztosítsák.

A továbbiakban abból a korábban kifejtett[3] álláspontból indulunk ki, hogy a bírói tényállásmegállapítási tevékenység megismerési folyamat, amelynek eredménye a történeti tényállást adekvátan tükröző, bebizonyított tudás. A társasbíráskodást, mint szervezeti formát az a sokezer éves gyakorlat során kialakult tapasztalat hozta létre, hogy — eltekintve most a büntetéskiszabási kérdésektől, ahol szintén a többsíkú, sokoldalú szemlélet biztosítja csupán az ítélet igazságosságát — a tárgyaláson bemutatott bizonyító adatoknak több személy, az ítélkező bíróság több tagja által önállóan történt észlelése és utóbb, ezeknek az észleléseknek az egybevetése, összehasonlítása, kölcsönös ellenőrzése, s végül mindezek alapján a végső döntés tekintetében a közös álláspont kialakítása kiküszöböli mindazokat a hibalehetőségeket, amelyek a bizonyító adatok egyetlen személy által történt észlelése és értékelése során esetleg felmerültek. A társasbíróság által hozott, kollektív jellegű döntés jelentősége tehát az, hogy az eredetileg egyéni, másoktól függetlenül létrejött, önálló véleményeket a bírótársak még a nyilvánosságrahozatal előtt megismerik, az ésszerű egyéni meggyőződés alapját, indokait, érveit egymás között ellenőrzik, az ezzel kapcsolatos véleményeket kicserélik s a közös, kollektív döntést így alakítják ki. Mindez természetesen vonatkozik a bűnösség megállapításával és a büntetés kiszabásával kapcsolatos döntésekre is. A kollektív döntés kialakulási folyamata tehát a bírói tanács egyes tagjaiban a büntetőügy összes körülményeiről egyénenként kialakult analizisek *szintézise*.

A társasbíráskodás különféle szervezeti formáinak, illetőleg e formák célszerűségének vizsgálata nem tartozik tárgykörünkhöz. A továbbiakban a szocialista országok legtöbbjében általános szervezeti formát: a hivatásos bíróból mint elnökből és két népi ülnökből, mint a bírói tanács tagjaiból álló tanácsot tekintjük az általános típusnak.[4] Ez az elhatárolás csak terjedelmi korlátok miatt történt és semmiképpen sem jelenti azt, hogy a magasabb fokú eljárásokban elhanyagolhatók volnának azok a kérdések, amelyek a perorvoslati bíróságok tanácskozásai során sajátképpen felmerülnek. A gyakorlati tapasztalat ugyanis az, hogy amennyivel nagyobb számú a döntési testület, annyival inkább mellőzhetetlen a tanácskozás stb. rendjének szabályozása. A kérdésnek ezt az oldalát szükséges volna részletesebben is elemezni, mert nálunk is gyakorlati problémákat vet fel a nagyszámú (pl. a törvényességi óvást elbíráló legfelsőbb bírósági elnöki tanács) döntési testület eredményes tanácskozási rendje.

1. A tanácsi döntés kialakulásánál érvényesülő tényezők

A tényállást megállapító bírói döntés első aktusa tulajdonképpen akaratelhatározás: a bizonyítási eljárás során szerzett információk alapján történt választás több, ellenőrzött lehetőség, hipotézis közül az egyiknek a kiválasztása, elfogadása s a többi lehetőség kizárása. További lépés az elfogadott lehetőséghez fűződő jogkövetkezmények megállapítása. A bírói döntéshez szükséges adatok, információk száma rendkívül nagy, súlyuk, jelentőségük változó. Azt, hogy ezek az adatok mikor tekinthetők a döntéshez szükséges és elegendő információnak, a bírósági tanács — a tagoknak a lefolytatott bizonyító eljárás adatait értékelő véleménye alapján — maga dönti el. Az anyagi világnak ezek a „külső hatásai" — a dolgokban végbement változások — amelyekhez hozzá kell még sorolni az információk személyi „adathordozói" (pl. a vádlott viselkedése, a büntetőperben résztvevő hivatalos és magánszemélyek magatartása stb.) által kiváltott hatásokat, továbbá a perbeszédek során nyert információkat is — a bírói tanács tagjaira azok „belső feltételei" szerint más- és másféleképpen hatnak.

[2] A bírói tanácsi tag meggyőződésének kollektív, tanácsi döntéssé való átalakulási folyamatára a szovjet irodalomban pl. a kérdéshez tárgykörénél fogva legközelebb álló, a bizonyításról szóló standard munka (Teorija dokazatelsztv 1. köt. 1966. 518. old.) sem fordít különösebb figyelmet. A bizonyítékok bírósági értékeléséről szóló részében a „bíróság (bíró)" megjelölést használja, azonban nem tárgyalja azt a kérdést, hogy a tanács tagjainak egyéni meggyőződése hogyan érvényesül a kollektív döntésben.

[3] Vö. Nagy 1970. 462. s köv. old.

[4] Eltérő ebben a *román* eljárás. A bírói szervezetről szóló, 1968. évi 58. sz. törvény szerint (27. §) az első fokon eljáró megyei bíróság súlyosabb ügyekben (halálbüntetéssel büntetendő stb. cselekmények) hivatásos bíróból és három népi ülnökből álló tanácsban ítélkezik. Minden egyéb ügyben a megyei bíróságok ítélkező tanácsa két hivatásos bíróból áll. Büntető ügyekben a járásbíróságok is két hivatásos bíróból álló tanácsban járnak el. Ha a kéttagú tanácsok tagjai között véleménykülönbség keletkezik, az ügyet három tagú (26. §) teljes tanács újra tárgyalja. Az így adódó sajátos helyzetekre az alábbiakban kitérünk.

A „belső feltételek"-nek, a bírói pszichikum tisztán személyes jellegű összetevői problémáinak,[5] továbbá a mindennapi élet tapasztalatai szerint általában az emberi döntéseknél nagy szerepet játszó fiziológiai, biológiai, fizikai környezeti (pl. meteorológiai stb.) hatások kérdését mellőznünk kell. A pszichikus jellegű tényezők közül nem érinthettük továbbá a bírák kizárásával stb. kapcsolatos, elsősorban perjogi kérdéseket (Be. 20. és köv. §§) annak ellenére, hogy a tételes jogi szabályozás egyes fogalmai (pl. elfogultság) jelentékeny mértékben pszichikus tényezők hatása által kiváltott állapotot jelentenek. Csak utalásszerűen érinthetjük a belső feltételekkel kapcsolatban a bíró jogtudatának azokat az elemeit, amelyek közül egyesek (így pl. a jogi normák ismerete, a döntési jogosultság és kényszer, az indokolási kötelezettség stb. tudata) a döntéssel kapcsolatban kiemelkedő jelentőségűek, végül azokat a tudati elemeket is, amelyeket a büntető eljárásjogi gondolkodás általános fejlődését meghatározó és az eseti döntésekben is érvényre jutó tényezők (a természettudományos gondolkodás térhódítása, a meggyőződés kialakulási folyamatának mechanizmusával kapcsolatos ismeretek stb.) váltanak ki, valamint általában a bírói ésszerű meggyőződés kialakulásának folyamatával kapcsolatos kérdéseket.[6]

A kollektív jellegű döntés kialakulási folyamatában sajátosan jelentkező tényezők közül szintén csupán utalásszerűen érinthetjük a kollektív döntés kialakulásának folyamatára általában vonatkozó pszichológiai ismereteket, továbbá a kiscsoporttudat kialakulására vonatkozó, lényegében a szociológiai kutatások körébe tartozó kérdéseket, végül, de nem utolsósorban azokat a sajátos elemeket, amelyek a hivatásos bíró és a népi ülnök tudatában az eltérő életkörülmények, gyakorlati tapasztalatok stb. következtében a valóságban hatnak.[7]

Az előzőekben adott rövid felsorolásból is nyilvánvaló, hogy a bírói tanács tagjaiból a büntetőper lefolytatása során észlelt benyomások — annak ellenére, hogy a hatások ugyanazok voltak és azonos időben érték a tanács minden tagját — nem azonos gondolkodási folyamatot alakítanak és nem egyforma hatást váltanak ki. Természetes és szükségszerű, hogy ezek a hatások nem csupán a bűnösség, elsősorban az annak alapját képező tényállásmegállapítás vonatkozásában, hanem a büntetéskiszabást illetően is a bírói tanács egyes tagjaiban, gondolkodási folyamataikban különböző eredményekre, egymástól eltérő értékelésre vezetnek. A bírói döntés kollektív jellegének biztosítása azt a célt szolgálja, hogy az előbb említett belső feltételek esetleg kizárólagos hatását, a bírák eredetileg egyénileg, ennek megfelelően kialakított állásfoglalását a perben eldöntendő egyes kérdésekben egységesítve, kiegyenlítve, szükség esetén a szélsőségesen szubjektív eredetű állásfoglalásokat közömbösítve, több személy azonos — vagy megközelítően azonos — döntéseként hozza létre a perbeli ítéletet. Ezt a célt szolgálja a bírói döntés létrehozását közvetlenül megelőző szakasz: a tanácskozás ,hogy annak eredményeképpen a hozzácsatlakozó szavazás a végleges döntést is megteremtse.

A tanácsi döntés kollektív jellegével kapcsolatban előre kell bocsátani, hogy ez a jelleg a bírói döntés sajátossága. A döntés kialakításával kapcsolatos szervezeti formák elemzése tárgykörünkön kívül esik. A tanácsi döntés létrehozása lényegében abban különbözik az egyesbírói döntéstől, hogy mindaz, ami a döntési folyamat során az egyesbírónál csupán belsőleg — tehát mint pszichikus jelenség — érdekes, a tanácsi döntésnél részben a külső világba lép és más, hasonlóan létrejött véleménnyel találkozik, összeütközik. Így a folyamat sokkal összetettebb jellegű. Ennek az összetett jellegű folyamatnak során azonban, bármennyire is ellentétes nézőpontok szolgáltak kiindulási pontként, feltétlenül szükséges a kollektív döntés meghozatala. A bíróság döntési kötelezettsége ugyanis az igazságszolgáltatás egyik alapvető követelménye. A bírói tanács határozata csak mint kollektív akaratelhatározás létezik, csupán mint ilyen érvényes. Csak a tanács mint ilyen az ítélkező szerv, nem pedig annak tagjai. Az egyesek akarata — eltekintve most a különvélemény intézményétől — nem is kerül a nyilvánosságra, jogilag nem is releváns. A tanácstag véleménye — bizonyos formákban — mégis érvényre jut a döntésben s az eljárási megoldásoknak éppen az a rendeltetésük, hogy ez a legeredményesebb formában mehessen végbe. Külön kérdéskört vet fel — s ez szintén meghaladja tárgykörüket — a kollektív döntésért való felelősség kérdése. A továbbiakban mindezeket a kérdéseket mellőzve, a bírói tanács döntési folyamatában azokat a mozzanatokat; a tanácskozást és a szavazást vizsgáljuk, amelyek különösen fontosak a döntés végső formájának létrehozásában.

[5] A bírák „személyes" pszichológiája, a személyiség szerepe az ítélkezésben, a bírák tipizálása stb. különösen a nyugati irodalomban kedvelt téma, a vonatkozó irodalomra l. részletesen Nagy 1970. 467. s köv., különösen a 36. sz. lábjegyzet, ahol utalás történik az ezzel kapcsolatos legújabb szovjet kutatásokra is. Nálunk néhány szociológiai elemet vizsgál Csiky Ottó (Jegyzetek a bíróról és munkájáról. Valóság, 1968. 11. sz. 72—80. old.), egyébként a tárgy teljesen feldolgozatlan.

[6] Ezekre részletesebben Nagy 1970. 472. s köv.

[7] Hazai vonatkozásban a laikus elemnek a bíráskodásban való részvételével kapcsolatosan végzett szociológiai kutatások eredményei még nem ismeretesek (Vö. Kulcsár Kálmán: A jogalkalmazás funkcionális elemzésének problémái. ÁJ. 1969. 615. old.). Az ezzel kapcsolatos szovjet kutatások még nem értékelt eredményeire, továbbá módszereire l. Nagy 1970. 460. old., különösen a 15. sz. jegyzetet.

2. A határozathozatali eljárás közös szabályai

Még mielőtt rátérnénk a tanácskozás és a szavazás sajátos kérdéseinek vizsgálatára, szükséges a bíróság határozathozatali eljárására: a tanácskozásra és a szavazásra egyaránt vonatkozó tételesjogi rendelkezések összehasonlítása. Amint ezt már előrebocsátottuk, az alábbiakban a szocialista országok bírói tanácsaiknak alaptípusára, a tanácsvezetőből — hivatásos bíróból — és népi ülnökből álló, első fokon eljáró bíróságokra vonatkozó rendelkezéseket vizsgáljuk.

A szocialista országokban hatályos tételesjogi szabályok[8] egybehangzóan állapítják meg, hogy a bíróság határozatait tanácskozások után, szavazás alapján hozza meg.[9] Ugyancsak általános jellegű rendelkezés az is, hogy a tanácskozást és a szavazást a tanács elnöke — a hivatásos bíró — vezeti.[10]

Egyes eljárásokban (pl. a szovjetorosz) külön rendelkezés mondja ki azt, hogy az elnök köteles a tanács tagjainak az összes szükséges felvilágosításokat megadni.[11]

A tanácskozáson és szavazáson résztvevőket illetően bizonyos eltérés van az egyes eljárások között, amennyiben egyes szabályok szerint a jegyzőkönyvvezető nem vehet részt a tanácskozáson és a szavazáson.[12] Célszerű az a megoldás, amely szerint az elnök dönt afelől, hogy a jegyzőkönyvvezető a tanácskozáson és a szavazáson mikor vegyen részt.[13]

A tanácskozás és a szavazás — az egyes eljárások különféle szövegezése szerint — egyébként „titkos", tehát annak részletei nem közölhetők és nem rögzíthetők.[14] Eltérő a szabályozás a tanácskozás, illetőleg szavazás rögzítésével kapcsolatban is, egyes eljárásokban ugyanis nem vesznek fel erről jegyzőkönyvet, másokban viszont ez kötelező.[15]

Egyes eljárások szerint elsősorban az érdemi döntést megelőző kérdések felett kell tanácskozni és szavazni. Ilyenek pl. a hatáskör,[16] a felderítettség[17] kérdése feletti tanácskozásra, illetőleg szavazásra vonatkozó rendelkezések. Egyes eljárásokban elsősorban a ténykérdés, majd a jogkérdés,[18] illetőleg a bűnösség és a büntetés[19] felett kell tanácskozni és szavazni. Igen részletesek a szovjet eljárásoknak azok a rendelkezései, amelyek meghatá-

[8] Az alábbiakban hazai vonatkozásban a Be. (1962. évi 8. sz. tvr.), illetőleg a BÜSZ (114/1962. IK. 19. IM. sz. utasítás), a külföldi tételesjogi anyagból az 1961. nov. 29-i (141/1961. Sb. sz. törvény) *csehszlovák* büntető perrendtartás; az 1953. szeptember 10-i *jugoszláv* büntetőeljárási törvénykönyv; az 1969. április 19-i *lengyel* büntetőeljárási törvénykönyv; az 1968. január 12-i *német* (NDK) büntetőeljárási törvény; az 1968. november 12-i *román* büntetőeljárási törvénykönyv; az 1960. okt. 27-i *szovjetorosz* (OSZFSZK) Bp. idevonatkozó szabályait vizsgáljuk.

[9] Hazai vonatkozásban a Be. 93. §-a és a BÜSZ 41. § 1. bek. A külföldi anyagból: ugyanígy a *jugoszláv* (110. § 1. bek), a *német* (176. § 1. bek., az OSZFSZK 302. §), a *román* (343. §) Bp.

[10] A tanácskozást és a szavazást az elnök irányítja (*jugoszláv* Bp. 127. § 2. bek., *német* Bp. 180. § 1. bek., *lengyel* Bp. 96. cikk 2. §) stb. Sajátosabb részletszabályok: A *jugoszláv* Bp. szerint az elnök felelős azért, hogy minden kérdést érdemben és minden szempontból megvizsgáljanak (127. § 2. bek.). A *lengyel* Bp. szerint, ha a tanácskozás és a szavazás rendje és módja tekintetében vita merült fel, ebben a bíróság dönt (96. cikk. 1. §). A tanács elnökének a tanácskozás vezetésével kapcsolatos tevékenységére a szovjet irodalomban Teorija dokazatelsztv 1966. 312. old.

[11] A tanács elnökének a népi ülnökök számára adandó felvilágosítási, tájékoztatási, adatközlési kötelezettségére Teorija dokazatelsztv 1966. 512. old.

[12] A *hazai* (Be. 91. §), a *csehszlovák* (127. § 1. bek.), a *jugoszláv* (Bp. 112. §) szerint a tanácskozáson és a szavazáson a jegyzőkönyvvezető részt vehet. Csak az eljáró tanács tagjai vehetnek részt viszont a *román* (Bp. 307. § 1. bek.), az OSZFSZK (Bp. 302. §) bíróságainak tanácskozásán és a szavazáson. Az irodalomban Sztrogovics (1970. 335. old.) kiemeli, hogy amennyiben a tárgyaláson részt vett szám feletti, helyettes ülnök is, ha egyébként a tanács létszáma teljes, az illető nem vesz részt a tanácskozáson és az ítéletet nem írja alá.

[13] A *német* Bp. szerint a tanácskozáson csak a döntésre jogosult bírák vehetnek részt. A jegyzőkönyvvezető a döntés írásbafoglalásához behívható (179. § 1—2. bek.). A *lengyel* Bp. szerint a tanácskozáson és a szavazáson a határozatot hozó bíróság tagjain kívül csak a jegyzőkönyvvezető lehet jelen, kivéve, ha az elnök jelenlétét feleslegesnek tartja (95. cikk. 2. §).

[14] A „titkos" megjelölést használja a BÜSZ 41. § 3. bek., a *jugoszláv* Bp. (112. §), a *román* Bp. (307. § 2. bek.), az OSZFSZK Bp. (302. §) stb. De lege ferenda javasolható a *lengyel* megoldás figyelembevétele, amely szerint a tanácskozás és a határozat feletti szavazás titkos és a titkosság megőrzése alól mentesítést nem lehet adni (95. cikk, 1. §). A „tanácskozási és a szavazási titkot" védi a *német* Bp. 178. § 2. bek.

[15] Hazai vonatkozásban az 1962. évi BÜSZ szerint, ha a bíróság határozata nem egyhangú, a tanácskozásról külön jegyzőkönyvet kell készíteni. A *csehszlovák* Bp. szerint a szavazásról külön jegyzőkönyvet kell felvenni (127. § 5. bek.). A *lengyel* Bp. szerint a tanácskozásról és a szavazásról viszont nem készül jegyzőkönyv (95. cikk, 3. §). Nem készül jegyzőkönyv a *szovjet* eljárásokban sem és Sztrogovics (1970. 335. old.) kiemeli, hogy a tanácskozásról és a szavazásról nem készül jegyzőkönyv, éppen azok titkosságának megvédése céljából. Éppen ezért a tanács elnökének különösen fontos kötelessége az idevonatkozó szabályok megtartása.

[16] A *jugoszláv* Bp. szerint a határozathozatal során először a hatáskör kérdésében, ezt követőleg a bizonyítás kiegészítésének szükségessége, továbbá az egyéb előzetes kérdések felett kell tanácskozni és szavazni. Ha ezekre a kérdésekre a szavazás megtörtént, át kell térni a fő kérdés, a bűncselekmény ténye feletti tanácskozásra és szavazásra (111. § 1. bek).

[17] A szovjet irodalomban Sztrogovics (1970. 333. old.) kiemeli, hogy a tanácskozás és a szavazás során is sor kerülhet annak megállapítására, hogy az ügy felderítetlen és szükséges a tárgyalás újból megnyitása, a megfelelő bizonyítékok megszerzése céljából.

[18] A *román* Bp. szerint (343. §) a tanács először a ténykérdések, azután a jogkérdések felett tanácskozik, illetőleg szavaz (1. bek.). A tanácskozás, illetőleg szavazás során kell eldönteni a cselekmény elkövetésének megállapítását, az elkövető bűnösségét, a kiszabandó büntetést vagy egyéb intézkedést, az előzetes letartóztatás beszámítását (2. bek.), végül a törvényben részletesen is felsorolt egyéb kérdéseket (uo. 3. bek.).

[19] A *lengyel* Bp. szerint az ítélettel kapcsolatos tanácskozás külön-külön történik, a bűnösségre és a cselekmény jogi minősítésére, külön a büntetésre és külön egyéb kérdésekre vonatkozóan (97. cikk).

rozzák azokat a kérdéseket, amelyek felett tanácskozni, illetőleg szavazni kell,[20] s egyben kimondják, hogy a bírósági határozat azoknak a döntéseknek az eredménye, amelyeket a bírói tanács e kérdések feletti szavazással hozott.[21]

Az összehasonlítójogi anyag áttekintését azzal a megjegyzéssel kell lezárni, hogy abban számos olyan rendelkezés van, amelyeknek megfelelő hazai szabályozás a mostani helyzettel szemben célszerű volna és az ítélkezés színvonalát emelhetné.

3. A tanácskozás lefolytatása

Az előbb vázolt jelenségek szükségessé tették az eljárásban külön szakasznak, a bírói tanácskozás intézményének létrehozását, amelyben az a tapasztalati érv játszott nagy szerepet, hogy a bírák egyéni álláspontjának kialakításában közreható tényezők sokfélesége az ügy sokoldalú kivizsgálását, értékelését elősegíti ugyan, mégis szükséges az eljárási cselekmények egy olyan sorozatának kidolgozása is, amelyben ezek a kialakult, egyéni állásfoglalások bizonyos mértékben egymást kiegyenlítik, kiegészítik, módosítják, még mielőtt azok végső formájukban a nyilvánosság elé kerülnének. Belső, pszichikai tartalmát illetően a tanácskozás az az eljárási szakasz, amelyben a bírói tanács tagjainak egyéni állásfoglalása, kollektív döntéssé: a bírósági tanács döntésévé, ítéletévé alakul át. A kérdéssel kapcsolatos tételesjogi megoldások vizsgálata előtt röviden szükséges ezért a folyamatban fellépő, sajátos pszichikus jelenségeket is áttekinteni.

A tanácskozás lefolytatásának mint pszichikus jelenségnek során két, egymástól elkülöníthető mozzanatot lehet egymástól elhatárolni. Ez a két mozzanat megfigyelhető mind akkor, amikor a tanács az ítélet tartalmát képező kérdéseket bizonyos sorrendben, egymástól elkülönítve, egyenként vitatja meg, mind pedig akkor, amikor a tanácskozást az egész ítéleti döntésre, annak minden részletkérdésére, egyszerre folytatják le.

Az első mozzanat egy kommunikációs, közlési tevékenység, amelynek során a tanács tagjai meghatározott vagy kötetlen sorrendben egyenként közlik azt az álláspontot, amely az egyes kérdésekben, illetőleg az ügy összességében bennük személy szerint, saját gondolkodási folyamatuknak eredményeképpen kialakult. Az egymás álláspontjának kölcsönös megismerését követő második mozzanat pedig az eltérő álláspontok közelítése és egyeztetése. Az e tárgyban lefolytatott vita során a tanács tagjai a saját álláspontokat újra meg újra kifejtik, a további álláspontok érvelését cáfolják. Ha nem is sikerült egyhangú, mindenben közös, kollektív álláspontot a tanácskozás során kialakítani, a tanácskozás feltétlen feladata, hogy olyan álláspontok alakuljanak ki a vitatottnak maradt kérdésekben, amelyek a végleges döntés kialakítási folyamata során egy további eljárási cselekménnyel: a szavazással eldönthetők legyenek.

A tanácskozás során a saját álláspontnak a tanács többi tagjával történt közlését a pszichológia észlelési törvényei szerint kell értékelni.[22] Figyelemreméltó jelenség itt, hogy a tanácskozás során azok az információk, behatások, amelyek a bírótársaktól erednek, azért igen lényegesek, mert ezek a behatások *időrendben,* a döntést közvetlenül megelőzően a *legutolsók.* Közismert pszichológiai jelenség viszont, hogy az időrendiség ebben a vonatkozásban menynyire fontos tényező. A közlések alapján a tanács tagjai egyes tényelemeket erősebben, másokat viszont alig érzékelnek. A tanácskozáson érvényesülő szempontok jelentősége attól függ, hogy az egyes tagok hogyan fogják fel a többiek közlését, annak melyik elemét kapják hangsúlyozottan, másokat gyengítve, ismét másokat teljesen figyelmen kívül hagyva. A tanácskozás sorrendjére vonatkozó tételesjogi szabályok esetleg meghatározzák azt, hogy a saját álláspontot a tanácsnak melyik tagja közölje először. A jogszabályi rendezés célja megakadályozni azt, hogy a tanács tagjai végleges véleményük kialakításában egymást befolyásolják. Tehát saját álláspontjukat azok közöljék először (a fiatalabb bíró, a népi ülnök), akiről feltehető, hogy álláspontját esetleg másnak az álláspontja befolyásolja.

A népi ülnökök közreműködésével ítélkező bíróságnak tanácskozása során kiemelkedő, de nem kizárólagosan döntő szerepe van a tanács vezetőjének, a hivatásos bírónak, aki — anélkül, hogy ezzel végső álláspontját közölné — a bírósági anyag összefoglalásával indítja el a tanácskozást.[23] Ezt követi az ügyben alkalmazásra kerülő jogszabályok ismertetése és a megfelelő magyarázata. A jogszabályok ismertetésén túlmenően szükséges a bírói gyakorlatra és — ha van ilyen — a jogpolitikai elvekre való adatok közlése s mindezekkel pedig a döntéshez szükséges és elegendő információk szolgáltatása.

A tanácskozás során tett elsődleges közlés, a tárgyalás anyagának szóbeli összefoglalása

---

[20] Pl. az *OSZFSZK* Bp. 303. § 1. bek. összesen 10 pontban sorolja fel a bíróság által eldöntendő kérdéseket. Külön rendelkezéseket tartalmaznak továbbá a feltételesen elítélt személlyel, illetőleg a vádlott beszámíthatóságával kapcsolatban hozandó döntésre vonatkozóan a 303—305. §§-ok.

[21] Az ítéletet a tanács elnöke azoknak a válaszoknak az alapján állítja össze, amelyeket a nekik feltett kérdésekre, a szavazás során, a tanács tagjai adtak. Sztrogovics 1970. 335. old.

[22] Weimar 1969. 204. old.

[23] A bizonyítási anyag ismertetése, különösen bonyolult tényállású ügyekben csupán akkor adhat pontos áttekintést a népi ülnökök részére, ha az egyes részletkérdésekben (pl. egyes bűncselekmények, az azokban való részvétel a többvádlottas ügyekben stb., stb.) külön-külön is tanácskozhatnak. A tanácskozás kerete ilyen esetekben rendszerint — de nem kizárólag — a vádirat, illetőleg a lefolytatott bizonyítási anyag alapján a tanács elnöke által készített újabb csoportosítás.

ezek szerint mindenképpen nagyjelentőségű. A tanácselnök közléseinek eredményessége elsősorban attól a képességétől függ, hogy az elnök a tanács többi tagja számára mennyire elfogadható képet tudott bemutatni a tárgyalás addigi anyagáról és hogy a tanács többi tagjának igényeit, törekvéseit megértve és mintegy előre látva azt, hogy azok az előadottakra hogyan reagálnak, az e téren várható ellenérveknek előre is megfeleljen.

Ezzel kapcsolatban figyelemmel kell lennie a tanács többi tagjának felfogó- és befogadóképességére is. Az előadottak érthetőségének követelményei a világosság, egyértelműség, életközelség. A közlési folyamatot természetesen nagyban befolyásolják az elnök személyi adottságai, személyes magatartása is.[24] Azokban az eljárásokban, ahol a tárgyalás anyagának ismertetését, összefoglalását nem feltétlenül az elnök, hanem pl. az előadó bíró végzi,[25] mindezek a megállapítások az előadóra vonatkoznak. Az elnöknek a tanácskozást vezető, irányító szerepe stb. természetesen ezekben az eljárásokban is változatlanul fennmarad s az ezzel kapcsolatos feladatok maradéktalan ellátása ugyanolyan rátermettséget, képességeket igényel, mint a jó tárgyalásvezetés.

Az elnöki összefoglaló hatékonyságát, eredményességét befolyásoló tényezők közül elsősorban azt a lehetőséget kell megemlíteni, hogy az előadó ki tudja-e magát pontosan, szabatosan, érthetően fejezni s ezzel kizárni azt, hogy esetleg egy félreértési folyamat vegye kezdetét. Az eredményességet befolyásoló további tényező a tanács többi tagjának befogadóképessége, akarata, bizonyos kérdésekben már kialakult véleménye, beállítottsága.[26] A tanácstag saját álláspontjának közlését — amelynek eredményessége szintén függ attól is, hogy az illető mennyire meggyőzően tudja saját véleményét kifejezni — illetőleg a mások által közölt álláspontra való reagálást a személyes igények, a korábbi tapasztalatok, továbbá az affektív és fiziológiai jelenségek is befolyásolhatják. Igen gyakori jelenség, hogy a tanács tagja — esetleg csupán szubjektív okokból (pl. a saját álláspont feladását kísérő, bizonyos fokú szégyenérzet stb. elkerülése végett) ragaszkodik saját elsődleges észlelése, benyomásai alapján kialakított álláspontjához s annak ellenére, hogy ez nem szükségszerű, minden további információt úgy törekszik értelmezni, hogy az a saját álláspontot támassza alá.[27]

A tanácskozás második szakasza az előzőleg kölcsönösen megismert álláspontok közötti eltérések, különbségek feloldása, az álláspontok közelebb hozása, egyeztetése a közös vélemény kialakítása céljából, esetleg mindezekkel kapcsolatban a tanácson belül lefolytatott vita. A tanácskozás sajátossága tehát mindenekelőtt az, hogy — amennyiben az első közlések alapján nem alakul ki egységes álláspont — a tanács tagjai az eredetileg elfoglalt álláspontjaikat megkísérlik egyeztetni. Ennek során megfelelő érvelésekkel késztetik egymást kölcsönösen az eredetileg elfoglalt álláspont kiegészítésére, módosítására vagy éppen megváltoztatására. A szocialista országokban a tanácskozás kerete az elnök összefoglalója, amely egyben kijelöli azokat a kérdéseket is, amelyekben a népi ülnököknek állást kell foglalni. Lényeges feladat a tanácskozás során, hogy a saját álláspont ne merüljön ki a mások álláspontjának egyszerű tagadásában, illetőleg teljes vagy részleges cáfolásában, hanem az érvelésnek ugyanakkor a másik állásponttal szembenálló, illetőleg azt módosító, kiegészítő, saját megoldási javaslatot, tervezetet is kell tartalmaznia.

A vélemények kicserélésének, a vitának a célja elsősorban az, hogy az előadottakkal ellentétes álláspont kifejtése, illetőleg az ellentétes állásponttal szemben a saját álláspont megvédése kétségtelenül új meg új szempontokat vessen fel, a szembenálló álláspontokat kiélezze, hibáikat feltárja, többoldalú vizsgálat, érvelés szükségességét tegye szükségessé s mindezzel — ha ennek helye lehet — a saját álláspontot erősítse, illetőleg ellenkező esetben annak feladására késztesse. A szembenálló álláspontok egymásrahatása ilyen módon a mindenoldalú elemzést, érvelést teszi szükségessé.[28]

A viták lefolyásánál a személyiség is szerepet játszik. Az ilyen jellegű adottságok közül a beszédképességek, a pszichikai tempó, a reakciógyorsaság, a helytelen beállítás megváltoztatásának képessége és mindenekelőtt a logikai és jogi érvek felvetésével, kifejtésével stb. kapcsolatos készségek emelhetők ki. Ez utóbbiak

[24] A személyi tényezők hatásával kapcsolatban l. az 5. sz. jegyzetben foglalt utalást.

[25] Így pl. a *román* eljárásban, amikor az első fokon eljáró megyei bíróság súlyosabb ügyeket tárgyal (1968. évi 58. sz. tv. 27. §), a *lengyel* eljárásban a Bp. 96. cikk 2. §-ban írt eset stb.

[26] A vélemény: sajátos, konkrét, nyilvánvaló állásfoglalás meghatározott kérdéssel kapcsolatban. A beállítottság: az egyes, általános, latens tulajdonságok, készségek stb. hatására kialakult magatartás, amely az egyes szituációkat meghatározott módon észleli és azokra ugyanilyen módon reagál. A beállítottság sokszor bizonyos tárgyra, személyre, csoportra irányul (pl. orvos-, gépkocsivezető-ellenes, egyes nyugati országokban: munkás-ellenes stb.). Ugyanazon vélemény mögött lehetnek különböző beállítottságok és megfordítva, ugyanazok a beállítottságok különféle véleményekben nyilvánulhatnak meg. Amíg tehát a vélemény nyilvánvaló, megfigyelhető, addig a beállítottság mint egy potenciális magatartás alapja, erősebben kapcsolódik a személyiséghez. Néhány megfigyelést tesz mindezzel kapcsolatban Weimar 1969. 206. old.

[27] Mindezekre néhány további megjegyzést közöl Weimar 1969. 204—205. old.

[28] A tanácskozás során ennek következtében kialakuló helyzetről, az egyes tanácsi tagoknak ezzel kapcsolatban kialakuló álláspontjáról és az ellentétes álláspontok egymásrahatásáról néhány további megállapítást közöl Weimar (1969. 208—10. old.), elsősorban a pszichológiai és a szociálpszichológiai irodalomból vett eredmények felsorakoztatásával, kevés jogi vonatkoztatással.

annyival is inkább fontosak, mert a továbbiak során, az ítéleti döntések megalapozásánál, indokolásánál elsősorban azok az érvek, indokok kerülnek előtérbe, amelyeket a tanácskozás során vetettek fel és fejtettek ki, és a közös vélemény kialakításának alapjául szolgálnak. A tanácskozás során is érvényesülő további személyi adottságokat, amint erre már fentebb utaltunk, nem vizsgálhatjuk. Külön ki kell emelni azonban azt a jelenséget, hogy a gyakorlatban előfordulhat, hogy az idősebb, tekintélyesebb vagy csupán az erősebb akaratú tanácstag véleményét befolyásolással igyekszik a tanács többi tagjánál érvényesíteni. A befolyásolás mint szuggesztív, pszichikus ráhatás különféle személyes okok (lelki alkat, személyes presztízs-kérdés, beállítottság stb.) következménye és egyaránt történhetik logikai, jogi érvekkel vagy csupán a saját álláspont szenvedélyesebb, a személyes meggyőzést célzó képviseletével. Hatása végeredményben az ilyeneknek befogadására való személyes hajlamtól függ. A tanácskozás lefolytatásának számos további részletkérdését mellőzve, a gondolatsort azzal a megállapítással zárjuk, hogy a tanácskozás eredményének kialakítását célzó törekvésekben általában kétféle szélső tendencia ismerhető fel: a saját állásponthoz való túlságos ragaszkodás, vagy a saját álláspontnak túlságosan hamar történt feladása, a nem minden esetben indokolt azonosulás a többség véleményével. Mindkét törekvés akadálya lehet a helyes döntés kialakításának.

Amennyiben a véleménycsere útján különböző okokból nem sikerül a közös döntés kialakítása, úgy a további tanácskozásnak nincs helye. A tanácskozás feladata most már csupán az ellentétes álláspontok tisztázása abban a vonatkozásban, hogy azokat szavazás alá lehessen bocsátani.[29] Az egyéni álláspontokat — amint erre még visszatérünk — szavazás útján rögzítik s a közös döntés most már nem a közös meggyőződés kialakításával, hanem a számszerű többség döntése: a szavazás eredménye alapján jön létre.

Ami a tanácskozás lefolytatásának tételesjogi szabályait illeti, a szocialista országok között ebben a vonatkozásban elég nagy az eltérés. Hazai vonatkozásban pl. a tanácskozás során megvitatandó kérdések sorrendjére vonatkozóan semmiféle szabály nincs,[30] a tanácskozás lefolytatására is alig van rendelkezés.[31] Más országokban a határozathozatalra vonatkozó általános és előbb felhívott szabályok mellett egészen részletes rendelkezéseket találunk pl. a tanácskozandó kérdéseket, illetőleg azok megvitatásának sorrendjét,[32] a tanácskozás során kialakuló és szavazásra felteendő kérdések megszövegezését,[33] véleménynyilvánítás kötelező jellegét,[34] az elnök véleménynyilvánításának sorrendjét[35] stb. illetően.

A tételesjogi szabályozással kapcsolatban itt meg kell állapítani, hogy bármennyire is célszerű a tanácskozás kötetlen formája, bizonyos fokú szabályozás, pl. a kötelezően megtanácskozandó kérdések előírása, azok megvitatásának sorrendje, pl. az ítélethozatal logikájának megfelelő sorrendben (tényállásmegállapítás → bűnösség megállapítása → minősítés → szankciók → további részletkérdések), a bonyolultabb ügyekben a kérdéskörök elhatárolása, a véleménynyilvánítási kötelezettség, az elnöki feladatkör megvonása stb. tekintetében feltétlenül jobban biztosítja azt, hogy a tanács tagjai az egész ügyet részleteiben és összefüggéseiben is áttekinthessék, önállóan kialakított véleményeiket, befolyásmentesen kifejthessék és egymással kicserélhessék. A legfontosabb kérdéseknek a szükséges jogszabályi szinten történt rendezése a legjobban biztosítaná azt, hogy az eljárásnak ebben a szakaszában kizárja minden olyan tényező érvényesülését, amelyek konkrét bírói döntés valóban kollektív jellegének kialakításától idegenek. Mindez a részletesebb szabályozás szükségességét bizonyítja.

4. A szavazás lefolytatása

A szavazás az ítéleti döntést megelőző folyamatban az utolsó aktus. Pszichológiailag a szavazás akaratelhatározást, illetőleg akaratelhatározásnak megfelelő cselekvést jelent, amely ebben a vonatkozásban a kérdésben elfoglalt saját végső álláspontnak a szavazás során — a tanács kebelében történt — közlésével valósul meg. A szavazás alapvető és minden szocialista eljárásban tételesjogilag is lefektetett alapelve, hogy a bírói tanács tagjai egyenjogúak, minden tagnak csupán egy szavazata van. A tanács elnöke csupán primus inter pares: vezeti a tanácskozást és a szavazást, de véleménye nem-

[29] Külön rendelkezést tartalmaz ebben a vonatkozásban az OSZFSZK Bp. 306. § 1. bek., amely szerint valamennyi kérdést olyan formában kell feltenni, hogy arra igenlő vagy tagadó választ lehessen adni. A rendelkezés — legalább ügyviteli szinten — hazai vonatkozásban nálunk is javasolható.

[30] A Be-ben erre vonatkozóan nincs szabály, az 1954. évi BÜSZ (46. § 1. bek.) az elkülöníthető kérdések vonatkozásában példálózó felsorolást tartalmazott (bűnösség, minősítés, büntetési tétel). A felsorolás az 1962. évi BÜSZ-ből kimaradt.

[31] Hatályos szabály ma is, hogy szükség esetén az ügyet az egyes kérdések szerint kell elkülöníteni és minden kérdésben külön kell tanácskozni (1962. évi BÜSZ 41. § 2. bek.).

[32] Pl. az OSZFSZK Bp. 306. §-a kimondja, hogy a tanácskozás során a tanács elnöke a megvitatandó kérdéseket — amelyeket a Bp. 303. § részletez — az ugyanabban a szakaszban meghatározott sorrendben kell feltenni. Az irodalomban l. erre Sztrogovics 1970. 335.

[33] Tanácskozási sorrendet (ténykérdés-jogkérdés-bűnösség-büntetés — egyéb kérdések) ír elő a *román* Bp. 343. § 1—3. bek. Az OSZFSZK Bp. 306. § kimondja, hogy a kérdéseket olyan formában kell feltenni, hogy azokra igenlő vagy tagadó formában lehessen válaszolni.

[34] Pl. a *román* Bp. 343. § utolsó bek.

[35] Pl. a *román* Bp. 343. §-a kimondja, hogy az elnök utoljára mondja el véleményét.

csak hogy nem döntő, de nem is befolyásolhatja a tanács tagjainak véleményét.[36]

A tanácsi — kollektív — döntések kialakulásánál igen gyakran előforduló jelenség, hogy a tanács tagjainak véleménye — az előbb vázolt okok miatt —eltérő. A végső eredmény azonban csak egyetlen, közösen kialakított vélemény lehet, amelynek akkor is létre kell jönnie, ha a tanács tagjainak egyéni véleményei eredetileg egymástól eltérnek. A bírói kollektív döntés kialakulási folyamatában — a más feladatkörű, testületi, kollegiális szervek döntési módszereihez hasonlóan — a történeti fejlődést az egyhangúsági vagy a többségi elv érvényrejuttatása iránti törekvések jellemzik.

A mai gyakorlatban érvényesülő többségi elv történetileg fiatalabb, mint ellentéte, az egyhangúsági elv. Az egyhangúsági elv alapja az az elgondolás, hogy csupán egyetlen döntés lehet a helyes és ennek a legfőbb biztosítéka, ha a döntést a többség alakítja ki. A döntést az egyhangúsági elvet követő rendszerekben nem szavazás útján hozzák létre, hanem a tanácskozás mindaddig folyik, amíg a kisebbség nem csatlakozik a többseg véleményéhez. Az elv általában az alacsonyabb kultúrfokon élő népek, kisebb létszámú kollegiális testületeiben érvényesült.[37]

A többségi elv eredetileg a tanácson belüli és az előbbiek szerint gyakorolt tényleges befolyásolásnak jogi kényszerré való átalakítása. Nagyobb létszámú döntési testületben egyhangú határozat gyakorlatilag alig érhető el. Mennél számosabb valamely testület, annál kevésbé valószínű, hogy tagjai a részleteket illetően is egyhangú határozatra jussanak. A tanácsi bíróságok hatáskörébe rendszerint a bonyolult, nehezebben áttekinthető ügyek tartoznak. Ezeknél a véleménykülönbségek alig zárhatók ki, bizonyos esetekben pedig éppen kívánatos, hogy a döntési folyamat során különféle vélemények alakuljanak ki, mert a kérdések sokoldalú és mindenesetre több szempontból történt kivizsgálását teszik szükségessé. Az egyhangúság követelménye itt az egyes tagok vétójogát jelentené és ahhoz a nemkívánatos helyzethez vezetne, hogy egyetlen tag az egész tanácsot befolyásolhatná, illetőleg annak munkáját akadályozhatná. A többségi elv alapján a tanácsban kialakult számszerű többség akaratát a törvény juttatja érvényre.

A szavazás lefolytatásával kapcsolatos és az egyes országok szerint váltakozó mértékű részletességű szabályok elsődleges célja az, hogy az eljárásnak ebben a döntő szakaszában is megakadályozzák a tanácson belüli — esetleg öntudatlan, illetlőeg nem szándékos — befolyásolást. A tételesjogi szabályokkal kapcsolatban általában előre kell bocsátani, hogy a hazai tételesjogi anyag rendkívül szegényes, a bírói gyakorlatból ezzel kapcsolatosan közzétett döntést nem ismerünk. A külföldi nyilvános anyag szintén nem rendezi kimerítően a kérdést, a hazainál azonban minden esetre részletesebb szabályokat tartalmaz. Ezek áttekintése során számos olyan megoldást ismerünk meg, amelyeknek de lege ferenda szempontból való megfontolása, illetőleg alkalmazása feltétlenül tökéletesebbé tenné eljárásunkban ezt a szakaszt.

A szocialista országokban a szavazásra vonatkozó tételesjogi szabályok egybehangzóan kimondják, hogy a bírói tanács szavazattöbbséggel határoz.[38] Kivétel ebben a vonatkozásban a német eljárás,[39] továbbá — sajátos szervezeti megoldása miatt egyes esetekben — a román eljárás, ahol a két tagban eljáró tanácsnál az egyhangúság kötelező.[40]

A szavazással kapcsolatos tételesjogi rendelkezések közül ki kell emelni azokat, amelyek a tanács tagjainak szavazási kötelezettségét írják elő.[41] A rendelkezés — mint a döntési kötelezettség tudata — jelentős mértékben befolyásolja a bírói tanács tagjainak jogtudatát. Az idevágó rendelkezések közül ki kell még emelni azokat, amelyek — logikusan — felmentik a további, a büntetéskiszabással kapcsolatos kérdéseket illetően a szavazási kötelezettség alól azt a bírót, aki a vádlott felmentésére szavazott.[42] Szavazatát ilyenkor a favor defensionis elvének

[36] Kivételes esetektől (pl. *német* Bp. 108. § 2. bek.) eltekintve, ahol az elnök szavazata dönt. A nyugati irodalomban Weimar (1969. 198. old.) azonban rámutat arra, hogy a „rangviszonyokat" itt is alig lehet figyelmen kívül hagyni.

[37] A szavazás elvi alapjaira a szovjet irodalomban legújabban l. Sztrogovics 1970. 335. s köv. old. Az egyhangúság elvének történeti fejlődésére, néhány — részben átvett — történeti adattal a nyugati irodalomban Weimar 1969. 197—198. old.

[38] Azt a szabályt, hogy a bíróság határozatait szavazattöbbséggel hozza, tételesen is kimondja a Be. (93. § 1. bek.) a *csehszlovák* (Bp. 127. § 2. bek.), a *jugoszláv* (110. § 1. bek.), a *lengyel* (98. cikk 1. bek.), az OSZFSZK (36. § 2. bek.) és a *román* (Bp. 308. § 2. bek.) stb.

[39] A *német* Bp. szerint minden kérdésben az egyszerű szavazattöbbség dönt. Itt is előfordulhat az az eset, hogy szavazategyenlőség alakul ki, akkor az elnök szavazata dönt (180. § 2. bek.).

[40] A *román* Bp. szerint, ha a bírói tanács két bíróból áll és egyhangú vélemény nem alakul ki, az ügyet kiegészített háromtagú tanács tárgyalja (308. § utolsó bek.), illetőleg a bírói szervezetről szóló 1968. évi 58. sz. törvény 16. §-a). Ekkor már a szavazattöbbség dönt.

[41] A kötelező szavazást írja elő a *jugoszláv* (110. §), a *csehszlovák* (127. § 3. bek.), a *német* (180. §), a *román* (343. § 4. bek.), az OSZFSZK Bp. (306. § 2. bek.), az irodalomban l. erre még Sztrogovics (1970. 335. old.).

[42] A *csehszlovák* Bp. szerint a tanácstagnak szavaznia kell, meg akkor is, ha valamelyik megelőző kérdésben le is szavazták. De a büntetésre vonatkozó szavazás folyamán azok, akik a vád alóli felmentésért szavaztak, a szavazástól tartózkodhatnak, ezek szavazatait a vádlott számára legkedvezőbb szavazathoz számítják (127. § 3. bek.). A *jugoszláv* Bp. szerint a tanács tagjai nem tagadhatják meg azt, hogy az elnök által feltett kérdések felett szavazzanak. Azonban a tanácsnak az a tagja, aki felmentésre szavazott, nem kötelezhető arra, hogy a büntetés kérdésében szavazzon. Ha az illető nem szavaz, úgy kell tekinteni, hogy a vádlottra legkedvezőbb szavazathoz csatlakozott (110. § 4. bek.). Ugyanígy a *lengyel* Bp. 99. cikke.

megfelelően, egyes esetekben a vádlottra legkedvezőbb szavazatokhoz kell hozzászámolni. Az ezzel ellentétes rendelkezés[43] nézetünk szerint nincs összhangban a bírói függetlenséggel.

A szavazás előkészítésére vonatkozó rendelkezések közül de lege ferenda ajánlható annak a rendelkezésnek a figyelembe vétele, hogy a kérdéseket úgy kell szavazásra feltenni, hogy azokra igennel vagy nemmel lehessen szavazni.[44]

A bíróság tagjainak egymásra gyakorolt befolyását, mint pszichikus hatást igyekeznek megelőzni azok a rendelkezések, amelyek a szavazás sorrendjét állapítják meg. Az általános és minden szocialista eljárásban egységes szabály mellett, hogy ti. a fiatalabb bíró az idősebb előtt, a népi ülnök a hivatásos bíró előtt szavaz és hogy az elnök utoljára szavaz,[45] néhány szocialista eljárásban további rendelkezéseket is találunk.[46]

A szavazásra bocsátott kérdések sorrendjét illetően — utalva a tanácskozás és a szavazás közös kérdéseire vonatkozóan már kifejtettekre is — néhány sajátos, célszerű és de lege ferenda nálunk is ajánlható rendelkezést kell megemlíteni. Különösen fontos ez a bonyolultabb ügyekben (több bűncselekményes ügyek, társtettességi viszonyok stb.), ahol az áttekintést a szavazatok során is biztosítani kell.[47] Több eljárásban kifejezetten is kimondott szabály, hogy minden kérdésben külön kell szavazni.[48]

Az egyes szocialista országokban különböző szintű szabályok vannak hatályban arra az esetre, ha a szavazás eredménye nem hoz döntést. Ez akkor fordulhat elő, ha kettőnél több vélemény alakul ki a szavazás során, és így egyik sem érte el a szavazattöbbséget. Egyes eljárásokban eltérő szövegezéssel, de lényegében azonos elgondolás alapján — mindig az in dubio pro reo elv figyelembevételével — ezekben az esetekben mechanikusan alakul ki a végső döntés, amely így sokszor számtani középarányos is lehet.[49] A különvélemény fenntartása a tételesjogi szabályozás szerint ebben az esetben is rendszerint lehetséges. Arra is ismerünk példát, hogy — tételesjogi szabály nemlétében — a megoldást, az enyhébb ítéleti állásponthoz való kötelező csatlakozást az irodalom javasolja.[50]

5. *A különvélemény*

A bírói tanács döntésével, mint kollektív döntéssel kapcsolatban az egyéni meggyőződést védik azok az eljárásjogi szabályok, amelyek ér-

---

[43] A *német* Bp. szerint a bíró nem tagadhatja meg valamely kérdésben a szavazást amiatt, hogy egy megelőző kérdésben véleményével kisebbségben maradt (108. § 4. bek.).

[44] Ilyen rendelkezést tartalmaz pl. az OSZFSZK Bp. 306. § 1. bek.

[45] A *hazai* szabályok szerint a fiatalabb — a katonai eljárásban a rangban fiatalabb (Be. 93. § 2. bek., BÜSZ 41. § 2. bek., illetőleg Be. 347. § 2. bek.) — az idősebb előtt szavaz.

[46] A *csehszlovák* Bp. szerint a bírói funkciót foglalkozás mellett ellátó bírák a többi bíró előtt, a fiatalabb bírák az idősebbek, a katonai bíróságokon és a Legf. Bir. katonai tanácsában az alacsonyabb rendfokozatú bírák a magasabb rendfokozatúak előtt szavaznak. Az elnök utoljára szavaz (127. § 4. bek.). A *lengyel* Bp. szerint az elnök gyűjti össze a szavazatokat, először az ülnököktől, életkoruk szerint, azután a szakbíráktól rangidősségük szerint, végül pedig utolsónak maga szavaz. Ha van előadó, ő szavaz elsőnek (96. cikk 2. §). A *német* Bp. szerint a bírák életkor szerint szavaznak, a fiatalabb az öregebb előtt, a népi ülnökök a hivatásos bírák előtt szavaznak. Az elnök utoljára szavaz (181. §). Az OSZFSZK Bp-ben ilyen sorrendi szabály nincsen, a törvény csak azt írja elő (306. § 2. bek. utolsó ford.), hogy a tanács elnöke utoljára szavaz. Az irodalomban kiemeli Sztrogovics (1970. 335.), hogy a szavazási sorrend biztosítja a népi ülnökök önállóságát és közreműködésük hatékonyságát, éppen ezért a szavazásra vonatkozó rendelkezések pontos megtartása rendkívül fontos.

[47] Különösen részletes ebben a vonatkozásban a *jugoszláv* Bp. A fő kérdéssel kapcsolatban a határozathozatal során először afelett kell szavazni, hogy a vádlott elkövette-e a bűncselekményt, és hogy büntetőjogilag felelős-e ezért? Ezt követően kell határozni a büntetés, a biztonsági intézkedés, a bűnügyi költségek, a polgári jogi igény és más, olyan kérdések felett, amelyekben a bíróságnak döntenie kell (111. § 2. bek.). Ha ugyanazt a terheltet több bűncselekmény elkövetésével vádolják, először büntetőjogi felelősségéről és az egyes bűncselekmények miatt járó büntetésről szavaznak, ezt követőleg szavaznak az összes bűncselekmények miatt a Btk. 46. §-ának megfelelő halmazati büntetés kiszabása tárgyában (111. § 3. bek.). A *lengyel* Bp. szerint a szavazás külön történik a bűnösségre és a cselekmény jogi minősítésére, külön a büntetésre és külön egyéb kérdésekre vonatkozóan (97. cikk). Az OSZFSZK szerint a tanács elnöke a szavazásra bocsátandó kérdéseket a Bp. 303. §-ában megállapított sorrendben teszi fel (306. §). A bonyolultabb ügyekre itt is külön szabály van (303. § két utolsó bek.).

[48] A szavazással kapcsolatban nálunk tételesjogi szabály, hogy szükség esetén minden kérdésben külön kell szavazni (BÜSZ 41. § 1. bek.). Ugyanígy az OSZFSZK Bp. 303. § két utolsó bek. A *német* Bp. szerint minden döntés felett külön kell szavazni (178. § 2. bek.).

[49] Hazai vonatkozásban az 1962. évi BÜSZ szerint (41. § 2. bek 2. ford.), ha valamely kérdésben nem sikerült szavazattöbbséget kialakítani, a terheltre legkedvezőbb szavazatot az ahhoz legközelebb álló, kevésbé kedvező szavazathoz kell hozzászámítani (pl. a büntetés mértékét illetően). A *csehszlovák* Bp. szerint, ha szavazattöbbséget nem lehet elérni, a vádlott részére kedvezőbb szavazatokat az azok után következő kedvezőbb szavazatokhoz számítják mindaddig, amíg a többséget el nem érik. Ha kétes, hogy a vádlott számára melyik szavazat kedvezőbb, arról szavazással határoznak (127. § 2. bek.). A *jugoszláv* Bp. szerint, ha valamely kérdésben a szavazatok oly módon oszlanak meg, hogy egyik sem éri el a szükséges többséget, a kérdéseket részletezve kell újból feltenni és azokra újból kell szavazni. Ha így nem jön létre többség, a döntéshez szükséges többséget úgy kell kialakítani, hogy a vádlottra legkedvezőbb szavazatokat hozzá kell adni azokhoz a szavazatokhoz, amelyek a vádlottra kevésbé kedvezőtlenek (110. § 3. bek.). A *lengyel* Bp. szerint, ha a vélemények annyira megoszlanak, hogy egyik vélemény sem szerez többséget, a vádlott számára legkedvezőbb véleményt összevonják a hozzá legközelebb álló véleménnyel egészen addig, amíg többséget nyer (98. cikk, 2. §). A *román* Bp. szerint, ha a tanácskozás során kettőnél több vélemény alakul ki, az a bíró, aki a legszigorúbb álláspontot foglalja el, köteles a véleményéhez legközelebb álló véleményhez csatlakozni. (308. § 3. bek.).

[50] A *szovjet* irodalom szerint, ha nem alakul ki a szavazás során szavazattöbbség, a legszélső álláspon-

telmében az a bíró, akinek véleményét a szavazás során nem fogadták el, álláspontját a szavazás eredménye ellenére is továbbra fenntarthatja, az ún. különvélemény formájában. A kollektív jelleg ugyanis nem „személyteleníti" a bírót és nem zárja ki a bíró egyéni felelősségét sem a hozott ítélettel kapcsolatban.[51] Ha tehát a bíró nem ért egyet az általa kötelezőleg aláírt ítélettel, jogosult különvéleményt bejelenteni. A hazai szabályozás is — különösebb részletszabályok nélkül — jogosultságot biztosít erre a bírónak.[52] A külföldi tételesjogi anyagban ennél lényegesebben több részletszabály van a különvéleménnyel kapcsolatban. A bírónak a különvélemény bejelentéséhez való jogát — amellett, hogy egyes eljárásokban kifejezett rendelkezés van arra vonatkozóan is, hogy az ítéletet köteles aláírni az a bíró is, aki különvéleményt jelentett be[53] — minden szocialista eljárás kimondja.[54] A különvélemény nem csupán a rendelkező résszel, hanem az indokolással kapcsolatban is bejelenthető.[55] Külön rendelkezéseket ismerünk a különvélemény indokolásával kapcsolatban is, amely általában csak az illető bíró jogosultsága, egyes eljárásokban azonban kötelező is.[56]

A különvélemény nyomán csupán „befelé", a további eljárás (a másodfokú vagy a törvényességi óvás alapján indított eljárás) tájékoztatására szolgál, mert a nyilvánosság számára, kifelé, a kihirdetett ítélet, mint egyhangú döntés jelentkezik, s a különvélemény jelentkezéséről csak a perorvoslat esetén és akkor is csupán a felettes bíróságok szereznek tudomást.[57] Ugyanez vonatkozik a különvélemény tartalmára is, minthogy az ítéleti indokolásnak azt a folyamatot kell csupán bemutatnia, ahogyan a nyilvánosságra hozott döntés kialakult és abban csupán a többség véleményének megfelelő álláspontot kell feltüntetni és kifejteni.

A különvéleménynek ilyen módon való kezelése a nyilvánosság követelményének megtörését jelenti. A megoldás hivatalos indokolása az, hogy az így okozott hátrány még mindig kisebb, mint annak nyilvánosságrahozatala, hogy a bírói döntés nem egységes. A megoldás egyébként nézetünk szerint is jogosan bírálható, mert ellentétben áll a nyilvánosság követelményével.[58] A különvélemény tartalmának megismerésével kapcsolatos helyzeten mindenesetre javítana az a de lege ferenda is javasolható megoldás, hogy ha az eljáró bíróság tagjai közül valaki különvéleményt jelentett be, az ügyet az ítéletnek jogerőre emelkedése esetében hivatalból kötelező felterjeszteni a felettes bírósághoz, a törvényességi óvás jogának gyakorolhatása végett.[59]

Nagy Lajos

Irodalom:

Gyakrabban idézett munkák: Sztrogovics, M. Sz.: Kursz szovetszkogo ugolovnogo proceszsza. Moszkva, Izdat. „Nauka" Tom. 1. 1968. 469 p., Tom. 2. 1970. 515 p.

Teorija dokazatelsztv v szovetszkom ugolovnom proceszsze. Moszkva, Izdat. „Juridicseszkaja Literatura", Csaszt obscsaja. 1966. 583 p., Csaszt oszobennaja. 1967. 414 p.

Weimar, Robert: Psychologische Strukturen richterlichen Entscheidung. Basel—Stuttgart, Helbig u. Lichterhahn, 1969. 219 p.

tot a hozzá legközelebb állóhoz, annak a bírónak a szavazatát, aki felmentés mellett szavazott a legenyhébb büntetés melletti szavazathoz kell számítani. Sztrogovics 1970. 337—338. old.

[51] Teorija dokazatelsztv 1966. 551. old.

[52] Be. 93. § 1. bek. Az 1962. évi BÜSZ szerint, ha a bíróság határozata nem egyhangú, a tanácskozásról külön jegyzőkönyvet kell készíteni, a különvéleményt bejelentő tanácstag álláspontját s jegyzőkönyvbe mondhatja, vagy azt írásban csatolja a jegyzőkönyvhöz.

[53] A *lengyel* Bp. szerint a határozatot az eljáró bíróság valamennyi tagja, s így az a bíró is köteles aláírni, akit leszavaztak (100. cikk). A *szovjet* irodalomban a kötelező aláírás és a különvélemény írásbafoglalásának összefüggéseire Sztrogovics 1970. 336. old.

[54] A *lengyel* Bp. (101. cikk 1. bek.), a *német* (108. §), az OSZFSZK (307. §), a *román* Bp. (308. §).

[55] A *lengyel* Bp. szerint a különvélemény vonatkozhat a határozat indokolására is. Ezt a körülményt az indokolás aláírásakor kell feltüntetni (101. cikk 2. bek.).

[56] Kötelező a különvélemény indokolása a *román* Bp. szerint (308. § 4. bek.). A *lengyel* Bp. szerint különvélemény bejelentése esetén hivatalból el kell készíteni az ítélet indokolását, s a különvéleményt bejelentő köteles a maga indokolását elkészíteni (101. cikk 3. bek.).

[57] Rendkívül szabatos ebben a vonatkozásban a BÜSZ (41. § 5. bek.), amely szerint a tanácskozási jegyzőkönyvet és a különvéleményt csak a perorvoslat tárgyában eljáró bíróság, a törvényességi óvás emelésére, illetőleg elbírálására jogosult szerv és — fegyelmi eljárás esetén — a fegyelmi hatóság tekintheti meg.

[58] A szovjet irodalomban Sztrogovics (1970. 336—337. old.) teljesen elfogadhatatlannak tartja azt a felfogást, hogy a különvéleményt zárt borítékban kell az iratokhoz csatolni és arról a felek nem szerezhetnek tudomást, mert — szerinte — „zárt borítékok" nem lehetnek a büntetőperben s a felettes bíróságok sem fogadhatnak el döntésük alapjául olyan érvet, amelyet a különvélemény tartalmaz, de amelyet a felek nem ismernek. Sztrogovics álláspontja szerint a törvény helyes értelme az, hogy az ítélet meghozatala után minden olyan személy, akit a törvény feljogosít arra, hogy az ügyben lefolytatott eljárást megismerje, megismerheti a különvélemény tartalmát is. Sztrogovics egyébként (1970. 337. old. 11. sz. jegyzet) konkrét példát hoz fel a szovjet bírói gyakorlatból arra, hogy a törvényesség érdekében a tanácskozási „titok" feltárását — adott esetben azt, hogy az egyik népi ülnök felmentésre szavazott, a másik ellenezte a vádlott bűnösségének megállapítását, a kihirdetett ítélet egyedül a tanács elnökének bűnösséget megállapító véleményét fejezte ki — a felettes bíróság is elrendelheti.

[59] Ilyen rendelkezések vannak egyes *szovjet* eljárásokban *(bjelorusz, ukrán, üzbég* Bp.). Vö. Sztrogovics 1970. 336. old.

A Legfelsőbb Bíróság XXXI. számú polgári elvi döntése és néhány kérdés a kellékszavatossági jog érvényesítéséről, valamint a hibás teljesítéssel okozott kárról

I.

A Ptk. a szavatossági igények érvényesítését határidőhöz köti. A határidő számítása szempontjából különbséget tesz nyílt és rejtett hiba között aszerint, hogy a hiba felismerhető-e vagy csak a használat közben tűnik ki. Ha a hiba felismerhető a szolgáltatás megvizsgálásától számított 8 napon belül, ha a hiba rejtett, a felfedezéstől számított 8 napon belül (szubjektív határidő Ptk. 306. § (1) és (2) bek.) kell a jogosultnak a szavatossági jog érvényesítéséhez szükséges nyilatkozatát megtenni.

A Ptk. a perlésre külön határidőt állapít meg, amely a kifogásoláshoz igazodik. A szavatossági jogokat a nyilatkozat megtételétől számított 6 hónapon belül kell keresettel érvényesíteni (objektív határidő Ptk. 306. § (3) bek.).

A törvény tehát a nyílt és a rejtett hiba megkülönböztetésével a szavatossági jogok érvényesítésére a két határidős megoldást választotta. Ennek megfelelően a jogosultnak nyílt hiba esetén 8 nap + 6 hónap, rejtett hiba esetén a megvizsgáláshoz szükséges idő végétől számított 6 hónap + 6 hónap áll rendelkezésre jogai érvényesítéséhez.

Bármelyik határidő elmulasztása jogvesztéssel jár.

A törvénynek a szavatossággal kapcsolatos rendelkezései eléggé szűkszavúak, tartalmuk nem volt elég világos, ezért a gyakorlatban sok vitára adtak alkalmat. Bizonytalan volt, hogy: *1.* Rejtett hiba esetén a szavatossági jogot érvényesítő nyilatkozat megtételére megszabott 6 hónapos határidőt melyik időponttól kell számítani. *2.* A rövid jogvesztő határidők merevségét fel kellett oldani. *3.* Választ kellett adni arra a kérdésre, hogy mit kell tartalmaznia a szavatossági igény bejelentésére szolgáló nyilatkozatnak. *4.* A felek tárgyalása, megegyezése mennyiben befolyásolja az objektív határidőt. *5.* A hibás dolog kijavítása, kicserélése esetén hogyan alakul a szavatossági határidő. *6.* Szavatossági igény érvényesítésénél a kártérítési igényt is érvényesítettnek kell-e tekinteni.

A Legfelsőbb Bíróság a XXXI. polgári elvi döntésével e kérdésekre adott egyértelmű, világos választ. Az elvi döntés igen nagy jelentőségét aláhúzza az, hogy olyan fontos kérdésben adott iránymutatást, mint a kellékszavatosság, és hogy olyan időben tette ezt, amikor az ország az új gazdaságirányítási rendszer megvalósításához kezdett.

Az új irányítási rendszer nemcsak a tervszerződések körét érinti, de nagymértékben hatással van a Ptk. egyes rendelkezéseire is. A szocialista szervek szerződéses kapcsolatai egyre nagyobb jelentőséget kapnak. Ahogy erősödik a vállalatok önállósága és szűkül a hatósági beavatkozás, úgy nő a polgári jogi kapcsolat jelentősége.

Közismert tétel, hogy a szerződésben részt vevő felek közül a megrendelőt, a vásárlót, a fogyasztás, míg a termelőt, az eladót a termelés hordozójának kell tekinteni. Mindkét oldalon nagyon fontos szocialista érdek jut kifejezésre.

A szocialista társadalomban a termelés célja a szükséglet kielégítése. A szerződésekben e fő gazdaságpolitikai célkitűzésnek kell érvényesülni. Ha a szerződést nem a Ptk. 277. § (1) bekezdésének megfelelő módon teljesítik, e nagyon fontos cél csorbát szenved. A szerződésnek a szükségletek kielégítésének előmozdításából jelentkező szerepe csak akkor valósul meg, ha a kötelezett a szolgáltatást pontosan a kikötött módon teljesíti. A szükségletet csak a minőségi hibáktól mentes áru tudja kielégíteni. A jó minőség biztosítása érdekében hozta meg a gazdasági bizottság 43/1967. (XI. 14.) GB számú határozatát, amelyből tárgyunk szempontjából a 3. pontot kívánom kiemelni, mely szerint „A megrendelő (vevő) jogi helyzetét erősíteni kell." Ezzel függ össze az a megállapítás is, hogy a megrendelő (vevő) belföldi gyártóval szemben ésszerű végső határidőig az általános kellékszavatossági időn túl is érvényesítheti a hibás teljesítésből eredő jogait, olyan hiba esetén, amely természeténél fogva a kellékszavatossági időn belül nem volt megállapítható." A GB határozat a minőség védelmével kapcsolatosan további fontos elveket is leszögezett.

1. A XXXI. sz. polgári elvi döntés a) pontja a Ptk. 306. § (2) bek.-ben meghatározott 6 hónapos szavatossági határidő kezdő időpontjára vonatkozóan megállapítja, hogy ha a szolgáltatott dolog hibája jellegénél vagy a szolgáltatás természeténél fogva csak hosszabb vizsgálat alapján ismerhető fel, a szavatossági jog érvényesítéséhez szükséges nyilatkozat megtételére meghatározott 6 hónapos határidőt — eltérő megállapodás hiányában — attól az időponttól kell számítani, amikor a hiba gondos vizsgálat mellett egyáltalán felfedezhetővé vált.

A Ptk. szavatossági szabályai szerint a szolgáltatás tárgyának a teljesítésekor, a dolog átadásakor kell hibátlannak lenni. Mind a szerződő felek egyéni érdeke, mind a társadalmi érdek azt kívánja, hogy a jogosult mielőbb meggyőződjön arról, hogy a teljesítés szerződésszerű volt-e, vagy sem, hogy a jogosult ne késlekedjék a szavatossági jogai érvényesítésével, nyomban lépjen fel a kötelezettel szemben és

ezáltal mindent tegyen meg a jogviszony mielőbbi rendezése érdekében. A késlekedés, az időmúlás nehezíti a helyzetet, esetleg súlyosbítja a hibát. Ezekre figyelemmel a törvény a szavatossági jogok érvényesítésére rövid határidőt szabott. Az ítélkezési gyakorlat az egyébként is rövid határidőket megszorítva értelmezte és ezzel sok esetben méltánytalanul elzárta a jogosultat szavatossági jogai érvényesítésétől.

Az elvi döntés kiemelte, hogy a vitás kérdés megoldása szempontjából a szolgáltatás megvizsgálásához szükséges időnek van döntő jelentősége, mert a törvény értelmében a megvizsgálás befejezésétől kell számítani a 6 hónapos szavatossági határidőt.

Mit értünk a megvizsgáláshoz szükséges idő alatt?

A Ptk. 283. §-ából folyik, hogy a jogosult a szolgáltatás tárgyát bizonyos idő alatt köteles megvizsgálni. A megvizsgálás tehát az átvétel leglényegesebb tevékenysége kell hogy legyen. Kétféle átvételt szoktak megkülönböztetni, egyszerű és érdemleges átvételt. Az egyszerű átvétellel kerül a dolog a jogosult birtokába, rendelkezése alá. Mivel a dolognak az átadáskor kell hibátlannak lennie, a jogosult megvizsgálási kötelezettsége is itt kezdődik.

A megvizsgálás időtartamát illetően általános mércét felállítani nem lehet. A hiányok megállapítása az esetek különleges körülményeihez képest hosszabb időt is igénybe vehet.

„Hogy a megvizsgáláshoz mennyi idő szükséges, a szolgáltatás jellegének, természetének és az összes körülményeknek a figyelembevételével kell meghatározni", mondja az elvi döntés indokolása. Más lesz a megvizsgáláshoz szükséges idő olyan esetben, amikor a hiba csak használat közben, egy bizonyos idő után ütközik ki, s a szokásos vizsgálattal nem lehetett felfedezni. Befolyásolja az időt az is, hogy a vizsgálat milyen tudományos, műszaki eszközöket igényel. Más lesz a megvizsgáláshoz szükséges idő egy egyszerű dolognál és más egy bonyolult műszaki berendezésnél.

A szavatossági igények érvényesítésére nyitva álló határidők

A Ptk. 306. § (2) bek. szerint rejtett hiba esetén a felfedezéstől számított 8 napon belül, de legkésőbb a szolgáltatás megvizsgálásától számított 6 hónapon belül kell a jogosultnak a nyilatkozatot megtenni. A törvény szerint a jogvesztő határidőket a megvizsgálástól kell számítani. Az ítélkezési gyakorlat a határidők kezdete szempontjából a megvizsgáláshoz szükséges időt azonosnak tekintette az egyszerű átvétel idejével, így a 8 napos szubjektív és a 6 hónapos objektív határidő folyása már az egyszerű átvétellel kezdetét vette.

Ennek következtében rejtett hiba esetén a jogosultnak csak 6 + 6 hónap állt rendelkezésére, hogy szavatossági jogait érvényesítse. Ezt a nézetet támasztotta alá a Ptk. miniszteri indokolása is, miszerint a jogosult szavatossági igényét rejtett hiba esetén „legfeljebb egy éven belül érvényesítheti". Az egy évet az egyszerű átvételtől számították, mert a megvizsgáláshoz szükséges időt egészen lerövidítették. E túlságosan merev jogszabály-értelmezés eredményeként, ha a hiba a 6 hónapos objektív határidőn túl jelentkezett, a jogosult szavatossági igényét már nem érvényesíthette. Ez a megoldás nem hatott eléggé a kötelezetti oldalon a termék minőségének fokozására, ugyanakkor a szigorú határidő következtében a jogosult, a fogyasztó már akkor elvesztette szavatossági jogait, amikor azok még meg sem nyíltak, ha a 6 hónapos objektív határidő a minőségi hiba felismerése előtt eltelt.

A XXXI. sz. polgári elvi döntés a) pontja értelmében a szavatossági jogokat érvényesítő nyilatkozat megtételére nyitva álló határidő a megvizsgáláshoz szükséges idő elteltével kezdődik akkor, amikor a hiba az átvételkor megkezdett gondos vizsgálat mellett egyáltalán felfedezhetővé vált. Mivel a megvizsgáláshoz szükséges idő függ a dolog természetétől, a hiba jellegétől és egyéb körülményektől, a megvizsgálás huzamosabb ideig is eltarthat.

A Ptk. 306. § (2) bek. tehát helyesen csak úgy értelmezhető, hogy *1.* ha a szolgáltatás hibája 6 hónapon belül nyilvánvalóvá válik, a hiba felismerésétől számított 8 napon belül köteles a jogosult jogvesztés terhe mellett az igényét érvényesíteni. *2.* Ha a hiba felismeréséhez hosszabb idő szükséges, a hiba felfedezésétől számított 8 napon belül, illetőleg a megvizsgáláshoz szükséges idő elteltétől számított 6 hónapon belül köteles szavatossági igényét érvényesítő nyilatkozatát megtenni.

Az elvi döntés kiemeli, hogy a hibának hosszabb használat után való felfedezése nem feltétlenül jelenti azt, hogy ugyanannyi idő volt szükséges a vizsgálat befejezéséhez, továbbá, hogy az elvi döntésben foglaltak nem vezethetnek a szavatossági határidő általános jellegű fellazulására.

Ennek ellenére aa bírói gyakorlatban több olyan ítéletet találtunk, amelyekben a vizsgálathoz szükséges időt azonosítják a hibának hosszabb használat utáni felfedezésével. Egyszóval rejtett hiba esetén a hiba kiütközésétől számítják a 8 napos határidőt akkor is, ha a hiba több éves használat után derült ki, de a megvizsgáláshoz, a hiba felfedezéséhez ennél jóval kevesebb idő is elég lett volna.

A XXXI. számú polgári elvi döntés a 6 hónapos határidőt csak arra az esetre hosszabbította meg, ha a szolgáltatott dolog hibája csak huzamosabb vizsgálat alapján ismerhető fel. Ebben az esetben a 6 hónapos határidőt attól az időponttól kell számítani, amikor a hiba gondos vizsgálat mellett egyáltalán felfedezhetővé vált. A szubjektív 8 napos határidőt azonban a XXXI. sz. polgári elvi döntés értelmében ekkor sem lehet túllépni.

Az elvi döntés külön is kiemeli, hogy a jogosult a hiba felismerésétől számított nyolc napon belül köteles a szavatossági igényét érvényesítő nyilatkozatát megtenni. A Legfelsőbb Bíróság ezzel nemcsak az igényérvényesítés kezdő időpontját kívánta aláhúzni, hanem azt is, hogy a 8 napos jogvesztő határidőnek a XXXI. sz. polgári elvi döntés alkalmazása keretében is érvényesülni kell.

Induljunk ki abból, hogy adott esetben az átvételkor megkezdett gondos vizsgálat esetén is a hiba felismeréséhez szükséges idő 10 hónap. Amennyiben ezen idő alatt a hiba ismertté vált, az észleléstől számított 8 nap alatt kell a nyilatkozatot megtenni. Ha ez alatt az idő alatt a hiba nem tűnt ki, de a megvizsgáláshoz szükséges idő elteltétől számított 6 hónapon belül jelentkezik, a felismeréstől számított 8 nap alatt kell a jogosultnak a nyilatkozatot megtenni.

A jogosultnak tehát az első esetben a 10 hónapon belül a hiba felfedezésétől számított 8 nap áll a rendelkezésére, a szavatossági jogait érvényesítő nyilatkozat megtételére. A második esetben 10 hónap elteltétől számított 6 hónap. Ha a második esetben a hiba 10 + 6 hónapon belül nyilvánvalóvá vált, a jognyilatkozatot akkor is a felfedezéstől számított 8 nap alatt kell a jogosultnak megtenni.

Két szempont áll itt egymással szemben. Az egyik a forgalom biztonság, valamint a bizonytalanság kikapcsolása, vagy minimális időre korlátozása. A másik a minőség védelme a jogosult szavatossági érdekvédelmének eredményessége.

A XXXI. számú polgári elvi döntéssel elvégzett jogszabály-értelmezés az ellentmondást jól oldotta fel, a megoldás jelenlegi társadalmi, gazdasági viszonyaink között egyenesen kívánatos volt, mert a társadalmi fejlődés a törvény alapján korábban kialakult ítélkezési gyakorlatot sok vonatkozásban túlhaladta.

Az új gazdasági mechanizmus a minőségi problémákat jobban kiemeli, mint a korábbi. Ne utaljak itt másra, mint a már említett 43/1967 (XI. 14.) GB számú határozatra, amely az új gazdasági mechanizmus legelső intézkedései között húzta alá a termékek minőségének fontosságát és a megrendelő (a vevő) jogi helyzetének erősítését.

A Ptk. szavatossági rendszerének túlhaladtságát bizonyítják ezt a gazdasági reform bevezetéséhez kapcsolódó azok az újabb jogszabályok is, amelyek foglalkoznak a szavatosság kérdésével. Ilyenek a szállítási szerződésről szóló 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 41. §-a a vállalkozási szerződésekről szóló 44/1967 (XI. 5.) Korm. sz. rendelet 21. § (1) bek. a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésről szóló 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. r. 15. § (2) bek.

Ezek a jogszabályok nem tesznek különbséget a nyílt és rejtett hiba között. Ennek következtében a szavatossági jog érvényesítésénél nincs szükségük a két határidős megoldásra, a jogvesztő határidő helyett elévülési határidőt írnak elő. Ezzel egyszerűbbé és rugalmasabbá teszik a szavatossági igények érvényesítését.

Ezek után kérdésként merült fel, hogy elegendő-e a XXXI-es számú polgári elvi döntés a) pontjával továbbfejlesztett ítélkezési gyakorlat, vagy helyesebb lenne a Ptk-ban is a fenti jogszabályokban írt módon szabályozni a szavatossági igények érvényesítésének kérdését.

A megoldás továbbfejlesztéséről

A szocialista társadalmi viszonyok között a szavatosság kérdését szabályozó jogszabályok feladata kettős kell hogy legyen: *a)* Védje a jogosult a fogyasztó érdekeit, a hibásan teljesítő kötelezettel szemben. *b)* Ösztönözze a kötelezettet, aki a konkrét jogviszonyban a termelési oldalt képviseli a hibamentes teljesítésre.

E látszólagosan kettős feladat végsősorban egy főcél megvalósítását segíti elő, éspedig a jó minőségű áru termelésére való ösztönzést. Ezért egy újabb jogszabályrendezés során olyan szavatossági jogszabályokat kell alkotni, amelyek hathatósabb védelmet biztosítanak a fogyasztóknak és ezen keresztül ösztönöznek a jobb minőségű áru termelésére. Mivel társadalmunkban a termelők legtöbb esetben monopol helyzetben vannak, a jogszabálynak a termelő jogos érdekeinek biztosítása mellett a fogyasztó érdekeinek védelmét a jelenleginél hatékonyabban kell biztosítani.

Ennek érdekében a jelenlegi polgári jogi szabályozással szemben meg kellene szüntetni azokat a kötöttségeket, amelyek elsősorban a fogyasztó érdekeinek védelmét akadályozzák, nehezítik szavatossági jogai érvényesítését.

A nyílt és rejtett hiba megkülönböztetése és vele együtt a szubjektív és objektív határidő egyrészt azt a célt szolgálja, hogy a jogosultat mielőbb a dolog megvizsgálására szorítsa továbbá, hogy a hiba felfedezése után nyombani fellépésre késztesse a kötelezettel szemben. Ezek a célok helyesek.

Kérdés azonban, hogy milyen határig helyes ezeket a célokat a minőségvédelem esetleges szankcionálatlanul maradása árán megvalósítani, továbbá, hogy e célok csak a Ptk. által jelenleg szabályozott módon érhetők-e el? Nem lenne-e helyesebb a Ptk-ban is utat engedni az utóbbi években érvényesülő jogalkotási tendenciának.

Nem látom indokát annak, hogy a szocialista gazdasági életet szabályozó különböző jogszabályok egymástól eltérő elvi alapokból kiindulva szabályozzák az állampolgárok szerződéseiből folyó szavatossági igények érvényesítését és a szocialista szervek ugyanilyen igényét. Elvi alapossággal ilyen elhatárolást ma már annál inkább sem lehet tenni, mert például mezőgazdasági termékértékesítési szerződést köthet egyéni termelő is és ez esetben a Ptktól eltérő szavatossági szabályok vonatkoznak

jogviszonyára (44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r.). A szerződés alanyaitól tehát nem függhet ez a kérdés.

Milyen megoldás lehetséges?

Az igényérvényesítés sokféle lehetősége közül legalkalmasabbnak látszik a szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabályhoz hasonló megoldás. Helyes lenne a Ptk-ban úgy szabályozni a szavatossági igények érvényesítését, hogy: *a)* a jogosult a minőségi hibát annak felfedezése után nyomban közölni köteles a kötelezettel. *b)* Ha a kötelezett a szavatossági igényt nem ismeri el, a jogosult az átvételtől számított egy éves elévülési idő alatt szavatossági jogait a bíróság előtt perrel érvényesítheti. *c)* Biztosítani kell annak lehetőségét, hogy minden olyan esetben, amikor a szolgáltatás tárgya természeténél fogva a hiba a kellékszavatossági időn belül nem volt megállapítható, az általános elévülési időn belül érvényesíthesse szavatossági igényét a jogosult.

Ebben a megoldásban az általános forgalomban a szavatossági határidő a szolgáltatás tárgyának megvizsgálásához szükséges nagyon is bizonytalan idő helyett az átvétel időpontjával kezdődne. Az átvételtől számított 1 éven belül kiütköző hibáért, a kötelezett felelősséggel tartozna. Különleges esetekben viszont biztosított lenne a szavatossági jogok védelme az általános elévülési határidővel.

A Ptk-ban a szavatossági jogok körében is érvényesülhetne az elévülési idő a jogvesztő határidő helyett.

Egy ilyen szabályozás esetén a kötelezettnek gondolnia kell arra, hogy hibamentes dologgal teljesítsen, mert ha a szolgáltatás tárgya 1 éven belül, illetve különleges esetben ennél hosszabb idő alatt meghibásodik, nem kizárt annak vizsgálata, hogy a hbia oka már a teljesítéskor meg volt a dologban.

Ez mindenképpen ösztönzően hatna a jó minőségű dologgal való teljesítésre, ugyanakkor a hiba felfedezése utáni értesítési kötelezettség megakadályozná a jogvita elhúzódását, védené a kötelezett érdekeit.

2. Az elvi döntés b) pontja a szavatossági igényt érvényesítő nyilatkozat tartalmi kérdéseivel foglalkozik. Azt magyarázza, hogy mit kell a nyilatkozatnak tartalmaznia, milyen esetekben tekinthető a nyilatkozat érvényesnek.

A Ptk. a 306. §-ban, de másutt sem jelöli meg a szavatossági jogokat érvényesítő nyilatkozat belső tartalmát, csupán annyit mond, hogy a jogosult a hiba felismerése után szavatossági jogait a másik félhez intézett nyilatkozattal köteles érvényesíteni.

A törvény szövegének nyelvtani értelmezése szerint a szavatossági jogokat kell a nyilatkozattal érvényesíteni. A szavatossági jogokat a Ptk. 305. §-a sorolja fel, ezek szerint azt kell a nyilatkozatnak tartalmaznia, hogy a jogosult a kijavítás, kicserélés, árleszállítás stb. közül mit választ.

A Ptk. miniszteri indokolása utal arra, hogy a hibát kell a másik féllel közölni. „A szavatossági jog keresettel való érvényesítésének elengedhetetlen feltétele a hibának a másik féllel való közlése" mondja az indokolás. A kettő összevetéséből kitűnően a kötelezetthez intézett nyilatkozatnak a hibát és az érvényesíteni kívánt szavatossági jogot kell tartalmazni.

A kifogást közlő nyilatkozat célja, hogy a jogosult a kötelezett tudomására hozza, hogy kellékhibásan teljesített, továbbá, hogy a hibás teljesítésből folyóan milyen szavatossági jogokat kíván vele szemben érvényesíteni.

Minthogy a kifogást közlő nyilatkozat tartalmára a jogszabály kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, bizonytalanság volt tapasztalható az ítélkezési gyakorlatban a tekintetben, hogy ha a jogosult a szavatossági igényét bejelentő nyilatkozatban csupán általánosságban utal a szolgáltatás hibás voltára, a szavatossági igénye milyen keretben tekinthető érvényesítettnek.

Az elvi döntés arra az álláspontra helyezkedett, hogy elegendő, ha a jogosult csak a dolog kellékhibáját jelöli meg pl. a gép nem működik, az olyan kifogás felöleli a szolgáltatott dolognak minden olyan hibáját, amely a megjelölt kellékhiányt előidézte. Az elvi döntés a hiba közlésének tartalmát egészen tágan értelmezi, még azt sem kívánja meg, hogy a jogosult a hibát legalább általánosságban megjelölje.

A témakörrel kapcsolatban felmerül a választási jog gyakorlásának kérdése is. Az elvi döntés nem foglalkozik a nyilatkozat tartalmának másik részével, a szavatossági jogok érvényesítésének kérdésével.

A jogosultnak meg kell-e a nyilatkozatban jelölni, hogy milyen szavatossági jogot kíván érvényesíteni.

A Ptk. 306. § (1) és (2) bekezdésén a kellékszavatossági igény megjelölését kifejezetten előírja. A nyilatkozat tartalmához tehát az érvényesíteni kívánt kellékszavatossági igény megjelölése is hozzátartozik. A kérdés annál is inkább jelentős, mert a Ptk. 305. § (3) bekezdése szerint az a fél, aki a részére biztosított jogok valamelyikét választotta, más jogra csak akkor térhet át, ha ezt a törvény megengedi. A jogosult tehát általában csak egyszer választhat. A változtatás joga csak kivételes esetben illeti meg. Kérdés azonban, hogy mikor kell választani: a nyilatkozat megtételekor, vagy a perléskor? A Ptk. 306. § (1) és (2) bekezdéséből kitűnően a nyilatkozat megtételekor.

Az egyik perben vevő az eladóhoz intézett „reklamációban" csupán annyit közölt, hogy a faanyag már az eladáskor hibás volt, kéri az ügy kivizsgálását. Az eladó az ügyet kivizsgálta és a legnagyobb sajnálatát fejezte ki, de a hiba kijavítása érdekében semmit sem volt hajlandó tenni. A jogosult a bírósághoz fordult és csak most jelölte meg a szavatossági igényét, kérte

a hibás faanyag kicserélését. A bíróság érdemben tárgyalt.

A joggyakorlatnak ez a lazulása lényegében a sérelmet szenvedett fél érdekeit kívánja védeni azáltal, hogy nem éppen a törvénynek megfelelő tartalommal készített kifogást a szavatossági jogok érvényesítéseként elfogadja. Ez a gyakorlat a fogyasztói érdek védelmén keresztül jól szolgálja a minőség védelmét is, amikor eltekint a bürokratikusnak tűnő formalizmustól és a fő súlyt a tartalmi lényegre helyezi, arra, hogy a hibás teljesítésről a kötelezett értesítést nyert.

Ezek után felmerül a kérdés, tartalmazza-e a kifogást közlő nyilatkozat az érvényesíteni kívánt szavatossági jogot?

Egyszerűbbé tenné az eljárást és jobban védené a jogosult érdekeit egy olyan megoldás, miszerint a nyilatkozatnak csak a hiba bejelentését kellene tartalmaznia, azt, hogy a szolgáltatás tárgya kellékhibás. (Pl. a gázboyler nem melegíti fel a vizet.) Ezt követően a kötelezett meghatározott időn belül köteles lenne nyilatkozni arról, hogy elismeri-e a hibát szavatossági hibának és milyen módon kívánja azt kiküszöbölni. Ha a kiküszöbölés módjával a jogosult egyetért, további probléma nincs. Amennyiben a jogosult nem ért egyet a rendezés felajánlott módjával, vagy a kötelezett a törvényben megjelölendő határidőn belül nem jelentkezik, a jogosult az egy éves elévülési időn belül a bírósághoz fordulhat és szavatossági igényét keresettel érvényesítheti.

Első látszatra úgy tűnik, hogy ezzel a megoldással a jogosult választási joga csorbát szenved, illetőleg a vita rendezése elhúzódik. Mindkettő csak látszólagos. A gyakorlatban jelenleg is az a helyzet, hogy a jogosult a hibát bejelenti, az illetékes megbízott vagy elismeri a szavatossági hibát, vagy sem, ha elismeri, felajánlja a hiba kiküszöbölését. A jogosult ezt vagy elfogadja, vagy nem. Ha nem fogadja el, közli kívánságát a megbízottal, ha a megbízott ezt nem teljesíti, a jelenlegi jogi szabályozás szerint a jogosult a törvényben meghatározott idő alatt pert indít. A módosulás ehhez képest az lenne, hogy ha a megbízott és a vevő között a megállapodás nem jön létre, a jogosult az elévülési idő alatt benyújtott keresetlevelében jelöli meg, hogy milyen szavatossági igényt kíván érvényesíteni.

Ennek a megoldásnak az lenne az előnye, hogy a felek, mielőtt a bírósághoz fordulnának, tárgyalásra kényszerülnek. A tárgyalás során jogosultnak módja nyílna választani a szavatossági jogok között, tehát választási joga csorbát nem szenvedne, ugyanakkor elhárulna annak a veszélye, hogy a szavatossági kifogás nem eléggé pontos szövegezése miatt szavatossági jogait esetleg nem érvényesítheti.

A kötelezett kényszerítve lenne arra, hogy rövid határidőn belül lépést tegyen a szavatossági hiba elhárítására, mert ellenkező esetben a jogosult szavatossági igényével a bírósághoz fordul és ez további költségeket jelentene.

Az egyes cselekmények közötti határidőket a törvényben szabályozni kellene, de csak olyan módon, hogy azonnal, minél előbb, rövid időn belül, nyomban stb.

A Ptk. módosítása esetén úgy kellene tehát a kérdést szabályozni, hogy: *a)* a kifogást közlő nyilatkozat csak a kellékhiányt tartalmazza és csak, ha a felek a hiba kiküszöbölése módjában megállapodni nem tudtak, a jogosult az érvényesíteni kívánt szavatossági jogait ezután legyen köteles megjelölni. *b)* Az érvényesíteni kívánt szavatossági jogot csak a keresetlevélben kelljen megjelölni.

3. A XXXI. sz. polgári elvi döntés c) pontja arra a sokszor vitatott kérdésre ad választ, hogy a szavatossági határidőket mennyiben érintik a feleknek egymással folytatott tárgyalásai.

Helyesen indul ki abból, hogy a hibás teljesítésből eredő igény nyilatkozattal történő érvényesítésének az a célja, hogy a felek vitájukat rendezzék, vagy legalábbis próbálkozzanak meg a vita békés rendezésével, tehát tárgyaljanak.

Az elvi döntés két oldalról világítja meg a kérdést. Először azzal foglalkozik, hogy ha a felek a szavatossági vitájukat megállapodással rendezték, a keresetindításhoz a Ptk. 306. § (3) bekezdésében meghatározott 6 hónapos perlési határidő figyelembe jön-e. Majd kitér arra, hogy ha a felek tárgyalása nem vezet eredményre, a 6 hónapos perlési határidőt melyik időponttól kell számítani.

Az első kérdéssel kapcsolatban az elvi döntés abból indul ki, hogy ha a tárgyalás eredményre vezet, megszűnik a felek közötti bizonytalan helyzet, mert a felek a rendezésben megegyeztek.

Nincs tehát tovább szükség a záros perlési határidőre, hisz ennek csupán az a célja, hogy a felek vitája mielőbb rendezésre kerüljön. A szavatossági vita bírói út igénybevétele nélkül rendeződött, ennek természetes következménye, hogy a szavatossági igény jogosságának megállapításához perre nincs szükség, így a perlési határidő sem bír jelentőséggel. Ha a kötelezett a megállapodás ellenére az abban foglaltakat nem teljesíti, az ezt követő perben a bíróság már nem a szavatossági igény jogosságát fogja vizsgálni, hanem azt, hogy a kötelezett a megállapodásban foglaltakat nem teljesítette, vagyis újabb szerződésszegést követett el. Itt azonban már nem a szavatossági jogok érvényesítésére nyitva álló jogvesztő határidők jönnek figyelembe, hanem az elévülési szabályok.

Természetesen ez nem teszi kizárttá, hogy a megállapodásban foglaltak hibás teljesítése esetén a jogosult szavatossági igénnyel lépjen fel. Ennek az újabb szavatossági igénynek azonban az alapja már nem a régi, a korábban minőségi hibásan teljesített szerződés, hanem a hibák kiküszöbölése érdekében kötött megálla-

podás, az újabb szerződés. Ha a megállapodásban foglaltakat a kötelezett hibásan teljesíti (pl. kicserélésben állapodtak meg és ennek során a kötelezett ismét hibás dolgot szolgáltatott) a jogosultat ezen újabb hibás teljesítés kapcsán ugyanúgy megilletik a szavatossági jogok, mintha a megállapodásnak előzményei nem is lettek volna. Az új szerződésből, hacsak a felek azt ki nem zárják, ugyanúgy folynak a szavatossági jogok, mint az eredeti szerződésből.

A második kérdést akként döntötte el a Legfelsőbb Bíróság, hogy ha a felek tárgyalása nem vezet eredményre, a 6 hónapos jogvesztő határidő attól az időponttól számítandó, amikor az eset körülményeiből nyilvánvalóvá vált, hogy a jogviszony rendezésére megegyezéssel többé nincs kilátás.

Itt két döntő szempontra kell figyelemmel lenni. *a)* A felek között folyó tárgyalás során a jogosult alaposan számíthatott-e arra, hogy szavatossági igénye a tárgyalás eredményeként rendezésre kerül. Ennek megállapításához a bíróságnak körültekintően kell vizsgálnia a tárgyalások jellegét, tartalmát, mert csak ezekből a tényekből juthat el a tárgyalás érdemi voltának megállapításához. *b)* Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a tárgyalásokra hivatkozással a jogosult az elmulasztott perlési határidő következményei alól ne mentesüljön jogtalanul.

A Legfelsőbb Bíróság tehát e körben is a jogszabálynak a korábbi gyakorlatnál tágabb értelmezését adta, de ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy egyik fél sem juthat méltánytalanul előnyhöz a tárgyalásra hivatkozással.

4. Az elvi döntés d) pontja arra ad jogmagyarázatot, hogy milyen következményei vannak a szavatossági idő szempontjából a hibás dolog kijavításának, kicserélésének. A kérdést abból a nézőpontból vizsgálja, hogy: *1.* A hiba kijavítása, a hibás rész kicserélése, *2.* teljes kicserélés, illetve jelentős rész kicserélésének következtében miként alakul a szavatossági idő.

Ad. 1. Ha a kötelezett a hibás dolgot kijavítja, nem esik a szavatossági idő terhére az az idő, amely alatt a jogosult a dolgot a hiba miatt rendeltetésszerűen nem használhatta. Hasonló a helyzet akkor is, ha a hibás rész kicserélésére kerül sor. Ezekben az esetekben a szavatossági idő meghosszabbodik azzal az idővel, amely alatt a dolgot rendeltetésének megfelelően a jogosult nem tudja használni. Ez az idő a hiba közlésével kezdődik és tart a dolog kijavításáig, illetve a hibás rész kicseréléséig.

ad. 2. A kicserélést két vonatkozásban említi az elvi döntés, a hibás dolog teljes kicserélése és a dolog jelentős részének a kicserélése. Ha a hibás dolog teljes egészében kicserélésre kerül, vagyis a jogosult újat kap, a szavatossági idő az új dologra előlről kezdődik. Ez a megoldás látszik egyedül törvényszerűnek, mert egyébként a szavatossági időtartam megrövidülne és ez méltánytalanul sújtaná a jogosultat.

Ugyanezen okok indokolják a dolog jelentősebb részének kicserélése esetén is a szavatossági idő újrakezdetét, a kicserélt rész tekintetében.

A dolog jelentősebb részének kicserélése esetén az egész dolog vonatkozásában meghosszabbodik a szavatossági időtartam a hiba közlésétől kezdődő azzal az idővel, amely alatt a jogosult a dolgot a hiba miatt rendeltetésszerűen nem használhatta. Az elvi döntésnek ez a megállapítása logikusan következik abból, hogy kijavítás esetén a szavatossági idő meghosszabbodik, a használhatatlanság miatt kiesett idővel. A dolog jelentős részének kicserélése ugyanis lényegében nem más, mint a hibás dolog kijavítása. Az egész kijavítása úgy történik, hogy egy részét kicserélik. Ilyen szempontból nincs jelentősége annak, hogy a hibás dolog jelentősebb részéről van szó, mert ha a nem jelentősebb rész hibája miatt válik a dolog használhatatlanná, ezzel az idővel akkor is meghosszabbodik a szavatossági idő.

Külön kell foglalkozni a hiba közlésének időpontjával és a rendeltetésszerű használatra alkalmatlanság kérdésével.

a) Az elvi döntés a dolog kijavítása és a hibás rész kicserélése vonatkozásában a szavatossági idő meghosszabbodásának kezdetét a hiba közlésétől számítja. Hasonlóképpen az egész dolog vonatkozásában, ha annak jelentős részét kicserélik.

Miért volt szükséges kiemelni a hiba közlésének idejét? Az elvi döntés azzal indokol, hogy a felek együttműködéséből folyik, hogy a jogosult a hiba közlésével nem késlekedhet. Ez helyes, azonban nemcsak a felek együttműködési kötelezettségéből folyik a hiba közlési kötelezettség, hanem elsősorban a Ptk. 306. § (1) bek-ből. Ha ugyanis a jogosult a szavatossági hibát az észleléstől számított 8 nap alatt nem közli a kötelezettel, elveszti szavatossági jogait, nem kerülhet sor kijavításra, kicserélésre, szóba sem kerülhet a szavatossági idő meghosszabbodása, illetve újrakezdése. Az időbeni közlésnek jelentősége tehát elsősorban a szavatossági jog érvényesítése szempontjából van és csak ha a jogosult sikeresen érvényesítette szavatossági jogát, kerülhet sor a szavatossági idő meghosszabbodásának, illetve újrakezdődésének kérdésére.

b) A további kérdést a rendeltetésszerű használatra alkalmatlanság fogalmának tartalma veti fel.

Ha a hiba úgy jelentkezik, hogy a dolog egyben rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná válik, nincs probléma, mert a közlési kötelezettség ideje egybeesik a rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná válással.

Ha a közlési kötelezettség és a rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná válás között időbeni eltérés van, a hibát az észleléstől számított 8 nap alatt akkor is be kell jelenteni, ha a dolog rendeltetésszerű használatra alkalmas.

Felmerül a kérdés, hogy ha később válik a dolog alkalmatlanná, ezt újra be kell-e jelenteni és a szavatossági idő e bejelentéstől hosszabbodik meg?

A szavatossági időben a változást nem ettől a bejelentéstől kell számítani, mert a jogszabály másodszori bejelentési kötelezettséget nem ismer és az elvi döntés is azt juttatja kifejezésre, hogy a hibát az észleléstől számított 8 nap alatt be kell jelenteni.

Ezek után a rendeltetésszerű használatra alkalmatlanság fogalmának más jelentősége nem marad, mint az, hogy kijavítás esetén is csak akkor hosszabbodik meg a szavatossági idő, ha a dolog rendeltetésszerű használatra alkalmatlan. Röviden, ha a jogosult hibásan is, de használhatta a dolgot, nem áll be változás a szavatossági időbe, illetve az csak a javítási idő tartamával hosszabbodik meg.

Úgy gondolom, hogy helyesebb lenne egy olyan joggyakorlat kialakítása, miszerint az említett okok fennállása esetén nemcsak akkor hosszabbodik meg a szavatossági idő, ha a dolog rendeltetésszerű használatra alkalmatlan, hanem minden olyan esetben, ha a teljesítés hibás. A szavatossági idő meghosszabbodását nem szabad függővé tenni attól, hogy a szolgáltatás tárgya olyan hibában szenvedjen, amelynek következtében az a használatra alkalmatlanná vált. A szolgáltatás hibás volta nem függ attól, hogy a dolog használatra alkalmas-e vagy sem. Ennek következtében az alkalmatlanság a szavatossági idő meghosszabbodásának kérdését nem döntheti el.

A fogyasztók méltányos érdekei védelmét egy olyan megoldás szolgálná, miszerint a hiba bejelentésétől számítva hosszabbodik meg a szavatossági idő, függetlenül attól, hogy a dolog rendeltetésszerű használatra alkalmatlan-e vagy sem. Ez a megoldás nem lenne hátrányos a termelési érdekekre sem. A kötelezett a szerződést hibásan teljesítette, teljesítés ugyan történt, de nem olyan, amilyet a szerződésben kikötöttek, amilyent a jogosult elvárt. A jogsérelem a jogosult oldalán jelentkezik, neki kell maximális jogvédelmet biztosítani.

A szavatossági igény érvényesítése szempontjából a szavatossági hibát bejelentő nyilatkozat időpontjának van jelentősége. Az elvi döntés most tárgyalt pontja szerint a szavatossági idő is ettől az időponttól hosszabbodik meg, ha a dolog rendeltetésszerű használatra alkalmatlan. Miért ne lehetne a szavatossági határidő meghosszabbodását elismerni minden hibás teljesítés esetén.

A határidő meghosszabbodását pedig a szubjektív határidő alatt megtett nyilatkozattól kellene számítani.

Az említett kérdés végleges megoldása szempontjából is helyesebb lenne az elévülési szabályokra való áttérés. Az írásbeli felszólítás ugyanis megszakítja az elévülést, minden további feltételtől függetlenül. Az elévülést megszakító aktus befejezése után az elévülés újra kezdődik. (Ptk. 327. § (3) bek.)

5. *Az elvi döntés e) pontja* leszögezi, hogy ha a jogosult szavatossági jogát a Ptk. 306. §-ának (1) és (2) bekezdésében meghatározott határidőben nyilatkozattal érvényesítette, hibás teljesítésből eredő kár megtérülése iránti igényét is érvényesítettnek kell tekinteni.

A Legfelsőbb Bíróság a kérdés taglalásánál abból indult ki, hogy a hibás teljesítésből eredő szavatossági és kártérítési igény ugyanazon alapból, a jogellenes magatartásból ered, szoros kapcsolat van a szavatosság és a kártérítési felelősség között még akkor is, ha az utóbbi esetben a kötelezett kimentheti magát annak bizonyításával, hogy az adott helyzetben úgy járt el, ahogy általában elvárható.

A kártérítési igény a szavatossági jogok érvényesítésére megállapított határidők alatt érvényesíthetők, kivéve a csalárdság esetét. Helyesen tárta fel a Legfelsőbb Bíróság a törvényhozó akaratát, amikor kifejezésre jutatta, hogy érvényesítettnek kell tekinteni a kártérítés iránti igényt akkor is, ha azt a nyilatkozat kifejezetten nem tartalmazza, mert a hibás teljesítésnek ez is egyik következménye és a törvény nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely szerint a kártérítési igény érvényesítéséhez külön nyilatkozatra van szükség.

Ezekben az esetekben arról van szó, hogy a szavatossági idő alatt észleli a jogosult a teljesítés hibás voltát és nyilatkozattal közli a kötelezettel szavatossági igényét.

Ha a hibás teljesítésből kára is keletkezett, a kártérítési igényét akkor is érvényesítheti, ha nyilatkozat ezt az igényt nem tartalmazta. Ha tehát a kár a szavatossági határidő lejárta előtt már jelentkezett, a kötelezettnek a nyilatkozat megtételétől számított 6 hónap áll rendelkezésére, hogy keresetét a bíróság előtt érvényesítse.

A Legfelsőbb Bíróság gondolt arra az esetre is, amikor a jogosult szavatossági igényét kellő időben érvényesítette, a kár azonban csak a 6 hónapos objektív határidő eltelte után következett be. Erre vonatkozóan állapítja meg az elvi döntés, hogy a jogosult a kártérítési igényét a kár bekövetkeztétől számított 6 hónap alatt érvényesítheti keresettel abban az esetben, ha a kár a nyilatkozat megtétele után következett be.

Az elvi döntés szerint tehát nem szenvedhet hátrányt a jogosult csupán azért, mert a hibás teljesítés kárt okozó következménye csak később jelentkezett. A Ptk. 307. § (2) bekezdésében foglaltakat a Legfelsőbb Bíróság ezzel enyhítette, hisz a (2) bekezdés merev értelmezése szerint csak csalárdság esetén van lehetőség a szavatossági jogok érvényesítésére nyitva álló határidők eltelte után a kártérítésre. A Legfelsőbb Bíróságnak a XXXI. sz. polgári elvi döntés e) pontjában kifejtett törekvéseit csak helyeselni lehet. Az elvi döntés azonban nem oldotta meg véglegesen a Ptk. 307. § (2) bekezdése alapján felmerült problémákat.

Az említett jogszabály túl szűkre korlátozta a kártérítés lehetőségét. Az esetek sokaságában fordulhat elő, hogy a kár csak a szavatossági jogok érvényesítésére nyitva álló határidő eltelte után jelentkezik. Ilyenkor a csalárdságot kell a jogosultnak bizonyítania, ha a hibás teljesítéssel okozott kárért kártérítést akar kapni. A csalárdság bizonyítása rendkívül nehéz, nem beszélve arról, hogy azt a felet terheli, aki éppen a kötelezett szerződésszegő magatartása következtében amúgy is hátrányos helyzetbe került. Ez a szabályozás nem vált be, de nem tudta megoldani a kérdést teljes mértékben a XXXI. sz. polgári elvi döntés sem, mert a Legfelsőbb Bíróság a jogszabály adta kereten túl a jogszabály-értelmezéssel nem mehetett.

Ennek következtében további kérdések maradtak megoldatlanul, illetve merültek fel az elvi döntés kapcsán.

Az első ilyen kérdés a kártérítési igény érvényesítésére meghatározott 6 hónap kérdése abban az esetben, amikor a kár a szavatossági idő lejárta után következett be. A Ptk. 307. § (2) bekezdéséből folyóan a 306. § (3) bekezdésére is figyelemmel kártérítést csak a nyilatkozat megtételétől számított 6 hó alatt lehet érvényesíteni, ha a hiba a szavatossági határidő alatt jelentkezett. Nincs azonban olyan jogszabály, amely arra az esetre is 6 hónapot írna elő a kárigény érvényesítésére, ha a kár a szavatossági határidő eltelte után keletkezett. A Ptk. 307. § (2) bekezdéséből ez nem vezethető le.

Ha a Ptk. 306. § (3) bekezdésére alapítjuk az értelmezést, akkor csak arra kapunk választ, hogy a szavatossági jogokat 6 hónapon belül kell keresettel érvényesíteni. Ha tehát a jogosult szavatossági jogait bejelentette, azt a bejelentéstől számított 6 hónapon belül perelheti. Itt azonban a kártérítés perlésének határidejéről nincs szó, a kártérítési igény nem szavatossági igény, ebből következik, hogy az általános elévülési szabályok kerülnek előtérbe. Az elévülési szabályok alkalmazásának viszont ellent mond a Ptk. 307. § (2) bekezdése, mely szerint csak csalárdság esetén van lehetősége a szavatossági jogok érvényesítésére megállapított határidő eltelte után kártérítés követelésére.

Ha a jogosult szavatossági jogait nem kívánja gyakorolni, hanem csak a hibás teljesítésből eredő kárának a megtérítésére tart igényt, e követelését a szavatossági jogok érvényesítésének a szabályai szerint érvényesítheti. Eszerint, ha a jogosult a szavatossági jogainak érvényesítésére nyitva álló idő alatt bejelenti a hibás teljesítésből folyó kártérítési igényét, de a szavatossági igényét nem, érvényesítheti a kártérítési igényét. Ha ezen idő alatt nem jelenti be sem a szavatossági igényét, sem a kártérítési igényét, csak csalárd károkozás esetén léphet fel kártérítési követeléssel.

Miután az elvi döntés e) pontja értelmében a szavatossági igény bejelentése esetén a kár bekövetkeztétől számított 6 hónap alatt érvényesíthető a kártérítési igény, a be nem jelentés a jelenlegi állásfoglalás mellett méltánytalanul érinti a jogosultat. A méltánytalanság különösen akkor nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük, hogy rejtett hiba esetén a szavatossági jogokat attól az időponttól számított 6 hónap alatt lehet érvényesíteni, amikor a hiba gondos vizsgálat mellett egyáltalán felfedezhetővé vált.

Miután a gondos vizsgálathoz szükséges idő adott esetben akár egy év, vagy ennél több is lehet, a 6 hónapos igényérvényesítő határidő ezen idő elteltével kezdődik. Ha a jogosult a hiba felismerésétől számított 8 nap alatt szavatossági igényét bejelentette, érvényesítheti kártérítési igényét is a kár bekövetkeztétől számított 6 hónapon belül akkor is, ha a kár az igényérvényesítő nyilatkozat megtétele után akár több év múlva is jelentkezett. Ha szavatossági igényét nem jelentette be és a kár az igényérvényesítésre nyitva álló idő eltelte után akár csak egy nap múlva is jelentkezik, a jogosult kártérítési igénnyel nem léphet fel.

Kérdésként merül fel, nem lenne-e helyesebb itt is az elévülési időt alkalmazni. Ez további kérdést vet fel: az elévülési idő a teljesítéstől, a szavatossági igény bejelentésétől, vagy a kár bekövetkeztétől kezdődik-e? Mennyi idő telhet el a hiba bejelentése és a kár jelentkezése között?

Ha az elévülési idő a szerződés teljesítésével a dolog átvétellel kezdődik, akkor a teljesítéstől számított 5 éven belül jelentkező kárért felelős a kötelezett.

Ha az elévülési idő a szavatossági igény bejelentésétől kezdődik, akkor az 5 év meghosszabbodik a szavatossági hiba felismeréséhez szükséges vizsgálati idővel + 6 hónappal.

Ha az elévülési idő a kár bekövetkeztével kezdődik, akkor a teljesítés és a kár bekövetkezte közötti idő elvileg végtelen.

A kérdéscsoportnak alapvető tétele az, hogy elévülhet-e a kártérítési igény hibás teljesítés esetén a kár jelentkezése előtt. A Ptk. 326. § (1) bek. szerint az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé vált.

A Ptk. 359. §-a szerint a kártérítés a károsodás bekövetkeztétől esedékes. A jogsértés a károsodás bekövetkeztével keletkezik. A károkozás esetén tehát az elévülési idő akkor kezdődik, amikor a jogsértés bekövetkezett. Eszerint, ha a kár 8—10 év múlva következik be, az elévülés az említett szabály szerint csak ekkor kezdődik. Eltérő rendelkezés hiányában hibás teljesítéssel okozott kár esetén is a szerződésen kívüli károkozás szabályait kell alkalmazni. Más kérdés, hogy a jogosult az okozati összefüggést tudja-e ilyen hosszú idő elteltével bizonyítani.

Az említettek értelmében a Ptk. 307. § (2) bekezdése esetében is ez a helyzet. A jogosult csalárdság esetén is kártérítési igényét a kár bekövetkeztétől számított 5 éven belül érvénye-

sítheti. Ahhoz ugyanis, hogy a csalárdságot meg lehessen állapítani, előbb be kell következnie a kárnak. Mivel az elévülés a kár beálltával kezdődik és az elévülési idő ettől számítva 5 év, eltérő rendelkezés hiányában szóba sem kerülhet ennél rövidebb elévülési idő. A XXXI.-es számú elvi döntés e) pontja a csalárdság esetére nem vonatkozik, így a 6 hónapos jogvesztő határidő itt nem vehető figyelembe.

Ez a megoldás a kötelezettre nézve éppen a nagyfokú bizonytalansági tényezők miatt méltánytalan. Véleményem szerint helyesebb lenne a hibás teljesítés esetén a jogosult kártérítési igényével csak az átvétel időpontjától számított 5 éven belül bekövetkezett kár megtérítéséért léphetne fel, de ennek a kártérítési igénynek ne legyen feltétele a csalárdság.

Ez a megoldás a jelenleginél hatékonyabban szolgálná a minőség védelmét, miután a csalárdság bizonyítása nélkül is kártérítéssel tartozna a kötelezett, még akkor is, ha szavatossági igényét a jogosult nem jelentette be. E megoldás a fogyasztó érdekeinek a lehető legmaximálisabb védelmét biztosítaná, mert nemcsak a szavatossági igény bejelentése esetén tenné lehetővé a kártérítést, hanem minden esetben, ha a hibás teljesítésből kára keletkezett. Emellett megszabadulna a csalárdság bizonyításának kötelezettségétől.

Nem volna hátrányos az ilyen törvényi szabályozás a kötelezettre sem, mert kizárná, hogy az 5 éves elévülési időn túl a hibás teljesítésből eredő kártérítési igénnyel lépjenek fel vele szemben. Ennek következtében a kötelezett bizonytalansági állapota az 5 év elteltével megszűnne.

III.

A gazdaságirányítás új rendszere nagy súlyt helyez a jó minőségű áru termelésére. E célt elsősorban közgazdasági eszközökkel kívánja elérni. Nem lehet azonban közömbös a minőségvédelem szempontjából az sem, hogy a jogszabályok a szavatossági felelősséget miként szabályozzák, a szabályozás mennyire segíti elő a minőség védelmét, mennyire ösztönöz a termék minőségének javítására, a hibátlan teljesítésre.

A Ptk. szavatossági szabályainak éppen az a fő hibája, hogy a szigorú határidők révén a minőség védelmét a formális szabályok kötelezővé tételével háttérbe szorította. A Legfelsőbb Bíróság a XXXI. polgári elvi döntéssel igyekezett ezen segíteni, de miután a jogszabály kereteit nem léphette túl, csak fél megoldáshoz juthatott.

A társadalmi fejlődés szükségszerűen veti fel a Ptk. szavatossági rendelkezéseinek módosítását is. Amikor erre sor kerül, elsősorban arra kell figyelemmel lenni, hogy a szavatossági szabályok: *a)* adjanak maximális védelmet a jogosultnak (a fogyasztónak) *b)* ösztönözzenek a minőségvédelemre, *c)* szolgálják megfelelően a forgalom biztonságát és a kötelezett érdekeit.

Az első két szempont akkor valósulhat meg, ha *a)* a jogszabály az eddiginél hosszabb időben állapítja meg a kötelezett szavatossági felelősségét. *b)* A szavatossági igény érvényesítésének módját a lehető legegyszerűbben határozza meg. *c)* Nagyobb lehetőséget biztosít a feleknek a tárgyaláshoz, anélkül, hogy ezzel a jogosult szavatossági jogai csorbát szenvednének.

A kötelezett érdekeit és a forgalom biztonságát a jogszabály akkor biztosítaná legjobban, a jogosult érdekének sérelme nélkül, ha *a)* a hibás teljesítésből folyó felelősség kezdő időpontját a dolog átadásától számítaná, *b)* a szavatossági és kártérítési felelősség végső időpontját konkrétan meghatározná.

A fenti követelményeknek felelne meg egy olyan szabályozás, miszerint: *1. a)* a jogosult a hiba felfedezése után azt nyomban közölni köteles a kötelezettel. *b)* Ezt követően a feleknek tárgyalási lehetőséget kell biztosítani. *c)* Ha tárgyalás nem vezet eredményre, a jogosult szavatossági igényét általában 1 éves elévülési idő alatt különös esetben az általános elévülési időn belül a bíróság előtt keresettel érvényesítheti. *2.* A hibát bejelentő értesítésben csak azt kell megjelölni, hogy a dolog hibás. *3.* A hibás teljesítésből folyó kártérítési felelősség 5 év alatt évül el.

Egri Károly

Szuverenitás, nemzetekfelettiség és a nyugat-európai integráció

Az ismert belga politikust, Spaakot, a Római Szerződést előkészítő bizottság egykori elnökét 1956-ban egy sajtókonferencián megkérdezték az újságírók, hogy szerinte nemzetek feletti szervezetnek tekinthető-e a Közös Piac és az Euratom. *„Azoknak a szakértőknek* — válaszolta Spaak — *akikkel együtt dolgoztam, az volt a céljuk, hogy a két közösség számára munkaképes intézményeket hozzanak létre. A jogászok később eldönthetik, ha akarják, hogy vajon ezek nemzetekfelettiek vagy sem."*[1]

A leckét tehát feladták a nemzetközi jogászoknak — igyekezzenek felderíteni a létrejött két szervezet jogi természetét, alapvető jellegét. A jogászok valóban hozzá is láttak a kitűzött feladat megvalósításához; az elmúlt tizennégy esztendőben könyvtárnyi irodalom született erről a kérdésről. A probléma csak abban jelentkezett, hogy a vélemények meglehetősen megoszlottak a nemzetekfelettiség tekintetében. Számos szerző — jól emlékezve arra, hogy a francia parlament nem sokkal korábban elutasította a katonai integráció nemzetekfeletti szervezetének megalakítását — apologetikus célzattal kimutatta, hogy a két intézménynek semmi köze sincs a szuverenitás korlátozásához. Mások ugyanakkor — teljes egyetértésük hangoztatásával — azt bizonyították, hogy a Közösségek nemzetekfeletti jelleget öltöttek, s a hatok így ráléptek már az általános nyugat-európai egyesülés felé vezető föderációs útra. A szerzők egy harmadik csoportja pedig szintén az utóbbi álláspontot foglalta el, de úgy, hogy a nemzetekfelettiség támadásaik célpontjává vált.

Az alábbi tanulmány csupán szerény hozzászólás kíván lenni e meglehetősen hosszú ideje folyó vitához. Vizsgálni szándékozik azt, hogy melyek a nemzetekfelettiség jellemző ismérvei, s alkalmasak-e ezek az ismérvek a Közös Piac szervezeti felépítésének és döntéshozatalának jellemzésére, illetve egyáltalán kihatással van-e a szervezet létezése a tagállamok szuverenitására. Választ kíván továbbá adni arra a kérdésre, hogy mi lehetett az oka annak a rendkívül erőteljes támadásnak, amely — különösen az 1965—66-os években — a többségi döntési rendszer, valamint a Bizottság kiemelkedő szerepével szemben kibontakozott. Eközben elkerülhetetlenül érintenie kell olyan alapvető problémákat is, mint pl. a szuverenitás fogalma. Ezzel kapcsolatban egyébként jelezni kívánja dolgozatunk, hogy a szuverenitás tradicionális fogalma bizonyos vonatkozásokban nem felel már meg a modern követelményeknek, s azon bizonyos korrekciókat kellene végrehajtani.

[1] Idézi: A. *Zurcher:* The European Community — An Approach to the Federal Integration. In: E. Plishke (szerk.): Systems of Integrating the International Community. Toronto, etc., 1964. 77. old.

Megjegyezzük, hogy alább következő megállapításaink kizárólag a nyugat-európai tőkésállamokra, illetve integrációs szervezetükre vonatkoznak. A szocialista integráció hasonló tárgyú problémái egy másik tanulmányban kerülnek feldolgozásra.

*

Nézzük meg először, hogy a Közös Piacot megalapító Római Szerződésben melyek azok a szervezeti-jogi elemek, amelyek problematikusak a szuverenitás szempontjából, s amelyek miatt egyáltalán felvetődött a nemzetekfelettiség kérdése. Ezek az elemek a következők: *1.* A szervezet vezető szerve, a Tanács számos ügyben kötelező döntéseket többségi szavazási rendszerben is hozhat. *2.* A Tanácsot a tagállamok gazdasági-politikai helyzetét érintő széles hatáskörökkel ruházták fel. *3.* A döntések nem csak a tagállamokra, hanem a tagállamok területén levő természetes és jogi személyekre is közvetlenül kötelezőek lehetnek. *4.* A minősített többséggel történő szavazásnál a tagállamokat nem illeti meg egyenlő számú szavazat, formális egyenjogúságuk tehát ilyenkor hiányzik. *5.* A javaslattevő — s a döntéshozatalban szociológiai értelemben jelentékenyen közreműködő — szerv, a Bizottság független, tagjai nincsenek utasításhoz kötve. *6.* A Bizottságban a nagyobb államoknak több állampolgára foglal helyet. *7.* A Bizottság minden ügyben többségi döntéseket hozhat. *8.* A döntéshozatalt ellenőrizni hivatott szervben, az Európai Parlamentben az egyes tagállamokat nagyságuk szerint arányos számban képviselik a delegátusok. *9.* A Parlamentben a delegátusok nem a nemzeti hovatartozás, hanem az azonos típusú pártok szerinti csoportosulásban szerveződnek. *10.* Végül pedig a döntéshozatal törvényességét és a végrehajtás megfelelő voltát ellenőrző, független Bíróság különleges államjogi típusú felhatalmazásokkal rendelkezik. Így mind a vezető szervekre, mind az államokra, valamint a természetes és jogi személyekre kötelező ítéleteket bocsáthat ki, előtte a vezető szervek magánszemélyek által is perelhetők stb.

A felsoroltak közül természetesen az *1.* pont alatt említett döntési forma volt az, amelylyel kapcsolatban a legtöbb probléma felmerült. A *többségi szavazás* váltotta ki azokat a támadásokat, amelyek elsősorban Franciaország részéről érték az integrációs szervezetet. Ezek a támadások akörül összpontosultak, hogy a többségi döntés intézményének a bevezetése sérti, korlátozza a tagállamok szuverenitását. Olyan nézetek is elhangzottak, hogy a szervezet tagállamai voltaképpen már nem is szuverének, mivel a gazdaság legfontosabb ágazataiban a döntési jogot mintegy átruházták egy nemzetek felett álló szervre.

A többségi döntéssel tehát egyszeriben az egész problémakör kellős közepébe kerültünk. A problémák megoldását különböző utakon kell megkísérelnünk. Első megközelítésben vizsgáljuk meg, hogy *kihatással van-e a többségi döntési rendszer a tagállamok szuverenitására.*

A többségi döntés és a szuverenitás viszonya egyszerre két problémát is felvet. Az elsővel akkor találkozunk, ha a *tradicionális szuverenitás-fogalom* alapján értékeljük az említett döntési módot. Ennek a fogalomnak a számunkra leglényegesebb eleme az *utasítástól való mentesség* (Anweisungsunabhängigkeit[2]), azaz egy olyan állapot, hogy az állam semmilyen kérdésben nem kap semmilyen kívülálló hatalomtól utasítást, jogi parancsot, legyen az a hatalom akár egy másik állam, akár egy nemzetközi szervezet vezető szerve. Ennek az elemnek a tartalmát úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a szuverén állam egyedül a nemzetközi jognak „alávetett" intézmény. Ezt a nemzetközi jogot azonban az állam saját akaratából hozta létre, mivel minden egyes esetben konszenzus alakult ki más államokkal az adott kérdés jogi rendezésére nézve. Az „alávetettség" tehát nem is pontos kifejezés, hiszen a nemzetközi jogban szó sem lehet alá-fölérendeltségi viszonyról. Az államok jogilag egyenlőek egymással, következésképpen mellérendeltségi viszonyban vannak. A nemzetközi jog tehát nem áll az állam fölött, mivel éppen ő hozta azt létre más államokkal együttműködve. Abban a pillanatban azonban, amelyben az államot valamely nemzetközi szervezet *kötelező* döntéseket hozó szervében a többiek leszavazzák, olyan helyzet alakul ki, hogy az államot lényegében a többiek olyasmire kötelezték, amelyet az nem akart megtenni. A többi államtól származó magatartási szabály már nem konszenzus eredményeként jött létre, ennélfogva az állam szenmpontjából kívülről jött jogi parancsnak, azaz „utasításnak" tekinthető. A többségi döntési rendszer így rést ütött a szuverenitás történelmileg kialakult struktúráján, hiszen — ha csak a többségi döntések tárgyát képező területeken is — megszűnt a szervezethez tartozó államok mindezideig teljes utasítástól való mentessége. Ha ezt a gondolatsort következetesen végig akarjuk vinni, akkor azt kell mondanunk, hogy egy ilyen állam valójában már nem szuverén.

Ezzel az utóbbi konklúzióval szemben azonban két ellenvetés tehető. Az egyik szerint az érintett állam vonatkozásában nem lehet a konszenzus teljes hiányáról beszélni. A helyzet ugyanis az, hogy az állam a szervezetbe való belépésekor — annak alapokmányát ratifikálva — voltaképpen már előre elfogadott minden olyan döntést, amelyet a többiek esetleg majd az ő hozzájárulása nélkül hoznak meg. Hiányozhat tehát a *konkrét* konszenzus, de mindenképpen megvan az *általános,* a szervezet valamennyi későbbi döntésébe előzetesen megadott beleegyezés. Az alapokmány ratifikálásakor ilyen módon *önkorlátozás* történt, amely jelen esetben arra vonatkozik, hogy az érintett állam kötelezettséget vállal az ő ellenére hozottt döntések végrehajtására is.

De vajon állítható-e teljes meggyőződéssel, hogy az állam — ha önkorlátozást alkalmaz — bármit elfogadhat anélkül, hogy szuverenitása csorbát szenvedjen? Lehet-e pl. olyan önkorlátozást végrehajtani, hogy az állam egyes területeken megszünteti a saját utasítástól való mentességét, azaz önálló döntési jogkörét, s ezentúl elfogadja mások jogi parancsait? A válasz tartalma attól függ, hogy melyik elemnek adunk előnyt a másikkal szemben. Ha az utasítástól való mentességre helyezzük a hangsúlyt, akkor a fenti következtetésre kell jutnunk: a többségi döntéseket hozó szervezet tagjai már nem szuverének. Ha az önkorlátozás elemét abszolutizáljuk, következtetésünk csak az lehet, hogy az állam bármilyen vonatkozásban korlátozhatja hatáskörét, mégis szuverén marad. Fejtegetéseinkből kitűnik, hogy egyedül jogi fogalmakkal ezt az ellentmondást nem lehet feloldani, mivel értelmezésük két homlokegyenesen ellentétes eredményre vezet bennünket.

Nézetünk szerint itt nem csupán az államok formálisan megjelenő akaratát kell figyelembe vennünk, hanem ennek az akaratnak szélesebb összefüggéseket feltáró tartalmát is. A helyzet ugyanis az, hogy *egy adott régióban a gazdasági és társadalmi fejlettség egy megközelítően azonos szintjét elért államok a tudományos-technikai forradalomba való belépésük korszakában már nem hozhatnak egymástól függetlenül optimális gazdaságpolitikai döntéseket.* A termelés — és a nyugat-európai országok esetében a tőke — nemzetközivé válása olyan egymásrautaltságot eredményez, amelynek következtében előbb a *nemzeti döntések* bilaterális diplomáciai úton történő *összehangolása* válik szükségessé. Később pedig — egyéb politikai körülmények közrejátszásától is függően — több állam felismeri, hogy számára elkerülhetetlen a minőségileg új, *multilaterális közös döntések rendszerének az intézményesítése.*[3]

Ilyen körülmények között tehát a formális döntéshozatalt sem szabad úgy szemlélni, mintha az államok „lemondanának" az önálló döntések jogáról és mintegy beletörődnének abba, hogy esetenként egy tőlük független szerv fog

[2] Lásd H. Wagner: Grundbegriffe des Beschlussrechts der Europäschen Gemeinschaften. Köln, etc., 1965. 50. old.

[3] A „közös döntés" intézményének jelentőségére elsősorban *Haas* és *Lindberg* mutattak rá figyelemre méltó munkáikban. (E. B. *Haas:* The Uniting of Europe. London, 1958., Beyond the Nation-State. Stanford, 1964., illetve L. B. *Lindberg:* The Political Dynamics of European Integration. Stanford, 1963. A Közös Piac döntéshozatali mechanizmusára vonatkozó megállapításaink egyébként elsősorban ez utóbbi művön, valamint a szerzőnek a Közösségek brüsszeli központjánál tett látogatása során tapasztaltakon alapulnak.)

határozni az őket közelről érintő kérdésekben. Az állam ugyanis minden esetben *résztvesz* a döntéshozatalban, még akkor is, ha többségi döntésekre kerül sor. A *többségi döntések* — véleményünk szerint — *csupán egyik válfaját alkotják a közös döntéseknek.* Ha nem képződik koalíció az adott szervezetben, egyszer egyik, másszor másik állam kerülhet a leszavazott helyzetébe, érdekei ezért hosszútávon elméletileg nem kerülnek veszélybe. (Koalíció kialakulása minden valószínűség szerint a szervezet felbomlását vonná maga után, ami pedig már kívülesik a jog által szabályozható szférán.) Akkor tehát, amikor a szervezetet megalapító államok a statutumban meghatározott kérdésekben többségi szavazási rendszert írnak elő, ezzel az aktussal *előzetes beleegyezésüket* is adták minden későbbi közös döntés kötelezővé tételéhez, akár a leszavazottak helyzetében lesznek, akár nem. Az államok részéről így a konszenzus akkor is fennáll, ha a konkrét esetben akaratuk ellenére születik meg a döntés. Ennélfogva a többségi döntés intézményének sem szabad a szuverenitást korlátozó hatást tulajdonítani.

A másik ellenvetés szerint — ha szigorúan értelmeznénk az utasítástól való mentesség elvét — nem csak egy integrációs szervezet, hanem pl. az ENSZ, sőt akár az Egészségügyi Világszervezet tagjai sem szuverének már teljes mértékben, hiszen ezeknek az organizációknak a vezető szervei néhány kérdésben szintén kötelező többségi döntéseket bocsáthatnak ki. Ez pedig azt a képtelenséget jelentené, hogy a világ államainak a túlnyomó többsége már csupán korlátozottan szuverén.

Mindezek alapján a fenti ellentmondást úgy oldhatnánk fel, ha az utasítástól való mentesség elvét szélesebb körben értelmeznénk. Nem a minden egyes esetben külön-külön kinyilvánított konszenzust követelnénk meg a szuverén államtól a döntés tárgya tekintetében, hanem azt az *általános és előzetes egyetértést,* amely a szervezet egész döntéshozatali eljárására, valamint célkitűzéseire vonatkozik.

Ezzel azonban még nem adtunk választ arra a kérdésre, amely a szuverenitás tradicionális fogalmának másik elemével, az *önkorlátozással* függött össze. A kérdés úgy szólt, hogy vajon bármit elfogadhat-e az állam — saját hatáskörét korlátozva — anélkül, hogy szuverenitása csorbát szenvedne? E probléma szorosan kapcsolódik a néhány oldallal korábban felsorolt „inkriminált" szervezeti-jogi elemek 2. pontjához. Ebben a pontban tettünk említést arról, hogy a Római Szerződés eléggé széles hatáskörökkel ruházta fel a miniszteri Tanácsot, s hogy ez a tény esetleg szintén kihatással lehet a tagállamok szuverenitására. A kérdést tehát úgy is megfogalmazhatjuk, hogy létezik-e egy olyan határ, amelyen túl az államok önkorlátozása átcsap szuverenitásuk önkéntes feladásába, ill. korlátozásába? Melyek azok a területek, amelyek felett egy nemzetközi szervezet vezető szervei még döntési jogkörrel rendelkezhetnek anélkül, hogy érintenék a tagállamok szuverén jogait?

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a szuverenitás tradicionális fogalmának „önkorlátozás"-eleme szerintünk már nem alkalmas a dolog lényegének megvilágítására. A helyzet ugyanis az, hogy az állam sohasem valamilyen önálló, a szó szoros értelmében vett egyoldalú önkorlátozást hajt végre akkor, amikor szerződést köt más államokkal. Sokkal inkább arról van szó, hogy a *szerződő állam a többi államal létrejött kapcsolatait, viszonyát szándékozik a jövőre vonatkozóan szabályozni,* mégpedig a velük való megegyezés alapján. A jogi szabályozás pedig természetéből adódóan jogokat és kötelezettségeket egyaránt eredményez. A már létező, illetve a jövőben kifejleszteni kívánt kapcsolatok továbbá olyan intenzívek is lehetnek, hogy nem csak egyszerű szabályozottságot, hanem *szervezettséget* is szükségessé tesznek. Éppen e szervezetté tételben történik megegyezés a nemzetközi szervezetek statutumainak megalkotásakor. Mindehhez még hozzá kell tenni azt is, hogy az állam szerződéskötései alkalmával az esetek jelentős részében egyáltalán nem valamiféle önmegtartóztatásra vállal kötelezettséget, hanem tevőleges magatartásra.

A fenti kérdést tehát ezeknek a korrekcióknak a fényében kell megválaszolnunk. Ami az előbb példaként említett ENSZ-et és az Egészségügyi Világszervezetet illeti, ezeknél a szervezeteknél az „önkorlátozás", vagyis a kapcsolatok szervezetté tételének határai nem jelentenek problémát. Az ENSZ ugyanis csupán rendkívüli esetekben, az agresszióval szembeni védekezés vonatkozásában rendelkezik kötelező döntési jogkörrel, szakosított intézménye pedig az állami igazgatás olyan elhatárolt területén tevékenykedik, amely nyilvánvalóan nem jöhet számításba a szuverenitás sérelme szempontjából. A határok kérdését voltaképpen maguk az integrációs szervezetek vetették fel. Úgy véljük, hogy ezeknél a szervezeteknél éppen abból kell kiindulnunk, amit a korrekciókkal összefüggésben az imént elmondottunk. Ha a statutum aláírásával több állam egymásközötti kapcsolatának a szervezetté tételében, a közös döntések rendszerének intézményesítésében állapodik meg, akkor teljesen közömbös, hogy milyen eszközökkel, milyen módon kívánják céljukat elérni. Megállapodhatnak laza vagy szoros szervezeti kapcsolatok kialakításában, vétójogos, vagy minősített többségi szavazásában, ajánlások, vagy közvetlenül kötelező döntések kibocsátásában és így tovább. A lényeg csupán az, hogy kapcsolataik változatlanul a nemzetközi jog — általuk létrehozott — szabályai szerint nyerjenek kialakítást. A nemzetközi jogi kapcsolatokra pedig a *mellérendeltség,* a *decentralizált hatalmi rendszer* az alapvetően jellemző ismérv. Ha egy szervezet tagjai egymáshoz viszonyítva a mellérendeltség állapotában vannak, szuve-

renitásukat akkor sem lehet kétségbevonni, ha a közös döntések megfogalmazására hivatott vezető szerv hatásköre különösen széles területeket ölel fel. (Éppen ezért nem is tartjuk megfelelőnek azt a megközelítést, amely szerint a tagállamok — úgymond — szuverén jogaikat „ruházzák át" a vezető szervre. Ahogyan azt az előbbiekben már kifejtettük, ilyen esetben nem valamiféle átruházásról, hanem sokkal inkább közös döntések rendszeresítésében való megegyezésről van valójában szó.) Megváltozik ugyanakkor a helyzet, ha a *mellérendeltség állapotát az alá-fölérendeltség váltja fel,* ha tehát a szervezet vezető szerve mögött egy *önállósodott központi hatalom* keletkezik, amely *centralizált erőszakszervezetre* támaszkodik. Ebben az esetben ugyanis a szervezet megszűnt nemzetközi szervezetként funkcionálni, hiszen a központi hatalom és a centralizált erőszakszervezet már az állam attributuma. Ilyenkor a nemzetközi szervezet átalakulása szempontjából elsősorban a föderatív állam jöhet számításba, de természetesen nem lehet kizárni egy unitárius állam létrejöttét sem. Mindez pedig azzal a következménnyel jár, hogy a tagállamok *elvesztik szuverenitásukat,* mivel részeivé válnak egy másik állami alakulatnak. Föderáció esetében ugyan fennmaradhat bizonyos mellérendeltségi viszony a tagállamok között, de már nem ez lesz a meghatározó, hanem az az alá-fölérendeltségi viszony, amely a központi hatalom és az egyes tagállamok között jön létre. Ami a nemzetközi jog által szabályozott és szervezett kapcsolatokat illeti, ezeket államjogiak váltják fel, éspedig a társadalmi viszonyok terén végbement változásoknak megfelelően. A társadalmi viszonyok ugyanis uralmi típusúakká váltak, míg a nemzetközi életre általában a nem-uralmi típus volt a jellemző.

Mindezek alapján tehát leszögezhetjük, hogy egy *tőkés integrcáiós szervezet — így a Közös Piac — tagállamai gyakorlatilag bármilyen mértékű „önkorlátozást" vállalhatnak, azaz kapcsolataikat bármilyen módon és terjedelemben szabályozhatják és szervezhetik, egészen addig, amig föderatív államot nem hoznak létre, jogilag szuverének maradnak.*[4]

Ez az általános tétel azonban néhány vonatkozásban kiegészítésre szorul.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a fent vázolt folyamat a történelemben ilyen formában még nem zajlott le. A föderációk mindezideig általában nem az államok szabad társulásán alapuló integrációján keresztül, hanem hatalmi-politikai úton jöttek létre. Előbb volt tehát a centralizált erőszakszervezet, vagy „politikai" integráció, azután az — államon belüli — gazdasági integráció. Következtetéseink tehát nem történelmi példán alapulnak. Hozzá kell tenni ehhez azt is, hogy a jelenlegi körülmények között éppen kizártnak is tartjuk azt, hogy pl. a hatok föderációs irányban fejleszszék tovább integrációs szervezetüket. Erre — anélkül, hogy bele kívánnánk menni e kérdés részletes elemzésébe — három érvet hozhatunk fel:

— először is nem szükséges a gazdasággal közvetlen kapcsolatban nem álló intézmények (pl. a hatalmi, vagy igazságszolgáltatási szervezetek) integrációja. Elegendő, ha a különböző gazdasági mechanizmusok integrációját szolgáló intézmények integrálódnak. A makroökonómiai integráció nem jelent szükségképpen egyet a föderatív állam létrehozásával;

— elegendő továbbá a szelektív integráció megvalósítása is. Nem kell tehát valamennyi gazdasági ágazatot integrálni, hanem csak azokat, amelyeknek természete és fejlettségi szintje ezt szükségessé és egyben lehetővé teszi. Még a gazdaságirányítás területén is felesleges tehát minden egyes intézmény integrálása;[5]

— végül pedig a jelenlegi időszakban a nemzeti állam intézménye konzerválódni látszik, sőt egyes országokban az utóbbi idők eseményei éppen a nacionalizmus bizonyos mértékű feléledésére mutatnak. Ezért belátható időn belül politikailag meglehetősen kilátástalannak tűnik a nemzeti állam intézményének valamiféle föderációs formával való felváltása.

Felvethető azonban a kérdés: mi lenne akkor, ha — a távolabbi jövőben — a vezető szerv hatáskörei tovább növekednének, és a szervezet lassanként mégis átvenné az állami funkciók leglényegesebbjeit anélkül, hogy egyúttal a központi hatalom is létrejönne? Ezt a kérdést — úgy véljük — voltaképpen nem is kell megválaszolni. A helyzet ugyanis az, hogy *a különböző hatáskörök „átruházásának" a folyamata szükségképpen el kell, hogy érjen egy olyan pontot, amelyen túl a szervezet működése már nem biztosítható másképpen, csak a központi erőszakszervezetre támaszkodó hatalom kiépítésével.* Amíg ugyanis a hatáskörök „halmozása" el nem éri ezt a kritikus pontot, a tagállamok szuverenitásával nem merül fel probléma — tekintettel a fentebb elmondottakra. A kritikus ponton túl ugyanakkor a nemzetközi szervezetnek vagy fel kell bomlania, vagy át kell adnia a helyét egy föderációs — államjogi — alakulatnak. Márpedig ha tőkés viszonylatban

[4] Más indokolással, de lényegében hasonló végkövetkeztetésre jut a magyar nemzetközi jogászok közül *Herczegh* Géza. (Néhány szempont az állami szuverenitás vizsgálatához." Budapest, 1970. Kézirat.) Tanulmányunk szűkreszabott keretei nem teszik lehetővé, hogy akár csak érintőlegesen is foglalkozzunk azokkal a nézetekkel, amelyek a fenti tételtől eltérők, vagy azzal teljesen ellenkező következtetést tartalmaznak. Különösen figyelmet érdemelnének pedig a rendkívül gazdag irodalomból pl. Wagnernek, Erlernek, Koppensteinernek és másoknak a munkái. (H. *Wagner:* im.; G. *Erler:* Grundprobleme des internationalen Wirtschaftsrechts. Göttingen, 1956.; *Koppensteiner:* Die europäische Integration und das Souverenitätsproblem. Baden-Baden, Bonn, 1963.)

[5] Lásd *Vajda* Imre: Integráció, gazdasági Unió és nemzeti állam. Közgazdasági Szemle, 1968. 4. sz.

egy ilyen alakulat létrejön, a szuverenitás is megszűnik.

Mindebből tehát azt a következtetést lehet levonni, hogy *az integrációs szervezet hatáskörének a növelése minden valószínűség szerint megáll egy adott ponton, s nem folytatódik tovább föderációs irányban.*

Az eddigiekben az „inkriminált" szervezeti-jogi elemek közül az *1.* és a *2.* pontban említettekkel foglalkoztunk. Tovább menve vizsgáljuk meg a többit is abból a szempontból, hogy azok kihatással vannak-e a szuverenitásra. Előrebocsátva megjegyezhetjük, hogy a hátralevő nyolc elem közül csak a harmadik és a negyedik okozhat problémát. Vegyük sorra tehát a 3—10. pont alatt felsoroltakat.

ad 3. A döntések — nemcsak a tagállamokra, hanem a természetes és jogi személyekre is — *közvetlenül kötelező volta* a tradicionális szuverenitás-fogalom azon összetevőjébe ütközne, amely belső vonatkozásban az abszolút és korlátlan főhatalom fennállását követeli meg. Vajon maradéktalanul létezik-e ez a főhatalom akkor, ha egy nemzetközi szervezet vezető szerve jogilag éppolyan kötelező döntéseket bocsáthat ki államon belüli érvénnyel, mint maga az állam?

Úgy véljük, hogy itt egyrészt egy formai problémáról van szó. Az állam területén levő természetes és jogi személyek szempontjából jogilag teljesen közömbös az, hogy a nemzetközi szervezet döntései közvetlenül kötelezőek-e rájuk nézve, vagy csak azután válnak azzá, hogy az illetékes államhatalmi szerv beiktatta azokat a belső jogforrások közé. Másfelől nézve: az államot mindenképpen kötelezi a nemzetközi — tehát külső — szerv döntése, s ha ez a döntés nem lenne közvetlenül kötelező, az államnak kellene beiktatással azzá tenni. A közvetlenül kötelező döntések tehát csupán egy lépcsőfokot ugrottak át, nem többet. (Más kérdés, hogy ez az „ugrás" több más vonatkozásban — pl. a parlamentek rendelkező-ellenőrző jogköre tekintetében — problematikus lehet, éppen ezért erre még visszatérünk.) Ami pedig a többségi döntésekkel kapcsolatos problémákat illeti, itt megismételhetjük azokat az érveket, amelyeket e témában, de más összefüggésekben már kifejtettünk. A többségi döntés abban a vonatkozásban jelentene problémát, hogy leszavazás esetén „külső" intézmények — más államok — quasi korlátozzák az állam belső főhatalmát. Valójában azonban ebben az esetben is csak közös döntésekről van szó, amelyeket — végrehajtás-technikai okokból — jogilag közvetlenül kötelezőkké tettek. Nem külső intézmény hozott tehát döntést, hanem maga az állam szabályozta más államokkal való viszonyát olyan módon, hogy a részvételével meghozott közös döntések egyenrangúak legyenek a saját belső döntéseivel. Annyit egyébként mégis meg kell állapítanunk, hogy a szuverenitás belső oldalának jellemzésére — csakúgy mint az utasítástól való mentesség tekintetében — a modern szervezetek esetében már nem alkalmasak az „abszolút" és a „korlátlan" kifejezések, mivel azoknak a tényleges helyzet végsősoron ellentmond.

ad 4. Egészen más jellegű problémát vet fel a Római Szerződésnek az a rendelkezése, amely szerint a minősített többségi szavazásnál *a tagállamok nem rendelkeznek egyenlő számú szavazattal.* Ez nem csak egyszerű döntéstechnikai szabály, hanem közvetve a szuverenitás nemzetközi jogi fogalmát is érintheti. Ha ugyanis minden állam szuverén, akkor a szuverenitás terjedelmének egyenlőnek kell lenni minden egyes állam vonatkozásában. Ezt fejezi ki a „szuverén egyenlőség" kategóriája. Ennek értelmében pedig a nemzetközi jog által szabályozott döntések meghozatalában is egyenlően kellene minden érdekelt államnak résztvennie. A helyzet azonban az, hogy ezt a sajátos szavazási eljárást a tagállamok az alapító szerződés ratifikálásakor előzetesen mégis elfogadták, következésképpen a konszenzus tagadhatatlanul fennáll. Így tehát csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a „szuverén egyenlőség" kategóriáját sem lehet már abszolút módon értelmezni, mint ahogyan ezt a tradicionális fogalom tette.

ad 5—7. A *Bizottság* különleges összetételét, független helyzetét, szavazási rendszerét érintő szabályok a szuverenitás szempontjából kívülesnek érdeklődési körünkön, mivel ez a szerv a döntéshozatalban jogilag csak javaslattevő félként működik közre. Önálló döntési jogkörei ugyanakkor csak végrehajtási jellegűek és a Tanács korábbi döntésein alapulnak. Más kérdés, hogy a Bizottság szociológiai értelemben jóval nagyobb szerepet játszik a döntéshozatalban — erre a későbbiekben még vissza fogunk térni.

ad 8—9. Ami a *Parlament* összetételét és felépítését illeti, e téren valóban számos államjogi elemet fedezhetünk fel. A döntéshozatalban azonban szintén csak javaslattevő, valamint konzultatív-tanácsadó feladatokat lát el, ezért a tagállamok szuverenitását működése nem érintheti.

ad 10. Alapjában véve ugyanez a helyzet az *Európai Közösségek Bíróságával* is. Ítéletei nem „új" döntések, hanem csak a vezető szervek által meghozott érdemi döntésekből, valamint a Római Szerződésből fakadó jogvitákat bírálják el.

Összefoglalásképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a *Közös Piac esetében sem a többségi döntési rendszer alkalmazása, sem az ilyen rendszerrel szavazó vezető szervek széles hatáskörrel való felruházása, sem pedig az egyéb szervezeti-eljárási — államjogi jellegű — elemek nem ütköznek a szuverenitás modernebb értelmezésű fogalmi ismérveibe, ezért a tagállamok nemzetközi jogi szuverenitása változatlanul fennáll.*

*

Ezek után áttérhetünk a *nemzetekfelettiség* problémájának vizsgálatára. Ebben a vonatkozásban is széles körű vita bontakozott ki a nemzetközi jogi és politikai irodalomban. A vita röviden akörül forgott, hogy az e tanulmány elején felsorolt szervezeti-eljárási elemek nemzetekfelettivé teszik-e a Közös Piacot vagy sem. Több szerzőnek az volt az álláspontja, hogy mivel a szervezet valamennyit a belső állami felépítésből, ill. döntéshozatali mechanizmusból kölcsönözte, ezért az csak nemzetekfelettinek tekinthető. Szerintünk azonban a szupranacionalitásnak nem az a kritériuma, hogy a felhasznált elemek honnan származnak. A „szupranacionális" szónak az eredeti értelmezés szerint valami olyan intézményt kellene jelölnie, amely az egészét tekintve az *államok felett* áll. Mely ismérvek alapján lehet ezt megállapítani? Nézetünk szerint a többségi döntés önmagában még nem alapozza meg a nemzetekfelettiséget. Mint már többször hangsúlyoztuk, a *többségi döntési mód csak a közös döntéseknek képezi egyik fajtáját, s nincs arról szó, hogy a vezető szerv az államok fölé lenne helyezve.* Éppen ezért úgy véljük, hogy *csak az eredményezne nemzetekfelettiséget, ha az alapvető döntéseket meghozó vezető szerv nem a tagállamok képviselőiből, hanem független személyekből tevődne össze, s ilyen módon maga is függetlenné válna.* Ezeket a személyeket tehát egyetlen tagállam sem utasíthatná arra, hogy hogyan szavazzanak, döntéseiket saját belátásuk szerint hoznák meg. Egy ilyen típusú szerv természetesen kizárólag csak többségi döntéseket hozhatna, mivel nem lenne már értelme a vétójogos szavazásnak .A Közös Piac esetében ez azt jelentené, hogy a Tanács hatáskörével a Bizottság lenne felruházva. Maga a Tanács azonban képviseleti típusú szerv, tagjai a kormányaikat reprezentáló miniszterek, ezért ezt a szervet nem lehet szupranacionálisnak tekinteni. Következésképpen *a Közös Piac sem nemzetekfeletti szervezet.*

Ugyanakkor azokat az elemeket, amelyeket az EGK az államjogból kölcsönzött, nyugodtan nevezhetjük nemzetekfeletti jellegűeknek. Ez a jelző ugyanis alkalmas arra, hogy megkülönböztessük egymástól a hagyományos nemzetközi szervezetekre jellemző elemeket és azokat, amelyek — államjogi származásuk lévén — általában csak a minőségileg szorosabb szervezeti kötelékeket kialakító integrációs szervezeteket fémjelzik. Ezek az elemek egyébként rendkívül fontos gazdasági-politikai célokat szolgálnak, amelyekkel kapcsolatban a következő részben még néhány megjegyzést kívánunk tenni. Annyit azonban leszögezhetünk, hogy ezek magát a szervezetet nemzetekfelettivé csak akkor tennék, ha kiegészülnének az államok felett tevékenykedő, azoktól független és kötelező többségi döntéseket hozó szerv létrehozásával.

A nemzetközi szervezetek fejlődéstörténetében eddig mindössze egyetlen olyan intézménnyel találkozhattunk, amely a szó szoros értelmében szupranacionális felépítésű volt. A *Montanunióra* gondolunk, amelyet a hatok 1951-ben alapítottak. A Montanunió élén álló Főhatóság rendelkezett az alapvető döntési jogkörökkel, tagjai pedig nem voltak utasításhoz kötve. A szervezet tevékenységének első évtizedében azonban egy sajátos és rendkívül érdekes folyamat ment végbe. A Főhatóságtól lassan átvándoroltak a tényleges döntési hatáskörök az eredetileg csak meglehetősen mellékes funkciók ellátására hivatott miniszteri Tanácshoz, s az előbbi egyre inkább csak javaslattevő szerepet kezdett betölteni. Amikor hat évvel később a Római Szerződést kidolgozták, a Közös Piac céljaira nem az eredeti megoldást, hanem voltaképpen a Montanunió gyakorlata során kialakult döntéshozatali mechanizmust használták fel. Minden jel arra mutatott ugyanis, hogy egy nemzetekfeletti módon megkonstruált Közösség nem váltaná be a hozzá fűzött reményeket.

A szupranacionalitás döntő kritériumát — a független, államok felett álló vezető szervet — így ma egyetlen nemzetközi szervezetnél sem lehet megtalálni. Ez bizonyára nem a véletlen műve. Feltételezésünk szerint a helyzet az, hogy *egy adott területen élő szervezett társadalom struktúrájában három momentum rendkívül szorosan összefügg egymással és csak együttesen alkalmazható.* Ezek a következők lennének:

— *független személyekből álló vezető szerv,*

— *központi erőszakszervezet,*

— *a vezető szervre átruházott különösen széles hatáskörök.*

A második és harmadik elem szükségszerű kapcsolatáról már beszéltünk. Elmondottuk, hogy a hatásköröknek egy meghatározott szinten túl a központi szervezetekre való átruházása csak akkor valósul — és valósulhat — meg, ha létrejött már egy központi erőszakszervezet. Ugyanez a helyzet a független vezető szervvel kapcsolatban is. Minden döntéseket hozó szerv csak akkor tudja funkcióit ellátni, ha van valamilyen erő, amelyre támaszkodni tud, amely biztosítja a döntések végrehajtását. Amíg tehát a tényleges hatalom egy integrációs szervezet esetében a tagállamok kezében marad, nem jöhet létre valóban független, nemzetekfeletti vezető szerv, vagy ha mégis létrejönne, eleve eredménytelenségre lenne ítélve, illetve döntései csak formálisan lennének önállóak. A Montanunió döntéshozatali mechanizmusának megváltoztatása ezt jól példázza.

Mindebből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy voltaképpen *egyetlen nemzetközi szervezet sem válhat egészében véve „nemzetekfelettivé".* Tudniillik, ha azzá válna, már aligha nevezhetnénk többé államközi szervezetnek, mivel szükségképpen központi erőszak-apparátussal is rendelkezne. Ennek az apparátusnak a létezése pedig — mint erre már utaltunk

— egyedül a föderációnak, vagy egyéb állami alakulatnak a sajátja.

*

Az előzőekben megállapítottuk tehát, hogy — a Közös Piac döntéshozatali rendszere nem érinti a tagállamok szuverenitását, — a szervezet egészében véve nem tekinthető nemzetekfeletti intézménynek, — ugyanakkor azonban számos nemzetekfeletti jellegű szervezeti-eljárási jogi elemet fedezhetünk fel a Római Szerződésben.

Feltehető a kérdés: ha mindez valóban így van, vajon mi lehetett az oka egyrészről a francia bojkottnak, amely 1965-ben a többségi döntési rendszer, ill. a Bizottságnak a döntéshozatalban beltöltött megnövekedett szerepe ellen irányult, másrészt annak az idegenkedésnek, sőt szembenállásnak, amely különböző baloldali — különösen kommunista — politikai erők részéről az elmúlt esztendőkben is tapasztalható volt? Talán ezek a nemzetekfeletti elemek lettek volna a támadások kiváltói, vagy téves szubjektív kritikákról lett volna szó? Az alábbiakban megkísérlünk választ adni e kérdésekre. Válaszadásunk során nem a hivatalosan elhangzó nyilatkozatokat szándékozunk értelmezni, hanem a Közös Piaccal szemben tapasztalható ellenérzéseknek valódi okát igyekszünk feltárni.

Ha a dolog lényegével akarjuk kezdeni, akkor először a *döntéshozatali mechanizmus* egyes vonatkozásaival kell foglalkoznunk, ezen belül különösen a *Bizottság* szerepével.

Mint ismeretes, a döntéshozatal terén a Bizottságnak rendkívül fontos funkciói vannak, annak ellenére, hogy *jogilag* csak javaslattevő szervként működik. Azt lehet mondani, hogy a Bizottság voltaképpen a szervezet motorja, sőt jelentékeny területeken meghatározó szerepet játszik a döntések meghozatalában. Továbbá a Bizottság a „közösségi" érdekeket képviseli az EGK struktúrájában, szemben a Tanáccsal, amely elsősorban a „nemzeti" érdekek megőrzésére hivatott. Figyelemreméltó, hogy már a Római Szerződés is — jóllehet a végső döntés jogát a „nemzeti" szervre bízta — néhány vonatkozásban jogi eszközökkel is igyekezett kiemelkedő helyet biztosítani a Bizottságnak, azaz a „közösségi" érdekeknek. E jogi eszközök a következők:

— a Római Szerződés szerint a Tanács a legtöbb esetben csak a Bizottság javaslatai alapján dönthet, azok között szelektálhat, mivel saját magának általában nincs lehetősége önálló elképzelések kidolgozására;

— ugyanezt a célt szolgálja az a rendelkezés, amely szerint a Tanács nem dönthet, tehát tevékenysége gyakorlatilag megbénul azokban az esetekben, amelyekben a szerződés a döntéshez a Bizottság javaslatát is előírja és az utóbbi nem tesz javaslatot;

— ha pedig a Bizottság javaslatától a Tanács eltér, döntését még akkor is egyhangúan kell meghoznia, ha egyébként minősített többséggel is szavazhatna;

— ha a Tanács (többségi döntéseinél) a Bizottság javaslata nélkül is határozhat, a 12 szavazatnak legalább négy állam egyetértését kell tartalmaznia, holott adott esetben háromé is elegendő lehetne.

Ezekkel a jogi eszközökkel egyirányban hatottak azok az intézkedések is, amelyek meghatározták a Bizottság szervezeti felépítését és működését. Jelenleg mintegy 4000 személyes hivatali apparátus tevékenykedik a „komisszárok" irányítása alatt — szemben a Tanács 500-as létszámával — és évenként mintegy 8500 külső szakértőt vesznek igénybe az egyes elképzelések véleményezése kapcsán.[6]

Lindberg figyelemreméltó vizsgálatai szerint a helyzet az idők folyamán úgy alakult, hogy — jóllehet az integrációs mozgalom egészét annak idején a kormányok indították meg — az iniciatív szerepet viszonylag hamar átvette a bizottsági apparátus. Az esetek túlnyomó többségében ugyanis a Bizottság különböző ágazati szervei ismerik fel a központi döntés szükségességét, s látnak hozzá a konkrét javaslatok kidolgozásához. Ez minőségileg különbözik a koordinatív jellegű együttműködéstől, amikor is a résztvevő államok hazai apparátusai dolgozzák ki a napirenden szereplő részletes indítványokat, amelyeket két és többoldalú tárgyalások során egyeztetnek. Az EGK gyakorlatában megfordult a sorrend: a központ által előkészített javaslatok kerülnek második lépcsőben a nemzeti adminisztrációk csatornáiba. Az utóbbiak azonban általában csupán felülvizsgálati szerepet látnak el és viszonylag ritkán lépnek fel konstruktív módon a döntés meghozatala érdekében. Elsősorban csak abból a szempontból tanulmányozzák a Bizottság javaslatait, hogy azok nem ütköznek-e saját nemzeti érdekeikbe.

A Bizottság kiemelkedő pozíciójára utal továbbá az a tény is, hogy — a politikai-szociológia művelőinek beszámolói szerint — a „közösségi" szerv egyre inkább egy sajátos „hetedik" fél szerepét kezdi betölteni az integrációs tevékenység szervezése terén. Önálló koncepciót igyekszik elfogadtatni a tagállamokkal, éspedig nemcsak úgy, hogy szó szerint hetedikként vesz részt a Tanács ülésein, hanem politikailag is fellép a nemzetközi életben. A közös mezőgazdasági politikáról hozott döntések előtt pl. a Közös Piac komisszárjai — különösen az elnök — a független szerv képviseletében az egyes fővárosokat járták és igyekeztek elfogadtatni a nemzeti kormányzatokkal a Bizottság elképzeléseit. Azok a szakértők továbbá, akik a Bizottság által meghallgatásra kerülnek, nemcsak a nemzeti nézeteket közvetítik a központi szerv részére, hanem gyakran a saját hazájukban is komoly meggyőző tevékenységet fejte-

[6] L. B. *Lindberg:* im. 59. old.

nek ki a bizottsági gazdaságpolitika mellett. Egyre gyakrabban fordul elő, hogy a Bizottság ezeket a szakértőket nem az állandó képviselőkön keresztül hívja be a közreműködésre, hanem egyenesen hozzájuk fordul. Ilyen módon a Bizottságnak kialakul egy saját szakértői gárdája, amelyet önállóan felhasználhat.

Figyelemreméltó az a körülmény is, hogy a Bizottság funkciójából és a közös piaci struktúrában elfoglalt helyéből következően a leginformáltabb valamennyi szerv között, szinte rendelkezésére áll a hatok országainak egész szellemi kapacitása, s biztosították számára a szükséges anyagi kereteket is. Ez a szerv képes egyedül arra, hogy áttekintse a hatok gazdasági életét, hogy mintegy rajta tartsa a kezét a régió gazdasági életének ütőerén. Ebben a vonatkozásban különösen a Tanáccsal szemben élvez előnyt, hiszen ennek a szervnek a tagjai csak egy-egy tagállam oldaláról ismerik és szemlélik az összefüggéseket, s elsősorban a „nemzeti érdekeket" tartják szem előtt.

Még folytathatnánk tovább a sort, de úgy véljük, hogy az eddigiek is bizonyítják: a Bizottság valóban kiemelkedő helyet foglal el a Közösség szervezeti rendszerében. Mivel ő készíti elő a Tanács valamennyi lényeges döntését, szakértelmével, informáltságával, kialakult tekintélyével, áttekintőképességével szinte meghatározó szerepet tud játszani a döntéshozatalban. Igaz ugyan, hogy a „nemzeti" típusú szervek — a Tanács mellett az Állandó Képviselők Bizottsága — néha jelentős mértékben korrigálják a Bizottság „közösségi" elképzeléseit, azonban a döntéshozatal lényegét tekintve mindenképpen érvényes megállapításunk.

Azt is el lehet továbbá mondani, hogy a Bizottság esetében egy viszonylagosan önállósodott apparátusról van szó, amely jogi és szociológiai értelemben egyaránt relatív függetlenséget élvez a tagállamokkal szemben. Minél kevésbé politikai kihatású az adott eldöntésre váró ügy, annál jobban érzékelhető ez az önállóság és függetlenség. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy itt nem egyszerűen a bürokratikus szervezet „normális" függetlenedéséről van szó, vagy az apparátus, a „technokrácia" saját érdekeinek és célkitűzéseinek a jelentkezéséről és érvényre juttatásáról, amint azzal a belső államigazgatásban találkozhatunk. A nemzetközi szervezetnél ugyanis lényeges különbségként jelentkezik az a körülmény, hogy a *bürokrácia feletti uralom minőségileg más formában létezik, mint az államon belül,* mivel egyik esetben *centralizált,* míg a másikban *decentralizált* uralmi struktúráról beszélhetünk. Ennélfogva *az apparátus hatalma, viszonylagos függetlensége és önállósága nagyobb lehet egy nemzetközi szervezet keretében, hiszen felette nem áll semmiféle központi, egységes uralmat képviselő intézmény, csak hat állam — gyakran különböző érdekű — intézményei.* Emiatt a Bizottságnak jóval nagyobb a mozgási szabadsága, jóval többet cselekedhet saját belátása szerint, sokkal inkább kialakulhat nála egy öntörvényű cselekvés-sorozat, mint egy belső állami szervnél. Külön szociológiai tanulmány tárgyát képezhetné ezeknek a problémáknak a vizsgálata, most azonban kénytelenek vagyunk megelégedni a fentiekre való rövid utalással.

Feltehető azonban a kérdés: vajon negatív módon kell-e megítélnünk ezt a fejleményt, amely különösen az integrációs szervezeteknél érdemelhet figyelmet, lévén ezek a gazdasági élet szinte valamennyi fontos szektorát átfogó intézmények? Elítélendő-e, ha a „közösségi" célok szolgálatára hivatott szerv — mint írtuk — relatíve önállósodott, hetedik politikai-gazdasági erőként látja el funkcióit? Válaszunk erre a kérdésre — legalábbis ebben a megfogalmazásban — még nem lehet negatív. A probléma ugyanis másban van. A helyzet az, hogy nincs biztosíték arra, hogy egy ilyen típusú szerv kizárólag „közösségi" célokat fog szolgálni. Sőt, fennáll a veszély, hogy bizonyos értelemben éppen az ellenkezőjét teszi. A reális veszély abban van, hogy a laza és decentralizált uralom alatt levő apparátus mögött egy új erő keletkezhet, amely szintén részt igényel magának ebből az uralomból. Ez az új erő a gazdaság talaján jöhet létre, mégpedig a tőke transznacionális koncentrációja következtében. A nemzetközi monopóliumok és oligopóliumok létrejöttére gondolunk, amelyek megfelelő szervezettséggel azonos érdekű csoportokban tömöríthetők. Ezek a csoportok mérhetetlen gazdasági erőket koncentrálnak a kezükben, olyanokat, amelyekkel először befolyásolni képesek a már kialakult, „független" nemzetközi intézmények tevékenységét, működését, később pedig — a nemzeti államokkal együtt — részt is vállalhatnak a központi apparátus fölötti uralom gyakorlásából.

Nincsenek még megfelelő adataink, szociológiai elemzéseink arról, hogy ez a folyamat hol tart a Közös Piac esetében. Egyáltalán kérdéses, hogy napjainkban sor kerülhet-e olyanfajta vizsgálódásokra, amelyeknek célja e folyamat tudományos igényű feltárása. Különösen nehéz lenne számunkra e vizsgálódások lefolytatása. Éppen ezért egyelőre nem tehetünk mást, mint azt, hogy felhívjuk a figyelmet e problémakör tanulmányozásának szükségességére, illetve azokra a reális veszélyekre, amelyek a nyugateurópai — és más tőkés — integrációs mozgalmak vonatkozásában kétségtelenül fennállnak. Néhány tényből egyébként már most is következtetéseket tudunk levonni. Ezek a következők:

— a piaci integráció megteremtésével komoly lökést kapott a gazdasági összefonódás, amely elsősorban a nemzetközi monopóliumok megalakulásán keresztül megy végbe; e téren a közgazdasági irodalom máris jelentős eredményekről számolhatott be;

— az Egyesült Államok példájából tudjuk, hogy egy kiterjedt, fejlett és integrált gazdasági egységben a termelésnek és a tőkének mi-

lyen méretű centralizációja mehet végbe, s hogy az így keletkezett gazdasági erők milyen politikai hatalmat képesek összpontosítani kezükben;

— már a Közös Piac megalakulásának időszakában nagyszámú érdekcsoport (pressure groups) alakult meg a szervezet székhelyén, azzal a céllal, hogy befolyásolják — mégpedig bizottsági szinten — a döntéshozatalt; e csoportok jelentős része nemzetközi monopóliumok érdekeit volt hivatva képviselni Brüsszelben;

— a Bizottság teljes mértékben el is ismerte ezeknek az érdekcsoportoknak a létezését: kiterjedt, hivatalos, közvetlen és nem-formális kapcsolatok alakultak ki a bizottsági tisztviselők és az érdekcsoportok képviselői között; a konkrét kapcsolatok nemcsak az érdekcsoportok kezdeményezésére jönnek létre, hanem a Bizottság is igyekszik felderíteni álláspontjukat;

— semmilyen jogi, vagy egyéb jellegű akadálya nincs annak, hogy az érdekcsoportok által reprezentált nemzetközi monopolista szövetségek megkíséreljenek hathatósan beavatkozni a döntéshozatal folyamatába — egyes területeken az érdekcsoportok egyetértése máris nélkülözhetetlen a közösségi döntések végrehajtása szempontjából.

Ilyenformán tehát *reálisnak tekinthető az a veszély, hogy az elvileg „közösségi" érdekek érvényre juttatására hivatott Bizottság valójában ne a hat ország nemzetgazdasága egészének, hanem egy-egy szűk monopoltőkés szövetségnek az érdekeit fejezze ki a döntéshozatal során.* Az intézményesített keretek mindenesetre máris fennállanak erre a célra: léteznek az érdekcsoportok, a Bizottság apparátusa független, szerepe meghatározó a döntéshozatalban, s közöttük a megfelelő kapcsolatok is kialakultak. Szubjektív feltételektől függ, hogy ezek a keretek tartalommal töltődjenek meg.

Ez lenne tehát a fő probléma, amely Közös Piac döntéshozatali mechanizmusával kapcsolatban felmerül. A fentiek alapján érthető, hogy mind a baloldali erőknek, mind pedig a „legnemzetibb" politikai hangvételű tagállamnak a kritikáját kiváltotta a Bizottság önállósodása és szerepének megnövekedése. Van azonban még egy — az előbbihez szorosan kapcsolódó — probléma is, amely már nem csupán a Bizottsággal, hanem a döntéshozatallal általában véve függ össze. Arról van szó, hogy a *nemzeti parlamentek kezéből közös piaci ügyekben kicsúszott az ellenőrzés lehetősége, ugyanakkor nem teremtődött meg a megfelelő demokratikus kontrollszerv a közösségi szinten.*

A helyzet ugyanis az, hogy a Római Szerződés rendelkezései szerint

— a döntésekhez a nemzeti parlamentek hozzájárulására sem előzetesen, sem utólag nincs szükség;

— ha a döntés megszületett, nem tudják azt megváltoztatni; ehhez ugyanis valamennyi tagállam nemzeti parlamentjeinek egységes fellépésére volna szükség, amely a kormányokat arra késztetné, hogy helyezzék hatályon kívül a Tanácsban az ott meghozott határozatot, ill. módosítsák azt — ez azonban gyakorlatilag szinte keresztülvihetetlen;

— a nemzeti parlamenteknek ugyan lehetőségük van arra, hogy bizalmatlanságot szavazzanak saját kormányaiknak, amelyek szerintük helytelenül szavaztak, ez azonban a döntés érvényességét már nem befolyásolja;

— a Közös Piac vezető szervei a tagállamok valamennyi szervét kötelezhetik meghatározott magatartás tanúsítására, tehát magát a nemzeti parlamentet is; így az a jellegzetes helyzet alakulhat ki, hogy a tagállamok kormányainak képviselői együttesen olyan döntést hoznak, amelyek külön-külön saját parlamentjeik számára tartalmaznak jogi parancsokat, pl. megfelelő belső jogszabály kibocsátására.

Mindez arra mutat, hogy voltaképpen *nemcsak a közvetlen kontroll-funkció ellátásának a lehetőségét vették ki a nemzeti parlamentek kezéből, hanem a törvényhozó funkciókat is.* A parlamentek akkor kaptak utolsó jogi lehetőséget arra, hogy érdemben hozzászóljanak az integráció további alakulásának kérdéséhez, amikor 1957-ben az ő jóváhagyásuktól függött a szervezet létrejötte. Miután azonban erre sor került, az integráció fejlődése számukra mintegy önállósodott folyamattá vált, amelyben közreműködésük teljesen nélkülözhető, sőt — néha talán — ártalmas is lenne. Erre az utóbbi következtetésre különösen akkor juthatunk, ha figyelembe vesszük a következő tényeket:

— magát a Római Szerződést csak egyhangúan lehet módosítani; ha egy parlament úgy látja, hogy a Közösség tevékenysége nem az eredetileg elképzelt irányban halad, semmit sem tehet, mivel valamennyi törvényhozó testületnek egységesen kellene a kormányokat módosításra bírni — ez pedig, mint az előbb is megjegyeztük, kivihetetlen;

— a Római Szerződés nem biztosít lehetőséget az egyoldalú felmondásra, ezért — a bécsi konvenció által is megfogalmazott tétel szerint — a szervezetből nem lehet minden további nélkül jogszerűen kilépni;

— egyébként is olyan gyakorlat alakult ki a Közösségben, hogy akkor is igyekeznek megkerülni a nemzeti parlamenteket, amikor megkérdezésük szükséges lenne (pl. az 1966. évi luxemburgi határozat alkalmával, amelyben félig-meddig módosították magát a Római Szerződést is).

Világszerte megfigyelhető folyamat, hogy a belső állami struktúrában a polgári népképviseleti szervek rovására a kormányzati szerveknek a szerepe állandóan növekszik. Ez a növekedés azonban mégis úgy megy végbe, hogy a népképviseleti szervek hatásköre általában változatlan terjedelmű marad, azaz a kormányzati szervek nem jogi, hanem szociológiai értelem-

ben tesznek szert viszonylagosan nagyobb hatalomra. Úgy látszik, hogy a nemzetközi — és különösen az integrációs — szervezetek esetében másképpen alakul a helyzet: a parlamenti típusú szervek kezéből a jogi hatásköröket kivették, mivel a nemzeti kormányok Tanácsban helyet foglaló képviselői gyakorlatilag ellenőrzésmentesen hozzák döntéseiket. Az a szerv, amelyet a Közösség számára parlamenti kontrollfunkciók ellátására alkottak, ismeretes módon egyáltalán nem alkalmas érdemleges ellenőrzés kifejtésére. Az Európai Parlament — mivel semmilyen hatékony jogi eszközzel nem ruházták fel a döntéshozatalban való tényleges közreműködésre — jelenleg egyfajta szólásszabadságot jelképez csupán és valódi funkciója minden valószínűség szerint elsősorban a nyugat-európai integrációs mozgalom közvetett politikai eszközökkel történő propagálása. Ez a helyzet a tervbe vett reformok után sem fog lényegesen változni.

Mindebből tehát véleményünk szerint azt a következtetést lehet levonni, hogy a Római Szerződés megalkotói *megteremtették a megfelelő jogi kereteket bizonyos gazdasági-igazgatási hatalom nemzetközi síkon történő centralizációjára, illetve minden komoly demokratikus kontrollt nélkülöző nemzetközi bürokratikus apparátus kialakítására.* Ezzel egyidejűleg pedig nemzeti síkon lehetőséget adtak a kormányzati szerveknek saját szerepük felértékelésére, a nemzeti parlamentek befolyásának további csökkentésére. Azt lehet mondani, hogy a nemzeti parlamentektől elvettek számos fontos jogkört, de nem adták azokat oda a Közösség parlamentjének. Minden bizonnyal — egyebek mellett — ezek a körülmények, illetve az ebből fakadó problémák váltották ki a baloldali politikai erőknek némely esetben magával az integrációval való szembekerülését is.

Mindezek alapján egyébként az is érthetővé válik, hogy mi okozta szocialista országok idegenkedését a nyugat-európai integrációs szervezet létrejöttével és tevékenységével kapcsolatban.[7] A fentiekhez természetesen még további negatív politikai elemek is hozzájárultak. Mindenekelőtt az az időnként különösen pregnánsan megnyilvánuló antiszocialista beállítottság, amely elsősorban a Közös Piac vezető köreit jellemzi, s amely egyebek mellett a szervezet diszkriminatív kereskedelempolitikájában is jelentkezik. Ez a politika nemcsak a normális kereskedelmi kapcsolatok fejlődését akadályozta, hanem egyúttal meglehetősen távoli időszakra tolta ki a két államcsoport integrációs szervezetei együttműködésének a lehetőségét is.[8]

Tanulmányunk végére érve még egy kérdés megválaszolásával vagyunk adósak: mi okozta a helyenként meglehetősen drasztikusan megnyilvánuló francia oppozíciót a többségi döntési rendszerrel, s különösen annak kiszélesítésével kapcsolatban?

Írásunk első részében bizonyítani igyekeztünk, hogy a többségi döntés önmagában még nem érintheti a szuverenitást. Az oppozíciónak tehát nyilván más oka lehetett, attól függetlenül, hogy a hivatalos nyilatkozatokban általában a szuverenitás fokozott védelméről esett szó. Nézetünk szerint a probléma abban jelentkezett, hogy a *lényeges ügyekben a többségi szavazási rendszer nem tekinthető optimális döntési módnak.* Ez a rendszer csak a másodrangú ügyekben alkalmazható eredményesen, éspedig olyan területeken, ahol az optimális döntésnek egyik legfontosabb előfeltétele a gyors határozathozatal.

Milyen ügyeket nevezünk lényegesnek? Úgy véljük, hogy ezt csak nagyon általánosan lehet meghatározni: lényeges ügyek azok, amelyekben a meghozott döntések a tagállamok nemzetgazdaságainak alapjait vagy alapvető politikai intézményeit érinthetik.

Miért nem tekinthető a többségi szavazási rendszer ilyen jellegű ügyekben optimálisnak? Nem kívánjuk e helyen részletesen elemezni a különböző érveléseket, csak röviden utalni szeretnénk a következőkre:

— ennek a rendszernek az alkalmazása esetenként komoly feszültségeket hívhat életre a leszavazott és a többi állam között;

— lelassulhat a végrehajtás folyamata — a leszavazott állam ugyanis vonakodva tesz eleget a többiek döntésének, vagy megkísérli azt csupán formálisan, vagy egyes részeiben végrehajtani;

— előfordulhat az is, hogy egy döntés olyan mértékben sérti valamely tagállam érdekeit, hogy az vállalja az ezzel járó kockázatot és nem teljesíti kötelezettségeit; a többségi döntés esetében tehát felmerülhet: vajon végre fogják-e hajtani a leszavazott államok a határozatot; kiélezett helyzetekben ezért nagyfokú bizonytalanság alakulhat ki a szervezetben;

— könnyen létrejöhet állandó jellegű koalíció, pl. a három „nagy" érdekközössége a Benelux országokkal szemben; ilyenkor csak arra van szükség, hogy az előbbiek egymás között megállapodásra jussanak, s így akár hosszabb időre is figyelmen kívül hagyhatják a kis államok speciális érdekeit.

[7] Ennek a jogi lecsapódását lásd pl.: *Buza—Hajdú:* Nemzetközi jog. Budapest, 1961. old.; I. *Uszov:* „Obscsij Rünok" protyivorécsit progresszivnüm tendencijam mezsdunarodnüh otnosenyij i mezsdunarodnogo prava. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1966. 7. sz.; R. *Meister*—H. *Werner:* Staats- und völkerrechtliche Aspekte der EWG-Integration. Staat und Recht. 1966. 6. sz., Kurs' mezsdunarodnogo Prava. Moszkva, 1969. V. köt. 187. old., stb.

[8] Figyelemre méltó tény, hogy ebben a vonatkozásban valamivel kedvezőbb a helyzet a brüsszeli központi apparátusban dolgozó magasan kvalifikált szakemberek körében, akik közül többen — legalábbis tapasztalataink szerint — progresszívabb nézeteket vallanak e téren, mint a politikai csúcsvezetés tagjai.

Szerintünk tehát ezek a döntéstechnikai problémák lehettek az okai a francia ellen-akcióknak. A „döntéstechnikai" megjelöléssel azonban korántsem kívánjuk lekicsinyelni e problémákat. Azok a feszültségek ugyanis, amelyek a lényeges kérdésekben való többségi döntések miatt a tagállamok között létrejöhetnek, a körülmények összejátszása esetén súlyos megrázkódtatásokhoz vezethetnek, sőt végsősoron az integrációs folyamat felbomlásával is járhatnak. Az 1966-os luxemburgi határozat egy időre mindenesetre kiküszöbölte e problémákat.

*

Tanulmányunk második részében tárgyalt kérdéseket *összefoglalva* tehát megállapíthatjuk, hogy

— a döntéshozatalban szociológiai értelemben kiemelkedő szerepet játszó Bizottság relatív függetlenségre és bizonyos önálló bürokratikus hatalomra tett szert a tagállamokkal szemben;

— a Közös Piac céljainak megfelelően nagymérvű termelés- és tőkekoncentrációs folyamat indult meg a hatok területén, s ez a jövőben egyre tovább fog szélesedni;

— megteremtődött a lehetősége annak, hogy e folyamat eredményeként létrejött nemzetközi monopóliumok érdekszövetséget képezve önálló gazdasági és — ennek következtében — politikai erőt hozzanak létre;

— fennáll az a veszély, hogy ez az önálló gazdasági-politikai erő a Bizottságban megtestesülő bürokratikus hatalom felett résztvesz az uralom gyakorlásában;

— e veszély még reálisabbnak tűnik akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a Közös Piaci döntéshozatal demokratikus kontrollja gyakorlatilag úgyszólván teljesen megszűnt;

— mindezek következtében pedig a *Közösség keretében kialakulhat egy szociológiai értelemben vett „nemzetekfelettiség", annak ellenére, hogy jogi értelemben erre nem került sor;*

— végül pedig *lényeges kérdésekben a többségi döntés intézményének esetleges felújítása — más, jogilag nemzetekfelettinek tekintett elemmel együtt — végülis ezt a szociológiai értelemben felfogott „nemzetekfelettiséget" erősítené.*

Valki László

Gyermekelhelyezés — állami gondozás

I.

Az 1952. évi IV. tv. (továbbiakban: Csjt.) 76. §-ának (1) bekezdése szerint a gyermek elhelyezése kérdésében — a szülők megegyezésének hiányában — a bíróság dönt. Ilyen esetben a hatodik életévét betöltött fiúgyermeket rendszerint apjánál, a leánygyermeket és a hatodik életévét be nem töltött fiúgyermeket rendszerint anyjánál kell elhelyezni. A gyermek érdekében azonban ettől a szabálytól el lehet térni, sőt a gyermeket máshol is el lehet helyezni.[1]

A Csjt. 76. §-ának (1) bekezdése az állami gondozásba vételt nem említi, holott az állami gondozásba vétel sem más, mint a gyámhatóság hatáskörébe tartozó gyermekelhelyezés. Mindjárt hozzá kell tennünk: elhelyezés, joghatásaiban azonban több annál (pl. a szülői felügyelet megszüntetésének egyes elemei is megtalálhatók benne), s ezt később részletesen tárgyaljuk. A kiskorúak állami gondozásba vételének feltételeiről szóló 51/1954. (VIII. 6.) M. T. sz. rendelet, majd az azt hatályon kívül helyező, a kiskorúak állami gondozásáról és az állami gondozott kiskorúak örökbefogadásáról szóló — jelenleg hatályos — 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet se kapcsolódik közvetlenül a Csjt. 76. §-ához, és egyik sem hivatkozik rá. Úgy tűnik tehát, mintha a gyermekelhelyezés és állami gondozás élesen elválna egymástól. Az ilyen elválasztás azonban csak látszólagos, mint az a jogszabályok egybevetéséből és alkalmazásából egyaránt kitűnik.

Az 1952. évi 23. sz. tvr. (továbbiakban: Csjté.) 50. §-ának (2) bekezdése felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a gyámhatóságnak a Csjt. végrehajtásával kapcsolatos eljárási szabályait állapítsa meg.[2] Ez az eljárási szabály korábban a Csjté. 50. §-ára és az 51/1954. (VIII. 6.) M. T. sz. rendelet 11. §-ának (1) bekezdésére utaló, a gyámügyi eljárás szabályozásáról szóló 955—84/1954. (T. K. 78.) O. M. sz. utasítás volt,[3]

[1] A Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése a Csjt. 76. §-ának (1) bekezdését mélyenszántóan elemzi és értelmezi, az érintkezési joggal összefüggésben is.

[2] A 2111/1954. (IX. 15.) számú minisztertanácsi határozat I/1. pontja és a 6/1969. (VIII. 30.) M. M. sz. rendelet 2. §-a alapján ez a jog ma — a belügyminiszter helyett — a művelődésügyi minisztert, mint a gyámügyi igazgatás felügyeletét ellátó ágazati felelőst illeti meg.

[3] Ezt megelőzően a gyámhatósági eljárást a 10/1952. B. M. sz. utasítás szabályozta.

jelenleg pedig a Csjté. 50. §-ának (2) bekezdésére, valamint a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 16. §-ára utaló 6/1969. (VIII. 30.) M. M. sz. rendelet (továbbiakban: Gyer.) a gyámhatósági eljárásról. Az „alapvető szabály alól — amely szerint a gyermek elhelyezése kérdésében a bíróság határoz — bizonyos vonatkozásokban kivételt tartalmaznak illetve azt kiegészítik az 1952:23. tvr. 50. §-ával kapott felhatalmazás alapján kibocsátott" fentebb hivatkozott jogszabályok.[4] Ez azt jelenti, hogy a jogszabályok — legalább közvetve — a Csjt. 76. §-ához kapcsolják az állami gondozást is. Ilyen megközelítésben az állami gondozásba vétel a gyermeknek „máshol" (nevelőotthonban, nevelőszülőnél) történő elhelyezése.

Az állami gondozásra vonatkozó hatályos anyagi jogot egyrészt a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 3. §-a, másrészt maga a Csjt. szabályozza. A kormányrendelet kimondja, hogy az állami gondozás célja a kiskorú gondozásának, nevelésének és tartásának biztosítása, valamint testi, értelmi és erkölcsi fejlődésének irányítása, ha ez környezetében nincs biztosítva. Anyagi jogot tartalmaz még a Gyer. 84. §-ának (1) bekezdése is, amikor meghatározza az állami gondozásba vétel előfeltételeit,[5] körvonalazza, hogy mikor nincs biztosítva a kiskorú gondozása, nevelése stb. a környezetében.

A bírósági gyermekelhelyezés azzal a következménnyel jár, hogy a gyermek egyik szülője, a szülői felügyeletre jogosult szülő [Csjt. 72. §-ának (2) bekezdése] a kiskorú törvényes képviseletén és vagyonának kezelésén kívül rendszerint saját maga biztosítja a kiskorú gondviselését: gondozását, nevelését, elősegíti testi és szellemi fejlődését [Csjt. 75. §-ának (1) bekezdése]. Célját és tartalmát tekintve tehát nincs különbség gyermekelhelyezés és állami gondozás között, azonban a célokat megvalósító, illetőleg a célok megvalósítását irányító és elősegítő tevékenység jogosítottja és kötelezettje bírói elhelyezés esetében az egyik szülő,[6] vagy harmadik személy, az állami gondozás fennállása alatt pedig az intézeti gyám, illetve a nevelőotthon, vagy a nevelőszülő.[7] Más kérdés természetesen, hogy a két gondviselési alapformának (család és nevelőotthon) jellege minden közelítési kísérlet ellenére sem azonos.[8]

A gondviselés tartalmát meghatározó fogalmak, mint a gondozás, a nevelés, a testi, az értelmi (szellemi) fejlődés biztosítása a két jogszabály, a Csjt. 75. §-ának (1) bekezdése és a 20/1969. Korm. sz. rendelet (3) bekezdése szó, illetve fogalomhasználatában megegyeznek. Az állami gondozott gyermekekre nézve a tartás fogalmát a jogalkotó beiktatta a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 3. §-ába, hiszen az állam vállalja a gyermek tényleges eltartását, amiért a szülő (tartásra köteles hozzátartozó) térítést (állami gondozási díjat) fizet. A bíróilag elhelyezett gyermek esetében a tartási kötelezettséget a Csjt. szabályozza, bár az állami gondozási díj is a Csjt.-n alapul (Csjt. 61. §-a, 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 6. §-a).

Végül a gyermek erkölcsi fejlődésének irányítása éppúgy kötelessége a nevelőotthonnak és a nevelőszülőnek, mint a szülőnek a Csjt. 75. §-ának (1) bekezdése alapján, mert egyképpen „arra kell törekedniök, hogy a gyermek... erkölcsös, népéhez hű, hazáját szerető, a szocializmus építésében hasznos munkával közreműködő emberré váljék."

A bíróság által elhelyezett gyermek gondviselését a csonka családban általában az egyik szülő valósítja meg, az állami gondozott gyermekét pedig a nevelőotthon, vagy az állami gondozott gyermek gondviselését vállaló nevelőszülő, hiszen a gyermek azért kerül állami gondozásba, mert gondviselése a környezetében — az egyik vagy mindkét szülőnél, vagy máshol — nincs biztosítva. A gondviselő környezetének a teljes családtól, mint a család alapmodelljétől való eltérése általában mindkét esetnek közös vonása, a teljes családhoz leginkább a nevelőszülői intézmény hasonlít, ebből erednek ennek az elhelyezési formának vitathatatlan előnyei.

A Csjt. 76. §-ának (1) bekezdésébe, a 20/1969. Korm. sz. rendelet 3. §-ába, valamint a Gyer. 84. §-ának (1) bekezdésébe foglalt anyagi jog összevetésével tehát érdemben bizonyítható, hogy *az állami gondozásba vétel is gyermekelhelyezés* és az is, hogy a két jogintézmény között — különbségek mellett — összefüggések és kölcsönhatások vannak.

Mind az állami gondozásba vétel, mind a gyermekelhelyezés joghatásai leginkább a szü-

---

[4] Bacsó—Rády—Szigligeti: A Családjogi Törvény. 278. old.

[5] A gyámhatóság — korra és nemre való tekintet nélkül — állami gondozásba veszi azt a kiskorút, akinek *a)* testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését, helyes irányú nevelését családi vagy egyéb körülményei közvetlenül akadályozzák, vagy akinek gyógykezeltetését elhanyagolják; *b)* szülei ismeretlenek, nem élnek, vagy munkaképtelenek és a kiskorú tartásáról sem ők, sem a tartásra köteles hozzátartozók gondoskodni nem tudnak, illetőleg, akinek a szülei munkaviszonyban állnak ugyan, de szociális helyzetük ezt indokolja; *c)* egészségét környezete közvetlenül veszélyezteti.

[6] A szülői felügyeletre jogosult szülő a gyermek gondviselését megoszthatja harmadik személlyel, pl. nagyszülővel vagy más rokonnal, illetve a gyermeket hetes nevelőotthonban (internátusban) neveltetheti.

[7] Az állami gondozott, a gyermek- és ifjúságvédő intézetbe felvett gyermeket az intézet igazgatója (igazgatási ügyekben eljáró helyettese) mint intézeti gyám kihelyezi nevelőotthonba, vagy a nevelőszülői hálózat intézményének keretében nevelőszülőhöz. Ezek látják el a gyermek gondviselését.

[8] A nézetek megegyeznek abban, hogy a családi nevelést, a család érzelmi atmoszféráját nem pótolhatja a nevelőotthoni nevelés. Ebben gyökerezik az az elterjedt nézet, hogy az állami gondozás — más megoldás hiányában — csupán „szükséges rossz". Nem számol azonban azzal, hogy több tízezer gyermek esetében nincs jobb megoldás az állami gondozásnál. Az utóbbi években jelentős erőfeszítések történtek a nevelőotthonok korszerűsítése, a férőhelyek bővítése, a nevelőmunka színvonalának és hatékonyságának növelése érdekében.

lői felügyelettel kapcsolatosak. A Csjt. az állami gondozást közvetlenül nem, az állami gondozásba vétel joghatásait viszont közvetlenül szabályozza. A 72. § (1) bekezdése azt az alapvető szocialista családjogi tételt rögzíti, hogy a szülői felügyeletet a szülők együttesen gyakorolják, a (2) bekezdés pedig a bírói ítélettel elhelyezett gyermek tekintetében akként rendelkezik, hogy ha a gyermek szülői nem élnek együtt és a gyermek valamelyiküknél van elhelyezve, a felügyeletet az a szülő gyakorolja, akinél a gyermek el van helyezve. A másik szülő szülői felügyelete a Csjt. 92. §-ának c) pontja alapján szünetel, mert a gyermek, a különélő másik szülő gondviselése alatt áll. Tehát nemcsak akokr, ha a gyermeket a bíróság elhelyezte, hanem akkor is, ha a szülők tényleges különélése folytán csak az egyik szülő látja el a gyermek gondviselését. Az állami gondozott gyermek mindkét szülőjének szünetel a felügyeleti joga — ez is különbség bírói gyermekelhelyezés és állami gondozás között —, mert a Csjt. 92. §-ának c) pontja szerint szünetel a szülői felügyelet, ha a gyermek intézeti gyámság alatt áll, a 99. § szerint pedig intézeti gyámság alá tartozik az a kiskorú, aki állami gondozott. A Csjt. ezen az egy helyen említi meg kifejezetten az állami gondozást.

Az állami gondozás joghatásai mélyebben érintik az alapvető családi viszonyokat, mint a gyermekelhelyezés, hiszen az állami gondozott gyermek kikerül a családjából — még csonka családban sem marad, szüleinek — nemcsak az egyiké — felügyeleti joga ipso iure szünetel, más variációra, mint pl. a bíróság által másutt, harmadik helyen elhelyezett gyermek esetében a szülői felügyelet gyakorlására a szülők egyezkedésére nincs lehetőség. A kifejtettek — úgy véljük — de lege ferenda indokolják, hogy *az állami gondozást* mint gyermekelhelyezést *kifejezetten törvénybe kellene iktatni.*

II.

1. A bíróságnak kizárólagos hatásköre van a gyermekelhelyezésre [Csjt. 76. §-ának (1) bekezdése], a gyámhatóságnak pedig a kiskorú gyermek állami gondozásba vételére [20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 2. §-ának c) pontja]. A hatáskörök szétválasztása tehát látszólag egyértelmű, ténylegesen pedig hatáskör elvonást valósítana meg a bíróság, ha a gyermeket állami gondozásba venne,[9] a gyámhatóság pedig, ha gyermeket elhelyezne. Mégis — mint látni fogjuk — a gyámhatóságnak az állami gondozással kapcsolatos hatásköre „elfedheti" a bíróság elhelyezési hatáskörét (megfordítva azonban nem), az állami gondozás elsődlegesen érvényesül, sőt érvényesülhet a bíróság elhelyezési ítéletével szemben is.

A gyámhatóságnak azonban kifejezetten arra sincs hatásköre, hogy a szülők között a gyermekelhelyezés kérdésében létrejött egyezséget jóváhagyja, pedig *a gyámhatóság* — de lege ferenda — *rendezhetné az egyezségen alapuló gyermekelhelyezést,* ha ezt a szülők tőle kérnék.

A gyámhatóság előtt számos olyan eljárás folyik, amelyben felvetődhet az elhelyezés kérdése és a rendezést a gyámhatóság közvetlenül előmozdíthatná. Így például a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat megtételekor megegyezhetnének a szülők a gyermek elhelyezésében. Az érintkezés szabályozása során is, ha még nem indult elhelyezési per és minden esetben addig, amíg a szülők az elhelyezési jogvitát nem viszik a bíróság elé. Ha a gyámhatóság az elhelyezési egyezséget jóváhagyná, a perre okot adó körülmény a szülők között az elhelyezés kérdésében felvetődött vita lehetne, mint ahogy a bírói egyezséggel szabályozott érintkezés (láthatás) tekintetében keletkező vita a gyámhatóság hatáskörében döntendő el.[10] E gyámhatósági hatáskörnek — többek között — az lenne a jelentősége, hogy a gyermeknek az elhelyezés tekintetében bizonytalan jogi helyzetét a gyámhatóság rendezhetné és ezzel biztosítaná a gyermek számára mind a családjogi, mind a büntetőjogi védelmet. Ezt ugyanis jelenleg a bírói ítélettel el nem helyezett gyermek számára sem a Csjt. 76. §-ának (2) bekezdése (a gyermek kiadása követelhető attól, aki a gyermeket jogtalanul magánál tartja), sem a Btk. 273. §-a (büntetőeljárás kezdeményezhető az ellen, aki a gyermek elhelyezését jogosulatlanul megváltoztatja) nem adja meg, ezért a különélő gondviselő szülőtől a másik szülő minden jogkövetkezmény nélkül elviheti, sőt el is ragadhatja a gyermeket. Ez joghézag, amelyet másutt mér részletesen kifejtettünk.[11] Az ilyen eljárás gyakran súlyosan méltánytalan helyzetet teremt mind a gondviselő szülő, mind a gyermek számára. Véleményünk szerint, ha a gyámhatóságra rá lehet bízni a többet — a súlyosabb jogkövetkezményekkel járó állami gondozásba vételt —, akkor a kevesebbet, az elhelyezési egyezség jóváhagyását is.

A bíróságnak van hatásköre — ha a kiskorú állami gondozásba vételének elrendelése indokoltnak mutatkozik, és *elhelyezése* érdekében azonnali intézkedés szükséges —, hogy ideiglenes hatállyal beutalja a kiskorút a legközelebbi gyermek- és ifjúságvédő intézetbe [20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 4. §-ának (2) bekezdése], a kiskorú állami gondozásba vétele érdekében pedig megkeresheti a gyámhatóságot [6/1969.

[9] Petrik Ferenc: Az állam beavatkozása a szülői felügyelet gyakorlásába. Állam és Igazgatás. 1969. január 1. sz. 38. old.

[10] Csjté. 14. §-a hatáskört biztosít a bíróságnak a láthatás tárgyában létrejött egyezség jóváhagyására. Ha az ilyen egyezség után a szülők között vita támad a láthatár kérdésében, a vitát a gyámhatóság hivatott eldönteni a Csjt. 93. §-ának (1) bekezdése alapján.

[11] Rácz István: A szülő és a gyermek érintkezése és annak néhány problémája. Jogtudományi Közlöny, 1968. 247—249. old.

(VIII. 30.) M. M. sz. rendelet 83. §-a], ha az állami gondozásba vétel az előtte folyó per adatai alapján szükségesnek látszik.[12] A Csjt. 76. §-ának (1) bekezdése módot ad a bíróságnak, hogy a gyermeket ne a szülőnél, hanem máshol helyezze el. Ennek egyik formája, ha ítéletében akként határoz, hogy a gyermeket valamelyik szülőnél, esetleg más hozzátartozónál helyezi el, azzal a meghagyással, hogy a szülő (hozzátartozó) köteles a gyermeket bentlakásos nevelőotthonba (internátusba) beíratni és ott neveltetni.

Ilyen esetben a bíróság rendezi, illetve rendezheti a szülői felügyeletet és megoldódik a gyermek nevelése (gondviselése) is, ez utóbbi nagyobb részben az internátusban, kisebb részben pedig a szülőnél.[13] Tény azonban, hogy ezekkel a lehetőségekkel a bíróságok csak kivételesen élnek.

A hatásköri kérdésekre a későbbiekben még visszatérünk.

2. A gyámhatóság az állami gondozás feltételeinek fennállása esetén állami gondozásba veheti a kiskorút, ha érdekében más védő-, óvóintézkedést nem tehet és erre szükség van, akkor is, ha a bíróság előtt gyermekelhelyezési per van folyamatban,[14] vagy az állami gondozásba vételt megelőzően a bíróság a gyermeket az egyik szülőnél elhelyezte. Ilyenkor az állami gondozásba vétel a gyermekelhelyezési (és gyermektartási) ítélet hatályát felfüggeszti, mert a gyermekelhelyezési ítélet csak az állami gondozás megszűnésétől kezdődően hatályosulhat. Más szóval: az állami gondozás fennállása alatt az elhelyezési ítélet ipso iure nem érvényesülhet, ezt azonban sem a bíróság, sem a gyámhatóság nem deklarálja.

Fontos szabály viszont, hogy ha a bíróság akár az állami gondozásba vétel előtt, akár annak tartama alatt a kiskorút elhelyezte, akkor a gyámhatóság csak annak adhatja ki, akinél őt a bíróság elhelyezte [Gyer. 101. §-ának (2) bekezdése]. Ha ugyanis a gyámhatóság a másik félnek — általában a szülőnek — adná ki a gyermeket, megsértené a bíróság elhelyezési hatáskörét.

Van azonban egy lényeges kivétel. „Ha az állami gondozás megszüntetését nem az kéri, akinél a bíróság a kiskorút elhelyezte, a gyámhatóság a másik felet meghallgatja, hogy a kiskorúnak a kérelmező részére való kiadásához hozzájárul-e" — írja elő a Gyer. 101. §-ának (3) bekezdése. Ez azt jelenti, hogy ha a szülők megegyeznek a gyermeknek a bírói ítélettől eltérő elhelyezésében, a gyámhatóság megegyezésüket irányadónak veheti a gyermek kiadása során.

A Gyer. 101. §-ának (2) bekezdése szerint pedig „ha a kiskorú elhelyezése kérdésében a bíróság még nem hozott határozatot, vagy bírósági eljárás nincs folyamatban, a gyámhatóság a kiskorút a szülő megegyezése alapján a szülői felügyelet gyakorlására alkalmas bármelyik szülőnek ... kiadhatja."

Felvetődik a kérdés: ha a gyámhatóság a szülők megegyezése alapján adja ki a gyermeket az állami gondozás megszüntetése után a másik szülőnek, van-e ennek elhelyezési jellege, vagy legalábbis megtalálhatók-e benne az elhelyezés egyes elemei.

A Gyer. két lényeges feltételt szab a gyámhatósági eljárásnak. *a)* legyen a szülők között megegyezés és ezt nyilvánítsák ki a gyámhatóság előtt, *b)* a szülő, akinek a gyermeket a gyámhatóság kiadja, legyen alkalmas a szülői felügyelet gyakorlására.

A szülők — ha volt is elhelyezési ítélet — a gyermek elhelyezésében bármikor megegyezhetnek a Csjt. 76. §-ának (1) bekezdése alapján. A gyermekelhelyezés ügyében hozott korábbi ítéleti döntés abban az értelemben nem ítélt dolog, hogy a bíróságnak a gyermekelhelyezés kérdésében hozott határozata nem végleges és megmásíthatatlan, mert a felek bármikor eltérhetnek tőle, vagy más döntést kérhetnek. A tárgyalt esetekben azonban — a szülők megegyezésén túlmenően — a gyámhatóságnak meg kell vizsgálnia a szülő alkalmasságát a szülői felügyelet gyakorlására, esetleg mérlegelnie a rendelkezésre álló adatokat. Az állami gondozott gyermek szülőivel kapcsolatban ennek a vizsgálódásnak különös jelentősége van: a gyermek állami gondozására azért kerül sor, mert a szülők a gyermekről nem tudnak megfelelően gondoskodni [Gyer. 84. §-ának (1) bekezdése]. Indokolt tehát megvizsgálni, hogy a szülő, akihez a gyermek kerül, alkalmas-e már a felügyelet gyakorlására. Ez az állami gondozás megszüntetésével összefüggő államigazgatási eljárás, amelynek keretében tulajdonképpen jóvá kell hagyni a szülők egyezségét, nem alakszerűen ugyan, de ténylegesen és érdemben. Az állami gondozást megszüntető határozatban — összhangban a Gyer. 102. §-a (1) bekezdésének a—b) pontjával — azt minden esetre meg kell állapítani, hogy a szülők megegyeztek, illetve az elhelyezési ítélettől eltérően egyeztek meg, ezért kerül a gyermek a másik szülő felügyelete alá. De e megállapításnak *feltétele*, hogy a gyámhatóság meggyőződjék róla, hogy ez a szülő alkalmas a felügyelet gyakorlására, mert e nélkül a gyermek kiadásának helye nincs.

Jóllehet a Gyer. 101. §-a (2)—(3) bekezdésének jogalkotói célja elsősorban az állami gondozott gyermekek kiadásának megkönnyítése, az esetleges elhelyezési per elkerülése, tehát az eljárás egyszerűbbé tétele volt, mégis a jogszabály szövegében és a gyámhatóság *aktusában* benne vannak az egyezségen alapuló gyermekelhelyezés elemei. Hiszen a bíróság is köteles vizsgálni, hogy a szülők megegyezése megfelel-e a gyermek érdekének, dönthet a szülők megegyezésével ellentétes módon is és aktusától függ a

[12] Tanácsok Könyvtára: Hatósági állásfoglalások I. (Szerk.: Varga József). Gyámügyi állásfoglalások és jogesetek (Közli: Fekete Géza és Rácz István). Továbbiakban: Gyámügyi állásfoglalások. 22. sz.

[13] Gyámügyi állásfoglalások. 24. sz.

[14] Gyámügyi állásfoglalások. 21. sz.

szülői felügyelet alakulása. A jogszabályalkotás tehát megtette az első lépést arra, hogy hatáskört biztosítson a gyámhatóságnak az egyezségen nyugvó gyermekelhelyezésre. Amíg azonban a Csjt. 76. §-ának (1) bekezdésén alapuló gyermekelhelyezés után a bírói ítélet alapján a szülő a szülői felügyelet gyakorlására a Csjt. 72. §-ának (2) bekezdése alapján jogosult, addig az ítélettel el nem helyezett gyermek gondviselését ellátó szülő azért gyakorolhatja a szülői felügyeletet, mert a gyermek az ő gondviselése alatt áll és mert a másik szülő felügyelete a Csjt. 92. §-ának c) pontja alapján szünetel, a gyermek viszont a szülői felügyelet alá tartozik (Csjt. 70. §-a). Az a joghézag azonban, hogy a bírói ítélettel el nem helyezett gyermek nem élvezhet ugyanolyan jogvédelmet, mint az ítélettel elhelyezett, a most tárgyalt vonatkozásban is érvényesül. A szülők megegyezése *és a gyámhatóság intézkedése* folytán ugyanis ha volt elhelyezési ítélet, az hatályát veszti.[15]

A 22.037/1963. III/2. I. M. sz. tájékoztatóhoz a Művelődésügyi Minisztérium által az Igazságügyminiszterrel egyetértésben kiadott magyarázat[16] szerint, ha „a gyermek helyesirányú fejlődése, jövője szempontjából nem áll érdekében az állami gondozás megszüntetése, a szülők körülményeinek megváltozása, illetőleg a bíróságnak a gyermekelhelyezés kérdésében időközben hozott ítélete nem vonja maga után az állami gondozás feltétlen és azonnali megszüntetését." Ennek különösen akkor van jelentősége, amikor az állami gondozás megszüntetése a gyermek nevelésének és tanulmányainak folyamatát megszakítaná. Ilyenkor célszerű az állami gondozást a félévben, vagy a tanév végén megszüntetni.[17]

Ez egyben azt is jelenti, hogy *gyermekelhelyezés és állami gondozás között a hatályosulás szempontjából összeütközés keletkezhet, az utóbbi megakadályozhatja az előbbi érvényesülését.* A szülőt az újkeletű elhelyezési ítéletben a bíróság alkalmasnak találta a szülői felügyelet gyakorlására, a gyámhatóság pedig arra hivatkozhat, hogy saját vizsgálata és megítélése szerint a gyermeket állami gondozásba kell venni, illetve az állami gondozást még fenn kell tartani. Van azonban lehetőség az ellentmondás kiküszöbölésére, vagy legalábbis minimálisra való csökkentésére.

3. Az 1960-as évek körül vitás volt, hogy a szülő az állami gondozás és az intézeti gyámság fennállása alatt indíthat-e pert a gyermek elhelyezésének megváltoztatására. A bírói gyakorlatban kifejezésre jutó nemleges álláspont abban a szemléletben gyökerezett, hogy az állami gondozást a szülői felügyeleti jog szünetelése miatt olyan intézkedésnek vélte, amely még a szülő keresetindítási jogát, a szülő perbeli auktoritását is kizárja. A Legfelsőbb Bíróság P. törv. eln. 20.399/1964. számú határozatában[18] kimondta, hogy az állami gondozás fennállása alatt, az állami gondozás tervbevett megszüntetését megelőzően, a gyermek korábbi elhelyezésének megváltoztatása iránt — a gyámhatóságon és az ügyészen kívül — az a szülő is indíthat pert, akinél a gyermek az állami gondozásba vételt megelőzően elhelyezve nem volt. A szülő perindítási jogát ugyanis nem zárja ki a szülői felügyelet szünetelése (ez a nem állami gondozott gyermek esetében fel sem vetődhetett) és a gyermeknek az intézeti gyám általi képviselete; a szülőnek az a joga, hogy a gyermeknek nála való elhelyezését per útján is szorgalmazza, nem a szülői képviseleti jogkörből, hanem a szülő és a gyermek közötti viszonyból, a szülő alanyi jogából fakad.

Budapest főváros másodfokú gyámhatósága a törvényességi határozat egyéb megállapításait is figyelembe véve a Fővárosi Bírósággal egyeztetett és a Művelődésügyi Minisztérium által is megerősített iránymutatást adott az elsőfokú gyámhatóságoknak, amely — többek között — azt célozta, hogy kiküszöbölje az egymásnak ellenmondó bírói és gyámhatósági elhelyezési határozatokat.[19]

E szerint ha az elsőfokú gyámhatóság az állami gondozás fennállása alatt a gyermek elhelyezése (az elhelyezés megváltoztatása) céljából keresetet indítani nem kíván, és ha a gyermek elhelyezését, illetve az elhelyezés megváltoztatását kívánó szülőnek az állami gondozás megszüntetése esetén a gyermek kiadható, a szülőt irányítsa az elsőfokú bírósághoz. A gyámhatóságnak a szülő perindításáról szóló bírósági értesítés kézhezvétele után meg kell vizsgálnia, hogy az állami gondozás — a gyermeknek akár az egyik, akár a másik szülő részére kiadása útján — megszüntethető-e. Ha az állami gondozás megszüntetése után a gyermek annak a szülőnek adható ki, akitől a gyermek állami gondozásba került, a gyámhatóság az állami gondozást megszünteti, és erről a bíróságot értesíti. Egyébként a gyámhatóság a perben az állami gondozás megszüntetésének lehetőségéről a megállapított tényállás szerint nyilatkozik, az állami gondozás fennállása alatt indított gyermekelhelyezési perbe beavatkozhat. A perben hozott jogerős bírói ítéletet messzemenően figyelembe kell venni.

[15] Takács József „A gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatásköre" c. tanulmányában (Jogtudományi Közlöny. 1970. 1. sz.) kimutatja, hogy sok tekintetben elhelyezési jellegű lehet a gyámhatóság intézkedése.

[16] Megjelent a Tanácsok Közlönye 1963. évi 61., az Igazságügyi Közlöny 1963. évi 3. számában.

[17] Budapest főváros kerületi gyámhatóságai az állami gondozásba vételt és megszüntetést *lehetőleg* a tanév, vagy a félév végéhez igazítják, a fővárosi tanács vb oktatási főosztályának 151 853/1969. sz., és 165 006/1970. sz. iránymutatásai alapján.

[18] B. H. 1964. 4245. sz. jogeset.

[19] Jogesetek és jogalkalmazás a fővárosi gyermek- és ifjúságvédelmi munka gyakorlatában. 1963. évi 1. sz. 1. sz. eset. Gyámügyi állásfoglalások. 18. sz.

A jogalkotó a jogfejlődést kodifikálta a Gyer. 101. §-ában, módot adva a feleknek (szülőknek) arra, hogy *a gyámhatóság előtt döntsék el, kinél legyen a gyermek az állami gondozás megszüntetése után, akár hozott határozatot a bíróság a kiskorú elhelyezésének kérdésében, akár nem.* Ez a felek akaratával, megegyezésével, az ügyek méltányos elrendezésével számoló egyszerű és rugalmas eljárás.

A Gyer. 101. §-ával kapcsolatos elvi kérdésekről már szóltunk. A 101. § már idézett (3) bekezdése szerint, ha az állami gondozás megszüntetését nem az kéri, akinél a bíróság a kiskorút elhelyezte, a gyámhatóság a másik felet meghallgatja, hogy a kiskorúnak a kérelmező részére való kiadásához hozzájárul-e. [A gyámhatóságnak ilyenkor is meg kell állapítania — éppúgy mint a 101. § (2) bekezdése szerinti eljárásban —, hogy a kérelmező alkalmas-e a szülői felügyelet gyakorlására.] Nemleges nyilatkozat esetén a gyámhatóság az eljárást felfüggeszti és felszólítja a kérelmezőt, hogy indítson pert a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása iránt. Az ilyen kérelmező azonban csak a szülő lehet, hiszen a gyermek elhelyezése iránt a gyermek más rokonának, vagy hozzátartozójának nincs önálló keresetindítási joga, az ilyen per csak a gyámhatóság, vagy az ügyész felperessége mellett folyhat. Az eljárás felfüggesztése pedig csak akkor indokolt, ha a másik szülő nem kéri a kiskorú állami gondozásának megszüntetését, ez a Gyer. 101. §-a (3) bekezdésének helyes értelmezéséből ki is tűnik. Sértené ugyanis a kiskorú és a szülő jogát és érdekét, ha a gyámhatóság a másik szülő által indított per befejezéséig nem hozna érdemi határozatot az állami gondozás megszüntetésére, ha ennek előfeltételei egyébként fennállnak.

4. A 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 4. §-a szerint „ha a kiskorú állami gondozásba vételének elrendelése indokoltnak mutatkozik, és *elhelyezése érdekében* azonnali intézkedés szükséges, a kiskorú a legközelebbi megyei (fővárosi) gyermek- és ifjúságvédő intézetbe *ideiglenes hatállyal* beutalható." Egyedül ez a jogszabály biztosít hatáskört a bíróságnak és a gyámhatóságnak (valamint több más szervnek is) a kiskorú ideiglenes elhelyezésére, ha ez a kiskorú létérdekének biztosítása miatt indokolt. Ez az elhelyezés a szülői felügyeleti jogot csak a gondviselés vonatkozásában érinti. Átmeneti intézkedés addig, amíg el nem dől, hogy a kiskorút állami gondozásba kell venni, vagy sem. Mivel a beutalás feltétele az azonnali intézkedés szükségessége, azaz a kiskorú létérdekének biztosítása és az állami gondozásba vétel várható elrendelése, a kiskorúnak a gyermek- és ifjúságvédő intézetbe való beszállításról, illetőleg az intézetbe való felvételéről értesíteni kell az illetékes gyámhatóságot [20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 4. §-ának (3) bekezdése]. A gyámhatóság határoz afelől, hogy állami gondozásba veszi-e a kiskorút, vagy sem. Ha az állami gondozást nem kell elrendelni, az ideiglenes hatályú beutalás megszüntetéséről és a gyermeknek a szülő részére való kiadásáról a gyámhatóságnak kell intézkednie. Kérdés, kinek adhatja ki a gyámhatóság a gyermeket? Ha a szülők nem élnek együtt — véleményünk szerint — *a Gyer. 101. §-ának (2)—(3) bekezdésében foglalt rendelkezéseket analóg módon lehet ez esetben alkalmazni.* Az ilyen eljárással lehet a legjobban biztosítani, hogy a kiskorú ahhoz a szülőhöz, esetleg más tartásra köteles hozzátartozóhoz kerüljön, aki a szülői felügyelet vagy a gyámság gyakorlására alkalmas.

5. A gyámhatóságnak a gyermekelhelyezési perben való részvételével kapcsolatban még a következők lényegesek:

a) A gyámhatóság pert indíthat a gyermek elhelyezésére, vagy annak megváltoztatására az állami gondozás fennállása alatt is [Gyer. 24. § (1) bekezdés f) pont]. Ezt a jogot a 22.037/1963. III/2. I. M. sz. tájékoztató külön is kiemeli. Ilyenkor a gyámhatóság a felperes.

b) A Legfelsőbb Bíróság P. törv. eln. 20.399/1964. sz. határozata szerint a bíróságnak a gyámhatóságot minden olyan perről értesítenie kell, amelyet a szülő az állami gondozás fennállása alatt a gyermek elhelyezése iránt indít, éspedig azért, hogy a gyámhatóság nyilatkozhasson, van-e kilátás az állami gondozás megszüntetésére.

c) Ilyen esetben a gyámhatóság — ha álláspontját nem írásban közli a bírósággal — vagy tanúként, vagy beavatkozóként vehet részt a perben. Tanúként akkor, ha nem avatkozik be a perbe, beavatkozóként pedig a Pp. 54. §-a alapján akkor, ha az elhelyezési per kimeneteléhez jogi érdeke fűződik. E jogi érdek tágabb értelemben a közérdek felé közelít, másrészt pedig a gyámhatóságnak a konkrét ügyben kifejtett előzetes tevékenységéhez és e tevékenység eredményességének biztosításához kapcsolódik. Előfordulhat olyan eset, amikor a gyermek elhelyezésének megváltoztatása, vagy az elhelyezés meg nem változtatása előreláthatólag a gyermek állami gondozásba vételét vonhatja maga után, vagy az elhelyezés megváltoztatása az állami gondozás megszüntetését, vagy fenntartását. A gyámhatóság jogi érdeke ilyen esetben közérdekké válik és indokolttá teheti, hogy a perben a gyámhatóság részt vegyen.

A gyámhatóságnak a perbe való beavatkozás előtt a jogi érdeket minden esetben gondosan mérlegelnie kell. Nem lenne kívánatos, hogy akár a felperes, akár az alperes a gyámhatóságot igyekezzék pernyertességének előmozdítására maga mellé állítani. A gyámhatóságnak a gyermekelhelyezési perben való részvétele attól tehető függővé, hogy fűződik-e jogi érdeke a beavatkozáshoz és ha igen, milyen mértékben.[20]

d) A gyámhatóságnak a gyermekelhelyezési perben a bíróság részéről történő segítségül hí-

[20] Gyámügyi állásfoglalások. 19. sz.

vása még az 1950. évi I. tv. 62. §-ával megvalósult hatásköri szétválasztás utáni időkre vezethető vissza, amikor a bíróságok a gyámhatóságok tapasztalatait és véleményét kifejezetten igényelték. Ez leginkább a gyámhatóság által készített és a bíróság rendelkezésére bocsátott környezettanulmányokban jutott kifejezésre. A gyámhatóság véleményt nyilvánított a tekintetben is, hogy melyik szülőnél látná jobb helyzetben a gyermeket. Az ilyen véleményt a bíróságok körültekintően mérlegelték. A Gyer. 23. §-ának (3) bekezdése szerint, ha a gyámhatóság a bíróság megkeresésére gyermekelhelyezési perben történő felhasználásra készít környezettanulmányt, az javaslatot nem tartalmazhat. Vannak azonban olyan esetek, amikor a gyámhatóság közölheti az elhelyezés tekintetében kialakult véleményét a bírósággal, pl. ha a perbe beavatkozik. Ha pedig felperesként lép fel, álláspontja nyilvánvaló. Ugyancsak nyilvánvaló, ha állami gondozás fennállása alatt indított elhelyezési perben nyilatkozik, amikor az állami gondozás és a gyermekelhelyezés között a legszorosabb az összefüggés. Ilyenkor elkerülhetetlen, hogy a gyámhatóság az elhelyezési perről szóló bírósági értesítés kézhezvétele után az állami gondozási ügyet mindkét szülőre kiterjedően felülvizsgálja, hiszen csak a felülvizsgálat során szerzett adatok alapján tud nyilatkozni az állami gondozásba vétel megszüntetésének lehetőségeiről. Ha biztonsággal nyilatkozhat tervbevett döntéséről, ezt megteheti, de nem kötelezhető végleges válaszra, a pervezetés nem engedheti meg a feleknek sem, hogy a gyámhatóságot elkötelező válaszra késztessék. Ilyenkor mód van arra, hogy a bíróság az elhelyezési per tárgyalását a gyermek állami gondozása ügyében hozandó jogerős döntésig a Pp. 152. §-ának (1) bekezdése alapján felfüggessze, vagy esetleg a gyámhatóság nyilatkozata nélkül is ítéletet hozzon.

Kényes erkölcsi kérdések is felvetődnek az ilyen perekben. Ilyenkor helyesebb, ha a gyámhatóság perrendszerű bizonyítékokat ajánl fel, mintsem önmaga bizonyít. A gyámhatóság feladata álláspontjának közlése és nem a bizonyítás. A bizonyítékok egybevágó ismerete azonban nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a bíróság és a gyámhatóság álláspontja, az ezt kifejezésre juttató döntés egymással azonos, vagy legalábbis egymáshoz közelálló legyen. A gyermek érdeke — és természetesen a szülőé is —, hogy a két szerv megállapításaiban és szemléletében a lényeges vonások megegyezzenek. Ilyen módon valósulhat meg az a követelmény, hogy a gyámhatóság a bírói ítéletet messzemenően figyelembe vegye, amikor az állami gondozás ügyében határoz.

Az eddigiekből nyilvánvaló, ha gyermekelhelyezés és állami gondozásba vétel párhuzamosan folyik, vagy ha a gyermekelhelyezési per lefolytatása után az állami gondozás megszüntethető, illetve még akkor sem szüntethető meg, a gyámhatóság és a bíróság együttműködése elengedhetetlen. *Társszervek kooperációja ez, nem alá-fölérendeltségi viszonyon alapul.* A gyámhatóság szerepe — különösen ha részt is vesz a perben — különleges, — voltaképpen nem tanú és nem szakértő — eppen ezért a gyámhatóság képviselőjével szemben különleges figyelmet érdemlő pervezetést kíván. Mindkét szerv közös célja a gyermek helyzetének minél jobb rendezése, és ezen egymás munkáját támogatva, esetleg kiegészítve dolgoznak. E kooperáció szükségessége veti fel azonban a legélesebben a hatáskörök szétválasztásából adódó problémákat.

e) Szerepe lehet a gyámhatóságnak a kiskorúak elhelyezése és tartása ügyében hozott bírósági határozatok végrehajtásában is. A Gyer. 200. §-a az 1961. évi 9. sz. tvr-rel kiegészített 1955. évi 21. számú tvr. 172/A. §-a végrehajtásaként tartalmaz erre nézve szabályozást. Előfordul, hogy a szülőt a bírósági végrehajtás során meg kell győzni arról, hogy eleget kell tennie a bírói ítéletnek. Ha tehát a bíróság aziránt keresi meg a gyámhatóságot, hogy a kiskorú elhelyezése és kiadása tárgyában hozott határozatának végrehajtásában működjék közre, a gyámhatóság a szülők (ügyfelek) és a korlátozottan cselekvőképes kiskorú meghallgatása során arra törekszik, hogy a kiskorú átadásának módja, helye és időpontja tekintetében az ügyfelek között megegyezés jöjjön létre; megkísérli, hogy a kötelezettet a kiskorú érdekében álló határozat rendelkezéseinek teljesítésére rábírja; figyelmezteti a végrehajtás meghiusításának esetleges büntetőjogi következményeire (Btk. 273. §).

A végrehajtásban való részvételnek ez a módja tulajdonképpen megoldás keresés a bírói ítélet érvényesítésére, kísérlet a szülő befolyásolására, meggyőzésére, hiszen ismeretes, milyen nehézségeket okozhat a gyermekkel kapcsolatos határozatok végrehajtása a szülők ellenállása miatt. Ha a gyámhatóság a végrehajtásban való közreműködése során azt észleli, hogy a kiskorú — éppen az ítélet végre nem hajtása miatt — veszélyeztetett helyzetben van, tehet védő-, óvóintézkedéseket a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 2. §-ának a) pontja és a Gyer. 67. §-a alapján és köteles is ezt megtenni, ha a kiskorú erkölcsi fejlődése, nevelése, gondozása a szülő, vagy a gondozó környezetében nincs biztosítva, hiszen éppen a szülő vagy a gondozó az, akitől a gyermeket bírói ítélettel más személy gondozásába kellett adni. A gyámhatóság végső soron még a gyermek állami gondozásba vételét is elrendelheti és ha annak feltételei már nem állnak fenn, a gyermeket annak a szülőnek adhatja ki, akinél őt a bíróság elhelyezte. Az ilyen intézkedésnek nincs jogi akadálya és természetesen nem léphet kisegítésként a végrehajtás helyébe.[21] A gyámhatóságnak figyelembe kell ven-

[21] Éppen ezért nem hozhat határozatot a gyámhatóság az érintkezés szabályozására annak a szülőnek, mint jogosítottnak a javára, akinél a bíróság a gyer-

nie mindazt, amit a bírói gyermekelhelyezéssel és az állami gondozásba vétellel összefüggésben kifejtettünk, főként azt, hogy intézkedése és a bíróság határozata között lehetőleg ne legyen ellentmondás. A gyámhatóság a kiskorúak elhelyezése és kiadása ügyében hozott bírói határozatok végrehajtásában való közreműködése során a részben érdemi, részben formális eljáráson túlmenően észlelheti a gyermeknek a gondozó környezetében fennálló esetleges veszélyeztetett helyzetét és éppen a bíróság határozatának figyelembevételével tehet a gyermek érdekében és saját hatáskörében megfelelő intézkedéseket, anélkül természetesen, hogy a bírói ítéletet érdemben érintené. Ezért is jelentős lehet a gyámhatóság részvétele a bírói ítélet végrehajtásában.

f) A gyámhatóság az állami gondozásról szóló határozatát az 1957. évi IV. tv. előírásainak megfelelően hajtja végre, szükség esetén kényszerintézkedéssel, pl. karhatalom igénybevételével. Annak sincs akadálya, hogy a tanköteles korú gyermeket az oktatási intézményből szállítsa be gyermek- és ifjúságvédő intézetbe, feltéve, hogy írásban felhívta a szülőt a gyermek beszállítására.[22] A két végrehajtási forma (bírósági és gyámhatósági) és azok megvalósításának lehetőségei is rávilágítanak arra, hogy különbség van a szülők kezdeményezésére induló gyermekelhelyezés és az állam szükségszerű, nem mindig a szülő által, hanem gyakran hivatalból kezdeményezett beavatkozása során megvalósuló állami gondozás jogi természete között, de nem a cél, hanem a joghatások tekintetében.

III.

1. A Csjt. nem rendelkezik arról, hogy mikor szűnik meg a gyermekelhelyezési ítélet hatálya, ezt magának a Csjt-nek egyes rendelkezéseiből és más jogszabályokból [Ptk., 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet] lehet megállapítani. Ilyen esetek lehetnek például a szülő halála, a nagykorúság elérése, a kiskorú gyámhatóság engedélyével kötött házasságának nagykorúsító hatálya [Ptk. 12. §-ának (2) bekezdése], egyes esetekben az örökbefogadás gyámhatósági engedélyezése[Csjt. 48. §-ának (1) bekezdése], a gyermek külföldre távozása, vagy külföldi tartózkodási helyének kijelölése a gyámhatóság hozzájárulásával [Csjt. 76. §-ának (4) bekezdése], a szülői felügyelet megszüntetése [Csjt. 89. §-ának (1) bekezdése], vagy szünetelésének [Csjt. 92. §-ának a—b) pontja) egyes esetei. De megszűnik akkor is, ha a szülők a bírói ítélettől eltérő elhelyezésben állapodnak meg, ha megállapodásuk alapján a gyámhatóság az állami gondozás megszüntetése után a gyermeket nem annak a szülőnek adja ki, akinél korábban a bíróság elhelyezte, vagy az internátus igazgatója a szülő megváltozott körülményeire való tekintettel már nem biztosít helyet a gyermek számára. Átmenetileg szünetel az elhelyezési ítélet hatálya a gyermek állami gondozásának fennállása alatt.

Felvetődik a kérdés, *nem lenne-e helyes és célszerű kodifikálni, milyen esetekben szűnik meg a bírósági gyermekelhelyezési ítélet hatálya.* Mint látható, a megszüntető tényezők tipizálhatók: a szülői felügyelet megszüntetése, vagy szünetelésének egyes esetei, a kiskorú jogi státusának megváltozása (pl. nagykorúság elérése, házasságkötés, örökbefogadás), a szülők megegyezése. Az állami gondozás fennállása alatt pedig szünetel az elhelyezési ítélet hatálya. Figyelemre méltó, hogy több esetben a gyámhatósági hatáskörben megvalósuló aktusok szüntetik meg — közvetlenül vagy közvetve —, szüneteltetik a bírósági elhelyezési ítéletek hatályát.

Témánk szempontjából érdemes kissé részletesebben megvizsgálni „a kiskorú gyermek saját elhatározásából való elhelyezkedését".[23] A Csjt. 76. §-ának (3) bekezdése ad erre lehetőséget, mert a tizenhatodik életévét betöltött gyermek a szülői házat vagy a szülők által kijelölt más tartózkodási helyet a gyámhatóság engedélyével a szülők beleegyezése nélkül is elhagyhatja, ha ez fontos okból érdekében áll. A gyermek ilyen esetben is szülői felügyelet alá tartozik, ha magateremtette helyzete bizonyos mértékig speciális is, mert saját magáról gondoskodik, másutt lakik, vagy más személy gondoskodik róla. Ha ilyenkor a gondviselés ki is esik a szülő hatóköréből, még mindig megmarad a szülői felügyeleti jog többi részének, a törvényes képviseletnek, a vagyonkezelésnek joga és kötelezettsége, a gyámrendelésnek és a gyámságból való kizárásnak joga, ezeket a szülői ház elhagyásának engedélyezése értelemszerűen nem érinti, ha volt elhelyezési ítélet, az hatályban marad.

Megjegyzendő, hogy leggyakrabban a gondviselés tényleges gyakorlása válik ki a szülői felügyeleti jog által biztosított szülői jogok közül, ez azonban nem érinti a szülői felügyeleti jog többi elemét, az azokon alapuló jogokat és kötelezettségeket. Adott esetben védő-, óvóintézkedés keretében maga a gyámhatóság szólította fel az elhelyezési ítélet alapján szülői felügyeletre jogosult szülőt, aki az elvált, de egy lakásban lakó szülők közötti összeütközések miatt nem volt képes a gyermek gondviselésének megfelelő biztosítására, hogy a nagyszülők segítésével oldja meg a gyermek gondviselését, mert ellenkező esetben a gyermeket állami gondozásba kell vennie.[24]

2. A kiskorú állami gondozása megszűnésének feltételeit jogszabály állapítja meg. A 20/

meket jogerősen elhelyezte. Gyámügyi állásfoglalások. 49. sz.

[22] Gyámügyi állásfoglalások. 92. sz.

[23] Bacsó—Rády—Szigligeti: A Családjogi Törvény. 275. old.

[24] Gyámügyi állásfoglalások. 13. sz.

1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 12. §-a szerint megszűnik az állami gondozás, ha a) a kiskorú tizennyolcadik életévét betölti, vagy házasságot köt; b) a gyámhatóság a kiskorú örökbefogadását engedélyezi; c) a gyámhatóság az állami gondozás megszüntetését elrendeli. Az a–b) alatt felsorolt esetekben megszűnik az elhelyezési ítélet hatálya is, a szülők megegyezése azonban az állami gondozást még akkor sem szünteti meg, ha gyermekük állami gondozásba vételét maguk kérték, hanem kizárólag a gyámhatóság döntése, ,ha az állami gondozásba vétel okai már nem állnak fenn, és egyébként az állami gondozás megszüntetése nem ellentétes a kiskorú érdekével" [20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 13. §-a]. Az állami gondozás megszüntetésére a gyámhatóságnak van kizárólagos hatásköre, az állami gondozás megszüntetésével pedig a kiskorú szülői felügyelet, vagy gyámság alá kerül. *Az állami gondozás hatálya nem függesztheti fel és más szerv aktusa nem szüntetheti meg.*

IV.

A bírói ítélettel elhelyezett gyermek rendszerint az egyik szülőhöz kerül, a másik szülő szülői felügyeleti joga szünetel, az állami gondozott gyermek mindkét szülőjének szünetel a felügyeleti joga, a gyermek pedig intézeti gyámság alá tartozik. *A gyermekelhelyezés és az állami gondozásba vétel szülői felügyelettel kapcsolatos joghatásai csaknem megegyeznek* (a szülői felügyeleti jog szünetel), *de lényegesen eltérnek a felügyeletre jogosult szülők jogaitól.* E joghatások közül csak néhányat és utalásszerűen említhetünk meg, szem előtt tartva a gyámhatóság és a bíróság hatásköréből adódó megoldásokat és problémákat is.

1. A szülői felügyeleti jog, illetve az intézeti gyám gyámi joga — mint azt a fentebbiekben is említettük — nem oszthatatlan, mert ezt a jogot másokkal megosztva gyakorolhatják, illetve gyakorolják. A gyámhatóság pedig több okból tehet intézkedést a szülői felügyelet korlátozására a vagyonkezelés és a törvényes képviseleti jog tekintetében (pl. érdekellentét esetén) és ez szintén a szülői felügyelet korlátozásával, egyben megosztásával jár.

Ha a szülői felügyeletre egyedül jogosult szülő a gyermek *gondviselését* nem személyesen látja el, maga dönt arról, kire bízza a gyermekét. A gondviselést ilyenkor a rokon, idegen személy, vagy az internátus igazgatója valósítja meg és csak kisebb mértékben a szülő. Az állami gondozott gyermek gondviselését legfeljebb átmenetileg látja el az intézeti gyám, amíg felkészíti a gyermeket a nevelőotthonba, vagy nevelőszülőhöz történő kihelyezésre.[25] Az állami gondozott gyermek gondviselője a nevelőotthon igazgatója, vagy a nevelőszülő. Nehéz elhatárolni, hogy a gondviselő — elsősorban a nevelőotthoni igazgató — ne lásson el törvényes képviselői feladatokat is, hiszen nem egyszer fordul elő, hogy ő képviseli a kiskorú állami gondozottat a hatóságok előtt. E téma kibontása azonban meghaladja a jelen tanulmány kereteit.

2. A szülői felügyeletet egyedül gyakorló szülő a kiskorú gyermekét mind személyi, mind vagyoni ügyeiben *képviselheti,* ha képviseleti joga — egyes ügyekre nézve — nincs korlátozva. A szülői felügyeleti jognak az állami gondozással kapcsolatos leglényegesebb korlátozása az, hogy az állami gondozott gyermek szülőjének nincs törvényes képviseleti joga, mert ez a jog az intézeti gyámot illeti meg. Egyes esetekben (pl. ha a gyermek nem a szülőnek felróható okokból került állami gondozásba) nem egészen indokolt, miért nem képviselhetné állami gondozott gyermekét a szülője, ha pl. ingatlant venne számára, vagy a kiskorú lakásbérleti jogviszonyának folytatására tenne jognyilatkozatot.

Évek óta felvetődő probléma az állami gondozott gyermek szülőjének törvényes képviseleti joga, amikor is abból indulnak ki, hogy miért kell a törvényes képviseleti jogot korlátozni, ha a szülő ennek gyakorlására egyébként alkalmas. Többek között ezért is (és a kötetlenebb kapcsolattartás miatt) látszik előnyösebb és jobb megoldásnak a gyermek internátusi elhelyezése, mert ez nem érinti a szülő törvényes képviseleti jogát. Gondos elemzéssel érdemes lenne *differenciált megoldást találni,* hiszen az állami gondozás jogintézménye fejlődésének a jogi megoldások tekintetében is együtt kell haladnia a társadalmi fejlődést befolyásoló jogi tendenciákkal, ebben az arra érdemes szülők jogainak szélesebb alapokra való helyezésével, a korlátozások lehetőség szerinti megszüntetésével, vagy legalább enyhítésével. Példa erre a kiskorút is érintő hagyaték minden esetben kötelező leltározásának megszüntetése,[26] vagy a békekölcsönkötvényeknek a szülők kezelésébe való adása, néhány kivételtől eltekintve. Ez azonban az állami gondozott gyermekek szülőire nézve csak a Csjt. esetleges módosítása során hasznosítható gondolat, mert a Csjt.-ben szabályozott intézeti gyámi jogkört érinti. Az intézeti gyám törvényes képviselői jogkörében tett jognyilatkozatait egyébként a gyámhatóság felülbírálhatja és megváltoztathatja a Csjt. 104. §-ának (2) bekezdése alapján, mert az intézeti gyám törvényes képviselettel kapcsolatos felügyelete a gyámhatóság hatáskörébe tartozik.[27]

3. A kiskorú *vagyonának kezelése* a szülői felügyeletet egyedül gyakorló szülő joga és kötelessége, de a gyámhatóság a vagyonkezelést

[25] Ez a felkészítés a gyermek- és ifjúságvédő intézetben ma már kiterjed a pedagógiai-pszichológiai vizsgálatokra is annak érdekében, hogy a gyermek az állapotának, neveltségi szintjének, pszichikai helyzetének figyelembevételével a neki legjobban megfelelő típusú nevelőotthonba, vagy nevelőszülőhöz kerüljön.

[26] 2/1963. (III. 17.) I. M. sz. rendelet.

[27] Művelődésügyi Minisztérium 65 574/1969. XIII. sz. határozata.

rendszeres felügyelete alá vonhatja, a szülő a gyermek ingatlanáról, pénzéről és értéktárgyairól a gyámhatóság jóváhagyása nélkül általában nem rendelkezhet.

A korábbi gyámügyi eljárási utasítás alapján az állami gondozott gyermek szülője a gyermek vagyonát nem kezelhette. A Gyer. már lehetővé teszi, hogy a gyámhatóság az állami gondozott kiskorú vagyonának kezelésére — ha arra egyébként alkalmas — eseti gondnokul a szülőt is kirendelhesse (94. §). Ez a rendelkezés jelentős lépés az állami gondozás jogi kötöttségeinek feloldására, de a Csjt. szabályai miatt (gyámi jogkör) közvetett megoldással, az intézeti gyámnak a vagyonkezelés alól való felmentése és a szülőnek eseti gondnokul való kirendelése útján valósítható csak meg.

4. A *gyámrendelés* és a *gyámságból való kizárás* joga nem vet fel jelentősebb problémákat és igényeket sem, de az állami gondozott gyermek szülőjét nem illeti meg ez a jog, hiszen gyermeke intézeti gyámság alatt áll.

5. Mind az állami gondozott gyermek szülőjének, mind annak a szülőnek, akinek gyermekelhelyezés miatt, vagy más okból (külön élés) szünetel a szülői felügyeleti joga, joga van ahhoz, hogy kapcsolatot tartson fenn gyermekével, azaz vele rendszeresen *érintkezhessék* [láthatás — Csjt. 93. §-ának (1) bekezdése], részt vehessen tehát gyermeke testi, szellemi és erkölcsi fejlődésének segítésében, ha erre képes és alkalmas. Ez a szülői felügyeletet gyakorló szülő, illetve az állami gondozott gyermek esetében a gondviselő tevékenységének ellenőrzése is lehet, ezért az állami gondozott gyermek tekintetében — más okok mellett — fokozott jelentőségű.

Az érintkezést a gyámhatóság szabályozza, kivéve, ha a szülők a bíróság előtt az érintkezés tekintetében megegyeznek (Csjté. 14. §-a). *Célszerű lenne azonban a jelenleginél nagyobb hatáskört adni a bíróságnak a láthatás rendezésére, hiszen ez a Legfelsőbb Bíróság 3. sz. irányelve jogpolitikai célkitűzésének is megfelelne.* Állami gondozott gyermek érintkezésének szabályozására azonban a gyámhatóságnak kizárólagos hatásköre van. A gyámhatósági eljárásban mind az állami gondozott, mind a nem állami gondozott gyermekek érintkezésének szabályozása során lényegében azonos elvek, illetve jogszabályok érvényesülnek, a szülők pedig azonos jogokat élveznek.[28]

A bíróságot a láthatási egyezség jóváhagyása során nem kötik a Gyer. 57. §-ában foglalt rendelkezések, pl. az érintkezés időtartama tekintetében, s a bíróság előtt kötött egyezséget a bíróság hajtja végre. Ha azonban a bírói egyezség után a szülők között újból vita támad és a gyámhatósághoz fordulnak a láthatás szabályozása miatt, a gyámhatóság köteles eljárni és határozatot hozni. A gyámhatóság ilyen esetben is a Gyer. V. fejezetében szabályozott módon jár el, nem lépheti túl a rendeletben előírt időkereteket és egyéb rendelkezéseket még akkor sem ha a bíróság előtt kötött egyezség több időt adott a láthatásra. A Gyer. 57. §-ának (3) bekezdése előírja, hogy a rendkívüli láthatás időtartama évenként az egy hónapot nem haladhatja meg. Ennél hosszabb időtartam már elhelyezési jellegűvé tenné a láthatás szabályozását és sértené a bíróság elhelyezési hatáskörét.

6. A Csjt. 48. §-a (3) bekezdésének a) pontja alapján nincs szükség az örökbefogadás engedélyezéséhez a szülő hozzájárulására, ha szülői felügyelete a gyermek feletti intézeti gyámság miatt szünetel. Ez azt jelenti, amit a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 14. §-ának (2) bekezdése így fogalmaz meg: az állami gondozott kiskorú örökbefogadásához a szülők hozzájárulása nem szükséges. Az örökbefogadás engedélyezése előtt azonban a gyámhatóság meghallgatja a szülőket. Az örökbefogadási eljárásban biztosított jogállás tekintetében jelentős a különbség az állami gondozott gyermek szülője és azon szülő között, akinek a gyermek bírói elhelyezése miatt szünetel a szülői felügyeleti joga, mert az utóbbi szülő ellenzése esetén a gyámhatóság nem engedélyezheti az örökbefogadást [Csjt. 48. §-ának (2) bekezdése]. Állami gondozott gyermek örökbefogadása esetén az örökbefogadók nevét vagy egyéb adatait a kiskorú vérszerinti rokonaival nem szabad közölni, kivéve, ha az örökbefogadók a vérszerinti szülők tudtával és hozzájárulásával kérték az örökbefogadás engedélyezését [20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 15. §-a], és az örökbefogadást engedélyező határozatban intézkedni kell a szülő, nagyszülő (más közeli rokon) gyermekkel való érintkezési jogának megvonása felől is [Gyer. 181. §-ának (3) bekezdése]. A nem állami gondozottként örökbefogadott gyermek vérszerinti szülőjének viszont elvben továbbra is biztosítva van az érintkezési joga, mert a szülőnek gyermekével érintkezni akkor is joga van, ha szülői felügyeleti joga megszűnt [Csjt. 52. §-ának (1) bekezdése, 93. §-ának (1) bekezdése].

Rendkívül fontos új és garanciális jellegű rendelkezéseket tartalmaz azonban a Gyer. 180. §-a arra az esetre, ha a vérszerinti szülő tiltakozik állami gondozott gyermekének örökbefogadása ellen. „A szülő helyzetének mélyreható és körültekintő vizsgálata alapján" kell megállapítani, hogy az állami gondozás feltételei az örökbefogadás időpontjában is fennállnak-e. Felsorolja a jogszabály, hogy mikor indokolt az örökbefogadás engedélyezése. Akkor, „ha az állami gondozás a szülő hibájából, erkölcsi magatartása, illetőleg egyébként az ő gondatlansága, *vétkessége* következtében szükséges, a gyermek iránt közömbös, hanyag magatartást tanúsít; saját hibájából rendszeresen nem érdeklődik utána, nem látogatja". Ezek a rendelkezések és direktivák minden ellenvetést kiküszöbölhetnek, amelyekkel korábban fenntartásokat támaszthat-

[28] Rácz István: im. 249. old.

tak az állami gondozott gyermekek örökbefogadásával kapcsolatban. Az ilyen szülő gyermekének valóban érdeke, hogy örökbefogadás útján családi nevelésben részesülhessen. Hangsúlyozni kell, hogy ez a szabályozás új, a szocialista humanizmus elveire épülő gyámhatósági gyakorlat tapasztalatait messzemenően figyelembe veszi, találkozik a társadalom erkölcsi felfogásával és a szülővel szemben támasztott elvárásaival, nem utolsó sorban jogfejlődésünk általános tendenciáival, amely a szülői jogok bővítését igényli, ugyanakkor fellép a szülői kötelességeket elhanyagoló szülőkkel szemben. *De lege ferenda mégis megfontolandónak ítéljük, hogy az állami gondozott gyermek örökbefogadásának a szülő tiltakozása ellenére történő engedélyezését keresettel lehessen megtámadni a bíróság előtt.* Az állami gondozott gyermek örökbefogadásának engedélyezése ez esetben olyan státusváltozást eredményez, amellyel kapcsolatban a törvényes jogorvoslati lehetőség maximumát lenne indokolt biztosítani. Az ilyen törvényi előírás összhangban állna a Csjt-nek azzal a rendelkezésével is, hogy megegyezés hiányában — bizonyos esetekben — a bíróság bonthatja csak fel az örökbefogadást (Csjt. 57. §-a).

7. Még néhány szempontból megvizsgálhatnánk a gyermekelhelyezés és az állami gondozás összefüggéseit. Így például a szülői felügyeletet nem gyakorló szülőnek a gyermek pályaválasztásába való beleszólási jogát, amikor is a szülői felügyeletet nem gyakorló szülőt meg kell hallgatni a gyermek e fontos ügyében való döntés előtt [Csjt. 93. §-ának (2) bekezdése]. Érdemes lenne megvizsgálni, hogyan érvényesül a meghallgatás joga az állami gondozott gyermekeknek fontosabb ügyeiben való intézkedés vagy az intézeti gyám nyilatkozatainak megtétele előtt. A gyámhatóság keresetindítási jogai közül ide tartozna a gyermekelhelyezésre, az elhelyezés megváltoztatására, a kiskorút illető tartási igény érvényesítésére, a szülői felügyelet megszüntetésére és visszaállítására, illetve a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása miatt a büntető eljárás kezdeményezésének joga, a gyámhatóság joga a tartási egyezség jóváhagyására.

Részletesebben kellene foglalkoznunk *az állami gondozási díj és a gyermektartásdíj összefüggéseivel is.* A leglényegesebb e téren a gyermektartásdíj és állami gondozási díj azonos jogi természete mellett is (mindkettő tartási kötelezettségen alapul) e kétféle jog érvényesítése során érvényre jutó társadalompolitika. A gyermektartásdíj a gyermeké, a családi terhek viselését segíti elő, a gyermek gondviselésének költségeit fedezi. Ezért — a kötelezett oldaláról — kevés a lehetőség szociális és méltányossági szempontok érvényesítésére a gyermektartásdíj bírói megállapítása során. Az állami gondozott gyermek eltartását viszont az állam magára vállalja, aránytalanul nagyobb terhet visel, mint amennyivel a szülő hozzájárul gyermekének az állami gondozás keretében történő eltartásához. Ez az egyik lényeges különbség gyermektartásdíj és állami gondozási díj között. De ezen túl is: az állami gondozott gyermek szülője szociális okokból sok esetben mentesülhet a fizetési kötelezettség alól, egyébként pedig a gyámhatóság az állami gondozási díj megállapításánál a fizetésre kötelezett szociális és egyéb körülményeit is figyelembe veszi, a gondozási díj összegét az átlagjövedelem 20%-ánál kisebb összegben is megállapíthatja [Gyer. 88. §-ának (2) bekezdése]. Az állami gondozás jogintézményének kötöttségeit jelentősen enyhítheti az állami gondozási díjtérítés megállapítása során érvényre jutó helyes jogpolitika, az okos méltányosság. Ennek megvannak a társadalompolitikai előnyei is, a szülők megnyugvása, helyzetük viszonylagos anyagi egyensúlyának biztosítása, amely formálja a bizalom jó légkörét. A méltányosság természetesen nem terjedhet ki azokra a szülőkre, akik nem szorulnak rá vagy erkölcsi magatartásuk miatt nem érdemesek rá. Az állami gondozási díjtérítés összegének meghatározása során azonban — éppúgy, mint a bírói gyakorlat — a gyámhatóság vétkességi elvet nem ismer és nem érvényesít.[29] *Az állami gondozás a gyermeket, a szülőt, végső sorban a családot segítő jogintézményünk.*

V.

Azokkal a problémákkal, amelyek a gyermekelhelyezés és állami gondozás hatáskörének bíróság és gyámhatóság között való megosztottságából adódnak, illetve a hatáskörök célszerűbb elrendezésével az utóbbi időben két jelentős tanulmány foglalkozott.[30] *Petrik Ferenc* megfontolandónak tartja, hogy az állami gondozásba vételre irányuló alapeljárás a gyámhatóság hatáskörébe tartozzék azzal, hogy az elsőfokú gyámhatóság határozatát az érdekeltek a bíróság előtt keresettel támadhatják meg. Meg kellene adni a bíróságnak is azt a jogkört, hogy a gyermek állami gondozásba vételét, illetőleg annak megszüntetését a gyermek elhelyezése iránt indított perben elrendelhesse. Másfelől meghatározott ügyekben a gyámhatóság is kaphatna elhelyezési hatáskört, a döntés felülvizsgálata pedig a bíróság előtt történnék. *Takács József* a sajátos magyar jogfejlődés, a tartás és elhelyezés tekintetében fennálló hatásköri problémák elemzése után arra a következtetésre jut, hogy a gyermektartás és elhelyezés kérdésében a gyámhatóságok kapják vissza az intézkedési jogkört. *Csiky Ottó* véleménye szerint viszont „a gyakorlati tapasztalatok arra mutatnak, hogy a jelen-

[29] Gyámügyi állásfoglalások. 41. sz.

[30] Petrik Ferenc: Az állam beavatkozása a szülői felügyelet gyakorlásába. Állam és Igazgatás. 1969. 1. sz. Takács József: A gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatásköre. Jogtudományi Közlöny. 1970. 1. sz.

legi, hatályos hatásköri elrendezés alapvetően kielégíti az élet leglényegesebb igényeit..."[31]

Befejezésül a fenti elgondolásokhoz néhány megjegyzést fűzünk, és kifejtjük véleményünket a hatáskörök kérdésében.

1. Amennyiben az állami gondozásba vételt elrendelő elsőfokú gyámhatósági határozat a bíróság előtt megtámadható lenne, éspedig a fellebbezési eljárás kikapcsolásával, ebből jelentős problémák adódnának. Kérdés, mivel lehetne indokolni a másodfokú gyámhatóság kikapcsolását az állami gondozási ügyek intézéséből. A jogalkalmazással kapcsolatos elvi irányító tevékenység a bíróságokra tevődne át — ez sem lenne indokolt — de két minisztérium — az igazságügyi és a művelődésügyi — egyeztetéseit is szükségessé tenné.

Tény, hogy a másodfokú gyámhatóság jogerős határozatai ellen benyújtott és a végrehajtó bizottság illetékes vezetője által elbírált panaszok — budapesti viszonylatban — évek óta száz százalékban megalapozatlanoknak bizonyultak. A Fővárosi Főügyészség állami gondozással kapcsolatos elsőfokú határozatot évek óta nem óvott meg, pedig az állami gondozással kapcsolatos ügyintézés az ügyészi törvényességi felügyelet egyik fő témája volt. A törvényesség tekintetében nem lehet kifogást támasztani a gyámhatósági eljárással szemben, elesnek tehát az állampolgárok jogainak hatékonyabb biztosításával kapcsolatos aggályok.

Kétségtelen és természetes is, hogy az elsőfokú gyámhatóságok határozatainak egy részét az érdekelt ügyfelek megfellebbezik. Az állami gondozásba vételi határozatok ellen fellebbezők nagyobb hányada azonban azon ügyfelekből tevődik össze, akiknek gyermekét erkölcsi magatartásuk vagy nevelésre való alkalmatlanságuk miatt kell állami gondozásba venni. A fellebbezések elemzéséből kitűnik, hogy ezek a szülők nem annyira a gyermek, mint inkább a maguk érdekét tartják szem előtt, gyakran az állami gondozási díj fizetése elől akarnak kitérni, a nagyobb gyermek keresményétől nem akarnak elesni. (Szerepet játszanak még az állami gondozással járó kötöttségek is, többek között a szülői felügyeleti jog szünetelése, a gyermek vidékre való kihelyezésének lehetősége, a felróható ifjúság ellenes tettért a felelősségtől való félelem, a gyermek ellenállása. Ezek a tényezők azonban nem hozhatók összefüggésbe a jogorvoslat kérdésével.) A jogerős állami gondozásba vételi bírósági határozatig a gyermek tovább is a neki nem megfelelő környezetben élne és nem hozna megoldást — hanem inkább ellentmondást — az elsőfokú gyámhatósági határozat azonnali végrehajtásának lehetősége sem. A bírósági eljárás az amúgyis túlterhelt elsőfokú gyámhatóságokra többletmunkát róna. A bizonyítási nehézségek oda vezetnének, ahol ma az ifjúság elleni bűncselekmények gyakorlata áll: a rendőrségi és ügyészségi szakban ezek az eljárások jórészt azért szűnnek meg, mert a tanúk nem akarnak szint vallani, a környezettanulmányok során adott információikat nem erősítik meg, mert nem óhajtanak ellentétbe kerülni a környezetükben élő erkölcstelen, sokszor agresszív és alacsony műveltségű emberekkel. A gyámhatóságok közvetlen, gyors és hatékony eljárása meglassulna és ennek a jogvédelem alanya, a gyermek látná kárát. A bírói eljárás alatt a tényállásváltozások arra az eredményre vezetnének, mint jelenleg a másodfokú eljárásban: az állami gondozásba vétel mellőzésére, illetve a fellebbezési szakban az elsőfokú határozat visszavonására. Felvetődne az a kérdés is, hogy a bíróság által elrendelt állami gondozásba vétel kapcsán melyik szerv szabályozná az érintkezést, melyik hajtaná végre a határozatot, hova tartozna az állami gondozási díj megállapítása. Mindezek ugyanis az állami gondozásba vétellel oly szorosan összefüggnek, hogy aligha bonthatók részekre. További kérdés: melyik szerv szüntetné meg az állami gondozást. Nem hagyható figyelmen kívül a nevelőotthoni férőhelyekkel való gazdálkodás szempontja, a nevelőotthonok, a gyermek- és ifjúságvédő intézetek kapcsolatának rendezéséből adódó számtalan nehézség sem. Mindezek a jelenleginél is bonyolultabb hatásköri problémákat vetnének fel.

Nem lenne tehát indokolt és célszerű hatáskört biztosítani a bíróságnak az állami gondozásba vételre, illetve az állami gondozás megszüntetésére, még gyermekelhelyezési perrel összefüggésben sem.

2. Takács József álláspontjának érvényesülése a tanácsok hatáskörének bővítéséhez, a gyermekkel kapcsolatos hatósági eljárásoknak a gyámhatóság hatáskörébe történő koncentrálásához vezetne és ennek meglennének a nyilvánvaló előnyei, mint ez eddigi fejtegetéseinkből több tekintetben kitűnik. Kiküszöbölődnének a hatásköri átfedések, a bíróság és a gyámhatóság határozatai közötti összeütközések lehetőségei, a hatásköri rendezés következetesebbé válna, a gyámhatóság szélesebb horizontról vizsgálhatná a gyermek problémáival összefüggő kérdéseket.

Ilyen megoldás esetén *két nehézséggel* kellene számolni. Az egyik az, hogy a házasság felbontásával kapcsolatos valamennyi vitás kérdést nem lehetne egyszerre elrendezni a Legfelsőbb Bíróság 3. számú irányelve alapján — erre *Csiky Ottó* is rámutat[32] —, hacsak a gyermekelhelyezés és gyermektartás nem maradna bírósági hatáskörben.

A másik problémát nehezebben megoldhatónak véljük. A gyámhatóságok által állami gondozásba vett gyermekek száma országosan mintegy 35 000, a bíróság évente kb. 22 000 házasságot bont fel, az ezekből a házasságokból származott gyermekek egy részét — a szülők meg-

[31] Csiky Ottó: Reflexiók a gyámhatóság hatásköréhez. Jogtudományi Közlöny. 1970. 500. old.

[32] Csiky Ottó: im. 498. old.

egyezésének hiányában — el kell helyezni. Az állami gondozott gyermekek ügyeinek munkaigényes és sokoldalú intézése mellett a gyermekelhelyezés és gyermektartás feladatait a gyámhatósági apparátus *jelenlegi létszámával* nem lehetne megoldani, e mellett egyéb nehézségek is felvetődnének.

Véleményünk szerint a gyámügyi apparátus helyzetét a bírósági apparátus helyzetéhez kellene közelíteni első- és másodfokon [a vidéki elsőfokú gyámhatóságok egyes hatáskörökben mint másodfokú gyámhatóságok járnak el a Gyer. 5. §-ába foglalt hatásköri rendezés alapján —Gyer. 1. §-a (2) bekezdésének d) pontja], *mind a szakmai követelmények — közöttük szakvizsga —, mind a bérezés tekintetében.* Ez nem csupán a gyermekelhelyezéssel és a gyermektartással összefüggő kérdés. E probléma felvetése a gyámhatóság igen jelentős hatósági feladatainak a korszerű színvonalon való elvégzéséhez fűződő érdekekből és követelményekből fakad. Ma már a gyámhatósági apparátusnak jogi, pedagógiai-pszichológiai és szociológiai műveltséggel kell rendelkeznie. E magasabb szakképzettségnek és szakvizsgáknak a bérezésben is kifejezésre kell jutniok. *Takács József javaslatának megvalósítása mellett nyomós érvek szólnak, de a realitások talaján azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a régi árvaszéki apparátus helyzete, szakképzettsége és bérezése jobban arányban állt a munkával szemben támasztott elvárásokkal.*

3. Ha tehát ez a hatásköri rendezés szervezeti, személyi és bérezési problémák miatt nem lenne megvalósítható, véleményünk szerint néhány hatásköri korrekció indokolt. Ezek a következők:

a) Hatáskört kellene biztosítani a gyámhatóságnak a gyermekelhelyezésre vonatkozó szülői egyezség jóváhagyására oly módon azonban, hogy az ilyen elhelyezésnek is azonos joghatásai lennének a bírói elhelyezés joghatásaival. A szülők közötti későbbi vita esetén továbbra is a bíróság döntene.

b) Jogszabállyal kellene biztosítani, hogy ha a gyermeket a bíróság elhelyezi, vagy az elhelyezés kérdésében létrejött egyezséget jóváhagyja, az érintkezés szabályozása is az elhelyezési eljárással összekapcsolva, a bíróság hatáskörében oldódjék meg. További vita esetére viszont a gyámhatóság hatáskörét a jelenlegi szabályozás szerint kellene fenntartani.

c) Lehetővé kellene tenni a gyámhatósági határozatnak keresettel való megtámadását a bíróság előtt, ha a gyámhatóság az állami gondozott gyermek örökbefogadását a szülők tiltakozása esetén engedélyezi.

Minden kérdést átfogó irányelvbe lehetne rögzíteni a bíróság gyermekelhelyezési, a gyámhatóság állami gondozásba vételi hatásköréből adódó kölcsönös viszonylatokat, különösen, hogy a két szerv a gyermek ügyében hozott intézkedése során mindig tartsa szem előtt az egymás hatásköréből adódó megoldási lehetőségeket.

Megoldásra vár az elvált, vagy külön élő szülők ítélettel el nem helyezett gyermekeinek a jelenleginél hatékonyabb jogvédelme, a II. 1. pontban érintett joghézag feloldása.

Tanulmányunkban a de lege ferenda felvetett egyéb kérdésekkel is a családjog és az állami gondozás jogintézményének továbbfejlesztéséhez, a gyámügyi igazgatás magasabb színvonalon történő, még hatékonyabb megoldásához kívántunk néhány gondolattal hozzájárulni.

Rácz István

SZEMLE

A vállalatok közötti együttműködés polgári jogi formái és problémái a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban

A szocialista gazdálkodás fejlődésének egyik jellemző vonása napjainkban a termelésben, közlekedésben és egyéb területeken való együttműködés (integráció és kooperáció) határokon belül, és nemzetközi síkon is. Az egyes országok gazdálkodása egyre kevésbé lesz egyedülálló, elszigetelt, mert a nemzetközi munkamegosztással mindinkább a világgazdaság, mindenekelőtt a szocialista világgazdaság részévé válik. Ennek kedvező hatása észlelhető az egyes országok gazdálkodásában is, mivel optimális gazdasági tevékenységet és ésszerűsítést igényel.

Az együttműködés jogi formáinak jellemző sajátosságait az adott ország politikai, gazdasági rendje és fejlődésének sajátosságai határozzák meg. Nem érdektelen e szempontból vizsgálat tárgyává tenni egy-egy szocialista ország vonatkozó jogi megoldásait.

Az integráció és kooperáció jogi, valamint gazdasági kérdéseivel alkalmunk volt — 5 hónapos jugoszláv ösztöndíjas tanulmányút során — behatóbban, a dolgozatban jelzett irodalmi forrásokon túl gyakorlati és elméleti jogászok által adott felvilágosítások alapján is foglalkozni. Az itt szerzett tapasztalatok számunkra akkor is hasznosak lehetnek, ha nyilvánvaló, hogy a jugoszláv gazdálkodás a mienktől sok vonatkozásban eltér és sajátos megoldásokat alkalmaz.

A jugoszláv politikai-gazdasági rend alapja[1] a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel[2] végzett szabadon egyesített munka és a dolgozók önigazgatása a termelésben, a társadalmi termékek elosztásában, a munkaszervezetekben és a társadalmi közösségekben.

Ez az alkotmányi rendelkezés szolgál a jugoszláv gazdasági együttműködés alapjául.

A korábbi jugoszláv alkotmányok[3] nem tartalmaztak rendelkezéseket a gazdasági együttműködésre, valamint annak formáira. Ez azonban nem jelenti azt, hogy korábban ne lett volna gazdasági integráció, vagy kooperáció. Az adminisztratív irányítás rendszerében ugyanis — 1950-ig — a vállalatok társulása, együttműködése a közös adminisztratív felügyeleti szerv koordináló tevékenységén alapult.

1953-ban — az ún. munkás önigazgatás időszakában, amely 1950-ben kezdődött — a decentralizációval párhuzamosan az együttműködés új formái (kamarák[4], szakmai egyesületek, gazdasági szervezetek közössége) is — nem alkotmányi ugyan, de — jogszabályi rendezést nyertek. A gazdasági szervezetek társulásáról 1957-ben hozott törvény, fenntartva az előbbi formákat, az együttműködés új lehetőségei (ügyviteli egyesületek, a vállalatoknak üzleti alapon való egyesületekké alakulása) alkalmazására is módot adott. 1960-ban, törvényi formában további részletes rendelkezés jelent meg a vállalatok közötti együttműködésről, amely a kamarák területi szervezését, földművesszövetkezetek társulásának formáit is szabályozta. 1962-ben a kamarák szervezetében újabb változást hozott az a jogszabály, amely a kamarákat egyesítve, létrehozta az egységes gazdasági kamarai rendszert. E jogszabállyal épült ki a jugoszláv gazdaságban a társulás teljes rendszere, amit jogilag az 1963. évi alkotmány deklarált.

A vállalatok jogát az integrációra, ill. kooperációra az alkotmány (19. §) határozza meg, amely szerint: „Ésszerű munkamegosztás megvalósítására és közös érdekű ügyek intézésére a munkaszervezetek ügyviteli társulatokat alapíthatnak. A munkaszervezetek a termelés vagy más tevékenységük előmozdítása végett együttműködés céljából és más közös érdekű kérdések megtárgyalása és megoldása végett is társulhatnak.

A munkaszervezetek társulásainak igazgatása a dolgozóknak a társulat munkaszervezetekben való önigazgatása elvén alapszik. A munkaszervezetek tevékenységük előmozdítása és fejlesztése végett egyesíthetik eszközeiket és a közös tevékenységre, az ügyvitelre vonatkozó más megállapodásokat is köthetnek

Szövetségi törvény alapján kamarák, ügyviteli közösségek létesíthetők, és előírhatók meghatározott munkaszervezetek kamarákba és ügyviteli közösségbe való kötelező társulásának feltételei."

A fenti alkotmányos rendelkezésből több fontos következtetés vonható le. Egyrészt az, hogy a társulás alkotmányos formái: az ügyviteli társulás, termelési társulás, érdekközösség. Másrészt pedig az, hogy a társulás alapja megállapodás vagy jogszabály (szövetségi törvény) lehet, végül pedig, hogy a társulás nem önmagáért, mert mindig magasabb (össztársadalmi) érdeket kell szolgálnia. Természetszerű azonban, hogy a társulás a társadalmi érdeken túl egyben a társult munkaszervezetek gazdasági érdekeit is szolgálja.

„Az Alkotmány nem sorolja fel az együttműködés valamennyi jogi formáját, azonban ez nem is szükséges, csak néhány formát említ az együttműködés céljának kiemelése végett és ezért, hogy az együttműködésben részt vevő gazdasági szervek figyelmét e cél elérésére irányítsa."[5]

Végül az Alkotmány meghatározza[6], hogy „... tilos a munkaszervezetek olyan társulása és egybeolvadása, valamint szervezetek vagy állami szervek bármilyen más tevékenysége, amely arra irányul, hogy akadályozza vagy korlátozza a javak és szolgáltatások szabad cseréjét, olyan anyagi és más előnyök szerzése végett, amelyek nem saját munkájukon alapulnak, vagy amelyek megbontják a szocialista gazdasági viszonyokat, vagy más nem

[1] A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya, Fórum Kiadó, Novi-Sad, 1963. 6 f.

[2] Andrija Gams: Acpetcts juridiques de la propriété sociale Extrait de: Le socialisme dans la theorie et la pratique Jugoslave — Recueil des conférences — Beograd, 1969.

[3] Az 1946. évi alkotmány és 1953. évi alkotmányos törvény.

[4] A nálunk ismeretlen, azonban a jugoszláv gazdálkodásban alapvető jelentőségű kamarákkal, a későbbiekben részletesen foglalkozunk.

[5] Salvo Carič: Juridische Formen von Integrazion in der Wirtschaft in Jugoslawien (Halle und Berlin, 1966.) 3. l.

[6] A JSZSZK Alkotmányának. 30. §-a.

egyenjogú viszonyokat teremtenek az ügyvitelben, vagy kárt okoznak a szövetségi törvényben megállapított általános érdekeknek."

II.

A fenti alkotmányi rendelkezések ismertetése után ennek, valamint egyéb — később említendő — szabályoknak alapján a jugoszláv gazdasági rendszerben kialakult hat együttműködési formával kívánunk foglalkozni, amelyek a következők: *1.* kereskedelmi együttműködési szerződés *2.* érdekközösségek; *3.* gazdasági kamarák; *4.* gazdasági szervezetek szövetsége; *5.* gazdasági szervezetek fúziója; *6.* a társult vállalatok.

A felsorolással kapcsolatosan kiemelendő egyrészt az, hogy ezek nem zárják ki, hanem kiegészítik egymást. A gyakorlatban megengedett tehát, hogy a formát az adott társadalmi, gazdasági viszonyhoz, ill. igényhez igazítsák, vagyis a forma tekintetében vegyes együttműködés is kialakulhat. Másrészt az integráció társadalmi, gazdasági fogalma szélesebb fogalom mint az integráció jogi fogalma. Az integráció társadalmi gazdasági célja ugyanis nemcsak jogi eszközökkel érhető el, tehát nem szükséges, hogy az együttműködésnek speciális jogi formája legyen. (A jugoszláv gyakorlat szerint a kereskedelemben a folyamatos áruszállításra vonatkozó megállapodás tartalmilag együttműködés, a jogi rendezés tekintetében, azaz formailag, nem az integráció speciális formája.)

1. A kereskedelmi együttműködési szerződés

Az adott gazdasági szervezetek munkástanácsa, mint legfelsőbb önigazgatási szervezet határoz a kereskedelmi együttműködésről szóló szerződés megkötéséről. E szerződés határozott vagy határozatlan időre szól és kedvelt együttműködési forma, mert nem igényli új jogi személy létrehozását.

A szerződés célja, meghatározott termékek közös előállítására, kísérletezésére, a termelési program összeegyeztetésére, a termékek osztályozására és minősítésére, üzemi berendezések együttes kihasználására, árubeszerzésre, értékesítésre, tervek együttes kidolgozására, licencek hasznosítására ... stb. vonatkozik.[7] A szerződés megkötése során a gazdasági szervezetek kötelesek olyan elaborátumot készíteni, amely termeléstechnikai, gazdasági-pénzügyi elemzést tartalmaz a létrehozandó szervezet vonatkozásában. Ez megalapozza és egyben igazolja a szerződés megkötését. A szerződésnek tartalmaznia kell különösen: a közösen végzendő feladatokat, az időt, amelyre létrejött, a szerződéstől való elállás feltételeit, a felek jogait és kötelezettségeit, a közös költségek fedezésének módját, a kötelezettségek megszegésének szankcióit.

A gazdasági szervezetek, amelyek ilyen együttműködési szerződést kötöttek, közös céljuk elérése érdekében külön vállalatot is alapíthatnak az együttműködési szerződésben előírt tevékenységre. Hasonló céllal adminisztratív szervek (hivatalok, irodák) is létrehozhatók. Az integrációban részt vevő tagok, mint alapítók, kötelesek ebben az esetben a megfelelő eszközöket az új gazdasági, ill. adminisztratív szerv rendelkezésére bocsátani. Az alapító szerződés az új szervezet önállóságát nem korlátozhatja és helyzete nem lehet gazdaságilag kedvezőtlenebb, mint más azonos vagy hasonló tevékenységet végző vállalaté. A partnerek azonban más formában — pl. az egyik vállalat keretei között — is létrehozhatnak új gazdasági vagy adminisztratív egységet.

Ez a szerződés a jugoszláv törvényekben nem mint új szerződéstípus szerepel, hanem a gazdasági együttműködési szerződések gyűjtőfogalmaként. Ezek szerint tehát a kereskedelmi együttműködési szerződés keretszerződés, amely alapján a felek konkrét integrációs szerződést (pl. kereskedelmi — műszaki szerződést) köthetnek.

A vonatkozú jogirodalom az integrációnak ezt a jogi formáját kritizálja. Kiemelik, hogy sokkal célszerűbb lett volna a sui generis jogszabályi rendezés. Az integráció egyik legtöbbször alkalmazott formájáról van szó, és ennek ellenére számtalan jogi kérdése megoldatlan. Jelenleg ez a szerződés egy sor nevesített szerződésen keresztül (többnyire az adásvételi szerződés keretében) realizálódik, amelyek azonban nem képesek több gazdasági szerv tartós gazdasági együttműködését biztosítani.

[7] Az együttműködés e formája tartalmilag sokkal szélesebb, mint ahogy erre a szerződés elnevezéséből következtetni lehet.

2. a) Az érdekközösség

Az érdekközösség is szerződésen alapuló integrációs forma. A szerződést — amelynek megkötését ugyanolyan elaborátum készítése előzi meg, mint a kereskedelmi együttműködési szerződés megkötését és célja is azonos azzal — az illetékes gazdasági kamaránál be kell mutatni. E bemutatás célja az, hogy a kamarának alkalma legyen a szerződésnek a törvényekkel való összhangját megvizsgálni. E vizsgálat során tekintettel van a kamara arra is, hogy a jogszabály szerint tilos olyan szerződést kötni, amelynek alapján a társult gazdasági szervek önigazgatási joga csorbát szenved, vagy jogkörüket teljes egészében az érdekközösségre ruházzák.

A szerződésnek különösen az alábbiakat kell tartalmaznia: cég, kereskedés vagy szerv, amely létrejött, az időt, amelyre alakult, a felmondási időt, azokat az anyagi eszközöket, amelyeket a tagok az érdekközösség rendelkezésére bocsátanak, ezek visszakövetelésének módját, a tagok és az érdekközösség jogait, kötelességeit, az érdekközösség szerveit és ezek hatáskörét, a határozathozatal módját.

Az érdekközösség jogi személy, amit az illetékes területi gazdasági bíróságnál be kell jegyeztetni.

Az érdekközösség vagyonát egyrészt a tagok kölcsön formájában nyújtott eszközeikből, másrészt a maga által beszerzett eszközökből (pl. bankkölcsön) alakítja ki.

Az érdekközösség tevékenységéért a tagok bizonyos ellenszolgáltatást is nyújtanak. Ebből egyrészt az érdekközösség által foglalkoztatottak személyi jövedelmét egyenlítik ki, másrészt pedig felosztják — az alapító szerződés-

ben foglalt mérték szerint — a tagok között.

Harmadik személyekkel szemben az érdekközösség saját nevében és tagjai javára lép fel. Külön meghatalmazás alapján azonban felléphet tagjainak nevében és javára is. Az alapítók tehát felelősséggel tartoznak az érdekközösség által vállalt kötelezettségekért, mégpedig egyenlő mértékben, azonban ez a felelősség az alapító szerződésben meghatározott összegekre korlátozható, amit be kell jegyeztetni.

Az érdekközösség szervei az igazgatótanács, (amelybe a tagok képviselőket delegálnak) valamint az érdekközösség hivatalvezetője (igazgatója). Egyéb szervek létrehozása fakultatív. Az érdekközösségre egyebekben a kereskedelmi együttműködés szabályai alkalmazandók.

Az érdekközösség volt az integrációs próbálkozás első formája, amely azonban a gyakorlatban életképtelennek bizonyult. Volumenükben, formailag, tartalmilag ma nem jelentősek, sőt egyes területen a gazdasági fejlődés túlhaladta őket és feleslegessé váltak.

b) Az érdekközösség egyik leggyakoribb formája az *ügyviteli egyesület.*

A gazdasági szervezetek alap, vagy melléktevékenységük meghatározott ügyleteinek elvégzésére, valamint e tevékenységgel összefüggő más ügyek és műszaki tevékenység érdekében ügyviteli egyesületet alakíthatnak.

Az alapítás célja csaknem korlátlan. Lehet kereskedelmi, kutatási, fejlesztési, termelési, stb. jellegű. Tilos azonban olyan egyesület alakítása, amelynek célja ellenkeznék az egységes gazdasági terület elvével,[8] és amely a tervgazdaság ellen irányul. Különösen tilos olyan záradék felvétele, amely a termelés volumenét korlátozza, a piacot, illetve az üzleti területet felosztja, és amelyben a társult tagok lemondanak alapvető önigazgatási jogaikról.

c) A kereskedelmi együttműködés kapcsán már említett *kereskedelmi műszaki együttműködésről szóló szerződések* sok vonatkozásban hasonlítanak az ügyviteli egyesületekre. A közöttük levő legfontosabb különbségek:

— ez az integrációs forma nem igényli új jogi személy létrehozását,

— meghatározzák a közös költségeket és azokat felosztják,

— meghatározzák végül, hogy a tagok közül ki végzi az integrációval és annak gyakorlásával kapcsolatos ügyvitelt.[9]

d) Az integráció további formáinak vizsgálata előtt célszerű a fentiek rövid összefoglalása, mert ezek azok a társulási formák, ahol az átfedésekből adódóan a legtöbb gyakorlati probléma merül fel. A cél, amit a kereskedelmi együttműködési szerződés kapcsán emeltünk ki, valamennyi eddigi formációra vonatkozik. A tagoknak csupán azt kell eldönteni, hogy egy szorosabb kapcsolatot teremtő jogi személyt létrehoznak-e vagy sem. Ezen túlmenően alig van eltérő jogi konzekvenciája annak, hogy a fenti formák közül melyik az, amelyben együttműködni kívánnak. A társulás gazdasági szükségszerűség, és a vállalatok egyre inkább meggyőződnek arról, hogy az elszigetelt gazdálkodásban versenyképtelenekké válnak úgy a hazai, mint a külföldi piacon.[10]

Társadalmi igény ma Jugoszláviában tehát az integráció, ezért a cél az, hogy a vállalatokat arra ösztönözzék, hogy ott is egyesítsék eszközeiket, ahol nincs szükség jogi egyesülésre, azaz új jogi személy létrehozására. Ezért a kereskedelmi műszaki együttműködés a leggyakoribb együttműködési szerződés, a leggyakoribb együttműködési forma. A Jugoszláv Szövetségi Kamara megállapítása szerint azonban az integráció társadalmi igényét nem képes realizálni a jelenlegi jogi rendezés, mert nem ösztönöz megfelelőképpen az eszközök egyesítésére. A meglevő jogi formák legnagyobb hiányossága, hogy a törvények nem tartalmaznak megfelelő szankciókat a megállapodás megszegőivel szemben.

3. *Gazdasági kamarák*

Jugoszláviában a gazdasági kamarák a gazdasági szervezetek társulásának alapvető és legfontosabb formái. Ezek önigazgató szervezetek, amit tagjaik az általuk delegált képviselők útján irányítanak, és amelyek felölelik valamennyi gazdasági szervezetet az ország egy meghatározott területén.

A kamarák szervezete: Szövetségi Gazdasági Kamara, (országos szervezet), Köztársasági Kamara (köztársasági szervezet), alapvető gazdasági kamarák (egy vagy több község területére). A fenti gazdasági kamarákon kívül alapíthatók külön gazdasági kamarák is az egyes külföldi államokkal való gazdasági együttműködés fejlesztése érdekében.

A kamarák alapvető feladata, hogy a kamara tagjainak gazdasági tevékenységét és fejlődését elősegítsék. Különösen fontos szerepe van a kamaráknak abban, hogy az egyes gazdasági szervezetek társadalommal szembeni kötelezettségeiket teljesítsék. A kamarák együttműködnek az állami szervekkel a társadalmi terveknek, jogszabályoknak és konkrét intézkedéseknek, illetve határozatoknak meghozatalában. Foglalkozzanak a tiszta jövedelem elosztásának kérdéseivel, a jutalmazással. Kiemelt feladatuk, hogy tagjaiknak technikai, szervezeti és más tanáccsal szolgáljanak, ugyanakkor állami szervek elé terjesztik az egyes gazdasági szervezetek és az egyes gazdasági ágazatok problémáit és javasolják a szükségesnek vélt intézkedések megtételét. Fejlesztik végül a partnerek közötti üzleti kapcsolatokat és figyelemmel kísérik a gazdasági életben, ill. a gazdasági forgalomban kialakult szokásokat.

Napjainkban a kamarák feladatai közül különösen kiemelkedik az a tevékenység, amit annak érdekében fejtenek ki, hogy az egyes gazdálkodó egységek az elszigetelt gazdálkodás helyett más vállalatokkal együttműködjenek. (Egy

[8] A vállalatok gazdasági tevékenysége területileg korlátlan, azaz nem korlátozható annak a tartománynak, ill. köztársaságnak a területére, amelynek területén a vállalat székhelye van.

[9] Radomir Petrovic: A közgazdaságtan és vállalati szervezés kézikönyve, Tankönyvkiadó Intézet, Novi-Sad, 1969.

[10] Ljuba Veljkovič: Entwicklung der Wirtschaft in Jugoslawien, Beograd, 1969.

közelmúltban folytatott reprezentatív felmérés adatai szerint, a megvizsgált 200 együttműködési szerződés közül 75 a kamarák kezdeményezésére jött létre.) Erre vonatkozóan a kamarák gyakran egész iparágra kiterjedő integrációs terveket készítenek.

Minden gazdasági szervezet, vízgazdálkodási közösség, kommunális tevékenységet folytató intézmény és végül magánszektor (vendéglátóipari, vagy kisipari) tagja a területileg illetékes kamarai alapegységnek. A kamarai tagság egységes, tehát az alapegység tagjai egyben tagjai a szövetségi és a köztársasági kamarának is.

A kamara szervei: a közgyűlés, az igazgató bizottság és a felügyelő bizottság.

A közgyűlés a kamara legfőbb szerve, amit a kamara tagjai alkotnak. A gazdasági szervezetek egy-egy tagot delegálnak a kamarába. A közgyűlés az alábbi hatáskörrel rendelkezik: elvi és más fontos kérdésekben dönt, irányelveket szab a kamara egyéb szervei munkája vonatkozásában, meghozza a kamara alapszabályát és elkészíti pénzügyi tervét, dönt a tagság anyagi hozzájárulásáról, valamint a kamara alapszabályaiban előírt más kérdésekről.

Az igazgató bizottság a közgyűlés végrehajtó szerve, míg a felügyelő bizottság feladata elsősorban a pénzügyi ellenőrzés. A kamara e legfontosabb szervein kívül megemlítendő még a kamara elnöke, titkára, a becsületbíróság és az egyes gazdasági ágak szerinti különböző tanácsok. E szervek közül csupán a becsületbírósággal, valamint a kamarai tanácsokkal kívánunk röviden foglalkozni.

Minden gazdasági kamara mellett becsületbíróság működik. A becsületbíróság tagjait a kamara tagjai közül a közgyűlés, vagy annak felhatalmazása alapján az igazgató bizottság választja. A becsületbíróság dönt a jó üzleti szokások megsértése kapcsán keletkezett ügyekben, különösen, ha a gazdasági szervezetek kárt okoznak a közösségnek, magánosoknak, egyéb gazdasági szervezeteknek, ha nem a jogszabályok szellemében járnak el, ill. ha tevékenységükkel csorbítják az ország tekintélyét.

Az általa kiszabható büntetések: — megrovás a sajtóban való közzététel, vagy anélkül, — a vétkes vállalat bizonyos időre elveszíti a passzív választási jogát, azaz e vállalat képviselője meghatározott ideig nem választható be a kamara egyik szervébe sem, — eltiltás a kamarai szolgáltatások igénybevételétől, — eltiltás a kiállításokon, vásárokon való részvételtől.

A becsületbíróság határozata ellen a kézhezvételtől számított 15 napon belül fellebbezéssel lehet élni a kamara igazgató bizottságánál.

A becsületbíróságok tevékenységét illusztrálják az alábbi — a Vajdasági Tartomány Gazdasági Kamara becsületbíróságának gyakorlatából merített — konkrét ügyekben hozott ítéletek:

A Javsa Tomić-i Prerada húsfeldolgozó vállalatot azért vonták felelősségre, mert tavaly júliusban helyi, szécsányi és jarkovci boltjában romlott disznóhúst, virslit, szalámit, parizert bocsátott áruba.

Az állategészségügyi felügyelőség az említett élelmiszercikkekből mintát vett és elküldte a zrenjanini egészségvédelmi intézetbe elemzésre. Itt megállapították, hogy ezek az élelmiszerek ehetetlenek.

A törökbecsei Jedinstvo mészárosszövetkezet üzletében tavaly június 18-án a felügyelők érzékszervi vizsgálat alapján lefoglaltak bizonyos mennyiségű nyárisalámit, kolbászt és disznósajtot. A zrenjanini egészségvédelmi intézetben később megállapították, hogy valóban romlott volt.

A Tartományi Gazdasági Kamara becsületbírósága a két vállalatot nyilvános megrovásban részesítette.

A kikindai Voćar tavaly augusztus 25-én novi kozarci-i boltjában olyan Podravka leveskivonatot, valamint többfajta kekszet bocsátott áruba, amelynek szavatossági ideje már lejárt.

A vállalat igazgatója elmondta, hogy még mielőtt a felügyelők ellenőrizték volna az üzletet, ezeket az árucikkeket elvitték a raktárba, és egy külön listára írták fel őket, azzal a megjegyzéssel, hogy kivonják őket a forgalomból. Az üzletvezető lelkiismeretlensége miatt azonban ezeknek a cikkeknek egy részét utólag mégis áruba bocsátották. Az üzletvezetőt a vállalat elbocsátotta.

A Tartományi Gazdasági Kamara a Voćar vállalatot megrovásra ítélte.

A zrenjanini Stevica szeszesitalgyár kivált a kombinátból és ezt követően néhány hónapig a kombinát címkéivel látta el termékeit. Tisztességtelen verseny miatt megrovásban részesítették.

A kamarán belül különböző (mezőgazdasági, ipari, szállítási stb.) gazdasági tanácsokat hoznak létre, abból a célból, hogy foglalkozzanak az adott gazdasági ág fejlődésének aktuális kérdéseivel.

A gazdasági kamarák feladataik ellátása közben határozatot, ajánlást hozhatnak, továbbá kiadhatnak bizonylatokat és egyéb okiratokat.

A határozatok nem kötelezőek, kivéve, ha a kamara alapszabálya szenvedett sérelmet, vagy ha a kamara határozata tételes jogszabályon alapul. Az ilyen jellegű határozat megszegőivel szemben ugyanazok az intézkedések foganatosíthatók, mint amit a becsületbíróság büntetésként kiszabhat.

Az ajánlások rendszerint megjegyzés és utasítás jellegűek, azonban nem kötelező jellegűek.

A kamara bizonyítványokat és okiratokat állít ki azokról a tevékenységekről, amelyeket ellát.

A kamara anyagi eszközei egyrészt a tagok által fizetendő tagsági díjból, másrészt az általa végzett szolgáltatásokért fizetett ellenértékből tevődnek össze.

4. A gazdasági szervezetek közössége

Ez a társulás különös formája, ugyanis e szervezetben egyesülnek azok a gazdasági szervezetek, amelyek kapacitásának kihasználása, gazdasági tevékenységük egysze munkájuk összehangolásától függ. (Pl. vasúti forgalom, villamosenergiagazdálkodás stb. Ezeket a közösségeket rendszerint külön szövetségi törvénnyel létesítik, amelyben meghatározzák a szervezet célját, igazgatásának módját, a tagok jogait és kötelességeit egyrészt a gazdasági közös-

ség, másrészt a társadalmi közösség iránt.

Jelenleg Jugoszláviában öt ilyen közösség van.[11]

5. *A gazdasági szervezetek fúziója*

Az integráció legmagasabb formája. Olyan egyesülés, amely nem csorbítja a közvetlen termelők önigazgatási jogát és amit a jogszabályok pontosan definiálnak. Mivel a gazdasági szervezetek egyesülése hasonló a Magyarországon kialakult gyakorlathoz, ezért csupán rövid jellemzésre szorítkozunk.

A gazdasági szervezetek fúziójának feltétele, hogy a gazdasági cél — amelynek érdekében az egyesülés történt — tartós együttműködést igényeljen. A fúzió az integráció fontos formája ugyan, azonban nem mindig kedvező, mert az ezzel együttjáró centralizáció adott esetben hátrányt is jelenthet.

6. *A társult vállalatok*

A társult vállalat az a vállalat, amely két, vagy több gyárat, bányát, mezőgazdasági birtokot, villamosenergiatelepet, áruházat, nagyobb vendéglátóipari objektumot és más hasonló részeket foglal magában. Jelentős társadalmi eszközökkel rendelkezik, és két vagy több munkaközössége és működési tárgya van.

Társult vállalatként többnyire azokat a vállalatokat kell megszervezni, amelyek különböző termelési ághoz tartozó tevékenységet folytatnak és a termelés folyamatában egymáshoz kötöttek, vagy ugyanabban a termelési ágban a termelés folyamatának különböző fázisait képviselik, illetőleg különböző termelési ágba tartozó tevékenységet folytatnak, de az egyik termelési ág melléktermékeit a másik a termelés folyamatában felhasználhatja.[12]

A társult vállalat szervezetei[13] önállóan osztják el jövedelmüket, közvetlenül teljesítik a társadalmi közösség iránti kötelezettségeiket, rendelkeznek saját alapjaik, eszközeik felett. Beruházási hitelszerződést is köthetnek, azonban a vállalat statutuma, illetve a társult vállalatot létrehozó szerződés értelmében, illetve annak rendelkezése szerint, a társult vállalatok csak meghatározott beruházásra, illetve meghatározott értékig terjedő beruházásra köthetnek hitelszerződést.[14]

A társult vállalat az egyes vállalati szervekkel összhangban készíti el tervét, amelyben köteles biztosítani, elősegíteni a vállalati tervekben meghatározott termelési, illetve más gazdasági feladat teljesítését.

A társult vállalat közös alapot, míg az egyes vállalatok külön alapot képeznek. A közös alapból az egyes vállalatok részére hitel nyújtható.

Ha a társult vállalat szervezete (a vállalat) nem teljesíti a társult vállalat tervében előírt termelési, ill. más gazdasági feladatokat, vagy nem tesz eleget a szerződésből, statutumból, törvényből folyó kötelezettségeinek, a társult vállalat munkástanácsa kényszerigazgatás alá helyezheti. Ezen túlmenően a társult vállalat keresettel fordulhat a gazdasági bírósághoz a szervezet és a közötte levő szerződés felbontása céljából.

A társult vállalatok szervezetei harmadik személyekkel szemben saját nevükben és saját számlájukra kötnek szerződést. Ha a szervezet a társult vállalat nevében kötött szerződést, ehhez jogi konzekvencia nem tapad. Egyebekben a társult vállalatokra a vállalatokra vonatkozó általános szabályok alkalmazandók.

A társult vállalatok intézménye a jugoszláv jog nóvuma és az együttműködés egyik legkedveltebb formái közé tartozik.

Befejezésként meg kell állapítani, hogy a jugoszláv jog egyik legfontosabb megoldandó problematikája az integráció, illetve kooperáció hézagos szabályozottsága. A jelenleg készülő új kötelmi jogi törvénytől várják elsősorban e hiányosság kiküszöbölését. Ez annál is inkább jelentős, illetve sürgős jogi feladat, mert az utóbbi időben — nemcsak bel-, hanem külföldi relációban is — egyre nagyobb számban keletkeznek integrációs központok.[15] Biztatónak vélik ma Jugoszláviában, hogy a gazdasági vállalatok törekvése arra irányul, hogy más országbeli üzletfelekkel való társas termelés és tudományos műszaki együttműködés által korszerűsítsék termelésüket.[16]

Tamás Lajos

Kandidátusi értekezés vitája

Ez év május 14-én a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó termében zajlott le Huszár Ilona: „Kísérlet a beszámíthatóság korszerű meghatározására" című disszertációjának nyilvános vitája. Az értekezés opponensei Angyal Lajos, az orvostudományok kandidátusa és Szabó András, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

Az értekezés témája olyan, amellyel sok száz év óta foglalkoznak a jogászok. Ezúttal, dr. Huszár Ilona személyében, pszichiáter vállalkozott a feldolgozásra. Az érdekelt tudományok közötti gyümölcsöző együttműködés jele ez, amiről a jogász opponens megjegyezte, hogy a beszámíthatóság pozitív törvényi meghatározásának a hiánya nem véletlen jelenség. A büntető felelősség egész rendszerének a kérdéskomplexuma ugyanis ezen a fogalmon keresztül kapcsolódik

[11] A jugoszláv vasutak közössége, a PTT (Posta, telefon stb.) közösség, villamosenergia-gazdálkodási közösség, útközösség és a kikötő vállalatok közössége.

[12] JSZSZK hivatalos lapja 17/1965. (kiegészítve a JSZSZK hivatalos lapja 20/1965. és 48/1968.) 95. szakasz.

[13] A jugoszláv jogi irodalom szerint a „szervezet" szóhasználat alatt a társult vállalat kötelékébe tartozó egyes vállalatok értendők.

[14] Pravni Leksikon, Savremena Administracija. Beograd, 1964.

[15] 1965-ben 15 359 vállalat volt Jugoszláviában. 1968-ban azonban már csak 13 729. Ebben az időszakban tehát mintegy 2100 vállalat egyesült, ill. csatlakozott más vállalathoz. 1965-től napjainkig a mezőgazdaságban és a gazdasági szervezetek 25,6%-a, a kereskedelemben és vendéglátóiparban 16,8%, a kisiparban 13% társult.

[16] A külkereskedelmi intézet adatai szerint mintegy 20 ország hasonló tevékenységű vállalatával kötöttek hosszú távú kooperációs szerződést. (Nyugat-németországi cégekkel 58, olaszokkal 23, osztrákokkal 14, Svájccal 10, a kelet-európai szocialista országok vállalataival összesen 17.) Figyelemre méltó, hogy a hosszú lejáratú együttműködési szerződések legtöbbjét (60) fémfeldolgozó ipari vállalatok kötötték. (Például a belgrádi golyóscsapágygyár és a svéd gothenbergi AB SKF gyár megegyezése 20 évre szól.)

az uralkodó világnézethez. A jogi jelenségek ideológikus természete, illetőleg a jogtudománynak a társadalomtudományi természete és az emberrel foglalkozó tudományokhoz való szoros kapcsolódása sehol olyan pregnánsan nem mutatható ki, mint éppen ezen a ponton.

A Btk. 21. §-a egyaránt tartalmaz pszichiátriai és pszichológiai kérdésfeltevést: vajon a terhelt elmebeteg állapotban, illetőleg gyengeelméjűségben vagy tudatzavarban követte-el a cselekményt avagy nem. A tudatzavar nemcsak patológikus eredetű lehet.

Vannak esetek, amikor a pszichiátriai vizsgálat kórmegállapítása már önmagában eldönti a kérdést. Mint a pszichiáter-opponens mondotta, vannak olyan kórformák, amelyben a diagnózis felállítása egyértelmű a beszámíthatatlanság megállapításával. Ide tartoznak az akutan zajló schizofrén folyamatok, az aktív paralysis progressziva, az epilepsziás vagy egyéb organikus tudatzavar, a súlyos oligofréniák és az előrehaladott organikus demenciák. A többi kórképekben a diagnózis önmagában nem dönti el a beszámíthatóság kérdését, hanem a véleményezéshez feltétlenül szükséges a részletes tüneti elemzés, az elváltozások fokának és irányának megállapítása, a bűncselekmény elemzése és végül a praemorbid személyiség és az életvezetés jellemzőinek a feltárása. Lehetséges ugyanis, hogy a cselekmény nem függött össze a fennálló kóros állapottal, tehát el kell dönteni, hogy „az egyén bűnözött-e vagy a betegség" (Nyírő Gy.).

Ezért — mint az értekezés megállapítja — a diagnózis megállapításán és értékelésén kívül a szakértőnek le kell vonni a következtetéseket a praemorbid személyiség, életvezetés értékeléséből, fel kell derítenie a bűncselekmény prediszponáló és provokatív tényezőit, sőt a bűncselekmény elemzésével is foglalkoznia kell. (Természetesen más aspektusból, mint a jogásznak.) Álláspontja szerint a motiváció feltárása, a cselekmény részleteinek a megismerése ugyanúgy elengedhetetlen feltétele a szakértői vélemény kialakításának, mint ahogyan fontos tényezője az egész büntetőeljárásnak is. Ebből következik, hogy külön kell választani a beszámíthatóság szempontjából releváns tényezőket a „csak" a bűncselekmény, illetőleg a büntetőeljárás szempontjából jelentős tényezőktől.

A jogász a most mondottakkal kapcsolatban aggályoskodhatik, vajon nem téved-e át ilyen módon a pszichiáter-szakértő a bíróság részére fenntartott területre. Ez a veszély azonban elkerülhető. Nem lehet vitás, hogy a cselekmény motívumai nem kizárólag jogászi szempontból jelentősek, és igazat kell adni a disszertánsnak abban, hogy csupán a megbetegedést és a bűntett létrejöttét dinamikusan, fejlődésében vizsgáló, összetett szemléleti mód biztosíthatja, hogy a szakértő a biológiai kérdések megválaszolásából megfelelő következtetéseket vonhasson a velük szoros egységet alkotó pszichológiai funkciókra.

Az értekezés eddig tárgyalt része a beszámíthatóság megállapításának módszertani kérdéseivel foglalkozott. A második rész fő problémája az az elvi ellentmondás, amely egyrészt a determinizmus és az indeterminizmus között, másrészt — a determinista felfogáson belül — akként jelentkezik, hogy a determinista vonalat mereven, egysíkúan végigviszik, eljutva ahhoz a — szerző által eleve elutasított — felfogáshoz, amely a felelősséget kizárólag a magatartás jövőbeli determinációjának az eszközeként értékeli. A jogász-opponens szerint a disszertáció helyes érzékkel foglal állást a jogi felelősség kérdésében; helyesen ismeri fel, hogy a jogi felelősség alapkérdése lényegében az erkölcsi autonómia kérdése. Igaza van abban, hogy a teljes determináltság koncepciójának szerves része az ember öndeterminációja, amely az emberi psziché „viszonylagos önállóságát, bizonyos önregulációt, szubjektív önmozgást feltételez és evvel lehetővé teszi a változatosabb, bonyolultabb viszonyulást". Ennek a megállapításnak konzekvenciáit a pszichiáter-opponens a következőképpen foglalta össze:

A pszichés jelenségek determinációja, az emberi magatartás társadalmi meghatározottsága és a felelősség nincsenek egymással ellentmondásban. A disszertáns véleménye szerint a büntetendő cselekmények negatív vonásai — egyértelműségük következtében — csupán olyan szintű felismerést igényelnek, amely alacsony intellektuális készségek, hiányos ismeretek, kevéssé differenciált személyiség esetében is elvárható, tehát a beszámíthatóság tényét nem befolyásolják. (Ez rendszerint — ha nem is mindig kivétel nélkül — így van.) Az egyén tehát, kivéve, ha a választást patológikus elváltozások vagy külső okok akadályozzák, meg tud felelni azoknak a jogszabályoknak, amelyek a nyilvánvalóan helytelen magatartási formáktól való tartózkodás társadalmi elvárásait fejezik ki. A szerző tehát a vizsgálandó alanyt nem „minden oldalról teljesen meghatározott" vagy a „véletlennek kiszolgáltatott" passzív lényként, hanem olyan egyénként jellemzi, akinek legfontosabb vonása pszichés tevékenységének aktivitása. E szemlélet szerint, melyet antropocentrikusnak nevez, a pszichés tevékenységet végző személyiség önálló, de nem különálló egység, mely csak azáltal nyeri el lényeges jegyeit, hogy az őt körülvevő — elsősorban társadalmi — környezettel a legszorosabb kölcsönhatásban működik. A külső környezet csak a pszichés jelenségek aktív közvetítésével válik a magatartás meghatározójává.

Ez a koncepció — mint a pszichiáter-opponens megállapította — azt vallja, hogy az emberi akarat meghatározottsága nem csak a környezettől és az adott szituációtól függ, hanem az embernek a külvilághoz képest viszonylagos szabadsága van.

Sajnos a rendelkezésemre álló hely keretei nem teszik számomra lehetővé a tárgyalt kérdéssel kapcsolatosan a disszertációban feldolgozott gazdag anyag részletesebb ismertetését. Remélhető azonban, hogy ez a mű — nem túlságosan hosszú idő múlva — nyomtatásban is meg fog jelenni, és az érdeklődők részletesen megismerhetik. A magam részéről egyetértek a jogász-opponens alábbi szavaival:

A jogtudomány és ezen belül a kriminológia képviselőjeként csak örömmel üdvözölhetem az ember

társadalmi magatartása egyik alapvető problémájának természettudományos megközelítését. Ebben a disszertációban jó előjelét látom annak, hogy a tudományok osztályozásának elfogadott keretei között kialakulóban van az emberrel foglalkozó tudományok csoportja, amely az ember biológiai és társadalmi természetének megfelelően, komplex módon képes megoldani az ember individuális viselkedésének társadalmilag jelentős problémáját.

A bíráló bizottság egyhangú határozatával javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy dr. Huszár Ilona részére ítélje oda a tudományok kandidátusa fokozatot.

Székely János

JOGIRODALOM

Új könyvek

Hatályos jogszabályok gyűjteménye. 1945—1958. [Közzéteszi a] Magyar Forradalmi Munkás—Paraszt Kormány Titkársága — az Igazságügyminisztérium — a Legfőbb Ügyészség. Szerk. *Gál* Tivadar—*Katona* Zoltán—*Szilbereky* Jenő.

Lezárva: 1968. dec. 31.
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970.

3. köt. Miniszteri rendeletek 816 p.
4. köt. Miniszteri rendeletek. 821—2023. p.

Az eddig 1969-ben megjelent kötetekhez csatlakozó jogszabálygyűjtemény.

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1969. [Közzéteszi az] Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás—Paraszt Kormány Titkársága.
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. XXIII, 706 p.
Az eddig közzétett sorozatos jogszabálygyűjtemény legújabb kötete.

Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa. 1848—1944. Hrsg. *Csizmadia* Andor—*Kovács* Kálmán.
Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 459 p.

A mintegy tíz éve megkezdett, közös magyar—csehszlovák jogtörténeti kutatások eredményei egyes szomszédos országok jogtörténészeinek, illetőleg jogi szakági íróinak érdeklődését is felkeltették s ma már hét — túlnyomóan szocialista ország — kutatói foglalkoznak, jogösszehasonlító módszerrel az egyes jogintézmények történetének kérdéseivel. A közös munka eredményeként most első ízben, német nyelven közzétett gyűjteményes munka a polgári jog területén folytatott kutatások eredményeit foglalja össze.

A gyűjtemény három részre tagozódik. Az első rész a *polgári jog történetére* vonatkozó, következő tanulmányokat tartalmazza *Peschka* Vilmos: A magyar polgári jog elméleti alapjai a dualizmus időszakában, *Asztalos* László: A magyar polgári jog története a dualizmus alatt, *Horváth* Pál: A jogtörténet főbb irányzatai a dualizmus időszakában, *Lentze,* Hans (Bécs): Az osztrák polgári jog helye a népet pandektajogban, *Thieme,* Hans (Freiburg): Mi maradt a szabadjogi iskolából? *Liebewirth,* Rolf (Halle): Eugen Huber és tevékenysége a Halle- Wittenbergi egyetemen.

A második rész *a polgári jogi jogalkotás történetével* foglalkozó tanulmányokat tartalmazza. Az egyes tanulmányok: *Mádl* Ferenc: A polgári és a kereskedelmi jog kodifikációja Magyarországon a dualizmus időszakában, *Radwanski,* Zbigniev (Poznań): A polgári jog története Lengyelországban, 1918—1965, *Petrić,* Vera (Belgrád): A szerb polgári törvénykönyv forrásai és jelentősége, *Kuntschke,* Horst (Berlin): Megjegyzések Otto Gierke-nek a polgári törvénykönyvről szóló bírálatához, *Buzás* József: A szovjet törvényhozás befolyása a magyar polgári jogra 1918—1919-ben.

A harmadik részben a gyűjteményes munka szerkesztői *az egyes jogi és jogalkotási* kérdésekkel kapcsolatos tanulmányokat sorolták. Ebben a részben a következő tanulmányok kaptak helyet: *Buchda,* Gerhard (Jéna): A társasági szerződés, *Bianchi,* Leonard (Pozsony): A kereskedelmi társaságok szerepe a csehszlovák gazdaság monopolizálásában, *Bernáth* Zoltán: A tulajdon és a tulajdon védelme a magyar jogtörténetben, *Kovács* Kálmán: Az ingatlantulajdon néhány feudális sajátossága a polgári Magyarországon, *Sarlós* Márton: A „kisebb királyi haszon-vételi jogok" (jura regalia minora) a tőkés Magyarországon, *Tárkány-Szűcs* Ernő: A régi magyarországi bányajog néhány polgári jogi eleme 1854—1944, *Pecze* Ferenc: A licence a századvégi magyar szabadalmi jogban, *Weiss* Emilia: A szerződési jog fejlődése a magyar polgári jogi kodifikációs munkálatok világában, *Luby* Stefan (Pozsony): A polgári jog fejlődése Csehszlovákiában. 1918—1944., *Urfus,* Valentin (Prága): A kereskedelmi ügylet fogalmának változásai az osztrák és a csehszlovák jog történetében, *Vietor,* Martin (Pozsony): A szerződési szabadság korlátozásai Csehszlovákia megszállása alatt. 1938—1945., *Tóth* Árpád: Az áruforgalom kivételes korlátozásai a dualizmus időszakában, *Csizmadia* Andor: A szociálpolitika hatása a magyar munkajogi törvényhozásra, *Houser,* Jaroslav (Prága): A munkaszerződések története Csehszlovákiában, *Melzer,* Ingetraut (Berlin): A munkaviszonyok szabályozása a német mezőgazdaságban, *Szegvári* Katalin: A női munka és az anyaság védelme Magyarországon a dualizmus időszakában, *Böszörményi-Nagy* Emil: A magyar öröklési jog a dualizmus időszakában, *Pap* Tibor: Szerződési elemek a magyar szekularizált házassági jogban a dualizmus időszakában, *Klabouch,* Jiři (Prága): Szerződési szabadság a házasság megkötésénél az osztrák polgári jogban, *Degré* Alajos: Gyámsági jog Magyarországon 1848—1978 között. A munka — a német mellett — angol, francia és orosz nyelvű tartalomjegyzéket is közöl.

Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus lo. Colloqium internationale processus civilis.

Bp. Állami ny. 1969. 1970. 396 p.

Az *Annales* jogi sorozatának legújabb kötete az Állam- és jogtudományi kar által Budapesten, 1969. okt. 23—25-én rendezett polgári eljárásjogi nemzetközi konferencia anyagát tartalmazza. A konferencia két nagy témakörrel foglalkozott: a polgári eljárás elméletének és jogi szabályozásának időszerű kérdéseivel, valamint a polgári eljárásjog egyetemi oktatásának időszerű kérdéseivel. A tudományos konferencián nagyszámú hazai és külföldi (belga, bolgár, lengyel, német, olasz, osztrák, román, szovjet) küldöttség vett részt s azon közel 50 előadás, illetőleg korreferátum, hozzászólás hangzott el. A kötet az előadások idegen (orosz, német v. francia) nyelvű szövegét, továbbá az eredeti szöveg mellett két más idegen nyelvű tartalmi kivonatát közli. A polgári eljárásjognak majd minden, általános és részletkérdését érintő anyag átfogó képet ad nemzetközi viszonylatban is a tudományág időszerű kérdéseiről s jövő törekvéseiről. Az egyetemi oktatás időszerű kérdéseivel foglalkozó anyagot a Kar külön, magyar nyelvű, sokszorosított kiadványban is közzétette (A polgári eljárásjog egyetemi oktatásának időszerű kérdései. Az 1968 októberi budapesti polgári eljárásjogi nemzetközi tudományos konferencia anyagából. Bp. ELTE Soksz. Üzeme, 1969. 84 p.)

Polgári elvi határozatok. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának a polgári jogalkalmazással kapcsolatos irányelvei, elvi döntései és kollégiumi állásfoglalásai.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 1970. 513 p.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának állásfoglalásaiban való eligazodás már egyre nehezebbé vált. A polgári kollégium felülvizsgálta az összes eddigi állásfoglalásait, felmérte, hogy mely állásfoglalások vesztették el már hatályukat, vagy tekinthetők meghaladottaknak, s melyek tekinthetők — a szükségekhez képest megfelelő módosítással vagy kiegészítéssel — továbbra is hatályban levőknek. A hatályban tartott állásfoglalásokat a kollégium jogágak (polgári jogi, családjogi, munkajogi, termelőszövetkezeti jogi és földjogi, társadalombiztosítási jogi, államigazgatási jogi, polgári peres eljárási, végrehajtási eljárási, hagyatéki eljárási, telekkönyvi eljárási állásfoglalások) szerint csoportosítva, új számozással ellátva tette közzé. A hatályban tartott állásfoglalások mellett a munka tartalmazza a Legf. Bíróságnak a polgári jogalkalmazással kapcsolatos irányelveit és elvi döntéseit. A gyűjtemény tartalmazza végül a kollégium által végzett felülvizsgálat eredményeit feltüntető táblázatokat is. A munka anyaggyűjtését 1969. június 30-val zárta.

A gazdasági döntőbizottságok joggyakorlata. Elvi határozatok, állásfoglalások, jogesetek. 1948—1969. Lezárva: 1969. jún. 30. Összeáll.: *Görgey* Mihály—*Havasi* Győző.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 733 p.

A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai 1948—1962. című, hivatalos kiadvány (Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964.) megjelenése óta gazdaságirányítási rendszerünk lényeges változásokon ment keresztül. Az ennek során a tételesjogi szabályokban végbement változások a gazdasagi döntőbizottságok jogalkalmazásában és az ennek során létrehozott elvi határozatok és iránymutatások tekintetében is módosulásokat vontak maguk után. A most közrebocsátott munka ezeket a változásokat tükrözi. Az anyagot (elvi határozatok, állásfoglalások, konkrét jogesetekben hozott határozatok) a szerzők áttekinthető rendszerben (a szerződések megkötése, tárgya, tartalma, érvénytelensége, módosítása, teljesítése, szerződésszegés és felelősség, a döntőbizottsági eljárás) csoportosítva, és új számozással ellátva állították össze, és így az híven tükrözi a gazdasági reform bevezetésének időszakában érvényesülő döntőbizottsági gyakorlatot és hathatós segítséget ad nemcsak a döntőbíráknak és a jogtanácsosoknak, hanem mindenkinek az új gazdasági mechanizmus megvalósítása során jelentkező jogi kérdésekben. A munkát *Fülöp* László és *Andó* Ferenc lektorálták.

EÖRSI Gyula: Fundamental problems of socialist civil law. Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 134 p.

/Series in foreign languages 6./

A szerző korábban közzétett magyar nyelvű munkáját (A szocialista polgári jog alapproblémái. Bp. Akadémiai Kiadó, 1965. 258 old.) az angol kiadás számára átdolgozta, bizonyos részeket mellőzött, viszont kiegészítette azt az 1968. január 1-én hatályos anyaggal. Főbb fejezetei: A szocialista polgári jog társadalmi-gazdasági alapjai, tárgya és fogalma, a szocialista polgári jog alapelvei, jogszabályok, jogviszonyok, szankciók.

BOKOR [Péterné] — SZEGŐ Hanna: New states and international law.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 116 p.

/Series in foreign languages 7./

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete által közrebocsátott idegen nyelvű sorozatban. Főbb fejezetei: Az önrendelkezési jog, az új államok és a nemzetközi jog viszonya, az új államok és a nemzetközi szerződések.

Mezőgazdasági jog. Egyetemi tankönyv. 2. [köt.]

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Szerk. *Seres* Imre.

Bp. Tankönyvkiadó, 1970. 390 p.

A hazai jogrendszer fejlődésében a földjog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog fejlődése a mezőgazdasági jog önállósulását jelenti. A földjogi anyagnak ezen az elvi síkon történt korábbi feldolgozását követően, a tankönyv jelenlegi 2. kötete a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog anyagát foglalja össze, a legújabb jogi szabályozás, az 1967. évi III. tv. és a hozzákapcsolódó joganyag alapján. A tankönyv elsősorban az egyetemi oktatás céljait szolgálja, de minden gyakorlati jogász és szakember számára is pontos és részletes ismereteket ad a mezőgazdasági termelőszövetkezettel kapcsolatos jogi kérdésekben.

A tankönyv egyes fejezeteit *Földes* Iván, *Molnár* Imre, *Seres* Imre és *Veres* József írták.

KULCSÁR Kálmán: Az ember és társadalmi környezete.

Bp. Gondolat Kiadó, 1970. 371 p. [Bibliogr. 361—370.]

A munka a szociológiai gondolkodás fejlődésének körvonalazása után a mai embert közvetlenül érintő kérdéseket s egyben a szociológia legégetőbb problémáit, legfontosabb kutatási területeit tekinti át. Egyes fejezetei (A társadalom strukturális problémái, a társadalmi csoport, a szervezet mint társadalmi jelenség, a család szociológiai problémái, az emberi magatartás és a társadalom) arra törekednek, hogy a szociológiai fogalmak megismerésével és a hazai társadalmi viszonyokkal való összefüggésbe hozásukkal segítsék elő társadalmunk tudományos megismerését.

Az európai szocialista országok családjogi törvényei. Szerk. és jegyzetekkel ellátta *Pap* Tibor.

Bp. MTA KESZ Soksz., 1969. 1970. 463 p.

/Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványai./

A munka a Szovjetuniónak és a szövetséges köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának alapelvei mellett Bulgária, Német Demokratikus Köztársaság, Albánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia családjogi törvényeinek szövegét tartalmazza, kiegészítve az egyes országokra vonatkozó normatív anyaggal, bírói gyakorlattal, valamint a fontosabb irodalmi állásfoglalásokkal. Az egyes országok anyagát megelőzően rövid történeti összefoglalás ismerteti a fejlődés fontosabb szakaszait és tendenciáit.

HORVÁTH Anna: a társadalmi tulajdont sértő cselekmények bíróságon kívüli elbírálása az egyes európai szocialista országokban.

Bp. MTA KESZ Soksz. 1969. 1970. 125 p.

/Magyar Tudományos Akadémia, Állam- és Jogtudományi Intézet — jogösszehasonlító osztály./

A szocialista országok jogrendszerének fejlődésében igen jelentős fejezet a társadalmi tulajdonnak, mint sajátos tulajdoni formának fejlesztése és fokozott védelme. A munka egyes európai szocialista országok (Bolgár Népköztársaság, Csehszlovák Szocialista köztársaság, Lengyel Népköztársaság, Magyar Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Románia Szocialista Köztársaság, Szovjetunió) szerint ismerteti a társadalmi tulajdont sértő, cselekmények bíróságon kívüli elbírálásával kapcsolatos jogszabályanyag kialakulását, valamint a hatályos eljárási szabályokat.

TRÓCSÁNYI László: Az európai szocialista országok munkaügyi eljárásjoga.

Bp. KESZ Soksz., 1970. 302 p. /Magyar Tudományos Akadémia, Állam- és Jogtudományi Intézet./

A munka célja a munkaügyi eljárások fejlődési tendenciáinak vizsgálata alapján azoknak a közös elemeknek a keresése, amelyeket az európai szocialista országokban a munkaügyi viták elintézésének rendje tükröz. A munka az egyes államokban 1969. dec. 31-ig közzétett jogszabályanyagot dolgozza fel, figyelembe véve az egyes országok sajátos történeti, gazdasági és társadalmi adottságaiból adódó eltéréseket, valamint a közös elvi alapokból eredő azonosságokat.

Földügyi szakigazgatás.

Lezárva: 1969. máj. 1. Szerk. *Németh* Lajos

Bp. Mezőgazdasági Kiadó, 1970. 367 p.

A munka a földügyi szakigazgatási vizsga anyagát tartalmazza, továbbá a földhivatalok vezető és ügyintéző dolgozóinak szakmai továbbképzésére is szolgál, de hasznos munkaeszköze a tanácsok mezőgazdasági és élelmezésügyi, építésügyi, igazgatási szervei, a telekkönyvi hatóságok, a földmérési és térképészeti vállalatok dolgozóinak. A munkát *Balázs* Lajos, *Németh* Lajos, *Steirer* Lajos és *Szovátay* Tibor állították össze, lektorálta *Halász* Péter.

Az európai szocialista országok tanácsi törvényhozása.

Bp. MTA KESZ Soksz. 1969. 1970. 288 p.

/Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet jogösszehasonlító osztályának kiadványa./

A kiadvány a Szovjetunió, a Bolgár Népköztársaság, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Jugoszláv Szövetséges Szocialista Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia Szocialista Köztársaság helyi államhatalmi és államigazgatási szerveire vonatkozó legfontosabb jogszabályanyag szövegét tartalmazza. Az egyes országok anyaga előtt rövid történeti áttekintés ad képet a fejlődés főbb mozzanatairól.

A szabálysértési jogszabályok magyarázata. Szerk. *Kövesdi* Ferenc.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 837 p.

A szabálysértésekről szóló 1968. évi I. tv. mintegy 90 év óta az első olyan jogszabály, amely a szabálysértési joganyagot átfogóan szabályozza. A kodifikáció célja a hatályos joganyag rendszerezése és egyszerűsítése, a kisebb súlyú jogsértések felelősségi rendszerének korszerűsítése és így végső soron az államigazgatás eredményességének előmozdítása volt. A kommentár az alaptörvény rendszerében, a kiegészítő jogszabályanyag rendszeres összeállításával és magas szintű magyarázatokkal segíti a törvény gyakorlati alkalmazását. A munka egyes fejezeteit *Bartus* Imre, *Kövesdi* Ferenc, *Moldoványi* György, *Mészáros* József, *Rakovszky* László, *Ruff* Győző és *Vida* István írta, az anyagot *Kovács* Tibor és *László* Jenő lektorálta.

MOLNÁR Dániel: A szakszervezetek jogai.

Bp. Táncsics Kiadó, 1970. 110 p. /Munkaügyi kiskönyvtár/

Népszerűsítő jellegű munka, a legfontosabb jogi tudnivalókról.

A dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló jogszabályok. Lezárva: 1969. okt.

Közzéteszi a Szakszervezetek Országos Tanácsa. Társadalombiztosítási Főigazgatóság. Szerk. *Kovács* Kálmán.

Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 1970. 646 p.

A munka első részében a dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló 1958. évi 40. sz. törvényerejű rendeletnek és végrehajtási rendelkezéseinek egységes szerkezetbe foglalt szövegét, a második részben pedig az alaprendelet (1958. évi 40. tvr.) megjelenése óta közzétett a nyugellátások emelésére vonatkozó rendelkezések szövegét tartalmazza, időrendi sorrendben. A harmadik rész azokat a külön jogszabályokat közli, amelyek a nyugdíjrendszerhez kapcsolódnak, de nem iktathatók be az alaprendelet rendszerébe. A munkát *Enyedi* István, *Horkay* László és *Nagy* József állították össze, és *Keszler* István lektorálta.

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica.

Tomus 16. Szeged, Szegedi ny. 1969. 1970.

1. BALÁZS József: A magyar bűnügyi statisztika kialakulása és fejlődése, különös tekintettel annak módszertani kérdéseire. 62 p.
2. PETŐ István: Törekvések a gyanú fogalmának meghatározására a magyar büntető eljárásjogban. 14 p.
3. PÓLAY Elemér: Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika. 53 p.
4. VERES József: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági munkajogviszony megszűnése. 34 p.
5. ANTALFFY György: Einige staats- und rechtstheoretische Probleme des Verhältnisses von Staat und Gesellschaft. 131 p.
7. NAGY László: Labour-statutory regulation in case of joint enterprises of socialist countries. 15 p.

Ласло Неваи:

Проблема эффективности гражданского процесса в условиях новой системы управления народным хозяйством

Автор рассматривает вопрос, принятие каких мероприятий необходимо в условиях хозяйственной реформы в Венгрии в интересах повышения эффективности гражданского процесса. Первая часть статьи дает общее определение понятия эффективности правового регулирования (правового института). Затем исследует вопрос о том, в чем заключается цель гражданского процесса и что следует понимать под эффективностью гражданского процесса. По мнению автора, целью гражданского процесса является раскрытие истины и на основе основывающегося на законности правосудия предоставление сторонам процесса реальной правовой помощи по возникающему между ними гражданскому делу. Критериями эффективности гражданского процесса по мнению автора являются: 1) с точки зрения общества: *а)* нынесение справедливого решения; *б)* оказание предупредительного воздействия; 2) с точки зрения сторон процесса: *а)* простота процесса; *б)* быстрота; *в)* дешевость и *г)* обоснованность. Вторая часть статьи исследует, каким образом точка зрения эффективности реализуется в действующем в настоящее время венгерском гражданском судопроизводстве. В третьей части статьи автор подробно излагает руководящие принципы, на основании которых может быть усилена эффективность гражданского процесса в Венгрии.

Лайош Надь:

Процесс возникновения судебного решения по уголовному делу

Статья показывает процесс сложения судебного решения по уголовному делу как коллективного решения, ту стадию процесса по вынесению решения, в которой в качестве результата судебного заседания индивидуально сложившееся у каждого из членов суда убеждение по разрешаемым в уголовном процессе вопросам превращается в коллективное решение: приобретает форму решения суда. Явления материального мира, как внешние факторы, действующие на складывание убеждения судей, одни и те же для всех членов суда, в то же время вследствие «внутренних» качеств сознания, психики они могут вызвать неодинаковое воздействие. В процессе складывания коллективного решения во время судебного заседания члены суда взаимно обмениваются, обсуждают, обобщают сложившиеся у каждого из них личные, первоначальные точки зрения. Если таким образом им не удается вынести единогласное решение, то в дальнейшем путем голосования приходят к мнению большинства членов суда. Статья после показания тех факторов, которые осуществляются при сложении судебного решения в психическом процессе складывания решения, и по содержанию анализирует эти два, самые важные момента процесса по вынесению судебного решения, судебное заседание и голосование, а затем в связи с ними подробно анализирует нормы позитивного права социалистических стран, и на основе сравнения в отношении венгерского регулирования предлагает детальное регулирование de lege ferenda.

Карой Эгри:

Принципиальное решение Верховного Суда по гражданским делам № XXXI и некоторые вопросы осуществления гарантий, связанных с некомплексностью и ущербом, возникшим в результате ненадлежащего исполнения

Статья рассматривает вопрос о том, регулируют ли соответствующим образом в нынешних общественно-экономических условиях нормы ГК, относящиеся к осуществлению гарантийных прав в случае некомплексности, рассмотрения претензий, вытекающих из ненадлежащего исполнения. Обеспечивают ли они надлежащую защиту управомоченным, служат ли они надлежащим образом охране качества. Эти вопросы в своей статье автор рассматривает в такой очередности, в какой они изложены в принципиальном решении Верховного Суда по гражданским делам № XXXI, используя закрепленные в решении принципы.

Подытоживая изложенное, статья показывает, что на нынешней стадии строительства социализма, когда все больше господствующей становится новая система хозяйственного управления, в случае возможного изменения ГК каким образом целесообразно было бы регулировать вопрос гарантии на случаи некомплексности.

Ласло Валки:

Суверенитет, наднационализм и западно-европейская интеграция

Автор показывает, что создание Общего Рынка в правовом отношении не затрагивает суверенитета государств-членов, ибо ни применение принципа решения большинства, ни наделение широкими полномочиями голосующих таким образом руководящих органов, ни иные позаимствованные из государственного права организационные процессуально-правовые элементы не противоречат критериям понятия суверенитета в современном толковании. Что касается проблемы «наднационализма», то по мнению автора, Европейское Экономическое Сообщество нельзя считать носящим супранациональный характер. Ибо супранациональной, как правило, считают такую организацию, во главе которой стоит руководящий орган, состоящий из независимых лиц и выносящий обязательные решения.

В то же время автор указывает на то, что если с точки зрения права не, то в социологическом смысле в рамках Общего Рынка может сложиться орган, стоящий над нациями. Дело в том, что играющая важную роль в нынесении решений, состоящая из независимых лиц комиссия за последнее время развернула самостоятельную бюрократическую власть, а за Комиссией Сообщества возникли транснациональные группы интересов, (pressura groups), представляющие значительный экономический потенциал, который обеспечивает для Комиссии определенный базис и для её политической власти.

Иштван Рац:

Передача ребенка на воспитание одного из родителей — государственное попечение

Статья подразделяется на пять частей. В первой части автор показывает, что существенные черты передачи ребенка на воспитание одного из родителей, входящей в компетенцию суда, и взятия на государственное попечение, отнесенного к компетенции органов опеки и попечительства, одинаковы, хотя, естественно, между ними имеются и различия. Всесторонне освещает, что взятие ребенка на государственное попечение также помещение ребенка, что же касается его правовых последствий, то оно гораздо глубже затрагивает права родителей и положение ребенка, чем помещение ребенка у одного из родителей. Вторая часть статьи показывает общие черты этих двух правовых институтов, влияние взятия ребенка на государственное попечение на помещение его у одного из родителей, занимается участием органов опеки и попечительства в процессах по помещению детей. Третья часть статьи исследует случаи изменения места нахождения ребенка и отмены государственного попечения, а четвертая часть рассматривает вопросы этих двух правовых институтов, затрагивающие родительские права, помимо прочего с точки зрения заботы о ребенке, законного представительства его интересов, ведения имущества, усыновления, общения родителей с ребенком, платы алиментов и алиментных обязательств родителей в случае нахождения ребенка на государственном попечении. В пятой части статьи автор подытоживает ведущиеся в юридической литературе споры по вопросу о компетенции и высказывает по них мнение. Статья высказывает ряд, используемых de lege ferenda идей.

László Névai:

Das Problem der Effektivität des Zivilprozesses im neuen System der Wirtschaftsleitung

Der Verfasser befasst sich mit der Frage, welche Massnahmen unter den Verhältnissen des Wirtschaftsreforms in Ungarn notwendig sind, um die Wirksamkeit der Zivilprozesse zu erhöhen. Im ersten Teil wird der Begriff der Wirksamkeit einer rechtlichen Regelung (Rechtsinstitution) allgemein definiert und darauf folgend untersucht er, was ist das Ziel des Zivilprozesses und was unter Effektivität des Zivilprozesses zu verstehen ist. Die Zielsetzung ist — laut Verfasser — die Aufdekkung der Wahrheit und auf Grund der auf Gesetzlichkeit fussenden Rechtssprechung, in den strittigen Zivilsachen den Parteien einen realen Rechtsschutz zu gewähren.

Die Kritärien der Wirksamkeit des Zivilprozesses sind nach ihm: 1. aus dem Gesichtspunkte der Gesellschaft: a) eine beruhigende Rechtssprechung; b) eine vorbeugende Wirkung des Prozesses; 2. aus dem Gesichtspunkte der Parteien: a) die Einfachheit, b) die Schnelligkeit, c) die Billigkeit und die Gründlichkeit des Verfahrens. Im zweiten Teil analysiert er; wie die Gesichtspunkte der Effektivität in der heute gültigen ungarischen Zivilprozessordnung zur Geltung kommen. Im dritten Teil erörtert der Verfasser eingehend jene Richtlinien durch die man die Wirksamkeit der Zivilprozesse in Ungarn erhöhen könnte.

Lajos Nagy:

Die Ausgestaltung der Entscheidung des Strafsenats

Die Abhandlung untersucht jenen Entwicklungsprozess der Entscheidung des Strafsenats, als kollektive Entscheidung, also jene Periode des Entscheidungsverfahrens in dem, als Ergebnis der Verhandlung die über die im Strafprozess zu entscheidende Frage, die bei den Senatsmitgliedern sich individuel entwickelte rationelle Überzeugung, zur kollektiven Entscheidung, zur Entscheidung des Gerichtssenats wird. Die Erscheinungen der materiellen Welt, als äussere Entwicklungsfaktoren der richterlichen Überzeugung sind für alle Mitglieder des Senats gleich, aber sie lösen infolge der „inneren", rationellen, psychischen Gegebenheiten der Richter bei ihnen nicht die gleichen Wirkungen aus. Im Ausgestaltungsprozess der kollektiven Entscheidung, im Zuge der Beratung, werden die schon ausgestaltete originale, individuelle Stellunghanmen gegenseitig ausgetauscht, diskutiert und vereinheitlicht. Sollte so keine einstimmige Entscheidung gebracht werden können, so entwickeln sie im weiteren Verfahren durch Abstimmung die Meinung der Mehrheit. Nach der Übersicht der im psychischen Prozess der Ausgestaltung der Entscheidung geltenden Faktoren, analysiert der Verfasser auch inhaltlich die zwei wichtigsten Momente des Entscheidungsverfahrens: die Beratung und die Abstimmung. In diesem Zusammenhang führt er eingehend die positivrechtlichen Regeln der sozialistischen Länder vor und auf Grund des Vergleichs schlägt er in einheimischer Beziehung de lege ferenda einige Teillösungen vor.

Károly Egri:

Die zivilrechtliche prinzipielle Entscheidung Nr. XXXI. des Obersten Gerichts und einige Fragen über die Geltendmachung des Mängelhaftungsrechts sowie über die durch fehlerhafte Leistung verursachten Schaden.

Regeln die Normen über Mängelhaftung des ZGB-s, unter den heutigen gesellschaftlichen Verhältnissen, die Gutmachung der aus fehlerhaften Leistungen stammenden Schäden entsprechend? Sichern sie den notwendigen Schutz des Berechtigten, dienen sie gut den Schutz der Qualität? Diese Fragen werden auf Grund der zivilrechtlichen prinzipiellen Entscheidung Nr. XXXI. und unter Anwendung der darin fixierten Grundsätze beantwortet.

In der Zusammenfassung geht der Verfasser auch darauf ein, wie in der heutigen Periode des sozialistischen Aufbaus, als das neue System der Wirtschaftsleitung immer vorhersschender wird, im Falle einer Änderung des ZGB-s die Frage der Mängelhaftung zu regeln wäre.

László Valki:

Souveränität, Supranationalität und die Integration Westeuropas

Der Verfasser stellt fest, dass die Schaffung des Gemeinsamen Marktes die Souveränität der Mitgliedstaaten rechtlich nicht berührt, denn weder die Anwendung der Methode des Mehrheitsbeschlusses, die Austattung mit ausgedehnten Kompetenzen der auf diese Weise votierenden Leitungsorgane, noch die sonstigen — aus dem Staatsrecht geliehenen — organiatorisch-verfahrensrechtlichen Elemente verstossen gegen die Begriffsmerkmale der Souveränität moderner Prägung. Was nun das Problem der Supranationalität bedeutet, kann die EWG — laut Verfassers — nicht als ein supranotionales Organ betrachtet werden. Supranational wird nämlich im allgemeinen ein Organ genannt, an dessen Spitze ein Leitungsorgan aus unabhängigen Personen, die verpflichtende Beschlüsse fast, steht.

Der Verfasser weisst fernen darauf hin, wenn auch juristisch nicht, aber im soziologischen Sinn könnte sich eine Supranationalität innerhalb des Gemeinsamen Marktes entwickeln. Die in der Beschlussfassung eine hervorragende Rolle spielende, aus unabhängigen Personen bestehende Kommission

hat in der letzten Zeit eine bedeutende separierte bürokratische Macht entwickelt, und hinter der Kommission haben sich transnationale Interessengruppen (pressure groups) gebildet, die ein bedeutendes wirtschaftliches Potenzial vertreten, und die auch für die politische Macht der Kommission eine gewisse Basis sichern.

István Rácz:

Kinderunterbringung — staatliche Fürsorge

Die Studie ist in fünf Teilen geteilt. Im ersten weist der Verfasser darauf hin, dass die wesentlichen Merkmale der Kinderunterbringung, die in die Kompetenz der Gerichte fallen und die, der Übernahme in staatliche Fürsorge, die eine vormundschaftsbehördliche Aufgabe bildet, im wesentlichen identisch sind, obwohl natürlich auch bestimmte Unterschiede zwischen ihnen bestehen. Die Übernahme in staatliche Fürsorge berührt aber tiefer die Rechte der Eltern, und die Stellung des Kindes, als die Unterbringung, obwohl diese eigentlich auch eine Unterbringung sei. Im zweiten Teil behandelt er die gemeinsamen Züge der beiden Rechtsinstitutionen, die Auswirkungen der Übernahme in staatliche Fürsorge auf die Teilnahme der Vormundschaftsbehörde an den Unterbringungsprozessen. Der dritte Teil untersucht: in welchen Fällen erlischt die Unterbringung bzw. die staatliche Fürsorge. In vierten Teil werden die Fragen der Kinderunterbringung und der staatlichen Fürsorge behandelt, welche das elterliche Aufsichtsrechts berühren; so die elterliche Sorge, die gesetzliche Vertretung, die Vermögensverwaltung, die Adoption, der Verkehr zwischen den Kindern und Eltern, der Unterhaltsbeitrag und die Gebühren der staatlichen Fürsorge. Im fünften Teil fasst er die Diskussionen in der Rechtsliteratur über, die Kompetenzfragen zusammen und teilt seine Ansichten darüber mit. Die Studie wirft zahlreiche Gedanken auf, die de lege ferenda nutzbar gemacht werden könnten.

Névai, László:

Le problème de l'efficacité des procès civils dans le nouveau système de la gestion économique

L'auteur envisage la question, quelles sont les mesures nécessaires dans l'intérêt de l'augmentation de l'efficacité das procès civils en Hongrie, dans les conditions de la réforme économique. La première partie de l'étude donne une définition générale de la notion de l'efficacité de la réglementation juridique (institution juridique). Par suite l'auteur examine la question, quel est le but du procès civil et qu'est-ce qu'il faut comprendre sous l'efficacité du procès civil. Selon l'auteur le but du procès civil est la réelle protection juridique des parties dans leurs contentieux civils sur la base de la découverte de la vérité et de la légalité. Les critères de l'efficacité du procès civil dans la conception de l'auteur sont les suivants: 1° du point de vue de la société: a) juridiction visant l'acquiescement des parties, b) prévention des procès ultérieurs; 2° au point de vue des parties en litige; a) simplicité, b) rapidité, c) modicité des frais et d) précision et solidité de la procédure. La seconde partie de l'étude analyse la question, comment les aspects de l'efficacité se font valoir dans la procédure civile qui est maintenant en vigueur en Hongrie. Dans la troisième partie l'auteur s'explique plus amplement sur les lignes de conduite dont l'applicaction permetrait d'élever l'efficacité des procès civils en Hongrie.

Nagy, Lajos:

La formation de la décision de la chambre de tribunal correctionnel

L'étude soumet à l'examen le procés de formation de la décision du tribunal correctionnel comme décision collective, comme phase de la procédure de décision dans laquelle la conviction rationnelle obtenue individuellement par les membres de la chambre concernant les questions à décider au cours du procès criminel, en résultat de l'audience se transforme en décision collective: en celle de la chambre du tribunal. Les phénomènes du monde matériel comme facteurs extérieurs de la formation de la conviction du juge sont les mêmes pour tous les membres de la chambre, toutefois ils peuvent provoquer des effets qui ne sont pas identiques à cause des dispositions „intérieures", psychiques de la conscience des juges. Dans le procès de la formation de la décision collective, au cours du délibéré les membres de la chambre échangent, discutent et unifient mutuellement leurs originelles prises de position personnelles une fois établies. Si cela n'aboutit pas à la formation d'une décision univoque, au cours d'un procèdé ultérieur, par vote, on précise l'opinion de la majorité numérique. Après avoir donné une vue d'ensemble des facteurs jouant dans le procès psychique de la formation de la décision de la chambre, l'étude analyse aussi le contenu des deux moments les plus importants de la procédure de la prise de décision: le délibéré et le vote. Enfin, en connexion avec tout cela l'auteur analyse en détail les règles du droit positif des pays socialistes et fait des propositions *de lege ferenda* pour des solutions de détail relatives au droit hongrois, sur la base de la comparaison.

Egri, K.:

La décision de principe de droit civil No XXXI de la Cour Suprême. Quelques questions de la poursuite du droit de garantie et du dommage causé per l'exécution défectueuse des contrats

Le traité examine la question si dans nos présentes conditions socio-économiques les règles de garantie du Code civil hongrois portent une réglementation appropriée à la réparation des préjudices résultant de l'exécution défectueuse des contrats. Est-ce qu'elles assurent la due protection au créancier, est-ce qu'elle servent bien la protection de la qualité? L'auteur traite de ces questions dans l'ordre de succession suivi par la décision de principe de droit civil No XXXI, en faisant usage des principes inclus dans la décision.

Le résumé s'étend sur le problème, quelle serait la réglementation la plus adéquate de la garantie au cas d'une modification éventuelle du Code civil dans la présente phase de l'édification du socialisme, quand le nouveau système de la gestion économique est de plus en plus dominant.

Valki, László:

Souveraineté, supranationalité et l'intégration en Europe Occidentale

L'auteur constate que le création du Marché Commun ne touche pas juridiquement à la souveraineté des Etats membres, comme ni l'application de la décision par majorité, ni l'investissement des organes dirigeants (votant de telle façon) d'une large compétence, ni les autres éléments d'organisme et de procédure — empruntés au droit constitutionnel — ne se heurtent aux critères de la notion „souveraineté" d'une interprétation plus moderne. Quant aux problèmes de la supranationalité, selon l'auteur le Marché Commun ne peut pas être regardé comme ayant le caractère supranational. On désigne en général comme supranational les organisations en tête desquelles il y a un organe dirigeant constitué de personnes indépendantes et prenant des décisions obligatoires.

En même temps l'auteur relève que, même si seulement dans le sens sociologique et non pas juridique, toutefois une sorte de supranationalité peut se former dans le cadre du Marché Commun. Le Comité jouant un rôle éminent dans les décisions et constitué de personnes indépendantes a récemment développé un pouvoir bureaucratique séparé et bien important, et autour du Comité se sont formés des pressure-groups transnationaux à une puissance économique bien considérable, assurant une certaine base aussi pour le pouvoir politique du Comité.

Rácz, István:

Placement de l'enfant — soin public

L'étude consiste en cinq parties. Dans la première l'auteur démontre que les traits essentiels du placement de l'enfant rentrant dans la compétence des tribunaux et ceux de la prise en soin public rentrant dans la compétence de l'autorité de tutelle sont identiques bien qu'il y ait naturellement des différences entre eux. Il met en lumière plusieurs aspects du fait que la prise en soin public est aussi une sorte de placement de l'enfant, pourtant ses conséquences juridiques touchent plus profondément aux droits des parents et à la situation de l'enfant que le placement. La deuxième partie traite des rapports communs des deux institutions juridiques, de l'effet de la prise en soin public sur le placement de l'enfant, et de la participation de l'autorité de tutelle dans la procédure de placement. La troisième partie examine les cas de la cessation du placement et du soin public, la quatrième s'occupe des questions en connexion avec le droit de surveillance des parents, entre autres celles des soins, de la représentation légale, de la qestion des biens, de l'adoption, du contact entre parents et l'enfant, des aliments etc. Dans la cinquième partie l'auteur résume les discussions doctrinales en connexion avec la compétence et expose son opinion y relative. L'étude fait de nombreuses propositions qui peuvent être mises à profit *de lege ferenda.*

László Névai:

The problem of the effectiveness of civil actions in the new system of economic management

The author discusses the problem what measures are needed in Hungary in the conditions of the new system of economic management to enhance the effectiveness of civil actions. In the first part of the paper a comprehensive definition is given of the effectiveness of legal regulation (legal institutions). Then he goes on to discuss the purpose of civil actions and the question what should be meant by the effectiveness of civil actions. The author holds that the purpose of civil actions is to provide real legal protection by judgments based on the discovery of truth and the rule of law in civil matters under dispute. In the view of the author the criteria of the effectiveness of civil actions are: 1. from the society's aspect: a) reassuring judicature; b) effect of preventing the resort to civil actions; 2. from the aspect of the litigants: a) simple, b) quick, c) inexpensive, d) thorough procedure. In the second part of the paper the problem is analysed to what extent do effectivity aspects prevail in Hungarian civil procedural law now in force. In the third part the author expounds in detail the guiding principles by which the effectiveness of civil actions could be enhanced in Hungary.

Lajos Nagy:

The formation of decisions in the criminal division

The paper deals with that stage of the criminal division's decision, as a collective decision, the reaching of decision in which, as a result of the trial, the reasonable conviction arrived at by the members of the division individually on the issue to be decided assumes a collective character—it becomes the division's decision. Phenomena of the material world as the external factors shaping the judges'conviction are identical for all members of the division; due, however, to the psychical makings of the judges the effect they produce may not be identical. When the collective decision is being formed members of the division discuss exchange and adjust their views formed previously. If this course ends in failing to arrive at a unanimous decision the view of the numerical minority will be shaped in the course of subsequent process, by voting. The paper analyses, in connection with the psychical process of forming the division's decision, after reviewing the relevant factors, from a substantive aspect the two most important stages of decision-making, viz. deliberation and voting then goes on to analyse in detail the statutory rules of socialist countries in this respect and, on the ground of a comparison suggests partial solutions *de lege ferenda* for Hungarian legislation.

Egri, Károly:

Civil law decision No XXXI, on an issue of principle of the Supreme Court and several questions of the enforcement of warranty rights and damages caused by faulty performance

The paper discusses the issue whether the rules on warranty contained in the Civil Code do adequately regulate under the present socio-economic conditions the remedying of damages resulting from faulty performance. Do these rules provide a proper protection for the holders of rights, do these rules serve the protection of quality in the manner as needed? These issues are discussed in the order laid down in civil law decision of principle No XXXI. making use of the principles contained in that decision.

In the concluding part it is discussed in what way should warranty be regulated, in an eventual amendment of the Civil Code, in the present stage of socialism-building when the new system of economic management is increasingly gaining ground.

László Valki:

Sovereignty, supranationality 'and West-European integration

The author holds that the Common Market does not legally affect the sovereignty of member states since neither the application of the majority decision nor the vesting of executive bodies voting in this manner with extensive powers nor the structural, procedural constituents-taken over from constitutional law-impair the conceptual elements of the up-to-date construction of sovereignty. As to the problem of supranationality the author holds that the Common Market cannot be regarded as a supranational body. Those organisations are usually denoted with the term supranational which are headed by a body composed of independent individuals authorized to pass binding decisions.

It is also held by the author that if not in the legal but in the sociological sense there may emerge a kind of supranationality in the Common Market. It happened namely that the Committee composed of independent individuals and having an outstanding role in decision-making has developed a bureaucratic power in the past years and behind the Committee important transnational pressure groups have come into being which represent a major economic potential which affords a certain basis also for the Committee's political power.

István Rácz:

Custody of children—state child care

The paper is divided into five parts. The author points out in the first part that custody of children coming within judical deicions and the state child care coming within the competence of the guardianship display essential identical features-although there are differences between the two. He expounds from several aspects that state child care is likewise a child custody but its legal impacts affect the parents'rights and the child's position more deeply than does the custody of children. The second part deals with the interconnections between the two legal institutions the effect of state child care on the child's custody.; it also deals with the participation of the guardianship authority in actions for the custody of children. The third part examines the cases of the termination of state child care and custody of children respectively while the fourth part examines the problems connected with effects of the custody of children and state child care on parental power from the aspects, among others, of parental care, legal representation, property management, adoption, contacts between parent and child, alimony and state child care fee.

Ára: 8,— Ft

INDEX 25.422

XXV. új évfolyam 11. szám Budapest, 1970. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SCHÖNWALD PÁL:
A magyarországi 1918/19-es polgári demokratikus forradalom néptörvényeiről 577

GERGELY ERNŐ:
A budapesti Tudományegyetem jog- és államtudományi karán szervezett kétéves esti munkástanfolyam és munkásszeminárium ... 584

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
Rendeltetésellenes joggyakorlás és joggal való visszaélés a munkajogban 592

HÁMORI VILMOS:
Okirati bizonyítás a polgári perben 599

SOMOS JÓZSEF:
A Tanácsköztársaság katonai igazságszolgáltatása... 606

Jogirodalom:
Seidler, G. L.: Politikai gondolkodás az ókorban és a középkorban (VAS TIBOR) 615

SZÉKELY JÁNOS:
A szociológia és a bűnöző sztereotípusa ... 617

СОДЕРЖАНИЕ: *Пал Шёнвальд:* О народных законах Венгерской буржуазно-демократической революции 1918—19 года. — *Эрнё Гергей:* О двухгодичных рабочих курсах и семинаре, организованных на юридическом Факультете Будапештского Университета. — *Ласло Гашпарди:* Осуществление права не по назначению и злоупотребление правом в трудовом праве. — *Вилмош Хамори:* Документы как доказательство в гражданском процессе. — *Йожеф Шомош:* Военное правосудие Советской Республики. — *Юридическая литература:* Г. Л. Зейдлер: Политическое мышление в древние и средние века. *(Тибор Ваш).* — *Янош Секей:* Социология и стереотип преступника.

INHALT: *Pál Schöwald:* Über die Volksgesetze der bürgerlich demokratischen Revolution vom J. 1918/19 in Ungarn. — *Ernő Gergely:* Die an der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Univesität von Budapest organisierten zweijährigen Abendkuse und Seminare für Arbeiter. — *László Gáspárdy:* Nicht-bestimmungsgemässe Rechtsausübung und Rechtsmissbrauch im Arbeitsrecht. — *Vilmos Hámori:* Urkundenbeweis im Zivilprozess. — *József Somos* \ Die Militärgerichtsbarkeit der Räterepublik. *Rechtsliteratur:* G. L. Seidler: Das politische Denken im Altertum und Mittelalter. *(Tibor Vas).* — *János Székely:* Die Soziologie und der Stereotyp des Verbrechers.

SOMMAIRE: — *Pál Sshönwald:* Les „lois du peuple" de la Révolition Démokratique Bourgeoise de Hongrie en 1918/1919. — *Ernő Gergely:* Le cours soir et le séminaire ouvrier de deux ans á la Faculté des Sciences Juridiques et Politiques de l'Université des Sciences de Budapest. — *László Gáspárdy:* Exercice du droit contre les intentions de la loi et abus de droit dans le droit du travail. — *Vilmos Hámori:* La preuve par documents dans le procés civil. — *József Somos:* La juridiction militaire de la République des Conseils. — *Littérature juridiőue:* — Seidler, G. L.: Mentelité politique á l'Antiquité et au Moyen-Age *(Tibor Vas).* — *János Székely:* La sociologie et le stéréotype du délinquant.

CONTENTS: — *Pál Schönwald:* On the people's statutes of the Hungarian bourgeois democratic revolution in 1918—1919. — *Ernő Gergely:* The two years evening course for workers and workers' seminar organised in the Budapest Law Faculty. — *László Gáspárdy:* Inappropriate exercise of rights and misuse of rights in labour law. — *Vilmos Hámori:* Documentary evidence in civil lawsuits. — *József Somos:* Military jurisdiction during the Hungarian Republic of Councils. — *Legal literature:* Seidler, G. L.: Political thought in the antiquity and in the Middle Ages. *(Tibor Vas).* — *János Székely:* Sociology and the stereotype of the criminal.

E lapszám (XXV. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Schönwald Pál* igazságügyminisztériumi csoportvezető. — *Dr. Gergely Ernő,* a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum munkatársa. — *Dr. Gáspárdy László,* a legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Hámori Vilmos* járásbírósági elnökhelyettes. — *Dr. Somos József,* a Kaposvári Katonai Bíróság elnöke (Kaposvár). — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Székely János,* az Országos Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkeztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.4951 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXV. új évfolyam 11. szám Budapest, 1970. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A magyarországi 1918/19-es polgári demokratikus forradalom néptörvényeiről*

Ismeretes, hogy a Horthy-korszakban rágalmakkal halmozták el és mindenképpen igyekeztek befeketíteni elsősorban a Magyar Tanácsköztársaság, de az őszirózsás forradalom emlékét is. E rágalomhadjárat nem kímélte a két forradalom jogalkotását sem.

A történelemhamisítás mellett másik módszerük az elhallgatásra és az elfeledtetésre irányult; arra hivatkoztak, hogy az 1918/19-es forradalmak uralomra jutásával megszakadt a jogfolytonosság, ezért jogalkotásaikat úgy kell tekinteni, mintha azok nem is léteztek volna.

Mindez nagyon is érthető, ha figyelembe vesszük, hogy az őszirózsás forradalom alatt megkezdődött és folyt az ország polgári demokratikus átalakítása, ami olyan állampolgári alapjogok kiterjesztésével járt, amelyeket az ellenforradalmi terror állama egyáltalán nem kívánt a tömegeknek megadni. A Magyar Tanácsköztársaság időszakában pedig a proletárdiktatúrának a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rendszer teljes felszámolására irányuló akaratát öntötték jogi formába, ezért szerették volna emlékét a Horthy rendszerben mindenképpen feledtetni.

Szocialista jogtudományunk az utóbbi években jelentős anyagfeltáró és értékelő munkát végzett a Magyar Tanácsköztársaság állami intézményei és jogalkotásai egyes ágazatai területén. Ugyanakkor elmaradt nagyrészt az e korszakot közvetlenül megelőző polgári forradalom hasonló intézményeinek tudományos vizsgálata. A történettudomány már rámutatott arra, hogy a két forradalmat csak összefüggésükben lehet reálisan értékelni. Értelemszerűen vonatkozik ez a jogi felépítményre is, mert a dualizmusból a Magyar Tanácsköztársaságba a polgári forradalom jogrendszere képez hidat. A polgári forradalom legfontosabb jogalkotásainak ismerete ezért feltétlenül szükséges a Magyar Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek teljesebb megértéséhez és értékeléséhez. Az elmondottak — de az 50 éves évfordulók aktualitása is — indokolják, hogy a polgári forradalom jogalkotásaival, azokat megtisztítva a hamisításoktól és rágalmaktól, hibáik és korlátaik bemutatásával, de eredményeik elismerése mellett tárgyilagosan foglalkozzunk.

A polgári forradalom időszakában 43 néptörvényt és mintegy 400 rendeletet alkottak. A jogszabályok nagy számára és a rendelkezésre álló terjedelem korlátaira is tekintettel ezúttal csak néhány néptörvény jellemzésére és jogtörténeti jelentőségének felmérésére nyílik lehetőség. A sok jelentős és említésre méltó jogszabály közötti választást megkönnyíti az, hogy a polgári forradalom kormányát magasrendű jogforrás kötelezte meghatározott törvényhozói feladatok végrehajtására; mégpedig a választójog, sajtószabadság, az egyesülési és gyülekezési jog, a nép esküdtbíráskodása és a földhözjuttatás kérdéseinek törvényekbe foglalandó szabályozását és gyakorlati megvalósítását illetően.[1] Miután a polgári forradalom „Nemzetgyűlése" és kormánya az ország demokratikus átalakulásának útját az említett néptörvények megalkotásában látta, ami fontossági sorrendet is jelöl, indokolt, hogy e tanulmány keretében e valóban nagy fontosságú, egyben jellegzetes néptörvé-

* Az 1918/19-es polgári demokratikus forradalom alatt *(a továbbiakban: polgári forradalom)* a megdöntött rendszer jogalkotásaitól való megkülönböztetés céljából, másrészt demokratizmusuk hangsúlyozására használták a *nép*törvény, *nép*kormány, *Nép*határozat megjelölést.

[1] Magyar Törvénytár. 1918. évi törvénycikkek és néptörvények Budapest 1919. (továbbiakban: Magyar Törvénytár) 201 old.

nyeket méltassam. Hozzávéve ehhez a Néphatározat ismertetését is, mint a rendszer legfontosabb jogalkotását.

Néptörvényekről lévén szó, előljáróban utalnom kell arra, hogy a polgári forradalomnak 1918. október 31-én bekövetkezett győzelmével alapvető változás következett be magában a törvényalkotás módjában. A forradalom előtt az alkotmány értelmében az országgyűlés mindkét házának és az uralkodónak együttes feladata és jogosultsága volt a törvényhozás. Október 31-e után az uralkodó funkcióit ténylegesen többé már nem gyakorolta. Nem működött a parlament két háza sem, amelyekre a forradalom egyébként sem kívánt támaszkodni. A kormánynak tehát, bár eleinte szívesen követte volna a jogfolytonosság útját, erre a jogalkotás terén sem nyílt lehetősége.

Az 1918. november 16-án meghozott Néphatározat az állami főhatalmat a Károlyi kormányra ruházta és ez magában foglalta a törvényhozás jogát is.[2] 1918. november 16 és 1919. január 11 között a kormány önálló törvényhozói jogkörrel rendelkezett. Január 11-én Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnöki megbízatásával ebben annyi változás következett be, hogy a kormány meghozta és a köztársaság elnöke hagyta jóvá a néptörvényeket.[3]

A törvényhozási munka módszerének sajátossága volt, hogy a kormány a fontosabbnak tekintett néptörvények javaslatait megtárgyalta a Nemzeti Tanáccsal, amelynek szaktanácsai is közreműködtek a törvényelőkészítésben.[4] Ez a közreműködés azonban a kormánytól függött és nem volt érvényességi kelléke a törvényhozásnak.

A népkormány e törvényhozói szerepe a forradalom jogforrási rendszerének fejlődése szempontjából is figyelemre méltó. Burzsoá viszonyok között a kivételes rendeletalkotási felhatalmazás birtokában a kormányok lényegében törvényhozói jogkörhöz jutnak, amit jól tudnak hasznosítani a diktatúra fokozására, a fennálló törvényhozó szervek kikapcsolására és háttérbe szorítására.[5] A polgári forradalom a korábban fennálló törvényhozó szervek funkcionálásának hiányában nyúlt ugyanilyen eszközökhöz. Elképzelhető lett volna más megoldás is, így pl. a Nemzeti Tanács és a kormány együttes feladatává is lehetett volna tenni a törvényalkotást. Tekintve, hogy nem így történt — és ebben tudatosságot kell látni — a kormány szabad kezet nyert tervei megvalósításához, ami nagyobb mozgékonyságot biztosított a kormányzásban, jelentősen hozzájárult a jogforrási rendszer alapvető változásához, de nem hatott a demokratizmus irányában.

1. A polgári forradalom jogalkotásának kiemelkedő terméke a Néphatározat,[6] amelyet a korabeli jogirodalom ideiglenes alkotmánynak tekintett,[7] és amely tartalmának jelentőségénél fogva joggal tarthat igényt az alaptörvény rangjára.

A Néphatározat, amely formailag is új jogforrásként jelentkezett, öt cikkben szabályozta a legégetőbb államjogi kérdéseket. Összefoglalta a forradalom győzelmének legjelentősebb eredményeit, egyben törvényhozói programot is előírva, meghatározta azokat a legfontosabb feladatokat, amelyeket a jövőben tervszerűen meg kell oldani.

A Néphatározat I. cikke az állam függetlenségi nyilatkozatát tartalmazza. Meghatározta a kormányformát is, kimondva, hogy „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság".

A Néphatározat II. cikke rendelkezett az osztályparlament, illetve a főrendiház felosztásáról, kifejezésre juttatva azt a demokratikus felfogást, hogy a főrendiházat, a származás, vagyon és rang előjogait élvezők e testületét a polgári forradalom nem kívánja többé fenntartani.

A Néphatározat III. cikke a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló kormány kezébe tette le a teljes állami főhatalmat, amelyet a Nemzeti Tanács támogatásával gyakorol.

A Néphatározat IV. cikke kötelezte a népkormányt, hogy sürgősen alkossa meg, léptesse életbe és hajtsa végre *1.* az általános választójogról, *2.* a sajtószabadságról, *3.* a nép esküdtbíráskodásáról, *4.* az egyesülési és gyülekezési jogról, *5.* a földműves népnek földhözjuttatásáról szóló néptörvényeket.

A Néphatározat V. cikke kimondta, hogy e rendelkezések szellemével ellentétes jogszabályokat hatályon kívül helyezi, de egyébként a korábbi törvényi rendelkezések érvényben maradnak. Ez lényegében azt jelentette, hogy a társadalmi rendszerben nem következik be alapvető változás. Viszont a polgári szabadságjogok széles körű kiterjesztése és biztosítása, továbbá a demokratikus földbirtokreform a magántulajdonon alapuló társadalmi rendszerben is a tömegek érdekét szolgáló nem is jelentéktelen változás ígéretét jelentette.

Az a körülmény, hogy 400 éves küzdelem után az ország szakított a Habsburgokkal, sőt a királysággal is és ezzel összefüggésben a német-osztrák külpolitikai elkötelezettséggel, új állami keretek között a magyar állam teljesen függetlenné és önállóvá válásának szilárd felté-

[2] A Néphatározatot 1918. november 16-án hozta meg Magyarország Nemzeti Tanácsa. Magyar Törvénytár 1918. 201. old.

[3] Károlyi Mihály köztársasági elnöki megbízatásáról szóló határozatot a Budapesti Közlöny 1919. évi január 13-i száma tartalmazta.

[4] A Nemzeti Tanács szaktanácsainak működéséről a Párttörténeti Intézet Archívumában (továbbiakban: PI.) maradtak fenn adatok. PI.—A. XVI. 7/49—53.

[5] Szamel Lajos: A jogforrások. Budapest 1958. 14. old.

[6] Magyar Törvénytár 1918. 201. old.

[7] Benárd Emil: A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Jogállam. 1919. évf. 73. s köv. old.

teleit teremtette meg, amivel több száz éves nemzeti óhajt is valósított meg. A lelkesedés így 1918. november 16-án, a Néphatározat meghozatala és a köztársaság kikiáltása napján rendkívüli volt; az évtizedek azonban azóta elhomályosították *e függetlenségi nyilatkozat* emlékét. Igaz, hogy e Néphatározat az államjogi szabályozást illetően nem volt elég szabatos, pl. nem írta körül tüzetesen a Nemzeti Tanács jogkörét. Nem gondolt az esetleges kormányválság bekövetkezésére, az ilyen esetben követendő eljárásra, ami később 1919. januárjában megnehezítette a politikai válságból való kibontakozást. E hiányosságok azonban azzal a felfogással álltak összefüggésben, hogy a Néphatározatban foglalt rendezés csak ideiglenes jellegű, mert a választások után összeülő alkotmányozó nemzetgyűlés feladata lesz az államjogi kérdések megoldása. Mindez nem rontja le e jogszabály kiemelkedő jelentőségét annál kevésbé, mert a nemzetgyűlés megalakítására már nem került sor és így a Néphatározat maradt a korszak államjogi szempontból is legjelentősebb jogalkotása.

2. A magyar munkásosztály hosszú évtizedeken át folytatott küzdelmet az általános titkos választójog bevezetéséért. A Szociáldemokrata Párt a XX. század eleje óta fő politikai célkitűzésének tekintette a választójogi reform kiharcolását. Sőt a párt vezetői egyenesen a választójog bűvkörébe kerültek, ezt tekintették olyan csodaszernek, amely békés úton meghozza a munkásosztály győzelmét. „Legyetek minden iránt siketek, aminek nem általános, titkos választójog a neve."[8] E cél elérése érdekében sokat fáradoztak, sok politikai küzdelmet folytattak, számos sztrájk, tüntetés, felvonulás, sok munkásmozgalmi emlék fűződik a választójogi harc történetéhez. Ennek ellenére ezen a téren sem sikerült eredményeket elérni. A dolgozó tömegek kívülrekedtek az „alkotmány sáncain", nem volt pl. egyetlen képviselőjük sem a parlamentben. Az első világháború alatt, amikor már IV. Károly is belátta a választójogi reform szükségességét, a magyar uralkodó osztály vezető szerepét féltve, élén gróf Tisza Istvánnal — e tekintetben is —, megakadályozott minden előbbre lépést. A dualizmus utolsó választójogi törvénye az 1918: XVII. tc .a dolgozó és a frontokon harcoló katonák millióit kizárta a választójogból.[9] Ezen a téren gyökeres fordulatot csak az 1918-as polgári forradalom hozott, amely az 1918: I. néptörvénnyel, nagyrészt a dolgozó tömegek évtizedes kívánságának megfelelően, törvénybe iktatta a demokratikus nemzetgyűlési, a törvényhatósági és a községi választójogot.[10] A néptörvény kimondta, hogy a választójog *általános, titkos, közvetlen, nőkre is kiterjedő.* Férfiaknál az aktív választójog korhatára 21, nőknél 24 év. A jogszabály viszonylag szűk körre szorította a kizáró okokat, csupán a politikai jogok gyakorlásától felfüggesztett, a közsegélyből élő, a gondnokság-, csőd alá helyezett, valamint, akinek a kiskorúságát meghosszabbították, továbbá az erkölcsrendészeti szempontból ellenőrzés alatt álló nem kaphatott választójogot. Viszont indokolatlan szigorúnak mutatkozott az a feltétel, amely hat éve fennálló magyar állampolgárságot követelt meg, és nem volt alapja annak sem, hogy a nőknél az említett magasabb korhatár mellett az írni-, olvasni tudást is megkívánta a törvény.

A passzív választójog feltétele férfiaknál és nőknél egyaránt az aktív választójog megléte és a 24. életév betöltése volt.

Az 1918: I. néptörvénynek a törvényhatósági és községi választójogról szóló szabályai a fentebb említett alapelveken nyugodtak, de ezen túlmenően a félévi helybenlakást is igazolni kellett a választójog megszerzéséhez.

1919. március hó elején jelent meg az 1919: XXV. néptörvény az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról, amelynek napját április 13-ban határozták meg.[11] A néptörvény a gyakorlati lebonyolítás módjára nézve tartalmazott előírásokat, és magát a választási eljárást az arányos képviseleti rendszer alapján szabályozta. Meghatározta továbbá a választási kerületek beosztását az egész országra, a jelölés lajstromos módját, a választás eredménye megállapításának szabályait, az eléggé bonyolult belga D'Hondt rendszer alapján. (A D'Hondt-féle arányos képviseleti rendszer alapgondolata az, hogy egy párt se kaphasson mandátumot, illetve egy újabb mandátumot mindaddig, míg egy másik párt több szavazatára mandátum, illetve újabb mandátum nem jutott.) Végül — egyebek között — megállapította a választás tisztaságának és törvényességének védelmére szolgáló büntetőjogi szankciókat, kihágási és vétségi alakzatok formájában. A választójogi néptörvények sorát az 1919: XXVI. néptörvény zárta le, amely rendelkezett az összeíró biztosokról és a szavazó igazolványok kiállításának módjáról.[12]

A polgári forradalom választójoga, túlnyomó részben demokratikus szabályaival, a jogosultság széles körben való megadásával, fontos vívmánya a forradalom jogalkotásának. E pozitívumaival szemben rá kell mutatni arra is, hogy amíg a dualizmus alatt az általános titkos választójognak még az *elveit* sem lehetett az uralkodó osztályokkal elfogadtani, addig a polgári forradalom *megalkotta a demokratikus választójogot,* de ennek meglétében sem rendelt el ide-

[8] Sarlós Márton: A munkásmozgalom harca Magyarországon a XX. században a szabadságjogokért. Budapest 1958. 15. old. Idézet Garami Ernő beszédéből az SZDP 1905. évi szept. 15-i üléséről.

[9] Magyar Törvénytár 1918. 124. s köv. old.

[10] Uo. 202. old.

[11] Az 1919. évi Országos Törvénytár (továbbiakban: Országos Törvénytár) Budapest 1919. 115. s köv. old.

[12] Uo. 133. old.

jében választást. Holott a polgári demokratikus elveknek a választott szervek működése felelt volna meg. Viszont figyelembe kell venni azokat a körülményeket is, amelyek elódázták a választásokat, A hatalom átvétele után azért tekintették ezt problematikusnak, mert százezer számra voltak távol az országból a katonák, akiknek hazaérkezését, illetve leszerelésüket be akarták várni. Időközben, amíg ez a folyamat zajlott, megkezdődött az ország egyes területrészeinek katonai megszállása. Az ország területét illetően is tisztázatlan helyzetben az országos választások megtartása különféle nehézségeket jelentett volna. Így pl. a kormányzat azon aggályoskodott, hogy ha megszállott területeken nem választanak, azt úgy fogják értelmezni, mint a területről való lemondást. Az ellenkező esetben pedig, ha a megszállók egyáltalán engedélyezik a választást, akkor a nem magyar többségű területeken nemzetiségi képviselők fognak győzni. Emellett több más oka is volt a választások elhúzódásának. Garami Ernő kijelentése szerint: „... ne válasszunk a forradalom gőzében...", ami alatt a novemberben országszerte kibontakozó parasztmozgalmaktól való félelem jutott leplezetten kifejezésre.[13] „Rend" nélkül nem kívántak választani, mert ennek kimenetele a kormánykoalíció pártjai számára bizonytalannak látszott. A KMP pedig egészében elvetette a nemzetgyűlési választások gondolatát.[14] Az általános titkos választás elvének törvényi megfogalmazása tehát a jogfejlődés szempontjából haladást jelentett; ennek egyik alapgondolata — a titkos választás — bekerült több más, a polgári forradalom alatt készült jogalkotásba is. Az elvek azonban gyakorlatilag nem valósultak meg, a tömegek népünk történelmében először csak a Magyar Tanácsköztársaság alatt gyakorolhatták ténylegesen ez alapvető állampolgári jogukat.

3. A munkásosztály a választójogért folytatott harcot összekapcsolta más polgári szabadságjogokért folytatott küzdelemmel is, amelyek élén *az egyesülési és gyülekezési jog* biztosítására irányuló törekvés állt. E célkitűzés azonban az uralkodó osztályok ellenállásán ugyancsak megtört. Ha végignézzük a dualizmus alatt e körben hozott jogszabályokat, azok mindegyikéből kimondottan, vagy ha esetleg leplezettebben is, de jól érthetően az a cél világlik ki, hogy gátat emeljenek a munkásmozgalmak fejlődése elé. Egyik jellemző példája ennek a 768/1898. BM számú rendelet, amely pl. kifejtette „... a szocialista izgatók felhasználják a nép tudatlanságát..., kiírtják belőle a hatóságok tekintélyét és a törvények iránti tiszteletet, sőt a haza szeretetét is..." és ilyen „indokok" alapján tiltotta meg a szabad gyülekezést.[15]

Az első világháború alatt az 1912: LXIII. tc. által adott kivételes felhatalmazás alapján készült jogszabályok még fokozottabban korlátozták az egyesületek működését, és a gyülekezési lehetőséget. Az engedélyezett gyűléseken is változatos eszközöket vehetett igénybe az államrendészet, hogy elfojtsa a munkások, a szervezkedni szándékozó dolgozók hangját. „Törvényes" lehetőség nyílt a gyűlések feloszlatására, a karhatalom igénybevételére, a szómegvonásra, a kihágási és a büntető eljárás szankcióinak igénybevételére. Ilyen körülmények között szó sem lehetett arról, hogy törvénybe iktassák az egyesülés és gyülekezés jogát, amelynek egészen szűk körre szoruló lehetőségeit, illetve tiltó szabályait rendeletek és alsóbbrendű jogforrások szabályozták.

A magyar jog történetében első ízben az 1919: III. néptörvénnyel került sor az egyesülés és gyülekezés jogának törvénybe foglalására, amivel a polgári forradalom ily módon is elismerte, hogy ezek a jogosultságok az állampolgári jogok élén állnak.[16] A néptörvény értelmében egyesület alapításához vagy gyülekezéshez sem hatósági engedély, sem pedig bejelentés nem kell. Sőt megalakult egyesületről és arról sem kell bejelentést tenni, hogy gyűlést tartottak. Jogképes egyesületnek azonban csak azt tekintették, amely alapszabályokkal rendelkezik, vezetőséget választ és kérelmére a bíróság felveszi az egyesületek jegyzékébe. A végrehajtásra vonatkozó jogszabály sürgős elkészítését is tervbe vették, erre azonban már nem került sor.

Az egyesülés és gyülekezés jogának megadása és törvénybe iktatása rendkívül nagy horderejűnek bizonyult a munkásosztály szempontjából, amely a polgári forradalomban került először olyan helyzetbe, hogy szabadon hallathatta hangját a gyűléseken és különböző fórumokon, törvényben biztosított jogánál fogva. Felvonulásokat rendezhetett, olyan szervezeteket és egyesüléseket létesíthetett, amelyekben osztálycéljai megvalósításáért munkálkodhatott. Az 1919: III. néptörvény világosan rendelkezett ennek az állampolgári jognak a tartalmáról. Az a körülmény azonban, hogy a végrehajtási rendelet és utasítás nem készült el, továbbá, mivel a néptörvény csak a világháború alatt hozott rendeleteket helyezte hatályon kívül, gyakorlatilag azt eredményezte, hogy az államrendészeti ellenőrzés fennmaradt. A rendőrség a jelentősebb népgyűléseket, felvonulásokat figyelemmel kísérte, ezek rendszerint rendőri aszisztencia mellett folytak; az államhatalom készenlétben állt a beavatkozásra. Az egyesülési és gyülekezési jog szabadságával együtt járt az is, hogy a reakció és az ellenforradalom is szabadon szer-

[13] Garami emlékkönyv. Budapest 1939. 68. old.

[14] „Ne engedd magad szavazó baromnak felhasználni a nemzetgyűlési választásokon. Le az alkotmányozó nemzetgyűléssel..." A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. V. köt. 593. old.

[15] Kaveggia Béla: Munkásmozgalom és államrendészet. Budapest 1912. 9. old.

[16] Országos Törvénytár 1919. 11. s köv. old.

vezkedett. A polgári forradalom alatt alakultak meg a MOVE, az ÉME, több más soviniszta és reakciós egyesület, amelyek igyekeztek aláásni a forradalmat, majd a Horthy-rendszerben nagy befolyásra és szomorú hírnévre tettek szert.[17] A polgári forradalom uralmának utolsó, 1919. február közepe után kezdődő szakaszában a kormányzat támadást intézett a kommunisták ellen, mellőzte az 1919: III. néptörvényben lefektetett demokratikus elveket, az egyesülési és gyülekezési jog ismét szűk körre szorult. (A kormány fellépett az ellenforradalmi mozgalmak ellen is, de nem ugyanolyan eréllyel, mint a kommunistákkal szemben.)

4. A polgári forradalomban a sajtójog fejlődésének útja sok hasonlóságot mutat a fentebb tárgyalt állampolgári jogok alakulásának menetével. A dualizmus és az első világháború éveiben az uralkodó osztályok nagy gondot fordítottak a sajtó irányítására és kézbentartására. Rendszerré vált az, hogy pl. a napilapok konkrét utasítást kaptak, miről nem szabad írniuk. Másrészt erőteljesen működött a cenzúra. A világháború kitörésekor megalakult a Hadfelügyeleti Bizottság Sajtóbizottsága, amely ellenőrzés alá vonta a sajtótermékek bel- és külföldi forgalmát. Olyan sajtótermékeket, amelyek nem nyerték meg a bizottság tetszését, betiltották. Az 1914-ben életbe lépett új sajtótörvény (1914: XIV. tc.) nem enyhítette, sőt megszorította az amúgy is csekély sajtószabadságot. A munkásosztály és a haladó polgári ellenzék fő követelései közé sorolta a cenzúra eltörlését és a sajtószabadság reformját, amelyet azonban szintén csak az 1918/19-es polgári forradalom valósított meg. A sajtószabadságról szóló 1918. II. néptörvény 1918. december 7-én került kihirdetésre.[18] A törvény — lényegében az 1914: XIV. tc.-vel egyezően — kimondta, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti. Eltörölték az előzetes vizsgálat intézményét. Megszüntették a lapbiztosíték rendszert és kimondták, hogy sajtóterméket csupán bírói ítélet alapján lehet lefoglalni. A sajtótermékek terjesztéséhez nem kívántak hatósági engedélyt. A sajtó útján elkövetett bűncselekmények esetében a fokozatos felelősség elvének érvényesítésére fektettek súlyt. „Ha a sajtótermék a nemzetgyűlésnek, hatóságoknak vagy törvény által alkotott egyéb testületeknek nyilvános iratait vagy nyilvános tárgyalásait hív szellemben és igazán közli, bűnvádi eljárásnak nincs helye." Emellett az 1918: III. néptörvény 1. §-a kimondta, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekmények miatt minden esetben esküdtbíróság ítél.[19]

Az elmondottakból megállapítható, hogy az új sajtótörvény alapelvei haladó szellemű, demokratikus felfogást képviseltek. A polgári forradalom viszonyai között azonban a sajtószabadság nem érvényesült ellentmondás nélkül. A kormány a haladást jelentő új sajtótörvény mellett olyan rendeleteket is hozott, amelyek segítségével ellenőrzést gyakorolt az egyébként is szűkös papírkészletek felett. Ez viszont lehetőséget biztosított a kormányzatnak arra, hogy burkolt formában, papírbejelentési kötelezettség elrendelésével, a készletek zárolásával, vagy tetszőleges igénybevételével közvetve megakadályozza valamely sajtóorgánum működését, vagy jelentősen korlátozza annak terjedelmét.

A polgári forradalom a hatalomrajutás utáni időszakban a sajtóban teret engedett a különböző véleményeknek, de fokozatosan megváltozott a helyzet a KMP megalakulása után, illetve a Vörös Újság és más kommunista lapok megjelenésével. A koalíciós kormány csakhamar tapasztalta a kommunista lapok súlyos érveinek, propagandisztikus erejének hatását, amelyek felnyitották a tömegek szemét, megvilágították az események igazi mozgató erőit. A Berinkey kormánynak az a már említett elhatározása, hogy törvénytelen eszközökkel megkísérli elnémítani a kommunistákat, kihatott a sajtóviszonyokra is. Ennek keretében rendőrségi szervek törvénytelen és vandál támadásokat intéztek a Vörös Újság szerkesztősége, majd más kommunista lapok ellen is, azzal a szándékkal, hogy ezek működését ily módon megbénítsák.[20]

Megkezdődött egyes napilapok állami szubvencionálással történő irányítása. Tervek merültek fel a sajtószabadság korlátozására a jogszabályok módosítása útján is, amire azonban már ténylegesen nem került sor. A vázolt jelenségekből megállapítható, hogy a sajtótörvény haladó jellege mellett a gyakorlatban a sajtójog és a sajtóviszonyok terén mutatkoztak visszahúzó jelenségek, olyan tendenciák is, amelyek a progresszív erők számára a sajtószabadság korlátozásához vezettek.

5. Az esküdtbíróság intézménye ugyan a dualizmus idején nem szűnt meg, de hatáskörét az 1914: XIII. és XIV. tc. szűkítette, az első világháború alatt pedig a hadiakciók által veszélyeztetett területeken az igazságügyminiszter több esküdtbíróság működését átmenetileg felfüggesztette. Lényegében az utolsó világháborús években az esküdtbíróságok ténylegesen nem funkcionáltak.

A polgári forradalom reformtervei között elsőrendű helyet kapott az esküdtbíróság újbóli működtetése, hatáskörük visszaállítása, illetve kiszélesítése. A Néphatározatban foglalt programnak és kötelezettségnek megfelelően készült el a nép esküdtbíráskodásáról szóló 1918: III. néptörvény.[21] A mindössze két szakaszból álló

[17] PI.—A. II. 11/137.

[18] [19] Magyar Törvénytár. 1918. 203. old.

A sajtóbűncselekmények miatti esküdtbírósági eljárást lényegében az 1848: XVIII. tc. és azóta több jogszabály kimondta, tehát ez ha nem is új, de haladó szellemű, demokratikus rendelkezés volt.

[20] A Vörös Újság ellen 1919. február 3-án intéztek támadást a rendőrhatóságok. Elkobozták a KMP tudományos folyóiratát, az Internacionálét. Hasonló sors érte a Vörös Katona c. lap második számát is. PI. A. I. 3/7.

[21] Magyar Törvénytár 1918. 203. old.

jogszabály az esküdtbíróság hatáskörébe sorolt minden sajtó útján elkövetett és minden politikai bűncselekményt. Továbbá ide utalta a „fontosabb" büntető ügyekben az eljárást. Hazaárulás vádja esetében a perbefogás kérdésében is esküdtek határoznak. A vádjury e felállításával a néptörvény a francia forradalom haladó hagyományaihoz nyúlt vissza, amivel növelte az intézmény jelentőségét. A néptörvénynek ezt a haladó vonását fokozta az esküdtképességre vonatkozó rendelkezése, amely jelentősen kiterjesztette az esküdtbíráskodásban való részvétel jogosultságának körét és ily módon az igazságszolgáltatás demokratizálása irányában tett előre lépést.

Az esküdtbíróságok azonban ténylegesen csak szórványosan működtek. Nem készültek el a megfelelő, az új törvényhez igazított végrehajtási szabályok, utasítások, és ez hátráltatta az intézmény működését. Másrészt az igazságügyi kormányzat jobbnak látta, ha a vidéki parasztmozgalmak során nagy számban keletkező bűnügyeket nem tekinti „fontosabbaknak", sem politikai jellegűeknek, mert tartott attól, hogy az esküdtbíróságok e cselekményeket más szellemben bírálják el, mint amit a kormányzat jogpolitikai érdekből kívánatosnak látott. A népkormány tehát az esküdtbíráskodást illetően — az említett kérdésben — saját törvényeivel került szembe. 1919. márciusában, az osztályharc kiéleződése során az Igazságügyminisztérium olyan törvényjavaslatot készített, amely felfüggesztette volna az esküdtbíróságok működéséről szóló jogszabályok hatályát, a gyorsított büntető eljárás egyidejű, a bűncselekmények igen széles körére vonatkozó kiterjesztése mellett.[22]

6. A földkérdés a magyar társadalom évszázadok óta megoldatlan alapvető problémája volt. Az 1848/49-es polgári forradalom politikailag és az úrbéri terhek alól felszabadította ugyan a jobbágyokat, de arra már nem telt erejéből, hogy az úrbéri földeken felül földhöz is juttassa a magyar parasztságot. A birtoktalanok az 1910. évi népszámlálás adatai szerint az összes népességnek több, mint 78%-át tették ki. Az országban 1 400 000 törpebirtokos volt, az összes magánbirtokosok fele, akik 5 holdnál kisebb birtokon gazdálkodtak. Ugyanakkor 1722 nagybirtokos rendelkezett 1000 holdnál nagyobb földbirtokkal, ami az ország termőföldjének több mint a felét jelentette.[23] A szélsőséges földbirtokmegoszlás a dualizmus idején rendkívül kiélezte a társadalmi ellentéteket, amivel szemben az uralkodó osztályok közömbösek voltak, orvoslására nem tettek semmit.

A polgári forradalom vezetői helyesen ismerték fel, hogy az ország demokratikus átalakítására irányuló programuk sikere nagymértékben függ attól, miként tudják rendezni ezt a gazdasági és társadalmi szempontból alapvetően fontos problémát. A kormányt alkotó koalíció pártjai azonban a földreform megoldását illetően nem voltak egységesek. Bőhm Vilmos mondja emlékirataiban, hogy az e kérdésben fennálló ellentét megbontotta a szociáldemokrata párt egységét.[24] A párt baloldali képviselői (pl. Varga Jenő) a föld megváltás nélküli azonnali kollektivizálását hirdették, amely azonban nem földosztást jelentett volna, hanem örökbérletet és földjáradékot. A párt jobboldala Garami Ernő álláspontjának híve volt, aki csupán limitálni akarta a magántulajdonban megmaradó földek mértékét 500, illetve 200 holdban.

A Károlyi párton belül abban egyetértettek, hogy a földreformot nem szabad nagy társadalmi megrázkódtatással megoldani, amely sújtaná a közép- és kisbirtokosok táborát, sőt ezekre kívántak támaszkodni. A megváltási ár, a fizetés módozatai, a meghagyandó birtokok nagysága alapvető kérdéseiben a párt azonban — éles harc közepette — megoszlott. A radikális párt nem volt ellene a földreform gyors megoldásának, de kis párt lévén véleményük súllyal a probléma megoldásában nem jelentkezett. A kommunista párt földbirtokpolitikája képviselte az egyedüli forradalmi felfogást a földkérdésben. A földek azonnali elfoglalását hirdették megváltás nélkül. A gyakorlati végrehajtással pedig a földműves szegények tanácsait kívánták megbízni.[25]

A nehézségeket nem csökkentette, hogy a koalíción kívül elhelyezkedett pártok, az agrártársadalom különböző érdekeltségű rétegei, különböző terveket vetve fel rendszerint olyan megoldásokat javasoltak, amelyek segítségével saját javukra dőlne el a kérdés. E céljaik elérése érdekében különböző fórumokon nagy erőfeszítéseket tettek, jelentős propagandat fejtettek ki, amelyek megzavarták a közvéleményt, de nem voltak alkalmasak a probléma gyökeres, a nemzeti érdekeknek legjobban megfelelő megközelítésére.

Több hónapos vita után sikerült csak áthidalni az ellentéteket a kormányban, amelynek eredményeképpen 1919. február közepén megjelent az 1919: XVIII. néptörvény (továbbiakban: földtörvény), amely tizennégy fejezetbe foglalva, összesen 70 §-ban határozta meg a földbirtokrendezés szabályait.[26]

A földtörvény kisajátítási jogot biztosított az államnak minden 500, illetve 200 holdon felüli magánbirtokra — tekintet nélkül annak kötött voltára — és a 200 holdon felüli egyházi birtokokra; továbbá az 50, kivételesen a 30 holdon felüli szőlőbirtokokra. A földbirtokhoz kapcsolódó ipari üzemeket (malom, szeszgyár) is ki lehetett sajátítani, de csak az állam, a községek vagy szövetkezetek részére.

[22] Igazságügyminisztérium irattára. T. 609/1918.
[23] Beck Lajos: A magyar földbirtok megoszlása. Budapest 1918. 22., 26., 36. old.
[24] Bőhm Vilmos: Két forradalom tüzében. München 1923. 116. old.
[25] Vörös Újság. 1918. december 18.
[26] Országos Törvénytár. 1919. 67. s köv. old.

A kisajátítás útján igénybe vett földeken elsősorban 5—20 hold közötti családi kisbirtokot és a felosztásra kerülő összterület 10%-án 200 holdas családi középbirtokokat lehetett kialakítani.

Az új birtokosok a földet örökhaszonbérletül kapják. Lehetőség nyílt azonban az örökbérlet tulajdonná átváltoztatására is megváltás útján. Ez esetben az ingatlan vételárát egy összegben az 1913. évi forgalmi értéknek megfelelő irányáron határozták meg, amelyet évi 5%-os kamat mellett legfeljebb 50 év alatt törlesztendő részletekben lehetett kifizetni. A földhözjuttatás igényjogosultsága általános alapfeltételeihez a magyar állampolgárság mellett már a törvény hatálybalépése előtt fennálló földművelő foglalkozás, továbbá az tartozott, hogy az igénylő ne rendelkezzék egy családi kisbirtok nagyságot elérő földdel sem. Illetőleg az igénylő azt kérhette, hogy törpebirtokát egy családi kisbirtok nagyságú földterületre egészítsék ki. Az igényjogosultság megállapításánál 14 kategóriát határoztak meg. A sorrendben első helyet a világháborúban megrokkant katonák kapták, de e kivételtől eltekintve a kollektív gazdálkodásra vállalkozó különböző típusú (fogyasztói, ellátó, termelő) szövetkezeteknek biztosítottak elsőbbséget, amelyek alakítását különféle kedvezmények nyújtásával egyébként is propagálták.

A kisajátításra számbajövő földbirtok tulajdonosának minden olyan gyermeke, aki gazdasági akadémiát vagy erdészeti főiskolát végzett, vagy oda beiratkozott, ugyancsak igényt tarthatott annyi föld megtartására, mint maga a tulajdonos. Az egy tulajdonosnak több helyen levő földingatlanait együttesen kellett számításba venni.

A földtörvény a földbirtokreform lebonyolításával — mint ennek legfőbb szervét — az Országos Földbirtokrendező Tanácsot bízta meg (továbbiakban: OBT). Helyileg a három tagú birtokrendező bizottság — egy jogász, egy földmérő, egy közgazdász — és a 24 tagú birtokrendező választmány feladata volt a kisajátítási eljárás intézése.

Az új birtokos a földdel nem rendelkezett szabadon, elidegeníteni csak 10 év után, felosztani, haszonbérbe adni, átengedni pedig csak miniszteri engedéllyel lehetett. Az örök haszonbérlő azonban egy évi előzetes felmondással élhetett. A földtörvény külön szabályozta a fogyasztási (értékesítő, termelő) szövetkezetek földszerzési lehetőségét, amelyeknek kedvezményeket biztosított. A termelés biztosítása érdekében a jogszabály megkövetelte az új birtokostól az illető vidéken elért átlagos terménymennyiség legalább 80%-ának megfelelő termés elérését. Ha az új birtokos e követelménynek önhibájából nem tett eleget, ingatlana kisajátítására a népgazdasági miniszter indítványt tehetett.

Ahol nagy a nép földszükséglete és a nagybirtok tényleges felosztásának műszaki keresztülvitele csak hosszabb idő múltán várható, ott az egész kisajátítási eljárás az OBT előzetes hozzájárulásával ideiglenes jelleggel is lefolytatható volt. Termelési érdekből pedig a földművelési és a népgazdasági miniszterek az ideiglenes birtoklásra kijelölt földbirtoknak azonnali, minden előzetes eljárás nélküli birtokbavételére is felhatalmazást adhattak.

A földtörvényt megalkotói kerettörvénynek szánták és a jogszabály ilyen jellegzetességét is mutat. A kereteket kitöltő rendeletek, illetve végrehajtási szabályok azonban már nem készültek el, és ez a gyakorlatban hátráltatta az amúgy is igen körülményes kisajátítási eljárást. Emellett főként az kifogásolható, hogy a törvény nem is több, hanem sok fokozatú, demokratikusnak szánt, de túlméretezett jogorvoslati lehetőséget biztosított, amely a tényleges földfelosztás hosszadalmas útját még tetemesen megnövelte. Ezzel szemben nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a földtörvény nemcsak a rendes, hanem a rendkívüli eljárást is lehetővé tette. A néptörvény 59—61. §-ai megengedték a hosszadalmas eljárás nagyobb részének mellőzését. Sőt, az ideiglenes rendezésen belül a „termelés érdekében" — amelyet minden kisajátítandó földre el lehetett végeredményben mondani — a kisajátítás előzetes kérdéseinek eldöntése előtt, ettől függetlenül megengedte a törvény az azonnali igénybevételt.

A széles körű földreformot lehetővé tevő földtörvény megmozgatta az egész társadalmat, elsősorban a közvetlenül érdekelteket. Az érintett földbirtokosok érdekképviseletük, az OMGE útján éles harcot kezdtek a földtörvény ellen, főként azt kívánták bizonyítani, hogy a jogszabály alapján a földreform keresztülvihetetlen, és ahol csak tehették, megnehezítették a földreform végrehajtását.[27] A parasztság különböző rétegei sajátos érdekeiknek megfelelően foglaltak állást a földtörvény mellett vagy ellene. A KMP agitációja nagy hatást gyakorolt a szegényparasztokra, akik megértették, hogy az azonnali cselekvéstől várhatnak földet, nem pedig a földtörvény szerinti hosszadalmas eljárástól. Somogy, Békés, Csongrád, Szabolcs megyékben és másutt forradalmi helyzet alakult ki, parasztmozgalmak lángoltak fel, és a kormánynak nagy erőfeszítéseket kellett tennie ahhoz, hogy a földfoglalásoknak törvényes színezetet adjon, ami nem is mindenütt járt sikerrel. Az osztályharc mindenképpen legkiélezettebb szakaszához érkezett.

Mindezek ellenére a kormány már eltökélte magát a földkisajátításra. A levéltári kutatások igazolják, hogy a kormány saját szervei útján megkezdte a földtörvény gyakorlati végrehajtását. A törvény megjelenése utáni első hónapban

[27] Rubinek Gyula: Az OMGE előterjesztése a földművelésügyi miniszterhez. Köztelek. 1919. március 15-i sz.

már kb. 300 birtokrendező bizottság járta az országot és kezdte meg működését.[28]

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a földtörvény következetes végrehajtása esetén súlyos csapást mért volna az egyházi és világi nagybirtokosok évszázadok óta fennálló gazdasági és politikai hatalmára, az egy család tulajdonában maradható földterület jelentős korlátozásával, ugyanakkor kedvező változást eredményezhetett a szegényparasztság életszínvonalában. Mindamellett ez a jogszabály a polgári társadalom jogalkotása volt és mint ilyen, osztálykorlátait nem is léphette át. A KMP földprogramjának az a része, amely a megváltás nélküli, azonnali teljes, az egyházra is kiterjedő földelvételt követelte, szolgálta volna igazán a nép érdekeit.[29] E követeléseket a Károlyi-rendszer nem tudta teljesíteni és ez sokban hozzájárult a forradalmi helyzet érlelődéséhez, a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalommá való átnövéséhez, amelyben a munkásosztály, pártja vezetésével átvette a hatalmat.

*

Az ismertetett jogszabályok általános jellemzéseként megállapítható, hogy a Néphatározat és a néptörvények haladó demokratikus elveket fogalmaztak meg. Jelentős mértékben bővítették az állampolgárok alapvető jogait. Teljesítették azt a történelmi feladatukat — bár a haladó elvek gyakorlati érvényesülése nem volt töretlen, vagy már nem volt idő megvalósításukra —, amely a feudális maradványokat őrző jogrendszer lebontásában és a korszerű polgári átalakulás megteremtésében állt. Ezek az érdemek az említett néptörvényeket kiemelik a korabeli jogszabályok tengeréből, a magyar jogfejlődés jelentős állomásaivá, figyelemre méltó jogtörténeti emlékeivé teszik.

Schönwald Pál

[28] Országos Levéltár: OBT iratai. K. 545. és Köztelek 1919. március 15-i sz.

[29] A KMP földprogramjának is voltak téves tételei, ennek taglalására itt nem térhetek ki.

A budapesti Tudományegyetem jog- és államtudományi karán szervezett kétéves esti munkástanfolyam

I.

Az esti munkásegyetem, a munkásoknak nagyobb számban való egyetemre és főiskolára való kerülésének kérdése már 1945 elején felmerült. A magyar társadalom népi demokratikus átalakulása szükségképpen felvetette a magyar felsőoktatás újjászervezésének kérdését is.[1] A felszabadulás utáni első hónapokban minden tekintetben alapvetően új változások bekövetkezésére természetesen gondolni sem lehetett. 1945-ben a katedrákról csak azokat a reakciós tanárokat távolították el, akik a háború folyamán a fasizmus kiszolgálóinak szerepét nyíltan vállalták. Az 1945-ben leváltott szélsőséges állásfoglalású tanárok után később mások is átadták helyüket a korábban nélkülözött, vagy világnézeti okokból agyonhallgatott tudósok azon csoportjának, akik már a marxizmus igényeinek megfelelően oktattak. Az újonnan kinevezett tanárok mellett helyükön maradtak azok az oktatók, akik korábbi haladó szellemű tevékenységüket még eredményesebben kibontakoztatták.[2]

1945 márciusában, amikor a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem újonnan választott tanácsa a Nemzeti Bizottságnál tisztelgő látogatást tett, a Nemzeti Bizottság főtitkára felszólította az egyetem tanácsát: *„Tárják ki szélesre az egyetem kapuit, hogy azon a tanulni vágyó munkásság is betódulhasson* ... és tapasztalni fogják, hogy a tantermek szűknek bizonyulnak majd a tudásra éhes és kultúrára szomjas munkástömegek befogadására".[3]

1945. április 29-én cikk jelent meg a kérdéssel kapcsolatban a Népszavában, a következő követeléssel:

Kívánjuk és akarjuk a munkásegyetemet — írta a cikk. Annak azonban, aki a kérdéssel foglalkozik, *két alapvető szempontot kell figyelembe vennie: a)* A munkásegyetem nem lehet *csak*

[1] Természetesen e keretek között nem foglalkozom a jogi felsőoktatás reformjával mely a felszabadulás után szintén felmerült és széles vita alakult ki a jogászképzés kérdéseiről. (L. részletesen *Beér János—Szabó Imre:* A jogi felsőoktatás újjáalakításának kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1948. 9—10. sz. 98—101. old. stb.)

[2] *Zsidai József:* Egyetemünk fejlődése 1945-től 1960-ig. A 325 éves budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem rövid története. Budapest, 1960. Szerkesztette és a bevezetőt írta: *Székely György.*

[3] Népszava, 1945. március 16. Meg kell nyitni az egyetem kapuit a munkásság előtt is.

ismeretbővítő előadás-sorozat, kell, hogy annak *sikeres elvégzői bizonyos kvalifikációt* nyerjenek; *b) A munkásegyetemet* — hogy azt a munkások valóban saját egyetemüknek vallják — az ország demokratikus haladásának megfelelő *új szellemmel kell megtölteni.* A hamis történelemszemléletnek, amely legtöbbször éppen az egyetemről kiindulva eluralkodott egész szellemi életünkön, el kell tűnnie.[4]

A munkásság kulturális felemelkedésének a kérdése nem lehetett vita tárgya — csak a megoldás módja. A sajtóban mind gyakrabban jelentek meg cikkek a munkás-főiskolák, munkásegyetemek terveiről. Munkásegyetem alatt a tervek felvetőinek egy része a munkásság számára tartandó és ismereteinek bővítését célzó előadás-sorozatot értett.[5] A tanulni vágyó munkásságot ez a megoldás azonban nem elégítette ki — a véleménye az volt, hogy *csak ezért* felesleges bejutnia az egyetemre, ismereteinek bővítését megkaphatja saját szervezeteiben is.

A Magyar Kommunista Párt a demokratikus iskolapolitika feltételének tartotta, hogy az egyetem ne legyen az uralkodó osztály kiváltsága. A múltban nemcsak az egyetemi tanulmányokkal járó magasabb költségek tartották vissza a munkásosztály és a parasztság tehetséges gyermekeit attól, hogy egyetemi tanulmányokat folytassanak, hanem az is, hogy 18 éves koron túl a családnak nem állott módjában felnőtt tagjának munkaerejét tovább nélkülözni. Munkába kellett állni, szükség volt keresetre. Így hagyta abba sok-sok fiatal tanulmányait. De hányan voltak olyanok, tehetségesek, tanulnivágyók, akik az érettségi vizsgáig sem jutottak el.[6] A múltnak ezt a hibáját helyre kell hozni. Nem elég az, hogy a jövőben lehetővé tesszük minden tehetséges fiatal számára a továbbtanulást, jelenleg azokra is kell gondolni, akik tehetségesek, tudnának is tanulni, de nincs érettségi bizonyítványuk..." — írta a „Társadalmi Szemle".[7]

A felszabadulással az egyetemi felvételek lehetősége megnyílt a munkásság előtt. Lehetővé vált, hogy azok a munkás- és parasztszármazású felnőtt dolgozók is beiratkozzanak az egyetemre — akik érettségivel nem rendelkeztek — és akiknek addig anyagi helyzetük vagy politikai magatartásuk miatt sem volt módjuk jogi tanulmányokat folytatni. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a munkásság egyetemi oktatásnak kérdését csupán ez az új körülmény korántsem oldotta meg — legalábbis egyelőre nem — hiszen az egyetemen továbbra is a polgári elemek gyermekei nevelődtek a jövő jogászaivá. *„Hosszú folyamat lesz, amíg a jogászi pozíciókat az országban a munkásosztály gyermekei vagy a jogásszá átképzett munkások elfoglalják"* — írta a „Népszava".[8]

Természetesen a sérelem, amelyet a munkások szenvedtek, nem az volt, hogy nem lehettek jogászok, hanem elsősorban az: egy műveltségi monopóliumot érvényesítettek velük szemben, olyan foglalkozástól ütötték el őket, amelynek keretében a dolgozók érdekében sokat tehettek volna.

Kétségtelen azonban, hogy a régi egyetem falai közé új levegő kezdett áramlani. Azelőtt a tudománynak ez a vára is mereven elzárkózott a munkás- és parasztfiatalok felvétele elől. 1945-ben az egyetem professzorainak egy része — igaz, hogy lassú tempóban, de mégis — elindult azon az úton, amely egy demokratikus országban az egyetlen járható út — a nép felé.[9]

II.

A Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1945. évi május hó 30-án tartott ülésén foglalkozott az Országos Szakszervezeti Tanácsnak azzal a javaslatával, hogy a Kar tegye megfontolás tárgyává, hogyan lehetne f. év őszére egy évekre terjedő munkástanfolyamot, illetve munkásegyetemet megszervezni.[10] *Az egyetemen felállítandó munkástanfolyamnak célja az volt, hogy a közigazgatást a munkásosztály és a parasztság olyan tagjaival frissítse fel, akik rátermettségüknél fogva alkalmasak arra, hogy a közigazgatásban a demokratikus gondolkodást és ügyintézést biztosítsák.*

A Kar az esti munkástanfolyam megszervezése ügyében bizottságot küldött ki. Az 1945. évi június hó 12-én tartott kari ülésen a bizottság előadója Moór Gyula egyetemi tanár a következőkben körvonalazta a munkástanfolyammal kapcsolatos elképzeléseit.

Szükségesnek tartaná a munkások számára lehetővé tenni: *1.* először egy ún. „kisebb közigazgatási képesítés" megszerzését, *2.* másodszor szükségesnek látná a munkásság legtehetségesebb tagjai számára a rendes jogi és államtudományi diploma, a doktori oklevél megszerzését.

A bizottság a Kar 1945. évi augusztus hó 1-én tartott ülésén előterjesztette az esti munkástanfolyamról és munkásszemináriumról készített szabályzattervezetet, melyet a Kari Ta-

[4] Népszava, 1945. április 29. Munkások az egyetemen.

[5] A budapesti tudományegyetem és a Szakszervezeti Tanács rendezésében ilyen jellegű tudományos előadássorozat meg is indult. (Népszava, 1945. május 19. Egyetemi tanárok előadásai a munkásságnak. L. még: *Frigyesi József* rektor 1945. szeptember 30-i beiktató és tanévet megnyitó beszédét. Egyetemi Nyomda, 1945. 20 old.)

[6] L. a kérdésről még *Simon Gyula:* A köznevelésügy fejlődésének néhány sajátossága. L.: Nevelésügyünk húsz éve 1945—1964. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből. Tankönyvkiadó, 1965. 11. old.

[7] Társadalmi Szemle, 1946. 1. sz. 43. old.

[8] Népszava, 1945. május 13. Munkajog a magyar egyetemeken.

[9] Szabad Nép, 1945. augusztus 1. A szétrombolt régi egyetem.

[10] OL. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 42.440/1945.

nács egyhangúlag és változatlanul elfogadott.[11] Ezzel az aktussal a Budapesti Tudományegyetem Jogi Kara 1945-ben a szervezett munkások részére kétéves esti munkástanfolyamot szervezett.[12] Ezzel a jogi és államtudományi doktorátus megszerzéséhez is megnyitotta számukra az utat.[13]

A Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szervezett esti munkástanfolyamról és munkásszemináriumról a 736/1944—45. etsz. szabályzat rendelkezett, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1945. szeptember 20-án kelt 42.440/1945. VKM sz. rendeletével jóváhagyott.[14] A szabályzat a tanfolyam céljául azt tűzte ki, hogy a külön kormányrendeletben meghatározandó közigazgatási állásokra képesítő jártasságot nyújtson azoknak a szervezett munkásoknak, akik az egyetemi tanulmányok végzéséhez a fennálló rendelkezésekben megszabott iskolai előképzettséggel nem rendelkeznek, de ily ismeretek megszerzésére szellemileg alkalmasak. A tanfolyam kiemelkedően sikeres elvégzése alapul szolgált a jog- és államtudományi végzettség, illetőleg a doktori fokozat megszerzéséhez.

A tanfolyamra beiratkozhatott bármely 18 életévét betöltött férfi és nő, ha az Országos Szakszervezeti Tanács bizonyította, hogy a tanfolyam végzéséhez szükséges szellemi képességekkel rendelkezik. A felvétel semmiféle iskolai végzettség igazoláshoz nem volt kötve.

A tanfolyam előadásainak tárgyai: *az első évben 1.* tájékoztatás a társadalom, a jog és az állam életéről, különös tekintettel a demokráciára, heti 2 óra; *2.* gazdaságtörténeti és gazdaságpolitikai alapismeretek, a pénzügytan elemei és a gazdasági statisztika főbb adatai, heti 2 óra; *3.* a magánjog elemei, különös tekintettel a munkajog magánjogi vonatkozásaira, heti 2 óra; *4.* az anyagi büntetőjog és a büntető eljárási jog elemei, heti 2 óra; *5.* a közjog és a közigazgatási jog elemei, heti 2 óra; összesen heti 10. óra. *A második évben 1.* a kereskedelmi jog elemei, heti 1 óra; *2.* a polgári perjog elemei, heti 1 óra; *3.* a szakközigazgatások jogának és a pénzügyi jognak elemei, heti 2 óra; *4.* az ipari közigazgatás joga és a munkajog közigazgatási vonatkozásai, heti 2 óra; *5.* a községi és városi közigazgatás joga, különös tekintettel az üzemi igazgatásra a községi háztartásra és a községi politika alap-

[11] L. a Kari Tanács 1945. évi június hó 12-én, valamint augusztus hó 1-én tartott ülésének jegyzőkönyvét.

[12] Már a Tanácsköztársaság idején megtaláljuk az elődjét a munkástanfolyamoknak. Az 1919. évi proletárdiktatúra alatt 50 hallgatója volt a Marx—Engels Munkásegyetem Hébelt Ede vezetése alatt álló társadalomtudományi fakultásnak. A Tanácsköztársaság megdöntése után Doleschall dékán 1919. szeptember 17-én tartott beszédéből kiderül, hogy a kar tanárai nem nagyon örültek a munkások megjelenésének az egyetemen. Hébeltről Doleschall gyűlölettel és úgy emlékezik meg „mint a szovjetkormány megbízottja" ... aki „teljhatalommal intézkedett". (L. *Eckhart Ferenc:* A Jog- és Államtudományi Kar története. Budapest, 1936. 650. old.)

Hébelt Ede összehasonlítást téve az 1919-es és az 1945-ös helyzettel megállapítja, hogy az 1919-es munkásegyetemmel szemben, az 1945-ben megindult munkástanfolyamnak az az előnye, hogy akkor az egész reakciós egyetem ellenségesen állt szemben a munkásegyetemmel, most pedig az egyetem vezetése támogatja munkáját. (L. Népszava, 1946. július 3. Kétszázötven fizikai munkás vizsgája az egyetemen.)

[13] Úgy gondolom e helyen néhány gondolattal meg kell emlékezni *Hébelt Edé*ről az esti munkástanfolyam vezetőjéről. Hébelt Ede 1905 óta tagja volt a szociáldemokrata pártnak, 1908—1918-ig az eperjesi jogakadémia tanára, a proletárdiktatúra idején a budapesti egyetemen létesített munkásegyetem társadalomtudományi fakultásának vezetője. Az ellenforradalmi korszak tanári működése alól felfüggesztette és katedrájától megfosztotta. 1922-ben szociáldemokrata programmal nemzetgyűlési képviselővé választják Sopronba. Minden idejét és erejét a politikai üldözöttek védelmének szentelte.

A felszabadulás után az egyetem jogi karán megindult „esti munkástanfolyam" vezetője. Megbízatásának körülményeiről életrajzi vázlatában így emlékezik vissza: „A fölszabadulás után az igazságügyminiszter a legfőbb államügyész első helyettesévé akart kineveztetni. Kineveztetésem folyamatban is volt már. Felkerestek azonban a budapesti egyetem rektora, jogi karának dékánja és a SZOT oktatási titkára, és megértették velem, hogy vállalnom kell az egyetem jogi karán létesülő esti munkástanfolyam megszervezését és vezetését, azt a munkakört, amelyet 1919-ben, a proletárdiktatúra alatt is betöltöttem az akkori Marx—Engels Munkásegyetemen... Meg hagytam magamat győzni. Mert amióta az ellenforradalom megfosztott a jogakadémia tanári katedrámtól, azóta fokozottan erősen élt bennem a vágy, hogy újból tanári működést fejthessek ki, különösen, hogy munkáselvtársak marxista nevelésével foglalkozhassam. Visszaléptem a legfőbb államügyész első helyettesévé kinevezéstől és megkezdtem munkámat az egyetemen."

Hébelt Ede 1945-től 1951-ig, az esti munkástanfolyam megszűnéséig, hat éven keresztül oktatott, nevelt és végezte a tanfolyammal kapcsolatos adminisztrációt. Nagy erővel törekedett arra, hogy a kétségtelen nehéz körülmények között tanuló tanfolyami hallgatóknak minden segítséget megadjon. (*Friss Istvánné* több alkalommal foglalkozott Hébelt Ede életútjával. Kár, hogy erről a jelentős tevékenységéről nem emlékezik meg. L. Népszabadság, 1969. február 16. Az igazság ügyvédje Hébelt Ede. Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 180—185. old., Hébelt Ede életéről. Magyar Jog, 1969. 5. sz. 316—318. old.)

[14] Magyar Közlöny, 1945. 141. sz.

A minisztérium állásfoglalása a kérdésben egyáltalán nem volt egységes. Ezt jól tükrözi az iratok közt szereplő feljegyzés. „... a felállítandó esti tanfolyammal kapcsolatban felmerült az a kérdés, vajjon ez a tanfolyam nem fog-e inkább olyan irányt venni, amely ellentmondásban áll a jogi oktatás reformálása által megvalósítani kívánt elvekkel. A jog- és államtudományok népszerűsítésének egyébként helyes gondolata mellett az ilyen tanfolyamok, ha azok nincsenek hermetikusan elzárva az egyetemi rendes tanfolyamtól, alkalmasak az amúgy is eléggé könnyű részről fogott egyetemi jogi képzés további lazulását előidézni... A magunk részéről azt tartjuk helyesnek, ha igenis biztosítanánk azt, hogy a munkás ifjúság is gyarapíthassa ismereteit, felsőbb képzésben részesülhessen, sőt képesítést is nyerjen, de egy az egyetemi rendes jogi tanfolyammal semmilyen vonatkozásban nem hozható különleges tanfolyamon, amelyeknek elvégzése után ne lehessen az egyetemi jogi tanfolyamon folytatni a tanulmányokat..." (OL. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. 42.440/1945.)

elvei, heti 2 óra; 6. közigazgatási praktikum, heti 2 óra, összesen heti 10 óra.[15]

Aki a kétéves esti munkástanfolyamot elvégezte és a szabályzat 16. §-ában előírt megfelelő tanulmányi eredményt elérte (az első év végén legalább jó, a második év végén pedig kitűnő vagy jeles), az az oklevél keltétől számított hat hónap elteltével az I. alapvizsgára volt bocsátható. Az I. alapvizsga sikeres letétele után pedig ugyancsak hat-hat hónapos időközben letehette a II. és III. alapvizsgát is. Az alapvizsgák sikeres letétele után 6—6 hónapos időközökben lehetett jelentkezni akár a jogtudományi, akár az államtudományi szigorlatokra, az írásbeli értekezésének elfogadása után pedig doktorrá avatható.

Az egyetemi tanulmányok folytatásához az esti munkástanfolyamot végzett hallgatónak beiratkozni nem kellett, csak a jog- és államtudományi karon megszervezendő esti munkásszemináriumon volt kötelező a részvétele.

A 42.440/1945. VKM sz. rendelettel jóváhagyott 736/1944—45. sz. szabályzat megjelenése után 1945. évi november hó 27-én a kormány 11.140/1945. sz. alatt rendeletet adott ki „az egyetemek és főiskolák mellett tanfolyam létesítése és az egyetemeken és főiskolákon szerezhető képesítés elnyerésének megkönnyítése tárgyában."[16]

Ez a kormányrendelet az egyetemek és főiskolák mellett szervezett tanfolyamok tárgyában általános keretrendelkezéseket tartalmazott. A rendelet szerint az egyetemek karain és a főiskolákon kizárólag az 1945/46. és 1946/47. tanévekben kezdődő tanfolyamokat lehet tartani azoknak a 20—45 éves személyek részére, akik az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatásához szükséges iskolai tanulmányokat önhibájukon kívül nem végezhették el, de akik a bevezetendő felvételi vizsgálatoknak megfelelnek.

A tanfolyam időtartama 2 év. (4 félév). A tanulmányi évek végén írásbeli és szóbeli vizsgát, az I. és II. félév végén kollokviumokat kell tenni. Külön rendeletben meghatározandó közszolgálati állások elnyerésére képesít a tanfolyam elvégzése után kapott bizonyítvány (4. §). Az egyetemi (főiskolai) tanulmányokat ily módon végzettek képesítési bizonyítványán (oklevelén) fel kell tüntetni, hogy a rendelet alapján folytatott tanulmányok után szereztek képesítést (5. §).

A két jogosztály rendelkezései között különbségek voltak, amelyek közül a leglényegesebbek: a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi karán szervezett munkástanfolyam hallgatói, amennyiben a második év végén kitűnő vagy jeles eredménnyel végeztek, féléves időközökben a *jog- és államtudományi tanfolyam meghallgatása nélkül* a jog- és államtudományi kar tanulmányi és vizsgarendjében szabályozott alapvizsgákra és szigorlatokra bocsáthatók. Ezzel szemben az *utóbbiak,* ha kitűnő eredménnyel végezték el a tanfolyamot, *tanulmányaikat az illető egyetemnek azon a karán folytathatták, amely mellett a tanfolyam működött.*

Eltérések voltak továbbá a két jogszabály között az *évközi vizsgák és a kollokviumok tekintetében,* továbbá a *11.140/1945. ME sz. rendelet a munkásszeminárium felállítását feleslegessé tette,* tekintettel arra, hogy a hallgatók a két évi munkástanfolyam elvégzése után rendes hallgatók lehettek. A 11.140/1945. ME sz. rendelet szerint a felvételhez hat elemi végzettség és felvételi vizsga letétele szükséges, a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának szabályzata a felvételhez az Országos Szakszervezeti Tanács bizonyítványát kérte; hogy a jelentkezőnek a tanfolyam végzéséhez szükséges szellemi képessége meg van.

A 42.440/1945. VKM sz. rendelet alapjában véve a tanfolyam szabályzatának jóváhagyása, a 11.140/1945. M. E. sz. rendelet pedig általános jellegű kormányrendelet volt. Tekintettel azonban, hogy az előbbi rendelet 1945. szeptember 1-i, az utóbbi pedig csak 1945. november 21-én, megjelenése napján lépett hatályba; és ekkor már *a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán* az említett szabályzat szerint szervezett munkástanfolyam elkezdődött, *működését* továbbra is *saját szabályzata szerint folytatta, figyelmen kívül hagyva a kormányrendelet rendelkezéseit.*[17]

Meg kell azonban jegyezni, hogy *a kétféle szabályozás között inkább formai volt az eltérés, mint tartalmi.* Az Országos Köznevelési Tanács véleménye egyébként az volt, hogy az esti munkásszemináriumok felállítása, különösen a vidéki egyetemeken technikai nehézségekbe ütközik, amennyiben ezeknek az ellátására nem is tudnának az egyetemek kellő számú oktatót biztosítani.

III.

A 42.440/1945. VKM sz. rendelettel jóváhagyott tanfolyami szervezeti szabályzat 15. §-a, valamint a 11.140/1945. ME sz. rendelet 4. §-a szerint külön kormányrendelet fogja szabályoz-

[15] Az 1945/46. tanévben 5 tanár tartott előadásokat a tanfolyamon, az 1946/47. tanévben pedig 12, illetve 14. Az első évfolyam előadásait *Navratil Ákos* és *Moór Gyula* egyetemi tanárok, *Hébelt Ede* c. rendes tanár, *Berend Béla* magántanár és *Beér János* fővárosi tiszti főügyész tartották, a II. évfolyamon *Sárffy Andor, Mártonffy Károly, Szászy István* egyetemi tanárok, *Harrer Ferenc, Sándorfy Kamill* c. rk. tanárok, *Takács György* és *Homolyai Rezső* magántanárok, *Ambrózy Kálmán* fővárosi tanácsnok és *Szabó Imre* igazságügyminiszteri osztálytanácsos adtak elő.

[16] Magyar Közlöny, 1945. 186. sz.

[17] Az 1946/47. tanulmányi év elején a debreceni, a szegedi és pécsi tudományegyetemek jog- és államtudományi karain, a miskolci evangélikus jogakadémián, a műegyetem közgazdaságtudományi karán, a budapesti tudományegyetem bölcsésztudományi karán és a pécsi tudományegyetem orvosi karán létesültek munkástanfolyamok.

ni, hogy a tanfolyamon nyert oklevél milyen állásokra képesít. A kormányrendelet kiadása azonban egyre késett. Ennek oka az volt, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, az egyetemen levő reakciós erők igyekeztek megakadályozni, hogy a munkásság képviselői nagyobb számban kerüljenek a közigazgatásba, illetve jogi munkakörbe.

Az egyetemi munkástanfolyamokkal kapcsolatos problémák, illetőleg a legsürgősebben rendezendő kérdések a következők voltak: *1.* a tanfolyamok képesítő hatályának szabályozása, *2.* a tanfolyamok további működésének rendezése, *3.* a továbbtanuló dolgozók számára tanulási lehetőség biztosítása (utazási kedvezmény, tankönyv, munkaidőcsökkentés, tanulmányi szabadság).[18]

A budapesti jogi munkástanfolyam hallgatói 1946. december 1-én a tanfolyammal kapcsolatos kérdésekről konferenciát tartottak. Vigh Lajos elnöki megnyitója után Székely Pál ismertette a munkástanfolyamok helyzetét. A konferencián már részt vettek a második évfolyam elsőéves hallgatói is.[19] A konferencián határozati javaslatot hoztak, melyet eljuttattak a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez. Ebben a következőket kérték: *1.* A tanfolyam sikeres elvégzését tanúsító képesítő oklevél a közszolgálat terén ugyanolyan képesítésnek számítson, mint a jogi vagy államtudományi tudori oklevél; *2.* Aki a munkástanfolyam első évfolyamát sikeresen, a második évfolyamot legalább jó eredménnyel végzi, az szabályszerű alapvizsgálatokra és szigorlatokra bocsátható legyen; *3.* A 350/1946. Közl. M. sz. rendeletben a továbbtanulás tekintetében biztosított kedvezmények kiterjedjenek valamennyi közalkalmazottra.[20]

Az Országos Köznevelési Tanács elnöksége a munkástanfolyam hallgatói által előterjesztett határozati javaslatok *1.* pontját nem találta teljesíthetőnek — véleménye szerint — a két éves munkástanfolyam tudori oklevélhez kötött állásokra nem képesíthet. A képesítő oklevélnek a fogalmazói állások egy bizonyos kategóriájára képesítő hatályával kapcsolatban az Országos Köznevelési Tanács rámutatott arra, hogy a francia „Capacité en droit" mintájára célszerű volna bevezetni egy alacsonyabb jogi képesítést amelyik két évi tanulmány és két alapvizsga letétele után képesítené a jelölteket alacsonyabb közigazgatási fogalmazói állások betöltésére. Ez a képesítés az ideiglenesnek tervezett munkástanfolyamok szerepét venné át és így átmeneti fokozatot képezne a közép- és a felsőfokú képesítés között.[21]

Az Igazságügyminisztérium véleménye az volt, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi- és Államtudományi Karán szervezett esti munkástanfolyamon résztvett és képesítő oklevéllel ellátott személyek mindazokra a közigazgatási állásokra alkalmazhatók legyenek, amelyekre az 1929: XXX. tc. 65. §-ának (1) bekezdése tudományegyetemen szervezett jogi vagy államtudományi tudori, vagy közgazdaságtudományi karon a közgazdasági szak elvégzése után szerzett közgazdaságtudományi tudori oklevelet ír elő. Az egyetem szervezett tanfolyam az utánpótlás állandó forrását jelenti. Annál is inkább, mert az egyetemen szerzett képesítés biztosíték arra, hogy a közigazgatás demokratikus fejlődése olyan irányba fog haladni, amely a szem előtt tartott közérdeket maradék nélkül szolgálja.[22]

A 42.440/1945. VKM sz. rendelet, valamint a 11.140/1945. ME sz. rendelet ígéretet nyújtott a munkástanfolyam képesítő hatályának rendezéséről. A tanfolyamok hallgatóinak egy része abban a reményben iratkozott be, hogy a tanfolyam elvégzése akkor is közszolgálati állásra képesíti őket, ha a tanulmányaikat nem folytatják tovább az egyetemen. A másik része viszont tanulmányait az egyetemen kívánta folytatni.

[18] A Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szervezett esti munkástanfolyam hallgatói már 1946. október 16-án kérelemmel fordultak a Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez. Ebben a 42 440/1945. VKM sz. rendelettel jóváhagyott szervezeti szabályzat megváltoztatását kérték. A szabályzatnak azt a feltételét, hogy csak azok a hallgatók tanulhatnak tovább az egyetemen, akik az első évben legalább jó, a második év végén pedig kitűnő vagy jeles átlageredményt érnek el — igen sérelmesnek tartották. Véleményünk szerint a szabályzat elkészítői nem tették megfelelő megfontolás tárgyává, hogy a tanfolyam az egyetem keretében, egyetemi tanárok és kiváló külső szakelőadók bevonásával lett megszervezve, a tanfolyamon való oktatás jogi szakirányú és az oktatás színvonala a középiskolai színvonal felett van. Joggal tették fel a kérdést, hogy miért kezelik az egyetem padjaiba bevonult munkásságot kirívóan mostohán és a tanulmányi szabályzatban miért építettek nehézségfalat a rendes hallgatók és az esti munkástanfolyam hallgatói közé az alapvizsga és szigorlati feltételekkel. A kérés teljesítése méltányossági szempontból is teljesen indokolt volt. A felszabadulás első két évében a dolgozók igen nehéz körülmények között éltek. A nehézségeket azok különösen érezték, akik a szűkösebb ellátás, napi munkájuk mellett a tanulás terhét is vállalták. Ilyen körülmények között nem lehetett elvárni a tanfolyam hallgatóitól, hogy a tanulásban kitűnő eredményeket érjenek el.

[19] OL. VKM 18.798/1947. A konferencián részt vett a belügy-, az igazságügy-, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a szakszervezetek, az ügyvédi kamara és a pártok képviselői. (L. Új Szó, 1946. december 3. A munkás egyetemi hallgatók megszövegezték követeléseiket. Népszava, 1946. december 3. A munkás joghallgatók konferenciája. Fogaskerék, 1946. december 14. Az egyetem nem lehet többé a reakció pártiskolája!)

[20] A 350/1946. Közl. M. rendelet (Magyar Közlöny, 1946. 12. sz.) a MÁV alkalmazottak részére, az 1034/1947. Ip. M. rendelet (Magyar Közlöny, 1947. 37. sz.) pedig a MÁVAG alkalmazottai számára tanulmányi kedvezményeket biztosított. E rendeletek szerint az aki középfokú vagy főiskolai tanulmányokat folytat, legfeljebb napi 6 órával kell foglalkoztatni tanulmányainak megfelelő munkakörben, és a vizsgák letételére fizetéses szabadságot kell biztosítani.

[21] OL VKM 18.798/1947.

[22] L. uo.

IV.

A Kormány 1947. évi május 29-én kiadott 6760/1947. számú rendelete (az egyetemek és főiskolák mellett) tanfolyam létesítéséről és az egyetemeken és főiskolákon szerezhető képesítés elnyerésének megkönnyítéséről szóló 11.140/1945. ME számú rendelet kiegészítése és módosítása tárgyában)[23] dűlőre juttatta azt a két év óta vajúdó kérdést, hogy az egyetemeken szervezett esti munkástanfolyam sikeres elvégzése milyen állásokra képesítsen. A Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi kara volt az első, amely megnyitotta az egyetem kapuit a munkásság előtt: az itt indított kétéves tanfolyam fejeződött be 1947. évben, a többi egyetemi munkástanfolyam pedig 1948-ban. A munkástanfolyam második évfolyamának hallgatóit izgatóan érdekelte tehát az a kérdés, hogy a két éve mindennap délután 5 órától 9 óráig tartó, kemény tanulásuknak mi lesz az eredménye — milyen állásokra nyernek képesítést?

A 6760/1947. számú kormányrendelet 1. §-a szerint: aki megszerzi az egyetemi kétéves munkástanfolyam elvégzését tanúsító oklevelet, azt *„a közigazgatás körében alkalmazni lehet mindazokra az állásokra, amelyekhez egyébként az 1929: XXX. tc. 65. §-a a jogi vagy államtudományi tudori oklevél vagy a közigazgatási szakon szerzett közgazdaságtudományi tudori oklevél igazolását kívánja meg."*

A képesítés szabályozásán kívül másról is rendelkezett még a 6760/1947. számú kormányrendelet: arról, hogy a kétéves munkástanfolyam végzett hallgatói közül kik és milyen módon folytathatják jogi tanulmányaikat tovább is, az egységes jog- és államtudományi doktori fokozat elnyerése céljából.

A kormányrendelet 2. §-a kimondta, hogy az esti munkástanfolyam azon hallgatójának, *„aki mind az írásbeli, mind a szóbeli vizsgát az első év végén sikeresen, a második év végén pedig legalább jó eredménnyel tette le, bizonyítványába azt a záradékot kell bevezetni, hogy az illető az egyetemnek azon a karán, amely mellett a tanfolyam működik, tanulmányait kedvezményesen folytathatja."* A kormányrendelet 3. §-a szerint *az említett záradékkal ellátott bizonyítvánnyal rendelkező hallgató rendes egyetemi tanfolyam hallgatása nélkül a bizonyítvány keltétől számított hat-hat hónapos időközökben alapvizsgákra és ugyancsak hat-hat hónapos időközökben szigorlatokra és írásbeli értekezésre bocsátható". Az ilyen jelölteknek tanulmányaik megkönnyítése céljából be kell iratkozniok az egyetemen szervezendő esti munkásszemináriumba. A munkásszeminárium szervezeti szabályzatát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hagyja jóvá.*

A 6760/1947. sz. kormányrendelettel kapcsolatos szervezeti szabályzatot az esti munkástanfolyam tanulmányi bizottsága[24] az 1947. évi augusztus 22-i ülésében tárgyalta meg. A munkáspártokat képviselő két bizottsági tag (Beér János és Ladányi Ármin) elfogadta a munkástanfolyam igazgatója által előterjesztett szabályzattervezetet, és a 3. pontba foglalt azt a rendelkezést is, hogy a munkásszemináriumba beiratkozók „rendes" hallgatókként kerüljenek felvételre az egyetemre. Moór Gyula, a tanulmányi bizottság elnöke azonban ezt a javaslatot „elfogadhatatlannak minősítette". Moór Gyula, aki kétségtelen sokat tett a munkástanfolyam megindítása érdekében, már „rendes" hallgatókként nem kívánta ezeket a munkásokat az egyetemre beengedni. Véleménye az volt, hogy ezek a hallgatók 6760/1947. sz. kormányrendelet szerint „rendes" tanfolyam hallgatása nélkül jogosultak a vizsgák letételére és az egyetemre csak azért iratkoznak be, hogy a munkásszeminárium megkönnyítse tanulásukat a vizsgájukra. Kérte, hogy ennek megfelelően átfogalmazva kerüljön felterjesztésre a szabályzat jóváhagyás végett a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez.[25]

A Budapesti Jog- és Államtudományi Kar 1947. évi szeptember hó 10-én tartott ülésen tárgyalta meg az esti munkásszemináriumra vonatkozó szabályzattervezetet. A Kar a szabályzattervezetet azzal a módosítással fogadta el, hogy „az esti munkásszemináriumba iratkozók az érvényben álló szabályzatok szerint nem vétethetnek fel az egyetemre rendes hallgatói, illetve a Kar rendes hallgatói sorába ... A Kar azonban nem emel észrevételt, hogy az említett hallgatók az államszámviteli hallgatókhoz hasonlóan leckeigazolvánnyal látassanak el."[26]

A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1947. évi december hó 3-án 171.581/1947. (VI. 1.) VKM sz. alatt arról értesítette a Kari Tanácsot, hogy a Jog- és Államtudományi Karon szervezett esti munkásszeminárium felterjesztett szabályzatát a tanulmányi bizottság eredeti szövegezésében fogadta el és megerősítette. A szabályzat 3. §-a lehetővé tette a munkásszeminárium vizsgajelöltjeinek, hogy rendes hallgatókként iratkozzanak be az egyetemre, a többi rendes egyetemi hallgatóval azonos jogokkal és kötelességekkel. Egyetemi tanulmányaik kedvezményes folytatására és a jogi vizsgák letételére joguk van azon-

[23] Magyar Közlöny. 1947. június 121—122. sz.

[24] A 42.440/1945. VKM sz. rendelettel jóváhagyott szabályzat az esti munkástanfolyam és az esti munkásszeminárium ügyeinek vezetésére és intézésére tanulmányi bizottságot hozott létre. A tanulmányi bizottság feladata az volt, hogy az esti munkástanfolyamot és munkásszemináriumot megszervezze, s e szervezet hibátlan működését ellenőrizze. A tanulmányi bizottság munkájában részt vett: *Moór Gyula* a bizottság elnöke, *Keleti Márton*, a Szakszervezeti Tanácsnak, *Ladányi Ármin* a Szociáldemokrata Pártnak, *Beér János* a Kommunista Pártnak kiküldötte, *Navratil Ákos* és *Sárffy Andor* az Állam- és Jogtudományi Kar képviselői, *Hébelt Ede* a tanfolyam igazgatója.

[25] L.: az esti munkástanfolyam tanulmányi bizottságának 1947. évi augusztus hó 22-én tartott ülésének jegyzőkönyvét.

[26] L. a Kari Tanács 1947. évi szeptember hó 10-én tartott ülésének jegyzőkönyvét.

ban akkor is, ha nem iratkoznak be rendes hallgatókként. Az esti munkásszemináriumba azonban kötelező a beriatkozásuk. Az esti munkásszeminárium az 1947/48. tanévben kezdte meg működését a budapesti jogi karon.[27]

V.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1945-ben megindult első kétéves esti munkástanfolyamra — az Országos Szakszervezeti Tanács által eszközölt képességvizsgálat után — 1945. szeptemberében és októberében 358 hallgató iratkozott be.[28] Később a Szakszervezeti Tanács kívánságára, további 109 hallgató felvételére került sor. Így a megindult tanfolyamnak az 1945/46. tanévben 467 hallgatója volt (391 férfi, 76 nő).[29]

A férfiak többsége fizikai munkás volt, vagy fizikai munkásból a felszabadulás után irodai munkakörbe elhelyezkedett dolgozó, a nők többsége pedig irodai alkalmazott volt. Csaknem valamennyien munkás- és paraszti származásúak, döntő többsége kommunista, illetve a szociáldemokrata párt tagjai voltak. — Közülük számosan már a felszabadulást megelőzően is.

A hallgatók átlagos életkora 25—35 év, de voltak 40—50 évesek is.[30]

Az *első évfolyam* záróvizsgáját sikeresen 156-an tették le, közülük 7 kitűnően: (5 férfi és 2 nő), jelesen: 41 (34 férfi és 7 nő), jól: 45 (39 férfi és 6 nő), elégségesen: 63 (57 férfi és 6 nő). Ezek közül 152 iratkozott be a tanfolyam *második évfolyamára* (131 férfi és 21 nő), a záróvizsgát pedig 126-an tették le; kitűnően: 9 (6 férfi és 3 nő), jelesen: 54 (45 férfi és 9 nő), jól: 58 (53 férfi és 5 nő), elégségesen 5 férfi.

A második, 1946. szeptemberében megindult kétéves munkástanfolyamra — ugyancsak az Országos Szakszervezeti Tanács ajánlása alapján — 460 hallgató iratkozott be (358 férfi és 102 nő). Az *első évfolyam* záróvizsgáját 124 tette le sikeresen; kitűnően: 9 (5 férfi és 4 nő), jelesen: 28 (16 férfi, 12 nő), jól: 55 (44 férfi és 11 nő), elégségesen: 32 (26 férfi és 6 nő). A *második évfolyam* záróvizsgáját 97-en tették le; kitűnően 17 (9 férfi és 8 nő), jelesen: 40 (30 férfi, 10 nő), jól: 38 (31 férfi, 7 nő), elégségesen: 2 férfi.

223-an végezték el sikeresen 1948-ban, az 1945-ben és 1946-ban — kétszer — megindult két-két éves esti munkástanfolyamot és ezzel megszerezték a képesítő oklevelet,[31] melynek alapján a 6.760/1947. ME sz. rendelet szerint alkalmazást nyerhettek a közigazgatás körében olyan állásokra, amelyekhez egyébként az 1929. évi XXX. tv. 65. §-a a jogi, vagy államtudományi tudori oklevél igazolását kívánta meg.

A viszonylag nagy számban beiratkozott hallgatók közül aránylag kevesen szereztek képesítő oklevelet. A nagymértékű lemorzsolódás a tananyag elsajátításának nehézségeiből eredt. A napi munka után az esti oktatás, az esti készülés tanulmányi szabadság nélkül a vizsgákra, nagyon sok hallgatónak olyan megterhelést jelentett, amit előre láthatott és később nem vállalhatott. Természetesen figyelembe kell venni az akkori háború utáni viszonyokat is: Romos, ablaktalan, fűtetlen termek, jegyzet-, tankönyvhiány, mind megannyi tanulást nehezítő körülmények.[32]

---

[27] Meg kell jegyezni, hogy amikor megjelent a rendelet, mely lehetővé tette a választást a tanfolyam hallgatói számára, hogy ún. „rendes" vagy „munkásszeminárium" hallgatóként folytathatják tanulmányaikat a jogi karon, hosszú vita eredményeként a résztvevők — egy hallgatótársuk kivételével — amellett döntött, hogy munkásszemináriumi hallgatóként folytatják tanulmányaikat.

[28] Rendkívül nagy fontosságú eredmény játszódott le az egyetemen. A Pázmány Péter Tudományegyetem jogi kara megnyitotta kapuit a szervezett ipari munkásság előtt... — írta a „Népszava". — Ez az esemény azért nagy fontosságú, mert megtörte azt a felfogást, hogy az egyetemen csak az érettségi bizonyítvány lehet a bebocsátó levél és akiknek ez a képesítésük nincs meg, azok nem lehetnek az egyetem hallgatói. Magyarországon egy hamis előítélet múlt ki és egy szellemi demokratikus igazság indult hódító útjára. Szandtner Pál jogi kari dékán tartotta az ünnepi megnyitót, majd Vas Miklós a Szakszervezeti Tanács helyettes főtitkára felszólításában arra mutatott rá, hogy a tudás és a szellem nem lehet egy társadalmi kategóriának a tulajdona. Ma a szabadságot ünnepeljük, a tanulás szabadságát..." (Népszava, 1945. október 5. A munkásság az egyetemen.)

[29] Különösen jelentős abból a szempontból is, hogy az esti munkástanfolyamra ilyen nagyarányú volt a jelentkezés, mert a felszabaduláskor és az azt követő időkben erősen jogászellenes és jogellenes hangulat uralkodott. Első pillantásra szinte furcsán hangzik — írta a „Népszava" —, hogy éppen a jogi tudás iránt keltettük fel a munkásság érdeklődését. Ez azonban nem véletlen. Természetes következménye annak, hogy éppen a jogi és közigazgatási téren volt és van is még szükség olyan elvtársakra, akik nemcsak a két területet tudják ellátni, hanem a demokrácia szempontjából is megbízhatók. (L. 1946. december 15. A szervezett munkás mint egyetemi diák.)

[30] Akit a Tudományegyetem jogi fakultása előtt visz el az útja — írta a „Szabadság" — szokatlan jelenséget észlel: őszbecsavarodott hajú, koros diákok sorakoznak az előadásra. A huszonöt éves ifjak közé ötvenesztendős „gólyák" keveredtek. Az öregek is éppoly lelkesek, igyekvők, telve a tanulás iránti vággyal, tudásszomjjal, mint a fiatalok. Munkások, akik előtt most nyílt meg az egyetem. A hallgatók csoportjában találunk közalkalmazottakat, tisztviselőket, üzemek, a rendőrség és a posta dolgozóit, akik mind magasabb képzettségre vágynak. (Szabadság, 1945. október 16. Ötvenéves „munkás-gólyák").

[31] Ez a szám később valamelyest emelkedett, mert a tanfolyam befejezése után még néhányan elmaradt vizsgáikat letették és a képesítő oklevelet megszerezték. A felvételi és a vizsgákra vonatkozó adatokat Hébelt Ede eredeti feljegyzései és jelentései alapján közlöm.

[32] Küzdelmes napokat jelentett a nagy előadóterem üvegezési jogának megszerzése, mert ez idő tájt nagy kincs volt az ablaküveg a romokban heverő Budapesten. Továbbá a jegyzet készítésére szükséges papír beszerzését kellett elvtársi kapcsolatok útján a csepeli papírgyár üzemi bizottságától beszerezni. Izgalmas napokat jelentett a nehéz közlekedési viszonyok miatt egy-egy politikai témához szükséges előadó tanár felkérése. (Florek Emil a tanfolyam bizalmijának szóbeli visszaemlékezése.)

A tanfolyam azon hallgatói viszont, akik 1947-ben a képesítő oklevelet megszerezték, már jóval nagyobb százalékban iratkoztak be az esti munkásszemináriumba. Ezeknek túlnyomó többsége a diplomát is megszerezte. E hallgatók közül 1949-ben 58 kapott doktori oklevelet.[33]

Képesítő oklevelük segítségével a végzett hallgatók mintegy 10%-a hajlamainak és képességeinek megfelelő munkakörbe került. A képesítő oklevél azonban csak lehetőség volt a jogi munkakörbe való elhelyezkedéshez. Ekkor még nem kerültek tömegesebben az állami hivatalokba a munkáskáderek, erre csak a fordulat éve után kerülhetett sor. A jogi doktorátust is megszerző egykori hallgatók ma állami és társadalmi élet felelős beosztásban dolgozó, megbecsült jogi és közigazgatási munkásai, minisztériumokban, vállalatok jogtanácsosaiként, bíróságokon és egyéb területeken tevékenykednek.

Mikor a felszabadulást követően a Pázmány Péter Tudományegyetemen megindult az esti munkástanfolyam, a délelőtti rendes tagozat hallgatói az egyetemen megjelenő munkásokat vegyes érzésekkel fogadták. Nem hitték, hogy majd komoly jogi tudást szerezhetnek vasmunkások, villamoskalauzok, rendőrök, akik egyrészt egész napon át mással voltak elfoglalva, másrészt nem volt meg a szükséges iskolai előképzettségük. Maguk az egyetemi tanárok is kétkedve fogadták a kezdeményezést, de kétségtelen, meglepte őket az a rendíthetetlen szorgalom, melyet a munkáshallgatóknál tapasztaltak.[34] A régi tanárok egy része nem jó szemmel nézte a munkástanfolyamot és teljesen a régi szellemben tanítottak. Jellemző, hogy még egyházjogból is kellett vizsgázni. Új szellemet képviseltek azok a kommunista tanárok (Beér János, Szabó Imre), akik 1945 után kerültek az egyetemre. A munkástanfolyam hallgatói úgy a marxista szellemű jogi szemlélet kialakításában, mint jogaik megszerzése érdekében vívott harcban, ezektől az oktatóktól jelentős segítséget kaptak.

A kétéves esti munkástanfolyamot végzett és a jogi tanulmányaikat az esti munkásszemináriumban folytató munkásjoghallgatókról bebizonyult, hogy napi 8—10 órás kenyérkereső munkájuk mellett is tudtak jelesen, jól, sőt kitűnően is vizsgázni.

A Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szervezett esti munkástanfolyam mintegy előfutára volt a szakérettségi, majd az egyetemi esti, illetve levelező tanfolyamoknak. A hatalomért folyó harc éveiben az egyetemen, különösen annak jogi karán 1945-ben és 1946-ban megjelenő többszáz munkásegyetemi hallgató jelenléte önmagában is olyan változást idézett elő az egyetem életében, amely szinte kizárta a reakciós erőknek a jogi karon való csoportosulását.

Gergely Ernő

---

[33] L. a kérdésről még *Vigh József:* A jogászképzés tizenegy éve (1945—1956) a statisztikai adatok tükrében. (Kézirat) Budapest, 1958. 19. old. Nem mondhatom, hogy könnyű évek voltak — mondja Patkós Lajos — visszaemlékezésében. A mai egyetemisták talán nem is értik mennyi kitartás, fegyelem kellett akkor, néhány hónappal azután, hogy a fegyverek elhallgattak, egy ájult fővárosi romokban heverő utcáin, a napi munka után mindennap fél 5-től 9-ig bent ülni az egyetem padjaiban és nem hallgatni a kétkedőkre, kishitűekre, bizonytalankodókra, akik bizony közülük sem hiányoztak. Az ambíció és a létszám későbbi csökkenése jól mutatja: csak azok állták meg helyüket, akik egyetlen napi kihagyás és megingás nélkül tanultak. (L. Egyetemi Lapok, 1967. október 5. 1945—1946. Munkástanfolyam a jogi karon. Beszélgetés Patkós Lajossal, Székely Pállal és Cseh Pálnéval a tanfolyam egykori hallgatóival.)

[34] *Moór Gyula* a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora, a következő levelet intézte a Szakszervezeti Tanács főtitkárához: „A Pázmány Péter Egyetemen szervezett esti munkástanfolyam immár több, mint hat hete működik. Az eddigi igen örvendetes tapasztalatok alapján indíttatva érzem magamat arra, hogy az Országos Szakszervezeti Tanács és különösen Keleti Márton kultúrtitkár úrnak mind a magam, mind az egyetem nevében hálás köszönetet mondjak azért a hozzáértő gondosságért és megértő fáradozását, amellyel ennek a tanfolyamnak hallgatói úgy választattak ki, hogy a Szakszervezeti Tanács alkalmassági bizonyítványa alapján történt felvétel a tanfolyam kellő színvonalát teljes mértékben biztosította s most már alapos reményt nyújt a tanfolyam sikerére nézve is. A tanfolyam hallgatói minden dicséretet megérdemelnek. Igen nehéz viszonyok közt betört ablak és fűtetlen teremben kitartanak, példás fegyelmezettséget és figyelmet tanúsítanak, nagy érdeklődéssel kísérik az előadásokat s megbeszélő órákon, de a többi órákon is kérdéseikkel és felszólalásaikkal tanúságot tesznek arról, hogy igazán komolyan veszik tanulmányaikat. Mindezt nemcsak saját tapasztalatomból tudom, de a többi előadó urak jelentéseiből is megállapítottam." (Szakszervezeti Közlöny 1945. 13. sz. 8. old. Munkások és egyetem.)

Rendeltetésellenes joggyakorlás és joggal való visszaélés a munkajogban

Az önállósult munkaügyi törvényhozás mintegy hat évtizedes történetében az 1967: II. sz. törvény 2. §-ának (1) bekezdésében foglalt szabályok megalkotásával első ízben fordult elő tudomásunk szerint, hogy munkajogi kódex az alanyi munkajogok rendeltetésszerű gyakorlásának kötelezettségét és a joggal való visszaélés tilalmát expressis verbis kimondja. Az Mt. 2. § (1) bekezdése szerint a „törvényben megállapított jogokat társadalmi rendeltetésüknek megfelelően kell gyakorolni. A joggal való visszaélés tilos. Azt, akinek terhére a visszaélés történt, emiatt hátrány nem érheti". A joggal való visszaélő a törvény szerint a felelősségre vonáson felül viselni tartozik a visszaélés elhárításának következményeit is. A rendeltetésellenes joggyakorlás, a joggal való visszaélés *munkajogi elméletének* kimunkálásához a munkajogi kódex idézett szavai viszonylag kevés eligazítást nyújtanak. A tárgykör példálódzó bemutatása, mint a Ptk. tette, mind a joggyakorlat, mind a jogtudomány számára kiindulási alapot jelenthetett volna talán a jogalkotói szándék kutatásában. Az viszont természetes, hogy hiányzik a kódexből a szóban forgó jogintézmény meghatározása. Ezt eddig egyetlen jogszabály sem tette meg. A rendeltetésellenes joggyakorlás és a joggal való visszaélés fogalmának tisztázása ugyanis a tudományra, nem pedig a törvényhozásra tartozó feladat. Ami miatt az Mt. 2. § (1) bekezdését nem nevezhetjük tökéletesen szabatosnak, az talán a „törvény" kifejezés használata. Úgy véljük, lényegesen szélesebb körben van érvénye a rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettségének és a joggal való visszaélés tilalmának: e szabályok a *munkaviszonyra vonatkozó normákban* biztosított valamennyi jog gyakorlására vonatkoztathatók.

Az említett tárgykör elmélyültebb tanulmányozását nemcsak az Mt. újszerű megoldása indokolhatja, hanem az is, hogy a munkaügyi döntőbizottságok gyakorlatában olykor bizonytalanság tapasztalható a joggal való visszaélés fogalmi elemeit illetően, ami rendszerint kétféle fogyatékosságot eredményez. A munkajogi visszaélés *szubjektív* felfogása folytán a dolgozó esetleg nem kap jogvédelmet, mert hiányzik, vagy nem bizonyítható a munkáltatói magatartás szándékossága. A másik hiba, hogy a munkaügyi vitát eldöntő szervek néha ott is joggal való visszaélést látnak fennforogni, ahol az nem lenne megállapítható. (Pl. a vállalat bosszúból felmond, de valótlan okot jelöl meg.) Feltehetően a joggal való visszaélést szűkítő tendenciákban a jogtudomány[1] korábbi álláspontja él tovább, amely a rendeltetésellenes joggyakorlás objektív és általános fogalmát csupán a század elején alakította ki,[2] a joggal való visszaélést pedig — ugyanígy a joggyakorlat is — konkrét és szubjektív színezetű tényállásokra ismerte el.[3]

Átfogó jellegű és hosszabb távon gyűjtött gyakorlati tapasztalatok hiányában ma aligha vállalkozhatna arra bárki is, hogy a katonai térkép pontosságával rajzolja fel a rendeltetésellenes joggyakorlás tipikus és kevésbé tipikus eseteit a munkajogi gyakorlatban. Még kevésbé látunk lehetőséget arra, hogy az említett jogi jelenségek szociológiai hátterét a munkajogban jelenleg feltárhassuk. Annyi azonban bizonyos, hogy mint minden jogellenes magatartás, a rendeltetésellenes munkajogi joggyakorlás is *konfliktus-helyzettel* kapcsolatos abban a kettős értelemben, hogy vagy az ilyen magatartás hátterében húzódik meg az ellentmondás (pl. a vezetésre alkalmatlan főnök körül kialakult feszült légkörben születnek a visszaélésszerű utasítások, felmondások), vagy (és) a rendeltetésellenes joggyakorlás következményeként új konfliktushelyzetek lehetősége teremtődik meg érdekellentétekre, felelősségre vonásra, emberek egyénileg és csoportosan vívott ütközeteire.

Az új és a gyakorlatban nem mindig helyesen felismert jogi szabályozást munkajogi irodalmunk eddig inkább *per tangentem* tárgyalta. A következőkben tehát arra teszünk kísérletet, hogy a rendeltetésellenes joggyakorlás és a joggal való visszaélés munkajogi fogalmának és a jogkövetkezményeinek kidolgozása útján hozzá-

[1] A téma irodalmából: Hofhauser—Halász: Munkaügyi bírói határozatok és jogszabályok. Budapest, 1938. 113—116. old. — Kertész: Magyar Jog 1968. 600. old. — Kertész: Magyar Jog 1957. 258—262. old. — Kertész: Jogtudományi Közlöny 1959. 404. old. — Kőhegyi: Jogtudományi Közlöny 1967. 48—49. old. — Mérő: Magyar Jog 1967. 475—476. old. — Nagy: Magyar Jog 1969. 423., 425. old. — Nagy: Anyagi felelősség a munkaviszony keretében okozott károkért. Budapest 1964. 154—157. old. — Rivero—Savatier: Droit du travail. Paris 1956. 461. és köv. old. — Román: Jogtudományi Közlöny 1963. 334—344. old. — Román: A munkáltatói utasítási jog. Pécs 1969. 542—543., 734., 762. old. — Román: Magyar Jog 1959. 374—376. old. — Rouast—Durand: Droit du travail. Paris 1963. 134. és köv., 489., 494—495. old. — Schnorr: Arbeitsrecht. Göttingen 1954. 228., 352. és köv. old. — Szászy: Nemzetközi munkajog. Budapest 1969. 92., 291., 295. old. — Vadas: Jogtudományi Közlöny 1948. 469. old. — Vincenti: Jogtudományi Közlöny 1949. 86—87. old. — A joggyakorlatot illetően l. Munkaügyi Közlöny 1966. 8—9. számának melléklete 18—19. old., 197. sz. MüM—SZOT állásfoglalást.

[2] A jogosultságok gazdasági-társadalmi rendeltetéséről szóló felfogás Saleilles (1901) francia jogtudós nevéhez fűződik.

[3] Sárándi: Visszaélés a joggal. Budapest 1965. 135. old. — Eörsi: Zeitschrift für Rechtsvergleichung. 1965. 35. és 39. old. — Esmein: Droit civil français. Paris 1951. 459. old.— Hofhauser—Halász: im. 113—116. old. — A francia és a legújabb nyugatnémet álláspont objektív alapon ítéli meg a joggal való visszaélést. L. Enneccerus—Kipp—Wolff: Handbuch des bürgerlichen Rechts. Tübingen 1960. 1141. old. — Rouast—Durand: i. m. 494—495. old.

járuljunk egy szakirodalmi adósság részbeni törlesztéséhez és a munkajogi gyakorlat továbbfejlesztéséhez. A tárgykör méretei és a terjedelmi korlátok közötti ellentmondás folytán mondanivalónkat főként a munkajogi törvényhozás egyik legfontosabb szektorára, a Munka Törvénykönyve III. Részére (A munkaviszony) szűkítettük le.

Rendeltetésszerű és rendeltetésellenes joggyakorlás

Az alanyi jogként megfogalmazott, vagyis a saját érdek kielégítésére hivatott magatartási lehetőség megvalósítása rendszerint jogszerű, illetőleg az idegen érdek szolgálatára rendelt kötelezettség teljesítése is rendszerint jogszerű. A magatartás elvont-jogszabályi megfogalmazása és minősítése, illetőleg konkrét megvalósítása közötti szokásos összhang — itt nem részletezett okokból — társadalmilag atikipus esetekben olykor megbomlik. Az elvileg jogszerűnek minősített magatartás esetében akkor bomlik meg ez az összhang, ha a kérdéses magatartás nem szolgál (védelemre érdemes) saját érdeket, vagy a magatartás az idegen érdek kielégítésére alkalmatlan. Atipikus esetekben az elvileg jogellenesnek minősített magatartás is elveszti társadalomellenes „töltését", s ezzel jogellenességét is, ha a magatartás gyakorlását bizonyos sajátos körülmények kísérik. Az elvontan és feltételesen megfogalmazott magatartás (a jogszabályi hipotézis) elemeit formálisan megvalósító, de tartalma szerint azzal ellentétes magatartás képlete különféle jogintézmények, illetve konkrét jogi tételek alapját vetette meg. Ilyenek: a rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettsége, a joggal való visszaélés tilalma, a hibás teljesítés, a szükséghelyzet szabályai a polgári jogban, — részben — a büntethetőséget kizáró okok rendszere a büntetőjogban (társadalmi veszélyesség hiánya, végszükség, jogos védelem). Az említett ellentmondásra alapozó jogszabályok sorában a most tárgyalt témakör kiemelkedő helyet foglal el annál fogva, hogy rendeltetésellenes joggyakorlásra, joggal való visszaélésre, a jogrendszer *úgyszólván bármely ágazatában* lehetőség nyílik.

A fentebb említett ellentmondás kiemelésén túlmenőleg az itt tárgyalt fogalmak a munkajogi jogosultságok *rendeltetésszerű* gyakorlása oldaláról is megközelíthetők. Mindenfajta alanyi jog elvileg valamely *szükséglet* kielégítését hivatott biztosítani, amely szükséglet kielégítése az uralkodó osztály állama szempontjából rendszerint kívánatos, kivételesen közömbös kell legyen. A hatályos *szocialista munkajog* által biztosított jogosítványok is hordozói ezeknek az általános jellemvonásoknak, megkülönböztető sajátosságaikat pedig elsősorban társadalmi-tartalmi (szocialista), másodsorban szerkezeti (jogágazati), harmadsorban pedig e szabályok érvényesülésének időben-térben körülhatárolt jellege (gazdasági reform) adják meg. Munkajogunkban tehát a szubjektív jogok a szükségletkielégítés céljából nyújtott olyan magatartási lehetőségek, amelyeket — a jogviszonyok alanyai közötti alapvető *érdekmegegyezés* jellemez — a kollektíva keretei között végzett *munkával* kapcsolatban realizálódnak, — tartalmi határaikat a *gazdaságirányítás új rendszerére áttérés* társadalompolitikai célkitűzései vonják meg.

Az alanyi jogosultságok sajátos szükségletkielégítő funkciója mellett a munkajogban is megtalálható *kötelezettségek* is meghatározott funkciók hordozói. Míg a jogosultságok a jogalany saját érdeke, a saját szükséglet kielégítését hivatottak biztosítani, addig a jogi kötelezettség társadalmi feladata az, hogy kielégítse a jogosult érdekeit, szükségletét. A munkajogi viszonyokban sajátosan fonódik össze a *vállalat* pozíciójában a jogosulti és a kötelezetti funkció. A vállalat ugyanis az állam irányában számadással tartozik a saját gesztióiért, amelyeket a dolgozók irányában mind jogosult végez. A jogosulti és kötelezetti funkcióknak ez az összefonódása a munkajogra — de nemcsak arra — jellemző sajátosság, mely a rendeltetésellenes, illetőleg a visszaélésszerű joggyakorlás dogmatikája és szabályai körében is érezteti hatását.

Amikor az alanyi munkajogok rendeltetésszerű, illetőleg rendeltetésellenes gyakorlásáról beszélünk, nélkülözhetetlennek látszik néhány árnyaltabb kifejezés felvázolása. Úgy tűnik ugyanis, hogy a rendeltetésszerű joggyakorlás fogalma nem teljesen homogén fogalom, hanem a cselekvési, magatartási variánsok széles választékát lehetővé tevő olyan jogi szabály, amelynek ezen belül jogilag és nemjogilag eltérően értékelhető szintjei vannak. Szorosan vett jogi szempontból a munkajogi jogosultság gyakorlásának rendeltetésszerűsége kétféleképpen lenne definiálható. Vagy azt mondjuk, hogy a munkajogban az gyakorolja jogát rendeltetésszerűen, akinek magatartása nem ellenkezik *kifejezetten* a kérdéses alanyi jog céljával, vagy — a vállalat kettős pozíciójára figyelemmel — mondhatjuk azt is, hogy csupán az olyan (vállalati) joggyakorlás a jogszerű, amely a jogosulti szükségletet a korábbinál magasabb fokon, jobban, célszerűbben, optimálisan elégíti ki. Nézetünk szerint az első megoldás a helyes. A rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettségének mint *elvárási minimumnak* a tételezése azon a felismerésen alapul, hogy a jogellenesség mögött (így a rendeltetésellenes joggyakorlás mögött is) elvi általánosságban mindig ott áll az antiszociális tartalom; az optimumtól elhajló, de a minimumot megütő vállalati joggyakorlást pedig a társadalomra károsnak vagy veszélyesnek minősítenünk nem lehet. A magatartásbeli minimum és optimum közötti cselekvéstartomány tehát nem a jogi *tilalmak*, hanem a jogi *ösztönzők* befolyási övezetéhez tartozik. (Jutalmak, adók stb.) Példákon érzékeltetve: ha a vállalat valamely lényeges kérdésben megtéveszti a munkavállalót a munkaszerződés megkötésekor, akkor a munkaszerző-

dés — tekintettel arra, hogy a megtévesztés a munkajogban nincs nevesítve mint érvénytelenségi ok — formailag jogszerű, tartalmilag azonban rendeltetésellenes joggyakorlás következménye, minthogy a megtévesztéstől való tartózkodás elvárási minimum. Ha azonban a vállalat a dolgozók egy csoportjának felmond azzal a háttérrel, hogy a termelés volumenének változatlan szinten tartását a termelékenység emelésétől várja, ami azonban nem következik be, sőt túlóráztatásra került sor: a vállalati joggyakorlás — a felmondás — gazdaságpolitikailag helytelen volt, de mégsem került szembe a vállalatot megillető felmondási jog céljával, a létszámkeret- és struktúra önálló meghatározásával.

Utóbb említett példánk vezet át a vállalati joggyakorlás körében az *önhiba* és a *vállalat kétirányú felelősségének* a problémájához. Az önhiba, vagyis a saját érdek helytelen szolgálata, elvileg bármely munkáltatói joggyakorlásban benne rejlő lehet. (Pl. a vállalat szükségtelenül sok dolgozót alkalmaz és ez kapun belüli munkanélküliséget okoz, vagy: a létszámkeret csökkentésénél kellő körültekintés híján számos jó szakembertől is megválik stb.). A joggyakorlásban benne rejlő önhiba elvileg sem nem jogszerű, sem nem jogszerűtlen. Jogi minősítést az önhiba azáltal kap, hogy konfrontáljuk a rendeltetésszerű, illetőleg a rendeltetésellenes joggyakorlással. Rendeltetésellenes joggyakorlásba akkor csap át az önhiba, ha a joggyakorlás kifejezetten ellentétben áll azzal a céllal, amelynek kielégítésére a kérdéses alanyi jog hivatott. (Pl. a vállalat abba az üzembe vesz fel dolgozókat, amely relatív jogképességének megsértésével működik.) Az önhiba azonban — a körülményektől függően — jogszerű, vagyis még rendeltetésszerűnek minősíthető joggyakorláshoz is társulhat. (Pl. a tanulmányi szerződés megszegése esetére a dolgozó által megtérítendő összeget jelképes összegben állapítják meg.)

Nemcsak a vállalati önérdek sérelme, illetőleg az állammal szembeni felelősség szempontjából releváns azonban a vállalat rendeltetésellenes joggyakorlása, hanem a vállalattal munkaviszonyban álló *dolgozók jogai és jogos érdekei szempontjából* is. A vállalat rendeltetésellenes joggyakorlásának logikailag ugyan nem fogalmi eleme, hogy sértse a dolgozók jogait vagy érdekeit. A rendeltetésellenes joggyakorlás lehet kedvező is a dolgozókra. (Pl. az ügyintézői állománycsoportra az igazgató kizárja a túlmunkát.) A rendeltetésellenes joggyakorlás lehet közömbös is a dolgozók jogai, érdekei szempontjából. (Pl. létszámzárlat okszerűtlen elrendelése esetén.) *Tipikusnak* azonban az az eset mondható mégis, amikor a vállalat rendeltetésellenes joggyakorlása az egyéni munkaviszony vagy munkaviszonyok alakulására nem hat ki oly módon, hogy a dolgozó, illetőleg a dolgozók alanyi jogai vagy jogos érdekei sérelmet szenvednek.

A rendeltetésellenesség különféle esetei

Az alanyi munkajog rendeltetésellenes gyakorlásának körében a rendeltetésellenesség megvalósulása a munkáltató oldalán potenciálisan lényegesen fokozottabb, mint a munkavállaló részéről. Ennek oka, hogy munkaszervezési érdekből a vállalatot egyfelől szélesebb körű, másfelől lazábban fogalmazott jogosultságok illetik meg. Vannak a rendeltetésellenes joggyakorlásnak olyan esetei is, amelyeket akár a vállalat, akár a dolgozó megvalósíthat. Ilyen pl. a nem-nevesített érvénytelenségi ok (jogellenes fenyegetés, megtévesztés, lényeges tévedés) megvalósítása. Ilyen pl., ha a munkabért kötelező előírás nem rendezi, s a megállapított munkabér aránytalanul alacsony vagy aránytalanul magas. Rendeltetésellenes joggyakorlás, ha a dolgozó a kisiparos-munkáltatóval szemben vállalja, hogy abban a városban, ahol a kisiparos működik, nem nyit üzletet, vagy a munkaszerződés megkötésekor a magánmunkáltató alkalmazottja elvállalja, hogy nem lép be a szakszervezetbe stb. A fenti és az ezekhez hasonló esetek a polgári államok munkajogában „erkölcstelen ügyleteknek" minősülhetnének. Munkajogunkban azonban polgári jogi jogcímen nem tehető érvénytelenné valamely megállapodás; így a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének megszegéseként értékelhetők azok az atipikus, perifériku előfordulású jognyilatkozatok, amelyeknek joghatályt annak ellenére nem lehet tulajdonítani, hogy konkrét jogtétel tilalma alá nem vonhatók.

Rendeltetésellenes joggyakorlás adódhat a fegyelmi eljárások kapcsán is. Minthogy jogszabályaink a fegyelmi büntetések alkalmazására nézve támpontot nem adnak, a fegyelmi büntetés nemének, mértékének, a büntetések halmozásának, illetve a halmozás mellőzésének súlyosan kifogásolható megválasztását rendeltetésellenes joggyakorlásnak tekinthetjük. Ilyennek minősül szerintünk az is, ha súlyos fegyelmi vétség alapos gyanúja esetén a fegyelmi jogkör gyakorlója mellőzi a fegyelmi eljárás elrendelését.

Sajátos esete a rendeltetésellenes joggyakorlásnak az ún. csalárd végrehajtás, vagyis a végrehajtást kérő fél által ismerten törvénysértő határozat alapján vezetett végrehajtás. A jogosult „joga" ilyenkor ugyanis csak formailag létezik. Nézetünk szerint rendeltetésellenes az a joggyakorlás is, amelyben nem létező, alaptalan igényt próbál érvényesíteni a fél. Még a másik fél érdekeire veszélytelen alaptalan igazolási kérelem és új eljárás kezdeményezése is szükségtelenül mozgatja meg a munkaügyi vitában eljáró szerveket. A jogszabályok nem mondják meg, hogy melyek a jogorvoslat benyújtásának feltételei közelebbről, formálisan tehát az alaptalan jogorvoslat is jogszerű, tartalmilag azonban nem az: a jogorvoslati jogosultság társadalmi rendeltetése a törvényes igények kielégítésének védelme. Az elévült munkajogi követelés érvé-

nyesítése ilyen szemlélet mellett ugyancsak rendeltetésellenes joggyakorlás, mert szükségtelen eljárásra késztetheti a teljesíthető igények céljából működtetett munkaügyi fórumokat.

A munkaviszonyra vonatkozó vállalati szintű normatívában is megvalósulhat rendeltetésellenes joggyakorlás. A szakirodalomban de lege ferenda úgy merült fel a kérdés, hogy milyen jogkövetkezmények fűződnek ahhoz, ha a kollektív szerződés módosításától valamelyik fél elzárkózik.[4] A hozzájáruláshoz való megtagadás is ilyennek minősülhet adott esetben. A rendeltetésellenes joggyakorlás ebben az esetben a vállalat és a szakszervezet jogviszonyába ágyazódik, a fenti variációban pedig a normatíva kibocsátója: a vállalat és a dolgozók közötti egyéni munkajogviszonyok keretei között vetődik fel a kérdés.

Egy másik probléma, amelyre szeretnénk kitérni, az egyéni munkajogviszony alanyain *kívüli* személyek magatartásának vizsgálata a rendeltetésellenes joggyakorlás szempontjából.

A munkaszerződés érvényes létrejöttéhez szükséges hozzájáruló nyilatkozat megtagadása akkor valósíthat meg rendeltetésellenes joggyakorlást, ha komoly érdek nélkül akadályozza meg a munkaszerződés perfektuálását. (Pl. a felügyeleti szerv vezetője egy barátját kívánja a kérdéses munkakörben elhelyezni, akinek alkalmassága szembeötlően csekélyebb, mint a munkaszerződést már megkötött dolgozóé.) A munkaszerződés érvényességéhez szükséges hozzájáruló nyilatkozat megtétele is adott esetben rendeltetésellenes lehet, pl. akkor, ha a munkajogviszony egyik (vagy mindkét) alanya összejátszik a harmadik személlyel valamilyen jogellenes cél megvalósításában. (Pl. abban, hogy a vállalatnál működő bűnszövetség tagjává teszik a munkaszerződés megkötésével a munkavállalót.) A munkaviszony megszüntetéséhez szükséges jognyilatkozat megtagadása is megvalósíthat rendeltetésellenes joggyakorlást, s így a vállalat mégoly nyomós indok esetén is képtelen megszabadulni a dolgozótól, ha a harmadik személy „megmakacsolja" magát. (Pl. a felügyeleti szerv vezetője így akar borsot törni az igazgató orra alá.) A munkaviszony megszüntetéséhez való hozzájárulás is megvalósíthat rendeltetésellenes joggyakorlást, pl. akkor, ha jogszerűtlen felmondást támogat.

A törvényes képviselő mind a hozzájáruló nyilatkozatot, mind a megtagadást is rendeltetésellenesen gyakorolhatja. Rendeltetésellenes a hozzájáruló nyilatkozat, ha a kötendő munkaszerződés a fiatalkorú érdekeivel kifejezetten ellentétes. (Pl. a fiatalkorú a galeri-társaival kerülne egy munkahelyre.) A megtagadás is lehet jogszerűtlen. (Pl. a fiatalkorút a törvényes képviselő egyszerűen nem engedi elhelyezkedni.)

[4] Weltner: Jogtudományi Közlöny 1967. 527—528. old.

A rendeltetésellenes joggyakorlás jogkövetkezményei

A *vállalat* és az *állam,* illetőleg ennek gazdasági-igazgatási szervei kapcsolatában a rendeltetésellenes joggyakorlás közvetlen jogkövetkezményt abban az értelemben nem vált ki, hogy a felügyeleti szerv a vállalat rendeltetésellenes joggyakorlását közvetlenül sohasem, közvetve pedig csak kivételesen korrigálhatja a 11/1967. (V. 13.) Korm. számú rendelet 24. § (1) bekezdése alapján az igazgatónak adott utasításával. Akár rendeltetésellenes a vállalat munkajogi joggyakorlása, akár az elvárt minimum és az optimum között ingadozik, közvetve sokféle módon *befolyásolhatja* a felügyeleti szerv a vállalat munkajogi gesztióit. (Bírálat, minősítés, a díjazás és jutalmazás megállapítása, felmentés stb.)

A rendeltetésellenes joggyakorlásnak az ahhoz fűződő s fentebb ismertetett jogkövetkezményeken kívül további jogkövetkezményei is lehetnek. Ha az alanyi jogát a vállalat gyakorolta és vétkesség terheli a vállalat intézkedő dolgozóját, illetőleg a dolgozó magatartása rendeltetésellenes joggyakorlást valósított meg, *fegyelmi büntetés* kiszabására kerülhet sor. (A kárt okozó rendeltetésellenesség már a károsult dolgozó alanyi jogát is sérti. Erről a következő részben lesz szó.) A vállalat utóbb *hatálytalanít*hatja a rendeltetésellenes joggyakorlást megvalósító intézkedését. (Pl. feloldják azt a tilalmat, hogy a vállalatnál jutalmat csak törzsgárdatag kaphat.) A vállalat rendeltetésellenes joggyakorlása általában *nem bocsátható* a munkaügyi vitában döntő szervek juriszdikciója alá, minthogy a vállalat magatartásának elbírálása a gazdaságosság, a munkaerőpolitika, a szervezési elvek betartása stb. szempontjából a felügyeleti szervek és nem a munkaügyi vitában eljáró szervek feladata. (Más a helyzet a dolgozó *jogát* sértő rendeltetésellenesség esetében: itt fennáll az említett fórumok döntési joga.) Ha akár a vállalat, akár a dolgozó vesz igénybe rendeltetésétől eltérően valamely jogérvényesítési vagy jogorvoslati jogosultságot, az említett eljárás következménye a munkaügyi döntőbizottság vagy más ilyen szerv *elutasító határozata* lesz.

Nemcsak a vállalat, hanem a dolgozó is gyakorolhatja rendeltetésellenesen az őt megillető jogosultságot. (Pl. a tolmács munkakörű dolgozó a külföldi delegációk érkezésének idejére kéri különösebb indok nélkül szabadságának a kiadását.) A példabeli és az ahhoz hasonló esetekben a vállalat a kérelem teljesítésének *megtagadása* útján háríthatja el a számára hátrányos következményeket.

Sajátos, de feltehetően nem elméleti jelentőségű az a tényállás, amikor a vállalat rendeltetésellenes joggyakorlása előnyhöz juttat egy jóhiszemű dolgozót a többi dolgozó rovására. (Pl. a jutalomkeret helytelen szétosztása esetén.)

Ilyenkor az egyes érintett dolgozók munkaügyi vitát nem kezdeményezhetnek. Nem azért, mintha a mérlegelési jogkör rendeltetésellenesen nem lenne gyakorolható, hanem azért, mert a mérlegelési jogkörben hozott döntés ellen — a kivételektől eltekintve — munkaügyi panaszt nem lehet előterjeszteni.

Összefoglalás

Az eddig előadottak összegezéseként álláspontunk lényegét az alábbiakban foglalhatnánk össze:

A *rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettsége* a munkajogban olyan, általános érvényű jogi parancs, amelynek hatálya az egész munkajogra mind alanyi, mind tárgyi értelemben kiterjed. Lényege, hogy az alanyi munkajogok gyakorlása során a jogalany olyan magatartás tanúsítására köteles, amely meg kell feleljen a kérdéses alanyi jog társadalmi rendeltetésével szemben a szocialista munkaviszonyok területén a gazdasági reform időszakában támasztható elvárási minimumnak.

A *rendeltetésellenes joggyakorlás* ehhez képest olyan jogellenes magatartás, amely az említett minimumnak sem felel meg. A másik fél oldaláról ilyennek minősül a magatartás, ha a cselekvő fél érdeke nem indokolja a másik fél alanyi jogának vagy jogos érdekeinek a sérelmét. Dogmatilag az ilyen magatartás sajátossága az, hogy ellentmondás van a magatartás látszólag jogszerű formája és társadalmilag káros tartalma között.

A joggal való visszaélés a munkajogban

Az alanyi munkajogok visszaélésszerű gyakorlását a törvény tilalmazza. A visszaélésszerű joggyakorlás *objektíve jogellenes* magatartás, tehát megvalósulása nem függ a visszaélő személy tudati állapotától.[5] *Gyakorlatilag* azonban aligha képzelhető el másként, mint nemcsak lélektanilag, hanem szűkebb jogi értelemben is szándékos magatartás. A joggal való visszaélésnek a rendeltetésellenes joggyakorláshoz való viszonyát illetően a jogirodalmi állásfoglalások megoszlanak. Egy elmélet szerint joggal való visszaélésnek a társadalmilag kifejezetten rendeltetésellenes joggyakorlás minősül.[6] Más vélemény szerint a joggal való visszaélés szándékos és hátrányt okozó magatartás.[7] Ismeretes az az álláspont is, amely a rendeltetésellenes joggyakorlást a joggal való visszaéléssel azonosította.[8]

Alappal feltételezhetjük, hogy a Munka Törvénykönyve kodifikációja során a fölösleges ismétlések elkerülése is szem előtt tartott követelmény volt. S aki előtt ismeretesek az Mt. 2. §-ának szerkesztésével kapcsolatos kodifikációs elképzelések, annak számára nem lehet kétséges, hogy munkajogunkban a joggal való visszaélés tilalma nem puszta újrafogalmazása a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének, nem ennek mintegy fonákja, fordított esete, hanem attól különböző fogalom. A kérdés ily módon az, hogy e két *különböző* fogalomnak mi a viszonya egymáshoz. A kétféle szabály ugyanazon bekezdésben való elhelyezése is utal a közöttük levő szoros összefüggésre. Ez az összefüggés nézetünk szerint azt jelenti, hogy a visszaélésszerű joggyakorlást a rendeltetésellenes joggyakorlás *sajátos esetenként* kell számításba vennünk. Eltekintve attól az állásponttól, amely a két kategória között eltérést nem ismer el, a szerzők között lényegében egyetértés van abban a tekintetben, hogy a joggal való visszaélés a rendeltetésellenes joggyakorlásnak objektív, illetőleg szubjektív körülmények folytán *súlyosabban minősülő esete*. Az Mt. 2. § (1) bekezdése a joggal való visszaélésnek erre a súlyosabb megítélésére a joggal való visszaélés *tényállása* körében tartalmaz támpontot, amikor reparációt biztosít annak a személynek, akinek a *terhére* a visszaélés történt.

Az effajta jogi konstrukció elvileg magában foglalhatná mind a másik fél alanyi jogosultságának, mind pedig jogos érdekeinek a sérelmét is. Mégis azt kell mondanunk, hogy a jogos-érdeksérelemre a joggal való visszaélés munkajogi fogalmát nem látjuk kiterjeszthetőnek. Azon túlmenőleg, hogy a visszaélés mint szó, filológiailag is a súlyosabb elítélés kifejezésére szolgál, veszélyes perfészket látnánk abban, ha minden vállalati jutalmazást vagy annak elmaradását, a kirendelést más vállalathoz, a másodállás engedélyezésétől való elzárkózást stb. bizonytalan jogi érvényűnek ismernénk el a megtámadási jogosultság kiterjesztése folytán. Úgy véljük tehát, hogy a munkajogi alanyi jog visszaélésszerű gyakorlásában az egymással szembenálló *alanyi jogok konfliktusát* kell látnunk, más szavakkal azt, hogy az alanyi munkajoggal való visszaélés olyan rendeltetésellenes joggyakorlás, amely egyszersmind a másik fél valamely alanyi jogát sérti. Megjegyezzük, hogy az alanyi jogok konfliktusának nem minden esete vezethető vissza az egyik fél joggal való visszaélésére. (A vállalati felmondási jog pl. mindig oppozícióban áll a dolgozónak a munkához való jogával.) A másik fél alanyi jogának sérelme akkor visszaélésszerű joggyakorlás következménye, ha a joggyakorlás rendeltetésellenes volt.

[5] Sárándi: im. 205. old. — Benedek—Világhy: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Budapest 1965. 64. old.

[6] Sárándi: im. 195. old. — Weltner—Nagy: A magyar munkajog. I. kötet. Budapest 1969. 49. old.

[7] Nagy: Anyagi felelősség stb. 157. old.

[8] Eörsi: im. 48. old. — Román: A munkáltatói utasítási jog. Pécs 1969. 543. old.

Ehhez képest nyilvánvaló, hogy az alanyi munkajoggal való visszaélésben a rendeltetésellenes joggyakorláshoz viszonyítva egy objektív és súlyosító többlet-elem van: a másik fél valamely alanyi jogosultságának a sérelme.

Úgy véljük továbbá, hogy a joggal való visszaélés fogalmában a joggyakorlás rendeltetésellenessége és a joggyakorlás alanyi jogot sértő jellege között az összefüggés nem mindig egyforma. Az összefüggés egyik típusa, amikor a rendeltetésellenesség és az alanyi jog sérelme az ok és az okozat viszonyában állnak. (Pl. a vállalat takarékossági okokból elhatározza a gépírói státuszok megszüntetését, majd minden egyes gépírónak felmond.) A másik típusú összefüggést az jellemzi, hogy a rendeltetésellenesség magában az alanyi jog sérelmében manifesztálódik. (Pl. a terhes nő elütése a felmondási védelemtől a próbaidőkikötést követően gyakorolt azonnali hatályú felmondással.)

Alkalmas és alkalmatlan jogi helyzetek a visszaélésre

Visszaélés a joggal, ha a határozott időtartamra kötött munkaszerződés ismételt megkötésével a vállalatnak az a célja, hogy a dolgozót pl. a felmondási védelemtől elüsse. Hasonló cél elérése vezetheti a vállalatot a próbaidő kikötésénél is. (A példát l. fentebb.) Visszaélésszerű lehet a más munkahelyre történő beosztás és a kirendelés is, ha ezáltal a dolgozót súlyos sérelem éri, a vállalat számára viszont közömbös, hogy intézkedése melyik dolgozót érinti. Visszaélésszerű, ha a vállalat a kirendelés alkalmával megtagadja a kártérítési határozat meghozatala jogának átruházását, saját dolgozóját pedig felbújtja a károkozásra.

Az utasítási jog visszaélésszerű gyakorlásának feltétele, hogy az utasítás jogszabályba (a joggal való visszaélés tilalmán kívül) ne ütközzék, vagy teljesítése kárt (ti. a vállalat terhére) ne idézzen elő. A visszaélésszerű utasítás jellemzője, hogy általa a dolgozó anyagi kárt szenvedhet, vagy végrehajtásával elesik a prémiumtól, illetőleg a teljesítménykövetelményt a szokásosnál lényegesen alacsonyabb szinten tudná csak teljesíteni. A visszaélésszerűen gyakorolt utasítási jog hátrányos lehet a dolgozó egészségére, vagy személyi jogainak sérelmét is okozhatja. (Pl. a Bonctani Intézet professzora abban a teremben utasítsa boncolásra a beosztott orvost, ahol éppen halva fekszik ennek közeli hozzátartozója.)

Visszaélés a joggal, amikor a selejtért még csökkent munkabért sem fizet a vállalat, ha a selejt felhasználását saját hibából mellőzte, vagy az az eset, ha az állásától felfüggesztett dolgozó bérét a vállalat olyan körülmények között tartja vissza, amikor nyilvánvaló, hogy a fegyelmi eljárás alaptalanul folyik. A felmondási jog visszaélésszerű gyakorlása[9] az is, ha a meg nem felelő munkavégzésre alapított felmondásban felhozott indok a vállalat kizárólagos felróhatóságára vezethető vissza, vagy a munkavállaló szándékos kötelezettségsértésre alapított felmondásban megjelölt magatartás súlya jelentéktelen.

Vannak jogi helyzetek, amelyekben a jogot gyakorló féllel nem áll szemben a másik fél alanyi jogosultsága, ezekben a jogi helyzetekben tehát joggal való visszaélésre elvileg nem kerülhet sor. Ilyen pl. az a helyzet, amikor valamely jog gyakorlása erősíti a másik fél pozícióját. Az ilyen jog nem-gyakorlása (ami bizonyos értelemben szintén joggyakorlás) nem minősülhet visszaélésnek, de minősülhet rendeltetésellenes joggyakorlásnak. (Fizetés nélküli szabadság engedélyezésének mellőzése, hozzájárulás megtagadása a dolgozó áthelyezési kérelméhez, időelőtti rehabilitációban részesítés iránti kérelem elutasítása stb.) Bizonyos körben a joggyakorlás nem érint idegen érdeket. Ilyen eset, ha a joggyakorlás a másik félre hátrányos, de az nem érint jogos érdeket. (Pl. kártérítésre kötelezés, vállalattól eltávozott dolgozó felszólítása a kár megtérítésére stb.) Alkalmatlan az idegen jog csorbítására az alaptalan igazolási kérelem, illehetőleg új eljárás kezdeményezése, mert azok az eljárás folytatására, illetőleg a végrehajtására nem gyakorolnak felfüggesztő hatást. A munkaviszony alapításától való elzárkózás sem valósíthat meg joggal való visszaélést. Más esetekben a jogosultság kielégítésére *kötelezettséget* állapít meg a jogszabály, s így az alanyi joggal szemben nem alanyi jog, hanem kötelezettség áll. (Pl. munkabér-igény, megítélt kárigény érvényesítése, társadalombiztosítási jogosultságok gyakorlása stb.)

Vannak olyan alanyi munkajogok is, amelyeknél a visszaélésszerű gyakorolhatóság ugyancsak kizártnak tekinthető valamilyen sajátos ok folytán. Pl. a dolgozónak az a joga, hogy a kérelme ellenére szóban létrejött munkaszerződés alapján megtagadhassa a munkavégzést, a vállalat irányában szankciós jellegű jogszabályon alapul. (Kivétel, ha a vállalat ügyintézője összejátszik a dolgozóval.) A bértételek közötti megállapodás mértéke sem minősülhet joggal való visszaélésnek, az alanyi jog sérelmének ugyanis ebben az esetben matematikailag kifejezhető határai vannak.

A munkajoggal való visszaélés jogkövetkezményei

A visszaélésszerű joggyakorlás kivételes megnyilvánulása az a lehetőség, hogy a munkajognak hol az egyik, hol a másik területén

[9] Gáspárdy: Ügyészségi Értesítő 1969. 4. sz. 5—8. old. — Gáspárdy: Magyar Jog 1969. 724—733. old. — Gáspárdy: Tanulmányok a polgári jog köréből. I. kötet. Budapest 1963. 25—47. old.

bukkan fel, oda vezet, hogy az alanyi munkajoggal való visszaélésnek nincs olyan általános jogkövetkezménye, amely sajátosan járulna hozzá, mint a fegyelmi vétséghez a fegyelmi büntetés, a jogellenes károkozáshoz a kártérítés. Igaz ugyan, hogy az Mt. 2. § (1) bekezdésének utolsó két mondata egységes keretbe helyezi a joggal való visszaélés jogkövetkezményeit azáltal, hogy általánossá teszi a joggal való visszaélés elhárításának kötelezettségét a visszaélés következményei körében (reparáció) és rendelkezik a felelősség tovább-gördítéséről. A reparáció mint egységes cél elérésének azonban *többféle jogi módszerét* tartalmazzák a munkajogi szabályok. A felelősség tovább-gördítéséről pedig el kell mondani, hogy az egyrészt felróhatóságot tételez fel, másrészt csupán a vállalati visszaélés esetén alkalmazható.

Az alanyi munkajoggal való visszaélés jogkövetkezményeit felosztható objektív és szubjektív, illetőleg közvetlen és közvetett jogkövetkezményekre. A szubjektív, illetve a közvetett jogkövetkezményekkel: a represszív joghátrányokkal az alábbiakban nem foglalkozunk, mert ezek tekinthetők legkevésbé az alanyi munkajoggal való visszaélés sajátos jogkövetkezményeinek.

Az objektív-közvetlen jogkövetkezmények alábbi eseteit különböztethetjük meg:

a) Bizonyos esetekben a joggal való visszaélést megvalósító jognyilatkozat nemcsak *érvénytelen*, hanem annak súlyosabb változatát, *semmisséget* von maga után. (Határozott időtartamú munkaviszony létesítése a felmondási védelem kijátszása céljából, ugyanezen célból próbaidő-kikötése.)[10] Ilyen tényállás megállapításánál a munkaügyi döntőbizottságnak nem hatálytalanítania kell a felmondást, hanem a vitatott jognyilatkozat semmisségét kell megállapítania, illetőleg azt, hogy a munkaviszony határozatlan időtartamra szól, s a vállalatot a dolgozó további foglalkoztatására kell kötelezni.

b) Ha a tilos „joggyakorlás" folytán valamely nem-nevesített érvénytelenségi ok valósul meg a munkaszerződésben (pl. fenyegetés, megtévesztés), a kérdéses munkaszerződés *érvénytelen*. Ez nem más, mint — orvoslás hiányában — olyan ok, amely a tényleges munkaviszony azonnali megszüntetésére kötelezi a feleket.

c) Sajátos jogkövetkezményeket válthat ki az az eset, ha a joggal való visszaélés harmadik személytől származik. A vállalat — nézetünk szerint — a főfelügyeleti szervtől kérhet olyan tartalmú *utasítást*, amely a felügyeleti szervet a hozzájárulás megadására kötelezi. A fiatalkorú törvényes képviselőjének visszaélésszerű megtagadó nyilatkozata miatt per indítható a törvényes képviselő ellen a Ptk. 5. § (3) bekezdése alapján jognyilatkozat pótlása iránt, mely pert a fiatalokrú részére kirendelt eseti gondnok (Ptk. 225. § (1) bekezdés) indíthat meg. (Ilyenkor azonban a dolgozó és a vállalat csak azzal a feltétellel köthet munkaszerződést, hogy a bíróság helytadó ítélete esetén véglegesítik a megállapodást, mert ellenkező esetben szembe kerülnének jogszabályi, az érvénytelen munkaszerződés orvosolhatóságát megengedő egyik feltétellel, a rövid idővel.)

d) Az Mt. 34. § (3) bekezdése értelmében a dolgozó nem köteles teljesíteni az érdekeit védő jogszabályba ütköző utasítást. A visszaélésszerűen gyakorolt utasítás teljesítését tehát a dolgozó *megtagadhatja*.

e) Ha a joggal való visszaélés a vállalati felmondásban nyilvánul meg, ez a felmondás hatálytalanításához, a dolgozó munkaviszonyának helyreállításához, valamint vagyoni érdekeinek utólagos kielégítéséhez vezet vagy vezethet. A munkaszerződés módosításának visszaélésszerű joggyakorlást is megvalósító eseteiben (jogellenes fenyegetés, megtévesztés) szintén a reparáció elve érvényesül: az érvénytelenésg megállapítása és a dolgozó visszahelyezése eredeti munkakörébe.

f) A visszaélésszerű joggyakorláshoz fűződő reparációs követelmény fenti, anyagi jogi eszközeit egészíti ki a „joggyakorló" féllel szemben álló fél joga arra, hogy megsértett alanyi jogának védelme érdekében a *munkaügyi vitákban döntő szervekhez* forduljon.

Gáspárdy László

[10] 197. sz. MüM—SZOT állásfoglalás.

Okirati bizonyítás a polgári perben

I. Amidőn a társadalmi fejlődés folyamán már nem látszott elégnek a bírói eljárás kimenetelét kizárólag a túlvilági mythikus hatalmak döntésére bízni és bizonyos osztályoknál az írás is ismertté vált, kifejlődött az okirati bizonyítás. Különösen a gazdasági élet és a kereskedelem fejlődése tette szükségessé a szerződéseknek és a kapcsolatos jogügyleteknek (ajánlat, elfogadás, teljesítés) a rögzitését, hogy ez által elkerülhetővé váljon a későbbi vita, bizonytalanság. Ezért kívánja meg már i. e. 2250 körül Hammurabi törvénykönyve (123. §) az okirati bizonyítást és találjuk meg az egyiptomi, ó-indiai és azték jogban is. A népvándorláskori germán jogban és azt követően is, csakúgy mint nálunk, eleinte az írástudatlanság folytán bizalmatlanok voltak az okiratok iránt. Utóbb a feudális társadalmi rendben a birtok-adományok bizonyítása tette jelentőssé. Olaszországban kifejlődött a hiteles jegyzők (nótáriusok), Németországban és a XIII. században hazánkban is a hiteles helyek intézménye. A középkori kereskedőknél általánossá válik a könyvvezetés, ami utóbb kiterjed az ipari, különösen a gyáripari üzemekre is.

II. 1. Az okirat anyagi léttel bír, így a bíróság közvetlen érzéki észlelése által képez bizonyító eszközt. Mint minden hasonló objektum, tárgyi bizonyítékul is felhasználható. Általánosan elfogadott első lényeges *fogalmi eleme,* hogy gondolattartalmat fejez ki a fogalmak, illetve azok megjelölése útján. Ez teszi lehetővé és szükségessé a jogi jelentőségű nyilatkozatoknak, illetve bizonyos tényeknek az általa való rögzítését, hogy így azoknak megtörténte a jövőben vita esetén nehézség nélkül bizonyítható legyen (preuves préconstituées). Az egyszer okiratba foglalt nyilatkozat külön ilyen rendeltetés nélkül is fennmarad és a per során, mint az illető kijelentése, bizonyítási anyagot képezhet (preuves casuelles).

Másik lényeges elem, amely hosszú idő óta ugyancsak elfogadott, hogy a gondolattartalom kifejezése írásjegyekkel történik.[1] Plósz Sándor már akkor okmánynak tekinti a szemletárgyat — a határjelekre és térképekre utalva —, ha az gondolattartalmat fejez ki, míg az írásjegyeket az okirat szűkebb értelemben vett fogalmának a kellékeként jelöli meg.[2] A határjel azonban nem önmagában fejez ki gondolattartalmat. Nem vitásan az írásjelek közé tartoznak nemcsak az élő nyelvek betűi, hanem a letűnt nemzetek írásai és a gyorsírás is.[3] Nézetünk szerint ide kell sorolni a különböző tudományok, szakmák által alkalmazott jeleket is. Az „írásjel" megjelölést tehát meglehetősen tágan kell értelmeznünk. Semmi esetre sem lényeges az okirat anyaga, vagy az írás elkészítésének a módja (kézírás, gépelés, fotokópia stb.).

Az okirat a perben — közvetlenül vagy közvetve — jogi szempontból értékelendő tény bizonyítására kerül felhasználásra. Az általa tanúsított gondolattartalom, amely fogalmilag feltétlenül valakinek a nyilatkozata, ezért az eredetileg felhasznált okiratoknál természetszerűen jognyilatkozat volt. Fennmaradt ez az okiratok tartalom szerinti felosztásában, amely megkülönböztet rendelkező, beismerő és tanúsító okiratot, csupán az volt vitás, hogy a beismerő okirat nem sorozható-e valamely másik csoportba, ha igen, melyikbe. Angyal Pál az okirat általános jellemzőjéül — nyilván a büntetőjogi következményekre tekintettel — kívánta meg „a bizonyításra és joghatások kiváltására alkalmasság"-ot.[4] Móra Mihály szerint is „a polgári jog szempontjából... okirat az írásjegyekben formált, jogi vonatkozású, gondolati tartalommal bíró bizonyítási eszköz, amely a bíróságnak tényekre következtetést enged."[5] Magyary Géza mellőzi a jogi vonatkozást mint fogalmi jegyet, ellenben lényeges kelléknek tekinti, hogy az okiratban „... múltban történt vagy az okirat kiállításakor végbemenő tényeket tanúsítsunk". Egyik csoportjuk a rendelkező okirat, ezek „nemcsak tanúsítanak, hanem azzal a hatállyal is bírnak, hogy kiállításuk által ügyletek keletkeznek, megváltoznak és megszűnnek."[6]

Az okiratok fogalmához valóban hozzátartozik, hogy valamely gondolattartalmat foglalnak magukba. Ez azonban nem feltétlenül valamely rendelkezés, vagy „tanúsítás". Elegendő talán a levélben a címzettre vonatkozóan tett becsületsértő vagy rágalmazó állításra utalnunk.

Plósz Sándor foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az okirat „bizonyítási szándékkal" állíttatott-e ki, amire az okirat alakjából is következtetni lehet.[7] Amint azonban nézetünk szerint az okirat lényegéhez nem tartozik hozzá, hogy jognyilatkozatot tartalmazzon,[8] ugyanúgy nem kell kifejezetten bizonyításra sem irányulnia.

---

[1] Móra Mihály szerint ez az, ami a tárgyi bizonyítékoktól elhatárolja. (Bacsó Ferenc—Beck Salamon—Móra Mihály—Névai László: Magyar polgári eljárásjog. (Budapest, 1959. 287. old.)

[2] Plósz Sándor: Összegyűjtött dolgozatai. (Budapest, 1927) 298. o. Hasonlóan: Gaár Vilmos: A bizonyítás a polgári perben. (Budapest, 1907.) 153. old.

[3] Angyal Pál általában ide sorolja, amidőn „a megérthetőséget a szokásos *írásjelek* vagy a gondolat kifejezésére használatos egyéb *konvencionális jegyek* biztosítják" (Angyal Pál: Okirathamisítás. Bélyeghamisítás. Védjegybitorlás. Csalárd és vétkes bukás. A magyar büntetőjog kézikönyve. (Budapest, 1929. 12. old.)

[4] Angyal Pál: I. m. 16. old.

[5] Bacsó—Beck—Móra—Névai: I. m. 288. old.

[6] Magyary Géza: Magyar polgári perjog 3. kiadás. Átdolgozta Nizsalovszky Endre. (Budapest, 1939.) 422—423. old.

[7] Plósz Sándor: I. m. 300—302. old.

[8] Ugyanígy Névai László—Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog. (Budapest, 1968.) 338. old.

Okiratnak kell tehát tekintenünk mindazt, amely a legtágabb értelemben vett írásjegyekkel rögzített gondolattartalmat foglalja magában és ily módon szolgál bizonyító eszközül. Ha elmarad a gondolattartalom jelentősége, az okirat miben sem különbözik a tárgyi bizonyítékoktól. Meg kell azonban emlékeznünk a másik szélső esetről is, amidőn a per szempontjából lényegtelenné válik a gondolattartalomnak az írásjegyekkel a tárgyhoz való rögzítése és önállóan csupán a gondolattartalom képezi a per tárgyát. Gondolunk itt elsősorban a szellemi alkotásokra, írói művekre, találmányokra, újításokra. Ilyenkor a gondolattartalom mintegy tárgyiasul, az azt magába foglaló okirattól is függetlenné válik és az irodalmi, műszaki munkának a könyv, a szabadalmi leírást tartalmazó irat, hirdetmény csak az érzékeink világában való megjelenési formája. A rögzítési módnak, illetve a rögzítésnek a per szempontjából lényegtelenné válása folytán megszűnik az okirati jelleg és a bizonyíték szűkebb értelemben vett tárgyi bizonyítékká válik. Ezekben az esetekben az iratban rögzített *tartalomnak* a megvalósítottal való azonossága lép előtérbe. (Így pl. Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 22485/1960. — B. H. 1962 (2) 3092.; Pf. IV. 21175/1962. — B. H. 1963 (3) 3586.)

2. Az okiratoknak kétféle fő csoportosítása fejlődött ki.

A *kiállító* szerint különböztették meg régebben a hiteles (authentikus) és a magánokiratot. A történeti fejlődés eredményeképp emeli ki a Pp. 195. § (1) bekezdése a közokiratot, „amelyet a bíróság, közjegyző vagy más hatóság ügykörén belül a megszabott alakban állított ki . . .", míg az egyéb okirat magánokirat. Felmerült olyan kérdés, hogy pusztán a kiállító személye alapján közokirattá minősül-e az irat akkor is, ha az a kiállító javára szól?[9] A hatósági ügykörbe csak hatósági eljárás tartozik, de semmi esetre sem a nem igazgatási, hanem polgári, munkajogi jogügylet. Az okirat is csak a bírói, közjegyzői, államigazgatási eljárással kapcsolatban kiállítva lehet közokirat.[10] A „javára" vagy „terhére" való kiállítás a tőkés perjogban is rendszerint a magánjogi jogügyletekkel, illetve azok teljesítésével kapcsolatban képezi vita tárgyát, így a vázolt megszorítás mellett a kérdés tárgytalanná válik. A közokirat esetleg valóban a kiállító mellett is bizonyít, pl. a bírósági tárgyalási jegyzőkönyv az eljárási szabályoknak a bíróság általi betartását is bizonyítja. Az „ügykört" egyébként a hatásköri és ügyviteli szabályok határozzák meg. A hatósági eljárás gazdasági változást eredményező volta ezen belül még nem zárja ki azt, hogy a kapcsolatos okirat közokirat legyen.

A megkülönböztetés jelentős az okirattal való bizonyítás (ellenbizonyítás) során és az okirat bizonyító erejét illetően. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az okirat kiállítója nemcsak akkor jár el „ügykörében", ha kifejezetten rendelkezik, vagy tanúsít (bizonyítványt állít ki), hanem akkor is, amidőn az ahhoz szükséges előkészítő tevékenységet fejti ki. Ezért nem vitásan közokirat a vallomásokról, előadásokról felvett jegyzőkönyv, de közokirat a más hatósághoz küldött átirat stb. is, sőt valamely beadvány iktatására vonatkozó feljegyzés, illetve bejegyzés is. A magánokirat viszont nem válik közokirattá az által, hogy arra közokirati feljegyzés kerül, vagy egyéb módon (pl. jegyzőkönyvhöz fűzéssel) annak bizonyos fokig részévé válik. A közokirati hatás ilyenkor legfeljebb bizonyos tekintetben érvényesül.

Mindkét fajta okiratnál *tartalma* szerint megkülönböztetik a rendelkezést és tanúsítást magában foglalót, amelyek mellett meg szokták különböztetni a beismerést tartalmazót.

III. 1. A tanúk és a peres felek, beavatkozók az általuk ismert tényeket, mint bizonyítási anyagot közvetlenül — legfeljebb megkeresett bíróság útján — közlik a bírósággal, amelynek során a bíróság maga is aktívan működik közre, miáltal lehetővé válik a bizonyítási anyag behatóbb, részletesebb kimerítése. Az okirati bizonyítás az okirat tartalmának a bíróság által való észlelése, megismerése útján történik, aminek társasbíróságnál az ismertetés az eszköze, de ezt logikailag megelőzi az okirat megvizsgálása.

2. A Pp. 190. § (1) bekezdése értelmében, „ha a fél tényállításait okirattal kívánja bizonyítani, az okiratot a tárgyaláson megtekintés végett be kell mutatnia". A Pp. 191. §-a szerint az eredeti okirat helyett elegendő hiteles vagy egyszerű másolatban való bemutatása, ha azt a felek nem kifogásolják és a bíróság sem tartja szükségesnek az eredeti bemutatását (1. bek.), de megfelelő esetben lehetővé teszi egy részének a bemutatását is (2. bek.).

A 192. § (1) bekezdése a bíróság feladatává teszi a bíróságnál, közjegyzőnél vagy más hatóságnál levő irat hivatalbóli beszerzését, kivéve, ha a fél vállalja, hogy az eredeti okiratot a tárgyaláson bemutatja.

A Pp. 190. § (1) bekezdésének a rendelkezése lényegében az 1911: I. tv. 323. § (1) bekezdésének a megismétlése és a szövegezése („ha . . .") látszólag teljesen a fél tetszésére bízza az okirattal való bizonyítást. Minthogy azonban a bíróságnak az igazságot, a való tényállást kell kideríteníe [Pp. 1. §, 3. § (1) bek.], a fél nemcsak jogosult, hanem köteles is a megfelelő okiratot felmutatni, ami okszerűen következik a (2) bekezdésből is. Ez ugyanis kimondja, hogy „a bíróság a bizonyító fél kérelmére az ellenfelet kötelezheti a birtokában levő olyan okirat becsatolására, amelyet a polgári jog szabályai szerint egyébként is köteles kiadni vagy bemutatni. Ilyen kötelezettség az ellenfelet különösen akkor terheli, ha

[9] L. erre Bernhard Mösch: Die Beweiskraft der Angaben in Eisenbahnfrachtbriefe. (Bern, 1953.) 14—18. old.

[10] Nálunk pl. Angyal Pál (I. m. 18. old.) a hivatali hatáskör esetén a magánjogi szerződést tartalmazó iratot is közokiratnak tekintette.

az okiratot a bizonyító fél érdekében állították ki, vagy az reá vonatkozó jogviszonyt tanúsít, vagy ilyen jogviszonnyal kapcsolatos tárgyalásra vonatkozik." Önellentmondás lenne a saját birtokban levő okirattal történő bizonyítást a fél tetszésére bízni akkor, amidőn az ellenfelet a bíróság kötelezheti az okirat becsatolására.

A 190. § (3) bekezdése értelmében az okiratot birtokában tartó harmadik személyt „... tanúként kell kihallgatni s a kihallgatás során kötelezni kell az okirat bemutatására [174. § (1) bek.]." Ha „a tanú az okirat bemutatását alaptalanul megtagadja, a tanúságtétel megtagadásának következményeit (185. §) kell megfelelően alkalmazni". A tanú csak akkor nem köteles az okiratot felmutatni, ha azt a „... perben nem álló harmadik személy nevében tartja birtokában" [174. § (1) bek.]. Az illetővel szemben helye lehet az okirat felmutatására való kötelezés iránt külön pernek, ha őt a polgári jog szabályai szerint ilyen kötelezettség terheli. Ez azonban meglehetősen hosszadalmas eljárás, így célszerűbbnek látszik mindkét személynek tanúkénti megidézése és az említett jogkövetkezmények alkalmazása.

3. A Pp. bizonyos esetekben megtiltja a tanú kihallgatását (169. §), máskor pedig jogot ad a tanúvallomás megtagadására (170. §). Kérdés, nem áll-e fenn hasonló jogi helyzet az okirat felmutatására és becsatolására is.

A 169. § (1) bekezdésének a gyakorlati alkalmazása azonban kizárt, mert a testi vagy szellemi fogyatkozás ellenére is képes lehet valaki az okirat bemutatására, annak lehetetlensége esetén pedig a gondnokot vagy gondviselőt kell erre kötelezni. A hivatali titoktartásra kötelezett személy az okiratot nem mint magánszemély, hanem mint a hatóság vagy szerv tagja tartja birtokban, így annak kiadása végett a hatóságot kell megkeresni és a 192. § (2) bekezdése irányadó.

A hozzátartozói viszony [170. § (1) bek. a) pont] nem lehet akadálya annak, hogy az okirat birtokosa a polgári jog szabályai alapján külön perrel annak kiadására legyen kényszeríthető. Ez azonban meglehetősen hátráltatja az alapper befejezését. A hozzátartozói viszony esetén bírói mérlegelés tárgyát kell képeznie ezért annak, hogy nem kötelezhető-e ilyenkor maga a peres fél az okirat felmutatására, vagy nem szükséges-e a keresetnek a hozzátartozóra való kiterjesztése. A félnek a bizonyítást meghiúsító magatartása a Pp. 206. § (2) bekezdése szerint mérlegelendő, csakúgy mint az, ha a titoktartás alóli felmentés megtagadásával [170. § (1) bek. c) pont akadályozza meg a bizonyító okirat megtekintését.

További kérdés azonban éppen annak következtében merül fel, hogy nemcsak a jogi jelentőségű tartalommal rendelkező iratokat tekintjük okiratnak, hanem ide soroljuk a leveleket is. Az Alkotmány 57. §-a biztosítja a levéltitkot és azt az 1961: V. tv. 265. §-a büntetőjogi védelemben is részesíti. A nyilatkozatnak levél útján mással való közlése esetén azonban már megszűnik a küldő jogának a kizárólagossága, a címzett ennek tartalmáról tanúként is kihallgatható, így a levéltitok nem védheti a küldőjét a levélnek okiratkénti becsatolása ellen. Amennyiben azonban a címzett jogosan tagadja meg a vallomástételt, a levél még akkor sem használható fel bizonyítékként, ha az valamiképp — különösen hozzájárulása nélkül — a birtokából kikerült, legfeljebb a feladó annak másolatát csatolhatja be. Vonatkozik ez az olyan egyéb okiratra is, amely éppen a titoktartás kötelességére tekintettel létesült.

IV. Az okirati bizonyítás leglényegesebb kérdése, hogy milyen keretek között használható fel és mi a bizonyító ereje.

1. Az okirati bizonyítás *kereteinek* a vizsgálatánál nem foglalkozunk azzal, hogy az irat is az anyagi világhoz tartozik, ezért ugyanúgy lehet tárgyi bizonyíték, mint bármely egyéb tárgy. Amint láttuk, ennél többre van szükség ahhoz, hogy okirati bizonyítékról legyen szó, mégpedig arra, hogy az írásjegyek bizonyos gondolattartalmat rögzítsenek. Ebben a tekintetben megegyezik, helyesebben megegyezhet vele a hangszalag. A megkülönböztető éppen az írásjegyekben való rögzítés. Bizonyítékul szolgálhat viszont a másik félnek megküldött nyilatkozattervezet is — éppen erre a körülményre. A sajátkezűleg írt, másnak átadott vagy megküldött okirat egyértelmű a nyilatkozattal, a más által írtnak az aláírása pedig az abban foglaltak elfogadásával [Pp. 196. § (1) bek.]. Másrészről viszont ahhoz, hogy az okirat bizonyítékkul szolgáljon, ilyenként legyen felhasználható és mérlegelhető, nem feltétlenül szükséges az aláírása. „... minden okirat, mindenki ellen bizonyítja, szemléltetővé teszi azt, hogy az abban foglalt gondolatkifejezés megtörtént..."[11] Önmagában azonban ennél meg is áll. Már ebben is az okirat ismérveként áll előttünk a gondolat „megörökítése, perpetuálása" (Angyal Pál), aminek következtében függetlenné válik a tanúvallomásoknál az emberi megértéssel, feledékenységgel kapcsolatban felmerülő nehézségektől, de a változtatás lehetősége is kiküszöbölődik. Mint Binding és nyomán mások is megjegyzik: vox mortua, amivel szemben a tanúvallomás vox viva. Ez teszi alkalmassá arra, hogy kifejezetten bizonyítás céljára készítsék (preuves préconstituées),[12] de igen jelentősek ugyanazon okból akkor is, ha

[11] Plósz Sándor: I. m. 282. old.

[12] „La preuve littérale ou par écrit est le principale ou la meilleure des preuves préconstituées, pourvu que la date en ait eté rendue certaine par un enregistrement ou par la mort de son auteur, et elle acquiert toute sa perfection lorsqu'elle a eté créée d'une maniere publique ou au moin contradictoires." (Raymond Bordeaux: Philosophie de la procédure civile, mémoire sur la réformation de le justice. Évreux, 1857.) 358. old.

csak utóbb válnak bizonyítékká (preuves casuelles).

Az, hogy az okirat valaki által kifejezett vagy magáévá tett gondolattartalmat, tehát *nyilatkozatot* rögzít, valóban megfelelővé teszi a felek szóbeli nyilatkozatához és a tanúvallomáshoz. Egyben azonban el is különül attól az által, hogy azt *rögzíti,* mintegy megmerevíti. Ezzel ugyanis lehetővé válik annak nemcsak az eredeti összefüggéséből való kiszakítása, de bizonyos fokig a kiállítójától is függetlenül. Az okirat csupán a benne foglaltakat tárja a bíróság elé és még a kiállítására, létrejövetelének körülményeire sem tartalmaz adatot. A perben részt nem vevő személyek a magánokiratot minden törvényes következmény nélkül állítják ki, a per vonatkozásában a nyilatkozatnak közokiratba foglalása sem jár hátránnyal, míg a tanú hamis vallomása büntetőjogi következményeket vonhat maga után. Ez — a 163. § (2) bekezdésének a kivételével — szükségessé teszi a feleknek az okiratra vonatkozó meghallgatását, illetve személyes meghallgatását, a harmadik személynek pedig tanúkénti kihallgatását még akkor is, ha saját maga ellen kiállított okirat (pl. nyugta) került becsatolásra.

2. Mit bizonyít tehát az *okirat önmagában?*

A perjogi irodalomban megkülönböztetik az okirat külső, formai és belső, anyagi bizonyító erejét. Előbbi alatt értik azt, hogy a kiállító valóban megtette a nyilatkozatot, éspedig úgy, ahogy azt az okirat tartalmazza, vagyis az valódi és nincs meghamisítva. Az abban foglalt nyilatkozatnak a perben — közvetlenül vagy közvetve — lényeges tény bizonyítása szempontjából való jelentősége pedig az anyagi bizonyító erő.[13]

a) α A bíróság, közjegyző, vagy más hatóság által ügykörén belül, megszabott alakban kiállított közokiratot mindenekelőtt az ellenkező bizonyításáig valódinak kell tekinteni, tehát már alakjánál fogva megilleti a külső, formai bizonyító erő .Szükség esetén azonban a bíróság hivatalból is megkeresheti az okirat kiállítóját, hogy annak valódisága tekintetében nyilatkozzék [195. § (3) bek.].

A Pp. 196. § (1) bekezdése lényegében csak annyit mond ki, hogy „a magánokirat az ellenkező bizonyításáig teljes bizonyítékul szolgál arra, hogy kiállítója az abban foglalt nyilatkozatot megtette, illetőleg elfogadta vagy magára kötelezőnek ismerte el . . .", amennyiben az a)—d) pontokban, vagy a (2) bekezdésben foglaltaknak megfelel. Az (1) bekezdésben felsorolt esetek előfeltétele, hogy a kiállító az okirat nyelvét értse, azon olvasni is tudjon és azt aláírja. Az a) pont szerint ez az aláírás sajátkezűleg írt okiraton történik, a b) pontban a két tanú, a c) pontban pedig közjegyzői, illetőleg bírói hitelesítés biztosítja, hogy az aláírás valóban az okirat tartalmának az elfogadását jelentse és attól származzon, akit feltüntet. Csupán a c) pont fogadja el a kézjegy esetén is az okiratot teljes bizonyító erejűnek, mivel a hitelesítés megnyugtató bizonyítékot képez. Ugyanezen okból gondoskodik a (2) bekezdés az okirat tartalmának a megmagyarázásáról, ha a kiállító nem érti annak nyelvét, vagy nem tud olvasni. Az (1) bekezdés d) pontja az állami vállalat, szövetkezet vagy szövetkezeti központ által üzlete körében kiállított okiratnál a szabályszerű aláírást kívánja meg, miáltal az aláírási jogot megadó egyéb szabályokra utal.

A 197. § (1) bekezdése szerint „a magánokirat valódiságát csak akkor kell bizonyítani, ha azt az ellenfél kétségbe vonja, vagy a valódiság bizonyítását a bíróság szükségesnek látja". Míg tehát a közokiratnak a Pp. mind formális, mind materiális tekintetben teljes bizonyító erőt tulajdonít, vagyis a bizonyítás terhét teljesen a kifogásolóra hárítja, addig a magánokiratnál az arra hivatkozó csak akkor szabadul a valódiság bizonyításának a terhe alól, ha az ellenfél azt nem vonja kétségbe és a bíróság sem tartja a bizonyítást szükségesnek. A felesleges bizonyítást kívánja kiküszöbölni a (4) bekezdés, amidőn a P. 5. §-ának megfelelő alkalmazásával pénzbírság kiszabását írja elő azzal a féllel vagy képviselővel szemben, „aki a saját, illetőleg az általa képviselt fél aláírásának valódiságát jobb tudomása ellenére vagy nagyfokú gondatlanságból tagadta".

A 196. § (2) bekezdése szerint viszont, amidőn az okirat kiállítója nem tud olvasni, vagy nem érti az okirat nyelvét, csak akkor van az okiratnak teljes bizonyító ereje, „ha magából az okiratból kitűnik, hogy annak tartalmát a tanúk egyike vagy a hitelesítő személy a kiállítónak megmagyarázta". A 197. § (1) bekezdésében megkívánt bizonyítás tehát arra is kiterjed, hogy az okiraton levő tanúsítás megfelel-e a valóságnak, így az „előttemező" tanúk erre is kihallgatandók. Az együttes jelenlét hiányában tehát a tartalom ismételt megmagyarázására van szükség. Feltétlen előfeltétel továbbá, hogy mindkét tanú ismerje az okirat nyelvét, mind pedig azt, amelyen az aláírónak a tartalmát megmagyarázták, mert másképp nem tudja megállapítani, hogy helyes volt-e a magyarázat.

A Pp. a szabad bizonyítás alapján áll, így a formai bizonyító erőnek nem előfeltétele, hogy az okirat megfeleljen a 196. §-ban írt kellékeknek. Ennek hiányában is irányadó a 197. § (1) bekezdésében írt bizonyítási teher. Ha az okiraton levő aláírást a kérdéses személy sajátjának ismerte el, vagy az egyébként — különösen írásszakértő meghallgatása útján — bizonyítást nyert, legfeljebb azt vitathatja, hogy nem kívánt nyilatkozatot tenni, vagy csak bizonyos célra előkészített irat volt, amelyet a másik fél az aláíró szándéka ellenére, tehát rendeltetés-ellenesen használt fel. A fennálló hiányosságok folytán te-

[13] Vö. Bernhard Wieczorek: Zivilprozeszordnung und Nebengesetze auf Grund der Rechtssprechung. I. Bd. 2. Teil. (Berlin, 1957.) 1035. old.

hát az aláíró megfelelő indokát adhatja az aláírásnak.

Kiállítatlan okirat (üres papír, kitöltetlen nyomtatvány) aláírása esetén nem lehet szó a Pp. 196. § (1) bekezdésében írt formális bizonyító erőről, így az „okirat" a közvetlen jogosulttal szemben legfeljebb azt bizonyítja, hogy közöttük volt bizonyos megegyezés, amelynek a tartalma tisztázandó. Jóhiszemű harmadik személlyel szemben az aláíró felróható magtartása megállapodás-ellenes kitöltés esetén is kártérítésre adhat alapot.

Bizonyítékot képezhet a sajátkezűleg írt, de alá nem írt okirat is. Ennél az írás azonossága (eredete) még rendszerint inkább bizonyítható, illetve nem vitatott, az anyagi bizonyító erejéhez viszont a keletkezés körülményei is tisztázásra szorulnak (pl. elszámolásra vonatkozó feljegyzésnél). A nem sajátkezűleg írt okiratok közül főleg azok a nyomtatott iratok jöhetnek figyelembe, amelyek a gyakorlati életben külön okirati forma nélkül kerülnek valamely jog bizonyítására, mint pl. a belépőjegyek. Ide tartoznak a pénztárgép által kiadott blokkok, illetve azoknak a pénztárgépben visszamaradt másolati szalagja (pl. leltárhiánynál). Ezeknél már nem lehet szó külön formális bizonyító erőről, hanem a keletkezésüknek, eredetüknek a tisztázása együtt alapítja meg mindkét irányú értéküket.

Bizonyos fokig hasonló a helyzet a kereskedelmi könyvek tekintetében.

β A 197. § (2) bekezdése az (1) bekezdésben írt bizonyítás pozitív eredményéhez egyben negatív hatást is kapcsol, kimondván: „ha a magánokiraton levő aláírás nem vitás, vagy be van bizonyítva, az aláírást megelőző szöveget az ellenkező bizonyításáig meg nem hamisítottnak kell tekinteni kivéve, ha az okirat rendellenességei vagy hiányai ezt a vélelmet megdöntik." Utólagos változtatások azonban bebizonyítottságuk esetén is csak azoknak az érvényét szüntetik meg és az egész okirat csak akkor veszti el a formális bizonyító erejét, ha az eredeti szöveg egyáltalán nem állapítható meg.

A közokiratokra nézve a Pp. nem tartalmaz hasonló rendelkezést, de mivel minden megszorítás nélkül mondja ki bizonyító erejüket és azt, hogy csak ellenbizonyításnak van helye — következik, hogy szintén vélelmezi meghamisítatlan voltukat.

γ A másolatok rendszerint legfeljebb csak helyettesítik az eredeti okiratot, amennyiben nem vitás a megegyezőségük. A hiteles másolat is csak akkor pótolja az eredetit, ha annak a valódisága nem vitás. A fotokópia lényegében nem különbözik az egyszerű másolattól, legfeljebb annyiban, hogy az aláírást a felhasználó ellenfele az eredetit tükröző alakban vizsgálhatja meg, így könnyebben tud annak valódiságáról nyilatkozni. A másolat is szolgálhat azonban bizonyítékul, különösen, ha az eredetivel egyszerre, átütéssel készült.

b) Az okirat formális bizonyító erejéből, vagyis abból, hogy a nyilatkozat tartalmának meghatározott személytől való származását igazolja, következik annak *materiális bizonyító ereje*, ami lényegében azt jelenti, hogy mennyiben képez bizonyítékot az okiratban foglalt gondolattartalom, nyilatkozat.

α) A közokiratok tekintetében a Pp. 195. § (1) bekezdése különböztet: „az okiratban foglalt nyilatkozat"-nak csak a megtételére, idejére és módjára biztosít teljes bizonyító erőt, ami eredményében megegyezik a 196. § (1) bekezdésében a magánokiratra megállapítottal, csak a bizonyítási teher változik. A hatóság saját aktusát illetően már tovább megy: „az olyan okirat, amelyet bíróság, közjegyző vagy más hatóság ügykörén belül a megszabott alakban állított ki, mint közokirat teljesen bizonyítja a benne foglalt intézkedést, vagy határozatot, továbbá az okirattal tanúsított adatok és tények valóságát . . ." A bizonyító erő tehát már a tartalomra is vonatkozik.

Azt, hogy a kiállítás a hatóság „ügykörén belül" történt, a bíróság csak az eljárt személynek a hatósághoz való vonatkozásában vizsgálhatja, de semmi esetre sem abból, hogy a hatóság hatáskörében járt-e el.

Az intézkedést vagy határozatot illetően a szabályozás tulajdonképpen megegyezik a rendelkező okiratoknál az alábbiak szerint fennálló bizonyító erővel, mégis azzal az eltéréssel, hogy az mindenkivel szemben bizonyítja a határozat meghozatalát. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a teljes bizonyító erő csak a rendelkező részre áll fenn, az indoklásra csak annyiban, hogy a hatóság annak alapján rendelkezett. Kivétel a prejudiciális hatás. A hatóság által beszerzett bizonyítékokat ettől függetlenül kell a bíróságnak a per szempontjából mérlegelnie, ezért indokolt az iratok beszerzése. Lehetséges azonban, hogy bizonyos tények csak a határozatból tűnnek ki (mert pl. a helyszíni szemléről nem készült külön jegyzőkönyv vagy feljegyzés), így a tényállást megállapító rész egyben tanúsító okirat is. A határozattal, intézkedéssel esik egy tekintet alá a hatóságnak bírósági megkeresésre átiratként közölt állásfoglalása.

A peres eljárás szempontjából lényegesebbek a tényállás megállapításánál a tanúsító okiratok, mivel azok az abban foglalt tények valóságát is bizonyítják. Ezeknél azonban a bizonyító erő szempontjából különböztetnünk kell aszerint, hogy a hatóság saját észlelése vagy tanúk vallomása alapján tanúsít. Bizonyos esetekben a helyi hatóság kiad tanúvallomások, illetve előtte tett nyilatkozatok alapján bizonyítványt. Ennek a bizonyító ereje a hatósági vizsgálat hiányában fogalmazásuk ellenére még ellenbizonyítás nélkül is aligha lehet nagyobb, mintha csak a tanúk nyilatkozatát tartalmazná. Vita esetén ezért célszerű a tanúsítás alapját képező iratok beszerzése, esetleg a tanúk kihallgatása.

A bizonyítás szempontjából legjelentőseb-

bek a hatósági eljárásokról felvett jegyzőkönyvek. Amennyiben a hatóság „ügykörében" járt el, ezek „teljesen" bizonyítják a bennük foglaltakat. A tanúvallomások vagy nyilatkozatok tekintetében ez természetszerűen csak arra terjed ki, hogy az abban megnevezett személy a vallomást vagy nyilatkozatot megtette, de nem annak tartalmi valóságára is. Bíróság előtti eljárásban (más perben vagy büntető ügyben) tett tanúvallomás esetén az illető már büntetőjogi következmények terhével tette meg vallomását és ha az eljárásban ugyanazok vettek részt, a megfelelő és lényeges körülményekre terjedő kihallgatás is megtörtént, így az ismételt kihallgatás nélkül is bizonyítékul szolgálhat. Más hatósági eljárás során tett vallomás a per szempontjából nem tekinthető tanúkihallgatásnak. A hatóság előtti vallomástétel emeli ugyan súlyát és eltérés esetén a tanú elé tárandó, de az ismételt kihallgatás csak akkor mellőzhető, ha annak magánokirat esetében is helye lenne.

A tanúsításokkal egy tekintet alá esnek a bírósági megkeresésekre adott válaszokban foglalt értesítések. Ide kell sorolnunk a hatósági eljárás során eszközölt feljegyzéseket (pl. környezettanulmány; iktatás a hatósághoz érkezés időpontjára nézve stb.).

β) A *magánokirat*nak a Pp. nem biztosít ilyen tartalmi, materiális bizonyító erőt.[14] Ebből a szempontból válik leginkább jelentőssé a rendelkező és tanúsító okiratok közötti megkülönböztetés.

Az okirat és a fél ügyleti rendelkezése közötti viszony háromféle lehet: 1. az okirat csak igazol, bizonyít valamilyen ügyleti rendelkezést (pl. a nyugta azt, hogy a kötelezett teljesített, a jogosult pedig azt elfogadta); 2. magát az ügyletet is tartalmazza (pl. írásbeli ajánlat és az elfogadó nyilatkozat, elővásárlási jog gyakorlása stb.) és 3. az okirat kizárólagos hatállyal foglalja magában az ügyleti rendelkezést, az ezen kívül, e nélkül nem létezik (pl. értékpapír, váltó). Az okirat az utóbbi két esetben mintegy „megtestesíti" a jognyilatkozatot; a második esetben azonban általában nem kizárt az okirat elvesztése esetén annak a bizonyítása, hogy az megvolt és mi volt a tartalma, de az is bizonyítható, hogy a felek szerződési akarata (megegyezése) eltért az okiratban foglalttól.

Az okiratban foglalt jognyilatkozat hatályosságához természetszerűen szükségesek az anyagi jogszabályokban foglalt egyéb feltételek — illetve ezek bizonyítása — is. Egyoldalú, további feltételtől nem függő jognyilatkozat esetén nincs akadálya annak, hogy a kiállító mellett is bizonyítson. (Végrendeletnél viszont nincs szó a kiállító mellett vagy ellen való bizonyításról, hanem az egyoldalú, visszteher nélküli jognyilatkozat hatályosságáról.) Minthogy pedig a szerződéshez mindkét fél akaratnyilvánítása és -megegyezése szükséges, annak létrejötte és tartalma a két nyilatkozat összefonódása és kapcsolása folytán bizonyít a kiállító mellett is. Amennyiben az anyagi jogi szabályozás szerint a jogügyleti rendelkezés harmadik személyre is kihat, annyiban hat ki — éppen ezen rendelkezés folytán — a szerződést tartalmazó okirat bizonyító ereje is rá.

Az okiratba foglalt nyilatkozat bizonyító erejét és hatását a tőkés perjogászok (Hellwig, Plósz) arra vezették vissza, hogy az bíróságon kívüli beismerésnek vagy tanúvallomásnak tekinthető. Ennél azonban tovább kell mennünk és ott kell azt keresnünk, ami mind ezeknek, mind a bíróság előtt tett egyéb nyilatkozatoknak a tényállásmegállapításnál való elfogadását és alapulvételét lehetővé teszi: a társadalmi gyakorlat azon tapasztalatában, hogy az emberek a nyilatkozataikat rendszerint nem komolytalanul, mások félrevezetésére teszik meg, hanem az általuk ismert tényeknek és saját szándékuknak megfelelően. Enélkül nemcsak a bírósági eljárás, de általában a társadalmi együttélés is lehetetlen lenne. Ez nem jelenti vélelem (praesumptio hominis) felállítását, hanem csupán a gyakorlati tapasztalatok és a szocialista együttélés szabályai következményeinek a levonását. A nyilatkozat komolyságát segíti elő okiratoknál az írásbafoglalás és esetleg további alakszerűségek betartása. Ez teszi — egyebek között — az okirat bizonyító szerepét is jelentőssé. Természetszerűen elsősorban a *kiállító ellen* bizonyít, mint aki a legjobban ismeri a saját körülményeit és akiről a legkevésbé van okunk feltételezni, hogy érdekei ellen jár el.

Nem látszik tehát indokoltnak a beismerő és tanúsító okirat különválasztása. Rendelkező okiratnak pedig csak azt tekinthetjük, amely kifejezetten akaratnyilvánítást tartalmaz.

Az előadottaknak megfelelően a tanúsító okiratok elsősorban a kiállítóval szemben bizonyítanak. Ez nem zárja ki az okiratban foglalton túlmenő vagy attól eltérő nyilatkozat megtételét, azonban annak bizonyítása már az arra jogokat alapítót terheli.[15] Nincs kizárva az sem, hogy az okirat kiállításából vagy annak az ellenfél által való felhasználásából a kiállító javára is következtetést vonjon le a bíróság. Ebben a vonatkozásban különösen a vita keletkezése előtt, nem kifejezetten a perbeli bizonyítás céljára készült okiratok jöhetnek figyelembe, tehát pl. harmadik személy részére elküldött levél, amivel bizonyítják a küldő állásfoglalását, vagy egyéb megnyilatkozását. Legjelentősebbek azok az okiratok, amelyek nem kifejezetten a perbeli bizonyításra jöttek létre és amelyeknek pontos elkészítése, a nyilvántartás vezetése a kiállító ér-

[14] Az 1868: LIV. tv. még nyilván az addigi jogfejlődésnek és a kötött bizonyításnak megfelelően a 166. §-ban kimondotta: „a magánokirat bármilyen alakban van kiállítva, mindig bizonyít a kiállító ellen, ha valósága kétségbe nem vonatott vagy bebizonyíttatott."

[15] Ellenkezően Konrad Hellwig: System des deutschen Zivilprozeszrechts. I. Teil. (Leipzig, 1912.) 699. old.

deke, pl. vállalati könyvelés, egyéb nyilvántartás. Az ilyen nyilvántartás egyben negatívumot is bizonyíthat: az abba fel nem vett esemény meg nem történtét. Lényeges azonban a könyvek, nyilvántartások pontos vezetése, amire az esetleges szakértői vizsgálatnak is ki kell terjednie, tehát az alapul szolgáló dokumentációra is. Ilyen lehet azonban a hitelező által a résztörlesztésekről vezetett feljegyzés is, ha az adós elismeri a törleszétsek mindenkori bejegyzését.

Harmadik személyek okirati tanúsítása — a 163. § (2) bekezdésében foglaltaktól eltekintve — rendszerint csak akkor képezhet megnyugtató bizonyítékot, ha azt a saját nyilvántartása vagy egyéb iratai alapján adja, tanúkénti kihallgatása nehézkes, amellett az illető érdekeltségének a hiánya folytán a nyilvántartás vezetése és az abból adott közlés megbízható. Vitássá tétel esetén ilyenkor is sor kerülhet az eredeti okiratok felmutatására való kötelezésre. Egyébként a kiállítót tanúként kell kihallgatni.[16]

3. Minthogy a perbeni bizonyítási anyag egységes egész, az okiratok is ennek egy részét képezik és a bizonyító erejük is végső soron a teljes bizonyítási anyaggal összefüggésben vizsgálandó.

a) Az okiratok és az egyéb bizonyítékok viszonyában vizsgálandó a Pp. által az okiratok mindkét fajtájával szemben megengedett *ellenbizonyítás.*

α) A formális bizonyító erőt illetően az ellenbizonyítás a magánokiratoknál a legközvetlenebb. A Pp. 197. § (1) bekezdése folytán ugyanis ez csupán a bizonyító fél által produkált bizonyítékok megerőtlenítését célozza, tehát nem kell teljes bizonyosságot eredményeznie.

A közokirattal szemben a 195. § (3) bekezdésében foglaltak folytán már teljes értékű bizonyításra van szükség, azt azonban megkönnyíti a kiállító, esetleg a felettes hatóság megkeresése.

β) Bizonyos fokig kettős jellegűek azok a közokiratok, amelyek valamely bennük foglalt nyilatkozat megtételét, valamint annak idejét és módját igazolják. Ezekben ugyanis a közokirat anyagi bizonyító ereje tulajdonképp csak alapját képezi egy nyilatkozat bizonyító erejének és a formai kellékek tekintetében állapít meg a bizonyítási teher helyett ellenbizonyítást. Leggyakoribb a közjegyzői okiratba foglalt rendelkező nyilatkozat. Még az 1911: I. tv. hasonló szövegezésű 315. § (1) bekezdése mellett merült fel olyan álláspont, hogy „a törvényhozó az ellenbizonyításra polgári perben csupán ez okirat tartalmával szemben kívánt lehetőséget adni, de nem engedte meg s nem engedhette meg a közhitelű tanúsításnak, tehát az okirat felvételének módjával szemben."[17] Ez csupán büntető vagy fegyelmi eljárásban lehetséges. Ilyen rendelkezést azonban a jogszabály nem tartalmaz.

γ) A 195. § (2) bekezdése — külön törvényi rendelkezés hiányában — korlátozás nélkül teszi lehetővé közokirattal szemben az ellenbizonyítást. Nincs tehát annak akadálya a közokirat tartalmával szemben sem. A bírósági (közjegyzői) és államigazgatási eljárási szabályok azonban a határozatok módosítására, kijavítására megfelelő eljárást írnak elő. A határozatot tartalmazó eredeti okirattal szemben tehát szoros értelemben vett ellenbizonyításról akkor sem lehet szó, ha valamelyik fél azt állítja, hogy az eltér a szóban kihirdetettől.

Bár a közokirat bizonyító ereje jelentős részben a kiállító személy jogkörén nyugszik, annak másik fontos alapja a kiállítást megelőző, illetve azzal kapcsolatos eljárás. A peres eljárás bizonyítási rendszere jelentős mértékben objektív alapokat keres. Az ellenbizonyítás célja sem lehet a kiállító személy hiteltérdemlőségének lerontása,[18] hanem a közokirat formai vagy anyagi bizonyító erejének a megdöntése.

Míg a határozatoknál a rendelkezés, az akarati aktus szolgál bizonyítékul, azok megalapozottságát általában nem jogosult a bíróság vizsgálni — *a tanúsítást* tartalmazó közokirat éppen a történteknek a kivizsgálásán alapul, a valósággnak megfelelően megállapított tényt hivatott igazolni. A hatósági személy fokozott szavahihetősége mellett éppen a vizsgálat alapossága biztosítja a hitelét. Vitássá tétele esetén ezért az alapul szolgáló iratok szerzendők be.

Egyik legfontosabb csoportjuk a helyszíni szemléről felvett jegyzőkönyveké, különösen ha azt követően a helyszín megváltozott. Ilyenkor ugyanis a jegyzőkönyv feladata az ott feltalált bizonyítékok rögzítése, tehát azokra nézve másodlagos bizonyítékot képez. Fontos kiegészítő részeit képezik a helyszínrajzok, fényképek. Ellenbizonyításnak nincs akadálya. Tekintettel azonban arra, hogy a jegyzőkönyvet felvevő közegnek a felvétel időpontja és a tárgyalás közti időben több hasonló eljárása is lehet, tanúvallomása elsősorban a jegyzőkönyvben és esetleges feljegyzéseiben foglaltakra támaszkodik. Ezért mindenekelőtt a jegyzőkönyv pontossága, alaposssága, egyéb tárgyi bizonyítékkal (pl. fénykép) való megegyezése vizsgálandó. Az egyéb tanúvallomásokkal szemben értéküket emelik a közokiratoknál fennálló egyéb körülmények, a hatósági közegnek nagyobb objektivitása, gyakorlata és az, hogy röviddel az eset után készülnek. A jegyzőkönyvekkel nagy mértékben megegyez-

[16] Helyesen hangsúlyozza Endemann [Der Urkundenbeweis ohne gesetzliche Beweisregeln. Archiv für die Civilistische Praxis. Bd. 43. (1860.) 2—3. p.], hogy az okirat tartalma bizonyít és annak értéke a kiállító személyétől függ, azonban — kivételektől eltekintve, — éppen ezt nem lehet magából az okiratból megállapítani.

[17] Pulay József: Bizonyítás közokirattal szemben. (Budapest, 1938.) 4. old.

[18] Mint azt Kovács Marczell és nyomán Balogh Béla [Az okirati bizonyítás egynémely kérdése. (Budapest, 1934.) 17. old.] kifejti

nek a hatósági eljárásról közvetlenül azt követően készült feljegyzések, jelentések.

δ) Minthogy a magánokirat a Pp. 196. § (1) bekezdése szerint csupán azt bizonyítja, hogy „kiállítója az abban foglalt nyilatkozatot megtette, illetőleg elfogadta, vagy magára nézve kötelezőnek ismerte el" — a nyilatkozat tartalma tekintetében tulajdonképpen nem formális ellenbizonyításról lehet szó, hanem arról, hogy ugyanakkor más nyilatkozat is történt és mind ebben, mind egyéb vonatkozásban a nyilatkozatnak egyéb bizonyítékokkal való összevetéséről.

4. a) A perben felhasznált *közokiratok* közül a hatósági határozatok a legritkábban képeznek külön bizonyítékot. Amennyiben a közokirat valakinek a nyilatkozatát, vallomását tartalmazza, az a tartalom, illetve a nyilatkozat bizonyító erejét tekintve megegyezik a magánokiratban foglaltéval. Értékelésnél azonban figyelembe kell venni, hogy hatóság előtti nyilatkozatról van szó, ami nagyobb megfontolást tételez fel, a tanúvallomás pedig mindig bizonyos büntetőjogi szankció alá esik. Mérlegelésnél felhasználandók a tanúvallomások vizsgálatának a szempontjai is.

b) Amennyiben a *magánokirat* nem felel meg a Pp. 196. § (1—2) bekezdésében foglaltaknak, elsősorban az tisztázandó, hogy az aláírás vagy az írás kitől származik. Az azonosságuk esetén a kiállítónak kell megindokolnia, miért írta meg, illetőleg írta alá az okiratot, ha nem fogadja el a tartalmát és ezt bizonyítania is kell. Enélkül a per egyéb adataitól függ, mennyiben jelenti az aláírás a tartalom elfogadását. Alá nem írt iratoknál az adott körülményektől függ a kiállító kilétének a tisztázása után a bizonyító erő. Amennyiben pl. a hitelező az adós nála levő nyugtájára sajátkezűleg bizonyos összegeket vezet rá, ez az általános élettapasztalat szerint azt igazolja, hogy az adós ezeket az összegeket kifizette.

A Pp. 196. §-ának megfelelő magánokirat tartalma is az egyéb bizonyítékokkal összefüggésben mérlegelendő. Különösen rendelkező okiratoknál történik arra hivatkozás, hogy annak valamely pontja eltér a felek tényleges megegyezésétől, vagy hogy azon kívül egyéb megegyezés is történt. Lehet, hogy maga az okirat — implicite — bizonyítékot tartalmaz. Ellentétes, egyidejű okiratok esetén az vizsgálandó, mennyiben lehet mind a kettő érvényes és mindegyik fél köteles az ellentéteknek okát adni és bizonyítani.

c) Éppen a magánokiratok tekintetében kell azonban élesen megkülönböztetni az okirat bizonyító erejétől a benne foglalt jogügylet érvényességét.

A felek előadását és a tanúk vallomását — még teljes jóhiszeműségük esetén is — jelentősen befolyásolhatja, hogy annak szerintük mi lesz a perbeni következménye. Amennyiben az okirat oly időben keletkezett, amidőn a perbeni kérdés még nem merült fel, hiányzik ez a tényező. Így az okirat — még a saját is — bizonyíthat a perbeli előadás mellett, az ellentétes pedig leronthatja. A per alatt kiállított és a perbeni vallomással ellentétes tartalmú nyilatkozat viszont alkalmas lehet mindkettő értékének a lerontására.

Szükséges lehet az azonosság bizonyítása, mégpedig nemcsak a kiállító személyét, hanem az okiratban foglalt nyilatkozat tárgyát illetően is, különösen ha az okirat nem tartalmaz erre pontosabb adatot. Az azonosítás már rendszerint csak tanúkihallgatással történhet.

Hámori Vilmos

A Tanácsköztársaság katonai igazságszolgáltatása

A történelmi múltunk csúcspontja, leghaladóbb hagyománya kétségtelenül a Tanácsköztársaság időszaka, amelynek fél évszázados évfordulóján a jelentőségének megfelelően emlékeztünk meg. Vannak azonban olyan történelmi események — és ilyen a Tanácsköztársaság is —, amelyekre csak úgy emlékezhetünk méltóan, ha szerepüket, jelentőségüket, hatásukat a ma kialakulásában is bemutatjuk. Nem véletlen ezért, hogy az évforduló kapcsán felélénkült az érdeklődés a Tanácsköztársaság időszaka iránt.

Tanulmányunk megírásával azt a célt tűztük ki, hogy a teljesség igénye nélkül a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásának egy kis — de jelentőségét tekintve nem elhanyagolható — részét mutassuk be, mégpedig azt, amely a Vörös Hadsereg fegyelmének biztosítására volt hivatva.

Ez indokoltnak látszik azért is, mert e kérdés önállóan[1] ez ideig feldolgozás tárgyát nem képezte.[2] Pedig a Tanácsköztársaság katonai

[1] Sarlós Béla kizárólag a Landler hadtest forradalmi törvényszékével foglalkozik egy tanulmány keretében, ami „A Magyar Tanácsköztársaság Állama és Joga" című kötetben jelent meg. (Akadémiai Kiadó, 1959.)

[2] 1958-ban a „katonai jogászok szerzői munkaközössége" „A katonai büntetőjog kézikönyve" címen (Zrínyi Katonai Kiadó) adott ki egy könyvet, amelynek történeti részében, nyilvánvalóan az akkori feltáratlanság miatt, a Tanácsköztársaság időszakával nem foglalkozik.

igazságszolgáltatásának átfogó ismerete — mint a jogi műveltséghez tartozó probléma — nemcsak a jogászok, hanem a fegyveres és rendészeti testületek hivatásos tagjai részéről is felmerülhet kívánalomként.

I.

A Tanácsköztársaság fegyveres testületei

A Magyar Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács már a Tanácsköztársaság megszületésének napján, 1919. március hó 21-én a munkásosztály hatalmát deklaráló „Mindenkihez!" című kiáltványban kinyilatkoztatta azon elhatározását, mely szerint: „Hatalmas proletárhadsereget szervez, amellyel a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és a cseh burzsoákkal szemben..." Ebben megfogalmazta a Vörös Hadsereg feladatát is. Ez pedig a proletárállam belső elnyomó és külső védelmi funkciójának teljesítése volt. Négy nappal később, 1919. március hó 25-én hozta meg a Forradalmi Kormányzótanács a XXIII. számú rendeletét „A Vörös Hadsereg alapításáról". Ezt követő napon, 1919. március hó 26-án pedig megjelent a Belügyi Népbiztos 1. számú rendelete „A Vörös Őrség felállításáról". E rendelet 1. §-a meghatározta a Vörös Őrség feladatát, ami „A magyar Tanácsköztársaság belső rendjének megalapozása és fenntartása".

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április hó 2-án hozott XXX. számú rendelete a fogházőrök és más büntetőintézetek őrszemélyzetére vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket.

A fenti rendeletek a Tanácsköztársaság alapvető fegyveres testületeinek szervezetét határozták meg. Bár a fegyveres testületek funkciójukra figyelemmel szervezetileg elkülönültek egymástól, mégis egységet alkottak. Ez következik a hivatkozott utóbbi két alaprendeletből is. A Vörös Őrség felállításáról intézkedő rendelet ugyanis leszögezi, hogy a Vörös Őrség a Vörös Hadsereg kiegészítő részét képezi, miként a fogházőrökről szóló rendelet is megállapítja, hogy a fogházőrök a Vörös Őrségnek kiegészítő része. Ha tehát a fogházőrök a Vörös Őrség-, ez pedig a Vörös Hadsereg „kiegészítő része", úgy a fegyveres testületek egysége a Vörös Hadseregben ötvöződik.[3]

A Vörös Hadsereggel szemben — amelyben a többi fegyveres testület is értendő — a Forradalmi Kormányzótanács a forradalmi, proletárfegyelem követelményét állította fel. Ez folyik a Forradalmi Kormányzótanács XXIII. sz. rendelet 4. pontjának a következő megállapításából: „A Vörös Hadsereg nagy szerepét, amely a proletárság forradalmának fegyverévé avatja csak úgy töltheti be, ha a forradalmi fegyelem tölti el."

1919. április hó 16-án az új hadügyi vezetés egy felhívást intézett a vöröskatonákhoz a szilárd fegyelem szükségességéről, amelyben a következők olvashatók: „Fegyelem nélkül a forradalom nem egyéb anarchiánál. A forradalmi fegyelem az a betontalpazat, amelyre a forradalom alkotásai felépülnek. Minden forradalomnak, amely nemcsak győzni, hanem élni és véglegesen berendezkedni is akar, legelső gondja az egységes, szilárd, harcra kész, vasfegyelmű hadsereg..."[4]

Nem elég azonban a fegyelem igényét deklarálni. Szükség volt egy olyan szervre, amely a fegyelem biztosítására hivatott. Ezzel kapcsolatban a már hivatkozott Forradalmi Kormányzótanács XXIII. számú rendelete a következőket rendelte: „A Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmén legfelsőbb fokon a forradalmi törvényszék őrködik."

II.

A katonai törvénykezés szervezete

a) *A katonai forradalmi törvényszékek*

A XXIII. sz. kormányzótanácsi rendelet megjelenésekor katonai forradalmi törvényszékek még nem léteztek. Ha tehát a Vörös Hadsereghez tartozók bűntettet követtek el, felettük a polgári forradalmi törvényszékek ítélkeztek. Ez az állapot azonban nem volt fenntartható. Egyfelől a Vörös Hadsereggel szemben támasztott vasfegyelem, másfelől a hadsereg jellegéből fakadó és hadiállapotban még inkább fokozódó mozgékonyság felvetette a fegyelem biztosításának szervezeti igényét. Az ezzel kapcsolatos rendelkezés sem váratott sokáig magára. 1919. április hó 12-én hozta meg a Forradalmi Kormányzótanács az LIII. sz. rendeletét „A katonai bűntettek és forradalmi katonai törvényszékekről".

E rendelet 1. §-a a következő rendelkezést tartalmazza: „A Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmét sértő katonai bűntettek felett forradalmi törvényszékek ítélnek. Minden hadosztály vagy dandár székhelyén forradalmi katonai törvényszéket kell felállítani. A forradalmi katonai törvényszék elnökből és ezenfelül két tagból áll. A forradalmi katonai törvényszék elnökét és tagjait, úgyszintén a vádbiztost és jegyzőkönyvvezetőt Budapesten a központi tanács, másutt a munkások, katonák és földművesek helyi tanácsa választja katonák, továbbá katonaviselt munkások vagy földművesek sorából."

E törvényi rendelkezés — ami még akkor született, amikor a Vörös Hadsereg viszonylag békés körülmények közt élt és szerveződött —

[3] Az addig fegyveres testületként működött pénzügyőrséget a Forradalmi Kormányzótanács LXXXI. sz. rendelete a Pénzügyi Népbiztosság által meghatározott teendők ellátására fegyvertelen testületnek nyilvánította.

[4] A Magyar Vörös Hadsereg 1919. Válogatott dokumentumok.

meghatározta a katonai forradalmi törvényszékek szervezetét.

A hadiállapot beállta és ezzel a fokozott fegyelem igénye gyors és hatékony intézkedéseket követelt. Ezért a hadseregparancsnokság az LIII. sz. kormányzótanácsi rendelet alapján 1919. május hó 7-én kiadta a forradalmi katonai törvényszékek felállításáról szóló rendeletét. E szerint minden zászlóaljparancsnokságnál, ezredparancsnokságnál, önálló dandárparancsnokságnál, minden hadosztály-parancsnokságnál és a hadsereg-főparancsnokságnál „1—1 forradalmi katonai törvényszék állíttatik fel." Elrendelte továbbá, hogy az egyes katonai forradalmi törvényszékek elnöke az illető alakulat politikai megbízottja, a két tagját a vádbiztost és jegyzőkönyvvezetőt pedig a parancsnok a politikai megbízottal egyetértőleg nevezi ki.[5] Úgy gondoljuk e rendelkezésre azért volt szükség, mert a hadműveletek alatt a katonai forradalmi törvényszék elnökének, tagjainak, a vádbiztosnak és jegyzőkönyvvezetőnek a munkások, katonák és földművesek tanácsa általi megválasztása nehézségbe ütközött volna. Ilyen helyzetben a parancsnoki jogkört érthetően tágítani kell. Azonos megfontolások alapján célszerűnek mutatkozott, hogy a szükséghez képest katonai forradalmi törvényszék működjön ezrednél kisebb egységnél, zászlóaljnál is.

A fenti rendelkezések alapján tehát zászlóaljtól egészen a hadsereg-főparancsnokságig állíthattak fel katonai forradalmi törvényszékeket. A megmaradt dokumentumok bizonyítják, hogy e szintű egységeknél ténylegesen működtek is ilyen törvényszékek. A legtöbb katonai forradalmi törvényszék a hadrendi megjelölését mellőzte. Nevében csupán azt a helységet szerepeltette, ahol működött. Pl. budapesti, kecskeméti, csongrádi katonai forradalmi törvényszék. A hadrendi megjelölést is nevükbe foglaló katonai forradalmi törvényszékek alapján megállapíthatjuk, hogy a hivatkozott egységeknél ténylegesen szerveződtek törvényszékek. Ilyenek voltak: a 46. gyalogezred III. zászlóalj forradalmi katonai törvényszéke,[6] a 21. erdélyi vörös gyalogezred forradalmi katonai törvényszéke,[7] a 101. vörös dandár póttest katonai forradalmi törvényszéke,[8] a kaposvári 44-es dandár katonai forradalmi törvényszéke,[9] a III-ik hadtest katonai forradalmi törvényszéke,[10] a hadsereg-főparancsnokság katonai forradalmi törvényszéke.[11]

Itt jegyezzük meg, hogy a Vörös Őrségnek a Dunántúlon három (győri, zalaegerszegi és kaposvári), míg a Duna—Tisza közén egy (kecskeméti) határvédelmi kerülete volt, amelyek ugyancsak önálló katonai forradalmi törvényszéket állíthattak fel. A Kaposvári Határvédelmi Kerület ténylegesen rendelkezett katonai forradalmi törvényszékkel. E törvényszéknek egyik ügye sértetlenül maradt fenn.[12]

A katonai forradalmi törvényszékek elnökei egyébként az 1919. május hó 7-én megjelent hadseregparancsnoki rendeletnek megfelelően az alakulat politikai megbízottjai voltak. Ebben is kifejezésre jut a politikai megbízott óriási jelentősége a Vörös Hadseregnél. Ő volt az alakulat erkölcsi, politikai, fegyelmi állapotáért a felelős. Érthető, hogy ezért az ő irányítása alá tartozott a forradalmi katonai törvényszék is. A vádbiztos is a katonai forradalmi törvényszékhez tartozott. Az ő feladata volt a tárgyalás előkészítése és a vád képviselete.

A katonai forradalmi törvényszéknél a bírák nem jogászok voltak. A Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék tanácselnöke vasöntő, a bíróság tagjai közül egyik famunkás, a másik pedig vörös katona volt.[13] A Budapesti Katonai Forradalmi Törvényszék 34 bírája közül 33 munkás, 1 pedig kereskedő volt.[14]

b) *A rögtönítélő törvényszékek*

A katonai forradalmi törvényszékek ítélkezése mellett rögtönítélő bíráskodás is folyt a fegyveres testületekhez tartozókkal szemben csakúgy, mint a polgári személyekkel szemben is. A rögtönítélő eljárást a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május hó 16-án kelt XCIV. számú rendelet 20. és 21. §-ai szabályozzák. Vizsgálódásunk szempontjából a 20. § alábbi rendelkezésének van kiemelkedő jelentősége: „Hadműveleti területen a hadsereg-főparancsnokság is elrendelheti a rögtönítélő bíráskodást. A rögtönítélő bíráskodás gyakorlására a Forradalmi Kormányzótanács, hadműveleti területen a hadsereg-főparancsnoksága is külön bíróságot küldhet ki . . ."

A dokumentumok alapján megállapítható, hogy a Vörös Hadsereg kebelében legalább két rögtönítélő törvényszék működött. Így a Vörös Hadsereg Rögtönítélő Törvényszéke,[15] és a Keleti Hadsereg Rögtönítélő Törvényszéke. Ez utóbbitól az alábbi végzés maradt fenn: „A Keleti Hadsereg rögtönítélő törvényszéke a Forradalmi Kormányzótanács nevében gróf Almási Imre huszár fhdgy. nagybirtokost a szolnoki ellenforradalomban való aktív részvétel miatt mint a fehérgárda tagját 15 azaz Tizenöt évi

[5] A Magyar Vörös Hadsereg 1919. (Válogatott dodokumentumok) 248. old.

[6] P. I. Arch. 609. f. 33. csop.

[7] P. I. Arch. Ig. Min. T—1920—36 086.

[8] P. I. Arch. Ig. Min. T—1920—36 086.

[9] P. I. Arch. 609. f. 29. csop.

[10] Sarlós Béla „A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei" 253—281. old. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1961.

[11] P. I. Arch. 609. f. 26. csop.

[12] P. I. Arch. 609. f. 29. csop.

[13] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. 55. old.

[14] Sarlós Béla i. m. 53. old.

[15] P. I. Arch. 609. f. 35. csop. 1. ö. e.

fegyházra ítéli. Szolnok, 1919. május 4. Szamuely Tibor a rögtönítélő törvényszék elnöke."[16]

c) *Az Országos Katonai Főtörvényszék*

A rögtönítélő törvényszék határozata ellen perorvoslatnak helye nem volt. 1919. június hó 12-ig megtámadhatatlan volt a katonai forradalmi törvényszék ítélete is. Ekkor lépett hatályba az 1919. június hó 10-én kelt CXV. számú kormányzótanácsi rendelet, ami az Országos Katonai Forradalmi Főtörvényszék felállításáról rendelkezett. A főtörvényszék elnökön kívül négy bíróból álló tanácsban ítélkezett. Az elnököt és a tagokat a Forradalmi Kormányzótanács választotta. A forradalmi katonai törvényszék ítéletei ellen a vádbiztos, a vádlott és a védője élhettek panasszal. Ezt azután a Főtörvényszék bírálta el.

III.

A katonai forradalmi törvényszéki eljárás

A katonai forradalmi törvényszéki eljárás nem különbözött a polgári forradalmi törvényszéki eljárástól. Ez folyik a Forradalmi Kormányzótanács LIII. számú rendelet alábbi rendelkezéséből: „A forradalmi katonai törvényszék eljárására nézve a Forradalmi Kormányzótanács IV. számú rendeletében (1. a Tanácsköztársaság március hó 26-án megjelent 7-es számában) megszabott rendelkezések irányadók."

A forradalmi törvényszék előtti eljárásban sem alakszerű nyomozati eljárásnak, sem vádirat benyújtásának helye nem volt. A terheltet elfogása után azonnal forradalmi törvényszék elé lehetett állítani. A vádbiztos a tárgyaláshoz szükséges bizonyítékokat közvetlenül előállította. A terhelt bárkit védőjéül választhatott. A tárgyalás azzal kezdődött, hogy a vádbiztos a vádat szóban előterjesztette. Ezt követően került sor a vádlott, a tanúk, a szakértők kihallgatására, majd a vádbiztos a vádindítványát megtette. Ezután a terhelt és védője szólalhatott fel. A forradalmi törvényszék zárt tanácskozás során határozott. A bűnösség kérdésében a döntés titkos szavazással történt. Halálbüntetést csak az elnök és a tagok egyhangú határozatával lehetett kiszabni. Az ítéletet rövid indokolással azonnal írásba kellett foglalni. Az ítélet ellen — mindaddig amíg az Országos Katonai Főtörvényszéket fel nem állították — perorvoslatnak helye nem volt. A kiszabott büntetéseket az ítélet után azonnal végre kellett hajtani.

A Kormányzótanács LXVII. számú, 1919. április hó 20-án megjelent rendelete eljárási előírást tartalmaz. E szerint politikai bűncselekmény miatt csak az Igazságügyi Népbiztosság előzetes hozzájárulásával lehetett bárkit forradalmi törvényszék elé állítani. E rendelkezés a katonai forradalmi törvényszékekre is vonatkozott.[17] Így a kaposvári határvédelmi kerület katonai forradalmi törvényszék 72/1919. szám alatt folyamatban volt ügyében az Igazságügyi Népbiztosság az izgatást elkövetett terheltnek törvényszék elé állításához hozzájárult.[18]

Egy másik eljárási jellegű rendelkezés a régi tisztekkel szembeni büntetőjogi felelősségrevonással kapcsolatos. A Vörös Hadseregben köztudottan igen nagy számban teljesítettek szolgálatot régi tisztek. Velük szemben helyenként érthetően bizalmatlanság nyilvánult meg. Alaptalan eljárásokat is folytattak ellenük. Ennek meggátlására adta ki a Hadügyi Népbiztosság a 10 972/Eln. 31. számú rendeletét, amelynek a lényege az volt, hogy volt tisztek csak a Hadügyi Népbiztosság előzetes hozzájárulásával voltak letartóztathatók és büntetőeljárást is csak előzetes engedély alapján lehetett lefolytatni ellenük. Ennek ellenére előfordult, hogy e rendelkezés figyelmen kívül hagyásával régi tiszteket előzetes hozzájárulás nélkül letartóztattak. Ezért az Igazságügyi Népbiztosság a 32 018/1919. I. N. E. sz. rendeletével utasította az összes katonai forradalmi törvényszékeket és katonai parancsnokságokat a Hadügyi Népbiztosság előzetes hozzájárulása nélküli letartóztatás mellőzésére.

A Vörös Hadseregben a fegyelem megszilárdítására ún. zászlóalj esküdtszékek is működtek. Ezek a társadalmi felelősségrevonásnak sajátos formái voltak, amelyeknek a megelőzés szempontjából igen nagy jelentőségük volt. Legjobban a néphadseregben ma is ismert becsületügyi bíróságokhoz lehetne őket hasonlítani. A zászlóalj esküdtszék döntései ellen panasznak volt helye, amit a katonai forradalmi törvényszék bírált felül. A Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék egyik ilyen határozata a következőket tartalmazza: „A forradalmi katonai törvényszék a zászlóalj esküdtszék ítéletét megváltoztatja és N. A. vörös katonát szemtelen kifejezésért 8 napi fogházra ítéli."[19]

Ugyane törvényszék hasonló ügyben eljárva — mivel a tárgyaláson a vádlott nem jelent meg, a hivatalból kirendelt védő pedig a fellebbezést visszavonta —, a zászlóalj esküdtszék ítéletét megerősítette.[20]

Mindaddig, amíg az Országos Katonai Főtörvényszék felállításáról szóló kormányzótanácsi rendelet nem jelent meg, a katonai forradalmi törvényszékek halálos ítéleteit az ítélet ki-

[16] P. I. Arch. 609. f. 36. csop. 1. ö. e.

[17] Sarlós Béla i. m.-vének a 31. oldalán arról ír, hogy a Kormányzótanács LVI. sz. rendelete — a téves szám nyilván elírási hiba, mert a szövegből félreérthetetlen, hogy a LXVII. sz. rendeletről van szó — a katonai forradalmi törvényszékekre nem vonatkozott. A katonai forradalmi törvényszékek különálló szervezetéből azonban erre következtetni nem lehet. A hivatkozott rendeletet egyébként — miként ezt a dokumentumok is bizonyítják — a katonai forradalmi törvényszékek alkalmazták is.

[18] P. I. Arch. 609. f. 29. csop.

[19] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. 55. ö. e. fkt. 32.

[20] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. 55. ö. e. fkt. 25.

hirdetése után nyomban végrehajtották. A halálos ítélet végrehajtásáról külön jegyzőkönyv készült. A Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék 1919. április hó 24-én kelt ítéletével egy vöröskatonát gyilkosságban való felbújtás miatt halálra ítélt. Az ítéletet még e napon 19 órakor végrehajtották. A végrehajtásról készült jegyzőkönyvet a törvényszék elnöke, a vádbiztos, a jegyzőkönyvvezető és a kirendelt orvos írta alá. A jegyzőkönyv szerint a halálra ítélt hozzátartozóit is értesítették a kivégzésről.[21]

A viszonylag kevés, fennmaradt ügy alapján megállapítható, hogy a nyomozati jegyzőkönyvek, átiratok, csakúgy mint a tárgyalási jegyzőkönyvek, ítéletek és egyéb intézkedések többségükben kézzel íródtak. Ennek ellenére összességében igen kedvező benyomást keltenek. Jól olvashatók, kulturált megfogalmazásúak és jogászilag is kifogástalanok.

IV. *A katonai bűntettek*

A katonai bűntetteket az LIII. számú kormányzótanácsi rendelet 2. §-a az alábbiak szerint határozta meg: „Katonai bűntettet követ el az a katona vagy parancsnok: *1.* aki a Tanácsköztársaságnak akár külső, akár belső ellenségével összejátszik, vagy egyetért; *2.* aki az ellenséget kémkedéssel, fegyveres szolgálattal vagy egyéb szolgáltatással támogatja; *3.* aki bajtársára fegyvert fog vagy a parancsnok parancsának ellenszegül; *4.* aki őrszolgálati vagy egyéb fontos szolgálati kötelességét akár szándékosan, akár bűnös hanyagságból cselekvéssel vagy mulasztással megszegi; *5.* aki az ellenség előtt gyáván viselkedik; *6.* aki csapatától megszökik; *7.* aki gyilkol, gyújtogat, rabol, fosztogat, lop, közvagyont rombol vagy védtelennel szemben erőszakoskodik; *8.* aki katonatársát árulásra, lázadásra, fontos szolgálati kötelességének megszegésére vagy szökésre csábítja; *9.* aki a felsorolt katonai bűntettek valamelyikét megkísérli; *10.* aki részt vesz oly összebeszélésben vagy egyesülésben, amelynek célja a felsorolt katonai bűntettek valamelyike."

E § tehát a katonai anyagi jogi rendelkezéseket tartalmazza. Ennek pedig óriási jelentősége volt. Addig ugyanis a Habsburg császári jogszabályokat alkalmazták a katonákkal szemben.[22] A Tanácsköztársaság tehát e tekintetben is újat alkotott.[23]

A katonai forradalmi törvényszékek az ítélkezésük során a fentieken túl olyan cselekményekben is megállapítottak bűnösséget, amelyek kétségtelenül katonai bűntetteknek tekintendők.

Lássuk ezek után, hogy milyen katonai bűntettekkel találkozunk a katonai forradalmi törvényszékek ítéleteiben. (A katonai bűntetteket a hatályos katonai anyagi jog csoportosítása alapján mutatjuk be.)

a) Szolgálati kötelezettség elleni bűntettek: önkényű eltávozás;[24] szabadság önkényes meghosszabbítása;[25] szökés;[26] a hadrakelt seregtől történt szökés;[27] szolgálat megtagadása;[28] hamis nyíltparanccsal demarkációs vonal átlépése.[29] *b) Függelemsértés:* tiszteket sértő kijelentés;[30] parancsnok fenyegetése;[31] parancsmegtagadás;[32] zendülés.[33] *c) Elöljárói bűntettel* nem találkoztunk. *d) Szolgálati bűntettek:* őrhely elhagyása;[34] szolgálati hanyagság;[35] rendszeres szolgálati hanyagság;[36] bűnös hanyagságból eredő szolgálatmulasztás;[37] szolgálati szabályzat mellőzése.[38] *e) Harcképességet veszélyeztető bűntettek:* menetkészültség akadályoztatása;[39] zúgolódás;[40] lázítás;[41] gyávaság.[42]

Találtunk olyan bűntetteket is, amelyeket a fenti csoportokba beilleszteni nem tudtunk.

---

[21] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. 55. ö. e. fkt. 1—2.

[22] Az 1855-ben kiadott 799 §-ból álló osztrák katonai büntetőjogi kódex.

[23] Sarlós Béla az i. m.-nek 25. oldalán arról ír, hogy „korábban nem volt önálló magyar katonai anyagi büntetőjog", továbbá — ugyanitt a lábjegyzetben —, hogy „A proletárdiktatúra bukása után a Horthy-rendszer az osztrák katonai büntetőjog hatályát visszaállította." Az előbbi idézet nem volt tekintettel arra, hogy az 1707-es ónodi országgyűlésen fogadták el a kuruc szabadságharcos sereg büntetőtörvénykönyvét, ami 12 címben taglalta a katonai bűntetteket. Az utóbbi idézet pedig azzal a megszorítással fogadható el, hogy a Horthy-rendszer az osztrák katonai anyagi jog hatályát állította vissza. Az eljárást ugyanis a Tanácsköztársaság előtt az 1912. évi XXXIII. tv., az ún. katonai bűnvádi perrendtartás szabályozta. E tekintetben tehát nem az osztrák jog hatályát kellett visszaállítani.

[24] Kaposvári Határvédelmi Kerületi Katonai Forradalmi Törvényszék 25. sz. ítélete. P. I. Arch. 609. f. 29. csop.

[25] Szabó András: A Magyar Tanácsköztársaság büntetőjogának kérdései.

[26] Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék 60. sz. ítélete. P. I. Arch. 609. f. 29. csop.

[27] Székesfehérvári Katonai Forradalmi Törvényszék 11. sz. ítélete. P. I. Arch. 609. f. 31. csop.

[28] Szabó András im.

[29] Szabó András im.

[30] Sárospataki Katonai Forradalmi Törvényszék 103. sz. ítélete. P. I. Arch. Ig. Min. T—1920—36 086.

[31] Tengerész Ezred Katonai Forradalmi Törvényszék. P. I. Arch. Ig. Min. T—1920—36 086.

[32] Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék 50. sz. ítélete. P. I. Arch. 609. f. 29. csop.

[33] Szabó András im.

[34] Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék. P. I. Arch. 609. f. 29. csop. Fkt. 240.

[35] Budapesti Forradalmi Katonai Törvényszék Vörös Újság 1919. V. 16-i sz.

[36] Bp.-i Forradalmi Kat. Törvényszék Vörös Újság 1919. V. 16-i szám.

[37] Szombathelyi Kat. Forradalmi Törvényszék P. I. Arch. 609. f. 29. csop. Fkt. 73.

[38] Szabó András im.

[39] Bp.-i Forr. Kat. Törvényszék. Vörös Újság 1919. V. 16-i sz.

[40] VH. 46. gy. e. III. zlj. Forr. Törvényszéke. P. I. Arch. 609. f. 33. csop. 1. ö. e.

[41] Váci Forr. Kat. Törvényszék. Vörös Újság 1919. V. 11-i sz.

[42] Bp.-i Forr. Kat. Törvényszék. Vörös Újság 1919. V. 14-i sz.

Ezek: rendbontás;[43] fegyelemsértés;[44] hivatalos hatalommal való visszaélés;[45] kétszeres toborzás;[46] vörös hadsereg gyalázása;[47] vörös katonához méltatlan viselkedés [48]

A viszonylag sok bűntetti megnevezés ellenére is nyilvánvaló, hogy az összes katonai bűntettet nem soroltuk fel. A bűntettek megnevezése a különböző törvényszékeknél nem volt azonos. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a katonai forradalmi törvényszékek megtalálták a jogcímet ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg szolgálati rendje és fegyelme ellen támadókat megbüntesse.

V.

A katonai forradalmi törvényszékek érdemi ítélkezése

Az elkövetők és azok magatartásának jogi értékelése:

E körben természetesen nem lehet célunk annak vizsgálata, hogy a katonai forradalmi törvényszékek törvényes alapon vonták-e felelősségre az elkövetőket, továbbá, hogy a megállapított tényeket jogilag helyesen értékelték-e vagy sem. Azt sem tűzhettük ki célul, hogy az idetartozó valamennyi kérdéssel részletesen foglalkozzunk. Törekvésünk csupán annak bemutatására irányul, hogy a katonai forradalmi törvényszékek az e körbe tartozó legfontosabb büntetőjogi kategóriákat alkalmazták.

A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékeinek — és így a katonai forradalmi törvényszékeinek is — egyik legfőbb érdeme, hogy spontán módon, a szocialista jogtudat alapján szocialista büntetőjogi elveket alakítottak ki, amelyeket azután a szocialista büntetőjog is átvett. Ilyen elv, hogy a társadalomveszélyességet nélkülöző cselekmények — mégha azok formálisan törvénybe ütköznek is — nem minősíthetők bűntetteknek. Ez pedig óriási lépést jelentett az addigi burzsoá formális szemlélettel szemben. Ilyen elvi alapon mentette fel a III. Hadtest Forradalmi Törvényszéke azt a kassai órásmestert, aki az ékszerüzletek zárvatartását elrendelő jogszabályt megszegve, a tilalom ellenére üzletét azért nyitotta ki, hogy a Kassára bevonuló Vörös Hadsereg egyik tagjának az óráját szívességből — a város visszafoglalásában érzett örömében — megjavítsa.[49]

A katonai forradalmi törvényszékek a kísérletet is büntették csakúgy, mint a befejezett bűntettet. Így a Vas-soproni 18. Dandár Forradalmi Katonai Törvényszéke 2 vöröskatonát szökési kísérlet miatt 3—3 heti fogházra ítélte.[50]

A tettes mellett elkövetői minőségben a részesség is előfordult a katonai forradalmi törvényszékek ítélkezésében. A Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék egyik ítéletének rendelkező része a következőket tartalmazza: „Sz. I. vörös katonát gyilkosságban való felbújtásban egyhangúlag bűnösnek találta és titkos szavazás útján egyhangúlag golyó általi halálra ítélte."

A tényállás szerint egy „katonarendőrt" a vádlott ráhatására lőtték agyon társai egy kocsmai szóváltás után.

Itt említjük meg, hogy a katonai forradalmi törvényszékek gyakorlatában problémaként vetődött fel, hogy eljárhatnak-e olyan vöröskatonákkal szemben, akik a Vörös Hadsereg kötelezvényét még nem írták alá. Ezzel kapcsolatban a Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék a Hadügyi Népbiztosságtól a következő távmondatot kapta: „Hogy a kötelezőt aláírták-e vagy sem az teljesen mellékes. A forradalmi hadsereg zsoldjában állnak, tehát kötelesek a szolgálatot ellátni és a parancsokat teljesíteni. A forradalmi törvényszék úgy jár el velük szemben mint minden más katonával."[51]

A bűnösség szándékos alakzata mellett a gondatlan alakzat megállapítására is sor került. Így a Vas-soproni 18. Dandár Forradalmi Katonai Törvényszéke K. M. vöröskatona vádlottat gondatlanságból okozott könnyű testi sértésért 14 napi fogházra ítélte. A tényállás lényege egyébként az volt, hogy a vádlott játékból fogta fegyverét, ami véletlenül elsült és egyik társát megsértette.[52]

A katonai forradalmi törvényszékek gyakorlatában büntethetőségi akadályokkal is találkozunk.

Elmebetegség miatt több esetben került sor eljárás megszüntetésére. Ezt megelőzően természetesen a terheltet elmeszakilag megvizsgálni kellett.[53]

Tévedés címén mentette fel az egyik katonai forradalmi törvényszék a katonai járőrrel szembeni fegyelmezetlenséget elkövetett terheltet az alábbi indokolással: „A törvényszék megállapította, hogy terhelt a bűntetthez tartozó ténykörülményről nem bírt tudomással... s mivel senki sem felelős oly körülményekért, melyeket nem ismer, terheltet az ellene emelt vád, s ennek következményei alól fel kellett menteni."[54]

[43] Bp.-i Forr. Kat. Törvényszék. Vörös Újság 1919. V. 16-i sz.
[44] Szombathelyi Kat. Forr. Törvényszék. P. I. Arch. 609. f. 29. csop. Fkt. 67.
[45] Vas-soproni 18. Dandár Forr. Katonai Törvényszék 95. sz. ítéletben. P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 95.
[46] Bp.-i Forr. Kat. Törvényszék. Vörös Újság 1919. V. 14-i sz.
[47] Váci Kat. Forr. Törvényszék. Vörös Újság 1919. V. 15-i sz.
[48] Szabó András im.
[49] Sarlós Béla im. 107. old.
[50] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 87.
[51] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 9.
[52] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 61.
[53] Szabó András im.
[54] Szabó András im.

A bűnösségi körülmények értékelése

A katonai forradalmi törvényszékek a büntetés kiszabásánál a bűnösségi körülményeket természetesen ugyanúgy figyelembe vették, mint bármelyik bíróság. A következőkben néhány speciális katonai jellegű bűnösségi körülményt emelünk ki, amelyekkel a katonai forradalmi törvényszékek ítéleteiben találkoztunk.

a) enyhítő körülmények

A Kaposvári Határvédelmi Kerületi Katonai Forradalmi Törvényszék 25/1919. számú ítéletének indokaiban az alábbiak olvashatók: „A bíróság enyhítő körülménynek veszi a vádlott büntetlen előéletét, a Tanácsköztársaság érdekében teljesített hű szolgálatát és azt, hogy meghaladott kora dacára megszállott területről önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe szolgálattételre."[55]

Ez ügyben az 50 éves vádlott a demarkációs vonalon túli területről jelentkezett önként a Vörös Hadseregbe, majd követett el kisebb súlyú lopást és önkényes eltávozást.

A Vas-soproni 18. Dandár Forradalmi Katonai Törvényszéke a fegyverével játszó és ezáltal társát megsértő vádlottat gondatlanságból okozott könnyű testi sértés miatt ítélt el. Enyhítőként értékelte a vádlott kiképzetlenségét.[56]

Ugyanez a katonai forradalmi törvényszék az önkényes eltávozást elkövetett vádlottnál enyhítő körülményként értékelte, hogy „a hírlapban megjelent köröztetésre önként jelentkezett."[57]

Ugyancsak a Vas-soproni 18. Dandár Katonai Forradalmi Törvényszéke a 4 rb. betöréses lopást elkövető vádlottal szemben enyhítő körülménynek vette egyfelől, „hogy a betöréses lopások 3/4 része a múlt rezsimben játszódott le", másfelől, hogy „a vádlott a Vörös Hadseregbe önként jelentkezett".[58]

A Székesfehérvári Katonai Forradalmi Törvényszék a szökést elkövetett vádlottat 3 évi kényszermunkára ítélte. Az ítélet indokaiban kifejtette, hogy „nem szolgálhat enyhítő körülményként az, hogy jelentkezett önként, mert azt már akkor tette, mikor már égett a föld a talpa alatt."[59]

b) Súlyosító körülmények

A Csongrádi Katonai Forradalmi Törvényszék az egyik szakaszparancsnokot ittasság és erőszakos nemi közösülés kísérlete miatt 8 évi kényszermunkára és a Vörös Hadseregből való elbocsátásra ítélte. Súlyosítóként értékelte, hogy a vádlott a cselekményt „szakaszparancsnokként követte el", továbbá, hogy azt „a szolgálati időben valósította meg".[60]

Ugyancsak a Csongrádi Katonai Forradalmi Törvényszék a 41/1919-es sz. ítéletében a rajparancsnok vádlottat szándékos emberölési kísérlet és súlyos testi sértésért 20 évi szigorított fegyházra ítélte. Súlyosítóként értékelte egyebek között, hogy a vádlott „rajparancsnok volt és mint ilyen neki kellett volna a rendet fenntartania", továbbá, hogy „bajtársait magaviseletével állandó retegésben tartotta".[61]

A Kaposvári Határvédelmi Kerületi Forradalmi Törvényszék az önkényes eltávozást elkövetett vádlottal szemben súlyosító körülménynek vette, hogy „engedély nélkül megszállt területre át akart menni".[62]

A Vas-soproni 18. Dandár Katonai Forradalmi Törvényszéke azt a vádlottat, aki mint őrszem önként elhagyta őrhelyét, 6 heti fogházra ítélte. Súlyosítóként értékelte egyfelől, hogy „visszaesőként" valósította meg a cselekményt, másfelől, hogy „mint kiképzett katona" valósította meg azt.[63]

Az érdemi elbírálás

A katonai forradalmi törvényszékek a Tanácsköztársaság büntetőpolitikáját általában következetesen érvényre juttatták. Eme osztályharcos büntetőpolitikának a lényege az volt, hogy az ellenforradalmárokkal és a súlyos bűntetteket elkövetőkkel szemben a proletárököl keménységével kell lesújtani; ugyanakkor méltányos felelősségrevonásban kell részesíteni a kisebb bűntettet elkövetett proletárokat.

A fegyelmet súlyosan sértő katonai, politikai és köztörvényi bűntetteket elkövetőkkel szemben a legsúlyosabb büntetést, a halált mondták ki a katonai forradalmi törvényszékek. Így a Budapesti Katonai Forradalmi Törvényszék G. H. J. volt 29-ik ezredbeli vöröskatonát rablás és gyilkosság miatt golyó általi halálra ítélte. Az ítéletet kihirdetésének napján, este 19 órakor az Országház terén nyilvánosan végrehajtották.[64]

A 21. Erdélyi Vörös Gyalogezred Katonai Forradalmi Törvényszéke a 25/1919. számú ítéletével T. I. vöröskatonát az ellenség előtt való gyáva magatartás és kétszeri szökés miatt golyó általi halálra ítélte. Az ítélet indoklásában a következők olvashatók: „Halálra ítélését vöröskatona bajtársai is kérték". Az ítéletet kihirdetése után azonnal végrehajtották.[65]

Találkoztunk határozatlan tartamú szabadságvesztéssel is. A Budapesti Katonai Forradalmi Törvényszék az 1. honvéd tábori tüzérezredhez tartozó S. L. vöröskatonát függelemsérté-

[55] P. I. Arch. 609. f. 29. csop.
[56] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 61.
[57] P. I. Arch. 609. 32. csop. Fkt. 234.
[58] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 237.
[59] P. I. Arch. 609. f. 31. csop. Fkt. 11.
[60] P. I. Arch. Ig. Min. T—1920—36 086.
[61] P. I. Arch. Ig. Min. T—1920—36 086.
[62] P. I. Arch. 609. f. 29. csop.
[63] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 240.
[64] Vörös Újság 1919. június 7-i sz. 6. old.
[65] Ig. Min. T—1920. 36 086.

sért életfogytiglani kényszermunkára ítélte.[66] Hogy a függelemsértés miből állt, arra sajnos adat nem maradt.

A kényszermunka mint a szabadságvesztés egyik végrehajtási formája gyakran került kiszabásra. A Székesfehérvári Katonai Forradalmi Törvényszék Sch. I. 17/1. Zászlóalj 4-ik géppuskás századbeli katonát a hadrakelt seregtől való szökésért 3 évi kényszermunkára ítélte.[67]

A kényszermunkának volt egy szigorúbb fokozata is, az ún. súlyos kényszermunka. Ezt alkalmazta a Budapesti Katonai Forradalmi Törvényszék R. L. 2-ik tengerész dandárbeli vöröskatonával szemben, akit zsebtolvajlásért 15 évi súlyos kényszermunkára ítélt.[68]

A Kecskeméti Katonai Forradalmi Törvényszék B. J. kecskeméti lakost köztörvényi bűntettek elkövetése miatt 5 évi súlyos kényszermunkára ítélte.[69]

A kényszermunkánál lényegesen gyakrabban szerepelt szabadságvesztésként a fegyház. A Kecskeméti Katonai Forradalmi Törvényszék egy volt alhadnagyot fegyveres felkelés kísérlete miatt 20 évi fegyházra ítélte.[70]

A Budapesti Katonai Forradalmi Törvényszék B. J. 32-ik vörös gyalogezredbeli vöröskatonát gyávaság miatt 5 évi fegyházra ítélte.[71]

A fegyházak szigorított alakzatával találkoztunk a Csongrádi Katonai Forradalmi Törvényszék 41/1919-es számú ítéletében. Ebben N. M. 15-ik bácskai vörösezredbeli vöröskatonát szándékos emberölési kísérlet és súlyos testi sértésért 20 évi szigorított fegyházra ítélte.[72]

A szabadságvesztésnek a fentiekhez képest enyhébb végrehajtási fokozata volt a börtön. A Vas-soproni 18. dandár Forradalmi Katonai Törvényszéke a 114/1919. sz. ítéletével B. J. vörösőrt halált okozó súlyos testi sértés miatt 4 évi börtönre ítélte.[73]

Ugyanez a törvényszék a 224/1919. sz. ítéletével H. I. vöröskatonát 4 rb. betöréses lopás értelmi szerzőjeként 2 évi börtönre ítélte.[74]

A szabadságvesztés legenyhébb változata a fogház volt. Ezt alkalmazták a katonai forradalmi törvényszékek a kisebb súlyú bűntetteket megvalósító katonákkal szemben. Így a Kaposvári Határvédelmi Kerületi Forradalmi Katonai Törvényszék az önkényű eltávozást és lopást megvalósító vöröskatonát 20 napi fogházra ítélte.[75]

Éppen e körben találkoztunk feltűnő aránytalansággal is. A Vas-soproni 18. Dandár Katonai Forradalmi Törvényszéke a 201/1919. sz. ítéletével D. F. vöröskatonát, aki 21 napig volt távol önkényesen csapattestétől, önkényes eltávozás miatt mindössze 10 napi fogházra ítélte.[76]

A szabadságvesztés felfüggesztésére is gyakran került sor. A felfügesztés kedvezményét a nem jelentős ellenforradalmi cselekményt megvalósított földművessel szemben is alkalmazta a Kecskeméti Katonai Forradalmi Törvényszék a 168/1919. számú ítéletében. Ebben Sz. S. szentkirályi lakost bűnösnek mondta ki a Tanácsköztársaság elleni lázításban és ezért 5 évi fegyházra ítélte, de „az ítélet visszaesésig felfüggesztetett".[77]

A Vas-soproni 18. Dandár Katonai Forradalmi Törvényszéke két 18. lovasosztálybeli vöröskatonát szökési kísérlet miatt 3—3 heti fogházra ítélte. A büntetés végrehajtását azonban felfüggesztette.[78]

Pénzfőbüntetés kiszabására csak ritkán került sor. A Kecskeméti Katonai Forradalmi Törvényszék 39/1919-es számú ítéletével B. R. máriavárosi lakost a Kormányzótanács hivatalos rendeletébe ütköző bűntett miatt 50 000 Korona pénzbüntetésre ítélte „mit ha meg nem tud fizetni 8 évi fegyházra kell átváltoztatni".[79]

A katonai forradalmi törvényszékek gyakran alkalmazták a Vörös Hadseregből való kizárást intézkedésként. A Vörös Hadsereghez való tartozás a proletárok körében érthetően erkölcsi megbecsüléssel járt. A kizárás pedig — amit rendszerint a napilapokban is közzétettek — jelentős erkölcsi hátrányt jelentett. A Vas-soproni 18. Dandár Katonai Forradalmi Törvényszék 67/1919. sz. ítélete e büntetéssel, intézkedéssel kapcsolatban a következőket tartalmazza: „J. J. vas-soproni 18. lovasosztálybeli vörös huszárt fegyelemsértésben és 2 rb. lopásban bűnösnek mondja ki és ezért 3 havi fogházra és a Vörös Hadseregből való kizárásra ítéli... A kizárást a következőképp indokolja: „A Vörös Hadseregből való kizárást azért látja indokoltnak, hogy a Tanácskormány társadalmának elkövetett csínyjeivel súlyosan árthatna, amellyel a mostani fegyelmezett hadsereget csak gyalázná".[80]

Érdekes rendelkezést hozott ugyanez a katonai forradalmi törvényszék a 281/1919. sz. ítéletében, amelyben B. I. vörösőrt lopás miatt 4 havi felfüggesztett fogházra ítélte „azzal, hogy a vörös őrség kötelékéből való törlésre és a Vörös Hadseregbe való belépésre kötelezi".[81]

Ugyanez a törvényszék T. F. vörösőrt a 66/1919. sz. ítéletével „az ellenforradalmi részvétel vádja alól felmenti és a Vörös Hadsereg kötelékébe való belépésre kötelezi".[82]

Intézkedésnek tartjuk a nyilvános dorgálást is, amellyel a Vas-soproni 18. Dandár Katonai

[66] Vörös Újság 1919. május 7-i sz. 6. old.
[67] P. I. Arch. 609. f. 31. csop. Fkt. 11.
[68] Vörös Újság 1919. május 14-i sz. 5. old.
[69] P. I. Arch. 609. f. 30. csop. Fkt. 194.
[70] P. I. Arch. 609. f. 30. csop. Fkt. 79.
[71] Vörös Újság 1919. május 14-i sz. 5. old.
[72] Ig. Min. T—1920/36 086.
[73] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.
[74] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.
[75] P. I. Arch. 609. f. 29. csop.
[76] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.
[77] P. I. Arch. 609. f. 30. csop.
[78] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 87.
[79] P. I. Arch. 609. f. 30. csop.
[80] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.
[81] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.
[82] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.

Forradalmi Törvényszék 230/1919. sz. ítéletében találkoztunk. Ebben R. Gy. vöröskatonát önkényes eltávozás miatt nyilvános dorgálásra ítélte.[83]

Ismeretes, hogy a hatályos Btk. 106. §-a alapján az ügy elbírálás céljából az illetékes parancsnoknak is átadható. Ez az intézmény a Tanácsköztársaság katonai forradalmi törvényszékei előtt sem volt ismeretlen.

A Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék vádbiztosa 164/1919. szám alatt a szolgálaton kívüli ittasság és becsületsértés miatt P. L. kapuvári vörös századparancsnok-helyettes ellen folyt ügyben végzést hozott. Ebben úgy rendelkezett, hogy a feljelentést „visszateszi és nevezettnek fegyelmi úton való megbüntetését a szombathelyi kerületi parancsnokra mint felettes hatóságra ruházza".[84]

A Szombathelyi Katonai Forradalmi Törvényszék előtt K. A. vöröskatona ellen tiltott hazárdjáték és fojtogatási kísérlet miatt folyt eljárás. A vádbiztos a vádat elejtette. Ennek ellenére a katonai forradalmi törvényszék úgy döntött, hogy „nevezettnek fegyelmi úton való megbüntetését határozza el".[85]

A katonai forradalmi törvényszékek gyakorlatában a felmentés sem volt ritka. A Vasvári 18. Dandár Katonai Forradalmi Törvényszéke előtt N. V. vöröskatona (volt hivatásos tiszthelyettes) ellen forradalomellenes kifejezés miatt indult eljárás. A törvényszék „nem bűnösnek mondta ki és felmentette". A felmentés indoka a következő: A kifejezéseket „politizálás közben a lezajlott rablás és fosztogatásokra értette, így a Tanácsköztársaság vezetőségére ezek nem vonatkoztak". (A vádlott az inkriminált kifejezéseket azzal kapcsolatban tette meg, hogy ismeretlen tettesek a gencsi templomot összelövöldözték.)[86]

Ugyanez a katonai forradalmi törvényszék M. A. vöröskatonával (volt százados) szemben a következő rendelkezést mondta ki: „Az ellene emelt jogos kritikát meghaladó kijelentések vádja és következményei alól felmenti".[87]

o

A fentiekben egy vázlatos áttekintést próbáltunk adni a katonai forradalmi törvényszékek tevékenységéről, amely törvényszékek forradalmi bíróságok voltak. „A forradalmi bíróságokról" címen a Vörös Újság 1919. március 28-i számában egy cikk jelent meg, amelyben a következők olvashatók: „A proletárdiktatúra gyakorlati megnyilvánulásának egyik legfontosabb szerve a forradalmi bíráskodás... A bíróság a maga proletár bíráival le fog sújtani minden ellenforradalmárra, legyen az proletár vagy polgár. Bevalljuk osztálybíróság a forradalmi bíróság, a dolgozók és munkások ítélkezése azok ellen, akik... vétenek a forradalmi eszme vagy a népbiztosok rendeletei ellen... A mi jelképünk, amit a forradalmi bíróság fölé emelünk: a proletár vasökle. Ez a kéz rettentő erővel és nyílt szemmel fogja szolgálni a jelent és a szép, a boldog jövőt, a proletárdiktatúra védelmét".

A tanulmány keretében nem vállalkozhattunk arra, hogy a katonai forradalmi törvényszékek egész tevékenységét elemezzük, értékeljük. Úgy gondoljuk azonban összességében megállapíthatjuk, hogy a katonai forradalmi törvényszékek ítélkezése feltétlenül hozzájárult a Vörös Hadsereg fegyelmének megőrzéséhez, megszilárdításához. Ez a hadsereg nyilvánvalóan fegyelmezettsége folytán is igen sikeres hadműveleteket folytatott az intervenciósokkal szemben. Az ellenséges túlerő és belső árulás folytán azonban igazságos harcát nem vihette végső győzelemre. Fegyelme azonban — amely felett a katonai forradalmi törvényszékek őrködtek — elismerést érdemlő volt.

A katonai forradalmi törvényszékek mint forradalmi bíróságok betöltötték azt a szerepet, amelyre hivatottak voltak. Katonai bíróságaink büszkeséggel tekinthetnek 19-es elődjeikre, amelyeknek a példája a mának is lelkesítő.

Somos József

[83] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.
[84] P. I. Arch. 609. f. 32. csop.
[85] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 14.
[86] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 143.
[87] P. I. Arch. 609. f. 32. csop. Fkt. 161.

JOGIRODALOM

*Seidler G. L.: Politikai gondolkodás az ókorban és a középkorban**

A szocialista állam- és jogtudomány újabban behatóan foglalkozik a politikai és jogi tanok történetének marxista—leninista értékelésével. E téren G. L. Seidler lengyel professzor kiemelkedő munkát végez. Korábban magyar nyelven megjelent munkája az imperializmus korának jogelméletével foglalkozik (G. L. Seidler: Az imperializmus jogi doktrinája. Recensió Vas Tibor, Jogtudományi Közlöny 1962. 613—615. p.) — jelen műve pedig a rabszolgatartó és feudális társadalom politikai és jogi ideológiáját dolgozza fel. Ezzel a klasszikus kapitalizmus kivételével lényegében az egész tantörténetet feldolgozza.

A magyar jogi felsőoktatásban a politikai és jogi tanok története nem szerepel a tantervben mint kötelező tantárgy, viszont többször találkozunk ezzel az anyaggal, mint speciálkollégiummal. Helyeselhetjük ezt a megoldást, ezt azonban csak átmenetinek tekinthetjük, végleges az lenne, ha ismét kötelező tantárggyá tennénk, amint ez korábban volt. Igaz, hogy a tananyagot így is túlzsúfoltnak tekinthetjük és e tantárgy bevezetése csak oly módon történhetne, ha a jelenlegi rendszeren változtatnánk.

E kérdés megoldásánál abból kell kiindulni, hogy mi a jogi felsőoktatás célja. A válasz erre az, hogy szocialista jogászok képzése, de ezt bizonyos fokig tovább kell differenciálni. Ma vita van akörül, hogy az egyetemi képzés adjon-e szakosítást is, vagy elégedjék meg az általános alapvető tárgyak oktatásával. A jelenlegi tanterv törekszik bizonyosfokú szakosításra, speciálkollégiumok segítségével, ugyanekkor továbbra is az alapvető jogi tárgyak oktatását tekinti legfontosabbnak. A diploma egységes, tehát elvileg is és gyakorlatilag is a diploma megszerzése után a fiatal jogász bármely jogi munkakörben elhelyezkedhet.

A szakosítás jelenlegi formájával nem értek egyet. Speciálkollégiumok nagy száma elaprózza a tanulást, indokolatlanul szaporítja a vizsgák számát s a végén a hallgató a fáktól nem látja az erdőt. Véleményem szerint az alapvető jogi tárgyakat kell sokoldalúan, elemzően oktatni.

Ennek a szemléletnek megfelelően helyt kaphat az oktatásban a politikai és jogi tanok története is, amely emeli a hallgató kulturális színvonalát, jogi műveltségét, elmélyíti ideológiai felkészültségét és fokozza kritikai készségét. Ezért üdvözöljük a Közgazdasági és Jogi kiadót, hogy Seidler professzor két ideológiai történeti művét megjelentette.

A mű 11 főfejezetből áll, melyek a következők: *1.* A politikai doktrina-történet vizsgálatának módszerei; *2.* Az ókori kelet doktrinái; *3.* Az európai politikai tanítások születése; *4.* Haladás reakció-kompromisszum; *5.* A hanyatló iskolák társadalmi tanítása; *6.* Az iszlám; *7.* Bizánc; *8.* A Római Birodalom romjain; *9.* Új utak keresése; *10.* A mongolok; *11.* A nagy rendszerek.

E fejezetek áttekintése is mutatja, hogy a mű nemcsak az európai ideológia történetével foglalkozik, nem a görögökkel vezeti be a tantörténetet, hanem ezt megelőzően röviden foglalkozik a kínai, indiai és egyiptomi ideológiával, sőt érinti a babyloni és a zsidó felfogást is. A görögöket nem Platonnal és Aristotelesszel kezdi, hanem a legkorábbi korszaktól tárgyalja, értékelve az ógörög ideológia haladó irányzatait is.

A feudalizmus korában részletesen foglalkozik az arabok és a mongolok nézeteivel és ezzel szinte új utakat tár fel a tantörténetben. Ebből következik a mű egyik főérdeme, hogy az európai ideológia mellett mást is tárgyal és ezáltal is szélesíti az ideológiai tájékozódást.

Nem tekintem feladatomnak a mű tartalmi ismertetését és így nem foglalkozom egyenként a könyvben tárgyalt ideológiákkal. Fővonala a könyvnek, hogy a dialektikus és történelmi materializmus módszerével és szemléletével elemzi a gazdasági-társadalmi viszonyokat és a politikai és jogi ideológia fejlődését ezzel összefüggésben vizsgálja. Így végigvonul a könyvön az ideológiai osztályharc ismertetése, a haladó és reakciós eszmék gazdasági és társadalmi alapjának feltárása és marxista kritikája. Seidler nagyon helyesen valamely eszme haladó vagy reakciós voltát saját kora gazdasági és társadalmi viszonyai szempontjából értékeli.

Ezen az alapon vizsgálja a rabszolgatartó görög állam fejlődését, a gazdasági és társadalmi fejlődéssel való összefüggésben és értékeli az erre vonatkozó ideológiák történetét.

Elemzi a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem szerepét, a politikai és jogi ideológia, valamint az állam és jog fejlődésében. Sokoldalúan vizsgálja az állam és pozitív jog történetét a politikai és jogi ideológiák tükrében, ezek egymásra való kölcsönhatását, azzal az alapszemlélettel, hogy ezek a felépítmény területére tartozó jelenségek és így végső meghatározójuk a gazdasági alap.

A mű egyik legértékesebb része a szofistákkal foglalkozó fejezet. Szakít a szofisták sommás elítélésével és nagyon helyesen kiemeli pozitív szerepüket és az athéni demokráciával való kapcsolatukat. Meggyőzően mutatja ki Szokratész és Platon ideológiájának osztálytartalmát és az athéni osztályharcban betöltött szerepét.

Arisztotelesz tanainak elemzésénél részletesen foglalkozik államelméleti tanításával és ebben Lenin értékelésére támaszkodik. Szerző helyesen járt el akkor, amikor a sztoikusokkal részletesebben foglalkozott, tekintettel arra, hogy ennek az irányzatnak a későbbiek során komoly szerepe volt.

Szerző szakít a hagyományos szerkezettel abban is, hogy a római jogelméletet nagyobb terjedelemben tárgyalja; nem teszi magáévá azt az általános nézetet, hogy a rómaiak csak a tételes joggal foglalkoztak és elméletet nem műveltek. Ez utóbbival különösen a császári korban foglalkoztak.

A keresztény vallás gazdasági, történeti forrásait részletesen tárgyalja és foglalkozik a keresztény ideológiának az osztályharcban betöltött szerepével. Meggyőzően mutatja ki, hogyan alakult át a kezdetben forradalmi keresztény ideológia az uralkodó osztályt támogató eszmévé. E korszakból kieme-

* Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967.

lem Ágostonra vonatkozó fejtegetéseit. (L. 184. s köv. old.)

Már e fejezetből világosan kitűnik — ami később többször visszatér —, hogy a feudális társadalomban uralkodó keresztény ideológia mindig támogatja az uralkodó feudális osztály érdekeit, viszont minden olyan mozgalom, mely szembehelyezkedik az uralkodó vallással, egyúttal antifeudális is; ezért üldözte az egyház a különböző eretnek irányzatokat, amelyek egyrészt forradalmi ideológiát képviseltek az uralkodó osztállyal szemben, másrészt forradalmi mozgalmakat is szerveztek. Igaz, hogy az uralkodó osztály minden antifeudális mozgalmat eretnek mozgalommá minősített és így elsősorban vallási alapon üldözte.

A mű igen érdekes fejezete az, mely az iszlám ideológiával foglalkozik. Ennek a tárgyalásánál hosszú történeti és gazdasági fejtegetéssel találkozunk. E fejezetben észlelhetünk bizonyos szerkezeti lazaságot, ismétlések fordulnak elő, s ez a könyv más fejezeteiben is tapasztalható. Véleményem szerint ezt mégsem lehet túlzottan felróni szerzőnek, hiszen ilyen anyag tárgyalásánál elkerülhetetlen az ismétlés. Mégis egyes helyeken túlzásba viszi és zavarólag hat, hogy egymástól elég távol eső helyeken tér vissza ugyanarra a kérdésre. Az iszlámra vonatkozó fejezetben időnként túlhosszú a leíró történeti fejtegetés; ez más fejezetekben is előfordul, szerintem ezen a téren rövidítéseket hajthatott volna végre.

E fejezet igen érdekes pontja az, amely az arab jogtudománnyal foglalkozik (215. s köv. old.), ismerteti a különböző jogi iskolákat, a khádibíró szabad jogi szemléletét és hangsúlyozza az iszlám vallási jellegét. Érdekesen mutat rá arra, hogy milyen hatása volt Plátonnak és Arisztotelésznek az iszlám ideológiára és hogyan jutott vissza arab közvetítéssel ez az ideológia Európába. Néhány kiemelkedő arab gondolkodóval személy szerint is foglalkozik és különösen Averroes kiemelkedő szerepét méltatja.

Szerző külön fejezetet szentel a bizánci politikai és jogi ideológia történetének. E fejezetben is túlhosszú a köztörténeti rész és ismétlések is találhatók.

Véleményem szerint Justinianus római jogi kodifikációja a jog eszközével akarta a rabszolgatartó társadalom létét meghosszabbítani olyan korban, amikor ez már bomlásnak indult és a feudalizmus kezdett kialakulni.

Alexandriában is és Bizáncban is ápolták Platón és Arisztotelész tanait és így Itáliába és nyugatra a feudalizmus végén e tanok nemcsak arab, hanem bizánci közvetítéssel is újjáéledtek.

Szerző a Bizáncra vonatkozó fejezetben foglalkozik néhány forradalmi megmozdulással is (zeloták, képrombolók, manicheusok stb.). Részletesen tárgyalja Bogumil parasztmozgalmát, természetesen e mozgalmak szembekerülnek az uralkodó osztállyal és az uralkodó egyházzal. Ezeket azonban nem eléggé szilárd szerkezetben tárgyalja, ugyanarra a kérdésre gyakran visszatér, s ez nehezíti az áttekintést. Kétségtelen érdeme szerzőnek, hogy e fejezetben több kevéssé ismert haladó mozgalmat tárgyal, melyeknek politikai és jogi nézeteit is ismerteti.

A 8. fejezetben ismét az áriánizmus irányzatával foglalkozik, amely bizonyos fokig az uralkodó feudális osztállyal szemben antiklerikális, antifeudális mozgalomnak tekinthető. Éppen ezért ez az irányzat jobban megfelelt azoknak az önálló germán államoknak, melyekben az ősközösségi katonai demokrácia felbomlása után is bizonyos demokratikus intézmények tovább éltek, míg a felbomlott római birodalomhoz közelebb álló államokban jobban érvényesült az állam és egyház összefonódása. Ez utóbbiakban kialakult az a világi állam, melyben a római katolikus egyháznak döntő szerepe van, a királyi hatalom isteni eredetét hirdeti és a római jog hatályosul, míg a germán jellegű államokban tovább él a germán jogi szemlélet is. Később azonban ezek a germán államok is elvesztik ezt a jellegüket és a katolicizmus ideológiája állami téren is érvényesül.

Galliában kialakul a frank birodalom, mely legyőzi azokat az államokat, melyekben a germán szemlélet és az áriánizmus érvényesül. A frank birodalom a római katolikus vallást teszi magáévá és fejlődik a feudalizmus, megerősödnek a feudális agrárviszonyok.

E fejezet szerkezeti egységét töri, hogy foglalkozik az arabok európai előrenyomulásával is, bár kétségtelen, hogy ennek a hódításnak a frankok vetettek gátat.

Szerző helyesen, részletesen foglalkozik Nagy Károly államszervezésével és a korában uralkodó nézetekkel. Kiemeli, hogy Ágoston politikai nézetei hatottak Nagy Károlyra. Nagy Károly nevéhez fűződik az áriánizmus felszámolása is.

Nagy Károly utódai alatt az állam világi jellege gyengült és az egyház befolyása fokozódott.

Érdekesek szerzőnek azok a fejtegetései, melyekben arra mutat rá, hogy a bizánci állam abszolutisztikus, míg nyugaton az államok a germán tradíció hatásaként bizonyos demokratikus vonást is feltűntetnek. Egyúttal hat Ágostonnak az a tanítása is, hogy az az állam, melyben nem érvényesül az igazságosság, a rablóbandához hasonlít. Nyugaton a királyi hatalom még akkor sem volt korlátlan, ha a hatalom eredetét Istenre vezették vissza. Az uralkodó a jogalkotásnál meghallgatja a főurak tanácsát a germán államokban. Ezt véleményem szerint I. István államában nálunk is megtaláljuk.

Nyugaton kifejlődik a világi és az egyházi hatalom dualizmusa és az ezek közti harc néhány évszázadon keresztül jellemzi a politikai ideológia fejlődését is. Ez a fejlődés azonban sokoldalú, fővonala a királyi hatalom alapvetően egyházi jellege és aki a királlyal száll szembe, az egyházellenes is, tehát eretnek. Véleményem szerint a dialektikus mozgásnak ez irány csak egyik tendenciája. A mozgás másik iránya a dualizmus mellett a világi jelleg fejlesztése, az igazságosság eszméjének erősödése és az abszolút királyi hatalom korlátozása, a hatalom demokratikus vonásainak kidomborítása. Kb. a IX. századtól kezdve találkozunk a dialektikus mozgásnak ezzel a két irányával és mindig konkrétan kell vizsgálni, hogy a mozgás melyik iránya a domináló. Sajnos szerző e kérdés tárgyalásánál e mozgás dialektikus összefüggését nem elég sokoldalúan vizsgálja.

Az „Új utak" című fejezetben a szerző a feudalizmus bomlásának kezdetét tárgyalja. Ismerteti a kétféle universalizmust, amely mögött

a pápaság és a császárság harca húzódik meg. A kánonisták, papaisták a pápa hatalmát hirdették, míg a legisták a császári hatalom mellett foglaltak állást. A kard és kereszt dualista elmélete is e harc egyik megjelenési formája. Ezek mögött az ideológiai harcok mögött az osztályharc különböző formái húzódnak meg. Itáliában és Franciaországban kifejlődnek a városok és ezekben az ipar, kereskedelem. A feudális földesurak által kiuzsorázott parasztok elhagyják a földeket és a városba költöznek. Végigvonulnak Európán a parasztmozgalmak, melyek különböző eretnek mozgalmakkal párosulnak (albigensek, valdensek, taboriták, stb.). Új szerzetesrendek (dominikánusok, ferencesek) jönnek létre; kezdetét veszi az egyház és feudalizmus védelmében az inkvizíció.

A legisták mellett főleg a jogászok érvelnek, akik támaszkodnak a logika tanításaira is. Egyes államokban recipiálják a római jogot, Angliában viszont elutasítják a recepciót. Az itáliai és francia városokban a germán partikuláris jog mellett a gazdasági fejlődés következtében vált szükségessé az egységes római jog recepciója.

Az egyház is felismeri a jog fontos szerepét és a XII. század közepén Gratianus „Dekrétuma"-ban lerakja a kánoni jog alapjait.

Kialakult egy olyan antifeudális irányzat, amely a királyi hatalom igazságosságát vizsgálja, sőt egyesek megengedik a zsarnok király megöletését is (monarchomachia). Véleményem szerint e tan pozitív jogi megjelenését láthatjuk a Magna Chartában és az Aranybulla 31. pontjában. Sajnos szerző a kérdést ebből a szempontból nem vizsgálta.

Egyes szerzetesrendek a misztícizmus segítségével is igyekeznek a feudalizmust erősíteni, abban a korban, amikor a kapitalizmus gazdasági és ideológiai csírái is már kialakulnak. A misztikusokkal szemben a dialektikusok a megismerés lehetőségét hirdetik és ezzel az egyház, — és feudalizmus ellenes tendenciákat erősítik.

E fejezet is világosan mutatja, hogy a politikai gazdasági és ideológiai osztályharc mennyire összefonódik a feudalizmus bomlásának időszakában, hogyan próbálja az uralkodó feudális osztály a vallási ideológia segítségével is hatalmát meghosszabbítani és hogyan minősít eretnekségnek minden antifeudális mozgalmat.

Szerző részletesen tárgyalja a mongol birodalom kialakulását és terjeszkedését és azokat az ideológiai nézeteket, melyek a gazdasági okok mellett a mongolokat újabb hódításokra indították. Vizsgálja azokat a gazdasági okokat, amelyek a sztyeppei messianizmus kifejlődését előidézték. Igen érdekes a nők helyzete a mongoloknál, a gazdaságban fontos szerepet játszottak és ez meghatározta politikai és jogi helyzetüket is.

A könyv utolsó fejezetében szerző a feudális universalizmus hanyatlásával foglalkozik, ismerteti a pápaság és császárság harcának új formáit (gelfek és gibelinek).

Itáliában és Franciaországban megkezdődik a kapitalizmus fejlődése különösen a városokban, a pápaság is bankot alapít Firenzében, az egyház a plutokratikus universalizmust kezdi fejleszteni. A ferencrendiek ez ellen fel is emelik szavukat. Véleményem szerint az Itáliában fejlődésnek induló kapitalizmust megakasztja az, hogy Itália a XVI. században idegen hódítás áldozata lesz.

Szerző könyve végén Aquinói Tamás, Dante Allighieri, W. Okham, Páduai Marsilius nézeteivel foglalkozik. Míg Ágostonra főleg Platón, Aquinoi Tamásra inkább Arisztotelesz hatott. Véleményem szerint Aquinoi Tamás ideológiáját úgy értékelhetjük, mint amelyik a feudalizmus bomlása korszakában az egyházi ideológia és a vallási természetjog segítségével igyekezett a kapitalizmussal szemben a feudalizmust megvédeni.

Lenin Arisztotelészre vonatkozó értékelését alapul véve: Aquinoi Tamás azt élesztette fel Arisztotelészből, ami halott és azt hallgatta agyon, ami élő. Dante már a burzsoá ideológia előkészítője s a nemzeti érzés ébresztője, amit azzal is szolgált, hogy olaszul írta műveit és nem latinul. Okham ugyancsak egyházellenes, az állami szuverénitás gondolatát fejti ki és ezzel a kapitalizmus ideológiai előfutárjai közé sorolható. Ugyancsak Páduai Marsilius is a burzsoa politikai jogi felfogás előfutáraként értékelhető, hirdeti az egyháztól független világi államot, a népszuverénitást és a fejlődő gazdasági viszonyoknak megfelelően szükségesnek tartja az egységes jogrendszer kialakítását.

A fordító igen gondos munkát végzett, mégis egyes helyeken kifogásolhatjuk a szöveget. Így a 399. oldalon Olaszországról ír, holott Olaszország csak a XIX. század második felében jött létre. A 414. oldalon Arisztoteleszi „zoon" kifejezést „állattal" fordítja, holott ezt „lény" kifejezéssel szoktuk fordítani. A 424. oldalon Justitia kifejezést „igazságosság" helyett „igazságnak" fordítja. Helyes lett volna a görög betűvel írt szavakat latin betűkkel is leírni. Ma nagyon kevesen ismerik a görög betűket.

Véleményem szerint szerző helyesen járt el akkor, amikor a politikai jogi tanok történetének tárgyalásánál az értékelő szempontot is vizsgálta és a nézetek helyességét saját koruk szerint értékelve aszerint elemezte, hogy a haladást szolgálják-e vagy sem. A műben találunk bizonyos ismétléseket, szerkezeti lazaságokat, de ilyen nagy anyag tárgyalásánál ez szinte elkerülhetetlen és nem érinti a mű értékét. A könyvet igen pozitívan értékelhetjük és a marxista jogtudomány gazdagodását szolgálja.

Vas Tibor

*A szociológia és a bűnöző sztereotípusa**

A tudományos haladásnak nélkülözhetetlen előrevivő ereje a kritikus kételkedés, mely nem hajt fejet tekintélyi érvek előtt és a megszokottat, a hagyományost nem hajlandó tabunak tekinteni. A társadalmi tudat mindig és mindenütt a múlt hatalmas örökségével zsúfolt; az új vívja benne véget nem érő harcát a régivel. Az új utak keresésének az alkotó nyugtalansága teszi — elméleti túlzások és nem egy belső ellentmondás mellett is — érdekessé és figyelemre méltóvá Chapman munkáját.

Korunk szociológiája sokat foglalkozik az elidegenedés jelenségével a modern társadalomban.

* *Dennis* Chapman: Sociology and the stereotype of the criminal. London, 1968. (Tavistock, 260 p.)

Személyek közötti kapcsolatok helyébe egyesek és csoportok személytelen kapcsolatba lép, illetőleg emberi viszonylatok pozíciók viszonylataivá alakulnak át, bürokratizálódnak (Weber). A konkréten megismerhető egyének iránt eltompul az érdeklődés; ezzel kapcsolatban a társadalomlélektan sztereotípusok kialakulásáról beszél (G. H. Mead). E sztereotípusok részei az adott társadalom tudatában élő szimbólum-rendszernek, és a fejlett kapitalista társadalomban az uralkodó osztály ideológiájának részét jelentik, mondja Chapman.

Ennek az ideológiának számos elemét a társadalmi tudományok művelőinek nagy része is eleve vitathatatlannak tekinti. A szerző ezek példáiként említi az olyan tételeket, hogy a bűn rossz, hogy a társadalom bűnözés nélkül is funkcionálhat, valamint hogy a büntett különleges magatartási kategória, melynek megvannak a maga különös, felfedezhető okai. Ha tehát ezeket az okokat megismerték, akkor a bűnözést meg fogják előzni. A büntettesek kezelését addig is módosítani kell és lehet úgy, hogy azok nembűnöző személyekké alakuljanak át.

Chapman művének célja az, hogy — e tételek szkeptikus és kritikus átgondolásának eredményeként — egy ellentétes tézisrendszer mellett sorakoztasson fel érveket. Tézisei a következők:

„1. Hogy bármely magatartásnak, amelynek egy rosszallott formája van, létezik egy, objektíve azonos, semleges vagy helyeselt formája is.

2. Hogy ha egy magatartást célirányosnak (célkeresőnek) tekintenek, akkor e magatartás formájának a megválasztása objektíve azonos formák — helyeselt, semleges vagy rosszallott — közül véletlentől, tudástól, tanulástól vagy gyakorlottságtól függhet.

3. Hogy, a büntető ítélet tényezőjétől eltekintve, bűnözők és nembűnözők között nincs semmiféle különbség.

4. Hogy a bűnöző magatartás általános, de a büntető ítélet előfordulása részben a véletlentől, részben ama társadalmi folyamatoktól függ, melyek a társadalmat bűnöző és nem bűnöző osztályokra tagolják; az előbbiek, nagyjából, a szegényeknek és kizsákmányoltaknak felelvén meg.

5. Hogy a „bűncselekmény" egy személynek a térben és időben meghatározott magatartása, egyes esetekben egy másik személlyel (sértett), a rendőrséggel, jogászokkal, hatóságokkal és/vagy bírákkal és esküdtszékekkel. Tudományos értelemben mindezen változók kauzálisak.

6. Hogy az említettek mind abban az irányban hatnak, hogy az objektív és szimbolikus késztetés folytán azonos viselkedésű egyéneknek egy sokaságából egyéneket kiválasszanak, és hogy ennélfogva a bűnözésre vonatkozó ismert hipotézisek bármelyike csak akkor ellenőrizhető, ha a tudós a társadalmi rendszertől függetlenül választja ki témáit.

7. Hogy a bűnözés funkcionális része a társadalmi rendszernek. A tézis eme részének magának is több része van. Első az, hogy bizonyos tevékenységeknek a különböző körülmények között megengedettként, eltűrtként vagy rosszallottként megjelölése önkényes; második az, hogy megfelelőségi hiány van az ideológia és a magatartás között; és a harmadik az, hogy különböző társadalmi csoportoknak különböző a kezelése olyan magatartásokért, melyek objektíve azonosak; azonosak abban, hogy ugyanazon hagyományos szokásokat (mores) hágják át, de különbözőek a jogi kezelés tekintetében. Az áldozatok viszonylag kis csoportjának kijelölése és társadalmi elszigetelése lehetővé teszi, hogy másoknak a bűnössége szimbolikusan feloldoztassék; a bűnöző osztály azonosítása és társadalmi kiközösítése lehetővé teszi a társadalmi osztályok ellenségeskedésének csökkentését az agresszió eltelerése útján, mely különben a státusszal, hatalommal, elismeréssel és vagyonnal bírók ellen irányulna. Az ideológia egy speciális részének az a funkciója, hogy meggátolja a kijelölt bűnöző elmenekülését áldozati szerepétől, és intézményes nyilvántartás biztosítja az azonosságát.

8. Hogy, ennek következtében, speciális problémát jelent a társadalom bizonyos tagjainak és bizonyos csoportoknak az immunitása. Ez főként abból az oltalmazó, intézményes környezetből adódik, melyben ezek életüket részben vagy egészen töltik, vagy amelyben idejük egy részét töltik el, vagy valamely tevékenységüket folytatják.

9. Hogy ezzel olyan burkolt társadalmi folyamatok kapcsolatosak, melyek bizonyos társadalmi csoportok vonatkozásában a jogrendszer alóli teljes vagy részleges immunitást adnak, avagy csökkentik ennek hatékonyságát.

10. Hogy az általános tézissel kapcsolatban egy különös probléma áll fenn — a jogrendszer, mint bűnözést létrehozó intézmény problémája. Ez azt jelenti, hogy ha egyszer egy intézményt létrehoztak, ez kifejleszti a maga dinamikáját, és azon magatartás tekintetében, melyben érdekelve van, résztvevővé és különleges körülmények közt, felbújtóvá válik. Teheti ezt reagálásként valamely társadalmi nyomásra, pl. arra a követelésre, hogy „a bűnözőket" el kell fogni és meg kell büntetni.

11. Végül, hogy a szimbolikus kultúra szokásainak megsértésével kapcsolatos általános elfogultság — kivéve talán egyes grafikus módokat — funkcionálisan összefügghet az 1—10. tételben kifejtett tényleges helyzettel."

Nem kívánok a tézisek részletes bírálatába bocsátkozni; ez tulságosan messzire vezetne és meghaladná egy könyvismertetés kereteit. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy látásmódjuk amorális: e szemléletben a bűnöző egy szerep hordozója csupán, és a magatartás rosszallott (bűnös) volta csak mechanisztikusan leegyszerűsített vetülete az osztályérdek mozzanatának. Hogy a meztelen érdek-érvényesítés mögött mégis létezik valamiféle erkölcsi normarendszer, ez csak abból következtethető, hogy az uralkodó osztályt bűnösségi érzés gyötri, melyet a bűnösség áthárításának és a bűnbak szerepére kijelöltek elítélésének szimbolikus aktusa old fel (7. tézis). Igaz az, hogy az osztálytársadalom joga — felépítményi szerepének megfelelően — az uralkodó osztályok érdekeit szolgálja és hogy a kizsákmányoló osztályok ezt a jogot — még a saját törvényességük megsértésével is — az elnyomott osztályok ellen fordítják, de azt még így is aligha tudják elérni, hogy a kizsákmányoltakat mint „bűnöző osztályt" kezelhessék (4. tézis).

Apolitikus és teljesíthetetlen igényt jelent annak a megkívánása, hogy a bűnözésre vonatkozó hipotézisek ellenőrzését a tudósok társadalmi rendszertől függetlenül végezzék (6. tézis).

A fenti — távolról sem teljes számban felvetett — kifogások mellett is meg kell ismételnem, hogy Chapman könyve hasznos olvasmány. Egyes jelenségek éles meglátása és merész poentírozása állásfoglalásra, illetőleg álláspontunk tüzetesebb megfogalmazására késztet, perspektívát nyit vagy vitára ösztönöz.

A bűncselekménynek a vizsgálódások során alkalmazott, ún. analitikus modelljét 12 tényezőre építi fel a szerző. Ezek egyik fele (tettes, cselekmény, tárgy stb.) megfelel a bűntett közkeletű fogalmának, de a továbbiakban itt találjuk — egyebek közt — a feljelentést, a bírósági tárgyalást és a fellebbezést is. A hatósági tudomásszerzés és értékelés (elítélés) azonban nem a bűncselekmény létrejöttéhez, hanem megismeréséhez és jogi következményeinek levonásához szükséges. Esetleges elmaradásuk nem változtat azon, hogy a bűncselekmény megtörtént: a latens bűnözés is bűnözés.

Chapman viszont azt emeli ki, hogy a bűnözőt csak a büntetőítélet bélyegzi bűnözővé; számos ember, aki megsérti a büntetőkódex valamelyik paragrafusát, továbbra sem kerül társadalmon kívüli állapotba, megtartja szociális kapcsolatait, mert — nem ítélte el a bíróság. Az ilyen büntető törvény azonban (tegyük hozzá), mely enynyire elszakadt a közfelfogástól, nem funkcionális többé, és — mint más helyen Chapman maga mondja — kérdéses tényállását mással kell pótolni. Így lesz Nagy-Britanniában a lopással, teszi hozzá irónikusan, ha mindenfelé „rájönnek, hogy sok üzlet rablás jellegű és számos lopás üzletszerű" (p. 18.).

Szociálpszichológiai szempontból (a szerző ebből vizsgál) az ember kétféle módon alkalmazkodhatik problematikus helyzetekhez. Reálisan: a jelenségek megfigyelése és az így nyert valószínűségi szabályok követése útján. Irreálisan: mikor a képzelet a kívánatos megoldás képét teszi a természeti valószínűség helyébe. A társadalmi tudatban e két végletet egyesítő formák jelentkeznek: képzelet és valóság egyszerre szolgálja az olyan célokat mint az öntudat fokozása, a bűntudat feloldása, megértés egymás iránt stb. Ilyen módon alakult ki a bűnöző sztereotípusa, nagyjából azokkal a tulajdonságokkal felruházva, mint „az ördög a középkori misztérium-játékokban". Ha az emberek bizonyos szituációkat reálisnak fognak fel, azok reálissá válnak (W. I. Thomas); így vált „a büntetőjog bűnbak-teremtő folyamata" útján ez a fantáziakép valósággá.

Ez a sztereotípus — rendeltetésének megfelelően — mindenütt az uralkodó osztály elképzelésének megfelelő képet ölt. Az USA déli államaiban pl. a néger és a bűnöző — szinonim fogalmak, egyébként pedig a tőkés országokban a bűnözés csaknem kizárólag proletár jelenség (Terence Morris).

A valóságban nincs különbség a bűnözők és a nem bűnözők között (3. tézis). A sztereotípus azonban társadalom-lélektani szükségletet elégít ki; ugyanúgy, amint ezt az eltérő vallású vagy ideológiájú államok viszonylatában láthattuk és láthatjuk: A tendenciózus (szelektív) beszámolók, sőt szándékos koholmányok egy ellenség-sztereotípust vetítenek a tömegek elé, hogy viselkedésüket kézbentartsák. E jelenség — Chapman borúlátó jóslata szerint — az emberiségnek bizonyossággal előrelátható ön-elpusztítása felé vezet.

A kriminológiában az a feladat, hogy megismerjük és megértsük a szociálpszichológiai szimbólumrendszert, melybe a bűnöző sztereotípusa tartozik, továbbá, hogy felderítsük ama társadalmi folyamatokat (eljárásokat), melyek — számtalan alternatíva közül — fennmaradtak azért, mert „beleillenek" e hiedelmek rendszerébe. Ilyennek tartja a szerző a börtön intézményét.

Az adott helyzet modelljének felvázolásánál hangsúlyozza a hatalmi elit szerepét és a társadalom osztályszerkezetét. Célja a sztereotípusokként létező hiedelmek tényleges következményeinek kutatása a nyomozóhatóságok, bíróságok és bv. intézmények magatartásában. A vizsgálódás alapjául vett 42 pontban leírt, modelljének elemei az alábbi 7 konfliktushelyzet, illetőleg megoldási elv szerint csoportosulnak:

I. Az erkölcsi renden belüli konfliktus. II. A társadalmi renden belüli konfliktus. III. A konfliktusmegoldás általánosított módjai. IV. A bűnöző, mint bűnbak. V. Az erkölcsi rend és a büntetési rendszer közötti konfliktus. VI. Az előbbi konfliktus megoldása. VII. A társadalmi tudományok szerepe a konfliktus-helyzetben.

A szerző rövid áttekintést ad a bűnözés okaira vonatkozó elméletekről. Ő maga a szubkultúra elméletekre épülő ún. szimbiózis elmélethez áll legközelebb: a „bűnöző szubkultúra" területei lényegesek a nem bűnöző területek számára és ezekkel szimbiotikusak. Az előbbiek tehát nem állnak konfliktusban az utóbbiakkal, sőt a szubkultúra lényeges összetevője a kultúrának, mely nélküle nem lehet meg. A napisajtóból eléggé ismert Profumo—Keeler botrány is rávilágított erre az összefüggésre 1963-ban. A szubkultúra elméletek tehát rossz helyen keresik a bűnözés okait, mert a gazdagok és a szegények nem képviselnek különböző kultúrákat (abban az értelemben, hogy utóbbi a *szub*kultúra), hanem funkcionális egységet alkotnak és kultúráik szétbonthatatlanul egymásba szövődtek.

Részletesen foglalkozik Chapman az ún. immunitással, melyet — a törvény előtti egyenlőség elvének gyakorlati cáfolataként — a diplomás foglalkozásúak, valamint a felső-közép és a felső osztályok tagjai a törvényes eljárások tekintetében élveznek (8. tézis). Már a rendészet is másként kezeli a középosztály lakónegyedeit, mint a munkáskerületeket, és a kétféle terület bűnözését kétféleképpen közelítik meg a nyomozó és bírósági szervek is. Az immunitás, — mely az államfő személyében teljes — az uralkodó osztály különböző rétegeiben különböző mérvű; az imént említett középosztály tekintetében azt jelenti, hogy ennek tagjainál kisebb a büntetőjogi üldözés, elítélés és bebörtönzés valószínűsége, mint a — hasonló magatartást tanúsító — alsó osztálybeliekné.

Az uralkodó osztály lakónegyedeit már eleve kevésbé figyeli a

rendőrség. Tagjai olyan helyen dolgoznak, szórakoznak, közlekednek, mely többé-kevésbé „exkluzív", nem nyilvános, nem áll rendszeres ellenőrzés alatt; e tényen nem változtat az, hogy közülük egyeseket (politikai ellenzékiséget tanúsítók, homoszexuálisok stb.) figyelés alatt tartanak. Ha valakinek saját háza van, melyet esetleg kert is övez, ott sok olyan cselekményt követhet el zavartalanul, büntetőjogi következmények nélkül, amelyért a bérkaszárnya lakója — és még inkább a tömegszálláson lakó, az albérlő vagy ágyrajáró — bizonyosan számolhat a jogi következményekkel. Vidéken a nagybirtokos szinte feudális kapcsolatban áll a helyi hatóságokkal; az állatvédelmi törvényt sohasem a vadászó gentry vagy a jómódú földbirtokos cselekményeire alkalmazzák stb.

Az ipari vállalatok tulajdonosai és vezető állású alkalmazottaik számára az ipartelep jelenti az oltalmazó környezetet. A nagy részvénytársaságoknál szabályként egy belső, magán-igazságszolgáltatás intézi el a havifizetésesek visszaéléseit, a rendes bíróságok elé csak az órabérben dolgozók kerülnek. A „boss" dönti el, hogy kit kell átadni a rendőrségnek.

Az intézmények is több-kevesebb immunitást biztosítanak a kötelékükbe tartozóknak. Az egyház, az egyetem, a tudományos vagy a kereskedelmi intézmény erkölcsösnek illetve bölcsnek, kompetensnek illetve tisztességesnek kell hogy mutatkozzék a nyilvánosság előtt, ezért megtévedt funkcionáriusának módot ad a jóvátételre, az ügy elsimítására. A kár megtérítésére a középosztálybelinek (családi kapcsolatai révén is) megvan a lehetősége. Az elmondottak állanak a klubok, szabadkőműves páholyok tekintetében is. A rendőrség is számos esetben intézi el tagjainak büntető törvénybe ütköző cselekményeit fegyelmi úton, nem állítva az illetőket bíróság elé; vonatkozik ez a hadseregre, a flottára és a légierőkre is.

A közép- és felső osztályok immunitását az eddigiekben kiemelt szektorokon kívül általánosságban is biztosítja a brit nevelési rendszer, mely az ifjakat férfikoruk eléréséig oltalmazóan izolálja. Oxford és Cambridge egyetemi ifjúsága pedig társadalmilag dominál a helyi lakosság felett.

A középosztály tagja magánterületen szórakozik (golf, tenisz stb.), ahonnan ritkán kerülnek bűnügyek a rendőrségre. (Nem azért, mintha ott nem követnének el ilyesmit, hiszen pl. a klubokban ott díszeleg a felirat, hogy a tagok zárják el, őrizzék értéktárgyaikat.) Érvényesül az immunitás az abortuszok körül is; a középosztálybeli könnyen megszerzi az orvosi indikációt, de az illegális beavatkozás (ideális egészségügyi körülmények közti) elvégeztetése sem nagy probléma számára. Munkásnők ilyen igényei elől az orvosok akkor is elzárkóznak, ha a műtét legálisan elvégezhető lenne; a sokféle indok egyike pl. az, hogy a szükséges pihenés és utókezelés nincs biztosítva.

A bolti lopásokat főként azok az áruházak üldözik, ahová az alsó osztályok tagjai járnak. Középosztálybelinek a tettenkapásánál a kikérdező áruházi tisztviselő (aki maga is középosztálybeli) már eleve feltételezi az emocionális zavar állapotát, mint a lopás kiváltóját; a tolvajt rávezeti erre a válaszra és — erre tekintettel — az ügyet a kár megtérítésével lezárják. A legfelső osztály boltjaiban még a gyanúsítás látszatát is elkerülik: „elfelejtett fizetni", „számlát nyitunk Önnek, ha hitelbe óhajt vásárolni" mondják az illetőnek, vagy — ha ismerik — egyszerűen számlát küldenek a lakására. Olyan (előkelő) üzletek is vannak, amelyek a lopások felett általában szemet hunynak, mert jóval több kárt jelentenek számukra állandó vevőik (csupa felső osztálybeli) csekkhamisításai és más hitelezési visszaéléseí.

A bűnüldöző és igazságügyi szervek körében is általános hiedelem, hogy a gazdag csak akkor lop, ha cselekményét betegség vagy rossz befolyás motiválja. A „motiválatlan" lopást rendszerint felelősség-csökkentő szakértői vélemény követi, és mindenki rendben levőnek találja pl. az olyan megoldást, hogy a megtévedt fiatalember kivándorol Amerikába (azelőtt a gyarmatokra). „A hipotézis egyszerű. Annyi, hogy azonos súlyú bűntettekért a középosztályt ritkan küldik börtönbe és a munkásosztályt gyakran küldik börtönbe." (p. 85.)

Nincs tér annak az ismertetésére, amit a szerző — az immunitás példái gyanánt — a csalárd vagyonbukásokról, a bűnös tőzsdei manipulációkról és az ún. fehérgalléros bűnözésről általában ír, a maga részéről is alátámasztva E. Sutherland ama megállapításának helytállóságát, hogy a fehérgalléros bűnözés lényegileg immunis az üldözéstől. A felhozott példákat (saját tapasztalatából) hasonlókkal folytathatná, írja, dehát „a szerző nem akarja elveszíteni összes barátait!" (p. 93.)

A 10. tézisének kifejtése kapcsán megemlíti Chapman, hogy a bírósági tevékenység szociológiai vonatkozásait Nagybritanniában nem vizsgálták, mert a bíróságot megszentelt intézménynek tekintik, melyet a szociológus nem „profanizálhat". A rendőrség különféle okokból fokozhatja tevékenységét — adott időszakban — bizonyos cselekménytípus üldözésében, ez egészen feltűnő mérvű számszerű ugrást idézhet elő a statisztikában. Ilyenkor e bűncselekmények megszaporodásának a rendőrség tevékenysége az „oka". Az ilyen rendőrségi akció — mind a cselekmény, mind az elkövető típusa tekintetében — arbitrárius jellegű. Felelős személyiség szavai szerint lehetséges, hogy valaki ellen „eljárást folytatnak le valamely jogsértés miatt az ország egyik részében, és egyebütt figyelmeztetéssel szabadul vagy a rendőrség egyáltalán nem is zaklatja."[1] Az akciók sikere könnyebben biztosítható a munkásosztálybeli, mint a középosztálybeli elkövetők felkutatásával. Ha a rendőrség készülő büntettről szerez tudomást, akkor inkább kísérleti stádiumig engedik a bűnöst (hogy elfoghassák), ami Chapman szemében bűntett-kreálás. Hasonlóan ítéli meg a csapdaállítást és a bűnözés elleni harc taktikájának több más módszerét is. Részletes és bőséges anyagot tartalmaz a könyv a gyanúsítottak kihallgatása során — a beismerés megszerzése érdekében — elkövetett rendőrségi túlkapásokról.

Mindenütt a világon léteznek — nehéz időszakok nehéz feladatainak

[1] *E. J. Dodd* a New Statesman 1963 augusztusi számában, p. 164.

megoldására létesített — rendőri vagy katonai „elit"-alakulatok, melyek ki vannak véve bizonyos erkölcsi elvek hatálya alól; ez a távközlési titok megsértésétől a gyilkosságig terjedhet. Ideológiájuk az „ellenséget" olyan szubhumán (Untermensch) lényként mutatja be, akivel szemben a morális aggályok tárgytalanok, tehát megfosztja emberi státuszától. A törvénybe és erkölcsbe ütköző cselekmény elfogadható nevet kap: a kegyetlenkedések és tömeggyilkosságok pl. a jól hangzó „tisztogatás" vagy „végső megoldás" (Endlösung) megjelöléssel történnek. Egy saját, belső igazságszolgáltatással működő hierarchikus rendszerben a vezetők az alárendelteknek mindezért immunitást biztosíthatnak.

Ehhez hasonló folyamat játszódik le — szerényebb méretekben — ott, ahol egy bűnüldöző alakulat vezetője a „megrögzött bűnöző" sztereotípusára szabott ideológiát plántál alárendeltjeibe; a gyanúsítottakon okozott sérülések kimagyarázására sablonokat gyárt, melyeket többnyire magasabb szinten is elfogadnak. (Akár lojalitásból vagy „névbecsülésből", akár azért, mert az ilyen magyarázat megfelel a sztereotípusnak, mellyel maga az intézmény operál.)

Az angolszász bírósági rendszer kritikájának lényegét az az idézet fejezi ki, hogy „bíróságaink még át vannak hatva a párviadal barbár fogalmától".[2] Feltehetőleg a törvényhozó is úgy véli, hogy a szegény számára a megfelelő büntetés a börtön, míg a gazdag számára a pénzbüntetés. Ez utóbbinak sok a pénze és kevés az ideje, míg az előbbinek kevés a pénze, és különösen ha munkanélküli, sok az ideje. Az ilyen elítélt de facto akkor is börtönbüntetést kap, ha az ítéletben pénzbüntetés szerepel, de a fizetési terminus rövid. Így nő a sztereotípusnak megfelelő „bűnözők" száma.

Helyszűke miatt nem foglalkozhatom itt Chapman viktimológiai fejtegetéseivel (p. 153—166.). E részben olvasható az a figyelmet érdemlő kijelentése, hogy az alkohol hatása alatti bűnözésbe kauzálisan bele van keverve egy nagy iparág, és ezt a rendőrség és hivatalos világ hallgatólagosan jóváhagyja. (p. 160.)

A bűnözéssel foglalkozó legtöbb tanulmány feltételezi, hogy a kérdéses magatartásokat csupán egy kisebbségi csoport (bűnözők) tanúsítja, akik szubnormális vagy abnormális emberek. A feladat az, hogy ezeket normálissá alakítsuk, esetleg sterilizáljuk.

Kimutatható azonban, hogy az illetők rosszallott tulajdonságai, aminő az agresszió vagy a csalárdság, a társadalom minden rétegében megvannak. Társadalmi tényezőkön múlik, hogy mely kisebbségeknél és milyen szituációkban válnak ezek büntetendővé.

Egyesek a bűnös magatartásban a szocializációs folyamat kudarcát látják: az alany — kellő családi, iskolai nevelés híján stb. — a maga törekvéseit ezek társadalmi hatásaival nem törődve valósítja meg. Az ilyen jellegű tevékenység azonban lehet jogilag közömbös, sőt jogilag elismert is; eszerint a szocializációba annak a megtanulása is beletartozik, hogyan lehet önző célokat hátrányos következmények nélkül elérni. Földbirtokosok és vadászok, szeszesitalgyártók és autósok stb. befolyásos csoportjainak érdeke a törvényben is kifejeződik. Domináló vallási csoportok törvényhozásilag is rá tudják oktrojálni saját hittételeiket a lakosságra olyan kérdésekben, mint pl. a fogamzásgátlás, a válás, a homoszekszualitás. Lehetővé teszi ezt az egyház tömegbefolyása, főként az általános vallásoktatás; az itt tanult etika és a mindennapos társadalmi gyakorlat közötti konfliktusok az egyénben emocionális zavart, bűntudatot hoznak létre.

A bűnözés — mint R. K. Merton mondja — társadalmilag helyeselt célok helytelenített eszközökkel megközelítésének a sajátos esete. A pénzkeresés elfogadott eszközei (módjai) bizonyos rangsorba állíthatók:[3] Legalul helyezkedik el a szórakoztató ipar kontinuuma, a prostituálttól a díjbirkózón stb. keresztül haladva felfelé a színpadi táncosnőig; a rangsor a „reális" szükséglet-kielégítéstől a szimbolikus felé emelkedik. A „pénzcsinálás" hierarchiája is a vagyonátszállás reális formájától emelkedik a szimbolikus felé: tolvaj, bukméker, kézizálog-kölcsönző, boltos, bankár. A társadalmi szerkezet érvényesülési korlátai folytán hendikeppelt tehetségek csak a skála alsó fokain érvényesülhetnek; így kerülnek a brit városokban négerek, zsidók és írek jelentős számban a nyilvános szórakoztató iparba vagy a hivatásos bűnözők közé.

Ha olyan operatív meghatározást próbálunk adni, mely bizonyos magatartásokat ezek morális vonatkozásai nélkül ír le, akkor pl. a lopás, csalás, sikkasztás egyaránt nem egyéb, mint „javak vagy jogok átszállása egy személyről egy másikra, az előbbinek a teljes tudomása és beleegyezése nélkül". A lopás éppúgy ide tartozik, mint az olyan spekuláció, ahol egyesek bizonyos értesülések vagy módszerek ismerete révén szereznek hasznot (a tőzsdén ez mindennapos). Bizalmas információk, melyekhez privilegizált körök tagjai jutnak, hatalmas nyereségeket tesznek így lehetővé mások rovására. Mindez legális és „korrekt".

A légügyi minisztérium abban a feltevésben eszközölt egy sok millió font összegű megrendelést, hogy a szállító cég költségei 12 millió font körül lesznek és 810 ezer font (6,75 %) lesz a profitja. (A szerződés ésszerű és tisztes hasznot — fair and reasonable profit — említett.) A cég azonban csak töredékét fizette a minisztérium által feltételezett béreknek s így haszna sokkal több volt. Mikor a dolog kipattant, a minisztérium tapasztalatlan tisztviselői és a cég minden hájjal megkent üzletemberei együtt vizsgálták a helyzetet, és abban állapodtak meg, hogy a cég 4 és egynegyed millió fontot visszafizet, ami után még mindig 21% profitja maradt (a minisztérium által eredetileg feltételezettnek a háromszorosa!). Ebben az ügyben (Ferranti ügy) — mint az effélékben általában — a jogsértés kérdése szóba sem került.

Ha egy cég meg nem felelő árut szállít, ez lehet civil jogsértés és lehet csalás bűntette. Minél nagyobb a cég, annál kevésbé valószínű az utóbbi értékelés; társasági formában működő nagyvállalatok esetében gyakorlatilag kizárt. Az ilyenek nemegyszer követnek el tudatos szabadalombitorlást is, ha

[2] *Havelock Ellis:* The criminal. p. 360. (London, 1914.)

[3] Social theory and social structure. p. 132. (Glencoe, Ill., 1957.)

tudják, hogy a feltalálónak nincs pénze pereskedésre. Ez (a fenti operatív definíció szerint) lényegileg nem különbözik a lopástól. Más nagy cégek stratégiai fontosságú áruk tekintetében kötnek olyan külkereskedelmi üzleteket, melyekhez hasonlókért magánszemélyt hűtlenség bűntette címén felelősségre vonnának. A nagy ipari és kereskedelmi társaságok tevékenysége fokozatosan erkölcsi jelentőség nélkülivé válik, és ez a közerkölcsökre sem hatástalan jelenség.

A testi és lelki szenvedés okozása (büntetőjogi következmények nélkül) gyakori bizonyos hierarchikus igazgatási szervezetek funkcionáriusai részéről. A katona, az általános iskola tanulója lehet pl. a szenvedő fél, de munkanélküliség idején hasonló helyzetbe kerül az ipari munkás, sőt ott, ahol az elhelyezkedési lehetőségek korlátozottak, akár az egyetemi oktató stb. is. Vannak tevékenységek, melyek köztudottan ártalmasak, egészségsértést, esetleg halált okozhatnak, de nem tilosak; a dohány és pálinka kereskedésen kívül még sok ilyen van. A veszélyes üzemek működése pl. puszta biztosítási-kártérítési problémává redukálódott és „elvesztette morális jelentőségét".

Bizonyos pályák az élet elleni bűntettek elkövetési magatartásának megfelelő tevékenységgel járnak. Az erőszakot különböző fokban megkövetelő pályák felsorolását a szerző a hóhérral kezdi és a vadőrrel végzi, köztük helyezve el a hivatásos katonát, rendőrt, javítóintézeti tanítót, ökölvívót, mészárost stb.

Az uralkodó osztályok körében az egyén könnyebben kerülhet olyan körülmények közé, ahol szellemi és fizikai adottságainak megfelelő (mások sérelmével járó) tevékenységet kockázatmentesen fejthet ki. Az alsó osztályokban az ilyen, pszichopátiás vonásokat mutató személyek többsége nem jut hozzá az egyéniségének megfelelő legális lehetőségekhez. Így az ilyenek előbb-utóbb az igazságszolgáltatás kezébe kerülnek, alkalmazkodnak az időnkénti börtönélethez. Ők lesznek a „bűnöző" sztereotípusa és, mint ilyenek, a bűnbak funkcionális szerepének betöltői.

A börtön valamennyi társadalomban ősidők óta fennálló intézmény, mely — a hiedelem szerint — sok mindenre alkalmas: becsületessé teszi a becstelent, hajlíthatóvá az agresszívet, igazzá a hazugot, tisztességtudóvá a pimaszt, monogámmá a bigámistát, heteroszexuálissá a homoszexuálist, hűségessé az árulót és fizetésre késszé az adóst (p. 197.). A felsorolást sokáig lehetne folytatni.

A börtönügy fejlődése érdekében kriminológusok, papok és emberbarátok fáradoznak szüntelenül. E buzgalom azért is érthető, mert a börtön — az előbbieken túl — azt a fontos funkciót is betölti, hogy örömet és elégtételt szerez a becsületesnek, a hűségesnek, a heteroszexuálisnak stb., mikor ezek megtudják, hogy a becstelent, a hűtelent, a homoszexuálist stb. becsukták.

Napjaink tudománya, mikor a börtönben lejátszódó szocializációs folyamatot vizsgálja, ezt kölcsönhatásos folyamatnak tekinti a rab és az őre között. Ennek során a rab átvesz egyet-mást a kezelés, fegyelmezés és őrzés szabályaiból. De ugyanígy hatnak rá bizonyos „nem hivatalos" (titkos, konspiratív) rendszerek is, aminő a szexuális kizsákmányolás, a dohányüzérkedés és börtönőr-rab kapcsolatok nemhivatalos formái.

A rab a munkája, keresménye, öltözködése tekintetében a szabad életbeliektől merőben különböző viszonyok közé kerül. Specialis fegyelmi rend hatálya alatt él, meghatározott osztályozás szerinti csoportokban. A börtön totális társadalmi rendszer, azaz tagjait kisebb-nagyobb fokban elszigeteli a társadalomtól, amelyben működik. Más totális rendszerekkel (kaszárnya, college, zárt elmeosztály stb.) egybevetve nagy különbségeket találunk, pl. míg a kollégiumból kikerülő diák egy szocializált elit tagjaként lép a társadalomba, addig a rab mint deszocializált számkivetett tér oda vissza. A börtönélet hatásainak elemzése azt mutatja, hogy minél eredményesebben alkalmazkodik a rab a börtönélethez, annál nehezebben illeszkedik újból a polgári életbe, „kivéve, ha a két rendszer hasonló" (p. 217.). Mint T. Morris mondotta „nem lehet a társadalmi felelősség vállalására nevelni embereket olyan feltételek között, melyek végső fokon egy csaknem gyermeki függés állapotába szorítják őket".[4] Ezen az ellentmondáson nem változtat a börtönviszonyok humanizálása sem. A szerző pesszimista nézete szerint „a tények egyfelől állandó törődést mutatnak a humanitással, javítással és reformmal, másfelől pedig olyan helyzetet, aminőt egy farmer a marhái számára sem tűrne." (p. 221.)

A másodszor stb. bűnöző személy hosszabb tartamú börtönbüntetésének alapja a megrögzött bűntettesre, mint lélektani típusra vonatkozó hiedelem. Ám vannak, akik látják, hogy a börtön intézményének objektív következménye olyan embereknek a kitermelése, akik e zárt társadalomnak az életéhez szocializálódnak: „börtönizálódnak" (angolul: prisonisation, D. Clemmer kifejezése), alkalmazkodnak a börtön erkölcsi rendjéhez, funkcionális szervezetéhez. T. Morris még tovább megy, és az adaptáció egyéni formái szerint osztályoz; az eredmény mindenképpen az erkölcsi és értelmi képességek csökkenése. Egyesek tudatosan szenvednek a börtöntől, másoknál — akiket a fogság gyakorisága már érzéstelenített e szenvedések iránt — a börtönizáció előrehaladott állapota, vagy börtönneurózis alakul ki, fokozatosan csökkentve eshetőségüket a sikeres kinti rehabilitációra. Röviden: a börtön hozza létre a bűnbak-bűnözőt, akire a társadalomnak azért van szüksége, hogy a rossz cselekedeteiből származó emocionális konfliktust feloldja.

Egy új-zélandi kriminálpszichológus (A. J. W. Taylor[5]) vizsgálatai szerint a fogság okozta személyiség-torzulás a hadifogságból vagy internáló táborból szabadult embereken éppúgy megmutatkozik, mint a börtönből kibocsátottakon. Súlyos formájában érdeklődés-hiányt jelent, cél-, törekvés- és eszménynélküliséget; az ilyen egyén nem képes megfelelni a mindennapi élet követelményeinek. Helyzetüket (a volt rabokét) súlyosbítja, hogy — az intézményesített utógondozás ellenére — mindenfelé

[4] *T. Morris, P. Morris, B. Barer:* Pentonville. (London, 1963.)

[5] The effects of imprisonment. British Journal of Criminology. Vol. 1. 1969 (no. 1.)

félelem és ellenszenv nehezíti elhelyezkedésüket. Lakást is nehezen kapnak.

Ha a volt rab munkát talált, nem egykönnyen tud leszokni a lassúbb börtön-munkatempóról. Nem sok kell hozzá, hogy kitegyék munkahelyéről és — társadalmi téren is izolálva lévén — egy újabb bűncselekménye visszajuttassa a börtönbe.

Így termelődik tovább — a börtönviszonyok minden változása mellett is — a bűnözői sztereotípus: a „vén börtöntöltelék", az „abnormális", a „pszichésen motivált", a „belső késztetésű" stb. bűnöző, akinek a társadalomba be nem illeszkedése „mélyenfekvő" és gyakran „minden kezeléssel dacoló". Belőlük lesz a bűnbak, akire a társadalomnak szüksége van, ők szolgáltatják az adatokat „tudományos" magyarázatokhoz a későbbi idők Lombrosoi számára (p. 237.).

A börtönbüntetés tartalmát jelentő nélkülözés foka a társadalmi viszonyoktól függ; a börtönélet feltételeinek azoknál rosszabbaknak kell lenniük. A börtönreformok funkciója az, hogy e viszonylagos nélkülözésnek a fokát állandó szinten tartsák.

A szerző a bűnözés vizsgálatának hagyományos módszereit úgy tekinti, mint a (nyugati) kultúra olyan részét, melynek funkciója egy sztereotípus kialakításában és fenntartásában áll. A szociológusoknak azonban nem szabad kötelező feltételezésekből kiindulniuk, hanem „kutatásaikat arra az örömre vagy fájdalomra tekintet nélkül kell megtervezniük, melyet azok a papoknak vagy a politikusoknak okozhatnak". (p. 241.) Ez nem könnyű dolog, de a fizika, a közgazdaságtan, a biológia története tanúsítja, hogy a pressziókkal szemben lehetséges az ellenállás.

A társadalmi kontroll nagy része a politikai hatalom szerveitől ered, és gyakran nem egyéb, mint hatalmi csoportosulások vagy társadalmi osztályok érdekeinek a rákényszerítése az egész népre vagy más osztályokra, beleértve azt a lehetőséget is, hogy bizonyos magatartások megjelölését megváltoztassák: Bűn erénnyé válhatik, bűnözők hősökké, az ellenség szövetségessé és barátok ellenséggé. „A társadalmi tudat a politikai ellenőrzés termékévé válik, ahelyett, hogy a forrása lenne." (p. 242.) Az uralkodó réteg szemmellátható közömbössége az erkölcs iránt megfosztja az erkölcsi rendet megszentelt jellegétől. A pozitív jog és az erkölcs konfliktusa mondatta Garofalo-val — csaknem egy évszázad előtt írt Criminológia-jában —, hogy van természetes és van pozitív bűncselekmény. Az előbbi azért tilos, mert rossz. Az utóbbi azért rossz, mert tilos.

Az osztályellentétek kriminológiai jelentőségének a vizsgálata nem új dolog. J. Kay a vadorzás és a vadászat példáján mutatta meg a bűncselekmény-fogalom osztályeredetét.[6] Az ideológia szerepe a bűncselekmények meghatározásában Marx műveiben is nagy súlyt kapott.

Osztálytársadalmakban az válik bűnné, ami az uralkodó osztály érdekeit veszélyezteti. Büntett és büntettes sztereotípusa azt fejezi ki, hogy a büntett disztinktív magatartási mód, és a bűnözőt különleges fizikai, pszichés, társadalmi vagy környezeti tényezők hozzák létre. A szakírók jelentős része előítélettel kezeli őket, mint alsóbbrendű, embereket (Untermensch) körülbelül úgy, ahogyan a korai 19. század közgazdászai és politikusai a szegényeket vagy a régi antropológusok és hittérítők a „primitív" népeket. A szociológusok attitüd-rendszere sem különbözik a rendőrökétől vagy a börtönőrökétől. A kriminológusok sem bírálják a társadalmat, hanem azonosítják magukat saját társadalmi rétegük ideológiájával.

A szerző a multifactor elmélet híve annyiban, hogy a „bűnözői" magatartásban társadalmi tényezők által kiváltott választ vagy alkalmazkodást lát. A bűnözés nem elkülönült vagy aberrált magatartási forma, hanem bűnözők és áldozatok szimbiózisa, illetőleg „bizonyos területeké, ahol gazdagok (névleg erényesek) és szegények (névleg romlottak) találkoznak egymás kihasználására." (p. 245.)

A bűnöző bűnbak-funkciójának elmélete nehezebben igazolható. Ám a vallások történetében mindenfelé megtaláljuk az ártatlan állat feloldozásának szimbolikus aktusát a bűnök kiengesztelésére. A kereszténység eszmei alapja pedig megváltás egy ártatlan személy halála árán. Így vált a kereszt — egy kivégző-eszköz — az egész nyugati kultúra szimbólumává. A bűnbak feláldozása, mint emocionális meghasonlottság feloldása, így lesz kriminális büntetések gyakorlatának elméleti alapjává.

A jelenlegi rendszer kisszámú, főként szegény, műveletlen és tanulatlan embert tesz kijelölt bűnözővé. A börtön társadalmilag elszigeteli, dezorientálja és értelmileg is megrontja őket; így szabadulásuk után kínálkozó célpontjai a kísértésnek, gyanúnak, lebukásnak. A tömegtájékoztatási eszközök elfogultan mutatják be őket, a bíróságtól a megérdemeltnél súlyosabb büntetést kapnak társadalmi érdek (generális prevenció) címén. A tömeg büntetés-igénye kielégül, és mások számára könnyebbé válik a büntetés nélküli bűn. A büntetés funkciója tehát az, hogy segítséget adjon egy saját erkölcseivel (mores) konfliktusban álló társadalom folyamatosságához.

*

Mint bevezetőben mondottam, Chapman könyvében sok a sebezhető pont, látásmódja gyakran vulgármaterialista, másutt elvontan pszichologizáló. Érdeméül kell azonban betudni, hogy humanista érzékenységgel és bátran nyúl saját társadalmának legkényesebb kérdéseihez; érvelése (a kifejezések tudományos megválogatása mellett is) eléggé szenvedélyes, ami a következtetések helytállósága felől olykor eleve kétségeket támaszt az olvasóban, vitára készteti (és ez nem baj). A szerzői igény, hogy társadalomtudományi problémákat társadalmi rendszerektől és politikai viszonyoktól függetlenítve oldjanak meg, hogy a társadalmi igazságot ne politikai küzdelem eredményeként, hanem lényegében úgy „kutassák fel", mint egy fizikai vagy kémiai törvényszerűséget, azt mutatja, hogy világnézetében a mechanisztikus materializmus elemei az objektív idealizmusával párosulnak.

Vajon e zavaros világnézeti alap miatt a könyv nem érdemes a figyelmes elolvasásra? Szó sincs erről. Ez a könyv sok és érdekes

[6] The social condition and education of the people. (London, 1850.)

adattal ismertet meg; számos olyan intézmény és eszme időszerű újraértékelésére késztet, amelyekkel kapcsolatban nem csak nyugati megoldások várnak kellő alaposságú szocialista kritikára, hanem saját részünkre is akad elég átgondolni való. A múlté már az a szemléleti mód, amely tudományos műveket a sommás elfogadás vagy a sommás elvetés kategóriáiban tudott csak értékelni. Ma is érvényes Macaulay figyelmeztetése: „Ne azért olvass, hogy vakon higyj, vagy ellentmondj, hanem hogy vizsgálj és mérlegelj!"

Székely János

Пал Шёнвалд:

О народных законах Венгерской буржуазно-демократической революции 1918—19 года

Статья анализирует народные законы об общем избирательном праве (1918 : I), о свободе собраний и объединений (1919 : III), о свободе печати (1918 : II), об осуществлении правосудия судом присяжных (1918 : III) и закон о наделении землей (1919 : XVIII), которые были приняты правительством победившей 31 октября 1918 года революции для оказания помощи в проведении демократического преобразования страны. Статья подчеркивает, что эти народные законы сформулировали прогрессивные демократические принципы и в значительной мере расширили основные права граждан. Хотя практическое осуществление этих прогрессивных принципов не проходило гладко, или же не было времени для их реализации, все же они выполнили их историческую роль в разрушении правовой системы периода дуализма, сохраняющей остатки феодализма, и в проведении современных буржуазных преобразований.

Эрнё Гергей:

О двухгодичных рабочих курсах и семинаре, организованных на юридическом факультете Будапештского Университета

С освобождением перед трудящимися открылась возможность для поступления в университет. Стало возможным, чтобы те взрослые лица, выходцы из рабочих и крестьян, не располагающие аттестатом зрелости и которые ввиду их материального положения раньше или из-за их политического поведения не имели возможность получить юридическое образование, могли поступить в университет.

Осенью 1945 г. по предложению Всевенгерского Совета Профсоюзов юридический факультет Будапештского Университета организовал двухгодичные рабочие курсы, успешное окончание этих курсов служило основой для приобретения образования по государственно-правовым наукам и получения степени доктора.

Целью созданных на университете рабочих курсов было то, чтобы публичное управление было обновлено такими членами из рабочего класса и крестьянства, которые по своим способностям могли бы обеспечить в публичном управлении демократическое мышление и демократическое делопроизводство.

Ласло Гашпарди:

Осуществление права не по назначению и злоупотребление правом в трудовом праве

Актуальное назначение правомочий в области трудового права в Венгрии заключается в обеспечении гарантированных государством возможностей дествий в кругу социалистических трудовых отношений, под знаком согласования основных интересов сторон, в духе целей экономической реформы по удовлетворению собственных потребностей предприятия и работника. Противоречащим назначению следует считать такое осуществление права из области трудового права, которое не соответствует предъявляемому к применению права процессуальному минимуму. В таких случаях возникает противоречие между на первый взгляд правомерной формой поведения и его вредным для общества содержанием.

Таким видом осуществления права не по назначению в трудовом праве является злоупотребление правом, что характеризуется тем, что то или другое субъективное правомочие другой стороны подвергается нарушению. Для нарушенного субъективного права закон обеспечивает репарацию, которой служат различные правовые методы.

Вилмош Хамори:

Документы как доказательство в гражданском процессе

Документ путем понятий в письменных знаках закрепляет содержание мысли. В процессе он — косвенно или непосредственно — служит доказыванию оцениваемых с правовой точки зрения фактов. То, что оно должно содержать заявление на право, не является реквизитом понятия, точно также как и то, что он в принципе должен служить доказыванию. Можно различать публичный и частный документ. Последствие этого касается доказательственной силы и опровержения доказательства. Сторона должна представить его, сделать это она может быть обязана как доказывающая сторона или как оспаривающая сторона, в то время как третье лицо должно быть вызвано в качестве свидетеля с тем, чтобы оно представило этот документ. Сходство документа со свидетельским показанием. Формальная и материальная доказательственная сила документа. Презумпция неподдельности его. Доказывает в первую очередь против выдавшего документа, но в то же время из него можно сделать вывод и в пользу последнего.

Йожеф Шомош:

Военное правосудие Советской Республики

В статье автор пытается дать сжатую картину о структуре и деятельности военных революционных трибуналов, призванных к обеспечению дисциплины в Красной Армии. После оценки значения (Венгерской) Советской Республики, пятидесятилетие которой праздновали недавно, определяет круг лиц, на которых распространяется деятельность военных революционных трибуналов. После показания организации военного правосудия рассматривает материальные и процессуальные положения уголовного права. Показывает те правовые институты, которые были присущи военным революционным трибуналам, как передача дел на рассмотрение суда присяжных или командиру. Анализирует практику военных революционных трибуналов и пытается сделать выводы в отношении угловноправовой политики.

Pál Schönwald:

Über die Volksgesetze der bürgerlich demokratischen Revolution vom J. 1918/19 in Ungarn

In der Abhandlung werden die Volksgesetze über das allgemeine Wahlrecht (I: 1918), über die Vereinigungs- und Versammlungsfreiheit (III: 1919), über die Pressefreiheit (II: 1918), über die Schwurgerichtsbarkeit des Volkes (III: 1918), und über die Zuteilung von Boden (XVIII: 1919) untersucht, welche von der Regierung der am 31. Oktober 1918 den Sieg errungenen Revolution zur Förderung der demokratischen Umgestaltung des Landes geschaffen worden waren.

Die Abhandlung stellt fest, dass die Volksgesetze fortschrittliche demokratische Grundsätze er-

XXV. új évfolyam 12. szám Budapest, 1970. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

ÁDÁM ANTAL:

Az állami szervek mellérendeltségi kapcsolatainak főbb csoportjai és eszközei 625

BAGRIJ—SAHMATOV, L.:

A büntetésvégrehajtás jogi szabályozása a Szovjetunióban 632

SÓLYOM LÁSZLÓ — VÖRÖS IMRE:

Kelet-nyugati termelési kooperációs szerződések 642

VÉKÁS LAJOS:

A kolliziós jog kodifikációjának elveihez ... 651

LÁZÁR ERNŐ:

A külföldi tőkés magántulajdonhoz való viszony egyes jogi problémái a fejlődő országokban 661

Szemle:

MURESAN, N. — BALOGH, A. — SURDU, G.: A szárazföldi fuvarozás tervezéséből eredő jogi kérdések Romániában 673

Jogirodalom:

Kampis György — Varga József: Kisajátítás (SÁRKÖZY TAMÁS) 678

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ: A polgári jog fejlődése Középeurópában 1848—1944 682

Ogris, Werner: Az osztrák magánjogtudomány fejlődésének útja a 19. században (CSIZMADIA ANDOR) 686

СОДЕРЖАНИЕ: *Антал Адам:* Основные группы и средства отношений неподчиненности государственных органов. — *Л. Багрий-Шахматов:* Исправительно-трудовое законодательство в СССР. — *Ласло Шойом—Имре Верёш:* Договоры производственной кооперации с капиталистическими предприятиями. — *Лайош Векаш:* О принципах кодификации коллизионного права. — *Эрнё Лазар:* Некоторые правовые проблемы отношения к иностранной капиталистической частной собственности в развивающихся странах. — *Обзор: Н. Мурешан—А. Балог—Г. Сурду:* Правовые вопросы, вытекающие из планирования сухопутных перевозок в Румынии. — *Юридическая литература:* Дьёрдь Камниш—Йожеф Варга: Изъятие *(Тамаш Шаркёзи)*. — *Ласло Гашпарди:* Развитие гражданского права в Средней Европе в 1848—1944 гг. — Вернер Огрис: Путь развития австрийской науки частного права в 19 веке *(Андор Чизмадиа)*.

INHALT: *Antal Ádám*: Die Hauptgruppen und -mitteln der Beiordnungsbeziehungen der staatlichen Organe. — *Bagrij—Sahmatov, L.*: Die rechtliche Regelung des Strafvollzuges in der Sowjetunion. — *László Sólyom—Imre Vörös*: Kooperationsverträge mit kapitalistischen Betrieben im Interesse der Produktion. — *Lajos Vékás*: Zu den Prinzipien der Kodifikation des Kollisiosrecht. — *Ernő Lázár*: Einige rechtlichen Probleme des Verhältnisses zum ausländischen kapitalistischen Privateigentum in den Entwicklungsländern. — *Rundschau*: *Muresan, N.—Balogh, A.—Surdu, G.*: Die aus der Planung des Landtransports stammenden juristischen Fragen in Rumänien. — *Rechtsliteratur: György Kampis—József Varga:* Die Enteignung *(Tamás Sárközy)* — *László Gáspárdy:* Die Entwicklung des zivilrechts im Mitteleuropa 1848—1944. — *Werner Ogris:* Der Entwicklungsweg der österreichischen Privatrechtswissenschaft im XIX. Jahrhundert *(Andor Csizmadia)*.

SOMMAIRE: — *Antal Ádám:* Les groupes et les moyens principaux des relations de coordination des organes d'Etat. — *Bagrij—Sahmatov, L.:* La réglementation juridique de l'exécution de la peine dans l'Union Soviétique. — *László Sólyom—Imre Vörös:* Les contrats de coopération relatifs à la production en usage des relations de l'Est-l'Ouest. — *Lajos Vékás:* Sur les principes de la codification des normes de collision. — *Ernő Lázár:* Quelques problèmes juridiques concernant les relations avec les propriétés privées capitalistes étrangères dans les pays en développement. — *Rvue:* Muresan, N.—Balogh, A.—Surdu, G.: Problèmes juridiques résultant de la planification du transport par terre en Roumanie. — *Littératura juridique:* György Kampis—József Varga: Expropriation *(Tamás Sárközy)*. — László Gáspárdy: L'évolution du droit civil en Europe centrale (1848—1944). — Ogris, Werner: La voie de développement du droit privé en Autriche au XIXe siècle *(Andor Csizmadia)*.

CONTENTS: *Antal Ádám:* The main categories and means of coordination relationships of government organs. — *Bagrij—Sahmatov, L.:* The legal regulation of the execution of sentences in the Soviet Union. — *László Sólyom — Imre Vörös:* Production cooperation contracts with capitalist countries. — *Lajos Vékás:* On the codification principles in conflict law. — *Ernő Lázár:* Some legal problems of the relation to foreign capitalist private property in developing countries. *Review: Muresan, N.:—Balogh, A.:—Surdu, G.:* Legal questions arising from planning land transport in Rumania — *Legal Literature:* György Kampis—József Varga: Expropriation *(Tamás Sárközy)*. — *László Gáspárdy:* Civil law in Central Europe 1848—1944. — Ogris, Werner: The way of Austrian private law development in the XIXth century *(Andor Csizmadia)*.

fasst und im bedeutenden Mässe die grundsätzlichen Rechte der Staatsbürger erweitert hatten. Wenn auch die praktische Geltendmachung der fortschrittlichen Grundsätze nicht ungebrochen, oder zu ihrer Druchführung keine Zeit mehr gewesen war, doch hatten sie ihre geschichtliche Aufgaben, die in der Abtragung des mit feudalen Überresten durchdrungenen dualistischen Rechtssystems und in der Herbeiführung eines modernen bürgerlichen Umschwungs bestand, erfüllt.

Ernő Gergely:

Die an der Staats- und rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität von Budapest organisierten zweijährigen Abendkurse und Seminare für Arbeiter

Mit der Befreiung haben sich die Möglichkeiten der Arbeiter für die Aufnahme an die Universität eröffnet. Es konnten sich auch die Werktätigen, die aus Arbeiter- und Bauernfamilien stammten, keine Abitur besassen und deren materielle Lage oder politisches Verhalten juristische Studien vorher nicht ermöglichte, inmatrikulieren.

Von der Staats- und rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität von Budapest wurde auf Vorschlag des Landesrats der Gewerkschaften in Herbst 1945 ein zweijähriger Abendkurs organisiert. Die erfolgreiche Absolvierung dieses Kurses sicherte die Grundlagen zur Erwerbung des staats- und rechtswissenschaftlichen Absolutoriums bzw. des Doktorgrads.

Das Ziel dieser Arbeiterkurse war die Verwaltung mit solchen Kräften der Arbeiter und Bauern aufzufrischen, die auf Grund ihrer Eignung dazu fähig waren in der Verwaltung die demokratische Denkungsart und Sachbearbeitung zu sichern.

László Gáspárdy:

Nicht-bestimmungsgemässe Rechtsausübung und Rechsmissbrauch im Arbeitsrecht

In Ungarn besteht die aktuelle Bestimmung der arbeitsrechtlichen Befugnisse darin: sie sollen staatlich garantierte Handlungsfreiheit innerhalb der sozialistischen Arbeitsverhältnisse, zur grundsätzlichen Interessenübereinstimmung der Parteien, und zur Befriedigung der Bedürfnisse der Betriebe und der Werktätigen im Geiste der Zielsetzungen der Wirtschaftsreform entsprechend sichern. Nicht bestimmungsgemäss ist die Ausübung eines solchen arbeitsrechtlichen Befugnisses, die dem zumutbaren Minimum der Rechtsausübung nicht entspricht. In solchem Fall entsteht zwischen der scheinbar rechtsmässigen Form und dem gesellschaftlich schädlichen Inhalt des Verhaltens ein Widerspruch. Eine schwere Abart der nicht bestimmungsgemässen Rechtsausübung im Arbeitsrecht ist der Rechtsmissbrauch, wofür charakteristisch ist, dass irgendein individuelles Anrecht der anderen Partei verletzt wird. Für das verletzte individuelle Recht sichert das Gesetz eine Reparation, zu der verschiedene juristische Methoden dienen.

Vilmos Hámori:

Urkundenbeweis im Zivilprozess

Die Urkunde hält durch Begriffe in Schriftenzeichen Gedankengut fest. Im Prozess dient sie — mittelbar oder unmittelbar — zu Beweis der aus juristischem Gesichtspunkte zu bewertenden Tatsachen. Es ist kein begriffliches Erfordernis, dass sie eine Rechtserklärung enthält oder schon ab ovo auf Beweis gerichtet sein soll. Man unterscheidet öffentliche und private Urkunden. Die Folgen hinsichtlich der Beweiskraft und des Gegenbeweises. Sie muss von einer der Parteien vorgelegt werden, wozu die beweisende, aber auch die Gegenpartei verpflichtet werden kann. Eine dritte Partei muss als Zeuge damit geladen werden, die Urkunde vorzuweisen. Die Ähnlichkeit der Urkunde mit der Zeugenaussage. Die formale und materielle Beweiskraft der Urkunde. Die Vermutung ihrer Unverfälschtheit. Die Urkunden beweisen in erster Linie gegen den Aussteller, aber es können auch zugunsten des Ausstellers Folgerungen gezogen werden.

József Somos:

Die Militärgerichtsbarkeit der Räterepublik

Die Abhandlung gibt einen Überblick über die Organisation und Tätigkeit der Revolutionstribunale des Militärs, die berufen ware die Disziplin in der Roten Armee zu sichern. Nach der Würdigung der Räterepublik, die vor kurzen ihre fünfzigten Jahrestag feierte, wird der persönliche Geltungsbereich der militärischen Revolutionstribunale umrissen. Dann folgt die Untersuchung der materiellen und verfahrensrechtlichen Bestimmungen des Militärstrafrechts. Es werden jene Rechtsinstitutionen besprochen, die Spezialitäten der militärischen Rechtstribunale gewesen waren, wie z. B. die Verweisung einer Sache zum Schurgericht, oder zum Kommandanten. Abschliessend analysiert die Abhandlung die Urteils fälung der militarischen Revolutionstribunale und versucht daraus einige strafrechtspolitische Konsequenzen zu ziehen.

Pál Schönwald:

Les „lois du peuple" de la révolution démocratique bourgeoise de Hongrie en 1918/1919

L'étude analyse les „lois du peuple" sur le suffrage universel (loi no. I. de 1918), sur la liberté de l'association et de la réunion (loi no. III de 1919), sur la liberté de la presse (loi no. II de 1918), sur les cours d'assises du peuple (loi no. III de 1918) sur l'allocation de terres (loi no. XVIII de 1918), promulguées par le gouvernement de la revolution triomphante pour favoriser la transformation démocratique du pays. L'étude constate que les lois en question ont formulé des principes démocratiques progressifs et ont considérablement élargi les droits fondamentaux des citoyens. Même si la mise en oeuvre pratique des principes progressistes n'était pas parfaite, ou bien le temps manquait pour les réaliser convenablement, les lois en question ont néanmoins accompli les tâches historiques qui leur incombaient dans le domaine de la démolition du système de droit du dualisme, entâché de restes de la féodalité ainsi que de la création d'une transformation bourgeoise moderne.

Les manques de quantité sont réglés par les Conditions générales de Livraison. Par contre le redressement des défauts juridiques est confié — correctement — au droit national du vendeur.

Les nouvelles Conditions générales de Livraison, tout en ayant résolu certains problèmes, laissent encore ouvertes certaines autres questions.

Ernő Gergely:

Le cours du soir et le séminaire ouvrier de deux ans à la Faculté des Sciences Juridiques et Politiques de l'Université des Sciences de Budapest

La Libération a donné la chance aux ouvriers d'être admis à l'université. Il est devenu possible que les travailleurs adultes d'origine ouvrière et paysanne qui ne disposaient pas du baccalauréat et dont la situation financière ou l'attitude politique n'avait pas jusqu'alors permis de poursuivre des études juridiques se fissent maintenant immatriculer à l'université.

L'automne 1945 la Faculté des Sciences Juridico-Politiques de l'Université des Sciences de Budapest a organisé un cours ouvrier de deux ans, à l'initiative du Conseil National des Syndicats. L'achèvement réussi du cours a servi de base pour devenir licencié en droit

et en sciences politiques respectivement pour gagner le doctorat.

Le cours ouvrier organisé à l'université visait à rajeunir l'administration par les membres de la classe ouvrière et paysanne dont les aptitudes permettaient d'assurer la mentalité et la gestion démocratiques dans l'administration.

László Gáspárdy:

Exercice du droit contre les intentions de la loi et abus de droit dans le droit du travail

En Hongrie, les pouvoirs en droit du travail sont destinés actuellement à assurer des possiblités d'agir à garanties étatiques dans les cadres des rapports de travail soicialistes, sous le signe de l'identité fondamentale des intérêts des parties, dans l'esprit des objectifs de la réforme économique, pour la satisfaction des besoins de l'entreprise et du travailleur. L'exercice de tel pouvoir de droit du travail peut être regardé comme contredisant aux intentions de la loi s'il ne répond même pas au minimum des exigences envers l'exercice de droit. Dans tel cas il se produit une contradiction entre la forme semblablement légale de la conduite et son contenu socialement nuisible. Une variante grave de l'exercice de droit contre les intentions de la loi dans le droit du travail c'est l'abus de droit caractérisé par ce que quelque droit subjectif de l'autre partie est lésé. La loi assure la réparation du droit subjectif lésé par de différentes méthodes juridiques.

Vilmos Hámori:

La preuve par acte dans le procès civil

L'acte fixe des contenus idéels par voie des notions, à l'aide des caractères. Dans le procès il sert directement ou indirectement à la preuve des faits qui sont à apprécier du point de vue juridique. Il n'appartient pas à ses critères de contenir une déclaration juridique ni de viser dès le début la preuve. Nous distinguons l'écriture publique et l'écriture privée. Conséquences quant à la force probante et à la preuve contraire. Il doit être présenté par la partie; ainsi la partie à laquelle incombe la charge de la preuve qui l'adversaire peuvent être obligées à sa présentation, tandis qu'une tierce personne doit être citée comme témoin obligé à produire l'acte. Ressemblance de l'acte et du témoignage. Force probante formelle et matérielle de l'acte. Présomption d'authenticité. Les actes preuvent en première ligne contre le rédacteur mais on peut en tirer des conséquences aussi en faveur du rédacteur.

József Somos:

Juridiction militaire de la République Hongroise des Conseils

L'étude désire de donner un image d'ensemble de l'organisation et de l'activité des tribunaux militaires de la révolution appelés à assurer la discipline de l'Armée Rouge. Après avoir apprécié l'importance de la République Hongroise des Conseils dont nous venons de célébrer le demi-centenaire, l'auteur définit la compétence personnelle des tribunaux militaires de la révolution. Après l'étude approfondie de l'organisation de la juridiction militaire il soumet à l'examen les dispositions matérielles et procédurales du droit pénal militaire. Il expose les institutions juridiques spéciales des tribunaux militaires de la révolution, comme p. e. le renvoi du processus à une cour d'assises ou aux commandants. Il analyse la juridiction des tribunaux militaires de la révolution et essaye d'en tirer des conséquences relatives à la politique de droit pénal.

Pál Schönwald:

On the People's Statutes of the Hungarian Bourgeois Democratic Revolution in 1918—1919

Acts and other statutes enacted by the victorious revolutionary government which came to power on October 31, 1918 with a view to advance the democratic transformation of the country are analyzed in the paper, namely: Act No I of 1918 on universal suffrage, Act No III of 1919 on the freedom of association and assembly, Act No II of 1918 on the freedom of the press, Act No III of 1918 on the people's juries, Act No XVIII of 1919 on the redistribution of the land. The conclusion is arrived at that progressive democratic principles were laid down in the people's Acts and other statutes whereby the basic rights of citizens were considerably augmented. Although the practical implementation of progressive principles was not invariably consistent or there was no time to have them materialized still this legislation discharged its historical task of doing away with the legal system of the Austro-Hungarian Monarchy laden with feudal remnants and of contributing towards bringing about an up-to-date beourgeois transformation of society.

Ernő Gergely:

The two years evening course for workers and workers'seminar organised in the Budapest Law Faculty

The liberation created the possibility for workers to enter the universities. It has become possible for adults of worker and peasant origin to be registered in universities who had no final certificate from secondary schools and had been unable, either due to lack of means or political conduct to study law.

In autumn, 1945 the Law Faculty of Budapest University organised, on the proposal of the National Council of Trade Unions a two years course for workers. Successful completion of the course meant a ground for graduation or obtaining the degree of doctor-at-law.

The purpose of workers'courses organised in the University was to revive public administration through the participation of members of the working class and peasantry who were capable of securing democratic way of thinking and handling of affairs in public administration.

László Gáspárdy:

Inappropriate exercise of rights and misuse of rights in labour law

In Hungary rights under labour law are actually destined to provide opportunity of action guaranteed by the state within the scope of socialist labour relationships, observing the basic harmony of interests of the parties, in the spirit of the economic reform, to meet the demands of the enterprise and the workers themselves. The exercise of a right under labour law may be regarded as inappropriate which does not meet the minimum requirement which may be expected of the exercise of rights. In such cases a contradiction arises between the seemingly lawful form and the socially harmful nature of the conduct. A grave variety of inappropriate exercise of rights in labour law is the misuse of rights the charactersitic of which is that another party's subjective right is infringed. There are possibilities of reparation provided by law for the infringed subjective right which are served by various legal methods.

XXV. évfolyam 12. szám Budapest, 1970. december

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az állami szervek mellérendeltségi kapcsolatainak főbb csoportjai és eszközei

I.

Az általános szervezéstudomány és az ágazati szervezéstudományok viszonylag kezdeti hazai fejlettségi szintjével függ össze valószínűleg az a körülmény, hogy a megjelent szervezéstudományi tanulmányok többsége valamely konkrét szervezeti egységen belül vagy bizonyos szervezetcsoport keretében végzendő, illetőleg egy-egy szervezetcsoportra vonatkozó irányító-szervező munka módozatait és követelményeit taglalja, de a problémakör jelentőségéhez mérten csekély hazánkban azoknak a feldolgozásoknak a száma, amelyek az *egyes szervezetek és szervezetcsoportok közötti kapcsolódási formákat* vizsgálják. Helytelen lenne természetesen kétségbe vonni a többi szervi egységből álló, tagolt szervezetek eredményes működését szolgáló belső szervező, valamint a felsőbb szervek irányító-felügyeleti munkájában érvényesítendő szervező funkció kiemelkedő fontosságát. Sőt azt is el kell ismernünk, hogy az állami belső szervező tevékenység, valamint a felső vagy külső irányítási jogi és szervezési eszközeinek és követelményeinek kidolgozásában is még jelentős feladatok várnak e problémákkal foglalkozó szakemberekre.

A szocializmus alapjainak lerakása után az azonos társadalmi bázison nyugvó politikai mechanizmus alkotóelemei között rendkívül sokrétű kapcsolatok alakulnak ki. Ezek körében — mint ismeretes — az állami szervek közötti viszonyoknak két nagy csoportja, mégpedig a *függőségi* és a *mellérendeltségi* kapcsolatok között tehetünk különbséget.

A *függőségi* viszonyok főbb alakzatai: *a)* az azonos típusú, illetőleg ágazatú, de különböző fokozatú közhatalmi szervek — pl. a különböző fokozatú ügyészségek — *szervezeti* alá-fölérendeltsége; *b)* az általános irányításra jogosult központi állami szervek — pl. a minisztertanács —, valamint a velük szervezeti alárendeltségben nem álló szervek közötti függőségi kapcsolat; *c)* a népképviseleti-államhatalmi szervek és a nekik alárendelt egyéb szervek viszonya; *d)* a központi ágazati irányító szervek és a velük szervezeti alárendeltségben nem álló, de a megfelelő ágazathoz tartozó alsóbb szervek kapcsolata; *e)* a kizárólag felügyeleti, ellenőrzési feladatokat végző szervek és a felügyelt egységek közötti kapcsolat; *f)* az ítélkező szervek, az államigazgatási hatósági szervek, valamint e szervek által hozott döntésekkel kötelezett állami szervek közötti eseti függőségi kapcsolat.

A *mellérendeltségi* viszonyok sokaságából kiemeljük: *a)* az azonos szervtípushoz tartozó, de más-más illetékességű állami szervek — pl. a városi tanácsok vagy a járási ügyészségek — közötti; *b)* az eltérő típusú, de azonos illetékességű közhatalmi szervnek (pl. valamely járás tanácsi szervei és bírósága) közötti, továbbá *c)* az azonos illetékességű, de különböző ágazati igazgatási szervek, valamint *d)* a különböző szektorú és irányítású gazdálkodó szervek egymás közötti mellérendeltségi viszonyát; *s)* bizonyos *függőségi elemekkel színezett mellérendeltségi viszonynak* minősíthetjük a különböző fokozatú tanácsi szervek és az illetékességi területükön működő, de felsőbb irányítás alatt álló gazdálkodó egységek közötti kapcsolatot.

Az állami szervek közötti mellérendeltségi pozíciók nagyrészt a horizontális társadalmi munkamegosztás és hatásköri elkülönítés következményei. Az ésszerű munkamegosztás, valamint az egymással összefüggő munkafolyamatok egyeztetésének biztosítása, illetőleg az egymásra szoruló önálló szervi egységek kooperációjának előremozdítása egymástól elválaszthatatlan követelmények. Nem szorul bővebb bizonyításra az a megállapítás, hogy az összállami érdekek

és az érintett szervek működésének színvonala és hatékonysága szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentősége van annak, hogy az egymással összefüggő tevékenységet kifejtő, mellérendeltségi viszonyban álló állami szervek milyen módon érintkeznek egymással, mennyire alkalmas eszközök igénybevételével alakítják egymás működését befolyásoló, összehangoló, együttműködő, ellensúlyozó kapcsolataikat.

Méltán tekinthetjük ezért az eredményes állami munka célszerű jogi és szervezési eszközeit és megvalósulási formáit tanulmányozó jogtudományi és szervezéstudományi munka egyik jelentős feladatának a mellérendeltségi szervek kulturált és hatékony kapcsolati formáinak és eszközeinek kutatását és a kimunkált következtetések érvényesítésének előmozdítását. E vonatkozásban sem mondhatunk le természetesen sem az alapvető összefüggések feltárására hivatott elvi alapozó munkásságról, sem pedig a ténykutatásokon nyugvó részletező elemzésről. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az igénybevehető eszközök és módszerek fajtáit nagymértékben befolyásolják, illetőleg meghatározzák a különböző mellérendeltségi kapcsolatok sajátosságai.

E tanulmány keretében nem vállalkozhatom a mellérendeltségi pozíciók említett csoportjaihoz igazodó felmérésre. Ehelyett csupán a tanácsi szervek mellérendeltségi kapcsolatainak fejlesztésére irányuló néhány törekvéssel foglalkozom, megkísérlem felsorakoztatni továbbá a mellérendelt szervek legelterjedtebb kapcsolati eszközeit azzal a céllal, hogy felhívjam a figyelmet ezek körültekintő alkalmazásának fontosságára, valamint továbbfejlesztésüket szolgáló néhány elképzelésre.

II.

1. Az állami szervek mellérendeltségi kapcsolatai között e kapcsolatok terjedelmét, jellegét és fontosságát tekintve, kiemelkedő helyet foglalnak el a *tanácsi szervek* és az illetékességi területükön működő, de alárendeltségükben nem álló szervek kapcsolatai. Ezeknek a mellérendeltségi kapcsolatoknak az kölcsönöz különleges színezetet, hogy a tanácsi szerveknek — mint valamely település vagy terület államigazgatási, népképviseleti és önkormányzati szerveinek — érdekeltsége, gondoskodása és felelőssége kiterjed illetékességi területük valamennyi lényeges összetevőjének fejlesztésére.[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1970. április 16-i együttes ülésén kialakított állásfoglalás, valamint a Kormánynak a tanácsok és szerveik továbbfejlesztéséről szóló 2012/1970. (VI. 9.) sz. határozata tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének egyik alapvető követelményeként rögzíti le a hatékony *tanácsi területi koordináció* szervezeti, hatásköri, eljárási és egyéb feltételeinek kialakítását. A kormányhatározot értelmében felül kell vizsgálni a tanácsi tervezés, fejlesztés és beruházás rendjét, ki kell dolgozni a tanácsi és a területi tervezés rendszerét, valamint a *területi és a településen belüli koordináció gazdasági, hatósági és egyéb eszközeit.*

A tanácsi szervek szerepének és hatáskörének bővülésére, a területükön működő állami és egyéb szervek önállóságának kiterjesztésére és mindezzel együtt a tanácsi szervek területi koordinációs szerepének kilátásba helyezett további fokozódására tekintettel joggal állapíthatjuk meg, hogy kidolgozás alatt álló és a vonatkozó határozatok értelmében még a legközelebbi általános választások előtt kibocsátandó *új tanácstörvényeknek* és az új törvény végrehajtási rendelkezéseinek igen jelentős részét alkotják majd azok a fejezetek, amelyek a tanácsi szervek és az alájuk nem rendelt állami és egyéb szervek közötti viszony tartalmi elemeit, vagyis egymás iránti jogait és kötelességeit, együttműködésük módozatait, tevékenységük összehangolásának formáit határozzák meg. Az egymással összefüggő feladatok végzésének összehangolása, a munka hatékonyságát növelő tervszerű és szervezett együttműködés természetesen nem csupán a tanácsi szervek és az alájuk nem rendelt szervek kapcsolatának követelménye. Éppen ezért módosítandó *alkotmányunkban* az állami szervek, sőt az egész politikai mechanizmus működésének egyik alapvető követelményeként kellene megfogalmazni a különböző szervezetek és szervek tevékenységének összehangolását és kölcsönös támogatását.

A tanácsokra vonatkozó új jogszabályok között mindenek előtt a tanácstörvény bevezető rendelkezéseiben kellene rögzíteni a tanácsok és a tanácsi szervek általános feladatát és felelősségét illetékességi területük átfogó fejlesztéséért, a területükön működő egyéb állami szervekkel, valamint a különböző társadalmi szervezetekkel és szervekkel való hatékony együttműködés szervezéséért. Egyidejűleg meg kellene állapítani a tanácsok területén működő, nem tanácsi alárendeltségű állami és társadalmi szerveknek azt az általános kötelezettségét is, hogy a tanácsi szervek szervező munkája alapján, alapvető feladataik teljesítése mellett, illetőleg annak keretében hatékonyan közreműködjenek az adott terület sajátos területi szükségleteinek kielégítésében is. Az egyéb szervekre vonatkozó jogalkotás során, különösen a tanácsi alárendeltségben nem álló állami vállalatokra, szövetkezeti gazdálkodó egységekre és a különböző intézményekre vonatkozó jogszabályokban is kötelezni kellene ezeket a szerveket a megfelelő tanácsi szervekkel való együttműködésre.

Nem kétséges, hogy az állami szervek együttműködésének mértékét és hatékonyságát

[1] Vö.: *Szerzőtől:* A területi koordináció továbbfejlesztésének lehetőségeiről. Állam és Igazgatás 1970. évi 1. sz.

is jelentősen befolyásolja az a körülmény, hogy érdekeltségük közelsége, illetőleg egybeesésére mennyiben sarkalja őket működésük összehangolására, hosszabb-rövidebb ideig tartó együttműködésre. A mellérendeltségi kapcsolatok irányát, alapvető követelményeit és főbb formáit meghatározó átfogó jogszabályi rendezést mégsem nélkülözhetjük. A jogszabályok orientáló, propagatív szerepére e vonatkozásban is éppúgy szükség van, mint az érdekeltségi határokat kijelölő, az üzemi, a szervi, az ágazati, a területi és az össztársadalmi érdekek egyeztetését megkövetelő előírásaikra.

A tanácsi szervek és az alájuk nem rendelt szervek kapcsolatainak jogszabályi megalapozása során feltétlenül tekintettel kell lennünk arra, hogy az illetékes tanácsi szervek milyen egyéb szervekkel léphetnek koordinációs vagy együttműködési kapcsolatba. Nyilvánvaló ugyanis, hogy más jellegű eszközöket vehetnek igénybe a tanácsi szervek az illetékességi területükön működő közhatalmi jogosítványokat gyakorló egyéb állami szervek, a tanácsi alárendeltségben nem álló állami, vagy más gazdálkodó egységek, valamint a tanácsi alárendeltségen kívül álló intézetek irányában.

2. A közhatalmi jogosítvánnyal felruházott állami szervek között is jelentős különbségek állanak fenn az irányukban gyakorolható tanácsi koordinációs jogok szempontjából. Hatályos tanácstörvényünk is különleges tartalommal szabja meg a tanácsi testületi szervek és a rendőrség kölcsönös kapcsolatát. A jelenlegi szervezeti különállás fennmaradása esetén hasonló tartalmú szabályozásra továbbra is szükség van.

A tanácsi szervek és az adott területen működő közhatalmi jogosítványú állami szervek érintkezési formáinak számos elemét határozzák meg e szervek feladataira és működésére vonatkozó eljárási szabályok. Ezeknek összegyűjtésére és értékelésére nagy gondot kellene fordítani, de jogszabályi rendezésünk továbbra is az érintett szervek működésére vonatkozó szabályokban történhet. Gondolunk pl. a közhatalmi eljárás során alkalmazható megkeresésre, ügyirat, illetőleg ügy áttételre, bizonyos tartalmú döntésekről való értesítésre, vagy a döntések megküldésére, stb.

Lényegében a hatályos szabályozásnak megfelelően továbbra is biztosítani kellene a tanácsi testületi szervek számára, hogy a területükön működő közhatalmi jellegű állami szervektől, azoknak a tanácsi feladatokat érintő működéséről általános tájékoztatást kérjenek. Rögzíteni kellene továbbá a tanácsi testületi szerveknek azt a jogát, hogy e szervek képviselőit — azok megjelenési kötelezettsége mellett — értekezletre hívhassák meg, valamint, hogy hozzájuk válaszadási kötelezettséggel járó indítványokkal, ajánlásokkal fordulhassanak.

3. A tanácsi területi koordináció megvalósítása szempontjából különleges helyet töltenek be *a tanács alá nem rendelt állami, szövetkezeti és egyéb gazdálkodó egységek és szervezetek,* valamint az ugyancsak tanácsi alárendeltségen kívül álló tudományos, kulturális, egészségügyi, szociális, stb. tevékenységet kifejtő *intézetek.* E szervek többnyire részt vesznek a helyi szükségletek kielégítésében is, másrészt pedig fejlesztő tevékenységük, illetőleg funkciójuk betöltése jelentős hatást gyakorol az adott terület gazdasági, társadalmi, kulturális stb. arculatának alakítására. Különösen fontos ezért, hogy hiánytalanul alakítsuk ki azokat az eszközöket és eljárási formákat, amelyek révén e szervek *telepítése, fejlesztése,* működésüknek kulturális, egészségügyi, szociális következményei egységes koncepció alapján messzemenően egyeztethető legyen. A jogszabályi rendezés során meg kell határozni azokat a közgazdasági, pénzügyi és egyéb koordinációs jogokat és kötelezettségeket, amelyeket a különböző szintű és jellegű tanácsi szervek mint a különböző területi vonatkozású feladatok — így pl. a komplex területi tervezés, a kötelező koordináció alá eső beruházások, a munkaerőgazdálkodás, a helyi szükségletek kielégítését szolgáló árutermelés, a különböző kommunális és egyéb helyi szolgáltatások, a kulturális, népművelő, egészségügyi, szociális ellátás stb. — elsődleges felelősei, *e szervcsoport irányában felhatalmazott* külső *koordinátorként* gyakorolhatnak.

4. A tanácsi szervek mellérendeltségű partnerei között számításba kell vennünk az *azonos vagy eltérő szintű, de más illetékességű tanácsi szerveket* is. A tanácsi önállóság és érdekeltség bővülésével növekszik annak lehetősége és indokoltsága, hogy az egymáshoz közel fekvő és valamilyen ügyben együttesen érdekelt községek vagy városok, illetőleg községek és városok, vagy megyék, illetőleg megyék és megyei városok a közös érdekeltségű feladatok eredményesebb elvégzése érdekében egymás irányába ható kölcsönös *területközi* koordinációt fejtsenek ki. Az ilyenfajta együttműködés lehetőségére a tanácstörvényben is utalni kell.

III.

1. Valamennyi állami szerv eredményes munkavégzésének egyik nélkülözhetetlen feltétele a megoldandó feladatokra vonatkozó, illetőleg a velük összefüggő széleskörű *tájékozottság.* Hazánkban a kormányzati törekvések egybeesnek a korszerű információs rendszerre vonatkozóan tudományosan kimunkált igényekkel. Széleskörben vallott nézet, hogy a gazdasági és politikai mechanizmus egészére kiterjedő, hálószerűen összekapcsolódó olyan *egységes* információs rendszerre van szükségünk, amely az adatszolgáltatók és az információgyűjtők viszonylag legkisebb energialekötésével biztosítja mind a felsőbb szintű szervek, mind az alsóbb fokozatú szervi egységek, mind pedig az érdekelt mellérendeltségű szervek rendsze-

res tájékoztatását, a gyűjtött adatok szakszerű, gyors feldolgozását és nyilvántartását. Természetszerű, hogy ezek a követelmények ma már nem teljesíthetők a legfejlettebb adatgyűjtő, feldolgozó és regisztráló műszaki berendezések alkalmazása nélkül. Az is megállapítható viszont, hogy a hatékony információs rendszernek csak egyik eleme a korszerű műszaki eszközök és eljárások igénybevétele.

Anélkül, hogy információs rendszerünk tökéletesítésével összefüggő problémák elemzésébe bocsátkoznék, utalnom kell arra, hogy a mellérendeltségi viszonyban levő, de egymással összefüggő tevékenységet végző szervek megfelelő tájékoztatása jelenlegi információs rendszerünkben még nincs megnyugtatóan biztosítva. Legszembetűnőbb e hiányosság a területi koordináció elsődleges helyi felelősei, a különböző fokozatú tanácsi szervek és a működési területükön funkcionáló egyéb közhatalmi szervek, valamint a tanácsi szervek és az irányításuk alá nem tartozó, de illetékességi területükön tevékenykedő gazdálkodó egységek és a különböző — oktatási, egészségügyi stb. — intézetek tekintetében.

Eléggé esetleges az egymás mellett működő, pl. valamely megyei és a megye területén elhelyezkedő megyei jogú városi, vagy valamely járási és az adott járás székhelyén található járási jogú városi, vagy a szomszédos községi, járási, megyei tanácsi szervek kölcsönös információs tevékenysége is. A Gazdasági Bizottság 1967-ben hozott 33-mas számú határozatában körvonalazta az egységes információs rendszer kiépítésének és funkcionálásának főbb követelményeit. A határozat többek között megállapította, hogy a megyei szintű tanácsok „az országosan egységes beszámolási rendszerben foglaltakon túlmenő, funkciójuk ellátásához szükséges adatgyűjtéseket — a KSH-val, valamint az érdekelt minisztériumokkal (országos hatáskörű szervekkel) egyetértésben — maguk alakítják ki". Sajnos még nem állíthatjuk, hogy e felhatalmazás alapján megyei szintű tanácsainknak már sikerült kiépíteniük a hatékony tanácsi területi munkához szükséges adatgyűjtési rendszert.

Az érdekelt tanácsi dolgozók és e téma iránt érdeklődők között sokat vitatott kérdés, hogy a tanácsi szervek illetékességi területén végbemenő gazdasági és egyéb folyamatokra vonatkozó rendszeres információgyűjtést, feldolgozást és a szükséges adatszolgáltatást valamely e célra létrehozandó tanácsi szerv végezze-e el, vagy pedig a KSH megyei szervei kapjanak eddigi feladataikon túlmenően olyan megbízatást, hogy a tanácsok sajátos információs igényeit is maradéktalanul kielégítsék. Természetesen mindkét megoldás mellett és ellen lehet érveket felhozni. Az adatszolgáltató szervek terheinek csökkentése, a párhuzamosság elkerülése, a tanácsi és országos információs rendszer egymást kiegészítő kapcsolódásának biztosítása szempontjából meggyőzőnek tűnnek azok az elképzelések, amelyek szerint meg kell valósítani az egycsatornás, területi szervezetű adatgyűjtési rendszert. Az egységes beszámoltatási rendszer keretében szereplő statisztikai jellegű információk a *tanácsi gazdaságra és a megye egészére* vonatkozóan is a megyei KSH igazgatóságoktól összesítve és a kívánt részletezésben feldolgozva áramlanának a tanácsi szervekhez.Ennek az elképzelésnek valóraváltása esetén azonban indokolt lenne — szerintem — *a KSH területi szerveit kettős alárendeltségbe helyezve szervezetileg is közvetlenebbül bekapcsolni a tanácsokhoz.*

Tanácsi szerveink bővülő területi összehangoló szerepük gyakorlásában nem elégedhetnek meg a nagyrészt statisztikai jellegű információszolgáltatással. A községi, a városi és a megyei tanácsok politikai szerepének kiterjesztése érdekében fokozni kellene *a tanács alá nem rendelt szervek számadási kötelezettségének* jelentőségét. Továbbra is fenn kell tartani természetesen a beszámolásra kötelezendő szervek rendeltetéséből származó különbségeket. Az érintett szervek alaptevékenységéről szóló tájékoztató jelentésen, valamint a dolgozók érdekében hozott szociális, kulturális, egészségügyi stb. szabályok betartásáról szóló beszámolón kívül rendszeres és részletes tanács előtti számadásra kellene kötelezni a tanács alá nem rendelt gazdálkodó szerveket a területre vonatkozó terveik (pl. a középtávú területi tervben rögzített fejlesztési feladataik, a területi kommunális, lakásépítési, kulturális, stb. feladatok végzésében való közreműködésük) teljesítéséről is.

A felvetődött igények, a kialakult, esetleg részben már intézményesült gyakorlat alapján megfontolandónak tartom az alábbi következtetéseket is.

Nagyobb mértékben kell biztosítanunk, hogy az egységes információs rendszerben begyűjtött és az illetékes felsőbb vagy központi szervek által rendszerezett adatok publikálás révén, lefelé irányuló hivatali információs csatornák útján, vagy az érdeklődő szervek kérelmére az alsóbb fokozatú mellérendelt szerveknek is tudomására jussanak.

Gondos felmérés és értékelés alapján időnként ismételten meg kell határozni az egymással összefüggő tevékenységet végző mellérendelt szervek *egymás iránti* alapvető tájékoztatási kötelezettségének tárgykörét és a tájékoztatásnyújtás formáit. Az utóbbiak körében különösen a statisztikai adatszolgáltatás, az írásos vagy szóban előterjesztendő értékelő beszámolás, a hozott határozatok vagy egyéb tárgyú dokumentumok (pl. fejlesztési tervek, feladattervek, munkatervek stb.) megküldése, bizonyos tényekről, eredményekről értesítés küldése stb. emelhető ki.

2. A mellérendeltségi viszonyban álló szervek következő kapcsolati eszközeiként *a felké-*

rést, a felhívást és az ajánlást említhetjük meg. Bár ez a három eszköz több tekintetben eltér egymástól, azért szólhatunk róluk egy csoportba foglalva, mert alkalmazásukhoz lényegében azonos jogkövetkezményt lenne célszerű — megítélésem szerint — fűzni, nevezetesen azt, hogy a bizonyos szolgálatra *felkért*, vagy a jogszabályban előírt, esetleg korábbi önkéntes vállalás alapján fennálló kötelezettségének teljesítésére *felhívott* szerv, illetőleg bizonyos indítványok, javaslatok, *ajánlások címzettje* a hozzá írásban küldött felkérésre, felhívásra vagy ajánlásra az ügy természetéhez mérten viszonylag rövid időn belül ugyancsak írásban *reflektáljon* és jelezze egyetértő, elfogadó, kiegészítő, módosító, kifogásoló vagy elutasító állásfoglalását. Az említett érintkezési formáknak állami szerveink kapcsolataiban észlelhető növekvő szerepére tekintettel megfelelő differenciáltsággal meg kellene határozni az állami szervek reagálási kötelezettségeit a hozzájuk címzett állami — és a társadalmi szervektől érkező — felkérésekre, felhívásokra és ajánlásokra.[2]

3. Az egymással összefüggő feladatokat végző mellérendeltségi viszonyban álló szervek jól bevált összehangolási, együttműködési eszközeiként szerepelnek: a tervegyeztetések, a döntés előtti véleménykérés és véleménynyújtás, a társszervek egyetértésével való döntéshozás, a társszervek együttes határozatalkotása, képviselő küldése társszerv értekezletére, együttes értekezlet vagy ülés tartása, közös előkészítő vagy szervező bizottság létrehozása stb. A felsorolt koordinációs célzatú érintkezési eszközök eddigi tapasztalatainak összegyűjtését és értékelését, optimális igénybevételük feltételeinek és követelményeinek kidolgozását joggal tekinthetjük a szervezéstudományi kutatás fontos feladatainak.

4. Az állami szervek együttműködésének és kölcsönös támogatásának ugyancsak fontos eszköze a *megkeresés* jogintézménye. A megkeresés és ennek teljesítése a jogsegély legjellegzetesebb megnyilvánulása. Bár megkereséssel túlnyomórészt mellérendelt szervek fordulnak egymáshoz, meg kell említenünk, hogy bizonyos esetekben felettes szervhez is lehet megkeresést küldeni. Fontos érdek fűződik ahhoz, hogy a megkeresésre jogosult szervek csak valóban szükséges esetben kérjék a megfelelő szervek segítségét, az utóbbiak pedig gondosan tegyenek eleget a megkeresés teljesítésére irányuló kötelezettségüknek.

a) A megkeresési jog *alanyait*, kötelezettjeit, a megkeresés tárgykörét és a megkereséssel létrejött jogviszony lehetséges tartalmi elemeit a jogszabályok határozzák meg. Megkereséssel élhetnek hazánkban a büntetőbíróságok és a polgári bíróságok, a nyomozóhatóságok, a gazdasági döntőbizottságok, a munkaügyi döntőbizottságok, az államigazgatási szervek, az ügyészség az általános törvényességi felügyelet keretében, a szabálysértési hatóságok, az Állami Kereskedelmi Felügyelet szervei, valamint az Állami Közegészségügyi-Járványügyi Felügyelet szervei.

b) Tarka kép tárul elénk, ha azt vizsgáljuk, hogy mely szervek lehetnek *a megkeresések címzettjei*. A büntetőügyekben eljáró bíróság megkeresést küldhet más járásbírósághoz. A más járásbíróságtól származó megkereséseket a járásbíróságnak az elnök által kijelölt bírája kívül a közjegyző és a bírósági titkár is teljesítheti. Ezen túlmenően a Be. 97. §-a általános rendelkezése lehetővé teszi a büntető bíróságok számára az államigazgatási szervek és az államhatalom helyi szerveinek megkeresését. A polgári ügyben eljáró perbíróság jogosult arra, hogy a bizonyítási eljárás lefolytatására azt a járásbíróságot keresse meg, amelynek területén a kihallgatandó személyek laknak, illetőleg amelynek területén a bizonyítás a legcélszerűbben eszközölhető. Irat beszerzése végett más bíróságon, illetőleg közjegyzőn kívül bármely hatóságot is megkereshet a polgári bíróság. A gazdasági döntőbizottság a bizonyításban való közreműködésre más gazdasági döntőbizottságot, bíróságot, vagy bármely hatóságot és egyéb szerveket is megkereshet. A Munkaügyi Döntőbizottság a távol dolgozó vagy távol lakó tanú munkahelyén működő Döntőbizottságot, vagy a tanúnak a lakóhelye szerinti közös Munkaügyi Döntőbizottságot keresheti meg. Ezenkívül a Munkaügyi Döntőbizottság a bizonyítás során más szervektől iratokat szerezhet be. A szabálysértési hatóság pedig indokolt esetben a meghallgatni kívánt személy tartózkodási helye szerint illetékes szabálysértési hatóságot keresheti meg a meghallgatás foganatosítására és az erről készült jegyzőkönyv megküldése végett. Az ÁKJF szervei a közegészségügyi-járványügyi hiány megszüntetéséhez szükséges építési munka elvégeztetése végett az építésügyi hatóságot keresik meg, ha pedig a feltárt cselekmény vagy mulasztás kizárólag fegyelmi vétség, a felügyelet szerve a felelős személy fegyelmi hatóságát keresi meg a fegyelmi eljárás lefolytatása végett. Az ilyen megkeresésben a tényállást és az arra vonatkozó bizonyítékokat közölni, illetőleg ahhoz csatolni kell. Hasonló jog illeti meg az ÁKF szerveit is.

A rendőrségi nyomozószervek más nyomozó szerveket, az államigazgatási szerveket és az államhatalom helyi szerveit kereshetik meg. A 10/1966. BM sz. utasítás pontosan meghatározza, hogy a nyomozó szervek egymáshoz, a börtönökhöz és a büntetésvégrehajtási munkahelyekhez milyen feltételek mellett küldhetnek megkereséseket. Az államigazgatási szervek abban az esetben, ha más államigazgatási szerv illetékességi területén kell eljárási cselekményt végezni, ennek teljesítésére a hatáskörrel rendelkező illetékes államigazgatási szervet keresik

[2] Vö.: *Szerzőtől:* Az állami ajánlásokról. Jogtudományi Közlöny 1966. évi 1—2. sz.

meg,[3] a tényállás megállapításához szükséges adatok, iratok beszerzése céljából pedig bármely más állami szervet megkereshetnek.

c) A megkeresési jog alanyainak és lehetséges címzettjeinek vázlatos felsorakoztatásából is kitűnik, hogy a megkeresések *tárgykörében* az alábbi három nagyobb csoportot különböztethetjük meg: *1.* Bizonyos, a megalapozott érdemi döntés ügyét szolgáló eljárási cselekmények (tanú, szakértő kihallgatása, szemle tartása stb.) elvégzése; *2.* iratok, adatok és egyéb tájékoztatás megküldése; *3.* valamely, a megkeresett szerv hatáskörébe tartozó, de a megkereső szerv által megjelölt ügyben érdemi döntés hozása és a megkereső számára annak megküldése vagy értesítés adása a megkeresés ügyében kialakított állásfoglalásról.

A megkeresés tárgyaként szereplő eljárási cselekményeket a jogszabályok vagy általános megfogalmazással, vagy konkréten, esetleg vegyesen jelölik meg. Arra is fel kell figyelnünk, hogy a jogi normák bizonyos eljárásban meghatározott feltételek esetére kötelezően írják elő a megkeresés igénybevételét, más körülmények között pedig csak mint lehetőséget jelölik meg.

d) Csak a megkeresési joggal rendelkező szervek egyenkénti vizsgálata alapján dönthetnénk el, hogy elég széles-e a megkereshető szervek köre. Természetes, hogy azonos szerv esetében is döntően függ a megkereshető szervek kiterjedtsége attól, hogy mire irányul a megkeresés. Nyilvánvaló, hogy eljárási cselekmény elvégzésére csak a megkeresésben szereplő eljárásra vagy ahhoz hasonló tevékenységre egyébként is hatáskörrel rendelkező szerv kereshető meg. A tényleges gyakorlat ismeretében pontatlannak és szűknek minősül a Be. 97. §-ának az az egyébként fontos rendelkezése, amely szerint „az államigazgatási szervek és az államhatalom helyi szervei a büntetőügyekben eljáró hatóságok szóbeli vagy írásbeli megkereséseit haladéktalanul teljesíteni kötelesek". Pontosabban kellene egyrészt megjelölni, hogy a büntetőügyekben eljáró hatóság szóbeli és írásbeli megkereséseit mely államigazgatási szervek kötelesek haladéktalanul teljesíteni. A hatályos szöveg szószerinti értelmezése alapján a Minisztertanács is köteles lenne bármely büntetőügyben eljáró hatóság szóbeli vagy írásbeli megkeresésének haladéktalanul eleget tenni. Biztosra vehetjük, hogy a törvényalkotónak ilyen értelmű rendezés nem állott szándékában. Szűknek bizonyul ugyanakkor az idézett rendelkezés szerint megkereshető szervek köre azért, mert — ha még tágító értelmezéssel államigazgatási szerveknek tekintjük a különböző ellenőrző szerveket, akkor sem esnek bele ebbe a fogalomba a gazdasági döntőbizottságok, a munkaügyi döntőbizottságok, az állami vállalatok, a különböző intézetek, a szövetkezetek és a társadalmi szervek. Pedig nyilvánvaló, hogy a büntetőügyekben eljáró hatóságok bizonyos esetekben nem mellőzhetik a szervek megkeresését. Ugyancsak elégtelennek tűnik a Pp-nek az a rendelkezése, mely szerint „bíróságnál, közjegyzőnél, vagy más hatóságnál levő irat beszerzése iránt a bíróság hivatalból intézkedik..." Alig vitatható, hogy a polgári ítélkezésben sem csak e szerveknél, hanem egyéb szerveknél is — pl. tanintézeteknél, gazdálkodó szerveknél levő — irat hivatalbóli beszerzése is szükségessé válhat.[4]

5. Hatáskör, illetékesség hiánya, vagy egyéb okok miatt ugyancsak a szabályozott eljárások keretében kerül sor a beadvány, az ügy, illetőleg az ügyiratok *áttételére.* Az ügyintézés gyorsasága, elakadásának elkerülése szempontjából az áttételi kötelezettség pontos teljesítésének igen nagy jelentősége van. Különös figyelmet érdemelnek a fakultatív áttételi esetek, amikoris az eljáró szerv mérlegelheti, hogy az ügyben saját eljárása vagy az ügy más szerv általi elbírálása járna-e nagyobb eredménnyel. A szabálysértési hatóságok pl. bizonyos esetekben a fegyelmi hatósághoz tehetik át az ügyet, ha a fegyelmi eljárástól nagyobb nevelő hatás várható. A jogszabályban meghatározott feltételek esetén az ügyész vagy a bíróság ugyancsak mérlegelés alapján tehet át bizonyos kisebb jelentőségű bűnügyeket elbírálás végett a megfelelő társadalmi bírósághoz. Különösen a mérlegelés alapján eszközölt áttételek esetében kívánatos, hogy az áttevő szerv megfelelő instruktív indokolással továbbítsa az ügyet az áttétel címzettjéhez.

6. A mellérendeltségű szervek kapcsolatának építésében egyre nagyobb szerepet töltenek be a partnerek egybehangzó akaratnyilvánítását, kölcsönös kötelezettségvállalását rögzítő *szerződések, megállapodások.* E konszenzusok nem csupán a kapcsolatbalépés eszközei, hanem hatékony meghatározói a hosszabb ideig tartó szerződéses kapcsolatok tartalmi elemeinek is. A mellérendeltségi pozícióban végzett szervi tevékenység kölcsönös szervezésének rendkívül fontos regulatív eszközei ezek, amelyeknek alkalmazási lehetőségeivel és módozataival mind a szervezéstudományi kutatómunkában, mind pedig a tényleges szervező gyakorlatban behatóbban kell foglalkoznunk. Ezek a megállapítások természetesen nem csupán a gazdálkodó egységek közötti szerződésekre vonatkoznak.

[3] Azt is kifejezetten kimondja a törvény, hogy „az államigazgatási szerv a székhelyén kívül lakó vagy tartózkodó személyt a törvényben megszabott eseteken kívül nem idézheti meg, hanem meghallgatás céljából azt a legalsóbb fokú államigazgatási szervet kell megkeresni, amelynek székhelyén lakik vagy tartózkodik". [1957. évi IV. tv. 19. § (4) bek.]

[4] A 8/1959. (XII. 31.) EüM sz. r. 84. §-a csak a kórlap tekintetében mondja ki, hogy „büntető és polgári ügyekben a bíróság, illetőleg a nyomozóhatóság megkeresésére a fekvőbeteg-gyógyintézet (klinika, kórház stb.) vezetője köteles a kórlap hitelesített másolatát a bíróságnak (nyomozóhatóságnak) megküldeni".

Egyre gyakrabban lehetünk tanúi annak, hogy milyen sokszínűen bővülnek a különböző közhatalmi szervek egymásközötti, a tudományos, kulturális, szociális, egészségügyi intézetek egymásközötti, valamint a közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező állami szervek, elsősorban a tanácsi szervek és az irányításuk alá nem tartozó gazdálkodó egységek, a tanácsi szervek és a különböző tevékenységet kifejtő intézetek, valamint a tanácsi szervek és a társadalmi szervek szerződéses, megállapodásos kapcsolatai. Szerves következménye ez a szervek növekvő önállóságának és felelősségének, a nagyobb önállóságú szervezeti egységek kölcsönös egymásra utaltságának.

Meg kell jegyeznünk, hogy közhatalmi szerveink, elsősorban az államigazgatási szervek nem csupán anyagi javak átadására, vagy anyagi értékű szolgáltatások teljesítésére, illetőleg átvételére irányuló polgári jogi szerződéseket kötnek, hanem gyakran állapodnak meg anyagi értékben ki nem fejezhető egyéb együttműködési feladatok teljesítésében is. Ma már bizonyosra vehetjük, hogy az államigazgatási irányító, befolyásoló, szervező munkának az egyoldalú normatív és egyedi aktusok mellett fontos eszközei a *két vagy többoldalú* polgári jogi és ugyancsak két vagy többoldalú nem anyagi jellegű, hanem egyéb természetű kötelezettségeket rögzítő *államigazgatási megállapodások vagy szerződések* is. Az államigazgatási szerződések tudatos és hatékony igénybevétele, az ilyen megállapodások megkötésénél és realizálásában időnként tapasztalható bizonytalanság megszüntetése érdekében halaszthatatlan feladatunkká vált az államigazgatási szerződések sajátosságainak, alakzatainak, biztosíték- és szankciórendszerének, valamint e szerződések megsértéséből eredő viták felodásának kimunkálása és körültekintő jogi szabályozása.[5]

7. A mellérendeltségi kapcsolatok egyik sajátos eszközeként kell számításba vennünk és alkalmaznunk a *szignalizációt.*[6] Jogrendszerünk jelenleg a rendőrségi, az ügyészségi, a bírósági, a gazdasági döntőbizottsági, a szabálysértési hatósági, a népi ellenőrzési és az állami kereskedelmi felügyeleti szignalizációt ismeri. Joggal vethető fel a kérdés, hogy mennyiben mellérendeltségi pozícióban alkalmazott együttműködési eszköz a szignalizáció, hiszen kisebb különbözőségektől eltekintve valamennyi szignalizációnak közös jellemzője, hogy a jelzéssel valamely közhatalmi szerv, hatáskörének gyakorlása során észlelt vagy tudomására jutott káros, negatív, rosszallást érdemlő jelenségre hívja fel az eljárás tárgyával valamilyen kapcsolatban álló szerv figyelmét. A szignalizációhoz rendszerint az a jogszabályilag előírt kötelezettség kapcsolódik, hogy a címzett szervnek meghatározott időn belül értesítenie kell a jelző szervet a szignalizációban körülírt probléma kivizsgálásáról és az annak alapján megtett intézkedésekről. A jogintézmény megítélésénél azt sem téveszthetjük szem elől, hogy a szignalizáció nem prejudikálhat, a szignalizáló szerv nem adhat utasítást a jelzésben szereplő fogyatékosságok mikénti megszüntetésére.

A szignalizáció a szocialista állami szervek újszerű kritikai, egyensúlyozó, segítő, együttműködő kapcsolatának terméke, amely — nézetem szerint — több vonatkozásban továbbfejlesztésre szorul. Legfontosabbnak tartom azt a következtetést, hogy bővíteni kellene a szignalizációs joggal feruházott, illetőleg a jelzésre kötelezett állami szervek körét. Indokoltnak tűnik, hogy szinte valamennyi *külső hatósági felügyeleti* tevékenységet végző szerv meghatározott feltételek esetén igénybe vehesse, illetőleg igénybevegye a szignalizáció eszközét.

Néhány tekintetben kiegészítésre szorulnak a szignalizációs tevékenységre vonatkozó jogszabályok is. A szabálysértési hatóságok szignalizációs tevékenységének hatékonyságát pl. jelentősen hátráltatja az a körülmény, hogy Szabálysértési Kódexünk nem írja elő a szignalizációra vonatkozó válaszadási kötelezettséget.

Széles körű szignalizációs jogot biztosít a tanács és a végrehajtó bizottság számára az 1955. évi 11. sz. NET határozat. Csak beható vizsgálat adhat pontos képet arról, hogy a tanácsi testületi szervek milyen gyakran éltek és élnek ezzel az alájuk nem rendelt szervek kifogásolhatónak ítélt megnyilvánulásainak kiküszöbölését elősegítő fontos eszközzel. Tapasztalataink szerint a tanácsi szignalizációs jogot és gyakorlatot különösen két vonatkozásban kellene bővíteni. Egyrészt gyakrabban kellene élniük a tanácsi testületeknek, elsősorban a végrehajtó bizottságoknak a szignalizáció eszközével, másrészt pedig *meg kellene adni a tanácsi szakigazgatási szervek számára is a szignalizációs jogot.*

Hosszasan sorolhatnánk még a mellérendeltségi kapcsolatok építésének és alakításának eszközeit. De talán e rövid áttekintés is alátámasztja azt a lényegesnek tartott következtetést, hogy az állami szervek mellérendeltségi kapcsolatainak eszközeire és szervezésére az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk. Differenciált jogi szabályozással, az irányító szervek instruktív tevékenységével és a szervezéstudomány meggyőző érvelésével elő kell segítenünk, hogy a mellérendelt szervek minél

[5] L. *Szerzőtől:* Az államjogi és az államigazgatási jogi szerződések problémáiról. Jogtudományi Közlöny 1968. évi 3. sz.

[6] L. különösen *Bagi Dénes—Zétényi János:* A bírósági szignalizáció. Magyar Jog 1956. évi 8. sz.; *Kása Tibor—Fenyvesi István:* Szignalizáció az állam elleni bűnügyekben. Belügyi Szemle 1964. évi 7. sz.; *Schelnitz György:* A bíróságok szignalizációs tevékenysége. Jogtudományi Közlöny 1966. évi 4. sz.; *Beck Salamon:* A bírósági szignalizáció új formája. Magyar Jog 1966. évi 10. sz.; *Szkvarcov, K.—Sraga I.:* A bűncselekmény elkövetését előmozdító okok és feltételek bírósági vizsgálata. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964. évi 4. sz.

kulturáltabban érintkezzenek egymással, körültekintő gondossággal és felelősséggel vegyék igénybe azokat a koordinációs, kooperációs és ellensúlyozó eszközöket, amelyekkel fokozhatják működésük eredményességét, elkerülhetik a felesleges energiapazarlással járó párhuzamosságokat, kiküszöbölhetik a munka hatékonyságát csökkentő szembefutásokat.

Ádám Antal

A büntetésvégrehajtás jogi szabályozása a Szovjetunióban

A szovjet büntető törvényhozás a múltban is, és jelenleg is többféle büntetést ismer, ami lehetővé teszi a büntetés egyéniesítését, azaz lehetővé teszi azt, hogy a bíróság az elítéltre olyan büntetést szabjon ki, amely megfelel a társadalmi veszélyessége fokának, az általa elkövetett bűncselekmény konkrét körülményeinek és súlyának, a bűntető felelősséget súlyosító és enyhítő körülmények figyelembevétele mellett. Ennek világánál rendkívül nagy jelentősége van a Szovjetunió és a szövetséges köztásaságok büntető törvényhozása Alapjai 3. és 32. cikkének, amelyek meghatározzák a büntető felelősség alapjait és kifejezésre juttatják a büntető felelősség és a büntetés egyéniesítésének az elvét.[1]

A büntetés egyéniesítése elvének gyakorlati megvalósításához szükséges elengedhetetlen feltétel az, hogy különféle büntetési nemek legyenek, amelyek a maguk összességében egy teljes rendszert alkotnak.[2]

A szovjet büntetőjog fejlődése folyamán a büntetőjogi büntetések rendszere különböző változásokon ment keresztül, amit a politikai helyzet és azok a feladatok vontak maguk után, amelyek az egyes történeti időszakokban a szovjet állam előtt álltak.[3] Megváltozott a büntető-jogi ráhatási intézkedések elnevezése is. 1924-ben a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának Alapelvei a büntetés kifejezés helyett „a társadalmi védelmi intézkedések" meghatározást használták. Csak 1934-től kezdve tért vissza a szovjet törvényhozás, majd utána a jogi irodalom is fokozatosan a „büntetés" kifejezéshez.[4]

A Szovjetunió jelenleg hatályban levő büntetési rendszerét a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának 1958. évi Alapjai állapították meg, továbbá a szövetséges köztársaságok 1949—1962 években elfogadott büntető törvénykönyvei. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának Alapjait a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1958. december 25-én fogadta el és az 1969. január 6-án lépett hatályba.

Ezek a büntető törvények rögzítették a dolgozók állama büntetési rendszerének kialakítására szolgáló legfontosabb elveket. Ezek az elvek a forradalmi harc és a szocialista építés tapasztalatain alapultak.

Az általános elvek — az osztályjelleg, a szocialista törvényesség, a szocialista humanizmus, a szocialista demokratizmus elvei — áthatják az egész büntető törvényhozást. Ez a törvényhozás megmutatja valamennyi állampolgár és hivatalos személy számára melyek azok a konkrét cselekmények (tevékenység és néha mulasztás), amelyek elkövetése esetén bűncselekmény forog fenn, ami a törvényesség követelményeinek legdurvább megsértése. A bűncselekmény következményeképpen sor kerül az abban bűnös személyek megbüntetésére a szovjet törvények teljes szigorával. A szovjet büntető törvényhozás és az általa megállapított bütetések rendszere éppen ezzel biztosítja az összes törvények és egyéb szabályok szigorú és feltétel nélküli

[1] Részletesen a büntetőjogi felelősség és a büntetés egyéniesítéséről l. D. D. Szolovjev: A büntetés kiszabásának kérdései a szovjet büntetőjog szerint. Goszjurizdat, Moszkva, 1958.; Karpec, I. I.: Súlyosító és enyhítő körülmények a szovjet büntetőjogban. Goszjurizdat, Moszkva, 1959.; Sargorodszkij, N. D.: A büntetőjog általános részének kérdései. A Leningrádi Egyetem kiadása, 1955.

[2] A szovjet jogi irodalomban az utóbbi évek során különféleképpen határozták meg a büntetőjogi büntetések rendszerének a fogalmát. (L. Szovjet Büntetőjog általános rész. Guszjurizdat, Moszkva 1962. 240 old.; Szovjet Büntetőjog ált. rész. A Jur. Lit. kiadása Moszkva, 1964. 234 old.)

[3] A népbíróságok és forradalmi törvényszékek által a polgárháború és az intervenció időszakában követett gyakorlat és a vonatkozó dekrétumok általánosítása alapján az OSZSZSZK 1919. évi büntetőjogi irányelveinek a 25. cikke 15 féle büntetési nemet sorol fel. Az OSZSZSZK 1922. évi büntető törvénykönyve, majd a többi szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei pontos felsorolást adtak a büntetési nemekről és szigorúan meghatározták azok határait. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának 1924. évi Alapelvei, majd a szövetséges köztársaságok 1926—28. évi törvénykönyvei megszüntették a „büntetés" kifejezés használatát és helyette a „társadalmi védelmi intézkedések" kifejezést használták, amelyek három csoportra oszlottak: bírósági javító jellegű intézkedések, orvosi jellegű intézkedések és gyógypedagógiai intézkedések.

[4] Arról, hogy az 1924—1934. években a szovjet büntető törvényhozásban hibásan vezették be a „társadalmi védelmi intézkedések" kifejezést, l. Sárgorodszkij, N. D.: Büntetés a szovjet büntetőjog szerint. Moszkva, 1958. 9. old.

teljesítését mindenki részéről a szovjetországban, a törvények pontos alkalmazását az illetékes és erre felhatalmazott hivatalos személyek által.

Az említett általános elvek különösen azokban a szabályokban jutnak kifejezésre, amelyek kimondják, hogy a büntető törvények feladata „a szovjet társadalmi és állami rend, a szocialista tulajdon, az állampolgárok személye és jogai, valamint az egész szocialista jogrend védelme a bűnös cselekményekkel szemben" (az Alapok és a Btk első cikke), amelyek szerint bűncselekmény az olyan cselekmény, „amely a szovjet társadalmi és állami rendet, a szocialista gazdálkodási rendszert, a szocialista tulajdont, az állampolgárok személyét, politikai, munkavagyoni és egyéb jogait támadja, miként a szocialista jogrend ellen irányuló más, törvényben meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény is". (7. cikk) Ezek az általános elvek hatják át az államellenes bűncselekményekről szóló törvényt is, amelyet a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje szintén 1958. december 25-én fogadott el.

A *specifikus elvek* mindenekelőtt az Alapok és a köztársasági büntető törvénykönyvek által megállapított büntetések rendszerében jutottak kifejezésre. Az a körülmény, hogy a törvénykönyvek kimerítő módon sorolják fel a büntetési nemeket és ezeket a bíróságok önkényesen nem változtathatják meg, hanem kötelezőek számukra, a határozottság alavelve érvényesüléséről tanúskodik. A büntető törvényekben nincs olyan szabály, amelynek értelmében a bíróságok valamilyen egyéb büntetéseket is szabhatnának ki az Alapok és a büntetőtörvénykönyvek rendelkezéseiben meghatározott büntetési nemeken túlmenően.

Az egyes büntetési nemek eléggé széles keretet ölelnek fel. Ezek a büntetési nemek meghatározott sorrendet foglalnak el a súlyosabbaktól kezdve, amilyen mindenekelőtt a szabadságvesztés, a kevésbé súlyosakon keresztül egészen a társadalmi megrovásig, ami arról tanúskodik, hogy megfelelő méretekben érvényesül az elkerülhetetlenség, az egyéniesítés, a célszerű represszió elve, valamint a büntetési eszközök „takarékos" felhasználásának az elve stb. Az elkövetett cselekmény társadalmi veszélyességének fokától függően, továbbá az elkövető társadalmi veszélyességétől függően a bíróságoknak széles körű lehetőségei vannak arra, hogy a bűnösökre különböző büntetési nemeket szabjanak ki azzal, hogy egyetlen büntetést érdemlő bűnöző se maradjon büntetlenül; lehetőségük van a társadalomra veszélyes cselekményeket elkövető személyek individualizált elbírálására azzal, hogy a megfelelő büntetési nemet alkalmazzák rájuk, miközben ennek során a célszerűségből kell kiindulniok és abból, hogy ne okozzanak felesleges nehézségeket és szenvedéseket.

A specifikus elvek számos konkrét büntetőjogi szabályban is kifejezésre jutottak. Az Alapok IV. fejezete, amely a büntetés kiszabásáról és a büntetéstől való mentesítésről szól, a büntetési nemeket meghatározó 21. cikkel együtt törvényhozási úton rögzíti a büntetési eszközökkel való „takarékosság" elvét. Fontos jelentősége van a büntető törvényhozás Alapjai 3., 32. és 37. cikkeinek, amelyek az egyéniesítés elvét juttatják kifejezésre. A célszerű represszió elvét az Alapok 6., 10., 20., 33., 37. és 38. cikkei tárgyalják, amelyek megállapítják a büntetéskiszabás rendjét, a büntetés célját, a büntető felelősséget enyhítő körülményeket. Az Alapok 4. és 5. cikke a büntető törvények térbeli hatályáról rendelkezik. Ugyanakkor e cikkekből a büntetés elkerülhetetlensége is következik. Az a rendelkezés, amely szerint „a Szovjetunió területén bűncselekményt elkövető minden személy a bűncselekmény elkövetése helyén hatályos büntető törvények szerint tartozik felelősséggel" (4. cikk), „a Szovjetunió olyan állampolgárai, akik külföldön követtek el bűncselekményt, annak a szövetséges köztársaságnak hatályos törvényei szerint tartoznak büntető felelősséggel, amelynek a területén büntető felelősségre vonták, vagy a bíróságnak átadták őket" (5. cikk), véleményünk szerint kellő alapot szolgáltat az ilyen következtetés levonására. Más kérdés az, hogy a bíróság nem köteles minden esetben teljes szigorral büntetni a bűnösöket, de a büntető törvény említett rendelkezései mégis nyújtanak megfelelő lehetőséget arra, hogy mindezek ellenére valamilyen büntetés alá essenek.

Más szavakkal, a jelenkori szovjet büntető törvényhozás magában foglalja mindazt a haladót, élenjárót, amit a büntetési rendszer felépítésének elveit illetően a szovjet szocialista állam több mint félévszázados történeti fejlődése folyamán az elmélet kidolgozott és a gyakorlat ellenőrzött.

Azok a büntetési nemek, amelyeket az Alapok és a köztársasági büntető törvénykönyvek megállapítottak, jelentős részükben már korábban is ismeretesek voltak a szovjet jogban. Mindazonáltal a hatályos törvényhozásban nincsenek felvéve egyes, a múltban ismeretes büntetések. Ilyenek közé tartoznak: a dolgozók ellenségévé való nyilvánítás a Szovjetunió állampolgárságától való megfosztással és egy meghatározott időre való kiutasítással; szabadságvesztés javító munkatáborokban; a választási jogtól való megfosztás[5], a törvényen kívül helyezés, amely maga után vonta az elítélt vagyonának teljes elkobzását és golyó általi kivégzését a személyazonosságának megállapítását követően 24 órán belül.[6] Kihagyták továbbá a bün-

[5] 1958. december 25-én a Szovjetunió Legfelső Szovjetje külön törvényt fogadott el a választói jogoktól való megfosztás megszüntetéséről.

[6] A Szovjetunió Legfelső Szovjetje elnökségének 1959. ápr. 13-i törvényerejű rendelete hatályon kívül helyezte ezt a büntetési nemet.

tetések felsorolásából az előzetes figyelmeztetést is.[7]

Ugyanakkor a büntető törvényhozás alapjai és a köztársasági büntető törvénykönyvek olyan büntetéseket is megállapítottak, amelyek korábban nem voltak ismeretesek a szovjet törvényhozásban: a katonai rangtól vagy különleges rangtól való megfosztás és a szülői jogoktól való megfosztás. Felvették továbbá a büntetések közé a katonáknak fegyelmi zászlóaljba való irányítását, amelyet ugyan a múltban is alkalmaztak a katonákkal szemben, azonban a büntetések rendszere ezt a büntetést nem foglalta magában. A korábbi büntető törvényhozáshoz viszonyítva megváltoztatták vagy pontosabbá tették az egyes bűncselekmények elnevezését. A szabadságvesztés nélküli javító kényszermunkát szabadságvesztés nélküli javító munkának nevezték el; a szövetséges köztársaság területéről vagy az egyes helységek területéről való kiutasítást meghatározott helységben való kényszerlakhely kijelölése mellett, vagy anélkül, vagy meghatározott helységben való tartózkodás eltiltásával vagy anélkül röviden száműzetésnek vagy kiutasításnak nevezték el.

Arra is rá kell mutatni, hogy a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozása, miután felvette a büntető törvénykönyvbe az Alapok 21., 22. és 38. cikkében meghatározott összes büntetéseket, ugyanakkor kibővítette ezek számát. Ezáltal meghatározott különbség alakult ki a köztársasági büntető törvényknöyvekben foglalt büntetések rendszerében az egyes szövetséges köztársaságok által pótlólag megállapított büntetési nemek folytán.[8]

Így valamennyi szövetséges köztársaság büntető törvényei az OSZSZSZK, a Belorussz SZSZK és a Litván SZSZK kivételével büntetésként bevette a szülői jogoktól való megfosztást. Az Ukrán SZSZK-ban és az Észt SZSZK-ban hiányzik az olyan büntetési nem, mint az állásvesztés, bár az összes többi szövetséges köztársaság büntető törvénykönyvében megtaláljuk ezt a büntetést. Két köztársaságban — az OSZSZSZK-ban és a Tadzsik SZSZK-ban — van olyan büntetési nem, mint az okozott kár jóvátételére való kötelezés. A többi köztársaságokban a büntető törvénykönyvek ilyen büntetésről nem rendelkeznek.

A büntető törvényhozás Alapjai, valamint az összes szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei rendelkeznek arról a lehetőségről is, hogy egyes büntetéseket a bűnözőkre feltételesen szabjanak ki. A feltételes elítélés lényege abban jut kifejezésre, hogy „amennyiben az ügy körülményeinek és az elkövető személyiségének a figyelembe vétele mellett a bíróság arra a meggyőződésre jut, hogy célszerűtlen az elkövetőre kiszabott büntetés kitöltése, az elkövetővel szemben feltételesen mellőzni kell a büntetés végrehajtását, miközben a bíróság köteles az ítéletben kifejteni a feltételes elítélés indokait. Ez esetben a bíróság határozatot hoz az ítélet végrehajtásának mellőzéséről, amennyiben az elítélt a bíróság által megállapított próbaidő alatt nem követ el újabb szándékos bűncselekményt".[9]

A kivételes büntetésről — a halálbüntetésről az Alapok és a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei külön önálló cikkekben rendelkeznek, a büntetési nemek általános felsorolásán kívül.

Így tehát a büntetések rendszere a Szovjetunió és szövetséges köztársaságok hatályos büntető törvényhozása szerint a következő büntetési nemeket foglalja magában: szabadságvesztés, száműzetés, kiutasítás, javítómunka szabadságvesztés nélkül, meghatározott állás betöltéséhez vagy meghatározott tevékenységgel való foglalkozáshoz való jog elvesztése, pénzbüntetés, állásvesztés, társadalmi megrovás, vagyonelkobzás, katonai rang vagy különleges rang elvesztése, a szülői jogoktól való megfosztás és az okozott kár jóvátételére való kötelezés.

A tényleges katonai szolgálatot teljesítő személyekkel szemben alkalmazni lehet a fegyelmi zászlóaljba való irányítást, mint büntetést. Az ilyen személyek esetében a javítómunkát két hónapig terjedő katonai zárkába való elhelyezéssel kell helyettesíteni.

A szabadságvesztés és a szabadságvesztés nélküli javítómunka a törvény által megállapított esetekben feltételesen is kiszabható.

A büntetések között, azonban a büntetések rendszerén kívül, a büntető törvényhozás a halálbüntetésről is rendelkezik, amelyet kivételes intézkedésként ideiglenesen a teljes megszüntetéséig az olyan személyekre lehet kiszabni, akik különösen súlyos bűncselekményeket követtek el.

Attól az időtől kezdve, amikor a Szovjetunióban törvényhozási úton megállapították az itt vizsgált büntetési rendszert, már több mint 10 év telt el.

El kell ismerni, hogy a szocialista elveken felépülő büntetési rendszer általában kiállta az idők próbáját és — bár nem a legfontosabb —

[7] A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának 1958. évi Alapjai a harmadik cikkében kimondta, hogy büntetést csak olyan személyre lehet kiszabni, akit bűncselekmény elkövetésében bűnösnek ismertek el. Ugyanakkor az 1924. évi Alapelvek 13. cikkében meghatározott figyelmeztetést akkor alkalmazták a terhelttel szemben, ha a bíróság attól tartott, hogy a jövőben bűncselekményt fog elkövetni.

[8] A Szovjetunió és szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának Alapjai a 21. cikk utolsó részében a következő rendelkezést tartalmazzák: „A szövetséges köztársaságok törvényhozása a jelen Alapokban foglalt elveknek és általános tételeknek megfelelően a jelen cikkben felsoroltakon kívül más büntetési nemeket is megállapíthatnak."

[9] A büntető törvényhozás Alapjainak 38. cikke, az OSZSZSZK Btk. 44. cikke, a Beloruszsz SZSZK Btk. 43. cikke, a többi szövetséges köztársaságok Btk-inak megfelelő cikkei.

mégis az egyik fontos eszköz a bűnözés elleni harcban a Szovjetunióban. A hatályos büntetési nemek a maguk összeségében megfelelnek a szocialista törvényesség követelményének a szovjet büntetőjogban, a szovjet állampolgárok és a szocialista állam törvényes jogainak és érdekeinek a biztosítását szolgálják, segítik az előttük álló feladatok megoldását. Bár a büntetések nem jelentik a legfőbb eszközt a bűnözés elleni harcban, ezek a nevelő jellegű intézkedésekkel, a mind nagyobb jelentőségre szert tevő meggyőzéssel együtt lényegesen kihatnak arra, hogy eredményesen védelmezhessük a szovjet szocialista társadalmi viszonyokat a bűnözők támadásaival szemben.

A büntetőjogi büntetések meghatározott rendszerét a szovjet állam éppen azért állapította meg, hogy a leghatékonyabban lehessen harcolni a bűnözés ellen, éspedig úgy, hogy a bűncselekmények elkövetőivel szemben az egyes büntetési nemeket akként lehessen alkalmazni, hogy ezzel nevelőhatást lehessen gyakorolni a reszocializálásuk érdekében, hasznos dolgozóként a társadalomba való visszatérésük érdekében.

A szovjet jogi irodalomban már többször felvetették azt a kérdést, hogy a büntetések valamennyi neme esetén valamennyi elítélt irányában kötelező-e valamilyen nevelő ráhatás megvalósítása? Ezzel kapcsolatban a vélemények eltérőek.

Vannak olyan jogászok, akik úgy vélik, hogy az olyan büntetések, melyek *nem járnak együtt* javító-nevelő munkán keresztül gyakorolt ráhatással, a végrehajtásuk során nem igénylik azt, hogy az elítélttel szemben bármilyen nevelő vagy más intézkedést alkalmazzanak. Ezt az álláspontjukat azzal magyarázzák, hogy ezek a büntetések már magának a marasztaló ítélet meghozatala tényének következtében nevelő hatást gyakorolnak az elítéltre. Így I. Sz. Noj professzor egyenesen azt írja, hogy „a szabadságvesztésen kívül csak a javító munka és a száműzetés jár azzal a lehetőséggel, hogy tartósan hasson az elítélt személyiségére. *Ugyanakkor semmilyen más büntetéshez nem kapcsolódik az, hogy az elkövető irányában bármilyen szervezeti intézkedést alkalmaznának a megjavítása és átnevelése érdekében. Más büntetési nemek alkalmazása esetén ezek nevelő célját maga az a tény valósítja meg, hogy bűnösséget megállapító ítéletet hoztak, amely az adott személy elítélését jelenti az állam nevében, valamint ezt a célt szolgálja egyszeri jellegű büntetés azonnali végrehajtása is*" (a szerző aláhúzása).[10]

Hasonló álláspontot foglalt el N. A. Sztrucskov professzor is, aki szintén tagadta annak szükségességét, hogy az olyan személyek irányában, akikre nem olyan büntetést szabtak ki, amely javítómunka jellegű ráhatással jár együtt bármilyen egyéb ráhatást kellene gyakorolni. Azt állította, hogy „ha a büntetéshez nem kapcsolódik javítómunka jellegű ráhatás, akkor annak kiszabását és végrehajtását *(minthogy az nem igényel bármilyen speciális ráhatást) kimerítő módon* (a szerző aláhúzása) szabályozzák a büntető jog szabályait. Ha viszont a büntetés különálló speciális javítómunka jellegű ráhatással jár együtt, ez esetben a szabályozáshoz nem elegendő a büntetőjog szabályainak teljesítése. A büntetőjog szabályai szerint csupán az ilyen büntetés kiszabása történik. A végrehajtást speciális normák szabályozzák, a büntetésvégrehajtási jog normái.[11]

Először is, a szovjet büntetőjogi szabályok nem tartalmaznak *kimerítő* rendelkezéseket valamennyi olyan büntetés végrehajtásának rendjéről, amelyek nem járnak javítómunka jellegű ráhatással. Éppen ez mutatja — véleményünk szerint — hogy hézag van a törvényhozásunkban, minthogy feltétlenül szükséges az ilyen jogi szabályozás.

Másodszor, ha a büntetés a végrehajtás során nem jár együtt javítómunka jellegű ráhatással, akkor ahhoz feltétlenül kell kapcsolódnia a társadalmi ráhatás és nevelés speciális folyamatának, és kapcsolódik is. Ez a folyamat arra irányul, hogy leküzdje az elítéltek személyiségében mutatkozó azokat a negatív vonásokat, amelyek bűncselekmények elkövetéséhez vezették őket. Tehát *szükség van* erre, a büntetés *megkívánja ezt,* valamint a *speciális* nevelő ráhatást is, de ezt már a *társadalom valósítja* meg a különböző párt és állami szervek segítségére támaszkodva.

Bizonyos mértékben más véleményen van A. E. Natasev, a jogi tudományok kandidátusa, aki helyesen mutat rá arra, hogy a szabadságvesztésen, a száműzetésen, a javítómunkán, a fegyelmi zászlóaljba való vezénylésen kívül az összes többi büntetések végrehajtása során nem kerül sor javítómunka jellegű ráhatásra. Azt írja, hogy nem kerül sor és nem kerülhet sor a javítómunka jellegű folyamatra az olyan büntetések végrehajtásánál, mint amilyen a társadalmi megrovás és a pénzbüntetés, mivel ezek végrehajtása egyszeri cselekményben jut kifejezésre. Ugyanezt kell mondanunk a vagyonelkobzásról és a katonai vagy speciális rang elvesztéséről. A meghatározott időtartam megléte, mint bármely folyamat szükségszerű feltétele, fellelhető a meghatározott állás betöltéséhez vagy meghatározott tevékenységhez való jog elvesztése formájában kiszabott büntetés végrehajtása esetén. Mindazonáltal a szabadságvesztéssel és javítómunkával szemben az ilyen büntetések végrehajtása sem jár együtt javítómunka jellegű ráhatással"[12]

[10] L. Noj, I. Sz.: A szabadságvesztés elméleti kérdései. Szaratov, 1965. 8—9. old.

[11] Sztrucskov, N. A.: Büntetésvégrehajtási jog és a pedagogika. SZGP. 1964. 5. sz. 71. old.

[12] L. Natasev, A. E.: A büntetésvégrehajtási jog kodifikálásának alapvető kérdései. 1962. 192. old.

Helyesen megemlítve a fentieket, A. E. Natasev az ilyen helyzetet azzal magyarázza, hogy e büntetések végrehajtása egyszeri cselekményben jut kifejezésre, azaz lényegében szintén tagadja annak szükségességét, hogy az ilyen büntetésekre elítélt személyekkel szemben bármilyen ráhatási intézkedést kell alkalmazni. Ezt az álláspontját A. E. Natasev a későbbi munkáiban is igyekezett alátámasztani, bár nem zárta ki azt a lehetőséget, hogy a száműzetésre ítélt személyekkel szemben társadalmi ráhatást gyakoroljanak.[13]

Véleményünk szerint az a tétel, amely szerint az A. E. Natasev által felsorolt büntetésekre elítélt személyek irányában nem kell nevelő eljárást folyamatba tenni, nagyon kétséges. Helytelen az ilyen ráhatás szükségességének a tagadása. Egymagában az a körülmény, hogy e téren a gyakorlatban hiányosságok vannak, hogy a társadalmi tényezők az olyan személyek irányában, akiket javítómunka jellegű ráhatás nélküli büntetésekre ítéltek el, néha teljesen elégtelen munkát végeznek, nem arról tanúskodik, hogy nincs szükség nevelő ráhatásra az elítéltek irányában, hanem arról, hogy erre a legutóbbi időig nagyon kis figyelmet fordított mind a gyakorlat, mind az elmélet is, valamint a szovjet törvényhozás is. Az ellenkező állítása azt jelentené, hogy tagadjuk az elítéltek irányában gyakorolt társadalmi ráhatás és nevelés folyamatának a fennforgását, ennek óriási jelentőségét és szükségességét, hogy lebecsüljük a szovjet társadalom szerepét a büntetjogi büntetésnek alávetett személyek irányában folytatott nevelőmunkában.

Az igazság kedvéért rá kell mutatni arra, hogy a fentebb említett álláspontnak a Szovjetunióban nem sok híve van. A szovjet jogi irodalomban található megnyilatkozások túlnyomó többsége abban foglalható össze, hogy valamennyi elítélt irányában szükség van nevelő ráhatásra bármilyen büntetési nemre is ítélték őket, ideszámítva a feltételesen elitélteket, valamint a szabadságra bocsátott elítélteket is. Az ilyen ráhatás jelentősége különösen előtérbe kerül ma, amikor a bűnözés megszüntetéséért folytatott harc keretében a legfontosabb feladatként a bűncselekmények megelőzése áll előttünk..

Arról, hogy az olyan személyek magatartását, akiket szabadságvesztés nélküli büntetésre ítéltek el, továbbá a feltételesen elítéltek és a büntetésvégrehajtási intézményekből elbocsátott személyek magatartását társadalmi ellenőrzésnek kell alávetni és az ilyen személyek irányában gondos nevelőmunkát kell folytatni, részletesen szóltak G. A. Zlobin kandidátus, és V. N. Kudrjavcev professzor az európai szocialista országok által Várnában 1967. évben tartott nemzetközi sympoziumon előadott közös referátumukban,[14] továbbá G. N. Minykovszkij, T. N. Arzumanyan, V. K. Zvirbul, N. I. Kacuk, V. I. Sind tudományos munkatársak a bűncselekmények megelőzésével foglalkozó kollektív monográfiájukban.[15] Ugyanezt az álláspontot vallják I. Rizskov,[16] D. Rozovszkij és számos más jogász is.

Más szavakkal a szovjet jogászok többsége arra hajlik, hogy függetlenül attól, hogy az elítéltre milyen büntetési nemet szabtak ki, szükség van arra, hogy nevelő ráhatást gyakoroljanak.[17] irányában.

A fentebb elmondottak amellett szólnak, hogy minden olyan személy irányában, akit büntető úton ítéltek el, feltétlenül szükség van állandó nevelő ráhatás megvalósítására, bármilyen büntetési nemet is szabtak ki rá.

És éppen ebben jut kifejezésre az elkövető irányában alkalmazott büntető és nevelő folyamat lényege a bűnösséget megállapító bírósági ítélet végrehajtását követően. Ez a folyamat, annak segítségével a büntetés céljainak elérése, a büntetések hatékonysága a bűnözés elleni harcban követlenül attól függ, hogy *a szovjet jog hogyan szabályozza*, nemcsak a büntetés kiszabását, hanem a bíróság által kiszabott büntetések *végrehajtását is, a nevelő ráhatás megvalósítását* a büntető úton elítélt személyek irányában.

És éppen ettől függ és ebben rejlik a büntetések rendszerének, a büntető törvényeknek és az egész büntetőjognak *a realitása*. Ilyen értelemben a büntetésvégrehajtási jog a szovjet szocialista jog önálló ága, szolgálati szerepet teljesít a büntetőjog irányában és az általa szabályozott társadalmi viszonyok — büntetésvégrehajtási jogviszonyok — mint a büntetőjogi viszonyok megvalósítására, közvetítésére szolgáló egyik forma jelentkeznek.

És most közvetlenül annak megvizsgálásához érkeztünk, hogy a szovjet büntetésvérehajtási jog hogyan szabályozza azoknak a büntetéseknek a végrehajtását, amelyek a szovjet büntetőjog által megállapított büntetési nemek rendszeréhez tartoznak. hogyan szabályozza a nevelőráhatás megvalósítását az elítéltek irányában.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő első években ez a jogág csupán mint börtönügyi tudomány fejlődött, azaz csak a szabadságvesztés végrehajtását, valamint a rabok irányában megvalósított nevelőráhatás kérdéseit

[13] L. Natasev, A. E.: A büntető törvényhozás és a büntetésvégrehajtási jog kodifikálása. SZGP. 1964. 1. sz. 105. old.

[14] L. Zlobin, G. A.—Kudrjavcsev, V. K.: A szabadság nélküli büntetések hatékonyságának problémái. „Simposium International sur des Problèmes du droit pénal socialiste" Szofija, 1967. 107. old.

[15] L. A bűncselekmények megelőzése. Goszjurizdat, Moszkva, 1962. 214—220. old.

[16] Rizskov, I.: A társadalom részvétele az ítélet végrehajtásának szakában. Szoc. Zák. 1965. 1. sz.

[16] Rozovszkij, B.: A nevelőmunkáról a bűncselekmények nyomozása során. Szoc. Zak. 1964. 2. sz.

[17] Kivételt csupán a halálbüntetés alkot.

szabályozta. Mindazonáltal az OSZSZSZK 1924. évi javítómunka törvénykönyve az első cikkében már utalást tartalmazott arra nézve, hogy e törvénykönyv feladata: „a büntető politika elvei megvalósítására irányuló szabályok megállapítása a szabadságvesztés nélküli *kényszermunka* megfelelő megszervezése útján" (a szerző aláhúzása).[18] Az OSZSZSZK 1933-as évi javítómunka törvénykönyve még tovább ment és olyan fejezeteket is magában foglalt, amelyek sokoldalúan szabályozták a szabadságvesztés nélkül kiszabott javítómunka (első fejezet), a szabadságvesztés (második fejezet), a javítómunkával együttjáró száműzés (harmadik fejezet) végrehajtását és az ilyen büntetéseknek alávetett személyek irányában folytatott nevelőmunkát.[19]

Hasonló rendelkezések voltak a többi szövetséges köztársaság javítómunka törvényeiben is. Az a körülmény, hogy az alapvető jogszabályok íly módon szabályozták a büntetőjogi büntetések meghatározott szűkebb körének a végrehajtását, a későbbiekben sokan eleve meghatározta a tudományos gondolkodás további fejlődését a büntetésvégrehajtás területén.

Az a körülmény, hogy 1950-es évek közepétől kezdve kifejlődött a büntetésvégrehajtási jog tudománya és az azzal határos tudományok, hogy a jogászok többsége ezt az újjászületett jogágat önálló jogágnak ismerte el a szovjet össznépi jog rendszerében, hogy a sajtóban számos munka jelent meg e területen, természetesen magára vonta a gyakorlati jogászok és a tudományos közvélemény figyelmét. Valamilyen módon figyelmen kívül maradt ugyanakkor az, hogy a büntetésvégrehajtási jog tudományának a képviselői lényegében csak a büntetéseknek egy meghatározott szűk köre — a szabadságvesztés, a száműzés és a javító munka — végrehajtásának a vizsgálatával foglalkoznak és különösen előnyben részesítik a szabadságvesztést és a látókörükön kívül hagyják az egyéb büntetési nemek végrehajtását.

Így I. I. Karpec professzor, amikor a szovjet jogtudomány alapvető fejlődési irányait elemzi a bűnözés elleni harcban és különösen amikor a szovjet büntetésvégrehajtási jog fejlődésének útjairól beszél, helyesen jegyzi meg: „Felmerül még egy további fontos probléma, amely külön tanulmányozást igényel. A büntetésvégrehajtási jog jelenleg túlnyomó részt mint börtönügyi tudomány fejlődik. Ezzel szemben viszont a szabadságvesztés nem az egyedüli büntetés."[20] Még határozottabb módon ír erről a kérdésről I. I. Karpec a „Büntetés a szovjet büntetőjogban" c. cikkében, ahol rámutat arra, „... hogy az utóbbi években a büntetés problémáinak kutatása lényegében a szabadságvesztés és e büntetési nem alkalmazásával kapcsolatos kérdések vizsgálatára szorítkozott. De a büntetések rendszere egyáltalán nem merül ki ezzel a büntetési nemmel. Viszont a többi büntetési nemek hatékonyságát egyelőre egyáltalán nem tanulmányozzák. Ugyanakkor a bíróságok más büntetéseket (és eléggé sikeresen) is kiszabnak. Nyilvánvaló, hogy a szabadságvesztés hatékonyságának a problémája nem oldható meg teljes mértékben, ha azzal párhuzamosan nem tanulmányozzuk a többi büntetések hatékonyságát is. A szabadságvesztés alkalmazásának a mellőzése vagy e büntetési nem alkalmazásának korlátozása elkerülhetetlenül maga után vonja a többi büntetési nemek alkalmazásának a növekedését."[21]

Mindez arról tanúskodik, hogy mélyrehatóan kell tanulmányozni az összes büntetőjogi büntetések szerepét, jelentőségét és hatékonyságát, ezen belül a szabadságvesztéssel nem járó büntetéseket is. Úgy tűnik, hogy a büntetésvérehajtás a *tartalmát* tekintve magában foglalja az öszes büntetéseket, ideszámítva a halálbüntetést is.

Véleményünk szerint ebből kell kiindulni akkor, amikor a büntetésvégrehajtási jog szabályozásáról és a szovjet büntetésvégrehajtási jog tárgyáról beszélünk. N. A. Sztrucskov professzor fontos ismérvét látja a büntetés végrehajtási jog önállóságának abban, hogy léteznek olyan különálló rendszert[22] alkotó jogszabályok, amelyeket a büntetések végrehajtása során keletkező társadalmi viszonyok szabályozása céljából alkottak.[23]

Ez a tétel vitán felülinek látszik, mivel a büntetésvégrehajtási jogviszonyok egyik sajátossága az, hogy azokat a *büntetésvégrehajtási jog normái* szabályozzák. ugyanakkor azonban N. A. Sztrucskov az adott esetben csak azokról a jogszabályokról beszélt, amelyek a *javítómunka jellegű ráhatással együttjáró büntetések végrehajtásánál keletkező társadalmi viszonyokat szabályozzák.* A büntetésvégrehajtási jogot úgy határozza meg, mint „a szovjet népnek törvényi erőre emelt akaratát, amely a szovjet állam által a büntetésvégrehajtási politika követelményeinek megfelelően megállapított olyan szabályok rendszerében jut kifejezésre, amelyek a javítómunka jellegű ráhatással együttjáró büntetések végrehajtása folyamán keletkeznek."[24]

[18] A szovjet büntetésvégrehajtási jog körébe tartozó jogszabályok gyűjteménye. Goszjurizdat, Moszkva, 1959. 127. old.

[19] Mint fentebb. 267—268. old.

[20] L. Karpec, I. I.: A szovjet jogtudomány fejlődésének alapvető irányai a bűnözés elleni harcban. Szov. Juszt. 1967. 20. sz. 16. old.

[21] L. SZGP. 1967. 9. sz. 67. old.

[22] Erre az ismérvre Lepeskin, A. I. (A szovjet államjog tankönyve. 1. köt. Moszkva, 1961. 11. old.) és Pavlov, I. V. (A szovjet szocialista jog rendszeréhez, a Szovjet Tud. Akadémia kiadója, 1958. 7. old.) mutatott rá.

[23] L. Natasev, A. E. és Szturcskov, N. A. monográfiája: A büntetésvégrehajtási jog elméletének alapjai. Goszjurizdat, Moszkva, 1967. 49. old.

[24] Mint fentebb 49—50. old. A legutóbbi időben Sztrucskov, N. A. megváltoztatta az álláspontját és azon a véleményen van, hogy a büntetésvégrehajtási jog szabályozza az összes büntetési nemek végrehajtása során keletkező jogviszonyokat.

A szovjet büntetésvégrehajtási jog tárgyát több más jogász is hasonló módon határozza meg. Ezzel kapcsolatban a jogi irodalomban kétféle véleménnyel találkozunk. Több szovjet tudós azon a véleményen van, hogy nem kell kibővíteni a büntetésvégrehajtási jog szabályozási tárgyát és azt csupán azoknak a társadalmi viszonyoknak a szabályozására kell korlátozni, amelyek mindössze három büntetési nem — a szabadságvesztés, a javítómunka és a száműzetés — végrehajtása során alakulnak ki. N. A. Sztrucskov is hasonló álláspontot foglalt el nemrégen.[25]

Ennek az álláspontnak egyes hívei még abban is kételkedtek, hogy szükség van-e arra, hogy a büntetésvégrehajtási jog a száműzetés esetén kialakuló társadalmi viszonyokat szabályozza.[26] Ezt a véleményt azzal támasztották alá, hogy a többi büntetési nemek végrehajtása (a felsoroltakon kívül) vagy egyszeri cselekményben jut kifejezésre (társadalmi megrovás, pénzbüntetés, vagyonelkobzás, a katonai rang vagy különleges rang elvesztése) és ezért nem jár együtt ráhatási folyamattal, vagy ha van is meghatározott időbeli tartama (meghatározott állás betöltéséhez vagy meghatározott tevékenység folytatásához való jog elvesztése), mégsem kapcsolódik hozzá javítómunka jellegű ráhatás. Azt a körülményt viszont, hogy a büntetésvégrehajtási jog nem szabályozhatja a fegyelmi zászlóaljba irányítás végrehajtását, azzal magyarázták, hogy a fegyelmi zászlóalj egy külön katonai alakulat és nem szabadságvesztési intézmény.[27]

Van egy másik álláspont is, amelynek a hívei azt vallják, hogy a büntetésvégrehajtási jognak szabályoznia kell valamennyi büntetőjogi büntetés végrehajtása során kialakuló társadalmi viszonyokat kivétel nélkül,[28] sőt még egyes államigazgatási büntetések végrehajtását is.[29]

Véleményünk szerint nincsen kellő alap arra, hogy mesterségesen szűkítsük a szovjet büntetésvégrehajtási jog jogi szabályozásának a tárgyát és így azokhoz a szovjet jogászokhoz csatlakozunk, akik úgy nyilatkoznak, hogy a szovjet jognak ez az ága szabályozza az összes büntetőjogi büntetés végrehajtása során felmerülő társadalmi viszonyokat. Az ezzel kapcsolatban felhozott ellenvetések véleményünk szerint nem meggyőzőek. Amikor a büntetések végrehajtásáról és e folyamat jogi szabályozásáról beszélünk, nem szorítkozhatunk annak csupán egy részére, mert ellenkező esetben ez a fogalom nem lesz teljes, nem tükrözi a valóságot, helytelen tájékoztatást ad a gyakorlat dolgozóinak és véleményünk szerint olyan helytelen képzetet teremt, mintha több büntetésnek valamilyen másodrangú jelentősége lenne.

A büntetésvégrehajtás véleményünk szerint valamennyi büntetést magában foglalja, mivel függetlenül a büntetési nemtől, az összes büntetések megvalósításra szorulnak. Az esetek túlnyomó többségében a büntetésvégrehajtás folyamatként jelentkezik, mivel meghatározott kisebb vagy nagyobb időtartamot igényel és azzal jár, hogy meghatározott állami szervek, amelyek munkájában a szovjet társadalom képviselői is részt vesznek, több különféle cselekményt valósítanak meg. Ez a helyzet áll fenn mindenekelőtt valamennyi meghatározott határidőre kiszabott szabadságvesztés esetében, továbbá a fegyelmi zászlóaljba való irányítás, a száműzetés, a kiutasítás, a javítómunka, a meghatározott állás betöltéséhez és meghatározott tevékenység folytatásához való jog elvesztése, az okozott kár jóvátételére való kötelezés esetében. Ugyanakor az olyan egyéb büntetések végrehajtásánál is, amelyeknél nincsen meghatározott határidő megállapítva, szintén van egy meghatározott időtartam, azaz folyamat. A pénzbüntetés behajtásához időre van szükség, különösen az esetben, amikor a pénzbüntetést részletekben fizetik ki. Az állásvesztés feltételezi azt, hogy az az állami szerv, intézmény vagy szervezet, ahol az elítélt dolgozik, valamilyen aktust ad ki a bíróság ítéletének megvalósítására. A vagyonelkobzás feltételezi a megfelelő okiratok kiállítását, a bírósági végrehajtó megfelelő intézkedéseit az ítélet vonatkozó része megvalósítása érdekében. A katonai és egyéb rangok elvesztése, továbbá a kitüntetések, érdemrendek és megtisztelő címek elvesztése, a szülői jogoktól való megfosztás szintén igényli a megfelelő iratok elkészítését és az állami szervek, valamint a társadalmi szervezetek meghatározott cselekményeit. A halálbüntetést is az állam által pontosan meghatározott szabályok szerint hajtják végre. Kivételt mindössze csak a feltételesen kiszabott büntetések képeznek, továbbá a társadalmi megrovás, de ez is csak az esetben, ha nincs szükség arra, hogy az ilyen büntetéseket sajtó útján vagy más módon közzétegyék. Ha szükség van erre, akkor itt is fennforog a büntetés végrehajtásának valamilyen folyamata. Ha pedig ez a helyzet, akkor szükség van e folyamat jogi szabályozására és erre a büntetésvégrehajtási jog hivatott.

Mindemellett meg kell különböztetni a büntetésvégrehajtási jog szabályozásának tárgyát és a büntetésvégrehajtási törvényhozás Alapjai, valamint a köztársasági büntetésvégrehajtási törvénykönyvek jogi szabályozásának a tárgyát. Ha elismernénk azt, hogy ez egy és ugyanaz, ez azt jelentené, hogy a szovjet jog

[25] A szovjet büntetésvégrehajtási jog. Tankönyv. Goszjurizdat, Moszkva, 1960. IV. fejezet.

[26] Natasev, A. E.: A büntetés végrehajtási jog kodifikálásának alapvető kérdései. 1962. 193. old.

[27] Natasev, A. E. mint fentebb. 192. old.

[28] Komahidze, N. H.: A szovjet büntetésvégrehajtási jog egyes kérdései. SZGP 1960. 11. sz. 99. old.; Beljajev, N. A.: A szovjet büntetésvégrehajtási jog tárgya. A Leningrádi Egyetem kiadása, 1960. 21—32. old.

[29] L. A szovjet büntetésvégrehajtási jog. Tankönyv, Goszjurizdat, Moszkva, 1960. 6—11. old.

ágazatának a fejlődését a jogszabálytól tesszük függővé és következésképpen rendkívül leszűkítjük a büntetésvégrehajtási jog tudományának a tárgyát.

1969. júliusáig a Szovjetunióban nem volt olyan egységes jogszabály, amely kiterjedt volna valamennyi büntetés végrehajtása során kialakuló társadalmi viszonyok szabályozására. 1961-ben a szövetséges köztársaságok Legfelső Szovjetjei elnökségeinek törvényerejű rendeleteivel (a Turkmén SZSZK-ban pedig a Legfelső Szovjet elnökségének a határozatával) jóváhagyták a javítómunka telepekről és börtönökről szóló szabályzatokat. Ezen túlmenően a szövetséges köztársaságokban voltak egyes más olyan szabályok is, amelyek a javító munkatáborok-települések tevékenységét szabályozták. E jogszabályiok többsége, amelyeket a javítómunkatáborokról és börtönökről szóló szabályzat rendelkezéseinek megfelelően fogadtak el, az egyes hatóságok által a törvények alapján alkotott jogszabály volt. A büntetések végrehajtása során a szocialista törvényesség megszilárdításának érdekében a Szovjetunióban már 1959-ben célszerűnek tartották, hogy kidolgozzák a büntetésvégrehajtás összövetségi Alapjait és ezeknek megfelelően a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvénykönyveit.[30]

E jogszabályok tervezeteiben, amelyeket a későbbi évek folyamán rendszeresen megvitatták, eredetileg kimondták, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvényhozásának az Alapjaiban nem kell mindazokat a társadalmi viszonyokat szabályozni, amelyek az összes büntetések végrehajtása során kialakulnak, hanem elegendő a szabadságvesztés, a javítómunka és a száműzetés végrehajtása során létrejövő társadalmi viszonyok szabályozása, s ezen felül szabályozni kell továbbá azoknak az állami szerveknek a tevékenységét, ahol az előzetes letartóztatásban levő személyek vannak, valamint a büntetéstől való mentesítésre alapul szolgáló okokat.

Mindazonáltal számos jogász: N. A. Beljajev és A. L. Remenszon egyetemi tanárok, Sz. Zolin és M. H. Komahidze, a jogi tudományok kandidátusai, továbbá a jelen tanulmány szerzője is, többször nyilatkoztak úgy, hogy ki kell bővíteni a szovjet büntetésvégrehajtási jog szabályozásának tárgyát általában, és a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási joga Alapjainak, valamint a köztársasági büntetésvégrehajtási törvénykönyvek szabályozási tárgyát különösen.[31] Ami a szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvényhozása Alapjait illeti, a jelen tanulmány szerzője kétféle megoldást javasolt:

a) vagy azt, hogy az Alapok szabályozzák valamennyi büntetőjogi büntetés végrehajtása során keletkező társadalmi viszonyokat és a nevelő ráhatás megvalósítását valamennyi elítélt irányában;

b) vagy azt, hogy a büntetésvégrehajtási intézmények, valamint a szabadságvesztés, a száműzetés és a javítómunka végrehajtásával foglalkozó más állami szervek tevékenységének általános megjavítása fontosságára tekintettel az Alapok esetleg csupán az említett három büntetési nem végrehajtása során kialakuló társadalmi viszonyok szabályozására szorítkozhatnak, de ez esetben feltétlenül magukba kell foglalniok egy olyan utaló normát, amely szerint a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvényhozása szabályozhatja valamennyi büntetőjogi büntetés végrehajtása során felmerülő társadalmi viszonyokat is, továbbá az összes elítéltek irányában alkalmazott nevelő ráhatás kérdéseit.[32]

A fenti véleményünket az indokolta, hogy a büntetésvégrehajtási törvényhozás Alapjait nem valamilyen rövid időtartamra alkotják, hanem ez a jogszabály arra hivatott, hogy hosszú időn át a szovjet állam alapvető jogszabálya szerepét töltse be a büntetések végrehajtása és az elítéltek nevelése területén. Ha nem a fentebb javasolt megoldást választjuk, az Alapok időszerűsége annak arányában fog csökkenni, ahogyan korlátozzák a szabadságvesztés alkalmazását és ahogyan növekszik az egyéb büntetőjogi büntetések alkalmazása. Ellenkezőleg, ha az Alapok kiterjednek az összes büntetések végrehajtása és az azokra elítélt személyek nevelése során felmerülő társadalmi viszonyok szabályozására vagy legalább ebben a vonatkozásban utaló normát fognak tartalmazni a köztársasági törvényhozásokra, akkor a jelentőségük huzamos időn át fennmarad. Az Alapokból kiindulva a köztársaságok törvényhozása teljesebben és sokoldalúan szabályozhatja azoknak a büntetési nemeknek a végrehajtását, amelyek a leghatékonyabbak lesznek. Külön kihangsúlyoztuk, hogy amennyiben az Alapok valamennyi büntetés végrehajtásának a szabályozására ki fognak terjedni, vagy e vonatkozásban utaló normákat fognak tartalmazni, akkor a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvénykönyvei az Alapokban foglalt rendelkezések figyelembevételével sokoldalúan szabályozhatják a társadalmi ráhatás és nevelés olyan speciális folyamatának alapvető irányait és formáit, amelyek az érvényesülésére a többi büntetési nemek végrehajtása során kerül sor. A törvénykönyvben foglalt említett szabályok lassan a szovjet

[30] L. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ülései. 5. ciklus 2. ülésszak. Gyorsírói jegyzet. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének kiadása, Moszkva, 1959. 489. old.

[31] Beljajev, N. A.: A szovjet büntetésvégrehajtási jog tárgya. A Leningrádi Egyetem kiadása, 1960. 21—32. old.; Komahidze, M. H.: A szovjet büntetésvégrehajtási jog egyes kérdései. SZGP. 1960. 11. sz. 99. old.

[32] Bagrij-Sahmatov, L. V.: A büntetőjogi büntetések rendszere és a visszaesés megelőzésének a kérdései. A visszaeső bűnözés elleni harc problémái. Moszkva, 1968. 330—331. old.

szocialista társadalom tagjainak a szokásává változnak. Ezáltal mind az Alapok, mind pedig a törvénykönyvek igen nagy szerepet fognak betölteni annak a feladatnak a megoldásánál, amelynek értelmében a büntetéseket fokozatosan fel kell váltani társadalmi ráhatási és nevelési intézkedésekkel.

1969. júl. 11-én a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének harmadik ciklusa 6. ülésszakán elfogadták a Szovjetunió és a szövetséges köztársaság büntetésvégrehajtási törvényhozása Alapjainak jóváhagyásáról szóló törvényt azzal, hogy az Alapok 1969. november 1-én lépnek hatályba, miközben a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének elnöksége és a szövetséges köztársaságok Legfelső Szovjetjei kötelezve voltak arra, hogy az összszövetségi és a köztársasági jogszabályokat összhangba hozzák az Alapokkal.

Az Alapok első fejezete meghatározza a szovjet büntetésvégrehajtási jog feladatait, tartalmát és alkalmazásának a módját, továbbá azt is, hogy milyen alapon kerülhet sor a büntetések letöltésére.

„A büntetésvégrehajtási törvényhozásnak — állapítja meg az Alapok első cikke — az a feladata, hogy *biztosítsa a büntetőjogi büntetés végrehajtását* azzal, hogy az nem csupán az elkövetett bűncselekmény által kiváltott hátrány legyen, hanem a munkához való becsületes viszony, a törvények pontos végrehajtása és a szocialista együttélési szabályok tiszteletben tartása szellemében javítsa és nevelje az elítélteket, megelőzze az új bűncselekmények elkövetését mind az elítéltek, mind más személyek részéről, s elősegítse a bűnözés megszüntetését. A büntetés végrehajtásának nem célja az, hogy fizikai szenvedéseket okozzon vagy megalázza az ember méltóságát."

Jellemző, hogy e fontos összszövetségi törvénynek már az első cikke nem csupán a büntetések egy meghatározott korlátozott csoportjának a végrehajtásáról szól, hanem azokról a feladatokról, amelyek a szovjet büntetésvégrehajtási törvényhozás előtt állnak a büntetőjogi büntetések végrehajtásával kapcsolatban általában, azaz valamennyi büntetési nem végrehajtásával kapcsolatban.

A szovjet büntetésvégrehajtási törvényhozás tartalmát és jogi szabályozásának a tárgyát a törvényhozó az Alapok második cikkében határozza meg konkrétabban, miközben ez a cikk arról tanúskodik, hogy ennek a törvénynek, amely a szovjet állam történetében a büntetés végrehajtási jog területén az első összszövetségi törvény, kettős jellege van.

Az Alapok egyrészről számos általános kiindulási rendelkezést tartalmaznak *az összes büntetőjogi büntetések végrehajtása és letöltése során kialakuló társadalmi viszonyok jogi szabályozása vonatkozásában.* Ilyen mindenekelőtt az elvek meghatározása és a bíróság által kiszabott büntetőjogi büntetések végrehajtására és letöltésére vonatkozó általános tételeknek a megállapítása (a második cikk első része). Ugyanerre utal az is, hogy az Alapok rendelkezései megjelölik azokat a konkrét jogszabályokat, amelyek a szabadságvesztésre, kiutasításra, kényszerlakhely kijelölésére és szabadságvesztés nélküli javítómunkára ítélt személyek büntetése letöltésének a rendjét és a feltételeit, valamint az irányukban javítómunka jellegű ráhatás alkalmazását szabályozzák (a második cikk második része), meghatározzák milyen módon és milyen feltételeknek megfelelően tölthetik le a büntetésüket a fegyelmi zászlóaljba irányított elítéltek (a második cikk harmadik része), meghatározzák az egyéb büntetési nemek végrehajtásának és letöltésének a rendjét (a második cikk negyedik része).

Végül ugyanerről tanúskodik a szovjet büntetésvégrehajtási törvényhozás alkalmazásának a rendje is, azaz annak térbeli hatálya. Az Alapok harmadik cikke kimondja, hogy háromféle büntetési nemre — szabadságvesztésre, száműzetésre és a javító munkára — nézve a Szovjetunió és annak a köztársaságnak a büntetésvégrehajtási törvényeit kell alkalmazni, *amelynek területén az elítélt a büntetését tölti,* az egyéb büntetési nemre elítélt személyek vonatkozásában pedig a Szovjetunió büntetésvégrehajtási törvényhozását és *az elítélés helye* szerinti szövetséges köztársaság büntetésvégrehajtási törvényhozását kell alkalmazni.

Másrészről az Alapok csak az olyan büntetések végrehajtásának és letöltésének a szabályait és feltételeit állapítja meg, mint a szabadságvesztés, száműzetés, kiutasítás és a szabadságvesztés nélküli javítómunka, miközben ezekkel a kérdésekkel a törvény további fejezetei foglalkoznak (az Alapok 4—49. cikkei).

Ilyenképpen az Alapoknak megfelelően a szovjet büntetésvégrehajtási törvényhozás jogi szabályozásának tárgyát jelenleg azok a társadalmi viszonyok alkotják, amelyek *valamennyi büntetési nem* végrehajtása és letöltése során keletkeznek. Ugyanakkor azonban az egyes büntetési nemek végrehajtásának és letöltésének közvetlen jogi szabályozását az Alapok különböző jogszabályok körébe utalták. A büntetésvégrehajtási törvényhozás Alapjai, a Szovjetunió egyéb törvényei, úgyszintén a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvénykönyvei és egyéb törvényei az olyan személyek vonatkozásában szabályozzák a büntetésük letöltésének a rendjét és feltételeit és az irányukban alkalmazott nevelő intézkedéseket, akikre szabadságvesztést, száműzetést, kiutasítást és javítómunkát szabtak ki.

Ugyanakkor a büntetés letöltésének rendjét és feltételeit az olyan személyek vonatkozásában, akiket fegyelmi zászlóaljba irányítottak, más jogszabályok rendezik, miközben csakis összszövetségi jogszabályok, viszont az összes egyéb büntetőjogi büntetések végrehajtásának

és letöltésének a rendjét és feltételeit mind az összszövetségi törvények mind pedig a köztársasági büntetésvégrehajtási törvények is szabályozzák.

Mindezek a jogszabályok: a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvényhozásának Alapjai, a köztársasági büntetésvégrehajtási törvénykönyvek, az egyéb összszövetségi és köztársasági törvények és más olyan jogszabályok, amelyek a különböző büntetőjogi büntetések végrehajtásának és letöltésének a feltételeit és rendjét szabályozzák, a maguk összességében a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási jogszabályainak a rendszerét alkotják, amelyen belül vezetőhely a büntetésvégrehajtási törvényhozás Aalapjait illeti meg. Ezek az Alapok határozzák meg azokat az elveket és általános tételeket, amelyeknek megfelelően szövegezik meg kivétel nélkül a büntetésvégrehajtási jog összes egyéb olyan törvényeit és jogszabályait, amelyekben a bíróság által kiszabott büntetőjogi büntetések végrehajtását és letöltését szabályozzák, ideszámítva azokat a köztársasági büntetésvégrehajtási törvénykönyveket is, amelyek kidolgozása a köztársasági törvényhozó szerveknél jelenleg folyamatban van.

A fentebb kifejtetteknek megfelelően a szovjet büntetésvégrehajtási jog alatt a szovjet szocialista jognak azt az önálló ágát kell érteni, amelynek a szabályai a büntetőjogi büntetések végrehajtása és letöltése során kialakuló társadalmi viszonyokat rendezik általában, tehát nemcsak e büntetések egy része vonatkozásában, ahogyan ezt a büntetésvégrehajtási törvényhozás Alapjainak megjelenése előtt kiadott tankönyvek és segédkönyvek megállapították. Ha más álláspontot foglalnánk el, akkor el kellene ismerni, hogy létezik a szovjet jognak valamilyen szélesebb, nagyobb kiterjedésű ágazata, amely valamennyi büntetés végrehajtását szabályozza és amelynek a része a szovjet büntetésvégrehajtási jog; a valóságban ez nem így van.

A szovjet állam büntetésvégrehajtási politikája által felvetett követelmények világánál, figyelemmel az SZKP programjában a bűnözés elleni harc területén kitűzött feladatokra, továbbá azzal kapcsolatban, hogy elfogadták a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvényhozásának Alapjait, igen nagy elméleti és gyakorlati jelentőségre tettek szert azok a tudományos kutatások, amelyek arra irányulnak, hogy feltárják valamennyi büntetőjogi büntetés lényegét, tanulmányozzák a végrehajtásukat és hatékonyságukat, tisztázzák a szovjet társadalom szerepét ennek során, s igen jelentősek a tudományos dolgozók konkrét javaslatai a szovjet büntető és büntetésvégrehajtási törvényhozással kapcsolatban. Amennyiben a szovjet büntetőjog és büntetésvégrehajtási jog sokoldalúan fogja szabályozni a büntetőjogi büntetések végrehajtásának lényegével és rendjével, szovjet társadalom által ezzel kapcsolatban betöltött szereppel összefüggő kérdéseket, akkor ez feltétlenül elő fogja segíteni a bűnözés elleni harc fokozását a Szovjetunióban.

A büntetőúton elítélt valmennyi személy irányában alkalmazott büntető és nevelő ráhatás világos és sokoldalú jogi szabályozását azok az elvek követelik meg, amelyeken a Szovjetunióban a büntetések rendszere felépül. Az ilyen szabályozásra feltétlenül szükség van annak érdekében, hogy sikeresen meg lehessen oldani a XXII. kongresszus és az SZKP programja által kitűzött azt a feladatot, amely szerint a büntetőjogi büntetéseket fokozatosan társadalmi ráhatási és nevelési intézkedésekkel kell helyettesíteni, meg kell szüntetni a bűnözést a Szovjetunióban.

L. Bagrij-Sahmatov

Kelet-nyugati termelési kooperációs szerződések

Ez a tanulmány magyar külkereskedelmi vállalatoknak magyar termelő vállalatok képviseletében és külkereskedelmi joggal felruházott termelővállalatoknak *tőkés* cégekkel kötött termelési kooperációs szerződéseit elemzi. A tanulmány a kooperációs szerződéseket jogi szempontból vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy milyen a viszony a fennálló szabályozás és a szerződéses gyakorlat között, illetve a jövőben milyen jellegű szabályozás lenne célszerű; az egyes szerződési kikötések mennyire nyújtanak jogi biztosítékot a magyar fél érdekeinek; melyek azok a kérdések, amelyek szabályozása minden szerződésben szükséges; azaz elsősorban a kooperációs szerződések kapcsán felmerülő jogi kockázatokra hívja fel a figyelmet. Megkíséreljük a kooperációs szerződés alapvető fogalmi jegyeinek meghatározását is, anélkül, hogy végleges, zárt fogalom megalkotására törekednénk. Amilyen szükséges a gyakorlat számára tisztázni, mely szerződésekre alkalmazhatók a kooperációról szóló jogszabályok, éppen annyira káros lenne ezt a most fejlődésnek induló területet merev fogalmak béklyójába kötni.

Megállapításinkat a Külkereskedelmi Banknál nyilvántartott, engedélyezett és még le nem járt szerződésekre alapítottuk.

1. A termelési kooperáció gazdasági előnyei

A vállalatok közötti kooperáció a termelés törvényszerű koncentrációjának egyik formája, jelentősége egyre növekszik. 1964-től 1967. december 31-ig 27 kooperációs megállapodást kötöttünk, 1968-ban 26-ot, 1969-ben már 42-őt, 1970. I. negyedévében pedig 32 kooperációt engedélyeztek.[1] Magyarország 9 tőkés országgal kötött államközi egyezményt a vállalatok termelési kooperációjának támogatására. Természetes, hogy a kooperációból, mint minden szerződésből, mindkét fél előnyöket akar élvezni — mi a következőkben csak arra szorítkozunk, mit nyújtanak ezek a megállapodások a magyar partnernek.

A kooperáció alapja a *termelésben* való együttműködés, a termék munkamegosztásban való előállítása, de ez értelemszerűen maga után von egyéb természetű kooperációt is: együttműködést a műszaki fejlesztésben — kutatásban, kereskedelmi — értékesítési kooperációt, szervizszolgáltatást stb. A kooperáció révén 1. népgazdaságunk korszerű, világszínvonalon vagy ahhoz közelálló termelési eljárásokhoz, technológiákhoz jut valutaáldozat nélkül, vagy viszonylag jelentéktelen valuta-felhasználással, 2. ez az országon belüli műszaki színvonal emelkedéséhez jelentős mértékben hozzájárul, 3. a népgazdaság termelő kapacitását az érintett területeken olyan termékek gyártására használjuk fel, melyek — jóminőségűek lévén — bizonyosan nem fognak raktáron maradni, 4. mindez közrejátszik abban, hogy a termelés és export területén kedvező strukturális változások jöjjenek létre, mégpedig nem államigazgatási intézkedések, hanem a gazdaság belső „önmozgása" következtében. Ugyanakkor számos szervezési ismeretre teszünk szert, 5. termelésünk közelebb kerül a nemzetközi piachoz, kiszélesednek üzleti kapcsolataink; ez ismét a minőség emelésére és a választék bővítésére ösztönzi vállalatainkat, 6. lehetőség nyílik olyan piacokra való bejutásra, ahol eddig versenyképtelenek voltunk, vagy — kerülő úton — olyanokra, amelyek egyébként zárva vannak előttünk, 7. a munkamegosztás nagyobb szériának huzamosabb időn keresztül történő gyártását teszi lehetővé, ez pedig emeli a gazdaságosságot, 8. mindazok a nehézségek, amelyek egy esetleges közös vállalat létrehozása útjában állnak, nem merülnek fel kooperációs megállapodás kötése esetén. Kooperációs szerződés adott körülményeink között könnyebben megvalósítható, mint közös vállalatok létrehozása. Az egyes vállalatok nem adják fel önállóságukat, viszont erősebb funkcionális kapcsolat jön létre, mint egyszerű adás-vétel esetén. A kooperációs szerződések előnyei csak bizonyos kifutási idő múlva érvényesülnek érezhetően; de máris megállapítható, hogy a megkötött szerződések az 1969-es fizetési mérleget pozitívan befolyásolták.[2]

2. A hatályos jogszabályok, kedvezmények és engedélyezési eljárás.

A Gazdasági Bizottság *két* határozatot hozott a gazdasági reform bevezetése idején, amelyek a népgazdaságnak a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolását célozzák. Ezek: a 41/1967. (X. 16.) GB sz. határozat a KGST gyártásszakosítási szerződések megkötésének hazai rendjéről és a 42/1967. (XI. 6.) GB sz. határozat a nem szocialista országok vállalataival való nemzetközi együttműködés és kooperáció egyes kérdéseiről. Ez utóbbi határozat leszögezi, hogy a szocialista országok mellett a nem szocialista országok vállalataival való együttműködés az eddiginél szélesebb körben kívánatos. Ennek érdekében a hazai vállalatok kezdeményezzenek „különféle együttműködési és termelési kooperációs ... megállapodásokat". A határozat címe is jelzi, hogy nem minden részletre kiterjedő iránymutatást kívántak adni, csupán egyes kérdésekre vonatkozót. Az érintett három kérdés: 1. a vállalatokra vonatkozó irányelvek (vállalati érdekeltség, önálló kezdeményezés, a külkereskedelmi, pénzügyi és más előírások betartása), 2. ügynöki vállalat létrehozása (ma már három ilyen vállalat működik:

[1] A szerződő országok és iparágak megoszlására l. Rédei Jenő: Kelet—nyugati kooperáció = Figyelő, 1970. aug. 19.

[2] Kooperáció a szocialista és tőkés országokkal = Külkereskedelem 1970. 259. old.

az Intercoop, a Hunicoop és az Intercooperation Kereskedelemfejlesztési RT.), 3. Kooperációs Tárcaközi Bizottság létrehozása.

A 42/1967-es GB-határozat tehát a termelési kooperációnak elsősorban szervezeti kérdéseit tárgyalja. A szerződések tartalmára iránymutatást nem ad. A benne foglalt alapelvek azonban vonatkoznak a műszaki és egyéb kooperációra is, ha ezek termelési kooperáció alapján jönnek létre. Ilyen körülmények között úgyszólván teljes egészében a vállalatokra hárul a kooperációs szerződések tartalmának kialakítása. Ez a szabályozási mód — tekintettel a vállalati önállóságra és kezdeményezésre — a kooperációs tevékenység megindításánál az egyedüli járható és helyes út volt.

Más jogszabályok alapján a kooperációs szerződések a következő kedvezményekben részesülnek: a 4/1967. (XII. 23.) PM—KkM sz. rendelet 103. szakaszában foglalt meghatalmazás alapján a kooperációs megállapodás teljesítéseként beérkező vámárura a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága vámkedvezményt vagy vámmentességet engedélyez. (A viszonosságra hivatkozva a külföldi partner is hasonló kedvezményt tud elérni a kooperáció tárgyát képező magyar árukra.) A kooperációs szerződések kedvezményes elbírálás alá esnek a hitelnyújtás, a letételengedés és az állami visszatérítés tekintetében is.

A kooperációs szerződések érvényes megkötéséhez szükséges különleges *engedélyezési eljárás* a gyakorlatban a következőket jelenti: tőkés vállalattal kötendő kooperációs szerződés tárgyalásainak megkezdése előtt a magyar vállalat köteles a Tárcaközi Bizottság Titkárságától tárgyalási engedélyt kérni. Ebben a kooperációra vonatkozó elképzeléseket részletesen ismertetni kell. Eredményes tárgyalás esetén ugyancsak a Titkárságtól kell a Külkereskedelmi Bankon keresztül szerződéskötési engedélyt kérni. Az engedélykérésnek részletes kalkulációt kell tartalmaznia, a Külkereskedelmi Bank ugyanis rendszerint azt vizsgálja, hogy az üzlet megvalósítható-e devizakiadás nélkül. A Titkárság jóváhagyását különböző feltételektől is függővé teheti. A megkötött szerződést a KkM engedélyezési osztályának be kell mutatni. A teljesítésként történő szállításokhoz az engedélyt a Külkereskedelmi Bankon keresztül a KkM engedélyezési osztályától kell kérni. A Külkereskedelmi Bank etekintetben a Titkárság ügyintéző és nyilvántartó szerve. A Bank az utóbbi időben az engedélykéréshez a gazdasági előnyökkel kapcsolatos kérdésekre vonatkozó űrlapot vezetett be.

3. Tapasztalatok a szerződéskötés körül

A szerződések átvizsgálása során bizonyos *tipikus,* ismétlődően előforduló *szolgáltatásokat* állapítottunk meg. *a)* A kooperáció alapját az esetek túlnyomó részében valamilyen *műszaki ismeret átadása* képezi; ennek megfelelően a szerződések jelentős részét foglalják el tipikusan a szabadalomvétel vagy a licenciaszerződés körébe tartozó klauzulák. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a műszaki ismeret nem mindig képezi szabadalom tárgyát; előfordul, hogy adott esetben csak know-how átadásról van szó, vagy még arról sem, csupán néhány — a gyártás alapjául szolgáló részletdokumentáció rendelkezésre bocsátásáról. Az együttműködés ezen alapszolgáltatásának megjelölésére tehát a meglehetősen tág „műszaki ismeret átadása" kifejezést tartjuk alkalmasnak.

A műszaki ismeretet szolgáltató fél ezen túlmenően a kooperáció tárgyát képező termék egyes *alkatrészeinek szállításával* is részt vesz az együttműködésben, ugyanakkor — gyakran hosszúlejáratú kereskedelmi egyezmény keretében — kötelezi magát arra, hogy átveszi a másik fél által szállított alkatrészeket.

A gyártási együttműködésnek természetesen megvannak a maga *műszaki fejlesztési* aspektusai is — a műszaki ismeretet átadó fél rendszerint a közösen gyártott termékkel kapcsolatos további fejlesztések, kutatási eredmények átadására is kötelezettséget vállal. A szóban forgó fél rendszerint biztosítja a kooperáció kizárólagosságát, azaz azt, hogy más céggel — esetleg bizonyos geográfiai határokon belül — nem fog az adott termékre kooperációs szerződést kötni. Az *értékesítés* területén megvalósuló együttműködés legjellegzetesebb kötelezettsége a piacmegosztási megállapodás tiszteletbentartása.

Az értékesítési együttműködés bizonyos esetekben oly mértékben szorossá válik, hogy az ismeretet átadó fél vállalja a partnere által legyártott termékek képviselőnkénti értékesítését is.

b) A műszaki ismeretet *átvevő fél* tipikus szolgáltatásai a következők: vállalja a megállapodás szerint általa gyártandó alkatrészek előállítását és ezekből, valamint a partnere által szállított alkatrészekből a berendezés összeszerelését; vállalja bizonyos — a kooperáció tárgyát képező — alkatrészeknek a partner részére történő szállítását; a műszaki együttműködés területén a fentieknek megfelelő szolgáltatásokra kötelezi magát; végül az értékesítési együttműködés területén ez a fél is kötelezi magát a piacmegosztási megállapodás tiszteletbentartására.

c) Az a megállapodás, hogy az ismeretet átvevő fél által gyártott alkatrészeket az átadó fél átveszi, a fentebb említett kereskedelmi szerződésen kívül megjelenhet *kapacitáslekötési* megállapodás, illetve *rendelésfeladási* kötelezettség vállalása formájában is.

Az *a)* és *b)* alatt ismertetett alaptípus azonban kombinálódhat azzal, hogy az ismeretet átadó fél bizonyos — a gyártás megindításához szükséges — *gépeket,* berendezéseket és szerszámokat ad el partnerének.

d) A kooperáció egészére jellemző, hogy az ismeretet átvevő fél *fizetési* kötelezettségének

— részben vagy egészben — a gyártott alkatrészek fentebb említett szállításával tesz eleget.

e) Az *a)* és *b)* pont alatt ismertetett alaptípusnál és annak kombinációiban [*c)* pont] a kötelezettségek felsorolásánál azt a szempontot tartottuk szem előtt, hogy a feleket terhelő kötelezettségek általános vázlatát adjuk. Az ismertetett konstrukciókban tehát függetlenítettünk attól, hogy az esetek nagy részében melyik pozícióban van a magyar vállalat; lehet a műszaki ismeretet átvevő, de átadó fél is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ma az ismeretet átadó fél pozíciójában igen ritkán szerepel magyar vállalat. A tipikus az, hogy a magyar vállalat a kooperáció révén kíván hozzájutni a tőkés partner által birtokolt műszaki ismerethez. Mivel egyfelől napjainkban az ilyen feltevésből kiinduló vizsgálódásnak van jelentősége, másfelől a vizsgált anyag is ilyen jellegű következtetések levonására ad lehetőséget, a továbbiakban az egyes kikötések értékelésénél a hazai vállalat, mint az ismeretet *átvevő* fél jogi helyzetét fogjuk a mérlegre helyezni.

4. A kooperációs szerződés eleve hosszabb távra szóló együttműködés szabályait tartalmazza. Ennek megfelelően az együttműködés alapgondolatait, legfontosabb feltételeit foglalja magában. A kooperációs szerződés tehát *keretszerződés,* amely a következő főbb kérdéscsoportokat érinti: a szerződés lebonyolítása ellenüzletek révén és fizetési megállapodások; szellemi tulajdon és sérelme esetén követendő eljárás; szervízszolgálat; piacmegosztás; felelősségi kérdések; végül a kikötött jog és választottbírósági klauzula.

A keretszerződés értelemszerűen nem tartalmaz — nem is tartalmazhat — kikötéseket az egyes konkrét szállítások tekintetében. Erre a felek külön külkereskedelmi adásvételi szerződéseket kötnek, melyek jelen vizsgálódás körén kívül esnek.

Előfordul, hogy a felek különféle *alszerződéseket* kötnek; pl. a külkereskedelmi adásvételről, a garanciáról, a vevőszolgálatról, a pótalkatrészellátásról, sőt mellékletben „általános szállítási feltételeket" állapítanak meg. Találkoztunk a vizsgált anyagban műszaki fejlesztési, kereskedelmi, valamint az ipari tulajdon egyes kérdéseit szabályozó alszerződéssel.

5. A kooperációs (keret-) szerződések tartalma

a) A szerződés *lebonyolítása* kompenzációs ügyletek formájában történik. A bonyolítás általános elve, hogy a kölcsönös fizetési kötelezettségek teljesítése folytán valamelyik fél javára keletkező *többletet,* illetve az ezt képező összegeket a felek kamatmentesen hitelezik egymásnak; valamint az, hogy a null-szaldót legkésőbb az év végi elszámolással helyre kell állítani.

A többletet általában limitálják, egy meghatározott összeget nem, vagy bizonyos időpontot túl nem haladhat meg. Arra az esetre, ha a többlet ezt a határt vagy időpontot túllépi, a szerződések többféle *szankciót* tartalmaznak:

— a hitelező jogosult további konkrét adásvételi szerződés kötését megtagadni;

— az összeg azonnal esedékessé válik. A nyugati partner minden ilyen esetben bankgaranciát vagy akkreditívvel való fizetést köt ki, hazai vállalataink azonban csak néhány esetben biztosítják magukat ily módon. Mivel többlet a hazai fél javára is keletkezhet, indokoltnak látjuk, hogy ilyen szankció esetén a magyar vállalat is bankgaranciát, esetleg akkreditívet kössön ki;

— a hitelező köteles a differenciának megfelelő összegű rendelést feladni;

— az adós köteles gondoskodni áruszállítások révén a differencia eltüntetéséről, meghatározott időn belül.

Gyakran találkozunk az első és az utolsó szankció *kombinálásával,* (ha az adós meghatározott időn belül nem tünteti el áruszállítások révén adósságát, a hitelező jogosult a további adásvételi szerződéskötést megtagadni).

Úgy véljük, hogy az első két szankció önmagában kissé merev, nem szolgálja a szerződés lehetőség szerinti lebonyolítását. A harmadik variáció a hitelező számára biztonságot nem nyújt: az ő rendelése az adós szállítási készsége nélkül mit sem ér. Ha tehát a probléma magva az *adós vonakodása,* akkor a hitelező számára megfelelő biztonságot az első és a negyedik variáció kombinációja nyújthat. Természetesen nem célszerű az adóst a pénzbeli adósságtörlesztés lehetőségétől elzárni.

Előfordulhat azonban az is, hogy az adós áruszállításokkal kész a differencia eltüntetésére, azonban a *hitelező vonakodik* megfelelő rendelést feladni. Ennek oka rendszerint a kooperációs szerződés megkötése után beállott körülményre vezethető vissza (pl. valamilyen később beállott ok folytán nincs szüksége az alkatrészekre). Ezért a kérdésnek a keretszerződésben való rendezése nem tűnik sem lehetségesnek, sem biztonságosnak. Úgy hisszük, hogy a fenti veszélyt, miszerint pl. a magyar vállalat a partner megrendelése híján a differenciának valutában való megfizetésére kényszerül, csak a konkrét külkereskedelmi szerződések lehető leggondosabb és a szaldóra már eleve figyelemmel levő megkötése révén tudjuk kiküszöbölni. Így a partnernek eleve átvételi kötelezettsége van. Megfontolandó az is, hogy újabban a kooperáló felek a keretszerződés egyik fejezeteként hosszúlejáratú exportszerződést kötnek.

A kompenzációs áruszállításoknak általában a kooperáció tárgyát képező termékkel vagy alkatrészeivel kell történniük. Előfordul — és egyre gyakrabban —, hogy a műszaki ismeretet átvevő fél vagylagosan a kooperációs termékkel, a partner által kiválasztott *egyéb termékeivel,* illetve *saját* kutatási tevékenységével fizet.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szaldórendszerre *nincs mindig szükség*. Egyik szerződésünk a műszaki ismeret ingyenes átadásán alapul, így ebből kifolyólag az átvevőt fizetési kötelezettség nem terheli. Az átadó fél által szállított gépek, szerszámok leszállítására pedig külön adásvételi szerződést kötnek.

b) A szellemi tulajdonnal kapcsolatban a következő fontosabb kérdéseket kell rendezni: az ipari tulajdon átruházása és használata; harmadik személy jogainak sérelme esetén követendő eljárás; közös kutatás, fejlesztés eredményeként kidolgozott — esetleg szabadalom tárgyát képező — műszaki ismeret kérdései; a kooperáció tárgyát képező terméknek a partnertől független továbbfejlesztése.

Az ipari tulajdon átruházása körében vagy a szabadalom megvételére, vagy licencszerződés kötésére kerül sor, mely utóbbinak ingyenes és visszterhes formája egyaránt előfordul. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a szerződések a kooperációs szerződéstől nem különülnek el, hanem abban, annak egy fejezeteként jelennek meg. A *védjegyhasználat* kérdését a felek általában úgy rendezik, hogy az általa gyártott termékre mindegyik fél ráteheti saját védjegyét. Előfordul azonban az is, hogy a hazai védjegy használata a külföldi partner hozzájárulásától függ. Általános kikötés, hogy a szerződő felek egymás védjegyét nem regisztráltathatják. Ugyanakkor az is előfordul, hogy a magyar fél kötelezi magát a külföldi fél védjegyének bejegyeztetésére és fenntartására. A magyar védjegy használata tehát általában biztosítva van. A hazai vállalat védjegyfeltüntetési igénye csak a konkrét eset körülményei alapján mérlegelhető, mert a partner nagyobb piaci goodwill-je adott esetben ez ellen is szólhat.

Ugyancsak a szellemi tulajdon kérdésével függ össze a *harmadik személy szabadalmi jogainak sérelme* esetén követendő eljárás szabályozása. A szolgáltatás jogi hibátlansága a magyar vállalat szempontjából — tekintve, hogy általában az ismeret átvevőjének pozíciójában van — nagy horderővel bír; ennek ellenére ma még nem minden szerződés tartalmaz ilyen szabályokat. Az ismeretet átadó fél általában a szerződésben kijelenti, hogy szolgáltatása harmadik szabadalmi és egyéb jogait nem sérti. Ehhez azonban sok helyen hozzáteszik: ha az ismeretet átvevő felet mégis támadás érné, úgy partnere támogatni fogja a pervitelben — esetleg együttesen járnak el —, és *kártalanítási* kötelezettséget vállal. A felelősség körét illetően gyakori, hogy a tőkés partner felelősségét a tőkés világgazdaságra korlátozza, míg a KGST-államok valamelyikében beperelt magyar vállalat saját maga köteles kárát viselni. Ez a kikötés kifogásolható; az ismeretet átadó fél elvileg teljes kártalanításra köteles — természetes azonban, hogy amint a szerződés végső tartalma, úgy ez a kikötés is tárgyalási pozíció kérdése. Mindenesetre a perbeli támogatás, együttes perbenállás, illetve — ha csak a magyar fél perelhető — a lehetőleg teljes kártalanítás kikötése aligha nélkülözhető.

A közösen létrehozott műszaki eredmény kérdéseinek rendezése nem abból indul ki, mintha közös kutatócsoportok létesülnének (bár a jövő fejlődés során ezt a lehetőséget sem lehet kizárni), mindössze abból, hogy a felek a kooperáció tárgyát képező termék tekintetében fejlesztési-kutatási tapasztalataikról kölcsönösen tájékoztatják egymást. Miután lényegében ugyanez a helyzet a felek által a kooperáció során *önállóan* — a partner közreműködése nélkül — kidolgozott találmányaival, a közösen vagy önállóan létrehozott műszaki eredmény tulajdoni és használati kérdéseinek szabályozása nagyjából azonos jogi konzekvenciákhoz vezet. A *közösen* létrehozott műszaki eredmény tulajdonjoga az eredményt közvetlenül előállító felet illeti, partnerének azonban ingyenes használati joga van rajta. Az *önállóan* alkotott műszaki eredmény vonatkozásában általában abban állapodnak meg a szerződő felek, hogy mindegyikük saját nevén és költségén bejelentheti saját találmányát bel- és külföldön, partnerének egyidejűleg ingyenes használati jogot biztosítva. Ha viszont nem jelenti be, úgy köteles azt átruházni a másik félre. Előfordul, hogy a felek csak arra vállalnak kötelezettséget, hogy a fenti kérdésekről adott esetben külön alszerződést fognak kötni és egyéb — szabadalom tárgyát nem képező — fejlesztési eredményeiket egymásnak díjtalanul átengedik. Úgy véljük, hogy a találmányok sorsának a *keretszerződésben való* rendezése nagyobb biztonságot nyújt vállalatainknak, mint a kérdés alszerződésbe utalása. Nem biztos ugyanis, hogy később az alszerződést sikerül-e megkötni, avagy — nagyobb horderejű találmányok esetén — megkapjuk-e az ingyenes használati jogot. A találmány tulajdonjogának visszterhes átruházását nehezebb elérni, ezért legalább az ingyenes használati jog keretszerződési kikötését tartjuk célirányosnak.

c) A szervízszolgálat szabályozása a garancia kérdésével van szoros összefüggésben. A kooperációs szerződések fele a szervízszolgálatot nem rendezi. Egyes szerződések alszerződési szabályozást helyeznek kilátásba, míg mások részletes szabályokat tartalmaznak. Mivel a szervízszolgálat általános hatókörű probléma (minden későbbi szállításra egyaránt vonatkozik), a keretszerződési rendezést tartjuk indokoltnak. A magyar fél a saját piacán vállalja a szervízszolgálat megszervezését, ehhez partnerétől esetleg szerszámokat is kap, melyekért természetesen a gyártott termékkel fizet. A külföldi fél — a kooperáció során általa gyártott — alkatrészeket is szállítja, mégis általában tulajdonjog fenntartással; a tulajdonjog csak a javítás indokoltságának ellenőrzése után száll át.

d) Mivel a kooperációs terméket mindkét

fél gyártja, el kell kerülni azt a semmiképpen sem kívánatos helyzetet, hogy a piacon közöttük verseny alakuljon ki. Ezért a szerződések kivétel nélkül tartalmaznak *piacmegosztási megállapodást.* Ennek során a felek általában taxatíve megállapítják azokat a piacokat, ahová szállításokat eszközölhetnek. Előfordul, hogy a kérdés alszerződési rendezésében egyeznek meg a partnerek. Van olyan kikötés is, amely a külföldi fél hozzájárulásától teszi függővé, hogy a hazai vállalat saját piacára szállíthasson.

Úgy véljük, hogy a piacok taxatív felosztása lehetőséget ad a magyar vállalatnak arra, hogy az előtte nyitvaálló piacot előre felmérje, kalkuláljon, propagandát fejtsen ki stb. A kérdés alszerződési rendezésére tett ígéret a *bizonytalan jövőbe* tolja ki a piac megosztását, amikor is hazai vállalatunk a fenti előnyöktől elesne. Ugyanezt mondhatjuk az olyan megállapodásról, amely a külföldi partner hozzájárulásától teszi függővé a saját piacként megállapított országba való szállítást. Az ilyen kötelezettségvállalás a magyar fél jogainak indokolatlan csorbítását eredményezi, és tulajdonképpen hozzájárulás ahhoz, hogy a partner egy hazai vállalat üzletpolitikájába beleszóljon. Megítélésünk szerint ilyen kötelezettséget még gyenge tárgyalási pozíció esetén sem szabad vállalni.

A piac felosztásával egyidejűleg általában *két esetben* a felek lehetővé teszik a másik piacaira való szállítást:

— ha a fél a saját piacán az igényeket kielégíteni nem tudja;

— ha a szállítást a másik fél piacáról kérik.

A beszállítási jognak ilyen ipso facto engedélyezése azonban csak kevés szerződésben fordul elő; a szállítás többnyire a másik fél értesítéséhez, vele való előzetes egyeztetéshez, ill. írásbeli hozzájárulásához van kötve. A kikötéseknek általában történő — a konkrét esettől elkülönített — megítélését nem tartjuk helyesnek. Látnivaló ugyanis, hogy kétélű problémáról van szó. A puszta értesítéssel való megelégedés kétségkívül elég drasztikus befolyásolási lehetőséget ad a félnek a partnere ellenőrzése alatt álló piac tekintetében. Az egyik fél olyan felhatalmazása, amely őrá bízná a másik fél piaca telítettségének elbírálását — legalábbis aggályos. Másfelől az írásbeli hozzájárulás egyrészt veszélyezteti a rugalmas üzleti politikát, másrészt visszaélésre ad alkalmat. Ugyanakkor nem lehet tagadni, hogy a gyors beszállítás konkrét esetben mindkét fél üzleti érdekeinek megóvását is szolgálhatja, a szóban forgó termék iránti bizalmat fenntarthatja stb. Ami az előzetes egyeztetést illeti, lényegében közeláll a hozzájárulás megköveteléséhez, de hosszabb távra képes fix helyzetet teremteni, ezért adott esetben ennek a variánsnak az előnyeit is meg kellene fontolni.

A piacmegosztási megállapodások *jogi jellegének* megítélésében abból kell kiindulni, hogy azok inkább piacszervezési, technikai jelleget, semmint piacmonopolizálási törekvéseket tükröznek. A magyar fél, amely többnyire a szocialista országok piacát kapja, ezekben az országokban kiterjedt kereskedelmi hálózattal, kapcsolatokkal bír. A piacok egyébként sem különülnek el határozottan egymástól — a már előbb említett beszállítási lehetőség folytán. A megállapodások gyakorlati célját tekintve így nem beszélhetünk kifejezetten monopolizálási tendenciáról. Mégis, arra az elvi lehetőségre tekintettel, hogy a szerződés kartellbíróság döntése folytán megsemmisül, hasznos a jövőben a következőket megfontolni.

A kooperáló felek a piacfelosztással — éppen úgy, mint az árak megkötésével — tulajdonképpen a versenyt korlátozzák. Ezzel fennáll annak a veszélye, hogy a szerződés az egyes felek joga szerint tilosnak minősül. Ami a magyar jogot illeti, a 25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. rend. 9. §-a kifejezetten tilosnak minősíti az olyan megállapodást, amely — többek között — a piac felosztását célozza, vagy korlátozza a fogyasztóknak a beszerzési források közötti választás lehetőségét. Az 56/1967. (XII. 19.) Korm. sz. rendelet 18. §-a is a „piackorlátozó vagy jogtalan előnyök biztosítására irányuló megállapodások" tilalmát tartalmazza. Mindkét jogszabály azonban a belföldi szocialista szervezetek egymás közötti ügyleteire vonatkozik, és nem lehet azt mondani, hogy ezek a 42/67-es GB határozat 1. pontja szerint „egyéb előírásként" a kooperációs szerződést kötő külkereskedelmi vállalatokat is kötik. De ha a külkereskedelemben e tilalmakat csupán mint a jogalkotónak e kérdésben való elvi állásfoglalását tekintjük, ugyancsak elvi jelentősége van azoknak a bekezdéseknek, melyek szerint — népgazdasági érdekből — a tilalom alól felmentés adható. A tilalom tehát csak akkor érvényesül feltétlenül, ha a piacmegosztás a népgazdaság érdekét sérti.

A kérdés azonban gyakorlativá válik a kapitalista partner vonatkozásában. A kapitalista jogok és gyakorlat ui. részletesen kiépítette a kartelltilalmat, aminek megszegését a szerződés semmisségével szankcionálja. A versenykorlátozást tiltó jogszabályok általában kimondják, hogy tilosak az olyan megállapodások, melyek a versenyt korlátozzák és alkalmasak a termelés vagy a kereskedelem befolyásolására. Ezek között vagy a jogszabály maga, vagy indokolása mindig felsorolja a piacmegosztást is. E tilalom megszorító értelmezése többek között a kooperációs szerződéseket is lehetetlenné tenné. A gyakorlat az „árutermelés és forgalom befolyásolására való alkalmasság" rugalmas értelmezésével talált kiutat. Így mondta ki a BGH a GWB 1. §-ához, hogy a tilalom alá helyezett versenykorlátozás nem elméleti lehetőségként értendő, hanem csak akkor valósul meg, ha alkalmas a piaci viszonyok befolyásolására, ennek pedig az a feltétele, hogy a piacmegosztás stb. a piacon jelenlevők magatartására az *általános gazdasági*

tapasztalat szerint érezhető befolyást gyakoroljon.[3]

Hasonlóan mondja ki az EWG-szerződés 85. §-a, hogy tilos a vállalatoknak úgy megegyezni, ill. összehangoltan úgy eljárni, hogy ez alkalmas legyen a kereskedelmet a tagországok között károsítani, ill. a versenyt korlátozni — pl. a piacmegosztás.

A közös piaci országok harmadik állammal való kereskedelme tehát csak akkor esik e tilalom alá, ha valamilyen módon kihat a tagországok egymás közötti kereskedelmére. Ez éppen piacmegosztások esetében fordulhat elő, pl. ha a vevő akadályozva van abban, hogy szabadon választhassa meg partnerét.

A közép- és kisvállalatok kooperációjának megkönnyítése érdekében a Közös Piac állást foglalt a kooperáció és a versenykorlátozási tilalmak viszonyának kérdésében (1968. július 29.). Itt igen részletes katalógusát adja azoknak az együttműködési formáknak, amik nem ütköznek a kartelltilalomba. Az általunk kötött termelési kooperációs megállapodások és különösen a piacmegosztás azonban nem esnek ezen kivételek körébe, úgy hogy itt a versenykorlátozás kérdése a fenti általános ismérvek alapján dől el.

A fenti tényanyagból az alábbi *következtetések* adódnak: — a piacokat érintő megállapodások csak bizonyos feltételek megvalósítása esetén tilosak, ill. semmisek. Mindemellett a jogszabályokban írt tiltott tényállást a szerződések nagy része in abstracto megvalósítja. — Hogy a szerződés mennyiben alkalmas a piaci viszonyokat befolyásolni, az mindig a konkrét helyzettől, ill. a bíróság mérlegelésétől függ. — Az olyan kisebb üzleteknél, amilyen jelenlegi kooperációs szerződéseink nagy része, az általános gazdasági tapasztalat kritériuma alapján nem állhat fenn olyan veszély, hogy a szerződést semmisnek nyilvánítják. Ezzel szemben nagyobb értékre szóló szerződéseknél ajánlatos *biztosítékot* szerezni.

Nyilvánvaló, hogy a magyar fél szerződéskötés körüli gondosságához tartozik, hogy megvizsgálja a vonatkozó külföldi jogszabályokat, illetve gyakorlatot. A külföldi fél kijelentését, hogy a szerződés nem ütközik országa kartelljogi szabályaiba, a szerződésbe fel kell venni és felelősségi követelményeket kell kapcsolni hozzá.

e) A kooperációs szerződések többségében — a jelenlegi külkereskedelmi szerződéskötési gyakorlatnak megfelelően — a felek jogviszonyára irányadónak a *svájci anyagi jogot rendelik.* Többször expressis verbis kizárásra kerülnek a svájci jog kollíziós szabályai és a renvoi. A partnertől függően az osztrák vagy a német jog alkalmazásáról is született megállapodás, ám a szerződésben szereplő „das deutsche Recht" megjelölés nem egészen egyértelmű. Egy ízben az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának „Gépek és berendezések exportjának általános feltételei" 1955. dec. Nr. 574. is kikötésre került. Az is előfordult, hogy a felek magára a szerződésre a svájci jogot rendelték irányadónak, de az alkatrész-szállításokra a „Allgemeine Lieferbedingungen des Verbandes des Deutschen Werkzeugmaschinenfabriken" vonatkozik.

Eltekintve attól, hogy a felek jogviszonyának ily módon két norma-, ha nem is jogrendszer uralma alá helyezését sem egyértelműnek, sem biztonságosnak nem tartjuk, a következőket tartjuk meggondolandónak. Véleményünk szerint a svájci vagy más nemzeti jog kikötése *biztonságosabb,* tekintettel arra, hogy ezen jogok alkalmazásáról tekintélyes nemzetközi kereskedelmi jogi bírósági gyakorlat áll rendelkezésre, míg ugyanez az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának ajánlásairól — tudomásunk szerint — nem mondható el. Mindazonáltal megjegyezni kívánjuk, hogy a svájci, ill. más nemzeti jog kikötésének előnyei ill. hátrányai tekintetében összehasonlító, értékelő vizsgálat *nem folyt.* Nem állíthatjuk tehát teljes bizonyossággal, hogy pl. a svájci jog kikötése preferálandó. Másrészről az sem biztos, hogy minden szerződésfajta esetében a svájci jog kikötése a legelőnyösebb. Kikötése azért általános jelenlegi külkereskedelmi szerződéskötési gyakorlatunkban, mert a svájci jogot — német jogterület lévén — a magyar joghoz közelállónak találják, Svájc politikai „semlegessége" pedig további érvet szállít e felfogáshoz. Úgy véljük, hogy a kikötendő jog tekintetében — határozott állásfoglalás érdekében — még további mélyreható elemző vizsgálatok szükségesek.

A kikötött *eljárási jogokat* illetően gyakran szerepel a Zürichi Kereskedelmi Kamara Eljárási Szabályzatának vagy a Párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara eljárási rendjének kikötése. Előfordul a zürichi vagy a berni kanton eljárási jogának alkalmazása is. Az alkalmazandó eljárásjog meghatározására természetesen csak ad hoc választottbíróság esetén kerül sor, de előfordul, hogy magát a választottbíróságot hatalmazzák fel a felek eljárási rendjének megállapítására.

Az alkalmazandó jog kikötése a szerződés szempontjából *alapvető* dolog; nem is mulasztják el e kérdés rendezését. Előfordul azonban, hogy az alkalmazandó jogot *nem állapították meg,* csupán annyit, hogy jogvita esetén az alperes hazai Kereskedelmi Kamarája mellett működő választottbíróság illetékes eljárni. Elsősorban arra kell felhívnunk e helyen a figyelmet, hogy ha alkalmazandó jognak az alperes választottbírósága szerinti jogot fogjuk fel, úgy ezt a kikötést sem egyértelműnek, sem határozottnak nem tekinthetjük, mert az esetleges perbeli alperesi pozíció teljességgel esetleges[4].

[3] Gesetz gegen Wettbewerbsbeschrenkungen vom 27. 7. 1957. BGBl I. S 1081. — BGHZ 37 (1962) 194. old.

[4] Bauer Miklós: „Fából vaskarikák" a külkereskedelmi jog területén. Külkereskedelmi Jog. 1970. 29. old.

Ugyanakkor a nemzetközi magánjog önmagában a választottbíróság kikötését nem fogja fel a lex foriban való megegyezésnek.[5]

Ami most már a *választottbírósági klauzulát* illeti: a felek leggyakrabban *ad hoc* választottbíróság alakításában egyeznek meg. A megalakulás általában a jelenlegi külkereskedelmi szerződéskötési gyakorlatban bevett módon történik, de gyakori valamely kereskedelmi kamara szabályzata, vagy a párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara Szabályzata szerinti megalakulás kikötése is. Ilyenkor azonban már nem ad hoc választottbíróságnak való alávetésről van szó, hanem a fenti Nemzetközi Kereskedelmi Kamara mellett működő *állandó* választottbíróság, vagy valamely más Kamara melletti választottbíróság eljárásában egyeznek meg. Előfordul *egyes-bíró* kikötése is — a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara kényszeregyességi és döntőbírósági ügyrendje szerinti kinevezés alapján. Anélkül, hogy a választottbírósági klauzula szempontjából külkereskedelmi szerződéskötési gyakorlatunk egészét vizsgálat alá kívánnánk venni, meg kell jegyeznünk, hogy e kérdésben átfogó vizsgálat még nem folyt. Nem elemezték, hogy mely esetekben célszerű ad hoc, melyekben állandó választottbíróságnak, és mikor az egyesbírónak való alávetés. Nem képezte vizsgálat tárgyát az sem, hogy mely állam vagy kamara állandó választottbíróságának való alávetés mikor ajánlható, az sem: milyen szempontok szerint választassék ki az ad hoc választottbíróság székhelye, a választottbírósági eljárási szabályzat stb. Ilyen körülmények között elvontan felvetni azt a kérdést, hogy a fenti klauzulák végül is megfelelőek-e, vagy sem — nem lehetséges. Ehelyen mindössze az ad hoc választottbíróság megalakítása körüli nehézségekre, az esetleges eljáráselhúzási veszélyekre szeretnénk felhívni a figyelmet. A választottbírósági klauzula tartalmi kérdései — a fenti elemző vizsgálat híján — az eset összes körülményeit figyelembe vevő mérlegelést kívánnak.

f) A kooperációs szerződésekben a *felelősségi kérdések* rendezése a felelősség általános szabályainak, a minőségi garanciának, a hibás teljesítés, valamint a késedelem jogkövetkezményeinek megállapításában jelenik meg. A szerződéskötés során rendszerint tisztázzák a felelősség alól mentesítő körülményeket is.

A) A felelősség *általános szabályai* körében először a *felmondási joggal* kívánunk foglalkozni. A felmondási jog gyakorlását a szerződések a következő esetekben teszik lehetővé:

— a műszaki ismereteket átvevő fél országának hatóságai hasonló tárgyú kooperációt engedélyeznek;

— a titkossági klauzula megsértése;

— a szerződés rendelkezéseinek megsértése. Konkrétan: a szerződés egy alapvető rendelkezésének megsértése; a partner figyelmeztetés ellenére sem teljesíti kötelezettségét; durva szerződésszegés esete; a kötelezettségek nemteljesítése; az egyik fél magatartása elviselhetetlenné teszi a másik számára a szerződéses viszony fenntartását.

Ezek a kikötések önmagukban annyira általánosak, hogy mindkét fél részéről visszaélésre adnak lehetőséget. Nyilvánvaló, hogy az „alapvető" rendelkezés kaucsukfogalma, az „elviselhetetlenség", vagy a „durva" szerződésszegés körülhatárolása feletti vita majdnem bizonyosan perré fordul át. Úgy véljük, hogy a felmondási jogot pontosabban körülhatárolt esetekre lenne helyes biztosítani. Az természetes, hogy előre konkrétan tényállásokat megjelölni nem lehetséges, mindazonáltal biztonságosabbnak tűnik legalábbis esetcsoportok képzésére törekedni. Figyelemreméltó, hogy újabb szerződéseinkben ismételten visszatérően a felmondási jog gyakorlását csak akkor engedik meg, ha a kötelezettséget megszegő fél partnere felszólítását követően *a szerződésben meghatározott időn belül sem* küszöböli ki a felmondásra okot adó körülményeket, illetve továbbra sem teljesíti kötelezettségét. Ez a megoldás biztosítja, hogy a felmondási jogot gyakorolni kívánó fél egyfelől konkretizálja a felmondás okát (ezáltal a fenti kaucsukfogalmakkal való visszaélés lehetősége a minimálisra van korlátozva), másfelől elkerülhetők a meglepetésszerű és kész helyzetet teremtő felmondások. Úgy véljük, hogy ennek a klauzulának a bekitatása annál természetesebb, hiszen huzamosabb jogviszonyról a felek tartós együttműködéséről van szó.

Ha a kooperáció *kapacitáslekötéssel* párosul, speciális szankciót találunk arra az esetre, ha a partner a kapacitásközlést a szerződésben meghatározott időn belül nem teszi meg. Ilyenkor az ismeretet átvevő gyártó fél kiköti, hogy a partner által szerződésellenesen le nem kötött kapacitással gyártott termékeit a piacmegosztási megállapodásra tekintet nélkül bárhová exportálhatja. Ha a műszaki ismeretet átadó fél *rendelésfeladási* kötelezettségét sértené meg — a szerződés szóhangzata szerint — határozott összegű „kötbér" fizetésére köteles. A „kötbér" kifejezés használata ellenére nyilvánvaló, hogy ez esetben bánatpénz fejében kikötött elállási jogról van szó.

A felmondási jog érintetlenül hagyja a felek jogát *kártérítés* követelésére. A kártérítés mértékét általában a szállított áruk értékének meghatározott hányadára korlátozzák. Titkossági klauzula megsértése esetére előfordult határozott összegű „büntetés" kikötése is.

A felmondás gyakorlása esetén tisztázandó, hogy a szerződés ilyetén *megszűnése után* hogyan alakul a gyártási jog problémája. Egy szerződés a felróhatóságot állítja a középpontba: ha a szerződés a magyar félnek felróható okból szűnt meg, a gyártási jog elenyészik; ha viszont

[5] Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium. Nemzetközi magánjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1966. 179. old.

a tőkés partnernek felróható okból, a magyar vállalat tovább gyárthat. A felróhatóságot vita esetén választottbíróságnak kell megállapítania.

Mivel a felmondási jog igen gyakran szerepel a szerződésekben (úgyszólván kivétel nélkül), a gyártási jog kérdését a *feltétlenül* tisztázandó kérdések közé soroljuk. A vázolt szabályozás általánossá tétele nemcsak helyesnek, de — a következő megfontolások alapján — szükségesnek is látszik. Ha a felek között a felmondás alapján nem kerül sor perre, és a gyártási jog kérdését a szerződésben nem rögzítették, nem valószínű, hogy a partner olyan „nagylelkűségről" fog tanúságot tenni, hogy feljogosítja a magyar felet a további gyártásra. Az egyezség alapján legfeljebb kártérítéssel lehet számolni. Ilyenkor hasznos, ha a magyar fél a szerződésre tud hivatkozni. Ha perre kerül a sor, gyakorlatilag kizártnak tekinthető, hogy a választottbíróság — a felmondás érvényessége és a tőkés partner terhére a felróhatóság megállapítása mellett — szerződési megállapodás hiányában a magyar felet a további gyártásra feljogosítaná. Ilyen körülmények között a vázolt konstrukciót, ahol lehet, *feltétlenül* alkalmazandónak tartjuk.

B) A *minőségi garancia* körében a termék *minőségének* meghatározása az első kérdés. A műszaki ismeretet átadó fél megköveteli, hogy partnere „megfelelő technikai színvonalon" tudjon termelni, hogy „árban és minőségben versenyképes terméket" állítson elő, és ennek biztosítására ellenőrzési jogot köt ki magának. Előfordult az is, hogy a nyugati partner kikötötte: jogában áll megtiltani a gyenge minőségű termék leszállítását.

A műszaki garancia *általános elve,* hogy *kifelé* — a vevő felé — a mindenkori szállító köteles azt vállalni, viszont a partner az általa gyártott alkatrészeket természetesen rendelkezésre bocsátja az esetleges garanciális igények teljesítése céljából. *Belső* viszonyukban mindegyik fél a maga gyártotta alkatrészekért, berendezésekért felel, az ismeretet átadó fél ezenfelül garantálja az átadott szabadalom, know-how, dokumentáció stb. megfelelő voltát is. A garancia részletkérdései a keretszerződést kitöltő külkereskedelmi adásvételi szerződésekben kerülnek lerögzítésre. Ugyanez vonatkozik a *késedelem* szabályozására is.

C) A felelősség alól mentesítő okokkal a szerződések nem minden esetben foglalkoznak. Ilyenkor az alkalmazandó jog (joggyakorlat) lesz irányadó. Mivel azonban külkereskedelmi vállalataink nem ismerhetik teljes részletességgel a vonatkozó joganyagot, nem látszik feleslegesnek a felelősség alól mentesítő okok szerződési szabályozása — a taxatív felsorolásra a hazai vállalat minden körülmények között hivatkozhat; még az esetben is, ha az irányadó jog utólag meglepetésekkel szolgálna számára. A felelősség alól mentesülő okok felsorolása nagyjából ismétlődően *azonos* (háború, sztrájk, elemi csapás stb.), van azonban egy — a magyar vállalat szempontjából — lényeges probléma; ez pedig: az *adminisztratív intézkedések* szerepe.

Ami a kikötés előfordulási gyakoriságát illeti — expressis verbis csupán egy szerződésben szerepelt. Mégis foglalkozni kell vele, ugyanis a kikötött anyagi jog alapján „beemelődhet" a kimentő okok közé ilyen külön szerződési rögzítés nélkül is. A leggyakrabban előforduló svájci kötelmi jog és joggyakorlat álláspontja e kérdésben a következő. Az Obligationsrecht 97. §-a szerint a vétkességet kizárja és a felelősség alól mentesít: a véletlen, valamint a nagyobb erőhatalom. Utóbbi körében felsorolásszerűen szerepel: a koncesszió megvonása, rendőrségi tilalom a szerződés tárgyát képező szolgáltatásra a szerződés tárgyának lefoglalása, melyeket a Berner Kommentar „staatliche Hoheitsakte" elnevezés alatt foglal össze.

Külkereskedelmi vállalatok gyakorlatából vett információ szerint újabban napvilágot látott egy bírósági állásfoglalás az NSZK-ban, mely szerint abban a kérdésben, hogy vis maiorról van-e szó, két eset között kell különböztetni. Egyrészt az állam felségterületén *általános* érvénnyel hozott állami intézkedések (pl. határzár), másrészt a konkrét vállalatot *egyedileg* érintő állami aktus (pl. exportengedély megtagadása, visszavonása) között. Az előbbiek vis maior-nak minősülnek, az utóbbiak nem.

Úgy véljük, hogy az *általános érvényű* állami intézkedések vis maior-ként való elismerése elől elzárkózni lehetetlen. Ami ezek között konkrétan az embargót illeti, utalni kívánunk az OR fent idézett 97. §-ára, mely szerint pl. a szolgáltatás tárgyának lefoglalása vis maior-nak minősül és mentesít a felelősség alól. Nem járunk messze az igazságtól, ha per analogiam ugyanezt mondjuk az embargóról is. Egyik szerződésünk haladéktalan értesítési kötelezettséget köt ki embargó esetére, ez pedig egyértelműen vis maior-ként való felfogást tükröz.

A konkrét vállalatot *egyedileg* érintő állami intézkedések hatását szerződésileg in toto kizárni ugyancsak nem lehetséges. Nem lehetséges pedig azon egyszerű oknál fogva, hogy a magyar fél a szerződés hatályba lépését minden esetben az illetékes magyar hatóság — a Tárcaközi Bizottság — utólagos jóváhagyásától kell függővé tegye. Ha az engedélyt nem adják meg — és erre már volt példa —, a jogviszony létre sem jön. — Ha pedig egy konkrét esetre az egyedi állami intézkedések mentesítő hatását mi magunk kötjük ki, nehéz megindokolni a későbbiekben, miért kívánjuk ugyanezt megtagadni partnerünktől. Külkereskedelmi szerződéskötési gyakorlatunk tanúsága szerint paritásos alapon ugyanannyinak elérésére van lehetőség, mint amit magunk is kívánunk. Vagyis: a szerződés hatálybaléptét a konkrétan megnevezett állami aktus (exportengedély) meglététől kell *függővé* tenni, ill. kamarai igazolást kell követelni arról, hogy a szó-

ban forgó állami aktusra az üzlet normális lebonyolódásához nincsen szükség.

Fentiekben nem nyert megválaszolást ez a kérdés: mit lehet mondani *olyan egyedi* aktus esetében, amely az életbelépés feltételéül nem köthető ki; pl. azért, mert egyszerűen nem látható előre. A válasz más a svájci és más a nyugatnémet jog alapján. Az *OR* idézett rendelkezése és a Berner Kommentar által hozott példák egyedi aktusok esetében is egyértelműen vis maior-ként való minősítést sugalmaznak. A rendőri intézkedés, ill. a szolgáltatás tárgyának lefoglalása olyan intézkedési szintet képviselnek, ahol bármilyen konkrétságú, bármennyire egyedi jellegű aktusnak helye van. *Nyugatnémet* relációban ezzel szemben a felelősség megállapítása látszik bizonyosnak, e tekintetben tehát kevesebb meglepetéssel kell számolnunk.

6. A kooperációs szerződések alapvető fogalmi jegyei.

A fent elmondottak képet nyújthattak a külkereskedelmi gyakorlatban „kooperációs megállapodás" név alatt megkötött szerződések tartalmáról. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a kooperációs szerződés fogalma még nem tisztázott. A kooperáció köznapi értelme olyan tág, hogy — mint *együttműködés* — minden szerződéses viszony eleme. Ezen az alapon a hazai — belföldi — gyakorlatban — mivel nem találnak kész elnevezést — atipikus, illetve vegyes szerződéseket is kooperációs szerződésnek neveznek.[6]

Hasonló tisztázatlanság uralkodik a nemzetközi kooperációs szerződések vonatkozásában is. Sem a magyar, sem más szocialista jogszabályok nem gyújtanak legáldefiníciót; s tudomásunk szerint a jogtudomány sem adott általános elismerést nyert fogalmat. Utalnunk kell arra is, hogy a nagy kooperációs gyakorlattal rendelkező tőkés országoknak (elsősorban a Közös Piac tagállamainak) jogtudománya sem jutott el egységes fogalomig. A vonatkozó jogszabályok itt tipikusan antikartell jellegűek, vagyis csak azokat a határokat vonják meg, amelyeken túl a kooperációsnak nevezett szerződések már jog- és gazdaságpolitikai érdekeket sértenének.[7]

A mi vonatkozó jogszabályaink viszont pozitív tartalmúak; a nemzetközi kooperációs megállapodásokat a fent már ismertetett kedvezményekben részesítik. Éppen ez teszi szükségessé a szerződések azon körének elhatárolását, amelyre ezek a szabályok alkalmazandók. A meghatározás-ellenesség hátterében az — a nyugati gazdasági lapokban gyakran hangoztatott — érdek áll, hogy az említett kedvezményeket minél szélesebb körben igénybevehessék. A Tárcaközi Bizottság több olyan, tartalmára nézve bérmunka vagy tiszta licenciaszerződés engedélyezését tagadta meg, amelyeket kooperációs szerződés néven próbálnak futtatni.

Az elhatárolás szükségessége nem jelenti azt, hogy százegynéhány szerződés alapján új szerződéstípus születését deklarálnánk, vagy hogy végleges, zárt fogalmat akarnánk nyújtani. A fenti célra elégséges a termelési kooperáció alapvető jegyeit meghatározni, melyeknek *összessége* adja azt az új minőséget, amit a kooperációs szerződés jelent. Ebből következik, hogy ha a szerződés tartalma megvalósítja valamelyik „hagyományos" szerződéstípust, akkor nem beszélhetünk kooperációról.[8]

Mindezek előrebocsátásával *a termelési kooperációs szerződés* fővonása, hogy *a felek között olyan szoros együttműködést hoz létre, melynek során:*

a) a szerződő vállalatok megtartják *jogi* (és gazdasági) *önállóságukat,*

b) a szerződés valamely terméknek *munkamegosztásban* való előállítására irányul.[9] A munkamegosztásban való előállítás alaptípusa az, hogy a végterméket mindkét fél kibocsátja és csak a gyártási folyamatot osztják meg.

c) Mivel ugyanannak a terméknek közös gyártásáról van szó, a termelési kooperáció rendszerint együttjár *műszaki-fejlesztési és szervízszolgáltatásra* vonatkozó kooperációval, valamint — mivel ugyanazt a közösen gyártott terméket adják el és így nem konkurrálhatnak — *kereskedelmi* kooperációval.

d) A kooperációs szerződés *keretszerződés,* amely tipikusan csak az együttműködés tárgyát és főbb feltételeit határozza meg és amelynek teljesítésére konkrét adásvételi stb. szerződéseket kötnek.

e) A kooperációs kapcsolat különbözik a társaságtól annyiban, hogy vagyonösszesítésre nem kerül sor és a felek nem közös haszonra-veszteségre gazdálkodnak.

A keretszerződés alapján létrejövő — annak teljesítéséhez szükséges — szerződések közül különös jelentősége van a *licenciaszerződé-*

---

[6] L. Sárközi Tamás: A szocialista szervezetek társulásainak elvi kérdéseiről = Állam- és Jogtudomány 1970. 2. 322. old.

[7] Benisch, Werner: Kooperationsfibel, BRD-EWG. 3. Aufl. Bergisch Gladbach: Heider. 1969. 5—20. old.

[8] A Tárcaközi Bizottság kooperációs szerződésként engedélyezett pl. egy áruval fizetett licenciavásárlást, egy olyan szerződést, amelyben a nyugati fél gyártási eljárást, gyártó berendezést és védjegy használatát adta pénzfizetés, illetve az eladott termék utáni részesedés ellenében. Az ipari kooperáció fogalmáról a Külkereskedelem 1968. évfolyamában rendezett vita során a vitaindító szerkesztőségi cikk (127. old.) és Lengyel István hozzászólása (230. old.) a „licenc alapján való termelést" a kooperáció egyik főtípusának tekinti, amennyiben ehhez olyan speciális fizetési v. értékesítési megállapítás járul, „amely az eladót és vevőt valamilyen közös — bár esetleg laza — vállalkozásba egyesíti" — pl. a vevő a gyártott termékkel fizet. Ez ellen a felfogás ellen l. Kállai Pál hozzászólását (168. old.).

[9] A munkamegosztás az alapja a Kállai Pál által javasolt ipari koperációfogalomnak is. (Hozzászólás az ipari kooperáció fogalmához = Külkereskedelem 1968. 166. old.) A munkamegosztást azonban nálunk sokkal tágabban értelmezi, így a kooperációs szerződések közé sorolja a profilmegosztásra irányuló gyártásszakosítási szerződéseket is.

seknek. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy túlnyomórészt nem magyar, vagy közösen kifejlesztett terméket gyártunk kooperációban, hanem az eddig a tőkés fél által gyártott terméket állítjuk elő munkamegosztásban. A magyar vállalatra eső rész gyártásához szükséges, hogy a tőkés fél a műszaki dokumentációt, gyártási ismereteket stb. rendelkezésünkre bocsássa. Erre vagy külön licencia-alszerződést kötnek, vagy ennek tartalma a keretszerződésben oldódik fel. A licenciaszerződés és kooperációs szerződés viszonya tehát az, hogy a kooperációs szerződés teljesítéséhez többek között licenciaszerződés kötése is szükséges lehet. A munkamegosztás fenti értelmezése elhatárolja a kooperációs szerződést az olyan licenciaszerződéstől is, amelyben a licenciadíjat a gyártott termékkel fizetik. Mindez nem zárja ki, hogy a licencia- és kooperációs szerződés olyan speciális részkérdésekben közös vonásokat mutassanak fel, mint pl. a licencia-, illetve a kooperáció-*kizárólagosság* jogi konstrukciója. Ugyanez áll a műszaki ismeretátadás más jogi formáira: a szabadalomvételre, vagy a know-how szerződésre.

A felek tipikus szolgáltatásai a termelési kooperációs szerződésben a következők:

a) a *tőkés fél* a kooperációs termék ráeső részét szállítja a magyar félnek; — a kooperációs terméknek a magyar fél által gyártott alkatrészeit átveszi és a terméket összeszereli; — a kooperáció kizárólagosságának biztosítása: más céggel nem gyártja együtt a szerződés tárgyát képező terméket; — csak a szerződésben neki osztott piacokra szállít; — ha a tőkés fél termékét gyártják munkamegosztásban (mint az eddigi szerződések túlnyomó többségében) a tőkés fél rendszerint vállalja a licencadó tipikus szolgáltatásait is. Ezzel függ össze — a műszaki együttműködés és a fejlesztések átadása is.

b) A magyar fél vállalja a termék neki jutott alkatrészeinek gyártását és ezek összeszerelését a tőkés fél által szállított alkatrészekkel; — a gyártott alkatrészek megfelelő részének szállítását; — kizárólagosság: az összeszerelendő alkatrészeket csakis kooperációs partnerétől szerzi be; — műszaki eredmények közlése, átadása; — piacmegosztás.

A szolgáltatások között a tőkés fél által vállalt műszaki ismeretátadás a leglabilisabb elem. Az eddig kötött szerződések közül kettőben a magyar fél az ismeret átadója; hasonló esetek a jövőben megismétlődhetnek. Perspektivikusan az sem zárható ki, hogy a kooperációs termék közös fejlesztés eredménye lesz, vagy hogy mindkét fél szolgáltat műszaki ismeretet. Ugyanakkor van már arra is példa, hogy a kooperációs termék a felek által eddig is önállóan gyártott alkatrészek összeszereléséből állt elő.

A fentiekből az is nyilvánvaló, hogy a gyártásszakosítási szerződést — az újabban általánosan képviselt felfogással szemben[10] — nem tekintjük a kooperációs szerződés egy fajtájának. A két szerződés közötti különbség annál is inkább nyilvánvaló, mivel a gyártásszakosítási szerződések tartalmát a 41/1967. GB sz. határozat egyértelműen meghatározza.

Sólyom László—Vörös Imre

[10] *Kállai Pál* (Külkereskedelem 1968. 167. old.) és a Külkereskedelem szerkesztőségi cikke: Kooperáció a szocialista és tőkés országokkal, 1970. 257. old.

A kolliziós jog kodifikációjának elveihez

Az utóbbi évek újabb lendületes kodifikációs hulláma elérte a nemzetközi magánjogot is.[1] A kolliziós jog szabályainak törvényi összefoglalása reménytkeltően előrehaladott stádiumban van,[2] és talán nem túlzott a bizakodás, hogy ezúttal a végső siker sem marad el.[3] Ez a tény különösen *időszerűvé* teszi, hogy röviden foglalkozzunk a nemzetközi magánjog kodifikációjának néhány főbb elvével.

I.

A nemzetközi magánjog elméleti tételeinek és kodifikációjának összefüggéseit vizsgálva, már az az alapvető kérdés is problémát vet fel, hogy mennyiben *lehetséges,* illetve mennyiben *szükséges* az elmélet téziseinek a törvény meg-

[1] L.: *Szilbereky Jenő:* Kormányhatározat a jogrendszer további fejlesztéséről. Magyar Jog XVI. (1969) 523. old.; Vö.: *Mádl Ferenc:* Codification of Privat International Law in Hungary. Acta Juridica 10. (1968) 200—210. old.

[2] Vö.: A Magyar Jogász Szövetség Jubileumi VII. Kongresszusán (Siófok, 1969) a Nemzetközi Magánjogi Szakosztály ülésén elhangzott vitával *(Mádl Ferenc* bevezető referátuma, továbbá *Asztalos László, Bánrévy Gábor, Kreskay Ferenc* hozzászólása). Jogtud. Közlöny XXIV. (1969) 451—477. old.

[3] A *Szászy* professzor által készített és 1948-ban indokolással együtt nyomtatásban is megjelent kitűnő tervezetből nem lett törvény, mert „az átalakuló korszak politikai viszonyai nem voltak alkalmasak az ilyen nagyobb jelentőségű törvényalkotás elősegítésére". Vö.: *Világhy Miklós:* Bevezetés a nemzetközi magánjogba. Tankönyvkiadó, Budapest (1966) 31. old.

alkotásánál történő figyelembevétele.[4] A törvényben megvalósítandó elvek kiválasztása, az egyes elvek összhangjának biztosítása és a részletszabályokban történő keresztülvitele pedig minden igényesebb kodifikáció sarkalatos pontja. Egyes kódexek az elvek hiánya miatt sántikálnak, mások viszont az elvek túlerőltetését siratják. A doktriner elméleti tézisek túlhajtását mutatják pl. az 1940-es görög Ptk. egyes nemzetközi magánjogi szabályai, amelyek éppen emiatt jogosan kaptak bírálatot.[5] Amennyire igaz az, hogy a nemzetközi magánjogi törvények nem lehetnek elméleti tézisek illusztrációi, legalább annyira közhelyszerűen igaz az is, hogy a kódexek aligha képzelhetők el kellő elméleti alapvetés nélkül. Ezt jól bizonyítja — egyebek mellett — az a tény is, hogy nemcsak a hagyományosan elméletibb alapállású kontinentális jogtudomány beszél a nemzetközi magánjog alapelveiről, és a törvények általános maximáiról,[6] hanem a más tradíciókkal rendelkező és ezért gyakorlatiasabb, „elmélet-ellenes" angol—amerikai jogtudomány is kidolgozott bizonyos ítélkezési elveket, amelyek — mutatis mutandis — kodifikációs elvekként is felfoghatók.[7]

Nem kétséges, hogy a nemzetközi magánjog kodifikációjának is meghatározott, tudományosan kiválasztott, helyesen absztrahált elvekre kell épülnie. Más kérdés, hogy a nemzetközi magánjog elvei a kolliziós jogszabályok *közvetett jellege* következtében jórészt maguk is közvetettek, a valóságos életviszonyokhoz csak áttételesen, az anyagi jog érvényesülésén keresztül kapcsolódnak. Ennek következtében hatásuk is más, mint az anyagi jogi elveké, és rendszerint csak közvetve érvényesül.[8] Ez a tény azonban távolról sem csökkenti a nemzetközi magánjog elveinek gyakorlati jelentőségét, sőt *azt sem zárja ki,* hogy a nemzetközi magánjog kodifikációjánál egyes anyagi jogi elveket is figyelembe vegyenek.[9] Így pl. kolliziós jogunk kodifikálásánál is tekintetbe kell venni a szocialista családi jog olyan alapelvi jelentőségű tételeit, mint a férfi és nő egyenjogúságának elve, vagy a gyermek érdekének fokozott védelme. Az a körülmény továbbá, hogy a kolliziós szabályok *utaló jogszabályok,* és hogy ennek következtében az egyes konkrét jogvitákban hozandó döntések hatásának előzetes szembesítése az *anyagi igazság* követelményével valósággal lehetetlen, nem menti fel a törvényalkotót az alól a következetessége alól, hogy a szembenálló felek érdekeinek kiegyenlítését a kollíziós jog eszközeivel is elérni törekedjen.[10]

Előljáróban, kiemelten kell szólni a jogbiztonság követelményének alapvető jelentőségéről is a nemzetközi magánjog kodifikációja szempontjából. Különösen arra kell utalni, hogy a kollíziós szabályok — megint csak közvetett jellegük folytán — az anyagi jog szabályainál sokkal inkább lehetnek akár túlságosan merevek és ezzel az anyagi igazságnak megfelelő döntést akadályozók, akár a jogbiztonság követelményeit zavaróan túlságosan képlékenyek. Ebből következik, hogy a *jogbiztonság* és az *igazságosság* szempontjai a kollíziós szabályok megalkotásánál összeütköző elvek kristályosodási pontjainak tekinthetők. Ennek ellenére sem helyes a két szempont közötti ellentmondás antagonisztikusként történő felfogása, ahogy azt egyes szerzők teszik,[11] ellenkezőleg, a két ellentétes követelmény *lehető kiegyenlítésére* kell törekedni.[12]

Ami a mostani kodifikációs munkálatokat illeti, a törvényalkotónak igen hasznos és tanulságos például szolgálhat *Szászy* tervezete, amely komoly elméleti megalapozottsággal készült, hangsúlyozottan elvekre épült.[13] Helyeselni lehet a mostani kodifikáció során elhangzott elméleti álláspontokat is, amelyek egyfelől kiemelték a kodifikációs *elvek nagy jelentőségét,*[14] másfelől hangsúlyozták azt a követelményt is, hogy a törvényt *nem elvont té-*

[4] Az angolszász jogrendszereket e kérdés megítélésénél jórészt figyelmen kívül kell hagyni, mivel a kolliziós jog kodifikálatlansága az elmélet és a gyakorlat között egy egészen más kapcsolatot eredményez. Vö.: Albert A. *Ehrenzweig:* Private International Law (1967 75. és köv., különösképpen 90. old.

[5] Az elvekre vonatkozóan l.: *Vallindas* tanulmányait: Revue Hellénique de Droit International 1 (1948) 41—48. old., 209—225. old., 329—335. old. Az elvek túlhajtásának kritikájára vonatkozóan l.: *Gogos—Aubin:* Das IPR im Griechischen ZGB von 1940. Rabelsz 15 (1949/50) 240—285. old.

[6] L.: Pl. *Wengler:* Die allgemeinen Rechtsgrundsätze des IPR und ihre Kollisionen. Zeitschrift für öffentliches Recht 23 (1944). 473. és köv. (Ugyanez franciául: Revue Critique de droit international privé 41 (1952) 595—622., 42 (1953) 37—60. old.); *Neuhaus:* Die Grundbegriffe des IPR (1962) 103. és köv.; Peter Max *Gutzwiller:* Von Ziel und Meghode des IPR. Schweizerisches Jahrbuch für internationales Recht XXV. (1968) 161—196. old.

[7] L.: pl. *Cheatham—Reese:* Choice of the applicable law. Columbia Law Review 52 (1952) 959—982. old.; *Reese:* Discussion of Major Areas of Choice of Law. Recueil des Cours (1964) I. 315. és köv. old.

[8] Az anyagi jog és a kolliziós jog összefüggéseinek általános problematikájával egy másik tanulmányban fogok foglalkozni.

[9] Az anyagi jogi céloknak a kolliziós jog segítségével történő megvalósíthatóságáról l.: *Zweigert:* Die dritte Schule im internationalen Privatrecht. Raape-Festschrift, Hamburg (1948) 49—51. old.; *Neuhaus:* im. 109—110. old., a 250. jegyzettel.

[10] Vö. *Gutzwiller:* im. 161. és köv. old. Kétkedően *Zweigert:* im. 49—50. old.

[11] *Gutzwiller:* im. 162—163. old.

[12] *Zweigert:* im. 51. old.; *Neuhaus:* im. 111. old.; *ugyanő:* Law and Contemporary Problems 28 (1963) 804—805. old.

[13] L.: *Arató:* Zur Kodifikationstechnik des IPR, besonders im ungarischen Entwurf von 1948. RabelsZ 17 (1952) 1—19. old.

[14] L.: *Szászy:* A nemzetközi magánjog, a nemzetközi munkajog és a nemzetközi polgári eljárási jog kodifikációjának kérdése. Állam- és Jogtudomány 10 (1967) 175—207. old.; *Mádl:* Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban. Állam- és Jogtudomány 12 (1969) 65—96. old.

zisekre, hanem Magyarország valóságos életviszonyaira és nemzetközi kapcsolataira kell építeni.[15]

II.

A kollíziós jog folyamatban levő kodifikálásának az az egyik döntő indítéka, hogy a *nemzetközi gazdasági és kulturális együttműködés,* a nemzetközi vagyon- és személyforgalom megfelelő jogi keretet kapjon. A kodifikáció előmunkálatai során ismételten hangsúlyozták, hogy a törvény fő célja a nemzetközi kapcsolatok fejlődésének és a békés egymásmellettélés elvének szolgálata.[16] A nemzetközi magánjog tudományának évszázados törekvése a külállamok érdekeinek lehető tiszteletbentartására a felgyorsult atomkor fényeiben és árnyaiban új megvilágítást és hangzatosabb nevet kapott, ugyanakkor tényleges megvalósulásához is elemibb érdeke fűződik az emberiségnek, mint a korábbi korokban bármikor.

A készülő törvényben feltétlenül tükröződnie kell a *békés koegzisztencia* elvének, méghozzá nemcsak a bevezető szakaszokban, hanem az egyes részletrendelkezések konkrét szabályaiban is. Ennek megfelelően helyes lenne, ha kifejezetten is deklarálná a törvény azt a tételt, hogy a külföldi jog alkalmazásának önmagában nem lehet akadálya az a körülmény, hogy az adott államnak a miénktől eltérő társadalmi berendezkedése van, mint ahogy azt a szocialista jogirodalom egyöntetűen hangsúlyozza is.[17] Fokozott jelentősége van a szóbanforgó elvnek annak a kérdésnek az elbírálásánál is, hogy mely esetekben szükséges a külföldi jog alkalmazásához a *viszonosság* fennállta. Talán helyes volna a viszonosságot csak kivételes esetekben megkívánni. Általános jelleggel kellene elfogadni a *„régime national"* elvét, és ugyancsak a *békés nemzetközi kapcsolatok* elősegítésére való törekvésekből kell kiindulni a külföldi határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozó rendelkezések megállapításánál is.

A szóbanforgó elvnek a törvényben történő megvalósításához komoly segítséget adhat a *jogösszehasonlító módszer. Franz Kahn* már a modern nemzetközi magánjog bölcsőjénél és jóval a modern — mondhatni divatos — jogösszehasonlítás fellendülése előtt helyesen hangoztatta, hogy „minden kollíziós szabály megalkotásának és továbbfejlesztésének nélkülözhetetlen előfeltétele" a jogösszehasonlítás.[18] Valóban, az összehasonlítójogi módszer talán a jog egyetlen területén sem ígér olyan közvetlen és nagy eredményeket, mint éppen a kollíziós jogban. A kollíziós normák sajátos, közvetlen jellege, a jogszabályoknak a valóságos életviszonyoktól való nagyobb távolsága ugyanis jórészt *kiküszöböli azokat a nehézségeket* is, amelyek a különböző társadalmi rendszerű államok jogrendszereinek, jogintézményeinek összehasonlítása kapcsán egyébként felmerülnek.[19] Ilymódon lehetőség van a kapitalista államok nemzetközi magánjogi törvényeiből adódó tanulságok felhasználására is.[20]

A jogösszehasonlító módszer alkalmazását illetően is jó példa lehet a *Szászy-féle tervezet,* amely nemcsak a maga idejében sok vonatkozásban egészen előremutató 1913-as osztrák tervezet és az azt nagyban követő 1926-os lengyel és 1948-as csehszlovák törvény nyomait viselte magán, hanem — főleg a szerződések szabályaiban — *Schnitzer* tanait és a svájci bírói gyakorlat eredményeit is nagymértékben hasznosította. A jogösszehasonlító módszer helyes alkalmazására a most készülő törvénnyel kapcsolatban kellő garanciának látszanak az irodalomban ismételten elhangzott állásfoglalások, amelyek egyértelműen hangsúlyozták a nemzetközi magánjog tudományában nemzetközi szinten kirajzolódó tendenciák, a nemzetközi tapasztalatok ésszerű felhasználásának nagy jelentőségét és szükségességét.[21]

Külön kell szólni a készülő törvény és a hatályos két- és többoldalú *nemzetközi egyezmények* rendelkezései közötti összhang nagy fontosságáról. Egy ilyen összhang elérésére irányuló törekvés ugyanis egyfelől elősegíti a magyar nemzetközi magánjogi szabályok egységességét, másfelől — és a szóbanforgó téma szempontjából talán ez még fontosabb — előmozdítja a nemzetközi forgalom jogi csatornáinak egységesítését, a nemzetközi jogalkalmazási összhang lehető megvalósulását. Ez vonatkozik — mindenek előtt — az ingó dolgok nemzetközi természetű adásvételére irányuló jogról szóló 1955. évi Hágai Egyezmény[22] és a különböző családi jogi természetű századeleji hágai megállapodások rendelkezéseivel kapcsolatban.

---

[15] L.: *Mádl:* l. jegyzetben im. 208. old.

[16] L.: pl. *Mádl:* 14. jegyzetben im. 83. old.; A békés koegzisztencia elvéhez általánosságban l. *Ehrenzweig:* im. 58. old.

[17] A szocialista országok jogtudománya már korábban is hangsúlyozta ezt az elvet (*Lunc:* Internationales Privatrecht (Berlin, 1961) 26—27. old.), de tételesjogi megfogalmazására ezidáig még nem került sor.

[18] F. *Kahn:* Bedeutung der Rechtsvergleichung mit Bezug auf das IPR, 1900. (in: Kahn: Abhandlungen zum IPR, 1928, I. 503. old.)

[19] Vö.: *Loeber:* Rechtsvergleichung zwischen Ländern mit verschiedenen Wirtschaftsordnungen. RabelsZ 26 (1961) 201—229. old.; *Eörsi:* Jogösszehasonlítás és békés együttélés. Állam- és Jogtudomány 7 (1964) 380—393. old.; *ugyanő:* Reflexions sur la Methode de la Comparaison des Droits dans le domaine du Droit Civil. Rev. int. dr. comp. 19 (1967) 397—418. ld.; *Drobnig:* Methodenfragen der Rechtsvergleichung im Lichte der „International Encyklopedia of Comparative Law". Rheinstein-Festschrift I. (1969) 227—228. old.

[20] Vö.: *Mádl:* Külkereskedelmi monopólium. Nemzetközi magánjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest (1966) 47—48. old.

[21] L.: *Szászy:* 14. jegyzetben im. 179. és köv.; *Mádl:* 14. jegyzetben im. 83. old.; *Mádl:* l. jegyzetben im. 209. old.

[22] Vö.: *Bánrévy Gábor:* A hazai kolliziós-jogi szabályozás egyes nemzetközi összefüggései. Jogtud. Közlöny XXIV. (1969) 466—469. old.

III.

A jogösszehasonlító módszer felhasználásával és a nemzetközi egyezmények rendelkezéseivel megteremtendő összhang biztosításával kapcsolatban elmondottak átvezetnek a modern nemzetközi magánjog egyik legalapvetőbb kérdéséhez: *a nemzeti kollíziós jogok nemzetközi összhangja* megteremtésének problémájához. A nemzetközi magánjog tudományának és kodifikációjának legutóbbi évszázados történetében két tendencia szembenállása és küzdelme követhető végig. Az egyik irányzat a *fórum jogának* alkalmazását igyekszik minél szélesebb körben kiterjeszteni. A másik az egyes államok kollíziós szabályainak lehető legteljesebb összehangolására, a kollíziós szabályok *nemzetközi harmóniájára* törekszik („das Streben nach internationaler Gesetzesharmonie"[23]).

1. Egyik oldalról a fórum törvényhozójának, bírájának mindig megvan az a hajlandósága, hogy saját jogrendjének vélt vagy valódi védelmezése érdekében, sőt akaratlanul, természetszerűleg saját anyagi jogának alkalmazását rendelje, illetőleg folytassa. A lex fori tehát bizonyos mértékig *természetes realitás.*[24] Érvényesülését ugyanakkor nemegyszer *mesterségesen is fokozzák.* A közrendi klauzula alkalmazásának indokolatlan kiterjesztése, a visszautalás korlátlan elfogadása, anyagi jogi kérdések eljárásjogivá minősítése — sok egyéb más eszköz mellett — mind kipróbált eszközei a lex fori kiterjesztésének, a „Heimwärtsstreben"-nek.[25] Még bizonyos „nemzeti sajátosságokat" is felfedezhetünk a lex fori kiterjesztésének választott módszerében, eszközében. Az „ordre public"-klauzula alkalmazása főleg a francia joggyakorlatra, a visszautalás korlátlan elfogadása a német jogra, az eljárásjogivá minősítés eszköze pedig főleg az angol jogra jellemző. A fórum jogának indokolatlan kiterjesztésében mégis az Egyesült Államokban mennek el legtovább, ahol a lex fori-ból való kiindulás és a lex fori-nál való megmaradás („a court should apply its own local law unless there is good reason for not doing so") a nemzetközi magánjog („omnipresent", „which is present in every choice of law case") általános alapelve, „basic rule"-ja[26] Megfigyelhető a lex fori túlzott alkalmazása egyes szocialista országok joggyakorlatában, illetőleg törvényhozásában is — részben éppen a kapitalista országok hasonló törekvéseinek ellenhatásaként.

Amennyire *természetes* bizonyos esetekben a lex fori alkalmazása,[27] ugyanolyan *káros* a nemzetközi magánjog valódi céljainak elérése, a nemzetközi kapcsolatok fejlődése szempontjából a fórum jogának abszolutizálása, érvényesülésének mesterséges kiterjesztése.[28] A lex fori túlzásaira valóban áll az, amit *Rabel* a lex foriról általában talán kissé kisarkítva mondott, amikor azt „a kollíziós jog tagadásának" nevezte.[29] A fórum jogának mértéktelen kiterjesztése esetén ugyanis nemhogy nem valósítható meg az egyes államok kollíziós joga közötti harmónia, hanem elenkezőleg, egy adott ügy elbírálására irányuló jog mindig az eljáró bírósághoz igazodik.

2. A szembenálló irányzatnak alapvető törekvése az egyes államok kollíziós szabályainak összhangbahozatala *(Gesetzesharmonie, Entscheidlungseinklang* stb.).[30] Savigny volt az első, aki hangsúlyozta, hogy a nemzetközi magánjogi szabályok megalkotásánál arra kell törekedni, hogy „a törvények kollíziója esetében a jogviszonyok ugyanarra az elbírálásra számíthassanak, függetlenül attól, hogy ebben vagy abban az országban döntenek majd felőlük"[31]. Az egyes államok kollíziós szabályainak ilyen mérvű összehangolása, harmonizálása természetszerűleg elérhetetlen. Savigny maga is csak egy „megközelítőleg elérendő összehangolásról" beszélt. Ugyanígy hangsúlyozták a későbbi szerzők is a különböző országok kollíziós szabályai közötti különbségek teljes megszüntetésének utópisztikus, elérhetetlen, idealisztikus voltát,[32] mégis a törvények harmóniájának megközelítése a nemzetközi magánjog tudományának mindmáig egyik vezető eszméje maradt.[33] Még *Ehrenzweig* is — aki pedig a lex forit a nemzetközi magánjog „basic rule"-jának tekinti — elismeri, hogy a törvények közötti harmóniára törekvés „az új szabályok alkotásánál egyik irányító tényező lehet".[34]

Az egyes kodifikációk különböző mértékben mutatnak hajlandóságot a szóban forgó elv akceptálására. A görög Ptk. például kifejezett és hangsúlyozott törekvést mutatott a kollíziós szabályok összhangjának előmozdítására, nem is kis sikerrel.[35] Az olasz Codice civile ezzel

[23] F. *Kahn:* im. 494. old. (más vonatkozásban már az 1. és 122. oldalakon is). Kahn elnevezése az irodalomban később teljesen polgárjogot nyert, l.: M. *Wolff:* Das IPR Deutschlands[3] (1954) 9. old. 3. jegyzet.

[24] *Neuhaus* szerint „a Heimwärtssterben oka csak ritkán rejlik a jogászi sovinizmusban". L.: 6. jegyzetben im. 45. old.

[25] Az elnevezés *Nussbaum*tól származik, l.: Deutsches IPR, 1932. 43. old.

[26] L. *Cheatham-Reese:* im. 981. old.; *Ehrenzweig:* im. 92. és köv., *ugyanő:* A Treatise on the Conflict of Laws (1962) 309. és köv. old.

[27] Vö. *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 39—40. old.

[28] Vö.: *Mádl:* 14. jegyzetben im. 81. és köv. old.

[29] *Rabel:* RabelsZ 3 (1929) 754. old.; vö. még: *Wengler:* Der Mytos von der lex fori. Rheinstein-Festschrift I. (1969) 299—323. old.

[30] Más elnevezések ugyanezzel a tartalommal: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 38. old.

[31] *Savigny:* System des heutigen Römischen Rechts VIII. (1849), utánnyomás: 1956) 27. old., valamint 114. és 129. old.

[32] L. pl. F. *Kahn:* im. 2. old.; M. *Wolff:* im. 9. old.; *Rabel:* Conflict of Laws[2] I. (1958) 94. old.

[33] A tartalmi követelményeket illetően l. *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 41. és köv. vö.: F. *Kahn:* im. 1. és köv. és M. *Wolff:* im, 9—10. old.

[34] L. *Ehrenzweig:* 4. jegyzetben im. 60. old.

[35] L.: *Vallindas:* Les principes de la bilatéralité et de la possibilité d'internationalisation des règles du

szemben már nem választotta vezető eszméi közé ezt az elvet.[36] A kérdés nagy jelentőségét mutatja mindenesetre az a körülmény, is, hogy az „Institut de Droit International" 1952-es Siena-i kongresszusán leszögezte annak szükségességét és fontosságát, hogy a nemzetközi magánjog szabályainak megalkotásánál a kollíziós szabályok nemzetközi összhangjának biztosítása az egyik általános kritérium legyen.[37]

A nemzetközi magánjog újabb irodalma nem egyöntetű a kollíziósjogi harmónia elvének megítélését illetően. Míg pl. *Wengler* és *Zweigert* a kérdéses elvet a nemzetközi magánjog *egyetlen valóban saját* elvének tekinti[38], addig *Gutzwiller* a nemzetközi magánjog formális, *„axiológikus"* és ezért elvetendő elvei közé sorolja.[39]

Véleményem szerint a kollíziós jogi harmónia elve — megvalósíthatóságát, tekintve legalábbis — a nemzetközi magánjog nem kis számú problematikus kérdései közé tartozik ugyan, de kétségtelen előnyei miatt mégis a most folyó kodifikációnál is *feltétlenül figyelembe kell venni.*

3. A magyar jogirodalom, mind korábban,[40] mind a törvény előkészületei során[41] hangsúlyozta a kollíziós jogi harmónia elvének *nagy jelentőségét.* Ezzel összefüggésben a szerzők egyöntetűen síkraszálltak a lexi fori kapcsolóelvének túlzott alkalmazásával szemben. Hangoztatták, hogy a lexi fori érvényesülési körének kiszélesítése, valamiféle „basic rule"-ként való felfogása megakadályozná a törvény céljának elérését, gátolná a nemzetközi kapcsolatok elősegítésének lehetőségét. Ezért a szűken vett nemzeti érdekekről „le kell mondani", olyan „basic rule"-t kell a törvény alapelvévé tenni, amely a kollíziós jogi harmónia megvalósulását támogatja.[42]

4. A törvény megalkotásánál a lehetőségek határáig követni kell ezt az elvet.

a) A *lex fori* kapcsolóelvének beiktatása — a nemzetközi kodifikációs gyakorlat tanulságai szerint is — egyes esetekben elkerülhetetlen. Ezek közül az esetek közül is csak néhánynál szolgál a lex fori alkalmazása kifejezett fórumérdekeket. Ilyen érdekek előtérbe kerülése és védelmének szükségessége teszi indokolttá a lex fori kapcsolóelvének előírását mindenekelőtt a holtnaknyilvánítás, a szerződésen kívüli károkozásért való felelősség szabályozásánál, továbbá a családi jogban, főleg a házasság érvényességével és felbontásával kapcsolatos, valamint az örökbefogadást rendező szabályoknál. Ezek olyan esetek, amelyekben a fórum alapvető saját érdekeit valamilyen eszközzel mindenképpen megvédi. Ami az érdekek védelmének eszközét, módszerét tekinti, *helyesebbnek tűnik a speciális* — és ezért konkrét — *imperatív szabályok alkalmazása,* mint a közrendi klauzula általános — és ezért bizonytalan — eszközének alkalmazása. Ezt bizonyítják a külföldi törvények tapasztalatai mind a holtnaknyilvánítás,[43] mind a házassági jog és az örökbefogadás[44] szabályainál, de legfőképpen a szerződésen kívüli felelősség rendezésével kapcsolatban. Ez utóbbinál a belső imperatív szabályok érvényesítése, a lex loci delicti commissi-nek a lex fori-val való korlátozása a nemzetközi kodifikációs gyakorlatban meglehetősen általános.[45] Élt vele — helyesen! — a Szászy-féle tervezet is (68. §). Ebben az esetben ugyanis különösen jelentős az, hogy a fórum alapvető érdekei ne a közrendi klauzula általános eszköze útján, hanem speciális imperatív szabályon keresztül nyerjenek védelmet. Érdemes idézni ezzel kapcsolatban *Gogos—Aubin* bíráló véleményét a görög Ptk. megoldásával (Art. 26.) kapcsolatban, amely nem ad speciális lex fori-korlátozást a lex loci delicti commissi szabályánál. A szerzők szerint ezzel a megoldással „ismét az általános „ordre public"-klauzulában rejlő bizonytalanság kapott teret, amely a lex fori kumulációjával elkerülhető lett volna."[46] Az említett esetekben tehát *indokolt a lex fori* előírása. A szabályok megszövegezésénél ugyanakkor itt is tartózkodni kell a túlságosan általános megfogalmazásoktól és törekedni kell arra, hogy a belső fórumérdekek és a nemzetközi kollíziós jogi harmónia elve között megfelelő kompromisszumot találjunk.

A nemzetközi magánjog irodalmában és gyakorlatában egyaránt általánosan elismertnek tekinthető, hogy az *eljárási kérdésekre* a fórum saját jogát alkalmazza. Mégis a törvényünk megalkotásánál helyesnek látszik figyelembe

droit international privé. Revue Hellénique de Droit International 1 (1948) 329—335. old.; túlzásait bírálják: *Gogos—Aubin:* im. 243—244. old.

[36] Kifogásolja *Neuhaus:* IPR im Italienischen ZGB von 1942. RabelsZ 15. (1949/50) 35. old.

[37] L.: Resolutions de l'Institut de Droit International (1957), 269. old. Vö. *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 42. old.

[38] L.: *Wengler:* 6. jegyzetben im. 40. old.; *Zweigert:* im. 50. old.

[39] *Gutzwiller:* im. 162—163. old.

[40] L. pl. a Szászy-féle tervezet általános indokolását.

[41] L.: *Szászy:* 14. jegyzetben im. 185—186. old.; *Mádl:* 14. jegyzetben im. 83. old.

[42] L.: előző jegyzet.

[43] Pl.: német EG 9. § (az 1951. január 15-i törvény 12. § 2., 3., 4. bekezdésében foglalt szöveg szerint); vö. továbbá az 1965. lengyel törvény 11. § (2) bekezdésével, továbbá az 1964. albán törvény 12. §-ával. Ellenkezőleg pl. a görög Ptk. 6. §-a (l.: *Gogos—Aubin:* im. 243., 259. és köv. Szerencsésnek tűnik a Szászy-féle tervezet megoldása (43. § (3) bek., 44. §).

[44] Ellenkezőleg, speciális tiltó szabályok nélkül a szocialista országok törvényei. Vö.: *Korkisch:* Neues IPR in Ostmitteleuropa. RabelsZ 32 (1968) 626—627. old.; ugyanígy a görög Ptk. is, vö. *Gogos—Aubin:* im. 265. old.

[45] Így pl. a német EG 12. §-a (l.: *Kropholler:* Ein Anknüpfungssystem für das Deliktsstatut. RabelsZ 33 (1969) 611. és köv.), további példákat l.: *Gogos—Aubin:* im. 283. old., a 2. jegyzettel.

[46] L.: *Gogos—Aubin:* im. 283. old.

venni azokat a gondolatokat, amelyeket *Szászy* ezzel kapcsolatban nemrég kifejtett, amikor hangsúlyozta, hogy a lex fori általános szabályként történő alkalmazását még a nemzetközi polgári eljárásjogban is át kell törni.[47]

Mint említettük, *a lex fori* alkalmazása sok esetben nem is a fórumérdekek közvetlen védelmét szolgálja, hanem egyszerűen csak a kollíziós szabály zártságát, teljességét hivatott biztosítani, mintegy csak *„ultima ratio"*-ként jön számításba. Ezekre az esetekre — a fórumérdekeket védő előbbi példákhoz hasonlóan — a törvény megalkotásánál szintén figyelemmel kell lenni. Ez a helyzet pl. a házastársak személyes és vagyoni viszonyait rendező, vagy a házasság felbontására vonatkozó kollíziós szabálynál, amelyeknél közös személyes jog, illetőleg közös lakóhely hiányában valóban nem jöhet más kapcsolóelv szóba, mint a lex fori, tekintettel arra, hogy a burzsoá kódexekben még ma is[48] szokásos kapcsolóelv, a férj jogának alkalmazása szocialista családi jogi elveinkkel összeférhetetlen. Hasonló a helyzet a személyes jog meghatározásánál kettős állampolgárság esetében, bár itt a „szükségmegoldást" nemvitásan a fórumérdekek motiválják. A lex fori alkalmazása minden esetre a nemzetközi irodalom és kodifikációs gyakorlat általános felfogása.[49]

Szükség van a lex fori kapcsolóelvére azokban az esetekben is, amikor — pl. az ügyletek alakszerűségére irányadó jog meghatározásánál — a *favor negotii*, illetőleg — pl. a gyermek vagy a gyámolt érdekében — a *favor prolis* elve több kapcsolóelv alternatív előírását teszi szükségessé. Hasonló a helyzet a külföldi személy belföldi ügyleteivel kapcsolatos cselekvőképességének megítélésére vonatkozó szokásos kedvezményes szabállyal kapcsolatban is, bár e szabályoknál nem vitásan a fórum érdekei is szerepet játszanak.[50]

b) A lex fori kapcsolóelvének használatával szoros összefüggésben van a kollíziós normák egyoldalú *(einseitige)* illetve többoldalú *(allseitige) megfogalmazásának* kérdése, vagyis az a kérdés, hogy a kollíziós normában az irányadó jog meghatározása egész konkrétan, egy meghatározott jogrendszerre — rendszerint a lex forira — utalóan, vagy pedig általános jelleggel, az alkalmazandó jogrendszer közelebbi meghatározása nélkül történjék-e.[51] Míg a Code civile-ben és a német EG-ben a kollíziós szabályok egyoldalú megfogalmazásával is gyakran találkozunk, addig az újabb kódexekben az általános megfogalmazás tipikusnak mondható. A nyitott, többoldalú kollíziós szabály hívei többségben vannak az elmélet művelői között is, bár egészen a legutóbbi időkig is előfordultak ellentétes törekvések. Ezek közül mindenekelőtt *Niboyet* felfogására kell utalni,[52] amelyet a francia nemzetközi magánjogi törvény előtervezete (avant projet) is magáévá tett, amikor egyoldalúan fogalmazott kollíziós szabályokra épült.[53] Bár a hivatalos francia tervezet maga is elvetette végül ezt a megoldást,[54] a kollíziós szabályok egyoldalú megfogalmazásának hívei a későbbiekben is védelmükbe vették a nemzetközi magánjog kodifikálásának ezt a módszerét.[55] Ezek az írások ugyanakkor a szóban forgó megkülönböztetés viszonylatosságára is felhívták a figyelmet.

Véleményem szerint a most folyó kodifikáció során a kollíziós normák *nyitott* és nem egyoldalú *megfogalmazása látszik indokoltnak*, már csak a készülő törvény *átfogó jellege miatt is*. Ez volt a Szászy-féle tervezet általános megoldása is, mivel az egyoldalú kollíziós normák „a nemzetközi magánjog funkcióját nem tudják kifogástalanul betölteni."[56] Megjegyzendő, hogy a Szászy-féle tervezet megoldása szoros összefüggésben volt azzal is, hogy ez a tervezet a legmesszebbmenőkig a saját kollíziós jog függetlenségére épül, mint arról a későbbiekben még bővebben is szólunk. A tervezetnek az volt a felfogása, hogy „a magyar törvényhozó jogában áll, hogy az alkalmazandó anyagi jogszabályokat önállóan meghatározza."[57]

c) A nemzetközi magánjogi törvényekben a kollíziós jogi harmónia elvének egyik legna-

[47] L.: *Szászy:* 14. jegyzetben im.; *ugyanő:* The Basic Connecting Factor in International Cases in the Domain of Civil Procedure. The International and Comparative Law Quarterly 15 (1966) 430—456. old.

[48] L. pl.: az 1966-os portugál Ptk. 52. § (2) bekezdés, 53. § (2) bekezdés, stb.

[49] Vö.: *Makarov:* Allgemeine Lehren des Staatsangehörigkeitsrechts[2] (1962) 293. és köv. Ugyanígy pl. az új csehszlovák [33. § (1) bek.], az új lengyel (2. Art. 1. §) és az albán (23. Art. 1. bek.) törvény is.

[50] L. pl.: német EG Art. 7. (3) bek. (Eredetileg a Porosz Landrecht Bevezetésének 35. §-a), Codice civile 17. Art. (2) bek., görög Ptk. 9. Art., új csehszlovák törvény 3. § (2) bek., albán törvény 3. Art. (2) bek., portugál Ptk. 28. Art. (2) bek. A szabályozás indokaihoz l.: *Kegel:* IPR[2] (1964) 147. old.; *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 116. old.

[51] Az egyoldalú és többoldalú kolliziós szabályok kérdéséhez l.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 50—51. old.

[52] *Niboyet:* Traité de droit international privé francais, 3 (1944) 243—244. old. Már korábban is ezen az álláspontón: Rev. Crit. de dr. int. pr. 34 (1939) 474. old.

[53] L.: Travaux de la Commission de Reforme du Code Civil, Annee 1948—49, 6me Partie (1950) 711. és köv. old.

[54] L.: *Makarov:* Der allgemeine Teil des Kollisionsrechts in den neueren Kodifikationen. RabelsZ 18 (1953) 203. old.

[55] Vö. *Sohn:* New Bases for Solution of Conflict of Laws Problems. Harward Law Review 55 (1942) 978. és köv.; *Trammer:* Über die sogenannten „einseitigen Normen" des IPR. RabelsZ 22 (1957) 401—408. old.; *Meister:* Grenzen des Geltungsbereichs nationaler Kollisionsnormen. Arch. für die civ. Pr. 158 (1959) 16. és köv.; továbbá *De Nova:* New Trends in Italian Privat International Law. Law and Contemporary Problems 28 (1963) 808. és köv. (*Quadri* könyvével — Lezioni di diritto internazionale privato,[3] 1961 — kapcsolatban.); l. még: *Gutzwiller:* im., valamint a portugál Ptk. 28—29. §-ai és hozzá: *Neuhaus—Rau:* Das IPR im neuen Portugiesischen Zivilgesetzbuch. RabelsZ 32 (1968) 507. old.

[56] L.: *Arató:* im. 9—10. old.

[57] Uo.

gyobb próbaköve a *közrendi klauzula* megfogalmazása, illetve annak érvényesülési köre.[58] Természetesen ez olyan kérdés, amelyet nem is annyira a törvény szövegezése, megfogalmazása alapján, hanem a gyakorlati alkalmazás alapján lehet megítélni.[59] Ennek ellenére jelentősége van a klauzula törvényi megformálásának is. A magyar — és általában a szocialista — nemzetközi magánjogi irodalom egységesen foglal állást az „ordre public"-klauzula *túlzott alkalmazásával szemben.*[60] Egyöntetűen hangsúlyozzák, hogy a közrendi klauzula nem jelentheti egy adott külföldi jogrendszer általános kritikáját, hanem *csak adott konkrét* esetben akadályozhatja meg az olyan külföldi jogszabály alkalmazását, amely a fórum alapvető társadalmi, erkölcsi elveivel ellenkezik, illetőleg a fórum imperatív szabályába ütközik. A klauzula alkalmazásának *kivételes* volta ugyancsak egyhangú véleménye a szocialista szerzőknek.

Ami a közrendi klauzula megfogalmazását illeti, az a megoldás látszik helyesnek, amely egyaránt kifejezésre juttatja a feltétlen alkalmazást igénylő (imperatív) belföldi jogszabályok érvényesülésének kizárólagosságát („propter normam domesticam" irány), és az „ordre public"-klauzulák szokásos negatív funkcióját,[61] vagyis kizárja az olyan külföldi jogszabályok alkalmazását, amelyek a konkrét esetben történő alkalmazásukkal (ténylegesen, konkrét hatásukban) a belföldi társadalmi, erkölcsi, jogi alapelvekkel ellentétben állnak („propter normam externam" érvényesülés, Vorbehaltsklausel). Az említett két irány pontos megfogalmazása egyaránt szükségesnek látszik, bár az eddigi magyar irodalom elsősorban a második funkciót, a közrendi klauzula negatív funkcióját hangoztatta inkább (és itt láthatólag a német példát követte)[62]. Ugyanígy járt el annak idején a Szászy-féle tervezet (15. §) és az újabb szocialista kódexek is.[63]

Megemlítendő végül e körben, hogy a csalárd kapcsolást külön szabályban kellene tilalmazni, bár mind a magyar, mind a külföldi irodalomban hangot kapott az a nézet, hogy a csalárd kapcsolás megakadályozására a közrendi klauzula önamagában is elegendőnek tekinthető.[64]

d) A kollíziósjogi harmónia elvének érvényesülése szempontjából igen jelentős, hogy az irányadó jog alkalmazásának lehetetlensége esetén, *helyettes jogként (Ersatzrecht)* mely jog alkalmazását rendeli az adott törvény. Ez a probléma merül fel — egyebek között — a közrendi klauzula érvényesülése vagy a felek csalárd kapcsolása következtében, úgyszintén akkor is, ha az alkalmazandó külföldi jog tartalmát nem lehet megállapítani.[65] A kézenfekvő és feltétlenül legkényelmesebb megoldásnak ezekben az esetekben is a lex fori előírása tűnik. Ezt az utat követi a külföldi törvények többsége, illetőleg a bírói gyakorlatok zöme is. Mégis elgondolkoztatók azok az irodalmi álláspontok, amelyek a szóban forgó esetekben is *a lex fori lehetőség szerinti elkerülését* szorgalmazzák.[66]

A felek csalárd kapcsolaa esetén a lex fori feltétlenül mellőzendő, és egyértelműen az egyébként irányadó jog előírása mellett kell dönteni. Abban az esetben, ha az egyébként irányadó jogrendszer szabályának alkalmazását a közrendi klauzula zárja ki, a kérdés megválaszolása már lényegesen nehezebb. A magyar irodalomban képviselt álláspontok szerint ilyenkor csak a lex fori alkalmazása jöhet számításba.[67] Álláspontom szerint a lex fori helyettes jogként történő szóbajövetele csak a közrendi klauzula propter norman domesticam érvényesülése esetén ilyen egyértelmű, vagyis abban az esetben, ha a közrendi klauzula feltétlen érvényesülést kívánó fórum-jogszabály alkalmazását hivatott elősegíteni. Ezzel szemben abban az esetben, amikor a közrendi klauzula propter normam externam érvényesül, vagyis amikor egy konkrét külföldi jogszabály alkalmazását zárja ki, elképzelhető és helyesnek is látszik az a megoldás, hogy *előbb az adott külföldi jogrendszer nem közrendellenes egyéb szabályai* alapján keresse a bíró az ügy elbírálásának lehetőségét, és csak ennek hiányában térjen át saját jogára.[68] Ez az álláspont *következetes* véghezvitele lenne annak a fentebb is hivatkozott és általánosan elfogadottnak tekinthető elvnek, hogy a közrendi klauzula *nem egy adott jogrendszer egészének kritikáját* jelenti, hanem csak meghatározott egyes jogszabályok érvényesülését akadályozza meg. Ha pl. az irányadó jogrendszer házassági bontási joga a vétkességi elven alapul és ez az elv a fórum közrendjébe ütközik, a fórum bírája

[58] „A nemzetköziség eszméje itt meg kell hátráljon a szűk nacionalizmus szempontjával szemben" — írja kissé rezignáltan F. *Kahn:* im. 498—499. old.

[59] Vö.: *Karl Neumayer:* Zur positiven Funktion der kollisionsrechtlichen Vorbehaltklausel. Dölle-Festschrift II. (1963) 179—208. old.

[60] L.: *Réczei:* Nemzetközi magánjog,[3] Tankönyvkiadó, Budapest (1961) 91—93 old.; *Szászy:* Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Akadémiai Kiadó, Budapest (1962) 146—148. old.; *Mádl:* 20. jegyzetben im. 252—256. o.; *Világhy:* im. 61., 65. old.; vö. továbbá: *Korkisch:* 44. jegyzetben im. 613. és köv., továbbá az ott idézett irodalom, valamint 619—620. old. a 69. jegyzettel.

[61] Vö.: *Neuhaus:* im. 257—258. old.

[62] Vö.: *Szászy:* 60. jegyzetben im. 147. old. és az ott hivatkozott irodalom.

[63] Új csehszlovák tv. 36. §., albán tv. 26. Art., új lengyel tv. 6. Art.

[64] L.: *Szászy:* 60. jegyzetben im. 152. old.; *ugyanő:* 14. jegyzetben im. 193. old. 20. jegyzet; vö. továbbá: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 127. és köv., 105. old.

[65] Vö.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 269. és köv. a 640/c. jegyzettel.

[66] Vö.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 271. és köv. a 644/a. jegyzettel.

[67] L.: *Réczei:* 60. jegyzetben im. 93—94. o.; *Szászy:* 60. jegyzetben im. 149. old.; *Mádl:* 20. jegyzetben im. 256—257. old.

[68] Vö.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 272. old.

tegye félre ugyan a vétkességi elvet, de egyébként igyekezzék továbbra is az irányadó külföldi jog bontási szabályai szerint eljárni, és ne térjen át azonnal saját, — a példa kedvéért mondjuk — lényegesen egyszerűbb bontást lehetővé tevő közös megegyezéses válási szabályaira. Egy ilyen megoldás nagyban *előmozdítaná* a bírósági határozatok elismerését és végrehajtását az érintett külföldi államokban, és ezzel jelentősen *segítené* a kollíziósjogi harmónia elvének megvalósulását is. Készülő törvényünkben a kifejtett megoldási javaslat elveit lehetne követni a helyettes jog meghatározásánál azokban az esetekben is, amikor az irányadó jog alkalmazását az nehezíti, hogy egy adott külföldi jogszabály tartalma nem állapítható meg.[69]

e) A kollíziósjogi harmónia elvének elősegítésével kapcsolatban utalni kell arra is, hogy a szerződési jogban — amelynek területén közismerten igen nagy eltérések tapasztalhatók az egyes nemzeti jogok megoldásaiban — a *felek autonómiájának kollíziósjogi értelemben és korlátozás nélkül* történő elimerése szolgálhatja igen hatásosan a szóban forgó elv sikerét. Ezt a körülményt még a kollíziósjogi autonómia elfogadását egyébként ellenző szerzők is elismerik.[70]

IV.

Az előző fejezetben a kollíziósjogi harmónia elvével kapcsolatban a külföldi *anyagi joghoz* való viszonyt vizsgáltuk. Ennek kapcsán láthattuk, hogy a külföldi anyagi jog érvényesülésének elismerése a lex fori-val szemben a nemzetközi magánjog nemzetközi harmóniájának egyik próbaköve, de egyben egyik legnehezebb problémája is. Még az itt tapasztalt nehézségeknél is több gondot okoz a nemzetközi magánjog elméleti művelői és kodifikációs gyakorlata számára egyaránt a külföldi *kollíziós joghoz* való viszony helyes kialakítása. Márpedig a nemzetközi magánjog nemzetközi harmonizálása szempontjából e probléma lehető optimális megoldásának is igen nagy jelentősége van.

1. A külföldi kollíziós joghoz való viszony kérdésével kapcsolatban is a nemzetközi magánjog tudományában két egymással ellentétes irányzat figyelhető meg.

Az *egyik irányzat* a nemzetközi magánjog harmóniájának eszméjét részesíti előnyben és ezért a külföldi kollíziós jog irányában is toleráns.[71] Ennek megfelelően a kollíziósjogi utalás elvének híve, mivel a külföldi kollíziós jog szabályait is fel kívánja használni a nemzetközi magánjog harmóniájának előmozdításához. Ezért pl. a renvoi elfogadása mellett foglal állást,[72] hajlik az erősebb kapcsolódás elvének (Grundsatz der Näherberechtigung) figyelembevételére és — egyes képviselőinél — a szerzett jogok védelmének elvét is magáévá teszi.

A *másik irányzat* a külföldi kollíziós szabályok irányában elvileg elutasító álláspontra helyezkedik, a saját kollíziós jog függetlenségének elvét vallja, és ezért csak az anyagi jogi utalást (Sachnormverweisung) fogadja el.[73] Ebből az elvből kiindulva ez az irányzat ellenzi mind a renvoi, mind az erősebb kapcsolódás elvének elfogadását. A nemzetközi kodifikációs gyakorlatban ezt az utóbbi álláspontot tette magáévá pl. a görög Ptk., az olasz Codice civile és Szászy tervezete is.[74]

A két irányzatban megütköző két elv ellentmondása *logikailag feloldhatatlan.*[75] Egy *ésszerű kompromisszum* keresése ugyanakkor gyümölcsözőnek tűnik, mert bármelyik elv abszolutizálása számos hátránnyal jár.

A külföldi kollíziós szabályok akceptálása elvileg is igen nehéz kérdés,[76] az elv gyakorlati keresztülvitele (pl. a renvoi elfogadása) pedig további problémákhoz vezet; nem is szólva az elv ad abszurdum viteléről, ami valamiféle „kollíziós jogokon felüli kollíziós jog" (Überkollisionsrecht) elfogadását kívánná meg[77] és amelyet joggal ért bírálat, több oldalról is.[78] Másrészt viszont a saját kollíziós jog függetlensége elvének abszolutizálása, a kollíziós jogi utalás teljes, elvi elutasítása is több negatívummal jár, a kollíziós szabályok bizonyos merevségéhez és elszigetelődéséhez vezet és ezáltal feltétlenül hátráltatja a kollíziós szabályok nemzetközi harmóniájának sikerét.[79]

---

[69] Kifejezetten így a portugál Ptk. 23. § (2) bekezdése, vö. *Neuhaus—Rau:* im. 506. old.

[70] Vö.: *Szászy:* Der Parteiwille. Die Bestimmung des anzuwendenden Rechts durch die Parteien im IPR, IZP und Arbeitsrechts. Österr. Z. öff. Recht N. F. 21 (1970) 90—91. old.

[71] L. pl.: *Batiffol:* Droit International Privé[4] (1967) 348. és köv.

[72] Vö.: pl. *Meyers:* Le question du renvoi. Bulletin de l'Institut Juridique International 38 (1938) 191—231. old.

[73] Így különösen *Vallindas:* Les principes de l'indépendence et de l'autonomie du droit international privé. Revue Hellénique de Droit International 1 (1948) 209—225. old.; továbbá *Arató:* im. 10—11. old.; *Szászy:* 60. jegyzetben im. 108—110. old.; *Morelli:* Elementi di Diritto Internazionale privato Italiano[8] (1965) 69. és köv.

[74] Vö.: a görög Ptk. (L. *Vallindas:* előző jegyzetben im. és *Gogos—Aubin:* im. 245—246. old.), továbbá a Codice civile (l. *Neuhaus:* 36. jegyzetben im.), valamint a Szászy-féle tervezet (l. *Arató:* im. 10—11. old.) A kérdéshez egészében l. *Makarov:* 54. jegyzetben im. 213. és köv.

[75] A nemzetközi magánjogi alapelvek összeütközéséhez l. *Wengler:* 6. jegyzetben im.: Rev. Crit. de dr. int. pr. 42 (1953) 37—60. old., továbbá *Arató:* im. 11. old. és *Szászy:* 60. jegyzetben im. 109. old.

[76] Vö.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 43—44. old.

[77] L. pl.: *Eckstein:* Die Frage des anzuwendenden Kollisionsrechts, RabelsZ 8 (1934) 121—147. old.

[78] L. *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 43—44. old.; *Szászy:* 60. jegyzetben im. 122. old.

[79] Joggal kritizálják ennek az elvnek a görög Ptk-ban történt merev keresztülvitelét *Gogos—Aubin:* im. 245—246. old.

2. A magyar nemzetközi magánjog hagyományosan inkább *a saját kollíziós jog függetlenségének elve* felé hajlott, elvetette a kollíziós jogi utalást. A Szászy-féle tervezet tudatosan ezt az elvet vallotta,[80] és csak gyakorlati megfontolásokból fogadta el mégis bizonyos körben az erősebb kapcsolódás elvét (12. §), továbbá a dolgok minősítésére vonatkozóan a lex rei sitae-t [14. § (2) bek.] *Szászy* a későbbiekben még következetesebben állást foglalt a külföldi kollíziós szabályok figyelembevétele ellen,[81] és ezért ellenezte az erősebb kapcsolódás elvének elfogadását is.[82] Álláspontja szerint a törvényhozó által a kollíziós szabályok megalkotásánál szem előtt tartott fontos gazdasági, politikai, szociális szempontok feladásával járhatna a külföldi kollíziós jogszabályok figyelembevétele. Ez pedig nem engedhető meg. A belföldi törvényhozói motívumok egységes rendszere törést szenvedne, ha a külföldi kollíziós jog — és az a mögött meghúzódó esetleges más szempontok — kerülő úton (pl. a renvoi, vagy az erősebb kapcsolódás elve útján) érvényesüléshez jutnának.[83] *Szászy* elismeri, hogy a külföldi kollíziós jog figyelembevételének ilyen elvi és kategórikus elvetése szemben áll a Gesetzesharmonie elvével, „amelynek érvényesülése a nemzetközi magánjognak szintén postulatuma." Véleménye szerint azonban a kollíziós jog nemzetközi harmóniáját „a belföldi törvényhozóknak nem a saját kollíziós normái en bloc feláldozásával, hanem — amennyire lehetséges — preventíve, a saját kollíziós normái megfelelő megszövegezésével kell igyekeznie biztosítani".[84] Logikailag feltétlenül védhető ez az álláspont. Az elv következetes elfogadása azonban gyakorlati szempontból mégis *erősen megfontolandó.* Méghozzá nem is csak azért, mert olyan tarthatatlanul túlzó, és mind logikailag, mind gyakorlatilag elfogadhatatlan következményekkel jár, mint pl. az a javaslat, amely szerint a külföldi jog területközi magánjogi szabályai helyett is elsődlegesen a fórum ilyen jellegű normái jöjjenek számításba.[85] Sokkal inkább azért helytelen mereven követni ezt az elvet, mert általában is a kollíziós szabályok indokolatlan rugalmatlanságát és elszigeteltségét eredményezi, és merevségével hátráltatja a kollíziósjogi harmónia megközelítését.

Megjegyzendő, hogy a magyar irodalomban *más szerzők* a szóbanforgó kérdést ilyen általános formában nem vetették fel, hanem inkább csak a tárgyalt két elv összeütközésének főbb részletkonzekvenciáival, így mindenekelőtt a renvoi problémájával kapcsolatban foglaltak állást.

3. A *renvoi* nemcsak a maga önálló problematikájában egyike a nemzetközi magánjog máig is legvitatottabb kérdéseinek,[86] de a kollíziós jog nemzetközi harmóniája szempontjából is többféleképpen értékelhető, *Janus-arcú intézmény.* A joggyakorlat eredetileg nem vitásan távolról sem a nemzetközi magánjog nemzetközi összhangja érdekében, hanem éppen a hazai jog alkalmazásának kiterjesztése céljából, a nemzeti érdekek szolgálatára karolta fel. Nemcsak a nevezetes „Forgó"-esetben,[87] amelynek az intézmény idestova évszázados létét köszönheti, hanem később is. A visszautalás kétségtelenül a lex fori mesterséges érvényrejuttatásának („Heimwärtsstreben") egyik alkalmas eszköze lett,[88] és a renvoit elismerő törvények inkább a visszautalás, mint a továbbutalás elismerését favorizálták, kezdve már a német EGtől (Art. 27.).

A másik oldalról viszont a jogtudomány[89] és a joggyakorlat[90] *sikerrel kecsegtető lépéseket* tett arra, hogy a „rakoncátlan" intézményt a kollíziós jog nemzetközi harmóniája elvének szekerébe fogja. A kölcsönös visszautalás kiküszöbölésekor, azonkívül az — akár közvetlenül, akár közvetve — elfogadott továbbutalás esetében mindenképpen lehetőség van arra, hogy a renvoi ezt az elvet támogassa. Megjegyzendő azonban, hogy a renvoi szóban forgó felhasználására kidolgozott elméleti lehetőségek gyakorlati megvalósítása *meglehetősen nehéz.* Ezt mutatják az újabb törvények rendkívül különböző sikerű megoldásai,[91] de erre vall az a tény is, hogy a nemzetközi kodifikáció, a jogegységesítés is nehezen birkózik a problémával.[92]

A *magyar jogirodalom* korábban szinte egyöntetűen és elvileg ellenezte a renvoi elfoga-

[80] L. Szászy-féle tervezet, indokolás 51. old., 55. old. stb.

[81] *Szászy:* 60 jegyzetben im. 109—110. old.

[82] Ugyanott 120—121. old.

[83] L. *Szászy:* 14. jegyzetben im. 187. old.

[84] *Szászy:* 60. jegyzetben im. 109. old.

[85] L. *Szászy:* 14. jegyzetben im. 191. old. E javaslattal ellentétes megoldást adnak az újabb törvények is: csehszlovák törvény 34. §, lengyel törvény 5. Art., portugál Ptk. 20. Art. (l. ez utóbbihoz *Neuhaus—Rau:* im. 505. old.), sőt annak idején a Szászy-féle tervezet is (13. §).

[86] Vö.: *Francescakis:* La théorie du renvoi et les conflits du systèmes en droit international privé, (1958).

[87] Cass. 24. 6. 1878: D. 1879. I. 56, és Cass. 22. 2. 1882: D. 1882, I. 301.

[88] Vö. pl.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 47. old., 182. old.

[89] L.: Deutsche Stellungnahme zum Thema Renvoi an der Haager Konferenz für IPR vom 10. 10. 1951. Rabels Z 17 (1952) 273—280. old.; *Pagenstecher:* Der Grundsatz des Entscheidungseinklangs im IPR. Ein Beitrag zur Lehre vom Renvoi. Abh. Nr. 5. der Akademie der Wissenschaften und Literatur, Mainz. (1951); *Kegel:* im. 119. és köv.; *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 184. és köv.

[90] Itt elsősorban az angol „foreign court"-elméletre kell utalnunk, amely azonban — sajnos nemcsak szellemességében, hanem következetlenségében is példa nélküli. Vö.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 183—184. old. a 44c jegyzettel.

[91] A portugál Ptk. egy egész kis „renvoi-kódexet" ad például (16—19. Art), *Neuhaus—Rau:* im. 505—506. old. Az új csehszlovák törvény megoldása (35. §) elég rugalmas, de ebben rejlik veszélye is. L. *Korkisch:* im. 613. old.

Az „Institut de Droit International" kísérleteihez l.: *Makarov:* RabelsZ 31 (1967) 547. old.

dását. Az egyes szerzők elsősorban a hagyományos logikai érvekkel támasztották alá *negatív* álláspontjukat[93] de jelentős szerepe volt a renvoi ellenzésében a saját kollíziós jog függetlensége elvi szintű védelmének is.[94] *Szászy* a törvény mostani előkészületei során is következetesen a renvoi ellen foglalt állást, hangsúlyozva, hogy annak elfogadását egyedül a kollíziós jog nemzetközi harmóniájának előmozdítása indokolná, de ezt az intézmény csak kivételesen segíti elő.[95] A többi szerzők elvi ellenzésük fenntartása mellett — kisebb vagy nagyobb mértékben — hajlottak arra, hogy a készülő törvény gyakorlati megfontolásokból bizonyos mértékben elismerje a renvoit.[96] *Réczei* legújabb tanulmányában a legnagyobb bizalmatlansággal nézi a probléma elvi megoldhatóságát és végeredményben ő is az intézmény elfogadása ellen foglal állást.[97] Véleményem szerint a kérdés végső eldöntésénél — bár az egyes szerzők által feldolgozott gyakorlati megfontolások kétségtelenül figyelembe veendők — az elvi megközelítés, és így a kollíziós jog nemzetközi összhangjára törekvés nem hagyható figyelmen kívül.

4. Az *erősebb kapcsolódás elve* — amely elsősorban a lex rei sitae előnyben részesítését jelenti az irányadó statutummal, pl. az öröklési statutummal szemben — szintén a külföldi kollíziós szabályok érvényesülésének ad teret, megtörve a saját kollíziós jog függetlenségének elvét és támogatva a kollíziós jogi harmónia eszméjét. Az erősebb kapcsolódás gondolatának van azonban egy *közelebbi éltetője is:* a határozatok külföldi végrehajthatóságának *(effectiveness)*[98] érdeke. Ez magyarázza, hogy a külföldi kollíziós jog elismerésének elvi ellenzői is olykor kivételt tesznek, és bizonyos körben elfogadják az erősebb kapcsolódás gondolatát. Ez volt pl. a véleménye *Kahn*-nak, aki egyik oldalról hevesen ellenezte a renvoi elfogadását — többek között azzal érvelve, hogy ez a külföldi kollíziós jog érvényesülésének enged teret —, másik oldalról viszont helyeselte az erősebb kapcsolódás elvét.[99] Mint említettük, hasonló volt az álláspontja a Szászy-féle tervezetnek is, amely a külföldi jog figyelembevételének elvi ellenzése ellenére[100] lényegében a német EG. 28. szakaszában meghatározott körben[101] helyt adott az erősebb kapcsolódásnak (12. §).[102]

Ez megint csak *jó példa* arra, hogy a nemzetközi magánjog kodifikálásánál különböző elvek néha logikailag feloldhatatlanul ütköznek össze. A külföldi jog akceptálása és ezen keresztül a kollíziós jog nemzetközi összhangjának elősegítése egyik oldalról, a saját kollíziós jog függetlenségének elve a másik oldalról két olyan elvi szempontja a kollíziós jog kodifikálásnak, amelyet — mint a fentiekben általában is utaltunk rá — nehéz összeegyeztetni. A renvoi-val kapcsolatban elmondottakon kívül jól bizonyítja ezt az erősebb kapcsolódás elve is. *Szászy* helyesen állapítja meg, hogy az erősebb kapcsolódás figyelembevétele segíti ugyan a kollíziósjogi harmónia gondolatának megvalósulását, ugyanakkor erősen hátráltatja a saját anyagi jog egységének (innere materielle Harmonie) megvalósulását. Így pl. a hagyatéki ügyekben — amelyekkel kapcsolatban jelenlegi viszonyaink között a szóbanforgó elvnek elsősorban jelentősége lehetne — a hagyaték egységének elvét törné meg, a hagyaték feldarabolódásához vezetne, különösen azokban az esetekben, ha az ingatlanhagyaték több ország területén van.[103] A kifejtettekkel magyarázható, hogy az újabb kódexek általában kevésbé támogatják az erősebb kapcsolódás gondolatát.[104]

Az erősebb kapcsolódás elvének szelleme fűti a nemzetközi magánjogi törvényeknek a dolgok osztályozására — így mindenek előtt az ingó és ingatlan dolgok közötti megkülönböztetésre — vonatkozó speciális — lex rei sitae szerinti — minősítési szabályát. Ezt az álláspontot képviselte már *Bartin* is a minősítéssel kapcsolatos híres tanulmányában,[105] és követi azóta is a kodifikációk többsége.[106] Még azok a törvényalkotások is rendszerint elfogadják ezt a felfo-

---

[93] L.: *Mádl:* 20. jegyzetben im. 264—265. old.; *Világhy:* im. 55. old., *Asztalos László:* A rugalmasság felfogása és az egyes konkrét intézmények szabályozása a nemzetközi magánjogban. Jogtud. Közlöny 24 (1969) 465. old. Gyakorlati megfontolásokból a renvoi mellett: *Réczei:* 60. jegyzetben im. 61. old.

[94] *Szászy:* 60. jegyzetben im. 119. old.; *ugyanő:* 14. jegyzetben im. 188. old.

[95] L. *Szászy:* 14. jegyzetben im. 188. old.

[96] *Mádl:* 60. jegyzetben im. 265—270. old.; *Világhy:* im. 55. old.; *Asztalos:* im. 465. old.; *Karlóczai János:* Jogtud. Közlöny 24 (1969) 473. old.

[97] *Réczei:* A visszautalás: Jogtud. Közlöny 25 (1970) 151—160. old.

[98] Vö.: *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 103—104. old.

[99] L.: F. *Kahn:* im. 24. és köv., illetve 31. és köv.

[100] L.: *Arató:* im. 11. old.

[101] Természetesen renvoi nélkül, de — a német gyakorlatnak [l. egyrészt: *Melchior:* Die Grundlagen des deutschen IPR (1932) 407. old., másrészt: M. *Wolff:* im. 83. old. a 4. jegyzettel] megfelelően — a gondnokságra nézve is.

[102] L. *Makarov:* 54. jegyzetben im. 216—217. old. Vö.: osztrák tervezet (1913) 22. §, 25. § (3) bek., 41. §; lengyel törvény (1926) 16., 19. § (3) bek., 30. §; csehszlovák törvény (1948) 17., 23. §. (Ez utóbbihoz l. *Arató:* im. 11. old. 2. jegyzet.)

[103] *Szászy:* 60. jegyzetben im. 121. old.

[104] Vö.: *Makarov:* 54. jegyzetben im. 216. old. Érdekes viszont a portugál Ptk. megoldása (47. Art.), vö. *Neuhaus—Rau:* im. 510. old.

[105] *Bartin:* La théorie des qualifikations en droit international privé. Etudes de droit international privé (1899) 24—29. old.

[106] Pl.: 1942. brazil tv. 8. Art.· iraki Ptk. [1951. évi 40. tv., szöveg: Rev. Crit. de dr. int. pr. 48 (1959) 182. és köv.] 17. Art. (2) bek.; de már annak idején a Szászy-féle tervezet is [4. § (2) bek.]. A megoldást ellenzi *Niboyet:* Travaux de la commission de réforme du Code Civil, Année 1948—1949. 767. old. és ezt az álláspnotot követi a francia tervezet is (22. Art.), sőt már ez az álláspont olvasható *Schnitzer*nél is: Handbuch des IPR[4] I. (1957) 103—104. old. Vö. továbbá: *Delaume:* A Codification of French Privat International Law. Canadian Bar Review 29 (1951) 721. és köv.

gást, amelynek egyébként következetesen a saját kollíziós jog függetlenségének elvét vallják, így pl. a Szászy-féle tervezet is [14. § (2) bek.]. Ez ismét jó példa lehet most folyó kodifikációnknak is arra, hogy a legjobbnak tűnő elveket sem szerencsés mereven követni, hanem inkább az egyes elvek gyakorlatilag is helyesnek látszó összeegyeztetésére kell törekedni.

5. A külföldi kollíziós joggal megteremtendő összhangnak nem vitásan legkétségesebb eredményre vezető eszköze a szerzett jogok védelmének intézménye *(Shutz der wohlerworbenen Rechte, droits acquis).*[107] Már *Savigny* rámutatott arra, hogy a szerzett jogok védelme „egy puszta körforgáshoz vezet."[108] Emellett az intézmény egyébb elméleti és gyakorlati problémáira is felhívta a figyelmet az újabb jogtudomány.[109] Érthető, hogy a kodifikációs gyakorlatban sem népszerű az elv,[110] bár példát — igaz elsősorban csak a tervezetek köréből — találni éppen lehet rá.[111] Törvénykönyvünk megalkotásánál mindenképpen figyelmen kívül hagyható.

Vékás Lajos

A külföldi tőkés magántulajdonhoz való viszony egyes jogi problémái a fejlődő országokban

A kérdés vizsgálata a fejlődő országokkal összefüggő problémák között nézetem szerint nagy fontosságú, lényegében azért, mert kiemelkedő jelentőségű termelési eszközök tulajdonjogi és vele szorosan összefüggő, főleg hatalompolitikai és gazdaságpolitikai kérdéseknek jogi eszközökkel történő szabályozásáról van szó.

Tényként kell megállapítani, hogy az imperialista országok egy része a klasszikus kolonialista politika mellett — különösen az utóbbi 10—15 évben — a függetlenné vált volt gyarmati országokkal kapcsolatban új politikára: a neokolonialista politika folytatására tért át. E politika lényege az, hogy a volt gyarmati országoknak az anyaországhoz, vagy új ragadozó feltűnése esetén, az ehhez fűződő egyoldalú függésüket és a nemzetközi munkamegosztás adott rendjét a politikai hatalomnak a gyarmati ország részére történt formális átengedése mellett más eszközökkel: főleg a gazdasági behatolás eszközével kell biztosítani.

Természetesen egyrészt nem arról van szó, hogy ezek az imperialista országok lemondtak volna a jólismert klasszikus kolonialista politikáról, hanem arról, hogy a kettőt együttesen alkalmazzák, másrészt arról sincs szó, hogy a politikai hatalom formális átengedése együttal a politikai szféra valóságos irányításának átengedését is jelentené. Ellenkezőleg: a gazdasági behatolás az ország kizsákmányolásán kívül még azt is eredményezi, hogy a neokolonializált ország politikáját is kívülről irányítják.[1]

Így néz ki vázlatosan a kérdés egyik oldala. A másik oldalról ugyanakkor tény, hogy a fejlődő országok egész gazdasági és társadalmi életére kiterjedő sajátos és nagy problémák megoldása szükségessé teszi annak a nagyfokú tőkeszegénységnek a csökkentését, amely jellemzi ezeket az országokat. Vitathatatlan tény, hogy az előrehaladáshoz szükséges tőkét a fejlődő országok csak részben tudják biztosítani saját erőforrásaikból, ezért a különféle csatornákon kínálkozó pénzügyi lehetőségeket kihasználják és igénybe veszik az így adódó pénzügyi fedezetet. Ezek közé tartozik a külföldi magántőke-import is. A helyzet bonyolultságához hozzátartozik még az is, hogy a tőkeexport orientációját meghatározó tényezők közrejátszásának eredményeként a magántőke-export földrajzi megoszlása igen aránytalan képet mutat. Kialakultak földrajzi egységek, ahol a külföldi magántőke bőven, másutt pedig szűkebben áll rendelkezésre.[2]

A fejlődő országok egy része ezért — és ezt megítélésem szerint a haladó erők szerepe és pozíciója határozza meg — a külföldi tőke káros hatásait csökkentő politikát folytat, ugyanakkor amikor törekszik is a külföldi magántőke elérésére. Ugyanakkor a fejlődő országok

[1] Sík Endre: Előszó, Kwame Nkrumah: „Neokolonializmus az imperializmus utolsó szakasza" c. könyvéhez.

[107] A fogalomhoz l. *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 111. old.

[108] *Savigny:* im. 132. old.

[109] L. *Neuhaus:* 6. jegyzetben im. 112. és köv.; *Gutzwiller:* im. 163. old.

[110] Vö. *Makarov:* 54. jegyzetben im. 217. old.

[111] Pl. Benelux-tervezet 25. Art., francia-tervezet 21. Art. (L.: *Makarov:* 54. jegyzetben im. 218—219. old); venezuelai tervezet (1965) 5. Art. (L.: *De Nova:* Current Development of Private International Law. The American Journal of Comparative Law 13 (1964) 558. old.; továbbá a madagaskari tv. (Ordonnance Nr. 62—41 du 19. Septembre 1962, szöveg: Rev. Crit. de dr. int. pr. 53 (1964) 370—377. old.) 34. Art.

[2] Encouragement and protection of investment in developing countries. A report of a Conference held on 28 and 29. Sept. 1961 in London.

gok haladó társadalmi erői előtt is kezd felismerhetővé válni az a szocialista szemlélet mellett persze közismert tény, hogy a külföldi tőke az importőr országban káros hatást fejt ki, főleg az alábbiak szerint: – az ország kizsákmányolása miatt; – az egyoldalú gazdasági és politikai függés; — a torz gazdasági és társadalmi struktúra, illetőleg — az adott tőkés nemzetközi munkamegosztás konzerválása útján.[3]

Ebben az ellentmondásos helyzetben a jogi szabályozás eszközével elő lehet és kell segíteni bizonyos törekvéseket, vagy korlátokat kell állítani az érvényesülő tendenciáknak, a szereplők érdekeit és sajátos szempontjait, egyszóval: az erőviszonyokat úgy kell elrendezni, hogy a szabályozás mindenképpen a gazdasági és társadalmi haladás irányába való fejlődést mozdítsa elő. Ez azt jelenti, hogy előtérbe lép ezekben az országokban is az állam gazdasági beavatkozó tevékenysége,[4] amelynek a hasonló ismert imperialista fejlődéshez képest az alábbi sajátos vonásai vannak:

A) *Állami oldalról: a)* Ezekben az országokban az állam az összes társadalmi institúció közül a legjobban — esetenként csak egyedül — érdekelt a gazdasági növekedésben. *b)* Az államnak koordinációs, irányító, ellenőrző szerepet kell játszania a gazdasági életben. *c)* Az állam ezekben az országokban, mint a legnagyobb beruházó lép fel.[5]

B) *Gazdasági oldalról: a)* A beruházások igen jelentős hányadát a külföldi magántőkés b ruházások teszik ki. *b)* A termelési viszonyokra a primitív tulajdonviszonyokon alapuló zártság és elkülönültség jellemző, ami egyet jelent az árutermelés elmaradottságával, az áru és pénzviszonyok fejletlenségével. *c)* Igen bonyolultak a tulajdonviszonyok és ez sokszektorú gazdaság létezésével jár együtt.

Kwame Nkrumah a külföldi magántőkének Afrikába való beáramlásáról a következőket írja: „Afrika gazdaságilag nagyrészt feltérképezetlen kontinens, és a gyarmatosítók politikai ellenőrző tevékenységének megszűnését úgy értelmezik, mint a nemzetközi monopóliumokat a földrész természeti kincseinek megszállására felszólító jeladást."[6]

Valóban erről van szó és ez történik Afrikában, sőt az egész fejlődő világban. A külföldi magántőke valósággal elárasztotta a fejlődő országok gazdaságának bizonyos ágazatait — elsősorban a kitermelőipart — és a piacokért illetőleg a piacok újraelosztásáért a monopóliumok között ádáz küzdelem folyik.[7] Ezeket a monopóliumokat ma már nem lehet valamelyik imperialista állam példájára nemzeti monopóliumoknak nevezni, hiszen a fúziók, megállapodások, árrögzítések, és a legkülönfélébb paktumok révén a monopóliumok nemzetközi közösségével állunk szemben, ahol a legnagyobb erőt kétségtelenül az amerikai tőke képviseli.[8]

A terjeszkedés és üzleti behatolás kedvelt formája a monopóliumoknak az ún. gyáralapítási társaságok létrehozása, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint egy-egy új vállalkozás finanszírozására, kivitelezésére életrehívott „önálló", szervezeti-jogi kereteit illetően: részvénytársaság. Létrehozásában természetesen nagy monopóliumok — elsősorban bankok — játszanak szerepet, amelyeknek főleg felelősségcsökkentő hatása és rugalmassága miatt a részvénytársasági forma továbbra is kitűnően megfelel.

A gyáralapító társaság tevékenységi köre széles körű, kiterjed a vállalkozással kapcsolatos összes fázisra és szférára, a beruházással kapcsolatos hitelnyújtástól kezdve a beruházás kivitelezésén keresztül a kereskedelemmel kapcsolatos összes funkció végzéséig. Ily módon azután ezek a gyáralapítási társaságok is hatalmas nemzetközi monopóliummá növik ki magukat és később, mint már valóban önálló érdekeltségek kapcsolódnak a nemzetközi gazdasági élet fogaskerekei közé. Ennek ellenére a gyáralapítási társaságokat nem lehet a kartellek, trösztök, szindikátusok, monopóliumok részvénytársasági formáitól lényegesen különböző jogi konstrukcióként tekinteni, hanem inkább az egyesülés-osztódás egyik említésre érdemes és a fejlődő országokban igen gyakori formájának.

Nkrumah idézett könyvében vizsgálat tárgyává teszi a „Financial Times" 1963. október 4-i számában megjelent értesítést, amely szerint: „Nyugat-Németországban újabb gyáralapítási társaság létesült." A szerző kimutatja erről a társaságról, hogy részvényeinek mintegy felét a svájci International Factors Deutschland AG tartja kezében, 20%-a a Frankfurter Bank, 25% a Mittelreinische Kreditbank, 5% pedig Georg Hauck frankfurti magánbank tulajdonát képezi.

Tulajdonjogi konstrukcióját, illetőleg szervezeti-jogi kereteit, vázát illetően a gyáralapítási társaságnál fejlettebb, főleg kötöttebb és állandóbb jellegű, az ún. holding-társaság, amelyet ugyancsak nagy monopóliumok hoznak létre, lényegében részvénytársaság formájában, nem egy vagy több vállalkozás gyakorlati kivitelezésére, hanem az üzleti tevékenység egy-egy szférájának, vagy fázisának nemzetközi méretű koordinálására, illetőleg ellenőrzésére, azaz: bizonyos érdekcsoportokhoz való hozzáerősítésére és ezen keresztül részükre a piacok biz-

[3] Szentes Tamás: Gazdasági elmaradottság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.

[4] Reinhard Kővári: Investment policy and invertment legislation in underdeveloped countries. Rangoon Univ. Press. 16. old.

[5] Bognár József: A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő világban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967. 362. old.

[6] Kwame Nkrumah: „Kolonializmus az imperializmus utolsó szakasza" Kossuth Kiadó, 1967. 131. old.

[7] Pataki János: A tőkés világgazdaság és a fejlődő országok Kossuth Kiadó, 1965.

[8] Nkrumah: im.

tosítására.[9] Amikor a vállalkozás beindul, a holding-társaság a korábban megszerzett részvények egy részét eladja és újabb helyen fekteti be, de ekkor már az előző vállalkozás ezernyi szállal kötődik ahhoz az érdekeltséghez, amelyhez a „holding" is tartozik. Ilyenformán azt lehet mondani, hogy a holding-társaság tulajdonképpen sajátjánál sokkal nagyobb tőkével rendelkezik, úgy, hogy más fióktársaságok tőkéjét módjában van mozgatni, ti. az érdekeltség a különféle összefonódások miatt felettük közvetlen vagy közvetett ellenőrzési lehetőséggel rendelkezik.

Szorosan összefügg ezzel a kérdéssel a fejlődő országok államainak tulajdonába került vállalkozások, társaságok — értsd: termelési eszközök — tulajdonjogi problémáinak egy része az ún. vegyesvállalatok kérdései is. Kétségtelen minden fejlődő országban ismeretes az állami tulajdonjog a gazdasági élet e területein is. E tulajdonjogi forma tartalmának elemzésénél döntő kérdés az állam osztály jellegének figyelembevétele. Nem lehet letagadni, hogy a mai fejlődő országok államainak döntő többsége típusát tekintve kizsákmányoló típusú állam, éppen azért, mert a lényeget tekintve a termelési eszközökkel rendelkező, vagy abból részesedő kizsákmányoló rétegek, csoportok, kasztok, osztályok hatalmát testesíti meg a kizsákmányolt társadalmi osztályok, rétegek felett. Az ilyen államoknak a termelési eszközökre vonatkozóan fennálló tulajdonjogát — feudális-tőkés jellegű termelés lévén — nem lehet másnak, mint feudális-tőkés állami tulajdonjognak nevezni,[10] amelynek segítségével az állami hivatalnokok felső rétege kizsákmányolást valósít meg. Nem eligazításul, csak jellemzésül megemlítem, hogy az ilyen jellegű állami tulajdonjog rendszerint nem is nacionalizálással, vagy ha igen, akkor visszterhes kártalanítás mellett végbement nacionalizálással jött létre, hiszen a kártalanítás nélküli számottevő nacionalizálások igen erős tőkeellenes intézkedésnek minősülnek, és a dolgozó rétegek erőteljes támogatása és a hatalomba történt tényleges bevonása nélkül nem képzelhetők el.

Az ilyen vállalatok és társaságok létrejöttének legtipikusabb módja az előbb említett holding-társaság életrehívása, mert a holding — szerepének betöltése után — részvényeinek egy része segély, hitel, kártalanítás mellett végbemenő nacionalizálás stb. formájában átszáll az importőr ország államára, ugyanakkor a valóságban nem másként mint valamelyik nagy nemzetközi monopólium fiókintézete vagy leányvállalataként fejti ki a továbbiakban működését. Az, a fejlett tőkés világban már korábban kezdődött, de jelenleg is tartó folyamat, hogy ti. a nemzetközi monopóliumok nemcsak személyileg fonódnak össze az állammal, hanem maguk alá is gyűrik az államot, a fejlődő országokban is napjaink kézzelfogható valóságává lett. Nkrumah idézett könyvében a közelmúltban sokat szereplő Union Miniere du Katanga hírhedt példáját hozza fel. A társaság részvényeinek 18,4%-át — ez volt a belga gyarmatosító közigazgatás kezében — a független kongói állam átvette. Csombe 1964-ben „államosította" a társaság több leányvállalatának részvényeit és ezzel a kongói állam érdekeltsége az Union Miniereben 36%-ra emelkedett. Ezzel egyidejűleg Csombe azonban elismerte a kongói állam különböző „adósságait" és törlesztésként átadta a „hitelezőknek" az állam Union Miniereben levő részvényei feletti ellenőrzést, azaz: átjátszotta az említett 36%-ot egy másik csoportosulásnak, holott a részvények névlegesen ma is a kongói állam tulajdonában vannak. Nos, így néz ki a „független" Kongó állami tulajdonjoga.

Természetesen nemcsak ilyenre van példa a fejlődő államokban. Erről azonban a dolgozat későbbi részében a nacionalizálás-kártalanítás kérdéskomplexummal kapcsolatosan még lesz szó.

Ide kívánkozik azonban még egy másik hasonló kérdés rövid érintése is. Egyes fejlődő országokban, pl. Tanzániában, a Modibo Keita vezette Maliban stb. jogilag tiltva van, illetőleg volt az, hogy a külföldi és a belföldi magántőke fúziója útján az ún. vegyestulajdonjog egy formája alapján (ez természetesen nem azonos a belföldi állami és a külföldi magántőke fúziójával) közös vállalkozások jöjjenek létre, amelynek egyrészt a közvetlen célja nyilvánvalóan a hazai tőke támogatása saját burzsoázia kialakítása érdekében, másrészt perspektivikusan ez a külföldi magántőke ellen is irányul, hiszen számottevő korlátozó intézkedéseket a külföldi magántőke ellen a mai fejlődő országokban viszonylag erős hazai burzsoázia nélkül általában nem lehetséges tenni. Ez az intézkedés több más tényezővel együtt kétségtelen elősegítette a most vázolt és szükségesnek tartott folyamatot, ti. jónéhány fejlődő országban viszonylag erős hazai burzsoázia jött létre, és közülük egyesekben jelentős korlátozó intézkedéseket is hoztak a külföldi tőke ellen, pl. az Egyesült Arab Köztársaságban, Algériában, Burmában, Iránban és korábban Indonéziában is. Így néz ki a kérdés egyik oldala.

A másik oldalon viszont azt tapasztaljuk, hogy a vonatkozó tiltó rendelkezések, ti. a hazai és külföldi magántőke fúziójára vonatkozó rendelkezések nem sokat érnek, lényegében azért, mert a tőke nemzetközi összefonódásai erősebbnek bizonyulnak, mint ezek a fejlődő országok. Olyan nagy, afrikainak ismert érdekeltségekről, mint a Tanganyika Properties, United Africa Company, Tanganyika Holdings stb. Nkrumah idézett könyvében kimutatja, hogy azok nem egyebek, mint a nagy amerikai és európai monopóliumok fiók-intézetei.

A monopóliumok közötti küzdelem a piacokért és a monopóliumok részéről fenyegető veszély elleni védekezés hozta létre a konzor-

[9] Nkrumah: im.
[10] Pataki János: im. 174. old.

ciumot, azaz a monopóliumok nemzetközi méretű megállapodás láncolatának kialakulását, a számításba jöhető területek gazdasági életének pontos, egymással fogaskerékszerűen kapcsolódó felosztását és az érdekcsoporton kívülállók tökéletes kizárását a láncolatból. A konzorciumban rendszerint van egy uralkodó csoport, amely döntő befolyást gyakorol az ügyekre. Értelemszerű, hogy a konzorciumot csak a legnagyobb tőkés monopóliumok — a Betlehem Steel, United States Steel, a Republic Steel, az Armco Steel az acéliparban — tudnak életrehívni, hiszen szinte az egész tőkés világra szóló felosztási megállapodást csak nekik van módjukban kötni és kivitelezni. Az ilyen szövetségek állanak olyan félelmetesen nagy nemzetközi szervezetek és intézmények mögött, mint a Világbank, vagy a Közös Piac, az Európai Szén- és Acélközösség stb., stb. Nkrumah idézett könyvében[11] a következőképpen jellemzi a konzorciumokat: „A monopóliumok, miután végigmentek a kartellek, szindikátusok és a trösztök fejlődési fokozatain, manapság a védettségnek egy újabb biztosítékát veszik mindinkább igénybe. Ez nem más, mint a konzorcium, amellyel az a céljuk, hogy megbénítsák vetélytársaikat és leszereljék azokat a szövetségeseiket, amelyeknek megengedik, hogy csatlakozzanak ehhez a legcsábítóbb imperialista találmányhoz."

Mindezzel a hatalmas és valóban félelmetes erővel töltött szituáció másik oldalán vannak a fejlődő, azaz a tőkét importáló országok, lényegében véve kényszerhelyzetben, ti. tőkét importálni kénytelen helyzetben. Meg kell állapítani, hogy ez a kényszerhelyzet nyomja rá a bélyegét arra a viszonyra, amelynek a középpontjában az importőr országoknak azok a törekvései állanak, hogy a jogi szabályozás segítségével meghatározzák a viszonyukat a külföldi tőkés magántulajdonhoz. Rögtön le kell szögezni azt is, hogy egyes fejlődő országokban, ide tartoznak: a trópusi afrikai országok nagyrésze, a középamerikai országok, a délkelet-ázsiai országok — nincs semmiféle jogi szabályozás a külföldi tőkés magántulajdonhoz való viszony meghatározására vonatkozóan. Ezekben az országokban a szó legszorosabb értelmében még „szabad a vásár". Ez egy olyan szituáció, amelyben az ilyen országok belső és külső viszonyai nem teszik lehetővé a kérdés előtérbekerülését. Ezen országok ősrégi kereskedelmi joga — amelyek tele vannak joghézaggal, hiányoznak belőlük azok az intézményes lehetőségek és mechanizmusok, amelyek elengedhetetlen jogi feltételei a kérdés megbízható kezelésének — nemcsak nem tesz különbséget a külföldi és hazai tőkés tulajdon között, hanem a tulajdonjogra, a kereskedelmi társaságokra vonatkozóan semmiféle szabályozást nem tartalmaz és ily módon ezeket az országokat a profitért és piacokért marakodó monopóliumok szabad prédájává változtatja. Ezek után szinte értelemszerű annak a megállapítása, hogy a tőkét exportáló országok ezt a helyzetet kedvelik a legjobban, mondván, hogy itt a legkedvezőbb a „beruházási légkör".

Van a fejlődő országoknak azonban egy olyan csoportja is, amelyben történtek bizonyos kísérletek a külföldi tőkés magántulajdonhoz való viszony jogi úton történő meghatározására vonatkozóan. Ehhez a csoporthoz az erősebb, esetleg nagyobb, vagy előrehaladottabb gazdasági és társadalmi helyzetben levő fejlődő országok tartoznak.[12] Idesorolhatók általában a latin-amerikai országok, a nagyobb trópusi afrikai és ázsiai országok, és az arab országok többsége. A szabályozás lényegében az alábbi kérdéskomplexumok köré csoportosítható: *1.* Egyes jogelvi kérdések. *2.* Eljárásjogi kérdések. *3.* A külföldi tőkés magántulajdon korlátozása. *4.* Jogi engedmények és garanciák a külföldi tőkés magántulajdon támogatására. *5.* A nacionalizálás kérdései. *6.* A jogviták elintézésének kérdései.[13]

E csoportba tartozó országokkal kapcsolatban azonban további differenciálásra van szükség a tekintetben, hogy milyen mélységű a szabályozás, és milyen helyzetet biztosít a jog a külföldi tőkés magántulajdon számára az országon belül. Arra a kérdésre kell keresni a választ, hogy helyzetének mi a viszonya az egyes hazai tulajdonformák jogi helyzetéhez képest? Azonos velük, előnyösebb vagy hátrányosabb helyzetet teremt-e számára a szabályozás?

És e tekintetben megint nem lehet általánosítani sem relációk szerint, sem a tulajdonjog helyzetével kapcsolatosan felmerült egyes kérdések szerint, bár kétségtelen bizonyos mérvű csoportosításra lehetőség nyílik. Elöljáróban nyomban le kell szögezni azonban annyit, hogy a nemzetgazdasági és össztársadalmi érdekek kifejezésre juttatására a belső jogi rendezés alkalmasnak tűnik, szemben a koncessziós szerződések által nyújtott lehetőségekkel — ezt a kérdést ezúttal nem tárgyalom —, amely véleményem szerint ilyen értelemben már aligha jöhet számításba.

Egyes fejlődő országok, úgy tűnik, felismerték ezt a lehetőséget és egészen a külföldi tőkés magántulajdon nacionalizálását jelentő intézkedésig elmentek. Meg kell mondani, hogy erre csak a leghaladóbbaknak és legerősebbeknek megismert, fejlettebb gazdasági és társadalmi helyzetben levő fejlődő országokban került sor, természetesen nem úgy, hogy az országban található egész külföldi tőkés magántulajdont nacionalizálták, vagy általános tilalmakat állítottak további részvétele elé az ország életében, hanem csak részleges formában. Ezek az országok: Egyesült Arab Köztásaság, Irán,

[11] Nkrumah: im. 88. oldal.

[12] Pataki János im. Simai Mihály: Tőkekivitel a jelenkori kapitalizmusban, Kossuth Kiadó, 1962.

[13] E. I. Nwogogu: The legal problems of foreign investment in developing countries. 1965. London.

Irak, Szíria, Algéria, Tanzánia, a Modibó Keita vezette Mali, Burma, Ceylon, India, Peru és Chille. Az ilyen szabályozást természetesen olyan nemzeti jellegű jogalkotási munkának kell tekinteni, ami a külföldi tőkés magántulajdont egy sor — később részletesen kifejtendő — tekintetben a hazai tőkés tulajdon és egyéb tulajdoni formák jogi helyzeténél hátrányosabb szituációba kényszeríti, ugyanakkor egy sor más kérdésben vele azonos helyzetet biztosít számára. Ez utóbbi kérdések lényegében az alábbiak: — a beruházásokhoz szükséges földek megszerzése, — a vállalat alapításának feltételei, — a vállalat igazgatása, — az üzleti tevékenység vitele, — az idegen munkaerő jogállása.

Említettem már, hogy csak a leghaladóbbnak és legerősebbnek megismert fejlődő országok tudták biztosítani maguk számára e lehetőség kihasználását. Ugyanakkor tény az is, hogy azok a fejlődő országok, amelyekben már történtek kísérletek a kérdésben jogi szabályozás biztosítására, eredményeket lényegében nem tudtak elérni. A kérdésben napvilágot látott jogi szabályozások nem tesznek különbséget a külföldi tőkés magántulajdon és a hazai tulajdoni formák helyzete között, és ez értelemszerűen azt is jelenti, hogy a külföldi kereskedelmi társaságok működését sem tartalmilag, sem szervezetileg nem korlátozzák, azaz a külföldi tőke ezekben az országokban káros hatását minden korlátozástól mentesen kifejtheti. Ezek az országok jogalkotásukban átvették az exportőr országoknak a jogfejlesztésre vonatkozó elképzeléseit, tanácsait és ennek megfelelően kiszolgáltatták magukat a nagy monopóliumoknak. E „tanácsok" viszont meg kell mondani, lényegében a nemzetközi magánjog írott és szokásjogi úgymond „normáinak" és a vezető tőkés országok jogának elfogadását állítják előtérbe. Persze világos, hogy nemcsak ilyen „tisztán jogi" kérdésről van szó, hanem a tőke nyomásáról, az importőr országok előnytelen helyzetéről, a neokolonializmusról stb. Ezekben az országokban tehát a dolgozatom későbbi részében tárgyalt tőkekorlátozó intézkedések nem ismertek, önálló nemzeti jogalkotásról a szóban forgó kérdések tekintetében nem lehet beszélni. A külföldi tőkés magántulajdon kérdéseit általában elintézhetőnek vélik ezekben az országokban a belföldi vonatkozásban is érvényesülő kereskedelmi jog — különösen a kereskedelmi társaságokra vonatkozó jog — szabályaival. Ezekben az országokban a kereskedelmi társaságok vonatkozó jog alapját a a részvénytársaságokra vonatkozó szabályozás adja. A részvénytársaságra vonatkozó legfontosabb rendelkezések azok, amelyek a részvények kibocsátásával, vásárlásával, az osztalék fizetésével, a részvénytársaság vezetésével, fúziókkal, megállapodásokkal, a profitokkal, azok átutalásával stb.-vel foglalkoznak.[14]

A kereskedelmi társaságra vonatkozó szabályozás a fejlődő országok többségében ismeri még a korlátolt és a korlátlan felelősségű társaságokat is.

Általában a jogi személyek — ideértve természetesen a kereskedelmi társaságokat is — sok tisztázatlan kérdése rányomja bélyegét ezekre a jogszabályokra is. A működési hely, a nemzetiség és a többi problematikusabb kérdésre vonatkozó szabály a fejlődő országok kereskedelmi jogában is zavaros és igen sok problémát vet fel.

A fejlődő országok e kategóriáján belül találhatók még azok az országok, amelyekben a külföldi tőkés magántulajdonra vonatkozó kérdések nemcsak hogy a hazai tulajdoni formák kérdéseivel azonosan vannak rendezve, tehát amelyekben a külföldi tőkés magántulajdon és hazai tulajdonformák azonos jogi helyzetben vannak, hanem az ország jogszabályai, a külföldi tőkés magántulajdon számára minden hazai tulajdoni formánál kedvezőbb jogi helyzetet biztosítanak. Ezek az országok lényegében a tőke nyomásának, követeléseinek engedve különféle jogi jellegű engedményeket tesznek és garanciákat adnak az exportőröknek. Meg kell mondani, sok országban találhatók ilyen engedmények és garanciák, általában azokban, amelyekben a külföldi tőkés magántulajdon és a hazai tulajdonformák eredetileg azonos jogi helyzetben voltak. Mégsem lehet ezeket az országokat az előbbiektől külön kategóriába sorolni, mert a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az engedmények és garanciák hol eltűnnek, hol pedig megjelennek, amiben persze rengeteg körülmény játszik szerepet.[14/a]

A külföldi tőkés magántulajdon korlátozása

Igen sajátos korlátozási problémát vet fel az a fejlődő országok egy részében (Trópusi-Afrikában) uralkodó jogi helyzet, amely szerint a földekre vonatkozóan lényegében tulajdonátruházási tilalom áll fenn. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a földeknek ajándékozás, vagy adás-vétel útján történő átruházása jelenleg tiltva van, amiből következik, hogy a külföldi tőkések a beruházások realizálásához szükséges földek megszerzésében korlátozva vannak.[15] A valóságban persze ez a korlátozás nem sokat ér. Egyrészt ugyanis arról az általánosnak mondható jelenségről van szó, hogy ti. ezek az államok kötelező jellegű jogi előírásaikat csak igen hiányosan képesek betartani, így ma gyakorlatilag a külföldi tőkések földeket adás-vétel útján még azokban az országokban is tudnak szerezni, ahol a földre vonatkozóan adás-vételi tilalom áll fenn.

Másrészt viszont arról is szó van, hogy igen elterjedt e tilalom kijátszása annak kifejezett

[14] B. Vukmir: Pravni sistem Gane. Institut za proucazanje Afrike. 1967. 2. sz.

[14/a] E. I. Nwogogu: im.

[15] E. I. Nwogogu: im.

megsértése nélkül úgy, hogy ún. hosszú, vagy „örök" bérleti jog formájában szerzik meg a földek nem tulajdon, hanem használati jogát a tőkések (leasehold).

A helyzet tehát e vonatkozásban nem kielégítő, sőt zavaros, bizonytalan. A földek tulajdon-átruházására fennálló tilalom viszont érthető egyrészt amiatt a szinte általánosnak mondható törekvések miatt, amelyeknek az a lényege, hogy ezek az országok útját állják a kapitalista jellegű földjog kialakulásának, másrészt állampolgáraik érdekeinek védelme, sőt területi integritásuk biztosítása miatt is.

Az ellentmondás ott van, hogy ezek az országok biztosítani akarják a külföldi tőkés magántulajdonnak az ország gazdasági életében való részvételi lehetőségét is és fenn akarják tartani a földek tulajdonátruházási tilalmát is. Beruházásokat realizálni pedig föld nélkül többnyire nem lehetséges. Az ellentmondás megoldása ugyanakkor vitathatatlanul nem lehet a jelenlegi „gyakorlat" megtűrése sem.

A következő újszerű megoldás kétségtelen részben megkönnyítené — részben igaz nehezítené is — a kérdés megoldására irányuló erőfeszítések eredményességét. Ez pedig nem egyéb, mint az ingatlan tulajdonjogi helyzetének alakulása a beruházások realizálása utáni időszakban, ha a megoldás nem lehet a föld tulajdonjogának megszerzése a beruházás előtt. Ebben az esetben ugyanis — lévén a beruházások többsége elválaszthatatlan a földtől — a jogi helyzet úgy alakulhatna, hogy a létesítmény osztozna a föld tulajdonjogi helyzetében. A beruházás üzemeltetése viszont ilyenképpen elképzelhetetlen lenne másként mint koncessziós szerződés formájában, amely már a felek megállapodásának keretei közé kellene, hogy tartozzék. Ennek a megoldásnak egyébként a nacionalizálással kapcsolatban is komoly jelentősége lenne, azzal ugyanis, hogy az ilyen szervezeti-jogi keretek között működő gazdálkodási egységek már eredetileg is az importőr országok tulajdonába kerülnének, a külföldi vagyon nacionalizálásával járó megrázkódtatások jelentős része eleve megelőzhető. Ugyanakkor a koncessziós szerződésben — vagy ahogy ma nevezik ezeket: a gazdasági fejlesztési szerződésekben messzemenő lehetőség nyílna az exportőr országok érdekeinek figyelembevételére is, sőt a kötelezettségek és jogok kölcsönös betartására irányuló garanciákat is kaphatnának a felek.

A fejlődő országokban a külföldi magántulajdon korlátozásának más főbb jogi formáit és módszereit az alábbiak szerint helyes kialakítani:

1. a külföldi devizális eszközök elosztásába történő állami beavatkozás, avagy más néven devizális átváltási korlátozások, amelyek főleg az alábbi formában jelentkezhetnek: *a)* a profitok szabad repatriálását korlátozó, *b)* a profitok kötelező reinvesztálását; *c)* az importkorlátozás és intenzív törekvései teszik indokolttá, amelyek egyrészt arra irányulnak, hogy fizetési mérlegüket megjavítsák, másrészt, hogy újabb tőkebeáramlás nélkül további anyagi fedezetre tegyenek szert. Ezek kétségtelen helyes célkitűzések, arra azonban mindenképpen ügyelniök kell ezeknek az országoknak, hogy a szabályozás tegye lehetővé pl. éppen a beruházáshoz szükséges nyersanyagok, felszerelések, gépek stb. importját, ill. ezek pótlását.

2. Adó- és vámügyi korlátozások. Erre — éppúgy, mint az előző pontban említett korlátozásra — az államnak megvan a törvényes lehetősége, amit a szuverenitásnak a nemzetközi jogban uralkodó értelmezése is alátámaszt, beleértve azt is, hogy az állam a külföldi vagyont szigorúbb adó és vámügyi szabályoknak veti alá, mint saját állampolgárai vagy jogi személyei vagyoni érdekeltségeit. Ez utóbbi is ismeretes a fejlődő országokban, pl. Bolíviában is ez a helyzet.

Az adó és vámjoggal kapcsolatban meg kell állapítani, hogy az igen fontos eszköz a fejlődő országok kezében a külföldi magántulajdon működésének korlátozásához vezető eszközök között.

3. Az ún. vegyes tulajdonjog konstrukciójának megteremtése[17] ezekben az országokban ugyancsak a külföldi magántulajdon korlátozását célozza. Mind az iparban, mind a mezőgazdaságban ismeretes — a földek vegyes tulajdonjoga elismerésének kizárása mellett — jelentősége azonban ipari vonatkozásban jóval nagyobb.

A vegyes tulajdonjog részeinek elemzésénél rá kell mutatni arra, hogy: *a)* a tulajdonjog tárgyát képező értéknek — rendszerint 49, vagy ennél esetleg kisebb százaléka — külföldi tőkés magántulajdonjog tárgyát képezi; *b)* másik része — az előbbiekből következően rendszerint az érték minimum 51%-a állami, esetleg szövetkezeti tulajdon. Ez utóbbi azonban igen ritka kivétel.

E jogi konstrukció megteremtése teszi lehetővé az ún. vegyes vállalatok egyik formájának létrehozását. A vegyes vállalatok létrehozására irányuló törekvés lényege: egyrészt a külföld tőke korlátozása a tőke nagyságának meghatározása útján, másrészt arra irányuló törekvés, hogy a hazai tőke részesedési arányának segítségével a vállalkozás állami oldalról ellenőrizhető legyen, harmadrészt pedig az is szerepet játszik a dologban, hogy a hazai állami tőkét nyereséges vállalkozásba fektessék.

E célok egyrészt azonban nem mindig érhetők el, a törekvések nem mindig realizálhatók

A szabályozást a fejlődő országok szakadatsokat bevezető intézkedések és *d)* átváltási tarifák kedvezőtlen megállapítása.[16]

[16] „Encouragement and protection of investment in developing countries". London, 1963. Gyűjteményes összeállítás.

[17] Lásd még: Pataki János: im.; Simai Mihály: im.

maradék nélkül, másrészt van a kérdésnek egyéb oldala is.

Arról van szó, hogy a vállalkozásban való 51%-os részvétel nem okveletlen biztosítja az irányító szerep megszerzését is, mert főleg a hitel, a szabadalmi kapcsolatok és a szakértelem monopolizáltsága miatt a külföldi tőke irányító szerepét akkor is megtarthatja, ha csak a részvények 49, esetleg ennél is kisebb százaléka van tulajdonában.

Felhasználható ez a konstrukció a külföldi tőke pozíciói megvédésére irányuló manőverezésre, új területekre történő behatolására és a kizsákmányoló jelleg elleplezésére is.

4. A munkaügyi vonalon rendelkezésre álló jogi eszközök elsősorban nem mint a külföldi magántulajdon korlátozásának eszközei — bár e vonatkozásuk is igen jelentős — jönnek számításba, hanem, mint az adott ország gazdasági-társadalmi haladását közvetlenül előmozdító jogi eszközök.

A munkaügyi szabályozás két fő vonatkozásáról lehet beszélni:

a) üzemen belüli munkaügyi kérdésekre vonatkozó szabályozás, pl. kötelező jellegű munkavédelmi előírások, szakszervezetek szerepét meghatározó szabályok stb.

b) A hazai munkaerő kötelező foglalkoztatására vonatkozó előírások. Úgy tűnik, hogy ez a legjelentősebb jogi eszköz azok között, amelyek a fejlődő országok rendelkezésére állnak a külföldi magántulajdonhoz való viszony meghatározása kapcsán, főleg azért, mert a legnagyobb hasznot: ti. a munkaerő tömeges méretű szakképzését, nézetem szerint csak ennek kapcsán tudják elérni. Ez pedig vitán felül a gazdasági-társadalmi haladás egyik legfontosabb feltétele, hiszen a legfontosabb termelőerő: az ember és adottságai, tudása fejlesztését jelenti.

Ezek fontosságát felismerve írja elő sok fejlődő ország, hogy a külföldi vállalkozáshoz szükséges munkaerő nagyobbik hányadát a hazai lakosság alkalmazásával kell biztosítani. Ez a hányad természetesen eltérő aszerint, hogy szakképzett vagy szakképzetlen munkaerőről van-e szó. A szakképzett munkaerő esetében ez az arány 65—75% között mozog, a szakképzetlen munkaerő alkalmazására vonatkozóan az arányt viszont 90—95%-ban állapítják meg rendszerint.[18]

Mind a hazai munkaerő kötelező foglalkoztatására, mind pedig a hazai anyagi erőforrásoknak a külföldi vállalkozásokba történő kötelező bevonására vonatkozó szabályozás megalkotásánál azonban bizonyos toleráns megoldások lehetővé tételére okvetlen ügyelni kell, figyelemmel arra, hogy mind a tőke, mind pedig a szakképzett munkaerő szűkében levő tényezők ezekben az országokban, így egy esetleges merev szabályozás, vagy a szabály biztos megszegését, vagy a beruházásról való lemondást hozhatja magával.

A legtöbb fejlődő országban azonban nemcsak a hazai munkaerő kötelező foglalkoztatását írják elő a jogszabályok, hanem a képzését is és ez többnyire iskolák, szakképzést nyújtó egyéb intézmények létesítésére és fenntartására irányuló kötelezés formájában realizálódik, koncessziós szerződések közbeiktatásával.

Jogi engedmények és garanciák a külföldi tőkés magántulajdon támogatására

A fejlődő országokban azonban nemcsak a külföldi tőkés magántulajdon korlátozását jelentő jogi jellegű intézkedésekkel találkozhatunk, hanem működését elősegítő, támogató jogi intézkedésekkel is. Ezek létezésének okai sokfélék. Alapvetően mégis a tőke nyomásáról van szó, arról, hogy a „beruházási légkört" az exportőr országok a maguk számára a legkedvezőbben kívánják kialakítani és a tőkeexport feltételeit ilyen lényegében garanciális jellegű intézkedésekben határozzák meg. És itt kapcsolódik a dologhoz a tőkehiány, illetőleg a fejlődő országoknak ebből következő igen intenzív törekvése a tőke-import lehetőségek biztosítására, és ebben a dologban egy-egy ország, pontosabban egy-egy ország uralkodó köreinek politikai orientációja még csak nem is játszik döntő szerepet. Persze e köröknek elsősorban a gyarmatosítókhoz — de más vezető tőkés hatalmakhoz is — fűződő szoros kapcsolatai igen nagy mértékben befolyásolhatják az ország politikáját, ezen keresztül jogpolitikáját is.

A jogi jellegű engedmények és garanciák kérdését persze nem lehet a külföldi tőkés magántulajdon működésének korlátozásával összefüggő jogi kérdésektől elszakítva tárgyalni. Arról van szó, hogy mindkettő az exportőrök és importőrök erőviszonyainak tükröződése és ez többek között azzal a következménnyel jár, hogy azok a módszerek, amelyeket az előbb mint a külföldi tőkés tulajdon korlátozásának módszereit és eszközeit tárgyaltam, a másik oldalról nézve, vagy más országgal összefüggésbe hozva esetleg mint engedmények és garanciák foghatók fel a körülmények: hely, idő stb. megváltozása folytán. Szó van továbbá arról is, hogy azok a területek, amelyek az előbb, mint a tőke korlátozásának területei merültek fel, egyben az engedmények területei is lesznek, hiszen pl. az adóügyi szabályozás — annak tartalmától függően — lehet korlátozó, vagy támogató jellegű is.

Így összességükben ezek a körülmények magyarázzák továbbá azt is, hogy olyan kérdések, amelyek mint engedmények is említést kell, hogy nyerjenek, a korlátozások kapcsán már részletes tárgyalásra kerültek.

Az engedmények között kell még megemlíteni olyan teljesen általános, lényegében gazdaságpolitikai, ugyanakkor jogi formában sza-

[18] E. I. Nwogogu: im.

bályozott tényezőket, mint a külföldi tőkének az egész gazdasági életben történő részvételi lehetősége, mind az egyes gazdasági szektorokban, mind pedig az üzleti tevékenység összes fázisában való részvételt értve természetesen ez alatt.

Az engedmények között igen nagy számban találunk olyanokat, amelyek adóügyi természetűek, ennek folytán jogi szempontból az adójogba tartoznak. Ezek között is a legjelentősebbek a jövedelmi adómentességet és kedvezményeket biztosító engedmények, amelyekkel kapcsolatban az alábbi kategóriák kialakulása mondható általánosnak: *a)* húszezer dollár értéknél kisebb beruházás esetén, ha a megvalósítás időtartama nem hosszabb 2 évnél, az adómentesség 2 év; *b)* húszezer dollár érték feletti beruházásnál az előbbivel megegyező megvalósítási időtartam mellett az adómentesség legfeljebb 3 év; *c)* húszezer dollár feletti beruházásnál, ha annak megvalósítási időtartama legfeljebb 3 év, az adómentesség 5 év.[19]

Ugyancsak általános gyakorlatnak mondható az is, ha a fenti adómentességi időszak után a tulajdonosok még részleges adókedvezményeket is kapnak a fogadó országtól.

A jövedelmi adó kedvezmények kategóriájába kell még okvetlenül sorolni a külföldi szakemberek jövedelmi adómentességét, amely általában 1 éves időtartamig terjed.

Jelentős engedménynek számít az import korlátozás alóli mentesség és az importvám kedvezmények adása is.

Korábban a tőkekorlátozási intézkedések alatt tettem már említést átváltási korlátozásokról, amelyek — úgymond mint ezt már más esetekben is tapasztalni lehetett — ösztönzőkként is működtethetők olyan módon, hogy az általános és mindenre kiterjedő átváltási korlátozásokat egyes esetekben nem rendelik alkalmazni, hanem azok alól kivételt engednek.

A külföldi tőkés magántulajdon nacionalizálásának kérdései

Ezzel a külföldi magántulajdon működése korlátozásának és ösztönzésének tárgyalása tulajdonképpen lezárult. A következő lépés a külföldi magántulajdon működésének megtiltása vagy úgy, hogy a nemzetgazdaság bizonyos területein generális tilalmakat állítanak működése elé, ti. e területek működésébe a külföldi magántulajdonnak már bekapcsolódását sem teszik lehetővé, vagy úgy, hogy később hoznak ilyen tiltó rendelkezéseket, amelyek egyébként kisajátítás, vagy államosítás, illetőleg együttesen: nacionalizálás néven váltak ismeretessé.

A kérdés jogi részének helyes megvilágítása végett elöljáróban szükséges röviden néhány olyan gazdasági és politikai vonatkozásra azonban rámutatni, amelyek a problémával szorosan összefüggenek.

[19] E. I. Nwogogu: im.

A külföldi tőkés magántulajdon jelentős méretű nacionalizálására eddig csak a leghaladóbb fejlődő országokban került sor. Ezzel kapcsolatban elég, ha egy pillantást vetünk azokra az országokra, amelyekben ilyen méretű nacionalizálás történt: Egyesült Arab Köztársaság, Algéria, Irak, Irán, Szíria, Guinea, Tanzánia, M. Keita vezette Mali, Burma, India, Ceylon, Peru, Chille és máris szembetűnik a nacionalizálás legjellemzőbb vonása, ti. az, hogy a külföldi tőkéseknek vagyonuktól történő megfosztása ezekben az országokban döntően politikai kérdés, amelyben a legnagyobb szerepet az ország belső haladó erői, végeredményben az osztályerőviszonyok játsszák.[20] Semmiképpen nem szabad az osztályerőviszonyokat annak európai értelmével azonosítani. Ezekből következik, hogy bizonyos fejlődő országok politikailag egyszerűen nincsenek abban a helyzetben, hogy a külföldi tőkés magántulajdont nacionalizálhassák. Ezen országok esetében egyenlőre meg kell elégedni azzal az egyébként nem túlságosan előnyös, ugyanakkor a jelenlegi helyzethez képest kétségtelen — bár igen korlátozott és sajátos — fejlődést jelentő folyamattal, amennyiben ez is egy magasabb fejlődési szakasz, ti. a kapitalista fejlődés előmozdítását segíti elő. Arról van szó, hogy egy sor elmaradott országban megítélésem szerint jelenleg — és előreláthatólag még elég hosszú ideig — más lehetőség nincs.

Azokban a fejlődő országokban, amelyekben viszont a politikai feltételek a nacionalizálásra már megértek, az államosítási törvények meghozatala előtt igen alaposan fontolóra kell venni, többek között azt a várható hatást, amelyet ez a tulajdonosokból és legfőbb érdekképviseleti szervükből a tőkés államból ki fog váltani és itt nem az államosítást követő jogi procedúráról van szó, hanem arról a külső és belső politikai, gazdasági — esetenként katonai — nyomásról, akciókról, amelyekkel a tőkések minderre reagálnak. Van a dolognak persze gazdasági oldala is. Arról van szó egyrészt, hogy ténylegesen és nemcsak potencionálisan erősíti-e ez az intézkedés a nemzetgazdaságot, másrészt arról, hogy az adott ország gazdasági szempontból fel van-e készülve a nacionalizálásra.

Mindezek a körülmények pedig azt a következtetést támasztják alá, amely szerint az államosítások, ha napirendre kerülnek az összes számbajöhető gazdasági és társadalmi tényezőre figyelemmel kell a kérdésben dönteni, illetőleg kell az államosításokat végrehajtani.

A külföldi magántőkének a fejlődő országokban történő nacionalizálásával összefüggő problémakörnek igen nagy jogi irodalma van.[21] Ez azonban a burzsoá jogtudomány irodalma,

[20] Pataki János: im.

[21] R. Kőváry: im.; E. I. Nwogogu: im.; Michael Brandon: Survey of current approaches to the problem; Eli Lauterpach: Drafting conventiorns for the protection of inv. In: Encouragement and protection of investment in developing countries.

lévén egyrészt a helyzet az, hogy a fejlődő országok saját tudományos kapacitás szűkében vannak, másrészt a tőkés országoknak viszont elsőrendű érdeke fűződik a kérdés tudományos feldolgozásához, értsd: a tőkés osztály érdekeinek a tudomány eszközeivel történő védelméhez (mert ebben az esetben aztán — amint ez a későbbiekből teljesen nyilvánvalóvá válik majd — ténylegesen és közvetlenül is erről van szó).

A kérdés lényege röviden abban foglalható össze, hogy az államosított vagyontárgyakért tartoznak-e a fejlődő országok kártalanítást fizetni, vagy sem, és ha igen, miből álljon az: csak a tényleges kárösszeget (damnum emergens), vagy az elmaradott hasznot (lucrum cessans) is fizessék meg kártalanítási összegként?

Szocialista szemlélet mellett a kártalanítási kötelezettségre vonatkozó válasz persze egyértelműen nemleges. Mi is lehetne a jogalapja a kártalanításnak, amikor arról van szó, hogy ezek a gyarmati hatalmaktól agyonsanyargatott és a végletekig kizsákmányolt országok végre eljutnak odáig, hogy kizsákmányolásuk és elnyomattatásuk e döntő eszközeit saját tulajdonukba vehetik, nem tesznek egyebet, mint egy töredékét visszaveszik annak, amit tőlük és általuk sajnos ma már mondhatjuk: évszázadokon keresztül ezek az idegen hatalmak jogtalanul elvettek. Itt a kisajátítók kisajátításáról van szó, mélyreható gazdasági és társadalmi forradalomról, amelyhez való jogát egyetlen népnek és népének érdekeit kifejező államnak nem korlátozhatja semmi, az állam szuverenitása ezt magában foglalja, bármilyen is addigi társadalmi és jogrendszere, bármilyenek is nemzetközi kötelezettségei stb.

És itt megállhatunk egy pillanatra. A leghaladóbb fejlődő országok államai megértették történelmi küldetésüket és nagyszabású államosításokat hajtottak végre kártalanítás fizetése nélkül. Pedig nem lehet mondani, hogy hiányát szenvedték volna ezek az országok a tőke nyomásának és jogi manipulációinak stb. De ők ellenálltak a nyomásnak és nemzeti bíróságaikon kizárták a kártalanításokra irányuló tulajdonosi keresetek érdemi elbírálásának lehetőségét. Jellemző a helyzetre ti. a fejlődő országok e lépésének nemzetközi visszhangjára az, hogy elenyésző mértéktől eltekintve a nemzetközi igazságszolgáltatási szervek sem mentek bele a kártalanítási igények tárgyalásába. Ez történt pl. az Angol—Iráni Olajtársaság 1951-ben, a Szuezi Csatornának 1956-ban Egyiptom által történt államosítása kapcsán, a Franciaország és Libanon között felmerült Beirut Electricity Company ügyben stb.[22]

Érdemes a kérdéssel kapcsolatban utalni az indiai helyzetre.[23] Ebben az országban az államosítások a tulajdonosok bizonyos mérvű kártalanítása mellett mentek végbe és a nemzeti bíróságoknak is biztosítottak némi hatáskört a külföldi kártalanítási kérelmek elbírálásában. De a kártalanítások mértékének megállapításánál India több államában úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyták a tőke követeléseit — e követelések egyébként teljesen megegyeznek a burzsoá jogtudomány álláspontjával is — és a bíróságoknak is csak arra irányuló hatáskört biztosítottak, hogy egy-egy kártalanítási összegről megállapítsák azt, hogy az nem illuzórikus-e? Annak a vizsgálatába azonban, hogy a felajánlott kártalanítási összeg egyenértékű-e, vagy arányban álló-e az államosított vagyontárgy értékével, a bíróságok már nem mehetnek bele. A kártalanítások összegszerűségének megállapítására kizárólag az állam parlamentjének van hatásköre, amely megállapította, hogy a kártalanítás nem jelent visszterhes kártalanítást és ebből is kitűnik, hogy az államosítás — kártalanítás kérdéskomplexumot Indiában is elsősorban politikai kérdésnek tekintik.[24]

A fejlődő országokban lezajlott államosítások azonban egyrészt nem jelentik az országban működő összes külföldi tőkés magántulajdonjog tárgyát képező vagyontárgyak egy csapásra történő államosítását, másrészt azt sem, hogy az államosítások egyben a külföldi tőkés magántulajdonnak az ország gazdasági életében történő részvétele utolsó aktusát jelentik, ti. azt, hogy az adott ország ezzel a további részvételt is megtiltja, sőt lehetséges — és ez nagyon helyes —, hogy éppen az államosításokkal egyidejűleg ugyanazon érdekeltségeknek új beruházási lehetőséget is kínál fel. Tény másrészt az is, hogy nem kizárólag kártalanítás nélküli államosítások történtek-e a fejlődő országokban.

Azt, hogy a következőkben tárgyalni fogom a külföldi tőkés magántulajdon államosításának, illetve a vele kapcsolatos kártalanítási kérdéseknek a fejlődő országokban kialakult gyakorlatával összefüggő burzsoá jogirodalom kérdéseit, egyrészt a problémakörnek a tudományban elfoglalt helye, másrészt egyes kérdések súlyozása, illetőleg az eddigiektől eltérő, megvilágítása magyarázza.

A burzsoá jogtudomány azt a tanítást, amely szerint az állam szuverenitásának elismerése egyben a külföldi vagyontárgyak nacionalizálhatóságának jogát is magában foglalja, a fejlődő országok vonatkozásában tartja, feltéve, ha az alábbi két feltételnek az államosítás megfelel: *a)* a nacionalizálásnak közérdekből kell történnie és *b)* kártalanítással kell járnia.[25]

Nézzuk először a közérdek megállapításának kérdését:

[22] E. I. Nwogogu: im.
[23] Indian Law. London, 1963.

[24] „Encouragement and portection of investment in developing countries". London 1963. Gyűjteményes összeállítás.
[25] Encouragement and protection of investment in developing countries". London 1963. Gyűjteményes összeállítás.

Ennek kapcsán meg kell említeni, hogy több fejlődő ország egyrészt belső jogában, másrészt koncessziós szerződéseiben magáévá tette azt az elvet, amely szerint nacionalizálásra csak ez okból kerülhet sor. Megállapítható az is, hogy nem egyértelműen mindegyik ország közérdeknek (national interest) nevezi a dolgot, van amelyik public purpose-ről, social interestről, public welfareről, vagy public utility-ről beszél. Mindegyik szövegezés mögött azonban a magyarban igen egyszerű kifejezhető és jól körülhatárolható „közérdek" fogalmi köre és kifejezésre jutó tartalma fedezhető fel.

Ennél jelentősebb kérdés azonban a közérdek megállapításának módja. Lényegében kétféle módozatról lehet beszélni: *a)* jogilag szabályozott eljárásban történő megállapítás, ami azt jelenti, hogy az államosítási döntések előtt jogi úton történik annak a megállapítása, hogy az államosításhoz szükséges közérdek fennforog-e vagy sem. Ez igen gyakori Latin-Amerikában; *b)* Politikai módozat, amely a gyakorlatban azt jelenti, hogy a közérdek megállapítására az ország legfőbb hatalmi szervének van csak hatásköre és illetékessége, mondanom sem kell, gondolom, hogy a haladóbb fejlődő országok ezen az álláspontón vannak.

A teljesség kedvéért hozzá kell fűznöm ehhez azonban, hogy a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara javaslata alapján 1949-ben létrejött International Fair Treatment for Foreign Investment — nem kötelező érvényű nemzetközi magánjogi kódex a kérdés rendezésére — a tárgyalt kérdésben az elsőnek említett álláspontot fogadta el. E szerint: *a)* a nemzeti jogoknak kifejezett rendelkezéseket kell tartalmazniok a nacionalizálás feltételeiről és céljáról; *b)* a nacionalizálásnak megfelelő és előre meghatározott eljárás szerint kell végbemennie.

Ezekért és még sok egyébért a kódex igen erős kritikai visszhangot váltott ki a fejlődő országokban.

A nacionalizálásnak politikai kérdésként való kezelésével függ össze az államosítható vagyontárgyak körének meghatározása, amelyben a fejlődő országok gyakorlata alapján úgy lehet állástfoglalni, hogy az nem korlátozott, tehát bármely vagyontárgy nacionalizálható. Ez az álláspont abból következik, hogy az ország szükségleteinek, érdekeinek, gazdasági, társadalmi viszonyainak, végeredményben: helyzetének a maga bonyolultságában történő megítélése egyedül az ország legfőbb hatalmi szervére, ti. annak parlamentjére tartozik csak.

A kártalanítási kérdés tárgyalása kapcsán a külföldi magántulajdonnak az ország gazdasági-társadalmi életében történő részvételére vonatkozó jogból kell kiindulni. Arról van szó, hogy kártalanítási igény előterjesztésének — de más jogigény előterjesztésének is — erre vonatkozó tételes jogi rendelkezés híján, ideértve az állam koncessziós szerződéseit is — egyszerűen nincs meg a lehetősége.

Sokkal egyszerűbb és könnyebb a helyzet persze abban az esetben, ha koncessziós szerződés közbejötte nélkül megy végbe a külföldi tőke bekapcsolódása. A hazai jog megalkotásába a tőkeexportőrök ugyanis közvetlenül nem szólhatnak bele, míg a koncessziós szerződések megkötésénél ők az egyik partner.

Mindennek pedig a kérdés rendezése szempontjából az a konkrét jelentősége, hogy az, ami (ti. a kérdésben mindennemű speciális, a külföldi tőkés magántulajdon nacionalizálására vonatkozó tételesjogi rendelkezés mellőzése) viszonylag könnyebben biztosítható a hazai jogban, addig a koncessziós szerződésekben ez már nehezebb, bár nézetem szerint a helyes álláspont ebben az esetben is az, ha a koncessziós szerződések sem tartalmaznak ilyen speciális rendelkezéseket.

Persze nyilvánvalóan a kérdés nem ilyen egyszerű és nem is csak ennyire „tisztán" jogi kérdésről van szó, hanem főleg az egyoldalú függésről, a neokolonializmusról, a tőkeszegénységről stb. és a helyzetet kihasználó, sőt az ezzel visszaélő tőke előnyös pozícióiról. A tőke földrajzi orientációját ugyanis, ahogy az exportőrök mondják, a „beruházási légkör" jelentősen befolyásolja, ez pedig lényegében a tőkének nyújtott kedvezményeket, jogi garanciákat jelenti. Így nyilvánvaló, hogy ahol kevesebb előnyt szimatol a tőke, ahol kisebbek a garanciák, oda kevésbé áramlik, bár a fejlődő országok kiegyensúlyozott politikájával ez ellensúlyozhatónak látszik. Kizárólag tulajdonosi szemmel nézve azonban a dolgot, tényként lehet elfogadni azt, hogy a kockázat ezekben az országokban mégis nagyobb. Ugyanakkor tény az is, hogy e kockázat csökkentésének más módozatai is ismeretesek (pl. a különböző biztosítási rendszerek), mint a fejlődő országokra gyakorolt nyomás következtében kapott jogi garanciák. Igaz: ez utóbbi olcsóbb, és ne feledjük: tőkésekről beszélünk, akiknél a profit mindenekfelett való.

E. I. Nwogogu nigériai jogász idézett könyvében a kártalanítás mellett felsorakoztatja mindazokat a jogelveket és jogintézményeket, amelyek „ősidők" óta szerepelnek azok katalógusaiban, akik a tőkés tulajdon védelmét szolgálták. Ugyanúgy, mint tanítómesterei, Nwogugo sem válogatós. Érveinek tárházában éppúgy szerepelteti a szerzett jogok elméletét, a tulajdon szentségét, mint a forgalom biztonsága követelményét, a jogalap nélküli gazdagodást, vagy a joggal való visszaélést stb. Nem hiszem, hogy meghatnák ezek az érvek azokat, akik tudják: ilyen és ehhez hasonló kaucsukkategóriákkal nem lehet tételesjogi rendelkezéseket helyettesíteni. Valamit viszont lehet: felhasználni őket a tőke mindenkori érdekeinek védelmére, mert ezek csak keretek, értékük attól függ, hogy milyen célokra használják fel őket.

Az előbbi fejtegetések előrebocsátásával

nézetem szerint megállapítható, hogy kártalanítási igényről csak abban az esetben lehet beszélni, ha annak: *1.* a fogadó ország belső joga szerint tételesjogi rendelkezések vagy *2.* a koncessziós szerződések rendelkezései képezik alapját.

Felmerül azonban a kérdés, hogy koncessziós szerződés van ugyan, de ez a külföldi tőkés magántulajdon e vonatkozásbeli helyzetére semmi speciális rendelkezést nem tartalmaz, mi képezi a kártalanítási igény alapját?

A válasz kézenfekvő: az a szabály kell, hogy e tekintetben is számításba jöjjön, amely az egyes hazai tulajdoni formák nacionalizálásakor is mint a kártalanítási igények jogalapja játszhat szerepet. Nézetem szerint e tekintetben elfogadhatónak látszik az előbb vázolt indiai megoldás.

Szorosan összefügg ezzel a kérdéssel a kártalanítási igények érvényesítésének kérdése. Erről részben már említést tettem akkor, amikor utaltam arra, hogy az országok egy jelentős részében — így sok fejlődő országban is — most kizárólag jogi szempontból nézve a kérdést, lényegében az állam szuverenitásának értelmezése miatt (az állam szuverén, így saját és más állam bíróságain nem perelhető) az igények érvényesítésének nincs lehetősége, tekintet nélkül arra, hogy a kártalanításnak van-e tételes jogi alapja, vagy nincs.

Ebben — amint említettem — azonban politikai okok domináltak.

Ezzel kapcsolatban azonban utalok arra, hogy céltudatos jogpolitika mellett a tételes jogi rendelkezésekre alapuló kártalanítási igények érvényesítését eljárásjogi akadályokkal véleményem szerint nem helyes meghiúsítani.

A jogirodalomban a kártalanítással szemben támasztható követelményeknek fix kritériumai alakultak ki. Ezek szerint a kártalanításnak: *1.* egyenértékűnek (adequate); *2.* azonnalinak (promt); *3.* hatásosnak (effective) kell lennie.

Az egyenértékűséggel kapcsolatosan tulajdonképpen az eredeti állapot helyreállításának kérdését kell megvizsgálni. Lévén azonban az eredeti állapot természetben történő visszaállításának a kérdéssel összefüggésben úgyszólván semmi jelentősége, ezért csak a pénzbeli reparáció lehetősége marad fenn. A pénzbeli reparáció pedig óhatatlanul is mindenekelőtt az értékmegállapítás kérdését veti fel.

Az értékmegállapításnak leggyakoribb módja annak a piaci értéknek az alapulvétele, amelyet a vagyontárgy az országba történő behozatalakor képviselt. Nehézséget jelenthet esetleg e tekintetben a tulajdonjog tárgyának speciális jellege, az idő múlásával előálló erkölcsi és anyagi kopás pedig mint az eredeti piaci értéket csökkentő tényezők kell, hogy számításba jöjjenek.

Másik ilyen módozat az értékmegállapításra vonatkozóan az ún. könyvszerinti érték alapulvétele, amely azt jelenti, hogy a vállalkozás üzleti alapját fogadják el tekintet nélkül az akkori piaci árviszonyokra. Első látásra úgy tűnik, hogy ez az értékmegállapítási módszer önkényes ármegjelöléseket tesz lehetővé és ezen keresztül a beruházóknak kedvez, a valóságban azonban nem így van, mert az átváltási tarifákat — igaz csak „elvileg" — az importőr országok állapítják meg és ezzel kedvezően, vagy kedvezőtlenül befolyásolhatják a vagyontárgy hazai árának megállapítását. Az átváltási tarifák az értékmegállapítással összefüggésben egyébként a kártalanítási összegek transzferálása kapcsán is nagy jelentőségre tesznek szert.

Az idő múlása, illetőleg a vagyontárgy értékének némely esetekben ebből következő esetleges növekedése hozta magával az újraértékelés[26] (az államosítások időpontjában képviselt érték) előtérbe kerülését. Ez tulajdonképpen abban a hallgatólagos következtetésben leli a magyarázatát, hogy a fejlődő országok pénzeinek értéke folyamatos romláson megy keresztül. Így a korábban X összegben kifejezett értékek egy későbbi időpontban csak X+1, 2, 3 stb. értékkel fejezhetők ki.

Bár a külföldi tőke fokozódó nyomására a fejlődő országok többnyire elfogadták a vagyontárgyak újraértékelésére irányuló követeléseket, a fejlődő országok egy része — és éppen azok, amelyek jelentős méretű államosításokat hajtottak végre — az újraértékeléseket általában nem teszik lehetővé.

A reparáció egyik további kérdése, hogy miből álljon az: csak a tényleges kár megtérítéséből, vagy foglalja-e magába az elmaradt hasznot is?

Az eddig vázolt értékmegállapítási módozatok értelemszerű, hogy csak a tényleges kár megállapítására vonatkoztak.

Az elmaradt haszonra vonatkozó igényt véleményem szerint ketté kell választani, mégpedig aszerint, hogy az igény az adott állam által kötött koncessziós szerződésben foglaltakra alapul-e, vagy sem. Ez utóbbi esetben ugyanis — véleményem szerint — az elmaradt haszonra irányuló kártalanítási igénynek helye semmi körülmények között nem lehet.

Hogyan is fest ez a kérdés közelebbről?

Amint korábban már említettem, a kártalanítási igények előterjesztésének szerintem két jogszerű esete képzelhető el, az ti., ha ez az igény az ország érvényes, belső tételesjogi rendelkezéseire, vagy koncessziós szerződéseiben foglaltakra alapul. Álláspontom szerint végeredményben azonban mindkét esetben azonos tételesjogi rendelkezések kell, hogy képezzék a kártalanításra irányuló igény jogalapját és ezek nem egyebek, mint az ország nemzeti jogának idevonatkozó rendelkezései. Számításba jöhet-

[26] E. I. Nwogogu: im. Encouragemnt and protection of investment in developing countries.

ne ugyan még az exportőr ország, vagy egy harmadik ország nemzeti joga — aminek egyébként a tárgyalt szempontból érdemi jelentősége nincs —, de semmiképpen nem lehet szó a nemzetközi tételes- vagy szokásjog alkalmazásáról, mert e szerződéseket nem lehet nemzetközi szerződéseknek tekinteni. Arról van tehát szó, hogy fix időtartamú szerződésekkel az állam bizonyos időre mintegy garanciális lehetőséget biztosít a külföldi vállalkozásnak a profit termelésére, egyrészt azzal, hogy a koncessziót megadja és másrészt azzal, hogy vagy kötelezi magát az államosítástól való tartózkodásra, vagy a nemze i jog szerinti kártalanítás fizetésére. Ilyen helyzetben a vállalkozás az üzletmenet törvényeinek megfelelően a tulajdonos számára biztos hasznot hajtó tevékenységgé válik, ha csak azt valamilyen ok meg nem akadályozza. Ilyen ok egyrészt a vállalkozás érdekkörében is, másrészt a fogadó ország érdekkörében is előállhat.

A tárgyalt szempontból a fogadó országok részéről jelentkező legjelentősebb és leggyakoribb ok az érdekeltség államosítása. Na már most, ha egy ország az említett módon meghatározott időre kifejezetten korlátozza a területén található külföldi vagyon nacionalizálására irányuló jogát, vagy nem korlátozza ugyan, de a kártalanítás fizetése mellett elkötelezi magát, akkor a beruházó joggal bízik abban, hogy hasznot hajtó tevékenységének megszüntetése végett vagyonát nem fogják államosítani, vagy ha mégis, akkor nem fog károsodni, aminek pl. olyan nagyon konkrét következményei is lehetnek, hogy az érintett vagyon biztosításának egyéb formáiról nem gondoskodik. Lényegében ezek az okok magyarázzák azt az általam is képviselt álláspontot, amely szerint az elmaradt haszon megtérítésére irányuló igénynek csak ebben az esetben van realitása és lehet tételes jogi alapja.

Persze a valóság az, hogy a tőke e téren is kihasználja előnyös helyzetét és a fejlődő országokra gyakorolt nyomása következtében igen gyakran kap olyan komoly garanciát is, mint amilyent a kártalanítások elleni szerződéses garanciák jelentenek, amelyek a gyakorlatban többnyire koncessziós szerződés egyes rendelkezéseiben öltenek testet és azt jelentik, hogy az importőr ország kötelezettséget vállal a nacionalizálástól való tartózkodásra. Ezek a fejlődő országok gyengeségére és előnytelen helyzetére világítanak rá. Az idő azonban múlik és ezen országoknak a tőkés világhoz való viszonya, belső helyzete változik, ami korábbi intézkedéseik felülvizsgálatát is előtérbe állíthatja. A nacionalizálás elleni garanciák és a kártalanítás fizetésére vonatkozó kötelezettség felülvizsgálata azonban igen gyakran nem a garanciák megsemmisítésében realizálódik, hanem ahogy a burzsoá jogtudomány mondja: tulajdonváltozás nélküli államosítási intézkedésekben kártalanítás nélkül, „indirect deprivation-", „creeping expropriation-"ban, ami a gyakorlatban nem egyéb, mint tőkés magántulajdon működésének szigorú korlátozása.

E. I. Nwogogu azonban nagy buzgalmában arra az álláspontra helyezkedik, hogy ezekben az esetekben is kártalanítást kell fizetniök a fejlődő országoknak, álláspontjának indokolásával azonban adós marad.

De miért is kellene fizetni? A koncessziós szerződés megszegését a konkrét esetben a tulajdonjog megváltoztatását eredményező aktus jelentené, amiről szó sincs, hanem szigorú korlátozásokat bevezető intézkedések történnek.

A kérdés megítélésénél figyelemmel kell ugyanis lenni arra, hogy amíg egy ország belső jogát egyoldalú elhatározással is bármikor megváltoztathatja, új jogot alkothat, addig a koncessziós szerződéseket ily módon nem semmisítheti vagy változtathatja meg. Ebből logikusan következik, hogy az ún. indirect deprivation esetében kártalanítási igénynek helye nem lehet.

Az elmaradt haszonra irányuló keresetek elbírálásánál az előbbieken túl igen lényeges dolog, hogy az igazságszolgáltatási szervek az érvényes koncessziós szerződések megszegésének puszta tényéből ne következtessenek okvetlenül a haszon törvényszerű elmaradására is, hanem kötelezzék a tulajdonosokat az elmaradt haszon forrásainak alapját képező körülmények bizonyítására. Ez a gyakorlatban annak bizonyítását jelenti, hogy tulajdonosi érdekkörben minden reális üzleti feltétele fennforgott volna továbbra is a profit termelésnek. A nemzetközi igazságszolgáltatási szerveknek e kérdésben kialakult igen hiányos gyakorlata alapján megállapíthatjuk, hogy az elmaradt haszonra irányuló keresetek elutasításának okai között viszonylag gyakran találjuk meg e feltételek bizonyítottságának hiányát.

A szerződésszegés és a profit elmaradása között közvetlen kapcsolatnak kell lennie, amely értelmezésben ugyancsak a nemzetközi igazságszolgáltatási szervek gyakorlata alapján annyit jelent, hogy a szerződés megszegése közvetlenül okozza a haszon elmaradását.

Ha azonban valamilyen módon sikerülne kiküszöbölni az elmaradt haszon megállapítására irányuló követelések alapját, azt ti., hogy a befektetett és nacionalizált tőke lekötöttsége az államosítások után megszűnjék vagy csökkenjen, ez magával hozhatná az elmaradt haszon megállapítására irányuló követelések elutasítását is.

Ha ugyanis a tőke egyrészt felszabadul, másrészt esetleg újabb befektetési lehetőségeket is biztosítanak számára a fejlődő országok — bár a befektetési lehetőségek állandóan adottak —, a profittermelés zökkenőmentessége elérhető vagy legalábbis megközelíthető, így a haszon elmaradásáról tulajdonképpen már nem lehet beszélni.

Az elmaradt haszon összegszerűsége megállapításának többféle módozata ismeretes: *1.* a beruházás előző évi profitjának alapulvétele. Ha azonban csak rövidebb idő áll rendelkezésre, akkor kisebb időegységből kell kiindulni, ez viszont lehet nagyon bizonytalan tényező is. *2.* Hasonló típusú és nagyságrendbe tartozó más vállalkozás profitjának alapulvétele arra az időszakra, amelyre az elmaradt haszon megállapítását kérik. *3.* A profit tőkésítése. E módszer lényege az, hogy megkísérlik megállapítani azt az összeget, amelyért a beruházás a kérdéses idő (elmaradt haszon megállapításának alapját képező idő) után eladható lenne. Ez összeg és az értékelés időpontja szerinti összeg közötti különbség adja az elmaradt hasznot.

Az elmaradt haszon összegszerűségének kérdéséhez tartozik még annak megállapítása, hogy a fogalom alatt természetszerűen csak ún. tiszta haszon érthető, hiszen a tulajdonosokat a profit termelésétől annak realizálásáig igen sok kiadás terheli. Pl. fuvar, raktározási, biztosítási díjak, vámok, adók, reklámköltségek stb. Ezek a kártalanítás kapcsán természetszerű, hogy nem merülnek fel, így a bruttó bevételből levonásba kell őket helyezni.

A kártalanítás kérdésének tárgyalása kapcsán most már csak két igen röviden vázolható problémára kell felhívni a figyelmet. Ezek: — a kártalanítások azonnaliságának és — a kártalanítások hatékonyságának kérdése.

E két kritérium szerint — amint erre a korábbiakban már utaltam — a kártalanításoknak azonnalinak és hatékonynak kell lenniök. Az azonnaliság fogalma alatt azt kell érteni, hogy a kártalanításnak késedelem nélkül kell követnie az államosítást. A helyzet azonban e vonatkozásban is determinált, mégpedig a tőkeszegénység által, ami azt eredményezte, hogy a kártalanítás azonnali fizetésére irányuló követelések irreálisnak bizonyultak. Így ma már a jogtudomány is, meg a tőke is beéri annyival, hogy legalábbis a kártalanítás fizetésére irányuló ígéretnek — ez jelentené az igény jogosságának elismerését — azonnal követnie kell az államosítási intézkedéseket.

A kártalanítás hatékonyságának kérdése a devizák transzferálhatóságának kérdésével függ össze, úgy, hogy a kártalanítást a burzsoá jogtudomány szerint: *a)* azonnal transzferálható valutában kell fizetni és *b)* átváltási korlátozásoktól mentesnek kell lennie, amely követeléseknek a valóságos helyzet persze korlátokat állít egyrészt azért, mert ezek az országok szűkében vannak devizális eszközöknek, másrészt vannak természetesen politikai természetű korlátai is ezeknek a követeléseknek.

Lázár Ernő

SZEMLE

A szárazföldi fuvarozás tervezéséből eredő jogi kérdések Romániában

A fuvarozási szerződés a polgári jog jelentős intézménye, amelynek Romániában az utóbbi negyedszázadban végbement változások új arculatot adtak. Ez a szerződés ma egyike a termelés és fogyasztás kapcsolatát biztosító és a szocialista építés gazdasági feladatai megoldását elősegítő legfontosabb jogi eszközöknek.

Ezeknek a szerződéseknek egyik jellegzetessége — amely rávilágít az intézmény új, szocialista lényegére — a népgazdasági terv és a polgári jogi szerződések közötti szoros kapcsolat.

A fuvarozás operatív tervezésére vonatkozó 1952. január 15-i 57. számú Minisztertanácsi Határozat (a továbbiakban 57/1952. M.T.H.) rendelkezései értelmében a szocialista szervezetek közötti fuvarozást *operatív fuvarozási tervek* alapján bonyolítják le, amelyeket a szállítandó áruk fontosságától függően helyi vagy központi szinten hagynak jóvá.[1]

Az operatív fuvarozási tervből, mint államigazgatási aktusból, a felekre nemcsak az állammal szembeni államigazgatási jellegű kötelezettségek, hanem egymással szembeni polgári jogi kötelezettségek is hárulnak, amelyek közvetlenül a tervfeladatnak a fuvarozási szerződés megkötésétől független és azt megelőző teljesítésére irányuló eseményekre vonatkoznak.

A román jogirodalomban általánosan elfogadott vélemény szerint a fuvarozó kötelessége, hogy a tervben megállapított feltételek mellett ténylegesen a feladó rendelkezésére bocsássa a fuvareszközöket, a feladó pedig köteles azokat minél ésszerűbben felhasználni.[2]

Ezeknek a kötelezettségeknek természetbeni teljesítésével létrejönnek a fuvarozási szerződés megkötésének előfeltételei,[3] a szerző-

[1] A fuvarozás tervezésének módszeréről lásd: A. Munteanu, *Consideraţii asupra contractului de transport feroviat* (Gondolatok a vasúti fuvarozási szerződésről), „Arbitrajul de Stat", 1957, 1. sz. 25. és köv. o.; Idem: *Consideraţii privind contractul de transport auto de încărcături* (Gondolatok a gépkocsi teherszállítási szerződésről), „Justiţe Nouă", 1964. 4. sz., 36. és köv. old.; I. B. Ionescu—C. Bunea, *Cu privire la distincţia dintre planul de transport şi contractul de transport* (A fuvarozási terv és a fuvarozási szerződés közötti különbségről), „Arbitrajul de Stat", 1958, 3. sz., 29. és köv. old.; C. Stătescu, *Drept civil* (Polgári jog), Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1967, 8. és köv. old.; P. Demetrescu, *Contractul de transport* (A fuvarozási szerződés), Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1962, 13. és köv. old.

[2] Vö. M. Mureşan: *Legătura intre plan şi contract în transporturile terestre de mărfuri între organizaţiile socialiste* (A terv és a szerződés kapcsolata a szocialista szervezetek közötti szárazföldi árufuvarozásban), az „Institutii si reglementări in dreptul socialist român" c. kötetben, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, 163. és köv. old., valamint az 1. jegyzetben idézett szerzők.

[3] A fuvarozási szerződés megkötéséről lásd I. Filipescu, *Incheierea contractului de transport de încărcătură pecale ferată* (A vasúti teherfuvarozási

dést pedig azáltal kötik meg, hogy a feladó átadja a terv értelmében rendelkezésére bocsátott fuvareszközökbe berakott árut, a fuvarozó pedig a rendeltetési helyre való fuvarozás céljából átveszi azt.[4]

A jogirodalomban felmerült a kérdés, hogy a fuvarozó és a feladó között, ezeken a kötelezettségeken túlmenően, létezik-e fuvarozási szerződés megkötésére irányuló jogi kötelezettség.

Véleményünk szerint a fuvarozónak és a feladónak nemcsak államigazgatási jellegű, hanem polgári jogi kötelezettsége is a fuvarozási szerződés megkötése, ez utóbbi azonban csak akkor jön létre, amikor a feladó a fuvarozandó árut berakta a tervnek megfelelően rendelkezésére bocsátott fuvareszközökbe és amikor azt a rendeltetési helyre való fuvarozás érdekében át kell adni a fuvarozónak. Ez a kötelezettség — közvetve — az operatív fuvarozási tervből ered, amelynek alapján a járműveket a feladó rendelkezésére bocsátották és azokat megrakták.[5]

A fuvarozási szerződés megkötése után egy újabb kérdés merül fel: vajon a teljesítési kötelezettség egyedüli jogi alapja csak a feleknek a szerződésben kifejezett akarata?

A jogirodalomban kifejtett egyes nézetek szerint, „a tulajdonképpeni fuvarozás, valamint az áruk kiadása a címzettnek... olyan kötelezettségek, amelyek nem a tervből, hanem a feladó és a fuvarozó vállalat megállapodásából származnak."[6]

Jóllehet ezek a kötelezettségek valóban nem létezhetnek csak a terv alapján, a fuvarozási szerződés megkötése nélkül, úgy véljük, hogy a tervben előirányzott fuvarozások esetén ezek a kötelezettségek nem kizárólag a fuvarozási szerződésből erednek, hanem forrásukként egyaránt el kell ismernünk mind a fuvarozási szerződést, mind pedig az operatív fuvarozási tervet, amely alapján a szerződést megkötötték.

Nyilvánvaló, hogy az operatív fuvarozási terv — mint államigazgatási aktus — következményei nem merülnek ki a fuvarozási szerződés egyszerű megkötésével, mivel a tervezés célja nem csupán egy szerződés megkötése, hanem fő cél a tervezett fuvarozások megvalósítása. Következésképpen, véleményünk szerint, a fuvarozás teljesítése nem kizárólag a felek szerződésben kinyilvánított akaratának a következménye, hanem ugyanakkor az operatív fuvarozási terv, mint államigazgatási tervaktus által követett és létrehozott következmény is. Ily módon ennek a teljesítési kötelezettségnek komplex forrása van.[7]

Ahhoz tehát, hogy szocialista szervezetek között fuvarozást foganatosítsanak, elvileg a jóváhagyott operatív fuvarozási terven kívül arra is szükség van, hogy annak alapján a felek között fuvarozási szerződés jöjjön létre.

A továbbiakban felvetődhet a kérdés, melyek azok a jogi eszközök, amelyek biztosítják, hogy a felek a terv alapján megkötik a fuvarozási szerződéseket?

Nyilvánvaló, nem lehet szó arról, hogy szerződéskötési keresetnek adjanak helyt, vagy más, hasonló jellegű kényszerintézkedést alkalmazzanak, mivel a fuvarozási szerződés reálszerződés, amelynek megkötéséhez nem elegendő csak a felek beleegyezése, hanem a szerződés tárgyát képező, a fuvarozó fuvareszközeibe rakott áruknak a fuvarozásra való tényleges átadása is szükséges.

Annak érdekében, hogy a feleket közvetve az operatív fuvarozási tervből eredő polgári jogi kötelezettségeik természetbeni és határidőben való teljesítésére ösztönözzék — és ezen keresztül biztosítsák a fuvarozási szerződés megkötését és teljesítésének előfeltételeit — a törvényhozó polgári jogi szankciókat állapított meg a fuvarozóval szemben, arra az esetre, ha az nem bocsátja a feladó rendelkezésére a tervben előírt járműveket, illetve a feladóval szemben, ha az nem teljesíti, vagy késedelmesen teljesíti, a terv alapján rendelkezésére bocsátott fuvareszközök berakását.[8]

Így az 57/1952. M.T.H. rendelkezései értelmében *bírságot* köteles fizetni az a fuvarozó vállalat, amelyik nem bocsátja a feladó rendelkezésére a tervben előírt járműveket. A bírság mértékét törvényes díjszabás állapítja meg, a fuvarozás nemétől (vasúti, gépkocsi, légi, vagy hajó) és a járművek tonnatartalmától (teherbíró képességétől) függően.

Tekintettel a fuvarozó vállalatok tevékenységének különleges feltételeire, a törvény előírja, hogy ezek a fuvareszközök átadására megállapított határidőket 5 nappal túllépheti és csak akkor tartoznak felelősséggel, ha nem teljesítik a havi fuvarozási tervet.[9]

A Szállításügyi és Távközlési Minisztérium 111/1952. számú Utasításai 48. szakaszának rendelkezései értelmében a vasúti fuvarozások operatív tervezése szempontjából a kijelölt napot az előző nap 19.00 órájától az illető nap 19.00 órájáig számítják. Így a tervben előírt vasúti kocsikat a terv teljesítése keretében csak az illető hónap utolsó napjának 19.00 órájáig lehet a feladó rendelkezésére bocsátani; a 19 óra után átadott kocsikat csak a következő hónap tervének teljesítésébe tudják be.

Az érvényben levő szabályok értelmében a vasút nem köteles meghatározott teherbíró képességű vagy területű, illetve különlegesen kiképzett kocsikat bocsátani a feladó rendelkezésére. A különleges kocsikat igénylő fuvarozásokat a vasút lehetőségeihez mérten bonyolítják le.[10]

Ennek az intézkedésnek rendszeri értelmezése alapján úgy véljük, hogy az az operatív fuvarozási terv

szerződés megkötése), „Justiția Nouă", 1962, 5. sz., 42. és köv. old., valamint az 1. jegyzetben idézett szerzők.

[4] Így például az 1929. évi vasúti fuvarozási szabályzat 53. szakasza értelmében a fuvarozási szerződést attól a pillanattól tekintik megkötöttnek, amikor a feladási állomás az árut és a fuvarlevelet továbbítás céljából átveszi. Az állomás az átvételt a fuvarlevélre alkalmazott napi bélyegzővel állapítja meg.

[5] Részletesebben lásd M. Mureşan *i. m.*, 166—169. old.

[6] A. Munteanu, *i. m.*, 26. old.; N. Ionescu—C. Bunea, *i. m.*, 31. old.; C. Stătescu, *i. m.*, 12—13. old.

[7] M. Mureşan, *i. m.*, 169—171. old.; A komplex jogforrások elméletéről a gazdasági szerződésekben lásd: Tr. Ionaşcu—E. A. Barasch, *Teoria generală a contractelor economice* (A gazdasági szerződések általános elmélete), vol. I, Bucureşti. Editura Academiei, 1963, 148—159. old. és az ott idézett szerzőket.

[8] Lásd erről: M. Mureşăn: *Răspunderea pentru neîndeplinerea obligaţiilor civile izvorîte din planul operativ de transport, în lumina practicii arbitrale* (Az operatív fuvarozási tervből eredő polgári jogi kötelezettségek nem teljesítéséért való felelősség a döntőbírósági gyakorlat tükrében), „Arbitrajul de Stat", 1967. 6. sz., 34—36. old.

[9] Az 57/1952. sz. M. T. H. 14. szakasza.

[10] Vasúti helyi árudíjszabás 5. szakasz (3).

elkészítésének és jóváhagyásának szakaszára vonatkozik, mivel akkor mérlegelik, hogy van-e lehetőség arra, és milyen mértékben, hogy különleges vasúti kocsikat bocsássanak a feladó rendelkezésére. Mihelyt a vasút megállapította, hogy fennáll ez a lehetőség és bevette az operatív fuvarozási tervbe a megrendelő által igényelt különleges kocsikat, köteles azokat a terv előírásainak megfelelően rendelkezésére bocsátani és anyagi felelősséggel tartozik abban az esetben, ha ezt a kötelezettségét nem teljesítené.[11]

Meg kell még jegyeznünk, hogy az 57/1952. sz. M.T.H. szabályait mind a döntőbírósági gyakorlat,[12] mind a jogirodalom[13] úgy értelmezte, hogy az operatív fuvarozási terv nem teljesítése esetén a fuvarozó felelőssége a törvényes bírságokra korlátozódik és az nem kötelezhető a feladó által a nemteljesítés következtében elszenvedett károk megtérítésére. A fuvarozó felelősségének ilyen korlátozása egyáltalán nem befolyásolja azonban a feladónak a címzettekkel szemben a szállítási szerződésekből eredő felelősségét, amely teljes felelősség marad és a szállító nem mentesíthető alóla azon a címen, hogy a fuvarozó nem bocsátotta rendelkezésére a szükséges fuvareszközöket,[14] hanem csak erőhatalom miatt, amennyiben ilyen eset fennáll.

A feladó vállalat is felelősséggel tartozik a fuvarozási terv nem teljesítéséért: ugyanazon miniszertanácsi határozat értelmében köteles *bírságot* fizetni, ha kéri a tervben előírt fuvareszközök „visszavonását", valamint ha megtagadja a ténylegesen rendelkezésére bocsátott járművek berakását. Hasonlóképpen felel a feladó a fuvarozóval szemben — köteles fekbért fizetni — abban az esetben, ha túllépi a törvényben megállapított berakási időt.

Ahhoz, hogy a feladót, az operatív fuvarozási tervből rá háruló polgári kötelezettségek nemteljesítése esetén terhelő bírságok rendszerét behatóbban elemezhessük, ki kell térnünk a fuvarozási terv összeállításának és teljesítésének mechanizmusára.

Az 57/1952. sz. M.T.H. és a Közlekedésügyi Minisztérium végrehajtási utasításai értelmében a feladó vállalatok a feladó állomásokkal közösen elkészítik a havi és negyedévi fuvarozási tervjavaslatot, amelyet jóváhagyásra az illetékes szervekhez (különleges jelentőségű áruk esetén a Közlekedésügyi Minisztériumhoz, más áruk esetén a területi fuvarozási vállalatokhoz) terjesztenek elő. Ezek a szervek megvizsgálják a javaslatokat és a rendelkezésükre álló lehetőségeket, jóváhagyják a negyedévi és havi fuvarozási terveket és közlik azokat a feladó állomásokkal, valamint a feladó vállalatokkal. A feladó állomások minden hónap kezdete előtt összehívják az összes feladókat és azokkal egyetértésben 5 vagy 10 napos időszakra osztják a tervezett fuvarokat. Ez után, minden ilyen időszak előtt 3 nappal, a feladók kötelesek kérni, hogy a feladó állomás naptári napokra irányozza elő az illető időszakra a tervben előírt járműveket.

Ha a feladó nem jelenik meg a havi tervben előírt fuvarok felosztásakor, a feladási állomás azt hivatalból végzi el, a lehető legritmikusabban.

Abban az esetben, ha a feladó nem terjeszti elő idejében a napi kiállításra vonatkozó kérését, úgy tekintik, hogy lemondott az illető 5 vagy 10 napra esedékes fuvarokról és azokat törlik a tervből. A feladó kifejezetten is kérheti egyes fuvaroknak a tervből való törlését, mind a felosztáskor, mind pedig utólag, a terv teljesítése során.

Egyes fuvarok törlése és a feladó anyagi felelősségének megállapítása egy, a fuvarozó által a feladóval közösen felvett jegyzőkönyvvel történik, amelyben megállapítják a törlés időpontját és ettől függően, a bírság mértékét is.

Így a törölt fuvareszközök teljesítőképességének figyelembevételével kiszámított bírság kisebb, ha a fuvart a felosztáskor törölték, valamivel nagyobb, ha az előirányozáskor is még nagyobb, ha ez után, de a járművek tényleges rendelkezésre bocsátása előtt következik be.

Abban az esetben, ha a feladó a fuvareszközöket nem törli (kifejezetten vagy hallgatólagosan) a tervből, hanem megtagadja berakásukat, miután azokat a tervnek megfelelően ténylegesen rendelkezésére bocsátották, köteles bírságot fizetni a fuvarozó vállalatnak, amelyet ugyancsak a fuvareszközök teljesítőképessége alapján számítanak ki, de amelynek mértéke nagyobb, mint a tervből való törlés esetén fizetendő bírságé.

A vasúti kocsiknak a tervből való hallgatólagos törlésével kapcsolatban az állami döntőbírósági gyakorlatban felmerült egy érdekes kérdés: előfordultak olyan esetek, amikor a feladó nem terjesztette ugyan elő a törvényes határidőben[16] a vasúti kocsik kiállítására vonatkozó kérését, de azokat a vasút mégis rendelkezésére bocsátotta; amikor a feladó megtagadta berakásukat, a vasút a megtagadásnak megfelelő bírságot alkalmazta. Az Állami Fődöntőbíró leszögezte azonban, hogy ilyen esetekben a fuvarozó csak az előirányzáskor való törlésért kiróható bírságra jogosult, mivel a kiállításra vonatkozó kérés elmulasztásával a vasúti kocsikat hallgatólagosan töröltnek kell tekinteni és következésképpen a vasút az ilyen esetre előírt bírságra jogosult, viszont nem bocsáthatta a feladó rendelkezésére a fuvareszközöket és nem követelheti a berakás elmulasztása miatt fizetendő (nagyobb) bírságot.[17]

A feladónak a tervnek megfelelően rendelkezésére bocsátott fu-

[11] Az Állami Első Döntőbíró 499/1965 sz. (közzé nem tett) Döntése. Idézi M. Mureşan, *i. m.*, 36—36. old.

[12] Lásd az Á. E. D. B. 1953. szept. 8-i 8405. sz. Utasítását, *„Culegere de instrucţiuni date de Primul Arbitru de Stat,* comentată şi adnotată de N. Manolescu—I. Cioară, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1966, 66. old.

[13] L.: M. Cosmovici: *Examen teoretic de practică arbitrală în domeniul circulaţiei mărfurilor între organizaţiile socialiste* (A szocialista szervezetek közötti áruforgalomra vonatkozó döntőbírósági gyakorlat elméleti vizsgálata), „Studii şi cercetări juridice", 1969. 2. sz., 247—280. old., valamint M. Mureşan, *i. m.*, 35—36. old., I. Grigoriu, *Răspunderea patrimonială a organizaţiilor socialiste şi unele cazuri de limitare a acestuia* (A szocialista szervezetek anyagi felelőssége és mérséklésének egyes esetei), „Arbitrajul de Stat", 1968, 1. sz., 37. old.

[14] Lásd az Á. E. D. B. 8405/1953. Utasítását, id. a 12. jegyzetben.

[15] L. alább.

[16] Rámutattunk, hogy az előirányzásra vonatkozó kérést minden ötnapos időszak kezdete előtt legalább 3 nappal kell előterjeszteni. Ha a kérést késedelmesen nyújtják be, azt elő nem terjesztettnek tekintik, a fuvarokat törlik a tervből és a feladót a törvényes bírság megfizetésére kötelezik. (L. ebben az értelemben, például az Á. E. D. B. 221/1962. sz. Döntését, „Arbitrajul de Stat", 1962, 2. sz., 55. old.)

[17] Vasúti helyi árudíjszabás 19. sz. (3)

vareszközök berakása elmulasztásáért való felelősségével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ez a felelősség nemcsak akkor áll fenn, ha a feladó kifejezetten megtagadja a berakást, hanem akkor is, ha azt hallgatólagosan tagadja meg, vagyis, ha a törvényben megállapított határidőben nem kezdi meg a berakást.

Ilyen esetekben, ha a megtagadott járművek teljesítőképessége nem fedezi az illető napra előírt tervet, a fuvarozónak joga van ugyanazokat a fuvareszközöket újból felajánlani, és így teljesíteni a napi fuvarozási tervet. (Ha például a napi terv 100 tonna és a fuvarozó 40 tonna teljesítőképességű vasúti kocsit bocsátott a feladó rendelkezésére, amit az elutasít, a 40 tonnának megfelelő bírság kirovása után a fuvarozó újból a feladó rendelkezésére bocsáthatja ugyanazon vasúti kocsikat és így a tervszerűsített 100 tonnából összesen 80 tonnát fedezhet. Miután a feladó berakja, vagy esetleg újból visszautasítja berakásukat, a fuvarozó még további 20 tonnának megfelelő vasúti kocsit bocsáthat rendelkezésére, hogy így teljesen fedezze az illető napi tervét.) A visszautasított vagonok azonban csak a feladónak arról való újbóli *értesítése* után bocsáthatók újból a rendelkezésére, hogy a vasúti kocsik berakásra készen állnak, a berakási határidő pedig csak az értesítés után 3 órával kezdődik, ugyanúgy, mint amikor a vasúti kocsikat első ízben bocsátották a feladó rendelkezésére.[19]

Ha a feladó a törvényben megállapított határidőben megkezdi a berakást vagy ugyanazon határidőben értesíti a fuvarozót, hogy bizonyos késéssel szándékszik berakni, visszautasításért nem kötelezhető bírság fizetésére, hanem csak fekbért fog fizetni a berakási késedelemért.[20]

A feladónak joga — sőt, kötelessége — hogy ellenőrizze a tervnek megfelelően rendelkezésére bocsátott fuvareszközöket és — bírság fizetése nélkül — megtagadja a műszaki szempontból nem megfelelő járművek berakását. Hasonlóképpen, abban az esetben, ha az operatív szállítási tervben feltüntették egyes áruk különleges jellegét (méret, súly stb.), a feladó megtagadhatja — szintén bírságmentesen — az olyan fuvareszközök berakását, amelyek megfelelnek ugyan az általános műszaki követelményeknek, de nem alkalmasak az illető különleges áruk szállítására.[21]

Ha a feladó ellenvetés nélkül elfogadja a hibás fuvareszközöket és berakodik, viseli a szállítás során ebből eredő károk kockázatát. Ha viszont felhívta a fuvarozó figyelmét a hibákra és kérte a fuvareszközök helyettesítését, a fuvarozó azonban nem cseréli ki őket és ezt a fuvarlevélen feltünteti, minden kockázat a fuvarozóra hárul.[22]

*

A fuvarozóknak és a feladónak az operatív szállítási tervből közvetlenül származó polgári jogi kötelezettségek nem teljesítéséért való anyagi felelősséget rendező jogszabályok nemcsak az esetenként alkalmazandó szankciókat írják elő, hanem a felek felelősség alóli mentesítését is, azokban az esetekben, amikor a törvényes szankciók alkalmazása indokolatlan lenne, tekintve, hogy a felekre háruló kötelezettségek nem teljesítése a törvényhozó által meghatározott körülmények következménye és így az érdekelt fél nem tekinthető vétkesnek.

Így az 57/1952. sz. M.T.H. 3. sz. mellékletének 3. pontja értelmében a fuvarozó vállalatok mentesülnek a bírság fizetése alól, ha a havi operatív tervet tűzvész, árvíz, behavazás, a hajózható utak alacsony vízállása vagy befagyása, a forgalmat veszélyeztető vagy akadályozó balesetek, illetve meteorológiai viszonyok miatt nem teljesítette.

A fenti törvényszöveg az erőhatalom néhány esetét sorolja fel, bár nem használja kifejezetten ezt a fogalmat.[23]

Az idézett rendelkezés alkalmazása a döntőbírósági gyakorlatban és a jogirodalomban három fő kérdést vetett fel:

Felmerült először a kérdés, hogy — tekintettel a szövegben levő felsorolásra — a fuvarozó az erőhatalom más eseteiben is mentesíthető-e a felelősség alól, vagy csak azokban, amelyekre a törvényhozó kifejezetten hivatkozik?

A román jog általában nem sorolja fel taxatíve az erőhatalom eseteit, hanem a bírói szervek és az állami döntőbíróság hatáskörébe utalja annak eldöntését, hogy a jogvitákban egyes törvényes vagy szerződéses kötelezettségek nem teljesítésének igazolására felhozott körülmények megfelelnek-e a szükséges feltételeknek, hogy erőhatalomnak minősüljenek.[24]

Ebből kiindulva úgy véljük, hogy a tárgyalt esetben is — bár a törvényi felsorolás taxatívnak tűnhet — a valóságban ez a felsorolás nem kimerítő és következésképpen a fuvarozó az erőhatalom más eseteiben is mentesíthető a felelősség alól. Mivel a törvény által előírt vagyoni szankciók fő célja, hogy a fuvarozót az operatív fuvarozási terv tiszteletben tartására mozgósítsa és ösztönözze, ezeknek a szankcióknak az alkalmazása szükségtelenné válik, ha nem érhetik el céljukat, mivel a fuvarozó, önhibáján kívül képtelen teljesíteni a tervfeladatot.[25] (Ez az eset áll fenn például amikor az illetékes szervek az összes rendelkezésre álló fuvareszközö-

[18] A feladó értesítése a Vasúti helyi árudíjszabás 19. szakasza (10) értelmében kötelező.

[19] L. az Á. E. D. B. 2341/1965. sz. Döntését, „Arbitrajul de Stat", 1965, 6. sz., 70. old.

[20] Vasúti helyi árudíjszabás 19. sz. (13)

[21] Ilyen értelemben az Á. E. D. B. 638/1964. sz. Döntése, „Arbitrajul de Stat", 1964. 3. sz. 72. old.

[22] Pl. az Á. E. D. B. 2864/1963. sz. Döntése, „Arbitrajul de Stat", 1964, 1. sz. 69. old.

[23] Amint arra alább rámutatunk, e körülmények egy részét a melléklet 2. pontja is tartalmazza, mint a feladót a felelősség alól mentesítő eseteket, és azokat erőhatalomnak tekinti.

[24] Erőhatalom eseteinek tekintendők az olyan körülmények, amelye legyőzhetetlen és gyakran előre nem látott, valamint rendkívüli jellegük miatt és az ügy más körülményeivel való kölcsönhatásuk folytán az adósnak fel nem róható módon lehetetlenné teszik a teljesítést. (L. erről Tr. Ionaşcu—E. Barasch, *Teoria generală a contractelor economice* (A gazdasági szerződések általános elmélete), vol. II, Bucuresti, Editura Academiei, 1965, 377. és köv. old.; M. Mureşan, *Force Majeure in the for an Unitarian conception on the Roumanian Socialist Legal System* (Az erőhatalomnak a román szocialista jogrendszerben való egységes felfogásáért), „Studia Universitatis Babeş—Bolyai, series jurisprudentia", 1969, 163. és köv. old.; Idem, *Forţta majoră în contractele economice*, (Az erőhatalom a gazdasági szerződésekben) — Teză de doctorat, Cluj, 1970.

[25] Lásd ebben az értelemben: M. Mureşan, *Exonerarea de răspunderea civilă pentru neîndeplinirea planului operativ de transport* (Az operatív fuvarozási terv nem teljesítéséért való polgári jogi felelősség alóli mentesítés), „Arbitrajul de Stat", 1968, 6. sz. 46. old.

ket más területekre irányítják parancsoló és sürgős szükségletek kielégítésére.)

Másodszor: felvetődött a kérdés, hogy ha az erőhatalomnak az idézett törvényben feltüntetett valamelyik esete fennáll, a fuvarozó automatikusan mentesül-e a felelősség alól, vagy a döntőbírósági szerveknek esetleg joguk van esetenként megvizsgálni, hogy ezek a körülmények milyen mértékben tekinthetők erőhatalomnak és adott esetben indokolt-e a felelősség alóli mentesítés. Úgy véljük, hogy a döntőbírósági szerveknek a fuvarozási terv nem teljesítésével kapcsolatban keletkezett jogviták esetén is tevékeny szerepet kell kifejteniök — mint bármilyen jogvita eldöntésében — és minden esetben meg kell vizsgálniok, hogy az árvíz, tűzvész vagy más körülmény, amire a fuvarozó hivatkozik, valóban olyan természetű volt-e, hogy lehetetlenné tegye az operatív fuvarozási terv teljesítését és csak ebben az esetben mentesítse a felelősség alól. Ha a természeti csapások, vagy események ellenére a fuvarozó teljesíthette volna tervét és a fuvareszközöket a feladó rendelkezésére bocsáthatta volna, felelnie kell a terv nem teljesítéséért.[26]

Végül az is kérdés, hogy a fuvarozónak a felelősség alóli mentesítésére alkalmazhatók-e a kötelmek általános elméletéből ismert más mentesítő körülmények is?

A döntőbírósági gyakorlat és a jogirodalom általában arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár a törvényhozó nem említi őket kifejezetten, ezek a felelősség alól mentesítő körülmények az operatív fuvarozázsi terv nem teljesítése esetén is alkalmazandók, de csak abban a mértékben, amennyiben a feladó vétkessége, illetve harmadik személy elháríthatatlan cselekménye a fuvarozó számára, teljesen vagy részben, lehetetlenné teszi a havi operatív fuvarozási terv teljesítését. Azokban az esetekben, amikor a feladó vétkessége következtében nem válik lehetetlenné a fuvarozó részéről való teljesítés, ez nem mentesítheti a felelősség alól.[27]

Az 57/1952. sz. M.T.H. 2. sz. mellékletének 2. pontja értelmében a feladó a következő esetekben mentesíthető a tervben előirányzott fuvareszközök törlése vagy berakásának elmulasztása utáni bírság fizetése alól: *a)* ha az árukat erőhatalom miatt nem lehetett berakni (behavazás, árvíz, a termelésnek legalább 3 napos, előre nem látott megszakadása); *b)* amikor a feladó beleegyezése nélkül az előirányzottnál több fuvareszközt adnak át; *c)* ha a behozatalból eredő vagy kivitelre szánt árukat a termelő minisztériumtól független okok miatt nem lehet szállítani; *d)* ha a kombinált szállításokat az azokban részt vevő valamely vállalat miatt nem lehet teljesíteni; *e)* amikor a fuvarok rendeltetésének módosítása vagy a berakás elmulasztása az Állami Tervbizottság rendelkezése alapján történik, azzal a feltétellel, hogy a berakás elmulasztásáról a fuvarozó vállalatot legalább három nappal a berakásra előirányzott dátum előtt értesítsék.

Az *a)* pontból világosan kitűnik, hogy az erőhatalom eseteinek felsorolása nem kimerítő, a feladók tehát nemcsak behavazás vagy árvíz miatt, hanem az erőhatalom más eseteiben is mentesíthetők a felelősség alól. Ugyanaz a törvényhely az erőhatalommal azonosítja a termelésnek előre nem látott legalább 3 napos megszakadását is, természetesen azzal a feltétellel, hogy ennek következtében a feladó számára lehetetlenné váljék a fuvareszközök berakása. Meg kell jegyeznünk, hogy a döntőbírósági gyakorlat értelmében ezt az esetet csak akkor veszik figyelembe, ha a termelés megszakadása a feladó vállalatot egészében érinti, vagy legalábbis azon részlegek egész tevékenysége, amelyek az illető állomáson adják fel termékeiket, mivel egyébként lehetőség van arra, hogy a fuvareszközöket más áruk szállítására használják fel, mint amelyeknek termelése ideiglenesen leállt.

A normatív rendelkezések megállapítják, hogy abban az esetben, ha a fuvarozó más helységből hozta a fuvareszközöket és ezeket erőhatalom következtében nem lehet felhasználni, bár a feladó nem kötelezhető bírság fizetésére, viselnie kell az üresjárat tényleges költségeit.[28] Ezeket az összegeket a feladónak azonban csak abban az esetben kell fizetnie, ha a fuvareszközöket ténylegesen rendelkezésére bocsátották és csak ha a berakás elmulasztása erőhatalomnak és nem egyéb felelősség alól mentesítő körülménynek tulajdonítható.

A *b)* pont alatti rendelkezés tulajdonképpen nem a felelősség alóli mentesítés egyik esetét szabályozza, hanem a felelősség hiányára vonatkozik, mivel a feladónak *nem kötelessége* berakni az előirányzatot meghaladó szállítóeszközöket és így a berakás elmulasztásáért nem vonható felelősségre.

Az idézett szöveg *c)* pontja értelmében a feladók mentesülnek a felelősség alól, ha a kivitelre szánt vagy behozatalból származó árukat külkereskedelmi tevékenységgel közvetlen kapcsolatban levő olyan okok miatt nem tudták berakni, amelyekért sem a feladó vállalat, sem annak fölöttes szerve (az illető tervező minisztérium) nem felelős.

A *d)* pont alatti rendelkezés az operatív fuvarozási terv nem teljesítésére alkalmazza az általános polgári jogban a hitelező vétkességének nevezett felelősség alóli mentesítő esetet. A kombinált fuvarozások esetén, amikor az árukat egyetlen szerződés alapján mind vasúton, mind pedig vízen szállítják, a feladóval való viszonyban a fuvarozó egyetlen vállalatként jelentkezik, és így valóban közömbös, hogy a fuvarozás a vasút és a vízi fuvarozó vállalat közül melyik hibájából nem teljesítették — ez a kérdés kizárólag a fuvarozót érinti, a feladó pedig nem tartozhat felelősséggel.

Végül az *e)* pont rendelkezéseit az indokolja, hogy a feladónak kötelessége betartani az Állami Tervbizottság rendelkezéseit és így az a magatartása, hogy nem rakja be a tervben előirányzott fuvareszközöket, nem tekinthető jogellenesnek és nem szolgálhat alapul a fuvarozóval szembeni felelősségnek.

Muresan M.—Balogh A.—Surdn G.

[26] Idem.
[27] Idem, 46—47. old.
[28] Vasúti helyi árudíjszabás 5. szak. (14) *b)* pont.

JOGIRODALOM

*Kampis György—Varga József: Kisajátítás**

1. A kisajátítás a jog azon területe, amely a legkülönbözőbb munkakörökben dolgozó jogászok tevékenységét érinti: a kisajátítást kérők oldaláról a gazdaságirányító szervek, az állami vállalatok, szövetkezetek és társadalmi szervezetek jogtanácsosait, a kisajátítási eljárás lebonyolítására nézve a tanácsi szakigazgatási szervek dolgozóit, a kisajátítást szenvedő állampolgárok képviselete révén az ügyvédeket, a kisajátítási kártalanítások vonatkozásában pedig főleg az igazságszolgáltatási apparátus dolgozóit. A kisajátítással foglalkozó munkáknak ezért igen nagy a praktikus jelentősége, másrészt azonban a kisajátítás jogintézménye (mint tulajdonjog-elvonás és egyben tulajdonjog-juttatás, közérdekű célok alapján államigazgatási határozattal) az államigazgatási jog és a polgári jog sajátos határterülete, így szükségképp számos lényeges elméleti problémát is tartalmaz.

Kampis György és Varga József közelmúltban megjelent, igen terjedelmes, 500 oldalas, 3 részből és 14 fejezetből álló, jogszabály- és tárgymutatóval, valamint irodalomjegyzékkel kiegészített munkája a kisajátítás elméleti és gyakorlati kérdéseit szinte kimerítően feldolgozó monográfia. Ez a mű igen fontés hézagpótló szakkönyv: az 1957-ben megjelent, de az 1965. évi újabb kisajátítási kodifikáció folytán lényegében a gyakorlat számára tárgytalanná vált Görgényi—Ács-féle kézikönyv óta semmilyen összefoglaló kisajátítási munka nem állt rendelkezésre. Kampis György és Varga József a kisajátítás hatályos tételes jogi anyagát egyértelműen és világosan kommentálja, zökkenőmentesen kapcsolva az egyes jogszabályi rendelkezésekhez a vonatkozó joggyakorlatot. A tételes jogi szabályozás, illetőleg a joggyakorlat tárgyalása — igen szerencsésen — nem követi az 1965. évi 15. sz. tvr. szerkezetét, hanem sokkal áttekinthetőbben, a mindennapos jogi tevékenységben jobban felhasználhatóan rendszerezi és könnyen érthető stílusban közvetíti az olvasóhoz a kiterjedt kisajátítási jogi matériát. A monográfia nagy érdeme, hogy a nyomdatechnikai lehetőségek határain belül, még az 1970 elején megjelent újabb jogszabályokat [9/1970. (IV. 21.) Korm. számú rendelet, 13/1970. (IV. 21.) PM—IM számú rendelet], illetve bírói gyakorlatot. (A Legfelsőbb Bíróság 366. számú polgári kollégiumi állásfoglalása) is pótlólagosan bedolgozták a szerzők művükbe, másrészt nem szorítkoznak a szorosabb értelemben vett kisajátítási kérdésekre, hanem a kapcsolódó, illetve kiegészítő jogterületekre is kiterjeszkednek.

A joggyakorlatot illetően különösen hasznos segítséget nyújt a kártalanítás szabályainak rendkívül részletes, szinte minden gyakorlatban eddig számbajött, illetve elképzelhető tényállásra kiterjedő ismertetése (VIII—X. fejezet), illetve a kisajátítás eljárási szabályairól szóló III. rész (XI—XIV. fejezet), amely a kisajátítás alaki szabályainak teljes körű, iratmintákat is tartalmazó, az államigazgatási eljárás általános szabályaiba beleágyazott és a kisajátítási eljárást követő államigazgatási eljárásokra, illetve a bírósági eljárásokra kiterjedő tárgyalása.

Elméletileg igen ötletes a rövid történeti áttekintés — a jogintézmény általános fejlődésére és a kisajátítás lényeges elemeinek fejlődésére bontott — párhuzamos tárgyalása (I—II. fejezet). Roppant hasznos a különböző szocialista országok kisajátítási jogszabályai tartalmáról adott és a magyar kisajátítási jogszabály egyes alapelemeihez fűzött összehasonlító jogi tájékoztatás. A kisajátítási anyagi jog elsődleges elvi problémáira vonatkozó II—VIII. fejezet több, igen árnyalt jogdogmatikai fejtegetést tartalmaz, ebbe a körbe tartozik többek között a kártalanítás polgári jogi intézményén belüli differenciálás kísérlete (55. old.), a kisajátítás és a hatósági határozattal való tulajdonszerzés PTK-beli párhuzamosságának elméleti feloldása (65. oldal) stb.

A monográfia egyik alapvető erényének tartom azon — jogi munkákban ritkán jelentkező — tárgyalási módot, amely *konkrét* közgazdasági fejtegetésekre igyekszik alapozni a jogi részmegoldásokat is. Így nagy élvezettel olvastam a szerzők érték — ár — hatósági ár — deklinált csereérték — piaci ár összefüggéséről (56—60. oldal), vagy a gazdasági elkülönültség—érdek—tulajdonviszony kategóriáinak dialektikájáról szóló (84—91. oldal) legújabb közgazdasági-filozófiai művekre (Szabó Kálmán, Nagy Tamás, Pirityi Ottó stb.) alapuló fejtegetéseit. A szerzők ezen módszere bizonyítja, hogy a gazdaság és a jog összekapcsolása nemcsak az alap és felépítményről szóló általános tanítások fényében, hanem sokkal konkrétabb összefüggésekben is gyümölcsöző.

Aligha túlzó az a megállapítás, hogy mindenki számára, aki a kisajátítással akár elméletileg, akár gyakorlatilag foglalkozik, nélkülözhetetlen segédeszköz Kampis György és Varga József munkája. Jelen recenzióban érdemben a monográfiában felvetett, de véleményem szerint vitathatóan megoldott alapgondolattal szeretnék foglalkozni, nevezetesen azzal, hogy a gazdaságirányítás reformja, a tervszerű piacszabályozás indirekt tervgazdálkodási modelljének bevezetése és egyre mélyülő kibontakozása Magyarországon, *perspektivikusan* hogyan érinti a kisajátítás jogintézményét.

A szerzők természetszerűen nem kizárólag és nem elsősorban elméleti célú művet kívántak alkotni, és így alapvetően az 1965. évi 15. sz. tvr-re és végrehajtási rendelkezéseire figyelemmel tárgyalják a kisajátítás jogintézményét. Kampis György és Varga József ugyanakkor több *részletkérdésben* alkotó jelleggel viszonyul a hatályos joghoz, több továbbfejlesztésre irányuló javaslatot tesz, amely javaslatok túlnyomó többségét az 1970. év elején megjelent jogszabályok (a hivatkozott kisajátítási novellák, az állami tulajdonban álló ingatlanok kezeléséről szóló 9/1969. (II. 9.) Korm. számú rendelet, illetve 6/1970. (IV. 8.) EVM—MÉM—PM számú együttes rendelet) már értékesítettek is; kisebb, kapcsolódó jogterületeket érintő javaslataik megvalósítása pedig (pl. 319. oldalon a 157. sz. lábjegyzet) még az eljövendő jogalkotásra vár. A szer-

* Kampis György—Varga József: Kisajátítás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1970.

zők alapállása azonban a reform és a kisajátítás összefüggéséről az a monográfia bevezetésében részletesen kifejtett gondolat, hogy a gazdaságirányítás reformja az 1965. évi kodifikációval létrehozott kisajátítási joganyagnak csak „kismértékű korrekcióját" teszi szükségessé, amely korrekciót a hivatkozott 1970. évi novellák lényegében már végre is hajtották — a kisajátítás terén a jövőben sem anynyira a joganyag módosítására, hanem szemléleti változásra van szükség (7—8. oldal). Ez az egész művön végigvonuló vezérfonal véleményem szerint meglehetősen problematikus — úgy vélem, hogy a reform folytán a szocialista tulajdonviszonyokban, illetőleg ezen tulajdonviszonyok gazdálkodási formáiban végbement változások a kisajátítási jogintézmény egyes alapvető elemeit, a jelenleg hatályos szabályozás több lényeges megoldását feltétlenül érintik, és ez perspektivikusan a kisajátítási jogszabály *jelentős módosítását* is szükségessé fogja tenni.

2. A gazdaságirányítás reformjával létrejött, illetve fokozatosan kibontakozó strukturális változás lényege a korábbi egybeolvadás megszüntetésével a gazdaságirányítás és a gazdálkodás elvi szétválasztása. A makro-ökonómiai gazdasági döntéseket gazdaságirányítási szinten, a mikro-ökonómiai döntéseket gazdálkodó szervi szinten kell meghozni — több szocialista ország gazdaságirányítási reformjával szemben a magyar reform nem terjeszti ki az önelszámolást, az irányítást, a vertikális relációkra, nem hoz létre irányító és gazdálkodó funkciót egyaránt betöltő középirányító szerveket, hanem az összállami célkitűzéseket képviselő gazdaságirányító szervek és az árutermelő, népgazdasági tervkötelezettségektől teljesen mentes vállalatok között közvetlenül hoz létre gazdaságirányítási kapcsolatot. Ezen kapcsolat lényege, hogy a gazdaságirányítás elsősorban jogszabályokban megjelenő közvetett gazdasági szabályozókkal (amelyek kiegészülnek a közvetlen szabályozással, a jogszabályok alapján foganatosítható egyedi operatív beavatkozás eszközeivel) alapvetően terelő-befolyásoló jellegű irányítást gyakorol a gazdálkodó szervek termelő-értékesítő tevékenységére, ezek a szervek viszont a gazdaságirányítás által szabályozott szocialista piac aktív tényezőjeként jövedelemmaximálásra törekednék.

A gazdaságirányítás ezen új konstrukciója mindenekelőtt megszünteti az állami szektor monolit egységét és az állami szektoron belül differenciálódik a vállalatirányítás és a vállalati gazdálkodás. Függetlenül attól, a szinte valamennyi szocialista országban intenzíven folyó, le nem zárt kettős elméleti vitától, hogy az állam—állami vállalat reláció az új feltételek mellett tulajdonjogilag hogyan minősül (az állam a tulajdonos és a vállalat kezelő — a vállalat kvázitulajdonos az állami tulajdon komplex egysége mellett —, a vállalat a vállalati vagyon tulajlajdonos, de árukapcsolataiban tulajdonos —, az állam a vállalat, a vállalat nem a vállalati vagyon tulajdonosa, — az állami tulajdon strukturált tulajdon és így valamennyi állami szerv, de az állami vállalat is hatáskörének keretei között tulajdonosnak minősül, — az állami tulajdon az irányító szervek és a vállalatok között osztott tulajdon — az állam államjogi, a vállalat polgári jogi tulajdonos stb.), illetőleg, hogy az állami vállalat állami szerv-e vagy sem sajátos államszerv, tágabb értelemben vett állami szerv, állami gazdálkodó szerv, szorosabb állami irányítás alá vont gazdálkodó szerv stb.), az mindenképpen megállapítható, hogy az állami vállalat gazdaságilag elkülönül az állami gazdaságirányítástól, feladatai közvetlenül nem állami feladatok, a vállalat nem állami funkciókat realizál, hanem szocialista árutermelő gazdálkodást folytat. Az állami szektoron belüli elkülönülési folyamat szükségképp közelíti az állami vállalat helyzetét a szövetkezetek, illetőleg más gazdálkodó szervek helyzetéhez, amely közeledést a szövetkezetek vállalatszerű működésének kibontakozása másik oldalról is alátámaszt. Végül harmadik tényezőként megszűnőben van a szocialista szektor dichotom struktúrája — új típusú szocialista gazdálkodó szervezetek keletkeznek, így pl. a társulás útján létrejövő közös vállalatok, hasonló tendenciát sejtet a kibontakozóban levő tanácsi reform stb. Mindezek a folyamatok együttesen azt eredményezik, hogy az összállami gazdaságirányító szférával szemben differenciált egységként kialakul a szocialista gazdálkodó szervezetek szférája.

A harmadik szféra az állampolgárok gazdasági tevékenysége. A vonatkozó irodalomban (elsősorban pedig az NDK, lengyel és csehszlovák gazdasági jogi szerzők) helyesen mutatnak rá arra, hogy a szocializmus teljes felépítésének szakaszában az állampolgárnak nemcsak a fogyasztási cikkekre vonatkozó, hanem a szocialista állam által szükségesnek tartott termelési eszköz tulajdona is szocialista típusú tulajdon, amely nem alacsonyabb rendűbb, mint a szocialista tulajdontípus egyéb formái, ott ahol az állam megengedi, sőt kívánatosnak tartja az állampolgárok gazdálkodó tevékenységét, elvileg ugyanazon megítélés alá esik, mint a szocialista gazdálkodó szervek tevékenysége. Más szóval az állampolgárok termelési eszköztulajdonát is elvileg és lényegében a szocialista tulajdonformáknak megfelelő védelemben kell részesíteni. (Ez a megközelítés egyébként egybeesik az állampolgárok gazdasági jogai fokozottabb államjogi biztosítékai megteremtésének tendenciájával.)

A kisajátításról szóló 1965. évi 15. sz. tvr. — az életbelépésekor érvényesülő tervutasításos mechanizmusnak megfelelően — az állami szektort kisajátítási szempontból egységes egésznek fogja fel, nincs különbség összállami érdekből és vállalati érdekből végrehajtott kisajátítás között, hanem a vállalati érdek teljes mértékben állami érdeknek minősül, közvetlenül állami feladat az állami vállalat elhelyezéséhez, fejlesztéséhez szükséges beruházások ingatlanigényéről gondoskodni. [L. a tvr. 7. § (1) bek *a)* vagy *k)* pontját]. Az állami vállalattal szemben kisajátításra vagy kisajátításhoz hasonló intézményre nincsen szükség, hiszen a vállalatirányítás korlátlan eszközelvonási, illetve átcsoportosítási joggal rendelkezik. Az így egységesen felfogott „állam" kisajátítás esetén a forgalmi árnál jóval alacsonyabb áron szerzi meg az ingatlant, amely alacsonyabb ár az egyébként kivételes, engedélyhez kötött adásvétel útján történő ingatlan beszerzésnél is irányadó volt

(l. a tvr. 4. §-t, és az R. 4. §-t), másrészt az „állam" szövetkezettől és társadalmi szervezettől is kisajátíthat (tvr. 3. §). 1965-től kezdődően a szövetkezetek és a társadalmi szervezetek részére is lehetővé vált a kisajátítás, de csak állampolgárokkal szemben (tehát sem az „államtól", sem egymástól nem sajátíthatnak ki — l. a monográfia 35—38., 72—76. oldalát), szűkebb körben és az államtól eltérő jogcímen sajátíthatnak ki [tvr. 7. § (—2.) bek.]. Szövetkezet és társadalmi szervezet (a szakszervezet kivételével), továbbá kisajátítást csak másodlagosan vehet igénybe, először köteles az ingatlan tulajdonjoga adásvétel útján való megszerzésének megkísérlésére, és az ingatlanért „megfelelő vételárat" kell felajánlania, tehát a kártalanítási irányár felső határa eredetileg sem volt kötelező (tvr. 4. §, R. 5. § — vö. a monográfia 78—80. oldalával). A kisajátítási jogszabályok 1970. év során megjelent már hivatkozott novellái ezt a struktúrát alapjában változatlanul hagyták, csupán annyi a változás, hogy az állami szerveknek sem kell adásvétel esetében a kártalanítási irányár felső határához ragaszkodniok, másrészt a kártalanítás mértékét az új jogszabályok felemelték. (Természetszerűen azonban nem a forgalmi ár mértékéig.)

A monográfia szerzői igen helyesen rögzítik a kisajátítás alapgondolatát, nevezetesen, hogy közérdekű feladat megvalósítását „nem akadályozhatja az a körülmény, hogy valamely tulajdonos nem kívánja eladni ingatlanát" (36. old.), ilyen esetben az ingatlan tulajdonát „állami kényszerintézkedés útján" kell elvonni (53. old.). Ebből az alapgondolatból a contrario következik, hogy a kisajátításnak *elsődleges közérdeket* és nem csoportérdeket kell szolgálnia, másrészt, hogy a közérdek a tulajdonjog feltétlen elvonásához, nem pedig a szocialista állam gazdaságirányító tevékenysége által szabályozott piacon kialakuló árnál alacsonyabb áron való megszerzéséhez fűződik. A szerzők érintik azt a kérdést, hogy a közérdeket csoportérdek is közvetítheti (70—88. old. stb.), úgy vélem azonban, hogy ezen a téren mélyrehatóbb differenciálásra van szükség. Mindenekelőtt a *közvetlenül állami feladatként jelentkező célkitűzésekhez fűződik elsődleges közérdek* (függetlenül attól, hogy a közvetlen állami feladatot gazdaságirányító szerv, tanácsi szerv vagy akár társadalmi szervezet realizálja) — a kisajátítás elsősorban az ilyen célkitűzések megvalósításának eszköze. Nyilvánvaló, hogy közérdek az állami vállalat, szövetkezet vagy más szocialista gazdálkodó szerv nyereséges működéséhez, fejlesztéséhez fűződő érdek is, de ebben a körben az érdek elsősorban vállalati, szövetkezeti stb. érdek, másrészt közérdeknek minősül az állampolgár zavartalan ingatlanhasznosítási jogához fűződő egyéni érdekének biztosítása is. A csoportérdek és az egyéni érdek, mint egyaránt szocialista jellegű és másodlagosan közérdeknek minősülő érdekek ütközése elvileg más elbírálást igényel, mint az összállami (elsődleges közérdek) és az egyéni vagy akár a csoportérdek ütközése. A csoportérdek meghatározott esetekben, nevezetesen, amikor a szocialista gazdálkodó szervek fejlesztési igénye felfokozódva, erőteljesebben összállami érdekké válik, megelőzheti az egyéni érdeket, ezért a szocialista gazdálkodó szervek részére is lehetővé kell tenni az ingatlanok kisajátítását, de más feltételek mellett, mint a közvetlen állami feladatok megvalósításánál.

3. A kisajátítást lehetővé tevő közérdekű célokat tehát az érdekstruktúra hármassá válására és egységesen szocialista jellegére tekintettel perspektivikusan felül kell vizsgálni.

Közvetlen állami feladat megvalósítását szolgáló kisajátítási cél pl. a honvédelem, a város- és községrendezés, a közlekedés, a posta és távközlés stb. Ezeknek a feladatoknak megvalósítása érdekében alapvetően államigazgatási szervek kezdeményezik a kisajátítást (esetlek szakvállalatok, a beruházási vállalatok megbízottként való igénybevételével). E vonatkozásban megjegyzendő, hogy *a)* a társadalmi szervezetek a szocialista társadalom politikai mechanizmusának elengedhetetlen részei, nem gazdálkodó szervek és így ingatlan szükségletük biztosítása elsődleges közérdek, *b)* az állami vállalatok induló vagyonának biztosítása a 11/1967. (V. 13.) Korm. számú rendelet 2. és 3. §-a értelmében gazdaságirányítási funkció, vállalatszervezési intézkedés címén tehát (vállalat alapítás, vállalat átszervezés stb.) a vállalat elhelyezésének biztosítása közvetlenül összállami feladat, *c)* vannak olyan közvetlen állami feladatok, amelyet ugyan vállalati formában valósítanak meg (MÁV, posta stb.), de ezek a vállalatok nem tipikus gazdálkodó szervek és feladatuk megvalósítására irányuló tevékenységük elsődleges közérdeknek és nem csoportérdeknek minősül (a közgazdasági irodalom megalapozottan sürgeti a valamennyi állami vállalatra egységesen vonatkozó jogi szabályozás differenciálását és az ún. kincstári, kommunális stb. vállalatok kiemelését), *d)* az egyes kisajátítási célokat a gazdaságirányítás és a gazdálkodás szétválasztása folytán belsőleg is differenciálni kell, pl. az állami lakásépítés elsődleges állami érdek — a vállalati lakásépítési alapból a vállalati dolgozók számára szolgáló lakásépítés csoportérdek stb., *e)* az állami intervenciós telekeladások a közvetett gazdasági befolyásolás lényeges eszközei (l. a monográfia 58—60., illetve 74. oldalát), de a kisajátítás jogintézményét általában nem indokolt felhasználni arra, hogy állampolgároktól ingatlant vonjunk el azért, hogy ugyanezt az ingatlant ismét magánosok számára értékesítsük.

Közvetlenül állami feladat megvalósítására, mind állampolgártól, mind szocialista gazdálkodó szervtől egyaránt helye van a kisajátításnak. Ezen a területen problematikus az állami vállalattól való ingatlan elvonás kérdése. (A monográfia ez irányú megállapításai véleményem szerint vitathatók — 164—167. old., 191. old.). Az állami tulajdonban álló ingatlanok kezeléséről szóló 9/1969. (II. 9.) Korm. sz. rendelet és végrehajtási rendelkezései lényegében helyesen oldják meg a szocialista szektoron belüli ingatlanforgalom kérdését (az állami vállalat az ingatlant bérbeadhatja, a használati jogot ingyenesen átengedheti, a kezelői jogról ingyenesen vagy ellenérték fejében lemondhat), de felmerülhet az ingatlan vállalatirányítás részéről való elvonásának szükségessége is. E vonatkozásban a 9/1969. (II. 9.)

Korm. sz. rendelet 5. § (1) bekezdés *b)* pontjához fűzött Vhr. 17. § (2) bekezdését az állami vállalatról szóló 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet vállalati vagyoni önállóságot biztosító rendelkezéseivel összevetve megállapítható, hogy a vállalat megszüntetésének eseteit elhanyagolva a vállalattól ingatlant csak az utóbbi kormányrendelet 22. §-ban foglalt átszervezés címén lehet elvonni, azaz csak *kivételesen, népgazdasági érdekből* és *kártalanítási igény nélkül.* (Az átszervezés után a vállalati induló vagyont viszont újból megállapítják.) Ez a hatályos szabályozás véleményem szerint az állami vállalattal szemben fennálló szorosabb gazdaságirányítási kapcsolatra tekintettel alapelgondolásaiban helyes: nem a kisajátítás sajátos módjával állunk szemben, hanem a vállalati ingatlan osztozik a többi vállalati termelési eszköz jogi sorsában — kivételesen, népgazdasági érdekből, vállalatszervezési intézkedéssel kártalanítás nélkül elvonható, vállalatszervezés nélkül viszont pl. utasítással, nem lehet elrendelni az ingatlan más vállalat részére való átadását.

Szocialista gazdálkodó szervek részére (ide értve az állami vállalatot is) véleményem szerint elvileg egységes feltételek szerint kell lehetővé tenni a kisajátítást (azon szocialista országokban, amelyek szövetkezet vagy társadalmi szervezet részére is lehetővé teszik a kisajátítást, a magyar szabályozással szemben nem tesznek különbséget a kisajátítási jogcímekben). Ez egyrészt azt jelentené, hogy valamennyi szocialista gazdálkodó szervnek (tehát a társulás útján keletkező közös vállalatnak is stb.) egyaránt lehetősége volna a kisajátításra, de csak állampolgárral szemben (a szocialista gazdálkodó szervek egymástól „vegyék meg" és ne kisajátítás útján szerezzék meg az ingatlan tulajdonjogát, az állami vállalat jelenlegi egyoldalú előnybe részesítése a szövetkezeti tulajdon többször cáfolt alacsonyabbrendűségének kényszerképzetével jár) és csak kivételesen, illetve másodlagosan — a gazdálkodó szervek működésükhöz, fejlesztésükhöz szükséges beruházások végrehajtására, gazdasági-szociális létesítményeknek elhelyezésére elsősorban az adásvételi formát indokolt felhasználniuk. Ha forgalmi áron sem tudja a szocialista gazdálkodó szerv az állampolgártól az ingatlant megvásárolni, a beruházás végrehajtására más mód nincsen és a beruházás olyan jellegű, hogy elmaradása az elsődleges közérdekre is kihat, úgy feltéve, hogy ezen közérdek fennállását gazdaságirányító szerv megállapítja (ágazati gazdasági minisztérium, központi szövetkezeti szerv stb.), sor kerülhet a kisajátítási eljárás lefolytatására.

A kisajátítás azonban ebben az esetben valóban, mint kényszeradásvétel funkcionálna (vö. a monográfia 51—52. oldalát) és a kártalanítást forgalmi áron kellene realizálni (az 1970. évi novelláris módosítások következtében az állami vállalat választhat a szabadáron való adásvétel és a maximált árú kisajátítás között — nyilvánvaló, hogy általában nem érdekelt az adásvételi út választásában). A kisajátítási eljárás megindíthatóságának központi megállapítása és az eljárás elkülönülése nem új jogrendszerünkben, 1965 előtti szabályozásban éppen a túlzott centralizálást tükrözte, újbóli szükségessége egészen más okból, a gazdaságirányítás és a gazdálkodás elvi elkülönülése folytán keletkezik.

Az állampolgárok vonatkozásában a fokozott jogvédelmet már az eddig ismertetett elgondolás, tehát az állami vállalatok kisajátítási jogának korlátozása, másrészt a forgalmi áron történő kártalanítás elve önmagában szolgálná. A monográfia szerzői a piaci értéken történő kártalanítás szükségességét Törő Károllyal szemben (A gazdasági mechanizmus reformja és a kisajátítás. Magyar Jog. 1968. 1.) élesen tagadják, mondván, hogy az államnak jogában áll a „nem kívánatos hatásoktól és konjuktúrától" terhes forgalmi ár helyébe a „megtisztított hatósági árat" állítani, hatósági ár pedig nemcsak fixár, hanem irányár is lehet, az értéktörvény hatását a gazdaságirányítás korlátozhatja és erre az ingatlanforgalom terén szükség is van. (L. a monográfia 45., 52—62. oldalát.) Kampis György és Varga József arra is hivatkozik, hogy az 1970. évi novelláris változások a kisajátítási irányárakat a szocialista szektorbeli ingatlanforgalom áraihoz közelítik (l. a monográfia 58—59. oldalát). A szerzők számos részletkérdésben helytálló közgazdasági okfejtése nézetem szerint egy alapkérdésben téves: a szocialista állam az ingatlanforgalmat tervszerűen szabályozza, a piaci érték is tehát szabályozott érték, ha valamely területen a közvetett piacszabályozás módszerei nem elégségesek, úgy a különböző hatósági megkötésekkel operáló árszabályozást kell alkalmazni, de ez esetben az ingatlanforgalom egész területén. Nem helyes tehát, ha az ingatlan általában „szabadáras termék", egy vonatkozásban (kisajátítás) viszont nem az — a népgazdaságban általánosan elvileg elvetésre került a speciális vagy ágazati önálló szabályozó; a gazdasági forgalomban egy termék ára nem lehet eltérő árformába sorolt, aszerint, hogy milyen ágazatban vagy milyen vonatkozásban hasznosítják. A kisajátítási cél az ingatlan tulajdonjogának megszerzése, nem pedig a piaci árnál alacsonyabb áron való megszerzése — ha a piaci ár nemkívánatos monopolár jelleget kapott, úgy a piaci árra kell erőteljesebb szabályozó hatást gyakorolni. A fentiek alapján ezért fokozatosan és elsősorban a szocialista gazdálkodó szervek részére történő kisajátításoknál át kell állni a forgalmi áron történő kártalanításra. A kártalanítás mértékénél továbbá véleményem szerint nem helyes a tulajdonos személyéhez fűződő tényezők figyelmen kívül hagyása (l. a monográfia 303. oldalát) — a szocialista jogirodalomban egyre erőteljesebben jelentkezik az erkölcsi kár bizonyos fokú figyelembevételét sürgető felfogás, a magántulajdonban álló ingatlanokhoz (adott esetben, de nem mindig) értékelendő előszereteti érték is fűződhet.

Az állampolgárok jogvédelmét szolgálná az eddig elmondottakon túl, a kisajátítást helyettesítő megoldások hatályos jogunkban már fennálló tényállásaiból levonható következtetés általános jogelvvé emelése, mely szerint kisajátításra csak akkor kerülhet sor, ha a közérdeket helyettesítő megoldás kielégítően nem képes szolgálni (pl. honvédelmi érdekből is csak akkor kerülhet sor kisajátításra, ha az ingatlan ideiglenes használata ezen

érdek kielégítésére nem alkalmas — l. a monográfia 120—140. oldalát). Meg kell szüntetni végül az állampolgárok jogait indokolatlanul sértő egyes részrendelkezéseket, pl. ne legyen helye az ingatlan, közút céljára való, kisajátítási eljáráson kívüli, kártalanítás nélküli, építésrendészeti úton való igénybevételére (1964. évi III. törvény 17. §-a), vagy szükségtelen a kisajátítást kérő gyakorlatban amúgy sem érvényesülő kártalanítási részletfizetési joga (l. a monográfia 317. oldalát) stb.

A kisajátítási jogintézmény továbbfejlesztésére irányuló, vázlatosan és ki nem dolgozottan ismertetett gondolatok Kampis György és Varga József magas színvonalú munkájának olvasása során keletkeztek. Egy monográfia értékét csak emelheti, hogy egyes megállapításai vitára vagy akár helytelen irányú továbbgondolkozásra is ösztönöznek.

Sárközy Tamás

*A polgári jog fejlődése Közép-Európában 1848—1944**

Az Akadémiai Kiadó gondozásában tavaly megjelent terjedelmes tanulmánykötet a címben jelzett időhatárok közötti korszak polgári jogával foglalkozik. A szerzők 7 ország jogtudományát képviselik. Vannak közöttük csehszlovák, jugoszláv, lengyel, magyar, német és osztrák szakírók. Az újszerű és dicséretes vállalkozás résztvevőinek tollából 31 dolgozatot tartalmaz a mind tartalmában, mind külső megjelenésében reprezentatív kötet. Már a német nyelvű gyűjtemény elején található tartalomjegyzékből kitűnik, hogy a szerzők három főbb témakörbe rendezve mutatják be vizsgálódásaik eredményét. A könyv első része az „Adalékok a magánjog történetéhez" címet viseli (5—86. p.). A második rész címe: „Adalékok a törvényhozás történetéhez" (87—182. p.). A harmadik rész „A jogtudomány és a törvényhozás sajátos kérdéseiről" szól (183—460. p.). A tanulmánykötethez írott előszavukban (1—4. p.) a kiadók: Csizmadia és Kovács professzorok megállapítják, hogy az elmúlt száz év jogfejlődésének elemzése fontos helyet foglal el a jogtudományi kutatások feladatai között. Az effajta stúdiumok eredményeinek ismerete a gyakorló jogász szempontjából azért hasznos, mert a jogtörténet oldaláról hozzásegít a hatályos jogintézmények megértéséhez. Az előszó végén a kiadók köszönetet mondanak Nizsalovszky akadémikusnak a szaklektori, Mádl Ferenc kandidátusnak a nyelvi szerkesztésben kifejtett segítségéért.

A dualizmuskori magyar magánjogtudomány elméleti alapjaival foglalkozik *Peschka* Vilmos tanulmánya (5—21. p.). Négy jogelméleti irány hatott a korabeli magánjogtudományunkra: a történeti jogi iskola, a pozitivista jogfilozófia, az érdek-elmélet és a jogszociológiai gondolkodás. A kiegyezést követően a történeti jogi iskola hatása jelentékenyen megmutatkozott Grosschmid Béni eszméiben. Jogpozitivista oldalról támadta a történeti jogi iskola nézeteit a kodifikáció, a jog organizmus fejlődése, a régi magyar jog eredetisége kérdésében Dell' Adami Rezső. A századforduló körül működő Szászy—Schwarcz Gusztáv az érdekelmélet híve volt. A jogszociológiai elmélet hatása a 20. század elején Meszlény Artur és Ágoston Péter publikációiban érződik.

Asztalos László a magyar magánjogtudomány fejlődéséről írt tanulmányt a dualizmus korában (21—39. p.). A dualizmus korszakát szerző 3 részre osztja. Az első szakaszban, mely a nyolcvanas évekig tartott, a nemzeti jelszavakat hangoztató, feudális orientációjú jogtudósoké volt a vezető szerep. A második szakasz, melyet a részkodifikációk és a monográfiairodalom fellendülése jellemez, mintegy a századfordulóig tartott. Ebben a szakaszban a radikális polgárság képviselői is komoly szerepet játszottak a magyar magánjogtudományban. A dualizmus bukásáig terjedő harmadik korszak számottevő magánjogásza Ágoston Péter volt, akinek szociálreformer szellemű dolgozatait elemzi befejezésül a szerző.

Horváth Pál: „A jogtörténetírás fő irányai a dualizmus korában" című tanulmánya (41—57. p.) azzal az alapvető megállapítással indul, hogy a kiegyezés utáni korszak a jogtörténetírás önállósodását hozta magával, mely a polgári jogtörténetírás kialakulásával járt együtt. Ennek alapjait Wenczel Gusztáv rakta le, akinek munkái romantikus-történeti tendenciák és a német jogtörténetírás hatása alatt álltak. A korszak jogtörténetírói csúcsteljesítményét azonban a pozitivizmus ösztönözte, s megvalósítása Hajnik Imre nevéhez fűződik. A monarchia utolsó évtizedeiben jogtörténetírásunk retrográd jellegű.

„Az osztrák polgári jog tudományának beilleszkedése a német pandektatudományba" címmel írt dolgozatot Hans *Lentze* (59—70. p.). Megállapítja, hogy az önálló osztrák jogtudomány Mária Terézia uralkodása idején fejlődött ki, s erős természetjogi befolyás alatt állott. A 18. század közepén bevezetett jogi oktatási reform még fokozta a német állapotoktól való eltéréseket. Míg Ausztriában Franz v. Zeiler 1810-ben megalkotta a magánjogi törvénykönyvet, s ezzel az ún. exegétikus iskola fellendülésének alapjait rakta le, addig a 19. század e lejétől a német államokban Savigny befolyása vált uralkodóvá a jogi életben. A régi osztrák oktatási rendszer az 1848-as forradalommal összeomlott, s a kultúrpolitikába is behatoló nagynémet törekvések nyomán Zeiler művét a történeti jogi iskola és a pandektisztika szellemében tanították és magyarázták. Amikor az pandektisztika a BGB-ben „törvénnyé vált", a pandektisztika oktatása óraszámban meghaladta a hatályos magánjog oktatásának óraszámát.

Hans *Thieme* rövid tanulmánya („Mi marad meg a szabadjogi iskolából?" 71—76. p.) a szabadjogi iskola századforduló körüli kialakulását ismerteti. A történeti iskola historizmusával és a pozitivizmus fogalmi jogtudományával szemben ez az eszmei mozgalom a bírói meggyőződés, a bírói jogteremtés elismeréséért szállt síkra. Hatása a weimari Reichsgericht ítélkezésében is megmutatkozott, s él ma is a karsruhei Bundesge-

* Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848—1944. Herausgegeben von Andor Csizmadia und Kálmán Kovács. Akadémia Kiadó. Budapest 1970. XII + 460 p.

richtshof döntésében, amely — Fuchs tanai alapján — a BGB 253. §-a ellenére az erkölcsi kár megítélhetőségét elismerte.

Rolf *Lieberwirth* Eugen Huberről és a Halle—Wittenbergi egyetem hatásáról értekezik (77—83. p.). A svájci ZGB megalkotójának nagy érdeme, hogy törvényművét a „svájci demokrácia tisztán politikai és szociális világképéből fejlesztette ki". A kódex mégis pandektista hatásokat hordoz. Ennek oka, hogy Huber a porosz Halle—Wittenbergi egyetemen működött, s tagja volt a BGB-t előkészítő bizottságnak is.

A törvényhozás történetével foglalkozó II. rész első tanulmányának szerzője Mádl Ferenc. („A magyar magán- és kereskedelmi jog kodifikációja a dualizmus időszakában", 87—119. p.) Visszapillant a magyar magánjog történetére és elemzi a dualizmus korának alapvető gazdasági-társadalmi viszonyait. Sorra veszi a magánjogi kódex-tervezetek történelmi és eszmei fordulópontjait. Ez utóbbiak körében ismerteti a kiegyezés utáni korszak vezető jogászainak a kodifikációval kapcsolatos álláspontját. A parlamenti viták fényében ismerteti meg az olvasót a törvénytervezetek körül összecsapó társadalmi erőkkel. A magánjogi kodifikáció sorozatos hajótörései mellett bemutatja a célhoz ért törvényjavaslatokat is, melyek sorában a Kereskedelmi Törvény kiemelkedő jelentőségű.

Zbigniew *Radwanski:* „A polgári jog fejlődése Lengyelországban (1918—1965)" című értekezése (121—138. p.) abból a történeti gyökerű ellentmondásból indul ki, amely a lengyel állam nemzeti jellege és a területén érvényes magánjogi szabályok partikuláris hatálya, illetőleg idegen eredete között fennállt az I. Világháború befejezését követő korszakban. Az ellentmondást előbb kollíziós normákkal próbálták meg áthidalni, majd egységes kodifikációval megszüntetni. A magánjog egységesítésére irányuló törekvések azonban csupán 1965-ben, szocialista viszonyok között vezettek teljes sikerhez. Addig részkodifikációk születtek csupán, így pl. a szerzői jog (1926), a kötelmi jog (1933) és a kereskedelmi jog (1934) terén.

„A szerb polgári törvénykönyv létrejötte és jelentősége" című cikkében (139—151. p.) Vera *Petrić* a török uralomtól megszabaduló Szerbiát mutatja be a tőkefelhalmozás korában, a 19. század első felében. Már az 1835-ös alkotmány a liberális burzsoázia alapvető magánjogi követeléseit törvényerőre emelte. A polgári törvénykönyvet Karagyorgyevics Sándor uralkodása idején 1844-ben hirdették ki, mely öröklési jogi részében és az ún. házközösségre vonatkozó szabályaiban mutat archaikus vonásokat.

Horst *Kuntschke* tanulmánya Otto Gierkének a BGB fölött gyakorolt bírálatáról szól. (153—164. p.) A szerző megállapítja, hogy Gierke a konzervatív-junker erők képviselője volt, aki már 1888-ban, a BGB I. tervezetéről kijelentette, hogy az „nem német" s „individualista és egyoldalúan kapitalista". Ennek megfelelően a magánjog közjogi kötöttségeit hangsúlyozta mint „magas germán gondolatot", minthogy a kérdéses időszak német közjogában a dinasztikus-junker elem volt a túlnyomó.

Búzás József dolgozata a szovjet törvényhozás hatásáról a magyar polgári jogra 1918—19-ben (165—179. p.) előbb a dualizmus bukását, majd a polgári demokratikus forradalmat, végül a proletárdiktatúrát tárgyalja az említett összefüggés oldaláról. A szovjet jogalkotás közvetlenül és erőteljesen a proletárdiktatúra korszakában hatott, tartalmi, formai és módszertani téren egyaránt. A szerző elemzi azokat a gyökeres tulajdonjogi változásokat, amelyek a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei nyomán jöttek létre.

A jogtudomány és a törvényhozás sajátos kérdéseivel foglalkozó III. rész indító írása a társasági szerződésről (183—190. p.) szól, szerzője: Gerhard *Buchda.* Tanulmányát a társasági jogra vonatkozó német, osztrák, svájci és olasz jogforrások ismertetésével kezdi. Ezt követően a társasági szerződésnek a tőkés Németországban játszott gazdasági szerepével és azokkal a főbb jogirodalmi vitákkal foglalkozik, amelyek a német nyelvű jogirodalomban a tárgyalt témakörben az elmúlt száz évben lezajlottak. Érdekes a cikk befejező része is, amelyben a BGB érvénytelenségi szabályainak korlátozott alkalmazhatóságát ismerteti a társasági jogi viszonyokra a jelenlegi nyugatnémet joggyakorlat alapján.

Leonard *Bianchi* tanulmányának címe: „A társaságok szerepe a csehszlovák gazdasági élet monopolizálásában" (191—207. p.). A szerző álláspontja szerint a tőke koncentrációjában és centralizációjában a polgári jogi társaság intézménye fontos szerepet játszott a polgári demokratikus csehszlovák államban. Bemutatja, hogy az egyszerű társaság, mely eredetileg a kisvállalkozók és a szabadverseny támogatása érdekében jött létre, a monopolizmus korszakában miként vált a gazdasági versenyt korlátozó jogintézménnyé. Ezt követően a nyílt kereskedelmi társaság és a betéti társaság szabályait ismerteti, majd a részvénytársaságokkal foglalkozik, melyek a monopolista tendenciákat a társasági szerződési formák között a leghatékonyabban szolgálták. Hasonló gazdaságpolitikai szemlélettel foglalkozik a szerző a korlátolt felelősségű társaság és a szövetkezetek szabályaival is.

„Birtok és birtokvédelem a magyar jogtörténet tükrében, különös tekintettel az utolsó száz év jogtörténetére" (209—223. p.) című tanulmányában *Bernáth* Zoltán rámutat, hogy a Tripartitumig (1514) tulajdonképpen csak az önsegély állott jogvédelmi eszközként a birtokos rendelkezésére a birtokvédelem körében. A későbbi törvényhozás azonban tágította a birtokvédelmi eszközök körét. Különösen jelentős ebből a szempontból az 1802: XXII. tc. 1. §-a, amely a birtoklás ténye alapján is birtokvédelmet engedett a birtokosnak, s az 1807: XIII. tc. 5. §-a, amely a jogcím alapján támasztott birtoklási igények felőli döntést az alispán hatáskörébe utalta. Az 1911. évi Polgári Perrendtartás számos lényeges rendelkezést tartalmazott a birtokperekre is, így az azonnali teljesítés, továbbá az előzetes végrehajthatóság kimondását, valamint a perújrafelvétel tilalmát. A fejlődés legújabb állomását az 1959. évi Polgári Törvénykönyv jelenti. A tanulmány befejező részében a birtokvédelem jövőjét, a kü-

lönféle jogágakkal és a nemzetközi kereskedelemmel való kapcsolatát elemzi.

Kovács Kálmán tanulmánya a feudális jellemvonásokat mutató ingatlantulajdoni formákkal foglalkozik a polgári Magyarországon (225—244. p.). Az anakronizmus okát a győztes polgári forradalom hiányában, valamint a polgárság és a nagybirtokos osztály közötti politikai szövetségben jelöli meg. A feudális vonások a magyar jognak különösen a földtulajdonra vonatkozó részében voltak megfigyelhetők. A hitbizományi kisbirtok és a családi hitbizomány, valamint a családi birtok és az oszthatatlan családi birtok intézménye nem tudott gyökeret ereszteni. A haditelek és a vitézi telek jogintézménye a gyakorlatba átment ugyan, de jelentőségében messze alatta maradt a nagybirtokos arisztokrácia kezén levő és több millió holdat kitevő családi hitbizományok gazdasági és politikai jelentőségénél.

Sarlós Márton az ún. „jura regalia minora" alakulásáról a kapitalista Magyarországon, írt tanulmányt (245—268. p.). Arról értekezik, hogy a középkori kizárólagos iparűzési jogok miként éltek tovább „királyi kisebb hasznok" néven polgári magánjogok alakjában. A regáliákat az 1848-as áprilisi törvények nem törölték el. Az abszolutizmus korában kiadott úrbéri pátens a feudális erőkkel kötött kompromisszum eredménye, mely fenntartotta az italmérési, a malom- és a halászati jogot. A szerző a jus molendini további történetével foglalkozik részletesebben. A földesúri malomjog teljes eltörlésére csupán a felszabadulást követően került sor.

„A régi magyar bányajog magánjogi elemei" című dolgozat (259—269. p.) szerzője: *Tárkány—Szűcs* Ernő az 1854. évi Általános Osztrák Bányatörvényt követő magyar bányaipar helyzetének ismertetésével kezdi fejtegetéseit. Jogi szempontból a nálunk is hatályos osztrák bányajog főként dologi és kötelmi jogi téren volt a magánjoghoz képest jus speciale. E speciális rendelkezések közül a „fenntartott ásványok" körének alakulását, a bányaközösség, a bányaszolgalom, a bányakárokért fennálló felelősség szabályait ismerteti, s történeti fejlődésükben mutatja be azokat a társulási formákat, amelyek révén a bányaművelés végbement.

Pecze Ferenc: „A szabadalmi engedély a magyar szabadalmi jogban a századforduló táján" címmel (271—284. p.) írt tanulmányt. Megállapítja, hogy a szabadalmi jog a kapitalista társadalmi rend terméke. A 19. század első harmadában a Helytartótanács szabályozta a feltalálói jogot, az abszolutizmus korszakában pedig az 1852-ben kibocsátott császári pátenst alkalmazták. A szabadalmi jog terén a magyar törvényhozás csak 1893-ban vívta ki önállóságát, melynek eredménye az 1895-ben elfogadott szabadalmi törvény. Sem a törvényhozást, sem a jogirodalmat a századfordulóig nemigen foglalkoztatta a licencia — állapítja meg a szerző. A jogirodalom érdeklődése a licencia iránt a század elején vált élénkké, amikor az iparfejlődés következtében a műszaki tárgyú szellemi javak forgalma fokozódott.

„A szerződési jog fejlődése a magyar polgári jogi kodifikációs munkák fényében" (285—298. p.) című tanulmányában *Weiss* Emília a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek kezdeti kudarcát a feudális erők és a történeti jogi iskola hatásának tulajdonítja. Annak folytán, hogy a Kereskedelmi Törvény a magánjog szokásjogi jellege miatt számos, általános magánjogi kérdést is rendezett — közöttük a szerződési jog körébe vágókat is —, a ptk-tervezetek elkészítése során a középpontba általában nem kerültek a szerződési jog kérdései. A bíró-alkotta magánjog az uralkodó körök szempontjából annyiban előnyös volt, hogy az imperialista átalakulás igényeihez a joggyakorlat könnyebben igazodhatott. Az 1928-as kódextervezet az állami beavatkozás számos esetét tartalmazta, s egyben a bírói mérlegelést is kiterjesztette. A bírói gyakorlat leginkább erre a tervezetre hatott, míg a kodifikációs munkák és a joggyakorlat mindvégig kölcsönhatással voltak egymásra.

Štefan *Luby* „A polgári jog fejlődése Csehszlovákiában 1918-tól 1944-ig, különös tekintettel a szerződési rendszerre" című dolgozata (299—309. p.) azt az ellentmondást világítja meg, amely az államhatalom központosított jellege és a magánjog széttagoltsága között fennállott. A Legfelsőbb Bíróság — a kormány centralizációs törekvéseinek hódolva — az osztrák kötelmi jog hatályának kiterjesztését kísérelte meg a magyar szokásjog hatálya alatt levő déli területekre. A kodifikáció 1920-ban megindult, de a tárgyalt korszakban magánjogi törvénykönyvet nem alkottak. A szerződési jogban bekövetkezett fejlemények lényegét a szerző a jogterület kommercializálódásában, a hagyományos magánjogi alapelvek korlátozásában és a vállalkozók jogi pozíciójának a fogyasztók, illetőleg az alkalmazottak rovására történő erősödésében látja.

„A kereskedelmi ügylet elmélete az osztrák és a csehszlovák jog fejlődésében" című tanulmány (311—319. p.), melynek szerzője Valentin *Urfus*, a kereskedelmi jog kezdeteit a középkori kereskedők rendi jogában jelöli meg. A liberális burzsoázia olyan kereskedelmi jog megalkotását kívánta, amelynek hatálya nem személyi, hanem tárgyi ismérvektől függ. Ezt Ausztriában az 1853-as kódex-tervezetben sikerült elérni. Ausztriában (majd Csehszlovákiában) azonban nem ezt, hanem az ugyancsak objektív szemléletű porosz kereskedelmi törvényt fogadták el 1862-ben (a tengeri jog nélkül). 1927-ben Csehszlovákiában önálló kereskedelmi törvény kidolgozását kezdték meg, melynek koncepciója szerint a kereskedelmi jog ismét a most már nagytőkés „renddé" előlépett kereskedők joga lett volna.

A II. Világháború előestéjén, illetőleg folyamán Csehszlovákia négy részre szakadt, melynek következtében a német, a csehszlovák jog, illetőleg a magyar szokásjog hatókörébe kerültek, illetőleg részben maradtak az egyes területek. Martin *Vietor* „A szerződési szabadság korlátozásai, a megszállt Csehszlovák Köztársaságban (1938—1945) és annak következményei" című dolgozata az említett történelmi helyzetből indul ki. A továbbiakban azt mutatja be, hogy az említett jogrendszerek addig hagyományos magánjogi alapelvét

hogyan szorították háttérbe a náci hadigazdálkodás, a fajgyűlölet és a pángermán imperializmus érdekei.

Tóth Árpád „Az áruforgalom néhány kivételes korlátozása a dualizmus korában" címmel írt (333—345. p.) tanulmányt. A kormány az 1907-ben kapott általános felhatalmazás alapján — részletezi a szerző — 1914-től kezdve rohamosan növelte az áruk külföldre irányuló forgalmát kizáró rendelkezések számát és hatókörét. A belföldi áruforgalom korlátozásának gondolata a Honvédelmi Minisztériumból indult el, gyakorlati megvalósulására a háború kitörését követően került sor. A hatósági árlimitálás, a beszolgáltatási kötelezettség előírása, a rekvirálás és más intézkedések ellenére az áruellátás zavarai egyre fokozódtak, s ez is hozzájárult a forradalmi hangulat erősbödéséhez.

Csizmadia Andor: „Szociálpolitikai tendenciák a munkaviszonyok szabályozásában Magyarországon" (347—368. p.). A liberálkapitalista szellemben fogant 1859. évi s az egész Habsburg-birodalomra érvényes ipari rendtartás szolgálati szerződés tartalmát a munkavállaló és a munkáltató szabad megegyezésére bízta. A 10 éven aluli gyermekek munkáját azonban megtiltotta és korlátozta a gyermekek munkaidejét, valamint éjszakai munkáját. Erről a szomorú bázisról indult el a hazai tőkés szociálpolitikai jogalkotás, mely a századforduló körül a munkásmozgalom hatására vett bizonyos lendületet főként a biztosítási jog terén, melynek fejlődésével a szerző részletesen foglalkozik. Kitér a mezőgazdasági alkalmazottak jogviszonyának alakulására is, jelezve, hogy a falusi munkavállalók helyzete mindvégig lényegesen rosszabb volt a városi munkavállalókéhoz képest.

A munkaviszonyok jogi szabályozásával foglalkozik Jaroslav *Houser* tanulmánya is. („A munkaszerződés történeti fejlődése Csehszlovákiában", 369—380. p.) Leszögezi, hogy a munkaszerződés eredendően magánjogi vonásait a 80-as évektől a közjogi (szociálpolitikai) szabályok a munkásmozgalom hatására egészítik ki. Az ABGB esetében a közjogi hatás a résznovellák (1916) rendelkezésein keresztül érvényesült. Csehszlovákiában 1924-ben ptk-tervezetet alkottak, ebben a munkaszerződés szabályai is szerepeltek. Szerző a munkaszerződési szabadság értékes korlátai mellett a negatív értékű korlátokat: a kényszerből végzett munkára vonatkozó szabályokat is ismerteti.

Ingetraut *Melzer:* „A munkaviszonyok szabályozásához a német mezőgazdaságban" című írása (381—395. p.) a 19. század német jogalkotásának tükrében mutatja be a gazdaság fejlődésének „porosz útját". A munkavégzésre vonatkozó jogszabályokban ez — kissé leegyszerűsítve — a mezőgazdasági munkavállalók jogállásának feudális-közjogi, az ipari munkavállalók jogállásának kapitalista-magánjogi szabályokon alapuló jellegét jelentette. A német szociáldemokrácia a császárság bukásáig hasztalan harcolt ennek a kettősségnek a felszámolásáért. Az 1919. januárjában hozott rendtartás némileg közelítette egymáshoz a munkavállalók két típusának jogállását. Az egységesítésre azonban csupán az NDK 1949-es mezőgazdasági munkásvédelmi törvényével került sor.

Szegvári Katalin tanulmánya a női munka és az anyaság védelmével foglalkozik a dualizmuskori Magyarországon (387—412. p.). A munkásnők védelmét szolgáló jogszabályok a társadalmi mozgalmak hatásának köszönhetők. Előrehaladás — egyebek mellett — az éjszakai munka korlátozása és az anyasági segély terén történt. A demográfiai krízis ellensúlyozása érdekében 1917-ben az anyasági segély összegét, folyósításának időtartamát és az arra jogosultak körét felemelték, illetőleg kiszélesítették.

Böszörményi-Nagy Emil „A magyar öröklési jog a dualizmus korában" című értekezése (413—429. p.) zárókövetkeztetésként rögzíti le, ami recenziónkban az értekezés ismertetésének elejére kívánkozik: a dualizmus korában az öröklési jog lényegében nem változott, alapjait az 1861-es Országbírói Értekezlet rakta le. Az általa alkotott Ideiglenes Törvénykezési. Szabályok a március előtti feudális öröklési jogot kiiktatták magánjogunkból. A tárgyalt korszakban jogtudományi vitákban csaptak össze a feudális és haladó polgári erők. A bírói gyakorlat számos kérdésben finomította az I. T. Sz. hézagos rendelkezéseit. A házasságon kívül született gyermek hátrányos jogállását azonban csak a Tanácsköztársaság szűntette meg.

„Szerződési elemek a dualizmus világiasult házassági jogában" (431—438. p.) címmel *Pap* Tibor arról ír, hogy a polgári államok jogrendszerében a családi jogot a magánjog részének tekintik. A századforduló körüli magyar ptk-tervezetekben a családi jog csupán azért nem került be, mert a kodifikációs munkák idején élénk parlament' viták folytak a családi jog egyik alapkérdése, a polgári házasság körül. A szerző a házassági jog személyi vonatkozásaival foglalkozik. A jegyesség, a házasságkötés, az érvénytelen házasság és az örökbefogadás a polgári jogszemlélet szerint általában a magánjogi ügylet szabályai alá esett, Még a házasság felbontása körében is szerephez jutott a felek megállapodása egy abszolút bontóok, az ún. hűtlen elhagyás tényállásának produkálása esetén.

Jiří *Klabouch* tanulmánya „A szerződési szabadság a házasságkötésnél az osztrák polgári jogban" (439—447. p.) címmel annak megállapítása után, hogy az ABGB 47. §-a természetjogi hatásra a szerződési szabadságot a házasságkötés körében is elismerte, lényegében azokról a korlátokról szól, amelyek gátat szabtak az említett alapelv határtalan érvényesülésének. Ezek sorában a Napóleon elleni háborúkat követően bevezetett közigazgatási házasságkötési engedély volt a legjelentősebb, melynek hátterében az a meggondolás állott, hogy csak a családját eltartani képes férfiak házasságának megengedése a kívánatos. A liberális burzsoázia 1868-ban azonban kiharcolta az említett feltétel eltörlését, abban a reményben, hogy ezáltal a születések számának emelkedését, tehát a rendelkezésre álló munkaerő létszámnövekedését éri el.

„A gyámsági jog Magyarországon 1848—1878-ig" címmel *Degré* Alajos tanulmányát közli befejezésül a tanulmánykötet (449—460. p.). Mintegy négy évszázad jogszabályait és más dokumentumait ele-

mezve megállapítja, hogy a jobbágyárvák helyzete volt a legroszszabb a gyámoltak között, ennél jobb volt a nemesek árváinak helyzete, míg ezen a téren a legrendezettebb viszonyokat a városokban találjuk. A szabadságharc bukásától az 1868-as gyámügyi törvényig az osztrák jognak a gyámhatóság felügyeleti jogkörét széles körben megállapító rendelkezései érvényesültek, jelentékeny hatásköri zűrzavar mellett. Az 1868:LIV. t. c. a bíróságot tette meg gyámhatósággá. A törvény helyére lépő 1887: XX. tc. francia mintára a gyámoltak 100 000 forint fölötti vagyonának kezelését családi tanácsra bízta.

*

Úgy vélem, hogy a tanulmánykötetben szereplő írások kényszerűen hézagos ismertetésén is átütnek a vállalkozás olyan erényei, mint a kötet tekintélyes méretei, a témakörök kaleidoszkópszerű színgazdagsága, a szerzők lényeglátó képessége vagy a szűkebb jogi formákon túltekintő gazdasági-jogpolitikai szemlélet. Örömmel kell üdvözölni azt is, hogy széles körű nemzetközi együttműködés eredményeként jött létre a cikkgyűjtemény, olyan országok jogtörténészeinek közreműködése alapján, akiknek népei többé-kevésbé egyazon történelmi sorsközösség keretei között éltek, illetőleg élnek, és így a cikkírók mondanivalója különösen érdekes lehet a szomszédos országok jogász olvasói és egyéb szakemberei számára.

Őszintén reméljük, hogy — nálunk vagy más országban — folytatása lesz a jogtörténészek és más jogtudományi ágak képviselői hasonló színvonalú nemzetközi együttműködésének a könyvkiadás terén is. Ebből a szempontból a recenzeált kötet nemcsak példa, de talán néhány szempontból tanulság is lehet. Alighanem növelni lehetne a tanulmánykötetek belső kohézióját, ha szorosabban körülírt témakörökben lehetne az egyes dolgozatokat elhelyezni. Felvethető, hogy a külföldi szerzők javára a hazai szakírók — a házigazda udvariassága szerint — nem foglalhatnák-e össze mondanivalójukat tömörebben.

A tanulmányoknak az olvasó számára névtelen fordítói is hatalmas és nagyon színvonalas munkát végeztek. Nem egészen szerencsés azonban ugyanazon törvényhely eltérő szövegű fordítása (99—100. p., illetőleg 415. p.), a gazdatiszt (Ökonomiebeamte, Ökonom) „Gutsverwalter"-ként való fordítása. A miniszterelnöki rendelet („Regierungsverfügung", „Regierungserlass" 337., illetőleg 339. p.) szerintünk helyesen: Verordnung des Ministerpräsidenten, a gazdasági lehetetlenülés („wirtschaftliche Unmöglichkeit" 293. p.) szerintünk: w. Unmöglichkeitswerden, az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető m. kir. miniszter pedig nem „Verpflegungsminister" (342. p.), „Ernährungsminister" (343. p.), illetőleg „Minister für Ernährungswesen" (344. p.), hanem ung. kön. Minister des Landesvolksernährungsamtes.

Gáspárdy László

*Werner Ogris: Az osztrák magánjogtudomány fejlődésének útja a 19. században.**

E cím alatt Werner Ogrisnak a bécsi tudományegyetem jogtörténet tanárának egy előadását adta ki nyomtatásban a Berliner Juristischen Gesellschaft. A szerző szerint a 18. század második feléig önálló osztrák jogtudományról nem beszélhetünk. Még Mária Terézia uralkodásának első éveiben is a német egyetemek tantervi és tanítási módszerei érvényesültek a Habsburg-egyetemeken is. Mária Terézia örökösödési háborúi következtében azonban kiépül egy Ausztria-centrikus állam, amelyben az egyetemi reform az osztrák tartományok gyakorlatában szükséges jogi képzést szolgálta. Az osztrák jog önállósulását szolgáló törekvés a magánjog terén végül is az 1812. január 1-én életbelépett Osztrák Polgári Törvénykönyvhöz vezetett. Szerző szerint e törvénykönyv létrehozói a felvilágosodás hívei voltak, főleg Martini, Zeiller, Sonnenfels, Pratobevera. Maga az OPTK nem volt sem a római jog befogadásának a diadala, sem a természetjogé, mindegyikből volt benne, de magán viselte a felvilágosodás jogi irányait, s főleg a gyakorlat követelményeit valósította meg.

Az osztrák polgári törvénykönyv életbeléptetését követlenül megelőzve valósult meg Ausztriában az egyetemi reform is, amely a történeti értékű tárgyakat redukálta, s ez is inkább a gyakorlati követelményeket támasztotta alá. Metternich rendőrállamában azután a gyakorlati követelmények nagyon elszürkültek, a tudomány nem jutott túl a tételes szabályok egyszerű kommentálásán, a magánjogtudomány 1810 és 1850 között nem tudott érdemleges eredményt felmutatni.

1848-ban az ifjúság a forralomhoz állva megmutatta, hogy hátat fordít az eddigi jogi nevelésnek, bár a természetjog és a jogelmélet a liberális nézeteket erősítették az ifjúságban. Kérdéses volt, hogy az új reform, amely 1848 után elodázhatatlan volt, vajon folytatódjék-e Mária Terézia, Franz von Zeiller idejének osztrák útján, vagy a német modelleket vegyék mintául. Gróf Leo Thun-Hohenstein egyetemi reformjával ez utóbbi út győzött.

A Thun-féle reform a Zivilrechtet a második évre tette s Josef Unger személyében annak előadására alkalmas férfit talált. Unger a Pandektisztika bevezetője volt az osztrák civiljogtudományba. Az ő és követői terhére a század második felében a kritika csupán azt írhatta, hogy a civiljog tudományát és gyakorlatát nemegyszer elszakították a tételes jogszabályoktól. Az újabb irányzat, amely a század végétől jutott érvényre, visszazsugorodást jelent a tételes joghoz, mindenekelőtt az OPTK-hoz.

Szerző végül összehasonlítást tesz a német jogcsaládhoz tartozó három nagy törvénykönyv: a német Polgári Törvénykönyv, a svájci Polgári Törvénykönyv és az OPTK között s rámutat az ellentétek mellett a közös kapcsolatokra. Gazdag irodalmú utalások egészítik ki az anyagot, amelyben a szerző a legújabb nyugati, főleg német nyelvű irodalmat a maga ausztriai szemszögéből értékeli.

Csizmadia Andor

* Der Entwicklungsgang der österreichischen Privatrechtswissenschaft im 19. Jahrhundert. Berlin, 1968. (Walter der Gringter kiadás)

Антал Адам:

Основные группы и средства отношений неподчиненности государственных органов

Статья состоит из трех частей. В первой части содержится общий анализ отношений неподчиненности государственных органов, а также обоснование исследования этих связей. Во второй части статьи автор показывает тенденции развития отношений между органами советов и неподчиненными им органами. В третьей части из средств отношений неподчиненности речь идет о таких, как взаимная информация, запросы, обращения и рекомендации, согласование планов, высказывание мнения перед тем, как выносится решение, решение, вынесенное с согласия органа-партнера, совместное вынесение решения, совместные совещания, совместные комиссии, просьбы, передача дел, а также сигнализация.

Ласло Шойом—Имре Верещ:

Договоры производственной кооперации с капиталистическими предприятиями

В качестве введения авторы занимаются значением, преимуществами кооперации, а также теми льготами, которыми могут пользоваться предприятия, заключающие договор кооперации.

На основе результатов исследования 43-х таких договоров статья анализирует сложившееся на практике положение, указав на проблемы, возникающие в связи с заключением договоров. Различные договорные условия исследуются в том отношении, в какой степени служать они безопасности правового положения венгерской стороны, т.е. его укреплению. Так, авторы занимаются, между прочем, типичными услугами договаривающихся сторон, их платежными соглашениями, регулированием вопросов, связанных с духовной собственностью, с ремонтными услугами, с условиями распределения рынка, с обусловленностью о применяемом праве и третейском суде и, наконец, вопросами ответственности.

В заключении стремясь дать определение понятия договора кооперации, авторы констатируют, что в рамках кооперации стороны сохраняют свою юридическую самостоятельность, продукцию производят при разделении труда, и наконец, договор кооперации по существу это договор, определяющий лишь рамки деятельности.

Лайош Векаш:

О принципах кодификации коллизионного права

Статья рассматривает несколько принципиальных вопросов проводившейся кодификации коллизационного права. Занимается связью с разработанными в науке международного частного права принципами и кодификацией, и в связи с этим анализирует и специфику принципов коллизионного права. Подробнее рассматривает роль международного частного права в способствовании мирного международного имущественного и личного оборота, затем анализирует проблемы, касающиеся обеспечению международной гармонии коллизионного права. Исследует вопросы отношения к зарубежному материальному праву, а также к зарубежному коллизионному праву в процессе кодификации, и в связи с последней затрагивает традиционные проблемы коллизионного права, прежде всего институт квалификации и renvoi.

Эрнё Лазар:

Некоторые правовые проблемы отношения к иностранной капиталистической частной собственности в развивающихся странах

Развивающиеся или используя иное выражение: экономически отсталые страны отчасти в интересах способствования начатию экономического роста и поддержания его вынуждены прибегать к средству импорта частного капитала, а с другой стороны, эти страны, просто не могли бы противостоять экспорту частного капитала развитых капиталистических стран, захлестывающему можно сказать все. Если же ответственные руководители развивающихся стран действительно стремятся способствовать экономическому росту и общественному прогрессу, тогда они должны вести и политику, ограничивающую вредное влияние иностранного частного капитала. Одним из самых действенных средств осуществления этой политики является развитие деятельности государства по экономическому вмешательству и разработка соответствующей этому правовой системы. Отдельные развивающиеся страны познали эту большую возможность и идут по пути создания государственного и правового строя, служащих этой цели.

Antal Ádám:

Die Hauptgruppen und -mitteln der Beiordnungsbeziehungen der staatlichen Organe

Die Abhandlung gliedert sich in drei Teile. Der erste enthält die allgemeine Kennzeichung der Beiordnungsbeziehungen der staatlichen Organe und die Begründetheit ihrer Untersuchung. Im zweiten Teil werden die Entwicklungstendenzen der Verhältnisse zwischen den Räteorganen und der ihnen nicht unterstellten Organen besprochen. Im dritten Teil ist die Analyse der Mittel der Beiordnungsbeziehungen: der gegenseitigen Information, des Ersuchens, der Aufforderung und Empfehlung, der Planabstimmung, der Begutachtung vor der Entscheidung, der Entscheidung in Einvernehmen mit dem Partnerorgan, der gemeinsamen Beschlussfassung, der gemeinsamen Beratung, des gemeinsamen Ausschusses, des Ersuchens, der Überleitung von Sachen, des Vertrags und der Vereinbarung sowie der Signalisation zu finden.

László Sólyom—Imre Vörös:

Kooperationsverträge mit kapitalistischen Betrieben im Interesse der Produktion

In der Einleitung befassen sich die Autoren mit der Bedeutung, den Vorteilen der Kooperation und mit den Begünstigungen, welche die, den Kooperationsvertrag abschliessenden Betriebe in Anspruch nehmen können.

Als Ergebnis der untersuchten 43 Verträge, analysieren sie die tatsächlich bestehende Lage in der Praxis und weisen auf die Probleme der Vertragsgestaltung hin. Die verschiedenen Vertragsbedingungen untersuchen sie aus dem Gesichtspunkte; in wieweit diese die Sicherheit bzw. die Stärkung der Rechtslage des ungarischen Partners fördern. So befassen sie sich unter anderen mit den typischen Leistungen der Vertragspartner, den Zahlungsvereinbarungen, der Regelung der Probleme des geistigen Eigentums, den Serviceleistungen, den Vereinbarungen über die Marktaufteilung, der Vereinbarung des anzuwendenden Rechts und des Schiedsgerichts und mit der Frage der Verantwortlichkeit.

Abschliessend stellen die Autoren, ihr Bestreben auf die begriffliche Abgrenzung des Kooperationsvertrags richtend, fest, dass die Parteien im Rahmen der Kooperation ihre rechtliche Selbständigkeit behalten, die Produkte im Wege der Arbeitsteilung herstellen, ferner das der Kooperationsvertrag eigentlich ein Rahmenvertrag sei.

Lajos Vékás:

Zu den Prinzipien der Kodifikation des Kollisionsrecht

In der Abhandlung werden einige prinzipielle Fragen der eingeleiteten Kodifikation des Kollisionsprechts behandelt. Sie beschäftigt sich mit dem Verhältnis der in der internationalen Privatrechtwissenschaft ausgearbeiteten Prinzipien und der Kodifikation, und in diesem Zusammenhang werden auch die Eigenartigkeiten der Prinzipien des Kollisionsrechts analysiert. Eingehender sind in der Abhandlung die Rolle des internationalen Privatrechts bei der Förderung des friedlichen internationalen Personen- und Vermögens-

verkehrs sowie die Problemen, die die Sicherung des internationalen Einklangs des Kollisionsrechts betreffen, behandelt. Untersucht ferner die Fragen der Beziehungen zum ausländischen materiellen, beziehungsweise zum ausländischen Kollisionsrecht im Zuge der Kodifikation und im Zusammenhang mit dem Letzteren werden auch die traditionellen Probleme des Kollisionsrechts, so vor allem die Institution der Qualifikation und des Renvois berührt.

Ernő Lázár:

Einige rechtliche Probleme des Verhältnisses zum ausländischen kapitalistischen Privateigentum in den Entwicklungsländern

Die Entwicklungsländer, oder mit anderen Worten, die wirtschaftlich rückständigen Länder sind einerseits gezwungen, um das wirtschaftliche Wachstum einzuleiten, beziehungsweise den aufrechtzuerhalten, sich dem Mittel des Imports von Privatkapitals zu bedienen; anderseits aber könnten sich diese Länder den Privatkapitalexport der hochentwickelten kapitalistischen Länder kaum widersetzen. Wenn aber die verantwortlichen Leiter der Entwicklungsländer tatsächlich das wirtschaftliche Wachstum und den gesellschaftlichen Fortschritt fördern wollen, dann müssen sie auch eine Politik, die die schädliche Einwirkungen des ausländischen Privatkapitals beschränkt, betreiben. Das wirksamste Mittel der Durchführung einer solchen Politik ist die Ausgestaltung der wirtschaftlich eingreifenden Tätigkeit des Staates und die Schaffung eines dementsprechenden Rechtssystems. Einige Entwicklunsländer haben diese grosse Möglichkeiten erkannt und haben den Weg der Schaffung solcher staatlichen und juristischen Einrichtungen — der diesem Zwecke dient — eingeschlagen.

Antal Ádám:

Les groupes et les moyens principaux des relations de coordination des organes d'Etat

L'étude se divise en trois parties. La première contient la caractérisation générale des relations de coordination des organes d'Etat et la justification de leur analyse. Dans la deuxième partie l'auteur expose les tendances de développement de la relation entre les organes de conseil et les organes qui leur ne sont pas subordonnés. La troisième partie présente les moyens usés dans les relations de coordination, notamment l'information mutuelle, l'invitation, l'appel et l'offre; la coordination des plans, l'expertise avant la prise de décision, la décision prise avec le consentement mutuel de l'organe associé, la prise de décisions conjointes, les réunions collectives, les comités collectifs, les commissions rogatoires, le transfert de l'affaire, les contrats et les accords et enfin, l'analyse du signalement.

László Sólyom—Imre Vörös:

Les contrats de coopération relatifs à la production aux entreprises capitalistes

Les auteurs traitent, en manière d'introduction, l'importance et les avantages de la coopération ainsi que les faveurs qui peuvent être utilisés par les entreprises concluant des contrats de coopération.

En résultat de l'examen de 43 contrats, ils analysent la situation née dans la pratique, en indiquant les problèmes surgissant sur le terrain de la conclusion du contrat. Ils examinent les différentes stipulations des contrats conformément à leur but, à savoir concernant la manière dont elles servent de garantie ou le renforcement de la position juridique de la partie hongroise. Les auteurs s'occupent, entre autres, des prestations typiques des parties contractantes, des accords de payment, de la réglementation des problèmes relatifs à la propriété intellectuelle, de la prestation de services, des stipulations de la répartition du marché, de la stipulation relative au droit à appliquer et à l'arbitrage, et enfin des questions de la responsabilité.

Comme conclusion les auteurs, en s'efforçant de donner une délimitation conceptuelle des contrats de coopération, constatent que dans le cadre de la coopération les parties contractantes gardent leur autonomie juridique, fabriquent les produits en utilisant le principe de la division du travail et que le contrat de coopération est au fond un contrat-cadre.

Lajos Vékás:

Sur les principes de la codification des normes de collision

L'étude traite quelques problèmes théoriques de la codification des normes de collision étant en cours en Hongrie. Elle s'occupe de la relation entre les principes élaborés par la doctrine du droit international privé et la codification et en cette connexion elle analyse les spécificités des principes régissant les normes de collision. Elle s'occupe, avec plus de détails, du rôle du droit international privé dans l'encouragement des échanges internationaux pacifiques dans le domaine des personnes et des biens et traite enfin les problèmes relatifs à la garantie de l'harmonie des normes de collision sur le plan international. L'étude examine les problèmes concernant les relations au droit de fond respectivement au droit de collision étrangers qui surgissent au cours de la codification et, à propos de ces dernières elle aborde les problèmes traditionnels du droit de collision et, avant tout, l'institution de la qualification et celle du renvoi.

Ernő Lázár:

Quelques problèmes juridiques concernant les relations avec les propriétés privées capitalistes étrangères dans les pays en voie de développement

Les pays en voie de développement ou, usant un autre terme, les pays économiquement sous-développés se voient dans l'obligation de recourir à l'importation du capital privé pour mettre en mouvement et pour faire croître leur économie ou la conserver; d'autre part ces pays ne pourraient s'opposer au flot irrésistible de l'exportation du capital privé provenant des pays capitalistes développés.

Mais si les autorités responsables des pays en voie de développement désirent vraiment promouvoir le développement économique et le progrès culturel, il est indispensable qu'ils poursuivent une politique qui restreint l'influence défavorable du capital privé étrangère. Un des moyens des plus efficaces de la réalisation de cette politique est l'extension de l'activité d'intervention de l'Etat ainsi que la création d'un système de droit adéquate.

Quelques pays en voie de développement ont reconnu cette possibilité favorable et ils s'acheminent vers la création d'un régime étatique et juridique servant à ce but.

Antal Ádám:

The main categories and means of coordination relationships of government organs

The paper is divided into three parts. The first part contains the general description of the coordination relationship of government organs and the justification of their study. In the second part the author describes the evolution trends of the relationship between council organs and the agencies not subordinate to the former. In the third part among the means of coordination relationships are found the analyses of mutual information, invitation, calling upon and recommendation, the harmonization of planning, consultation prior to decision, decision made in agreement with similar agencies, joint decision-making, joint confe-

rences and committees, quest, referring to another authority, contract and agreement as well as the reporting to the auhority concerned.

László Sólyom—Imre Vörös:

Production cooperation contracts with capitalist enterprises

In the introduction the authors discuss the significance advantages and the benefits which may be accruing to enterpises which enter into cooperation contracts.

The state of affairs is analysed in the light of 43 contracts as it is shown in practice and the problems concomitant with the making of contracts are pointed out. The many-sided contractual stipulations are examined from the angle to what an extent do these serve the strengthening or security of the Hungarian contracting part. In this course the authors examine the typical services provided by the contracting parties, the agreements of payment the regulation of issues bearing on intellectual property, service, stipulations on the division of markets, the stipulation on the applicable law and arbitration and, lastly, problems of liability.

In conclusion the authors, endeavouring to give a conceptual defintion of cooperation contracts state that the legal independence of the parties is preserved within the frames of cooperation the products are manufactured within a division of labour and that cooperation contracts are in fact general contracts.

Lajos Vékás:

On the codification principles in conflict law

The paper deals with several points of principle of conflict law codification now in course. The relationship between the principles elaborated in the science of private international law and codification is discussed; in this context the characteristies of conflict law are also dealt with. The function discharged by private international law in promoting peaceful international travel and trade and problems bearing on the harmony of conflict law are treated at length. Issues encountered in the course of codification bearing on foreign substantive laws and foreign conflict laws are analysed. In the latter context the traditional problems of conflict law, in the first place, classification and renvoi are discussed.

Ernő Lázár:

Some legal problems of the relation to capitalist private property in developing countries

The developing or to use an outdated term underdeveloped countries have to resort to importing private capital in order to launch economic growth or to maintain it. On the other hand these countries would be incapable of resisting the export of private capital from developed countries which is extending almost to all places. If, however, responsible leaders in developing countries are endeavouring to further real economic growth and social progress they are bound to pursue a policy of restricting the detrimental effects of foreign private capital. One of the most effective means of carrying out this policy is the developing of the state's intervention in the economic activity and the shaping of a corresponding legal system. Several developing countries have recognized this great potentiality and have started on the way to establish a state structure and legal system serving this purpose.

E lapszám (XXV. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Bagrij—Sahmatov, L.* egyetemi docens (Minszk). — *Dr. Sólyom László* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Vörös Imre* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa. — *Dr. Vékás Lajos* egyetemi adjunktus — *Dr. Lázár Ernő* vezető jogtanácsos. — *Muresan, N., Balogh, A., Surdu, G.* a Román Tudományos Akadémia kolozsvári filialéjának tudományos munkatársai (Cluj). — *Dr. Gáspárdy László* a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Czizmadia Andor* egyetemi tanár. (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Papp Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V, József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete
70.5113 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,– Ft

INDEX 25.422